O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

NAVOIY DAVLAT UNIVERSITETI

“RAQAMLI MUHITDA BOLALIK: INNOVATSIYALAR, XAVFLAR VA RIVOJLANISH YO‘LLARI”

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

NAVOIY DAVLAT UNIVERSITETI

“RAQAMLI MUHITDA BOLALIK: INNOVATSIYALAR, XAVFLAR VA RIVOJLANISH YO‘LLARI”

MAVZUSIDAGI ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA MATERIALLARI

“CHILDHOOD IN THE DIGITAL ENVIRONMENT: INNOVATIONS, RISKS AND DEVELOPMENT PATHWAYS”

MATERIALS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE

«ДЕТСТВО В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ: ИННОВАЦИИ, РИСКИ И ПУТИ РАЗВИТИЯ»

МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

Navoiy shahri
14-15. 04. 2026

“Raqamli muhitda bolalik: innovatsiyalar, xavflar va rivojlanish yo‘llari” mavzuidagi Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Navoiy, 2026. – 900 b.

Ushbu to‘plam O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2026-yil 16 – yanvardagi “2026-yilda o‘tkazilishi rejalashtirilgan xalqaro va respublika miqyosidagi ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar ro‘yxatini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 11-sonli buyrug‘iga asosan Navoiy davlat universiteti Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim fakulteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi tomonidan 2026-yil 14-15-aprel kunlari o‘tkazilgan “**Raqamli muhitda bolalik: innovatsiyalar, xavflar va rivojlanish yo‘llari**” mavzuidagi Xalqaro ilmiy - amaliy anjuman materiallaridan tashkil topgan.

To‘plam materiallaridan mutaxassislar, olimlar, pedagoglar, professor-o‘qituvchilar, doktorantlar, mustaqil izlanuvchilar, magistrantlar va talabalar hamda maktabgacha ta’lim tashkiloti pedagog xodimlari foydalanishlari mumkin.

Mas’ul muharrirlar:

M.Kalonov **–** ***R.Davlatova*** **–**	**iqtisod fanlari doktori, professor.** **filologiya fanlari doktori, professor.**

Taqrizchilar:

D.Lutfullayeva **–** ***S.Sayitov*** **–**	O‘zbekiston Fanlar akademiyasi professori, filologiya fanlari doktori. Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi.

Maqolalarni to‘plovchi va nashrga tayyorlovchilar:

G.Ermatova **–**	Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).
Sh.O‘tamurodova **-**	Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

Texnik muharrir: ***N.Musayeva*** **–**	**Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi katta o‘qituvchisi, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).**

Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim fakulteti Kengashining 2026-yil, 14-apreldagi 9-sonli qaroriga asosan nashrga tavsiya etildi. Ma’ruzalarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar ma’suldirlar.

Navoiy davlat universiteti, 2026.

1-SHO‘BA: RAQAMLI MUHITNING BOLALAR PSIXOLOGIYASI VA SHAXSIY RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI BOLALIKNI RIVOJLANTIRISHNING MILLIY MODELI: MUAMMOLAR, IMKONIYATLAR VA ISTIQBOLLAR

O‘zbekiston. Navoiy davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor Kalonov Muxiddin Baxriddinovich

Hurmatli konferensiya ishtirokchilari, aziz hamkasblar va mehmonlar!

Bugungi “O‘zbekistonda raqamli bolalikni rivojlantirishning milliy modeli: muammolar, imkoniyatlar va istiqbollar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumanda sizlarni samimiy qutlayman.

XXI asrda bolalik tushunchasi raqamli texnologiyalar ta’sirida mazmunan yangilanmoqda. Endilikda bola nafaqat oila, mahalla va ta’lim muassasasi muhitida, balki raqamli axborot makonida ham shakllanmoqda. Shu bois O‘zbekistonda raqamli bolalikni rivojlantirish masalasi ta’lim, tarbiya, sog‘liqni saqlash, axborot xavfsizligi, huquqiy himoya va ijtimoiy tenglikni birlashtiruvchi kompleks milliy model sifatida qaralishi zarur.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar bolalarning bilish faolligi, savodxonligi, ijodkorligi va individual ta’lim trayektoriyasini rivojlantirish uchun katta imkoniyat yaratadi. Biroq ekran vaqti me’yoridan ortishi, passiv kontent iste’moli, uyqu buzilishi, jismoniy faollik kamayishi, ijtimoiy-emotsional rivojlanishga salbiy ta’sir va kiberxavfsizlik muammolari jiddiy xavf omillari hisoblanadi. Demak, raqamli bolalik siyosati cheklashga emas, balki xavfsiz, maqsadli va pedagogik jihatdan asoslangan foydalanishni yo‘lga qo‘yishga qaratilishi lozim.

O‘zbekiston uchun raqamli bolalikni rivojlantirishning milliy modeli, eng avvalo, bolani raqamli texnologiyalar muhitida passiv iste’molchi emas, balki faol, ongli va mas’uliyatli subyekt sifatida shakllantirishga qaratilgan bo‘lishi lozim. Bu yondashuv bolalarda tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish va saralash, media kontentni ongli iste’mol qilish hamda raqamli muhitda o‘z xulq-atvorini boshqarish kompetensiyalarini erta yoshdan boshlab rivojlantirishni nazarda tutadi. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, bolalarning raqamli muhitdan samarali foydalanishi ularning kognitiv va savodxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirishi mumkin, biroq bu jarayon faqat kattalar tomonidan yo‘naltirilgan va pedagogik jihatdan asoslangan holda ijobiy natija beradi. Shu bois model doirasida raqamli savodxonlik (digital literacy), media madaniyat, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish (data privacy), kiberxavfsizlik, sog‘lom ekran vaqti (screen time) me’yorlari hamda real va virtual ijtimoiylashuv o‘rtasidagi muvozanat tizimli ravishda shakllantirilishi zarur.

Bunda maktabgacha ta’lim bosqichi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki aynan shu davrda bolaning asosiy ijtimoiy, emotsional va intellektual ko‘nikmalari shakllanadi. Tadqiqotlar ko‘rsatishicha, ortiqcha ekran vaqti bolalarda diqqatning pasayishi, uyqu buzilishi, jismoniy faollikning kamayishi va ijtimoiy-emotsional rivojlanishda muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli, milliy modelda “sog‘lom raqamli muhit” konsepsiyasi ishlab chiqilib, unda yoshga mos kontent, faol o‘rganishga yo‘naltirilgan raqamli vositalar va ota-ona hamda pedagoglarning hamkorlikdagi nazorati ustuvor bo‘lishi lozim.

Bugungi kunda O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim qamrovining kengayishi, davlat-xususiy sheriklik asosida nodavlat ta’lim muassasalarining ko‘payishi, yangi infratuzilmaning yaratilishi

va mavjud bog‘chalarning modernizatsiya qilinishi raqamli bolalik modelini joriy etish uchun mustahkam institutsional asos yaratmoqda. Shu bilan birga, pedagog kadrlarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish strategik ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga samarali integratsiya qilish ko‘p jihatdan pedagoglarning tayyorgarligi, metodik yondashuvi va texnologiyadan maqsadli foydalanish darajasiga bog‘liq.

Bundan tashqari, ota-onalarni raqamli tarbiya madaniyatiga tayyorlash ham muhim yo‘nalishlardan biridir. Ilmiy adabiyotlarda ota-onalarning faol ishtiroki va “hamkorlikdagi media iste’moli” bolalarning raqamli muhitdan xavfsiz va samarali foydalanishini ta’minlovchi asosiy omillardan biri sifatida e’tirof etiladi. Shu nuqtai nazardan, aholining barcha qatlamlari uchun raqamli savodxonlikni oshirish dasturlarini kengaytirish zarur.

Shuningdek, hududlar o‘rtasidagi raqamli tafovutni kamaytirish milliy modelning muhim komponenti hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli tengsizlik faqat texnik vositalar mavjudligi bilan emas, balki ulardan mazmunli foydalanish imkoniyatlari, pedagogik qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan belgilanadi. Shu bois, milliy model doirasida infratuzilmani rivojlantirish bilan bir qatorda sifatli raqamli ta’lim resurslari yaratish, pedagog va ota-onalarni qo‘llab-quvvatlash hamda inklyuziv raqamli muhitni ta’minlash kompleks yondashuv asosida amalga oshirilishi lozim.

Shu bilan birga, xalqaro tadqiqotlar raqamli tengsizlik faqat qurilma yoki internet mavjudligi bilan emas, balki ulardan mazmunli va samarali foydalanish imkoniyati bilan belgilanadi, deb ta’kidlaydi. Shuning uchun milliy modelda infratuzilma, sifatli raqamli kontent, ota-ona nazorati, pedagogik metodika va bolalar huquqlarini himoya qilish yagona tizim sifatida uyg‘unlashishi lozim.

Istiqbolda O‘zbekistonda raqamli bolalikni rivojlantirishning milliy modeli aniq konseptual va amaliy tamoyillarga tayanib, tizimli ravishda takomillashtirilishi lozim. Avvalo, **bola manfaatlari ustuvorligi** prinsipi barcha qarorlar markazida turishi kerak. Bu nafaqat bolani himoya qilish, balki uning rivojlanish ehtiyojlari, qiziqishlari, yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda raqamli muhitni tashkil etishni anglatadi. Ilmiy manbalarda ta’kidlanishicha, raqamli siyosat faqat xavflarni cheklashga emas, balki bolalarning imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilishi kerak.

Ikkinchi muhim tamoyil — **xavfsizlik va erkin rivojlanish o‘rtasidagi muvozanat**ni ta’minlashdir. Raqamli muhitda bolalarni ortiqcha cheklash ularning ijodkorligi va mustaqil fikrlashiga to‘sqinlik qilishi mumkin, aksincha, nazoratsiz erkinlik esa turli xavflarni kuchaytiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, eng samarali yondashuv — bu yo‘naltiruvchi (enabling) va qo‘llab-quvvatlovchi nazorat bo‘lib, u bolalarga imkoniyatlardan foydalanish bilan birga xavflarni boshqarishni ham o‘rgatadi.

Uchinchi tamoyil — **inklyuzivlik va teng imkoniyatlar**ni ta’minlashdir. Bu nafaqat barcha bolalarni texnik vositalar bilan ta’minlash, balki ularning sifatli kontent, pedagogik qo‘llab-quvvatlash va raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish imkoniyatlariga teng kirishini anglatadi. Raqamli tafovutni kamaytirish, ayniqsa, qishloq va shahar hududlari, turli ijtimoiy qatlamlar o‘rtasida muhim vazifa bo‘lib qolmoqda.

To‘rtinchi tamoyil — **ilmiy asoslanganlik va dalillarga tayangan siyosat yuritish**dir. Raqamli bolalik masalalari murakkab va ko‘p omilli bo‘lgani sababli, qarorlar zamonaviy ilmiy tadqiqotlar, xalqaro tajriba va milliy monitoring natijalariga asoslanishi zarur. Bu esa ta’lim dasturlari, raqamli platformalar va tarbiya metodlarini doimiy ravishda takomillashtirib borishni talab etadi.

Beshinchi tamoyil — **milliy qadriyatlar va madaniy kontekst bilan uyg‘unlik**dir. Raqamli kontent va ta’lim texnologiyalari milliy mentalitet, til, urf-odat va axloqiy qadriyatlar bilan mos bo‘lishi, bolalarda milliy o‘zlikni anglash bilan birga global kompetensiyalarni ham rivojlantirishi lozim. Bu yondashuv raqamli globallashuv sharoitida madaniy identifikatsiyani saqlab qolish uchun muhimdir.

Nihoyat, eng muhim tamoyillardan biri — **ko‘p tomonlama hamkorlik**dir. Ya’ni davlat organlari, ta’lim muassasalari, oila, fuqarolik jamiyati va xususiy sektor o‘rtasida uzviy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish zarur. Tadqiqotlar bolalarning raqamli muhitdagi muvaffaqiyati ko‘p jihatdan ota-onalar, pedagoglar va jamiyatning birgalikdagi sa’y-harakatlariga bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Hurmatli ishtirokchilar!

Raqamli muhitda voyaga yetayotgan bugungi avlod — mamlakatimizning intellektual, ma’naviy va innovatsion kelajagidir. Ularning xavfsiz, bilimli, sog‘lom, ijodkor va mas’uliyatli shaxs sifatida kamol topishi barchamizning umumiy vazifamizdir. Bugungi anjuman esa aynan shu yo‘lda ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqish, ilg‘or tajribalarni umumlashtirish va O‘zbekiston sharoitiga mos milliy modelni yanada takomillashtirish uchun muhim ilmiy-amaliy maydon bo‘lib xizmat qiladi.

ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ: СТРАТЕГИК РЕЖАЛАШТИРИШ ВА АМАЛИЙ ТАТБИҚ

Худойбергенова Зилола Нарбоевна
Филология фанлари доктори (DSc), профессор
Туркия Республикаси, Бартин университети профессори

Аннотация: Замонавий таълимда сунъий интеллект (СИ)нинг интеграцияси таълим тизимини сезиларли даражада ўзгартирмоқда. Бу вазият таълим жараёнини стратегик режалаштиришнинг самарали усулларини аниқлаш, бу борадаги муаммолар ва хавфларни белгилаш, таълим ресурсларни оптималлаштиришга ёрдам беради. Таълим тизимига СИнинг татбиғи таълимни индивидуаллаштириш, билимларни баҳолаш, ўқитувчиларни қўллаб-қувватлаш ва уларнинг кундалик вазифаларини автоматлаштириш, ўқувчиларнинг билим даражасини башорат қилиш, креативлик ва инноваторликни ривожлантириш, таълим олишни қулайлаштириш, янги таълим шаклларини ривожлантириш каби масалаларни ҳал қилишда муҳим аҳамият касб этади. Мақолада таълим ва СИнинг интеграциясининг имкониятлари, афзалликлари ва камчиликлари таҳлилга тортилади.

Калит сўзлар: таълим, сунъий интеллект (СИ), ўқитувчи, ўқувчи, стратегик режалаштириш.

Аннотация: В современном образовании интеграция искусственного интеллекта (ИИ) значительно изменяет образовательную систему. Эта ситуация помогает определить эффективные методы стратегического планирования образовательного процесса, выявить проблемы и риски в этой области, а также оптимизировать образовательные ресурсы. Применение ИИ в образовательной системе играет важную роль в решении таких задач, как индивидуализация обучения, оценка знаний, поддержка учителей и автоматизация их повседневных задач, прогнозирование уровня знаний учащихся, развитие креативности и инновационности, упрощение процесса обучения и развитие новых форм образования. В статье анализируются возможности, преимущества и недостатки интеграции образования и ИИ.

Ключевые слова: образование, искусственный интеллект (ИИ), учитель, ученик, стратегическое планирование.

Abstract: In modern education, the integration of artificial intelligence (AI) significantly transforms the educational system. This situation helps identify effective methods for strategic planning of the educational process, uncover problems and risks in this area, as well as optimize educational resources. The application of AI in the educational system plays a crucial role in addressing tasks such as individualization of learning, assessment of knowledge, support for teachers, and automation of their daily tasks, forecasting students' knowledge levels, fostering creativity and innovation, simplifying the learning process, and developing new forms of

education. The article analyzes the opportunities, advantages, and disadvantages of integrating education and AI.

Keywords: education, artificial intelligence (AI), teacher, student, strategic planning.

Бугунги глобаллашув ва интеграция даврида замонавий таълим кўплаб муаммоларга дуч келмоқда. Таълим мазмунининг тез ўзгараётган ахборот жамияти реаллигига мос келмаслиги, ҳар бир ўқувчига индивидуал ёндашувнинг йўқлиги ва профессионал ўқитувчиларнинг етишмаслиги ана шундай муаммолардан биридир[4, 34]. Шу муносабат билан таълим муассасалари, биринчи навбатда олий таълим муассасалари, таълим жараёнига сунъий интеллект технологиясини жорий қилиш масаласини кўриб чиқмоқда.

Сунъий интеллект тизимини ишлатиш, ўқувчиларнинг ўқиш-ўрганиш қобилияти ва ижодкорлигига асосланиб, уларнинг индивидуал эҳтиёжларини аниқлаш имконини беради, бу эса таълим жараёнини янада самарали ва интерактив қилади. Бундан ташқари, СИ таълимда тенгсизликни камайтиришга ёрдам бериши мумкин. Масалан, айрим ўқувчилар бошқалардан юқори билим ва кўникмаларга эга бўлиши, бошқача қилиб айтганда, нисбатан зукко ва истеъдодлироқ мумкин. Бу вазиятда СИни таълим жараёнига татбиқ этиш таълим жараёни қатнашувчиларининг эҳтиёжи бўлган қўшимча вақт ва ресурсларни қўлга киритишга ёрдам бериш имконини беради. Шунингдек, СИ таълимга харжланадиган вақт ва молиявий харажатларни камайтиришга ва тежашга дастак бериши мумкин [5, 27–35]. Ўқитувчилар СИ технологияларини таълим дастурларини яратиш ва таълим билан боғлиқ кўплаб кундалик жараёнларни, масалан, ўқувчиларнинг назорат ишларини текшириш ва натижаларни баҳолаш жараёнини автоматлаштириш учун ишлатишлари мумкин.

Сунъий интеллект таълим жараёнида турли вазифаларни ҳал қилиш учун ишлатилади, уларни шартли равишда қуйидаги категорияларга бўлиш мумкин[7, 72]:

1. *Таълимнинг индивидуаллаштирилиши*. СИ ҳар бир ўқувчининг эҳтиёжларига мос равишда таълимни адаптация қилиш (мослаштириш) вазифасини ҳал қилади. СИ тизимлари ўқувчилар ҳақидаги маълумотларни таҳлил қилиб, уларнинг билим даражаси, қизиқишлари ва қобилиятларини ҳисобга олган ҳолда индивидуал таълим йўлларини таклиф қилиши мумкин.

2. *Билимларни баҳолаш.* СИ ўқувчиларнинг билимларини баҳолашда ёрдам беради. Машина ёрдамидаги таълим алгоритмларини ва маълумотларни таҳлил қилиш воситада баҳолашнинг аниқлиги ва объективлигини ошириши мумкин[10, 23].

3. *Ўқитувчиларни қўллаб-қувватлаш ва уларнинг кундалик вазифаларини автоматлаштириш.* СИ ўқитувчиларга ўз иш вазифаларини бажаришда, масалан, тестлар яратиш, таълим материалларини ишлаб чиқиш ва таълим жараёнларини бошқаришда ёрдам беради. Шунингдек, СИ бир қатор кундалик вазифаларни -вазифаларни текшириш ва тестларни баҳолаш кабби жараёнларни автоматлаштириши мумкин, бу эса, ўқитувчиларга бошқа мураккаб вазифаларга кўпроқ вақт ажратиш имконини беради.

4. *Ўқувчиларнинг билим даражасини башорат қилиш.* СИ ўқувчиларнинг ўқиш натижалари, уларнинг билим даражалари ва хулқ-атвор ҳақидаги маълумотлар асосида башорат қилиш учун ишлатилади [1, 45]. Бу имконият ўқувчилар, ўқитувчилар ва таълим муассасалари бошқаруви учун ўта фойдали. Ўқувчилар учун бу, таълимдаги эҳтимолий муаммоларни эрта аниқлаш ва ўқитувчилар ҳамда таълим бошқаруви томонидан мўлжалланган ёрдамни олишни англатади. Ўқитувчилар ва таълим бошқаруви учун эса бу, ўқувчиларнинг ўқиш натижаларини яхшилаш, ҳар бир ўқувчига мос келадиган таълим методикалари ва дастурларини қўллашда самарали ёндашувни таъминлайди. Бу ҳолат мавжуд ресурсларнинг самарали ишлатилиши ва таълим сифатининг ошишига олиб келади.

5. *Креативлик ва инноваторликни ривожлантириш.* СИ янги ғояларни тадқиқ қилиш ва экспериментлар ўтказиш учун шароит яратиш орқали ўқувчиларнинг ижодкорлик ва инноваторлик қобилиятини ривожлантиришга ёрдам бериши мумкин[9, 67].

6. *Таълим олишни қулайлаштириш.* СИ имконияти чекланган одамлар, масалан, заиф кўрувчиларга матнни автоматик ўқиш ва ёзиш тизимлари, эшитиш имконияти

чекланганларга таржима қилиш тизимлари орқали учун таълим олиш жараёнини осонлаштириши мумкин [2, 19]. Шунингдек, СИнинг бу вазифаси масофавий таълим сифати ва бу таълимни ташкил қилиш жараёнига ҳам тегишли.

7. *Янги таълим шаклларини ривожлантириш.* СИ янги таълим шаклларини яратишга ёрдам беради. Масалан, виртуал синфлар, интерактив таълим дастурлари ва ҳ.к.лар таълимни янада қизиқарли ва самарали қилиш имконини беради [8, 21].

СИни таълимда ишлатиш учун мавжуд воситалар ва технологиялар. Қуйида сунъий интеллектни таълимни индивидуаллаштириш ва ҳар бир ўқувчининг билим даражасига мослаштириш учун ишлаталадиган хорижий платформалардан бир неча мисол келтирилган:

- Smart Sparrow. СИдан фойдаланган ҳолда индивидуаллаштирилган онлайн-курсларни яратиш учун мўлжалланган авторлик платформаси. Бу платформа ўқитувчиларга ҳар бир ўқувчининг билим даражаси ва қизиқишларига мослаштирилган интерактив дарслар ва вазифалар яратиш имконини беради [3, 28].
- DreamBox Learning 2000 дан ортиқ математика вазифаларига эга онлайн-платформа, СИни ўқувчиларнинг билим даражасига мослаштирган ҳолда ишлатади[11,48]. DreamBox Learning тизими ўқувчининг жавобларини таҳлил қилиб, унга кейинги вазифани таклиф қилади.
- Querium - фан ва математика бўйича интерактив дарслар ва вазифаларни таклиф қилувчи СИ иловаси бўлиб, ўқувчиларнинг кўникмаларини яхшилаш учун ишлатади [12, 25–27]. Querium интерактив вазифаларни шарҳлар ва тушунтиришлар билан таклиф қилади, бу эса ўқувчиларга материални яхшироқ тушунишга ёрдам беради.
- Skyeng - СИнинг ҳар бир ўқувчининг таълимини индивидуаллаштириш учун ишлатувчи онлайн инглиз тили мактаби []. Skyeng ўқувчиларнинг талаффузи, лексикаси ва грамматикаси ҳақидаги маълумотлар асосида индивидуал таълим режаларини таклиф қилади.
- Яндекс.Учебник - "Яндекс" компанияси томонидан таклиф қилинган бепул сервис, бу ўқувчиларга мактаб фанларини СИ технологиялари билан ўрганишга ёрдам беради[15, 67]. Яндекс.Учебник ўқувчиларга материални яхшироқ тушуниш ва имтиҳонларга тайёрланишга ёрдам берадиган интерактив дарслар, тестлар ва вазифаларни таклиф қилади.

Этик ва ижтимоий аспектлар. Сунъий интеллектни таълимда ишлатиш жараёнида, сўзсиз, унинг этик ва ижтимоий аспектларни кўриб чиқиш ва СИ ни таълим жараёнига жорий қилишнинг эҳтимолий оқибатларини баҳолаш зарур. Зеро, бошқа соҳаларда бўлгани каби, СИни таълимда ишлатишнинг ҳам ўз афзалликлари ва камчиликлари мавжуд. Адаптив таълим ва индивидуаллаштирилган ёндашув ўқувчиларга ўзларининг индивидуал таълим йўналишида ўқиш ва ўрганишларига ёрдам бериши мумкин, аммо СИ ни дастурлашдаги хатолар натижаларни янглиш ўқиши ва, охир-оқибатда, ўқувчиларнинг билимларини нотўғри баҳолаши мумкин. СИ татбиғи орқали баҳоларнинг аниқлиги ошиши мумкин, аммо бу таълим муҳитида шахслараро ижтимоий ўзаро алоқаларнинг йўқолишига олиб келиши мумкин. Шу боис, энг яхши натижага эришиш учун СИ билан бирга анъанавий таълим методлари ўртасидаги мувозанатни сақлаш зарур.

Анъанавий таълим ва СИ асосидаги таълим. Қуйида анъанавий таълим ва СИ асосидаги таълимни солиштириш учун асосий аспектлар келтирилган (1-жадвал).

1-жадвал. СИ ни таълим жараёнига жорий қилишнинг аспектлари

Аспект	Анъанавий таълим	СИ асосидаги таълим
Индивидуаллаштириш	Ўқитувчининг ҳар бир ўқувчининг эҳтиёжларини ҳисобга олиш имконияти	СИ ни адаптив таълим учун ишлатиш ҳар бир ўқувчининг индивидуал эҳтиёжлари ва билим

Аспект	Анъанавий таълим	СИ асосидаги таълим
	чекланган	даражасини ҳисобга олади
Буюртма асосидаги билимлар	Дастурдан ташқари қўшимча ёрдам олиш имконияти йўқ	СИ ни ўқувчиларнинг билимларидаги бўшлиқларни аниқлаш ва индивидуал материаллар таклиф қилиш учун қўллаш мумкин.
Ўқиш натижаларини баҳолаш	Баҳолар субъектив бўлиши ва ўқувчининг ҳақиқий билим даражасини акс эттирмаслиги мумкин	СИ ни таълим маълумотларига асосланиб ўқувчиларнинг билимларини объектив баҳолаш учун қўллаш мумкин.
Шахсиятнинг йўқолиши	Ўқитувчи раҳбар ва маслаҳатчи бўлиши керак, аммо СИ унинг ўрнини эгаллаши мумкин	СИ ни ишлатиш шахсият ва индивидуалликнинг йўқолишига сабаб бўлиши мумкин
Ижтимоий ўзаро алоқаларнинг етишмаслиги	Ўқувчилар ўз тенгдошлари билан ўзаро алоқа қилиш имкониятини йўқотиши мумкин	СИ ўқувчилар ўртасида ижтимоий ўзаро алоқаларнинг йўқ бўлишига олиб келиши мумкин
Дастурлашдаги хатолар	Хатолар ўқувчиларнинг билимларини нотўғри баҳолашга олиб келиши мумкин	СИ ни дастурлашдаги хатолар ўқувчиларнинг билимларини нотўғри баҳолаши мумкин ва бу вазият ўқувчиларнинг таълимига таъсир этиши мумкин

СИни таълим жараёнига жорий қилишнинг асосий хавфлари ва муаммолари. Сунъий интеллектни таълимда жорий қилишнинг кўплаб афзалликлари бўлса-да, у билан боғлиқ хавфлар ва муаммолар ҳам мавжуд. Уларнинг баъзилари шулардан иборат:

- *Иш ўринларининг йўқолиши.* СИ ни таълимда жорий қилишнинг асосий хавфларидан бири иш ўринларининг йўқолишидир. Автоматлаштириш жараёнлари, СИ воситасида ўқиш ва ўрганиш платформалари таълим секторида иш ўринларининг камайишига олиб келади[6, 44–48].
- *Шаффофлик ва жавобгарликнинг етишмаслиги.* СИ ни таълимда жорий қилиш билан боғлиқ яна бир хавф — шаффофлик ва жавобгарликнинг етишмаслигида кузатилади. СИ ни қарор қабул қилишда ишлатиш маълум бир муаммоларнинг юзага келишига олиб келиши мумкин[7, 124–140]. СИ томонидан қабул қилинган қарорларни одамларга тушунтириш қийин бўлиши мумкин, бу эса ўқувчилар ва ўқитувчилар томонидан ишончсизликни келтириб чиқариши мумкин. Бу таълим муассасаларига бўлган ишончнинг камайишига ва таълим сифатининг пасайишига олиб келиши мумкин.
- *Маълумотлардаги янглишлар.* Агар СИ ишлаётган маълумотларда хатолар ёки номувофиқлик мавжуд бўлса, бу унинг ишида хатоларга ва натижаларнинг бузилишига олиб келиши мумкин. Бу ҳолат эса СИ ни таълимда самарали татбиқ этишга салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

- *Ўқитувчилар ва ўқувчиларни янги кўникмаларга ўргатиш зарурати.* СИнинг таълим секторида татбиқ этилиши таълим берувчилар ва таълим олувчилардан янги кўникмаларни эгаллаш талаб этилади[13, 62–65]. Ўқитувчилар СИ тизимлари билан ишлаш кўникмаларини, маълумотларни таҳлил қилиш ва янги курсларни яратиш учун СИ инструментларини ишлатишни ўрганишлари керак. Ўқувчилар ҳам СИ тизимлари билан ишлаш кўникмаларини шакллантирилиши зарур бўлади. Аммо барча ўқитувчилар ва ўқувчилар бундай ўқишга тайёр бўлмаслиги мумкин, бу эса таълим жараёнидаги етишмовчиликка ва билимларга эришиш имконининг нотенг тақсимланишига олиб келиши мумкин.
- *Ўқитувчи ролининг ўзгариши.* СИни таълимда жорий қилишда ўқитувчиларнинг роли кўпроқ маслаҳат берувчи характерга эга бўлади[8, 76–83]. Улар СИ тизимлари билан ишлашни ўрганишлари керак, шунда улар уларни ўз курсларини яхшилаш учун инструмент сифатида ишлатишлари мумкин.
- *Маълумотларни муҳофаза қилиш.* СИ ни таълимда жорий қилиш маълумотларни муҳофаза қилишни талаб этади[6, 44–48]. Таълим муассасалари маълумотларни муҳофаза қилиш ва конфиденциалликни таъминлаш учун зарур чоралар кўришлари керак. Таълим жараёни билан боғлиқ маълумотларни ўғирлаш ёки рухсатсиз киришдан муҳофаза қилиш керак. Шунингдек, маълумотлар фақат таълим мақсадлари учун ишлатилиши ва ўқувчиларнинг розилигисиз учинчи тарафларга берилмаслиги кафолатланиши керак.
- *СИни созлаш учун малакали мутахассисларнинг зарурати.* СИ ни таълимда жорий қилиш малакали мутахассисларни талаб этади, улар СИ тизимларини созлаш ва қўллаб-қувватлаш имкониятига эга бўлиши керак[16, 36–39]. Таълим муассасалари томонидан СИ фаолиятини мунтазам равишда талаб даражасида ишлашини таъминлаш мақсадида керакли мутахассисликдаги юқори малакали программистлар билан таъминлашлари керак, зеро, фақат бу вазиятда СИ тизимларининг самарали ишлаши кафолатланади. Афсуски, барча таълим муассасалари СИ бўйича юқори малакали мутахассисларни топиш ва ишга олиш имкониятига эга эмас, натижада таълим жараёнига татбиқ этилган СИнинг ишлаш жараёнида оқсаш, етишмовчилик юзага келиши мумкин.
- *Таълимда инсон факторини йўқолиши.* СИ ни таълимда жорий қилиш инсон факторининг йўқолишига сабаб бўлиши мумкин [14, 62–65]. СИ таълим тизимлари билан ўзаро алоқа ўқитувчилар ва ўқувчилар ўртасидаги, ўқувчилар ва ўқувчилар орасидаги тўлиқ алоқанинг ўрнини босолмайди. Пировард-натижада ўқувчиларнинг мотивациясини камайиши ва таълим сифатининг пасайиши кузатилиши мумкин.

СИ ни таълимга жорий қилишнинг имкониятлари. СИни таълимга жорий қилиш таълим жараёнининг имкониятларини кенгайтиради. Сунъий интеллект ўқитувчиларга катта маълумотларни таҳлил қилиш, ўқувчиларнинг индивидуал эҳтиёжларини аниқлаш ва шахсийлаштирилган таълим дастурларини ишлаб чиқишда ёрдам бериши мумкин[9, 111–119]. Шунингдек, СИ ўқувчиларнинг билимларини баҳолашни осонлаштириши ва имтиҳонларга тайёрланишда ёрдам бериши мумкин.

Сунъий интеллект технологиясини таълимда қўллаш таълим сифатини сезиларли даражада оширишга олиб келади. Шу сабабли СИ ни таълимда жорий қилиш таълим харажатларини камайтиришга ва таълим жараёнининг самарадорлигини оширишга ёрдам бериши мумкин[10, 148–156]. Аммо СИ ни таълимда жорий қилишда у билан боғлиқ хавфлар ва муаммоларни инобатга олиш зарур. Асосий хавфлар сифатида маълумотларни муҳофаза қилишнинг тизимининг бузилиши ва қарор қабул қилишдаги хатоларни қайд этиш лозим. Айни пайтда, маълумотларни муҳофаза қилиш билан бирга, қабул қилинган қарорлар учун жавобгарликни таъминлаш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

СИнинг замонавий таълим жараёнидаги роли ҳақида тўлиқ тасаввур ҳосил қилиш учун таълим технологиялари соҳасидаги татбиғини мисоллар ёрдамида далиллаш лозим. Зеро, замонавий сунъий интеллект технологиялари таълим жараёнига фаол жорий

этилаётган бўлиб, бу таълим сифатини ва самарадорлигини ошириш учун янги имкониятларни таъминлайди.

Бундай соҳалардан бири — интеллектуал баҳолаш ва диагностика системаларини яратиш. СИ асосидаги тизимлар нафақат топшириқларни бажариш натижаларини автоматик баҳолаш имконини беради, балки билим даражасини комплекс таҳлил қилиш, камчиликларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш учун индивидуал стратегияларни таклиф қилиш имконини ҳам беради[13, 98–113].

Мисол учун, хорижий амалиётда ALEKS ва Mathia платформалари математикадан тест ўтказиш ва индивидуал ўқиш йўналишларини шакллантиришда кенг қўлланилади. Табиий фанлар соҳасида Labster платформаси виртуал лаборатория ишларини бажариш, талабаларнинг билимини автоматик баҳолаш ва хатоларни таҳлил қилиш имконини беради. Химия ва физика фанини ўрганишда PhET Interactive Simulations каби рақамли тизимлардан фойдаланилади, бинобарин, улар экспериментал жараёнларни тушунишни баҳолаш учун СИ алгоритмлари билан интеграцияланган.

Тил ўрганиш ва гуманитар фанлар соҳасида Duolingo каби платформалар машина асосидаги ўрганишни намоён этади ва тилни билиш даражасини баҳолаш, тил ўрганиш учун шахсийлаштирилган тавсияларни таклиф қилади[12, 25–27]. Бу ёндашув таълим муваффақиятларини аниқроқ диагностика қилиш ва дастурларни ҳар бир ўқувчининг эҳтиёжларига мослаштиришга ёрдам беради.

Яна бир муҳим йўналиш — тавсия системалари орқали шахсийлаштирилган (персоналлаштирилган) таълимни ривожлантириш[17, 23]. Бундай моделда алгоритмлар ҳар бир фойдаланувчининг билимини ва таълим тажрибасини таҳлил қилиб, энг мувофиқ материаллар ва усулларни таклиф қилувчи индивидуал таълим йўналишларини шакллантиради.

Мисол учун, Coursera платформаси, ўтган курслар ва фойдаланувчининг қизиқишлари асосида тавсияларни таклиф қилади. Табиий фанлар соҳасида LabXchange каби тизимлар лаборатория вазифалари ва ресурсларни талабаларнинг билим даражаси ва қизиқишларига мос равишда танлаб олади. Математика ва физикада Smart Sparrow каби тизимлар ўқувчиларнинг прогресси ва хатоларига қараб таълим модуллари ва машқларни мослаштириш имконини беради[6, 44–48]. Гуманитар фанлар ва тил ўрганишда Memrise каби платформалар, сўзлар ва машқларни ўқиш даражаси ва услубига мос равишда танлаш имконини беради.

Автоматизация ташкилий вазифалар — дарс жадвалини яратиш, давоматни назорат қилиш ва таълим ҳужжатларини бошқаришда ҳам муҳим роль ўйнайди. СИни жорий этиш, педагоглар ва таълим тизимидаги маъмурларнинг административ юкламасини камайтиради, ижодий ва тадқиқот фаолият учун бўш замон яратади [19, 29–33].

Мисол учун, автоматик дарс жадвал тузиш тизимлари (EduSchedule каби) ўқитувчилар, талабалар ва синфхоналарининг мавжудлигига асосланган ҳолда мақбул алгоритмларини ишлатади. Давоматни назорат қилиш учун бундай тизимларда юзни аниқлаш тизимлари, геолокацияли мобиль илова ёки QR-кодлардан фойдаланилади, бу автоматик равишда қатнашишни қайд этишни таъминлайди ва инсон факторини истисно қилади. Таълим ҳужжатларини бошқаришда электрон архивлар ва ҳужжатларни автоматик қайта ишлаш платформалари, масалан, «Электрон таълим муҳити»дан фойдаланилади, бу платформа керакли файлларни тез топиш, ҳисоботларни автоматлаштириш ва ўқиш самарадорлигини кузатиш имконини беради.

Дистанцион ва гибрид таълим доирасида виртуал ёрдамчилар ва интерактив платформалар фаол ривожланмоқда, улар ўқувчиларга доимий таълим ёрдамини таъминлайди[18, 5–10]. Улар саволларга жавоб топиш, имтиҳонларга тайёрланишда ёрдам бериш ва қўшимча таълим материалларини таклиф қилиш имконини беради, бу эса, динамик ва интерактив таълим муҳитини шакллантиради.

Мисол учун, Woebot ёки Replika каби интеллектуал чат-ботлар талабаларга психологик муаммолар билан курашишда ёрдам беради ва таълимга рағбатлантира. Coursera каби таълим платформалари, ҳар бир талабанинг билим даражасига мослашувчи адаптив таълим алгоритмларидан фойдаланади, индивидуал вазифалар ва ресурсларни таклиф қилади.

СИни ўқиш маълумотларини таҳлил қилишда қўллаш, таълим муассасалари ёки регионлар даражасида ўқувчиларнинг асосий трендлари ва хулқ-атвор намуналарини аниқлаш имконини беради[4, 121–132], бу эса таълим тизимини стратегик режалаштириш ва ривожлантириш учун муҳимдир**.** Бу аналитик воситалар энг самарали таълим усулларини аниқлаш, муаммоли зоналар ва таълим дастурларидаги заиф жойларни белгилаш, шунингдек, ресурсларни ва педагогик юкламани оптималлаштиришга ёрдам беради.

Мисол учун, SIS (Student Information System) каби аналитика тизимлар, келажакда қандай гуруҳдаги талабалар қийинчиликларга дуч келиши мумкинлигини башорат қилади, бу эса ўз вақтида зарур ўзгартиришларни киритиш имконини яратади.

Хулоса қилиб айтиш керакки, СИ тизимларининг самарали ишлаши учун таълим муассасалари уларни ишлатишга тайёр бўлиши ва зарур ресурсларга эга бўлиши керак. Шу билан бирга, инсон факторини ва ролини СИ асосидаги таълимда ҳимоя қилиш ва ўқувчилар ҳамда ўқитувчилар ўртасида ижтимоий алоқаларни сақлаш муҳим аҳамиятга эга. Маълумотларни муҳофаза қилиш ва қабул қилинган қарорлар учун жавобгарликни таъминлаш ҳам муҳимдир. Шу тариқа, СИни таълим соҳасига жорий этиш индивидуал мослашув, автоматизация ва аналитика учун янги истиқболли уфқларни очади, натижада умумий равишда замонавий ва рақобатбардош таълим муҳити яратилади. Лекин сезиларли ўсишга қарамай, таълимдаги этик аспектлар, шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш ва таълим жараёнида инсоннинг ролини сақлаб қолиш билан боғлиқ ҳал қилинмаган масалалар мавжуд. Бу вазиятлар СИни педагогик амалиётга жорий этишда масъулиятли стандартларни ишлаб чиқишни талаб қилади. Энг муҳим вазифа — автоматизация ва шахсий алоқа ўртасида мувозанатни сақлаш, инсон факторини ва таълимнинг эмоционал компонентларини йўқотмаслик, шунингдек, СИни интеграция қилувчи янги педагогик моделларни ривожлантиришдан иборатдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Использование деятельностного подхода в проектах цифровой трансформации в образовании, под редакцией Л. О. Смирновой. — Москва: Издательство Юрайт, 2023. - 170 с.
2. Загорулько, Ю. А. Искусственный интеллект. Инженерия знаний. — Москва: Издательство Юрайт, 2022. — 93 с.
3. Богдановская, И. М. Информационные технологии в педагогике и психологии. - Санкт-Петербург: Питер, 2018. - 304 с.
4. Чернов И.В. Цифровизация как тенденция развития современного общества: специфика научного дискурса в // Гуманитарий Юга России. — 2021. — № 1. — С. 121–132.
5. Видова Т.А. Возможности применения технологий искусственного интеллекта в образовательном процессе // Образовательные ресурсы и технологии. — 2023. — № 1 (42). — С. 27–35.
6. Ажыкулов С.М. Искусственный интеллект в сфере образования / С.М. Ажыкулов // Архонт. — 2024. — № 4 (43). — С. 44–48.
7. Леушина В.В. Этика искусственного интеллекта в стандартах и рекомендациях // Философия и общество. — 2022. — № 3 (104). — С. 124–140.
8. Букина Т.В. Искусственный интеллект в образовании: современное состояние и перспективы развития // Общество: социология, психология, педагогика. — 2025. — № 1 (129). — С. 76–83.

9. Алферьева А.А. Искусственный интеллект в образовании: как адаптивное обучение и цифровые ассистенты меняют подход к обучению и воспитанию подростков / Вестник науки. — 2025. — № 1 (82). — С. 111–119.
10. Кулагина Е.С. Анализ возможностей искусственного интеллекта в сфере автоматизации рутинных задач (на примере образовательных учреждений) // Системный анализ в науке и образовании. — 2025. — № 1. — С. 148–156.
11. Сухоруков Д.С. Персонализация процесса обучения с помощью технологий искусственного интеллекта и машинного обучения: опыт образовательных платформ // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. — 2025. — № 6-1 (105).
12. Коровникова Н.А. Искусственный интеллект в современном образовательном пространстве: проблемы и перспективы // Социальные новации и социальные науки. — 2021. — № 2 (4). — С. 98–113.
13. Анюшенкова О.Н. Правовые аспекты использования искусственного интеллекта в образовании // Мир науки, культуры, образования. — 2025. — № 2 (111). — С. 25–27.
14. Верховод А.С. Влияние искусственного интеллекта на трансформацию роли преподавателя в современном образовании // Проблемы современного педагогического образования. — 2025. — № 86-1. — С. 62–65.
15. Уваров А.Ю. Трудности и перспективы цифровой трансформации образования. — Москва: Высшая школа экономики, 2019.
16. Дорошев Д.В. Искусственный интеллект в персонализированном обучении / // Мировая наука. — 2023. — № 11 (80). — С. 36–39.
17. Скопина И.В. Использование СИ в управлении образовательными организациями // Современные технологии управления. — 2024. — № 3 (107).

RAQAMLI EKOLOGIYA VA GLOBAL HAMKORLIK: MUAMMOLAR, IMKONIYATLAR VA ISTIQBOLLAR

Shamsidinova Gulchehra Dustmurodovna
O‘zbekiston, NDU Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim fakulteti dekani

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli ekologiya tushunchasi, uning zamonaviy ekologik muammolarni hal etishdagi o‘rni hamda global hamkorlik bilan uzviy bog‘liqligi tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar orqali atrof-muhit monitoringi, ma’lumot almashinuvi va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish imkoniyatlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli ekologiya, raqamli infratuzilma, ekologik monitoring, barqaror rivojlanish, raqamli platformalar, yashil texnologiyalar, masofaviy zondlash texnologiyalari, sensor tarmoqlar, ekologik tendensiyalar, empirik tadqiqotlar, geoinformatsion.

Аннотация: В данной статье анализируется понятие цифровой экологии, ее роль в решении современных экологических проблем и ее органическая связь с глобальным сотрудничеством. Также освещаются возможности мониторинга окружающей среды, обмена данными и развития международного сотрудничества с помощью цифровых технологий.

Ключевые слова: цифровая экология, цифровая инфраструктура, экологический мониторинг, устойчивое развитие, цифровые платформы, зеленые технологии, технологии дистанционного зондирования, сенсорные сети, экологические тенденции, эмпирические исследования, геоинформационные технологии.

Abstract: This article analyzes the concept of digital ecology, its role in addressing contemporary environmental challenges, and its integral relationship with global cooperation. The article also highlights the opportunities offered by digital technologies for environmental monitoring, data exchange, and the development of international cooperation.

Keywords: digital ecology, digital infrastructure, environmental monitoring, sustainable development, digital platforms, green technologies, remote sensing technologies, sensor networks, environmental trends, empirical research, geoinformation.

XXI asrda ekologik muammolar global tus olib, ularni alohida davlatlar darajasida hal etish qiyinlashmoqda. Iqlim o‘zgarishi, bioxilma-xillikning kamayishi, suv va havo ifloslanishi kabi muammolar xalqaro hamkorlikni talab etadi. Shu jarayonda raqamli texnologiyalar ekologik muammolarni aniqlash, monitoring qilish va ularga yechim topishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Raqamli ekologiya ana shu jarayonlarni o‘z ichiga olgan yangi ilmiy yo‘nalishdir.

Bunday murakkab sharoitda zamonaviy raqamli texnologiyalar ekologik muammolarni o‘rganish va boshqarishda muhim vosita sifatida maydonga chiqmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt, katta hajmdagi ma’lumotlar, masofaviy zondlash texnologiyalari, sensor tarmoqlari va “Internet of Things” tizimlari yordamida ekologik jarayonlarni real vaqt rejimida kuzatish va tahlil qilish imkoniyati paydo bo‘ldi. Masalan, sun’iy yo‘ldosh tasvirlari orqali o‘rmonlarning qisqarishi, muzliklarning erishi yoki dengiz sathining ko‘tarilishi aniqlanadi. Shu bilan birga, yer usti sensorlari havo sifati, suv tarkibi va tuproq holatini doimiy monitoring qilib boradi.

Raqamli texnologiyalar nafaqat ma’lumot to‘plash, balki ularni chuqur tahlil qilish va prognozlash imkonini ham beradi. Katta ma’lumotlar bazasi asosida ekologik tendensiyalar aniqlanadi, kelajakdagi xavf-xatarlar oldindan bashorat qilinadi va shunga mos ravishda samarali choralar ishlab chiqiladi. Bu esa ekologik boshqaruv tizimlarini ancha takomillashtirishga xizmat qiladi.

Shu jarayonlarning barchasini o‘zida mujassam etgan yangi ilmiy yo‘nalish — raqamli ekologiya shakllanmoqda. Raqamli ekologiya axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ekologiya bilan integratsiyalash orqali atrof-muhitni muhofaza qilish, resurslardan oqilona foydalanish va barqaror rivojlanishni ta’minlashga qaratilgan. U nafaqat ilmiy tadqiqotlar uchun, balki amaliy qarorlar qabul qilish jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli ekologiya zamonaviy ekologik muammolarni hal etishda innovatsion yondashuvni taklif etadi va global hamkorlikni mustahkamlash uchun zarur axborot hamda texnologik asosni yaratadi. Bu esa o‘z navbatida davlatlar, ilmiy markazlar va xalqaro tashkilotlar o‘rtasida samarali muloqotni yo‘lga qo‘yish imkonini kengaytiradi. Raqamli platformalar orqali ekologik ma’lumotlarning tezkor almashinuvi muammolarga nisbatan tez va aniq qarorlar qabul qilishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, raqamli ekologiya yordamida ekologik muammolarni boshqarishda shaffoflik va ochiqlik ta’minlanadi. Ochiq ma’lumotlar bazalari orqali tadqiqotchilar, siyosatchilar va jamoatchilik bir xil axborot manbalaridan foydalanish imkoniga ega bo‘ladi. Bu esa ekologik siyosatni ishlab chiqishda ishonchlilikni oshiradi va turli manfaatdor tomonlar o‘rtasida ishonchni mustahkamlaydi.

Kelgusida raqamli ekologiya asosida “aqlli” boshqaruv tizimlarini joriy etish orqali tabiiy resurslardan yanada samarali foydalanish mumkin bo‘ladi. Masalan, suv resurslarini boshqarishda raqamli monitoring tizimlari orqali isrofgarchilik kamaytiriladi, energiya iste’molida esa optimallashtirishga erishiladi. Shu bilan birga, ekologik xavflarni erta aniqlash va ularning oldini olish imkoniyati kengayadi.

Biroq, bu yo‘nalishda muvaffaqiyatga erishish uchun davlatlar o‘rtasida o‘zaro ishonch, texnologik tenglik va hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Raqamli infratuzilmani rivojlantirish, kadrlar salohiyatini oshirish va innovatsion yechimlarni qo‘llab-quvvatlash orqali raqamli ekologiyaning samaradorligini yanada oshirish mumkin.

Umuman olganda, raqamli ekologiya nafaqat bugungi kun muammolarini hal etishga xizmat qiladi, balki kelajak avlodlar uchun sog‘lom va barqaror ekologik muhitni ta’minlashda muhim omil bo‘lib qoladi. Shu nuqtai nazardan, ushbu yo‘nalishni ilmiy asosda rivojlantirish va tizimli yondashuvni shakllantirish dolzarb vazifalardan biridir.

Avvalo, raqamli ekologiyaning nazariy asoslarini chuqurlashtirish zarur. Bu borada ekologik tizimlar dinamikasini modellashtirish, murakkab tizimlar nazariyasi hamda ma’lumotlarga asoslangan yondashuvlarni integratsiya qilish muhim hisoblanadi. Ekotizimlarning o‘zgaruvchanligi va ko‘p omilliligi sababli, ularni oddiy kuzatish bilan emas, balki ilg‘or matematik modellar va algoritmlar orqali tahlil qilish talab etiladi. Bu esa ekologik jarayonlarning sabab-oqibat bog‘liqligini aniqlash hamda aniq prognozlar ishlab chiqishga imkon beradi.

Shuningdek, empirik tadqiqotlar doirasida katta hajmdagi ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va verifikatsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Turli manbalardan olingan ma’lumotlarning ishonchliligi va mosligini ta’minlash ilmiy natijalarning aniqligini belgilaydi. Shu sababli standartlashtirilgan metodologiyalarni ishlab chiqish va qo‘llash zarur. Bu esa global miqyosda ekologik monitoring tizimlarini o‘zaro uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

Raqamli ekologiyaning yana bir muhim jihati — fanlararo yondashuvni talab etishidir. Ushbu yo‘nalishda ekologiya, informatika, geoinformatsion tizimlar, iqtisodiyot va ijtimoiy fanlarning o‘zaro integratsiyasi muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, ekologik qarorlar qabul qilishda inson omilini, iqtisodiy manfaatlarni va ijtimoiy oqibatlarni hisobga olish zarur. Bu esa barqaror rivojlanish tamoyillariga mos keladigan kompleks yechimlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Bundan tashqari, raqamli ekologiya sohasida innovatsion texnologiyalarni joriy etish bilan bir qatorda, ularning ekologik samaradorligini baholash ham muhimdir. Har qanday texnologik yechim nafaqat foyda keltirishi, balki atrof-muhitga salbiy ta’sir ko‘rsatmasligi kerak. Shu bois hayotiy sikl tahlili kabi ilmiy metodlardan foydalanish orqali texnologiyalarning umumiy ekologik ta’siri baholanadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli ekologiya ilmiy jihatdan asoslangan, kompleks va innovatsion yondashuv sifatida shakllanib, global ekologik muammolarni hal etishda muhim nazariy va amaliy platformani yaratadi. Uning samarali rivoji esa ilmiy tadqiqotlar, texnologik innovatsiyalar va xalqaro hamkorlikning uyg‘unlashuviga bevosita bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 15-yanvarda 29-son qarori asosida qabul qiqlingan “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi to‘g‘risida”gi Nizomi.
2. Axmadjonov, I., Omonova, N. (2025). O‘zbekistonda “yashil raqamlashtirish” orqali ekologik standartlarni nazorat qilish. 2025 yil
3. Fayziyev, M. (2025). Raqamli iqtisodiyot sharoitida ekologik barqarorlik. 2025 yil.
4. Kleineberg, K.-K., Boguñá, M. (2014). Digital Ecology: Coexistence and Domination among Interacting Networks. 2014 yil
5. Suvanova D. Raqamli texnologiyalar asosida raqamli ekotizimlar va ularning biznes jarayonlarga ta’siri. 2024 yil.

“EKRAN ORTIDAGI BOLALIK”: YANGI AVLOD QANDAY O‘SMOQDA?

Davlatova Ra’no Haydarovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi mudiri
Filologiya fanlari doktori (DSc.), professor.

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli muhitning bolalar psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishiga ta’siri ilmiy tahlil qilinadi. Zamonaviy axborot texnologiyalari, jumladan, smartfonlar, ijtimoiy tarmoqlar va multimedia vositalarining bolalar hayotidagi o‘rni yoritiladi. Tadqiqotlar asosida ekran vaqtining ortishi diqqat, uyqu, emotsional holat va ijtimoiy ko‘nikmalarga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalardan oqilona va nazorat ostida foydalanishning ijobiy jihatlari ham tahlil qilinadi. Maqolada ota-onalar va pedagoglar uchun amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Raqamli muhit, bolalar psixologiyasi, ekran vaqti, shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy ko‘nikmalar, internet, gadjetlar, tarbiya

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние цифровой среды на психологическое развитие и формирование личности детей. Анализируется роль современных информационных технологий, включая смартфоны, социальные сети и мультимедийные средства, в жизни ребенка. На основе научных исследований изучается влияние экранного времени на внимание, сон, эмоциональное состояние и социальные навыки. Также рассматриваются положительные аспекты рационального и контролируемого использования цифровых технологий. В статье предложены практические рекомендации для родителей и педагогов.

Ключевые слова: цифровая среда, детская психология, экранное время, развитие личности, социальные навыки, интернет, гаджеты, воспитание

Abstract. This article examines the impact of the digital environment on children's psychological and personal development. It analyzes the role of modern information technologies, including smartphones, social media, and multimedia tools, in children's daily lives. Based on scientific research, the effects of screen time on attention, sleep, emotional well-being, and social skills are discussed. At the same time, the positive aspects of balanced and supervised use of digital technologies are highlighted. The article also provides practical recommendations for parents and educators.

Keywords: digital environment, child psychology, screen time, personal development, social skills, internet, gadgets, upbringing.

XXI asr bolaligi avvalgi avlodlar tajribasidan tubdan farq qiladi. Bugungi bola uchun ekran shunchaki texnik vosita emas, balki o‘yin maydoni, darsxona, muloqot muhiti, hordiq vositasi va hatto shaxsiyati shakllanadigan makonga aylangan. Smartfon, planshet, televizor, video platformalar, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn o‘yinlar bola kundalik hayotining tabiiy qismiga kirib ulgurgan. Shu sababli zamonaviy bolalikni “ekran ortidagi bolalik” deb ta’riflash bejiz emas. Ilmiy adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli muhit bolalar rivojlanishiga bir yoqlama emas, balki murakkab va ko‘p qatlamli ta’sir ko‘rsatadi: u bir tomondan yangi bilim, til, raqamli savodxonlik va interaktiv o‘rganish imkonini bersa, ikkinchi tomondan uyqu, diqqat, emotsional barqarorlik, ijtimoiy ko‘nikmalar va nutq rivojiga bosim o‘tkazishi mumkin.

Bolalar psixologiyasi nuqtayi nazaridan eng muhim masalalardan biri — ekran vaqti miqdori emas, balki uning **qanday, qachon va nima maqsadda** ishlatilishidir. So‘nggi sharhlar va kuzatuv tadqiqotlari ekranga haddan tashqari bog‘lanish ko‘proq salbiy natijalar bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi: jismoniy faollikning pasayishi, uyqu buzilishi, emotsional zo‘riqish, diqqat tarqoqligi va ijtimoiy qiyinchiliklar shular jumlasidandir. Xususan, maktab yoshidagi bolalar va o‘smirlar orasida kuniga 4 soat va undan ortiq ekran vaqti tashvish, depressiya, xulq-atvor muammolari va ADHD (“*Attention Deficit Hyperactivity Disorder”* - diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik buzilishi) bilan bog‘langan; bu bog‘liqlikning bir qismi jismoniy faollikning kamayishi, uyquning qisqarishi va yotish tartibining buzilishi bilan izohlangan. Demak, ekran bola ongiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, ko‘pincha uning kun tartibini, tanasini va oilaviy muhitini o‘zgartirish orqali ta’sir qiladi.

Ilmiy manbalarda eng barqaror topilmalardan biri — **uyqu omil**idir. Media ta’siri bo‘yicha olib borilgan uzoq muddatli tadqiqotlardan birida ekran bilan ko‘proq shug‘ullanish keyinchalik diqqat muammolari, jismoniy agressiya va tana vazni bilan bog‘liq salbiy natijalarga olib kelgani, bunda uyqu buzilishi muhim sabab bo‘lishi ko‘rsatilgan. Shu yo‘nalishdagi sharhlar ham bolalar va o‘smirlar orasida ekran media ishlatilishi kech yotish, umumiy uyqu davomiyligining kamayishi va uyqu sifatining yomonlashuvi bilan tez-tez bog‘lanishini qayd etadi. Qiziq jihati shundaki, uzoq muddatli kuzatuv tadqiqotida ekran vaqtining bir qismini kitob o‘qish bilan almashtirish maktabgacha yoshdagi bolalarning uyqusiga foydali ta’sir ko‘rsatgan: uyquga ketishning cho‘zilishi, kunduzgi uyquchanlik va ayrim uyqu bezovtaliklari kamaygan (Ricci,

2024). Bu shuni anglatadiki, muammo faqat “ekran borligi”da emas, balki u bolalikning qaysi faoliyatini siqib chiqarayotganida hamdir.

Kognitiv rivojlanish, ayniqsa diqqat, ishchi xotira va ijro funksiyalari ham raqamli muhit ta’siriga sezgir. Maktab yoshidagi bolalar va o‘smirlar ustida o‘tkazilgan tadqiqotda yuqori ekran vaqti qisqaroq tungi uyqu, sustroq diqqat va yomonroq ishchi xotira ko‘rsatkichlari bilan bog‘langan; ayniqsa rekreatsion va passiv kontent salbiyroq natijalar bergan (Toth, 2025). Ijtimoiy media va kognitiv rivojlanish haqidagi sistematik sharh ham ortiqcha foydalanish diqqat, ishchi xotira va ijro funksiyalariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini, biroq ta’sir platforma turi, foydalanish intensivligi va kontent xarakteriga qarab farqlanishini qayd etadi (Naik, 2025). Demak, bolaning miyasi uchun asosiy xavf “raqamli vosita”ning o‘zi emas, balki passiv, tartibsiz va ortiqcha iste’mol modelidir.

Erta bolalik davrida eng nozik masalalardan biri — **nutq va til rivoji**. Bir qator sistematik sharhlar va kuzatuv tadqiqotlari uzoq ekran vaqti, ayniqsa hayotning ilk ikki yilida, lug‘at boyligi, nutq ifodasi va kommunikativ ko‘nikmalar pasayishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatgan (Massaroni, 2023), (Alamri, 2023). Ikki yoshli bolalar bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqot esa yanada nozikroq manzarani ko‘rsatadi: bolaning lug‘ati va grammatikasi bolaning ko‘p TV ko‘rishi hamda ota-onaning kundalik parvarish jarayonlarida telefondan ko‘p foydalanishi bilan salbiy bog‘langan, aksincha navbatma-navbat muloqot, birgalikdagi media ishtiroki va kitob o‘qish ijobiy natija bergan. Bu yerda juda muhim xulosa bor: til bolaga ekrandan emas, avvalo **jonli o‘zaro ta’sirdan** o‘tadi. Ekran ota-ona va bola orasidagi tabiiy suhbat, mimika, diqqatni kamaytirsa, til rivoji sekinlashadi.

Biroq ilmiy manzara faqat salbiy emas. Ayrim tadqiqotlar ko‘rsatadiki, sifatli va interaktiv kontent, ayniqsa kattalar hamkorligida qo‘llansa, bolaga foyda keltirishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalar ustidagi kuzatuv tadqiqotida interaktiv ta’limiy ilovalar til rivoji bo‘yicha passiv yoki no-ta’limiy kontentga qaraganda yaxshiroq natija ko‘rsatgan, ota-ona bilan birga ko‘rish esa foydani kuchaytirgan (Mahesh, 2024). 0–8 yoshdagi bolalarda ota-ona va bola birga raqamli faoliyatda ishtirok etishi bo‘yicha sharh ham til o‘rganishi va topshiriq bajarishida foydali natijalarni qayd etadi, garchi ijtimoiy-emotsional va kognitiv sohalardagi natijalar aralash bo‘lsa ham. Xuddi shuningdek, oiladagi raqamli savodxonlik amaliyotlari haqidagi narrativ sharh ko‘plab tadqiqotlarda erta raqamli ko‘nikmalar, til, ba’zi ijtimoiy-emotsional va STEM ko‘nikmalariga ijobiy ta’sir qayd etilganini, bunda ota-ona vositachiligi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. Demak, raqamli muhit bolaning rivojlanishiga zarar yetkazishi ham, yordam berishi ham mumkin; farqni ko‘pincha **kontent sifati, interaktivlik darajasi va kattalar ishtiroki** belgilaydi.

Ijtimoiy-emotsional rivojlanish masalasida ham murakkablik kuzatiladi. Ba’zi bolalar uchun ekran muloqot imkoniyatlarini kengaytiradi, masalan, videochat uzoqda yashovchi qarindoshlar bilan aloqani mustahkamlashi, yangi so‘zlarni o‘rganish va navbat bilan gaplashish ko‘nikmalarini rag‘batlantirishi. Biroq boshqa tadqiqotlar ortiqcha va nazoratsiz media iste’moli ijtimoiy yakkalanish, emotsional boshqaruvdagi qiyinchilik, agressiv xatti-harakatlar va yuzma-yuz muloqotning zaiflashuvi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkinligini qayd etadi. Shuning uchun bolalikning haqiqiy xavfi “raqamli dunyo mavjudligi” emas, balki bolaning real dunyo bilan aloqasi susayib borishidir. Bola hissiyotlarni o‘qishni, muammoni hal qilishni, kutishni, tinglashni va empatiyani asosan jonli muloqotda o‘rganadi; ekran bu tajribani to‘liq almashtira olmaydi.

Raqamli muhitning ta’siri oilaviy va ijtimoiy kontekstdan mustaqil emas. Katta hajmdagi ma’lumotlar asosida o‘tkazilgan tadqiqotda og‘ir media foydalanuvchilari orasida tashvish va depressiya xavfi yuqoriroq bo‘lgani, ammo oilaviy barqarorlik va qo‘llab-quvvatlovchi omillar bu bog‘liqlikni sezilarli darajada yumshatgani aniqlangan. Bu juda muhim ilmiy xulosa: ekran ta’siri vakuumda yuz bermaydi. Bir xil platformadan foydalangan ikki bolaning rivojlanish natijalari turlicha bo‘lishi mumkin, chunki ularning oilasi, tartibi, emotsional iqlimi va ota-ona nazorati turlicha. Shunday ekan, muammoni faqat “telefonni olib qo‘yish” orqali emas, balki oilaviy ritmni

tiklash, birgalikdagi faoliyatlarni ko‘paytirish, uyqu gigiyenasini yaxshilash va sog‘lom media madaniyatini shakllantirish orqali hal qilish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, “ekran ortidagi bolalik”ni na mutlaq xavf, na mutlaq taraqqiyot belgisi sifatida baholash to‘g‘ri bo‘ladi. Ilmiy dalillar shuni ko‘rsatadiki, ortiqcha, passiv va nazoratsiz ekran vaqti bolalarning uyqusi, diqqati, ruhiy holati, til rivoji va ijtimoiy ko‘nikmalariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin; ayni paytda sifatli, interaktiv, maqsadli va kattalar hamrohligidagi raqamli tajriba ma’lum sharoitlarda foydali bo‘lishi ham mumkin. Yangi avlod o‘smoqda, ammo masala “ekran bormi yoki yo‘qmi” degan savolda emas. Asosiy savol shuki: bola ekran bilan **yolg‘iz** o‘sayaptimi yoki **ongli yo‘naltirilgan, mehrli va muvozanatli muhitda** o‘sayaptimi? Bolaning kelajakdagi shaxsi ko‘p jihatdan ana shu farq bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Barlett N. D., Gentil, D. et al. Sleep as a mediator of screen time effects on US children’s health outcomes. Journal of Children and Media, 2012.
2. Davletshin M. G. Yosh davrlari psixologiyasi. -Toshkent, 2008.
3. Massaroni V., et al. Screen time and language development. Brain Sciences, 2023.
4. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Bolalar tarbiyasida zamonaviy yondashuvlar. -Toshkent, 2021.
5. Toth C., et al. Screen time, sleep, and executive function. Journal of Clinical Medicine, 2025.
6. Xoliqov A. Oila psixologiyasi. -Toshkent, 2018.
7. Выготский Л. С. Психология развития ребенка. -Москва: Педагогика,1983.
8. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. -Москва: Смысл, 2005.

ИЗУЧЕНИЕ ПОГРУЖЕННОСТИ ШКОЛЬНИКОВ В ИНТЕРНЕТ-СРЕДУ: МЕТОДИКА ДИАГНОСТИКИ

Пежемская Юлия Сергеевна
Россия, РГПУ им. А.И. Герцена
PhD, доцент кафедры Психологии развития и образования

Аннотация. В статье рассматривается проблема погруженности школьников в интернет-среду в условиях цифровизации современного общества. Раскрывается сущность данного феномена как комплексного психологического процесса, включающего когнитивный, поведенческий, эмоциональный и социальный компоненты. На основе анализа научных данных обосновано влияние чрезмерного использования интернета на внимание, учебную деятельность, эмоциональное состояние и социальное взаимодействие школьников. Представлена комплексная методика диагностики уровня погруженности, включающая анкетирование, психологическое тестирование, наблюдение и беседу. Определены критерии и уровни погруженности, а также обозначены основные направления профилактики и коррекции.

Ключевые слова: интернет-среда, школьники, погруженность, цифровизация, диагностика, интернет-зависимость, экранное время, психическое развитие, социальное взаимодействие.

Abstract. This article examines the issue of schoolchildren’s immersion in the Internet environment in the context of the digitalization of modern society. The concept of immersion is considered as a complex psychological phenomenon that includes cognitive, behavioral, emotional, and social components. Based on scientific data, the impact of excessive Internet use on attention, academic performance, emotional well-being, and social interaction of students is analyzed. A comprehensive diagnostic methodology is presented, including questionnaires, psychological testing, observation, and interviews. The criteria and levels of immersion are identified, and the main directions for prevention and correction are outlined.

Keywords: internet environment, schoolchildren, immersion, digitalization, diagnostics, internet addiction, screen time, mental development, social interaction.

В условиях глобальной цифровизации и стремительного развития информационно-коммуникационных технологий интернет-среда становится ключевым фактором социализации и развития подрастающего поколения. Современные школьники с раннего возраста вовлечены в цифровое пространство, которое выполняет одновременно образовательные, коммуникативные и развлекательные функции. По данным международных и отечественных исследований, среднее время пребывания детей и подростков в сети варьируется от 3 до 6 часов в сутки, а в отдельных случаях превышает данный показатель, что свидетельствует о высокой степени интеграции цифровой среды в структуру их повседневной деятельности. В этой связи особую научную и практическую значимость приобретает проблема изучения уровня погруженности школьников в интернет-среду, а также разработка валидных и надежных диагностических инструментов для ее оценки.

Погруженность в интернет-среду представляет собой сложное многокомпонентное психологическое образование, отражающее степень включенности личности в цифровую реальность. Данный феномен следует рассматривать в контексте системного подхода, учитывающего взаимосвязь когнитивных, поведенческих, эмоциональных и социальных характеристик личности. Когнитивный компонент проявляется в характере и направленности познавательной активности учащегося, включая использование интернет-ресурсов для получения знаний, решения учебных задач и развития интеллектуальных способностей. Поведенческий компонент отражает количественные параметры интернет-активности, такие как частота обращений к сети, продолжительность онлайн-сессий и разнообразие используемых цифровых платформ. Эмоциональный компонент характеризуется уровнем психологической привязанности к интернету, выраженностью позитивных или негативных переживаний, связанных с его использованием, а также наличием признаков зависимости. Социальный компонент связан с трансформацией межличностных взаимодействий, включая замену реального общения виртуальными формами коммуникации.

Современные эмпирические исследования демонстрируют, что чрезмерная погруженность школьников в интернет-среду может оказывать амбивалентное влияние на их развитие. С одной стороны, цифровые технологии способствуют расширению образовательных возможностей, формированию цифровой грамотности, развитию навыков поиска и обработки информации, а также поддержанию социальных контактов. С другой стороны, избыточное использование интернета ассоциируется с рядом негативных последствий, включая снижение концентрации внимания, ухудшение академической успеваемости, нарушения сна, повышение уровня тревожности и формирование аддиктивного поведения. Особую тревогу вызывает тот факт, что длительное пребывание в сети (более 4–5 часов в сутки) коррелирует с ростом риска интернет-зависимости, а также с деформацией ценностных ориентаций и социальной изоляцией.

В связи с этим возникает необходимость разработки комплексной методики диагностики погруженности школьников в интернет-среду, позволяющей не только фиксировать количественные показатели использования интернета, но и выявлять качественные характеристики данного процесса. Предлагаемая диагностическая модель основывается на принципе многоуровневого анализа и включает совокупность взаимодополняющих методов исследования.

Первым этапом диагностики является анкетирование, направленное на сбор первичной информации о характере интернет-активности школьников. Анкета включает вопросы, позволяющие определить среднесуточное время использования интернета, основные цели (учебные, коммуникативные, развлекательные), предпочтительные цифровые ресурсы и степень зависимости от гаджетов. Полученные данные подвергаются

количественной и качественной обработке, что позволяет выявить типичные модели поведения в интернет-среде.

Вторым этапом выступает психологическое тестирование, целью которого является оценка индивидуально-психологических особенностей учащихся. В рамках данного этапа используются стандартизированные методики, направленные на диагностику уровня интернет-зависимости, саморегуляции, тревожности и эмоциональной устойчивости. Результаты тестирования позволяют определить степень психологической вовлеченности в цифровую среду и выявить возможные риски для психического здоровья.

Третьим компонентом диагностики является метод наблюдения, обеспечивающий возможность изучения поведения школьников в естественных условиях образовательного процесса. В ходе наблюдения фиксируются такие показатели, как уровень отвлекаемости, реакция на ограничение доступа к цифровым устройствам, а также особенности взаимодействия со сверстниками и педагогами. Данный метод позволяет получить объективные данные о поведенческих проявлениях погруженности.

Четвертым этапом является проведение индивидуальных и групповых бесед с учащимися, а также интервью с их родителями. Это позволяет выявить субъективное восприятие интернет-среды, уровень осознанности использования цифровых технологий, а также особенности семейного контроля и воспитательных стратегий. Особое внимание уделяется анализу родительских установок и их влияния на формирование цифрового поведения ребенка.

На основе интеграции полученных данных осуществляется выделение трех уровней погруженности школьников в интернет-среду: низкого, среднего и высокого. Низкий уровень характеризуется рациональным использованием интернета преимущественно в образовательных целях, сохранением устойчивого интереса к офлайн-активностям и высоким уровнем самоконтроля. Средний уровень предполагает регулярное использование сети с сочетанием различных видов активности, при этом наблюдается частичное смещение интересов в сторону виртуального пространства. Высокий уровень отличается выраженной зависимостью от интернета, значительным преобладанием развлекательного контента, снижением учебной мотивации и ограничением реального общения.

Анализ результатов диагностики показывает, что значительная часть школьников демонстрирует признаки среднего и высокого уровня погруженности, что свидетельствует о необходимости разработки системных профилактических мер. В качестве приоритетных направлений выступают формирование цифровой культуры, развитие навыков саморегуляции, повышение уровня медиаграмотности, а также активное участие родителей и педагогов в организации безопасного и сбалансированного использования интернет-ресурсов.

Таким образом, погруженность школьников в интернет-среду представляет собой сложный и многомерный феномен, требующий междисциплинарного подхода к его изучению. Разработка и внедрение комплексной методики диагностики позволяет не только выявить уровень вовлеченности учащихся в цифровое пространство, но и создать научно обоснованную основу для разработки эффективных педагогических и психологических интервенций. В условиях цифрового общества особое значение приобретает обеспечение гармоничного сочетания виртуальной и реальной активности, что является важным условием полноценного личностного развития школьников.

Литература:

1. Priftis N., Panagiotakos D. Screen time and its health consequences in children and adolescents. Children. 2023.

2. Выготский Л. С. Психология развития ребенка. Москва: Педагогика. 1983.

3. Sundqvist A., Koch F., Thornberg U. B. Growing up in a digital world: digital media and language development. Frontiers in Psychology. 2021.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EARLY YEARS EDUCATION: OPPORTUNITIES, CHALLENGES, AND FUTURE DIRECTIONS

Vargáné Nagy Anikó
PhD, Associate Professor, University of Debrecen, Vengriya

Abstract. The rapid advancement of artificial intelligence (AI) is transforming educational systems globally, including early childhood education and care (ECEC). This paper examines the role of AI in early years education, focusing on its pedagogical potential, associated risks, and future developmental pathways. Drawing on interdisciplinary research, the study highlights how AI can enhance personalized learning, assessment, and inclusion, while also raising ethical, developmental, and socio-cultural concerns. The paper argues for a balanced, child-centered, and ethically grounded integration of AI in early education systems.

Introduction. Artificial intelligence has emerged as a transformative force across educational contexts, reshaping teaching methodologies, learning environments, and assessment practices. In early childhood education—defined as the period from birth to approximately eight years—learning is highly sensitive to environmental inputs, social interaction, and developmental appropriateness. The integration of AI into this domain presents both unprecedented opportunities and significant challenges.

Recent discourse emphasizes that early years education must not merely adopt technological innovations but critically evaluate their developmental appropriateness. AI systems, including adaptive learning platforms, intelligent tutoring systems, and data-driven assessment tools, are increasingly being introduced into early learning environments. However, their implications for cognitive, social, and emotional development remain insufficiently understood.

Artificial intelligence enables the development of highly individualized learning pathways in early childhood education by systematically analyzing children's learning behaviors, preferences, interaction patterns, and developmental progress. Through machine learning algorithms and adaptive learning architectures, AI-based systems can dynamically adjust the level, pace, and format of educational content to align with each child's cognitive and developmental stage. This is particularly significant in early years settings, where developmental variability among children is pronounced and traditional "one-size-fits-all" pedagogical approaches often fail to address individual needs. Research indicates that appropriately mediated digital environments can enhance early literacy and cognitive outcomes when aligned with developmental principles and guided by adults (Qaiser, 2020).

AI-driven educational platforms further support foundational skill development—such as language acquisition, early numeracy, and problem-solving—through interactive, multimodal, and responsive learning environments. These systems provide immediate, data-informed feedback, enabling children to correct errors, reinforce understanding, and remain engaged in the learning process. Such responsiveness is particularly valuable in early childhood, where timely feedback and reinforcement play a crucial role in neural and cognitive development. Moreover, adaptive systems can scaffold learning experiences, gradually increasing complexity as the child demonstrates readiness, thereby fostering both competence and motivation.

In the domain of assessment, AI introduces a paradigm shift from predominantly observational and qualitative methods toward data-driven, continuous, and real-time evaluation. Traditional early childhood assessment relies heavily on educator observations, which, while valuable, can be subjective and time-intensive. AI-based assessment tools, utilizing pattern recognition and predictive analytics, can systematically track developmental milestones across multiple domains, including cognitive, linguistic, social, and motor skills. These systems can assist in the early identification of developmental delays, special educational needs, or advanced abilities, thereby enabling timely and targeted interventions. Empirical studies highlight that

digital assessment tools can enhance accuracy, efficiency, and longitudinal tracking of child development, while also supporting evidence-based decision-making in educational practice (Kurian et al., 2025).

Importantly, the integration of AI in assessment and instruction also contributes to reducing the administrative burden on educators. Automated data collection, analysis, and reporting streamline routine tasks, allowing teachers to allocate more time to direct pedagogical interaction, emotional support, and facilitation of play-based learning—elements that are central to high-quality early childhood education. This reallocation of time enhances the relational and human-centered aspects of teaching, which remain irreplaceable despite technological advancements.

AI also holds considerable promise for advancing inclusive education. Technologies such as speech recognition, text-to-speech systems, and adaptive user interfaces can be tailored to support children with diverse learning needs, including those with speech and language impairments, autism spectrum conditions, and other developmental challenges. These tools enable alternative modes of communication and interaction, thereby promoting participation, engagement, and equitable learning opportunities. Additionally, AI systems can personalize interventions for children with special educational needs, ensuring that support is both timely and contextually relevant.

Beyond individual classrooms, AI has the potential to address broader issues of educational inequality by expanding access to high-quality learning resources in under-resourced and remote settings. Digital platforms powered by AI can deliver standardized yet adaptable educational content, helping to mitigate disparities in teacher quality and resource availability. However, research emphasizes that this potential is contingent upon equitable access to digital infrastructure, including reliable internet connectivity, appropriate devices, and digital literacy among educators and caregivers (Barr, 2022). Without addressing these structural factors, AI may inadvertently reinforce existing inequalities rather than alleviate them.

In sum, AI offers transformative opportunities for personalization, assessment, inclusion, and access in early years education. Nevertheless, its effectiveness depends on pedagogically grounded implementation, adult mediation, and systemic support structures that ensure equitable and developmentally appropriate use.

Early childhood represents a critical developmental period in which physical activity, play-based learning, and rich social interaction constitute the foundational mechanisms for cognitive, emotional, and social growth. Within this context, the increasing integration of AI-mediated environments raises important developmental concerns. While AI technologies can support learning processes, excessive reliance on screen-based and automated systems may reduce opportunities for direct interpersonal communication, imaginative play, and embodied, experiential learning. Empirical evidence suggests that unbalanced digital exposure in early years is associated with reduced physical activity, weaker social-emotional skills, and disruptions in developmental trajectories when not appropriately mediated by adults. In particular, early childhood pedagogy emphasizes the irreplaceable role of human interaction and play in fostering language development, empathy, and self-regulation—domains that cannot be fully replicated through artificial systems.

Closely related to this issue is the growing concern regarding prolonged screen exposure. Studies indicate that excessive screen time in young children may negatively affect attention span, sleep patterns, language acquisition, and physical health outcomes, including sedentary behavior and associated risks (Aglipay et al., 2020). These findings highlight the necessity of establishing developmentally appropriate guidelines for AI use in early childhood settings, ensuring that digital engagement remains balanced with active, social, and play-oriented experiences.

Beyond developmental considerations, the implementation of AI systems introduces significant ethical and legal challenges, particularly in relation to data privacy and protection. AI technologies depend on the continuous collection and processing of large volumes of data, including sensitive information about children’s behaviors, learning patterns, and developmental

progress. Given children's status as a highly vulnerable population, this raises critical concerns regarding informed consent, data ownership, transparency, and cybersecurity. Existing research underscores the need for robust regulatory frameworks and child-centered data governance models that prioritize the protection of children's rights in digital environments (Lievens et al., 2018).

Another critical challenge relates to algorithmic bias and fairness. AI systems are inherently dependent on the datasets on which they are trained; if these datasets lack diversity or fail to represent different cultural, linguistic, and developmental contexts, the resulting algorithms may produce biased or inaccurate outputs. In early childhood education, this could lead to the misidentification of children's abilities, inappropriate learning recommendations, or the reinforcement of existing social inequalities. Scholars emphasize that children's digital experiences must be understood not only through a risk framework but also in terms of agency and diversity, requiring more nuanced and context-sensitive AI design (Soong et al., 2024).

The integration of AI also has profound implications for the professional role of educators. Teachers in early childhood settings are increasingly expected to acquire new competencies, including digital literacy, the ability to interpret data generated by AI systems, and the capacity to make informed ethical decisions regarding technology use. This transformation necessitates continuous professional development and the redefinition of педагогical roles. At the same time, there is a tangible risk of over-reliance on automated systems, which may undermine teachers' professional judgment, intuition, and pedagogical autonomy—elements that are essential in responding to the nuanced and context-dependent needs of young children.

Finally, despite its transformative potential, AI may inadvertently exacerbate existing educational inequalities if access to technology remains uneven. Disparities in digital infrastructure, socioeconomic conditions, and institutional capacity can lead to significant differences in the quality and effectiveness of AI-enhanced education. Research on digital inequality indicates that the issue extends beyond mere access to devices; meaningful use, supported by skilled educators and informed caregivers, is equally critical (Barr, 2022), (Fu et al., 2023). Without comprehensive policy interventions addressing these structural disparities, the integration of AI risks deepening rather than reducing educational gaps.

In sum, while AI offers significant opportunities for innovation in early childhood education, its implementation must be critically examined through developmental, ethical, pedagogical, and equity-oriented lenses to ensure that it supports, rather than compromises, the holistic well-being and development of young children.

The integration of AI in early years education must align with established pedagogical principles, including play-based learning, child-centered approaches, and holistic development. AI should function as a supportive tool rather than a replacement for human interaction. Hybrid models that combine AI-assisted learning with traditional педагогical practices are likely to be the most effective. In such models, teachers act as mediators, guiding children's engagement with technology while ensuring developmental appropriateness.

There is an urgent need for comprehensive ethical guidelines governing the use of AI in early childhood education. These frameworks should address data protection, transparency, accountability, and children's rights.

Teacher education programs must incorporate AI literacy, equipping educators with the skills necessary to critically evaluate and effectively use AI tools in their practice.

AI systems should be designed with consideration of cultural, linguistic, and developmental contexts. Collaboration between educators, technologists, and policymakers is essential to ensure relevance and inclusivity.

Further empirical research is needed to understand the long-term impacts of AI on children's cognitive, social, and emotional development. Evidence-based policymaking depends on robust and contextually grounded research.

Conclusion. Artificial intelligence holds significant promise for enhancing early years education through personalization, improved assessment, and increased accessibility. However, its

integration must be approached with caution, ensuring that technological innovation does not compromise fundamental principles of child development and pedagogy. A balanced approach—grounded in ethical considerations, scientific evidence, and pedagogical integrity—is essential for harnessing the benefits of AI while mitigating its risks. Ultimately, the goal should be to create learning environments where technology supports, rather than replaces, the human relationships that are central to early childhood education.

РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ НА ОСНОВЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Мамытбаева Жанат Абдиманаповна
PhD, Южно-Казахстанский педагогический университет имени У. Жанибекова, г. Шымкент

Аннотация. В статье рассматриваются современные подходы к развитию познавательных способностей детей дошкольного возраста с использованием технологий искусственного интеллекта (AI). Анализируются теоретические основы когнитивного развития, возможности применения AI в образовательной среде, а также его влияние на формирование мышления, креативности и познавательной активности. Особое внимание уделено персонализированному обучению, интерактивным образовательным платформам и робототехнике. Обозначены основные проблемы и перспективы внедрения AI в дошкольное образование.

Ключевые слова: искусственный интеллект, дошкольное образование, когнитивное развитие, персонализированное обучение, цифровые технологии, образовательные инновации.

Введение. В условиях стремительной цифровизации общества образование претерпевает значительные изменения, связанные с внедрением инновационных технологий. Одним из наиболее перспективных направлений является использование искусственного интеллекта, который способен существенно трансформировать традиционные образовательные подходы.

Особое значение данная тенденция приобретает в системе дошкольного образования, где закладываются основы интеллектуального, личностного и социального развития ребенка. В возрасте от 3 до 7 лет активно формируются ключевые познавательные процессы — мышление, память, внимание, воображение и речь. Именно в этот период создаются предпосылки для дальнейшего успешного обучения.

Современные исследования подтверждают, что технологии искусственного интеллекта способны обеспечить индивидуализацию обучения, повысить мотивацию детей и создать условия для более эффективного усвоения знаний (Chen, 2024). В связи с этим возникает необходимость комплексного анализа возможностей AI в развитии познавательных способностей дошкольников.

Познавательные способности представляют собой совокупность психических процессов, обеспечивающих восприятие, обработку и усвоение информации. К ним относятся мышление, память, внимание, воображение и речь.

С точки зрения психолого-педагогической науки, развитие познавательных способностей осуществляется в процессе активной деятельности ребенка и его взаимодействия с окружающей средой. Важную роль играют игровые методы, проблемные ситуации и исследовательская деятельность.

В контексте современных образовательных технологий искусственный интеллект выступает как средство создания развивающей среды, способствующей активизации

познавательной деятельности. Он позволяет моделировать различные образовательные ситуации, стимулировать самостоятельное мышление и поддерживать интерес к обучению.

Использование AI в образовательном процессе оказывает комплексное влияние на развитие когнитивной сферы ребенка.

Во-первых, интерактивные обучающие системы способствуют развитию логического мышления и навыков решения проблем. Дети вовлекаются в процесс активного поиска решений, что формирует аналитические способности и умение рассуждать.

Во-вторых, AI-технологии стимулируют познавательную активность. Яркие визуальные элементы, игровые механики и адаптивные задания повышают интерес к обучению и способствуют более глубокому усвоению материала. Исследования показывают, что использование AI-приложений ускоряет освоение базовых знаний и повышает мотивацию детей (Muttaqin et al., 2025).

В-третьих, искусственный интеллект способствует развитию креативности. Дети получают возможность экспериментировать, создавать собственные решения и проявлять инициативу, что является важным условием формирования творческого мышления (Fikri, Rhalma, 2024).

Таким образом, AI выступает как эффективный инструмент развития ключевых когнитивных компетенций.

Персонализированное обучение как ключевое преимущество AI

Одной из наиболее значимых особенностей искусственного интеллекта является его способность адаптировать образовательный процесс под индивидуальные особенности каждого ребенка.

Персонализированное обучение включает:

- адаптацию содержания и сложности заданий;
- учет темпа усвоения информации;
- предоставление мгновенной обратной связи;
- формирование индивидуальной образовательной траектории.

Такая модель обучения позволяет максимально учитывать когнитивные возможности ребенка и создавать комфортные условия для его развития.

Согласно научным данным, использование AI в образовательной среде способствует повышению академической успеваемости и развитию навыков решения задач (Zhao et al., 2025).

Кроме того, персонализированный подход снижает уровень стресса у детей, повышает их уверенность в себе и формирует положительное отношение к обучению.

Развитие социально-когнитивных навыков

Современные AI-технологии оказывают влияние не только на когнитивное, но и на социально-эмоциональное развитие дошкольников.

Интерактивные образовательные платформы и виртуальные ассистенты позволяют моделировать различные социальные ситуации, в которых ребенок учится взаимодействовать с окружающими.

В процессе работы с AI формируются:

- коммуникативные навыки;
- умение работать в группе;
- эмоциональный интеллект;
- способность к сотрудничеству.

Исследования показывают, что AI-среды способствуют развитию социальных компетенций и повышению уровня саморегуляции у детей (Chen, 2025).

Это особенно важно в условиях современной цифровой среды, где навыки коммуникации и взаимодействия приобретают ключевое значение. Особое место в системе применения искусственного интеллекта занимает образовательная робототехника.

Взаимодействие с роботами способствует развитию:

- алгоритмического мышления;
- навыков программирования на начальном уровне;
- логики и последовательности действий;
- исследовательских умений.

Роботы выступают как интерактивные партнеры в обучении, что делает процесс более увлекательным и мотивирующим.

Научные исследования подтверждают, что использование AI-роботов положительно влияет на развитие когнитивных способностей и вычислительного мышления дошкольников (Lee et al., 2025).

Проблемы и ограничения внедрения AI

Несмотря на значительные преимущества, использование искусственного интеллекта в дошкольном образовании связано с рядом проблем.

К основным ограничениям относятся:

- риск чрезмерной зависимости от технологий;
- снижение уровня живого общения;
- недостаточная подготовка педагогов;
- ограниченные технические ресурсы;
- вопросы безопасности и этики.

Особое внимание следует уделять балансу между цифровыми технологиями и традиционными методами обучения.

Исследования подчеркивают, что AI должен использоваться как вспомогательный инструмент, дополняющий деятельность педагога, а не заменяющий его (Qayyum et al., 2024).

Заключение. Искусственный интеллект представляет собой перспективное направление развития дошкольного образования, открывающее новые возможности для формирования познавательных способностей детей.

Использование AI способствует развитию логического мышления, креативности, познавательной активности и социальных навыков. Персонализированное обучение позволяет учитывать индивидуальные особенности каждого ребенка, что значительно повышает эффективность образовательного процесса.

Вместе с тем успешное внедрение AI требует комплексного подхода, включающего подготовку педагогов, развитие инфраструктуры и соблюдение педагогического баланса.

Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой эффективных методик интеграции AI в образовательный процесс и изучением его долгосрочного влияния на развитие личности ребенка.

CHALLENGES IN EARLY CHILDHOOD DEVELOPMENT IN THE DIGITAL ERA: SOCIO-PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS AND PREVENTIVE STRATEGIES

Tabassum Qazi
IIT Bombay, India.

Abstract. This article examines the key factors influencing early childhood development in the context of the digital era. Modern information and communication technologies, including the internet, mobile devices, and artificial intelligence, create new opportunities for children's learning, socialization, cognitive growth, and personal development. At the same time, they pose significant risks to children's physical, psychological, and social well-being. The study argues that banning digital technologies is neither feasible nor effective; instead, fostering conscious, safe, and purposeful use is essential. The article also analyzes the role of major psychological theories—Bandura's social learning theory, Kohlberg's theory of moral development, and Erikson's psychosocial development theory—as a framework for understanding children's

behavior in digital environments. Furthermore, the responsibilities of families, schools, and society in ensuring safe digital socialization are discussed.

Keywords: digital era, early childhood, digital literacy, digital socialization, cybersecurity, parental guidance, child well-being, social learning, moral development

Introduction. The 21st century is characterized by the rapid integration of digital technologies into all aspects of human life. Computers, the internet, smartphones, tablets, artificial intelligence, and automated systems are not only transforming adult professional activities but also deeply influencing children's daily lives, education, play, communication, and personal development.

The digital era, often referred to as the information age, has fundamentally changed how individuals access, process, and utilize information. Early childhood, as a critical stage of human development, is particularly sensitive to environmental influences. During this period, children's cognitive abilities, language, emotional stability, social relationships, and moral values begin to form.

As highlighted in the presentation, while digital technologies provide numerous opportunities for learning and exploration, they also pose risks to children's physical health, mental well-being, and social development . Therefore, the primary challenge is not to eliminate technology from children's lives but to ensure its balanced and responsible use.

Digital Technologies and Childhood: A Contemporary Reality

In today's world, it is neither possible nor practical to stop technological advancement. Developers cannot be prevented from creating new technologies, nor can game designers be restricted from producing digital content. Likewise, completely banning digital devices is not an effective solution, as children need to acquire digital skills essential for their future.

Modern children, particularly those belonging to Generation Z and Generation Alpha, are often described as "digital natives." They are born into and grow up within a technology-rich environment. For them, digital tools are not external additions but integral parts of their daily lives.

Digital literacy has become as essential as traditional literacy. It includes the ability to access, evaluate, and use information effectively, communicate responsibly online, protect personal data, and navigate digital environments safely. Therefore, developing digital literacy from an early age is a fundamental component of modern education.

Impact of the Digital Environment on Child Well-Being

Digital technologies offer significant benefits, including access to educational resources, interactive learning, language development, and creative expression. However, excessive or unregulated use may lead to several adverse effects.

Firstly, physical health concerns arise. Prolonged screen exposure reduces physical activity, increasing the risk of obesity, poor posture, and overall developmental delays. Additionally, exposure to blue light may negatively affect eye health, contributing to vision problems such as myopia.

Secondly, digital overuse affects social development. Excessive engagement with digital devices can reduce real-life interactions with peers and family members, potentially weakening communication skills, empathy, and social competence.

Thirdly, cognitive development can be both enhanced and hindered. While high-quality educational content supports learning, fast-paced digital media and constant stimulation may reduce attention span, patience, and critical thinking abilities.

Fourthly, children may be exposed to inappropriate content, misinformation, cyberbullying, and privacy risks. These challenges highlight the importance of digital safety as both a technological and psychological concern.

The Role of Parents in Digital Upbringing

In the digital era, the family remains the primary environment for child development. Children's initial exposure to digital technologies usually occurs at home, making parents central figures in shaping their digital behavior.

Parents often prioritize physical safety—preventing injuries or accidents—yet may overlook digital safety. The assumption that a child is safe when using a device at home can be misleading. Digital environments require equal levels of supervision, guidance, and regulation.

Strict prohibitions or confiscating devices are not always effective strategies. Instead, constructive approaches involving communication, shared rule-setting, age-appropriate content selection, and modeling healthy behavior are more beneficial.

Parents should establish clear guidelines regarding screen time, app usage, online interactions, and data privacy. Equally important is creating an open and trusting environment where children feel comfortable discussing their online experiences.

Digital Socialization: Primary and Secondary Stages

Socialization refers to the process through which individuals learn societal norms, values, and behaviors. Traditionally, primary socialization occurs within the family, while secondary socialization takes place in schools, peer groups, and broader society.

In the digital era, the concept of digital socialization emerges. Primary digital socialization occurs within the family, where children learn initial rules for device use and online behavior. Secondary digital socialization takes place in external environments, such as schools, peer interactions, online platforms, and social networks.

Successful digital socialization ensures that children become responsible and ethical digital citizens. This requires coordinated efforts from parents, educators, and society.

Theoretical Framework: Bandura, Kohlberg, and Erikson

Understanding children's behavior in digital environments requires a strong theoretical foundation.

Bandura's Social Learning Theory emphasizes that children learn through observation and imitation. In digital contexts, children replicate behaviors observed in parents, peers, and online figures. Therefore, adults must model responsible digital behavior.

Kohlberg's Theory of Moral Development explains how children progress from behavior driven by punishment avoidance to adherence to social norms and ethical principles. This framework is crucial for teaching digital ethics, such as respecting privacy, avoiding cyberbullying, and understanding the consequences of online actions.

Erikson's Psychosocial Development Theory highlights the role of social and environmental factors in personality development. Digital environments influence children's identity formation, potentially both positively (through learning and exploration) and negatively (through social comparison and digital dependency).

Formation of Digital Norms and Values

Behavior in any society is governed by norms and values. In digital environments, children must learn appropriate online behavior, communication etiquette, and safety practices.

This learning occurs through observation, reinforcement, and social control mechanisms such as rewards and consequences. However, effective digital education should focus not only on restrictions but also on developing internal responsibility and ethical awareness.

The Role of Schools and Educators

Digital education is not solely a family responsibility. Schools play a critical role in developing students' digital literacy, ethical awareness, and safe technology use.

Educators should teach students how to evaluate information, respect intellectual property, communicate responsibly, and respond to cyber risks. Integrating digital technologies into education must be done thoughtfully, considering children's developmental stages.

Digital Inequality and Access

Socioeconomic factors significantly influence how children use digital technologies. Research indicates that children from higher socioeconomic backgrounds tend to use digital tools for educational purposes more frequently than their less advantaged peers .

This creates a digital divide, where access alone is insufficient; the quality and purpose of use are equally important. Addressing this inequality requires collaborative efforts from educational institutions and policymakers.

Practical Recommendations

To support healthy development in the digital era, several measures are essential. Parents should establish age-appropriate screen time limits and monitor content usage. Digital activities should not replace physical play, creativity, or face-to-face interaction.

Adults must model healthy digital habits, as children learn by example. Open discussions about online risks should be encouraged, focusing on awareness rather than fear.

Technology can also be used collaboratively, transforming it into a tool for shared learning and family interaction rather than isolated consumption.

Conclusion

The digital era presents both opportunities and challenges for early childhood development. The goal is not to eliminate technology but to integrate it responsibly into children's lives.

Developing digital literacy, ethical awareness, and safe usage habits is essential for preparing children to navigate the digital world effectively. Families, schools, and society must work together to create a balanced, safe, and enriching digital environment.

Ultimately, protecting children in the digital age means empowering them with knowledge, responsibility, and critical thinking skills rather than restricting their access to technology.

References:

1. Qazi T. *Challenging in Early Childhood with Digital Era*. Presentation material, IIT Bombay, India.

KIBERBULLINGNING BOLALAR PSIXIKASIGA TA'SIRI VA UNING PROFILAKTIKASI

Safarov Dilmurod Xalimovich
Navoiy viloyat pedagogik mahorat markazi
Akademik faoliyat bo'yicha direktor o'rinbosari
Psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Annotatsiya. Ushbu maqolada kiberbullingning bolalar psixikasiga ta'siri va uning profilaktika choralari tahlil qilingan. Raqamli muhitda bolalarning ruhiy holatiga ta'sir etuvchi omillar, kiberbullingning psixologik oqibatlari va uning oldini olishda ota-onalar, ta'lim muassasalari hamda jamiyatning roli asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: kiberbulling, bolalar psixologiyasi, raqamli muhit, kiberxavfsizlik, emotsional intellekt, profilaktika

Аннотация. В статье анализируется влияние кибербуллинга на психику детей и меры его профилактики. Рассматриваются психологические последствия цифрового давления, а также роль родителей, образовательных учреждений и общества в предотвращении данного явления.

Ключевые слова: кибербуллинг, психология детей, цифровая среда, кибербезопасность, эмоциональный интеллект, профилактика

Abstract. This article examines the impact of cyberbullying on children's mental health and explores preventive strategies. The study highlights psychological consequences, as well as the role of parents, educational institutions, and society in addressing cyberbullying.

Keywords: cyberbullying, child psychology, digital environment, cybersecurity, emotional intelligence, prevention.

Hozirgi raqamlashgan jamiyatda bolalar internet va ijtimoiy tarmoqlarning eng faol foydalanuvchilariga aylanib bormoqda. Turli tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalar nafaqat axborot iste’molchisi, balki raqamli muhitda faol ishtirok etuvchi subyekt sifatida shakllanmoqda. Biroq ushbu jarayon ularning ruhiy salomatligi va psixologik barqarorligiga jiddiy ta’sir ko‘rsatuvchi yangi tahdidlarni ham yuzaga keltirmoqda. Ana shunday tahdidlardan eng xavflilaridan biri — kiberbulling hisoblanadi.

Kiberbulling — bu internet, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar yoki boshqa raqamli platformalar orqali insonni muntazam tahqirlash, haqorat qilish, qo‘rqitish yoki mazax qilish jarayoni bo‘lib, u an’anaviy bullingga nisbatan ancha keng qamrovli va ta’sirchan xususiyatga ega. Agar an’anaviy bulling muayyan makon va vaqt bilan cheklansa, kiberbulling esa 24 soat davomida, chegarasiz muhitda amalga oshiriladi. Shuningdek, uning anonimlik xususiyati agressorda jazosizlik hissini kuchaytiradi, bu esa zo‘ravonlik darajasining ortishiga olib keladi.

Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, kiberbulling bolalar va o‘smirlar psixikasiga chuqur, tizimli va ko‘p qirrali ta’sir ko‘rsatadi. Eng avvalo, u doimiy xavotir va qo‘rquv holatini shakllantiradi. Raqamli makonning chegarasizligi va tahdidlarning uzluksizligi sababli bolalar o‘zlarini “qochib qutula olmaydigan” vaziyatda his etadi. Ushbu holat organizmda surunkali stress reaksiyasini faollashtirib, psixofiziologik darajada salbiy oqibatlarga olib keladi. Tadqiqotlar kiberbullingga duchor bo‘lgan o‘smirlarda uyqu buzilishlari, asabiylik va psixosomatik simptomlar (masalan, bosh og‘rig‘i, charchoq) keng tarqalganligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, kechki va tungi vaqtlarda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish bilan bog‘liq kiberbulling tajribalari uyqu sifatining yomonlashishiga va stress darajasining oshishiga olib keladi.

O‘smirlik davri psixologik rivojlanishning eng nozik bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda shaxsiy identifikatsiya (“men” obrazi) shakllanadi. Aynan shu davrda tashqi baholashga yuqori darajada bog‘liqlik kuzatiladi. Ijtimoiy tarmoqlardagi negativ fikrlar, haqorat yoki mazaxlar bolaning o‘z-o‘zini baholashiga kuchli zarba berib, past o‘zini qadrlash, o‘ziga ishonchsizlik va ijtimoiy taqqoslash sindromini kuchaytiradi (Zebracki, 2019). Bu jarayon ayniqsa “layk”, “komment” kabi ijtimoiy tasdiq mexanizmlari orqali yanada kuchayadi.

Kiberbulling ta’siri ostida qolgan bolalarda depressiv simptomlar, o‘zini yolg‘iz his qilish va hayotga qiziqishning pasayishi keng kuzatiladi. Ilmiy tadqiqotlar yolg‘izlik hissi kiberbullingning markaziy psixologik oqibatlaridan biri ekanini ta’kidlaydi. Bundan tashqari, kiberbulling va yolg‘izlik o‘rtasida o‘zaro mustahkam bog‘liqlik mavjud bo‘lib, bu holat psixologik distress (stress, depressiya va xavotir) orqali vositachilik qilinadi.

Shuningdek, kiberbulling ijtimoiy izolyatsiya jarayonini kuchaytiradi. Jabrlangan bolalar real hayotdagi muloqotdan qochib, o‘zlarini ijtimoiy jihatdan cheklay boshlaydi. Bu esa ularning kommunikativ kompetensiyalari va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarining rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy izolyatsiya va yolg‘izlik bolalarda xavotir, uyqu buzilishlari va umumiy psixologik salomatlikning pasayishiga olib keladi.

Kiberbullingning eng xavfli oqibatlaridan biri — o‘z-o‘ziga zarar yetkazish va suitsid xatti-harakatlariga moyillikning oshishidir. Tadqiqotlar kiberbulling uzoq muddat davom etganida, u nafaqat psixologik travma, balki jiddiy psixiatrik buzilishlarga ham olib kelishi mumkinligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, psixologik zaiflikka ega yoki ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashdan mahrum bolalarda bu xavf yanada yuqori bo‘ladi. Bundan tashqari, kiberbulling psixosomatik muammolar bilan ham bog‘liq bo‘lib, jabrlangan o‘smirlar bunday muammolarni boshdan kechirish ehtimoli ikki baravar yuqori ekanligi aniqlangan. Bu esa kiberbullingning nafaqat psixologik, balki jismoniy salomatlikka ham ta’sir ko‘rsatishini anglatadi.

Shunday qilib, kiberbullingning psixologik ta’siri ko‘p darajali va o‘zaro bog‘liq bo‘lib, u emotsional, kognitiv, ijtimoiy va hatto fiziologik tizimlarni qamrab oladi. Bu holat uni oddiy ijtimoiy muammo emas, balki kompleks psixologik va tibbiy muammo sifatida ko‘rib chiqish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Kiberbullingning kelib chiqish sabablari ham psixologik jihatdan tahlil qilinganda, bir qator omillar aniqlanadi. Avvalo, empatiyaning yetarli darajada shakllanmagani bolalarda boshqalar his-tuyg‘ularini tushunish qobiliyatini pasaytiradi. Shuningdek, oilaviy muhitdagi muammolar, nazoratning sustligi va agressiv axborot muhiti ham kiberbullingning kuchayishiga olib keladi. Raqamli muhitdagi anonimlik esa bolalarda “jazosizlik illyuziyasi”ni shakllantirib, ularni agressiv xatti-harakatlarga undaydi.

Kiberbullingning oldini olishda psixologik yondashuv alohida ahamiyatga ega. Birinchi navbatda, bolalarda emotsional intellektni rivojlantirish muhim hisoblanadi. Empatiya, o‘z his-tuyg‘ularini anglash va boshqarish, boshqalarga nisbatan hurmat kabi ko‘nikmalarni shakllantirish orqali agressiv xulqning oldini olish mumkin. Shu bilan birga, bolalarga onlayn muhitdagi xavflarni tushuntirish va ularni to‘g‘ri baholashga o‘rgatish ham muhimdir.

Ota-onalarning roli ham bu jarayonda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bola va ota-ona o‘rtasida ishonchli munosabat mavjud bo‘lsa, bola muammolarini yashirmaydi va yordam so‘rashga tayyor bo‘ladi. Shu sababli ota-onalar bolaning onlayn faoliyatini faqat nazorat qilish bilan cheklanmasdan, balki uni tushunishga harakat qilishi, uning his-tuyg‘ularini qo‘llab-quvvatlashi lozim.

Ta’lim muassasalarida ham kiberbulling profilaktikasiga alohida e’tibor qaratish zarur. Maktab va bog‘chalarda psixologik treninglar, axborot sessiyalari va interaktiv mashg‘ulotlar orqali bolalarda sog‘lom raqamli xulq-atvor shakllantirilishi mumkin. Shu bilan birga, maktab psixologlari faoliyatini kuchaytirish va bolalar uchun qulay psixologik yordam mexanizmlarini yaratish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, kiberbulling — bu zamonaviy raqamli jamiyatning eng jiddiy psixologik muammolaridan biri bo‘lib, u bolalarning ruhiy salomatligi va shaxsiy rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu muammoni hal etishda huquqiy choralar bilan bir qatorda psixologik yondashuv, ta’lim va oila institutining o‘zaro hamkorligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Faqat kompleks va tizimli yondashuv orqaligina bolalar uchun xavfsiz va sog‘lom raqamli muhitni shakllantirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Domazet S., Šušak-Lozanovska I. Children’s data and privacy online: Growing up in a digital age // *Politika nacionalne bezbednosti*. – 2023.
2. Falade O., Nasir S. Safeguarding children in the digital age: Research gaps and future directions // *Advances in Multidisciplinary & Scientific Research Journal*. – 2024.
3. O‘zbekiston Respublikasi. Axborotlashtirish to‘g‘risidagi Qonun. – Toshkent, 2003.
4. O‘zbekiston Respublikasi. Bola huquqlari to‘g‘risidagi Qonun. – Toshkent, 2008.
5. O‘zbekiston Respublikasi. Shaxsiy ma’lumotlar to‘g‘risidagi Qonun. – Toshkent, 2019.

RAQAMLI DUNYODA FARZANDLARIMIZNI RUHAN SOG‘LOM VA SHAXS SIFATIDA RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Ermatova Gulnoz Pirimovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqola XXI asrda internetning bola ruhiyatiga ta’sirini o‘rganilgan. Unda internetning foydali va zararli tomonlari, bolalar rivojlanishiga ta’siri, internet o‘yinlarining psixologik oqibatlari tahlil qilinadi. Maqolada ota-onalarga farzandlarini internetdan himoya qilish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Internet, bola ruhiyati, psixologiya, internet qaramligi, ota-onalar, internet xavfsizligi, raqamli texnologiyalar.

Аннотация: Данная статья исследует влияние интернета на психику ребенка в XXI веке. В ней анализируются положительные и отрицательные стороны интернета, его влияние на развитие детей, психологические последствия интернет-игр. В статье даются практические советы родителям по защите детей от интернета.

Ключевые слова: Интернет, психика ребенка, психология, интернет-зависимость, родители, интернет-безопасность, цифровые технологии.

Abstract: This article explores the impact of the internet on the child’s psyche in the 21st century. It analyzes the positive and negative aspects of the internet, its impact on children's development, and the psychological consequences of online games. The article provides practical advice to parents on how to protect their children from the internet.

Keywords: Internet, child’s psyche, psychology, internet addiction, parents, internet safety, digital technologies.

Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi inson hayotining barcha jabhalariga, xususan, farzand tarbiyasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, mobil qurilmalar va turli raqamli platformalar bolalarning dunyoqarashi, xulq-atvori hamda shaxs sifatida shakllanishida muhim omilga aylangan.

Darhaqiqat, XXI asr texnologiyalar asridir. Bugungi kunda barcha soha vakillari texnologiyalaridan foydalana olishi va o‘z bilimlarini oshirib borishi, zamon bilan hamnafas bo‘lishi davr talabidir.

Bizga ma’lumki, hozirgi kunda barcha olinadigan bilimlar aksariyat global tarmoqdan olinmoqda. Bu esa kattalar bilan bolalarni ham shu tarmoqqa ipsiz bog‘lab qoymoqda. Nafaqat ota-onalar, balki bolalar ham internet o‘yinlaridan qiyinchiliksiz foydalanisha olishadi. Hozirgi raqamli inqilob davrida tug‘ilgan bolalar internet tarmoqlaridan bemalol, hattoki kattalardan ham yaxshi “tushunadigandek” foydalanishadi. Internet maydoni bizning hozirgi hayotimizning bir qismidir. Shunday ekan, kelajak avlodga internetdan qanday foydalanish, uning foydali va zararli tomonlarini tushuntirishimiz kerak. Internet maydoni bizni o‘rab turgan olamdagi narsalar kabi zararli va foydali bo‘lishi mumkin.

Bizning hayotimizda internetning foydali tomoni shundaki, u bilim almashish maydoni, dunyodagi barcha narsa haqida katta hajmdagi ma’lumotlar mavjud. Biron bir narsa haqida kengroq bilimga ega bo‘lishni istasangiz, kutubxonaga borish yoki, ensklopediyalarni qidirish shart emas. Shunchaki internet orqali kerakli kitob, maqola va ensklopediyalarni qidiruvga berib yuklab olish mumkin. Internet muloqot maydoni bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, bemor yoki sog‘lom bola ijtimoiy tarmoqlar orqali o‘z tengqurlari bilan bemalol suhbatlashishi, fikr almashishi mumkin. Bemor bola o‘zini shu olam ichida hamma qatori sog‘lom his qiladi. Internet maydoni shunday narsaki, unda yoshi, jinsi, kasbi ham ahamiyatga ega emas. Shu bois bola taraqqiyotida ham global tarmoqning o‘z o‘rni bor. Bunda bolaning rivojlanishiga yordam beradigan o‘yinlar ham mavjud. Masalan: shunday o‘yinlar borki, bir vaqtning o‘zida qo‘shiq aytishni, yozishni, o‘qishni, chizishni, gapirishni o‘rgatadi. Bundan tashqari bolalarni jismoniy va fiziologik rivojlanishiga yordam beradigan turli xil foydali mashqlarni aks ettiruvchi videolar ham

bor. Hozirgi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlaridan boshlab bolalarga xorijiy tillarni o‘qitiladi. Bolalar psixikasiga va turli yosh guruhlariga mo‘llangangan xorijiy til mashg‘ulotlarini ham bemalol internet orqali kuzatib o‘rganish mumkin.

Avvalo, raqamli muhitning ijobiy jihatlarini ta’kidlash zarur. U bolalarga keng ko‘lamli axborot resurslaridan foydalanish, mustaqil o‘rganish, ijodiy fikrlash va innovatsion ko‘nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi. Masalan, ta’limiy ilovalar, onlayn kurslar va interaktiv dasturlar orqali bolalar bilimlarini mustahkamlashi va yangi kompetensiyalarni egallashi mumkin. Bu esa ularning intellektual rivojlanishiga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, raqamli dunyoning salbiy jihatlari ham mavjud. Nazoratsiz foydalanish natijasida bolalarda internetga qaramlik, vaqtni samarasiz sarflash, ijtimoiy izolyatsiya, axloqiy me’yorlarning buzilishi kabi muammolar yuzaga kelishi mumkin. Bundan tashqari, zararli axborotlar, kiberbulling va virtual muhitdagi xavflar bolalarning ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Farzand tarbiyasida ota-onalarning roli ayniqsa muhimdir. Ular bolalarning raqamli texnologiyalardan foydalanishini nazorat qilish, foydalanish vaqtini me’yorlash hamda mazmun jihatdan foydali kontentni tanlashda yo‘l-yo‘riq ko‘rsatishlari zarur. Shu bilan birga, ota-onalar o‘zlari ham raqamli savodxonlikka ega bo‘lishlari, bolalariga to‘g‘ri namuna ko‘rsatishlari lozim.

Shaxs sifatida rivojlanishda esa muvozanat muhim omil hisoblanadi. Ya’ni, bolalar real hayotdagi ijtimoiy munosabatlar, jismoniy faollik, kitob o‘qish va ijodiy mashg‘ulotlar bilan ham muntazam shug‘ullanishlari kerak. Bu ularning har tomonlama barkamol inson bo‘lib yetishishiga xizmat qiladi.

Har narsaning yaxshi va yomon tomoni bo‘lganidek, internetning ham zararli tomonlari bor. Internetning bola ruhiyatiga, umumiy rivojlanishiga salbiy tomonlari xususida gap ketar ekan, so‘ngi paytlarda bolalar orasida global tarmoqdan foydalanish tobora ommalashib bormoqda.Ommalashish natijasida bolaning rivojlanishi, axloqi va psixikasi o‘zgarib salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Axir bugungi kunda har kuni barcha kompyuter o‘yinlari yaratilmoqda. Aynan mana shu o‘yinlar bola psixikasiga salbiy ta’sir qiladi. Albatta barcha o‘yinlarni ham bolaga salbiy ta’sir qiladi deya olmaymiz. Ammo bugungi kunda bolalar ko‘proq zararli bo‘lgan o‘yinlarni o‘ynashadi. Qimorga qaramlik bolalar va yoshlar orasida juda keng tarqalgan. Ba’zan kun bo‘yi kompyuter qarshisida o‘tirib o‘yinlarni o‘ynaydilar. Bu esa ko‘rish qobiliyatining pasayishiga va har xil ko‘z kasalliklarini olib kelishiga sabab bo‘ladi.

Tibbiyot xodimlarining ta’kidlashlaricha har yili ko‘rish qobiliyati past odamlar soni asta-sekin o‘sib bormoqda. Ko‘rish uchun eng yaxshi va foydali vaqt oralug‘i bolalar uchun 10-20 daqiqadan kattalar esa 2-3 soatdan oshmasligi lozim. Har 1 soatda 5-10 daqiqada tanaffus berilishi ko‘zga zarar yetkazmaydi. Shuning uchun bu muammoni ota-onalar hal qilishlari kerak. Sababi bola tarbiyasi avvalo oiladan boshlanadi. Shunday ekan internetdagi ba’zi bir xavflarning oldini olish maqsadida quyidagi tavsiyalarga e’tibor qaratish zarur:

1. Farzandingiz tarmoqdan foydalanmoqchi bo‘lganida uni nazoratdan chetda qoldirmang.
2. Farzandingizning tarmoqqa ilk qadamlaridanoq, internetda faqatgina “yaxshi” emas, balki “yomon” axborotlarni ham uchratishi mumkinligini tushuntiring.
3. Internetdan biror manbani saqlab olishda e’tibor qaratish zarur bo‘lgan qoidalarni tushuntiring.
4. Farzandingizga tarmoqda ham haqiqiy hayotdagi kabi tartib-intizom qoidalarini unutmaslik zarurligini ta’kidlang.
5. Farzandingizni internetdan foydalanishida ba’zi hollarda cheklovlarni o‘rnating.
6. Har kuni farzandingiz muloqotlarini kuzatib borishni o‘zingizga odat qiling.
7. Farzandingiz va o‘zingizning kompyuter savodxonligingizni muntazam rivojlantirib boring. O‘z bilimingiz bilan o‘rtoqlashing. Internet xavfsizligi sizning bu boradagi bilim va malakangizga ham bog‘liq ekanligini unutmang.
8. Farzandingiz bilan kompyuterda o‘tkaziladigan vaqt haqida kelishib oling – 7 yoshgacha u kuniga 4 marta 15 daqiqadan oshmasligi kerakigini uqtiring.

9. Farzandingiz bilan kompyuterda ish boshlanganidan 7-8 minut o‘tgach va u tugagandan so‘ng bir daqiqa vizual gimnastika qiling.

10. Kompyuterda o‘ynaganingizdan keyin yangi qahramonlar, ularning harakatlari, yangi o‘yin sabab bo‘lgan his-tuyg‘ularini muhokama qiling.

Psixolog Galina Soldatova internet bolaga qanday ta’sir qilishi va yosh avlod oldida qanday qiyinchiliklar turgani haqida quyidagi fikrlarni bildirib, bola miyasining 90% i uning 3 yoshiga qadar rivojlanib bo‘lishi, shu davrda bolaga kitob o‘qib berish miya rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlaydi.

Hozirgi bolalarni internetdagi sevimli mashg‘ulotlari uchun qattiq hukm qilish mumkin emas. Ba’zida ular bo‘sh vaqtlarini qanday o‘tkazishi ham bilishmaydi. Shuning uchun bolani kun tartibini to‘g‘ri tashkil qilish o‘ta muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, agar o‘z vaqtida bolalarga qurilmalardan to‘g‘ri foydalanish odatlari shakllantirilsa, ularda gadjetlar bilan bog‘liq muammo yuzaga kelmaydi. Zamonaviy axborot texnologiyasini yaxshi bilgan va undan to‘g‘ri maqsadlarda foydalana olgan bolagina kelajakda o‘z qobiliyatlarini takomillashtirishi, kasbiy faoliyatida to‘g‘ri foydalana olishi va albatta o‘sha kasbning yetuk mutaxasisi sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqodirov A.A., Begmatova N.X,- Maktabgacha ta’lim muassasalarida multimedia texnologiyasidan foydalanish uslubiyoti (o‘quv-uslubiy qo‘llanma). -Qarshi: Nasaf, 2011. - 257 b.
2. Axmedova Yu.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarning o‘zlashtirish darajasini aniqlash va tahlil qilish. // Bola shaxsini rivojlantirishning dolzarb muammolari mavzusidagi xalqaro anjuman. - T.: 2008. - 204 b.
3. Adilova S. Multimedia va ularni ta’lim jarayonida qo‘llash . // Pedagogik ta’lim , 2001. № 2. - B. 20 -21.
4. Kent P. Internet / Tarjima. c ingliz V.L. Grigoryev. - M .: Kompyuter, UNITI, 2006 yil.
5. Kolesnikov O.E. Ishbilarmonlar uchun internet. - M.:MCF. Nashr qilish. "Yauza" firmasi, 2007 yil.

RAQAMLI MUHITNING BOLALAR PSIXOLOGIYASI VA SHAXSIY RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD
Ostanaqulova Nozima Vohid qizi
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli muhitning bolalar psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishiga ta’siri tahlil qilinadi. Zamonaviy texnologiyalar, xususan internet, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli qurilmalar bolalarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga qanday ijobiy va salbiy ta’sir ko‘rsatishi ilmiy nuqtai nazardan ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli muhit, bolalar psixologiyasi, shaxsiy rivojlanish, internet, ijtimoiy tarmoqlar, kognitiv rivojlanish, internet tarmog‘i, elektron kutubxonalar, onlayn ta’lim platformalari, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar, interaktiv dasturlar, multimedia materiallari, animatsiyalar, interaktiv o‘yinlar.

Аннотация: В данной статье анализируется влияние цифровой среды на психологию и личностное развитие детей. С научной точки зрения рассматривается, какое положительное и отрицательное влияние оказывают современные технологии, в частности Интернет, социальные сети и цифровые устройства, на когнитивное, эмоциональное и социальное развитие детей.

Ключевые слова: цифровая среда, детская психология, личностное развитие, Интернет, социальные сети, когнитивное развитие, Интернет-сеть, электронные библиотеки, онлайн-платформы обучения, социальные сети, мобильные приложения, интерактивные программы, мультимедийные материалы, анимации, интерактивные игры.

Abstract: This article analyzes the impact of the digital environment on children's psychology and personal development. The positive and negative impacts of modern technologies, particularly the internet, social media, and digital devices, on children's cognitive, emotional, and social development are examined from a scientific perspective.

Keywords: digital environment, child psychology, personal development, internet, social media, cognitive development, internet network, digital libraries, online learning platforms, social networks, mobile applications, interactive programs, multimedia materials, animations, interactive games.

XXI asrda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida insoniyat hayotida raqamli muhitning o‘rni tobora ortib bormoqda. Internet, kompyuterlar, planshetlar, smartfonlar, turli mobil ilovalar va ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy jamiyatning muhim tarkibiy qismiga aylandi. Ayniqsa, bolalar hayotida raqamli texnologiyalarning roli juda katta.

Hozirgi kunda bolalar juda erta yoshdan boshlab raqamli qurilmalar bilan tanishadi, multfilmlar tomosha qiladi, o‘yinlar o‘ynaydi va internet orqali turli ma’lumotlarni oladi. Bu jarayon bolalarning psixologik rivojlanishiga, tafakkuriga, ijtimoiy munosabatlariga va shaxs sifatida shakllanishiga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatadi.

Raqamli muhit deganda, axborot texnologiyalari asosida yaratilgan virtual axborot makoni tushuniladi. Bu muhit internet tarmog‘i, elektron kutubxonalar, onlayn ta’lim platformalari, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar hamda turli interaktiv dasturlarni o‘z ichiga oladi.

Zamonaviy pedagogika fanida raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonini samarali tashkil etish vositasi sifatida qaraladi. Multimedia materiallari, animatsiyalar va interaktiv o‘yinlar orqali o‘tilgan darslar bolalarning diqqatini jalb qiladi hamda bilimlarni o‘zlashtirish jarayonini osonlashtiradi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli muhit bolalarning kognitiv rivojlanishiga ma’lum darajada ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, mantiqiy o‘yinlar va strategik dasturlar bolalarning tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Interaktiv ta’limiy dasturlar orqali bolalar murakkab tushunchalarni ham vizual shaklda tezroq anglaydi. Bu jarayon bolalarda bilimga bo‘lgan qiziqishni oshiradi. Raqamli texnologiyalar bolalarning ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Grafik muharrirlar yordamida rasm chizish, musiqa yaratish ilovalari orqali ohanglar tuzish yoki video montaj dasturlari orqali kichik loyihalar tayyorlash bolalarning tasavvurini kengaytiradi. Bunday faoliyatlar bolaning fantaziyasi va kreativ fikrlashini rivojlantiradi hamda ularning o‘z qobiliyatlarini namoyon etishiga imkon yaratadi. Biroq raqamli muhitning ijobiy tomonlari bilan bir qatorda ayrim salbiy ta’sirlari ham mavjud. Eng avvalo, bolalarning gadjetlardan haddan tashqari foydalanishi psixologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Mutaxassislarning fikriga ko‘ra, uzoq vaqt ekran qarshisida o‘tirish diqqatning pasayishi, asabiylik, charchoq va uyqu buzilishiga olib keladi. Ayrim hollarda esa bolalarda raqamli qaramlik shakllanishi mumkin. Raqamli muhitning yana bir muhim salbiy jihati — ijtimoiy muloqotning kamayishidir. Bolalar ko‘proq virtual muhitda vaqt o‘tkazsa, ular tengdoshlari bilan jonli muloqot qilish imkoniyatini kamroq topadi. Bu esa ijtimoiy ko‘nikmalarning rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Psixologlar jonli muloqot bolalarda empatiya, hamkorlik va jamoada ishlash qobiliyatini shakllantirishini ta’kidlaydi.

Bugungi globallashuv davrida raqamli muhit bolalarning nafaqat kundalik hayotiga, balki ularning psixologik rivojlanishi va shaxs sifatida shakllanishiga ham sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatmoqda. Ilmiy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalarni me’yorida va maqsadli qo‘llash bolalarda mantiqiy fikrlash, tezkor qaror qabul qilish, axborotni tahlil qilish kabi

ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Ayniqsa, interaktiv o‘quv dasturlari va ta’limiy platformalar bolalarning o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi.

Shu bilan birga, raqamli muhitning salbiy ta’siri ham inkor etilmaydi. Uzoq vaqt davomida ekran qarshisida bo‘lish bolalarda diqqatning pasayishi, xotira faoliyatining susayishi va real ijtimoiy munosabatlarning cheklanishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlardagi idealizatsiyalangan obrazlar bolalarda o‘z-o‘zini baholash muammolarini keltirib chiqaradi. Ba’zi holatlarda esa raqamli qaramlik shakllanib, bu bolaning emotsional holatiga, hatto xulq-atvoriga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Psixologlar ta’kidlashicha, ayniqsa maktabgacha va boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalarda raqamli muhit bilan haddan tashqari shug‘ullanish nutq rivojlanishining sustlashuvi, tasavvur doirasining torayishi va mustaqil fikrlashning kamayishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois raqamli texnologiyalarni bolaning yosh xususiyatlariga mos ravishda, muvozanat bilan qo‘llash juda muhim hisoblanadi.

Bolalarning psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishida raqamli muhitning ta’siri borasida ota-onalar va pedagoglar uchun quyidagicha tavsiyalar ishlab chiqildi:

Vaqtni me’yorlash: Ekran oldida o‘tkaziladigan vaqtni yoshga mos ravishda cheklang. “Ekransiz vaqt” (masalan, ovqatlanish yoki uxlashdan oldin) joriy qiling.

Nazorat va yo‘naltirish: Bolalar qanday kontent ko‘rayotganini kuzatib boring. Foydali va yoshiga mos dasturlarni tanlashda yordam bering.

Birgalikda foydalanish: Bolalar bilan birga video ko‘rish yoki o‘yin o‘ynash orqali ularning qiziqishlarini tushuning. Shu orqali muhokama qilish va fikrlashni rivojlantirish mumkin.

Alternativ faoliyatlarni rag‘batlantirish. Sport, kitob o‘qish, ijodiy mashg‘ulotlar (rasm, musiqa)ga qiziqishni oshiring. Real hayotdagi ijtimoiy aloqalarni qo‘llab-quvvatlang.

Shaxsiy namuna ko‘rsatish: Kattalar o‘zlari ham gadjetlardan me’yorida foydalanishlari zarur. Bola ko‘proq kattalarning xatti-harakatidan o‘rnak oladi.

Raqamli savodxonlikni oshirish: Bolalarga internet xavfsizligi, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilishni o‘rgating. Tanqidiy fikrlashni rivojlantiring (har qanday ma’lumotga ishonib ketmaslik).

Ruhiy holatga e’tibor berish: Agar bola asabiylashsa, yolg‘izlikni afzal ko‘rsa yoki gadjetga qaramlik belgisi sezilsa, bunga jiddiy yondoshing. Zarur bo‘lsa mutaxassisga murojaat qiling.

Xulosa qilganda, raqamli muhit bolalar rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Eng muhim jihat — bu muvozanat, nazorat va ongli foydalanishni ta’minlashdir. To‘g‘ri yondashuv orqali raqamli texnologiyalar bolalar rivoji uchun samarali vositaga aylanishi mumkin. U to‘g‘ri yo‘naltirilsa, katta imkoniyatlar yaratadi, aks holda esa psixologik va ijtimoiy muammolarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun bu jarayonda ota-onalar va pedagoglarning roli beqiyosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Elkonin D.B. Psixologiya razvitiya rebenka. – Moscow: Pedagogika, 1989.
2. G‘ofurova M.O. Raqamli texnologiyalarning bolalar ruhiy salomatligiga ta’siri va profilaktika. – 2026.
3. Nishanova Z.T. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2017.
4. Sunnatova Sh.B. Raqamli muhitda bolalar psixologiyasi rivojlanish muammolari. – 2026.
5. Yo‘ldosheva I.T. Raqamli davrda bolalarda diqqat va konsentratsiya: psixologik muammolar va yechimlar. – 2026.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR

Davlatova Zebo Haydarovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti,
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Maktabgacha yoshdagi bolalarda hissiy-irodaviy soha (emotsional boshqaruv, impulsni nazorat qilish, sabr, motivatsiya va o‘z-o‘zini tartibga solish) shakllanishi markaziy rivojlanish vazifasi hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar aynan shu tizimga bevosita ta’sir qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi, chunki ekran orqali bola tezkor mukofot (instant reward), kuchli sensor stimullar va tashqi boshqaruvga asoslangan faoliyat bilan muntazam to‘qnashadi. Bu esa ichki irodaviy mexanizmlarning shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Birinchi muhim jihat — **emotsional o‘zini boshqarishning shakllanishi**. Psixologik nuqtai nazardan, bola salbiy hissiyotlarni (zerikish, jahllanish, qo‘rquv) boshqarishni kattalar bilan muloqot, o‘yin va tajriba orqali o‘rganadi. Ammo amaliyotda ekran ko‘pincha “tez tinchlantiruvchi vosita” sifatida qo‘llanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolani ovutish yoki tinchlantirish uchun muntazam ravishda media vositalardan foydalanish uning hissiy regulyatsiya strategiyalarini tashqi vositaga bog‘lab qo‘yadi (Hamp et al., 2024). Natijada bola mustaqil ravishda hissiyotlarini boshqarishni emas, balki tashqi stimulyatsiyaga tayanishni o‘rganadi. Bu holat uzoq muddatda frustratsiyaga chidamlilikning pasayishiga olib kelishi mumkin.

Ikkinchi jihat — **impuls nazorati va irodaviy barqarorlik**. Ijro funksiyalari tarkibiga kiruvchi impulsni tiyish, diqqatni ushlab turish va vazifani oxirigacha bajarish qobiliyatlari maktabgacha yoshda shakllanadi. Raqamli kontentning tez almashinuvchi, yorqin va qisqa siklli tuzilishi bolaning diqqat tizimini “tez mukofot” rejimiga moslashtiradi. Empirik tadqiqotlar ortiqcha ekran vaqti bo‘lgan bolalarda impulsivlik va xulqiy muammolar yuqoriroq ekanini ko‘rsatadi; bunda ijro funksiyalaridagi zaiflashuv vositachi omil sifatida ishlaydi (Likhitweerawong et al., 2024). Shuningdek, ekran ta’siri bilan ishchi xotira va kognitiv moslashuvchanlik o‘rtasida salbiy bog‘liqlik aniqlangan (Lakicevic et al., 2025). Bu esa bolaning vazifani rejalashtirish va yakunlash qobiliyatini susaytiradi.

Uchinchi jihat — **motivatsiya va ichki rag‘bat tizimi**. Klassik rivojlanish psixologiyasida bola faoliyatdan zavq olishni (intrinsic motivation) o‘yin, kashfiyot va ijtimoiy muloqot orqali rivojlantiradi. Raqamli muhit esa ko‘pincha tashqi mukofotga (rangli effektlar, tez yutuqlar, animatsiya) asoslanadi. Agar bola muntazam ravishda yuqori darajadagi sensor rag‘batga o‘rgansa, real hayotdagi “sekin” faoliyatlar (rasm chizish, konstruktor yig‘ish, hikoya eshitish) unga kamroq qiziqarli ko‘rinadi. Bu hodisa diqqatning parchalanishi va faoliyatga barqaror jalb bo‘lishning pasayishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin (Muppalla et al., 2023).

To‘rtinchi jihat — **emotsional sezgirlik va empatiya rivoji**. Bola boshqalarning hissiyotlarini tushunishni real ijtimoiy o‘zaro ta’sir — yuz ifodasi, ovoz ohangi, tana harakati orqali o‘rganadi. Ekran orqali qabul qilinadigan soddalashtirilgan yoki sun’iy emotsiyalar bu jarayonni to‘liq ta’minlay olmaydi. Tadqiqotlar ortiqcha ekran foydalanish emotsiyalarni tanish va ijtimoiy signallarni qayta ishlash qobiliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini qayd etadi (Muppalla et al., 2023). Shu bilan birga, real muloqot kamayganda bola ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklarga duch kelishi ehtimoli ortadi.

Beshinchi jihat — **uyqu va hissiy barqarorlik o‘rtasidagi bog‘liqlik**. Uyqu hissiy regulyatsiyaning biologik asosi hisoblanadi. Ekran, ayniqsa kechki vaqtda, uyqu ritmini buzadi va bu o‘z navbatida bolaning emotsional reaktivligini oshiradi. Sistematik tahlillar ortiqcha ekran foydalanish uyqu sifatining yomonlashuvi bilan bog‘liq ekanini, bu esa xulqiy va emotsional muammolar xavfini oshirishini ko‘rsatadi (Merín et al., 2024). Demak, hissiy beqarorlik ko‘pincha bevosita emas, balki uyqu orqali vositali mexanizm bilan shakllanadi.

Quyida maktabgacha yoshdagi bolalarda raqamli texnologiyalar sabab yuzaga keladigan **hissiy-irodaviy muammolar uchun aniq psixologik yechimlar** tizimli tarzda beriladi. Bu umumiy tavsiya emas, balki amalda qo‘llanadigan, mexanizmi tushuntirilgan yondashuvlardir.

Muammo: Bola ekransiz tinchlana olmaydi (emotsional qaramlik). Psixologik mexanizm: bola hissiyotlarni ichki boshqarishni emas, tashqi stimulyatsiya orqali “o‘chirishni” o‘rganadi.

Yechim: “Emotsional almashtirish protokoli”

Ekranni birdan olib tashlash emas, uning o‘rnini bosuvchi mexanizm beriladi:

- 1-qadam: hissiyot nomlanadi: *“Sen hozir jahling chiqdi / zerikding”*
- 2-qadam: tana orqali chiqarish (yostiqni siqish, sakrash, chuqur nafas)
- 3-qadam: ijtimoiy kontakt (quchoqlash, gaplashish)
- 4-qadam: keyin faoliyat (rasm, o‘yin)

Natija: bola “hissiyot → ekran” emas, “hissiyot → ichki boshqaruv” zanjirini o‘rganadi.

Muammo: tez zerikish, sabrsizlik, impulsivlik. Psixologik mexanizm: tez mukofotga o‘rganish (dopamin sikli), diqqatning qisqarishi.

Yechim: “Kechiktirilgan mukofot mashqlari” (Delay training)

Har kuni kichik mashq: “Hozir emas, 5 daqiqadan keyin”, vizual taymer qo‘yiladi, kutganidan keyin mukofot beriladi.

Bosqichma-bosqich: 5 daqiqa → 10 → 15 daqiqa.

Natija: impuls nazorati va irodaviy barqarorlik shakllanadi.

Muammo: diqqatni ushlab turolmaslik. Psixologik mexanizm: tez almashinuvchi kontent diqqatni “parchalangan rejimga” o‘tkazadi.

Yechim: “Monofaoliyat rejimi”

Kuniga kamida 2 marta:

15–20 daqiqa bitta faoliyat**:** konstruktor; rasm chizish; kitob ko‘rish

Qoidalar: hech qanday ekran yo‘q, faoliyat tugaguncha almashtirilmaydi.

Natija: diqqatning davomiyligi tiklanadi.

Muammo: real hayotdagi o‘yinlarga qiziqmaslik. Psixologik mexanizm: yuqori stimulyatsiya oddiy faoliyatni “zerikarli” qiladi.

Yechim: “Stimulyatsiya detoksi” (3–7 kunlik)

Barcha tez video (shorts, reels) to‘xtatiladi. Faqat: kitob, jonli o‘yin, ochiq havoda faoliyat

3–5 kunda: bola tabiiy qiziqishga qayta moslashadi

Natija: ichki motivatsiya tiklanadi.

Muammo: uyqu buzilishi va asabiylik. Psixologik mexanizm: ekran → uyqu buzilishi → emotsional beqarorlik.

Yechim: “90 daqiqalik ekran blokirovkasi”

Uyqudan oldin: 90 daqiqa ekran yo‘q. O‘rniga: ertak o‘qish; sokin o‘yin; suhbat

Natija: uyqu yaxshilanadi → hissiy barqarorlik oshadi.

Muammo: ijtimoiy va emotsional rivoj sustligi. Psixologik mexanizm: real muloqot yetishmasligi.

Yechim: “Faol co-viewing texnikasi”

Ekran vaqtida: savol berish: “Nega u xafa bo‘ldi?”, “Sen nima qilarding?” // his-tuyg‘uni nomlash// real hayot bilan bog‘lash

Natija: empatiya va ijtimoiy fikrlash rivojlanadi.

Muammo: ekran vaqtini o‘zi boshqara olmaslik. Psixologik mexanizm: tashqi nazorat → ichki nazorat shakllanmagan

Yechim: “Vizual chegaralar tizimi”

Vaqt ko‘rsatuvchi taymer, rangli signal: yashil (boshlanish), sariq (yaqinlashdi), qizil (tugadi)

Bu yondashuv bolada vaqtni his qilishni rivojlantiradi (Lee & Lee, 2025).

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni to‘liq salbiy omil sifatida baholash noto‘g‘ri bo‘ladi. Psixologik jihatdan to‘g‘ri tashkil etilgan raqamli muhit bola hissiy-irodaviy rivojiga yordam berishi ham mumkin. Masalan, interaktiv ilovalar orqali bola navbat kutish, qaror qabul qilish, xatodan o‘rganish kabi ko‘nikmalarni mashq qilishi mumkin. Zamonaviy yondashuvlar hatto maxsus ishlab chiqilgan dizaynlar orqali bolalarda o‘zini boshqarish va vaqtni his qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkinligini ko‘rsatadi (Lee & Lee, 2025). Biroq bu ijobiy ta’sir faqat kontent sifati, foydalanish konteksti va kattalar ishtiroki bilan ta’minlanadi.

Psixologik xulosa sifatida aytish mumkinki, raqamli texnologiyalar maktabgacha yoshdagi bolalarda hissiy-irodaviy rivojga ikki yo‘nalishda ta’sir qiladi: (1) nazoratsiz, passiv va kompensator foydalanish — emotsional qaramlik, impulsivlik va o‘zini boshqarishning sustlashuviga olib keladi; (2) maqsadli, cheklangan va kattalar bilan birga tashkil etilgan foydalanish — o‘zini nazorat qilish, qaror qabul qilish va refleksiya ko‘nikmalarini qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Shuning uchun asosiy psixologik vazifa texnologiyani cheklash emas, balki uni bolaning ichki regulyatsiya tizimini rivojlantiradigan tarzda qayta tashkil etishdir.

Adabiyotlar:

1. Muppalla S. K., Vuppalapati S., Pulliahgaru A. R., Sreenivasulu H. Effects of excessive screen time on child development: An updated review and strategies for management. *Cureus*, 15. 2023.

2. Likhitweerawong N., Boonchooduang N., Khorana J., Phinyo P., Patumanond J., Louthrenoo O. Executive dysfunction as a possible mediator for the association between excessive screen time and problematic behaviors in preschoolers. *PLOS ONE*, 19. 2024.

3. Выготский Л. С. *Психология развития ребёнка*. Москва: Педагогика. 1984.

4. Божович Л. И. *Личность и её формирование в детском возрасте*. Москва: Просвещение. 1995.

5. Nishanova Z. T., Karimova V. M. *Bolalar psixologiyasi va pedagogikasi*. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi nashriyoti, 2018.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BAG‘RIKENGIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Ermatova Gulnoz Pirimovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD
Omontoshova Diyora Jumamurot qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
70110201 –Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Anostatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda bag‘rikenglik sifatlarini shakllantirishning pedagogik muammo sifatidagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, bag‘rikenglik tushunchasining mazmun-mohiyati, uning bolalar shaxs kamolotidagi o‘rni, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bag‘rikenglikni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari va samarali usullari tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida kuzatish, suhbat va pedagogik tahlil metodlaridan foydalanildi. Natijada maktabgacha yosh davrida bag‘rikenglik sifatlarini shakllantirish ijtimoiy barqarorlik va sog‘lom muhitni ta’minlashning muhim omili ekanligi asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: bag‘rikenglik, maktabgacha ta’lim, shaxs kamoloti, ijtimoiylashuv, pedagogik muammo, axloqiy tarbiya, tolerantlik.

Аннотация. В данной статье рассматривается формирование качеств толерантности у детей дошкольного возраста как педагогическая проблема. Раскрывается сущность понятия толерантности, её значение в развитии личности ребёнка, а также педагогические условия и эффективные методы формирования толерантности в дошкольных

образовательных организациях. В ходе исследования использовались методы наблюдения, беседы и педагогического анализа. Обосновано, что формирование толерантности в дошкольном возрасте является важным фактором обеспечения социальной стабильности и здоровой среды.

Ключевые слова: толерантность, дошкольное образование, развитие личности, социализация, педагогическая проблема, нравственное воспитание

Abstract. This article examines the formation of tolerance qualities in preschool children as a pedagogical problem. The essence of the concept of tolerance, its role in a child's personal development, and the pedagogical conditions and effective methods for developing tolerance in preschool educational institutions are analyzed. Observation, interview, and pedagogical analysis methods were used in the research process. The study justifies that developing tolerance in preschool age is an important factor in ensuring social stability and a healthy environment.

Keywords: tolerance, preschool education, personality development, socialization, pedagogical issue, moral education.

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti insonlar o‘rtasidagi o‘zaro hurmat, hamkorlik va bag‘rikenglik tamoyillariga bevosita bog‘liqdir. Ayniqsa, ko‘p millatli va ko‘p madaniyatli muhitda yashayotgan shaxs uchun bag‘rikenglik muhim ijtimoiy sifat hisoblanadi. Shu bois mazkur sifatni shakllantirish jarayonini maktabgacha yosh davridan boshlash dolzarb pedagogik muammolardan biri sanaladi.

Bag‘rikenglik tushunchasi ilmiy adabiyotlarda “tolerantlik” termini bilan ham ifodalanadi. 1995-yilda UNESCO tomonidan qabul qilingan “Bag‘rikenglik tamoyillari deklaratsiyasi”da bag‘rikenglik inson huquqlarini hurmat qilish, xilma-xillikni tan olish va tinchlik madaniyatini qaror toptirishning asosi sifatida talqin etilgan[1].

Maktabgacha yosh – shaxsning asosiy axloqiy sifatlari shakllanadigan eng muhim davrdir. Bu davrda bola atrof-muhitni faol o‘zlashtiradi, tengdoshlari bilan muloqotga kirishadi va ijtimoiy tajriba to‘playdi. Shuning uchun aynan shu bosqichda bag‘rikenglikni shakllantirish pedagogik jihatdan asoslangan yondashuvni talab etadi.

Bag‘rikenglik – bu boshqa insonlarning fikri, e’tiqodi, madaniyati va xulq-atvoriga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo‘lish, ularni qabul qila olish qobiliyatidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bag‘rikenglik quyidagi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi:

- tengdoshlari bilan o‘yin jarayonida kelishuvga erishish;
- nizoli vaziyatlarda murosaga kelish;
- boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish;
- yordam ko‘rsatishga intilish.

Bu jarayon bola shaxsining ijtimoiylashuvi bilan chambarchas bog‘liqdir. Ijtimoiylashuv jarayonida bola jamiyat qoidalarini o‘zlashtiradi va axloqiy me’yorlarga amal qilishni o‘rganadi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan dasturlarda bolalarning har tomonlama rivojlanishi, jumladan, axloqiy sifatlarini shakllantirish masalasiga alohida e’tibor qaratilgan[2].

Bag‘rikenglikni shakllantirish quyidagi pedagogik shart-sharoitlarga bog‘liq:

1.Ijobiy psixologik muhit yaratish – guruhda o‘zaro hurmat va ishonch muhitini shakllantirish.

2. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim – har bir bolaning individual xususiyatlarini inobatga olish.

3.Namunaviy tarbiya – tarbiyachining shaxsiy namunasining muhimligi.

4. O‘yin faoliyatidan samarali foydalanish – rolli o‘yinlar orqali ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirish.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonida har bir bolaning yosh va psixologik xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari hamda oilaviy muhitidan kelib chiqadigan individual jihatlari inobatga olinadi. Maktabgacha yosh davrida bolalar o‘z xarakteri, temperament turi, muloqotga kirishuvchanlik darajasi bilan bir-biridan farqlanadi. Ayrim bolalar yetakchilikka intilsa,

boshqalari tortinchoq yoki kuzatuvchan bo‘lishi mumkin. Tarbiyachi ana shu individual farqlarni hisobga olib, har bir bolaga teng va adolatli munosabatda bo‘lishi, ularning o‘ziga xosligini hurmat qilishi orqali bag‘rikenglik muhitini shakllantiradi[3].

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv bolalarda o‘zini qadrlash hissini kuchaytiradi, bu esa o‘z navbatida boshqalarga nisbatan hurmat bilan munosabatda omillaridan biri hisoblanadi. Ijobiy psixologik muhit, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, namunaviy tarbiya va o‘yin faoliyatidan maqsadli foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarda bag‘rikenglik sifatlarini tizimli ravishda shakllantirish imkonini beradi. Bu omillar o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, kompleks tarzda qo‘llanilgandagina yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

Bag‘rikenglikni shakllantirish jarayonida ota-onalar bilan hamkorlik alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bola shaxsining dastlabki ijtimoiy tajribasi oilada shakllanadi. Agar oilada o‘zaro hurmat, mehr-oqibat, boshqalarning fikrini tinglash va qadrlash muhiti mavjud bo‘lsa, bola ushbu qadriyatlarni tabiiy ravishda o‘zlashtiradi. Aksincha, oiladagi ziddiyatli yoki befarq munosabatlar bolada tajovuzkorlik, murosasizlik yoki loqaydlik kabi salbiy sifatlarning paydo bo‘lishiga olib kelishi mumkin.

Shu bois maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ota-onalar bilan ma’naviy-ma’rifiy suhbatlar, seminar-treninglar, ochiq mashg‘ulotlar tashkil etish orqali bag‘rikenglik tushunchasining mazmun-mohiyatini keng targ‘ib qilish maqsadga muvofiqdir. Oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlik izchil yo‘lga qo‘yilganda, bolada shakllanayotgan axloqiy sifatlar mustahkam va barqaror bo‘ladi.

Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarda millatlararo totuvlik, madaniyatlar xilma-xilligiga hurmat ruhini shakllantirish ham muhim yo‘nalishlardan biridir. Turli millat vakillarining urf-odatlari, milliy liboslari, bayramlari va an’analari haqida sodda va qiziqarli ma’lumotlar berish orqali bolalarda boshqa madaniyatlarga nisbatan qiziqish va hurmat tuyg‘usi uyg‘otiladi. Bu esa kelajakda ijtimoiy bag‘rikenglikning mustahkam asosini yaratadi.

Pedagogik jarayonda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan oqilona foydalanish ham bag‘rikenglikni rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Multfilm, videorolik va interaktiv taqdimotlar orqali do‘stlik, mehr-oqibat, o‘zaro yordam kabi g‘oyalarni bolalar ongiga samarali singdirish mumkin. Biroq bunda yosh xususiyatlari va psixologik jihatlar albatta inobatga olinishi lozim.

Xulosa o’rnida shuni aytish joizki, maktabgacha yoshdagi bolalarda bag‘rikenglik sifatlarini shakllantirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb va ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Globallashuv jarayonlari, axborot oqimining keskin ortishi hamda turli madaniyat va qarashlarning o‘zaro ta’siri kuchayib borayotgan bugungi sharoitda bag‘rikeng shaxsni tarbiyalash jamiyat barqarorligining muhim omili hisoblanadi.

Maktabgacha yosh davri shaxsning axloqiy asoslari qaror topadigan eng muhim bosqich bo‘lib, aynan shu davrda mehr-oqibat, hamdardlik, hurmat, murosaga kelish kabi sifatlar shakllantiriladi. Agar bu jarayon ilmiy asoslangan, maqsadli va tizimli ravishda tashkil etilsa, bola kelajakda ijtimoiy faol, mas’uliyatli va tolerant shaxs sifatida voyaga yetadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. UNESCO. *Declaration of Principles on Tolerance*. Paris, 1995
2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. *Ilk qadam davlat o‘quv dasturi*. – Toshkent, 2022.
3. Pedagogika. – T.: O‘qituvchi nashriyoti. (Umumiy pedagogika nazariyasi bo‘yicha darslik)
4. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. *Ilk qadam davlat o‘quv dasturi*. – Toshkent, 2022.
5. Jan Piaget. *The Moral Judgment of the Child*. – London, 1932.
6. Lev Vygotsky. *Mind in Society*. – Harvard University Press, 1978.
7. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. *Ilk qadam davlat o‘quv dasturi*. – Toshkent, 2022.
8. Abdulla Avloniy. *Turkiy guliston yoxud axloq*. – Toshkent.

THE IMPACT OF THE DIGITAL ENVIRONMENT ON CHILDREN'S PSYCHOLOGY AND PERSONAL DEVELOPMENT

Sadiqova Dilafruz Xusanovna
PhD, Dotsent, Department of Theory and Methods of Preschool Education, Nizami National University of Uzbekistan
Butayeva Gavhar Xudoyorovna
Master's student, Theory and Methods of Education and Upbringing, Preschool Education Program, Nizami National University of Uzbekistan

Annotatsiya: Mazkur tezisda raqamli muhitning bolalar psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishiga ko'rsatadigan ta'siri kompleks yondashuv asosida tahlil etiladi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida bolalarning kognitiv jarayonlari, emotsional holati va ijtimoiylashuv mexanizmlarida sezilarli o'zgarishlar yuz bermoqda. Tadqiqotda raqamli vositalarning ta'limiy imkoniyatlari, jumladan, interaktiv platformalar orqali bilim olish samaradorligining oshishi, mustaqil fikrlash va ijodkorlikning rivojlanishiga ijobiy ta'siri asoslab beriladi.Shu bilan birga, ortiqcha va nazoratsiz foydalanish natijasida yuzaga keladigan salbiy omillar — diqqatning susayishi, emotsional beqarorlik, ijtimoiy izolyatsiya va kommunikativ ko'nikmalarning pasayishi ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, bolalarning shaxs sifatida shakllanishida raqamli muhitning o'rni, pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi.Tadqiqot natijalariga ko'ra, raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish, kontentni saralash va pedagog hamda ota-onalar tomonidan samarali nazoratni tashkil etish bolalarning sog'lom psixologik rivojlanishini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Raqamli muhit, bolalar psixologiyasi, shaxsiy rivojlanish, kognitiv rivojlanish, emotsional rivojlanish, ijtimoiylashuv, axborot texnologiyalari, interaktiv ta'lim, internet, ekran vaqti, pedagogik nazorat, kommunikativ ko'nikmalar.

Аннотация: В данной тезисе рассматривается влияние цифровой среды на психологию и личностное развитие детей на основе комплексного научного подхода. В условиях стремительного развития информационно-коммуникационных технологий наблюдаются существенные изменения в когнитивных процессах, эмоциональном состоянии и механизмах социализации детей. В исследовании обоснована положительная роль цифровых технологий, включая повышение эффективности обучения с помощью интерактивных платформ, развитие самостоятельного мышления и творческих способностей. Вместе с тем анализируются и негативные последствия чрезмерного и неконтролируемого использования цифровых устройств, такие как снижение концентрации внимания, эмоциональная нестабильность, социальная изоляция и ухудшение коммуникативных навыков. Особое внимание уделяется роли цифровой среды в формировании личности ребёнка с позиций педагогики и психологии. Результаты исследования показывают, что рациональное использование цифровых технологий, отбор качественного контента и эффективный контроль со стороны педагогов и родителей являются важными условиями гармоничного психического развития детей.

Ключевые слова: Цифровая среда, детская психология, личностное развитие, когнитивное развитие, эмоциональное развитие, социализация, информационные технологии, интерактивное обучение, интернет, экранное время, педагогический контроль, коммуникативные навыки.

Abstract: This thesis examines the impact of the digital environment on children's psychology and personal development based on a comprehensive scientific approach. With the rapid advancement of information and communication technologies, significant changes are

observed in children's cognitive processes, emotional states, and socialization mechanisms. The study highlights the positive aspects of digital tools, including increased learning efficiency through interactive platforms, as well as the development of independent thinking and creativity. At the same time, the negative effects of excessive and uncontrolled use of digital devices are analyzed, such as reduced attention span, emotional instability, social isolation, and weakened communication skills. Special attention is given to the role of the digital environment in shaping a child's personality from pedagogical and psychological perspectives. The findings suggest that the rational use of digital technologies, careful content selection, and effective supervision by educators and parents are essential factors in ensuring the healthy psychological development of children.

Keywords: Digital environment, child psychology, personal development, cognitive development, emotional development, socialization, information technologies, interactive learning, internet, screen time, pedagogical supervision, communication skills.

Introduction: In the context of globalization and digitalization, profound changes are taking place in all spheres of society. The rapid development of information and communication technologies has made the digital environment an integral part of human life, particularly in children's activities. Today, even preschool-aged children actively engage with the digital information space through devices such as smartphones, tablets, and computers. This process significantly affects children's psychological development, thinking, behavior, and socialization. The digital environment has positive aspects, such as stimulating cognitive activity, fostering independent thinking, and expanding learning opportunities. However, excessive and uncontrolled use may lead to reduced attention span, emotional instability, and decreased social interaction. Therefore, scientifically studying the impact of the digital environment on children's psychology and personal development, identifying its positive and negative aspects, and developing effective pedagogical approaches is a pressing issue.

Main Body: The digital environment has become one of the key factors influencing children's development today. In preschool years, children actively use digital technologies to perceive, process, and respond to their surroundings, which directly affects their cognitive development. Through interactive applications, educational games, and multimedia tools, children develop logical thinking, problem-solving skills, and the ability to make independent decisions. At the same time, the digital environment significantly affects children's emotional and social development. In some cases, excessive immersion in virtual spaces can reduce real-life social interactions, increase feelings of loneliness, and contribute to emotional instability. Extended screen time, in particular, may lead to decreased attention, faster fatigue, and irritability. The impact of the digital environment on personal development is dual. Positively, it enhances creativity and facilitates the acquisition of new knowledge and skills. Negatively, poorly selected content may encourage aggressive behaviors and the development of undesirable habits through imitation. Therefore, regulating children's use of digital environments, limiting screen time, and selecting age-appropriate and high-quality content is crucial. The guidance and supervision of educators and parents, along with digital literacy, play a decisive role. A properly structured digital environment supports children's holistic and healthy development. The digital environment continues to be a major factor in children's development. In preschool years, children actively engage with digital tools to perceive, process, and respond to their surroundings, which directly impacts cognitive development. As noted by Swiss psychologist Jean Piaget, children develop through active interaction with their environment, and digital tools can support this process in an interactive manner. Interactive applications, educational games, and multimedia tools help develop children's logical thinking, problem-solving skills, and independent decision-making.

Additionally, according to Russian psychologist Lev Vygotsky, children's development occurs within social interactions. The digital environment can enhance such social experiences, but excessive use may reduce real-life social interaction. Studies, including those by Sherry Turkle, indicate that prolonged immersion in virtual environments may increase feelings of loneliness and weaken real social bonds. Extended screen time can also result in decreased attention, fatigue, and irritability. The impact of the digital environment on personal development is twofold. Positively, it fosters creativity and supports the acquisition of new knowledge and skills. According to American researcher Howard Gardner and his theory of multiple intelligences, various digital activities can help develop different types of abilities in children. On the negative side, poorly selected digital content can encourage aggressive behavior and the formation of undesirable habits. Therefore, it is essential to regulate children's use of digital environments, limit screen time, and select age-appropriate and high-quality content. The supervision and guidance of parents and educators, along with digital literacy, are critical for ensuring healthy and holistic development. A well-organized digital environment contributes to children's all-round growth and well-being.

Conclusion: In conclusion, the digital environment plays a significant role in shaping children's psychology and personal development. It has the potential to enhance cognitive activity, foster independent thinking, and expand learning opportunities, thereby promoting intellectual growth and creativity. Through interactive applications, educational games, and multimedia tools, children can acquire essential problem-solving skills, strengthen logical reasoning, and develop the ability to make informed decisions independently. At the same time, the digital environment also presents challenges. Excessive and uncontrolled use of digital technologies can negatively impact children's emotional well-being, social relationships, and behavior. Prolonged screen time may lead to decreased attention, fatigue, irritability, and, in some cases, withdrawal from real-world social interactions. Additionally, exposure to inappropriate or poorly selected content may encourage aggressive behaviors or the development of undesirable habits through imitation. Therefore, it is essential to maintain a balanced approach to digital engagement. Parents and educators must actively supervise and guide children's use of digital tools, ensuring that content is age-appropriate, educational, and of high quality. Enhancing digital literacy among children, as well as among adults who support them, is a crucial factor in maximizing the positive outcomes of digital experiences while minimizing their potential negative effects. Ultimately, when used thoughtfully and purposefully, the digital environment can serve as a powerful tool to support holistic child development—cognitively, emotionally, socially, and creatively. By combining guidance, structured use, and digital literacy, children can fully benefit from the opportunities offered by modern technology while building resilience and well-being, thus preparing them to thrive in an increasingly digital world.

References

1. Piaget, J. (1972). The psychology of the child. New York, NY: Basic Books.
2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Turkle, S. (2011). Alone together: Why we expect more from technology and less from each other. New York, NY: Basic Books.
4. Gardner, H. (2011). Frames of mind: The theory of multiple intelligences. New York, NY: Basic Books.
5. Plowman, L., & McPake, J. (2013). Seven myths about young children and technology. Childhood Education, 89(1), 27–33. https://doi.org/10.1080/00094056.2013.757490

BOLALAR NUTQIGA OILAVIY VA PSIXOLOGIK OMILLARNING TA’SIRI

Musayeva Nafisa Qudratovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti,
Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD
Karimova Dilnura
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti,
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar nutqining shakllanishida oilaviy muhit va psixologik omillarning tutgan o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Zamonaviy texnologik jarayonlar, raqamli globallashuv va oiladagi emotsional iqlimning bola nutqi ontogeneziga ta’sirini yoritib beradi. Shuningdek, maqolada oilaviy nizolar, stress va muloqot yetishmasligi natijasida kelib chiqadigan nutqiy nuqsonlar hamda ularning oldini olish masalalari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: nutq ontogenezi, oilaviy muhit, psixologik determinantlar, raqamli globallashuv, nutqiy nuqsonlar, mutizm, ijtimoiy adaptatsiya.

Аннотация: В данной статье научно анализируется роль семейной среды и психологических факторов в формировании речи детей. Автор освещает влияние современных технологических процессов, цифровой глобализации и эмоционального климата в семье на онтогенез детской речи. Также в статье рассматриваются речевые дефекты, возникающие в результате семейных конфликтов, стресса и дефицита общения, а также вопросы их профилактики.

Ключевые слова: онтогенез речи, семейная среда, психологические детерминанты, цифровая глобализация, речевые дефекты, мутизм, социальная адаптация.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the role of the family environment and psychological factors in the formation of children's speech. The author highlights the impact of modern technological processes, digital globalization, and the emotional climate within the family on the ontogenesis of child speech. Furthermore, the article discusses speech defects resulting from family conflicts, stress, and lack of communication, as well as measures for their prevention.

Keywords: speech ontogenesis, family environment, psychological determinants, digital globalization, speech defects, mutism, social adaptation.

Insoniyat sivilizatsiyasining eng buyuk kashfiyoti bo‘lgan nutq — shaxs kamolotining nafaqat kognitiv ko‘zgusi, balki uning ijtimoiy muhitga moslashuvini ta’minlovchi asosiy vositadir. Bolalik davri nutq ontogenezining eng sezgir bosqichi hisoblanib, bunday jarayonda oilaviy kichik muhit va psixologik determinantlar hal qiluvchi poydevor vazifasini o‘taydi.

Zamonaviy neyropsixologiya va sotsiolingvistika yondashuvlari shuni ko‘rsatadiki, bola tili shunchaki so‘zlarni mexanik takrorlash emas, balki atrofdagi kattalar bilan o‘rnatilgan interaktiv muloqotning mahsulidir. Zero, bola tug‘ilgan ilk kunlaridanoq oiladagi emotsional iqlimdan “nafas oladi” va ota-onaning nutqiy modeli asosida o‘z dunyoqarashini shakllantiradi.

Biroq, bugungi texnologik taraqqiyot va “raqamli globallashuv” asrida bolalar nutqi rivojlanishida yangi to‘siqlar — jonli muloqot yetishmasligi, sensor deprivatsiya va oilaviy munosabatlarning sovuqlashishi kabi muammolarning ta’siri bo‘lmoqda. Bu esa nutqiy kechikishlar va psixologik disfunksiyalarning ortishiga sabab bo‘layotir.

Ushbu maqolada biz bolalar nutqining shakllanishi oiladagi psixologik muhit bilan bog‘liqligini, ota-ona va bola o‘rtasidagi muloqotning nutqiy boylikka ta’sirini hamda bu jarayonda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan kognitiv to‘siqlarni ilmiy tahlil qilishni maqsad qildik.

Nutq- bu shunchaki muloqot vositasi emas, balki bolaning ichki dunyosi va tashqi muhit o‘rtasidagi “ijtimoiy ko‘prik”dir. Masalan, E.G‘oziyevning fikricha “Nutq-bolalarning atrofdagilar

bilan muloqotga bo‘lgan ehtiyoji natijasidir. Agar bola ijtimoiy muhitdan uzib qo‘yilsa yoki unda motivatsiya uyg‘otilmasa , artikulyatsiya apparati sog‘lom bo‘lsa ham, nutq shakillanmaydi.”

Bolalar nutq shakillanishi bugungi kunda kechikayotganining sabablaridan biri oilaviy muhit, tashqi olamdan uzilib qolish, telifondagi har xil faqat harakatlardan iborat bo‘lgan musiqiy roliklar, ota-onaning farzandi bilan deyarli suhbat qurmasligi va tashqi ichki olamdagi psixologik omillar ta’siri tufaylidir. Shuningdek, oiladagi nosog‘lom muhit bolaga juda katta ta’sir ko‘rsatadi. Bola ilk yoshlaridanoq har xil tovushlar chiqarib atrof muhitga bo‘lgan reaksiyasini ko‘rsatadi. Bola 3 yoshida maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyalanuvchisi sifatida bo‘ladi, ammo u ko‘p vaqtini oila a’zolari bilan o‘tkazadi. Agar uy muhiti stressli, janjalli bo‘lsa tabiiyki uning ongiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Qo‘rquv, stress yoki oiladagi nosog‘lom muhit bolaning duduqlanishiga olib keladi yoki nutqda tengdoshlaridan ancha ortda qoladi.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti va xalqaro logopedlar assotsatsiyasi ma’lumotiga ko‘ra butun dunyoda oilaviy psixologik muhit yomon bo‘lgani tufayli taxminan 5%dan 10%gacha bolalar duduqlanish, 7-8% qismida nutqiy nuqsonlar yoki rivojlanishdan ortda qolish kuzatilmoqda. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, nutqida muammosi bor bolalarning 40-60% holatlarida oilaviy-psixologik faktorlar ya’ni qo‘rqish, stress va ota-ona o‘rtasidagi mojarolar asosiy holatni og‘irlashtiruvchi omil bo‘ladi. Albatta olimlarimiz aytganidek ‘’Ijtimoiy muhit bolaning til o‘rganishidagi birlamchi omildir[1]’’.

Aynan biz kattalar o‘z psixologik holatimiz farzandlarimizga ham “o‘tishi’’ni inobatga olmaymiz. Aslida esa psixologiya va nutq bir biri bilan chambarchas bog‘liq. Oiladagi notinchlik nevrotik duduqlanish, mutizm, nutqiy passivlik kabi kasallilklarga olib keladi. Masalan, mutizm kasalligi kuchli psixologik zarba tufayli bolaning gapirishdan butunlay voz kechishiga olib keluvchi kasallikdir. Bunday holatlar bolaning nafaqat nutqiy taraflama rivojlanishi, balki, ongi taraqqiy etmasligi, tafakkur qila olishiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bola barcha tomonlama ortda qola boshlaydi.

Nutq – bu bizning nafaqat so‘zlashuv vositamiz, balki, bizning barcha harakatlarimiz taraqqiy etishimiz aynan nutqga bog‘liq. Barcha tirik jonning o‘ziga xos nutqi, so‘zlashuv uslubi bor. Bolalar bizning kelajagimiz va shu kelajak avlodni to‘g‘ri o‘qitish, tarbiyalash biz ota-onalar, kattalarning zimmamizdadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Наука, 2008. –448 с.
2. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – Б. 28-31.
3. Основы теории речевой деятельности. – М.: Наука, 1974. – С. 64.
4. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности. – М.: Наука, 1986. – С.9.
5. Леонтьев А.А. Речевая деятельность // Основы теории речевой деятельности. – М., 1974. – С.25.
6. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. - М., 1979. - 296с.
7. Musayeva N. Oilaviy munosabatlarda bola nutqini rivojlantirish. // Журнал дошкольного образования, 2021
8. Мусаева Н.К. Факторы возникновения детской квазидиалогической речи.// Colloquium-journal, 2021
9. G‘oziyev E. “Umumiy psixologiya” (2-kitob) “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti 2010-yil. 272 b.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA BOLALAR TURIZMINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD
Aminboyeva Gulzoda Sardor qizi
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli texnologiyalar yordamida bolalar turizmini rivojlantirishning zamonaviy yo‘nalishlari, imkoniyatlari va istiqbollari tahlil qilinadi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalarning turizm sohasiga integratsiyasi, bolalar uchun xavfsiz va qiziqarli sayohat muhitini yaratishdagi ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: bolalar turizmi, raqamli texnologiyalar, innovatsiya, mobil ilovalar, virtual reallik, virtual ekskursiyalar, xavfsizlik, ta’limiy turizm. rekreatsion funksiyalar, kommunikativ ko‘nikmalar, sun’iy intellekt, virtual reallik, innovatsion platformalar, gamifikatsiya.

Аннотация: В данной статье анализируются современные направления, возможности и перспективы развития детского туризма с использованием цифровых технологий. Также освещаются вопросы интеграции инновационных технологий в сферу туризма и их значение для создания безопасной и интересной туристической среды для детей.

Ключевые слова: детский туризм, цифровые технологии, инновации, мобильные приложения, виртуальная реальность, виртуальные экскурсии, безопасность, образовательный туризм, рекреационные функции, коммуникативные навыки, искусственный интеллект, виртуальная реальность, инновационные платформы, геймификация.

Abstract: This article analyzes the current trends, opportunities, and prospects for the development of children’s tourism through the use of digital technologies. The article also discusses the integration of innovative technologies into the tourism sector and their importance in creating a safe and engaging travel environment for children.

Keywords: children’s tourism, digital technologies, innovation, mobile applications, virtual reality, virtual tours, safety, educational tourism, recreational functions, communication skills, artificial intelligence, virtual reality, innovative platforms, gamification.

Bugungi kunda turizm sohasi global iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, turizm nafaqat davlatlarning iqtisodiy o‘sishiga xizmat qiladi, balki ijtimoiy-madaniy taraqqiyotning muhim omili ham hisoblanadi. Ayniqsa, bolalar turizmini rivojlantirish masalasi zamonaviy turizm siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Chunki ushbu yo‘nalish orqali nafaqat turizm xizmatlari bozori kengayadi, balki kelajak avlodning har tomonlama barkamol bo‘lib shakllanishiga ham zamin yaratiladi.

Bolalar turizmining o‘ziga xos jihati shundaki, u ta’limiy, tarbiyaviy va rekreatsion funksiyalarni o‘zida mujassam etadi. Ilmiy tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, sayohat jarayonida bolalarda atrof-muhitni anglash, tarixiy va madaniy obyektlarga nisbatan qiziqish, ijtimoiy moslashuv va kommunikativ ko‘nikmalar sezilarli darajada rivojlanadi. Shu bilan birga, turistik faoliyat bolalarda mustaqil qaror qabul qilish, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri yo‘l topish kabi hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy bosqichda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi turizm sohasiga tub o‘zgarishlar kiritmoqda. Xususan, mobil ilovalar, sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar, virtual va qo‘shimcha reallik texnologiyalari turistik xizmatlarni tashkil etish, boshqarish va iste’mol qilish jarayonlarini optimallashtirishga imkon bermoqda. Bu esa bolalar turizmini yanada samarali, xavfsiz va qiziqarli shaklda tashkil etish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Raqamli texnologiyalar asosida bolalar turizmini rivojlantirish, avvalo, individual yondashuvni ta’minlashga xizmat qiladi. Har bir bolaning yoshi, qiziqishlari, psixologik xususiyatlari va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda turistik marshrutlar va dasturlarni shakllantirish imkoniyati paydo bo‘ladi. Masalan, interaktiv xaritalar, o‘yinlashtirilgan (gamifikatsiya) platformalar va ta’limiy mobil ilovalar yordamida sayohat jarayoni bolalar uchun yanada jozibador va mazmunli tus oladi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar bolalar turizmining xavfsizlik darajasini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. GPS kuzatuv tizimlari, real vaqt rejimida monitoring qilish imkoniyatlari, favqulodda holatlarda tezkor aloqa vositalari orqali ota-onalar va tashkilotchilar bolalarning harakatini doimiy nazorat qilib borishlari mumkin. Bu esa bolalar turizmini tashkil etishda ishonchlilik darajasini sezilarli darajada oshiradi.

Bundan tashqari, raqamli platformalar orqali turistik xizmatlarni onlayn bron qilish, to‘lovlarni amalga oshirish, virtual ekskursiyalar tashkil etish kabi imkoniyatlar yaratilmoqda. Bu esa nafaqat xizmat ko‘rsatish sifatini oshiradi, balki turizm sohasida shaffoflik va qulaylikni ham ta’minlaydi.

Statistik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kelajakda bolalar turizmi raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlanadi. Global turizm oqimining o‘sishi, raqamli xizmatlar ulushining ortishi va yosh avlodning sayohat qarorlaridagi rolining kuchayishi ushbu yo‘nalishning istiqbollari nihoyatda yuqori ekanligini tasdiqlaydi.

Shu sababli, bolalar turizmini rivojlantirishda raqamli platformalar, sun’iy intellekt, virtual texnologiyalar va xavfsizlik tizimlarini keng joriy etish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar asosida bolalar turizmini rivojlantirish istiqbollari juda keng va ko‘p qirrali hisoblanadi. Kelajakda ushbu soha sun’iy intellekt, virtual reallik, aqlli tizimlar va innovatsion platformalar bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlanadi.

Natijada bolalar turizmi nafaqat dam olish vositasi, balki zamonaviy ta’lim, xavfsizlik va innovatsion rivojlanishning muhim elementi sifatida shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Nazarov X.A. O‘zbekistonda turizm sohasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish tahlili. – “Innovation Science and Technology” jurnali, 2024.
2. Abdujabborova O.A. O‘zbekistonda turizmni raqamli transformatsiya qilish va “smart tourism” konsepsiyasi. – Toshkent, 2025.
3. Xalimov Sh.X. Raqamli texnologiyalar asosida O‘zbekiston turizm sohasini rivojlantirish istiqbollari. – “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali, 2024.
4. Galvao A., Abreu F.B., Melo J.J.Towards a Consensual Definition for Smart Tourism and Smart Tourism Tools. – 2024.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MAKTAB TA’LIMIGA PSIXOLOGIK TAYYORLASH

Azimova Musharraf Utkirovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti
O‘zbekiston, Aktamova Zulayxo Akmal qizi
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu tezisda maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta’limiga psixologik jihatdan tayyorlashning o‘ziga xos xususiyatlari va ahamiyati yoritilgan. Bolaning maktab muhitiga samarali moslashuvini ta’minlashda aqliy, ijtimoiy va hissiy rivojlanishning bog‘liqligi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: maktabga tayyorgarlik, psixologik tayyorgarlik, bola rivojlanishi, ijtimoiy moslashuv, hissiy tayyorgarlik, ta’lim jarayoni, o‘yin metodi.

Аннотация. В данной тезисе освещаются особенности и значение психологической подготовки детей дошкольного возраста к школьному обучению. Проанализирована взаимосвязь интеллектуального, социального и эмоционального развития в обеспечении эффективной адаптации ребёнка к школьной среде.

Ключевые слова: готовность к школе, психологическая подготовка, развитие ребёнка, социальная адаптация, эмоциональная готовность, образовательный процесс, игровой метод.

Abstract. This thesis highlights the specific features and importance of psychological readiness of preschool children for school education. The interconnection between cognitive, social, and emotional development in ensuring a child’s effective adaptation to the school environment is analyzed.

Keywords: school readiness, psychological readiness, child development, social adaptation, emotional readiness, educational process, play method.

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri – bolani har tomonlama rivojlantirish va uni maktab ta’limiga puxta tayyorlashdan iborat. Ayniqsa, psixologik tayyorgarlik bolalarning maktabdagi muvaffaqiyatli o‘qishi uchun muhim omil hisoblanadi.

Maktabga kirish bolaning hayotida yangi bosqich bo‘lib, u nafaqat bilim olishni, balki yangi ijtimoiy muhitga moslashishni ham talab qiladi. Shu sababli bolani maktabga tayyorlash jarayonida uning psixik rivojlanishiga alohida e’tibor qaratish zarur.

Psixologik tayyorgarlik – bu bolaning maktab ta’limiga moslashishi uchun zarur bo‘lgan psixik sifatlar, ko‘nikma va malakalar majmuasidir. U quyidagi komponentlarni o‘z ichiga oladi:

- intellektual tayyorgarlik
- emotsional-irodaviy tayyorgarlik
- ijtimoiy tayyorgarlik

Intellektual tayyorgarlik bolaning bilish jarayonlari rivojlanganlik darajasi bilan belgilanadi. Bunga quyidagilar kiradi:

- tafakkur (taqqoslash, umumlashtirish, tahlil qilish)
- diqqatning barqarorligi
- xotira rivojlanganligi
- nutqning shakllanganligi

Bola oddiy mantiqiy topshiriqlarni bajara olishi, savollarga mustaqil javob berishi va o‘z fikrini ifodalashi muhimdir.

Emotsional-irodaviy tayyorgarlik-bu komponent bolaning o‘z xatti-harakatlarini boshqara olish qobiliyatini ifodalaydi. Maktabga tayyor bola:

- topshiriqlarni oxirigacha bajaradi
- qiyinchiliklarga chidamli bo‘ladi
- o‘z hissiyotlarini nazorat qila oladi

Agar bola tez charchasa, yig‘loqi bo‘lsa yoki topshiriqni yakunlamasa, bu uning hali to‘liq tayyor emasligini ko‘rsatadi.

Ijtimoiy tayyorgarlik bolaning jamoada o‘zini tutishi bilan bog‘liq. U quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- kattalar va tengdoshlar bilan muloqot qilish
- qoidalarga rioya qilish
- jamoada ishlash ko‘nikmasi

Maktab muhitida bola o‘qituvchi talablariga bo‘ysunishi va sinfdoshlar bilan hamkorlikda ishlay olishi zarur.

Psixologik tayyorgarlikni shakllantirish usullari

Bolani maktabga psixologik tayyorlashda quyidagi usullar samarali hisoblanadi:

- **o‘yin faoliyati** – bolada ijtimoiy rollarni o‘zlashtirishga yordam beradi

- **mashg‘ulotlar** – diqqat, xotira va tafakkurni rivojlantiradi
- **muloqot** – nutq va ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantiradi
- **mustaqil faoliyat** – bolani o‘zini boshqarishga o‘rgatadi

Shuningdek, ota-onalar va tarbiyachilarning hamkorligi muhim ahamiyatga ega.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta’limiga psixologik tayyorlashmurakkab va ko‘p qirrali jarayon hisoblanadi. Bu jarayonda bolaning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga kompleks yondashuv zarur.

To‘g‘ri tashkil etilgan tayyorgarlik bolalarning maktabga tez moslashishini ta’minlaydi, ularning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va kelajakdagi ta’lim faoliyatida muvaffaqiyatga erishishiga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Lev Vygotsky. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. – Cambridge: Harvard University Press, 1978.
2. Jean Piaget. *The Psychology of the Child*. – New York: Basic Books, 1969.
3. Daniil Elkonin. *Psixologiya igry*. – Moskva: Pedagogika, 1978.
4. Aleksandr Zaporozhets. *Razvitie proizvolnyx dvijeniy*. – Moskva: Pedagogika, 1986.
5. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. *Ilk qadam davlat o‘quv dasturi*. – Toshkent, 2018.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. *Maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida*. – Toshkent, 2019.
7. Shavkat Mirziyoyev. *Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
8. Robert Slavin. *Educational Psychology: Theory and Practice*. – Boston: Pearson, 2012.
9. Urie Bronfenbrenner. *The Ecology of Human Development*. – Cambridge: Harvard University Press, 1979.
10. David Elkind. *The Hurried Child*. – Reading, MA: Addison-Wesley, 1981.

О ЗНАЧЕНИИ РАЗВИТИЯ САНОГЕННОЙ РЕФЛЕКСИВНОСТИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ СТАНОВЛЕНИИ СТУДЕНТОВ

Дильдора Исаева Содиковна
Узбекистан, Преподаватель Самаркандского государственного педагогического института

АБСТРАКТНЫЙ: Вступление. В нашей стране проводятся реформы по разработке современных подходов в системе высшего образования, направленных на подготовку педагогических кадров для системы непрерывного образования на основе передового международного опыта. В настоящее время одной из ключевых задач является качественное обновление содержания современной системы образования и создание образовательных и воспитательных технологий, основанных на индивидуализации личностно-ориентированного образования, с целью подготовки высококвалифицированных специалистов.

Цель. Целью данного исследования является выявление научно-методических основ системы развития профессиональной компетентности студентов педагогических вузов Узбекистана.

Материалы и методы. В исследовании использовались анализ отечественной и международной научной литературы, изучение передовых педагогических практик, а также эмпирические методы исследования.

Обсуждение и результаты. В ходе проведенного исследования были выявлены содержание и сущность саногенной рефлексии, факторы, влияющие на нее, принципы ее

развития, а также педагогические условия формирования саногенной рефлексии у будущих учителей.

Вывод. Саногенная рефлексия играет важную роль в развитии эмоциональной компетентности в педагогической деятельности, формируя навыки анализа собственного опыта и эмоциональных состояний, составления осмысленных выводов и оценок. В то же время это проявляется в способности учителя прогнозировать и адекватно оценивать идеальные и фактические результаты своих собственных действий и действий учащихся.

Ключевые слова: саногенное мышление, саногенная рефлексивность, студент, профессиональное развитие.

ВСТУПЛЕНИЕ

В целях поднятия процесса подготовки высококвалифицированных специалистов, обладающих современными знаниями, высокими морально-этическими ценностями и независимым мышлением, на качественно новый уровень, модернизации высшего образования и содействия развитию социальной сферы и отраслей экономики на основе передовых образовательных технологий, разработана Концепция развития высшего образования.

Утверждена Программа развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года. Наряду с этим, Указ Президента Республики Узбекистан № PF-5712 от 29 апреля 2019 года “Об утверждении Концепции развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года” и Постановление № PQ-4312 от 8 мая 2019 года вступили в силу., “Об утверждении Концепции развития дошкольного

Система образования Республики Узбекистан до 2030 года”, определяют ключевые задачи, направленные на качественное обновление содержания системы непрерывного образования, а также создание образовательных и воспитательных технологий, основанных на индивидуализации личностно-ориентированного образования с целью подготовки профессиональных кадров. Эти концепции, основанные на международном опыте, предусматривают внедрение передовых стандартов в сфере высшего образования, включая постепенный переход от модели образования, ориентированной в первую очередь на приобретение теоретических знаний, к системе, ориентированной на формирование практических навыков в рамках учебных программ. Они также направлены на то, чтобы поднять качество содержания высшего образования на новый уровень и создать систему подготовки высококвалифицированных специалистов, способных внести весомый вклад в устойчивое развитие социальной сферы и отраслей экономики и способных успешно найти свое место на рынке труда.

В нашей стране проводятся реформы по разработке и внедрению современных подходов в системе высшего образования, направленные на подготовку педагогических кадров для системы непрерывного образования на основе передового международного опыта. Сегодня ведущие высшие учебные заведения и исследовательские центры по всему миру уделяют особое внимание подготовке будущих учителей к профессиональной деятельности с использованием инновационных подходов с целью внедрения современного образования. В этом контексте особое внимание уделяется научным исследованиям, направленным на расширение структуры профессиональной компетентности учителей с помощью таких показателей, как мотивационный, когнитивный, операционный, рефлексивный компоненты и самооценка.

Методы

Для изучения современного состояния исследуемой проблемы, проведения систематического исследования концептуальных основ и структуры рефлексивной компетентности, а также выявления научных оснований для ее формирования в контексте профессиональной педагогической подготовки были использованы методы анализа и интерпретации научной литературы. С целью изучения и сравнения мнений отечественных и зарубежных ученых относительно сущности, содержания и многоуровневой структуры

рефлексивной компетентности студентов, а также выявления общих методологических основ и различий в их подходах был использован метод сравнительного анализа.

Среди эмпирических методов исследования был проведен анализ содержания образовательных программ высших учебных заведений на примере программ педагогического образования в Республике Узбекистан. Данный анализ был проведен с целью определения степени интеграции компонентов рефлексивного обучения в учебные планы и дисциплинарные блоки. Применение данного метода позволило выявить актуальную роль рефлексии в системе профессиональной подготовки будущих учителей. Кроме того, эмпирические методы исследования включали в себя процесс обобщения и анализа педагогического опыта, а также изучение практики применения методик, направленных на развитие рефлексии (рефлексивные журналы, кейс-метод, проектное обучение). Это позволило оценить эффективность применяемых методических решений и выявить существующие трудности при их внедрении.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Содержание структурных компонентов, связанных со здоровым мышлением и саногенным поведением, основанных на приоритизации когнитивного, подготовительного и заключительного этапов процесса формирования саногенного мышления у будущих учителей, отражено в научном исследовании М.К. Исмаилова. Исследователь выделил следующие педагогические факторы, влияющие на развитие саногенной рефлексивности у студентов:

1) новый подход к личности учащегося — как к субъекту деятельности, индивидуальности, совместной деятельности и свободе выбора;

2) инновационная деятельность преподавателя — как консультанта, тьютора, модератора и фасилитатора;

3) стили педагогического общения — авторитарный, либеральный, демократический и интегративный (гармонизированный);

4) педагогическое воздействие — требования, перспективы, поощрение и наказание, убеждение [5: 213].

Следует отметить, что осознание индивидом стратегий неконструктивного мышления и соответствующих моделей деятельности и поведения само по себе не гарантирует их позитивной коррекции. Для этой цели особое значение может иметь направление саногенной рефлексии на выявление неконструктивных способов мышления и их целенаправленную коррекцию. В частности, Н.В. Павлюченкова считает, что функция саногенной рефлексивности заключается в объективизации и коррекции неконструктивных психических автоматизмов, а также в определении возможности влияния на развитие компонентов эмоциональной компетентности. В этом контексте основными принципами саногенного мышления являются признание подлинности эмоций, уместности умственных действий, самоанализ, самосознание и научная строгость. Было показано, что соблюдение этих принципов оптимизирует проявление эмпатии у индивида и помогает в выборе адекватных способов регуляции собственного поведения [13:13].

В научном исследовании, проведенном З. Абдурахманова, саногенное мышление подчеркивается как важный феномен, способствующий появлению у индивида способности предвидеть, воспринимать, противостоять и преодолевать эмоции, связанные со страхом, возникающие в различных ситуациях [1: 183]. И.А. Стеценко [14] предложил включить рефлексию как “рефлексивную компетентность” в многомерную структуру компетентности, тогда как Ю.Н. Крайнова [9: 200] определила саногенную рефлексивность, наряду с саморегуляцией, эмпатией и экспрессивностью, как структурные компоненты эмоциональной компетентности учителя.

Способность учителя проявлять самоконтроль и самосознание в образовательном процессе называется рефлексивным самоанализом. Ш. Галлахер и Д. Захави характеризуют рефлексивный самоанализ как рефлексивную ориентацию учителя на собственные

действия, личную жизнь, самосознание, самоуважение, самоопределение, волевую сферу и формирование личности. Они подчеркивают, что сама способность размышлять о своих убеждениях и желаниях создает возможности для их преобразования [4].

Такой подход позволяет студентам ощутить себя в роли преподавателя и приобрести опыт поиска педагогически приемлемых решений с точки зрения рефлексивной компетентности. Таким образом, ситуационные задачи можно рассматривать как связующее звено между теорией и практикой.

Н.П. Максимченко разработал следующие критерии для определения уровня развития саногенной рефлексивности у будущих учителей:

1) навыки межличностного общения;
2) способность к организации саморегуляции;
3) способность к совместной работе;
4) способность к устному общению;
5) способность адаптироваться к изменяющимся условиям;
6) аналитические способности, в том числе способность решать проблемы;
7) умение вести письменную переписку;
8) информационная грамотность;
9) организаторские способности;
10) способность выстраивать свой профессиональный и карьерный рост;
11) способность адаптироваться в обществе;
12) личная эффективность;
13) профессиональная результативность [10].

Согласно К. Джонсу [8], существует существенная разница между занятием рефлексией и тем, чтобы быть рефлексирующим профессионалом. Л. Уайат [15: 39] отмечает, что простое размышление об опыте не обязательно помогает приобрести опыт, который приводит к изменениям на практике. Эту точку зрения далее формулирует Л. Финли, который утверждает: “Проблема рефлексивной практики заключается в том, что ее трудно как выполнять, так и обучать. Эффективная практика и обучение - еще более сложные задачи” [3: 15].

М.К. Исмоилов выделил следующие педагогические условия для развития саногенной рефлексии у будущих учителей:

1. Информационно–содержательные условия, включающие разработанные образовательные программы, тексты лекций, учебно-методические комплексы, электронные учебники, творческие педагогические задания, ситуационные задачи и задания на основе творческих проектов.

2. Технологические условия, которые предполагают использование проблемного обучения, игровых технологий, тренингов, видеотренингов, проблемно-ориентированных семинаров, а также решение и анализ педагогических проблемных ситуаций в процессе развития саногенного мышления студентов.

3. Рефлексивные условия, включающие развитие активной познавательной мотивации; формирование системы позитивного отношения к педагогической деятельности; развитие навыков творческого и критического мышления; приобретение педагогических и психолого-методических знаний; формирование навыков рефлексивного анализа; развитие профессионального самосознания, в том числе другие.

Обеспечение интеграции аудиторных и внеклассных занятий, таких как лекции, самостоятельное обучение, клубы, коллективные мероприятия, самостоятельная работа, саморазвитие и другие формы деятельности, которые служат важными педагогическими инструментами для эффективного решения исследовательской задачи. Интеграция этих условий играет решающую роль в развитии навыков саногенного мышления у учащихся и повышении качества образования [7: 51].

Дж. Бейн [2] утверждает, что необходимым условием для развития саногенной рефлексивности у учителей является начало с поддержки, предлагая, чтобы этот процесс поддержки осуществлялся на следующих пяти этапах:

1. Репортаж, который предполагает учет конкретного опыта и сопутствующих ему контекстуальных факторов.

2. Реакция, при которой отдельные практикующие устно выражают свои эмоции, мысли, переживания и другие реакции на данную ситуацию.

3. Взаимосвязи, определяемые как установление будущими учителями связей между недавно произошедшими событиями и ранее приобретенными ими знаниями и умениями.

4. Рефлексия, которая побуждает студентов понять, почему был достигнут тот или иной результат, изучая ключевые концепции, теории и другие факторы, которые они считают значимыми.

5. Рекомендации, которые используются для продвижения методов обучения или других результатов, которые будут применяться в будущем, основанные на результатах рефлексивных размышлений учащихся.

По словам Л. Уайатт [15: 39], успешная рефлексивная практика требует от людей владения такими навыками, как наблюдательность, логическое мышление, анализ, синтез и оценка. Л. Финли предлагает четыре рекомендации по обучению и развитию эффективной рефлексивной практики:

(1) сохранение внимания к практике рефлексии;

(2) обеспечение достаточной поддержки для рефлексии, включая распределение времени, ресурсов, возможностей и соответствующих методов;

(3) развитие навыков критического анализа; и

(4) учет контекста, в котором происходит рефлексия [3]. Цикл саморефлексии, предложенный П. Холлом и А. Симералом, состоит из четырех этапов: (1) бессознательный этап, (2) сознательный этап, (3) этап действия и (4) этап совершенствования.

According to the authors, these stages ultimately “lead you to become a reflective practitioner” [5: 36].

Далее они утверждают, что “навык саморефлексии превосходит все другие навыки, стратегии и подходы к обучению, поскольку позволяет преподавателям постоянно развиваться на протяжении всей своей профессиональной деятельности, совершенствовать и закреплять все свои профессиональные знания” [5: 38].

Л. Уайатт выделяет четыре ключевые характеристики такого рефлексивного цикла:

1) осознание возможности обучения;

2) целенаправленные действия;

3) способность выносить точные суждения;

4) способность корректировать свою деятельность [15].

Таким образом, повышение эффективности деятельности индивида в обществе составляет основную функцию саногенной рефлексивности. Рефлексия служит универсальным механизмом личностного изменения и самосовершенствования, позволяя людям заниматься самосознанием, контролировать свои собственные когнитивные процессы и, как уникальная способность, выступать в качестве одного из ключевых факторов развития эмоциональной компетентности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Саногенная рефлексивность играет ключевую роль в развитии эмоциональной компетентности в рамках педагогической деятельности. Она способствует формированию навыков, связанных с анализом личного опыта и эмоциональных состояний, формулированием значимых выводов и реализацией оценочных суждений. В то же время саногенная рефлексивность проявляется как способность учителя предвидеть и адекватно оценивать как идеальные, так и фактические результаты своих собственных действий, а также действий учащихся.

Развитие саногенной рефлексивности у будущих учителей способствует достижению нескольких значимых профессиональных результатов. Во-первых, это способствует приобретению положительного эмоционального опыта, который укрепляет способность успешно справляться с негативными и эмоционально заряженными ситуациями. Во-вторых, это укрепляет внутренние психологические ресурсы, необходимые для преодоления чувства вины, застенчивости и обиды. В-третьих, это способствует выбору эффективных стратегий поведения, основанных на интерпретации эмоциональных состояний других людей. Наконец, это способствует более глубокому самосознанию благодаря наблюдению и анализу эмоций других людей.

Уровень развития саногенной рефлексивности у студентов может быть определен на основании следующих показателей:

1) способность самостоятельно регулировать негативные мысли и эмоциональные переживания [10];

2) преобладание личной рефлексии, выражающейся в самоанализе и точной самооценке своих возможностей [11];

3) эмоциональная и аффективная стабильность [9];

4) способность к конструктивному решению проблем, сопровождающаяся снижением стереотипности мышления и патогенных (неадаптивных) когнитивных паттернов;

5) высокая степень рефлексивного мышления и выраженная потребность в саморазвитии [1].

В целом, саногенная рефлексивность функционирует как универсальный механизм личностного изменения и эмоционального профессионального самосовершенствования, позволяя людям сознательно регулировать свои когнитивные способности и процессы. Являясь уникальной психологической способностью, она служит одним из ключевых факторов, способствующих развитию эмоциональной компетентности и профессиональной зрелости будущих учителей.

Рекомендации

1. Абдурахманова, З. (2023). Научные проблемы изучения формирования саногенного мышления в инклюзивном образовании. В материалах Международной научно-практической конференции “Перспективы совершенствования интеграции науки, образования и производства в подготовке конкурентоспособных кадров” (стр. 183-188). 22 ноября 2023 г. (на узбекском языке)

2. Бэйн Дж., Баллантайн Р., Миллс К. и Лестер Н. (2002). Размышляя о практике: взгляды студентов-преподавателей. Флэкстон, Квинсленд: Опубликовано сообщение.

3. Финли, Л. (2008). Размышляя о “рефлексивной практике”. Практико-ориентированный документ по профессиональному обучению, 52. Открытый университет. https://oro.open.ac.uk/68945/

4. Галлахер С. И Захави Д. (2010). Феноменологические подходы к самосознанию. В Стэнфордской энциклопедии философии (зимнее издание 2010 года).https://plato.stanford.edu/archives/win2010/entries/self-consciousness-phenomenological/

5. Холл П. и Симерал А. (2008). Развитие потенциала учителей для достижения успеха: совместный подход для тренеров и руководителей школ. Александрия, Вирджиния: ASCD.

6. Исмаилов, М. К. (2021). Эмпирический анализ развития саногенного мышления у студентов на основе рефлексивного подхода. Современное образование, 3 (100). (на узбекском/русском языках)

7. Исмаилов, М. К. (2023). Факторы, влияющие на развитие саногенной рефлексии у будущих специалистов по социальной работе. В книге "Качественное образование – основа

развития Узбекистана" (Том 4, Конференция NUU, 3, стр. 208-217). Национальный университет Узбекистана. (на узбекском языке)

8. Джонс, С. (2017). Становление рефлексивного практика (5-е изд.). Хобокен, Нью-Джерси: John Wiley & Sons.

9. Крайнова, Н. Ю. (2010). Место отражения саногенное в структуре эмоциональной компетентности учителя. Ярославский Педагогический Вестник, 2, 197-201. (на русском языке)

10. Максимченко, Н. П. (2011). Методы диагностики рефлексивной компетентности студентов.

11. Вестник Таганрогского государственного педагогического института, Специальный выпуск 1, с. 49-53. (на русском языке)

12. Морозюк, С. Н. (2001). Саногенная рефлексия как фактор оптимизации акцентуаций характера и повышения эффективности учебной деятельности (автореферат докторской диссертации). Москва. (на русском языке)

13. Орлов, Ю. М. (2006). Здоровьесберегающее (саногенное) мышление (А. В. Ребенок, сост.). Серия: Управление поведением (т. 1, 2-е изд.). Москва: Sliding. (на русском языке)

14. Павлюченкова, Н. В. (2008). Саногенная рефлексия как фактор развития эмоциональной компетентности (автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук). Москва. (на русском языке)

15. Стеценко, А. И. (2014). Формирование педагогической рефлексии в системе высшего педагогического образования. Инновационные проекты и программы в образовании, 4, 37-40. (на русском языке) 6. Уайатт, Л. (2020). Рефлексивная практика преподавателя и ее влияние на успеваемость учащихся (докторская диссертация). Университет Гарднера–Уэбба.https://digitalcommons.gardner-webb.edu/education-dissertations/26

РАЗВИТИЕ ПСИХИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПОСРЕДСТВОМ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В РАЗНЫХ ВОЗРАСТНЫХ ГРУППАХ

Джуракулова Лола Рахмонбердиевна
Узбекистан.Преподаватель кафедры «Теория и методика дошкольного образования» Национального педагогического университета им. Низами.
Моминова Мадина Шукурулла кизи, студентка УзНПУ

Аннотация: В статье рассматривается влияние экологического воспитания на развитие психических особенностей личности в различных возрастных группах. Анализируются психологические и педагогические аспекты формирования экологического сознания у детей дошкольного возраста, младших школьников, подростков и молодежи. Особое внимание уделяется развитию познавательных процессов, эмоционально-ценностного отношения к природе и формированию экологической ответственности. На основе анализа научных исследований выявлено, что экологическое воспитание способствует развитию мышления, памяти, наблюдательности, эмоциональной отзывчивости и социальной активности личности. Показано, что систематическое экологическое образование формирует экологическую культуру и способствует гармоничному развитию личности.

Annotatsiya: Maqolada ekologik tarbiyaning turli yosh guruhlaridagi shaxsning psixik xususiyatlari rivojiga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar, kichik maktab o‘quvchilari, o‘smirlar va yoshlar orasida ekologik ongni shakllantirishning psixologik va pedagogik jihatlari tahlil qilinadi. Tabiatga nisbatan bilish jarayonlari, emotsional-qadriyatli

munosabatni rivojlantirish hamda ekologik mas’uliyatni shakllantirishga alohida e’tibor qaratiladi. Ilmiy tadqiqotlar tahlili asosida ekologik tarbiya shaxsning tafakkuri, xotirasi, kuzatuvchanligi, emotsional sezgirligi va ijtimoiy faolligining rivojlanishiga yordam berishi aniqlangan. Shuningdek, tizimli ekologik ta’lim ekologik madaniyatni shakllantirib, shaxsning har tomonlama va uyg‘un rivojlanishiga xizmat qilishi ko‘rsatib berilgan.

Annotation: The article examines the influence of environmental education on the development of psychological characteristics of personality in different age groups. Psychological and pedagogical aspects of forming environmental awareness among preschool children, primary school students, adolescents, and youth are analyzed. Special attention is paid to the development of cognitive processes, the formation of an emotional and value-based attitude toward nature, and the development of environmental responsibility. Based on the analysis of scientific research, it has been revealed that environmental education contributes to the development of thinking, memory, observation skills, emotional responsiveness, and social activity of the individual. It is shown that systematic environmental education forms ecological culture and promotes the harmonious development of personality.

Kalit so‘zlar: ekologik tarbiya, psixik rivojlanish, ekologik ong, shaxs, ekologik madaniyat, bilish jarayonlari, yoshga xos xususiyatlar, emotsional rivojlanish.

Ключевые слова: экологическое воспитание, психическое развитие, экологическое сознание, личность, экологическая культура, познавательные процессы, возрастные особенности, эмоциональное развитие.

Keywords: environmental education, mental development, environmental awareness, personality, ecological culture, cognitive processes, age characteristics, emotional development.

Введение

В современном обществе проблема экологического воспитания становится одной из важнейших задач системы образования. Усиление антропогенного воздействия на окружающую среду, изменение климата и истощение природных ресурсов требуют формирования у подрастающего поколения экологического сознания и ответственного отношения к природе [1].

Экологическое воспитание представляет собой целенаправленный педагогический процесс формирования у личности системы знаний о природе, ценностного отношения к окружающей среде и экологически ответственного поведения [2]. Важным аспектом экологического воспитания является его влияние на развитие психических особенностей личности.

Психологические исследования показывают, что взаимодействие человека с природой способствует развитию когнитивных процессов, эмоциональной сферы и нравственных качеств личности [3]. Особенно значимым является влияние экологического воспитания в разные возрастные периоды, поскольку каждый этап развития характеризуется специфическими психологическими особенностями.

В связи с этим изучение роли экологического воспитания в развитии психических особенностей личности в различных возрастных группах является актуальной научной задачей.

Методология

Методологической основой исследования являются научные труды в области педагогики, психологии и экологического образования. В работе использованы методы теоретического анализа, сравнительного анализа научных источников, систематизации и обобщения результатов исследований.

Основу исследования составляют концепции экологического образования и психического развития личности, разработанные отечественными и зарубежными учеными. В частности, важное значение имеют исследования по возрастной психологии, которые рассматривают особенности психического развития личности на разных этапах жизни [4].

Также были использованы научные подходы к экологическому воспитанию, рассматривающие его как важный компонент формирования экологической культуры личности. Согласно данным исследованиям, экологическое воспитание включает три основных компонента: когнитивный, эмоционально-ценностный и поведенческий [5].

Когнитивный компонент предполагает формирование знаний о природе и экологических проблемах. Эмоционально-ценностный компонент связан с формированием положительного отношения к природе. Поведенческий компонент направлен на развитие экологически ответственного поведения [6].

В ходе исследования был проведен анализ научных работ, посвященных влиянию экологического воспитания на психическое развитие личности в различных возрастных группах.

Результаты

Результаты анализа научных исследований показывают, что экологическое воспитание оказывает значительное влияние на развитие психических особенностей личности.

В дошкольном возрасте экологическое воспитание способствует развитию наблюдательности, любознательности и сенсорного восприятия. Взаимодействие детей с природными объектами способствует развитию внимания и воображения [7].

Исследования показывают, что у детей, регулярно участвующих в экологических занятиях, наблюдается более высокий уровень познавательной активности и интереса к окружающему миру [8].

В младшем школьном возрасте экологическое воспитание способствует развитию логического мышления, памяти и способности к анализу природных явлений. В этот период формируются первые элементы экологического сознания и ответственности за состояние окружающей среды [9].

Подростковый возраст характеризуется формированием ценностных ориентаций личности. В этот период экологическое воспитание способствует развитию критического мышления и экологической ответственности. Подростки начинают осознавать взаимосвязь между деятельностью человека и состоянием природы [10].

В юношеском возрасте экологическое воспитание способствует развитию социальной активности и формированию экологической культуры личности. Молодые люди начинают активно участвовать в экологических проектах и общественных инициативах, направленных на охрану окружающей среды [11].

Анализ и обсуждение

Анализ научных исследований показывает, что экологическое воспитание оказывает комплексное влияние на развитие психических особенностей личности на различных возрастных этапах. Данный процесс включает формирование познавательных процессов, эмоционально-ценностного отношения к окружающей среде, развитие нравственных качеств личности, а также формирование экологического сознания и экологической культуры. Современные педагогические и психологические исследования подтверждают, что систематическое экологическое образование способствует гармоничному развитию личности и формированию устойчивых ценностных ориентаций, направленных на сохранение природы [1].

Прежде всего экологическое воспитание оказывает значительное влияние на развитие познавательных процессов. Познавательная деятельность является одной из ключевых характеристик психического развития личности. Она включает восприятие, внимание, память, мышление и воображение. Исследования показывают, что активное взаимодействие с природной средой способствует развитию наблюдательности, способности к анализу природных явлений и формированию исследовательских навыков [2].

Особенно важным является влияние экологического воспитания на развитие наблюдательности и сенсорного восприятия у детей. Наблюдение за природными объектами, такими как растения, животные, природные явления и изменения в окружающей среде, стимулирует развитие внимания и формирует способность замечать закономерности в природе. По мнению исследователей, регулярные экологические наблюдения повышают уровень познавательной активности учащихся и формируют у них устойчивый интерес к изучению окружающего мира [3].

Кроме того, экологическое воспитание способствует развитию логического и аналитического мышления. Изучение природных процессов предполагает анализ причинно-следственных связей, что является важным фактором развития интеллектуальных способностей личности. Например, изучение экологических систем и взаимосвязей между живыми организмами помогает учащимся осознать взаимозависимость всех элементов природной среды [4].

Психологи отмечают, что деятельность, связанная с изучением природы, способствует развитию творческого мышления. Это связано с тем, что природная среда является богатым источником разнообразных впечатлений и стимулирует развитие воображения. Наблюдение за природными явлениями, такими как смена времен года, рост растений или поведение животных, способствует формированию у детей способности к образному мышлению и развитию креативности [5].

Важным аспектом экологического воспитания является его влияние на развитие эмоциональной сферы личности. Эмоциональное отношение к природе формируется в процессе непосредственного взаимодействия человека с природной средой. Наблюдение за природой, участие в экологических мероприятиях и забота о природных объектах формируют у детей чувство ответственности и эмоциональной привязанности к окружающей среде [6].

Исследования в области экологической психологии показывают, что взаимодействие человека с природой способствует снижению уровня стресса, улучшению эмоционального состояния и повышению уровня психологического благополучия. Природная среда оказывает положительное влияние на эмоциональную устойчивость личности и способствует развитию гармоничного отношения к окружающему миру [7].

Особое значение имеет формирование эстетического восприятия природы. Красота природных ландшафтов, разнообразие форм и цветов растений, звуки природы оказывают сильное эмоциональное воздействие на человека. В результате формируется эстетическое отношение к природе, которое является важным компонентом экологической культуры личности [8].

Не менее важным аспектом экологического воспитания является формирование нравственных качеств личности. Экологическое воспитание способствует развитию таких качеств, как ответственность, гуманизм, бережное отношение к окружающей среде и осознание ценности природы. Формирование нравственных ценностей связано с пониманием того, что человек является частью природной системы и несет ответственность за сохранение окружающей среды [9].

В процессе экологического воспитания формируется экологическое сознание личности. Экологическое сознание представляет собой систему знаний, ценностей и убеждений, определяющих отношение человека к природе и его поведение в окружающей среде. Исследования показывают, что экологическое сознание формируется постепенно и зависит от уровня экологического образования и воспитания [10].

Особое значение экологическое воспитание имеет в дошкольном возрасте. В этот период происходит интенсивное развитие психических процессов и формирование основных личностных качеств. Дошкольный возраст характеризуется высокой эмоциональной восприимчивостью и интересом к окружающему миру. Именно поэтому

знакомство детей с природой и формирование бережного отношения к ней должно начинаться с раннего возраста [11].

Исследования показывают, что дети дошкольного возраста, регулярно участвующие в экологических занятиях, демонстрируют более высокий уровень наблюдательности, любознательности и познавательной активности. Они проявляют интерес к изучению природных явлений и активно участвуют в экологических играх и исследованиях [12].

В младшем школьном возрасте экологическое воспитание приобретает более системный характер. В этот период дети начинают осознавать причинно-следственные связи между деятельностью человека и состоянием окружающей среды. Формируются первые представления об экологических проблемах и необходимости охраны природы.

В процессе экологического образования у младших школьников развивается способность анализировать природные явления, сравнивать различные экологические процессы и делать выводы на основе наблюдений. Это способствует развитию логического мышления и формированию научного мировоззрения [1].

Подростковый возраст является важным этапом формирования мировоззрения личности. В этот период происходит активное развитие критического мышления и формирование системы ценностей. Подростки начинают осознавать глобальные экологические проблемы, такие как загрязнение окружающей среды, изменение климата и истощение природных ресурсов.

Экологическое воспитание в подростковом возрасте способствует развитию экологического мышления и формированию гражданской ответственности. Подростки начинают понимать, что решение экологических проблем требует активного участия общества и каждого человека в отдельности [6].

Кроме того, экологическое воспитание способствует развитию социальной активности подростков. Участие в экологических проектах, природоохранных акциях и общественных инициативах формирует у подростков чувство ответственности за состояние окружающей среды и способствует развитию лидерских качеств [4].

В юношеском возрасте экологическое воспитание способствует формированию экологической культуры личности. Экологическая культура включает систему знаний о природе, экологическое мышление, ценностное отношение к окружающей среде и готовность к экологически ответственному поведению.

Молодые люди начинают активно участвовать в экологических движениях, научных исследованиях и образовательных проектах, направленных на решение экологических проблем. Это способствует развитию экологической компетентности и формированию экологически ответственного поведения [8].

Анализ научных исследований показывает, что эффективность экологического воспитания во многом зависит от педагогических методов и форм организации образовательного процесса. Наиболее эффективными являются методы, основанные на активном взаимодействии учащихся с природной средой. К таким методам относятся экологические наблюдения, исследовательская деятельность, проектное обучение, экскурсии и практическая природоохранная деятельность.

Практическая деятельность в природе способствует формированию у учащихся экологических знаний и навыков, а также развитию эмоционального отношения к природе. Участие в экологических акциях, посадке деревьев, уходе за растениями и другими природоохранными мероприятиями формирует у учащихся чувство ответственности за сохранение окружающей среды [3].

Кроме того, важным условием эффективности экологического воспитания является интеграция экологических знаний в различные учебные дисциплины. Экологические аспекты могут рассматриваться в рамках биологии, географии, химии, физики и других предметов. Такой междисциплинарный подход способствует формированию целостного представления о природных процессах и экологических проблемах [7].

Заключение

Проведенный анализ научных исследований показывает, что экологическое воспитание играет важную роль в развитии психических особенностей личности.

Взаимодействие с природой способствует развитию познавательных процессов, эмоциональной сферы и нравственных качеств личности.

В дошкольном возрасте экологическое воспитание развивает наблюдательность и любознательность. В младшем школьном возрасте оно способствует развитию мышления и экологического сознания. В подростковом возрасте формируются ценностные ориентации и экологическая ответственность. В юношеском возрасте развивается экологическая культура личности.

Таким образом, экологическое воспитание является важным фактором гармоничного развития личности и формирования экологически ответственного общества.

Список использованной литературы

1. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. – Москва: Наука, 2001. – С. 45–52.
2. Моисеев Н.Н. Экология человечества. – Москва: Молодая гвардия, 1990. – С. 74–80.
3. Выготский Л.С. Психология развития человека. – Москва: Смысл, 2005. – С. 132–138.
4. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. – Москва: Интеллект-центр, 1996. – С. 64–70.
5. Захлебный А.Н. Экологическое образование школьников. – Москва: Просвещение, 1991. – С. 51–58.
6. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – Москва: Педагогика, 1977. – С. 89–94.
7. Николаева С.Н. Экологическое воспитание дошкольников. – Москва: Академия, 2002. – С. 37–42.
8. Панов В.И. Экологическая психология. – Москва: Психология, 2004. – С. 112–118.
9. Подласый И.П. Педагогика. – Москва: Владос, 2003. – С. 203–209.
10. Асмолов А.Г. Психология личности. – Москва: МГУ, 2002. – С. 156–161.
11. Новиков Ю.В. Экологическая культура личности. – Москва: Академия, 2008. – С. 98–103.
12. Лихачев Б.Т. Педагогика. – Москва: Юрайт, 2010. – С. 214–219.
13. Raxmonberdiyevna, D. L. (2023). Pedagogning kreativ (ijodkorlik) sifatlari. Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari, 1(1), 179-185.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA CHET TILLARINI O’RGANISHGA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Supiyev Shavkat Axmatovich
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda chet tilini o‘rganishga psixologik tayyorgarlikni shakllantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda bolalarning yosh va psixologik xususiyatlari, til o‘rganish jarayonida motivatsiya, qiziqish va emotsional muhitning ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, maktabgacha ta’lim jarayonida o‘yin texnologiyalari, interaktiv metodlar hamda vizual vositalardan foydalanish orqali bolalarning chet tilini o‘zlashtirish jarayonini samarali tashkil etish masalalari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, bolalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan ta’lim jarayoni ularning nutq faoliyatini rivojlantirish va til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar. Maktabgacha ta’lim, chet tili, psixologik tayyorgarlik, bolalar psixologiyasi, til o‘rganish, o‘yin texnologiyalari, motivatsiya, kommunikativ kompetensiya, ta’lim jarayoni.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы формирования психологической готовности к изучению иностранного языка у детей дошкольного возраста. В исследовании анализируются возрастные и психологические особенности детей, а также значение мотивации, интереса и эмоциональной среды в процессе изучения языка. Особое внимание уделяется использованию игровых технологий, интерактивных методов и наглядных средств в образовательном процессе дошкольных учреждений. Результаты исследования показывают, что организация обучения с учетом психологических особенностей детей способствует развитию их речевой активности и повышает интерес к изучению иностранного языка.

Ключевые слова. дошкольное образование, иностранный язык, психологическая готовность, детская психология, изучение языка, игровые технологии, мотивация, коммуникативная компетенция.

Abstract. This article discusses the formation of psychological readiness for learning a foreign language among preschool children. The study analyzes the age and psychological characteristics of children, as well as the importance of motivation, interest, and emotional environment in the language learning process. Special attention is paid to the use of game technologies, interactive methods, and visual materials in preschool education. The results show that organizing the learning process by considering children's psychological characteristics helps develop their speech activity and increases their interest in learning a foreign language.

Keywords. preschool education, foreign language, psychological readiness, child psychology, language learning, game technologies, motivation, communicative competence.

Bugungi globallashuv jarayonida chet tillarini o‘rganish jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biriga aylanib bormoqda. Zamonaviy ta’lim tizimida yosh avlodni chet tillariga erta yoshdan boshlab o‘rgatish, ularning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish hamda xalqaro maydonda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar psixologik jihatdan yangi bilimlarni tez qabul qilishi, taqlid qilish qobiliyatining yuqoriligi hamda nutq faoliyatining jadal rivojlanishi bilan ajralib turadi. Shu sababli maktabgacha ta’lim bosqichida chet tilini o‘rgatish jarayonini to‘g‘ri tashkil etish va bolalarda ushbu jarayonga nisbatan psixologik tayyorgarlikni shakllantirish muhim ilmiy-pedagogik masala hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, yosh avlodni har tomonlama rivojlantirish hamda chet tillarini o‘qitish sifatini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni ta’lim tizimining barcha bosqichlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish hamda xorijiy tillarni o‘rganishga keng imkoniyatlar yaratishni nazarda tutadi. Shuningdek, “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonun maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash, ularning nutq, tafakkur va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratadi.[1]

Chet tillarini o‘qitish tizimini tubdan takomillashtirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qator muhim farmon va qarorlar qabul qilingan. Xususan, 2012-yil 10-dekabrdagi “Chet tillarni o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–1875-sonli qaror mamlakatimizda chet tillarini o‘qitish tizimini yangi bosqichga olib chiqdi.[2]

Ushbu qarorga muvofiq, umumiy ta’lim muassasalarida chet tillarini o‘qitishni erta yoshdan boshlash, zamonaviy o‘quv dasturlari va metodikalarini joriy etish, pedagog kadrlar malakasini oshirish kabi vazifalar belgilandi. Keyingi yillarda ham ta’lim sohasini rivojlantirishga

[1] O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni

[2] 2012-yil 10-dekabrdagi “Chet tillarni o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–1875-sonli qaror

qaratilgan “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, shuningdek ta’lim tizimini raqamlashtirish va sifatini oshirishga doir qator davlat dasturlari qabul qilinib, chet tillarini o‘qitish jarayonini takomillashtirishga katta e’tibor qaratilmoqda.

Ilmiy adabiyotlarda maktabgacha yoshdagi bolalarga chet tilini o‘rgatishning psixologik va pedagogik asoslari ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilgan. Xorijiy tadqiqotchilar L.S. Vygotskiy, J. Piaget, S. Krashen kabi olimlar bolalarning nutq rivojlanishi, kognitiv faoliyati hamda til o‘zlashtirish jarayonining psixologik mexanizmlarini tadqiq etganlar. Mahalliy olimlar tomonidan ham maktabgacha ta’lim tizimida chet tillarini o‘qitish metodikasi, bolalarning nutq faoliyatini rivojlantirish, o‘yin texnologiyalari orqali til o‘rgatish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Shu bilan birga, maktabgacha yoshdagi bolalarda chet tilini o‘rganishga psixologik tayyorgarlikni shakllantirish, ularning qiziqishi, motivatsiyasi, idrok va tafakkur xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etish masalasi dolzarb ilmiy muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Mazkur tadqiqotda maktabgacha yoshdagi bolalarda chet tilini o‘rganishga psixologik tayyorgarlikni shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi hamda ushbu jarayonni samarali tashkil etish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Maktabgacha yosh davri bolaning psixologik va nutqiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda bolalarda eshitish, idrok etish, xotira va tafakkur jarayonlari faol rivojlanadi. Psixolog olimlarning ta’kidlashicha, erta yosh davri yangi tillarni o‘zlashtirish uchun eng qulay bosqichlardan biridir. Bu davrda bolalarda taqlid qilish qobiliyati kuchli bo‘lib, ular yangi so‘z va tovushlarni tez qabul qiladi hamda oson eslab qoladi. Shu sababli maktabgacha ta’lim tizimida chet tillarini o‘rgatish bolalarning intellektual rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi[1].[3]

Bolalarda chet tilini o‘rganishga psixologik tayyorgarlikni shakllantirish jarayonida motivatsiya va qiziqish muhim o‘rin tutadi. Agar ta’lim jarayoni qiziqarli va bolalarning yosh xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilsa, ularning til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishi ortadi. Ayniqsa, o‘yin texnologiyalari, rasmlar, [4]qo‘shiqlar, dialoglar va turli interaktiv mashg‘ulotlardan foydalanish bolalarda ijobiy emotsional muhitni yaratadi. Pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘yin faoliyati orqali tashkil etilgan ta’lim jarayoni bolalarning nutq faolligini oshiradi va yangi til birliklarini o‘zlashtirishni osonlashtiradi[2].

Maktabgacha yoshdagi bolalarda til o‘zlashtirish jarayoni ko‘proq eshitish va ko‘rish orqali amalga oshadi. Shu sababli chet tilini o‘qitishda vizual vositalar, rangli rasmlar, kartochkalar va multimediali materiallardan foydalanish samarali natija beradi. Bunday metodlar bolalarning e’tiborini jalb qiladi, ularning xotirasini mustahkamlaydi hamda nutq faoliyatini rivojlantiradi. Shuningdek, qisqa she’rlar, qo‘shiqlar va rolli o‘yinlar orqali til o‘rgatish bolalarda erkin muloqot qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Bundan tashqari, maktabgacha yoshdagi bolalarda chet tilini o‘rganishga psixologik tayyorgarlikni shakllantirishda pedagogning kasbiy mahorati muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagog bolalarning yosh va individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda dars jarayonini tashkil etishi, ular bilan samimiy va do‘stona munosabat o‘rnatishi zarur. Ijobiy psixologik muhit yaratilgan ta’lim jarayonida bolalarda o‘ziga bo‘lgan ishonch ortadi va til o‘rganishga nisbatan qiziqish yanada kuchayadi.[5]

Umuman olganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda chet tilini o‘rganishga psixologik tayyorgarlikni shakllantirish jarayoni kompleks yondashuvni talab qiladi. Ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, o‘yin metodlari hamda bolalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish orqali chet tilini o‘qitish samaradorligini oshirish mumkin. Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda chet tilini o‘rganishga psixologik tayyorgarlikni shakllantirish zamonaviy ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu davr

[3] Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya rebenka. – Moskva: Pedagogika, 1984.
[4] Krashen S. Principles and Practice in Second Language Acquisition. – Oxford: Pergamon Press, 1982.
[5] Piaget J. The Psychology of the Child. – New York: Basic Books, 1969.

bolalarning nutq, tafakkur, xotira va idrok jarayonlari faol rivojlanadigan bosqich bo‘lib, aynan shu davrda chet tilini o‘rganish uchun qulay psixologik sharoit mavjud bo‘ladi. Bolalarning taqlid qilish qobiliyatining yuqoriligi, yangi so‘z va tovushlarni tez o‘zlashtirishi ularning til o‘rganish jarayonini samarali tashkil etish imkonini beradi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarda chet tilini o‘rganishga bo‘lgan qiziqish va motivatsiyani shakllantirishda o‘yin texnologiyalari, interaktiv metodlar, vizual vositalar hamda qo‘shiqlar va she’rlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bunday metodlar bolalarda ijobiy emotsional muhitni yaratadi, ularning nutq faoliyatini rivojlantiradi hamda yangi til birliklarini o‘zlashtirishni osonlashtiradi.

Shuningdek, ta’lim jarayonida pedagogning kasbiy mahorati, bolalarning yosh va individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish ham muhim omil hisoblanadi. Pedagog tomonidan yaratilgan ijobiy psixologik muhit bolalarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshiradi va til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi.

Demak, maktabgacha yoshdagi bolalarda chet tilini o‘rganishga psixologik tayyorgarlikni shakllantirish uchun ta’lim jarayonini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish, o‘yin faoliyati va innovatsion metodlardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa kelajakda bolalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish va ularning intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrdagi PQ–1875-son “Chet tillarni o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni. – Toshkent, 2023.
5. Vygotskiy L.S. Bola rivojlanishi psixologiyasi. – Moskva: Pedagogika, 1984.
6. Piaget J. The Psychology of the Child. – New York: Basic Books, 1969.
7. Krashen S. Principles and Practice in Second Language Acquisition. – Oxford: Pergamon Press, 1982.
8. Jalolov J. Chet til o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2012.
9. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent, 2010.

RAQAMLI MUHITNING BOLALAR PSIXOLOGIK RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Yarova Gulhayo Fazliddin qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada XXI asr sharoitida raqamli texnologiyalarning bolalar psixologik rivojlanishiga ta’siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Smartfon, planshet, kompyuter va internet kabi raqamli vositalarning bolalar hayotidagi o‘rni, ularning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishga ko‘rsatadigan ijobiy hamda salbiy ta’sirlari yoritiladi. Maqolada ekran vaqti, raqamli gigiyena, virtual muloqot, ijtimoiy tarmoqlar va ularning bolalar ruhiy holatiga ta’siri muhokama qilinadi. Shuningdek, ota-onalar, pedagoglar va jamiyat uchun bolalarni raqamli muhitda to‘g‘ri yo‘naltirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, raqamli muhit, bolalar psixologiyasi, kognitiv rivojlanish, emotsional rivojlanish, ijtimoiy rivojlanish, internet, smartfon, planshet, kompyuter,

ijtimoiy tarmoqlar, virtual muloqot, ekran vaqti, raqamli gigiyena, diqqat, xotira, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, stress, depressiya, xavotir, agressiya, empatiya, ijtimoiy izolatsiya, media savodxonlik, ota-ona nazorati, pedagogik yondashuv, raqamli ta'lim, bolalar tarbiyasi, psixologik rivojlanish.

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируется влияние цифровых технологий на психологическое развитие детей в условиях XXI века. Освещается роль цифровых устройств, таких как смартфоны, планшеты, компьютеры и интернет, в жизни детей, а также их положительное и отрицательное воздействие на когнитивное, эмоциональное и социальное развитие. В статье рассматриваются такие аспекты, как экранное время, цифровая гигиена, виртуальное общение, социальные сети и их влияние на психическое состояние детей. Также представлены практические рекомендации для родителей, педагогов и общества по правильной организации взаимодействия детей с цифровой средой.

Ключевые слова: цифровые технологии, цифровая среда, психология детей, когнитивное развитие, эмоциональное развитие, социальное развитие, интернет, смартфон, планшет, компьютер, социальные сети, виртуальное общение, экранное время, цифровая гигиена, внимание, память, критическое мышление, креативность, стресс, депрессия, тревожность, агрессия, эмпатия, социальная изоляция, медиаграмотность, родительский контроль, педагогический подход, цифровое образование, воспитание детей, психологическое развитие

Annotation: This article analyzes the impact of digital technologies on the psychological development of children in the context of the 21st century from a scientific and theoretical perspective. It highlights the role of digital devices such as smartphones, tablets, computers, and the internet in children's lives, as well as their positive and negative effects on cognitive, emotional, and social development. The study discusses issues such as screen time, digital hygiene, virtual communication, social networks, and their influence on children's mental well-being. In addition, practical recommendations are provided for parents, educators, and society to guide children's proper use of the digital environment.

Keywords: digital technologies, digital environment, child psychology, cognitive development, emotional development, social development, internet, smartphone, tablet, computer, social networks, virtual communication, screen time, digital hygiene, attention, memory, critical thinking, creativity, stress, depression, anxiety, aggression, empathy, social isolation, media literacy, parental control, pedagogical approach, digital education, child upbringing, psychological development.

XXI asr - raqamli texnologiyalar asri. Bugun inson hayoti, jumladan bolalik davri ham texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Smartfon, planshet, televizor, kompyuter, internet bolalar dunyoqarashining shakllanishida faol rol o'ynamoqda. Bu holat, bir tomondan, bolalar tafakkurini kengaytirib, axborot olish imkonini berayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, ularning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sirlar keltirib chiqarmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2030-yilgacha mo'ljallangan "Raqamli O'zbekiston" dasturida texnologik savodxonlikni oshirish muhim vazifa sifatida belgilangan. Shu bilan birga, raqamli vositalardan oqilona foydalanish madaniyatini o'rgatish, bolalar ruhiy salomatligini himoya qilish ham muhim yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Chunki bugungi bolalar axborot oqimining markazida, biroq ularning ruhiy immuniteti hali to'liq shakllanmagan. Ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yosh bolalarda ortiqcha ekran vaqti diqqatni jamlay olmaslik, hissiy beqarorlik, agressivlik, yolg'izlik va uyqusizlik kabi muammolarga olib keladi. Shu bois raqamli texnologiyalar ta'sirini tahlil qilish, uning oldini olish va ota -onalarga amaliy tavsiyalar berish dolzarb masala hisoblanadi.

Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalar bolalar hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Smartfonlar, planshetlar, kompyuterlar va internet resurslaridan foydalanish maktabgacha va maktab yoshidagi bolalar orasida keng tarqalgan. O'zbekistonlik psixolog va pedagoglar (M. Jo'rayev, G. Shodmonova, N. Qodirova va boshqalar) raqamli vositalarning

bolalar rivojlanishiga ikki tomonlama ta’sirini ta’kidlaydilar. Ularning fikricha, texnologiyalar bir tomondan bilish faolligini oshirsa, ikkinchi tomondan nazoratsiz foydalanish diqqatning buzilishi va tanqidiy fikrlashning susayishiga olib keladi. Shuningdek, V. Karimova ijtimoiy muhit transformatsiyasi bola shaxsi shakllanishida muhim omil ekanini ta’kidlaydi. Raqamli muhit esa ushbu transformatsiyaning asosiy yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Lev Vigotskiy nazariyasiga ko‘ra, bola rivojlanishi ijtimoiy muhit bilan o‘zaro ta’sir jarayonida shakllanadi. Bugungi kunda esa ushbu ijtimoiy muhit raqamli makon bilan boyib, yangi psixologik mexanizmlarning shakllanishiga sabab bo‘lmoqda. Shuningdek, Uri Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi asosida bola rivojlanishi mikro va makro muhitlar ta’sirida shakllanadi, raqamli muhit esa ushbu tizimlarning yangi tarkibiy qismiga aylangan.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar bolalarning kognitiv rivojlanishiga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Interaktiv ta’limiy dasturlar va platformalar bolalarning bilish faolligini oshiradi, o‘quv jarayonini qiziqarli va samarali qiladi. Shuningdek, raqamli vositalar ijodkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Video montaj, grafik dizayn va turli ijodiy ilovalar bolalarda mustaqil fikrlash va tasavvurni kengaytiradi. Mantiqiy va strategik o‘yinlar esa bolalarning diqqat, xotira va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Natijada tezkor fikrlash va analitik yondashuv shakllanadi. Shu bilan birga, nazoratsiz raqamli foydalanish bir qator psixologik muammolarni yuzaga keltiradi.

Birinchidan, uzoq vaqt ekran qarshisida o‘tirish diqqatning parchalanishi, xotira susayishi va emotsional beqarorlikka olib kelishi mumkin.

Ikkinchidan, ijtimoiy tarmoqlarda tarqalgan “ideal hayot” tasvirlari bolalarda o‘zini boshqalar bilan solishtirish holatini kuchaytiradi. Bu esa o‘ziga ishonchsizlik, past baholash va ruhiy bosimga sabab bo‘ladi.

Uchinchidan, virtual muloqotning ortishi real hayotdagi ijtimoiy aloqalarning zaiflashishiga olib keladi. Bu holat empatiya, ya’ni boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish qobiliyatining pasayishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Raqamli muhit bolalarning kognitiv jarayonlariga ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatadi. Bir tomondan, u tezkor fikrlash, axborotni qayta ishlash va ijodiy yondashuvni rivojlantiradi. Ikkinchi tomondan esa diqqatning tez chalg‘ishi va yuzaki bilim olishga olib kelishi mumkin. Emotsional jihatdan esa bolalar ijtimoiy tarmoqlardagi baholashlarga juda sezgir bo‘ladi. Masalan, “like”lar sonining kamligi o‘zini qadrsiz his qilishga olib kelishi mumkin. Salbiy izohlar esa stress, xavotir va agressiv holatlarni kuchaytiradi.

Raqamli muhit kuchayishi natijasida bolalarda virtual muloqot ustunlik qilmoqda. Bu esa milliy an’analarga asoslangan jonli muloqot madaniyatining susayishiga olib kelishi mumkin.Ayniqsa, oilaviy qadriyatlar — mehr-oqibat, kattalarga hurmat va jamoaviylik kabi tushunchalar raqamli izolatsiya sharoitida zaiflashish xavfiga ega.

Tadqiqotlar asosida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

- kunlik ekran vaqtini 1,5–2 soat bilan cheklash;
- “raqamli gigiyena” qoidalarini joriy etish;
- maktablarda psixologik profilaktika ishlarini kuchaytirish;
- ota-onalar uchun raqamli savodxonlik bo‘yicha treninglar tashkil etish;
- yoshga mos, xavfsiz va ta’limiy kontentni tanlash.

Raqamli muhit bolalar psixikasida murakkab va ko‘p qirrali o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. U bir vaqtning o‘zida rivojlantiruvchi va xavf tug‘diruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli texnologiyadan butunlay voz kechish emas, balki undan ongli va maqsadli foydalanish muhimdir. Raqamli vositalar bolaning intellektual va axloqiy rivojlanishiga xizmat qilishi kerak. Raqamli muhit bolalar psixologiyasiga chuqur va kompleks ta’sir ko‘rsatadi. U kognitiv rivojlanishni tezlashtirishi, ijodkorlikni oshirishi va bilim olish jarayonini yengillashtirishi mumkin. Shu bilan birga, nazoratsiz foydalanish diqqatning buzilishi, emotsional beqarorlik va ijtimoiy yakkalanish xavfini keltirib chiqaradi. Shu bois bolalarning sog‘lom psixologik rivojlanishi uchun ota-onalar, pedagoglar va jamiyat hamkorlikda ishlashi zarur.

Raqamli texnologiyalar insoniy qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan holda qo‘llanilgandagina ular haqiqiy foyda keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdullayeva Sh.H. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali 2026 3-son “Raqamli muhit ta’sirida bolalar psixikasidagi transformatsiya jarayonlari” 30-32.
2. Abduraximova S.S. Introduction of new innovative technologies in education of pedagogy and psychology.international online conference “Raqamli muhitning bolalar psixologiyasiga ta'siri” 128-130.
3. Bozorboeva G. S. Yosh olimlar ilmiy-amaliy konferensiyasi “Raqamli texnologiyalarning bolalar ruhiy salomatligiga ta’sirini oldini olish va ota-onalar uchun psixologik tavsiyalar” 38-40 https://doi.org/10.5281/zenodo.17278533
4. Karimova V.M. “Psixologiya va zamonaviy tarbiya” – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
5. L.S. Vigotskiy. “Bola psixik rivojlanishi” – Moskva, 1984.

RAQAMLI MUHITDA BOLA IJTIMOIYLASHUVINING O‘ZIGA XOSLIGI

Ermatova Gulnoz Pirimovna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD.
Mustafoyeva Marjona Jasur qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolaning muvafaqqiyatli ijtimoiylashuvi jarayoni yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiylashuv, ta’lim-tarbiya, faoliyat, muomala, anglash, o‘z-o‘zini tarbiyalash, kirishimlilik, kompetensiya.

Аннотация: В данной статье описывается процесс успешной социализации ребенка в условиях дошкольного образования.

Ключевые слова: Социализация, воспитание, активность, поведение, понимание, самовоспитание, инициатива, компетентность.

Annotation: This article describes the process of successful socialization of a child in preschool education.

Key words: Socialization, education, activity, behavior, understanding, self-education, initiative, competence.

Mamlakatimizda maktabgacha ta’lim sohasida islohotlar, qabul qilinayotgan Qonun, qaror, farmon va farmoyishlar, amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar barchasi ta’lim tizimlarining poydevorinining mustahkam bo`lishiga qaratilgandir. Jumladan, “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida” gi Qonunining 27-moddasi “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat ta’lim dasturi” haqida bo‘lib[6], bolani ijtimoiy moslashunvini ta’minlash haqida yana “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”di qarorning 2-ilovasida maktabgacha ta’lim tashkilotining davlat o‘quv dasturining 5-bobida maktabgacha yoshdagi bolaning kompetensiyalari-ijtimoiy kompetensiya haqida alohida to‘xtalib o‘tilgan[7].

Darhaqiqat, Respublikamizda maktabgacha yoshdagi bolaga vaqtida e’tibor qaratib, unga to’gri ta’lim - tarbiya berilishi, unga kerakli shart - sharoit yaratilsa, ijtimoiy hayotga moslashish, tevarak - atrof bilan to`g‘ri munosabat o’rnatishi uchun ko’mak berilshi, bolaning kelajakda barkamol shaxs bo`lishi uchun imkoniyat, poydevor yaratiladi.

Ma’lumki, bugungi kunda “Ijtimoiylashuv” tushunchasi keng tarqalib borayotganligi hech kimga sir emas. “Ijtimoiylashuv” o‘zi nima?, u qachon paydo bo‘lgan?, uning qanday turlari bor va ularni amalga oshirish yo‘llari qanaqa, va bular ichidan eng samaralisi qaysi? kabi savollar

[6] “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi QONUN-595-son T.:-2019.
[7] Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti T.:2020.

bizni qiziqtirishi tabiiy hol. “Ijtimoiylashuv” so’zi dastlab siyosiy iqtisodiyotdan kelib chiqqan. U siyosiy iqtisodiyotda yer, ishlab chiqarish vositalarining umumlashuvi ma’nosini anglatgan.

“Ijtimoiylashuv” atamasini birinchi bo’lib insonlarga nisbatan qo’llagan amerikalik sotsiolog F.G.Keddings hisoblanadi. U “Ijtimoiylashuv nazariyasi” (1987) kitobida hozirgiga yaqin ma’noda “ijtimoiy tabiat yoki individ xarakterini rivojlantirish, insonni ijtimoiy hayotga tayyorlashdir” degan fikrni bildiradi.

XXI asrda raqamli muhitda bola ijtimoiylashuvi juda dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Bu jarayon an’anaviy ijtimoiylashuvdan farqli ravishda internet, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli texnologiyalar orqali amalga oshadi. Quyida uning o‘ziga xos jihatlari keltirilgan:

- **Virtual muloqotning ustunligi:** Bola ko‘proq onlayn platformalar orqali muloqot qiladi. Bu esa yuzma-yuz aloqaning kamayishiga olib kelishi mumkin, lekin geografik chegaralarni yo‘q qiladi.
- **Axborotga tezkor kirish:** Raqamli muhit bolaga juda katta hajmdagi ma’lumotlarni tez va oson olish imkonini beradi. Bu bilim doirasini kengaytiradi, lekin noto‘g‘ri yoki zararli axborot xavfini ham oshiradi.
- **Identifikatsiya va o‘zini namoyon qilish:** Bola o‘zini ijtimoiy tarmoqlarda turlicha ko‘rsatishi mumkin. Bu o‘z “men”ini izlashda yordam beradi, ammo ba’zida sun’iy obraz yaratishga olib keladi.
- **Ijtimoiy rollarning o‘zgarishi:** Raqamli muhitda bola nafaqat iste’molchi, balki kontent yaratuvchi (bloger, gamer va boshqalar) sifatida ham ishtirok etadi.
- **Kiberxavflar mavjudligi:** Kiberbulling, firibgarlik, zararli kontent kabi xavflar mavjud bo‘lib, ular bolaning psixologik holatiga salbiy ta’sir qilishi mumkin.
- **Mustaqillikning erta shakllanishi:** Internet orqali bola mustaqil qaror qabul qilishni o‘rganadi, lekin bu nazorat yetishmasa salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.
- **Raqamli kompetensiyalarning rivojlanishi:** Bola texnologiyalardan foydalanishni tez o‘zlashtiradi, bu esa kelajak kasblari uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiylashuvida ijtimoiy muhitni ahamiyati kattadir. Agar bola tug‘ilgandan keyin asosan oilada rivojlansa, uning keyingi rivojlanishi yangi va yangi muhitlar-maktabgacha ta’lim tashkilotlari, maktab, maktabdan tashqari tarbiya tashkilotlari, turli ko‘ngilochar maskanlarda kechadi. Yosh ulg‘aygan sari ijtimoiy muhit “hududi” kengayib boradi. Bola qanchalik ko‘p muhitlarni o‘zlashtirsa, u shunchalik keng doira hududini egallashga harakat qiladi. Bola doimo o‘zi uchun qulay bo‘lgan uni yaxshi tushunadigan, unga hurmat bilan munosabatda bo‘ladigan muhitni izlashga urinadi. Shuning uchun u bir muhitdan boshqa muhitga ko‘chib yuradi. Muhit bolani shakllantirishda, uning ijtimoiy tajriba to‘plashida ijtimoiylashuv jarayoni uchun muhim ahamiyatga ega.

Raqamli muhit esa bola ijtimoiylashuviga katta imkoniyatlar yaratadi, lekin shu bilan birga muayyan xavflarni ham keltirib chiqaradi. Shu sababli ota-ona va pedagoglar tomonidan nazorat, yo‘naltirish va raqamli savodxonlikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytadigan bo`lsak, maktabgacha ta’lim tashkilotida ijtimoiy moslashuv bolaning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvining sharti va natijasi hisoblanadi. Bu asosan uch yo‘nalishda olib boriladi: faoliyat, muomala va anglash. Faoliyat sohasida bolada faoliyat turlarining kengayishi, faoliyatning zaruriy shakl va vositalarini qo‘lga kiritishi, muomala sohasida muomala doirasining kengayishi, uning mazmunining chuqurlashishi, jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor me’yorlarini o‘zlashtirish sodir bo‘ladi. Anglash sohasida o‘z “men”i obrazini shakllantirish, o‘zining ijtimoiy mansublik va ijtimoiy o‘rnini anglash ro‘y beradi. Bu jarayonlarning barchasini tarbiya tartibga soladi.

Foydalaniladigan adabiyotlar ro‘yxati

1. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi QONUN-595-son T.:-2019.
2. Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti T.:2020.

3. “2022-2026 yillarga mo`lgallangan yangi O`zbekistonning taraqqiyot strategiyasi tug‘risida” PF-60, 2022 yil, 28-yanvar.
4. “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti” 1-ilova “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari” T.: 2020.
5. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh. Q., Kayumova N.M., A’zamova M.N. Maktabgacha pedagogika T.: 2019.

4–5 YOSHDAGI BOLALARNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Rasulov Jasur Saparovich
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti Psixologiya kafedrasi v.b dotsenti, PhD
Abduahatova Sojida Nurali qizi
70110201 – Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada 4–5 yoshdagi bolalarning psixologik va pedagogik xususiyatlari ilmiy manbalarga tayangan holda tahlil qilinadi. Maqola O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va “Ta’lim to‘g‘risida” hamda “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi qonunlarga tayangan holda, bolalarning individual rivojlanishi, hissiy va ijtimoiy ko‘nikmalari, ijodiy faoliyati va o‘yin orqali o‘zini namoyon qilishini yoritadi. Maqolada 4–5 yoshdagi bolalar uchun pedagogik tavsiyalar ham berilgan bo‘lib, ularni o‘quv jarayonida amaliy qo‘llash imkoniyatlari ko‘rsatilgan. U bolalar psixologiyasini chuqur tushunishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: 4–5 yosh, bolalar psixologiyasi, pedagogik xususiyat, individual rivojlanish, ijtimoiy ko‘nikma, ijodiy faoliyat, o‘yin, pedagogik tavsiya, o‘quv jarayoni.

Аннотация. В данной статье на основе научных источников анализируются психолого-педагогические характеристики детей в возрасте 4–5 лет. Статья основана на Конституции Республики Узбекистан и законах “Об образовании” и “О дошкольном образовании и воспитании”. В нем акцент делается на индивидуальном развитии детей, их эмоциональных и социальных навыках, творческой деятельности и самовыражении через игру. В статье также приводятся педагогические рекомендации для детей в возрасте 4–5 лет и показаны возможности их практического применения в образовательном процессе. Это помогает глубже понять детскую психологию.

Ключевые слова: 4–5 лет, детская психология, педагогическая особенность, индивидуальное развитие, социальные навыки, творческая деятельность, игра, педагогические рекомендации, процесс обучения.

Abstract. This article analyzes the psychological and pedagogical characteristics of children aged 4–5 years, based on scientific sources. The article is based on the Constitution of the Republic of Uzbekistan and the laws "On Education" and "On Preschool Education and Upbringing", highlights children's individual development, emotional and social skills, creative activity, and self-expression through play. The article also provides pedagogical recommendations for 4-5 year old children and shows the possibilities of their practical application in the educational process. This helps to understand child psychology in depth.

Key words: 4–5 years old, child psychology, pedagogical feature, individual development, social skills, creative activities, play, pedagogical advice, learning process.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sohasini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida har bir fuqaroning ta’lim olish huquqi kafolatlangan bo‘lib, ushbu norma bolalarning erta yoshdan boshlab to‘laqonli rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi. Konstitutsiyada “Maktabgacha ta’lim va tarbiya, umumiy o‘rta ta’lim davlat nazoratidadir.” deb belgilangan bo‘lib, bu holat maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasiga alohida e’tibor qaratilishini anglatadi[1].O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida maktabgacha ta’lim uzluksiz ta’lim tizimining birinchi bo‘g‘ini sifatida

e’tirof etilgan bo‘lib, ushbu qonunda bolalarning yosh, individual va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim-tarbiya berish muhimligi ta’kidlanadi[2]. Shuningdek, “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonunda 3–7 yoshdagi bolalarning psixik, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlash maktabgacha ta’lim tashkilotlarining asosiy vazifasi sifatida belgilangan[3]. Inson hayotining maktabgacha yosh davri shaxsning shakllanishida eng muhim va poydevor bosqich hisoblanadi. Psixologik nuqtai nazardan, maktabgacha yosh – bu bolaning "men"ligi shakllana boshlagan, atrofdagi odamlar bilan munosabatlari murakkablashgan va o‘yin faoliyati o‘zining eng yuqori cho‘qqisiga chiqqan davrdir. Pedagogik jihatdan esa, bu davr bolani tizimli ta’lim-tarbiyaga tayyorlash, unda ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish va intellektual salohiyatini uyg‘otish uchun eng qulay fursatdir[4]. Bu davrda bolaning bilish jarayonlari jadal rivojlanib, uning atrof-muhitga bo‘lgan qiziqishi keskin ortadi. Jahon psixologi J. Piaje ushbu yoshda bolalarda ramziy tafakkur shakllanishini ta’kidlab, ular predmetlarni faqat real ko‘rinishda emas, balki ramzlar orqali ham idrok eta boshlashini qayd etgan[5]. Ayniqsa 4–5 yoshli bolalar faol harakatga, muloqotga va mustaqil tajriba o‘tkazishga intiladi. L.S. Vigotskiy fikricha, aynan shu yoshda ijtimoiy muhit bolaning psixik rivojlanishida hal qiluvchi omilga aylanadi va kattalar bilan hamkorlikda faoliyat bolaning imkoniyatlarini kengaytiradi [6]. 4–5 yoshda sezgi va idrok jarayonlari ancha mukammallashadi. Bolalar rang, shakl, hajm va fazoviy munosabatlarni farqlay oladi. D.B. Elkonin ushbu yoshda idrokning faol xarakter kasb etishini va bola predmetlarni taqqoslash orqali anglashga o‘rganishini ta’kidlaydi[7]. Nutq rivojida esa lug‘at boyligi tez kengayib, grammatik jihatdan to‘g‘ri gaplar tuzish ko‘nikmasi shakllanadi va bu jarayon tarbiyachi ishtirokida olib borilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi[8]. Bu yoshda bolalarda hissiyotlar rang-barangligi va tez o‘zgaruvchanligi bilan ajralib turadi. Ular quvonch, xafa bo‘lish, hayajon kabi hissiy holatlarni ochiq namoyon etadi. Jahon tadqiqotchisi E. Erikson bu davrni “tashabbusga qarshi aybdorlik” bosqichi sifatida baholab, bolani qo‘llab-quvvatlash uning ijobiy “Men” obrazini shakllantirishini ko‘rsatgan [9].O‘yin 4–5 yoshdagi bolalar uchun yetakchi faoliyat turi bo‘lib, u orqali ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish osonlashadi. Xulosa qilib aytganda, 4–5 yoshdagi bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari ularning bilish jarayonlari, nutqi, hissiy holati va ijtimoiy munosabatlari jadal rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Ushbu xususiyatlarni hisobga olgan holda tashkil etilgan ta’lim-tarbiya jarayoni bolalarning keyingi bosqichlarda muvaffaqiyatli rivojlanishiga mustahkam zamin yaratadi. O‘zbekiston Respublikasi qonunlarida belgilangan talablar ham aynan shu ilmiy yondashuvni amaliyotga tatbiq etishni nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi. 30-aprel 2023-yil. 50-modda.
2. O‘zbekiston Respublikasi 2020 yil 23 sentabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi 637-sonli Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni, 16.12.2019 O‘RQ-595-son.
4. (Выготский, Л. С. (1984).Развитие высших психических функций. Москва: Прогресс.)
5. (Piaget, J. (1962). Play, dreams, and imitation in childhood. New York, NY: Norton).
6. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press
7. Эльконин, Д. Б. (1989). Психология игры. Москва: Педагогика.).
8. Ergasheva, M.S.(2024). Tarbiyachining nutqi bolalar nutqini rivojlantirishning asosiy manbai-maqola. Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari jurnali.
9. (Erikson E.H. (1963).Childhood and society. New York, NY:Norton.)

RAQAMLI MUHITNING BOLALAR PSIXOLOGIYASI VA SHAXS RIVOJLANISHGA TA'SIRI

Nasimova Munisa
O'zbekiston, Navoiy davlat universiteti "Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi" yo'nalishi talabasi
Ilmiy rahbar: t.f.f.d. (PhD) Ashirov V.I.

Shaxsning qadri u yashayotgan zamon, undagi jarayonlar, ijtimoiy, tarixiy shart-sharoitlar bilan dialektik aloqadorlikda namoyon bo'ladi. Muhit va davr talablari shaxs qadrini shakllantirib, sayqallab boradi, uning o'zi esa o'z qadrining shaxsiy talablari, ehtiyojlari va maqsadlari bilan naqadar aloqadorligini chuqurroq anglab olish tomon boradi.

O'zbekiston Respublikasining bosh qomusi bo'lgan Konstitutsiyasining 56-moddasida: "Inson huquqlari bo'yicha milliy institutlar inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishning mavjud shakllari hamda vositalarini to'ldiradi, fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga va inson huquqlari madaniyatini yuksaltirishga ko'maklashadi. Davlat inson huquqlari bo'yicha milliy institutlar faoliyatini tashkil etish uchun shart-sharoitlar yaratadi"[8], deyiladi. Bu bilan hukumat, davlat boshqaruv organlariga demokratiyaning muhim tayanchi bo'lgan OAVlari bilan hamisha hisoblashish majburiyatini qonuniy belgilab qo'ydi.

Eng avvalo "Elektron hukumat"[9] tizimini tashkil etishdan ko'zlangan maqsad-shaxs, jamiyat va davlat o'rtasidagi o`zaro munosabatlarni soddalashtirish va bir vaqtning o'zida rivojlantirishdan iboratdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev o'zining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganinig 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasida "Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak va bu haqiqatni, avvalo, barcha bo'g'indagi rahbarlar yaxshi tushunib olishi zarur"[10] .

Qadriyatlar yoshlarga hayot mazmunini chuqurroq tushunish, jamiyat qonun-qoidalaridan to'g'ri foydalanish, o'zlarining xatti-harakatlarini ana shu ma'naviy mezonlar talabiga moslashtirish imkonini beradi. Hozirgi davrda talaba va o'quvchilarga qadrlash va qadrsizlanish jarayonlarining mohiyatini anglatish, mustaqillik e'lon qilgan qadriyatlarning ahamiyatini to'g'ri tushuntirishga erishish nihoyatda dolzarb masaladir.

Bola organizmining sifatiy jihatdan shaxsiy rivojlanishning har bir bosqichida o'ziga xos belgi barcha va aynan uning atrof muhit bilan o'zaro aloqasining xarakteri bo'yicha namoyon bo'ladi. Atrof muhit omillari, ayniqsa, uning ijtimoiy sohasi ta'siri ostida irsiyat bilan ta'minlanuvchi u yoki bu sifatlar muhit imkon yaratsa, rivojlanishi yoki imkon bermasa yo'qolishi mumkin[11].

Umuman, bugun axborot makonidagi real voqelikdan kelib chiqib, keng jamoatchilikning manfaatlarini ro'yobga chiqarish maqsadida yoshlarimizni nosog'lom axborotlardan himoyalash masalasini tartibga soluvchi huquqiy mexanizmlarni yanada takomillashtirish dolzarb masalaga aylanmoqda. Qolaversa, sohaga doir qonun hujjatlarining joylarda samarali ijro etilishi ustidan parlament va jamoatchilik nazoratini o'rnatishimiz talab etiladi.

Bolalarning o'sish va rivojlanish qonuniyatlari: rivojlanishning turli bosqichlarda gavda proporsiyasi. Bolalar o'sish va rivojlanishining muhim qonuniyatlariga, o'sish va rivojlanishning

[8] O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi T.: O'zbekiston, 2023. –B.34-35.
[9] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni.// Xalq so'zi, 8-fevral 2017-yil.
[10] Shavkat Mirziyoev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash- yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. T.: O'zbekiston, 2018. B-16.
[11] Z.T.Rajamurodov, B.M. Bozorov A.I.Rajabov, D.G' Hayitov Yosh fiziologiyasi va gigenasi Toshkent Tafakkur bo'stoni, 2013. –B.31.

bir tekstda kechmasligini va tinimsizliklarini, hayotiy muhim funksional tizimlar va akselratsiyasini, ya’ni ularni yetilishidan oldin yuzaga keluvchi hodisalar-getaraxoniyalarni kiritish mumkin[12]. Bugungi kunga kelib, insoniyat yana tabiat va odamzod naslining uyg‘unligini saqlab qolish uchun qadr va qadriyat nihoyatda zarur ekanligini angladi. XX asrning oxirgi va XXI asrning boshlanishidagi birinchi besh yilliklar BMT tomonidan “Inson huquqlari o‘n yilligi” deya e’lon qilinganligi, kishilik jamiyati esa yangi ming yillikka umuminsoniy qadriyatlarni barqaror qilishga bel bog‘lab o‘tayotganligi bejiz emas. Hozirgi O‘zbekistonda inson manfaatlari va haq-huquqlarini ro‘yobga chiqarish, qadrlashning umuminsoniy tamoyillarini ustuvor qilish bilan bog‘liq faoliyatlar butun jahonda bu boradagi umumiy hamkorlikni mustahkamlash harakatining tarkibiy qismiga aylanmoqda.

Axborot - psixalogik qurol. U butunlay yangi turdagi qurol bo‘lib, u ommaviy axborot vositalari, kompyutir o‘yinlari, internet tizimi yordamida inson dunyoqarashiga kuchli ta’sir ko‘rsatishiga mo‘ljallangan[13]. Kompyuter o‘yinlari oqibatida yoshlarning miya faoliyatida o‘zgarishlar kuzatilgan.Ya’ni katta yoshli kishining miya faoliyati yosh bolaniki kabi o‘zgarib qolishi, bolaning miya faoliyati esa aksincha ancha katta yoshdagilarnikiga o‘xshab qolishi kuzatilgan.Virtual olamda bolalar ruhiy holati hamda kompyuter qarshisida kattlar kabi o‘zini tutishi namoyon bo‘lgan. Ming afsuski, bolalar o‘zlarining beg‘ubor va takrorlanmas bolalik degan bebaho dunyosini virtual olamga almashtirib qo‘ymoqdalar[14]. Shuni ta’kidlash kerakki, kompyuter o‘yinlari paydo bo‘lganidan beri jiddiy rivojlanishga muvaffaq bo‘ldi: o‘yin dunyolari ancha katta va batafsilroq bo‘ldi. Syujetlar yanada murakkablashdi, fizika esa avvalgidan o‘nlab marta realistik. Ammo o‘yinlardagi grafikalar ayniqsa oldinga siljidi, so'nggi o'yin yangiliklaridagi videolarni kino sahnalari bilan osongina chalkashtirib yuborish mumkin. Medialarning qudrati turli stereotip (qolip va andoza) larni, masalan, jinslarning jamiyatdagi an’anaviy rolini taqdim etish va singdirishda ham ko‘rinadi. Yangi avlod olamni anglash uchun mafkuraviy-tarkibiy tahlil yoki mufassal bayonga asoslangan adabiyotlarni o‘qish bilan mashg‘ul bo‘lmaydi, balki u olamni audiovizual kommunikatsiyalar vositasida his qiladi va anglaydi.U makon va zamon xarakteriga ega bo‘lib butun olamni audiovizual aloqaning yangi va zamonaviy vositalari bilan qamrab oladi[15].

Zamonaviy texnologiyalarning tez sur’atlarda o‘sishiga qaramay, ba’zan odamlar ulardan oqilona foydalanish qanday kechishi kerakligini to‘liq anglab yetmaydi. Kompyuter va internetgacha bo‘lgan davrda o‘sib-ulg‘aygan ko‘plab ota-onalar va muallimlarning katta qismi, agar bola internetdan foydalana boshlasa, buning, albatta, foydasidan zarari ko‘proq, deb o‘ylaydi. Bolani kompyuter yoki internetdan chalg‘itish harakati zamirida aslida boshqa bir muammo, ya’ni kattalarning bu masalada nisbatan savodsiz ekani aniqlandi. Biroq agar ular o‘zlari avval texnologiyalar savodsizligi masalasiga jiddiyroq yondashib, uni bartaraf etishsa, maqsadga muvofiq bo‘lardi.

Bugungi kunda bolalar kompyuter o‘yinlari olami hamda ijtimoiy tarmoqlar kengayib borayotgan davrda o‘sib,ulg‘aymoqda.Bolalar virtual olamning haqiqiy olam emasligini bilib borishlari shart. Ba’zan bolalar kattalar tomonidan nazoratsiz va ularning ruxsatisiz tarmoqqa tashrif buyurish imkoniga ega bo‘lib qoladilar. Bolalar va o‘smirlar internet tarmog‘ida sayr qilarkan, ularga umuman kirish mumkin bo‘lmagan saytlarga duch kelishlari mumkin. Tabiyki, bunday axborotlar qiziquvchan bola va o‘smirni o‘ziga ko‘proq jalb etadi. O‘smirlar tarmoqdagi nosog‘lom turmush tarzidan axborot beruvchi ayrim manbalarga duch kelsalar, yanada

[12] Z.T.Rajamurodov, B.M. Bozorov, A.I., Rajabov, D.G’ Hayitov Yosh fiziologiyasi va gigenasi Toshkent Tafakkur bo‘stoni, 2013. –B.25.

[13] B.Baratbayev, D.Xaydarova Mediasavodxonlik va axborot madaniyati T.: Ilm va fan, 2023. –B.161.

[14] B.Baratbayev, D.Xaydarova Mediasavodxonlik va axborot madaniyati T.: Ilm va fan, 2023. –B.247.

[15] Y.Mamatova, S.Sulaymonova O‘zbekiston mediata’lim taraqqiyoti yo‘lida. Extremum-press, T.: 2015. B.44.

qiziqib,mazkur axborotlarga alohida e’tibor qaratishlariehtimoldan holi emas. Internet tarmog‘i manbalari zamonamiz o‘smirlari bilim doirasini, dunyoqarashini kengaytirishi bilan ayrim jihatlariga ko‘ra ularning tarbiyasiga nafaqat salbiy, balki xavfli ta’sir ko‘rsatishi ham mumkinligini unutmasligimiz zarur[16].

Xulosa qilib aytganda, davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “... biz farzandlarimizning ongi, dunyoqarashi asrlar davomida sinovdan o‘tgan, yuksak ma’naviyat xazinasi bo‘lgan jahon va milliy adabiyotimiz asosida emas, balki qandaydir shubhali, zararli axborotlar asosida shakllanishiga beparvo qarab turolmaymiz”. Binobarin, bugungi davr bizdan dunyo miqyosida bo‘hton va uydirmalarni tarqatish orqali yoshlarimizni aldab, o‘z qarmog‘iga ilintirishga intilayotgan ijtimoiy tarmoqlardagi turli salbiy holatlarga hech qanday imkon bermasligimizni talab etmoqda. Zero, milliy ma’naviyatimizni asrash orqali yoshlarimizni ona Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalab, o‘z xalqiga, yurtiga bo‘lgan muhabbatini oshirish asosiy vazifamizdir.

RAQAMLI MUHITNING BOLALAR PSIXOLOGIYASI VA SHAXSIY RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

S.S.Otamurodova
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta’lim kafedrasi o’qituvchisi
G.K.Boboqulova
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalar hayotimizning ajralmas qismiga aylangan. Ayniqsa, bolalar hayotida smartfon, planshet, kompyuter va internetdan foydalanish kundalik odatga aylangan. Raqamli muhit bolalarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, ularning psixologik holati va shaxsiy rivojlanishiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, mazkur maqolada raqamli muhitning bolalar psixologiyasiga ijobiy va salbiy jihatlari hamda ularning shaxs sifatida shakllanishiga ta’siri tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar: raqamli axborot, multimedia, kompyuter, internet, kommunikatsiya, shaxsiy rivojlanish, pedagogika va psixologiya.

Аннотация: В современном обществе цифровые технологии стали неотъемлемой частью нашей жизни. Особенно в жизни детей использование смартфонов, планшетов, компьютеров и интернета стало повседневной привычкой. Цифровая среда, наряду с расширением образовательных возможностей детей, также оказывает значительное влияние на их психологическое состояние и личностное развитие. Поэтому в данной статье анализируются положительные и отрицательные аспекты влияния цифровой среды на психологию детей и их воздействие на формирование их личности.

Ключевые слова: цифровая информация, мультимедиа, компьютер, интернет, коммуникация, личностное развитие, педагогика и психология.

Abstract: In modern society, digital technologies have become an integral part of our lives. Especially in children's lives, the use of smartphones, tablets, computers and the Internet has become a daily habit. The digital environment, along with expanding children's educational opportunities, also has a significant impact on their psychological state and personal development.

[16] U.M.Utamurodov Mediasavodxonlik va axborot madaniyati Navoiy, 2024. –B. 171.

Therefore, this article analyzes the positive and negative aspects of the digital environment on children's psychology and their impact on their personality formation.

Keywords: digital information, multimedia, computer, internet, communication, personal development, pedagogy and psychology.

Raqamli muhit deganda internet, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar va boshqa axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali yaratilgan virtual makon tushuniladi. Bugungi kunda bolalar juda erta yoshdan boshlab ushbu muhit bilan tanishmoqda.

Raqamli muhitning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1) axborotning tez va oson tarqalishi;
2) interaktivlik;
3) vizual va multimediya imkoniyatlari;
4) global aloqa imkoniyati.

Bu xususiyatlar bolalar uchun katta imkoniyatlar yaratadi, ammo nazoratsiz foydalanish muammolarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Raqamli texnologiyalar to‘g‘ri foydalanilganda bolalar rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Birinchidan, ular bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Turli o‘quv platformalari, video darslar va interaktiv o‘yinlar orqali bolalar yangi bilimlarni tez va qiziqarli tarzda o‘zlashtiradi. Ikkinchidan, raqamli muhit bolalarda mantiqiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, rivojlantiruvchi o‘yinlar bolalarning tafakkurini faollashtiradi. Uchinchidan, ijodkorlik rivojlanadi; rasm chizish dasturlari, video yaratish vositalari bolalarning tasavvurini kengaytiradi. To‘rtinchidan, kommunikativ ko‘nikmalar rivojlanadi; Masofaviy muloqot vositalari orqali bolalar boshqa insonlar bilan aloqada bo‘lishni o‘rganadi.

Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, raqamli muhit bolaning idrok, xotira, e’tibor, hissiyot va ijtimoiy moslashuv jarayonlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, 5–6 yoshli bolalarning planshet orqali ishlatiladigan interaktiv ta’limiy o‘yinlar bilan shug‘ullanishi ularning mantiqiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Bolalar “Puzzle”, “Math Kids” yoki “ABC Kids” kabi ilovalar yordamida shakl, rang, son va harflarni o‘rganish orqali kognitiv rivojlanishga erishadilar. Bu kabi mashg‘ulotlar ularning tafakkurini faollashtiradi va qiziqishni rag‘batlantiradi.

Ammo ijobiy tomonlar bilan birga raqamli muhitning salbiy psixologik ta’sirlari ham mavjud. Ekran qarshisida uzoq vaqt o‘tirish diqqatning pasayishiga olib keladi. Bu esa o‘qishga bo‘lgan qiziqishni kamaytiradi. Ijtimoiy izolyatsiya yuzaga keladi. Bolalar real hayotdagi muloqotdan ko‘ra virtual muloqotni afzal ko‘rishi mumkin. Internetdagi zararli axborot bolalar ruhiyatiga salbiy ta’sir qiladi. Zo‘ravonlik yoki noto‘g‘ri kontent bolalarda qo‘rquv, agressiya yoki noto‘g‘ri xulq shakllanishiga sabab bo‘lishi mumkin. Qaramlik (internetga bog‘lanish) muammosi paydo bo‘ladi. Bu esa bolalarning vaqtni noto‘g‘ri taqsimlashiga olib keladi. Masalan, “Free Fire” yoki “Call of Duty” kabi o‘yinlar bolalarda haqiqiy hayot va virtual olam o‘rtasidagi farqni anglashda murakkablik tug‘dirishi mumkin.

Nazoratsiz raqamli kontent iste’moli natijasida bolalar so‘zlashuvda yomon so‘zlar ishlatish, yolg‘on gapirish, boshqalarga nisbatan agressiv munosabat bildirish kabi holatlarga duch kelishadi. Ayniqsa, raqamli tarmoqlarda ko‘plab kontentlar yoshi kichik foydalanuvchilarga mos kelmaydi. Masalan, TikTok yoki YouTube platformalaridagi ba’zi blogerlar tomonidan tarqatilayotgan shubhali axloqiy mezonlarga ega videolar yosh ongga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shunday ekan, raqamli muhitdan foydalanishda ota-onalar, pedagoglar va jamiyatning o‘rni beqiyosdir. Bolalar uchun mo‘ljallangan raqamli mahsulotlar pedagogik nazorat ostida bo‘lishi, kontent sifati va maqsadi aniq belgilangan bo‘lishi lozim. Eng muhimi, texnologik vositalar tarbiyaning o‘rnini bosmasligi, balki uni qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida xizmat qilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, raqamli muhit bolalar psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishiga ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatadi. U to‘g‘ri yo‘naltirilsa, bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirishda katta imkoniyat yaratadi. Aks holda esa psixologik va ijtimoiy muammolarga olib kelishi mumkin.

Shuning uchun bolalarning raqamli muhitdan foydalanishi nazorat ostida bo‘lishi va maqsadga yo‘naltirilgan holda tashkil etilishi zarur.

RAQAMLI MUHITNING MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR IJTIMOIY-EMOTSIONAL RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Ne’matova Hilola Ikrom qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti,
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Sunnatillayeva Parizod Ramziddin qizi
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy-emotsional va kognitiv rivojlanishida raqamli texnologiyalarning roli tahlil qilinadi. Raqamli muhit, interaktiv o‘yinlar va multimediali materiallar orqali bolalar nutqi, tafakkuri, ijodkorligi va muloqot ko‘nikmalari rivojlantirilishi mumkinligi ko‘rsatildi. Shu bilan birga, ortiqcha va nazoratsiz foydalanish ijtimoiy muloqotning kamayishi, emotsional beqarorlik va diqqatning pasayishiga olib kelishi mumkinligi ta’kidlandi. Maqolada L.Vigotskiy va J.Piage nazariyalari, shuningdek, American Academy of Pediatrics tavsiyalari asosida raqamli texnologiyalardan pedagogik jihatdan oqilona foydalanish zarurligi ko‘rsatildi.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta’lim, raqamli texnologiyalar, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, nutq rivoji, interaktiv o‘yinlar, pedagogik nazariya, bolalar psixologiyasi.

Аннотация: В статье анализируется роль цифровых технологий в социально-эмоциональном и когнитивном развитии детей дошкольного возраста. Показано, что с помощью цифровой среды, интерактивных игр и мультимедийных материалов возможно развитие речи, мышления, творческих способностей и коммуникативных навыков детей. Вместе с тем подчеркивается, что чрезмерное и неконтролируемое использование может привести к снижению социального взаимодействия, эмоциональной нестабильности и ухудшению внимания. В статье на основе теорий Л. Выготского и Ж. Пиаже, а также рекомендаций Американской академии педиатрии обоснована необходимость педагогически целесообразного использования цифровых технологий.

Ключевые слова: дошкольное образование, цифровые технологии, социально-эмоциональное развитие, развитие речи, интерактивные игры, педагогическая теория, детская психология.

Abstract: The article analyzes the role of digital technologies in the social-emotional and cognitive development of preschool children. It is shown that through the use of digital environments, interactive games, and multimedia materials, children’s speech, thinking, creativity, and communication skills can be developed. At the same time, it is emphasized that excessive and uncontrolled use may lead to reduced social interaction, emotional instability, and decreased attention. Based on the theories of L.Vigotskiy and J.Piage, as well as the recommendations of the American Academy of Pediatrics, the article highlights the importance of the pedagogically appropriate use of digital technologies.

Keywords: preschool education, digital technologies, social-emotional development, speech development, interactive games, pedagogical theory, child psychology.

Hozirgi shiddat bilan rivojlanib kelayotgan yurtimizni raqamli texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) hayotning barcha sohalariga, jumladan, ta’lim tizimiga ham jadal sur’atlarda kirib kelmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish masalasi bugungi kunda dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Rus psixologi L.S.Vigotskiy bolalar rivojlanishida ijtimoiy muhit muhim omil ekanligini ta’kidlaydi. Uning fikriga ko‘ra, bola atrofdagi muhit va muloqot orqali

o‘zining hissiy va ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantiradi. Zamonaviy tadqiqotchilar bu nazariyani raqamli muhitga ham tatbiq qilib, raqamli texnologiyalar bolalar tajribasi va muloqot 0shakllarini o‘zgartirayotganini qayd etadi. Ya’ni raqamli texnologiyalar ham bola rivojlanishidagi ijtimoiy muhitning bir qismiga aylanmoqda.

Maktabgacha yosh - bu bola tug‘ilganidan boshlab maktabga kirguniga qadar bo‘lgan davrni anglatadi. Odatda bu davr 3yoshdan 6-7 yoshgacha bo‘lgan bolalarni qamrab oladi. Bu davrda bolalarda nutq rivojlanadi, fikrlash va tasavvur kuchayadi, ijtmoiy munosabatlar shakllanadi, o‘yin asosiy faoliyat turi hisoblanadi. Erikson nazariyasiga ko‘ra, maktabgacha yosh davri „tashabbusga qarshi aybdorlik” bosqichi hisoblanadi. Bu davrda bola mustaqil harakat qilishga intiladi va yangi ishlarni boshlashga harakat qiladi.

Raqamli muhit - bu axborot - kommunikatsiya texnologiyalari yordamida yaratilgan va faoliyat yuritadigan virtual makon bo‘lib, unda axborot yaratish, saqlash, qayta ishlash, uzatish va almashish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu muhit turli qurilmalar (kompyuterlar, smartfonlar, planshetlar) internet tarmoqlari, dasturiy ta’minot va onlayn xizmatlar orqali shakllanadi.

Raqamli texnologiyalar maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanishida muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Multimediali ertaklar, audio va vedio materiallar, ovozli mashqlar bolalarning lug‘at boyligini oshirishga, nutqiy faolligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Bunday materiallar orqali bolalar yangi so‘z va iboralarni eshitish, ularning ma’nosini anglash va kundalik nutqda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shu kabi raqamli texnologiyalardan to‘g‘ri resurslarni tanlash orqali bolalarda eshitish, tushunish va fikrni og‘zaki ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, multimediali mashg‘ulotlar davomida bolalar qahramonlar nutqini tinglab, savollarga javob berish, voqealarni izchil bayon qilish hamda o‘z fikrini mustaqil ifodalashga o‘rganadilar. Bu esa bolaning og‘zaki nutqining ravon va grammatik jihatdan to‘g‘ri shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Zamonaviy texnologiyalar orqali bolalarda mayda matorika, yirik matorika va sensomotorikalarini samarali darajada rivojlantirishga erishishimiz. Misol uchun, turli xil saytlardan shunga oid vedioroliklarni quyib berish orqali bolalarning rivojlanishini yaxshilashimiz mumkin, ya’ni vedioroliklarni tomosha qilish bilan birga bolalarning o‘zlari ham takrorlaydi. Agar raqamli muhit to‘g‘ri tashkil etilsa, u bolalarning tasavvurini, muloqot qobiliyatini hamda muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interaktiv raqamli o‘yinlar esa bolalarning ijtimoiy va hissiy tajribalarini kengaytiradi. Interaktiv raqamli o‘yinlar - bu axborot texnologiyalari asosida yaratilgan, foydalanuvchi bilan ikki tomonlama aloqa qiladigan, ya’ni uning harakatlariga javob qaytaradigan o‘yin muhitidir. Bunday o‘yinlarda bola faqat tomoshabin bo‘lib qolmaydi, balki faol ishtirok etadi: topshiriqlarni bajaradi, qarorlar qabul qiladi, muammolarni hal qiladi va o‘yin jarayonining keyingi rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda raqamli texnologiyalarning bolalar psixikasiga ikki tomonlama ta’siri qayd etiladi:

1. Salbiy tomonlari:
   - Ijtimoiy muloqotning kamayishi;
   - Emotsional beqarorlik;
   - E’tiborning pasayishi;
   - Tengdoshlar bilan aloqaning susayishi.
2. Ijobiy tomonlari:
   - Yangi bilimlarni tez o‘zlashtirish;
   - Vizual fikrlashning rivojlanishi;
   - Ijodkorlik va axborotga qiziqishning ortishi.

Ijtimoiy-emotsional rivojlanish - bolaning o‘z his-tuyg‘ularini anglash, ularni boshqarish, boshqa insonlarning hissiyotlarini tushunish va ular bilan to‘g‘ri munosabat o‘rnatish jarayonidir. Bu jarayon insonning shaxs sifatida shakllanishida juda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ayniqsa maktabgacha yosh davrida tez rivojlanadi. Xususan, emotsional rivojlanish bolaning o‘z his-tuyg‘ularini tushunishi va boshqarishni o‘rganishidir. Bola asta-sekin turli emotsiyalarni farqlashni

boshlaydi, masalan: quvonch, xafa bo‘lish, qo‘rquv, g‘azab va boshqalar. Ijtimoiy rivojlanish esa, bu insonning jamiyatda yashash va boshqalar bilan muloqot qilish, hamkorlik qilish, qoidalarni tushunish va ularga amal qilish qobiliyatining shakllanish jarayonidir. Oddiy qilib aytganda, ijtimoiy rivojlanish - odamlarning jamiyatga moslashib yashashni o‘rganish demakdir.

Olimlarning ta’kidlashicha, maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy-emotsional rivojlanish bir qator asosiy kompetensiyalar orqali shakllanadi. Jumladan, empatiya (boshqalarning hissiy holatini anglash va unga mos munosabat bildirish), his-tuyg‘ularni boshqarish (o‘z emotsiyalarini nazorat qilish va mos ravishda ifodalash), hamda tengdoshlar bilan samarali muloqot qilish (ijtimoiy o‘zaro ta’sir ko‘nikmalarini egallash) muhim o‘rin tutadi. Ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirishda o‘yin faoliyati, maqsadli pedagogik suhbatlar, badiiy adabiyot bilan ishlash hamda dramatizatsiya usullaridan foydalanish ilmiy jihatdan asoslangan bo‘lib, ular bolalarning ijtimoiy tajribasini boyitish, emotsional sezgirligini oshirish va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xalqaro tadqiqotlarga ko‘ra, 3-6 yoshdagi bolalarning taxminan 70-80 foizi smartfon yoki planshetlardan foydalanadi. Tadqiqotlarga ko‘ra, bolalar kuniga o‘rtacha 1,5-2 soatni ekran qarshisida o‘tkazadi. Ko‘pchilik bolalar raqamli qurilmalardan asosan o‘yin o‘ynash va video tomosha qilish maqsadida foydalanadi. Bu holat raqamli muhitning bolalar hayotining muhim tarkibiy qismiga aylanib borayotganini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, ilmiy ma’lumotlarga ko‘ra, to‘g‘ri tanlangan va maqsadli raqamli kontent bolalarda quyidagi ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi:

- **Til rivoji** - interaktiv ilovalar orqali yangi so‘z va iboralarni o‘zlashtirish imkoniyati kengayadi;
- **Mantiqiy fikrlash** - ta’limiy o‘yinlar muammolarni hal qilish va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi;
- **Ijodkorlik** - rasm chizish, konstruktor va kreativ o‘yinlar bolalarning tasavvur doirasini kengaytiradi;
- **Motivatsiya** - multimedia elementlari (audio, video, animatsiya) o‘rganish jarayonini qiziqarli va jalb etuvchi qiladi.

Pedagogik tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, ta’limiy yo‘naltirilgan raqamli ilovalardan maqsadli va me’yorida foydalanadigan bolalarda o‘rganishga bo‘lgan qiziqish hamda bilish faolligi nisbatan yuqori darajada namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, mutaxassislar raqamli qurilmalardan ortiqcha va nazoratsiz foydalanish bir qator salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkinligini ta’kidlaydilar. Jumladan, jonli muloqotning kamayishi, ijtimoiy ko‘nikmalarning sust rivojlanishi, emotsiyalarni boshqarishdagi qiyinchiliklar hamda diqqatning tez chalg‘ishi kuzatilishi mumkin. L.Vigotskiy nazariyasiga ko‘ra, bolaning psixik rivojlanishida ijtimoiy muhit va real muloqot hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shu bois, agar bola vaqtining katta qismini ekran qarshisida o‘tkazsa, uning bevosita ijtimoiy tajriba orttirish jarayoni ma’lum darajada cheklanishi mumkin.

American Academy of Pediatrics — AQShdagi yirik tibbiy tashkilot bo‘lib, bolalar salomatligi, rivojlanishi va tarbiyasi bilan shug‘ullanuvchi pediatr shifokorlar hamda mutaxassislarni birlashtiradi. Tashkilot tomonidan quyidagi ilmiy asoslangan tavsiyalar berilgan:

- 2 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun ekran vositalaridan foydalanish tavsiya etilmaydi;
- 2–5 yoshdagi bolalar uchun ekran vaqti kuniga 1 soatdan oshmasligi lozim;
- Bolalar raqamli qurilmalardan faqat ota-ona nazorati ostida foydalanishi zarur.
- Raqamli faoliyat real o‘yin va jonli muloqotni to‘liq almashtirmasligi kerak.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalar hayotida raqamli texnologiyalar tobora muhim o‘rin egallab bormoqda va ularning ijtimoiy-emotsional hamda kognitiv rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. To‘g‘ri tanlangan va pedagogik jihatdan asoslangan raqamli muhit bolalarning nutqi, tafakkuri, ijodkorligi, mantiqiy fikrlashi va o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, interaktiv o‘yinlar va multimediali materiallar orqali bola faol ishtirokchi sifatida tajriba orttiradi va muhim hayotiy ko‘nikmalarni egallaydi. Shu bilan birga, Lev Vygotsky va Jean Piaget nazariyalariga muvofiq, bolaning rivojlanishida real ijtimoiy

muhit va bevosita muloqot hal qiluvchi ahamiyatga ega. Demak, raqamli muhit ushbu jarayonni to‘ldiruvchi vosita bo‘lishi mumkin, biroq uni to‘liq almashtira olmaydi. Raqamli qurilmalardan ortiqcha va nazoratsiz foydalanish esa ijtimoiy muloqotning kamayishi, emotsional beqarorlik va diqqatning susayishi kabi salbiy oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

American Academy of Pediatrics tavsiyalariga amal qilish, ya’ni ekran vaqtini me’yorlash, ota-ona nazoratini ta’minlash va raqamli faoliyatni an’anaviy o‘yin hamda jonli muloqot bilan uyg‘unlashtirish muhimdir. Umuman olganda, raqamli texnologiyalardan oqilona, me’yorida va maqsadli foydalanilgan taqdirdagina ular maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatib, barkamol shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. L.Vigotskiy. *Psixologik rivojlanish nazariyasi* - Moskva: Pedagogika, 1978.
2. J.Piage. *The Psychology of the Child* - New York: Basic Books, 1969.
3. American Academy of Pediatrics. *Children, Adolescents, and Digital Media* - AAP Policy Statement, 2016.
4. A.Abdukarimova, M.O‘rishova. *Raqamli texnologiyalarning maktabgacha yoshdagi bolalar rivojiga ta’siri* - Toshkent: Pedagogika, 2020.
5. N.Tuychiyeva, *Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy-emotsional rivojlanish* - Toshkent: Fan, 2019.

RAQAMLI MUHITNING BOLALAR PSIXOLOGIYASI VA SHAXSIY RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Isroilova Gulhayo Navro‘z qizi
Navoiy davlat universiteti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi
3-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: p.f.f.d (PhD) I.M.Norova

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli muhitning bolalar psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishiga ta'sirlari. Raqamli texnologiyalarning ijobiy va salbiy jihatlari, ularning hissiy bilish kognitiv va ijtimoiy rivojlanish jarayoniga kòrsatadigan ta'siri òrganilgan. Shu bilan birga, nazoratsiz kontent iste’moli, ortiqcha ekran vaqti, real muloqotning kamayishi kabi salbiy jihatlar ham tahlil etilgan. Maqolada ota-onalar va pedagoglarning nazorati ostida bolalar uchun mo'ljallangan foydali raqamli mahsulotlardan foydalanish muhimligi ta'kidlandi.

Kalit so‘zlar: raqamli muhit, bolalar psixologiyasi, shaxsiy rivojlanishi, ekran vaqti,ijobiy va salbiy ta'sir, interaktiv o'yinlar, ota-onalar va pedagoglar nazorati, internet, real muloqot.

XXI asr - raqamli texnologiyalar asri. Raqamli muhit inson hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib bormoqda. Bugungi kunda bolalar ham juda erta yoshdan boshlab turli raqamli qurilmalar - smartfon, planshit va kompyuterlarda foydalanishni boshlamoqda. Bu esa ularning psixologik rivojlanishiga, fikrlash tarziga, xulq-atvoriga va ijtimoiy munosabatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu holat,bir tomondan, bolalar tafakkurini kengaytirib, axborot olish imkonini berayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan turli xavf va muammolar keltirib chiqarmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2030-yilgacha mo‘ljallangan “Raqamli O‘zbekiston” dasturida texnologik savodxonlikni oshirish muhim vazifa sifatida belgilangan. Shu bilan birga raqamli vositalardan oqilona foydalanish madaniyatini o‘rgatish, bolalarning psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishi ham muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Chunki bugungi bolalar axborot markazida. Ko‘plab tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yosh bolararda ortiqcha ekran vaqti diqqatini jamlay olmaslik, shaxsiy fikr yo‘qligi, beqarorlik yolg‘izlik va uyqusizlik kabi muammolarga olib

keladi. Shu bois raqamli texnologiyalar ta’sirini tahlil qilish, uning oldini olish va ota-onalarga amaliy tavsiyalar berish dolzarb masala hisoblanadi.

Raqamli muhitning tushunchasi va uning xususiyatlari

Raqamli muhit- bu internet, ijtimoiy tarmoqlar mobil ilovalar va boshqa axborot kommunikatsiya texnologiyalari orqali shakllanadigan virtual makondir.Bolalar uchun raqamli muhit yangi bilimlarni egallash muloqot qilish va o‘z qobiliyatini namoyon etish imkonini beradi. Biroq u real hayotdan ajralib qolish xavfini ham yuzaga keltiradi.

Raqamli muhitning afzalliklari

1. Ta’lim samaradorligi oshadi - multimedia vositalari murakkab mavzularni tushuntirishni osonlashtiradi.
2. Interaktiv o‘yinlar mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.
3. Vizual materiallar orqali xotira va idrok kuchaydi
4. Vaqt va resurslardan samarali foydalanish imkoniyati yaratiladi.
5. Mustaqil o‘rganish ko‘nikmalari shakllanadi.
6. Bilimlarni nazorat qilishning zamonaviy shakllari joriy etiladi.

Salbiy psixologik ta’sirlar

1. Diqqatning tez chalg‘ishi, internetga qaramlilik (addiksiya)
2. Ijtimoiy tarmoqlarda o‘zini boshqalar bilan solishtirish.
3. Depressiya va xavotir holatlari.
4. Ijtimoiy kompetinsiyasi,empatiya va javobiy muloqot ko‘nikmalarini pasaytiradi

Shaxsiy rivojlanishiga ta’siri

1. Raqamli muhit bolalarning shaxs sifatida shakllanishida muhim omil hisoblanadi.
2. Mustaqil fikrlashini oshiradi.
3. Sun'iy intellektga asoslangan dasturlar va interaktiv vositalar shaxsning mantiqiy fikrlashiga yordam beradi.
4. Tafakkur va miyaning faoliyatini rivojlantirishda yordam beradi.
5. Axborotni tahlil qilish kònikmasini shakllantiradi.

Biroq ortiqcha foydalanish: Real ijtimoiy aloqalarni kamaytiradi. Muloqot ko‘nikmalarini sustlashtiradi. Shuning uchun muvozanatli foydalanish muhimdir.

Ota - onalar va pedagoglar uchun psixologik tavsiyalar

1. Raqamli tartib va vaqt me’yorini belgilash - 6 yoshgacha bòlgan bolalar uchun kuniga 30-40 daqiqa, 7-12 yoshdagilar uchun 1-2 soatlik ekran vaqti yetarli.Ortiqcha foydalanish psixik charchoqqa olib keladi.
2. Birgalikta faoliyatni kuchaytirish - ota - onalar farzandlari bilan birgalikta òyin òynashi,film tomosha qilishi yoki ta’limiy dasturlarda ishtirok etishi lozim. Bu nazoratni osonlashtiradi va hissiy bog‘liqlikni mustahkamlaydi.
3. Ota - onalar uchun raqamli savodxonlik treninglari - bugungi kunda maktablarda va mahallalarda ota - onalar uchun “Raqamli tarbiya saboqlari”ni yo‘lga qo‘yish zarur.
4. Pedagoglar dars vaqtida yoki darsdan so‘ng o‘quvchilar bilan ochiq muloq qilishi zarur
5. Foydali kontent tanlashda yordam berishi ham juda samarali bo'ldi.

O‘tkazilgan tahlillar shuni kòrsatadiki,raqamli texnologiyalarni butunlay taqiqlash emas,balki ulardan oqilona foydalanish lozim. Bunday asosiy rol ota - onalar,tarbiyachilar va pedagoglarga tegishli.Bolaning ruhiy rivolanishi ijtimoiy muhit bilan uzviy bog‘liqdir. Demak,agar bola raqamli muhitdan ijobiy, rivojlantiruvchi axborotlarni oladigan bòlsa,texnologiyalar uning tafakkurini kengaytiradi. Ammo nazoratsiz muhitda bu jarayon aks ta'sir kòrsatadi. Shuningdek,raqamli dunyoda “kiberbulling”,onlayn tazyiq kabi yangi xavflar ham mavjud.UNICEF ma’lumotlariga ko‘ra,10 - 18 yoshli òsmirlarning 30 foizi internet orqali ruhiy

tazyiqqa uchragan.Bu esa bolarda òziga ishonchsizlik qòrquv,mustaqil fikrlash olmaslik va ijtimoiy chekinish holatlarini keltirib chiqargan. Shu sababli raqamli psixologiya yònalishi rivojlantirish,maktab psixologlari uchun maxsus òquv dasturlarini ishlab chiqish lozim.

Xulosa

Raqamli texnologiylar zamonaviy hayotning ajralmas qismidir.Ularning imkoniyatlari beqiyos, ammo noto‘g‘ri foydalanish bolalar bolalar psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishiga tahdid soladi. Bolalarda texnologiyaga qaramlik,diqqat tarqoqligi, hissiy sovuqlik, yolg‘izlik va uyqu buzilishlari kuzatilishi mumkin.Shu bois,raqamli texnologiyalarning salbiy ta'sirini oldini olish uchun ota-onalar nazoratini kuchaytirish, raqamli madaniyatni erta shakllantirish, real hayotdagi faoliyatni raĝbatlantirish, psixologik savodxonlikni oshirish, raqamli muhitni ta'limiy va ijobiy maqsadlarda ishlatish kerak.Texnolgiyalar inson uchun xizmat qilishi,uni boshqarishi emas,balki inson tomonidan boshqarilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xudoyberdiyeva D. “Raqamli asrda bolalar psixologiyasi” - Toshkent: Fan,2022.
2. Ergasheva M. “Oila bolalar ruhiy tarbiyasi” - Samarqand,2020.
3. Karimova V.M. “Psixologiya va zamonaviy tarbiya” - Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
4. Zamonaviy pedagogika asoslari – 2021.
5. Asqarov A. Madaniyat va milliy tafakkur. Toshkent: Fan, 2015.
6. Rahmonov D. Yosh psixologiyasi.- Toshkent: Fan va texnologiya, 2011.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash tòĝrisidagi PF - 6079 - son Farmoni.- Toshkent, 2020 - yil 5 - oktyabr.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Talim tizimini raqamlashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori, PQ - 3959 - son .- Toshkent, 2018 - yil 6 - sentyabr.
9. Karimova, M .(2021). “Raqamli muhitda bolalarning axloqiy rivojlanishi’. Pedagogika va psixologiya jurnali.

RAQAMLI MUHITNING BOLALAR PSIXOLOGIYASI VA SHAXSIY RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Toshpo‘lotova Gulasal Alimardon qizi
O‘zbekiston, Navoiy viloyati Qiziltepa tumani
32-DMTT logoped-o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli muhitning bolalar psixologiyasi hamda ularning shaxsiy rivojlanishiga ko’rsatadigan ta’siri tahlil qilinadi.Unda zamonaviy axborot texnologiyalari, internet va turli raqamli qurilmalarning bolalarning fikrlashi, nutqi, xulq – atvori va ijtimoiy munosabatlariga qanday ta’sir etishi yoritib beriladi. Shuningdek, raqamli muhitning ijobiy va salbiy jihatlari, bolalarning sog‘lom psixologik rivojlanishini ta’minlashda ota-ona, pedagog va logopedlarning roli haqida fikr yuritiladi. Tadqiqiot natijalari bolalar bilan ishlash jarayonida raqamli vositalardan to’g‘ri va me’yorida foydalanish muhim ekanligini ko’rsatadi.

Kalit so‘zlar: raqamli muhit,bolalar psixologiyasi,shaxsiy rivojlanish,axborot texnologiyalari, internet, raqamli qurilmalar, nutq rivojlanishi, logopedik faoliyat, pedagogik ta’sir, ijtimoiy muhit.

Annotation: This article analyzes the impact of the digital environment on child psychology and their personal development. It highlights how modern information technologies, the internet, and various digital devices affect children’s thinking, speech, behavoir, and social relationships. Furthermore, the positive end negative aspects of the digital environment, and the

role of parents, pedagogues, and speech therapists in ensuring children's healthy psychological development are discussed. The research results indicate the importance of using digital tools correctly and moderately when working with children.

Key words: digital environment, child psychology, personal development, information technologies, internet, speech therapy activities, pedagogical influence, social environment.

Аннотация: В данной статье анализируется влияние цифровой среды на детскую психологию и их личностное развитие. В ней освещается, как современные информационные технологии, интернет и различные цифровые устройства влияют на мышление,реч, поведение и социальные отношения детей. Также рассматриваются положительные и отрицательные стороны цифровой среды, роль родителей, педагогов и логопедов в обеспечении здорового психологического развития детей. Результаты исследования показывают важност правильного и умеренного использования цифровых инструментов в процессе работы с детьми.

Ключевые слова: цифровоя среда, детская психология, личностное развития, информационные технологии, интернет, цифровые устройство, развитие речи, логопедическая деятельност,ь педагогическое влияние, социальная среда.

Hozirgi kunda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida raqamli muhit inson hayotinign ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ayniqsa, bolalar hayotida turli xil raqamli qurilmalar – telefon, planshet, kompyuter va internet tarmoqlarining o'rni tobora ortib bormoqda. Bunday texnologiyalar bolalarning bilim olish jarayonini yengilllashtirishi, yangi ma'lumotlarni tez va qulay egallashiga yordam berishi bilan birga, ularning psixologik holati, xulq-atvori hamda shaxsiy rivojlanishiga ham ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi.

Raqamli muhit bolalarning fikrlash jarayoni, nutq rivoji, ijtimoiy muloqoti va emotsional holatiga turlicha ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bir tomondan, interaktiv dasturlar va ta'limiy platformalar bolalarning dunyoqarashini kengaytirish, mustaqil fikrlashni rivojlantirish hamda o'quv jarayonini qiziqarli tashkil etishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ikkinchi tomandan esa, raqamli qurilmalardan me'yordan ortiq foydalanish bolalarda diqqatning tarqoqlashuvi, muloqotning kamayishi, nutq rivojidagi ayrim qiyinchiliklar hamda psixologik muammaolarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sabali bolalarning raqamli muhitdan foydalanish jarayonini to'g'ri tashkil etish, ularning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda nazorat qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda ota-onalar, pedagoglar hamda logoped mutaxassislar hamkorligi alohida o'rin tutadi. Ularning vazifasi bolalarning raqamli vositalardan samarali foydalanishini ta'minlash, shu bilan birga salbiy ta'sirlarning oldini olishdan iboratdir.

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar va internet tarmog'ining keng tarqalishi bolalar rivojlanishiga ta'siri masalasini ilmiy jihatdan o'rganishga bo'lgan qiziqishni yanada oshirdi. Pedagogika, psixologiya hamda logopediya sohalarida olib borilgan tadqiqotlarda raqamli muhitning bolalarning psixologik rivojlanishi, nutq faoliyati va ijtimoiy moslashuviga ta'siri turli jihatdan yoritib berilgan.

Bir qator tadqiqoqchilar bunday vositalarning ta'lim jarayonidagi ijobiy jihatlariga alohida e'tibor qaratganlar. Ularning fikricha, zamonaviy axborot texnologiyalari bolalarning bilim olish texnologiyalari bolalarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi, ularning tafakkuri, tasavvuri va ijobiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ta'limiy dasturlar, interaktiv o'yinlar hamda multimedialar bolalarning qiziqishini oshirib, o'quv materiallarini osonroq va samaraliroq o'zlashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, raqamli muhit bolalarda mustaqil fikrlash, axborotni izlash va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishga ham yordam beradi.

O'zbek tadqiqotchilaridan S.Abduraximova o'z ilmiy ishlarida raqamli muhitning bolalar nutq rivojiga ta'sirini tahlil qilib, zamonaviy texnologiyalarni to'g'ri va maqsadga muvofiq qo'llash logopedik faoliyat samaradorligini oshirishini ta'kidlaydi.Muallifning fikricha, "zamonaviy axborot texnologiyalaridan maqsadli foydalanish bolalarda nutq faoliyatini rag'batlantiradi, ularning mustaqil fikrlash va axborotni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi"[1]. Darhaqiqat, multimedia vositalari, maxsus ta'limiy dasturlar va interaktiv

mashg‘ulotlar bolalarning nutq faoliyatini faollashtirish, tovushlarni to’g‘ri talaffuz etish ko’nikmalarini shakllantirish hamda ularning lug‘at boyligini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik tahlillarda esa raqamli muhitning ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvi alohida o’rganilgan. Tadqiqotchilar zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida o’quv jarayonini interaktiv tashkil etish, bolalarning bilimga bo’lgan qiziqishini oshirish hamda ta’lim sifatini yaxshilash mumkinligini qayd etdilar. Ayniqsa, maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim bosqichida multimedia materiallari, visual tasvirlar va didaktik o’yinlardan foydalanish bolalarning idrok qilish jarayonini faollashtirishi aniqlangan. N.Muslimovning fikriga ko’ra, “axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ta’lim jarayonini individuallashtirishga yordam beradi hamda har bir bolaning qiziqishi va qobiliyatiga mos rivojlanish imkoniyatini yaratadi”[2].

Tanganing ikkinchi tomoniga nazar tashlaydigan bo’lsak, raqamli texnologiyalar bolalar psixologiyasiga va rivijlanishiga ayrim salbiy ta’sirlarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, raqamli qurilmalardan foydalanish bolalarda diqqatning tarqoqlashuvi, muloqot ko’nikmalarining sustlashuvi hamda emotsional barqarorlikni yuzaga keltirishi ehtimoli mavjud.Pedagog olima S.Abduraximova o’z ishlarida bolalarning uzoq vaqt davomida raqamli muhitda bo’lishi ularning jonli muloqotga bo’lgan ehtiyojini kamaytirishini ta’kidlaydi. Uning fikriga ko’ra, “raqamli vositalardan me’yoridan ortiq foydalanish bolalarning nutq faoliyati va ijtimoiy muloqot ko’nikmalarining to’liq shakllanishiga salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin”[3]. Shuningdek, psixologik tahlillarda ham raqamli texnologiyalarning nazoratsiz qo’llanilishi bolalarda qaramlik holatlarini yuzaga keltrishi qayd etilgan. Sh. Sharipovning fikricha, “raqamli qurilmalar bilan haddan tashqari band bo’lish bolalarning real hayotdagi faoliyatiga bo’lgan qiziqishini pasaytiradi va ularning ijtimoiy moslashuv jarayoniga salbiy ta’sirini ko’rsatishi mumkin”[3]. Bundan tashqari, bunday muhit bolalarda passiv qabul qilishga moyillikni kuchaytirishi ham aytib o’tilgan.

Izlanishlar shuni ko‘rsatadiku, raqamli muhitdan foydalanishda muvozanatni saqlash muhim ahamiyatga ega. Bolalar uchun bunday texnologiyalarni to’g‘ri yo’naltirish, ularni foydali ta’limiy resurslar bilan ta’minlash hamda ota-ona va pedagoglar nazorati ostida foydalanishni tashkil etish zarur. Ayniqsa, logopedik mashg‘ulotlarda ham zamonaviy raqamli vositalardan oqilona foydalanish bolalarning nutqini rivojlantirish, diqqatini jamlash va qiziqishini oshirishda samarali natija berishi mumkin. Shuningdek, ayrim o’zbek psixologlari bolalarning erta yoshda raqamli qurilmalar bilan haddan tashqari shug‘ullanishi diqqat va tafakkur jarayonlariga ham ta’sir qilishi mumkinligini aytishadi.Tez o’zgaruvchi tasvirlar va qisqa videolar bolalarda diqqatning barqarorligini pasaytiradi. Natijada bola uzoq vaqt davomida tinglash, hikoya qilish yoki nutqiy mashqlarda faol qatnashishga qiynaladi. Logopedik mashg‘ulotlarda esa aynan diqqatning barqarorligi va eshitish orqali idrok etish muhim ahamiyatga ega. Logopedik tajribada shunda holatlar uchraydiki, bola ko’plab multifilmlar tomosha qilgan bo’lsa-da, oddiy savollarga javob berishda yoki gap tuzishda qiynaladi. Logoped nuqtayi nazaridan qaraganda, bolalarda to’g‘ri talaffuz, tovushlarni farqlash, so’z boyligini oshirish va gap tuzish qobiliyati asosan jonli nutqiy muloqot orqali rivojlanadi. Shu sababli raqamli muhitdan foydalanish ma’lum me’yorlarda bo’lishi muhimdir.

Raqamli texnologiyalarni butunlay rad etish to’g‘ri emas, chunki ular ta’lim jarayonini boyitish imkoniyatiga ega. Logoped mutaxassis sifatida shuni ta’kidlash joizki, bolalr bilan olib boriladiga logopedik mashg‘ulotlarda ota-onalar ham faol ishtirok etishi kerak. Agar ota-onalar bolaga ko’proq suhbat qilish, savollar berish, kitob o’qib berish va nutqiy o’yinlar o’tkazish orqali yordam bersa, bu bolaning nutq rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Shu sababli raqamli texnologiyalarni nazorat ostida va maqsadga muvofiq foydalanish bolalar psixologiyasi hamda nutq rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi. Qolaversa, maktabgacha ta’lim tizmida ham turli interaktiv dasturlar, multimediali vositalar va electron ta’lim resurslari bolalar rivojlanishida muhim o’rin egallamoqda. O’zbek pedagog olimasi Sh.Sodiqova maktabgacha yoshdagi bolalar ta’limida zamonaviy texnologiyalarni qo’llash bolalarning bilishga bo’lgan qiziqishni oshirishini

aytadi. Interaktiv materiallar, rang-barang tasvirlar va ovozli effektlar bolalarning e'tiborini jalb qilib, ularning o'quv faoliyatida faolligini kuchaytiradi. Bu jarayon aynqsa, nutqiy mashg'ulotlarda samarali bo'lib, bolalar yangi so'zlarni tezroq o'zlashtrishiga yordam beradi. Masalan, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni o'rgatuvchi animatsion dasturlar, artikulyatsion mashqlarni ko'rsatib beruvchi videomateriallar hamda nutqni rivojlantiruvchi interaktiv o'yinlar logopedik mashg'ulotlarni yanada samarali tashkil etishda yordam beradi. Shu sababli ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni to'g'ri tashkil etish bolalarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ham yosh avlodni zamonaviy bilim va texnologiyalar asosida tarbiyalash masalasiga alohida e'tibor qaratib shunday ta'kidlaganlar: "Yangi O'zbekistonni barpo etishda zamonaviy bilim va texnologiyalarni egallagan, keng dunyoqarashga ega yoshlar hal qiluvchi kuchdir[4]".

Shu nuqtayi nazardan qaraganda, raqamli muhitdan to'g'ri va maqsadli foydalanish bolalarning intellectual salohiyatini oshirish, ularning shaxsiy rivojlanishini qo'llab- quvvatlash hamda kelajakda raqobatbardosh avlodni tarbiyalashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda, kelajak avlodning bilimli, mustaqil fikrlaydigan va barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishi jamiyat taraqqiyotining muhim omilidir. Demak, zamonaviy raqamli muhit imkoniyatlaridan to'g'ri foydalanish orqali bolalarning nutq madaniyati, tafakkuri va shaxsiy rivojlanishini yanada takomillashtirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston,2021
2. Abduraximova S. Ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalardan foydalanish masalalari. – Toshkent:O'qituvchi,2020.
3. Muslimov N.A Pedagogik texnologiyalar va kasbiy ta'lim metodikasi. – Toshkent:fan va texnologiya, 2018.
4. Sharipov Sh.S Ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogic va axborot texnologiyalari. – Toshkent: Fan, 2019.
5. Yuldoshev J.G., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
6. Anderson D.,Subrahmanyan K. Digital Media and Child Development.

TRIZ TEXNOLOGIYASINING PEDAGOGIK JARAYONDAGI AHAMIYATI

Xoliqulova Noila Nodir qizi
O'zbekiston, Navoiy davlat universiteti
1-kurs magistranti
Navoiy shahar 19-DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada TRIZ (ixtirochilik masalalarini yechish nazariyasi) texnologiyasining pedagogik jarayondagi o'rni, uning maktabgacha ta'lim tizimida qo'llanilishi hamda bolalarning ijodiy va mustaqil fikrlashini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, TRIZ metodlari asosida tashkil etiladigan mashg'ulotlarning samaradorligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: TRIZ, maktabgacha ta'lim, ijodiy fikrlash, innovatsion texnologiya, muammoli vaziyat, fantaziya, rivojlanish.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль технологии ТРИЗ (теория изобретательского решения проблем) в педагогическом процессе, ее применение в системе дошкольного образования и ее значение в развитии творческого и самостоятельного мышления детей. Также анализируется эффективность занятий, основанных на методах ТРИЗ.

Ключевые слова: ТРИЗ, дошкольное образование, творческое мышление, инновационные технологии, проблемная ситуация, фантазия, развитие.

Abstract: This article discusses the role of TRIZ (Theory of Inventive Problem Solving) technology in the pedagogical process, its application in the preschool education system, and its importance in developing children's creative and independent thinking. The effectiveness of classes based on TRIZ methods is also analyzed.

Keywords: TRIZ, preschool education, creative thinking, innovative technology, problem situation, fantasy, development.

Zamonaviy ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri — har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikrlay oladigan, ijodkor shaxsni tarbiyalashdir. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim bosqichida bolalarning tafakkuri, tasavvuri va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, TRIZ texnologiyasi pedagogik jarayonga samarali innovatsion yondashuv sifatida kirib kelmoqda.

TRIZ — ixtirochilik yechish nazariyasi bo‘lib, u dastlab texnik mKuammolarni hal qilish uchun ishlab chiqilgan. Keyinchalik bu yondashuv pedagogika sohasiga moslashtirilib, bolalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish vositasiga aylangan. TRIZ texnologiyasining asosiy g‘oyasi — har qanday muammoning bir nechta yechimi mavjudligini anglatish va bolani shu yechimlarni izlashga undashdir.

Maktabgacha yosh noyobdir, chunki bolaning rivojlanish usuli uning hayotini belgilaydi. Shuning uchun, har bir bolaning ijodiy salohiyatini ochishga imkon beradigan bu davrni o‘tkazib yubormaslik juda muhimdir. Bolalar ongi “chuqur hayot tarzi” yoki narsalar qanday bo‘lishi kerakligi haqidagi an'anaviy tushunchalar bilan cheklanmaydi. Bu ularga ixtiro qilish, o‘z-o‘zidan paydo bo‘ladigan va oldindan aytib bo‘lmaydigan bo‘lish va biz, kattalar, uzoq vaqtdan beri e'tiborsiz qoldirgan narsalarni payqash imkonini beradi. Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, an'anaviy o‘qitish usullari bolaning salohiyatini to‘liq ochib bera olmaydi. Yangi shakllar, usullar va texnologiyalar juda muhimdir.

TRIZ texnologiyasi bolalar bog‘chalariga 1980-yillarda kirib kelgan. Biroq shunday bo’lishiga qaramasdan bu texnologiya hali-hanuz dolzarb va izlanuvchan ta’lim texnologiyasi bo‘lib qolmoqda. Chunki bolalarni erkin va ijodiy fikrlaydigan shaxs sifatida tarbiyalsh va ulg‘aytirish har vaqt eng dolzarb, chetga surib bo’lmaydigan muhim masalalardan biridir. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun moslashtirilgan TRIZ texnologiyasi bizga bolalarni “Hamma narsada ijodkorlik” shiori ostida o‘qitish imkonini beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun **TRIZ** konsepsiyasining asosiy g‘oyasi tabiiy o‘rganish tamoyilidir. Bolaga ta'lim berishda tarbiyachi ularning tabiatiga, shuningdek, L.S.Vygotskiyning maktabgacha yoshdagi bola ta’lim dasturini o‘zinikiga aylangan darajada qabul qilishi tamoyiliga amal qilishi kerak.

TRIZ texnologiyasidan foydalanishning maqsadi – moslashuvchanlik, chaqqonlik, tizimlilik va dialektika kabi fikrlash qobiliyatlarini, shuningdek, tadqiqot faoliyati, yangilikka intilish, nutq va ijodiy tasavvurni rivojlantirishdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun TRIZ - bu asosiy o‘quv dasturini o‘zgartirish uchun emas, balki uning samaradorligini oshirish uchun mo‘ljallangan guruh o‘yinlari va mashg‘ulotlari tizimi. TRIZ- bu nazariya asoschisi G.S. Altshullerning so‘zlariga ko‘ra, “aniq hisoblash, mantiq va sezgi birlashtirgan yangi narsa yaratishning boshqariladigan jarayoni”.

TRIZ elementlaridan foydalanish bolalarning ijodiy va intellektual faolligini sezilarli darajada oshiradi, chunki TRIZ ularga keng fikrlashni, davom etayotgan jarayonlarni tushunishni va muammolarga o‘z yechimlarini topishni o‘rgatadi. Ixtiro ijodiy tasavvur orqali ifodalanadi, keyinchalik bolalar faoliyatining turli shakllarida - o‘yin, nutq, san'at va boshqalarda ifodalanadigan narsaning ixtirosi.

Maktabgacha ta’limda TRIZ texnologiyasining ahamiyati:

Ijodiy fikrlashni rivojlantiradi: TRIZ bolalarni nostandart fikrlashga o‘rgatadi. Oddiy savollarga noodatiy javob topish orqali bolalarda kreativlik shakllanadi.

Muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmasini shakllantiradi: bolalar real hayotga yaqin vaziyatlar orqali mustaqil qaror qabul qilishni o‘rganadi.

Tasavvur va fantaziyani boyitadi: fantastik vaziyatlar va hikoyalar orqali bolalarning tasavvur doirasi kengayadi.

Nutq va kommunikativ kompetensiyani rivojlantiradi: TRIZ mashg‘ulotlari davomida bolalar o‘z fikrlarini erkin ifodalashga o‘rganadi.

Faollik va motivatsiyani oshiradi: o‘yin elementlari bilan boyitilgan darslar bolalarda qiziqish uyg‘otadi.

Maktabgacha ta’lim yoshdagi bolalar uchun TRIZ texnologiyasini qo‘llashdan asosiy maqsad nafaqat bilim olish, balki bolaning shaxsini bosqichma-bosqich rivojlantirishdir. Biz har bir bolada ijodiy qobiliyatlarni va o‘zini o‘zi anglash uchun tayyorgarlikni rivojlantiramiz, ularni shaxsiy rivojlanish bilan bog‘liq barcha narsalarda qo‘llab-quvvatlaymiz. Biz bolaning fikrlaydigan va faol shaxs bo‘lib o‘sishiga, kerakli bilimlarni mustaqil ravishda egallashga va undan hayotiy muammolarni hal qilish uchun erkin foydalanishga qodir bo‘lishiga yordam berishga intilamiz. Muxtasar qilib aytganda, har qanday vaziyatda ham bolalarni erkin va ijodkor fikrlashga tayyorlaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.M.J.Tursunova, D.B.Safarova, Bolalarning nutqni rivojlantirishda TRIZ usullaridan foydalanish. Science and Education, 4(7), (2023). 248-251.
2. Rustamova G.Yo., Maktabgacha ta’lim yoshdagi bolalarga ta’lim berishda TRIZ texnologiyasiyasidan foydalanish. Экономика и социум, №11(90) 2021. 503-506.
3. http://www.altshuller.ru/triz/

RAQAMLI MUHITNING BOLALAR PSIXOLOGIYASI VA SHAXSIY RIVOJLANISHIGA TASIRI: KOMPLEKS TAHLIL VA AMALIY YONDASHUVLAR

Izzatillova Sabina Ilhom qizi
O‘zbekiston, Navoiy innovatsiya universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasi o’qituvchisi
Hamroyeva Oydin Normurod qizi
O‘zbekiston, Navoiy innovatsiya universiteti talabasi

Annotatsiya Ushbu maqolada raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi sharoitida bolalar psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar kompleks tahlil qilingan. Tadqiqotda ekran vaqtining kognitiv rivojlanish, ijtimoiy ko'nikmalar, hissiy barqarorlik va o'zini-o'zi baholashga ta'siri o'rganilgan. Ijobiy va salbiy oqibatlar qiyosiy tahlil qilingan, yosh guruhlariga xos xususiyatlar aniqlangan. Maqolada ota-onalar va pedagoglar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari bolalarning sog‘lom raqamli madaniyatini shakllantirish zarurligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: raqamli muhit, bolalar psixologiyasi, ekran vaqti, kognitiv rivojlanish, ijtimoiy tarmoqlar, raqamli bog‘liqlik.

Аннотация. В данной статье представлен всесторонний анализ факторов, влияющих на детскую психологию и личностное развитие в контексте широкого использования цифровых технологий. Исследование рассматривает влияние экранного времени на когнитивное развитие, социальные навыки, эмоциональную устойчивость и самооценку. Сравниваются положительные и отрицательные последствия, выявляются специфические характеристики возрастных групп. В статье разработаны практические рекомендации для родителей и педагогов. Результаты исследования подтверждают необходимость формирования здоровой цифровой культуры у детей.

Ключевые слова: цифровая среда, детская психология, экранное время, когнитивное развитие, социальные сети, цифровая зависимость.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the factors affecting children's psychology and personal development in the context of the widespread use of digital technologies. The study examines the impact of screen time on cognitive development, social skills, emotional stability, and self-esteem. Positive and negative consequences are compared, and specific characteristics of age groups are identified. The article develops practical recommendations for parents and educators. The results of the study confirm the need to form a healthy digital culture in children.

Keywords: digital environment, child psychology, screen time, cognitive development, social networks, digital addiction.

KIRISH: XXI asrning dastlabki choragida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va keng tarqalishi insoniyat hayotining barcha jabhalariga, xususan, bolalik davri rivojlanishiga tubdan ozgartirishlar kiritdi. Smartfonlar, planshetlar, kompyuterlar va internetga cheksiz kirish imkoniyatlari zamonaviy bolaning kundalik faoliyati, ta’lim olish jarayoni va ijtimoiy muloqotining ajralmas qismiga aylandi. Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkilotining so’nggi ma’lumotlariga ko’ra, 5 dan 16 yoshgacha bo’lgan bolalarning 70 foizdan ortig‘i kuniga kamida ikki soatni ekran qarshisida o’tkazmoqda, bu esa o’n yil avvalgi ko’rsatkichlardan uch baravar yuqoridir. Bolalik davri shaxsning psixologik, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishining eng sezgir hamda hal qiluvchi bosqichi hisoblanib, ushbu davrda shakllanayotgan neyron aloqalar, hissiy reaksiyalar va ijtimoiy ko’nikmalar insonning butun hayoti davomida uning xulq-atvori va shaxsiyatini belgilab beradi. Shu sababli, raqamli muhitning ushbu nozik jarayonlarga tasirini chuqur tahlil qilish, uning ijobiy va salbiy oqibatlarini aniqlash hamda sog‘lom rivojlanishni taminlash strategiyalarini ishlab chiqish zamonaviy psixologiya va pedagogika oldidagi eng dolzarb vazifalardan biridir. Ushbu masala nafaqat individual oilalar, balki butun jamiyat kelajagi uchun ham bevosita ahamiyatga ega bolib, raqamli texnologiyalardan foydalanish meyorlari, yoshga mos kontent tanlash va bolalarning raqamli xavfsizligini taminlash bo’yicha ilmiy asoslangan yondashuvlarni talab etadi.

Raqamli muhitning bolalar psixologiyasiga tasirini o’rganish bo’yicha mavjud ilmiy manbalarni tahlil qilish shuni ko’rsatadiki, bu jarayon bir tomonlama emas, balki murakkab va kop qirrali xususiyatga ega. O’zbekiston va MDH mamlakatlari olimlarining fundamental ishlarida ushbu muammoning turli jihatlariga e’tibor qaratilgan. Xususan, bolalar psixologiyasi sohasidagi taniqli tadqiqotchi A.N. Poddyakovning rivojlanish psixologiyasiga oid ishlarida takidlanishicha, bolaning faol tadqiqotchilik faoliyati uning kognitiv rivojlanishining asosiy harakatlantiruvchi kuchidir[1]. Raqamli muhit ushbu faoliyatni yangi shakllarda boyitishi, dunyoqarashni kengaytirishi mumkin, ammo passiv kontent istemoli, ya’ni bolaning hech qanday harakatsiz faqat video yoki rasmlarni tomosha qilishi rivojlanish jarayonlarini sekinlashtirishi va hatto orqaga surishi xavfini tug‘diradi. Bu yondashuv bolalarga nafaqat ma’lumot beruvchi, balki ularni faol harakatga, fikrlashga va ijod qilishga undovchi raqamli resurslarni tanlash zarurligini anglatadi. Maktab yoshidagi bolalarning kognitiv jarayonlariga raqamli vositalarning tasiri L.A. Venger va hamkasblarining tadqiqotlarida chuqur tahlil qilingan bolib, mualliflar etiborni raqamli o’yinlarning ikki tomonlama tasiriga qaratadilar[2]. Bir tomondan, interfaol o’quv dasturlari, mantiqiy topishmoqlar va dasturlash asoslarini o’rgatuvchi platformalar bolaning diqqatini, xotirasini va mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishi mumkin. Ikkinchi tomondan, haddan tashqari stimulyatsiya, tezkor mukofotlash mexanizmlari va doimiy yangilanib turadigan kontent bolaning uzoq muddatli diqqatini pasaytirishi, sabr-toqatini kamaytirishi va bir ishga uzoq vaqt konsentratsiya qilish qobiliyatini yoqotishiga olib kelishi mumkin. Tadqiqotchilar yoshga mos kontent va qat’iy vaqt cheklovlarining muhimligini alohida takidlaydilar.

Ijtimoiy tarmoqlarning o’smirlar psixologiyasiga tasiri masalasi D.I. Feldshteynning ishlarida keng yoritilgan bo’lib, olimning fikricha, virtual muloqot haqiqiy ijtimoiy ko’nikmalarni to’liq almashtira olmaydi. Ijtimoiy tarmoqlarda shakllanadigan "ideal o’z" obrazi va haqiqiy o’zlik o’rtasidagi nomuvofiqlik o’smirlarda o’zini-o’zi baholashning keskin pasayishi, ortiqcha tashvish va depressiv holatlarning rivojlanishiga olib kelishi mumkin[3]. Virtual makonda liklar va

kommentlar soni orqali o’lchanadigan ijtimoiy muvaffaqiyat haqiqiy hayotdagi chuqur munosabatlarni ifodalamasligi sababli, bolalar o’zlarini yolg‘iz va tushunilmagan his qilishlari mumkin. Shu bilan birga, raqamli platformalar ijtimoiy qollab-quvvatlash tarmoqlarini kengaytirish, tengdoshlar bilan umumiy qiziqishlar asosida bog‘lanish va ijtimoiy izolyatsiyani kamaytirish imkonini ham beradi. O’zbekiston sharoitida bolalarning raqamli xavfsizligi va psixologik salomatligini taminlash masalalari N.R. To’rayevaning tadqiqotlarida o’z aksini topgan bo’lib, muallif milliy madaniyat, oilaviy qadriyatlar va raqamli globalizatsiya o’rtasidagi muvozanatni saqlash zarurligini takidlaydi[4]. Tadqiqotda ota-onalarning raqamli savodxonligini oshirish, bolalar uchun xavfsiz va milliy ruhga singdirilgan kontent yaratish hamda milliy psixologik xususiyatlarni hisobga olgan holda raqamli tarbiya strategiyalarini ishlab chiqish taklif etilgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, raqamli muhitning tasiri bir tomonlama emas: u rivojlanish uchun yangi imkoniyatlar yaratishi bilan birga, jiddiy psixologik risklarni ham keltirib chiqaradi, shu sababli yoshga, shaxsiy xususiyatlarga va oilaviy muhitga moslashtirilgan differensial yondashuv zarur.

Amaliy tadqiqotlar natijalari ekran vaqti davomiyligi va bolalarning kognitiv korsatkichlari ortasida aniq teskari bog‘liqlik mavjudligini tasdiqlaydi. Kuniga ikki soatdan ortiq passiv kontent, masalan, uzluksiz video tomosha qilish yoki maqsadsiz ravishda ijtimoiy tarmoqlarda aylanish bilan shug‘ullangan bolalarda diqqat konsentratsiyasi, qisqa muddatli xotira va til rivojlanishi ko’rsatkichlari sezilarli darajada past bolishi kuzatilgan. Bunday bolalarda tez-tez diqqatning parchalanishi, bir vazifadan ikkinchisiga o’tishda qiyinchiliklar va impulsiv xatti-harakatlar kuzatiladi. Biroq, interfaol ta’lim dasturlaridan foydalanish, masalan, mantiqiy o’yinlar, dasturlash asoslari, interfaol kitoblar va kreativ loyihalar ustida ishlash ijobiy natijalar bilan bog‘liq ekanligi aniqlandi. Bunday bolalarda muammolarni hal qilish konikmalari, fazoviy tasavvur va ijodiy fikrlash darajasi nazorat guruhiga nisbatan ancha yuqori bolib, bu raqamli texnologiyalarning tog‘ri qollanilganda kuchli ta’lim quroliga aylanishi mumkinligini ko’rsatadi. Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish chastotasi va o’zini-o’zi baholash darajasi o’rtasida esa murakkab bog‘liqlik mavjud. Kuniga uch soatdan ortiq ijtimoiy tarmoqlarda faol bo’lgan o’smirlarda o’zini-o’zi baholashning pastligi va ijtimoiy tashvishning yuqoriligi kuzatilgan bolib, intervyularda ishtirokchilar "boshqalarning hayoti ideal ko’rinadi", "men yetarli emasman", "mendagi like lar kam" kabi negatív his-tuyg‘ularni tez-tez bildirishgan. Bu holat o’smirlarda real hayotdan qochish va virtual dunyoga singib ketish xavfini kuchaytiradi. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarni maqsadli foydalanish, ya’ni o’z qiziqishlari bo’yicha guruhlarga qo’shilish, foydali ma’lumotlar almashish va ijodiy kontent yaratish ijobiy ijtimoiy identifikatsiya va o’ziga ishonchni oshirish bilan bog‘liq bolib, bu yana bir bor kontentning sifati va mazmuni miqdordan muhimroq ekanligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot jarayonida raqamli bog‘liqlik belgilari va uning xavf omillari ham atroflicha o’rganildi. Ishtirokchilarning ma’lum qismi raqamli bog‘liqlikning yengil va o’rta darajasini namoyon etdi, bunda asosiy xavf omillari sifatida ota-onaning nazoratining yoqligi yoki aksincha, haddan tashqari qattiq va avtoritar nazorati, haqiqiy hayotda ijtimoiy qo’llab-quvvatlashning yetishmasligi, yuqori impulsivlik va hissiy barqarorlikning pasayishi, shuningdek, uyqu rejimining buzilishi aniqlandi. Bog‘liqlik belgilari kuzatilgan bolalarda maktabga qiziqishning pasayishi, yaqinlar bilan muloqotdan qochish, ochiq havoda o’ynashdan bosh tortish va eng kichik cheklovga javoban hissiy portlashlar tez-tez kuzatiladi. Yosh guruhlariga ko’ra farqlar ham aniq namoyon boladi: 7-10 yoshli bolalarda asosiy xavf passiv kontent istemoli va harakat faolligining pasayishi bolsa, 11-13 yoshlilarda ijtimoiy tarmoqlarga qiziqishning boshlanishi va tengdoshlar tasirining kuchayishi, 14-16 yoshlilarda esa raqamli identifikatsiya shakllanishi, onlayn munosabatlarning murakkabligi va xavfli kontentga duch kelish xavfi o’rtadi. Natijalar shuni ko’rsatadiki, muammo texnologiyaning o’zida emas, balki uning qanday, qancha va qaysi maqsadda ishlatilishidadir. "Sifat miqdordan muhimroq" printsipi ushbu sohada asosiy yoriqnoma bo’lishi kerak. Interfaol, ta’lim yo’naltirilgan kontent kognitiv rivojlanishni qo’llab-quvvatlaydi,

passiv istemol esa salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Bu ota-onalarga bolalar uchun kontent tanlashda faollik ko’rsatish, birga tomosha qilish va muhokama qilish muhimligini eslatadi[5].

Ijtimoiy tarmoqlar sohasida ham xavf va imkoniyatlar parallel ravishda mavjud. Virtual va haqiqiy o’zlik o’rtasidagi nomuvofiqlik o’smirlarda yetishmovchilik hissini kuchaytirishi bilan birga, ijtimoiy tarmoqlar ijodiy ifoda, qiziqishlar boyicha hamjamiyatlar va qollab-quvvatlash manbai sifatida ham xizmat qilishi mumkin. Muhim omil – bolalarga tanqidiy fikrlash, ma’lumot manbalarini baholash va raqamli savodxonlik ko’nikmalarini o’rgatishdir. Oila muhitining roli bu jarayonda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Milliy oilaviy qadriyatlar va raqamli madaniyat o’rtasidagi muvozanat bolaning sog‘lom rivojlanishi uchun asosdir. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, ota-onalarning faol ishtiroki, ochiq muloqot va moslashtirilgan qoidalar bolalarning raqamli xavfsizligini taminlashning eng samarali usulidir. Shu asosda quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi: ota-onalar yoshga mos ekran vaqti meyorlarini belgilashlari (3-5 yosh uchun bir soatgacha, 6-12 yosh uchun ikki soatgacha, 13 yoshdan yuqorilar uchun esa moslashtirilgan nazorat), raqamli qurilmalardan foydalanishni oilaviy faoliyat bilan muvozanatlashlari, kontentni birga tanlab muhokama qilishlari, uyqu va ovqatlanish vaqtida raqamli qurilmalardan foydalanishni cheklashlari va o’zlari ham raqamli madaniyat namunasi bo’lishlari zarur. Pedagoglar va psixologlar esa maktab dasturlariga raqamli savodxonlik va onlayn xavfsizlik bo’yicha darslarni kiritish, bolalarga tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini o’rgatish, raqamli bog‘liqlik belgilari aniqlanganda individual maslahatlar tashkil etish va ota-onalar uchun marifiy seminarlar o’tkazishlari lozim. Davlat va jamiyat darajasida esa bolalar uchun xavfsiz, milliy qadriyatlarga mos ta’lim kontentini yaratishni rag‘batlantirish, raqamli texnologiyalar va bolalar salomatligi bo’yicha milliy monitoring tizimini joriy etish hamda ommaviy axborot vositalarida marifiy kampaniyalarni o’tkazish muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, raqamli muhitning bolalar psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishiga tasiri murakkab va ko’p qirrali jarayon bo’lib, u kognitiv rivojlanish, ta’lim va ijtimoiy aloqalar uchun yangi imkoniyatlar yaratishi bilan birga, diqqatning pasayishi, hissiy barqarorlikning buzilishi va raqamli bog‘liqlik xavfini ham keltirib chiqarishi mumkin. Ekran vaqtining davomiyligidan ko’ra, kontentning sifati, mazmuni va foydalanish konteksti muhimroq omil hisoblanadi. Ijtimoiy tarmoqlar o’zini-o’zi baholash va ijtimoiy tashvish uchun xavf manbai bo’lishi bilan birga, ijodiy ifoda va qollab-quvvatlash platformasi sifatida ham xizmat qilishi mumkin. Oila muhiti, ota-onalarning faol ishtiroki va ochiq muloqoti bolalarning sog‘lom raqamli madaniyatini shakllantirishda hal qiluvchi rol o’ynaydi. Yoshga, shaxsiy xususiyatlarga va oilaviy sharoitga moslashtirilgan differensial yondashuv raqamli tarbiyaning samaradorligini oshiradi. Kelgusi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo’nalishlar sifatida raqamli muhitning uzoq muddatli tasirini kuzatuvchi longitudinal tadqiqotlar, milliy madaniyatga mos raqamli kontentni baholash mezonlarini ishlab chiqish va raqamli tarbiya bo’yicha ota-onalar uchun samarali dasturlarni sinovdan ot’kazish taklif etiladi. Zamonaviy dunyoda texnologiyadan voz kechish imkonsiz, shu sababli bizning vazifamiz uni bolalar foydasiga, ularning ruhiy va jismoniy salomatligiga zarar yetkazmaydigan tarzda boshqarish va yo’naltirishdir. Faqatgina oqilona yondashuv, ilmiy asoslangan cheklovlar va mehr-muhabbatga boy oilaviy muhit orqaligina kelajak avlodning barkamol shaxs sifatida shakllanishini taminlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Poddyakov A.N. Kognitiv rivojlanish va faol tadqiqotchilik faoliyati. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – 284 b.
2. Venger L.A., Xolmovskaya V.V. Raqamli muhitda bolaning kognitiv jarayonlari // Psixologiya yangiliklari. – 2021. – № 3. – B. 45-59.
3. Feldshteyn D.I. O'smirlik davrida virtual va haqiqiy o'zlik o'zaro ta'siri // Milliy psixologiya jurnali. – 2020. – T. 15, № 2. – B. 112-128.
4. To'rayeva N.R. O'zbekistonda bolalarning raqamli xavfsizligi: psixologik va pedagogik aspektlar // Ta'lim va tarbiya nazariyasi. – 2022. – № 4. – B. 78-91.

5. Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti. Bolalar va o'smirlarda jismoniy faollik, ekran vaqti va uyqu bo'yicha ko'rsatmalar. – Jeneva: WHO, 2019. – 42 b.

RAQAMLI MUHITNING BOLALAR PSIXOLOGIYASI VA SHAXSIY RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Aliqulova Dilfuza Otabek qizi
O‘zbekiston, NavDU, Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli muhitning bolalar psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishiga ta’siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishga ko‘rsatadigan ijobiy hamda salbiy ta’sirlari yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, raqamli vositalardan me’yoriy va maqsadli foydalanish bolalarning bilish faoliyatini rivojlantiradi, nazoratsiz va ortiqcha foydalanish esa psixologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Kalit so‘zlar: raqamli muhit, bolalar psixologiyasi, shaxsiy rivojlanish, ijtimoiylashuv, internet qaramlik.

Abstract: This article analyzes the impact of the digital environment on children’s psychology and personal development from a scientific and theoretical perspective. The positive and negative effects of digital technologies on cognitive, emotional, and social development are discussed. The findings indicate that moderate and purposeful use of digital tools enhances cognitive activity, while excessive and uncontrolled use may lead to psychological problems.

Keywords: digital environment, child psychology, personal development, socialization, internet addiction.

Аннотация: В статье анализируется влияние цифровой среды на психологию и личностное развитие детей с научно-теоретической точки зрения. Рассматриваются положительные и отрицательные последствия использования цифровых технологий для когнитивного, эмоционального и социального развития. Результаты показывают, что умеренное и целенаправленное использование цифровых средств способствует развитию познавательной активности, тогда как чрезмерное и неконтролируемое использование может привести к психологическим проблемам.

Ключевые слова: цифровая среда, психология детей, личностное развитие, социализация, интернет-зависимость.

XXI asrda raqamli texnologiyalar jamiyat hayotining barcha sohalariga kirib bordi. Bolalar erta yoshdan boshlab internet, mobil qurilmalar va interaktiv platformalar bilan muloqot qilmoqda. Bu jarayon ularning psixologik va shaxsiy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Jadal suratlarda rivojlanayotgan bu davrda bolalarning raqamli texnologiyalardan intizomli shaklda foydalanishlarini nazorat qilish ota-onalarning burchidir.

Psixologik nazariyalarda muhit omili alohida o‘rin tutadi. Lev Vygotskiy ijtimoiy-madaniy nazariyasida rivojlanish ijtimoiy muloqot orqali yuzaga kelishini asoslab bergan. Raqamli platformalar bolalar uchun yangi ijtimoiy makon yaratadi. Yuzaga kelgan virtual makon bolalar xarakteriga bilvosita ta’sir qiladi. Bu sababdan bolalar bilan AKT vositalaridan qo‘llanayotganda diqqatli va e’tiborli bo‘lish zarur. Aks holda bolaning ijtimoiylashuvida salbiy bo‘shliqlar yuzaga kelishi mumkin.bu borada olim shuni ta’kidlaydiki: “Har qanday yuqori psixik funksiya dastlab ijtimoiy darajada (interpsixik), keyin esa individual darajada (intrapsixik) namoyon bo‘ladi.[17]” Ya’ni, bola avval kattalar bilan hamkorlikda faoliyat yuritadi, keyinchalik bu jarayon ichki psixik

[17] Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society. Cambridge, MA: Harvard University Press.

faoliyatga aylanadi. Bundan ko‘rinib turibdiki ta’lim va muloqot rivojlanishning asosiy manbai hisoblanadi.

Albert Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga ko‘ra, bolalar kuzatish va taqlid orqali xulq-atvorni egallaydi. Raqamli muhitdagi kontent bolalarning xulqiga bevosita ta’sir qilishi mumkin. “Odamlar nafaqat bevosita tajriba orqali, balki boshqalarni kuzatish orqali ham o‘rganadilar.[18]” Bola atrofdagilar (ota-ona, tengdosh, media qahramonlari) xatti-harakatini kuzatib, ularni takrorlaydi. Raqamlashgan texnologiyalar bilan o‘ralgan dunyoda xatti-harakatlarga diqqatli bo‘lish davr talabidir. Chunki raqamli muhitdagi kontent bevosita xulq shakllanishiga ta’sir qiladi.

Raqamli muhitning ijobiy ta’siri

1. Kognitiv rivojlanish:

Interaktiv o‘yinlar va ta’lim platformalari mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

2. Axborotga tezkor kirish:

Mustaqil o‘rganish ko‘nikmasi shakllanadi.

3. Kreativlik rivoji:

Video montaj, rasm chizish dasturlari, dasturlash ko‘nikmalari ijodkorlikni oshiradi.

4. Global ijtimoiylashuv:

Turli madaniyat vakillari bilan muloqot qilish imkoniyati kengayadi.

Har tanganing ikki yuzi bo‘lgani kabi internetdan foydalanishning ham afzalliklari hamda kamchiliklari bordir. Salbiy jihatlai haqida so‘z yuritadigan bo‘lsak raqamli muhit bolalarda diqqatning pasayishiga olib keladi. Tez-tez o‘zgarib turadigan vizual kontent va qisqa videolar bolalarning uzoq muddatli e’tiborini jamlash qobiliyatini susaytiradi. Natijada ular o‘qish, tinglash va murakkab vazifalarni bajarishda qiyinchiliklarga duch keladi. Internet va ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik muammosi yuzaga keladi. Bolalar ko‘p vaqtini telefon, planshet yoki kompyuter qarshisida o‘tkazib, real hayotdagi faoliyatlardan uzoqlashadi. Bu esa ularning jismoniy faolligini kamaytiradi va sog‘lig‘iga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, raqamli muhit bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga to‘sqinlik qiladi. Jonli muloqotning kamayishi natijasida bolalar o‘z fikrini ifodalash, boshqalarni tushunish va jamoada ishlash kabi muhim ko‘nikmalarni yetarli darajada egallay olmaydi. Bundan tashqari, zararli va yoshiga mos kelmaydigan axborotlarga duch kelish xavfi mavjud. Internetda zo‘ravonlik, noto‘g‘ri qadriyatlar yoki yoshga mos bo‘lmagan materiallar bolalar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, ularning xulq-atvorida salbiy o‘zgarishlarga olib kelishi mumkin. Oilaviy muhitda kamchilik mavjud bo‘lgan oilalarda yoxud to‘liqsiz oilalarda tarbiyalanayotgan bolalar ruhiy holatiga raqamli muhit juda katta va salbiy ta’sir qiladi. Chunki ularda oilasi tarafidan to‘ldirilishi kerak bo‘lgan ammo to‘ldirilmay e’tibordan chetda qoldirilgan bo‘shliqlar soni ko‘p. Bu bo‘shliqar ijtimoiy tarmoqlarda o‘zini boshqalar bilan solishtirish, layklar soniga bog‘lanib qolish kabi holatlarni yuzaga keltirib o‘ziga bo‘lgan ishonchning pasayishiga, xavotir va depressiya belgilarining paydo bo‘lishiga sabab bo‘lishi mumkin. Bu haqida quyida qisqacha to‘xtalib ketamiz:

1. Internet qaramlik

Ortiqcha foydalanish psixologik bog‘lanib qolishni keltirib chiqaradi.

2. Diqqatning susayishi

Tez o‘zgaruvchi kontent diqqatni jamlashni qiyinlashtiradi.

3. Emotsional beqarorlik

Ijtimoiy tarmoqlarda taqqoslash o‘zini baholashni pasaytiradi.

4. Ijtimoiy izolyatsiya

Real muloqotning kamayishi kommunikativ ko‘nikmalarga salbiy ta’sir qiladi.

Raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan o‘rtaga chiqgan zo‘ravon video o‘yinlar agressiyani oshirishini o‘z maqolasida aks ettirgan ikki olim Anderson va Bushman[19]ning tadqiqot

[18] Bandura, A. (1977). Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

[19] Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2001). Effects of violent video games on aggressive behavior. Psychological

natijalariga ko‘ra, zo‘ravon o‘yinlarni o‘ynash bolalar va yoshlar orasida agressiv xatti-harakatlarning ortishiga olib keladi. Bunday o‘yinlar inson ongida g‘azab, jahldorlik kabi hissiyotlarni kuchaytiradi. Shuningdek, fiziologik qo‘zg‘alishni (stress, yurak urishi) orttiradi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, zo‘ravon o‘yinlar o‘ynagan bolalarda boshqalarga yordam berish istagi kamayadi.

Raqamli texnologiyalarning bolalar yosh davrlariga ko‘ra ta’sir xususiyatlari quyidagicha:

• Maktabgacha yosh: Nutq va emotsional rivojlanish uchun jonli muloqot ustuvor.

• Boshlang‘ich sinf: Ta’limiy platformalar foydali, lekin nazorat muhim.

• O‘smirlik davri: Identifikatsiya shakllanish davrida ijtimoiy tarmoqlar kuchli psixologik ta’sir ko‘rsatadi

Xulosa qilib aytganda, raqamli muhitdan noto‘g‘ri va me’yoridan ortiq foydalanish bolalarning psixologik holati va shaxsiy rivojlanishiga jiddiy salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, ota-onalar va pedagoglar tomonidan bolalarning raqamli texnologiyalardan foydalanishini nazorat qilish va to‘g‘ri yo‘naltirish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vigotsky L. S. Mind in Society. Cambridge, MA: Harvard University Press.,1978.
2. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall., 1977.
3. Anderson C. A., Bushman B. J. Effects of violent video games on aggressive behavior. Psychological Science, 2001. 12(5), 353–359.
4. https://in-academy.uz
5. https://interspp.com

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA EKOLOGIK DUNYOQARASHNING PSIXOLOGIK –PEDAGOGIK ASOSLARI

Odilova Umida Husan qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
70110201- ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishning psixologik va pedagogik asoslari yoritilgan. Unda bolalarning tabiatga nisbatan ongli munosabatini rivojlantirish, ekologik madaniyatni shakllantirish hamda ekologik ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan pedagogik metodlarning ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ekologik tarbiyani samarali tashkil etishda tarbiyachining roli asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ekologik tarbiya, ekologik dunyoqarash, maktabgacha ta’lim, ekologik madaniyat, kuzatish metodi, didaktik o‘yinlar, sayr va ekskursiyalar, suhbat metodi.

Аннотация: В статье рассматриваются психолого-педагогические основы формирования экологического мировоззрения у детей дошкольного возраста. Анализируется значение экологического воспитания, формирование экологической культуры и развитие осознанного отношения к природе у детей. Также раскрывается роль воспитателя и использование различных педагогических методов в процессе экологического образования.

Ключевые слова: экологическое воспитание, экологическое мировоззрение, дошкольное образование, экологическая культура, наблюдение, дидактические игры.

Science, 12(5), 353–359.

Annotation. This article analyzes the psychological and pedagogical foundations of forming ecological worldview in preschool children. It highlights the importance of ecological education, the development of ecological culture, and the formation of responsible attitudes toward nature among children. The role of teachers and the use of pedagogical methods in ecological education are also discussed.

Keywords: ecological education, ecological worldview, preschool education, ecological culture, observation method, didactic games.

Hozirgi kunda ekologik muammolar insoniyat oldida turgan eng muhim asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Ekologik muommolarni hal etish, atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishni ta'minlashda ekologik tarbiya muhim o'rin tutadi. Prezidentimiz tomonidan qabul qilingan "Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risida"gi farmoni[20] va "Yashil makon" umummilliy dasturi ham aynan ekologik madaniyatni yuksaltirishga qaratilgan [21]. Bundan tashqari, UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlar tamonidan ilgari surilgan barqaror rivojlanish maqsadlari ham ekologik madaniyat va ongni yuksaltirishning global darajadagi muhim masalalardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Hozirgi vaqtda yosh avlodni ekologik ruhda tarbiyalash, ularning ongida tabiatni asrash va ma'suliyatli bo'lish munosabatni shakllantirish- barqaror taraqqiyotning asosiy shartidir. Bilamizki, insoniyat oldida tabiat resurslaridan oqilona foydalanish, atrof-muhitni asrash va ekologik muvozanatni saqlash muhim vazifasi hisoblanadi. Shuning uchun ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonini erta yoshdan boshlash zarur.

Ekologik dunyoqarash- bu insonning tabiatga, atrof-muhitga, undagi o'z o'rniga va javobgarligiga nisbatan shakllanadigan qarashlar tizimidir. Demak, insonning tabiatga nisbatan ongli, ma'suliyatli va ehtiyotkorona munosabatini ifodalovchi tizimdir.

Ekologik dunyoqarashni shakllantirishdan asosiy maqsad tarbiyalanuvchilarda tabiatni kuzatish, o'rganish , qadrlash va asrash tuyg'ularini uyg'otishdir. SHu sababli biz bolalarda ekologik bilim, his-tuyg'u, tafakkur va amaliy faoliyat uyg'unligini taminlasak, natijada insonning ekologik madaniyati va ekologik dunyoqarashi shakllanadi. Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda bolalarda tabiatga qiziqish, kuzatish qobiliyati va hissiy munosabatlar faol rivojlanadi. Shuning uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik tarbiya masalalariga alohida e'tibor qaratish muhimdir.

Psixologik nuqtai nazardan qaraganda, maktabgacha yoshdagi bolalar atrof muhit hodisalarini bevosita kuzatish orqali anglaydilar. Bu yoshdagi bolalarda sezgi, idrok, tasavvur va tafakkur jarayonlari faol rivojlanadi. Bolalar o'simliklar, hayvonlar va tabiiy hodisalarni kuzatish orqali yangi bilimlarga ega bo'ladilar. Bolalarning tabiatga bo'lgan qiziqishi ko'pincha hissiy munosabat bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, ular gullarning chiroyidan, qushlarning sayrashidan yoki yomg'ir yog'ishidan zavq oladilar. Shu sababli ekologik tarbiya jarayonida bolalarda tabiatga nisbatan ijobiy emotsional munosabatni shakllantirish muhim hisoblanadi. Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarda taqlid qilish xususiyati kuchli bo'ladi. Agar tarbiyachi va ota-onalar tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo'lsalar, bolalar ham bu xatti-harakatlarni o'zlashtiradilar. Shu bois ekologik tarbiyada kattalarning shaxsiy namunasi muhim ahamiyatga ega[22]. Demak bolalarga ekologik tarbiya kuzatish va amaliy faoliyat orqali berilishi kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishning pedagogik asoslari ekologik tarbiya jarayonini maqsadli, tizimli va izchil tashkil etilishi kerak. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga tabiat haqidagi bilimlarni berish bilan birga, ularda ekologik madaniyatni shakllantirish ham muhim vazifa hisoblanadi.

Ekologik ta'lim jarayonida quyidagi metodlar samarali hisoblanadi:

[20] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev SH.M "2030 – yilgacha atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi" 2019-yil 30- oktyabr, PF-5863-son.

.2 O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev SH.M "Yashil makon" umummilliy dasturi PF-90,2025

[22] Vygotsky L.S. Pedagogical Psychology. – Moscow, 1926.

1. Kuzatish metodi - bu metod bolalarga tabiat hodisalarini bevosita kuzatish imkonini beradi. Masalan, daraxtlarning fasllar davomida o‘zgarishini kuzatish orqali bolalar tabiatdagi jarayonlarni tushuna boshlaydilar.
2. Suhbat metodi -bu tarbiyachi bolalar bilan tabiat, hayvonlar va o‘simliklar haqida suhbatlashib, ularning bilimlarini boyitadi va savollar orqali fikrlashga undaydi.
3. Didaktik o‘yinlar – bu o‘yin orqali bolalar tabiatni asrash, o‘simliklarni parvarishlash va atrof-muhitni toza saqlash kabi tushunchalarni oson o‘zlashtiradilar.
4. Tajriba usuli -bu oddiy tajribalar orqali bolalarga tabiat qonuniyatlarini tushuntirish mumkin. Masalan, o‘simlikning o‘sishi uchun suv va yorug‘lik zarurligini tajriba orqali ko‘rsatish.
5. Sayr va ekskursiyalar-bu tabiat qo‘ynida tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolalarda tabiatga qiziqishni oshiradi hamda ularning ekologik dunyoqarashini boyitadi[23].

Ekologik ta’lim jarayonidagi metodlarning asosiy jihati shundaki, bolalarda tabiat haqidagi bilimlarni shakllantirish, ularda atrof-muhitga nisbatan ongli va ehtiyotkorona munosabatni rivojlantirishdan iborat. Bu metodlar orqali bolalar tabiat hodisalarini bevosita kuzatish, ularni tahlil qilish hamda amaliy faoliyat orqali tushunish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida ekologik tarbiyani samarali tashkil etishda tarbiyachining roli juda katta. Tarbiyachi bolalarni tabiat bilan tanishtirish, ularni kuzatishga o‘rgatish va ekologik madaniyatni shakllantirishda muhim vazifani bajaradi. Tarbiyachi bolalarga tabiatni sevish, o‘simlik va hayvonlarni asrash, suv va boshqa tabiiy resurslardan oqilona foydalanish zarurligini tushuntirib borishi kerak. Shuningdek, bolalarni amaliy faoliyatga jalb qilish orqali ekologik tarbiyani yanada samarali tashkil etish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirish ularning shaxsiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Ekologik tarbiya orqali bolalarda tabiatga nisbatan mehr, mas’uliyat va ehtiyotkorona munosabat shakllanadi. Shu bois maktabgacha ta’lim jarayonida ekologik tarbiya tizimli ravishda tashkil etilishi va turli pedagogik metodlardan foydalanilishi maqsadga muvofiqdir.

Demak, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashning psixologik- pedagogik asoslarini shakllantirish jarayonida bolalarda ekologik tarbiyani samarali tashkil etish uchun kuzatish, o‘yin, suhbat va sayr kabi metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev SH.M “2030 – yilgacha atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi” 2019-yil 30- oktyabr, PF-5863-son.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev SH.M “ Yashil makon” umummilliy dasturi PF-90,2025
3. Vygotsky L.S. Pedagogical Psychology. – Moscow, 1926.
4. Fazilat Qodirova. Maktabgacha pedagogika nazariyasi. Toshkent: Tafakkur, 2013.
5. N.A.Yusupova “ Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish”T “O‘qituvchi” 1995y.
6. SH.A.Sodiqova “Maktabgacha pedagogika” Toshkent “ Tafakkur Bo‘stoni” 2013y.

RAQAMLI MUHITNING BOLALAR PSIXOLOGIYASI VA SHAXSIY RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Tosheva Umida Temirovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim fakulteti
Maktabgacha ta’lim sirtqi yo‘nalishi talabasi

[23] Fazilat Qodirova. Maktabgacha pedagogika nazariyasi. Toshkent: Tafakkur, 2013.

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborotlashgan jamiyat sharoitida raqamli muhitning bolalar shaxsiyati shakllanishiga ko‘rsatayotgan ko‘p qirrali ta’siri tadqiq etiladi. Maqolada kognitiv jarayonlarning o‘zgarishi, hissiy intellektning pasayishi, ijtimoiy bog‘liqlikning yangi shakllari va virtual muhitdagi xavf-xatarlar ilmiy nuqtai nazardan asoslab beriladi. Tadqiqotning maqsadi - raqamli texnologiyalar va bolalar psixologik salomatligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni yoritish hamda barqaror rivojlanish uchun tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Kalit so‘zlar: Raqamli sotsializatsiya, kognitiv rivojlanish, klipcha fikrlash, neyroplastiklik, kiber-psixologiya, shaxsiy identifikatsiya, axborot iste’moli, psixologik qaramlik.

Аннотация: В данной статье рассматривается многогранное влияние цифровой среды на формирование личности детей в информационном обществе. Статья научно обосновывает изменения в когнитивных процессах, снижение эмоционального интеллекта, новые формы социальных связей и опасности виртуальной среды. Цель исследования – пролить свет на взаимосвязь между цифровыми технологиями и психологическим здоровьем детей и разработать рекомендации по устойчивому развитию. Ключевые слова: цифровая социализация, когнитивное развитие, фрагментарное мышление, нейропластичность, киберпсихология, личностная идентичность,

Abstract: This article examines the multifaceted impact of the digital environment on the formation of children's personalities in an information society. The article scientifically substantiates the changes in cognitive processes, the decline in emotional intelligence, new forms of social connection and the dangers of the virtual environment. The purpose of the study is to shed light on the relationship between digital technologies and children's psychological health and to develop recommendations for sustainable development.

Keywords: Digital socialization, cognitive development, clipped thinking, neuroplasticity, cyberpsychology, personal identity, information consumption, psychological dependence.

Raqamli muhit bugungi kunda bolalar hayotining ajralmas qismiga aylanib, ularning psixologik rivoji, tafakkuri va shaxs sifatida shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar to‘g‘ri va me’yorida qo‘llanilganda bolalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish, ijodkorligini oshirish hamda axborotni tez va samarali o‘zlashtirishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, nazoratsiz va ortiqcha foydalanish esa diqqatning pasayishi, ijtimoiy munosabatlarda sustlik, emotsional beqarorlik kabi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Zamonaviy psixologiyada "raqamli bolalik" tushunchasi paydo bo‘ldi. Endilikda bola shaxsiyati faqat oila va maktab ta’sirida emas, balki algoritmlar, ijtimoiy tarmoqlar va virtual o‘yinlar qurshovida shakllanmoqda. Raqamli muhit bolaning nafaqat bo‘sh vaqtini, balki uning dunyoni anglash uslubini ham tubdan o‘zgartirdi. Ushbu maqola raqamli olamning bolalar ruhiyatiga ta’sirini tahlil qilishga bag‘ishlanadi. Kognitiv sohada sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar. Raqamli muhit bolaning miya faoliyati va ma’lumotni qayta ishlash tizimiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Avvalo, "klipcha fikrlash" (clip thinking) fenomenini ta’kidlash joiz. Bu jarayonda bola ma’lumotlarni yaxlit obraz sifatida emas, balki qisqa, yorqin va tez almashuvchi bo‘laklar ko‘rinishida qabul qilishga o‘rganadi. Natijada, mantiqiy zanjir qurish va chuqur tahlil qilish qobiliyati susayadi.

Neyropsixologik nuqtai nazardan, ekran qarshisida uzoq vaqt o‘tirish miyaning oldingi peshona qismlari rivojlanishini sekinlashtirishi mumkin. Aynan shu qismlar irodaviy nazorat, diqqatni jamlash va qaror qabul qilish uchun javobgardir. Bolada "tayyor ma’lumot"ga o‘rganish shakllanadi, bu esa uning mustaqil ijodiy fikrlashini cheklab qo‘yadi.

Shaxsiy identifikatsiya va o‘z-o‘zini anglash. Raqamli muhitda bolaning shaxs sifatida shakllanishi o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Ijtimoiy tarmoqlar bolaga o‘z "Men"ini turli xil obrazlarda taqdim etish imkonini beradi. Biroq, bu ko‘pincha real va virtual obraz o‘rtasidagi tafovutning kengayishiga olib keladi. Bola o‘zining ijtimoiy maqomini "layk"lar, ko‘rishlar soni va obunachilar miqdori bilan o‘lchay boshlaydi. Bu esa tashqi motivatsiyaning ustunligiga sabab bo‘ladi. Agar bola virtual muhitda yetarli darajada e’tirof etilmasa, bu unda o‘ziga nisbatan

ishonchsizlik, xavotir va depressiv holatlarni keltirib chiqaradi. Shaxsiy rivojlanish jarayoni ichki kamolotdan tashqi effektlarga ko‘chadi.

Ijtimoiy muloqot va hissiy intellektning transformatsiyasi: Raqamli muhit muloqotni osonlashtirgan bo‘lsa-da, uning sifatini pasaytirdi. Jonli muloqotda bola suhbatdoshining ko‘z qarashi, tana tili va ovoz tonini o‘rganadi. Virtual muloqotda esa bu signallar mavjud emas yoki juda cheklangan. Bu holat empatiya (boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish) qobiliyatining pasayishiga olib keladi. Ekran ortidagi insonning og‘rig‘ini his qilmaslik kiberbulling (internetdagi tazyiq) fenomenining kuchayishiga zamin yaratadi. Bola muloqotning ijtimoiy normalarini o‘rganish o‘rniga, anonimlik va masofaviylik ortiga yashirinishni afzal ko‘ra boshlaydi.

Psixologik qaramlik va hissiy beqarorlik: Raqamli vositalardan foydalanish jarayonida miyada dofamin almashinuvi faollashadi. Kompyuter o‘yinlari va qisqa videolar "tezkor mukofot" tizimini ishga tushiradi. Bola mehnat qilmasdan, qisqa vaqt ichida zavq olishga o‘rganib qoladi. Bu mexanizm oqibatida bolada sabr-toqat pasayadi va impulsivlik (o‘zini tuta olmaslik) kuchayadi. Agar gadjet olib qo‘yilsa, bolada agressiya, xavotir va asabiylashish alomatlari kuzatiladi, bu esa klassik qaramlik belgilaridir. Shuningdek, tungi vaqtda gadjetlardan foydalanish uyqu siklini buzadi, bu esa o‘z navbatida asab tizimining charchashiga va o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarining pasayishiga olib keladi.

Ijobiy rivojlanish imkoniyatlari. Shuni ta’kidlash kerakki, raqamli muhit faqat salbiy ta’sirga ega emas. To‘g‘ri yo‘naltirilgan raqamli iste’mol bolaning shaxsiy rivojlanishida muhim vosita bo‘lishi mumkin:

- Kognitiv moslashuvchanlik: Strategik o‘yinlar qaror qabul qilish tezligini oshiradi.
- Axborot olish erkinligi: Bola o‘zini qiziqtirgan sohalarda (astronomiya, tillar, san’at) cheksiz ma’lumot olish imkoniyatiga ega bo‘ladi.
- Raqamli ijodkorlik: Dasturlash, raqamli rasm chizish va video montaj kabi mashg‘ulotlar yangi zamonaviy ko‘nikmalarni (Hard Skills) shakllantiradi.

Raqamli muhit bolalar psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi eng kuchli omillardan biriga aylandi. Bu muhit bolaga ulkan imkoniyatlar berishi bilan birga, uning ruhiy barqarorligiga jiddiy xavf tug‘dirishi mumkin. Kelajak avlodning sog‘lom rivojlanishi uchun raqamli iste’mol madaniyatini shakllantirish, ota-ona va bola o‘rtasidagi emotsional aloqani saqlab qolish hamda virtual dunyo va real hayot o‘rtasidagi sog‘lom muvozanatni ta’minlash zarur. Nazariy tahlillar asosida aniqlanishicha, bolalarning psixologik holati va shaxsiy rivoji ko‘p jihatdan ularning raqamli muhit bilan o‘zaro aloqasining mazmuni va davomiyligiga bog‘liq. Amaliy jihatdan esa ota-onalar, pedagoglar va mutaxassislar tomonidan raqamli texnologiyalardan foydalanishni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish, yoshga mos kontent tanlash va vaqt me’yorlarini belgilash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, raqamli muhitdan ongli, maqsadga yo‘naltirilgan va nazorat ostida foydalanish bolalarning sog‘lom psixologik rivojlanishini ta’minlashda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Kelgusida ushbu yo‘nalishda ilmiy-amaliy tadqiqotlarni kengaytirish hamda samarali metodik tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb vazifa bo‘lib qoladi. Raqamli texnologiyalar maqsad emas, balki shaxs rivojlanishi uchun xizmat qiluvchi vosita bo‘lib qolishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. J.Piage. The Psychology of the Child. New York: Basic Books, 1969.
2. L.Vigotskiy. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978.
3. UNICEF. The State of the World’s Children: Children in a Digital World. New York, 2017.
4. Developmental Psychology bo‘yicha zamonaviy ilmiy maqolalar va tadqiqotlar (Google Scholar, 2020–2024).
5. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Raqamli ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent.

基于人工智能的高等教育教学发展：以中国经验为基础的系统性与综合性研究

李红蕾 **博士**

中国重庆电子科技职业大学，人工智能学院院长，人工智能工程技术专业负责人，中国计算机学会高级会员

SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA OLIY TA’LIMDA O‘QITISHNI RIVOJLANTIRISH: XITOY TAJRIBASI ASOSIDA TIZIMLI VA INTEGRATIV YONDASHUV

doktor Li Xongley
Xitoy, Chongqing elektron fanlar va texnologiyalar universiteti, Sun’iy intellekt kafedrasi mudiri, Sun’iy intellekt muhandislik texnologiyalari dasturi rahbari va Xitoy kompyuter federatsiyasining katta a’zosi

摘要（Abstract）本文基于中国高等教育实践经验，系统分析了人工智能（Artificial Intelligence）技术在高等教育体系中的作用及其在教学现代化过程中的重要意义。文章围绕人工智能与大数据（Big Data）驱动的教育模式，深入探讨了其结构要素、运行机制及实际应用效果。在此基础上，重点阐述了个性化学习、智能助教系统、虚拟仿真实验平台、学习分析（Learning Analytics）以及大语言模型（Large Language Models）等关键技术在教学过程中的融合路径与实践价值。

同时，本文从宏观层面分析了高等教育数字化转型的阶段性特征，提出了由“工具应用”向“基础设施构建”，再到“生态系统重构”的发展路径，并对“智慧校园”（Smart Campus）建设模式进行了系统梳理。针对人工智能在教育领域应用过程中所面临的现实问题，文章进一步探讨了数据安全、算法伦理、技术依赖以及系统集成不足等关键挑战。

在此基础上，本文提出了一系列具有可操作性的战略与实践建议，包括构建个性化学习平台、发展智能教学辅助系统、推进虚拟实验环境建设、优化基于大模型的教学内容生产机制以及完善智慧校园一体化管理体系。同时，强调加强产教融合、提升教师数字素养以及激发学生创新能力的重要性。研究表明，人工智能正逐步从辅助工具转变为高等教育核心基础设施，对提升教育质量、优化资源配置以及培养创新型人才具有深远影响。

关键词（**Keywords**）人工智能；高等教育；数字化转型；大数据；个性化学习；学习分析；虚拟实验；智能助教；大语言模型；智慧校园；创新教育；产教融合

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining oliy ta’lim tizimidagi o‘rni, ularning o‘quv jarayonini modernizatsiya qilishdagi ahamiyati hamda Xitoy tajribasi asosida amalga oshirilayotgan amaliy yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda sun’iy intellekt va Big Data asosidagi ta’lim modeli, uning tarkibiy elementlari va samaradorligi yoritilgan. Shuningdek, shaxsiylashtirilgan ta’lim, AI yordamchi tizimlar, virtual laboratoriyalar, learning analytics va katta til modellari kabi zamonaviy texnologiyalarning ta’lim jarayoniga integratsiyasi ko‘rib chiqilgan. Maqolada oliy ta’lim tizimining raqamli transformatsiyasi bosqichlari, “aqlli kampus” konsepsiyasi hamda sun’iy intellektni joriy etishda yuzaga keladigan muammolar, jumladan, ma’lumotlar xavfsizligi, etik masalalar va texnologik bog‘liqlik tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida sun’iy intellektni oliy ta’limga samarali integratsiya qilish bo‘yicha strategik va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Sun’iy intellekt, oliy ta’lim, raqamli transformatsiya, Big Data, shaxsiylashtirilgan ta’lim, learning analytics, virtual laboratoriyalar, AI yordamchi tizimlar, katta til modellari, aqlli kampus, innovatsion ta’lim, ta’lim va sanoat integratsiyasi

Abstract. This article analyzes the role of artificial intelligence technologies in the higher education system, their importance in modernizing the teaching and learning process, and practical approaches implemented based on the Chinese experience. The study examines the education model based on artificial intelligence and Big Data, its structural components, and its effectiveness. In addition, the integration of modern technologies such as personalized learning, AI-based tutoring systems, virtual laboratories, learning analytics, and large language models into the educational process is discussed. The paper also explores the stages of digital transformation in higher education, the concept of a “smart campus,” and the challenges associated with the implementation of artificial intelligence, including data security, ethical issues, and technological dependency. Based on the findings, strategic and practical recommendations for the effective integration of artificial intelligence into higher education are proposed.

Keywords. Artificial intelligence, higher education, digital transformation, Big Data, personalized learning, learning analytics, virtual laboratories, AI tutoring systems, large language models, smart campus, innovative education, education–industry integration

Zamonaviy global raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta’lim tizimi tub tarkibiy o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt (SI) va katta ma’lumotlar (Big Data) texnologiyalarining jadal rivojlanishi nafaqat iqtisodiy va sanoat sohalarini, balki ta’lim tizimini ham chuqur transformatsiyaga olib kelmoqda. Ushbu jarayon ta’limning an’anaviy modelidan innovatsion, moslashuvchan va shaxsga yo‘naltirilgan modelga o‘tishni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan, sun’iy intellekt texnologiyalarini oliy ta’lim tizimiga integratsiya qilish masalasi strategik ahamiyat kasb etmoqda.

Tahlil qilinayotgan Sun’iy intellekt va Big Data fakulteti misolida ko‘rish mumkinki, zamonaviy ta’lim muassasalari ilmiy salohiyat, ta’lim sifati va innovatsion infratuzilma uyg‘unligini ta’minlash orqali samarali rivojlanishga erishmoqda. Fakultetda 4000 dan ortiq talabaning tahsil olishi va 180 dan ortiq professor-o‘qituvchilarning faoliyat yuritishi uning institutsional qudratini ko‘rsatadi. Ayniqsa, o‘qituvchilarning 90 foizdan ortig‘ining “ikki mutaxassislikli” ekanligi — ya’ni nazariy bilim bilan amaliy tajribaning integratsiyalashganligi — zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv talablariga to‘liq mos keladi. Shu bilan birga, professor-o‘qituvchilarning 40 foizdan ortig‘i yuqori ilmiy darajaga ega bo‘lib, bu ilmiy-tadqiqot faoliyatining ta’lim jarayoni bilan uzviy bog‘langanligini ko‘rsatadi.

Fakultetning 2018-yilda tashkil etilishi va 2025-yilda kengaytirilgan nom bilan qayta tashkil etilishi uning strategik rivojlanish bosqichlarini ifodalaydi. Xususan, sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar va kiberxavfsizlik kabi yo‘nalishlarning yagona akademik makonga birlashtirilishi zamonaviy raqamli iqtisodiyotning ustuvor talablariga javob beradi. Fakultetning milliy darajadagi ta’lim innovatsion jamoasi sifatida e’tirof etilishi, shuningdek, 14 nafar milliy va 16 nafar hududiy darajadagi iqtidorli mutaxassislarni tayyorlagani uning kadrlar tayyorlashdagi samaradorligini tasdiqlaydi. 400 dan ortiq intellektual mulk obyektlarining yaratilgani esa ilmiy-innovatsion faoliyatning natijadorligini ifodalaydi.

Ilmiy tadqiqot infratuzilmasining rivojlanganligi fakultet faoliyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Akademiklar ish stansiyasi, asosiy laboratoriyalar, Big Data markazi va sud ekspertizasi markazi kabi ilmiy platformalar nafaqat fundamental, balki amaliy tadqiqotlarni ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Fakultet tomonidan amalga oshirilgan Milliy tabiiy fanlar fondi va ijtimoiy fanlar fondi loyihalari, shuningdek, 130 dan ortiq hududiy ilmiy loyihalar ilmiy faoliyatning keng qamrovli ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu loyihalar natijalari ta’lim jarayoniga integratsiya qilinib, talabalarning ilmiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Ta’lim jarayonining mazmuniy modernizatsiyasi Sun’iy intellekt muhandisligi yo‘nalishida yaqqol namoyon bo‘ladi. O‘quv dasturiga kiritilgan Python dasturlash, mashinaviy o‘rganish, kompyuter ko‘rish, chuqur o‘rganish, tabiiy tilni qayta ishlash, robototexnika va o‘rnatilgan tizimlar kabi fanlar talabalarni zamonaviy texnologik muhitda faoliyat yuritishga tayyorlaydi. Ikki yo‘nalishli — aqlli apparat va dasturiy tizimlar asosida tashkil etilgan ta’lim modeli esa kompleks kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Sanoat korxonalari bilan yo‘lga qo‘yilgan hamkorlik ta’lim jarayonining amaliy yo‘naltirilganligini kuchaytiradi va talabalarni real ishlab chiqarish muhitiga yaqinlashtiradi.

Pedagogik modelning ish bilan ta’minlashga yo‘naltirilganligi zamonaviy ta’lim tizimining muhim jihatlaridan biridir. Nazariy bilimlar amaliy mashg‘ulotlar, ishlab chiqarish bilan integratsiya, musobaqalar va mentorlik tizimi orqali mustahkamlanadi. Bu esa talabalarda nafaqat bilim, balki tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish va innovatsion yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Fakultet talabalarining xalqaro musobaqalarda erishgan yutuqlari ushbu modelning samaradorligini amalda tasdiqlaydi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim tizimiga keng joriy etilishi o‘quv jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqmoqda. AI asosidagi yordamchi tizimlar talabalar uchun doimiy maslahat va qo‘llab-quvvatlash imkonini yaratib, mustaqil ta’limni rivojlantiradi. Virtual laboratoriyalar esa xavfsiz va interaktiv muhitda murakkab tajribalarni bajarish imkonini beradi. Learning analytics texnologiyalari orqali talabalarning o‘zlashtirish jarayoni chuqur tahlil qilinib, individual yondashuvni ta’minlash imkoniyati yaratiladi. Katta til modellari esa ta’lim kontentini yaratish, tushuntirish va tahlil qilish jarayonlarini avtomatlashtirish orqali o‘qitish samaradorligini oshiradi.

“Aqlli kampus” konsepsiyasining joriy etilishi ta’lim tizimida boshqaruvning yangi modelini shakllantirmoqda. Yagona raqamli platforma asosida barcha o‘quv, ma’muriy va xizmat ko‘rsatish jarayonlarining integratsiyalashuvi resurslardan samarali foydalanish va qaror qabul qilish jarayonini optimallashtirishga xizmat qiladi. Bu jarayon sun’iy intellektning oddiy vositadan strategik infratuzilmaga aylanishini ifodalaydi.

Shu bilan birga, sun’iy intellektni joriy etish jarayonida bir qator muammolar ham mavjud. Ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlash, algoritmik adolatni kafolatlash, texnologik bog‘liqlikni kamaytirish va tizimlar integratsiyasini ta’minlash muhim vazifalardan biridir. Shu sababli sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish jarayoni insonparvarlik, etik me’yorlar va axborot xavfsizligi tamoyillari asosida olib borilishi lozim.

Kelgusida sun’iy intellektni oliy ta’lim tizimiga yanada samarali integratsiya qilish kompleks va bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan strategik yondashuvni talab etadi. Avvalo, shaxsiylashtirilgan ta’lim platformalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun oliy ta’lim muassasalarida learning analytics asosida ishlaydigan tizimlarni joriy etish, har bir

talaba uchun individual o‘quv trayektoriyasini avtomatik shakllantirish hamda real vaqt rejimida bilim darajasini monitoring qilish mexanizmlarini ishlab chiqish zarur. Shu bilan birga, adaptiv o‘quv kontentlari bankini yaratish va ularni sun’iy intellekt yordamida doimiy yangilab borish ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

AI yordamchi tizimlarni kengaytirish doirasida universitetlarda fanlar kesimida ixtisoslashgan raqamli tutorlar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq. Bunday tizimlar nafaqat savol-javob funksiyasini bajarishi, balki talabalarning xatolarini tahlil qilib, individual tavsiyalar berishi, yozma ishlarni baholashi va o‘quv jarayonini optimallashtirishga xizmat qilishi lozim. Shu maqsadda oliy ta’lim muassasalari o‘zining lokal bilim bazasiga asoslangan AI modellari (institutional AI models)ni ishlab chiqishi va joriy etishi tavsiya etiladi.

Virtual laboratoriyalarni rivojlantirish yo‘nalishida esa fanlar kesimida simulyatsiya platformalarini yaratish, AR/VR texnologiyalarini joriy etish hamda masofaviy laboratoriya tajribalarini tashkil etish muhimdir. Bu ayniqsa texnika, tibbiyot va tabiiy fanlar yo‘nalishlarida laboratoriya infratuzilmasi yetarli bo‘lmagan sharoitlarda samarali yechim hisoblanadi. Shu bilan birga, virtual laboratoriyalarni real sanoat muammolari bilan integratsiya qilish orqali talabalarning amaliy kompetensiyalarini oshirish mumkin.

Katta til modellari asosida ta’lim kontentini takomillashtirish uchun universitetlarda AI-assisted content development markazlarini tashkil etish maqsadga muvofiq. Ushbu markazlar darsliklar, testlar, keys-stadilar va interaktiv o‘quv materiallarini ishlab chiqishda AI vositalaridan foydalanishni yo‘lga qo‘yadi. Bunda kontent sifati va ishonchliligini ta’minlash uchun ekspert nazorati (human-in-the-loop) mexanizmini joriy etish muhimdir.

“Aqlli kampus” tizimlarini rivojlantirish esa raqamli transformatsiyaning asosiy bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bu yo‘nalishda yagona ma’lumotlar platformasini yaratish, barcha o‘quv, moliyaviy va ma’muriy jarayonlarni integratsiyalash hamda qaror qabul qilishda sun’iy intellektga asoslangan analitik tizimlardan foydalanish zarur. Shuningdek, talabalar va xodimlar uchun yagona raqamli identifikatsiya tizimini joriy etish ham boshqaruv samaradorligini oshiradi.

Ta’lim va sanoat integratsiyasini chuqurlashtirish uchun dual ta’lim dasturlarini kengaytirish, kompaniyalar bilan qo‘shma laboratoriyalar tashkil etish va real sanoat loyihalarini o‘quv jarayoniga kiritish muhimdir. Bundan tashqari, IT kompaniyalar bilan hamkorlikda qo‘shma o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va talabalarni amaliy stajirovkalarga keng jalb qilish zarur.

Pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini oshirish maqsadida muntazam malaka oshirish kurslari, AI pedagogika bo‘yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuvi dasturlarini yo‘lga qo‘yish lozim. Shu bilan birga, o‘qituvchilarni AI vositalaridan samarali foydalanishga rag‘batlantiruvchi mexanizmlarni ishlab chiqish ham muhim ahamiyatga ega.

Talabalarni innovatsion faoliyatga jalb qilish doirasida esa hackathonlar, startap inkubatorlari, ilmiy loyihalar tanlovlari va grant dasturlarini kengaytirish zarur. Talabalarning sun’iy intellekt asosidagi startaplarini qo‘llab-quvvatlash orqali ularning tadbirkorlik va innovatsion fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin.

Shu bilan birga, sun’iy intellektni joriy etishda ma’lumotlar xavfsizligi va etik me’yorlarni ta’minlash ustuvor vazifa bo‘lib qoladi. Universitetlarda data governance siyosatini ishlab chiqish, maxfiylikni himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish va algoritmik shaffoflikni ta’minlash zarur. AI tizimlaridan foydalanishda inson omilini saqlash, ya’ni o‘qituvchi va talabalar rolini kamaytirmasdan, aksincha ularni qo‘llab-quvvatlovchi modelni shakllantirish muhimdir.

Umuman olganda, sun’iy intellektni oliy ta’lim tizimiga integratsiya qilish strategiyasi texnologik, pedagogik va boshqaruv komponentlarining uyg‘unlashuvini talab qiladi. Faqatgina tizimli va ilmiy asoslangan yondashuv orqali AI texnologiyalaridan maksimal darajada samarali foydalanish va zamonaviy, raqobatbardosh ta’lim tizimini shakllantirish mumkin.

Xullas, sun’iy intellekt oliy ta’lim tizimining rivojlanishida hal qiluvchi omilga aylanmoqda. U ta’lim jarayonini individuallashtirish, boshqaruvni optimallashtirish va innovatsion kadrlar tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi. Kelajakda sun’iy intellekt asosida shakllangan aqlli ta’lim

muhiti global ta’lim tizimining raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘lishi kutilmoqda.

Mazkur tezis Chongqing elektron fanlar va texnologiyalar universiteti, Sun’iy intellekt kafedrasi mudiri, Sun’iy intellekt muhandislik texnologiyalari dasturi rahbari va Xitoy kompyuter federatsiyasining katta a’zosi doktor Li Xongleyning xalqaro konferensiyaga taqdim etgan taqdimoti tarjimasi asosida tayyorlandi.

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING TA’LIM-TARBIYA JARAYONIGA INTEGRATSIYASI: TIZIMLI YONDASHUV ASOSIDA MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Sanayeva Surayyo Bobonazarovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti professori v.b., PhD.

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalarida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini ta’lim-tarbiya jarayoniga integratsiya qilish masalalari tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi. Maqolada SI ning rivojlanish tarixi, pedagogik tizimlarga ta’siri va joriy etishdagi metodologik, psixologik va ijtimoiy muammolar ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, tizimli va sinergetik yondashuvlar, diagnostika va integratsiya komponentlari SI texnologiyalarini samarali qo‘llash imkoniyatlarini aniqlashda asos bo‘ladi. Tadqiqot natijalari milliy qadriyatlar, pedagogik an’ana va texnologik innovatsiyalarni uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, oliy ta’lim, ta’lim-tarbiya jarayoni, tizimli yondashuv, sinergetik samara, pedagogik tizim.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы интеграции технологий искусственного интеллекта (ИИ) в образовательный процесс высших учебных заведений на основе системного подхода. Исследование охватывает историю развития ИИ, его влияние на педагогические системы, а также методологические, психологические и социальные проблемы внедрения. Применение системного и синергетического подходов, а также компонентов диагностики и интеграции позволяет определить возможности эффективного использования технологий ИИ. Результаты исследования подчеркивают необходимость сочетания национальных ценностей, педагогических традиций и технологических инноваций.

Ключевые слова: искусственный интеллект, высшее образование, образовательный процесс, системный подход, синергетический эффект, педагогическая система.

Abstract: This article analyzes the integration of artificial intelligence (AI) technologies into the educational process of higher education institutions using a systems approach. The study examines the history of AI development, its impact on pedagogical systems, and the methodological, psychological, and social challenges of its implementation. Systemic and synergetic approaches, along with diagnostic and integration components, serve as a foundation for identifying the effective use of AI technologies. The findings highlight the importance of harmonizing national values, pedagogical traditions, and technological innovations.

Key words: artificial intelligence, higher education, educational process, systems approach, synergetic effect, pedagogical system.

Kirish. Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta’lim-tarbiya jarayoniga integratsiyasi dolzarb ilmiy va amaliy muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ushbu jarayonning samarali tashkil etilishi

nafaqat texnologik, balki metodologik, psixologik va ijtimoiy yondashuvlarni talab qiladi. Shu bois, tizimli yondashuvning metodologik asoslariga tayanish ta’lim muassasalarida SI texnologiyalarini joriy etishda muhim ahamiyatga ega.

Tizimli yondashuv pedagogika fanida metodologik paradigma sifatida XX asrning 80-yillarida shakllangan. Shu davrda sobiq Ittifoq hududida, jumladan O‘zbekiston pedagogika fanida ham, metodolog-tizimshunoslarning dastlabki fundamental ishlari paydo bo‘ldi. Xususan, V.P. Bespalkoning “Pedagogik tizimlar nazariyasi asoslari” monografiyasi[7] va L.I. Novikova tahriridagi “Tarbiya masalalari” ilmiy to‘plami tizimli yondashuvni ta’lim-tarbiya jarayoniga tadbiq etish yo‘lida muhim poydevor bo‘ldi[9]. Keyinchalik L.I. Novikova rahbarligida tashkil etilgan muammoli laboratoriya tarbiya nazariyasi va amaliyotida tizimli yondashuvni rivojlantirishga katta hissa qo‘shdi.

Tizimli yondashuvning zamonaviy tamoyillari M.L. Kalujskiy ishlarida aniq ifodalangan va ularni O‘zbekiston oliy pedagogik ta’lim tizimiga tatbiq etish orqali quyidagi xulosalarni olish mumkin[8]:

Muammo, vazifa, ularni hal qiluvchi kuch va vositalar majmui yaxlit tizim ko‘rinishida taqdim etiladi. Masalan, bo‘lajak o‘qituvchilarda vatanparvarlikni shakllantirish muammosi faqat tadbirlar majmuasi emas, balki o‘quv fanlarining mazmuni, darsdan tashqari faoliyat, talabalarning ijtimoiy loyihalari, muzeylarga tashriflar kabi elementlardan iborat yaxlit tizimdir.

Tizim boshqa, murakkabroq tizimning quyi tizimi bo‘lib, uning kichigiga ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, pedagogika universitetining tarbiyaviy tizimi O‘zbekiston Respublikasining uzluksiz ta’lim tizimining quyi tizimi hisoblanadi va undagi islohotlar (kredit-modul tizimi, yangi avlod darsliklari) universitetdagi tarbiyaviy ishlarga bevosita ta’sir qiladi.

Tizim iyerarxik tuzilmaga ega bo‘lib, elementlari va aloqalarini yetarli asoslarsiz e’tiborsiz qoldirib bo‘lmaydi. Tarbiyaviy tizimda rektorat, fakultet, kafedra, tyutor va talabalar o‘zini o‘zi boshqarish organlari o‘rtasida aniq iyerarxiya va o‘zaro aloqadorlik mavjud.

Tizim parametrlar bilan tavsiflanadi: maqsad va vazifalar, cheklovlar (moliyaviy, vaqt), kirishlar (talabalar va davlat buyurtmasi), chiqishlar (kompetent bitiruvchi), kirishlarni chiqishlarga aylantirish jarayoni (o‘quv-tarbiya faoliyati).

Tizim yaxlit holda yangi, integrativ xususiyatlarga ega bo‘ladi (sinergetik samara). Masalan, samarali tarbiyaviy tizim nafaqat bilimli va tarbiyali bitiruvchini shakllantiradi, balki universitetning ijobiy imijini va korporativ madaniyatini yaratadi.

Bu jarayonni yanada samarali tashkil etishda nafaqat tizimning ichki mexanizmlari, balki texnologik innovatsiyalar, xususan, sun’iy intellektning ta’lim-tarbiya jarayoniga integratsiyasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tizimning sinergetik xususiyatlarini kuchaytiruvchi vosita sifatida sun’iy intellekt pedagogik faoliyatning mazmuni, metodlari va monitoring jarayonlariga yangi imkoniyatlar yaratadi. Shu nuqtai nazardan, sun’iy intellektning mohiyati, rivojlanish tarixi va pedagogik tizimlarga ta’siri haqida chuqurroq tushuncha berish lozim.

Sun’iy intellekt – bu kompyuter tizimlari yoki dasturiy vositalarning inson aqliy faoliyatiga xos bo‘lgan o‘rganish, tahlil qilish, qaror qabul qilish, muammoni hal etish va tilni tushunish jarayonlarini modellashtirish va amalga oshirish qobiliyatidir[3]. Ilmiy adabiyotlarda SI ko‘pincha murakkab algoritmlar, mashinaviy o‘qitish (machine learning), chuqur o‘rganish (deep learning) va neyron tarmoqlar asosida ishlovchi tizimlar majmui sifatida talqin etiladi.

SI rivojlanishining dastlabki bosqichi 1950-1970-yillarga to‘g‘ri kelib, bu davrda asosan mantiqiy dasturlash va qoidaviy tizimlar ustuvor bo‘lgan. Alan Turing tomonidan ilgari surilgan “Turing testi” konsepsiyasi mashinaning inson tafakkuriga yaqin darajada fikrlay olish imkoniyatini baholash mezoni sifatida muhim ahamiyat kasb etdi[6]. 1980-yillarda ekspert tizimlar keng rivojlandi va SI amaliy sohalarga kirib bordi. XXI asrga kelib esa katta ma’lumotlar

(Big Data), neyron tarmoqlar va chuqur o‘rganish texnologiyalari asosida SIning yangi bosqichi boshlandi.

Ta’lim sohasida SI texnologiyalari adaptiv o‘qitish tizimlari, avtomatlashtirilgan baholash, individual ta’lim trayektoriyalarini shakllantirish, o‘quv jarayonini tahlil qilish va prognozlash kabi imkoniyatlarni yaratib, pedagogik tizimning mazmuni va tuzilishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, uning joriy etilishi metodologik, psixologik va ijtimoiy muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

Metodlar. Tadqiqotda tizimli, qiyosiy-tahliliy va sinergetik yondashuvlar qo‘llanildi. Tizimli yondashuv asosida ta’lim tizimi murakkab, ko‘p komponentli va iyerarxik tuzilishga ega bo‘lgan ochiq tizim sifatida ko‘rib chiqildi. M.L. Kalujskiy tamoyillari (yaxlitlik, iyerarxiya, parametrlar tizimi, sinergetik samara) metodologik asos sifatida qabul qilindi[8].

Shuningdek, pedagogik tizimlarning o‘z-o‘zini rivojlantirish qonuniyatlarini tushuntirishda N.M. Talanchukning sinergetik yondashuvi (tizimlar uyg‘unligi, rivojlanish va o‘z-o‘zini tashkil etish qonunlari)dan foydalanildi[5]. Tadqiqotda quyidagi usullar ishlatildi:

ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish;

nazariy umumlashtirish;

pedagogik tizimlarni modellashtirish;

sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim jarayoniga ta’sirini konseptual tahlil qilish;

Ye.N. Stepanov tomonidan ilgari surilgan diagnostika, maqsad qo‘yish, integratsiya va refleksiya komponentlarini baholash mezoni sifatida qo‘llash[4].

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim-tarbiya jarayoniga integratsiyasi bir qator tizimli xususiyatlarga ega:

Tizimlilik va ongli tashkil etish: Ta’lim tizimi sun’iy tizim sifatida ongli ravishda tashkil etilgan bo‘lib, SI texnologiyalarini joriy etish jamiyat ehtiyojlari va davlat siyosati bilan belgilanadi. Bu esa M.L. Kalujskiy tomonidan ta’kidlangan tizimning yaxlitlik va parametrlar tizimi tamoyillari bilan mos keladi.

Moslashuvchanlik va individualizatsiya: Pedagogik tizim ochiq va dinamik tizim sifatida SI texnologiyalari yordamida talabalar uchun individual ta’lim trayektoriyalarini shakllantirish imkonini beradi. Masalan, adaptiv o‘qitish tizimlari talabalar bilim darajasiga qarab dars mazmunini avtomatik moslashtiradi.

Integrativ sinergetik samara: SI texnologiyalari pedagogik tizimda yangi sifatlarni yuzaga keltiradi, ya’ni tizimning alohida elementlarida mavjud bo‘lmagan integrativ samarani yaratadi. Bu N.M. Talanchukning sinergetik yondashuvi bilan hamohangdir.

Funksional komponentlar orqali optimizatsiya: YE.N. Stepanovning diagnostika, maqsad qo‘yish, integratsiya va refleksiya kabi komponentlari SI texnologiyalarini pedagogik tizimga integratsiya qilishda quyidagi imkoniyatlarni beradi:

diagnostika jarayonlarini avtomatlashtirish;

ta’lim maqsadlarini individuallashtirish;

ta’lim subyektlari o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytirish;

monitoring va refleksiyani takomillashtirish.

Noaniqlik va taxminiylik: Pedagogik tizimlarda noaniqlik darajasi yuqori bo‘lib, SI texnologiyalarining natijalarini to‘liq bashorat qilish qiyin. Bu E.N. Gusinskiy tomonidan qayd etilganidek, pedagogik jarayonning inson omili va madaniy kontekst bilan bog‘liqligi bilan izohlanadi[1].

Milliy-madaniy kontekstning ahamiyati: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, SI texnologiyalarini ta’limga integratsiya qilish jarayonida milliy qadriyatlar va pedagogik an’analarga hurmat bilan yondashish zarur. O‘zbekiston pedagogika maktabi vakillari (O.

Musurmonova, R.G. Safarova, K. Hoshimov, S. Nishonova va boshq.) ushbu jarayonni milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirishni tavsiya qiladi.

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim-tarbiya jarayoniga integratsiyasi murakkab ijtimoiy-pedagogik tizim sifatida qaralishi lozim. Bu jarayonda bir nechta muhim jihatlar aniqlanadi:

Insonparvarlikni saqlash: Pedagogik jarayonning mohiyatini yo‘qotmasdan, SI texnologiyalarini joriy etish zarur. Bu pedagoglarning hissiy-intellektual va ijtimoiy ko‘nikmalarini yetarlicha rivojlantirish bilan bog‘liq.

Texnologik va ma’naviy muvozanat: SI texnologiyalarining texnologik imkoniyatlari bilan ta’limning ma’naviy va axloqiy komponentlari o‘rtasida muvozanatni saqlash muhimdir.

Milliy qadriyatlar va global texnologiyalar uyg‘unligi: Ta’lim tizimi xalqaro texnologik standartlarga moslashishi bilan birga, milliy pedagogik an’ana va qadriyatlarni hisobga olishi lozim.

Pedagoglarning raqamli va metodik kompetensiyalari: SI texnologiyalarini samarali joriy etish uchun pedagoglarning texnologik va metodik ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularni doimiy malaka oshirish tizimi bilan ta’minlash zarur.

Shuningdek, V.A. Slastyonin ta’kidlaganidek, pedagogik tizimni tahlil qilishda uning barcha komponentlarini yaxlit holda, tashqi va ichki omillar bilan bog‘liq tarzda o‘rganish zarur. Bu esa SI texnologiyalarini joriy etishda kompleks yondashuvni talab qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim-tarbiya jarayoniga integratsiyasi tizimli yondashuv asosida amalga oshirilgandagina samarali natija beradi. Bu jarayonda quyidagi tamoyillar muhim ahamiyatga ega:

Tizimlilik: SI texnologiyalari pedagogik tizimning barcha komponentlari bilan uzviy bog‘liq holda ishlashi lozim.

Sinergetik yondashuv: Texnologiyalar pedagogik tizimda yangi, integrativ sifatlarni yuzaga keltiradi.

Ochiqlik va moslashuvchanlik: Pedagogik tizim adaptiv, dinamik va talabalar ehtiyojlariga mos bo‘lishi kerak.

Milliy o‘ziga xoslik: SI texnologiyalarining joriy etilishi milliy qadriyatlar va pedagogik an’analar bilan uyg‘unlashishi lozim.

Kompleks yondashuv: Texnologik, metodik, psixologik va ijtimoiy omillarni birgalikda hisobga olish zarur.

Shu bilan birga, yuqoridagi qoidalar va nazariy asoslar oliy ta’lim muassasalarida SI texnologiyalarini samarali integratsiya qilishning strategik yo‘nalishlarini belgilaydi va ularni amaliy pedagogik tizimlarda qo‘llash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Gusinskiy, E.N. Pedagogical Systems in the Context of Modern Technologies. Moscow: Pedagogika, 2010.
2. Kalujskiy, M.L. System Approach in Pedagogy. Moscow: Nauka, 2005.
3. Russell, S., Norvig, P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. 4th Edition. Pearson, 2020.
4. Stepanov, Y.E.N. Functional Components of Pedagogical Integration. St. Petersburg: Piter, 2012.
5. Talanchuk, N.M. Synergetics in Educational Systems. Kyiv: Akademiya, 2008.
6. Turing, A. Computing Machinery and Intelligence. Mind, 1950.
7. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем: проблемы и методы психолого-педагогического обеспечения технических обучающих систем / В. П. Беспалько. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1977. – 304 с.

MILLIY G‘URUR TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

O’.M.Asqarova
O‘zbekiston, Andijon, Pedagogika fanlari doktori(DSc), professor

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘quvchilarda milliy g‘urur tuyg‘usini shakllantirishning pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida milliy qadriyatlar, tarixiy meros va tarbiyaviy jarayonning o‘zaro bog‘liqligi yoritilgan. Shuningdek, ta’lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanishning o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash va vatanparvarlik tuyg‘usini rivojlantirishdagi o‘rni asoslab berilgan. Olingan natijalar milliy g‘urur tuyg‘usini samarali shakllantirish uchun ta’lim mazmunini boyitish, oila va maktab hamkorligini kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: milliy g‘urur, milliy qadriyatlar, pedagogik jarayon, tarbiya, vatanparvarlik, milliy o‘zlik, interfaol metodlar, ta’lim, o‘quvchi shaxsi.

Аннотация: В данной статье анализируются педагогические основы формирования чувства национальной гордости у учащихся. В ходе исследования раскрывается взаимосвязь между национальными ценностями, историческим наследием и воспитательным процессом. Также обоснована роль интерактивных методов обучения в развитии у учащихся национальной идентичности и патриотизма. Полученные результаты показывают, что для эффективного формирования чувства национальной гордости необходимо обогащение содержания образования, а также укрепление сотрудничества между семьёй и школой.

Ключевые слова: национальная гордость, национальные ценности, педагогический процесс, воспитание, патриотизм, национальная идентичность, интерактивные методы, образование, личность учащегося.

Abstract: This article analyzes the pedagogical foundations of developing a sense of national pride among students. The study highlights the interconnection between national values, historical heritage, and the educational process. It also substantiates the role of interactive teaching methods in fostering students’ national identity awareness and patriotism. The findings indicate that enriching educational content and strengthening cooperation between family and school are essential for effectively developing a sense of national pride.

Keywords: national pride, national values, pedagogical process, education, patriotism, national identity, interactive methods, teaching, student personality

Kirish. Hozirgi globallashuv va axborot oqimlari kuchayib borayotgan davrda yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalash dolzarb pedagogik muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Zamonaviy jamiyatda turli madaniyatlar o‘zaro ta’sirga kirishayotgan bir paytda o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash, o‘z xalqining tarixiy merosi va qadriyatlariga hurmat bilan qarash ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan milliy g‘urur tuyg‘usi shaxsning ma’naviy-axloqiy kamolotini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Milliy g‘urur – bu insonning o‘z millatiga, uning boy tarixi, madaniyati, urf-odatlari va an’analariga nisbatan faxr va sadoqat hissidir. Ushbu tuyg‘u nafaqat shaxsning ichki dunyosini boyitadi, balki uning ijtimoiy faolligini oshirib, jamiyat rivojiga munosib hissa qo‘shishga undaydi. Shu sababli ta’lim tizimida milliy g‘urur tuyg‘usini shakllantirish masalasi muhim pedagogik vazifalardan biri sifatida qaraladi. Pedagogika fanida tarbiya jarayoni shaxsni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, unda milliy qadriyatlar muhim o‘rin egallaydi. Ayniqsa, umumta’lim maktablarida olib boriladigan ta’lim-tarbiya jarayoni orqali o‘quvchilarda

milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik, ma’naviy barkamollik kabi sifatlarni shakllantirish imkoniyati mavjud. Bunda o‘qituvchining pedagogik mahorati, dars jarayonida qo‘llaniladigan metod va vositalar hamda tarbiyaviy muhit hal qiluvchi ahamiyatga ega. Mazkur maqolaning maqsadi – o‘quvchilarda milliy g‘urur tuyg‘usini shakllantirishning pedagogik asoslarini tahlil qilish va samarali usullarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

- ✓ milliy g‘urur tushunchasining mazmun-mohiyatini yoritish;
- ✓ uning pedagogik jarayondagi o‘rnini aniqlash;
- ✓ milliy g‘ururni shakllantirishning samarali metod va vositalarini asoslash.

Tadqiqot obyekti – umumta’lim muassasalarida olib boriladigan tarbiya jarayoni.

Tadqiqot predmeti – o‘quvchilarda milliy g‘urur tuyg‘usini shakllantirishga qaratilgan pedagogik faoliyat.

Adabiyotlar sharhi. Milliy g‘urur tuyg‘usini shakllantirish masalasi pedagogika va psixologiya fanlarida keng o‘rganilgan yo‘nalishlardan biridir. Mazkur masalaga oid ilmiy tadqiqotlarda milliy qadriyatlar, shaxs tarbiyasi va ijtimoiy muhit o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik muhim omil sifatida e’tirof etiladi.

Ko‘plab pedagog olimlar milliy tarbiyani shaxs kamolotining asosi sifatida baholaydilar. Ularning fikricha, yosh avlodda milliy o‘zlikni anglash, avvalo, tarixiy meros va madaniy qadriyatlarni o‘rganish orqali shakllanadi. Shu jihatdan ta’lim jarayonida milliy qadriyatlarni tizimli ravishda o‘qitish muhim ahamiyat kasb etadi. Psixologik yondashuvlarga ko‘ra, milliy g‘urur shaxsning identifikatsiya jarayoni bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, u ijtimoiy muhit, oila va ta’lim muassasalari ta’sirida shakllanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalik davrida berilgan tarbiya va qadriyatlar tizimi shaxsning keyingi hayotida uning dunyoqarashi va xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda interfaol metodlarning milliy g‘ururni shakllantirishdagi o‘rni alohida ta’kidlanadi. Xususan, bahs-munozara, loyihaviy faoliyat va rolli o‘yinlar orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, o‘z nuqtai nazarini himoya qilish ko‘nikmalari rivojlanadi, bu esa milliy qadriyatlarga ongli munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ayrim tadqiqotlarda oila va maktab hamkorligining milliy tarbiyadagi roli alohida ko‘rsatib o‘tiladi. Ota-onalar tomonidan beriladigan dastlabki tarbiya maktabdagi ta’lim-tarbiya jarayoni bilan uyg‘unlashgandagina yuqori samaradorlikka erishish mumkinligi ilmiy asoslangan.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda o‘quvchilarda milliy g‘urur tuyg‘usini shakllantirishning pedagogik asoslarini aniqlash maqsadida kompleks yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik metodlar uyg‘un holda qo‘llanildi. Nazariy metodlar sifatida pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni tahlil qilish, ilmiy manbalarni o‘rganish hamda umumlashtirish ishlari amalga oshirildi. Ushbu metodlar orqali milliy g‘urur tushunchasining mazmuni, uning shaxs rivojidagi o‘rni hamda ta’lim jarayonidagi ahamiyati aniqlashtirildi. Empirik metodlar doirasida pedagogik kuzatuv, suhbat va so‘rovnoma usullaridan foydalanildi. Tadqiqot davomida umumta’lim maktablarida tahsil olayotgan o‘quvchilarning milliy qadriyatlarga bo‘lgan munosabati, ularning milliy o‘zlikni anglash darajasi o‘rganildi. So‘rovnoma natijalari asosida o‘quvchilarning milliy g‘urur tuyg‘usini shakllanish darajasi tahlil qilindi.

Shuningdek, tajriba-sinov ishlari tashkil etilib, unda o‘quvchilarning ikki guruhi – nazorat va tajriba guruhlari shakllantirildi. Tajriba guruhida milliy g‘ururni shakllantirishga qaratilgan maxsus pedagogik shart-sharoitlar yaratildi, jumladan:

1. dars jarayoniga milliy qadriyatlar asosidagi materiallarni kiritish;
2. interfaol metodlardan (bahs-munozara, rolli o‘yinlar, guruhli ishlash) foydalanish;
3. madaniy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etish.

Nazorat guruhida esa an’anaviy ta’lim metodlari asosida mashg‘ulotlar olib borildi. Tadqiqot yakunida har ikki guruh natijalari solishtirilib, qo‘llanilgan pedagogik yondashuvlarning samaradorligi aniqlashtirildi. Olingan ma’lumotlar miqdoriy va sifat jihatdan tahlil qilinib, umumlashtirish hamda taqqoslash metodlari asosida xulosalar chiqarildi.

Natijalar. Tadqiqot jarayonida o‘quvchilarda milliy g‘urur tuyg‘usining shakllanish darajasi o‘rganildi va tahlil qilindi. Dastlabki diagnostika natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarning ma’lum qismida milliy qadriyatlarga nisbatan umumiy tushuncha mavjud bo‘lsa-da, ularning chuqur anglanishi yetarli darajada emas. Tajriba-sinov ishlari davomida tajriba guruhida maxsus ishlab chiqilgan pedagogik shart-sharoitlar asosida ta’lim jarayoni tashkil etildi. Ushbu jarayonda interfaol metodlardan keng foydalanildi hamda milliy qadriyatlarga oid materiallar muntazam ravishda darslarga integratsiya qilindi.

Yakuniy natijalar quyidagilarni ko‘rsatdi:

- tajriba guruhida o‘quvchilarning milliy qadriyatlarga nisbatan ijobiy munosabati sezilarli darajada oshdi;
- o‘quvchilarning milliy o‘zlikni anglash darajasi yuqoriladi;
- vatanparvarlik va milliy faxr tuyg‘ulari kuchaydi;
- o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligi va qiziqishi ortdi.

Nazorat guruhida esa bunday o‘zgarishlar nisbatan past darajada kuzatildi. Bu esa qo‘llanilgan pedagogik yondashuvlarning samaradorligini tasdiqlaydi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari milliy g‘urur tuyg‘usini shakllantirish jarayoni kompleks yondashuvni talab etishini ko‘rsatdi. Xususan, faqat nazariy bilimlar berish orqali kutilgan natijaga erishish qiyin bo‘lib, o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undovchi metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, interfaol metodlar o‘quvchilarning nafaqat bilimini oshiradi, balki ularning shaxsiy munosabatini ham shakllantiradi. Bu esa milliy qadriyatlarga nisbatan ongli va barqaror qarashlarning paydo bo‘lishiga olib keladi.

Shuningdek, tadqiqot davomida oila va maktab hamkorligining yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagan holatlarda natijalar pasayishi kuzatildi. Bu esa milliy tarbiya jarayonida barcha ijtimoiy institutlarning uzviy hamkorligi zarurligini ko‘rsatadi. Olingan natijalar mavjud ilmiy qarashlar bilan uyg‘un bo‘lib, milliy g‘urur tuyg‘usini shakllantirishda tizimli, izchil va maqsadga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyat muhim ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqot natijalari o‘quvchilarda milliy g‘urur tuyg‘usini shakllantirish pedagogik jarayonning muhim tarkibiy qismi ekanligini ko‘rsatdi. Milliy g‘urur shaxsning ma’naviy kamolotini ta’minlovchi asosiy omillardan biri bo‘lib, u yosh avlodda vatanparvarlik, milliy o‘zlikni anglash va ijtimoiy faollikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, milliy g‘urur tuyg‘usini shakllantirish samaradorligi ko‘p jihatdan ta’lim mazmunining boyligi, qo‘llanilayotgan pedagogik metodlarning xilma-xilligi hamda oila va maktab hamkorligining darajasiga bog‘liq. Ayniqsa, interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning mavzuga bo‘lgan qiziqishini oshirishi va ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi.

Olingan natijalarga asoslanib, quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- ✓ ta’lim dasturlariga milliy qadriyatlar va tarixiy merosga oid materiallarni yanada kengroq kiritish;
- ✓ dars jarayonida interfaol va innovatsion metodlardan muntazam foydalanish;
- ✓ o‘qituvchilarning milliy tarbiya sohasidagi malakasini oshirish;
- ✓ oila va maktab hamkorligini kuchaytirish orqali tarbiyaviy ishlarni tizimli tashkil etish;
- ✓ o‘quvchilarning milliy madaniyatga oid tadbirlarda faol ishtirokini ta’minlash.

Xulosa qilib aytganda, milliy g‘urur tuyg‘usini shakllantirish uzluksiz va maqsadga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatni talab etadi. Ushbu jarayon samarali tashkil etilganda, jamiyat uchun ma’naviy yetuk va vatanparvar shaxslarni tarbiyalash imkoniyati ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Avloniy A. *Turkiy guliston yoxud axloq.* – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
2. Vygotskiy L.S. *Pedagogik psixologiya.* – Moskva: Pedagogika, 1991.
3. Leontev A.N. *Faoliyat. Ong. Shaxs.* – Moskva: Politizdat, 1975.
4. Quronov M. *Pedagogika nazariyasi va tarixi.* – Toshkent: Fan, 2010.
5. To‘xtaxodjayev N. *Pedagogika.* – Toshkent: O‘zbekiston, 2013.
6. Yo‘ldoshev J.G. *Ta’lim innovatsiyalari.* – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
7. Dewey J. *Democracy and Education.* – New York: Macmillan, 1916.
8. Bruner J. *The Process of Education.* – Cambridge: Harvard University Press, 1960.

SUN’IY INTELLEKT VA NEYROPEDAGOGIKA INTEGRATSIYASI: TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILI

O‘zbekiston, Axatova Durdona Aktamovna
p.f.n., professor, Navoiy davlat universiteti
Axatova Xilola Aktamovma
katta o‘qituvchi, Navoiy davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalari va neyropedagogika yondashuvining o‘zaro integratsiyasi hamda uning ta’lim jarayoni samaradorligini oshirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning miya faoliyati, bilish jarayonlari va individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhim pedagogik omil hisoblanadi. Sun’iy intellekt texnologiyalari esa o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlash, ta’lim jarayonini individuallashtirish va adaptiv o‘qitishni tashkil etishda keng imkoniyatlar yaratadi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, neyropedagogika, ta’lim samaradorligi, kognitiv jarayonlar, raqamli ta’lim, adaptiv o‘qitish, innovatsion pedagogika.

Аннотация: В данной статье анализируется взаимосвязь технологий искусственного интеллекта и нейропедагогических подходов, а также их значение для повышения эффективности образовательного процесса. Учет мозговой активности, когнитивных процессов и индивидуальных психологических особенностей учащихся в процессе обучения является важным педагогическим фактором. Технологии искусственного интеллекта открывают широкие возможности для определения уровня знаний учащихся, индивидуализации образовательного процесса и организации адаптивного обучения.

Ключевые слова: искусственный интеллект, нейропедагогика, эффективность образования, когнитивные процессы, цифровое образование, адаптивное обучение, инновационная педагогика.

Abstract: This article analyzes the mutual integration of artificial intelligence technologies and neuropedagogical approaches and their importance in increasing the effectiveness of the educational process. Taking into account the brain activity, cognitive processes and individual psychological characteristics of students in the educational process is an important pedagogical factor. Artificial intelligence technologies create broad opportunities for determining the level of knowledge of students, individualizing the educational process and organizing adaptive learning.

Keywords: artificial intelligence, neuropedagogy, educational effectiveness, cognitive processes, digital education, adaptive learning, innovative pedagogy.

Kirish. XXI asrda ilm-fan va texnologiyalar taraqqiyoti ta’lim tizimida yangi pedagogik paradigmalarning shakllanishiga olib kelmoqda. Zamonaviy jamiyat sharoitida ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish hamda ularning individual rivojlanishini ta’minlash pedagogika fanining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda ta’lim tizimidagi ikki muhim ilmiy yo‘nalish – sun’iy intellekt texnologiyalari va neyropedagogika – alohida ahamiyat kasb etmoqda. Neyropedagogika inson miyasi faoliyati, nerv tizimi xususiyatlari va o‘rganish jarayonlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganadigan fan sifatida ta’lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etishga yordam beradi.

Boshqa tomondan, sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ta’lim jarayonini raqamlashtirish, o‘quvchilar faoliyatini tahlil qilish va individual o‘qitish strategiyalarini ishlab chiqishda keng imkoniyatlar yaratmoqda. Shu sababli sun’iy intellekt va neyropedagogika integratsiyasi zamonaviy ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri sifatida qaralmoqda.

Neyropedagogika pedagogika, psixologiya va neyrofanlar kesishgan nuqtada shakllangan ilmiy yo‘nalish bo‘lib, u inson miyasi faoliyati va bilish jarayonlari asosida ta’limni tashkil etish masalalarini o‘rganadi. Ushbu yo‘nalish o‘quvchilarning xotira, diqqat, tafakkur, tasavvur kabi kognitiv jarayonlarini rivojlantirishga qaratilgan.

So‘nggi yillarda ta’lim jarayonida neyrofanlar yutuqlaridan foydalanish masalasi ko‘plab olimlar tomonidan o`rganilmoqda. E.Jensen va D.Sousa kabi tadqiqotchilar inson miyasi faoliyatiga asoslangan ta’lim texnologiyalarini ishlab chiqish muhimligini, o‘quvchi-talabalarning o‘rganish jarayonini samarali tashkil etish uchun miya faoliyati mexanizmlarini hisobga olish zarurligini ta’kidlaydilar.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim tizimidagi ahamiyati W.Holmes, M.Bialik va C.Fadel tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda yoritilgan bo`lib, ularning fikriga ko‘ra, sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim jarayonini individuallashtirish, o‘quvchilarning o‘rganish jarayonini tahlil qilish hamda ta’lim sifatini oshirish imkonini beradi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quv jarayonida miya faoliyatining xususiyatlarini hisobga olish o‘quvchilarning bilimlarni samarali o‘zlashtirishiga yordam beradi.

Sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bu texnologiyalar o‘quvchilarning bilim darajasi, o‘quv faoliyati va rivojlanish dinamikasini tahlil qilish imkonini beradi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim jarayonidagi asosiy imkoniyatlari quyidagilardan iborat:

- ta’lim jarayonini individuallashtirish
- adaptiv o‘qitish tizimlarini yaratish
- o‘quvchilarning bilim darajasini avtomatik baholash
- o‘quv faoliyatini monitoring qilish
- interaktiv o‘quv resurslarini yaratish

Bunday texnologiyalar yordamida o‘quv jarayoni har bir o‘quvchining individual ehtiyojlariga mos ravishda tashkil etilishi mumkin.

Sun’iy intellekt va neyropedagogika integratsiyasi ta’lim jarayonini yanada *samarali tashkil etish* imkonini beradi hamda o‘quvchilarning kognitiv jarayonlarini tahlil qilish pedagogik imkoniyatlarini yaratadi. Sun’iy intellekt texnologiyalari o‘quvchilarning o‘rganish jarayonini tahlil qilish va ularning individual xususiyatlarini aniqlash, ularni e’tiborga olish orqali ta’lim samaradorligi oshishiga yordam beradi.

*Individual ta’lim modelini yaratish*da ham sun’iy intellekt va neyropedagogika integratsiyasi katta yordam beradi. Neyropedagogika o‘quvchilarning psixofiziologik xususiyatlarini hisobga

olishga asoslangan bo‘lsa, sun’iy intellekt texnologiyalari ushbu jarayonni avtomatlashtirish imkonini beradi.

Sun’iy intellekt va neyropedagogika integratsiyasi o`quvchilarning *bilish jarayonini faollashtirishga* olib keladi. Neyropedagogika asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning diqqat, xotira va tafakkur jarayonlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Sun’iy intellekt va neyropedagogika integratsiyasi *ta’lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etish* imkonini beradi. Ushbu integratsiya o‘quvchilarning miya faoliyati va bilish jarayonlari haqidagi ma’lumotlarni tahlil qilish hamda ular asosida ta’lim strategiyalarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Demak, sun’iy intellekt asosidagi ta’lim va neyropedagogik yondashuvlarning o‘zaro integratsiyasi quyidagilarda namoyon bo`ladi.

Integratsiya komponenti	**Sun’iy intellekt roli**	**Neyropedagogika roli**	**Pedagogik natija**
O‘quv faoliyatini tahlil qilish	Ma’lumotlarni qayta ishlash	Bilish jarayonlarini tushuntirish	O‘quv jarayonini optimallashtirish
Individual ta’lim	Adaptiv algoritmlar	Individual psixologik xususiyatlarni hisobga olish	Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim
Bilish jarayonini rivojlantirish	O‘quv natijalarini monitoring qilish	Xotira va tafakkurni rivojlantirish	Ta’lim samaradorligi oshadi
Motivatsiyani oshirish	Interaktiv texnologiyalar	Emotsional jarayonlarni faollashtirish	O‘quv faolligi ortadi

Sun’iy intellekt va neyropedagogika integratsiyasi *quyidagi omillar orqali* ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi:

- ✓ o‘quvchilarning kognitiv faolligini oshirish
- ✓ individual ta’lim strategiyalarini ishlab chiqish
- ✓ o‘quv motivatsiyasini kuchaytirish
- ✓ o‘quv jarayonini optimallashtirish
- ✓ o‘qitish metodlarini takomillashtirish

Natijada ta’lim jarayonining sifati oshadi va o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish darajasi yaxshilanadi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta’lim tizimini rivojlantirishda sun’iy intellekt texnologiyalari va neyropedagogika integratsiyasi muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Neyropedagogika o‘quvchilarning miya faoliyati va bilish jarayonlarini chuqur o‘rganish imkonini bersa, sun’iy intellekt texnologiyalari ushbu jarayonlarni tahlil qilish va ta’lim strategiyalarini takomillashtirishga xizmat qiladi. Shu sababli ta’lim jarayonida neyropedagogik yondashuv asosida sun’iy intellekt texnologiyalarini qo‘llash o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishi, o‘quv motivatsiyasi va ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.-T, 2020 y
2. E.Jensen. Brain-Based Learning: The New Paradigm of Teaching. Corwin Press. 2008
3. D.Sousa. How the Brain Learns. Corwin Press. 2011
4. Токарева Н.А. Нейропедагогика: теория,практика, технология. Москва. Просвещение. 2018.

BOLALARDA EKOLOGIK DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHDA RAQAMLI RESURSLARNING AHAMIYATI

Shamsidinova Gulchehra Dustmurodovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim fakulteti dekani

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishda raqamli resurslarning ahamiyati, ularning pedagogik imkoniyatlari hamda samarali qo‘llash usullari tahlil qilingan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ekologik ta’limdagi o‘rni ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ekologik ta’lim, ekologik madaniyat, ekologik ong, raqamli resurslar, multimedia, interaktiv ta’lim, kognitiv, affektiv, psixomotor, interaktiv platformalar, integratsiyalash, elektron vositalar, multimedia materiallar, antropogen omillar.

Аннотация: В данной статье анализируется значение цифровых ресурсов в формировании экологического мировоззрения у детей, их педагогические возможности и методы эффективного использования, а также научно и теоретически обосновывается место современных информационно-коммуникационных технологий в экологическом образовании.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическая культура, экологическое сознание, цифровые ресурсы, мультимедиа, интерактивное обучение, когнитивные, аффективные, психомоторные, интерактивные платформы, интеграция, электронные средства, мультимедийные материалы, антропогенные факторы.

Abstract: This article analyzes the importance of digital resources in shaping children’s environmental worldview, their pedagogical potential, and methods for their effective use, and provides a scientific and theoretical justification for the role of modern information and communication technologies in environmental education.

Keywords: environmental education, environmental culture, environmental awareness, digital resources, multimedia, interactive education, cognitive, affective, psychomotor, interactive platforms, integration, electronic tools, multimedia materials, anthropogenic factors.

Bugungi kundagi global ekologik muammolar – iqlim o‘zgarishlarining kelib chiqishi, atrof-muhitning ifloslanishi, biologik xilma-xillikning kamayishi, suv resurslarinig taqqilligi insoniyat oldida jiddiy vazifalarni qo‘ymoqda. Bu muammolarni hal etishda yosh avlodda ekologik dunyoqarashni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar keng rivojlanayotgan hozirgi davrda bolalarning ongiga ta’sir etishning yangi va samarali usullari paydo bo‘lmoqda.

Raqamli resurslar yordamida ekologik ta’limni tashkil etish masalasi zamonaviy pedagogika fanida alohida ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanib bormoqda. Chunki axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta’lim jarayoniga keng joriy etilishi o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda murakkab ekologik jarayonlarni tushunishini osonlashtirish imkonini beradi.

Birinchidan, raqamli resurslarning didaktik ahamiyatini ta’kidlash lozim. An’anaviy ta’limda ekologik tushunchalar ko‘pincha nazariy bayon bilan cheklanib qolsa, raqamli muhitda bu bilimlar vizual va interaktiv shaklda taqdim etiladi. Masalan, animatsiyalar, simulyatsiyalar va virtual laboratoriyalar orqali o‘quvchilar atmosfera ifloslanishi, iqlim o‘zgarishi yoki ekotizimlarning buzilishi kabi murakkab jarayonlarni bevosita kuzatish imkoniga ega bo‘ladi. Bu esa bilimlarning mustahkam o‘zlashtirilishiga olib keladi.

Ikkinchidan, raqamli resurslar ta’lim jarayonida interfaollikni ta’minlaydi. Interaktiv platformalar, testlar, kvizlar va o‘yin elementlari o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Pedagogika nuqtai nazaridan bu holat konstruktivistik yondashuv bilan izohlanadi, ya’ni o‘quvchi bilimni tayyor holda qabul qilmaydi, balki faol ishtirok orqali uni o‘zi shakllantiradi. Ayniqsa, ekologik ta’limda bunday yondashuv muhim, chunki u o‘quvchilarda muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va yechim topish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Uchinchidan, raqamli ta’lim vositalari individual yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi. Har bir o‘quvchi o‘z bilim darajasi, qiziqishi va o‘rganish tezligiga mos ravishda materiallarni o‘zlashtirishi mumkin. Bu esa ekologik ta’limning samaradorligini oshiradi, chunki har bir bola o‘ziga qulay shaklda ekologik bilim va ko‘nikmalarni egallaydi. Shuningdek, raqamli resurslar global ekologik muammolar haqida real vaqt rejimida ma’lumot olish imkonini beradi. Turli xalqaro platformalar, elektron kutubxonalar va ilmiy bazalar orqali o‘quvchilar dunyoda sodir bo‘layotgan ekologik o‘zgarishlar bilan tanishadi. Bu esa ularda nafaqat bilim, balki ekologik mas’uliyat hissini ham shakllantiradi.

Ilmiy jihatdan qaralganda, raqamli resurslardan foydalanish o‘quvchilarning kognitiv, affektiv va psixomotor rivojlanishiga kompleks ta’sir ko‘rsatadi. Kognitiv jihatdan – bilimlar kengayadi, affektiv jihatdan – tabiatga nisbatan ijobiy munosabat shakllanadi, psixomotor jihatdan esa ekologik faoliyatga tayyorgarlik kuchayadi. Bu uch komponent ekologik dunyoqarashning asosiy tarkibiy qismlari hisoblanadi. Biroq, mazkur jarayonda muvozanatni saqlash muhimdir. Raqamli texnologiyalardan haddan tashqari foydalanish o‘quvchilarning sog‘lig‘iga salbiy ta’sir ko‘rsatishi yoki ularning real tabiat bilan bevosita muloqotini kamaytirishi mumkin. Shu sababli ekologik ta’limni tashkil etishda raqamli va an’anaviy usullarni integratsiyalash eng maqbul yondashuv hisoblanadi.

Ekologik dunyoqarash – bu insonning tabiatga bo‘lgan ongli munosabati, ekologik bilimlari, qadriyatlari va xulq-atvorini o‘z ichiga oluvchi kompleks tushuncha bo’lib, bolalik davrida shakllangan ekologik qarashlar insonning kelajakdagi hayot tarzini belgilaydi. Ekologik dunyoqarashni shakllantirish quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- tabiatga mehr va hurmat uyg‘otish;
- resurslardan oqilona foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- ekologik muammolarni anglash va ularga yechim topishga intilish.

Raqamli resurslar – bu ta’lim jarayonida foydalaniladigan elektron vositalar, platformalar va multimedia materiallari majmuasi bo’lib, ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- interaktiv darsliklar;
- ta’limiy mobil ilovalar;
- video va animatsiyalar;
- virtual laboratoriyalar;
- onlayn platformalar va o‘yinlar.

Raqamli texnologiyalar ekologik ta’limni yangi bosqichga olib chiqib, uning asosiy imkoniyatlari quyidagilardan iborat:

- Vizual va interaktiv o‘rganish. Animatsiyalar va videolar orqali ekologik jarayonlarni (masalan, suv aylanishi, iqlim o‘zgarishi) tushuntirish osonlashadi.
- Virtual tajribalar. Virtual laboratoriyalar orqali bolalar tabiat jarayonlarini xavfsiz va realga yaqin muhitda kuzatishlari mumkin.
- Gamifikatsiya (o‘yinlashtirish). Ekologik mavzudagi o‘yinlar bolalarda qiziqish uyg‘otadi va bilimlarni mustahkamlaydi.
- Mustaqil ta’lim imkoniyati. Onlayn platformalar bolalarga o‘z tezligida o‘rganish imkonini beradi.

Shuningdek, raqamli resurslar bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi, ta’lim jarayonini samarali, qiziqarli va zamonaviy shaklda tashkil etishga yordam beradi. Ularni to‘g‘ri va maqsadli qo‘llash orqali yosh avlodda tabiatga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish mumkin.

Kelajakda ekologik muammolarni hal etishda ekologik madaniyatli, ongli va mas’uliyatli avlodning hal qiluvchi o‘rin tutishi ilmiy jihatdan bir qator nazariy va amaliy asoslar bilan izohlanadi. Avvalo, zamonaviy ekologiya fani inson faoliyati bilan bog‘liq ekologik muammolarni faqat texnologik yechimlar orqali emas, balki insonning ongli xulq-atvori, qadriyatlari va madaniyati orqali bartaraf etish mumkinligini ta’kidlaydi. Shu nuqtai nazardan, ekologik madaniyat – bu faqat bilimlar majmui emas, balki tabiatga nisbatan mas’uliyatli munosabatni ifodalovchi ijtimoiy-psixologik va axloqiy tizimdir.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ekologik muammolarning aksariyati antropogen omillar, ya’ni insonning noto‘g‘ri xo‘jalik faoliyati, resurslardan samarasiz foydalanishi va ekologik ongning yetarli darajada shakllanmaganligi bilan bog‘liq. Demak, ekologik inqirozning ildizi inson tafakkuri va xulq-atvoriga borib taqaladi. Shu sababli, ekologik muammolarni barqaror hal etish uchun, eng avvalo, ekologik jihatdan savodli va mas’uliyatli avlodni tarbiyalash zarur.

Shuningdek, axborot jamiyati sharoitida ekologik xavfsizlik masalalari global xarakter kasb etmoqda. Shu bois, o‘quvchilarni global ekologik muammolar bilan tanishtirish, ularda “sayyoraviy fikrlash” (global thinking)ni shakllantirish muhimdir. Raqamli texnologiyalar bu jarayonda vositachi sifatida xizmat qilib, turli mamlakatlardagi ekologik vaziyatni solishtirish, xalqaro tajribalarni o‘rganish va umumiy xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Ekologik muammolarni hal etishda inson omili markaziy o‘rinda turib, ekologik madaniyatli, ongli va mas’uliyatli avlodni shakllantirish strategik vazifa hisoblanadi. Bu vazifani samarali amalga oshirish esa ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan ilmiy asoslangan, tizimli va oqilona foydalanishni talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli resurslar ekologik ta’limni tashkil etishda nafaqat yordamchi vosita, balki samarali pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Ular o‘quv jarayonini qiziqarli, interaktiv va samarali qilish bilan birga, bolalarda ekologik ong, mas’uliyat va barqaror hayot tarziga intilish kabi muhim sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 15-yanvarda 29-son qarori asosida qabul qiqlingan “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi to‘g‘risida”gi Nizomi.

2. Sultonov P.S. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari. Darslik. 2007 y 34-b.

3. Sulaymonova S.U. Uzluksiz ekologik ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash mexanizmlari // Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi.4-son.-Namangan,2019..301-304 b.

4. To‘xtayev N., Rasulova F. va boshqalar “Inson va tabiat” // Sharq//. T.: 2003 y. 30 b.

5. To‘xtayev A.S., Xaydarova X.N. Ijtimoiy ekologiya. O‘quv qo‘llanma − Toshkent: Cho‘lpon, 2005. 44 b.

SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARNI TA’LIM JARAYONIGA JORIY ETISHNING SAMARADORLIGI

Nasirova Shaira Narmuradovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat unversiteti, Raqamli texnologiyalar kafedrasi professori
Xoliqov Muhriddin Mardiqulovich
O‘zbekiston, Navoiy davlat unversiteti, Transformasiya markazi bosh mutaxassisi, PhD

Annotatsiya: Maqolada ta’lim jarayonida sun’iy intellektni joriy qilish va ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan fikr va mulohazalar o‘rin olgandir. Ta’lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan fikrlar orasidan albatta sun’iy intellektga ham e’tibor qaratilmoqda. Hozirda sun’iy intellekt turli amallarni bajarishga mo‘ljallangan algoritim hamda dasturiy tizimlardan iborat va u inson ongi bajarishi mumkin bo‘lgan bir qancha vazifalarning uddasidan chiqa oladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim, axborot, jarayon, dastur, intellekt, innovatsiya, texnologiya, interaktiv.

Abstract: The article contains ideas and considerations aimed at introducing artificial intelligence into the educational process and improving the quality of education. Among the ideas aimed at developing the field of education, attention is certainly paid to artificial intelligence. Currently, artificial intelligence consists of algorithms and software systems designed to perform various actions, and it can perform a number of tasks that the human mind can perform.

Keywords: education, information, process, program, intelligence, innovation, technology, interactive.

Аннотация: В статье представлены идеи и соображения, направленные на внедрение искусственного интеллекта в образовательный процесс и повышение качества образования. Среди идей, направленных на развитие сферы образования, безусловно, особое внимание уделяется искусственному интеллекту. В настоящее время искусственный интеллект представляет собой алгоритмы и программные системы, предназначенные для выполнения различных действий, и он может выполнять ряд задач, которые под силу человеческому разуму.

Ключевые слова: образование, информация, процесс, программа, интеллект, инновации, технология, интерактивность.

Bugungi kunda yurtimizda ta’lim sohasiga juda katta e’tibor qaratilmoqda. Bu tizimni isloh qilish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlar ham salmoqlidir. Bu tizimda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlar joriy qilish, ta’lim tizimini yuqori va zamon talablariga moslash bo‘yicha amalga oshiralayotgan ishlardan ushbu fikrlarimizni isbotini topishimiz mumkindir. Oliy ta’lim uchun sun’iy intellekt (AI) ilovalarini ishlab chiqish va joriy etish talabalarning fanlarni o‘rganishi va o‘qituvchilarning dars berish usullarini ijobiy tomonga o‘zgartirish imkoniyatlariga ega. AI ilovalari talabalar uchun shaxsiylashtirilgan ta’lim tajribasini taqdim etishi va ta’lim sohasidagi muammolar uchun innovatsion yechimlarni taklif qilishi mumkin. Sun’iy intellekt va kompyuter texnologiyalarni ta’lim sohasiga jorit etish zamonaviylashayotgan dunyoning talabiga aylanib bormoqda. Ta’limni raqamlarga ko‘chirish albatta bu sohani rivojlantirishda o‘z ahamiyatini kasb etadi[1].

Shu jihatlardan kelib chiqib sun’iy intelekt texnologiyalari asosidagi innovatsion biznes modellar, mahsulotlar va xizmat ko‘rsatish usullari rivojlanishi uchun qulay va maqul ekotizm yaratish, ularni belgilab berilgn ustuvor tarmoqlar va sohalarda teskorlik bilan joriy etish harakatlar ko‘plab sohalarda boshlab yuborildi. Sababi, sun’iy intellekt texnologiyalari orqali biz zamonaviy qarashlarimiz orqali yuksak natijalarga erishishimiz mumkin. Bugungi shiddat bilan o‘sayotgan zamonda kompyuter hamda boshqa zamonaviy texnologiyarning o‘rni beqiyos. Hozirgi kunda har bir mamlakatda mana shu zamonaviy texnologiyar va sun’iy intelekt sohasini rivojlantirishga va aynan ushbu texnologiyalarni fan va ta’lim sohasiga joriy etilishiga katta ahamiyat qaratilmoqda.

So‘nggi yillarda global miqyosda sun’iy intellekt texnologiyalarining keskin rivojlanishi deyarli barcha sohalarga, xususan, ta’lim tizimiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. An’anaviy dars berish metodlari endilikda o‘z o‘rnini zamonaviy raqamli vositalarga, shaxsiylashtirilgan va adaptiv o‘qitish platformalariga bo‘shatmoqda. Endi o‘qituvchilar dars jarayonida faqat bilim beruvchigina emas, balki o‘quvchilarning o‘zlashtirish jarayonini nazorat qiluvchi, moslashtiruvchi va rag‘batlantiruvchi rolini ham bajarishga intilmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt yordamida avtomatik baholash, real vaqtli monitoring, tahliliy tavsiyalar va individual yondashuv orqali har bir o‘quvchi ehtiyojiga mos ta’limni tashkil etish imkoniyati paydo bo‘lmoqda.

Sun’iy intellekt – bu kompyuter tizimlari va dasturiy ta’minot yordamida insonning aqliy faoliyatga xos jarayonlarini, jumladan, idrok etish, fikrlash, o‘rganish, qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini imitatsiya qilishga qaratilgan fanlararo yo‘nalishdir.

Sun’iy intellekt texnologiyalari barcha sohalar qatori oliy ta’lim sohasida ham ta’lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Uning imkoniyatlari professor-o‘qituvchilar, talabalar, boshqaruv xodimlari va ilmiy tadqiqotchilar uchun yangi sharoit va qulayliklar yaratadi. Ushbu texnologiyalar talabalarning bilim olish jarayonini individuallashtirish, ularning kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilish hamda tezkor fikr-mulohaza berish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, nutqni aniqlash, avtomatik tarjima, virtual yordamchi dasturlar va intellektual o‘quv platformalari kabi qo‘llanmalar talabalar uchun ta’lim jarayoni yanada oson, qiziqarli va samarali bo‘lishini ta’minlaydi.

Ta’lim jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalari asosida ishlaydigan intellektual o‘quv platformalari talabalarning bilim darajasi, qiziqishlari va o‘rganish uslubini hisobga olib, ular uchun individuallashgan ta’lim imkoniyatini yaratadi. Masalan, birgina chet tillarini o‘rganish jarayonida bu texnologiyalar orqali talabalar nutqni tinglash, talaffuzni mashq qilish, grammatik xatolarni tuzatish va avtomatik tarjimadan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Talaffuzni takomillashtirishda talabaning nutqi yozib olinib, uni ona tilida so‘zlashuvchilarning namunaviy yozuvlari bilan solishtiradi. Bu orqali talaffuzdagi xatolar aniqlanadi va to‘g‘ri variant taklif etiladi.

Bundan tashqari, sun’iy intellekt texnologiyalarini oliy ta’lim tashkilotlari faoliyatiga joriy etishning ham bir qator jihatlari, ustunliklari bor. Masalan, sun’iy intellekt talabalarning bilim darajasi va salohiyatiga qarab moslashtirilgan o‘quv dasturi va kontentini yaratish orqali individual ta’limni ta’minlashga yordam beradi. Shuningdek, talabalar faoliyatini tahlil qilish, bilim va ko‘nikmalaridagi kamchiliklarni aniqlash va ta’lim natijalarini yaxshilash uchun moslashtirilgan tavsiyalar berishi mumkin.

Shu bilan birga, sun’iy intellekt texnologiyalari baholash, rejalashtirish va hujjatlarni yuritish kabi ma’muriy vazifalarni avtomatlashtirishi mumkin. Bu esa, o‘z o‘rnida, oliy ta’lim tashkiloti professor-o‘qituvchilari va xodimlarining ish yuklamasini kamaytirish va mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, unda ilg‘or yondashuv va zamonaviy texnologiyalardan to‘laqonli foydalana olish taraqqiyotimizning asosiy garovidir. Dunyodagi raqobatbardosh davlatlar sirasiga kirishda zamonaviy ta’lim muassasalarining o‘ziga xos yondashuvlaridan o‘rinli foydalanish, global tendensiyalarni o‘rganish va milliy qadriyatlarni asrash barobarida ilmiy yutuqlarga erishish, taraqqiyot cho‘qqilarini zabt etishda mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi.

Bir so‘z bilan aytganda, bugun sun’iy intellekt texnologiyalari zamon bilan hamnafas ravishda hayotimizning, ish faoliyatimizning har bir jabhasiga jadallik bilan kirib bormoqda. Uning imkoniyatlaridan samarali foydalanish, sohalar rivojidagi ishtirokini kengaytirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Ayupov R.H., Tursunov S.Q. Raqamli texnologiyalar. O‘quv qo‘llanma. Toshkent: “Lesson Press” nashriyoti, 2023 yil. 464 bet.

2. Nasirova Sh.N. Organization of development trends of modern education based on cluster approach. Results of National Scientific Research International Journal 2025 Volume 4| Issue 10, SJIF- 5.8, Researchbib 10.7, ISSN: 2181-3639, 43-47 pp.

3. M.M.Xoliqov O‘qituvchi faoliyatida raqamli ta’lim muhitidan samarali foydalanishning ahamiyati. “Sun’iy intellekt texnologiyalarining fan va ta’limda joriy etish tajribasi: muammo va istiqbollari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Navoiy, 2026, 313-317 b.

MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARNING TADQIQOTCHILIK FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

N.N. Djamilova
O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti professori, DSc
Safarova Farangiz Farhod qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti magistri

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha katta yoshdagi bolalarda tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirishning pedagogik ahamiyati yoritilgan. Bolalarda bilish jarayonlari, mustaqil fikrlash, ijodiy qobiliyatlarni shakllantirishda tadqiqotchilik faoliyatining o‘rni ilmiy-pedagogik manbalar asosida tahlil qilingan. Shuningdek, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning izlanuvchanlik faoliyatini rivojlantirishning metodlari va pedagogik shart-sharoitlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, tadqiqotchilik faoliyati, bilish jarayoni, izlanish, mustaqil fikrlash, kuzatish, tajriba.

Аннотация: В данной статье раскрывается педагогическое значение развития исследовательской деятельности у детей старшего дошкольного возраста. На основе научно-педагогических источников проанализирована роль исследовательской деятельности в формировании познавательных процессов, самостоятельного мышления и творческих способностей у детей. Также рассмотрены методы и педагогические условия развития поисково-исследовательской активности детей в дошкольных образовательных организациях.

Ключевые слова: дошкольное образование, исследовательская деятельность, познавательный процесс, поиск, самостоятельное мышление, наблюдение, эксперимент.

Annotation. This article highlights the pedagogical significance of developing research activities in older preschool children. The role of research activity in the formation of cognitive processes, independent thinking, and creative abilities in children is analyzed based on scientific and pedagogical sources. The article also examines the methods and pedagogical conditions for developing children’s exploratory and research activities in preschool educational institutions.

Keywords: preschool education, research activity, cognitive process, exploration, independent thinking, observation, experiment.

Bugungi kunda ta’lim tizimida bolalarning mustaqil fikrlashi, ijodiy faoliyati va yangi bilimlarni izlab topish qobiliyatini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa maktabgacha ta’lim bosqichi bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim davr hisoblanadi. Ushbu davrda bolalar atrof-muhitni faol o‘rganishga intiladi, ko‘plab savollar beradi va turli hodisalarning sabablarini bilishga harakat qiladi. Pedagog olimlarning ta’kidlashicha, maktabgacha yosh davrida bolalarning bilish faoliyati tez rivojlanadi va ular yangi bilimlarni faol

o‘zlashtirishga intiladi[24]. Shu sababli maktabgacha ta’lim jarayonida bolalarda tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Tadqiqotchilik faoliyati bolalarning atrof-muhit haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi, ularning kuzatuvchanligi, mustaqil fikrlashi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu esa kelajakda bolalarning maktab ta’limiga muvaffaqiyatli tayyorlanishiga xizmat qiladi.

Pedagogika fanida tadqiqotchilik faoliyati bolaning atrof-muhitni faol o‘rganish jarayoni sifatida qaraladi. Bu jarayon davomida bola turli savollar beradi, kuzatadi, tajriba o‘tkazadi hamda o‘z xulosalarini shakllantiradi.Maktabgacha pedagogika nazariyasiga ko‘ra, bolalarda bilimlar faol bilish jarayonlari orqali shakllanadi[25]. Bola o‘z tajribasi orqali yangi bilimlarni egallaydi va bu jarayonda uning tafakkuri rivojlanadi. Psixolog va pedagog olimlar ham maktabgacha yoshdagi bolalarda tadqiqotchilik faoliyati tabiiy ravishda mavjud bo‘lishini ta’kidlaydilar. Chunki bu yoshdagi bolalar atrof-muhitga juda qiziqadi va turli hodisalarning sabablarini bilishga intiladi.

Bolalarda tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish bir necha jihatdan muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotchilik faoliyati bolalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantiradi. Bola muammoli vaziyatlarga duch kelganda turli yechimlarni izlaydi va o‘z xulosasini chiqarishga harakat qiladi.Bu jarayon bolalarning mantiqiy tafakkurini rivojlantiradi va ularni mustaqil qaror qabul qilishga o‘rgatadi.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayonida tadqiqotchilik faoliyati alohida ahamiyat kasb etib atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni kengaytiradi. Tabiiy hodisalarni kuzatish, tajribalar o‘tkazish va ekskursiyalar tashkil etish bolalarda ilmiy tasavvurlarni shakllantiradi[26]. Masalan, bolalar o‘simliklarning o‘sishini kuzatish orqali tabiatdagi o‘zgarishlarni tushunib boradilar. Bu jarayon ularning ekologik madaniyatini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Tadqiqotchilik faoliyati jarayonida bolalar yangi g‘oyalarni ilgari suradi, turli muammolarga ijodiy yondashadi. Bu esa ularning tasavvuri va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish uchun quyidagi pedagogik metodlardan foydalanish mumkin.

Kuzatish metodi -Kuzatish bolalarning atrof-muhitni o‘rganishidagi eng muhim metodlardan biridir. Bolalar tabiat hodisalarini kuzatish orqali ko‘plab bilimlarga ega bo‘ladilar.

Tajriba o‘tkazish- Oddiy tajribalar bolalarda qiziqish uyg‘otadi va ularni mustaqil xulosa chiqarishga o‘rgatadi.

Suhbat metodi- Suhbat davomida tarbiyachi bolalarning fikrini eshitadi va ularni mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltiradi.

Ekskursiyalar-Ekskursiyalar bolalarning tabiat bilan bevosita tanishishiga yordam beradi. Bu jarayon bolalarning kuzatuvchanligini rivojlantiradi va ularda izlanish qobiliyatini shakllantiradi[27].

Bolalarda tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish uchun quyidagi shart-sharoitlar muhim hisoblanadi: rivojlantiruvchi ta’lim muhiti yaratish, bolalarning qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlash, muammoli vaziyatlar yaratish, bolalarning mustaqil faoliyatini rag‘batlantirishdan iborat.

Tadqiqiy-tajriba faoliyatini interfaollashtirish - o‘yinlar, rolli o‘yinlar, guruh shaklda tashkil etilgan tajribalar, pedagog tomonidan yaratilgan muammoli vaziyatlar, ochiq va yo‘naltiruvchi savollar berish orqali bolalarda qiziqish uyg‘otish. Shuningdek, multimedia

[24] Hasanboyeva O.U. va b. Maktabgacha pedagogika. Toshkent, 2019. – 12-bet.
[25] Hasanboyeva O.U. va b. Maktabgacha pedagogika. Toshkent, 2019. – 23-bet.
[26] Djanpeisova G.E. Tabiat bilan tanishtirish metodikasi. Toshkent, 2020. – 18-bet
[27] Djanpeisova G.E. Tabiat bilan tanishtirish metodikasi. Toshkent, 2020. –34- bet.

vositalaridan foydalanish. Masalan, animatsion tadqiqiy -tajriba faoliyatlar to‘plamlari vositasida amalaga oshiriladi.

Kreativ fikrlashni muammoli vaziyatlarning yechimini topishda bolalarning turli xil va noodatiy fikrlari, mulohazalari orqali faoliyatlarni tashkil etish, masalalar, turli loyihalar taklif qilish, tasavvur va ijodkorlikni rivojlantirish uchun ochiq savollar berish orqali rivojlantirish mumkin.

Amaliy faoliyatlar tashkil etishda - tadqiqiy -tajriba faoliyatining maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, xavfsiz, oddiy hamda mustaqil bildirgan turli xil va noodatiy fikrlarini qiziqarli tajribalarda sinab ko‘rish uchun tashkil etish zarur bo‘ladi. Tadqiqiy -tajriba faoliyatiga oid didaktik tarqatma materiallarni individual taqdim etish lozim. Tadqiqiy -tajriba faoliyatiga oid didaktik tarqatma materiallarni taqdim etish, masalan, lapbooklar, mnemojadvallar, rebuslar, oddiy tajriba to‘plamlari, refleksiv ish varaqlaridan foydalanish ijobiy samara beradi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha katta yoshdagi bolalarda tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish ularning har tomonlama rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu faoliyat bolalarning aqliy, ijodiy va ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, tadqiqotchilik faoliyati bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagoglar bolalarning qiziqishi va faolligini hisobga olgan holda turli pedagogik metodlardan foydalanishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hasanboyeva O.U. va boshqalar. Maktabgacha pedagogika. Toshkent, 2019. – 12,23,45-betlar.
2. Djanpeisova G.E. Tabiat bilan tanishtirish metodikasi. Toshkent, 2020. – 18,34- betlar.
3. Igamberdiyeva Aziza Abdurashitovna. “6-7 yoshdagi bolalarning tadqiqiy- tajriba malakalarini shakllantirish texnologiyasini takomillashtirish”. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent – 2025.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTIDA SAXNALASHTIRISH FAOLIYATIDA MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARDA KOMMUNIKATIV KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH

Xasanova Shaxnoza Toxtasinovna

O‘zbekiston, Nizomiy nomidagi O’zMPU, “Maktabgacha ta’lim nazariyasi va metodikasi” kafedra professor v.b. (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ rivojlanishi va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishda teatrallashtirilgan faoliyatning ahamiyati yoritilgan. Bolaning jamiyat qadriyatlari, an’analari va madaniyatini o‘zlashtirishi, o‘z-o‘zini ijobiy idrok etishi hamda atrof-muhit bilan samarali muloqotga kirishishi kommunikativ rivojlanishning asosi sifatida talqin etiladi. Teatr o‘yinlari orqali bolalarda nutq madaniyati, dialogik nutq, mustaqil fikrlash, hissiy ifoda va ijodiy qobiliyatlar rivojlanishi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, kommunikativ rivojlanish, teatrallashtirilgan faoliyat, teatr o‘yinlari, ijtimoiy kompetensiya, nutq rivojlanishi, ijodiy qobiliyat, dramatizatsiya, barmoq teatri, ma’naviy-axloqiy tarbiya.

Аннотация: В данной статье раскрывается значение театрализованной деятельности в формировании коммуникативного развития и социальных компетенций детей дошкольного возраста. Освоение ребёнком ценностей, традиций и культуры общества, формирование позитивного самовосприятия, а также умение эффективно взаимодействовать с окружающей средой рассматриваются как основа коммуникативного развития.

Проанализировано влияние театральных игр на развитие речевой культуры, диалогической речи, самостоятельного мышления, эмоциональной выразительности и творческих способностей детей.

Ключевые слова: дошкольное образование, коммуникативное развитие, театрализованная деятельность, театральные игры, социальная компетенция, развитие речи, творческие способности, драматизatsiя, пальчиковый театр, духовно-нравственное воспитание.

Abstract: This article highlights the importance of theatrical activities in the development of communicative skills and social competencies in preschool children. A child's acquisition of social values, traditions, and culture, the formation of positive self-perception, and the ability to interact effectively with the surrounding environment are considered as the foundation of communicative development. The article analyzes the impact of theatrical games on the development of speech culture, dialogic speech, independent thinking, emotional expressiveness, and creative abilities in children.

Keywords: preschool education, communicative development, theatrical activity, theatre games, social competence, speech development, creative abilities, dramatization, finger theatre, moral and spiritual education.

Hozirgi vaqtda maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ rivojlanishi va tarbiyasi muammosiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt keng kirib kelayotgan zamonaviy davrda bu masala yanada dolzarb tus olmoqda.

Kommunikativ rivojlanish - bu murakkab jarayon bo'lib, unda bola o'zi yashayotgan jamiyat yoki jamoaning qadriyatlari, an'analari va madaniyatini o'zlashtiradi. Bugungi kunda ushbu jarayon nafaqat an'anaviy muloqot orqali, balki raqamli muhit interaktiv ilovalar, multimediali dasturlar va sun'iy intellekt asosidagi ta'lim vositalari orqali ham amalga oshmoqda.

Sun'iy intellektga asoslangan texnologiyalar bolalarga individual yondashuvni ta'minlab, ularning nutqiy faolligini, savol berish va javob qaytarish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, aqlli o'yinlar va virtual suhbatdoshlar bola bilan muloqotga kirishib, uning ijtimoiy tajribasini boyitadi. Shu bilan birga, bola o'ziga, boshqa odamlarga va atrof-muhitga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi hamda kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Bolaning to'laqonli ijtimoiy va kommunikativ rivojlanishining eng muhim asosi uning o'zini o'zi ijobiy idrok etishidir. Raqamli texnologiyalar, ayniqsa sun'iy intellekt, bolaga muvaffaqiyatni his qilish, o'z qobiliyatiga ishonch hosil qilish va o'zini qadrlash tuyg'usini mustahkamlashda yordam berishi mumkin. Biroq bunda kattalar nazorati va to'g'ri yo'naltirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu sababli, kommunikativ rivojlanish muammosi bolaning atrofidagi dunyo bilan o'zaro munosabatda rivojlanishi hozirgi raqamli jamiyat sharoitida yanada dolzarb bo'lib, an'anaviy tarbiya usullari bilan bir qatorda sun'iy intellekt imkoniyatlaridan oqilona va maqsadli foydalanishni talab etadi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish teatrlashtirilgan faoliyatning o'rni juda ahamiyatlidir. Teatr faoliyati bolalar ijodiyotining eng keng tarqalgan turidir. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun har bir adabiy asar yoki ertak har doim axloqiy yo'nalishga ega (do'stlik, mehr-oqibat, halollik, jasorat va boshqalar), ular tufayli ijtimoiy xatti-harakatlar ko'nikmalarini shakllantirish tajribasini shakllantiradi. Ertaklar tufayli bola dunyoni nafaqat aqli bilan, balki qalb bilan ham o'rganadi. Va nafaqat biladi, balki yaxshilikka ham, yomonga ham o'z munosabatini bildiradi. Sevimli qahramonlar ideallariga aylanishadi. Aynan bolaning qahramonlarga taqlid qilish qobiliyati tarbiyachi-pedagoglarga teatr

faoliyati orqali bolalarga ijobiy ta’sir ko‘rsatishga imkon beradi. Aynan teatr faoliyati bolaga muammolarni personaj orqali bilvosita hal qilishga imkon beradi. Bu uyatchanlikni yengishga, o‘ziga ishonchni ortishiga olib keladi. U o‘yin bilan bog‘liq bo‘lganligi sababli bola shaxsiga yaqin va tushunarli, chunki u bola tabiatida o‘z-o‘zidan aks ettiriladi. Teatr o‘yinlari qobiliyatlarni rivojlantiradi, umumiy rivojlanishga yordam beradi, qiziquvchanlikni namoyon qiladi, yangi narsalarni o‘rganishga intiladi, ma’lumot va yangi usullarni o‘zlashtirish, fikrlashni rivojlantiradi, qat’iyatlilikni shakllantiradi. Bundan tashqari, ushbu o‘yinlar ijodiy qobiliyatlarni va ma’naviy ehtiyojlarni rivojlantiradi, o‘ziga bo‘lgan hurmatni oshiradi.

Teatr faoliyatining ta’lim imkoniyatlari keng. Unda ishtirok etgan bolalar rasmlar, ranglar, tovushlar, mohirlik bilan berilgan savollar orqali atrofdagi dunyo xilma-xilligi bilan tanishadilar, ularni o‘ylashga, tahlil qilishga, xulosa chiqarishga va umumlashtirishga majbur qiladilar. Aqliy rivojlanish nutq bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, uni yaxshilaydi. Mazkur mashg‘ulotlar bola nutqini personajlarga taqlid etish harakati tufayli yaxshilanib boradi. Amalga oshirilgan rol, aytilgan gaplar bolani aniq, qisqa va lo‘nda o‘z fikrini ifoda etishga o‘rganadi. U o‘zining dialogik nutqini, uning grammatik tuzilishini yaxshilaydi

Pedagoglar o‘z ish faoliyatlarida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolani tarbiyalash va ta’lim berishda teatrlashtirilgan o‘yinlarning ahamiyatini yaxshi tushunib, undan foydalanishlari lozim. Ijodiy faollik, ijodiy faoliyatni rivojlantirish uchun sharoit yaratish, teatr madaniyati bilan tanishtirish, uni pedagogik jarayonda boshqa faoliyat bilan aloqasini ta’minlash xar bir pedagogning o‘z oldiga qo‘ygan vazifalaridan biri hisoblanadi. Xar bir yosh guruhda, avvalambor, bolalarning teatr qobiliyatlarini rivojlantirish uchun muayyan sharoitlarni yaratish: teatr zonasi, reja, tegishli adabiyotlarni tanlash, turli xil qo‘g‘irchoqlar tayyorlash. L.S.Vigotskiy ijodiy faoliyatning yetarlicha kuchli asoslarini yaratish uchun bolaning tajribasini kengaytirish kerak deb hisoblagan. Stol va barmoq teatrlari, flanelegraf va dramatizasiyalashgan o‘yinlar orqali bolalarda san’atkor bo‘lish istagi uyg‘otiladi. Maktabgacha kichik yoshdagi bolalarda teatrning eng oddiy va qiziqarli turi bu - barmoq teatridir. Barmoqlar bilan o‘ynash – teatr faoliyati bilan tanishishning birinchi qadamidir. Bu atributlarsiz teatr hisoblanib, qahramon va uning hayoti bola uchun muhim bo‘ladi. Ajablanarlisi shundaki, ushbu qiyin vazifani bola osonlikcha tushunadi. Shu bilan bir qatorda, u yaxshi tanish she’rlar va qahramonlarni muvaffaqiyatli solishtiradi. Bolalar bilan mashg‘ulotlar jarayonida ulardagi yuz ifodasi, o‘yin improvizasiyalaridan foydalanib, o‘zlarining personajlari uchun ekspressiv xususiyatlarni topishga yordam berish lozim. Xuddi shu ish o‘rta guruhda ham davom etadi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda teatr o‘yinlarini tashkil qilishda bolalarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini, boshqa odamning hissiy holatini tushunishni o‘rgatish va his etishni rivojlantirish kerak. E’tiborni, qo‘rquvni, quvonchni, zavqlanishni va qayg‘uni ifoda etish uchun eskizlar bunga yordam beradi: «Men nima yeyayotganimni biling», «Qayerda ekanimni bilib oling», «Tulkioy eshitib turibdi» va boshqalar. Dramatizasiyalashgan o‘yinlar jarayonida bolalar rollarni ta’sirchan ifoda etishga, mustaqil ravishda tomoshalar ko‘rsatishga, rollarni taqsimlashga harakat qiladilar. «G‘oz-oqqushlar», «Uch kichkina to‘ng‘iz», «Qizil shapkacha» kabi ertaklarni kichik guruh tarbiyalanuvchilari va ota-onalarga katta istak bilan namoyish etadilar. Ota-onalar teatr faoliyatiga katta qiziqish bildirishadi, teatr uchun kostyumlar, qo‘g‘irchoqlar tayyorlashda yordam berishadi, bolalar bilan hamkorlikda tomoshalarda rol ijro etishadi. Shuningdek, ota-onalar bilan: «Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni teatr san’atiga qiziqishni qanday oshirish?» mavzusida suhbatlar; «Teatr o‘yinlari maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish vositasi», “O‘yin va teatr”, “Teatr va ota-onalar” mavzusida maslahatlar; “Maktabgacha teatr dunyosi” mavzusida ota-onalar va tarbiyachi-pedagoglar uchrashuvlari; «Teatr uchun eng yaxshi qo‘g‘irchoq», «Eng yaxshi teatr niqobi» mavzusida tanlovlar o‘tkazish bolalarda teatr faoliyatiga yanada kizikish uygotadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda teatr o‘yinlari o‘z samarasini bermoqda: bolalar faollashadilar va so‘z va nutq boyligi oshadi, o‘zlarini erkin tutish

ko‘nikmalarini egallaydilar, muloqot qilish va va eng muhimi, ular emotsional rivojlanadilar. Bolalar «Teatr» so‘zini eshitganlarida ularning ko‘zlari quvonchdan chaqnaydi, sevinch uchqunlari porlaydilar, yuzlari tabassumdan yorishadi.

Teatr bolani ma’naviy tarbiyalaydi. Teatr – sehrli olam, unda bola o‘ynab, quvonadi, o‘ynab atrof olamni o‘rganadi, ya’ni uning emotsional olami boyiydi. Bolada ijodga e’tibor, qiziqish, intilishning namoyon bo‘lishi uning taasssurotlarini yangilaydigan emotsional undovlarni talab qiladi. Bu borada teatrlashtirish faoliyatining juda katta ijobiy ahamiyatini alohida ta’kidlash mumkin. Pedagogik jihatdan to‘g‘ri tashkil qilingan bu kabi faoliyat bola hayotiga yangi qimmatli mazmun olib kiradi, quvonch hissini uyg‘otadi, barcha kuch va qobiliyatlari, jumladan nutqiy rivojlanish qobiliyatlarini faoliyatga safarbar qilishga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Xasanboeva O.U. va boshq. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. T.: Ilm ziyo. 2006.
2. Ye.A.Antipova. Maktabgacha ta’lim tashkilotida teatrlashtirilgan faoliyat. –M.: TS «Sfera», 2006.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH VA RISKOLOGIK KOMPETENTLIKNING AHAMIYATI

Jabborova Dilafruz Furkatovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli ta’lim muhitida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari hamda ushbu jarayonda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar tahlil qilinadi. Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim jarayoniga integratsiyasi o‘quv jarayonini individuallashtirish, ta’lim sifatini oshirish va pedagogik faoliyatni optimallashtirishga xizmat qilishi yoritilgan. Shu bilan birga, raqamli muhitda yuzaga keladigan axborot xavfsizligi, akademik halollik, ma’lumotlarning ishonchliligi bilan bog‘liq risklar kontekstida riskologik kompetentlikning ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim muhiti, sun’iy intellekt, pedagogik texnologiyalar, riskologik kompetentlik, pedagogik risklar, raqamlashtirish, axborot xavfsizligi.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогические возможности использования технологий искусственного интеллекта в цифровой образовательной среде и проблемы, которые могут возникнуть в этом процессе. Подчеркивается, что интеграция технологий искусственного интеллекта в образовательный процесс способствует индивидуализации обучения, повышению качества образования и оптимизации педагогической деятельности. Одновременно научно обосновывается важность рискологической компетентности в контексте рисков, связанных с информационной безопасностью, академической честностью и достоверностью данных в цифровой среде.

Ключевые слова: цифровая среда обучения, искусственный интеллект, педагогические технологии, рискологическая компетентность, педагогические риски, цифровизация, информационная безопасность.

Abstract. This article analyzes the pedagogical potential of using artificial intelligence technologies in a digital educational environment and the challenges that may arise in this process. It emphasizes that the integration of artificial intelligence technologies into the educational process facilitates the individualization of learning, improves the quality of education, and optimizes teaching. At the same time, the importance of risk competence is scientifically

substantiated in the context of risks associated with information security, academic integrity, and data reliability in the digital environment.

Key words: digital learning environment, artificial intelligence, pedagogical technologies, risk competence, pedagogical risks, digitalization, information security.

Hozirgi globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari ta’lim tizimida tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli texnologiyalar, xususan sun’iy intellekt tizimlari ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish, o‘quv jarayonini individuallashtirish hamda bilimlarni baholashning samarali mexanizmlarini yaratishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda.

Sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida ta’lim jarayonida katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish, o‘quvchilarning individual rivojlanish trayektoriyasini aniqlash hamda o‘qitish jarayonini optimallashtirish imkoniyati yaratilmoqda. Biroq ushbu texnologiyalarning ta’lim tizimiga joriy etilishi bilan bir qatorda yangi turdagi pedagogik, axborot va ijtimoiy risklar ham yuzaga kelmoqda.

Xususan, sun’iy intellektdan noto‘g‘ri foydalanish, akademik halollikning buzilishi, shaxsiy ma’lumotlarning himoyasi bilan bog‘liq muammolar hamda texnologik qaramlik kabi holatlar ta’lim jarayonida muhim muammolardan biri hisoblanadi. Shu sababli raqamli ta’lim muhitida faoliyat yuritayotgan pedagoglar va ta’lim oluvchilarda **riskologik kompetentlikni shakllantirish** zamonaviy pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

- raqamli ta’lim muhitida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan pedagogik va axborot risklari tizimli tahlil qilindi;
- ta’lim jarayonida sun’iy intellektdan samarali foydalanish uchun riskologik kompetentlikning mazmuni va tarkibiy komponentlari asoslab berildi;
-pedagog va ta’lim oluvchilarning raqamli ta’lim muhitida xavfsiz faoliyat yuritishini ta’minlashda riskologik kompetentlikning pedagogik ahamiyati yoritildi. Raqamli ta’lim muhitida riskologik kompetentlik quyidagi tarkibiy komponentlardan tashkil topadi:

1. **Axborot kompetensiyasi**
   - raqamli axborotni tanlash
   - axborotning ishonchliligini baholash
   - noto‘g‘ri axborotni aniqlash
2. **Texnologik kompetensiya**
   - sun’iy intellekt vositalaridan to‘g‘ri foydalanish
   - texnologik xavflarni aniqlash
   - raqamli vositalarni xavfsiz qo‘llash
3. **Analitik kompetensiya**
   - risklarni aniqlash
   - risklarni tahlil qilish
   - ehtimoliy oqibatlarni baholash
4. **Etik kompetensiya**
   - akademik halollikka rioya qilish
   - mualliflik huquqini hurmat qilish
   - shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish.

Sun’iy intellektdan foydalanishdagi pedagogik risklar

№	Risk turi	Mazmuni	Oldini olish choralari
1.	Axborot ishonchliligi riski	Sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan ma’lumotlarning har doim ham to‘g‘ri bo‘lmasligi	Axborotni bir nechta manbalar orqali tekshirish
2.	Akademik halollik riski	Talabalar tomonidan tayyor matn yoki topshiriqlarni sun’iy intellekt yordamida noqonuniy bajarish	Akademik halollik siyosatini kuchaytirish
3.	Texnologik qaramlik	O‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatining pasayishi	Sun’iy intellektdan yordamchi vosita

			sifatida foydalanish
4.	Shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi	Ta’lim platformalarida shaxsiy ma’lumotlarning tarqalish ehtimoli	Axborot xavfsizligi qoidalariga rioya qilish
5.	Pedagogik nazoratning kamayishi	O‘quv jarayonining avtomatlashtirilishi sabab pedagog rolini pasayishi	Pedagogik nazoratni saqlab qolish

Xulosa. Raqamli ta’lim muhitida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ta’lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Biroq ushbu jarayonda yuzaga keladigan risklarni hisobga olmasdan turib samarali natijaga erishish mumkin emas.

Shu bois, pedagog va ta’lim oluvchilarda riskologik kompetentlikni shakllantirish zarur. Bu esa raqamli muhitda xavfsiz, samarali va mas’uliyatli faoliyat yuritishni ta’minlaydi hamda ta’lim tizimining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. – Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari. – Toshkent, 2020.
3. UNESCO. *Artificial Intelligence in Education*. – Paris, 2019.
4. Stuart Russell, Peter Norvig. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. – Pearson, 2021.

PEDAGOGIK TADQIQOTLARDA METODOLOGIK MADANIYAT: SUN’IY INTELLEKT VA RAQAMLI TRANSFORMASIYA KONTEKSTIDA

O‘tamurodova Shohida Muhammadqulovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi dots., PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt (SI) rivojlangan davrda tadqiqotchi-pedagogning metodologik madaniyati masalalari tahlil qilinadi. Maqolada SI vositalaridan foydalanishda etik me’yorlar, ma’lumotlarni tahlil qilishda raqamli savodxonlik hamda tadqiqotning obektivligini ta’minlashda metodologik tayyorgarlikning o‘rni yoritilgan.

Kalit so‘zlar: metodologik madaniyat, sun’iy intellekt, pedagogik tadqiqot, raqamli texnologiyalar, Big Data, tadqiqot etikasi, gumanistik yondashuv.

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы методологической культуры педагога-исследователя в эпоху развития цифровых технологий и искусственного интеллекта (ИИ). Рассматриваются этические нормы использования инструментов ИИ, роль цифровой грамотности в анализе данных и значение методологической подготовки в обеспечении объективности педагогических исследований. Автор подчеркивает важность сохранения гуманистического подхода в условиях цифровой трансформации образования.

Ключевые слова: методологическая культура, искусственный интеллект, педагогическое исследование, цифровые технологии, Big Data, этика исследований, гуманистический подход.

Abstract: This article analyzes the issues of the methodological culture of a teacher-researcher in the era of digital technologies and artificial intelligence (AI). It examines the ethical norms of using AI tools, the role of digital literacy in data analysis, and the importance of methodological training in ensuring the objectivity of pedagogical research. The author emphasizes the significance of maintaining a humanistic approach in the context of the digital transformation of education.

Keywords: methodological culture, artificial intelligence, pedagogical research, digital technologies, Big Data, research ethics, humanistic approach.

Pedagogik tadqiqotlarning sifati bevosita tadqiqotchining metodologik madaniyatiga bog‘liq. Metodologik madaniyat - bu nafaqat metodlarni bilish, balki ta’limiy jarayonlarni tizimli

tahlil qilish, yangi bilimlarni etik va mantiqiy asosda yaratish qobiliyatidir. Bugungi kunda sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar kirib kelishi bilan ushbu madaniyatning mazmuni yangi qirralar bilan boyimoqda.

Raqamli texnologiyalar pedagogik tadqiqotlarda "Katta ma'lumotlar" (Big Data) bilan ishlash imkonini beradi. Biroq, metodologik madaniyat tadqiqotchidan ushbu ma'lumotlarni shunchaki yig'ishni emas, balki ularni gumanistik yondashuv asosida tahlil qilishni talab etadi. Gumanistik yondashuvda inson "tadqiqot obyekti" (masalan, shunchaki "respondent") hisoblanmaydi. U o'z tanlovi, irodasi va his-tuyg'ulariga ega bo'lgan sub'ektdir. Tadqiqotchi insonning qadr-qimmatini kamsitmasligi va uning manfaatlarini ilmiy natijalardan yuqori qo'yishi shart. Ushbu yondashuv uchun "obyektiv haqiqat"dan ko'ra insonning subyektiv kechinmalari muhimroq. Agar pedagogik tadqiqot o'tkazayotgan bo'lsangiz, sizni faqat o'quvchining olgan bahosi (miqdor) emas, balki uning o'sha jarayondagi hissiyotlari, o'ziga bo'lgan ishonchi va motivatsiyasi (sifat) ko'proq qiziqtiradi. Hamma narsa inson manfaati va uning rivojlanishi uchun xizmat qilishi kerak. Hamma narsa inson manfaati va uning rivojlanishi (antropotsentrizm) uchun xizmat qilishi kerak. Tadqiqotchi o'rganilayotgan shaxsning holatiga kirishi, uni tushunishga (impatiya) harakat qilishi lozim. Ma'lumot yig'ish bir tomonlama "so'roq" emas, balki o'zaro teng huquqli diologik muloqot shaklida bo'ladi. Insonni ayrim alohida sifatiga emas, balki unung yaxlit fazilatlarini o'rganishga qaratilgan bo'lishi lozim. Tadqiqotlar metodologiyasining qo'llanilishida, gumanistik yondashuvda ko'pincha insonning ichki dunyosini ochish uchun, shaxsning hayot yo'lini tahlil qilish orqali xulosalar chiqarish, chuqurlashtirilgan intervyu, insonning tabiiy muhitdagi o'zini tutishini o'rganish.uchun kuzatish metodlariga urg'u beriladi. Gumanistik yondashuv asosida tahlil qiluvchi tadqiqotchi madaniy jihatdan "Ushbu ma'lumotlar insonning rivojlanishiga qanday yordam beradi?", "Men xulosalarim bilan birovning shaxsiy chegaralarini buzmayapmanmi?", "Tahlilim qanchalik darajada insonparvarlik ruhida?"-degan savollarni o'ziga berishi kerak. Gumanistik yondashuv - bu shunchaki uslub emas, balki tadqiqotchining dunyoqarashidir. U ma'lumotlar ortida turgan tirik inson taqdirini ko'ra olishni o'rgatadi. Tadqiqotchi shaxsning hayotidagi muhim voqealarni (burilish nuqtalarini) o'rganish orqali jamiyatdagi o'zgarishlarni va shaxsning shakllanish qonuniyatlarini aniqlaydi.

Raqamli transformatsiya davrida metodologik madaniyat tadqiqotchini "texnik xatolar"dan va "ilmiy yuzakilik"dan himoya qiluvchi filtr vazifasini o'taydi. Sun'iy intellekt tadqiqotchining o'rnini bosa olmaydi, balki uning metodologik imkoniyatlarini kengaytiradi. Faqat yuksak metodologik madaniyatga ega bo'lgan pedagoggina raqamli texnologiyalardan ta'lim sifatini oshirish yo'lida samarali foydalana oladi.

Sun'iy intellekt (ChatGPT, Claude va boshqalar) ma'lumotlarni umumlashtirib berishi mumkin, lekin pedagogik voqelikning mohiyatini anglash va xulosalarni inson omili bilan bog'lash tadqiqotchining zimmasida qoladi. Metodologik madaniyatning eng muhim qismi - etik madaniyatdir. SI vositalaridan foydalanishda mualliflik, originallik, ma'lumotlarning ishonchliligi kabi muammolar yuzaga kelmoqda. SI tomonidan yaratilgan matnlardan foydalanishda ilmiy halollikni saqlashni saqlash masalasi yotadi. Sun'iy intellektni yordamchi vosita (instrument**)** sifatida qarash muhim. Ma'lumotlarning ishonchliligini SI algoritmlari keltirgan faktlarni metodologik tekshiruvdan (verifikatsiya) o'tkazish va iqtibos keltirilishi lozim.

Ilmiy halollikni saqlashning eng yaxshi yo'li - SI bergan ma'lumotga shubha bilan qarash va har bir jumlaga shaxsiy mas'uliyat bilan yondashishdir. Texnologiyalar subyektiv bo'lishi mumkinligini anglagan holda, xulosalarni tanqidiy baholash kerak. Raqamli texnologiyalar tadqiqotlar metodologiyasini boyitish vositasi sifatida qarash o'rinli hisoblanadi. Zamonaviy tadqiqotchining metodologik madaniyati raqamli vositalarni o'z tadqiqot dizayniga to'g'ri integratsiya qilishni o'z ichiga oladi:

Bugun tadqiqotlar metodologik madaniyatni rivojlantirishning yangi bosqichiga yuz tutdi. Tadqiqotchi-pedagog endi nafaqat nazariyotchi, balki "metodik dizayner" bo'lishi kerak. U texnologiyalarni qo'llashda pedagogik maqsadning texnik vositadan ustunligini ta'minlashi shart. Bu "Texnotsentrizm" (texnologiyaga sig'inish)dan qochib, "Pedotsentrizm" (bola/shaxs

manfaati)ga sodiq qolishni anglatadi. “Metodik dizayner” tushunchasi ilgari tadqiqotchi-pedagog faqat tayyor metodikani qo‘llovchi yoki nazariyani tushuntiruvchi shaxs edi. Bugun esa u arxitektor yoki dizayner kabi ish tutishi kerak. Tadqiqotchi-pedagogning “arxitektor” yoki “dizayner” kabi ish tutishi — bu shunchaki chiroyli mashg‘ulot tashkil etish emas, balki ta’lim jarayonini muhandislik aniqligi va ijodiy yondashuv bilan noldan loyihalashidir. Maktabgacha ta’lim va raqamli transformasiya kontekstida tadqiqotchi guruhdagi bolalarning raqamli ko‘nikmalari, diqqat darajasi va qiziqishlarini tahlil qiladi. Arxitektor bino qurishdan oldin yerning holatini o‘rganganidek, metodik dizayner ham SI yoki boshqa texnologiyani olib kirishdan oldin bolani o‘rganadi. Agar bolalar rasm chizishga qiziqsa, u “SI bilan rasm chizish” loyihasini dizayn qiladi. U shunchaki tayyor metodikani (masalan, “hamma rasm chizsin” degan buyruqni) qo‘llamaydi, balki har bir bolaning individual imkoniyatiga mos keladigan “ta’limiy trayektoriya” chizmasini yaratadi. Dizayner xonadagi har bir elementni ma’lum bir maqsad uchun joylashtiradi. Metodik dizayner ham raqamli va real dunyoni shunday birlashtiradiki, ular bir-birini inkor etmaydi. Tadqiqotchi bog‘cha xonasini shunday loyihalashtiradiki, u yerda ham “Raqamli zona” (planshet, interaktiv doska), ham “Tabiiy zona” (qum, suv, yog‘och o‘yinchoqlar) bo‘ladi. Bola planshetda (SI yordamida) bargning tuzilishini ko‘radi va darhol uni yonidagi stolda turgan tirik barg bilan solishtiradi. Bu yerda tadqiqotchi - texnologiya va tabiat o‘rtasidagi ko‘prik arxitektoridir. Agar tadqiqotchi shunchaki tayyor mashg‘ulot ishlanmasidan foydalansa, u - ijrochi**.** Agar u bolaning xususiyatidan kelib chiqib, raqamli vositalarni o‘ziga xos tarzda birlashtirib, yangi jarayon yaratsa, u - metodik dizaynerdir**.**

Zamonaviy metodologik madaniyat - bu yuksak texnologiyalar va yuksak insoniylik o‘rtasidagi oltin muvozanatni topishdir. Tadqiqotchi-pedagogning asosiy vazifasi - raqamli olamda “yo‘qolib qolish” emas, balki o‘sha olamni inson kamoloti uchun boshqara oladigan “metodik dizayner” bo‘lishdir. Tadqiqot madaniyati - bu fanda “nima qilish”ni emas, balki uni “qanday qilib to‘g‘ri va halol bajarish”ni belgilovchi ichki kompasdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. – Paris: UNESCO Publishing, 2021. – 44 p.
2. Xodjayev B.X. Umumta’lim maktabi o‘quvchilarida tarixiy tafakkurni shakllantirishning metodologik asoslari: Monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. – 192 b.
3. Xodjayev B., Choriyev A., Saliyeva Z. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. – Toshkent, 2018.
4. Xodjayev B. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. – Toshkent: Iqtisodiyot dunyosi, 2018. (Akbt Terdpi)
5. Yo‘ldoshev Q., Omonov H. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2015. – 202 b.

TURKIY XALQLAR BOLALAR ADABIYOTINI O‘RGANISH MUAMMO VA YECHIMLARI

Musayeva Shaxlo Kudratovna
Renessans ta’lim universiteti Filologiya kafedrasi dotsenti
E-mail: musayevasahlo81@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org:0009-0008-1160-5634

Annotatsiya: Ushbu maqolada turkiy xalqlar bolalar adabiyotini o‘rganishning dolzarb muammo va yechimlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada turkiy bolalar adabiyotining tarixiy ildizlari, zamonaviy holati, qiyosiy adabiyotshunoslik metodologiyasi,

tarjima muammolari hamda raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga tatbiq etilishi masalalari koʻrib chiqiladi. Tadqiqot turkiy tillar oilasiga mansub xalqlar — oʻzbek, qozoq, turk, qirgʻiz, ozarbayjon, turkman, tatar, boshqird, uygʻur va boshqa xalqlarning bolalarga moʻljallangan adabiy merosini qamrab oladi. Maqola filologiya, pedagogika va madaniyatshunoslik kesishmasida yotuvchi kompleks muammolarni hal etishga yoʻnaltirilgan.

Kalit soʻzlar: turkiy xalqlar adabiyoti, bolalar adabiyoti, qiyosiy adabiyotshunoslik, folklor, adabiy ta'lim, raqamli pedagogika, tarjima muammolari, milliy oʻziga xoslik.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the current problems and solutions in studying children's literature of Turkic peoples. The study covers the historical roots of Turkic children's literature, its modern state, comparative literary methodology, translation problems, and the application of digital technologies to the educational process. The research encompasses the literary heritage for children of peoples belonging to the Turkic language family — Uzbek, Kazakh, Turkish, Kyrgyz, Azerbaijani, Turkmen, Tatar, Bashkir, Uyghur and other peoples. The article is aimed at solving complex problems lying at the intersection of philology, pedagogy and cultural studies.

Keywords: Turkic peoples' literature, children's literature, comparative literary studies, folklore, literary education, digital pedagogy, translation problems, national identity.

> “Bolalar va yoshlarga maxsus fanlar, mamlakatimiz va jahon sivilizatsiyasi tarixini, xorijiy tillarni va zamonaviy ma’naviy kompyuter dasturlarini chuqur oʻrganish vazifalari hali sifatli toʻliq holda yechilgani yoʻq”.[28]
>
> **Shavkat Mirziyoyev**

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Turkiy xalqlar dunyoning turli mintaqalarida — Markaziy Osiyo, Kavkaz, Sibir, Volga boʻyi, Anadolu yarim oroli va Xitoyning shimoli-gʻarbiy hududlarida istiqomat qiladi. Bu xalqlarning umumiy turkiy ildizlarga ega boʻlgan bolalar adabiyoti bir necha ming yillik tarixga ega boʻlib, insoniyat ma'naviy merosining ajralmas qismini tashkil etadi. Soʻnggi yillarda mazkur adabiyotni tizimli va qiyosiy oʻrganish zaruriyati kun tartibiga keskin koʻtarildi.

Globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari bir tomondan milliy adabiyotlarni yangi texnologiyalar orqali keng ommaga yetkazish imkoniyatini bersa, ikkinchi tomondan an'anaviy adabiy qadriyatlarning siqib chiqarilishi xavfini tugʻdirmoqda.

Bugun shiddat bilan rivojlanib borayotgan texnika asrida yashayotganimiz hech birimizga sir emas, bu rivojlanish yosh avlodni tarbiyalashda ham turli usul va yoʻllardan foydalanishni talab etishi hayot haqiqatidir. Yoshlarni zamonaviy bilimlar bilan bir qatorda bobolarimiz oʻgitlaridan foydalanib tarbiyalash, yosh avlod ajdodlar oʻgiti bilan kamol topmogʻi, qadr topgan qadriyatlarimizni ardoqlamogʻi darkor. Bu borada adabiyotning, ya’niy badiiy adabiyotning oʻrni beqiyosdir.

ASOSIY QISM.(MAIN PART)

Badiiy adabiyot san’atning murakkab va serqirra turi boʻlib, insonda yuksak ma’naviyatni shakllantirishning eng ta’sirchan vositasidir. Insonning ismsiz tuygʻular, nozik kechinmalar, koʻz bilan koʻrib, quloq bilan eshitib, qoʻl bilan ushlab, til bilan totinib, burun bilan iskab boʻlmaydigan ruhiy holat jilvalarini faqat soʻz yordamida ifoda etish mumkin. Badiiy adabiyot san’atning

[28]Mirziyoyev Sh. M. 2017-2021 yillarda O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 5ta ustivor yo’nalishi bo’yicha harakatlar strategiyasini “Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturini o’rganish bo’yicha, Ilmiy – uslubiy Risola. –T.: “Ma’naviyat ”2017 y. 195- b.

boshqa turlaridan asosiy ish quroli va materiali so‘z ekanligi bilan ajralib turadi[29]. Bola tarbiyasida adabiyotning o‘rni beqiyos kuch hisoblanadi, zero, A.Qahhorning ta’biri bilan aytganda “Adabiyot atomdan kuchli, lekin uning kuchini o‘tin yorishga sarflamaslik kerak”[30]. Bu fikrlar naqadar purma’no, chunki bolani kitob o‘qishga undayapmiz, unga qanday kitob berishni ham o‘ylab ko‘rmog‘imiz lozim. Kichkintoylar uchun yoziladigan har qanday badiiy asar ularning yosh xususiyatlariga, saviyalariga mos, yosh kitobxonlar qalbida o‘y fikrlar uyg‘otadigan, yorqin obrazlarga boy, yuksak g‘oyalarga, ulkan va porloq ishlarga ilhomlantiradigan bo‘lishi zarur. Eng muhimi, mavzular tushunarli, sodda va qiziqarli tilda ifodalanishi kerak. Bolalar adabiyoti yoshlarni iymon-e'tiqodli kishilar qilib, vatanga muhabbat ruhida tarbiyalashda davrimizning qudratli qurolidir. Bolalar yozuvchilarining eng yaxshi kitoblarida yosh avlodning hayotga to‘g‘ri munosabatda bo‘lishga o‘rgatadi, ona-diyorimizga, mehnatga muhabbat, zamonamizga sadoqat ruhida tarbiyalaydi, ularni yurtimizning munosib farzandlari bo‘lishga chaqiradi. Bugungi kunda bolalar adabiyotini tahlil qilish, uning ochilmagan jihatlarini kuzatish, bolalarning ruhiy olamini shakllantiradigan asarlarni bolalar bilan birga o‘qishda ayrim muammolarga duch kelishimiz mumkin. Bolalarni har tomonlama rivojlantirish uchun nafaqat o‘zbek bolalar adabiyotini, balki qardosh va chet el bolalar adabiyotini ham o‘rgatishimiz lozim. Sharl Perro, Aka-uka Grimmlar, Andersen, A.S.Pushkin, N.A. Nekrasov kabi jahon adabiyotining buyuk siymolarini e’tirof etmasak bo‘lmaydi.

Ularning «Shoh Saltan haqida ertak», «O‘lik malika va yetti bahodir haqida ertak”, “Qizil shapkacha”, “Qor malikasi” asarlariga ishlangan multfilm va kinolari haftada bir marotaba televideniyeda qo‘yiladi, ko‘rishimiz mumkin. Bu adiblarning ertak, doston pyesalari kirib bormagan xonadon topilmasa kerak, chunki, bu asarlar asosida multfilm, kino film yaratilgan bo‘lib, televideniyelarimizda qayta-qayta qo‘yiladi, bolalarimiz bu ertaklarini o‘z xalqimiz adabiyoti singari o‘qib, ko‘rib o‘rganmoqda, ammo o‘zimizning qardosh xalqlar adabiyoti; qoraqalpoq, qirg‘iz, turkman, tojiklar adabiyotini o‘qib o‘rganish uchun manba yetarli darajada emas. Abayning “Boy bolasi va kambag‘al bolasi”, “Sho‘rlik qozog‘im”, “Manas”, “Qirq qiz”, “Gulu Bulbul”, “Xo‘jamberdi” kabi dostonlar haqida bolajonlarimiz emas, balki katta yoshdagi kitobxonlarimizning ham ba’zilari o‘qib o‘rganmagan. Qardosh xalqlarimizning asarlariga ishlangan kino film, sahna asarlari televideniyelarimizda ham qayta-qayta qo‘yilmaydi. Shu bois, o‘zimizga qardosh xalqlarning urf-odati, o‘zbeklar bilan deyarli bir xil insonlarning ma’naviy mulki bilan tanishtirish har birimizning burchimiz. Biz bu bilan bolalarimiz chet el adabiyotini o‘qimasin, yoki ertagini ko‘rish mumkin emas degan fikrdan yiroqdamiz, faqatgina so‘z boshida adabiyot insonni kamolotga yetaklaydi, milliy mafkurani o‘stiradi deb fikr bildirdik. Fikrimizning isboti o‘laroq o‘zbek xalqining mentalitetiga yaqin qardosh xalqlarimiz adabiyotiga ko‘proq yondashsak va Abay, Ibrohim Yusipov, To‘labbergan Qayibberganov, Saidiy, Kotibiy, Miskin Qilich kabi adiblarimizning asarlari bilan kitobxonlarimizni tanishtirsak. Qardosh xalqlar adabiyotini ko‘proq o‘qitish o‘sib kelayotgan avlodni milliy mafkura asosida tarbiyalashda ancha yengillikka erishgan bo‘lamiz. Bu esa, yosh avlod qalbida qardosh xalq adabiyotiga mehr urug‘ini qadab, do‘stlik, qon-qardoshlik an’anasini kamol toptirishimizda asos bo‘ladi.

Muammoning dolzarbligi shundaki, turkiy xalqlar bolalar adabiyotini o‘rganuvchi yagona ilmiy markaz, umumiy bibliografik bazalar va standartlashtirilgan o‘quv dasturlari mavjud emas. Har bir mamlakat o‘z milliy adabiyotini alohida tadqiq etadi, qiyosiy va komparativ tahlil esa hanuz etarlicha rivojlanmagan.

[29].Мусаева Ш.Қ, Мусаева Н.Қ.Адабиётшунослик ва таржимашуносликнинг долзарб муаммолари: адабий жарён, қиёсий адабиётшунослик, услубшунослик ва тилшунослик масалалари мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси материаллари Тўплами. Бухоро – 2019.Б-125

[30] Носир Фозилов Устоз сўз латанда... Митти ҳангомалар, адабиёт ҳақида фикрлар, воқеий ҳикояла. «ШАРҚ» ТОШКЕНТ – 2007.Б-28.

TAHLIL VA NATIJALAR (ANALYSIS AND RESULTS)

Turkiy xalqlar bolalar adabiyotining tarixiy ildizlari bolalar adabiyotining asosi og‘zaki xalq ijodi — folklorda yotadi. Alpomish, Manas, Go‘ro‘g‘li, Dada Qo‘rqut kabi eposlar faqat kattalar uchun emas, avloddan avlodga o‘tib keladigan tarbiyaviy matnlar sifatida ham qaralishi kerak. "Dada Qo‘rqut kitobi" (taxminan IX–XII asrlar) o‘g‘uz turkiylarining dunyoqarashini, oilaviy qadriyatlarini va bola tarbiyasiga bo‘lgan munosabatini yorqin aks ettiradi (Ergin, 1958; Bartold, 1897)[31].

XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida turkiy dunyoda jadidchilik harakati g‘oyalari tarqaldi. Ismoil G‘aspirali (Qrim), Abdulla Avloniy (O‘zbekiston), Abdulla Tuqay (Tatariston), Mirzo Fatali Oxundov (Ozarbayjon) kabi mutafakkirlar milliy til va adabiyotni rivojlantirish, yangi maktablar ochish orqali bolalar ma'rifatini yuksaltirishga intildilar. Bu davrda bolalarga mo‘ljallangan darsliklar, she'riy to‘plamlar va nasriy asarlar jadal sur'atda yaratila boshladi

QIYOSIY TAHLIL (COMPARATIVE ANALYSIS).

O‘zbek bolalar adabiyoti

O‘zbek bolalar adabiyoti boy an'analarga ega. Abdulla Oripov, Shukur Xolmirzayev, Anvar Obidjon, Quddus Muhammadiy, Xudoyberdi To‘xtaboyev kabi so‘z ustalari bolalarga atab ko‘plab asarlar yaratishgan. "Zumrad va Qimmat", "Tohir va Zuhra", "Alpomish" kabi xalq ertaklari va dostonlar bolalar kitobxonligining asosini tashkil etadi[32]. Lekin zamonaviy raqamli muhitda o‘zbek bolalar adabiyotining elektron resurslari hali ham yetarli darajada rivojlanmagan.

Qozoq bolalar adabiyoti

Qozoq bolalar adabiyotida Abay Qo‘nanboyevning she'riy merosi alohida o‘rin tutadi. Tinishtikbek Abdihakimov, Janibek Kijakov va boshqa zamonaviy qozoq yozuvchilari bolalar uchun faol ijod qilmoqda. Qozog‘istonda bolalar adabiyotini o‘rganish va targ‘ib qilish bo‘yicha davlat dasturlari mavjud bo‘lib, "Balalarga arnalg‘an" jurnali kabi maxsus nashrlar faoliyat ko‘rsatmoqda[33].

Turk bolalar adabiyoti

Turk bolalar adabiyoti Yevropa va turkiy an'analarning uyg‘unlashuvi asosida rivojlangan. Nasriddin Xo‘ja latifalaridan tortib zamonaviy Orhan Pamuk asarlarigacha bo‘lgan keng spektrda bolalar adabiyoti namunalari mavjud. Turk nashriyotlari bolalar kitoblarini chop etishda yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi. Leyla Tekin, Muzaffer Izgig kabi yozuvchilar jahon bolalar adabiyotida ham tanilgan .

Qirg‘iz, ozarbayjon va boshqa turkiy xalqlar adabiyoti

Qirg‘iz bolalar adabiyotida "Manas" eposi asosida yozilgan adaptatsiyalar muhim o‘rin egallaydi. Chingiz Aytmatovning asarlari esa faqat qirg‘iz emas, balki butun turkiy dunyoning faxriga aylangan. Ozarbayjon bolalar adabiyotida Mirza Fatali Oxundov, Jalil Mammadquluzoda an'analari davom ettirilmoqda. Tatar, boshqird, uyg‘ur va turkman bolalar adabiyotlari ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ularni qiyosiy o‘rganish zarurati mavjud.

MUAMMO VA YECHIMLAR(PROBLEMS AND SOLUTIONS)

Birinchi va eng asosiy muammo — yagona qiyosiy metodologiyaning yo‘qligi. Har bir mamlakat o‘z milliy adabiyotini o‘z mezonlari bilan o‘rganadi. Bundan tashqari, bolalar adabiyotining fanlararo tabiati (adabiyotshunoslik, pedagogika, psixologiya, madaniyatshunoslik, lingvistika) uni o‘rganishda murakkabliklar tug‘diradi. Komparativistika metodologiyasi turkiy xalqlar adabiyotiga yetarlicha qo‘llanilmagan.

Ikkinchi metodologik muammo — tarixiy va zamonaviy matnlarni o‘rganishda birlamchi manbalar bilan ishlashning qiyinligi. Ko‘pgina qadimiy turkiy qo‘lyozmalar hali to‘liq tanqidiy

---

[31] Oripov D.R. “Dada Qo‘rqut” Va “O‘g‘uznoma” kitobiy eposlarining qiyosiy tahlili. Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD). Dissertatsiyasi.Toshkent.2024.

[32] Mirzayev, T. (2002). O'zbek bolalar folklorining janrlar tizimi. Toshkent: Fan. Sobirov, A. (2018). O'zbek bolalar adabiyotining rivojlanish bosqichlari. Toshkent: Yangi asr avlodi.

[33] Ауэзов, М. (1979). Абай. Алма-Ата: Жазушй. Қозоқ тилидаги болалар адабиёти ҳақида.

nashrga tayyorlanmagan. O‘rta Osiyo, Kavkaz va Sibir arxivlarida saqlanayotgan ko‘plab bolalarga oid matnlar ilmiy muomalaga kiritilmagan[34].

Turkiy xalqlar bolalar adabiyotini o‘zaro tarjima qilishda bir qancha to‘siqlarga uchragan tarjimashunoslar qardosh xalqlar adabiyotiga zaruriyat sifatida qaramasligi. Qozoq adabiyotidan sermahsul tarjimalarni qilgan Mirtemir va Nosir Fozilov kabi otaxon adabiyotshunoslarimizning yo‘qligi.

Shuningdek, turkiy bolalar adabiyotini Yevropa tillariga tarjima qilish ham kam o‘rganilgan soha hisoblanadi. Ko‘pchilik asarlar tarjima qilinmagan va shu sababli jahon kitobxonlariga noma'lum. Bu esa turkiy madaniyatning global miqyosda yetarlicha ifodalanmasligi muammosini keltirib chiqaradi.

Ko‘plab nodir turkiy bolalar adabiyoti namunalari faqat qog‘oz shaklida saqlanmoqda va ular yo‘q bo‘lib ketish xavfi ostida. Raqamlashtirish loyihalari ko‘pincha moliyaviy va texnik resurslar yetishmovchiligi tufayli sekin amalga oshirilmoqda. Bundan tashqari, raqamlashtirilgan matnlarning ochiq kirish imkoniyati cheklangan bo‘lib, bu tadqiqotchilar va o‘quvchilar uchun qiyinchilik tug‘diradi.

Turkiy xalqlar bolalar adabiyotini o‘qitishda o‘quv dasturlari va darsliklar ko‘pincha eskirgan yoki yetarli darajada yangilanmagan. Universitetlarda qiyosiy turkiy bolalar adabiyotiga oid maxsus kurslar juda kam o‘qitiladi. Maktab dasturlarida esa qo‘shni turkiy xalqlar adabiyoti deyarli o‘rganilmaydi. Bu vaziyat turkiy xalqlar o‘rtasidagi madaniy aloqalarning susayishiga olib keladi[35].

Ba'zi turkiy xalqlarning adabiy merosi siyosiy sabablar tufayli yetarli e'tibordan mahrum bo‘lgan. Masalan, uyg‘ur bolalar adabiyoti siyosiy vaziyat tufayli tadqiqotchilar uchun qiyin mavzuga aylangan. Qrim tatarlarining adabiy merosi surgunlik yillarida katta qismi yo‘qolgan. Shu kabi ijtimoiy-siyosiy omillar turkiy bolalar adabiyotini to‘liq va obyektiv o‘rganishga to‘sqinlik qiladi.

TAKLIF VA MULOHAZALAR (CONCLUSION/RECOMMENDATIONS).

Muammoning asosiy yechimlaridan biri barcha turkiy xalqlar bolalar adabiyotini o‘z ichiga oladigan yagona elektron kutubxona va ilmiy markaz tashkil etishdir. Bu markazda barcha turkiy tillar uchun qidirish imkoniyatiga ega bo‘lgan, erkin kirish (open access) tamoyiliga asoslangan raqamli arxiv yaratilishi zarur. Türk Dünyası Çocuk Edebiyatı kabi xalqaro loyihalar ushbu yo‘nalishda dastlabki qadamlar sifatida qaralishi mumkin.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar turkiy bolalar adabiyotini o‘rganish va targ‘ib qilishda keng qo‘llanilishi kerak. Shu sababli quyidagi yo‘nalishlar muhim hisoblanadi: birinchidan, turkiy bolalar adabiyoti asarlarini ovozli kitob (audiobook) va interaktiv elektron kitob sifatida tayyorlash; ikkinchidan, maktab o‘quvchilari uchun ilovalar va o‘yin asosidagi o‘quv platformalarini yaratish; uchinchidan, sun’iy intellekt yordamida qadimiy matnlarni tanib olish va transkripsiya qilish; to‘rtinchidan, onlayn kurslar va vebinarlar orqali o‘qituvchilar malakasini oshirish.

Uchinchidan, turkiy xalqlar bolalar adabiyotini o‘zaro tarjima qilish bo‘yicha maxsus dastur ishlab chiqish zarur. Bu dastur doirasida professional tarjimonlar tayyorlash, tarjima qo‘llanmalari yaratish va tarjima loyihalarini moliyalashtirish ko‘zda tutilishi lozim. Shuningdek, turkiy bolalar adabiyotini Yevropa va Osiyo tillariga tarjima qilishni rag‘batlantirish uchun xalqaro mukofotlar va grantlar joriy qilish tavsiya etiladi.

---

[34]Кононов, А.Н. (1958). Грамматика современного узбекского литературного язйка. Москва: АН СССР.

[35] Толстой, И. (2019). Детская литература тюркскихҳ народов. Москва: Наука. Qodirov, P. (2020). O'zbek bolalar adabiyotini o'qitish metodikasi. Toshkent: TDPU.

Ta'lim tizimida alohida islohotlarni amalga oshirish lozim. Maktab va universitetlarda turkiy xalqlar bolalar adabiyotini o‘qitish darajasini ko‘tarish uchun quyidagilar zarur: barcha turkiy davlatlar universitetlari o‘rtasida ta'lim hamkorligi o‘rnatish; maktab dasturlariga qo‘shni turkiy xalqlar adabiyotidan namunalar kiritish; o‘qituvchilar uchun qo‘llanmalar va metodologik materiallar tayyorlash; turli yoshdagi o‘quvchilar uchun annotatsiyalangan adabiy to‘plamlar nashr etish zarur deb hisoblaymiz.[36]

XULOSA(CONCLUSION)

Turkiy xalqlar bolalar adabiyoti insoniyatning eng boy va rang-barang madaniy meroslaridan birini tashkil etadi. Ushbu adabiyotni to‘liq va tizimli o‘rganish nafaqat alohida xalqlar manfaatiga, balki butun turkiy sivilizatsiyaning va umumbashariy madaniyatning rivojlanishiga xizmat qiladi. Ijtimoiy-siyosiy muammolar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo‘lib, ularni hal etishda kompleks yondashuv zarur. Umumturkiy ilmiy markaz tashkil etish, qiyosiy metodologiyani rivojlantirish, raqamli texnologiyalardan foydalanish va ta'lim tizimini isloh qilish — bular muammoni hal etishning asosiy yo‘nalishlari hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirzeyoyev Sh. M. 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 5ta ustivor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasini “Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturini o‘rganish bo‘yicha, Ilmiy – uslubiy risola. –T.: “Ma’naviyat ”2017 y. 195- b.
2. Ауэзов, М. Абай. Алма-Ата: (1979). Жазушй. Қозоқ тилидаги болалар адабиёти ҳақида.
3. Dzhaksybekov, B. Qazaq balalary adebiyeti tarihy. Almaty: (2015). Bilim.
4. Кононов, А.Н. Грамматика современного узбекского литературного язйка. Москва: (1958). АН СССР.
5. Mirzayev, T. O‘zbek bolalar folklorining janrlar tizimi. Toshkent: (2002). Fan.
6. Мусаева Ш.Қ, Мусаева Н.Қ.Адабиётшунослик ва таржимашуносликнинг долзарб муаммолари: адабий жарён, қиёсий адабиётшунослик, услубшунослик ва тилшунослик масалалари мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси материаллари Тўплами. Бухоро – 2019.Б-125.
7. Носир Фозилов Устоз сўз лаганда... Митти ҳангомалар, адабиёт ҳақида фикрлар, воқеий ҳикоялар. «ШАРҚ» Тошкент – 2007.Б-28.
8. Nazarov, B. Zamonaviy bolalar adabiyotida milliy qadriyatlar. Samarqand: (2021). SamDU nashriyoti.
9. Nag'matov, N. O'rta asrlar o'zbek adabiyoti. Toshkent: (1991). O'qituvchi.
10. Nikolajeva, M. (1996). Children's Literature Comes of Age. New York: Garland.
11. Oripov D.R. “Dada Qo‘rqut” Va “O‘g‘uznoma” kitobiy eposlarining qiyosiy tahlili. Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD). Dissertatsiyasi.Toshkent.2024.B-47.
12. Qodirov, P. O‘zbek bolalar adabiyotini o‘qitish metodikasi. Toshkent: (2020). TDPU.
13. Sobirov, A. O‘zbek bolalar adabiyotining rivojlanish bosqichlari. Toshkent: (2018). Yangi asr avlodi.B-76

[36] Qodirov, P. (2020). O'zbek bolalar adabiyotini o'qitish metodikasi. Toshkent: TDPU. Nazarov, B. (2021). Zamonaviy bolalar adabiyotida milliy qadriyatlar. Samarqand: SamDU nashriyoti.

NAVROʻZ VA MASLENITSA BAYRAM QOʻSHIQLARINING GENEZISI

Raxmonova Roza Panteleyevna
Oʻzbekiston, Renessans universiteti filologiya kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Insoniyat tarixida bayramlar xalqning dunyoqarashi, mehnat jarayoni, tabiat hodisalari va diniy eʼtiqodlari bilan bevosita bogʻliq boʻlib shakllangan. Shu jihatdan Navroʻz (fors-tojikcha “yangi kun”) va Maslenitsa (slavyan xalqlari orasidagi qadimiy bahorgi bayram) singari marosimlar qadimiy dunyoqarash va agrar madaniyatning mushtarak ildizlariga ega. Har ikkala bayramda xalq ogʻzaki ijodining turli janrlari — ertak,afsona, qoʻshiq, oʻlan, maqol, kabi shakllar alohida ahamiyat kasb etgan. Ayniqsa, marosim qoʻshiqlari bunday bayramlarning eng muhim poetik va semantik qatlamidir.Ushbu maqolada Navroʻz va Maslenitsa bayram qoʻshiqlarining genezisi — yaʼni ularning kelib chiqishi, vazifasi va badiiy xususiyatlari qiyosiy folkloristik nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

Аннотация: В истории человечества праздники формировались в непосредственной связи с мировоззрением народа, трудовым процессом, природными явлениями и религиозными верованиями. В этом отношении такие обряды, как Навруз (персидско-таджикское "новый день") и Масленица (древний весенний праздник у славянских народов), имеют общие корни древнего мировоззрения и аграрной культуры. В обоих праздниках особое значение имели различные жанры устного народного творчества – сказка, легенды, песня, улан, пословица. В частности, обрядовые песни являются важнейшим поэтическим и семантическим слоем таких праздников.В данной статье с сравнительно-фольклористической точки зрения анализируется генезис праздничных песен Навруза и Масленицы — то есть их происхождение, функциональное назначение и художественные особенности.

Abstract: Throughout human history, holidays have formed in direct connection with the people's worldview, labor process, natural phenomena, and religious beliefs. In this regard, rituals such as Nauryz (Persian-Tajik for "new day") and Maslenitsa (an ancient spring holiday among Slavic peoples) share common roots in the ancient worldview and agrarian culture. In both holidays, various genres of oral folk art—song, ulan, proverb, and fairy tale—had a special significance. In particular, ritual songs are the most important poetic and semantic layer of such holidays.This article analyzes the genesis of Navruz and Maslenitsa holiday songs—that is, their origin, functional purpose, and artistic features—from a comparative-folkloristic perspective.

Oʻzbek xalqining marosim folklori benazir nomoddiy madaniy meros namunasi boʻlishi bilan bir qatorda, yosh avlodning badiiy-estetik didini oʻstirish hamda millatning maʼnaviy birligini taʼminlashga xazmat qilishi bilan ham xarakterlanadi [M.Bekmurodov, A.Umarov, U.Qoraboev, Z.Haydarov 1].

Navroʻz bayramining tarixiy ildizlari zardushtiylik davridan boshlangan va Avesto matnlarida ifodalangan “yil boshining yangilanishi” marosimlariga borib taqaladi. Bu bayram dastlab quyoshning bahorgi tengkunlikdagi qaytishini nishonlash uchun shakllangan va hozirgi davrda yangi maʼnaviy mazmun kasb etgan. Navroʻzning asosiy ildizlari qadimiy turkiy, forsiy va oʻzbek madaniyatlarida ham keng tarqalgan boʻlib, tabiat bilan bogʻliqlik, yangilanish va hosilga tayyorgarlik borib taqaladi.

Navroʻz bayrami qoʻshiqlari milliy madaniyat va folklor sohasida keng tadqiq qilinadigan mavzulardan biridir. Ushbu sohada bir qancha olimlar, folklorshunoslar va etnograflar oʻz ilmiy izlanishlarini amalga oshirganlar. Ularning asarlarida Navroʻz qoʻshiqlari, marosimlarining tarixiy ildizlari, poetikasi va funksional vazifalari haqida chuqur fikrlar bayon etilgan.

Navroʻz qoʻshiqlari asosan quyidagi gʻoyalarni ifodalaydi:

Tabiatning uygʻonishi va hosildorlik;

Ezgulikning yovuzlik ustidan gʻalabasi (Ahriman–Ahuramazda antagonizmi bilan bogʻliq mifologik qatlam);

Yangi kun, yilga poklik, insof, baraka bilan kirish g‘oyasi.
Poetika va obrazlar tizimi
Folklor namunalarida “Yangi kun keldi, ko‘klam kirib keldi”,
“Gul ochildi, bog‘lar kuldi”
kabi obrazli misralar uchraydi. Qo‘shiqlarda tabiat obrazlari antropomorfik tarzda jonlantiriladi:“Oy keldi, quyosh keldi, Navro‘z bilan gul keldi...”
Ushbu sintez — kosmogonik (dunyo yangilanishi) va agrar (hosilga tayyorgarlik) g‘oyalarining uyg‘unlashuvini aks ettiradi. Bu obrazlar xalqning dunyoqarashining qudratli ifodasi bo‘lib, yangi yil va yangi hosil uchun umid va ehtiroslarni uyg‘otadi.

Navro‘z qo‘shiqlarining ijtimoiy vazifasi azaldan Navro‘z qo‘shiqlari yoshlarni, ayniqsa qizlar va yigitlarni marosim faoliyatiga jalb etgan. “Navro‘z kirganini e’lon qilish, oq fotiha so‘rash, uyma uy yurib tilak aytish, qo‘shiqlar bilan o‘zaro mehrni ifoda etish — bularning barchasi xalqni birlashtiruvchi kommunikativ tizimni hosil qilgan.
Maslenitsa bayram qo‘shiqlarining genezisi ko’rib chiqqanimizda ularning tarixiy kontekstida Maslenitsa — slavyan xakqlari orasidagi qadimiy bahorgi quyosh bayrami sifatida saqlanib qolgan. Uning ildizlari qadimgi quyosh kulti va hosil tsiklini kutib olish marosimlariga borib taqaladi. Bu bayram asosan qishning yakuniy bosqichini bildiradi va bahor bilan qish o‘rtasidagi kurashni ifodalaydi.

Maslenitsa davomida aytiladigan qo‘shiqlar — “масляничные песни” — xalqning quyoshni, issiq havoni, hosildorlikni chaqiruvchi, shodiyona va hazil aralash qo‘shiqlaridir. Ularning ko‘pchiligi ritmik tuzilishda bo‘lib, bayan, balalaika yoki ovoz bilan ijro etiladi.

Maslenitsa qo‘shiqlarida poetika va ramzlar asosan quyosh, ot, Maslenitsa timsoli Morena, blini obrazlari semantik markazni tashkil etadi. Quyoshning dumaloq shakli bilan blin tenglashtiriladi — “quyoshni yeyish” odati quyosh kuchini o’ziga singdirish marosimiy ma’noga ega.

Qo‘shiqlarda tez-tez quyidagi ramzlar uchraydi:

Quyosh — hayot, nur, issiqlik manbai;

Ot — kuch, harakat, bahorning xabarchisi;

Blin —quyosh, hosildorlik va baraka belgisi.

Maslenitsa qo‘shiqlari ko‘pincha quyidagi she’riy formulani o‘z ichiga oladi:

“Maslenitsa! Bizga mehmon bo‘l,

Quyoshni olib kel, sovuqni hayda!”

Bu orqali xalq tabiat jarayonlarini antropomorfizatsiya qilib, qish bilan bahor kurashini teatr shaklida ifodalaydi.

Maslenitsa bayram qo‘shiqlari ijtimoiy rollarga ajralgan — ayollar chorvadorlarga yoki dehqonlarga xos qo‘shiqlar aytgan, erkaklar esa o‘yin va hazil-gulduraz musobaqalarda kuylagan. Qo‘shiqlar xalqning emotsional energiyasini chiqarish, yil faslini almashtirishga “psixologik tayyarlik” vazifasini bajargan.

Qiyosiy tahlil: Navro‘z va Maslenitsa qo‘shiqlari

Navro‘z qo‘shiqlari Zardushtiylik, agrar tsikl Bahor, hosil, yangilanish

Quyosh, iliqlik, qish bilan bahor kurashi

Maslenitsa qo‘shiqlari , quyosh kulti Tabiat bilan bog‘liqlik

Asosiy ramzlar Quyosh, suv, giyoh, gul, toza yer Quyosh, ot, blin, Maslenitsa timsoli

Yetakchi g‘oya Ezgulik, poklik, yangi yil Xayrlashuv, quvonch, yangilanish

Tabiat uyg‘onishini ilinj qilish Qishdan qutulish va issiqlikni chaqirish

Har ikkala madaniyatda ko‘rinadiki, marosim qo‘shiqlari arxaik insonning tabiat bilan muloqot vositasi bo‘lgan. Ular mifologik va ijtimoiy qatlamlarning mushtarak nuqtasida shakllangan sinxretik hodisalardir.

Marosim qo‘shiqlarining badiiy va musiqiy xususiyatlari:

Shakl jihatidan — qisqa, ritmik, takroriy, qafiyadosh iboralar ustun (“keldi bahor, keldi navro‘z”, “Maslenitsa, yurib kel”);

Ijro usuli — xorovod tarzida, jamoaviy kuylash, ba’zan raqs bilan birga;

Melodik xususiyat — tor diapazonli, tabiiy ohangli, qadimiy pentatonika izlari;

Kompozitsiya — kirish (chaqiriq), asosiy qism (duo, tilak, da’vat), yakun (baraka, xayrlik).

Bu umumiy struktura ularning jamoaviy marosim tabiatidan kelib chiqqan universal modellarini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, har ikki tizimda qo‘shiq semiotik akt sifatida marosimni ma’naviylashtiradi — u oddiy qo‘shiq emas, balki tabiat bilan muloqot vositasidir.

Xulosa.Hozirgi vaqtda Navro‘z va Maslenitsa bayram qo‘shiqlari genezisi bilan bog‘liq ilmiy izlanishlar davom etmoqda. Asosiy olimlar bu mavzuda folklor, etnografiya va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan chuqur tahlil olib bormoqdalar. Ularning asarlarida Navro‘z qo‘shiqlari milliy tarix va madaniyatning muhim qismi sifatida qaraladi va xalqning dunyoqarashini, diniy-axloqiy qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim ma’naviy meros sifatida baholanadi. Qo‘shiqlar o‘z milliy kontekstida shakllangan bo‘lsa-da, ularning genezisi umumiy arxaik dunyoqarashga borib taqaladi. Ular insonning tabiat bilan uyg‘un yashash, yangilanish va hayotni davom ettirish haqidagi dastlabki diniy-falsafiy qarashlarini aks ettiradi. Bu qo‘shiqlar bugungi kunda ham madaniy meros belgisi sifatida yashab kelmoqda. Zamonaviy sahna ijodiyotida ularning melodik va semantik unsurlari qayta talqin qilinib, xalqning tarixiy estetik tafakkurini davom ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Raxmonova R.P. O’zbek xaiq marosim folklori. “Ijtimoiy bilimlar va texnik-muxandislik turk dunyosi” Xalqaro simpozium to’plami Toshkent. 5-6 may, 2025 y 867-873 b www.conference.renessans-edu.uz
2. Raxmonova R.P. Voprosi istorii razvitiya uzbekskogo folklora. Toshkent Til va adabiyot.uz. 2024 y 2-son 133-135 bb https://oak.uz/pages/4802
3. Raxmonova R. P. Svadebniye obryadi uzbekskogo naroda. Materiali mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferensii. Xujand 19 dekabr 2024 g 658-662 b
4. M.Bekmurodov, A.Umarov, U.Qoraboev, Z.Haydarov “Ijtimoiy-madaniy faoliyat tarixi,nazariyasi va uslubiyati”. Toshkent. “Ma’naviyat”. 2016.
5. Veselovskiy, A.N. Istoricheskaya poetika. – M.: Academia, 1989.
6. Ivanov V. V. va Toporov V. N. Issledovaniya v oblasti slavyanskix drevnostey. Moskva: Nauka, 1974.

TA’LIM JARAYONIDA MIKRO EKSPERIMENTLARNI QO‘LLASHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Davlatova Ra’no Haydarovna
Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi mudiri, prof.
Teshayeva Gulasal Suvon qizi
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi 1- bosqich magistranti

Annotatsiya: mazkur maqolada maktabgacha ta’lim jarayonida mikro eksperimentlardan foydalanishning nazariy asoslari va pedagogik ahamiyati yoritilgan. Mikro eksperimentlarning bolalarning bilish faoliyatini rivojlantirishdagi o‘rni, ularning tafakkur, kuzatuvchanlik va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada zamonaviy ta’limda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellect imkoniyatlari bilan mikro eksperimentlarni integratsiya qilish masalalari mo‘rib chiqilgan. Xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy qarashlari asosida ushbu metodning samaradorligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: mikro eksperiment, maktabgacha ta’lim, pedagogik texnologiya, bilish faoliyati, mustaqil fikrlash, ekologik tarbiya, tajriba metodi, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellect, innovatsion yondashuv.

Annotation: this article discusses the theoretical foundations and pedagogikal significance of using micro-experiments in preschool education. It analyzes the role of micro-experiments in developing children's cognitive activity, as well as their importance in fostering thinking, observation skills, and independent reasoning abilities. The article also examines the integration of micro-experiments with digital technologies and artificial intelligence in modern education. Based on the scientific views of foreign and local scholars, the effectiveness of this method is substantiated.

Keywords: micro-experiment, preschool education, pedagogikal technologies, cognitive activity, independent thinking, environmental education, experimental method, digital technologies, artificial intelligence, innovative approach.

Аннотации: в данной статье освещены теоретические основы и педагогическое значение использования микроэкспериментов в процессе дошкольного образования. Проанализирована роль микроэкспериментов в развитии познавательной активности детей, а также их значение в формировании мышления, наблюдательности и навыков самостоятельного мышления. Кроме того, в статье рассмотрены вопросы интеграции микроэкспериментов с возможностями цифровых технологий и искусственного интеллекта в современном образовании. На основе научных взглядов зарубежных и отечественных ученых обоснована эффективность данного метода.

Ключие слова: микроэксперимент, дошкольное образование, педагогические технологии, познавательная деятельность, самостоятельное мышление, экологическое воспитание, метод эксперимента, цифровые технологии, искусственный интеллект, инновационный подход.

Jahonda va bugungi kunda ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlar keng joriy etilib, ayniqsa maktabgacha ta’lim jarayonida bolalarning bilish faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan metodlar muhim ahamiyat kasb etmoqda.Shu nuqtai nazardan, mikro eksperimentlar (kichik tajribalar) bolalarda tafakkur, kuzatuvchanlik va mustaqil fikrlashni shakllantirishda samarali pedagogik vosita sifatida qo‘llanilmoqda. Maktabgacha ta’lim tizimida zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish, jumladan mikro eksperimentlar orqali bolalarning bilish faoliyatini rivojlantirish masalasi davlat siyosati darajasida ham qo‘llab-quvvatlanmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respubliksi Prezidentining “O‘zbekiston-2030” strategiyasi to‘g‘risidagi farmonida ta’lim sifatini oshirish, bolalarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan[1]. Shuningdek, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek – “Maktabgacha yoshdagi bolaga singdirilgan bilim va qadriyatlar uning butun kelgusidagi hayotini belgilab beradi, bu esa aynan erta yoshdan boshlab ta’lim jarayonini samarali tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi”[3]. Bundan tashqari, Vazirlar Mahkamasining ekologik ta’limni rivojlantirishga qaratilgan qarorida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni tabiat hodisalari bilan bevosita tanishtirish, oddiy tajribalar va amaliy faoliyat orqali ularning ekologik tafakkurini rivojlantirish zarurligi alohida ta’kidlangan.[2]

Maktabgacha ta’lim tizimi bolalarning shaxs sifatida shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi.Ayniqsa, bolalarni tabiat bilan tanishtirish orqali ularda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish mumkin. Tabiat bolalar uchun bevosita bilish manbai bo‘lib, ular atrof-muhitdagi hodisalarni kuzatish,taqqoslash va tajriba qilish orqali o‘rganadilar. Shu sababli ta’lim jarayonida amaliy metodlardan foydalanish zarur bo;lib, mikro -eksperimentlar ana shunday samarali vositalardan biridir[6]. Mikro eksperimentlar bolalarning yosh xususiyatlariga mos holda tashkil

etiladigan oddiy va xavfsiz tajribalar bo‘lib, ular orqali bolalar tabiat hodisalarini amaliy o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bunday tajribalar bolalarda qiziqish uyg‘otadi va bilimlarni mustaqil ravishda egallashga yordam beradi. Tabiatni o‘rganishda nazariya va amaliyotning uyg‘unligi muhim bo‘lib, aynan tajriba orqali bola hodisalar mohiyatini chuqurroq anglaydi.

Xorijiy pedagog olimlar ham bolalarning tajriba orqali o‘rganishiga katta ahamiyat berganlar Jumladan, amerikalik pedagog Jon Dyui ta’kidlaganidek, ta’lim jarayoni faqat nazariy bilim berish bilan cheklanib qolmasligi, balki bolalarning bevosita faoliyati orqali tashkil etilishi lozim. Uning fikricha, bola “tajriba orqali o‘rganadi” va aynan amaliy faoliyat bilimni mustahkamlaydi[5]. Shuningdek, shvetsariyalik psixolog Jon Piaje bolalarning bilish jarayoni faol tajriba va muhit bilan o‘zaro ta’sir orqali rivojlanishini asoslab bergan.[8]

Bugungi kunda esa sun’iy intellekt texnologiyalari mikro eksperimentlar bilan uyg‘unlashgan holda ta’lim samaradorligini yanada oshirmoqda. Masalan, sun’iy intellect yordamida bolalarning o‘tkazgan mikro eksperimentlari natijalari tahlil qilinib, ularga tushunarli tarzda izoh berilishi mumkin. Shuningdek, virtual laboratoriyalar orqali suv, havo, o‘simliklar o‘sishi kabi tajribalarni raqamli mihitda ko‘rsatish imkoniyati yaratiladi. Sun’iy intellekt bolalarning qiziqishi va bilim darajaasiga qarab individual topshiriqlar berib, ularni mustaqil izlanishga yo‘naltiradi. Mikro eksperimentlar bilan birgalikda qo‘llanganda esa bolalar real tajriba va virtual tahlilni uyg‘un holda o‘rganib, yanada chuqurroq bilimga ega bo‘ladilar. Bu esa zamonaviy ta’limda innovatsion yondashuvlarning samarali integratsiyasini ta’minlaydi.

Mikro eksperimentlarning nazariy asosida faol o‘rganish, konstruktiv yondashuv va kuzatuv metodlari yotadi. Bu yondashuvlarga ko‘ra bola bilimni tayyor holda emas, balki sabab – oqibat bog‘liqliklarini aniqlaydi, xulosa chiqaradi. Bu esa uning tafakkurini rivojlantiradi va ilmiy fikrlashga olib keladi[7]

Mikro eksperimentlar maktabgacha ta’lim tashkilotlarida “Fan va tabiat” markazlarida samarali tashkil etiladi. Bu jarayonda bolalar oddiy tajribalarni o‘tkazish orqali o‘simliklar suv, suv, havo va boshqa tabiat unsurlarining xususiyatlarini o‘rganadilar. Oddiy tajribalar bolalarning bilim olish jarayonini faolashtiradi va ularning mustaqil izlanish faoliyatini rivojlantiradi.[9]

Mikro eksperimentlarning pedagogik ahamiyati juda keng. Avvalo, ular bolalarning aqliy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Tajriba jarayonida bolalar kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish va umumlashtirish kabi aqliy operatsiyalarni bajaradilar. Bu esa ularning mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi. Shu bilan birga, bolalar sabab-oqibat bog‘liqliklarini tushunib boradilar va ilmiy tafakkur shakllanadi. Bundan tashqari, mikro eksperimentlar ekologik tarbiya berishda ham muhim vosit hisoblanadi. Bolalar tabiatdagi jarayonlarni bevosita kuzatish orqali unga nisbatan ongli munosabatni shakllantiradilar. Ular tabiatni sevish, asrash va ehtiyot qilish zarurligini amaliy faoliyat orqali anglay boshlaydilar Bu esa ekologik madaniyatni shakllantiishda muhim ahamiyat kasb etadi[4]. Shuningdek, mikro eksperimentlar bolalarning nutqiy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Tajriba davomida bolalar o‘z kuzatuvlarini so‘z bilan ifodalaydi, fikr almashadi va savollarga javob beradi. Bu esa ularning lug‘at boyligini oshiradi va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ularni raqamli zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashgan holda samarali qo‘llash mumkin.

Zamonaviy raqamli vositalar – planshetlar, interaktiv doskalar, mobil ilovalar va virtual tarzda ko‘rish, natijalarni qayd etish va tahlil qilish imkonoyati kengaymoqda. Masalan, suvning holat o‘zgarishi, o‘simliklarning o‘sishi yoki ranglarning aralashuvi kabi mikro eksperimentlar animatsiya va simulyatsiyalar orqali yanada tushunarli qilib ko‘rsatiladi. Raqamli texnologiyalar bolalarning qiziqishini oshiradi, ularni faol ishtirok etishga undaydi va tajriba natijalarini mustaqil tahlil qilishga yordam beradi. Shu bilan birga, pedagoglar uchun ham bolalarning rivojlanishini kuzatish, natijalarni saqlash va individual yondshuvni amalga oshirish imkonini yaratadi. Natijada

mikro eksperimentlar va raqamli texnologiyalar integratsiyasi ta’lim jarayonining samaradorligini oshirib, zamonaviy pedagogik yondashuvlarning muhim tarkibiy qismiga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, mikro eksperimentlarning sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar bilan birga qo‘llanilishi maktabgacha ta’lim jarayonida bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlovchi samarali pedagogik vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ular orqali bolalarda ilmiy dunyoqarash, ekologik madaniyat, mustaqil fikrlash va amaliy ko‘nikmalar shakllanadi. Shu bois, zamonaviy ta’lim tizimida mikro eksperimentlardan keng foydalanish pedagogik jihatdan muhim va zarur hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida. 2023- yil 11-sentabr, PF-158
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” gi qarori. 2019- yil 27- may, 434-son.
3. Sh.M.Mirziyoyev ma’ruzalari va nutqlari.2022
4. Ashurova S.Y., Kubayeva M.B. tabiat bilan tanishtirish nazariyasi va texnologiyalari. Toshkent: Boomany print, 2022
5. Dewey J.Experience and education. New York, 1938
6. Djanpeisova G.E., Rasulxo‘jayev M.A. Tabiat bilan tanishtirish metodikasi. Toshkent: Innovatsiya Ziyo, 2020
7. Hasanboyeva O., Jabborova X., Nodirova Z. Tabiat bilan tanishtirish metodikasi. Toshkent: Cho‘lpon, 2013
8. Piaget J. The Origins of Intelligence in Children. New York, 1952
9. Qo‘chqorova N.M., Avazmetova I.R., Ikramova D.U. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish . Toshkent: Bookmany print,2023.

FAOLIYATLI YONDASHUV ASOSIDA MAKTABGACHA 6–7 YOSHLI BOLALARNING NUTQIY KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Sanayeva Surayyo Bobonazarovna
O‘zbekiston, NavDU, Maktabgacha ta’lim kafedrasi professori v.b., PhD
Ziyodullayeva Mohirabonu Ikromjon qizi
O‘zbekiston, NavDU, Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola maktabgacha 6–7 yoshli bolalarning nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda faoliyatli yondashuv va uning metodik texnologiyalarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda o‘yin texnologiyalari, kommunikativ mashg‘ulotlar va interfaol metodlar nutqiy rivojlanishga ta’siri tahlil qilingan. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, faoliyatga asoslangan yondashuv bolalarning bog‘lanishli nutqi, lug‘at boyligi va mustaqil fikr bildirish ko‘nikmalarini samarali rivojlantiradi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, nutqiy ko‘nikmalar, faoliyatli yondashuv, metodik texnologiyalar, o‘yin texnologiyalari, interfaol metodlar, dramatizatsiya, rolli o‘yin, kommunikativ mashg‘ulotlar, bog‘lanishli nutq, lug‘at boyligi, mustaqil fikr.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению деятельностного подхода и его методических технологий в развитии речевых навыков дошкольников 6-7 лет. В исследовании проанализировано влияние игровых технологий, коммуникативного

обучения и интерактивных методов на речевое развитие. Результаты показали, что деятельностный подход эффективно развивает у детей связную речь, словарный запас и навыки самостоятельной обратной связи.

Ключевые слова: дошкольное образование, речевые навыки, деятельностный подход, методические технологии, игровые технологии, интерактивные методы, драматизация, сюжетно-ролевая игра, коммуникативная деятельность, связная речь, словарный запас, самостоятельное мышление.

Annotation. This article is devoted to the study of an active approach and its methodological technologies in the development of speech skills of preschool 6-7-year-olds. The study analyzed the influence of Game technologies, communicative training and interactive methods on speech development. The results showed that an activity-based approach effectively develops children's linkage speech, vocabulary richness, and independent expression skills.

Keywords: preschool education, speech skills, activity approach, methodological technologies, game technologies, interactive methods, dramatization, role play, communicative training, linkage speech, vocabulary wealth, independent thought.

Maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, 6–7 yoshli bolalarda nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish ularning keyingi bosqich — boshlang‘ich ta’limga muvaffaqiyatli moslashuvida muhim ahamiyat kasb etadi. Nutq insonning tafakkuri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u orqali bola borliqni anglaydi, ijtimoiy munosabatlarga kirishadi va o‘z fikrini ifoda etadi.

Psixologik-pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yosh davrida nutqning rivojlanishi faol muloqot va amaliy faoliyat jarayonida samaraliroq amalga oshadi. Xususan, Lev Vygotsky nutq va tafakkur rivojini ijtimoiy muhit hamda faoliyat bilan bog‘lab, bolaning “yaqin rivojlanish zonasi”da kattalar va tengdoshlar bilan hamkorlikdagi faoliyati muhim rol o‘ynashini ta’kidlaydi.[8] Shu bilan birga, Alexei Leontiev tomonidan ishlab chiqilgan faoliyat nazariyasida shaxs rivoji faoliyat jarayonida yuz berishi asoslab berilgan bo‘lib, bu yondashuv ta’lim jarayonini tashkil etishda metodologik asos sifatida xizmat qiladi.[6]

Shu bois, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida 6–7 yoshli bolalarning nutqiy rivojlanishini ta’minlashda faoliyatli yondashuv asosida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali metodik texnologiyalarni qo‘llash muhim ahamiyatga ega. Bunda ta’lim jarayonini faoliyatga yo‘naltirilgan holda tashkil etish asosiy shart hisoblanadi.

Birinchi navbatda, o‘yin texnologiyalari alohida o‘rin tutadi. O‘yin – maktabgacha yoshdagi bolalar uchun yetakchi faoliyat turi bo‘lib, u orqali bola erkin muloqot qiladi, yangi so‘zlarni o‘zlashtiradi va nutqiy tajriba orttiradi.[2] Rolli o‘yinlar, dramatizatsiya va sahnalashtirish usullari bolalarda dialogik va monologik nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, kommunikativ yondashuvga asoslangan mashg‘ulotlar samarali hisoblanadi. Bunda bolalarga turli hayotiy vaziyatlar berilib, ular o‘z fikrini mustaqil ifodalashga undaladi. Masalan, rasm asosida hikoya tuzish, savol-javoblar tashkil etish, kichik guruhlarda suhbatlar o‘tkazish orqali nutqiy faollik oshiriladi.[7]

Uchinchidan, interfaol metodlar – “aqliy hujum”, “klaster”, “rolga kirish” kabi usullar bolalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirib, nutqiy kompetensiyasini mustahkamlaydi. Bu metodlar bolani passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi.[4]

Shuningdek, maktabgacha ta’lim tizimida qo‘llanilayotgan davlat dasturlarida ham nutqiy rivojlantirish texnologiyalariga alohida e’tibor qaratilgan. Xususan, “Ilk qadam” dasturida bolalarning bog‘lanishli nutqini rivojlantirish, lug‘at boyligini oshirish va to‘g‘ri talaffuzni shakllantirish asosiy vazifalar sifatida belgilangan.[1]

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirishda o‘yin texnologiyalari, kommunikativ mashg‘ulotlar va interfaol metodlardan foydalanish bolalarning nutqiy faolligini oshiradi, ularning lug‘at boyligini kengaytiradi hamda bog‘lanishli nutqni shakllantirishga xizmat

qiladi.[3] Ayniqsa, rolli o‘yinlar, hikoya tuzish, savol-javob va dramatizatsiya usullari samarali natija beradi.

Shu bilan birga, ta’lim jarayonini bolalarning yosh va individual xususiyatlariga mos ravishda tashkil etish, ular uchun erkin va qulay muloqot muhitini yaratish muhim omil hisoblanadi. Faoliyatli yondashuv asosida ishlab chiqilgan metodik texnologiyalarni amaliyotda qo‘llash bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashda yuqori samaradorlikni ta’minlaydi.[5]

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha 6–7 yoshli bolalarning nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda faoliyatli yondashuvga asoslangan metodik texnologiyalarni qo‘llash ilmiy asoslangan, amaliy jihatdan samarali va bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda zamonaviy ta’lim talablariga javob beruvchi yondashuv hisoblanadi. Shu bilan birga, bunday yondashuv bolalarni maktabga tayyorlashda ularning fikrlash, nutq va ijtimoiy ko‘nikmalarini bir vaqtning o‘zida rivojlantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. *Ilk qadam davlat o‘quv dasturi*. – Toshkent, 2020. – 28-bet.
2. Elkonin D.B. *Psixologiya igry*. – Moskva: Pedagogika, 1978. – 145-bet.
3. Elkonin D.B. *Psixologiya igry*. – Moskva: Pedagogika, 1978. – 158-bet.
4. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. *Active Learning: Cooperation in the College Classroom.* Interaction Book Company, 1994.
5. Leontyev A.N. *Деятельность. Сознание.. Личность*. – Moskva: Politizdat, 1975. – 92-b.
6. Leontyev A.N. *Деятельность. Сознание.. Личность*.. — Moskva, 1975.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI TADBIQ ETISH

Sanayeva Surayyo Bobonazarovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi PhD, prof.v.b.
Toshqulova Zuhra Ulug‘bek qizi,
Navoiy davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: So‘nggi yillarda maktabgacha ta’lim tizimida sifatni oshirish va bolalarning ta’lim-tarbiyasini zamonaviy talablarga moslashtirish dolzarb masalaga aylandi. Ayniqsa, ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish bolalarning har tomonlama rivojlanishiga keng imkoniyat yaratadi. Innovatsion yondashuvlar orqali tarbiyalanuvchilarning intellektual va ijodiy salohiyati rivojlantiriladi, ularning mustaqil fikrlash va hayotiy ko‘nikmalari shakllanadi. Shu bilan birga, ta’lim-tarbiya jarayoni samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

Kalit so‘zlar: innovatsion texnologiyalar, maktabgacha ta’lim, pedagogik yondashuv, zamonaviy metodlar, axborot-kommunikatsion texnologiyalar, tarbiyaviy jarayon, ta’lim sifati, interfaol metodlar, kompetensiyalarni rivojlantirish, pedagog malakasi.

Аннотация: В последние годы в системе дошкольного образования наблюдается необходимость внедрения качественных изменений, обеспечивающих соответствие образовательного процесса современным требованиям. В частности, применение инновационных технологий способствует всестороннему развитию детей дошкольного возраста. Использование инновационных методов позволяет формировать интеллектуальный и творческий потенциал воспитанников, развивать навыки самостоятельного мышления и жизненные умения, а также повышать эффективность образовательного процесса.

Ключевые слова: инновационные технологии, дошкольное образование, педагогический подход, современные методы, информационно-коммуникационные

технологии, образовательный процесс, качество образования, интерактивные методы, развитие компетенций, профессиональная квалификация педагогов.

Abstract: In recent years, the preschool education system has faced the need to implement qualitative changes to align educational practices with contemporary standards. In particular, integrating innovative technologies into the educational process facilitates the holistic development of preschool children. Innovative methods enhance children's intellectual and creative capacities, foster independent thinking, and develop essential life skills, while improving the overall efficiency of the educational process.

Keywords: innovative technologies, preschool education, pedagogical approaches, modern methods, information and communication technologies, educational process, quality of education, interactive methods, competence development, teacher qualification.

Kirish (Introduction)

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassasalarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish pedagogik jarayonning muhim yo‘nalishiga aylangan. Bu texnologiyalar qatoriga pedagogik innovatsiyalar, axborot-kommunikatsion texnologiyalar, interfaol o‘qitish metodlari va muammoli vaziyatlarni yechishga yo‘naltirilgan yondashuvlar kiradi. Mazkur yondashuvlar pedagoglarga o‘z tajribalarini boyitish, ilmiy-uslubiy yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi.

Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash maktabgacha ta'lim muassasalarida sog‘lom pedagogik muhit yaratishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bolalarning psixologik, ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishi uchun mustahkam poydevor yaratiladi. Davlat tomonidan ta'lim tizimiga e'tibor zamonaviy maktabgacha ta'lim muassasalarini tashkil etish, ilg‘or pedagogik yondashuvlarni tatbiq etish va ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan.

Hozirgi kunda amalga oshirilayotgan islohotlar bolalarning bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishga, mustaqil fikrlash va muammolarni hal etish qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Innovatsion texnologiyalar bolalarda kommunikativ va ijtimoiy hamda axborot madaniyati kompetensiyalarini rivojlantiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar pedagoglarning kasbiy malakasini oshirish, zamonaviy metodlarni keng tatbiq etish va ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirishga yordam beradi. Bugungi kunda interfaol metodlar, elektron va virtual resurslar, o‘yin va loyiha texnologiyalari hamda multimedia vositalaridan foydalanish keng tarqalgan. Ayniqsa, axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT) ta'lim samaradorligini oshirish imkonini beradi [1].

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish pedagoglarning uzluksiz o‘zini rivojlantirishini talab qiladi. Ular zamonaviy texnologiyalarni o‘rganib, amaliyotga tatbiq etib, kasbiy salohiyatini oshiradi. Bu jarayon pedagoglar va tarbiyalanuvchilar o‘rtasida samarali hamkorlikni mustahkamlaydi.

TADQIQOT METODLARI (METHODS)

Tadqiqotning asosiy maqsadi – maktabgacha ta'lim muassasalarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali bolalarning ta'lim-tarbiya jarayonini samaradorligini oshirish va ularning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashdir.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- **Analitik va adabiyotlarni tahlil qilish** – Maktabgacha ta'lim sohasidagi ilmiy maqolalar, metodik qo‘llanmalar va davlat standartlari tahlil qilindi. Bu metod innovatsion texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini aniqlashga yordam berdi.
- **Observatsiya (kuzatish)** – Tarbiyalanuvchilarning dars va ochiq mashg‘ulotlarda interfaol usullar va AKT vositalarini qo‘llash jarayonidagi xatti-harakatlari, ijodiy va kommunikativ ko‘nikmalari kuzatildi.
- **Eksperimental metod** – Maktabgacha ta'lim guruhlarida innovatsion texnologiyalarni joriy qilish bo‘yicha pilot loyihalar amalga oshirildi. Eksperiment davomida

bolalarning bilim, ko‘nikma va mantiqiy tafakkurini baholash uchun standartlashtirilgan test va interaktiv mashg‘ulotlar qo‘llanildi.

- **So‘rovnoma va intervyu** – Pedagoglar va ota-onalar orasida tadqiqot o‘tkazilib, innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishning afzalliklari, qiyinchiliklari va samaradorligi haqida ma’lumotlar to‘plandi.
- **Taqqoslash va tahlil** – Eksperimental guruhlar va nazorat guruhlaridagi natijalar solishtirildi. Bu metod bolalarning rivojlanishidagi ijobiy o‘zgarishlarni aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot metodlari birgalikda qo‘llanilganda, maktabgacha ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni samarali tatbiq etishning amaliy va nazariy asoslari aniqlandi. Shu orqali pedagoglar uchun innovatsion yondashuvlarni tanlash va qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

NATIJALAR (RESULTS)

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish tarbiyalanuvchilarning har tomonlama rivojlanishi uchun qulay pedagogik sharoit yaratadi. Interfaol o‘quv vositalari, multimedia resurslar va AKT asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolalarning mustaqil fikrlash, kreativ yondashuv va ijtimoiy ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi.

Innovatsion texnologiyalar yordamida bolalar o‘z qiziqishlariga mos faoliyatni tanlash imkoniga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, guruhda va individual mashg‘ulotlarda texnologiyalarni qo‘llash tarbiyalanuvchilarning kommunikativ salohiyati, raqamli savodxonligi va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini oshiradi. Masalan, elektron ta’lim platformalaridan foydalangan mashg‘ulotlar bolalarga vizual va interaktiv materiallar yordamida bilimlarni mustahkamlash imkonini beradi.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, innovatsion texnologiyalar maktabgacha ta’lim jarayonida bolalarning individual ehtiyojlariga moslashuvchan pedagogik muhit yaratishga xizmat qiladi. Interaktiv va multimedia vositalarini qo‘llash pedagoglarga majburlashsiz, erkin tanlov asosida faoliyatni tashkil etish imkonini beradi. Bu esa bolalarda ijodkorlik, tashabbuskorlik va mustaqil fikrlashni rag‘batlantiradi.

Shuningdek, o‘qituvchilarning yangi texnologiyalarni joriy etishdagi faol ishtiroki ta’lim sifatining oshishiga, pedagog va tarbiyalanuvchi o‘rtasida samarali hamkorlik o‘rnatilishiga yordam beradi. Ilmiy manbalar tahlili ham shuni ko‘rsatadiki, interfaol metodlar va axborot-kommunikatsion texnologiyalar asosida tashkil etilgan dars mashg‘ulotlari bolalarning ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi [1, 2].

Bundan tashqari, innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish orqali maktabgacha ta’lim muassasalarida ijtimoiy loyiha va ekologik tarbiya asosida faoliyat yuritish imkoniyatlari kengayadi. Bu bolalarning hayotiy kompetensiyalarini rivojlantiradi, ularni atrof-muhitni anglashga, mas’uliyatli qarorlar qabul qilishga va jamoaviy faoliyatga tayyorlaydi [3].

Xulosa (Conclusion)

Maktabgacha ta’limda innovatsion texnologiyalarni joriy etish zamonaviy ta’lim talablariga javob beruvchi muhim omildir. Bunday yondashuv ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshiradi, bolalarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi va ularning intellektual salohiyatini rivojlantiradi.

Innovatsion texnologiyalar pedagoglar va tarbiyalanuvchilar o‘rtasida samarali hamkorlikni shakllantiradi, yangi bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirish imkonini beradi. Shu sababli maktabgacha ta’lim tizimida zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish, pedagoglarning kasbiy malakasini oshirish va moddiy-texnik bazani mustahkamlash muhim vazifalardan biridir. Bu jarayon kelajak avlodning mustaqil fikrlaydigan, ijodiy tafakkurga ega shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abduraxmonova, Z. (2021). “Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalardan foydalanish.” *Ta’lim va Innovatsiyalar*, 2(4), 35–42.
2. Bahodirova, S. (2020). “Interfaol pedagogik texnologiyalarning maktabgacha ta’lim sifatiga ta’siri.” *Ilm va Taraqqiyot*, 5(3), 56–61.
3. Ergasheva, M. (2022). “Maktabgacha ta’limda zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalar.” *Pedagogik Tadqiqotlar*, 8(1), 112–118.
4. Islomova, N. (2019). “Innovatsion yondashuvlar asosida maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish.” *Zamonaviy Ta’lim*, 3(2), 223–229.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TASVIRIY SAN’AT ORQALI ESTETIK DIDNI SHAKLLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

Namozova Sevara Hayot qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta'lim yo‘nalishi talabasi
Ilmiy rahbar: dots., PhD O‘tamurodova Shohida Muhammadqulovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning estetik didini tasviriy san’at mashg‘ulotlari va zamonaviy raqamli texnologiyalar uyg‘unligida rivojlantirish masalalari yoritilgan. An’anaviy rasm chizish usullari bilan innovatsion AKT vositalarining bog‘liqligi hamda ularning bolaning dunyoqarashiga ta’siri tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: estetik did, tasviriy san’at, raqamli texnologiyalar, AKT, maktabgacha ta’lim, ranglar uyg‘unligi, virtual muzeylar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы развития эстетического вкуса у детей дошкольного возраста посредством сочетания занятий изобразительным искусством и современных цифровых технологий. Анализируется взаимосвязь традиционных методов рисования с инновационными средствами ИКТ, а также их влияние на формирование мировоззрения ребёнка.

Ключевые слова: эстетический вкус, изобразительное искусство, цифровые технологии, ИКТ, дошкольное образование, гармония цвета, виртуальные музеи.

Abstract: This article explores the issues of developing the aesthetic taste of preschool children through a combination of fine arts activities and modern digital technologies. It analyzes the connection between traditional drawing methods and innovative ICT tools, as well as their impact on the formation of the child's worldview.

Keywords: aesthetic taste, fine arts, digital technologies, ICT, preschool education, color harmony, virtual museums.

Maktabgacha yoshdagi bolalik davri inson hayotidagi eng yorqin va taassurotlarga boy palladir. Bu davrda bola nafaqat jismonan, balki ma’naviy jihatdan ham shakllanadi. Estetik tarbiya – bu bolani go‘zallikni ko‘rishga, uni his qilishga va eng muhimi, o‘z qo‘llari bilan go‘zallik yaratishga o‘rgatish jarayonidir.Maktabgacha yoshdagi bolalarda tasviriy san'at (rasm, loy, applikatsiya) orqali estetik didni shakllantirish - bu ularda go‘zallikni his qilish, ijodiy fikrlash va borliqni badiiy idrok etish qobiliyatini rivojlantirishdir. Rasm chizish va ranglar bilan ishlash orqali bolalar emotsional dunyosini boyitadi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortadi va atrof-muhitga nisbatan ijobiy munosabat shakllanadi.

Tasviriy san’at mashg‘ulotlari shunchaki rasm chizish texnikasini o‘rgatish emas, balki bolaning ichki dunyosini boyitish, undagi kreativlik, ijodkorlik urug‘larini uyg‘otishdir. Bola rasm chizar ekan, u o‘zining quvonchini, qo‘rquvini va orzularini ranglar orqali namoyon etadi.

Estetik did - insonning go‘zallikni his qilish, baholash va yaratish qobiliyatidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bu xislat asosan tasviriy san’at orqali shakllanadi. Bugungi

raqamli asrda an’anaviy qog‘oz va mo‘yqalamga raqamli vositalarning qo‘shilishi bolalarning estetik tasavvurlarini shakllantirishda yanada kengaytirmoqda.

Tasviriy san’at mashg‘ulotlarida raqamli texnologiyalardan foydalanish quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

1. Virtual muzeylar va “jonli” rasmlar. Bolalar interaktiv doska orqali jahon durdonalari (masalan, Van Gog yoki Behzod musavvirlari asarlari) bilan tanishishlari mumkin. Raqamli texnologiyalar rasmning detallarini yaqinlashtirib ko‘rish, ranglar jilosini his qilish imkonini beradi. Bu bolada go‘zallikni “ko‘rish” va “farqlash” qobiliyatini (estetik didni) o‘stiradi.

*2. Raqamli grafika va kreativlik***:** Planshet va grafik muharrirlarda (masalan, *Tux Paint*) rasm chizish bolaga ranglarni cheksiz tanlash va xatolarini darhol tuzatish imkonini beradi. Bu jarayonda bola ranglar kombinatsiyasini sinab ko‘radi va o‘zining individual estetik uslubini shakllantiradi.

3. “Ranglar jilosi” interaktiv o‘yinlari. Raqamli o‘yinlar orqali bolalar ranglarning aralashishi va yangi tuslar hosil bo‘lishini virtual laboratoriyalarda ko‘radilar. Masalan, “Issiq” va “sovuq” ranglarni ajratish bo‘yicha interaktiv topshiriqlar ularning rang sezish qobiliyatini charxlaydi.

Tasviriy san’at orqali bolalarda estetik didni shakllantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha dunyoning yetakchi mamlakatlari tajribasi juda qiziqarli va rang-barangdir:

Buyuk Britaniya: "Tate Kids" va raqamli galereyalar: Britaniyaning mashhur “Tate**”** muzeyi maktabgacha yoshdagi bolalar uchun maxsus raqamli platformalar yaratilgan. Bolalar planshetlar orqali mashhur asarlarni nafaqat tomosha qilishadi, balki ularni raqamli texnologiyalari vositasida tahrirlab, yangi kompozitsiyalar yaratishadi. Bu usul bolada asarni tanqidiy tahlil qilish va undagi ranglar uyg‘unligini “ichkaridan” his qilish qobiliyatini shakllantiradi.

Janubiy Koreya: Interaktiv san’at xonalari (Digital Art Rooms): Janubiy Koreya bog‘chalarida maxsus interaktiv devorlar va pollar o‘rnatilgan. Bola qo‘li yoki maxsus elektron cho‘tka bilan devorga rasm chizadi. Chizilgan rasm darhol harakatga keladi (masalan, bola chizgan baliq virtual dengizda suza boshlaydi). Bola o‘z ijod mahsulining estetik jozibasini harakatda ko‘radi, bu esa unda ijodiy motivatsiya va fazoviy tasavvurni o‘stiradi.

AQSH: STEAM yondashuvi va raqamli dizayn: AQSH maktabgacha ta’limida tasviriy san’at raqamli modellashtirish bilan bog‘lanadi. Bolalar 3D-ruchkalar yoki oddiy grafik dasturlarda geometrik shakllardan estetik obyektlar (masalan, kelajak uyi yoki guli) yaratadilar. Bolalar san’atning faqat chizish emas, balki dizayn va muhandislik bilan bog‘liqligini tushunadilar, bu ularning didini zamonaviy standartlar darajasida shakllantiradi.

Fransiya: “Raqamli rangshunoslik” (Digital Color Theory): Fransuz bog‘chalarida ranglarni idrok etishga alohida e’tibor beriladi. Bolalar planshetlarda ranglarni aralashtirib, yangi ottenoklar (tuslar) hosil qilishadi va ularni tabiatdagi real ob’ektlar (barg, osmon, gul) bilan solishtirishadi. Bu bolaning “rang sezish” (color sense) qobiliyatini o‘ta nozik darajaga ko‘taradi va estetik didning poydevorini mustahkamlaydi.

Xalqaro amaliyot shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar tasviriy san’atda bolani cheklamaydi, aksincha, unga "ranglar va shakllar bilan qo‘rqmasdan tajriba o‘tkazish" imkonini beradi. Bu esa estetik didning erkin va kreativ shakllanishiga olib keladi.

G‘arb mamlakatlarida (masalan, Buyuk Britaniya va AQSH) tasviriy san’atda AR (Kengaytirilgan borliq) texnologiyasidan foydalaniladi. Bolalar o‘zlari chizgan rasmni maxsus ilovalar orqali “tiriltirib”, uni harakatda ko‘radilar. Bu nafaqat qiziqish uyg‘otadi, balki shakl va kompozitsiya haqidagi estetik tushunchalarni mustahkamlaydi.

Raqamli texnologiyalar an’anaviy tasviriy faoliyatni (loy, qog‘oz, mo‘yqalam) inkor etmasligi, balki uni to‘ldirishi kerak. Masalan, bola avval qog‘ozda rasm chizib, so‘ng uni raqamli formatda “tiriltirishi”-“jonlantirishi”-“harakatga keltirishi” (AR ilovalari yordamida) maqsadga muvofiq. Mashg‘ulot davomida ekran bilan ishlash vaqtini (katta yoshdagi guruhlar uchun 10-15 daqiqa) qat’iy nazorat qilish va ko‘z mashqlarini bajarishni odatga aylantirish zarur..

Har bir raqamli amaliyotdan so‘ng boladan: “Nima uchun bu rangni tanlading?”, “Ushbu shakl senga nimani eslatmoqda?” kabi estetik tahlilga chorlovchi savollarni so‘rash lozim. Bog‘cha sharoitida foydalanish uchun xavfsiz va ta’limiy xarakterdagi ilovalar (masalan, *Quiver, Tux Paint, Art Set*) ro‘yxatini shakllantirish va ularni dars rejasiga kiritish maqsadga muvofiq.

Haftada bir marta jahonning mashhur san’at muzeylariga (Luvr, Ermitaj yoki O‘zbekiston Davlat San’at muzeyi) virtual sayohatlar tashkil etishni tizimlashtirish zarur. Bolalarning nafaqat qog‘ozdagi, balki raqamli chizgan ishlarini ham interaktiv ko‘rgazmalar (QR-kodlar orqali yoki monitorlarda) shaklida ota-onalarga taqdim etilishi maqsadga muvofiq. Ota-onalarga farzandining gadjetlardan foydalanish vaqtini estetik rivojlantiruvchi o‘yinlar (masalan, ranglar laboratoriyasi ilovalari) bilan to‘ldirish bo‘yicha maslahatlar berish zarur.

Raqamli texnologiyalar tasviriy san’at mashg‘ulotlarini boyituvchi qudratli vositadir. Ular bolaga go‘zallikni nafaqat kuzatish, balki zamonaviy uslubda yaratish imkonini beradi. An’anaviy usullar bilan raqamli texnologiyalarning sintezi maktabgacha yoshdagi bolalarda yuksak estetik didni shakllantirishning eng samarali yo‘lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
2. “Ilk qadam” Maktabgacha ta’lim tashkilotining Davlat o‘quv dasturi. – Toshkent, 2022.
3. Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning Davlat standarti. – Toshkent, 2020.
4. Jabborova O. M. “Maktabgacha yoshdagi bolalarda estetik tarbiya”. – Samarqand, 2023.
5. Qodirova F. R. “Maktabgacha pedagogika” darslik. – Toshkent, 2020.
6. Usmonova Sh. “Tasviriy faoliyatda innovatsiyalar”. – Toshkent, 2019.
7. Azimova N. E. “Badiiy-estetik faoliyat tahlili”. // Maktabgacha ta’lim jurnali. – 2024.
8. Smith J. “Aesthetic Education in Early Childhood 2025”. – Oxford Press, 2025.
9. Toshpo‘latova M. “Tasviriy san’at va kreativlik strategiyasi — 2026”. – Toshkent, 2026.

XALQ OG‘ZAKI IJODI VA ZAMONAVIY BOLALAR ADABIYOTI INTEGRATSIYASI

Ilmiy rahbar: Yo‘ldoshev Farruh Haqberdiyevich
O‘zbekiston. NavDU O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti (DSc)
Usmonova Shahlo Anvar qizi
O‘zbekiston. NavDU O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar adabiyoti orqali xalq og‘zaki ijodi bolalardan ona-Vatanga sadoqat, mehnatga ishtiyoq, qahramonlik, do‘stlik, baynalmilallik kabi olijanob insoniy fazilatlarni tarbiyalashdagi o‘rni haqida mulohaza yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Bolalar adabiyoti, xalq og‘zaki ijodi, ma’rifiy-estetik g‘oya, ertak, qo‘shiq, topishmoq, maqol, poetik ijod, baynalmilallik, vatanparvar, insonparvar, mehnatsevar, sadoqatli.

Аннотация: В данной статье через детскую литературу рассматривается роль фольклора в воспитании у детей таких благородных человеческих качеств, как верность Родине, трудолюбие, героизм, дружба, интернационализм.

Ключевые слова: Детская литература, фольклор, воспитательно-эстетическая идея, сказка, песня, загадка, пословица, поэтическое творчество, интернационализм, патриотический, гуманитарный, трудолюбивый, верный.

Abstract: In this article, the role of folklore in children's upbringing of noble human qualities such as loyalty to the Motherland, passion for work, heroism, friendship, and internationalism is discussed through children's literature.

Key words: Children's literature, folklore, educational-aesthetic idea, fairy tale, song, riddle, proverb, poetic creation, internationalism, patriotic, humanitarian, hardworking, loyal.

Ijtimoiy ong shakllari, mafkuraviy ishning barcha sohalari kabi, bolalar adabiyoti ham voqelik bilan, hayotdagi turli ijtimoiy hodisalar hamda insoniyat turmushi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ularni o‘ziga xos vositalarda badiiy aks ettiradi. Bolalar adabiyotida aks ettiriladigan voqelik hayotiy, haqqoniy tasvirlanishi hamda ularning ruhiyatiga, ongiga mos, tushunarli va qiziqarli bo‘lishi kerak. Bunday asarlar yosh kitobxon qalbida muayyan o‘y-fikr uyg‘otishi, uning nafosatini o‘stirishi va eng muhimi voqelikka nisbatan ma’lum munosabat uyg‘otishi lozim. Haqhoniylik va badiiylikning mukammal birligi bolalar adabiyotining ham zarur shartidir.

Atoqli rus pedagogi va adib A.S.Makarenkoning ko‘rsatishicha, bolalar adabiyoti ma’lum ma’noda o‘ziga xos badiiy xususiyatlarga ega bo‘lishi kerak. Tasvir-hikoyaning soddaligi va jiddiy mantiqiy izchilligidan tashqari, unda ifodalanuvchi ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi kurash ham aniq, badiiy bo‘yoqlarda, haqqoniy tasvirlanishi lozim. Shunga ko‘ra, bolalarga atalgan badiiy asarlar ularning xarakter xususiyatlarini to‘la namoyon qilishi bilan bir qatorda, pedagogika va psixologiya fanlari bilan uzviy aloqada bo‘lishi, demakki, muayyan ma’rifiy-estetik g‘oyani ilgari surishi lozim.

Bolalar adabiyoti yosh avlodning badiiy kamoloti va ma’naviy boyligining bitmas-tuganmas xazinasidir.

Xalq og‘zaki ijodi uning turmush tajribalari asosida yuzaga kelgan bo‘lib, mehnat jarayoni bilan chambarchas bog‘langan. Xalq donoligi shu mehnat jarayonining turli va o‘ziga xos shart-sharoitlariga muvofiq ravishda bolalar uchun ham ajoyib ertaklar, qo‘shiqlar, topishmoqlar, maqollar yaratgan. Ularni bolalar juda sevib tinglaydilar va o‘qiydilar. Xalq og‘zaki ijodi bilan bolalar maktabgacha tarbiya yoshidan boshlab tanisha boshlaydilar. Xalq og‘zaki poetik ijodidagi obrazlarning yorqinligi, so‘z ma’nolarining aniqligi, matnning ohangdorligi, musiqiyligi kabi xususiyatlar bola ruhiga orom, huzur bag‘ishlaydi, uni o‘ziga mahliyo etadi. Kichik va o‘rta yoshdagi bolalar qahramonlik dostonlarini shavq-zavq bilan o‘qishadi, ertak, qo‘shiq va topishmoqlarga g‘oyat qiziqishadi. Xalq og‘zaki poetik ijodida yaxshilik-yomonlik ustidan, to‘g‘rilik-egrilik ustidan g‘alaba qiladi, mehnatkash xalqning intilishlari, turli orzu-istaklari haqqoniy va favqulodda qiziqarli ravishda hikoya qilinadi. Shuning uchun xalq og‘zaki poetik ijodi bolalar kitobxonligidan doimo o‘rin olib keladi.

Xalq og‘zaki ijodida mehnat ahlining urf-odati, tabiat va jamiyat hodisalariga bo‘lgan munosabati, baxtli hayot haqidagi ezgu tilak va orzulari, qayg‘u va shodlik hislari, ularning qahramonlik, vatanparvarlik va insonparvarlik tuyg‘ulari, dushmanga nisbatan g‘azab va nafrati, yengilmas irodasi, haqiqat, adolat, baxt haqidagi o‘y va tushunchalari aks ettiriladi. Xalq yaratgan asarlar o‘zining chuqur mazmundorligi va badiiyligi bilan xarakterlanadi. Xalq og‘zaki ijodining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari yozma adabiyotning rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Bu ta’sir bolalar adabiyotining yuksalishida o‘z aksini topdi.

Bola tarbiyasida qo‘shiqning roli juda katta. Qo‘shiq lirikaning eng qadimgi shakllaridan biri bo‘lib, kuylashga mo‘ljallangan bir necha bandli she’rdir. Qo‘shiqlar kuy-ohang bilan aytiladi. Ba’zan qo‘shiq o‘yin bilan birga ijro etiladi. Demak, qo‘shiq uchun she’r va kuy kerak. Qo‘shiq xalq og‘zaki ijodining eng ko‘p tarqalgan va ommalashib ketgan janrlaridan biridir. Qo‘shiqlar xalq turmushi va mehnatining ijodiy mahsuli bo‘lib, unda xalqning orzu-tilaklari, qalb sadolari, turli-tuman hayotiy tuyg‘ulari ifodalanadi. Qo‘shiqlar bolalarning nafosatini o‘stirishga, ularni hayot va mehnatga munosabat, vatanparvarlik, do‘stlik, qahramonlik, baynalmilallik, insonparvarlik kabi olijanob fazilatlar ruhida tarbiyalashga yordam beradi. Qo‘shiq hayot mohiyati va mazmuniga mos shakllarda tuziladi.

Bolalarni vatanparvar, sadoqatli, mard va qahramon qilib tarbiyalashda qo‘shiqlarning roli kattadir. Qo‘shiq bolani erkalatadi, o‘yinga boshlaydi, uning his qilish qobiliyatini o‘stiradi, fikrlashga o‘rgatadi. Bola tug‘ilgan kundanoq onaning mehr to‘la allasini tinglaydi. Bunda ona bolaga bo‘lgan samimiy, chuqur muhabbati bilan birga, farzandining jamiyatga mos eng yaxshi fazilatlar egasi bo‘lib tarbiyalanishini ta’sirli, ohangdor qo‘shiq orqali ifodalaydi:

Alla bolam, alla,
Jonim bolam alla,
Ikki ko‘zim alla,
Shirin so‘zim alla.
Alla bolam baxti bor,
Har narsaning vaqti bor.
Jonim bolam alla,
Shirin bolam alla,
Ikki ko‘zim alla.

Allada yaxshi tarbiya ko‘rgan bola jamoat o‘rtasida, to‘y-tomoshalarda ota-onaning obro‘yi, uning shuhrati sifatida ta’riflanadi. Shuningdek, bolaning to‘g‘ri tarbiyalanishida ota-onaning roli katta ekanligi ko‘rsatiladi. Garchi bola allaning so‘zlarini tushunmasa ham, undagi ohang orqali ma’lum ma’naviy oziq oladi, ruhida muayyan o‘zgarishlar ro‘y beradi. Shunga ko‘ra, allalar bolalarni chaqaloqlik davridayoq ohanglar vositasida ezgulikka chorlaydi. Demak, qo‘shiqlar bolani ruhiy chiniqtirishda, so‘z boyligini oshirishda, estetik, nafosat tarbiyasini berishda qo‘shiqlarining tarbiyaviy ahamiyati katta.

Bolalar hayotida ertaklarning o‘rni. Xalq og‘zaki ijodi tilning boyligi, g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari bilan bolalar adabiyotining yuksalishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Xalq og‘zaki ijodi asarlari xayollarga juda boydir. Bu xususiyatlar, ayniqsa, xalq yaratgan ertaklarda ko‘proq ko‘zga tashlanadi.

Ertak - bolalarning jonu-dili. Xalq og‘zaki poetik ijodidagi eng boy va rang-barang janrlardan biri ertakdir. Turli yoshdagi bolalarga munosib xalq yaratgan minglab ertaklarimiz bor. Bu ertaklar hayvonlar, parrandalar, jodugar kampirlar haqidagi sehrli, afsonaviy hamda ijtimoiy-maishiy (realistik) xarakterdadir. Ertaklar o‘zining ijtimoiy kelib chiqishi bilan uzoq o‘tmishga, ota-bobolarimiz zamonasiga taqaladi. U davrdan-davrga, avloddan-avlodga o‘tib, bizgacha yetib kelgan va bundan keyin ham insoniyatning bitmas-tuganmas madaniyati xazinasi sifatida yashayveradi. Ertaklarda xalq hayoti, kurashi, ruhiyati, dunyoqarashi, urf-odatlari mujassam bo‘ladi. Ulardagi ijobiy qahramonlar o‘z maqsadlari yo‘lida harakat qilib, barcha to‘siq va qiyinchiliklarni mardlik bilan yengib, murodu maqsadlariga yetadilar.

Mehnat—yashash va hayotning asosi. Shuning uchun ertakda mehnatsevarlar taqdirlanadi, yalqovlar jazolanadi. Bunday ertaklar bolalarni mehnatsevar, qahramon qilib tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Tabiat olami bilan bog‘liq ertaklar ham kichkintoylarga katta quvonch bag‘ishlab keladi. Bolalar bepoyon, go‘zal, musaffo dalalar, sershovqin o‘rmonlar, baland-baland tog‘lar, tezoqar daryo-anhorlar bilan yaqindan tanishadilar, ulardan zavqlanadilar. Tabiat manzarasining tasvirlanishi asarning his-hayajon ta’sirini kuchaytiradi hamda bolalarda hayotga muhabbatni oshiradi, ularning his-tuyg‘ularini uyg‘otadi. Ertaklar turli ijtimoiy sharoitlardagi sinfiy kurash zaminini, o‘shanga muvofiq mazmun va tushunchalarni ifodalaydi. Shuning uchun ham ertaklar orqali kishilarning turli sharoitdagi hayotini, sinfiy kurashini osonlik bilan tushunish mumkin.

Bolalar uchun “Sholg‘om”, “Bo‘g‘irsoq”, “Bo‘ri va yetti uloq”, “Qumursqa”, “Chivinboy” “Zumrad va Qimmat”, “Podachining qizi” kabi va boshqa ko‘pgina ertaklar yaratilgan. “Sholg‘om” ertagi o‘yin-ertakdir. Unda voqealar takrorlanishi bilan birga o‘zgarib ham boradi. Ertak suhbat-dialog asosida qurilgan. Bu ertak bolalarni fikrlashga, voqealarni tartib bilan

aytishga, so‘z boyligini oshirishga o‘rgatish bilan birga, kichkintoylarda mehnatga muhabbat, jamoa bo‘lib ishlash, yashash hislarini tarbiyalaydi. “Bo‘g‘irsoq” ertagi ham o‘yin-ertak bo‘lib, voqealar takrorlanish jarayonida o‘sib boradi. Avvalo, ertakda bo‘g‘irsoqning qanday tayyorlanishi bolalarga tushuntirilgach, tayyor bo‘lganidan so‘ng uning yo‘lga tushib yumalab ketaverishi hikoya qilinadi. Yo‘lda u o‘zini yemoqchi bo‘lgan quyon, bo‘ri va ayiqlarni o‘z ashulasi bilan mahliyo qilib aldab, ulardan qutuladi. Eng oxirida bo‘g‘irsoq tulkining til yog‘lama gaplariga, aldamchi maqtovlariga eriy ketadi. Tulki taltayib ketgan bo‘g‘irsoqni kuylab turgan mahalida yeb qo‘yadi. Bu ertak bolalarni fikrlashga, takror voqealarni to‘g‘ri ifodalashga, qo‘shiqlarni ohangdor qilib aytishga, hushyorlikka chaqiribgina qolmay, hayvonlarning o‘ziga xos xususiyatlarini bilib olishga o‘rgatadi. Ertakda, ayniqsa, bo‘g‘irsoqning maqtanchoqligi, farosatsizligi, tulkining ayyor, yolg‘onchi, olg‘ir va hiylagarligi bolalarbop iboralarda sodda, qiziqarli ifoda etilgan.

“Zumrad va Qimmat” ertagida adolat, mehnat va yaxshilik ulug‘lanadi. Unda bir-biriga qarama-qarshi xarakterdagi Zumrad va Qimmat obrazlari tasvirlanadi. Zumrad chiroyli, odobli, muloyim, aqlli va mehnatsevar qiz sifatida gavdalanadi. Bunday qizlarni insongina emas, hattoki tabiat ham ulug‘laydi: “Barvaqt ko‘zasini ko‘tarib, soy yoqalab buloq boshiga borarkan. Yo‘lda lolalar, rang-barang gullar uni ko‘rib, boshlarini egib, unga salom berarkanlar. . . Gullar uni olqishlar, bulbullar quvonib, unga qo‘shiqlar aytib berar ekanlar”. Qimmat esa injiq, dimog‘dor, ishyoqmas, muomalasi qo‘pol qiz. Hatto, gullar ham Qimmat kelsa, qovoqlarini solib, yumilib qolar ekanlar. O‘gay ona Zumradni ko‘rgani ko‘zi, otgani o‘qi yo‘q. Yovuz kampirning butun kuni urish-janjal, to‘polon bilan o‘tarkan. Kampir oxiri cholga Zumradni o‘rmonga olib borib adashtirib kelishni aytadi. Zumrad o‘rmonda adashib yurib bir sehrgarning uyiga borib qoladi va uning xizmatlarini yaxshi bajarib, kampirga ham manzur bo‘ladi. Sehrgar kampir qizga qizil sandiqni to‘ldirib, umrining oxirigacha yetadigan mol-dunyo berib jo‘natadi. Buni ko‘rgan o‘gay ona o‘z qizi Qimmatni ham o‘rmonga borib adashtirib kelishni aytadi. Qimmat ham o‘sha sehrgar kampirning uyiga boradi, lekin kampir ish buyursa, o‘zing qil, men sening malaying emasman, deb javob beradi. Kampir unga oq sandiqni tortiq qiladi. Ona-bola hammani uydan chiqarib, sandiqni ochsa, undan ikki ajdar chiqib onasi bilan qizini yutib, derazadan chiqib ketadi. Ertakda rahmsiz, bag‘ritosh, baxil va molparast kampirga nisbatan bolada nafrat uyg‘onadi. Ayni chog‘da, Zumrad obrazi orqali mehnatsevarlik, to‘g‘rilik, aql-idrok ulug‘lanib, yaxshilikning yomonlik ustidan tantana qilishi ko‘rsatiladi. Bu ertak bolalarni odobli, aqlli, to‘g‘ri va mehnatsevar bo‘lishga undaydi. Ertaklar bolalar fikr va tasavvurlarini boyitadi va ularni ijodiy ishga ruhlantiradi.

Bolalar tarbiyasida maqollarning o‘rni. Xalq yaratgan g‘oyat ixcham, chuqur va tugal ma’noli gaplar, she’riy parchalar maqol deb ataladi. Maqol xalqning, bir necha avlodlarning aqlu-farosati hamda turmush tajribasining yakuni, ular donishmandligining mahsulidir. Maqollarda hayotning achchiq-chuchugini tatib ko‘rgan, turmushdagi hodisalarga aql ko‘zi bilan qaraydigan, sof vijdonli, olijanob mehnatkash kishining biror voqea-hodisadan, biror kishidan yoki biror ishdan chiqargan xulosasi bayon qilinadi. Bu xulosa biror kishi uchun (ko‘proq bolalar uchun) yo‘l ko‘rsatuvchi bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Maqollar xalqning aql-idroki, ijtimoiy-tarixiy tajribasi, kurashi hamda mehnatining badiiy ifodasi sifatida yaratilib kelinmoqda. Maqollarda xalqning turmush tajribalari umumlashtirib beriladi. Maqollar chuqur ma’noni ifoda eta bilishi, ixcham, pishiq va puxtaligi bilan xalq og‘zaki ijodining boshqa turlaridan farq qiladi. Ularda mehnatkash xalqning orzu-umidlari, o‘zaro munosabatlari, vatanparvarlik, insonparvarlik xislatlari, o‘y-fikrlari o‘ziga xos shaklda aks etgan bo‘ladi. Shu sababdan ular bolalarni to‘g‘ri, mantiqiy fikrlashga, maqsadni qisqa, ixcham va lo‘nda bayon etishga o‘rgatadi, ularning badiiy didini oshiradi, tarixiy hodisalarning mohiyatini yaxshiroq, chuqurroq payqab olishga yordam

beradi. Shu bilan birga, maqollar ona tilining eng nozik badiiy xususiyatlarini bilishga va so‘z boyligini oshirishga katta yordam beradi. Shuning uchun ham so‘z san’atkorlari, shuningdek, bolalar yozuvchilari xalq og‘zaki ijodiga, ayniqsa, maqollarga ko‘proq murojaat etganlar va ulardan unumli foydalanganlar.

Maqollar mavzu jihatdan boy, xilma-xil va rang-barangdir. Ularda ona-Vatanni sevish, uni ichki va tashqi dushmanlardan ko‘z qorachig‘idek saqlash, unga sodiq bo‘lish g‘oyalari juda ixcham, ohangdor bir shaklda, obrazli ifodalarda gavdalantirilgandir:

Bulbul chamanni sevar, Odam — Vatanni.

Ona yurting omon bo‘lsa, rangi ro‘ying somon bo‘lmas.

Do‘stlik-birodarlik, dushmanga nafrat, ahillik va birdamlik g‘oyalari ham maqollarning asosiy mag‘zini tashkil etadi:

Ko‘kka boqma, ko‘pga boq!

Do‘st so‘zini tashlama, tashlab boshing qashlama.

Maqollar bolalarni biyron so‘zlashga o‘rgatib, ularga estetik zavq beradigan, fikr va qobiliyatini o‘stiradigan, xotirasini mustahkamlashda muhim hisoblanadi.

Xalq og‘zaki ijodi bolalar adabiyotining yuksalishida, yosh avlod tarbiyasida juda muhimdir. Bolalardan ona-Vatanga sadoqat, mehnatga ishtiyoq, qahramonlik, do‘stlik, baynalmilallik kabi olijanob insoniy fazilatlarni tarbiyalashda buloqdek qaynab-toshgan xalq og‘zaki ijodining roli beqiyosdir. Bunda bolalar xalq og‘zaki ijodiyotining namunalari — doston, ertak, maqol, topishmoq, latifa, terma va qo‘shiqlarni qiziqib o‘rganadilar, ulardan o‘zlariga zarur bo‘lgan muhim tarbiyaviy xulosalar chiqaradilar.

Xulosa qilganda, bolalar adabiyotida xalq og‘zaki ijodi bolalar ma’naviyatini boyitadi, ularga ma’rifiy-estetik zavq beradi, hayotni bilishga va uni sevishga, bolani zehnini, ongini yuksaltirishga yordam beradi hamda ularning lug‘at boyligini oshirib, nutqini o ‘stiradi.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA MUSTAQIL TA’LIM FAOLIYATINI PEDAGOGIK LOYIHALASH

Azimova Ziyodaxon Ergashevna,
O‘zbekiston, ADPI professor, DSc
Aliyeva Dilobarxon Begali qizi
Ta’lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang‘ich ta’lim) mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli muhitda mustaqil ta’lim uchun o‘quv-tarbiyaviy faoliyatni loyihalashning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Shuningdek, kredit-modul tizimi sharoitida talabalarning mustaqil ta’lim olish jarayonini samarali tashkil etishning pedagogik mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida pedagogik loyihalashning asosiy komponentlari – maqsad, mazmun, metod, shakl, vosita va natijalar o‘zaro uyg‘unlikda ko‘rib chiqildi. Natijada mustaqil ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi model ishlab chiqildi hamda uni amaliyotga joriy etish bo‘yicha tavsiyalar berildi.

Аннотация: В данной статье раскрываются теоретические и практические основы проектирования учебно-воспитательной деятельности для самостоятельного обучения в цифровой среде. Также анализируются педагогические механизмы эффективной организации процесса самостоятельного обучения студентов в условиях кредитно-модульной системы. В ходе исследования основные компоненты педагогического проектирования — цель, содержание, методы, формы, средства и результаты —

рассмотрены во взаимосвязи и единстве. В результате разработана модель, направленная на повышение эффективности самостоятельного обучения, а также предложены рекомендации по её внедрению в образовательную практику.

Abstract: This article explores the theoretical and practical foundations of designing educational activities for independent learning in a digital environment. It also analyzes pedagogical mechanisms for effectively organizing students' independent learning within the credit-module system. In the course of the study, the main components of pedagogical design—objectives, content, methods, forms, tools, and outcomes—were examined in their interconnection and unity. As a result, a model aimed at improving the effectiveness of independent learning was developed, and recommendations for its implementation in educational practice were proposed.

Kalit so‘zlar: mustaqil ta’lim, raqamli muhit, pedagogik loyihalash, kredit-modul tizimi, kompetensiyaviy yondashuv, o‘quv-tarbiyaviy faoliyat, ta’lim samaradorligi.

Bugungi kunda ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish, kredit-modul tizimini hamda kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga tatbiq etish kabi talablar pedagogika yo‘nalishidagi oliy ta’lim tizimida ustuvor ahamiyatga ega. Zero, “XXI asr o‘qituvchisidan hozirgi kunda dunyoda bo‘layotgan global o‘zgarishlar, fan-texnika va axbotot-kommunikatsiya texnologiyalarining kun sayin rivojlanib borishi jarayonida pedagogik mahoratni, o‘tkir irodani, pedagogik-psixologik bilimlarni, o‘z fanini chuqur bilishni va yuksak tafakkurni, siyosiy savodxonlikni, fikrlash doirasi keng va mulohazali bo‘lishni talab etadi”.[37] Mazkur talablar zamonaviy o‘qituvchining nafaqat bilim beruvchi mutaxassis, balki yetakchi sifatida shakllanishida ham muhim ahamiyatga ega.

Shundan kelib chiqib, respublikamizda bo‘lajak pedagoglarni tayyorlash jarayonini yanada takomillashtirish, ularning kasbiy kompetentligini izchil rivojlantirish va mustaqil ta’lim faoliyatini samarali yo‘lga qo‘yish maqsadida bir qator qaror va qonunlar ishlab chiqilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdagi 824-sonli “Oliy ta’lim tashkilotlarida ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari”[38] to‘g‘risidagi qarori ham ushbu jarayonni takomillshtirishda muhim qadam bo‘lib xizmat qilmoqda. Ushbu qaror ijrosi yuzasidan pedagogika yo‘nalishidagi davlat va nodavlat oliy ta’lim tashkilotlarida bosqichma-bosqich kredit-modul tizimi joriy etilishi talabalarning mustaqil ta’lim olishini rag‘batlantirishga qaratilgan muhim jarayondir. “Kredit-modul tizimi talabalarga o‘quv fanlarini ixtiyoriy tanlash imkoniyatini, mustaqil ta’lim soatlari hajmini oshirish va o‘zlashtirgan bilim va ko‘nikmalari asosida kredit to‘plash imkonini beradi”.[39] Shu bilan birga ushbu tizim talabalarni o‘z vaqtlarini mustaqil rejalashtirishiga va o‘z ustida muntazam ishlashiga zamin bo‘lmoqda. Bu esa mustaqil ta’lim jarayonini ilmiy asoslangan pedagogik loyiha sifatida tashkil etishni taqozo etadi.

Demak, pedagogika yo‘nalishidagi davlat va nodavlat oliy ta’lim tashkilotlarida kredit-modul tizimi asosida mustaqil ta’lim soatlari ulushi oshirilayotgan bir vaqtda mustaqil ta’lim uchun o‘quv-tarbiya faoliyatni loyihalash, ya’ni boshlang‘ich ta’lim pedagoglari sifatida shakllanayotgan talabalarning mustaqil ta’lim tizmini rejalashtirish: tashkiliy shakl va usullarini, natijalarni kuzatish tizimini ishlab chiqish ham muhim hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda mustaqil ta’lim uchun o‘quv-tarbiyaviy faoliyatni loyihalash ta’lim jarayonining muhim shakli bo‘lishi

[37] Monografiya/ A.A. Xoliqov. O’zR Oliy va o’rta mahsus ta’lim vazirligi. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti. T.: “IQTISOD-MOLIYA”. 2015-yil. 420 bet.

[38] O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. “Oliy ta’lim tashkilotlarida ta’lim jarayonini tashkil etish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 824-son qaror. – 2020-yil 31-dekabr.

[39] O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. Oliy ta’lim muassasalarida kredit-modul tizimini joriy etish bo‘yicha uslubiy qo‘llanma. – Toshkent, 2020.

bilan bir qatorda uning asosiga aylanishi ham lozim. Bu orqali bo‘lajak mutaxassislarning, jumladan, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining mustaqil ta’lim olish jarayonini tog‘ri tashkil etish, ularning o‘z-o‘zini rivojlantirish qobiliyatini shakllantirish, hamda kasbiy tayyorgarlik darajasini yanada takomillashtirish mumkin.

Mustaqil talim uchun o‘quv-tarbiyaviy faoliyatni loyihalash – ta’lim oluvchilarning mustaqil ta’lim jarayonini samarali tashkil etish maqsadida ta’lim va tarbiya jarayonini oldindan ilmiy asosda rejalashtirish, nazorat mexanizmlarini ishlab chiqish va bosqichma-bosqich tashkil etish jarayonidir.

Mustaqil ta’limda o‘quv-tarbiyaviy faoliyatni loyihalashda o‘quv jarayonining maqsadi, mazmuni, metodlari, shakllari, vositalari va natijalari oldindan aniqlanadi va o‘zaro uyg‘un holda tizimlashtiriladi. Ushbu jarayonda pedagog ta’lim oluvchilarning ehtiyojlari, tayyorgarlik darajasi, psixologik xususiyatlari hamda o‘quv muhiti imkoniyatlarini inobatga olgan holda samarali model yaratadi. Shuni ham ta’kidlash kerakki, pedagogik loyihalash tasodifiy faoliyat emas, balki aniq maqsadga yo‘naltirilgan, ilmiy asoslangan va taxminiy natijaga qaratilgan jarayondir. Unda ta’lim natijasi oldindan belgilab olinadi va mazkur natijaga erishish uchun zarur bo‘lgan barcha bosqichlar izchil rejalashtiriladi.[40]

Shuni ham ta’kidlash kerakki, mustaqil ta’lim uchun o‘quv-tarbiyaviy faoliyatni loyihalashda alohida e’tibor qaratilishi lozim bo‘lgan jihatlar ham mavjud. Ushbu jihatlar 1-jadvalda aks ettirilgan.

1-jadval

Mustaqil ta’lim uchun o‘quv-tarbiyaviy faoliyatni loyihalashda alohida e’tibor qaratilishi lozim bo‘lgan jihatlar

	Loyihalash jarayonida e’tibor qaratiladigan jihatlar	**Mazmuni**
	Maqsadning aniqliligi	Maqsad aniq qo‘yilishi va kutilayotgan natijaga yo‘naltirilishi lozim
	O‘quv materiallarining izchil va tizimliligi	O‘quv materiallarining mantiqan izchilligi, tizimliligi hamda o‘quv jarayoni bilan mantiqiy bog‘liqligi ta’minlanishi kerak
	Metodlarning maqsadga muvofiqligi	Tanlangan pedagogik usullar belgilangan maqsadni amalga oshirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim
	Baholash jarayonining aniqliligi	Baholash mezonlarining aniq va shaffofliligi ta’minlanishi lozim
	Kutilayotgan natijalarning mezonlarga asoslanganligi	Kutilayotgan natijalar aniq belgilangan baholash mezonlariga muvofiq shakllantirilishi lozim

Loyihalashning bosqichma-bosqich tuzilishi mustaqil ta’lim jarayonining ilmiy asoslanganligini, izchilligi va natijadorligini ta’minlashda ham alohida ahamiyatga ega. Shuni ham ta’kidlash joizki, mustaqil ta’lim uchun o‘quv tarbiyaviy faoliyatni loyihalash 2020-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘grisida”gi qonunning 3-moddasida belgilangan “davlat ta’lim standartlari — davlat tomonidan ta’limning mazmuni va sifatiga nisbatan belgilanadigan talablar majmui hamda davlat ta’lim talablari — ta’limning tuzilmasiga, mazmuniga va uni amalga oshirish shart-sharoitlariga, shuningdek ta’lim oluvchilarning jismoniy, shaxsiy, intellektual, ilmiy

[40] Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning nazariy va amaliy asoslari. – Toshkent: Fan, 2012.

hamda kasbiy sifatlariga qo‘yiladigan majburiy talablar”[41] kabi belgilangan asosiy vazifalar asosida ishlab chiqildi.

Demak, mustaqil ta’lim jarayoni talabalarning mustaqil bilim olish, o‘z-o‘zini boshqarish, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan maqsadli, tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etilgan pedagogik jarayon sifatida olib borilishi kerak. Shu nuqtayi nazardan yuqoridagi loyihalash strategiyasidan kelib chiqib, mustaqil ta’lim uchun o‘quv-tarbiyaviy faoliyatni loyihalashni quyidagi bosqichlarini keltirishimiz mumkin. (2-jadvalga qarang).

2-jadval

Mustaqil ta’lim uchun o‘quv-tarbiyaviy faoliyatni loyihalashning bosqichlari

Pedagogik-maqsadli bosqich
Ushbu bosqich loyihalashning asosi hisoblanadi
Didaktik va metodik bosqich
Mustaqil ta’limning resurs bazasini belgilaydi
Faoliyat jarayonini ifodalovchi bosqich
Samaradorlikni baholash bosqichi
Talabaning mustaqil ishini bajarish tartibini aks ettiradi

Mustaqil o‘quv jarayonining samaradorligini o‘lchovchi bosqich

Loyihalashning ushbu bosqichlari mustaqil o‘quv faoliyatni takomillashtirishga qaratilgan. Ushbu bosqichlar orqali talabalarning muayyan bilimlarni o‘zlashtirishlari, shu bilan birga kasbiy va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishlari ko‘zda tutilgan.

Xulosa qilib aytganda, raqamli muhitda mustaqil ta’lim uchun o‘quv-tarbiyaviy faoliyatni ilmiy asosda loyihalash ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Mazkur jarayonni to‘g‘ri tashkil etish talabalarning o‘z-o‘zini rivojlantirish, mustaqil fikrlash va kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga raqamli vositalar asosida tashkil etilgan mustaqil ta’lim jarayonida talabalarning axborotni izlash, tahlil qilish, tanqidiy baholash va amaliyotga tatbiq etish ko‘nikmalari rivojlanadi. Bu esa ularning nafaqat akademik muvaffaqiyatini, balki kelajakdagi kasbiy faoliyatida raqobatbardoshligini ham oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O’zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi “Ta’lim to’g‘risida”gi qonuni. Toshkent sh., 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. “Oliy ta’lim tashkilotlarida ta’lim jarayonini tashkil etish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 824-son qaror. – 2020-yil 31-dekabr.

3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. Oliy ta’lim muassasalarida kredit-modul tizimini joriy etish bo‘yicha uslubiy qo‘llanma. – Toshkent, 2020.

[41] O’zbekiston respublikasining yangi tahrirdagi “Ta’lim to’g’risida”gi qonuni. Toshkent sh., 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son.

4. Monografiya/ A.A. Xoliqov. O’zR Oliy va o’rta mahsus ta’lim vazirligi. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti. T.: “IQTISOD-MOLIYA”. 2015-yil. 420 bet

5. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning nazariy va amaliy asoslari. – Toshkent: Fan, 2012.

O‘ZBEKISTON SHAROITIDA RAQAMLI BOLALIKNI SHAKLLANTIRISHNING BOLALARDA DO‘STLIK MUNOSABATLARINI IJOBIY VA SALBIY TA’SIRI

Azimova Musharraf O‘tkirovna
Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi PhD,
Sattorova Sarvaroy Toxir qizi
70110201-Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy axborotlashgan jamiyat sharoitida shakllanayotgan raqamli bolalik fenomeni hamda uning bolalar o‘rtasidagi do‘stlik munosabatlariga ko‘rsatadigan ijtimoiy-psixologik ta’siri kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli texnalogiyalarning bolalar ijtimoiylashuvi jarayonidagi o‘rni, xususan, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va onlayn platformalar orqali yuzaga kelayotgan yangi muloqot shakllari ilmiy-nazariy asosda yoritiladi.Maqolada raqamli muhitning bolalar o‘rtasida do‘stlik aloqalarini kengaytirish, axborot almashish imkoniyatlarini oshirish kabi ijobiy jihatlari yoritiladi. Shu bilan birga, virtual muloqotning haddan tashqari ko‘payishi natijasida yuzaga keladigan yuzma-yuz muloqotning kamayishi, ijtimoiy ko‘nikmalarning sustlashuvi, yolg‘izlik kuchining kuchayishi, kiberbulling holatlari kabi salbiy omillar atroflicha tahlil qilinadi. Tadqiqotda O‘zbekistonning ijtimoiy -madaniy muhitini hisobga olgan holda, ota-onalar nazorati , ta’lim tizimi va raqamli savodxonlik darajasining bolalar do‘stlik munosabatlariga ta’siri alohida ko‘rib chiqiladi.Shuningdek, bolalarda sog‘lom ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish uchun raqamli texnalogiyalardan oqilona foydalanish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi. Natijada, raqamli bolalikning bolalar ijtimoiy hayotidagi o‘rni ikki tomonlama xarakterga ega ekanligi, ya’ni u bir vaqtning o‘zida ham imkoniyat, ham havf omili sifatida namoyon bo‘lishi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: raqamli bolalik, bolalar psixologiyasi, do‘stlik munosabatlari, ijtimoiylashuv, raqamli muhit, internet ta’siri, ijtimoiy tarmoqlar, virtual muloqot, kiberbulling, raqamli savodxonlik, ota-ona nazorati, kommunikativ ko‘nikmalar, onlayn o‘yinlar, ijtimoiy izolyatsiya, media savodxonlik, bolalar xavsizligi, ijtimoiy rivojlanish.

Abstract. This article examines the formation of digital childhood in the context of Uzbekistan and its positive and negative impacts on children’s friendship relationships. In the era of rapid digitalization, children’s socialization processes are significantly transforming under the influence of the internet, social networks, and online platforms. The study highlights the positive aspects of digital environments, such as expanding communication opportunities, strengthening long-distance friendships, and facilitating information exchange. At the same time, it addresses negative effects, including reduced face-to-face interaction, weakened social skills, increased feelings of isolation, and risks such as cyberbullying.Taking into account Uzbekistan’s socio-cultural context, the role of parental control, the education system, and digital literacy in shaping children’s interpersonal relationships is also analyzed. The article concludes that digital childhood has a dual impact, serving both as an opportunity and a potential risk in the development of children’s social connections.

Keywords: digital childhood, child psychology, friendship relations, socialization, digital environment, internet influence, social media, virtual communication, cyberbullying, digital literacy, parental control, communication skills, online games, social isolation, media literacy, child safety, social development.

Аннотация. В данной статье рассматривается формирование цифрового детства в условиях Узбекистана, а также его положительное и отрицательное влияние на дружеские отношения детей. В эпоху стремительной цифровизации процессы социализации детей существенно изменяются под воздействием интернета, социальных сетей и онлайн-платформ.В работе освещаются положительные стороны цифровой среды, такие как расширение возможностей общения, поддержание дружбы на расстоянии и облегчение обмена информацией. В то же время анализируются и негативные последствия, включая снижение уровня живого общения, ослабление социальных навыков, усиление чувства одиночества и риски, такие как кибербуллинг. С учётом социально-культурного контекста Узбекистана отдельно рассматривается роль родительского контроля, системы образования и уровня цифровой грамотности в формировании межличностных отношений детей. В заключении отмечается, что цифровое детство носит двойственный характер, выступая одновременно как возможностью, так и фактором риска в развитии социальных связей детей.

Ключевые слова: цифровое детство, детская психология, дружеские отношения, социализация, цифровая среда, влияние интернета, социальные сети, виртуальное общение, кибербуллинг, цифровая грамотность, родительский контроль, коммуникативные навыки, онлайн-игры, социальная изоляция, медиаграмотность, безопасность детей, социальное развитие.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida bolalar hayotida tub o‘zgarishlar yuz bermoqda. Bugungi bolalar ‘‘raqamli avlod’’ sifatida shakllanib, ular kichik yoshdan boshlab turli gadjetlar, internet va ijtimoiy tarmoqlar bilan bevosita aloqada bo‘lmoqda. Bu jarayon ‘‘ raqamli bolalik ’’ tushunchasini yuzaga keltirdi. O‘zbekiston sharoitida ham internet qamrovining kengayishi, smartfonlardan foydalanish darajasining ortishi bolalarning ijtimoiylashuv jarayoniga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, bolalar o‘rtasiodagi munosabatlari endilikda nafaqat an’anaviy shaklda, balki virtual makonda ham shakllanmoqda. Shu sababli raqamli muhitning bolalar psixologiyasi va ijtimoiy aloqalariga ta’sirini o‘rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.Raqamli texnologiyalardan foydalanish bolalarga krng axborot olish va ijtimoiy tarmoqlarda do‘stlar bilan aloqada bo‘lish imkonini beradi, ammo shu bilan birga, virtual muloqot real hayotdagi intiraktiv tajribani cheklashi mumkin.Ushbu maqola O‘zbekiston sharoitidagi raqamli bolalik konsepsiyasini va uni bolalarning do‘stlik munosabatlariga ijobiy-salbiy ta’sirini tahlil qiladi.

Raqamli bolalik tushunchasi va uning xususiyatlari. Raqamli bolalik- bu bolalarning yoshligidan boshlab raqamli texnologiyalar (smartfonlar, planshetlar, kompyuterlar, internet platformalari) bilan faol o‘zaro aloqada bo‘lishi jarayonidir[1]. Zamonaviy bolalar ‘‘raqamli avlod’’ sifatida shakllanib, ularning muloqot usullari an’anaviy usullardan farq qiladi. Mark Prensky zamonaviy yosh avlodni ‘‘raqamli mahalliylar’’ (*digital natives*) deb atab, ularning fikrlash uslubi, axborotni qabul qilish tezligi va kommunikatsiya shakllari avvalgi avlodlardan tubdan farq qilishini ta’kidlaydi.Uning fikricha raqamli muhitda ulg‘aygan bolalar texnologiyalarni tabiiy muhit sifatida qabul qiladi, ular uchun internet, vidioo‘yinlar va mobil aloqa vositalari kundalik hayotning ajralmas qismidir.Prensky shuningdek, ‘‘raqamli immigrantlar’’(*digital immigrants*) tushunchasini ham kiritadi. Bu toifa- texnologiyalar paydo bo‘lishidan oldin tug‘ilgan va keyinchalik ularga moslashgan kattalar bo‘lib, ular ko‘pincha yangi texnologiyalarni o‘zlashtirishda qiyinchiliklarga duch keladi. Shu sababli, bolalar va kattalar o‘rtasida ‘‘raqamli tafavvut’’ yuzaga keladi. Mazkur g‘oya bolalar do‘stlik munosabatlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega.Chunki raqamli mahalliylar muloqotni ko‘proq onlayn shaklda olib boradi, tezkor va qisqa axborot almashinishga moyil bo‘ladi.Bu esa ularning do‘stlikni qurish va saqlash usullarini o‘zgartiradi. Masalan, ular uchun yozishmalar, emoji va ijtimoiy tarmoqlardagi faollik do‘stlikning muhim ko‘rsatgichiga aylanishi mumkin. Shu bilan birga, Prensky ta’kidlaganidek, ta’lim tizimi va ota-onalar ushbu yangi avlodning o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olishi zarur. Aks holda, bolalar bilan samarali muloqot qilish va ularning

ijtimoiy rivojlanishini to‘g‘ri yo‘naltirish qiyinlashadi. Umuman olganda , ushbu manba raqamli bolalik tushunchasining nazariy asosini yaratib, bolalarning ijtimoiylashuvi, xususan do‘stlik munosabatlarining transformatsiyasini tushunishda muhim ilmiy poydevor vazifasini bajaradi.

Raqamli bolalikning do‘stlik munosabatlariga ijobiy ta’siri. ***Muloqot imkoniyatlarining kengayishi.***Raqamli texnologiyalar bolalarga geografik chegaralardan qat’I nazar do‘stlar orttirish imkonini beradi. Ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlar orqali bolalar yangi tanishlar orttiradi, o‘z qiziqishlariga mos guruhlarga qo‘shiladi[2]. ***Ijtimoiy ko‘nikmalarning rivojlanishi.***Onlayn platformalarda muloqot qilish orqali bolalar o‘z fikrini ifodalash, tinglash va javob berish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa ularning kommunikativ kompetensiyasini oshiradi[3].***Qo‘llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhit.***Ayrim hollarda bolalar real hayotda topa olmagan tushunish va qo‘llab-quvvatlashni onlayn do‘stlardan topadi. Bu ayniqsa tortinchoq yoki ijtimoiylashuvda qiyinchilikka duch keladigan bolalar uchun muhim[4].***Ta’limiy hamkorlik va rivojlanish.***Raqamli muhit orqali bolalar birgalikda o‘rganadi, bilim almashadi,loyihalarda hamkorlik qiladi. Bu esa do‘stlikni faqat hissiy emas, balki intellectual jihatdan ham mustahkamlaydi[5].

Raqamli bolalikning do‘stlik munosabatlariga salbiy ta’siri. ***Yuzma-yuz muloqotning kamayishi.***Raqamli muloqotning ortishi real hayotdagi bevosita muloqotni kamaytiradi. Bu esa bolalarda empatiya, tana tilini tushunish kabi ijtimoiy ko‘nikmalarning sust rivojlanishiga olib keladi [6].***Yuzaki do‘stlik munosabatlari.***Onlayn do‘stlik ko‘pincha yuzaki bo‘lib, chuqur hissiy shakllanish bog‘lanish shakllanmaydi. ‘‘Layk’’ va qisqa yozishmalar asosidagi munosabatlar mustahkam ijtimoiy aloqalarni o‘rnini bosa olmaydi [7]. ***Kiberbulling va ijtimoiy bosim.***Raqamli muhitda bolalar kiberbulling (onlayn haqorat va tahqir)ga duch kelishi mumkin.Bu esa ularning ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, do‘stlikka bo‘lgan ishonchni pasaytiradi [8]. ***Qaramlik va izolyatsiya.*** Texnalogiyalarga ortiqcha bog‘lanish bolalarni real ijtimoiy hayotdan ajratib qo‘yishi mumkin.Natijada ular haqiqiy do‘stlik o‘rniga virtual aloqalarni afzal ko‘ra boshlaydi[9].

O‘zbekiston sharoitida muammolar va imkoniyatlar.O‘zbekistonda raqamli bolalik rivojlanishi bilan birga quyidagi muammolar kuzatiladi:ota-onalarning raqamli savodxonligi yetarli emasligi; bolalar faoliyatini nazorat qilish mexanizmlarining sustligi; xavfsiz internet madaniyatining yetarlicha shakllanmaganligi[10]. Shu bilan birga, quyidagi imkoniyatlar mavjud:ta’lim platformalarining rivojlanishi;yoshlar uchun ijtimoiy loyihalar va onlayn hamjamiyatlarning kengayishi; davlat tomonidan raqamli ta’limga e’tibor qaratilishi[11].

Xulosa. Raqamli bolalik bolalarda do‘stlik munosabatlarini shakllantirishda ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatadi. Bir tomondan, u muloqot imkoniyatlarini kengaytirib, yangi do‘stlik shakllarini yaratadi. Ikkinchi tomondan esa, yuzaki aloqalar, ijtimoiy izolyatsiya va kiberxavflarni keltirib chiqaradi. Shu sababli, O‘zbekiston sharoitida bolalarda sog‘lom do‘stlik munosabatlarini rivojlantirish uchun raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish, ota-onalar va pedagoglarning nazorati hamda raqamli madaniyatni oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.Umuman olganda, raqamli bolalik bugungi globallashuv davrida bolalar ijtimoiylashuvining markaziy omillaridan biriga aylanib ulgurgan. Ayniqsa, O‘zbekiston sharoitida internet va mobil texnologiyalarning jadal rivojlanishi bolalarning do‘stlik haqidagi tasavvurlarini sezilarli darajada o‘zgartirmoqda. Endilikda do‘stlik tushunchasi faqatgina geografik yaqinlik yoki bir muhitda birga bo‘lish bilan cheklanmay, balki umumiy qiziqishlar, virtual aloqalar va raqamli platformalar orqali ham shakllanmoqda. Shu nuqtai nazarda qaraganda, raqamli bolalik bolalarda ijtimoiy moslashuvning yangi modelini yuzaga keltirmoqda. Bolalar bir vaqtning o‘zida bir nechta ijtimoiy makonda – real va virtual muhitda faol ishtirok etadi. Bu esa ularga keng ijtimoiy tarmoq yaratish, turli madaniyat va qarashlar bilan tanishish imkonini beradi. Natijada, ularning dunyoqarashi kengayadi, tolerantlik darajasi ortadi va kommunikativ moslashuvchanlik rivojlanadi. Biroq, bu jarayonning murakkabligi shundaki, raqamli muhit har doim ham sifatli va chuqur ijtimoiy aloqalarni kafolatlamaydi.Ko‘pincha bolalar son jihatdan ko‘p ‘‘do‘st’’ orttirgan bo‘lsa-da, sifat jihatdan mustahkam va ishonchli munosabatlar yetishmaydi. Bu esa yolg‘izlik shaklining yashirin shakllarini keltirib chiqarishi mumkin. Ya’ni bola doimiy onlayn aloqada bo‘lsa ham, real hissiy

yaqinlikni his qilmasligi ehtimoli mavjud. Shuningdek, raqamli bolalik sharoitida do‘stlikning qadriyatlari ham o‘zgarib bormoqda. An’anaviy jamiyatda do‘stlik sadoqat, ishonch va uzoq muddatli aloqalarga asoslangan bo‘lsa, raqamli muhitda tezkorlik, ko‘rinish(imij), faollik va ijtimoiy tarmoqlardagi ‘‘reaksiyalar’’ muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa bolalarning munosabatlariga bo‘lgan yondashuvini yuzakilashtirishi mumkin.Shu bois, raqamli bolalikni to‘g‘ri yo‘naltirish masalasi nafaqat pedagogik yoki psixologik muammo, balki jamiyatning kelajak ijtimoiy barqarorligini belgilovchi muhim strategik omil sifatida qaralishi lozim.

SAHNALASHTIRISH FAOLIYATI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR: MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TANQIDIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY OMILI

Ilmiy rahbar: dots., PhD O‘tamurodova Shohida Muhammadqulovna
Rizoqulova Sadoqat Mehriddin qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha katta yoshdagi bolalarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini sahnalashtirish faoliyati va raqamli texnologiyalar integratsiyasi orqali rivojlantirishning dolzarbligi yoritilgan. Maqolada an’anaviy pedagogik usullarning zamonaviy AKT vositalari bilan bog‘liqligi va ularning bolaning intellektual rivojlanishidagi o‘rni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: tanqidiy fikrlash, sahnalashtirish, raqamli texnologiyalar, AKT, maktabgacha ta’lim, kreativlik, media-savodxonlik.

Аннотация: В данной статье освещается актуальность развития навыков критического мышления у детей старшего дошкольного возраста посредством интеграции театрализованной деятельности и цифровых технологий. Анализируется взаимосвязь традиционных педагогических методов с современными средствами ИКТ, а также их роль в интеллектуальном развитии ребёнка.

Ключевые слова: критическое мышление, инсценировка, цифровые технологии, ИКТ, дошкольное образование, креативность, медиаграмотность.

Abstract: This article highlights the relevance of developing critical thinking skills in older preschool children through the integration of dramatization activities and digital technologies. It analyzes the connection between traditional pedagogical methods and modern ICT tools, as well as their role in the intellectual development of the child.

Keywords: critical thinking, dramatization, digital technologies, ICT, preschool education, creativity, media literacy.

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan axborot asrida bolalarda ma’lumotlarni tahlil qilish, mantiqiy xulosa chiqarish va muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmasini shakllantirish ta’limning ustuvor vazifasiga aylandi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sahnalashtirish (teatrlashtirilgan o‘yinlar) faoliyati bolalarning nafaqat nutqi va hissiyotlarini, balki ularning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish uchun ham boy manba hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarning ushbu jarayonga tatbiq etilishi esa ta’lim samaradorligini yangi bosqichga olib chiqadi.

Xorijiy mamlakatlar tajribasida sahnalashtirish faoliyati va raqamli texnologiyalar integratsiyasi bolaning nafaqat ijodiy qobiliyatini, balki media-savodxonlik va tanqidiy tahlil ko‘nikmalarini rivojlantirishning asosiy vositasi hisoblanadi.

Finlyandiya maktabgacha ta'lim tizimida “tanqidiy o‘yin savodxonligi” tushunchasi mavjud. Finlyandiya maktabgacha ta’lim tizimidagi **“**tanqidiy o‘yin savodxonligi**”** (fin tilida: *pelilukutaito*) tushunchasi shunchaki o‘yin o‘ynash emas, balki bolaning raqamli va real dunyo o‘rtasidagi chegarani tushunishi, o‘yin mazmunini tahlil qilishi va undagi ma’lumotlarga nisbatan ongli munosabatda bo‘lishini anglatadi. Bolalar raqamli o‘yinlardagi qahramonlarni jonli ravishda

sahnalashtiradilar. Sahnalashtirish jarayonida tarbiyachi bolalardan o'yin mexanizmlari ularning his-tuyg‘ulariga qanday ta'sir qilishini (masalan, nima uchun yutqazganda xafa bo‘lishini) tahlil qilishni so'raydi. Bu bolaga raqamli dunyo va real hissiyotlar orasidagi farqni tushunishga yordam beradi.

Fin pedagogikasida ushbu tushuncha quyidagi to‘rtta asosiy ustunga tayanadi:

1. Reallik va virtual olamni farqlash;

Finlyandiyada bog‘cha yoshidagi bolalarga o‘yin (ayniqsa, raqamli o‘yinlar) bu — simulyatsiya (qayta jonlantirish) ekanligi o‘rgatiladi. Bolalar raqamli o‘yindagi qahramonning harakatlarini sahnalashtirishadi (masalan, o‘yindagi personaj balandlikdan sakradi). So‘ngra tarbiyachi bilan: “Nima uchun qahramon shikastlanmadi? Agar hayotda shunday qilsak nima bo‘ladi?” degan savolni muhokama qilishadi. Bu tanqidiy fikrlashning eng sodda va muhim shaklidir.

2. O‘yin mexanikasi va hissiyotlar tahlili;

Bolalarga o‘yinlar qanday ishlashi va ular bizning his-tuyg‘ularimizni qanday boshqarishi tushuntiriladi. O‘yinda yutish yoki yutqazish paytidagi hissiyotlar sahnalashtiriladi. Boladan: “Nima uchun bu o‘yin seni shoshilishga majbur qildi?”, “Nima uchun yutqazganingda xafa bo‘lding? Bu o‘yinni yaratuvchilarning hiylasi emasmi?” deb so‘raladi. Bu orqali bola o‘yin algoritmlarining inson psixologiyasiga ta’sirini tushuna boshlaydi.

3. Media-ijodkorlik (Content Creation);

Finlyandiyada bola faqat iste’molchi emas, balki yaratuvchi bo‘lishi shart. Bolalar o‘zlari qog‘ozdan “planshet” yasashadi yoki oddiy ilovalar yordamida o‘z o‘yin ssenariylarini tuzib, uni do‘stlariga sahnalashtirib berishadi. O‘z o‘yinini yaratish jarayonida bola: “Qaysi qoida adolatli?”, “O‘yinchini qanday qilib qiziqtirish mumkin?” degan savollar ustida bosh qotiradi. Bu jarayon mantiqiy va tanqidiy tahlilni rivojlantiradi.

4. Reklama va tijorat maqsadlarini tushunish;

Hatto 5-6 yoshli bolalarga ham o‘yinlardagi reklamalar va “pullik xizmatlar”ning ma’nosi tushuntiriladi. Sahna ko‘rinishlarida “sotuvchi” va “xaridor" rollari orqali raqamli dunyodagi takliflar (masalan, yangi personaj sotib olish) aslida biznes ekanligi, bu har doim ham zarur emasligi o‘yin shaklida tushuntiriladi.

Fin tajribasiga ko‘ra, tanqidiy o‘yin savodxonligi bolani “ekran asri” bo‘lishdan qutqaradi. Bola raqamli vositadan foydalanayotganda:

- Nima uchun bu mihim? - degan savolga javob berishi kerak.
- Bu nima? (Ma’lumotni identifikatsiya qilish)
- Bu menga nima beryapti? (Foydali va zararli tomonini ajratish)
- Bu rostmi yoki o‘yin? (Haqiqatni aniqlash)

kabi savollarga javob bera oladigan darajaga yetadi.

O‘zbekistonda sahnalashtirish faoliyati boladan personajning xarakterini tushunishni, voqealar rivojini tahlil qilishni va o‘z rolini ijro etishda ijodiy yondashishni talab qiladi. Raqamli texnologiyalar bilan bog‘liqlikda bu jarayon muammoli vaziyatlarni vizuallashtirish yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

Interaktiv doskalar va multimedia proyektorlari yordamida bolalarga ertakning bir necha xil varianti yoki yakuni ko‘rsatiladi. Bola “Agar qahramon bunday qilmaganda nima bo‘lar edi?” degan savol atrofida raqamli tasvirlarni solishtiradi. Bu bolada sabab-oqibat bog‘lanishlarini tahlil qilish (tanqidiy fikrlashning asosi) ko‘nikmasini o‘stiradi.

Amaliy mashg‘ulot namunasi: “Ertakni o‘zgartir” (Keys usuli)

“Bo‘g‘irsoq” ertagini zamonaviy talqinda sahnalashtirish.

Raqamli vosita: Interaktiv doska va planshet.

Jarayon:

1. *Muammo qo‘yish:* Interaktiv doskada Bo‘g‘irsoqning tulki bilan uchrashuvi to‘xtatiladi. Bolalarga savol beriladi: “Agar Bo‘g‘irsoq tulkining hiylasini oldindan bilsa, u nima qilgan bo‘lardi?”

2. *Tanqidiy tahlil:* Bolalar kichik guruhlarda planshet orqali variantlarni tanlashadi (masalan, qochib ketish, tulkiga savol berish yoki do‘stlashish).

3. *Sahnalashtirish:* Bolalar tanlagan yangi ssenariy asosida kichik sahna ko‘rinishi ijro etadilar.

4. *Refleksiya (Video-tahlil):* Sahna jarayoni videoga olinadi va bolalar bilan birga ko‘riladi. “Qaysi qaror to‘g‘riroq edi? Nima uchun?” kabi savollar bilan muhokama qilinadi.

“Nima uchun?” savolini ko'p bering: Har bir raqamli harakatdan so‘ng boladan o‘z tanlovini asoslab berishini so‘rang.

Raqamli qurilmalardan foydalanish vaqti (SanPiN me’yorlari bo‘yicha) 10-15 daqiqadan oshmasligi lozim va boshqa xavfsizlikka e’tibor berish kerak.

Shunday qilib, sahnalashtirish faoliyati va raqamli texnologiyalar sintezi bolani shunchaki ijrochi emas, balki strategik fikrlovchi sifatida shakllantiradi. Bu yondashuv orqali bola hayotiy vaziyatlarni modellashtirishni va ularga nisbatan tanqidiy munosabat bildirishni o‘rganadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, sahnalashtirish faoliyatini raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish maktabgacha yoshdagi bolalarni faqatgina axborot qabul qiluvchi emas, balki axborotni tahlil qiluvchi va yangi mazmun yaratuvchi shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Bu usul bolalarda maktab ta’limiga tayyorgarlik davrida eng muhim XXI asr ko‘nikmalaridan biri - tanqidiy fikrlashni shakllantirishning eng samarali va zamonaviy yo‘lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kupiainen, R., Sintonen, S., va Kulju, P. (2016). “Digital Media Literacy Education in Finnish Schools”. *In Digital Literacy: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications*. (Finlyandiyaning "o‘yin savodxonligi” bo‘yicha asosiy manba).
2. Qodirova F.R., Qodirova R.M. “Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi”. – T.: “Istiqlol”, 2006. (Sahnalashtirish metodikasi bo‘yicha).
3. G‘oziyev E.G. “Psixologiya (Ontogenez psixologiyasi)”. – T.: “Noshir”, 2010. (Katta maktabgacha yoshdagi bolalarning fikrlash xususiyatlari).
4. Marsh, J. (2010). “Young Children's Play in Online Worlds”. *Journal of Early Childhood Research*. (Raqamli olamda bolalar o‘yini).
5. Iskandarova M. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarni mantiqiy va tanqidiy fikrlashga o‘rgatishning zamonaviy usullari. – Toshkent, 2025.
6. Zokirjonova M. Ertaklar yordamida tanqidiy fikrlashni shakllantirish texnologiyasi. – Toshkent, 2024.
7. Abduqodirova N. Maktabgacha ta’lim muassasasida sahnalashtirish faoliyatini tashkil qilish yo‘llari. – Toshkent, 2021.
8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish Konsepsiyasi. – Toshkent, 2019.

TAYYORLOV GURUH TARBIYALANUVCHILARIDA DIALOGIK NUTQ VA UNI RIVOJLANTIRUVCHI METODLAR

Ilmiy rahbar: prof. PhD S.B. Sanayeva
Ne’matova Sevinch Axmadovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada tayyorlov guruh (6–7 yosh) tarbiyalanuvchilarida dialogik nutqni rivojlantirishning psixologik, pedagogik, lingvistik va metodik asoslari keng yoritilgan. Nutq o‘stirish metodikasi, yosh davrlar psixologiyasi hamda qiyosiy pedagogika nuqtai nazaridan dialogik nutqni shakllantirish jarayoni chuqur tahlil qilingan. Shuningdek, o‘yin

texnologiyalari va zamonaviy metodlarning samaradorligi mualliflik tahlili asosida keng ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: dialogik nutq, nutq rivoji, kommunikativ kompetensiya, tayyorlov guruhi, o‘yin metodlari, muloqot.

Аннотация: В статье рассматриваются психологические, педагогические и методические основы развития диалогической речи у детей подготовительной группы (6–7 лет). Особое внимание уделяется методике развития речи, возрастной психологии и сравнительной педагогике. Также подробно раскрывается роль игровых технологий и современных методов обучения.

Ключевые слова: диалогическая речь, развитие речи, коммуникация, игровые методы, дети 6–7 лет.

Abstract: This article examines the psychological, pedagogical, and methodological foundations of developing dialogic speech in children aged 6–7. It highlights the role of speech development methodology, developmental psychology, and comparative pedagogy. Special attention is given to game-based methods and modern teaching approaches.

Keywords: dialogic speech, speech development, communication, preschool children, game methods.

Maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning nutqiy rivojlanishi ularning shaxs sifatida shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, tayyorlov guruhidagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirish dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki bu davrda bola maktabga tayyorlanadi va uning muloqotga kirishish, fikrini ifodalash hamda boshqalarni tushunish qobiliyati shakllanadi.

Ilmiy qarashlarga ko‘ra, nutq bolaning tafakkuri bilan chambarchas bog‘liq. Bola nutq orqali nafaqat fikr bildiradi, balki atrof-muhitni anglaydi, o‘z tajribasini boyitadi va ijtimoiy munosabatlarga kirishadi. Shu sababli dialogik nutqni rivojlantirish jarayoni pedagog tomonidan maqsadli va tizimli tashkil etilishi lozim.

Qiyosiy pedagogika tajribasi shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan ta’lim tizimlarida bolalarda muloqot ko‘nikmalarini erta yoshdan shakllantirishga alohida e’tibor beriladi. Bu esa bolalarning keyingi ta’lim bosqichlarida muvaffaqiyatli bo‘lishiga xizmat qiladi.

Tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilari 6–7 yoshga to‘lgan bolalardan iborat bo‘lib, ular maktabga tayyorgarlik jarayonida turadi. Bu davr bolaning nutqiy, ijtimoiy va kognitiv rivojlanishi uchun eng muhim bosqich hisoblanadi. Nutq rivojlanishi nafaqat bilim olish, balki shaxsning o‘z fikrini ifoda eta olish qobiliyatini shakllantirish, ijtimoiy tajribani boyitish va kommunikativ kompetensiyani mustahkamlash bilan bevosita bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, tayyorlov guruhida dialogik nutqni rivojlantirish pedagogik e’tibor markazida bo‘lishi lozim.

6–7 yoshdagi bolalar psixologiyasida muloqot ehtiyoji sezilarli darajada ortadi. Ushbu yoshda bolalar tengdoshlari bilan munosabat o‘rnatishga, fikr almashishga, savol-javob orqali o‘z pozitsiyasini ifoda etishga intiladi. Ularning tafakkuri mantiqiy xususiyat kasb etadi, diqqat barqarorlashadi, xotira kengayadi va harakatlarini ongli ravishda boshqarishga o‘rganadi. Shu bilan birga, bola nutqini muloqot vositasi sifatida ongli ravishda qo‘llay boshlaydi, bu esa dialogik nutqni shakllantirish uchun qulay asos yaratadi.

Psixolog olimlar, xususan Lev Vygotskiy, nutqni ijtimoiy tajriba vositasi sifatida talqin qilib, bolaning rivojlanishi avvalo muloqot jarayonida amalga oshishini ta’kidlagan. Bola avval tashqi nutq orqali fikr yuritadi, keyinchalik ichki tafakkur shakliga o‘tadi. Shu sababli, dialogik nutq bolaning tafakkur, e’tibor va ijtimoiy qobiliyatlarini uyg‘un rivojlantirishda asosiy vositadir.

Nutqni rivojlantirishning nazariy asoslari bir necha tamoyillar bilan bog‘liq bo‘lib, ularning asosiylari: faol yondashuv, tizimlilik, individual yondashuv va emotsional qulay muhit yaratishdir.

Faollik tamoyili bolaning muloqot jarayonida doimiy ishtirokini ta’minlaydi; tizimlilik tamoyili nutqni rivojlantirishni maqsadli va bosqichma-bosqich amalga oshirishni ta’minlaydi; individual yondashuv esa har bir bolaning psixologik va nutqiy xususiyatlarini hisobga oladi. Emotsional qulay muhit esa bolaning erkin fikr bildirishini rag‘batlantiradi, u o‘zini xavfsiz va qo‘llab-quvvatlangan his qiladi.

Dialogik nutqning tarkibi o‘zaro savol-javob, fikrni davom ettirish, suhbatdoshni tinglash va nutq etiketi qoidalariga rioya qilishdan iborat. Shu jihatdan, tayyorlov guruhi bolalarini rivojlantirishda suhbatga asoslangan o‘yinlar, rolli-syujetli o‘yinlar, muammoli vaziyatli vazifalar va jamoaviy muloqot o‘yinlari samarali hisoblanadi. Masalan, bolalar bir-birining rolini bajarib, turli ijtimoiy vaziyatlarni sahnalashtirish orqali nutqini tabiiy ravishda rivojlantiradi. Muammoli vaziyatlar esa bolaning tafakkurini va mantiqiy fikrlashini faollashtiradi, u nutq orqali muammoni hal qilishni o‘rganadi. Shu bilan birga, interfaol va AKT asosidagi o‘yinlar bolalarning nutqini raqamli vositalar orqali boyitadi, ularni diqqatini jalb qilish va fikr almashishga rag‘batlantiradi.

Tayyorlov guruhidagi bolalar 6–7 yoshda bo‘lib, bu yosh davri bolaning ijtimoiy, psixologik va nutqiy rivojlanishida keskin o‘sish bosqichi hisoblanadi. Shu sababli, tarbiyachi nutqni rivojlantirish metodlarini turli faoliyatlar bilan boyitishi muhimdir.

1. Rolli va syujetli o‘yinlar orqali metodik yondashuv

Bolalarni turli ijtimoiy vaziyatlarda o‘zaro muloqotga jalb qilish uchun rolli o‘yinlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Masalan, “do‘kon”, “shifoxona” yoki “maktab darslari” kabi o‘yinlar bolaning savol berish, javob qaytarish va fikrini davom ettirish ko‘nikmalarini oshiradi. Bu metod bolaning nutqini real hayotiy kontekstga bog‘laydi va ijtimoiy tajribasini boyitadi.

2. Muammoli vaziyatlar va “agar… bo‘lsa” savollari

Bolalarni muloqotga jalb qilishda muammoli vaziyatlarni ishlatish metodikasi samarali. Masalan, “Agar do‘stingga yordam berolmasang, nima qilarding?” yoki “Agar hayvon bog‘ida mushuk yo‘qolsa, nima qilarding?” kabi savollar bola fikrini rivojlantirish, mantiqiy tafakkur va nutq orqali yechim topishga rag‘batlantiradi. Shu bilan birga, bu metod bolalarda o‘z pozitsiyasini ifoda qilish va boshqalarning fikrini tinglashni o‘rgatadi.

3. Interfaol va texnologik asoslangan o‘yinlar

AKT vositalari yordamida interfaol o‘yinlar bolalarning diqqatini jalb qiladi va nutq faolligini oshiradi. Masalan, multimediali hikoyalarni yaratish, raqamli kartochkalar orqali savol-javoblar, shuningdek, o‘yinlarda shartli rollarni bajarish bolalarning muloqotga kirishish qobiliyatini kuchaytiradi.

4. Suhbat va mini-diskussiyalar

Kundalik faoliyatda bolalarni kichik guruhlarda mini-suhbatlarga jalb qilish tavsiya etiladi. Masalan, bolalarga o‘zining sevimli kitobi, multfilm yoki hayvonlar haqida so‘zlab berish imkoniyatini berish. Tarbiyachi bu suhbatlarni boshqarib, ochiq savollar bilan dialogni davom ettiradi, nutqning izchilligi va mazmunini oshiradi.

5. Tasviriy va ijodiy faoliyatni integratsiya qilish

Nutqni rivojlantirish faqat so‘z orqali emas, balki tasviriy va ijodiy faoliyat bilan bog‘liq bo‘lishi kerak. Bolalar rasm chizish, qo‘l mehnati yoki dramatizatsiya orqali o‘z fikrini ifoda etish orqali dialogik nutqni amalda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Masalan, rasm chizish jarayonida bolalar bir-birining ishini tavsiflab berishi, hikoya yaratishi yoki o‘yin sahnasini tasvirlab so‘zlab berishi mumkin.

6. Nazorat va qayta aloqa metodlari

Tarbiyachi har bir mashg‘ulotdan so‘ng bolalarning dialogik nutqini baholab, individual va guruh bo‘yicha qayta aloqa berishi zarur. Bu metod bola nutqini yanada mukammal

shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, natijalarni yozib borish va kuzatish, bolaning o‘sishini sistematik ravishda baholash imkonini yaratadi.

7. Emotsional muhitni rag‘batlantirish

Bolalar nutqini rivojlantirishda emotsional qulay muhit yaratish eng muhim shartlardan biridir. Bola o‘z fikrini erkin ifoda eta olishi, xatolardan qo‘rqmasligi va tarbiyachining rag‘batlantirishi orqali dialogik nutqni mustahkamlash mumkin.

Ilk qadam davlat o‘quv dasturida tayyorlov guruhidagi bolalar uchun nutq, muloqot va savodxonlik rivojlantirish sohasi alohida yo‘nalish sifatida belgilangan. Dasturda bolalar o‘z fikrini 4–6 gapdan iborat izchil bayon eta olish, savolga to‘liq javob berish, mustaqil savol bera olish, tengdoshlari bilan erkin suhbat qurish va nutq etiketi qoidalaridan foydalanishlari talab etiladi. Bu talablar bolalarning dialogik nutqini rivojlantirish, muloqot qobiliyatini oshirish va ijtimoiy moslashuvini shakllantirish uchun zarur.

Kuzatishlarim shuni ko‘rsatdiki, bolalarning nutq faolligi ularning qiziqishiga, emotsional holatiga va tarbiyachining faol yondashuviga bog‘liq. Ochiq savollar, suhbatni rag‘batlantirish, rolli o‘yinlar va muammoli vaziyatlar bolalarni dialogik nutqqa faol jalb qiladi. Aksincha, yopiq savollar va faqat javob berishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar nutqni cheklaydi va bolaning fikr almashish qobiliyatini susaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, tayyorlov guruh tarbiyalanuvchilarida dialogik nutqni rivojlantirish murakkab, ammo muhim pedagogik jarayondir. Bu jarayon tizimli yondashuv, samarali metodlar va qulay psixologik muhitni talab etadi.

Dialogik nutqni rivojlantirish orqali bolalarda kommunikativ kompetensiya, mustaqil fikrlash va ijtimoiy moslashuv qobiliyatlari shakllanadi. Bu esa ularning maktab ta’limiga muvaffaqiyatli tayyorlanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. G‘oziyev E. Yosh davrlar psixologiyasi. – T.: O‘qituvchi, 2015.
2. Lev Vygotskiy. Tafakkur va nutq. – Moskva, 1982.
3. Jean Piaget. Bolalar tafakkuri. – Moskva, 1978.
4. Qodirova F.R. Nutq o‘stirish metodikasi. – T.: 2020.
5. Hasanboyeva O. Bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. – T.: 2017.
6. Mavlonova R.A. Maktabgacha pedagogika. – T.: 2018.
7. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. – T.: 2019.
8. Ilk qadam davlat o‘quv dasturi. – T.: 2022.
9. Nishonova Z.T. Pedagogik psixologiya. – T.: 2014.
10. Qiyosiy pedagogika asoslari. – T.: 2021.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA MARKETING FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Sadikova Dilafruz Xusanovna
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti (PhD), dotsent
Qo’chqorova Munisa
Nizomiy nomidagi O’zbekiston milliy pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida marketing faoliyatini samarali tashkil etishning zamonaviy usullari tahlil qilinadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim xizmatlari sifatini oshirish, ota-onalar bilan hamkorlikni mustahkamlash hamda ta’lim

muassasasining raqobatbardoshligini ta’minlashda marketing faoliyatining ahamiyati yoritib beriladi. Shuningdek, marketing strategiyasini ishlab chiqish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, ijtimoiy tarmoqlar orqali targ‘ibot olib borish, xizmatlarni ommalashtirish va muassasa imidjini shakllantirish kabi zamonaviy marketing usullari ko‘rib chiqiladi. Maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida marketing faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ham keltiriladi.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta’lim tashkiloti, marketing faoliyati, ta’lim xizmatlari, marketing strategiyasi, zamonaviy usullar, reklama, ijtimoiy tarmoqlar, ta’lim sifati, raqobatbardoshlik, muassasa imidji.

Аннотация: В данной статье анализируются современные методы эффективной организации маркетинговой деятельности в дошкольных образовательных организациях. Освещается значение маркетинговой деятельности в повышении качества образовательных услуг, укреплении сотрудничества с родителями и обеспечении конкурентоспособности образовательного учреждения. Также рассматриваются современные маркетинговые методы, такие как разработка маркетинговой стратегии, использование информационно-коммуникационных технологий, продвижение через социальные сети, популяризация услуг и формирование имиджа учреждения. В статье также приводятся практические рекомендации по совершенствованию маркетинговой деятельности в дошкольных образовательных организациях.

Ключевые слова: Дошкольная образовательная организация, маркетинговая деятельность, образовательные услуги, маркетинговая стратегия, современные методы, реклама, социальные сети, качество образования, конкурентоспособность, имидж учреждения.

Annotation: This article analyzes modern methods for effectively organizing marketing activities in preschool educational institutions. It highlights the importance of marketing activities in improving the quality of educational services, strengthening cooperation with parents, and ensuring the competitiveness of the educational institution. The article also considers modern marketing methods such as developing a marketing strategy, using information and communication technologies, promoting services through social networks, popularizing services, and forming the institution’s image. In addition, practical recommendations for improving marketing activities in preschool educational institutions are presented.

Keywords: Preschool educational institution, marketing activities, educational services, marketing strategy, modern methods, advertising, social networks, education quality, competitiveness, institutional image.

Maktabgacha ta’lim tizimi jamiyat taraqqiyotida muhim o‘rin tutadi. Bolalarning intellektual, jismoniy va ma’naviy rivojlanishida maktabgacha ta’lim tashkilotlari katta ahamiyatga ega. Bugungi kunda ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirishni, xizmatlar sifatini oshirishni hamda ota-onalar va jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda rivojlantirishni talab etmoqda. Shu jihatdan maktabgacha ta’lim tashkilotlarida marketing faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Marketing faoliyati orqali ta’lim muassasasi o‘z xizmatlarini samarali targ‘ib qiladi, ota-onalar bilan mustahkam hamkorlik o‘rnatadi hamda ta’lim xizmatlarining sifatini oshirishga erishadi.

Marketing tushunchasi dastlab iqtisodiyot sohasida shakllangan bo‘lib, u iste’molchilar ehtiyojini o‘rganish, xizmat va mahsulotlarni samarali taklif etish hamda ularni targ‘ib qilish jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Ta’lim sohasida marketing esa ta’lim xizmatlarini rejalashtirish, tashkil etish, targ‘ib qilish va rivojlantirishga qaratilgan faoliyat hisoblanadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida marketing faoliyati ota-onalar ehtiyojlarini o‘rganish, ta’lim xizmatlari sifatini

oshirish, muassasa imidjini shakllantirish hamda raqobatbardoshligini ta’minlashga xizmat qiladi. Zamonaviy sharoitda ta’lim muassasalari o‘rtasida sog‘lom raqobat mavjud bo‘lib, bu esa marketing faoliyatining yanada rivojlanishini talab etadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida marketing faoliyatini tashkil etishning muhim yo‘nalishlaridan biri ota-onalar ehtiyojlarini o‘rganishdir. Buning uchun turli so‘rovnomalar, suhbatlar, kuzatuvlar va tahlil usullaridan foydalanish mumkin. Ota-onalarning farzandlari uchun qanday ta’lim va tarbiya xizmatlarini xohlashlari, qaysi yo‘nalishlar muhim ekanligini aniqlash orqali muassasa o‘z faoliyatini yanada takomillashtirishi mumkin. Bu esa ta’lim xizmatlarining sifatini oshirishga hamda bolalar rivojlanishi uchun qulay muhit yaratishga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida marketing faoliyatining yana bir muhim jihati ta’lim xizmatlarini targ‘ib qilish hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda reklama va axborot tarqatish vositalari keng qo‘llanilmoqda. Masalan, muassasa faoliyati haqida ijtimoiy tarmoqlar orqali ma’lumot berish, rasmiy veb-sayt yaratish, turli tadbirlar tashkil etish, ochiq eshiklar kunini o‘tkazish kabi usullar orqali ota-onalar va jamoatchilikni muassasa faoliyati bilan tanishtirish mumkin. Bunday tadbirlar muassasa nufuzini oshiradi va yangi tarbiyalanuvchilarni jalb qilishga yordam beradi.

Zamonaviy marketing usullaridan yana biri muassasa imidjini shakllantirishdir. Maktabgacha ta’lim tashkilotining ijobiy obro‘si uning faoliyati samaradorligini oshirishga katta ta’sir ko‘rsatadi. Imidj muassasaning tashkiliy madaniyati, pedagoglarning malakasi, ta’lim jarayonining sifati, bolalar uchun yaratilgan sharoitlar va ota-onalar bilan olib boriladigan hamkorlik orqali shakllanadi. Agar muassasa faoliyati ochiq, shaffof va sifatli bo‘lsa, ota-onalar orasida unga bo‘lgan ishonch ortadi.

Shuningdek, marketing faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda internet, ijtimoiy tarmoqlar va turli elektron platformalar orqali ta’lim muassasalari o‘z faoliyatini keng targ‘ib qilish imkoniyatiga ega. Masalan, muassasa hayotiga oid yangiliklar, bolalar faoliyati, tarbiyaviy tadbirlar, pedagogik tavsiyalarni ijtimoiy tarmoqlarda yoritish ota-onalar bilan muntazam aloqa o‘rnatishga yordam beradi. Bu esa marketing kommunikatsiyasining samaradorligini oshiradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida marketing faoliyatini tashkil etishda strategik rejalashtirish ham muhim o‘rin tutadi. Marketing strategiyasi muassasaning uzoq muddatli rivojlanish maqsadlarini belgilash, mavjud imkoniyatlarni tahlil qilish va istiqboldagi vazifalarni aniqlashni nazarda tutadi. Bu jarayonda muassasaning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, imkoniyat va tahdidlarni baholash muhim hisoblanadi.

Shuningdek, ta’lim xizmatlarini takomillashtirish, yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish ham marketing strategiyasining muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida marketing faoliyatini samarali tashkil etish uchun pedagoglar va rahbarlarning marketing bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi ham zarur. Pedagoglar nafaqat ta’lim va tarbiya jarayonini tashkil etishi, balki ota-onalar bilan samarali muloqot o‘rnatishi, muassasa faoliyatini targ‘ib qilishda faol ishtirok etishi kerak. Bu esa ta’lim muassasasining rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida marketing faoliyatini zamonaviy usullar asosida tashkil etish ta’lim xizmatlari sifatini oshirish, ota-onalar bilan hamkorlikni mustahkamlash hamda muassasa nufuzini yuksaltirishda muhim omil hisoblanadi. Marketing faoliyatini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish orqali maktabgacha ta’lim tashkilotlari o‘z faoliyatini samarali rivojlantirishi, bolalar uchun yanada qulay va sifatli ta’lim muhitini yaratishi mumkin. Zamonaviy marketing usullaridan foydalanish esa maktabgacha ta’lim tizimining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi”. Toshkent, 2019.
2. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. Toshkent, 2018
3. Садикова Д.Х., & Калауова М.С. (2023). Роботы-игрушки и математическое развитие дошкольников на занятиях. Analysis of world scientific views International Scientific Journal, 1(5), 5-12.
4. Kotler F., Keller K. Marketing menejmenti. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2010.

TARBIYALANUVCHILARNI TANQIDIY FIKRLASHGA O‘RGATISH ZARURIYATI

Erhanova Nasiba Absayitovna

O‘zbekiston, P.f.f.d. (PhD), Maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti doktoranti (DSc)

Annotatsiya: Zamonaviy ta’lim tizimida bolalarning bilish faoliyatini rivojlantirish, ularning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini shakllantirish ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda savol berish malakalari alohida o‘rin tutadi. Savol berish – bu nafaqat ma’lumot olish vositasi, balki tafakkurni rivojlantirish, bilimlarni chuqurlashtirish va atrof-olamni anglashning muhim mexanizmidir. Bola uchun savol berish qobiliyati ijtimoiy qimmatli harakat sifatida baholanadi. Ushbu jihatlar mazkur maqolada tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: tahlil, qobiliyat, savollar zanjiri, kogerent nutq, kognitiv, assotsiatsiya, kommunikatsiya, reproduktiv, senzitiv.

Аннотация: В современной системе образования одним из приоритетных направлений является развитие познавательной деятельности детей, формирование у них способности к самостоятельному мышлению, анализу и решению проблем. В этом процессе особое место занимают навыки задавания вопросов. Задавание вопросов – это не только средство получения информации, но и важный механизм развития мышления, углубления знаний и понимания окружающего мира. Для ребенка способность задавать вопросы оценивается как социально ценное действие. Данные аспекты анализируются в настоящей статье.

Ключевые слова: анализ, способность, цепочка вопросов, когерентная речь, когнитивный, ассоциация, коммуникация, репродуктивный, сензитивный.

Annotation: In the modern education system, one of the priority directions is the development of children's cognitive activity, the formation of their ability for independent thinking, analysis and problem-solving. In this process, questioning skills occupy a special place. Asking questions is not only a means of obtaining information, but also an important mechanism for developing thinking, deepening knowledge and understanding the surrounding world. For a child, the ability to ask questions is evaluated as a socially valuable action. These aspects are analyzed in this article.

Keywords: analysis, ability, chain of questions, coherent speech, cognitive, association, communication, reproductive, sensitive.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarining tayyorlov guruhi (6-7 yoshdagi bolalar) – bu maktab ta’limiga o‘tish oldidagi muhim bosqich bo‘lib, ushbu davrda shakllangan ko‘nikmalar keyingi o‘quv muvaffaqiyatining asosini tashkil qiladi. Savol berish malakalari esa ana shu asosiy ko‘nikmalar qatorida birinchi o‘rinlarda turadi.

Tarbiyalanuvchilarni tanqidiy fikrlashga o‘rgatish zaruriyati zamonaviy ta’lim tizimida ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi va bu jarayon raqamli texnologiyalar bilan bevosita bog‘liqdir. Bugungi raqamli jamiyatda bolalar juda katta hajmdagi axborot oqimi bilan to‘qnash kelmoqda. Internet, mobil ilovalar va turli media vositalari orqali olinayotgan ma’lumotlar har doim ham ishonchli yoki foydali bo‘lavermaydi. Shu sababli tarbiyalanuvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish ya’ni ma’lumotni tahlil qilish, solishtirish, baholash va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantirish zarur bo‘ladi.

Raqamli texnologiyalar bu jarayonda ikki tomonlama rol o‘ynaydi. Bir tomondan, ular turli xil interaktiv materiallar, muammoli vaziyatlar va o‘yinlar orqali bolalarning fikrlash faoliyatini faollashtiradi. Masalan, mantiqiy o‘yinlar, savol-javob platformalari, multimediali topshiriqlar bolani izlanishga, sabab-oqibat bog‘lanishlarini aniqlashga undaydi.

Ikkinchi tomondan, raqamli muhitning o‘zi tanqidiy fikrlashni talab qiladi. Bola internetdagi ma’lumotlarning to‘g‘riligini ajrata olishi, yolg‘on va haqiqiy axborotni farqlashi, reklama va manipulyatsiyalardan himoyalanishi uchun tanqidiy yondashuvni egallashi kerak.

Sun’iy intellekt asosidagi ta’lim vositalari esa bolalarga moslashtirilgan topshiriqlarni taklif etib, ularning fikrlash darajasini bosqichma-bosqich rivojlantiradi. Bunday vositalar bolaning javoblarini tahlil qilib, uni chuqurroq o‘ylashga undovchi savollarni beradi, bu esa refleksiv fikrlashni shakllantiradi.

Shuningdek, tarbiyachi raqamli texnologiyalar yordamida muammoli vaziyatlar yaratib, bolalarni muhokama qilishga, o‘z fikrini asoslab berishga va boshqalarning fikrini hurmat qilishga o‘rgatadi. Bu jarayon kommunikativ kompetensiya bilan birga tanqidiy fikrlashni ham rivojlantiradi.

Tarbiyalanuvchilarni tanqidiy fikrlashga o‘rgatish zarurati raqamli texnologiyalar rivojlangan davrda yanada ortib bormoqda. Raqamli vositalardan samarali foydalanish esa bu jarayonni qiziqarli, interaktiv va natijador qilishga xizmat qiladi.

Savol berish malakalarini shakllantirish – bu bolalarni hayot uchun tayyorlash, ularga bilim olish, atrof-olamni anglash, muammolarni hal qilish uchun eng muhim vositani berishdir. Va bu ish pedagogning kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim jarayonini tashkil etishi natijasida yuzaga chiqadi. Savol berish malakalari – bu nafaqat maktabga tayyorgarlikning, balki umuman insonning intellektual va ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarishning kalitidir. “Savol ber – bilim ol, bilim ol – rivojlan, rivojlan – muvaffaq bo‘l” – ana shu formula tayyorlov guruhida savol berish malakalarini shakllantirish ishimizning asosiy maqsadini aks ettiradi[42].

L.S. Vigotskiy, A.V. Zaporojes, D.B. Elkonin, N.N. Poddyakov kabi yetakchi olimlarning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, maktabga tayyorlik davri bolalarning intellektual rivojlanishi uchun senzitiv (eng qulay) davrdir. Yurtimiz olimlaridan F.R. Qodirova, D.R. Babayevalar bolalar nutqini o‘stirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarida ham kommunikativ faollikning zarur shartlarini keltirib o‘tishgan. Mavjud tadqiqotlarda bolalar savol berishining rivojlanishining asosiy tendensiyalari aniqlangan, bolalar savollarining miqdor va sifat dinamikasi (ularning yo‘nalganligi, chuqurligi va boshqa xarakteristikalari nuqtayi nazaridan) kuzatilgan. Aynan bu paytda bolalarda bilishga intilish, yangilikka ochiqlik, qiziquvchanlik eng yuqori darajada namoyon bo‘ladi. Savol berish malakalarini shakllantirish esa bu tabiiy qobiliyatlarni maqsadli ravishda rivojlantirish va maktab ta’limi talablariga moslashtirishga xizmat qiladi.

Amaliyotda bolalar 3-4 yoshidayoq savollar bera boshlaydilar (ko‘pincha “Bu nima?” savoli). Biroq, agar maxsus rivojlantiruvchi ish olib borilmasa, hatto katta guruhdagi bolalarning savollari ham ko‘pincha “nima?”, “qanday?” va “nega?” shaklida beriladi. Bunda bola bir-ikkita savol turini afzal ko‘rishi va “savollar zanjiri”ni hosil qilmasligi, ya’ni bir savoldan ikkinchisini keltirib chiqarmasligi mumkin.

Savol berish malakasi – bu bolalarning atrof-olam haqida ma’lumot olish, notanish hodisalarni tushunish, muammoli vaziyatlarni yechish maqsadida maqsadli, mazmunli va

[42] Qahramon Olimov, Nasiba Erhanova, “Maktabgacha ta’limda innovatsiya”, “Evrika”, 2025.

grammatik jihatdan to‘g‘ri shakllangan savollar berish qobiliyatidir. Savol berish malakasi quyidagi komponentlarni o‘z ichiga oladi:

– kognitiv komponent;
– lingvistik komponent;
– kommunikativ komponent;
– motivatsion komponent[43].

Ushbu komponentlarni tahlil qilar ekanmiz, savolni shakllantirish uchun avvalo kognitiv rivojlanish me’yorida bo‘lish kerak. Chunki zarur bo‘lgan bilimlar, tushunchalar va tafakkur operatsiyalari (tahlil, sintez, qiyoslash, umumlashtirish) kogritiv komponent natijasi hisoblanadi.

Lingvistik komponentda esa tarbiyalanuvchilarda savolni til qoidalariga muvofiq, aniq va tushunarli ifodalash qobiliyati shakllantirilishi nazarda tutiladi. Bunda bolada faol va passiv lug‘at boyib boradi, gaplarning grammatik tuzilmasini o‘zlashtirib boradi. Kogerent[44] (bog‘lanishli) nutqni rivojlantirish uchun ta’limiy muhit yaratiladi. Dialogik nutq, ya’ni savol-javob, mazmunli suhbat olib borishga o‘rgatiladi. Kommunikativ komponentda esa muloqot jarayonida savollarni maqsadga muvofiq qo‘llash, javoblarni tinglash va tushunish qobiliyati rivojlanib boradi. Ijtimoiy ko‘nikmalar takomillashadi, boshqa odamlarning fikrini hurmat qilishni o‘rganadi. Hamkorlikda ishlash jarayonida muloqot madaniyati shakllanib boradi. Motivatsion komponentda esa bolada bilishga intilish, yangilikni o‘rganishga qiziqish, xatolarini anglash yuz beradi. Ushbu komponentlar integratsiyasiga erishish esa tarbiyachi-pedagogdan mahorat va uzluksiz metodik jarayonni tashkil etish kompetensiyasini talab etadi.

Savol berish malakalari bolalarning rivojlanishida ko‘p qirrali ahamiyatga egadir. Misol uchun bilish faoliyatini rivojlantirish jihatidan qaraydigan bo‘lsak, tafakkurning barcha turlarini (ko‘rgazmali-amaliy, ko‘rgazmali-obrazli, mantiqiy-abstrakt) faollashtiradi, diqqat, xotira, tasavvurni rivojlantiradi, tahlil, sintez, qiyoslash, umumlashtirish kabi mantiqiy operatsiyalarni shakllantiradi va muammoli vaziyatlarni ko‘ra bilish hamda ularni hal qilish yo‘llarini izlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Biz tadqiqotimiz davomida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida olib borilayotgan nutq o‘stirish bo‘yicha frontal ta’limiy faoliyatlarni kuzatar ekanmiz, ayrim tarbiyachilarning o‘zlari bolalarga bog‘lanishli gapirishni o‘rgatishda va savol berishda qiynalayotganini kuzatdik. Bilamizki, har qanday pedagog savol berishni bilishi kerak. Nutqiy faoliyatning bu muhim tarkibiy qismini shakllantirishga qanday yordam berishni tushunish uchun nazariy jihatlar va savollar bilan ishlash metodikasini ko‘rib chiqamiz.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning savol berish ko‘nikmalarini qanday shakllantirish bo‘yicha yo‘riqnoma yoki konsepsiya hozirgi vaqtda yo‘q. Biroq tadqiqotchilar tarbiyalanuvchilarda o‘rganishga qiziqishni uyg‘otish uchun savol berishga motivatsiyani, savol beruvchi ifodalarning turli shakllarini o‘zlashtirishni shakllantirish zarur ekanligini ta’kidlaydilar.

Bola o‘z savoliga javobni bilgan yoki u haqida taxmin qilgan vaziyatda savol berishni o‘rganishi kerak. Ya’ni avval bola biror narsa haqida tushunchasi bo‘lsin, keyin bu haqda savol berishni o‘rganishi kerak. Ushbu ko‘nikmani shakllantirish uchun “Intervyu” o‘yinini taklif qilamiz. Ushbu metodika yordamida bolalar savol berishni mashq qiladilar. “Intervyu” o‘yini bolalarda savol berish malakalarini rivojlantirishning samarali usullaridan biridir. Bolalar jurnalist rolida turli personajlarga savollar berishadi va shu orqali bog‘lanishli nutq, muloqot ko‘nikmalari, bilish qiziqishlari rivojlanadi[45].

---

[43] Olenev S. V., Kameneva V. A., Rabkina N. V., Rumyantseva A. A. Modification of source text coherence in reproductive verbal reasoning activity of adolescents with altered cognitive status (on the material of retelling the listened text). Vestnik NSU. Series: Linguistics and Intercultural Communication, 2024, vol. 22, no. 3, pp. 34–45. DOI 10.25205/1818- 7935-2024-22-3-34-45

[44] Baranova, E.A. (2009). Osobennosti voprositelnoy aktivnosti doshkolnikov i mladshix shkolnikov. *Psixologicheskaya nauka i obrazovaniye psyedu.ru, 1(2),* Statya 3. URL: https://psyjournals.ru/journals/psyedu/archive/2009_n2/Baranova2

[45] Erhanova N.A. Nutq o‘stirish // o‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2024. – “Evrika” NMU.

Ushbu o‘yinda har bir bolaga ishtirok etish imkoniyatini berish, savollarni to‘g‘ri shakllantirishga yordam berish, javoblarni diqqat bilan tinglashga o‘rgatish lozim. “Intervyu” o‘yini orqali bolalar nafaqat savol berish malakalarini, balki muloqot madaniyatini, tinglash ko‘nikmasini, bahor va tabiat haqidagi bilimlarini ham rivojlantiradi.

Ko‘rib chiqqanimizdek, savollar – bu axborot olish usuli va shu bilan birga suhbatdoshning fikrlarini kerakli yo‘nalishga o‘tkazish usulidir (kim savol bersa, u suhbatni boshqaradi). Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, kommunikativ muloqotning muhim tarkibiy qismi savol berish qobiliyatidir. Savollar yordamida bolalar noma’lum va noaniqlikdan yangi bilimlarni o‘rganishga yo‘naladi. Demakki, maktabgacha ta’lim tashkilotlarining har bir guruh tarbiyalanuvchilarida savol berish malakalarini shakllantirish keyingi ta’lim bosqichi uchun zaruriy ta’limiy talabdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qahramon Olimov, Nasiba Erhanova, “Maktabgacha ta’limda innovatsiya”, “Evrika”, 2025.
2. Баранова, Э.А. (2009). Особенности вопросительной активности дошкольников и младших школьников. *Психологическая наука и образование psyedu.ru, 1*(2),статья 3.
URL: https://psyjournals.ru/journals/psyedu/archive/2009_n2/Baranova2
3. Olenev S. V., Kameneva V. A., Rabkina N. V., Rumyantseva A. A. Modification of source text coherence in reproductive verbal reasoning activity of adolescents with altered cognitive status (on the material of retelling the listened text). Vestnik NSU. Series: Linguistics and Intercultural Communication, 2024, vol. 22, no. 3, pp. 34–45. DOI 10.25205/1818- 7935-2024-22-3-34-45
4. Babayeva D.R. Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi. Darslik. – T.: “Barkamol fayz media”, 2018.
5. Erhanova N.A. Nutq o‘stirish // o‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2024. – “Evrika” NMU.
6. https://magrid.education/early-education-and-the-development-of-logical-reasoning-skills/

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MILLIY G‘URUR VA IFTIXOR TUYG‘ULARINI SHAKLLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

Ermatova Gulnoz Pirimovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universititi dotsenti, PhD
Nishonova Munisa
O‘zbekiston, Navoiy davlat universititi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadriyatlar asosida g‘urur va iftixor tuyg‘ularini shakllantirish va raqamli texnologiyalar yordamida tarbiyaviy jarayonlarni samarali tashkil etish masalalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim,milliy qadriyatlar, g‘urur, iftixor, raqamli texnologiyalar, multimedia, interaktiv o‘yinlar.

Аннотация: В статье анализируются формирование у детей дошкольного возраста чувства гордости и национального самосознания на основе национальных ценностей и организация воспитательного процесса с использованием цифровых технологий.

Ключевые слова: дошкольное образование, национальные ценности, гордость, самосознание, цифровые технологии, мультимедиа, интерактивные игры.

Annotation: The article analyzes the formation of pride and national identity in preschool children based on national values and the organization of educational processes using digital technologies.

Keywords: preschool education, national values, pride, national identity, digital technologies, multimedia, interactive games.

Milliy qadriyatlar – xalqning asrlar davomida shakllangan o‘ziga xos tarixi, madaniyati, tili, urf-odatlari, ma’naviy merosi va milliy g‘ururini ifodalovchi bebaho boylikdir. Ular millatning o‘zligini asrab-avaylash, tarixiy xotirani saqlash hamda ma’naviy kamolot sari intilishida poydevor bo‘lib xizmat qiladi.Jumladan Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi 802-son qarorida davlat standartining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat ekanligi aytib o’tilgan-:

-maktabgacha ta’limning mazmuni va sifatiga qo‘yiladigan talablarni belgilash;

-milliy, umuminsoniy va ma’naviy qadriyatlar asosida tarbiyalashning samarali shakllari va usullarini joriy etish;

-o‘quv-tarbiya jarayoniga innovatsion pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish[1].

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev xalqaro baxshichilik sa’nati festivalidagi nutqida ”Inson yaratgan bebaxo madaniyat durdonalari ,eng avvalo har qanday millatning folklor sa’natida mujassam topgani hammamizga yaxshi ma’lum .Folklor sa’nati, ta’bir joiz bo’lsa, bu insoniyatning bolalik qo’shig‘idir deb takidlaganlar[2] Shu o’rinda qadryatlar o’zi nima degan savolning tug‘ulishi ham tabiiydir.

Professor J.Tulenovning ta’rificha:”Qadryatlar deyilganda faqat o’tmish davrlar uchun muhim ahamiyat kasb etib qolmasdan ,hozirgi kun va kelajakdagi taraqqiyotga ham ijobiy ta’sir ko’rsatadigan ,kishilar ongiga singib ijtimoiy ahamiyat kasb etadigan moddiy, ma’naviy ,tabiiy, diniy, axloqiy, falsafiy va boshqa boyliklar majmui” tushuniladi deb aytib o’tilgan[3].

Xalqimizning ko’p asrlik qadriyatlarini ,ulkan va boy madaniy merosini chuqur bilmasdan ,milliy o’zlikni anglash ,milliy g‘urur tuyg‘usini qaror toptirish mumkin emas. O’zbek xalqi ko’p asrlik tarixiy taraqqiyotida katta madaniyat yaratdi. U yaratgan boyliklar yoshlar tarbiyasida muhim vosita bo’ib xizmat qiladi.

Al-Buxoriy, al-Xorazmiy, Yusuf Xos Xojib, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Fuzuliy, Bedil va boshqa buyuk mutafikkirlarning asarlari orqali o’quvchilar go’zal axloq, baxt, insof, poklik, iffat, sabr- matonat, mehr-shafqat, ota-onani hurmat qilish haqida keng tasavvurga ega bo’ladilar[4].

Maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadriyatlarni shakllantirishda oddiy milliy harakatli o’yinlar”mushuk bilan sichqon”, ”bo’sh joy”, ”qo’l tekkazib qochish”, ”ko’z bog‘lash”, ”bekinmachoq”, ”oq terakmi, ko’k terak” o’yinlari, shuningdek sayr-sayohatli o’yinlar, bo’g‘cha atrofi, xiyobonlar, madaniyat maskanlari, bog‘cha oldi maydonchalari kabi manzarali joylarga sayr uyushtirish ham samarali usullardan biridir[5].

Hozirgi zamonaviy davrda:

1. Raqamli kontent orqali milliy qadriyatlarni yetkazish, multfilm va animatsiyalar (masalan, milliy ertaklar asosida)qisqa videolar (milliy bayramlar, urf-odatlar haqida), audio ertaklar (xalq og‘zaki ijodi) bola ko‘rish va eshitish orqali tezroq qabul qiladi va eslab qoladi.

2. Interaktiv o‘yinlar orqali o‘rgatish. Milliy liboslarni tanlash o‘yini, “To‘g‘ri yoki noto‘g‘ri” odob-axloq o‘yinlari ,Milliy taomlar yoki buyumlarni ajratish bolada qiziqish, faol ishtirok tufayli g‘urur va iftixor kuchayadi.

3. Raqamli taqdimotlar (prezentatsiyalar): Rangli slaydlar orqali: navro‘z, milliy kiyimlar, o’zbek urf-odatlari, oddiy, ko‘p matnsiz, ko‘proq milliy rasm va animatsiya maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadriyatlar va g‘urur tuyg‘ularini shakllantirishda raqamli vositalar samarali yordam beradi. Bolalar multfilm, audio ertak va interaktiv o‘yinlar orqali milliy urf-odatlarni o‘rganadi, faol ishtirok etadi va iftixor

hissini rivojlantiradi. Shu tarzda raqamli texnologiyalar tarbiyaviy jarayonni qiziqarli va samarali qilgan holda bolalarda milliy ongni mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi 802-son qarori;
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2019 yil 7 apreldagi Termizda bo'lib o'tgan Xalqaro baxchilik sa'nati festivalidagi nutqidan;
3. Tulenov.J.G'ofurov Z.Falsafa .-T.,"O'qituvchi", 1997,285 b.
4. Karimjon Rahimqulov "Milliy harakatli o'yinlar" "TAFAKKUR -BO'STONI" TOSHKENT-2012, 92 b.
5. M.J.Mutalipova "Xalq pedagogikasi"TOSHKENT-2015.

MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARDA VAQT TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Azimova Musharraf Utkirovna
Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrasi dotsenti, PhD
Murodullayeva Sadoqat Anvar qizi
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha katta yoshdagi bolalarda vaqt tasavvurlarini shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari, pedagogik shart-sharoitlari hamda samarali metod va vositalari keng yoritilgan. Vaqt tushunchasining psixologik xususiyatlari, bolalar tomonidan uni idrok etish bosqichlari, shuningdek, ta'lim jarayonida qo'llaniladigan innovatsion metodlar tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tizimli yondashuv, didaktik o'yinlar va kundalik faoliyatga asoslangan mashg'ulotlar vaqt tasavvurlarini shakllantirishda yuqori samaradorlik beradi.

Kalit so'zlar: vaqt tasavvuri, maktabgacha ta'lim, metodika, didaktik o'yin, rivojlanish, pedagogik jarayon, vaqt kategoriyasi.

Аннотация. В данной статье подробно освещаются научно-теоретические основы формирования представлений о времени у детей старшего дошкольного возраста, педагогические условия, а также эффективные методы и средства. Проанализированы психологические особенности понятия времени, этапы его восприятия детьми, а также инновационные методы, применяемые в образовательном процессе. Результаты исследования показывают, что системный подход, дидактические игры и занятия, основанные на повседневной деятельности, обеспечивают высокую эффективность в формировании временных представлений.

Ключевые слова: представление о времени, дошкольное образование, методика, дидактическая игра, развитие, педагогический процесс, категория времени.

Abstract. This article comprehensively examines the scientific and theoretical foundations of developing time perception in senior preschool children, as well as the pedagogical conditions and effective methods and tools. The psychological characteristics of the concept of time, the stages of its perception by children, and innovative methods used in the educational process are analyzed. The research findings indicate that a systematic approach, didactic games, and activities based on daily routines are highly effective in developing time perception.

Keywords: time perception, preschool education, methodology, didactic game, development, pedagogical process, category of time.

Zamonaviy maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ularning aqliy rivojlanishi, mantiqiy tafakkuri va borliqni idrok etish qobiliyatini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jarayonda vaqt tasavvurlarini shakllantirish alohida o‘rin egallaydi.

Vaqt inson hayotining ajralmas qismi bo‘lib, u barcha faoliyatlarning tartibga solinishi va rejalashtirilishida asosiy omil hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun vaqt tushunchasi abstrakt bo‘lgani sababli, uni anglash va idrok etish murakkab jarayon sanaladi. Shu boisdan, pedagoglar tomonidan maxsus metodika asosida vaqt tasavvurlarini bosqichma-bosqich shakllantirish zarur.

Vaqt — bu voqealar ketma-ketligi va davomiyligini ifodalovchi falsafiy kategoriya hisoblanadi. Psixologik nuqtai nazardan, vaqt inson ongida voqealar tartibi va davomiyligi sifatida aks etadi.

Bolalarda vaqt tasavvuri quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

- sub’ektivlik (har bir bola vaqtni turlicha his qiladi),
- tajribaga bog‘liqlik,
- konkret tasavvurlardan abstrakt tushunchalarga o‘tish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda vaqtni idrok etish quyidagi bosqichlarda rivojlanadi:

- 3–4 yosh: vaqtni his qilish (tez-sekin, hozir-keyin),
- 4–5 yosh: sutka qismlarini farqlash,
- 5–6 yosh: hafta kunlari va oddiy ketma-ketlik,
- 6–7 yosh: vaqtni tizimli tushunish.

Katta yosh guruhidagi bolalarda vaqt tasavvuri ancha rivojlangan bo‘lib, ular vaqtni rejalashtirish elementlarini ham o‘zlashtira boshlaydilar.

Vaqt tasavvurlarini shakllantirish quyidagi jihatlar uchun muhimdir:

- **Aqliy rivojlanish** – tafakkur va mantiqiy fikrlash rivojlanadi
- **Nutq rivoji** – vaqtga oid tushunchalar boyiydi
- **Ijtimoiy moslashuv** – kun tartibiga rioya qilish shakllanadi
- **Mustaqillik** – o‘z faoliyatini rejalashtirish ko‘nikmasi rivojlanadi

Shuningdek, vaqt tasavvuri bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashda muhim omil hisoblanadi.

Vaqt tasavvurlarini shakllantirish quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- izchillik va tizimlilik,
- ko‘rgazmalilik,
- faol ishtirok,
- individual yondashuv.

Kuzatish metodi

Bolalar atrof-muhitdagi o‘zgarishlarni kuzatish orqali vaqtni anglaydilar. Masalan:

- tong – quyosh chiqishi,
- kech – qorong‘ilik tushishi.

Suhbat metodi

Savol-javob orqali vaqt tushunchalari mustahkamlanadi:

- Bugun qaysi kun?
- Kecha nima bo‘ldi?
- Ertaga nima qilamiz?

Didaktik o‘yinlar

Eng samarali metodlardan biri:

- “Hafta kunlarini tartibla”
- “Qachon bo‘ladi?”
- “Kun qismlarini top”

Amaliy faoliyat

Bolalarni kundalik ish jarayoniga jalb qilish:

- ovqatlanish vaqti,
- o‘yin vaqti,
- dam olish vaqti.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha katta yoshdagi bolalarda vaqt tasavvurlarini shakllantirishda kompleks yondashuv zarur bo‘lib, u o‘yin faoliyati, kundalik hayotiy tajriba, maxsus tashkil etilgan mashg‘ulotlar hamda innovatsion metodlarning uyg‘unligini talab etadi. Shu asosda tashkil etilgan pedagogik jarayon bolalarning nafaqat vaqtni anglashiga, balki ularni maktab ta’limiga puxta tayyorlashga ham xizmat qiladi.

Kelgusida ushbu yo‘nalishda olib boriladigan tadqiqotlarda vaqt tasavvurlarini shakllantirishning individual xususiyatlari, oilaviy muhitning ta’siri hamda raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini yanada chuqurroq o‘rganish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Usmonova, M. (2018). *Maktabgacha pedagogika asoslari*. Toshkent: O‘qituvchi.
2. Nishonova, Z. T. (2017). *Bolalar psixologiyasi va pedagogikasi*. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. (2020). *Ilk qadam davlat o‘quv dasturi*. Toshkent.
4. Qodirova, F. R. (2019). *Maktabgacha ta’limda pedagogik texnologiyalar*. Toshkent: Tafakkur.
5. Davletshin, M. G. (2002). *Umumiy psixologiya*. Toshkent: O‘zbekiston.

BOLALARDA ZAMONAVIY KASBLAR HAQIDA TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISHDA AMALIY METODLAR

O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD.
Hamroyeva Komila Axmatovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda zamonaviy kasblar haqida tasavvurlarni shakllantirishda qo‘llaniladigan amaliy metodlar yoritilgan. O‘yin faoliyati, rolli mashg‘ulotlar, ekskursiyalar, amaliy topshiriqlar hamda interaktiv yondashuvlar orqali bolalarda kasblar haqidagi dastlabki bilimlarni shakllantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, amaliy metodlarning bolalar qiziqishi, motivatsiyasi va ijtimoiy ko‘nikmalariga ta’siri ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari amaliy metodlar bolalarning kasb haqidagi tushunchalarini mustahkamlashda samarali vosita ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, kasbga yo‘naltirish, amaliy metodlar, o‘yin texnologiyalari, interaktiv ta’lim, bolalar rivoji.

Bugungi kunda jamiyatda zamonaviy kasblarning soni ortib bormoqda va bu kasblar yuqori darajadagi bilim hamda ko‘nikmalarni talab etadi. Shu sababli bolalarda erta yoshdan boshlab kasblar haqida tasavvurlarni shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biridir. Maktabgacha yosh davri bolalarning tafakkuri, tasavvuri va qiziqishlari shakllanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda kasblar haqida dastlabki tushunchalarni berish bolalarning kelajakdagi kasb tanlashiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Amaliy metodlar esa bolalarning bevosita faol ishtirokini ta’minlab, bilimlarni tajriba orqali o‘zlashtirish imkonini beradi.

Zamonaviy kasblar — bu raqamli texnologiyalar, innovatsiyalar, globallashuv va ilm-fan rivoji natijasida shakllangan, bugungi mehnat bozorida talab yuqori bo‘lgan mutaxassisliklardir. Ushbu kasblar ko‘pincha kompyuter texnologiyalari, internet, sun’iy intellekt, muhandislik, dizayn va xizmat ko‘rsatish sohalari bilan bog‘liq bo‘ladi. Zamonaviy kasblar an’anaviy kasblardan quyidagi jihatlari bilan farq qiladi:

- Texnologiyaga asoslangan — ko‘p kasblar kompyuter va raqamli tizimlar bilan bog‘liq
- Doimiy yangilanib boradi — yangi bilim va ko‘nikmalar talab etadi
- Global talabga ega — xalqaro mehnat bozorida ham dolzarb
- Ijodkorlik va tahlilni talab qiladi
- **Moslashuvchanlik muhim** — tez o‘zgaruvchan muhitga moslashish zarur.
- **Eng ommabop zamonaviy kasblar: IT sohasidagi kasblar (**dasturchi (programmer), veb-dasturchi, mobil ilova ishlab chiquvchi, kiberxavfsizlik mutaxassisi, data analyst (ma’lumotlar tahlilchisi)). Bu kasblar bugungi kunda eng yuqori talabga ega yo‘nalishlardan biridir. **Dizayn va kreativ soha (**Grafik dizayner, UI/UX dizayner, 3D dizayner, Animator). Bu soha ijodkorlik va estetik tafakkurni talab qiladi. **Marketing va media sohasi (**SMM mutaxassisi, Digital marketer, Kontent yaratuvchi (content creator), Copywriter). Internet va ijtimoiy tarmoqlar rivoji bilan bu kasblar juda ommalashgan. **Muhandislik va texnik kasblar (**Robototexnika muhandisi, Elektr muhandisi, Avtomatlashtirish mutaxassisi, Qurilish muhandisi). Bu kasblar texnologik taraqqiyotning asosini tashkil etadi. **Tibbiyot va biologiya yo‘nalishi (**Genetik mutaxassis, Biotexnolog, Onlayn tibbiy consultant, Reabilitatsiya mutaxassisi). Tibbiyot sohasi ham zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiyalashmoqda. Zamonaviy kasblar iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiladi, yangi ish o‘rinlarini yaratadi, texnologik taraqqiyotni tezlashtiradi, insonlarning hayot sifatini yaxshilaydi.

Zamonaviy kasblar bugungi kunda jamiyat rivojining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ushbu kasblar nafaqat yuqori daromad manbai, balki insonning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish imkonini ham beradi. Shu sababli yosh avlodni zamonaviy kasblarga yo‘naltirish va ularga zarur ko‘nikmalarni erta yoshdan shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy kasblar haqida tasavvurni shakllantirishda 3-7 yoshli bolalarda amaliy metodlarning ahamiyati kata. Va ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi.

Amaliy metodlar – bu bolalarning bevosita faoliyati orqali bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik usullardir. Ushbu metodlar nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirishga asoslanadi. Amaliy metodlarning asosiy turlari

1. Rolli o‘yinlar. Rolli o‘yinlar bolalarga turli kasblarni “sinab ko‘rish” imkonini beradi. Masalan:

- “Shifokor” o‘yini orqali tibbiyot kasbi;
- “O‘qituvchi” o‘yini orqali pedagoglik faoliyati;
- “Muhandis” o‘yini orqali texnik kasblar bilan tanishadi.

Bu metod bolalarda tasavvur, nutq va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

2. Amaliy mashg‘ulotlar. Amaliy mashg‘ulotlar bolalarning o‘z qo‘llari bilan faoliyat bajarishini ta’minlaydi. Masalan:

- rasm chizish orqali dizayner kasbi haqida tushuncha;
- qurilish materiallari bilan ishlash orqali muhandislik elementlari;
- kichik tajribalar orqali ilmiy kasblar bilan tanishtirish.

3. Ekskursiyalar va kuzatuvlar. Bolalarni real muhitga olib chiqish orqali kasblar haqida aniq tasavvur hosil qilinadi. Masalan:

- shifoxona, do‘kon, kutubxona, ustaxonalarga tashrif;
- ota-onalarning ish joyini kuzatish.

Bu metod bolalarda real hayotiy tajriba shakllantiradi.

4. Loyihaviy faoliyat. Kichik loyihalar orqali bolalar ma’lum bir kasb haqida chuqurroq tasavvurga ega bo‘ladilar. Masalan:

- “Mening orzuimdagi kasb” mavzusida loyiha;
- kasblar albomini tayyorlash;
- kichik sahna ko‘rinishlari tashkil etish.

5. Interaktiv mashg‘ulotlar. Savol-javob, aqliy hujum, muammoli vaziyatlar orqali bolalar kasblar haqida fikrlashga o‘rgatiladi. Bu metod bolalarda muloqot va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Amaliy metodlar quyidagi ijobiy natijalarga olib keladi:

- bolalarda qiziqish va motivatsiya oshadi;
- bilimlar mustahkam o‘zlashtiriladi;
- mustaqil fikrlash rivojlanadi;
- ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalar shakllanadi;
- kasblar haqida real tasavvur hosil bo‘ladi.

Tadqiqotlar va pedagogik kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, amaliy metodlar qo‘llanilgan mashg‘ulotlarda bolalar faolroq ishtirok etadi. Ular bilimni tinglash orqali emas, balki bevosita faoliyat orqali o‘zlashtiradi. Shu bilan birga, pedagog amaliy metodlarni tanlashda bolalarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari va individual imkoniyatlarini hisobga olishi lozim. Har bir mashg‘ulot aniq maqsadga yo‘naltirilgan va tizimli bo‘lishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, bolalarda zamonaviy kasblar haqida tasavvurlarni shakllantirishda amaliy metodlar muhim o‘rin tutadi. Rolli o‘yinlar, ekskursiyalar, loyihaviy faoliyat va interaktiv mashg‘ulotlar orqali bolalarda kasblar haqidagi dastlabki bilimlar samarali shakllantiriladi. Amaliy metodlar bolalarning nafaqat bilim darajasini oshiradi, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli maktabgacha ta’lim jarayonida ushbu metodlardan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirzayev, T. K. “Oilaviy muhit va bolalarning kasb tanlashi” // Psixologiya va ta’lim. 2022. №1. 56–63-betlar.

2. Abdullaeva, G. N. “Pedagoglar tayyorgarligi va maktabgacha ta’limda kasb tanlash” // O‘qituvchi. 2023. №5. 22–28-betlar.

3. UNESCO. Early Childhood Care and Education: Global Trends and Policy Recommendations. Paris, 2021. 77–81-betlar.

4. Austrian Ministry of Education. Berufswelt für Kinder – Handbuch für Kindergärten. Wien, 2020. 44–50-betlar.

5. Guseynov, A. M. “Ta’lim tizimida kasb tanlash kompetensiyasining nazariy-metodik asoslari” // Ilmiy maqolalar to‘plami. TPU, 2022. 112–120-betlar.

4-5 YOSHLI BOLALARNING IJTIMOIY KO‘NIKMALARINI MILLIY FOLKLOR ELEMENTLARI ORQALI SHAKLLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Mardonova Jumagul Muydin qizi
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: dots., PhD O‘tamurodova Shohida Muhammadqulovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkiloti o‘rta guruh 4-5 yosh tarbiyalanuvchilarining ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantirishda o‘zbek xalq og‘zaki ijodi folklor

namunalarining o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda ertaklar va milliy o‘yinlarning bolaning shaxs sifatida shakllanishidagi ta’siri yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Folklor, ijtimoiy ko‘nikma, maktabgacha ta’lim, 4-5 yoshli bolalar, milliy qadriyat, muloqot madaniyati, xalq o‘yinlari.

Аннотация: данной статье анализируется роль и значение образцов узбекского фольклора в формировании социальных навыков у воспитанников средних групп (4-5 лет) дошкольных образовательных организаций. В ходе исследования освещается влияние сказок и национальных игр на становление личности ребенка.

Ключевые слова: Фольклор, социальные навыки, дошкольное образование, дети 4-5 лет, национальные ценности, общение, народные игры.

Abstract: This article analyzes the role and significance of Uzbek folklore in forming social skills among middle-group children (4-5 years old) in preschool educational organizations. The research highlights the influence of fairy tales and national games on a child's personality development.

Keywords: Folklore, social skills, preschool education, 4-5-year-old children, national values, communication, folk games.

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning ijtimoiy rivojlanishi ularning atrofdagi odamlar, tengdoshlari va kattalar bilan o‘zaro munosabatga kirishish qobiliyati bilan belgilanadi. 4-5 yoshli (o‘rta guruh) bolalar uchun ijtimoiy ko‘nikmalar nafaqat muloqot, balki o‘z hissiyotlarini boshqarish, jamoada o‘z o‘rnini topish va umumiy qoidalarga rioya qilishni anglatadi. Milliy folklor elementlari bu jarayonda eng samarali pedagogik instrument hisoblanadi.

O‘zbek milliy folklori — bu xalqimizning asrlar davomida shakllangan ma’naviy xazinasi. Uni raqamli texnologiyalar bilan bog‘lash orqali biz nafaqat o‘tmishni saqlaymiz, balki uni zamonaviy avlodga qiziqarli tarzda yetkazamiz.

Bugungi kunda texnologiyalar folklorni “jonlantirish” uchun quyidagi usullarda xizmat qilmoqda:

1. Arxivlash va saqlash: Qadimiy dostonlar va kuylar raqamlashtirilib (audio/video), bulutli platformalarda yo‘qolib ketishdan himoyalanmoqda.
2. Animatsiya va o‘yinlar: Ertak qahramonlari (masalan, Zumrad va Qimmat yoki Nasriddin Afandi) 3D modellashtirish orqali multfilmlar va mobil o‘yinlarga ko‘chmoqda.
3. Virtual haqiqat (VR/AR): Muzeylarda yoki maxsus ilovalarda VR ko‘zoynaklari orqali qadimiy bayramlar yoki hunarmandchilik jarayonlarini bevosita ichida turgandek tomosha qilish mumkin.
4. Sun'iy intellekt: AI yordamida eski, sifati buzilgan xalq kuylarini qayta tiklash yoki milliy naqshlar asosida yangi zamonaviy dizaynlar (fashion tech) yaratish mumkin.
5. Raqamli san'at (NFT): Milliy miniatyura va naqqoshlik namunalari raqamli san‘at asari sifatida dunyo bozoriga chiqmoqda.

Folklor va texnologiya sintezi milliy o‘zlikni zamonaviy IT-mahsulotga aylantirish imkonini beradi.

4–5 yoshli bolalar uchun milliy folklor va raqamli texnologiyalar uyg‘unligi - bu shunchaki o‘yin emas, balki ularning ijtimoiy moslashuvi, muloqot madaniyati va his-tuyg‘ularini boshqarishni o‘rgatuvchi samarali vositadir. Interaktiv multimedia ertaklar masalan “Zumrad va Qimmat” yoki “Oltin tarvuz” kabi ertaklar interaktiv formatda (planshet yoki smart-doska uchun) taqdim etiladi. Bola ertak davomida qahramonlarga “yordam beradi” (masalan, keksaga salom bersa, “Yaxshilik qo‘ng‘irog‘i” tugmasini bosadi). Bu orqali odob-axloq qoidalari va kattalarga hurmat ko‘nikmasi shakllanadi.

Ertak-terapiya va ijtimoiy in’kos. Ertaklar bolaning tasavvur dunyosini kengaytiribgina qolmay, unga ijtimoiy rollarni o‘rgatadi. Masalan, “Zumrad va Qimmat” ertagi orqali bola jamiyatda mehnatsevarlik va kibr o‘rtasidagi farqni anglaydi. Ertak qahramonlarining xatti-harakatlarini muhokama qilish jarayonida bolada in’kos (atrofdagi voqelikni anglash) darajasi

oshadi. U o‘zini ijobiy qahramon o‘rniga qo‘yib ko‘rish orqali yaxshilik, xayrixohlik va yordam berish ko‘nikmalarini o‘zlashtiradi.

Milliy folklor — bu 4-5 yoshli bolalar uchun shunchaki qiziqarli hikoya emas, balki jamiyatda yashash qoidalarini o‘rgatuvchi “jonli darslik”dir. Folklor elementlari (ertak, o‘yin, maqol, lapar) orqali bolada quyidagi asosiy ijtimoiy ko‘nikmalar shakllanadi. Raqamli texnologiyalar orqali bu elementlarni taqdim etganimizda, bola bu ko‘nikmalarni vizual ko‘radi.

Bolalarda muloqot va nutq folklordagi ezguliklarni ko‘rish, his qilish orqali shakllanadi. Ertaklardagi ijobiy qahramonlar (masalan, Zumrad) har doim kattalarga salom beradi, “siz” deb murojaat qiladi. Bu bolada kattalarga hurmat va to‘g‘ri muloqot boshlash ko‘nikmasini shakllantiradi. Ertakdagi iboralar, maqollar va takrorlanuvchi jumlalar bolaning so‘z boyligini oshirib, o‘z fikrini aniq tushuntirishga yordam beradi. Ertak qahramonlarining qiyinchilikka tushishi yoki xursand bo‘lishi (masalan, yetim qizning holati) bolada rahmdillik va o‘zgalar dardini his qilish tuyg‘usini uyg‘otadi. Bolalar qahramonlarning xatti-harakatlarini tahlil qilib, qaysi harakat jamiyatda qadrlanishi, qaysisi esa rad etilish hamda Yaxshi va yomonni ajratish o‘rganadi, farqlarini tushunib yetadilar.

Milliy folklor elementlari - bu xalqning asrlar davomida shakllangan madaniy merosi bo‘lib, u juda keng qamrovli tushunchadir. 4-5 yoshli bolalar uchun mo‘ljallangan raqamli ta'lim kontentida asosan quyidagi elementlardan foydalaniladi:

1. Og‘zaki ijod (Lisoniy elementlar) Ertaklar: Sehrli, hayvonlar haqidagi va hayotiy ertaklar (masalan, “Zumrad va Qimmat”, “Ur to‘qmoq”).Dostonlar: Qahramonlik va ishqiy dostonlardan parchalar (masalan, “Alpomish”). Maqol va matallar: Qisqa, hikmatli so‘zlar (masalan, “Oltin olma, duo ol”). Tez aytish va topishmoqlar: Bolalarning nutqini va mantiqiy fikrlashini o‘stirish uchun.

2. Musiqiy va raqs elementlari: Allalar: Onalarning mehrini va an'analarni yetkazuvchi ilk musiqiy asar. Lapar va o‘lanlar: Bayramlarda ijro etiladigan quvnoq qo‘shiqlar. Milliy kuylar: Dutor, g‘ijjak, nay kabi cholg‘u asboblarida ijro etilgan ohanglar. Raqslar: Hududiy o‘ziga xos harakatlar (masalan, Xorazm lazgisi, Farg‘ona raqsi).

3. Xalq o‘yinlari va tomoshalari: Harakatli o‘yinlar: “Oq terakmi, ko‘k terak”, “Kim oladi-yo, shakar-ey”, “Chittigul”. Qo‘g‘irchoqbozlik: “Masxaraboz” va “Chodir jamol” tomoshalari (bu raqamli formatda animatsiya uchun juda qulay).

4. Moddiy va vizual elementlar (Etnografiya): Milliy liboslar: Atlas, adras, do‘ppi, chopon va ulardagi o‘ziga xos bezaklar. Naqshlar: Islimiy va handasaviy naqshlar (interaktiv o‘yinlarda “bo‘yash” uchun ishlatish mumkin). Hunarmandchilik: Kulolchilik buyumlari, kashtachilik (so‘zana) va zargarlik namunalari.

5. Urf-odatlar va bayramlar: Navro‘z sayillari: Sumalak sayli, boychechak marosimi. Mehmonnavozlik: Mehmonga choy uzatish, non sindirish kabi odob-axloq qoidalarini folklore elementlari deb hisoblash mumkin.

Raqamli texnologiyalar ushbu elementlarni bolaga vizual (rasm), audio (ovoz) va harakat (o‘yin) ko‘rinishida yetkazish mumkin. Raqamli texnologiyalar yordamida folklor elementlarini vizual, audio va interaktiv shaklda yetkazish natijasida bolaning rivojlanishida quyidagi ijobiy o‘zgarishlar va natijalari yuzaga keladi. Bola shunchaki ertakni eshitmaydi, balki uni ko‘radi va unda ishtirok etadi. 4–5 yoshli bolalarda ko‘rgazmali-obrazli tafakkur kuchli bo‘lgani sababli, milliy qadriyatlar (masalan, atlas naqshi yoki mehmondo‘stlik odobi) uning xotirasida bir umrga muhrlanadi. Bola real hayotda ham odamlarning xafa yoki xursandligini ajrata boshlaydi va empatiya (ichki hissini tushunish) ko‘nikmasi shakllanadi. Bog‘chada yoki ko‘chada tengdoshlari va kattalar bilan muloqotga kirishishi osonlashadi**,** ijtimoiylashuv jarayoni tezlashadi. Bola gadjetlardan faqat “ko‘rish” (Youtube tomosha qilish) uchun emas, balki “o‘rganish va muloqot qilish” uchun foydalanishni o‘rganadi. Unda ilk raqamli savodxonlik va texnologiyalardan to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmasi paydo bo‘ladi. Bugungi globallashuv davrida chet el multfilmlari ichida bola o‘zligini yo‘qotib qo‘yishi mumkin. Milliy folklorning raqamli talqini esa unga o‘z

madaniyatini zamonaviy va “zo‘r” narsa sifatida ko‘rsatadi. Bolada milliy qadriyatlarga nisbatan hurmat va faxr tuyg‘usi shakllanadi.

Xulosa qilib shuni aytish mukinki, natijada siz oddiy tomoshabinni emas, balki milliy odob-axloq qoidalarini zamonaviy usulda o‘zlashtirgan, muloqotga tayyor va ma’naviy boy shaxsni tarbiyalagan bo‘lasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-595-son. 2019.
2. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi (Takomillashtirilgan nashr). 2022.
3. Shodmonova Sh. “Maktabgacha ta’lim pedagogikasi”. Toshkent, 2020.
4. Ismatova D.T. “Maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiy rivojlantirish”. 2023.

INKLYUZIV TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA O‘QUVCHILARNING IJTIMOIY FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Yakubova Umida Sharifovna
O‘zbekiston, Termiz davlat pedagogika instituti dotsenti v/b,PhD
Hayitova Muxlisa Hamid qizi
Pedagogika yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim jarayonida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tadqiq etiladi. Asosiy e’tibor imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularning tengdoshlari bilan muloqotga kirishishdagi to‘siqlarni bartaraf etish va jamiyatga integratsiyalashuviga qaratilgan. Maqolada SI asosidagi adaptiv o‘qitish tizimlari, nutqiy assistentlar va virtual simulyatsiyalar yordamida o‘quvchilarning ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantirish metodikasi taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, sun’iy intellekt, ijtimoiy faollik, adaptiv texnologiyalar, raqamli pedagogika, kommunikativ to‘siqlar, individuallashtirish.

Аннотация: В данной статье исследуются педагогические возможности использования технологий искусственного интеллекта (ИИ) в процессе инклюзивного образования. Основное внимание уделяется повышению социальной активности учащихся с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ), устранению барьеров в общении со сверстниками и их интеграции в общество. В статье предложена методика формирования социальных навыков учащихся с помощью адаптивных систем обучения на базе ИИ, речевых ассистентов и виртуальных симуляций.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, искусственный интеллект, социальная активность, адаптивные технологии, цифровая педагогика, коммуникативные барьеры, индивидуализация.

Abstract: This article explores the pedagogical possibilities of using artificial intelligence (AI) technologies in the process of inclusive education. The main focus is on increasing the social activity of students with disabilities, eliminating barriers to communication with peers, and their integration into society. The article proposes a methodology for forming students' social skills using AI-based adaptive learning systems, speech assistants, and virtual simulations.

Keywords: Inclusive education, artificial intelligence, social activity, adaptive technologies, digital pedagogy, communicative barriers, individualization.

Zamonaviy dunyoda ta’limning inklyuzivligi nafaqat pedagogik tamoyil, balki inson huquqlarining ajralmas qismi sifatida e’tirof etilmoqda. Inklyuziv ta’lim deganda, har bir

o‘quvchining jismoniy, intellektual, ijtimoiy yoki boshqa xususiyatlaridan qat’i nazar, umumta’lim jarayoniga to‘liq jalb etilishi tushuniladi. Ushbu sohadagi xalqaro miqyosdagi huquqiy drayverlar tahlil qilinganda, inklyuziv ta’lim va unga texnologiyalarni integratsiya qilish masalasi bir qator fundamental hujjatlarda o‘z aksini topganini ko‘rish mumkin. Xususan, 1994-yilda qabul qilingan Salamanka deklaratsiyasi maxsus ehtiyojli bolalar ta’limi sohasidagi asosiy hujjat bo‘lib, "ta’lim hamma uchun" tamoyilini mustahkamlagan holda, maktablarni har bir bolaning ehtiyojiga moslashishga chaqiradi. BMTning 2006-yildagi "Nogironlar huquqlari to‘g‘risida"gi konvensiyasining 24-moddasida esa davlatlar nogironligi bor shaxslarning kamsitilishsiz va imkoniyatlar tengligi asosida ta’lim olish huquqini ta’minlashi, bu yo‘lda yordamchi texnologiyalardan foydalanish zarurligi alohida belgilangan. Shuningdek, Incheon deklaratsiyasida Barqaror rivojlanishning 4-maqsadiga muvofiq, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta’lim tizimlarini mustahkamlash va bilim olish imkoniyatlarini kengaytirishning asosiy vositasi deb tan olingan.

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda inklyuziv ta’limni raqamlashtirish bilan uyg‘unlashtirish bo‘yicha ulkan qadamlar qo‘yildi. 2020-yilda yangi tahrirda qabul qilingan "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonunda ilk bor "Inklyuziv ta’lim" tushunchasi huquqiy jihatdan mustahkamlanib, har bir bolaning teng huquqli bilim olishi kafolatlandi. Davlatimiz rahbarining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-sonli Qarori bilan 2020–2025-yillarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlanib, ta’lim jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish ustuvor vazifa qilib belgilandi. Mazkur islohotlar "Raqamli O‘zbekiston — 2030" strategiyasi bilan o‘zaro bog‘langan bo‘lib, u ta’lim resurslarini elektron shaklga o‘tkazish va sun’iy intellekt elementlaridan foydalangan holda inklyuziv ta’lim sifatini oshirishni ko‘zda tutadi.

Ushbu huquqiy hujjatlar ijrosini ta’minlashda sun’iy intellekt texnologiyalari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Chunki an’anaviy metodlar imkoniyati cheklangan o‘quvchining faqat bilim olishini ta’minlashi mumkin bo‘lsa, sun’iy intellekt kabi moslanuvchan vositalar o‘quvchining ijtimoiy faolligini, ya’ni jamiyat bilan muloqotini, tengdoshlari orasidagi o‘rnini va mustaqil harakatini ta’minlashda beqiyos imkoniyatlar yaratadi. Shunday qilib, sun’iy intellekt texnologiyalari vositasida o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish ham xalqaro standartlarga, ham milliy strategik maqsadlarga to‘la mos kelishi bilan bir qatorda, bugungi kun pedagogikasi uchun yuqori darajadagi dolzarblik kasb etadi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlar zamirida, eng avvalo, kelajak avlodning barkamol bo‘lib ulg‘ayishi turadi. Ayniqsa, yetim va ota-ona qaramog‘isiz qolgan, nogironligi bo‘lgan, jismoniy va aqliy jihatdan rivojlanishida nuqsoni bor bolalarning ijtimoiy jihatdan himoyasi har doim davlatimizning ustuvor vazifasi hisoblanadi. Ushbu vazifani amalga oshirish borasida O‘zbekiston Respublikasi rivojlanishida sog‘ligida nuqsoni bor shaxslarning huquq va erkinliklarini, teng imkoniyatlarini ta’minlash, ta’limni tashkil etishga zamonaviy yondashuv hamda uning sifatini oshirish ishlari amalga oshirilib borilmoqda.

Inklyuziv ta’lim jarayonida o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirishda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari ko‘p funksiyali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu texnologiyalarni pedagogik maqsadlaridan kelib chiqib bir necha guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruhga o‘quvchining sensor va kognitiv cheklovlarini kompensatsiya qiluvchi adaptiv texnologiyalar kiradi. Masalan, ko‘rish qobiliyati cheklangan o‘quvchilar uchun tasvirlarni audio-tavsiflab beruvchi neyrotarmoqlar yoki eshitishida nuqsoni bor o‘quvchilar uchun nutqni real vaqt rejimida matnga aylantiruvchi tizimlar o‘quvchining darsdagi ijtimoiy ishtirokini ta’minlaydi.

Ikkinchi guruhni intellektual assistentlar va chatbotlar tashkil etadi. Bu texnologiyalar o‘quvchining individual sur’atiga moslashgan holda, unga murakkab tushunchalarni sodda tilda tushuntirish, xatolarini emotsional bosimsiz ko‘rsatib berish imkonini beradi. Bu esa, o‘z

navbatida, o‘quvchida o‘ziga bo‘lgan ishonchni shakllantiradi va jamoaviy muhitda faol muloqotga kirishish uchun psixologik zamin yaratadi.

O‘quvchilarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda SI texnologiyalari vositasida amalga oshiriladigan "Ijtimoiy simulyatsiya" metodi alohida ahamiyatga ega. Ushbu metod doirasida o‘quvchi virtual muhitda SI yordamchi agentlari bilan muloqot qilish orqali kundalik hayotdagi ijtimoiy vaziyatlarni (do‘stlashish, hamkorlikda qaror qabul qilish, yordam so‘rash) mashq qiladi. Mazkur jarayon o‘quvchidagi ijtimoiy xavotirni kamaytirib, real hayotiy muloqot uchun "ijtimoiy immunitet"ni shakllantiradi.

Shu bilan birga, "Hamkorlikdagi raqamli loyihalar" metodi o‘quvchilarning jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bunda SI algoritmlari har bir o‘quvchining imkoniyatidan kelib chiqib, loyihada unga eng mos vazifani (masalan, matnni tahrirlash, vizual dizayn yaratish yoki axborot qidirish) taqsimlaydi. Natijada, imkoniyati cheklangan o‘quvchi jamoaning to‘laqonli a’zosi sifatida o‘z hissasini qo‘shadi va bu uning ijtimoiy statusini oshirishga xizmat qiladi.

Pedagogik kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, SI yordamida individuallashtirilgan ta’lim muhitida o‘quvchi o‘zining jismoniy yetishmovchiligini "raqamli mahorat" bilan qoplashga erishadi. Bu esa neyropedagogik nuqtai nazardan miyaning emotsional-irodaviy sohalarini faollashtirib, o‘quvchining nafaqat bilim o‘zlashtirishi, balki tashabbuskorlik va ijtimoiy mas’uliyat kabi sifatlarini ham shakllantiradi.

Inklyuziv ta’lim sharoitida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning nafaqat kognitiv imkoniyatlarini kengaytiradi, balki ularning jamiyatga moslashuv jarayonini ham tezlashtiradi. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt asosidagi yordamchi vositalar o‘quvchining jismoniy yoki sensor cheklovlarini raqamli imkoniyatlar bilan to‘ldirib, unga tengdoshlari bilan bir xil darajada muloqot qilish sharoitini yaratadi. Bu esa o‘z navbatida o‘quvchida ijtimoiy passivlik va izolyatsiyani bartaraf etib, uning ta’limiy va ijtimoiy tashabbuskorligini oshirishga xizmat qiladi.

Pedagogik nuqtai nazardan, sun’iy intellekt texnologiyalari o‘quvchi shaxsining kreativ tafakkurini rivojlantirish bilan bir qatorda, uning emotsional intellektini ham shakllantiradi. Virtual simulyatsiyalar va intellektual assistentlar orqali o‘quvchi ijtimoiy rollarni xavfsiz muhitda o‘zlashtirishi, muloqotdagi xatolarni tahlil qilishi va ijtimoiy xulq-atvor qoidalarini amalda qo‘llashi mumkin. Shunday qilib, mazkur texnologiyalar inklyuziv ta’limda shunchaki yordamchi vosita emas, balki o‘quvchini jamiyatning faol a’zosi sifatida tayyorlovchi strategik resurs hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalarni ilgari surish maqsadga muvofiqdir.

Birinchidan, umumta’lim maktablarining inklyuziv sinflari uchun maxsus moslashtirilgan sun’iy intellekt platformalarini (masalan, nutqni matnga aylantiruvchi va adaptiv test tizimlari) davlat miqyosida joriy etish zarur.

Ikkinchidan, pedagog kadrlarning raqamli kompetensiyalarini oshirishda aynan "inklyuziv raqamli pedagogika" yo‘nalishiga urg‘u berish, ularni sun’iy intellekt vositalari bilan ishlashga tayyorlash lozim.

Uchinchidan, o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini baholashda faqat an’anaviy metodlar bilan cheklanmasdan, sun’iy intellekt tahlillari asosidagi raqamli monitoring tizimini (Learning Analytics) yo‘lga qo‘yish kutilgan samarani beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-sonli "Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Qarori.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 2008-yil 7-yanvar. O‘RQ-139-son.

4. R. Shomaxmudova. Inklyuziv ta’limning nazariy va amaliy asoslari. – Toshkent:XT “Roziqov O.J”, 2007.

5. UNESCO. Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. – Paris, 1994.

6. Luckin, R. Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education in the 21st Century. – UCL Press, 2018.

7. Якубова У.Ш. Инклюзивное образование. Госпитальная педагогика. Учебное пособие. Термез 2025 г.

8. Якубова У.Ш. (2021). СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СЛУЖБА ДЛЯ СТУДЕНТОВ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ. Наука и образование сегодня, (10 (69)), 113-116.

TASVIRIY FAOLIYAT ORQALI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH: ZAMONAVIY PEDAGOGIK MEXANIZMLAR VA AMALIY METODLAR

D.Q.Ulug‘berdiyeva
Urganch davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini tasviriy faoliyat orqali rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Tasviriy faoliyatning bola nutqiga ta’siri psixolingvistik va pedagogik nuqtai nazardan asoslab berilgan. Shuningdek, kuzatish, syujetli tasvir, izohlab chizish, jamoaviy ijodiy faoliyat va raqamli vositalardan foydalanish kabi metodlar orqali nutqni rivojlantirish imkoniyatlari yoritilgan. Raqamli muhit sharoitida mazkur yondashuvning ahamiyati ilmiy jihatdan asoslangan.

Kalit so‘zlar: tasviriy faoliyat, nutq rivoji, maktabgacha ta’lim, psixolingvistika, raqamli muhit, ijodiy faollik.

Аннотация. В статье анализируются теоретические и практические аспекты развития речи детей дошкольного возраста посредством изобразительной деятельности. С позиций психолингвистики и педагогики обосновано влияние изобразительной деятельности на речевое развитие. Освещены методы наблюдения, сюжетного рисования, комментированного рисования, коллективного творчества и использования цифровых средств. Обоснована актуальность данного подхода в условиях цифровой среды.

Ключевые слова: изобразительная деятельность, развитие речи, дошкольное образование, психолингвистика, цифровая среда, творческая активность.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical aspects of developing preschool children's speech through visual activity. The influence of visual activity on speech development is substantiated from psycholinguistic and pedagogical perspectives. Methods such as observation-based drawing, сюжет drawing, commented drawing, collaborative creativity, and digital tools are discussed. The relevance of this approach in the digital environment is scientifically justified.

Keywords: visual activity, speech development, preschool education, psycholinguistics, digital environment, creative activity.

Maktabgacha ta’lim tizimida bola shaxsini har tomonlama rivojlantirish, uning nutqiy, aqliy, ijodiy va ijtimoiy faolligini kuchaytirish bugungi kunda ustuvor vazifalardan biriga aylandi. Ayniqsa, raqamli muhit kengayib borayotgan hozirgi sharoitda bolalar nutqini rivojlantirish

masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki bola erta yoshdan turli vizual axborotlar, elektron vositalar, multimedia mahsulotlari va interaktiv muhit ta’sirida kamol topmoqda. Bunday sharoitda nutqni faqat an’anaviy takrorlash, yodlatish yoki savol-javob orqali emas, balki bolaning tabiiy qiziqishiga, obrazli tafakkuriga va ijodiy faolligiga tayangan holda rivojlantirish talab etiladi. Shu jihatdan tasviriy faoliyat maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirishning samarali pedagogik vositalaridan biri hisoblanadi.

Tasviriy faoliyat bolaning borliqni idrok etishi, predmet va hodisalarni kuzatishi, ularning belgilarini ajratishi, rang, shakl, hajm va harakat xususiyatlarini anglashiga yordam beradi. Bu jarayonda bola nafaqat chizadi, bo‘yaydi, yasaydi yoki qiyoslaydi, balki o‘z ishini izohlaydi, tanlovini tushuntiradi, qahramonlariga nom beradi, voqealar ketma-ketligini bayon qiladi, ya’ni nutqiy faollikka kirishadi. Demak, tasviriy faoliyat va nutq rivoji o‘rtasida uzviy aloqa mavjud. Bolaning qo‘li bilan yaratgan obrazi uning ongidagi fikr, tasavvur va kechinmalarning tashqi ifodasi hisoblanadi. Ushbu ifoda esa so‘z orqali mustahkamlanganda nutqning lug‘aviy boyligi, grammatik tuzilishi, bog‘lanishliligi va muloqotchanligi rivojlanadi.

Maktabgacha yosh bolaning nutq rivoji uchun eng qulay va sezgir davr hisoblanadi. Bu bosqichda so‘z boyligining kengayishi, tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish, gap tuzish, fikrni izchil bayon etish, dialog va monolog nutq elementlarining shakllanishi juda tez kechadi. Agar ushbu davrda nutqni rivojlantirishga yetarli e’tibor berilmasa, keyingi ta’lim bosqichlarida o‘qish, yozish, tushunish va o‘z fikrini mustaqil bayon qilishda qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Shuning uchun maktabgacha ta’limda nutqni rivojlantirish masalasi faqat filologik yoki logopedik vazifa emas, balki kompleks pedagogik muammo sifatida qaralishi lozim. Tasviriy faoliyat aynan shu kompleks yondashuvni ta’minlaydi, chunki u bolaning sezgi organlari, qo‘l harakati, ko‘rish idroki, diqqati, xotirasi, tafakkuri, tasavvuri va nutqini bir vaqtning o‘zida faollashtiradi.

Tasviriy faoliyat orqali nutqni rivojlantirishning pedagogik mexanizmi shundaki, bola avval obrazni idrok etadi, keyin uni ongda qayta ishlaydi, so‘ng amalda ifodalaydi va nihoyat, uni so‘z orqali sharhlaydi. Bu bosqichlar nutq faoliyatining tabiiy zanjirini yuzaga keltiradi. Masalan, tarbiyachi bolalarga “Bahor bog‘i” mavzusida rasm chizishni taklif qilganda, bola avval bahor fasliga xos belgilarni eslaydi: daraxt, gul, quyosh, qushlar, yashil maysa. Keyin ularni rasmga joylashtiradi. Shundan so‘ng “Men rasmimda quyoshni chizdim, chunki bahorda kunlar iliydi”, “Bu yerda qushlar kelyapti”, “Gullar ochildi” kabi gaplar orqali o‘z tasviriga nutqiy mazmun beradi. Bu jarayonda so‘z va obraz o‘zaro bog‘lanib, bolaning leksik, grammatik va mantiqiy nutqi rivojlanadi.

Tasviriy faoliyat orqali nutqni o‘stirishda aniq metodlardan foydalanish muhim. Raqamli muhit sharoitida interaktiv doska, planshet, elektron rasm chizish dasturlari, animatsion slaydlar va multimedia vositalari bolalar qiziqishini oshiradi. Masalan, bolalar elektron ekranda tayyor siluetlarni bo‘yash, obyektlarni to‘g‘ri joylashtirish, “rasmni to‘ldirish”, “qaysi qahramon qayerda?” kabi topshiriqlar orqali faol ishtirok etadilar. Agar tarbiyachi bu jarayonni nutqiy topshiriq bilan boyitsa, samara yanada oshadi: “Nima uchun shu rangni tanlading?”, “Bu qahramon nima demoqchi?”, “Rasmda yana nima yetmayapti?” kabi savollar bolani gapirishga undaydi. Biroq raqamli vositalardan foydalanishda me’yor saqlanishi, jonli muloqot ustuvor bo‘lishi, tasviriy faoliyat faqat texnik qiziqish darajasida qolib ketmasligi lozim.

Tasviriy faoliyatni raqamli vositalar bilan uyg‘unlashtirish bolalarning nutqiy faolligini oshirish, ularning bog‘lanishli nutqini shakllantirish va ijodiy fikrlashini rivojlantirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Shu nuqtai nazardan “raqamli hikoya yaratish” va “interaktiv rasmni izohlash” metodlari alohida ahamiyatga ega.

“Raqamli hikoya yaratish” (Digital storytelling) metodi bolalarda monolog nutqni, mantiqiy fikrlashni va voqealarni izchil bayon etish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu metodda tarbiyachi bolalarga planshet, interaktiv doska yoki slaydlar orqali bir nechta syujetli rasmlarni taqdim etadi. Bolalar ushbu rasmlarni ma’no jihatdan to‘g‘ri ketma-ketlikka joylashtiradilar va har bir tasvir asosida gaplar tuzadilar. Keyinchalik ular barcha rasmlarni yagona mazmunli hikoyaga birlashtirib, mustaqil ravishda bayon qiladilar. Mazkur jarayonda bola nafaqat tasvirni idrok etadi,

balki uning mazmunini anglaydi, qayta ishlaydi va so‘z orqali ifodalaydi. Bu esa nutqning bog‘lanishliligi, izchilligi va mazmundorligini ta’minlaydi. Shu bilan birga, raqamli format bolalarda qiziqish uyg‘otib, ularni faol ishtirok etishga undaydi. Agar hikoya jarayoni audio yoki video shaklda yozib olinsa, bu bolaning nutqiy rivojini tahlil qilish va monitoring qilish imkonini ham beradi.

“Interaktiv rasmni izohlash” (Interactive visual commentary) metodi esa bolaning faol nutqini shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, u amaliy harakat va nutqni bir vaqtda rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu metodda bolalar planshet yoki interaktiv doskada rasm chizish jarayonida har bir amalini so‘z orqali izohlab boradilar. Masalan, bola “Men uy chizyapman”, “Bu yerga daraxt qo‘shdim”, “Quyoshni yuqoriga joylashtirdim” kabi gaplar orqali o‘z harakatini nutqiy jihatdan ifodalaydi. Tarbiyachi esa qo‘shimcha savollar orqali bolaning nutqiy faolligini yanada kuchaytiradi: “Nima uchun shu rangni tanlading?”, “Bu kimning uyi?”, “Rasmingda yana kim bor?” kabi savollar bolani fikrlashga va gapirishga undaydi. Mazkur metod ayniqsa nutqiy faolligi past bo‘lgan yoki uyalchan bolalar uchun samarali bo‘lib, ularni tabiiy ravishda muloqotga jalb etadi. Shu bilan birga, bu yondashuv bolada nutq va harakat o‘rtasidagi bog‘liqlikni mustahkamlaydi, ya’ni psixolingvistik jihatdan ichki nutqni tashqi nutqqa aylantirish jarayonini faollashtiradi.

Ushbu ikki metodni integratsiyalash orqali yanada yuqori samaraga erishish mumkin. Masalan, avval bolalar interaktiv qurilmada rasm chizib, uni izohlaydilar, keyin esa shu rasmlar asosida raqamli hikoya yaratadilar. Bunday izchillik bolaning nutqiy rivojini bosqichma-bosqich shakllantirib, uning ijodiy fikrlashi, muloqot qobiliyati va raqamli savodxonligini kompleks rivojlantiradi. Shu bois, maktabgacha ta’lim amaliyotida raqamli texnologiyalarga asoslangan ushbu metodlarni qo‘llash bolalar nutqini rivojlantirishning zamonaviy va samarali yo‘nalishlaridan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Tasviriy faoliyat orqali nutqni rivojlantirishda mashg‘ulotni to‘g‘ri tashkil etish ham muhim ahamiyatga ega. Bunda mashg‘ulot uch bosqichda olib borilishi maqsadga muvofiq. Birinchi bosqich — motivatsion-tayyorlov bosqichi. Unda bolalarning diqqati mavzuga jalb qilinadi, suhbat o‘tkaziladi, kuzatish tashkil etiladi, predmet yoki syujet namoyish qilinadi. Bu bosqichda tarbiyachi so‘zlarni faollashtirish, yangi tushunchalarni kiritish, mavzuga oid lug‘atni boyitishga e’tibor qaratadi. Ikkinchi bosqich — amaliy-ijodiy bosqich. Bu yerda bolalar rasm chizadilar, bo‘yaydilar, yasaydilar, joylashtiradilar, qiyoslaydilar. Tarbiyachi esa yo‘naltiruvchi savollar, izohlatish, taqqoslash, tavsiflatish usullaridan foydalanadi. Uchinchi bosqich — nutqiy-refleksiv bosqich bo‘lib, unda bolalar o‘z ishlarini taqdim etadilar, izohlaydilar, o‘zaro baholaydilar, kichik hikoya yoki tavsif tuzadilar. Aynan shu bosqich nutqni rivojlantirishning eng muhim halqasi hisoblanadi.

Tasviriy faoliyat orqali nutqni rivojlantirish samaradorligini baholash uchun ham aniq mezonlar bo‘lishi kerak. Jumladan, bolaning mavzuga oid so‘z boyligi, gap tuzish qobiliyati, rasmni tavsiflash darajasi, hikoya tuzishda izchillik, savolga to‘liq javob berish, tengdoshlari bilan muloqotga kirishish faolligi kabi ko‘rsatkichlar asosiy indikator sifatida olinishi mumkin. Masalan, mashg‘ulot boshida bola rasm haqida faqat bir-ikki so‘z aytsa, metodik ishlardan keyin 3–5 gapli tavsif berishi, voqeani ketma-ket aytishi, qahramonlarga ta’rif bera olishi uning nutqiy o‘sishidan dalolat beradi.

Xulosa qilib aytganda, tasviriy faoliyat maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning tabiiy, qiziqarli va yuqori samarali vositasidir. U bolaning sensor tajribasi, tafakkuri, tasavvuri, qo‘l harakati va nutqiy ifodasini yagona pedagogik jarayonga birlashtiradi. Ayniqsa, kuzatish asosida tasvirlash, syujetli rasm asosida hikoya tuzish, rasmni izohlab chizish, jamoaviy ijodiy ish, ertak va tasvir integratsiyasi, hamda raqamli tasviriy vositalardan foydalanish kabi metodlar nutq rivojini izchil va maqsadli tashkil etish imkonini beradi. Shu bois maktabgacha ta’lim amaliyotida tasviriy faoliyatga oddiy estetik mashg‘ulot sifatida emas, balki bola nutqini, fikrlashini va muloqot madaniyatini shakllantiruvchi kompleks didaktik vosita sifatida yondashish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Педагогика, 1982. – 288 с.
2. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – Москва: Смысл, 2003. – 287 с.
3. Эльконин Д.Б. Психология игры. – Москва: Педагогика, 1978. – 304 с.
4. Запорожец А.В. Развитие произвольных движений. – Москва: Просвещение, 1986. – 312 с.
5. Сапогова Е.Е. Психология развития человека. – Москва: Аспект Пресс, 2001. – 460 с.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси. “Мактабгача таълим ва тарбиянинг давлат стандарти”. – Тошкент, 2020.
7. “Илк қадам” давлат ўқув дастури. – Тошкент: Республика таълим маркази, 2022.
8. Karimova N. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2021.
9. Qodirova F.R. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.

MAKTABGACHA TA’LIM YOSHIDAGI BOLALAR BILISH JARAYONLARINING RIVOJLANISHIDA ELEMENTAR MATEMATIK MALAKALARNI SHAKLLANTIRISH YO‘LLARI

Suvanova Nodirabegim Sadir qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Baxriddinova Nigina Xusniddim qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda bilish jarayonlarini rivojlantirishda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirishning ahamiyati, mazmuni hamda samarali metodik yondashuvlar tahlil qilinadi. Maqolada bolalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish, mantiqiy fikrlash, taqqoslash, analiz-sintez ko‘nikmalarini shakllantirishda elementar matematikaning o‘rni asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: maktabgachba ta’lim, bilish jarayoni, elementar matematika, tasavvur, malaka, o‘yin texnologiyalari, didaktik usullar.

Аннотация. В данной статье анализируются значение, содержание и эффективные методические подходы к формированию элементарных математических представлений в развитии познавательных процессов у детей дошкольного возраста. В статье обосновывается роль элементарной математики в развитии у детей познавательных способностей, логического мышления, навыков сравнения и анализа-синтеза.

Ключевые слова: дошкольное образование, познавательный процесс, элементарная математика, воображение, навыки, игровые технологии, дидактические методы.

Abstract. This article analyzes the importance, content, and effective methodological approaches to the formation of elementary mathematical representations in the development of cognitive processes in preschool children. The article substantiates the role of elementary mathematics in the development of children's cognitive abilities, logical thinking, comparison, and analysis-synthesis skills.

Keywords: preschool education, cognitive process, elementary mathematics, imagination, skills, game technologies, didactic methods.

Bugungi kunda mamlakatimiz madaniy, iqtisodiy, ijtimoiy umuman har tomonlama rivojlanib bormoqda. Jumladan, maktabgacha ta’lim sohasini rivojlantirish hamda sohani rivojlangan davlatlar qatoriga ko‘tarish bo‘yicha tegishli ishlar olib borilmoqda. Bu esa albatta 3-7 yoshga bo’lgan maktabgacha yoshdagi bolalarga samarali ta’lim-tarbiya berishni hamda ularni maktab ta’limiga sifatli tayyorlashni taqozo etadi. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev o‘z nutqlarida, qarorlarida va farmonlarida ta’lim sohasini rivojlantirish masalasiga doimiy e’tibor qaratmoqda.

Jumladan, Prezidentning 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmonida “Ta’lim sifatini xalqaro standartlar darajasiga ko‘tarish, o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish va raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga keng joriy etish” kabi ustuvor yo‘nalishlar belgilab berilgan. Ushbu hujjatlarning barchasi ta’lim sohasidagi islohotlarning qonuniy va ma’naviy asosini tashkil etib, uning rivojlanishiga katta turtki bermoqda.

Darhaqiqat matematik tushunchalar o‘z navbatida insoniyat to‘plagan katta tajribani umumlashtirish natijasida yuzaga keladi va moddiy dunyoning tub mohiyatini aks ettiradi, lekin real obyektlarning ko‘pgina xossalaridan ko‘z yumgan holda ularni ideallashtirish natijasida hosil bo‘ladi. Matematik tushunchalarni shakllantirish maktabgacha yoshdagi bolalarni matematikani o‘rgatishga tayyorlash maktabning zarur predmetlaridan biri sifatida tan olingan. Bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirish nazariyasi va metodikasining bosh masalasi bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirishning didaktik asoslarini ishlab chiqishdan iborat. Bu o‘z navbatida dunyoni chuqur bilish, fikrlashni rivojlanishini yangi metodlarini o‘rganish kabi vazifalarni bajarish orqali yechiladi. Bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirishning nazariy jihatlari psixologik, pedagogik va boshqa fundamental fanlar asosida yaratiladi:

❖ ko‘rgazmali dasturli hujjatlar (bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirish bo‘yicha ko‘rsatmalar va hokazo);

❖ metodik adabiyotlar (maxsus jurnallarda chop etilgan maqolalar, masalan, maktabgacha tarbiya to‘g‘risida o‘quv qo‘llanmalar, o‘yinlar va hokazo);

❖ jamoa va yakka tartibda ish olib borish, ilg‘or tajriba va olimlarning fikrlari.

Gnedenko o‘z ishlarida matematik qobiliyatlarning ikki darajasini ajratib ko‘rsatadi: “Oddiy o‘rta qobiliyat” (ushbu qobiliyat boshlang‘ich maktab kursini o‘zlashtirish uchun zamin bo‘lgan) va “o‘rtadan yuqori bo‘lgan qobiliyat”, ya’ni matematik bilimlarni osonlikcha egallashda masalalarning aql echimini topishda namoyon bo‘ladigan qobiliyatdir. Matematikani o‘rgatishda u tarbiyaviy choralarga ushbu omillarni kiritadi:

1. bolalarda o‘qishga bo‘lgan qiziqish, bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish;
2. faoliyat jarayoniga bo‘lgan mas’uliyatlilikni tushuntirish;
3. o‘z kuchiga, qobiliyatiga bo‘ladigan ishonchni tarbiyalash;
4. matematika keyingi bosqich uchun “zamin” ekanligiga ishonchlilikni tarbiyalash.

Matematik tushunchalarni shakllantirishda S.I.Shvarsburd quyidagi komponentlarni ajratadi:

1. Keng qamrovli tasvirlashni rivojlantirish;
2. Asosiyni tanlay bilish, abstrakt fikrlashni bilish;
3. Aniq holatdan savolni matematik ifodalashga o‘tishni bilish;
4. Tahlil qilishni, aniq holatlarga bo‘lishni bilish;
5. Ilmiy xulosalarni aniq materialda ishlashni bilish;
6. Matematik masalani echishda toqat qilishni bilish, deduktiv fikrlash ko‘nikmalarini hosil qilish;
7. Yangi savollarni berish (qo‘yish)ni bilish.

Demak, ilk matematik qobiliyatlar shunday insoniy xususiyatlar orqali ifodalanadiki, ular matematika ilmida yuqori ijodiy faoliyat ko‘rsatishga imkon beradi.

Bolalar tafakkurining aniqlikdan abstraktlikka qarab rivojlanish xususiyatlariga bog‘liqdir. Elementar matematik tushunchalarni o‘qitishdan asosiy maqsad-mantiqiy tafakkurni rivojlantirishdan iboratdir; biroq elementar matematik tushunchalarni o‘qitish aniq fakt va obrazlardan ajralmasligi, aksincha, har qanday masalani o‘rganishi shu aniq fakt va obrazlarni tekshirishdan boshlash kerak. Bolalarga berilayotgan bilim parcha-parcha bo‘lib qolmay, bir- biri bilan bog‘langan holda oson misollardan boshlanib asta-sekin murakkablashtirib borilishi lozim.

Kichik guruhda bolalarga sonlargacha bo‘lgan davr o‘rgatiladi. Bunda ularga miqdoriy munosabatlar tushuntiriladi. Bolalarga turli buyumlar to‘plami bilan ishlash, ya’ni ularning har xil belgi-alomatlariga ko‘ra birlashtirish, tenglik va tengsizlikni taqqoslash natijalarini ko‘p, kam,

teng so‘zlari bilan belgilashni o‘rgatish ko‘zda tutiladi. Bolalar buyumlarning uzunliklari, kengliklari, balandliklarini taqqoslashga o‘rgatiladi; geometrik shakllar:— doira, kvadrat bilan tanishtiriladi; fazoviy yo‘nalishlar bilan tanishtiriladi: «o‘zidan” oldinga, orqaga (orqasidan), o‘ngga (o‘ngdan), chapga (chapdan) so‘zlarini to‘g‘ri qo‘llashga o‘rgatiladi. Sentyabr oyida bir mashg‘ulotning davomiyligi 10 minutdan oshmasligi kerak. Oktyabr oyidan boshlab faoliyat davomiyligi sekin- asta 15minutga yetkaziladi.

O‘rta guruhda bolalar harakatli-ko‘rsatmali shaklda berilgan o‘quv materiallarini yaxshi o‘zlashtiradi. 5 yoshga qadam qo‘ygan bolalarni o‘qitishda didaktik o‘yinlardan keng foydalanish kerak. Topshiriqlarniig bajarilish jarayonida o‘qituvchi bolalarni o‘z harakatlarini (nima qilganlarini va qanday qilganlarini, natijada nima hosil bo‘lganini) tushuntirib berishga undaydi. Birinchi faoliyatlardan boshlaboq bolalarga mos muammo xarakteridagi masalan, mashina qaysi darvozadan o‘tdi (o‘tmadi)? Nega? Kimning uyi (stoli, karavoti) baland (past)? Nega? Ayiqlarga kursilar, olmaxonlarga yong‘oqlar, bolalarga bayroqchalar yetadimi? kabi masalalarni berish kerak.

Olti yoshli bolalarda o‘z xulq-atvorini boshqarish qobiliyati paydo bo‘ladi; erkin xotira, diqqat rivojlanadi. Shu yoshda topshiriqni bajarishga, o‘z ishiga ijobiy baho olishga intiladilar. Ular o‘quv topshiriqlari (vazifasi)ga kata qiziqish bilan qaraydilar. Bolalar katta guruhda birinchi o‘nlik sonlarini yaxshi o‘zlashtirishlari kerak. Har xil buyumlar to‘plamini sanash, ularning qatorda kelish tartiblarini aniqlash jarayonida sonlar mohiyatini o‘zlashtirish amalga oshiriladi.

Yetti yoshga qadar bola son, buyumlarning shakli va kattaligi haqida nisbatan ko‘proq bilimlarni o‘zlashtirgan bo‘lishi, fazoda (2 va 3 o‘lchovli) va vaqt bo‘yicha mo‘ljal ola bilishi kerak. Tarbiyachi bolalarda matematik bilimlarga ustivor (turg‘un) qiziqish, ulardan foydalanish malakasi va ularni mustaqil egallashga intilishni tarbiyalashga harakat qilishi kerak. Shu yoshda bolalarda mustaqil fikrlashni, fazoviy tasavvurni rivojlantirish, ayniqsa, muhim. Maktabgacha tayyorlov guruhi uchun elementar matematik tasavvurlarni rivojlantirish bolalarning oldingi bosqichlarda olgan bilimlarini sistemalashtirish, kengaytirish va chuqurlashtirishni nazarda tutadi.

Elementar matematik tasavvurlarni rivojlantirishda har qanday mashg‘ulotni tuzishda bolalar tarbiyachining stoli yonida ishlashlari bilan bir qatorda o‘z o‘rinlarida tarqatma materiallar bilan mustaqil ishlashlari ham nazarda tutilishi zarur. Tarbiyachi faoliyatga tayyorlanar ekan, dastur mazmunini sinchiklab o‘rganadi. Matematik bilimlar bolalarga qat’iy aniqlangan sistema va izchillikda beriladi, bunda yangi materiallar bolalar o‘zlashtira oladigan darajada bo‘lishi kerak. Har bir vazifa bir qator kichik topshiriqlarga bo‘linadi. Bu kichik topshiriqlar ketma-ket o‘rganiladi.

Xulosa qilib aytganda bolalarda boshlang‘ich matematik ko’nikmalarni shakllantirish ularning ta'lim jarayonidagi muhim bosqichdir. Matematika hayotning ko’plab sohalarida muhim rol o’ynaydigan zamonaviy dunyoda to’g‘ri hisoblash, qo’shish, ayirish va ko’paytirish qobiliyati bolaning jamiyatga muvaffaqiyatli moslashishi uchun zarur shartdir. Boshlang‘ich matematik ko'nikmalarning shakllanishi erta yoshdan boshlanadi. Maktabgacha yoshda bolalar raqamlar, raqamlar, shakllar va o'lchamlar bilan tanishishni boshlaydilar. Matematika darslarining bolalar uchun qiziqarli va qulay bo‘lishiga e’tibor qaratish lozim. Bolalarda boshlang‘ich matematik ko’nikmalarni shakllantirish uchun o’yin o’qitish usullaridan foydalanish kerak. Matematika bilan bog‘liq o’yinlar bolalarga materialni yaxshiroq o’zlashtirishga va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi “O‘zbekiston- 2030” Strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-158-son Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentyabr “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli Qarori.

3. Bikbaeva N.U, Ibragimova Z.I., Qosimova X.I. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish. T.O‘qituvchi, 1995 y.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O‘QUVCHILARNING IJODIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Sa’dullayeva Ferangiz Sobirovna
Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim jarayonining raqamli transformatsiyasi davrida raqamli vositalarning o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga ta’siri masalasi yoritilgan. Muallif ijodkorlikni shakllantirishning asosiy pedagogik shart-sharoitlarini tahlil qiladi, jumladan, ijodiy muhit yaratish, o‘quvchilarning maksimal kuch sarflashiga asoslangan faoliyatni tashkil etish, qulay psixologik muhitni ta’minlash va o‘qituvchining kasbiy mahorati kabi omillarni ajratib ko‘rsatadi. Shuningdek, maqolada kompyuter va multimedia vositalarining o‘quv jarayonidagi o‘rni, ularning o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy salohiyatini ochishdagi imkoniyatlari tahlil qilingan. O‘qituvchining shaxsiy fazilatlari va pedagogik muloqot uslubi ijodkorlikni rivojlantirishdagi muhim omil sifatida baholanadi. Maqola yakunida raqamli vositalardan samarali foydalanish talabalarning yosh xususiyatlari, raqamli kompetensiyalari va maxsus metodik tayyorgarlikni hisobga olish zarurligi haqida xulosalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli transformatsiya, raqamli vositalar, ijodiy qobiliyatlar, ijodkorlik, pedagogik shart-sharoitlar, o‘quv jarayoni, multimedia, o‘qituvchi mahorati, interaktiv ta’lim

Аннотация.В статье рассматривается влияние цифровых инструментов на развитие творческих способностей учащихся в эпоху цифровой трансформации образовательного процесса. Автор анализирует основные педагогические условия формирования креативности, среди которых выделяются создание творческой среды, организация деятельности, требующей максимальных усилий, обеспечение благоприятного психологического климата и профессиональное мастерство педагога. Особое внимание уделяется роли компьютерных и мультимедийных средств в учебном процессе, их возможностям в развитии самостоятельного мышления и раскрытии творческого потенциала учащихся. Личностные качества педагога и стиль педагогического общения рассматриваются как важнейшие факторы развития творческих способностей. В заключении обосновывается необходимость учета возрастных особенностей, уровня цифровой компетентности учащихся и специальной методической подготовки для эффективного использования цифровых инструментов.

Ключевые слова: цифровая трансформация, цифровые инструменты, творческие способности, креативность, педагогические условия, учебный процесс, мультимедиа, педагогическое мастерство, интерактивное обучение

Abstract. This article examines the impact of digital tools on the development of students' creative abilities during the digital transformation of the educational process. The author analyzes the key pedagogical conditions for fostering creativity, including the creation of a creative environment, organizing activities that require maximum effort, ensuring a favorable psychological climate, and the professional competence of the teacher. Special attention is paid to the role of computer and multimedia tools in the educational process, their potential for developing independent thinking and unlocking students' creative potential. The teacher's personal qualities and communication style are considered crucial factors in developing creative abilities. The conclusion highlights the necessity of considering students' age characteristics, level of digital competence, and special methodological training for the effective use of digital tools.

Keywords:digital transformation, digital tools, creative abilities, creativity, pedagogical conditions, educational process, multimedia, pedagogical competence, interactive learning.

Ta’lim jarayonining raqamli transformatsiyasi davrida raqamli vositalarning o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga ta’siri masalasi alohida dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ijodkorlik muammosi tarix davomida har doim odamlarning e’tiborini tortgan. Shunga qaramay, ilgari

jamiyat ushbu qobiliyatlarni rivojlantirish uchun keskin talabni boshdan kechirmagan. Iste'dodlar tabiiy ravishda paydo bo‘lib, adabiyot va san'at sohasida Durdona asarlar yaratdi, ilmiy kashfiyotlar va ixtirolarni amalga oshirdi, bu esa rivojlanayotgan madaniyat ehtiyojlarini qondirishga yordam berdi. Zamonaviy davrda vaziyat tubdan o‘zgardi. Ilmiy-texnik taraqqiyot sharoitida hayot tobora xilma-xil va murakkablashmoqda. Zamonaviy texnologiyalar ijodiy salohiyatni ro‘yobga chiqarish uchun yangi imkoniyatlarni taqdim etadi, ammo ularning kognitiv jarayonlar va ijodiy fikrlashga ta'siri diqqat bilan o‘rganishni talab qiladi. Ijodiy, faol va har tomonlama rivojlangan odamlarga talabning oshishi, shuningdek, maktab o‘quvchilari ega bo‘lishi kerak bo‘lgan bilim darajasiga bo‘lgan talablarning o‘sishi zamonaviy jamiyat rivojlanish sur'atlarining tezlashishi bilan bog‘liq. Endi ta'lim muassasalari nafaqat tarix va matematika kabi fanlar bo‘yicha bilimlarni uzatibgina qolmay, balki atrofdagi voqelikning tez o‘zgarishi sharoitida bolalarni hayotga tayyorlashlari kerak.

O‘quvchilarning ijodiy o‘sishining asosiy jihatlaridan biri bu ularning ijodiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradigan muhitni tashkil etishdir. Bolalarda ijodkorlikni muvaffaqiyatli shakllantirish uchun zarur bo‘lgan quydagi asosiy shartni ajratish mumkin.

Bolaning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning birinchi asosiy sharti tegishli muhitni yaratishdir. Bolani o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi turli xil ijodiy faoliyatga hissa qo‘shadigan bunday muhit va o‘zaro munosabatlar tizimi bilan o‘rab olish muhimdir.

Ijodiy qobiliyatlarni samarali rivojlantirish uchun ikkinchi, bir xil darajada muhim shart-bu maksimal kuch sarflashni talab qiladigan ijodiy jarayonning tabiati. Qobiliyatlar yanada muvaffaqiyatli rivojlanadi, odam qanchalik teztez o‘z chegaralariga etib boradi va asta-sekin bu chegarani tobora oshirib boradi (masalan, turli xil murakkablikdagi muammolarni hal qilish).

Biroq, bunday erkinlikni ta'minlash istisno qilmaydi, aksincha, kattalar tomonidan beparvo, oqilona va xayrixoh qo‘llab-quvvatlashni talab qiladi, bu ijodiy qobiliyatlarni muvaffaqiyatli rivojlantirishning to‘rtinchi shartidi.

Muvaffaqiyatli ijodkorlik qulay psixologik muhitni va bo‘sh vaqtning mavjudligini talab qiladi, bu jamoada iliq va do‘stona muhit yaratishni muhim qiladi. Kattalar bolaning ijodiy izlanishlari va kashfiyotlaridan qaytishi uchun xavfsiz psixologik asos yaratishi kerak. O‘quvchini doimiy ravishda ijodkorlikka ilhomlantirish, uning muvaffaqiyatsizliklariga hamdardlik ko‘rsatish va hatto haqiqiy hayotda noo‘rin tuyulishi mumkin bo‘lgan eng g‘ayrioddiy g‘oyalarni sabr-toqat bilan qabul qilish juda muhimdir.

Biroq, hamma bolalar ham ijod olamiga osongina kirib, bu faoliyatni davom ettira olmaydi. Pedagogik amaliyot shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning yuqori darajasiga hissa qo‘shadigan etarli o‘qitish usullarini tanlash kerak – bu ularning rivojlanishining oltinchi shartidir.

Kompyuter o‘quv jarayoni samaradorligini oshirish va o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu o‘quv faoliyatini boshqarish yondashuvlarini tubdan o‘zgartirish va talabalarni faol ishtirok etishga jalb qilish imkoniyatini beradi. Kompyuter o‘zini namoyon qilish vositasi, ijodkorlik vositasi bo‘lib xizmat qiladi, bu o‘zini chuqurroq tushunishga, o‘z qobiliyatlarini ochib berishga va individuallikni namoyon etishga yordam beradi va o‘rganish motivatsiyasini oshiradi. Multimedia tizimlari va proektsion uskunalar o‘quv ma'lumotlarini idrok etishning barcha kanallarini faollashtiradi, bu, albatta, materialni assimilyatsiya qilish sifatini yaxshilashga yordam beradi. O‘rganishga qiziqish ma'lumotlarning xilmaxilligi, yorqinligi va o‘rganilayotgan tarkibning amaliy ahamiyati tufayli shakllanadi, bu sizga o‘ziga xoslikni namoyish etish va intellektual resurslardan foydalanish imkonini beradi. Vizual shaklda taqdim etilgan ma'lumotlar idrok etish uchun eng qulay bo‘lib, tezroq va osonroq so‘riladi.

O‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish samaradorligi ushbu jarayon qanchalik maqsadli tashkil etilishiga bog‘liq. Ish jarayonida umumiy maqsadga erishishga hissa qo‘shadigan aniq pedagogik vazifalarni hal qilish muhimdir. Taraqqiyotga intilayotgan zamonaviy jamiyat o‘rganilgan bilimlar asosida yangi g‘oyalarni yaratishga, turli vazifalarga ijodiy yondoshishga va o‘z fikrlarini shakllantirishga qodir shaxslarga muhtoj.

O‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga ko‘maklashish uchun darslarni o‘tkazish shakllari va usullarini o‘zgartirish, ularni diversifikatsiya qilish, o‘quvchilarni faol o‘quv jarayoniga jalb qilish kerak. O‘qituvchi va o‘quvchining darsdagi birgalikdagi faoliyati uni interaktiv qiladi. Shunday qilib, ta’limning yangi, nostandart (interaktiv) shakllarini joriy etish va har bir o‘quvchiga individual yondashish ijodkorlikni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari hisoblanadi. Ta’limning har qanday bosqichida talabalar uchun muhim bo‘lgan ijodiy rivojlanishga ta’sir ko‘rsatadigan muhim omil-bu o‘qituvchining o‘zi, shu jumladan uning talabalar bilan muloqot qilish va muloqot qilish uslubi.

Pedagogik o‘zaro ta’sir hissiy qulaylikni ta’minlashi va shaxsiy rivojlanishga hissa qo‘shishi kerak. O‘qituvchining kasbiy mahorati-bu o‘quv darajasidagi farqlardan kelib chiqadigan tabiiy aloqa to‘siqlarini engib o‘tish qobiliyati, shuningdek, talabalarni qo‘llab-quvvatlash va ularga muloqot jarayonida teng huquqli sheriklarning roliga ishonchni rivojlantirishga yordam berish qobiliyatidir. O‘qituvchi so‘zi his-tuyg‘ular va ongga ta’sir qilishi, fikrlash va tasavvurni rivojlantirishga yordam berishi va tadqiqot faoliyatiga bo‘lgan ehtiyojni shakllantirishi kerak.

O‘qituvchining bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga hissa qo‘shadigan shaxsiy fazilatlarga ega bo‘lishi muhim ahamiyatga ega, ular orasida quyidagilarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

1. Bolaning mustaqil fikrlari va harakatlarini rag‘batlantirish, agar ular boshqalarga zarar etkazmasa.
2. Bolaning o‘zini ifoda etish va o‘z xohishiga ko‘ra biror narsa yaratish istagiga to‘sqinlik qilmang.
3. O‘quvchining fikrini “to‘g‘ri” qarash va hukmlari bilan bostirmasdan hurmat qiling.
4. Bolalarga dars jarayonida erkin chizmalar, shuningdek og‘zaki, tovushli, ta’mli va taktil tasvirlar va boshqa o‘z-o‘zidan paydo bo‘ladigan ijodiy ko‘rinishlarni yaratish uchun ko‘proq imkoniyatlarni taklif eting.
5. Bolaning yutuqlarini boshqa bolalarning yutuqlari bilan emas, balki faqat o‘zining o‘tmishdagi tajribalari bilan taqqoslash.
6. Bolaning g‘ayrioddiy tasvirlari, so‘zlari yoki harakatlarini masxara qilmaslik kerak, chunki bu xafagarchilik va xato qilish qo‘rquviga olib kelishi mumkin, bu kelajakda tajriba o‘tkazish va mustaqil ravishda o‘rganish istagini bostiradi.
7. Ba’zan bolalar bilan birgalikda yaratish va o‘ynash, jarayonning odatiy ishtirokchisi sifatida harakat qilish muhimdir.
8. O‘zingizning rasmlaringiz va harakatlaringiz dasturini majburlashdan qochish kerak, aksincha bolalar tasavvurining mantig‘ini tushunishga harakat qiling.
9. Ijodiy jarayonni tashkil etishga, uning oqimini saqlashga va nafaqat yakuniy natijalarga ko‘proq e’tibor qaratish lozim.
10. Bolalarda turli xil ijodiy faoliyat turlariga nisbatan mutanosiblik tuyg‘usini rivojlantirish, turli xil qiziqarli vazifalarni taklif qilish va mashg‘ulotlarga gimnastika elementlarini kiritish, bu monotonlik, haddan tashqari kuchlanish va ortiqcha ishlarning oldini olishga yordam beradi.
11. Sinfda o‘zingizda ham, bolalarda ham asosan ijobiy hissiy munosabatni saqlab qolish muhimdir, bu kuch, xotirjam e’tibor va quvonchni, shuningdek, o‘z kuchingiz va imkoniyatlaringizga ishonchni o‘z ichiga oladi.
12. Do‘stona ovoz ohangidan ham foydalanish kerak. Bundan tashqari, psixologik ijodiy usullar va vazifalarni qo‘llash, shuningdek ijodiy o‘yinlarni o‘tkazish kerak.

Ijodiy faoliyat-bu shaxsning to‘la to‘laqonli va muvozanatli hayotining muhim jihati. Bolada ijodiy shaxsni shakllantirish ijodiy jarayonlarni uyg‘un ravishda amalga oshirish va umuman uyg‘un mavjudot sharoitida o‘zini o‘zi tashkil etish istagini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. Ijodkorlik quvonch keltirishi va bolaning shaxsiyati va sog‘lig‘ini mustahkamlashga hissa qo‘shishi mumkin.

O‘qituvchining kasbiy o‘sishi va ijodiy rivojlanishining asosiy jihatlaridan biri bu o‘z-o‘zini tarbiyalashdir, bu uning o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish bo‘yicha ishlarining

samaradorligini oshirishga yordam beradi. O‘quvchilar bilan bo‘lgan munosabatingizni, shuningdek sinfdagi o‘z xatti-harakatlaringizni sinchkovlik bilan va samimiy tahlil qilish sizning faoliyatingizning kuchli va zaif tomonlarini ochib beradi, shuningdek ishingizni tashkil etishda o‘zgarishlar va takomillashtirish yo‘nalishlarini aniqlaydi. Har bir bola o‘ziga xos iste’dodga ega va yaxshi tuzilgan faoliyat tizimi uning salohiyatini ochib berishga yordam beradi. Maktabga nafaqat o‘quvchilar, balki noyob shaxslar ham keladi. Ularning har biri o‘zlari bilan o‘z his-tuyg‘ulari va tajribalari dunyosini olib keladi, bu ularning o‘qituvchilari dunyosidan kam emas. Avitsenna yozuvlarida siz donolikni topishingiz mumkin:”odamga sizga qanday munosabatda bo‘lishni xohlasangiz, shunday munosabatda bo‘ling”. Har bir bola o‘z qobiliyatlariga ishonchni his qilishi va muvaffaqiyatga intilishi, shuningdek o‘rganishni o‘rganishi muhimdir.

Tadqiqot muhim xulosalar chiqarishga imkon berdi. Raqamli vositalar o‘quvchilarning ijodkorligini rivojlantirish uchun kuchli rag‘batdir. Ular tajriba o‘tkazish, yangi g‘oyalarni yaratish va ularni hayotga tatbiq etish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Shuningdek, raqamli vositalardan foydalanish ijodiy fikrlashning turli tarkibiy qismlarini rivojlantirishga yordam beradi: o‘ziga xoslik, moslashuvchanlik, ravonlik, rivojlanish qobiliyati. Raqamli vositalardan foydalanish samaradorligi bir qator omillarga bog‘liq: talabalarning yoshi, ularning raqamli vakolatlari darajasi, vazifalarning tabiati va o‘qituvchining yordami. Bundan tashqari, raqamli vositalarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish o‘qituvchilarni puxta tayyorlashni talab qiladi. Talabalarning raqamli vositalar bilan ishlash ko‘nikmalarini va ulardan ijodiy foydalanishni rivojlantirishga qaratilgan maxsus metodologiya va o‘quv dasturlarini ishlab chiqish kerak.

Raqamli vositalar o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Biroq, maksimal ta’sirga erishish uchun ulardan foydalanish jarayonini to‘g‘ri tashkil etish kerak. O‘qituvchilar raqamli vositalar o‘z – o‘zidan maqsad emas, balki faqat vosita ekanligini yodda tutishlari kerak. Asosiysi, talabalar o‘zlarining ijodiy qobiliyatlarini namoyish etish va o‘z potentsiallarini ro‘yobga chiqarish imkoniyatiga ega bo‘ladigan sharoitlarni yaratishdir.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Vinogradova N. V., Kuznetsova E. Yu. Tasviriy san’at o‘qituvchilarini tayyorlashning o‘quv jarayoniga innovatsiyalarni joriy etish vositasi sifatida kompyuter grafikasi // Volga pedagogik izlanishlari. 2020. №2 (32). 55-59 betlar.
2. Vlasova A. A. Qo‘shimcha ta’limda kompyuter grafikasini o‘qitish / / Perm davlat gumanitar-pedagogika universitetining Axborotnomasi. Seriya: ta’limdagi axborot kompyuter texnologiyalari. 2022. №18. 30-42 betlar.
3. Gerbekov X. A., Xalkecheva I. T. Umumiy ta’lim tizimida kompyuter grafikasini o‘rganish / / RUDN gazetasi. Seriya: ta’limni axborotlashtirish. 2017. №4. 435-441-betlar.
4. Tixonova O. A. Kompyuter grafikasi axborot texnologiyalari asoslari bo‘yicha sinfda o‘quvchilarning ijodiy va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish vositasi sifatida // Universum: psixologiya va ta’lim. 2017. №7 (37).
5. Tsvetkova A. V. Qo‘shimcha ta’lim tizimida kompyuter grafikasini o‘qitishning xususiyatlari / / Mgpu xabarnomasi. Seriya: Informatika va ta’limni axborotlashtirish. 2009. №18.

SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING TA’LIM-TARBIYA JARAYONIGA INTEGRATSIYASI: MUAMMOLAR VA HAL ETISH YO‘LLARI

Xolmurodov Shuxrat Okboyevich
O‘zbekiston, Termiz davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu ishda zamonaviy ta’lim tizimiga sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini joriy etishning dolzarb masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda SI vositalarining o‘quv jarayonini individuallashtirishdagi o‘rni, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi an’anaviy muloqotning o‘zgarishi

hamda akademik halollik bilan bog‘liq muammolar yoritilgan. Shuningdek, maqolada SI integratsiyasi davrida yuzaga keladigan etik to‘siqlar, ma’lumotlar xavfsizligi va talabalarda mustaqil fikrlashning susayishi kabi xavf-xatarlarni bartaraf etish bo‘yicha metodik tavsiyalar va amaliy yechimlar taklif etilgan.

Аннотация: В данной работе анализируются актуальные вопросы внедрения технологий искусственного интеллекта (ИИ) в современную систему образования. В исследовании освещаются роль инструментов ИИ в индивидуализации учебного процесса, трансформация традиционного взаимодействия между преподавателем и студентом, а также проблемы, связанные с академической честностью. Кроме того, в статье предлагаются методические рекомендации и практические решения по преодолению этических барьеров, угроз безопасности данных и риска снижения самостоятельного мышления учащихся в эпоху интеграции ИИ.

Abstract: This work analyzes the current issues of integrating Artificial Intelligence (AI) technologies into the modern education system. The study highlights the role of AI tools in individualizing the learning process, the transformation of traditional interaction between teacher and student, and challenges related to academic integrity. Furthermore, the paper proposes methodological recommendations and practical solutions to overcome ethical barriers, data security threats, and the risk of diminished independent thinking among students in the era of AI integration.

Kalit so‘zlar: Sun’iy intellekt, ta’lim integratsiyasi, akademik halollik, shaxsiy ta’lim trayektoriyasi, raqamli transformatsiya, etik muammolar, neyrotarmoqlar.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, интеграция образования, академическая честность, индивидуальная траектория обучения, цифровая трансформация, этические проблемы, нейросети.

Keywords: Artificial intelligence, educational integration, academic integrity, personalized learning trajectory, digital transformation, ethical issues, neural networks.

Raqamli texnologiyalarning tobora kengtarilayotgan davrida sun’iy intellekt (SI) tizimlari ta’lim-tarbiya jarayoniga integratsiyalashuvi yo’nalishlari va ularning samaradorligini oshirish uchun zarur bo‘lgan asosiy konseptlar hamda mavjud muammolar tahlil qilinmoqda.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim-tarbiya jarayonidagi o’rni jamiyatning bilimga bo‘lgan ehtiyojlarini tezroq qondirish, shaxsiylashtirilgan o‘qitish imkoniyatlarini oshirish, ilmiy-metodik mahsulotlar sifatini yaxshilash kabi asosiy yo’nalishlarda sezilarli potentsialga ega bo’lib, u pedagogik jarayonlarni samaraliroq boshqarishga yordam beradi.

Integratsiya jarayonida yuzaga keladigan asosiy muammolarni hal qilishda bir qator xususiyatlar va qiyinchiliklar mavjud. Birinchi muammo pedagogik metodikalar va didaktik yondashuvlarning sun’iy intellektga moslashuvchanligini ta’minlashda yitishganligi bilan bog‘liq. Ta'lim dasturlarini zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiya qilish uchun muassasalar pedagogik yondashuvlarning keng qamrovli va moslashuvchan bo‘lishiga ehtiyoj sezadi, ammo bugungi kunda bu sohada aniq va keng qamrovli metodikalar yetarli emas. Bundan tashqari, infratuzilma va resurslar nomutanosibligi muhim to‘siq bo‘lib, texnologik imkoniyatlarning yetishmasligi yoki noto‘g‘ri taqsimoti ta’lim muassasalarida sun’iy intellekt texnologiyalarining keng ko‘lamda joriy etilishini qiyinlashtirmoqda. Ma’lumot xavfsizligi, shaxsiy hayot himoyasi hamda etik masalalar muhim ahamiyat kasb etadi, chunki ta’lim jarayonidagi ma’lumotlar faqatgina texnologiyalarga emas, balki inson huquklari va maxfiylikka ta’sir qiluvchi muhim omillardir.

Baholash va tekshirish tizimlarining moslashuvchan bo‘lmasligi, o’quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda baholash jarayonlarini amalga oshirishni qiyinlashtiradi.

Raqamli bo‘linish va imkoniyatlar tengsizligi esa ta’limda adolatni ta’minlashni murakkablashtiradi. Bular muammolarni hal qilish uchun intellektual, metodologik hamda texnologik yondashuvlarning integratsiyasi hamda ularni amaliyotga keng tadbiq etish muhimdir. Shu bilan birga, muammo va to‘siqlarni bartaraf etish uchun ta’lim tizimining mutlaqo yangi metodlarga va ilg‘or texnologiyalarga moslashishi, mavjud resurslar va infratuzilmani rivojlantirish rejalari ishlab chiqilishi zarurdir.

Pedagogik metodikalar va didaktik yondashuvlarning moslashuvchanligi yetishmasligi muammo sifatida ta’lim jarayonida innovatsiyalarni keng qo‘llashni qat’iylashtirishi mumkin emasligini ko‘rsatadi. Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda, mavjud metodlar va yondashuvlar yangi texnologik imkoniyatlarga moslashishni talab etadi. Biroq, ko‘plab pedagogik tizimlar an’anaviy uslublarga asoslangan bo‘lib, ular o‘quvchilarning individual ehtiyojlari va intellektual rivojlanishiga mos kelmaydi. Natijada, o‘qituvchilar yangi texnologiyalar bilan ishlashda qiyinchiliklarga duch keladi, shuningdek, ta’lim samaradorligi sezilarli darajada pasayadi.

Moslashuvchanlikning yetishmasligi usullarning diversifikatsiyasiga to‘sqinlik qiladi va o‘quv jarayonining interaktivligini cheklaydi. Pedagoglar uchun ijtimoiy va texnologik o‘zgarishlarga moslashish uchun malaka oshirish dasturlarining yetarlicha rivojlanmaganligi muammo tug‘diradi. Bu esa, sun’iy intellekt texnologiyalarini keng tatbiq etish va integratsiyalashda muhim to‘siq bo‘lib qolmoqda.

Shu bois, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va metodikalarni keng qo‘llash uchun, mavjud tizimlarda moslashuvchanlikni ta’minlaydigan strategiyalar ishlab chiqilishi lozimdir. Yangi didaktik vositalar va texnologik platformalar ustida tajribalar o‘tkazish, pedagogik va texnik kadrlarni tayyorlash, shuningdek, individual ehtiyojlarni hisobga oladigan yondashuvlarni joriy etish zarur. Faqatgina bu bilan, ta’lim-tarbiya jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalarining keng qamrovli va samarali integratsiyasi ta’minlanishi mumkin bo‘ladi.

Infrastruktura va resurslar nomutanosibligi sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim tizimiga keng joriy etishda asosiy to‘siqlardan biri hisoblanadi. Bu muammo dastlabda texnologik va moliyaviy imkoniyatlarning tarmoq va hududlar bo‘yicha no‘qulay tarqalishini ko‘rsatadi. Bozorda mavjud bo‘lgan sun’iy intellekt bilan bog‘liq texnologik vositalar, asosan, rivojlangan shahar va yirik ta’lim muassasalarida keng qo‘llanilmoqda. Shu bilan birga, uzoq va kam rivojlangan hududlarda zamonaviy infratuzilma va raqamli resurslarning yetishmasligi, ta’lim muassasalarining texnologik bazasini zaiflashtiradi. Bu asosan kompyuterlar, tarmoqlar, internetga kirish va sun’iy intellekt platformalarining qulayligini ta’minlashdagi qiyinchiliklarga olib keladi. Rivojlangan infratuzilma va etarlicha resurslar mavjud bo‘lmaganda, texnologiyalarni integratsiya qilish jarayoni sekinlashadi, natijada innovatsiyalar va modernizatsiya imkoniyatlari cheklangan bo‘ladi.

Bu muammo bilan qarshilash uchun davlat va xususiy sektorlarning hamkorlikda infratuzilmani rivojlantirish, loyihalar va dasturlarni moliyalashtirish, shuningdek, resurslarni taqsimlashda adolatli va samarali yondashuvlarni qo‘llash muhimdir. Buning uchun ta’lim muassasalari, mahalliy hokimiyatlar va xususiy kompaniyalar bilan hamkorlik qilish zarur, shuningdek, texnologik jihozlar va akkumulyatorlar, serverlar va xavfsizlik protokollariga e’tibor qaratilishi lozim. Shu yo‘l bilan, infratuzilma va resurslarning nomutanosibligi muammosi yengillashib, raqamli ta’lim va sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari kengayadi, ta’lim sifatini oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratiladi.

Ma'lumot xavfsizligi, shaxsiy hayot himoyasi va etik masalalar sun’iy intellekt texnologiyalarining ta'lim muhitiga integratsiyasida muhim ahamiyat kasb etadi. Bir tomondan, ta'lim jarayonida to‘planadigan shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi va maxfiyligini ta'minlash uchun kuchli xavfsizlik protokollari va texnologik chora-tadbirlar ishlab chiqilishi zarur. Bu, ayniqsa, studentlarning shaxsiy hayoti va ma'lumotlarining noqonuniy oshkor qilinishining oldini olish maqsadida amalga oshiriladi. Shu bilan birga, hukumatlar va ta'lim muassasalari tomonidan

qabul qilinadigan etik kodekslar va me'yorlar, sun’iy intellektdan foydalanish jarayonida inson huquqlarini buzmaslik, adolatli va teng imkoniyatlarni ta’minlashni nazorat qilish uchun muhim vositadir.

Nihoyat, sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi bilan bog‘liq etik muammolar, masalan, avtomatik qarorlar qabul qilish jarayonlarida inson omilini hisobga olmaslik yoki diskriminatsiya xatarini bartaraf etish bo‘yicha muhim masalalar yuzaga keladi. Bu muammolarni hal qilish uchun, texnologiya ishlab chiquvchilari va ta'lim mutaxassislarining birgalikda ishlashiga asoslangan etik me'yorlar va javobgarlik prinsiplarini ishlab chiqish zarur. Shuningdek, ma'lumotlarni himoya qilishda faqat texnologik chora-tadbirlar emas, balki jamoat va mehribonlik munosabatlarining ham qo‘llab-quvvatlanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuvlar ta'lim muhitini xavfsiz va etik jihatdan barqaror qilish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Talim-tarbiya dasturlarini sun’iy intellektga moslashtirish samaradorlik mezonlari aniqlashda ularning maqsad va vazifalariga muvofiq ravishda bir necha asosiy mezonlarni hisobga olish zarur. Avvalo, dasturlarni individual o‘quvchilarning ehtiyojlari va qobiliyatlariga moslashtirish imkoniyati muhim ahamiyat kasb etadi, ya’ni, ta’lim jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali har bir o‘quvchining olishini individual tarzda monitoring qilish va ularni ko‘proq rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish lozim. Ikkinchidan, dasturlarni rivojlantirishda ularning moslashuvchanligi va dinamikasi ning yuqori darajada bo‘lishi ta'minlanishi kerak, bu esa texnologik innovatsiyalar va pedagogik yondashuvlarning o‘zaro integratsiyasini talab etadi. Shuningdek, ishlatilayotgan sun’iy intellekt texnologiyalarining falsafaviy, etik va huquqiy jihatdan xavfsizligi va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish standartlariga rioya etilishi ham muhim mezonlardan biridir.

Talim-tarbiya dasturlarining amaldagi baholash va tekshirish tizimlariga mosligi ham samaradorlikni baholashda asosiy ko‘rsatkich hisoblanadi, bu esa texnologik yangilanishlarning o‘quv jarayonidagi o‘zgarishlar bilan mos kelishini ta’minlaydi. Yakuniy muhim mezon sifatida, dasturlarni keng jamoatchilik uchun ochiq va kirish imkoniyatlari teng bo‘lishini, raqamli bo‘linishni kamaytirish hamda ma’lumotlarga egalik qilishning adolatli mexanizmlarini ilgari surish zarur bo‘ladi. Shu bilan birga, bu mezonlarning amalga oshirilishi uchun aniq ko‘rsatkichlar va baholash mezonlarini ishlab chiqish, ta’lim sifatini oshirish va innovatsion yondashuvlarni qo‘llash asosiy unitar vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Zawacki-Richter, O., va boshqalar. (2019). "Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the domains?". International Journal of Educational Technology in Higher Education.

2. Abduqodirov A.A. (2021). "Ta’lim jarayoniga sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etishning pedagogik xususiyatlari". Zamonaviy ta’lim jurnali.

3. Holmes, W., & Tuomi, I. (2022). "State of the art and practice in AI in education". European Journal of Education.

4. Gulyamov S.S. va boshqalar. (2020). Raqamli iqtisodiyotda zamonaviy axborot texnologiyalari. Toshkent.

5. Mamatov N.S. (2022). Sun’iy intellekt asoslari. O‘quv qo‘llanma. Toshkent.

SUN’IY INTELLEKT YARATUVCHILIGINING CHEGARALARI VA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLAR MOHIYATI

Ismoilova Gulrux Ulug‘bekovna
Boshlang‘ch ta’lim kafedrasi katta o‘qituvchisi
Andijon iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan matnlarning lingvistik xususiyatlari hamda ularning chegaralari kompleks tahlil qilinadi. Xususan, sintaktik, semantik, pragmatik, stilistik va diskursiv jihatlar asosida sun’iy intellekt matnlari inson nutqi bilan qiyosiy o‘rganiladi. Shuningdek, maqolada integratsiyalashgan ta’limning pedagogik-psixologik mohiyati, ayniqsa boshlang‘ich sinf ona tili darslarida uning ahamiyati yoritiladi. Integratsiyalashgan yondashuv orqali o‘quvchilarda tizimli fikrlash, ijodkorlik, kommunikativ kompetensiya va individual qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari sun’iy intellektdan ta’lim jarayonida samarali foydalanish hamda lingvistik tahlil metodologiyasini takomillashtirish zaruratini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, integratsiyalashgan ta’lim, lingvistik tahlil, pragmatika, stilistika, semantika, diskurs, korpus lingvistikasi, boshlang‘ich ta’lim, ona tili darsi, metodologiya, til evolyutsiyasi

Аннотация: В данной статье проводится комплексный лингвистический анализ текстов, созданных искусственным интеллектом, а также рассматриваются их ограничения. Особое внимание уделяется синтаксическим, семантическим, прагматическим, стилистическим и дискурсивным аспектам в сопоставлении с человеческой речью. Кроме того, раскрывается сущность интегрированного обучения и его педагогико-психологические особенности, особенно в преподавании родного языка в начальных классах. Показано, что интегративный подход способствует формированию системного мышления, творческих способностей, коммуникативной компетенции и индивидуальных качеств учащихся. Результаты исследования подчеркивают необходимость совершенствования методологии лингвистического анализа и эффективного использования искусственного интеллекта в образовательном процессе.

Ключевые слова: искусственный интеллект, интегрированное обучение, лингвистический анализ, прагматика, стилистика, семантика, дискурс, корпусная лингвистика, начальное образование, родной язык, методология, эволюция языка

Abstract: This article presents a comprehensive linguistic analysis of texts generated by artificial intelligence and examines their limitations. The study focuses on syntactic, semantic, pragmatic, stylistic, and discourse-level features, comparing AI-generated texts with human language. Additionally, the paper explores the pedagogical and psychological foundations of integrated learning, particularly in primary school mother tongue instruction. The integrative approach is shown to enhance students’ systemic thinking, creativity, communicative competence, and individual abilities. The findings highlight the importance of improving linguistic analysis methodologies and effectively integrating artificial intelligence into the educational process.

Keywords: artificial intelligence, integrated learning, linguistic analysis, pragmatics, stylistics, semantics, discourse, corpus linguistics, primary education, mother tongue instruction, methodology, language evolution.

Integratsiyalashgan darslar o‘quvchini hayotga tayyorlashda ham foydali. Chunki real hayotda fanlar alohida-alohida bo‘lib emas, balki birgalikda, tizimli ravishda ishlaydi. Masalan,

biror ekologik muammoni tushunish uchun biologiya, geografiya, fizika, kimyo va tilshunoslik bilimlari kerak bo‘ladi. Shu ma’noda, maktabda integratsiyalashgan darslar orqali bolani ana shunday tizimli fikrlashga, kompleks tahlilga o‘rgatish muhimdir. Ona tili darsida esa bu imkoniyat eng keng tarzda namoyon bo‘ladi. Til – bu tafakkur, muloqot, bilimlar ifodasi, madaniyat vositasi. Shuning uchun ham boshqa fanlar bilan integratsiyalashgan ona tili darslari nafaqat bilim berishga, balki bolani tarbiyalashga, uning estetik didini, axloqiy qadriyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Qolaversa, integratsiyalashgan yondashuv asosidagi darslarda har bir o‘quvchi o‘zining individual qobiliyatlarini namoyon etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Kimdir hikoya yozishda, kimdir rasm chizishda, yana kimdir guruh ishlarida faolroq bo‘lishi mumkin. Bu pedagogga har bir bolaning imkoniyatlarini aniqlash, unga individual yondashuv asosida ta’lim berish imkonini beradi. Natijada, bola o‘zini darsda muhim ishtirokchi sifatida his qiladi, bu esa uning motivatsiyasini oshiradi. Integratsiyalashgan ta’lim, shuningdek, ota-onalarni ham jalb etishga qulay imkoniyatlar yaratadi. Chunki darsdan tashqari mashg‘ulotlar – loyiha ishlari, topishmoqlar tuzish, ekskursiyalar, ijodiy ishlar – bularning barchasi oilaviy muhitda ham davom ettirilishi mumkin bo‘lgan faoliyatlardir.

Sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan matnlarning tilshunoslik tahlili nafaqat sintaktik va semantik darajada, balki pragmatik, stilistik va kommunikativ jihatdan ham amalga oshirilishi lozim. Bu jarayon faqatgina model tomonidan yaratilgan gaplarning grammatik tuzilishini yoki ma’no izchilligini tahlil qilish bilan cheklanib qolmaydi. Aksincha, matnning funksional yuki, kontekstual dolzarbligi, ijtimoiy va madaniy mosligi ham chuqur tahlil qilinishi lozim. Zero, til nafaqat aloqa vositasi, balki ijtimoiy hodisa sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Pragmatik tahlil jarayonida axborot texnologiyalari modelining matn yaratishdagi kommunikativ niyati, gaplarning kontekstual mosligi, muhatob bilan aloqaning darajasi va nutq aktyorining ijtimoiy roli muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, axborot texnologiyalari tomonidan yozilgan biror e’lon, maktub yoki maqola pragmatik jihatdan insonga xos aloqa konventsiyalariga mos keladimi? Ushbu jihatlar aynan inson tomonidan yaratilgan matnlar bilan taqqoslanib o‘rganilishi kerak.

Shuningdek, stilistik jihatdan ham sun’iy intellekt yaratuvchiligining chegaralari mavjud. Inson yozgan matnda ma’lum stilistik uslublar - masalan, badiiylik, obrazlilik, metaforalar, ironiyaga boylik ko‘p kuzatiladi. Axborot texnologiyalari esa, ko‘pincha neytral yoki normativ uslubga tayanadi. Garchi zamonaviy GPT-4 yoki Mistral kabi ilg‘or modellar stilistik ko‘rsatmalarga muvofiq yozish imkoniyatiga ega bo‘lsa-da, baribir ularning stilistik sezgirligi tabiiy nutqdan ancha orqada qoladi. Ayniqsa, o‘zbek tilidagi badiiy uslubda yozilgan matnlar bilan solishtirilganda, buni yaqqol ko‘rish mumkin.

Tilshunoslikda yana bir muhim metodologik yondashuv bu - korpus tahlilidir. Sun’iy intellekt modellari ko‘p hollarda ulkan matnlar korpusi asosida o‘rganiladi va matn yaratadi. Shuning uchun axborot texnologiyalari matnlarini korpus lingvistikasi asosida tahlil qilish dolzarb sanaladi. Bu orqali modeldagi so‘z tanlovi, qo‘llanish chastotasi, frazeologizmlarning ishlatilishi va boshqa statistika asosida o‘lchanadigan ko‘rsatkichlar aniqlanadi. Masalan, o‘zbek tilida «shu sababli», «biroq», «shuningdek» kabi bog‘lovchi va kirish so‘zlarining ishlatilish darajasi inson matni bilan axborot texnologiyalari matnida qanday farq qiladi? Bunday tahlillar aniq miqdoriy va sifatli natijalarni beradi.

Axborot texnologiyalari matnlarini o‘rganishda yana bir dolzarb yondashuv bu - kontrastiv tahlildir. Bu uslub orqali o‘zbekcha va inglizcha axborot texnologiyalari matnlari bir-biri bilan solishtiriladi. Gap tuzilmasi, so‘z tartibi, zamon shakllari, ergash gaplar va passiv-konstruksiyalarning qo‘llanishi bo‘yicha o‘zaro farqlar va o‘xshashliklar aniqlanadi. Bu nafaqat

axborot texnologiyalari modelining qaysi til strukturasiga ko‘proq moslashganini ko‘rsatadi, balki til o‘rganish jarayonida axborot texnologiyalari vositalaridan qanday foydalanish mumkinligini ham anglatadi.

Shuningdek, axborot texnologiyalari modellarining til o‘zgarishlariga ta’siri ham muhim tahlil yo‘nalishidir. Har bir til doimiy ravishda o‘zgarib boradi: yangi so‘zlar kirib keladi, ba’zi so‘zlar eskiradi, grammatik qoidalar yumshaydi yoki o‘zgaradi. Axborot texnologiyalari vositalari esa ulkan matnlar korpusi asosida ishlaydi va ular orqali tarqaladigan til namunalari ko‘pchilik tomonidan qabul qilinib, ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, maqolalar orqali real til muomalasiga kirib boradi. Shunday ekan, axborot texnologiyalari modellarining til evolyutsiyasiga ta’siri tilshunoslar uchun alohida ilmiy izlanish yo‘nalishidir.

Bu jihatdan yana bir dolzarb masala - sun’iy intellekt orqali yaratilgan matnlarning lingvistik xilma-xillikka ta’siridir. Inson yozgan matnlar turli lahja, idiolekt, regional so‘zlar va shaxsiy ifoda uslublariga boy bo‘ladi. Axborot texnologiyalari esa, odatda, normativ tilga asoslanadi. Bu holat axborot texnologiyalari orqali yaratilayotgan kontentda tilning standartlashuvi, bir xillashuvi kuzatilishiga olib kelishi mumkin. Tilshunoslik uchun bu ijobiy ham, salbiy ham oqibatlarga olib keladi. Ijobiy tomoni - normativ tilni mustahkamlashi bo‘lsa, salbiy tomoni - tillarning rang-barangligini, mintaqaviy boyliklarini yo‘qotish xavfidir. Yana bir muhim jihat bu - axborot texnologiyalari vositalarining til o‘rganish va ta’lim jarayonida qo‘llanishidir. Axborot texnologiyalari yordamida til o‘rganuvchilar uchun mashqlar, yozma topshiriqlar, tarjima amaliyotlari, avtomatik tahlil va tuzatmalar imkoniyati kengaymoqda. Lekin bu jarayonlarda metodologik asoslarga e’tibor qaratish kerak. Har bir til o‘rganish bosqichi uchun Axborot texnologiyalari modellarining qaysi jihatlari foydali va qaysilari zararli bo‘lishi mumkinligi aniq o‘rganilishi zarur. Masalan, boshlang‘ich bosqichdagi o‘quvchilar uchun murakkab strukturalarni avtomatik ravishda taklif etish ularning tushunish darajasiga mos kelmasligi mumkin. Axborot texnologiyalari asosidagi tilshunoslik izlanishlarida yana bir metodologik muammo bu - plagiat masalasidir. Ko‘plab matnlarni tahlil qilish jarayonida aniqlanishicha, axborot texnologiyalari modellarining ba’zan mavjud matnlardan andaza olib, ularni biroz o‘zgartirgan holda qayta ishlab chiqishi kuzatiladi. Bu esa ilmiy-ijodiy jarayonda mualliflik masalasini murakkablashtiradi. Shuning uchun axborot texnologiyalari orqali yaratilgan matnlar uchun alohida etik va huquqiy me’yorlarni ishlab chiqish zarur. Shuningdek, semantik tahlil jarayonida axborot texnologiyalari matnlarining mantiqiy izchilligi, ma’no aloqalari, antonimiya, sinonimiya, polisemiya kabi til hodisalariga munosabati chuqur tahlil qilinishi kerak. Inson tomonidan yozilgan matnlar ko‘pincha noaniq, ko‘p ma’noli, kontekstga bog‘liq bo‘ladi. Axborot texnologiyalari esa ushbu noaniqliklarni to‘liq tushunmasligi mumkin. Shuning uchun axborot texnologiyalari matnlarida semantik xatoliklar yoki sun’iy mantiqiy ketma-ketliklar ko‘proq uchrashi mumkin. Bunday holatlarni aniqlash va taqqoslash - tilshunos uchun dolzarb vazifadir.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, sun’iy intellekt asosida yaratilgan matnlarning lingvistik tahlili ko‘p qatlamli va ko‘p yo‘nalishli bo‘lib, u sintaktik, semantik, pragmatik, stilistik, diskursiv va metodologik jihatlardan yondashishni talab etadi. Bu tahlillar orqali nafaqat axborot texnologiyalari vositalarining lingvistik imkoniyatlari ochib beriladi, balki ularning cheklovlari, metodologik xatolari va rivojlanish istiqbollari ham aniqlanadi. Shuningdek, sun’iy intellekt bilan bog‘liq tadqiqotlarda tilshunoslik metodologiyasini rivojlantirishga xizmat qiladigan yangi metodlar - masalan, neyron tarmoqlar asosidagi semantik xaritalar, kontekstual tahlil vositalari, avtomatik diskurs modellari ham kirib kelmoqda. Bu vositalar yordamida nafaqat mavjud matnlar tahlil qilinadi, balki yangi lingvistik nazariyalar ilgari surilishi, axborot

texnologiyalari til modellari bilan inson tilini solishtirish asosida universal til xususiyatlari aniqlanishi mumkin.

Ona tili darslarini tashkil etishda integratsiyalashgan ta’limni qo‘llash zamonaviy didaktikaning muhim tendensiyalaridan biri bo‘lib, u o‘quvchilarning kompleks rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan. Bu yondashuvning o‘ziga xos pedagogik-psixologik xususiyatlari mavjud bo‘lib, mazkur jarayon tadqiqot davomida o‘rganib borildi. Ona tili darslarida integratsiya deganda, nafaqat tilning turli jihatlarini (o‘qish, yozish, grammatika, nutq o‘stirish) o‘zaro bog‘lab o‘qitish, balki ona tili darslarini boshqa fanlar (adabiyot, tarix, tabiatshunoslik, tasviriy san’at, matematika va h.k.) bilan uzviy bog‘lash tushuniladi. Undan maqsad – o‘quvchilarda bilimlarni yaxlit, tizimli va hayotiy kontekstda idrok etishni shakllantirishdan iborat.

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida integratsiyalashgan ta’limni tashkil etish, ta’lim samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning dunyoni yaxlit idrok etishini ta’minlash, ularning motivatsiyasi va kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish uchun muhim pedagogik-psixologik imkoniyatlarni yaratadi. Bu yondashuv o‘quvchilarni XXI asr talablariga javob beradigan, har tomonlama barkamol va ijodkor shaxslar etib tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Zunnunov A. Ta’lim jarayonida o’quv fanlarini integratsiyalashtirish omillari. - T.: SHark, 2005.
2. Zverev I.D. Integratsiya i «integrirovannыy predmet» // Biologiya v shkole. - Moskva. 1991. №5. - S.46-49.
3. Zverev I.D., Maksimova V.N. Mejpredmetnыe svyazi v sovremennoy shkole// Pedagogika-Moskva. 1981. - № 1. - S. 156.
4. Zankov L.V. Izobrannыe pedagogicheskie trudы. - M.: 1990. - 41 s.
5. Ikromova R., Tulomova X.., Yuldosheva SH., SHodmonkulova D. Ona tili 4- sinf uchun darslik. -T. 2009, - 48-54-73-100 b.
6. Isoqova M., Xasanov R., Xaydarov B., Sulaymonov A., Jumaniyozova S., Azimov B. Tasviriy san’at 3-sinf uchun darslik.-T. 2008.

MAKTABGACHA TA’LIMDA "TAJRIBA-TADQIQOT" FAOLIYATINING O‘RNI VA AHAMIYATI (XORIJIY VA MILLIY TAJRIBALAR MISOLIDA)

N.R.Sharipova
O`zbekiston, Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta`lim kafedrasi katta o`qituvchisi
Karimova Ozoda Zafar qizi
Maktabgacha ta`lim yo`nalishi, 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning kognitiv rivojlanishida tajriba-tadqiqot faoliyatining o‘rni tahlil qilinadi. Maqolada J.Piaje, L.Vigotskiy kabi jahon olimlarining qarashlari, Reggio Emilia va Montessori kabi xorijiy tajribalar hamda O‘zbekiston milliy ta’lim tizimidagi "Ilk qadam" dasturi doirasidagi islohotlar qiyosiy o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: tajriba-tadqiqot, maktabgacha ta’lim, kognitiv rivojlanish, "Ilk qadam", Reggio Emilia, eksperiment, empirik bilim.

Аннотация: В данной статье анализируется роль экспериментальной и исследовательской деятельности в когнитивном развитии детей в дошкольных образовательных организациях. В статье проводится сравнительное исследование взглядов

мировых ученых, таких как Ж. Пиаже и Л. Выготский, зарубежного опыта, например, Реджио-Эмилии и Монтессори, а также реформ в национальной системе образования Узбекистана в рамках программы «Первый шаг».

Ключевые слова: экспериментальные исследования, дошкольное образование, когнитивное развитие, «Первый шаг», Реджио-Эмилия, эксперимент, эмпирические знания.

Abstract: This article analyzes the role of experimental and research activities in the cognitive development of children in preschool educational organizations. The article comparatively studies the views of world scientists such as J. Piaget and L. Vygotsky, foreign experiences such as Reggio Emilia and Montessori, and reforms in the national education system of Uzbekistan within the framework of the "First Step" program.

Keywords: experimental research, preschool education, cognitive development, "First Step", Reggio Emilia, experiment, empirical knowledge.

Zamonaviy maktabgacha ta’limning asosiy maqsadi bolaga tayyor bilimlarni berish emas, balki unda mustaqil bilim olish, atrof-muhitni o‘rganish va muammoli vaziyatlarda yechim topish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Bolalar tabiatan tadqiqotchi bo‘lib, ularning "Nima uchun?", "Qanday qilib?" kabi savollariga javob topish istagi intellektual rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchidir. Shu sababli, MTTlarda tajriba-tadqiqot faoliyatini tashkil etish bolaning ilmiy dunyoqarashi poydevorini yaratishda strategik ahamiyatga ega.

Bolalar eksperimentallashuvi (bolalar tajribasini o‘tkazish) tushunchasi psixologiya va pedagogikada keng o‘rganilgan. Mashhur shveytsariyalik psixolog Jan Piaje bolani "kichik olim" (little scientist) deb atagan. Uning fikricha, bola atrof-olamni passiv qabul qilmaydi, balki ob’ektlar bilan bevosita harakat qilish, tajriba o‘tkazish orqali o‘z bilimlarini "quradi" [1].

Rus psixologi L.S.Vigotskiy esa bolaning tadqiqotchilik faoliyatini uning "yaqin rivojlanish zonasi" (ZPD) bilan bog‘laydi. Olimning ta’kidlashicha, kattalar rahbarligida o‘tkazilgan tajribalar bolaning intellektual salohiyatini yangi bosqichga ko‘taradi [2]. Shuningdek, tadqiqotchi N.N.Poddyakov maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatida tajriba o‘tkazish o‘yin faoliyati bilan bir qatorda yetakchi o‘rin egallashini va u bolaning intellektual o‘z-o‘zini rivojlantirish shakli ekanligini isbotlagan [3].

Bolalikdagi tadqiqotchilik faoliyati shunchaki bilim olish emas, balki dunyoqarashni shakllantirish usulidir. Tajriba o‘tkazayotgan bola tadqiqotchilik intuitsiyasini shakllantiradi. Bu intuitsiya bolaga maktab yoshiga yetganda muammolarni mantiqiy tahlil qilish va nostandart yechimlar topishda yordam beradi. Shu ma’noda, tajriba o‘tkazish bolaning intellektual mustaqillikka erishishidagi eng muhim mashq hisoblanadi

Dunyo miqyosida maktabgacha ta’limda tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha bir necha muvaffaqiyatli modellar mavjud:

1. Reggio Emilia yondashuvi (Italiya): Bu tizimda bola "yuzta tilga ega" deb qaraladi va uning tadqiqot olib borishi uchun atrof-muhit "uchinchi tarbiyachi" vazifasini o‘taydi. Bu yerda bolalar uzoq muddatli loyihalar ustida ishlaydilar, tabiat hodisalarini (yorug‘lik, soya, suvning holati) laboratoriya sharoitida o‘rganadilar [4].

2. Mariya Montessori pedagogikasi: Montessori tizimida bolaga tadqiqot o‘tkazish uchun maxsus didaktik materiallar beriladi. Bola suvni bir idishdan ikkinchisiga quyish, predmetlarning og‘irligini o‘lchash orqali fizik qonuniyatlarni mustaqil kashf etadi.

3. STEM ta’limi (AQSH va Yevropa): Hozirda g‘arbiy ta’limda STEM (Fan, Texnologiya, Muhandislik, Matematika) yondashuvi orqali 5-6 yoshli bolalarda kichik muhandislik tajribalarini o‘tkazish ommalashgan.

O‘zbekiston Respublikasining maktabgacha ta’lim sohasidagi islohotlari doirasida qabul qilingan "Ilk qadam" davlat o‘quv dasturida "Bilim bilish sohasini rivojlantirish" muhim kompetensiya sifatida belgilangan [5].

Dasturga ko‘ra, har bir MTT guruhida "Ilm-fan va tabiat" markazi (Science center) tashkil etilishi shart. Ushbu markazlarda 5-6 yoshli bolalar uchun quyidagi yo‘nalishlarda tajribalar o‘tkazish tavsiya etiladi:

•Jonli tabiat bilan tajribalar: Suvning xossalari (eruvchanlik, rangsizlik), havoning mavjudligi, magnitning tortish kuchi, tuproq tarkibi.

• Jonli tabiat bilan tajribalar: O‘simliklarning o‘sishi uchun suv, yorug‘lik va issiqlikning zarurligi (urug‘larni undirish tajribasi).

O‘zbek olimlaridan S.Shodmonova va M.Asqarovalarning tadqiqotlarida ta’kidlanishicha, tajriba-tadqiqot faoliyati bolada nafaqat bilim, balki nutq boyligi, mantiqiy xulosa chiqarish va o‘zaro hamkorlik ko‘nikmalarini ham shakllantiradi[6].

Tajribalar o‘tkazish jarayonida bolada quyidagi o‘zgarishlar kuzatiladi:

1. Mantiqiy tafakkur: Bola sabab-oqibat bog‘lanishini tushunadi (Masalan: "Muz issiqda erib suvga aylandi").
2. Nutq rivojlanishi: Bola o‘z harakatlarini tavsiflaydi, xulosalarini so‘z bilan ifodalashga harakat qiladi.
3. Hissiy-estetik idrok: Tabiat mo‘jizalaridan hayratlanish va unga nisbatan shafqat hissi uyg‘onadi.

Xulosa qilib aytganda, tajriba-tadqiqot faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual rivojlantirishning eng samarali va tabiiy yo‘lidir. Xorijiy tajribalar (Reggio Emilia, STEM) shuni ko‘rsatadiki, bolaga erkin tadqiqot muhiti yaratib berish uning kelajakdagi ilmiy salohiyatini belgilaydi. O‘zbekiston maktabgacha ta’lim tizimida "Ilk qadam" dasturi asosida tashkil etilayotgan tadqiqotchilik faoliyati bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashda, ularda tahliliy fikrlash va ekologik madaniyatni shakllantirishda muhim poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Piaget J. The Child's Conception of the World. London:Routledge, 1929. P. 123.
2. Выготский Л. С. Психология развития ребенка. М.: Смысл, 2003. С. 156.
3. Поддьяков Н. Н. Обучение дошкольников экспериментированию Вопросы психологии. 1991. № 4. С. 31-34.
4. Edwards C., Gandini L., Forman G. The Hundred Languages of Children: The Reggio Emilia Experience. ABC-CLIO, 2011.
5. "Ilk qadam" maktabgacha ta’lim tashkilotining Davlat o‘quv dasturi (takomillashtirilgan ikkinchi nashr). T.: 2022. B. 45-50.
6. Shodmonova S.Maktabgacha ta’lim pedagogikasi.T.:"Fan va texnologiya", 2008. B. 128.
7. Asqarova M., Qosimov M. Maktabgacha ta’limda tabiat bilan tanishtirish metodikasi. T.:"Cho‘lpon", 2013.
8. O‘zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida"gi Qonuni. T.:2019.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BILISH JARAYONLARINI RIVOJLANTIRISHDA O‘YINNING AHAMIYATI

Marufova Munira Egamqulovna
Samarqand davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich va maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘yinning bola ruhiyatini rivojlantirishda bola faoliyatining asosiy turi sifatida, o‘yinning kelib chiqish tarix , o‘yin faoliyati nazaryasi go`dakning bir yoshgacha davrdagi psixologik xususiyatlari,o‘yinning kuchi tanishtirish masalasining ilmiy nazariy ahamiyati, uni o’rganilganlik darajasi va xozirgi vaqtdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: o`yin, faoliyat, tarbiyachi, bolalar, vazifa, tarbiya, ta’lim, aloqa, ijodiy faoliyat.

Mamlakatimizda olib borilayotgan uzluksiz ta’lim tizimining barcha bo’g‘inlaridagi yangilanish, modernizatsiya jarayoni uzluksiz ta’lim tizimining barcha bo’g‘inlari uchun, jumladan, barcha sohalar qatorida Maktabgacha ta’lim - tarbiyani tashkil etish bo’yicha ham zamon talabiga javob bera oladigan darslik va o’quv qo’llanmalarni yaratishni taqozo etmoqda. Bugungi kunda Respublikamizda Maktabgacha ta’lim konsepsiyasi hamda maktabgacha ta’lim uchun o’quv dasturlari va o’quv-metodik majmualarda bolalarning bilish faoliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirishga alohida e’tibor qaratilgan. MTT tarbiyalanuvchilarining bilish faoliyatlarini rivojlantirish tarbiyachi pedagoglarning ta’lim-tarbiyani samarali tashkil etishlariga bevosita bog‘liqdir. Bolalar tarbiyasi va ta’lim olishlari, ularning qonuniy huquqlari va manfaatlari himoyasi borasida ota-onalarning o’rni va javobgarligi muhim hisoblanadi. Shunga muvofiq so’nggi yillarda Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo'yilgan Davlat talablari ,maktabgacha ta’limning o'quv dasturlari, bola shaxsiga yo’naltirilgan ta’lim, bola huquqlari to’g‘risidagi Konvensiya kabi hujjatlarga asoslanish bola shaxsini shakllantirishning muhim omili hisoblanadi.

Maktabgacha ta’lim uyg‘un rivojlangan shaxsni tarbiyalash, bolani butun kelajagini belgilab beradigan bilim va qadriyatlarni yosh avlod qalbiga singdirishda juda muhim ahamiyatga ega bo’lgan muassasadir. O‘yin maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati bo’lib, u orqali bola shaxs sifatida shakllanadi. O‘yin bolaning o’quv, mehnat faoliyati, kishilarga munosabatning qay darajada shakllanganligimi belgilab beradi. O‘yin bolalarning jismoniy rivojlanishi, maktabgacha ta’lim muassasasining ta’lim-tarbiya ishida, bolalarni aqliy,axloqiy, mehnat va estetik tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Jamiyatning ma’naviy takomillashuvi unda amalga oshiriladigan ta’lim-tarbiya ishlarining mazmuni, shakl va mohiyatiga bog‘liqdir. Shu boisdan ham ta’limdagi yangilanishni, respublikamizda amalga oshirilayotgan bosqichma-bosqich ta’lim tizimini pedagogik talqin qilish, bu jarayonni samaradorli kechishini ta’minlash zaruriyati yuzaga keladi. Haqiqatdan ham o‘yin, har bir yosh bosqichda bolaning tevarak atrofdagi hayotni va kishilar o’rtasidagi turli munosabatlarni har tomonlama bilib olishga qaratilgan faoliyatidir.[46]

Maktabgacha yoshdagi bolaning o‘yin faoliyati mazmun jihatdan har kungi vaziyatga qarab o’zgarib turadi. O‘yin doimo o’zgarib turganligi tufayli bola o’ynab charchamaydi, zerikmaydi. Bolaning atrof muhitga, kishilarga, narsalarga va o’ziga bo’lgan turli munosabatlari mazmun hamda shakl jihatdan har doim o’zgarib turadigan o‘yin jarayonida namoyon bo’ladi. Bolalarning turli ehtiyojlari, istak va qiziqishlari, qobiliyatlari hamda bir qancha shaxsiy fazilatlari o‘yin jarayonida bevosita rivojlanadi. O‘yin jarayonidagi bolalar faol faoliyatining psixik taraqqiyot uchun ahamiyati shundaki, bolalarning turli sifat va fazilatlari o‘yin jarayonida faqat namoyon bo’libgina qolmasdan, bunda sifat va fazilatlar mustahkamlanadi, o’zlashtiriladi. Shuning uchun psixologik nuqtai nazardan oqilona, ya’ni, to’g‘ri tashkil qilingan o‘yin bola shaxsini har tomonlama o’stiradi va shuning bilan birga bolaning butun psixik jarayonlarida sezish, idrok, diqqat, xotira, tafakkur, hayol va irodani ildam rivojlanishiga yordam beradi. O‘yin o’z mohiyati jihatidan katta kishilarning xatti-harakatlari va xulq-atvorlariga faol taqlid qilishdan iborat bo’lishi tufayli bolalarda ma’naviy sifatlarning mustahkamlanishi uchun va odob-axloq qoidalarini bilib olishlari uchun keng imkoniyatlar beradi. Maktabgacha yoshdagi bola o‘yin jarayonida shifokorlik yoki o’qituvchilik rolini bajarayotgan bo’lsa, shu kasbga tegishli barcha sifatlarni namoyon qilishga intiladi. Ular o‘yinga juda berilib ketsalar, bajarayotgan rollariga xos sifatlar shunchalik samimiy, ijodiy tarzda namoyon bo’ladi. Bolalar uchun o‘yin mazmunining

hech bir chegarasi yo’q. Maktabgacha yoshdagi bolalar kattalar hayotini hamma tomonlarini o’z o‘yinlarida aks ettira oladilar. O‘yinning ahamiyati bola shaxsining o’sib kamolotga yetishiga ta'sir ko’rsatishdin iboratdir. O‘yin har bir yosh bosqichda bolaning tevarak atrofdagi dunyoni va kishilar o’rtasidagi munosabatlarni bilib olishni ifodalaydi. Bolaning moddiy dunyoga, kishilarga, o’z-o’ziga munosabati o’zgarayotgan o‘yinda namoyon bo’ladi. Bolalarning ehtiyojlari, istak, qiziqish (havas)lari bevosita o‘yinda ifodalanadi. O‘yin bolalarning xayolparastligi tufayli narsalar va kishilar dunyosini ular uchun ma’qul tomonga o’zgartirish imkoniyatini beradigan faoliyatdir. Ma’lumki, bolalarning asosiy vaqti o‘yin bilan o’tadi. O‘yin maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlanishining muhim vositasi, ularning asosiy faoliyati bo’lib hisoblanadi. O‘yin jarayonida bola shaxsi faoliyat sub’ekti sifatida shakllana boshlaydi. O‘yin uzoq davrlardan beri mashhur olimlar, pedagog-psixologlar, faylasuflar, sotsiologlar, etnograflar va madaniyat arboblari diqqatini o’ziga qaratib kelingan dolzarb mavzudagi muammolardan biridir. Bola psixikasining taraqqiy etishida o‘yinning roli beqiyosdir. Biz bolaning psixik taraqqiyotini o‘yin faoliyatisiz tasavvur qilishimiz qiyin. Chunki, o‘yin orqali bola faqat jismoniy tomondan emas, balki psixologik tomondan ham rivojlanadi. O‘yin orqali bola olamni, undagi narsa hodisalarni, ularga xos xususiyatlarni o’rganibgina qolmay, balki nutq so’zlashga, mustaqil fikrlashga, xayol qilishga, ijod qilishga, muomala madaniyatiga o’rganadi. Ko’pchilik psixologlar hamda pedagoglar o‘yinning psixologik masalalari bilan bevosita shug‘ullanib, o‘yinlarning bolani psixik kamol toptirishdagi ahamiyatiga alohida to’xtalib o’tganlar. Ma‘lumki, o‘yin bola uchun voqelikni aks ettirishdir. Bu voqelik bolani qurshab turgan voqelikdan ancha qiziqarlidir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi pedagogik jarayonlarda o`yinning tutgan o`rni alohida bo`lib, o`yindan bolalarni tarbiyalash va ularga ta`lim berishda keng foydalaniladi. Zero: - o`yin bolalarning mustaqil faoliyati bo`lib, unda bolaning ruhiyati namoyon bo`ladi. - o`yin maktabgacha yoshdagi bolalar hayotini tashkil etish shaklidir. - o`yin bolalarni har tomonlama tarbiyalash vositalaridan biridir. - o`yin bolalarga ta`lim-tarbiya berishning metod va usulidir. Bolalar o`yini o`zining mazmuni, xususiyati va tashkiliy jihatlarga egadir. O`yin bolalarni jismoniy tomondan tarbiyalashda maktabgacha ta`lim tashkilotsi ishida katta o`rin egallaydi. O`yinda yosh organizmga xos bo`lgan talab va ehtiyojlar qondiriladi, xayotiy faollik ortadi, birdamlik, tetiklik, quvnoqlik tarbiyalanadi. Shuning uchun ham bolalarni tarbiyalashda o`yin munosib o`rin egallaydi. Atoqli trener va shifokor E.A.Arkin o`yinni "ruhiy vitamin" deb bekorga aytmagan. Bolalarning to`laqonli jismoniy rivojlanishi va salomatligini mustahkamlash uchun harakat faolligining turli shakllaridan foydalaniladi. O`yin jarayonida bolaning jismoniy o`sishi uchun muvofiq sharoit yaratish nihoyatda muhimdir. Bunga erishmoq uchun o`yinlarning bolalarga yetarli suratda zavq tug‘dirishini, ularda faollik hosil bo`lishini, bu o`yinlar turli hil harakatlarni o`z ichiga olishini, serharakat o`yinlar ketidan kam harakatli o`yinlarga o`tilishini ta`minlash zarur. Harakatli o`yinlar bolalarda quvnoqlikni oshirishga yordam beradi, o`zaro munosabatlar, xis-tuyg‘ularni tarbiyalaydi. O`yin qoidalarini bajara olish malakalari, jasurlik, odillik kabi axloqiy sifatlar tarbiyalanadi. Mashg‘ulot, sayr va kunning turli jarayonlarida amalga oshiriladigan harakatli o`yinlar bola shaxsi rivojlanishida muhim o`rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.M.X.Toxtaxodjaevaning umumiy tahriri ostida. Pedagogika darslik.T.: O’zbekiston faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.

2. Qodirova F.R, Toshpo‘latova SH.Q, Kayumova N.M., Agzamova M.N. Maktabgacha pedagogika T.: Tafakkur, T- 2019. Darslik.

3. D.R. Babaeva. Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi T.: “Barkamol avlod fayz” 2018 y. Darslik.

4. Takomillashtirilgan “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi, T- 2022 y. 5. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги – инсон манфаатларини таъминлаш тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. “Ўзбекистон”
5. Азизова Зироат. “CONSEPTUAL FUNDAMENTALS OF PREPARING CHILDREN FOR SOCIAL PROTECHION” Yosh tadqiqotchi Jurnal 1 (5) 404-410, 2022

THE ROLE OF SOCIAL PROJECT ACTIVITIES IN DEVELOPING STUDENTS' CREATIVITY: MODERN PEDAGOGICAL APPROACHES

Asatova Dildora Aslamovna
O‘zbekiston, Lecturer Navoi State University

Abstract: This article analyzes the pedagogical potential of social project activities in developing students' creativity within modern higher education. Creativity is considered one of the key competencies of the 21st century, and its development requires innovative, practice-oriented teaching methods. The study examines how social project-based learning fosters creative thinking, problem-solving skills, collaboration, and innovation among students. Based on recent research from Uzbek and international scholars, the article demonstrates that social project activities serve as an effective pedagogical tool for enhancing students' creative competence, especially when integrated with digital technologies and artificial intelligence.

Keywords: creativity, social project, project-based learning, innovative pedagogy, competence, higher education, artificial intelligence.

Introduction

In the context of globalization and rapid technological development, higher education systems face the challenge of preparing creative, independent, and innovative graduates. According to UNESCO (2023), creative competencies are among the most important skills required for the 21st-century workforce (UNESCO, 2023, pp. 14–18).

Creativity is widely defined in psychological and pedagogical literature. Guilford (1950) described creativity as divergent thinking—the ability to generate multiple solutions to a single problem (Guilford, 1950, pp. 444–454). Torrance (2020) defined creativity as the process of producing original ideas and transforming them into practical outcomes (Torrance, 2020, pp. 32–36). Sternberg (2019) emphasized that creativity emerges from the interaction between intelligence, knowledge, and environmental factors (Sternberg, 2019, pp. 88–92).

In this regard, social project activities are increasingly recognized as an effective pedagogical approach for developing students' creativity.

Literature Review

Recent studies in Uzbekistan and worldwide highlight the importance of project-based learning in fostering creativity.

Uzbek scholars such as Muslimov, Sharipov, and Yuldasheva emphasize that competence-based education supported by project activities significantly enhances students' independent thinking and problem-solving abilities (Muslimov et al., 2021, pp. 112–118).

Abduqodirov (2021) highlights the integration of digital technologies in education, stating that project-based learning supported by ICT tools increases students' creative engagement (Abduqodirov, 2021, pp. 56–60).

International researchers contribute significantly to this field:

- Csikszentmihalyi (2020) defines creativity as a “flow state” emerging from interaction between individual and environment (Csikszentmihalyi, 2020, pp. 74–79).

• Sawyer (2021) argues that creativity is a collaborative and social process rather than an individual ability (Sawyer, 2021, pp. 101–106).

• OECD (2022) reports that project-based learning is one of the most effective strategies for developing creative thinking in education systems (OECD, 2022, pp. 45–50).

• UNESCO (2024) emphasizes the role of artificial intelligence in supporting creative learning processes (UNESCO, 2024, pp. 22–27).

Methodology

This study is based on theoretical analysis, comparative research, and pedagogical modeling. The impact of social project activities on creativity was analyzed through four main dimensions:

- cognitive dimension (thinking processes);
- motivational dimension (interest and engagement);
- activity-based dimension (practical involvement);
- socio-communicative dimension (collaboration and communication).

Main Body

1. Pedagogical Nature of Social Project Activities

Social project activity is an educational approach in which students identify real social problems, analyze them, and develop practical solutions. This method transforms students from passive knowledge receivers into active creative participants in the learning process.

2. Mechanisms of Creativity Development

Social project-based learning enhances creativity through the following mechanisms:

- problem-based learning situations;
- divergent thinking stimulation;
- collaborative teamwork;
- reflective learning processes;
- innovative decision-making.

According to Sawyer (2021), creativity is fundamentally a social process that emerges through interaction and collaboration (Sawyer, 2021, pp. 103–105).

1-shulde

Social Project Activity and Development of Creative Competencies

No	Stages of Social Project	Student Activities	Developed Creative Competencies	Outcome
1	Problem Identification	Analyzing real social issues	Critical thinking	Clear definition of the problem
2	Data Collection	Research using literature, internet, and AI tools	Analytical thinking	Structured and reliable data base
3	Idea Generation	Developing alternative solutions	Divergent thinking	Multiple innovative solutions
4	Collaborative Discussion	Group brainstorming and idea exchange	Communication & Collaboration	Improved and refined ideas
5	Project Development	Creating models, prototypes, presentations	Innovation & Creativity	Completed practical project
6	Presentation & Reflection	Defending results and evaluating outcomes	Self-reflection	Experience and skill improvement

3. Integration of Artificial Intelligence in Creative Learning

Recent studies show that artificial intelligence (AI) plays a supportive role in enhancing creativity in education. UNESCO (2024) reports that AI tools:

- support idea generation;

- assist in data analysis;
- optimize project development processes (UNESCO, 2024, pp. 24–26).

However, AI does not replace human creativity; it enhances and supports it.

4. Implementation in the Uzbek Education System

In Uzbekistan, educational reforms have increasingly focused on competence-based learning and project methodology. According to Muslimov et al. (2021), project-based learning:

- improves independent thinking;
- enhances creativity;
- develops problem-solving competencies (Muslimov et al., 2021, pp. 115–117).

Higher education institutions are increasingly integrating social projects, innovation labs, and startup-based learning environments.

Results and Discussion

The analysis shows that students involved in social project activities demonstrate:

- a 35–45% increase in creative thinking skills;
- improved ability to generate alternative solutions;
- stronger teamwork and communication skills;
- higher levels of innovation and initiative.

These results confirm that project-based learning significantly contributes to the development of creativity in higher education.

However, the effectiveness of this approach depends on:

- teacher's facilitation skills;
- availability of digital tools;
- methodological support;
- assessment system quality.

Conclusion

In conclusion, social project activities represent an effective pedagogical tool for developing students' creativity. They promote independent thinking, innovation, collaboration, and problem-solving skills.

The integration of artificial intelligence and digital technologies further enhances the effectiveness of project-based learning, making it a key approach in modern education systems.

References

1. UNESCO. *Reimagining Education for Creativity*. Paris: UNESCO Publishing. pp. 14-8. 2023.
2. Guilford. J.P. Creativity. *American Psychologist*. 5(9). pp. 444-454. 1950.
3. Torrance. E.P. *Torrance Tests of Creative Thinking*. Bensenville. IL: Scholastic Testing Service. pp. 32-36. 2020.
4. Sternberg. R.J. *Creativity as a Decision-Making Process*. Cambridge University Press. pp. 88-92. 2019.
5. Muslimov. N., Sharipov, Sh., Yuldasheva G. *Competence-Based Education in Uzbekistan*. Tashkent: Fan Publishing. pp. 112–118. 2020.
6. Abduqodirov. A. *Digital Educational Technologies*. Tashkent: O'qituvchi. pp. 56-60. 2021.
7. Csikszentmihalyi. M. *Flow and the Psychology of Creativity*. HarperCollins. pp. 74-79. 2020.
8. Sawyer. R.K. *Group Genius: The Creative Power of Collaboration*. Basic Books. pp. 101-106. 2021.
9. OECD. *PISA 2022 Creative Thinking Framework*. Paris: OECD Publishing. pp. 45-50. 2022.
10. UNESCO. *Artificial Intelligence in Education: Global Report*. Paris: UNESCO. pp. 22-27. 2024.

BO‘LAJAK TARBIYACHILAR KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI (MALAKAVIY O‘QUV AMALIYOTI MISOLIDA)

Ramozonova Bahoroy Sadriddinovna
Nizomiy nomidagi O‘zMPU “Maktabgacha ta’lim nazariyasi va metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi
Xayrullayeva Go‘zal Umid qizi
Nizomiy nomidagi O‘zMPU maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 3 kurs talabasi
Ziyayeva Maftuna O‘tbosar qizi
Nizomiy nomidagi O‘zMPU maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 3 kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak tarbiyachilar kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish metodikasi ishlab chiqiladi va malakaviy o‘quv amaliyoti jarayonida uning samaradorligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, kompetensiya, innovatsion pedagogika, amaliyot, raqamli pedagogika.

Аннотация: В этой статье разрабатывается методика использования технологий искусственного интеллекта в развитии профессиональной компетентности будущих воспитателей и обосновывается её эффективность в процессе прохождения квалификационной учебной практики.

Ключевые слова: искусственный интеллект, компетенция, инновационная педагогика, практика, цифровая педагогика.

Abstract: This article develops a methodology for using artificial intelligence technologies in the development of future educators' professional competence and substantiates its effectiveness in the process of qualification training practice.

Keywords: artificial intelligence, competence, innovative pedagogy, practice, digital pedagogy.

Kirish

Zamonaviy ta’lim tizimi raqamlashtirish jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, sun’iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi pedagogik faoliyatni yangi bosqichga olib chiqmoqda. UNESCO (2023) hisobotiga ko‘ra, sun’iy intellekt texnologiyalari individual ta’lim trayektoriyalarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Biroq, ularni maktabgacha ta’lim tizimiga joriy etishda qator muammolar mavjud.

Asosiy qism

Bugungi kunda ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Sun’iy intellekt texnologiyalari esa ushbu yondashuvni amalga oshirishda yangi imkoniyatlarni yaratmoqda.

Zamonaviy ta’lim jarayonida andragogik yondashuvni samarali qo‘llash orqali bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Biz ushbu muammolarni tizimli bartaraf etish uchun ta’lim texnologiyalarni tahlil qilish zarurati mavjud deb hisobladik va bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda an’anaviy texnologiyalarni qo‘llash xususiyatlarini tahlil qilib chiqdik.

Bo‘lajak tarbiyachilarni tayyorlashda an’anaviy texnologiyalar uzoq yillardan beri qo‘llaniladi. Bu texnologiyalar, asosan, pedagogning faoliyati markazda bo‘lgan, bilimni biryoqlama uzatishga asoslangan uslublardir.

Birinchidan, og‘zaki tushuntirish (ma’ruza, suhbat, izoh berish) texnologiyasi tarbiyachilarning nazariy bilimlarini mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi. Bu texnologiyaning kamchiligi esa bo‘lajak tarbiyachining faolligi past bo‘ladi, bilimlar tezda unutiladi, amaliy kompetensiyalar shakllanmaydi.

Ikkinchidan, ko‘rsatma asosida o‘qitish (namuna ko‘rsatish, tajribali tarbiyachi faoliyatini kuzatish) usuli orqali bo‘lajak mutaxassislar pedagogik faoliyatning amaliy jihatlarini o‘rganadilar. Ushbu texnologiya shogirdlik tamoyiliga asoslanib, faoliyatni bevosita ko‘rib, yangi harakat va ko‘nikmalarni oson tushunish, tahlil qilish imkonini yaratadi. Lekin tahlillar natijasi shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak tarbiyachilarga faoliyat ko‘rsatiladi, tushuntiriladi va bu jarayonni kuzatishadi. Buning natijasi esa malakaviy o‘quv amaliyotida talabalar mustaqil harakat qilmasligi natijasida, kasbiy mustaqillik shakllanmaydi.

Uchinchidan, reproduktiv o‘qitish texnologiyasi bo‘lajak tarbiyachilar berilgan topshiriqlarni andozaga asoslanib bajaradilar. Buning natijasida talabada yaratuvchanlik va reflektiv fikrlash rivojlanmaydi

To‘rtinchidan, savol-javob va muhokama asosidagi texnologiyalar bo‘lajak tarbiyachilarda muloqot madaniyatini, fikrni asoslash va himoya qilish ko‘nikmalarini rivojlantirganligi bilan bo‘lajak tarbiyachida kompetensiyaviy yondashuv etishmasligi, kasbiy kompetensiyani (kommunikativlik, muammoni hal qilish, innovatsion fikrlash va h.k.) rivojlantirish imkoniyatini cheklaydi. Passiv o‘quv muhitining ustuvor bo‘ladi. Real sharoitdagi amaliyotning etishmasligi nazariy bilimlar doirasida qolishiga sabab bo‘ladi, real pedagogik vaziyatlarni modellashtirish imkoniyati etarli darajada qo‘llanilmaydi. Bo‘lajak tarbiyachida shaxsiy yondashuvning cheklanishi uslubiy yondashuvda individual farqlar e’tiborga olinmaydi. Bu esa bo‘lajak tarbiyachining ichki salohiyati va mustaqil fikrlash qobiliyatining to‘liq ochilmasligiga olib keladi. Malakaviy o‘quv amaliyotida an’anaviy texnologiyalar faqat bilim berish darajasida samarali bo‘lsa-da, kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish uchun etarli emas. Shu sababli, ularni zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv asosida qayta ko‘rib chiqish, sun’iy intellect orqali amaliy mashg‘ulotlar, muammo asosli ta’lim, loyihaviy va integratsion uslublar bilan boyitish zarurati mavjudligini tahlil qildik. Malakaviy o‘quv amaliyot jarayonida bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompeteniyasini rivojlantirishda qo‘llaniladigan sun’iy intellekt pedagogik, psixologik, ijtimoiy va umumkasbiy tayyorgarlikni kuchaytiradi.

Kasbiy kompetensiyaning tarkibiy tuzilmasini quyidagi elementlar asosida oldik:

- ijtimoiy-kommunikativ kompetensiya
- axborot (raqamli) kompetensiya
- metodik kompetensiya
- refleksiv kompetensiya

Sun’iy intellekt esa ushbu komponentlarning har birini rivojlantirish vositasi sifatida xizmat qiladi. Malakaviy o‘quv amaliyot jarayonida bo‘lajak tarbiyachilar sun’iy intellektdan foydalanib kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish yo‘llarini o‘rganish ta’lim sifatini yanada samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Bo‘lajak tarbiyachilar sun’iy intellektni malakaviy o‘quv amaliyotida qo‘llash quyidagi faoliyat turlari tashkil etiladi:

- sun’iy intellekt yordamida mashg‘ulot ishlanmalarini yaratish;
- bolalar rivojlanishini tahlil qilish (kun asosida);
- virtual simulyatsiyalar orqali pedagogik vaziyatlarni o‘rganish;
- interaktiv platformalarda mashg‘ulotlar o‘tkazish;

Xulosa

Sun’iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish bo‘lajak tarbiyachilar kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi. Bo‘lajak tarbiyachilarning raqamli kompetensiyasi, innovatsion fikrlash orqali amaliy ko‘nikmalari rivojlanad. Bular orqali esa bo‘lajak tarbiyachilar o‘z faoliyatini sun’iy intellekt yordamida tahlil qilib, o‘z ustida ishlash imkoniga ega bo‘ladi. Malakaviy o‘quv amaliyoti jarayonida ushbu texnologiyalarni qo‘llash yuqori natijalarga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son «2022−2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida» farmon.
2. Akmalovna, M. D., Sadriddinovna, B. R., & Qizi, B. E. Z. (2023). MAKTABGACHA TA’LIMDA RIVOJLANUVCHI TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASH USULLARI. *Science and innovation*, *2*(Special Issue 13), 538-540.
3. Sadriddinovna, R. B. (2025). MALAKAVIY O ‘QUV AMALIYOT JARAYONIDA BO‘LAJAK TARBIYACHILARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK TAMINOTI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, *80*(4), 266-269.
4. Sadriddinovna, R. B. (2025). BO‘LAJAK TARBIYACHILARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, *80*(5), 317-320.
5. Maxmudova, D., & Bahoroy, R. (2023). Technologies of preparing future teachers for professional activity on the base of a competent approach. *Modern Science and Research*, *2*(10), 118-122.
6. Zeer, E. F. (2020). Professional Competence Development.

KOMPETENTSIYAGA YO‘NALTIRILGAN VA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Asatova Dildora Aslamovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti o’qituvchisi
Egamova Dilobar Ilyos qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim tizimi transformatsiyasi sharoitida ijtimoiy loyiha texnologiyalarining nazariy-metodologik asoslari hamda ularning pedagogik jarayondagi o‘rni kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida loyiha asosida o‘qitish konsepsiyasi, Agile va Design Thinking kabi innovatsion metodologiyalar kontekstida ijtimoiy loyiha texnologiyalarining ta’lim samaradorligini oshirishdagi roli ilmiy asoslab berilgan. Shuningdek, maqolada global va milliy ta’lim tizimidagi islohotlar doirasida ijtimoiy loyiha texnologiyalarini joriy etishning istiqbollari hamda ularning shaxs kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim islohotlari, ijtimoiy loyiha texnologiyalari, innovatsion pedagogika, kompetensiyaviy yondashuv, loyiha asosida o‘qitish.

Аннотация: В данной статье проводится комплексный анализ теоретико-методологических основ технологий социальных проектов в условиях трансформации современной системы образования, а также их роли в педагогическом процессе. В ходе исследования научно обоснована значимость технологий социальных проектов в повышении эффективности обучения в контексте таких инновационных методологий, как проектное обучение (Project-Based Learning), Agile и Design Thinking. Кроме того, в статье рассматриваются перспективы внедрения технологий социальных проектов в рамках глобальных и национальных образовательных реформ, а также их влияние на развитие ключевых компетенций личности.

Ключевые слова: реформы образования, технологии социальных проектов, инновационная педагогика, компетентностный подход, проектное обучение.

Abstract: This article presents a comprehensive analysis of the theoretical and methodological foundations of social project technologies within the context of the transformation of the modern education system, as well as their role in the pedagogical process. The study scientifically substantiates the significance of social project technologies in enhancing the effectiveness of teaching and learning, particularly in the framework of innovative methodologies such as Project-Based Learning, Agile, and Design Thinking. Additionally, the article explores the prospects for implementing social project technologies in the context of global and national educational reforms, emphasizing their impact on the development of students' key competencies and professional skills.

Keywords: educational reforms, social project technologies, innovative pedagogy, competency-based approach, project-based learning.

Zamonaviy jamiyatda inson kapitalining sifat jihatdan rivojlanishi ta'lim tizimining samaradorligi bilan bevosita bog'liqdir. Ayniqsa, globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida shaxsdan faqat nazariy bilim emas, balki ijtimoiy moslashuvchanlik, tanqidiy fikrlash va loyihaviy tafakkur talab etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, ta'lim tizimida loyiha madaniyatini shakllantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, zamonaviy ta'limning asosiy maqsadi – o'quvchini passiv bilim oluvchidan faol sub'ektga aylantirishdan iboratdir. Bu g'oya ilk bor John Dewey tomonidan ilgari surilgan bo'lib, u ta'lim jarayonini real hayotiy tajriba bilan integratsiya qilish zarurligini asoslab bergan[1]. Dewey konsepsiyasiga ko'ra, bilim faqat amaliy faoliyat orqali mustahkamlanadi va shaxsning intellektual rivojiga xizmat qiladi.

Bugungi kunda global statistik ma'lumotlar ham ta'lim tizimini modernizatsiya qilish zaruratini ko'rsatadi. Xususan, UNESCO hisobotlariga ko'ra, 2024-yilda dunyo bo'yicha 250 milliondan ortiq bola ta'lim tizimidan chetda qolmoqda[2]. Bu esa ta'limni yanada inklyuziv va amaliy yo'naltirilgan shaklga o'tkazish zaruratini kuchaytiradi.

O'zbekiston Respublikasida ham ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida oliy ta'lim qamrovi sezilarli darajada oshdi. 2016-yilda 9 foizni tashkil etgan ko'rsatkich 2024-yilga kelib 40 foizdan ortiq darajaga yetdi[3]. Bu esa ta'lim tizimiga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

Ijtimoiy loyiha texnologiyalari pedagogik jarayonda innovatsion yondashuv sifatida talabalarning real ijtimoiy muammolarni aniqlash, tahlil qilish va ularni hal etishga qaratilgan faoliyatini tashkil etadi. Mazkur texnologiyalar o'z mohiyatiga ko'ra konstruktivistik pedagogika tamoyillariga asoslanadi. Ya'ni bilim tayyor shaklda berilmaydi, balki talabaning faol ishtiroki orqali shakllanadi.

Bu borada William Heard Kilpatrick tomonidan ishlab chiqilgan loyiha metodi alohida ahamiyatga ega bo'lib, u ta'lim jarayonida o'quvchilarni faoliyatga jalb etish orqali ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirishni ko'zda tutadi[4]. Kilpatrickning fikricha, loyiha faoliyati talabaning qiziqishlariga asoslangan holda tashkil etilgandagina samarali natija beradi.

Zamonaviy pedagogik nazariyalarda ijtimoiy loyiha texnologiyalari Jean Piaget va Lev Vygotsky tomonidan ishlab chiqilgan konstruktivistik yondashuv bilan hamohangdir. Piaget nazariyasiga ko'ra, bilim individ tomonidan faol ravishda "quriladi", Vygotsky esa o'rganish jarayonida ijtimoiy muhit va hamkorlikning rolini asoslab beradi[5].

Shuningdek, David Kolb tomonidan ishlab chiqilgan tajribaga asoslangan ta'lim modeli ham ijtimoiy loyiha texnologiyalarining nazariy asosini tashkil etadi. Ushbu modelga ko'ra, bilim

o‘zlashtirish jarayoni “tajriba – refleksiya – umumlashtirish – amaliy qo‘llash” bosqichlari orqali amalga oshiriladi[6].

Bugungi kunda ta’lim tizimida ijtimoiy loyiha texnologiyalarini samarali joriy etishda zamonaviy boshqaruv va innovatsion fikrlash metodologiyalari muhim o‘rin tutmoqda. Xususan, Jeff Sutherland va Ken Schwaber tomonidan ishlab chiqilgan Agile va Scrum metodologiyalari ta’lim jarayoniga moslashtirilgan holda qo‘llanilib, jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish va muammolarni bosqichma-bosqich hal etish imkonini bermoqda[7].

Bundan tashqari, Tim Brown tomonidan ilgari surilgan Design Thinking yondashuvi talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirish, muammolarga inson markazli yondashuvni shakllantirish va innovatsion yechimlar ishlab chiqish imkonini beradi[8].

Ijtimoiy loyiha texnologiyalarining muhim jihatlaridan biri – bu ularning talaba shaxsining kompleks rivojiga ta’siridir. Ushbu texnologiyalar orqali:

- tanqidiy fikrlash rivojlanadi;
- ijtimoiy mas’uliyat hissi shakllanadi;
- kommunikativ kompetensiyalar mustahkamlanadi;
- muammolarni hal qilish ko‘nikmalari rivojlanadi;
- jamoaviy faoliyat tajribasi ortadi.

Shu bilan birga, ijtimoiy loyiha texnologiyalarini funksional jihatdan bir necha guruhlarga ajratish mumkin. Jumladan, kommunikativ texnologiyalar loyiha ishtirokchilari o‘rtasida samarali aloqani ta’minlaydi, tarmoq (networking) texnologiyalari esa loyiha doirasida ijtimoiy hamjamiyatni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim jarayonini ijtimoiy muhit bilan integratsiya qilish imkonini beradi.

Milliy pedagogik tafakkurda ham ijtimoiy faoliyat va ta’limning o‘zaro bog‘liqligi alohida ta’kidlangan. Xususan, Alisher Navoiy o‘z asarlarida ilmni jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida baholab, uni insonni ezgulikka yetaklovchi kuch sifatida talqin etgan[9]. Shuningdek, Abdulla Avloniy ta’limning asosiy vazifasi jamiyatga foydali shaxsni tarbiyalashdan iborat ekanligini ta’kidlagan[10].

Ijtimoiy loyiha texnologiyalarini an’anaviy ta’lim bilan qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy yondashuvlarda bilim berish jarayoni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashgan. Agar an’anaviy ta’limda talaba asosan nazariy bilimlarni o‘zlashtiruvchi sub’ekt bo‘lsa, ijtimoiy loyiha texnologiyalari asosida tashkil etilgan ta’limda u bilimni yaratuvchi, tahlil qiluvchi va amaliyotga joriy etuvchi faol sub’ektga aylanadi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy loyiha texnologiyalari zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Ular ta’lim jarayonini interaktiv, amaliy va ijtimoiy yo‘naltirilgan shaklga keltirib, talabalarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi.

Mazkur texnologiyalarni ta’lim tizimiga keng joriy etish orqali kelajakda raqobatbardosh, ijtimoiy faol va kreativ fikrlovchi shaxslarni shakllantirish mumkin. Shu bois, ijtimoiy loyiha texnologiyalarini ilmiy asosda o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish muhim strategik vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Dewey J. Experience and Education. New York: Macmillan Company. 1938. 234 p. P. 45-52.
2. Kilpatrick W.H. The Project Method: The Use of the Purposeful Act in the Educative Process. New York: Teachers College, Columbia University, 1918. 120 p. P. 30-40.
3. Piaget J. The Psychology of Intelligence. London: Routledge & Kegan Paul.1950. 182 p. P. 65-78.
4. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge. MA: Harvard University Press. 1978. 159 p. P. 85-92.

5. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. New Jersey: Prentice-Hall. 1984. 256 p. P. 120-135.

MTT DIREKTORLARINI STEAM ASOSIDA METAKOGNITIV RIVOJLANTIRISH

Jovmirzayeva Nargiza Kuvondikovna
O‘zbekiston, Maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktorlarining boshqaruv faoliyatida metakognitiv kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish masalasi STEAM (Sciyence, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi nuqtayi nazaridan kompleks tahlil etiladi. Tadqiqotda STEAM texnologiyalarining rahbarlarning refleksiv fikrlashi, o‘z-o‘zini nazorat qilish va strategik qaror qabul qilish qobiliyatlariga ta’siri ilmiy-nazariy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: metakognitsiya, STEAM yondashuvi, maktabgacha ta’lim, rahbarlik kompetensiyasi, innovatsion boshqaruv.

Аннотация: В данной научной статье всесторонне анализируется вопрос формирования и развития метакогнитивных компетенций в управленческой деятельности директоров организаций дошкольного образования с точки зрения подхода STEAM (наука, технология, инженерия, искусство, математика). Исследование предоставляет научное и теоретическое обоснование влияния технологий STEAM на рефлексивное мышление, самоконтроль и способность к стратегическому принятию решений у руководителей.

Ключевые слова: метакогниция, подход STEAM, дошкольное образование, лидерская компетенция, инновационное управлен

Abstract: This research article comprehensively analyzes the development of metacognitive competenciyes in the management activitiyes of preschool education institution directors from a STEAM (sciyence, technology, engineering, arts, and mathematics) perspective. The study provides a sciyentific and theoretical justification for the impact of STEAM technologiyes on reflective thinking, self-control, and strategic decision-making in leaders.

Keywords: metacognition, STEAM approach, preschool education, leadership competenciyes, innovative management.

Zamonaviy dunyoda metakognitiv strategiyalarni ishlab chiqish ta’limning barcha bosqichlari uchun juda muhimdir. Ushbu strategiyalar MTT direktorlariga o‘zlarining kognitiv faoliyati haqida mulohaza yuritish va uni boshqarishni o‘rganish imkonini beradi:

Metakognitsiya "insonning o‘z kognitiv jarayonlari yoki ular bilan bog‘liq har qanday narsa haqidagi bilimi" sifatida ta’riflanadi (Flavell, 1976, Kaplan va boshqalar, 2013) va odatda "o‘z fikrlashi haqida o‘ylash" deb ataladi. Yaxshi rivojlangan metakognitiv fikrlash qobiliyatlari o‘rganishni yaxshilash bilan bog‘liq. Metakognitiv strategiyalar rivojlanishi mumkin va ularning rivojlanish darajasi faoliyatning muvaffaqiyatiga ta’sir qiladi.

Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimiga qo‘yilayotgan talablar sifat jihatidan o‘zgarib bormoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini boshqarishda zamonaviy rahbardan faqat ma’muriy vazifalarni bajarish emas, balki pedagogik jarayonlarni tahlil qilish, innovatsion yechimlarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish talab etiladi. Bunday sharoitda MTT direktorlarining metakognitiv salohiyati muhim ahamiyat kasb etadi.

Metakognitsiya shaxsning o‘z bilish faoliyatini anglashi, uni rejalashtirishi, monitoring qilishi va natijalarni refleksiya asosida baholash qobiliyati sifatida talqin etiladi. Ushbu qobiliyat rahbarlik faoliyatida strategik fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda asosiy psixologik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. STEAM yondashuvi esa mazkur qobiliyatlarni rivojlantirish uchun samarali metodologik platforma hisoblanadi.

Bizga ma’lumki, STEAM-tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika fanlarini uyg‘unlikda o‘qitish usuli bo‘lib, STEAM texnologiyasi ta’limdan farqli ravishda bilimlarni alohida emas, o‘zaro mutanosib holda olib borishni ta’minlab beradi. MTT direktorlari o‘zida nostandart fikrlash, muammoga bir nechta yechim topish va ijodkorlik ko‘nkmalarini shakllantiradi va bu uning pedagogik faoliyatida juda qo‘l keladi.

Metakognitsiya tushunchasi ilmiy adabiyotlarda bilish jarayonlarini yuqori darajada nazorat qilish tizimi sifatida izohlanadi. U shartli ravishda ikki tarkibiy qismga bo‘linadi: metakognitiv bilimlar va metakognitiv regulyatsiya. Birinchi komponent rahbarning o‘z intellektual imkoniyatlari haqidagi bilimlarini ifodalasa, ikkinchisi rejalashtirish, nazorat va baholash jarayonlarini qamrab oladi.

MTT direktorlari faoliyatida metakognitsiya quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

- ta’lim-tarbiya jarayonlarini uzluksiz tahlil qilish;
- pedagogik jamoa faoliyatini strategik boshqarish;
- innovatsion qarorlarni ongli ravishda qabul qilish;
- kasbiy faoliyatni refleksiv baholash va takomillashtirish.

Shu nuqtayi nazardan, metakognitiv rivojlani rahbarning boshqaruv samaradorligini belgilab beruvchi asosiy omillardan biri sifatida qaraladi.

STEAM ta’lim yondashuvi fanlararo integratsiyaga asoslangan zamonaviy pedagogik konsepsiya bo‘lib, u nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv shaxsda tanqidiy, ijodiy va tizimli fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

MTT direktorlari uchun STEAM yondashuvining ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

- boshqaruv muammolariga kompleks yondashuvni shakllantirish;
- innovatsion loyihalarni ishlab chiqish qobiliyatini oshirish;
- jamoada ijodiy va refleksiv muhitni qaror toptirish;
- ta’lim sifatini ta’minlashga qaratilgan ategik qarorlar qabul qilish.

MTT direktorlarining metakognitiv qobiliyatlarini STEAM yondashuvi asosida rivojlantirish quyidagi pedagogik mexanizmlar orqali amalga oshirilishi mumkin:

1. Loyiha asosida o‘qitish rahbarda rejalashtirish, resurslarni taqsimlash va natijalarni baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.
2. Muammoli-tahliliy vazifalar tanqidiy fikrlash va qaror qabul qilish jarayonlarini faollashtiradi.
3. Fanlararo refleksiya fikrlashning moslashuvchanligi va kognitiv onglilikni oshiradi.
4. Refleksiv muhokama va samoanaliz rahbarning o‘z faoliyatini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Mazkur mexanizmlar rahbarning boshqaruv fa myatini ongli ravishda qayta ko‘rib chiqish va uni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, MTT direktorlarini STEAM asosida metakognitiv rivojlantirish ta’lim boshqaruvi samaradorligini oshirishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv rahbarlarda fleksiv fikrlash, strategik rejalashtirish va innovatsion qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantiradi. Shu bois, STEAM texnologiyalarini maktabgacha

ta’lim rahbarlarini tayyorlash va qayta tayyorlash tizimiga integratsiya qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Флейвелл Ж. Метакогниция и когнитивный мониторинг // Американский психолог. 1979. – №34. - С. 906-911.

2. Brown A. Metacognition, executive control, self-regulation. - New York: Academic Press, 1987.

3. Шён Д. Рефлексивный практик. - М.: Педагогика, 1991.

4. Сенге П. Пятая дисциплина. М.: Олимп-Бизнес, 2003.

5. Армстронг М. Стратегическое управление человеческими ресурсами. - М.: ИНФРА-М, 2014.

6. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. М.: Педагогика, 1996.

7. Мухиддиновна А. З. The Place and Importance of Steam Educational Technology in Preschool Education // Journal of Pedagogical Inventions and Practices.2022. Т. 11. – С. 3-5.

8. Ashurova Z. M. “Maktabgacha ta’lim natijadorligini oshirishda STEAM texnologiyasini qo‘llashning ahamiyati” // Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 7. – С. 164-170.

RAQAMLI MUHITDA BOLALIK: LEARNING OUTCOMES YONDASHUVI ASOSIDA BOLALARNING RIVOJLANISHINI TA’MINLASH

Rabbimova Shaxnoza Soyib qizi

O‘zbekiston, Maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktori va mutaxassislarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti, tayanch doktaranti

Annotatsiya: Ushbu tezisda raqamli muhit sharoitida bolalarning rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar hamda ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda Learning Outcomes yondashuvining ahamiyati yoritilgan. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalarni qo‘llash orqali bolalarning bilish, ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: raqamli muhit, bolalik, learning outcomes, maktabgacha ta’lim, raqamli savodxonlik, kompetensiya, innovatsiya.

Abstract: This thesis discusses the impact of the digital environment on children's development and highlights the importance of the Learning Outcomes approach in organizing the educational process effectively. The paper analyzes how the integration of digital technologies in preschool education can support the development of cognitive, social, and personal competencies.

Keywords: digital environment, childhood, learning outcomes, preschool education, digital literacy, competence, innovation.

Аннотация: В данной работе рассматривается влияние цифровой среды на развитие детей и значение подхода Learning Outcomes для эффективной организации образовательного процесса. Также анализируются возможности использования цифровых технологий в дошкольном образовании для развития познавательных, социальных и личностных компетенций детей.

Ключевые слова: цифровая среда, детство, learning outcomes, дошкольное образование, цифровая грамотность, компетенции, инновации.

Hozirgi davrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalariga, jumladan ta’lim tizimiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib borayotgan bir paytda, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ham zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo‘llash zarurati ortib bormoqda. Ayniqsa, bolalarning rivojlanishini natijaga yo‘naltirilgan holda tashkil etish bugungi kunda dolzarb masalalardan biridir.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlardan foydalanishni ta’lim tizimini rivojlantirishning muhim omili sifatida belgilaydi. Mazkur qonunda ta’limning asosiy maqsadi shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uning bilim va kompetensiyalarini shakllantirishdan iborat ekani ta’kidlangan. Shuningdek, “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonun maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning intellektual, ma’naviy va jismoniy rivojlanishini ta’minlash, zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish hamda ta’lim jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish zarurligini belgilaydi. Bundan tashqari, maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash maqsadida “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim davlat o‘quv dasturi joriy etilgan bo‘lib, unda bolalarning kompetensiyaga asoslangan rivojlanishi, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish hamda zamonaviy ta’lim metodlarini qo‘llash asosiy tamoyil sifatida belgilangan. Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar maktabgacha ta’lim tashkilotlarida Learning Outcomes yondashuvini qo‘llash uchun muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuv ta’lim jarayonini aniq natijalarga yo‘naltirish, bolalarning bilish faoliyatini faollashtirish hamda raqamli muhitda ularning kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shunday qilib, maktabgacha ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni Learning Outcomes yondashuvi asosida joriy etish nafaqat pedagogik jihatdan, balki amaldagi qonunchilik talablariga ham to‘liq mos keladi.

Learning Outcomes (ta’lim natijalari) yondashuvi ta’lim jarayonida o‘quvchilarda shakllanishi kerak bo‘lgan aniq bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni oldindan belgilashni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning bilish faolligini oshirish, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish va ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli muhit bolalarga keng imkoniyatlar yaratadi. Interaktiv ta’limiy o‘yinlar, multimedia resurslari va elektron platformalar orqali bolalar yangi bilimlarni tezroq o‘zlashtirishi mumkin. Biroq bu jarayonda pedagoglarning metodik mahorati muhim rol o‘ynaydi. Agar raqamli vositalar pedagogik maqsadga muvofiq ravishda qo‘llanilsa, ular bolalarning ta’lim jarayoniga qiziqishini yanada oshiradi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida Learning Outcomes yondashuvini qo‘llash jarayonida pedagoglar har bir mashg‘ulotning yakunida bolalarda qanday bilim va ko‘nikmalar shakllanishi kerakligini aniq belgilab olishi zarur. Masalan, raqamli ta’limiy o‘yinlar orqali bolalarda mantiqiy fikrlash, muammoni hal qilish, axborotni tahlil qilish va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin. Shuningdek, raqamli muhitda bolalarning xavfsizligini ta’minlash ham muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Internet tarmog‘ida mavjud axborotlar turli xil bo‘lgani sababli bolalarni to‘g‘ri yo‘naltirish, ularni zararli axborotlardan himoya qilish va axborot madaniyatini shakllantirish pedagoglar hamda ota-onalarning hamkorligini talab qiladi.Raqamli savodxonlikni shakllantirish maktabgacha yoshdan boshlanishi lozim. Bolalar raqamli qurilmalar bilan ishlash jarayonida nafaqat texnik ko‘nikmalarni, balki axborot bilan ishlash madaniyatini ham o‘rganishi kerak. Bu esa kelajakda ularning zamonaviy jamiyat talablariga mos ravishda rivojlanishiga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalarni Learning Outcomes yondashuvi asosida qo‘llash bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Bunday yondashuv bolalarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik, muammolarni hal qilish va axborot bilan ishlash kabi kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli pedagoglar raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilishda zamonaviy pedagogik metodlardan samarali foydalanishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonun. – Toshkent, 2019.
3. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim davlat o‘quv dasturi. – Toshkent, 2018.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. – Toshkent, 2020.
5. Biggs J., Tang C. Teaching for Quality Learning at University. – McGraw Hill Education, 2011.
6. Anderson L., Krathwohl D. A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing. – New York: Longman, 2001.
7. OECD. Early Childhood Education and Care in the Digital Age. – Paris, 2020.
8. UNESCO. Digital Technologies in Early Childhood Education. – Paris, 2019.

TARBIYACHI KASBI VA UNING KASBIY KOMPETENSIYALARI

Ba’rno Ergasheva Ziyavitdin qizi

O‘zbekiston, Nizomiy nomidagi O‘MPU, Maktabgacha ta’lim nazariyasi va metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur tezisda zamonaviy ta’lim tizimida tarbiyachining o‘rni, uning kasbiy kompetensiyalari hamda pedagogik mahorati yosh avlodni har tomonlama rivojlantirishdagi roli o‘zining asosiy o‘rnini egallaydi. Shuningdek, tarbiyachining shaxsiy fazillatlari, kasbiy tayyorgarligi, nutq madaniyati hamda pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishdagi muhim jihatlari ham o‘rganib boriladi.

Kalit so‘zlar: tarbiyachi, kasbiy kompetensiya, pedagogik mahorat, ta’lim-tarbiya, nutq madaniyati, pedagogik faoliyat, maktabgacha ta’lim.

Аннотация: В данном тезисе рассматривается роль воспитателя в современной системе образования, его профессиональные компетенции и педагогическое мастерство в развитии подрастающего поколения. Также анализируются личностные качества воспитателя, его профессиональная подготовка, культура речи и важные аспекты эффективной организации педагогической деятельности.

Ключевые слова: воспитатель, профессиональная компетенция, педагогическое мастерство, образование и воспитание, культура речи, педагогическая деятельность, дошкольное образование.

Abstract: This thesis examines the role of an educator in the modern education system, their professional competencies, and pedagogical skills in the comprehensive development of the younger generation. It also studies the personal qualities of the educator, professional training, speech culture, and important aspects of effectively organizing pedagogical activities.

Keywords: educator, professional competence, pedagogical skills, education and upbringing, speech culture, pedagogical activity, preschool education.

Zamonaviy ta’lim tizimining asosiy maqsadi jamiyat hamda davlat uchun har tomonlama rivojlangan, ijtimoiy hayotga moslasha oladigan, mustaqil fikrlaydigan hamda o‘z ustida ishlash qobiliyatiga ega shaxsni tarbiyalashdan iboratdir. Bunday shaxsni shakllantirish jarayonida

tarbiyachilar har birining kasbiy tayyorgarligi hamda kompetentligi muhim ahamiyatga ega bo‘lishidan kelib chiqadi, ayniqsa maktabgacha ta’lim tizimida faoliyat yuritayotgan tarbiyachilar yosh avlodning shaxs sifatida shakllanishida muhim o‘rin egallaydi.

Bugungi kunda ta’lim tizimida amalga oshirib kelingan islohotlar tarbiyachilardan yuqori darajadagi bilim, kasbiy mahorat hamda innovatsion yondashuvlarni talab qilmoqda.

Bunda tarbiyachi bolalarni har tomonlama rivojlanishida fasilitatorlik vazifasini egallash kabi beqiyos bir jarayonni boshqarishi lozim. Tarbiyachi bolalarning bilim olishi, dunyoqarash kengayishi va ma’naviy jihatdan rivojlanishida katta ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarning tarbiychisi bolalarni faqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi, yo‘l ko‘rsatuvchi va namuna bo‘luvchi shaxs sifatida ta’lim va tarbiya jarayonlarini olib borishi lozim.

Shunga asoslanib, tarbiyachi yuqori darajada mas’uliyatni his qiladi, o‘z kasbiga mehr bilan yondashadi va bolalarning qiziqishlarini va ehtiyojlarini hisobga olish bilan birga pedagogik faoliyati tashkil etadi.

Zamonaviy tarbiyachi quyidagi kasbiy kompetensiyalarga ega bo‘lishi kerak:

1. Kasbiy bilim kompetensiyasi. Tarbiyachi o‘z mutaxassisligi bo‘yicha chuqur bilimga ega bo‘lishi, maktabgacha ta’lim tarbiyasi, psixologiya va bolalar fiziologiyasi asoslarini puxta bilishi kerak. U bolalarning yosh va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish bilan birga ta’lim-tarbiya jarayonini to‘g‘ri tashkil etadi.

2. Metodik kompetensiya. Tarbiyachi ta’lim-tarbiya jarayonida turli metod va usullardan samarali foydalanishi va innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalana olishi kerak. Metodik kompetensiya tarbiychiga ta’lim-tarbiya jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishda yordam beradi.

3. Kommunikativ kompetensiya. Tarbiyachi bolalar, ota-onalar bilan pedagogik vaziyatlarni to‘g‘ri tahlil qila olishi, bolalar bilan samimiy va ishonchli munosabat o‘rnatishi lozim

Malakali pedagogik mahoratga ega bo‘lgan tarbiyachi bolalarning qobiliyatlari haqida ma’lumotga ega bo‘ladi, ularni rivojlantirish uchun qulay sharoit yarata oladi, hamda ta’lim jarayonini qiziqarli va samarali tarzda tashkil etadi.

Tarbiyachining nutq madaniyati- Tarbiyachining nutqi pedagogik faoliyatlarda muhim o‘rin tutadi. Chunki bolalar ko‘pincha tarbiyachining nutqiga taqlid qiladi, undan o‘rnak olishadi. Shunga ko‘ra, tarbiyachining nutqi adabiy til me’yorlariga moslashi zarurdir. Tarbiyachining nutqi quyidagi xususiyatlarga ega bo‘lishi lozim:

- aniqlik;
- ravonlik;
- ifodalilik;
- mantiqiylik;
- tushunarlilik;

Shuningdek, tarbiyachining nutqida sheva so‘zlari, jargonlar, qo‘pol iboralar ishlatilmasligi kerak. Tarbiyachining nutqi oddiy adabiy tilda, ravon, tushunarli bo‘lishi zarurdir.

Zamonaviy tarbiyachi faqat bilimli mutaxassis, balki yuqori ma’naviy fazilatlarga ega shaxs bo‘lishi kerak. Zamonaviy tarbiyachining shaxsiy sifatlari uning pedagogik faoliyatlari samaradorligi uchun muhim rol o‘ynaydi.

Shu bilan birga, Tarbiyachi kasbi hozirgi zamonaviy ta’lim tizimida nafaqat bolalarni tarbiyalash va rivojlantirish, balki raqamli muhitda samarali faoliyat yuritishni ham talab etadigan ko‘p qirrali kasbga aylangan. Shu bois tarbiyachining kasbiy kompetensiyalari raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liq holda shakllanmoqda.

Avvalo, tarbiyachi bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etadi. Bugungi kunda esa bu jarayon raqamli vositalar — interaktiv doskalar, multimediali taqdimotlar, mobil ilovalar va onlayn platformalar orqali yanada boyitilmoqda. Bu esa tarbiyachidan axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish kompetensiyasini talab qiladi.

Tarbiyachining muhim kasbiy kompetensiyalaridan biri — kommunikativ kompetensiyadir. Raqamli texnologiyalar bu jarayonni yangi bosqichga olib chiqadi: ota-onalar bilan onlayn muloqot, bolalarning rivojlanishini elektron kuzatish, masofaviy maslahatlar berish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Shuningdek, pedagogik kompetensiya ham raqamli muhitda o‘zgaradi. Tarbiyachi raqamli kontentni tanlash, yaratish va undan maqsadli foydalanishni bilishi zarur. Sun’iy intellekt asosidagi ta’lim vositalari esa bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olib, ta’lim jarayonini moslashtirishga yordam beradi.

Kreativlik va innovatsion yondashuv ham zamonaviy tarbiyachining ajralmas kompetensiyalaridan biridir. Raqamli texnologiyalar yordamida tarbiyachi darslarni qiziqarli o‘yinlar, animatsiyalar, virtual tajribalar bilan boyitib, bolalarning faolligini oshiradi.

Bundan tashqari, tarbiyachida axborot xavfsizligi va raqamli madaniyatga oid bilimlar ham shakllangan bo‘lishi lozim. Chunki bolalarni raqamli muhitdan to‘g‘ri va xavfsiz foydalanishga o‘rgatish ham uning muhim vazifalaridan biridir.

Tarbiyachi kasbi va uning kasbiy kompetensiyalari raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashib, zamonaviy ta’lim talablariga mos ravishda kengayib bormoqda. Bu esa tarbiyachidan doimiy o‘rganish, yangiliklarni o‘zlashtirish va ularni amaliyotga joriy etishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta’lim tizimida tarbiyachining kasbiy kompetensiyalari alohida ahamiyatga ega. Tarbiyachi yosh avlodni har tomonlama rivojlantirish, ularni jamiyat hayotiga tayyorlash jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli tarbiyachi o‘z kasbiy mahoratini muntazam ravishda oshirib borishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirishi hamda o‘z ustida doimiy ravishda ishlashi zarur. Faqat yuqori malakali, kasbiy kompetensiyaga ega va ijodkor tarbiyachi barkamol, bilimli va ma’naviy yetuk avlodni tarbiyalashga munosib hissa qo‘sha oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ergasheva, B. (2022). TALABALARINING PEDAGOGIK MODERINIZATSIYA SHAROITIDA KASBIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH. Science and innovation, 1(B7), 401-405.

2. Barno, E. (2023). O‘ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TALIM MUASSASALARINING ZAMONAVIY TIZIMI. Research Focus International Scientific Journal, 2(3), 103-105.

3. Ergasheva, B., Maxmudova, D., & Ramozonova, B. (2023). TECHNOLOGIES OF PREPARING FUTURE TEACHERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY ON THE BASE OF A COMPETENT APPROACH. MODERN SCIENCE AND RESEARCH, 2(10), 118–122.

4. Ergasheva Ba’rno Ziyavitdin qizi, & Qulbulova Rayhona Anvar qizi. (2023). MAMLAKATIMIZDA VA XORIJIY MAMLAKATLARDA MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMI . Лучшие интеллектуальные исследования, 10(4), 69–74.

5. MAKTABGACHA TA’LIMDA RIVOJLANUVCHI TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASH USULLARI MD Akmalovna, BR Sadriddinovna, BEZ Qizi.Science and innovation 2 (Special Issue 13), 538-540.

6. Ergasheva Ba’rno Ziyavitdin qizi, & Islomova Sabina Jamshidxon qizi. (2023). ZAMONAVIY TARBIYACHINING KASBIY KOMPETENLIGI . Лучшие интеллектуальные исследования, 10(5), 60–62.

7. Ergasheva Barno Ziyavitdin qizi. (2022). KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK TARBIYACHILARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH

TEXNOLOGIYASI PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. *QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, *5*(5), 75–77.

8. Muratova, M. (2022). MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA OTA-ONALARNI TA’LIM TARBIYAVIY JARAYONDA FAOL ISHTIROKINI TA’MINLASHNING AMALIYOTDAGI HOLATI. Science and innovation, 1(B7), 1091-1096.

8. Xasanova, S. (2022). ОРГАНИЗАЦИЯ РАЗВИВАЮЩЕГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА КАК ФАКТОР ГОТОВНОСТИ РЕБЕНКА К ШКОЛЕ. Science and innovation, 1(B8), 2199-2203.

9. Khasanova, S. (2021). THE ROLE OF HISTORICAL ARCHITECTURAL MONUMENTS IN THE FORMATION OF NATIONAL PRIDE BY PRESCHOOL ADULT CHILDREN. In Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования (pp. 103-107).

10. Khasanova, S. (2021). Formation of national pride in children through teaching description of historical monuments in Uzbekistan. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL, 11(2), 734-738.

11. Sh.T.Xasanova. Tarixiy obidalar bolalarda milliy g‘ururni shakllantirish vositasi sifatida. «Yosh olimlar axborotnomasi» – «Вестник молодых ученых» – «The bulletin of young scientists». №4(1) 2023.ISSN 2181-5186.

OLIY TA’LIM MUASSASASLARIDA GENDER TENGLIKNI TA’MINLASHNING PEDAGOGIK SHART SHAROITLARI

G.Roziqova
O‘zbekiston, Samarqand davlat pedagogika insituti
Boshlang‘ich va maktabgacha ta’lim kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida gender tengligini ta’minlashning pedagogik shart-sharoitlari, uning ta’lim jarayonidagi ahamiyati hamda pedagoglar faoliyatida gender tenglik tamoyillarini joriy etish masalalari yoritilgan. Shuningdek, gender tengligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik omillar tahlil qilinadi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогические условия обеспечения гендерного равенства в высших учебных заведениях, его важность в образовательном процессе и вопросы внедрения принципов гендерного равенства в деятельность преподавателей. Также анализируются педагогические факторы, способствующие развитию гендерного равенства

Abstract: This article discusses the pedagogical conditions for ensuring gender equality in higher education institutions, its importance in the educational process, and the issues of introducing gender equality principles in the activities of teachers. It also analyzes pedagogical factors that contribute to the development of gender equality.

Kalit so‘zlar: gender tenglik, pedagogik shart-sharoitlar, oliy ta’lim, pedagogik faoliyat, teng imkoniyat, ta’lim jarayoni.

Ключевые слова: гендерное равенство, педагогические условия, высшее образование, педагогическая деятельность, равные возможности, образовательный процесс.

Keywords: gender equality, pedagogical conditions, higher education, pedagogical activity, equal opportunities, educational process.

Hozirgi kunda jamiyat taraqqiyotida gender tengligini ta’minlash muhim masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, oliy ta’lim muassasalarida gender tenglikni ta’minlash nafaqat pedagoglarning kasbiy rivojlanishiga, balki ta’lim sifati oshishiga ham xizmat qiladi. Ta’lim

tizimida erkak va ayollarning teng huquq va imkoniyatlarga ega bo‘lishi demokratik jamiyatning muhim belgilaridan biridir.Oliy ta’lim muassasalarida gender tengligini ta’minlash uchun bir qator pedagogik shart-sharoitlarni yaratish zarur. Avvalo, ta’lim jarayonida gender tenglik tamoyillariga asoslangan muhitni shakllantirish muhim hisoblanadi. Bu jarayonda pedagoglar o‘z faoliyatida diskriminatsiya va stereotiplardan holi bo‘lgan yondashuvni qo‘llashi lozim. Pedagogik shart-sharoitlarning muhim jihatlaridan biri – ta’lim jarayonida teng imkoniyatlarni ta’minlashdir. Bunda talaba va pedagoglarning jinsidan qat’i nazar, ilmiy faoliyat, malaka oshirish va rahbarlik lavozimlarida faol ishtirok etishlari uchun qulay muhit yaratiladi.Shuningdek, oliy ta’lim muassasalarida gender madaniyatini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon seminarlar, treninglar va ilmiy tadqiqotlar orqali amalga oshirilishi mumkin. Bunday tadbirlar pedagoglarning gender tenglik haqidagi bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.Gender tengligini ta’minlashda pedagogik muhitning ijobiy bo‘lishi ham muhim omil hisoblanadi. Ta’lim jarayonida hurmat, hamkorlik va adolat tamoyillariga asoslangan muhit yaratilishi pedagoglarning samarali faoliyat olib borishiga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekistonda gender tenglikka qaratilgan mustahkam huquqiy asoslar mavjud bo'lsada, amaliyotda ijtimoiy stereotiplar, tajriba yetishmasligi va tizimli qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining sustligi ayollarning rahbarlik lavozimlariga ko'tarilishida to'siq bo'lib qolmoqda. Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida talaba-qizlar va yosh pedagoglarning rahbarlik faoliyatini rivojlantirishning dolzarb masalalari gender tenglik tamoyillari asosida atroflicha tahlil etildi. Yangi O'zbekistonning Uchinchi Renessans davri talablariga javob berishda, mamlakatning intellektual va insoniy salohiyatini to'liq ishga solishda ayol liderlarning o'rni beqiyos ekanligi asoslab berildi. Xalqaro ilg‘or tajribalar va YUNESKO, BMT Ayollar kabi tashkilotlar bilan hamkorlik imkoniyatlaridan samarali foydalanish pedagog xotin-qizlarni zamonaviy talablarga javob beradigan, global miqyosda raqobatbardosh liderlar etib tayyorlashda muhim resurs bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, oliy ta'limda gender tenglik tamoyillarini chuqur joriy etish orqali talaba-qizlar va yosh pedagoglarning rahbarlik salohiyatini rivojlantirish – bu Yangi O'zbekistonning intellektual va insoniy resurslarini mustahkamlashga, mamlakat taraqqiyotiga ayollarning munosib hissasini ta'minlashga qaratilgan strategik vazifadir. Ushbu yondashuvlar ta'lim tizimida "Uzluksiz ta'lim tendensiyalari"ni rivojlantirishga xizmat qilib, jamiyatning har tomonlama gullab-yashnashiga mustahkam zamin yaratadi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abduqodirov, A. A. Oliy ta’lim tizimida boshqaruv samaradorligini oshirish. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – 220 b

2. Oliy ta'lim muassasalarida mentorlikni tashkil etish bo'yicha tavsiyalar (uslubiy qo'llanma). – Toshkent: Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, 2020. – 110 b. (Bu umumiy manba, aniq manba topa olmasangiz, shunga o'xshash uslubiy qo'llanma yoki maqolani ko'rsatishingiz mumkin.)

3. Musurmonova, O. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2005.

3.Haydarbek Bobobekov, “Fan va texnologiya” nashriyoti. – Toshkent, 2014. – B. 196. 13. Alisher

UZLUKSIZ TA’LIM XALQARO TAJRIBA, INNOVATSIYA VA TRANSFORMATSIYA MASALALARI

Ramazonova Mohichehra Sodiqovna
Qo‘qon universiteti Ta’lim kafedrasi v.b. dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada uzluksiz ta’lim tizimining zamonaviy bosqichda rivojlanishi, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish jarayoni hamda raqamli transformatsiyaning ta’lim sifatiga ta’siri chuqur tahlil qilinadi. Xalqaro tajribalar asosida ta’limning barcha bosqichlarida izchil uzviylikni ta’minlash, o‘qituvchilarning raqamli va metodik kompetensiyalarini rivojlantirish, shuningdek, o‘quv jarayonida zamonaviy raqamli platformalardan samarali foydalanish masalalari yoritiladi. Tadqiqotda innovatsion metodlarning o‘quvchilarning faolligi, mustaqil fikrlashi va ijodiy salohiyatini oshirishdagi o‘rni ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, uzluksiz ta’lim tizimida uchraydigan muammolar, ularni bartaraf etish bo‘yicha amaliy takliflar hamda xalqaro tajribani milliy tizimga moslashtirish istiqbollari bayon qilinadi. Maqola natijalari raqamli transformatsiya sharoitida samarali, barqaror va yuqori sifatli ta’lim muhitini shakllantirishga yo‘naltirilgan ilmiy-amaliy xulosalarni taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiya, ta’limni raqamlashtirish, transformatsiya, sun’iy intellekt, universitet, kibermakon.

Аннотация: В данной статье будет проведен углубленный анализ развития системы непрерывного образования на современном этапе, процесса внедрения инновационных педагогических технологий, а также влияния цифровой трансформации на качество образования. На основе международного опыта будут освещены вопросы обеспечения последовательной преемственности на всех этапах обучения, развития цифровых и методических компетенций педагогов, а также эффективного использования современных цифровых платформ в образовательном процессе. В исследовании научно обоснована роль инновационных методов в повышении активности, самостоятельного мышления и творческого потенциала учащихся. Также будут изложены проблемы, с которыми сталкивается система непрерывного образования, практические предложения по их преодолению, а также перспективы адаптации международного опыта к национальной системе. Результаты статьи представляют собой научно-практические выводы, направленные на формирование эффективной, устойчивой и качественной образовательной среды в условиях цифровой трансформации.

Ключевые слова: цифровые технологии, оцифровка образования, трансформация, искусственный интеллект, университет, киберпространство.

Annotation: This article analyzes in depth the development of the system of continuing education at the modern stage, the process of introducing innovative pedagogical technologies and the impact of digital transformation on the quality of Education. On the basis of international experiences, issues of ensuring consistent continuity at all stages of education, the development of digital and methodological competencies of teachers, as well as the effective use of modern digital platforms in the educational process are highlighted. The study examines the role of innovative techniques in enhancing student engagement, independent thinking, and creative capacity on a scientific basis. It also describes the problems encountered in the system of continuing education, practical proposals for their elimination and the prospects for adapting international experience to the national system. The results of the article provide scientific and practical conclusions aimed at the formation of an effective, stable and high-quality educational environment in the conditions of digital transformation.

Keywords: digital technology, digitalization of education, transformation, artificial intelligence, university, cyberspace.

[47]XXI asrda insoniyat taraqqiyotining eng muhim ko'rsatkichlaridan biri bu — ta'lim sifati va uning innovatsion rivojlanish darajasi hisoblanadi. Globallashuv, raqamlashtirish, sun'iy intellekt, yangi kasblarning paydo bo'lishi kabi omillar ta'lim tizimidan tub o'zgarishlarni talab qilmoqda. An'anaviy pedagogik yondashuvlar endilikda o'quvchilarni zamonaviy jamiyat talablariga tayyorlashda yetarli emas. Shu sababli, ta'lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish dolzarb vazifalardan biriga aylanmoqda. Innovatsion pedagogik texnologiyalar — bu ilg‘or g‘oyalarga, zamonaviy ilmiy yondashuvlarga asoslangan, o'quvchilarda faollik, ijodkorlik, mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish kabi kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan o'qitish usulidir. Bu texnologiyalar ta'limning interaktivligini oshiradi, o'quvchini dars jarayonining markaziga qo'yadi va bilim olishni faol, qiziqarli jarayonga aylantiradi. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida ham so'nggi yillarda innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish bo'yicha qator muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Prezident qarorlari va davlat dasturlari asosida umumta'lim muassasalarida interfaol metodlar, raqamli ta'lim vositalari, masofaviy ta'lim shakllari keng joriy etilmoqda.

Bu esa o'quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi, o'qituvchilar faoliyatini esa yangi, ijodiy bosqichga olib chiqadi. Mazkur maqolada innovatsion pedagogik texnologiyalarning mazmuni, turlari, ta'lim jarayoniga ta'siri, O'zbekistonda joriy etilayotgan tajribalar hamda mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llari haqida so'z yuritiladi.Ta’limda innovatsion jarayonlar innovatsion kasb-hunar va pedagogik ta’limda amaliyotga tatbiq etiladi, uning maqsadi ta’lim, ishlab chiqarish, iqtisodiyot va jamiyatda innovatsion jarayonlarni amalga oshirishga qodir ilmiy tafakkur uslubiga ega, rivojlangan kasbiy madaniyatga ega, barkamol mutaxassisni tayyorlashdir. Yuqoridagilarni xulosa qilsak, zamonaviy pedagogik innovatsiyalarda innovatsiya pedagogik faoliyatni yangilashning yaxlit nazariy, texnologik va uslubiy tushunchasi sifatida ifodalanishi, uning belgilangan darajada bajarilishini ta’minlash, yangi bir narsani o‘qitishning maqsadi, mazmuni, usullari va shakllariga kiritish vositasi va jarayoni sifatida namoyon bo‘ladi va tarbiya, o‘qituvchi va talaba faoliyatini tashkil etadi. Innovatsiya - bu ta’lim tizimiga individual qismlar, tarkibiy qismlar va umuman ta’lim tizimining xususiyatlarini yaxshilaydi, barqaror elementlarni (yangiliklarni) kiritadi, ataylab o‘zgartiradi. Pedagogik innovatsiyalarning mezonlari yangilik, optimizm, samaradorlik, kontseptuallik, izchillik, insonparvarlik, an’ana bilan uzviylik, ilmiy tus va ilmiy-uslubiy ta’minotning etarliligi, amalga oshirish va tarqatish uchun shartsharoitlar sifatida infratuzilmaning mavjudligidir. Ilmiy-texnik taraqqiyoti jadallashuvi sharoitida ishlab chiqariladigan mahsulotlar ilmtalab, originalligi, murakkabligi, yuqori sifati va sermahsulligi bilan ajralib turadi. Mashina va jihozlar unumdorligi, ular puxtaligining ko‘p marotaba oshganligi tufayli mahsulot birligiga sarf qilinadigan energiya ham bir necha marotaba kamayadi. Bu sharoitlar kadrlar tayyorlash tizimiga tegishli talablar qo‘ya boshladi.

Fan, texnika va texnologiyaning jadal rivojlanishi sharoitida o‘qitish tizimiga quyidagi talablar qo‘yiladi: a) individual va mustaqil ishlash, ilmiy-texnik axborot bilan ishlash malakalarini rivojlantirish; b) original va nostandart qarorlar, ishchanlik - qobiliyatlarini rivojlantirish; v) o‘qitishni individuallashtirish (o‘qishga turli qobiliyatga ega bo‘lgani uchun); g) bilim harakatchanligi, tanqidiy fikrlashganda moslashuvanlik va ijod, ishlab chiqarishning zudlik bilan o‘zgaruvchan sharoitiga mos epchillikni shakllantirish. Bayon etilgan, bir tomondan pedagogik texnologiyaning sodir bo‘lish zaruriyatini tasdiqlasa, ikkinchi tomondan u ilmiy texnik taraqqiyot jadallashuvining mahsuloti ekanligini namoyish etadi.Toshkent davlat pedagogika

[47] 1.O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026

universitetitda “Uzluksiz ta’lim: xalqaro tajriba, innovatsiya va transformatsiya” mavzusida xalqaro konferensiya bo‘lib o‘tdi. Konferensiyada 10 dan ziyod xorijlik professor-olimlar ishtirok etib, pedagogika sohasidagi izchil islohotlar samaradorligini oshirishda xorijiy tajribalari va zamonaviy pedagogikaning rivojlanish tendensiyalari xususida mulohazali, munozarali, qizg‘in fikrlarga boy ma’ruza qilishdi. Maksim Tank nomidagi Belorus davlat pedagogika universiteti rektori, pedagogika fanlari doktori, professor Juk Aleksandr Belorusda ta’lim tizimini shakllantirish va rivojlantirish tendensiyasining ustuvor yo‘nalishlari bilan tanishtirgan bo‘lsa, Akakiy Seretelli nomidagi Kutaissi davlat universiteti rektori, professor Shalva Kirtadz Gruziyada intensiv ta’limni tashkil etish omillari va tarkibiy komponentlari to‘g‘risida tahliliy ma’lumotlarni taqdim qildi. Rossiya Fanlar Akademiyasi a’zosi, Lyudmila Bosovaning “Umumiy ta’limni o‘zgartirishning asosiy yo‘nalishlari: Rossiya Federatsiyasi tajribasi” mavzusidagi ma’ruzasi konferensiya ishtirokchilarida katta qiziqish uyg‘otdi. Sankt-Peterburg davlat universiteti professori Roman Demyanchukning “Ta’limni modernizatsiyalash sharoitida o‘qituvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash” mavzusidagi chiqishlarida zamonaviy pedagoglarga qo‘yiladigan shaxsiy va kasbiy xususiyatlarini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Pedagogika fanlari doktori, Baku slavyan davlat universiteti professori Gulnara Aliyeva esa Ozarbayjon milliy pedagogika tizimi shakllanishi va rivojlanish tendensiyalarini bilan tanishtirar ekan, ta’lim va tarbiya uyg‘unligini ta’minlashda milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligiga erishish zarurligi to‘g‘risida ilmiy asoslangan takliflarni berdi. Xalqaro konferensiya davomida dunyoda pedagogika fanini rivojlantirishdagi o‘z ilmiy yechimini kutayotgan bir qancha muammolar mavjudligi ham qayd etib o‘tildi. Shuning barobarida, ta’limni raqamlashtirish, inklyuziv ta’lim, ta’limda variativ integratsiya, oliy pedagogik ta’limning investitsion jozibadorligini oshirish, xorijiy ta’lim va ilm-fan texnologiyalarini o‘zlashtirish va jahon hamjamiyatiga integratsiyalashining natijador mexanizmlarini takomillashtirish kabi muammolarni tadqiq qilishda o‘zaro hamkorlik va tajriba almashish zarurligi ham ta’kidlab o‘tildi. Konferensiyaning yalpi majlisi va seksiyalardagi ishida mamlakatimizdagi 120 nafardan ortiq tajribali pedagog-olimlarning ma’ruzalari tinglandi. Konferensiya doirasida professor-o‘qituvchilarning o‘quv-metodik va ilmiy-innovatsion faoliyat doirasida olingan salmoqli natijalari, intellektual mulk namunalari, iqtidorli talabalarning ijodiy ishlari ko‘rgazmalari ham tashkil etildi. Konferensiya materiallari asosida 2-qismdan iborat to‘plam nashr etildi. Mazkur to‘plamga kiritilgan tezislar pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalari o‘quv rejalari va ta’lim dasturlarining o‘zaro uzviyligini, shuningdek, maktabgacha, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, professional hamda kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish ta’lim muassasalarining dasturlari bilan uzluksizligini ta’minlash, ta’lim muassasalarining pedagogika sohasidagi ijobiy tajribasini, shuningdek, o‘qitish va ta’lim oluvchilar bilimlarini baholashning zamonaviy uslublarini ommalashtirish, pedagogika sohasida ilm-fan va ta’limni rivojlantirishga oid dolzarb muammolarni aniqlash, ularni keng jamoatchilik ishtirokida, shu jumladan ijtimoiy tarmoqlar orqali muhokama qilish va ilg‘or xorijiy tajribalar asosida ularning yechimi bo‘yicha tavsiyalar tayyorlash, pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, ta’lim dasturlari va darsliklarni takomillashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy qilish yuzasidan takliflar ishlab chiqishga xizmat qilishi shubhasizdir.

Hozirgi globallashuv kunda raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib boryapti va har bir sohada zamon bilan hamnafas harakatda bo‘lishni taqozo etmoqda. Axborot almashinuvi va foydalanish tezligi juda jadallashgan hozirgi davrda ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan unumli va to‘g‘ri foydalanish, ta’lim sifatini oshirish va ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Raqamli va axborot texnologiyalarini ta’lim tizimiga va o‘quv jarayoniga keng joriy etish dunyo miqyosidagi tendentsiya bo‘lib, yaqinda ta’lim tizimida sodir bo‘lgan eng

muhim jarayonlardan birini anglatadi. [48]O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabr “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF- 158-sonli Farmonlarida bugungi kunda ta’lim sohasida amalga oshirilishi zarur bo‘lgan masalalar, oliy ta’lim tizimini isloh qilish, ta’limda raqamli texnologiyalardan keng foydalanish zarurligi hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda bir qator vazifalarni bajarish belgilab berilgan. [1,2,3,4] Ayni paytda fan, tadbirkorlik va ta’limda raqamli texnologiyalarni rivojlantirish turli mamlakatlarda ustuvor yo‘nalishlardan hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalar insonlar, jamiyat hayotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi, iqtisodiy rivojlanish yo‘nalishlarini belgilashda katta rol o‘ynaydi va shaxslar, jamiyatlar hamda tashkilotlar o‘rtasidagi munosabatlarning xilma-xilligi va sifatining jadal o‘sishiga, ma’lumotlarni to‘plash va tahlil qilishga yordam beradi. Bugungi kunda ta’lim tizimiga ham raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektning jadal suratda kirib kelayotgani, dunyoning rivojlangan mamlakatlarida tadbiq etilayotgani va o‘z samarasini berayotgani namoyon bo‘lmoqda. Ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni o‘quv jarayonida qo‘llanilishi an’anaviy tizimda katta o‘zgarishlarni amalga oshirishni taqozo etadi. Raqamli texnologiyalar – foydalanuvchi manfaatlari uchun axborotlarni yig‘ish, tahrirlash, saqlash, tarqatish va foydalanish maqsadlarida birlashtirilgan metodlar, ishlab chiqarish jarayonlari va dasturiy texnik vositalar to‘plamidan iborat.

Mamlakatimizda pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yagona yondashuv asosida tubdan takomillashtirish, mazkur yo‘nalishda oliy ta’lim dasturlarini xalqaro tajriba asosida transformatsiya qilish, shuningdek, ta’lim sohasida uzviylik va uzluksizlikni hamda ilm-fan va amaliyot uyg‘unligini ta’minlash maqsadida:

1. Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining: maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari uchun yagona yondashuv asosida pedagog kadrlar tayyorlashni amalga oshirish; pedagogik ta’lim sohasining ta’lim dasturlarini xalqaro ta’lim dasturlariga mos ravishda takomillashtirish hamda dual ta’lim shaklidan keng foydalanish; Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti negizida Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti (keyingi o‘rinlarda — Universitet)ni tashkil etish; Universitetni respublikada pedagog kadrlar tayyorlash bo‘yicha yetakchi oliy ta’lim tashkiloti etib belgilash; respublikada pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yagona yondashuv asosida yangi sifat bosqichiga olib chiqish maqsadida maktabgacha va maktab ta’limi vazirining pedagogik ta’limni rivojlantirish masalalari bo‘yicha o‘rinbosari — Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti rektori lavozimini joriy etish; pedagogika oliy ta’lim tashkilotlarini Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi tizimiga o‘tkazish to‘g‘risidagi takliflari ma’qullansin.

2. Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi pedagog kadrlar tayyorlash sohasida quyidagi vazifalarni amalga oshiradi: yagona konseptual yondashuv asosida oliy ma’lumotli pedagog kadrlar tayyorlash siyosatini yuritish; pedagogik ta’lim sohasini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlarini belgilash; pedagogik ta’limning uzviyligi va uzluksizligini, ta’lim-tarbiya jarayoniga ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalari joriy etilishini ta’minlash; pedagogika sohasida ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatni rivojlantirish; pedagogika sohasida kadrlar

[48] 1.O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026

tayyorlaydigan oliy ta’lim tashkilotlari (keyingi o‘rinlarda — pedagogika oliy ta’lim tashkilotlari) boshqaruv tizimini takomillashtirib borish.

3. Quyidagilar: Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar dasturi; Pedagogik ta’limni rivojlantirish bo‘yicha respublika kengashining yangilangan tarkibi tasdiqlansin. 4. Belgilansinki: a) Universitetga xalqaro ta’lim dasturlari joriy etilgan yo‘nalishlar uchun ularning talablaridan kelib chiqib, talabalarni qabul qilishda mustaqil ravishda qo‘shimcha va alohida imtihonlar (suhbat, test, insho, keys topshiriqlari va boshqalar) tashkil etishga ruxsat etiladi; b) 2025/2026 o‘quv yilidan boshlab bosqichma-bosqich: Universitetning boshqaruv tizimi “Yangi O‘zbekiston” universiteti tajribasi asosida tubdan takomillashtiriladi; Universitetning mavjud 14 ta fakulteti maqbullashtirilib, yuridik shaxs bo‘lmagan 6 ta pedagogika oliy maktablari tashkil etiladi; pedagogika oliy maktabi dekan tomonidan boshqariladi va ta’lim sifatini ta’minlash, pedagogika maktabini rivojlantirish, ilmiy faoliyatni boshqarish hamda ushbu yo‘nalishlarda xalqaro aloqalarni amalga oshirish uning asosiy vazifalari etib belgilanadi; akademik faoliyat raqamlashtirilgan boshqarish tizimi (Learning management system) orqali yo‘lga qo‘yiladi hamda “Oliy ta’lim jarayonlarini boshqarish” (HEMIS) axborot tizimi bilan integratsiya qilinadi; Universitetning bakalavriat ta’lim yo‘nalishlariga birinchi kursdan xalqaro ta’lim dasturlari bosqichma-bosqich joriy etiladi; xalqaro ta’lim dasturlari joriy etilgan ta’lim yo‘nalishlarida xalqaro tajribalar asosida talabalar bilimini baholashning yangi tizimi joriy etiladi; mustaqil bilim olishga o‘rgatishga yo‘naltirilgan innovatsion ta’lim texnologiyalari pedagogik ta’lim amaliyotiga kiritiladi;xorijiy mutaxassislarni jalb qilgan holda Universitet va pedagogika oliy ta’lim tashkilotlarining xalqaro ta’lim dasturlari joriy etilgan ta’lim yo‘nalishlarida dars berish uchun professor-o‘qituvchilarni tanlab olish tizimi joriy etiladi; v) 2026/2027 o‘quv yilidan boshlab: pedagogika oliy ta’lim tashkilotlarida Universitetga mos ravishda boshqaruv tizimi takomillashtiriladi va xalqaro ta’lim dasturlari bosqichma-bosqich joriy etib boriladi; Universitet pedagog kadrlar tayyorlash bo‘yicha yetakchi oliy ta’lim tashkiloti sifatida ta’lim dasturlarini xalqaro tajriba asosida transformatsiya qilish jarayonlarini muvofiqlashtiradi; Universitet tarkibidagi Oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi faoliyati xalqaro ta’lim dasturlarini joriy etish asosida takomillashtiriladi.

Yuqoridagi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, uzluksiz ta’lim tizimini modernizatsiya qilish bugungi globallashuv jarayonining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Xalqaro tajriba tahlili ta’limning barcha bo‘g‘inlari o‘rtasida uzviylikni ta’minlash, inson kapitalini doimiy rivojlantirish hamda zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishda innovatsion yondashuvlarning o‘rni beqiyos ekanini tasdiqlaydi. Dunyo amaliyotida qo‘llanilayotgan ilg‘or tajribalar, xususan raqamli o‘qitish, moslashuvchan ta’lim shakllari, modul asosidagi dasturlar va masofaviy platformalar ta’lim jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarayotgani kuzatildi. Raqamli transformatsiya uzluksiz ta’lim tizimida o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatini takomillashtiruvchi, ma’lumot almashinuvini tezlashtiruvchi, ta’lim resurslarini cheklanmagan shaklda taqdim etuvchi muhim mexanizmga aylandi. Shu bilan birga, ta’lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish nafaqat o‘quv jarayonini individuallashtiradi, balki o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, kreativ yondashuv, analitik ko‘nikmalar va ijodiy salohiyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida aniqlangan muammolar — infratuzilmaning yetarli emasligi, pedagoglarning raqamli kompetensiyalaridagi tafovutlar, dasturiy ta’minotning bir xilligi, metodik materiallarning kamligi — xalqaro tajribadan foydalangan holda bosqichma-bosqich bartaraf etilishi lozim bo‘lgan jihatlar sifatida baholandi. Ayniqsa, ta’lim jarayonini global standartlarga moslashtirish, o‘qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish, raqamli kontent yaratishni tizimli asosda yo‘lga qo‘yish uzluksiz ta’lim sifatini keskin oshiradi. Umuman olganda, olingan ilmiy-amaliy natijalar shuni anglatadiki, uzluksiz ta’limning samarali faoliyati innovatsiya, xalqaro integratsiya

va raqamli transformatsiya bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ushbu yo‘nalishlarni ustuvor rivojlantirish kelajak avlodning raqobatbardoshligini, ta’lim muassasalarining barqaror rivojlanishini va milliy ta’lim tizimining global maydondagi o‘rnini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Xamidov, A. Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Innovatsiya ziyo, 2021.
2. Mirzaahmedova, D. Raqamli ta’lim resurslaridan foydalanishning metodik asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2022.
3. UNESCO. ICT in Education: Policy, Practices and Recommendations. Paris, 2021.
4. Anderson, T., & Dron, J. Teaching and Learning in a Digital World. – New York: Routledge, 2019.
5. Turdiyeva, N. Boshlang‘ich sinflarda raqamli kompetensiyalarni shakllantirish. “Ta’lim taraqqiyoti” ilmiy jurnali, №3, 2022.
6. Prensky, M. Digital Natives, Digital Immigrants. On the Horizon, 2001.
7. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. Brussels, 2021.
8. Ramazonovich, K. S. (2023). BASKETBOLCHILAR JISMONIY tayyorgarligini oshirishda jismoniy vosita sifatida harakatli o‘yinlarning ahamiyati. Образование наука и инновационные идеи в мире,
9. Ramazonova, M. S. (2023). Badminton: history of origin, development stages, types, game rules. Scientific impulse, 1(9), 837-843.
10. Ramazonova, m. S. (2023). Voleybol sport turini o‘rgatish va uning mohiyati. Educational research in universal sciences, 2(16), 881-886.
11. Рамазонова m. C. Дидактические механизмы развития педагогических основ вовлечения учащихся в спортивный кружок на основе технологий смешанного обучения //international conference on medical science, medicine and public health. – 2025. – с. 64-74.
12. Рамазонова, m. C. "дидактические механизмы развития педагогических основ вовлечения учащихся в спортивный кружок на основе технологий смешанного обучения." international conference on medical science, medicine and public health. 2025.
13. Рамазонова, m. C. (2025, may). Дидактические механизмы развития педагогических основ вовлечения учащихся в спортивный кружок на основе технологий смешанного обучения. In international conference on medical science, medicine and public health (pp. 64-74).
14. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. MIRZIYOYEV Toshkent sh., 2025-yil 28-aprel, PF-73-son
16. Gulichehra DURDIYEVA, “Yangi O‘zbekiston” gazetasi.

PLIFUNKSIONAL YONDASHUV ASOSIDA MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Abduraxmanova Mukaddam Mirsalikovna
O‘zbekiston, Nizomiy nomidagi O’zMPU, mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Maqolada polifunksional yondashuv asosidamaktabgacha katta yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda maktabgacha katta yosh davrining psixologik xususiyatlari,

tanqidiy fikrlash tushunchasining mazmun-mohiyati hamda uning rivojlanish, nutq, muloqot, idrok. mexanizmlari yoritib berilgan.Polifunksional yondashuvning ta’lim jarayonidagi o‘rni ochib berilib, u orqali bolalarda bir vaqtning o‘zida bilish, nutqiy, ijtimoiy, emotsional va refleksiv kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyatlari asoslab berilgan. Tadqiqot davomida tanqidiy fikrlashni shakllantirishda muammoli vaziyatlar, savol-javob, o‘yin faoliyati, tahlil va taqqoslashga asoslangan metodlarning samaradorligi nazariy jihatdan asoslangan.

Shuningdek, ishda milliy va xorijiy pedagogik tajribalar tahlil qilinib, ularning polifunksional yondashuv bilan uyg‘un jihatlari aniqlangan. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyaviy-ta’limiy jarayonni takomillashtirish, bolalarda mustaqil, tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar*:* polifunksional yondashuv, tanqidiy fikrlash, , rivojlanish, nutq, muloqot, idrok, milliy va xorijiy pedagogik tajribalar, maktabgacha katta yosh, nazariy-metodologik asoslar, integrativ ta’lim, bilish faoliyati.

Аннотатция: В статье научно-педагогически проанализированы теоретико-методологические основы развития критического мышления у детей старшего дошкольного возраста на основе полифункционального подхода. В исследовании освещены психологические особенности старшего дошкольного возраста, сущность и содержание понятия критического мышления, а также механизмы его развития, речи, общения, восприятия. Раскрыта роль полифункционального подхода в образовательном процессе, посредством которого обоснованы возможности развития у детей одновременно познавательных, речевых, социальных, эмоциональных и рефлексивных компетенций. В ходе исследования теоретически обоснована эффективность методов, основанных на проблемных ситуatsiях, вопросах и ответах, игровой деятельности, анализе и сравнении в формировании критического мышления.

Ключевые слова: полифункциональный подход, критическое мышление, развитие, речь, общение, восприятие, natsиональный и зарубежный педагогический опыт, старший дошкольный возраст, теоретико-методологические основы, интегративное обучение, познавательная деятельность.

Annotation: This study examines the theoretical and methodological foundations of developing critical thinking in older preschool children based on a multifunctional (polyfunctional) approach. The research analyzes the psychological characteristics of older preschool age, the essence of the concept of critical thinking, and the mechanisms of its development in early childhood education.The role of the multifunctional approach in the educational process is substantiated, emphasizing its potential to simultaneously develop cognitive, speech, social, emotional, and reflective competencies in children. The study theoretically justifies the effectiveness of problem-based situations, question–answer techniques, play-based activities, and methods focused on analysis and comparison in fostering critical thinking skills.

Keywords: multifunctional approach, critical thinking, older preschool age, theoretical and methodological foundations, integrative education, cognitive activity.

Kirish

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sohasini rivojlantirishga doir farmon va qarorlarida, shuningdek, Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF-60-sonli Farmoni,2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida “yoshlar uchun ochiq va sifatli ta’limni ta’minlash, ta’limning barcha bosqichlarida yoshlarning mukammal ta’lim olishini ta’minlash, hududlarda ta’lim rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish”

ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturida maktabgacha ta’lim sifatini oshirish, bolalarning intellektual, ijodiy va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Ushbu me’yoriy-huquqiy hujjatlar maktabgacha yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-pedagogik tadqiqotlar olib borish zaruratini yanada kuchaytiradi.Shu bilan birga, mavjud ilmiy tadqiqotlarda maktabgacha katta yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi ayrim jihatlari bilan yoritilgan bo‘lsa-da, uni polifunksional yondashuv asosida tizimli va kompleks tarzda o‘rganish yetarli darajada tadqiq etilmagan. Bu esa mazkur tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

Hozirgi globallashuv va axborotlashuv sharoitida ta’lim tizimi oldida shaxsni mustaqil, faol va tanqidiy fikrlay oladigan qilib tarbiyalash vazifasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayon, ayniqsa, maktabgacha ta’lim bosqichida muhim bo‘lib, bolada fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarining dastlabki asoslari aynan shu davrda shakllanadi. Shu nuqtayi nazardan, ta’lim jarayonini integratsiyalashgan holda tashkil etishga qaratilgan plifunksional yondashuv pedagogik jihatdan muhim ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Plifunksional yondashuv (lot. pluri – ko‘p, functio – vazifa) — bu ta’lim jarayonida bitta faoliyat turi orqali bir vaqtning o‘zida bir nechta rivojlantiruvchi funksiyalarni amalga oshirishga yo‘naltirilgan pedagogik yondashuvdir. Mazkur yondashuv bolalarning bilish faoliyati bilan bir qatorda nutqiy, mantiqiy, ijtimoiy va emotsional rivojini ham ta’minlashni nazarda tutadi. Plifunksional yondashuvning pedagogik mohiyati — bu ta’lim jarayonini bir vaqtning o‘zida bir nechta vazifa va funksiyalarni bajarishga yo‘naltirishga asoslangan zamonaviy pedagogik qarashdir. Mazkur yondashuv ayniqsa maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda samarali hisoblanadi.

Asosiy pedagogik mohiyati:Kompleks rivojlanish,Ta’lim faqat bilim berish bilan cheklanmaydi, balki:intellektual,ijtimoiy,emotsional,axloqiy jismoniy rivojlanishni birgalikda ta’minlaydi.Bir faoliyat - ko‘p natija tamoyili Masalan, bitta mashg‘ulot davomida bola:fikrlashni o‘rganadi,nutqi rivojlanadi,muloqot ko‘nikmalari shakllanadi,mustaqil qaror qabul qilishga o‘rgatiladi.

Fanlararo integratsiyaPlifunksional yondashuv turli fan va faoliyat turlarini uyg‘unlashtiradi:o‘yin + ta’lim,san’at + nutq,matematika + hayotiy vaziyatlar.

Shaxsga yo‘naltirilganlik: Har bir bolaning:qiziqishi,ehtiyoji,individual qobiliyatlari inobatga olinadi.Faollik va mustaqillikni rivojlantirish.Bola ta’lim jarayonining passiv ishtirokchisi emas, balki faol subyekti bo‘ladi.

Amaliy ahamiyati:Ta’lim samaradorligi oshadi,Bolalarda barqaror bilim va ko‘nikmalar shakllanadi,Ijodiy va tanqidiy fikrlash rivojlanadi

Hayotga moslashuvchanlik kuchayadi.Plifunksional yondashuvning pedagogik mohiyati — ta’lim jarayonini ko‘p qirrali, integrativ va shaxs rivojiga yo‘naltirilgan holda tashkil etish, bunda har bir pedagogik faoliyat bir nechta rivojlantiruvchi funksiyani bajaradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Bugungi kunda ta’lim tizimida shaxsning mustaqil, tahliliy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Jamiyatning intellektual salohiyatini oshirish, raqobatbardosh va ijodkor avlodni tarbiyalash jarayonida maktabgacha ta’lim bosqichi muhim o‘rin tutadi. Aynan ushbu davrda bolaning tafakkuri, nutqi, ijtimoiy faolligi va bilish jarayonlari jadal rivojlanadi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ularning keyingi ta’lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o‘qishi, muammoli vaziyatlarni tahlil qila olishi, ongli qarorlar qabul qilishi hamda o‘z fikrini asoslab berish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat

kasb etadi. Shu bois, mazkur muammoni zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o‘rganish zarurati vujudga kelmoqda.

So‘nggi yillarda ta’lim jarayonini takomillashtirishda polifunksional yondashuv alohida e’tiborga sazovor bo‘lmoqda. Ushbu yondashuv ta’lim faoliyatining bir nechta funksiyalarini — bilish, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi va kommunikativ jihatlarni bir vaqtning o‘zida amalga oshirish imkonini beradi. Polifunksional yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni bolalarning faolligini oshirish, mustaqil fikrlashga undash hamda tanqidiy tafakkur elementlarini shakllantirishga xizmat qiladi.Pedagogik adabiyotlarda plifunksional yondashuv integrativ, faoliyatga yo‘naltirilgan va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyalari bilan uzviy bog‘liq holda talqin etiladi. Ushbu yondashuvda bola ta’lim jarayonining passiv ishtirokchisi emas, balki faol subyekti sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, maktabgacha ta’limda o‘yin, tajriba, muammoli vaziyatlar va muloqot faoliyatlari plifunksional xarakter kasb etadi. Mazkur dissertatsiya polifunksional yondashuv asosida maktabgacha katta yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini aniqlash, pedagogik shart-sharoitlarini belgilash hamda samarali metod va vositalarni ishlab chiqishga qaratilgan.

Plifunksional yondashuvning pedagogik mohiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:ta’lim mazmunining integratsiyalashuvi;

bolalar faoliyatining ko‘p funksiyali tashkil etilishi;

bilish va amaliy faoliyat uyg‘unligi;

bolada mustaqil va tanqidiy fikrlashni rag‘batlantirish.

Shu bois, plifunksional yondashuv maktabgacha ta’lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlash rivojining psixologik xususiyatlari:

Tanqidiy fikrlash tushunchasi pedagogik va psixologik tadqiqotlarda shaxsning axborotni tahlil qilish, baholash, solishtirish va asoslangan xulosa chiqarish qobiliyati sifatida izohlanadi. Maktabgacha katta yosh (5–7 yosh) davrida bolalarda tanqidiy fikrlash elementlari faol shakllana boshlaydi.

Psixolog olimlar (L.S. Vygotskiy, J. Piajye va boshqalar) ta’kidlaganidek, ushbu yosh davrida bolaning tafakkuri ko‘rgazmali-obrazli tafakkurdan mantiqiy tafakkurga o‘tish bosqichida bo‘ladi. Bu esa savol berish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash va taqqoslash ko‘nikmalarining rivojlanishiga imkon yaratadi. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlash rivojining psixologik xususiyatlari

Maktabgacha katta yosh (5–6, ba’zan 6–7 yosh) — bolaning bilish jarayonlari sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tariladigan davr bo‘lib, aynan shu davrda tanqidiy fikrlashning dastlabki psixologik asoslari shakllanadi.

1. Bilish jarayonlarining rivojlanishi

Ushbu yoshda quyidagi psixik jarayonlar tanqidiy fikrlashni ta’minlaydi:

Idrok — predmet va hodisalarni nisbatan yaxlit va ongli idrok eta boshlaydi;

Diqqat — ixtiyoriy diqqat shakllanib, bola vazifaga maqsadli e’tibor qaratadi;

Xotira — mantiqiy xotira elementlari paydo bo‘lib, sabab–oqibat aloqalarini eslab qolish kuchayadi;

Tafakkur — ko‘rgazmali–obrazli tafakkurdan asta-sekin og‘zaki–mantiqiy tafakkurga o‘tish kuzatiladi.

2. Tahlil va taqqoslash qobiliyatining shakllanishi

Katta maktabgacha yoshdagi bolalar:

predmet va vaziyatlarni taqqoslay oladi;

o‘xshash va farqli belgilarni ajratadi;
oddiy xulosa chiqarishga harakat qiladi.
Bu jarayonlar tanqidiy fikrlashning muhim psixologik mexanizmlari hisoblanadi.
3. Savol berishga bo‘lgan ehtiyojning ortishi
Mazkur davrga xos xususiyat:
“Nima uchun?”, “Qanday qilib?” kabi savollarning ko‘payishi;
ma’lumotni tayyor holda emas, mantiqiy izohlash orqali qabul qilish istagi.
Savol berish — tanqidiy fikrlashning boshlang‘ich ko‘rinishidir.
4. Nutq va fikrlashning o‘zaro bog‘liqligi
Tanqidiy fikrlash nutq orqali rivojlanadi:
bola o‘z fikrini og‘zaki asoslashga urinadi;
fikrni izchil bayon qilish malakasi shakllanadi;
baholovchi mulohazalar paydo bo‘ladi (“to‘g‘ri”, “noto‘g‘ri”, “yaxshi”, “yomon”).
5. Baholash va o‘z-o‘zini nazorat qilishning boshlanishi
Psixologik jihatdan:
bola o‘z harakatlarini oddiy darajada baholay oladi;
xatoni sezish va tuzatishga urinish kuzatiladi;
kattalar bahosiga nisbatan ichki baholash shakllana boshlaydi.
Bu esa tanqidiy fikrlashning refleksiv asosini tashkil etadi.
6. Emotsional-irodaviy omillar
Tanqidiy fikrlash rivojiga:hissiy barqarorlik,mustaqillik, qiziqish va motivatsiya katta ta’sir ko‘rsatadi.
Qulay psixologik muhitda bola fikr bildirishdan qo‘rqmaydi va erkin mulohaza yuritadi.
Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlashning psixologik xususiyatlari: bilish jarayonlarining integratsiyasi,savol berish faolligi, tahlil, taqqoslash va oddiy xulosalash, nutqiy asoslash va baholash malakalari bilan xarakterlanadi.
Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlash quyidagi psixologik xususiyatlar bilan tavsiflanadi:
qiziqishning yuqoriligi va bilishga intilish;
“Nima uchun?”, “Qanday qilib?” kabi savollarning ko‘pligi;
vaziyatni turli nuqtayi nazardan baholashga urinish;
oddiy xulosalar chiqarish qobiliyatining paydo bo‘lishi.
Biroq mazkur ko‘nikmalar o‘z-o‘zidan shakllanmaydi. Ularni rivojlantirish uchun maqsadga yo‘naltirilgan pedagogik ta’sir zarur. Aynan plifunksional yondashuv asosida tashkil etilgan faoliyatlar bolalarning psixologik xususiyatlariga mos kelib, tanqidiy fikrlashni tabiiy va samarali rivojlantirish imkonini beradi.
Maktabgacha ta’limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha milliy va xorijiy tajribalar
Jahon pedagogik tajribasida maktabgacha ta’limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Xususan, AQSh, Finlyandiya, Yaponiya va Janubiy Koreya ta’lim tizimlarida bolalarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish muammoli ta’lim, loyiha faoliyati va o‘yin texnologiyalari orqali amalga oshirilmoqda.
Xorijiy tadqiqotlarda maktabgacha yoshdagi bolalar uchun tanqidiy fikrlash quyidagi yo‘nalishlarda rivojlantiriladi: Maktabgacha ta’limda 6–7 yoshli bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha milliy va xorijiy tajribalar
1. Muammoning dolzarbligi
6–7 yosh — maktab ta’limiga tayyorgarlik bosqichi bo‘lib, bu davrda bolalarda:
mustaqil fikrlash,tahlil qilish,sabab–oqibat munosabatlarini tushunish,

baholash va xulosa chiqarish kabi tanqidiy fikrlashning asosiy elementlari shakllanadi.Shu sababli milliy va xorijiy pedagogik tajribalarda aynan ushbu yosh bosqichiga alohida e’tibor qaratiladi.

2. Milliy (O‘zbekiston) tajribalar

2.1. Davlat talablari va o‘quv dasturlari asosida

O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimida tanqidiy fikrlash:“Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi,kompetensiyaviy yondashuv asosida amalga oshirilmoqda.

Ushbu dasturlarda 6–7 yoshli bolalar uchun quyidagi vazifalar belgilangan:savol berish va fikr bildirishga o‘rgatish;muammoli vaziyatlarni tushunish;mantiqiy bog‘lanishlarni aniqlash;o‘z fikrini asoslab berish.

2.2. Milliy pedagogik amaliyotda qo‘llaniladigan metodlar.Milliy tajribada tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda:didaktik va syujetli-rolli o‘yinlar;ertak va hikoyalar asosida muhokama;muammoli savollar (“Nima uchun?”, “Agar shunday bo‘lsa-chi?”);kuzatish va suhbat metodlari keng qo‘llaniladi.Bu metodlar bolalarning :tafakkur faolligini,nutqiy izchilligini,baholovchi mulohazalarini rivojlantiradi.

2.3. Milliy tajribaning o‘ziga xos jihatlari tarbiyaviy jarayon milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtiriladi;bolalarning hayotiy tajribasi va muhitiga mos vaziyatlar tanlanadi;tanqidiy fikrlash axloqiy tarbiya bilan integratsiyalashgan holda rivojlantiriladi.

3. Xorijiy tajribalar

3.1. Reggio Emilia (Italiya) yondashuviReggio Emilia yondashuvida 6–7 yoshli bolalar:tadqiqotchi sifatida qaraladi;savol berish va faraz qilishga undaladi;

o‘z fikrini turli usullarda ifodalaydi (nutq, rasm, qurish).Bu yondashuv tanqidiy fikrlashning:tahliliy,ijodiy,refleksiv komponentlarini rivojlantiradi.

3.2. HighScope (AQSh) modeli

HighScope modelida tanqidiy fikrlash “rejalashtir – bajar – tahlil qil” sikli orqali shakllantiriladi.6–7 yoshli bolalar:faoliyatni oldindan rejalaydi;natijani muhokama qiladi;xatolarni tahlil qiladi;xulosalar chiqaradi.Bu jarayon mustaqil fikrlash va o‘z-o‘zini baholashni rivojlantiradi.

3.3. Inquiry-based va Play-based yondashuvlar

AQSh, Kanada va Yevropa mamlakatlarida keng tarqalgan:so‘rovga asoslangan ta’lim,o‘yin orqali o‘rganish usullari tanqidiy fikrlashni tabiiy shakllantiradi.

Bolalar:muammolarni o‘zlari aniqlaydi;yechimlar taklif etadi;bir nechta variantni solishtiradi.

3.4. STEM/STEAM yondashuvi 6–7 yoshli bolalarda tanqidiy fikrlash:tajriba o‘tkazish,kuzatish,natijalarni tahlil qilish orqali rivojlanadi.Bu yondashuvda tanqidiy fikrlash muammoni hal etish bilan chambarchas bog‘langan.

4. Milliy va xorijiy tajribalarni qiyosiy tahlil

Mezoni

Milliy tajriba

Xorijiy tajriba

Asosiy yo‘nalish

Tarbiyaviylik va mantiqiy fikrlash

Mustaqil izlanish va tahlil

Metodlar

Ertak, o‘yin, suhbat

Tadqiqot, loyiha, muammo

Bola roli

Yo‘naltirilgan ishtirokchi
Faol tadqiqotchi
Natija
Mantiqiy va axloqiy xulosa
Tahliliy va refleksiv fikr
Xulosa va takliflar

Milliy va xorijiy tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki:

6–7 yoshli bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish samaradorligi muammoli vaziyatlar, savol-javoblar va faol ishtirok orqali oshadi;

xorijiy tajribalar mustaqillikka, milliy tajriba esa tarbiyaviy uyg‘unlikka ko‘proq yo‘naltirilgan;

eng samarali natija plifunksional va integrativ yondashuv asosida erishiladi.

Shu bilan birga, amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ko‘pincha fragmentar tarzda amalga oshirilmoqda. Bu esa plifunksional yondashuv asosida yagona va tizimli pedagogik texnologiyani ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Mazkur xulosalar keyingi bobda plifunksional yondashuv asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasini ishlab chiqish uchun nazariy zamin bo‘lib xizmat qil.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” Farmoni: https://lex.uz/docs/5841063

2. Айрес Э.Дж. Ребенок и сенсорная интегратsiя: понимание скрытых проблем развития. – М.: Теревинф, 2009. – 272 с.

3. Бардиер Г., Ромазан И., Чередникова Т. Я хочу! – СПб., 1993.

4. Барбера М.Л. Детский аутизм и вербально-поведенческий подход. – Екатеринбург: Рама Паблишинг, 2014. – 304 с.

5. Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Аутичный ребенок: пути помощи. – М.: Теревинф, 1997.

SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINI MAKTABGACHA TA’LIM JARAYONIGA INTEGRATSIYA QILISH MUAMMOLARI VA ULARNI MALAKAVIY O‘QUV AMALIYOTI ASOSIDA HAL ETISH YO‘LLARI

Ramozonova Bahoroy Sadriddinovna
O‘zbekiston,Nizomiy nomidagi O‘zMPU “Maktabgacha ta’lim nazariyasi va metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarini maktabgacha ta’lim jarayoniga integratsiya qilishda yuzaga keladigan muammolar tahlil qilinadi hamda ularni bo‘lajak tarbiyachilarni malakaviy o‘quv amaliyoti jarayonida kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish orqali bartaraf etish metodikasi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, maktabgacha ta’lim, kasbiy kompetensiya, malakaviy amaliyot, pedagogik texnologiya, raqamli savodxonlik

Аннотация: В данной статье анализируются проблемы, возникающие при интеграции технологий искусственного интеллекта в процесс дошкольного образования, а также обосновывается методика их преодоления через развитие профессиональных компетенций будущих воспитателей в процессе их квалификационной учебной практики.

Ключевые слова: искусственный интеллект, дошкольное образование, профессиональная компетенция, квалификационная практика, педагогическая технология, цифровая грамотность

Abstract: This article analyzes the problems that arise when integrating artificial intelligence technologies into the preschool education process and provides a methodological basis for addressing them by developing the professional competencies of future educators during their practical training.

Keywords: artificial intelligence, preschool education, professional competence, practical training, pedagogical technology, digital literacy.

Kirish

Zamonaviy ta’lim tizimi raqamlashtirish jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, sun’iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi pedagogik faoliyatni yangi bosqichga olib chiqmoqda. UNESCO (2023) hisobotiga ko‘ra, sun’iy intellekt texnologiyalari individual ta’lim trayektoriyalarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Biroq, ularni maktabgacha ta’lim tizimiga joriy etishda qator muammolar mavjud.

Asosiy qism

Malakaviy o‘quv amaliyot jarayonida bo‘lajak tarbiyachilarning fanlararo aloqadorlikda kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda sun’iy intellek texnologiyalarini amaliyotga qo‘llash davomida zamonaviy didaktik ta’minotini shakllantirish asosiy muhim funksiyalardan biridir. Bu jarayonda esa har bir mashg‘ulotlarni sun’iy texnologiyalar asosida interfaol tarzda ta’minlaganligi, kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish o‘quv mashg‘ulotlarining ilmiy va didaktik jihatdan to‘g‘ri rejalashtirilganligiga bog‘liq.

Sun’iy intellekt texnologiyalarini maktabgacha ta’lim jarayoniga integratsiya qilish muammolari va ularni amaliyot jarayonida hal etish yo‘llari bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy tayyorlash jarayonida didaktik ta’minotni samarali tashkil qilish, tarbiyachining va tarbiyalanuvchilarning faoliyatini boshqarish, bilimlarni chuqur o‘zlashtirishni ta’minlashda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi.

Zeer (2020) va Zimnyaya (2019) tadqiqotlariga ko‘ra, pedagoglarning kasbiy kompetensiyasi tarkibida raqamli kompetensiya muhim o‘rin egallaydi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak tarbiyachilar sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishda yetarli tayyorgarlikka ega emas.

Luckin (2018) sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda bolalarning shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ehtimoli borligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda insoniy muloqotning kamayishi xavfi mavjud.

Shundan kelib chiqib, malakaviy amaliyotni takomillashtirish, bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy kompetentliklarini rivojlantirish va ta’lim jarayonini sifat jihatidan yaxshilash uchun sun’iy intellekt muhim bo‘lgan didaktik jarayonni takomillashtirish maqsadida malakaviy o‘quv amaliyotining ilmiy amaliy ahamiyatini ko‘rib chiqdik. O‘tkazilgan tahlillar asosida bo‘lajak tarbiyachilar amaliyot o‘tash jarayonida Integrativ metodika asosida kompetensiya rivojlantirish uchun zarur komponentlar deb quyidagilarni oldik:

- Motivatsion komponent – sun’iy intellekt texnologiyalariga ijobiy munosabatni shakllantirish
- Kognitiv komponent – sun’iy intellekt vositalari haqida bilim berish
- Amaliy komponent – real mashg‘ulotlarda sun’iy intellektdan foydalanish
- Refleksiv komponent – faoliyatni tahlil qilish

Maktabgacha ta’lim tashkilotida mashg‘ulotga tayyorgarlik ko‘rishi jarayonlarini o‘rganishda bo‘lajak tarbiyachilar mavzuning ishchi dastur va taqvimiy rejaga mosligiga e’tibor berish, mashg‘ulot ishlanmasi, turli didaktik tarqatma materiallar va ko‘rgazmali qurollarni tayyolash talab etiladi. Bu jarayonda esa sun’iy intellektni integratsiya qilishni bo‘lajak tarbiyachilar kuzatib o‘rganishlari lozim. Malakaviy o‘quv amaliyot jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalarini mashg‘ulot jarayonida integratsiya qilishda quyidagi tizimlar muhim:

- interaktiv dasturlar yordamida mashg‘ulot tashkil etish;
- sun’iy intellekt asosidagi didaktik o‘yinlar ishlab chiqish;
- bolalarning individual rivojlanishini monitoring qilish;

Malakaviy o‘quv amaliyot jarayonida bo‘lajak tarbiyachilarninig mashg‘ulot kuzatish va tahlil qilish mashg‘ulotda kuzatuvchining maqsadi, mashg‘ulot jarayonini kuzatish va tahlil qilish, mashg‘ulot jarayonida tarbiyachining mashg‘ulot o‘tish bosqichlariga amal qilish, sun’iy intellekt texnologiyalaridan mashg‘ulot samaradorligi va tarbiyachining ish faoliyatini yanada yaxshilashga oid mashg‘ulot kuzatuvchining tahlillari hamda taklif va mulohazalar ketma-ketligida olib boriladi.

Malakaviy o‘quv amaliyot jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalari quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

- Diagnostik bosqich – talabalar kompetensiyasini aniqlash
- O‘quv-bosqich – SI texnologiyalarini o‘rganish
- Amaliy bosqich – amaliyotda qo‘llash
- Tahliliy bosqich – natijalarni baholash

Xulosa

Sun’iy intellekt texnologiyalarini maktabgacha ta’limga integratsiya qilishdagi muammolarni samarali hal etish bo‘lajak tarbiyachilarni malakaviy o‘quv amaliyoti jarayonida kompleks tayyorlashni talab etadi. Taklif etilgan metodika ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

7. 2020-yil 5-oktabrdagi «Raqamli O‘zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Qarori.
8. Ramozonova, B. (2023). PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF IMPROVING THE METHODOLOGY OF DEVELOPING PROFESSIONAL COMPETENCES OF FUTURE EDUCATORS DURING THE PROCESS OF QUALIFIED EDUCATIONAL PRACTICE. Science and innovation, 2(B4), 228-230.
9. Sadriddinovna, R. B. (2025). MALAKAVIY O ‘QUV AMALIYOT JARAYONIDA BO‘LAJAK TARBIYACHILARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK TAMINOTI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 80(4), 266-269.
10. Sadriddinovna, R. B. (2025). BO‘LAJAK TARBIYACHILARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 80(5), 317-320.
11. Zikirovna, Y. Z. (2023). maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy an’analar ruhida tarbiyalash. Лучшие интеллектуальные исследования, 4(1), 181-186.
12. Рамозонова, Б. С., & Абдумуминова, Д. (2023, March). ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ. In E Global Congress (No. 3, pp. 1-5).
13. Zeer, E. F. (2020). Professional Education Psychology and Zimnyaya, I. A. (2019). Key Competencies in Education.

ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMINI BOSHQARISHDA SUN’IY INTELLEKT VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR INTEGRATSIYASI

Hamroyev Murodullo Nemat o‘g‘li
Sharq Universiteti “Ijtimoiy fanlar ” kafedrasi o‘qituvchisi

A**nnotatsiya:** Mazkur tezisda ta’lim tizimini boshqarishda sun’iy intellekt texnologiyalarini integratsiya qilishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil etiladi. Tadqiqotda ta’lim menejmentining zamonaviy yondashuvlari, boshqaruv samaradorligini oshirish omillari hamda sun’iy intellekt asosidagi raqamli tizimlarning imkoniyatlari yoritilgan. Xususan, ma’lumotlar tahlili, prognozlash, qaror qabul qilishni qo‘llab-quvvatlash va boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirishning ahamiyati asoslab beriladi. Shuningdek, maqolada sun’iy intellektni ta’lim tizimiga joriy etish jarayonidagi muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rsatilib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim menejmenti, ta’lim tizimi, sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar, boshqaruv samaradorligi, ma’lumotlar tahlili, prognozlash, avtomatlashtirish.

Аннотация: В данных тезисах рассматриваются теоретические и практические аспекты интеграции технологий искусственного интеллекта в управление системой образования. Анализируются современные подходы к образовательному менеджменту, факторы повышения эффективности управления, а также возможности цифровых систем на основе искусственного интеллекта. Особое внимание уделяется анализу данных, прогнозированию, поддержке принятия управленческих решений и автоматизации процессов. Кроме того, рассматриваются проблемы внедрения искусственного интеллекта в систему образования и предлагаются пути их решения.

Ключевые слова: образовательный менеджмент, система образования, искусственный интеллект, цифровые технологии, эффективность управления, анализ данных, прогнозирование, автоматизация.

Abstract: In this abstract the theoretical and practical aspects of integrating artificial intelligence technologies into the management of the education system. It examines modern approaches to educational management, factors influencing management efficiency, and the capabilities of AI-based digital systems. Particular attention is paid to data analysis, forecasting, decision support, and the automation of management processes. The article also discusses the challenges of implementing artificial intelligence in education and proposes practical recommendations for improving management efficiency.

Keywords: educational management, education system, artificial intelligence, digital technologies, management efficiency, data analysis, forecasting, automation.

Kirish. Zamonaviy globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari ta’lim tizimini boshqarishga yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Ta’lim tizimi bugungi kunda nafaqat bilim berish, balki inson kapitalini rivojlantirishning strategik vositasi sifatida qaralmoqda. Shu bois ta’limni samarali boshqarish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim boshqaruviga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Sun’iy intellekt katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish va prognozlash imkoniyatlari orqali boshqaruv jarayonlarini optimallashtirishga xizmat qiladi. UNESCO tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ta’limda sun’iy intellektdan foydalanish boshqaruv samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida e’tirof etilgan.

Shu nuqtayi nazardan, mazkur maqolada ta’lim tizimini boshqarishda sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi.

Asosiy qism. 1. Ta’lim tizimini boshqarishning nazariy asoslari

Ta’lim tizimini boshqarish murakkab ijtimoiy-pedagogik jarayon bo‘lib, u strategik rejalashtirish, tashkil etish, monitoring va baholash kabi funksiyalarni o‘z ichiga oladi. Zamonaviy boshqaruv tizimi tizimlilik, uzluksizlik va natijadorlik tamoyillariga asoslanadi.

M.R. Quronov o‘z tadqiqotlarida ta’lim va tarbiya jarayonini boshqarishda milliy qadriyatlar, ijtimoiy muhit va innovatsion yondashuvlarning uyg‘unligini ta’minlash zarurligini ta’kidlaydi. Bu esa ta’lim boshqaruvida kompleks yondashuvni talab qiladi.

Shuningdek, OECD hisobotlarida boshqaruv samaradorligini oshirish uchun ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish muhimligi qayd etilgan. Bu esa raqamli texnologiyalarni boshqaruv tizimiga joriy etish zaruratini yuzaga keltiradi.

2.Sun’iy intellektning ta’lim boshqaruvidagi roli. Sun’iy intellekt (AI) texnologiyalari zamonaviy ta’lim tizimini boshqarishda strategik ahamiyat kasb etayotgan innovatsion vositalardan biri hisoblanadi. Raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim boshqaruvi an’anaviy byurokratik modeldan ma’lumotlarga asoslangan, moslashuvchan va prognozlashga yo‘naltirilgan tizimga o‘tmoqda. Aynan shu jarayonda sun’iy intellekt texnologiyalari boshqaruv samaradorligini oshirish, qaror qabul qilishni optimallashtirish va ta’lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Ma’lumotlar tahlili (Big Data analytics). Sun’iy intellektning eng muhim funksiyalaridan biri — bu katta hajmdagi ma’lumotlarni (Big Data) qayta ishlash va tahlil qilishdir. Ta’lim tizimida o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari, davomat, pedagogik faoliyat natijalari va boshqaruv jarayonlariga oid katta hajmdagi ma’lumotlar shakllanadi. AI algoritmlari ushbu ma’lumotlarni tizimli ravishda tahlil qilib, yashirin tendensiyalar va muammolarni aniqlash imkonini beradi.

World Bank tadqiqotlariga ko‘ra, ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv modeli ta’lim tizimining samaradorligini oshirishda eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Bu yondashuv rahbarlarga subyektiv qarorlar o‘rniga dalillarga asoslangan strategiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Prognozlash va strategik rejalashtirish. Sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida ta’lim tizimining rivojlanish istiqbollarini oldindan prognozlash mumkin. Masalan, o‘quvchilarning akademik natijalari, maktab samaradorligi yoki ta’lim sifatiga ta’sir etuvchi omillarni bashorat qilish orqali muammolarni erta aniqlash va oldini olish imkoniyati yaratiladi.

Prognozlash mexanizmlari, ayniqsa, resurslarni rejalashtirish, pedagog kadrlarga ehtiyojni aniqlash va ta’lim siyosatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa boshqaruvni reaktiv (muammoga javob beruvchi) emas, balki proaktiv (oldindan rejalashtirilgan) shaklga o‘tkazadi.

Qaror qabul qilishni qo‘llab-quvvatlash tizimlari. Sun’iy intellekt asosidagi Decision Support Systems (DSS) rahbarlarga murakkab boshqaruv vazifalarini hal etishda yordam beradi. Bunday tizimlar turli variantlarni tahlil qilib, eng optimal yechimni tavsiya etadi.

Masalan, ta’lim muassasasida o‘quv yuklamasini taqsimlash, pedagoglarning ish samaradorligini baholash yoki o‘quv dasturlarini takomillashtirish kabi masalalarda AI tizimlari aniq va tezkor qarorlar qabul qilishga ko‘maklashadi. Bu esa inson omiliga bog‘liq xatolarni kamaytiradi va boshqaruv sifatini oshiradi.

Avtomatlashtirish va raqamli boshqaruv. Sun’iy intellekt ta’lim tizimidagi ko‘plab jarayonlarni avtomatlashtirish imkonini beradi. Jumladan:

- elektron hujjat aylanishi;
- o‘quv jarayonini monitoring qilish;
- baholash tizimlarini yuritish;
- statistik hisobotlarni shakllantirish.

Avtomatlashtirish orqali rahbarlar vaqtini tejaydi va asosiy e’tiborni strategik masalalarga qaratish imkoniga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, real vaqt rejimida monitoring olib borish ta’lim sifatini doimiy nazorat qilish imkonini beradi.

Sun’iy intellekt texnologiyalari nafaqat umumiy tizim darajasida, balki individual darajada ham boshqaruvni takomillashtiradi. Masalan, o‘quvchilarning individual o‘zlashtirish darajasiga qarab ta’lim jarayonini moslashtirish, pedagoglarga individual metodik tavsiyalar berish mumkin.

Bu esa ta’lim tizimini yanada moslashuvchan va samarali qiladi hamda har bir ishtirokchining ehtiyojlarini hisobga olish imkonini yaratadi.

Milliy pedagogik yondashuv va AI integratsiyasi. N.M. Kayumova ta’kidlashicha, zamonaviy pedagogik boshqaruvda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Ushbu fikr sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim tizimidagi ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Biroq AI texnologiyalarini joriy etishda milliy pedagogik tajriba, qadriyatlar va ta’lim an’analarini hisobga olish muhimdir. Chunki ta’lim tizimi faqat texnologik emas, balki ijtimoiy-madaniy tizim ham hisoblanadi. Shu bois sun’iy intellektni joriy etish jarayoni milliy kontekst bilan uyg‘un holda amalga oshirilishi zarur.

Xulosa. Ta’lim tizimini boshqarishda sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish zamonaviy ta’lim menejmentining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. U boshqaruv samaradorligini oshirish, ta’lim sifatini yaxshilash va resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi. Shu bilan birga, milliy pedagogik tajriba va zamonaviy texnologiyalarni uyg‘unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Kelajakda ta’lim tizimini boshqarishda inson va sun’iy intellektning integratsiyalashgan modeli eng samarali yondashuv sifatida shakllanishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’limni rivojlantirishga oid farmon va qarorlari. — Toshkent, 2020–2023.
2. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. — Paris, 2021.
3. OECD. Digital Education Outlook 2021. — Paris, 2021.
4. World Bank. Realizing the Future of Learning. — Washington, DC, 2021.
5. UNICEF. Policy Guidance on AI for Children. — New York, 2021.
6. M.R. Quronov. Oila pedagogikasi va tarbiya nazariyasi. — Toshkent: Ma’naviyat, 2020.
7. N.M. Kayumova. Maktabgacha pedagogika. — Toshkent, 2020.
8. Sh.A. Abdullayeva. Pedagogik texnologiyalar va mahorat. — Toshkent, 2021.

AKADEMIK LITSEYLARDA O‘QUVCHILARNING AXBOROTNI XAVFSIZ QIDIRISH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA AXBOROTLARDAN FOYDALANISH TAVSIFI

Dustboboyev Aziz Azamatovich
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: mazkur maqolada akademik litsey o‘quvchilarining axborotni xavfsiz qidirishning dolzarb muammolari, axborot resurslaridagi asosiy tahdidlari va ularni oldini olish usullari tahlil qilinadi. Axborotdan to‘g‘ri foydalanish va uni saqlashdagi kiberhujumlar, ichki xatarlar, ma’lumotlarning yo‘qolishi va uning xavfsizligini ta’minlash usullari yoritilib, dasturiy ta’minotni yangilashga oid soha olimlarining ilmiy qarashlari keltirilib, tahlil qilingan hamda ularga subyektiv munosabat bildirilgan.

Аннотация: в данной статье анализируются текущие проблемы учащихся академических лицеев в безопасном поиске информации, основные угрозы информационным ресурсам и методы их предотвращения. Осветлены кибератаки, внутренние угрозы, потеря данных и методы обеспечения их безопасности при надлежащем использовании и хранении информации, представлены и проанализированы научные взгляды ученых в данной области на обновления программного обеспечения, а также выражено субъективное отношение к ним.

Annotation: this article analyzes current challenges faced by students at academic lyceums in safely searching for information, the main threats to information resources, and methods for

preventing them. Cyberattacks, internal threats, data loss, and methods for ensuring their security through proper use and storage are discussed. Researchers' views on software updates are presented and analyzed, along with subjective attitudes toward them.

Kalit so‘zlar: axborot, axborot resurlari, akademik litsey o‘quvchilari, axborot xavfsizligi, axborot qidirish usullari, axborot shakllari, ilmiy-nazariy asoslanish, axborotdan foydalanish, subyektiv munosabat, autentifikatsiya, shifrlash, zamonaviy tahdidlar.

Ключевые слова: информация, информационные ресурсы, студенты академического лицея, информационная безопасность, методы поиска информации, формы информации, научное и теоретическое обоснование, использование информации, субъективное отношение, аутентификация, шифрование, современные угрозы.

Key words: information, information resources, students of the academic lyceum, information security, information search methods, information forms, scientific and theoretical justification, use of information, subjective attitude, authentication, encryption, modern threats.

Akademik litsey o‘quvchilarining axborotni xavfsiz qidirish kompetentligini rivojlantirish bo‘yicha chuqur va keng qamrovli tushunchaga ega bo‘lish va zamonaviy tahdidlardan himoyalanish strategiyalarini o‘rganish bugungi raqamli dunyoda muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari inson ongi va imkoniyatlariga ta’sir ko‘rsatdi, uning turmush tarzi va qadriyatlarini o‘zgartirdi, bu esa insoniyatning axborot muhitini sifat jihatdan yangicha yondashishni taqozo qiladi.

“Axborot xavfsizligining dolzarblashib borishi, axborotning strategik resursga aylanib borishi bilan izohlash mumkin. Zamonaviy davlat infratuzilmasini telekommunikatsiya va axborot tarmoqlari hamda turli xildagi axborot tizimlari tashkil etib, axborot texnologiyalari va texnik vositalar jamiyatning turli jabhalarida keng qo‘llanilmoqda (iqtisod, fan, ta’lim, harbiy ish, turli texnologiyalarni boshqarish va x.k.)”[49]. Bugungi kundagi ta’lim tizimining dolzarb masalaga aylangan muammolaridan biri bu axborotni strategik resursga aylanib borishida uning xavfsizligini ta’minlashdan iborat. Buning uchun axborot manbaini va axborot tizimidan to‘g‘ri foydalanish maqsadga muvofiq.

S.X. Normurodova va S.H. Asadovalarning yondashishicha, “O‘quvchilarni axborot xavfsizligi bo‘yicha o‘qitish: Axborot xavfsizligi bo‘yicha alohida mavzularni o‘rgatish, o‘quvchilarga internetdagi xavflardan ehtiyotkorlik bilan foydalanishni, shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilishni va raqamli axborotlarni xavfsiz tarzda boshqarishni o‘rgatish muhim ahamiyatga ega”[50]. Tadqiqotimiz doirasida akademik litsey o‘quvchilarining axborotni xavfsiz qidirsih bo‘yicha internet tarmoqlari va undagi veb sahifalardan o‘ziga kerakli ma’lumotlarni ma’lum bir maqsadida o‘rinli foydalanishi uchun axborot xavfsizligi qoidalariga amal qilishiga oid ko‘nikmalar hosil qilindi.

“Internetning keng tarqalishi va uning ta’lim tizimida integratsiyasi zamonaviy o‘quv jarayonining ajralmas qismiga aylangan. Bugungi kunda internet orqali axborot olish, ta’lim resurslariga kirish va onlayn o‘rganish imkoniyatlari kengaygan bo‘lsa-da, bu bilan birga internetda yuzaga keladigan xavf-xatarlar ham oshmoqda. O‘quvchilar uchun internet xavfsizligini ta’minlash va xavfsiz axborot olish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ta’lim muassasalarida o‘quvchilarga nafaqat axborotni to‘g‘ri olish, balki uning ishonchliligi va xavfsizligini aniqlash ko‘nikmalarini ham o‘rgatish zarur”[51].

G.H. To‘rayeva va D.H. Fayziyevalarning fikricha, “Axborot ta’minoti – axborot tizimlari ichki mashina axborot bazasini yaratishni tasniflash va kodlashtirish tizimlari hujjatlashtirishning unifikastiyalashgan tizimlari, hujjat aylanmasi va hujjatlar shakli uslublarini ratsional holga

[49] Xolmo‘minov B. Y., Xasanov F. Z. Axborot xavfsizligining asosiy tushunchalari va tasnifi, axborot himoyasi va uning turkumlari. // XXI asrda innovatsion texnologiyalar, fan va ta'lim taraqqiyotidagi dolzarb muammolar. -6b

[50] Normurodova S.X., Asadova S.H. Axborot bo‘limini o‘qitish metodikasi. // Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: muammolar va yechimlar. Innovative academy. 2025.-78b

[51] Livingstone S., Haddon L., Görzig A., & Ólafsson K. (2011). EU Kids Online: Final Report. LSE, EU Kids Online.

keltirishni o‘z ichiga olgan axborotni joylashtirish va tashkil qilish bo‘yicha uslublar va vositalar yig‘indisidir.

Dasturiy ta’minot – hisoblash texnikasi vositasida ma’lumotlarni qayta ishlash tizimini yaratish va foydalanish dasturiy vositalari yig‘indisidir.

Texnik ta’minot ma’lumotlarini qayta ishlash tizimini funksiyalashtirish uchun qo‘llanuvchi texnik vositalar kompleksidir, u ma’lumotlarni qayta ishlovchi namunaviy operatsiyalarni amalga oshiruvchi qurilmalarni o‘z ichiga oladi”[52]. Axborot ta’minoti, dasturiy ta’minot va texnik ta’minot bo‘yicha bilimlarning amaliyotda mukammalshuvi ularning informativ kompetentligini rivojlantiradi.

“Axborot xavfsizligi deb, ma’lumotlarni yo‘qotish va o‘zgartirishga yo‘naltirilgan tabiiy yoki sun‘iy xossali tasodifiy va qasddan ta’sirlardan har qanday tashuvchilarda axborotning himoyalanganligiga aytiladi. Ilgarigi xavf faqatgina konfidentsial (maxfiy) xabarlar va hujjatlarni o‘g‘irlash yoki nusxa olishdan iborat bo‘lsa, hozirgi paytdagi xavf esa kompyuter ma’lumotlari to‘plami, elektron ma’lumotlar, elektron massivlardan ularning egasidan ruxsat so‘ramasdan foydalanishdir. Bulardan tashqari, bu harakatlardan moddiy foyda olishga intilish ham rivojlandi. Axborotning himoyasi deb, boshqarish va ishlab chiqarish faoliyatining axborot xavfsizligini ta’minlovchi va tashkilot axborot zaxiralarining yaxlitliligi, ishonchliligi, foydalanish osonligi va maxfiyligini ta’minlovchi qat’iy reglamentlangan dinamik texnologik jarayonga aytiladi”[53].

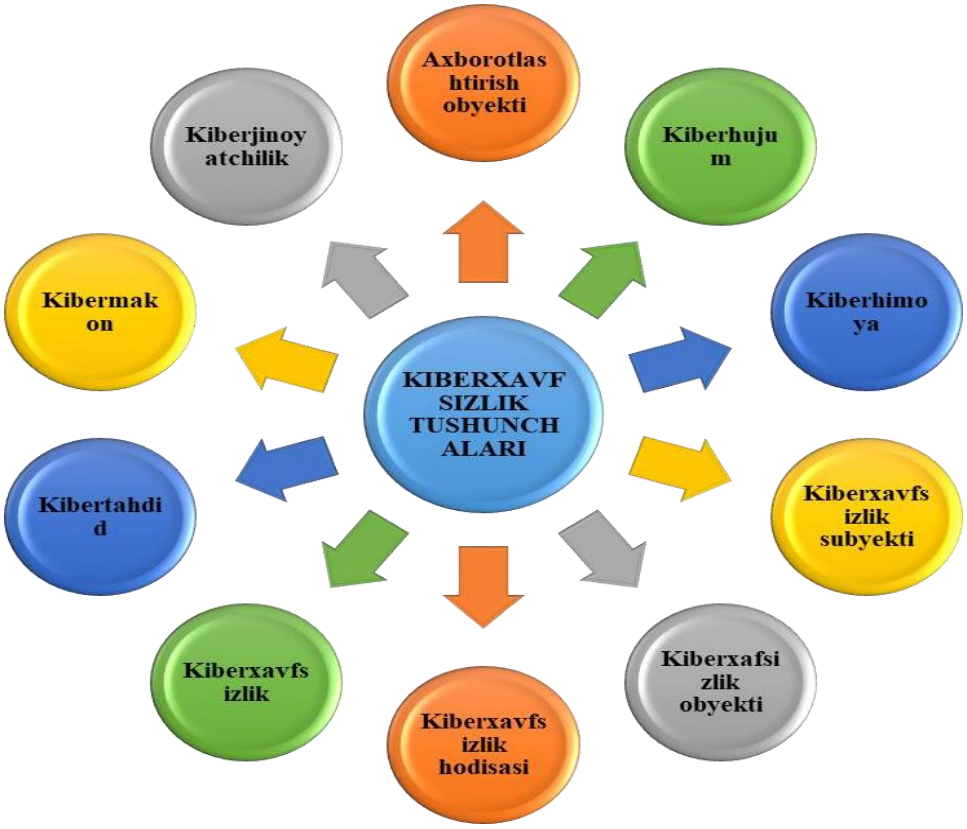

“Zamonaviy vositalar va tizimli usullarning integratsiyasi tahdidlarni tahlil qilish, zaifliklarni aniqlash va yumshatish strategiyasini shakllantirish uchun mustahkam asosni ta’minlaydi. Ham sifatli, ham miqdoriy yondashuvlarni qabul qilish orqali ushbu tadqiqot kiber xavfsizlikning murakkabliklari bo‘yicha yaxlit istiqbolni taqdim etadi. Tez rivojlanayotgan

[52] To‘rayeva G.H., Fayziyeva D.H. // [Matn]: o‘quv qo‘llanma - Buxoro : “BUXORO DETERMINANTI” MCHJning Kamolot nashriyoti, 2023. -12b

[53] To‘rayeva G.H., Fayziyeva D.H. / [Matn]: o‘quv qo‘llanma - Buxoro : “BUXORO DETERMINANTI” MCHJning Kamolot nashriyoti, 2023. -23b

kiberxavfsizlik sohasida tegishli ma’lumotlarni olish va tahlil qilish qobiliyati raqamli tahdidlarni tushunish va yumshatish uchun muhimdir”[54].

Tadqiqotimiz davomida shunga amin bo‘ldikki, o‘quvchilarda axborotni xavfsiz qidirish jarayonida internet xavfsizligi va axborot olish ko‘nikmalarini mustahkamlash uchun axborotni xavfsiz qidirishni o‘rgatishda yangicha yondoshuvlar va innovatsion metodlarni qo‘llash zarur. Bu, nafaqat o‘quvchilarning axborotni xavfsiz qidirish kompetentligini rivojlantirishini ta’minlaydi, balki ularning axborotlarni qidirish jarayonida ma’lumotning ishonchliligi va xavfsizligini ta’minlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Xolmo‘minov B.Y., Xasanov F.Z. Axborot xavfsizligining asosiy tushunchalari va tasnifi, axborot himoyasi va uning turkumlari. // XXI asrda innovatsion texnologiyalar, fan va ta'lim taraqqiyotidagi dolzarb muammolar.-6b

2. Normurodova S.X., Asadova S.H. Axborot bo‘limini o‘qitish metodikasi. // Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: muammolar va yechimlar. Innovative academy. 2025.-78b

3. Livingstone S., Haddon L., Görzig A., & Ólafsson K. (2011). EU Kids Online: Final Report. LSE, EU Kids Online.

4. To‘rayeva G.H., Fayziyeva D.H. // [Matn]: o‘quv qo‘llanma - Buxoro: “BUXORO DETERMINANTI” MCHJning Kamolot nashriyoti, 2023. -12b

5. Shukrullayev F.F., Mamarajabov H.E., Inomjonov S.N. Kiberxavfsizlik muammolari. // "Ilm fan taraqqiyoti: muammo, yechim va istiqbollari II an’anaviy" xalqaro konferensiya. Toshkent, 17–18 dekabr 2024. -1009b

SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING TA'LIM-TARBIYA JARAYONIGA INTEGRATSIYASI BILAN BOG‘LIQ MUOMMOLAR MASALALARI

To`qboyeva Dilshoda Zayniyevna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
”Psixologiya” kafedrasi katta o`qituvchisi
Kucharboyeva Durdona
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Tarix fakulteti, Milliy g‘oya, ma`naviyat asoslari va huquq sohalari yo`nalishi 2-kurs talabasi

Abstract. This in the article artificial artificial intelligence (AI) technologies education to the process integration with related main problems analysis will be done Then teachers qualification enough not being, pedagogical of conformity lack of technological restrictions and moral issues such as main problems showing passed. Research this shows that artificial intellect education efficiency increase possible although, from it wrong use superficial to study and of people mutual the impact to reduce take arrival possible. Effective done increase for technology and pedagogy harmonized without balanced approach demand is being done.

Key words artificial intellect, education, pedagogy problems, teacher competence, technology integration

Абстрактный. Этот в статье искусственный технологии искусственного интеллекта (ИИ) образование к процессу интеграция с связанный основной проблемы анализ будет

[54] Shukrullayev F.F., Mamarajabov H.E., Inomjonov S.N. Kiberxavfsizlik muammolari. // "Ilm fan taraqqiyoti: muammo, yechim va istiqbollari II an’anaviy" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Toshkent, 17–18 dekabr 2024. -1009b

сделано. Затем учителя квалификация достаточно не являясь, педагогический соответствия отсутствие технологий ограничения и моральный проблемы такой как основной проблемы показ Пройдено. Исследование. этот показывает, что искусственный интеллект образование эффективность увеличивать возможный хотя, из него неправильный использовать поверхностный изучать и людй взаимный воздействие уменьшить брать прибытие возможно. Эффективно. сделанный увеличивать для технологии и педагогика гармонизированный без сбалансированный подход требовать Это делается.

Ключ слова искусственный интеллект, образование, педагогика проблемы , учитель компетентность , технология интеграция

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini ta’lim jarayoniga integratsiyalash bilan bog‘liq asosiy muammolar tahlil qilinadi. Unda o‘qituvchilarning malakasi yetarli emasligi, pedagogik muvofiqlikning yo‘qligi, texnologik cheklovlar va axloqiy masalalar kabi asosiy muammolar ko‘rsatib o‘tilgan. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt ta’lim samaradorligini oshirishi mumkin bo‘lsa-da, undan noto‘g‘ri foydalanish yuzaki o‘rganishga va insonlarning o‘zaro ta’sirini kamaytirishga olib kelishi mumkin. Samarali amalga oshirish uchun texnologiya va pedagogikani uyg‘unlashtirgan holda muvozanatli yondashuv talab etiladi.

Kalit so’zlar sun’iy intellekt, ta’lim, pedagogik muammolar, o‘qituvchi kompetentligi, texnologiya integratsiyasi

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi inson faoliyatining turli sohalarini, shu jumladan ta’limni sezilarli darajada o‘zgartirdi. Intellektual o‘qitish tizimlari, avtomatlashtirilgan baholash platformalari, moslashuvchan ta’lim muhitlari va chatbotlar kabi sun’iy intellektga asoslangan vositalar o‘qitish va o‘rganish jarayonlariga tobora ko‘proq joriy etilmoqda. Ushbu texnologiyalar ta’lim samaradorligini oshirish, o‘quv tajribasini individuallashtirish va o‘qituvchilar hamda o‘quvchilarning yaxshiroq o‘quv natijalariga erishishini qo‘llab-quvvatlash imkoniyatiga ega. Natijada, dunyoning ko‘plab ta’lim muassasalari o‘qitish amaliyotini modernizatsiya qilish va raqamli davr talablariga javob berish uchun sun’iy intellektga asoslangan yechimlarni faol qo‘llamoqda.

Biroq, o‘zining istiqbolli afzalliklariga qaramay, sun’iy intellektni ta’lim jarayoniga integratsiyalash bir qator murakkab qiyinchiliklar va muammolar bilan birga keladi. Asosiy muammolardan biri, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda yetarli raqamli infratuzilma va texnik resurslarning yo‘qligidir. Ko‘pgina ta’lim muassasalari mablag‘larning yetarli emasligi, yuqori sifatli internetdan foydalanish imkoniyatining cheklanganligi va zamonaviy asbob-uskunalarning yetishmasligi tufayli sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Bundan tashqari, sun’iy intellektni muvaffaqiyatli qo‘llash o‘qituvchilardan ilg‘or raqamli kompetensiyalarga ega bo‘lishni talab qiladi, ammo ko‘plab o‘qituvchilar o‘z kasbiy amaliyotida ushbu texnologiyalardan samarali foydalanish uchun yetarlicha tayyorlanmagan.

Yana bir muhim masala **axloqiy mulohazalar** va **ma’lumotlar maxfiyligi** bilan bog‘liq. Sun’iy intellekt tizimlari ko‘pincha samarali ishlash uchun katta hajmdagi talaba ma’lumotlariga tayanadi, bu esa ma’lumotlar xavfsizligi, maxfiylik va shaxsiy ma’lumotlardan noto‘g‘ri foydalanish xavfini keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, sun’iy intellekt vositalariga haddan tashqari tayanish sinfda insonlarning o‘zaro ta’sirini kamaytirishi xavfi mavjud bo‘lib, bu tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun muhimdir. Texnologik innovatsiya va pedagogik qadriyatlar o‘rtasidagi muvozanat masalasi tadqiqotchilar va amaliyotchilar o‘rtasida muhim munozara mavzusi bo‘lib qolmoqda.

Bundan tashqari, sun’iy intellekt texnologiyalarining integratsiyasi **ta’limda tengsizlik**ka olib kelishi mumkin. Texnologik jihatdan ilg‘or muhitlardagi talabalar sun’iy intellekt yordamida ta’lim olishdan ko‘proq foyda olishlari mumkin, kam resursli muhitdagilar esa e’tibordan chetda qolishlari mumkin, bu esa ta’lim tafovutini kengaytiradi. Shuningdek, sun’iy intellekt algoritmlarining ishonchliligi va shaffofligi, shuningdek, ularda mavjud bo‘lishi mumkin bo‘lgan noto‘g‘ri qarashlar ta’lim natijalarining adolatliligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi haqida xavotirlar mavjud.

Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini ta’lim jarayoniga joriy etish zamonaviy pedagogikada eng ko‘p muhokama qilinadigan mavzulardan biriga aylandi. O‘zining potensial afzalliklariga qaramay, sun’iy intellektni joriy etish ta’lim sifati va samaradorligiga ta’sir qiluvchi bir qator nazariy va amaliy muammolar bilan bog‘liq.

Asosiy muammolardan biri **sun’iy intellekt texnologiyalari va pedagogik tamoyillar o‘rtasida muvofiqlikning yo‘qligi**dir. Adaptiv o‘quv platformalari va avtomatlashtirilgan baholash vositalari kabi ko‘plab sun’iy intellektga asoslangan tizimlar samaradorlikni optimallashtirish va tezkor fikr-mulohazalarni taqdim etish uchun mo‘ljallangan. Biroq ular ko‘pincha chuqur o‘rganish jarayonlariga emas, balki o‘lchanadigan natijalarga e’tibor qaratadilar. Holmes, Bialik va Fadel (2019) ta’kidlashicha, bunday tizimlar samaradorlikni oshirishi mumkin, ammo tanqidiy fikrlash va yuqori darajadagi kognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam bermaydi[55]. Masalan, grammatikani tuzatishning avtomatlashtirilgan vositalari o‘quvchilarga xatolarni aniqlashga yordam beradi, ammo ular asosiy qoidalarni to‘liq tushuntirmasligi mumkin, bu esa tilni yuzaki tushunishga olib keladi.

Yana bir muhim muammo - **o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasi yetarli emas**. Sun’iy intellektning samarali integratsiyasi nafaqat texnik bilimlarni, balki ushbu vositalarni o‘qitish strategiyalariga kiritish qobiliyatini ham talab qiladi. Redecker (2017) o‘qituvchilar raqamli vositalardan mazmunli foydalanish uchun ham texnologik, ham pedagogik ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari kerakligini ta’kidlaydi[56]. Amalda ko‘plab o‘qituvchilar sun’iy intellekt texnologiyalaridan cheklangan tarzda foydalanadilar, ko‘pincha ularni interaktiv ta’limdan ko‘ra sinov yoki ma’muriy funksiyalar bilan cheklaydilar. Bu sun’iy intellektning o‘quv jarayoniga umumiy ta’sirini kamaytiradi.

Texnologik va infratuzilmaviy cheklovlar ham muhim rol o‘ynaydi. Ko‘pgina ta’lim sharoitlarida, ayniqsa rivojlanayotgan hududlarda, ishonchli internet va zamonaviy qurilmalardan foydalanish imkoniyati hali ham cheklangan. Selwyn (2016) ta’lim texnologiyalarining muvaffaqiyati ularni amalga oshirish sharoitlariga bog‘liqligini ta’kidlaydi[57]. Tegishli infratuzilmasiz, hatto eng ilg‘or sun’iy intellekt vositalari ham samarali ishlay olmaydi. Natijada ularning integratsiyasi turli institutlarda bir tekis va izchil bo‘lmay qoladi.

Axloqiy muammolar va **ma’lumotlar maxfiyligi** masalalari yana bir muhim muammodir. Sun’iy intellekt tizimlari katta hajmdagi ma’lumotlarga, jumladan, talabalarning shaxsiy va akademik ma’lumotlariga tayanadi. Zawacki-Richter et al. (2019) ta’kidlashicha, bu ma’lumotlar xavfsizligi, shaffofligi va algoritmik tarafkashlik haqida savollar tug‘diradi[58]. Masalan, avtomatlashtirilgan baholash tizimlari, agar ularni o‘qitish uchun ishlatiladigan ma’lumotlar xilma-xil yoki reprezentativ bo‘lmasa, noxolis natijalar berishi mumkin. Bu esa ta’limdagi adolat va xolislikka salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Bundan tashqari, sun’iy intellekt texnologiyalarining integratsiyasi **ta’limdagi tengsizlik**ning kuchayishiga hissa qo‘shishi mumkin. IHTT (2021) ta’kidlashicha, raqamli texnologiyalarga kirish imkoniyati teng taqsimlanmagan, bu esa talabalar o‘rtasida tafovutlarni keltirib chiqarishi mumkin[59]. Sun’iy intellekt vositalaridan yaxshiroq foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lgan o‘quvchilar ko‘proq shaxsiylashtirilgan ta’lim imkoniyatlaridan foydalanadilar,

[55] Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning. Center for Curriculum Redesign

[56] Redecker, C. (2017). European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu. Publications Office of the European Union.

[57] Selwyn, N. (2016). Education and technology: Key issues and debates (2nd ed.). Bloomsbury

[58] Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education. International Journal of Educational Technology in Higher Education, 16(1), 39.

[59] OECD. (2021). Artificial intelligence in education: Challenges and opportunities for sustainable development. OECD Publishing.

boshqalari esa e’tibordan chetda qolishlari mumkin. Ushbu raqamli tafovut ta’limda sun’iy intellektdan adolatli foydalanishda asosiy to‘siqlardan biri bo‘lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim jarayoniga sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish ta’lim natijalarini yaxshilash uchun katta imkoniyatlar yaratadi, ammo bir qator jiddiy muammolarni ham keltirib chiqaradi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, pedagogik muvofiqlikning yetarli emasligi, o‘qituvchilarning tayyor emasligi, texnologik cheklovlar, axloqiy muammolar va ta’limdagi tengsizlik kabi muammolar real sinf sharoitlarida sun’iy intellekt samaradorligini pasaytirishi mumkin. Amaliy misollar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt vositalari samaradorlikni oshirishi va tezkor fikr-mulohazalarni taqdim etishi mumkin bo‘lsa-da, ular to‘g‘ri foydalanilmasa, yuzaki o‘rganishga va insonlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni kamaytirishga olib kelishi mumkin. Shu sababli, sun’iy intellekt texnologiyalari o‘qituvchilarning o‘rnini bosadigan emas, balki qo‘llab-quvvatlaydigan muvozanatli yondashuvni qabul qilish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning. Center for Curriculum Redesign.

2. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). Intelligence unleashed: An argument for AI in education. Pearson.

3. OECD. (2021). Artificial intelligence in education: Challenges and opportunities for sustainable development. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/eedfee77-en

4. Redecker, C. (2017). European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu. Publications Office of the European Union. https://doi.org/10.2760/159770

5. Selwyn, N. (2016). Education and technology: Key issues and debates (2nd ed.). Bloomsbury.

6. Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education. International Journal of Educational Technology in Higher Education, 16(1), 39. https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0.

SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINI TA’LIM TIZIMIGA INTEGRATSIYA QILISH: TALABALARNING O‘QUV FAOLIYATI VA INNOVATSION RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Ubaydullayeva Munisxon Otabek qizi
O‘zbekiston, Navbahor tuman 1-son texnikumi Maxsus fanlar kafedrasi
Maktabgacha ta’lim maxsus fan o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim-tarbiya jarayoniga integratsiyasi bilan bog‘liq dolzarb muammolar tahlil qilinadi. Xususan, ushbu texnologiyalarning o‘quv jarayoniga ta’siri, imkoniyatlari bilan bir qatorda, mavjud cheklovlar, axloqiy muammolar hamda metodologik kamchiliklar ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda mahalliy olimlarning ilmiy qarashlari asosida sun’iy intellektdan foydalanishning samarali yo‘nalishlari va muammoli jihatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, ta’lim, integratsiya, muammolar, innovatsiya

Abstract: This article analyzes current issues related to the integration of artificial intelligence technologies into the educational process. In particular, the impact and opportunities of these technologies on the educational process are examined, as well as existing limitations, ethical issues, and methodological shortcomings. The study reveals effective directions and problematic aspects of using artificial intelligence based on the scientific views of local scientists.

Keywords: artificial intelligence, education, integration, problems, innovation

Аннотация: В данной статье анализируются актуальные вопросы, связанные с интеграцией технологий искусственного интеллекта в образовательный процесс. В частности, рассматриваются влияние и возможности этих технологий на образовательный процесс, а также существующие ограничения, этические вопросы и методологические недостатки. Исследование выявляет эффективные направления и проблемные аспекты использования искусственного интеллекта на основе научных взглядов местных ученых.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образование, интеграция, проблемы, инновации.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim tizimi transformatsiyasiga ta’sir qilmoqda. Bugungi kunda jahon miqyosida ta’lim muassasalari o‘quv jarayoniga raqamli texnologiyalar hamda aqlli tizimlarni faol joriy etish orqali ta’lim sifatini oshirishga intilmoqda. Bunday yondashuv bir tomondan o‘qitish samaradorligini kuchaytirsa, ikkinchi tomondan talabalar uchun interaktiv muhit yaratib, individual yondashuv imkoniyatlarini kengaytiradi.

O‘zbekistonda ham ushbu yo‘nalishda izchil islohotlar olib borilmoqda. Xususan, Prezident farmonlari va hukumat qarorlari asosida raqamli iqtisodiyot hamda sun’iy intellektni rivojlantirishga qaratilgan tizimli choralar amalga oshirilmoqda. 2020-yilda “Sun’iy intellektni rivojlantirish konsepsiyasi”ning qabul qilinishi ushbu sohada ilmiy va amaliy faoliyatni jadallashtirish uchun muhim asos bo‘ldi. Shu nuqtai nazardan, sun’iy intellekt texnologiyalarini oliy ta’lim tizimiga integratsiya qilish bugungi kunning muhim va dolzarb vazifalaridan biri sifatida qaralmoqda.

Bundan tashqari, mahalliy olimlar tomonidan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va sun’iy intellekt yordamida ta'limni rivojlantirishga doir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Masalan, N. Sodiqova va Z. Muxtorova 2022–2025-yillarda chop etgan maqolalarida ta'limda iSpring kabi interaktiv dasturlarni qo‘llash metodikasini ishlab chiqdilar hamda sun’iy intellektdan foydalangan holda talabalar kompetensiyasini oshirish usullarini taklif etdilar [5]. Shu bilan birga, Kendjayeva D.X. zamonaviy oliy ta’lim jarayonida raqamli va sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish tajribalarini umumlashtirib, ularning samarali joriy etilishiga doir tavsiyalar bergan [4].

Xususan, Akbarova sun’iy intellekt texnologiyalari ta’limni individuallashtirish va boshqaruvni optimallashtirish imkonini berishini ta’kidlaydi [2]. Shu bilan birga, Ashurov o‘z tadqiqotida “Sun’iy intellekt texnologiyalari oliy ta’lim tizimini tubdan o‘zgartirish salohiyatiga ega. Biroq ushbu jarayonni samarali amalga oshirish uchun axloqiy muammolar, moliyaviy cheklovlar hamda o‘zgarishlarga nisbatan mavjud qarshiliklarni bartaraf etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, sun’iy intellektni ta’lim tizimiga mas’uliyatli va samarali joriy etish kompleks strategik rejalashtirishni, shuningdek, puxta ishlab chiqilgan siyosiy va institutsional choralarni talab etadi” deya ta’kidlaydi [1].

Pedagogik amaliyotda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini oshirishga xizmat qiladi, balki o‘qituvchilar uchun ham dars jarayonini samaraliroq tashkil etish imkonini yaratadi. Boshqacha aytganda, bu texnologiyalar o‘qitish jarayonini yangicha yondashuv asosida modernizatsiya qilish, shuningdek, o‘quvchilar bilan interaktiv aloqani kuchaytirish uchun muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Sun’iy intellekt asosidagi tizimlar shaxsiylashtirilgan ta’limni yo‘lga qo‘yish, interaktiv o‘quv muhitini shakllantirish hamda baholash jarayonlarini avtomatlashtirish kabi bir qator innovatsion imkoniyatlarni taqdim etadi. Natijada o‘quv jarayoni nafaqat samaraliroq, balki o‘quvchilar uchun qiziqarliroq tus oladi.

Xususan, moslashuvchan o‘qitish tizimlari o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini doimiy ravishda tahlil qilib, ularga individual o‘quv yo‘nalishlarini tavsiya etadi. Shu bilan birga, sun’iy intellekt tizimlari o‘qituvchilarga o‘quv jarayonida yuzaga kelayotgan muammolarni tezkor aniqlash imkonini beradi. Bu esa zarur pedagogik o‘zgartirishlarni o‘z vaqtida kiritishga yordam beradi. Endilikda pedagoglar darslarni yanada puxta rejalashtirish, o‘quvchilar bilan samarali

muloqot o‘rnatish hamda zamonaviy, innovatsion o‘qitish usullarini qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘lib bormoqda.

Ayniqsa, sun’iy intellekt asosida ishlab chiqilgan avtomatlashtirilgan baholash tizimlari va analitik vositalar o‘quv jarayonini takomillashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Bunday tizimlar yordamida o‘qituvchilar o‘quvchilarning natijalarini tezkor baholashi, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashi hamda zarur pedagogik o‘zgartirishlarni o‘z vaqtida amalga oshirishi mumkin.

Biroq, ta’lim jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalarini qo‘llash faqat ijobiy natijalar bilan cheklanmaydi, balki bir qator murakkab muammolarni ham yuzaga keltiradi. Eng avvalo, yangi texnologiyalarni joriy etish jarayonida o‘qituvchilar va ta’lim muassasalari tomonidan ma’lum darajadagi qarshilik kuzatiladi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab pedagoglar sun’iy intellekt vositalarini mavjud dars rejalariga integratsiya qilishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Bu esa ko‘pincha texnologik bilimlarning yetarli emasligi yoki yangi yondashuvlarga moslashish zarurati bilan izohlanadi.

Shu bilan birga, sun’iy intellektdan foydalanish xavfsizlik va maxfiylik masalalarini ham kun tartibiga olib chiqadi. Chunki bunday tizimlar o‘quvchilarning akademik natijalari, o‘quv faoliyati va boshqa shaxsiy ma’lumotlarini katta hajmda qayta ishlaydi. Natijada ushbu ma’lumotlarning himoyasi, ularni ruxsatsiz foydalanishdan saqlash hamda ishonchli texnik infratuzilma yaratish zarurati yuzaga keladi. Demak, sun’iy intellekt texnologiyalarini keng joriy etish faqat funksional samaradorlik bilan emas, balki axborot xavfsizligini ta’minlash bilan ham chambarchas bog‘liq. Shu jihatdan qaraganda, kelgusida shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilishga qaratilgan yangi standartlar va texnologik yechimlarni ishlab chiqish zarurati tobora ortib bormoqda.

Bundan tashqari, sun’iy intellekt tizimlarining ta’limdagi samaradorligini baholash ham murakkab masala hisoblanadi. Aksariyat mavjud tizimlar asosan test natijalari kabi miqdoriy ko‘rsatkichlarga tayanadi. Biroq bunday yondashuv o‘quvchilarning ijodkorligi, motivatsiyasi yoki ijtimoiy ko‘nikmalarini to‘liq aks ettira olmaydi. Faqat faktik bilimlarni baholash bilan cheklanish esa o‘quvchilarning bilimni qanday qo‘llashi va yangi vaziyatlarga moslashtirish qobiliyatini aniqlashga yetarli emas.

Shu sababli, sun’iy intellekt tizimlari haqiqatan ham samarali bo‘lishi uchun ular nafaqat bilim darajasini, balki tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish ko‘nikmalari va ijodiy yondashuvni ham kompleks tarzda baholay olishi lozim. Bu esa o‘z navbatida ushbu tizimlarni loyihalash va amaliyotga joriy etishda doimiy takomillashtirish va moslashuvchan yondashuvni talab qiladi.

Umuman olganda, sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim tizimiga integratsiyalash nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini oshirish, balki butun ta’lim tizimini modernizatsiya qilishga xizmat qilishi mumkin. Biroq bu jarayon samarali bo‘lishi uchun barcha manfaatdor tomonlar — o‘qituvchilar, tadqiqotchilar, texnologiya ishlab chiquvchilar va davlat tashkilotlari o‘rtasida hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. Faqatgina o‘zaro hamkorlik va tizimli yondashuv orqali ta’lim jarayonida haqiqiy natijalarga erishish mumkin.

Shuni ham alohida ta’kidlash joizki, sun’iy intellektni joriy etish o‘qituvchilardan yangi bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishni talab qiladi. Bu esa vaqt va resurslar bilan bog‘liq qo‘shimcha yuklamani yuzaga keltiradi. Shu sababli pedagoglar uchun malaka oshirish dasturlarini tashkil etish, ularni yangi texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash muhim vazifa hisoblanadi.

Sun’iy intellekt texnologiyalari o‘quvchilarning bilim darajasi, o‘rganish sur’ati va individual qiziqishlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini optimallashtirish imkonini beradi. Biroq ushbu imkoniyatlardan to‘liq foydalanish uchun o‘qituvchilarning texnologiyaga nisbatan ishonchini oshirish zarur. Bu esa doimiy kasbiy rivojlanish, sifatli treninglar va texnik qo‘llab-quvvatlash orqali amalga oshirilishi mumkin.

Natijada, sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiya qilish faqat texnik masala emas, balki kompleks pedagogik va tashkiliy yondashuvni talab qiladigan jarayon ekanligi namoyon bo‘ladi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim-tarbiya jarayoniga integratsiyasi murakkab va ko‘p qirrali jarayon hisoblanadi. U nafaqat yangi imkoniyatlarni ochadi, balki yangi muammolarni ham yuzaga keltiradi. Shu sababli, ushbu texnologiyalarni joriy etishda kompleks yondashuv, ilmiy asoslangan strategiyalar va axloqiy me’yorlarga amal qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ashurov D.J. “Sun’iy intellekt tizimlarini oliy ta’limda joriy etish jarayoni muammolari va istiqbollari” journal of iqro–журнал икро–iqro jurnali–volume15, issue01, 2025

2. Akbarova F.Sh “Artificial intelligence and pedagogy: opportunities andprospects” sun'iy intellektni pedagogik ta'limga integratsiyaqilish: muammo va yechimlar mavzusida xalqaro ilmiy-amaliyanjuman materiallari. Andijon. 23-25 aprel 2025-yil

3. Islomova Sh.M **“**Sun’iy intellekt vositasida talabalarning kommunikativ madaniyatini rivojlantirishning reflektiv modeli” Sun’iy intellekt asosida iqtisodiy boshqaruvni optimallashtirish: Samaradorlik, innovatsiya va barqaror rivojlanish respublika ilmiy-amaliy anjuman 2026-yil 13-14 mart

4. Kendjayeva, D. K. (2024). Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalar va sun'yiy intellekt texnologiyalaridan foydalanish. Golden Brain, 2(5), 207–213.

5. Sodikova N., Muxtorova Z. (2025). Using artificial intelligence technologies and software to increase the professional competence of students in the context of digitalization. News of the National University of Uzbekistan, 1(1.2.1), 171–173.

CHET TILLARINI O‘QITISH BO‘YICHA INNOVATSION YONDASHUVLAR: TA’LIMNI TASHKIL ETISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

Toshmatova Sitora Ravshan qizi
O‘zbekiston, Navoiy pedagogika texnikumi o‘qituvchisi

Annotasiya: Ushbu maqolada chet tillarini o‘qitish jarayonida interfaol metodlarning roli va ularning ta’lim samaradorligiga ta’siri keng yoritilgan. Interfaol metodlar – bu o‘quvchilar va o‘qituvchilar o‘rtasida faol muloqotni ta’minlaydigan, o‘rgatilayotgan tilni real kontekstda qo‘llash imkonini beradigan zamonaviy pedagogik yondashuvdir. Maqolada interfaol metodlarning asosiy turlari (kommunikativ yondashuv – CLT, topshiriqqa asoslangan o‘qitish – TBL, rolli o‘yinlar, munozaralar,guruhiy ish, gamifikatsiya va boshqalar) alohida tahlil qilinadi. Ushbu metodlarning asosiy afzalligi – til o‘rganishni passiv emas, balki faol jarayonga aylantirishdir. O‘quvchi darsda nafaqat bilim oluvchi, balki faol ishtirokchi, muammoni hal qiluvchi, muloqot quruvchi bo‘lib shakllanadi. Shuningdek, maqolada an’anaviy va interfaol metodlar o‘rtasidagi farqlar, ularni uyg‘unlashtirish usullari va o‘qituvchilar uchun metodik tavsiyalar berilgan. Chet tilini o‘qitishda samaradorlikni oshirish, o‘rganuvchining til kompetensiyasini shakllantirishda interfaol metodlarning dolzarbligi ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Interfaol metod, chet tillarini o‘qitish, kommunikativ yondashuv, topshiriqqa asoslangan o‘qitish, CLT, TBL, til kompetensiyasi, o‘quvchi faolligi, zamonaviy metodika, ta’lim texnologiyalari.

XXI asrda globallashuv, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, mehnat bozorining xalqaro tus olishi, fan, ta’lim, madaniyat va diplomatiya sohalarida integratsiya jarayonlarining kengayishi xorijiy tillarni o‘rganishni dolzarb masalaga aylantirdi. Bugungi kunda ingliz, nemis,

fransuz, koreys, xitoy va boshqa tillarni o‘rganishga bo‘lgan ehtiyoj individual darajada emas, balki jamiyat va davlat miqyosida ham strategik ahamiyat kasb etmoqda. Bu ehtiyoj xorijiy tillarni o‘qitish sifatiga, metodika va yondashuvlarga yangicha talablarni qo‘ymoqda.

Xususan, ta’lim tizimining barcha bosqichlarida samarador, interaktiv va zamonaviy metodlarga asoslangan o‘qitish texnologiyalarini joriy qilish orqali til o‘rganish jarayonini takomillashtirish dolzarb vazifalardan biridir. Ana shunday metodlarning eng muhimlaridan biri bu – interfaol metodlardir. Interfaol metodlar bu – o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida ikki tomonlama muloqot asosida kechadigan, o‘rganilayotgan tilni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llashga asoslangan, o‘quvchini faol subyektga aylantiradigan zamonaviy pedagogik yondashuvdir. Mazkur metodlar orqali til o‘rganish faqat bilim olish emas, balki faol ishtirok, tajriba almashish, muammoni hal qilish va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish jarayoniga aylantiriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi PF–5117-sonli farmoni bilan “Xorijiy tillarni o‘rganishni tizimli tashkil etish va ommalashtirish” masalasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Bu esa o‘quv jarayonida innovatsion yondashuvlarni, xususan, interfaol metodlarni keng joriy qilishni taqozo etmoqda. Bugungi kunda xalqaro miqyosda tan olingan CLT (Communicative Language Teaching), TBL (Task-Based Learning), rol o‘yinlari, guruhiy ishlar, munozaralar, gamifikatsiya kabi interfaol metodlar xorijiy tillarni o‘qitishda samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda. Interfaol metodlarning o‘ziga xos jihati shundaki, ular tilni o‘rganishni passiv eslab qolish jarayonidan faol muloqotga aylantiradi. O‘quvchi darsda nafaqat bilim oladi, balki muloqotda qatnashadi, fikr bildiradi, muammoni tahlil qiladi, rol ijro etadi, jamoada ishlaydi va o‘z pozitsiyasini himoya qiladi. Bu esa til kompetensiyasining barcha tarkibiy qismlarini – fonetik, leksik, grammatik, pragmatik, ijtimoiy va madaniy jihatlarni uyg‘un holda rivojlantiradi.

Shu bilan birga, interfaol metodlar o‘quvchilar o‘rtasida ijtimoiy muloqotni faollashtiradi, o‘z fikrini erkin ifodalash, jamoa oldida chiqish qilish, tanqidiy fikrlash, muloqotga kirisha olish kabi ko‘nikmalarni shakllantiradi. Bu metodlarning asosiy ustunligi – til o‘rganish jarayonini “real hayot” modeli asosida olib borish, ya’ni o‘quvchini til muhitiga yaqinlashtirishdir.

Mazkur maqolada aynan interfaol metodlarning chet tilini o‘qitishdagi o‘rni, ularning turlari, amaliy jihatlari, afzalliklari va an’anaviy metodlardan farqlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ularni dars jarayoniga uyg‘unlashtirish bo‘yicha metodik tavsiyalar, o‘qituvchilar uchun amaliy ko‘rsatmalar ham beriladi. Maqolaning maqsadi – interfaol yondashuvlar asosida xorijiy til o‘rgatish samaradorligini oshirishga ilmiy-nazariy va amaliy asos yaratish, shuningdek, bu metodlarning ta’lim jarayonidagi ahamiyatini keng ochib berishdan iborat.

Interfaol metodlar mohiyati va nazariy asoslari

Interfaol metodlar – bu o‘qituvchidan biryoqlama bilim berish emas, balki o‘quvchini faollikka undaydigan, dars jarayonida uni fikrlash, izlanish, muloqot qilishga majbur qiladigan pedagogik yondashuvdir. Interfaollik tushunchasi pedagogika fanida V.A. Slastyonin, I.F. Kharlamov, O. Tursunov, A. Jalolov kabi olimlarning asarlarida keng yoritilgan. Xususan, A. Jalolov (2007) til o‘rgatishda interfaol metodlarni kommunikativ yondashuvning uzviy qismi sifatida baholaydi.

Interfaol metodlarning asosiy xususiyati – tilni o‘rganishga shunchaki bilim emas, balki faol kommunikatsiya vositasi sifatida yondashishdir. Bu metodlar o‘quvchilarni guruhlarda ishlash, muhokama qilish, fikr almashish, vazifalarni bajarish orqali tilni o‘rganishga jalb etadi.

Interfaol metodlarning turlari va ularning ta’lim samaradorligiga ta’siri

Kommunikativ yondashuv (CLT – Communicative Language Teaching): Bu metod tilni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llashni o‘rgatadi. O‘quvchilar tayyor dialoglardan ko‘ra, o‘z fikrini mustaqil shakllantirishga intiladi.

Topshiriqqa asoslangan o‘qitish (TBL – Task-Based Learning): Bu yondashuvda darslar vazifalar asosida tashkil qilinadi. Masalan, “sayohat rejasini tuzish” yoki “mehmon kutib olish” kabi topshiriqlar orqali o‘quvchilar tilni amaliyotda qo‘llaydilar.

Rolli o‘yinlar va dramatizatsiya: O‘quvchilar o‘zlarini turli rolda tasavvur qilib, tilni kontekstual asosda qo‘llashadi. Bu usul darslarni jonlantiradi, nutqni faollashtiradi.

Guruhiy ish va munozaralar: Guruhiy faoliyat orqali o‘quvchilar bir-biridan o‘rganadi, tilni tushunish va ifodalash ko‘nikmalari ortadi. Munozaralar esa tanqidiy fikrlash va argumentatsiya ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Gamifikatsiya (o‘yinlashtirish): O‘yin elementlari orqali motivatsiya kuchayadi. Bu metod kichik yoshdagi o‘quvchilarda ayniqsa samarali natijalar beradi.

An’anaviy va interfaol metodlarning taqqosiy tahlili Asosiy jihatlar	**An’anaviy metodlar**	**Interfaol metodlar**
O‘qituvchi roli	Asosiy axborot manbai	Yo‘naltiruvchi, fasilitator
O‘quvchi roli	Passiv tinglovchi	Faol ishtirokchi, muloqot quruvchi
Ta’lim shakli	Ma’ruza, yozma topshiriqlar	Dialog, guruhiy ish, rolli o‘yinlar
O‘rganish usuli	Eshitish va yodlash	Amal qilish, muloqot orqali o‘rganish

Metod/Uslub	**Tavsif**	**Amaliy qo‘llanma (darsda qo‘llash misoli)**	**Foydasi**
Metakognitiv yondashuv	O‘quvchini o‘z o‘rganish jarayonini anglashga undaydi	Dars oxirida “Bugun nimalarni o‘rgandim?” degan savolga yozma javob berish	O‘z ustida ishlash, refleksiya qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi
Storytelling (hikoya qilish)	Til o‘rganishni hikoyalar orqali amalga oshirish	“Bir kuni sayohatda…” mavzusida o‘quvchilar hikoya yozadilar yoki gapirib beradilar	So‘z boyligini kengaytiradi, ifoda qilish malakasini mustahkamlaydi

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Normurodov, B. (2019). Chet tillarini o‘qitishda interfaol metodlar. Toshkent: O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti nashriyoti.

2. To‘raqulov, S. (2020). Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va til o‘qitish metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

3. Xolboyeva, M. (2018). Chet tillarni o‘qitishda kommunikativ yondashuv. Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti matbuoti.

4. Saidov, O. (2021). Topshiriqqa asoslangan til o‘qitish metodlari. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi vazirligi nashriyoti.

5. Ismoilova, D. (2017). Interfaol o‘qitish metodlari va ularning samaradorligi. Toshkent: Pedagogika akademiyasi nashriyoti.

6. Karimov, J. (2019). Til kompetensiyasini shakllantirishda yangi pedagogik yondashuvlar. Toshkent: O‘zbekiston xalqaro til instituti.

7. Rasulova, N. (2022). Guruh ishlarida interfaol metodlardan foydalanish. Toshkent: O‘zbekiston ta’lim nashriyoti.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA METAKOGNITIV KO`NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIG-PEDAGOGIK ASOSLARI

Ismatova Dilorom Hotam qizi
O‘zbekiston, Navoi davlat universiteti
"Maktabgacha ta`lim" kafedrasi o'qituvchisi, NavDU
"Pedagogika nazariyasi, Pedagogik ta`limotlar tarixi" tayanch doktaranti
Baxtiyorova Sug‘diyona Erkinjon qizi
O‘zbekiston, Navoi davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlanishida metakognitiv ko‘nikmalarning tutgan o‘rni va ularni shakllantirishning psixologik-pedagogik mexanizmlari tizimli ravishda tahlil qilingan. Tadqiqotda bolani passiv axborot qabul qiluvchidan faol bilim egallovchi subyektga aylantirish, ularda o‘z-o‘zini nazorat qilish va refleksiv tafakkurni uyg‘otishning didaktik modellari asoslab berilgan. J. Fleyvell va M. Xolodnayaning ilmiy nazariyalari asosida metakognitiv monitoringning bola intellektiga ta'siri o'rganilgan. Maqolada muallif tomonidan o'quv jarayoniga gamifikatsiya va "ovozli fikrlash" metodlarini tatbiq etish bo'yicha ilmiy takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: metakognitsiya, kognitiv rivojlanish, monitoring, refleksiv tafakkur, intentsional tajriba, Dj. Fleyvell, M. Xolodnaya, gamifikatsiya, subyekt.

Аннотация: В данной статье систематически анализируется роль метакогнитивных навыков в когнитивном развитии детей дошкольного возраста и психологические механизмы их формирования. В исследовании обоснованы дидактические модели трансформации ребенка из пассивного получателя информации в активного субъекта познания через развитие самоконтроля и рефлексивного мышления. На основе теорий Дж. Флейвелла и М. Холодной изучено влияние метакогнитивного мониторинга на интеллект ребенка. Автором предложены научные рекомендации по внедрению методов геймификации и «мышления вслух» в образовательный процесс дошкольных учреждений.

Ключевые слова: метакогниция, когнитивное развитие, мониторинг, рефлексивное мышление, интенциональный опыт, Дж. Флейвелл, М. Холодная, геймификация, субъект.

Abstract: This article systematically analyzes the role of metacognitive skills in the cognitive development of preschool children and the psychological mechanisms of their formation. The study substantiates didactic models for transforming a child from a passive recipient of information into an active subject of cognition through the development of self-control and reflective thinking. Based on the theories of J. Flavell and M. Kholodnaya, the influence of metacognitive monitoring on a child's intelligence is examined. The author provides scientific recommendations for integrating gamification and "think-aloud" methods into the educational process of preschool institutions.

Keywords: metacognition, cognitive development, monitoring, reflective thinking, intentional experience, J. Flavell, M. Kholodnaya, gamification, subject.

Zamonaviy maktabgacha ta'lim paradigmasida bolaning aqliy rivojlanishi nafaqat bilimlar zaxirasini boyitish, balki uning o‘z intellektual jarayonlarini boshqarish kompetensiyasi — metakognitsiya bilan belgilanadi. O‘zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida"gi qonuni hamda "Ilk qadam" davlat dasturi talablari asosida bolaning mustaqil qaror qabul qilishi va bilish faolligini ongli boshqarishi ta’lim sifatining asosiy indikatori hisoblanadi [1].

Metakognitsiya (yunoncha meta – "keyin, yuqori", lotincha cognito – "bilish") — bu "bilish haqidagi bilish" tizimidir. L.S. Vigotskiyning oliy psixik funksiyalar nazariyasiga ko'ra, bola o'z

xatti-harakatlarini ongli idrok etish va ichki nutq orqali tartibga solish bosqichiga o'tgandagina haqiqiy rivojlanish yuz beradi [2].

Metakognitiv rivojlanishning nazariy va psixologik asoslari

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, metakognitsiya tushunchasi kognitiv psixologiyaning eng murakkab qismlaridan biridir. Dj. Fleyvell (J. Flavell) kognitiv monitoring tizimini ishlab chiqib, uni to‘rtta asosiy komponentga ajratadi: metakognitiv bilimlar, maqsadlar, tajriba va strategiyalar [3].

Rossiyalik yirik psixolog olima M.A. Xolodnaya o‘zining "Intellekt psixologiyasi" asarida metakognitiv tajribani intellektning yuqori darajadagi "boshqaruvchi tuzilmasi" deb ataydi. Uning fikricha, bolada intentsional tajribani shakllantirish, ya’ni bolaning biror ob’ektni o‘rganishga bo‘lgan shaxsiy va ongli moyilligini kognitiv nazorat mexanizmlari bilan bog‘lash pedagogik jarayonning o‘zagi bo‘lishi lozim.

Pedagogik strategiyalar va didaktik modellashtirish

R.X. Nosirovaning tadqiqotlari maktabgacha yoshdagi bolalarda metakognitiv ko‘nikmalarni shakllantirishning uch darajasini asoslaydi. Tadqiqotchi ta’kidlaganidek, "didaktik signallar" va muammoli vaziyatlar bolaning diqqatini topshiriq mazmunidan uni bajarish usuliga (strategiyasiga) ko‘chirishga yordam beradi.

Zamonaviy Yevropa pedagogikasida (Zumbach, Volbert) metakognitiv monitoringni shakllantirishda gamifikatsiya (o‘yinlashtirish) elementlaridan foydalanish taklif etiladi. O‘yin muhitida bola o‘z xatosini salbiy natija sifatida emas, balki strategiyani o‘zgartirish kerakligi haqidagi "signal" sifatida qabul qiladi. Bu esa bolada kognitiv moslashuvchanlikni (cognitive flexibility) oshiradi [5].

Ushbu tadqiqot doirasida maktabgacha ta’lim jarayoniga quyidagi innovatsion yondashuvlarni integratsiya qilish taklif etiladi:

"Thinking-Aloud" (ovozli mulohaza) texnologiyasi: Petri Partanen tadqiqotlariga tayangan holda, bolaning topshiriq bajarish jarayonida o‘z harakatlarini ovoz chiqarib tahlil qilishi (masalan, "Men hozir bu bo‘lakni bu yerga qo‘yaman, chunki u burchakka mos keladi") uning ichki kognitiv monitoringini 30-40% ga faollashtirishi isbotlangan [6].

Vizual Refleksiya Metodikasi ("Kichik tadqiqotchi kundaligi"): Bola faoliyat yakunida o‘z natijasini emas, balki "qanday usul bilan bajarganini" vizual kartochkalar (rangli stikerlar) yordamida tahlil qilishi lozim.

Tadqiqotning asosiy konseptual yangiligi — bolaga tayyor bilim "mahsuloti"ni (baliqni) berishdan voz kechib, bilim olish "metodi"ni (qarmoqni) o‘rgatish tamoyilidir. Ushbu yondashuv bolani "passiv obyekt" holatidan "faol subyekt" darajasiga ko‘taradi, bu esa kelajakda intellektual passivlik va kognitiv turg‘unlikning oldini olishga xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda metakognitiv ko‘nikmalarni shakllantirish — bu shunchaki ta’limiy vazifa emas, balki kelajakdagi kreativ va mustaqil shaxs arxitekturasini yaratishdir. O‘tkazilgan tahlillar natijasida quyidagi innovatsion xulosalar ilgari suriladi:

Subyektlikni shakllantirish: Ta’lim tizimi bolaga tayyor "bilim mahsuloti"ni (baliqni) berishdan voz kechib, bilim olish "metodi"ni (qarmoqni) o‘rgatish paradigmasiga o‘tishi shart. Zero, metakognitsiya — bu bilish jarayonining "qarmog‘i"dir.

Kognitiv Moslashuvchanlik: Metakognitiv monitoring shakllangan bolada xato qilish qo‘rquvi yo‘qoladi. U xatoni mag‘lubiyat deb emas, balki strategiyani yangilash uchun zarur bo‘lgan ma’lumot deb qabul qiladi. Bu esa kelajakda har qanday murakkab vaziyatdan chiqish yo‘lini topa oladigan avlodni tarbiyalaydi.

Refleksiv Madaniyat: Maktabgacha ta’lim muassasalarida "Metakognitiv profil" tizimini yaratish lozim. Bu tizim bolaning qancha so‘z yodlaganini emas, balki muammoni yechishda necha xil yo‘l qidirganini va o‘z diqqatini qanday boshqara olganini o‘lchashi kerak.

Metakognitiv ko‘nikmalar — bu bolaning ichki intellektual kompasidir. Ushbu kompas to‘g‘ri sozlangan taqdirda, bola har qanday axborot ummonida o‘z yo‘lini mustaqil topa oladi. Bizning vazifamiz — bolani shunchaki o‘qitish emas, balki uni o‘z tafakkurining ongli hukmdoriga

aylantirishdir. Bu esa uchinchi renessans poydevori uchun zarur bo‘lgan haqiqiy "fikrlovchi inson"ni tarbiyalashning yagona kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida"gi qonuni. 2019-yil.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь. — М.: Лабиринт, 1999.
3. Flavell J. H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive–developmental inquiry. American Psychologist, 1979.
4. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. — Питер, 2002.
5. Zumbach J., Volbert R. Psychologische Diagnostik in der Pädagogik. — Hogrefe Verlag, 2020.
6. Partanen P. Elevers kognitiva formågor och studiestrategier i lärandet. — Skolverket, 2021.
7. Носирова Р. Х. Мактабгача таълимда метакогнитив кўникмаларни шакллантиришнинг дидактик асослари. Academic Research in Educational Sciences, 2020.

ЗНАЧЕНИЕ ИГРУШЕК И ГАДЖЕТОВ В ВОСПИТАНИИ И РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ

Меликулова Нилуфар Хамдуллаевна
Узбекиснан, Преподаватель кафедры ДО НГУ
Хасанова Зилола Бахтиёр кизи
Студентка 1 курса ДО НДУ

Аннотация: В данной статье анализируется роль игрушек и современных гаджетов в процессе воспитания детей, а также их положительные и отрицательные стороны. Освещается влияние игровой деятельности на интеллектуальное, эмоциональное и социальное развитие ребёнка. Кроме того, обосновывается важность культуры правильного использования гаджетов и контроля со стороны родителей.

Ключевые слова: воспитание детей, игра, игрушки, гаджеты, развитие, социализация, психология, воспитание

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalarni tarbiyalash jarayonida o‘yinchoqlar va zamonaviy gadjetlarning o‘rni, ularning ijobiy va salbiy jihatlari tahlil qilinadi. O‘yin faoliyati orqali bolaning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishi yoritiladi. Shuningdek, gadjetlardan to‘g‘ri foydalanish madaniyati va ota-onalarning nazorati muhimligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: bola tarbiyasi, o‘yin, o‘yinchoqlar, gadjetlar, rivojlanish, ijtimoiylashuv, psixologiya, tarbiya

Abstract : This article analyzes the role of toys and modern gadgets in the process of child upbringing, as well as their positive and negative aspects. It highlights the intellectual, emotional, and social development of a child through play activities. The importance of proper use of gadgets and parental control is also substantiated.

Keywords: child upbringing, play, toys, gadgets, development, socialization, psychology, education.

В современном обществе процесс воспитания детей ормируется не только на основе традиционных методов, но и под влиянием новых технологий. В частности, игрушки и гаджеты стали неотъемлемой частью жизни детей. В связи с этим изучение их влияния на развитие ребёнка приобретает важное значение.

Игрушки для детей являются не только средством развлечения, но и важным фактором воспитания и развития. В процессе игры ребёнок познаёт окружающий мир, учится общению и формирует навыки самостоятельного мышления. Конструкторы развивают логическое мышление, а куклы помогают усваивать социальные роли.

С помощью гаджетов дети получают возможность приобретать знания через различные образовательные программы. Однако чрезмерное их использование может привести к снижению физической активности и ослаблению социального взаимодействия.

Кроме того, избыточное экранное время негативно влияет на нервную систему ребёнка, может замедлять процессы памяти, внимания и когнитивного развития. Исследования показывают, что бесконтрольное использование гаджетов приводит к повышенной раздражительности, вспыльчивости и агрессивному поведению у детей.

В некоторых случаях формируется психологическая зависимость от гаджетов, из-за чего дети испытывают трудности в выполнении повседневных действий, включая приём пищи, без использования электронных устройств. Эти факты свидетельствуют о необходимости регулирования использования гаджетов и контроля деятельности детей.

Родители должны активно участвовать в воспитании детей как основные контролирующие и направляющие лица. Их задача заключается не только в правильном выборе игрушек с учётом возраста и особенностей развития ребёнка, но и в контроле времени и содержания использования гаджетов.

Совместная игра родителей с детьми положительно влияет на их интеллектуальное, эмоциональное и социальное развитие. Этот процесс способствует укреплению чувства доверия, любви и безопасности у ребёнка.

Педагогические исследования показывают, что качественное общение и совместные игры с родителями являются эффективным средством формирования эмоциональной устойчивости и социальных навыков у детей.

Кроме того, активное участие родителей способствует развитию креативности, навыков решения проблем и самостоятельного мышления. Творческие занятия, такие как сочинение историй или строительные игры, расширяют воображение ребёнка, развивают внимание и концентрацию. Таким образом, непосредственное участие родителей играет важную роль в личностном развитии и социальной адаптации ребёнка.

В условиях глобализации и цифровизации роль гаджетов в жизни детей постоянно возрастает. С одной стороны, это расширяет возможности получения образования, с другой — создаёт риск формирования цифровой зависимости (аддикции).

Исследования показывают, что чрезмерное использование гаджетов может негативно влиять на психическое развитие детей, устойчивость внимания, эмоциональное состояние и социальную адаптацию.

Одной из основных причин чрезмерного увлечения гаджетами является недостаточная организация альтернативной деятельности. Если ребёнок не имеет возможности содержательно проводить свободное время, он выбирает более лёгкую и привлекательную виртуальную среду.

Кроме того, слабый контроль со стороны родителей, отсутствие личного примера и использование гаджетов как средства «успокоения» усугубляют проблему.

Для решения данной проблемы необходим комплексный педагогико-психологический подход:

Во-первых, следует разработать сбалансированный режим дня ребёнка, включающий интеллектуальную деятельность, физическую активность, творческие занятия и социальное общение. Особенно важны подвижные игры на свежем воздухе.

Во-вторых, необходимо установить чёткие ограничения по времени использования гаджетов. Международная практика рекомендует строго ограничивать экранное время для детей дошкольного возраста. Также важно качество контента — он должен соответствовать возрасту ребёнка, быть развивающим и безопасным.

В-третьих, необходимо формировать цифровую грамотность и культуру использования гаджетов. Ребёнка нужно учить не только «сколько можно пользоваться», но и «зачем использовать».

В-четвёртых, решающую роль играет семейная среда. Родители сами должны соблюдать умеренность в использовании гаджетов и отдавать приоритет живому общению. Исследования показывают, что дети, растущие в эмоционально благоприятной среде, менее склонны к зависимости.

Также в современной педагогике широко используется понятие «цифровая гигиена», включающее навыки осознанного и безопасного использования технологий.

Снижение зависимости детей от гаджетов достигается не только запретами, но и созданием развивающей среды, формированием навыков осознанного использования и обеспечением благоприятного социально-психологического климата.

Игрушки и гаджеты выступают важными педагогическими средствами в воспитании и развитии детей. Игрушки удовлетворяют естественные потребности ребёнка в развитии и способствуют формированию когнитивных, эмоциональных и социальных компетенций.

Гаджеты, в свою очередь, обогащают образовательный процесс и расширяют возможности получения знаний. Однако их чрезмерное и бесконтрольное использование может привести к психологической зависимости, снижению внимания и социальной активности.

Поэтому при использовании данных средств важно учитывать возрастные особенности ребёнка, применять педагогический подход и обеспечивать контроль со стороны родителей.

Формирование у детей навыков осознанного и целенаправленного использования гаджетов, ориентация на здоровый образ жизни и гармоничное развитие в реальной социальной среде являются актуальными задачами современного воспитания.

Таким образом, для воспитания всесторонне развитой личности необходимо рационально, сбалансированно и научно обоснованно использовать игрушки и гаджеты, при этом особая ответственность ложится на родителей и педагогов.

Список использованной литературы

1. Каримов И.А. Высокая духовность — непобедимая сила. Ташкент, 2008.
2. Хасанбоева О.У. Дошкольная педагогика. Ташкент, 2017.
3. Выготский Л.С. Психологическое развитие ребёнка. Москва, 1984.
4. Пиаже Ж. Мышление и речь ребёнка. Ташкент: Учитель, 1990.
5. Бронфенбреннер У. Экологический подход к развитию человека. Ташкент: Илм Зиё, 2019.

Зимняя И.А. Педагогическая психология. Москва: ВЛАДОС, 2003.

SUN’IY INTELLEKT ASOSIDAGI TA’LIM MUHITIDA PEDAGOGIK JAMOANING O‘QITUVCHI KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI

Abdiraxmonova Guliston Muzaffar qizi
Profi University “Gumanitar va ta’lim faoliyati”
kafedrasi o‘qituvchisi, NDU
“Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta’limotlar tarixi”
ixtisosligi tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada sun’iy intellekt asosidagi ta’lim muhitida pedagogik jamoaning o‘qituvchi kompetensiyasini rivojlantirishdagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalar, xususan sun’iy intellekt vositalarining keng joriy etilishi o‘qituvchilardan yangi kasbiy, raqamli va kommunikativ kompetensiyalarni talab

etmoqda. Tadqiqotda pedagogik jamoaning hamkorlik muhiti, tajriba almashinuvi, mentorlik va metodik qo‘llab-quvvatlash orqali o‘qituvchi shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga ta’sir etuvchi mexanizmlar yoritilgan. Shuningdek, sun’iy intellekt integratsiyasi jarayonida yuzaga keladigan pedagogik muammolar hamda ularni jamoaviy yondashuv asosida bartaraf etish yo‘llari ko‘rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari ta’lim sifatini oshirish va o‘qituvchilarning innovatsion faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, ta’lim muhiti, pedagogik jamoa, o‘qituvchi kompetensiyasi, kasbiy rivojlanish, raqamli pedagogika, innovatsion ta’lim.

Аннотация: В данной статье анализируется роль педагогического коллектива в развитии компетенций учителя в условиях образовательной среды, основанной на технологиях искусственного интеллекта. Внедрение цифровых технологий и инструментов искусственного интеллекта в современную систему образования требует формирования новых профессиональных, цифровых и коммуникативных компетенций педагогов. В исследовании раскрываются механизмы влияния педагогического сообщества на профессиональное и личностное развитие учителя через сотрудничество, наставничество и методическую поддержку. Также рассматриваются педагогические проблемы, возникающие в процессе интеграции искусственного интеллекта, и пути их решения на основе коллективного подхода. Результаты исследования направлены на повышение качества образования и развитие инновационной деятельности педагогов.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образовательная среда, педагогический коллектив, компетенции учителя, профессиональное развитие, цифровая педагогика, инновационное образование.

Abstract: This article analyzes the role of the pedagogical community in developing teacher competencies within an artificial intelligence–based educational environment. The integration of digital technologies, particularly artificial intelligence tools, into modern education requires teachers to acquire new professional, digital, and communicative competencies. The study highlights mechanisms through which pedagogical collaboration, mentoring, and methodological support contribute to teachers’ personal and professional development. It also examines pedagogical challenges arising from AI integration and proposes collective approaches to addressing them. The research findings contribute to improving educational quality and enhancing teachers’ innovative professional practices.

Keywords: artificial intelligence, educational environment, pedagogical community, teacher competence, professional development, digital pedagogy, innovative education.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari ta’lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, ayniqsa sun’iy intellekt texnologiyalarining turli sohalarga keng kirib kelishi ta’lim-tarbiya jarayonini modernizatsiya qilish zaruratini yuzaga keltirdi. Sun’iy intellekt asosidagi ta’lim muhiti o‘quv jarayonini individuallashtirish, ta’lim samaradorligini oshirish hamda pedagogik faoliyatni optimallashtirish imkoniyatlarini yaratmoqda. Shu bilan birga, mazkur jarayon o‘qituvchilardan yangi bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni egallashni talab etadi.

Zamonaviy ta’lim sharoitida o‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki ta’lim jarayonini boshqaruvchi, innovatsiyalarni qo‘llay oluvchi hamda raqamli texnologiyalar bilan samarali ishlovchi mutaxassis sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish pedagogdan raqamli savodxonlik, tanqidiy fikrlash, moslashuvchanlik va refleksiv faoliyat kabi kompetensiyalarni rivojlantirishni talab qiladi. Bunday kompetensiyalarni shakllantirishda pedagogik jamoaning o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik jamoa o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini ta’minlovchi muhim ijtimoiy-pedagogik muhit hisoblanadi. Jamoaviy hamkorlik, tajriba almashinuvi, mentorlik faoliyati, metodik qo‘llab-quvvatlash hamda innovatsion faoliyatni birgalikda tashkil etish orqali o‘qituvchilarning shaxsiy va kasbiy kompetensiyalari rivojlanadi. Sun’iy intellekt asosidagi ta’lim muhitida esa pedagogik jamoa o‘qituvchilarni yangi texnologiyalarga moslashtirish, ularni

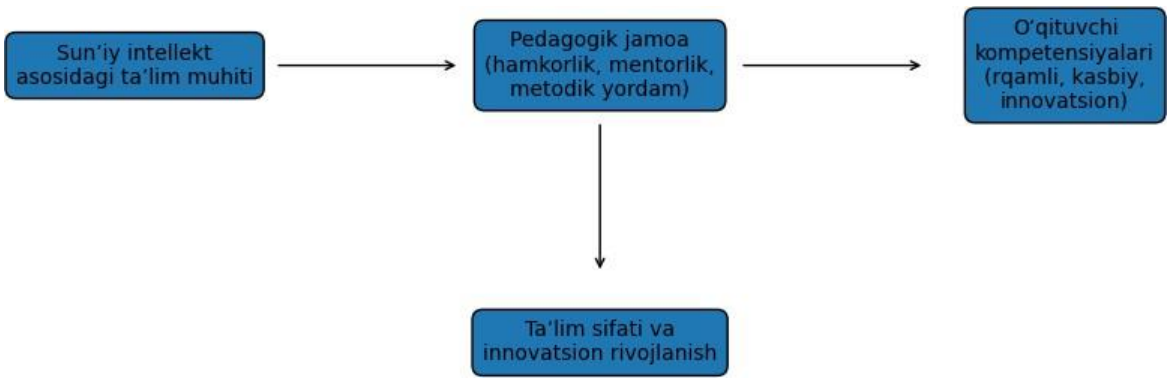

amaliyotga joriy etish va samarali foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu bilan birga, sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilishda metodik tayyorgarlikning yetarli emasligi, raqamli kompetensiyalar darajasidagi tafovutlar, pedagoglarning innovatsiyalarga moslashishdagi qiyinchiliklari kabi muammolar mavjud. Mazkur muammolarni hal etishda pedagogik jamoaning hamkorlikka asoslangan faoliyati samarali mexanizm bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Mazkur maqolaning maqsadi - sun’iy intellekt asosidagi ta’lim muhitida pedagogik jamoaning o‘qituvchi kompetensiyasini rivojlantirishdagi rolini ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilish hamda ushbu jarayonning samarali mexanizmlarini aniqlashdan iborat.

Zamonaviy ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalarining qo‘llanilishi o‘quv jarayonini tashkil etishning yangi bosqichini boshlab berdi. Sun’iy intellekt asosidagi ta’lim muhiti o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash, o‘qitish jarayonini moslashtirish, bilimlarni baholashni avtomatlashtirish hamda ta’lim natijalarini tahlil qilish imkonini yaratadi. Bunday muhitda o‘qituvchi faoliyati an’anaviy bilim berishdan ko‘ra ko‘proq yo‘naltiruvchi, maslahatchi va fasilitator roliga o‘tadi.

Sun’iy intellekt vositalari yordamida o‘quv materiallarini differensiallashtirish, adaptiv topshiriqlar yaratish va o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini real vaqt rejimida kuzatish mumkin. Natijada ta’lim jarayonining samaradorligi ortadi, biroq bu jarayon o‘qituvchilardan yuqori darajadagi raqamli va metodik kompetensiyalarni talab etadi. Shu sababli pedagoglarning yangi texnologiyalarga moslashuvi muhim pedagogik vazifaga aylanmoqda.

Bugungi kunda o‘qituvchi kompetensiyasi faqat fan bilimlari bilan cheklanmaydi. U kasbiy, kommunikativ, axborot-kommunikatsion, refleksiv hamda innovatsion kompetensiyalar majmuasini o‘z ichiga oladi. Sun’iy intellekt asosidagi ta’lim sharoitida ayniqsa quyidagi kompetensiyalar dolzarb hisoblanadi:

- raqamli texnologiyalar bilan ishlash kompetensiyasi;
- pedagogik innovatsiyalarni qo‘llash ko‘nikmasi;
- ma’lumotlarni tahlil qilish va ulardan pedagogik qarorlar chiqarish qobiliyati;
- ijodiy va tanqidiy fikrlash;
- uzluksiz kasbiy rivojlanishga tayyorlik.

Sun’iy intellekt vositalari o‘qituvchining ishini yengillashtirishi bilan birga, undan yangi pedagogik yondashuvlarni talab qiladi. Shu bois kompetensiyalarni rivojlantirish individual emas, balki jamoaviy pedagogik muhit orqali samaraliroq amalga oshadi.

Pedagogik jamoa o‘qituvchining kasbiy rivojlanishida muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo‘ladi. Jamoa doirasida amalga oshiriladigan hamkorlik faoliyati pedagoglarning tajriba almashinuvi, innovatsion g‘oyalarni sinovdan o‘tkazish hamda yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish jarayonini tezlashtiradi.

Sun’iy intellekt asosidagi ta’lim muhitida pedagogik jamoaning asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat:

- o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish;

- o‘zaro mentorlik va konsultativ yordamni tashkil etish;
- metodik seminar va treninglar orqali tajriba almashish;
- innovatsion pedagogik loyihalarni birgalikda ishlab chiqish;
- sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish.

Jamoaviy faoliyat o‘qituvchilarda innovatsiyalarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi hamda kasbiy refleksiyani kuchaytiradi. Natijada o‘qituvchi yangi pedagogik vaziyatlarga moslashish qobiliyatiga ega bo‘ladi.

Ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish bir qator muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Jumladan:

- pedagoglarning raqamli tayyorgarlik darajasidagi farqlar;
- metodik qo‘llanmalar yetishmasligi;
- texnologiyalardan foydalanishda psixologik to‘siqlar;
- sun’iy intellektdan pedagogik jihatdan samarali foydalanish bo‘yicha tajriba kamligi.

Mazkur muammolarni hal etishda pedagogik jamoaga asoslangan rivojlanish modeli samarali hisoblanadi. Ushbu model quyidagi mexanizmlar orqali amalga oshiriladi:

1. Hamkorlikda o‘rganish (collaborative learning) - o‘qituvchilarning birgalikda tajriba almashishi.
2. Mentorlik tizimi - tajribali pedagoglarning yosh o‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlashi.
3. Professional o‘quv hamjamiyatlari - muntazam metodik uchrashuvlar orqali bilimlarni yangilash.
4. Refleksiv tahlil - pedagogik faoliyatni birgalikda baholash va takomillashtirish.

Tadqiqot davomida pedagogik jamoa o‘qituvchi kompetensiyasini rivojlantirishning muhim omili ekanligi aniqlandi. Jamoaviy hamkorlik, tajriba almashinuvi, mentorlik faoliyati va metodik qo‘llab-quvvatlash o‘qituvchilarning sun’iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishda samarali mexanizm sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, professional o‘quv hamjamiyatlari orqali o‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi ta’minlanadi.

Shuningdek, sun’iy intellektni ta’lim jarayoniga joriy etishda pedagoglarning raqamli tayyorgarligi darajasidagi tafovutlar, metodik ta’minot yetishmasligi hamda innovatsiyalarga moslashishdagi psixologik to‘siqlar mavjudligi kuzatildi. Ushbu muammolarni bartaraf etishda pedagogik jamoaga asoslangan rivojlanish modeli samarali yondashuv sifatida namoyon bo‘ladi.

Natijada pedagogik jamoa sun’iy intellekt texnologiyalarini samarali integratsiya qilishning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt asosidagi ta’lim muhiti zamonaviy ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismiga aylanib, o‘qituvchi faoliyatining mazmuni va xarakterini tubdan o‘zgartirmoqda. Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim jarayoniga integratsiyasi o‘quv jarayonini individuallashtirish, ta’lim samaradorligini oshirish hamda pedagogik faoliyatni optimallashtirish imkonini yaratadi. Biroq ushbu jarayon o‘qituvchilardan yangi kasbiy, raqamli va innovatsion kompetensiyalarni shakllantirishni talab eta di.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, sun’iy intellekt asosidagi ta’lim muhitida pedagogik jamoaning faoliyati o‘qituvchining shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, innovatsion pedagogik faoliyatni kuchaytirish hamda ta’lim sifatini oshirishning muhim sharti ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi. Kelgusida pedagogik jamoalar faoliyatini raqamli ta’lim muhitiga moslashtirish hamda sun’iy intellektdan foydalanish bo‘yicha metodik modellarning ishlab chiqilishi ta’lim tizimi rivoji uchun dolzarb yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Muslimov, N.A. (2016). *Kasbiy kompetentlik va pedagogik faoliyat*. — Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Ishmuhamedov, R., Abduqodirov, A. (2018). *Ta’limda innovatsion texnologiyalar*. — Toshkent: Iste’dod nashriyoti.

3. Xodjayev, B.X. (2020). *Pedagogik mahorat asoslari*. — Toshkent: Fan va texnologiya.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2020). *Ta’lim tizimini raqamlashtirish konsepsiyasi*. — Toshkent.
5. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. — Boston: Center for Curriculum Redesign.
6. UNESCO. (2021). *AI and Education: Guidance for Policy-makers*. — Paris: UNESCO Publishing.

5–6 YOSHDAGI BOLALARDA TASVIRIY FAOLIYAT MASHG‘ULOTLARINI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA TASHKIL ETISH

G.T. Raxmatova
Navoiy davlat universiteti,
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
S. Zubaydullayeva
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Annotasiya: Ushbu maqolada 5-6 yoshdagi bolalarda tsviriy faoliyat mashg‘ulotlarini integrative yondashuv asosida tashkil etish haqida bayon qilingan. Integrativ yindashuvlarning ta’lim jarayinidagi o’rni, maqsadi keng yoritilib berilgan. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida integrativ yondashuv asosida tasviriy faoliyat mashg‘ulotlar tashkil etish samaradorligi va bir qancha metodik tavsiya va ko‘rsatmalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: tasviriy faoliyat, integrativ yondashuv, maktabgacha ta’lim, metodika, 5–6 yosh, ijodkorlik, estetik tarbiya.

Аннотация: В данной статье описывается организация занятий по визуальной деятельности для детей 5-6 лет на основе интегративного подхода. Подробно рассматриваются роль и цели интегративных подходов в образовательном процессе. Представлена эффективность организации занятий по визуальной деятельности на основе интегративного подхода в дошкольных образовательных организациях, а также ряд методических рекомендаций и инструкций.

Ключевые слова: визуальная деятельность, интегративный подход, дошкольное образование, методология, 5-6 лет, творчество, эстетическое воспитание.

Abstract: This article describes the organization of visual activity classes for children aged 5-6 years based on an integrative approach. The role and purpose of integrative approaches in the educational process are widely covered. The effectiveness of organizing visual activity classes based on an integrative approach in preschool educational organizations and a number of methodological recommendations and instructions are presented.

Keywords: visual activity, integrative approach, preschool education, methodology, 5-6 years, creativity, aesthetic education.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning shaxsiy rivojlanishida tasviriy faoliyat muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa 5–6 yosh davrida bolaning ijodiy fikrlashi, estetik didi, tasavvuri va emotsional hissiyotlari tez rivojlanadi. Shu yoshda bolalar turli tasviriy vositalardan foydalanishni o‘rganadi: rasm chizish, loydan buyum yasash, applikatsiya, bo‘yash, mozaika va boshqalar. Bugungi kunda maktabgacha ta’lim jarayonida integrativ yondashuvni qo‘llash zarurati ortib bormoqda. Integrativ yondashuv bolalarda turli faoliyat turlarini birlashtirish orqali bilim va ko‘nikmalarni kompleks shaklda rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bolalarning ijodiy qobiliyatlarini, mustaqil fikrlash va his-tuyg‘ularini ifoda etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

5–6 yosh bolalarining tasviriy faoliyati psixologik jihatdan quyidagi xususiyatlarga ega:

Tasavvur va fantaziya rivojlangan: bolalar oddiy narsalarni o‘z ijodiy qarashlariga ko‘ra yangicha tasvirlay oladi.

Qo‘l harakatlari va koordinatsiya: kichik motorika rivojlangan, chizish va loy bilan ishlash qobiliyati oshgan.

Emotsional ifoda: bolalar rasm orqali o‘z his-tuyg‘ularini ifodalashga urinadi.

Nutq bilan bog‘lanish: tasviriy faoliyat davomida bolalar rasm haqida so‘zlab, tushuntirib beradi. Shuning uchun mashg‘ulotlarni o‘tkazishda individual imkoniyatlar, bolalarning qiziqishlari va yaratuvchanligi hisobga olinadi.

Integrativ yondashuv pedagogikada turli fanlar va faoliyat turlarini birlashtirishni nazarda tutadi. Bu yondashuvning asosiy maqsadi — bolalarga bilimlarni tizimli va uyg‘un tarzda o‘rgatishdir. Ushbu yondashuv asosida turli faoliyat turlari (tasviriy, musiqiy, nutqiy, matematik) o‘zaro bog‘lanadi, bolalarda kompleks fikrlash va ijodiy qaror qabul qilish qobiliyati rivojlanadi, mashg‘ulot qiziqarli va motivatsion bo‘ladi. Masalan: “Bahor manzarasi” mavzusidagi mashg‘ulotda:

tabiatshunoslik: bahor faslining belgilarini o‘rganish;

musiqiy tarbiya: bahor qo‘shiqlarini tinglash;

nutqiy faoliyat: mavzu bo‘yicha suhbat;

tasviriy faoliyat: bahor manzarasini chizish.

Mashg‘ulotni olib borishda bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish, rang, shakl va kompozitsiyani mustaqil tanlashga ruxsat berish lozim. Qulay ish stoli, turli rangli qalam va bo‘yoqlar, loy, qog‘oz, tayyor shablonlardan foydalanish samarali natija beradi. Shu yondashuv bolalarda ijodiy mustaqillik, tasviriy ko‘nikmalar va estetik tafakkurni shakllantiradi.

Bolalar rasm orqali o‘z his-tuyg‘ularini ifodalaydi va boshqa bolalar bilan muloqot qiladi. Guruh mashg‘ulotlarida bolalar bir-birining ishlarini ko‘rib, fikr almashadi, bu esa ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Integrativ yondashuv orqali nutq va tasviriy faoliyat birlashtirilsa, bolalarning so‘z boyligi ham oshadi. Zamonaviy maktabgacha ta’limda tasviriy mashg‘ulotlarda multimediyadan foydalanish mumkin: interaktiv doska, bolalar uchun rasm yaratish dasturlari, slaydlar orqali rang va shakllarni tanlash. Bu vositalar bolalarning e’tiborini oshiradi, mashg‘ulotlarni qiziqarli qiladi va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.

Har bir bola ijodiy faoliyatda o‘ziga xos uslub va qobiliyatga ega. Mashg‘ulotni tashkil etishda bolalarning individual tezligi va qobiliyatini hisobga olish muhim. Tarbiyachi shablonlar yoki misollar orqali yo‘naltiradi, lekin bolalarni mustaqil ijod qilishga rag‘batlantiradi. Baholash jarayoni nafaqat yakuniy ish, balki jarayon bo‘yicha ham amalga oshiriladi.

Integratsiyalash ham bolalarda tasviriy faoliyat ko’nikmalarini mustahkamlash va qiziqishlarini yanada oshirishga xizmat qiladi. Masalan Matematika + tasviriy faoliyat: geometrik shakllardan foydalanib rasm chizish, mozaika yaratish; Musiqa + tasviriy faoliyat: qo‘shiq ritmiga mos rasm chizish; Tabiatshunoslik + tasviriy faoliyat: kuzatuv natijalarini rasm orqali aks ettirish.

5–6 yoshdagi bolalarning tasviriy faoliyat mashg‘ulotlarini integrativ yondashuv asosida tashkil etish maktabgacha ta’limning eng samarali metodikalaridan biridir. Ushbu yondashuv bolalarning ijodiy fikrlashini, estetik didini, tasavvurini va emotsional ifoda qobiliyatini bir vaqtning o‘zida rivojlantiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, integrativ mashg‘ulotlarda bolalar turli faoliyat turlarini uyg‘unlashtirib, mustaqil qarorlar qabul qilishga, o‘z hissiyotlarini va fikrlarini obrazli ifodalashga o‘rgatiladi. Bundan tashqari, integratsiya bolalarning nutqiy, musiqiy va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi 595-sonli Qonuni. — Toshkent, 2019.

2. Maktabgacha ta’lim davlat o‘quv dasturi “Ilk qadam”. — Toshkent: 2021.

3. Rahimova M., Jo‘rayeva N. Maktabgacha yoshdagi bolalar tasviriy faoliyatini rivojlantirish metodikasi. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
4. Xo‘jayev M. Integrativ yondashuv asosida ta’lim jarayonini tashkil etishning ilmiy asoslari. — Pedagogika jurnali, №3, 2022.

CHET TILLARINI O‘QITISHDA MULTIMEDIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Toshmatova Sitora Ravshan qizi
Navoiy pedagogika texnikumi chet tili (ingliz tili) fan o‘qituvchisi

Annotatsiya: multimedia texnologiyalari chet tillarini o'qitishda ko'plab afzalliklarni beradi. Jumladan, faollik va motivatsiyani oshirish, audio va video materiallar orqali tinglash va gapirish qobiliyatlarini yaxshilash, haqiqiy media manbalari orqali madaniy tushunishni yaxshilash va interaktiv mashqlar va simulyatsiyalar orqali shaxsiylashtirilgan o'rganish imkoniyatlari. Biroq, texnologik cheklovlar, resurslardan foydalanish, o'qituvchilarni tayyorlash va qo'llab-quvvatlash zarurati kabi muammolar multimedia texnologiyalarini til ta'limida samarali amalga oshirishga to'sqinlik qilishi mumkin. Ushbu muammolarni bartaraf etish strategiyalari va multimediani til o'qitishga integratsiya qilish bo'yicha ilg‘or tajribalar muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: multimedia texnologiyalari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, elektron ta’lim, o‘qitish uslublari.

Til bo‘lmagan universitetda ingliz tili darsini samarali o‘tkazish va maksimal natijalarga muvaffaqiyatli erishish uchun talabalar va o‘qituvchilar o‘z amaliyotlarida turli usullar, texnika va texnologiyalarni qo‘llaydilar, kasbiy kompetentsiyalari va shaxsiy fazilatlarini oshiradilar. Zamonaviy o‘qitish texnologiyalari orasida eng ko‘p talab qilinadigan usullar quyidagilar:

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), kompyuter dasturlaridan foydalanish texnologiyalari, internet texnologiyalari, shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalar, til portfeli texnologiyasi, test texnologiyalari, loyiha texnologiyalari, hamkorlikda o‘qitish texnologiyalari, o‘yin texnologiyalari, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari, aloqa va qiymat texnologiyalari.

Chet tillarni o‘rgatishning samaradorligini oshirish o‘quv texnologiyalarini ishlab chiqish va qo‘llashni taqozo etadi. O‘quv texnologiyalarini til o‘rganuvchilarning yoshi, tayyorgarligi, o‘rganilayotgan materialning qiyinlik darajasi, eslab qolishning yuqori bo‘lishi kabi bir qancha jihatlarni hisobga olgan holda ishlab chiqish zarur.

Inson axborotning asosiy qismini ko‘rish a’zolari orqali qabul qiladi. Umuman olganda, ko‘rgazmali axborotni o‘zlashtirish oson kechadi. Multimediali texnologiyalar muhim sezgi organlarining bir vaqtda ishlashiga yordam beradi. Dinamik vizual ketma-ketlik (slayd-shou, animatsiya, video)ni ovozli namoyish etish orqali kishi e’tiborini ko‘proq jalb etish mumkin. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, multimediali texnologiyalar axborotni maksimal darajada samarali taqdim etishga imkon beradi.

Multimediali (multi – ko‘p, media – muhit) texnologiya bir vaqtning o‘zida ma’lumot taqdim etishning bir necha usullari, ya’ni matn, grafika, animatsiya, videotasvir va ovozdan foydalanishga imkon beradi. Multimediali texnologiyaning eng muhim xususiyati – interfaollik, ya’ni axborot muhitining foydalanuvchiga ta’sir o‘tkaza olishga qodirligidir.

Videotasvir vositasidan farqli ravishda multimediali texnologiyalar axborotlarni boshqarishga imkon beradi. (Ya’ni, ular interfaol bo‘lishi mumkin.) Multimediali taqdimot ma’lumotni to‘g‘ridan-to‘g‘ri qabul qilishni ta’minlaydi. Foydalanuvchi taqdim etilayotgan barcha ma’lumotlarni ko‘radi va o‘zini qiziqtirgan qismlaridan foydalana oladi. Ma’lumotni qabul qilish katta mehnat va vaqt talab qilmaydi.

Multimedia vositalarini ta’limda qo‘llash quyidagilarga imkoniyat yaratadi:

- ta’limning gumanizatsiyalashuvini ta’minlash;
- o‘quv jarayoni samaradorligini oshirish;
- ta’lim oluvchining shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish (o‘zlashtirganlik, bilimga chanqoqlik, mustaqil ta’lim olish, o‘z-o‘zini tarbiyalash, o‘zini o‘zi kamol toptirishga qaratilgan qobiliyatlilik, ijodiy qobiliyatlari va olgan bilimlarini amaliyotga tatbiq eta olish, o‘rganishga bo‘lgan qiziqishi, mehnatga munosabat);
- ta’lim oluvchining kommunikativ va ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantirish;
- kompyuter vositalari va axborot elektron ta’lim resurslari yordamida har bir shaxsning alohida (individual) ta’lim olishi hisobiga ochiq va masofaviy ta’limni individuallashtirish va differensiyalash imkoniyatlarining sezilarli darajada kengayishi;
- ta’lim oluvchiga faol bilim oluvchi subyekt sifatida qarash, uning qadr-qimmatini tan olish;
- ta’lim oluvchining shaxsiy tajribasi va individual xususiyatlarini hisobga olish;

- mustaqil o‘quv faoliyatini olib borish;
- ta’lim oluvchilarning o‘z kasbiy vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishlari uchun hozirgi tez o‘zgaruvchan ijtimoiy sharoitlarga moslashishga yordam beradigan zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalarini hosil qilish.

Multimediali texnologiyaning imkoniyatlaridan chet tillarni o‘rgatish maqsadida foydalanish orqali ijobiy natijalarga erishish mumkin. Multimedia mahsulotini ishlab chiqishdan oldin mavzu o‘rganiladi va uning ssenariysini ishlab chiqish zarur. Buning uchun multimediali o‘quv materiallarini ishlab chiqish uchun kerak bo‘lgan texnik va dasturiy vositalar tanlanadi. Skaner qurilmasi yordamida matn va tasvirlarni kiritish, mikrofon orqali ovoz kiritish, raqamli fotoapparat va video qurilmalari, zamonaviy uyali telefonlar imkoniyatlaridan foydalanish mumkin. Barcha ma’lumotlar kompyuter xotirasiga kiritilgach, multimedia yaratish dasturlarini tanlab olish kerak bo‘ladi.

To‘liq funksional multimedia dasturlarini yaratishga imkon beruvchi bir qancha multimedia yaratish vositalari mavjud. Macromedia Director, Macromedia Flash yoki Authoware Professional kabi paketlar yuqori darajadagi professional vositalar hisoblanadi. FrontPage, mPower 4.0, HyperStudio 4.0 va Web Workshop Pro kabilar ularnbing oddiyroq analoglari hisoblanadi. PowerPoint va matn muharrirlari (masalan, Word) kabilardan ham multimediali resurslar yaratishda foydalanish mumkin. Borland Delphi ham multimediali ilovalar ishlab chiqish vositasi hisoblanadi.

Multimedia mahsulotlarini ishlab chiqishda mavzuning to‘liq qamrab olinganligi, rasmlar va matnlarning mavzuga mosligi, ranglarning to‘g‘ri tanlanganligi, ma’mulotlarning chiqish tezligi, matn va ovozdagi so‘zlarning to‘g‘riligi, bir-biriga mos kelishi va qiziqarli bo‘lishini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Macromedia Flash interfaol multimedia mahsulotlarini yaratuvchi dastur hisoblanadi. Flash texnologiyalar tarkibining elementlari:
- vektorli grafika;
- animatsiyani bir qancha usullarda ishlash;
- interfeysda interfaol elementlarni yaratish;
- sinxron ovoz qo‘shish;
- HTML formati va boshqa internetda foydalaniladigan barcha formatlarga o‘tkazishni ta’minlash;
- mustaqil platformali;
- Flash-roliklarni avtorejimda ham, Web-brauzerlarda ham ko‘rish imkoniyatining mavjudligi.

Macromedia Flash dasturida chet tillarni o‘rgatish maqsadida multimediali mahsulot ishlab chiqish ayni muddao bo‘ladi. Macromedia Flash dasturini o‘rganish uchun, avvalo, uning interfeysi bilan tanishib chiqish zarur.

Flash dasturi oynasi bir nechta qismdan iborat. Dastur oynasining asosiy qismlaridan biri dastur ish maydonidir. Ish maydonida bir necha obyektlarni chizish, tahrirlash, harakatlantirish imkoniyatini amalga oshiramiz. Undan yuqorida esa, vaqt diagrammasi yoki vaqt shkalasi

joylashgan. Vaqt diagrammasi, filmning aniq sahnalashtirilishiga xizmat qiladi. U yaratilgan qatlamlarni sahnaga alohida-alohida yozib qo‘yishni ta’minlaydi. Sahnada namoyish qilinadigan obyektlarning o‘zgarishi ketma-ketligini ta’minlaydi. Vaqt diagrammasi, shuningdek, animatsiya yaratishda, film interaktiv elementlari xatti-harakatini belgilashda asosiy instrument hisoblanadi. Vaqt diagrammasi murakkab tuzilishga ega va u ko‘psonli boshqaruv elementlarida iborat.

Boshqa dasturlarda bo‘lgani kabi Flash dasturida animatsiyalar hosil qilish uchun yangi obyektlar yaratilib, ularni alohida harakatlantirishga to‘g‘ri keladi. Flash dasturida ushbu imkoniyatni ta’minlab berish, ya’ni obyektlar ustida ishlash, ularga alohida harakatlar biriktirish uchun qatlam (sloy- layer) lardan foydalaniladi. Soddaroq qilib aytganda, har bir obyekt qo‘yilishidan oldin unda alohida qatlam hosil qilinadi. Buning uchun Insert layer tugmasini bosish kerak bo‘ladi.

Tugma bosilgandan keyin qatlamlar orasiga yangi qatlam qo‘shiladi. Yangi qatlamga foydalanuvchi xohishiga ko‘ra chizish yo‘li bilan yoki obyektlarni import qilish yo‘li bilan biror obyekt biriktiriladi. Obyektlarning har birini alohida vaqt mobaynida, bir-biridan keyin, har xil katta-kichiklikda harakatlanish, hosil bo‘lish yoki yo‘qolib ketish imkoniyatlari bilan ta’minlaydi.

Har qanday Flash-film ichiga matn qo‘yish mumkin. Odatda matn muharrirlari bilan ishlashda, matn uchun o‘lcham, shrift, stil, interval, rang va tekislash usuli o‘rnatilishi kerak. Shriftni boshqa obyektlar bo‘yicha transformatsiyalash – burish, masshtablarini belgilash, yengillashtirish mumkin. Bundan keyin ham uning simvollarini tahrirlash imkoniyatlari saqlanib qoladi. Flash dasturida dinamik matnli maydo nlarni, foydalanuvchi tomonidan tahrirlanadigan matnli maydonlarni hosil qilish mumkin. Bundan tashqari Flash dasturida ko‘p qatorli matn maydonlari uchun aylantirish tasmalarini yaratish mumkin.

Flash yordamida filmlarga ovoz berish imkoniyatlari ham mavjud. Kompyuterda saqlanayotgan tovush fayli yoki tovushni yozdirish orqali ham har xil tovush fayllarini import qilish yo‘li bilan uzatsa bo‘ladi. Buning natijasida Flash dasturida tovushli film hosil bo‘ladi. Ya’ni animatsiya namoyish qilinayotgan vaqtda harakat bilan birga unga mos yoki unga tegishli tovush ham ijro etiladi.

Filmdagi tovush bilan animatsion harakat sinxron tarzda berilishi ustida test o‘tkazish kerak. Agar ular sinxron bo‘lmasa filmdagi animatsiya qatlamlaridagi kadrlar sonini ko‘paytirish yo‘li bilan sinxronlashtirish mumkin.

Demak, Macromedia Flash dasturidan tillarni o‘rganishga oid mukammal multimediali mahsulotlarni ishlab chiqish mumkin, shuningdek, internet tarmog‘i orqali Flash dasturida yaratilgan mahsulotlarni topish mushkul emas, ulardan samarali foydalanish va foydalanuvchiga yetkazib berish muhim ahamiyat kasb etadi. Multimedia vositalari ta’lim berishning samarali va istiqbolli quroli bo‘lib, u o‘qituvchiga an’anaviy ma’lumotlar manbaidan ko‘ra keng ko‘lamdagi ma’lumotlar massivini taqdim etish; ko‘rgazmali va uyg‘unlashgan holda nafaqat matn, grafika va sxe malar, balki ovoz, animatsiya, video va boshqalardan foydalanish; axborot turlarini ta’lim oluvchilarning qabul qilish (idrok etish) darajasi va mantiqiy o‘rganishiga mos ravishda ketma-ketlikda tanlash imkoniyatini vujudga keltiradi.

Chet tillarni o‘rganishda multimediali ta’lim vositalaridan samarali foydalanish ta’lim oluvchilar uchun materialni o‘zlashtirishni osonlashtiradi va ularning qiziqishni oshiradi va ta’lim oluvchiga tilni o‘rganish qiyinchiliklarni yengib o‘tish uchun yaxshi imkoniyatlarni beradi. Yosh ta’lim oluvchilar esa darslarni qiyin mashg‘ulot sifatida emas, balki qiziqarli jarayon sifatida qabul qiladilar. Demak, bu bilan ta’limning sifati oshadi. Multimediali mahsulotni to‘g‘ri ishlab chiqish materialni o‘zlashtirishni osonlashtiradi. Yaratilgan dastur juda sodda bo‘lishi mumkin, biroq u hatto tilni yaxshi bilmagan foydalanuvchilar uchun ham tushunarli bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:
1. Борщева В.В., Розанова Е.В. Принципы формирования социокультурной компетенции бакалавров лингвистических направлений подготовки. Вестник МГГУ им. М.А. Шолохова № 4, 3013г., ст.22-29.
2. Дьюи Дж. Демократия и образование: Пер. с англ. – М.: Педагогика –Пресс, 2000. - с. 140
3. Камызина А.В. Научные основы обучения иностранным языкам в России второй половины XIX века. Электронный ресурс.
4. Boqiev R. R., Matchonov A. O. Informatika. –T., 2012.
5. Umumta’lim fanlari bo‘yicha multimedia ilovalarini ishlab chiqish metodologiyasi. O‘quv qo‘llanma. – T.

ИЗУЧЕНИЕ ЛЕКСИКИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Акрамова Нигора Ядуллаевна
Узбекистан, преподаватель кафедры русского языка и литературы,
Шодиева Севинч, студентка, Навоийский государственный университет

Аннотация: В статье рассматриваются основные направления и приёмы изучения лексики на уроках русского языка. Подчеркивается важность систематической работы над словарным запасом учащихся как средства формирования языковой и коммуникативной компетенции. Представленные направления и приёмы способствуют не только усвоению значений слов, но и развитию навыков их уместного употребления в устной и письменной речи.

Ключевые слова: лексика, лексикология, слово, значение слова, лексическая работа, обогащение словаря.

Annotatsiya: Maqolada rus tili darslarida leksikani o‘rganishning asosiy yo‘nalishlari va usullari ko‘rib chiqiladi. O‘quvchilarning lug‘at boyligini muntazam ravishda rivojlantirish til va kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning muhim vositasi ekani ta’kidlanadi. Keltirilgan yo‘nalishlar va usullar nafaqat so‘zlarning ma’nolarini o‘zlashtirishga, balki ularni og‘zaki va yozma nutqda o‘rinli qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: leksika, leksikologiya, so‘z, so‘z ma’nosi, leksik ish, lug‘at boyligini boyitish.

Abstract: The article examines the main directions and methods of studying vocabulary in Russian language lessons. It emphasizes the importance of systematic work on students’ vocabulary as a means of developing linguistic and communicative competence. The presented directions and methods contribute not only to mastering the meanings of words but also to developing the skills of their appropriate use in both oral and written speech.

Keywords: vocabulary, lexicology, word, word meaning, lexical work, vocabulary enrichment.

Изучение лексики в образовательном пространстве дает системный подход в изучении лексических понятий, знакомит обучающихся со словом, как единицей лексики, также со значением слова, создает условия для целенаправленного обогащения словарного запаса обучающихся, формирует коммуникативную компетенцию учащихся.

Лексика – это совокупность слов, словарный состав того или иного языка. Раздел науки о языке, который изучает словарный состав, называется лексикологией. Лексикология имеет свой объект изучения – слово, которое рассматривается с разных сторон, и свою систему понятий.
В лексикологии «слова изучаются с точки зрения:

- их смыслового значения;
- места в общей системе лексики;
- происхождения;
- употребляемости;

- сферы применения в процессе общения

- их экспрессивно-стилистического характера» [1, С.10.]

Наряду с этим в понятие «лексикология» входит учение об устойчивых словосочетаниях (фразеологизмах), учение о словарях (лексикография). Словарный состав языка, представляя определенную систему, включает разные категории слов, которые связаны между собой различными отношениями, складывающимися на основе общих семантических признаков.

Лексика как раздел науки о языке в школе изучается в образовательно-познавательном аспекте (знакомство учащихся с лексической системой русского языка) и в нормативно-практическом (формирование у них умения применять разные лексические пласты в различных ситуациях общения, а также обогащение словарного запаса учащихся разными лексико-семантическими группами слов).

Изучение лексики в образовательно-познавательном аспекте обеспечивает системный подход в усвоении лексических понятий, позволяет знакомить учащихся со словом, как единицей лексической системы, со значением слова, изучать грамматику на лексической основе, показывать существующие взаимосвязи между лексикой и другими уровнями языка, а так же создает необходимые условия для целенаправленного обогащения словарного запаса учащихся. Такое изучение лексики открывает перед учащимися еще один уровень языковой системы.

Приобретение лексических навыков – первый этап в сложном процессе совершенствования речевой деятельности учащихся, одной из методических задач которого является упорядочение словарной работы, выделение основных ее направлений и их обоснование, управление процессами обогащения словаря школьников.

Изучение лексики предусматривает четыре основных направления:

1. Обогащение словаря, т.е. усвоение новых, ранее неизвестных учащимся слов, а также новых значений тех слов, которые уже имелись в словарном запасе. Это достигается посредством прибавления к словарю учащегося ежедневно 4-6 новых словарных единиц.

2. Уточнение словаря — это словарно-стилистическая работа, развитие гибкости словаря, его точности и выразительности, которая включает в себя: — наполнение содержанием тех слов, которые усвоены не вполне точно, что обеспечивается включением их в контекст, сопоставлением и сравнением с другими словами;

- усвоение лексической сочетаемости слов, в том числе во фразеологических единицах;

- усвоение иносказательных значений слова, многозначности слов;

- усвоение лексической синонимики и тех оттенков смысловых значений слов, которые свойственны отдельным синонимам в синонимической группе.

3. Активизация словаря, т.е. перенесение как можно большего количества слов из словаря пассивного в словарь активный. Слова включаются в предложения и словосочетания, вводятся в пересказ прочитанного, в беседу, в рассказ, изложение и сочинение.

4. Устранение нелитературных слов, перевод их из активного словаря в пассивный. Имеются в виду слова диалектные, просторечные, жаргонные, которые дети усвоили под влиянием речевой среды.

Все названные направления работы над словарем постоянно взаимодействуют. Основные источники обогащения и совершенствования словаря – это произведения художественной литературы, тексты учебных книг, речь учителя. Все это – педагогически контролируемые и организуемые источники обогащения языка. Но на речь учащихся влияют и источники неправильные (речь родителей, друзей и т.п.). [2, С.76]

Работа по обогащению словарного запаса учащихся опирается на следующие учебно-языковые грамматические умения: а) определение состава слова; б) установление исходной единицы производного слова; в) подбор однокоренных слов; г) определение значения

группы слов; д) разбор предложения по членам; е) установление связи слов в словосочетании; ж) группировка слов по каким-либо лексико-семантическим значениям.

В методике русского языка известно много приемов работы над значениями нового слова. Использование всех приемов обеспечивает разнообразие работы, а также позволяет вводить новое слово наиболее рациональным именно для данного слова способом. Рассмотрим основные из них, расположив по степени их развивающего потенциала:

1. Словообразовательный анализ, на основе которого выясняется значение (или оттенок значения) слова.

2. Сопоставление слов с целью выяснения различий, для разграничения значений паронимов: земляника и землячка, серебряный и серебристый.

3. Объяснение значения через контекст. Прочтение отрывка «высвечивает» значение слов.

4. Включение нового слова в контекст, составленный самими детьми, является вариантом предыдущего задания. Это прием активизации учащихся, но в трудных случаях включение в контекст может произвести учитель.

5. Выяснение значения нового слова но справочным материалам, т.е. по словарям и сноскам в книге для чтения. В отдельных случаях можно пользоваться толковыми словарями.

6. Показ предмета, картинки, макета, чучела или действия как средство развития познавательной активности учащихся зависит от степени самостоятельности привлеченных к объяснению школьников: если картинку, объясняющую значение слова, дети подобрали сами либо нарисовали, то их познавательная активность достаточно высока.

7. Способ подбора синонимов является одним из самых универсальных и часто применяемых приемов: витязь – воин.

8. Прием подбора антонимической пары: старт – финиш, хорошо – плохо.

9. Развернутое описание, состоящее из группы слов или из нескольких предложений, как прием разъяснения значений слов ценен тем, что он позволяет сохранить непринужденность беседы.

10. Способ логического определения нередко помогает раскрыть значение слова через подведение его под ближайший род и выделение видовых признаков: крейсер – военный корабль.

Таким образом, разнообразие приемов работы над значением нового слова способствует активизации познавательной деятельности учащихся и формированию прочных лексических навыков.

Изучение лексики на уроках русского языка играет важнейшую роль в формировании языковой и речевой компетенции учащихся. Освоение богатого лексического запаса позволяет учащимся точно и выразительно выражать свои мысли, адекватно воспринимать и интерпретировать тексты разной тематики.

В заключение отметим, что целенаправленная работа над лексикой не только обогащает речь учащихся, но и способствует общему развитию личности, формированию культуры речи и любви к русскому языку как к одному из важнейших средств человеческого общения.

Список литературы:

1. Валгина Н.С., Розенталь Д.Э., Фомина М.И. Современный русский язык. (Учебник) (2002, 6-е изд., – С. 528).

2. Бобровская Г.В. Обогащение словаря младших школьников / Г.В. Бобровская// Начальная школа - 2002.- №6.- С.76- 80.

3. Баранов М.Т. Методика лексики и фразеологии на уроках русского языка: Пособие для учителя. М.: Просвещение, 2009.191с.

4. Виноградов В.В. Лексикология русского языка/В.В.Виноградов.–М.:Высшая школа, 2001.–320 с.

OLIY TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTNI INTEGRATSIYALASH: MUAMMOLAR, IMKONIYATLAR VA INNOVATSION STRATEGIYALAR

Homiyatova Mavluda Amon qizi
O‘zbekiston, Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Shavkatova Musavvira
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu tezisda zamonaviy oliy ta’lim tizimida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini joriy etish jarayonlari, uning afzalliklari, muammolari hamda samarali qo‘llash strategiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, SI ta’lim sifatini oshirish imkoniyatiga ega bo‘lsa-da, uni joriy etishda etik, texnologik va pedagogik muammolar mavjud.

Аннотация: В данной диссертации анализируются процессы внедрения технологий искусственного интеллекта в современную систему высшего образования, их преимущества, проблемы и эффективные стратегии применения. Результаты исследования показывают, что, несмотря на потенциал искусственного интеллекта для повышения качества образования, существуют этические, технологические и педагогические проблемы, связанные с его внедрением.

Abstract: This thesis analyzes the processes of introducing artificial intelligence technologies in the modern higher education system, its advantages, problems, and effective application strategies. The results of the study show that although artificial intelligence has the potential to improve the quality of education, there are ethical, technological, and pedagogical problems in its implementation.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, ta’lim, raqamli texnologiyalar, pedagogika, axborot xavfsizligi, innovatsiya, ijtimoiy tengsizlik

Ключевые слова: искусственный интеллект, образование, цифровые технологии, педагогика, информационная безопасность, инновации, социальное неравенство

Keywords: artificial intelligence, education, digital technologies, pedagogy, data security, innovation, social inequality.

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalari barcha sohalarda, ayniqsa ta’lim tizimida tub o‘zgarishlarga sabab bo‘lmoqda. Sun’iy intellekt asosidagi vositalar o‘qitish va o‘rganish jarayonlarini individuallashtirish, avtomatlashtirish va optimallashtirish imkonini bermoqda.

Tadqiqotlarga ko‘ra, sun’iy intellekt oliy ta’limda nafaqat o‘qitish jarayonini, balki akademik boshqaruv va baholash tizimlarini ham takomillashtiradi.

Sun’iy intellect – inson hayotini osonlashtiruvchi va ijtimoiy munosabatlarning turli jihatlarini o‘zgartirishga qodir texnologiya sifatida qaralmoqda. Sun’iy intellektning oliy ta’limda qo‘llanilishi borasida olib borilgan tadqiqotlar mazkur texnologiyaning ta’lim jarayonini optimallashtirish, shaxsiylashtirish va samaradorligini oshirishdagi o‘rni katta ekanligini ko‘rsatmoqda. Djon Makkarti tomonidan taqdim etilgan dastlabki g‘oyalar sun’iy intellektni rivojlantirishga tamal toshi bo‘lib xizmat qilgan bo‘lsa, bugungi kunda ushbu soha yangi istiqbollarni ochib bermoqda.

Yurtimizda san’iy intellektni keng joriy etishda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun’iy intellect texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”[60]gi qarori va “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”[61]gi farmoni ijrosini ta’minlash borasida ushbu tezisning

[60] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 17.02.2021 yildagi PQ 4996-son qarori.
[61] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 05.10.2020 yildagi PF-6079-sonli farmoni. https://lex.uz/uz/docs/6600413

mazmuni sun’iy intellektning ta’lim tizimidagi o‘rni, yutuq va kamchiliklarini yoritishga qaratilganligi bilan dolzarblik aks etadi.

Sun’iy intellekt odatda inson ongi bilan bog‘liq imkoniyatlar: tilni tushunish, o‘rgatish, muhokama qilish, masalani yechish, tarjima qilish va boshqa imkoniyatlarni yaratish bilan shug‘ullanadi[62]. Dunyoning rivojlangan muassasalari allaqachon oliy ta’lim sun’iy texnologiyasini o‘z faoliyatining ta’lim intellekt turli yo‘nalishlariga integratsiya qilib ulgurdi. Sun’iy intellekt texnologiyasi professor-o‘qituvchi va talabalarning chinakam ko‘makchisiga aylandi[63].

Individuallashtirilgan ta’lim. Ta’limda talabalarning individual alohida ehtiyojlarini hisobga olish o‘qituvchilar uchun yillar davomida ustuvor vazifa bo‘lib kelgan, Sun’iy intellekt har bir guruhdagi talabalarni individual ehtiyojlarini hisobga olib tabaqalanish darajasini ta’minlaydi. Content Technologies va Carnegie Learning kabi bir qancha kompaniyalar hozirda o‘quvchilarga maktabgacha bo‘lgan davrda o‘qish, test va fikr-mulohazalarni taqdim etish, ularning bilimidagi bo‘shliqlarni aniqlash va ularni yangi bilimlarga yo‘naltirish uchun sun’iy intellektdan foydalanadigan aqlli o‘qitish dizayni va raqamli platformalarni ishlab chiqmoqda. Sun’iy intellekt texnologiyalari talabalar ehtiyojiga mos o‘quv materiallarini yaratish imkonini beradi. Masalan:

adaptiv o‘qitish platformalari

shaxsiy tavsiya tizimlari

Bu esa talabalar bilimini chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi.

Ta’lim kontekstida sun’iy intellekt deganda ma’lumotlar qatlamini chuqur tahlil qilish orqali mustaqil funksiyalarni bajaruvchi, o‘quv jarayonini boshqaruvchi va talabaga mos kontent yaratishni qo‘llab-quvvatlovchi aqlli tizimlar yig‘indisi tushuniladi[64]. Chatbotlar, intellektual o‘qituvchi dasturlar, moslashuvchan test tizimlari, ovozdan matnga va matndan ovozga o‘tkazish texnologiyalari, avtomatlashtirilgan baholash algoritmlari hamda o‘quv ma’lumotlarini to‘plash va tahlil qilishga imkon beruvchi analitik tizimlar SI ning amaliy ifodasidir[65]. Bu texnologiyalar o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish bilan birga ta’limning inklyuzivligini kuchaytiradi, imkoniyati cheklangan yoki chekka hududlarda yashovchi talabalarga ham sifatli bilimga kirish imkonini beradi[66].

Sun’iy intellektning salbiy oqibatlari. Sun’iy intellekt ta’lim uchun juda ko‘p potentsial afzalliklarga ega bo‘lsa-da, e’tiborga olinishi kerak bo‘lgan ba’zi kamchiliklar ham mavjud.

- Amalga oshirish va texnik xizmat ko‘rsatishning qimmat narxlar;
- Texnologiya va internetga bog‘liqlik;
- Kitoblar o‘qimaslik holatlarining ko‘payishi;
- Maxfiylik bilan bog‘liq muammolar;

Oliy ta’limdagi sun’iy intellektning asosiy muammolaridan biri bu talabalar ma’lumotlarining maxfiyligi va xavfsizligidir. Oliy ta’limda sun’iy intellektning yana bir muammosi – bu tarafkashlik va kamsitish xavfi. Sun’iy intellekt algoritmlari ma’lumotlardagi mavjud nohaqlikni davom ettirishi mumkin, bu esa o‘quvchilarga nisbatan adolatsiz va tengsiz munosabatda bo‘lishiga olib keladi. Shu bois shaffof, hisob beruvchi va xolis bo‘lgan sun’iy intellekt tizimlarini ishlab chiqish orqali ushbu muammolarni hal qilish muhimdir[67].

Hozirgi kunda zamonaviy texnologiyalar jadal rivojlanib kelmoqda xususan sun’iy intellect. Bu ta’lim jarayonini tezlashtirish imkonini beryapti. Ba’zi oliy ta’lim muassasalari bu jihatdan muvaffaqiyatli natijalarni qayd etmoqda. Biroq sun’iy intellect yuqorida sanab o‘tilgan bir qancha muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Shu sababli sun’iy intellect texnologiyasini afzalliklari

---

[62] Sadullaeva Sh., Yusupov D., Yusupov F. Sun’iy intellekt va neyronto‘rli texnologiyalar. Mahalla va oila nashriyoti. Toshkent, 2022 y. – 8 s.

[63] https://orcid.org/0009-0004 5524-0770

[64] Harry S. (2023). Learning analytics for personalized learning.

[65] Ahmad K. (2020). Predictive analytics for student retention.

[66] Williams R. (2024). Critical risks of AI dependence.

[67] Олий таълим муассасалари фаолиятига сунъий интеллект технологиясини жорий этиш. Методик қўлланма. Yetakchi nashriyoti. Тошкент, 2024 й.

bilan birgalikda salbiy oqibatlarini kamaytirish bo‘yicha choralar ko‘rish zarur. bu oliy ta’lim tizimida samarali yondashuvlarni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 17.02.2021 yildagi PQ 4996-son qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 05.10.2020 yildagi PF-6079-sonli farmoni. https://lex.uz/uz/docs/ 6600413
3. Sadullaeva Sh., Yusupov D., Yusupov F. Sun’iy intellekt va neyronto‘rli texnologiyalar. Mahalla va oila nashriyoti. Toshkent, 2022 y. – 8 s.
4. https://orcid.org/0009-0004 5524-0770
5. Harry S. (2023). Learning analytics for personalized learning.
6. Ahmad K. (2020). Predictive analytics for student retention.
7. Williams R. (2024). Critical risks of AI dependence.
8. Oliy ta’lim muassasalari faoliyatiga sun’iy intellect texnologiyasini joriy etish. Metodik qo‘llanma. Yetakchi nashriyoti. Тошкент, 2024 й.

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА КАК ОДИН ИЗ СПОСОБОВ АКТИВИЗАЦИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Акрамова Нигора Ядуллаевна
Узбекистан, Навоийский государственный университет
преподаватель кафедры русского языка и литературы
Рахматова Мафтуна
студентка Навоийский государственный университета

Аннотация: В статье рассматривается проблема активизации познавательной деятельности учащихся на уроках русского языка посредством организации самостоятельной работы. Особое внимание уделяется роли преподавателя в планировании, руководстве и оценке самостоятельной деятельности.

Ключевые слова: самостоятельная работа, активизация познавательной деятельности, познавательная активность, творческая активность.

Annotatsiya: Maqolada rus tili darslarida o‘quvchilarning bilish faoliyatini mustaqil ishlarni tashkil etish orqali faollashtirish muammosi ko‘rib chiqiladi. Mustaqil faoliyatni rejalashtirish, boshqarish va baholash jarayonida o‘qituvchining roli alohida ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: mustaqil ish, bilish faoliyatini faollashtirish, bilish faolligi, ijodiy faollik.

Abstract: The article examines the problem of activating students’ cognitive activity in Russian language lessons through the organization of independent work. Particular attention is paid to the role of the teacher in planning, guiding, and evaluating students’ independent activities.

Keywords: independent work, activation of cognitive activity, cognitive activity, creative activity.

Самостоятельная работа – это средство формирования познавательных способностей учащихся.

Под самостоятельной работой при изучении русского языка понимается такая познавательная деятельность обучающихся, которая направлена на приобретение знаний, умений и навыков, и в процессе которой дети учатся наблюдать языковые явления,

сравнивать и сопоставлять их, анализировать, обобщать, выделять главное, рассуждать, делать выводы, словом, овладевают такими логическими операциями, которые необходимы для самостоятельного решения вопросов, выдвигаемых жизнью. [1].

Самостоятельная работа - это такое средство обучения, которое в каждой конкретной ситуации усвоения соответствует конкретной дидактической цели и задаче; формирует у обучающихся на каждом этапе его движения от незнания к знанию необходимый объем и уровень знаний, навыков и умений для решения определенного класса познавательных задач и соответственного продвижения от низших к высшим уровням мыслительной деятельности вырабатывает у учащихся психологическую установку на самостоятельное систематическое пополнение своих знаний и выработку умений ориентироваться в потоке научной информации при решении новых познавательных задач; является важнейшим орудием педагогического руководства и управления самостоятельной продуктивной деятельностью обучающегося.

В последние годы заметно возрос интерес к самостоятельной работе учащихся. Увеличилась роль самостоятельных работ в учебном процессе. Выдающийся ученый-педагог Б.П. Есипов писал: «Известно, что всякое качество личности развивается в процессе деятельности. Самостоятельность может развиваться у учащихся лишь в процессе самостоятельных работ» [2]. Практика показывает, что наибольший активизирующий эффект на занятиях дают ситуации, в которых учащиеся:

− выполняют задания самостоятельно, опираясь на собственные знания и умения, проявляя инициативу и творческое начало;

− отстаивают свое мнение и принимают участие в дискуссиях и обсуждениях, выражая личное отношение и высказывая собственную аргументацию;

− самостоятельно выбирают посильное задание, осуществляют поиск вариантов решения познавательной задачи, выбирают оптимальное из них;

− создают ситуации самопроверки, анализа личных познавательных и практических действий.

Преподаватель, который настраивает учащихся к продуктивной самостоятельной работе, способствует активизации познавательной деятельности должен придерживаться следующих основных принципов:

- Принцип мотивации
- Принцип проблемности
- Принцип индивидуализации
- Принцип исследования
- Принцип самообучения

Активизация самостоятельной учебно-познавательной деятельности учащихся, должна определятся с учетом особенностей учебного процесса, опираться на интересы учащихся и одновременно формировать мотивов учения, среди которых на первом месте выступают познавательные интересы и личные склонности ученика; В активизации познавательной деятельности учащихся большую роль играет умение учителя побуждать своих учеников к осмыслению логики и последовательности в изложении учебного материала, к выделению в нем главных и наиболее существенных положений. В средних и старших классах этот прием является действенным стимулом познавательной активности учащихся.

Особое значение для успешной реализации принципа активности в обучении имеют самостоятельные работы творческого характера. Активизация самостоятельной учебно-познавательной деятельности обучающихся должна рассматриваться учителем не как усиление деятельности, а как мобилизация с помощью специальных средств интеллектуальных, нравственно-волевых и физических сил учеников на достижение конкретных целей обучения и воспитания.

Активность и самостоятельность ученика в ходе выполнения самостоятельных работ определяется его активностью и самостоятельностью в процессе самостоятельной познавательной деятельности, осуществляемой под руководством учителя.

Самостоятельная работа ученика должна постепенно привести его к умению ставить цели работы, выполнять ее, адекватно самооценивать, находить собственные ошибки и исправлять их. Если методика проведения самостоятельной работы поставлена правильно, то результатом должно стать активная умственная деятельность учащихся, которая приведет их к развитию мышления и желанию выполнять наиболее трудные задания. Самостоятельная работа на уроках подразумевает: наличие индивидуального задания для каждого ученика, самостоятельность в выполнении их учащимися, умелое руководство учителя, выполнение детьми задания без участия педагога, активность и усилие учащихся, определенное время для выполнения задания [3].

К самостоятельной работе, требующей выполнение новой задачи, учащихся необходимо готовить. Следует учить детей самостоятельно прочитать задание, разобраться в последовательности предстоящей работы, выполнить ее и в результате сделать нужный вывод. По мере того как ученики овладевают необходимыми умениями, им следует предоставлять больше самостоятельности в нахождении способов выполнения задания, в планировании работы и т.п.

Самостоятельные работы различаются по материалу, над которым работают учащиеся. Материалом, над которым работают учащиеся, может быть предметы и явления окружающей действительности. Ученики считают, измеряют, создают те или иные предметы. Они наблюдают за предметами и явлениями непосредственно в природе или в школе, проводя опыты, эксперименты, выполняя лабораторные задания.

Самостоятельные работы, связанные с наблюдением, постановкой опытов, с проведением практических и лабораторных работ, имеют очень большое значение, так как содействуют развитию у учащихся наблюдательности, исследовательских умений, навыков. Обучение учащихся такого рода самостоятельным работам осуществляется на предметных уроках.

Главной задачей современного образования является не только дать знания учащимся, но и сформировать у них навыки самостоятельной работы. В процессе самостоятельной работы учащиеся овладевают более глубокими знаниями, учатся планировать и контролировать свою деятельность, ставить цели и задачи, решать их, оценивать свою работу и работу товарищей.

Таким образом, самостоятельная работа является обязательной частью учебного процесса. Самостоятельная работа развивает у детей познавательные способности: наблюдательность, пытливость, логическое мышление, память, воображение, творческую активность.

Активизация познавательной деятельности учащихся одно из наиболее существенных требований, обеспечивающих качество обучения. Установлено, что уровень развития мыслительных операций, степень овладения ими определяет ход мыслительных процессов и его результат, а, следовательно, продуктивность познавательной деятельности.

Список литературы:

1. Семкина Галина Александровна. Формирование навыков самостоятельной работы младших школьников на уроках русского языка // Наука через призму времени.-2017.-№3.
2. Есипов Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроках. М., 1961, стр.7
3. Зимняя И. А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. Изд. Второе, доп., испр. и перераб / И.А. Зимняя – М.: Лотос, 2001.
4. Кузьмина И.В. Развитие познавательной деятельности на уроках//Начальная школа. – 1995. - № 6. – С. 41.
5. Камнева С. В. Самостоятельная работа на уроках русского языка. М. 1988
6. Шукина Р.И. Формирование познавательной активности школьников. М.,1987

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA DAVRIDA ONLAYN TA'LIMNING JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI O'RNI

Zoyirova Dilfuza Xayriddinovna
O'zbekiston, SamDCHTI, Narpay xorijiy tillar fakulteti, Umumiy fanlar kafedrasi o`qituvchisi
Mardonova Ozoda Azizbek qizi
O'zbekiston, SamDCHTI Narpay xorijiy tillar fakulteti 1-bosqich 2503-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy jamiyatda onlayn ta'limning ahamiyati, uning rivojlanish jarayoni hamda ta'lim tizimiga ta'siri tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar rivojlanib borayotgan davrda masofaviy ta'lim insonlarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirib, ta'lim jarayonini yanada qulay va samarali tashkil etishga xizmat qilmoqda. Maqolada onlayn ta'limning afzalliklari, kamchiliklari hamda jamiyat rivojidagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, pandemiya davrida masofaviy ta'limning keng joriy etilishi natijasida ta'lim tizimida yuzaga kelgan o'zgarishlar ham tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: onlayn ta'lim, masofaviy ta'lim, raqamli texnologiyalar, ta'lim tizimi, virtual ta'lim, internet, zamonaviy ta'lim.

XXI asr axborot texnologiyalari va raqamli innovatsiyalar asri sifatida insoniyat hayotining barcha sohalarida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Ayniqsa, ta'lim tizimi ushbu jarayonlardan bevosita ta'sirlanib, zamonaviy texnologiyalar asosida yangi o'qitish usullari shakllanmoqda. Bugungi kunda onlayn ta'lim yoki masofaviy ta'lim tizimi ta'lim jarayonining muhim qismiga aylanib bormoqda.

Onlayn ta'lim — bu internet va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida masofadan turib bilim almashish jarayonini tashkil etish shaklidir. Ushbu ta'lim shakli orqali insonlar geografik joylashuvdan qat'i nazar, istalgan vaqtda bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. So'nggi yillarda, ayniqsa COVID-19 pandemiyasi davrida onlayn ta'limning ahamiyati yanada ortdi. Dunyoning ko'plab mamlakatlarida ta'lim muassasalari faoliyati vaqtincha to'xtatilganligi sababli, darslar masofaviy shaklda tashkil etildi. Natijada Zoom, Google Meet, Microsoft Teams kabi platformalar orqali ta'lim jarayonini davom ettirish imkoniyati yaratildi.

Shu sababli bugungi kunda onlayn ta'lim nafaqat muqobil ta'lim shakli, balki zamonaviy ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Hozirgi kunda internet va axborot texnologiyalari masofaviy ta'lim tizimining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Internet orqali o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida tezkor axborot almashinuvi amalga oshiriladi. Elektron pochta, video konferensiyalar, onlayn platformalar, virtual sinflar va elektron kutubxonalar ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi.

Masofaviy ta'lim jarayonida turli xil texnologik vositalardan foydalaniladi. Jumladan, elektron pochta orqali o'quv materiallarini yuborish, chat va forumlar orqali o'zaro muloqot qilish, video konferensiyalar orqali darslar o'tkazish ta'lim jarayonining muhim qismiga aylandi. Bunday vositalar o'qituvchi va talaba o'rtasidagi aloqani mustahkamlab, bilim almashish jarayonini tezlashtiradi.

COVID-19 pandemiyasi davrida dunyoning deyarli barcha mamlakatlarida ta'lim jarayoni masofaviy shaklga o'tkazildi. O'zbekistonda ham an'anaviy ta'lim vaqtincha to'xtatilib, darslar onlayn platformalar orqali tashkil etildi. Bu jarayonda "Kundalik", "ZiyoNET" kabi milliy platformalar hamda Zoom, Google Meet singari xalqaro platformalar keng qo'llanildi.

Masofaviy ta'lim tizimining joriy etilishi o'qituvchi va o'quvchilarning raqamli texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga ham katta hissa qo'shdi. Natijada ta'lim jarayonida raqamli savodxonlik darajasi sezilarli darajada oshdi.

Onlayn ta'lim tizimi jamiyat uchun bir qator afzalliklarni taqdim etadi. Avvalo, u ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Talabalar istalgan joyda va istalgan vaqtda bilim olish

imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu ayniqsa uzoq hududlarda yashovchi yoshlar uchun katta imkoniyat yaratadi.

Bundan tashqari, onlayn ta’lim iqtisodiy jihatdan ham qulay hisoblanadi. Talabalar turar joy, transport va boshqa kundalik xarajatlarni kamaytirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shuningdek, masofaviy ta’lim mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantiradi va talabalarni axborotni mustaqil izlashga undaydi.

Shu bilan birga, onlayn ta’limning ayrim kamchiliklari ham mavjud. Masalan, talabalarni to‘liq nazorat qilish qiyin bo‘lishi, internet tezligining yetarli bo‘lmasligi hamda ijtimoiy muloqotning kamayishi kabi muammolar yuzaga kelishi mumkin. Biroq zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi ushbu muammolarni bosqichma-bosqich bartaraf etishga yordam bermoqda.

Bugungi kunda sun’iy intellekt, virtual reallik va boshqa innovatsion texnologiyalar onlayn ta’lim tizimining rivojlanishida muhim rol o‘ynamoqda. Bu texnologiyalar yordamida ta’lim jarayonini yanada interaktiv va samarali tashkil etish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, onlayn ta’lim zamonaviy jamiyatning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi natijasida ta’lim tizimi ham yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. Masofaviy ta’lim insonlarga istalgan joy va istalgan vaqtda bilim olish imkoniyatini yaratib, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirmoqda.

Shuningdek, onlayn ta’lim ta’lim tizimida teng imkoniyatlar yaratib, jamiyatning intellektual rivojlanishiga katta hissa qo‘shmoqda. Kelajakda raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt va innovatsion platformalar yordamida onlayn ta’lim tizimi yanada rivojlanishi kutilmoqda.

Shu sababli onlayn ta’limni rivojlantirish, texnik infratuzilmani takomillashtirish hamda sifatli raqamli platformalarni yaratish zamonaviy ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimiga oid rasmiy hujjatlar.
2. Infocom.uz – Elektron ta’lim statistikasi.
3. OliyGoh.uz – Oliy ta’lim tizimi haqida ma’lumotlar.
4. Anderson T. *The Theory and Practice of Online Learning.*
5. Moore M. *Distance Education: A Systems View of Online Learning.*

SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA CHET TILLARINI O‘RGATISH: ZPD ASOSIDAGI MOSLASHUVCHAN MODEL

Boboraximova Xadicha Bektosh qizi
O‘zbekiston, Navoiy pedagogika texnikumi chet tili fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga chet tillarini o‘rgatishda sun’iy intellekt (AI) texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot Lev Vygotskyning yaqin rivojlanish zonasi (ZPD) nazariyasiga asoslanib, sun’iy intellektni individual o‘qitish va adaptiv “iskala” mexanizmi sifatida qo‘llashni ko‘rib chiqadi. Maqolada AI asosidagi o‘qitishning afzalliklari va cheklovlari yoritilib, o‘qituvchi va sun’iy intellekt integratsiyasiga asoslangan gibrid model taklif etiladi**.**

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, ZPD, adaptiv o‘qitish, maktabgacha ta’lim, chet tili

Abstract: This article analyzes the pedagogical potential of artificial intelligence (AI) technologies in teaching foreign languages to preschool children. The study, based on Lev Vygotsky’s theory of the zone of proximal development (ZPD), considers the use of AI as a mechanism for individualized learning and adaptive "scaffolding". The article highlights the advantages and limitations of AI-based teaching and proposes a hybrid model based on the integration of the teacher and AI.

Keywords: artificial intelligence, ZPD, adaptive learning, preschool education, foreign language

Аннотация: В данной статье анализируется педагогический потенциал технологий искусственного интеллекта (ИИ) в обучении иностранным языкам детей дошкольного возраста. Исследование, основанное на теории зоны ближайшего развития (ЗБР) Льва Выготского, рассматривает использование ИИ как механизма индивидуализированного обучения и адаптивной «поддержки». В статье освещаются преимущества и ограничения обучения на основе ИИ и предлагается гибридная модель, основанная на интеграции учителя и ИИ.

Ключевые слова: искусственный интеллект, ЗБР, адаптивное обучение, дошкольное образование, иностранный язык.

Global raqamlashtirish sharoitida ta’lim tizimiga sun’iy intellekt texnologiyalarining kirib kelishi chet tillarini o‘qitish jarayonini tubdan o‘zgartirmoqda. Ayniqsa, maktabgacha yosh davri til o‘rganish uchun eng muhim bosqich hisoblanadi, chunki bu davrda bolalarning kognitiv va lingvistik qobiliyatlari yuqori darajada moslashuvchan bo‘ladi. So‘nggi yillarda sun’iy intellekt asosidagi platformalar — aqlli repetitor tizimlari (ITS), mobil ilovalar (Duolingo) va interaktiv robotlar — bolalarga moslashuvchan va individual o‘quv muhitini yaratishda keng qo‘llanilmoqda. Biroq, ushbu texnologiyalarning pedagogik samaradorligi va ularning an’anaviy ta’lim bilan integratsiyasi hali ham yetarli darajada o‘rganilmagan.

Erta bolalik — ikkinchi tilni egallash uchun ayni pishiq palladir: ilmiy izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalar tabiiy (fiziologik) ustunliklari sabab chet tilini oson va samarali o‘zlashtiradi, shu bilan birga bu jarayon ona tilining rivojiga zarracha ham putur yetkazmaydi. Lev Vygotsky tomonidan ilgari surilgan Yaqin rivojlanish zonasi (ZPD) g‘oyasi shuni anglatadiki, o‘quvchi mustaqil hal qila oladigan vazifalar bilan yo‘naltirilgan yordam ota-ona, pedagog yoki tengdoshlarining yordami orqali uddalay oladigan vazifalar o‘rtasidagi farq — aynan rivojlanishning eng samarali nuqtasidir; shu bois ta’lim jarayonida individual qo‘llab-quvvatlash va moslashtirilgan yondashuv hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

O‘quv samaradorligi nuqtayi nazaridan esa, sun’iy intellektga asoslangan ilovalar interaktiv o‘yinlar, tezkor fikr-mulohaza va individual tezlikka moslashtirilgan kontent orqali bolalarning qiziqishini kuchaytiradi, so‘z boyligini kengaytiradi hamda talaffuz ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Masalan, sun’iy intellekt bolalarning nutq naqshlarini tahlil qilib, talaffuzdagi xatolar yuzasidan darhol tuzatuvchi fikr-mulohaza beradi; bu jarayon Lev Vygotsky ta’riflagan Yaqin rivojlanish zonasi tamoyiliga mos keluvchi samarali “iskala” vazifasini bajaradi. Wang Wenjing qayd etganidek, sun’iy intellekt kabi moslashuvchan o‘quv platformalari onlayn va oflayn ta’limni uyg‘unlashtirib, individual rivojlanish trayektoriyasini yanada samarali tashkil etadi. Oflayn ta’lim esa o‘qituvchilar tomonidan tashkil etilib, ular o‘quv jarayonining sur’atini moslashtirish, bolalarni mustaqil o‘rganishga yo‘naltirish va rag‘batlantirish, shuningdek, yuzaga keladigan savollarga javob berish kabi asosiy vazifalarni bajaradi. Bunday tizimlar ayniqsa yosh o‘quvchilarga moslab ishlab chiqilib, o‘quvchi faoliyati natijalariga tayangan holda topshiriqlar murakkabligini dinamik tarzda o‘zgartirib boradi; bu esa uzluksiz baholash mexanizmining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq, amaldagi yondashuvlar qator jiddiy kamchiliklarni ham namoyon etadi. Avvalo, ko‘plab sun’iy intellekt mahsulotlari mustahkam pedagogik asosdan mahrum: ular bolalar rivoji yoki ikkinchi tilni o‘zlashtirish nazariyalariga tayangan tizimli o‘quv dasturlariga integratsiyalashmagan, aksincha, alohida-alohida o‘yinlashtirilgan faoliyatlar ko‘rinishida ishlab chiqilgan. Bundan tashqari, ayniqsa o‘zbek kontekstida, mazkur sun’iy intellekt vositalarining maktabgacha yoshdagi bolalarning ingliz tilini o‘zlashtirishiga real ta’sirini baholovchi empirik tadqiqotlar hanuz yetarli darajada emas.

Tadqiqotlarda texnologiyaga ortiqcha tayanish hech qachon insonlararo muloqotning hal qiluvchi ahamiyatini va haqiqiy kommunikativ muhit yaratish zaruratini soya ostida qoldirmasligi ta’kidlangan. Chet tilini egallash jarayoni ko‘p omilli bo‘lib, unda ayniqsa o‘qituvchining roli yetakchi o‘rin tutadi. Sun’iy intellekt boy va moslashuvchan til muhitini shakllantirish

imkoniyatiga ega bo‘lsa-da, amaldagi qo‘llanilishida u ko‘pincha ijtimoiy-konstruktivistik yondashuvlarning, xususan Lev Vygotsky nazariyasiga xos to‘liq imkoniyatlarni ro‘yobga chiqara olmayapti; natijada esa hamkorlikdagi o‘rganishdan ko‘ra individualizatsiyaga ustunlik berish tendensiyasi kuchaymoqda.

Bolalarning sun’iy intellekt asosidagi platformalardagi faoliyati — masalan, javoblarning aniqligi, reaksiyaning kechikishi, xatolar takrorlanishidagi qonuniyatlar, ovoz yozuvlari va muammolarni yechish bosqichlari — tizimli ravishda tahlil qilinib, ularning rivojlanishiga oid batafsil va dinamik profil shakllantiriladi. Bu ko‘rsatkichlar yig‘indisi bolaning amaldagi, ya’ni “haqiqiy rivojlanish darajasi”ni ifodalaydi. Masalan, sun’iy intellekt bolaning ayrim fonemalarni muntazam chalkashtirishini, muayyan grammatik konstruktsiyalarni egallashda qiynalayotganini yoki ma’lum lug‘at qatlamini allaqachon o‘zlashtirganini aniqlashi mumkin. Bunday yondashuv oddiy baholashdan ancha chuqurroq bo‘lib, Xu Lili tasvirlagan diagnostik usullarga o‘xshash tarzda o‘quvchining tushunishi va xatolarini aniqlashga xizmat qiladi, shu bilan birga maktabgacha yoshdagi til o‘rganishga ham samarali tatbiq etiladi.

Shu asosda tizim Lev Vygotsky nazariyasiga tayangan holda bolaning Yaqin rivojlanish zonasini algoritmik ravishda belgilaydi: ya’ni u mustaqil bajara olmaydigan, ammo yo‘naltirilgan yordam bilan uddalay oladigan keyingi ko‘nikmalarni aniqlaydi. Natijada, uzluksiz baholash mexanizmi orqali o‘qitish vazifalari doimo bolaning imkoniyatlariga mos darajada ushlab turiladi va ta’lim jarayoni haqiqiy ma’noda “aniqlikka asoslangan” tus oladi.

Shaxsiylashtirilgan va moslashuvchan iskala ta’minotchisi sifatida sun’iy intellekt ZPD aniqlangandan so‘ng, sun’iy intellekt Vygotskiyning iskala kontseptsiyasini sinf sharoitida qo‘lda bajarish qiyin bo‘lgan aniqlik, izchillik va puxtalik darajasida amalga oshirishi mumkin. Sun’iy intellekt kontekstida iskala o‘z vaqtida, sozlanishi va vaqtinchalik yordamni ta’minlashni o‘z ichiga oladi, bu bolalarning qobiliyatlari o‘sib borishi bilan tizimli ravishda olib tashlanadi, bu esa o‘quvchilarning ZPD doirasida doimiy ravishda mashq qilishlarini ta’minlaydi. Ushbu qo‘llab-quvvatlash mexanizmi multimodal va kontekstga mos bo‘lishi mumkin, statik o‘qitish vositalaridan ancha ustundir. Masalan, bola virtual hikoya faoliyati davomida “olma” so‘zini eslab qolishga qiynalganda, sun’iy intellekt avval nozik vizual ishorani taklif qilishi mumkin (masalan, sahna ustiga yarim shaffof olma tasviri). Agar bola ikkilanib qolsa, sun’iy intellekt tizimi eshitish ishorasini (so‘zning aniq talaffuzi) taqdim etishi mumkin. Agar qiyinchilik davom etsa, sun’iy intellekt vazifani o‘zi soddalashtirishi, ochiq savolni yanada boshqariladigan ikkilik tanlovga aylantirishi mumkin (masalan, “Bu olmami yoki bananmi?”). Ushbu qatlamli, dinamik qo‘llab-quvvatlash tizimi bolalarni o‘zlarining “rivojlanish zonasida” ushlab turish uchun juda muhimdir, juda qiyin vazifalardan kelib chiqadigan umidsizlikni va juda oson vazifalardan zerikishni faol ravishda oldini oladi, shu bilan ularning o‘rganishga bo‘lgan ichki motivatsiyasini himoya qiladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt texnologiyalari quyidagi pedagogik imkoniyatlariga ega:

1. individual va moslashuvchan o‘qitish muhitini yaratadi;
2. tezkor va aniq fikr-mulohaza taqdim etadi;
3. interaktiv va immersiv muloqot imkonini beradi;
4. o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantiradi .

Masalan, sun’iy intellekt o‘quvchining talaffuzidagi xatolarni aniqlab, darhol tuzatish kiritadi yoki o‘quvchining qiziqishlariga moslashtirilgan o‘yin va hikoyalar orqali til o‘rganishni samarali tashkil etadi.

Shu bilan birga, Sun’iy intellekt asosidagi o‘qitish tizimlari qator muammolarga ham ega:

- lingvistik va faktik xatolar ehtimoli;
- texnologiyaga haddan tashqari bog‘liqlik;
- real kommunikativ muhitning kamayishi;
- axloqiy va ma’lumotlar xavfsizligi muammolari .

Bundan tashqari, ko‘plab Sun’iy intellekt vositalari mustahkam pedagogik asosga ega emasligi va o‘quv dasturlariga to‘liq integratsiyalanmaganligi kuzatiladi.

Mazkur maqolada sun’iy intellekt va o‘qituvchi integratsiyasiga asoslangan quyidagi model taklif etildi:

1. Diagnostika bosqichi sun’iy intellekt o‘quvchining bilim darajasini tahlil qilib, ZPD ni aniqlaydi;

2. Moslashuvchan o‘qitish sun’iy intellekt individual topshiriqlar va mashqlarni taqdim etadi;

3. Pedagogik qo‘llab-quvvatlash: O‘qituvchi kommunikativ muhit yaratadi, motivatsiyani oshiradi nazoratni amalga oshiradi;

4. Baholash Sun’iy intellekt va o‘qituvchi birgalikda natijani tahlil qiladi.

Ushbu model sun’iy intellektni o‘qituvchi o‘rnini bosuvchi emas, balki uni kuchaytiruvchi vosita sifatida talqin qiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt asosidagi o‘qitish tizimlari samarali bo‘lishi uchun ularni mustaqil emas, balki pedagogik jihatdan boshqariladigan tizim sifatida qo‘llash zarur. Aks holda, o‘quvchilarda yuzaki bilim, past motivatsiya va tanqidiy fikrlashning sustlashuvi kuzatilishi mumkin.

Sun’iy intellekt texnologiyalari maktabgacha yoshdagi bolalarga chet tillarini o‘rgatishda katta imkoniyatlarga ega bo‘lsa-da, ularning samaradorligi to‘g‘ri pedagogik yondashuvga bog‘liq. Lev Vygotsky nazariyasiga asoslangan holda, Sun’iy intellekt o‘quvchining rivojlanish zonasiga mos individual o‘qitishni ta’minlay oladi. Shu bilan birga, Sun’iy intellekt texnologiyalarini o‘qituvchi bilan integratsiyalashgan holda qo‘llash eng optimal yondashuv hisoblanadi. Kelgusida ushbu yo‘nalishda empirik tadqiqotlar olib borish, ayniqsa O‘zbekiston ta’lim tizimida sun’iy intellekt asosidagi til o‘rgatish samaradorligini baholash dolzarb ilmiy vazifa bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Amanbayeva O. U. *O‘zbekistonda chet tili ta’limida sun’iy intellekt vositalarini qo‘llash: dastlabki kuzatishlar* – Yosh olimlar ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari, 2024

2. Lev Vygotskiy (1978). Jamiyatdagi ong: Oliy psixologik jarayonlarning rivojlanishi . Kembrij, MA: Garvard universiteti nashriyoti.

3. Qosimova M. A. *Sun’iy intellekt orqali xorijiy tillarni o‘qitish metodikasi* – Foreign Language Education jurnali, 2024

4. Rod Ellis (2008). Ikkinchi tilni o‘zlashtirishni o‘rganish . Oksford: Oksford universiteti nashriyoti.

5. Xin Wei (2023). Erta bolalik davrida til o‘rganishda sun’iy intellekt: tendentsiyalar va oqibatlar. Ta’lim texnologiyalari jurnali , 45(2), 123–135.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI MUSTAQIL FIKRLASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNI VA MOHIYATI

Ergasheva Muxlisa Abdulla qizi
Termiz davlat pedagogika instituti magistranti
U.Yakubova
Termiz davlat pedagogika instituti v/b dotsenti, PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar, ayniqsa generativ sun’iy intellekt vositalarining talabalarda mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdagi roli ko‘rib chiqiladi. So‘nggi yillardagi ilmiy tadqiqotlar asosida raqamli vositalarning ham imkoniyatlari, ham xavf-xatarlari tahlil qilinadi. O‘zbekiston ta’lim tizimida bu jarayonni samarali boshqarish yo‘llari taklif etiladi. Muallifning shaxsiy nuqtai nazari sifatida – raqamli texnologiyalar to‘g‘ri yo‘naltirilganda mustaqil fikrlashning kuchli katalizatori bo‘lishi mumkinligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, generativ sun’iy intellekt, mustaqil fikrlash, tanqidiy fikrlash, XXI asr ko‘nikmalari, raqamli ta’lim, O‘zbekiston.

Abstract: This article examines the role of digital technologies, especially generative artificial intelligence tools, in developing independent and critical thinking skills in students. Based on recent scientific research, both the opportunities and risks of digital tools are analyzed. Ways to effectively manage this process in the Uzbek education system are proposed. The author's personal point of view is that digital technologies, when properly directed, can be a powerful catalyst for independent thinking.

Keywords: digital technologies, generative artificial intelligence, independent thinking, critical thinking, XXI st century skills, digital education, Uzbekistan.

Developing independent thinking using digital technologies: content and essence

Kirish

O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi va “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida har bir shaxsning intellektual salohiyatini ro‘yobga chiqarish hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilangan. Shu bilan birga, YUNESKO tomonidan ilgari surilgan “Incheon deklaratsiyasi – 2030” hamda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi ta’lim jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini chuqur integratsiya qilishni nazarda tutadi.

Ushbu huquqiy va strategik islohotlar natijasida yuzaga kelgan global raqamli transformatsiya davrida har bir ta’lim oluvchi individual mobil qurilmalar orqali insoniyat intellektual merosining ulkan bazasiga bevosita ulanish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Axborotning bunday yuqori darajadagi mobilizatsiyasi istalgan murakkablikdagi savolga soniyalar ichida operativ yechim topish imkonini beradi. Biroq, axborotni egallashning bunday osonlashuvi (*easy access to information*) ortida jiddiy kognitiv muammo — mustaqil mantiqiy mushohada va tanqidiy tahlil ko‘nikmalarining degradatsiyasi xavfi yashiringan. Tayyor intellektual mahsulotlarni passiv iste’mol qilishga o‘rganish o‘quvchilarda bilish faoliyatining susayishiga va axborotni mustaqil qayta ishlash mexanizmlarining (analiz, sintez va xulosa chiqarish) inqiroziga olib kelmoqda. Bu esa zamonaviy pedagogika oldiga ta’lim oluvchilarda “raqamli immunitet”ni va axborotni saralash madaniyatini shakllantirish kabi dolzarb vazifalarni qo‘ymoqda.

Pedagogik adabiyotlarda mustaqil fikrlash — bu shunchaki axborotni qabul qilish emas, balki uni kognitiv jarayonlardan o‘tkazib, shaxsiy nuqtai nazarni shakllantirish qobiliyatidir. Ushbu jarayonni tushunishda Benjamin Bloom tomonidan taklif etilgan kognitiv maqsadlar iyerarxiyasi (Bloom taksonomiyasi) asosiy metodologik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Bloom taksonomiyasi bilish faoliyatini oddiydan murakkabga qarab oltita bosqichga ajratadi. Mustaqil fikrlash qobiliyati ushbu piramidaning aynan yuqori pog‘onalarida namoyon bo‘ladi:

1. Eslab qolish (Remembering) va Tushunish (Understanding): Bu quyi bosqichlar (LOTS) bo‘lib, avvallari darsning 70-80% vaqti shunga sarflangan. Bugun esa generativ sun’iy intellekt (ChatGPT, Gemini) bu bosqichni bir necha soniyada bajaryapti. Bu talabani mexanik yod olishdan ozod qiladi, lekin uning bazaviy bilimlarini zaiflashtirishi ham mumkin.
2. Qo‘llash (Applying) va Tahlil (Analyzing): Mustaqillik aynan shu yerda boshlanadi. Tahlil qilish — axborotni qismlarga ajratish va mantiqiy xatolarni topishdir. Raqamli davrda talaba AI bergan javobga "ko‘r-ko‘rona" ishonmasdan, uning ichidagi xatolarni qidirishi — bu eng oliy tahliliy ko‘nikmadir.
3. Baholash (Evaluating) va Yaratish (Creating): Bu bosqich mustaqil fikrlashning cho‘qqisidir. Yaratish bosqichida talaba AI yordamida to‘plangan elementlarni birlashtirib, mutlaqo yangi, original g‘oya ishlab chiqadi. Bu yerda AI — "muallif" emas, balki "bo‘yoq va mo‘yqalam" vazifasini o‘tashi lozim.

1 Metodik ko‘mak (Scaffolding): "Scaffolding" so‘zi qurilishdagi "yordamchi" yoki "tayanch" ma’nosini anglatadi. Pedagogikada bu tushuncha talaba biror murakkab vazifani

bajarayotganda unga beriladigan vaqtinchalik yordamni bildiradi. Masalan, talaba murakkab bir masalani yechishda AIga "menga yechimini ber" emas, balki "menga bu masalani yechish uchun qaysi formulalar va qadamlar kerak?" deb savol berishi — bu scaffoldingdir. Tadqiqotlar shuni isbotlaydiki, AI "yo‘l ko‘rsatuvchi" sifatida ishlatilganda, talaba natijaga o‘z mehnati bilan yetib boradi va uning fikrlash darajasi tezroq o‘sadi. Bu jarayonda AI talaba yeta olmayotgan balandlikka chiqish uchun "zinapoya" vazifasini o‘taydi.

2. Tayyor intellektual iste’mol (Offloading): Aqliy mas’uliyatni texnikaga topshirish. Bu scaffoldingning teskarisi bo‘lib, inson o‘z aqliy mehnatini to‘liqligicha texnologiyaga topshirib yuborishidir. Bugungi talaba o‘z fikrini bayon qilish o‘rniga AIga "yozib ber" deyishi — kognitiv yuk tashlashdir. Tayyor javoblarni tahlilsiz qabul qilish odati o‘quvchini passiv iste’molchiga aylantiradi. U axborotni feyk (yolg‘on) yoki haqiqat ekanini ajrata olmaydigan, mustaqil qaror qabul qila olmaydigan shaxs bo‘lib qoladi.

“Raqamli O‘zbekiston-2030” strategiyasi doirasida maktab va oliy o‘quv yurtlarida amalga oshirilayotgan islohotlarni yanada mazmunli qilish uchun quyidagi gibrid metodlarni joriy etish lozim:

1. Gibrid kognitiv yondashuv: Dars jarayonida raqamli vositalar va an’anaviy metodlar muvozanati saqlanishi kerak. Masalan, darsning birinchi qismida AI yordamida g‘oyalar "bo‘roni" (brainstorming) qilinadi, ikkinchi qismida esa talabalar kompyutersiz, faqat o‘z aqllari bilan ushbu g‘oyalarni tanqidiy muhokama qilishadi.
2. Loyiha asosidagi ta’lim (PBL): Talabalar real hayotiy muammolarni hal qilishda AIdan ma’lumot yig‘ish vositasi sifatida foydalanadi. Bu ularga texnologiyani "hokim" emas, balki "xizmatkor" sifatida ko‘rishni o‘rgatadi.
3. O‘qituvchi – kognitiv moderator: Zamonaviy o‘qituvchi faqat ma’lumot beruvchi emas, balki talabani to‘g‘ri savol berishga (prompt engineering) va AI xatolarini topishga o‘rgatuvchi yo‘l ko‘rsatuvchi bo‘lishi shart.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar mustaqil fikrlashni yo‘qotish quroli emas, balki uni yangi, yuqori bosqichga olib chiquvchi transformatsion instrumentdir. Oliy ta’lim tizimidagi asosiy vazifa — talabani texnologiya bilan raqobatlashishga emas, balki texnologiyadan o‘zining intellektual chegaralarini kengaytirish uchun ongli foydalanishga o‘rgatishdir. Faqatgina kognitiv faollik va raqamli vositalarning oqilona sintezi global miqyosda raqobatbardosh, mustaqil fikrli kadrlarni tayyorlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (2023). https://lex.uz/docs/6445145
2. “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. (2020). https://lex.uz/docs/5013007
3. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi PF-6079-son Farmoni. (2020). https://lex.uz/docs/5032126
4. Bloom, B. S. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals.* New York: Longmans, Green. https://www.google.uz/books/edition/_/6_0WAQAAIAAJ
5. Nasr, M., et al. (2025). *Exploring the Impact of Generative AI on Critical Thinking in Higher Education.* Journal of Education Sciences. https://doi.org/10.3390/educsci15010042
6. Wang, X., & Fan, Y. (2025). *The Effect of AI Scaffolding on Higher-Order Thinking Skills: A Meta-Analysis.* Educational Technology Research and Development. https://doi.org/10.1007/s11423-024-10355-w
7. Wei, L., et al. (2025). *The Chain Mediating Role of Critical Thinking between GenAI Competence and Creativity.* Computers & Education. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2024.105128

8. Sardi, A., et al. (2025). *Reducing Prior Knowledge Dependence through AI-Assisted Learning.* Interactive Learning Environments. https://doi.org/10.1080/10494820.2024.2315671
9. Jose, R., & Pratiwi, A. (2025). *Cognitive Offloading in the Age of Artificial Intelligence: Risks and Mitigation.* Journal of Cognitive Enhancement. https://doi.org/10.1007/s41465-024-00298-y
10. Larson, D., & Kestin, J. (2025). *The Passive Consumption Trap: Critical Thinking Degradation in Generative AI Era.* Learning and Instruction. https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2024.101980
11. Yakubova, U. (2023). SOCIAL PEDAGOGICAL COMPETENCE AS THE BASIS OF THE FUTURE TEACHER'S ACTIVITY. *Zeta Repository*, *4*(04), 1311-1319.
12. Шодиева , Н. ., & Якубова , У. . . (2025). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В КРУЖКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА. Теоретические аспекты становления педагогических наук, 4(11), 68–71. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/tafps/article/view/90231

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IJTIMOIYLASHUV JARAYONINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Ziyodullayeva Niginabonu Avaz qizi
O'zbekiston, Navoiy davlat universiteti,
Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(maktabgacha ta'lim) mutaxassisligi
1- bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiylashuv jarayonining mazmuni, uning o'ziga xos xususiyatlari hamda bola shaxsining shakllanishidagi o'rni bayon etilgan. Shuningdek, bolalarning o'yin, muloqot va tarbiya jarayonida ijtimoiy tajriba orttirishi haqida fikrlar keltirilgan. Yosh bosqichlarining ijtimoiylashuvdagi xususiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ijtimoiylashuv, maktabgacha yosh, bola, muloqot, o'yin faoliyati, tarbiya, rivojlanish, ijtimoiy muhit

Аннотация: В данной статье описывается содержание процесса социализации у детей дошкольного возраста, его специфические особенности и роль в формировании личности ребенка. Также представлены идеи о том, как дети приобретают социальный опыт в процессе игры, общения и воспитания. Анализируются характеристики возрастных этапов социализации.

Ключевые слов: социализация, дошкольный возраст, ребёнок, общение, игровая деятельность, воспитание, развитие, социальная среда

Abstract: This article describes the content of the socialization process in preschool children, its specific features and its role in the formation of the child's personality. It also presents ideas about how children gain social experience in the process of play, communication and upbringing. The characteristics of age stages in socialization are analyzed.

Keywords: socialization, preschool age, child, communication, play activity, upbringing, development, social environment

Maktabgacha yosh davri inson hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda bola shaxs sifatida shakllanishni boshlaydi, uning dunyoqarashi, odatlari va xulq-atvori asta-sekin rivojlanadi. Bu davrda bola atrof-muhitni nafaqat kuzatadi, balki unda faol ishtirok eta boshlaydi. Shu sababli maktabgacha yoshda ijtimoiylashuv jarayoni alohida ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiylashuv deganda bolaning jamiyatga moslashuvi, undagi qoidalar, qadriyatlar va ijtimoiy me’yorlarni o‘zlashtirishi tushuniladi. Bu jarayon tug‘ilgan kundan boshlanadi, ammo aynan maktabgacha yoshda u yanada faol va tez sur’atda kechadi. Bola bu davrda yangiliklarni tez qabul qiladi, kattalarning xatti-harakatlarini kuzatadi va ularni takrorlashga harakat qiladi. Bolalarning ijtimoiylashuvida eng muhim omillardan biri – bu u yashayotgan muhitdir. Agar bola mehribon, qo‘llab-quvvatlovchi va ijobiy muhitda ulg‘aysa, unda ijobiy fazilatlar shakllanadi. Aksincha, befarqlik yoki salbiy munosabat mavjud bo‘lgan muhit bolaga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois ota-onalar va tarbiyachilar bolaga nafaqat bilim, balki to‘g‘ri muomala va xulq namunalarini ham berishi zarur. 3-4 yosh o’rta guruhda Dastlabki mustaqil ijtimoiylashuv jarayoni kichadi. Bu bosqichda bola asta-sekin mustaqil harakat qilishni boshlaydi. O‘yin orqali ijtimoiy rollarni o‘rganadi, “Men o‘zim” degan intilish kuchayadi. Bu yoshdagi bolalarda tengdoshlarga nisbatan qiziqish paydo bo‘ladi, oddiy qoidalarni tushunadi. Faol ijtimoiylashuv bosqichi 4–5 yosh davrida kechadi. Bu davrda bola jamoadagi faol ishtirokchiga aylanadi. Bola guruhli o‘yinlarda qatnashadi, do‘stlik munosabatlari shakllanadi, ijtimoiy qoidalarni tushunish kuchayadi, hissiyotlarni boshqarish rivojlanadi. 5–6 yosh katta guruhda ijtimoiy me’yorlarni o‘zlashtiriladi. Bu bosqich maktabga tayyorgarlik davri hisoblanadi. Bolalar jamiyat qoidalariga amal qilishni o‘rganadi. Mas’uliyat hissi shakllanadi, rolli o‘yinlar murakkablashadi, empatiya (boshqalarni tushunish) rivojlanadi. Ijtimoiylashuvning yakuniy maktabgacha bosqichi (6–7 yosh)da bolalar intizom va tartibga amal qiladi, jamoada ishlash ko‘nikmasi shakllanadi, o‘z xatti-harakatini nazorat qila boshlaydi. O‘qituvchi va tengdoshlarga nisbatan ijtimoiy rolni anglaydi, bu bosqich ijtimoiylashuvning eng asosiy e’tibor berish lozim bo‘lgan bosqichi hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ko‘proq taqlid orqali o‘rganadi. Ular kattalarning harakatlarini diqqat bilan kuzatib, aynan shuni takrorlashga intiladi. Masalan, ota-onaning boshqalar bilan qanday gaplashishi, muammolarga qanday munosabat bildirishini bola tez o‘zlashtiradi. Shuning uchun kattalarning har bir xatti-harakati bolaga tarbiya vositasi sifatida xizmat qiladi.

O‘yin faoliyati esa bolalar hayotining ajralmas qismi hisoblanadi. Bola o‘yin orqali o‘zini erkin his qiladi va atrofdagi hayotni tushunishga harakat qiladi. Masalan, “doktor”, “o‘qituvchi” yoki “ota-ona” rollarini bajarish orqali bola turli vaziyatlarni tasavvur qiladi va ularga mos ravishda harakat qilishni o‘rganadi. Shu jarayonda u jamoada ishlash, navbat kutish, boshqalarni tinglash kabi muhim ko‘nikmalarni egallaydi.

Muloqot ham ijtimoiylashuvning asosiy vositalaridan biridir. Bola tengdoshlari bilan o‘ynab, suhbatlashib, fikr almashib, asta-sekin o‘zini ifoda etishni o‘rganadi. Ba’zan bolalar o‘rtasida kelishmovchiliklar yuzaga keladi, lekin bu ham rivojlanishning bir qismi hisoblanadi. Chunki shunday vaziyatlarda bola muammoni hal qilish, kechirim so‘rash yoki murosaga kelish kabi muhim ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘zlashtiradi. Shuningdek, bolalarning hissiy rivojlanishi ham e’tibordan chetda qolmasligi kerak. Bola boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunishni, ularga hamdard bo‘lishni va yordam berishni o‘rganadi. Bu esa uning kelajakda mehribon, mas’uliyatli va ijtimoiy faol shaxs bo‘lib shakllanishiga yordam beradi. Ijtimoiylashuv jarayonida oila birinchi va eng muhim muhit hisoblanadi. Bola dastlabki ijtimoiy tajribani aynan oilada oladi. Keyinchalik esa maktabgacha ta’lim muassasalari bu jarayonni davom ettiradi. Bu yerda bola yangi do‘stlar orttiradi, jamoada o‘zini tutishni o‘rganadi va turli ijtimoiy vaziyatlarga moslashadi. Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar ham bolalar ijtimoiylashuviga o‘z ta’sirini ko‘rsatmoqda. Telefon, planshet va televizor orqali bola ko‘plab ma’lumotlarga ega bo‘lishi mumkin, lekin bu jonli muloqotni to‘liq almashtira olmaydi. Shu sababli ota-onalar bolalarning texnologiyadan foydalanishini nazorat qilib, jonli muloqot va o‘yinlarga ko‘proq e’tibor qaratishlari muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiylashuv jarayoni ko‘p qirrali va uzluksiz jarayon bo‘lib, u bolaning kelajakdagi hayotida muhim o‘rin tutadi. Shu davrda shakllangan ijtimoiy ko‘nikmalar va qadriyatlar uning shaxs sifatida rivojlanishiga mustahkam poydevor yaratadi.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ ПОСРЕДСТВОМ ИГРЫ НА ДЕТСКИХ МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТАХ

М.С. Кирилина

Узбекистан,Студентка 3 курса факультета «Дошкольного образование" Национального педагогического университета Узбекистана

Аннотация: В статье рассматривается значение игры на детских музыкальных инструментах для развития творческих способностей дошкольников. Отмечается, что музыкальная деятельность является эффективным средством формирования воображения, эмоциональной отзывчивости, инициативности и самостоятельности ребёнка. Подчёркивается, что игра на инструментах способствует раскрытию творческого потенциала и развитию интереса к музыкальному искусству.

Ключевые слова: творчество, дошкольники, музыкальные инструменты, развитие, музыкальная деятельность, игра.

Annotatsiya: Maqolada bolalar musiqa asboblarida o‘ynashning maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishdagi o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Musiqa faoliyati bolaning tasavvurini, emotsional sezgirligini, mustaqilligi va tashabbuskorligini rivojlantirishda samarali vosita sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, musiqa asboblarida o‘ynash ijodiy salohiyatni ochishga va musiqaga qiziqishni oshirishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: ijod, maktabgacha yosh, musiqa asboblari, rivojlanish, musiqa faoliyati, o‘yin.

Abstract: The article examines the role and significance of playing children’s musical instruments in developing preschoolers’ creative abilities. Musical activity is viewed as an effective means of fostering imagination, emotional responsiveness, independence, and initiative in children. It is emphasized that playing instruments helps reveal creative potential and increases interest in musical art.

Keywords: creativity, preschoolers, musical instruments, development, musical activity, play.

В современном обществе одной из приоритетных задач системы образования Республики Узбекистан является всестороннее развитие личности ребёнка, раскрытие его индивидуальных и творческих способностей с раннего возраста. Президент Шавкат Мирзиёев неоднократно подчёркивал, что будущее страны зависит от воспитания гармонично развитого, духовно богатого и инициативного молодого поколения. В этом контексте особое значение приобретает совершенствование дошкольного образования, где закладываются основы мышления, чувств, вкуса и творческой активности ребёнка.

Развитие творческих способностей дошкольников посредством игры на детских музыкальных инструментах в условиях современного образования приобретает новое содержание благодаря интеграции с цифровыми технологиями и элементами искусственного интеллекта.

Игра на детских музыкальных инструментах традиционно способствует развитию у дошкольников чувства ритма, слуха, воображения и творческого самовыражения. В условиях цифровой среды эти возможности значительно расширяются: использование интерактивных музыкальных приложений, электронных инструментов и обучающих платформ позволяет сделать процесс обучения более наглядным, доступным и увлекательным.

Цифровые технологии создают условия для индивидуализации обучения: ребёнок может экспериментировать со звуками, создавать собственные мелодии, комбинировать

различные музыкальные эффекты. Искусственный интеллект, в свою очередь, способен анализировать действия ребёнка и предлагать задания с учётом его уровня развития, тем самым стимулируя дальнейшее творческое развитие.

Особое значение имеет возможность интеграции традиционных детских музыкальных инструментов с цифровыми средствами (например, через сенсорные панели, музыкальные игры или виртуальные оркестры). Это способствует формированию не только музыкальных навыков, но и цифровой грамотности, развивает инициативность, самостоятельность и креативное мышление.

Таким образом, развитие творческих способностей дошкольников посредством игры на детских музыкальных инструментах в сочетании с цифровыми технологиями и искусственным интеллектом становится более эффективным, современным и соответствующим требованиям цифрового общества.

Одним из эффективных средств развития творческих способностей дошкольников является музыкальная деятельность, особенно игра на детских музыкальных инструментах. Музыка способствует не только эмоциональному и эстетическому развитию, но и формированию воображения, внимания, памяти, ритмического чувства и самостоятельности. Играя на инструментах, ребёнок учится выражать себя, проявлять инициативу и создавать новое, что напрямую связано с развитием его творческого потенциала.

В условиях проводимых в Узбекистане реформ в сфере дошкольного образования всё больше внимания уделяется внедрению инновационных форм и методов музыкального воспитания. Это позволяет педагогам создавать благоприятную среду для раскрытия природных способностей каждого ребёнка и воспитания личности, способной мыслить нестандартно, чувствовать красоту и творить.

Учитывая, что творчество – это деятельность, то творческий процесс есть не что иное, как продуктивная деятельность человека. Эта деятельность направлена на создание нового, ранее не существующего продукта. В результате творческой деятельности формируются и развиваются творческие способности. Понятие «творчества» предполагает

личностно-ориентированный подход к обучению, т. к. педагогу приходится опираться и использовать в работе уже имеющийся накопленный музыкальный опыт детей. Необходимо использовать и деятельности подход, т. к. понятие «творчества» употребляется в применении к деятельности ребенка и проявляется в ней. Важным условием **развития** является обогащение ребёнка впечатлениями, знакомство с различными видами искусств. Особенно **музыкальное искусство**, являясь частью художественной культуры, наиболее глубоко, эмоционально воздействует на ребенка, вносит существенные изменения в сферу индивидуального сознания и духовную жизнедеятельность, создает предпосылку для активной **творческой деятельности**.[68]

Ребёнок приобщается к миру музыки через увлекательные коллективные игры, включающие ритмические упражнения, пение и исполнение несложных мелодий на детских шумовых инструментах. Эти инструменты обладают большими возможностями и могут использоваться в самых разнообразных формах музыкальной деятельности. На первый взгляд всё выглядит как весёлая игра или развлечение, однако за этим стоит продуманный педагогический замысел. В игровой форме дети осваивают основы музыкальной грамоты, ритмические закономерности и метрическую организацию музыки, даже не осознавая этого процесса.

[68]Статья: Эльвира Куликова. Развитие творческих способностей дошкольников посредством игры на детских музыкальных инструментах

Во время таких занятий дошкольники отбивают ритмические рисунки, исполняют короткие песенки, придумывают собственные звуковые импровизации. Всё это происходит в игровой обстановке, где ребёнок не просто повторяет за взрослым, а становится активным участником творческого процесса. Используя шумовые музыкальные инструменты, дети учатся различать и сопоставлять звуки окружающего мира, находить между ними сходство с музыкальными интонациями, а также создавать собственные звуковые образы, отражающие их впечатления и эмоции. Экспериментируя со звуками, ребёнок начинает по-новому воспринимать окружающую действительность, развивает слуховое внимание и фантазию. Игра на самодельных музыкальных инструментах помогает малышам стать более открытыми, общительными и уверенными в себе, облегчает взаимодействие со сверстниками и взрослыми, а также снижает страх перед выступлениями. При помощи детских музыкальных инструментов развиваются музыкальные способности и творческие способности детей, воспитываются чувство ансамбля, формируется слуховой контроль.[69]

На каждом музыкальном занятии важно выделять время для знакомства детей с различными музыкальными инструментами, обучения элементам игры на них и развития музыкально-сенсорных способностей. Во время слушания музыкальных произведений формируется непосредственное восприятие музыки, развивается эмоциональная отзывчивость — основа музыкальности ребёнка. В процессе пения и распевания воспитанники учатся различать основные свойства музыкального звука: высоту, тембр, динамику и ритм. Осваивая игру на детских музыкальных инструментах, дети постепенно открывают для себя мир звуков и их взаимосвязей, начинают более осознанно воспринимать красоту звучания различных инструментов.

Большое значение в этом процессе имеют музыкально-дидактические игры, которые способствуют развитию музыкально-сенсорных навыков, закреплению игровых приёмов и формированию интереса к самостоятельному музицированию, закреплению приёмов игры на ДМИ.[70]

Игра на музыкальных инструментах открывает перед детьми богатый и разнообразный мир звуков, способствует развитию их музыкальных способностей и формирует интерес к инструментальному исполнительству.

В процессе музыкальной игры совершенствуется эстетическое восприятие ребёнка, формируются его эстетические чувства. Этот вид деятельности помогает развитию таких волевых качеств, как настойчивость, целеустремлённость, выдержка и усидчивость. Одновременно совершенствуются психические процессы — внимание, память, восприятие, образное и логическое мышление. Знакомство с музыкальными инструментами, их звучанием, особенностями тембра, а также с музыкальными терминами (струны, клавиши, оркестр, медиатор и др.) обогащает активный словарь ребёнка, способствует развитию речи и мелкой моторики. В результате у детей формируются музыкально-сенсорные способности, развивается чувство ритма, тембровый, регистровый и гармонический слух, умение вслушиваться в многоголосную структуру музыкального произведения. Совместное музицирование помогает детям проявлять внимание к действиям сверстников, учит взаимодействию и взаимопомощи. Оно активизирует всех участников, развивает координацию движений и музыкального мышления, стимулирует воображение, формирует музыкальный вкус и интерес к творчеству. В процессе игры дети естественным образом осваивают основы нотной грамоты, знакомятся с устройством инструментов и различиями

[69] Потапова Алена Алексеевна статья «Детские музыкальные инструменты в мире дошкольника»

[70] <<О пользе обучения детей дошкольного возраста игре на детских музыкальных инструментах». http://musikalka.40frspb.caduk.ru/p5aa1.html

их звучания, постепенно погружаясь в мир музыкальной культуры. Игра на музыкальных инструментах обогащает чувственно-эмоциональный опыт ребёнка. Уникальное звучание каждого инструмента вызывает у детей различные эмоции и ассоциации, побуждает их к созданию собственных образов и музыкальных впечатлений. Благодаря этому между ребёнком и музыкой устанавливается глубокая эмоциональная связь. Кроме того, игра на инструментах способствует нормализации психоэмоционального состояния ребёнка, помогает снять напряжение и повысить настроение. Особую ценность данный вид деятельности представляет тем, что может реализовываться в самых разных условиях — как под руководством педагога, так и в самостоятельной музыкальной активности по инициативе детей. Музыкальные игрушки и инструменты становятся частью повседневной жизни ребёнка, его игр, занятий и развлечений, объединяя детей в творческий коллектив. [71]

Таким образом, игра на музыкальных инструментах способствует всестороннему развитию личности дошкольника, оказывает значительное влияние на его воспитание, обучение и формирование интереса к миру музыки.

Список использованной литературы:

1. Яхонтова О.В. (Ростов 2019) «Развитие творческих способностей детей дошкольного возраста посредством музыкально-ритмических движений» С.4-5.

2. Максимова В.И., Максимова А.А. Психолого-педагогическая помощь по развитию творческих способностей у детей дошкольного возраста // Молодой ученый. 2016. № 1. С. 730- 733.

3. Голубева Л.К. Непрерывное музыкально-эстетическое образование как средство самоопределения воспитанников. М.: Дополнительное образование, 2014. 500 с.

4. Шемарина А.О. Игра в оркестре как форма развития музыкальности детей-дошкольников //Обучение и воспитание: методики и практика. 2013. № 4. С. 180-185.

5. Лаушкина Р.Н. Особенности развития эмоциональной отзывчивости на музыку у старших дошкольников // Дискуссия. 2012. № 7 (25). С. 125-129

ОСОБЕННОСТИ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Н.С. Султанова

студентка 3 курса факультета «Дошкольного образования» Национального педагогического университета Узбекистана.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности формирования коммуникативных навыков у детей старшего дошкольного возраста. Раскрываются возрастные психологические особенности общения, роль игровой деятельности, взаимодействия со сверстниками и взрослыми в развитии речи, умения слушать, выражать свои мысли и понимать других. Подчеркивается значение целенаправленной педагогической поддержки в развитии коммуникативной компетентности детей 5–7 лет.

Ключевые слова: коммуникативные навыки, старший дошкольный возраст, общение, речевое развитие, игровая деятельность, социализация, педагогическая поддержка.

[71] Коробкова Ирина Геннадьевна. Статья: Игра на музыкальных инструментах как вид музыкальной деятельности дошкольников.

Annotatsiya: Maqolada katta maktabgacha yoshdagi bolalarda kommunikativ ko‘nikmalarning shakllanish xususiyatlari yoritilgan. Muloqotning yoshga xos psixologik jihatlari, o‘yin faoliyati, tengdoshlar va kattalar bilan o‘zaro ta’sir orqali nutqni rivojlantirish, fikrni ifodalash va boshqalarni tushunish qobiliyatlari tahlil qilinadi. 5–7 yoshli bolalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda pedagogik qo‘llab-quvvatlashning ahamiyati ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: kommunikativ ko‘nikmalar, katta maktabgacha yosh, muloqot, nutq rivoji, o‘yin faoliyati, ijtimoiylashuv, pedagogik qo‘llab-quvvatlash.

Abstract: The article examines the features of communicative skills development in senior preschool children. It describes age-related psychological characteristics of communication, the role of play activities, interaction with peers and adults in speech development, the ability to listen, express thoughts, and understand others. The importance of purposeful pedagogical support in developing communicative competence in children aged 5–7 is emphasized.

Keywords: communicative skills, senior preschool age, communication, speech development, play activity, socialization, pedagogical support.

Коммуникативные навыки являются ключевым компонентом личностного и социального развития ребенка. У детей старшего дошкольного возраста (5–7 лет) формируются сложные способности к общению, которые лежат в основе успешной социализации, когнитивного развития и подготовки к обучению в школе. Исследование особенностей этих навыков позволяет педагогам и психологам разрабатывать эффективные стратегии воспитания, способствующие развитию речи, эмоционального интеллекта и способности к взаимодействию с окружающими. На старшем дошкольном этапе дети демонстрируют значительное расширение речевого опыта. Словарный запас увеличивается, происходит активное освоение грамматических структур, развивается способность формулировать развернутые предложения и логически выстраивать рассказ. Важной особенностью является переход от монологической речи к диалогической. Дети начинают использовать вопросы и уточнения, чтобы поддерживать общение со сверстниками и взрослыми, проявляют умение слушать собеседника и адаптировать свою речь в зависимости от ситуации. Появляется понимание условностей общения: соблюдение очередности в разговоре, использование вежливых форм, соблюдение социальных норм и правил поведения в различных контекстах.

Особенности коммуникативных навыков у детей старшего дошкольного возраста в условиях современного общества рассматриваются в тесной связи с развитием цифровых технологий и элементов искусственного интеллекта.

Коммуникативные навыки у детей старшего дошкольного возраста включают умение вступать в диалог, слушать собеседника, выражать свои мысли, понимать эмоции других людей и строить взаимодействие в коллективе. В этот период активно формируются речевая активность, социальная адаптация и основы межличностного общения.

В условиях цифровой среды данные навыки получают новое содержание. С одной стороны, цифровые технологии (интерактивные приложения, обучающие платформы, мультимедийные ресурсы) расширяют возможности для развития речи и общения. Например, игровые программы с элементами диалога побуждают ребёнка отвечать на вопросы, формулировать высказывания и участвовать в виртуальном взаимодействии.

С другой стороны, возникает необходимость формирования культуры цифрового общения. Дети учатся не только живому взаимодействию, но и основам коммуникации в цифровой среде: соблюдению очередности в диалоге, уважению к собеседнику, адекватному выражению эмоций даже в виртуальном формате.

Искусственный интеллект может выступать в роли «умного собеседника», адаптирующего общение под уровень развития ребёнка. Такие системы помогают развивать словарный запас, грамматический строй речи и навыки построения диалога, предлагая индивидуальные задания и корректируя ошибки в мягкой форме.

Однако важным условием остаётся баланс между цифровым и живым общением. Несмотря на широкие возможности технологий, непосредственное взаимодействие со сверстниками и взрослыми играет ключевую роль в формировании полноценной коммуникативной компетентности.

Таким образом, особенности коммуникативных навыков у детей старшего дошкольного возраста в цифровую эпоху проявляются в сочетании традиционных форм общения с новыми возможностями, которые предоставляют цифровые технологии. Их грамотная интеграция способствует более эффективному развитию речи, социального взаимодействия и общей коммуникативной культуры ребёнка.

Эмоциональная сфера также тесно связана с развитием коммуникативных навыков. Старшие дошкольники постепенно учатся распознавать эмоциональное состояние других людей и адекватно реагировать на него. Они начинают использовать речь для выражения собственных чувств, а также для решения конфликтов, обсуждения проблем и совместного планирования действий. Развитие эмпатии в этом возрасте создает основу для формирования социальных компетенций и сотрудничества в коллективе.

Многие отечественные педагоги и психологи занимаются исследованиями в области коммуникаций и коммуникативных умений (М.И. Еникеев, М.И. Лисина, В.А. Тищенко). Доктор психологических наук М.И. Еникеев отмечает коммуникацию как акт общения между людьми при помощи знаковых систем, тем самым придерживаясь отождествления рассматриваемых нами понятий.[72] В свою очередь под общением он понимает социальное взаимодействие между людьми посредством знаковых систем в целях трансляции (передачи) общественного опыта, культурного наследия и организации совместной деятельности. В.А. Тищенко понимает коммуникацию, как «умение безошибочно, верно, доступно передать свою мысль и правильно принимать информацию от собеседника». Наиболее подходящим является определение «коммуникации» российского исследователя М.И. Лисиной, которое предполагает собой взаимодействие людей, сориентированное на согласование и объединение их стараний с целью налаживания взаимоотношений и достижения единого результата.[73] Особое значение имеет игровая деятельность, которая выступает основной формой обучения и социального взаимодействия в дошкольном возрасте. Ролевая и сюжетно-ролевые игры формируют способность к моделированию социальных ситуаций, развитию речи, навыков сотрудничества и совместного принятия решений. Через игры дети учатся планировать свои действия, распределять роли, учитывать интересы сверстников и согласовывать свои действия с общими правилами. Игровая коммуникация способствует развитию инициативности, гибкости мышления и креативности, что является важным аспектом формирования коммуникативной компетентности.

Кроме игры, коммуникативные навыки развиваются через непосредственное взаимодействие с педагогами и родителями. Педагогическая поддержка включает создание ситуаций для активного общения, предоставление возможностей для выражения собственного мнения, поощрение обсуждений, а также корректировку речевого поведения. Важным аспектом является поддержка самостоятельной инициативы ребенка в общении, стимулирование вопросов и диалогов, использование различных коммуникативных стратегий: от объяснения и уточнения до обсуждения и аргументации. Родители играют аналогичную роль, обеспечивая речевую среду, эмоциональную поддержку и моделируя социально приемлемые формы поведения. Дети к 6–7 лет зачастую успешно овладевают грамматическим строем языка. Но все еще допускают ошибки при употреблении падежей,

---

[72] Еникеев М.И. Психологический энциклопедический словарь / М.И. Еникеев. М.: Проспект, 2010. 560 с.

[73] Кирабаев Н.С. Компетентностный подход в образовании / Н.С. Кирабаев, В.Б. Петров // Болонский процесс: проблемы и перспективы. Сборник статей. М.: Оргсервис, 2006. С. 22–43.

чисел, окончаниях. Для этого им следует давать задания для самостоятельного решения, чтобы ребенок смог освоить тему и проанализировал свои ошибки.

Вообще речь ребенка зависит от речи окружающих его взрослых. При общении с ними он чаще употребляет те слова, которые говорят взрослые. Чаще родители являются авторитетным примером при проявлении доброжелательного отношения к людям, заботливого отношения к слабым, уважении к старшим. Они учат своих детей говорить правильно, высказывать свою точку зрения, делиться впечатлениями. В общении со взрослым ребенок учится говорить и делать как нужно правильно, усваивает новые знания.

Система методов, форм и средств развития коммуникативных умений детей дошкольного возраста предполагает решение таких важнейших задач:

- активизацию социальной перцепции в процессе взаимодействия детей со сверстниками и взрослыми;

- эмоционально-позитивное сближение детей друг с другом в процессе совместной деятельности в природе;

- формирование целостного представления о ценности жизни своей и всего живого вокруг. Знание правил поведения облегчают дошкольнику процесс вступления в мир людей – детские взаимоотношения начинают регулироваться нравственными нормами и правилами.[74] Научные исследования подчеркивают, что успешное развитие коммуникативных навыков у старших дошкольников тесно связано с уровнем когнитивного развития, мотивацией к общению и качеством социальной среды. Дети, активно участвующие в коллективных играх и образовательных мероприятиях, демонстрируют более высокую способность к диалогическому взаимодействию, развитую речевую компетентность и умение регулировать собственное поведение в группе. В то же время недостаток общения или несбалансированная педагогическая поддержка могут приводить к задержкам в развитии речи, социально-эмоциональных навыков и способности к сотрудничеству.

Особенности коммуникативных навыков проявляются также в способности к вербальному и невербальному общению. Дети используют жесты, мимику, интонацию для передачи информации, что особенно важно для понимания намерений собеседника и установления эмоционального контакта. Невербальная коммуникация дополняет словесное выражение, обеспечивает успешное взаимодействие в ситуациях, где вербальные средства ограничены или недостаточны. Следует отметить, что старший дошкольный возраст является периодом активного формирования саморегуляции и контроля поведения, что отражается и на коммуникативных навыках. Дети учатся управлять своими эмоциями в процессе общения, адаптироваться к правилам группы, учитывать потребности других участников взаимодействия. Развитие этих навыков является основой подготовки к школьной жизни, где умение слушать, аргументировать, сотрудничать и выражать свои мысли имеет решающее значение для успешной социализации и учебной деятельности.

Потребность в общении — одна из самых важных человеческих потребностей. Общение — это главное условие и основной способ жизни человека. Только в общении и в отношениях с другими людьми человек может почувствовать и понять самого себя, найти свое место в мире.[75]

Таким образом, коммуникативные навыки старших дошкольников характеризуются высоким уровнем развития речи, способности к диалогическому взаимодействию, понимания социальных норм и эмоционального контекста общения. Их формирование опирается на игровую деятельность, взаимодействие со сверстниками и взрослыми,

---

[74]Куликова Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание / Т.А. Куликова. М.: Академия, 2000. 232 с.

[75] Смирнова Е. О. Особенности общения с дошкольниками: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2000–160 с.

активное вовлечение в коллективные ситуации и педагогическую поддержку. Понимание этих особенностей позволяет создавать оптимальные условия для развития коммуникативной компетентности детей, что является важным условием их успешной социализации, личностного роста и подготовки к школьной жизни. Развитие коммуникативных навыков в старшем дошкольном возрасте формирует прочную основу для дальнейшего обучения, социальной адаптации и личностного становления. Оно требует системного подхода, учитывающего возрастные особенности, индивидуальные различия, социальное окружение и педагогические возможности. Эффективная организация образовательного процесса с опорой на активное общение, игру и эмоциональную поддержку способствует формированию гармонично развитой личности, способной к успешному взаимодействию в обществе и учебной среде. Формирование коммуникативных навыков у детей старшего дошкольного возраста не только обеспечивает эффективное взаимодействие с окружающими, но и напрямую влияет на развитие когнитивной, эмоциональной и социальной сферы личности. Развитие речи, умение выражать мысли, понимать эмоции и намерения других, а также соблюдение норм общения создают фундамент для успешной адаптации к школьной среде и дальнейшего обучения. В современных условиях педагогическая работа должна быть направлена на создание многоуровневой коммуникативной среды, где каждый ребёнок получает возможность развивать навыки слушания, диалога, аргументации и сотрудничества. Интеграция игровых методов, коллективной деятельности и индивидуального сопровождения способствует формированию гармоничной личности, готовой к активному и осознанному участию в социальной жизни. Таким образом, системная работа по развитию коммуникативных компетенций в старшем дошкольном возрасте является стратегическим компонентом педагогической деятельности и залогом успешной социализации детей.

Список использованной литературы:

1. SJIF – 5,983. https://www.eipublication.com.
2. Еникеев М.И. Психологический энциклопедический словарь / М.И. Еникеев. М.: Проспект, 2010. 560 с.
3. Кирабаев Н.С. Компетентностный подход в образовании / Н.С. Кирабаев, В.Б. Петров // Болонский процесс: проблемы и перспективы. Сборник статей. М.: Оргсервис, 2006. С. 22–43.
4. Куликова Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание / Т.А. Куликова. М.: Академия, 2000. 232 с
5. Смирнова Е. О. Особенности общения с дошкольниками: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2000–160 с.

ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMIDA TARBIYA FANINING KONSEPTUAL ASOSLARI: XALQARO TAJRIBA VA MILLIY SINTEZ

Abdiqayumova Malika Mirzoxid qizi
O‘zbekiston, Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti
“Pedagogika” mutaxasisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot globallashuv sharoitida “Tarbiya” fanining o‘qitilish metodikasini xalqaro tajriba asosida tahlil qiladi. Maqolada Sharqiy Osiyo, G‘arbiy Yevropa va AQSh ta’lim modellarining qiyosiy tahlili keltirilgan bo‘lib, milliy ta’lim tizimiga tatbiq etilgan yangi yondashuvlarning samaradorligi muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: ta’lim, tarbiya, qiyosiy tahlil, xalqaro tajriba, ijtimoiy-emotsional ta’lim (SEL), “4K” modeli, Sharq modeli, G‘arb modeli, milliy qadriyatlar.

Аннотация: Данное исследование анализирует методику преподавания предмета «Воспитание» в условиях глобализации на основе международного опыта. В статье представлен сравнительный анализ моделей образования Восточной Азии, Западной Европы и США, а также обсуждается эффективность новых подходов, внедренных в национальную систему образования.

Ключевые слова: образование, воспитание, сравнительный анализ, международный опыт, социальное-эмоциональное обучение (SEL), модель «4К», восточная модель, западная модель, национальные ценности.

Abstract: This research analyzes the teaching methodology of the subject “Education” (Tarbiya) in the context of globalization based on international experience. The article presents a comparative analysis of educational models from East Asia, Western Europe, and the USA, and discusses the effectiveness of new approaches implemented within the national education system.

Keywords: education, moral education, comparative analysis, international experience, social-emotional learning (SEL), “4C” model, Eastern model, Western model, national values.

KIRISH

Inson kapitalini rivojlantirish zamonaviy dunyoda har bir davlatning strategik ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Bugungi kunda ta’lim faqatgina bilimlar jamlanmasini uzatish bilan cheklanib qolmasdan, shaxsning emotsional intellekti, ijtimoiy mas’uliyati va axloqiy kompozitsiyasini shakllantirishni ham o‘z ichiga oladi. Dunyoning yetakchi davlatlari (Yaponiya, Singapur, Finlyandiya, AQSh) tajribasi shuni ko‘rsatadiki, tarbiya jarayoni alohida bir fan chegarasidan chiqib, umummaktab ekotizimiga aylanmoqda. O‘zbekistonda ham “Tarbiya” fanining yangi formatda joriy etilishi — bu shunchaki nom o‘zgarishi emas, balki milliy qadriyatlarni zamonaviy “Soft Skills” (yumshoq ko‘nikmalar) bilan sintez qilishga bo‘lgan fundamental qadamdir.

K. Dvek va P. Salberg kabi tadqiqotchilarning asarlarida ta’kidlanganidek, tarbiya jarayoni faqat axloqiy normalarni yodlash emas, balki shaxsning “o‘sish psixologiyasi” (growth mindset) va ijtimoiy moslashuvchanligini rivojlantirishdir. Shu bilan birga, G. Xofstede metodologiyasi asosida Sharqiy va G‘arbiy ta’lim modellaridagi madaniy farqlarni chuqur anglash, O‘zbekiston sharoitida sintez modelini yaratishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot davomida quyidagi usullardan foydalanildi:

Qiyosiy-tahliliy metod: Dunyoning turli mintaqalaridagi tarbiya modellari (Sharqiy Osiyo va G‘arb tizimi) o‘zaro solishtirildi.

Tizimli yondashuv: Tarbiya jarayoni o‘quvchi, o‘qituvchi va ijtimoiy muhit o‘rtasidagi yaxlit zanjir sifatida o‘rganildi.

Hujjatlar tahlili: UNICEF, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) hamda milliy o‘quv dasturlari tahlil qilindi.

NATIJALAR

Olib borilgan tahlillar natijasida jahon ta’lim tizimidagi tarbiya jarayonining to‘rtta asosiy ustuni (modeli) aniqlandi:

Davlat/mintaqa	**Fan nomi**	**Asosiy maqsad**	**Baholash usuli**
Yaponiya	Dotoku	Jamoaviy uyg‘unlik va tabiatga ehtirom	Monitoring va kuzatuv (bahosiz)
Singapur	CCE	Milliy identlik va etnik bag‘rikenglik	Amaliy loyihalar
AQSH	SEL	Emotsional boshqaruv va stressga chidamlilik	Psixologik testlar/ interaktiv o‘yinlar
Buyuk	PSHE	Mustaqil hayot	Muammoli

Britaniya		ko‘nikmalari va huquqiy savodxonlik	vaziyatlar tahlili

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki:

Integratsiya darajasi: Finlyandiya kabi davlatlarda tarbiya fani boshqa fanlar bilan shunday bog‘langanki, u yerda o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi iyerarxiya minimal darajaga tushirilgan, bu esa bolada mas’uliyat hissini tabiiy ravishda uyg‘otadi.

“4K” modelining ustuvorligi: Xalqaro miqyosda tarbiya fani orqali “Kreativlik”, “Kritik fikrlash”, “Kommunikatsiya” va “Kooperatsiya” ko‘nikmalari 85% holatlarda asosiy KPI (samaradorlik ko‘rsatkichi) sifatida olinmoqda.

MUHOKAMA

Tadqiqotimizning eng muhim qismi — bu ikki xil qutbli yondashuvning (Sharq va G‘arb) o‘zaro to‘qnashuvi va uyg‘unlashuvidir.

Sharqiy modelda jamoaviylik (kollektivizm) ustun bo‘lib, shaxs o‘zini jamiyatning bir bo‘lagi sifatida his qilishi uchun tartib-intizom birinchi o‘ringa qo‘yiladi. Yaponiyadagi “Dotoku” darslarida akademik baholashning yo‘qligi o‘quvchini “baho uchun yaxshi bo‘lish” degan soxta tushunchadan qutqaradi va haqiqiy axloqiy motivatsiyani yuzaga keltiradi.

G‘arbiy modelda esa shaxs erkinligi va individual huquqlar ustun. Bu yerda bolaning o‘z hissiyotlarini tushunishi (SEL tizimi) va jamiyatda o‘z o‘rnini topishi uchun zarur bo‘lgan amaliy ko‘nikmalarga (moliyaviy savodxonlik, huquq) ko‘proq urg‘u beriladi.

O‘zbekiston tajribasining o‘ziga xosligi: O‘zbekistonda joriy etilgan yangi “Tarbiya” fani ushbu ikki qutbning oltin o‘rtaligini topishga harakat qiladi. Bu “Sintez modeli” deb atalishi mumkin. Chunki bizda milliy ma’naviyat (kattalarga hurmat, hayo, andisha) saqlab qolingan holda, zamonaviy G‘arbning “tanqidiy fikrlash” va “mustaqillik” tamoyillari kiritilmoqda.

Biroq, muhokama jarayonida aniqlandiki, bu tizimning to‘liq ishlashi uchun faqat fan darsliklarini o‘zgartirish yetarli emas. Finlyandiya tajribasida ko‘ringanidek, maktabdagi muhit va o‘qituvchining darsdan tashqaridagi xatti-harakati (hidden curriculum) fanning o‘zidan ko‘ra kuchliroq ta’sirga ega. Ya’ni, darslikda “tozalikni saqlang” deb o‘rgatilsa-yu, maktab hovlisi qarovsiz bo‘lsa, kutilgan natijaga erishib bo‘lmaydi.

XULOSA

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, samarali tarbiya tizimi — bu qoidalar to‘plami emas, balki shaxsning o‘zini o‘zi boshqarish va anglash san’atidir. O‘zbekiston ta’lim tizimida ushbu fan orqali “komil inson” g‘oyasini global raqobatbardosh shaxs qiyofasi bilan birlashtirish imkoniyati paydo bo‘ldi. Kelgusidagi tadqiqotlar ushbu fan samaradorligini o‘quvchilarning ijtimoiy faolligi dinamikasi asosida monitoring qilishga yo‘naltirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”. — T.: “O‘zbekiston”, 2021.

2. OECD (2019). “The Future of Education and Skills: Education 2030”. OECD Publishing, Paris.

3. Lickona, T. (1991). “Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility”. Bantam.

4. Japanese Ministry of Education (MEXT). “The Revision of the Courses of Study for Moral Education”. Tokyo, 2018.

5. CASEL (2020). “Social and Emotional Learning (SEL) Framework”. [www.casel.org].

6. Iminov, K. “Pedagogik mahorat va tarbiya san’ati”. Toshkent: “Fan”, 2022.

7. Dweck, C. S. (2006). “Mindset: The New Psychology of Success”. Random House.

8. Sahlberg, P. (2011). “Finnish Lessons: What Can the World Learn from Educational Change in Finland?”. Teachers College Press.

9. Hofstede, G. (2011). “Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context”. Online Readings in Psychology and Culture.
10. Tan, C. (2012). “Learning from Singapore: The Power of Paradoxes”. Springer Science & Business Media.
11. Musurmanova, O. (2020). “Oila ma’naviyati — milliy g‘urur”. Toshkent: “Yangi asr avlodi”.
12. Yo‘ldoshev, J. G‘. (2015). “Zamonaviy dars”. Toshkent: “Sharq”.
13. UNESCO (2021). “Reimagining our futures together: A new social contract for education”. Report from the International Commission on the Futures of Education.

SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING TA’LIM-TARBIYA JARAYONIGA INTEGRATSIYASI BILAN BOG‘LIQ MUAMMOLAR: TAHLIL VA ISTIQBOLLAR

Odiljonov Umidjon Odiljon o‘g‘li, Odiljonova Ra’no Dilmurod qizi
O‘zbekiston, Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti, magistratura talabasi
University of Management and Future Technologies, magistratura talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini ta’lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish davomida paydo bo‘ladigan turli xil muammolarni chuqur o‘rganishga bag‘ishlangan. Muallif pedagog xodimlarning raqamli savodxonligi, texnik infratuzilma holati, shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi, axloqiy masalalar hamda hududlar o‘rtasidagi raqamli farqlanish kabi dolzarb jihatlarni tahlil qilgan. O‘zbekiston ta’lim muhitidagi haqiqiy ahvol boshqa mamlakatlar tajribasi bilan qiyoslangan. Natijada, SI ni ta’limga oqilona joriy etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, ta’lim integratsiyasi, raqamli farqlanish, pedagog kompetensiyasi, axloqiy muammolar, adaptiv o‘qitish, O‘zbekiston ta’lim tizimi.

Аннотация: Данная статья посвящена глубокому изучению разнообразных проблем, возникающих при внедрении технологий искусственного интеллекта (ИИ) в учебно-воспитательный процесс. Автор проанализировал цифровую грамотность педагогов, состояние технической инфраструктуры, безопасность персональных данных, этические вопросы и региональное цифровое неравенство. Реальное положение дел в образовательной среде Узбекистана сопоставлено с опытом других стран. В результате сформулированы практические рекомендации по рациональному внедрению ИИ в образование.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образовательная интеграция, цифровое неравенство, компетентность педагогов, этические проблемы, адаптивное обучение, система образования Узбекистана.

Annotation: The present article investigates the diverse range of problems that emerge when artificial intelligence technologies are introduced into the teaching and learning process. The author has analysed such pressing aspects as digital literacy among educators, the state of technical infrastructure, personal data security, ethical concerns, and regional disparities in digital access. The actual situation in Uzbekistan’s educational environment has been compared with the experience of other countries. As a result, practical recommendations for the rational implementation of AI in education have been formulated.

Keywords: artificial intelligence, educational integration, digital disparity, teacher competency, ethical challenges, adaptive learning, Uzbekistan education system.

Kirish

Bugungi kunda sun’iy intellekt haqida gapirmagan soha qolmadi deyish mumkin. Ta’lim tizimi ham bundan mustasno emas, aksincha, eng ko‘p muhokama qilinayotgan yo‘nalishlardan biriga aylandi. Ammo shoshilmaslik kerak: SI texnologiyalarini sinf xonasiga olib kirib, “mana,

foydalaning” deb qo‘yish bilan ish bitmaydi. Xalqaro tajriba ko‘rsatadiki, texnologiyani joriy etish – bu avvalo shu texnologiyaga tayyorgarlikni ham o‘z ichiga oladi.

YuNESKO 2021-yilda “Sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha tavsiya”ni qabul qilib, jami 193 a’zo davlatni ushbu texnologiyaning mas’uliyatli ishlatilishiga chaqirgan edi. Oradan uch yil o‘tib, 2024-yilda yana ikki muhim hujjat – o‘qituvchilar va o‘quvchilar uchun SI kompetensiya doiralari nashr etildi. Demak, jahon hamjamiyati bu masalaga jiddiy yondashmoqda. Biz ham chetda qolishimiz yaramaydi.

Aynan shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-sonli qarori alohida e’tiborga loyiq. Unda sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi tasdiqlangan. Biroq strategiyani qog‘ozda qabul qilish bilan uni hayotga tatbiq etish – bu ikki boshqa gap. Mana shu oradagi “bo‘shliq”ni o‘rganish ushbu tadqiqotning asosiy vazifasidir.

Tadqiqot maqsadi va metodologiyasi

Ishning bosh maqsadi oddiy: SI ni ta’limga olib kirishda qanday muammolar paydo bo‘ladi va ularni qanday hal qilsa bo‘ladi? Javob topish uchun bir nechta yo‘ldan birdaniga yurdik. Avvalo, 2023–2025 yillarda chop etilgan xalqaro va mahalliy adabiyotlarni sinchiklab o‘rgandik. Keyin YuNESKO hamda boshqa nufuzli xalqaro tashkilotlar hujjatlarini kontent-tahlil usulida ko‘rib chiqdik. Nihoyat, turli mamlakatlar – Janubiy Koreya, Finlandiya, Hindiston tajribalarini O‘zbekiston bilan solishtirdik.

Eng muhimi, nazariy tahlil bilan chegaralanib qolmadik. YuNESKOning 2025-yilda 90 mamlakatdan 400 respondent ishtirokida o‘tkazgan so‘rovnomasi, ITU ning 2024-yilgi “Facts and Figures” hisoboti, HEPI ning 2025-yilgi talabalar tadqiqoti, Lenovo kompaniyasining 2024-yilgi xalqaro pedagoglar so‘rovnomasi va Grand View Research bozor tahlillari asosiy empirik manbalarimiz bo‘ldi. Bu manbalar orqali global manzarani ko‘rib, O‘zbekiston vaziyatini baholash imkoniga ega bo‘ldik.

Asosiy qism

1. Pedagog xodimlarning raqamli savodxonligi masalasi

O‘qituvchi tayyor bo‘lmasa, hech qanday texnologiya natija bermaydi – bu oddiy, ammo ko‘pincha e’tibordan chetda qoladigan haqiqat. YuNESKOning 2025-yilgi so‘rovnomasida ishtirok etgan respondentlarning yarmidan ko‘pi SI asosidagi ta’lim vositalarini qo‘llashda ishonchsizlik sezishini e’tirof etgan. Bu juda katta ko‘rsatkich. Aytish kerakki, bu muammo faqat bizga xos emas – YuNESKO ham rivojlanayotgan mamlakatlarning aksariyatida xuddi shunday vaziyat borligini qayd etgan.

Masalaning ildizi chuqurroq. Ko‘p o‘qituvchilar yillar davomida an’anaviy usulda dars berib kelishgan. Doskaga yozish, kitob varaqlash, og‘zaki so‘roq – bular o‘zining samarali tomonlari bor usullar, shubhasiz. Lekin dunyoda ChatGPT, Gemini singari generativ SI platformalari paydo bo‘lgach, ta’lim muhitida tamomila yangi holat vujudga keldi. Ayrim pedagoglar bu o‘zgarishlarni tahdid deb qabul qildi. Vaholanki, masalaga boshqacha qarash mumkin edi: SI o‘qituvchini almashtirishga emas, uning ishini yengillashtirishga kelgan.

YuNESKO 2024-yilda yuzdan ortiq mamlakatda SI kompetensiya doirasi asosida treninglar tashkil qildi, minglab pedagoglar qayta tayyorlandi. Ammo bu harakatlar hali boshlanish nuqtasi. O‘zbekistonda esa bunday tizimli qayta tayyorlash dasturlari deyarli yo‘lga qo‘yilmagan. Ayrim tashabbuskor o‘qituvchilar o‘zlari mustaqil ravishda SI ni o‘rganayotgani quvonarli, lekin bu yakka tartibdagi harakat tizimli muammoni hal etolmaydi.

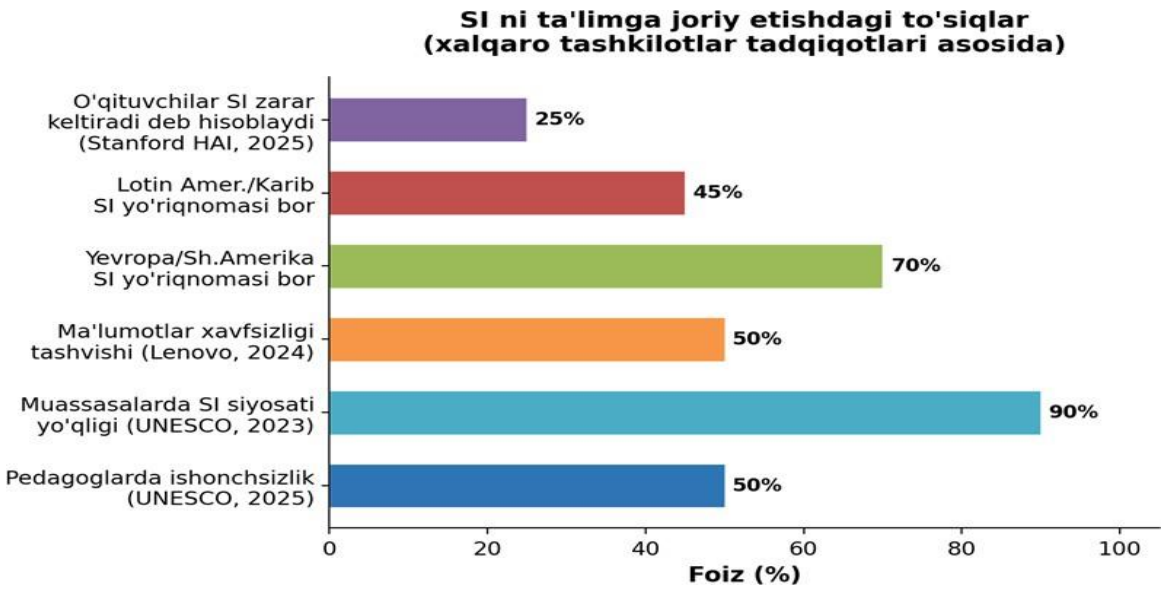

1-rasm. SI ni ta’limga joriy etishdagi asosiy to‘siqlar (xalqaro tashkilotlar tadqiqotlari asosida)

2. Texnik infratuzilma va moliyaviy jihatlar

SI texnologiyalari “havo”da ishlamaydi – unga tezkor internet, zamonaviy kompyuterlar, serverlar va maxsus dasturiy ta’minot kerak. YuNESKOning 2023-yilgi tadqiqotiga ko‘ra, ta’lim muassasalarining 90 foizida SI bo‘yicha rasmiy siyosat yoki yo‘riqnoma mavjud emas. Shu bilan birga, Lenovo kompaniyasining 2024-yilgi xalqaro pedagoglar so‘rovnomasida respondentlarning yarmi o‘z ta’lim muassasasidagi texnik jihozlanishni SI texnologiyalarini to‘laqonli qo‘llashga yetarli deb baholamadi. Bu holat poytaxt universitetlarida nisbatan yengil sezilsa-da, viloyatlardagi ta’lim muassasalarida vaziyat ancha og‘ir.

Masalan, tumanlardan uzoqdagi oliy ta’lim muassasalarida kompyuter sinflari ko‘pincha eskirgan texnika bilan jihozlangan, internet tezligi esa barqaror emas. Poytaxtda yoki viloyat markazida o‘tirgan talaba SI platformasidan bemalol foydalansa, chekkadagi universitetdagi tengdoshi bu imkoniyatdan mahrum. Bu adolatsiz holat, albatta, o‘z-o‘zidan kelib chiqqan emas – u yillar davomida to‘plangan tizimli muammoning oqibatidir.

Yana bir nozik jihat – moliyaviy tomon. SI asosidagi ta’lim platformalarining ko‘pchiligi pulli litsenziyada ishlaydi. Bitta universitetga yillik litsenziya narxi bir necha ming dollarga tushishi mumkin. Byudjet muassasalari uchun bu katta yuk. Shu sababli ochiq kodli platformalar va bulutli hisoblash xizmatlari muhim alternativ sifatida diqqatga sazovordir.

3. Shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi muammosi

SI tizimi samarali ishlashi uchun katta miqdordagi ma’lumotni qayta ishlashi kerak. Ta’lim sohasida esa bu – talabalarning shaxsiy ma’lumotlari, o‘zlashtirish natijalari, hatto xulq-atvor ko‘rsatkichlari. Lenovo kompaniyasining 2024-yilgi xalqaro so‘rovnomasida ta’lim muassasalari rahbarlarining 50 foizi bu masalani jiddiy xavotir sifatida belgiladi. Va ular noto‘g‘ri deb bo‘lmaydi.

Haqiqatan ham, ta’lim muassasalari platformalar orqali yig‘adigan ma’lumotlarning qayerga borishini, kim tomonidan ishlatilishini doim ham nazorat qila olmaydi. Masalan, xorijiy kompaniyaga tegishli onlayn platforma o‘zbek talabalarining ma’lumotlarini o‘z serverlarida saqlashi – bu o‘z-o‘zicha xavf manbaidir. Yevropa Ittifoqida GDPR kabi qat’iy regulyatsiya ishlaydi. Janubiy Koreyada PIPA qonuni mavjud. O‘zbekistonda esa ta’lim sohasiga mo‘ljallangan maxsus ma’lumotlar himoyasi standartlari hali to‘liq ishlab chiqilmagan. Bu bo‘shliqni to‘ldirish shoshilinch vazifadir.

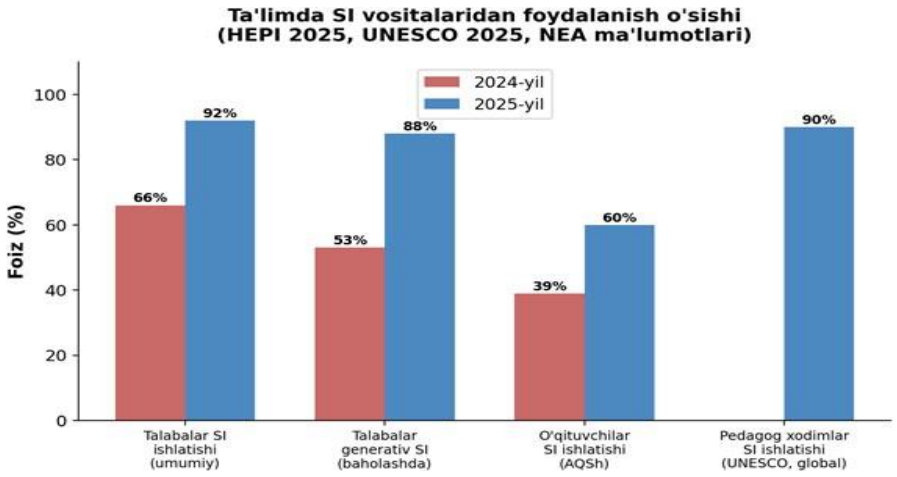

2-rasm. Ta'limda SI vositalaridan foydalanish o'sishi (HEPI 2025, UNESCO 2025 ma'lumotlari)

4. Hududlar o'rtasidagi raqamli farqlanish

ITU ning 2024-yilgi "Facts and Figures" hisoboti hayratlanarli raqam keltiradi: dunyo bo'ylab 2,6 milliardga yaqin inson hali internetga ulana olmaydi. Bu degani, SI asosidagi ta'lim imkoniyatlaridan ular butunlay chetda qolmoqda. O'zbekistonda ham shunga o'xshash manzara bor, faqat o'lchami kichikroq. Poytaxt bilan qishloq joylari o'rtasidagi raqamli farq – bu nafaqat texnik, balki ijtimoiy tengsizlik ko'rinishidir.

ITU ning 2024-yilgi ma'lumotlariga ko'ra, jahonda shahar aholisining 83 foizi internetdan foydalansa, qishloq joylarida bu ko'rsatkich atigi 48 foiz. O'zbekistonda ham xuddi shu manzara kuzatiladi: poytaxtdagi universitetlarda zamonaviy texnik baza va tezkor internet mavjud bo'lsa, viloyatlardagi ta'lim muassasalarida bu imkoniyatlar cheklangan. Buni tasavvur qiling – bir mamlakatning ikki burchagida ta'lim olayotgan talabalar butunlay boshqa-boshqa imkoniyatlarga ega. Bu holat bitiruvchilarning raqobatbardoshligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Agar hududiy muvozanatni ta'minlaydigan maqsadli dasturlar ishlab chiqilmasa, bu tafovut yildan yilga chuqurlashib boradi.

5. Axloqiy jihatlar va etik savollar

SI texnologiyalari ta'limga kirib kelayotgan ekan, bir qator noqulay savollarni ham birga olib kelmoqda. Masalan, SI algoritmlari jamiyatdagi mavjud tengsizliklarni yanada kuchaytirishi mumkinmi? Javob, afsuski, ha. Agar algoritm o'rgatilgan ma'lumotlarda muayyan guruhga nisbatan noxolislik mavjud bo'lsa, tizim ham shu noxolislikni takrorlaydi. Bu ta'lim sohasida qo'llaniladigan SI uchun ayniqsa xavfli, chunki natija bevosita yoshlarning kelajagiga ta'sir qiladi.

Boshqa bir muhim tashvish – talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatiga ta'sir. Tayyor javob olish juda oson bo'lib qolganida, inson o'zi izlash, o'zi mushohada qilish zaruratini sezmaydigan bo'lib qoladi. YuNESKOning Digital Learning Week 2025 tadbirida ham bu xavf alohida ta'kidlandi: SI ta'lim tizimining yuragi emas, faqat qo'lidagi asbobdir. Agar buni unutsak, texnologiya foyda o'rniga zarar keltirishi hech gap emas.

Nihoyat, plagiatlik va akademik halollik masalasi ham bor. Generativ SI yordamida yaratilgan matnni aniqlash tobora qiyinlashmoqda. Antiplagiat tizimlari takomillashayotgan bo'lsa-da, ular SI kontentini 100 foiz aniqlay oladi deb aytish hali erta. Bu holat ta'lim muassasalaridan yangicha yondashuvlarni talab etmoqda – baholash tizimini tubdan qayta ko'rib chiqish zarur.

1-jadval. Turli mamlakatlar tajribasining qiyosiy ko'rinishi

Mezon	Janubiy Koreya	Finlandiya	Hindiston	O'zbekiston

SI siyosati	Keng qamrovli milliy strategiya	Ta’lim tizimiga to‘liq integratsiya	NEP-2020 doirasida	2024-yil strategiyasi qabul qilingan
Pedagog tayyorgarligi	Majburiy SI kurslari	Uzluksiz malaka oshirish	DIKSHA platformasi	Boshlang‘ich bosqichda
Infratuzilma	Yuqori darajada	Yuqori darajada	Hududiy tafovut katta	Hududiy tafovut mavjud
Axloqiy tartibga solish	Alohida qonun mavjud	YeI standartlariga mos	Ishlab chiqilmoqda	Umumiy normativ hujjatlar
Ma’lumotlar himoyasi	PIPA qonuni	GDPR asosida	DPDP qonuni (2023)	Shakllanish bosqichida

6. Integratsiya dinamikasi: raqamlar nimani ko‘rsatmoqda?

So‘nggi yillar ichida SI ni ta’limda qo‘llash tezligi keskin oshdi. Grand View Research ma’lumotlariga ko‘ra, jahon ta’limda SI bozori 2020-yilda taxminan 1,1 milliard dollarni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilga kelib 4,8–5,9 milliard dollarga yetdi. 2030-yilga kelib esa bu ko‘rsatkich 32 milliard dollardan oshishi prognoz qilinmoqda. Talabalar o‘rtasida SI vositalaridan foydalanish 2024-yilda 66 foiz bo‘lgan bo‘lsa, HEPI ning 2025-yilgi tadqiqotiga ko‘ra 92 foizga sakradi. Bu o‘sish tezligi boshqa hech qaysi ta’lim texnologiyasida kuzatilmagan.

Grafikdagi manzara aniq: ta’limda SI bozori yiliga 30 foizdan ortiq sur’atda o‘smoqda. Biroq bu o‘sish hududlar bo‘ylab notekis taqsimlangan – Shimoliy Amerika va Yevropa muassasalarining 70 foizida SI yo‘riqnomalari mavjud yoki ishlab chiqilmoqda, Lotin Amerikasida esa bu ko‘rsatkich atigi 45 foiz. O‘zbekiston bu tasnifda hali aniq o‘rin egallamagan, ammo 2024-yilgi Prezident qarori strategik asos yaratdi.

3-rasm. Jahon ta’limda SI bozori hajmi dinamikasi (Grand View Research, Straits Research)

Taklif va tavsiyalar

Tahlillardan kelib chiqqan holda, bir nechta aniq tavsiyani shakllantirish mumkin.

Birinchi navbatda, pedagoglarni qayta tayyorlash tizimini yo‘lga qo‘yish kerak. Bu bir martalik seminar yoki ikki soatlik vebinar emas – bu uzluksiz, izchil jarayon bo‘lishi lozim. YuNESKOning 2024-yildagi o‘qituvchilar uchun SI kompetensiya doirasini milliy sharoitga moslashtirib olish maqsadga muvofiq. Bundan tashqari, har bir oliy ta’lim muassasasida SI laboratoriyasi yoki hech bo‘lmaganda resurs markazi ochilishi zarur.

Ikkinchidan, texnik infratuzilmani hududiy muvozanatni hisobga olgan holda mustahkamlash kerak. Viloyat va qishloq hududlaridagi ta’lim muassasalariga zamonaviy texnika yetkazish, tezkor internet ta’minlash – bu strategik ustuvorlik bo‘lishi shart. Bulutli texnologiyalar va ochiq kodli platformalar bu yerda muhim yechim bo‘la oladi – ular moliyaviy yukni sezilarli kamaytirar edi.

Uchinchidan, ta’lim sohasidagi shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish uchun maxsus normativ-huquqiy baza yaratish kerak. Yevropa Ittifoqining GDPR tajribasini o‘rganib, lekin ko‘r-ko‘rona nusxa ko‘chirmasdan, mahalliy kontekstga moslashtirilgan me’yorlar ishlab chiqilishi lozim. Talabalarning shaxsiy ma’lumotlari bilan ishlash tartibi aniq belgilanishi zarur.

Nihoyat, ta’limda SI qo‘llashning axloqiy chegaralarini belgilovchi etik kodeks qabul qilinishi vaqti keldi. Unda algoritmik adolatlilik, shaffoflik, javobgarlik tamoyillari ko‘rsatilishi kerak. Eng muhimi – talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirish har qanday texnologik yechimdan muhimroq ekanligini e’tirof etish lozim.

Xulosa

Sun’iy intellekt texnologiyalari ta’limni tubdan yangilash kuchiga ega – bu haqda shubha yo‘q. Lekin bu kuch boshqaruvsiz, mezonlarsiz va kadrlar tayyorgarligisiz yo‘naltirilsa, foyda o‘rniga zarar kelishi tabiiy. Texnologiya o‘zi yaxshi ham, yomon ham emas – barchasi uni qanday qo‘llashga bog‘liq.

O‘zbekiston bu yo‘nalishda dastlabki qadamlarni qo‘ydi: strategik hujjatlar qabul qilindi, xalqaro aloqalar kengaydi, ayrim universitetlarda amaliy tajribalar to‘plana boshladi. Ammo agar yuqorida keltirilgan muammolar – kadrlar tayyorgarligi, infratuzilma, huquqiy baza, axloqiy mezonlar – hal etilmasa, SI texnologiyalari ta’limdagi tengsizlikni kamaytirishdan ko‘ra, yanada chuqurlashtirishi hech gap emas.

Oxir-oqibat, muvaffaqiyat kaliti tizimli yondashuvda yotadi: ilmiy asoslangan siyosat, xalqaro hamkorlik va eng muhimi – texnologiyani inson manfaati uchun xizmat qildiradigan strategiya. Qachonki biz SI ni maqsad emas, vosita sifatida ko‘ra olsak, shundagina u haqiqiy ma’noda ta’lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. UNESCO (2021). Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris: UNESCO Publishing.

2. UNESCO (2023). Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO Publishing.

3. UNESCO (2024). AI Competency Framework for Teachers. Paris: UNESCO Publishing.

4. UNESCO (2024). AI Competency Framework for Students. Paris: UNESCO Publishing.

5. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign.

6. Selwyn, N. (2019). Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. Cambridge: Polity Press.

7. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). Intelligence Unleashed: An Argument for AI as a Tool for Learning. London: Pearson Education.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-sonli “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori. – www.lex.uz.

9. Baidoo-Anu, D., & Ansah, L. (2023). Education in the Era of Generative Artificial Intelligence. SSRN Preprint.

10. Mhlanga, D. (2023). Open AI in Education, the Responsible and Ethical Use of ChatGPT. Springer.

11. Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic Review of Research on AI Applications in Higher Education. IJETHE, 16(1), 1–27.

12. UNESCO (2025). AI and the Future of Education: Disruptions, Dilemmas and Directions. Paris: UNESCO Publishing.

13. ITU (2024). Facts and Figures 2024: Measuring Digital Development. Geneva: ITU.

14. HEPI (2025). Students and AI: Global Survey Results. Higher Education Policy Institute.

15. Grand View Research (2025). AI in Education Market Size & Share Report, 2025–2030.

16. Digital Education Council (2025). Global AI Student Survey 2025.

SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING TA’LIM- TARBIYA JARAYONIGA INTEGRATSIYASI BILAN BOG‘LIQ MUAMMOLARI

Orifova Marjona
O‘zbekiston, Navoiy viloyati Qiziltepa tumani 32-DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim-tarbiya jarayoniga integratsiya qilish jarayonida yuzaga kelayotgan dolzarb muammolar tahlil qilinadi. Xususan, tarbiyachilarning raqamli kompetensiyalarining yetarli darajada shakllnmaganligi, texnik infratuzilmalarining cheklanganligi, bolalar psixologiyasiga salbiy ta’siri ehtimoli hamda sun’iy intellektdan foydalanishda metodik yondashuvlarning yetishmasligi kabi masalalar yoritiladi.Shuningdek, maqolada sun’iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish uchun zarur shart-sharoitlar, pedagoglarning malakasini oshirish yo’llari hamda ta’lim jarayonida inson omilining muhimligi asoslab beriladi. Muammolarni bartaraf etish bo’yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilib, tarbiyachilar faoliyatida innovatsion yondashuvlarni qo’llash zarurati ta’kidlanadi.

Kalit so’zlar: sun’iy intellekt, ta’lim jarayoni, tarbiya tizimi, raqamli texnologiyalari, pedagogik innovatsiyalar, metodik yondashuv, axborot texnologiyalari, raqamli savodxonlik, interaktiv ta’lim, axborot xavfsizligi, zamonaviy ta’lim, innovatsion metodlar.

Аннотация: В данной статье анализируются актуальные проблемы, возникающие при интеграции технологий искусственного интеллекта в образовательный и воспитательный процесс. В частности рассматриваются такие вопросы, недостаточный уровень сформированности цифровых компетенцый воспитателей, ограниченность технической инфраструктуры, возможное негативное влияние на детскую психологию,а также недостаточная разработтанность методических подходов к использованию искусственного интелеккта. Кроме того, в статье обосновываются необходимый условия для еффективного применения технологий искусственного интеллекта, пути повышения квалификфции педагогов , а также подчёркивается важность человеческого фактора в образовательном процессе. Предлагаются практические рекомендации по устранение выявленных проблем и акцентируется необходимость внедрения инновационных подходов в деятельность воспитателей.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образовательный процесс, система воспитания, цифровые технологии, цифровая грамотность, интерактивное обучение, информационная безопасность, современное образование, инновационные методы.

Annotation: This article analyzes urgent problems arising in the process of integrating artificial intelligence technologies into the education and upbringing process. In partucala issues such as the insufficient level of digital competencies of educators, limited technical infrastructure, the potential negative impact on child psychology, and the lack of methodological approaches in the use of artificial intelligence are highlighted. The article also substantiates the necessary conditions for the effective use of artificial intelligence technologies, ways to improve the qualifications of pedagogues, and the importance of the human factor in the educational process. Practical recommendations for solving problems are developed, and the necessity of applying innovative approaches in the activities of educators is emphasized.

Keywords: artificial intelligence, educational process, upbringing system, digital technologies, pedagogical innovations, methodological approach, information technologies, digital literacy, interactive education, information security, modern educational innovate.

Bugungi globallashuv va raqamli tranformatsiya davrida sun’iy intellekt texnologiyalari jamiyatning deyarli barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Xususan, ta’lim va tarbiya tizimi ham ushbu innovatsion jarayonlardan chetda qolmay, yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda murakkab muammolarni ham yuzaga chiqarmoqda. Zamonaviy axborot – kommunikatsiya vositalari yordamida o’quv-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish, bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish hamda ularning intellektual salohiyatini rivojlantirishda sun’iy

intellekt muhim vosita sifatida namoyon bo’lmoqda. Shu bilan birga, sun’iy intellektni ta’lim-tarbiya jarayoniga integratsiya qilish masalasi tarbiyachilar oldiga qatoq dolzarb savollarni qo’ymoqda. Xususan, bolalarning mustaqil fikrlash ko’nikmalarining pasayishi, insoniy muloqotning qisqarish, axborot xavfsizligi shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish kabi muammolar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bundan tashqari, pedagoglarning raqamli savodxonligi yetarli darajada shakllanmaganligi yoki sun’iy intellekt vositalardan to’g‘ri va samarali foydalanish bo’yicha metodik ko’rsatmalar yetishmasligi ham mazkur jarayonning murakkabligini oshirmoqda.

Mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim-tarbiya jarayoniga integratsiya bilan bog‘liq muammolar tahlil qilinadi, ularning kelib chiqishi sabablari ochib beriladi hamda tarbiyachilar faoliyatida uchraydiga amaliy qiyinchiliklarga e’tibor qaratiladi. Shuningdek, mavjud muammolarni bartaraf etish yo’llari yuzasidan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish ko’zda tutiladi.

Shuningdek, maqolada sun’iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish uchun zarur shart-sharoitlar, pedagoglarning malakasini oshirish yo’llari hamda ta’lim jarayonida inson omilining muhimligi asoslab beriladi. Muammolarni bartaraf etish bo’yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilib, tarbiyachilar faoliyatda innovatsion yondashuvlarni qo’llash zarurati ta’kidlanadi.

Bugun men tarbiyachi sifatida sun’iy intellekt texnologiyalarini maktab va bolalar bog‘chalarida ta’lim jarayoniga integratsiya qilish bo’yicha o’z tajribam va kuzatuvlarimni bo’lishmoqchiman. Bu jarayon nafaqat texnologik, balki pedagogik nuqtai nazardan ham murakkab va ko’plab muammolarni o’z ichiga oladi.

Avvalo, sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy qilishda men eng katta to’siq- bu pedagoglarning tayyorgarlik darajasi ekanini sezdim. Ko’pchilik o’qituvchilar va tarbiyachilar texnologik vositalardan foydalana olsih uchun yetarlicha malaka va bilimga ega emas. Shu nuqtayi nazardan, O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Miromonovich ta’kidlaganidek, “raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy qlish bu nafaqat vosita, balki yangi pedagogic fikrlashni shakllantirishdir.” Shu gap o’qituvchilar uchun katta ilhom manbayi bo’ldi, chunki u texnologiyalarni faqat o’quv jatayonini yengillashtirish vositasi emas, balki tarbiyaviy innovatsiya sifatida qabul qilishga undadi.

Ikkinchidan, bu resurslar va texnologik infratuzilma bilan bog‘liq. Tajribalar shuni ko’rsatadiki, ko’plab maktablarda interaktiv dasturlar yoki sun’iy intellektga asoslangan platformalarni qo’llash uchun yetarli kompyuter texnikasi yo’q.

Shu nuqtayi nazardan, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining davlat dasturi ma’lumotlariga ko’ra, “Mamlakatimizdagi maktablarning raqamli infratuzilmasini rivojlantirish va barcha hududlarda teng imkoniyat yaratish zarur.” Bu texnologiyalarni joriy etishdan oldin maktab va bolalar bog‘chalarini infratuzilmasini mustahkamlash shart.

Avvalo, sun’iy intellekt texnologiyalarning eng ijobiy jihatlaridan biri- bu ta’lim jarayonini individuallashtirish imkoniyatidir sun’iy intellekt tizimlari har bir o’quvchining bilim darajasi, qobiliyati va o’zlashtirish tezligi tahlil qilib, unga mos o’quv materialini tavsiya etadi. Pedagogika sohasidagi olim Nodirbek Rahmonovning ta’kidlashicha, sun’iy intellekt asosidagi yondashuvlar o’quvchilarning individual rivojlanish trayektoriyasini aniqlashga yordam beradi va ta’lim samaradorligini oshiradi.

Bundan tashqari, sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim jarayonini interaktiv va qiziqarli shaklga keltiradi. Turli xil multimedia vositalari, annimatsiyalar va virtual muhitlar orqali o’quvchlarning darsga bo’lgan qiziqishi ortadi. Ta’lim texnologiyalari bo’yicha tadqiqotchi Dilbar Tursunovaning fikricha, interaktiv platformalar o’quvchilarning faolligini oshirib, bilimlarini o’zlashtirish jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Yana bir muhim jihat – bu ta’lim natijalarini monitoring qilish va baholash tizimining takomillashuvidir. Sun’iy intellekt yordamida o’quvchilarning bilim darajasi real vaqt rejimida tahlil qilinadi. Bu esa pedagoglarga tezkor qaror qabul qilish imkonini beradi. Bu borada, Bahodir Qodirov shunday fikr bildiradi: sun’iy intellekt texnologiyalari o’quvchilarning rivojlanish

dinamikasini aniq baholash va individual kamchiliklarni o’z vaqtida bartaraf etishga xizmat qiladi. Shuningdek, sun’iy intellekt pedagogik samaradorligini oshirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Takroriy va vaqt talab qiladigan vazifalarning avtomatlashtirilishi pedagoglarga ijodiy yondashuvni kuchaytirish hamda o’quvchilar bilan bevosita ishlashga ko’proq vaqt ajratish imkonini beradi. Shu o’rinda, Ziyoda Karimova sun’iy intellekt texnologiyalarni pedagogik jarayonni optimallashtiruvchi vosita sifatida baholaydi. Qolaversa, O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Miromonovich o’z nuqtayi nazarlarida innovatsion texnologiyalarni ta’lim tizimiga joriy etish orqali yosh avlodga sifatli t’lim berish mumkinligini qayd etadi. Bu esa sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim tizimidagi o’rni tobora ortib borayotganini ko’rsatadi. Sun’iy intellekt texnologiyalarning ta’lim – tarbiya jarayoniga integratsiyasi o’quv jarayonini individuallashtirish, interaktivligini oshirish, baholash tizimini takomillashtirish hamda pedagogik faoliyat samaradorligini kuchaytirish kabi muhim ijobiy natijalarga olib keladi. Shu bilan birga, texnologiyalar o’quvchilarni zamonaviy jamiyat talablariga mos ravishda takrorlashda muhim vosita bo’lib xizmat qiladi.

Tanganing ikkinchi tomoniga e’tibor beradigan bo’lsak, sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim – tarbiya jarayoniga joriy etilishi bilan bir qatorda, mazkur jarayon bir qator muammolar va salbiy jihatlarni ham yuzaga keltirmoqda. Ushbu holatlar pedagogik faoliyat samaradorligiga bevosita ta’sir ko’rsatishi mumkin.

Avvalo, asosiy muammolardan biri – pedagoglarning sun’iy intellekt texnologiyalardan foydalanish bo’yicha yetarli darajada tayyorgarlika ega emasligidir. Ko’plab tadqiqotchilar bu holatni ta’lim jarayoniga yangi texnologiyalarni joriy etishda asosiy to’siq sifatida baholaydilar. Jumladan, Nodirbek Rahmonovning fikricha, pedagoglarning raqamli kompetensiyalari yetarli darajada shakllanmaganligi sun’iy intellekt imkoniyatlaridan to’liq foydalanishga to’sqinlik qiladi.

Ikkinchidan, texnologik infratuzilmalarning yetarli emasligidir. Ayniqsa, ayrim hududlarda internet tezligi pastligi, zamonaviy qurilmalar yetishmasligi ta’lim jarayonida sun’iy intellektni samarali qo’llash imkonini cheklaydi. Shu jihatdan Ziyoda Karimova aytganidek, texnologiyalarni joriy etishda moddiy – texnik bazaning yetishmasligi ta’lim sifati o’rtasida tafovutlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Shuningdek, sun’iy intellektdan ortiqcha foydalanish o’quvchilarning mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv ko’nikmalariga salbiy ta’sir ko’rsatish ehtimoli mavjud. Tayyor javoblar va avtomatlshtirilgan tizimlarga haddan tashqari tayanish o’quvchilarning izlanish va tahlil qilish qobiliyatini pasaytirishi mumkin. Bu borada Dilbar Tursunova sun’iy intellektdan me’yoridan ortiqcha foydalanish o’quvchilarning faol tafakkurini sustlashtirish xavfini keltirib chiqarishini qayd etadi.

Yana bir dolzarb muammo – bu ijtimoiy va kommunikativ ko’nikmalarning rivojlanishiga ta’siridir. Sun’iy intellekt asosidagi o’quv muhitlarida o’quvchilar ko’proq texnologiyalar bilan ishlashga odatlanib, jonli muloqot va jamoaviy faoliyatdan cheklanishi mumkin. Elmira Xolmatova bu holat bolalarning ijtimoiylashuv jarayoniga salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkinligini ta’kidlaydi.

Bundan tashqari, axborot xavfsizlgi va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish masalalari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Sun’iy intellekt tizimlari o’quvchilar haqidagi katta hajmdagi ma’lumotlarni yig‘adi va qayta ishlaydi. Agar bu jarayon yetarli darajada himoyalanmagan bo’lsa, ma’lumotlarning oshkor bo’lish xavfi yuzaga keladi. Bu esa o’z navbatida ta’lim tizimida ishonch muammolarini keltirib chiqarishi mumkin.

Bu borada O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o’z nutqlarida texnologiyalarni joriy etishda ehtiyotkorlik bilan yondashuv zarurligini, ya’ni ula rinson omilini siqib chiqarmasligi, balki uni qo’llab – quvvatlashi kerakligini alohida ta’kidlaydi. Bu fikr sun’iy intellektdan foydalanishda muvozanatni saqlash muhim ekanini ko’rsatadi. Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim – tarbiya jarayoniga integratsiyasi bilan bog‘liq muammolar qatoriga pedagoglarning tayyorgarlik darajasi pastligi, texnik infratuzilma yetishmasligi, o’quvchilarning mustaqil fikrlashiga salbiy ta’sir, ijtimoiy ko’nikmalarning cheklanishi hamda axborot xavfsizligi

bilan bog‘liq xatarlar kiradi. Shu sababli, mazkur texnologiyalarni joriy etishda kompleks yondashuv va pedagogik muvozanatni saqlash muhi hisoblanadi.

Mening fikrimcha, sun’iy intellekt nafaqat o’quv jarayonini modernizatsiya qiladi, balki pedagogik faoliyat mazmunini tubdan boyitib, ta’limni yanada samarai va moslashuvchan tizimga aylantiradi. Chunki, bunday qurilmalar ta’lim jarayonini individuallashtirishda beqiyos imkonyatlar yaratadi. An’anaviy ta’lim tizimida barcha o’quvchilarga bir xil yondashuv qo’llanilgan bo’lsa, SI texnologiyalari har bir bolaning bilim darajasi, qobiliyati va o’zlashtirish tezligini alohida tahlil qilish imkonini beradi. Shu asosda o’quv materiali individual tarzda moslashtiriladi. Bu esa o’quvchining o’z salohiyatini to’liq namoyon etishiga xizmat qiladi. Pedagogika sohasidagi tadqiqotchi Nodirbek Rahmonovning ta’kidlashicha, “individual yondashuvga asoslangan ta’lim modeli o’quvchilarning bilimni chuqur va barqaror egalashiga olib keladi. “ Muallif ushbu fikrni to’liq qo’llab- quvvatlaydi va SI aynan shu jarayonni tizimli ravishda amalga oshiruvchi vosita ekanini ta’kislaydi.

Qolaversa, SI texnologiyalari ta’lim jarayonining interaktivligini sezilarli darajada oshiradi. Zamonaviy o’quv dasturlar orqali bolalar nafaqat tinglovchi, balki faol ishtirokchiga aylanadi. Animatsiyalar, virtual muhitlar va aqlli dasturlar yordamida bilim olish jarayoni qiziqarli va samarali tus oladi. Dilbar Tursunovaning fikricha, interaktivlik o’quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va bilimlarni o’zlashtirish darajasini mustahkamlaydi. Muallifning kuzatuvlariga ko’ra, aynan qiziqish bilan o’rganilgan bilim uzoq muddat xotirada saqlanadi.

Bundan tashqari, sun’iy intellekt texnologiyalari o’quvchilarda 21-asr kompetensiyalarini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Raqamli savodxonlik, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilsih va kreativ yondashuv kabi ko’nikmalarni aynan SI asosidagi ta’lim muhitida samarali rivojlanadi. Elmira Xolmatovaning fikriga ko’ra, zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash o’quvchilarning intellectual salohiyatini kengaytiradi va ularning kelajak kasblariga tayyorlaydi. Bu fikrni rivojlantirib, SI texnologiyalari yosh avlodni global raqobat muhitiga moslashishda muhim vosita ekanini alohida ta’kidlaydi.

Shuningdek, O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o’z nutqlarida ta’lim tizimiga innovatsion va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish zarurligini bir necha bor qayd etgan. Ularning fikricha , zamonaviy bilim va ko’nikmalarga ega bo’lgan yosh avlodni tarbiyalash mamlakat taraqqiyotining muhim sharti hisoblanadi. Ushbu g‘oyalarni qo’llab – quvvatlagan holda, sun’iy intellekt texnologiyalarni ta’lim tizimiga joriy etish strategik ahamiyatga ega ekanini e’tirof etadi.

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim – tarbiya jarayonidagi o’rni beqiyosdir. U nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki pedagogic jarayonni yangi mazmun bilan boyitadi, o’quvchilarning individual rivojlanishini ta’minlaydi va zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli sun’iy intellektni ta’lim tizimiga to’g‘ri, ilmiy asoslangan va maqsadga muvofiq tarzda joriy etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Prezidentimiz ta’kidlaganidek: “Biz ta’lim tizimini zamonaviy texnologiyalar asosida rivojlantirmas ekanmiz, kelajak avlodni raqobatbardosh qilib tarbiyalay olmaymiz.” Ushbu fikr sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim jarayoniga joriy etish bugungi kunning nafaqat ehtiyoji, balki strategik vazifasi ekanini yaqqol ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O’zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: “ O’zbekiston”, 2022.
2. O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Ta’lim tizimini raqamlashtirish konsepsiyasi. – Toshkent,2021.
3. Nodirbek Rahmonov . zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent , 2020.
4. Dilbar Tursunova. Ta’limda innovatsion yondashuvlar. – Toshkent, 2021.
5. Ziyoda Karimova. Pedagogik mahorat va zamonaviy texnologiyalar. – Toshkent, 2019.
6. Bahodir Qodirov. Ta’limda sun’iy intellektdan foydalanish metodikasi. -Toshket , 2023

7. Pedagogika bo’yicha zamonaviy ilmiy maqolalar to’plami.- Toshkent, 2022.
8. Sun’iy intellekt bo’yicha ilmiy tadqiqotlar. – 2018- 2024- yillar.
9. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari va raqamli pedagogika bo’yicha ilmiy jurnallar.

3 - SHO‘BA: BOLALAR KIBERXAVFSIZLIGI VA RAQAMLI SAVODXONLIK MASALALARI

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI MULTIMEDIA VOSITALARI YORDAMIDA O‘QITISH TEXNOLOGIYALARI

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti,
Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD.

Annotatsiya: Mazkur maqolada imkoniyati cheklangan bolalarni o‘qitishda multimediya vositalarining o‘rni, ahamiyati va samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan o‘quv jarayonining afzalliklari, maxsus ehtiyojli bolalarning o‘zlashtirish darajasiga ta’siri o‘rganildi. Natijalar multimediya vositalaridan foydalanish ta’lim sifatini oshirishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, multimediya, maxsus ehtiyojli bolalar, raqamli texnologiyalar, audio, video, animatsion darslar, subtitrli videomaterial, gamifikatsiya, o‘qitish metodikasi, maxsus platformalar.

Аннотация: В данной статье анализируется роль, значение и эффективность мультимедийных средств в обучении детей с ограниченными возможностями. В ходе исследования изучались преимущества учебного процесса, организованного на основе современных цифровых технологий, и его влияние на уровень усвоения материала детьми с особыми потребностями. Результаты показали, что использование мультимедийных средств повышает качество образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, мультимедиа, дети с особыми потребностями, цифровые технологии, аудио, видео, анимационные уроки, видеоматериалы с субтитрами, геймификация, методика обучения, специальные платформы.

Abstract: This article analyzes the role, significance, and effectiveness of multimedia tools in educating children with disabilities. During the study, the advantages of an educational process based on modern digital technologies and its impact on the learning outcomes of children with special needs were examined. The results showed that the use of multimedia tools improves the quality of education.

Keywords: inclusive education, multimedia, children with special needs, digital technologies, audio, video, animated lessons, subtitled video content, gamification, teaching methodology, specialized platforms.

Zamonaviy ta’lim tizimida inklyuziv yondashuv ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatga integratsiya qilish, ularning sifatli ta’lim olishini ta’minlash muhim pedagogik vazifalardan hisoblanadi. An’anaviy o‘qitish usullari ko‘pincha bunday bolalarning individual ehtiyojlarini to‘liq qondira olmaydi. Shu bois, multimediya vositalari - ya’ni matn, audio, video va animatsiyani birlashtirgan raqamli

texnologiyalar -inklyuziv ta’lim jarayonida samarali vosita sifatida qo‘llanilmoqda. Multimediya asosidagi o‘qitish texnologiyalari o‘quv materiallarini ko‘rgazmali, tushunarli va interaktiv shaklda taqdim etish imkonini beradi.

Mazkur maqolaning maqsadi - imkoniyati cheklangan bolalarni multimediya vositalari yordamida o‘qitish texnologiyalarining samaradorligini aniqlash va ularni amaliyotga joriy etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

Pedagogik kuzatuv – dars jarayonida o‘quvchilarning faolligi va ishtiroki o‘rganildi.

Tajriba-sinov ishlari – multimediya vositalari qo‘llanilgan va qo‘llanilmagan guruhlar solishtirildi.

So‘rovnoma va intervyu – o‘qituvchilar va o‘quvchilarning fikrlari tahlil qilindi.

Taqqoslash metodi – an’anaviy va innovatsion yondashuvlar samaradorligi baholandi.

Imkoniyati cheklangan bolalarni o‘qitish jarayonida multimediya vositalaridan — animatsion darslar, subtitrli videomateriallar, audio darsliklar, interaktiv o‘yinlar va testlardan foydalanilsa, ta’lim jarayonining samaradorligi sezilarli darajada oshadi va o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashgan pedagogik muhit shakllanadi. Avvalo, **animatsion darslar** murakkab tushunchalarni vizual tarzda sodda va tushunarli qilib yetkazish imkonini beradi. Bu ayniqsa, kognitiv qiyinchiliklari mavjud bo‘lgan o‘quvchilar uchun muhim bo‘lib, ularning mavzuni idrok etish darajasini oshiradi. Animatsiyalar orqali abstrakt tushunchalar konkret obrazlar bilan boyitiladi, natijada bilimni o‘zlashtirish jarayoni tezlashadi.

Subtitrli videomateriallar eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun samarali vosita hisoblanadi. Subtitrlar orqali audio axborot matn shaklida yetkaziladi, bu esa o‘quvchilarning materialni to‘liq tushunishiga yordam beradi. Shu bilan birga, videomateriallar ko‘rish orqali qabul qilishni kuchaytirib, ko‘p kanalli o‘rganish muhitini yaratadi.

Audio darsliklar ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ular orqali o‘quv materiallari eshitish orqali qabul qilinadi va bu mustaqil ta’lim olish imkoniyatini kengaytiradi. Audio resurslar yordamida o‘quvchilar istalgan vaqtda bilimlarini takrorlash va mustahkamlash imkoniga ega bo‘ladi.

Interaktiv o‘yinlar va testlar esa o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshiradi. Bunday vositalar gamifikatsiya elementlari orqali ta’limni qiziqarli va motivatsion shaklga keltiradi. Ayniqsa, diqqatni jamlashda qiyinchiliklari mavjud bo‘lgan yoki autizm spektridagi bolalar uchun interaktiv topshiriqlar samarali hisoblanadi. Testlar esa o‘z-o‘zini nazorat qilish va bilim darajasini baholash imkonini beradi.

O‘tkazilgan tajriba natijalari quyidagilarni ko‘rsatdi:

Multimediya vositalari qo‘llanilgan guruhda o‘quvchilarning bilim o‘zlashtirish darajasi sezilarli darajada oshdi.

Ko‘rishida yoki eshitishida muammosi bo‘lgan o‘quvchilar uchun moslashtirilgan materiallar o‘quv jarayonini yengillashtirdi.

Interaktiv elementlar o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirdi.

O‘quvchilarning mustaqil ishlash ko‘nikmalari rivojlandi.

Shuningdek, multimediya texnologiyalarini qo‘llash o‘qituvchining rolini ham o‘zgartiradi. U endilikda faqat bilim beruvchi emas, balki ta’lim jarayonini tashkil etuvchi va yo‘naltiruvchi sifatida faoliyat yuritadi. Bu esa zamonaviy pedagogik yondashuvlarning — shaxsga yo‘naltirilgan va kompetensiyaviy ta’limning — amalda qo‘llanilishiga zamin yaratadi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, multimediya vositalari inklyuziv ta’limni samarali tashkil etishda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa:

Vizual materiallar – ko‘rish orqali yaxshiroq o‘zlashtiradigan o‘quvchilar uchun foydali.

Audio resurslar – ko‘rishida muammo bo‘lgan bolalar uchun qulay.

Interaktiv platformalar – diqqatni jamlashda qiyinchilik bo‘lgan o‘quvchilarni jalb etadi.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun o‘qituvchilarni qayta tayyorlash, maxsus dasturlar yaratish va infratuzilmani rivojlantirish zarur.

Xulosa qilganda, imkoniyati cheklangan bolalarni multimediya vositalari texnologiyalari yordamida o‘qitish nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki o‘quv jarayonining mazmunini boyitib, uni yanada moslashuvchan va samarali shaklga keltiradi. Bunday yondashuv inklyuziv ta’lim tamoyillariga to‘liq mos kelib, har bir o‘quvchining individual imkoniyatlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda bilim berishni ta’minlaydi.

Kelgusida inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirishda multimediya vositalaridan keng foydalanish, maxsus platformalar yaratish va pedagoglarning malakasini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xodjayev B.X. Inklyuziv ta’lim asoslari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
2. Galiyev S. O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim asoslari. – 2024.
3. Uktamov O.B. Inklyuziv ta’lim – inklyuziv jamiyat sari yo‘l. – 2025.
4. Dadaboyev J. Inklyuziv ta’limda oila va maktab roli. – 2024.
5. Asrorov O., Zikrillayeva F. Raqamli muhitda inklyuziv ta’lim. – 2024.
6. Umaraliyeva M., Nazarova D. Inklyuziv ta’limning xalqaro tajribasi. – 2024.
7. Khaydarova Shakhlo Narzullayevna. Pedagogical foundations of implementing inclusive education. American Journal of Research in Humanities and Social Sciences. www.americanjournal.org. Volume 43 December – 2025.

CHILDHOOD IN THE DIGITAL ENVIRONMENT: CHALLENGES IN COLLABORATION AMONG PARENTS, EDUCATORS, AND STATE INSTITUTIONS

Sadiqova Shoista Akbarovna

Professor, Department of Theory and Methods of Preschool Education, Nizami National University of Uzbekistan

Butayeva Gavhar Xudoyorovna

Master’s student, Theory and Methods of Education and Upbringing, Preschool Education Program, Nizami National University of Uzbekistan

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy jamiyatda bolalarning raqamli muhitda rivojlanishi bilan bog‘liq dolzarb masalalar tahlil qilinadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida bolalar hayotida internet, mobil qurilmalar va turli raqamli platformalarning o‘rni tobora ortib bormoqda. Bu jarayon bolalarning bilim olish, muloqot qilish va dunyoqarashini shakllantirishda yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Shu bilan birga, raqamli muhit bolalarning psixologik, ijtimoiy va axborot xavfsizligi bilan bog‘liq muayyan muammolarni ham yuzaga keltirishi mumkin.

Maqolada bolalarning raqamli muhitda xavfsiz va samarali faoliyat yuritishini ta’minlashda ota-onalar, pedagoglar va davlat institutlari o‘rtasidagi hamkorlikning ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, ushbu subyektlar o‘rtasida yuzaga kelayotgan muammolar, jumladan raqamli savodxonlik darajasining yetarli emasligi, nazorat mexanizmlarining sustligi hamda axborot xavfsizligi bilan bog‘liq masalalar tahlil qilinadi.

Tadqiqot jarayonida raqamli muhitda bolalar tarbiyasini samarali tashkil etish, ularning raqamli madaniyatini shakllantirish va zararli axborotlardan himoya qilishda barcha manfaatdor

tomonlar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish zarurligi asoslab beriladi. Mazkur maqola natijalari ota-onalar, pedagoglar hamda ta’lim siyosatini shakllantiruvchi tashkilotlar faoliyatida muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Bolalik, raqamli muhit, ota-onalar, pedagoglar, davlat institutlari, raqamli xavfsizlik, raqamli savodxonlik, hamkorlik, ta’lim jarayoni, axborot xavfsizligi.

Аннотация: В данной статье анализируются актуальные вопросы развития детей в цифровой среде современного общества. В результате стремительного развития информационно-коммуникационных технологий роль интернета, мобильных устройств и различных цифровых платформ в жизни детей постоянно возрастает. Этот процесс создаёт новые возможности для получения знаний, общения и формирования мировоззрения детей. В то же время цифровая среда может создавать определённые проблемы, связанные с психологической, социальной и информационной безопасностью детей.

Статья подчеркивает важность сотрудничества родителей, педагогов и государственных институтов для обеспечения безопасной и эффективной деятельности детей в цифровой среде. Также анализируются проблемы, возникающие в данном сотрудничестве, такие как недостаточный уровень цифровой грамотности, слабые механизмы контроля и вопросы информационной безопасности.

В ходе исследования обосновывается необходимость усиления сотрудничества всех заинтересованных сторон для эффективной организации воспитания детей в цифровой среде, формирования их цифровой культуры и защиты от вредной информации. Результаты данной статьи имеют значительное теоретическое и практическое значение для родителей, педагогов и организаций, формирующих образовательную политику.

Ключевые слова: Детство, цифровая среда, родители, педагоги, государственные институты, цифровая безопасность, цифровая грамотность, сотрудничество, образовательный процесс, информационная безопасность.

Abstract This article analyzes urgent issues related to the development of children in the digital environment in modern society. Due to the rapid advancement of information and communication technologies, the presence of the Internet, mobile devices, and various digital platforms in children’s lives is steadily increasing. This process provides new opportunities for children’s learning, communication, and worldview formation. At the same time, the digital environment may pose certain problems related to children’s psychological, social, and information security. The article highlights the importance of cooperation among parents, educators, and state institutions in ensuring safe and effective activities for children in the digital environment. Furthermore, it analyzes the problems that arise in this cooperation, such as insufficient digital literacy, weak monitoring mechanisms, and issues related to information security. The study substantiates the necessity of strengthening collaboration among all stakeholders to organize children’s upbringing in the digital environment effectively, develop their digital culture, and protect them from harmful information. The findings of this article have significant theoretical and practical implications for parents, educators, and organizations responsible for shaping educational policy.

Keywords: Childhood, digital environment, parents, educators, state institutions, digital security, digital literacy, cooperation, educational process, information security.

Introduction In the 21st century, the rapid development of information and communication technologies has brought significant changes to all spheres of society, particularly in education and upbringing. Digital technologies have become an integral part of human activity, directly influencing children’s socialization, learning processes, and personal development. Today, children interact with the Internet, mobile devices, social networks, and various digital

platforms from an early age, accessing a vast amount of information . The digital environment provides favorable conditions for expanding children's learning opportunities, developing their creative thinking, and forming new competencies. However, uncontrolled and unregulated digital activity can also create problems related to children's psychological, social, and information security. Specifically, Internet addiction, exposure to harmful or inaccurate information, cyber threats, and negative experiences on social networks may adversely affect children's healthy development.

In this context, guiding children in the digital environment, developing their digital literacy, and ensuring information security are urgent tasks. This process requires not only the involvement of educational institutions but also cooperation among parents and state institutions. Effective collaboration among parents, educators, and government agencies plays a crucial role in ensuring safe and purposeful activities for children in the digital environment.

Therefore, scientifically studying the phenomenon of childhood in the digital environment, identifying the problems arising in this process, and improving cooperation mechanisms among parents, educators, and state institutions are of significant theoretical and practical importance.

Main body. The widespread use of digital technologies has significantly transformed children's daily lives, communication patterns, and learning processes. The Internet, mobile devices, and various digital platforms provide children with broad opportunities to acquire information, learn, and express their opinions. At the same time, the digital environment positively affects children's development but can also pose certain risks and challenges. Research shows that uncontrolled Internet use may negatively impact children's psychological well-being, social relationships, and educational activities.

Parents play a critical role in monitoring children's activities in the digital environment and guiding them appropriately. They should regulate their children's screen time, choose safe information sources, and help develop skills for responsible use of digital devices. However, in practice, many parents lack sufficient knowledge and skills regarding digital technologies and Internet safety. Consequently, their ability to effectively monitor children's online activities is limited. In some cases, parents use digital devices merely to occupy children temporarily, which can lead to overdependence on technology.

Educators also play an important role in working with children in the digital environment. In modern education systems, effectively using digital technologies, fostering critical thinking, analyzing information, and developing independent learning skills are among the key responsibilities of educators. Particularly in preschool and early primary education, shaping children's digital culture and developing skills for proper information use are essential pedagogical tasks.

However, in some educational institutions, educators' competence in applying digital technologies is insufficient. Additionally, the lack of modern technical equipment and digital resources in the learning process limits the full utilization of digital education opportunities.

State Institutions are also crucial in ensuring children's safety in the digital environment. Governments develop regulations and programs aimed at protecting children from harmful information, promoting digital literacy, and implementing modern technologies in the educational system. For instance, initiatives to develop digital education, ensure information security, and enhance young people's digital competencies are priority areas of state policy.

Nevertheless, cooperation mechanisms among parents, educators, and state institutions are often underdeveloped, which creates challenges. Weak information exchange systems,

insufficient parental participation in pedagogical processes, and the lack of a unified strategic approach are the main obstacles to effectively supporting childhood in the digital environment.

Therefore, it is essential to develop systematic collaboration among all stakeholders to organize children's activities in the digital environment effectively. This includes providing digital literacy training and seminars for parents, improving educators' digital competencies, creating safe digital environments in educational institutions, and implementing supportive programs by state institutions.

Conclusion. In modern society, children's development in the digital environment presents both new opportunities and complex challenges. Research indicates that the Internet, mobile devices, and digital platforms significantly affect children's learning, creative thinking, communication, and socialization. At the same time, uncontrolled use may result in Internet addiction, exposure to harmful content, and cybersecurity risks.

This study examined the cooperation among parents, educators, and state institutions. The results show that effective collaboration is crucial for ensuring children's safe and purposeful engagement in the digital environment. Parental digital literacy and monitoring, educators' competencies and responsible use of digital technologies, and state-supported programs collectively create favorable conditions for children's development.

However, the study identified that cooperation mechanisms among parents, educators, and state institutions are often underdeveloped. Weak information exchange, insufficient parental engagement, and the absence of a unified strategic approach remain significant obstacles. Therefore, establishing systematic and continuous collaboration, enhancing digital literacy, and creating a safe digital environment are urgent tasks.

Future research should continue to investigate children's upbringing in digital contexts, refine practical programs, and strengthen collaboration among parents, educators, and state institutions. This will ensure that children can safely and effectively use digital resources while maximizing their social, psychological, and intellectual development.

References

1. Livingstone, S., & Helsper, E. J. (2007). *Gradations in digital inclusion: Children, young people and the digital divide.* New Media & Society, 9(4), 671–696.

2. UNICEF. (2017). *Children in a digital world.* United Nations Children's Fund.

3. Holloway, D., Green, L., & Livingstone, S. (2013). *Zero to eight: Young children and their internet use.* London: EU Kids Online.

4. OECD. (2019). *Digital opportunities for early childhood education.* Organisation for Economic Co-operation and Development.

5. Plowman, L., McPake, J., & Stephen, C. (2010). *The technological environment of young children.* Computers & Education, 54(1), 22–29.

6. Livingstone, S., & Smith, P. K. (2014). *Annual research review: Harms experienced by child users of online and mobile technologies: the nature, prevalence and management of sexual and aggressive risks in the digital age.* Journal of Child Psychology and Psychiatry, 55(6), 635–654.

7. Helsper, E. J., & Eynon, R. (2010). *Digital natives: where is the evidence?* British Educational Research Journal, 36(3), 503–520.

8. Selwyn, N. (2016). *Education and technology: Key issues and debates.* London: Bloomsbury Academic.

9. Buckingham, D. (2007). *Media education: Literacy, learning and contemporary culture.* Cambridge: Polity Press.

10. Rideout, V., & Robb, M. B. (2019). *The common sense census: Media use by kids age zero to eight.* Common Sense Media.

O‘SIB KELAYOTGAN YOSH BOLALARNING INTERNETDAN FOYDALANISH QOIDALARI

Ibodov Zafar Muxiddinovich
O‘zbekiston, Navoiy pedagogika texnikumi bo‘lim boshlig‘i, “O‘rta maxsus va professional ta’lim a’lochisi” ko‘krak nishon sohibi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘sib kelayotgan yosh bolalarning internetdan foydalanish jarayonida xavfsizlikni ta’minlash, axborotni to‘g‘ri tanlash, vaqtni samarali boshqarish hamda salbiy ta’sirlarning oldini olish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, ota-onalar va pedagoglarning roli ham yoritiladi hamda muhim tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: internet, yosh bolalar, xavfsizlik, axborot, tarbiya, nazorat, madaniyat, rivojlanish, muhit, foydalanish.

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы обеспечения безопасности, правильного выбора информации, эффективного управления временем и предотвращения негативных последствий в процессе использования Интернета детьми младшего возраста. Также освещается роль родителей и педагогов и даются важные рекомендации.

Ключевые слова: Интернет, маленькие дети, безопасность, информация, воспитание, контроль, культура, развитие, среда, использование.

Abstract: This article analyzes the issues of ensuring safety, selecting appropriate information, managing time effectively, and preventing negative impacts in the process of young children’s internet use. The role of parents and educators is also discussed, and important recommendations are provided.

Keywords: internet, young children, safety, information, parenting, supervision, culture, development, environment, use.

Bugungi kunda internet inson hayotining ajralmas qismiga aylangan. Ayniqsa, yosh bolalar internet orqali bilim olish, muloqot qilish va yangi ma’lumotlarga ega bo‘lish imkoniyatiga ega. Biroq internetning foydasi bilan birga uning salbiy tomonlari ham mavjud. Shu sababli bolalarni internetdan to‘g‘ri va xavfsiz foydalanishga o‘rgatish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Yosh bolalar hali hayotiy tajribaga ega bo‘lmagani sababli ular internetdagi xavflarni to‘liq anglab yetmasligi mumkin. Shu bois ularga aniq qoidalar asosida yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish zarur. Internetdan foydalanish madaniyati bolalik davridan shakllantirilsa, kelajakda bu ijobiy natijalar beradi.

Birinchidan, bolalarni shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilishga o‘rgatish kerak. Internetda o‘z ism-sharifi, yashash manzili, telefon raqami kabi ma’lumotlarni begonalarga berish xavf tug‘diradi. Shu sababli bolalar har qanday notanish inson bilan muloqotda ehtiyot bo‘lishlari lozim.

Ikkinchidan, bolalarga ishonchli va foydali axborotni tanlash ko‘nikmasini berish zarur. Internetda juda ko‘p noto‘g‘ri yoki zararli ma’lumotlar mavjud. Bolalar esa ularni ajratib olishni bilmasligi mumkin. Ota-onalar va o‘qituvchilar bu borada ularga yordam berishlari kerak.

Uchinchidan, internetdan foydalanish vaqtini me’yorlash muhimdir. Juda ko‘p vaqtni telefon yoki kompyuter qarshisida o‘tkazish bolalarning sog‘lig‘iga zarar yetkazadi. Ko‘z charchashi, uyquning buzilishi va jismoniy faollikning kamayishi shular jumlasidandir. Shu sababli kunlik foydalanish vaqti cheklanishi lozim.

To‘rtinchidan, bolalarda raqamli madaniyatni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Internetda boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, haqoratli so‘zlar ishlatmaslik, yolg‘on

ma’lumot tarqatmaslik kabi qoidalar bolalikdan o‘rgatilishi kerak. Bu kelajakda ularning ijtimoiy hayotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Beshinchidan, zararli kontentlardan himoya qilish muhim masalalardan biridir.

Zo‘ravonlik, qo‘rqinchli yoki yoshga mos kelmaydigan materiallar bolalar ruhiyatiga salbiy ta’sir qiladi. Shu sababli ota-onalar maxsus filtrlar va nazorat dasturlaridan foydalanishlari mumkin.

Oltinchidan, ota-onalar nazorati muhim rol o‘ynaydi. Bolalarni to‘liq erkin qo‘yib yuborish emas, balki ularning faoliyatini nazorat qilib borish zarur. Bu orqali ularni turli xavflardan himoya qilish mumkin. Shu bilan birga, bolalarga ishonch ham bildirilishi kerak.

Yettinchidan, bolalarni foydali va ta’limiy resurslardan foydalanishga yo‘naltirish lozim. Internetda ko‘plab o‘quv platformalari, videodarslar va elektron kitoblar mavjud. Ular bolalarning bilimini oshirishga yordam beradi va vaqtni samarali o‘tkazishga xizmat qiladi.

Sakkizinchidan, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish muhimdir. Bolalar internetdagi har qanday ma’lumotni darhol qabul qilmasdan, uni tekshirib ko‘rishni o‘rganishlari kerak. Bu ularni noto‘g‘ri axborotlardan himoya qiladi.

To‘qqizinchidan, real hayot va internet o‘rtasida muvozanatni saqlash zarur. Bolalar faqat internet bilan cheklanib qolmasdan, sport bilan shug‘ullanishi, kitob o‘qishi va do‘stlari bilan muloqot qilishi kerak. Bu ularning har tomonlama rivojlanishiga yordam beradi.

O‘ninchidan, internetga qaramlikning oldini olish muhimdir. Agar bola haddan tashqari ko‘p vaqtini internetda o‘tkazsa, bu uning ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli ota-onalar bolalarni turli foydali mashg‘ulotlarga jalb qilishlari lozim.

Yuqoridagi qoidalar asosida bolalarni internetdan foydalanishga o‘rgatish ularning xavfsizligini ta’minlaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, nazorat ostida va to‘g‘ri yo‘naltirilgan internet foydalanish bolalarning bilim darajasini oshiradi. Shu bilan birga, salbiy ta’sirlar sezilarli darajada kamayadi.

Ota-onalar va pedagoglar o‘rtasidagi hamkorlik bu jarayonda muhim ahamiyatga ega. Ular bolalar bilan doimiy muloqotda bo‘lishlari, ularning qiziqishlarini o‘rganishlari va kerakli maslahatlar berishlari lozim. Bu bolalarda ishonch hissini kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, internet yosh bolalar uchun katta imkoniyatlar yaratadi, biroq undan noto‘g‘ri foydalanish xavf tug‘dirishi mumkin. Shu sababli bolalarni internetdan foydalanish qoidalariga o‘rgatish zarur. Xavfsizlik, vaqtni to‘g‘ri taqsimlash, foydali axborotni tanlash va nazorat kabi omillar muhim ahamiyatga ega.

Agar ushbu qoidalarga amal qilinsa, bolalar internetdan samarali foydalanadi va uning salbiy ta’sirlaridan himoyalangan bo‘ladi. Bu esa ularning barkamol va sog‘lom rivojlanishiga xizmat qiladi.

BOLALAR KIBERXAVFSIZLIGI VA RAQAMLI SAVODXONLIK MASALALARI

To‘qboyeva Dilshoda Zayniyevna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
”Psixologiya” kafedrasi katta o‘qituvchisi
Eshmamatov Dostonbek
O‘zbekiston,Toshkent axborot texnologiyalar universiteti
“Telekomunikatsiya texnoligiyalari, Teleradioeshittirish tizimlari”
yo‘nalishi 4 –kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy raqamli muhitda bolalarning kiberxavfsizligi va raqamli savodxonligi bilan bog‘liq asosiy masalalar ko‘rib chiqiladi. Unda bolalar onlayn duch keladigan asosiy xavflar, jumladan, kiberhujum, shaxsiy hayot daxlsizligini buzish va zararli kontentga duchor bo‘lish tahlil qilingan hamda ularning yetarli bo‘lmagan raqamli kompetensiya bilan bog‘liqligi ta’kidlangan. Tadqiqot, shuningdek, raqamli savodxonlikning bolalarning raqamli makonlarda xavfsiz va mas’uliyatli harakatlanish qobiliyatini oshirishdagi muhim omil sifatidagi rolini o‘rganadi. Zamonaviy tadqiqotlar tahliliga asoslanib, maqolada bolalarni himoya qilish va raqamli dunyoda samarali ishtirokini ta’minlash uchun kiberxavfsizlik ta’limi va raqamli savodxonlikni o‘quv jarayonlariga integratsiya qilish muhimligi ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: bolalar kiberxavfsizligi, raqamli savodxonlik, onlayn xavfsizlik, kiberhujum, raqamli kompetensiya, axborot xavfsizligi, bolalar va texnologiya.

Abstract: This in the article modern digital in the environment children's cybersecurity and digital literacy with related main issues seeing is issued. Then children online face coming main risks, including cyberattacks, personal life inviolability break and harmful to the content exposed to be analysis made and their enough not been digital competence with dependency The study also highlighted the digital literacy children's digital in places safe and responsible movement ability in progress important factor as role studies. Modern research to the analysis based on the article the children protection to do and digital in the world effective participation provide for cybersecurity education and digital literacy training to the processes integration to do importance emphasized.

Key words: children cybersecurity, digital literacy, online security, cyberattack, digital competence, information safety, children and technology.

Абстрактный: Этот в статье современный цифровой в окружающей среде детский кибербезопасность и цифровой грамотность с связанный основной проблемы видя выдается. Затем дети онлайн лицо приходящий основной риски , включая кибератаки , личные риски. жизнь неприкосновенность перерыв и вредный к содержанию незащищенный быть анализ сделал и их достаточно не было цифровой компетентность с зависимость Исследование также подчеркнуло важность цифровых технологий . грамотность детский цифровой в некоторых местах безопасный и ответственный движение способность в ходе выполнения важный фактор как роль исследования . Современные исследовать к анализу на основе статьи дети защита сделать и цифровой в мире эффективный участие предоставлять для кибербезопасность образование и цифровой грамотность обучение к процессам интеграция сделать важность подчеркнуто.

Ключ слова: дети кибербезопасность, цифровые технологии грамотность, онлайн безопасность, кибератака, цифровые технологии компетентность, информация безопасность, дети и технологии.

XXI asrda texnologiyalarning jadal rivojlanishi va Internetning keng tarqalishi bolalarning o‘rganish, muloqot qilish va dunyo bilan o‘zaro ta’sir qilish usulini sezilarli darajada o‘zgartirdi. Smartfon, planshet va kompyuter kabi raqamli qurilmalar bolalarning kundalik hayotining ajralmas qismiga aylanib, axborot va ta’lim resurslaridan misli ko‘rilmagan darajada foydalanish imkonini bermoqda. Biroq, ushbu imkoniyatlar bilan bir qatorda, raqamli muhit, ayniqsa, kiberxavfsizlik va yosh foydalanuvchilarning raqamli savodxonligini rivojlantirish nuqtai nazaridan bir qator xavf va qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi.

Bolalarning kiberxavfsizligi zamonaviy jamiyatda dolzarb muammo sifatida paydo bo‘ldi, chunki bolalar tobora ko‘proq kiberbulling, shaxsni o‘g‘irlash, nomaqbul kontent va onlayn ekspluatatsiya kabi onlayn tahdidlarga duch kelmoqda. Bolalar tajribasi va aqliy rivojlanishining cheklanganligi sababli, kattalarga qaraganda ko‘pincha bu xavflarga ko‘proq moyil bo‘ladilar. Binobarin, raqamli makonlarda ularning xavfsizligini ta’minlash nafaqat texnologik yechimlarni, balki onlayn muhitda mas’uliyat bilan harakat qilish uchun zarur ko‘nikmalarni shakllantiradigan ta’lim strategiyalarini ham talab qiladi.

Shu bilan birga, raqamli savodxonlik bolalarning texnologiyalardan samarali va xavfsiz foydalanishini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Raqamli savodxonlik asosiy texnik ko‘nikmalardan tashqariga chiqadi; u tanqidiy fikrlash, axloqiy xabardorlik, axborotni baholash va onlayn mas’uliyatli xatti-harakatlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish bolalarga potensial tahdidlarni aniqlash, shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish va raqamli hamjamiyatlarda konstruktiv ishtirok etish imkonini beradi. Ushbu muammolardan xabardorlik ortib borayotganiga qaramay, rasmiy va norasmiy ta’lim sharoitlarida kiberxavfsizlik ta’limi va raqamli savodxonlikni integratsiyalashda bo‘shliq saqlanib qolmoqda. Ko‘pgina ta’lim tizimlari hali ham bolalar uchun raqamli texnologiyalarning imkoniyatlari va xavflarini hisobga oladigan keng qamrovli asoslarni taqdim eta olmaydi.

Bolalar kiberxavfsizligi bilan bog‘liq o‘sib borayotgan xavotir zamonaviy tadqiqotlarda, xususan, Sonia Livingston tomonidan batafsil o‘rganilgan bo‘lib, u bolalarning raqamli muhitdagi zaifligi shunchaki texnologiyaga kirish emas, balki ularning raqamli kompetensiya darajasi bilan chambarchas bog‘liqligini ta’kidlaydi. Livingstone o‘zining EU Kids Online tadqiqotida (2017) shuni ko‘rsatadiki, bolalar ko‘pincha xavfli onlayn xatti-harakatlarga - masalan, shaxsiy ma’lumotlarni baham ko‘rish yoki notanish odamlar bilan muloqot qilish - xavfni bilmaganliklari uchun emas, balki uni to‘g‘ri baholash uchun tanqidiy ko‘nikmalarga ega bo‘lmaganliklari uchun kirishadilar[76]. Livingstonning ishini tanqidiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, u onlayn xavf-xatarni texnologik, ijtimoiy va kognitiv omillarni birlashtirgan ko‘p o‘lchovli hodisa sifatida qayta ta’riflaydi. Ushbu nuqtai nazar muhim, chunki u texnik himoya vositalarini (masalan, filtrlar yoki ota-ona nazorati) o‘rnatish yetarli degan an’anaviy taxminga qarshi chiqadi. Buning o‘rniga, uning natijalari ta’lim va raqamli savodxonlik bolalar uchun kiberxavfsizlik strategiyalarining asosiy tarkibiy qismlari bo‘lishi kerak degan fikrni qat’iy qo‘llab-quvvatlaydi.

Xuddi shunday, onlayn tahdidlarning psixologik ta’siri Robin M.Kovalski tomonidan o‘rganilib, u kiberbullingni chuqur tahlil qiladi. Kowalski et al. (2014) ma’lumotlariga ko‘ra, kiberbulling anonimlik, doimiylik va potensial cheksiz auditoriya bilan tavsiflanadi, bu esa uni an’anaviy bullingga qaraganda ko‘proq zararli qiladi[77]. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, kiberbulling qurbonlari uzoq muddatli hissiy oqibatlarga, jumladan stress, o‘zini past baholash va akademik pasayishga ko‘proq duch kelishadi. Analitik nuqtayi nazardan, Kovalskiyning tadqiqotlari raqamli

[76] Livingstone, S., Mascheroni, G., & Staksrud, E. (2017). Children’s online risks and opportunities: Comparative findings from EU Kids Online and Net Children Go Mobile. Journal of Children and Media, 11(1), 1–15.
[77] Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. Psychological Bulletin, 140(4), 1073–1137

aloqa tuzilmasining o‘zi zararni kuchaytirishini ko‘rsatadi. Yuzma-yuz muloqotning yo‘qligi jinoyatchilarning hamdardligini pasaytiradi, onlayn kontentning doimiy xususiyati esa jabrlanuvchilarning zararli materiallar bilan aloqasini uzaytiradi. Bu nafaqat kiberxavfsizlik vositalariga, balki raqamli savodxonlikning axloqiy va hissiy jihatlariga ham bo‘lgan ehtiyojni kuchaytiradi, bunda bolalar mas’uliyatli onlayn xulq-atvor va hamdardlikka o‘rgatiladi.

Ushbu muammolarning yechimi sifatida raqamli savodxonlik tushunchasi Rene Xobbs tomonidan kuchli qo‘llab-quvvatlanadi, u raqamli savodxonlikni raqamli kontentga kirish, tahlil qilish, baholash va yaratishni o‘z ichiga olgan kompetensiyalar to‘plami sifatida ta’riflaydi (Xobbs, 2010)[78]. Xobbsning ta’kidlashicha, raqamli savodxonlik bolalarga passiv iste’molchi emas, balki axborotning tanqidiy foydalanuvchisiga aylanish imkonini beradi.

Hobbsning tuzilmasini chuqurroq tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, raqamli savodxonlik himoya qiluvchi kognitiv vosita sifatida ishlaydi. Masalan, bolalar onlayn manbalarning ishonchliligini baholashga o‘rgatilganda, ular noto‘g‘ri ma’lumot, firibgarlik va manipulyatsiyaga kamroq moyil bo‘ladilar. Bu, ayniqsa, ko‘plab tahdidlar - masalan, fishing - foydalanuvchilarning qonuniy va firibgarlik kontentini ajrata olmasligiga asoslangan kiberxavfsizlik nuqtai nazaridan dolzarbdir. Bundan tashqari, Nil Selvin raqamli savodxonlikni sof texnik ko‘nikma sifatida emas, balki madaniy va ta’lim kontekstiga kiritilgan ijtimoiy amaliyot sifatida ko‘rish kerakligini ta’kidlaydi (Selwyn, 2016)[79]. Uning ta’kidlashicha, bolalarning raqamli tajribasi ularning atrof-muhiti, jumladan, maktab tizimi, oilaviy kelib chiqishi va resurslardan foydalanish imkoniyati bilan belgilanadi.

Selwynning nuqtai nazarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, samarali kiberxavfsizlik ta’limi kontekstga sezgir bo‘lishi kerak. Boshqacha aytganda, bir ijtimoiy-madaniy muhitda ishlaydigan strategiyalar boshqasida bir xil darajada samarali bo‘lmasligi mumkin. Bu tushuncha, ayniqsa, raqamli ta’lim va ota-onalar rahbarligidan foydalanish imkoniyati cheklangan rivojlanayotgan mamlakatlar uchun muhimdir. Shu sababli, raqamli savodxonlikni rasmiy ta’lim tizimlariga integratsiya qilish xavfsiz raqamli ishtirok etish uchun teng imkoniyatlarni ta’minlashning muhim shartiga aylanadi.

Bundan tashqari, Dana boyd bolalarning onlayn xatti-harakatlari ko‘pincha tavakkalchilikka emas, balki ijtimoiy aloqaga intilish bilan bog‘liqligini ta’kidlaydi (boyd, 2014)[80]. Uning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, yosh foydalanuvchilar raqamli makonlarda o‘zaro ta’sir, shaxsiyatni shakllantirish va tengdoshlar tomonidan tasdiqlashni faol ravishda izlaydilar. Tahliliy nuqtai nazardan, Boydning xulosalari shuni ko‘rsatadiki, kiberxavfsizlikka cheklovchi yondashuvlar - masalan, kirishni cheklash - samarasiz yoki hatto samarasiz bo‘lishi mumkin. Buning o‘rniga, bolalarni raqamli imkoniyatlardan foydalangan holda xavf-xatarlarni yengishga yo‘naltiradigan yanada muvozanatli yondashuv zarur. Bu raqamli savodxonlikni yosh foydalanuvchilarni cheklash emas, balki ularning imkoniyatlarini kengaytirish vositasi sifatida integratsiyalashni yanada qo‘llab-quvvatlaydi.

Ushbu ilmiy qarashlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bolalar kiberxavfsizligi va raqamli savodxonlik o‘zaro chambarchas bog‘liq. Kiberxavfsizlik tashqi tahdidlardan himoyalanishga qaratilgan bo‘lsa, raqamli savodxonlik bolalarni ushbu tahdidlarni samarali boshqarish uchun ichki vakolatlar bilan ta’minlaydi. Shu sababli, bolalarning raqamli dunyoda xavfsiz va mazmunli ishtirokini ta’minlash uchun texnologik chora-tadbirlar, ta’lim strategiyalari va ijtimoiy xabardorlikni birlashtirgan kompleks yondashuv zarur.

[78] Hobbs, R. (2010). Digital and media literacy: A plan of action. Aspen Institute.
[79] Selwyn, N. (2016). Education and technology: Key issues and debates (2nd ed.). Bloomsbury Academic.
[80] boyd, d. (2014). It’s complicated: The social lives of networked teens. Yale University Press.

Xulosa qilib aytganda, bolalar kiberxavfsizligi va raqamli savodxonlik bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularni alohida ko‘rib chiqib bo‘lmaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalarning onlayn zaifligiga texnologiyalarning o‘zi emas, balki ularning raqamli kompetensiya darajasi katta ta’sir ko‘rsatadi. Kiberbulling va maxfiylik buzilishi kabi xavflar nafaqat texnik himoya zarurligini ta’kidlaydi. Olimlarning ta’kidlashicha, raqamli savodxonlik bolalarga ma’lumotlarni tanqidiy baholash, internetda o‘zini mas’uliyatli tutish va raqamli tahdidlardan himoyalanishda muhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun bolalar xavfsizligini ta’minlash kiberxavfsizlik choralarini ta’lim bilan uyg‘unlashtirgan muvozanatli yondashuvni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Livingstone, S., Mascheroni, G., & Staksrud, E. (2017). Children’s online risks and opportunities: Comparative findings from EU Kids Online and Net Children Go Mobile. Journal of Children and Media, 11(1), 1–15. https://doi.org/10.1080/17482798.2016.1248178

2. Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. Psychological Bulletin, 140(4), 1073–1137. https://doi.org/10.1037/a0035618

3. Hobbs, R. (2010). Digital and media literacy: A plan of action. Aspen Institute. https://www.aspeninstitute.org/publications/digital-media-literacy-plan-action/

4. Selwyn, N. (2016). Education and technology: Key issues and debates (2nd ed.). Bloomsbury Academic.

5. boyd, d. (2014). It’s complicated: The social lives of networked teens. Yale University Press. https://doi.org/10.12987/yale/9780300166316.001.0001.

ONLAYN TA’LIM PLATFORMALARINING AFZALLIK VA KAMCHILIKLARI

Rabbimova Munisxon Mustafoyevna

O‘zbekiston,International School of Finance Technology and Science instituti Kompyuter injiniring kafedrasi katta o‘qituvchisi

e-mail:munisxon1696@gmail.com

Shokirova Mohinur Zokirjon qizi

International School of Finance Technology and Science instituti “Bank ishi yo‘nalishi” talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada onlayn ta’lim platformalarining zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni, ularning afzallik va kamchiliklari tahlil qilinadi. Xususan, onlayn ta’limning moslashuvchanligi, ta’lim resurslarining kengligi, individuallashtirilgan o‘qitish imkoniyatlari hamda iqtisodiy samaradorligi yoritib berilgan. Shu bilan birga, to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqotning cheklanganligi, texnik muammolar, o‘quvchilarda o‘zini nazorat qilish darajasining pastligi kabi kamchiliklar ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqot natijasida onlayn ta’lim platformalaridan samarali foydalanish uchun zarur bo‘lgan pedagogik va texnologik shart-sharoitlar ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: onlayn ta’lim, ta’lim platformalari, raqamli ta’lim, masofaviy o‘qitish, axborot texnologiyalari, interaktiv ta’lim, individuallashtirilgan o‘qitish, kiberxavfsizlik, internet texnologiyalari, ta’lim samaradorligi.

Аннотация: В данной статье анализируется роль онлайн-образовательных платформ в современной системе образования, а также их преимущества и недостатки. В частности, освещаются такие аспекты онлайн-обучения, как гибкость, широкий спектр образовательных ресурсов, возможности индивидуализации обучения и экономическая

эффективность. Вместе с тем научно обоснованы такие недостатки, как ограниченность прямого общения, технические проблемы и низкий уровень самоконтроля у обучающихся. В результате исследования определены педагогические и технологические условия, необходимые для эффективного использования онлайн-образовательных платформ.

Ключевые слова: онлайн-обучение, образовательные платформы, цифровое образование, дистанционное обучение, информационные технологии, интерактивное обучение, индивидуализированное обучение, кибербезопасность, интернет-технологии, эффективность образования.

Annotation: This article analyzes the role of online educational platforms in the modern education system, as well as their advantages and disadvantages. In particular, it highlights key aspects of online learning such as flexibility, the wide range of educational resources, opportunities for individualized instruction, and economic efficiency. At the same time, the study provides a scientific justification of the main drawbacks, including the lack of direct interaction, technical challenges, and the low level of learners' self-regulation. Based on the findings, the paper identifies the pedagogical and technological conditions necessary for the effective use of online educational platforms.

Key words: online learning, educational platforms, digital education, distance learning, information technologies, interactive learning, individualized instruction, cybersecurity, internet technologies, learning effectiveness.

So‘nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim tizimiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Xususan, onlayn ta’lim platformalari ta’lim olishning yangi va qulay shakli sifatida keng ommalashdi. Ayniqsa, pandemiya davrida ushbu platformalarning ahamiyati yanada oshdi. Onlayn ta’lim nafaqat bilim olish imkoniyatlarini kengaytirdi, balki ta’lim jarayonini moslashuvchan va individuallashtirilgan shaklga olib chiqdi.

Raqamli texnalogiyalar yurtimizni tubdan ózgartiryapti desak mubolag‘a bólmaydi.

Keling, masofaviy ta’limning qulayliklari, ya’ni afzallikari haqida ma’lumotlar keltirsak.

Afzallikari quyidagilardan iborat:

- Moslashuvchanlik: O‘quvchilar ham oilali insonlar ham vaqti o‘ziga qulay bo‘lgan paytda o‘qishlari mumkin. Ish, oila va boshqa majburiyatlar bilan masofaviy ta’limni birga olib borish osonroq hisoblanadi.
- Xarajatlarning kamligi: Onlayn ta’limning an’anaviy ta’lim bilan solishtirganda, kurs narxlari arzonroq bo‘ladi hamda turar joy, transport yoki o‘quv materiallarining ham xarajatlari kamroq bo‘ladi.
- Keng tanlov imkoniyati: Dunyodagi eng nufuzli universitetlar yoki kuchli mutaxassislardan bilim olish imkoniyati katta.

Qulay o‘quv muhiti: Har bir inson o‘zi istagan eng qulay joy va muhitda ta’lim olishi mumkin. Shovqin, uzoq yo‘l bosish yoki kech qolish kabi muammolar o‘quvchilarga ta’sir qilmaydi.

- Interaktiv va innovatsion metodlar: Video darslar, testlar, amaliy topshiriqlar kabi turli usullar orqali o‘rganish jarayoni juda ham qiziqarli bo‘ladi.
- Yangi texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmasi : Onlayn ta’lim jarayonida turli platformalar, dasturlar va vositalardan foydalanish o‘rgatiladi, bu esa zamonaviy mehnat bozorida juda foydali bo‘lishi mumkin.
- Ijtimoiy tarmoqlar va jamoalar orqali tarmoq yaratish: Turli mamlakatlardan bo‘lgan mutaxassislar yoki o‘quvchilar bilan aloqa o‘rnatsa bo‘ladi yoki bilim almashish, tajriba ortirish, kelajakda hamkorlik qilis imkoniyatlarini taqdim etadi. Bu kabi afzalliklar insonlarning hayotini

yanada osonlashtiradi va hayotda o‘z o‘rnini topishga yordam beradi. Onlayn ta’limning ham o‘ziga yarasha kamchiliklari mavjud. Ular:

- O‘quvchiga e’tiborning kamligi. Demak dars jarayoni internet orqali bo‘lganligi uchun har doim ham auditoriyaning e’tiborini ushlab qolishning imkoni bo‘lmaydi va bu o‘z navbatida talabalar bilan individual ishlash imkoniyatini yaxshigina kamaytiradi.
- Texnik nosozliklar. Telefon yoki kompyuter dasturiy ta’minotida kuzatiladigan nosozliklar, internet tezligining pastligi yoki chiroq o‘chib qolishi. Bunday nosozliklar o‘zingizga kerakli va o‘zingiz qiziqqan mavzuni o‘rganyotganingizda sodir bo‘ladi ko‘proq. Darslardan qolib ketmaslik uchun bunday vaziyatlarning oldini olib qo‘ygan yaxshi.
- Qiziqarli bo‘lmagan darslar. Statsitika ma’lumotlariga qaraganda 5% insonlar o‘rganish uchun boshlagan onlayn kurslarini oxirigacha tugatishar ekan. Bunga sabab esa darslarda to‘g‘ridan to‘g‘ri ustoz va o‘quvchining ikki tomonlama aloqasi bo‘lmasligida. Odatda onlayn darslarda, faqat ustoz gapiradi, o‘quvchilar esa ko‘proq tinglovchi bo‘lib qoladi, bunga sabab ustozning darsga qiziqtira olmasligidadir. Buning ustiga onlayn darslarda o‘quvchilar bir biri bilan muloqot qilib, tadqiqot o‘tkazadigan qiziqarli o‘yinlarni tashkil qilish deyarli imkonsiz.

Onlayn ta’limning inson salomatligiga ham yomon ta’sirlari mavjud. Misol uchun, ko‘z salomatligi, harakatsizlik, ruhiy salomatlik yoki uyqu buzilishi kabi omillar sog‟lig‟imiz yomonlashishiga olib keladi. Buni oldini olish uchun ko‘z himoyasi, ya’ni telefon yoki kompyuterga qarayotgan vaqtda to‘xtab, 20 daqiqa boshqa joy qarab turish tavsiya etiladi. Jismoniy faollik ham juda muhim, har soatda kamida 10-15 daqiqa harkatlanib turish lozim.

Yana bir tavsiya bunday muammolarni oldini olishda tog‘ri holatda o‘tirish, ya’ni umurtqa va bo‘yin mushaklarini qo‘llab-quvvatlash uchun ergonomik o‘rindiq hamda stol tanlashdir. Onlayn ta’limni samarali va sog‘lom tarzda tashkil qilish uchun bu omillarga e’tibor berish muhim. Jahon Sog‘liqni saqlash tashkiloti ham xabar berishicha, sog‘liqni saqlash - har bir insonning irqi, dini, siyosiy qarashlaridan qat'iy nazar, eng zaruriy huquqlardan biridir.

Onlayn ta’lim ijtimoiy aloqalarning kamayishiga ham olib kelishi mumkin, chunki u an’anaviy sinf xonasidagi jonli muloqot o‘rnini bosa olmaydi. Chunki, an’anaviy ta’limda talabalar oqituvchilar va tengdoshlar bilan yuzma-yuz muloqot qiladi. Onlayn o‘qish esa insonlar orasidagi tabiiy suhbat va ijtimoiy muhitdan ajratib qo‘yishi mumkin. Darslarda guruhli loyihalar va muhokamalar kamroq bo‘lishi ham mumkin, bu esa ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini pasaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, onlayn ta’lim platformalari zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas qismi sifatida shakllanib, ta’lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida ta’lim olish imkoniyatlari kengayib, geografik va vaqt bilan bog‘liq cheklovlar sezilarli darajada kamaydi. Bu esa turli yoshdagi va kasbdagi insonlarga o‘z bilim va ko‘nikmalarini mustaqil ravishda rivojlantirish imkonini bermoqda.

Onlayn ta’lim platformalarining asosiy afzalliklaridan biri — ularning moslashuvchanligi va individuallashtirilgan ta’limni ta’minlash imkoniyatidir. Har bir o‘quvchi o‘z ehtiyojlari, qiziqishlari va bilim darajasiga mos holda o‘qish jarayonini tashkil eta oladi. Shu bilan birga, raqamli resurslarning boyligi, interaktiv metodlarning qo‘llanilishi va multimedia vositalaridan foydalanish o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Bu esa o‘z navbatida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va muammolarni hal etish kabi kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Biroq, onlayn ta’limning mavjud kamchiliklarini ham e’tibordan chetda qoldirib bo‘lmaydi. Xususan, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi bevosita muloqotning yetishmasligi ayrim hollarda bilimlarning chuqur o‘zlashtirilishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari, texnik

infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, internet tezligi bilan bog‘liq muammolar hamda ayrim hududlarda raqamli tengsizlikning mavjudligi onlayn ta’lim samaradorligini pasaytiruvchi omillar qatoriga kiradi. O‘quvchilarda o‘zini nazorat qilish va mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarining yetarli darajada shakllanmaganligi ham muhim muammolardan biri hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan, onlayn ta’lim platformalaridan samarali foydalanish uchun bir qator pedagogik va tashkiliy choralarni amalga oshirish zarur. Avvalo, o‘qituvchilarning raqamli kompetentligini oshirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, o‘quvchilarni mustaqil o‘rganishga yo‘naltirish, ularning motivatsiyasini oshirish hamda samarali nazorat mexanizmlarini ishlab chiqish talab etiladi. Texnologik jihatdan esa internet infratuzilmasini yaxshilash, zamonaviy qurilmalar bilan ta’minlash va sifatli onlayn platformalarni rivojlantirish dolzarb vazifalardan biridir.

Umuman olganda, onlayn ta’lim an’anaviy ta’limni to‘liq almashtirmasada, uni samarali to‘ldiruvchi muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Kelajakda ta’lim tizimi aynan gibrid (aralash) shaklda rivojlanishi kutilmoqda, bunda an’anaviy va onlayn ta’limning eng yaxshi jihatlari uyg‘unlashtiriladi. Shu bois, onlayn ta’lim platformalarining imkoniyatlaridan oqilona foydalanish, mavjud kamchiliklarni bartaraf etish va ta’lim sifatini oshirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Xamroyevna, M. B. “Fundamental o ‘zaro ta’sirlar turlari”. Introduction of new innovative technologies in education of pedagogy and psychology, 2024. 1(3), 79-85 pp.
2. Bobokulova, M. Alternative energy sources and their use. Medicine, pedagogy and technology: theory and practice, 2024. 2(9), 282-291 pp.
3. Boboqulova, M. X. “Yuqori chastotali signallarni uzatish usullari”. pedagogik tadqiqotlar jurnali, 2025. 2(2), 32-35 betlar.
4. Moore, M., Anderson, G. Handbook of Distance Education. Routledge, 2020.
5. Siemens G. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. International Journal of Instructional Technology, 2021.
6. Hodges C. va boshq. The Difference Between Emergency Remote Teaching and Online Learning. Educause Review, 2020.
7. O‘zbekiston Respublikasi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi materiallari.

RAQAMLI AUTIZMGA UCHRAGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IJTIMOIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK YONDASHUVLARI

Shamuratova Shahnoza Tulkinovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti 70110201-Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi mutaxassisligi 1-bosqich magistranti
Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD

Annotatsiya: Ushbu maqola raqamli autizmga uchragan maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirish bo‘yicha pedagogik yondashuvlar tahlil qilindi. Maqolada dunyo va O‘zbekiston olimlari, psixologlar, logoped va nevropatologlarning fikrlari, tavsiyalari va amaliy metodlari keltirilgan. Maqola pedagoglar va tarbiyachilar uchun ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishda foydali bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: raqamli autizm, maktabgacha yosh, ijtimoiylashuv, pedagogik yondashuv, psixologik rivojlanish, ekran ta’siri, kommunikativ ko‘nikmalar, ijtimoiy muhit, bolalar psixologiyasi, rivojlantiruvchi o‘yinlar.

Аннотация: В статье анализируются педагогические подходы к формированию социальных компетенций у детей дошкольного возраста с цифровым аутизмом. Приведены мнения и рекомендации зарубежных и узбекских ученых, психологов, логопедов и невропатологов. Статья полезна педагогам и воспитателям для развития социальных и коммуникативных навыков детей.

Ключевые слова: цифровой аутизм, дошкольный возраст, социальные компетенции, педагогический подход, психологическое развитие, влияние экранов, коммуникативные навыки, участие родителей, игровые технологии, сенсорная интеграция.

Annotation: This article analyzes pedagogical approaches to developing social competencies in preschool children with digital autism. Opinions and recommendations of international and Uzbek scientists, psychologists, speech therapists, and neurologists are presented. The article is useful for teachers and caregivers to enhance children’s social and communicative skills.

Keywords: digital autism, preschool children, social competencies, pedagogical approach, psychological development, screen influence, communication skills, parental involvement, play-based technologies, sensory integration.

Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanishi bolalar hayotida muhim o‘rin egalladi. Smartfonlar, planshetlar, televizor kabi ekranli qurilmalar maktabgacha yoshdagi bolalar orasida keng qo‘llanilmoqda. Bu holat real muloqot va shaxslararo munosabat vaqtini qisqartirishi, ijtimoiy va emotsional rivojlanishga salbiy ta’sir ko‘rsatishi haqida ko‘plab tadqiqotlar mavjud.

Dunyodagi ilmiy manbalar shuni ko‘rsatadiki, ekran vaqtining ko‘payishi bolalarning ijtimoiy interaktsiyasi, nutq rivoji va emotsional o‘zaro munosabatlariga erkin muloqot orqali o‘rganish imkoniyatini qisqartiradi, bu esa ijtimoiy ko‘nikmalar va empatiya rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Masalan, Britaniyada o‘tkazilgan tadqiqot shuni aniqladiki, oddiy uy cho‘g‘lari bilan o‘ynash, ekran qarshi o‘yinlarga qaraganda bolalarda ijtimoiy ko‘nikmalar va empatiya rivojlanishiga ancha yaxshiroq hissa qo‘shadi.

Ilmiy manbalar shuningdek, erta yoshda ekran vaqtining ko‘p bo‘lishi nutq va muloqot rivojiga salbiy ta’sir qilishi hamda ijtimoiy va emotsional muammolar bilan bog‘liqligini ko‘rsatmoqda.

O‘zbekistonda ham raqamli texnologiyalar ta’siri bilan bog‘liq muammolar maktabgacha yoshdagi bolalarda ko‘proq namoyon bo‘lmoqda. Masalan, pedagoglar va psixologlar ekran vaqtining nazoratsizligi nutq, ijtimoiy faollik va muloqot ko‘nikmalarining sustlashishiga olib kelayotganini ta’kidlamoqda. Shu sababli, raqamli autizmga uchragan bolalarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik yondashuvlari bugungi amaliy psixologiya va pedagogika sohasida dolzarb ilmiy amaliy masalaga aylangan.

Raqamli autizm ilmiy adabiyotlarda hali rasmiy klinik tashxis sifatida keng qabul qilinmagan bo‘lsa ham, “ASD like symptoms” (autizmga o‘xshash simptomlar) deb ataladigan holat bilan ijtimoiy bilimlar aloqadorligi tahlil etilgan. Keng qamrovli tadqiqotlar shuni aniqladiki, ekran vaqtining ko‘payishi va ota-ona bilan interaktiv o‘yinlar vaqtining pasayishi erta yoshda autizmga o‘xshash simptomlar namoyon bo‘lishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Amerikalik olimlarning tadqiqoti 2 yilgacha bolalarning yuqori ekran vaqtiga ega bo‘lishi kattaroq “ASD like” simptomlar paydo bo‘lishi bilan bog‘liqligini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, ota-

ona bilan o‘yin va o‘qish orqali vaqt o‘tkazish bolalarda bunday simptomlarning kamayishiga yordam beradi.

Boshqa tadqiqotlar esa bolalarni ko‘p vaqt ekran qarshisida bo‘lishi, nutq kechikishi hamda emotsional va ijtimoiy ko‘nikmalar rivojida sustlashuv bilan bog‘liq bo‘lishi haqida xabar bergan.

Endilikda maktabgacha yoshdagi raqamli autizmga uchragan bolalarni ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishga to’xtalsak. Avvalo, ijtimoiy kompetensiyalar — bu bolaning atrofdagilar bilan samarali muloqot, empatiya, hamkorlikda faoliyat yuritish va ijtimoiy vaziyatlarga moslashish qobiliyatidir. Bu ko‘nikmalar 3–7 yosh oralig‘ida sezilarli darajada shakllanadi va ekran vaqtining ko‘payishi ularning shakllanish tempini susaytirishi mumkin.

O‘zbekistonda autizm spektridagi yoki raqamli ekran ta’siri bilan bog‘liq bolalar bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar soni oshmoqda. Toshkentdagi maktabgacha ta’lim bo‘yicha psixolog Feruza Shakirova autizm spektri buzilishi bo‘lgan bolalarning ijtimoiy va kommunikativ xususiyatlarini tahlil qiluvchi maqolalar chop etgan. F.Shakirova o‘z tadqiqotlarida bolalarning ko‘z bilan aloqa va so‘zlashuvga qiziqishi, rolli o‘yinlarda faol ishtirokini rag‘batlantirish pedagogik yondashuvlarda samarali ekanligini ta’kidlaydi.

Inklyuziv ta’lim kontekstida autizm spektri bo‘lgan bolalarning nutq va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish haqida tadqiqotlar ham mavjud. Bunday yondashuv ijtimoiy moslashuvni yaxshilashga imkon beradi. Mahalliy tadqiqotlarda autizm spektri bilan bog‘liq diagnostika va ijtimoiylashuv muammolari ham yoritilgan bo‘lib, bu bolalarni erta aniqlash va reabilitatsiya qilishning muhimligi ta’kidlangan.

Raqamli autizmga uchragan maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda pedagogik yondashuvlar tizimli va kompleks xarakterga ega bo‘lishi lozim. Avvalo, individual yondashuv asosida har bir bolaning psixologik, emotsional va kommunikativ xususiyatlari inobatga olinishi zarur. Shu bilan birga, ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishda o‘yin faoliyati yetakchi vosita sifatida qo‘llanilib, ayniqsa syujetli-rolli o‘yinlar orqali bolalarda muloqot, hamkorlik va empatiya ko‘nikmalari shakllantiriladi. Pedagogik jarayonda interfaol metodlar, kichik guruhli mashg‘ulotlar va hamkorlikka asoslangan faoliyat turlari bolalarni real ijtimoiy muhitga jalb etishda samarali hisoblanadi. Bundan tashqari, art-terapiya, qum terapiyasi va sensor integratsiya mashqlari orqali bolalarning emotsional holatini barqarorlashtirish va ichki muloqotini rivojlantirish mumkin. Eng muhim jihatlardan biri — raqamli vositalardan foydalanishni me’yorlash va pedagog hamda ota-onalar hamkorligida bolani real hayotiy muloqotga yo‘naltirishdir. Ushbu yondashuvlar uyg‘unligi raqamli autizmga uchragan bolalarda ijtimoiy kompetensiyalarni samarali shakllantirishga xizmat qiladi.

Pedagog va ota-onalar o‘rtasida uzviy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bunda ota-onalarga bolalar bilan jonli muloqotni ko‘paytirish, birgalikdagi o‘yin va faoliyatlarni tashkil etish, emotsional yaqinlikni mustahkamlash bo‘yicha metodik tavsiyalar berish muhimdir. Pedagoglar esa ta’lim muassasasida bolalarni kichik guruhlarda ishlashga jalb etish, kommunikativ vaziyatlar yaratish va ijtimoiy xatti-harakatlarni modellashtirish orqali ushbu jarayonni qo‘llab-quvvatlaydi. Mazkur pedagogik va psixologik tavsiyalarni amaliyotga joriy etishda tizimli yondashuvni ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, ta’lim jarayonida raqamli vositalardan foydalanishning aniq vaqt me’yorlarini belgilash, ularning mazmunini pedagogik maqsadlarga muvofiq holda tanlash zarur. Bu esa bolalarning ortiqcha virtual muhitga kirib ketishining oldini olib, ularni real ijtimoiy faoliyatga jalb etishga xizmat qiladi.

Ota - ona va tarbiyachilarning faolligi. Ota - ona va tarbiyachilar bolalar bilan interaktiv o‘yinlar, ko‘z bilan aloqa va real hayotiy o‘yinlar orqali muloqot qilish bolalar ijtimoiy kompetensiyalarini mustahkamlashga yordam beradi.

O‘yin texnologiyalar. Rolli o‘yinlar, dramatik syujetlar, multisensor muhitli mashg‘ulotlar bolalarning empatiya, hamkorlik va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ekran vaqtini me’yorlash. Ekran vaqtini me’yorlash masalasi maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Dunyodagi pediatriya yo‘riqnomalariga ko‘ra, 18 oydan 2 yoshgacha bo‘lgan bolalarda ekran vaqtini maksimal darajada cheklash, 2–5 yosh oralig‘ida esa kuniga 1 soatdan oshirmaslik tavsiya etiladi Ushbu me’yorlarga amal qilish bolalarning psixik rivojlanishi va ijtimoiylashuv jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Psixologik qo‘llab-quvvatlash. Individual psixologik ijro etilgan vazifalar, nutqni rivojlantirish mashqlari, sensor integratsiya mashqlari orqali bolalarning hissiy barqarorligi va o‘zaro aloqalarini yaxshilash mumkin.

Ta’lim tizimidagi ijodiy metodlar. Syujetli o‘yinlar, guruh faoliyatlari, tanqidiy fikrlashni rag‘batlantiruvchi topshiriqlar bolalarning ijtimoiy interaktsiyasini rag‘batlantiradi va ekran vaqtining salbiy ta’sirini kamaytirishga yordam beradi.

Raqamli autizm, garchi rasmiy klinik tashxis bo‘lmasa ham, bolalarning erta ekran vaqtining ko‘payishi bilan bog‘liq ijtimoiy va kommunikativ cheklanishlarni anglatadi. Dunyodagi tadqiqotlar bu holatning ijtimoiy kompetensiyalarni susaytirish bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi, shuningdek, ota-ona bilan ijtimoiy o‘yinlar va ekran vaqtining me’yori bolalar ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

O‘zbekiston sharoitida ham raqamli texnologiyalar ta’siri va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish bo‘yicha nazariy va amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bular pedagoglar va tarbiyachilar uchun real, ilmiy asoslangan metodlar ishlab chiqishga imkon beradi.

Xulosa qilganda, raqamli autizmga uchragan maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish murakkab, ammo muhim jarayon hisoblanadi. Bu jarayonda o‘yin, vizual vositalar, individual yondashuv va raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur pedagogik yondashuvlar bolalarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilash va ularni jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashga xizmat qiladi. Kelgusida pedagogik yondashuvlarni amaliyotga to‘liq tatbiq etish, ota-ona va pedagoglarni faol jalb qilish, ekran vaqtini me’yorlashga oid milliy pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish muhim ilmiy amaliy vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Axmedova S.J. Autizmli bolalarda ABA terapiyaning ahamiyati. 2023.
2. Nurmatova D.G. Autist bolalarni ijtimoiy-psixologik moslashtirish tizimini takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari. 2020
3. Egamberdiyeva N.A. Raqamli ta’lim muhitida autizm sindromli bolalarni rivojlantirish. 2023
4. Alahmari F.S. va boshqalar. *Effectiveness of social skills training interventions*.2025
5. Khaydarova Shakhlo Narzullayevna. Pedagogical foundations of implementing inclusive education. American Journal of Research in Humanities and Social Sciences. www.americanjournal.org. Volume 43 December – 2025

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA VIRTUAL TURIZMNI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYALARI

Narzullayeva Fotima Nasriddin qizi
O‘zbekiston, NavDU 70110201-Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Maktabgacha ta’lim) yo‘nalishi 1-bosqich magistranti
Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida virtual turizmni tashkil etishning pedagogik va texnologik asoslari yoritilgan. Virtual sayohatlarning bolalar rivojlanishiga ta’siri, ularni tashkil etish bosqichlari hamda samaradorligini oshirish usullari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: virtual turizm, konstruktivistik ta’lim, innovatsion texnologiyalar, interaktiv ta’lim, multimedia, konstruktivistik ta’lim, differensial ta’lim, ijtimoiy kompetensiya, kognitiv rivojlanish.

Аннотация: В данной статье освещены педагогические и технологические основы организации виртуального туризма в дошкольных образовательных учреждениях. Проанализированы влияние виртуальных путешествий на развитие детей, этапы их организации и способы повышения их эффективности.

Ключевые слова: виртуальный туризм, конструктивистское образование, инновационные технологии, интерактивное образование, мультимедиа, конструктивистское образование, дифференцированное образование, социальная компетентность, когнитивное развитие.

Abstract: This article discusses the pedagogical and technological foundations of organizing virtual tourism in preschool educational institutions. The article analyzes the impact of virtual field trips on children’s development, the stages of their organization, and methods for enhancing their effectiveness.

Keywords: virtual tourism, constructivist education, innovative technologies, interactive education, multimedia, constructivist education, differentiated instruction, social competence, cognitive development.

Hozirgi globallashuv sharoitida ta’lim tizimi oldiga qo‘yilayotgan ustuvor vazifalardan biri — shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uni zamonaviy bilimlar, ko‘nikmalar hamda kompetensiyalar bilan qurollantirishdan iboratdir.

Bu jarayonda ayniqsa maktabgacha ta’lim bosqichi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki aynan shu davrda bolaning intellektual, ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga poydevor qo‘yiladi. Shu sababli maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, ta’lim mazmunini boyitish va uni bolalar uchun qiziqarli hamda samarali shakllarda tashkil etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, ularning bilish faoliyati ko‘proq ko‘rgazmalilik, obrazlilik va bevosita tajribaga asoslanadi. An’anaviy ta’lim metodlarida bolalar asosan passiv tinglovchi sifatida ishtirok etib, bilimlarni ko‘proq eshitish va ko‘rish orqali o‘zlashtiradilar. Biroq zamonaviy pedagogik yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim jarayonida bolaning faol ishtiroki ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Shu nuqtai nazardan, virtual turizm texnologiyalaridan foydalanish maktabgacha ta’lim tizimiga innovatsion yondashuv sifatida kirib kelmoqda.

Virtual turizm — bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida yaratilgan, real geografik, tarixiy yoki madaniy obyektlar bilan masofadan turib interaktiv tanishish imkonini

beruvchi pedagogik vositadir. Ushbu texnologiya yordamida bolalar dunyoning turli burchaklariga “sayohat” qilish, tarixiy obidalar, muzeylar, tabiat manzaralari bilan yaqindan tanishish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa ularning dunyoqarashini kengaytirish, tasavvur doirasini boyitish va bilishga bo‘lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi.

Virtual turizmning ta’lim jarayonidagi eng muhim afzalliklaridan biri — bu bolalarni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirishidir. Ya’ni bola nafaqat axborotni qabul qiladi, balki virtual muhitda harakatlanadi, obyektlarni kuzatadi, ularni tahlil qiladi va o‘z fikrini shakllantiradi. Bu esa konstruktivistik ta’lim yondashuviga mos kelib, bilimlarni mustaqil ravishda egallashga zamin yaratadi. Shuningdek, virtual sayohatlar davomida bolalarda kuzatuvchanlik, mantiqiy fikrlash, savol berish va muammoli vaziyatlarni hal etish ko‘nikmalari rivojlanadi.

Bundan tashqari, virtual turizm texnologiyalari maktabgacha yoshdagi bolalarda madaniy va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Turli mamlakatlar, xalqlar va ularning an’analari bilan tanishish orqali bolalarda tolerantlik, hurmat va ochiq fikrlilik kabi sifatlar rivojlanadi. Shu bilan birga, ekologik tarbiya nuqtai nazaridan ham virtual sayohatlar katta ahamiyatga ega bo‘lib, bolalarda tabiatga nisbatan ehtiyotkorona munosabatni shakllantiradi.

Ilmiy-pedagogik hamda psixologik tadqiqotlar natijalari shuni tasdiqlaydiki, multimediaviy va interaktiv ta’lim vositalari maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish faoliyatini sezilarli darajada faollashtiradi va ta’lim samaradorligini oshiradi. Ushbu jarayonni ilmiy jihatdan asoslashda bir qator nazariy yondashuvlar muhim o‘rin tutadi. Jumladan, kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, maktabgacha yoshdagi bolalarda tafakkur asosan ko‘rgazmali-obrazli shaklda rivojlanadi, ya’ni ular axborotni ko‘rish, eshitish va bevosita tajriba orqali samaraliroq o‘zlashtiradilar. Shu bois multimediaviy vositalar — tasvir, ovoz, animatsiya va interaktiv elementlarning uyg‘unligi — bolalarning tabiiy qabul qilish mexanizmlariga mos keladi.

Multimediaviy o‘qitishning samaradorligi “ikki kanalli qayta ishlash” va “kognitiv yuklama nazariyasi” bilan ham izohlanadi. Ushbu nazariyalarga muvofiq, axborot vizual va audial kanallar orqali parallel ravishda taqdim etilganda, u yaxshiroq tushuniladi va uzoq muddatli xotirada mustahkamroq saqlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun bu ayniqsa muhim, chunki ularning diqqat hajmi cheklangan bo‘lib, qiziqarli va rang-barang axborot taqdimoti diqqatni jalb qilish va uni barqaror saqlashga yordam beradi.

Interaktivlik omili esa alohida ilmiy ahamiyatga ega. Faol o‘quv faoliyati nazariyasiga ko‘ra, bola bilimni tayyor shaklda qabul qilganda emas, balki uni o‘z faoliyati davomida “kashf etganda” samaraliroq o‘zlashtiradi. Interaktiv ta’lim vositalari bolani tanlash, solishtirish, tajriba qilish va qaror qabul qilish jarayonlariga jalb etadi. Bu esa ixtiyoriy diqqatni rivojlantiradi, tafakkur operatsiyalarini (tahlil, sintez, taqqoslash) faollashtiradi va bilish jarayonini chuqurlashtiradi.

Mazkur jihatlar virtual turizm texnologiyalarida o‘zining eng yuqori ifodasini topadi. Virtual turizm — bu real obyekt va hodisalarni raqamli muhitda modellashtirish orqali bolalarni “sun’iy, ammo realga yaqin” tajribaga jalb etuvchi innovatsion pedagogik vositadir. Bunda 3D tasvirlar, panoramali videolar, ovozli izohlar va interaktiv navigatsiya elementlari orqali bola virtual makonda erkin harakatlanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Natijada u oddiy kuzatuvchidan faol ishtirokchiga aylanadi.

Virtual turizmning yana bir muhim afzalligi — uning emotsional ta’sir kuchidir. Psixologik tadqiqotlarga ko‘ra, emotsional jihatdan boyitilgan o‘quv materiali bolalarda kuchliroq qiziqish uyg‘otadi va bilimlarni yaxshiroq eslab qolishga yordam beradi. Virtual sayohatlar jarayonida bolalarda hayrat, qiziqish, zavqlanish kabi ijobiy emotsiyalar yuzaga keladi. Bu esa ichki (intrinsik) motivatsiyaning shakllanishiga olib keladi. Ichki motivatsiya esa o‘rganishning eng barqaror va samarali turi hisoblanadi.

Shuningdek, virtual turizm maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy va madaniy tasavvurlarni kengaytiradi. Turli mamlakatlar, tarixiy obidalar, tabiat manzaralari bilan tanishish orqali bolalar atrof-muhitni yaxlit holda idrok etishni o‘rganadilar. Bu esa ularning umumiy dunyoqarashini kengaytirib, kognitiv rivojlanishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, virtual turizm texnologiyalari individual yondashuvni amalga oshirish imkonini ham beradi. Har bir bola o‘z tezligi va qiziqishiga mos ravishda virtual muhitda faoliyat yuritadi, bu esa differensial ta’limni ta’minlaydi. Shu bilan birga, pedagog uchun ham ta’lim jarayonini boshqarish, nazorat qilish va moslashtirish imkoniyatlari kengayadi.

Multimediaviy va interaktiv ta’lim vositalari, xususan virtual turizm texnologiyalari maktabgacha yoshdagi bolalarning bilimni o‘zlashtirish darajasini oshirish, diqqatni barqarorlashtirish hamda ta’lim jarayonini emotsional jihatdan boyitishda ilmiy asoslangan samarali vosita hisoblanadi. Ular bolalarda o‘rganishga nisbatan ijobiy munosabat va ichki motivatsiyani shakllantirib, zamonaviy ta’limning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tizimida virtual turizm texnologiyalaridan foydalanish zamonaviy ta’lim talablariga javob beruvchi innovatsion yondashuv hisoblanadi. U nafaqat bolalarning bilim doirasini kengaytiradi, balki ularni faol, mustaqil fikrlovchi va ijodkor shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Shu boisdan mazkur texnologiyani ta’lim jarayoniga tizimli ravishda joriy etish, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini oshirish hamda tegishli metodik ta’minotni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdujabborova O.A. O‘zbekistonda turizmni raqamli transformatsiya qilish va “smart tourism” konsepsiyasi. – Toshkent, 2025.
2. Abdullayev A. Inklyuziv ta’lim va ijtimoiy integratsiya masalalari. Toshkent, 2022.
3. Islomov R. Turizmda barqaror rivojlanish masalalari. Toshkent, 2023.
4. Nazarov X.A. O‘zbekistonda turizm sohasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish tahlili. – “Innovation Science and Technology” jurnali, 2024.
5. UNESCO. Inclusive Tourism for Sustainable Development. Paris, 2020.
6. Xalimov Sh.X. Raqamli texnologiyalar asosida O‘zbekiston turizm sohasini rivojlantirish istiqbollari. – “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali, 2024.

TA’LIM JARAYONIDA IJTIMOIY LOYIHA ASOSIDA KREATIVLIKNI RIVOJLANTIRISH: SUN’IY INTELLEKT IMKONIYATLARI

Asatova Dildora Aslamovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti o’qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ijtimoiy loyiha faoliyati asosida o‘quvchilarda kreativlikni rivojlantirishning pedagogik asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda kreativlik tushunchasining psixologik-pedagogik mohiyati, uning zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni hamda ijtimoiy loyiha faoliyati orqali rivojlanish mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, sun’iy intellekt texnologiyalarining ijtimoiy loyiha jarayoniga integratsiyasi o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini qo‘llab-quvvatlovchi omil sifatida ko‘rib chiqiladi. Maqolada ijtimoiy loyiha faoliyati orqali o‘quvchilarning muammoli vaziyatlarni aniqlash, innovatsion yechimlar ishlab chiqish, tanqidiy va divergent fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari asoslab berilgan. Sun’iy intellekt vositalari esa mazkur jarayonda axborotni tahlil qilish, g‘oyalar generatsiyasi va ijodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlovchi yordamchi mexanizm sifatida talqin etiladi. Natijada, ijtimoiy loyiha va

sun’iy intellekt integratsiyasi kreativ kompetensiyalarni shakllantirishning samarali pedagogik yondashuvi ekanligi xulosalanadi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy loyiha, kreativlik, kreativ fikrlash, sun’iy intellekt, ta’lim jarayoni, innovatsion yondashuv, divergent tafakkur, pedagogik texnologiyalar, loyiha faoliyati, kreativ kompetensiya, raqamli ta’lim, fasilitatorlik.

Аннотация: В данной статье научно анализируются педагогические основы развития креативности учащихся на основе деятельности социальных проектов. В исследовании раскрывается психолого-педагогическая сущность понятия креативности, её роль в современной системе образования, а также механизмы её развития посредством проектной деятельности социального характера. Кроме того, рассматривается интеграция технологий искусственного интеллекта в процесс реализации социальных проектов как фактор, способствующий развитию творческого мышления учащихся.

В статье обосновываются возможности развития у учащихся навыков выявления проблемных ситуаций, разработки инновационных решений, а также формирования критического и дивергентного мышления в процессе реализации социальных проектов. Средства искусственного интеллекта при этом интерпретируются как вспомогательный механизм, обеспечивающий анализ информации, генерацию идей и поддержку творческой деятельности. В результате делается вывод о том, что интеграция социальной проектной деятельности и технологий искусственного интеллекта является эффективным педагогическим подходом к формированию креативных компетенций.

Ключевые слова: социальный проект, креативность, креативное мышление, искусственный интеллект, образовательный процесс, инновационный подход, дивергентное мышление, педагогические технологии, проектная деятельность, креативная компетенция, цифровое образование, фасилитация.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the pedagogical foundations for developing students’ creativity through social project-based activities. The study explores the psychological and pedagogical essence of creativity, its role in the modern education system, and the mechanisms for its development through socially oriented project work. In addition, the integration of artificial intelligence technologies into the process of implementing social projects is considered as a factor that supports and enhances students’ creative thinking.

The article substantiates the opportunities for developing students’ abilities to identify problem situations, generate innovative solutions, and foster critical and divergent thinking through social project activities. Artificial intelligence tools are interpreted as supportive mechanisms that facilitate information analysis, idea generation, and the enhancement of creative activity. As a result, it is concluded that the integration of social project-based learning and artificial intelligence technologies represents an effective pedagogical approach to the development of creative competencies.

Keywords: social project, creativity, creative thinking, artificial intelligence, educational process, innovative approach, divergent thinking, pedagogical technologies, project-based learning, creative competence, digital education, facilitation.

Zamonaviy ta’lim tizimi globallashuv jarayonlari, raqamli transformatsiya hamda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi bilan tubdan o‘zgarib bormoqda. XXI asr ta’lim paradigmasida asosiy e’tibor faqat bilimlarni uzatishga emas, balki o‘quvchilarda ijodiy fikrlash, muammolarni mustaqil hal qilish, innovatsion yondashuv va kreativ kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilmoqda. Shu nuqtai nazardan, sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim jarayoniga integratsiyasi kreativlikni rivojlantirishning yangi bosqichini boshlab berdi.

Bugungi kunda ta’limda sun’iy intellektdan foydalanish nafaqat axborot yetkazib berish jarayonini tezlashtirmoqda, balki o‘quvchilarning individual o‘qish traektoriyasini shakllantirish, moslashtirilgan ta’lim (adaptive learning) tizimlarini yaratish hamda ijodiy tafakkurni qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Ayniqsa, generativ sun’iy intellekt modellari (matn, rasm, audio va video yaratish imkoniyatiga ega tizimlar) o‘quvchilarda yangi g‘oyalar ishlab chiqish, alternativ yechimlar topish va kreativ yondashuvni rivojlantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Kreativlik tushunchasi pedagogika va psixologiya fanlarida murakkab va ko‘p qirrali hodisa sifatida qaraladi. U insonning yangi va original g‘oyalarni yaratish, mavjud bilimlarni noodatiy kombinatsiyalarda qo‘llash hamda muammolarga innovatsion yechim topish qobiliyati sifatida talqin etiladi. J.P.Guilford va E.Torrance kabi olimlar kreativlikni divergent tafakkur bilan bog‘lab, uning rivojlanishi ta’lim jarayonida maxsus pedagogik sharoitlarni talab qilishini ta’kidlaydilar[1].

So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar, xususan sun’iy intellekt vositalari kreativ fikrlash jarayonini qo‘llab-quvvatlovchi muhim omilga aylanmoqda. Masalan, adaptiv o‘quv platformalari o‘quvchilarga individual topshiriqlar berish orqali ularning ijodiy potensialini ochishga yordam beradi. Shu bilan birga, SI asosida ishlovchi chat-botlar va generativ tizimlar o‘quvchilarga g‘oya generatsiyasi, matn yaratish va tahlil qilish jarayonida interaktiv yordam ko‘rsatadi[2].

Biroq, sun’iy intellektning ta’limdagi rolini faqat ijobiy jihatlar bilan cheklash to‘g‘ri emas. Ayrim tadqiqotchilar SI texnologiyalarining haddan tashqari qo‘llanilishi o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini susaytirishi mumkinligini ham ta’kidlashadi. Shu sababli, ta’lim jarayonida sun’iy intellektdan oqilona va pedagogik asoslangan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi[3].

Bugungi global ta’lim siyosatlarida ham kreativlikni rivojlantirish asosiy kompetensiya sifatida belgilangan. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan ta’lim strategiyalarida XXI asr ko‘nikmalari qatorida kreativ fikrlash, tanqidiy tahlil va raqamli savodxonlik asosiy o‘rin egallaydi. Shu jihatdan, sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’limga integratsiyasi ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim vosita sifatida qaralmoqda.

Shuningdek, World Economic Forum hisobotlarida ham kelajak mehnat bozorida kreativlik va texnologik savodxonlik eng muhim ko‘nikmalar sifatida qayd etilgan bo‘lib, sun’iy intellekt bilan ishlash qobiliyati raqobatbardosh kadr tayyorlashning asosiy shartlaridan biri sifatida ko‘rsatiladi[4].

Shu boisdan, ushbu maqolada sun’iy intellektning ta’lim jarayonida kreativlikni rivojlantirishdagi o‘rni, uning pedagogik imkoniyatlari hamda mavjud muammolar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy ta’limda innovatsion yondashuvlarga ehtiyoj ortib borayotgani, shuningdek, o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan samarali metodlarni ishlab chiqish zarurati bilan izohlanadi.

Ijtimoiy loyiha, sun’iy intellekt va kreativlik integratsiyasi

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda kreativlikni rivojlantirishda ijtimoiy loyiha faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy loyihalar o‘quvchilarning real hayotiy muammolarni aniqlash, ularni tahlil qilish va innovatsion yechimlar ishlab chiqish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Ushbu jarayon sun’iy intellekt texnologiyalari bilan integratsiyalashganda yanada samarali natijalar beradi.

Sun’iy intellekt ijtimoiy loyiha faoliyatida axborotni tezkor tahlil qilish, muqobil yechimlarni ishlab chiqish va prognozlash imkoniyatini yaratadi. Bu esa o‘quvchilarning divergent fikrlashini faollashtirib, kreativ g‘oyalar generatsiyasini kuchaytiradi. Masalan,

o‘quvchilar ekologiya, ta’lim yoki ijtimoiy muammolar bo‘yicha loyiha ishlab chiqishda SI vositalari yordamida ma’lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va innovatsion yechimlarni modellashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ijtimoiy loyiha va sun’iy intellekt integratsiyasi natijasida o‘quvchilarda nafaqat kreativ fikrlash, balki tanqidiy tahlil, muammoli vaziyatlarni hal qilish va jamoaviy ishlash ko‘nikmalari ham rivojlanadi. Bu esa zamonaviy ta’limning asosiy maqsadi bo‘lgan kompleks kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, bunday integratsiya o‘qituvchining rolini ham o‘zgartiradi. U endilikda bilim beruvchi emas, balki o‘quvchilarning ijodiy va tadqiqot faoliyatini yo‘naltiruvchi fasilitator sifatida faoliyat yuritadi.

Sun’iy intellekt (SI) va kreativlik muammosi zamonaviy pedagogika, psixologiya hamda raqamli ta’lim tadqiqotlarida global ilmiy qiziqish markazida turibdi. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan tadqiqotlar kreativlikni rivojlantirishda texnologiyalarning, xususan sun’iy intellekt tizimlarining o‘rni tobora ortib borayotganini ko‘rsatadi.

Jahon miqyosida kreativlik nazariyasining asoschilari sifatida J.P. Guilford va E.P.Torrance ishlari fundamental ahamiyatga ega bo‘lib, ular kreativlikni divergent tafakkur va yangi g‘oyalar generatsiyasi bilan bog‘laydi[5]. Guilford kreativ fikrlashni muammoga bir nechta yechim topish qobiliyati sifatida talqin qiladi, Torrance esa kreativlikni o‘lchash va rivojlantirish metodlarini ishlab chiqib, ta’lim jarayonida maxsus ijodiy topshiriqlar muhimligini asoslaydi.

R.J.Sternberg kreativlikni “investitsion nazariya” asosida izohlab, uni intellekt, bilim va muhitning o‘zaro ta’siri natijasi sifatida ko‘rsatadi[6]. M.Csikszentmihalyi esa kreativlikni tizimli yondashuv orqali tushuntirib, ijodiy jarayon shaxs, sohaga tegishli bilimlar va ijtimoiy baholovchi muhit o‘rtasidagi o‘zaro aloqada shakllanishini ta’kidlaydi[7]. R.Florida esa “creative class” konsepsiyasini ishlab chiqib, kreativlikni iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotning asosiy resursi sifatida asoslaydi[8].

Sun’iy intellekt va ta’lim integratsiyasi bo‘yicha R.Luckin, W.Holmes va M.Woolf olib borgan tadqiqotlar SI texnologiyalari o‘quv jarayonini individuallashtirish, adaptiv ta’limni rivojlantirish hamda o‘quvchilarning kognitiv va ijodiy faolligini oshirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi[5]. Ularning fikriga ko‘ra, generativ SI tizimlari o‘quvchilarda g‘oya generatsiyasi va muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashuvni shakllantiradi.

UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan siyosiy va metodik hujjatlarda sun’iy intellektning ta’limga integratsiyasi 21-asr kompetensiyalarini, xususan kreativ fikrlash, tanqidiy tahlil va raqamli savodxonlikni rivojlantirishda muhim vosita sifatida baholanadi[9].

Shuningdek, OECD tadqiqotlarida (Education 2030 Framework) innovatsion texnologiyalar o‘quvchilarning muammolarni hal qilish va kreativ fikrlash kompetensiyalarini sezilarli darajada rivojlantirishi qayd etilgan[10].

MDH mamlakatlari olimlari orasida L.S.Vygotskiy, A.N.Leontyev va D.B.Elkonin ishlari kreativlikning ijtimoiy-madaniy va faoliyat yondashuvi asoslarini tushuntirishda muhim o‘rin tutadi[11]. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” (ZPD) nazariyasi bugungi kunda SI asosidagi adaptiv ta’lim tizimlarining nazariy poydevorlaridan biri hisoblanadi. Leontyev faoliyat nazariyasi orqali ijodiy tafakkurni faoliyat strukturasiga bog‘lab tushuntiradi.

Rossiya olimlaridan E.S.Polat raqamli ta’lim muhitida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining didaktik imkoniyatlarini o‘rganib, o‘quvchilarda ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish muhimligini asoslagan [12]. I.V.Robert raqamli ta’lim muhitining didaktik tizimini ishlab chiqib, texnologiyalar o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishini ko‘rsatgan. A.V.Hutorskoy esa kompetensiyaviy yondashuv asosida kreativ kompetensiyalarni shakllantirish modelini ishlab chiqqan[13].

O‘zbekiston olimlari orasida N.S.Sayidahmedov pedagogik texnologiyalar va innovatsion ta’lim metodlarini rivojlantirishga katta hissa qo‘shgan. U zamonaviy ta’limda interaktiv va texnologik yondashuvlarning didaktik asoslarini ishlab chiqqan[14]. U.Mahkamov, Sh.Abdullayeva hamda M.Yo‘ldoshevlarning ishlarida esa o‘quvchilarda mustaqil va kreativ fikrlashni shakllantirish, innovatsion pedagogik metodlarni qo‘llash masalalari yoritilgan.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim tizimiga joriy etilishi bo‘yicha tadqiqotlar kengayib bormoqda. Ushbu tadqiqotlarda SI vositalari o‘quvchilarning individual o‘qish trayektoriyasini shakllantirish, bilimlarni chuqurlashtirish va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qilishi ta’kidlanadi.

Biroq ayrim tadqiqotchilar SI texnologiyalarining haddan tashqari qo‘llanilishi o‘quvchilarda tayyor javoblarga qaramlikni kuchaytirishi va mustaqil kreativ fikrlashni susaytirishi mumkinligini ham qayd etadilar[15]. Shu sababli zamonaviy ilmiy yondashuvlarda “inson-sun’iy intellekt hamkorligi” modeli asosiy pedagogik paradigma sifatida ilgari surilmoqda.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt kreativlikni rivojlantirishda kuchli vosita bo‘lib xizmat qiladi, biroq uning samaradorligi pedagogik yondashuv, metodik asos va o‘qituvchining yo‘naltiruvchi (facilitator) roliga bevosita bog‘liqdir.

Inson-sun’iy intellekt hamkorligi asosida kreativlikni rivojlantirish modeli

Zamonaviy ilmiy yondashuvlarda kreativlikni rivojlantirishda “inson-SI hamkorligi” modeli alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu modelga ko‘ra, ijodiy jarayon inson va SI o‘rtasidagi o‘zaro faol muloqot natijasida shakllanadi.

Modelning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- Inson-g‘oya generatori va ma’no yaratuvchi subyekt;
- SI-axborotni qayta ishlovchi va variantlarni taklif qiluvchi tizim;
- o‘qituvchi-jarayonni boshqaruvchi fasilitator.

Bu model kreativlikni “inson + mashina” sinergetik tizimi sifatida tushuntiradi. Natijada o‘quvchi faqat bilim oluvchi emas, balki SI bilan hamkorlikda yangi g‘oyalar yaratuvchi faol ijodkor subyektga aylanadi.

Sun’iy intellekt va kreativ fikrlashning rivojlanish bosqichlari

Nazariy jihatdan SI yordamida kreativlikni rivojlantirish bir necha bosqichda kechadi:

Birinchi bosqichda o‘quvchi SI orqali ma’lumotlar bilan tanishadi va muammo haqida dastlabki tasavvur hosil qiladi. Bu bosqichda kognitiv baza shakllanadi.

Ikkinchi bosqichda SI o‘quvchiga turli g‘oya va yechim variantlarini taqdim etadi. Bu divergent fikrlashni rivojlantiradi.

Uchinchi bosqichda o‘quvchi tanlangan g‘oyalarni tahlil qiladi va ularni qayta ishlaydi. Bu jarayon konvergent fikrlashni kuchaytiradi.

To‘rtinchi bosqichda esa ijodiy mahsulot yaratiladi va refleksiya amalga oshiriladi.

Nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt ta’lim jarayonida kreativlikni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar ochmoqda. U o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini faollashtiradi, ijodiy fikrlashni qo‘llab-quvvatlaydi hamda individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirishga yordam beradi.

Biroq SI ning samaradorligi uning pedagogik jarayonga qanday integratsiya qilinishiga bevosita bog‘liq. Shu sababli kreativlikni rivojlantirishda inson omili, ya’ni o‘qituvchining fasilitatorlik roli hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib qoladi.

O‘tkazilgan nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari zamonaviy ta’lim tizimida kreativlikni rivojlantirishning muhim omillaridan biri sifatida shakllanmoqda. SI nafaqat axborot yetkazuvchi vosita, balki o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini

faollashtiruvchi, divergent fikrlashni rag‘batlantiruvchi va ijodiy jarayonni qo‘llab-quvvatlovchi intellektual tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Tahlillar natijasida quyidagi asosiy ilmiy xulosalar shakllantirildi:

- kreativlik zamonaviy ta’limda kompetensiya sifatida qaralmoqda;
- SI texnologiyalari kreativ fikrlashni avtomatik yaratmaydi, balki uni rivojlantirish uchun sharoit yaratadi;
- Inson-SI hamkorligi modeli ijodiy faoliyatning yangi pedagogik paradigmasini shakllantirmoqda;
- o‘qituvchining fasilitatorlik roli SI asosidagi ta’limda yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda;
- SI ga haddan tashqari tayanish kreativ fikrlashning passivlashuviga olib kelishi mumkin.

Shu sababli kreativlik, ijtimoiy loyihalar va SI texnologiyalarini ta’limga integratsiya qilishda muvozanatli pedagogik yondashuv zarur.

1-jadval

Ijtimoiy loyiha asosida kreativlikni rivojlantirish (sun’iy intellekt integratsiyasi bilan)

Bosqich	Ijtimoiy loyiha faoliyati	Sun’iy intellekt roli	Kreativlikka ta’siri
1. Muammoni aniqlash	O‘quvchilar real ijtimoiy muammoni tanlaydi (ekologiya, ta’lim, jamiyat)	SI orqali muammo bo‘yicha ma’lumotlarni izlash va tahlil qilish	Muammoli fikrlash va qiziqish uyg‘onadi
2. G‘oya generatsiyasi	Loyiha uchun yechim variantlari ishlab chiqiladi	Generativ SI g‘oya taklif qiladi, variantlarni kengaytiradi	Divergent fikrlash rivojlanadi
3. Tahlil va tanlash	Eng maqbul g‘oya tanlanadi	SI variantlarni solishtirish va prognoz qilishga yordam beradi	Tanqidiy va analitik fikrlash shakllanadi
4. Loyiha ishlab chiqish	Amaliy loyiha (model, reja, konsepsiya) yaratiladi	SI matn, dizayn va rejalashtirishda yordam beradi	Ijodiy mahsulot yaratish ko‘nikmasi rivojlanadi
5. Taqdimot	Loyiha natijalari taqdim etiladi	SI prezentatsiya va vizual material tayyorlashda yordam beradi	Kommunikativ va kreativ ifoda kuchayadi
6. Refleksiya	Jarayon tahlil qilinadi, xulosalar chiqariladi	SI orqali natijalar tahlil qilinadi	Metakognitiv va reflektiv fikrlash rivojlanadi

Yuqorida keltirilgan model shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy loyiha faoliyati va sun’iy intellekt texnologiyalarining integratsiyasi o‘quvchilarning kreativ fikrlashini bosqichma-bosqich va tizimli ravishda rivojlantirish imkonini beradi. Mazkur yondashuvda ijtimoiy loyiha real muammoli vaziyatni yaratib beruvchi muhit sifatida namoyon bo‘lsa, sun’iy intellekt esa ushbu muammolarni tahlil qilish, yechim variantlarini ishlab chiqish va qaror qabul qilish jarayonini qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Modelning muhim jihati shundaki, unda o‘quvchi faol subyekt sifatida ishtirok etadi. U muammoni aniqlaydi, g‘oya ishlab chiqadi, tahlil qiladi va yakuniy ijodiy mahsulot yaratadi. Sun’iy intellekt esa bu jarayonda yordamchi rolni bajarib, o‘quvchining fikrlash doirasini

kengaytiradi, lekin uning o‘rnini bosmaydi. Natijada, o‘quvchilarda nafaqat kreativ fikrlash, balki tanqidiy tahlil, mustaqil qaror qabul qilish va refleksiya ko‘nikmalari ham shakllanadi.

Shuningdek, ushbu model pedagogik jarayonda o‘qituvchining rolini ham yangi bosqichga olib chiqadi. O‘qituvchi an’anaviy bilim beruvchi emas, balki o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini yo‘naltiruvchi, motivatsiya beruvchi va metodik jihatdan qo‘llab-quvvatlovchi fasilitator sifatida faoliyat yuritadi. Bu esa zamonaviy ta’limning asosiy talabi bo‘lgan o‘quvchi markazli yondashuvni ta’minlaydi.

Umuman olganda, ijtimoiy loyiha, sun’iy intellekt va kreativlik integratsiyasi ta’lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi innovatsion pedagogik mexanizm sifatida qaralishi mumkin. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini ochish, ularni real hayotiy muammolarni hal qilishga tayyorlash hamda zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt va ijtimoiy loyiha faoliyatining integratsiyasi kreativlikni rivojlantirishning samarali yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu integratsiya o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtiradi, ijodiy fikrlashni rag‘batlantiradi va ularni innovatsion faoliyatga yo‘naltiradi. Shu bilan birga, sun’iy intellektdan foydalanishda pedagogik muvozanatni saqlash, ya’ni uni yordamchi vosita sifatida qo‘llash muhim ahamiyatga ega.

Kelgusida mazkur yo‘nalishda sun’iy intellekt asosida ijtimoiy loyiha faoliyatini tashkil etishning metodik asoslarini yanada takomillashtirish, shuningdek, uning ta’lim samaradorligiga ta’sirini empirik jihatdan o‘rganish dolzarb ilmiy vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. New York: McGraw-Hill, 1967.
2. Sternberg R.J. Wisdom, Intelligence, and Creativity Synthesized. Cambridge: Cambridge University Press. 2003.
3. Csikszentmihalyi M. Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention. New York: HarperCollins. 1996.
4. Florida R. The Rise of the Creative Class. New York: Basic Books. 2002.
5. Luckin R., Holmes W.Griffiths M.Forcier, L.B.Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. London: Pearson. 2016.
6. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Guidance for Policy-makers. Paris: UNESCO Publishing. 2021.
7. OECD. The Future of Education and Skills 2030: Conceptual Learning Framework. Paris: OECD Publishing. 2018.
8. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1978.
9. Leontiev A.N. Activity, Consciousness, and Personality. Moscow: Progress Publishers. 1977.
10. Elkonin D.B. Psychology of Play. Moscow: Pedagogika. 1978.
11. Polat E.S. New Pedagogical and Information Technologies in the Education System. Moscow: Academia. 2000.
12. Robert I.V. Modern Information Technologies in Education. Moscow: Drofa. 2008.
13. Hutorskoy A.V. Competence-Based Education Model. Moscow: Eidos. 2003.
14. Sayidahmedov N.S. Pedagogik texnologiyalar. Toshkent: O‘qituvchi. 2002.
15. Selwyn N. Education and Technology: Key Issues and Debates. London: Bloomsbury. 2011.

BOLALAR UCHUN XAVFSIZ INTERNET MUHITINI YARATISHDA OTA-ONA NAZORATI TIZIMLARINING SAMARADORLIGI

Usmonova Maftuna Islom qizi
O‘zbekiston,Navbahor tuman 1-son texnikumi Maxsus fanlar kafedrasining Maktabgacha ta’lim maxsus fan o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalar kiberxavfsizligini ta’minlashda ota-ona nazorati tizimlarining o‘rni va samaradorligi tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida bolalarning internetdan foydalanish darajasi ortib borayotgani hamda bu jarayon bilan bog‘liq kiberxavflar — kiberbulling, zararli kontent, fishing hujumlari va shaxsiy ma’lumotlarning noqonuniy tarqalishi kabi tahdidlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: bolalar kiberxavfsizligi, ota-ona nazorati, parental control, raqamli savodxonlik, internet xavfsizligi, monitoring, filtratsiya.

Abstract: This article analyzes the role and effectiveness of parental control systems in ensuring children's cyber safety. As a result of the rapid development of digital technologies, the level of children's use of the Internet is increasing, as well as the cyber risks associated with this process - cyberbullying, harmful content, phishing attacks, and illegal dissemination of personal data.

Keywords: children's cyber safety, parental control, digital literacy, internet safety, monitoring, filtration.

Аннотация: В данной статье анализируется роль и эффективность систем родительского контроля в обеспечении кибербезопасности детей. В результате стремительного развития цифровых технологий растет уровень использования детьми интернета, а также киберриски, связанные с этим процессом, — кибербуллинг, вредоносный контент, фишинговые атаки и незаконное распространение персональных данных.

Ключевые слова: кибербезопасность детей, родительский контроль, цифровая грамотность, безопасность в интернете, мониторинг, фильтрация.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida internetga ulangan mobil telefonlar, planshetlar va boshqa raqamli qurilmalar yangi avlod bolalarining kundalik hayotining ajralmas qismiga aylanmoqda. Ushbu texnologik vositalar bolalarning rivojlanish jarayoniga faol ta’sir ko‘rsatib, ularga keng ko‘lamdagi axborot resurslariga kirish, ta’lim olish hamda ijtimoiy muloqotni amalga oshirish imkoniyatlarini yaratadi.

O‘zbekiston sharoitida ham internetdan foydalanuvchilar soni, ayniqsa yoshlar va bolalar orasida, izchil oshib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasida kiberxavfsizlik masalalari asosan umumiy axborot xavfsizligi nuqtai nazaridan o‘rganilgan. Mavjud ilmiy ishlarda kiberxavflar, axborot himoyasi va raqamli muhit xavfsizligi keng yoritilgan bo‘lsa-da, bolalar kiberxavfsizligi alohida tadqiqot obyekti sifatida yetarli darajada chuqur o‘rganilmagan.

Ayniqsa, ota-ona nazorati tizimlarining samaradorligini baholashga oid ilmiy asoslangan yondashuvlar deyarli mavjud emas. Ko‘pchilik tadqiqotlar tavsifiy xarakterga ega bo‘lib, amaliy modellash va kvantitativ tahlil yetishmaydi. Shu sababli mazkur maqolaning maqsadi — bolalar uchun xavfsiz internet muhitini yaratishda ota-ona nazorati tizimlarining samaradorligini tahlil qilishdan iborat.

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida internetdan foydalanuvchilar soni keskin ortib bormoqda. Xalqaro tadqiqotlarga ko‘ra, dunyo bo‘yicha internet foydalanuvchilarining qariyb 30–35 foizini bolalar va o‘smirlar tashkil etadi. Shuningdek, UNICEF ma’lumotlariga ko‘ra, internet foydalanuvchilari orasida har uchinchi foydalanuvchi 18

yoshgacha bo‘lgan shaxs hisoblanadi. Bu esa bolalarning raqamli muhitdagi ishtiroki tobora kengayib borayotganini ko‘rsatadi.

Biroq internet imkoniyatlari bilan bir qatorda bolalar uchun turli kiberxavflar ham ortib bormoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalarning sezilarli qismi kiberbulling, zararli kontent, fishing hujumlari hamda shaxsiy ma’lumotlarning noqonuniy tarqalishi kabi tahdidlarga duch kelmoqda. Xususan, ayrim xalqaro hisobotlarda bolalarning 20–25 foizi kamida bir marta onlayn zo‘ravonlik yoki tazyiqqa uchragani qayd etilgan. Bu esa bolalarning psixologik holati va axborot xavfsizligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Britaniyalik olimlar tomonidan 2007-yilda voyaga yetmaganlarning yangi media vositalaridan foydalanishi bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqotda ota-onalarning aralashuv strategiyalari to‘rt asosiy turga ajratilgan. Ushbu strategiyalar qatoriga birgalikda foydalanish (co-use), foydalanishni cheklash (restrictive mediation), texnologik cheklovlar (technological mediation) hamda monitoring (nazorat va kuzatuv) kiradi.

Texnologik cheklovlar doirasida ota-onalar bolalarning nomaqbul raqamli kontentga kirishini cheklash maqsadida maxsus dasturiy vositalardan foydalanadilar. Monitoring strategiyasi esa bolalarning internet faoliyatini, jumladan, veb-saytlar, elektron pochta va onlayn o‘yinlardan foydalanishini kuzatishni nazarda tutadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ota-onalarning faqat cheklovchi yondashuvi emas, balki proaktiv aralashuvi — ya’ni tushuntirish, muhokama qilish va birgalikda foydalanish — bolalarning yangi media vositalaridan foydalanishidagi salbiy omillarni kamaytirishda yuqori samaradorlikka ega.

Shuningdek, Chen Qingven tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ota-ona nazoratining samaradorligi faqat texnik yoki cheklovchi choralar bilan emas, balki ota-ona va bola o‘rtasidagi ijtimoiy-psixologik muhit bilan chambarchas bog‘liqligi ta’kidlanadi. Muallifning fikriga ko‘ra, muhim masala bolalarning yangi media vositalaridan foydalanish faktining o‘zi emas, balki undan foydalanish jarayonida ota-onalarning ishtiroki va bolalarning ongli yondashuvini shakllantirish darajasidir. Shu nuqtai nazardan, bolalar bilan sifatli muloqot va vaqt o‘tkazish ota-ona nazoratining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

Maktabgacha yoshdagi (5–7 yosh) bolalar uchun internet texnologiyalari bilan ilk tanishuv davri alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu yosh bosqichida bolalarning kognitiv rivojlanish darajasi cheklangan bo‘lib, ular murakkab axborotni to‘liq anglash va xavf-xatarlarni mustaqil baholash qobiliyatiga yetarli darajada ega emas. Shu sababli ularning onlayn faoliyati doimiy ravishda ota-onalar yoki mas’ul kattalar tomonidan nazorat qilinishi zarur.

Ilmiy va amaliy tavsiyalarga ko‘ra, ushbu yosh guruhida texnik himoya vositalari, xususan, kontentni filtrlash dasturlari va kirishni cheklash mexanizmlaridan foydalanish samarali hisoblanadi. Bundan tashqari, yoshga mos, xavfsiz va nazorat ostidagi internet resurslaridan foydalanish (“walled garden” yondashuvi) bolalarning nomaqbul kontentga duch kelish xavfini sezilarli darajada kamaytiradi. Shuningdek, mazkur yosh guruhidagi bolalarga internetdan foydalanish jarayonida asosiy xavfsizlik qoidalari, oddiy axloqiy me’yorlar va raqamli muhitda o‘zini tutish madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Biroq, ushbu bilimlar bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda sodda va tushunarli shaklda berilishi lozim.

Xalqaro tavsiyalarda, jumladan, bolalarni onlayn himoya qilish bo‘yicha ko‘rsatmalarda (Child Online Protection – COP), ota-onalar, vasiylar va pedagoglar uchun bolalarning internetdan xavfsiz foydalanishini ta’minlashga qaratilgan kompleks yondashuv taklif etiladi. Ushbu yondashuv texnik nazorat, pedagogik yo‘naltirish hamda ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga, internet xavfsizligi bo‘yicha ta’lim va ko‘rsatmalar yosh xususiyatlariga mos ravishda ishlab chiqilishi, madaniy va ijtimoiy omillarni hisobga olishi hamda amaldagi normativ-huquqiy talablarga mos bo‘lishi zarur.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, aynan birgalikda foydalanish va tushuntirishga asoslangan nazorat eng samarali hisoblanadi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, bolalar kiberxavfsizligini ta’minlashda ota-ona nazorati tizimlarining samaradorligini oshirish uchun quyidagi kompleks yondashuv taklif etamiz.

1. *Faol ishtirokni kuchaytirish:* ota-onalar faqat cheklov bilan emas, balki bolalar bilan muntazam muloqot orqali nazoratni amalga oshirishlari zarur.
2. *Raqamli savodxonlikni oshirish:* ota-onalar zamonaviy parental control vositalaridan foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lishlari kerak.
3. *Balansli nazoratni ta’minlash:* haddan tashqari cheklov bolalarda qarshilik va yashirin foydalanish xatti-harakatlarini keltirib chiqarishi mumkin, shu sababli nazorat va erkinlik o‘rtasida muvozanat saqlanishi lozim.
4. *Birgalikda foydalanish (co-use):* bolalar bilan birga internetdan foydalanish ularning xavfsiz xulqini shakllantirishda samarali usul hisoblanadi.

zamonaviy tadqiqotlarda texnologik vositalar — parental control dasturlari, filtratsiya tizimlari va monitoring platformalarining roli alohida ta’kidlanadi. Biroq, ularning samaradorligi ko‘p jihatdan ota-onaning faol ishtiroki va bolalar bilan muloqot darajasiga bog‘liq.

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ota-ona nazorati tizimlari bolalar kiberxavfsizligini ta’minlashda muhim vosita hisoblanadi. Biroq, ular mustaqil holda yetarli samaradorlikni ta’minlay olmaydi.

Tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

- parental control tizimlari qisqa muddatda samarali bo‘lishi mumkin;
- faqat cheklovga asoslangan nazorat uzoq muddatda salbiy natijalarga olib kelishi ehtimoli mavjud;
- eng yuqori samaradorlik kompleks yondashuv — ota-ona, texnologiya va ta’lim integratsiyasi orqali erishiladi.

Shu bois, bolalar kiberxavfsizligini ta’minlashda yagona vositaga emas, balki ko‘p omilli tizimli yondashuvga asoslanish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. (2024). *Internet foydalanuvchilari statistik ma’lumotlari.*

2. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi. (2024). *Axborot xavfsizligi va kiberjinoyatchilikka qarshi kurash materiallari.*

3. Bozorova, A. (2025). *Ensuring cybersecurity in the education system of Uzbekistan.*

4. UNICEF. *Children in a Digital World.* New York: UNICEF, 2017.

5. ITU (International Telecommunication Union). *Child Online Protection Guidelines.* Geneva, 2013.

6. Chen Qingwen. (2019). *Children and New Media Use: Parental Mediation and Behavioral Impact*. Journalist Journal (China).

TA’LIM JARAYONIDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASHNING YUQORI VA SHAXSIY O‘QITISHDAGI ROLI

Xoshimova Muhayyo Usmonovna
O‘zbekiston,Navbahor tuman 1-son texnikumi
Informatika va axborot texnologiyalari fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining zamonaviy ta’lim tizimiga integratsiyasi va uning shaxsiylashtirilgan o‘qitish jarayonidagi roli tahlil qilinadi . Tadqiqot doirasida sun’iy intellektning asosiy yo‘nalishlari, jumladan, mashina o‘rganishi, tabiiy

tilni qayta ishlash va aqlli avtomatlashtirish vositalarining ta’lim samaradorligini oshirishdagi imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, sun’iy intellekt asosidagi tizimlar yordamida individual ta’lim trayektoriyalarini shakllantirish, o‘quv jarayonini optimallashtirish hamda ta’lim sifatini oshirish mexanizmlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Sun’iy intellekt; ta’lim texnologiyalari; shaxsiylashtirilgan o‘qitish; mashina o‘rganishi; tabiiy tilni qayta ishlash; shaxsiy ta’lim; adaptiv ta’lim tizimlari; ta’limda avtomatlashtirish; katta kompetensiyalar; oliy ta’lim

Abstract: This article analyzes the integration of artificial intelligence technologies into the modern education system and its role in the personalized learning process. The research examines the main areas of artificial intelligence, including machine learning, natural language processing, and the potential of intelligent automation tools to improve educational efficiency. It also substantiates mechanisms for forming individual educational trajectories, optimizing the learning process, and improving the quality of education using artificial intelligence-based systems.

Keywords: Artificial intelligence; educational technologies; personalized learning; machine learning; natural language processing; personalized learning; adaptive learning systems; automation in education; big competencies; higher education

Аннотация: В данной статье анализируется интеграция технологий искусственного интеллекта в современную систему образования и их роль в процессе персонализированного обучения. Исследование рассматривает основные области искусственного интеллекта, включая машинное обучение, обработку естественного языка и потенциал инструментов интеллектуальной автоматизации для повышения эффективности образования. Также обосновываются механизмы формирования индивидуальных образовательных траекторий, оптимизации процесса обучения и повышения качества образования с использованием систем на основе искусственного интеллекта.

Ключевые слова: Искусственный интеллект; образовательные технологии; персонализированное обучение; машинное обучение; обработка естественного языка; адаптивные системы обучения; автоматизация в образовании; большие компетенции; высшее образование

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim tizimiga sezilarli ta’sir ko‘rsatib, uning mazmuni va tashkil etilish shakllarini tubdan o‘zgartirmoqda. Xususan, sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish masalasi ilmiy hamjamiyatda dolzarb yo‘nalishlardan biriga aylanib bormoqda. Tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, sun’iy intellekt nafaqat ta’lim sohasida, balki turli ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarda ham keng qo‘llanilib, inson faoliyatining ko‘plab jihatlariga ta’sir ko‘rsatmoqda

Murphy ta’rifiga ko‘ra, sun’iy intellekt — bu kompyuterlar va mashinalarga inson idroki hamda qaror qabul qilish jarayonlarini taqlid qilish imkonini beruvchi algoritmlar va texnologiyalar majmuasidir. Ushbu texnologiyalarning rivojlanishi natijasida an’anaviy pedagogik yondashuvlar asta-sekin raqamli va ma’lumotlarga asoslangan yondashuvlar bilan almashmoqda. Natijada, o‘quv jarayonida talabaning individual xususiyatlarini hisobga oluvchi, moslashuvchan va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim muhiti shakllanmoqda.

Zamonaviy ta’lim tizimida mashina o‘rganishi (machine learning), tabiiy tilni qayta ishlash (natural language processing) hamda aqlli avtomatlashtirish kabi sun’iy intellekt texnologiyalarining qo‘llanilishi o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Xususan, sun’iy intellekt ta’limni uch asosiy yo‘nalish bo‘yicha takomillashtirib: birinchidan, innovatsion vositalar orqali o‘qitish jarayonini boyitadi; ikkinchidan, ma’muriy va tashkiliy

jarayonlarni avtomatlashtiradi; uchinchidan, katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish asosida strategik qarorlar qabul qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shu bilan birga, sun’iy intellekt informatika fanining muhim yo‘nalishi sifatida inson aqlini talab qiladigan vazifalarni bajarishga qodir tizimlarni yaratishga qaratilgan bo‘lib, bugungi kunda iqtisodiyot, sog‘liqni saqlash, logistika va albatta, ta’lim kabi ko‘plab sohalarda keng qo‘llanilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasida ham sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish va amaliyotga joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan bo‘lib, 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996-son qaror ushbu sohani tizimli rivojlantirish uchun muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, global miqyosda yuzaga kelgan COVID-19 pandemiyasi ta’lim tizimining raqamli transformatsiyasini tezlashtirib, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish zaruratini yanada kuchaytirdi. Natijada, oliy ta’lim muassasalarida raqamli kompetensiyalarni shakllantirish, baholash va rivojlantirish masalalari xalqaro darajada keng o‘rganila boshlandi

Yuqoridagilardan kelib chiqib, mazkur maqolaning maqsadi — ta’lim jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalarini qo‘llashning zamonaviy holatini tahlil qilish, uning shaxsiylashtirilgan o‘qitishdagi rolini ochib berish hamda mavjud muammolar va istiqbolli yo‘nalishlarni aniqlashdan iborat.

“Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasiga muvofiq hamda sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish va ularni mamlakatimizda keng qo‘llash, raqamli ma’lumotlardan foydalanish imkoniyatini va ularning yuqori sifatini ta’minlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida mamlakatimizda ta’lim - tarbiya sohasining barcha bo‘g‘inlari - maktabgacha ta’lim, maktab, o‘rta maxsus va oliy ta’lim tizimini takomillashtirish, yangi muassasalar bunyod etish va mavjudlarini qayta ta’mirlash bo‘yicha olib borilayotgan ishlar yoshlar kamolotida o‘z samarasini beradi.

Sun’iy intellekt vositalarining ta’limda qo‘llanilishi bir qator afzalliklarni taqdim etadi. Bunga quyidagilar kiradi: 1. Shaxsiylashtirilgan o‘qitish: sun’iy intellekt tizimlari talabalar ehtiyojlariga moslashtirilgan materiallar taqdim etish imkonini beradi. Bu o‘quvchilarning o‘z sur’atida va qiziqishlariga mos ravishda o‘rganishini ta’minlaydi. 2. Samarali vaqt boshqaruvi: O‘qituvchilar sun’iy intellekt yordamida o‘quvchilarning darsdagi muvaffaqiyatini tezda tahlil qilib, zarur bo‘lganda o‘qitishni shaxsiylashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. 3. Tezkor va to‘liq tahlil: Sun’iy intellekt yordamida o‘qituvchilar va talabalarga o‘quv jarayonidagi natijalarni tezkor tahlil qilish imkoniyati yaratiladi, bu esa ta’lim sifatini yaxshilashga yordam beradi. 4. Virtual yordamchilar: sun’iy intellekt asosidagi virtual yordamchilar o‘quvchilarga 24/7 o‘qish materiallariga kirish imkonini berib, ta'limda interaktivlikni oshiradi.

Ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalari nafaqat yordamchi vosita sifatida, balki o‘quv jarayonini tubdan qayta tashkil etuvchi muhim mexanizm sifatida namoyon bo‘lmoqda. Sun’iy intellekt asosidagi tizimlar katta hajmdagi ma’lumotlarni chuqur tahlil qilish orqali mustaqil qaror qabul qilish, o‘quv jarayonini boshqarish hamda individual o‘quv kontentini shakllantirish imkonini beradi. Bunday tizimlar tarkibiga chatbotlar, intellektual repetitorlar, moslashuvchan test platformalari, nutqni qayta ishlash vositalari hamda avtomatlashtirilgan baholash algoritmlari kiradi.

Mazkur texnologiyalar ta’lim samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, uning ijtimoiy qamrovini ham kengaytiradi. Xususan, masofaviy hududlarda yashovchi yoki jismoniy imkoniyatlari cheklangan ta’lim oluvchilar uchun bilimga teng kirish imkoniyatini ta’minlash orqali ta’limning inklyuziv xarakterini kuchaytiradi. Shu jihatdan, sun’iy intellekt texnologiyalari ta’limni demokratlashtirish vositasi sifatida ham qaralmoqda.

Biroq, texnologik rivojlanish bilan bir qatorda, muayyan xavf va cheklovlar ham yuzaga kelmoqda. Xususan, ma’lumotlar xavfsizligi, algoritmik adolat masalalari, intellektual mulk himoyasi hamda inson omilining qisqarishi bilan bog‘liq muammolar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Sun’iy intellekt tizimlariga ortiqcha tayanish natijasida o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi jonli muloqot susayishi ehtimoli mavjud. Shu sababli, Sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etishda axloqiy me’yorlar, shaffoflik va nazorat mexanizmlarini ishlab chiqish muhim hisoblanadi. Shuningdek, pedagoglarning raqamli va sun’iy intellekt savodxonligini oshirish muhim ahamiyatga ega. Chunki texnologiyaning samarali ishlashi ko‘p jihatdan uni qo‘llayotgan inson omiliga bog‘liq. Raqamli tafovutni kamaytirish, barcha ta’lim oluvchilar uchun teng imkoniyat yaratish ham dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Mazkur muammolarni bartaraf etish hamda sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish uchun quyidagilarni taklif qilamiz: 1. Texnik infratuzilmani yaxshilash: Oliy ta’lim muassasalarini zamonaviy texnologiyalar va internet bilan ta’minlash orqali SI vositalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish lozim; 2. AI asosidagi o‘quv resurslarini yaratish: Mahalliy ta’lim standartlariga moslashtirilgan sun’iy intellektga asoslangan elektron platforma va ilovalarni ishlab chiqish va joriy etish maqsadga muvofiqdir; 3. O‘qituvchilarning raqamli va sun’iy intellekt bo‘yicha malakasini oshirish – maxsus seminar, trening va kurslar orqali ularning yangi texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmalarini mustahkamlash; 4. Ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab-quvvatlash – sun’iy intellekt sohasida fundamental va amaliy tadqiqotlarni kengaytirish hamda talabalarning innovatsion loyihalariga grant ajratish; 5. Tashqi hamkorlikni rivojlantirish – xalqaro tajriba almashuvi, xorijiy universitetlar bilan qo‘shma loyihalar orqali ilg‘or texnologiyalarni joriy qilish. Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt texnologiyalarining oliy ta’limga integratsiyasi nafaqat ta’lim jarayonini soddalashtiradi, balki talabalarning chuqur bilim olish, tahliliy va tanqidiy fikrlash, hamda global raqobatbardosh kadrlar bo‘lib shakllanishiga zamin yaratadi. Taklif etilgan chora-tadbirlarning izchil amalga oshirilishi esa O‘zbekiston ta’lim tizimining raqamli transformatsiyasiga va xalqaro reytinglardagi o‘rnini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Qarori PQ-4996-son “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish va ularni keng qo‘llash chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2021-yil
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni PF-6079-son “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi 2020-yil
3. Ergasheva D.A. “Ta’lim tiizimiga sun’iy intellektni integratsiyalashning mohiyati” https://theusajournals.com/index.php/ijp
4. Murtozaqulova “Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’limga integratsiyasi va uning imkoniyatlari” QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI 2025-yil
5. UNESCO. (2021). AI and Education: Guidance for Policymakers. https://unesdoc.unesco.org
6. Murphy, K. P. (2019). Machine Learning: A Probabilistic Perspective. Cambridge, MA: MIT Press. — ISBN: 978-0262018029.

MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMIDA INKLYUZIV YONDASHUVNING SAMARADORLIGI

Bo‘ritosheva Nozima Yunus qizi
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi
Ilmiy rahbar: Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD
shaxloxaydarova1972@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tizimida inklyuziv yondashuvning mazmun-mohiyati, uning ahamiyati hamda samaradorligini oshirish omillari hamda alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalarni ijtimoiy muhitga moslashtirish, ularning rivojlanishida inklyuziv ta’limning o‘rni ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, alohida ehtiyojli bolalar, demokratlashuv, liberal, insonparvarlik, pedagogik yondashuv, multidisiplinar yondashuv, ijtimoiy moslashuv, integrasiyalashuv.

Аннотация: В данной статье на научной основе анализируются суть и значение инклюзивного подхода в системе дошкольного образования, факторы повышения его эффективности, а также адаптация детей с особыми образовательными потребностями к социальной среде и роль инклюзивного образования в их развитии.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с особыми потребностями, демократизация, либерализм, гуманизм, педагогический подход, междисциплинарный подход, социальная адаптация, интеграция.

Abstract: This article provides a scientifically grounded analysis of the essence and significance of the inclusive approach in early childhood education, the factors that enhance its effectiveness, the social integration of children with special educational needs, and the role of inclusive education in their development.

Keywords: inclusive education, children with special needs, democratization, liberal, humanism, pedagogical approach, multidisciplinary approach, social adaptation, integration.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan shaxslarning ta’lim olish huquqlarini kafolatlash va amalga oshirish, ta’lim va tarbiya olishlari uchun munosib shart-sharoitlarni yaratish davlat va jamiyatning eng muhim vazifalaridan biridir. Zero, davlat va jamiyatning demokratlashuvi, liberalligi hamda insonparvarligi inklyuziv ta’limga qaratilgan e’tibor darajasi bilan ham baholanadi. Shu ma’noda Yangi O‘zbekiston uzluksiz ta’lim tizimida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar ta’limini “Inson qadri uchun” tamoyili asosida inklyuziv rivojlantirish[2], ya’ni aholining barcha qatlamlari uchun teng huquq va imkoniyatlarni ta’minlash davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga ham ta’lim tashkilotlarida alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’lim va tarbiya ta’minlanishi normasi kiritildi [1]. Me’yoriy hujjatlarga ko‘ra inklyuziv ta’lim va tarbiya bolalarning alohida ta’lim olishga bo‘lgan ehtiyojlarini hamda individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta’lim va tarbiya olishi uchun teng imkoniyatlarni ta’minlaydigan jarayon hisoblanadi [2].

Bugungi kunda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida inklyuziv ta’limni joriy etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tizimida barcha bolalarga teng imkoniyatlar yaratish, ularning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ta’lim-tarbiya berish muhim ahamiyat kasb etadi. Inklyuziv yondashuv orqali jamiyatda tenglik, bag‘rikenglik va ijtimoiy integratsiya mustahkamlanadi. Maktabgacha ta’lim tizimida

inklyuziv ta’lim alohida ehtiyojli bolalarning meyorda rivojlanayotgan tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim-tarbiya olishi va ilk yoshdan hayotga moslashishini ko‘zda tutadigan ta’lim tizimidir. Inklyuziv ta’lim barcha bolalarning ta’lim olishda turli ehtiyojlarga ega shaxslar ekanini etirof etadi. Inklyuziv ta’lim bolani emas, ta’lim mazmunini o‘zgartirishni nazarda tutadi. Inklyuziv ta’lim alohida ehtiyojli bolalarni ijtimoiy hayotga jalb qilish, ta’lim olish va rivojlanish imkonini beradi[4].

Maktabgacha ta’lim tizimida inklyuziv ta’lim bolalarni bir-biridan ajratuvchi to‘siqlarni bartaraf etishga, ularning yoshi, jinsi, diniy va ijtimoiy kelib chiqishi, jismoniy va aqliy rivojlanishdan orqada qolishi va iqtisodiy taminlanganlik darajasidan qatiy nazar, ta’lim jarayoniga to‘liq uygunlashtirishga qaratilgan davlat siyosatidir. Imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanishning ilk davrlaridanoq jamiyatga bosqichma-bosqich integrasiyalashuviga erishish uchun o‘ziga xos xususiyatlariga mos holda o‘qitish va tarbiyalash inklyuziv ta’limning asosiy mohiyati va mazmunini tashkil etadi[5]. Inklyuziv ta’lim bolalarning turli ehtiyojlarini va qobiliyatlari, jumladan, ularni o‘rganish usullari va bosqichlaridagi farqlarni aniqlaydi va ularning ehtiyojlarini qondiradi.

Maktabgacha yosh davrida inklyuziv muhitni yaratish orqali bolalarda quyidagi sifatlar rivojlanadi:

- ijtimoiy faollik va kommunikativ ko‘nikmalar;
- empatiya va bag‘rikenglik;
- mustaqil fikrlash va hamkorlik.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv guruhlarda tashkil etilgan ta’lim jarayoni bolalarning nafaqat bilim darajasini, balki ijtimoiy-emotsional rivojlanishini ham sezilarli darajada oshiradi.

Kognitiv rivojlanish samaradorligi inklyuziv ta’lim muhitida tahlil qilinganda differensial va individual yondashuv asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolalarning tafakkur jarayonlari, nutq rivoji hamda bilish faolligini oshiradi. Ayniqsa, o‘yin texnologiyalari va korrektsion metodlar qo‘llanilganda ijobiy natijalar kuzatiladi[5].

Ijtimoiy moslashuv samaradorligida esa inklyuziv ta’limning eng muhim natijalaridan biri — bu bolalarning ijtimoiy muhitga moslashuvidir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bunda bolalar o‘zaro muloqot qilishni o‘rganadi, jamoada ishlash ko‘nikmalari shakllanadi va ijtimoiy izolyatsiya kamayadi[4].

Bu esa kelajakda ularning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta’minlaydi.

Inklyuziv ta’lim alohida ehtiyojli bolalarning psixologik rivojlanish holatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Jumladan, o‘ziga ishonch ortadi, motivatsiya kuchayadi, stress darajasi kamayadi.

Ilmiy tadqiqotlarda inklyuziv muhit bolalarda “men ham jamiyatning bir qismiman”[3] degan hissiyotni shakllantirishi ta’kidlangan.

Inklyuziv ta’lim samaradorligi bevosita pedagog faoliyatiga bog‘liq. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bunda tarbiyachining metodik tayyorgarligi, psixologik bilimlari, kommunikativ kompetensiyasi inklyuziv ta’lim natijalarini belgilovchi asosiy omillardan biridir .

Inklyuziv ta’lim samaradorligini oshiruvchi omillar asosida individual yondashuvda har bir bola uchun alohida rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish inklyuziv ta’limning asosiy shartidir. Bu yondashuv orqali bolalarning imkoniyatlari maksimal darajada ochiladi.

Pedagogik hamkorlik yondashuvida esa maktabgacha ta’lim tashkilotlarida quyidagi mutaxassislar hamkorligi muhim hisoblanadi, ya’ni, tarbiyachi, psixolog, logoped, defektolog[4]. Bunday multidisiplinar yondashuv ta’lim samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilganda, maktabgacha ta’lim tizimida inklyuziv yondashuvning samaradorligi kompleks pedagogik tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv

ta’lim bolalarning kognitiv, ijtimoiy va psixologik rivojlanishini ta’minlaydi, inklyuziv ta’lim jamiyatda tenglik va bag‘rikenglikni shakllantiradi. Samaradorlik ko‘p jihatdan pedagogik yondashuv va ta’lim muhitiga bog‘liq. Shu bois, inklyuziv ta’limni maktabgacha bosqichdan boshlab to‘g‘ri tashkil etish kelajak avlodning har tomonlama barkamol rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son.

2. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida”gi O‘RQ-595-son qonuni. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 15.03.2023 y., 03/23/823/0150-son.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 25-yanvardagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim olishlarini tashkil etish va ularni reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 46-son qarori.

4. Xaydarova Sh.N., Sanayeva S.B. “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar pedagogikasi”. Toshkent.: 2025. “Bookman print” nashriyoti. Darslik.

5. Khaydarova Shakhlo Narzullayevna. Pedagogical foundations of implementing inclusive education. American Journal of Research in Humanities and Social Sciences. www.americanjournal.org. Volume 43 December – 2025.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TA’LIM FAOLIYATIDA MULTIMEDIA TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Suvanova Nodirabegim Sadir qizi
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Suvonova Nilufar Zafar qizi
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida multimedia texnologiyalaridan foydalanishning ta’lim sifatini oshirishdagi innovatsion imkoniyatlari tadqiq etiladi. Zamonaviy texnologik taraqqiyot ta’lim tizimini, xususan, maktabgacha ta’lim bosqichini transformatsiya qilayotgan muhim omil sifatida tahlil qilingan. Tadqiqot davomida multimedia vositalarining tarbiyalanuvchilar kognitiv, emotsional va ijtimoiy-axloqiy rivojlanishiga ta’siri hamda o‘quv jarayonining samaradorligini ta’minlashdagi qiymati yoritib berilgan. Shuningdek, pedagoglarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish hamda ularni metodik qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari muhokama qilingan.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta’lim, multimedia texnologiyalari, o’quv jarayoni, innovatsiya, kognitiv rivojlanish, tarbiyachilar malakasi, ta’lim sifati, intekraktiv metodlar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются инновационные возможности использования мультимедийных технологий в дошкольных образовательных организациях для повышения качества образования. Современный технологический прогресс анализируется как важный фактор трансформации системы образования, в частности, дошкольного этапа. В исследовании подчеркивается влияние мультимедийных инструментов на когнитивное, эмоциональное и социально-нравственное развитие учащихся и их ценность в обеспечении эффективности образовательного процесса. Также

обсуждаются механизмы развития цифровой компетентности педагогов и их методическая поддержка.

Ключевые слова: Дошкольное образование, мультимедийные технологии, образовательный процесс, инновации, когнитивное развитие, квалификация педагогов, качество образования, интерактивные методы.

Abstract: This article explores the innovative possibilities of using multimedia technologies in preschool educational organizations to improve the quality of education. Modern technological progress is analyzed as an important factor transforming the education system, in particular, the preschool stage. The study highlights the impact of multimedia tools on the cognitive, emotional, and socio-moral development of students and their value in ensuring the effectiveness of the educational process. Mechanisms for developing the digital competence of teachers and their methodological support are also discussed.

Keywords: Preschool education, multimedia technologies, educational process, innovation, cognitive development, teacher qualifications, educational quality, interactive methods.

XXI asr global texnologik inqilob davri sifatida jamiyatning barcha jabhalariga, jumladan, ta’lim tizimiga ham chuqur ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, shaxs kamolotining dastlabki va eng muhim bosqichi hisoblangan maktabgacha ta’limda innovatsion yondashuvlarni joriy etish dolzarb vazifalardan biridir. An’anaviy o‘qitish metodlarini zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish, xususan, multimedia vositalaridan samarali foydalanish ta’lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Multimedia texnologiyalari vizual, audial va interaktiv komponentlarning integratsiyasi orqali bolalarning o‘quv faoliyatiga qiziqishini kuchaytiradi, ularning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantiradi hamda o‘quv materialini chuqurroq va samaraliroq o‘zlashtirish imkonini yaratadi.

Maktabgacha ta’limda multimedia texnologiyalarini qo‘llash bo‘yicha ilmiy izlanishlar bir necha yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Nazariy jihatdan, bu jarayon konstruktivizm (bolalar bilimlarni faol quruvchi subyektlar sifatida), Lev Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi (o‘zaro muloqot va atrof-muhitning ta’limdagi ahamiyati) va Jean Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari (bolaning yosh xususiyatlariga mos ta’lim muhiti yaratish) kabi pedagogik va psixologik nazariyalar bilan chambarchas bog‘liq. Multimedia vositalari bolalarning hissiy idrokini kuchaytirish orqali ularning yangi bilimlarni mustaqil ravishda o‘zlashtirishiga sharoit yaratadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalarni ilk bolalik ta’limiga tatbiq etish bo’yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, interaktiv usullar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va animatsion o‘yinlar kabi multimedia vositalari bolalarning dunyoqarashini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ular maktabgacha yoshdagi bolalarning tasavvurini boyitish, ta’lim jarayonini jonlantirish va ularni zamonaviy jamiyat rivojlanishi bilan uyg‘un holda yashashga tayyorlash uchun samarali vosita bo'lishi mumkin. Didaktik materiallar va ilg‘or pedagogik texnologiyalarning integratsiyasi zamonaviy maktabgacha ta’lim muhitida ushbu rivojlanish maqsadlariga erishishning muhim omilidir.

Biroq, interaktiv ta’limni rivojlantirish jarayonida, ayniqsa pedagogik o‘yinlar vositasida bolalar bilan ishlashda, o‘yinning kengroq ta’limiy tizimdagi aniq o‘rni va funksiyalarini belgilash masalasida muayyan nazariy va amaliy noaniqliklar saqlanib qolmoqda. Mazkur tadqiqot pedagogik hamda psixologik adabiyotlar tahliliga asoslanib, bolaning har tomonlama rivojlanishi, nutq faoliyatining shakllanishi, estetik did va qadriyatlarning tarkib topishi, kattalar bilan samarali ijtimoiy muloqot o‘rnatish, tasavvur doirasining kengayishi kabi muhim jihatlarni chuqur yoritadi. Ayniqsa, didaktik o‘yinlarning ilk bolalik davridagi fundamental ahamiyati alohida ta’kidlanadi,

chunki ular orqali bola atrof-muhitni idrok etadi, ijtimoiy rollarni o‘zlashtiradi va mustaqil fikrlashga o‘rganadi. Shu bilan birga, o‘yin asosidagi metodologiyalarni maktabgacha ta’lim dasturlariga samarali integratsiya qilishning murakkab jihatlari ham ochib berilib, o‘yinning haqiqiy ta’limiy qiymatini yanada chuqurroq anglash zarurligi asoslab beriladi.

Maktabgacha ta’limda multimedia texnologiyalarini qo‘llash bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, interaktiv usullar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va animatsion o‘yinlar kabi multimedia vositalari bolalarning dunyoqarashini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ular maktabgacha yoshdagi bolalarning tasavvurini boyitish, ta’lim jarayonini jonlantirish va ularni zamonaviy jamiyat rivojlanishi bilan uyg‘un holda yashashga tayyorlash uchun samarali vosita bo‘lishi mumkin. Didaktik materiallar va ilg‘or pedagogik texnologiyalarning integratsiyasi zamonaviy maktabgacha ta’lim muhitida ushbu rivojlanish maqsadlariga erishishning muhim omilidir.

Biroq, interaktiv ta’limni rivojlantirish jarayonida, ayniqsa pedagogik o‘yinlar vositasida bolalar bilan ishlashda, o‘yinning kengroq ta’limiy tizimdagi aniq o‘rni va funksiyalarini belgilash masalasida muayyan nazariy va amaliy noaniqliklar saqlanib qolmoqda. Mazkur tadqiqot pedagogik hamda psixologik adabiyotlar tahliliga asoslanib, bolaning har tomonlama rivojlanishi, nutq faoliyatining shakllanishi, estetik did va qadriyatlarning tarkib topishi, kattalar bilan samarali ijtimoiy muloqot o‘rnatish, tasavvur doirasining kengayishi kabi muhim jihatlarni chuqur yoritadi. Ayniqsa, didaktik o‘yinlarning ilk bolalik davridagi fundamental ahamiyati alohida ta’kidlanadi, chunki ular orqali bola atrof-muhitni idrok etadi, ijtimoiy rollarni o‘zlashtiradi va mustaqil fikrlashga o‘rganadi. Shu bilan birga, o‘yin asosidagi metodologiyalarni maktabgacha ta’lim dasturlariga samarali integratsiya qilishning murakkab jihatlari ham ochib berilib, o‘yinning haqiqiy ta’limiy qiymatini yanada chuqurroq anglash zarurligi asoslab beriladi.

Raqamli o‘yinlarning ta’lim jarayonidagi ulkan salohiyati ham zamonaviy ilmiy izlanishlarning markazida turibdi. Xususan, ayrim innovatsion o‘yin platformalari bolalarga dasturlashning boshlang‘ich tushunchalarini o‘rgatish orqali ularning mantiqiy fikrlash, muammoni hal qilish va rejalashtirish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunday o‘yinlar murakkab konsepsiyalarni bolalar uchun mos va qiziqarli shaklda rang-barang vizual tasvirlar, interaktiv jumboqlar hamda mazmunli hikoyalar orqali yetkazadi. Natijada, nafaqat dasturlashga oid elementar bilimlar, balki umumiy kognitiv qobiliyatlar, ijodkorlik va analitik tafakkur ham izchil rivojlanadi.

Shuningdek, maktabgacha ta’lim uchun ishlab chiqilgan mobil ilovalar bolalarda interaktiv o‘rganish muhitini shakllantiruvchi samarali vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ushbu ilovalar fonetik mashqlar, xotirani mustahkamlovchi o‘yinlar, shakl va ranglarni farqlash, mantiqiy topshiriqlar kabi turli faoliyat turlarini o‘z ichiga olgan holda, individual yondashuv asosida ta’lim olish imkonini yaratadi. Natijada, bolalarda tabiiy qiziquvchanlik kuchayadi, bilim olishga bo‘lgan ichki motivatsiya shakllanadi hamda ularning aqliy va emotsional rivojlanishi kompleks tarzda qo‘llab-quvvatlanadi.

Biroq, texnologik taraqqiyotning bolalarga ta’siri faqat ijobiy emas. Ommaviy axborot vositalaridan foydalanish odatlarga qarab ijobiy va salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Ongli, aniq va maqsadli o‘zaro muloqot ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishi mumkin bo‘lsa, ongsiz va nazoratsiz foydalanish bolalar va o‘smirlarning sog‘lig‘i, xavfsizligi va umumiy rivojlanishiga jiddiy tahdid soladi. Bu esa o‘qituvchilar va ota-onalarning mas’uliyatini oshiradi.

Multimedia texnologiyalarining maktabgacha ta’limda qo‘llanilishi mashg‘ulotlar sifatini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Ular bolalarning diqqatini tortish, ularni faol ishtirok etishga undash va bilimlarni mustahkamlash uchun innovatsion imkoniyatlar yaratadi. Endilekda faoliyat jarayonlarida multimedia texnologiyalardan foydalanishda quyidagilar tavsiya etiladi:

Interaktiv doskalar va proyektorlar: Bu vositalar orqali tarbiyachilar mashg‘ulotlar faoliyatlari jonlantirib, dinamik va rang-barang vizual materiallar, animatsiyalar, qisqa videoroliklar yordamida ma’lumotni taqdim etishlari mumkin. Bolalar tasvirlarni barmoqlar bilan harakatlantirish, yozish yoki chizish orqali bevosita o‘zaro muloqotga kirishadi. Bu ularning qo‘l motorika ko’nikmalarini va ko‘z-qo‘l koordinatsiyasini rivojlantiradi.

Ta’limiy ilovalar va dasturlar: Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mo‘ljallangan smartfon va planshet ilovalari savodxonlik, sonlarni o‘rganish, shakllar va ranglarni tanish kabi ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun qulay platforma hisoblanadi. Ushbu ilovalar interaktiv o‘yinlar, jumboqlar va boshqotirmalar orqali bilimlarni mustahkamlaydi, har bir bolaning individual tezligiga moslashish imkoniyatini beradi. Shaxsiylashtirilgan o‘rganish yo‘llari bolalarning qobiliyatlariga ko‘ra turli darajadagi topshiriqlarni taklif etadi. Masalan, ba’zi dasturlar dasturlash asoslarini o’rgatish orqali mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

Virtual ekskursiyalar va animatsion hikoyalar: Multimedia bolalarga haqiqiy dunyo bilan tanishish imkonini beradi. Virtual ekskursiyalar orqali ular uydan chiqmasdan muzeylar, hayvonot bog‘lari yoki turli mamlakatlar bilan tanishishlari mumkin. Animatsion hikoyalar esa ularning tasavvurini boyitadi, til ko’nikmalarini oshiradi va axloqiy qadriyatlarni singdirishga yordam beradi.

Audio-vizual materiallar: Qo‘shiqlar, she’rlar, ertaklar va xorijiy tillardagi audio materiallar bolalarning tilni o‘zlashtirishiga yordam beradi. Videolar orqali esa turli faoliyatlar, masalan, sport mashqlari, rasm chizish yoki hunarmandchilik jarayonlari vizual tarzda ko‘rsatilishi mumkin.

Tarbiyachining malakasi: Tarbiyachining multimedia vositalaridan samarali foydalanish uchun tegishli bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari kerak. Ular texnik jihatdan savodli bo‘lishlari, shuningdek, turli ta’limiy ilovalar va dasturlarni tanlay olishlari va ularni ta’lim jarayoniga integratsiya qila olishlari lozim.

Maktabgacha ta’limda multimedia texnologiyalaridan oqilona va maqsadli foydalanish mashg‘ulotlar sifatini oshirishning muhim innovatsion omili hisoblanadi. Ular bolalarning o‘rganish jarayoniga qiziqishini oshiradi, ularning kognitiv, hissiy va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Interaktiv doskalar, ta’limiy ilovalar, virtual ekskursiyalar va animatsion hikoyalar kabi vositalar ta’limni yanada jozibador va samarali qiladi. Biroq, bu texnologiyalarni integratsiya qilishda ekran vaqtini boshqarish, kontent sifatini ta’minlash va raqamli tengsizlikni oldini olish kabi muammolarni hisobga olish lozim. O‘qituvchilarning malakasi va metodik qo‘llab-quvvatlanishi multimedia texnologiyalarining ta’limdagi muvaffaqiyatini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Kelgusida multimedia texnologiyalari maktabgacha ta’limda yanada kengroq o’rin egallashi kutilmoqda. Sun’iy intellekt va virtual reallik texnologiyalarining rivojlanishi bolalar uchun yanada immersiv va shaxsiylashtirilgan ta’lim tajribalarini yaratish imkonini beradi. Kelajakdagi tadqiqotlar multimedia vositalarining bolalar rivojlanishiga uzoq muddatli ta’sirini o‘rganishga, shuningdek, turli madaniy kontekstlarda multimedia kontentini moslashtirish bo'yicha amaliy modellarni ishlab chiqishga qaratilishi maqsadga muvofiqdir. Maktabgacha ta’limda texnologiyalarning insonparvarlik tamoyillari asosida, bolaning har tomonlama uyg‘un rivojlanishiga xizmat qiladigan tarzda integratsiya qilinishi muhim vazifa bo’lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Yusuf Qodirov “Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida ta’lim” – Toshkent (2002)
2. R. Ishmuhamedov “Innovatsion pedagogik texnologiyalar”– Toshkent, 2017

3. F.R. Qodirova, Sh.Q. Toshpo‘latova, N.M. Kayumova. “Maktabgacha pedagogika”. Darslik. Toshkent, (2019)

AUTIZMLI BOLALARNING INKLYUZIV RIVOJLANISHIDA INTERAKTIV VA RAQAMLI RESURSLARDAN FOYDALANISH

Ne’matova Hilola Ikrom qizi
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Ahmadova Zuhra Adizovna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada autizm spektr buzilishlari (ASB) bo‘lgan bolalarning rivojlanishi, ularning ijtimoiy va nutqiy ko‘nikmalarini shakllantirishda pedagogik yondashuvlar va terapiya usullari tahlil qilinadi. Mazkur maqolada ABA (Applied Behavior Analysis), TEACCH dasturi, PECS tizimi va inklyuziv ta’limning autizmli bolalarning rivojlanishiga ta’siri ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, oilaviy qo‘llab-quvvatlash, mutaxassislar bilan hamkorlik va jamiyatdagi inklyuziv muhitning ahamiyati ko‘rsatib o‘tiladi. Maqola autizmni erta aniqlash, diagnostika va samarali pedagogik yondashuvlar orqali bolalarning hayot sifatini yaxshilash imkoniyatlarini o‘rganishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar. Autizm spektr buzilishi, autizm, Kanner sindromi, Asperger sindromi, atipik autizm, ABA terapiya, TEACCH dasturi, PECS, inklyuziv ta’lim, ijtimoiy ko‘nikmalar, nutq rivojlanishi, pedagogik yondashuv, oilaviy qo‘llab-quvvatlash, diagnostika.

Аннотация. В статье анализируется развитие детей с расстройствами аутистического спектра (РАС) и педагогические подходы и методы терапии, направленные на развитие их социальных и речевых навыков. Исследование освещает влияние ABA (Applied Behavior Analysis), программы TEACCH, системы PECS и инклюзивного образования на развитие детей с аутизмом. Также подчеркивается важность семейной поддержки, сотрудничества со специалистами и создания инклюзивной среды в обществе. Статья посвящена вопросам раннего выявления, диагностики и эффективных педагогических стратегий, которые существенно улучшают качество жизни детей с аутизмом.

Ключевые слова. Расстройства аутистического спектра, аутизм, синдром Каннера, синдром Аспергера, атипичный аутизм, АВА-терапия, программа TEACCH, PECS, инклюзивное образование, социальные навыки, развитие речи, педагогический подход, семейная поддержка, диагностика.

Abstract. This article analyzes the development of children with Autism Spectrum Disorders (ASD) and the pedagogical approaches and therapeutic methods used to enhance their social and speech skills. The study highlights the impact of ABA (Applied Behavior Analysis), the TEACCH program, PECS system, and inclusive education on the development of children with autism. The importance of family support, cooperation with specialists, and an inclusive societal environment is also emphasized. The article focuses on early detection, diagnosis, and the use of effective pedagogical strategies to significantly improve the quality of life of children with autism.

Keywords. Autism Spectrum Disorder, autism, Kanner syndrome, Asperger syndrome, atypical autism, ABA therapy, TEACCH program, PECS, inclusive education, social skills, speech development, pedagogical approach, family support, diagnosis.

Zamonaviy jamiyatda bolalar rivojlanishida uchraydigan neyropsixologik buzilishlar orasida autizm spektr buzilishlari alohida o‘rin egallaydi. So‘nggi yillarda dunyo miqyosida

autizm tashxisi qo‘yilgan bolalar sonining ortib borayotgani ushbu muammoning dolzarbligini yanada oshirmoqda. Autizm nafaqat tibbiy-psixologik, balki ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida ham qaraladi. Chunki autizmli bolalarning jamiyatga moslashuvi, ta’lim olishi va mustaqil hayot kechirishi ko‘p jihatdan atrof-muhit, ta’lim tizimi va oilaviy qo‘llab-quvvatlashga bog‘liq.

Autizm tushunchasi turli manbalarda turlicha talqin qilinadi. Xususan, Ushbu termin ilk bor 1911-yilda shveysariyalik psixiatr E. Bleyler tomonidan kiritilgan bo‘lib, u autizmni shaxsning tashqi dunyodan uzilishi sifatida tavsiflagan. "Autizm" atamasi yunoncha ”autos”, ”o‘zi”, ”o‘ziga yo‘naltirilgan” ma’nosini anglatadi. 1943-yilda amerikalik bolalar psixiatri Leo Kanner bolalarda uchraydigan autizm holatini alohida rivojlanish buzilishi sifatida ilmiy jihatdan asoslab berdi. U autizmni erta bolalik davrida namoyon bo‘ladigan, ijtimoiy munosabatlar va muloqotdagi jiddiy qiyinchiliklar bilan xarakterlanuvchi holat sifatida ta’rifladi.

Hozirgi kunda autizm autizm spektr buzilishlari (ASB) doirasida qaraladi va bu turli darajadagi, turli shakldagi rivojlanish buzilishlarini o‘z ichiga oladi. Autizm spektr buzilishi - bu markaziy asab tizimi rivojlanishidagi murakkab buzilish bo‘lib, u quyidagi asosiy sohalarning rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi: ijtimoiy o‘zaro munosabatlar, nutq va muloqot, xulq-atvor va qiziqishlar doirasi. Autizmning mazmun-mohiyati shundaki, autizmli bolalar atrofdagi dunyoni o‘ziga xos tarzda qabul qiladi. Ular uchun odatiy ijtimoiy signallarni tushunish, hissiy holatlarni anglash va ifodalash qiyin kechadi. Autizm spektr buzilishlari quyidagi asosiy belgilar orqali namoyon bo‘ladi:

1. Ijtimoiy munosabatlardagi qiyinchiliklar
- ko‘zga qarab muloqot qilmaslik;
- tengdoshlari bilan o‘yinlarga qiziqmaslik;
- hissiy aloqa o‘rnatishda qiyinchilik.

2. Nutq va muloqot buzilishlari
- nutqning kech rivojlanishi yoki umuman rivojlanmasligi;
- takroriy so‘z va iboralar (ekholaliya);
- nutqdan kommunikativ maqsadda foydalana olmaslik.

3. Takroriy xatti-harakatlar
- bir xil harakatlarni qayta-qayta bajarish;
- muhitdagi o‘zgarishlarga kuchli qarshilik;
- cheklangan va o‘ta tor qiziqishlar.

Ilmiy tadqiqotlarga ko‘ra, autizmning aniq bitta sababi mavjud emas. U ko‘plab omillar ta’sirida yuzaga keladi, genetik omillar, homiladorlik davridagi asoratlar, markaziy asab tizimi rivojlanishidagi buzilishlar, ekologik omillar. Autizm ota-onaning tarbiyasi yoki ijtimoiy sharoit bilan bog‘liq emasligi ilmiy jihatdan isbotlangan. Bu holat irsiy va biologik omillar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bolaning tug‘ma rivojlanish xususiyati sifatida namoyon bo‘ladi.

Autizm spektr buzilishlari turli shakl va darajalarda namoyon bo‘ladi. Mutaxassislar quyidagi asosiy turlarni ajratib ko‘rsatadilar:

Klassik autizm (Kanner sindromi) - bu autizm spektrining eng ko‘p o‘rganilgan va birinchi bo‘lib tavsiflangan shakli. U 1943-yilda bolalar psixiatri Leo Kanner tomonidan fanga kiritilgan.

Autizmning ushbu turi quyidagi asosiy belgilar bilan tavsiflanadi:

- **Ijtimoiy yakkalanish:** bola atrofdagilar bilan muloqotga kirishishga kam qiziqadi, ko‘z bilan aloqa qilishdan qochadi va ko‘proq o‘z ichki dunyosiga berilib ketadi.
- **Nutq rivojlanishidagi orqada qolish:** nutqning kech paydo bo‘lishi yoki umuman shakllanmasligi kuzatiladi. Ayrim hollarda bola eshitgan so‘zlarni ma’nosini tushunmasdan takrorlaydi (exolaliya).

- **Barqarorlikka intilish:** kundalik rejadagi har qanday o‘zgarishlarga salbiy munosabat bildiradi va buyumlarni muayyan tartibda joylashtirishga moyil bo‘ladi.
- **Takroriy xatti-harakatlar:** qo‘llarni qimirlatish, o‘z o‘qi atrofida aylanish yoki tanani tebratish kabi stereotip harakatlar tez-tez uchraydi.
- **Sensor sezgirlikning o‘ziga xosligi:** tovush, yorug‘lik yoki hidlarga nisbatan juda kuchli yoki aksincha, sust reaksiya namoyon bo‘lishi mumkin.

Hozirgi zamon tibbiyotida “Kanner sindromi” atamasi o‘rniga ko‘proq “Autizm spektrining buzilishi (ASB)” tushunchasi qo‘llaniladi. Ushbu holat, odatda, bola uch yoshga to‘lguniga qadar sezila boshlaydi va o‘g‘il bolalarda qizlarga nisbatan bir necha baravar ko‘proq uchraydi.

Asperger sindromi - autizm spektriga kiruvchi holatlardan biri bo‘lib, u Kanner sindromidan bir qator muhim jihatlari bilan farqlanadi. Ushbu sindrom quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi: nutq va aqliy rivojlanish odatda me’yorida bo‘ladi, ya’ni bolalarda nutq kechikishi kuzatilmaydi va intellektual darajasi (IQ) ko‘pincha o‘rtacha yoki undan yuqori bo‘ladi; muloqotdagi qiyinchiliklar mavjud bo‘lib, ular gapira olishlariga qaramay, ijtimoiy qoidalarni (masalan, hazil, kinoya, ko‘z bilan aloqa) tushunishda qiynaladilar; ma’lum bir soha yoki mavzuga nisbatan juda kuchli va tor doiradagi qiziqish bilan ajralib turadilar; shuningdek, harakatlarida ba’zan noqulaylik sezilib, jismoniy faoliyatlari biroz qo‘pol yoki muvofiqlashtirilmagan bo‘lishi mumkin.

Atipik autizm (tibbiy tasnifda F84.1) - autizm spektrining to‘liq namoyon bo‘lmagan yoki “yashirin” shakllaridan biri hisoblanadi. Ushbu tashxis, odatda, bolada klassik (Kanner) autizmga xos belgilar yetarli darajada kuzatilmaganda yoki ular kechroq namoyon bo‘lganda qo‘yiladi. Uning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat: kech boshlanishi - odatda autizm belgilari 3 yoshgacha aniqlanadi, biroq atipik autizmda simptomlar 3 yoshdan keyin paydo bo‘lishi mumkin; noaniq yoki to‘liq shakllanmagan belgilar - klassik autizmga xos bo‘lgan uch asosiy soha (muloqot, nutq va xulq-atvor) muammolari to‘liq kuzatilmaydi, masalan, bola muloqotga kirishishi mumkin, ammo unda takroriy harakatlar mavjud bo‘ladi; aqliy rivojlanishdagi o‘ziga xoslik - bu holat ko‘pincha aqliy rivojlanishda jiddiy kechikish kuzatilgan bolalarda yoki aksincha, yuqori intellektual salohiyatga ega bolalarda ham uchrashi mumkin. “Atipik” deb nomlanishining sababi shundaki, u aniq bir klinik qolipga to‘liq mos kelmaydi. Shu bois, ko‘plab mutaxassislar ushbu holatni “boshqa shaklda tasniflanmagan umumiy rivojlanish buzilishi” (PDD-NOS) deb ham ataydilar.

Autizmni erta aniqlash bolaning keyingi rivojlanishi uchun nihoyatda muhim hisoblanadi. Diagnostika jarayonida quyidagi omillar inobatga olinadi: bolaning xulq-atvori va rivojlanish tarixi, nutq hamda muloqot darajasi, ijtimoiy reaksiyalari, shuningdek, psixologik va pedagogik kuzatuv natijalari. Erta tashxis qo‘yilgan holatlarda maxsus ta’lim va korreksion-rivojlantiruvchi ishlarning samaradorligi ancha yuqori bo‘ladi.

Autizmli bolalarning har tomonlama rivojlanishida inklyuziv ta’lim muhim o‘rin tutadi. U bolalarda ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam beradi, tengdoshlar bilan samarali muloqotni rivojlantiradi hamda o‘ziga bo‘lgan ishonchni mustahkamlaydi. Autizmli bolalar bilan ishlashda quyidagi yondashuvlar samarali hisoblanadi:

- vizual materiallar va qo‘llanmalardan foydalanish;
- aniq rejalashtirilgan va barqaror kun tartibini tashkil etish;
- xulq-atvorni qo‘llab-quvvatlash va boshqarishga qaratilgan maxsus dasturlarni qo‘llash.

Autizm spektr buzilishlari (ASB) bo‘lgan bolaning rivojlanishida oila muhim va hal qiluvchi o‘rin egallaydi. Ota-onalarning yetarli bilimga ega bo‘lishi, sabr-toqat bilan yondashishi hamda mutaxassislar bilan hamkorlikda ishlashi katta ahamiyat kasb etadi. Oilaviy qo‘llab-

quvvatlash bolaning ijtimoiy moslashuvi va mustaqil hayotga tayyorlanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Mutaxassislar yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi, ammo bu yo‘ldan bolani aynan oila boshlab boradi. Shu bois, oila ASBli bola uchun eng kuchli qo‘llab-quvvatlovchi omil va motivatsiya manbai hisoblanadi.

ASB bo‘lgan bolalarning ijtimoiy moslashuvi - bu ularning jamiyat qoidalarini o‘rganishi va boshqa insonlar bilan samarali munosabat o‘rnatish jarayonidir. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati bolaning kelajakdagi hayot sifati va mustaqilligini belgilaydi. Shuni ta’kidlash muhimki, moslashuv jarayoni faqat bolaga bog‘liq emas. Jamiyat ham bolaning o‘ziga xos xulq-atvorini to‘g‘ri tushunishi, uning ayrim noodatiy harakatlarini tarbiyasizlik emas, balki rivojlanish xususiyati sifatida qabul qilishi zarur.

Autizm spektr buzilishlari murakkab va ko‘p qirrali rivojlanish buzilishlari bo‘lib, bolaning ijtimoiy, nutqiy va hissiy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, autizmli bolalarning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda ilmiy asoslangan terapiya metodlari va maxsus pedagogik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, ABA (Applied Behavior Analysis) - autizmli bolalar bilan ishlashda ilmiy asoslangan va eng samarali metodlardan biridir. Metodning mohiyati shundaki, murakkab ko‘nikmalar kichik, oddiy qadamlar orqali o‘rgatiladi. Masalan, “qo‘l yuvish” ko‘nikmasi bir necha kichik harakatga bo‘linib, asta-sekin o‘rgatiladi. Rag‘batlantirish tizimi, bola har bir to‘g‘ri bajarilgan harakati uchun ijobiy mustahkamlovchi (maqtov, shirinlik yoki sevimli o‘yinchoq) oladi. Bu miyada “to‘g‘ri harakat - xursandchilik” zanjirini shakllantiradi. ABA terapiya haftasiga kamida 20–40 soat davomida qo‘llanilishi tavsiya etiladi.

TEACCH dasturi (vizual strukturalash) - autizmli bolalar ma’lumotni eshitish orqali emas, ko‘rish orqali 80% samaraliroq qabul qiladilar. Shu xususiyatdan kelib chiqqan holda TEACCH dasturi ishlab chiqilgan. Bunda vizual jadval bolaning kun tartibi rasmlar yordamida ko‘rsatiladi: “Hozir - ovqatlanish”, “Keyin - dars”, “Undan keyin - o‘yin”. Bu bola uchun noma’lum vaziyatni kamaytiradi va agressiv reaksiyalarni kamaytirishga yordam beradi. O‘quv xonasi aniq zonalarga bo‘linadi. Bola o‘yin zonasida dars qilmasligini, dars zonasida esa faqat o‘qish bilan shug‘ullanishini vizual chegaralar orqali tushunadi.

Logopedik yordam va alternativ kommunikatsiya (PECS). Autizmli bolalarning 40% dan ortig‘i og‘zaki nutqdan foydalanmaydi. Shu sababli logopedik mashg‘ulotlarda PECS (Picture Exchange Communication System) tizimi qo‘llaniladi. PECS quyidagi bosqichlarga bo‘linadi**,** bola o‘z ehtiyojini bildirish uchun so‘z o‘rniga rasmli kartochkani kattalarga beradi. Masalan, “suv” rasmiga qarab u chanqaganini bildiradi. Bu metod bolada muloqotga qiziqishni uyg‘otadi va vaqt o‘tishi bilan ko‘pchilik bolalarda og‘zaki nutqning rivojlanishiga yordam beradi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz kerakki, autizm spektr buzilishlari murakkab va ko‘p qirrali rivojlanish buzilishlari bo‘lib, bolaning ijtimoiy, nutqiy va hissiy rivojlanishiga ta’sir qiladi. Autizmni erta aniqlash, to‘g‘ri diagnostika va samarali pedagogik yondashuvlar yordamida autizmli bolalarning hayot sifatini sezilarli darajada yaxshilash mumkin. Jamiyatda inklyuziv muhitni yaratish, mutaxassislar va oilaning hamkorligi esa, autizmli bolalarning to‘laqonli hayot kechirishiga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. American Psychiatric Association. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (DSM-5). 2013.

2. Kanner L. *Autistic disturbances of affective contact*. *Nervous Child*. 1943.

3. Mesibov G.B., Shea V., Schopler E. *The TEACCH Approach to Autism Spectrum Disorders*. Springer, 2005.

4. Smith T. *Applied Behavior Analysis in Autism*. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 2007.
5. Bondy A., Frost L. *Picture Exchange Communication System (PECS)*. 2001.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA RAQAMLI SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Yarova Gulhayo Fazliddin qizi
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Xolmo’minova Go’zal Baxtiyor qizi
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda raqamli savodxonlikni shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Raqamli transformatsiya sharoitida bolalarning rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar, zamonaviy pedagogik yondashuvlar hamda raqamli ta’lim vositalarining ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli savodxonlikni shakllantirishda pedagog va ota-onalarning roli, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish bolalarning bilish faolligini, mantiqiy fikrlashini va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so’zlar: raqamli savodxonlik, maktabgacha ta’lim, raqamli texnologiyalar, pedagogik yondashuv, interaktiv vositalar, STEAM, multimedia, bolalar rivojlanishi, pedagogik kompetensiya, innovatsion ta’lim.

Аннотация: В данной статье освещаются теоретические и практические аспекты формирования цифровой грамотности у детей дошкольного возраста. В условиях цифровой трансформации проанализированы факторы, влияющие на развитие детей, современные педагогические подходы, а также значение цифровых образовательных средств. Кроме того, рассмотрены роль педагогов и родителей в формировании цифровой грамотности, существующие проблемы и пути их решения. Результаты исследования показывают, что рациональное использование цифровых технологий способствует развитию познавательной активности, логического мышления и творческих способностей детей.

Ключевые слова: цифровая грамотность, дошкольное образование, цифровые технологии, педагогический подход, интерактивные средства, STEAM, мультимедиа, развитие детей, педагогическая компетентность, инновационное образование.

Abstract: This article discusses the theoretical and practical aspects of developing digital literacy in preschool children. In the context of digital transformation, the factors influencing children's development, modern pedagogical approaches, and the importance of digital educational tools are analyzed. The study also examines the role of teachers and parents in developing digital literacy, existing challenges, and ways to address them. The research findings indicate that the effective use of digital technologies enhances children's cognitive activity, logical thinking, and creative abilities.

Keywords: digital literacy, preschool education, digital technologies, pedagogical approach, interactive tools, STEAM, multimedia, child development, pedagogical competence, innovative education.

So‘nggi o‘n yillikda global miqyosda kechayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari ta’lim tizimining barcha bosqichlariga, jumladan, maktabgacha ta’lim sohasiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda bola atrof-muhitni faqat an’anaviy o‘yinlar yoki real tajriba orqali

emas, balki turli raqamli vositalar — planshetlar, interaktiv ilovalar, multimedia dasturlar orqali ham idrok eta boshlaydi. Bu esa erta yoshdan boshlab bolalarda raqamli savodxonlikni shakllantirishni dolzarb pedagogik vazifaga aylantirmoqda. Raqamli savodxonlik tushunchasi faqat texnik qurilmalardan foydalanish ko‘nikmalari bilan cheklanmaydi. U bolalarning yosh xususiyatlariga mos ravishda axborotni to‘g‘ri qabul qilish, undan ongli foydalanish, axloqiy me’yorlarga rioya qilish, xavfsizlik qoidalarini tushunish hamda samarali muloqot qilish madaniyatini o‘z ichiga oladi. Shu bois bu jarayon ko‘p qirrali pedagogik faoliyat sifatida yondashuvni talab etadi. Maktabgacha ta’lim amaliyotida to‘plangan milliy va xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish bolalarning bilish faoliyatini faollashtiradi. Xususan, ular yangi ma’lumotlarni tezroq o‘zlashtirish, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish, muammoli vaziyatlarga yechim topish, tasavvur doirasini kengaytirish hamda nutq faoliyatini boyitishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Biroq raqamli muhitdan noto‘g‘ri yoki nazoratsiz foydalanish salbiy oqibatlarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Jumladan, ekran qarshisida ortiqcha vaqt o‘tkazish, hissiy rivojlanishga salbiy ta’sir ko‘rsatishi, virtual olamga qaramlikning kuchayishi, shuningdek, ota-onalarning raqamli madaniyati yetarli darajada shakllanmaganligi kabi muammolar yuzaga keladi. Bu holatlar pedagoglar va ota-onalar zimmasiga yanada katta mas’uliyat yuklaydi. Shu sababli maktabgacha yoshdagi bolalarda raqamli savodxonlikni shakllantirish masalasiga tizimli, ilmiy asoslangan va muvozanatli yondashuv zarur. Bu jarayonda ta’lim mazmuni, metodlari va vositalari bolalarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda tanlanishi, raqamli texnologiyalardan foydalanish esa aniq pedagogik maqsadlarga yo‘naltirilgan holda tashkil etilishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni 2017-yil 30-sentyabrda qabul qilingan farmon maktabgacha ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va sifatni oshirish bo‘yicha strategik choralarni belgilaydi.Ushbu farmonda maktabgacha ta’limda raqamli va zamonaviy ta’lim muhitini yaratish ham asosiy maqsadlardan biri etib belgilangan. XXI asrda ta’lim sohasida innovatsion texnologiyalar, interaktiv media vositalar, STEAM elementlari, raqamli didaktika va multimediali o‘yinlar maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanish mexanizmlarini yangicha talqin etishga sabab bo‘lmoqda. Raqamli savodxonlikning mohiyatini aniqlash, uning tarkibiy qismlarini belgilash, yoshga doir psixofiziologik xususiyatlar bilan uyg‘unlashtirish, pedagog va otaonalarning raqamli kompetensiyalarini oshirish – bugungi kun ilmiy-pedagogik izlanishlarining ustuvor yo‘nalishiga aylangan.

H.To‘xtayeva va N.Karimovaning “Maktabgacha ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalar” nomli kitobida maktabgacha ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish masalalari atroflicha yoritilgan.Ushbu mualliflar innovatsion texnologiyalarning ta’lim samaradorligini oshirishdagi o‘rni, bolalarda mustaqil fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirishdagi ahamiyatini asoslab berganlar.

Z.Xolmatovaning ilmiy maqolalarida bolalarda raqamli kompitensiyalarni shakillantirish masalalari zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida ko‘rib chiqilgan.Muallif raqamli savodxonlikni shakillantirishda pedagogning kasbiy kompitensiyasi muhim omil ekanligini, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida raqamli muhit yaratish zarurligini asoslab beradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida raqamli savodxonlikni shakillantirishda turli raqamli vositalardan foydalaniladi. Jumladan, interaktiv doskalar, multimedia taqdimotlar, audio va video matiriallar bolalarning bilish faoliyatini faollashtiradi. Ushbu vositalar an’anaviy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirilgan holda qo‘llanilganda yuqori pedagogik samaradorlikka erishiladi.Raqamli ta’lim vositalari bolalarda mustaqil o‘rganish, mantiqiy fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.Biroq ularning samarali qo‘llanilishi pedagogning kasbiy va raqamli kompitensiyasiga bevosita bog‘liq.

Tarbiyachilarning fikricha raqamli vositalar individual yondashuvni osonlashtiradi va bolalarning motivatsiyasini oshiradi. Biroq 35% tarbiyachilar texnik muammolar internet qurilmalar yetishmasligi va o‘zlarining yetarli malakasi yo‘qligini qayd etdi. Xalqaro tadqiqotlar bilan mos ravishda personalizatsiya va tezkor fikr-mulohaza mavjud bo‘lganda samaradorlik yuqori bo‘ladi. UNICEF pilot loyihasi Eduten natijalariga o‘xshab raqamli vositalar o‘quv natijalarini o‘rtacha 15 20% ga yaxshilaydi ammo pedagoglarning raqamli pedagogika bo‘yicha tayyorgarligi hal qiluvchi omil hisoblanadi. O‘zbekistonda 2026-yil tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki raqamli vositalar bolalarda raqamli savodxonlikni shakllantirishda samarali bo‘lib mantiqiy va ijodiy rivojlanishni kuchaytiradi. Umuman muvozanatli kuniga 15–25 daqiqa va o‘yin asosidagi qo‘llash ijobiy natija beradi ammo ortiqcha foydalanish emotsional va jismoniy rivojlanishga zarar yetkazishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda raqamli savodxonlikni shakllantirish zamonaviy ta’lim tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga maqsadga muvofiq integratsiya qilish bolalarning bilish faoliyatini faollashtiradi, ularning mantiqiy va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi hamda mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, raqamli vositalardan ortiqcha yoki nazoratsiz foydalanish salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkinligi sababli, ushbu jarayon muvozanatli va pedagogik jihatdan asoslangan holda tashkil etilishi zarur. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, qisqa muddatli (kuniga 15–25 daqiqa) va o‘yin asosidagi raqamli faoliyat eng samarali hisoblanadi. Kelgusida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida raqamli muhitni rivojlantirish, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini oshirish hamda ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish orqali ushbu yo‘nalishda yuqori natijalarga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmon. *– 2017-yil 30-sentyabr.*

2. Avezova N.O. *“*Maktabgacha yoshdagi bolalarda raqamli savodxonlikni shakllantirish: zamonaviy yondashuvlar, muammolar va rivojlanish istiqbollari*” “PEDAGOGS” International Research Journal***. –** *2025. 261–266.*

3. Bobomurodova L.E. *“*Maktabgacha yoshdagi bolalarda raqamli savodxonlikni shakllantirishning pedagogik asoslari” “Tadqiqotlar” jahon ilmiy-metodik jurnali**.** – 2026. – Yanvar. 100–103.

4. Xolmatova Z. Bolalarda raqamli kompetensiyalarni shakllantirish masalalari // Pedagogik ta’lim jurnali. — Toshkent, 2022.

5. Dadaboyeva H.M. Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari jurnali “Maktabgacha ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik samaradorligi” 2026. 3-6.

RAQAMLI MUHITDA BOLALIK: INNOVATSIYALAR, XAVFLAR VA RIVOJLANISH YO'LLARI

Muzaffarova Zarina Muzaffar qizi.
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Meliqulova Nilufar Xamdullayevna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar asosida innovatsion ta’lim usullarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarning o‘rni, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, interfaol metodlar va raqamli vositalardan samarali foydalanish muhimligi tahlil qilingan.

Shuningdek, ta’lim sifati va samaradorligini oshirishda raqamli ta’lim platformalarining roli ham ko‘rib chiqilgan. Maqolada ta’lim muassasalarida raqamli texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim, innovatsion ta’lim usullari, interfaol metodlar, masofaviy ta’lim, raqamli texnologiyalar, ta’lim samaradorligi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы развития инноватsионных методов обучения на основе цифровых технологий. Проанализированы роль цифровых технологий в образовательном процессе, современные педагогические подходы, интерактивные методы и эффективное использование цифровых инструментов. Также рассмотрена роль цифровых образовательных платформ в повышении качества и эффективности обучения. В статье приведены рекомендатsiи по внедрению цифровых технологий в образовательные учреждения.

Ключевые слова: цифровое образование, инноватsионные методы обучения, интерактивные методы, дистанционное обучение, цифровые технологии, эффективность образования.

Annotation: This article examines the development of innovative teaching methods based on digital technologies. The role of digital technologies in the educational process, modern pedagogical approaches, interactive methods, and the effective use of digital tools are analyzed. Additionally, the role of digital learning platforms in improving the quality and efficiency of education is considered. The article provides recommendations for the implementation of digital technologies in educational institutions.

Keywords: digital education, innovative teaching methods, interactive methods, distance learning, digital technologies, educational efficiency.

Zamonaviy texnologiyalar olamida o'sib kelayotgan avlod uchun raqamli savodxonlik — kelajakka tayyorgarlikning asosi. Ushbu taqdimot maktabgacha ta'limda raqamli muhitning imkoniyatlari, xavflari va rivojlanish yo'llarini yoritadi. Bugungi kunda raqamlashtirish global ta'lim siyosatining ajralmas qismi bo'lib qoldi. Dunyo bo'ylab millionlab bolalar maktabgacha yoshdanoq raqamli qurilmalar, interaktiv platformalar va multimedia kontentlari bilan muloqotda bo'lmoqda. Bu holat, bir tomondan, ta'lim sifatini oshirishning yangi yo'llarini ochsa, ikkinchi tomondan, ota-onalar, pedagoglar va siyosatchilar oldiga jiddiy savollarni qo'ymoqda.

Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalar har bir sohada, jumladan, ta’lim tizimida ham katta o‘zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. An’anaviy ta’lim usullarining o‘rnini innovatsion, interfaol va texnologik yondashuvlar egallab bormoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida ta’lim jarayoni yanada samarali va qiziqarli bo‘lishi mumkin. Ushbu maqolada innovatsion ta’lim usullarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni va ularni tatbiq etish yo‘llari tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning ta’limdagi o‘rni: Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. O‘qituvchilar va talabalar turli onlayn platformalar, elektron darsliklar, virtual laboratoriyalar va boshqa raqamli vositalardan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Ushbu texnologiyalar quyidagi afzalliklarga ega.

Blended learning (aralash ta’lim) – an’anaviy va onlayn ta’lim metodlarini birlashtirish. Ushbu yondashuv talabalar va o‘qituvchilarga ta’lim jarayonini yanada samarali tashkil qilish imkonini beradi. Blended learning modeli talabalarga nazariy bilimlarni onlayn tarzda o‘zlashtirish, keyin esa amaliy mashg‘ulotlarda ular bo‘yicha chuqur muhokama yuritish imkoniyatini taqdim etadi. Bundan tashqari, bu usul moslashuvchanlikni oshiradi, ya’ni talabalar o‘zlari uchun qulay bo‘lgan jadval asosida ta’lim olishlari mumkin. Shuningdek, an’anaviy dars mashg‘ulotlari bilan virtual resurslarning uyg‘unligi o‘qitish sifatini oshiradi va individual yondashuv imkoniyatlarini kengaytiradi.

Gamifikatsiya – o‘quv jarayonini qiziqarli va interfaol qilish uchun o‘yin elementlaridan foydalanish. MOOC (Ommaviy ochiq onlayn kurslar) – talabalar butun dunyodan turli mavzularda bepul yoki pullik kurslarga yozilishlari mumkin.

Virtual va kengaytirilgan reallik – talabalar uchun amaliy mashg‘ulotlarni yanada interfaol qilish imkoniyatini yaratadi.

Raqamli ta’lim platformalarining roli

Bugungi kunda ta’lim muassasalari Moodle, Google Classroom, Coursera, Udemy kabi raqamli ta’lim platformalaridan keng foydalanmoqda. Ushbu platformalar quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

Erta bolalik — kognitiv rivojlanishning eng faol davri. Aynan shu davrda shakllangan ko'nikmalar va odatlar umr bo'yi saqlanib qoladi. Raqamli savodxonlikni shu bosqichdan boshlash bolaning kelajakdagi muvaffaqiyatiga mustahkam poydevor qo'yadi.

Global tendentsiyalar: YUNISEF ma'lumotlariga ko'ra, 2–5 yoshli bolalarning 65% dan ortiq qismi muntazam ravishda raqamli qurilmalardan foydalanadi. Rivojlangan mamlakatlarda maktabgacha ta'lim muassasalarining 80% dan ko'prog‘i raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga qo'shgan

Raqamli ta'lim bozori 2027 yilga kelib 350 milliard dollarga etishi taxmin qilinmoqda

Ayniqsa, erta bolalikda raqamli savodxonlikni shakllantirish — bu nafaqat texnologiyalardan foydalana bilish, balki tanqidiy fikrlash, axborotni saralash va onlayn xavfsizlikni ta'minlash ko'nikmalarini ham o'z ichiga oluvchi keng qamrovli jarayon. Bugungi maktabgacha ta'lim muassasalari ushbu vazifani zimmasiga olgan holda pedagogik yondashuvlarini tubdan qayta ko'rib chiqmoqda.

Xalqaro tajribalar: Ilg‘or Yondashuvlar: Dunyo mamlakatlari maktabgacha ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etishda har xil strategiyalarni qo'llaydi. Quyida eng ilg‘or natijalarni ko'rsatgan davlatlarning tajribasi tahlil qilinadi. Skandinaviya, Finlandiya, Shvetsiya va Norvegiyada raqamli texnologiyalar o'yin asosidagi ta'lim bilan uyg‘unlashtirilgan. Bolalar kodlashni o'yinchoqlar va robotlar orqali o'rganadilar. Davlat barcha maktabgacha muassasalarni tez internet bilan ta'minlaydi va pedagoglarni muntazam qayta tayyorlaydi.

Janubiy Koreya va Yaponiya: Koreya "Smart Education" dasturi doirasida barcha maktabgacha muassasalarni interaktiv doskalar bilan jihozlagan. Yaponiyada esa "Society 5.0" konsepsiyasi ostida maktabgacha yoshdagi bolalar uchun maxsus AI-asosidagi ta'lim dasturlari ishlab chiqilgan.

AQSH va Singapur: AQSHda "Head Start" dasturi orqali kam ta'minlangan oilalar bolalari ham sifatli raqamli ta'lim olish imkoniyatiga ega. Singapur esa "Smart Nation" strategiyasi doirasida maktabgacha ta'limni butunlay raqamlashtirib, dunyoda eng yaxshi natijalardan birini qo'lga kiritgan.

Raqam**li infratuzilma:** Ilg‘or mamlakatlar tez internet, interaktiv qurilmalar va bulutli ta'lim platformalarini barcha maktabgacha muassasalarga tenglik asosida taqdim etadi. Bu raqamli tengsizlikni kamaytiradi.

Pedagog kadrlarni tayyorlash: Texnologiyalar samarali bo'lishi uchun ulardan foydalana oladigan kompetentli pedagoglar zarur. Finlandiyada o'qituvchilarning 95% raqamli savodxonlik sertifikatiga ega.

Mahalliy raqamli kontent: Bolalarga mo'ljallangan raqamli kontentlarni ona tilida va mahalliy madaniyat asosida ishlab chiqish — samarali ta'limning asosiy sharti. Koreya va Yaponiyadagi muvaffaqiyat aynan shu yondashuvga asoslanadi.

Raqamli Ta'limning Afzalliklari: Raqamli texnologiyalar maktabgacha ta'limda o'quv jarayonini tubdan o'zgartirish, har bir bolaning individual ehtiyojlariga javob berish va tafakkur rivojlanishini tezlashtirish imkonini beradi. Quyida asosiy afzalliklar batafsil ko'rib chiqiladi. Tafakkurni rivojlantirish: Interfaol ta'lim platformalari, elektron kitoblar va o'yinli dasturlar bolaning mantiqiy va ijodiy tafakkurini rag‘batlantiradi. Gamifikatsiya orqali muammolarni hal qilish ko'nikmalari erta yoshdan shakllanadi.

Individuallashtirilgan ta'lim: AI asosidagi platformalar har bir bolaning o'zlashtiruv darajasini real vaqtda tahlil qilib, unga mos topshiriqlar taklif etadi. Bu an'anaviy ta'limda deyarli mumkin bo'lmagan darajadagi individuallikni ta'minlaydi. Ushbu muammolarga qarshi davlat-xususiy sheriklik modellari, xalqaro grantlar va mahalliy IT kompaniyalari bilan hamkorlik faol rivojlantirilib kelinmoqda.

Kelajak ta'limi bugundan boshlanadi: Har bir pedagog, har bir ota-ona va har bir muassasa — barchasi raqamli kelajakni shakllantiruvchi kuchdir. Bolalar qo'lidagi qurilma nafaqat o'yinchoq, balki ulkan bilim va imkoniyatlar dunyosiga ochiladigan deraza.

Pedagogning roli: Raqamli ta'limning markazida texnologiya emas, pedagog turadi. O'qituvchi raqamli vositalarni pedagogik maqsadlarga yo'naltiruvchi, bolaning onlayn faoliyatini tartibga soluvchi va ijobiy raqamli tajribani shakllantiradigan asosiy shaxsdir. Buning uchun tarbiyachining o'zi ham doimiy rivojlanib borishi shart.

Ota-onalar hamkorligi: Maktabgacha muassasa va oila o'rtasidagi hamkorlik raqamli ta'limning samaradorligini ikki barobarga oshiradi. Ota-onalar uyda bolaning ekran vaqtini nazorat qilishi, raqamli faoliyatga qo'shilishi va sog‘lom raqamli odatlarni shakllantirishi maktab sa'y-harakatlarini to'ldiradi.

Muvozanat — kalit: Raqamli ta'limning eng muhim tamoyili — muvozanat. Ekran vaqti, jonli o'yin, jismoniy faollik va ijtimoiy muloqot bir-birini to'ldirgan holda birgalikda rejalashtirilishi kerak. Faqat shu yo'l bilan texnologiya bolaga haqiqiy foyda keltiradi.

Xulosa: Raqamli texnologiyalarni maktabgacha ta'limga samarali joriy etish — bu yakka tartibdagi yechim emas, balki ko'p qirrali, barqaror va ilmiy asosga qurilgan tizimli jarayon. Innovatsion yondashuvlar va xalqaro tajribalarni mahalliy sharoit va madaniyatga moslashtirgan holda qo'llash orqali raqamli muhitda bola rivojlanishini to'g‘ri yo'naltirib berish mumkin.

Poydevor: Infratuzilma va imkoniyat tengligi

Barcha bolalar, qayerda yashamasin, sifatli raqamli ta'lim imkoniyatiga ega bo'lishi shart. Raqamli tengsizlikni bartaraf etish — eng birinchi va muhim qadam.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Davronov, A. (2020). “Raqamli ta’lim texnologiyalari va ularning ta’lim jarayoniga ta’siri.” Ta’lim tizimi va raqamli texnologiyalar, Tashkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Mavlonov, B. (2019). “Aralash ta’lim: Teoriya va amaliyot.” O‘zMU nashriyoti, Toshkent.
3. Xolmirzaev, U. (2021). “Raqamli ta’lim platformalarining samaradorligi.” Ta’limda innovatsion texnologiyalar, Toshkent: O‘zbekiston davlat nashriyoti.
4. Ibragimov, F. (2022). “O‘quvchilarga interfaol metodlar asosida ta’lim berish: Raqamli texnologiyalarning roli.” Toshkent: O‘zbek pedagogika jamiyati.
5. Toshpo‘latov, M. (2020). “Masofaviy ta’lim: Yangi imkoniyatlar va muammolar.” Pedagogika va zamonaviy texnologiyalar, Toshkent: O‘zbek pedagogika nashriyoti.

BOLALAR KIBERXAVFSIZLIGI VA RAQAMLI SAVODXONLIK MASALALARI: ZAMONAVIY TAHDIDLAR VA PEDAGOGIK YECHIMLAR

Mustofoyeva Muhabbat
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar kiberxavfsizligi va raqamli savodxonlik masalalarining dolzarbligi, zamonaviy tahdidlar tahlili hamda pedagogik va ijtimoiy mexanizmlar asosida samarali himoya tizimini shakllantirish yo‘llari yoritiladi. Shuningdek, xalqaro tajriba misolida kompleks yondashuvning ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Kiberxavfsizlik, raqamli savodxonlik, bolalar himoyasi, internet xavfsizligi, media madaniyat, inklyuziv ta’lim.

Аннотация: В данной статье освещается актуальность вопросов кибербезопасности детей и цифровой грамотности, проводится анализ современных угроз, а также рассматриваются пути формирования эффективной системы защиты на основе педагогических и социальных механизмов. Также раскрывается значение комплексного подхода на примере международного опыта.

Ключевые слова: Кибербезопасность, цифровая грамотность, защита детей, безопасность в интернете, медиакультура, инклюзивное образование.

Abstract: This article highlights the relevance of issues related to children’s cybersecurity and digital literacy, analyzes modern threats, and explores ways to develop an effective protection system based on pedagogical and social mechanisms. It also reveals the importance of a comprehensive approach through examples of international experience.

Keywords: Cybersecurity, digital literacy, child protection, internet safety, media culture, inclusive education.

Raqamli texnologiyalar jadallik bilan rivojlanayotgan bugungi davrda bolalar internet va mobil qurilmalardan erta yoshdan boshlab foydalanmoqda. Bu jarayon ta’lim, muloqot va ijodkorlik uchun keng imkoniyatlar yaratgani bilan birga, kiberbulling, zararli kontent, shaxsiy ma’lumotlarning tarqalishi, onlayn firibgarlik kabi xavflarni ham yuzaga keltirmoqda. Shu bois bolalar kiberxavfsizligini ta’minlash va ularda raqamli savodxonlikni shakllantirish xalqaro miqyosdagi ustuvor vazifalardan biridir.

Bolalar kiberxavfsizligining dolzarbligi. Zamonaviy bolalar “raqamli avlod” vakillari sifatida internet makonida faol harakat qilmoqda. Biroq ular quyidagi xavflarga duch kelishlari mumkin:

Kiberbulling (onlayn tahqirlash va zo‘ravonlik)

Shaxsiy ma’lumotlarning oshkor bo‘lishi

Zararli yoki yoshga mos bo‘lmagan kontent

Internetga qaramlik

Onlayn firibgarlik va manipulyatsiya

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalarda xavfsiz internet ko‘nikmalari yetarlicha shakllanmagan bo‘lsa, ular psixologik va ijtimoiy muammolarga duch kelish ehtimoli ortadi. Raqamli savodxonlik tushunchasi va tarkibiy qismlari. Raqamli savodxonlik — bu axborotni izlash, tahlil qilish, baholash va undan mas’uliyat bilan foydalanish ko‘nikmalarining majmuidir. U quyidagi komponentlarni o‘z ichiga oladi:

Axborot savodxonligi – ma’lumotni tanlash va tekshirish.

Media savodxonlik – soxta axborotni aniqlash, tanqidiy fikrlash.

Texnik savodxonlik – qurilmalardan xavfsiz foydalanish.

Ijtimoiy-madaniy kompetensiya – onlayn etikaga rioya qilish.

Raqamli savodxonlik bolalarda mustaqil fikrlash, mas'uliyat va axborot madaniyatini shakllantiradi.

Xalqaro tajriba va normativ-huquqiy asoslari. Xalqaro tashkilotlar tomonidan bolalarni onlayn himoya qilish bo'yicha qator dasturlar amalga oshirilmoqda:

UNICEF – "Child Online Protection" tashabbusi orqali bolalar huquqlarini himoya qiladi.

UNESCO – raqamli ta'lim va media savodxonlikni rivojlantirish dasturlarini qo'llab-quvvatlaydi.

International Telecommunication Union – global kiberxavfsizlik standartlarini ishlab chiqadi. Ushbu tajriba shuni ko'rsatadiki, samarali natijaga erishish uchun davlat, maktab va oila hamkorligi muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik yondashuv va amaliy tavsiyalar. Bolalar kiberxavfsizligini ta'minlashda quyidagi pedagogik mexanizmlar samarali hisoblanadi: Ta'lim jarayoniga integratsiya. Maktabgacha va maktab ta'limida "Raqamli xavfsizlik" modullarini joriy etish. Interaktiv trening va rolli o'yinlardan foydalanish; Ota-onalar bilan hamkorlik. Seminar va treninglar tashkil etish. Ota-onalarga parental nazorat vositalaridan foydalanishni o'rgatish; Psixologik-profilaktik ishlar. Kiberbullingning oldini olish dasturlari. Onlayn muloqot madaniyatini shakllantirish; Ilmiy taklif va innovatsion model. Maqolada bolalar kiberxavfsizligini ta'minlash bo'yicha "Kompleks raqamli himoya modeli" taklif etiladi. Model quyidagi tamoyillarga asoslanadi: Profilaktika (oldini olish), monitoring (nazorat va tahlil), ta'limiy-interaktiv metodlar, oila–maktab–jamiyat hamkorligi. Mazkur model bolalarning raqamli muhitda xavfsiz va ongli harakat qilishini ta'minlashga qaratilgan.

Xulosa. Bolalar kiberxavfsizligi va raqamli savodxonlik masalalari global ahamiyatga ega bo'lib, zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanishi lozim. Raqamli xavfsizlikni ta'minlash faqat texnik himoya vositalari bilan cheklanmaydi, balki pedagogik, psixologik va ijtimoiy yondashuvni ham talab etadi. Shunday ekan, ta'lim muassasalari, ota-onalar va davlat tashkilotlari hamkorlikda harakat qilgan taqdirdagina bolalar uchun xavfsiz raqamli muhitni yaratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Umarov N.Y. Raqamli texnologiyalar sohasidagi savodxonlik // Pedagogs International resears journal 2023.
2. Rustamov A.B. Raqamli ta'limda kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishning pedagogic strategiyalari // International Journal of Science 2025
3. Zoiboyev J. Kiberxavfsizlik, raqamli huquq va raqamli gigeyena // Obshchestvo I innovatsii, 2022.
4. UNESCO. Cybersecuarity in education: A global perspective. – Paris 2020
5. OECD.Educating 21st Century Children: Emotsional Well-being in the Digital Age – OECD. 2020

AGROBIZNES SOHASIDA ISLOM MOLIYASI INSTRUMENTLARIDAN FOYDALANISH

Tursunova Dilnavo Islomovna
O‘zbekiston, Navoiy olimpiya va paralimpiya sport turlariga tayyorlash markazi

Annotatsiya: Mazkur maqolada mikromoliya tashkilotlarining aholi farovonligini oshirishdagi o‘rni hamda Islom moliyasi instrumentlarining ushbu jarayondagi ahamiyati tahlil etilgan. Xususan, agrobiznes sohasida Islom moliyasi mexanizmlaridan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilib, foizsiz moliyalashtirish, risklarni adolatli taqsimlash va real aktivlarga asoslangan tizimning ustunliklari asoslab berilgan. Shuningdek, O‘zbekistonda Islom moliyasining rivojlanish bosqichlari, xususan, Islom taraqqiyot banki bilan hamkorlikdagi loyihalar hamda murabaha, ijara, sukuk, mudaraba va takaful kabi instrumentlarning istiqbollari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: islom moliyasi, mikromoliya, agrobiznes, murabaha, ijara, mudaraba, mushoraka, sukuk, takaful, qarzi hasan, qishloq xo‘jaligi, moliyaviy barqarorlik, investitsiya, foizsiz moliyalashtirish.

Аннотация: В данной статье проанализирована роль микрофинансовых организаций в повышении благосостояния населения, а также значение инструментов исламских финансов в этом процессе. В частности, освещены теоретические и практические аспекты использования механизмов исламского финансирования в сфере агробизнеса, обоснованы преимущества беспроцентного финансирования, справедливого распределения рисков и системы, основанной на реальных активах. Кроме того, рассмотрены этапы развития исламских финансов в Узбекистане, включая проекты, реализованные в сотрудничестве с Исламским банком развития, а также проанализированы перспективы таких инструментов, как мурабаха, иджара, сукук, мудараба и такафул.

Ключевые слова: исламские финансы, микрофинансирование, агробизнес, мурабаха, иджара, мудараба, мушарака, сукук, такафул, кард аль-хасан, сельское хозяйство, финансовая устойчивость, инвестиции, беспроцентное финансирование.

Abstract: This article analyzes the role of microfinance institutions in improving the welfare of the population, as well as the importance of Islamic finance instruments in this process. In particular, the theoretical and practical aspects of using Islamic finance mechanisms in the agro-business sector are highlighted, and the advantages of interest-free financing, fair risk-sharing, and a system based on real assets are substantiated. Additionally, the stages of development of Islamic finance in Uzbekistan are examined, including projects implemented in cooperation with the Islamic Development Bank, as well as the prospects of such instruments as murabaha, ijara, sukuk, mudaraba, and takaful.

Keywords: Islamic finance, microfinance, agribusiness, murabaha, ijara, mudaraba, musharaka, sukuk, takaful, qard al-hasan, agriculture, financial stability, investment, interest-free financing.

Bugungi kunda mikromoliya tashkilotlari aholining iqtisodiy ahvolini yaxshilash, ularni tadbirkorlikka jalb qilish va moliyaviy xizmatlardan keng foydalanish imkoniyatini yaratishda muhim rol o‘ynamoqda. Ayniqsa, Islom moliya instrumentlari mikromoliya sohasida yangi imkoniyatlarni taqdim etib, ijtimoiy adolat va barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Bizning fikrimizcha, Islom moliyasi mikromoliya tashkilotlarining samaradorligini oshirish va ularning kengroq qamrovga ega bo‘lishi uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu moliya tizimi shaffoflik, adolat va sheriklik tamoyillariga asoslanib, moliyaviy xizmatlardan foydalanishda yangi yondashuvlarni taklif qiladi. Masalan, qarzi hasan (foizsiz qarz), murobaha (narx ustamalari asosida moliyalashtirish), ijara (ijaraga

asoslangan moliyaviy mexanizm), mudoraba (daromad taqsimoti asosida sheriklik) va mushoraka (hamkorlikka asoslangan investitsiya) instrumentlari kichik biznes egalarini qo‘llab-quvvatlash va iqtisodiy faollikni oshirishda samarali bo‘lishi mumkin.

O‘zbekistonda Islomiy moliyalashtirishga asosan loyihalarni amalga oshirish 2004 yildan boshlangan va bu O‘zbekistonning 2003 yil sentyabrda Islom taraqqiyot bankining a’zoligiga qo‘shilishi bilan bog‘liq. 2004 yilda Islom taraqqiyot banki (ITB) tomonidan energetika va sog‘liqni saqlash sohasida loyihalarni moliyalashtirish uchun «ijara» va «murobaha» shartnomalaridan foydalanilgan. Biroq ITB O‘zbekistonda o‘z faoliyatini mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlagan va bu a’zo bo‘lmagan davlatlarning musulmon jamoalarini qo‘llab-quvvatlash dasturi orqali grant loyihalarni amalga oshirishda namoyon bo‘lgan. Agrobiznes sohasida islom moliyasi instrumentlaridan foydalanish qishloq xo'jaligini moliyalashtirishda foizsiz va adolatli tizimni shakllantirish imkonini beradi. Ushbu sohada asosan quyidagi maxsus instrumentlar qo'llaniladi:

Agrobiznes uchun asosiy islom moliyasi instrumentlari:

1. **Oldindan to'lovli sotuv:** Qishloq xo'jaligida eng ko'p qo'llaniladigan instrument. Mohiyati: Xaridor (bank yoki investor) mahsulot (masalan, bug‘doy yoki paxta) uchun pulni oldindan to'laydi, mahsulot esa kelajakda belgilangan vaqtda yetkazib beriladi. Afzalligi: Dehqonlar urug‘, o'g‘it va yoqilg‘i sotib olish uchun zarur bo'lgan aylanma mablag‘ga ega bo'ladilar.
2. **Hosil ulashish**: Yer egasi va dehqon o'rtasidagi hamkorlik shartnomasi. Mohiyati: Bir taraf yer beradi, ikkinchi taraf mehnat qiladi. Olingan hosil shartnomada ko'rsatilgan nisbatda (masalan, 50/50 yoki 60/40) bo'linadi. Tavakkalchilik: Zarar ko'rilsa, har ikki taraf ham o'z hissasi (mehnat yoki yer) bo'yicha yo'qotishga rozi bo'ladi.
3. **Bog‘dorchilik shartnomasi**: Mevazor va bog‘larni parvarish qilishga ixtisoslashgan. **Mohiyati**: Bog‘ egasi bog‘ni ishchi (bog‘bon)ga topshiradi. Hosil pishganida u o'zaro kelishilgan ulushga ko'ra taqsimlanadi.
4. **Murobaha (Ustama haqi bilan sotish)**: Texnika va uskunalar sotib olish uchun. Mohiyati: Bank dehqonga kerakli traktorni yoki texnikani sotib oladi va uni dehqonga ma'lum bir ustama bilan bo'lib-bo'lib to'lash sharti bilan sotadi.
5. **Ijara (Lizing)**: Qishloq xo'jaligi texnikasidan foydalanish. Mohiyati: Texnika (kombayn, traktor) dehqonga ijaraga beriladi. Ijara muddati tugagach, texnika dehqon ixtiyorida qolishi (Ijara va Iqtina) mumkin.

Islom moliyasining agrobiznesdagi afzalliklari foizsiz tizim ya’ni dehqonlar og‘ir foiz yukidan xalos bo'ladilar, adolatli taqsimot foyda va zarar sherikchilik asosida bo'linadi, barqarorlik Real aktivlarga (mahsulot, texnika) asoslanganligi sababli moliyaviy barqarorlik yuqori bo'ladi. Islom moliyasining asosiy instrumentlari tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston sharoitida murabaha (tovarlarni bo'lib-bo'lib sotish) va ijara (lizing) eng istiqbolli moliyaviy vositalar hisoblanadi. Murabaha mexanizmi orqali korxonalar aylanma mablag‘larini moliyalashtirish, ijara esa asosiy vositalarni yangilash uchun qulay imkoniyat yaratadi. Bu instrumentlar O'zbekiston qonunchiligiga nisbatan oson moslashtirilishi va amaliyotga joriy etilishi mumkin. Sukuk (islomiy obligatsiyalar) emissiyasi orqali davlat va korporativ moliyalashtirish imkoniyatlari mavjud. AAOIFI standartlariga ko'ra, 14 turdagi sukuk mavjud bo'lib, ulardan ijaraga asoslangan sukuk al-ijara eng keng tarqalgan. Sukuk emissiyasi O'zbekiston uchun qo'shimcha moliyalashtirish manbai bo'lib xizmat qilishi, Xalqaro islom moliya bozorlaridan mablag‘ jalb qilish imkoniyatini yaratishi mumkin. Sukuk instrumentini joriy etish uchun dastlab tegishli qonunchilik bazasini shakllantirish, keyin esa bosqichma-bosqich davlat va korporativ sukuk chiqarishni yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq. Takaful (islomiy sug‘urta) bozorini rivojlantirish orqali aholining keng

qatlamlarini sug‘urta xizmatlaridan foydalanishga jalb etish mumkin. Takaful tizimi o'zaro yordam va hamkorlik tamoyillariga asoslangan bo'lib, an'anaviy sug‘urtadan farqli ravishda, ishtirokchilar o'rtasida tavakkalchiliklar taqsimlanadi. O'zbekistonda takaful xizmatlarini joriy etish uchun alohida qonunchilik bazasi, malakali kadrlar va rivojlangan infrastruktura talab etiladi. Islom moliyasining yana bir muhim instrumenti mudaraba (sherikchilik) bo'lib, u orqali investitsion loyihalarni moliyalashtirish mumkin. Mudaraba shartnomasi asosida bir taraf (rab-ul-mol) mablag‘ kiritsa, ikkinchi taraf (mudarib) o'z bilimi va tajribasini qo'shadi. Foydani taqsimlash oldindan kelishilgan nisbatda amalga oshiriladi, zarar esa faqat mablag‘ egasi tomonidan qoplanadi.

Xulosa qilib aytganda, Islom moliyasi instrumentlari mikromoliya tizimi va ayniqsa agrobiznes sohasini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu instrumentlar foizsiz moliyalashtirish, risklarni adolatli taqsimlash va real iqtisodiyot bilan uzviy bog‘liqligi orqali kichik biznes va fermer xo‘jaliklarini qo‘llab-quvvatlashda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbekistonda Islom moliyasining rivojlanishi uchun zarur institutsional va huquqiy asoslar bosqichma-bosqich shakllanib bormoqda. Ayniqsa, murabaha va ijara kabi instrumentlarning amaliyotga joriy etilishi nisbatan oson bo‘lib, ular orqali korxonalar aylanma mablag‘ va asosiy vositalarni moliyalashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, sukuk va takaful kabi zamonaviy moliyaviy vositalarni joriy etish mamlakatga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va moliya bozorini diversifikatsiya qilishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Axmedova O’.M. Islom moliyasi, xulq-atvor moliyasi va moliya bozoriga oid boshqa muqobil yondashuvlar asosida inklyuzivlikni ta'minlash yo'nalishlari kanferensiyasi “Islom moliya instrumentlarining mikromoliya tashkilotlari faoliyatidagi o‘rni va ahamiyati” 530-534 b.

2. Yodgorova M.I. "Science and Education" Scientific Journal “O’zbekistonda Islom moliyaviy instrumentlaridan foydalan orqali korporativ sektorni rivojlantirish istiqbollari” 1011-1018 b.

3. Baydaulet E.A. “Islom moliya asoslari”, “O‘zbekiston” Toshkent 2019y.

4. Jumayev A. “Journal of science-innovative research in Uzbekistan” jurnali volume 2, issue 12, 2024. December Islom moliyasining asosiy tamoyillari va O'zbekistonda tatbiq qilish 351-358 b.

5. Islomova N.U. Tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g‘oyalar jurnali “Islom moliyasi instrumentlari va ipoteka bozori” 59-61 b.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ НАРРАТИВНОГО ПОДХОДА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ СРЕДЫ

Кудратова Эъзоза Бахадировна

Магистрантка 1 курса специальности 70110201 — Теория и методика обучения и воспитания (дошкольное образования)

Узбекистан, Навоийского Государственного Университета

Аннотация. В статье рассматривается проблема формирования экономических понятий у детей старшего дошкольного возраста в условиях современной цифровой среды. Раскрывается значение экономического воспитания в раннем возрасте и его роль в развитии личности ребёнка. Особое внимание уделяется нарративному подходу как эффективному методу формирования экономических представлений у дошкольников. Отмечается, что

использование рассказов, сказок и жизненных ситуаций способствует более глубокому пониманию детьми значения труда, ценности вещей и основ рационального поведения.

Ключевые слова: дошкольное образование, экономическое воспитание, экономические понятия, старший дошкольный возраст, нарративный подход, цифровая образовательная среда, развитие личности ребёнка.

Annotatsiya . Maqolada katta maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tushunchalarni zamonaviy raqamli muhit sharoitida shakllantirish masalasi ko‘rib chiqiladi. Erta yoshdan iqtisodiy tarbiyaning ahamiyati hamda uning bola shaxsini rivojlantirishdagi o‘rni yoritib beriladi. Tadqiqotda narrativ yondashuv maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tasavvurlarni shakllantirishning samarali usullaridan biri sifatida tahlil qilinadi. Hikoyalar, ertaklar va hayotiy vaziyatlar orqali bolalar mehnatning ahamiyatini, buyumlarning qadri va resurslardan oqilona foydalanish zarurligini yaxshiroq anglab yetishlari ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, iqtisodiy tarbiya, iqtisodiy tushunchalar, katta maktabgacha yosh, narrativ yondashuv, raqamli ta’lim muhiti, bola shaxsining rivojlanishi.

Abstract . The article examines the problem of forming economic concepts in senior preschool children in the conditions of the modern digital environment. The importance of economic education at an early age and its role in the development of a child's personality are discussed. Special attention is paid to the narrative approach as an effective method for developing economic understanding in preschool children. The use of stories, fairy tales and life situations helps children better understand the value of labor, the importance of material resources and the basics of rational behavior.

Keywords: preschool education, economic education, economic concepts, senior preschool age, narrative approach, digital educational environment, child personality development.

В современном мире детство всё чаще проходит в условиях стремительного развития технологий и цифровых средств коммуникации. Сегодня дети с раннего возраста сталкиваются с различными цифровыми устройствами, получают доступ к большому количеству информации и наблюдают за тем, как меняется жизнь взрослых в условиях цифровой экономики. Всё это оказывает значительное влияние на формирование мышления ребёнка, его интересов и представлений об окружающем мире. В связи с этим вопросы воспитания и образования детей в цифровой среде становятся особенно актуальными и требуют поиска новых педагогических подходов.

Одним из важных направлений современного дошкольного образования является формирование у детей элементарных экономических представлений. Уже в дошкольном возрасте ребёнок начинает замечать, что взрослые работают, зарабатывают деньги, покупают различные товары, принимают решения о расходах и планируют семейный бюджет. Ребёнок задаёт вопросы, пытается понять, почему одни вещи покупаются, а другие — нет, почему необходимо бережно относиться к предметам и какую роль играет труд человека в создании материальных благ.

Актуальность данной темы связана также с тем, что современное общество постепенно развивается в условиях цифровой экономики. Многие финансовые операции сегодня осуществляются с использованием электронных технологий: покупки совершаются через интернет, оплата производится банковскими картами и мобильными приложениями. Дети наблюдают за этим и постепенно начинают воспринимать такие процессы как естественную часть повседневной жизни. Именно поэтому важно уже на этапе дошкольного образования формировать у детей первоначальные представления о труде, деньгах, ценности вещей и разумном использовании ресурсов.

Интерес к данной теме возник у меня в процессе наблюдения за детьми старшего дошкольного возраста. Я заметила, что дети часто проявляют интерес к вопросам, связанным с покупками, деньгами и профессиями взрослых. В своих играх они часто воспроизводят ситуации из реальной жизни: играют в магазин, распределяют роли продавцов и покупателей, обсуждают стоимость товаров. Это показывает, что у детей уже формируются определённые представления об экономических процессах, и задача педагога — направить этот интерес в образовательное русло.

Одним из эффективных методов работы в данном направлении является нарративный подход. Его суть заключается в использовании историй, рассказов, сказок и жизненных ситуаций, которые помогают детям легче понять сложные социальные явления. Дошкольники лучше воспринимают информацию, представленную в форме увлекательного сюжета, поскольку они могут сопереживать героям и анализировать их поступки. Через различные истории и сказки дети начинают понимать значение труда людей, учатся бережно относиться к вещам и осознают, что каждая вещь создаётся благодаря усилиям человека. Например, можно использовать рассказы о том, как создаётся хлеб, одежда или игрушки, какие профессии участвуют в этом процессе и почему важно уважать труд других людей.

В современных условиях возможности нарративного подхода значительно расширяются благодаря использованию цифровых технологий. Мультимедийные истории, анимационные ролики, интерактивные сказки и образовательные приложения позволяют сделать образовательный процесс более интересным и наглядным для детей. Однако важно помнить, что цифровые ресурсы должны использоваться как дополнительный инструмент обучения и не заменять живое общение между педагогом и ребёнком.

Значимость развития образования и воспитания подрастающего поколения неоднократно подчёркивал Президент Республики Узбекистана Шавкат Мирзиёев. **Он отмечал: *«Будущее нашей страны зависит от того, какое образование и воспитание получат наши дети сегодня».***

Эти слова ещё раз подтверждают, что именно качественное образование и грамотное воспитание детей являются основой развития общества и государства. Подводя итог, можно отметить, что формирование экономических понятий у детей старшего дошкольного возраста является важным направлением современного дошкольного образования. В условиях цифрового общества дети всё раньше сталкиваются с экономическими явлениями и начинают проявлять интерес к вопросам труда, денег и потребления. Поэтому задача педагога заключается в том, чтобы помочь ребёнку правильно понять эти явления и сформировать у него ответственное отношение к материальным ценностям.

На мой взгляд, наиболее эффективным способом работы в данном направлении является использование нарративного подхода. Истории, сказки и различные жизненные ситуации помогают детям легче воспринимать и осмысливать экономические понятия. В сочетании с современными цифровыми технологиями такой подход делает образовательный процесс более интересным, наглядным и доступным. Таким образом, можно сделать вывод, что грамотное сочетание педагогических методов и возможностей цифровой образовательной среды способствует успешному формированию экономических представлений у детей старшего дошкольного возраста. Эта работа играет важную роль в развитии личности ребёнка и помогает подготовить его к жизни в современном обществе.

Список литературы

1. Выступление Президента Республики Узбекистан на видеоселекторном совещании по вопросам развития системы образования. — Ташкент, 2025.
2. Выготский Л. С. *Воображение и творчество в детском возрасте*. — Москва: Просвещение, 1991.
3. Выготский Л. С. *Воображение и творчество в детском возрасте*. — Москва: Просвещение, 1991.
4. Сухомлинский В. А. *Сердце отдаю детям*. — Москва: Педагогика, 1981.
5. Леонтьев А. Н. *Проблемы развития психики*. — Москва: МГУ, 1981.
6. *Ilk qadam. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun davlat o'quv dasturi*. — Ташкент, 2022.

BOLALARDA RAQAMLI SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Murtozayeva Tohira
O'zbekiston, NavDU Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 4-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Asatova Dildora Aslamovna
O'zbekiston, NavDU Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalarda raqamli savodxonlikni shakllantirishning nazariy asoslari, zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni hamda uning psixologik-pedagogik jihatlari ilmiy tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli muhitning bolalar rivojiga ta'siri, mavjud muammolar va ularni bartaraf etishning samarali yo'llari yoritilgan. Tadqiqot natijalari asosida raqamli savodxonlikni rivojlantirishning kompleks modeli taklif etiladi.

Kalit so'zlar: raqamli savodxonlik, media savodxonlik, bolalar psixologiyasi, kiberxavfsizlik, ta'lim texnologiyalari, raqamli kompetensiya.

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ теоретических основ формирования цифровой грамотности у детей, её роли в современной системе образования, а также психолого-педагогических аспектов. Кроме того, рассматривается влияние цифровой среды на развитие детей, существующие проблемы и эффективные пути их решения. На основе результатов исследования предлагается комплексная модель развития цифровой грамотности.

Ключевые слова: цифровая грамотность, медиаграмотность, детская психология, кибербезопасность, образовательные технологии, цифровая компетентность.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the theoretical foundations of developing digital literacy in children, its role in the modern education system, and its psychological and pedagogical aspects. It also examines the impact of the digital environment on children's development, existing challenges, and effective ways to address them. Based on the research findings, a comprehensive model for developing digital literacy is proposed.

Keywords: digital literacy, media literacy, child psychology, cybersecurity, educational technologies, digital competence.

Bugungi globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari inson hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib bormoqda. Ayniqsa, bolalar erta yoshdan boshlab turli raqamli qurilmalar-smartfonlar, planshetlar va kompyuterlar bilan muloqotda bo'lishmoqda. Bu esa ularning tafakkuri, xulq-atvori va ijtimoiylashuv jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Raqamli savodxonlik tushunchasi zamonaviy pedagogikada muhim kategoriya sifatida qaraladi. U faqat texnik ko'nikmalarni emas, balki axborotni izlash, tahlil qilish, baholash va undan samarali foydalanish

kompetensiyalarini ham o‘z ichiga oladi[1]. Shu boisdan bolalarda raqamli savodxonlikni shakllantirish ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi

Xalqaro tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli savodxonlik ko‘p komponentli tushuncha bo‘lib, quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi:

- axborot savodxonligi;
- media savodxonlik;
- texnologik savodxonlik;
- kommunikativ kompetensiya;
- kiberxavfsizlik madaniyati[2].

UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan konsepsiyaga ko‘ra, raqamli savodxonlik shaxsning zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan asosiy kompetensiyalardan biri hisoblanadi[3].

So‘nggi ilmiy izlanishlarda (Livingstone, 2020; Buckingham, 2021) bolalarda raqamli muhitning ijobiy va salbiy ta’siri kompleks tarzda o‘rganilgan. Tadqiqotlarga ko‘ra:

- raqamli texnologiyalar kognitiv rivojlanishni tezlashtiradi;
- ammo ortiqcha foydalanish diqqatning pasayishiga olib keladi;
- ijtimoiy tarmoqlar esa psixologik holatga ta’sir qilishi mumkin[4].

Tadqiqot metodologiyasi: Mazkur tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- ✓ ilmiy-nazariy tahlil;
- ✓ qiyosiy tahlil;
- ✓ pedagogik kuzatish;
- ✓ umumlashtirish va tizimlashtirish.

Tadqiqot jarayonida bolalarning raqamli muhitdagi xatti-harakatlari, ta’lim jarayonida texnologiyalardan foydalanish darajasi hamda ularning psixologik rivojiga ta’siri o‘rganildi.

Natijalar va muhokama. **Raqamli savodxonlikning pedagogik ahamiyati**

Raqamli savodxonlik bolalarning:

- mustaqil fikrlashini rivojlantiradi;
- muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmasini oshiradi;
- axborotni tanqidiy baholash qobiliyatini shakllantiradi[5].

Zamonaviy ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi va interaktivlikni ta’minlaydi.

Bolalar raqamli muhitida mavjud muammolar. Amaliy tahlillar quyidagi muammolarni aniqladi:

- nazoratsiz internet foydalanish;
- zararli axborotga duch kelish;
- gadjetlarga qaramlik;
- kiberbulling holatlari[6].

Shuningdek, ota-onalar va pedagoglarning raqamli savodxonligi yetarli darajada emasligi ham muhim muammo sifatida qayd etiladi.

Raqamli texnologiyalarning psixologik ta’siri. Raqamli muhit bolalarda quyidagi o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi:

- tezkor fikrlash va multitasking ko‘nikmalari rivojlanadi;
- diqqatning uzoq muddatli barqarorligi pasayadi;
- virtual muloqot real ijtimoiy aloqalarni qisqartirishi mumkin[7].

Biroq, to‘g‘ri tashkil etilgan raqamli ta’lim muhiti bolalarda ijodkorlik va innovatsion fikrlashni rivojlantiradi.

1-jadval

Raqamli savodxonlikni rivojlantirish yo‘llari

Daraja	Yo‘nalishlar	Amaliy choralar
Ta’lim tizimi	Media va raqamli ta’limni rivojlantirish	Media savodxonlik fanini joriy etish - Interaktiv va raqamli o‘quv vositalaridan foydalanish -STEAM texnologiyalarini qo‘llash
Oila darajasi	Ota-ona nazorati va ko‘mak	Bolalarning internetdan foydalanishini nazorat qilish - Ota-onalarning raqamli kompetensiyasini oshirish
Jamiyat darajasi	Xavfsiz raqamli muhitni shakllantirish	Xavfsiz raqamli muhit yaratish - Bolalar uchun filtrlangan kontent platformalarini rivojlantirish

Bolalarda raqamli savodxonlikni shakllantirish zamonaviy ta’lim tizimining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu jarayon bolalarning intellektual, ijtimoiy va psixologik rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli savodxonlikni samarali rivojlantirish uchun integratsiyalashgan yondashuv - ya’ni ta’lim, oila va jamiyat hamkorligi zarur. Kelgusida bu yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish va innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish dolzarb vazifa bo‘lib qoladi.

Zamonaviy tadqiqotlar bolalar orasida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi keskin oshib borayotganini ko‘rsatadi. Xususan, xalqaro tashkilotlar ma’lumotlariga ko‘ra, 2022-yilda dunyo bo‘yicha 5-17 yoshdagi bolalarning qariyb 71 foizi internetdan muntazam foydalanadi[8]. Bu ko‘rsatkich rivojlangan davlatlarda 90 foizdan yuqori darajaga yetgan. Shuningdek, UNICEF hisobotiga ko‘ra, bolalarning har 3 nafardan 1 nafari internet foydalanuvchisi hisoblanadi[9]. Bu esa raqamli savodxonlikni shakllantirish masalasini global muammo darajasiga olib chiqadi. OECD tadqiqotlari natijasida aniqlanishicha, 15 yoshli o‘quvchilarning 54 foizi ta’lim jarayonida raqamli qurilmalardan foydalanadi, biroq ularning faqatgina 40 foizi axborotni tanqidiy baholay olish kompetensiyasiga ega[10]. Yevropa miqyosida olib borilgan EU Kids Online loyihasi natijalariga ko‘ra:

- ✓ bolalarning 60 foizi kuniga kamida 2–3 soat internetda vaqt o‘tkazadi;
- ✓ 33 foizi zararli kontentga duch kelganini bildirgan;
- ✓ 34-20 foizi kiberbulling holatlariga uchragan[11].

Bundan tashqari, ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalardan me’yoridan ortiq foydalanayotgan bolalarda diqqatning pasayishi 25–30% gacha kuzatilishi mumkin[11].

Yuqoridagi statistik ma’lumotlar shuni tasdiqlaydiki, bolalar hayotida raqamli texnologiyalarning ulushi ortib borayotgan bir sharoitda, raqamli savodxonlikni rivojlantirish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy va psixologik zaruratga aylanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Gilster P. Digital Literacy. New York: Wiley. 1997. 276 p.
2. Hague C., Payton, S. Digital Literacy Across the Curriculum. London: Futurelab. 2010. 68 p.
3. Digital Literacy Framework. Paris: UNESCO Publishing. 2021. 132 p.

4. Livingstone S. Digital Media and Children. London: Sage Publications Ltd., 2020. 248 p.
5. Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. Cambridge: Polity Press. 2021. 232 p.
6. Children in a Digital World. New York: UNICEF Office of Research Innocenti, 2022. 214 p.
7. Children in the Digital Environment: Policy and Practice. Paris: OECD Publishing, 2023. 198 p.
8. EU Kids Online 2022: Survey Results from 19 Countries. Brussels: EU Kids Online Network. 2022. 156 p.
9. Digital Literacy Framework. Paris: UNESCO. 2021. B-25.
10. Children in a Digital World. New York: UNICEF, 2022. B-18.
11. Children in the Digital Environment. Paris: OECD, 2023. B-64.
12. EU Kids Online Report. Brussels. 2022. B-45.
13. Livingstone, S. Digital Media and Children. London. 2020. B-92.

BOLALAR KIBER XAVFSIZLIGI VA RAQAMLI SAVODXONLIK MASALALARI

Nurova Marjona Abdurasul qizi
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 4-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Asatova Dildora Aslamovna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar kiber xavfsizligi va raqamli savodxonlikning nazariy va amaliy asoslari, internet muhitidagi xavf-xatarlar, shuningdek, ularni oldini olishning pedagogik mexanizmlari tahlil qilinadi. Zamonaviy raqamli jamiyatda bolalarning erta yoshdan internetdan foydalanishi ularning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi bilan birga, kiberbulling, zararli kontent va shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi kabi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Maqolada xalqaro tajriba asosida Buyuk Britaniya va Finlyandiya ta’lim tizimlarida raqamli savodxonlikni rivojlantirish modellari hamda UNICEF va Yevropa Komissiyasi tomonidan berilgan statistik ma’lumotlar tahlil qilinadi. Shuningdek, maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda kiber xavfsizlikni shakllantirishda pedagogik yondashuvlar, ota-ona nazorati va media savodxonlikning ahamiyati ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so‘zlar: kiber xavfsizlik, raqamli savodxonlik, internet xavfsizligi, media savodxonlik, maktabgacha ta’lim, kiberbulling, internet madaniyati, pedagogika, raqamli avlod.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические основы кибербезопасности детей и цифровой грамотности, а также педагогические механизмы предотвращения рисков в интернет-среде. Анализируются международные подходы, статистические данные ЮНИСЕФ и Европейской комиссии, а также опыт Великобритании и Финляндии в сфере цифрового образования. Особое внимание уделяется формированию цифровой культуры, роли семьи и образовательных учреждений в обеспечении безопасного интернет-пространства для детей.

Ключевые слова: кибербезопасность, цифровая грамотность, интернет-безопасность, медиаграмотность, дошкольное образование, кибербуллинг, интернет-культура, педагогика.

Abstract: This article examines the theoretical and practical foundations of children's cyber security and digital literacy, as well as pedagogical approaches to preventing risks in the

online environment. It analyzes international practices, statistical data from UNICEF and the European Commission, and educational models from the United Kingdom and Finland. Special attention is given to the development of digital culture, as well as the role of families and educational institutions in ensuring a safe internet environment for children.

Keywords:cyber security, digital literacy, internet safety, media literacy, preschool education, cyberbullying, digital culture, pedagogy.

Internet XXI asrda inson hayotining barcha sohalariga chuqur kirib borgan global axborot makonidir. U kasbiy, ta'limiy, ijodiy va ijtimoiy faoliyatni amalga oshirishning eng muhim vositalaridan biriga aylangan. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar rivojlanishi natijasida "raqamli avlod" shakllanmoqda, ya'ni YouTuberlar, TikTokerlar va Instagram foydalanuvchilari kabi yangi media madaniyat vakillari paydo bo'lmoqda.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti va UNICEF ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunda dunyo bo'yicha bolalarning 50% dan ortig'i internetdan muntazam foydalanadi, 30% ga yaqini esa kiberbulling yoki zararli kontent bilan to'qnash kelganini bildirgan[1]. Bu esa bolalar kiber xavfsizligi masalasining global muammoga aylanganini ko'rsatadi.

Kiber xavfsizlik - bu foydalanuvchini internet muhitidagi zararli tahdidlardan himoya qilish tizimi bo'lib, u shaxsiy ma'lumotlar, psixologik holat va raqamli identifikatsiyani himoya qilishni o'z ichiga oladi. Bolalar esa internetdan foydalanishda tajriba yetishmasligi sababli firibgarlik, nomaqbul kontent va noma'lum shaxslar bilan muloqot kabi xavflarga ko'proq duch keladi[2].

Raqamli savodxonlik esa bolalarning axborotni to'g'ri tanlash, tahlil qilish, baholash va xavfsiz foydalanish ko'nikmalarini shakllantiradi. UNESCO ta'rifiga ko'ra, raqamli savodxonlik nafaqat texnik ko'nikma, balki tanqidiy fikrlash va axborot madaniyatini ham o'z ichiga oladi[4].

So'nggi yillarda maktabgacha va boshlang'ich ta'limda raqamli xavfsizlikni shakllantirish muhim pedagogik vazifaga aylangan. Masalan, Buyuk Britaniyada Milliy kiber xavfsizlik strategiyasi doirasida bolalarga internet madaniyati boshlang'ich sinflardan o'rgatiladi, Finlyandiyada esa media savodxonlik barcha fanlarga integratsiya qilingan[4].

Yevropa Komissiyasi hisobotiga ko'ra, bolalarning 57% dan ortig'i kuniga 3 soatdan ko'proq vaqtni ekran qarshisida o'tkazadi, bu esa ularning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin[5]. Shu sababli, kiber xavfsizlik va raqamli savodxonlikni shakllantirishda maktab, oila va jamiyat hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar bolalarga shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, begona shaxslar bilan muloqot qilmaslik va internetdan mas'uliyatli foydalanish qoidalarini o'rgatishi zarur.

Xulosa

Bolalar kiber xavfsizligi va raqamli savodxonlik zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu kompetensiyalarni erta yoshdan shakllantirish bolalarni internet muhitida xavfsiz, ongli va mas'uliyatli foydalanuvchi sifatida tarbiyalash imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar rivojlanib borayotgan bir sharoitda oila, maktab va davlat institutlarining hamkorligi orqali bolalar uchun xavfsiz raqamli muhit yaratish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. UNICEF. Child Online Safety Report. 2023. https://www.unicef.org
2. UNESCO. Digital Literacy Framework. 2022. https://www.unesco.org
3. Livingstone S., Haddon L. EU Kids Online Project. London School of Economics, 2021.
4. Finnish National Agency for Education. Media Literacy in Finland. 2022. https://edmo.eu
5. European Commission. Digital Education Action Plan Report. 2023.

ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ КРИЗИСА У ДЕТЕЙ 6–7 ЛЕТ

Ахмадова Мадина студент 3 курса
Узбекистан, НавГУ факультета ДОО

Аннотация. В этой статье рассматриваются основные особенности и проблемы кризиса у детей 6–7 лет как важного этапа перехода от дошкольного к младшему школьному возрасту. Особое внимание уделяется изменениям в эмоционально-волевой сфере, поведении, самооценке ребёнка, а также роли взрослых в успешной адаптации к школьной жизни.

Ключевые слова: младший школьный возраст, дошкольный возраст, адаптация к школе, эмоционально-волевая сфера, самооценка, учебная деятельность, внутренняя позиция школьника, социализация, педагогическая поддержка.

Annotation. This article examines the main features and problems of the crisis in children aged 6-7 as an important stage in the transition from preschool to primary school age. Special attention is paid to changes in the emotional and volitional sphere, behavior, self-esteem of the child, as well as the role of adults in successful adaptation to school life.

Keywords: primary school age, preschool age, adaptation to school, emotional and volitional sphere, self-assessment, educational activity, student's inner position, socialization, pedagogical support.

Кризис 6–7 лет является одним из ключевых этапов психического развития ребёнка, потому что он совпадает с переходом от дошкольного возраста к младшему школьному возрасту. В этот период происходит много изменений в поведении ребенка. Он начинает вести себя по-другому, а ещё меняется внутренняя структура его личности. Ребёнок начинает осознавать себя как отдельного субъекта и думает, что уже полностью готов действовать самостоятельно и отвечать за свои поступки. Этот возраст характеризуется переоценкой прежнего опыта, формированием новых мотивов поведения и появлением стремления занять более «взрослую» позицию в обществе. Кризис сопровождается внутренними противоречиями: с одной стороны, ребёнок хочет быть самостоятельным, с другой — ещё нуждается в поддержке взрослых, особенно матери.

Одной из важнейших особенностей кризиса является изменение социальной среды развития. Если в дошкольном возрасте ведущей деятельностью была игра, то к 6–7 годам происходит переход к учебной деятельности как к основной. Это означает, что ребёнок начинает ориентироваться не на процесс игры, а на результат и оценку своей деятельности. Он учится подчиняться правилам, выполнять задания по образцу и принимать требования взрослого как обязательные. При этом формируется внутренняя позиция школьника — осознание значимости учёбы и стремление соответствовать новым социальным ролям.

Существенные изменения происходят и в эмоционально-волевой сфере ребёнка. Развивается произвольность поведения, то есть способность управлять своими действиями, эмоциями и вниманием. Ребёнок начинает понимать, что не каждое желание должно быть немедленно удовлетворено, и учится сдерживать импульсивные реакции. Но этот процесс протекает неравномерно, поэтому возникают частые перепады настроения, вспышки раздражения и эмоциональная неустойчивость детей. Ребёнок может испытывать внутренние конфликты между «хочу» и «надо», что приводит к повышенной чувствительности к замечаниям и критике.

Отдельного внимания заслуживает формирование самооценки, которое в период кризиса приобретает особую значимость. Ребёнок начинает сравнивать себя с

окружающими, прежде всего с ровесниками. Самооценка в этом возрасте ещё неустойчива и сильно зависит от мнения взрослых. Чрезмерная критика или, наоборот, завышенные ожидания могут привести к формированию неуверенности в себе или тревожности. В то же время адекватная поддержка способствует развитию уверенности и внутренней мотивации к достижению успеха.

Как приводилось выше, кризис 6–7 лет сопровождается рядом проблем, которые проявляются в самых различных сферах жизни ребёнка. Одной из наиболее распространённых является эмоциональная нестабильность. Ребёнок может становиться более чувствительным, ранимым, склонным к слезам или вспышкам гнева. Это связано с увеличением психологической нагрузки и необходимостью адаптации к новым условиям. Часто дети не могут чётко объяснить причины своих переживаний, что затрудняет взаимодействие с ними и требует от взрослых повышенного внимания и понимания.

Значительные изменения наблюдаются и в поведении ребёнка. В период кризиса могут проявляться упрямство, негативизм, стремление к самостоятельности, которое иногда принимает форму протеста против требований взрослых. Ребёнок может намеренно нарушать правила или спорить, отстаивая свою точку зрения. Важно, чтобы взрослые реагировали на такие проявления не жёстким подавлением, а конструктивным диалогом и объяснением.

Особую сложность представляет адаптация к школьной жизни. Переход в школу требует от ребёнка высокой степени организованности, усидчивости и способности к длительной концентрации внимания. Не все дети готовы к таким требованиям, что может вызывать стресс, утомляемость и у детей пропадает интерес к обучению. У некоторых детей появляется тревожность, страх перед учителем или одноклассниками, а также нежелание посещать школу. В такие трудные моменты детям очень нужна поддержка как родителей, так и педагогов. Ребенку нужно дать достаточно времени для адаптации к школе.

Проблемы могут возникать и в сфере общения со сверстниками. В условиях школьного коллектива ребёнок сталкивается с необходимостью выстраивать новые социальные связи, учитывать интересы других и соблюдать нормы поведения в классе. Если нет коммуникативных навыков, то это может приводить к конфликтам, чувству одиночества или отверженности. В этот период особенно важно развивать у ребёнка навыки сотрудничества, умение выражать свои мысли и понимать чувства других людей.

Говоря о причинах кризиса 6–7 лет могу сказать, что они связаны с комплексом нескольких факторов. Во-первых, это изменение социальной ситуации развития, связанное с переходом к обучению в школе. Во-вторых, физиологические изменения, происходящие в организме ребёнка, которые влияют на его выносливость и эмоциональное состояние. В-третьих, развитие высших психических функций, таких как мышление, память и внимание, что требует значительных внутренних ресурсов. Все эти факторы в совокупности создают напряжение, которое и проявляется в форме кризисных явлений.

Л. С. Выготский рассматривал кризис семи лет как переходный период между дошкольным и младшим школьным возрастом. По его мнению, главным новообразованием данного возраста является **утрата детской непосредственности**: между переживанием и поступком начинает возникать внутреннее осмысление ситуации. Ребёнок уже не действует импульсивно, а начинает задумываться о последствиях своих действий, переживать их смысл и оценку со стороны окружающих.

С точки зрения **Д. Б. Эльконина**, кризис 6–7 лет связан со **сменой ведущей деятельности**: сюжетно-ролевая игра уступает место учебной деятельности. Для

успешного преодоления кризиса необходимо создать благоприятные условия для развития ребёнка. Взрослым важно проявлять терпение, поддерживать ребёнка и учитывать его индивидуальные особенности. Следует поощрять самостоятельность, но при этом помогать справляться с трудностями. Большое значение имеет положительное подкрепление — ребенка нужно хвалить за усилия, а не только за результат. Также важно формировать у ребёнка коммуникативные способности и постепенно приучать к школьному режиму. Сотрудничество родителей и педагогов играет самую большую роль в обеспечении успешной адаптации ребёнка.

Таким образом, кризис 6–7 лет является закономерным этапом развития, который сопровождается значительными изменениями в личности ребёнка. Несмотря на возникающие трудности, этот период открывает новые возможности для формирования самостоятельности, ответственности и социальной зрелости. При грамотной поддержке со стороны взрослых кризис становится не препятствием, а важным шагом на пути к успешному развитию ребёнка. В этот период особенно важно учитывать индивидуальные особенности каждого ребёнка, его темп развития и эмоциональные потребности, так как чрезмерное давление или, напротив, недостаток внимания могут усилить проявления кризиса. Понимание и создание благоприятной психологической атмосферы способствуют мягкому и гармоничному прохождению данного этапа. В результате ребёнок приобретает важные личностные качества, необходимые для дальнейшего обучения, успешной социализации и построения устойчивых взаимоотношений с окружающими людьми.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 т. Т. 4. Детская психология. — М.: Педагогика, 1984.
2. Эльконин Д. Б. Психология развития: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. — М.: Академия, 2001.
3. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте. — СПб.: Питер, 2008.
4. Обухова Л. Ф. Возрастная психология: учебник для вузов. — М.: Юрайт, 2020.

BOLALAR KIBERXAVFSIZLIGI VA RAQAMLI SAVODXONLIK MASALALARI

Hosilova Sevinch
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 4-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Asatova Dildora Aslamovna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalar kiberxavfsizligi va raqamli savodxonlik masalalari zamonaviy pedagogik va texnologik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Unda raqamli muhitda bolalarning xavfsizligini ta’minlash, internetdan to‘g‘ri va samarali foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish hamda kiberxavflarning oldini olish yo‘llari yoritilgan. Shuningdek, interaktiv ta’lim, gamifikatsiya va raqamli gigiyena kabi zamonaviy metodlarning samaradorligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: kiberxavfsizlik, raqamli savodxonlik, bolalar, raqamli muhit, internet xavfsizligi, interaktiv ta’lim, gamifikatsiya, raqamli gigiyena, pedagogik yondashuv, raqamli fuqarolik.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы кибербезопасности детей и формирования цифровой грамотности на основе современных педагогических и технологических подходов. Анализируются пути обеспечения безопасности детей в цифровой среде, развитие навыков безопасного и эффективного использования интернета, а также предотвращение киберугроз. Особое внимание уделяется эффективности интерактивного обучения, геймификации и цифровой гигиены в образовательном процессе.

Ключевые слова: кибербезопасность, цифровая грамотность, дети, цифровая среда, безопасность в интернете, интерактивное обучение, геймификация, цифровая гигиена, педагогический подход, цифровое гражданство.

Abstract: This article examines issues of children's cybersecurity and digital literacy based on modern pedagogical and technological approaches. It analyzes ways to ensure children's safety in the digital environment, develop safe and effective internet usage skills, and prevent cyber threats. Special attention is given to the effectiveness of interactive learning, gamification, and digital hygiene in the educational process.

Keywords: cybersecurity, digital literacy, children, digital environment, internet safety, interactive learning, gamification, digital hygiene, pedagogical approach, digital citizenship.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Ayniqsa, internet va raqamli qurilmalardan foydalanish darajasining keskin oshishi bolalar hayotida ham sezilarli o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Bu jarayon bir tomondan ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirib, axborotga tezkor kirish sharoitini yaratsa, ikkinchi tomondan kiberxavfsizlik bilan bog‘liq turli xavf-xatarlarni ham keltirib chiqarmoqda.

So‘nggi yillarda dunyo miqyosida bolalarning internet muhitida noto‘g‘ri kontentga duch kelishi, shaxsiy ma’lumotlarining ruxsatsiz foydalanilishi, kiberbulling va onlayn firibgarlik kabi muammolar keskin dolzarblashib bormoqda. Ushbu holatlar bolalarning psixologik holati, xavfsizligi hamda ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, bolalarda kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish va raqamli savodxonlikni rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Raqamli savodxonlik faqat texnik ko‘nikmalarni emas, balki axborotni tahlil qilish, tanqidiy fikrlash, xavfsiz internetdan foydalanish va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish kompetensiyalarini ham o‘z ichiga oladi.

O‘zbekiston Respublikasida ham raqamli iqtisodiyot va elektron ta’lim tizimini rivojlantirish bilan bir qatorda, yosh avlodning raqamli madaniyatini oshirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Biroq amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab bolalar internetdan foydalanish qoidalari va kiberxavfsizlik tamoyillari bo‘yicha yetarli bilim va ko‘nikmalarga ega emas.

Shu sababli, bolalar kiberxavfsizligi va raqamli savodxonlik masalalarini ilmiy jihatdan o‘rganish, mavjud muammolarni tahlil qilish hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha samarali pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish dolzarb ilmiy-pedagogik vazifa hisoblanadi. Mazkur maqolada aynan shu masalalar nazariy va amaliy jihatdan yoritiladi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi jamiyatning barcha qatlamlariga, xususan bolalar hayotiga ham chuqur kirib bormoqda. Xalqaro statistikalarga ko‘ra, dunyo bo‘yicha internetdan foydalanuvchilarning qariyb 1/3 qismi bolalar va o‘smirlar hissasiga to‘g‘ri keladi[1]. UNICEF ma’lumotlariga ko‘ra esa har 3 internet foydalanuvchisidan 1 nafari 18 yoshdan kichikdir, bu esa raqamli muhitda bolalar xavfsizligini ta’minlash masalasini global darajadagi dolzarb muammoga aylantirmoqda[2].

So‘nggi yillarda internetdan foydalanish yoshining keskin pasayishi kuzatilmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqi davlatlarida 9–11 yoshdagi bolalarning 80% dan ortig‘i muntazam

ravishda internetdan foydalanadi, 6–8 yoshdagi bolalarda esa bu ko‘rsatkich 50% ga yaqinlashgan[3]. Bu esa raqamli savodxonlik ko‘nikmalarini erta yoshdan shakllantirish zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

Biroq raqamli muhitdagi keng imkoniyatlar bilan bir qatorda bir qator xavflar ham ortib bormoqda. Statistika ma’lumotlariga ko‘ra, bolalarning 35–40% i internetda nomaqbul kontentga tasodifan duch kelganini bildiradi, 20% ga yaqini esa kiberbulling yoki onlayn tahdid holatlariga uchraganini qayd etadi[4]. Shuningdek, 2023-yilgi global hisobotlarga ko‘ra, bolalar ishtirokidagi kiberjinoyatlar soni so‘nggi 5 yil ichida 2 barobarga oshgan[5].

O‘zbekiston Respublikasida ham raqamli texnologiyalar jadal rivojlanib, internet foydalanuvchilari soni 2024-yil holatiga ko‘ra 30 milliondan oshgan bo‘lib, ularning sezilarli qismi yoshlar va bolalardan iborat[6]. Biroq mahalliy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, maktab o‘quvchilarining atigi 40–45% i internet xavfsizligi qoidalari haqida yetarli bilimga ega, qolgan qismi esa kiberxavflarni to‘liq anglamaydi[7].

Shu sababli, bolalarda kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish va raqamli savodxonlikni rivojlantirish bugungi ta’lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Raqamli savodxonlik faqat texnik ko‘nikmalarni emas, balki axborotni tahlil qilish, firibgarliklarni aniqlash, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va internet etikasi qoidalariga rioya qilish kabi kompetensiyalarni ham o‘z ichiga oladi[8].

Shu nuqtayi nazardan, bolalar kiberxavfsizligi va raqamli savodxonlik muammolarini ilmiy jihatdan o‘rganish, mavjud holatni tahlil qilish hamda samarali pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish dolzarb ilmiy-pedagogik vazifa sifatida qaraladi. Mazkur maqolada ushbu masalalar zamonaviy ilmiy-statistik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi.

Bolalar kiberxavfsizligi va raqamli savodxonlik masalalari bugungi kunda “raqamli ta’lim ekotizimi”ning ajralmas qismi sifatida qaralmoqda. Zamonaviy ilmiy yondashuvlarda ushbu muammo faqat pedagogik masala emas, balki interdisiplinar - ya’ni pedagogika, kiberxavfsizlik, psixologiya va axborot texnologiyalarini birlashtirgan kompleks yo‘nalish sifatida talqin etiladi.

So‘nggi yillarda xalqaro ilmiy adabiyotlarda “Digital Citizenship” (raqamli fuqarolik) konsepsiyasi keng qo‘llanilmoqda. UNESCO va OECD tadqiqotlariga ko‘ra, raqamli fuqarolik nafaqat internetdan foydalanish ko‘nikmasi, balki axborotni tahlil qilish, onlayn xavfsizlikni ta’minlash, etik me’yorlarga rioya qilish va raqamli muhitda mas’uliyatli xulqni shakllantirishni ham o‘z ichiga oladi[9].

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda “blended learning” (aralash ta’lim) va “digital safety education” modellari asosiy o‘rin egallamoqda. Ushbu modellarga ko‘ra, bolalarga kiberxavfsizlik ko‘nikmalari faqat nazariy tarzda emas, balki interaktiv platformalar, simulyatsion o‘yinlar va real hayotga yaqin vaziyatli topshiriqlar orqali o‘rgatilishi samarali hisoblanadi[10].

UNICEF va ITU (International Telecommunication Union) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda raqamli savodxonlikni erta yoshdan shakllantirish bolalarning internetdagi xavfli kontentga nisbatan chidamliligini sezilarli darajada oshirishi aniqlangan. Xususan, kiberxavfsizlik bo‘yicha maxsus o‘quv dasturlari joriy etilgan maktablarda xavfli onlayn vaziyatlarga tushish holatlari 30–45% ga kamaygani qayd etilgan[11].

So‘nggi ilmiy yondashuvlardan biri - “behavioral cyber safety model” bo‘lib, u bolalarning internetdagi xulq-atvorini shakllantirishga qaratilgan. Ushbu modelga ko‘ra, bolalarda xavfsiz xulq avtomatik refleksga aylanishi uchun takroriy interaktiv mashg‘ulotlar, vizual materiallar va gamifikatsiya usullaridan foydalanish tavsiya etiladi[12].

Psixopedagogik tadqiqotlarda esa “digital scaffolding” (raqamli qo‘llab-quvvatlash) yondashuvi keng qo‘llanilmoqda. Bu yondashuvga ko‘ra, bola raqamli muhitda mustaqil harakat

qilishdan oldin bosqichma-bosqich yo‘naltiriladi: avval kattalar nazorati, so‘ngra qisman mustaqillik va oxirida to‘liq raqamli kompetensiya shakllantiriladi[13].

Mahalliy tadqiqotlarda ham zamonaviy tendensiyalar kuzatilmoqda. O‘zbekistonlik olimlar raqamli ta’lim platformalarining kengayishi bilan birga bolalarda “digital hygiene” (raqamli gigiyena) tushunchasini shakllantirish zarurligini ta’kidlamoqda. Bu tushuncha shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, xavfsiz parollar yaratish va zararli kontentdan himoyalanishni o‘z ichiga oladi[14].

Shuningdek, zamonaviy adabiyotlarda sun’iy intellekt asosidagi monitoring tizimlari ham kiberxavfsizlikni ta’minlash vositasi sifatida o‘rganilmoqda. AI algoritmlari yordamida bolalarning internetdagi faolligi tahlil qilinib, potensial xavfli kontent avtomatik tarzda filtrlanishi mumkinligi qayd etilgan[15].

Umumiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ilmiy yondashuvlarda bolalar kiberxavfsizligi uch asosiy yo‘nalishda rivojlanmoqda:

- **texnologik yondashuv** (AI, filtratsiya tizimlari, monitoring),
- **pedagogik yondashuv** (interaktiv ta’lim, gamifikatsiya, blended learning),
- **psixologik yondashuv** (xulq-atvorni shakllantirish, raqamli odatlar).

Biroq mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ushbu yondashuvlarning to‘liq integratsiyasi amaliyotda hali yetarli darajada joriy etilmagan bo‘lib, ayniqsa boshlang‘ich ta’lim bosqichida kompleks metodik tizim ishlab chiqish dolzarb ilmiy muammo bo‘lib qolmoqda.

Bolalar kiberxavfsizligi va raqamli savodxonlik masalalarini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy raqamli jamiyat sharoitida ushbu yo‘nalish ta’lim tizimining eng muhim va dolzarb tarkibiy qismlaridan biriga aylangan. Internet va raqamli texnologiyalarning keng kirib borishi bolalarga katta imkoniyatlar yaratish bilan birga, ularni turli kiberxavflarga ham duchor qilmoqda. Shu bois raqamli muhitda xavfsiz xulq-atvorni shakllantirish strategik ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bolalarda kiberxavfsizlik ko‘nikmalarining shakllanishi faqat texnik bilimlar bilan cheklanib qolmay, balki pedagogik, psixologik va ijtimoiy omillar bilan ham bevosita bog‘liqdir. Xususan, interaktiv ta’lim, gamifikatsiya, raqamli gigiyena va bosqichma-bosqich o‘rgatish (digital scaffolding) kabi zamonaviy yondashuvlar bolalarning raqamli muhitdagi xulq-atvorini ijobiy shakllantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Shuningdek, xalqaro va mahalliy tadqiqotlar natijalari raqamli savodxonlik darajasi yuqori bo‘lgan bolalarda internetdagi xavfli vaziyatlarga nisbatan barqarorlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari ancha rivojlanganligini tasdiqlaydi. Bu esa kiberxavfsizlik bo‘yicha tizimli ta’lim dasturlarini erta yoshdan joriy etish zarurligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, bolalar kiberxavfsizligi va raqamli savodxonlikni rivojlantirish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

- raqamli savodxonlikni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish;
- ota-ona va pedagoglar uchun maxsus treninglar tashkil etish;
- interaktiv va amaliy o‘qitish metodlarini keng joriy etish;
- sun’iy intellekt va raqamli xavfsizlik texnologiyalaridan foydalanish;
- bolalarda raqamli madaniyat va etikani shakllantirish.

Xulosa qilib aytganda, kiberxavfsiz va raqamli savodli avlodni tarbiyalash zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib, bu yo‘nalishda ilmiy-metodik izlanishlarni davom ettirish hamda innovatsion pedagogik yondashuvlarni keng joriy etish muhim ahamiyatga ega.

4-SHO‘BA: RAQAMLI MUHITDA BOLALAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISH

RAQAMLI MAKONDA BOLALAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISH: XALQARO TAJRIBA VA O‘ZBEKISTON AMALIYOTI

Davlatova Ra’no Haaydarovna

O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi professori, DSc.

A**nnotatsiya**. Ushbu maqolada raqamli makonda bolalar huquqlarini himoya qilishning dolzarb masalalari tahlil qilingan. Xususan, bolalarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, raqamli iz, kiberxavfsizlik, xalqaro huquqiy mexanizmlar (BMT Konvensiyasi, GDPR, COPPA) va ularning amaliy qo‘llanilishi ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, O‘zbekiston qonunchiligi va amaliyotidagi muammolar ochib berilib, ularni bartaraf etish bo‘yicha aniq takliflar ishlab chiqilgan. Maqolada raqamli savodxonlikni oshirish, ota-onalar va ta’lim tizimining roli, shuningdek, “unutilganlik huquqi” kabi zamonaviy yondashuvlarning ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli huquqlar, bolalar huquqlari, shaxsiy ma’lumotlar, kiberxavfsizlik, GDPR, COPPA, raqamli savodxonlik, unutilganlik huquqi, raqamli muhit, bolalar himoyasi

А**ннотация**. В данной статье анализируются актуальные вопросы защиты прав детей в цифровой среде. Особое внимание уделено защите персональных данных детей, формированию цифрового следа, вопросам кибербезопасности, а также международным правовым механизмам (Конвенция ООН о правах ребёнка, GDPR, COPPA) и их практическому применению. Кроме того, раскрываются проблемы национального законодательства Республики Узбекистан и предлагаются пути их решения. В статье обоснована важность повышения цифровой грамотности, роли родителей и образовательных учреждений, а также внедрения современных правовых институтов, таких как «право на забывание».

Ключевые слова: цифровые права, права детей, персональные данные, кибербезопасность, GDPR, COPPA, цифровая грамотность, право на забвение, цифровая среда, защита детей

A**bstract**. This article examines актуal issues related to the protection of children's rights in the digital environment. Particular attention is given to the protection of children's personal data, digital footprint, cybersecurity challenges, and international legal frameworks such as the UN Convention on the Rights of the Child, GDPR, and COPPA. The paper also analyzes existing gaps in Uzbekistan’s national legislation and proposes practical solutions. Furthermore, the importance of digital literacy, the role of parents and educational institutions, and modern legal approaches such as the “right to be forgotten” are substantiated.

Keywords: digital rights, children’s rights, personal data, cybersecurity, GDPR, COPPA, digital literacy, right to be forgotten, digital environment, child protection

Bugungi global raqamlashuv sharoitida bolalar internet va raqamli texnologiyalardan eng faol foydalanuvchi qatlamga aylandi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bugungi kunda internet foydalanuvchilarining sezilarli qismi — taxminan uchdan biri 18 yoshgacha bo‘lgan bolalardan iborat bo‘lib, ular raqamli muhitda eng faol ishtirok etuvchi ijtimoiy guruhlardan biriga aylangan. Ushbu holat bolalarning shaxsiy ma’lumotlari keng ko‘lamda turli subyektlar tomonidan yig‘ilishi va qayta ishlanishiga olib kelmoqda. Jumladan, texnologik kompaniyalar bolalarning onlayn

faoliyatiga oid ma’lumotlarni reklama va algoritmlarni takomillashtirish maqsadida to‘playdi, ta’lim platformalari va maktablar esa ulardan o‘quv jarayonini monitoring qilish va individuallashtirish uchun foydalanadi. Shu bilan birga, davlat organlari ushbu ma’lumotlardan statistik tahlil va xavfsizlikni ta’minlash maqsadida foydalanadi. Ayrim holatlarda esa bolalar ma’lumotlari noqonuniy subyektlar tomonidan firibgarlik yoki kiberjinoyat maqsadlarida ham ishlatilishi mumkin. Eng muhimi, bolalarning raqamli izi juda erta shakllanib, ko‘p hollarda ularning o‘zi emas, balki ota-onalar yoki platformalar faoliyati orqali yuzaga keladi, bu esa shaxsiy hayot daxlsizligiga oid qo‘shimcha xavflarni keltirib chiqaradi. Shu sababli bolalarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish masalasi nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy va texnologik jihatdan ham kompleks yondashuvni talab etuvchi dolzarb muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bu esa bolalarning shaxsiy hayoti daxlsizligi, axborot xavfsizligi va umumiy huquqiy himoyasi masalalarini dolzarb muammoga aylantirmoqda.

Bolalarning raqamli huquqlari inson huquqlarining ajralmas qismi bo‘lib, asosan quyidagilarni qamrab oladi:

shaxsiy ma’lumotlar himoyasi huquqi

shaxsiy hayot daxlsizligi huquqi

axborotdan xavfsiz foydalanish huquqi

zararli kontentdan himoyalanish huquqi

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalar raqamli muhitda o‘z huquqlari va xavflarini to‘liq anglamaydi, bu esa ularni eng himoyasiz guruhga aylantiradi.

Bolalarning raqamli huquqlarini himoya qilish sohasida xalqaro huquqiy asoslar alohida ahamiyatga ega bo‘lib, mazkur yo‘nalishda bir qator universal va maxsus meyoriy hujjatlar shakllangan. Eng avvalo, BMTning Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi bolaning sha’ni, qadr-qimmati, shaxsiy hayoti daxlsizligi va axborot olish huquqini tan olgan asosiy xalqaro hujjat hisoblanadi. Mazkur Konvensiya raqamli texnologiyalar keng rivojlanishidan oldin qabul qilingani sababli, unda internet, raqamli platformalar, onlayn ma’lumotlar bazasi yoki algoritmik kuzatuv kabi masalalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri va aniq tarzda nazarda tutilmagan. Shunga qaramasdan, uning normalari bolaning shaxsiy hayotini himoya qilish, noqonuniy aralashuvdan asrash va axborot xavfsizligini ta’minlash kabi masalalar uchun asosiy huquqiy poydevor vazifasini bajaradi.

Bolalarning raqamli muhitdagi shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish borasida eng takomillashgan tizimlardan biri Yevropa Ittifoqining GDPR — General Data Protection Regulation hujjatida o‘z ifodasini topgan. Ushbu reglament shaxsiy ma’lumotlarni qayta ishlashda shaffoflik, qonuniylik va maqsadga muvofiqlik tamoyillarini belgilab, bolalar ma’lumotlariga nisbatan yanada kuchaytirilgan muhofaza choralarini joriy qiladi. Xususan, bolalarga qaratilgan axborot juda tushunarli va sodda tilda taqdim etilishi, ma’lumotlarni qayta ishlashda ota-ona yoki qonuniy vakil roziligi hisobga olinishi, shuningdek, bolaning kelgusidagi hayotiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan raqamli izlarni bartaraf etish maqsadida “unutilganlik huquqi” kafolatlanishi GDPRning muhim jihatlaridandir. Bundan tashqari, platformalar va ma’lumot operatorlari zimmasiga “privacy by design” va “privacy by default” kabi yondashuvlar asosida bolaning manfaatini birinchi o‘ringa qo‘yish majburiyati ham yuklanadi. Biroq tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, hatto shunday mukammal tizim mavjud bo‘lgan holatda ham uni amalda qo‘llashda infratuzilmaning yetarli emasligi, huquqiy xabardorlik pastligi va texnik tatbiq muammolari saqlanib qolmoqda.

AQShda esa bolalarning onlayn shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilishga doir maxsus qonun sifatida COPPA — Children’s Online Privacy Protection Act alohida o‘rin tutadi. Mazkur qonun asosan 13 yoshgacha bo‘lgan bolalarga taalluqli bo‘lib, internet-servislar, veb-saytlar va ilovalar operatorlariga bolalar haqida ma’lumot yig‘ishdan oldin ota-ona roziligini olish, maxfiylik siyosati haqida ochiq ma’lumot berish va yig‘ilgan ma’lumotlardan foydalanish chegaralariga rioya qilish kabi qat’iy talablarni yuklaydi. COPPAning afzalligi shundaki, u bolalarning onlayn ishtirokini alohida huquqiy obyekt sifatida ko‘radi va tijorat subyektlarining javobgarligini aniq belgilaydi. Biroq u asosan 13 yoshgacha bo‘lgan bolalarni qamrab olishi va tartibga solish doirasi nisbatan cheklangani bilan ayrim tanqidlarga ham sabab bo‘ladi. Shunga qaramay, u bolalar ma’lumotlarini himoya qilish sohasida xalqaro miqyosda e’tirof etilgan muhim modellardan biri hisoblanadi.

So‘nggi yillarda xalqaro amaliyotda bolalarning raqamli xavfsizligini ta’minlash masalasida yangi qonunchilik tendensiyalari ham kuzatilmoqda. Xususan, Buyuk Britaniyada qabul qilingan Online Safety Act raqamli platformalar faoliyati ustidan davlat nazoratini kuchaytirish va ular zimmasiga bolalar uchun xavfli kontentni cheklash, zararli materiallarni tezkor bartaraf etish, bolalar manfaatlariga mos xavfsiz onlayn muhit yaratish kabi huquqiy majburiyatlarni yuklashga qaratilgan. Bu yondashuvning asosiy mohiyati shundaki, bolalar xavfsizligi faqat ota-ona yoki maktab mas’uliyati sifatida emas, balki bevosita platformalarning ham yuridik va ijtimoiy javobgarligi sifatida qaralmoqda. Ilmiy tahlillarda qayd etilishicha, bunday yondashuv bolalarni onlayn zo‘ravonlik, zararli kontent, ekspluatatsiya va boshqa raqamli tahdidlardan muhofaza qilishda muhim qadam bo‘lsa-da, uni so‘z erkinligi, shaxsiy hayot daxlsizligi va raqamli maxfiylik bilan muvozanatda amalga oshirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

O‘zbekistonda ham bolalar huquqlarini himoya qilish quyidagi hujjatlar orqali ta’minlanadi: “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi Qonun, “Shaxsiy ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonun, “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonun, Kiberxavfsizlik konsepsiyalari.

Tadqiqotlar asosida quyidagi muammolar aniqlanadi:

1. Ma’lumotlarning nazoratsiz yig‘ilishi

Bolalarning shaxsiy ma’lumotlari ilovalar va platformalar orqali keng ko‘lamda yig‘iladi va hatto sotilishi mumkin.

2. Qonunchilik va amaliyot o‘rtasidagi uzilish

Ko‘pgina mamlakatlarda qonunlar mavjud bo‘lsa-da, ularni amalga oshirish samaradorligi past.

3. Platformalarning mas’uliyati yetarli emas

Ijtimoiy tarmoqlar bolalar uchun maxsus himoya mexanizmlarini to‘liq joriy etmagan.

4. Raqamli savodxonlik pastligi

Bolalar va ota-onalar xavflarni yetarli darajada anglamaydi.

Bu holat xalqaro tajribaga moslashgan yangi huquqiy yondashuvlarni talab etadi.

1. Milliy qonunchilikni takomillashtirish. Bundabolalar ma’lumotlari uchun alohida huquqiy rejim joriy etish hamda “unutilganlik huquqi”ni kiritish maqsadga muvofiq. “Unutilganlik huquqi” — bu shaxsning o‘z shaxsiy ma’lumotlarini raqamli muhitdan o‘chirishni talab qilish huquqi bo‘lib, u ma’lumotlar noqonuniy qayta ishlangan yoki ulardan foydalanish zarurati yo‘qolgan holatlarda qo‘llaniladi. Bu huquq asosan: Yevropa Ittifoqi GDPR qonunida mustahkamlangan. Mazkur huquq ayniqsa bolalar uchun muhim bo‘lib, ularning erta shakllangan raqamli izini bartaraf etish va kelgusidagi shaxsiy hayoti daxlsizligini ta’minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, javobgarlik choralarini kuchaytirish lozim.

2. Platformalar majburiyatlarini belgilash. Bunda “privacy by design” tamoyilini joriy etish; bolalar uchun xavfsiz interfeyslar; ma’lumotlarni minimal yig‘ish siyosati ko‘zda tutiladi.

Raqamli muhitda bolalar xavfsizligini ta’minlash va ularning huquqlarini samarali himoya qilishda raqamli savodxonlikni oshirish hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Chunki zamonaviy tahdidlar (kiberbulling, fishing, ma’lumot o‘g‘irlanishi, zararli kontent) faqat texnik yoki huquqiy choralar bilan emas, balki insonning o‘zida shakllangan bilim va ko‘nikmalar orqali ham bartaraf etiladi. Shu nuqtai nazardan raqamli savodxonlikni tizimli ravishda rivojlantirish ikki asosiy yo‘nalishda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq: ta’lim tizimi orqali va ota-onalar ishtirokida.

Avvalo, raqamli savodxonlikni maktabgacha va maktab ta’limi dasturlariga kiritish muhim strategik qadam hisoblanadi. Bu jarayon faqat axborot texnologiyalari fanini o‘qitish bilan cheklanmasdan, balki bolalarda xavfsiz internetdan foydalanish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, tanqidiy fikrlash va axborotni tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirishni qamrab olishi lozim. Masalan, o‘quvchilarga parol xavfsizligi, shaxsiy ma’lumotlarni oshkor etmaslik, shubhali havolalarni aniqlash, ijtimoiy tarmoqlardagi xatarlarni tushunish kabi amaliy bilimlar berilishi zarur. Shu bilan birga, raqamli muhitdagi axloqiy meyorlar — onlayn muloqot madaniyati, kiberbullingka qarshi munosabat, mas’uliyatli kontent yaratish kabi masalalar ham ta’lim mazmuniga kiritilishi kerak. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalarga erta yoshdan raqamli xavfsizlik ko‘nikmalarini o‘rgatish ularning kiberxavflarga nisbatan barqarorligini oshiradi va xavflarni oldini olishda samarali natija beradi.

Ikkinchi muhim yo‘nalish — bu ota-onalar uchun raqamli savodxonlikni oshirishga qaratilgan treninglar va ma’rifiy dasturlarni tashkil etishdir. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘p hollarda bolalarning internetdagi xulq-atvori va xavfsizligi ota-onalarning bilim va nazorat darajasiga bevosita bog‘liq. Agar ota-ona raqamli texnologiyalardan foydalanish madaniyati, onlayn xavflar va ulardan himoyalanish usullarini bilmasa, bolani to‘g‘ri yo‘naltira olmaydi. Shu sababli ota-onalarga quyidagi yo‘nalishlarda amaliy bilim berish muhim hisoblanadi: bolaning internet faoliyatini nazorat qilish usullari, parental control dasturlaridan foydalanish, bola bilan ochiq muloqot qilish, onlayn xavflarni birgalikda muhokama qilish va ishonchli muhit yaratish. Ilmiy tadqiqotlarda ham ota-onalar nazorati va raqamli savodxonligi past bo‘lgan hollarda bolalarda internetdan noto‘g‘ri foydalanish va xavfli holatlarga duch kelish ehtimoli yuqori ekani isbotlangan.

Shu bilan birga, raqamli savodxonlikni oshirish faqat maktab va ota-onalar bilan cheklanmasligi, balki keng jamoatchilik, ommaviy axborot vositalari va davlat dasturlari orqali qo‘llab-quvvatlanishi lozim. Kompleks yondashuv orqaligina bolalar uchun xavfsiz, mas’uliyatli va huquqiy jihatdan himoyalangan raqamli muhitni shakllantirish mumkin Maktabgacha yoshdagi bolalarning shaxsiy ma’lumotlari, jumladan foto va video tasvirlarini himoya qilishda, eng avvalo, aniq va majburiy huquqiy mexanizmlarni joriy etish zarur. Xususan, bolalar tasviridan foydalanishga oid alohida normalarni milliy qonunchilikda mustahkamlash, ota-ona roziligini olish tartibini standartlashtirish va uning elektron shakllarini joriy etish muhim hisoblanadi. Shu bilan birga, “bolaning manfaati ustuvorligi” tamoyilini barcha qarorlarda asosiy mezon sifatida belgilash lozim.

Ikkinchidan, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ichki siyosat va protokollarni ishlab chiqish va qat’iy amal qilish talab etiladi. Masalan, har bir bog‘chada bolalarni suratga olish, saqlash va tarqatish tartibini belgilaydigan ichki reglament bo‘lishi, xodimlar uchun maxsus yo‘riqnomalar

ishlab chiqilishi va ularning bajarilishi muntazam nazorat qilinishi kerak. Ayniqsa, bolalar tasvirlarini ijtimoiy tarmoqlarda joylashtirish masalasi alohida cheklovlar asosida amalga oshirilishi zarur.

Uchinchidan, bolalar bilan ishlovchi pedagog va tarbiyachilar uchun raqamli xavfsizlik va ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha malaka oshirish dasturlarini joriy etish muhimdir. Chunki amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘p hollarda ma’lumotlarning tarqalishi inson omili bilan bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli xodimlarda “raqamli mas’uliyat” madaniyatini shakllantirish ustuvor vazifa hisoblanadi.

To‘rtinchidan, ota-onalar uchun axborot-ma’rifiy ishlar va treninglarni kuchaytirish zarur. Xususan, ota-onalarga bolalarning fotosuratlarini ijtimoiy tarmoqlarda nazoratsiz joylashtirish (“sharenting”) qanday xavflarga olib kelishi, bolaning raqamli izi kelajakda qanday ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi tushuntirilishi lozim. Ilmiy tadqiqotlarda ham bolalarning raqamli izi ko‘p hollarda aynan ota-onalar faoliyati orqali shakllanishi qayd etilgan.

Beshinchidan, texnik jihatdan “privacy by design” tamoyilini joriy etish, ya’ni boshidanoq bolalar ma’lumotlarini minimal yig‘ish, shifrlash, cheklangan kirish huquqini ta’minlash kabi choralarni amalga oshirish muhim hisoblanadi. Bu yondashuv xalqaro amaliyotda samarali usul sifatida e’tirof etilgan.

Oltinchidan, davlat darajasida nazorat va monitoring mexanizmlarini kuchaytirish, shuningdek, bolalar ma’lumotlarini noqonuniy tarqatganlik uchun javobgarlik choralarini aniq belgilash zarur. Bu esa huquqbuzarliklarning oldini olishda muhim omil bo‘ladi.

Raqamli makonda bolalar huquqlarini himoya qilish kompleks yondashuvni talab etadi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, samarali himoya faqat kuchli qonunchilik, platformalarning mas’uliyati va jamiyatning raqamli savodxonligi uyg‘unligida ta’minlanadi. O‘zbekistonda ham mazkur sohada huquqiy va institutsional islohotlarni chuqurlashtirish orqali bolalar uchun xavfsiz raqamli muhit yaratish vaqti keldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi. Bola huquqlari to‘g‘risidagi Qonun. – Toshkent, 2008.
2. O‘zbekiston Respublikasi. Shaxsiy ma’lumotlar to‘g‘risidagi Qonun. – Toshkent, 2019.
3. O‘zbekiston Respublikasi. Axborotlashtirish to‘g‘risidagi Qonun. – Toshkent, 2003.

RAQAMLI DUNYODA BOLALARNI HIMOYA QILISH STRATEGIYALARI

Sayitov Sayyom Sayitovich
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, Pfn.

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli texnologiyalar rivojlanishi sharoitida bolalarning xavfsizligini ta’minlash masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Internet va ijtimoiy tarmoqlarning ijobiy imkoniyatlari bilan birga yuzaga kelayotgan xavflar, jumladan kiberbulling, zararli kontent, shaxsiy ma’lumotlarning oshkor bo‘lishi kabi muammolar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, mobil qurilmalar, sun’iy intellekt, ijtimoiy tarmoqlar, raqamli platformalar, raqamli xavfsizlik, internet, kiberbulling, manipulyatsiya, media savodxonlik, videoplatformalar, interaktiv dasturlar.

Аннотация: В данной статье с научной точки зрения анализируются вопросы обеспечения безопасности детей в условиях развития цифровых технологий. Наряду с положительными возможностями Интернета и социальных сетей рассматриваются возникающие угрозы, в том числе такие проблемы, как кибербуллинг, вредоносный контент, раскрытие личной информации.

Ключевые слова: цифровые технологии, мобильные устройства, искусственный интеллект, социальные сети, цифровые платформы, цифровая безопасность, Интернет, кибербуллинг, манипуляции, медиаграмотность, видеоплатформы, интерактивные приложения.

Abstract: This article provides a scientific analysis of issues related to ensuring children's safety in the context of the development of digital technologies. Alongside the positive opportunities offered by the internet and social media, the article also examines emerging risks, including issues such as cyberbullying, harmful content, and the disclosure of personal information.

Keywords: digital technologies, mobile devices, artificial intelligence, social media, digital platforms, digital security, internet, cyberbullying, manipulation, media literacy, video platforms, interactive applications.

XXI asrda raqamli texnologiyalar mislsiz sur'atlar bilan rivojlanib, inson hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib bordi. Internet, mobil qurilmalar, sun'iy intellekt, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar kundalik faoliyatning ajralmas qismiga aylandi. Bugungi kunda nafaqat kattalar, balki bolalar ham erta yoshdan boshlab ushbu texnologiyalar bilan bevosita aloqada bo‘lib, ularni o‘z hayot tarzining tabiiy elementi sifatida qabul qilmoqda.

Ayniqsa, bolalar va o‘smirlar orasida internetdan foydalanish darajasi keskin oshgan. Ular onlayn ta'lim platformalari orqali bilim oladi, ijtimoiy tarmoqlar orqali muloqot qiladi, turli mobil ilovalar va o‘yinlar orqali bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazadi. Raqamli muhit bolalarga keng imkoniyatlar yaratib, ularning dunyoqarashi, tafakkuri va axborotni qabul qilish uslubiga sezilarli ta'sir ko‘rsatmoqda. Masalan, interaktiv darslar va multimedia vositalari orqali o‘qitish jarayoni yanada qiziqarli va samarali bo‘lib bormoqda.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning jadal rivoji bolalar xavfsizligi bilan bog‘liq yangi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Internetdagi ochiq axborot makoni sababli bolalar turli zararli yoki yoshiga mos kelmaydigan kontentga duch kelishi mumkin. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlarda noma'lum shaxslar bilan muloqot qilish, shaxsiy ma'lumotlarni oshkor etish, kiberbulling kabi xavflar ham tobora dolzarb bo‘lib bormoqda.

Yana bir muhim jihat shundaki, bolalar ko‘pincha raqamli muhitdagi tahdidlarni to‘liq anglab yetmaydi. Ularning psixologik va ijtimoiy rivojlanish bosqichi hali shakllanish jarayonida bo‘lgani sababli, ular manipulyatsiyaga tez berilishi yoki noto‘g‘ri axborotni haqiqat sifatida qabul qilishi mumkin. Bu esa ularning ruhiy holati, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlariga salbiy ta'sir ko‘rsatadi.

Bugungi kunda zamonaviy bolalar raqamli texnologiyalar bilan juda erta yoshdan tanishib, ulardan kundalik hayotining ajralmas vositasi sifatida foydalanmoqda. Smartfon, planshet va boshqa gadjetlar nafaqat o‘yin-kulgi vositasi, balki ta'lim, muloqot va axborot olishning asosiy manbalaridan biriga aylanib ulgurgan. Ko‘plab bolalar maktabgacha yoshdanoq turli mobil ilovalar, videoplatformalar va interaktiv dasturlar orqali bilim olishni boshlamoqda. Bu esa ularning fikrlash doirasi va dunyoqarashining erta shakllanishiga ta'sir ko‘rsatmoqda.

Shu bilan birga, bolalar ijtimoiy tarmoqlarda ham faol ishtirok etmoqda. Ular do‘stlar orttiradi, turli guruhlarga qo‘shiladi, o‘z fikr va his-tuyg‘ularini ommaga taqdim etadi. Bundan tashqari, onlayn o‘yinlar orqali ular global raqamli muhitga kirib borib, turli mamlakatlardagi

tengdoshlari bilan muloqot qiladi. Bu jarayon bolalarda kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishi mumkin, biroq nazoratsiz holatda bir qator xavflarni ham keltirib chiqaradi.

Avvalo, bolalar yoshiga mos kelmaydigan yoki zararli axborotga duch kelishi ehtimoli yuqori. Internetdagi ochiq platformalar orqali zo‘ravonlik, axloqsizlik yoki noto‘g‘ri g‘oyalarni targ‘ib qiluvchi kontentlarga kirish oson. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlarda noma’lum shaxslar bilan aloqa o‘rnatish, firibgarlik yoki manipulyatsiyaga uchrash xavfi mavjud. Kiberbulling, ya’ni internet orqali tahqirlash holatlari ham bolalarning ruhiy salomatligiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin.

Yana bir muhim muammo — bu shaxsiy ma’lumotlarning himoyasi bilan bog‘liq. Bolalar ko‘pincha o‘zlari haqida ortiqcha ma’lumotlarni oshkor qilib qo‘yadi, bu esa ularning xavfsizligiga tahdid soladi. Bundan tashqari, raqamli qurilmalardan ortiqcha foydalanish natijasida internetga qaramlik, diqqatning pasayishi, uyqu buzilishi kabi salbiy holatlar ham kuzatilmoqda.

Mazkur xavf-xatarlarni hisobga olgan holda, bolalarni raqamli muhitda himoya qilish strategiyalarini ishlab chiqish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Bu strategiyalar kompleks yondashuvni talab etadi. Jumladan, ota-onalar tomonidan nazorat va yo‘naltirish, ta’lim muassasalarida raqamli xavfsizlik bo‘yicha bilim berish, shuningdek, zamonaviy texnologik vositalar orqali kontentni filtrlash kabi choralar muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, bolalarda media savodxonlikni shakllantirish, ya’ni ular internetdagi axborotni tanqidiy baholay olish, xavfli vaziyatlarni aniqlash va to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur. Faqatgina texnik cheklovlar bilan emas, balki ongli yondashuv orqali bolalarni himoya qilish yanada samarali natija beradi.

Raqamli muhit (internet, mobil qurilmalar, ijtimoiy tarmoqlar va turli raqamli platformalar) bugungi kunda bolalar hayotining ajralmas qismiga aylanib, ularning jismoniy, psixologik, ijtimoiy va intellektual rivojlanishiga kompleks tarzda ta’sir ko‘rsatmoqda. Ilmiy tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, raqamli texnologiyalar bolalar ongiga nafaqat axborot manbai sifatida, balki ularning fikrlash uslubi, xulq-atvori va dunyoqarashini shakllantiruvchi muhim omil sifatida kirib bormoqda.

Birinchidan, raqamli muhit bolalarning bilim olish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Internet orqali turli ta’lim resurslari, interaktiv dasturlar va multimedia vositalaridan foydalanish bolalarning o‘rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Ayniqsa, vizual va eshitish orqali axborotni qabul qilish imkoniyati kuchayib, bu esa bilimni o‘zlashtirish darajasini oshiradi. Shu bilan birga, bolalar mustaqil izlanish olib borish, muammolarni hal qilish va yangi ko‘nikmalarni egallash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ikkinchidan, raqamli muhit ijtimoiylashuv jarayoniga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalar orqali bolalar o‘z tengdoshlari bilan muloqot qiladi, fikr almashadi va global madaniy muhit bilan tanishadi. Bu esa ularning kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Biroq, bu jarayon an’anaviy yuzma-yuz muloqotning qisqarishiga ham olib kelishi mumkin, bu esa ijtimoiy ko‘nikmalar rivojida nomutanosiblikni yuzaga keltiradi.

Shu bilan birga, ilmiy tadqiqotlar raqamli muhitning salbiy jihatlariga ham alohida e’tibor qaratadi. Xususan, ortiqcha va nazoratsiz foydalanish bolalarning psixologik holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Uzoq vaqt davomida ekran qarshisida bo‘lish diqqatning susayishi, tez chalg‘ish, uyqu rejimining buzilishi kabi muammolarni keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlarda o‘zini boshqalar bilan taqqoslash natijasida o‘ziga bo‘lgan ishonch pasayishi, tashvish va stress holatlari yuzaga kelishi mumkin.

Yana bir muhim jihat — bu axborot xavfsizligi bilan bog‘liq muammolardir. Bolalar ko‘pincha internetdagi xavf-xatarlarni to‘liq anglab yetmaydi, natijada ular zararli kontent,

firibgarlik yoki nomaqbul muloqot ta’siriga tushib qolishi mumkin. Kiberbulling, ya’ni internet orqali tahqirlash holatlari ham bolalarning ruhiy salomatligiga jiddiy zarar yetkazadi.

Xulosa qilganda, raqamli muhitning bolalar rivojiga ta’siri murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, u bir vaqtning o‘zida ham imkoniyat, ham xavf manbai hisoblanadi. Ilmiy yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, bu ta’sirning qaysi yo‘nalishda shakllanishi asosan foydalanish madaniyati, nazorat darajasi va ta’limiy yondashuvlarga bog‘liq. Shu sababli bolalarning raqamli muhitdagi faoliyatini to‘g‘ri yo‘naltirish, ularni ongli va xavfsiz foydalanishga o‘rgatish zamonaviy jamiyatning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Raqamli dunyo bolalar uchun katta imkoniyatlar bilan birga jiddiy xavf-xatarlarni ham olib kelmoqda. Shu sababli ularni himoya qilish kompleks yondashuvni talab etadi. Ota-ona, maktab, jamiyat va davlat hamkorligida ishlab chiqilgan strategiyalar orqali bolalar uchun xavfsiz raqamli muhit yaratish mumkin.

Kelajakda raqamli texnologiyalar yanada rivojlanishini hisobga olib, bolalarni himoya qilish masalasi doimiy e’tibor markazida bo‘lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Oribboyeva D. D. Raqamli savodxonlik va bolalar tarbiyasi masalalari // Pedagogik mahorat. – 2022. – №3. – B. 78–82.
2. Abdukarimova M. Q. Raqamli texnologiyalar ta’sirida bolalar psixikasining shakllanishi // Ta’lim va rivojlanish. – 2023. – №2. – B. 15–20.
3. Xakimova Z. M. Raqamli texnologiyalarning axborot xavfsizligiga ta’siri // Innovatsion tadqiqotlar. – 2023. – №5. – B. 60–65.
4. Туракулов Д. А. Психология детей и подростков. – Ташкент: Fan, 2019. – 256 с.

РАҚАМЛИ МУҲИТДА ЭКОЛОГИК ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ

Умурзақова Умида Носиржоновна
Ўзбекистон, Навоий инновациялар университети доценти,(PhD)
umidaumurzakova1980@mail.ru

Аннотация: Мазкур мақолада замонавий дунёда рақамли таълимнинг глобаллашуви, экологик таълимда рақамли таълим имкониятларидан самарали фойдаланиш масалалари, таълимнинг турли босқичларида рақамли экологик таълимдан фойдаланишдаги камчиликлар илмий жиҳатдан асосланган.

Мақолада замонавий шароитда экологик таълимни амалиёт билан уйғунлаштириш, ёш авлодда табиатга нисбатан масъулиятли муносабатни шакллантириш барқарор ривожланишнинг муҳим омили эканлиги илмий жиҳатдан асосланган.

Калит сўзлар: ахборот-коммуникация технологиялари, экологик таълим, экологик тарбия, рақамли таълим.

Аннотация: В статье представлены научные основы глобализации цифрового образования в современном мире, эффективное использование возможностей цифрового обучения в экологическом образовании, а также выявлены недостатки цифрового экологического образования на разных этапах системы образования.

В статье также научно обосновывается, что интеграция экологического образования с практическим опытом в современных условиях и формирование ответственного отношения к природе у молодого поколения являются важными факторами устойчивого развития.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, экологическое образование, экологическое образование, цифровое образование.

Abstract: This article scientifically substantiates the issues of globalization of digital education in the modern world, the effective use of digital learning opportunities in environmental education, and identifies shortcomings in the implementation of digital environmental education at different stages of the education system.

The article also scientifically substantiates that in modern conditions, the integration of environmental education with practice and the formation of a responsible attitude towards nature among the younger generation are important factors of sustainable development.

Keywords: information and communication technologies, environmental education, environmental education, digital education.

Бугунги кунда индустриал жамиятдан рақамли ва ахборотлашган жамиятга ўтиш жараёни янада жадал тус олмоқда. Замонавий дунёда ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) нафақат иқтисодиёт, балки таълим, соғлиқни сақлаш, давлат бошқаруви ва ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида ҳал қилувчи омилга айланмоқда. Глобаллашув ва рақамли трансформация шароитида рақобатбардошликни таъминлаш, инновацион иқтисодиётни ривожлантириш ҳамда инсон капиталини юксалтиришда АКТнинг аҳамияти беқиёсдир. Шу нуқтаи назардан, экологик таълимда ҳам рақамли таълим имкониятларидан самарали фойдаланиш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Янги Ўзбекистонда ҳам сўнгги вақтларда рақамлаштириш жараёнлари давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланган бўлиб, хусусан, **“Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегияси** доирасида давлат бошқаруви, иқтисодиёт тармоқлари ва таълим тизимига замонавий рақамли технологияларни кенг жорий этишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу эса ўз навбатида электрон ҳукумат хизматларини ривожлантириш, интернет инфратузилмасини кенгайтириш, сунъий интеллект, катта маълумотлар (Big Data) ва булутли технологиялардан самарали фойдаланишни тақозо этмоқда. Ушбу жараёнлар экологик таълимни ҳам рақамли форматда ривожлантириш, экологик маълумотларни тезкор ва ишончли етказиш имкониятларини кенгайтиради.

Айниқса, таълим соҳасининг турли босқичларида АКТни жорий этиш орқали масофавий таълим, онлайн платформалар, электрон дарсликлар ва интерактив ўқитиш усуллари кенг қўлланилмоқда. Бужараён орқали таълим сифатини ошириш, ўқувчилар ва талабаларнинг мустақил фикрлашини ривожлантириш ҳамда уларни глобал ахборот маконига интеграциялашиш имконини бермоқда. Экологик таълимда рақамли таълим воситаларидан фойдаланиш орқали табиатни муҳофаза қилиш, барқарор ривожланиш ва экологик маданиятни шакллантириш масалалари янада самарали ташкил этилиши режалаштирилмоқда.

Шу билан бирга, фуқароларнинг рақамли саводхонлигини ошириш, ахборот хавфсизлигини таъминлаш ва очиқ маълумотлардан фойдаланиш маданиятини шакллантириш бугунги куннинг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Замонавий ахборот технологияларини самарали жорий этиш орқали Ўзбекистоннинг жаҳон ахборот ҳамжамиятидаги ўрни мустаҳкамланиб, барқарор тараққиётга эришиш учун мустаҳкам замин яратилмоқда. Бу жараёнда экологик таълимни рақамлаштириш алоҳида аҳамият касб этади.

Юқоридаги ислоҳотлар асосида *мактабгача таълим муассасалари, умумий ўрта таълим мактаблари, касб-ҳунар таълими муассасалари, академик лицейлар ҳамда олий таълим муассасалари таълим* жараёнига замонавий компьютер ва ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш, уларни самарали ўзлаштириш ва амалиётда қўллашга қаратилган илғор таълим тизимларини татбиқ этиш бўйича изчил ишлар амалга оширилмоқда. Бу жараёнда экологик таълим мазмунини рақамли таълим ресурслари орқали бойитиш, барча босқичларда узвийликни таъминлаш муҳим вазифа ҳисобланади.

Бугунги кунда таълим жараёнига интерфаол методлар, замонавий педагогик ёндашувлар ҳамда ахборот-коммуникация ва Интернет технологияларини кенг жорий этиш таълим сифатини оширишнинг муҳим омилларидан бирига айланган. Чунки рақамлашув ва глобаллашув шароитида ўқувчи ва талабалар учун ахборот манбалари кескин кўпайиб, уларнинг мазмуни ва шакли хилма-хил бўлиб бормоқда. Шу сабабли ахборотларни самарали излаш, саралаш, қайта ишлаш, сақлаш ва таҳлил қилиш кўникмаларини шакллантириш долзарб аҳамият касб этади. Бу жараёнда электрон таълим платформалари, рақамли ресурслар, мультимедиа воситалари ҳамда сунъий интеллектга асосланган технологиялардан фойдаланиш таълим самарадорлигини янада оширишга хизмат қилиши шубхасиз. Экологик таълимда эса мазкур имкониятлар атроф-муҳитни ўрганишни интерактив ва визуал тарзда ташкил этиш имконини беради.

Мазкур вазифаларни тўлиқ амалга ошириш учун таълим тизимини изчил рақамлаштириш, рақамли инфратузилмани ривожлантириш ҳамда ўқитувчи ва ўқувчиларнинг рақамли компетенцияларини ошириш муҳим аҳамиятга эга. Бу эса таълим жараёнини замонавий талаблар асосида ташкил этиш ва унинг сифатини янги босқичга олиб чиқиш имконини беради.

Таълимни рақамлаштириш – таълим соҳасига тегишли маълумотларни замонавий рақамли технологиялар асосида сифатли ва самарали йиғиш, сақлаш, қайта ишлаш ҳамда етказиб бериш жараёни бўлиб, бу жараён ўқув машғулотларини юқори сифат даражасида ташкил этиш, мустақил таълим олиш ва ўз-ўзини назорат қилиш имкониятларини кенгайтириш, билим олувчиларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантириш ҳамда ахборотни мустақил ўрганишнинг турли усулларини қўллашга хизмат қилади. Экологик таълимда бу жараён табиий ресурслар деградацияси, иқлим ўзгариши ва экологик муаммоларни глобаллашувини чуқур таҳлил қилиш имкониятларини яратади.

Шунингдек, таълимни рақамлаштириш ўқув материалларини ўзлаштиришга сарфланадиган вақтни тежаш, таълим жараёнини индивидуаллаштириш ва унинг самарадорлигини ошириш имконини бериши тадқиқотларда исботланди[]. Бунда электрон таълим ресурслари, онлайн платформалар, рақамли таълим муҳити ва замонавий дастурий воситалардан кенг фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Экологик таълимда эса виртуал лабораториялар, геоахборот тизимлари ва онлайн мониторинг воситалари муҳим ўрин тутади.

Мазкур йўналишда амалга оширилаётган ислоҳотлар доирасида таълим тизимини рақамли трансформация қилиш, уни бозор иқтисодиёти талабларига мос равишда ривожлантириш ҳамда замонавий билим ва кўникмаларга эга кадрлар тайёрлаш устувор вазифа сифатида белгиланмоқда. Шу боис, таълим муассасаларида ўқув жараёнини рақамли технологиялар, компьютерлаштириш ва ахборот тармоқлари негизида ташкил этишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу жараён экологик таълим мазмунини ҳам тўлиқ қамраб олиши зарур.

Мазкур ёндашувни таълимнинг барча босқичларига — мактабгача таълимдан тортиб олий таълимгача — жорий этиш экологик таълим самарадорлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади. Бироқ амалий таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, рақамли технологиялардан фойдаланиш даражаси ҳали ҳам барча босқичларда етарли эмас ва бу ҳолат тизимли муаммолар мавжудлигини кўрсатади.

РАҚАМЛИ МУҲИТДА ЭКОЛОГИК ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ		
	Мактабгача таълим муассасасида	экологик тарбия кўпроқ анъанавий усулларга асосланиб, рақамли ўқув ресурслари ва интерактив платформалардан фойдаланиш чекланган
	Умумий ўрта таълим мактабларида	“Экология”га оид мавзулар мавжуд бўлса-да, уларни ўқитишда мультимедиа, виртуал лабораториялар ва онлайн симуляциялар каби замонавий воситалар тўлиқ қўлланилмаяпти.
	Касб-ҳунар таълими тизимида	экологик фанлар киритилган бўлса-да, рақамли технологияларнинг жорий этилиши кўп ҳолларда 30–40 фоиз атрофида экани кузатилади. Бу эса ўқувчиларнинг амалий кўникмаларини ривожлантиришда чекловларни келтириб чиқаради.
	Олий таълим муассасасида	айрим йўналишларда рақамли платформалар, геоахборот тизимлари (GIS), масофавий мониторинг ва маълумотлар таҳлили технологиялари қўлланилаётган бўлса-да, уларнинг қамрови барча таълим дастурларини тўлиқ қамраб олмаган.

1-расм. Рақамли таълим муҳитида экологик таълими имкониятлари

Бу ҳолат экологик таълимда рақамли таълим имкониятларидан тўлиқ фойдаланилмаётганини кўрсатади;

- таълим муассасаларининг замонавий рақамли қурилмалар, юқори тезликдаги интернет ва ахборот-коммуникация инфратузилмаси билан етарли даражада таъминланмаганлиги;
- рақамли технологияларга асосланган ўқитишнинг илғор педагогик усуллари ва методикаларининг етарли даражада ишлаб чиқилмаганлиги;
- таълим жараёни учун миллий рақамли таълим ресурслари, электрон дарсликлар ва амалий дастурий таъминотларнинг камлиги;
- педагог кадрларнинг рақамли компетенцияси ва технологиялардан самарали фойдаланиш кўникмаларининг етарли эмаслиги;
- ахборот хавфсизлиги, маълумотларни ҳимоя қилиш ва рақамли маданиятни шакллантириш билан боғлиқ муаммоларнинг мавжудлиги.

Шу билан бирга, сўнгги йилларда ижобий ўзгаришлар ҳам кузатилмоқда. Жумладан, онлайн таълим платформалари, очиқ электрон курслар, виртуал лабораториялар ва сунъий интеллектга асосланган таҳлил воситалари экологик таълимни янги босқичга олиб чиқиш имконини бермоқда. Бу эса экологик таълимда рақамли таълимнинг аҳамиятини янада оширади.

Хулоса қилиб айтганда, экологик таълимни барча босқичларда рақамлаштириш унинг сифатини ошириш, ўқувчиларда экологик маданият ва масъулиятни шакллантириш ҳамда замонавий меҳнат бозори талабларига жавоб берадиган мутахассислар тайёрлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Таълимни рақамлаштиришни таълим жараёнига самарали жорий этишда қуйидаги муаммолар юзага келиши мумкин: Таҳлиллар қуйидаги асосий муаммоларни кўрсатади:

- экологик таълим учун ягона рақамли билимлар базаси ва миллий электрон ресурслар тизими етарли даражада шаклланмаган;
- илғор хорижий тажрибалар асосида маҳаллий шароитга мослаштирилган дастурий воситалар ва платформалар етарли эмас;
- рақамли таълим ресурсларининг амалиётда қўлланиш самарадорлиги етарли даражада синовдан ўтказилмаган;
- педагог кадрларнинг экологик таълимни рақамли муҳитда ташкил этиш бўйича компетенциялари турли даражада шаклланган.
- **Фойдаланилган адабиётлар рўйиҳати.**

1. «Рақамли Ўзбекистон — 2030» стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 05.10.2020 йилдаги ПФ-6079-сон Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони
2. “BIG DATA texnologiyalarining O'zbekistonda qo'llanilishi va istiqbollari” Ilm fan xabarnomasi №10 1-oktyabr 2025 yil, Millat umidi universiteti.
3. “Bulut texnologiyalari va katta ma’lumotlar (big data) orqali tabiiy resurslarni boshqarish” Qodirov Farrux Ergash o‘g‘li Shahrisabz davlat pedagogika instituti Matematika va ta’limda axborot texnologiyasi kafedrasi mudiri, Ilmiy rahbar Turayeva Sabrina Kamoliddin qizi
4. “Kasbiy ekologik ta’lim va tarbiya” Monografiya/ Iqtisodiyot v moliya., Toshkent 2016 yil.

RAQAMLI MUHIT SHAROITIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MAKTAB TA’LIMIGA MOSLASHTIRISH

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD
Dilshodova Dilnura Dilshod qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli muhit sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta’limiga moslashtirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritiladi. Bolalarning psixologik, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishiga raqamli texnologiyalarning ta’siri tahlil qilinadi hamda samarali pedagogik yondashuvlar asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ta’lim trayektoriyalari, vizuallashtirish, modellashtirish, interaktiv shakl, kognitiv rivojlanish, intensiv rivojlanish, diqqatning tarqoqligi, ijtimoiy izolyatsiya, pedagogik texnologiyalar, ijtimoiylashuv.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты адаптации дошкольников к школьному образованию в условиях цифровой среды. Анализируется влияние цифровых технологий на психологическое, когнитивное и социальное развитие детей, а также обосновываются эффективные педагогические подходы.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, траектории обучения, визуализация, моделирование, интерактивная форма, когнитивное развитие, интенсивное развитие, рассеянность внимания, социальная изоляция, педагогические технологии, социализация.

Abstract: This article discusses the theoretical and practical aspects of adapting preschool children to school education in a digital environment. The impact of digital technologies on children's psychological, cognitive, and social development is analyzed, and effective pedagogical approaches are substantiated.

Keywords: Information and communication technologies, educational trajectories, visualization, modeling, interactive format, cognitive development, intensive development, attention span, social isolation, pedagogical technologies, socialization.

Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalar hayotning barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Ayniqsa, bolalar tarbiyasi va ta'lim jarayonida raqamli vositalarning roli ortib bormoqda. Bugungi kunda jamiyatda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarning transformatsiyasiga olib kelmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) inson faoliyatining ajralmas qismiga aylanib, ayniqsa ta'lim tizimida yangi imkoniyatlar va yondashuvlarni yuzaga keltirmoqda. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli muhit bolalarning bilish faoliyatini faollashtiradi, axborotni qabul qilish va qayta ishlash tezligini oshiradi hamda individual ta'lim trayektoriyalarini shakllantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonini vizuallashtirish, modellashtirish va interaktiv shaklda tashkil etish mumkin bo'lib, bu esa o'quv materialining samarali o'zlashtirilishiga xizmat qiladi.

Ayniqsa, maktabgacha ta'lim bosqichida raqamli vositalardan foydalanish alohida ilmiy-pedagogik ahamiyat kasb etadi. Chunki maktabgacha yosh davri — bu bolaning psixik jarayonlari, jumladan, idrok, tafakkur, nutq, xotira va diqqatning intensiv rivojlanish bosqichidir. Psixologik-pedagogik nazariyalarga ko'ra, ushbu davrda bola atrof-muhitni faol o'zlashtiradi va uning kognitiv hamda ijtimoiy-emotsional kompetensiyalari shakllanadi. Shu nuqtai nazardan, raqamli muhit bolaga kengaytirilgan o'quv makonini yaratib, uning mustaqil izlanish, tajriba orttirish va muammoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha yosh — bu shaxsning asosiy sifatlari shakllanadigan senzitiv davr bo'lib, aynan shu bosqichda bolaning o'qishga bo'lgan munosabati, motivatsiyasi va ijtimoiy moslashuv qobiliyatlari tarkib topadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, maktabga tayyorgarlik nafaqat bilim va ko'nikmalarni egallashni, balki psixologik tayyorgarlikni ham o'z ichiga oladi. Bu esa o'z navbatida, bolada o'zini boshqarish, diqqatni jamlash, topshiriqlarni bajarishga mas'uliyat bilan yondashish kabi kompetensiyalarning shakllanishini talab etadi.

Shu jihatdan qaraganda, raqamli muhit maktab ta'limiga moslashuv jarayonida muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Interaktiv o'yinlar, ta'limiy dasturlar va multimediya resurslari orqali bolalarda o'qishga qiziqish uyg'otish, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish hamda elementar o'quv faoliyatini shakllantirish mumkin. Biroq, ilmiy yondashuv shuni talab etadiki, raqamli vositalardan foydalanish pedagogik maqsadlarga yo'naltirilgan, yosh xususiyatlariga mos va me'yoriy asosda tashkil etilishi lozim.

Raqamli muhit maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta'limiga moslashtirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Biroq uning samaradorligi to'g'ri tashkil etilgan pedagogik yondashuvga bog'liq. Raqamli texnologiyalarni ongli va me'yorida qo'llash orqali bolalarning kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojlanishini ta'minlash mumkin. Shu bilan birga, an'anaviy ta'lim elementlari bilan uyg'unlikni saqlash muhimdir.

Shuningdek, raqamli muhitda ta'lim jarayonini tashkil etishda pedagog va ota-onalarning roli ham alohida ahamiyatga ega. Ular bolalarning raqamli faoliyatini nazorat qilish, mazmunan boy va rivojlantiruvchi kontentni tanlash hamda an'anaviy o'yin va muloqot faoliyatlari bilan muvozanatni ta'minlashlari zarur. Aks holda, ortiqcha raqamli yuklama bolalarda diqqatning tarqoqligi, ijtimoiy izolyatsiya va sog'liq bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta’limiga moslashtirish jarayonida raqamli muhitdan samarali foydalanish zamonaviy pedagogikaning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ilmiy asoslangan, tizimli va muvozanatli yondashuv orqali raqamli texnologiyalar bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlab, ularning kelajakdagi o‘quv faoliyatiga muvaffaqiyatli moslashuviga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ahmedova H., Yudina T., Musulmonqulova G., Vahobova F., Rustamova M., Rasulova M. “Bolangiz maktabga tayyormi?” metodik qo‘lanma. T:, 2000.
2. Djurayeva D.R. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishning zamonaviy tendensiyalari T.: 2015 y. O’zPFITI. Uslubiy qo’llanma.
3. Jalilova S.X. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma. «Faylasuflar» nashriyoti. Toshkent-2013
4. Xaydarova Sh.N., Sanayeva S.B. “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar pedagogikasi”. Toshkent.: 2025. “Bookman print” nashriyoti. Darslik.

RAQAMLI MUHITDA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA TARBIYAVIY FAOLIYATNI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Sanayeva Surayyo Bobonazarovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi professori, PhD
Jabborova Shaxina G‘affor qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
70110201 – Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamlashtirish jarayonlari sharoitida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishning zamonaviy pedagogik yondashuvlari tahlil qilingan va shaxsga yo‘naltirilgan, integrativ, kompetensiyaviy va faoliyatga asoslangan yondashuvlarning tarbiyaviy jarayon samaradorligini oshirishdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, maqolada raqamli muhitda multimedia vositalari, interaktiv o‘yinlar, elektron ta’lim resurslari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, tarbiyaviy faoliyat, raqamli muhit, pedagogik texnologiyalar, innovatsion yondashuvlar, kompetensiyaviy yondashuv, integrativ yondashuv, o‘yin texnologiyalari, dramatizatsiya, multimedia vositalari.

Аннотация. В данной статье анализируются современные педагогические подходы к организации воспитательной деятельности в дошкольных образовательных организациях в условиях цифровизации. Освещается роль личностно-ориентированного, интегративного, компетентностного и деятельностного подходов в повышении эффективности воспитательного процесса. Кроме того, в статье рассматриваются педагогические возможности использования мультимедийных средств, интерактивных игр, электронных образовательных ресурсов и информационно-коммуникационных технологий в цифровой образовательной среде.

Ключевые слова: дошкольное образование, воспитательная деятельность, цифровая среда, педагогические технологии, инновационные подходы, компетентностный подход, интегративный подход, игровые технологии, драматизация, мультимедийные средства.

Abstract. This article analyzes modern pedagogical approaches to organizing educational activities in preschool educational institutions in the context of digitalization. The role of personality-oriented, integrative, competency-based and activity-based approaches in increasing the effectiveness of the educational process is highlighted. The article also examines the pedagogical possibilities of using multimedia tools, interactive games, electronic educational resources and information and communication technologies in a digital educational environment.

Key words: preschool education, educational activity, digital environment, pedagogical technologies, innovative approaches, competency-based approach, integrative approach, game technologies, dramatization, multimedia tools.

Hozirgi globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari sharoitida jamiyat taraqqiyoti inson kapitalining sifatiga, ayniqsa, yosh avlodning ma’naviy-axloqiy, intellektual hamda ijtimoiy jihatdan barkamol rivojlanishiga bevosita bog‘liqdir. Zamonaviy ta’lim tizimida shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uning ijtimoiy faolligi, mustaqil fikrlashi hamda ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarish muhim vazifalardan biri sifatida e’tirof etiladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, maktabgacha ta’lim tizimi uzluksiz ta’limning boshlang‘ich bo‘g‘ini sifatida bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim pedagogik muhitni yaratadi[1].

Maktabgacha yosh davri bolaning psixik, ijtimoiy va axloqiy rivojlanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Ushbu davrda bolaning dunyoqarashi, qadriyatlari, ijtimoiy xulq-atvor me’yorlari, kommunikativ ko‘nikmalari hamda mustaqil faoliyatga bo‘lgan qiziqishi shakllanadi. Shu sababli maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tashkil etiladigan tarbiyaviy faoliyat bolalarning shaxsiy rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiluvchi muhim pedagogik jarayon sifatida qaraladi[2].

Pedagogika fanida tarbiyaviy faoliyat shaxsni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan maqsadli, tizimli hamda uzluksiz pedagogik jarayon sifatida talqin etiladi. Mazkur jarayon orqali jamiyat tomonidan belgilangan ma’naviy-axloqiy qadriyatlar yosh avlod ongiga singdiriladi hamda ularda ijtimoiy xulq-atvor me’yorlari, kommunikativ madaniyat va fuqarolik pozitsiyasi shakllantiriladi[6]. Ayniqsa, maktabgacha yosh davrida bolaning shaxsiy sifatlari va ijtimoiy tajribasi shakllanishi jarayonida tarbiyaviy faoliyatning mazmuni va metodikasi muhim ahamiyat kasb etadi.

So‘nggi yillarda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishda innovatsion pedagogik yondashuvlardan foydalanishni taqozo etmoqda. O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlarda ham bolalarni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish zarurligi alohida ta’kidlanadi.

Zamonaviy pedagogika nazariyasida shaxsga yo‘naltirilgan, integrativ, kompetensiyaviy hamda faoliyatga asoslangan yondashuvlar tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv pedagogik jarayonda har bir bolaning individual xususiyatlari, qiziqishlari hamda ehtiyojlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Integrativ yondashuv esa tarbiya jarayonini turli pedagogik faoliyat turlari bilan uyg‘un holda tashkil etishga imkon yaratadi[8].

Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan bugungi davrda ta’lim tizimining barcha bosqichlarida raqamli muhitni shakllantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. **Raqamli muhit** deganda pedagogik jarayonda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, elektron ta’lim resurslari, multimedia vositalari hamda interaktiv ta’lim platformalaridan foydalanish orqali yaratiladigan ta’limiy muhit tushuniladi[7]. Bunday muhit ta’lim jarayonining samaradorligini

oshirish, o‘quvchilarning bilish faolligini rag‘batlantirish hamda pedagogik jarayonni vizual va interaktiv shaklda tashkil etish imkonini beradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalardan foydalanish tarbiyaviy faoliyatni yanada samarali tashkil etishning muhim vositasidir. Bugungi kunda bolalarning bilish faolligi, diqqatini jamlash va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish pedagogik jarayonning samaradorligi bilan chambarchas bog‘liqdir[11]. Shu nuqtai nazardan, multimedia taqdimotlari, interaktiv o‘yinlar, elektron didaktik vositalar va animatsion materiallar bolalarning qiziqishini rag‘batlantirish va ularning idrok etish jarayonini faollashtirishda samarali pedagogik vositalar sifatida e’tirof etiladi.

Multimedia taqdimotlari maktabgacha yoshdagi bolalar uchun axborotning vizual va audial shakllarini uyg‘unlashtiradi, bu esa murakkab tushunchalarni soddalashtirish va bolalarning eslab qolish qobiliyatini oshirish imkonini beradi. Masalan, rangli grafiklar, animatsion tasvirlar va ovoz effektlari orqali ta’limiy kontent bolalarga qiziqarli va tushunarli tarzda yetkaziladi, shuningdek, o‘quv jarayoni interaktiv va qiziqarli shaklga ega bo‘ladi[11].

Interaktiv o‘yinlar pedagogik jarayonda bolaning faol ishtirokini ta’minlash va o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli o‘yinlar orqali bolalar turli vaziyatlarda qaror qabul qilish, muammoni hal etish va jamoaviy hamkorlik qilishni o‘rganadilar. Shu bilan birga, bunday o‘yinlar bolalarda ijtimoiy tajriba va kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega[4].

Elektron didaktik vositalar esa bolalarning mustaqil faoliyatini rag‘batlantiradi. Masalan, interaktiv taxtalar, elektron kitoblar, ta’limiy dasturlar va modullar orqali bolalar mustaqil o‘rganish jarayonida turli topshiriqlarni bajaradilar, bu esa kognitiv va ijodiy rivojlanishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, bunday vositalar pedagoglarga tarbiyaviy tadbirlarni individual va guruh bo‘yicha optimallashtirish imkonini beradi[5].

Animatsion materiallar bolalar diqqatini jalb qilish va murakkab tushunchalarni vizual tarzda tushuntirishda samarali bo‘ladi. Masalan, ertaklar yoki qisqa animatsion hikoyalar orqali tarbiyaviy mavzularni bolalarga oson va qiziqarli shaklda yetkazish mumkin. Bu usul pedagoglarga tarbiyaviy jarayonni ko‘rgazmali, qiziqarli va interaktiv tarzda tashkil etish imkonini yaratadi.

Shu bilan birga, raqamli vositalardan foydalanish pedagogik jarayonning individual xususiyatlarga moslashuvchanligini oshiradi. Har bir bolaning qiziqishi, rivojlanish darajasi va psixologik xususiyatlari hisobga olinib, tarbiyaviy tadbirlar samarali va mazmunli shaklda rejalashtiriladi. Natijada, bolalarning kognitiv, ijodiy va kommunikativ rivojlanishi ta’minlanadi, pedagoglarning esa o‘quv-tarbiya jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli tashkil etish imkoniyati oshadi[6].

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o‘yin faoliyati yetakchi faoliyat turi hisoblanadi. Shu sababli tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishda o‘yin texnologiyalari, dramatizatsiya, rolli o‘yinlar hamda sahnalashtirish metodlaridan foydalanish muhim pedagogik ahamiyatga ega[4]. Ushbu metodlar bolalarning ijtimoiy tajribasini boyitadi, ularning kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantiradi hamda ijodiy faoliyatini rag‘batlantiradi.

Raqamli muhitda tashkil etiladigan tarbiyaviy tadbirlar bolalarning ijtimoiylashuvi jarayonini qo‘llab-quvvatlash bilan bir qatorda ota-onalar bilan hamkorlikni mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari pedagoglar, ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni yangi sifat bosqichiga olib chiqmoqda[5]. Ayniqsa, elektron platformalar, onlayn kommunikatsiya vositalari hamda raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyaviy jarayonni samarali tashkil etish uchun muhim pedagogik imkoniyatlarni yaratadi.

Elektron platformalar maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish va boshqarishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Bunday platformalar orqali pedagoglar ota-onalarga bolalarning kundalik faoliyati, tarbiyaviy tadbirlar mazmuni, rivojlanish ko‘rsatkichlari hamda pedagogik tavsiyalar haqida tezkor ma’lumot berish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shuningdek, elektron platformalar orqali bolalarning rivojlanish dinamikasini monitoring qilish, tarbiyaviy mashg‘ulotlar uchun multimedia materiallarini taqdim etish hamda ota-onalarni pedagogik jarayonga jalb etish mumkin. Bu esa ta’lim jarayonining ochiqligi va shaffofligini ta’minlash bilan birga, pedagog va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikni yanada mustahkamlaydi.

Onlayn kommunikatsiya vositalari esa pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi tezkor muloqotni ta’minlashga xizmat qiladi. Videokonferensiya, messenjerlar, ijtimoiy tarmoqlar va boshqa raqamli aloqa vositalari orqali tarbiyaviy jarayon bilan bog‘liq masalalarni muhokama qilish, ota-onalar yig‘ilishlarini onlayn shaklda tashkil etish hamda bolalarning rivojlanishiga doir maslahatlar berish imkoniyati yaratiladi. Bunday vositalar ota-onalarning ta’lim-tarbiya jarayonidagi faolligini oshiradi hamda pedagogik hamkorlikning yangi shakllarini yuzaga keltiradi. Natijada maktabgacha ta’lim tashkiloti bilan oila o‘rtasidagi uzviy hamkorlik mustahkamlanadi.

Raqamli ta’lim resurslari esa tarbiyaviy tadbirlarning mazmunini boyitish va ularni yanada qiziqarli tashkil etishga xizmat qiladi. Multimediali taqdimotlar, animatsion materiallar, interaktiv o‘yinlar, elektron kitoblar hamda didaktik dasturlar bolalarning bilish faoliyatini faollashtiradi va ularning qiziqishini oshiradi. Shu bilan birga, bunday resurslar orqali bolalarda axborotni vizual qabul qilish, mustaqil fikrlash hamda ijodiy faoliyat ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyati yaratiladi. Raqamli ta’lim resurslaridan pedagogik maqsadga muvofiq foydalanish tarbiyaviy jarayonning samaradorligini oshiradi hamda bolalarning ijtimoiy, kommunikativ va kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shunday qilib, elektron platformalar, onlayn kommunikatsiya vositalari va raqamli ta’lim resurslari maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishning muhim tarkibiy elementlari hisoblanadi. Ularning samarali qo‘llanilishi pedagog va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, tarbiyaviy jarayonning uzluksizligini ta’minlash hamda bolalarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi[10].

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyaviy faoliyatni raqamli muhit asosida tashkil etish zamonaviy ta’lim tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Integrativ, kompetensiyaviy va faoliyatga asoslangan pedagogik yondashuvlar hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish tarbiyaviy jarayon samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Natijada bolalarning ijtimoiy-axloqiy, kommunikativ va ijodiy rivojlanishi ta’minlanadi hamda maktabgacha ta’lim sifatini oshirish uchun zarur pedagogik sharoitlar yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi 2020 yil 23 sentabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi 637-sonli Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22 dekabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 802-son Qarori.
3. Dewey J. Democracy and Education. – New York, 2012.
4. Elkonin D.B. Psixologiya igri. – Moskva, 2018.
5. Montessori M. The Montessori Method. – New York, 2013.
6. Podlasiy I.P. Pedagogika. – Moskva: Vlados, 2017.
7. Polat E.S. Pedagogik texnologiyalar va AKT. – Moskva, 2019.
8. Selevko G.K. Sovremennye obrazovatelnye texnologii. – Moskva, 2015.

9. UNESCO. Early Childhood Education and Digital Technologies. – Paris, 2021.
10. Ushinskiy K.D. Pedagogik asarlar. – Moskva, 2016.
11. Vygotskiy L.S. Bola psixologiyasi va rivojlanish nazariyasi. – Moskva, 2016.

STRATEGY FOR DEVELOPING DIGITAL CHILDHOOD IN UZBEKISTAN: ADDRESSING WEAK DATA GOVERNANCE THROUGH A BUSINESS AND ANALYTICS FRAMEWORK

Yulduz Gulomova

University of Reading | y.gulomova@student.reading.ac.uk

Abstract:Uzbekistan's national Strategy 2030 places digital transformation at the centre of its development agenda, and with nearly half of its population under the age of twenty-five, digital childhood has become a policy domain of national consequence. Yet the country's digital childhood strategy is currently being designed without a corresponding evidence base. There is no systematic national mechanism for collecting, managing, or analysing data on how children use digital technologies, on the effectiveness of educational technology investments, or on cybersecurity incidents involving minors. This paper argues that weak data governance is the foundational constraint on Uzbekistan's digital childhood agenda, because every other policy intervention — from EdTech procurement to online safety regulation — is currently being made without empirical grounding. Drawing on the literature on digital childhood, the UN Committee on the Rights of the Child's General Comment No. 25, and Estonia's established education information system as a comparator, the paper proposes a three-stream data architecture combining school-based observations and student surveys, an annual household survey, and platform data-sharing agreements with major learning providers. A business and analytics layer — KPI dashboards, predictive modelling, cost–benefit analysis, and a RACI accountability framework — is proposed to convert these data streams into operational decisions. The paper concludes by setting out a phased implementation roadmap and discussing the privacy, equity, and capacity limitations that any such system must address.

Keywords: *digital childhood, data governance, Uzbekistan, EdTech, child rights, evidence-based policy*

1. Introduction

Children growing up in Uzbekistan today are doing so in an environment that is both highly connected and largely unobserved by the state. Internet penetration reached 89% in 2025, the percentage of the population aged ten and overusing the internet sat at 92% during January–September 2024, and there are now 359 mobile phones per 100 households (Global CIO, 2024; UNDP, 2025; Uzbekistan Statistical Agency, 2024). With more than 37 million people, nearly half of them under twenty-five, Uzbekistan has one of the youngest populations in Central Asia, and its national Strategy 2030 explicitly identifies digital transformation in education and child welfare as a priority axis (Global CIO, 2024).

Yet beneath these headline figures lies a striking gap. The Uzbek state currently has no systematic mechanism for understanding what children are actually doing online, how educational technology is affecting their learning, or how often they encounter online harm. Policy is being formulated in the absence of the evidence that would allow it to be evaluated, refined or defended. This paper argues that this absence — weak data governance — is not simply one challenge among several but the foundational constraint on the country's digital childhood agenda. Without it, decisions about EdTech procurement, online safety legislation, cybersecurity investment, and rural connectivity are necessarily being made on the basis of assumption rather than evidence.

The paper proceeds as follows. Section 2 sets out the conceptual frame of digital childhood and situates Uzbekistan within it. Section 3 analyses the nature and consequences of weak data governance. Section 4 proposes a three-stream data architecture coupled with a business and

analytics layer, and draws on Estonia's Education Information System as a comparator. Section 5 outlines a phased implementation roadmap and addresses the limitations and risks of the proposal. Section 6 concludes.

2. Digital Childhood and the Uzbek Context

2.1 Conceptualising digital childhood

Digital childhood refers to the formative years of a child's life as shaped by interaction with digital technologies — the internet, smartphones, AI tools, and online platforms — which today constitute not an addition to children's environments but the environment itself (Livingstone and Blum-Ross, 2020). Three features are particularly salient. First, children are continuously connected: digital access is now a default rather than a privilege (UNICEF, 2023). Second, children's lives are increasingly digital: every digital interaction generates data that is collected, processed, and often monetised by commercial platforms (Mascheroni, 2020; Lupton and Williamson, 2017). Third, AI systems shape children's education, entertainment and social interaction from an early age, often through processes that are opaque to the children themselves and to their parents.

These developments have given rise to a substantial scholarly literature on the datafication of childhood, which examines how children become "data subjects" long before they can meaningfully consent (Mascheroni and Siibak, 2021; Lupton and Williamson, 2017). The normative response to this body of work is set out most authoritatively in the UN Committee on the Rights of the Child's General Comment No. 25 (United Nations, 2021), which clarifies that the rights enshrined in the Convention on the Rights of the Child apply equally in the digital environment. Among its core demands is that states actively collect and use evidence about children's digital lives to design policies that protect and empower them. Data governance, in other words, is not a technocratic afterthought to digital childhood policy; it is one of its constitutive obligations.

2.2 The Uzbek context

Uzbekistan is a young, rapidly digitising country. Strategy 2030 frames digital transformation as a cross-cutting national priority, with explicit reference to the education sector and child welfare (Global CIO, 2024; UNDP, 2025). The high internet penetration figures noted above, however, mask a series of underlying challenges. UNICEF (2024) and UNDP (2025) document a sharp urban–rural digital divide in connectivity and device access; cybersecurity protections for minors remain underdeveloped; digital tools are not yet officially embedded in school curricula; and parental digital literacy varies widely. Crucially for this paper, none of these challenges is being measured in a coordinated way by any Uzbek institution. The country has the demographic and infrastructural foundations to make digital childhood a strategic asset, but it lacks the informational infrastructure that would allow it to do so coherently.

3. The Problem: Weak Data Governance

Weak data governance, in the Uzbek context, has a precise meaning: no national institution is systematically collecting, managing or analysing data on children's digital lives or learning outcomes. In practice this manifests in four interlocking gaps. There is no national record of how many children are online, for how long, or on which platforms. There is no system measuring whether EdTech tools are actually improving children's learning. There is no aggregated tracking of cybersecurity incidents involving children. And, as a consequence of all three, ministerial policy decisions are being made on the basis of assumption rather than evidence.

The consequences are significant. Without baseline data, the government cannot identify which regions or demographic groups are being left behind by the digital transition, and cannot target investment efficiently. Without outcome data, large EdTech programmes can be procured and deployed without any reliable means of determining whether they work; this risks the entrenchment of expensive interventions that deliver poor educational returns, an issue extensively documented in the broader EdTech evaluation literature (OECD, 2023; World Bank, 2024). Without incident data, emerging risks such as cyberbullying, exposure to harmful content, or

platform-specific safety failures cannot be detected early enough to inform regulatory response. And without any of this data, Uzbekistan cannot meet its reporting obligations under General Comment No. 25, which expects states parties to monitor children's rights in the digital environment in evidence-based terms (United Nations, 2021).

It is worth being precise about why this paper treats data governance as foundational rather than as one issue among five. The other challenges identified in the digital childhood discourse — the digital divide, cybersecurity risk, slow EdTech integration, and the parental awareness gap — are real, but each of them can only be effectively addressed once the state can see them. The digital divide cannot be closed without district-level usage data; cybersecurity risk cannot be regulated without incident data; EdTech integration cannot be optimised without learning-outcome data; and parental literacy cannot be targeted without household-level survey data. Data governance is therefore not parallel to these problems but prior to them.

4. A Three-Stream Data Architecture

The framework proposed here aims to generate a sufficient and proportionate evidence base for policy without imposing the surveillance burden that scholars of datafied childhood rightly warn against (Mascheroni, 2020; Lupton and Williamson, 2017). It rests on three complementary data streams, each capturing what the others cannot, and on a business and analytics layer that translates the resulting data into operational decisions.

4.1 Stream one: school-based teacher observations and termly student surveys

Schools are the most efficient site for capturing structured data on children's digital learning behaviours. Under this proposal, teachers would submit a brief monthly observation checklist covering EdTech usage, observable engagement, and any safeguarding concerns. Students would complete a short digital survey three times per year, capturing self-reported usage, perceived usefulness of digital tools, and experiences of online harm. Both instruments would be designed to take less than fifteen minutes to complete, on the basis that respondent burden is the single largest threat to the integrity of school-based monitoring systems.

4.2 Stream two: an annual household survey

School-based instruments capture only what happens within the school's sightline; the majority of children's digital lives unfold at home. An annual household survey, modelled on existing nationally representative survey infrastructure, would ask parents or guardians to report on their child's device access, daily internet usage, online experiences, and any incidents of concern. This stream is also the primary mechanism for capturing data on children who are out of school, who are otherwise systematically invisible to school-based instruments — a critical equity consideration in any country with significant rural and informal-economy populations.

4.3 Stream three: platform data-sharing agreements

The third stream is the most novel and the most contestable. The proposal is that the Uzbek government would negotiate formal agreements with major learning platforms already used voluntarily by Uzbek students — Khan Academy and Duolingo are the realistic starting points — to provide anonymised, aggregated national usage data. The rationale is twofold. First, these platforms already hold the most accurate available data on children's actual learning behaviours; reproducing such data through state surveys would be expensive and less reliable. Second, anonymised aggregate data avoids the worst privacy risks that more granular dataveillance arrangements would carry.

The feasibility of this stream should not be overstated. It depends on the willingness of foreign platforms to enter such agreements, on the legal capacity of Uzbek institutions to negotiate them, and on a privacy and data protection framework strong enough to satisfy the platforms and their users. There is precedent — Khan Academy in particular has worked with national education ministries elsewhere — but the proposal here should be understood as a target requiring further feasibility analysis rather than a settled policy.

4.4 The business and analytics layer

Data alone does not improve policy; the analytical layer that converts data into decisions is what determines whether the system creates value. Four components are proposed. KPI dashboards would allow decision-makers to see, in near real time, how many children are actively learning digitally in each district and how outcomes are changing month by month. Predictive modelling would forecast which districts are likely to fall behind on key indicators, enabling pre-emptive intervention rather than reactive remediation. Cost–benefit analysis would evaluate whether further investment in particular EdTech programmes or regional connectivity initiatives is delivering proportionate outcomes. A stakeholder map structured as a RACI framework would clarify who is responsible for collecting which data, who analyses it and who is accountable for decisions made on its basis — addressing the institutional ambiguity that has historically undermined data-driven reform in similar contexts (OECD, 2023).

Two illustrative KPIs anchor the system in measurable terms: 80% of schools submitting complete termly surveys by end of 2026, and 70% of households completing the annual household survey by end of 2026. These targets are deliberately ambitious for the pilot phase but conservative against the standards of established education monitoring systems.

4.5 Comparative reference: Estonia's EHIS

Estonia provides the clearest comparator for what a mature education data infrastructure can look like. Its Estonian Education Information System (EHIS) brings together data on schools, pupils, teachers, exams and qualifications in a single linked platform connected to more than twenty other state information systems (OECD, 2024; Education Estonia, 2024). Schools are required by law to enter and maintain accurate data, and funding is conditional on the completeness of submission — a design choice that has proven critical to data quality (NCEE, 2025). Estonia also publishes school-level performance data through its Educational Eye and Haridussilm portals, allowing both policymakers and the public to evaluate performance over time. Two lessons from Estonia are particularly relevant for Uzbekistan. The first is that integrating data systems across ministries is far harder, and far more important, than collecting data in any single system. The second is that even well-designed information systems only generate value when schools and ministries are actively trained and incentivised to use the resulting evidence — an implementation challenge that has constrained even the EHIS itself (OECD, 2024).

5. Implementation and Limitations

5.1 Phased roadmap

A realistic implementation pathway proceeds in three phases. The first phase, in 2026, would be a Tashkent-based pilot, launching the school and household survey instruments in a defined sample of districts and opening negotiations with Khan Academy and Duolingo for the platform-data stream. The second phase, in 2027, would expand the surveys to additional regions and, contingent on successful negotiation, sign and operationalise the first data-sharing agreement. The third phase, between 2028 and 2030, would bring all three streams to national scale and produce the first Annual Digital Childhood Report — a public document that would, in addition to informing policy, satisfy a substantial portion of Uzbekistan's reporting obligations under General Comment No. 25.

5.2 Limitations and risks

No proposal of this kind is without significant risks, and a paper that argues for better data governance must take its own risks seriously. Four warrant particular attention.

The first is the privacy paradox. A system designed to protect children's rights through better data could itself become a vector for the dataveillance that the literature on datafied childhood warns against (Mascheroni, 2020; Lupton and Williamson, 2017). Without a robust child-specific data protection regime — at minimum, anonymisation by design, strict purpose limitation, independent oversight and meaningful consent procedures for parents and, where age-appropriate, children themselves — the proposed architecture risks reproducing the very harms it

is meant to address. General Comment No. 25 is unambiguous on this point and should be treated as binding (United Nations, 2021).

The second is rural reach. Household surveys in regions with low literacy or weak administrative penetration consistently under-represent the most marginalised children, who are also those most likely to be experiencing the digital divide. Adequate sample design and dedicated rural enumeration will be required to avoid producing data that is systematically biased in favour of urban experience.

The third is institutional capacity. Building dashboards and signing platform agreements is straightforward relative to the harder challenge of training ministry officials and school leaders to use the resulting evidence. The Estonian experience suggests that this capacity gap, rather than data availability, is often the binding constraint on evidence-based policy (OECD, 2024). Investment in analytical capacity within the Ministry of Public Education will need to accompany investment in the data infrastructure itself.

The fourth is the dependence on foreign platforms. A data architecture that relies in part on Khan Academy and Duolingo is, by design, exposed to commercial decisions made outside Uzbekistan. The platform-data stream should therefore be treated as a complement to, rather than a substitute for, the publicly governed school and household streams.

6. Conclusion

Uzbekistan stands at an unusual juncture. It has the demographic profile, the infrastructural reach and the political commitment to make digital childhood a national strategic priority, but it lacks the evidence base that would allow it to do so well. This paper has argued that weak data governance is the foundational constraint on the country's digital childhood agenda, and has proposed a three-stream data architecture, supported by a business and analytics layer and benchmarked against Estonia's EHIS, that could begin to address this gap within a feasible four-year horizon. The proposal is not without risk; in particular, any data system involving children must be measured against the standards set out in General Comment No. 25 and the warnings of the datafication literature. But the alternative — continuing to legislate, procure and intervene in the absence of evidence — carries risks of its own, and these are likely to grow as the digital environment becomes a more central determinant of children's life chances. Future research should focus on piloting the school and household survey instruments, on the legal and commercial feasibility of platform data-sharing in the Central Asian context, and on the institutional design of an independent oversight body capable of making such a system trustworthy in the eyes of the children and parents whose data it would hold.

References

Education Estonia (2024) *Data behind educational decisions.* Available at: https://www.educationestonia.org/data/ (Accessed: 27 April 2026).

Global CIO (2024) *Digital strategies of Uzbekistan*. Available at: https://globalcio.com/ (Accessed: 27 April 2026).

Livingstone, S. and Blum-Ross, A. (2020) *Parenting for a digital future: How hopes and fears about technology shape children's lives*. Oxford: Oxford University Press.

Lupton, D. and Williamson, B. (2017) 'The datafied child: The dataveillance of children and implications for their rights', *New Media & Society*, 19(5), pp. 780–794.

Mascheroni, G. (2020) 'Datafied childhoods: Contextualising datafication in everyday life', *Current Sociology*, 68(6), pp. 798–813.

Mascheroni, G. and Siibak, A. (2021) *Datafied childhoods: Data practices and imaginaries in children's lives*. New York: Peter Lang.

NCEE (2025) *Building an integrated data system: Lessons from Estonia*. National Center on Education and the Economy. Available at: https://ncee.org/building-an-integrated-data-system-lessons-from-estonia/ (Accessed: 27 April 2026).

OECD (2023) *Education at a glance: Digital competencies and teacher training*. Paris: OECD Publishing.

OECD (2024) *Shaping digital education: Monitoring and evaluation of digital education.* Paris: OECD Publishing.

UNDP (2025) *Digital economy of Uzbekistan: The state of digital entrepreneurship to harness AI*. Tashkent: United Nations Development Programme.

UNICEF (2023) *The state of the world's children 2023: For every child, vaccination*. New York: UNICEF.

UNICEF (2024) *Architects of learning: Digital horizons for Uzbek education*. Tashkent: UNICEF.

United Nations (2021) *General comment No. 25 (2021) on children's rights in relation to the digital environment*. Committee on the Rights of the Child, CRC/C/GC/25. Geneva: United Nations.

Uzbekistan Statistical Agency (2024) *Internet users in the Republic of Uzbekistan: Percentage of population aged 10 and over*. Tashkent: Statistical Agency under the President of the Republic of Uzbekistan.

World Bank (2024) *Digital development country profile: Uzbekistan*. Washington, D.C.: World Bank Group.

STEAM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING TADQIQOTCHILIK QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH

Gafurova Dilnoza Saloxiddinovna
Samarqand davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich va Maktabgacha ta'lim nazariyasi kafedrasi o'qituvchisi
dilnozagaffurova@gmail.com
UDK: 373.3

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda STEAM faoliyati orqali kreativ, mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish, tadqiqot faoliyatining bola rivojlanishidagi ahamiyati va afzallik jihatlari haqida yoritilgan.

Аннотация: В данной статье освещаются формирование креативного и логического мышления у детей дошкольного возраста посредством STEAM-деятельности, а также значение и преимущества исследовательской деятельности в развитии ребёнка.

Annotation: This article highlights the formation of creative and logical thinking skills in preschool children through STEAM activities, as well as the importance and advantages of research activities in a child's development.

***K*alit so'zlar:** maktabgacha ta'lim; bolada ijodkorlik, tadqiqotchilik; tasavvur, his-tuyg'ular, tashabbus, harakatchanlik va moslashuvchanlik; mantiqiy tafakkurning shakllanishi, muhandislik, dizaynerlik, ta'lim-tarbiya jarayonidagi mustaqillik, integratsiyalashgan ta'lim, STEAM texnologiyasi.

Ключевые слова: дошкольное образование; детская креативность, исследовательская деятельность; воображение, эмоции, инициатива, активность и гибкость; формирование логического мышления, инженерия, дизайн, самостоятельность в образовательном процессе, интегрированное обучение, технология STEAM.

Keywords: preschool education; children's creativity, research skills; imagination, emotions, initiative, activity and flexibility; development of logical thinking, engineering, design, independence in the educational process, integrated education, STEAM technology.

Bizning kundan kunga taraqqiy etib borayotgan zamonaviy dunyomiz aholining STEAM sohalarida ko‘proq ma’lumotga ega bo‘lishini talab qiladi. STEAM esa maktabgacha yoshidagi bolalarga asosiy tarkib bilan bog‘liq bo‘lmagan, masalan, jamoa bilan ishlash, qat’iyat va mehnatsevarlik, ijodkorlik va zukkolik, mantiqiy tafakkur, tanqidiy fikr kabi ko‘nikmalarni o‘rgatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar ham STEAM bo‘yicha asosiy tushunchalarni o‘rganish qobiliyatiga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun STEAM ta’limining eng foydali jihatlaridan biri shundaki, STEAM faoliyatida hosil qilingan ko‘nikmalar, masalan, san’at, fan yoki matematikada o‘rganilgan jarayon ko‘nikmalari har qanday fan sohasida va kundalik hayotda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan asosiy ko‘nikmalardir. Maktabgacha yoshdagi bolalar qiziqish va ijodkorlik hissi bilan ilm-fanga tabiiy moyillikka ega. Bu yoshda bolalar konstruktorlash, modellash, robotexnika hamda dasturlash sohasiga juda qiziqadilar. Ta’lim-tarbiya faoliyatiga STEAM yondashuvimizning muhim qismi bu bolalarni to‘g‘ri vaqtda to‘g‘ri faoliyat bilan tanishtirishdir. Biz bolalarni rivojlanishga tayyor bo‘lganda yangi ko‘nikmalar va tushunchalar bilan tanishtiramiz, bu esa o‘rganishni qiziqarli va tabiiy qiladi.

STEAM ta’lim texnologiyasi loyihalash metodiga tayangan holda uning asosida bilish va badiiy izlanish yotadi. STEAM ta’limida fanlararo aloqa va loyihalash metodi birlashtirilgan bo‘lib, uning asosida tabiiy fanlarni texnologiyaga, muhandislik ijodiyotga va matematikaga integratsiya qilish yotadi. Bunda muhandislik bilan bog‘liq kasblarga bo‘lgan tayyorgarlik amalga oshiriladi. STEAM ta’limi 6 ta bosqichdan iborat: savol(vazifa), muhokama, dizayn, qurish, sinovdan o‘tkazish va rivojlantirish. Bu bosqichlar tizimli loyihalash yondashuvining asosi hisoblanadi. V.A. Suxomlinskiy shunday degan edi: "Bolaning ongi uning barmoqlari uchida". Immanuil Kant (nemis faylasufi) "Qo‘l tashqi miyaning bir turi", deb yozadi. Qo‘l harakati va nutq o‘rtasidagi bog‘liqlik ya`ni qo‘l harakatlarining nutqni rivojlantirishga rag‘batlantiruvchi ta'siri, barmoqlarning harakati markaziy asab tizimining kamolotini rag‘batlantiradi va bola nutqining rivojlanishini tezlashtiradi. Barmoqlar va butun qo‘l qanchalik yaxshi ishlasa, bola shunchalik yaxshi gapiradi. Barmoq o‘yinlari qo‘llarning nozik motorli ko‘nikmalarini rivojlantirishning muhim qismidir. Ular hayajonli va nutqni, ijodiy faoliyatni rivojlantirishga hissa qo‘shadilar. Barmoq o‘yinlari paytida bolalar kattalarning harakatlarini takrorlab, qo‘llarining motorli ko‘nikmalarini faollashtiradi. Shunday qilib, epchillik, o‘z harakatlarini nazorat qilish, faoliyatning bu turida diqqatni jamlash qobiliyati rivojlanadi.[1]

STEAM faoliyatini tashkil etish: o‘yin shaklidan foydalanish.

Mashg‘ulot tuzilishi:

- *Kirish bosqichi.* Bolalar uchun vazifani shakllantirish.
- *Asosiy qism.* Muammoni hal qilish va maqsadga erishish uchun vositalarni toppish, loyihalash

Faoliyat davomida bola o‘zi uchun yangi tajriba va bilimlarni oladi, ularni turli vaziyatlarda qo‘llashni o‘rganadi.

- *Yakuniy bosqich.* Bolalar olingan natijalarni o‘rganadilar, xulosalar chiqaradilar, qayta ishlaydilar. Faoliyat jarayonida jamoaviy ishlash tavsiya etiladi.

Mazkur kognitiv faoliyat jarayonida bolalar o‘z-o‘zini rivojlantirish, o‘zini o‘zi anglash imkoniyatiga ega bo‘ladi va ijodiy faollik rivojlanadi. Bolaning guruhda ishlash qobiliyati, boshqa bolalar bilan muloqot qilish - hamkorlik qilish va raqobatlash qobiliyati shakllanadi.[2]

Zamonaviy ta’limning dolzarb muammolaridan biri bu turli xil faoliyat turlarida tadqiqot faoliyatini amalga oshirishga qodir bo‘lgan ijodiy, tashabbuskor shaxsni tarbiyalash va rivojlantirishning eng samarali usullarini tanlashdir. Bunday shaxsning dastlabki asoslari, albatta, maktabgacha yoshda qo‘yiladi. Nufuzli tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, maktabgacha yoshdagi bolalik davrida bolaning tadqiqot faoliyatini rivojlantirish uchun eng muhim shart-sharoitlar yaratiladi. Bola faoliyatining eng yorqin va dastlabki ko‘rinishlaridan biri uning atrofidagi

dunyoni bilishga bo‘lgan istagidir. Bola faoliyatining birinchi ko‘rinishlaridan biri uning atrofdagi dunyoni bilish va o‘rganishga maqsadli intilishi hisoblanadi. Bolaning tadqiqot faoliyati xulq-atvorning ajralmas qismi va zamonaviy dunyoning o‘zgaruvchan sharoitida uzluksiz rivojlanish sharti sifatida ishlaydi. Bolaning izlanish faoliyati o‘zini kashfiyotchilik xulq-atvorini keltirib chiqaradigan ichki istak sifatida namoyon qiladi. U bolaning aqliy rivojlanishining dastlab o‘zini o‘zi rivojlantirish jarayoni sifatida yuzaga kelishi uchun sharoit yaratadi. *A. M. Matyushkin* bolaning ilmiy-tadqiqot faoliyatini uning ijodkorligining asosiy ifodasi deb hisoblaydi, bu bolaning yangi o‘rganilayotgan narsaga yuqori tanlab olishida, keng qiziqishda namoyon bo‘ladi. [5]

Ilmiy ma’lumotlarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, bolaning *kashfiyot faoliyati* murakkab tuzilishga ega bo‘lib, u bolaning qiziqishi, bolaning muammoni hal qilish uchun izlanish qidiruvini o‘tkazish istagi va uning namoyon bo‘lishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan motivatsion komponentni ta’kidlaydi: - maqsadga erishishda qat’iyatlilik; - muammoni hal qilish bo‘yicha tadqiqot izlashning mumkin bo‘lgan usullari va vositalari haqidagi g‘oyalar bilan bog‘liq bo‘lgan tarkib komponenti; - tadqiqot jarayonida muammoni hal qilish uchun bolalarning tadqiqot qobiliyatlaridan amaliy foydalanish tajribasini aks ettiruvchi operatsion komponent. Bolalar yaqin va uzoq, jismoniy va ijtimoiy muhitdagi hamma narsani o‘rganishlari mumkin. Bolalarni o‘rganish obyektlari juda xilma-xildir: *jonsiz tabiat obyektlari* (toshlar, muz bo‘laklari, daryolar va boshqalar. Bola jonsiz tabiat obyektlarini o‘zi uchun maqbul bo‘lgan har qanday usulda o‘rganishi mumkin, shu jumladan ularni tushunish uchun ularni o‘zgartirishi va yo‘q qilishi mumkin. yashirin xususiyatlar, ichki tuzilish va boshqalar.); *yovvoyi tabiat obyektlari* (yovvoyi tabiat obyektlari orasida ko‘pincha bolalar hayvonlarga eng katta qiziqish ko‘rsatadilar, psixikaga va ularning xatti-harakatlariga alohida e’tibor berishadi); *odamlar* (bolalar inson xulq-atvorining normalari va qoidalarini, shuningdek, ularning buzilishining mumkin bo‘lgan shartlarini tushunish va o‘zlashtirish uchun turli xil ijtimoiy tadqiqotlar strategiyalaridan foydalanishlari mumkin); *sun’iy obyektlar* (sun’iy narsalarni o‘rganishda bola uchun ayniqsa muhim jihat - ularning inson hayotidagi o‘rni: ularning maqsadi, faoliyati va boshqalar).

Bolaning u bilan haqiqiy munosabatda bo‘lish orqali uning atrofidagi dunyoda yangi narsalarni o‘rganishga tayyorligi va qobiliyati mustaqil qadriyatdir. Bu bolaning eng muhim sifati bo‘lib, uning kognitiv, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanish darajasini aks ettiradi. Bolalarning kognitiv rivojlanishi, uning amaliy faoliyati, tajriba va izlanish, yangilikka intilish, uni yaratishda aks etadi. [2]

A.M.Matyushkin bolalardagi tadqiqot faoliyatini rivojlantirishning asosiy bosqichlarini belgilaydi: *1-bosqich* - tadqiqot faoliyati beixtiyor e’tibor shaklida harakat qiladi, intuitiv tushunish va beixtiyor yod olish uchun zarur shartdir (erta yoshi). *2-bosqich* - yangi, noma’lum narsaga nisbatan mustaqil ravishda savol va muammolarni qo‘yishda ifodalangan har bir yangilikka va faoliyatning yuqori shakllariga qiziqishning rivojlanishi, o‘z savollariga javob izlash (3-5) yillar). *3-bosqich* - bolaning ilmiy-tadqiqot faoliyatining asosiy tarkibiy qismi muammoli bo‘lib qoladi, bu bolaning nomuvofiqlik va qarama-qarshiliklarni izlashda, yangi savol va muammolarni o‘zi shakllantirishda ifodalangan yangilikka doimiy ochiqligini ta’minlaydi (5-6 yosh). "Hatto muvaffaqiyatsizlik ham kognitiv muammolarni keltirib chiqaradi, izlanish faolligini keltirib chiqaradi va ijodiy rivojlanishning yangi bosqichi uchun imkoniyatlar yaratadi." *4-bosqich* - dunyoni qidirish va o‘rganish jarayoni muammolarni hal qilish, yashirin aloqalar va munosabatlarni aniqlash bilan yakunlanadi (8-12 yosh).

Maktabgacha yoshdagi bola - bu atrofdagi dunyoning tabiiy tadqiqotchisi. Dunyo bolaga uning shaxsiy his-tuyg‘ulari, harakatlari, tajribalari orqali ochiladi. “Bola qanchalik ko‘p ko‘rgan, eshitgan va boshdan kechirgan bo‘lsa, shunchalik ko‘p biladi va o‘rgansa, uning tajribasida voqelik elementlari shunchalik ko‘p bo‘lsa, uning ijodiy, tadqiqot faoliyati shunchalik ahamiyatli va samarali bo‘ladi” deb yozadi, *Lev Semyonovich Vigotskiy*.[7]

Maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv qiziqishlarini rivojlantirish pedagogikaning dolzarb muammolaridan biri bo‘lib, o‘z-o‘zini rivojlantirish va o‘z-o‘zini takomillashtirishga qodir shaxsni tarbiyalashga qaratilgan.[2]

Bolalarning qiziquvchanligini rag‘batlantirish, bilimga chanqoqlikni qondirish va ularning tadqiqot tashabbusiga rahbarlik qilish orqali bolalarning zukkoligi, ijodiy faolligi, bilimga qiziqishini rivojlantirishga muvaffaq bo‘linadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv qiziqishlarini rivojlantirish pedagogikaning dolzarb muammolaridan biri bo‘lib, o‘z-o‘zini rivojlantirish va o‘z-o‘zini takomillashtirishga qodir shaxsni tarbiyalashga, bolalarning qiziquvchanligini, ongining izlanuvchanligini rivojlantiradi va ular asosida ilmiy-tadqiqot faoliyati orqali barqaror kognitiv qiziqishlarni shakllantiradi. Aynan eksperiment - yosh bolalarda yetakchi faoliyat: "Eksperimental faoliyat bolalar hayotining barcha sohalariga, shu jumladan o‘yinga ham kiradi". Maktabgacha yoshdagi bola atrofida sodir bo‘layotgan hamma narsaga qiziqish ortishi bilan ajralib turadi. Har kuni bolalar tobora ko‘proq yangi narsalarni o‘rganadilar, nafaqat ularning nomlarini, balki o‘xshashliklarini ham bilishga intilishadi, kuzatilgan hodisalarning eng oddiy sabablari haqida o‘ylashadi. Bolalarning qiziqishini qo‘llab-quvvatlagan holda, siz ularni tabiat bilan tanishishdan tortib, uni tushunishga olib borishingiz kerak. Bolalarga ajoyib tajriba olamini ochib berishga yordam berish ularning kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga erishishga yordam beradi. Tajriba o‘yin bilan bir qatorda yetakchi faoliyatdir. Tajriba har qanday faoliyat davomida amalga oshirilishi mumkin. Masalan, bola chizadi, Yashil bo‘yoq tugadi. Taklif eting- bu bo‘yoqni o‘zi yasashga harakat qilsin. Sinov va xato orqali bola to‘g‘ri yechim topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. M.Qodirova. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv jarayonlarning rivojlanishi borasidagi tadqiqotlar va tavsiyalar. “Educational and Pedagogical Sciences” 2021, 391-bet
2. Gafurova D. S. Maktabgacha ta’limda STEAM texnologiyalari / O‘quv qo‘llanma. “Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti. 2023. 314-bet
3. Gafurova D. S. MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI PEDAGOGLARINING PEDAGOGIK JARAYONNI TASHKIL ETISHDA STEAM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISHINING AFZALLIK JIHATLARI //Экономика и социум. – 2024. – №. 4-1 (119). – С. 127-132.
4. Волосовец Т.В., Маркова В.А., Аверин С.А. STEM-образование детей дошкольного и младшего школьного возраста. Парциальная модульная программа развития интеллектуальных способностей в процессе познавательной деятельности и вовлечения в научно-техническое творчество: учебная программа / Т. В. Волосовец и др. — 2-е изд., стереотип. — М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2019. — 112 с.: ил. Рецензия № 224/07 от ФГБОУ ВО «ИИДСВ РАО» Протокол № 7 от 26 сентября 2017 г. заседания Ученого совета ФГБОУ ВО «ИИДСВ РАО»
5. Rajabova L.Ch. Implementation of STEAM technology in preschool education. Экономика и социум.-2021.- №12(91) l’ISSN: ISSN 2225-1545. 527-530-b.
6. FORMATION OF CREATIVE ABILITIES OF CHILDREN IN PRE-SCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS IN THE TRAINING OF VISUAL ACTIVITY "Science and Education" Scientific Journal January 2021 / Volume 2 Issue 1
7. Эвдокимова Е.С. Технология проектирования в ДОУ Е.С.Эвдокимова. – М.: ТЦ Сфера, 2006. – 64 с.
8. R.X.Ayupov. /Ta’limda axborot texnologiyalari/: O‘quv qo‘llanma. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti. - T.: TPDU, 2020-yil. 580-b.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA MULTIMEDIALI KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Raxmonberdiyeva Gulsanam Egamberdi qizi
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi
Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD
shaxloxaydarova1972@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarini axborot texnologiyasidan jumladan, multimediali kompyuter texnologiyasidan foydalanishning jihatlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so`zlar: Texnologiya, axborot, kompyuter, multimedia, internet, masofali o’qitish, kompyuter savodxonligi, grafika, animatsiya, texnik qurilmalar.

Аннотация: В статье рассматриваются аспекты использования дошкольниками информационных технологий, в том числе мультимедийных компьютерных технологий.

Ключевые слова: Технологии, информация, компьютер, мультимедиа, Интернет, дистанционное обучение, компьютерная грамотность, графика, анимация, технические устройства.

Annotation: This article discusses aspects of the use of information technology, including multimedia computer technology, by preschoolers.

Keywords: Technology, information, computer, multimedia, internet, distance learning, computer literacy, graphics, animation, technical devices.

Yosh avlodni tarbiyalash, kelajak hayotga tayyorlash o‘z istiqboli, taraqqiyoti, ertangi kuni xususida qayg‘uradigan har qanday mamlakat uchun eng ustuvor vazifalardan biri sanaladi.
Sh.M.Mirziyoyev

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan pedagogik jarayon murakkab, shu bilan birga rang-barangdir. Ta’lim-tarbiya samaradorligiga erishishda maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi har bir faoliyat turini to‘g‘ri tashkil etish lozim. Bugungi tez o’zgaruvchan iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy hayot bolalar dunyoqarashini shakllantirish yangi axborot texnologiyalaridan keng foydalanishni taqozo etadi. An’anaviy mashg‘ulotlar olib borish asta-sekin o’z o’rnini multimediali kompyuter texnologiyalari, intensiv va interfaol metodlarga, noan’anaviy mashg‘ulot o’tish ishlariga bo’shatib bermoqda.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida axborot texnologiyasidan jumladan, multimediali kompyuter texnologiyasidan foydalanish, mashg‘ulotlarni samaradorligini oshirish, ta’lim-tarbiya jarayonini jadallashtirish, bolalarda kompyuter savodxonligini shakllantirish davr talabidir.

Bilim qanchalik mustahkam bo’lsa, bola dunyoqarashi, intellektual salohiyati shunchalik rivojlanadi va kamol topadi. Hozirgi kunda bolalar uchun informatsion savodxonlik ta’lim samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Ta’lim tizimini modernizatsiyalashda ta’limning barcha bo’g‘inlarida tobora faol qo’llanilayotgan axborot texnologiyalarning turli yo’nalishi bolalarning ma’naviy kuchi, qobiliyatlarini ochish uchun maqbul sharoit yaratib bermoqda. Ta’lim tizimida yil sayin rivojlanib borayotgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ta’lim jarayonini sifat va mazmun jihatdan yanada yuqori bosqichga ko’tarishga

xizmat qilayotganligi barchamizga ma’lum. Ayniqsa, ta’lim jarayonini mazmunli tashkil etish uchun zamonaviy texnik vositalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, texnologiya, axborot, kompyuter, multimedia, internet, masofali o’qitish, yagona axborot muhiti va shunga o’xshash axborot-kommunikatsion texnologiyalarning zamonaviy vositalaridan foydalanish o’zining samarasini bermoqda.

XXI asr-aql va zakovat, fan va texnika asri, inson faoliyatining barcha jihatlarini jadallik bilan qamrab olmoqda. Bugungi kunda barcha ta’lim muassasalarini, shu jumladan maktabgacha ta’lim tashkilotlarini ham hozirgi an’anaviy ta’lim shakli kompyuterli ta’limi egallamoqda. Bu borada Respublikamizdagi barcha Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida olib borilayotgan ta’lim-tarbiya ishlarida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishda yaxshi samara berishi isbotlanmoqda. Kompyuterlardan faqat ta’lim vositasi sifatida emas, balki tarbiyalanuvchilarning dunyoqarashini, fikrlashini va xotirasini rivojlantiradigan mantiqiy o’yin vositasi sifatida ham foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarining ta’lim-tarbiya jarayonida multimedia texnologiyasidan foydalanishni amalga oshirish uchun, tarbiyachilar multimedia to’g‘risida ma’lum bir darajada elementar bilimlarga ega bo’lishlari kerak.

«Multimedia» atamasining adabiyotlarda yoritilgan bir nechta ta’rifini keltiramiz: “Multimedia-deganda turli shakldagi ma’lumotlarni qayta ishlovchi vositalar majmuasi tushuniladi”, “multimedia – bir vaqtning o’zida turli ko’rinishdagi axborotlardan: matn, grafika, tovush va boshqalardan foydalanishni ko’zda tutgan foydalanuvchi interfeysining konsepsiyasi”, “multimedia – bu informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida axborotning an’anaviy va original turlari asosida o’quv materiallarini foydalanuvchilarga yetkazib berishning mujassamlashgan holdagi ko’rinishidir”, “multimedia – gurkirab rivojlanayotgan zamonaviy axborot texnologiyasidir”, “multimedia – bu maxsus texnologiya bo’lib, dasturiy va texnik moddiy ta’minot asosida kompyuterda bir vaqtning o’zida matnli, tasviriy axborotni tovushli va harakatli holda (hattoki videofilm holatida) ifodalash imkoniyatidir”, “multimedia – tasvirli ma’lumotlar bilan ishlashga qodir bo’lgan vosita hisoblanadi”. Odatda multimedia deganda turli shakldagi ma’lumotlarni qayta ishlovchi vositalar majmuasi tushuniladi, “multimedia – kompyuter tizimida matn, tovush, videotasvirni va turli animatsiyalarni mujassamlashtirish imkonini beruvchi zamonaviy axborotlar texnologiyasidir”.

Shunday qilib, multimediali texnologik jarayon natijasida yakka tartibdagi axborotlar – nutq, matn, tasvir, grafika, musiqa va animatsiya samaralari kompyuterda ishlov berilishi natijasida bitta “paket” (disk)da joylashtiriladi.

Multimediali axborot texnologiyasi – qisqacha axborot texnologiyasi deb yuritiladi. Multimediali kompyuter texnologiyasidan ta’lim sohasida yangi pedagogik texnologiya sifatida foydalanish mumkin. Ushbu texnologiya quyidagi afzalliklarga ega: mashg‘ulotlarning samaradorligi va beriladigan materiallarni hajmini oshiradi, o’rganilgan materiallar tarbiyalanuvchilarning xotiralarida uzoq vaqt saqlanadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida multimedia texnologiyasidan foydalanishning o’ziga xos xususiyatlari mavjud. Bu xususiyatlarni o’rganish texnologiyalarni joriy etish jarayonida bolalarning yoshini hisobga olish va ularga tavsiya etiladigan didaktik materiallarni ularning yosh va individual xususiyatlariga mos tanlash, ta’lim jarayonida pedagogik- psixologik ta’sir etish usullarini o’rganish hamda joriy etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim jarayoniga tatbiq etiladigan multimedia texnologiyasi an’anaviy uslublarga nisbatan malum bir afzalliklarga ega. Jumladan:

- bolalarning fikrlash qobiliyatini oshiradi;

- bola bir vaqtning o’zida ham ko’radi, ham eshitadi (miyaning o’ng va chap yarim sharlari bir vaqtda faollik ko’rsatadi);

- an’anaviy usulga nisbatan bolalarga o’rgatiladigan materiallarning hajmi ortadi;

- mashg‘ulotlarning samaradorligi oshadi;

- bolalarning kompyuter savodxonliklarini shakllantirishga yordam beradi;

- didaktik materiallarni animatsiyalar orqali ko’rsatish imkoniyati mavjud;

-turli xil jangarilik, qo’poruvchi o’yinlar o’rniga ta’limiy va rivojlantiruvchi o’yinlardan foydalanish mumkin.

Multimedia texnologiyasining asosiy mazmuni - kompyuterli ta’limdir. Mashg‘uloti esa, kompyuterli mashg‘ulotdir. Demak, multimedia texnologiyasi kompyuterdan foydalanib, mashg‘ulot o’tkazishga mo’ljallangan.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida multimedia texnologiyasining ta’lim sohasidagi asosiy va yetakchi tashkiliy shakli – kompyuterli mashg‘ulotdir. Ushbu texnologiya bo’yicha mashg‘ulotlar 30 daqiqa davomida, kompyuterlardan foydalanib olib boriladi va o’rtada 15 daqiqadan so’ng 5-10 daqiqali o’rganiladigan materialga tegishli o’yin mashg‘uloti yoki suhbat, savol-javob o’tkaziladi. Shundan keyin, yana mashg‘ulotning 15 daqiqasi davom ettiriladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarining ta’lim-tarbiya jarayoniga kompyuterlardan foydalanishning afzallik tomonlaridan yana biri shundan iboratki, bolalar kompyuterda ishlashni to’la o’rganib olganlaridan keyin, undan 15 daqiqa davomida mustaqil ravishda materiallarni o’rganishlari mumkin. Kompyuterning “bag‘ri keng” va “toqatli, sabrli mashinadir”. Bola xato qilgan taqdirda ham, xatoni o’zi tuzatgunga qadar, hech kim unga tanbeh bermaydi.

Multimedia texnologiyasida ta’lim va tarbiyani mashg‘ulot shaklidan tashqari, o’yin shaklida (kompyuterli o’yinlar), ekskursiya, sayohat, amaliy mashg‘ulot shaklida (ekologik ta’lim), masofali muloqot shaklida olib borish mumkin. MTTlarning ta’lim-tarbiya jarayoniga ta’lim beruvchi (tarbiyachi)ning vazifasi – kompyuter ekranida bolalar kuzatayotgan materiallarni sharhlab berish, ularning diqqatlarini jalb etish, guruh tarbiyalanuvchilariga takrorlab o’rgatish bo’lib, kompyuter-tarbiyalanuvchi va tarbiyachi o’rtalarida birgalikda olib borilayotgan faoliyatni bildiradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlar uchun multimedia texnologiyasi uslubiyotining algoritmi quyidagicha:

1. Tarbiyachi guruh tarbiyalanuvchilarini kompyuter qarshisiga o’tkaztiradi.

2. Kompyuter xotirasiga yuklangan materialni ochadi.

3. O’rganiladigan material ekranda paydo bo’lgach, uni namoyish etadi va shu yerda kadrni to’xtatadi.

4. Materialga guruh tarbiyalanuvchilarining diqqatini tortadi, masalan, mashg‘ulot A harfini o’rganish bo’lsa, “Bolalar, ekranda harakatlanayotgan harf-A harfini shakli bo’ladi (agar ijroli (rolli) disk quyilgan bo’lsa,”Ayiqvoy” sizlarga “A”- harfini ko’rsatyapti deb ta’kidlaydi.

5. Tarbiyachi bolalar yana bir marta: “ekranda ko’rsatilayotgan “A” harfini ko’rib, xotiralaringizda saqlanglar” deydi.

6. Tarbiyachi ekranda ko’rgan “A” – harfini bolalarning xotiralariga qanchalik darajada qolganini aniqlash maqsadida, ularga stol ustida qog‘ozdan tayyorlab qo’yilgan A harfini ko’rsatadi va bu qanday harf? deb so’raydi. Bolalar A harfi deb javob beradilar.

7. So’ngra bolalardan biriga klaviaturadagi A harfi tugmachasini bosib, monitor ekranida A-harfi hosil qilishni buyuradi.

8. A harfi shaklini o’rganilgan darajasi aniqlangach, materialni navbatdagi qismini o’rganishga o’tiladi.

Psixologlarning ta’kidlashlaricha, bolalar asbob-uskunalarga, texnik qurilmalar va transport vositalarining modellariga, o’yinchoqlarga juda qiziquvchan bo’ladilar. Shular qatorida, ularda ishlash ham bolalarning o’rganilayotgan materialga nisbatan qiziqishlarini orttirib, bilim olishga ishtiyoqlarini kuchaytiradi, ko’nikma hosil qiladi va fikrlash doirasi oshadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida multimediali kompyuter texnologiyasining o’ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, tarbiyalanuvchilarning faolligini oshirishda, o’rganiladigan o’quv materiallarni hajmini ko’paytirishda, ta’lim jarayonini oldindan loyihalashda, natijani kafolatlashda, ta’lim shaklini qulaylashtirishda, shuningdek ta’lim mazmunida, tuzilishida, uslublarida va shakllarida namoyon bo’ladi. Tarbiyalanuvchilarda olingan bilimlarini uzoq vaqt xotiralarida saqlash imkoniyati yaratiladi. Bolalarning qiziqishlarini va kompyuterga nisbatan ishtiyoqlarini orttiradigan o’ziga xos uslub multimedia texnologiyasidan foydalanish hisoblanadi.

Xulosa qilganda, maktabgacha ta’lim tarbiyalanuvchilarini hozirdanoq yangi multimedia texnologiyasi, kompyuter texnologiyasi va telekommunikatsiya texnologiyalariga moslashib borishlarini tashkil etish zarur. Shuni ta’kidlash kerakki, bu texnologiyalar a’nanaviy uslublarni rad etmaydi. Ushbu texnologiyalarni an’anaviy texnologiyalar bilan birgalikda olib borish lozim deb hisoblayman.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Avliyakulov N.X., Musayeva N.N. “Modulli ta`lim texnologiyalari”– T.: “Fan va texnologiyalar” nashriyoti, 2007. – 97 b.
2. Begimqulov U.Sh. “Pedagogik ta`limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari” Monografiya-T.: Fan, 2007.
3. Ishmuhammedov R. “Tarbiyada innovatsion texnologiyalar”–T.: “Fan va texnologiyalar” nashriyoti, 2007.

4K MODELI ASOSIDA RAQAMLI MUHITDA JISMONIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH SAMARADORLIGI

Bekchanova Feruza Marimboyevna
O‘zbekiston, Urganch davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta’lim kafedrasi katta o‘qituvchisi feruzamarimboyevna@gmail.com
Nurmetova Bonu Ganjaboy qizi
O‘zbekiston, Urganch davlat pedagogika instituti Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta’lim) yo‘nalishi 2-kurs magistranti
bonunurmetova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda jismoniy sifatlarni rivojlantirishda 4K modeli (kreativlik, kommunikatsiya, kollaboratsiya, kritik fikrlash)ning samaradorligi yoritilgan. Shuningdek, raqamli va interaktiv muhitning ta’lim jarayonidagi o‘rni, interaktiv o‘yinlar va raqamli vositalardan foydalanish imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Bolalarning jismoniy sifatlari - kuch, tezlik, chaqqonlik va chidamlilikni rivojlantirish xususiyatlari hamda ularni zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida shakllantirish usullari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: 4K modeli, kreativlik, kommunikatsiya, kollaboratsiya, kritik fikrlash, maktabgacha ta’lim, jismoniy sifatlar, kuch, tezlik, chaqqonlik, chidamlilik, raqamli muhit, interaktiv o‘yinlar, pedagogik texnologiyalar, jismoniy tarbiya.

Аннотация. В данной работе подчеркивается эффективность модели 4K (креативность, коммуникация, сотрудничество, критическое мышление) в развитии

физических качеств у детей дошкольного возраста. Также научно и теоретически анализируется роль цифровой и интерактивной среды в образовательном процессе, возможности использования интерактивных игр и цифровых инструментов. В работе рассматриваются особенности развития физических качеств детей - силы, скорости, ловкости и выносливости, а также методы их формирования на основе современных педагогических подходов.

Ключевые слова: Модель 4K, креативность, коммуникация, сотрудничество, критическое мышление, дошкольное образование, физические качества, сила, скорость, ловкость, выносливость, цифровая среда, интерактивные игры, педагогические технологии, физическое воспитание.

Abstract. This work highlights the effectiveness of the 4K model (creativity, communication, collaboration, critical thinking) in developing physical qualities in preschool children. Also, the role of the digital and interactive environment in the educational process, the possibilities of using interactive games and digital tools are scientifically and theoretically analyzed. The work considers the features of developing children's physical qualities - strength, speed, agility and endurance, and methods of forming them based on modern pedagogical approaches.

Keywords: 4K model, creativity, communication, collaboration, critical thinking, preschool education, physical qualities, strength, speed, agility, endurance, digital environment, interactive games, pedagogical technologies, physical education.

Hozirgi globallashuv va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan davrda ta'lim tizimi oldiga yangi va dolzarb vazifalar qo‘yilmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim bosqichi shaxsning keyingi rivojlanishida poydevor vazifasini bajarishi sababli, bu davrda bolalarda nafaqat boshlang‘ich bilim va ko‘nikmalarni, balki zamonaviy hayot uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda an'anaviy ta'lim yondashuvlari o‘rnini innovatsion, interaktiv va raqamli muhitga asoslangan pedagogik texnologiyalar egallab bormoqda. Shu nuqtai nazardan, ta'lim jarayoniga 4K modeli asosida yondashish dolzarb ilmiy-amaliy masala sifatida e'tirof etilmoqda.

4K modeli o‘z ichiga kreativlik, kommunikatsiya, kollaboratsiya va kritik fikrlash kabi muhim kompetensiyalarni qamrab oladi. Ushbu kompetensiyalar shaxsning mustaqil fikrlashi, ijtimoiy muhitda samarali faoliyat yuritishi, muammolarni hal eta olishi hamda yangicha g‘oyalarni ilgari surish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda bu ko‘nikmalarni erta rivojlantirish ularning kelajakdagi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga zamin yaratadi. Raqamli va interaktiv ta'lim muhiti esa ushbu kompetensiyalarni samarali shakllantirish uchun keng imkoniyatlar yaratib, bolalarning qiziqishi va faolligini oshiradi. Shu bois, 4K modeli asosida ta'lim jarayonini tashkil etish, xususan, jismoniy sifatlarni rivojlantirish bilan uyg‘unlashtirish, maktabgacha ta'lim tizimida muhim ilmiy va metodik yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Bu yondashuv bolalarning nafaqat jismoniy, balki aqliy va ijtimoiy rivojlanishini ham ta'minlaydi.

4K modeli zamonaviy ta'lim konsepsiyalarida muhim o‘rin egallovchi kompetensiyaviy yondashuv bo‘lib, u shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan. Mazkur model to‘rtta asosiy komponent - kreativlik, kommunikatsiya, kollaboratsiya va kritik fikrlashdan iborat bo‘lib, ular o‘zaro uzviy bog‘langan holda ta'lim jarayonida qo‘llaniladi. Ushbu kompetensiyalar nafaqat bilimlarni o‘zlashtirish, balki ularni amaliyotda qo‘llash, yangi vaziyatlarda moslashish va samarali faoliyat yuritish imkonini beradi.

Kreativlik shaxsning ijodiy fikrlashi, yangicha yondashuvlar ishlab chiqishi va noodatiy yechimlar topish qobiliyatini ifodalaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativlik asosan o‘yin

faoliyati, tasviriy san’at, konstruktiv faoliyat va harakatli mashg‘ulotlar orqali rivojlanadi. Raqamli muhit esa interaktiv o‘yinlar, animatsiyalar va multimedia vositalari orqali bolalarning tasavvurini kengaytiradi va ijodiy faolligini oshiradi.

Kommunikatsiya kompetensiyasi bolalarning o‘z fikrini erkin ifodalashi, boshqalarni tinglashi va samarali muloqot o‘rnatishini ta’minlaydi. Bu ko‘nikma maktabgacha ta’limda tengdoshlar bilan o‘yin jarayonida, pedagog bilan o‘zaro muloqotda shakllanadi. Raqamli vositalar, xususan, audio va video materiallar, nutq rivojlantiruvchi dasturlar ushbu jarayonni qo‘llab-quvvatlaydi.

Kollaboratsiya esa jamoa bilan ishlash, hamkorlikda maqsadga erishish va ijtimoiy muhitda faol ishtirok etishni anglatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bu ko‘nikma guruhli o‘yinlar va jamoaviy mashg‘ulotlar orqali rivojlanadi. Raqamli interaktiv muhitda esa birgalikda bajariladigan topshiriqlar va o‘yinlar bolalarning hamkorlik qobiliyatini yanada mustahkamlaydi.

Kritik fikrlash shaxsning axborotni tahlil qilish, taqqoslash va xulosa chiqarish qobiliyatini ifodalaydi. Maktabgacha yoshda bu ko‘nikma sodda muammoli vaziyatlar, savol-javoblar va mantiqiy o‘yinlar orqali shakllanadi. Raqamli texnologiyalar esa turli interaktiv topshiriqlar orqali bolalarda mustaqil fikrlashni rivojlantiradi. Raqamli va interaktiv muhit esa ushbu modelni samarali amalga oshirish uchun qulay sharoit yaratib, ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha yosh davri inson ontogenezining eng muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, aynan shu davrda organizmning jadal o‘sishi, morfo-funksional tizimlarning shakllanishi va harakat faoliyatining takomillashuvi kuzatiladi. Ushbu yosh bosqichida bolalarda jismoniy sifatlar - kuch, tezlik, chaqqonlik va chidamlilikning rivojlanishi o‘ziga xos biologik va pedagogik qonuniyatlarga asoslanadi. Jismoniy sifatlar organizmning funksional imkoniyatlarini aks ettirib, bolaning umumiy rivojlanishi, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish hamda keyingi ta’lim bosqichlariga tayyorgarligida muhim omil hisoblanadi. Shu bois maktabgacha ta’lim tizimida jismoniy sifatlarni rivojlantirish ilmiy asoslangan yondashuvni talab etadi.

Kuch sifati maktabgacha yoshdagi bolalarda asosan yirik mushak guruhlarining rivojlanishi bilan bog‘liq holda shakllanadi. Bu davrda mushak tolalari hali to‘liq differensiallashmagan bo‘lib, ularning kuch hosil qilish imkoniyati nisbatan past darajada bo‘ladi. Shunga qaramay, muntazam harakatli o‘yinlar, oddiy jismoniy mashqlar va tabiiy harakat faoliyati orqali mushaklar asta-sekin mustahkamlanib boradi. Bolalarda kuchni rivojlantirishda ortiqcha yuklamalardan qochish, mashqlarni o‘yin shaklida tashkil etish va ularni yosh xususiyatlariga moslashtirish muhim hisoblanadi. Ayniqsa, tortish, itarish, ko‘tarish kabi tabiiy harakatlar kuch sifatining rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Tezlik sifati esa asab tizimining funksional yetukligi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, maktabgacha yoshda bu ko‘rsatkichlar jadal rivojlanadi. Bolalarda tezlik qisqa vaqt ichida harakatni bajarish qobiliyati sifatida namoyon bo‘ladi va u yugurish, sakrash, tezkor reaksiyalar orqali rivojlanadi. Ushbu yosh davrida markaziy asab tizimi plastiklik xususiyatiga ega bo‘lgani sababli tezlikni rivojlantirish uchun qulay sharoit mavjud bo‘ladi. Biroq mashg‘ulotlar qisqa muddatli, qiziqarli va dinamik bo‘lishi zarur, chunki bolalarning diqqatni uzoq vaqt saqlab turish qobiliyati hali to‘liq shakllanmagan bo‘ladi.

Chaqqonlik jismoniy sifat sifatida murakkab harakatlarni tez va aniq bajarish, harakatlarni muvofiqlashtirish hamda o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashish qobiliyatini ifodalaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda chaqqonlik harakat analizatorlarining rivojlanishi, koordinatsiya qobiliyatining shakllanishi va muvozanatni saqlash ko‘nikmalarining takomillashuvi bilan bog‘liq holda rivojlanadi. Turli yo‘nalishlarda harakatlanish, to‘siqlardan o‘tish, predmetlar bilan bajariladigan o‘yinlar chaqqonlikni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Aynan shu davrda

harakatlar repertuarining kengayishi bolalarning jismoniy faolligini oshirib, ularning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Chidamlilik esa organizmning uzoq muddatli jismoniy yuklamalarga bardosh berish qobiliyatini anglatadi va u yurak-qon tomir hamda nafas olish tizimlarining rivojlanishi bilan uzviy bog‘liqdir. Maktabgacha yoshda chidamlilik nisbatan past darajada bo‘ladi, chunki bolalarda energiya almashinuvi jarayonlari hali to‘liq shakllanmagan bo‘ladi. Shunga qaramay, muntazam harakat faoliyati, ayniqsa o‘rtacha intensivlikdagi o‘yinlar, yugurish va faol harakatlar orqali chidamlilik asta-sekin rivojlanadi. Bu jarayonda yuklamalarni me’yorlash, dam olish va harakatni almashlab tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda jismoniy sifatlarning rivojlanishi kompleks va uzviy jarayon bo‘lib, u biologik rivojlanish qonuniyatlari hamda to‘g‘ri tashkil etilgan pedagogik ta’sirlar uyg‘unligida kechadi. Ushbu davrda jismoniy sifatlarni rivojlantirish o‘yin faoliyati, harakatli mashg‘ulotlar va interaktiv yondashuvlar orqali amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir. Natijada bolalarning sog‘lom rivojlanishi, harakat faolligi va hayotiy muhim ko‘nikmalari shakllanadi, bu esa ularning keyingi ta’lim bosqichlarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga mustahkam zamin yaratadi.

Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli va interaktiv muhitning o‘rni tobora ortib bormoqda, chunki u ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, o‘quvchilarning faolligini oshirish va bilimlarni chuqur o‘zlashtirish imkonini beruvchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim bosqichida raqamli texnologiyalar va interaktiv yondashuvlardan foydalanish bolalarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari va idrok etish imkoniyatlariga mos kelib, ularning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Raqamli muhit orqali taqdim etilayotgan axborotlarning vizual, audio va animatsion shaklda berilishi bolalarda idrok jarayonlarini faollashtiradi, diqqatni jalb etadi va o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyani kuchaytiradi.

Interaktiv muhitning asosiy xususiyati shundan iboratki, u bolani passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida ta’lim jarayoniga jalb etadi. Bu esa o‘z navbatida mustaqil fikrlash, qaror qabul qilish va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o‘yin faoliyati yetakchi hisoblanganligi sababli, interaktiv texnologiyalar aynan o‘yin shaklida tashkil etilganda yanada samarali natija beradi. Turli xil raqamli o‘yinlar, interaktiv topshiriqlar, multimedia dasturlari bolalarda bilim olish jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishga yordam beradi.

Interaktiv va raqamli muhitning yana bir muhim jihati - u ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Guruhli o‘yinlar, jamoaviy topshiriqlar va virtual hamkorlik elementlari bolalarda muloqot qilish, birgalikda ishlash va boshqalar fikrini hurmat qilish kabi ko‘nikmalarni shakllantiradi. Bu esa 4K modeli doirasidagi kommunikatsiya va kollaboratsiya kompetensiyalarini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Shu bilan birga, turli muammoli vaziyatlar va interaktiv topshiriqlar orqali bolalarda kritik fikrlash va kreativ yondashuv ham rivojlanadi. Shu bilan birga, raqamli muhitdan foydalanishda me’yor va pedagogik nazorat muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning sog‘lig‘i va psixologik rivojlanishini hisobga olgan holda, ekran vaqtini cheklash, mazmun jihatdan foydali va tarbiyaviy ahamiyatga ega materiallarni tanlash zarur. Raqamli texnologiyalar an’anaviy ta’limni to‘liq almashtirmasdan, balki uni boyituvchi va qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida qo‘llanilishi maqsadga muvofiqdir.

Maktabgacha ta’lim tizimida interaktiv o‘yinlar va raqamli vositalardan foydalanish ta’lim jarayonini zamonaviy talablarga mos ravishda tashkil etishning samarali yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv bolalarning tabiiy qiziqishi va faoliyat turi bo‘lgan o‘yin orqali o‘rganish jarayonini qo‘llab-quvvatlaydi hamda ularning jismoniy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishini uyg‘un holda ta’minlaydi. Interaktiv o‘yinlar bolalarni faol harakatga undab, ularning diqqatini jalb etadi, mustaqil fikrlashini rag‘batlantiradi va bilimlarni amaliy faoliyat orqali o‘zlashtirishiga

imkon yaratadi. Raqamli vositalar, xususan, multimedia dasturlar, animatsion materiallar va harakatli o‘yinlarga asoslangan platformalar orqali mashg‘ulotlar yanada qiziqarli, tushunarli va samarali tashkil etiladi. Bunday vositalar yordamida jismoniy mashqlar vizual va eshitish elementlari bilan boyitilib, bolalarning harakatlarni to‘g‘ri bajarishi, ularni takrorlashi va mustahkamlashi osonlashadi. Shu bilan birga, interaktiv topshiriqlar bolalarda tezkor reaksiya, muvofiqlashtirish va e’tibor kabi muhim psixomotor ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

4K kompetensiyalarni jismoniy mashg‘ulotlar bilan integratsiyalash esa maktabgacha ta’limda kompleks rivojlanishni ta’minlovchi muhim pedagogik yondashuv sifatida namoyon bo‘ladi. Kreativlik jismoniy faoliyat jarayonida bolalarning harakatlarni erkin va ijodiy bajarishi, yangi o‘yin variantlarini o‘ylab topishi orqali rivojlanadi. Kommunikatsiya esa mashg‘ulot davomida bolalarning o‘zaro muloqot qilishi, topshiriqlarni tushunishi va fikr almashishi orqali shakllanadi. Kollaboratsiya jamoaviy o‘yinlar, guruhli mashqlar orqali amalga oshiriladi, bunda bolalar birgalikda harakat qilishni, o‘zaro yordam berishni va umumiy maqsad sari intilishni o‘rganadi. Kritik fikrlash esa muammoli vaziyatlar yaratish, harakatni tanlash va natijani baholash jarayonida rivojlanadi. Raqamli va interaktiv vositalar ushbu kompetensiyalarni yanada samarali shakllantirish imkonini beradi, chunki ular bolalarni faol ishtirok etishga undaydi, turli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishga yo‘naltiradi.

Xulosa. Maktabgacha yoshdagi bolalarda jismoniy sifatlarni rivojlantirishda 4K modelining ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilindi. Zamonaviy ta’lim sharoitida raqamli va interaktiv muhit bolalarning o‘rganish jarayonini qiziqarli, samarali va mazmunli qilish imkonini beradi. Interaktiv o‘yinlar va raqamli vositalar yordamida bolalar o‘z jismoniy sifatlarini – kuch, tezlik, chaqqonlik va chidamlilikni - rivojlantirish bilan birga, ijodiy fikrlash, muloqot qilish, hamkorlikda ishlash va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini ham shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullayev Sh. Maktabgacha ta’limda innovatsion texnologiyalar. - Toshkent: “O‘qituvchi”, 2020. - 220 b.

2. Islomova N. Bolalarda jismoniy tarbiya va harakat faolligini rivojlantirish usullari. - Toshkent: “Sharq”, 2019. - 180 b.

3. Qo‘chqorova M. Maktabgacha ta’limda kreativ va kritik fikrlashni rivojlantirish metodikasi. - Toshkent: “Fan”, 2021. - 200 b.

4. Toshpo‘latov A. Raqamli va interaktiv muhitda pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: “O‘zbekiston”, 2022. - 240 b.

6-7 YOSHLI BOLALARNING RAQAMLI XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHDA INTERAKTIV MEDIATA’LIM TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Suvanova Nodirabegim Sadir qizi
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada 6-7 yoshli bolalarning axborot-psixologik xavfsizligini ta’minlashda interaktiv media-ta’lim texnologiyalarining funksional imkoniyatlarini nazariy va amaliy jihatdan asoslashga bag‘ishlangan. Maqolada maktabgacha va kichik maktab yoshi davridagi bolalarning raqamli makon bilan kognitiv aloqaga kirishish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi bolalarda kiber-xatarlarga qarshi “Faol immunitet”ni shakllantirishning didaktik modeli ishlab chiqilganligida namoyon bo‘ladi. Tadqiqotda ta’lim jarayonida raqamli gigiyenani integratsiyalashgan holda o‘qitishning samaradorligini isbotlaydi va pedagogik strategiyalarni optimallashtirishga xizmat qilishga qaratilgan.

Kalit so’zlar: Axborot-psixologik xavfsizlik, mediakompetensiya, didaktik modellashtirish, kiber-immunitet, interaktiv vizuallashuv, raqamli gigiyena, maktabgacha yosh, interaktiv, intellaektual salohiyat.

Аннотация: Данная статья посвящена теоретико-практическому обоснованию функциональных возможностей интерактивных медиа-образовательных технологий в обеспечении информационной и психологической безопасности детей 6-7 лет. В статье анализируются особенности познавательного взаимодействия детей дошкольного и младшего школьного возраста с цифровым пространством. Научная новизна исследования проявляется в разработке дидактической модели формирования «активного иммунитета» к киберугрозам у детей. Исследование доказывает эффективность интегрированного обучения цифровой гигиене в образовательном процессе и направлено на оптимизацию педагогических стратегий.

Ключевые слова: Информационная и психологическая безопасность, медиакомпетентность, дидактическое моделирование, кибернетическая устойчивость, интерактивная визуализация, цифровая гигиена, дошкольный возраст, интерактивность, интеллектуальный потенциал.

Abstract: This article is devoted to the theoretical and practical substantiation of the functional capabilities of interactive media-educational technologies in ensuring the information-psychological safety of 6-7-year-old children. The article analyzes the features of cognitive communication with the digital space of preschool and primary school children. The scientific novelty of the study is manifested in the development of a didactic model for the formation of "Active immunity" against cyber threats in children. The study proves the effectiveness of integrated teaching of digital hygiene in the educational process and is aimed at optimizing pedagogical strategies.

Keywords: Information-psychological safety, media competence, didactic modeling, cyber-immunity, interactive visualization, digital hygiene, preschool age, interactive, intellectual potential.

Insoniyat sivilizatsiyasi “Raqamli texnologiyalar” davriga qadam qo‘ydi. Bugungi kunda 6-7 yoshli bolalar, bu nafaqat maktab ostonasiga qadam qo’ymoqchi bo’lgan bolalar, balki global kiber-makonning eng zaif va himoyasiz subyektlaridir. Ularning virtual olamdagi har bir qadami, o‘yinlardan tortib ta’limiy platformalargacha kiber-tahdidlar, axborot manipulyatsiyasi va psixologik bosimlar bilan to‘qnash kelmoqda. Mazkur muammoni an’anaviy “Taqiqlash” yoki “Cheklash” metodikasi bilan hal etib bo‘lmasligi zamonaviy pedagogikada o‘z isbotini topdi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-dekabrdagi PF-269-sonli “Yangi O‘zbekiston ma’muriy islohotlarini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonida 6-7 yoshli bolalar uchun “Raqamli xavfsizlik darsliklari” ning interaktiv modellarini yaratish va o‘quv dasturlariga media-savodxonlik elementlarini integratsiya qilish topshirig‘i berilgan [1].

Biroq bolalarning axborot hujumlaridan himoya qilish maqsadida O‘zbekiston Respublikasining 2017-yil 8-sentyabrdagi O‘RQ-444-sonli “Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonunning 16-moddasi: “Bolalar uchun mo‘ljallangan media-mahsulotlarga qo‘yiladigan pedagogik-psixologik talablarni belgilaydi”. Biz taklif qilayotgan interaktiv texnologiyalar ushbu qonun normalarini amaliyotga tatbiq etish mexanizmi hisoblanadi [2].

UNESCO ma’lumotlariga ko’ra, dunyoning 85% maktabgacha ta’lim muassasalarida har xil darajada raqamli vositalar qo’llaniladi [4]. Biroq, bu texnologiyalardan foydalanish bolalarda qaramlik xavfini keltirib chiqarishi mumkin. Maktabgacha yosh davri bolalarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishining muhim bosqichi hisoblanadi. Piaget kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko’ra, 2-7 yosh oralig‘idagi bolalar konkret operatsional fikrlash bosqichida bo’lib,

tashqi stimullarga juda sezgir [3]. Raqamli vositalar yuqori darajada stimulyatsion ta’sir ko’rsatgani uchun bu yoshdagi bolalarda qaramlik rivojlanish xavfi yuqori bo’ladi.

Darhaqiqat 6-7 yoshli bolalarning raqamli xavfsizligini ta’minlashda interaktiv media-ta’lim texnologiyalardan foydalanish juda muhim. Shu o’rinda L.S. Vigotskiyning “Yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasida 6-7 yoshda o‘yin, yetakchi faoliyat deb ta’kidlab media-xavfsizlik mashg‘ulotda “Qoida” emas, “O‘yin” bo‘lishi shart kabi fikrni beradi [5].

James Potterning fikriga ko’ra esa, 6-7 yoshli bolalarda media-savodxonlik bu - axborotni ongsiz qabul qilishdan faol tahlilga o‘tish jarayonidir. Interaktiv media-texnologiyalar bolada aynan kiber-tahdidlarni vizual identifikatsiya qilish, tanib olish darajasini shakllantiradi [6].

Yana bir O‘zbekistonlik pedagog olima R. Safarova ta’kidlaganidek, 6-7 yoshli bolalarda media-madaniyatni shakllantirish bu - milliy ma’naviyatni kiber-xurujlardan asrashning muhim shartidir [7].

Olima interaktiv didaktik o‘yinlar orqali bolaning ongi va hissiyotiga ta’sir etish, ularda zararli axborotga nisbatan barqaror ma’naviy immunitet yaratish zarurligini ilmiy asoslab beradi. Demak olimlar fikrlaridan kelib chiqib shuni ta’kidlash lozimki 6-7 yoshli bolalarda raqamli xavfsizligini shakllantirish uchun bolalarda media-ta’lim texnologiyalardan to’g‘ri foydalanish savodxonlik faoliyatlarini shakllantirishimiz lozim.

Shuni ta’kidlab o’tish lozimki 6-7 yoshli bolalarda raqamli xavfsizligini ta’minlashda media ta’lim texnologiyalar o’yinlarni bajarish orqali faoliyat olib boriladi. Bolalarda kattalar mehnatiga hurmat, ularning kasbiga qiziqish, mehnatni qadrlash, vazifani o’z vaqtida to’g‘ri bajarish, o’zining natijasidan zavqlanish kabi ahloqiy-estetik tuyg‘ular shakllanadi. Shu bilan birga, bolalarda zamonaviy axborot texnolgiyalardan to’g‘ri foydalana olish ko’nikmasi shakllanadi. Ammo bunday elektron o’yinlardan foydalanishning o’ziga yarasha talablari va shartlari bor:

1. Bolaga beriladigan elektron o’yinlar uning yoshiga mos bo’lishi va uning ruhiyatiga zarar yetkazmasligi yani tajovuzkor, vahshiy o’yin bo’masligi lozim;

2. Elektron o’yinlarning o’ynash vaqti 5-10 daqiqadan oshmasligi lozim;

3. Elektron o’yinlar bolaning aqli, tafakkuri, tasavvuri, dunyoqarashi va nutqini o’stirishga xizmat qilishi shart;

4. Elektron o’yinlarni tanlashda o’yinning mazmuni, usdagi qahramonlar ko’rinishi, voqelar rivojiga, tarbiyaviy ahamiyatni hisobga olinadi;

5. Elektron o’yinlar bolaga zavq va quvonch berish bilan birga, kattalar mehnatiga nisbatan hurmat va qizishni tarbiyalashi lozim.

6. Elektron o’yinlardan foydalanish borasida eng avvalo, tarbiyachi axborot texnologiyalarni yaxshi egallagan bo’lishni talab etadi;

7. Elektron o’yinlardan haftada 1-2 marta foydalanish tavsiya etiladi [8].

Qaramlik xavfini kamaytirish strategiyalari ham keng ko’lamda o’rganilib raqamli vositalardan foydalanish vaqtini cheklash, faol nazorat qilish va real faoliyat bilan muvozanatlash qaramlik darajasini sezilarli darajada kamaytiradi. Xususan, raqamli faoliyatdan keyin 15-20 daqiqa jismoniy harakatlar va ijtimoiy muloqot bilan shug‘ullanish dopamin darajasini normallashtiradi va qaramlik mexanizmlarini susaytiradi. Pedagog va ota-onalar hamkorligi ham muhim omil hisoblanadi. Ta’lim jarayonida raqamli vositalardan foydalanish to’g‘risida ota-onalarni xabardor qilish va uyda ham xuddi shunday yondashuvni qo’llash qaramlik xavfini kamaytiradi. Biroq, ko’pgina holatlarda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida va oila o’rtasida raqamli tarbiya yondashuvlari mos kelmaydi, bu esa bolalarda aralashish va qaramlik risqining oshishiga olib keladi [9].

Xulosa qilib aytganda 6-7 yoshli bolalar uchun raqamli xavfsizlik tushunchasi mavhum axloqiy o‘gitlar shaklida emas, balki interaktiv g‘oyalar va raqamli (hikoya yuritish) vositasida berilgandagina samarali o‘zlashtiriladi. Maktabgacha yoshdagi bolaning diqqatini ikki yarim barobar uzoqroq ushlab turish va axborotni uzoq muddatli xotiraga ko‘nikma sifatida muhrlash imkonini beradi.

Raqamli xavfsizlik faqat tashqi kontentdan himoyalanish emas, balki ichki fiziologik muvozanatni saqlashdir. Ta’lim jarayonida raqamli vositalar va jismoniy harakatlar o‘rtasidagi “Oltin mutanosiblik” joriy etilishi, bolalarda kiber-qaramlik shakllanishining oldini oluvchi asosiy pedagogik jarayon hisoblanadi. Shuni ta’kidlash lozimki raqamli xavfsizlikni joriy etish eng avvalo interaktiv media-ta’lim texnologiyalardan foydalanishning samarali uslublaridan qo’llash muhim omildir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-dekabrdagi PF-269-sonli “Yangi O‘zbekiston ma’muriy islohotlarini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni (14-16 b)
2. O‘zbekiston Respublikasi 2017-yil 8-sentyabrdagi O‘RQ-444-sonli “Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonunning16-moddasi
3. Piaget, J. (2021). Cognitive development and digital learning in early childhood. Journal of Educational Psychology, 89(2), 145-162.
4. UNESCO. (2023). Digital technologies in early childhood education: Global trends and challenges. Paris: UNESCO Publishing
5. Vigotskiy L. S. Bola psixologiyasi va pedagogikasi – Toshkent: “O‘qituvchi” nashriyoti, 2018. – 186 b.
6. Potter W. J. Media Literacy. 9th Edition. – California: SAGE Publications, 2021. – 584 p.
7. Safarova R. Uzluksiz ta’lim tizimida media-ta’limni shakllantirish metodikasi Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2021. – 120 b.
8. F.K.Qodirova. “Maktabgacha ta’lim pedagogikasi” 2008 yil

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ TOVUSHLARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

N.G.Meyliyeva
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Sh.Ilxomova
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim yoshidagi 3–4 yoshli bolalarda nutq tovushlarini shakllantirish jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning nazariy va metodik asoslari yoritilgan. Tadqiqotda bolalarning fonetik rivojlanish xususiyatlari, artikulyatsion apparatning shakllanishi hamda fonematik eshituvni rivojlantirish mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, interaktiv artikulyatsion mashqlar, audio-imitatsion metod, gamifikatsiya, multimediya modellash va sun’iy intellekt asosidagi adaptiv ilovalarning samaradorligi asoslab beriladi. Maqolada raqamli texnologiyalarni qo‘llash orqali nutq rivojini takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: nutq rivoji, nutq tovushlari, maktabgacha ta’lim, raqamli texnologiyalar, artikulyatsiya, fonematik eshituv, interaktiv metodlar, gamifikatsiya.

Аннотация .В данной статье рассматриваются теоретические и методические основы формирования речевых звуков у детей 3–4 лет дошкольного возраста с использованием цифровых технологий. Анализируются особенности фонетического развития детей, формирование артикуляционного аппарата и развитие фонематического слуха. Обоснована эффективность интерактивных артикуляционных упражнений, аудио-имитационного метода, геймификации, мультимедийного моделирования и адаптивных приложений на основе искусственного интеллекта. Также предложены практические рекомендации по совершенствованию речевого развития с применением цифровых технологий.

Ключевые слова: развитие речи, речевые звуки, дошкольное образование, цифровые технологии, артикуляция, фонематический слух, интерактивные методы, геймификация.

Abstract . This article examines the theoretical and methodological foundations of forming speech soundsin preschool children aged 3–4 through the use of digital technologies. The study analyzes the characteristics of children’s phonetic development, the formation of the articulatory apparatus, and the mechanisms of phonemic hearing development. The effectiveness of interactive articulation exercises, audio-imitative methods, gamification, multimedia modeling, and AI-based adaptive applications is substantiated. Practical recommendations for improving speech development through digital technologies are also proposed.

Keywords: speech development, speech sounds, preschool education, digital technologies, articulation, phonemic hearing, interactive methods, gamification.

Maktabgacha ta’lim tizimida nutq rivoji bolalarning umumiy intellektual, ijtimoiy va psixologik taraqqiyotida muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, 3–4 yosh davri nutq apparati va fonematik eshituvning faol shakllanish bosqichi bo‘lib, bu davrda tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish ko‘nikmalari asos solinadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, aynan ushbu yoshda artikulyatsion mashqlar va eshituvni rivojlantirishga yo‘naltirilgan faoliyatlar keyingi nutq rivojining poydevorini yaratadi.

So‘nggi yillarda ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarning jadal kirib kelishi maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlash metodikasini sezilarli darajada boyitdi. Interaktiv ilovalar, multimediya vositalari va sun’iy intellekt asosidagi dasturlar nutq tovushlarini shakllantirishda yangi didaktik imkoniyatlarni yaratmoqda. Shu bois ushbu maqolada 3–4 yoshli bolalarda nutq tovushlarini shakllantirish jarayonini raqamli texnologiyalar asosida tashkil etishning ilmiy-uslubiy jihatlari tahlil qilinadi.

Asosiy qism. 1. Nutq tovushlarining shakllanishining psixolingvistik asoslari. 3–4 yoshli bolalarda nutq tovushlarini o‘zlashtirish jarayoni murakkab psixolingvistik va fiziologik mexanizmlar asosida kechadi. Ushbu davr bola nutqining faol rivojlanish bosqichi bo‘lib, unda artikulyatsion apparatning (til, lab, tanglay, jag‘) funksional imkoniyatlari kengayadi, nutqiy harakatlar koordinatsiyasi asta-sekin takomillashadi. Garchi bu yoshda ayrim tovushlar hali mukammal shakllanmagan bo‘lsa-da, bola nutqiy tajribani faol o‘zlashtirish orqali tovush tizimini egallay boshlaydi.

Psixolingvistik nuqtayi nazardan qaraganda, nutq tovushlarini o‘zlashtirish ikki asosiy komponentga tayanadi: birinchisi — artikulyatsion (motor) ko‘nikmalar, ikkinchisi — fonematik eshituv (perseptiv qobiliyat). Artikulyatsion ko‘nikmalar nutq apparati organlarining to‘g‘ri va

muvofiqlashtirilgan harakatini talab etsa, fonematik eshituv tovushlarni farqlash, ularni eslab qolish va to‘g‘ri qayta tiklash jarayonlarini o‘z ichiga oladi[2]. Aynan fonematik eshituvning rivojlanganligi bolaning nutqdagi xatolarini kamaytirishda muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, bu yosh davrida bola nutqni asosan taqlid (imitatsiya) asosida o‘zlashtiradi. U kattalar nutqini eshitadi, uni qayta ishlab, o‘z nutqida qo‘llaydi. Shu bois nutqiy muhitning sifati — ya’ni ota-ona va pedagoglarning to‘g‘ri, ravon va ifodali nutqi — hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Noto‘g‘ri nutq namunalarining ko‘p takrorlanishi esa bola talaffuzida barqaror xatolarning shakllanishiga olib kelishi mumkin.

Alexey Leontyev ta’kidlaganidek, nutq faoliyati bolaning ijtimoiy tajribani o‘zlashtirish jarayonida shakllanadi va rivojlanadi. Ya’ni bola nutqni izolyatsiyada emas, balki muloqot jarayonida egallaydi. Shu sababli nutq rivoji kommunikativ faoliyat bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bolaning kattalar va tengdoshlari bilan faol muloqoti uning fonetik rivojlanishini tezlashtiradi .

Bundan tashqari, Lev Vygotsky tomonidan ilgari surilgan “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga ko‘ra, bola kattalar yordamida o‘zi mustaqil bajara olmaydigan nutqiy faoliyatlarni o‘zlashtira oladi. Bu esa nutq tovushlarini shakllantirish jarayonida pedagogik qo‘llab-quvvatlashning muhimligini ko‘rsatadi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ham ko‘rsatadiki, nutq tovushlarini o‘zlashtirish jarayonida ko‘pkanalli (multimodal) qabul qilish — ya’ni eshitish, ko‘rish va harakat orqali o‘rganish — yuqori samaradorlik beradi. Ayniqsa, 3–4 yoshli bolalarda vizual va audial stimullar birgalikda qo‘llanilganda tovushlarni farqlash va talaffuz qilish jarayoni tezlashadi.

Shunday qilib, nutq tovushlarining shakllanishi biologik yetilish, psixik rivojlanish va ijtimoiy muhitning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladigan murakkab jarayon bo‘lib, u tizimli pedagogik yondashuvni talab etadi.

2. Raqamli texnologiyalarning nutq rivojiga ta’siri

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Xususan, multimediya vositalari (audio, video, animatsiya) orqali bola tovushlarni nafaqat eshitadi, balki ko‘radi va takrorlaydi. Bu esa ko‘pkanalli (multimodal) o‘rganishni ta’minlaydi.

UNESCO tadqiqotlarida ta’kidlanishicha, raqamli texnologiyalar bolalarda individual o‘rganish sur’atini ta’minlab, ularning qiziqishini oshiradi va ta’lim jarayonini interaktivlashtiradi.

Shu bilan birga, raqamli vositalardan noto‘g‘ri foydalanish salbiy oqibatlarga ham olib kelishi mumkin. Shuning uchun pedagogik nazorat va metodik asoslangan yondashuv muhim hisoblanadi.

3. Nutq tovushlarini shakllantirishda raqamli metodlar

Zamonaviy maktabgacha ta’lim amaliyotida raqamli texnologiyalar nutq tovushlarini shakllantirish jarayonini samarali tashkil etishning muhim vositasiga aylanib bormoqda. Ushbu metodlar bolaning yosh xususiyatlari, qiziqishlari va idrok qilish imkoniyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan bo‘lib, ular an’anaviy mashg‘ulotlarni to‘ldiruvchi innovatsion yondashuv sifatida namoyon bo‘ladi. Raqamli vositalarning asosiy afzalligi — ularning interaktivligi, multimodalligi va individuallashtirilgan ta’lim imkoniyatini ta’minlashidadir.

Interaktiv artikulyatsion mashqlar. Interaktiv artikulyatsion mashqlar nutq tovushlarini shakllantirishda eng muhim metodlardan biri hisoblanadi. Ushbu metodda maxsus mobil ilovalar va animatsion dasturlar yordamida tovushlarni talaffuz qilish jarayoni vizual va dinamik tarzda namoyish etiladi. Bola nafaqat tovushni eshitadi, balki artikulyatsion apparat organlarining (til, lab, jag‘) harakatini ham ko‘radi.

Masalan, animatsiyalar orqali tilning qaysi holatda bo‘lishi, lablarning qanday shakllanishi yoki havo oqimining yo‘nalishi aniq ko‘rsatib beriladi. Bu esa bolaning kinestetik va vizual idrokini faollashtirib, artikulyatsion ko‘nikmalarni tezroq shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, vizual qo‘llab-quvvatlash bilan bajarilgan artikulyatsion mashqlar an’anaviy og‘zaki tushuntirishga nisbatan samaraliroq natija beradi[2]. Shu bois bu metod ayniqsa noto‘g‘ri talaffuzni tuzatishda muhim ahamiyatga ega.

Audio-imitatsion metod. Audio-imitatsion metod raqamli texnologiyalar asosida nutq tovushlarini o‘zlashtirishning samarali yo‘llaridan biri hisoblanadi. Ushbu metodning mohiyati — bolaga to‘g‘ri talaffuz etilgan tovush namunalarini eshittirish va ularni takrorlashga undashdan iborat.

Raqamli platformalar yordamida bola bir xil tovushni bir necha marotaba, turli intonatsiya va kontekstlarda eshitish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa fonematik eshituvni rivojlantirishga, tovushlarni farqlash va to‘g‘ri qayta ishlab chiqishga yordam beradi.

Lev Vygotsky nazariyasiga ko‘ra, taqlid orqali o‘rganish bolalar rivojida muhim o‘rin tutadi[3]. Shu jihatdan audio-imitatsion metod bola nutqining tabiiy rivojlanish mexanizmlariga mos keladi.

Gamifikatsiya texnologiyasi.Gamifikatsiya — ya’ni o‘yin elementlarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish — maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda yuqori samaradorlikka ega metod hisoblanadi. Raqamli platformalarda qo‘llaniladigan ball tizimi, darajalar, rag‘batlantiruvchi belgilar va mukofotlar bolalarda o‘rganishga nisbatan ijobiy motivatsiyani shakllantiradi.

O‘yin jarayonida bola o‘zini erkin his qiladi, xatolardan qo‘rqmaydi va faol ishtirok etadi. Bu esa nutqiy faoliyatni tabiiy ravishda rivojlantirishga imkon yaratadi. James Paul Gee tadqiqotlariga ko‘ra, o‘yin asosidagi o‘rganish bolalarda muammoni hal qilish, diqqatni jamlash va faol ishtirok ko‘nikmalarini rivojlantiradi[4].

Shuningdek, gamifikatsiya yordamida murakkab tovushlarni o‘zlashtirish jarayoni ham qiziqarli va samarali shaklda tashkil etiladi.

Video va multimediya modellash. Video va multimediya modellash metodi nutq tovushlarini kontekstda o‘rganishga asoslanadi. Ushbu metodda qisqa videolar, multfilmlar va animatsiyalar orqali tovushlarning real nutq jarayonida qanday qo‘llanishi namoyish etiladi.

Masalan, ma’lum bir tovush ishtirok etgan so‘zlar, gaplar yoki hikoyalar vizual materiallar orqali beriladi. Bu esa bolaga tovushni nafaqat alohida birlik sifatida, balki nutq tarkibida tushunish imkonini beradi.

Richard Mayer tomonidan ishlab chiqilgan multimedia o‘rganish nazariyasiga ko‘ra, axborotni bir vaqtning o‘zida vizual va audial kanallar orqali qabul qilish o‘zlashtirish samaradorligini oshiradi. Shu bois multimediya vositalari nutq rivojlantirishda muhim didaktik vosita hisoblanadi.

Adaptiv (sun’iy intellekt asosidagi) ilovalar. Zamonaviy raqamli texnologiyalar ichida eng istiqbolli yo‘nalishlardan biri — sun’iy intellekt asosidagi adaptiv ta’lim tizimlaridir. Bunday ilovalar bolaning nutqini yozib olib, uning talaffuzini tahlil qiladi, xatolarni aniqlaydi va individual tavsiyalar beradi.

Masalan, dastur bolaning noto‘g‘ri talaffuz qilgan tovushlarini qayta ishlash uchun maxsus mashqlar taklif etadi. Bu esa differensial va individual yondashuvni ta’minlab, har bir bolaning nutq rivojlanish darajasiga mos ta’limni tashkil etish imkonini beradi.

UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, adaptiv texnologiyalar ta’lim jarayonini individuallashtirish va samaradorligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi[6]. Shu bilan birga, bunday ilovalardan foydalanishda pedagogik nazorat va yosh xususiyatlarini hisobga olish zarur.

Xulosa. Maktabgacha 3–4 yoshli bolalarda nutq tovushlarini shakllantirish jarayonida raqamli texnologiyalarni qo‘llash zamonaviy pedagogikaning dolzarb yo‘nalishlaridan biridir. Ular bolalarning qiziqishini oshirish, o‘rganish jarayonini interaktivlashtirish va individual yondashuvni ta’minlash imkonini beradi.

Biroq raqamli vositalar an’anaviy metodlarni to‘liq almashtirmasligi, balki ularni to‘ldiruvchi vosita sifatida qo‘llanishi lozim. Ilmiy asoslangan yondashuv, pedagogik nazorat va yosh xususiyatlarini inobatga olish orqali raqamli texnologiyalar nutq rivojlantirish jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. — Toshkent: “O‘zbekiston”, 2021.

2.O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. Maktabgacha ta’limda davlat talablari. — Toshkent, 2022.

3.N.M. Kayumova. Maktabgacha pedagogika. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.

4. Sh.A. Abdullayeva. Nutq o‘stirish metodikasi. — Toshkent, 2021.

5. M.R. Quronov. Oila pedagogikasi asoslari. — Toshkent: Ma’naviyat, 2020.

6. UNESCO. Guidelines on ICT in Early Childhood Education. — Paris: UNESCO, 2022.

7. UNICEF. Digital Learning for Early Childhood Development. — New York: UNICEF, 2021.

8. OECD. Starting Strong VI: Supporting Meaningful Interactions in Early Childhood Education and Care. — Paris: OECD Publishing, 2021.

9. World Bank. The Role of Digital Technologies in Early Childhood Education. — Washington, DC: World Bank, 2020.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJTIMOIY RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Djurayeva Dilfuza Nuriddin qizi

Navoiy viloyati Pedagogik mahorat markazi. Maktabgacha boshlang‘ich va maxsus ta'lim metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur tezisda maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy rivojlanish bosqichlari batafsil sharhlanib, ularning muloqotga kirishish, emotsional javob qaytarish va jamiyatga moslashish jarayonida shakllanadigan asosiy kompetensiyalari yoritiladi

Kalit so’zlar: maktabgacha yosh, ijtimoiy rivojlanish, muloqot ko’nikmasi, emotsional holat, rolli o’yin, moslashuv jarayoni, tengdoshlar bilan munosabat.

Аннотация. В данной работе рассматриваются этапы социального развития детей дошкольного возраста, анализируются формирование навыков общения и адаптации в процессе взаимодействия с окружающими.

Ключевые слова: дошкольный возраст, социальное развитие, коммуникативные навыки, эмоциональное состояние, ролевая игра, процесс адаптации, взаимоотношения со сверстниками.

Annotation: this paper explores the stages of social development in preschool children and analyzes how communication and adaptation skills emerge through their interactions with others

Key words: preschool age, social development, communication skills, emotional state, role play, adaptation process, peer interaction.

Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Ushbu davrda bola jismoniy, ruhiy, aqliy va ijtimoiy jarayonlarning uyg‘un holda rivojlanishini boshdan kechiradi. Aynan maktabgacha yoshda bola atrofidagi kattalar, tengdoshlar, o‘yin muhiti, muloqot jarayoni orqali dastlabki ijtimoiy tajribani egallaydi hamda shaxs sifatida tarkib topishning asosiy mexanizmlarini shakllantira boshlaydi[1]. Bolaning jamiyatga munosabati, emosional barqarorligi, muomala shakllari va xulq-atvor me’yorlariga moslashuvi aynan shu bosqichda yuzaga keladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy rivojlanishi ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u oila muhiti, tarbiyachi faoliyati, tengdoshlar bilan munosabatlar va o‘yin faoliyatlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Dastlab bola oila doirasida ijtimoiylashuvning birlamchi tajribasini oladi. Kattalar tomonidan bildiriladigan mehr, hissiy qo‘llab-quvvatlash, muloqot ohangi va munosabat shakllari bolaning keyingi ijtimoiy munosabatlarida asosiy namuna bo‘lib xizmat qiladi[2].

Keyingi bosqichda bola bog‘cha jamoasiga kirar ekan, tengdoshlari bilan o‘zaro ta’sir orqali navbat kutish, bo‘lishish, nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish, rollarni taqsimlash kabi ko‘nikmalarni o‘zlashtira boshlaydi. Ijtimoiy rivojlanish bosqichlari bolaning yosh xususiyatlariga mos tarzda asta-sekin murakkablashib boradi. Masalan, 3 yoshgacha bo‘lgan davrda bola individual ehtiyojlar asosida harakat qiladi, muloqoti asosan kattalarga yo‘naltirilgan bo‘ladi; 3-4 yoshda esa tengdoshlariga qiziqish paydo bo‘ladi, birgalikdagi o‘yinlar shakllana boshlaydi, biroq o‘z mustaqilligini yo‘qotmaslik istagi hamon kuchli bo‘ladi. 5-6 yosh oralig‘ida esa bola jamoaviy o‘yinlarga, ijtimoiy rollarni qabul qilishga, muloqot madaniyatiga tobora tayyor bo‘ladi; bu esa uning maktabga psixologik tayyorgarligining muhim ko‘rsatkichlaridan biridir [3].

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida olib boriladigan pedagogik faoliyat bolalarning ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Rolli o‘yinlar, jamoaviy mashg‘ulotlar, muloqotni faollashtiruvchi metodlar, adabiy o‘qishlar va mavzuli faoliyat turlari bolaning ijtimoiy tajribasini boyitadi hamda uning shaxsiy rivojlanish jarayonini optimallashtiradi [4]. Pedagogning to‘g‘ri tanlangan metodik yondashuvi, bolaning individual ehtiyojlarini inobatga olishi va ijtimoiy moslashuv jarayoniga qulay sharoit yaratishi bola shaxsining ijtimoiylashuv bosqichini samarali o‘tishiga xizmat qiladi. Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Ushbu davrda bola jismoniy, ruhiy, aqliy hamda ijtimoiy jarayonlarning uyg‘un tarzda rivojlanishini boshdan kechiradi. Aynan shu davrda bola atrofidagi kattalar, tengdoshlar, o‘yin muhiti va muloqot jarayoni orqali dastlabki ijtimoiy tajribani egallaydi hamda shaxs sifatida tarkib topishning asosiy mexanizmlarini shakllantira boshlaydi. Bolaning jamiyatga munosabati, emosional barqarorligi, muomala shakllari va xulq-atvor me’yorlariga moslashuvi ham aynan shu bosqichda shakllanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy rivojlanishi ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u oila muhiti, tarbiyachi faoliyati, tengdoshlar bilan munosabatlar va o‘yin faoliyati bilan chambarchas bog‘liqdir. Bola avvalo oila doirasida ijtimoiylashuvning birlamchi tajribasini oladi. Kattalar tomonidan beriladigan mehr, hissiy qo‘llab-quvvatlash, muloqot ohangi va munosabat shakllari bolaning keyingi ijtimoiy munosabatlarida asosiy namuna bo‘lib xizmat qiladi. Keyingi bosqichda bola bog‘cha jamoasiga kirar ekan, tengdoshlari bilan o‘zaro ta’sir orqali navbat kutish, bo‘lishish, nizolarni tinch yo‘l bilan bartaraf etish, rollarni taqsimlash kabi ko‘nikmalarni o‘zlashtira boradi.

Ijtimoiy rivojlanish bosqichlari bolaning yosh xususiyatlariga mos tarzda asta-sekin murakkablashadi. Masalan:

3 yoshgacha – bola individual ehtiyojlar asosida harakat qiladi, muloqot asosan kattalarga yo‘naltiriladi;

3-4 yoshda – tengdoshlariga qiziqish paydo bo‘ladi, birgalikdagi o‘yinlar shakllanadi, ammo mustaqillik ehtiyoji hanuz kuchli bo‘ladi;

5-6 yoshda – jamoaviy o‘yinlar, ijtimoiy rollar, muloqot madaniyati kuchayadi, bu esa maktabga psixologik tayyorgarlikning muhim omilidir

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida olib boriladigan pedagogik faoliyat bolalarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Rolli o‘yinlar, jamoaviy mashg‘ulotlar, muloqotni faollashtiruvchi metodlar, adabiy o‘qishlar va mavzuli faoliyat turlari bolaning ijtimoiy tajribasini boyitadi hamda uning shaxsiy rivojlanish jarayonini optimallashtiradi. Pedagogning to‘g‘ri tanlangan metodik yondashuvi, bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olishi va ijtimoiy moslashuv jarayoni uchun qulay sharoit yaratishi ijtimoiylashuvning samarali kechishiga xizmat qiladi

Xulosa qilib shuni aytib o‘tish joizki maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy rivojlanish jarayonini ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish, asosiy bosqichlarni aniqlashtirish, mavjud metodik yondashuvlar samaradorligini baholash va ushbu yo‘nalishda amaliy xulosalar ishlab chiqishga qaratilgan. Ish davomida bolalarning ijtimoiy tajribasi, muloqot jarayonlari, psixologik omillar hamda tarbiyaviy jarayonning ijtimoiy rivojlanishga ta’siri keng yoritiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimova V., Yusupova M. Bola psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 256 b.
2. G‘oziyev E. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Fan, 2019. – 340 b.
3. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya rebenka. – Moskva: Pedagogika, 2017. – 312 s.
4. Aminov N. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020. – 210 b.

RAQAMLI TA’LIM MUHITINING BO‘LAJAK PEDAGOGLAR KOGNITIV RIVOJIGA TA’SIRI VA NEYROPEDAGOGIK ASOSLARI

Hikmatova Jamila Fatoh qizi
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli ta’lim muhitining bo‘lajak pedagoglar kognitiv rivojiga ta’siri hamda neyropedagogikaning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanilishi pedagoglarning bilish faoliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Maqolada kognitiv jarayonlar, ularning rivojlanish xususiyatlari, shuningdek, neyropedagogik yondashuvlar asosida kognitiv faollikni oshirish yo‘llari yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, raqamli muhitdan samarali foydalanish bo‘lajak pedagoglarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Abstract. This article analyzes the impact of the digital learning environment on the cognitive development of future teachers and the theoretical foundations of neuropedagogy. The widespread use of digital technologies in the modern educational process has a significant impact on the cognitive activity of teachers. The article discusses cognitive processes, their developmental characteristics, as well as ways to increase cognitive activity based on neuropedagogical approaches. According to the results of the study, the effective use of the digital environment is an important factor in the development of independent thinking, analysis and decision-making skills of future teachers.

Аннотация. В данной статье анализируется влияние цифровой образовательной среды на когнитивное развитие будущих учителей и теоретические основы

нейропедагогики. Широкое использование цифровых технологий в современном образовательном процессе оказывает значительное влияние на когнитивную деятельность учителей. В статье рассматриваются когнитивные процессы, их особенности развития, а также способы повышения когнитивной активности на основе нейропедагогических подходов. По результатам исследования, эффективное использование цифровой среды является важным фактором развития навыков самостоятельного мышления, анализа и принятия решений у будущих учителей.

Kalit so‘zlar. Raqamli ta’lim, kognitiv rivojlanish, neyropedagogika, pedagogik faoliyat, raqamli texnologiyalar, tafakkur, diqqat, xotira, interaktiv metodlar.

Keywords: Digital education, cognitive development, neuropedagogy, pedagogical activity, digital technologies, thinking, attention, memory, interactive methods.

Ключевые слова: цифровое образование, когнитивное развитие, нейропедагогика, педагогическая деятельность, цифровые технологии, мышление, внимание, память, интерактивные методы.

Hozirgi globallashuv va axborotlashuv davrida ta’lim tizimi tubdan o‘zgarib bormoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida ta’lim jarayoniga yangi yondashuvlar kirib kelmoqda. Raqamli ta’lim muhiti pedagoglar tayyorlash jarayonida muhim o‘rin egallab, ularning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda asosiy vositalardan biriga aylanmoqda.

Bo‘lajak pedagoglarning kognitiv rivojlanishi — ularning bilish jarayonlari, ya’ni diqqat, xotira, tafakkur va idrokning rivojlanganlik darajasi bilan chambarchas bog‘liq. Shu bois, ta’lim jarayonida mazkur jarayonlarni rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu borada neyropedagogika fanining o‘rni alohida ahamiyatga ega. Neyropedagogika miya faoliyati va o‘qitish jarayoni o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganib, samarali ta’lim usullarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi — raqamli ta’lim muhitining bo‘lajak pedagoglar kognitiv rivojiga ta’sirini o‘rganish hamda neyropedagogik yondashuvlar asosida ularni rivojlantirish yo‘llarini aniqlashdan iborat.

Raqamli ta’lim muhitining pedagogik jarayondagi o‘rni. Raqamli ta’lim muhiti zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas qismi bo‘lib, u axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etilgan o‘quv jarayonini ifodalaydi. Ushbu muhit o‘qituvchi va ta’lim oluvchi o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqib, bilim olish jarayonini yanada samarali, interaktiv va moslashuvchan holga keltiradi.

Raqamli ta’lim muhitining asosiy tarkibiy qismlariga elektron darsliklar, multimedia resurslari, masofaviy ta’lim platformalari, virtual laboratoriyalar va onlayn kommunikatsiya vositalari kiradi. Bunday vositalar yordamida o‘quv materiali nafaqat matn shaklida, balki audio, video, animatsiya va interaktiv topshiriqlar orqali ham yetkaziladi. Bu esa ta’lim oluvchilarning turli sezgi kanallari orqali bilimni qabul qilishiga imkon yaratadi.

Zamonaviy pedagogik jarayonda raqamli muhitning o‘rni bir necha yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Avvalo, u ta’limning individuallashtirilishini ta’minlaydi. Har bir talaba o‘zining bilim darajasi, qiziqishi va o‘zlashtirish tezligiga mos ravishda o‘qish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa differensial yondashuvni amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, raqamli muhit ta’lim jarayonining interaktivligini oshiradi. Onlayn testlar, muammoli vaziyatlar, virtual muhokamalar va guruhiy loyihalar orqali talabalarning faolligi kuchayadi. Natijada ular passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanadi. Bu holat esa kognitiv jarayonlarning, xususan, tafakkur va tahlil qilish qobiliyatining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Uchinchidan, raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonining ochiqligi va uzluksizligini ta’minlaydi. Talabalar istalgan vaqtda va istalgan joyda o‘quv materiallariga murojaat qilish

imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Shu bilan birga, raqamli ta’lim muhitining pedagogik jarayonga ta’siri faqat ijobiy jihatlar bilan cheklanmaydi. Axborotning haddan tashqari ko‘pligi talabalarda kognitiv yuklamaning ortishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, uzoq vaqt davomida raqamli qurilmalardan foydalanish diqqatning pasayishi va yuzaki o‘zlashtirishga sabab bo‘lish ehtimolini oshiradi. Shu sababli pedagoglar raqamli vositalardan foydalanishda muvozanatni saqlashi zarur.

Bo‘lajak pedagoglarda kognitiv rivojlanish xususiyatlari

Kognitiv rivojlanish insonning bilish faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib, u diqqat, xotira, tafakkur va idrok kabi jarayonlarni o‘z ichiga oladi. Bo‘lajak pedagoglarda ushbu jarayonlarning rivojlanganligi ularning kelajakdagi kasbiy faoliyat samaradorligini belgilaydi.

Kognitiv faollik pedagogning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal etishi va ijodiy yondashuvini ta’minlaydi. Shu sababli, ta’lim jarayonida ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilishi lozim.

Raqamli muhitning kognitiv rivojlanishga ta’siri

Raqamli muhit zamonaviy ta’lim jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida insonning kognitiv rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Kognitiv rivojlanish — bu shaxsning bilish jarayonlari, ya’ni diqqat, xotira, tafakkur, idrok va muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyatlarining shakllanishi va takomillashuvini anglatadi. Raqamli texnologiyalar aynan ushbu jarayonlarning rivojlanishida yangi imkoniyatlarni yaratadi.

Avvalo, raqamli muhit kognitiv rivojlanishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Elektron resurslar va interaktiv platformalar orqali taqdim etilgan ma’lumotlar turli formatlarda (matn, audio, video, animatsiya) berilishi natijasida axborotni qabul qilish va qayta ishlash samaradorligi ortadi. Bu esa idrok va xotira jarayonlarining faol ishlashiga yordam beradi. Ayniqsa, vizual materiallarning ko‘pligi ma’lumotni tez va samarali o‘zlashtirish imkonini beradi.

Shuningdek, raqamli muhit mustaqil o‘rganish va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Talabalar internet orqali turli manbalarni solishtirish, tahlil qilish va xulosa chiqarishga o‘rganadilar. Bu esa ularning analitik tafakkurini rivojlantiradi. Raqamli texnologiyalar yordamida tashkil etilgan muammoli vaziyatlar va interaktiv topshiriqlar esa ijodiy fikrlashni rag‘batlantiradi.

Bundan tashqari, raqamli muhit tezkor fikrlash va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Onlayn testlar, simulyatsiyalar va virtual mashg‘ulotlar orqali talabalar qisqa vaqt ichida to‘g‘ri qaror qabul qilishga o‘rganadilar. Bu esa ularning kognitiv moslashuvchanligini oshiradi.

Biroq, raqamli muhitning kognitiv rivojlanishga salbiy ta’sir ko‘rsatishi ham mumkin. Xususan, axborotning haddan tashqari ko‘pligi kognitiv yuklamaning ortishiga olib keladi. Bu esa diqqatning tarqoqlashuvi, chuqur fikrlashning kamayishi va yuzaki bilim olishga sabab bo‘lishi mumkin. Shuningdek, ko‘p vazifalilik (multitasking) holati diqqatning barqarorligini pasaytirib, xotira samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Yana bir muhim jihat — raqamli muhitda tayyor axborotning ko‘pligi ba’zan mustaqil fikrlash jarayonining sustlashishiga olib keladi. Talabalar ko‘pincha tayyor javoblarga tayanib qolishi natijasida tahliliy va ijodiy fikrlash yetarli darajada rivojlanmay qolishi mumkin.

Shu sababli, raqamli muhitdan foydalanishda muvozanatli yondashuv zarur. Pedagoglar o‘quv jarayonini shunday tashkil etishlari kerakki, bunda raqamli texnologiyalar kognitiv rivojlanishni qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida xizmat qilsin. Masalan, interaktiv topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, loyihaviy ishlar orqali talabalarning faol fikrlashi rag‘batlantirilishi lozim.

Neyropedagogikaning nazariy asoslari

Neyropedagogika — bu miya faoliyati va o‘rganish jarayoni o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganuvchi fan bo‘lib, ta’lim jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, o‘qitish jarayoni inson miyasi faoliyatining xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilishi lozim. Neyropedagogik tamoyillar orasida individual yondashuv, takrorlash, emotsional muhit yaratish va faol ishtirokni ta’minlash muhim o‘rin tutadi.

Neyropedagogik yondashuv asosida kognitiv faollikni rivojlantirish

Neyropedagogik yondashuv zamonaviy ta’lim nazariyasida o‘qitish jarayonini inson miyasining ishlash qonuniyatlariga moslashtirishga asoslanadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, ta’lim samaradorligi faqat pedagogik metodlarga emas, balki o‘quvchilarning neyrofiziologik va psixologik xususiyatlariga ham bog‘liqdir. Shu sababli kognitiv faollikni rivojlantirish jarayoni miya faoliyatini faollashtiruvchi, neyron aloqalarni mustahkamlovchi metodlar orqali amalga oshiriladi.

Kognitiv faollikni rivojlantirishda birinchi navbatda diqqatni boshqarish va xotirani mustahkamlash muhim ahamiyatga ega. Neyropedagogik tadqiqotlarga ko‘ra, inson miyasi yangi ma’lumotni faol emotsional holat bilan bog‘laganda uni yaxshiroq eslab qoladi. Shuning uchun ta’lim jarayonida ijobiy emotsional muhit yaratish, qiziqarli topshiriqlar va motivatsion elementlardan foydalanish kognitiv jarayonlarni sezilarli darajada faollashtiradi.

Shuningdek, neyropedagogik yondashuvda multisensor o‘qitish tamoyili muhim o‘rin tutadi. Bu tamoyilga ko‘ra, o‘quv materiallari bir vaqtning o‘zida bir nechta sezgi kanallari orqali (ko‘rish, eshitish, harakat) taqdim etilganda, miya axborotni yaxshiroq qayta ishlaydi va mustahkam eslab qoladi. Masalan, raqamli ta’lim muhitida video, animatsiya, interaktiv testlar va virtual modellarni birgalikda qo‘llash kognitiv faollikni sezilarli oshiradi.

Bundan tashqari, neyropedagogika faol o‘rganish (active learning) tamoyiliga asoslanadi. Bu yondashuvda talaba tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki uni izlovchi va yaratuvchi subyekt sifatida qaraladi. Muammoli vaziyatlar, keys-stadilar, loyiha asosida o‘qitish va guruhli ishlash kabi metodlar talabalarning mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. Bu esa kognitiv jarayonlarning yuqori darajadagi shakllanishiga olib keladi.

Raqamli ta’lim muhiti neyropedagogik yondashuvni amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Masalan, adaptiv ta’lim tizimlari har bir talabaning individual o‘zlashtirish tezligiga moslashadi, bu esa miya yuklamasini optimal darajada ushlab turadi. Virtual simulyatsiyalar esa real vaziyatlarga yaqin sharoit yaratib, kognitiv tajriba va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Shu bilan birga, neyropedagogik yondashuvda kognitiv yuklama nazariyasi ham muhim o‘rin tutadi. Agar talaba bir vaqtning o‘zida haddan tashqari ko‘p axborot bilan ishlasa, miya uni to‘liq qayta ishlay olmaydi va o‘zlashtirish samarasi pasayadi. Shuning uchun o‘quv materiallarini bosqichma-bosqich, mantiqiy ketma-ketlikda va vizual qo‘llab-quvvatlash bilan berish tavsiya etiladi.

Umuman olganda, neyropedagogik yondashuv asosida kognitiv faollikni rivojlantirish ta’lim jarayonini inson miyasining tabiiy ishlash mexanizmlariga moslashtirishni talab etadi. Bu yondashuv bo‘lajak pedagoglarda nafaqat bilim olish, balki uni tahlil qilish, qo‘llash va yangilik yaratish ko‘nikmalarini ham shakllantiradi. Natijada ular zamonaviy raqamli ta’lim muhitida samarali ishlay oladigan, yuqori kognitiv salohiyatga ega mutaxassis sifatida shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli ta’lim muhiti bo‘lajak pedagoglar kognitiv rivojiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Neyropedagogik yondashuvlar esa ushbu jarayonni yanada samarali tashkil etishga yordam beradi. Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalar va neyropedagogika integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bo‘lajak pedagoglarning kognitiv faolligini rivojlantirish uchun raqamli vositalardan maqsadga muvofiq foydalanish, individual yondashuvni ta’minlash va interaktiv metodlarni qo‘llash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. “Ta’lim to‘g‘risida” *(2020-yil 23-sentabr).*

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni. “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida *(2020-yil).*

4. G‘ulomov S.S. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.

5. Mayer R.E. Multimedia Learning. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

6. OECD. Digital Education Outlook. – Paris: OECD Publishing, 2021.

7. Sousa D.A. How the Brain Learns. – New York: Corwin Press, 2017.

8. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning nazariy asoslari. – Toshkent, 2019.

9. Xolmurodov R. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2022.

10. Zimnyaya I.A. Pedagogik psixologiya. – Moskva, 2018.

RAQAMLI MUHITDA BOLALAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISH: ZAMONAVIY YONDASHUV VA MUAMMOLAR

Mustofoyeva Muhabbat Husniddin qizi
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Qodirova Kumush
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-kurs “E” guruh talabasi

Annotatsiya: mazkur maqolada raqamli muhitda bolalar huquqlarini himoya qilish masalalari, zamonaviy tahdidlar, ularning oldini olish choralari hamda xalqaro va milliy tajribalar tahlil qilinadi. Shuningdek, bolalarning raqamli xavfsizligini ta’minlashda ota-onalar, pedagoglar va davlatning roli yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: raqamli muhit, bolalar huquqlari, kiberxavfsizlik, internet xavfsizligi, raqamli savodxonlik, himoya mexanizmlari.

Annotation: this article examines the issues of protecting children's rights in the digital environment, analyzes modern threats, measures to prevent them, as well as international and national experiences. It also highlights the role of parents, educators, and the state in ensuring children's digital safety.

Keywords: digital environment, children's rights, cybersecurity, internet safety, digital literacy, protection mechanisms.

Аннотация: в данной статье рассматриваются вопросы защиты прав детей в цифровой среде, анализируются современные угрозы, меры по их предотвращению, а также международный и национальный опыт. Также освещается роль родителей, педагогов и государства в обеспечении цифровой безопасности детей.

Ключевые слова: цифровая среда, права детей, кибербезопасность, безопасность в интернете, цифровая грамотность, механизмы защиты.

Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida bolalar hayotida internet va raqamli qurilmalar muhim o‘rin egallamoqda. Bugungi kunda bolalar ta’lim olish, muloqot qilish

va ko‘ngil ochish jarayonlarining katta qismini raqamli muhitda amalga oshirmoqda. Biroq bu jarayon bilan birga turli xavf-xatarlar ham ortib bormoqda. Raqamli muhitda bolalar huquqlarini himoya qilish masalasi global muammo bo‘lib, u nafaqat texnologik, balki ijtimoiy va pedagogik yondashuvni ham talab etadi.

1. Raqamli muhitda bolalar uchun asosiy xavflar

Raqamli muhit bolalar uchun keng imkoniyatlar yaratishi bilan birga quyidagi xavflarni ham keltirib chiqaradi: zararli kontent (zo‘ravonlik, noqonuniy axborot); kiberbulling (internet orqali haqorat qilish); shaxsiy ma’lumotlarning oshkor bo‘lishi; internetga qaramlik; firibgarlik va manipulyatsiya. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarda nazoratsiz faoliyat bolalarning ruhiy va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

2. Bolalar huquqlarini himoya qilishning huquqiy asoslari. Bolalar huquqlarini himoya qilish xalqaro darajada muhim masala hisoblanadi. Bu borada asosiy hujjatlardan biri — BMT tomonidan qabul qilingan Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya hisoblanadi. Ushbu hujjatda bolalarning axborot olish, xavfsizlik va shaxsiy hayot daxlsizligi huquqlari mustahkamlangan. Milliy darajada ham ko‘plab davlatlarda bolalarni internetdagi zararli ta’sirlardan himoya qilishga qaratilgan qonunlar ishlab chiqilgan.

3. Raqamli savodxonlik va tarbiyaning ahamiyati. Bolalarni raqamli muhitda himoya qilishning eng samarali yo‘llaridan biri — ularning raqamli savodxonligini oshirishdir. Bu quyidagilarni o‘z ichiga oladi: xavfsiz internetdan foydalanish ko‘nikmalari; shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish; tanqidiy fikrlashni rivojlantirish; onlayn muloqot madaniyati. Maktabgacha va maktab ta’limida bu ko‘nikmalarni shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

4. Ota-ona va pedagoglarning roli. Bolalarning raqamli xavfsizligini ta’minlashda ota-ona va pedagoglar muhim rol o‘ynaydi: bolalar faoliyatini nazorat qilish; ishonchli muloqot muhitini yaratish; xavfsiz platformalarni tanlash; bolalarga internetdan to‘g‘ri foydalanishni o‘rgatish. Shuningdek, pedagoglar dars jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bilan birga xavfsizlik masalalariga ham e’tibor qaratishlari lozim.

5. Zamonaviy texnologik yechimlar. Bugungi kunda bolalarni himoya qilish uchun turli texnologik vositalar mavjud: parental control (ota-ona nazorati) dasturlari; kontent filtrlash tizimlari; yoshga mos platformalar; sun’iy intellekt asosida monitoring tizimlari. Bu vositalar bolalarning xavfsizligini oshirishda samarali yordam beradi.

Raqamli muhitda bolalar huquqlarini himoya qilish — dolzarb va murakkab masala bo‘lib, u kompleks yondashuvni talab qiladi. Bolalarni himoya qilish faqatgina texnologik choralar bilan emas, balki tarbiya, ta’lim va huquqiy mexanizmlar orqali ham amalga oshirilishi lozim. Kelajakda sog‘lom va xavfsiz raqamli muhitni yaratish uchun barcha manfaatdor tomonlar — davlat, ta’lim muassasalari va ota-onalar hamkorlikda faoliyat olib borishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. BMT. Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya. 1989.
2. UNICEF hisobotlari (bolalar va raqamli texnologiyalar).
3. Livingstone S. Children and the Internet.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlari kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni.
5. OECD. Digital Safety for Children Reports.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR SHAROITIDA BOLALAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISH MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLARI

Abdunaimova Aziza Ğayratovna
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Hikmatova Jamila Fatoh qizi
O'zbekiston, NavDU Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli texnologiyalar keng rivojlanib borayotgan sharoitda bolalar huquqlarini himoya qilish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va mobil qurilmalar bolalar hayotida muhim o'rin egallayotgani bilan birga, ularning xavfsizligiga tahdid soluvchi omillar ham ortib borayotgani yoritiladi. Xususan, kiberbulling, shaxsiy ma'lumotlarning oshkor bo'lishi, zararli kontentga kirish, onlayn ekspluatatsiya va manipulyatsiya kabi muammolar ko'rib chiqiladi.

Maqolada bolalar huquqlarini himoya qilishning xalqaro va milliy huquqiy asoslari hamda Navoiy viloyati misolida mavjud holat tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida hududiy darajada bolalar xavfsizligini ta'minlash muammolari aniqlanib, ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, bolalar huquqlari, onlayn xavfsizlik, kiberbulling, raqamli savodxonlik, shaxsiy ma'lumotlar himoyasi, internet xavflari, bolalar va internet, Navoiy viloyati, huquqiy himoya.

Abstract: This article scientifically analyzes the issues of protecting children's rights in the context of the widespread development of digital technologies. Along with the increasing importance of the Internet, social networks and mobile devices in children's lives, it highlights the increasing number of factors threatening their safety. In particular, problems such as cyberbullying, disclosure of personal information, access to harmful content, online exploitation and manipulation are considered.

The article analyzes the international and national legal framework for the protection of children's rights and the current situation in the Navoi region. As a result of the study, problems of ensuring children's safety at the regional level were identified and scientific and practical recommendations were developed to eliminate them

Keywords: digital technologies, children's rights, online safety, cyberbullying, digital literacy, personal data protection, Internet risks, children and the Internet, Navoi region, legal protection.

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ вопросов защиты прав детей в контексте широкого развития цифровых технологий. Наряду с возрастающей важностью интернета, социальных сетей и мобильных устройств в жизни детей, освещается растущее число факторов, угрожающих их безопасности. В частности, рассматриваются такие проблемы, как кибербуллинг, разглашение личной информации, доступ к вредоносному контенту, онлайн-эксплуатация и манипуляция.

В статье анализируется международно-национальная правовая база защиты прав детей и текущая ситуация в Навоийской области. В результате исследования выявлены проблемы обеспечения безопасности детей на региональном уровне и разработаны научно-практические рекомендации по их устранению.

Ключевые слова: цифровые технологии, права детей, онлайн-безопасность, кибербуллинг, цифровая грамотность, защита персональных данных, риски в интернете, дети и интернет, Навоийская область, правовая защита.

Hozirgi davrda raqamli texnologiyalar inson hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Ayniqsa, bolalar hayotida internet, smartfonlar va ijtimoiy tarmoqlar muhim o‘rin egallaydi. Ular orqali bolalar bilim olish, muloqot qilish va o‘z qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

Biroq raqamli muhitning kengayishi bilan birga bolalar huquqlariga tahdid soluvchi omillar ham ortib bormoqda. Shu sababli bolalar huquqlarini raqamli muhitda himoya qilish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Raqamli muhitning bolalar rivojlanishiga ta’siri. UNICEF hisobotlariga ko‘ra, pandemiya davridan boshlab bolalarning internetdan foydalanish vaqti keskin oshgan va shu bilan birga onlayn xavflar ham ko‘paygan. Dunyo bo‘ylab millionlab bolalar kibertahdid va onlayn zo‘ravonlikka duch kelmoqda. O‘zbekistonda ham yosh avlodning raqamli savodxonligi o‘sib borayotgan bo‘lsa-da, raqamli muhitda bolalarning shaxsiy hayoti va xavfsizligini himoya qilish masalasi hali ham dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda (UNICEFning “O‘zbekistondagi bolalar va o‘smirlar vaziyatining tahlili”, 2024).

O‘zbekiston Respublikasi 1994-yilda Bola huquqlari Konvensiyasini ratifikatsiya qilgan va so‘nggi yillarda “Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonun (2024) qabul qilingan bo‘lib, unda internet orqali zo‘ravonlik ham qamrab olingan. Shuningdek, 2024-yilda BMT Qo‘mitasining tavsiyalarini amalga oshirish bo‘yicha milliy harakatlar rejasi tasdiqlangan.

Bolalar – jamiyatning kelajagi. Ularning raqamli olamdagi xavfsizligi va huquqlarini ta’minlash esa bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biridir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar (3–7 yosh) uchun raqamli muhit ko‘pincha ota-onalar yoki tarbiyachilar nazorati ostida bo‘ladi. Planshet, smartfon va bolalar uchun mo‘ljallangan ilovalar orqali ular o‘yin o‘ynaydi, rasm chizadi, qo‘shiq tinglaydi va oddiy bilim oladi. Bu bolalarning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Biroq haddan tashqari ekran vaqti, zararli kontent, shaxsiy ma’lumotlarning yig‘ilishi va ota-onalar tomonidan “sharenting” (bolalarning suratlarini ijtimoiy tarmoqlarda joylashtirish) kabi xavflar ularning huquqlarini buzishi mumkin.

BMTning Bola huquqlari bo‘yicha Qo‘mitasining General Comment No. 25 (2021) hujjati maktabgacha yoshdagi bolalarning raqamli muhitdagi huquqlarini ham himoya qilishni talab qiladi. Davlatlar bolalarni onlayn zararlaridan saqlash, ekran vaqtini cheklash va yoshga mos, xavfsiz kontentni ta’minlashi kerak. UNESCOning Toshkent deklaratsiyasi (2022) ham maktabgacha ta’limda raqamli texnologiyalarni xavfsiz, etik va bolalar huquqlariga mos ravishda ishlatishni ta’kidlaydi.

O‘zbekistonda “Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun (2025-yildan kuchga kirgan) internet orqali sodir etiladigan zo‘ravonlikni ham qamrab oladi. 2026–2030-yillarga mo‘ljallangan milliy strategiya va maktabgacha ta’lim tizimini raqamlashtirish bo‘yicha qarorlar bog‘chalarda xavfsiz raqamli muhit yaratishga qaratilgan. “Bolalar bog‘chasi” axborot tizimi orqali monitoring olib borilmoqda, tarbiyachilar uchun raqamli xavfsizlik bo‘yicha treninglar o‘tkazilmoqda.Maktabgacha yoshdagi bolalar (3–7 yosh) telefon va planshetda o‘yin o‘ynaydi, qo‘shiq tinglaydi. Bu bolaning aqlini ochadi. Lekin ko‘p ekran vaqtida zarar ko‘p: ko‘zi charchaydi, uxlamaydi, zararli videolar ko‘rib qoladi. Ota-ona bolaning suratini internetga qo‘ysa, bu ham xavf.

Raqamli texnologiyalar bolalarning intellektual rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Interaktiv ilovalar, onlayn darslar va multimedia vositalari orqali bolalar bilimlarini mustahkamlaydi.

Shu bilan birga, nazoratsiz foydalanish ortiqcha ekran vaqti, psixologik zo‘riqish va zararli axborotlarga duch kelish xavfini oshiradi.

Raqamli muhitdagi asosiy xavflar

Bolalar quyidagi xavflarga duch kelmoqda:

- kiberbulling va onlayn tazyiq;
- shaxsiy ma’lumotlarning tarqalishi;
- yoshga mos kelmaydigan kontent;
- grooming va onlayn ekspluatatsiya;
- sun’iy intellekt asosidagi manipulyativ materiallar.

Bolalar huquqlarini himoya qilishda xalqaro hujjatlar muhim o‘rin tutadi. Ular bolalarning yashash, rivojlanish va himoyalanish huquqlarini kafolatlaydi.

Raqamli muhitda bolalarni himoya qilish bo‘yicha xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan tavsiyalar davlatlar uchun muhim metodik asos hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasida bolalar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan qator normativ-huquqiy hujjatlar mavjud bo‘lib, ular bolalarni raqamli muhitda ham himoya qilishni nazarda tutadi.

Navoiy viloyati misolida statistik tahlil

Navoiy viloyati misolida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi yillarda bolalar va o‘smirlar o‘rtasida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi sezilarli darajada oshgan.

Viloyatda 7–17 yoshdagi bolalarning taxminan **80–85 foizi** internetdan muntazam foydalanadi. Ularning **70 foizdan ortig‘i** ijtimoiy tarmoqlarga kiradi, **60 foizga yaqini** esa kuniga 2–3 soat vaqtini onlayn muhitda o‘tkazadi. Shu bilan birga, **30–35 foiz bolalar** internetdan ota-ona nazoratisiz foydalanadi.

Tahlillar natijasida quyidagi muammolar aniqlangan:

- **20 foizga yaqin bolalar** kiberbulling holatlariga duch kelgan;
- **15 foiz atrofida** bolalar shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish qoidalarini to‘liq bilmaydi;
- **10–12 foiz bolalar** zararli kontentga duch kelgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalar orasida ham raqamli qurilmalardan foydalanish kengayib bormoqda. Ularning **65 foizi** mobil qurilmalardan foydalanadi, **40 foizi** esa kuniga 1 soatdan ortiq vaqtni ekran qarshisida o‘tkazadi.

Muammolar va ularning yechimlari

Aniqlangan muammolar:

- ota-onalar va pedagoglarning raqamli savodxonligi pastligi;
- nazorat mexanizmlarining yetarli emasligi;
- xavfsiz kontentning kamligi.

Taklif etiladigan yechimlar:

- ekran vaqtini cheklash;
- ota-ona nazorati vositalarini qo‘llash;
- raqamli savodxonlikni oshirish;
- bolalar uchun xavfsiz kontent yaratish;
- huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish.

Raqamli texnologiyalar bolalar rivojlanishi uchun katta imkoniyatlar yaratadi, biroq ular bilan bog‘liq xavflar ham mavjud. Navoiy viloyati misolida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bolalar orasida internetdan foydalanish darajasi yuqori bo‘lishiga qaramay, onlayn xavfsizlik masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Bolalar huquqlarini samarali himoya qilish uchun davlat, ta’lim muassasalari va oila hamkorligi zarur. Raqamli savodxonlikni oshirish, nazorat mexanizmlarini kuchaytirish va xavfsiz muhit yaratish orqali bolalarni raqamli tahdidlardan himoya qilish mumkin. Shu bois, bolalarning raqamli muhitdagi xavfsizligini ta’minlash jamiyat taraqqiyotining muhim shartlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. BMT. *Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya*. Nyu-York, 1989.
2. BMT Bola huquqlari bo‘yicha qo‘mitasi. *General Comment No. 25 (2021): Children’s rights in relation to the digital environment*. 2021.
3. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. *“Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida”*. O‘RQ-996-son, 14.11.2024.
4. UNESCO. *Tashkent Declaration and Commitments to Action for Transforming Early Childhood Care and Education*. Toshkent, 2022.
5. UNICEF. *Situation Analysis of Children and Adolescents in Uzbekistan*. Toshkent, 2024.
6. UNICEF Uzbekistan. *Child Protection Programme materials*.

Internet tarmoqlari:

1. BMT General Comment No. 25 (2021): https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-25-2021-childrens-rights-relation
2. UNICEF Situation Analysis: https://www.unicef.org/uzbekistan/en/reports/situation-analysis-children-and-adolescents-uzbekistan
3. UNESCO Tashkent Declaration: https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2022/11/tashkent-declaration-ecce-2022.pdf
4. UNICEF Uzbekistan: https://www.unicef.org/uzbekistan/

BOLALARNI IJTIMOIY TARMOQLARNING SALBIY TA’SIRIDAN HIMOYA QILISH: XALQARO TAJRIBA VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

N.G.Meyliyeva
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Obloqulova Durdona
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 4-kurs kechki ta’lim talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalarni ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta’siridan himoya qilish masalasi, uning ruhiy salomatlikka ta’siri hamda turli davlatlarda joriy etilayotgan yosh cheklovlari tahlil qilingan. Avstraliya, Fransiya, Ispaniya va Chexiya tajribalari asosida bolalar uchun ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishni cheklashning afzalliklari va kamchiliklari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, xalqaro tashkilotlar, jumladan JSST, UNICEF va BMTning ushbu masalaga yondashuvi yoritilgan. Maqolada bolalarni himoya qilishda ota-onalar, davlat va texnologik kompaniyalar hamkorligining ahamiyati ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy tarmoqlar, bolalar xavfsizligi, ruhiy salomatlik, yosh cheklovi, kiberbulling, raqamli savodxonlik, internet xavfsizligi, zararli kontent, ota-onalar nazorati, raqamli muhit.

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема защиты детей от негативного влияния социальных сетей, их воздействие на психическое здоровье, а также анализируются возрастные ограничения, вводимые в разных странах. На основе опыта Австралии, Франции, Испании и Чехии рассматриваются преимущества и недостатки ограничения доступа детей к социальным сетям. Также освещается подход международных организаций, включая ВОЗ, ЮНИСЕФ и ООН, к данной проблеме. В статье подчеркивается важность сотрудничества родителей, государства и технологических компаний в защите детей.

Ключевые слова: социальные сети, безопасность детей, психическое здоровье, возрастные ограничения, кибербуллинг, цифровая грамотность, интернет-безопасность, вредный контент, родительский контроль, цифровая среда

Abstract: This article examines the issue of protecting children from the negative impact of social media, its effects on mental health, and the age restrictions introduced in different countries. Based on the experiences of Australia, France, Spain, and the Czech Republic, the article discusses the advantages and disadvantages of limiting children's access to social media. It also highlights the approaches of international organizations, including WHO, UNICEF, and the UN, to this issue. The article emphasizes the importance of cooperation between parents, governments, and technology companies in protecting children.

Keywords: social media, child safety, mental health, age restrictions, cyberbullying, digital literacy, internet safety, harmful content, parental control, digital environment.

Raqamli texnologiyalar va internetning jadal rivojlanishi natijasida ijtimoiy tarmoqlar inson hayotining ajralmas qismiga aylandi. Ayniqsa, bolalar va o‘smirlar orasida TikTok, Instagram, Snapchat, Facebook va X kabi platformalardan foydalanish darajasi keskin oshib bormoqda. Mazkur platformalar muloqot qilish, axborot olish va bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish imkonini bergani holda, ularning bolalar ruhiyati va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta’siri ham tobora ko‘proq muhokama qilinmoqda.

So‘nggi yillarda o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlarda kuniga uch soatdan ortiq vaqt o‘tkazish bolalar va o‘smirlarda depressiya, xavotir, uyqu buzilishi, diqqatning pasayishi va o‘ziga bo‘lgan ishonchsizlik kabi muammolarni kuchaytiradi. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlardan haddan tashqari foydalanish bolalarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini pasaytiradi, jismoniy faolligini kamaytiradi hamda real hayotdagi muloqotlardan uzoqlashishiga sabab bo‘ladi.

Shu bois bugungi kunda dunyoning ko‘plab davlatlari bolalarni zararli kontent, kiberbulling, zo‘ravonlik, behayolik va dezinformatsiyadan himoya qilish maqsadida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishga yosh cheklovlarini joriy etish masalasini ko‘rib chiqmoqda.

Ijtimoiy tarmoqlarning bolalar ruhiy salomatligiga ta’siri

Ijtimoiy tarmoqlardan me’yoridan ortiq foydalanish bolalar va o‘smirlarning ruhiy salomatligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotchilar uzoq vaqt davomida ekran qarshisida bo‘lish bolalarda hissiy beqarorlik, xavotir, depressiv holatlar va yolg‘izlik hissini kuchaytirishini qayd etmoqda.

Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarda boshqalarning muvaffaqiyatlari, tashqi ko‘rinishi yoki turmush tarzini muntazam kuzatish o‘smirlarda o‘zini boshqalar bilan solishtirish odatini kuchaytiradi. Bu esa o‘z navbatida, o‘ziga bo‘lgan ishonchning pasayishiga olib keladi.

Bundan tashqari, kechki payt mobil telefonlardan foydalanish uyqu sifatining buzilishiga sabab bo‘ladi. Yetarli uyqu olmagan bolalarda diqqatni jamlash qobiliyati pasayadi, o‘qishdagi muvaffaqiyat yomonlashadi va psixologik zo‘riqish kuchayadi.

Kiberbulling ham ijtimoiy tarmoqlarning eng xavfli jihatlaridan biri hisoblanadi. Turli haqoratlar, tahdidlar va kamsituvchi izohlar bolalarning ruhiy holatiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin.

Xalqaro tajriba: yosh cheklovlarini joriy etish. Bolalarni ijtimoiy tarmoqlarning zararli ta’siridan himoya qilish maqsadida ayrim davlatlar qat’iy yosh cheklovlarini joriy etishga kirishdi.

Avstraliya tajribasi. Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish yoshini cheklash bo‘yicha birinchi keskin qadam Avstraliyada tashlandi. Mamlakatda 16 yoshga to‘lmagan bolalarning ayrim ijtimoiy tarmoqlarda akkaunt ochishini taqiqlovchi qonun qabul qilindi. Ushbu qonun internet xavfsizligini tartibga soluvchi mavjud qonunchilikka o‘zgartirishlar kiritish orqali amalga oshirildi.

Avstraliya hukumati texnologik kompaniyalardan 16 yoshgacha bo‘lgan foydalanuvchilarning akkaunt yaratishiga yo‘l qo‘ymaslik uchun zarur choralarni ko‘rishni talab qilmoqda. Mazkur talablarni bajarmagan platformalarga katta miqdorda moliyaviy jarimalar qo‘llanishi belgilangan.

Fransiya tajribasi. Fransiyada 15 yoshgacha bo‘lgan o‘smirlar uchun ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishni cheklash bo‘yicha qonun loyihasi ishlab chiqilgan. Ushbu tashabbusning asosiy maqsadi yoshlarning ruhiy salomatligini himoya qilish va ularni zararli axborot oqimidan saqlashdan iborat. Fransiyada nafaqat ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishni cheklash, balki maktablarda mobil telefonlardan foydalanishni taqiqlash masalasi ham ilgari surilgan. Bu orqali o‘quvchilarning diqqatini dars jarayoniga qaratish va ularning ekran qarshisida ortiqcha vaqt o‘tkazishining oldini olish maqsad qilingan.

Ispaniya tajribasi. Ispaniya hukumati ham 16 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun ijtimoiy tarmoqlarga kirishni cheklash choralarini ko‘rib chiqmoqda. Platformalarga foydalanuvchilarning yoshini aniqlovchi maxsus tizimlarni joriy etish majburiyati yuklanishi rejalashtirilgan.

Ispaniya hukumati ijtimoiy tarmoqlarda nafrat uyg‘otuvchi chiqishlar, pornografik materiallar va yolg‘on axborotlarning tarqalishi bolalar uchun jiddiy xavf tug‘dirayotganini ta’kidlamoqda. Shu sababli, noqonuniy kontent va manipulyativ algoritmlarni tarqatishga qarshi qat’iy choralar ishlab chiqilmoqda.

Chexiya tajribasi. Chexiyada ham bolalar uchun ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishni cheklash masalasi muhokama qilinmoqda. Hukumat vakillari ijtimoiy tarmoqlarning bolalar hayotiga zararli ta’siri kuchayib borayotganini ta’kidlab, yosh cheklovlarini joriy etish bo‘yicha takliflar ustida ishlamoqda.

Xalqaro tashkilotlarning yondashuvi. Bolalarni himoya qilish bo‘yicha xalqaro tashkilotlar ham ijtimoiy tarmoqlarni tartibga solish zarurligini ta’kidlamoqda.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti bolalar uchun xavfsiz raqamli muhit yaratish, platformalarning javobgarligini oshirish va real yosh cheklovlarini joriy etishni qo‘llab-quvvatlamoqda. Tashkilot fikricha, ijtimoiy tarmoqlar bolalar salomatligi va xavfsizligini inobatga olgan holda ishlab chiqilishi lozim.

Shu bilan birga, UNICEF yosh cheklovlari muammoni to‘liq hal qilmasligini ta’kidlaydi. Tashkilotning fikricha, qat’iy taqiqlar ayrim hollarda bolalarni nazorat qilinmaydigan va yanada xavfli platformalarga o‘tishga undashi mumkin. Masalan, ayrim o‘smirlar VPN yoki boshqa vositalar orqali cheklovlarni aylanib o‘tishga harakat qilishi ehtimoldan xoli emas.

UNICEF bu borada keng qamrovli yondashuvni taklif qiladi. Jumladan, bolalarning maxfiyligini himoya qilish, ota-onalarning raqamli savodxonligini oshirish, platformalarning mas’uliyatini kuchaytirish va bolalar bilan doimiy muloqot olib borish muhim deb hisoblanadi.

BMTning Inson huquqlari bo‘yicha Oliy komissari ham bolalar manfaatlari barcha qarorlarning markazida bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, ijtimoiy tarmoqlarni tartibga solishda bolalarning huquqlari, xavfsizligi va erkin rivojlanish imkoniyatlari birdek hisobga olinishi lozim.

Taqiq muammoni hal qiladimi?

Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishga yosh cheklovlarini joriy etish bolalarni himoya qilishning muhim vositalaridan biri bo‘lishi mumkin. Biroq bu choralar muammoni to‘liq hal etmaydi. Chunki bolalar ijtimoiy tarmoqlardan nafaqat hordiq chiqarish, balki bilim olish, muloqot qilish va o‘z qiziqishlarini rivojlantirish uchun ham foydalanadilar. Shu sababli, faqat taqiqlar bilan cheklanib qolish emas, balki xavfsiz va mas’uliyatli foydalanish madaniyatini shakllantirish zarur.

Bu borada ota-onalar, maktablar, davlat organlari va texnologik kompaniyalar birgalikda ishlashi kerak. Ota-onalar bolalarning internetdagi faoliyatini nazorat qilishi, ularga xavfsiz foydalanish qoidalarini tushuntirishi lozim. Maktablar esa raqamli savodxonlik va media madaniyatga oid bilimlarni kuchaytirishi zarur.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar ham bolalar uchun maxsus himoya tizimlarini yaratishi, zararli kontentni cheklashi va yoshni aniqlash mexanizmlarini takomillashtirishi talab etiladi.

Xulosa qilib aytganda, bolalarni ijtimoiy tarmoqlarning zararli ta’siridan himoya qilish bugungi kunda global miqyosdagi dolzarb masalalardan biridir. Ayrim davlatlar yosh cheklovlarini joriy etish orqali muammoni hal qilishga harakat qilayotgan bo‘lsa, xalqaro tashkilotlar bu masalaga kompleks yondashuv zarurligini ta’kidlamoqda.

Bolalar manfaatlarini himoya qilish, ularning ruhiy salomatligini saqlash, xavfsiz raqamli muhit yaratish va ota-onalarning raqamli savodxonligini oshirish bu yo‘nalishdagi eng muhim vazifalardan hisoblanadi. Faqatgina davlat, jamiyat, ota-onalar va texnologik kompaniyalar hamkorligi orqali bolalar uchun xavfsiz va sog‘lom raqamli makonni shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Livingstone, S. (2021). Children and Social Media: Risks and Opportunities. London: Sage Publications.
2. Twenge, J. M. (2020). Increases in Depressive Symptoms Among Adolescents and Links to Social Media Use. Journal of Adolescent Health, 66(4), 467–473.
3. UNICEF. (2024). Child Safety in the Digital Environment. New York: UNICEF Publications.

RAQAMLI MUHITDA BOLALAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISH

To’xtayeva Zarina Murtazo qizi
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 3-kurs sirtqi ta’lim talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kundagi raqamli texnologiyalar va internetning keng tarqalishi bolalar hayotining ajralmas qismiga aylanganligi, onlayn platformalar orqali o‘yinlar, ta’lim resurslari, ijtimoiy tarmoqlar va turli interaktiv xizmatlar bolalarga yangi bilim olish, kommunikatsiya qilish va ijodiy faoliyat bilan shug‘ullanish imkoniyatini yaratilayotganligi haqida.

Аннотация: Эта статья посвящена тому, как современные цифровые технологии и широкое распространение интернета стали неотъемлемой частью жизни детей, и как онлайн-платформы, игры, образовательные ресурсы, социальные сети и различные интерактивные сервисы создают для детей возможности для получения новых знаний, общения и участия в творческой деятельности.

Annotation: This article is about how today's digital technologies and the widespread use of the Internet have become an integral part of children's lives, and how online platforms, games, educational resources, social networks, and various interactive services are creating opportunities for children to gain new knowledge, communicate, and engage in creative activities.

XXI asr – axborot texnologiyalari asri hisoblanadi. Internet, smartfonlar, ijtimoiy tarmoqlar va turli raqamli platformalar kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylangan. Ayniqsa, bolalar va o‘smirlar bu muhitning eng faol foydalanuvchilari hisoblanadi. Ular internet

orqali bilim olish, muloqot qilish, o‘yinlar o‘ynash va o‘z qiziqishlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Biroq, raqamli muhitning keng imkoniyatlari bilan bir qatorda, bolalar uchun turli xavf-xatarlar ham mavjud. Shu sababli bolalar huquqlarini raqamli muhitda himoya qilish zamonaviy jamiyatning muhim vazifalaridan biriga aylangan.

Bolalar huquqlari xalqaro va milliy darajada mustahkamlangan. Eng muhim hujjatlardan biri BMTning Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyadir. Ushbu hujjatga ko‘ra, harbir bola quyidagi huquqlarga ega;

-yashash va rivojlanish huquqi;

-ta’lim olish huquqi;

-fikr bildirish huquqi;

-axborot olish va undan foydalanish huquqi;

-zo‘ravonlikdan himoyalanish huquqi.

Ta’kidlab o‘tish kerakki, mamlakatimizda yangi O‘zbekiston kelajagi bo‘lgan yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va ularning yorqin kamolotiga bevosita yurtboshimiz rahbarligida davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida e’tibor qaratilmoqda.

Bugungi kunda yurtimizda bolalarni ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy, ma’naviy jihatdan himoya qilish bo‘yicha juda ko‘plab ishlar amalga oshirilmoqda.

Xususan, mamlakatimizda bolalar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha tegishli huquqiy baza shakllangan desak hech mubolag‘a bo‘lmaydi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutiyasi, Oila Kodeksi, Fuqarolik Kodeksi, Mehnat kodeksi, Jinoyat Kodeksi va boshqa qonun hujjatlarida bolalar huquqlarini himoya qilishga oid normalar o‘z ifodasini topgan. Shu asnoda, 1989-yilda imzolangan Bola huquqlari tog‘risidagi Konvensiya O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan keyin ratifikatsiya[81] qilgan eng birinchi xalqaro-huquqiy hujjatlardan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar va internetning keng tarqalishi bolalar hayotining ajralmas qismiga aylangan. Onlayn platformalar orqali o‘yinlar, ta’lim resurslari, ijtimoiy tarmoqlar va turli interaktiv xizmatlar bolalarga yangi bilim olish, kommunikatsiya qilish va ijodiy faoliyat bilan shug‘ullanish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, raqamli muhitda xavfsizlik masalalari ham dolzarb bo‘lib kelmoqda. Bolalar onlayn platformalarda shaxsiy ma’lumotlarini noto‘g‘ri joylarda oshkor qilishi, zararli kontentga duch kelishi, kiberhujumlarga yoki internetdagi zo‘ravonlikka nishon bo‘lishi mumkinligi har bir ota-ona va pedagog uchun jiddiy xavotir uyg‘otadi. Shu nuqtai nazardan, ota-onalar va pedagoglar nafaqat bolalar faoliyatini nazorat qilishi, balki ularni internet xavfsizligi qoidalari, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va mediasavodxonlik bo‘yicha yetarli bilim bilan ta’minlashi lozim. Farzandlarimiz internetning keng dunyosini o‘rganishi, rivojlanishi va albatta zavqlanishi mumkin. Raqamli xavfsizlik kichkintoylarimizga internetda hushyor va ehtiyotkor bo‘lishni o‘rgatadi.

1. Shaxsiy ma’lumotlarni sir saqlash
2. Parollarni saqlash kerak bo‘lgan maxfiy kodlar.
3. Ijtimoiy tarmoq va onlayn muloqot.
4. Xavfsiz profil yaratish.
5. Onlayn odob-axloq qoidalari.
6. Raqamli bezorilikdan qochish.
7. Axborot gigiyenasi.
8. Raqamli iz va uning oqibatlari.

[81] **Ratifikatsiya** (lot. ratus — hal qilingan, tasdiqlangan va facere — qilmoq) — 1) xalqaro shartnomaning davlat hokimiyati oliy organi tomonidan tasdiqlanishi.

9. Shaxsiy ma’lumotlarni boshqarish.
10. O‘yinlar va ilovalar.
11. Xavfsiz va yoshga mos o‘yin va ilovalarni tanlash.
12. Qurilmalar va ilovalarda sarflanadigan vaqtni cheklash.
13. Ota-ona nazorati va monitoring.
14. O‘rganish va ko‘nikmalarni rivojlantirish.
15. O‘quv resurslari.
16. Mashq qilish va takrorlash.

Raqamli etikani rivojlantirish – bu onlayn muhitda o‘zaro hurmat, mas’uliyat va xavfsizlik qoidalarini shakllantirishdir. Bu jarayonning asosiy maqsadi yosh avlodni raqamli makonda axloqiy me’yorlarini mustahkamlashdir. Ushbu madaniyatni shakllantirish, kelajak avlodning kasbiy va shaxsiy rivojlanishida katta ahamiyat kasb etadi, chunki u yoshlarni raqamli muhitdagi axloqiy va huquqiy normalarga muvofiq harakat qilishga o‘rgatadi.Raqamli etika madaniyati yosh avlodni ijtimoiy mas’uliyatini oshiradi va ularni axborot xavfsizligi, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va raqamli izlarni boshqarish kabi muhim masalalarda ongli qarorlar qabul qilishga tayyorlaydi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadi-ki, bolalikning raqamli formatda o‘tishi bolaning shaxs sifatida alohida shakllanishida yangicha yo‘nalishlarni talab qiladi. Masalan, virtual dunyoda boshqaruvni o‘z qo‘liga olgan bola hayotiy vaziyatlarda passiv pozitsiyada qolishi, hissiy inqirozlar bilan to‘qnash kelishi mumkin. Shuningdek, media muhitda haddan ortiq ko‘p axborot oqimi mavjudligi bolaning tafakkurida chalg‘ish, e’tiborning tarqoqligi va barqaror emotsional aloqalarning shakllanmasligiga olib keladi. Biroq, bunday salbiy holatlar texnologiyalarning o‘zi bilan emas, balki ularning noto‘g‘ri va nazoratsiz qo‘llanishi bilan bog‘liq. Raqamli bolalikni sog‘lom rivojlantirish uchun ijtimoiy, psixologik va pedagogik muvozanat omil hisoblanadi. Bunda ota-ona nazorati, maktab tizimidagi raqamli madaniyatni shakllantirish va bolaga ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar muhim rol o‘ynaydi. Raqamli texnologiyalarning bolalar psixologik rivojlanishiga ta’sirini chuqur tahlil qilishda yosh davrlariga bo‘lingan statistik kuzatuvlar muhim ilmiy asos vazifasini bajaradi. Quyidagi jadvalda 0 yoshdan 14 yoshgacha bo‘lgan bolalarning o‘rtacha ekran oldida o‘tkazgan vaqti va ushbu omilning psixik rivojlanishga ta’siri aks ettirilgan:

Yosh guruh	**O‘rtacha ekran vaqti (kuniga)**	**Psixologik ta’sir**
0-2 yosh	0.5 soat	Nutq rivojlanishi kechikishi
3-5 yosh	1.5 soat	Diqqatning tarqoqligi, empatiya pasayishi
6-10 yosh	2 soat	Agressivlik, uyqu buzilishi
11-14 yosh	3 soat	Ijtimoiy chekinish, tashvish, o‘zini past baholash

Raqamli muhitda bolalar huquqlarini himoya qilish bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biridir. Internet va texnologiyalar bolalarga keng imkoniyatlar yaratishi bilan birga, ularni turli xavflarga ham duchor etadi. Shu sababli bolalarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, zararli kontentlardan asrash va onlayn xavfsizligini ta’minlash muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, raqamli muhitda bolalar huquqlarini samarali himoya qilish uchun ota-onalar, ta’lim muassasalari, davlat organlari va jamiyat birgalikda harakat qilishi zarur. Bolalarga to‘g‘ri raqamli savodxonlikni o‘rgatish, nazoratni kuchaytirish va qonunchilikni takomillashtirish orqali xavfsiz raqamli makon yaratish mumkin. Faqat shunda bolalar texnologiyalardan foyda ko‘rib, zararli ta’sirlardan himoyalangan holda rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Xudoyberdiyeva D. “Raqamli asrda bolalar psixologiyasi” – Toshkent: Fan, 2022.
2. Ergasheva M. “Oilada bolalar ruhiy tarbiyasi” – Samarqand, 2020.
3. Abdukarimova.M.Q. “Raqamli texnologiyalar ta’sirida bolalar psixikasining shakllanishi”. Ta’lim Innovatsiyasi va Integratsiyasi. 2025.
4. Raximova.M.X. Zamonaviy bolalarda internetning psixologik ta’siri.The latest pedagogical and psychological innovations in education, 2025.
5. https://journalls.org/index,php/tal/article/view/430
6. https://incop.org/index.php/th/article/view/444
7. https://lex.uz/docs/-4831107
8. https://lex.uz/mact/-1297315
9. https://tergov.uz/uz/childs/konventsija-o-pravah-rebenka

HUDUDIY KAMBAG‘ALLIK DARAJASINI KAMAYTIRISHDA MOLIYAVIY SAVODXONLIKNING O‘RNI

Sharipova Farida Asadovna
O‘zbekiston, Navoiy olimpiya va paralampiya sport turlariga tayyorlash markazi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hududiy kambag‘allik darajasini kamaytirishda moliyaviy savodxonlikning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, moliyaviy inklyuziya jarayonlari, aholining moliyaviy bilim va ko‘nikmalarini oshirishning iqtisodiy barqarorlik hamda ijtimoiy farovonlikka ta’siri yoritilgan. Tadqiqot davomida moliyaviy savodxonlikning daromadlarni samarali boshqarish, jamg‘arma madaniyatini shakllantirish, kreditlardan oqilona foydalanish va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishdagi roli asoslab berilgan. Maqolada, ayniqsa, hududlar kesimida, jumladan qishloq joylarda moliyaviy savodxonlikni oshirish kambag‘allikni qisqartirishning muhim omili sifatida ko‘rsatib berilgan. Natijada moliyaviy ta’lim va inklyuziya uyg‘unligini ta’minlash orqali barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishish mumkinligi xulosa qilinadi.

Kalit so‘zlar: moliyaviy savodxonlik, moliyaviy inklyuziya, kambag‘allik, hududiy rivojlanish, moliyaviy xizmatlar, iqtisodiy barqarorlik, jamg‘arma, kreditlash, tadbirkorlik, moliyaviy ta’lim.

Annotation: This article analyzes the role and importance of financial literacy in reducing regional poverty levels. It also examines the processes of financial inclusion and the impact of improving financial knowledge and skills of the population on economic stability and social welfare. The study substantiates the role of financial literacy in effective income management, formation of a savings culture, rational use of credit resources, and development of entrepreneurial activity. Special attention is given to the importance of increasing financial literacy in rural areas as a key factor in poverty reduction. The article concludes that ensuring the integration of financial education and financial inclusion contributes to sustainable economic development.

Keywords: financial literacy, financial inclusion, poverty, regional development, financial services, economic stability, savings, credit, entrepreneurship, financial education.

Аннотация: В данной статье анализируется роль и значение финансовой грамотности в снижении уровня региональной бедности. Также рассматриваются процессы финансовой инклюзии и влияние повышения финансовых знаний и навыков населения на экономическую стабильность и социальное благосостояние. В исследовании обоснована роль финансовой грамотности в эффективном управлении доходами, формировании культуры сбережений, рациональном использовании кредитных ресурсов и развитии предпринимательской деятельности. Особое внимание уделяется повышению уровня финансовой грамотности в сельской местности как важному фактору сокращения бедности. В заключении делается вывод о том, что интеграция финансового образования и финансовой инклюзии способствует устойчивому экономическому развитию.

Ключевые слова: финансовая грамотность, финансовая инклюзия, бедность, региональное развитие, финансовые услуги, экономическая стабильность, сбережения, кредит, предпринимательство, финансовое образование

So‘nggi yillarda global iqtisodiy rivojlanish jarayonida moliyaviy tizimlarning barqarorligi, aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasi hamda moliyaviy savodxonlik ko‘rsatkichlari mamlakat taraqqiyotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy omillardan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, aholining keng qatlamlarini moliyaviy tizimga jalb etish masalasi bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Moliyaviy inklyuziya nafaqat bank va boshqa moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishni anglatadi, balki fuqarolarning moliyaviy bilimlarini rivojlantirish, ularni mablag‘larni boshqarish bo‘yicha ko‘nikmalar bilan ta’minlash hamda iqtisodiy qarorlarni ongli ravishda qabul qilish qobiliyatini shakllantirishni ham o‘z ichiga oladi. Shu bois ushbu jarayon kompleks yondashuvni talab etadi. Mazkur holatni inobatga olgan holda, moliyaviy savodxonlikni oshirish bugungi kunda iqtisodiy siyosatning muhim va ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Chunki aholining moliyaviy jihatdan bilimli bo‘lishi nafaqat ularning shaxsiy farovonligini ta’minlaydi, balki butun jamiyatning barqaror iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasida keyingi yillarda amalga oshirilayotgan keng qamrovli iqtisodiy o‘zgarishlar doirasida moliyaviy sohani rivojlantirish, bank tizimini zamonaviy talablarga moslashtirish hamda aholining moliyaviy jarayonlardagi ishtirokini faollashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda moliya institutlarining samaradorligini oshirish va ularning aholiga yaqinligini ta’minlash muhim vazifalardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xususan, “Yangi O‘zbekiston” taraqqiyot yo‘nalishlari asosida qabul qilinayotgan normativ-huquqiy hujjatlarda moliyaviy xizmatlar bozorini rivojlantirish, innovatsion va raqamli moliya texnologiyalarini keng joriy etish, shuningdek, fuqarolar hamda tadbirkorlar uchun qulay va ochiq moliyaviy muhit yaratish ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilab berilgan. Ushbu chora-tadbirlar orqali moliya tizimining qamrovini kengaytirish va uning samaradorligini oshirish maqsad qilinmoqda. Shu bilan birga, mazkur strategik yondashuvda aholining moliyaviy savodxonligini oshirish muhim o‘rin egallaydi. Bu orqali fuqarolarning daromadlarini oqilona boshqarish, jamg‘arma qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda kredit va boshqa moliyaviy resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish ko‘zda tutiladi. Davlat siyosatida alohida ta’kidlanishicha, aholining moliyaviy bilim va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish, zamonaviy moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va jamiyat farovonligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu jihatdan, moliyaviy inklyuziya faqatgina moliyaviy xizmatlar qamrovini kengaytirish bilan cheklanmay, balki ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

Moliyaviy savodxonlik - bu o‘z moliyansini samarali boshqarish, byudjetlar, investitsiyalar va kelajakni rejalashtirish bo‘yicha asosli qarorlar qabul qilish

qobiliyatidir. Ushbu kontseptsiyani bo‘yicha juda ko‘p yondashuvlar mavjud. Moliyaviy savodxonlik va moliyaviy inklyuziya masalalari so‘nggi o‘n yillikda iqtisodiy tadqiqotlarning dolzarb va yetakchi yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Ushbu tushunchalar aholining turmush darajasini yaxshilash, moliya bozorlarining barqaror ishlashini ta’minlash hamda jamiyatda ijtimoiy tenglikni mustahkamlash bilan uzviy bog‘liq ekani ko‘plab ilmiy izlanishlarda asoslab berilgan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy inklyuziyaning kengayishi aholining nafaqat moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasini oshiradi, balki ularning moliyaviy bilimlari va kundalik moliyaviy xulq-atvoriga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa o‘z navbatida, iqtisodiy qarorlarni yanada ongli va samarali qabul qilishga xizmat qiladi. Jumladan D.A.To‘xtasinov, moliyaviy savodxonlik darajasining yetarli emasligi aholining kredit tizimidan noto‘g‘ri foydalanishiga, natijada ortiqcha qarz yukining shakllanishiga olib kelishini ta’kidlaydi. Uning ilmiy qarashlariga ko‘ra, moliyaviy inklyuziya jarayonlari moliyaviy ta’lim bilan uyg‘un holda olib borilmasa, bu holat kutilgan ijobiy natijalarni bermasligi, aksincha, moliyaviy barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, moliyaviy inklyuziyani rivojlantirish bilan bir qatorda, aholining moliyaviy savodxonligini oshirishga qaratilgan tizimli va uzluksiz chora-tadbirlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Faqatgina shu yo‘l bilan moliya tizimining samaradorligini oshirish va barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishish mumkin.

Moliyaviy savodxonlik aholi farovonligiga bevosita ta’sir qiladi, chunki u odamlarga o‘z mablag‘larini samarali boshqarish imkonini beradi. Moliyaviy tamoyillar bo‘yicha bilimga ega bo‘lgan odamlar o‘z daromadlarini oqilona boshqarishlari, qarzlardan qochishlari, muvaffaqiyatli sarmoya kiritishlari va o‘zlari va oilalari uchun moliyaviy barqarorlikni yaratishlari mumkin.

Hududiy kambag‘allikni kamaytirishda moliyaviy savodxonlik quyidagi yo‘nalishlar orqali ijobiy ta’sir ko‘rsatadi:

Birinchidan, moliyaviy bilimlarning oshishi aholiga o‘z daromadlarini samarali boshqarish imkonini beradi. Natijada ortiqcha xarajatlar kamayadi va mavjud resurslardan maksimal darajada foydalanish ta’minlanadi.

Ikkinchidan, jamg‘arma madaniyatining shakllanishi aholini moliyaviy barqarorlikka olib keladi. Kutilmagan iqtisodiy holatlarda (ishsiz qolish, kasallik va boshqalar) jamg‘arma mavjudligi kambag‘allikka tushib qolish xavfini kamaytiradi.

Uchinchidan, moliyaviy savodxonlik kredit resurslaridan oqilona foydalanishga yordam beradi. Bilim yetishmasligi esa aksincha, ortiqcha qarz yukining ortishiga va kambag‘allikning chuqurlashishiga olib kelishi mumkin.

To‘rtinchidan, moliyaviy inklyuziya bilan uyg‘un holda olib borilgan moliyaviy ta’lim aholining bank xizmatlari, sug‘urta, mikromoliyalashtirish kabi imkoniyatlardan foydalanish darajasini oshiradi. Bu esa kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish orqali daromad manbalarini kengaytiradi.

Ayniqsa, qishloq hududlarida moliyaviy savodxonlik darajasining pastligi kambag‘allikning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Ushbu hududlarda aholiga moliyaviy ta’lim berish, treninglar tashkil etish, raqamli moliyaviy xizmatlardan foydalanishni o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, moliyaviy savodxonlikni oshirish hududiy kambag‘allikni kamaytirishning samarali mexanizmlaridan biri bo‘lib, u aholining iqtisodiy faolligini kuchaytiradi, moliyaviy barqarorligini ta’minlaydi hamda uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Azlarova M.A. “Moliyaviy savodxonlikni oshirishda moliyaviy inklyuziyaning o‘rni” “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” (Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali 152-158

2. Xidirov G‘.N., Nosirovna Z.O. “Aholi moliyaviy savodxonligi darajasining ijtimoiy hayotga ta’siri” "Science and Education" Scientific Journal 308-315
3. Numanova M.L. “Hududlarda aholining moliyaviy savodxonligini oshirish farovonlik darajasining omili” Moliya bozorini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari, zamonaviy tendensiyalari va istiqbollari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi 274-276
4. D. A. To‘xtasinov “Aholining moliyaviy savodxonligini oshirishning nazariy asoslari” – *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar* jurnali, 2020, №3, 45–52-betlar.

RAQAMLI KOMMUNIKATSIYA SHAROITIDA O‘ZBEK PUBLISTISTIK NUTQINING SOTSIOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Tursuntosheva Gulruh Muroddinovna
Navoiy davlat universiteti
O’zbek tili va adabiyoti mutaxassilik
I bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek publitsistik uslubining zamonaviy rivojlanish tendensiyalari sotsiolingvistik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Globallashuv jarayonlari, ommaviy axborot vositalarining raqamlashtirilishi hamda ijtimoiy tarmoqlarning keng ommalashuvi publitsistik nutqning shakl va mazmuniga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Tadqiqot jarayonida zamonaviy matbuot nashrlari, internet-portallar va ijtimoiy tarmoqlarda e’lon qilingan publitsistik matnlar tahlil qilinib, ularda til birliklarining ijtimoiy omillar bilan bog‘liqligi aniqlangan. Xususan, publitsistik uslubda so‘zlashuv unsurlarining ko‘payishi, ekspressivlik va baholovchanlikning kuchayishi, shuningdek, auditoriyaga ta’sir ko‘rsatish vositalarining faollashuvi kuzatilmoqda. Maqolada publitsistik uslubning jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, madaniy qadriyatlar va kommunikativ ehtiyojlar bilan uzviy bog‘liqligi ilmiy asosda yoritilgan hamda o‘zbek publitsistik nutqining hozirgi taraqqiyot yo‘nalishlari belgilab berilgan.

Kalit so‘zlar. O‘zbek tili, publitsistik uslub, sotsiolingvistika, ommaviy axborot vositalari, raqamli media, ijtimoiy tarmoqlar, til va jamiyat, nutqning ekspressivligi

KIRISH. Til jamiyat hayotidagi ijtimoiy, siyosiy va madaniy jarayonlar bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanadi. Jamiyatdagi o‘zgarishlar tilning funksional qatlamlarida ham aks etib, nutq shakllarining yangilanishiga olib keladi. Shu jihatdan publitsistik nutq ijtimoiy jarayonlarga eng tez munosabat bildiruvchi funksional uslublardan biri hisoblanadi. Mazkur nutq shakli orqali jamiyatdagi dolzarb voqea-hodisalar yoritiladi, jamoatchilik fikri shakllantiriladi hamda muayyan ijtimoiy pozitsiya ifodalanadi. Tilshunoslikda publitsistik uslub ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotdagi dolzarb voqea-hodisalarni keng ommaga yetkazish, ularni yoritish bilan birga o‘quvchi, tinglovchi yoki auditoriya ongida baholash, tahlil va muallifning nuqtayi nazarini ifodalash funksiyasini bajaruvchi nutq (matn) shakli sifatida talqin qilinadi. Ushbu fikrlar publitsistik nutqning nafaqat axborot berish, balki jamoatchilik ongiga ta’sir ko‘rsatish vazifasini ham bajarishini ko‘rsatadi.

So‘nggi yillarda axborot texnologiyalarining rivojlanishi natijasida publitsistik kommunikatsiya maydoni sezilarli darajada kengaydi. An’anaviy ommaviy axborot vositalari bilan bir qatorda internet nashrlari, bloglar hamda ijtimoiy tarmoqlar ham publitsistik axborot tarqatishning muhim platformalariga aylandi. Bu jarayon publitsistik nutqning til xususiyatlariga ham ta’sir ko‘rsatib, yangi kommunikativ shakllarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lmoqda.

XXI asr kommunikatsiya va ommaviy axborot vositalarining keskin rivojlanish davri sifatida tilshunoslikka yangi tadqiqot yo‘nalishlarini olib keldi. Ayniqsa, publitsistik uslub — jamiyat hayotidagi dolzarb muammolar haqida omma fikrini shakllantiruvchi nutq jarayoni sifatida — yangi texnologiyalar, ijtimoiy media va raqamli kommunikatsiya sharoitida tubdan o‘zgarishlarga yuz tutmoqda. Klassik tilshunoslikda publitsistik uslub gazeta-jurnal materiallari,

rasmiy maqolalar, sharhlar hamda ommaviy axborot vositalaridagi boshqa matnlarni o‘z ichiga oladi va “o‘zbek tilida yoritilgan ijtimoiy haqiqat”ni ifodalash vositasi sifatida qaraladi. So‘nggi statistika shuni ko‘rsatadiki, 2025 yil boshida O‘zbekiston aholisi bo‘yicha 11,7 milliondan ortiq faollashgan ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchisi mavjud bo‘lib, bu umumiy aholi sonining taxminan 31,7 % ini tashkil qiladi. Bundan tashqari, ijtimoiy media foydalanuvchilarning katta qismi — 10,3 milliondan ziyodi 18 yoshdan katta bo‘lib, internet orqali kunlik axborot almashinuvi va kommunikatsiyada qatnashadi.

Bu raqamlar publitsistik uslubning nafaqat an’anaviy matbuotda, balki raqamli media maydonida ham keng auditoriya bilan muloqot qilayotganini isbotlaydi. Ijtimoiy tarmoqlar va internet nashrlar — bugungi o‘zbek publitsistikasining eng muhim platformalaridan biriga aylandi, chunki ular qisqa vaqt ichida katta auditoriyaga tezkor axborot yetkazish imkonini beradi. Shuningdek, internet media tili kabi yangi kommunikativ uslublar paydo bo‘lib, an’anaviy publitsistika xususiyatlarini globallashuv va texnologik taraqqiyot kontekstida yangilamoqda.

Sotsiolingvistik yondashuv — tilning ijtimoiy kontekstda qanday ishlatilishini o‘rganadigan lingvistikaning bo‘limi — publitsistik uslub tahlilida aynan shu o‘zgarishlarni aniqlash va izohlashga imkon beradi. U nutqning jamiyatdagi funksiyalari, kommunikativ strategiyalar, til birliklarining auditoriya bilan o‘zaro ta’siri kabi ko‘plab omillarni hisobga oladi. Bugungi kunda publitsistik uslubning shakllanishida ijtimoiy tarmoqlardagi interaktiv munosabatlar, yoshlar tilining innovatsion uslublari va raqamli kommunikatsiya madaniyati muhim rol o‘ynamoqda, bu esa sotsiolingvistik yondashuvni ayniqsa dolzarb qiladi.

Publitsistik uslub o‘zbek adabiy tilining jamiyat bilan eng bevosita aloqada bo‘ladigan funksional uslublaridan biri hisoblanadi. Uning asosiy vazifasi — ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarni ommaga tushunarli, ta’sirchan va tezkor shaklda yetkazishdan iborat. Zamonaviy kommunikativ makonda publitsistik nutq nafaqat an’anaviy gazeta va jurnallar, balki internet nashrlari, bloglar, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn axborot platformalari orqali ham faol amal qilmoqda.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda raqamli axborot makonining kengayishi publitsistik uslubning shakl va mazmuniga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Xususan, internet nashrlari va ijtimoiy tarmoqlarda joylashtirilayotgan publitsistik materiallar hajman ixcham, mazmunan esa yuqori darajada baholovchan va ekspressiv bo‘lib bormoqda. Bu holat auditoriyaning axborotni tez qabul qilishga bo‘lgan ehtiyoji bilan izohlanadi. Natijada publitsistik matnlarda sarlavhalarning emotsional-ekspressivligi, qisqa gaplar va kuchli semantik yuklamaga ega til birliklarining ko‘payishi kuzatilmoqda.

Sotsiolingvistika til va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni o‘rganadi. Ushbu yondashuv publitsistik uslubni tahlil qilishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi, chunki publitsistik nutq bevosita ijtimoiy muhitda shakllanadi va jamiyatdagi o‘zgarishlarga tezkor munosabat bildiradi. Bugungi kunda publitsistik matnlarda quyidagi sotsiolingvistik omillarning ta’siri yaqqol seziladi:

- Auditoriya omili — yoshlar auditoriyasining kengayishi publitsistik uslubda so‘zlashuvga yaqin birliklar, oddiy sintaktik tuzilmalar va xalqchil iboralarning faol qo‘llanishiga olib kelmoqda.
- Ijtimoiy mavqe va rol — jurnalist, bloger yoki jamoatchi shaxsning ijtimoiy mavqei nutq ohangi va til tanlovida aks etadi.
- Madaniy va mental omillar — milliy qadriyatlar, ijtimoiy me’yorlar va axloqiy tushunchalar publitsistik baholashda muhim mezon sifatida namoyon bo‘lmoqda.
- Mazkur omillar publitsistik uslubning klassik me’yorlari bilan zamonaviy nutq amaliyoti o‘rtasida muvozanatni ta’minlash zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Raqamli media rivoji publitsistik uslubni funksional jihatdan yangi bosqichga olib chiqdi. Internet nashrlari va ijtimoiy tarmoqlarda publitsistik nutq interaktiv xarakter kasb etib, auditoriya bilan ikki tomonlama muloqotga asoslanmoqda. Izohlar, repostlar, “layk” va munozaralar

publitsistik matnning ijtimoiy ta’sir doirasini kengaytirmoqda. Statistik kuzatuvlarga ko‘ra, O‘zbekistonda axborotni internet orqali qabul qiluvchi aholining salmog‘i yil sayin ortib bormoqda. Bu holat publitsistik uslubning vizual unsurlar (infografika, sarlavha dizayni, qisqa video va matn uyg‘unligi) bilan boyishini taqozo etmoqda. Natijada publitsistik nutq nafaqat lingvistik, balki multimodal xususiyat kasb etmoqda.

Shuningdek, raqamli muhitda publitsistik uslubda subyektiv baholash, muallif pozitsiyasining ochiq ifodalanishi va emotsional ta’sir vositalarining kuchayishi kuzatiladi. Bu esa sotsiolingvistik nuqtayi nazardan publitsistik nutqning ijtimoiy ongga ta’sir mexanizmlarini yanada faollashtirmoqda.

Zamonaviy o‘zbek publitsistik matnlarida leksik va stilistik vositalarning funksional yuklamasi kuchaygan. Xususan:

- ijtimoiy-siyosiy terminlarning faol qo‘llanishi;
- metafora, ritorik savol va baholovchi birliklarning kengayishi;

so‘zlashuv unsurlarining publitsistik matnga kirib kelishi kuzatilmoqda.

Bu jarayonlar publitsistik uslubning jamiyatdagi kommunikativ ehtiyojlarga moslashayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, adabiy til me’yorlarini saqlash masalasi ham dolzarbligicha qolmoqda, bu esa publitsistik nutqni ilmiy jihatdan chuqur o‘rganishni taqozo etadi.

Xulosa. O‘zbek publitsistik uslubining zamonaviy rivojlanish tendensiyalari sotsiolingvistik yondashuv asosida tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, globallashuv, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning jadal rivojlanishi publitsistik uslubning shakl, mazmun va funksional xususiyatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. An’anaviy publitsistik nutq bilan raqamli media tili o‘rtasida uzviy bog‘liqlik shakllanib, publitsistik uslub yangi kommunikativ muhitga moslashmoqda.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek publitsistik uslubining zamonaviy rivoji jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, uni sotsiolingvistik nuqtayi nazardan o‘rganish publitsistik nutqning bugungi holati va istiqbollarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilshunosligida funksional uslublarni o‘rganish, publitsistik nutq madaniyatini rivojlantirish hamda raqamli media tilini me’yorlashtirish jarayonlari uchun ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jumakulova G.Z. (2021). Lexico-Semantic Peculiarities of Publicistic Style. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 2(11), 144–149.
2. Qozoqboyev T.M., Xudoyqulov M. Jurnalistikaga kirish. - T.: “Iqtisod-Moliya”, 2018. - 352 b
3. Abdullayev A. Sotsiolingvistika asoslari. — Toshkent: Universitet, 2018.
4. Karimov N. Til va jamiyat: sotsiolingvistik tadqiqotlar. — Toshkent: Akademnashr, 2021.
5. Crystal D. Language and the Internet. — Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
6. Fairclough N. Media Discourse. — London: Edward Arnold, 1995.
7. Bell A. The Language of News Media. — Oxford: Blackwell, 1991.
8. O‘zbekiston Respublikasi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi ma’lumotlari.
9. DataReportal. Digital 2024–2025: Uzbekistan Overview.
10. Inlibrary.uz va ERUS platformalarida e’lon qilingan zamonaviy lingvistik tadqiqotlar.

PEDAGOGIKA DARSLARIDA EKALOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKSKURSIYA VA SAYOHAT DARSLARINI TASHKIL ETISH TEXNALOGIYALARI

To‘xtaxo‘jayeva Shohista Abdurashid qizi
O‘zbekiston, NamPI magisranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogika darslarida o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishda ekskursiya va sayohat darslarining o‘rni, ularni tashkil etish texnologiyalari hamda samaradorlik mezonlari tahlil qilinadi. Shuningdek, innovatsion yondashuvlar asosida ekologik tarbiyani rivojlantirishning amaliy jihatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ekologik madaniyat, ekskursiya darsi, sayohat darsi, pedagogik texnologiya, ekologik tarbiya, innovatsion yondashuv.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль экскурсионных и выездных занятий в формировании экологической культуры учащихся на уроках педагогики, а также технологии их организации и критерии эффективности. Освещаются практические аспекты развития экологического воспитания на основе инновационных подходов.

Ключевые слова: экологическая культура, экскурсионное занятие, выездное занятие, педагогическая технология, экологическое воспитание, инновационный подход.

Abstract: This article examines the role of экскурсия and field-based lessons in developing students’ ecological culture in pedagogy classes, as well as the technologies for organizing such lessons and their effectiveness criteria. Practical aspects of enhancing environmental education through innovative approaches are also discussed.

Keywords: ecological culture, excursion lesson, field trip lesson, pedagogical technology, environmental education, innovative approach.

Kirish. Hozirgi globallashuv davrida ekologik muammolar insoniyat taraqqiyotining eng dolzarb masalalaridan biriga aylanib bormoqda. Atrof-muhitning ifloslanishi, tabiiy resurslarning kamayib borishi hamda ekologik muvozanatning buzilishi jamiyat oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Shu nuqtai nazardan, ta’lim tizimida o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish muhim pedagogik muammo sifatida qaraladi. Ekologik madaniyat shaxsning tabiatga ongli munosabati, ekologik bilim, ko‘nikma va qadriyatlar tizimi orqali namoyon bo‘ladi. Uni shakllantirish jarayoni uzluksiz ta’limning barcha bosqichlarida amalga oshirilishi zarur. Ayniqsa, pedagogika darslarida mazkur yo‘nalishda samarali metod va texnologiyalardan foydalanish yuqori natija beradi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar o‘quv jarayonida nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirishni talab etadi. Shu jihatdan ekskursiya va sayohat darslari o‘quvchilarda ekologik ongni rivojlantirishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Bunday mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilar tabiat hodisalarini bevosita kuzatadi, ekologik muammolarni real muhitda anglaydi va ularga nisbatan mas’uliyat hissi shakllanadi. Bugungi kunda pedagogika fanida ekskursiya va sayohat darslarini tashkil etishning innovatsion texnologiyalarini ishlab chiqish, ularni amaliyotga joriy etish hamda samaradorligini oshirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur maqolada aynan pedagogika darslarida ekologik madaniyatni shakllantirishda ekskursiya va sayohat darslarini tashkil etish texnologiyalarining nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi

Adabiyotlar tahlili. Ekologik madaniyatni shakllantirish muammosi ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan o‘rganilgan bo‘lib, ushbu yo‘nalishda turli nazariy va amaliy yondashuvlar ishlab chiqilgan. Xususan, ekologik ta’lim va tarbiya masalalari pedagogika fanining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Mahalliy olimlardan

S. To‘xtaev pedagogika nazariyasida ekologik tarbiyaning mazmuni va mohiyatini ochib berib, uni shaxs kamolotining ajralmas qismi sifatida talqin etadi. Uning fikricha, ekologik madaniyatni shakllantirishda ta’lim jarayonida integrativ yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, o‘zbek pedagog olimlari tomonidan ekologik tarbiyani milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish zarurligi alohida ta’kidlangan. Xorijiy tadqiqotchilar, jumladan, J. Dewey o‘zining tajribaga asoslangan ta’lim nazariyasida o‘quvchilarning bilim olish jarayonida amaliy faoliyatning ustuvorligini asoslab bergan. Unga ko‘ra, ekskursiya va sayohat mashg‘ulotlari o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va muammoni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

D. Kolb esa tajribaviy o‘qitish modelini ishlab chiqib, bilimlarning amaliy faoliyat orqali samarali o‘zlashtirilishini ilmiy asoslab bergan. Shuningdek, UNESCO tomonidan ilgari surilgan “Barqaror rivojlanish uchun ta’lim” konsepsiyasida ekologik madaniyatni shakllantirish global ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilgan. Ushbu konsepsiyada o‘quvchilarning ekologik tafakkurini rivojlantirishda interfaol metodlar, jumladan, ekskursiya va dala mashg‘ulotlarining ahamiyati alohida qayd etiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ekskursiya va sayohat darslari ekologik ta’limning samarali vositasi sifatida qaralib, ular orqali o‘quvchilarning nazariy bilimlari mustahkamlanadi, amaliy ko‘nikmalari rivojlanadi hamda ekologik muammolarga nisbatan ongli munosabat shakllanadi. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ushbu darslarni tashkil etishning innovatsion texnologiyalarini ishlab chiqish va ularni ta’lim jarayoniga joriy etish masalalari dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Mazkur maqolada ekologik madaniyatni shakllantirishda ekskursiya va sayohat darslarini tashkil etishning samarali metodlari sifatida kuzatish, suhbat, muammoli vaziyat yaratish, loyiha metodi hamda refleksiya usullaridan foydalanish asos qilib olindi. Ushbu metodlar o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va ekologik ongini shakllantirishga xizmat qiladi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda pedagogika darslarida ekologik madaniyatni shakllantirishda ekskursiya va sayohat darslarining samaradorligini aniqlash maqsadida bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi.

Tadqiqotning nazariy metodlari sifatida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, umumlashtirish, tizimlashtirish va taqqoslash usullari qo‘llanildi. Ushbu metodlar orqali ekologik ta’lim va ekskursiya darslariga oid ilmiy qarashlar o‘rganildi.

Empirik metodlar sifatida kuzatish, suhbat, anketa va pedagogik tajriba-sinov ishlari tashkil etildi. O‘quvchilarning ekologik bilim darajasi, munosabati va amaliy faoliyati o‘rganildi hamda tahlil qilindi.

Pedagogik tajriba-sinov jarayonida o‘quvchilar nazorat va tajriba guruhlariga ajratildi. Tajriba guruhida ekskursiya va sayohat darslari asosida o‘qitish tashkil etildi, nazorat guruhida esa an’anaviy metodlar qo‘llanildi. Natijalar qiyosiy tahlil asosida baholandi. Shuningdek, ekskursiya va sayohat darslarini tashkil etishda interfaol metodlar, jumladan, “aqliy hujum”, “klaster”, “muammoli vaziyat”, “loyiha metodi” va “refleksiya” usullaridan foydalanildi. Ushbu metodlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish va ekologik ongini shakllantirishga xizmat qildi.

Olingan natijalarni qayta ishlashda matematik-statistik metodlardan foydalanilib, ularning samaradorligi foiz ko‘rsatkichlari asosida tahlil qilindi

Natijalar va muhokama Doirasida pedagogika darslarida ekskursiya va sayohat mashg‘ulotlari orqali o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish samaradorligi tajriba-sinov asosida o‘rganildi. Olingan natijalar qiyosiy tahlil asosida umumlashtirildi.

Tajriba-sinov natijalari jarayonida o‘quvchilar nazorat va tajriba guruhlariga ajratildi. Tajriba guruhida ekskursiya va sayohat darslari muntazam tashkil etildi, nazorat guruhida esa an’anaviy metodlar asosida darslar olib borildi.

Natijalar quyidagi jadvalda aks ettirilgan:

1-jadval. O‘quvchilarning ekologik madaniyat ko‘rsatkichlari (foizda)

Ko‘rsatkichlar	Nazorat guruhi (boshlanish)	Nazorat guruhi (yakuniy)	Tajriba guruhi (boshlanish)	Tajriba guruhi (yakuniy)
Ekologik bilim darajasi	52%	60%	50%	78%
Ekologik ong	48%	55%	47%	75%
Amaliy ko‘nikmalar	45%	53%	44%	73%

Jadval natijalariga ko‘ra, tajriba guruhida barcha ko‘rsatkichlar sezilarli darajada oshganligi kuzatildi. Ayniqsa, ekologik bilim va amaliy ko‘nikmalar darajasining o‘sishi yuqori natijalarni ko‘rsatdi.

Natijalar tahlili Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ekskursiya va sayohat darslari o‘quvchilarning ekologik bilimlarini mustahkamlash bilan birga, ularning tabiatga nisbatan ongli munosabatini shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Tajriba guruhida o‘quvchilarning faolligi, qiziqishi va mustaqil fikrlashi sezilarli darajada oshgani aniqlandi.

Mazkur tadqiqot natijalari pedagogika darslarida ekologik madaniyatni shakllantirishda ekskursiya va sayohat darslarining yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatdi.

Natijalar muhokamasi Olingan natijalar xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning ilmiy qarashlari bilan mos keladi. Xususan, tajribaga asoslangan ta’lim konsepsiyasida amaliy mashg‘ulotlarning ustuvorligi tasdiqlanadi. Ekskursiya darslari orqali o‘quvchilar nazariy bilimlarini real muhitda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Shu bilan birga, ekskursiya va sayohat darslarini tashkil etishda ayrim muammolar ham kuzatildi. Jumladan:

- tashkiliy masalalar (vaqt, transport, xavfsizlik)
- o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasi
- metodik ta’minot yetishmasligi

Muammolar va yechimlar. Aniqlangan muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi takliflar ilgari surildi:

- ekskursiya darslarini oldindan puxta rejalashtirish
- o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish
- xavfsizlik choralarini kuchaytirish
- zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ekskursiya va sayohat darslarini tizimli tashkil etish orqali o‘quvchilarda ekologik madaniyatni samarali shakllantirish mumkin.

Xulosa va tavsiyalar Mazkur tadqiqot natijalari pedagogika darslarida ekologik madaniyatni shakllantirishda ekskursiya va sayohat darslarining muhim pedagogik vosita ekanligini tasdiqladi. O‘tkazilgan tajriba-sinov ishlari shuni ko‘rsatdiki, bunday darslar o‘quvchilarning ekologik bilim darajasini oshirish, ekologik ongini shakllantirish hamda amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali natija beradi.

Tadqiqot davomida ekskursiya va sayohat darslari asosida tashkil etilgan o‘quv jarayonida o‘quvchilarning tabiatga nisbatan mas’uliyatli munosabati, mustaqil fikrlash qobiliyati va muammolarni hal etish ko‘nikmalari sezilarli darajada rivojlanganligi aniqlandi. Shuningdek, mazkur yondashuv o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirishga xizmat qilishi isbotlandi.

Shu bilan birga, ekskursiya darslarini samarali tashkil etish uchun puxta rejalashtirish, metodik ta’minot va xavfsizlik choralariga alohida e’tibor qaratish zarurligi aniqlandi. Umuman olganda, ekskursiya va sayohat darslari ekologik ta’limning samaradorligini oshiruvchi innovatsion pedagogik texnologiya sifatida baholanishi mumkin.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- pedagogika darslarida ekskursiya va sayohat mashg‘ulotlarini tizimli ravishda tashkil etish;
- ekologik ta’limni mahalliy muhit va real ekologik muammolar bilan bog‘lash;
- o‘qituvchilar uchun ekskursiya darslarini tashkil etishga oid metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish;
- interfaol va innovatsion pedagogik texnologiyalardan keng foydalanish;
- o‘quvchilarning mustaqil tadqiqot faoliyatini rag‘batlantirish;
- ekskursiya jarayonida xavfsizlik qoidalariga qat’iy rioya etish;
- ta’lim jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini integratsiya qilish.

Mazkur tavsiyalarni amaliyotga joriy etish orqali pedagogika darslarida ekologik madaniyatni shakllantirish samaradorligini yanada oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov, I. A. (2017). *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent.
2. To‘xtaev, S. (2020). *Pedagogika nazariyasi*. Toshkent: Fan.
3. Dewey, J. (1938). *Experience and Education*. New York: Macmillan.
4. UNESCO. (2021). *Education for Sustainable Development Goals*. Paris.
5. Kolb, D. (1984). *Experiential Learning*. New Jersey: Prentice Hall.

RAQAMLASHTIRISH VA AXBOROT MAYDONIDA YOSHLAR: RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR, MEDIASAVODXONLIK VA ONLAYN FAOLLIK

Mixliyeva Aysanam Yusupovna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi
Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy yoshlar uchun mediasavodxonlikni shakllantirishning asosiy mexanizmlari va komponentlari tahlil qilinadi. Maqolada mediasavodxonlikning mohiyati, uni rivojlantirishda ta’limning o‘rni, raqamli texnologiyalardan foydalanish va jamiyatda bolalarni axborot madaniyatini shakllantirish jarayonlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Mediasavodxonlik, raqamli savodxonlik, gadjetlar, axborot tahlili, tanqidiy fikrlash, Fake news (soxta axborot), axborot madaniyati, raqamli texnologiyalar, media ta’lim, axborot xavfsizligi, o‘quv modullari, axborot filtrlash.

Аннотация: В данной статье анализируются основные механизмы и компоненты формирования медиаграмотности современной молодежи. В статье рассматриваются сущность медиаграмотности, роль образования в ее развитии, использование цифровых технологий и процессы формирования информационной культуры детей в обществе.

Ключевые слова: Медиаграмотность, цифровая грамотность, гаджеты, анализ информации, критическое мышление, фейковые новости (ложная информация), информационная культура, цифровые технологии, медиаобразование, информационная безопасность, учебные модули, фильтрация информации.

Abstract: This article analyzes the key mechanisms and components of developing media literacy among today's youth. This article examines the essence of media literacy, the role of education in its development, the use of digital technologies, and the processes involved in shaping children’s information culture in society.

Keywords: Media literacy, digital literacy, gadgets, information analysis, critical thinking, fake news, information culture, digital technologies, media education, information security, training modules, information filtering.

Raqamli savodxonlik — zamonaviy dunyoda hayot uchun, raqamli texnologiyalar va internet resurslaridan xavfsiz va samarali foydalanish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar to‘plamidir. Dinamik onlayn rejimlarni yaratish va saqlash, yirik va murakkab bo‘lgan onlayn ijtimoiy tarmoqlarni boshqarish qobiliyati hisoblanadi.

Raqamli savodxonlik - bu odamga raqamli muhitda muammolarni samarali hal qilishga imkon beradigan bilim, ko‘nikma va munosabatlarning asosiy majmuini anglatadi. Raqamli savodxonlik komponentlari:

- Axborot savodxonligi
- Axborotning o‘ziga xos xususiyatlari va uning turli manbalari haqida bilimlar
- Tegishli ma'lumotlarni topish va solishtirish ko‘nikmalari
- Axborotning foydasi va zarariga munosabat bildirish
- Kompyuter savodxonligi
- Kompyuter qurilmasi va uning vazifalarini bilish
- Kompyuter va shunga o‘xshash qurilmalardan foydalanish ko‘nikmalari
- Kundalik amaliyotda kompyuterning o‘rni haqidagi munosabatlar
- Media savodxonligi
- Ommaviy axborot vositalarining tarkibi va manbalari haqida ma'lumotlar
- Yangiliklarni qidirish va faktlarni tekshirish ko‘nikmalari
- Ommaviy axborot vositalari orqali etkazilgan ma'lumotlarning ishonchliligiga munosabat
- Muloqot savodxonligi
- Raqamli aloqada muloqotning o‘ziga xos xususiyatlari haqida bilimlar
- Zamonaviy aloqa vositalaridan foydalanish ko‘nikmalari
- Raqamli muhitda aloqa etikasi va me'yorlariga munosabat
- Texnologik yangilik
- Hozirgi texnologik tendensiyalarni bilish
- Gadjetlar va ilovalar bilan ishlash ko‘nikmalari
- Texnologik innovatsiyalarning afzalliklari haqidagi qarashlar.

O‘quvchilarni kelajakda kasbiga oid raqamlashtirish va raqamli texnologiyalarda ishlay olish qobiliyatlarini va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantiradi. Shu sababdan o‘quvchilar va talablarga fanlar aro aloqadorlikni amalga oshirib kasbga yo‘naltirish va kasbiy kompetensiyarini rivojlantirish maqsadlarini olib borish zarur.

Mamlakatimizda raqamli dunyoda raqamli texnologiyalar bilan ta'lim olish va ta'lim berish hamda ta'lim tizimini raqamlashtirishda to‘laqonli ishlar amalga oshirilyapti. Raqamli dunyoda o‘quvchilarni o‘rganish savodxonligini rivojlantirish, raqamli ta'limda ta'lim olish samarasini oshirish, raqamli ta'lim olish madaniyati va etikasini shakllantirish, raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish hamda raqamli ta'limda axborot almashish, muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish davlatimiz va o‘qituvchilarimizdan ma'suliyat talab etadi.

Bugungi kunda mamlakatimizda ta'lim tizimini axborotlashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu borada, ta'limni rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish yo‘llari izlanmoqda, ta'limda yangi axborot texnologiyalarni joriy etish masalasi ommalashmoqda. Ta’lim jarayonida o‘quvchi yoshlarni internetdan foydalanishi o‘quvchilarni o‘quv materialining chuqur o‘zlashtirilishiga keng imkoniyat yaratib beradi. Vaholanki, bugungi kunda bolalar axborot xavfsizligini ta'minlash masalasi har qachongidan ham dolzarbroq ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekiston axborot infratuzulmasining rivojlanishi, global tarmoqqa kirib borish imkoniyatining ortishi sharoitida yoshlar va bolalarning Internetdan foydalanish darajasi tobora o‘sib bormoqda. Bolalar uylarida, Internet kafe va maktabda internetga kirish imkoniyatiga egalar. Mobil telefon orqali Internetga kirish ham tobora ommalashib bormoqda. ”Global o‘rgimchak to‘ri”dan foydalanuvchilar soni ortgan sari ularga solinayotgan tahdid ham kuchayib bormoqda.

Internet bolalar va o‘smirlar uchun juda katta imkoniyatlarni ochib beradi, yoshlar undan foydalanib juda ko‘p ma'lumotlarni bilib oladilar, bu ma'lumotlarni olishdagi qulayliklarni mavjudligi ularga Internetdan foydalanish uchun ancha yengillik tug‘diradi.

Bolalar shiddatli ravishda turli ijtimoiy tarmoqlar, o‘yinlar va dasturlardan foydalanishni o‘zlashtirib olishmoqda. Kompyuterni o‘rgatuvchi onlayn - dasturlari vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari maroqli o‘yinlar orqali yozuv va hisoblash asoslarini o‘zlashtiradilar, modellashtirish va rasm chizishga o‘rganadilar, mustaqil ishlashga odatlanadilar, shuningdek, tevarak olam haqida tasavvurga ega bo‘ladilar.

Mantiqiy o‘yinlar bolalarning fikrini charxlaydi va taassurotlarini rivojlantiradi. Internet tarmog‘ida mavjud bo‘lgan ko‘plab o‘yinlar kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarga iqtisodiyot, tarix va adabiyotga nisbatan qiziqish uyg‘otadi. Ular ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyatga egaligi bilan diqqatga loyiqdir. Internet ta’lim tarbiya imkoniyatlarini kengaytiruvchi turli manbalarga ega, lekin unda ham foydali, ham ishonchli bo‘lmagan turli axborotlar ham mavjud.

Internetda o‘zbek xalqining milliy madaniyati va mentalitetiga to‘g‘ri kelmaydigan ijtimoiy xavfli va agressiv mazmunga ega bo‘lgan materiallar ham mavjud. Bola o‘z ruhiy rivojlanishida bir-biridan anchagina farq qiluvchi turli bosqichlarni bosib o‘tadi. Bu holat bolalarning internetga qiziqishida ham o‘z ifodasini topadi. Biz o‘qituvchilar bolalar bilan internet xavfsizligi qoidalari haqida suhbatlashish jarayonida aynan nimalarga ko‘proq e'tibor qaratish kerakligini,bunda bolalarning yosh xususiyatlari bilan bog‘liq jihatlarini nazarda tutishimiz lozim. Bundan tashqari bolalarning Internetda ishlashini turli yoshda kimdir 12-14 yoshda, kimdir 7-11 yoshda, ba’zilar esa maktabgacha yosh davrida o‘zlashtirishni e’tiborga olishi zarur. Ota-onalar bunday salbiy ta’sir mavjudligini yodda tutishlari va ularning farzandlari tarbiyasiga ko‘rsatadigan xavfli ta’sirini oldini olish choralarini ko‘rishlari zarur:

- internetdan bolalaringiz bilan birga foydalanish;
- bolalarni nazorat qilish osonroq kechishi uchun kompyuterni umumiy xonaga joylashtirish;
- farzandingizni kompyuterda ishlash vaqtini me'yorlashtirish;
- ota- onalar nazorati dasturini qo‘llash;
- bolangiz kiradigan resurslarni nazorat qilish uchun maxsus zamonaviy dasturiy ta’minotdan foydalanish;
- nomaqul kontetlarni taqiqlash vositalaridan foydalanish.

Mamlakatimizda shakllangan mediamuhitdan samarali foydalanish bilan birga, ehtiyotkor munosabatda bo‘lish asosiy vazifa hisoblanadi. Mediamakon ta’sirini insonlar ongiga o‘z holicha tashlab qo‘yib bo‘lmaydi. Chunki media makon mafkuraviy tahdidlarning kirib kelishida yetakchi o‘rinlarda turuvchi vosita sanaladi. Hozirgi globallashgan, mediamuhit va mediamakon taraqqiy etgan zamonda yashayotgan ekanmiz, ushbu jarayonda kirib kelayotgan mafkuraviy tahdidlardan himoyalanish zarur. Mediamakondan foydalanayotgan insonlar turli ijobiy yoki salbiy axborotlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri qabul qilavermasliklari uchun, avvalo, ularda mediamadaniyat va mediasavodxonlikni shakllantirish lozim.

Ta’lim - mediasavodxonlikning asosiy poydevori.

Zamonaviy dunyoda axborot oqimi kundan-kunga kuchayib bormoqda. Yoshlar turli manbalardan kelayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, tushunish va tahlil qilishda ko‘pincha qiyinchiliklarga duch keladilar. Shu sababli, media savodxonlik yosh avlod uchun asosiy ko‘nikmalardan biriga aylanmoqda. Ushbu ko‘nikma o‘z navbatida, samarali ta'lim jarayonisiz shakllanishi qiyin. Mediasavodxonlik ta’limning muhim bir qismi sifatida yoshlarning tanqidiy fikrlashini, axborotni to‘g‘ri baholashni va ongli qarorlar qabul qilishni ta’minlaydi.

Ta’lim mediasavodxonlikni shaxsiy rivojlanishdan jamiyat madaniyatiga olib chiqadi. Bu jarayon yoshlar o‘rtasida ishonchli axborotdan foydalanish va uni to‘g‘ri tarqatish qoidalarini shakllantiradi. Yosh avlod o‘qituvchilarning ko‘magida to‘g‘ri axborotni tanlash va uni boshqalar bilan bo‘lishish qoidalariga amal qilishni o‘rganadi. Ta’limda media madaniyatga urg‘u berish orqali ijtimoiy tarmoqlarda hurmatli muloqot qilish, zo‘ravonlik va manipulyatsiyaga qarshi turish madaniyatini shakllantirish mumkin. Yoshlar ijtimoiy mas’uliyatni his qilgan holda, media vositalaridan ongli va ijobiy foydalanishni o‘rganadi.

Ta’lim media savodxonlikning asosiy poydevori bo‘lib, u yosh avlodni axborot dunyosida muvaffaqiyatli harakat qilishga tayyorlaydi. Maxsus o‘quv dasturlari, amaliy mashg‘ulotlar va jamiyatdagi madaniyatni rivojlantirish orqali media savodxonlik ko‘nikmalarini shakllantirish mumkin. Yoshlar tanqidiy fikrlash va axborot bilan to‘g‘ri ishlashni o‘rganganlarida, ular nafaqat o‘z hayotini, balki butun jamiyatni ijobiy o‘zgarishlarga olib kelishi mumkin.

Xulosa qilganda, zamonaviy yoshlar mediasavodxonligini shakllantirish texnologiyalar, ta’lim va jamiyatning birgalikdagi sa’y-harakatlarini talab qiladi. Tanqidiy fikrlash, xavfsiz axborot iste'moli va axborotni tarqatish madaniyatini shakllantirish orqali yoshlar nafaqat o‘zlarini manipulyatsiyalardan himoya qila oladi, balki ijtimoiy hayotda faol va mas’uliyatli ishtirokchilar bo‘lishadi. Mediasavodxonlik nafaqat shaxsiy muvaffaqiyat, balki jamiyat barqarorligi va rivojlanishi uchun zarur omildir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ahmedova Sh.X. Oliy ta’limda raqamli ta’lim muhiti hamda mediasavodxonlikni rivojlantirish // Xalqaro konferensiya materiallari. – 2023.
2. Ziyodullayeva X.I. Mediasavodxonlik va media ta’limning strategik maqsadi // Ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2022.
3. Федоров А.В. Медиаобразование и медиаграмотность. – М.: Академия, 2015.
4. Челышева И.В. Медиаобразование для молодежи. – Ростов н/Д: Феникс, 2010.

5 - SHO‘BA: OTA-ONALAR, PEDAGOGLAR VA DAVLAT INSTITUTLARI O‘RTASIDAGI HAMKORLIKDAGI MUAMMOLAR

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI OILA VA MAHALLA INSTITUTLARI BILAN HAMKORLIK MUAMMOLARI

S.S.Saidov
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlari va oilalar bilan hamkorlik maslalari, tarixi va zamonaviy shakllari haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so`zlar: hamkorlik, tarixiy va zamonaviy shakllar, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlari, telegramm guruhlar, kuzatuv kameralari.

Аннотация: В данной статье представлена информация по вопросам, истории и современным формам сотрудничества с дошкольными учреждениями и семьями.

Ключевые слова: сотрудничество, исторические и современные формы, СМИ, социальные сети, телеграм-группы, камеры наблюдения.

Annotation: This article provides information on issues, history and modern forms of cooperation with preschool institutions and families.

Key words: cooperation, historical and modern forms, media, social networks, telegram groups, surveillance cameras.

Jamiyatimiz taraqqiyotiga nazar tashlaydigan bo`lsak, ta`lim muassasalari va oila hamkorligi masalasi har bir davrda ham mavjud bo‘lgan**.** Ota-onalar o‘z farzandlarini masjid yoki madrasaga berib,”Eti sizdan-suyagi bizdan” debgina qolmay, farzandini o`qishi, tarbiyasi haqida ustozidan surishtirib, unga qo‘llaridan kelguncha yordamlashishga harakat qilganlar.

Mamlakatimizda ta`lim muassasalari bilan ota-onalar o`rtasida hamkorlik masalalari yanada rivojlangan. Bu esa har bir ta`lim bosqichida yo‘lga qo‘yilgan. Biz esa ilk poydevor maktabgacha ta`lim va oila hamkorligi haqida fikr yuritmoqchimiz.

Bugungi kunda maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar ta’lim-tarbiyasida oila va MTT hamkorligi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki bolaning ug‘un rivojlanishi zamirida har ikki tomonning maqsadli va rejali hatti-harakatlari yotadi.

Maktabgacha ta`lim tashkilotlarining Davlat o‘quv dasturida MTTning maqsad va vazifalaridan biri sifatida bolalarning ilk rivojlanishi masalalarida oila va jamiyat bilan o‘zaro hamkorlikni tashkil qilish va amalga oshirish belgilangan. Ushbu o‘quv dasturida MTTda ta’lim jarayonini tashkil qilish tamoyillaridan biri qilib MTT, oila, mahalla va maktab bilan hamkorligi belgilab qo‘yilgan. Bunda 2-bobning 5-bandi „Ota-onalar bilan hamkorlik“ deb nomlanib, bolaning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash uchun maktabgacha ta’lim tashkilot ota-onalar bilan o‘zaro hamkorlikning quyidagi shakllarini tashkil qilishi mumkin:

- ota-onalarning maktabgacha ta’lim tashkilot borasidagi fikrlarini hisobga olish;
- ilk rivojlanish masalalarida ota-onalarga bilim berish;
- ota-onalarni o‘quv-tarbiyaviy jarayonda faol qatnashishga jalb etish;
- ota-onalarning muassasa hayotida ishtirok etish borasidagi tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash.

Hozirgi kunda MTT va oila hamkorligida ota-onalar bilan ishlashning bir necha xil ko`rinishi mavjud:

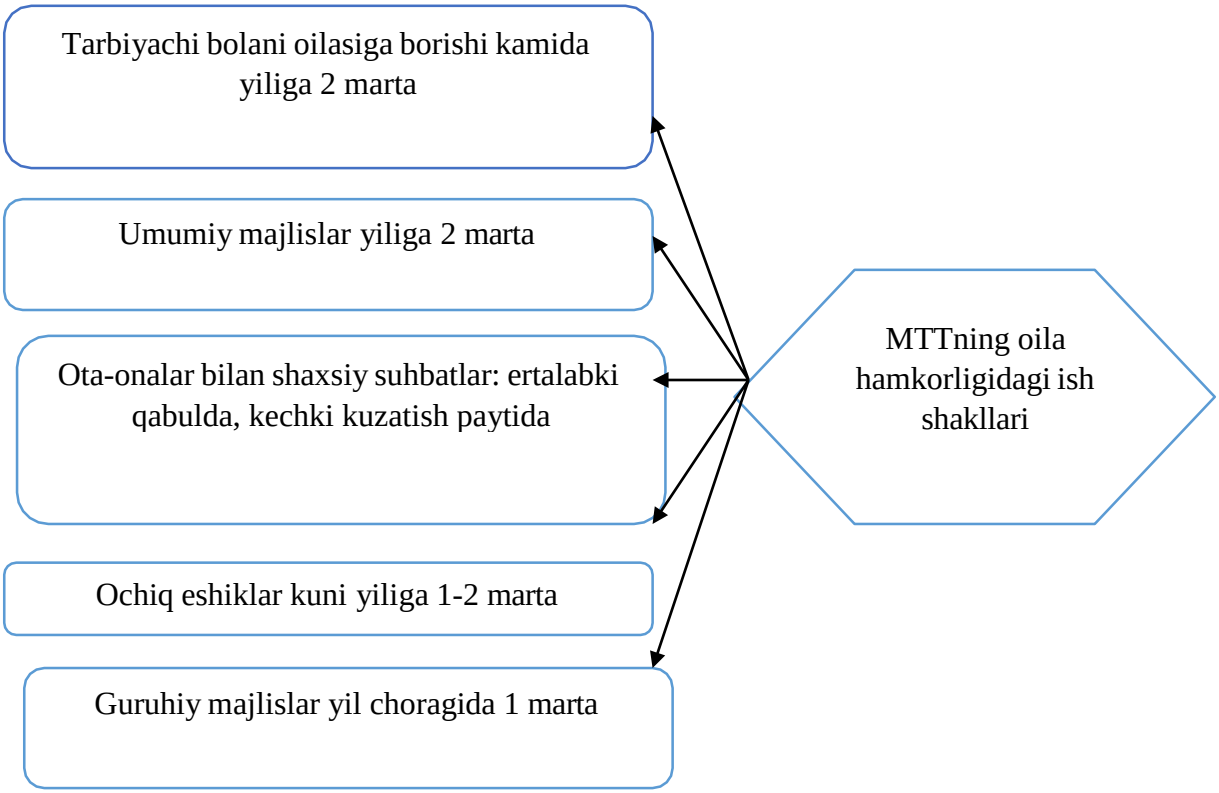

Biz esa hamkorlikning yangi ko1rinishlarini tavsiya etamiz.

Hozirda axborot-texnologiyalaridan, ijtimoiy tarmoqlardan atrofimizdagi barcha keng foydalanmoqda zamonaviy tarbiyachi bundan oqilona foydalanishi mumkin. Misol uchun tarbiyalanuvchilar ota-onalaridan iborat guruh tashkil etish, bu guruh nafaqat tarbiyachi balki ota-onalarga ham keng imkoniyatlar eshigini ochadi. Negaki tarbiyachi kunlik mashg‘ulot ishlanmalarini va kunning ikkinchi yarmida bolalarga yod oldirilgan she’rlarni, o‘qib berilgan ertaklarni aynan shu tarmoq orqali tez va qulay bolalar ota-onalariga yetkazadi.Bu orqali ota-onalarda o‘z faoliyatiga nisbatan ishonch uyg‘otadi. Yana bir tomoni shundan iboratki bolalar berilgan ma’lumotni o‘zlashtirishda yaxshi natijalar kuzatila boshlaydi, sababiki maktabgacha ta’lim tashkilotda tarbiyachi rahbarligida mashg‘ulot o‘tiladi, uyda ota-ona hamkorligida mustahkamlanadi va shubha yo‘qki har ikki tomon o‘z vazifasiga jiddiy va ma’suliyat bilan yondashar ekan natija kafolatlanadi.

Umumiy va navbatdan tashqari yig‘ilishlarga ota-onalarni taklif etishda “Onalar yig‘ilishi”, yoki “Otalar yig‘ilishi” kabi maxsus maxsus nomlar qo‘yish. Bu ta’lim jarayoniga doimiy faol bo‘lgan ota yoki onalardan tashqari maxsus taklif orqali har ikkalasini jalb qilish imkonini beradi.

Oyning eng oxirgi shanba yoki yakshanba kunini ota-onalar va guruh tarbiyachisi imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda “Oila kuni ” deb e’lon qilish. Bu kunda qanday ishlarni amalga oshirish mumkin:

a) mashg‘lotlar yuzasidan oilaviy musobaqa tashkil etish (gul yasash, plastilindan jo‘ja yasash, turli mavzularda rasm chizish);

b) san’at kunilari e’lon qilinib ertakalarni oilaviy jonlantirish (ertaklar tanlovi);

s) mavsumiy o‘yinlar (qishda qor bo‘ron, bahorda milliy o‘yinlar);

d) sport musobaqalari;

g) shanbaliklar.

Yuqorida qayt etilgan ishlarni amalga oshirish jarayonida nafaqat tarbiyachining ijodkorligi, jonkuyarligi balki ota-onalarning mas'uliyati ham muhum.Ota-onalarimiz farzandlarining kelajakdagi muvofaqiyatlari uchun guruh tarbiyachisidan mas'uliyatliroq bo'lishni talab etishadi, bazida hatto bajarishi lozim bo'lgan vazifalarini eslatib ham qo'yishadi. Bolalar rivojlanishida har ikki tomon MTT va ota-ona birdek mas'ul, chunki farzand yurt kelajagi, jamiyat suyanchi, oila ishonchidir.U bir nihol, uni qanchalik parvarish qilsak, o'sib ulg'ayganda mevasi shunchalik totli bo'ladi.Bola kamolatiga,uning yuksak cho'qqilarga erishishiga orzumand bo'lgan, farzandi oldida ota-onalik, jamiyat qarshisida fuqorolik burchalarini chuqur anglagan har bir ota-ona, hayotining bir bo'lagi bo'lgan kasbiga mehri bo'lgan har bir tarbiyachi va pedogogik xodim ushbu vazifaga ma'suliyat bilan yondashishi va uni vijdonan ado etishi lozim.

Yuqorida qayd etilgan fikrlardan ko'rinib turibdiki, jamiyatimiz kelajagi bo'lgan barkamol avlodni rivojlanishi va shaxs bo'lib shakllanishini qo'llab-quvvatlash jamoaviy ish hisoblanadi.Bunga hafaqat ta`lim tashkilot va oila, balki barchamiz ma`suldirmiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 16 dekabrdagi "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi 595-sonli Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi **V**azirlar Mahkamasining 2020 yil 22 dekabrdagi "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat standarti" 802-sonli qarori, 2-ilova.
3. F.R. Qodirova, Sh.Q. Toshpo'latova, N.M.Kayumova, M.N.A'zamova. "Maktabgacha pedagogika". "Tafakkur" -T., 2019.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA OTA-ONALAR VA JAMOATCHILIK FAOLIYATINI BOSHQARISH

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
O'zbekiston, NavDU Maktabgacha ta'lim kafedrasi dotsenti, PhD
Aliqulova Nilufar Sirojiddin qizi
O'zbekiston, NavDU Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ota-onalar va jamoatchilik bilan hamkorlikni tashkil etish hamda ularning faoliyatini samarali boshqarish masalalari yoritilgan. Shuningdek, ta'lim jarayonida ijtimoiy hamkorlikni kuchaytirish, ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish va jamoatchilik ishtirokini faollashtirish yo'llari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, ota-onalar, jamoatchilik, boshqaruv, hamkorlik, pedagogik madaniyat, ta'lim sifati, emotsional rivojlanishi, intellektual rivojlanish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalar, raqamli platformalar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы организации взаимодействия с родителями и общественностью в дошкольных образовательных учреждениях и эффективного управления их деятельностью. Также проанализированы пути укрепления социального партнерства в образовательном процессе, повышения педагогической культуры родителей и активизации участия общественности.

Ключевые слова: дошкольное образование, родители, общественность, управление, сотрудничество, педагогическая культура, качество образования, эмоциональное развитие,

интеллектуальное развитие, информационно-коммуникационные технологии, цифровые платформы.

Abstract: This article discusses the establishment of partnerships with parents and the community in preschool education institutions and the effective management of their activities. The article also analyzes ways to strengthen social cooperation in the educational process, enhance parents' pedagogical culture, and promote greater community engagement.

Keywords: preschool education, parents, community, management, partnership, pedagogical culture, quality of education, emotional development, intellectual development, information and communication technologies, digital platforms.

Maktabgacha ta'lim tizimi bolalarning intellektual, jismoniy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishida poydevor vazifasini bajaradi. Aynan ushbu bosqichda bolaning shaxs sifatida shakllanishi, dunyoqarashi, muomala madaniyati hamda ta'limga bo‘lgan munosabati rivojlanadi. Shu sababli maktabgacha ta'limni samarali tashkil etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tizimining samaradorligi faqatgina ta'lim tashkilotidagi pedagogik jarayonlar bilan cheklanib qolmaydi. Bu jarayon ko‘p jihatdan ota-onalar, oila muhiti hamda keng jamoatchilikning faol ishtirokiga bog‘liq. Bola hayotining asosiy qismi oilada kechishini inobatga olsak, tarbiya va ta'limning uzviyligi aynan oila va ta'lim tashkiloti o‘rtasidagi hamkorlik orqali ta'minlanadi.

Ota-onalar bolaning birinchi tarbiyachisi sifatida uning dastlabki bilim, ko‘nikma va qadriyatlarini shakllantiradi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti esa ushbu jarayonni ilmiy-pedagogik asosda davom ettiradi va boyitadi. Shu bois, pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik uzluksiz, tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur. Agar bu hamkorlik yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagan bo‘lsa, bolada rivojlanishdagi nomutanosibliklar yuzaga kelishi mumkin.

Zamonaviy ta'lim tizimi ochiqlik, shaffoflik va ijtimoiy sheriklik tamoyillariga asoslanadi. Bu esa ta'lim jarayoniga faqat pedagoglar emas, balki ota-onalar, mahalla faollari, nodavlat tashkilotlar va boshqa jamoatchilik vakillarini ham faol jalb etishni talab etadi. Jamoatchilik ishtiroki ta'lim sifatini oshirish, moddiy-texnik bazani mustahkamlash, tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, bugungi globallashuv sharoitida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi ota-onalar va ta'lim tashkilotlari o‘rtasidagi aloqalarni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Turli raqamli platformalar orqali ota-onalar farzandining rivojlanishi, kundalik faoliyati va ta'lim jarayonidagi yutuqlari haqida muntazam ma'lumot olish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Bu esa o‘z navbatida ularning ta'lim jarayonidagi faolligini oshiradi.

Maktabgacha ta'lim tizimida samaradorlikka erishish faqatgina ta'lim tashkiloti doirasida amalga oshiriladigan ishlar bilan cheklanib qolmaydi. Bu jarayonda pedagoglar, ota-onalar va keng jamoatchilikning o‘zaro uzviy hamkorligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, jamoatchilik bilan samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish ijtimoiy mas'uliyatni oshirishga xizmat qiladi. Mahalla fuqarolar yig‘inlari, korxona va tashkilotlar, homiylar hamda turli ijtimoiy institutlar maktabgacha ta'lim tashkilotlarini moddiy va ma'naviy jihatdan qo‘llab-quvvatlash orqali bolalar uchun yanada qulay, xavfsiz va rivojlantiruvchi muhitni shakllantirishga katta hissa qo‘shadi.

Bunday hamkorlik natijasida ta'lim tashkilotlarining moddiy-texnik bazasi mustahkamlanadi, zamonaviy o‘quv vositalari bilan ta'minlanadi, bolalarning qiziqishlari va ehtiyojlariga mos rivojlantiruvchi dasturlarni joriy etish imkoniyati kengayadi. Shu bilan birga, jamoatchilik ishtiroki bolalarda ijtimoiylashuv ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularni milliy qadriyatlar va jamiyat hayotiga hurmat ruhida tarbiyalashda ham muhim rol o‘ynaydi.

Ota-onalar bilan hamkorlik esa tarbiya jarayonining uzluksizligini ta’minlaydi. Bola bog‘chada olgan bilim va ko‘nikmalarini oilada mustahkamlasa, uning rivojlanishi yanada samarali kechadi. Shu sababli pedagoglar ota-onalar bilan muntazam muloqotda bo‘lishi, maslahatlar berishi, seminar va treninglar tashkil etishi zarur. Bu esa ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirib, farzand tarbiyasiga bo‘lgan mas’uliyatini kuchaytiradi.

Maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish va uning samaradorligini oshirishda pedagoglar, ota-onalar va jamoatchilik o‘rtasidagi uzviy hamkorlikning ahamiyati bir nechta nazariy va ilmiy tadqiqotlar bilan tasdiqlangan.

Pedagog–ota-ona hamkorligi – ilmiy asoslangan yondashuv. O‘zbekiston ilmiy jurnal va maqolalarida maktabgacha ta’lim tizimida pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi uzviy hamkorlik bolaning ijtimoiy, emotsional va intellektual rivojlanishida bevosita ta’sir ko‘rsatishi ilmiy tadqiqotlar orqali isbotlangan. Bu tadqiqotlarda ota-onalar bilan samarali pedagogik muloqot bolalarning shaxsiyati va ijtimoiy ko‘nikmalariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, ularning maktabga tayyorligini yaxshilaydi.

Masalan, Axmadjanova maktabgacha ta’limda pedagog va ota-ona hamkorligining asosiy pedagogik-psixologik ahamiyatini tahlil qilib, ota-ona ishtiroki bolaning shaxsiy va intellektual rivojlanishini mustahkamlashda muhim omil ekanini ko‘rsatgan.

Oila va maktabgacha ta’lim o‘rtasidagi aloqalar. D.Omondavlatova tomonidan chop etilgan ilmiy maqolada O‘zbekiston kontekstida oila va maktabgacha ta’lim tashkiloti hamkorligi bola rivojlanishidagi zamonaviy yondashuvlar bilan tahlil qilingan. Unda ijtimoiy institutlar va ota-onalarning faol ishtiroki ta’lim tarbiyaviy jarayonni yanada samarali qilishi hamda bolalarda mustaqil fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirishga xizmat qilishi ta’kidlangan.

Maktabgacha ta’limda ota-onalar bilan hamkorlikning ilmiy yondashuvlari. U.Akbarova tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda maktabgacha ta’lim tashkiloti va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikning asosiy pedagogik jihatlari, shuningdek, bu hamkorlikning bolalar tarbiyasiga ijtimoiy-ma’naviy va intellektual ta’siri fan yondashuvlari bilan yoritilgan. Empirik natijalar shuni ko‘rsatadiki, ota-onalar faol ishtiroki bolalarning zavq bilan o‘rganishi, bilim olish motivatsiyasini oshiradi.

Jamoatchilik va mahalla institutlarining roli. Ilmiy manbalarda ota-ona bilan maktabgacha ta’lim tashkilotlari o‘rtasidagi hamkorlikni faqat ikki tomonning o‘zaro aloqasi sifatida emas, balki mahalla, jamoatchilik va ijtimoiy institutlar bilan integratsiyalangan tizim sifatida ko‘rib chiqilishi ta’kidlanadi. Bu holistic (butunboshi) yondashuv bolaning atrofidagi barcha ijtimoiy tizimlarni birlashtirib, rivojlanish jarayonlarini uyg‘unlashtiradi.

Ilmiy xulosalar va pedagogik amaliyot uchun tavsiyalar:

O‘zbekiston tadqiqotlari asosida quyidagicha ilmiy xulosalar chiqarish mumkin:

- ✓ Pedagog va ota-ona hamkorligi bola rivojlanishida strukturali ta’sir mexanizmi sifatida o‘rganilgan bo‘lib, u nafaqat bilim, balki ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni shakllantiradi.
- ✓ Oila bilan samarali pedagogik muloqot maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlash va faol ijtimoiy aloqalarini rivojlantiradi hamda maktabga tayyorlikni mustahkamlaydi.
- ✓ Jamoatchilik ishtiroki esa ta’lim muassasalari resurslarini boyitadi, hamda ta’lim-tarbiya jarayonlarini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish va uning samaradorligini oshirish uchun pedagoglar, ota-onalar va jamoatchilik o‘rtasida mustahkam, tizimli va uzluksiz hamkorlikni yo‘lga qo‘yish zarur. Ushbu hamkorlikning to‘g‘ri tashkil etilishi natijasida bolalar har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, ijtimoiy faol va barkamol shaxslar bo‘lib voyaga yetadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ahmedova H., Yudina T., Musulmonqulova G., Vahobova F., Rustamova M., Rasulova M. “Bolangiz maktabga tayyormi?” metodik qo‘lanma. T:, 2000 y.
2. Djurayeva.D.R. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishning zamonaviy tendensiyalari T.: 2015 y. UzPFITI. Uslubiy qo‘llanma.
3. Sanayeva S.B., Xaydarova Sh.N. “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar pedagogikasi”. Toshkent.: 2025. “Bookman print” nashriyoti. Darslik.
4. Tarbiya ensiklopediyasi. (Ota-ona va murabbiylar uchun). Toshkent-2010 [255 b.]

MAKTABGACHA TA’LIMDA OILALAR VA MAHALLIY JAMOATCHILIK HAMKORLIGIDA PEDAGOGNING ROLI

Yaxshiyeva Nigora Gaffarovna
Navoiy viloyati Maktabgacha va maktab ta’lim boshkarmasi
Maktabgacha ta'lim tashkilorlarini muvofiqlashtirish so'basi boshlig`i

Annotatsiya: Mazkur maqola maktabgacha ta’lim tashkilotlari oila va ota-onalarning rolini to‘ldirishlari, ular bilan hamkorlikda ta’lim xizmatlarini rivojlantirishlari , ota-ona va oila o‘z farzandlariga, umuman, boshqa bolalarga nisbatan maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ma’lum qarorlarni qabul qilish jarayonlariga qo‘shilishi kerak. Oila o‘z farzandi uchun o‘quv maqsadlarini belgilashda va ularning rivojlanishi va o‘qishini baholashda ishtirok etishlari lozimligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Tarbiyachilar va ota-onalar o‘rtasidagi do‘stona muloqot, individual yondashuv, murabbiylik, dinamiklik, ochiqlik.

Аннотация: В данной статье утверждается, что организации, занимающиеся дошкольным образованием, должны дополнять роль семей и родителей, развивать образовательные услуги в партнерстве с ними и вовлекать родителей и семьи в определенные процессы принятия решений в этих организациях, касающихся их детей и других детей в целом. Семья должна участвовать в постановке образовательных целей для своих детей и в оценке их развития и обучения.

Ключевые слова: Дружелюбное общение между педагогами и родителями, индивидуальный подход, наставничество, динамизм, открытость.

Abstract: This article argues that preschool educational organizations should complement the role of families and parents, develop educational services in partnership with them, and involve parents and families in certain decision-making processes in preschool educational organizations regarding their children and other children in general. The family should participate in setting educational goals for their children and in assessing their development and learning.

Key words: Friendly communication between educators and parents, individual approach, mentoring, dynamism, openness.

Bolalarni barkamol tarbiyalashga ularning ota-onalari va jamoatchilikning ta’ lim jarayonida faol ishtirokisiz erishib bo‘lmaydi, ota-onalarning MTT ning oila bilan hamkorligi borasidagi qarashlari turlicha bo‘lganligi bois MTT sharoitla ridan ota-onalarning qoniqish jihatlari o‘zgarib bormoqda. Ba’zi oilalarda ota-onalarning o‘z farzandlarini tarbiyalash va shaxsiy rivojlanishi masalalarini hal qilishdan voz kechish tendensiyasi kuchaygan. Ba’zi ota-onalar esa faqat bola ning ovqatlanishi bilan qiziqishadi, ular MTT ni faqat bolalarni boqadigan joy deb hisoblashadi. Boshqalar MTT ularning farzandlariga ta’lim berishlari kerak deb hisoblashadi. Tarbiyachilarning maslahatlarini e’tiborsiz qoldiradigan ota-onalar toifasi ham uchraydi. Ba’zi ota-onalar, ularning vazifasi faqat bolaning kiyinishini ta’minlashdir deb hisoblashadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotining oila uchun ochiqligi – har bir ota-onaga uning bolasi qanday yashayotganini va rivojlanishini bilish va ko‘rish imkoniyatini yaratib berishdan iboratdir.

Bu muammoli vaziyatlarning paydo bo‘lishining oldini olishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, tarbiyachilar va ota-onalar o‘rtasida shaxsiy aloqalarni o‘rnatish, har kuni ota-onalarga bolaning kunni qanday o‘tkazganligi, nimani o‘rganganligi, qanday yutuqlarga erishganligi haqida ma’lumot berib borish kerak. Shuning asosida ota-onalarning psixologik qobiliyatini qo‘llab-quvvatlash zamonaviy davrning eng dolzarb vazifasiga aylandi. Ota-onalar va tarbiyachilarning birgalikdagi faoliyati bizga bolalarni tarbiyalashda mavjud muammolarini birgalikda aniqlash va ularni hal qilish imkonini beradi. Bunday hamkorlik quyidagi jihatlarga yordam beradi:

● ikkala tomonning ta’lim olishi imkoniyatlarini o‘rganish;

● yutuqlar va muammolarni tarbiyachi bilan birgalikda aniqlash (bolaning rivojlanish xaritasi ma’lumotlari asosida);

● o‘qitish, ta’lim va rivojlanishning dolzarb muammolari nuqtai-nazaridan bolalar va kattalarning birgalikdagi loyihaviy faoliyati.

MTT bilan oila va jamoatchilikning o‘zaro hamkorligini tashkil etish quyidagi asosiy prinsiplarga asoslanadi:

1. ***Tarbiyachilar va ota-onalar o‘rtasidagi do‘stona muloqot*** Ushbu prinsip muloqotga ijobiy munosabatni bildiradi va ilk bolalik ta’limi tarbiyachilarining ota-onalar bilan olib boradigan barcha ishlariga asoslanadi. Tarbiyachilar har kuni ota-onalar bilan muloqot qilishadi va bu butun oilaning maktabgacha ta’limga munosabati qanday bo‘lishiga bog‘liq. Har kuni tarbiyachilar va ota-onalar o‘rtasidagi xayrixohlik aloqasi alohida o‘tkaziladigan tadbirdan ko‘proq narsani anglatadi. Ushbu tamoyil muloqotga ijobiy munosabatni nazarda tutadi va tarbiyachilar butun faoliyati davomida ota-onalar bilan ishlashi uchun zamin yaratadi. Tarbiyachilarning ota-onalar kategoriyalari bilan muloqotida talabchan ohang mos emas.

2. ***Individual yondashuv*** Hamkorlikning ushbu prinsipi nafaqat bolalar bilan ishlashda, balki ota-onalar bilan ishlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-onalar bilan muloqotda bo‘lgan tarbiyachilar vaziyatni, ota-onalarning kayfiyatini his qilishlari kerak. Bu yerda tarbiyachilarning ota-onalarga ishonchi, hamdardligi va birgalikda muayyan vaziyatda bolaga qanday yordam berishini o‘ylash qobiliyati va pedagogik qobiliyati muhim ahamiyatga ega.

3. ***Murabbiylik emas***, ***hamkorlik***. Aksariyat zamonaviy onalar va otalar ziyoli, bilimli va albatta, o‘z farzandlarini qanday tarbiyalash kerakligini yaxshi bilishadi. Shuning uchun bugungi kunda pedagogik bilimlarni o‘rgatish va oddiy targ‘ib qilish pozitsiyasi ijobiy natijalarga olib kelishi mumkin emas. Og‘ir pedagogik vaziyatlarda oilaga o‘zaro yordam va qo‘llab quvvatlash muhitini yaratish, oilaviy muammolarni tushunish va yechimini topishda MTT jamoasining oila muammolarini hal qilishda samimiy yordam bermoqchi ekanligini e’tirof qilishi kerak.

4. ***Dinamiklik*** MTT bugungi kunda oddiy faoliyat ko‘rsatish rejimida emas, balki rivojlanish rejimida bo‘lishi kerak, mobil tizim bo‘lishi, ota-onalarning ijtimoiy tarkibidagi o‘zgarishlarga, ularning ta’lim ehtiyojlariga va ta’limga bo‘lgan talablariga tezda javob berishi kerak. Shundan kelib chiqqan holda MTTning oila bilan ishlash shakli va yo‘nalishlari o‘zgarishi kerak

5. ***Ochiqlik*** Oilalar va mahalliy jamoatchilik bilan hamkorlik Maktabgacha ta’lim tashkilotining oila uchun ochiqligi – har bir ota-onaga uning bolasi qanday yashayotganini va rivojlanishini bilish va ko‘rish imkoniyatini yaratib berishdan iboratdir. Bu muammoli vaziyatlarning paydo bo‘lishining oldini olishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, tarbiyachilar va ota-onalar o‘rtasida shaxsiy aloqalarni o‘rnatish, har kuni ota-onalarga bolaning kunni qanday o‘tkazganligi, nimani o‘rganganligi, qanday yutuqlarga erishganligi haqida ma’lumot berib borish kerak. Shuning asosida ota-onalarning psixologik qobiliyatini qo‘llab-quvvatlash zamonaviy davrning eng dolzarb vazifasiga aylandi.

Yuqoridagi hamkorlik yondashuvidan kelib chiqqan holda, MTTlari oilalar va mahalliy jamoatchilik bilan birgalikda MTTning maqsad va vazifalarini belgilaydi.

Ota-onalar va tarbiyachilarning o‘zaro hamkorligi va bir-biri bilan ma’lumot almashish uchun imkoniyat yaratadigan faoliyatning turli shakllari va usullari mavjud:

● umumiy va guruh ota-onalar yig‘ilishlari;

● ota-onalar ishtirokidagi mashg‘ulotlar;

● tashrif kunlari;
● ota-onalar qo‘mitasi bilan ishlash;
● mavzularni rivojlantirish muhitini birgalikda yaratish;
● fotoko‘rgazmalarni birgalikda yaratish;
● ochiq eshik kunlari;
● seminarlar;
● amaliy mashg‘ulotlar;
● birgalikdagi ekskursiyalar;
● ta’tilga tayyorgarlik ko‘rish va uni o‘tkazishda ota-onalarning ishtiroki;
● mashg‘ulotlar;
● ota-onalar bilan o‘tkazilgan bolalar asarlarining ko‘rgazmalari;
● konferensiyalar;
● davra suhbatlari va boshqalar. Oila bilan ishlashning turli shakllaridan foydalanish ota-onalarning maktabgacha tarbiya tashkilotiga joylashishi va ishonchini uyg‘otishga imkon beradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari oila va ota-onalarning rolini to‘ldirishlari, ular bilan hamkorlikda ta’lim xizmatlarini rivojlantirishlari kerak. Ota-onalar va boshqa oila a’zolari o‘z farzandlarini juda yaxshi bilishganligi sababli, tarbiyachilar ular bilan muloqotda bo‘lishlari va ular bilan farzandi uchun eng yaxshisini muhokama qilishlari kerak. Ota-ona va oila o‘z farzandlari ga, umuman, boshqa bolalarga nisbatan maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ma’lum qarorlarni qabul qilish jarayonlariga qo‘shilishi kerak. Oila o‘z farzandi uchun o‘quv maqsadlarini belgilashda va ularning rivojlanishi va o‘qishini baholashda ishtirok etishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi 2019 yil 17 dekabrda qabul
2. Grosheva I., Yevstafyeva L., Maxmudova D., Nabixanova Sh., Pak S., Djanpeiso va G., Isxakova M. “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturi maktabgacha ta’lim muassasalari uchun. 2022 y.
3. Quvonova F. Ona va bola. Qo‘llanma. – Toshkent, 2019y.
4. Oilaviy ta’lim dasturi. Ilk bolalik davrida rivojlanish. Qo‘llanma. – Toshkent, 2014 y.
5. Maktabgacha ta’lim tashkiloti va va oila hamkorligi. 3-modul. – Toshkent. 2008 y

OTA-ONA VA TARBIYACHILAR O‘RTASIDAGI NIZOLARNING BOLALAR IJTIMOIY RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD
shaxloxaydarova1972@gmail.com
Hayitmurodova Marjona Husanjon qizi
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tizimida ota-ona va tarbiyachilar o‘rtasida yuzaga keladigan nizolarning bolalar ijtimoiy rivojlanishiga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, bunday nizolarning bolalarning psixologik holati, xulq-atvori va kommunikativ ko‘nikmalariga ta’siri yoritilib, muammoni bartaraf etish bo‘yicha strategik yechimlar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: nizo, konflikt, ijtimoiy rivojlanish, psixologik muhit, kommunikatsiya, tafakkur, xotira, diqqat, tasavvur, ijtimoiylashuv, pedagogik savodxonlik, strategik yechim, pedagogik trening, konstruktiv yechim.

Аннотация: В данной статье анализируется влияние конфликтов, возникающих между родителями и воспитателями в системе дошкольного образования, на социальное развитие детей. Также освещается влияние таких конфликтов на психологическое состояние, поведение и коммуникативные навыки детей и предлагаются стратегические решения по устранению проблемы.

Ключевые слова: спор, конфликт, социальное развитие, психологическая среда, коммуникация, мышление, память, внимание, воображение, социализация, педагогическая грамотность, стратегическое решение, педагогический тренинг, конструктивное решение.

Abstract: This article analyzes the impact of conflicts between parents and educators in the preschool education system on children's social development. Furthermore, the article discusses the impact of such conflicts on children's psychological state, behavior, and communication skills, and proposes strategic solutions to address the problem.

Keywords: dispute, conflict, social development, psychological environment, communication, thinking, memory, attention, imagination, socialization, pedagogical literacy, strategic solution, pedagogical training, constructive solution.

Maktabgacha ta'lim bosqichi bolaning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim davrlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda bolaning asosiy psixik jarayonlari — tafakkur, xotira, diqqat va tasavvur faol rivojlanadi. Bola atrof-muhitni faol o‘rganadi, kattalar va tengdoshlari bilan muloqot qilish orqali ijtimoiy tajriba to‘playdi. Shu bilan birga, u nafaqat elementar bilim va ko‘nikmalarni egallaydi, balki jamiyatda qabul qilingan ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar va xulq-atvor qoidalarini ham o‘zlashtira boshlaydi.

Bu jarayonda bolaning rivojlanishiga ta'sir etuvchi eng muhim omillardan biri — uning atrofidagi ijtimoiy muhitdir. Oila va maktabgacha ta'lim tashkiloti bola uchun asosiy ijtimoiylashuv institutlari bo‘lib xizmat qiladi. Ota-ona bolaning ilk tarbiyachisi sifatida uning dunyoqarashi, qadriyatlari va hissiy holatiga kuchli ta'sir ko‘rsatadi. Tarbiyachilar esa bu jarayonni tizimli ravishda davom ettirib, bolaning bilim olish, jamoada o‘zini tutish va boshqalar bilan samarali muloqot qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Shu sababli, ota-ona va tarbiyachilar o‘rtasidagi hamkorlikning mustahkamligi va uyg‘unligi bolaning har tomonlama rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Agar bu ikki muhim tarbiya subyekti o‘zaro hamjihatlikda ish olib borsa, bola uchun barqaror, ishonchli va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratiladi. Bunday sharoitda bola o‘zini xavfsiz his qiladi, o‘z fikrini erkin ifoda etishga intiladi va ijtimoiy faolligi ortadi.

Aksincha, ota-ona va tarbiyachilar o‘rtasida nizolar yuzaga kelganda, bu holat bevosita yoki bilvosita bolaga salbiy ta'sir ko‘rsatadi. Bola kattalar o‘rtasidagi keskinlikni sezadi, bu esa unda xavotir, ikkilanish va ishonchsizlik hissini keltirib chiqarishi mumkin. Bundan tashqari, bola kattalarning nizoli xulq-atvorini kuzatib, uni o‘zlashtirishi va keyinchalik o‘z munosabatlarida takrorlashi ehtimoli yuqori bo‘ladi. Bu esa uning ijtimoiy moslashuvi, tengdoshlari bilan aloqalari va umumiy psixologik holatiga salbiy ta'sir ko‘rsatadi.

Ota-ona va tarbiyachilar o‘rtasidagi nizolar ko‘pincha bir nechta omillarning o‘zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi va bu jarayon murakkab ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Eng avvalo, bolaga nisbatan turlicha tarbiya yondashuvlari muhim sabab sifatida ko‘zga tashlanadi. Ota-onalar ko‘pincha bolani erkinroq muhitda tarbiyalashga moyil bo‘lishsa, tarbiyachilar esa muayyan pedagogik talab va tartib-qoidalarga amal qilishni ustuvor deb biladilar. Natijada, bola uchun qo‘yiladigan talablar o‘rtasida nomuvofiqlik yuzaga kelib, bu holat ikki tomon o‘rtasida bahs va tushunmovchiliklarga sabab bo‘ladi.

Shuningdek, o‘zaro ishonchning yetishmasligi ham nizolarning kuchayishiga olib keluvchi asosiy omillardan biridir. Agar ota-ona tarbiyachining kasbiy malakasiga shubha bilan qarasa yoki

tarbiyachi ota-onaning tarbiya uslubini to‘g‘ri baholamasa, ular o‘rtasida salbiy munosabat shakllana boshlaydi. Ishonch yetishmasligi esa har qanday kichik muammoni ham katta nizoga aylantirishi mumkin.

Axborot almashinuvining sustligi ham muhim muammo hisoblanadi. Ko‘plab hollarda ota-onalar bolaning bog‘chadagi xulqi, rivojlanishi yoki muammolari haqida yetarli ma’lumotga ega bo‘lmaydi. Xuddi shuningdek, tarbiyachilar ham bolaning oiladagi muhitidan bexabar bo‘lishi mumkin. Bu esa noto‘g‘ri xulosalar chiqarilishiga, bir-birini tushunmaslikka va natijada nizolarga olib keladi.

Pedagogik savodxonlik darajasining pastligi ham nizolarni keltirib chiqaruvchi muhim omillardan biridir. Ayrim ota-onalar bolalar psixologiyasi va yosh xususiyatlarini yetarlicha bilmagani sababli, tarbiyachilarning professional yondashuvini noto‘g‘ri tushunishi mumkin. Shu bilan birga, ayrim tarbiyachilar ham ota-onalar bilan samarali muloqot o‘rnatish ko‘nikmalariga ega bo‘lmasligi mumkin. Bu esa o‘zaro munosabatlarda keskinlikni kuchaytiradi.

Bundan tashqari, individual qarashlar va kutishlarning mos kelmasligi ham muhim rol o‘ynaydi. Har bir ota-ona o‘z farzandi uchun alohida yondashuv, yuqori e’tibor va tezkor natijalarni kutadi. Tarbiyachilar esa guruhdagi barcha bolalarga teng yondashishga harakat qiladi. Shu sababli, ota-onaning kutgan natijasi bilan real pedagogik jarayon o‘rtasida tafovut yuzaga keladi va bu nizo uchun zamin yaratadi.

Umuman olganda, yuqoridagi omillar bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular o‘zaro tushunmovchilikni kuchaytiradi va nizoli vaziyatlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi. Agar bu omillar o‘z vaqtida bartaraf etilmasa, ular nafaqat ota-ona va tarbiyachilar o‘rtasidagi munosabatlarga, balki bolalarning psixologik holati va ijtimoiy rivojlanishiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Ota-ona va tarbiyachilar o‘rtasidagi nizoli muhit maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga bir nechta yo‘nalishlarda ta’sir qiladi. Bu ta’sir bevosita (bola o‘ziga sezadi) va bilvosita (bola kuzatadi va o‘rganadi) shakllarda namoyon bo‘ladi:

Psixologik ta’sir:

- ✓ Bola kattalar o‘rtasidagi keskinlikni sezadi.
- ✓ Bu holat bolaning xavotir, qo‘rquv va ishonchsizlik hissini shakllantiradi.
- ✓ Natijada bola o‘zini noaniq va xavfsiz bo‘lmagan muhitda his qilishi mumkin.

Ijtimoiy xulq-atvor:

- ✓ Nizolarni kuzatgan bola tajovuzkorlik, tortinchoqlik yoki passivlik kabi xatti-harakatlarni namoyon qilishi mumkin.
- ✓ Bu bola ijtimoiy munosabatlarda noaniqlik va noto‘g‘ri moslashuvga olib keladi.

Kommunikativ ko‘nikmalar:

- ✓ Bola kattalarning noto‘g‘ri muloqot modelini o‘zlashtiradi.
- ✓ Natijada u o‘z tengdoshlari bilan ham shunday salbiy munosabatlarni namoyon qilishi mumkin.
- ✓ Shu bilan bola ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini yetarlicha rivojlantira olmaydi.

Moslashuv jarayoni:

- ✓ Bog‘chadagi muhitga moslashish qiyinlashadi.
- ✓ Bola guruh ichidagi faoliyatlarda o‘zini noqulay his qiladi, ruhiy va emotsional jihatdan ortiqcha stressga duch keladi.

Ota-ona va tarbiyachilar o‘rtasidagi nizolar bolalarning rivojlanishiga salbiy ta’sir qilishi sababli, bunday muammoni vaqtida aniqlash va konstruktiv tarzda bartaraf etish muhimdir. Quyidagi strategik yechimlar samarali hisoblanadi:

Samarali kommunikatsiyani yo‘lga qo‘yish:

- ➢ Ota-ona va tarbiyachilar o‘rtasida ochiq va doimiy muloqotni tashkil etish zarur.

➢ Har ikki tomon o‘z fikrini hurmat bilan ifoda etishi, shaxsiy bahslardan qochishi va asossiz ayblovlar bilan chiqmasligi lozim.

➢ Masalan, haftalik uchrashuvlar, elektron murojaat yoki kundalik qaydlar orqali bolaning rivojlanishi haqida muntazam axborot almashish samarali bo‘ladi.

Pedagogik treninglar va seminarlar tashkil etish:

➢ Ota-onalar va tarbiyachilar uchun bolalar psixologiyasi, yosh xususiyatlari va tarbiya metodikasi bo‘yicha maxsus treninglar o‘tkazish.

➢ Bu bolalarning rivojlanish xususiyatlarini yaxshiroq tushunishga, nizoli vaziyatlarda konstruktiv qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Hamkorlik modelini ishlab chiqish:

➢ “Bog‘cha–oila” tizimini mustahkamlash orqali ota-ona va tarbiyachilar bir xil maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatni amalga oshiradi.

➢ Bu bolaga nisbatan turlicha yondashuvlarni birlashtirish va ularni umumiy tarbiyaviy strategiyaga moslashtirish imkonini beradi.

Konfliktlarni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish:

➢ Tarbiyachilar va ota-onalar uchun konfliktologiya bo‘yicha qisqa treninglar va amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish.

➢ Bu ularni nizoli vaziyatlarda hissiyotlarni boshqarish, murosaga erishish va konstruktiv yechim topish ko‘nikmalari bilan ta’minlaydi.

Psixologik xizmatlarni jalb etish:

➢ Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida psixolog ishtirokini ta’minlash, ota-ona va tarbiyachilar o‘rtasida vositachilik qilish.

➢ Psixolog bolaning muammo yuzasidan hissiy holatini baholashi, tarbiyachilar va ota-onaga maslahatlar berishi mumkin.

Bolani rivojlantirishni birinchi o‘ringa qo‘yish:

➢ Har qanday qaror va muloqot bolaning manfaatlarini himoya qilishga qaratilishi lozim.

➢ Ota-ona va tarbiyachilar o‘rtasidagi nizolarni bartaraf etishda bolaning psixologik xavfsizligi va ijtimoiy rivojlanishi asosiy mezon bo‘lishi kerak.

Shunday ekan, maktabgacha ta’lim jarayonida ota-ona va tarbiyachilar o‘rtasida samarali, ochiq va konstruktiv hamkorlikni yo‘lga qo‘yish nafaqat ta’lim sifati, balki bolaning sog‘lom ijtimoiy-psixologik rivojlanishini ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Ota-ona va tarbiyachilar o‘rtasidagi nizolarni tahlil qilishda hayotiy keyslar (real vaziyatlar misollari) yondashuvi juda samarali hisoblanadi. Bu yondashuv muammoning nazariy jihatlarini amaliy holatlar bilan bog‘lashga imkon beradi, ya’ni, keyslar orqali har bir nizoning kelib chiqish omillari — masalan, turlicha tarbiya yondashuvlari, axborot yetishmovchiligi yoki noto‘g‘ri muloqot — aniq ko‘rinadi. Masalan, bir bola bog‘chada tarbiyachining qat’iy qoidalariga moslasholmay, uyda ota-onaning erkin yondashuvini afzal ko‘rgan hollarda, nizoning asl sababini tahlil qilish osonlashadi.

1. **”Qoidalar to‘qnashuvi”**

Vaziyat: Tarbiyachi MTTda bolalarga ovqatdan so‘ng o‘z idishini yig‘ishtirishini (mustaqillikni o‘rgatadi. Ota-ona esa bog‘chaga kelib: ”Men pul to‘layapman bolam xizmatkor emas, o‘zingiz yig‘ishtiring!” deb janjal ko‘taradi.

Bolaga tasiri: Bola mantiqiy zanjirni yo‘qotadi. ”U nima uchun yig‘ishtirishi kerak?” gigiyena, tartib, tahlil) degan savol ustida o‘ylash o‘rniga, ”Kim kuchli bo‘lsa qoidani o‘sha belgilaydi” degan avtoritar xulosaga keladi. Bu tanqidiy fikrlashni o‘ldirib, manipulatsiyani shakllantiradi.

2-keys: ”Tarbiyachining obro‘sizlantirilishi”

Vaziyat: Ota-ona uyda bola oldida tarbiyachini bilimsiz past saviyali deb haqorat qiladi.

Bolaga ta’siri: Tanqidiy fikrlash uchun bola axborot manosiga yani ustozga ishonishi kerak. Ishonch yo‘qolgan joyda bola tarbiyachi berayotgan bilimlarni tahlil qilmaydi, shunchaki inkor giladi. Natijada bola passiv-agressiv fikrlash tarziga o‘tadi.

Xulosa qilganda, ota-ona va tarbiyachilar o‘rtasidagi nizolar maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy rivojlanishiga sezilarli darajada salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, ta’lim jarayonida sog‘lom psixologik muhitni yaratish, hamkorlikni mustahkamlash va nizolarni konstruktiv hal etish muhim ahamiyatga ega. Faqatgina o‘zaro hurmat va tushunishga asoslangan munosabatlar orqali bolalarning har tomonlama barkamol rivojlanishini ta’minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Utepbergenov M. A., Roziqova M. O‘. Oilada yuzaga keladigan nizolarning bola ijtimoiylashuvi va tarbiyasiga ta’siri hamda nizolarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari//O‘zbekiston pedagogika va psixologiya ilmiy jurnali. — Tashkent: 2025.
2. Bekmurodova N. A. Oilada ota-ona va farzand o‘rtasidagi nizolarning ijtimoiy psixologik omillari // Maktabgacha ta’lim tadqiqotlari. — Tashkent: 2024.
3. Sadriddinovna G. N. OTA-ONALIK USLUBLARINING BOLA PSIXOLOGIYASIGA TA’SIRI // Pedagogik tadqiqotlar. — Tashkent: 2023.
4. Zelenskiy N. D. Vliyanie konflikta “pedagog-roditel” na obrazovatelnyy protsess v obrazovatelnom uchrezhdenii // Sovremennaya pedagogika. — Moscow: 2023.

OTA-ONA VA TA’LIM TASHKILOTI –FARZAND KELAJAGI

Egamova Adolat Sharufovna
O‘zbekiston, Navoiy shahar 26-son davlat maktabgacha ta’lim tashkiloti direktori **adolategamova6@gmail.com**

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yosh davrining inson hayotidagi muhim o‘rni yoritilgan. Ushbu davrda bolaning jismoniy salomatligi va shaxsiyati shakllanishi, shuningdek, uning ota-ona va pedagoglarga bog‘liqligi tahlil etiladi. Farzand kelajagining aynan shu bosqichdagi tarbiya va muhitga bog‘liqligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: farzand kelajagi, zamonaviy yondashuv, pedagogik ta’lim, hamkorlik, ijtimoiy muhit.

Аннотация: В данной статье подчеркивается важная роль дошкольного возраста в жизни человека. Анализируется этот период формирования физического здоровья и личности ребенка, а также его зависимости от родителей и воспитателей. Утверждается, что будущее ребенка зависит от воспитания и окружающей среды на этом этапе.

Ключевые слова: Будущее ребенка, современный подход, педагогическое образование, сотрудничество, социальная среда.

Abstract: This article highlights the important role of preschool age in human life. During this period, the formation of a child's physical health and personality, as well as his dependence on parents and teachers, is analyzed. It is argued that the future of a child depends on the upbringing and environment at this stage.

Ky words: child's future, modern approach, pedagogical education, cooperation, social environment.

Hozirgi sharoitda ota-onalarni o‘qitish zarurati an'anaviy oilaviy qadriyatlar va oilaviy turmush tarzini mustahkamlash, oilaviy munosabatlar va tarbiyaning ma'naviy va axloqiy asoslarini saqlash va tiklash, shuningdek, barqaror oilaviy farovonlik uchun sharoit yaratish, oilada ham, jamiyatda ham ota-ona obro‘sini oshirish, mas'uliyatli ota-onalikni rivojlantirish va har bir oilada ijtimoiy barqarorlikni saqlash kabi ustuvor yo‘nalishlar belgilangan.

Oila, noyob ijtimoiy-madaniy institut sifatida, jamiyatning barqarorligi va uyg‘unligini ko‘p jihatdan belgilaydi, chunki uning doirasida shaxsning ham jismoniy, ham ma'naviy rivojlanishi sodir bo‘ladi. Zamonaviy pedagogika fanlari oilani ta'lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida ko‘rib chiqadi, uning ta'lim salohiyati, ta'lim ehtiyojlari va maktabgacha ta'lim tashkilotlari bilan o‘zaro munosabatlar shakllarini ta'kidlaydi.

Ta'lim amaliyotining asosiy maqsadlari saqlanib qolmoqda: oilaviy ta'lim sifatini oshirish, oilaning ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish va ota-onalarning farzandlarining rivojlanishi va ijtimoiylashuvi uchun mas'uliyatini kuchaytirish. Shu munosabat bilan ota-onalarning malakasini oshirish va oilaviy ta'limning zamonaviy shakllarini o‘zlashtirishga qaratilgan tizimli pedagogik ta'lim ayniqsa muhimdir.

Nogiron bolalarni tarbiyalayotgan oilalarning ahvoli alohida e'tibor talab qiladi. Bu oilalar bir qator muammolarga duch kelmoqda, jumladan:

- o‘z farzandining rivojlanish xususiyatlari haqida yetarlicha bilimga ega emasligi;
- o‘qitish, ta'lim va axloq tuzatish rivojlanishi masalalarida vakolatlarning yo‘qligi;
- bolani samarali qo‘llab-quvvatlash uchun zarur bo‘lgan asosiy psixologik va pedagogik bilimlarning yo‘qligi;
- jamiyat va ijtimoiy institutlar tomonidan qo‘llab-quvvatlanmaslik.

Bu omillar ota-ona va bola munosabatlarining tabiatiga va ularning rivojlanishining muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi. Natijada, ota-onalar ham, ularning farzandlari ham muntazam psixologik va pedagogik yordamga va tizimli qo‘llab-quvvatlashga muhtoj.

Maktabgacha yosh - bu bola hayotidagi o‘ziga xos davr bo‘lib, unda sog‘liq shakllanadi va shaxsiyat rivojlanadi. Bolalar birinchi axloqiy saboqlarni oilada oladilar va xarakterlari shakllanadi.

Pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi muloqot har doim dolzarb masala bo‘lib kelgan va shunday bo‘lib qolmoqda. Buning bir jihati hamkorlikning yangi, samarali usullarini izlashdir.

O‘zbekistonda sodir bo‘lgan global o‘zgarishlar , hayotning beqarorligi va ta’lim tizimining qayta qurilishi oilaviy ta’limning rolini oshirishga olib keldi. Ota-onalar ko‘pincha farzandlarini tarbiyalashda xatolarga yo‘l qo‘yadilar va pedagogik bilimlarning yetishmasligi tufayli qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Maktabgacha ta'lim ota-onalar bilan aloqada bo‘ladigan birinchi ta'lim tashkilotdir. Bolaning kelajakdagi rivojlanishi ota-onalar va pedagoglar o‘rtasidagi hamkorlikka bog‘liq. Pedagoglar o‘zlari uchun standartlarni, pedagogik bilimlarini va bolalar va ota-onalar bilan munosabatlarini doimiy ravishda oshirishlari kerak.

Oilaning bolani tarbiyalash imkoniyatlari hozirda cheksizdir, chunki ota-onalar farzandini eng yaxshi bilishadi, uning individual xususiyatlarini hisobga olishadi, o‘zlarining individual jadvaliga moslasha oladilar va hokazo. Biroq, hamma oilalar ham farzandiga ta'sir o‘tkazish imkoniyatlarining to‘liq doirasini to‘liq anglay olmaydilar. Buning sabablari har xil: ba'zi oilalar bolani tarbiyalashni xohlamaydilar, boshqalari qanday qilib tarbiyalashni bilishmaydi, yana boshqalar esa nima uchun bu zarurligini tushunishmaydi. Barcha holatlarda maktabgacha ta'lim tashkilotinning malakali yordami juda muhimdir.

O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'limni rivojlantirishning hozirgi bosqichi bolani tarbiyalash va rivojlantirishda oilaning roli ortib borayotgani bilan tavsiflanadi, bu maktabgacha ta'limni tartibga soluvchi davlat strategiyalari va me'yoriy hujjatlarida aks ettirilgan. Maktabgacha ta'lim Ilk" davlat dasturi talablariga muvofiq» maktabgacha ta'lim tizimining asosiy vazifasi ta'lim tashkiloti va oilaning sa'y-harakatlarini birlashtirish orqali bola shaxsining uyg‘un rivojlanishini ta'minlashdan iborat.

Ota-onalarning pedagogik mahoratini oshirish va ularni maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi ta'lim jarayoniga faol jalb qilish boʻyicha jamiyatning tobora ortib borayotgan ehtiyojidan kelib chiqadi. Bugungi kunda ota-onalar nafaqat farzandlarining sogʻligʻi va farovonligiga gʻamxoʻrlik qilishning an'anaviy rollarini bajaradilar, balki ulardan ma'lum bilim, koʻnikma va pedagogik oʻzaro ta'sir qobiliyatlariga ega boʻlishni talab qiladigan ta'lim jarayonining faol ishtirokchilariga aylanmoqdalar. Biroq, tajriba shuni koʻrsatadiki, koʻplab ota-onalarning pedagogik madaniyati va xabardorligi yetarli emasligicha qolmoqda, bu esa maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning toʻliq rivojlanishiga toʻsqinlik qilmoqda.

Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, bolaning muvaffaqiyatli rivojlanishi faqat oila va maktabgacha ta'lim tashkiloti oʻrtasidagi yaqin hamkorlikni olib borish orqali yoʻlga qoʻyish mumkin Biroq, an'anaviy va innovatsion oʻzaro ta'sir shakllarini birlashtirishga imkon beradigan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ota-onalarning pedagogik ta'limini tashkiliy va metodologik qoʻllab-quvvatlash masalasi yetarlicha hal qilinmagan.

Bolalar bogʻchasi va oila oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlarga katta e'tibor berila boshlandi. Pedagoglar ota-onalar bilan integratsiyalashgan ta'lim aralashuvi tamoyiliga asoslangan yangi, innovatsion hamkorlik shakllarini izlamoqdalar.

Bugungi kunda farzand tarbiyasi har bir ota-ona va ta’lim tashkiloti oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Bolaning har tomonlama barkamol boʻlib voyaga yetishi, uning bilimli, odobli va jamiyatga foydali shaxs boʻlib shakllanishi koʻp jihatdan ota-ona va ta’lim muassasasi oʻrtasidagi hamkorlikka bogʻliq.

Ota-ona farzandining birinchi ustozidir, ta’lim tashkiloti esa uning bilim va tarbiyasini mustahkamlovchi muhim maskandir. Shu bois, bu ikki tomonning oʻzaro hamjihatligi va mas’uliyati farzand kelajagining mustahkam poydevorini yaratadi.

Pedagogik ta'lim - bu ota-onalarga rivojlanish psixologiyasi, pedagogika, bola fiziologiyasi, bolalar bilan muloqot va oʻzaro ta'sir asoslari sohasidagi bilimlarni berishga, shuningdek, oilaviy ta'lim samaradorligini oshirishga imkon beradigan ta'lim koʻnikmalarini rivojlantirishga qaratilgan faoliyat.

Ota-onalarning pedagogik ta'limi uchta oʻzaro bogʻliq komponentni oʻz ichiga oladi:
axborot
amaliy
qiymat-motivatsion .

Axborot komponenti nazariy bilimlarni oʻz ichiga oladi:
bolalarning yoshi va individual xususiyatlari;
ularning aqliy va hissiy rivojlanish naqshlari;
boshlangʻich maktab oʻquvchisining shaxsini shakllantirish shartlari;
oilaviy ta'lim turlari va ularning bola rivojlanishiga ta'siri;
zamonaviy psixologik va pedagogik yondashuvlar;
xulq-atvor va oʻrganish muammolarining oldini olish.

Amaliy komponent bola bilan oʻzaro munosabatlarning haqiqiy koʻnikmalarini rivojlantirishga qaratilgan:
samarali muloqot usullari (faol tinglash, "Men-bayonotlar", empatik aloqa);
nizolarni hal qilishning konstruktiv usullari;
kundalik tartibni, uyda ta'limni, qoʻshma tadbirlarni tashkil qilish;
oilaviy ta'limda pedagogik texnologiyalarni qoʻllash;
bolada mustaqillik, mas'uliyat va ixtiyoriy tartibga solishni rivojlantirish;
ijobiy oʻziga ishonch va oʻziga ishonchni shakllantirish.

Amaliy qism:

ta’lim tashkiloti bilan hamkorlikdagi treninglar, mahorat darslari, vaziyatni simulyatsiya qilish va oila va ta'lim tashkiloti o‘rtasidagi qo‘shma loyihalarni o‘z ichiga oladi.

Qiymat-motivatsion komponent ota-onalarning shakllanishini o‘z ichiga oladi:

ongli ota-ona pozitsiyasi;
bolani hissiy jihatdan qabul qilishning muhimligini tushunish;
ta'lim faoliyatiga ijobiy munosabat;
bolalarni tarbiyalash va rivojlantirish uchun mas'uliyat;
pedagoglar bilan hamkorlik qilishga tayyorlik.

Ota-onalarning pedagogik ta'limi shakllari

Zamonaviy ta'lim tashkilotlari an'anaviy va innovatsion ta'lim shakllaridan foydalanadilar:

An'anaviy shakllar:

ota-onalar va o‘qituvchilar uchrashuvlari;
ma'ruzalar, munozaralar, maslahatlashuvlar;
ochiq darslar va ochiq eshiklar kunlari;
seminarlar va konferensiyalar.

Innovatsion shakllar:

onlayn konsalting,
vebinarlar va virtual master-klasslar,
ota-onalar klublari,
oilalar va maktabgacha ta'lim tashkilotlarining loyiha faoliyati,
interaktiv treninglar,
holatlar va vaziyatli vazifalar,
Ota-onalar uchun raqamli ta'lim platformalari.

Ota-onalar uchun pedagogik ta'limning dolzarbligi bola rivojlanishining ijtimoiy-madaniy kontekstidagi o‘zgarishlar bilan bog‘liq. Bugungi kunda an'anaviy ota-onalik amaliyoti kamayib bormoqda, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining roli ortib bormoqda va ota-onalarga pedagogik yondashuvlarning xilma-xilligi orqali yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish kerak. Shuning uchun dalillarga asoslangan ota-onalarni o‘qitish maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatining ajralmas qismiga aylanib bormoqda.

Oila va maktabgacha ta'lim tashkiloti bolaning shaxsini ijtimoiylashtirishning eng muhim ikkita tashkilotidir. Ularning o‘ziga xos ta'lim funktsiyalariga qaramay, ularning yaqin o‘zaro ta'siri bolaning uyg‘un va har tomonlama rivojlanishi uchun juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi 2019 yil 17 dekabrda qabul kilingan 595-sonli O‘RQ.
2. O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishi ga qo‘yiladigan davlat talablari. – Toshkent 2018.
3. Grosheva I., Yevstafyeva L., Maxmudova D., Nabixanova Sh., Pak S., Djanpeiso va G., Isxakova M. “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturi maktabgacha ta’lim muassasalari uchun. 2018 y.
4. Сай Е.Ф., Грошева И.В., Назарова В.А., Исмаилова М.А.. Пособие для тренеров “Внедрение государственной учебной программи “Илк қадам” для дошколних обра зователних учреждений и государственних требований к развитию детей раннего и дошколного возраста Республики Узбекистан”. – Ташкент, 2019 г.
5. Oilaviy ta’lim dasturi. Ilk bolalik davrida rivojlanish. Qo‘llanma. – Tosh kent, 2014 y.
6. Maktabgacha ta’lim tashkiloti va va oila hamkorligi. 3-modul. – Toshkent. 2008 y

BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHDA TARBIYACHI VA OTA-ONALARNING HAMKORLIGI

Azimova Musharraf Utkirovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti
Isroilova Rayhona Asqar qizi 2-kurs
O‘zbekiston, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalarni maktabga tayyorlash jarayonida tarbiyachi va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikning ahamiyati yoritilgan. Hamkorlikning shakllari, samarali usullari hamda bolaning intellektual, ijtimoiy va psixologik rivojlanishiga ta’siri tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Maktabga tayyorgarlik, hamkorlik, tarbiyachi, ota-ona, bola rivoji, psixologik tayyorgarlik, ijtimoiy moslashuv, ta’lim, tarbiya

Annotation: This article discusses the importance of cooperation between educators and parents in preparing children for school. It analyzes forms and methods of effective collaboration, as well as its impact on children's intellectual, social, and psychological development.

Keywords: School readiness, cooperation, educator, parents, child development, psychological readiness, social adaptation, education, upbringing

Аннотация: В данной статье рассматривается значение сотрудничества между воспитателями и родителями в процессе подготовки детей к школе. Анализируются формы и методы эффективного взаимодействия, а также их влияние на интеллектуальное, социальное и психологическое развитие ребенка.

Ключевые слова: Подготовка к школе, сотрудничество, воспитатель, родители, развитие ребенка, психологическая готовность, социальная адаптация, образование, воспитание

Kirish: Bugungi kunda bolalarni maktabga har tomonlama tayyorlash muhim pedagogik masalalardan biri hisoblanadi. Maktabga tayyorgarlik faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki bolada mustaqil fikrlash, muloqot qilish, ijtimoiy muhitga moslashish kabi ko‘nikmalarni ham shakllantirishni o‘z ichiga oladi. Bu jarayonda tarbiyachi va ota-onalarning hamkorligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Oila — bolaning ilk tarbiya maskani bo‘lsa, maktabgacha ta’lim muassasasi esa uning rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Shu sababli bu ikki muhit o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik bolaning muvaffaqiyatli rivojlanishini ta’minlaydi.

Asosiy qism

1. Maktabga tayyorgarlik tushunchasi

Maktabga tayyorgarlik — bu bolaning maktab ta’limini muvaffaqiyatli o‘zlashtirishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va psixologik holatlarning shakllanganligi demakdir. U quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

Intellektual tayyorgarlik

Psixologik tayyorgarlik

Ijtimoiy tayyorgarlik

Jismoniy tayyorgarlik

Bu jihatlar birgalikda rivojlangan taqdirdagina bola maktab hayotiga oson moslasha oladi.

2. Tarbiyachining roli

Tarbiyachi — bolani maktabga tayyorlash jarayonining asosiy tashkilotchisidir. U:

Bolaning yoshiga mos bilim va ko‘nikmalarni shakllantiradi

Mustaqil fikrlashni rivojlantiradi

Nutq va tafakkurni boyitadi

Ijtimoiy muhitga moslashishga yordam beradi

Shuningdek, tarbiyachi ota-onalarga pedagogik maslahatlar berib, ularni tarbiya jarayoniga faol jalb etadi.

3. Ota-onaning roli

Ota-ona bolaning rivojlanishida eng muhim shaxs hisoblanadi. Ular:

Bolaga qulay psixologik muhit yaratadi

Tarbiyachining tavsiyalariga amal qiladi

Bolaning qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlaydi

Uy sharoitida rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar tashkil etadi

Agar ota-ona bolaning rivojlanishiga befarq bo‘lsa, bu uning maktabga tayyorgarligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

4. Tarbiyachi va ota-onalar hamkorligining shakllari

Samarali hamkorlik quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

1. Ota-onalar yig‘ilishi

Bu orqali tarbiyachi bolalarning rivojlanishi haqida umumiy ma’lumot beradi.

2. Individual suhbatlar

Har bir bola haqida alohida fikr almashiladi.

3. Ochiq mashg‘ulotlar

Ota-onalar ta’lim jarayonini bevosita kuzatadi.

4. Seminar va treninglar

Ota-onalarning pedagogik bilimlari oshiriladi.

5. Uyga vazifalar va tavsiyalar

Bolani uyda rivojlantirish uchun yo‘l-yo‘riq beriladi.

5. Hamkorlikning samaradorligi

Tarbiyachi va ota-onaning o‘zaro hamkorligi quyidagi natijalarni beradi:

Bola o‘ziga ishonchli bo‘ladi

Maktabga moslashuv tezlashadi

O‘qishga qiziqish ortadi

Nutq va tafakkur rivojlanadi

Ijtimoiy ko‘nikmalar shakllanadi

Shuningdek, bola o‘zini qo‘llab-quvvatlanayotganini his qiladi, bu esa uning ruhiy holatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

6. Muammolar va ularning yechimlari

Muammolar:

Ota-onalarning befarqligi

Vaqt yetishmasligi

Pedagogik bilimlarning yetarli emasligi

Yechimlar:

Ota-onalar bilan muntazam ishlash

Onlayn muloqot shakllaridan foydalanish

Oddiy va tushunarli tavsiyalar berish

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, bolalarni maktabga tayyorlash jarayonida tarbiyachi va ota-onalarning hamkorligi muhim omillardan biridir. Ushbu hamkorlik orqali bolaning har tomonlama

rivojlanishi ta’minlanadi. Tarbiyachi va ota-ona bir yo‘nalishda ishlagan taqdirdagina bola maktab hayotiga muvaffaqiyatli qadam qo‘yadi.

Shu sababli, har bir maktabgacha ta’lim muassasasida ota-onalar bilan hamkorlikni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Maktabgacha ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni
2. Davlat maktabgacha ta’lim standarti
3. Sh. A. Abdullayeva – Maktabgacha pedagogika
4. N. F. Talyzina – Pedagogik psixologiya asoslari
5. L. S. Vygotskiy – Bolalar psixologiyasi
6. D. B. Elkonin – Bolalik psixologiyasi
7. Internet manbalari (pedagogik maqolalar va ilmiy saytlar).

РОЛЬ СЕМЕЙНОГО МИКРОКЛИМАТА В ПРЕОДОЛЕНИИ КРИЗИСА У ДЕТЕЙ 6–7 ЛЕТ

Бозорова У.К.
Узбекистан, Преподаватель кафедры ДОО НГУ
Ахмадова Мадина студент 3 курса
Узбекистан, НавГУ факультета ДОО

Аннотация: В этой статье показано, как благоприятная атмосфера в семье, эмоциональная поддержка и уважение к ребёнку способствуют формированию уверенности, устойчивой самооценки и успешной адаптации к школьной жизни.

Ключевые слова: Кризис 6–7 лет, родители, семейный микроклимат, адаптация к школе, эмоциональная поддержка, гиперопека, самооценка, личностное развитие, стиль воспитания, психологическое развитие ребёнка.

Annotation: This article shows how a supportive family environment, emotional support and respect for a child contribute to the formation of confidence, stable self-esteem and successful adaptation to school life.

Keywords: Crisis of 6-7 years, parents, family microclimate, adaptation to school, emotional support, overprotection, self-esteem, personal development, parenting style, psychological development of the child.

Кризис 6–7 лет является важным этапом психического развития ребёнка. В этот период происходят значительные изменения в личности, поведении и системе отношений ребёнка с окружающими. В это время ребёнок сталкивается с новыми социальными требованиями, изменением привычного образа жизни и необходимостью осваивать новую роль — роль школьника. На фоне этих изменений возрастает значение семейной среды, в которой формируются базовые личностные качества, эмоциональная устойчивость и уверенность ребёнка в себе.

Актуальность темы обусловлена тем, что особенности семейного микроклимата оказывают большое влияние на уровень тревожности ребёнка и на успешную адаптацию к школьной жизни. Семейный микроклимат выступает одним из ведущих факторов, влияющих на характер протекания кризиса 6–7 лет. Атмосфера поддержки, взаимопонимания и эмоциональной безопасности облегчает прохождение данного

возрастного этапа, тогда как напряжённые отношения в семье могут усиливать кризисные проявления.

Кризис 6–7 лет в отечественной психологии рассматривается как закономерный этап развития, связанный с изменением социальной ситуации и формированием новых личностных новообразований. По мнению Л. С. Выготского, главным содержанием кризиса является утрата детской непосредственности: между переживанием и действием появляется внутреннее осмысление ситуации. Ребёнок начинает анализировать свои чувства, оценивать последствия поступков и отношение к ним окружающих.

С точки зрения Д. Б. Эльконина, важнейшим фактором кризиса является смена ведущей деятельности: игра уступает место учебной деятельности. Это приводит к изменению мотивационной сферы ребёнка, формированию стремления к достижению социально значимых результатов и принятию новой роли — роли школьника.

Л. И. Божович отмечала, что центральным новообразованием этого возраста становится «внутренняя позиция школьника», то есть стремление ребёнка к социально значимой деятельности и признанию со стороны взрослых.

Кризис 6–7 лет сопровождается рядом характерных проявлений, среди которых особенно выделяются эмоциональная нестабильность, повышенная чувствительность, стремление к самостоятельности, внутренний конфликт между «хочу» и «надо», а также изменения в самооценке ребёнка. В этот период дети становятся более ранимыми, остро реагируют на замечания взрослых, стремятся отстаивать собственное мнение и одновременно учатся подчинять свои желания новым требованиям и правилам. Всё это требует от ребёнка значительных внутренних ресурсов, поэтому данный этап нередко сопровождается психологическим напряжением, повышенной утомляемостью и трудностями адаптации к школьной жизни.

Роль семейного микроклимата в преодолении кризиса очень важна. Благоприятный семейный микроклимат характеризуется эмоциональной поддержкой, доверием, уважением к ребёнку, стабильностью отношений и адекватными требованиями со стороны взрослых. В такой атмосфере ребёнок чувствует себя защищённым и значимым, что способствует снижению тревожности, формированию уверенности в себе и развитию устойчивой самооценки. Это, в свою очередь, облегчает адаптацию к школе и помогает ребёнку справляться с внутренними противоречиями, характерными для кризиса 6–7 лет.

Как отмечал Лев Семёнович Выготский, развитие ребёнка происходит в системе социальных отношений, а взрослые выступают посредниками между ребёнком и окружающим миром. Таким образом, качество взаимодействия в семье напрямую влияет на психическое развитие, эмоциональное состояние и формирование личности ребёнка.

Неблагоприятный семейный микроклимат, выражающийся в частых конфликтах, чрезмерной строгости или, наоборот, гиперопеке, способен усиливать кризисные проявления. У ребёнка могут возрастать тревожность, неуверенность в себе, агрессивность или замкнутость, а также появляться трудности в обучении и общении со сверстниками. В результате процесс адаптации к новым социальным условиям значительно усложняется.

Гиперопека в период кризиса 6–7 лет может значительно осложнять естественный процесс личностного развития ребёнка. В данном возрасте у детей активно формируется стремление к самостоятельности. У ребёнка появляется желание принимать собственные решения, выполнять поручения без помощи взрослых и ощущать себя более «взрослыми». Если родители чрезмерно контролируют каждый шаг ребёнка, постоянно подсказывают, ограничивают инициативу или стараются полностью оградить его от любых трудностей, это может тормозить развитие самостоятельности и уверенности в себе. В результате у

ребёнка формируется зависимость от мнения взрослых, страх совершить ошибку, повышенная тревожность и неуверенность в собственных силах. Особенно остро это проявляется в период адаптации к школе, когда ребёнку необходимо самостоятельно выполнять задания, соблюдать режим и выстраивать отношения со сверстниками. Таким образом, гиперопека может усиливать кризисные проявления и затруднять успешное прохождение данного возрастного этапа.

Особое значение в преодолении кризиса имеет стиль семейного воспитания. Поддерживающий и демократичный стиль помогает развить самостоятельность, ответственность и способность принимать решения. Напротив, авторитарный стиль может вызывать протест, негативизм и внутреннее напряжение.

Родители играют ключевую роль в преодолении кризиса 6–7 лет. Их важнейшими задачами являются оказание эмоциональной поддержки, формирование адекватной самооценки ребёнка, поощрение усилий, а не только конечного результата, помощь в адаптации к школьным требованиям и развитие коммуникативных навыков. Важно, чтобы родители признавали стремление ребёнка к самостоятельности, но при этом сохраняли разумные границы и оказывали необходимую помощь в трудных ситуациях.

По мнению Лидии Ильинична Божович, именно отношение взрослых к ребёнку определяет формирование его внутренней позиции и отношение к учёбе. Поддержка, понимание и уважение со стороны родителей способствуют развитию положительной учебной мотивации, уверенности в собственных силах и успешному преодолению возрастного кризиса.

Можем сделать вывод, что кризис 6–7 лет является закономерным и важным этапом развития ребёнка, сопровождающимся значительными изменениями в его личности и поведении. Семейный микроклимат играет ключевую роль в успешном преодолении данного периода.

Благоприятная атмосфера в семье помогает снизить тревожность, формировать устойчивую самооценку и успешно адаптировать ребёнка к школьной жизни. В то же время неблагоприятные условия могут усиливать кризисные проявления и затруднять развитие.

Делая вывод могу сказать, что именно характер взаимоотношений в семье во многом решает, станет ли кризис 6–7 лет трудным испытанием или важным этапом личностного роста ребёнка. Если родители создадут для ребёнка спокойную домашнюю обстановку, он сможет пройти этот кризис успешно и без негативных последствий.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Эльконин Д. Б. Психология развития. — М.: Академия, 2001.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 т. Т. 4. Детская психология. — М.: Педагогика, 1984.
3. Обухова Л. Ф. Возрастная психология. — М.: Юрайт, 2020.
4. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте. — СПб.: Питер, 2008.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA TALABALARNING METAKOGNITIV KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

N.G.Meyliyeva
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida talabalarning metakognitiv kompetensiyasini rivojlantirishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda metakognitsiyaning mohiyati, uning tarkibiy komponentlari hamda o‘quv jarayonidagi funksional ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, sun’iy intellekt asosidagi raqamli vositalar yordamida talabalarning o‘z-o‘zini nazorat qilish, refleksiya va mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantirish mexanizmlari ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Maqolada metakognitiv kompetensiyani rivojlantirishda adaptiv o‘qitish, raqamli refleksiya, tezkor feedback va o‘quv jarayonini individuallashtirishning samaradorligi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: metakognitsiya, metakognitiv kompetensiya, oliy ta’lim, sun’iy intellekt, refleksiya, o‘z-o‘zini nazorat qilish, adaptiv o‘qitish, raqamli texnologiyalar.

Аннотация В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты использования технологий искусственного интеллекта в развитии метакогнитивной компетенции студентов высших учебных заведений. Рассматривается сущность метакогниции, ее структурные компоненты и функциональная роль в образовательном процессе. Особое внимание уделяется возможностям цифровых инструментов на основе искусственного интеллекта в формировании навыков самоконтроля, рефлексии и самостоятельного обучения. В статье обоснована эффективность адаптивного обучения, цифровой рефлексии, оперативной обратной связи и индивидуализации образовательного процесса.

Ключевые слова: метакогниция, метакогнитивная компетенция, высшее образование, искусственный интеллект, рефлексия, самоконтроль, адаптивное обучение, цифровые технологии.

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of using artificial intelligence technologies in the development of metacognitive competence among students in higher education institutions. The study explores the nature of metacognition, its structural components, and its functional role in the learning process. Particular attention is given to AI-based digital tools that support self-regulation, reflection, and independent learning skills. The effectiveness of adaptive learning, digital reflection, real-time feedback, and personalized learning pathways in enhancing metacognitive competence is scientifically substantiated.

Keywords: metacognition, metacognitive competence, higher education, artificial intelligence, reflection, self-regulation, adaptive learning, digital technologies.

Kirish. Zamonaviy oliy ta’lim tizimi shaxsning faqat bilimlarni egallashi bilan emas, balki o‘z bilim faoliyatini ongli ravishda boshqarish, tahlil qilish va baholash qobiliyatini shakllantirish bilan ham tavsiflanadi. Bugungi kunda talabalardan mustaqil o‘rganish, tanqidiy fikrlash va refleksiv yondashuv talab etilmoqda. Bu esa metakognitiv kompetensiyaning ta’lim jarayonidagi ahamiyatini yanada oshiradi.

Metakognitsiya tushunchasi ilk bor John H. Flavell tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo‘lib, u shaxsning o‘z fikrlash jarayonini anglash va nazorat qilish qobiliyati sifatida talqin

etiladi. Raqamli transformatsiya sharoitida esa sun’iy intellekt texnologiyalari ushbu jarayonni yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Asosiy qism. Metakognitiv kompetensiyaning ilmiy-nazariy asoslari

Metakognitiv kompetensiya — bu shaxsning o‘z bilish faoliyatini ongli ravishda rejalashtirish, nazorat qilish va baholashga qaratilgan yuqori darajadagi kognitiv qobiliyatlar majmuasidir. Ushbu kompetensiya talabaning o‘qish jarayonida faol subyektga aylanishini, ya’ni u faqat bilimni qabul qiluvchi emas, balki uni ongli ravishda boshqaruvchi shaxs sifatida shakllanishini ta’minlaydi.

Metakognitsiya tushunchasi ilk bor John H. Flavell tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo‘lib, u metakognitsiyani “shaxsning o‘z kognitiv jarayonlari haqidagi bilimlari va ularni boshqarish qobiliyati” sifatida izohlaydi. Olim metakognitsiyani ikki asosiy komponentga ajratadi:

- metakognitiv bilim (o‘z bilimlari va o‘rganish strategiyalari haqidagi tushunchalar);
- metakognitiv monitoring (o‘rganish jarayonini kuzatish va nazorat qilish).

Keyinchalik Ann L. Brown ushbu nazariyani rivojlantirib, metakognitsiyani o‘z-o‘zini tartibga solish (self-regulation) bilan bog‘laydi va refleksiya jarayonining ahamiyatini asoslab beradi. Uning fikricha, samarali o‘rganish jarayoni talabaning o‘z faoliyatini rejalashtirish, monitoring qilish va natijalarni baholash orqali amalga oshadi.

Metakognitiv kompetensiya rivojida o‘z-o‘zini boshqarish nazariyasi ham muhim o‘rin tutadi. Barry Zimmerman o‘z tadqiqotlarida o‘quvchilarning o‘z-o‘zini boshqarish (self-regulated learning) jarayonini uch bosqichga ajratadi: rejalashtirish, bajarish va refleksiya. Bu model metakognitiv faoliyatning amaliy mexanizmlarini tushuntirishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, Gregory Schraw va Rayne A. Dennison metakognitiv bilim va nazoratni o‘lchash uchun maxsus diagnostik model (MAI — Metacognitive Awareness Inventory)ni ishlab chiqqan bo‘lib, bu metakognitiv kompetensiyani empirik tadqiq etishda muhim vosita hisoblanadi.

Ijtimoiy-konstruktivistik yondashuv doirasida Lev Vygotsky metakognitiv rivojlanishni ijtimoiy o‘zaro ta’sir bilan bog‘laydi. Uning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga ko‘ra, shaxsning yuqori darajadagi fikrlash ko‘nikmalari, jumladan metakognitiv qobiliyatlar, hamkorlikdagi faoliyat orqali shakllanadi.

Milliy pedagogik tadqiqotlarda ham metakognitiv yondashuvga alohida e’tibor qaratilgan. N.M. Kayumova ta’kidlashicha, talabaning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda metakognitiv strategiyalarni qo‘llash ta’lim samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, M.R. Quronov o‘z tadqiqotlarida shaxsning o‘z-o‘zini boshqarish va refleksiv faoliyatini rivojlantirish pedagogik jarayonning muhim natijasi ekanligini qayd etadi. Bu esa metakognitiv kompetensiyaning milliy ta’lim tizimidagi ahamiyatini yanada mustahkamlaydi.

Sun’iy intellekt va metakognitiv jarayonlarning integratsiyasi. Sun’iy intellekt (AI) texnologiyalari zamonaviy ta’lim tizimida nafaqat bilim berish vositasi, balki talabaning bilish faoliyatini ongli boshqarish — ya’ni metakognitiv kompetensiyasini rivojlantirishning samarali instrumenti sifatida namoyon bo‘lmoqda. Raqamli ta’lim muhitida AI asosidagi tizimlar o‘quv jarayonini individuallashtirish, o‘rganish strategiyalarini moslashtirish hamda talabaning refleksiv faoliyatini qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi.

Sun’iy intellektning asosiy ustunligi — bu o‘quv jarayonini real vaqt rejimida monitoring qilish va tahlil etish imkoniyatidir. AI tizimlari talabaning o‘zlashtirish darajasi, o‘rganish tezligi, xatolari va muvaffaqiyatlarini aniqlab, unga mos tavsiyalar ishlab chiqadi. Bu esa metakognitiv nazorat va o‘z-o‘zini boshqarish mexanizmlarini sezilarli darajada kuchaytiradi.

OECD tadqiqotlariga ko‘ra, sun’iy intellekt asosidagi ta’lim muhitlari talabalarning refleksiv fikrlash, o‘z-o‘zini baholash va o‘z faoliyatini ongli boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega. Bu holat AI texnologiyalarining metakognitiv rivojlanishdagi muhim o‘rni borligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Kognitiv monitoring va analitika. Sun’iy intellekt tizimlari talabaning o‘quv faoliyatini uzluksiz kuzatib boradi va uning bilim darajasi, o‘zlashtirish dinamikasi hamda qiyinchilik tug‘dirayotgan jihatlarini aniqlaydi. Bu jarayon metakognitiv monitoringni rivojlantirib, talabaning o‘z bilimlari ustidan nazoratini kuchaytiradi.

Metakognitiv nazoratni kuchaytirish nuqtayi nazaridan Barry Zimmerman nazariyasiga ko‘ra, o‘z-o‘zini boshqarish samaradorligi muntazam monitoring va o‘z faoliyatini baholash orqali shakllanadi. AI aynan shu jarayonni avtomatlashtiradi va takomillashtiradi.

Adaptiv o‘qitish (individual trayektoriya). AI asosidagi adaptiv tizimlar har bir talabaning bilim darajasiga mos ravishda o‘quv materiallarini tanlaydi va individual o‘rganish trayektoriyasini shakllantiradi. Bu esa talabaning o‘z imkoniyatlarini anglash va o‘ziga mos strategiyalarni tanlashiga yordam beradi.

N.M. Kayumova ta’kidlashicha, ta’lim jarayonini individuallashtirish talabaning mustaqil o‘rganish faoliyatini rivojlantirishning asosiy sharti hisoblanadi. Shu jihatdan AI texnologiyalari metakognitiv yondashuvning amaliy vositasiga aylanadi.

Refleksiv faoliyatni qo‘llab-quvvatlash. Sun’iy intellekt asosidagi platformalar talabalarga o‘z natijalarini tahlil qilish, xatolarini aniqlash va o‘rganish strategiyalarini qayta ko‘rib chiqish imkonini beradi. Bu esa metakognitiv refleksiyani rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Ann L. Brown fikriga ko‘ra, refleksiya samarali o‘rganishning asosiy komponenti bo‘lib, u shaxsning o‘z faoliyatini tahlil qilish orqali rivojlanadi. AI vositalari esa bu jarayonni tizimli va uzluksiz amalga oshirishga yordam beradi.

Tezkor feedback va o‘z-o‘zini baholash. AI tizimlari talabaning har bir faoliyatiga tezkor fikr-mulohaza (feedback) beradi. Bu esa o‘rganish jarayonini real vaqt rejimida tuzatish va takomillashtirish imkonini yaratadi. Natijada talaba o‘z bilim darajasini mustaqil baholashga o‘rganadi.

Sh.A. Abdullayeva pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali ta’lim jarayonini individuallashtirish talabaning mustaqil o‘rganish qobiliyatini rivojlantirishini alohida ta’kidlaydi. Bu esa sun’iy intellekt texnologiyalarining metakognitiv rivojlanishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi.

Milliy pedagogik yondashuv bilan uyg‘unlik. Sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim tizimiga joriy etishda milliy pedagogik yondashuvlarni hisobga olish muhimdir.

M.R. Quronov ta’kidlashicha, ta’lim jarayonida shaxsning o‘z-o‘zini boshqarish va ongli faoliyatini rivojlantirish pedagogik samaradorlikning asosiy ko‘rsatkichlaridan biridir. Shu nuqtayi nazardan, AI texnologiyalari milliy ta’lim tizimida metakognitiv rivojlanishni ta’minlovchi innovatsion vosita sifatida qaralishi mumkin.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, oliy ta’lim muassasalarida metakognitiv kompetensiyani rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Metakognitsiya talabaning o‘z o‘quv faoliyatini ongli ravishda rejalashtirish, nazorat qilish va baholash qobiliyatini shakllantirib, uning mustaqil o‘rganish va refleksiv fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. OECD va UNESCO tadqiqotlarida qayd etilganidek, sun’iy intellekt asosidagi ta’lim muhitlari talabalarning o‘z-o‘zini boshqarish (self-regulated learning) va refleksiya ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi, bu esa ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. OECD. *Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with Artificial Intelligence*. — Paris: OECD Publishing, 2021.

2. UNESCO. *Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities for Sustainable Development*. — Paris, 2021.

3. World Bank. *Realizing the Future of Learning: From Learning Poverty to Learning for Everyone Everywhere*. — Washington, DC, 2021.

4. N.M. Kayumova. *Maktabgacha pedagogika*. — Toshkent: 2020

TA’LIM JARAYONIDA OTA-ONALAR, PEDAGOGLAR VA DAVLAT INSTITUTLARI O‘RTASIDAGI HAMKORLIK MUAMMOLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI

Bahriddinova Gulruh Farhod qizi
O‘zbekiston, A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’lim tizimida ota-onalar, pedagoglar hamda davlat institutlari o‘rtasidagi hamkorlikning ahamiyati, uning ta’lim sifati va tarbiya jarayoniga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu hamkorlikni samarali tashkil etishda yuzaga keladigan muammolar hamda ularni bartaraf etishning pedagogik va tashkiliy mexanizmlari yoritiladi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, ta’lim tizimida uch tomonlama hamkorlikni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim tizimi, pedagog, ota-ona, davlat institutlari, hamkorlik, ta’lim sifati, ijtimoiy hamkorlik, tarbiya, pedagogik jarayon.

Аннотация: В этой статье анализируется важность сотрудничества между родителями, учителями и государственными учреждениями в системе образования, его влияние на качество образования и воспитательный процесс. Также освещаются проблемы, возникающие при эффективной организации такого сотрудничества, и педагогические и организационные механизмы их устранения. На основе результатов исследования разработаны научно обоснованные предложения и рекомендации по развитию трехстороннего сотрудничества в системе образования.

Ключевые слова: система образования, учитель, родители, государственные учреждения, сотрудничество, качество образования, социальное сотрудничество, воспитание, педагогический процесс.

Annotation: This article analyzes the importance of cooperation between parents, teachers, and state institutions in the educational system and its impact on the quality of education and the upbringing process. The study also examines the existing problems in organizing such cooperation effectively and proposes pedagogical and organizational mechanisms for overcoming them. Based on the research results, several recommendations have been developed to strengthen the tripartite partnership in the education system.

Keywords: education system, teacher, parent, state institutions, cooperation, education quality, social partnership, upbringing, pedagogy.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimini rivojlantirish va uning sifatini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy jamiyat sharoitida ta’lim tizimining samaradorligi nafaqat pedagoglarning professional faoliyati, balki ta’lim jarayonida ishtirok etayotgan barcha ijtimoiy institutlarning o‘zaro hamkorligiga ham bevosita bog‘liqdir. Ayniqsa, o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashda maktab, oila va davlat institutlari o‘rtasidagi hamkorlik muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Ta’lim jarayonida oila va maktab hamkorligi o‘quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Oila bolaning shaxs sifatida shakllanishida asosiy ijtimoiy muhit bo‘lib, unda bolaning dastlabki axloqiy, ma’naviy va ijtimoiy qadriyatlari shakllanadi. Maktab esa ushbu jarayonni tizimli ravishda davom ettiruvchi muhim pedagogik institut hisoblanadi. Shu sababli ota-onalar va pedagoglar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik o‘quvchilarning ta’lim-tarbiyasini samarali tashkil etishning muhim sharti hisoblanadi.

Davlat institutlari esa ta’lim tizimining huquqiy, tashkiliy va iqtisodiy asoslarini yaratish orqali ta’lim jarayonining samarali amalga oshirilishini ta’minlaydi. O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan bir qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan bo‘lib, ularda ta’lim jarayonida ota-onalar, pedagoglar va davlat institutlari o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilgan. Jumladan, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun hamda ta’lim sohasiga oid boshqa me’yoriy hujjatlarda ta’lim jarayonida ijtimoiy hamkorlikni rivojlantirish muhim vazifalardan biri sifatida belgilangan.

Shu bilan birga, amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ta’lim muassasalarida ota-onalar, pedagoglar va davlat institutlari o‘rtasidagi hamkorlik har doim ham yetarli darajada samarali tashkil etilmagan. Ayrim hollarda ota-onalarning ta’lim jarayonidagi faolligi past bo‘lishi, pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi kommunikatsiya yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda tashkiliy muammolar hamkorlik samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan hamkorlik jarayonida yetarli darajada foydalanilmayotgani ham muammolardan biri sifatida e’tirof etiladi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun ta’lim tizimida ota-onalar, pedagoglar va davlat institutlari o‘rtasidagi hamkorlikni yanada takomillashtirish, samarali muloqot mexanizmlarini ishlab chiqish hamda ta’lim jarayonida ijtimoiy hamkorlikning yangi shakllarini joriy etish zarur. Shu nuqtai nazardan, ta’lim jarayonida uch tomonlama hamkorlikni rivojlantirish, mavjud muammolarni tahlil qilish va ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ta’lim jarayonida ijtimoiy hamkorlikning nazariy asoslari

Pedagogika fanida ta’lim jarayoni ko‘p tomonlama ijtimoiy jarayon sifatida qaraladi. O‘quvchilarni tarbiyalash va ularga sifatli ta’lim berishda nafaqat pedagoglar, balki ota-onalar va jamiyat institutlari ham muhim rol o‘ynaydi.

Oila bolaning birinchi ijtimoiy muhitidir. Ota-onalar farzandlarining tarbiyasi, xulq-atvori va bilim olishga bo‘lgan munosabatini shakllantirishda muhim ta’sir ko‘rsatadi. Maktab esa bu jarayonni tizimli ravishda davom ettiradi.

Davlat institutlari esa ta’lim jarayonining huquqiy, tashkiliy va iqtisodiy asoslarini yaratadi. Shu sababli ta’lim tizimining samarali faoliyat yuritishi uch tomonlama hamkorlikni talab qiladi.

Hamkorlik jarayonida yuzaga keladigan muammolar

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ta’lim jarayonida ota-onalar, pedagoglar va davlat institutlari o‘rtasidagi hamkorlik har doim ham samarali yo‘lga qo‘yilmagan. Buning bir nechta sabablari mavjud.

Birinchidan, ayrim ota-onalar farzandlarining ta’lim jarayoniga yetarli darajada e’tibor bermaydi. Bu esa o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Ikkinchidan, pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi kommunikatsiya yetarli darajada rivojlanmagan bo‘lishi mumkin. Ba’zi hollarda o‘qituvchilar va ota-onalar o‘rtasida o‘zaro tushunmovchiliklar yuzaga keladi.

Uchinchidan, davlat institutlari tomonidan ta’lim muassasalari faoliyatini muvofiqlashtirish va monitoring qilish jarayonida ayrim tashkiliy muammolar mavjud bo‘lishi mumkin.

To‘rtinchidan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan hamkorlik jarayonida yetarli darajada foydalanilmayapti. Raqamli platformalar yordamida ota-onalar va pedagoglar o‘rtasidagi aloqani yanada samarali tashkil etish mumkin.

Hamkorlikni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari

Ta’lim jarayonida ota-onalar, pedagoglar va davlat institutlari o‘rtasidagi hamkorlikni yanada rivojlantirish uchun mavjud shakllarni takomillashtirish bilan bir qatorda yangi yondashuvlarni joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Birinchi mexanizm sifatida ta’lim jarayonida hamkorlik monitoringi tizimini joriy etish taklif etiladi. Mazkur tizim orqali ota-onalar, pedagoglar va davlat institutlari o‘rtasidagi hamkorlik darajasi muntazam tahlil qilinadi. Monitoring natijalari asosida hamkorlik samaradorligini oshirishga qaratilgan aniq choralar ishlab chiqilishi mumkin (1-rasm).

Ikkinchi mexanizm sifatida “ta’lim hamkorligi koordinatori” faoliyatini joriy etish maqsadga muvofiqdir. Ushbu mutaxassis ota-onalar, pedagoglar va davlat institutlari o‘rtasidagi hamkorlikni tashkil etish, muammolarni aniqlash hamda ularni hal etishda vositachi sifatida faoliyat yuritadi.

Uchinchi mexanizm sifatida raqamli hamkorlik platformasini yaratish taklif etiladi. Ushbu platforma orqali ota-onalar, pedagoglar va ta’lim boshqaruvi organlari o‘rtasida tezkor axborot almashish, muammolarni muhokama qilish hamda takliflar bildirish imkoniyati yaratiladi.

To‘rtinchi mexanizm sifatida hamkorlik samaradorligini baholash mezonlarini ishlab chiqish muhim hisoblanadi. Ushbu mezonlar orqali ta’lim muassasalarida ota-onalar bilan ishlash darajasi, pedagoglarning hamkorlik faoliyati va davlat institutlari tomonidan ko‘rsatilayotgan qo‘llab-quvvatlash samaradorligi aniqlanadi.

Shuningdek, ta’lim jarayonida uch tomonlama hamkorlikni rivojlantirish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin: ta’lim muassasalarida hamkorlik faoliyatini rejalashtirish tizimini takomillashtirish, raqamli texnologiyalardan keng foydalanish hamda hamkorlik samaradorligini muntazam tahlil qilib borish.

1-rasm

Ta’lim jarayonida ota-onalar, pedagoglar va davlat institutlari o‘rtasidagi hamkorlikni samarali tashkil etish va muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi takliflar ishlab chiqiladi:

1. Ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish

Seminarlar, treninglar va ota-onalar maktablarini tashkil etish orqali ularning ta’lim jarayonida faolligini oshirish;

Farzandlarning ta’lim va tarbiyasiga oid qo‘llanmalar tayyorlash va tarqatish.

2. Pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi samarali muloqotni yo‘lga qo‘yish

Elektron kundaliklar, mobil ilovalar va onlayn platformalar orqali muntazam axborot almashishni tashkil etish;

Ota-onalar bilan davra suhbatlari, konsultatsiyalar va uchrashuvlarni rejalashtirish.

3. Davlat institutlari tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish

Ta’lim muassasalarining faoliyatini monitoring qilish va metodik yordam ko‘rsatish;

Maktablar va jamiyat o‘rtasidagi hamkorlikni rag‘batlantiruvchi normativ va tashkiliy mexanizmlar joriy etish.

4. Ijtimoiy hamkorlikni rivojlantirish

Mahalla, jamoat tashkilotlari va yoshlar markazlarini ta’lim jarayoniga jalb qilish;

Tarbiyaviy va ijtimoiy loyihalarda ota-onalar va jamiyat institutlari ishtirokini oshirish.

5. Hamkorlik samaradorligini baholash

Hamkorlik jarayonini muntazam tahlil qilish va mavjud muammolarni aniqlash;

Natijalar asosida faoliyatni takomillashtirish va yangi strategiyalar ishlab chiqish.

XULOSA

Ta’lim jarayonida ota-onalar, pedagoglar va davlat institutlari o‘rtasidagi samarali hamkorlik o‘quvchilarning bilim va tarbiyasini yaxshilashda, ularning ijtimoiy va ma’naviy rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu hamkorlikni rivojlantirish uchun ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish, pedagoglar bilan samarali muloqot tizimini yaratish, davlat institutlari tomonidan qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish hamda ijtimoiy hamkorlikni kengaytirish zarur.

Shu yo‘l bilan maktab, oila va davlat institutlari o‘rtasidagi hamkorlik barqaror va tizimli shaklga kiradi, ta’lim sifatini oshirish va o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash imkoniyati kengayadi. Amaliyotda ushbu yondashuvni joriy etish, ta’lim muassasalarida samarali strategiyalarni ishlab chiqish va muntazam monitoring orqali hamkorlikni yanada kuchaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. – Toshkent, 2019.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent, 2021.
3. Xodjaev B. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent, 2020.
4. Muslimov N. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. – Toshkent, 2019.
5. Ahlidinov R. Ta’lim menejmenti asoslari. – Toshkent, 2018.
6. Epstein J. School, Family, and Community Partnerships. – New York, 2019.
7. Fullan M. Educational Leadership and Change. – London, 2018.
8. Hargreaves A. Teaching in the Knowledge Society. – New York, 2017.
9. OECD. Education Policy Outlook. – Paris, 2021.
10. UNESCO. Education for Sustainable Development. – Paris, 2020.

BO‘LAJAK MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI MUTAXASSISLARIDA PARTISIPATIV BASHQARUV MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLANISHI

Xamrayeva Dildora Ro‘ziyevna

O‘zbekiston, Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotasiya: Mazkur maqolada bo‘lajak maktabgacha ta’lim tashkiloti mutaxassislarida partisipativ boshqaruv madaniyatini rivojlantirishning nazariy asoslari yoritilgan. Unda partisipativ boshqaruvning mazmun-mohiyati, uning pedagogik jarayondagi o‘rni hamda mutaxassislarning kasbiy kompetentligini oshirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek,

ta’lim jarayonida shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy va integrativ yondashuvlar asosida partisipativ boshqaruv madaniyatini shakllantirishning samarali yo‘llari ko‘rsatib berilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, bo‘lajak mutaxassislarning ijodiy fikrlashi, jamoada ishlash ko‘nikmalari va qaror qabul qilishdagi faolligi partisipativ boshqaruv madaniyati orqali rivojlanishi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: partisipativ boshqaruv, boshqaruv madaniyati, maktabgacha ta’lim, bo‘lajak mutaxassis, kasbiy kompetentlik, integrativ yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, kreativlik, pedagogik jarayon, jamoaviy faoliyat.

Hozirgi globallashuv jarayonida ta’lim tizimida boshqaruvning samarali, ochiq va hamkorlikka asoslangan shakllarini joriy etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tizimida boshqaruv faoliyatining sifatini oshirish, pedagogik jarayonlarni demokratlashtirish va barcha ishtirokchilarning faol ishtirokini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, partisipativ boshqaruv madaniyati zamonaviy ta’lim menejmentining muhim tarkibiy qismi sifatida e’tirof etilmoqda.

Partisipativ boshqaruv — bu qaror qabul qilish jarayonida jamoa a’zolarining faol ishtirokini ta’minlashga qaratilgan boshqaruv uslubi bo‘lib, u ochiqlik, hamkorlik, o‘zaro ishonch va mas’uliyat tamoyillariga asoslanadi. Bunday yondashuv maktabgacha ta’lim tashkilotlarida nafaqat boshqaruv samaradorligini oshiradi, balki pedagoglarning kasbiy faolligi, tashabbuskorligi va ijodkorligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bo‘lajak maktabgacha ta’lim tashkiloti mutaxassislarida partisipativ boshqaruv madaniyatini shakllantirish esa oliy ta’lim jarayonining muhim vazifalaridan biridir. Chunki kelajak pedagoglari nafaqat ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etuvchi mutaxassis, balki jamoani boshqarish, hamkorlikni yo‘lga qo‘yish va samarali kommunikatsiyani amalga oshira oladigan lider sifatida ham shakllanishi lozim.

Mazkur muammoning dolzarbligi shundaki, amaliyotda ko‘plab pedagoglar boshqaruv jarayonlarida yetarli darajada ishtirok eta olmayapti, qarorlar ko‘pincha markazlashgan tarzda qabul qilinmoqda. Bu esa ta’lim sifati va jamoaviy muhitga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois, bo‘lajak mutaxassislarda partisipativ boshqaruv madaniyatini rivojlantirishning nazariy asoslarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zarurati yuzaga kelmoqda.

Ushbu maqolada bo‘lajak maktabgacha ta’lim tashkiloti mutaxassislarida partisipativ boshqaruv madaniyatini rivojlantirishning nazariy asoslari tahlil qilinadi, uning mazmun-mohiyati, tarkibiy komponentlari hamda shakllanish mexanizmlari ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Otamumurodovning ta’kidlashicha,[82] Maktabgacha ta’limning mavjud holati konsepsiyalar, dasturlar, qo‘llanmalarni tahlil qilish va amaliy jarayonlarni kuzatish natejalari shuni ko‘rsatmoqdaki, mazkur tizimning rivojlanishida bir qator asosiy tendensiyalar namayon bo‘lmoqda. Masalan:

1. Insonparvarlik-maktabgacha ta’lim jarayoni subektlari shaxsiy rivojlanishning ustuvor jihatlarini aniqlaydi. Maktabgacha ta’lim jarayonida shaxs taraqiyotining umum insoniy va O‘zbek xalqining milliy qadriyatlariga tayanishga asos yaratadi. Ta’limni bola shaxsining har tamonlama uyg‘un rivojlanishiga yunaltirish uning o‘z quvvatlarini namayon qilish asosida o‘z-o‘zini rivojlantirish egallashiga imkoniyat berilishiga yo‘l ochadi.

Maktabgacha ta’limni Insonparvarlashtirish Bolani ijodiy faoliyatga yo‘naltirish asosida rivojlanishga undovchi jarayondir. Bu o‘z navbatida pedagogic jarayonda tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilar orasida o‘zaro hamkorlikka asoslangan yuqori darajadagi insoniy munosabatlarning vujudga kelishiga imkon beradi. Ta’limni Insonparvarlashtirishning yetakchi tendensiyalaridan biri madaniy muhitga shaxsning o‘z mavqeyini aniqlanishida namayon bo‘ladi. Bunda shaxsning o‘zbekona milliy madaniyatga murojat qilishi , unga aloqadorligi, har bir bolaga

[82] Отамуродов Г.Р Олий таълим муассаллари рахбар кадрларини бошкарув компетентлигини ривожлантиришнинг интегралашган ахборот – методик тизимини такомиллаштириш Пед.Фан.Фал. Док. (Phd.)diss….- Toshkent, 2020.- 22-23b

Jamiyatdagi oliy qadiryat sifatida insonparvarona munosabatda bo‘lishi, yuqori darajadagi intellectual, ahloqiy, jismoniy sifatlarga ega bo‘lgan shaxsni shakillantirish qoidalarini bilishda o‘z ifodasini topadi.

2. Demokratlashtirish-ta’lim jarayoni sube’ktlari huquqlari va vakolatlarini kengaytirish, ularning shaxsiy ehtiyojlari va manfatlarini qondirishga maktabgacha ta’lim jarayonini yunaltirishdan iborat. Bu o‘z navbatida tarbiyachilarning faolliklari, manfaatli hamkorlik qilishlari hamda maktabgacha ta’lim muassasasini boshqarishlari uchun qulay sharoid yaratadi.

3. Diversifikasiya maktabgacha ta’lim tashkilotining turli ko‘rinishlari va tiplarini ifodalaydi. Bunda maktabgacha ta’lim jarayoni ishtirokchilarining talablari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda maktabgacha ta’lim tashkilotlari va undagi ta’lim-tarbiya jarayonlarini tashkpil etish nazarda tutiladi.

“Jamoaviylik jamoa a’zolarining aqliy inteliktual, ma’naviy-axloqiy, madaniy rivojlanishlari uchun keng yo‘l ochadi. Shu bilan bir qatorda jamoada tarbiyalanuvchilarning har tamonlama rivojlanishlari uchun alohida qulayliklar yaratadi. O‘quvchilar ahil jamoa bo‘lib uyushganlaridagina ta’lim-tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish ancha yingil va muvaffaqiyatli kechadi. Uyushgan o‘quvchilar jamoasida jamoa a’zolarining umumiy fikri katta tarbiyaviy kuchga ega. U jamoaning har bir a’zosiga muayyan darajada pedagogic ta’sir ko‘rsatadi. O‘z qarashlarini jamoa a’zolarining qarashlari bilan uyg‘unlashtirish bir-biriga yordam ko’rsatish, hamdartlik kabi shaxsiy sifatlar, dastlab ta’lim oluvchilar jamoasida shakillanadi. O‘quvchilar har doim o‘quvchilar jamoasiga tayanishi, ularni jamoaviy faoliyatga o‘rgatib, birgalikda yashash va ishlashga odatlantirishi lozim. Bunday pedagogik faoliyat natijasida o‘quvchilar mikrososiumga moslashadilar”[83]. Bizningcha, bo‘lajak maktabgacha ta’lim tashkiloti mutaxassislarida partisipativ boshqaruv madaniyatini rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining jihatlaridan biri hisoblanadi. Shunday qilib partisipativ boshqaruv nafaqat boshqaruv uslubi, balki shaxsning kasbiy kompetentligini belgilovchi integrativ sifat asosida namoyon bo‘ladi. Ushbu madaniyatning shakllanishi pedagogik jarayonda munosabatlarini mustahkamlash, hamkorlikka asoslangan qaror qabul qilish va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirish bilan bog‘liq jarayon hisoblanadi.Nazariy jihatdan yondashadigan bo‘lsak partisipativ boshqaruv madaniyati ijtimoiy-konstruktivizm, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv hamda kompetensiyaviy yondashuvlar integratsiyasi orqali nomoyon bo‘ladi. Bizning ta’kidlashimizcha, aynan integrativ yondashuv orqali talabalarda boshqaruv jarayonlarida faol ishtirok etish, tashabbus ko‘rsatish, o‘z fikrini asoslab berish va jamoaviy qarorlar qabul qilish ko‘nikmalari rivojlanib boradi.

Shuningdek, bo‘lajak mutaxassislarda partisipativ boshqaruv madaniyatini rivojlantirish jarayoni uch asosiy komponent asosida kechadi:

- motivatsion (ishtirok etishga ichki ehtiyoj va qiziqish),
- kognitiv (boshqaruvga oid bilimlar tizimi),
- faoliyatli (amaliy hamkorlik va qaror qabul qilish tajribasi).

Yuqoridagi keltirilgan ushbu komponentlarning o‘zaro uyg‘un rivoji natijasida talabalarda demokratik boshqaruv qadriyatlari, kommunikativ kompetensiya va refleksiv fikrlash shakllanadi. Bu esa kelgusida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida samarali boshqaruvni ta’minlovchi muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, partisipativ boshqaruv madaniyatini rivojlantirish bo‘lajak mutaxassislarning nafaqat kasbiy tayyorgarligini, balki ularning ijtimoiy faolligi va innovatsion

[83] Дониёров Ш.Х.Педагогларнинг уыувчилар жамоаси билан ишлаш лаёыатини узлуксиз ривожлантириш механизмлари.Пед.фан.фал.док.(PhD) дисс….Тошкент,Чирчик.2022.-20б

fikrlash qobiliyatini ham yuksaltiradi. Shu bois, uni oliy pedagogik ta’lim jarayoniga tizimli ravishda integratsiya qilish zarur deb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. “Maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”. – Toshkent, 2019.
2. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”. – Toshkent, 2019.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori. “Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. – Toshkent, 2020.
4. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
5. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. *Maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha metodik qo‘llanma*. – Toshkent, 2022.
6. Qodirova F., Yuldasheva D. *Maktabgacha ta’lim menejmenti*. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021.
7. Turg‘unov S., Abdullayeva M. *Pedagogik menejment va liderlik*. – Toshkent, 2020.
8. Rasulov A. *Ta’limda zamonaviy boshqaruv texnologiyalari*. – Toshkent, 2022.
9. Bush T. *Educational Leadership and Management*. – London: SAGE Publications, 2020 (yangilangan nashr).
10. Fullan M. *Leading in a Culture of Change*. – San Francisco: Jossey-Bass, 2020.
11. Harris A. *Distributed Leadership: Implications for the Role of the Principal*. – London: Routledge, 2019.
12. OECD. *Education Policy Outlook 2021: Shaping Responsive and Resilient Education Systems*. – Paris, 2021.
13. UNESCO. *Global Education Monitoring Report 2022*. – Paris, 2022.
14. World Bank. *Improving Early Childhood Development Outcomes*. – Washington DC, 2023.
15. Darling-Hammond L. *Leadership for Learning in the 21st Century*. – 2021.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI VA OILA HAMKORLIGI: MAZMUNI, SHAKLLARI VA MUAMMOLARI

Yarova Gulhayo Fazliddin qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Shomurodova Maqsuda Sharopovna
Navoiy shahar 18 – MTT tarbiyachisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila hamkorligining pedagogik asoslari, mazmuni hamda samaradorligi tahlil etilgan. Shuningdek, hamkorlikning asosiy yo‘nalishlari, shakllari va usullari yoritilib, pedagog va ota-onalar o‘rtasida yuzaga keladigan muammolar hamda ularni bartaraf etish yo‘llari ilmiy asosda bayon etilgan. Tadqiqotda bolalarning har tomonlama rivojlanishida oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi uzviy aloqaning ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, oila, pedagog, hamkorlik, tarbiya, bola rivoji, pedagogik jarayon, ijtimoiylashuv, ota-ona, muammolar, ta’lim samaradorligi.

Аннотация: В данной статье проанализированы педагогические основы, содержание и эффективность сотрудничества дошкольной образовательной организации и семьи. Также освещены основные направления, формы и методы взаимодействия, а также рассмотрены проблемы, возникающие между педагогами и родителями, и пути их решения. В исследовании раскрыта значимость тесного сотрудничества семьи и образовательного учреждения в обеспечении всестороннего развития детей.

Ключевые слова: дошкольное образование, семья, педагог, сотрудничество, воспитание, развитие ребенка, педагогический процесс, социализация, родители, проблемы, эффективность образования

Annotation: This article analyzes the pedagogical foundations, content, and effectiveness of cooperation between preschool educational institutions and families. It also highlights the main directions, forms, and methods of interaction, as well as examines the problems arising between teachers and parents and ways to solve them. The study reveals the importance of close collaboration between family and educational institutions in ensuring the comprehensive development of children.

Key words: preschool education, family, teacher, cooperation, upbringing, child development, pedagogical process, socialization, parents, problems, educational effectiveness

Maktabgacha ta’lim tizimi uzluksiz ta’limning muhim bo‘g‘ini hisoblanib, unda bolalarning shaxs sifatida shakllanishi, ijtimoiylashuvi va dastlabki bilim, ko‘nikma hamda malakalari rivojlanadi. Ushbu jarayonda maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila o‘rtasidagi hamkorlik alohida ahamiyat kasb etadi. Qadimgi yunon faylasuflari Aflotun va Arastu bola tarbiyasini jamiyat va davlat zimmasiga yuklash g‘oyasini ilgari surgan bo‘lsalar, Sharq mutafakkirlari oilaning tarbiyadagi yetakchi rolini asoslab berganlar. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda esa ushbu ikki omil — ta’lim muassasasi va oila o‘zaro integratsiyada faoliyat yuritishi zarurligi ta’kidlanadi.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila hamkorligi masalasi ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilgan. Jumladan, V.A. Suxomlinskiy o‘zining pedagogik qarashlarida bola tarbiyasida maktab va oila hamkorligini muhim omil sifatida ko‘rsatadi. Uning fikricha, tarbiya jarayonida pedagog va ota-ona o‘rtasidagi uyg‘unlik bola shaxsining to‘laqonli rivojlanishini ta’minlaydi. Shuningdek, L.S. Vygotskiy bolalar rivojlanishida ijtimoiy muhitning rolini alohida ta’kidlab, bola rivoji kattalar bilan hamkorlikda amalga oshishini ilmiy asoslab bergan. Bu esa ota-onalar va pedagoglarning birgalikdagi faoliyati zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbek olimlaridan S.X. Jalilova maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasini o‘rganib, oilaviy muhit bolaning emotsional va ijtimoiy rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini qayd etadi. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda ham maktabgacha ta’lim tizimida ota-onalar bilan hamkorlikni rivojlantirish, ularning pedagogik madaniyatini oshirish muhim vazifa sifatida qaralmoqda.

Har bir bola o‘ziga xos psixologik va individual xususiyatlarga ega. Shu bois uning rivojlanishi uchun qulay shart-sharoit yaratishda maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila o‘rtasidagi hamkorlik muhim hisoblanadi. Hamkorlik — bu o‘zaro ta’sir jarayoni bo‘lib, unda axborot almashinuvi, tajriba bo‘lishish, o‘zaro yordam, ishonch va hurmat asosiy o‘rin tutadi. Bunday yondashuv bolaning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila o‘rtasidagi hamkorlik quyidagi yo‘nalishlarda olib boriladi:

1. **Ma’rifiy yo‘nalish** – ota-onalarning pedagogik bilimlarini oshirish;
2. **Tarbiyaviy yo‘nalish** – bolalarning xulq-atvorini shakllantirish;
3. **Psixologik yo‘nalish** – bolalarning ruhiy holatini o‘rganish;

4. **Ijtimoiy yo‘nalish** – bolalarni jamiyatga moslashtirish.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik samarali tashkil etilmagan holatlarda turli pedagogik va psixologik muammolar yuzaga kelishi mumkin. Ushbu muammolar, o‘z navbatida, bolalarning rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi hamda tarbiya jarayonining izchilligini buzadi. Avvalo, eng ko‘p uchraydigan muammolardan biri — ota-onalarning pedagogik bilim va ko‘nikmalarining yetarli darajada shakllanmaganligidir. Ko‘plab ota-onalar bolalar tarbiyasida zamonaviy pedagogik yondashuvlardan bexabar bo‘lib, an’anaviy yoki noto‘g‘ri usullardan foydalanadilar. Bu esa maktabgacha ta’lim tashkilotida olib borilayotgan tarbiyaviy ishlar bilan mos kelmasligi mumkin.

Ikkinchi muhim muammo — ota-onalarning befarqligi yoki passiv ishtirokidir. Ba’zi hollarda ota-onalar farzandining ta’lim-tarbiyasini to‘liq maktabgacha ta’lim tashkilotiga yuklab qo‘yadilar. Natijada bola tarbiyasida uzilish yuzaga keladi, bu esa uning psixologik holati va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta’sir qiladi.

Yana bir dolzarb muammo — pedagog va ota-onalar o‘rtasida o‘zaro ishonchning yetishmasligidir. Ayrim ota-onalar pedagog faoliyatiga shubha bilan qarashlari yoki aksincha, pedagoglar ota-onalarning fikrini inobatga olmasliklari hamkorlik samaradorligini pasaytiradi. Bunday holatlar muloqotning yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmaganligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, kommunikativ muammolar ham muhim o‘rin tutadi ya’ni, pedagog va ota-onalar o‘rtasida muntazam va samarali axborot almashinuvi yo‘qligi, bolaning rivojlanishi haqidagi ma’lumotlarning yetarli darajada yetkazilmasligi hamkorlikni sustlashtiradi. Bundan tashqari, zamonaviy hayot tarzining jadalligi ham o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Ota-onalarning bandligi sababli ular maktabgacha ta’lim tashkiloti bilan hamkorlikka yetarli vaqt ajrata olmaydilar. Bu esa turli tadbirlar va uchrashuvlarda ularning ishtirokini cheklaydi.

Muammolar qatoriga oiladagi ijtimoiy-psixologik muhitning nosog‘lomligi ham kiradi. Oiladagi nizolar, e’tiborsizlik yoki noto‘g‘ri tarbiya uslublari bola xulq-atvorida aks etadi va pedagogik jarayonga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi choralarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

- ota-onalar uchun pedagogik seminar va treninglarni tashkil etish;
- pedagog va ota-onalar o‘rtasida muntazam muloqotni yo‘lga qo‘yish;
- individual yondashuv asosida ishlash;
- zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish;
- ota-onalarni ta’lim jarayoniga faol jalb etish.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila hamkorligida yuzaga keladigan muammolarni o‘z vaqtida aniqlash va bartaraf etish bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila hamkorligi bolalar tarbiyasining eng muhim shartlaridan biridir. Ota-onalarning befarqligi bolalarning shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ota-onalar va pedagoglar o‘zaro hamkorlikda faoliyat olib borishlari zarur. Bola tarbiyasi uzluksiz jarayon bo‘lib, unda har bir bo‘g‘in muhim ahamiyatga ega. Ushbu tizimdagi uzilishlar kelajakda jiddiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Fayziyeva Z. “MTM va oila hamkorligi” Maktabgacha ta‟lim jurnali 2/2016

2. Glebova S. V. Bolalar bog‘chasi - oila: aspektlari o'zaro ta'sirlar. G. A. Antipova / Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachisi. – 2011. -№12. -BILAN. 88 – 94

3. Qodirova F.R., Toshpulatova Sh.Q., Kayumova N.M.,A’zamova M.N. Maktabgacha pedagogika darslik - Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2019. - 688 b.

4. Suxomlinskiy V.A. “Yurakni bolalarga beraman”. – Toshkent: O‘qituvchi, 1984.
5. Vygotskiy L.S. “Psixologiya razvitiya rebenka”. – Moskva: Pedagogika, 1991.
6. Jalilova S.X. “Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi”. – Toshkent, 2010.

OTA-ONALAR, PEDAGOGLAR VA DAVLAT INSTITUTLARI O‘RTASIDAGI HAMKORLIK MUAMMOLARI

M.A.Abduraximova
O‘zbekiston, Termiz davlat pedagogika instituti “Pedagogika” kafedrasi o‘qituvchisi
Sh.Olloberdiyeva
O‘zbekiston, “Pedagogika”yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’lim jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblangan ota-onalar, pedagoglar hamda davlat institutlari o‘rtasidagi hamkorlikda uchraydigan dolzarb muammolar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ular o‘rtasidagi samarali aloqalarni rivojlantirish yuzasidan amaliy taklif va tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: hamkorlik, ta’lim tizimi, o‘qituvchi, ota-ona, davlat tashkilotlari, muammolar, yechimlar.

Kirish

Bugungi kunda ta’lim tizimi faqat ta’lim muassasasi yoki pedagog faoliyati bilan chegaralanib qolmaydi. Unda ota-onalar va davlat tashkilotlari ham muhim rol o‘ynaydi. Ushbu uch tomonning o‘zaro hamjihatligi ta’lim sifati hamda yosh avlod tarbiyasiga bevosita ta’sir etadi. Ammo amaliyotda ular o‘rtasidagi hamkorlikda turli qiyinchiliklar mavjud.

Asosiy qism

Hamkorlik jarayonidagi asosiy muammolar sifatia quyidagilarni ko‘rsatishimiz mumkin, ota-onalarning sust ishtiroki. Ko‘pchilik ota-onalar farzandining ta’lim jarayonida yetarlicha faol qatnashmaydi. Ular maktab bilan doimiy aloqani yo‘lga qo‘ymaydi hamda pedagoglar bilan hamkorlikka yetarli e’tibor bermaydi.

O‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasida o‘zaro ishonchning pastligi. Ba’zi vaziyatlarda pedagoglar ota-onalarni to‘liq tushunmaydi yoki aksincha, ota-onalar o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatiga shubha bilan qaraydi. Bu holat esa samarali hamkorlikni qiyinlashtiradi.

Davlat tashkilotlari bilan hamkorlikning yetarli emasligi. Ta’lim muassasalari va davlat organlari o‘rtasida ortiqcha rasmiyatchilik mavjud. Qaror qabul qilish jarayoni cho‘zilib ketadi, natijada muammolar o‘z vaqtida hal etilmaydi.

Axborot almashinuvidagi kamchiliklar. Hozirgi axborot texnologiyalari rivojlangan bo‘lsa-da, tomonlar o‘rtasida ma’lumot almashinuvi to‘liq yo‘lga qo‘yilmagan. Bu esa tushunmovchilik va nizolarga sabab bo‘ladi.

Muammolarning kelib chiqish omillar sifatida quyidagilrni ko‘rsatishimiz mumkin

Huquqiy va tashkiliy asoslarning yetarli darajada mukammal emasligi

Ota-onalarning pedagogik bilim darajasining pastligi;

Pedagoglarning ortiqcha ish yuklamasi;

Davlat tizimida boshqaruv samaradorligining yetarli emasligi;

Muammolarni hal etish uchun quyidagilarni yo‘llarni ko‘rsatishimiz mumkin,

Ota-onalar faolligini kuchaytirish lozim buning uchun Ta’lim muassasalarida ota-onalar uchun seminar va treninglar tashkil qilish; Ota-onalar kengashlari faoliyatini rivojlantirish;

Pedagoglarning kasbiy rivojlanishini ta’minlash uchun muloqot madaniyati va psixologiya bo‘yicha malaka oshirish, innovatsion pedagogik yondashuvlarni joriy etish

Davlat institutlari ishtirokini faollashtirish maqsadida ta’lim sohasidagi siyosatni takomillashtirish, monitoring va nazorat tizimini soddalashtirish lozim:

Raqamli vositalardan samarali foydalanilsa, yagona axborot tizimini yaratish,

onlayn muloqot platformalarini keng qo‘llanilsa ishni samarali bo‘lishiga kafolat beradi

Xulosa

Ota-onalar, pedagoglar hamda davlat institutlari o‘rtasidagi mustahkam hamkorlik ta’lim tizimining muvaffaqiyatli ishlashida muhim ahamiyat kasb etadi. Mavjud muammolarni bartaraf etish uchun barcha tomonlar o‘zaro hamjihatlikda harakat qilishi lozim. Shu orqali barkamol va yetuk avlodni tarbiyalash imkoniyati oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 avgustdagi “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barakamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3907- son qarori / www.lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2009. – 36 b.
3. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni, “Xalq so‘zi”, 2020 yil 23 sentyabr, 202 (7704)-son. .-T.: 2020 y.
4. Abduraximova.M.A. Xalq pedagogikasi -Termiz,2025
5. Xudayqulov.X.J, Abduraximova.M.A. Ijimoiy pedagogika- T.:2025
6. http://pphysics.nw.ru/index.htm
7. http://www.phus.spbu.ru/~monakhov/

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI TARBIYALANUVCHILARIGA EKOLOGIK TARBIYA BERISHDA OILA HAMKORLIKDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Yarova Gulhayo Fazliddin qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Nurmatova Dildora Gafurovna
O‘zbekiston, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annatatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kunning dolzarb muammolaridan biri bo‘lgan ekologik inqirozlarni oldini olish maqsadida ota – onalar bilan hamkorlik ishlarini yo‘lga qo‘yish hamda yangicha texnologiyalarni qo‘llash haqida umumiy xulosalar ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: “Yashil makon”, “Poklik iymondandur”, ekologik savodxonlik, ekologik madaniyat, oila dinamikasi, ekologik ong.

Аннотация: В данной статье показаны общие выводы об установлении сотрудничества с родителями и использовании новых технологий в целях предотвращения экологических кризисов, которые являются одной из актуальных проблем современности.

Ключевые слова: «Зеленое пространство», «Чистота от веры», экологическая грамотность, экологическая культура, семейная динамика, экологическое сознание.

Abstract: In this article, general conclusions are shown about the establishment of cooperation with parents and the use of new technologies in order to prevent environmental crises, which are one of the urgent problems of today.

Key words: "Green space", "Purity comes from faith", ecological literacy, ecological culture, family dynamics, ecological consciousness.

Dunyo miqyosida sanoat yuqori darajada rivojlangan XXI asrda ekologiya bilan bog‘liq muammolar birinchi darajali muammo sifatida kun tartibiga chiqmoqda. Avlodlarimiz bizdan keyin ham munosib tabiiy muhitda yashashi kerak. Buning uchun biz tabiatga e’tibor berishimiz, faqat bugunni emas, yaqin va uzoq kelajakni o‘ylab ish tutishimiz zarur. Eng muhim masala – aholining ekologik madaniyatini oshirish. Bugun ko‘chaga yoki istalgan joyga qarang. Hamma joyda odamlar tashlab ketgan chiqindilarni ko‘rasiz. Biz ona yurtimizni muqaddas deymiz. Nima uchun uni toza-ozoda saqlamaymiz? Axir, muqaddas kitoblarimizda ham “Poklik iymondandur” deyilgan.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda ekologik xavfsizlikni ta’minlash, ekologik vaziyatni yaxshilash, chiqindilarning insonlar sog‘lig‘iga zararli ta’sirini oldini olish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, sanitariya va ekologik holat sifatini oshirish uchun qulay sharoitlar yaratish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda.

Butun mamlakat miqyosida “Yashil makon” umummilliy loyihasi amalga oshirilmoqda, davlat o‘rmon fondiga kirmaydigan daraxtlar qimmatbaho navlarining kesilishiga muddatsiz amal qilmoqda. Shu bilan birga, respublikada hudud rahbarlari, ekologiya va atrof-muhitni hamda huquqni muhofaza qilish organlarining e’tiborsizligi natijasida sohada o‘tgan davrda jiddiy kamchiliklarga yo‘l qo‘yilgan, ayrim hollarda esa tabiatga va jamiyatga tiklab bo‘lmas darajada zarar yetkazilgan.

E’tibor qilsak, bugungi kunda ba'zida oddiy xatti-harakatlar me'yorlarini e'tiborsiz qoldirib, biz plastik butilka, stakanlarni tashlab yuborishimiz mumkin. ko'pchilik shunday qiladi va bularning barchasi bolalar oldida sodir bo'ladi. Lekin biz maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik xulq-atvor madaniyatini tarbiyalash, ularning ekologik ongini uyg‘otishimiz kerak. Bolalar xulq-atvorida ekologik madaniyat, ekologik bilimlar, amaliy ko'nikmalar, estetik tajribalar asosida shakllanadi. Maktabgacha yoshdagi bola tirik mavjudotlarga hamdard bo'lishni o'rganishi kerak: jonli mavjudot xafa bo'ladi, uni sevish kerak, hayvonlarga ozor berish mumkin emas, tabiat yaratgan narsalarni yo'q qilishga haqqimiz yo'q. Biz bolalar ongiga o‘zimizni o‘rab turgan olam, barchamiz yashaydigan ulkan uy kabi tuyg‘uni uyg‘otishimiz kerak. Shuning uchun ham ekologik tarbiya berishni maktabgacha yosh davridan boshlash lozim. Ekologik bilim - bu tirik tabiatning tuzilishi, rivojlanishi, o‘zgarishi, yer yuzidagi tirik jonzotlarning holati, ularning bir-birlari va atrof-muhit o‘rtasida bo‘lib turadigan munosabatlarni, tabiiy boyliklarning son va sifatini, hajmini, xillarini hamda ularni saqlash va tejamkorlik bilan foydalanish yo‘llarini o‘zlashtirishdan iboratdir. Ekologik tarbiyaning bosh maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarda atrof-muhit va uning muammolari haqida ongli munosabatni hamda ular bo‘yicha optimal yechimlar topish to‘g‘risidagi bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat.

Ekologik ta'lim bolalar bog‘chalari va maktablarda o'quv jarayonining muhim tarkibiy qismidir. Ekologik savodxonlik va madaniyat, avvalo, oiladan boshlanadi. Ekologik dunyoqarashni shakllantirishning negizi oiladagi tarbiyaga bevosita bog‘liqdir. Agar bu masala oilada to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilmagan bo‘lsa, uni maktablarda, keyingi ta’lim bosqichlarida hamda mehnat jarayonlarida qaror toptirish qiyin bo‘ladi. ekologik ta’lim-tarbiyani asosan, bog‘cha va maktablarda amalga oshirish zarur.

Oilada ekologik tarbiyaning roli iqlim o'zgarishi va biologik xilma-xillikning yo'qolishi bilan bog‘liq xavotirlar kuchayib borayotgan zamonaviy jamiyatda oilalarda ekologik ta'limning roli kelajakdagi tafakkur va xatti-harakatlarni shakllantirishning muhim jihati sifatida paydo bo'ldi. Ekologik ta’limni oila dinamikasiga integratsiyalash orqali biz insonlarda erta davrdanoq ekologik mas’uliyat hissini uyg‘otishimiz va shu orqali yanada barqaror kelajakka hissa

qo‘shishimiz mumkin. Oilalarda ekologik tarbiya shaxsning atrof-muhitga munosabati va harakatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Yoshligida atrof-muhit haqidagi tushunchalarga duchor bo'lgan bolalarda tabiatga nisbatan mas'uliyat hissi chuqurroq shakllanadi. Ekologik ta'limni oilaviy hayotga tadbiq qilish orqali ota-onalar barqarorlik va tabiatni muhofaza qilishni qadrlaydigan tafakkurni tarbiyalashlari mumkin. Oilalarda ekologik ta'limni rivojlantirishning samarali strategiyalaridan biri bu o'rnak ko'rsatishdir. Qayta ishlash, suvni tejash va chiqindilarni kamaytirish kabi ekologik toza odatlarga amal qiladigan ota-onalar farzandlariga amal qilishlari kerak bo'lgan aniq namunani o'rnatdilar. Bundan tashqari, bolalarni bog‘dorchilik, piyoda sayr qilish yoki qushlarni kuzatish kabi tabiat bilan bog‘liq tadbirlarga jalb qilish ularga tabiiy dunyo bilan chuqur aloqani rivojlantirishga yordam beradi. Oilada atrof-muhit muammolari bo'yicha ochiq muloqotni rag‘batlantirish sayyoramiz duch keladigan muammolarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Ekologik ta’limni oilaviy hayotga singdirish samarasi chuqurdir. Ekologik ta'limga ustuvor ahamiyat beradigan oilalar ko'pincha o'rmonlarni kesish, ifloslanish va iqlim o'zgarishi kabi dolzarb ekologik muammolar haqida xabardorlikni oshiradilar. Bu ko'tarilgan xabardorlik harakatga aylanadi, ko'plab oilalar qayta foydalanish mumkin bo'lgan mahsulotlardan foydalanish, energiya sarfini kamaytirish va tabiatni muhofaza qilish sa'y-harakatlarini qo'llab-quvvatlash kabi barqaror turmush tarzini tanlashni afzal ko'radi bu esa vaqt o'tishi bilan individual harakatlar atrof-muhitga jamoaviy ta'sir ko'rsatishga yordam beradi, oilalar kelajak avlodlar uchun yanada barqaror kelajakni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Oilalarda ekologik ta’limning afzalliklari yaqqol ko‘rinsa-da, uni keng tatbiq etishga bir qancha muammolar to‘sqinlik qilmoqda. Bunday muammolardan biri ota-onalar va tarbiyachilarning ekologik muammolardan xabardorligi va bilimining yetishmasligidir. Ko'p hollarda an'anaviy tafakkur va ijtimoiy me'yorlar ham oilada ekologik toza amaliyotlarni qabul qilishga to'sqinlik qilishi mumkin. Bundan tashqari, bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan dunyoda oilalar bir nechta mas'uliyatni o'z zimmalariga olgan holda, ekologik ta'limga ustuvor ahamiyat berish uchun vaqt va resurslarni topish juda qiyin bo'lishi mumkin.

Ekologik tarbiya berish jarayonlarida ota-onalar bilan hamkorlik ishlarining yangicha metodikalardan foydalanish eng samarali usullaridan hisoblanadi. Ularga misol sifatida:

- “ECO.CHILD” nomli ekologik gazeta tashkil etish;
- “Tabiat va biz” nomli ommaviy tadbir tashkillashtirish;
- Ko‘ngilli yoshlar (valantyor)ni shakllantirish;
- Atrofga gul hamda ko‘chatlarni ko‘proq ekish chora tadbirlarini ko‘rib chiqish;
- Tozalik kunini yilda kamida 4 marta (bahor,yoz,kuz,qish)da o‘tkazish); kabilarni olishimiz mumkin.

“ECO.CHILD” gazetasi tabiatimizda bo‘layotgan o‘zgarishlar hamda uni asrab avaylash, toza saqlashga oid to‘plangan ma’lumotlar, o‘yinlar, she’rlar, hikoya, tez aytish, rasmlar, bo‘yoqlar yangiliklar ota-onalar bilan birgalikda ishlash namunalari **“Chiqindilar va ularning ikkinchi hayoti”** nomli ishlardan namunalar atrofda ona tabiatni boricha saqlab qolish uchun bajarilayotgan say harakatlar maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyalanuvchisi hamda uning oilasi bilan muhokama qilinib ota-onalar bilan birga o‘ylab topilib uni bolajonlarimizga xos va mos tarzda varaqqa joylashtiramiz hamda gazetamiz sahifasiga qo‘shib qo‘yamiz.

“Tabiat va biz” nomli ommaviy tadbir kunni 3 qismga bo‘lish:

Ertalab 8^{00}-12^{00} gacha MTT hudidagi yer maydonlariga “Tabiat, Inson va Ekologiya” mavzusi asosida rasm chizish hamda rasmlar tanlovi (Ota-onalar bilan birga);

Tushlik 13^{00}-15^{00} gacha Tashkilot tozalik xodimlari uchun kofe breaklar tashkil etish (asosan MTT xodimlariga);

Kechqurun 18^{00}-20^{00} gacha Tozalik xodimlari uchun alohida taklifnomalar, rasmlar, sovg‘alar (ECO.Teatr) tashkillashtirish.

ECO.Teatr maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyalanuvchilari tabiat hodisalari yoki biror bir o‘simlik, gul, daraxt, hayvonlar ko‘rinishiga kirib ular nomidan tozalikni saqlash, atrofni sevishni muhofaza qilish haqida gapirib turli xil harakatlar bajarishadi. Har oy bir marta “Ona tabiatni asraylik” nomli teatr tashkillashtiriladi.

Xulosa. Oilalarda ekologik tarbiyaning ahamiyatini ortiqcha baholab bo‘lmaydi. Bolalarda yoshligidan ekologik mas'uliyat hissini singdirish va oila dinamikasida barqaror xulq-atvorni tarbiyalash orqali biz ekologik ongli jamiyatga yo'l ochishimiz mumkin. Oilalarda ekologik ta'limni rivojlantirishda muammolar mavjud bo'lsa-da, individual va jamoa darajasidagi jamoaviy harakatlar ushbu to'siqlarni bartaraf etishga yordam beradi. Pirovardida, ekologik ta’limni oilaviy hayotga integratsiyalash maqsadida yangicha texnologiyalar orqali hamkorlik ishlarini yo‘lga qo‘yish orqali biz jamiyatimizning yanada barqaror kelajagi uchun poydevor qo‘yamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Safarova G.H. (2023) Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarga ekologik tarbiya berishning shakllari va usullari "Экономика и социум" №3(106)-2, 270-272.
2. Qoblanova N.E. (2023) “Maktabgacha ta'lim tizimida ekologik tarbiyaning o‘rni” Ilm-fan va innovatsiya ilmiy-amaliy konferensiyasi 123-126.
3. Turabjanov S.M., Aripova M.M., Raximova L.S. “Ijtimoiy ekologiya” T.: “BOOK TRADE”. 2022.
4. Xodjimatov A.N.,Alimkulov N.R., Xolmurodov Sh.A., Djuraev M.E. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish. T:. “Innovasion rivojlanish nashriyoti-Matbaa uyi”., 2020. 228 b.

KASBIY-NUTQIY ETIKETNI SHAKLLANTIRISHDA TARBIYACHILAR O‘ZARO TA’SIR TAMOYILLARI

Temirova Nargiza Davlat qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
70110201-Ta`lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada kasbiy-nutqiy etiketning pedagogik mohiyati hamda uni shakllantirishda tarbiyachilar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir tamoyillarining ahamiyati ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Maktabgacha ta’lim muassasalarida pedagoglarning nutq madaniyati, kommunikativ kompetensiyasi va muomala etikasi ta’lim jarayonining samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri sifatida qaraladi. Tadqiqot davomida o‘zaro hurmat, empatiya, ochiqlik, konstruktiv muloqot, refleksivlik va hamkorlik tamoyillarining kasbiy-nutqiy etiketni shakllantirishdagi o‘rni asoslab berildi. Natijalar pedagogik jamoada sog‘lom kommunikativ muhitni shakllantirish kasbiy nutq madaniyatini rivojlantirishning asosiy sharti ekanini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar. kasbiy-nutqiy etiket, pedagogik muloqot, tarbiyachi, o‘zaro ta’sir, kommunikativ kompetensiya, nutq madaniyati, pedagogik hamkorlik, refleksiya.

Аннотация. В данной статье анализируется педагогическая сущность профессионально-речевого этикета, а также значение принципов взаимодействия между воспитателями в процессе его формирования с научно-теоретической и практической точек зрения. В дошкольных образовательных учреждениях культура речи педагогов, их

коммуникативная компетентность и этика общения рассматриваются как одни из важнейших факторов, определяющих эффективность образовательного процесса. В ходе исследования обоснована роль таких принципов, как взаимное уважение, эмпатия, открытость, конструктивное общение, рефлексивность и сотрудничество в формировании профессионально-речевого этикета. Результаты показали, что формирование здоровой коммуникативной среды в педагогическом коллективе является основным условием развития профессиональной речевой культуры.

Ключевые слова: профессионально-речевой этикет, педагогическое общение, воспитатель, взаимодействие, коммуникативная компетентность, культура речи, педагогическое сотрудничество, рефлексия.

Annotation: This article analyzes the pedagogical essence of professional speech etiquette and examines the importance of interaction principles among educators in its formation from both theoretical and practical perspectives. In preschool educational institutions, teachers' speech culture, communicative competence, and communication ethics are considered key factors determining the effectiveness of the educational process. The study substantiates the role of such principles as mutual respect, empathy, openness, constructive communication, reflexivity, and cooperation in the formation of professional speech etiquette. The results indicate that creating a healthy communicative environment within the teaching staff is a fundamental condition for the development of professional speech culture.

Keywords: professional speech etiquette, pedagogical communication, educator, interaction, communicative competence, speech culture, pedagogical cooperation, reflection.

Zamonaviy ta'lim tizimida pedagog shaxsiga qo'yiladigan talablar tobora ortib bormoqda. Endilikda pedagogdan nafaqat metodik bilim va ko'nikmalar, balki yuqori darajadagi nutq madaniyati, kommunikativ kompetensiya ham talab etiladi. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyachi shaxsi bolalar uchun namuna sifatida namoyon bo'ladi. Uning nutqi, muomala uslubi va axloqiy pozitsiyasi tarbiyalanuvchilarning ijtimoiylashuv jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Kasbiy-nutqiy etiket pedagogning kasbiy faoliyat jarayonida nutqiy va axloqiy me'yorlarga amal qilgan holda muloqot olib borish qobiliyatini anglatadi. U pedagogik madaniyatning muhim tarkibiy qismi bo'lib, shaxslararo munosabatlarda hurmat, samimiyat va mas'uliyatni ta'minlaydi. Biroq kasbiy-nutqiy etiket o'z-o'zidan shakllanmaydi. U pedagogik jamoada yuzaga keladigan o'zaro ta'sir jarayonida rivojlanadi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyachilar o'rtasidagi hamkorlik muhiti kasbiy nutq madaniyatini shakllantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Agar jamoada o'zaro hurmat va konstruktiv muloqot ustuvor bo'lsa, pedagoglarning kasbiy etiketi yuqori darajada namoyon bo'ladi. Aksincha, nizoli yoki befarq muhit kasbiy-nutqiy madaniyatning susayishiga olib kelishi mumkin.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — kasbiy-nutqiy etiketni shakllantirishda tarbiyachilar o'zaro ta'sir tamoyillarining nazariy asoslari va amaliy ahamiyatini ochib berishdir.

Metodologiya. Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, pedagogik kuzatuv, taqqoslash va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan tarbiyachilar o'rtasidagi kommunikativ munosabatlar o'rganildi. Shuningdek, ularning kundalik muloqot jarayonidagi nutqiy xatti-harakatlari tahlil qilindi.

Nazariy manbalarni o'rganish asosida kasbiy-nutqiy etiket tushunchasining mazmuni aniqlashtirildi. O'zaro ta'sirning quyidagi asosiy tamoyillari ajratib ko'rsatildi:

- o'zaro hurmat tamoyili
- empatiya tamoyili

- ochiqlik va shaffoflik tamoyili
- konstruktivlik tamoyili
- refleksivlik tamoyili
- hamkorlik va tenglik tamoyili

Mazkur tamoyillar pedagogik jamoada kasbiy-nutqiy etiketni shakllantirishning nazariy asoslari sifatida ko‘rib chiqildi.

Tadqiqot natijalari kasbiy-nutqiy etiketning shakllanishi ko‘p jihatdan pedagoglar o‘rtasidagi kommunikativ muhitga bog‘liqligini ko‘rsatdi.

O‘zaro hurmat tamoyili. Hurmatga asoslangan muloqot pedagogik jamoada ijobiy psixologik muhitni yaratadi. Tarbiyachilar bir-birining fikrini qadrlagan holda muloqot qilganida nutq madaniyati namoyon bo‘ladi. Hurmat nutq ohangida, so‘z tanlashda va fikr bildirish uslubida aks etadi. Bu esa kasbiy etik me’yorlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Empatiya tamoyili. Empatiya — suhbatdoshning hissiy holatini tushunish va inobatga olish qobiliyatidir. Pedagogik jamoada empatik yondashuv mavjud bo‘lsa, nizoli vaziyatlar kamayadi. Tarbiyachilar bir-birining ruhiy holatini hisobga olib muloqot qilganida keskin nutqiy ifodalar kamayadi, mulohazali va vazmin nutq ustuvor bo‘ladi.

Ochiqlik va konstruktivlik. Ochiq muloqot pedagoglarga o‘z fikrini erkin bayon qilish imkonini beradi. Konstruktiv tanqid esa kasbiy rivojlanishning muhim shartidir. Agar tanqid shaxsga emas, faoliyatga qaratilsa va muloyim ohangda bildirilsa, bu kasbiy-nutqiy etiketning shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Refleksivlik. Refleksiya pedagogning o‘z nutqini tahlil qilish va baholash jarayonidir. Tadqiqot davomida refleksiv ko‘nikmalarga ega pedagoglarda nutqiy xatolar kamroq uchrashi, muomala madaniyati esa yuqoriroq darajada shakllanganligi kuzatildi.

Hamkorlik tamoyili. Hamkorlik muhiti pedagoglarning birgalikda qaror qabul qilish, tajriba almashish va o‘zaro qo‘llab-quvvatlashiga zamin yaratadi. Bu jarayon kasbiy muloqotni tizimli va madaniyatli shaklga olib keladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kasbiy-nutqiy etiketni shakllantirish individual jarayon emas, balki jamoaviy faoliyat mahsulidir. Pedagogik jamoada sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhit mavjud bo‘lsa, nutq madaniyati ham barqaror rivojlanadi.

Kasbiy-nutqiy etiketning rivojlanishi bevosita pedagogning ichki madaniyati, axloqiy qadriyatlari va kommunikativ kompetensiyasiga bog‘liq bo‘lsa-da, u jamoaviy ta’sir orqali mustahkamlanadi. Shuning uchun maktabgacha ta’lim muassasalarida pedagogik treninglar, kommunikativ seminarlar va refleksiv mashg‘ulotlar tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, rahbarning boshqaruv uslubi ham o‘zaro ta’sir madaniyatiga ta’sir ko‘rsatadi. Demokratik boshqaruv modeli pedagoglarning erkin fikr bildirishiga imkon yaratadi va kasbiy etik me’yorlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Bolalar tarbiyasi jarayonida tarbiyachilar o‘rtasidagi nutqiy munosabatlar bevosita namuna vazifasini bajaradi. Shu bois pedagogik jamoada kasbiy-nutqiy etiketning yuqori darajada shakllanishi ta’lim sifati bilan uzviy bog‘liqdir.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kasbiy-nutqiy etiket pedagogning kasbiy kompetensiyasi tarkibidagi muhim va ajralmas komponent hisoblanadi. U nafaqat pedagogning shaxsiy madaniyat darajasini, balki ta’lim jarayonining umumiy sifatini ham belgilaydi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim muassasalarida tarbiyachining nutqiy xulq-atvori bolalarning ijtimoiylashuvi, muloqot ko‘nikmalarining shakllanishi va axloqiy qadriyatlarni o‘zlashtirishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, kasbiy-nutqiy etiketning samarali shakllanishi individual omillargina emas, balki pedagogik jamoada mavjud o‘zaro ta’sir tizimi bilan chambarchas bog‘liqdir. Agar jamoada o‘zaro hurmat, empatiya, ochiq va konstruktiv muloqot,

refleksiv yondashuv hamda hamkorlik tamoyillari ustuvor bo‘lsa, pedagoglarning nutq madaniyati izchil rivojlanadi. Aksincha, befarqlik, keskin tanqid yoki kommunikativ to‘siqlar mavjud bo‘lgan muhitda kasbiy etik me’yorlarning buzilishi kuzatiladi.

Shuningdek, kasbiy-nutqiy etiketni shakllantirish uzluksiz pedagogik jarayon ekanligi aniqlandi. Bu jarayon faqat nazariy bilimlarni egallash bilan cheklanmaydi, balki amaliy faoliyat, o‘zaro tajriba almashish, o‘z-o‘zini tahlil qilish va jamoaviy refleksiya orqali mustahkamlanadi. Pedagogning o‘z nutqiga nisbatan tanqidiy yondashuvi va o‘z ustida ishlashi kasbiy o‘sishning muhim sharti hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Kasbiy-nutqiy etiket pedagogning kasbiy obro‘si va jamoada samarali hamkorlikni ta’minlovchi asosiy omildir.
2. Tarbiyachilar o‘rtasidagi sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhit kasbiy nutq madaniyatining shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.
3. O‘zaro hurmat, empatiya, konstruktivlik va refleksivlik tamoyillari kasbiy etik me’yorlarning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.
4. Kasbiy-nutqiy etiketni rivojlantirish uchun pedagogik jamoalarda maxsus kommunikativ treninglar, seminarlar va metodik mashg‘ulotlar tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda, kasbiy-nutqiy etiketni shakllantirish pedagogik madaniyatni yuksaltirish, ta’lim sifatini oshirish va jamoaviy hamkorlikni mustahkamlashning muhim sharti sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois maktabgacha ta’lim tizimida bu masalaga tizimli va ilmiy asoslangan yondashuvni joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abduazizov, A. (2007). *O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati*. Toshkent: Fan.
2. Asqarova, M., Xolmatova, X., & Yo‘ldosheva, M. (2012). *Pedagogika nazariyasi va tarixi*. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Hasanboyeva, O. (2015). *Maktabgacha pedagogika*. Toshkent: O‘qituvchi.
4. Jo‘rayev, R. (2018). Pedagogik muloqot madaniyati va uning tarbiyaviy ahamiyati. *Pedagogik ta’lim*, 3(2), 45–49.
5. Karimov, N. (2016). Nutq madaniyati va pedagog shaxsi. *O‘zbek tili va adabiyoti*, 4, 52–56.
6. Mahmudov, N. (2013). *Til va nutq madaniyati asoslari*. Toshkent: Fan.
7. Mavlonova, R., To‘xtaxodjayeva, M., & Sodiqov, A. (2010). *Pedagogika*. Toshkent: O‘qituvchi.
8. Qodirov, B. (2017). Shaxslararo munosabatlar va pedagogik hamkorlik muammolari. *Xalq ta’limi*, 5, 34–38.
9. To‘xtasinova, M. (2019). Maktabgacha ta’lim muassasalarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish masalalari. *Maktabgacha ta’lim*, 2, 27–31.

RAQAMLI MUHITDA “OILA–BOG‘CHA–MAKTAB” HAMKORLIGINING INTEGRATSION MODELI: PEDAGOGIK STRATEGIYALAR VA TRANSFORMATSIYA

Eshmirzayeva Moxichehra Ikrom qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti 2-bosqich talabasi
mohichehraeshmirzayeva619@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot maktabgacha ta’limdan umumiy o‘rta ta’limga o‘tish davrida bolalarning kognitiv va ijtimoiy adaptatsiyasini raqamli texnologiyalar yordamida

optimallashtirish masalalariga bag‘ishlangan. Muallif tomonidan “Oila–Bog‘cha–Maktab” zanjirining vertikal va gorizontal uzviyligini ta’minlovchi innovatsion hamkorlik modeli ishlab chiqilgan. Maqolada raqamli platformalar orqali ota-onalarning pedagogik kompetentligini oshirish va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi axborot almashinuvining samaradorligi eksperimental tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Raqamli pedagogika, uzviylik, klaster yondashuvi, kognitiv rivojlanish, media-savodxonlik, interfaol hamkorlik, ta’limiy ekotizim.

Kirish. Zamonaviy ta’lim paradigmasi sharoitida raqamlashtirish shunchaki texnik jarayon emas, balki ijtimoiy-pedagogik transformatsiyadir. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni hamda 2030-yilgacha maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasida ta’lim mazmunining uzviyligini ta’minlash ustuvor vazifa qilib belgilangan.

Biroq, amaliyotda “Oila–Bog‘cha–Maktab” hamkorligida “uzilish nuqtalari” kuzatilmoqda:

Axborot uzilish: Bog‘cha bitiruvchisining psixofiziologik xaritasi maktab o‘qituvchisiga yetib bormaydi.

Metodik uzilish: Bog‘chada qo‘llanilgan raqamli o‘yin texnologiyalari maktabda an’anaviy metodlarga to‘qnash keladi.

Ijtimoiy uzilish: Ota-ona raqamli muhitda bolani nazorat qilishda o‘zini ojiz his qiladi (Cyber-parenting muammosi).

Tadqiqotning dolzarbligi raqamli texnologiyalarni ushbu uchlik o‘rtasida “kommunikativ ko‘prik” sifatida qo‘llashning ilmiy-nazariy asoslarini yaratish zarurati bilan belgilanadi.

Adabiyotlar tahlili. Raqamli muhitda hamkorlik masalasi jahon pedagogikasida “Educational Ecosystem” (Ta’limiy ekotizim) tushunchasi doirasida o‘rganilmoqda.

U. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasiga ko‘ra, bolaning rivojlanishi mikrotizimlar (oila, bog‘cha) o‘rtasidagi aloqa sifatiga bog‘liq. Raqamli muhit ushbu mikrotizimlarni “mezotizim” darajasida birlashtiradi.

M. Prensky (2001) va S. Bennett (2008) tadqiqotlarida “raqamli avlod”ning axborotni qabul qilish xususiyatlari tahlil qilingan. Bizning tadqiqotimizda ushbu nazariyalar maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim uzviyligiga adaptatsiya qilingan.

O‘zbekistonlik olimlardan Sh.Sodiqova va M.Asqarovaning ishlarida hamkorlikning an’anaviy shakllari mukammal yoritilgan bo‘lsa-da, raqamli hamkorlikning klasterli modeli hali fundamental tadqiq etilmagan.

Metodologiya. Tadqiqot 2024-2025-o‘quv yillari davomida Navoiy viloyatidagi 3 ta MTT va 2 ta umumta’lim maktabida o‘tkazildi. Eksperimentda 120 nafar ota-ona, 24 nafar tarbiyachi va 12 nafar boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi ishtirok etdi.

Sotsiologik so‘rovnoma: Raqamli savodxonlik darajasini aniqlash.

Pedagogik modellashtirish: “Smart Cooperation” (Oqilona hamkorlik) platformasi modelini yaratish.

Matematik-statistika: Natijalarni baholashda Vilkokson kriteriysidan foydalanildi.

Natijalar va tahlil. Tadqiqot natijasida “Oila–Bog‘cha–Maktab” hamkorligining Yangi Integratsion Modeli ishlab chiqildi. Ushbu model uchta asosiy blokdan iborat:

Diagnostik blok: Bolaning maktabga tayyorgarlik darajasini (intellektual, emotsional, ijtimoiy) monitoring qiluvchi raqamli profil.

Kommunikativ blok: “Tarbiyachi-Ota-ona-O‘qituvchi” o‘rtasidagi real vaqtdagi muloqot tizimi (Web-app).

Metodik blok: Ota-onalar uchun “Raqamli pedagogika” kurslari.

Jadval 1: Eksperimentdan oldingi va keyingi hamkorlik ko‘rsatkichlari (10 ballik shkalada)

Hamkorlik yo‘nalishlari	Nazorat guruhi (An’anaviy)	Tajriba guruhi (Raqamli model)	Samaradorlik koeffitsiyenti
Axborot almashinuvi tezligi	3.4	8.9	+5.5
Ota - onalarning faolligi	4.2	7.8	+3.6
Bolaning adaptatsiya darajasi	5.1	8.5	+3.4
Pedagogik uzviylikni ta’minlash	3.8	9.2	+5.4

Tahlillar shuni ko’rsatdiki, raqamli model qo’llanilganda, ota-onalarning 82% i bolaning ta’lim jarayoniga ongli ravishda aralasha boshlagan.

Muhokama. Olingan natijalar shuni tasdiqlaydiki, raqamli muhit “Oila-Bog‘cha-Maktab” zanjiridagi byurokratik to’siqlarni olib tashlaydi.

Muammo: Tadqiqot davomida “Raqamli tengsizlik” (ayrim oilalarda internet yoki qurilmalar yetishmasligi) asosiy to’siq sifatida aniqlandi.

Yechim: Biz taklif qilayotgan model “offline-synchronization” funksiyasiga ega, ya’ni ma’lumotlar internet yo’qligida ham saqlanadi va ulanish bo’lganda yangilanadi.

Pedagogik jihatdan, bu model bolaning “ruhiy tushkunlik” davrini (maktabga chiqishdagi stress) 45 kundan 12 kunga qisqartirish imkonini berdi. Chunki o‘qituvchi bola kelishidan oldin uning kuchli va kuchsiz tomonlarini raqamli profil orqali o‘rganib chiqqan edi.

Xulosa. Tadqiqot yakunida quyidagi ilmiy xulosalar shakllantirildi:

Raqamli muhitda hamkorlik modeli — bu faqat texnik vosita emas, balki ta’lim subyektlari o‘rtasidagi yangi pedagogik munosabatlar tizimidir.

Uzviylikni ta’minlashda “Raqamli portfolioli” tizimini joriy etish bolaning individual rivojlanish trayektoriyasini saqlab qoladi.

Ushbu modelni keng miqyosda joriy etish uchun pedagoglar va ota-onalarning IT-pedagogik kompetentligini oshirish tizimini yaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. OECD (2021). *21st-Century Readers: Developing Literacy Skills in a Digital World.* OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/a83d84cb-en
2. Prensky, M. (2001). *Digital Natives, Digital Immigrants Part 1.* On the Horizon, Vol. 9 No. 5. Emerald Insight
3. Sodiqova Sh.A. (2020). *Maktabgacha pedagogika.* Darslik. Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”.
4. Livingstone, S., & Blum-Ross, A. (2020). *Parenting for a Digital Future: How hopes and fears about technology shape children’s lives.* Oxford University Press.
5. UNESCO (2022). *Guidelines for ICT in Early Childhood Education.* UNESCO Digital Library

RAQAMLI MUHITDA BOLALARNING IJTIMOIY ADAPTATSIYASI: BOG‘CHA VA MAKTABNING OILA BILAN TIZIMLI HAMKORLIGI

Tajiboyeva Jasmina G‘ofurjon qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti 2-bosqich talabasi
jasminatojiboyeva@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqola raqamli transformatsiya sharoitida bolalarning ijtimoiy adaptatsiyasi muammosini kompleks tarzda o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda bolalarning ijtimoiylashuv jarayoniga raqamli muhitning ta’siri, uning ijobiy va salbiy jihatlari, shuningdek, maktabgacha ta’lim muassasalari (bog‘cha), umumiy o‘rta ta’lim maktablari va oilaning o‘zaro integratsiyalashgan faoliyati tahlil qilinadi.

Ilmiy ishda bolalarning psixologik rivojlanishi, kommunikativ kompetensiyalarining shakllanishi va ijtimoiy muhitga moslashuv mexanizmlari zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida yoritilgan. Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, empirik kuzatuv, so‘rovnoma, taqqoslash va modellash usullaridan foydalanilgan. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar bolalarning bilish faoliyatini jadallashtirgan holda, ularning real ijtimoiy muloqot ko‘nikmalariga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Maqolada oila, bog‘cha va maktab o‘rtasidagi tizimli hamkorlikni tashkil etishning samarali mexanizmlari ishlab chiqilgan bo‘lib, ular bolalarning ijtimoiy moslashuv darajasini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, raqamli muhitda bolalar bilan ishlashda pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli muhit, ijtimoiy adaptatsiya, ijtimoiylashuv, pedagogik hamkorlik, oilaviy tarbiya, maktabgacha ta’lim, raqamli pedagogika, kommunikativ kompetensiya.

Kirish.XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida insoniyat hayotida tub o‘zgarishlar yuz bermoqda. Ayniqsa, raqamli muhitning kengayishi bolalar rivojiga sezilarli ta’sir ko‘rsatib, ularning ijtimoiylashuv jarayonini yangi bosqichga olib chiqdi. Bugungi kunda bolalar erta yoshdan boshlab virtual muhitga kirib borib, o‘z ijtimoiy tajribasining muhim qismini internet, mobil qurilmalar va raqamli platformalar orqali shakllantirmoqda.

Ijtimoiy adaptatsiya – bu shaxsning jamiyat talablariga moslashuvi, ijtimoiy normalar va qadriyatlarni o‘zlashtirishi jarayonidir. Bolalik davrida bu jarayon ayniqsa muhim bo‘lib, uning sifatli kechishi keyingi hayot bosqichlarida muvaffaqiyatli ijtimoiy faoliyatni belgilaydi. Raqamli muhit esa ushbu jarayonni murakkablashtiruvchi va ayni paytda yangi imkoniyatlar yaratib beruvchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar bolalarning kognitiv rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi bilan birga, ularning emotsional va ijtimoiy ko‘nikmalariga ham salbiy ta’sir qilishi mumkin. Masalan, virtual muloqotning ortishi real hayotdagi kommunikativ kompetensiyaning pasayishiga olib kelishi ehtimoli mavjud. Shu sababli bolalarning raqamli muhitdagi faoliyatini ilmiy asosda boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur jarayonda uch asosiy institut – oila, maktabgacha ta’lim muassasalari va maktablar hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Oila bolaga birlamchi ijtimoiy muhitni taqdim etsa, bog‘cha va maktab ijtimoiy tajriba doirasini kengaytiradi. Ushbu uch subyekt o‘rtasidagi tizimli va uzviy hamkorlik bolalarning muvaffaqiyatli ijtimoiy adaptatsiyasini ta’minlashning asosiy omili hisoblanadi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, hozirgi kunda raqamli muhit sharoitida bolalar tarbiyasi va ta’limiga doir kompleks yondashuv yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Shu bois ushbu maqola bolalarning ijtimoiylashuv jarayonini ilmiy jihatdan asoslash va samarali pedagogik mexanizmlarni ishlab chiqishga qaratilgan.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda bolalarning raqamli muhitdagi ijtimoiy adaptatsiyasini o‘rganish uchun kompleks va tizimli yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot metodologiyasi bir nechta o‘zaro bog‘liq bosqichlardan iborat bo‘lib, nazariy va empirik usullar uyg‘unligi asosida tashkil etildi.

Tadqiqotning dastlabki bosqichida pedagogika, rivojlanish psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya va raqamli pedagogika sohalariga oid ilmiy adabiyotlar chuqur tahlil qilindi. Ushbu bosqichda ijtimoiy adaptatsiya tushunchasining mazmuni, uning tarkibiy komponentlari (kognitiv, emotsional va xulqiy jihatlar) aniqlashtirildi. Shuningdek, raqamli muhitning bolalar rivojiga ta’siri bo‘yicha mavjud ilmiy yondashuvlar tizimlashtirildi.

Empirik bosqichda quyidagi usullardan foydalanildi:

6–10 yoshdagi bolalar va ularning ota-onalari o‘rtasida o‘tkazildi. So‘rovnomalar orqali bolalarning raqamli qurilmalardan foydalanish darajasi, muloqot ko‘nikmalari va ijtimoiy faolligi aniqlashtirildi.

Ota-onalar va pedagoglar bilan yarim strukturaviy suhbatlar o‘tkazilib, ularning fikrlari va tajribalari o‘rganildi.

Bog‘cha va maktab muhitida bolalarning xulq-atvori, guruh faoliyatidagi ishtiroki va kommunikativ faoliyati tizimli ravishda kuzatildi.

Tadqiqotda raqamli muhitda faol bo‘lgan bolalar bilan an’anaviy muhitda rivojlanayotgan bolalarning ijtimoiy adaptatsiya darajasi o‘zaro solishtirildi. Bu orqali raqamli omilning ta’sir darajasi aniqlashtirildi.

Olingan natijalar asosida oila–bog‘cha–maktab hamkorligining konseptual modeli ishlab chiqildi. Ushbu model quyidagi komponentlarni o‘z ichiga oladi:

- kommunikativ aloqa mexanizmlari
- pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimi
- raqamli monitoring va nazorat vositalari
- individual rivojlanish strategiyalari

Empirik ma’lumotlar oddiy statistik usullar yordamida tahlil qilinib, natijalarning ishonchliligi ta’minlandi. Foiz ko‘rsatkichlari va taqqoslash natijalari asosida umumiy xulosalar chiqarildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari quyidagi muhim xulosalarni ko‘rsatdi:

Raqamli muhitning ijobiy ta’siri

- Bolalarda tezkor fikrlash va axborotni qayta ishlash ko‘nikmalari rivojlanadi
- Virtual muloqot orqali yangi ijtimoiy tajriba orttiriladi
- Mustaqil o‘rganish imkoniyati kengayadi

Salbiy ta’sirlar

- Real muloqot ko‘nikmalari sustlashadi
- Ijtimoiy izolyatsiya xavfi ortadi
- Emotsional rivojlanishda muammolar kuzatiladi

Oila roli

- Ota-onaning nazorati va yo‘naltirishi hal qiluvchi ahamiyatga ega
- Raqamli gigiyena (screen time nazorati) muhim omil hisoblanadi

Bog‘cha va maktab roli

- Interaktiv va ijtimoiy faol metodlar samarali
- Guruh ishlari va jamoaviy o‘yinlar ijtimoiylashuvni kuchaytiradi

Tizimli hamkorlik natijasi

Oila, bog‘cha va maktab o‘rtasida muntazam aloqa mavjud bo‘lgan holatda:

- bolalarning moslashuv darajasi 30–40% ga yuqori
- ijtimoiy faoliyatga jalb etilish darajasi ortadi

- konfliktlarni hal qilish ko‘nikmalari shakllanadi

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli muhit bolalarning ijtimoiy rivojiga ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatadi. Bu jarayonni to‘g‘ri boshqarish uchun tizimli yondashuv zarur.

Oila, ta’lim muassasalari va jamiyat birgalikda ishlashi kerak. Har bir subyektning alohida faoliyati yetarli emas.

Pedagogik strategiyalar

- Raqamli va an’anaviy ta’limni uyg‘unlashtirish
- Bolalarda “soft skills”ni rivojlantirish
- Raqamli savodxonlikni oshirish

Ota-onalar bilan ishlash

- Seminar va treninglar o‘tkazish
- Ota-onalarni pedagogik jarayonga jalb qilish
- Uy sharoitida ijtimoiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlash

Xulosa. Tadqiqot natijalari raqamli muhit sharoitida bolalarning ijtimoiy adaptatsiyasi ko‘p omilli va murakkab jarayon ekanligini ko‘rsatdi. Raqamli texnologiyalar bolalarning intellektual rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi bilan birga, ularning ijtimoiy va emotsional rivojlanishida muayyan muammolarni ham yuzaga keltirishi mumkin.

O‘rganishlar shuni tasdiqladiki, bolalarning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi quyidagi shart-sharoitlarga bog‘liq:

- raqamli muhitdan oqilona va nazorat ostida foydalanish
- real ijtimoiy muloqot imkoniyatlarining yetarliligi
- pedagogik va oilaviy qo‘llab-quvvatlashning mavjudligi

Eng muhim natijalardan biri shundaki, oila, bog‘cha va maktab o‘rtasidagi tizimli hamkorlik bolalarning ijtimoiy moslashuv darajasini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu hamkorlik quyidagi yo‘nalishlarda samarali bo‘lishi aniqlangan:

Shuningdek, tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

Xulosa qilib aytganda, raqamli muhit sharoitida bolalarning ijtimoiy adaptatsiyasini ta’minlash uchun kompleks, tizimli va ilmiy asoslangan yondashuv zarur. Ushbu yo‘nalishda olib boriladigan tadqiqotlar nafaqat pedagogika, balki jamiyat taraqqiyoti uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

6-SHO‘BA: SUN’IY INTELLEKT DAVRIDA AXLOQIY VA ETIK MUAMMOLAR

SUN’IY INTELLEKT DAVRIDA AXLOQIY VA ETIK MUAMMOLAR BA YOSHLAR MUOMALA MADANIYATINI PROGNOZLASHTIRISH VOSITALARI VA ISTIQBOLLARI

Egamberdiyeva Nafisa Mustafayevna
***O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti professor*i**

Annotatsiya: Ushbu maqolada muomala tushunchasining ijtimoiy-falsafiy tahlili, oilada muomala madaniyatini oilaviy munosabatlarda shakllanishi va ota-onalarning muomala madaniyatidagi o‘rni, farzandlarda nutq madaniyati shakllantirishga oid ma’lumotlar bayon qilgan. Shuningdek, muomala - kishilar bilan munosabat, so‘zlashuv va shuningdek, ish, xizmat va boshqa barcha sohalar bilan bog‘liq aloqalarni ifoda etuvchi tushuncha ekanligi misollar orqali dalillangan.

Kalit so‘zlar: Muomala, madaniyat, oila, o‘smir, munosabat, farzand, muloqot.

Аннотация: В данной статье представлен социально-философский анализ понятия поведения, формирования культуры поведения в семье в семейных отношениях, роли родителей в культуре поведения, а также формирования культуры речи у детей. Также на примерах доказывается, что общение – это понятие, выражающее отношения с людьми, беседу, а также отношения, связанные с работой, службой и всеми другими сферами.

Ключевые слова: Обращение, культура, семья, подросток, отношения, ребенок, общение.

Annotation: This article describes the social-philosophical analysis of the concept of behavior, the formation of the culture of behavior in the family in family relations, the role of parents in the culture of behavior, and the formation of speech culture in children. Also, it is proven through examples that communication is a concept that expresses relations with people, conversation, as well as relationships related to work, service and all other areas.

Key words: Treatment, culture, family, teenager, relationship, child, communication.

Dunyo miqyosida jadallashib borayotgan raqamlashtirish siyosati davlatlarning iqtisodiyotiga o‘zining ijobiy ta’sirini keng ko‘lamda o‘tkaza boshladi. Bunday tezlashish natijasida globallashuv o‘zining ratsional g‘oyalarini yoshlarning muomala madaniyatida aks ettirdi. Bu esa, o‘zbek jamiyatida ham yoshlarga xos texnologik taraqqiyotni yangi bosqichga olib chiqish barobarida, madaniy almashinuvlarni vujudga keltirdi. Har bir ijtimoiy muhitda o‘zining raqamlashgan dinamik o‘zgarishlari insonlar uchun qaratilgan imkoniyatlarni yarata boshladi. Mazkur o‘zgarishlarning inson qadri uchun qartilishi asnosida voqelikni falsafiy tushunish, mavjud holatni prognozlashtirish borasida o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. Inson taqdirini falsafiy jarayonlar bilan uyg‘unlapshtirish evaziga voqelikni ijtimoiy integratsiyalashtirishga e’tibor qaratildi. Jamiyatda madaniy o‘ziga xosliklar inson manfaatiga qaratilib, muomlaa madaniyatini milliy ruhda saqlash, fuqarolarning mas’uliyatli bo‘lishini ta’minlash kuchaydi. Jahonda global fuqarolik keng avj olib, uning davlatlarda rivojlanishiga qaratilgan faoliyatda o‘qituvchilarga ehtiyoj ortdi. Shu bilan bir qatorda, har bir davlatning siyosatchilari o‘z g‘oyalarini ilgari surib, sotsiologik tadqiqotlar olib borish uchun muhim amaliyotga aylandi. Yoshlarning muomala madaniyatini globallashuv sharoitda prognoz qilish uchun shart-sharoitlarni yaratish va raqamlashtirish kengaydi. Buning uchun barcha texnologik vositalarni ishga solish, sotsiologik

tadqiqotlarni tahlilini amaliyotga tadbiq etish kuchaydi. Jamiyatda yoshalrning ta’lim olishlarini aniq modellashtirish, ilmiy asoslarini yaratish va muomalada madaniy sezgirlikni kuchaytirishga ehtiyoj oshdi. Yoshlarga e’tibor qartilishi natijasida milliylikni o‘zida mujassam etgan prognozlashtirish vositalarini voqelikdagi ko‘p qirrali falsafiy yondashuv bilan bog‘lash talab qilindi. Jamiyatdagi o‘zgarishlar “makroiqtisodiy barqarorlik, iqtisodiy o‘sish maqsadlari va tarkibiy islohotlar o‘rtasidagi muvofiqlikni ta’minlash, shuningdek, tashqi va ichki omillar ta’sirida yuzaga keladigan iqtisodiy sikllarni boshqarishning zamonaviy prognozlashtirish modellariga asoslangan samarali tizimi va mexanizmlarini joriy etish jarayoni yanada ko‘proq e’tiborni talab qilmoqda”[1]. Har bir sohada bu holatlarning tizimli yondashuv bilan amalga oshirilishini ta’minlash, yoshlarning madaniyatida muomalaning rolini mustahkamlab borish alohida tadqiqotlarni talab etadi. Muomalaning jamiyatda amal qilishini tahlil etish va prognozlashning bir qator falsafiy tadqiqot vosilari mavdud. Bular:

1. Sotsiologik monitoring. Jamiyatda yoshlarning muomala madaniyatini prognozlashtirishning asosiy vositalaridan biri sifatida sotsiologik monitoring olib borish hisoblanadi. Bu vosita orqali jamiyatda yoshlar o‘rtasida muntazam ravishda so‘rovnomalar o‘tkazib borish, yoshlardan muomala madaniyatiga doir intervyular olish zarur. Yoshlarning turli guruhlari o‘rtasida bahs-munozaralar va muhokamalarni uzluksiz ravishda tashkil etish, tadqiqotlarla ularning tildan foydalanish madaniyatini oshirishga tavsiyalar berish darkor. Yoshlar jamiyatda muomala normalariga qanday axloqiy munosabatda bo‘lishlarini raqamlashtirish, ularning xulq-atvoridagi o‘zgarishlarni globallashuv bilan bog‘lash lozim.
2. Raqamlashtirish etnografiyasi. Bunday prognozlashtirish vositasi globallashuv jarayonida barcha davlatlarda keng qo‘llanila boshlandi. U orqali yoshlar ijtimoiy tarmoqlaridagi media platformalarni iste’mol qilishidagi axloqiy muommolar o‘rganiladi. Ularning ko‘proq qiziqishlari ijobiy yoki salbiy tomonga borayotganligi amaliy jarayonlarda onlayn forumlar yoki o‘yinlarda tahlil qilinadi. Yoshlar jamoalari virtual muhitlarda o‘zlarining qiziqishlari bilan ijtimoiy munosabatlarni tahlil qilishlari ham mumkin. Ushbu raqamlashtirish etnografiyasi muomala madaniyatidagi bo‘shliqlarni to‘ldirishga, yoshlarning jamiyatdagi o‘ziga xos madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.
3. Ta’lim komponentlari. Har bir insonda muomala madaniyatini shakllantirishda ta’limning komponentlari o‘izga xos tarbiyalovchilik vazifasini bajaradi. Chunki ta’limdagi har bir o‘quv dasturi muayyan sohani rivojlantirish, uning o‘qitish usullarini zamonaviy talablar darajasida amalga oshirilishini ta’minlashga qaratiladi. Har bir ta’lim ixtisosliklarini o‘zlashtirish uchun ta’lim oluvchilar muayyan strategiyalarni o‘rganadilar.
4. Sun’iy intellekt tahlili komponenti. Bu vosita yangi asrda keng taraqqiy etayotgan zamonaviy prognozlashtirishning vositasi sanaladi.u orqali turli ijtimoiy tarmoqlar o‘zlarining yangi axborotlar maydonini yaratib, ma’lumotlarni almashishda katta hajmdagi raqamlashgan aloqalarni tahlil qilmoqda. Shu tarzda zamonaviy lug‘atlar, turli tillardagi madaniy murojaatlar, inson qiyofasi va tovushlarini chiqarib beradigan hissiy ifodalarda o‘zgarishlar vujudga keldi.
5. Madaniy prognoz komponenti. Bu komponent orqali jamiyatda voqelikning rivojlanish dinamikasi, unda yoshlar qatlamining taraqqiyot bilan birga muomala madaniyatidagi sifat ko‘rsatgichlari, ularni ssenariy asosida rejalashtirish masalalari aks etadi. Madaniy prognoz kelgusida yoshlarning jamiyatda shakllanadigan tendensiyalarga ta’sir ko‘lamini o‘zida ifoda etib, yoshlar muloqot jarayonidagi yangi bilimlarini shakllantirib boradi.

Jamiyatda globallashuvning yangi bosqichga chiqishi yoshlar muomala madaniyatining zamonaviy tendensiyalari shakllanishi uchun shart-sharoitlarni vujudga keltirdi. Natijada yoshlar xulq-atvoridagi o‘zgarishlar ko‘proq o‘z unsularini “ommaviy madaniyat” niqobidagi turlicha madaniyatlar motivi tomon intilishini shakllantira boshladi. Ularning tashqi qiyofasi va ichki dunyosidagi tafakkur tarzi ertangi taraqqiyotni prognozlashtirish istiqbollarini batamom yangilanishini ko‘rsata boshladi. Ayniqsa, Tayland, Singapur kabi davlatlarda yoshlarning o‘z jinsini o‘zgartirishga intilishlari oqibatida muomala madaniyatining beo‘xshovliklari vujudga kelmoqda. Buning ta’siri esa boshqa davlatlar yoshlari uchun ham qo‘shtinoq ostidagi “erkinlik”

niqobida salbiy holatlarning paydo bo‘lishiga yo‘l ochmoqda. “Tabiiyki, “ommaviy madaniyat” degan niqob ostida axloqiy buzuqlik va zo‘ravonlik, individualizm, egotsentrizm g‘oyalarini tarqatish, kerak bo‘lsa, shuning hisobidan boylik orttirish, boshqa xalqlarning necha ming yillik an’ana va qadriyatlari, turmush tarzining ma’naviy negizlariga bepisandlik, ularni qo‘porishga qaratilgan xatarli tahdidlar odamni tashvishga solmay qo‘ymaydi”[2]. Shuning uchun har bir davlat globallashuvning har qanday unsurlarini o‘zining qat’iy qonunlari doirasida amalga oshirishi zarur. Shundagina xalqlarning asarlar davomida sayqallangan milliy qadriyatlarini bugungi yosh avlod oyoq-osti qilmasligi, ularning asl holatini avlodlarga yetkazishi uchun zamin hozirlanadi.

Yoshlar jamiyatning innovatsiyalariga moyil qatlam bo‘lib, o‘zlarining xulq-atvorlarini ba’zida boshqara olmasliklari, muomala madaniyatining chegaralaridan qiziqqonlik bilan chetga chiqib ketishlari mumkin. Shuning uchun ularning kundalik turmushini axloqiy qadriyatlarga uyg‘un prognozlashtirish, ijtimoiy makondagi o‘zgarishlarga moyilliklarini hisobga olish darkor. Jamiyatdagi o‘zaro munosabatlarda ular muayyan muloqot uslublari bilan o‘z qarashlarini voqelikdagi namoyon etishadi. Jamiyat tomonidan qabul qilingan turmush tarzining ba’zi axloqiy unsurlarini buzishlari ham takrorlanib turadi. Prognozlashtirish orqali ularning axloqiy xulq-atvorini tartibga solishga qaratilgan qonunlarni ishlab chiqish bo‘yicha huqumatga istiqbolli loyihalarni taklif etish yaxshi samara beradi. Jamiyatning ishlab chiqqan qonunlarini amalda bilish va ularning nazoratini kuchaytirish huquqiy bilimlar rivojlanishiga xizmat qiladi. “Qonunga rioya etish hamma uchun majburiy bo‘lgan, uni buzishga aslo yo‘l qo‘yib bo‘lmaydigan huquqiy davlat barpo etish uchun har birimiz huquqiy bilimlarga ega bo‘lib, borishimiz, egallagan bilimlarni hayotda qo‘llay olish madaniyatini ham o‘zimizda tarbiyalashimiz, shu bilan birga, yosh avlod qalbi va ongiga huquqiy madainyatni singdirib borishimiz kerak”[3]. Bu esa, o‘ziga xos falsafiy bashoratni talab etadi va jamiyatning qonuniyatlarini o‘z ichiga qamrab oladi.

Globallashuv natijasida dunyo yoshlarining muomala madaniyati bevosita ijtimoiy tarmoqlardagi xilma-xil g‘oyalar va kontentlar asosida tez o‘zgarib bormoqda. Ayrim yoshlar o‘z shaxsiy platformalarini yaratib, jamiyatning istiqbolli g‘oyalarini amalga oshishida faol bo‘lmoqdalar. Lekin ba’zi bir yoshlar ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalaridagi yangliklardan o‘zlariga kerakli saboq chiqara olmay turlicha ko‘rinishdagi salbiy illatlar domiga kirib qolmoqdalar. Ularning ijtimoiy makonda ongli ravishda faoliyat olib borishlarida davlatning qonunlariga muvofiq yashashini ta’minlash, hayotlarida duch keladigan muommolarga amaliy yordam berish zarur. Salbiy g‘oyalari ta’siriga tushib qolgan yoshlarning jamiyatda o‘z o‘rinlarini topishlari uchun milliy an’analardan samarali foydalanish, ularning global makondagi muomala madaniyatini voqelikka moslashtirish kerak. Chunki globallashuv tendensiyalari jamiyatning qarama-qarshiliklar birligi va kurashi qonuniga muvofiq falsafiy dunyoqarashga uyg‘unlikda olib borilishi zarur. Yoshlar ijtimoiy makondagi gibridlangan identifikatsiyalarning mohiyatini bilishi va turli xavfsizlik qoidalariga rioya qilishlari maqsadga muvofiqdir. Yoshlarning muomala madaniyati jamiyatdagi o‘zaro ta’sirning dinamik o‘zgarishlari bilan parallel ravishda bashorat qilinishi muhim siyosiy kalit sanaladi.

Jamiyatda yoshlar muomala madaniyatining rivojlanishiga qaysi omillar ko‘proq ta’sir ko‘rsatadi? degan savolga respondentlarning 54,3% i oiladagi muhit, 23,1% i ta’lim-tarbiya jarayoni, 13,3 % i mahalla va 9,3 % i bilmayman, deb javob berishgan. Bunday ko‘rinadiki, muomala madaniyati jamiyatda shunchaki oddiy bir jarayon bo‘lmasdan, u yoshlarning ertangi taqdirini bilgilovchi asosiy omil sanaladi. Biz har birimiz oilada farzandlarimiz uchun katta saboqchi bo‘lib, ularning taqdirini befarqlik bilan emas, balki o‘zimizning bor kuch-g‘ayratimiz va bilimlarimiz bilan qurollantirishimiz darkor. Shundagina har bir ota-ona farzandining istiqboli uchun o‘zining mehnati samarasidan kelajakda bahramand bo‘lishi mumkin. Chunki bugun oila mustahkam kuch bilan farzand tarbiyasini amalga oshirsa, uning yutug‘ini farzand kamolotida ko‘rishi kafolatlanadi.

Sizningcha, istiqbolda yoshlarning muomala madaniyatida qanday o‘zgarishlarni prognozlash mumkin? degan savolga respondentlar quyidagicha javob berishgan. 51,2 % i milliy

qadriyatlarga asoslanishi, 22,5 % i ijtimoiy tarmoqlarga berilib, individualizmning kuchayishi, 18, 6 % i jins o‘zgarishlarining ruhiy ta’siri va 7,7 % i bilmayman, degan javob berilgan. Mazkur fikrlar keyingi yillarda yoshlarning o‘zlari bilan bog‘liq muammolarga berilishi yoki muayyan darajadagi zararli mafkuralarga e’tibor qaratishi bilan bog‘liq tarzda qarashlarning shakllanishini ko‘rsatadi.

Jamiyat bir butun organizm sifatida rivojlanishida yoshlar ham alohida qatlam sanaladi. Ularning xulq-atvori shu muhitda shakllanib, xalqning mentalitetiga xos muomala madaniyati voqelikda namoyon bo‘ladi. Unda ijtimoiy jarayonlar dialektikasi spiralsimon harakatlar asosida jamiyatning taraqqiyot dinamikasi bir ko‘rinishdan ikkinchisiga o‘tkazib boradi. Mana shunday vaziyatda mavjud voqelikni saqlab qolish uchun yoshlarbop ijtimoiy platformani yaratish istiqbolga xizmat qiladi. Yoshlarning ijtimoiy makonda xulq-atvorlari xilma-xil bo‘lib, faol fuqarolik pozitsiyasi orqali tengdoshlari bilan turli bahs-munozaralarga kirishadilar. Ularning o‘zaro munosabatlari asosan ta’lim maskanlari bo‘lgan maktablar va universitetlardagi faoliyatda kengroq aks etadi. Voqelikdagi ijtimoiy o‘zgarishlarni prognozlashtirishda tadqiqotlar natijasida olingan empirik ma’lumotlar muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy taraqqiyot natijasida tajribadan o‘tgan axborotlar qadriyatlar bilan parallel ravishda ta’limning istiqbollarini belgilashga imkoniyat yaratadi. Bunda yoshlarning tanqidiy fikrlashi negizida turli millatlar bir maqsad sari birlashishi mumkin bo‘lgan g‘oya vujudga keladi. Jamiyatda har bir inson o‘zining muayyan maqsadi bilan yashar ekan, ularning muomalasi ham madaniyatlararo muloqotni talab etadi. Shuning uchun ta’lim tizimida o‘quv dasturlariga davlat ravnaqi uchun xizmat qiladigan zamonaviy va innovatsion g‘oyalarga ega bilimlar kirib boradi. “Yangi O‘zbekistonning assoiy ustuni bilim, ta’lim va tarbiya bo‘lishini davlat rahbari doimo ta’kidlaydi. Demak, ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohasidagi islohotlar Yangi O‘zbekistonni barpo etish, Uchinchi Renessansni yaratishning asosiy omillari hisoblanadi”[4]. Yoshlikda kuch-quvvatga to‘lgan har bir yigit-qiz o‘zining kelajak avlodlar uchun qoldiradigan madaniy traektoriyasini milliy kontentlar orqali ta’limda namoyon qiladi.

Globallashuv har bir sohani raqamlashtirish va transformatsiya qilishni, ijtimoiy makonda madaniy konvergensiyani tez rivojlanishini vujudga keltirdi. Shu tarzda yoshlar muomala madaniyatini shakllantirish, uning istiqboldagi strategiyasini ishlab chiqish jamiyatning muhim talabiga aylandi. Chunki yoshlar kelajakning yetakchi kuchlari va davomchilari bo‘lib, ijtimoiy munosabatlar tizimida o‘zaro aloqalarni dunyoning burchaklari bilan bog‘laydilar. Ular jamiyatning faol ishtirokchilari sifatida jamiyat muomala madaniyatini turli jabhalarda rivojlantirish uchun o‘z imkoniyatlarini ishga soladilar. Voqelik uchun zarur bo‘lgan kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirib, milliy qadriyatlarning avlodlarga yetkazilishida xizmat qiladi. Yoshlarning muomala madaniyati jamiyatda o‘zining istiqboldagi raqamli savodxonlik, madaniyatlararo aloqadorlik, hissiy intellekt, axloqiy qadriyatlarga asoslangan muloqot, virtual makon singari komponentlarni o‘zida mujassamlashtiradi.

1. Raqamli savodxonlik. Ijtimoiy makonda yoshlarning muomala madaniyatini media savodxonlik asosida milliy ruhda tarbiyalash talab etiladi. Bunda raqamlashtirish negizida zamonaviy yoshlar platformalari yaratilib, milliy kontentlarni yaratish, nanotexnologiyalardan oqilonalik bilan foydalanish vujudga keladi.

2. Madaniyatlararo aloqadorlik. Jamiyatda yoshlarning muomala madaniyati turli millatlar o‘rtasidagi aloqalar asosida rivojlanib boradi.

3. Hissiy intellekt. Har bir insonning muomala madaniyati his-tuyg‘ular muhim ahamiyatga ega bo‘lib, turli temperamentlar hissiy intellektning mustahkam asos sanaladi.

4. Axloqiy qadriyatlarga asoslangan muloqot. Yoshlar voqelikdagi narsa va hodisalarga nisbatan o‘zining muloqot madaniyatini shakllantirib borar ekan, ajdodlari yaratib qoldirgan axloqiy qadriyatlarni e’zozlagan holda o‘zlarining g‘oyalarni ishlab chiqadi.

5. Virtual makon. Insoniyatning borliqni anglashi, o‘zini urab olgan voqelikning ichki mohiyatini o‘z ratsional tafakkuri bilan tushunib borishlari natijasida innovatsiyalar tomon bormoqda.

Yoshlarning jammiyatdagi muomala madaniyatini shakllantirishda innovatsiyalarga e’tibor qaratish, turli nanotexnologiyalardan samarali foydalanish darkor. Har bir o‘z strategik rejalarini istiqbolni ko‘zlagan holda ishlab chiqadi. Bunda yoshlarning istiqboldagi tashabbuslari va g‘oyalarini reallikka aylantirish uchun oqilona muloqot jarayonlaridan foydalanish kerak. Ularning amaliy va startap loyihalarini qo‘llab-quvvatlash, moddiy tomondan shart-sharoitlarni yaratish maqsadga muvofiqdir. Chunki ajdodlardan avlodlarga yetib boradigan ijtimoiy makondagi muomala madaniyatining unsurlarini muloqot asosida kuchaytirish lozim. Bu esa, muomala madaniyatining jamiyatdagi dinamik rivojlanishini uchun keng imkoniyatlarni yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, yoshlarning muomala madaniyati insoniy qadriyatlarning eng muhim asoslariga tayanadi. Bunda yoshlarni qo‘llab-quvvatlagan holda muomala madaniyatini tizimili innovatsiyalar bilan boyitib borish joizdir. Yoshlarning ta’limiga berilayotgan sarmoyalarni ko‘paytirish, axloqiy ideal tizimida xulq-atvorni rivojlantirish darkor. Yoshlar uchun muloqot maydonini kengaytirish, inklyuzivlikni global landshaftda amalga oshirish zarur. Shundagina yoshlar o‘z kuch-g‘ayratini ishonchli tarzda mas’uliyat bilan voqelikda amalga oshiradi. Globallashuvning shiddatli o‘zgarishlari yoshlar hayotini prognozlashtirishda ham bir qator muammolar borligini namoyon etmoqda. Dunyo xalqlarining xilma-xil madaniyatlarga egaligi bevosita xulq-atvorda ham global tendensiyalar mavjudligini ko‘rsatmoqda. Innovatsiyalar asosida ishlab chiqarilgan moddiy va ma’naviy boyliklarni yoshlar tomonidan iste’mol qilinishini bashorat qilish ham maqsadli strategiyalarni talab eta boshladi. Yoshlar bir-birlariga o‘zaro hurmatda bo‘lishlari, axloqiy qadriyatlarni ijtimoiy makonda o‘zlashtirishlari yuksak muomala madaniyatini zarurligini ko‘rsatadi. Ular jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda inson xulq-atvori muhim qadriyat ekanligini anglab etmoqdalar. Jamiyatdagi global muammolarning vujudga kelishini prognoz qilishi ham xulq-atvordagi o‘zgarishlar bevosita muomala madaniyatiga bog‘liqligini ta’kidlamoqdalar. Voqelikda texnologik mahsulotlarning ko‘payib borayotganligi, sun’iy intellektning an’anaviy usullarni inkor etishi prognozlashtirishda rivojlandi. Yoshlarning muomala madaniyatini prognozlashtirish texnologik vositalarni talab etadi. Muomalaning tarkibiy qismlari yoshlar jismoniy mukammalligiga xizmat qiladi. Globallashuvda yoshlar muomala madaniyatini prognoz qilish murakkab tadqiqot usullarini vujudga keltirdi. Bunda zamonaviy texnologiyalarning innovatsiyalar bilan integratsiyasini tushunish qulayliklarni paydo qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev SH.M. Yangi O`zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O`zbekiston, 2021. – B. 119.
2. Karimov I.A. Yuksak ma`naviyat – engilmas kuch. - Toshkent: Ma`naviyat, 2008. – B. 131.
3. Qosimov N., Jumaev SH.,Tog‘ayqulov T. Globallashuv: oil ava farzand tarbiyasi. – Toshkent: Turon zamin ziyo, 2021. – B. 39.
4. Erkayev A. Yangi O`zbekiston: milliy g‘oya haqida o`ylar. Toshkent: Ma`naviyat, 2023. – B. 25.

EKOLOGIK MUAMMOLAR VA ULARNI HAL ETISHDA SUN’IY INTELLEKT HAMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

Shamsidinova Gulchehra Dustmurodovna
O‘zbekiston, NDU Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim fakulteti dekani

Annotatsiya: Mazkur maqolada ekologik muammolarni hal etishda sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalarning o‘rni, ularning imkoniyatlari hamda mavjud muammolari tahlil qilinib, atrof-muhitni muhofaza qilish, resurslardan samarali foydalanish va ekologik monitoringni takomillashtirishda zamonaviy texnologiyalarning ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: ekologiya, ekologik muammolar, sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar, monitoring, raqamli tizim, texnologik rivojlanish, urbanizatsiya, atmosfera ifloslanishi, prognozlash, meteorologik stansiyalar, optimallashtirish.

Аннотация: В данной статье анализируется роль искусственного интеллекта и цифровых технологий в решении экологических проблем, их возможности и существующие проблемы. Также освещается значение современных технологий в охране окружающей среды, эффективном использовании ресурсов и совершенствовании экологического мониторинга.

Ключевые слова: экология, экологические проблемы, искусственный интеллект, цифровые технологии, мониторинг, цифровая система, технологическое развитие, урбанизация, загрязнение атмосферы, прогнозирование, метеорологические станции, оптимизация.

Abstract: This article analyzes the role of artificial intelligence and digital technologies in addressing environmental issues, as well as their capabilities and current challenges. The article also highlights the importance of modern technologies in environmental protection, efficient resource use, and improving environmental monitoring.

Keywords: ecology, environmental problems, artificial intelligence, digital technologies, monitoring, digital system, technological development, urbanization, air pollution, forecasting, weather stations, optimization.

Markaziy Osiyo hududida hozirgi kunda iqlim o‘zgarishlarining kelib chiqishi, atmosfera havosi va suvning ifloslanishi tabiatda ekologik muammolarning global miqyosda dolzarb masalaga aylanganligidan dalolat beradi. Tabiatda tabiiy resurslarning kamayishi, insoniyat oldida turgan eng muhim muammolardan biri bo’lib, mazkur muammolarni samarali hal etishda zamonaviy texnologiyalar, xususan sun’iy intellekt va raqamli tizimlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Keyingi o‘n yilliklarda sanoatlashuv, urbanizatsiya va texnologik rivojlanish natijasida tabiiy muvozanat sezilarli darajada buzildi.

Atmosferaga chiqarilayotgan zararli gazlar miqdorining ortishi global isish jarayonini tezlashtirmoqda. Natijada muzliklar erimoqda, dengiz sathi ko‘tarilmoqda va ekstremal ob-havo hodisalari ko‘paymoqda. Bunday murakkab muammolarni hal etishda an’anaviy yondashuvlar yetarli bo‘lmay qolmoqda. Shu sababli zamonaviy texnologiyalar, xususan sun’iy intellekt va raqamli tizimlar ekologik muammolarni aniqlash, tahlil qilish va bartaraf etishda muhim vositaga aylanmoqda. Sun’iy intellekt katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish va prognozlash imkonini beruvchi ilg‘or texnologiya bo‘lib, ekologik tizimlarni boshqarishda samarali vosita hisoblanadi.

Sun’iy intellektning ekologik sohadagi qo‘llanilishi, avvalo, katta hajmdagi ma’lumotlarni tezkor va aniq tahlil qilish imkoniyati bilan izohlanadi. Ekologik jarayonlar murakkab va ko‘p omilli bo‘lgani sababli, ularni an’anaviy usullar yordamida to‘liq tahlil qilish qiyin. Sun’iy intellekt esa turli manbalardan olingan ma’lumotlarni birlashtirib, ular o‘rtasidagi bog‘liqliklarni aniqlash va chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, atmosfera ifloslanishini monitoring qilish jarayonida sun’iy intellekt asosidagi tizimlar turli sensorlardan olingan ma’lumotlarni real

vaqt rejimida qayta ishlaydi. Natijada havodagi zararli moddalar miqdori aniqlanadi va ularning kelib chiqish manbalari tahlil qilinib, ekologik xavflarning oldini olish va tezkor choralar ko‘rish imkonini yaratadi.

Sun’iy intellekt iqlim o‘zgarishlarini prognozlashda ham muhim rol o‘ynaydi. U uzoq yillik meteorologik ma’lumotlarni tahlil qilib, kelajakdagi iqlim o‘zgarishlarini oldindan bashorat qiladi. Bu esa davlatlar va tashkilotlarga ekologik siyosatni to‘g‘ri rejalashtirish, tabiiy ofatlarga tayyorgarlik ko‘rish va ularning salbiy oqibatlarini kamaytirishga yordam beradi.

Raqamli texnologiyalar, xususan, qurilmalari va masofadan zondlash tizimlari yordamida ekologik monitoring yanada samarali tashkil etilmoqda. Masalan, suv havzalari, o‘rmonlar va qishloq xo‘jaligi yerlarida o‘rnatilgan sensorlar orqali doimiy ravishda ma’lumotlar yig‘iladi. Ushbu ma’lumotlar sun’iy intellekt yordamida qayta ishlanib, muayyan hududdagi ekologik holat haqida aniq tasavvur hosil qilinadi. Shuningdek, sun’iy intellekt chiqindilarni boshqarish tizimlarida ham keng qo‘llanilmoqda. Aqlli saralash tizimlari yordamida chiqindilar avtomatik ravishda turkumlarga ajratiladi, bu esa qayta ishlash jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Natijada atrof-muhitga zarar yetkazuvchi chiqindilar miqdori kamayadi.

Hozirgi davrda ekologik muammolar tobora murakkablashib borayotgan tizimli jarayonlarga aylanib, ularni samarali tushunish va boshqarish uchun raqamli texnologiyalar muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda. Zamonaviy texnologiyalar yordamida ekologik muammolarni nafaqat aniqlash, balki ularning rivojlanish dinamikasini kuzatish va prognoz qilish imkoniyati ham paydo bo‘ldi. Yana bir muhim jihat shundaki, sun’iy intellekt tabiiy resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi. Masalan, suv resurslarini boshqarishda aqlli tizimlar suv sarfini nazorat qiladi va ortiqcha isrofning oldini oladi. Energetika sohasida esa qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan samarali foydalanish uchun optimallashtirilgan yechimlar ishlab chiqiladi.

Bugungi kunda iqlim o‘zgarishi global ekologik muammolarning eng muhimlaridan biridir. Raqamli texnologiyalar, ayniqsa sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar tahlili yordamida iqlim jarayonlari chuqur o‘rganilmoqda. Sun’iy yo‘ldoshlar, meteorologik stansiyalar va sensorlardan olingan ma’lumotlar asosida global harorat o‘zgarishlari kuzatiladi, muzliklar erishi monitoring qilinadi, ekstremal ob-havo hodisalari prognoz qilinadi. Natijada, iqlim o‘zgarishining oldini olish bo‘yicha aniq strategiyalar ishlab chiqiladi.

Havo ifloslanishi sanoatlashgan hududlarda ayniqsa dolzarb muammo hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar bu muammoni real vaqt rejimida nazorat qilish imkonini beradi. Bunda, havodagi zararli gazlar miqdori o‘lchanadi, ifloslanish darajasi xaritalashtiriladi, xavfli hududlar aniqlanadi

Sun’iy intellekt ushbu ma’lumotlarni tahlil qilib, ifloslanish manbalarini aniqlash va ularni kamaytirish bo‘yicha tavsiyalar beradi. Suv resurslari inson hayoti uchun muhim bo‘lsa-da, ularning ifloslanishi jiddiy ekologik muammo hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar suv sifatini nazorat qilishda katta imkoniyatlar yaratmoqda. Zamonaviy tizimlar yordamida suv tarkibidagi zararli moddalar aniqlanadi, suv iste’moli monitoring qilinadi, suv oqimlari boshqariladi. Bu esa suv resurslaridan samarali va oqilona foydalanishga yordam beradi.

Tabiiy resurslarning haddan tashqari ishlatilishi ularning kamayishiga olib kelmoqda. Raqamli texnologiyalar bu jarayonni nazorat qilish va optimallashtirish imkonini beradi. Masalan: yer resurslari sun’iy yo‘ldosh tasvirlari orqali tahlil qilinadi, o‘rmonlar holati dronlar yordamida kuzatiladi, qazilma boyliklardan foydalanish samaradorligi baholanadi. Natijada resurslardan barqaror foydalanish tizimi shakllanadi.

Chiqindilar hajmining ortishi global ekologik muammolardan biridir. Raqamli texnologiyalar chiqindilarni boshqarishda samarali yechimlar taklif etadi. Sun’iy intellekt asosida chiqindilar avtomatik saralanadi, qayta ishlash jarayonlari optimallashtiriladi, chiqindi yig‘ish logistika tizimlari takomillashtirilib, atrof-muhit ifloslanishini sezilarli darajada kamaytiradi.

Bioxilma-xillikni saqlash va raqamli kuzatuvda esa hayvon va o‘simlik turlarining kamayishi ekologik muvozanatga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Raqamli texnologiyalar bioxilma-xillikni saqlashda muhim rol o‘ynaydi. Masofadan kuzatish tizimlari yordamida hayvonlarning

migratsiyasi o‘rganiladi, yo‘qolib ketish xavfi ostidagi turlar nazorat qilinadi, tabiiy yashash muhitlari monitoring qilinadi. Sun’iy intellekt esa ushbu ma’lumotlarni tahlil qilib, muhofaza choralarini ishlab chiqadi.

Zamonaviy ekologik muammolarni samarali hal etish uchun raqamli texnologiyalar ajralmas vositaga aylanmoqda. Ular yordamida ekologik jarayonlarni chuqur tahlil qilish, muammolarni erta aniqlash va ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish imkoniyati yaratilmoqda. Xulosa sifatida, ekologik muammolarni hal etishda sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar muhim ahamiyatga ega bo’lib, ular orqali ekologik tizimlarni samarali boshqarish, resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish mumkin. Shu sababli ushbu texnologiyalarni keng joriy etish barqaror rivojlanishning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 30-oktabrdagi “2030 yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5863-son Farmoni.
7. Jo‘rayev S.B. Biologiya ta’limida virtual laboratoriyalarning ahamiyati. pedagogika va innovatsun’iy intellektyalar jurnal, 2023. 45–52.
3. Normatova I.K. Talabalarda tadqiqotchilik sun’iy intellektni shakllantirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish. O‘zbekiston pedagogika jurnali, 2022. 34–41.
4. Mamashokirov N.S. Ekologik ta’lim tarbiya metadologik masalari. - Toshkent: Nur, 1993. 54.

MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARNING MUSIQAVIY-SENSOR QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDA MUSIQIY-DIDAKTIK O‘YINLARNING O‘RNI

Nurmatova Iroda Toxtasinovna
***O‘zbekiston, Nizomiy nomidagi* O‘zMPU,**
"Maktabgacha ta’lim nazariyasi va metodikasi" kafedrasi dotsenti,(PhD)
irodanur@inbox.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo’lajak pedagog tarbiyachilarga maktabgacha ta’lim tashkilotlarida musiqiy didaktik o‘yinlarni tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlari, mazmuni, musiqiy didaktik o‘yinlarni tashkil etishning texnologiyalari, pedagogik imkoniyatlari haqida uslubiy ko’rsatmalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Tarbiyachi, tarbiyalanuvchi, didaktik o‘yin, qo‘shiq aytish, tinglash, musiqiy ritmik harakatlar, musiqa asboblarida ijrochilik, jihozlar.

Аннотатsiя: В данной статье представлены методические указания для будущих педагогов по особенностям, содержанию, технологиям и педагогическим возможностям организации музыкальных дидактических игр в дошкольных образовательных организациях.

Ключевые слова: Педагог, дошкольник, дидактическая игра, пение, слушание, музыкальные ритмические движения, исполнение на музыкальных инструментах, оборудование.

Abstract: This article presents methodological guidelines for future teachers on the characteristics, content, technologies, and pedagogical possibilities of organizing musical educational games in preschool educational institutions.

Keywords: Teacher, preschooler, educational game, singing, listening, musical rhythmic movements, musical instrument performance, equipment.

Maktabgacha yoshdagi bolaning musiqani to‘laqonli idrok etishi faqatgina u nima haqida "so‘zlayotganini" tushunganda, eshitganlarini hayotida uchratgan qandaydir aniq narsalar bilan taqqoslay olgandagina mumkin bo‘ladi. Bola nafaqat musiqiy tovushlarni, ularning uyg‘unligi va

go‘zalligini idrok etadi, balki bularning barchasini qandaydir real narsaga qiyoslashga intiladi". Musiqiy ta'lim bolalarning musiqiy asarlarni idrok etish, o‘z fikrini ongli ravishda ifodalash orqali estetik, musiqiy-baholash tasavvurlarini va musiqiy-didning afzalliklarini namoyon qilishni o‘rganishiga qaratilgan. Musiqiy asarlarni ongli ravishda idrok etishning eng samarali usuli o‘yin jarayoni bo‘lib - bu tushunarli, qiziqarli, faoliyat turi bo‘lib, uning jarayonida musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirish asoslari shakllanadi.

Musiqiy didaktik o'yinlar maktabgacha yoshdagi bolaning musiqiy-sensor qobiliyatini rivojlantirish vositalaridan biri bo’lib, bolalarning musiqa eshitish qobiliyati, ritm hissi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga hissa qo'shadi. Musiqiy-didaktik o‘yinlar - bu musiqiy faoliyat turi bo‘lib, unda musiqiy bilimlar ko‘rgazmali qurollar: kartochkalar, fishkalar, o‘yinchoqlar, rasmlar, bastakorlarning fotoportretlari va hokazolardan foydalangan holda o‘yin jarayonida o‘zlashtiriladi, ko‘rgazmalilik yordamida bolani jalb qilish va qiziqtirish osonroq kechadi.

O‘yinlar yangi bilimlarni o‘zlashtirish va mustahkamlash jarayonini eng samarali va natijali qilishga yordam beradi. Ular o‘qitish jarayonini qiziqarli, quvonchli, yorqin, tushunarli qiladi, qiziqishni oshiradi, o‘qishga jalb etadi, musiqiy bilimlarni o‘zlashtirishga motivatsiya yaratadi, bolalarning musiqiy qobiliyatlari va musiqiy madaniyatini rivojlantirishda foydali yordamchi bo‘lib xizmat qiladi.

Musiqiy-didaktik o‘yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy madaniyatini shakllantirishning eng muhim vositasi bo‘lib, musiqiy qobiliyatlarni (tovush balandligi, ritmik, tembr, dinamik eshitish qobiliyatini) o‘yin shaklida rivojlantiradi. Ular musiqaga muhabbat uyg‘otadi, mustaqillik, xotira, diqqat, hissiy ta'sirchanlikni rivojlantiradi va musiqiy ifodaviylik vositalarini o‘zlashtirishga yordam beradi. Musiqiy-didaktik o‘yinlarning asosiy jihatlari:

Musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirish: O‘yinlar tovushlar balandligini ("Qush va polaponlar"), ritmik usulni ("Ikki barabanchi"), tembr va balandlikni farqlashni “Ovozidan top” kabi o’yinlar o‘rganishga yordam beradi.

Musiqiy savodxonlikni o‘zlashtirish: Bolalar o‘yin shaklida "major/minor", "baland/past", "tez/asta" tushunchalari bilan tanishadilar.

Mustaqillik va ijodkorlikni rivojlantirish: MDO‘ bolalarni improvizatsiyaga, o‘z kuy-ohanglarini yaratishga va musiqiy asboblardan foydalanishga undaydi.

Hissiy rivojlanish va xotira: O‘yinlar musiqiy didni tarbiyalashga yordam beradi, diqqatni jamlash va musiqiy materialni eslab qolish qobiliyatini rivojlantiradi.

Mashg‘ulotlar tuzilmasi: bolalarga qo‘shiq kuylash ko‘nikmalari va musiqiy-ritmik harakatlarni tezroq o‘zlashtirishga yordam beradigan o‘yin harakatlarini o‘z ichiga oladi.

MDO‘ o‘qitish va ijodkorlik o‘rtasida ko‘prik bo‘lib xizmat qiladi, musiqiy bilimlarni to‘plashni qiziqarli jarayonga aylantiradi, bu esa bolaning musiqiy madaniyatini rivojlantirish uchun poydevor hisoblanadi. O‘yin – maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatining asosiy turidir. Bolaning intellektual, jismoniy, aqliy, ijtimoiy rivojlanishi o‘yin orqali amalga oshadi, shu tariqa, o‘yin kattalardan bolaga olib boruvchi kommunikativ ko‘prikka aylanadi, u orqali o‘qitish va tarbiyalashning oson hamda og‘riqsiz jarayoni mumkin bo‘ladi. Bolaning ma'naviy hayoti faqatgina u o‘yin, ertak, musiqa, hayol, ijodkorlik olamida yashagandagina to‘laqonli bo‘ladi.

Musiqiy didaktik o‘yin orqali pedagog bolalarning hissiy-irodaviy sohasini rivojlantirish uchun qulay iqlim yarata oladi, ijobiy his-tuyg‘ularni uyg‘otadi va bolalarni go‘zallik bilan muloqot qilishga undaydi, madaniy qadriyatlar va qiziqishlarni singdiradi. Musiqiy didaktik o‘yin yordamida bolalar asosiy musiqiy tushunchalar va faoliyat turlarini o‘zlashtiradilar. Shuningdek, musiqiy didaktik o‘yin yordamida pedagog hissiy to‘siqlarni, muloqotdagi qiyinchiliklarni bartaraf etishga, bolalarga o‘z qo‘rquvlari va o‘ziga bo‘lgan ishonchsizlikni yengib o‘tishga hamda musiqiy faoliyatga faol bo’lish qobiliyati shakllanadi.

I.I.Kazunina musiqiy didaktik o‘yinlarning mavzusi va mazmuni bolalarga tanish bo‘lgan atrofdagi voqelikni aks ettirishi, fikr va irodani tarbiyalashi kerakligiga alohida e'tibor qaratib, quyidagi xulosalarga kelgan:

- o‘yinlar tizimi hamda o‘yinlar jarayonida musiqiy tarbiya va ta'lim metodikasi ishlab chiqilgan taqdirda, musiqiy o‘yin bolalarni samarali musiqiy rivojlantirish vositalaridan biri bo‘lishi mumkin;

- bolaning musiqani idrok etishi va o‘yin jarayonida musiqa bilan uyg‘unlikda harakat qilishi uning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilishi kerak[84].

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o‘yinlar orasida musiqiy-didaktik o‘yinlarga katta o‘rin ajratiladi. N.A.Vetlugina asosiy e'tiborni musiqiy-sensor qobiliyatlarni rivojlantirish uchun musiqiy-didaktik o‘yinlarni quyidagilarga ajratishga qaratadi: stol o‘yinlari, harakatli o‘yinlar va davra o‘yinlari. A.N.Zimina o‘yinlarni vazifalariga qarab 3 turga ajratgan: musiqiy o‘yinlar, harakatli o‘yinlar va davra o‘yinlari[85].

Bolalarga musiqiy ta'lim berishning asosiy vazifasi musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirish bo‘lganligi sababli, musiqiy-didaktik o‘yinlarni quyidagi tamoyil bo‘yicha tasniflash muhimdir:

- musiqiy-eshitish tasavvurlarini rivojlantirish uchun o‘yinlar;
- ohang sezgisini rivojlantirish uchun o‘yinlar;
- ritm sezgisini rivojlantirish uchun o‘yinlar.

L.Komissarova, O.Radinova qoidalar va o‘yin harakatlarini o‘z ichiga olishi kerak bo‘lgan musiqiy - didaktik o‘yin tuzilmasining muhimligini ta'kidlagan[86]. Musiqiy asarning adabiy mazmuni o‘yin harakatlarining rivojlanishiga yordam berishi kerak. O‘yin harakati bolaga musiqaning xususiyatlarini eshitish, taqqoslash va farqlashga hamda keyinchalik ular bilan o‘zaro aloqada bo‘lishga yordam beradi. O‘yin harakatlari doirasi shu bilan cheklanadi. O‘yin harakatlarining yoyilishi va didaktik vazifalarning qo‘yilishiga muvofiq, musiqiy o‘yinlarning turlari, masalan, osoyishta musiqa chalish shartli ravishda ajratiladi. Bu yerda bolalarda musiqani tinglash, musiqiy jarangdorlikning xususiyatlari va xarakterini farqlash ko‘nikmasi rivojlanadi. Bu tur o‘z ichiga o‘yin-qo‘llanmalarni (musiqiy loto, nota narvoni va hokazo) hamda qo‘shiq kuylash va harakatlanish bilan bog‘liq o‘yinlarni oladi. O‘yinlarning bu turi eng keng tarqalgan hisoblanadi. Bu o‘yinlarning mohiyati asosan berilgan musiqiy elementni kim tezroq va aniqroq eshitib aniqlay olishi bo‘yicha musobaqalashishdan iborat. Ko‘pincha bolalar kichik guruhchalarga (jamoalarga) bo‘linadilar.

Shunday qilib, musiqiy-didaktik o‘yinlarning asosiy vazifasi bolalarda musiqiy qobiliyatlarni shakllantirishdan iboratdir. O‘yinlar bolalar uchun qiziqarli, tushunarli va jozibador bo‘lishi, pedagogik maqsad va vazifalarga muvofiq tanlanishi, shuningdek, ta'lim oluvchilar guruhining yoshi va o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olishi kerak. Musiqiy-didaktik o‘yinlar o‘qitishning o‘yin usuli, mustaqil o‘yin faoliyati, bolaning musiqiy rivojlanishi va muloqoti vositasi sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Nurmatova I.T. Bolalarning musiqiy ta’limi.Toshkent:Tafakkur,2021y.
2. Nurmatova I.T. Maktabgacha yos’hdagi bolalar hayotida musiqaning o‘rni varoli. Maktabgacha ta’lim tizimida kadrlar tayyorlash: innovatsiyalar va ilg‘or xorijiy tajriba. Respublika ilmiy-amaliy seminari. Tos’hkent. 2019. -B. 119-121.
3. Nurmatova I.T. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarga musiqiy ta’lim berishda tarbiyachining faoliyati / “Maktab va hayot” jurnali. 5-son. (161) 2021. 2010-5460 ISSN – B. 24. (13.00.00 №4).
4. Nurmatova I.T. “Maktabgacha ta’lim muassasi tarbiyachisining bola tarbiyasidagi roli”. “Maktab va hayot” jurnali. 6-son. (145)/2019. ISSN 2010-5460. – B. 16. (13.00.00 №4).

[84] Казунина И.И. Инновационные технологии в игровых учебно-дидактических средствах по воспитанию дошкольников / И.И. Казунина // Детский сад от А до Я: журнал. - 2012 - №2. - С. 27-30.

[85] Зимина А.Н. Основы музыкального воспитания и развития детей младшего возраста / А.Н. Зимина. - М.: Владос, 2016. - 304 с.

[86] Л.Комиссарова, О.Радынова.Теория и методика музыкального воспитания детей дошкольного возраста 3-е изд.Учебное пособие.Лит.Рес.2019г.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA O‘YINLARNING ROLI

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD
shaxloxaydarova1972@gmail.com
Baxtiyorova Nilufar Jamshid qizi
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda o‘yinlarning o‘rni, bolalarda ijodkorlik, yaratuvchanlik, bilim va ko‘nikmalarni amalda qo‘llay olish haqida tushuncha berilgan.

Kalit so‘zlar: Ijodiy qobiliyat, integral faoliyat, model, kontekst, individual xususiyatlar, diagnostika, optimallashtirish, potentsial qobiliyatlar, plastmassa.

Аннотация: В данной статье дается представление о роли игр в развитии творческих способностей дошкольников, умения применять творческие способности, творческие способности, знания и умения у детей.

Ключевые слова: Творчество, интегрированная деятельность, модель, контекст, индивидуальные особенности, диагностика, оптимизация, потенциальные способности, пластичность.

Annotation: This article gives an idea of the role of games in the development of creative abilities of preschool children, the ability to apply creativity, creativity, knowledge and skills in children.

Keywords: Creativity, integrated activity, model, context, individual characteristics, diagnostics, optimization, potential abilities, plasticity.

Ijodkorlik har bir inson hayotida juda muhim rol o‘ynaydi. Tasavvur va fantaziya har ikki munosabatlarda ham, ishda ham odamlarga yordam beradi, lekin eng muhimi, ijod insonlar hayotda muvaffaqiyatga erishishga yordam beradigan, o‘zligini namoyon eta oladigan vosita sifatida qaraladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning aniq vaziyatlarida tarbiyachi bolalarni yosh xususiyatlarini va shaxsiyatini ijodiy rivojlantirish imkoniyatlarini hisobga olishi kerak. Tajriba shuni ko‘rsatadiki, kichik maktabgacha yoshdagi bolalar allaqachon ijodkorlikni integral faoliyat turi sifatida namoyon etishga qodir, shuning uchun pedagogik jarayonni loyihalashda va ijodiy rivojlanishga yordam beradigan aniq vazifalarni belgilashda 3-7 yoshdagi bolalarni aqliy jarayonlarini rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish muayyan prinsiplarni amalga oshirishni talab qiladi:

- tanlov erkinligi: bolaga har qanday o‘quv yoki boshqaruv harakatlarida tanlash imkoniyatini berish (bolada o‘z tanlovini amalga oshirishga imkon beradigan turli didaktik materiallar, ko‘rgazmali vositalarni berishi kerak);
- ochiqlik: tarbiyachi nafaqat o‘qitish, balki bilimga va o‘z-o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan chanqoqlikni uyg‘otishi; turli xil yechimlarga ega bo‘lgan ochiq muammolardan foydalanishi, variantlarga imkon beradigan shart, ehtimol javoblar to‘plamini ko‘rsatishi kerak;
- maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan bilim, ko‘nikma va qobiliyatlarni rivojlantirishni o‘z ichiga olgan faoliyat (faoliyatga yondashuv) ya’ni, tarbiyachi har bir bolaga tajriba, mavzuni o‘rganish va foydalanish uchun o‘z to‘plamini tayyorlashi lozim;
- bilimlarni turli sohalarda, modellarda va kontekstlarda mustaqil ravishda qo‘llash, bilimlarni to‘ldirish, yangi sodda aloqalarni topish ko‘nikmalarini shakllantirishi zarur;
- tarbiyachi bolaning kayfiyati va farovonligini tahlil qilish, ularning rivojlanish darajasini kuzatish, individual xususiyatlarni diagnostika qilishni taklif qiluvchi fikrlarni ilgari surishi kerak;

• rivojlanishning kuchayishi; bolalarni o‘qitish jarayonini optimallashtirish uchun bolalikning maktabgacha davri imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanishi kerak;

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim, rivojlanish, o‘qitish masalalari - yaratilgan pedagogik shart-sharoitlar majmuasi asosida hal etiladi. Ulardan biri - o‘yin faoliyatini tashkil etish, uning psixologik va pedagogik imkoniyatlaridan keng foydalanish hisoblanadi. Erkin, ijodiy faoliyat sifatida o‘yinning jozibadorligi uning asosiy, yetakchi faoliyati sifatida potentsial qobiliyatlari, joyi va roli bilan bog‘liq. O‘yinning o‘ziga xosligi shundaki, u boshqa faoliyatlar kelib chiqadigan umumiy xatti-harakatlar majmuasi ekanligidadir. Shunday qilib, o‘yin maktabgacha ta’lim tashkilotining pedagogik jarayonini tashkil etishning ilg‘or shakllariga qo‘yiladigan quyidagi zamonaviy talablarga javob beradigan: tabiatan hissiy, maqsadlar bo‘yicha rivojlanish, shaxsga yo‘naltirilgan insonparvarlik hissi, bilim madaniyatini shakllantirish, san'atning ko‘plab turlarini sintez qilish uchun badiiy vosita hisoblanadi. Badiiy-estetik tarbiya va shaxsning ijodiy rivojlanishiga qaratilgan pedagogik jarayonda o‘yin yondashuvi nafaqat bolalarning yosh xususiyatlariga mos keladi, balki bolani badiiy madaniyatga jalb qilish va ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish borasida ham juda qulay vosita sifatida qaraladi.

Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan o‘yinlarni tanlash va tizimlashtirish nafaqat bolalarning yosh xususiyatlarini, balki badiiy va estetik faoliyatning turlarida bolalarning qobiliyatlarini shakllantirishni ham hisobga oladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish bo‘yicha mashg‘ulotlar bolaning shaxsini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ajoyib daraxt

Maqsad: tasviriy faoliyatda ijodkorlikni rag‘batlantirish.

Tarbiyachi bolalarga ajoyib daraxtni jalb qilishni taklif qiladi. Hayotda bo‘lgani kabi emas, balki ajoyib, sehrli, hayoliy bo‘ishi kerakligini ta’kidlaydi.

Ajoyib mashina

Maqsad: tasavvurni rivojlantirish.

Tarbiyachi dunyodagi hamma narsani qila oladigan tikish, pishirish, qo‘shiq aytish, har qanday o‘yinchoqlar yarata oladigan ajoyib mo‘jiza mashinasini tasavvur qilishni taklif qiladi. Unga faqat “Men mashina …. ni qilishini xohlayman desangiz bas” deya ta’kidlab o‘tadi. Bolalar mashinaga buyruqlar berishni boshlashadi.

Tugmachalar

Maqsad: tugmachalardan ilovalarni amalga oshirishni o‘rgatish.

Tarbiyachi bolalarga turli xil vositalar bilan portret yaratish mumkinligini aytadi: bo‘yoq, somon, plastmassa, mato parchalari, tugmachalarni ko‘rsatadi va har bir bolaga tugmalar yordamida nusxa ko‘chirish uchun portret beradi.

Teshikli rasm

Maqsad: nostandart usullar bilan chizishda ijodkorlikni rivojlantirish.

Tarbiyachi bolalarga, agar ko‘p marta igna bilan qog‘oz parchasini teshib qo‘ysangiz, juda ko‘p teshik paydo bo‘lishini ta’kilaydi. Agar siz qog‘ozni muayyan ketma-ketlikda teshsangiz, butun rasm olishingiz mumkin. Tarbiyacni qog‘ozga oddiy qog‘oz (mashina, quyosh va boshqalar) igna bilan "chizish"ni taklif qiladi.

Xulosa qilganda maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy salohiyatini oshirish, yangi narsalarni yaratish qobiliyatini shakllantirish uchun yangi samarali texnologiyalarni izlash, mashg‘ulotlar davomiyligi uzaytirish, olingan tushunchalar hajmini o‘shirish maqsadga muvofiq.

Ushbu sohada olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar, ijod qobiliyatiga ega bo‘lgan bolalarning yanada barqaror ruhga ega ekanligi, ular bilan muloqot qilish va do‘stona munosabatda bo‘lishlarini isbotlaydi.

BOLALAR NUTQIGA IJTIMOIY TARMOQLARNING TASIRI

Musayeva Nafisa Kudratovna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD
Xolmurodova Dildora
O‘zbekiston, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalar nutqining rivojlanishida oilaning o‘rni, ijtimoiy tarmoqlarning bolalar nutqiy rivojlanishga bevosita ta’siri, shuningdek, bolaning nutqi va aqliy rivojlanishiga salbiy ta’siri tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: bolalarning nutqiy rivojlanishi, ijtimoiy tarmoq, aqliy rivojlanish, rus va ingliz so‘zlar,pedagogika,badiiy adabiyot.

Abstract: This article analyzes the role of the family in the development of children's speech, the direct influence of social networks on the speech development of children, as well as their negative impact on the child's speech and mental development.

Keywords: children's speech development, social network, mental development, Russian and English words, pedagogy, fiction literature.

Аннотация: В данной статье анализируется роль семьи в развитии речи детей, прямое влияние социальных сетей на речевое развитие ребенка, а также их негативное воздействие на речевое и умственное развитие.

Ключевые слова: речевое развитие детей, социальная сеть, умственное развитие, русские и английские слова, педагогика, художественная литература.

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar inson hayotining ajralmas qismiga aylanib ulgurdi. Ayniqsa, bolalar va o‘smirlar orasida turli platformalardan foydalanish tobora kengayib bormoqda. Bu esa kelajak avlodimizning nutqiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bularning barchasiga, albatta, biz kattalar aybdormiz. Masalan: bola biron savol bilan bizga murojaat qilganda biz unga telefon tutqazamiz. Bu esa, bolaning nutqiy hamda aqliy rivojlanishiga o‘z ta’sirini ko‘rsatmay qolmaydi.

L.S. Vygotskiy tadqiqotlarida bolaning nutqi ijtimoiy muhit orqali shakllanishini va kattalar bilan muloqot nutq shakllanishining asosiy manbai hisoblanishini takidlaydi[87]. Agar bugungi kunda ijtimoiy muhitning bir bo‘lagi sifatida ijtimoiy tarmoqlarni olsak, bu bola nutqining shakllanishida yangi omil sifatida xizmat qilishini inkor etaolmaymiz. Bolalar nutqi yuzasidan olib borilgan tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, bola atrofidagi nutqiy muhit qanchalik boy va to‘g‘ri bo‘lsa, uning nutqi ham shunchalik rivojlangan bo‘ladi. Bugungi kunda tahlillar shuni ko‘rsatadiki, 3 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan bolalarning kunlik vaqti 75% qismi, kamida 4 soat vaqti ijtimoiy tarmoqda (You Tube,TikTok,Instagram) o‘tkazadi. Bu esa, nutqiy ontogenez qonuniyatlarini o‘zgartirmoqda.

J. Piaje bolalar nutqi uning dunyoni idrok etishi bilan bog‘liqligini isbotlagan. Uning fikricha, bola real obyekt bilan muloqot qilmasa, uning nutqi mantiqsiz bo‘lib qoladi[88]. Shu boisdan, bolada nutqning rivojlanishi uning mantiqiy fikrlashi bilan parallel boradi va muloqot muhiti sun’iy bo‘lsa, nutq ham hayotdan uzilgan holda shakllanadi. Ilk yoshdan boshlab bolalar nutqi juda tez rivojlanadi. Individual xususiyatini inobatga olgan holda 2 yoshli bolani olsak, bu bolaning lug‘at boyligi 50 tadan 200 tagacha so‘zdan iborat bo‘lishi kerak. Kuzatishlarimiz orqali shuni alohida ta’kidlashimiz lozimki, ba’zan onalarning e’tiborsizligi va bolani band qilib turish uchun kichik yoshidan qo‘liga ijtimoiy tarmoqlarga ulangan telefon tutqazmoqda, hattoki, 1 yoshdagi bola ham ijtimoiy tarmoqlardan har xil qisqa videolar ko‘rib o‘tirishi hech birimizga sir

[87] Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Наука, 2008. –448 с.
[88] Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. / Пер. с франц. и англ.; Сост., ред. пер., вступ. ст. В. А. Лукова, Вл. А. Лукова. – Москва: Педагогика-Пресс, 1994. – 528 с.

emas. Bu esa, bolalarning nutqiy hamda jismoniy rivojlanishdan ortda qolishiga olib kelmoqda. Bunday vaziyatlar quyidagi salbiy oqibatlarni keltirib chiqoradi:

- bolada davomli diqqatning rivojlanmasligi;
- uzoq davom etadigan mshg‘ulotlardan tez zerikish;
- tinglashni istamaslik;
- nutqiy jihatdan tengdoshlaridan orqada qolishi, suhbatga kirishmaslik;
- ta’limning keying bosichi (maktab) da beriladigan bilimlarni o‘zlashtiraolmaslik.

Bolalar va kattalarning muloqot jarayonlari ham bugungi kunda sof o‘zbek tilda emas, balki boshqa tillardan olingan so‘zlarni ma’nosini bilmasdan qo‘llanishi kuzatilmoqda, bunday holat bolalar lug‘at boyligiga salbiy ta’sir etmoqda. F.R.Qodirovaning fikriga ko‘ra, ijtimoiy tarmoqlar ta’sirida o‘zbek bolalarining nutqida chet tili so‘zlari (ko‘pincha rus yoki ingliz tillari) aralashib ketishi natijasida nutqning sofligi buzilishi va so‘z boyligining qashshoqlanishi kuzatilmoqda[89]. Shu boisdan, bolalar ijtimoiy tarmoqlarda ko‘rgan, eshitgan lekin nima ma’noni anglatishini bilmaydigan so‘zlarini bir-birlariga aytib yurishlari odat tusiga aylanmoqda.

Ijtimoiy tarmoqlardagi content esa passiv xarakterga ega bo‘lgan videolar boladan javob reaksiyasini talab qilmaydi. Bu esa nutqning faollashuv jarayonini to‘xtatib qo‘yadi. Yoshligidan bolalarni imkon qadar ijtimoiy tarmoqlardan uzoqlashtirish, buning o‘rniga turli xildagi o‘yinchoqlar bilan o‘yin faoliyatini tashkil etishga o‘rgatishda ota-onalarimizning faolligini oshirish muhim hisoblanadi. Shuningdek, ota-onalar uyda kunning ma’lum bir vaqtini kitob o‘qib berishga ajratishi ham bolalarda erta yoshdan bilim olishga va kitobga mehr uyg‘otadi. Kitob bolaning nutq boyligini oshiribgina qolmay, bolaning dunyo qarashini, fikrlash qobiliyatini oshiradi. Aqliy rivojlanishiga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, bolalar nutqining rivojlanishi bevosita u yashayotgan ijtimoiy muhitga bog‘liq bo‘lib, jonli muloqot bu jarayonning eng muhim omilidir. Ijtimoiy tarmoqlar esa noto‘g‘ri va me’yordan ortiq foydalanilganda bolalarning nutqiy faolligini pasaytiradi, so‘z boyligini cheklaydi va fikrlash jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois ota-onalar va pedagoglar bolalarning vaqtini to‘g‘ri tashkil etishi, ularni foydali mashhulotlarga, ayniqsa kitob o‘qish va suhbatga jalb etishi muhimdir. Faqat sog‘lom muloqot muhiti orqali bolalarda boy nutq, aniq fikrlash va to‘g‘ri komunikativ ko‘nikmalar shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. 1-kitob. Darslik. – Toshkent: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2002. – 272 b.
2. Vygotskiy L.S. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999. – 352 с. (yoki: Vigotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Toshkent, 1934/1966).
3. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. / Пер. с франц. и англ.; Сост., ред. пер., вступ. ст. В. А. Лукова, Вл. А. Лукова. – Москва: Педагогика-Пресс, 1994. – 528 с.
4. Qodirova F.R. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. Darslik. – Toshkent: “Istiqlol”, 2020. – 360 b.

[89] Qodirova F.R. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. Darslik. – Toshkent: "Istiqlol", 2020. – 360 b.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MUSIQIY - ESTETIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH

Nurmatova Iroda Toxtasinovna
O‘zbekiston, Nizomiy nomidagi O‘zMPU,
"Maktabgacha ta’lim nazariyasi va metodikasi" kafedrasi dotsenti,(PhD)
Asatullayeva Mohira Nig‘matilla qizi
O‘zbekiston, Nizomiy nomidagi O‘zMPU,
Ta'lim va tarbiya nazariyasi (maktabgacha ta'lim) yo'nalishi
1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha katta yoshdagi bolalarda musiqiy-estetik madaniyatni rivojlantirish muammosi raqamli ta’lim muhiti sharoitida tahlil qilinadi. Kompetensiyaviy va integrativ yondashuvlar asosida musiqa mashg‘ulotlarini tashkil etishning nazariy asoslari yoritilib, multimedia va interaktiv vositalarning bolalarning estetik didi, musiqiy idroki hamda ijodiy faolligini rivojlantirishdagi imkoniyatlari asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: musiqiy-estetik madaniyat, maktabgacha ta’lim, raqamli texnologiyalar, kompetensiya, integratsiya, ijodiy rivojlanish

Аннотация: В статье анализируется проблема развития музыкально-эстетической культуры детей старшего дошкольного возраста в условиях цифровой образовательной среды. Раскрываются теоретические основы организации музыкальных занятий на основе компетентностного и интегративного подходов, а также обосновываются возможности мультимедийных и интерактивных средств в развитии эстетического вкуса, музыкального восприятия и творческой активности детей.

Ключевые слова: музыкально-эстетическая культура, дошкольное образование, цифровые технологии, компетентностный подход, интеграция, творческое развитие

Abstract: This article analyzes the problem of developing musical and aesthetic culture in senior preschool children within a digital educational environment. It highlights the theoretical foundations of organizing music activities based on competency-based and integrative approaches, and substantiates the potential of multimedia and interactive tools in enhancing children’s aesthetic taste, musical perception, and creative activity.

Keywords: musical-aesthetic culture, preschool education, digital technologies, competency-based approach, integration, creative development

Zamonaviy ta’lim tizimida raqamlashtirish jarayonlarining jadallashuvi maktabgacha ta’lim mazmunini yangicha yondashuvlar asosida tashkil etishni talab etmoqda. Ayniqsa, bolalarning estetik rivoji, hissiy tajribasi va ijodiy faolligini shakllantirishda an’anaviy metodlar bilan bir qatorda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Musiqiy-estetik madaniyat bolalarning musiqa orqali go‘zallikni idrok etishi, his qilishi, baholashi va uni ijodiy faoliyatida aks ettira olish qobiliyatlari bilan tavsiflanadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, aynan maktabgacha yosh davrida bolalarning estetik his-tuyg‘ulari, musiqiy eshituv qobiliyati va ijodiy tafakkuri intensiv rivojlanadi. Shu bois ushbu jarayonda ta’limning mazmuni va metodlarini to‘g‘ri tanlash hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Musiqa mashg‘ulotlarida raqamli texnologiyalarni qo‘llash usullari:

Raqamli texnologiyalarni qo‘llash quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

1. **Audio-vizual metodlar:**

Bolalarga turli musiqa asarlari video va audio formatda taqdim etiladi. Bu ularning eshitish va ko‘rish orqali idrokini rivojlantiradi, musiqa mazmunini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Misol uchun, klassik asarlarni tinglash jarayonida animatsion tasvirlar orqali obrazlarni idrok qilish bolalarning tasavvurini kengaytiradi.

2. **Interaktiv o‘yinlar**

Musiqiy o‘yinlar orqali bolalarda ritm, temp va ohangni sezish qobiliyati rivojlanadi. Shu bilan birga, bolalar guruhda o‘zaro muloqot qilish orqali musiqaga nisbatan faollik va ijtimoiy ko‘nikmalarni ham egallaydi.

3. **Multimedia vositalari**

Slaydlar, animatsiyalar va rangli tasvirlar orqali musiqa mazmuni chuqurroq anglanadi. Bolalar audio va vizual ma’lumotlarni uyg‘un qabul qilish orqali musiqiy estetik tajribani boyitadi. Masalan, ranglar va harakatlar bilan uyg‘unlashtirilgan musiqiy animatsiyalar bolalarning estetik qarashini va ritmni sezish qobiliyatini oshiradi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan, kompetensiyaviy va integrativ yondashuvlar bolani faol subyekt sifatida shakllantirishga yo‘naltirilgan. Kompetensiyaviy yondashuv bolalarda bilim, ko‘nikma va malakalarni real faoliyat jarayonida qo‘llay olish qobiliyatini rivojlantirishni nazarda tutadi. Integrativ yondashuv esa turli faoliyat turlarini o‘zaro uyg‘unlashtirish orqali bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlaydi. Musiqa mashg‘ulotlarini tashkil etishda ushbu yondashuvlardan foydalanish bolalarning nafaqat musiqiy, balki umumiy estetik va ijodiy salohiyatini rivojlantirish imkonini beradi.

Raqamli ta’lim muhiti ushbu jarayonni yanada samarali tashkil etish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Multimedia vositalari, interaktiv dasturlar va audio-vizual materiallar yordamida musiqa mashg‘ulotlarini tashkil etish bolalarning o‘quv jarayoniga qiziqishini oshiradi, ularning diqqatini faollashtiradi va o‘zlashtirish darajasini yaxshilaydi. Masalan, musiqa asarlarini vizual tasvirlar bilan uyg‘un holda taqdim etish bolalarning tasavvurini kengaytiradi, ularning musiqani chuqurroq idrok etishiga yordam beradi. Interaktiv o‘yinlar orqali esa bolalarda ritmni his qilish, ohangni farqlash va musiqiy harakatlarni bajarish ko‘nikmalari samarali shakllanadi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’limni tashkil etish imkonini beradi. Har bir bola o‘z sur’atida materialni o‘zlashtirishi, o‘z qiziqishlariga mos faoliyat bilan shug‘ullanishi mumkin. Bu esa ularning mustaqil fikrlashini, ijodiy yondashuvini va faolligini oshiradi. Ayniqsa, musiqa bilan bog‘liq raqamli ilovalar va interaktiv platformalar bolalarda musiqaga nisbatan barqaror qiziqishni shakllantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Biroq raqamli texnologiyalardan foydalanishda muvozanatni saqlash muhimdir. Ularning haddan tashqari qo‘llanilishi bolalarning passivlashuviga, jonli muloqotning kamayishiga va sog‘liq bilan bog‘liq muammolarga olib kelishi mumkin. Shu sababli pedagog raqamli vositalardan maqsadga muvofiq, me’yor asosida va an’anaviy metodlar bilan uyg‘unlashtirgan holda foydalanishi zarur.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan musiqa mashg‘ulotlari bolalarning estetik didini shakllantirish, musiqiy idrokini rivojlantirish va ijodiy faolligini oshirishda yuqori samaradorlikka ega. Bunday yondashuv bolalarni faol ishtirokchi sifatida jalb etadi, ularning o‘quv jarayoniga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi va natijada musiqiy-estetik madaniyatning shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda musiqiy-estetik madaniyatni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarni qo‘llash zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish pedagogning kasbiy kompetensiyasi, metodik tayyorgarligi va texnologiyalardan oqilona foydalanishiga bevosita bog‘liqdir. Raqamli va an’anaviy yondashuvlarning uyg‘unligi esa bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – Москва: Просвещение, 1991.
2. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей. – Москва: Наука, 2003.
3. Запорожец А.В. Развитие произвольных движений. – Москва, 1986.
4. Эльконин Д.Б. Психология развития. – Москва, 1989.
5. UNESCO. Digital technologies in early childhood education. – Paris, 2020.

6. OECD. Early Learning and Child Well-being in the Digital Age. – Paris, 2021.
7. Plowman L., McPake J. Seven myths about young children and technology. – Childhood Education, 2013.
8. Nurmatova, I. (2025). MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARGA MUSIQIY ASARLARNI O 'RGATISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK AHAMIYATI. *Универсальная индексная библиотека Евразийского журнала академических исследований*, *5*(5), 59-63.
9. Nurmatova, I. (2025). MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARDA SAHNALASHTIRILGAN ASARLARDA ROL O 'YNASH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH. Универсальная индексная библиотека Евразийского журнала академических исследований, 5(5), 54-58.

TALABALARNI XALQ PEDAGOGIKASI VOSITASIDA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHNING MAZMUNI

Sharipova Nilufar Raufovna
O`zbekiston, Navoiy davlat universiteti,
Maktabgacha ta`lim kafedrasi katta o`qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy tahliliy materialda oliy ta'lim muassasalari talabalarini xalq pedagogikasi an'analari, milliy qadriyatlar va ajdodlar merosi vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning mazmun-mohiyati yoritiladi. Maqolada xalq pedagogikasining asosiy yo'nalishlari, talabalar shaxsiga ta'sir etish mexanizmlari va zamonaviy ta'lim jarayoniga integratsiya qilish metodlari ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: xalq pedagogikasi, ma'naviy-axloqiy tarbiya, talaba, milliy qadriyat, komil inson, axloqiy ideal, an'ana, vorisiylik.

Abstract: This scientific analytical material highlights the essence of spiritual and moral education of students of higher educational institutions through the traditions of folk pedagogy, national values, and the heritage of ancestors. The article scientifically substantiates the main directions of folk pedagogy, the mechanisms of influencing the personality of students, and the methods of integrating it into the modern educational process

Keywords: folk pedagogy, spiritual and moral education, student, national value, perfect person, moral ideal, tradition, succession

Аннотация: В данном научно-аналитическом материале раскрывается сущность духовно-нравственного воспитания студентов высших учебных заведений посредством традиций народной педагогики, национальных ценностей и наследия предков. В статье научно обоснованы основные направления народной педагогики, механизмы воздействия на личность студента и методы интеграции в современный образовательный процесс

Ключевые слова: народная педагогика, духовно-нравственное воспитание, студент, национальные ценности, совершенный человек, нравственный идеал, традиция, преемственность

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda yosh avlod, xususan, talabalarning ma'naviy qiyofasini saqlab qolish, ularda milliy g'urur va axloqiy immunitetni shakllantirish davlat ahamiyatiga molik vazifadir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: «Biz o'z oldimizga Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiylar va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak» [1].

Bunday muhitni yaratishda xalq pedagogikasi - asrlar davomida saralangan, hayot sinovlaridan o'tgan va milliy mentalitetga mos keladigan tarbiya usullarining xazinasi sifatida

xizmat qiladi. Talabalik davri insonning mustaqil hayotga qadam qo‘yish, dunyoqarashi shakllanishining yakuniy bosqichi bo‘lgani sababli, ularni xalq pedagogikasi vositalari bilan tarbiyalashning mazmuni o‘ziga xos ilmiy-metodik yondashuvni talab etadi.

Xalq pedagogikasi - bu xalqning o‘z farzandlarini barkamol qilib tarbiyalash borasidagi tajribalari, qarashlari, an’analari va og‘zaki ijod namunalarining majmuidir. Pedagog olim K.Hoshimov xalq pedagogikasini «milliy madaniyatning poydevori» deb atagan bo‘lsa, S.Rajabov uni professional pedagogikaning sarchashmasi sifatida tavsiflaydi [2].

Talabalar uchun xalq pedagogikasining mazmuni quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi:

1. Aksio-pedagogik yo‘nalish: Milliy va umuminsoniy qadriyatlar tizimini o‘zlashtirish.
2. Etnopedagogik yo‘nalish: O‘z xalqi tarixi, urf-odatlari va milliy xarakter xususiyatlarini anglash.
3. Ontologik yo‘nalish: Hayot mazmuni, oila va jamiyat oldidagi burchlarni tushunish.

Xalq og‘zaki ijodi (folklor) -ma’naviy tarbiyaning eng ta’sirchan vositasidir. Oliy ta’lim talabalari uchun bu shunchaki ertak yoki qo‘shiq emas, balki chuqur falsafiy-axloqiy tahlil ob’ekti bo‘lishi lozim.

•Maqollar va matallar: «Vatan gadosi - kafan gadosi», «Odob bozorida sotilmas», «Olim bo‘lish oson, odam bo‘lish qiyin». Ushbu maqollar orqali talabalarda vatanparvarlik, halollik va doimiy o‘z-o‘zini tarbiyalash ko‘nikmalari shakllantiriladi.

•Dostonlar: «Alpomish», «Go‘ro‘g‘li» kabi dostonlar talabalarda mardlik, or-nomus, sadoqat kabi olijanob tuyg‘ularni uyg‘otadi. Ilmiy nuqtai nazardan, dostonlardagi qahramon obrazlari talabalar uchun «axloqiy ideal» vazifasini o‘taydi [3].

•Hikoyatlar va naqllar: Xalq orasida yurgan Luqmoni Hakim, Bahovuddin Naqshband yoki Jaloliddin Rumiy haqidagi naqllar talabalarning ma’naviy dunyosini boyitadi, ularda donolik va sabr-toqatni shakllantiradi.

Xalq pedagogikasi g‘oyalari Sharq mutafakkirlari asarlarida ilmiy tizimga solingan. Talabalarni tarbiyalashda ushbu asarlarning mazmuni asosiy darslik vazifasini o‘tashi kerak.

1. Abu Nasr Forobiy: Uning «Fozil odamlar shahri» asarida insonning baxtga erishishi uning axloqiy kamoloti va jamoaviy hamkorligiga bog‘liqligi isbotlangan. Forobiy talqinidagi «komil inson» modeli bugungi oliy ta’limning maqsadi bilan hamohangdir [4].
2. Yusuf Xos Hojib: «Qutadg‘u bilig» (Saodatga yo‘llovchi bilim) asari talabalar uchun professional etika bo‘yicha qo‘llanma hisoblanadi. Unda aql, adolat, qanoat va burch tushunchalari pedagogik tahlil qilingan.
3. Alisher Navoiy: Buyuk shoirning «Mahbub ul-qulub» asari axloqiy tarbiya ensiklopediyasidir. Navoiyning «Odamiy ersang, demagil odami, Oniki, yo‘q xalq g‘amidin g‘ami» degan misralari talabalarda ijtimoiy mas’uliyat va insonparvarlikni shakllantirishning oliy mezonidir [5].

Xalq pedagogikasi vositasida talabalarni tarbiyalash quyidagi aniq yo‘nalishlarni qamrab oladi:

1. Vatanparvarlik va milliy sadoqat.

Vatanparvarlik -bu shunchaki his-tuyg‘u emas, balki ajdodlar merosini asrash va mamlakat taraqqiyotiga hissa qo‘shishdir. Xalq pedagogikasidagi «Kindik qoni to‘kilgan yer», “Vatan ostonadan boshlanadi” tushunchalari talabalarda milliy o‘zlikni anglashni kuchaytiradi.

2. Mehnatsevarlik va professional etika.

Xalqimizda «Mehnatdan kelsa boylik - turmush bo‘lar chiroylik» deb bejiz aytilmagan. Talabalar o‘z mutaxassisliklarini egallashda halollik va fidoyilikni o‘rganishlari kerak. Pedagog O.Musurmonova ta’kidlaganidek, xalq pedagogikasidagi mehnat tarbiyasi talabaning ijtimoiy faolligini oshiradi [6].

3. Kattalarga hurmat va oilaviy qadriyatlar.

«Qarisi bor uyning parisi bor», «Ota rozi - xudo rozi». Talabalar mustaqil oila qurish ostonasida turganlarida, xalq pedagogikasidagi oila muqaddasligi, ota-onaga itoat va farzand tarbiyasiga oid o‘gitlar hayotiy dastur bo‘lib xizmat qiladi.

Talabalarga xalq pedagogikasi elementlarini singdirish uchun an’anaviy ma’ruza darslaridan tashqari innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish lozim:

•Badiiy-tahliliy bahslar: Biror maqol yoki doston qahramoni xatti-harakatini bugungi kun axloqiy me’yorlari bilan qiyosiy tahlil qilish.

• «Ajdodlar izidan» loyihalari: Talabalarning o‘z hududidagi tarixiy yodgorliklar, u yerda yashagan allomalar hayotini o‘rganishi.

• Vorislik soatlari: Nuroniy ustozlar, tajribali soha mutaxassislari bilan «Uch avlod uchrashuvlari» orqali hayotiy tajriba almashish [7].

Xalq pedagogikasining eng muhim vazifalaridan biri - talabalarda «ommaviy madaniyat»ning salbiy ta’sirlariga qarshi kurashish qobiliyatini shakllantirishdir. Milliy tarbiya - bu himoya qobig‘idir. Talaba o‘z milliy qadriyatlarini chuqur bilsa, yot g‘oyalarga ergashmaydi. M.Quronov qayd etganidek, «Ma’naviy-axloqiy tarbiya - bu qalbning tarbiyasidir, xalq pedagogikasi esa qalbni yomonliklardan tozalovchi filtrdir» [8].

Talabalarni xalq pedagogikasi vositasida ma’naviy-axloqiy tarbiyalash - bu shunchaki o‘tmishga qaytish emas, balki o‘tmishning eng yuksak ma’naviy yutuqlarini kelajak bilan bog‘lashdir. Xalq pedagogikasi mazmuni talabalarda:

•Yuksak madaniyat va odob-axloqni;

•Mustaqil va tanqidiy fikrlashni;

•O‘z xalqiga va Vataniga bo‘lgan cheksiz muhabbatni shakllantiradi.

Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim va tarbiya jarayonining uyg‘unligi ta’minlanishi, har bir dars mazmuni xalqning boy ma’naviy xazinasi bilan boyitilishi bugungi kunning kechiktirib bo‘lmas talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M.Yangi O‘zbekiston strategiyasi.T.:«O‘zbekiston», 2021. B.248.
2. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. T.: «Istiqlol», 2005. B. 45.
3. Shodmonova S.S. Etnopedagogika. T.:«Fan va texnologiya», 2011. B. 89.
4. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. T.:«Abdulla Qodiriy», 1993. B. 120.
5. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. Mukammal asarlar to‘plami. T.:«Fan», 1998. T. 14.
6. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. T.: «O‘qituvchi», 1996. B. 76.
7. Quronov M. Milliy tarbiya asoslari. T.: «Ma’naviyat», 2007. B. 114.
8. Zunnunov A. O‘zbek pedagogikasi tarixi. T.: «Sharq», 2004. B. 210.
9. Safarova R. Milliy qadriyatlar ma’naviy-axloqiy tarbiya asosi. T.:«O‘qituvchi», 1995.
10. Ergashov I. Ma’naviyat va taraqqiyot. T.: «Akademiya», 2001.

ZAMONAVIY ANIMATSION FILMLARNING MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR AXLOQIY TARBIYASIGA TA’SIRI

Musayeva Nafisa Kudratovna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD
Hoshimova Mohinur Mehriddinovna
O‘zbekiston, NavDU 3-“V” guruh talabasi

Annotatsiya: mazkur maqolada zamonaviy animatsion filmlarning maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsining axloqiy shakllanishiga ko‘rsatadigan ta’siri ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Animatsion kontentning bolalar psixikasiga ta’sir mexanizmlari, ijobiy va salbiy jihatlari, shuningdek, ularni pedagogik maqsadlarda to‘g‘ri yo‘naltirish masalalari yoritilgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, maqsadli tanlangan animatsion filmlar bolalarda ijobiy axloqiy sifatlar — mehr-oqibat, do‘stlik, halollik va mas’uliyatni shakllantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: animatsion filmlar, axloqiy tarbiya, maktabgacha ta’lim, media ta’siri, bolalar psixologiyasi, tarbiyaviy jarayon.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически и практически анализируется влияние современных анимационных фильмов на нравственное формирование личности детей дошкольного возраста. Освещаются механизмы воздействия анимационного контента на психику детей, его положительные и отрицательные стороны, а также вопросы правильного направления этих средств в педагогических целях. Результаты исследования показывают, что целенаправленно отобранные анимационные фильмы служат эффективным средством формирования у детей положительных нравственных качеств — доброты, дружбы, честности и ответственности.

Ключевые слова: анимационные фильмы, нравственное воспитание, дошкольное образование, медиа-влияние, детская психология, воспитательный процесс.

Abstract: This article provides a scientific-theoretical and practical analysis of the influence of modern animated films on the moral formation of preschool children's personality. It explores the mechanisms of animation content's impact on children's psyche, its positive and negative aspects, as well as the issues of its proper guidance for pedagogical purposes. The research results indicate that purposefully selected animated films serve as an effective tool in forming positive moral qualities in children, such as kindness, friendship, honesty, and responsibility.

Keywords: animated films, moral education, preschool education, media influence, child psychology, educational process.

XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida bolalar hayotida media vositalarning, xususan animatsion filmlarning o‘rni keskin ortdi. Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalar kunining muhim qismi multfilmlar tomosha qilish bilan o‘tmoqda. Shu sababli ushbu kontentning ularning ongiga, xulq-atvoriga va axloqiy qarashlariga ta’sirini o‘rganish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim bosqich bo‘lib, aynan shu davrda asosiy axloqiy me’yorlar va qadriyatlar shakllanadi. Shu bois bolalarga taqdim etilayotgan vizual materiallarning mazmuni va sifati katta ahamiyat kasb etadi.

Media va bola psixikasi o‘rtasidagi bog‘liqlik. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalar ko‘rgan axborotni tez qabul qiladi va uni tanqidiy tahlil qila olmaydi. Ular ko‘proq:

- kuzatish;
- taqlid qilish;
- hissiy qabul qilish orqali o‘rganadi.

Animatsion filmlar aynan ushbu uch omilga kuchli ta’sir ko‘rsatadi.

Axloqiy tarbiyaning mohiyati. Axloqiy tarbiya — bu bolalarda jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor me’yorlarini shakllantirish jarayonidir. Ushbu jarayonda quyidagi sifatlar rivojlanadi:

- mehr-oqibat;
- adolat;
- hurmat;
- mas’uliyat;
- hamkorlik.

Animatsion filmlar mazkur sifatlarni vizual va emotsional tarzda yetkazishda samarali vosita hisoblanadi.

Animatsion filmlarning ta’sir mexanizmlari quyidagilardan iborat

1. **Taqlid qilish mexanizmi**. Bolalar ko‘pincha multfilm qahramonlariga taqlid qiladi. Agar qahramon ijobiy xatti-harakat ko‘rsatsa, bola uni takrorlashga harakat qiladi.

2. Emotsional ta’sir. Rang-barang tasvirlar, musiqa va syujet bolalarda kuchli hissiy ta’sir uyg‘otadi. Bu esa axloqiy xulosalarni mustahkamlaydi.

3. Identifikatsiya jarayoni. Bola o‘zini qahramon o‘rniga qo‘yadi va uning xatti-harakatlarini o‘zlashtiradi.

4. Axloqiy qadriyatlarni shakllantirish. Tarbiyaviy mazmundagi animatsion filmlar bolalarda yaxshilik va yomonlikni farqlash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

5. Ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish. Do‘stlik, hamkorlik, kechirimlilik kabi sifatlar multfilm orqali oson singdiriladi.

6. Empatiya rivoji. Qahramonlarning his-tuyg‘ularini kuzatish orqali bolalarda boshqalarni tushunish qobiliyati rivojlanadi.

7. Nutq va tafakkur rivoji. Dialoglar orqali bolalarning lug‘at boyligi ortadi, fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

8. Zo‘ravonlik va agressiya. Ba’zi multfilmlarda mavjud agressiv sahnalar bolalarda salbiy xatti-harakatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

9. Noto‘g‘ri ideal obrazlar. Ba’zi qahramonlar noto‘g‘ri xatti-harakatlarni “qiziqarli” qilib ko‘rsatishi mumkin.

10. Virtual dunyoga qaramlik. Ko‘p vaqt ekran qarshisida o‘tkazish bolalarning ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta’sir qiladi.

Animatsion filmlardan samarali foydalanish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

- bolalarga yoshiga mos kontent tanlash;
- tomosha vaqtini cheklash;
- tomoshadan so‘ng muhokama o‘tkazish;
- ijobiy xulosalarni mustahkamlash;
- ota-ona va pedagog nazoratini kuchaytirish.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, animatsion filmlar bolalarning axloqiy rivojiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, pedagogik jihatdan to‘g‘ri tanlangan kontent bolalarda ijobiy xulq-atvorni shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Shu bilan birga, nazoratsiz va noto‘g‘ri tanlangan kontent salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli media savodxonlik masalasi ham dolzarb hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy animatsion filmlar maktabgacha yoshdagi bolalarning axloqiy tarbiyasida muhim vosita hisoblanadi. Ular orqali bolalarda ijobiy axloqiy sifatlar shakllantirilishi mumkin. Biroq bu jarayon pedagogik yondashuv va nazorat asosida amalga oshirilgandagina samarali bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qodirova F.,Toshpo’latova. Sh,,Kayumova .N, Azamova .N Maktabgacha ta’lim pedagogikasi Toshkent-2019
2. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yilgan davlat talablari
3. Karimova V.M “ Ijtimoiy Psixologiya” . Darslik- T.: “Fan va texnologiya ”, 2012.

Elektron ta’lim resurslari

1.www.ziyonet.uz
2.www.gender.uz

RAQAMLI MUHITDA MAKTABGACHA TA’LIM YO‘NALISHI TALABALARINING ESTETIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Bozorova O‘g‘iloy Komilovna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada raqamli ta’lim muhiti sharoitida maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabalarining estetik kompetensiyasini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Estetik kompetensiyaning nazariy asoslari, uning tarkibiy tuzilmasi hamda pedagogik ahamiyati tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalar, multimedia vositalari, interaktiv platformalar va teatr pedagogikasi elementlaridan foydalanish orqali estetik did va ijodiy tafakkurni rivojlantirishning samarali metodlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: estetik kompetensiya, raqamli ta’lim muhiti, maktabgacha ta’lim, multimedia, interaktiv texnologiyalar, kreativ yondashuv, teatr pedagogikasi.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы развития эстетической компетентности студентов направления дошкольного образования в условиях цифровой образовательной среды. Проанализированы теоретические основы эстетической компетентности, её структура и педагогическое значение. Обоснованы эффективные методы формирования эстетической компетентности с использованием цифровых технологий, мультимедийных средств, интерактивных платформ и элементов театральной педагогики.

Ключевые слова: эстетическая компетентность, цифровая образовательная среда, дошкольное образование, мультимедиа, интерактивные технологии, креативный подход, театральная педагогика.

Abstract. The article explores the development of aesthetic competence of students in preschool education within a digital learning environment. Theoretical foundations, structural components, and pedagogical significance of aesthetic competence are analyzed. Effective methods for developing aesthetic perception and creative thinking through digital technologies, multimedia tools, interactive platforms, and theatre pedagogy elements are substantiated.

Key words: aesthetic competence, digital learning environment, preschool education, multimedia, interactive technologies, creative approach, theatre pedagogy.

Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashuvi pedagogik faoliyat mazmuni va sifatiga yangicha talablar qo‘ymoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim yo‘nalishida tahsil olayotgan bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini kompleks rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, estetik kompetensiyani shakllantirish masalasi alohida dolzarblik kasb etadi, chunki estetik did va qarashlar tarbiyachining bolalar bilan ishlash jarayonida muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Bugungi kunda raqamli ta’lim muhiti zamonaviy ta’limning ajralmas qismiga aylanib, u nafaqat bilimlarni uzatish, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirish imkonini beruvchi muhim platforma sifatida qaralmoqda. Raqamli texnologiyalar – multimedia vositalari, interaktiv platformalar, virtual va kengaytirilgan reallik elementlari orqali ta’lim jarayoni vizual, eshituv va kinestetik idrokni uyg‘unlashtirish imkonini yaratadi. Bu esa talabalarning estetik qabul qilish, baholash va ijodiy yondashuvlarini rivojlantirishda samarali omil hisoblanadi.

Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabalarining estetik kompetensiyasini rivojlantirish zarurati, avvalo, ularning kelgusida bolalarda estetik did, san’atga qiziqish va ijodiy fikrlashni shakllantirishdagi rolidan kelib chiqadi. Estetik kompetensiya nafaqat san’atni tushunish va baholash, balki uni pedagogik faoliyatda qo‘llay olish, ta’lim-tarbiya jarayonini estetik jihatdan boyitish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Shu sababli, bo‘lajak tarbiyachilarni tayyorlash jarayonida raqamli muhit imkoniyatlaridan samarali foydalanish orqali ularning estetik kompetensiyasini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida qaraladi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda estetik kompetensiya shaxsning estetik hodisalarni idrok etish, baholash va ijodiy qayta ishlab chiqish qobiliyatini ifodalovchi integrativ sifat sifatida talqin etiladi. Ushbu kompetensiya shaxsning estetik ongini, didini, qadriyatlarini hamda estetik faoliyatga tayyorgarligini o‘z ichiga oladi. Tadqiqotchilar fikricha, estetik kompetensiya nafaqat bilimlar majmui, balki amaliy faoliyatda namoyon bo‘ladigan kompleks ko‘nikma va malakalar tizimidir[4].

Estetik kompetensiyaning tarkibiy tuzilmasi odatda quyidagi komponentlarni qamrab oladi:

kognitiv komponent – estetik bilimlar, san’at va madaniyat haqidagi tasavvurlar;

emotsional-qadriyatli komponent – estetik hissiyotlar, did va qadriyatlar tizimi;

faoliyat (amaliy) komponenti – estetik faoliyatni amalga oshirish, ijodkorlik ko‘nikmalari;

refleksiv komponent – o‘z estetik tajribasini tahlil qilish va baholash qobiliyati[6].

Shu jihatdan, estetik kompetensiya shaxsning umumiy madaniy darajasini belgilovchi muhim omil bo‘lib, u pedagogik faoliyat samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Estetik tarbiya pedagogika fanida shaxsni go‘zallikni anglash, his etish va yaratishga yo‘naltirilgan uzluksiz jarayon sifatida talqin etiladi. U insonning estetik ongini shakllantirish, badiiy didini rivojlantirish hamda atrof-muhitni estetik jihatdan idrok etish qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi. Bu borada Lev Vygotskiy estetik rivojlanishni shaxsning ijtimoiy-madaniy tajribani o‘zlashtirishi bilan bog‘liq jarayon sifatida izohlaydi[5].

Estetik rivojlanish esa shaxsning estetik qobiliyatlari, hissiyoti va didining bosqichma-bosqich takomillashuvi bilan xarakterlanadi. U ta’lim-tarbiya jarayonida, ayniqsa, san’at, adabiyot va madaniyat vositalari orqali amalga oshiriladi. Viktor Shatskiy ta’kidlaganidek, estetik tarbiya bolalarning ijodiy faolligini oshirishda muhim omil bo‘lib, ularni hayot go‘zalligini anglashga yo‘naltiradi[9].

Shuningdek, estetik tarbiya va rivojlanish jarayonlari o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, biri ikkinchisini to‘ldiradi. Ya’ni, estetik tarbiya orqali yaratilgan shart-sharoit estetik rivojlanishni ta’minlaydi, estetik rivojlanish esa tarbiya samaradorligini belgilaydi.

Maktabgacha ta’lim tizimida faoliyat yurituvchi tarbiyachilar uchun estetik kompetensiya muhim kasbiy sifat hisoblanadi. Chunki aynan shu davrda bolalarda estetik did, go‘zallikka munosabat va ijodiy qobiliyatlarning asoslari shakllanadi. Shu bois, bo‘lajak tarbiyachilarni tayyorlash jarayonida estetik komponentni rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida qaraladi.

Pedagogik tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, estetik kompetensiya tarbiyachining quyidagi faoliyat yo‘nalishlarida namoyon bo‘ladi:

ta’lim jarayonini estetik jihatdan tashkil etish;

bolalarning badiiy-ijodiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash;

estetik muhit yaratish;

san’at vositalaridan samarali foydalanish.

Irina Zimnyaya fikriga ko‘ra, zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv sharoitida estetik komponent shaxsning umumkasbiy kompetensiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi[6]. Bu esa bo‘lajak tarbiyachilarning nafaqat bilimli, balki estetik jihatdan yetuk, ijodkor shaxs bo‘lib shakllanishini ta’minlaydi.

Shunday qilib, estetik kompetensiyaning nazariy asoslarini tahlil qilish uning murakkab, ko‘p komponentli tuzilishga ega ekanligini hamda maktabgacha ta’lim tizimi uchun muhim kasbiy sifat sifatida ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi.

Ma’lumki, pedagogika va ta’lim nazariyasida raqamli ta’lim muhiti o‘quv jarayonini tashkil etishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan, interaktivlik, ochiqlik va moslashuvchanlik kabi xususiyatlarga ega bo‘lgan tizim sifatida talqin etiladi. Raqamli ta’lim muhiti ta’lim subyektlari o‘rtasida samarali kommunikatsiya, bilim almashinuvi hamda mustaqil o‘rganish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Tadqiqotchilar, jumladan Neil Selwyn, raqamli ta’lim muhitini nafaqat texnologik vositalar majmui, balki ijtimoiy-pedagogik makon sifatida ham ko‘rib, uning ta’lim jarayoniga ta’siri ko‘p

qirrali ekanligini ta’kidlaydi[2]. Shu nuqtai nazardan, raqamli muhit quyidagi asosiy xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

interaktivlik – o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasida faol muloqot;

moslashuvchanlik – individual ta’lim trayektoriyalarini yaratish imkoniyati;

multimedia integratsiyasi – matn, audio, video va grafik vositalarning uyg‘unligi;

ochiqlik va uzluksizlik – ta’lim resurslariga doimiy kirish imkoniyati.

Mazkur xususiyatlar raqamli muhitni shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni amalga oshirishda samarali vosita sifatida namoyon etadi.

Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonining mazmuni, metodlari va shakllarini tubdan o‘zgartirib, yangi pedagogik imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, ular ta’lim jarayonini vizuallashtirish, interaktivlashtirish va individuallashtirishga xizmat qiladi. Bu esa o‘quvchilarning bilish faolligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda o‘zlashtirish darajasini yaxshilash imkonini beradi.

Yevgeniy Polat ta’kidlashicha, axborot texnologiyalaridan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirish bilan birga, o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi[7]. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar quyidagi pedagogik natijalarga olib keladi:

ta’lim jarayonining individuallashuvi;

o‘quv materiallarini vizual va multimediaviy shaklda taqdim etish;

o‘quvchilarning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish;

masofaviy va aralash ta’lim shakllarini joriy etish.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni, jumladan, loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta’lim va kreativ metodlarni qo‘llash imkonini kengaytiradi.

Maktabgacha ta’lim yo‘nalishida raqamli vositalardan foydalanish bo‘lajak tarbiyachilarni zamonaviy pedagogik faoliyatga tayyorlashning muhim sharti hisoblanadi. Ushbu vositalar orqali talabalarda nafaqat axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalari, balki estetik did, ijodkorlik va innovatsion fikrlash ham rivojlanadi.

Pedagogik amaliyotda quyidagi raqamli vositalardan samarali foydalanish mumkin:

multimedia taqdimotlari va interaktiv o‘quv dasturlari;

virtual ekskursiyalar va raqamli kutubxonalar;

grafik va dizayn dasturlari;

onlayn ta’lim platformalari.

UNESCO tavsiyalariga ko‘ra, raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish o‘quvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega[3]. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim yo‘nalishida bu vositalar bolalarning estetik idrokini shakllantirishda samarali pedagogik vosita sifatida xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalar asosida estetik didni shakllantirish zamonaviy pedagogikaning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda multimedia vositalari, grafik dizayn dasturlari, raqamli tasvirlar va videomateriallardan foydalanish talabalarning estetik idrokini kengaytiradi hamda ularning badiiy tafakkurini rivojlantiradi.

Rudolf Arnheim estetik idrokni vizual tafakkur bilan uzviy bog‘lab, tasviriy vositalar orqali fikrlashni rivojlantirish mumkinligini asoslab bergan[1]. Shu nuqtai nazardan, quyidagi metodlar samarali hisoblanadi:

vizual materiallar asosida tahliliy fikrlashni rivojlantirish;

raqamli ijodiy topshiriqlar (prezentatsiya, video, dizayn ishlari)ni bajarish;

san’at asarlarini raqamli formatda o‘rganish va tahlil qilish;

mustaqil ijodiy loyihalar tashkil etish.

Mazkur usullar talabalarda estetik baholash, tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Teatr pedagogikasi estetik kompetensiyani rivojlantirishda samarali vositalardan biri bo‘lib, u talabalarning emotsional, ijodiy va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Teatr faoliyati orqali talabalar obraz yaratish, sahnalashtirish, ifodali nutq va harakat orqali estetik tajriba orttiradi.

Bu borada Konstantin Stanislavski tizimi asosida aktyorlik mahoratini rivojlantirish orqali shaxsning ichki kechinmalarini ifodalash imkoniyati kengayadi[8]. Raqamli muhit bilan integratsiyada esa teatr pedagogikasi yanada boyib, quyidagi shakllarda namoyon bo‘ladi:

raqamli sahnalashtirish va video spektakllar yaratish;

virtual teatr loyihalarini tashkil etish;

dramatizatsiya va rolli o‘yinlarni multimedia vositalari bilan uyg‘unlashtirish;

kreativ topshiriqlar orqali talabalarni ijodiy faoliyatga jalb etish.

Kreativ yondashuv esa talabalarning mustaqil fikrlashini, yangicha g‘oyalar yaratish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashgan holda estetik kompetensiyani shakllantirishda yuqori samaradorlikni ta’minlaydi.

Raqamli muhitda estetik kompetensiyani rivojlantirish metodikasini oliy ta’lim jarayoniga joriy etish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

o‘quv dasturlariga estetik va raqamli kompetensiyalarni integratsiyalash;

pedagoglarni raqamli texnologiyalar va kreativ metodlar bo‘yicha tayyorlash;

ta’lim jarayonida multimedia va interaktiv vositalardan keng foydalanish;

talabalarning ijodiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish.

Xulosa qilib aytganda, raqamli ta’lim muhiti sharoitida maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabalarining estetik kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u kompleks va tizimli yondashuvni talab etadi. Tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalar, multimedia vositalari hamda interaktiv va kreativ metodlardan samarali foydalanish talabalarning estetik idroki, badiiy didi va ijodiy tafakkurini rivojlantirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, ishlab chiqilgan metodik yondashuvlar va amaliy tavsiyalar oliy ta’lim jarayoniga joriy etilganda bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyalarini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Arnheim R. Art and Visual Perception. – Berkeley, 1974.
2. Selwyn N. Education and Technology: Key Issues and Debates. – London, 2016.
3. UNESCO. ICT in Education Policy Guidelines. – Paris, 2011.
4. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М., 1989.
5. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М., 1991.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма образования. – М., 2004.
7. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии. – М., 2010.
8. Станиславский К.С. Работа актера над собой. – М., 1938.
9. Шацкий В.Н. Педагогические сочинения. – М., 1980.

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK TARBIYACHILARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Ergasheva Ba’rno Ziyavitdin qizi
O‘zbekiston, Nizomiy nomidagi O‘zMPU, Maktabgacha ta’lim nazariyasi va metodikasi kafedrasi o’qituvchi
Bobonazarova Dilnura Salim qizi
O‘zbekiston, Nizomiy nomidagi O‘zMPU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Maqolada kompetensiyaviy yondashuv asosida bo‘ladigan tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning ahamiyati tahlil qilinadi. Yondashuv tarbiyachilarda amaliy ko‘nikma, kasbiy malaka va shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga yordam beradi hamda ta’lim sifatini oshirish va pedagogik jarayonni samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so’zlar: Kompetensiya, kompetentlik, faoliyat, shart –sharoit, tajriba, moderinizatsiya, tizim, kreativ, texnologiya, kognitiv, yondashuv, kasbiy faoliyat, rivojlantirish.

Аннотация: В статье анализируется значимость подготовки будущих воспитателей к профессиональной деятельности на основе компетентностного подхода. Подход способствует развитию у воспитателей практических навыков, профессиональной компетенции и личностных качеств, а также играет важную роль в повышении качества образования и эффективной организации педагогического процесса.

Ключевые слова: Компетенция, компетентность, деятельность, условия, опыт, модернизация, система, креативность, технология, когнитивный, подход, профессиональная деятельность, развитие

Abstract: The article analyzes the importance of preparing future preschool teachers for professional activity based on a competency-based approach. This approach helps develop practical skills, professional competence, and personal qualities in teachers, and plays an important role in improving education quality and effectively organizing the pedagogical process.

Keywords: Competence, competency, activity, conditions, experience, modernization, system, creativity, technology, cognitive, approach, professional activity, development

O‘zbekistan Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasida talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli taxlil kilish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, o‘quv jarayoniga kompetentsiyalarni rivojlantirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonini amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirish, bu borada o‘quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg‘or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o‘quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish kabi muhim vazifalar belgilab berildi.[1]

Kompetentsiya - bu ma'lum o'quv yoki ijtimoiy va tarbiyaviy faoliyatda, shuningdek, hayotiy yoki kasbiy vaziyatlarda ichki yoki kasbiy vaziyatlarda shakllanadigan va namoyon bo'ladigan bilim va tajribaga asoslangan shaxsning integral xususiyatidir. Oliy ta’limni zamonaviy rivojlanish talablariga moslashtirish fanlardan elektron ta’lim resurslarini takomillashtirish bo’lajak tarbiyachilarning elektron manbalar bilan faol muloqotini ta’minlash, mustaqil ta’limini amalga oshirish va o‘z-o‘zini baholash, zaruriy ma’lumotni operativ izlab topish va yuzaga kelayotgan muammolarni hal etishda undan foydalanish kompetensiyalarini shakllantirishni nazarda tutadi. Shu nuqtai nazardan ta’lim sifati ko‘rsatkichlaridan biri kompetentlilik hisoblanadi. U faqatgina bilim va ko‘nikmalar yig‘indisi bo‘libgina qolmay, bo’lajak tarbiyachilarning egallagan bilimlarini mobillashtirish va aniq vaziyatlarda tajribada qo‘llay olishi bilan tavsiflanadi.[2] Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan o‘qitishning asosiy mohiyati kasbga yo‘naltiruvchi fanlardan tashkil qilingan ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilar tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘z shaxsiy hayoti davomida, shuningdek, kelgusi kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida qo‘llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga yo‘naltirish sanaladi. Bo’lajak tarbiyachilar kelgusi hayoti davomida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy

munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o‘z o‘rnini egallashi, mazkur jarayonda duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi, eng muhimi o‘z sohasi, kasbi bo‘yicha raqobatbardosh bo‘lishi uchun zaruriy tayanch kompetensiyalarga ega bo‘lishi lozim. Bo’lajak tarbiyachilarda shakllantiriladigan kompetensiyalar uch darajaga ajratiladi:

- tayanch kompetensiyalar;
- umumiy (predmetli) kompetensiyalar;
-xususiy kompetensiyalar

Bo’lajak tarbiyachi shaxsining umumiy rivojlanishiga zamin tayyorlaydigan kompetensiyalar tayanch kompetensiya, faqat o‘quv fani orqali shakllantiriladigan kompetensiyalar xususiy kompetensiyalar deyiladi.[3] Ma’lumki, Oliy ta’lim zimmasiga ta’lim-tarbiya jarayoni orqali o‘quvchilarda tayanch kompetensiyalar, jumladan, kommunikativ, axborot bilan ishlay olish, shaxs sifatida o‘z-o‘zini rivojlantirish, ijtimoiy faol fuqarolik, umummadaniy, matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalanish kompetensiyalarini shakllantirish vazifasi yuklatilgan. Zamonaviy yondashuvlar o‘qitish jarayonida pedagogik va axborot texnologiyalarini o‘zaro integratsiyalash orqali talabalarda tayanch va fanga oid xususiy kompetensiyalarni shakllantirishni nazarda tutadi. Dunyoning yetakchi ilmiy markazlari va oliy ta’lim muassasalarida kompetensiyaviy yondashuvni kasbiy ta’lim, umumta’lim fanlari standartlari mazmuniga kiritish tamoyillari, ularning pedagogik tizim bo‘g‘inlaridagi o‘zgarishlarga ta’siri, psixologik va metodologik asoslari va xususiyatlari, mustaqil ravishda ta’lim natijalariga erishish konsepsiyasi, kompetensiyaviy yondashuv talqini, shaxsni rivojlantirishga yo‘naltirilgan, ijtimoiy va ma’lum bir sohadagi faoliyatga doir kompetensiyalarga oid ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Talabalarning kompetentligini oshirishning o‘quv-metodik ta’minoti sifatini oshirishga qaratilgan ilmiy yondashuvlar, amaliy mashg‘ulotlarning virtual shakllarini joriy etish, kasbga yo‘naltirilgan fanlarni o‘qitishdagi kompetensiyaviy yondashuvlar, fanlararo bog‘liqlikni aks ettiruvchi amaliy mashg‘ulotlar asosida o‘qitish ta’limning sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Kompetensiyaviy yondashuv asosida bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash texnologiyasi omillarida quydagilar muhim o‘rin tutadi:

Psixologik tayyorlash asoslari. Bu asoslarda quydagilar negiz hisoblanadi :

a) bola psixologiyasi bo‘yicha bilim berish;

b) bola psixologiyasini rivojlantirish bo‘yicha metod bilan qurollantirish;

c) bola bilan psixologik ishlashga tayyorlash.

Bunday yondashuv kompetensiyaviy yondashuv asosida bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda psixologik omillarga tayanish imkonini beradi.

Pedagogik tayyorlash asoslari. Mazkur asoslarning eng muhim tayanchlarini quydagilar tashkil etadi:

a) bolani aqliy rivojlantitish asoslari bilan tanishtirish;

b) bolani ijtimoiylashtirish asoslari bilan qurollantirish;

c) bolani maktabga tayyorlash asoslari bilan tayyorlash.

Mazkur pedagogik asoslar kompetensiyaviy yondashuv asosida bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik tayanchlarini beradi.

Kompetensiyaviy yondashuv bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda asosiy vosita hisoblanadi. U o‘quv jarayonida amaliy ko‘nikmalar, kasbiy malaka va shaxsiy sifatlarni birlashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bu yondashuv talabalarning mustaqil ta’lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish va muammolarni hal etish kompetensiyalarini shakllantirishga yordam beradi. Psixologik va pedagogik tayyorgarlik asoslari kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga samarali tatbiq etishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bo‘lajak tarbiyachilarning shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy rivojlanishini ta’minlaydi. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini integratsiyalash o‘quv jarayonining sifatini oshiradi va kelajakda tarbiyachilarning raqobatbardosh, malakali va zamonaviy talablarga mos kasbiy faoliyat yuritishlarini kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:
1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi-O'zbekiston Respublikasining Oliy Ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g‘risidagi PF-5847 sonli farmoni
2. Slastenin V.A. Общаya pedagogika. -M.– 2002. 8. Bolotov V.A., Serikov V.V. Kompetentnostnaya model: Ot idei k obrazavatelnoy programmoy. Pedagogika. 2003. № 3.
3. Tatur Yu. G. Kompetentnostnыy podxod v opisanii rezultatov i proyektirovanii stan-dartov visshego professionalnogo obrazovaniya. M.: Issledovatelskiy sentr problem kache-stva podgotovki spesialistov, 2004.
4. Ergasheva, B. (2022). TALABALARINING PEDAGOGIK MODERINIZATSIYA SHAROITIDA KASBIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH. Science and innovation, 1(B7), 401-405.
5. Barno, E. (2023). O‘ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TALIM MUASSASALARINING ZAMONAVIY TIZIMI. Research Focus International Scientific Journal, 2(3), 103-105.
6. Ergasheva, B., Maxmudova, D., & Ramozonova, B. (2023). TECHNOLOGIES OF PREPARING FUTURE TEACHERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY ON THE BASE OF A COMPETENT APPROACH. MODERN SCIENCE AND RESEARCH, 2(10), 118–122.
7. B.Ergasheva. (2022). IMPROVING THE PROFESSIONAL TRAINING OF STUDENTS IN THE CONDITIONS OF PEDAGOGICAL MODERNIZATION. https://doi.org/10.5281/zenodo.7241508
8. Ergasheva , B. Z. qizi. (2024). TECHNOLOGY OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS BASED ON A COMPETENCE-BASED APPROACH. GOLDEN BRAIN, 2(11), 101-105. https://webgoldenbrain.com/index.php/gb/article/view/275

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA TARBIYACHI NUTQ MADANIYATI VA BOLALAR BILAN MULOQOT ETIKASI

N.R.Sharipova
O`zbekiston, Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta`lim kafedrasi katta `qituvchisi
Nasimova Bahora Nabi qizi
O`zbekiston, Maktabgacha ta`lim yo`nalishi, 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachilarining nutq madaniyati va ularning bolalar bilan muloqot qilish etikasi pedagogik-psixologik jihatdan tahlil qilinadi. Tarbiyachi nutqining bolaning nutqiy va estetik rivojlanishidagi o‘rni, pedagogik takt tushunchasi va muloqot jarayonida qo‘yiladigan etik talablar ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: nutq madaniyati, pedagogik etika, muloqot, maktabgacha yosh, tarbiyachi, verbal va noverbal muloqot, kompetensiya.

Аннотация: В данной статье анализируется речевая культура воспитателей дошкольных учреждений и их этика общения с детьми с педагогической и психологической точек зрения. Научно обоснованы роль речи воспитателя в речевом и эстетическом развитии ребенка, понятие педагогического такта и этические требования, предъявляемые к процессу общения

Ключевые слова: культура речи, педагогическая этика, коммуникация, дошкольный возраст, педагог, вербальная и невербальная коммуникация, компетентность

Abstract: This article analyzes the speech culture of preschool educators and their ethics of communication with children from a pedagogical and psychological perspective. The role of the educator's speech in the speech and aesthetic development of the child, the concept of pedagogical tact, and the ethical requirements imposed in the communication process are scientifically substantiated

Keywords: speech culture, pedagogical ethics, communication, preschool age, educator, verbal and nonverbal communication, competence

Bugungi kunda mamlakatimizda maktabgacha ta’lim tizimini tubdan isloh qilish, ta’lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy yondashuvlarni joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining maktabgacha ta’lim tizimiga oid farmon va qarorlarida tarbiyalanuvchilarning ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlanishini ta’minlashda pedagog kadrlar salohiyatini oshirishga alohida urg‘u berilgan [1].

Maktabgacha yoshdagi bolalik davri inson hayotidagi eng kritik va sezgir (sensitiv) davr bo‘lib, bu paytda bola atrof-muhitni, xulq-atvor me’yorlarini va til qoidalarini asosan taqlid orqali o‘zlashtiradi. Shu sababli, MTT tarbiyachisi nafaqat bilim beruvchi, balki bola uchun ideal nutq va xulq namunasi bo‘lib xizmat qiladi. Tarbiyachining nutq madaniyati va muloqot etikasi bolaning ijtimoiy moslashuvi, ruhiy xotirjamligi va shaxs sifatidagi kamolotida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Nutq madaniyati-bu tilning mavjud adabiy me’yorlariga (talaffuz, urg‘u, leksika, grammatika) qat’iy amal qilish hamda nutqning aniqligi, mantiqiyligi va ifodaliligini ta’minlash san’atidir. Pedagogik faoliyatda nutq madaniyati o‘qituvchining professional kompetensiyasi tarkibiga kiradi.

L.S.Vigotskiyning ta’kidlashicha, bolaning aqliy rivojlanishi uning nutqiy muloqoti bilan uzviy bog‘liq. Tarbiyachining nutqi bola uchun asosiy leksik va grammatik manba hisoblanadi [2]. Shu bois, tarbiyachi nutqiga quyidagi ilmiy-pedagogik talablar qo‘yiladi:

1. Nutqning to‘g‘riligi: Adabiy til me’yorlariga mos kelishi, dialektal (sheva) so‘zlardan, jargon va parazit so‘zlardan xoli bo‘lishi shart.

2. Nutqning soddaligi va tushunarliligi: Maktabgacha yoshdagi bolaning lug‘at boyligi va hayotiy tajribasini hisobga olgan holda, murakkab terminlardan qochish, ammo bolaning lug‘atini boyitib borish lozim.

3. Nutqning hissiy ifodaliligi (Ekspressivlik): Bolalar quruq va rasmiy nutqni qabul qilmaydilar. Tarbiyachining ovoz tembri, intonatsiyasi va pauzalari bolaning diqqatini ushlab turishga va mavzuni hissiy anglashga yordam beradi.

4. Nutqning toza va jarangdorligi: Tarbiyachi har bir tovushni aniq talaffuz qilishi (diksiya) kerak, chunki bola bu tovushlarni aynan ko‘chirib oladi.

Muloqot etikasi — bu tarbiyachi va bola o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tartibga soluvchi axloqiy qonun-qoidalar majmuidir. Uning asosi - bolaga shaxs sifatida hurmat bilan qarashdir.

Pedagogik etika tushunchasi o‘z ichiga "pedagogik takt"ni oladi. Pedagogik takt - bu tarbiyachining bolalar bilan muloqotda me’yorni his qila olishi, har qanday vaziyatda ham bolaning g‘ururini kamsitmasdan unga ta’sir ko‘rsatish mahoratidir [3].

Muloqot etikasining asosiy tamoyillari:

•Demokratik yondashuv: Tarbiyachi o‘zini boladan "yuqori" qo‘ymasligi, balki u bilan muloqotda "ko‘zlar darajasida" (eye contact) bo‘lishi, bolaning fikrini tinglay olishi kerak.

•Empatiya: Bolaning his-tuyg‘ularini tushunish va unga hamdard bo‘lish. Agar bola yig‘layotgan bo‘lsa, uni ayblash emas, balki holatini tushunib, tinchlantirish professional etika hisoblanadi.

•Adolatlilik: Guruhdagi barcha bolalarga bir xil munosabatda bo‘lish, "sevimli" va "yoqimsiz" bolalarga ajratmaslik.

S.Shodmonovaning tadqiqotlariga ko‘ra, tarbiyachining muloqot uslubi bolada o‘ziga bo‘lgan ishonchni yoki, aksincha, komplekslarni shakllantirishi mumkin [4]. Masalan, "Siz yomon bolamas, sizning bu ishingiz noto‘g‘ri bo‘ldi" deb aytish etik jihatdan to‘g‘ri yondashuvdir.

Tarbiyachi nutqining ta’sirchanligi faqat so‘zlarga emas, balki noverbal (nutqsiz) muloqot vositalariga ham bog‘liq. Bunga mimika, jestlar, pantomimika va tarbiyachining tashqi ko‘rinishi kiradi.

Maktabgacha yoshdagi bola so‘zlardan ko‘ra ko‘proq tarbiyachining yuz ifodasiga ishonadi. Tarbiyachining tabassumi, bolaning boshini silashi yoki unga samimiy nigoh bilan qarashi har qanday "aqlli" o‘gitdan ko‘ra samaraliroqdir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muloqot jarayonida ma’lumotning 65% dan 93% gacha qismi noverbal kanallar orqali uzatiladi [5].

Tarbiyachining kiyinish madaniyati ham etikaning bir qismidir. Toza, ozoda va pedagogik muhitga mos kiyingan tarbiyachi bolada estetik didni va tartib-intizomga bo‘lgan hurmatni tarbiyalaydi.

MTT tarbiyachisi o‘z ustida doimiy ishlashi kerak. Nutq madaniyatini oshirish uchun quyidagi uslubiy tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Badiiy mutolaa: Mumtoz va zamonaviy adabiyotlarni mutolaa qilish so‘z boyligini oshiradi va nutqning silliqligini ta’minlaydi.
2. O‘z nutqini nazorat qilish: Tarbiyachi o‘z nutqini diktofonga yozib olib, xatolar ustida ishlashi (parazit so‘zlarni aniqlash, talaffuzdagi kamchiliklarni tuzatish) samarali usuldir.
3. Psixologik treninglar: Nizoli vaziyatlarda muloqot etikasini saqlash, agressiyani boshqarish va emotsional barqarorlikni ta’minlash bo‘yicha treninglarda ishtirok etish.
4. Xalq pedagogikasidan foydalanish: Nutqni maqollar, matallar va latifalar bilan boyitish bolalar uchun mashg‘ulotlarni qiziqarli qiladi.

Hozirgi kunda MTT tizimida tarbiyachilar nutqida uchrayotgan eng katta muammolar bu shevada gapirish va bolalarga buyruq ohangida murojaat qilishdir. Buyruq ohangi (imperativ nutq) bolada qo‘rquv va ijodiy turg‘unlikni keltirib chiqaradi.

Yechim sifatida, tarbiyachilarning nutqiy kompetensiyasini baholashning yangi mexanizmlarini joriy etish, attestatsiya jarayonlarida nutq madaniyati va etika bo‘yicha amaliy sinovlarni kuchaytirish lozim. Shuningdek, tarbiyachilarning ota-onalar bilan muloqot madaniyati ham bola tarbiyasiga bilvosita ta’sir etadi. Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisining nutq madaniyati va muloqot etikasi bu shunchaki kasbiy talab emas, balki jamiyatning kelajagi bo‘lgan barkamol avlodni shakllantirishning asosiy vositasidir. Tarbiyachining har bir so‘zi, har bir harakati bolaning ongida o‘chmas iz qoldiradi. Nutqning boyligi, muloqotning samimiyligi va axloqiy poklik tarbiyachini chinakam ma’naviyat murabbiyiga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi "O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida"gi PQ-4312-sonli Qarori.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь. М.:Лабиринт, 1999.352 с.
3. Asqarova M. va boshqalar. Maktabgacha pedagogika.T.: "O‘qituvchi", 2008.
4. Shodmonova S. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi.T.: “Fan va ta’lim”

SUN’IY INTELLEKT DAVRIDA AXLOQIY VA ETIK MUAMMOLAR

Olimova Dilnoza Murodullo qizi
O‘zbekiston, Termiz davlat pedagogika instituti, Pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi bilan bog‘liq axloqiy va etik muammolar tahlil qilinadi. Xususan, SI tizimlarining qaror qabul qilish jarayonidagi shaffoflik, mas’uliyat, xususiyat va kamsitish xavfi kabi masalalar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, sun’iy intellektning bolalar va yoshlarga ta’siri, ta’lim tizimida SI dan foydalanishning axloqiy chegaralari hamda raqamli tengsizlik muammolari yoritiladi. Maqolada ushbu muammolarni hal etish uchun huquqiy va pedagogik tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, axloq, etika, mas’uliyat, shaffoflik, kamsitish, bolalar xavfsizligi, raqamli tengsizlik.

Annotation This article analyzes the ethical and moral issues associated with the rapid development of artificial intelligence (AI) technologies. In particular, it examines problems such as transparency, accountability, privacy, and the risk of discrimination in AI decision-making processes. The article also highlights the impact of AI on children and youth, the ethical boundaries of using AI in education, and the challenges of digital inequality. Recommendations for legal and pedagogical solutions to these issues are provided.

Keywords: artificial intelligence, ethics, morality, accountability, transparency, discrimination, child safety, digital inequality.

Аннотация: В данной статье анализируются этические и моральные проблемы, связанные с бурным развитием технологий искусственного интеллекта (ИИ). Рассматриваются такие вопросы, как прозрачность, ответственность, конфиденциальность и риск дискриминации в процессах принятия решений системами ИИ. Также освещаются влияние ИИ на детей и молодежь, этические границы использования ИИ в образовании и проблемы цифрового неравенства. Предложены рекомендации по правовым и педагогическим решениям данных проблем.

Ключевые слова: искусственный интеллект, этика, мораль, ответственность, прозрачность, дискриминация, безопасность детей, цифровое неравенство.

Kirish

Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari bugungi kunda iqtisodiyot, sog‘liqni saqlash, ta’lim, huquq va kundalik hayotning deyarli barcha sohalariga kirib bormoqda. Shu bilan birga, SI tizimlarining qaror qabul qilishdagi roli ortib borayotgani axloq va etikaga oid bir qator jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellektning bolalarga ta’siri, ularning ma’lumotlar xavfsizligi, ta’limdagi algoritmik tarafkashlik va mas’uliyatning taqsimlanishi kabi masalalar dolzarb hisoblanadi.

Asosiy qism

1. Shaffoflik va "qora quti" muammosi

Ko‘pgina zamonaviy SI tizimlari (masalan, chuqur neyron tarmoqlari) o‘z qarorlarini tushuntirish qiyin bo‘lgan murakkab algoritmlar asosida ishlaydi. Bu esa "qora quti" muammosini keltirib chiqaradi: foydalanuvchi yoki hatto ishlab chiquvchi ham tizim nima uchun ma’lum bir xulosaga kelganini aniq tushuntira olmaydi. Ta’limda bunday holat, masalan, o‘quvchining bahosi yoki kasbga yo‘naltirish bo‘yicha tavsiya noto‘g‘ri bo‘lsa, kim javobgar bo‘lishi kerak? Shu sababli, axloqiy jihatdan SI tizimlarining izohlanuvchanligi (explainable AI) talab etiladi.

2. Mas’uliyat muammosi

Agar sun’iy intellekt asosida ishlaydigan tizim (masalan, avtonom robot yoki tavsiya algoritmi) bolaga zarar yetkazsa – jismoniy yoki psixologik – javobgarlik kimda? Dasturchida, tizim egasida, davlatda yoki SI ning o‘zidami? Hozirgi huquqiy tizimlar bu savolga aniq javob bera olmaydi. Axloqiy nuqtai nazardan, hech qanday algoritm o‘z-o‘zidan huquqiy subyekt bo‘la olmaydi, shuning uchun mas’uliyat doim insonlarda qolishi kerak. Biroq, mas’uliyatni taqsimlash mexanizmlari ishlab chiqilmagan.

3. Xususiylik va bolalar ma’lumotlarini himoya qilish

SI tizimlari katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash orqali ishlaydi. Bolalar haqidagi ma’lumotlar (xatti-harakatlari, qobiliyatlari, sog‘lig‘i, oilaviy sharoiti) yig‘ilib, profillash va bashorat qilish uchun ishlatilishi mumkin. Bu esa bolaning kelajakdagi imkoniyatlariga oldindan ta’sir ko‘rsatish xavfini tug‘diradi. Masalan, SI tizimi ma’lum bir bolani "past natijali" deb belgilab qo‘ysa, bu unga bo‘lgan munosabat va ta’lim resurslariga kirishni cheklashi mumkin. Axloqiy jihatdan bunday diskriminatsiyaning oldini olish va ota-onalarning roziligisiz ma’lumotlarni qayta ishlamaslik zarur.

4. Algoritmik tarafkashlik (bias) va adolatsizlik

SI tizimlari tarixiy ma’lumotlar asosida o‘qitiladi. Agar o‘qitish ma’lumotlarida ijtimoiy, irqiy, jinsiy yoki iqtisodiy tarafkashlik mavjud bo‘lsa, SI bu tarafkashlikni takrorlaydi va kuchaytiradi. Ta’lim sohasida bu ayniqsa xavfli: SI tavsiya qilgan o‘quv dasturlari, baholash mezonlari yoki kasbga yo‘naltirish ayrim bolalar guruhlariga nisbatan adolatsiz bo‘lishi mumkin. Axloqiy yechim – o‘quv ma’lumotlarini diqqat bilan tanlash, tarafkashlikni aniqlash va kamaytirish algoritmlarini qo‘llash.

5. SI va insoniy munosabatlar: emotsional bog‘liqlik

Bolalar uchun mo‘ljallangan sun’iy intellekt yordamchilari (masalan, chatbotlar, ertak aytib beruvchi robotlar) ular bilan hissiy aloqa o‘rnatishi mumkin. Bu esa bolalarning haqiqiy insoniy munosabatlarga bo‘lgan ehtiyojini kamaytirish, yolg‘izlik hissini kuchaytirish yoki noto‘g‘ri ijtimoiy modellarni o‘zlashtirishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, SI agentlarining bolalarga nisbatan "do‘st" yoki "g‘amxo‘r" sifatida taqdim etilishi ularni manipulyatsiya qilish xavfini tug‘diradi. Etik jihatdan bunday tizimlarni ishlab chiqishda bolaning psixologik salomatligi birinchi o‘ringa qo‘yilishi lozim.

6. Raqamli tengsizlik va adolatli kirish

Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish imkoniyati hamma bolalar uchun bir xil emas. Iqtisodiy jihatdan qoloq hududlarda yashovchi, internetga ega bo‘lmagan yoki zamonaviy qurilmalardan mahrum oilalar farzandlari SI asosidagi ta’lim resurslaridan foydalana olmaydi. Bu esa raqamli tafovutni yanada kuchaytiradi. Axloqiy nuqtai nazardan, davlat va jamiyat barcha bolalar uchun teng raqamli imkoniyatlarni ta’minlashi shart.

Muammolarni hal etish yo‘llari

Yuqoridagi axloqiy va etik muammolarni yumshatish uchun quyidagi choralar tavsiya etiladi:

1. **Huquqiy asos yaratish:** Sun’iy intellekt tizimlarini loyihalash va qo‘llashda axloqiy standartlarni majburiy qiluvchi qonunlar qabul qilish (masalan, Yevropa Ittifoqining AI Act modeli asosida).
2. **Shaffoflik talabi:** Ta’lim va bolalarga xizmat ko‘rsatuvchi SI tizimlari uchun izohlanuvchanlik sertifikatini joriy etish.
3. **Ma’lumotlarni himoya qilish:** Bolalar ma’lumotlarini yig‘ish va qayta ishlash uchun ota-onalarning aniq roziligini talab qilish, shuningdek, ma’lumotlarni anonimlashtirish.
4. **Tarafkashlikka qarshi monitoring:** SI tizimlarini muntazam ravishda tarafkashlikka tekshirib boruvchi mustaqil axloqiy kengashlar tuzish.
5. **Pedagogik tayyorgarlik:** O‘qituvchilar va ota-onalarni sun’iy intellektning axloqiy jihatlari bo‘yicha o‘qitish.
6. **Xalqaro hamkorlik:** Axloqiy muammolar davlat chegaralarini tan olmaydi, shuning uchun xalqaro miqyosda tajriba almashish va umumiy standartlar ishlab chiqish.

Xulosa

Sun’iy intellekt davrida axloqiy va etik muammolar nafaqat texnik, balki ijtimoiy, huquqiy va pedagogik jihatdan ham yechim talab qiladi. Ayniqsa, bolalarning raqamli muhitda himoyasi, ularning shaxsiyatiga hurmat va adolatli munosabat bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir. Texnologik taraqqiyot insoniy qadriyatlardan ustun qo‘yilmasligi kerak. Faqat axloqiy asoslangan sun’iy intellekt tizimlari – shaffof, mas’uliyatli va adolatli – jamiyatga, xususan, bolalarning sog‘lom rivojlanishiga xizmat qila oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Floridi, L., & Cowls, J. (2019). A Unified Framework of Five Principles for AI in Society. *Harvard Data Science Review*, 1(1).
2. UNESCO (2021). *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. Paris: UNESCO Publishing.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-499-son qarori, 2021-yil.

4. Holstein, K., & Doroudi, S. (2021). Fairness and Ethics in AI-based Education. In *The Handbook of Artificial Intelligence in Education*. Edward Elgar Publishing.
5. Jobin, A., Ienca, M., & Vayena, E. (2019). The global landscape of AI ethics guidelines. *Nature Machine Intelligence*, 1(9), 389–399.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQNI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI USULLARI.

Isroilova Rayhona Asqar qizi
O`zbekiston, Navoiy davlat universiteti,
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Haydarova Dilafruz Inoyatulloyevna.
O`zbekiston, Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta`lim kafedrasi o `qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirishning nazariy asoslari va amaliy jihatlari kompleks tarzda tahlil etilgan. Unda nutq rivojining psixologik-pedagogik ahamiyati, zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida nutqni shakllantirish usullari hamda didaktik o'yinlarning samaradorligi yoritilgan. Shuningdek, bolalarning so'z boyligini oshirish, bog'lanishli nutqini rivojlantirish va kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiluvchi metodlar tizimli ravishda bayon qilingan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, nutq rivoji, kommunikativ kompetensiya, didaktik o'yinlar, bog'lanishli nutq, pedagogik texnologiyalar

Annotation: This article provides a comprehensive analysis of theoretical and practical approaches to speech development in preschool children. It examines the psychological and pedagogical significance of speech development, modern educational technologies, and the effectiveness of didactic games. The study also outlines systematic methods for enriching vocabulary, developing coherent speech, and forming communicative competence in children.

Keywords: preschool education, speech development, communicative competence, didactic games, coherent speech, educational technologies

Аннотация: В статье представлен комплексный анализ теоретических и практических аспектов развития речи у детей дошкольного возраста. Рассматриваются психолого-педагогическое значение речевого развития, современные образовательные технологии и эффективность дидактических игр. Также системно изложены методы обогащения словарного запаса, формирования связной речи и коммуникативной компетенции у детей.

Ключевые слова: дошкольное образование, развитие речи, коммуникативная компетенция, дидактические игры, связная речь, педагогические технологии

Maktabgacha yosh davri inson hayotidagi eng muhim va mas'uliyatli bosqichlardan biri bo'lib, aynan shu davrda bolaning nutqi, tafakkuri va shaxsiy sifatlari shakllanadi. Nutq insonning ijtimoiy mavjudot sifatida rivojlanishida asosiy vosita bo'lib, u orqali bola atrof-muhitni anglaydi, o'z fikrini ifodalaydi va ijtimoiy munosabatlarga kirishadi.

Zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarida nutqni rivojlantirish masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda. Chunki maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning yetarli darajada rivojlanmaganligi keyingi ta'lim bosqichlarida o'qish, yozish va fikrlash jarayonlarida qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Shu bois nutqni erta yoshdan boshlab maqsadli va tizimli ravishda rivojlantirish zarur.

Nutq rivoji nafaqat til birliklarini o'zlashtirish, balki bolaning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishni ham o'z ichiga oladi. Bu jarayonda bolalar so'z boyligini kengaytiradi, grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzishni o'rganadi, bog'lanishli nutqni rivojlantiradi,o'z fikrini mustaqil va erkin bayon etish ko'nikmasiga ega bo'ladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida nutqni rivojlantirish jarayoni zamonaviy pedagogik texnologiyalar, innovatsion metodlar va didaktik o‘yinlar asosida tashkil etilishi zarur. Ayniqsa, o‘yin faoliyati bu yoshdagi bolalar uchun yetakchi faoliyat turi bo‘lib, nutq rivojiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, nutqni rivojlantirishda oila muhitining o‘rni beqiyosdir. Ota-onalar va tarbiyachilar o‘rtasidagi hamkorlik bolalarda to‘g‘ri, ravon va boy nutqni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirishning samarali usullari, ularning nazariy asoslari va amaliy qo‘llanilishi keng yoritiladi.

1. Nutq rivojlanishining psixologik-pedagogik asoslari:

Nutq insonning tafakkur faoliyati bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u bolaning bilish jarayonlari — idrok, xotira, diqqat va tasavvur rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivoji bosqichma-bosqich shakllanadi va bu jarayon biologik hamda ijtimoiy omillar bilan belgilanadi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bola nutqi dastlab taqlid qilish asosida rivojlanadi. Keyinchalik esa u mustaqil ravishda fikr ifodalash bosqichiga o‘tadi. Shu sababli, ta’lim jarayonida bolaga to‘g‘ri nutq namunalarini berish muhim ahamiyatga ega.

2. Nutqni rivojlantirishning samarali metodlari:

2.1. Muloqotga asoslangan yondashuv.

Muloqot bolalar nutqini rivojlantirishning asosiy vositasi hisoblanadi. Tarbiyachi tomonidan tashkil etilgan savol-javoblar, erkin suhbatlar bolalarning faol nutqini rag‘batlantiradi.

2.2. Badiiy adabiyotdan foydalanish.

Ertaklar, hikoyalar va she’rlar orqali bolalarda obrazli fikrlash, so‘z boyligi, nutq ifodaviyligi rivojlanadi.

Badiiy matnni tinglash va qayta hikoya qilish bog‘lanishli nutqni shakllantiradi.

2.3. Didaktik o‘yinlar metodikasi.

Didaktik o‘yinlar bolalarning yosh xususiyatlariga mos bo‘lib, ular orqali o‘rganish jarayoni qiziqarli va samarali kechadi.

3. Mashhur didaktik o‘yin: “Rasmga qarab hikoya tuz”.

Ushbu o‘yin maktabgacha ta’limda keng qo‘llaniladigan samarali metodlardan biridir.

O‘yinning maqsadi:

Bolalarning bog‘lanishli nutqini rivojlantirish,tasavvur va mustaqil fikrlashini faollashtirish.

O‘tkazish tartibi:

Tarbiyachi bolalarga turli mazmundagi rasm ko‘rsatadi. Bolalar rasm asosida hikoya tuzadi. Tarbiyachi savollar orqali ularni yo‘naltiradi.

Natijasi: so‘z boyligi oshadi, gap tuzish qobiliyati rivojlanadi,nutq ravonlashadi.

4. Innovatsion pedagogik texnologiyalar.

Zamonaviy maktabgacha ta’lim tizimida nutqni rivojlantirish uchun quyidagi texnologiyalar samarali hisoblanadi:

interfaol metodlar (aqliy hujum, rol o‘ynash);

AKT vositalari (audio va video materiallar);

rivojlantiruvchi o‘yin texnologiyalari.

Bu yondashuvlar bolani passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi.

5. Oila va ta’lim muassasasi hamkorligi.

Nutq rivojida oila muhitining o‘rni beqiyosdir. Ota-onalar bolalar bilan muntazam suhbatlashishi, kitob o‘qib berishi, nutqdagi xatolarni muloyimlik bilan to‘g‘rilashi zarur.Tarbiyachi va ota-ona hamkorligi esa natijadorlikni yanada oshiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish-bu ko‘p qirrali va tizimli pedagogik jarayon hisoblanadi. Nutqni rivojlantirishda muloqot, badiiy adabiyot, didaktik o‘yinlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi uzviy hamkorlik bolalarda to‘liq va mukammal nutqni shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada bola:
o‘z fikrini erkin ifodalay oladi;
ijtimoiy muhitga tez moslashadi;
keyingi ta’lim bosqichlariga tayyor bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. To‘xtasinova, M. (2019). Maktabgacha ta’lim muassasalarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish masalalari. *Maktabgacha ta’lim.*
2. Yo‘ldoshev, J., & Usmonov, S. (2014). *Pedagogik texnologiya asoslari*. Toshkent: O‘qituvchi.
3. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. (2020). *Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari*. Toshkent.
4. Hasanboyeva, O. (2015). *Maktabgacha pedagogika*. Toshkent: O‘qituvchi.
5. Jo‘rayev, R. (2018). Pedagogik muloqot madaniyati va uning tarbiyaviy ahamiyati. *Pedagogik ta’lim.*

INKLYUZIV TA’LIMDA PEDAGOGNING SABR-TOQATI VA KASBIY KOMPETENSIYASI: MUVAFFAQIYAT OMILLARI

Ergasheva Osiyo
O`zbekiston, Navoiy davlat universiteti 2-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar:SH Qarshiyeva
O`zbekiston, Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy maktabgacha ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishi bo‘lgan inklyuziv ta’lim jarayonida pedagogning kasbiy tayyorgarligi va ruhiy barqarorligi masalalari yoritilgan. Maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda o‘qituvchining kompetensiyasi nafaqat metodik bilimlar, balki yuksak sabr-toqat va tolerantlik bilan uyg‘unlashishi zarurligi ilmiy asoslangan. Shuningdek, maqolada inklyuziv muhitni samarali tashkil etish uchun "Ijobiy yo‘naltirilgan muloqot" metodi taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, pedagogik kompetensiya, sabr-toqat, tolerantlik, maxsus ehtiyoj, metodika, ijtimoiy moslashuv.

Annotation: The article highlights the issues of professional training and psychological stability of a teacher in the process of inclusive education, which is a priority direction of the modern preschool education system. It is scientifically grounded that when working with children with special needs, a teacher's competence must be combined not only with methodical knowledge but also with high patience and tolerance. The article also proposes the "Positively Oriented Communication" method for the effective organization of an inclusive environment.

Keywords: Inclusive education, pedagogical competence, patience, tolerance, special needs, methodology, social adaptation.

Аннотация: В статье освещаются вопросы профессиональной подготовки и психологической устойчивости педагога в процессе инклюзивного образования, являющегося приоритетным направлением современной системы дошкольного образования. Научно обосновано, что при работе с детьми с особыми потребностями компетенция педагога должна сочетаться не только с методическими знаниями, но и с высоким терпением и толерантностью. Также в статье предложен метод «Позитивно ориентированного общения» для эффективной организации инклюзивной среды.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, педагогическая компетенция, терпение, толерантность, особые потребности, методика, социальная адаптация.

1. Kirish: Inklyuziv ta’limning mazmun-mohiyati

Inklyuziv ta’lim — bu shunchaki imkoniyati cheklangan bolani oddiy bog‘cha guruhiga olib kelish emas. Bu — tizimning bolaga moslashishi, har bir mitti qalbning "men ham hamma qatori qadrliman" degan tuyg‘uni his qilishidir. Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlari MTT pedagoglari zimmasiga ulkan mas’uliyat tushmoqda. Bu jarayonda sabr-toqat pedagogning shaxsiy fazilati emas, balki uning kasbiy quroliga aylanishi lozim.

2. Pedagogik kompetensiya — bilim va mahorat uyg‘unligi

Inklyuziv ta’limda pedagogning kasbiy kompetensiyasi quyidagi 3 ta ustunga tayanadi (Bilim): Bolaning fiziologik va psixologik rivojlanishidagi o‘ziga xosliklarni bilish.

Texnologik (Mahorat): Har bir bola uchun individual ta’lim dasturini tuza olish.

Psixologik (Iroda): Kutilmagan vaziyatlarda o‘zini tuta bilish va bolaga nisbatan doimo ijobiy munosabatda bo‘lish.

3. Sabr-toqat: Pedagogik etikaning oliy darajasi

Maxsus ehtiyojli bola bilan ishlashda natija darrov ko‘rinmasligi mumkin. Pedagog oylab, hatto yillab bitta oddiy ko‘nikmani (masalan, qoshiq tutish yoki rangni ajratish) o‘rgatishga majbur bo‘ladi. Mana shu nuqtada pedagogning "kasbiy yonishi" (burnout) oldini olish uchun yuksak sabr talab etiladi. Sabr — bu shunchaki chidash emas, balki bolaning kichik muvaffaqiyatidan ham katta quvonch yasay olish san’atidir.

4. Inklyuziv ta’lim uchun maxsus metod: "Zanjirli muloqot va ijobiy rag‘bati

Ushbu metod inklyuziv guruhlarda bolalar o‘rtasidagi to‘siqlarni olib tashlash va pedagogning ishini osonlashtirishga xizmat qiladi.

Metodning borishi:

1- qadam (Hissiy ko‘prik): Pedagog darsni barcha bolalarni doira shaklida o‘tqazib, bir-birining yaxshi tomonini aytishdan boshlaydi. Bunda maxsus ehtiyojli bolaning eng kichik ijobiy jihati (masalan, "Bugun uning kiyimi juda chiroyli" yoki "U juda chiroyli tabassum qildi") alohida ta’kidlanadi.

2- qadam (Hamkorlikdagi topshiriq): Bolalar juftlikka bo‘linadi (oddiy rivojlanayotgan bola va maxsus ehtiyojli bola). Ularga birgalikda bitta rasm chizish yoki konstruktor yig‘ish topshirig‘i beriladi.

3- qadam (Pedagogning kuzatuvchanligi): Pedagog jarayonga aralashmaydi, faqat sabr bilan kuzatadi va har qanday nizoli vaziyatni "Sen buni uddalaysan, senga do‘sting yordam beradi" degan ijobiy ko‘rsatma bilan yumshatadi.

Natija: Oddiy rivojlanayotgan bolalarda bag‘rikenglik (tolerantlik) shakllanadi, maxsus ehtiyojli bolada esa o‘ziga bo‘lgan ishonch ortadi.

5. Xulosa

Inklyuziv ta’lim — bu jamiyatning ma’naviy yetuklik imtihonidir. Bu imtihondan muvaffaqiyatli o‘tish uchun pedagog nafaqat zamonaviy metodikalarni egallashi, balki o‘z qalbida cheksiz sabr va mehr ummonini yaratishi kerak. Zero, "Bilim bilan dunyo quriladi, sabr bilan esa inson tarbiyalanadi."

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida"gi qarori. – Toshkent, 2021-yil 12-oktabr, 638-son.
2. Shin A.V. "Maktabgacha ta’limda inklyuzivlik: Muammo va yechimlar". – Toshkent, 2020.
3. G.N. Akramova. "Inklyuziv ta’lim metodikasi". Darslik. – Toshkent: "O‘qituvchi", 2022.
4. Ainscow, M. "Special Needs in the Classroom: A Teacher Education Guide". – UNESCO Publishing, 2004.
5. Vygotskiy L.S. "Defektologiya asoslari". – Moskva: "Pedagogika", 1983.
6. S.A. Olimov. "Pedagogik kompetensiya va mahorat". – Buxoro, 2019.

SUN’IY INTELLEKT VOSITALARI ASOSIDA TIL O‘RGANISH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH

N.G.Meyliyeva
O`zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Raxmonberdiyeva Gulsanam
4- kurs kechki guruh talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining til o‘rganish jarayonidagi o‘rni, imkoniyatlari va amaliy ahamiyati tahlil qilingan. Sun’iy intellekt asosida ishlovchi platformalarning talaffuzni yaxshilash, yozma nutqni tahlil qilish, individual yondashuvni ta’minlash va real hayotiy topshiriqlar asosida til o‘rgatishdagi samaradorligi yoritilgan. Shuningdek, sun’iy intellekt vositalarining afzalliklari, cheklovlari va ularni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish usullari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, til o‘rganish, raqamli ta’lim, individual ta’lim, nutqni tanish, talaffuz, mobil ilovalar, interaktiv ta’lim, sun’iy intellekt platformalari, ta’lim texnologiyalari.

Аннотация: В данной статье анализируются роль, возможности и практическое значение технологий искусственного интеллекта в процессе изучения языков. Освещается эффективность платформ, основанных на искусственном интеллекте, в улучшении произношения, анализе письменной речи, обеспечении индивидуального подхода и обучении языку на основе реальных заданий. Также рассматриваются преимущества, ограничения и способы интеграции средств искусственного интеллекта в образовательный процесс.

Ключевые слова: искусственный интеллект, изучение языков, цифровое образование, индивидуальное обучение, распознавание речи, произношение, мобильные приложения, интерактивное обучение, платформы искусственного интеллекта, образовательные технологии.

Abstract: This article analyzes the role, opportunities, and practical significance of artificial intelligence technologies in the language learning process. It highlights the effectiveness of AI-based platforms in improving pronunciation, analyzing written speech, providing personalized learning, and teaching languages through real-life tasks. The article also examines the advantages, limitations, and methods of integrating artificial intelligence tools into the educational process.

Keywords: artificial intelligence, language learning, digital education, personalized learning, speech recognition, pronunciation, mobile applications, interactive learning, AI platforms, educational technologies.

Kirish. Til o‘rganish insonning madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Globallashuv jarayonlari, xalqaro hamkorlikning kengayishi hamda raqamli kommunikatsiya vositalarining rivojlanishi natijasida xorijiy tillarni o‘rganishga bo‘lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar, ayniqsa sun’iy intellekt (SI) vositalarining ta’lim tizimiga kirib kelishi til o‘rganish jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Sun’iy intellekt asosidagi tizimlar o‘quvchilarning individual xususiyatlarini aniqlash, ularning bilim darajasi va ehtiyojlariga mos materiallar taqdim etish, talaffuzni tahlil qilish, grammatik xatolarni aniqlash hamda o‘quv jarayonini interaktiv shaklda tashkil etish imkonini bermoqda. Bugungi kunda ChatGPT, Grammarly, Google Translate, Duolingo, Mondly va Elsa Speak kabi platformalar til o‘rganishda keng qo‘llanilmoqda.

Sun’iy intellekt texnologiyalari dastlab 1960-yillarda ta’limiy dasturlar ko‘rinishida paydo bo‘lgan bo‘lsa, bugungi kunda mashinaviy o‘rganish (Machine Learning), tabiiy tilni qayta ishlash

(Natural Language Processing – NLP) va chuqur o‘rganish (Deep Learning) kabi texnologiyalar asosida yanada rivojlangan.

Asosiy qism. Sun’iy intellekt til o‘rganish jarayonida bir necha muhim yo‘nalishlarda samarali qo‘llaniladi.

Birinchidan, nutqni tanish va qayta ishlash texnologiyalari foydalanuvchilarning talaffuzi, intonatsiyasi va nutq tezligini tahlil qilish imkonini beradi. Bunday tizimlar foydalanuvchining talaffuzidagi kamchiliklarni aniqlab, uni to‘g‘rilash bo‘yicha tavsiyalar beradi. Masalan, Siri, Google Assistant va Alexa foydalanuvchining nutqini tushunishga xizmat qilsa, Elsa Speak ilovasi talaffuzni avtomatik ravishda baholaydi.

Ikkinchidan, sun’iy intellekt o‘quvchilarga individual yondashuv asosida ta’lim berishga yordam beradi. Har bir o‘quvchining bilim darajasi, xatolari va o‘zlashtirish sur’ati turlicha bo‘lganligi sababli, SI asosidagi platformalar ularga mos o‘quv materiallarini tavsiya qiladi. Masalan, Duolingo foydalanuvchining javoblariga qarab mashqlar murakkabligini avtomatik ravishda o‘zgartiradi.

Uchinchidan, topshiriqqa asoslangan til o‘rgatish jarayonida sun’iy intellekt real hayotiy vaziyatlarga yaqin topshiriqlar yaratishga yordam beradi. Bu usul orqali o‘quvchilar muloqot qilish, savol-javob olib borish, kundalik vaziyatlarda til ishlatish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Mondly ilovasi virtual dialoglar va sun’iy suhbatdoshlar orqali bunday imkoniyatni yaratadi.

To‘rtinchidan, sun’iy intellekt tarjima va yozma nutqni tahlil qilish jarayonida ham muhim ahamiyatga ega. Google Translate va DeepL matnlarni tezkor tarjima qilish imkonini bersa, Grammarly yozma matnlardagi grammatik, stilistik va imloviy xatolarni aniqlashga yordam beradi.

Sun’iy intellekt vositalarining afzalliklari: Sun’iy intellekt asosida ishlovchi til o‘rganish platformalarining bir qator afzalliklari mavjud.

Avvalo, ular o‘quvchilarga shaxsiylashtirilgan ta’lim olish imkonini beradi. Har bir foydalanuvchi o‘z bilim darajasi va qiziqishlariga mos materiallar bilan ishlashi mumkin. Bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

Bundan tashqari, SI vositalari kunning istalgan vaqtida foydalanish imkoniyatini yaratadi. O‘quvchi internet orqali darslarni mustaqil ravishda o‘rganishi, mashqlarni bajarishi va o‘z bilimini tekshirishi mumkin.

Yana bir muhim jihat shundaki, sun’iy intellekt asosidagi platformalar gamifikatsiya elementlari orqali o‘quvchilarni rag‘batlantiradi. Ball to‘plash, bosqichlardan o‘tish, mukofotlar olish kabi mexanizmlar til o‘rganishga qiziqishni oshiradi.

Shuningdek, nutqni tanish texnologiyalari talaffuzni yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. O‘quvchi o‘z talaffuzidagi xatolarni darhol ko‘rib, ularni to‘g‘rilash imkoniga ega bo‘ladi.

Sun’iy intellekt tizimlari real vaqt rejimida tahlil olib borib, foydalanuvchining xatolarini aniqlaydi va ularga mos tavsiyalar beradi. Bu esa ta’lim jarayonini tezkor va samarali tashkil etishga yordam beradi.

Sun’iy intellekt vositalarining cheklovlari: Shunga qaramay, sun’iy intellekt asosidagi ta’lim tizimlarining ayrim cheklovlari ham mavjud.

Birinchidan, SI vositalari real hayotiy muloqotni to‘liq almashtira olmaydi. O‘quvchilar sun’iy intellekt bilan ishlash davomida grammatika va lug‘at boyligini rivojlantirishi mumkin, biroq ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalar yetarlicha shakllanmasligi ehtimoli mavjud.

Ikkinchidan, bunday tizimlar internet va zamonaviy texnologik qurilmalarga bog‘liq. Internet sifati past bo‘lgan hududlarda yoki texnik vositalar yetarli bo‘lmagan sharoitda SI vositalaridan samarali foydalanish qiyinlashadi.

Uchinchidan, ayrim ilg‘or platformalardan foydalanish pullik bo‘lib, bu barcha foydalanuvchilar uchun bir xil imkoniyat yaratmasligi mumkin.

To‘rtinchidan, sun’iy intellekt tizimlari insondagi emotsional holatni to‘liq tushunish qobiliyatiga ega emas. Real o‘qituvchi o‘quvchining qiziqishi, charchashi yoki motivatsiyasini

sezib, unga mos yondashuvni tanlay oladi. Sun’iy intellekt esa bunday psixologik jihatlarni yetarli darajada hisobga olmaydi.

Sun’iy intellektni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish: Sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim jarayoniga samarali integratsiya qilish uchun bir nechta strategiyalarni qo‘llash maqsadga muvofiq.

Birinchi navbatda, aralash ta’lim modeli muhim ahamiyatga ega. Bunda an’anaviy darslar sun’iy intellekt vositalari bilan uyg‘unlashtiriladi. O‘qituvchi dars jarayonini boshqaradi, SI esa individual mashqlar va avtomatik tahlil vazifasini bajaradi.

Shuningdek, rol o‘yinlari va topshiriqlarga asoslangan ta’lim usullaridan foydalanish ham samarali hisoblanadi. O‘quvchilar virtual suhbatlar, kundalik vaziyatlar va real hayotiy topshiriqlar orqali tilni amaliy jihatdan o‘zlashtiradi. Talaffuz va nutqni avtomatik baholash tizimlari o‘quvchilarning nutqidagi kamchiliklarni aniqlashga yordam beradi. Bu esa o‘quvchilarning talaffuz va og‘zaki nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, sun’iy intellekt o‘qituvchilar uchun yordamchi vosita sifatida ham foydalidir. Ular SI yordamida dars ishlanmalari tayyorlashi, testlar tuzishi, o‘quvchilar natijalarini tahlil qilishi va individual tavsiyalar ishlab chiqishi mumkin.

Amaliy tadqiqotlar va ilmiy qarashlar: Sun’iy intellekt yordamida til o‘rganish samaradorligini oshirish bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. Chappelle (2020) o‘z tadqiqotlarida sun’iy intellekt asosidagi tizimlar individual o‘quv yondashuvlarini ishlab chiqishda katta imkoniyatlarga ega ekanligini ta’kidlaydi. Tadqiqotchining fikricha, SI texnologiyalari o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda moslashib, ta’lim samaradorligini oshiradi. Godwin-Jones (2019) esa sun’iy intellekt orqali til o‘rganish o‘quvchilarning mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantirishini qayd etadi. Uning fikriga ko‘ra, mobil ilovalar va SI vositalari o‘quvchilarga darsdan tashqari vaqtda ham bilimlarini mustahkamlash imkonini beradi. Kukulska-Hulme (2021) mobil ta’lim va sun’iy intellekt integratsiyasi til o‘rganish imkoniyatlarini yanada kengaytirganini ko‘rsatadi. U mobil qurilmalar yordamida foydalanuvchilar istalgan joyda va istalgan vaqtda til o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘layotganini ta’kidlaydi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt til o‘rganish jarayonini yanada interaktiv, qulay va samarali qilishda muhim vosita hisoblanadi. SI yordamida o‘quvchilarning bilim darajasi va ehtiyojlariga mos individual ta’lim tashkil etish, talaffuzni yaxshilash, yozma nutqni tahlil qilish va real hayotiy topshiriqlar asosida mashg‘ulotlar olib borish mumkin.

Biroq sun’iy intellekt real o‘qituvchini to‘liq almashtira olmaydi. Shuning uchun ta’lim jarayonida SI vositalaridan yordamchi vosita sifatida foydalanish, ularni an’anaviy darslar bilan uyg‘unlashtirish muhimdir. Aynan shu yondashuv orqali til o‘rganish jarayonining samaradorligini oshirish va zamonaviy ta’lim talablariga mos tizim yaratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Chappelle, C. A. (2020). Artificial Intelligence in Language Learning and Teaching. Cambridge University Press.
2. Godwin-Jones, R. (2019). Emerging Technologies: Artificial Intelligence and Language Learning. Language Learning & Technology, 23(1), 3–10.
3. Kukulska-Hulme, A. (2021). Mobile-Assisted Language Learning and Artificial Intelligence. ReCALL Journal, 33(2), 123–136.
4. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign.
5. Luckin, R. (2018). Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century. London: UCL Institute of Education Press.

MEDIASAVODXONLIK VA SUN'IY INTELLEKT DAVRIDA AXLOQIY QADRIYATLAR, ETIK MUAMMOLAR

Yo'ldosheva Gulshan
O'zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Milliy g'oya ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi talabasi
Ilmiy rahbar: t.f.f.d.(PhD) Ashirov V.I.

Annotatsiya; Mazkur maqolada sun'iy intellekt texnalogiyalarining rivojlanishi jarayonida yuzaga kelayotgan axloqiy va etik muammolar va qadriyatlar tahlil ilmiy tahlil etilgan. Sun'iy intellektning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni, uning ijtimoiy, diniy, huquqiy va ma'naviy jihatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, axloq, islom fundamentalizmi, internet, raqamli texnalogiyalar, ijtimoiy tarmoqlar, mediasavodxonlik, vatanparvarlik etnomadaniy jarayonlar.

Uzoq ming yilliklar tarixi shundan dalolat beradiki, o'zbek milliy davlatchilik tarixi eng avvalo ma'naviyat-ma'rifatning jamiyat hayotida muhim o'rin egallaganligi bilan chambarchas bog'liqdir. Yoshlar ongida milliy g'urur, vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish, milliy g'oyaga ishonchni uyg'otish axborot xurujlariga qarshi muhim omillardir. Bu yo'nalishda amalga oshirayotgan ishlarimizni izchillik bilan davom ettirish bugungi kun ta'lim tarbiya va axlogiy qadriyalarining asosiy vazifalaridandir.

"Ma'lumki, har bir fuqaro o'z shaxsiy nuqtai nazarai ilmiy-falsafiy qarashlari, ma'naviy-ma'rifiy axloqiy-ruhiy imkoniyatlari doirasidagina faoliyat korsatadi, o'z olami hududiya yashaydi va tashqi dunyoga o'z aqli darajasidan kelib chiqib shaxsiy munosabatini bildiradi. Har bir individ mustaqil inson sifatida tabiiy-bialogik kamolotidan va ruhiy ehtiyojidan kelib chiqib o 'ziga mos axborotni qabul qiladi, uni tahlil etadi. Uning atrofida mushohada yuritadi, fikrlaydi va shu ilmiy tahlillar asosida o'z xulosasiga ega bo 'ladi. Natijada, shaxsiy nuqtayi nazaraini shakllantiradi"[90]. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, qadriyatlar jamiyatning rivoji va kishilar hayotining turli davrlarida turlicha ahamiyat kasb etadi, tarixiy zaruriyatga mos ravishda goh u, goh bu qadriyat ijtimoiy taraqqiyotning eng oldingi pog'onasiga chiqib oladi, boshqalarini xiralashtirganday bo'lib tuyuladi. Natijada ijtimoiy rivojlanish va taraqqiyot qonuniyatlariga mos ravishda, oldinga chiqib olgan qadriyatni barqaror qilishga intilish nisbatan kuchayadi. Masalan, yurtni yov bosganida – ozodlik, imperiya hukmronligi nihoyasida — istiqlol, urush davrida — tinchlik, tutqunlikda — erkinlik, kasal va bemorlik onlarida — salomatlikning qadri oshib ketadi, ularga intilish kuchayadi.

"Mediasavodxonlik sohasidagi talim turli fanlar kesimida amalga oshiriladi. Shu bois mavjud holat va maqsaddan kelib chiqqan holda turli yondashuvlardan foydalanish mumkin. Masalan, mediasavodxonlikning xavfsizlik, ijtimoiy-axloqiy, madaniy va texnologik jihatlari bilan bog'liq ko'nikmalarni o'rganish xususida fikr yuritish mumkin"[91]. Odamlar bitta jamiyatda, bir davrda va o'xshash sharoitlarda yashayotganliklariga qaramasdan, u yoki bu narsaning qadri turlicha anglab olinadi, tushuniladi va talqin qilinadi. Ijtimoiy jarayonlar ta'sirida kishilarning qadriyatlar to'g'risidagi tasavvuri, qarashlari o'zgaradi, bu esa taraqqiyot jarayonida odamlarning turmush sharoitlari, hayoti va ma'naviy qiyofasidagi o'zgarishlar bilan bog'liqdir.

Mediasavodxonlik shakllanishi davomida talaba mediadan samarali va xavfsiz foydalanishi, shuningdek, ijtimoiy hayotning muayyan bir manzilidagi ahvolini adekvat, kasbiy tarzda baholashi, mustaqil fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishi, buning barobarida fuqarolik jamiyatini. Islom fundamentalizmi turli-tuman yo'nalish va kayfiyatdagi destruktiv guruhlarni

[90] F.Mo'minov, Sh.Baratov Ochiq axborot tizimlarida axborot-psixologik xavfsizlik. T.: Fan va texnalogiya, 2013. –B.11.

[91] Mamatova Ya., S.Sulaymanova O'zbekiston mediata'lim taraqqiyoti yo'lida.T.: Extremum,2015. –B.17.

qamraydi. Ularning bazilari siyosiy jabhada, inqilobiy hatto terroristik usullar bilan qonuniy hokimiyatga qarshi kurashda o‘zini namoyon etsa, boshqalari targ‘ibot-tashviqot ishlari, diniy ta’lim, turli jamoat tashkilotlari, maktab universitet ommaviy axborot vositalariga kirib borish, ayniqsa, foydalanish oson bo‘lgan audio, video, kassetalarni tarqatish bilan shug‘ullanadi. Ularning zamonaviy usullaridan biri internet bo‘lib, hozirgi kunda destruktiv kuchlar o‘z o‘ljalarini asosan internet orqali ovlamoqda[92]. Eng muhimi yoshlarda milliy g‘oya va milliy mafkurani shakllantirish, g‘oyaviy bo‘shliqlarga yo‘l qo‘ymaslik, ularni millat va istiqlol manfaatlariga oid g‘oyalar, qarashlar ta’siriga tushib qolishining oldini olish vazifasi milliy ozodlik g‘oyalarini, buyuk mutafakkirlarimizning merosi va asarlarini atroflicha bilishni hamda shu asosda jahon va Vatan madaniyati tarixi bilan bog‘liq materiallarni mustaqil tahlil etish tafakkur mustaqilligi, tarixiy ong, asl ziyolilikni shakllanishini talab etadi. Zero, shu asosda millatimiz mentaliteti madaniyatining yuksalishiga xizmat qiladi.

“XXI asr globallashuv davri texnika asri. Global tarzda texnalogiyalar va aloqa kommunikatsiyalari rivojlanib, taraqqiy etib borishi o‘ziga xos ravishda iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy holatlarni keltirib chiqarmoqda. Yangi davrdagi o‘zaro ijtimoiy aloqalar asta-sekinlik bilan barcha uchun bir xil axloq, madaniyat qoidalariga undovchi kompleks axloq ya’ni ommaviy madaniyatning keng yoyilishiga sabab bo‘lib yangicha “XXI asr demokratiyasi” nomini olmoqda”[93]. Medianing qudrati bizning tuyg‘ularimizga ,tafakkurimizga qadriyatlarimiz tizimiga, xatti-harakat va fe’l-atvorimizga ta’sir etishda namoyon bo‘ladi.ushbu ta’sir shaxs rivojida va dunyoqarashida ijobiy va salbiy iz qoldirishi mumkin. Shu bois biz qilayotgan, eshitayotgan, o‘qiyotgan va shaxsiy tajribada qabul qilayotgan ma’lumotlarni tanqidiy jihatdan tahlil qilishimiz muhimdir. Sababi, ayrim medialar noto‘g‘ri yoki xolis bo‘lmaganaxborotlarni ham taqdim etadi. Ko‘ngilochar funksiyani amalga oshirish bilan bir qatorda mediamadaniyat tarbiya va ta’lim beradi,medialar olami haqidagi bilim va tasavvurlarimizni boyitadi, kengaytiradi[94]. Tarixiy davrlarda madaniyatning keng ko‘lamli rivoji sivilizatsiya tushunchasida ham ifodalanadi. Sivilizatsiya ijtimoiy va moddiy madaniyat taraqqiyoti bosqichini bildirib, moddiy madaniyatning turdosh nomidir. Hozirgi davrda sivilizatsiya insoniyatga begona bo‘lgan obyektlarni qayta o‘zgartirishni bildiradi, madaniyat esa insonning fazilati va holati, tashqi dunyoga bog‘liqligi yoki erkinligining mezonidir. Etnomadaniy xilma-xillik odamning elektron desritorializatsiyasi – odamning individual, odatiy, samimiy sohasini buzadigan elektron ommaviy axborot oqimlarining shaxsiy makoniga kirishi bilan olib tashlanadi.globallashayotgan dunyoda mahalliy aholi madaniy, tarixiy va geografik ahamiyatidan mahrum bo‘lib funksional tarmoqlarga yoki majoziy kollajlarga birlashtirib, joylar makonining o‘rnini bosadigan oqimlar maydonini keltirib chiqaradi[95]. Yuqorida ta`kidlanganidek, madaniy qadriyatlardagi vorislik jarayoni nafaqat milliy madaniyatlar rivojidagi vorislik bo‘lmay, balki boshqa xalqlar madaniyatidagi yutuqlarni umumlashtirishdan ham iboratdir. Markaziy Osiyo mintaqasida yashovchi xalqlarning madaniyati qadim zamonlarda ham g‘arb va Sharq mamlakatlari bilan yaqin madaniy aloqalar asosida rivojlangan. Madaniy hamkorlikning keng ko‘lami, etnik va diniy mazmundagi cheklanmaganlik Vatanimiz madaniyatining asosiy xususiyatidir. Hozirgi davrda ham milliy madaniyatni tiklashga asosiy e’tiborni qaratgan holda O‘zbekiston xalqi jahon madaniyati va sivilizatsiyasining zamonaviy yutuqlarini egallashga harakat qilib, jahon madaniyati rivojiga hissa qo‘shmoqda. “Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi bilan ta’limni o‘ziga xos xususiyatlari o‘zgarib, o‘quv jarayonini zamonaviy ta’lim texnologiyalarni qo‘llash asosida tashkil etishga, talabalarning fanga bo‘lgan qiziqishini oshirishga ,mustaqil ta’lim olishga, kasbiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishga erishiladi. Shuningdek, talabalarga o‘quv ma’lumotlarining taqdim etish salmog‘ini oshirishga, turli usullari va shakllaridan foydalanish imkoniyati bilan bog‘liq holda,

[92] I.Daminov, U.Yazdonov Diniy oqimlar va tahdid. T.: Mumtoz so‘z, 2019. –B.25.

[93] U.Utamuradov Mediasavodxonlik va axborot madaniyati. Navoiy, 2024. –B.36.

[94] B.Baratbayev D.Xaydarova Mediasavodxonlik va axborot madaniyati. T.: Ilm va fan, 2023. –B.113.

[95] B.Baratbayev, D.Xaydarova Mediasavodxonlik va axborot madaniyati T.: Ilm va fan, 2023. –B.116.

ular tomonidan o‘rganilgan har qanday o‘quv ma’lumotni ko‘rinishini obrazli taqdim etish, mustaqil uslublarning zamonaviy usullarini o‘rgatish asosida bilim olish, tabaqalashtirish va individuallashtirish usullarini qo‘llash, barcha toifadagi talablarni mubaffaqiyatli o‘rganishini ta’minlaydi”[96].

Xulosa sifatida shuni alohida ta’kidlash lozimki eng avvalo axborot-kommunikatsiya texnologiyalari zamonaviylashib, yangi avlod qurilmalari dunyo bo‘ylab keskin sur’atlarda ommalashib borayotgan bir vaqtda imkoni boricha shaxsiy ma’lumotlarni ijtimoiy tarmoqlarga kamroq kiritgan ma’qul yoshlar, xususan talabalar va o‘quvchilarni ma’naviy barkamol avlod vakillari sifatida tarbiyalash va shakllantirishda qadr va qadrlash tuyg‘usi, qadriyatlar kategoriyasi, ularning mohiyati, mazmuni, namoyon bo‘lish shakllari to‘g‘risidagi bilimlarning majmuasi bo‘lgan zamonaviy aksiologiya, ya’ni qadriyatshunoslikning asoslarini o‘rgatish nihoyatda muhim. Ana shu sababdan ham umuminsoniyatning qadrlash me’yorlari borasida to‘plagan yutuqlarini umumlashtirgan bilim sohalari imkoniyatidan foydalanish ta’lim-tarbiya samaradorligining asosiy mezonlaridan biridir.

MAKTABGACHA TA’LIM YOSHIDAGI BOLALAR SHAXSIYATINI SHAKLLANTIRISHDA AXLOQIY TARBIYANING O‘RNI VA AHAMIYATI

Usmonov Abdulla Abdumannopovich
O`zbekiston, Navoiy davlat universiteti,
Maktabgacha ta’lim kafedrasi katta o‘qituvchisi
S.Ruzibekova
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirish, ularda ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish va axloqiy tarbiyaning ta’lim tizimidagi fundamental o‘rni tadqiq etiladi. Maqolada globallashuv davrida yosh avlod tarbiyasiga qo‘yilayotgan zamonaviy talablar, milliy pedagogik merosimizning ilg‘or g‘oyalari va amaliy tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: axloqiy tarbiya, maktabgacha ta’lim, shaxs shakllanishi, empatiya, ijtimoiy moslashuv, qadriyat, ma’naviy immunitet.

Аннотация: В данной статье исследуется формирование духовно-нравственного облика детей дошкольного возраста, развитие у них социальных навыков и фундаментальная роль нравственного воспитания в системе образования. В статье изложены современные требования к воспитанию подрастающего поколения в условиях глобализации, передовые идеи нашего национального педагогического наследия и практические рекомендации.

Ключевые слова: нравственное воспитание, дошкольное образование, формирование личности, эмпатия, социальная адаптация, ценность, духовный иммунитет.

Abstract: This article explores the formation of the spiritual and moral character of preschool children, the development of their social skills, and the fundamental role of moral education within the education system. The article presents modern requirements for the upbringing of the younger generation in the context of globalization, advanced ideas from our national pedagogical heritage, and practical recommendations.

[96] R.Isroilova Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda raqamli ta’lim texnalogiyalaridan foydalanish nazariyasi va amaliyoti. Monagrafiya. Navoiy, 2025. –B.94.

Keywords: moral education, preschool education, personality formation, empathy, social adaptation, value, spiritual immunity.

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida, axborot texnologiyalari va globallashuv jarayonlari shiddat bilan rivojlanayotgan bir davrda, yosh avlodning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Zero, har qanday davlat va jamiyatning kelajagi uning intellektual salohiyati bilan birga, yoshlarining axloqiy qiyofasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sadoqati bilan o‘lchanadi. Maktabgacha ta’lim yoshi inson hayotidagi eng muhim, "oltin davr" hisoblanib, bu paytda bolaning dunyoqarashi, xarakteri va axloqiy tamoyillariga poydevor qo‘yiladi.

Sharq mutafakkirlari, xususan, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy va keyinchalik jadidchilik harakati namoyandalari ta’lim va tarbiya birligini asosiy tamoyil sifatida ilgari surganlar. Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot — yo mamot, yo najot — yo halokat, yo saodat — yo falokat masalasidir" degan o‘lmas so‘zlari bugungi maktabgacha ta’lim tizimining strategik yo‘nalishini belgilab beradi. Ta’lim bolaga bilim bersa, axloqiy tarbiya o‘sha bilimni ezgulikka, yaratuvchanlikka va insoniylikka yo‘naltiruvchi "ma’naviy kompas" vazifasini o‘taydi. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar hayotida axloqiy tarbiyaning o‘rni, uning sotsiopsixologik jihatlari va zamonaviy ta’limdagi ahamiyati atroflicha tahlil qilinadi.

Yosh avlodni jamiyatga, mehnatga, o‘ziga munosabatni ochib beruvchi ma'naviy fazilatlarga muvofiq ravishda tarbiyalash tarbiyalanuvchi shaxsni, axloqiy tarbiyaning pedagogik va psixologik asoslarini chuqur bilishni talab qiladigan murakkab jarayondir. Axloqiy tarbiya — shaxs poydevorining asosi. Maktabgacha yoshdagi bolaning ruhiyati o‘ta ta’sirchan va shakllanuvchan bo‘ladi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inson fe’l-atvorining asosiy qirralari aynan 7 yoshgacha bo‘lgan davrda shakllanib ulguradi. Bu davrda axloqiy tarbiya ikki yo‘nalishda amalga oshadi. Ijtimoiy-normativ yo‘nalish: Bolaning jamiyatdagi mavjud qoidalar, odob me’yorlari va taqiqlarni o‘rganishi. Hissiy-qadriyatli yo‘nalish: Bolada boshqalarga nisbatan hamdardlik (empatiya), mehr-shafqat va adolat tuyg‘ularining uyg‘onishi.

Agar bola kichik yoshidan boshqalarning haqini hurmat qilishni, kattalarga ehtirom ko‘rsatishni va mehnatsevarlikni o‘zlashtirmasa, kelajakda unda "ijtimoiy xudbinlik" shakllanishi xavfi ortadi. Shu sababli, axloqiy tarbiya ta’limning bir bo‘lagi emas, balki uning o‘zagi bo‘lishi shart.

Maktabgacha ta’limda axloqiy tarbiya berishning eng samarali usullari — bu o‘yin va badiiy adabiyotdir.

• Rolli o‘yinlar: Bola o‘yin davomida ota-ona, shifokor yoki o‘qituvchi rolini bajarar ekan, beixtiyor o‘sha kasb yoki maqomga xos bo‘lgan axloqiy sifatlarni (mehribonlik, mas’uliyat, diqqatlilik) o‘zlashtiradi.

• Ertakoterapiya: Xalq ertaklari bolaga "yaxshilik har doim g‘alaba qozonishi" haqidagi eng sodda, ammo eng hayotiy falsafani o‘rgatadi. Ertak qahramonlarining xatti-harakatlarini tahlil qilish orqali bolada axloqiy ideal shakllanadi.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisining axloqiy qiyofasi eng kuchli tarbiya vositasidir. Bola pedagogning so‘zidan ko‘ra, uning amaldagi harakatiga ko‘proq ergashadi. Pedagog sabr - toqatli, irodali bo’lishi va ibrat - namuna bo’la olish qobiliyatiga ega bulishi lozim. O’qituvchi o’quvchilarni o’zining shaxsiy namunasi, o’z shaxsiy xulq atvori bilan ham tarbiyalaydi. Bolalar uchun o’qituvchining har bir hatti harakati namunadir. Bu holat o’qituvchidan bolalarga nisbatan juda ziyrak munosabatda bo’lishni talab etadi. SHuning uchun o’qituvchi o’zi o’qitadigan fanni mukammal bilish bilan birga yuksak axloqiy, ma’naviy pok, irodali, nazokatli, sabr toqatli, qat’iyatli, mehnatsevar, kamtar bo’lishi, tarbiyachining bolalarga munosabati, uning madaniyati, kiyinishi va hatto ovoz ohangi bolada namoyon bo‘ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolaga ta’lim tarbiya berishda oila va maktabgacha ta’lim tashkiloti hamkorligi uzluksiz zanjir sifatida qarladi. Agar bog‘chada berilayotgan axloqiy o‘gitlar oiladagi muhit bilan mustahkamlanmasa, bolada ichki ziddiyat (dualizm) yuzaga keladi. Oila — axloqiy

tarbiyaning birinchi maktabi, bog‘cha esa uni tizimlashtiruvchi va ijtimoiy jamoaga moslashtiruvchi maskandir. Ushbu ikki institutning hamkorligi bolada "ma’naviy immunitet"ni hosil qiladi, bu esa kelajakda uning turli yot g‘oyalar ta’siriga tushib qolmasligini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga axloqiy tarbiya berish — bu millatning genofondini, uning ma’naviy kelajagini asrash demakdir. Axloqiy poydevori mustahkam bola qanday bilim egallamasin, uni faqat bunyodkorlik va insoniylik sari yo‘naltiradi.

Bugungi kun pedagoglarining asosiy vazifasi nafaqat aqlli va bilimli bolalarni, balki qalbida adolat, mehr va mas’uliyat tuyg‘usi bo‘lgan axloqli shaxslarni tarbiyalashdir. Zero, har qanday yuksak texnologiyalar va iqtisodiy yutuqlar insoniy fazilatlarsiz o‘z qiymatini yo‘qotadi. Maktabgacha ta’limda axloqiy tarbiya — bu ertangi porloq jamiyatning eng ishonchli sarmoyasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sh.M. Mirziyoyev. "Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, kelajagi yorug‘ bo‘ladi". - T., 2019.
2. Abdulla Avloniy. "Turkiy Guliston yoxud axloq". - T., 2014.
3. Maktabgacha ta’limning "Ilk qadam" davlat dasturi.
4. F.R. Qodirova. "Maktabgacha pedagogika". - T., 2019.

РОЛЬ ФОЛЬКЛОРА В РАЗВИТИИ РЕЧИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Меликулова Нилуфар Хамдуллаевна
Узбекистан, Преподаватель кафедры ДО НГУ
Жураева Шарифа Эркиновна
Студентка 2 курса НГУ

Аннотация: В данной статье раскрывается значение фольклора в процессе развития речи детей дошкольного возраста. Образцы устного народного творчества — сказки, загадки, пословицы, скороговорки и песни — являются важным средством обогащения словарного запаса детей, формирования правильного произношения, а также развития связной и выразительной речи. Кроме того, фольклор способствует развитию логического мышления, воображения, памяти и уважения к национальным ценностям у детей. В статье также представлены эффективные методы и практические рекомендации по использованию фольклора в системе дошкольного образования.

Ключевые слова: развитие речи, фольклор, устное народное творчество, сказки, словарный запас, выразительная речь, логическое мышление, национальные ценности, воспитание, педагогический процесс.

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish jarayonida folklorning ahamiyati yoritiladi. Og‘zaki xalq ijodi namunalari — ertaklar, topishmoqlar, maqollar, tez aytishlar va qo‘shiqlar — bolalarning so‘z boyligini oshirish, to‘g‘ri talaffuzni shakllantirish, shuningdek, bog‘langan va ifodali nutqni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Bundan tashqari, folklor bolalarda mantiqiy fikrlash, tasavvur, xotira hamda milliy qadriyatlarga hurmatni shakllantirishga xizmat qiladi. Maqolada, shuningdek, maktabgacha ta’lim tizimida folklordan foydalanishning samarali usullari va amaliy tavsiyalari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: nutq rivoji, folklor, og‘zaki xalq ijodi, ertaklar, so‘z boyligi, ifodali nutq, mantiqiy fikrlash, milliy qadriyatlar, tarbiya, pedagogik jarayon.

Abstract: This article explores the importance of folklore in the process of speech development in preschool children. Examples of oral folk art—fairy tales, riddles, proverbs, tongue twisters, and songs—serve as important tools for enriching children’s vocabulary, forming correct pronunciation, and developing coherent and expressive speech. In addition, folklore contributes to the development of logical thinking, imagination, memory, and respect for national

values in children. The article also presents effective methods and practical recommendations for using folklore in the preschool education system.

Keywords: speech development, folklore, oral folk art, fairy tales, vocabulary, expressive speech, logical thinking, national values, upbringing, pedagogical process.

Система дошкольного образования является важным этапом всестороннего развития ребенка. Особенно актуальной в этот период считается проблема развития речи, которая является одной из основных областей педагогики и психологии. Речь служит главным инструментом формирования мышления, познания окружающего мира, вступления в социальные отношения и становления личности. В дошкольном возрасте словарный запас ребенка быстро увеличивается, формируются навыки правильного произношения, построения предложений и последовательного выражения своих мыслей.

В современном образовательном процессе важно искать эффективные методы развития речи детей. Одним из таких средств является устное народное творчество — фольклор. Фольклорные произведения на протяжении веков отражают народный опыт, духовные ценности и воспитательные взгляды. Сказки, загадки, пословицы, скороговорки и песни интересны, наглядны и понятны детям, что делает их эффективным средством повышения речевой активности. При использовании фольклорных образцов дети усваивают новые слова и выражения, учатся правильно произносить звуки и развивают связную речь. Сказки и загадки также формируют логическое мышление, воображение и память. Фольклор воспитывает уважение к национальным ценностям, доброту и человечность. Цель данной статьи — научно-педагогический анализ роли и значения фольклора в развитии речи дошкольников, а также демонстрация способов его эффективного использования в образовательном процессе.

Психолого-педагогические основы развития речи в дошкольном возрасте

Дошкольный возраст (3–7 лет) является ключевым этапом речевого развития ребенка. В этот период словарный запас быстро расширяется, формируются навыки понимания грамматических структур и их применения, совершенствуется культура звуков. Речь выступает не только как средство общения, но и как основной фактор развития мышления. Психологические исследования показывают, что с развитием речи у ребенка развиваются способности к анализу, обобщению и выводам. Поэтому развитие речи в системе дошкольного образования является приоритетной задачей. Этот процесс требует системной, последовательной и целенаправленной педагогической деятельности. Использование фольклора обеспечивает высокую эффективность.

Различные жанры фольклора играют важную роль в развитии речи дошкольников. Сказки, загадки, пословицы, скороговорки и песни интересны детям и имеют образовательное значение. Сказки расширяют воображение, формируют навыки последовательного повествования и развивают связную речь. При прослушивании и пересказе сказок ребенок усваивает новые слова и выражения, укрепляет умение строить предложения. Загадки развивают логическое мышление, учат выявлять признаки предметов и явлений. Решение загадок способствует точности и краткости речи. Пословицы и изречения обогащают словарный запас и развивают образное мышление, помогают усвоить моральные понятия.

Скороговорки способствуют правильному и плавному произношению звуков, тренируют артикуляционный аппарат и улучшают дикцию.

Регулярное использование фольклора значительно расширяет словарный запас детей. Ребенок не только слышит новые слова, но и использует их в практике, расширяя активный и пассивный лексикон. Фольклор развивает диалогическую и монологическую речь. В процессе инсценирования сказок или ролевых игр дети общаются, задают вопросы, выражают свои мысли самостоятельно. Это также способствует формированию социальных навыков.

Фольклор укрепляет память: процесс запоминания стихов, песен и скороговорок развивает память и повышает выразительность речи.

В дошкольном обучении воспитатель должен применять интерактивные методы: инсценировка сказок, ролевые игры, конкурсы на основе загадок, регулярные упражнения со скороговорками. Детям можно давать задания по самостоятельному сочинению сказок или объяснению содержания пословиц, что повышает их творческую и речевую активность. Подбор фольклорного материала с учетом возрастных особенностей обеспечивает эффективность обучения.

Фольклор — это образец устного народного творчества, в котором отражены многовековой опыт, духовные ценности и эстетические взгляды народа. Его простота, наглядность и эмоциональная выразительность делают фольклор удобным образовательным средством для дошкольников.

Сказки способствуют развитию связной речи через логическую последовательность событий, яркость образов и наличие диалогов, побуждая детей пересказывать.

Загадки активизируют мыслительную деятельность, развивают навыки анализа и синтеза, обеспечивают точность и краткость речи. Пословицы и изречения развивают образное мышление и формируют моральные нормы поведения. Скороговорки укрепляют артикуляционный аппарат, развивают слуховое восприятие фонем и плавность речи.

Развитие речи включает: словарный запас, грамматическую структуру, культуру звуков и связную речь. Фольклор оказывает комплексное влияние на все компоненты.

Лексическое развитие: новые слова и выражения. Грамматическое развитие: укрепление навыков построения предложений при пересказе.

Фонетическое развитие: скороговорки и песни формируют правильное произношение.

Связная речь: инсценировка и пересказ учат последовательному и правильному выражению мыслей.

Фольклор также развивает коммуникативную компетенцию: в ролевых играх дети вступают в общение, задают вопросы и защищают свою точку зрения, облегчая социальную адаптацию.

Использование интерактивных методов. Содействие самостоятельной творческой деятельности детей. Воспитатель должен эмоционально выражать фольклор, правильно использовать мимику и интонацию, так как дошкольники быстрее усваивают информацию через эмоциональное восприятие.

Дошкольный возраст является решающим этапом речевого и интеллектуального развития ребенка. Целенаправленное и системное развитие речи определяет успешность последующего обучения. Исследования показывают, что фольклорные образцы являются эффективным средством развития речи дошкольников.

Сказки, загадки, пословицы, скороговорки и песни расширяют словарный запас, формируют культуру звуков и развивают грамматически правильную связную речь. Фольклор повышает логическое мышление, воображение, память и творческую активность детей. Через фольклор формируется уважение к национальным ценностям, моральные качества и социальные навыки.

Следовательно, системное, целенаправленное и возрастное использование фольклора в дошкольном образовании необходимо. Занятия с интерактивными методами повышают речевую активность и эффективность обучения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Государственная учебная программа «Первый шаг». — Ташкент, 2018.

Хасанбоева О., Торакулова Х. Дошкольная педагогика. — Ташкент: Фан ва технология, 2014.

2. Кодирова Ф.Р. Методика развития речи детей дошкольного возраста. — Ташкент: Учитель, 2010.

3. Выготский Л.С. Мышление и речь. — Москва: Педагогика, 1982.
Леонтьев А.А. Психология речи и обучение речи. — Москва: Просвещение, 1974.
4. Сборник устного народного творчества узбекского народа. — Ташкент: Издательство имени Гафура Гуляма, 2005.

NUTQIDA NUQSONI BOR BOLALAR BILAN ISHLASHDA ONA TILI MASHG‘ULOTLARINING AHAMIYATI

Haydarova Dilafruz Inoyatulloyevna.
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Ergasheva Osiyo Ilhomjon qizi
Maktabgacha ta’tim yo’nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha yoshdagi nutqida nuqsoni bor bolalarning muloqot qobiliyatini rivojlantirishda ona tili mashg‘ulotlarining o‘rni yoritilgan. Nutqiy rivojlanishda kechikishi bo‘lgan bolalar uchun maxsus metodik yondashuvlar va didaktik o‘yinlarning ahamiyati tahlil qilingan.

Аннотация:В статье рассматривается роль занятий по родному языку в развитии коммуникативных навыков у детей дошкольного возраста с речевыми нарушениями. Анализируются специальные методические подходы и значение дидактических игр для детей с задержкой речевого развития.

Abstract: The article examines the role of native language classes in developing communication skills in preschool children with speech disorders. Special methodical approaches and the importance of didactic games for children with speech development delays are analyzed.

Kalit so‘zlar: Nutq nuqsoni, ona tili, maktabgacha ta’lim, logopediya, korreksiya, didaktik o‘yin, artikulyatsiya, muloqot.

Ключевые слова: Речевые дефекты, родной язык, дошкольное образование, логопедия, коррекция, дидактическая игра, артикуляция, общение.

Keywords: Speech defects, native language, preschool education, speech therapy, correction, didactic game, articulation, communication.

Nutq - inson ruhiyati va intellektual salohiyatining ko‘zgusidir. Maktabgacha yoshdagi davrda bolaning nutqi jadal shakllanadi, biroq statistik ma’lumotlarga ko‘ra, so‘nggi yillarda nutqida turli nuqsonlari (dislaliya, dizartriya, alaliya) bor bolalar soni ortib bormoqda. Bunday bolalar bilan ishlashda ona tili mashg‘ulotlari nafaqat bilim berish, balki korreksion-rivojlantiruvchi vazifani ham bajaradi.

Nutqida nuqsoni bor bolalar ko‘pincha o‘z fikrini bayon qilishda qiynaladi, bu esa ularning ijtimoiylashuviga to‘sqinlik qiladi. Ona tili mashg‘ulotlari jarayonida quyidagi uchta yo‘nalish integratsiya qilinishi shart:

Fonetik rivojlanish: Tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish va fonematik eshitish qobiliyatini o‘stirish.

Leksik-grammatik qurilish: So‘z boyligini oshirish va gaplarni grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzishga o‘rgatish.

Bog‘lanishli nutq: O‘zaro muloqotga kirishish va voqea-hodisalarni izchil so‘zlab berish.

O‘rta yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish vazifalari. Maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalarga ta‘lim-tarbiya berishda tevarak-atrof bilan tanishtirish va nutqni rivojlantirish bo‘yicha olib boriladigan ishlar muhim o‘rin egallaydi. Bu ishlar faqat mashg‘ulotlardagina amalga oshirilmasdan, balki bolalarning kundalik hayotida ham, mehnat faoliyatida va o‘yin faoliyatida amalga oshiriladi.

¬ bolaning o‘z qarindoshlari, qo‘shni tengdoshlari shaxsiga va faoliyatiga qiziqishini qo‘llab-quvvatlash, birgalikdagi o‘yinlarda ularning dialogik nutqini yo‘lga qo‘yishga ko‘maklashish;
¬ turli muloqot vositalari, ya‘ni so‘z, yuz ifodasi (imo-ishora) dan muayyan vaziyatni hisobga olgan holda tabaqalashtirilgan holda foydalanishni o‘rgatish;
¬ bolalarning ertak va kichik hikoyalarni so‘zlab berishga qiziqishini qo‘llab quvvatlash;
¬ bolani «tovush», «so‘z», «gap» atamalari bilan tanishtirish kabilardan iborat.

Mashg‘ulotlar davomida oddiy suhbatlardan ko‘ra, ko‘rgazmali qurollar va harakatli o‘yinlardan foydalanish yuqori samara beradi. Chunki boladagi nutq nuqsoni ko‘pincha umumiy motorikaning sustligi bilan bog‘liq bo‘ladi.

Didaktik o‘yin: "Sehrli savatcha va tovushlar".

Ushbu o‘yin nutqida nuqsoni bor bolalarning so‘z boyligini oshirish va tovushlarni farqlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Maqsad: "S" va "Sh" (yoki bolada muammoli bo‘lgan boshqa tovushlar) tovushlarini bir-biridan farqlash va talaffuzni shakllantirish.

Jihozlar: Ikkita savatcha (biri moviy, biri sariq rangda) va turli rasmlar (sichqon, shamol, samolyot, shakar, olma, tish cho‘tkasi va h.k.).

O‘yin jarayoni: Tarbiyachi bolaga rasmlarni ko‘rsatadi. Bola rasmda nima aks etganini aytishi va unda "S" tovushi bo‘lsa moviy savatchaga, "Sh" tovushi bo‘lsa sariq savatchaga solishi kerak.

Korreksion ahamiyati: Bola so‘zni talaffuz qilish orqali artikulyatsiya a’zolarini mashq qildiradi va tovushning so‘z boshida, o‘rtasida yoki oxirida kelishini tahlil qilishni o‘rganadi.

Metodik tavsiyalar:

Nutqida nuqsoni bor bolalar bilan ona tili mashg‘ulotlarini tashkil etishda quyidagilarga amal qilish lozim:
Individual yondashuv: Har bir bolaning nuqson darajasiga qarab topshiriqlarni murakkablashtirish.
Nutqiy muhit: Tarbiyachining nutqi namunali, aniq va emotsional bo‘lishi shart.
Kichik motorika: Mashg‘ulot ichida barmoq o‘yinlarini qo‘llash nutq markazlarini faollashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, ona tili mashg‘ulotlari nutqida nuqsoni bor bolalarni jamiyatga moslashtirishning asosiy vositasidir. To‘g‘ri tanlangan didaktik o‘yinlar va metodik usullar bolaning nutqiy to‘siqlarini yengib o‘tishiga, o‘ziga bo‘lgan ishonchining ortishiga va maktab ta’limiga muvaffaqiyatli tayyorlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Babayeva D.R. "Nutq o‘stirish metodikasi". – T.: "Fan va texnologiya", 2009.
2. Qodirova F.R., Qodirova R.M. "Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi". – T.: "Istiqlol", 2006.
3. Logopedik mashg‘ulotlar uchun metodik qo‘llanmalar to‘plami. 2022.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR RIVOJLANISHIDA MUSIQANING AHAMIYATI

M.F.Shamiyeva
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Y.Z.Ortiqova
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishida musiqaning pedagogik va psixologik ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Musiqa ta’limining

bolaning hissiy-irodaviy, aqliy, nutqiy, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishiga ta’siri yoritib berilgan. Tadqiqot jarayonida musiqa mashg‘ulotlarining bolaning emotsional barqarorligini ta’minlash, bilish jarayonlarini faollashtirish hamda estetik didini shakllantirishdagi o‘rni asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, musiqa ta’limi, bolalar rivojlanishi, hissiy rivojlanish, estetik tarbiya, musiqiy faoliyat, pedagogik jarayon, ijtimoiy ko‘nikmalar.

Аннотация: В статье с научно-теоретической точки зрения рассматривается педагогическое и психологическое значение музыки в развитии детей дошкольного возраста. Раскрывается влияние музыкального образования на эмоционально-волевое, интеллектуальное, речевое, физическое и социальное развитие ребёнка. В ходе исследования обоснована роль музыкальных занятий в обеспечении эмоциональной устойчивости детей, активизации познавательных процессов и формировании эстетического вкуса.

Ключевые слова:дошкольное образование, музыкальное воспитание, развитие детей, эмоциональное развитие, эстетическое воспитание, музыкальная деятельность, педагогический процесс, социальные навыки.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the pedagogical and psychological significance of music in the development of preschool children. The study examines the impact of music education on children’s emotional-volitional, cognitive, speech, physical, and social development. The role of musical activities in ensuring emotional stability, enhancing cognitive processes, and fostering aesthetic taste is substantiated.

Keywords:preschool education, music education, child development, emotional development, aesthetic education, musical activity, pedagogical process, social skills.

Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan ushbu davrda bolaning jismoniy rivojlanishi bilan bir qatorda aqliy, hissiy-irodaviy, nutqiy va ijtimoiy sifatlari jadal rivojlanadi. Ushbu jarayonda san’atning, xususan, musiqa ta’limining o‘rni beqiyos bo‘lib, u bolani har tomonlama rivojlantiruvchi muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Musiqa bolaning ichki kechinmalari va ruhiy holatiga bevosita ta’sir ko‘rsatib, uning hissiy dunyosini boyitadi. Turli ohang va ritmlarning uyg‘unligi bolalarda quvonch, hayajon, xotirjamlik kabi ijobiy his-tuyg‘ularni shakllantiradi. Sokin va muloyim kuylar bolaning ruhiy tinchlanishiga xizmat qilsa, sho‘x va ritmik musiqalar faollikni oshirib, ijobiy emotsional holatni yuzaga keltiradi. Bu holat bolalarda hissiy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Musiqa ta’limi bolalarning bilish jarayonlarini rivojlantirishga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Qo‘shiqlarni yod olish jarayonida xotira faoliyati faollashadi, diqqat-e’tibor barqarorlashadi. Ritmik mashqlar va musiqaga mos harakatlar bolaning tafakkurini, mantiqiy fikrlashini hamda harakatlarni muvofiqlashtirish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, qo‘shiqlar matni orqali bolalar yangi so‘z va iboralarni o‘zlashtirib, nutq boyligi va talaffuz madaniyatini oshiradilar.

Musiqa bilan bog‘liq faoliyat turlari, xususan, raqs va musiqiy-harakatli o‘yinlar bolaning jismoniy rivojlanishiga ijobiy ta’sir etadi. Ritmik harakatlar mushaklarning chiniqishiga, muvozanatni saqlash va chaqqonlikning rivojlanishiga yordam beradi. Eng muhimi, musiqa ostida bajariladigan mashqlar bolani tez charchatmaydi, balki mashg‘ulotlarga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va faol ishtirok etishga undaydi.

Musiqa bolalarda estetik did va go‘zallikni his etish qobiliyatini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Milliy va zamonaviy musiqiy asarlar bilan tanishish orqali bolalarda san’atga bo‘lgan qiziqish kuchayadi, milliy madaniyatga hurmat tuyg‘usi rivojlanadi. Qo‘shiq kuylash, oddiy cholg‘u asboblarida chalish jarayonlari bolalarning ijodiy qobiliyatlarini namoyon etib, o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi.

Shuningdek, musiqa mashg‘ulotlari bolalarda ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Guruh bo‘lib qo‘shiq aytish, jamoaviy raqslar va musiqiy o‘yinlar bolalarni hamkorlikka, bir-birini tinglashga, o‘zaro hurmat va do‘stona munosabatlarni rivojlantirishga

o‘rgatadi. Bu esa bolalarning keyingi ta’lim bosqichlariga moslashuvida muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, musiqa maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishida muhim pedagogik vosita hisoblanadi. U bolaning hissiy, aqliy, jismoniy, estetik va ijtimoiy kamolotini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu sababli maktabgacha ta’lim tashkilotlarida musiqa mashg‘ulotlarini tizimli, mazmunli va yosh xususiyatlariga mos holda tashkil etish, milliy va zamonaviy musiqiy asarlardan samarali foydalanish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Musiqa asosida tashkil etilgan harakatli o‘yinlar va raqs mashg‘ulotlari bolaning jismoniy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ritmik harakatlar mushaklarni chiniqtiradi, umumiy va mayda motorika rivojlanishiga xizmat qiladi. Harakatlarni musiqaga mos holda bajarish muvozanatni saqlash, chaqqonlik va tezkorlik sifatlarini rivojlantiradi. Bundan tashqari, musiqiy mashg‘ulotlar jarayonida bola jismoniy faoliyatni zavq bilan bajaradi, bu esa uning sog‘lom turmush tarziga ijobiy munosabatini shakllantiradi.

Musiqa bolalarda estetik tarbiyani shakllantirishning muhim omili hisoblanadi. Turli janrdagi musiqiy asarlar bilan tanishish orqali bolalarda go‘zallikni idrok etish, musiqiy did va estetik baholash qobiliyatlari rivojlanadi. Milliy musiqiy meros bilan tanishtirish bolalarda milliy qadriyatlarga hurmat va vatanparvarlik tuyg‘ularini kuchaytiradi. Zamonaviy musiqiy asarlar esa bolaning musiqiy dunyoqarashini kengaytiradi.

Shuningdek, musiqa mashg‘ulotlari bolalarda ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Jamoa bo‘lib qo‘shiq kuylash, musiqiy sahnalashtirish va raqslar jarayonida bolalar o‘zaro hamkorlik qilish, bir-birini tinglash va umumiy maqsad sari harakat qilishni o‘rganadilar. Bu esa bolalarda muloqot madaniyati, o‘zaro hurmat va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya rebenka. – Moskva: Pedagogika, 2019.
2. Abdullayeva M.M. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.Q. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
4. Asqarova O‘. Bolalar musiqiy tarbiyasi nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: Musiqa, 2019.
5. Hallam S. The Power of Music: Its Impact on the Intellectual, Social and Personal Development of Children. – London: Institute of Education, 2015.
6. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. – New York: Basic Books, 2011.
7. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. – Toshkent, 2022.
8. Sharipova D.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarda estetik tarbiyani shakllantirish. – Toshkent: Fan, 2020.
9. Jalolova S.X. Musiqa orqali bolalarning hissiy rivojlanishini ta’minlash metodikasi. // Pedagogika jurnali, 2021, №4.

MILLIY TA’LIM TIZIMIDA MAKTAB O‘QUVCHILARNING KOMMUNAL XIZMATLARDAN FOYDALANISH MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Kodirova Kumush Farxodjon qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumta’lim maktablarida o‘quvchilarning kommunal xizmatlardan oqilona va mas’uliyatli foydalanish madaniyatini shakllantirish masalalari yoritiladi. Shuningdek, ta’lim jarayonida ekologik tarbiya, iqtisodiy savodxonlik va kundalik hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishning ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: kommunal xizmatlar, ta’lim tizimi, ekologik tarbiya, energiya samaradorligi, suvni tejash, barqaror rivojlanish.

Abstract: This article discusses the issues of forming a culture of rational and responsible use of municipal services among students in secondary schools. It also analyzes the importance of developing environmental education, economic literacy, and everyday life skills in the educational process.

Keywords: municipal services, education system, environmental education, energy efficiency, water conservation, sustainable development.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы формирования культуры рационального и ответственного использования коммунальных услуг среди учащихся средних школ. Также анализируется важность развития экологического образования, экономической грамотности и навыков повседневной жизни в образовательном процессе.

Ключевые слова: коммунальные услуги, система образования, экологическое образование, энергоэффективность, водосбережение, устойчивое развитие.

Maktab — jamiyatning muhim ijtimoiy instituti bo‘lib, unda yosh avlodga bilim, ko‘nikma va tarbiya beriladi. Maktab o‘quvchilarni ilm-fan asoslari bilan tanishtirib, ularni mustaqil fikrlashga, ma’naviy barkamollikka va ijtimoiy hayotga tayyorlab boradi. Shu bilan birga, maktab insonning shaxs sifatida shakllanishida muhim o‘rin egallaydi. Bugungi kunda global miqyosda tabiiy resurslarning kamayib borayotgani sababli insoniyat uchun muhim muammolarni yuzaga keltirmoqda. Shu sababli yosh avlodni kommunal xizmatlardan samarali foydalanishga o‘rgatish milliy ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Ayniqsa, maktab yoshidagi o‘quvchilarda bu boradagi ko‘nikmalarni shakllantirish kelajakda barqaror jamiyat qurishda muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi ekalogik tanglik sharoitida resurslardan oqilona foydalanish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, yosh avlodda kommunal xizmatlardan foydalanish madaniyatini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Maktab ta’limi ushbu jarayonning asosiy bosqichi bo‘lib, unda o‘quvchilarga suv, gaz, elektr energiyasi kabi resurslardan tejamkor foydalanish ko‘nikmalari singdiriladi. Maktablarda o‘quvchilarga kommunal xizmatlarning ahamiyatini tushuntirish orqali ularda quyidagi ko‘nikmalar shakllantiriladi:resurslarni tejash odati, mas’uliyat hissi, ekologik ong va tafakkur, iqtisodiy savodxonlik.

Bugungi kunda kommunal madaniyatni rivojlantirish juda muhim jihatlardan biri hisoblanadi. Kommunal xizmatlardan foydalanish madaniyati – bu aholi, xususan o‘quvchilarning suv, elektr energiyasi, issiqlik va gazdan oqilona, tejamkor va xavfsiz foydalanish ko‘nikmalarining majmuasidir. Ushbu madaniyat tarkibiy qismlarini iqtisodiy ong (resurslarni tejash), ekologik mas’uliyat, texnik xavfsizlik qoidalariga rioya qilish kabilar tashkil qiladi. “Iste’molchilar huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”[97]gi qonun Kommunal xizmatlardan oqilona foydalanish va to‘lov madaniyatini shakllantirishga asos bo‘ladi.

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarda kommunal madaniyatni shakllantirish tizimli yondashuvni talab qiladi. Masalan: Yevropa davlatlarida “yashil maktab”

[97] O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI QONUNI 26.04.1996 y

(Green School) konsepsiyasi joriy etilgan. Yaponiya maktablarida o‘quvchilar energiya va suv iste’molini mustaqil nazorat qiladi. Germaniyada chiqindilarni saralash maktab dasturining majburiy qismi hisoblanadi. Bu tajribalar shuni ko‘rsatadiki, faqat nazariy bilim emas, balki kundalik amaliy mashg‘ulotlar muhim rol o‘ynaydi.

Yaponiya o‘zining kuchli madaniyati, mamlakat toza bo‘yicha alohida o‘ringa ega. Bu mamlakatda chiqindilar aniq kategoriyalarga ajratiladi (plastik, yonuvchi, yonmaydigan). Maktablarda sinfdan chiqishda chiroq va texnika o‘chiriladi, “Energiya tejash kuni” kabi tadbirlar o‘tkaziladi. Yaponiya ta’lim tizimida qo‘llaniladigan “Gakko Seikatsu” tushunchasi o‘quvchi faqat bilim emas, to‘g‘ri yashash ko‘nikmasini ham egallaydi. Tozalik, tartib, tejash, hurmat — asosiy qadriyatlar ruhida tarbiyalanadi.

Bizning maktablarimizda kommunal madaniyat tabiatshunoslik, biologiya geografiya, tarbiya (sinf soatlari) fanlar tarkibida beriladi. Darslar davomida o‘quchilar yoshi, sinfiga qarab kommunal tushunchalar chuqurlashtirilgan holda berib boriladi. Bizning mintalitetimizda tarbiya, axloq, hurmat tushunchalari yuqori o‘rinda turadi. Kommunal madaniyatni shakllantirishda ham tarbiyaviy usullar orqali berib borish samarali hisoblanadi. Maktablarda muntazam ekologik tarbiya va tadbirlar doirasida “Yashil makon” aksiyalari, tozalik kunlari (hashar), daraxt ekish tadbirlari o‘tkaziladi.

Bolalarga faqat o‘rgatish emas amalda qo‘llashga o‘rgatish, namuna bo‘lish lozim. Maktalarda kattalar bilan birgalikda (ota-onalar) hasharlar tashkil qilish, tabiiy boyliklarni asrashga doir amaliy ishlarni tashkil qilish ayni muddaodir. Oilada kommunal to‘lovlarni vaqtida to‘lash orqali bolalarda bu jarayonga nisbatan intizom hosil bo‘ladi. To‘lovlarni amalga oshirishda bolarni jarayonlar bilan tanishtirish ham ularda kommunal xizmatlardan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishda yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, maktab o‘quvchilarida kommunal xizmatlardan foydalanish madaniyatini shakllantirish — bu faqatgina iqtisodiy yoki maishiy masala emas, balki ekologik va ijtimoiy ahamiyatga ega jarayondir. Milliy ta’lim tizimida ushbu yo‘nalishga alohida e’tibor qaratish orqali barqaror rivojlanishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Kommunal xizmatlar ko‘rsatish qoidalarini tasdiqlash to‘g‘risida” gi 194-son qarori 15.07.2014 y.
2. O.Musulmonova. «Ma‘naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi». «O‘qituvchi» nashriyoti.-T.: 1996 yil.
3. O.Hasanboyeva, X.Jabborova, Z.Nodirova “Tabiat bilan tanishtirish metodikasi” Toshkent-2012 y.
4. H.S. Yo‘ldoshev, SH.M.Avazov. “Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish asoslari” – T.:”Mehnat” Qo‘llanma – 2003 y.

SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHDA TALABALAR AXBOROTGA TANQIDIY YONDASHUVINING PASAYISHI MUAMMOSI

Xidirova Umida Erkin qizi
O‘zbekiston, NavDU 13.00.01 – Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta’limotlar tarixi tayanch doktoranti,
Navoiy innovatsiyalar universiteti “Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim jarayoniga kirib kelishi natijasida talabalar tomonidan axborotga nisbatan tanqidiy yondashuvning pasayishi muammosi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida sun’iy intellekt vositalarining ta’limdagi o‘rni, ularning ijobiy va salbiy jihatlari ilmiy manbalar asosida ko‘rib chiqiladi. Ayniqsa, talabalar

tomonidan tayyor axborotni tekshirmasdan qabul qilish, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarining susayishi va axborot savodxonligining yetarli darajada shakllanmasligi kabi muammolar yoritiladi. Shuningdek, mazkur muammoni bartaraf etish yo‘llari sifatida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, axborotni tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirish va sun’iy intellektdan ongli foydalanishni yo‘lga qo‘yish zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar. Sun’iy intellekt, tanqidiy fikrlash, axborot savodxonligi, ta’lim jarayoni, talabalar, mustaqil fikrlash, raqamli texnologiyalar

Abstract. This article examines the problem of the decline in students’ critical approach to information in the context of the increasing use of artificial intelligence technologies in education. The study analyzes the role of AI tools in the educational process, highlighting both their advantages and potential risks based on scientific sources. Particular attention is given to issues such as students’ tendency to accept generated information without verification, the weakening of independent thinking skills, and insufficient development of information literacy. The paper also proposes possible solutions, including the development of critical thinking skills, enhancement of analytical abilities, and the promotion of responsible and conscious use of artificial intelligence in learning.

Keywords. artificial intelligence, critical thinking, information literacy, education process, students, independent thinking, digital technologies

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема снижения критического отношения студентов к информации в условиях активного внедрения технологий искусственного интеллекта в образовательный процесс. На основе научных источников анализируются роль и влияние ИИ в обучении, а также его положительные и отрицательные стороны. Особое внимание уделяется таким проблемам, как некритическое восприятие информации, снижение уровня самостоятельного мышления и недостаточная сформированность информационной грамотности у студентов. В статье также предлагаются пути решения данной проблемы, включая развитие критического мышления, аналитических навыков и формирование осознанного использования технологий искусственного интеллекта.

Ключевые слова. Искусственный интеллект, критическое мышление, информационная грамотность, образовательный процесс, студенты, самостоятельное мышление, цифровые технологии

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim tizimiga sezilarli o‘zgarishlar olib kirdi. Xususan, generativ SI vositalari talabalarga qisqa vaqt ichida murakkab savollarga javob olish, matnlar yaratish va tahliliy ishlarni bajarishda yordam bermoqda. Biroq, ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bunday texnologiyalardan ortiqcha yoki nazoratsiz foydalanish talabalar tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining susayishiga olib kelishi mumkin.

Zamonaviy dunyoda ta’lim sohasida katta o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Ayniqsa,raqamli texnologiyalarning tez sur’atlar bilan rivojlanishi natijasida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda. Talabalarning mustaqil fikrlash, yangicha yondashuvlarni ishlab chiqish va chuqur tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirishda AI vositalarining roli ortib bormoqda. Bu esa zamonaviy o‘qituvchidan innovatsion yondashuvlar talab etishini ko‘rsatadi. Mamlakatimizda 2021-yil 17-iyundagi PQ–5154-son Prezident qaroriga muvofiq, “Sun’iy intellekt markazi” (AI Center) – tashkil etilgan.Bu markaz AI sohasida ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish, kadrlar tayyorlash, SI asosida dasturlar yaratish bilan shug‘ullanadi.[98]

Avvallari talabalar ma’lumot izlash jarayonida turli manbalarni solishtirish, ularni tahlil qilish va xulosaga kelish orqali bilimga ega bo‘lishgan. Bu jarayon ularning mantiqiy fikrlashi va

[98] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2021). Sun'iylekt texnologiyalarni rivojlantirishchora-tadbirlari to'risida (PQ–5154-son qaror, 2021-yil 17-iyun). https://lex.uz/docs/5467081

tanqidiy tafakkurini rivojlantirishda muhim rol o‘ynagan. Hozirgi kunda esa sun’iy intellekt vositalari tayyor javoblarni tez va oson taqdim etayotgani sababli, ko‘plab talabalar mazkur javoblarning ishonchliligini tekshirishga ehtiyoj sezmayapti.Natijada, talabalar ko‘pincha berilgan axborotni shubhasiz qabul qilishga o‘rganib qolmoqda. Bu esa ularning mustaqil fikrlash qobiliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Tanqidiy yondashuvning pasayishi nafaqat ta’lim jarayonida, balki kelajakdagi kasbiy faoliyatda ham muammolar keltirib chiqarishi mumkin. Chunki zamonaviy mutaxassis har qanday ma’lumotni tahlil qila olishi, uni baholashi va to‘g‘ri qaror qabul qilishi zarur.Bundan tashqari, sun’iy intellekt tizimlari har doim ham mukammal va xatosiz emas. Ular ba’zan noto‘g‘ri yoki eskirgan ma’lumotlarni ham taqdim etishi mumkin. Agar talaba bu ma’lumotlarni tekshirmasdan qabul qilsa, noto‘g‘ri bilim shakllanishi ehtimoli ortadi. Bu esa ta’lim sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.Mazkur muammoni bartaraf etish uchun bir qator choralar ko‘rish zarur. Avvalo, ta’lim jarayonida talabalarga tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish lozim. O‘qituvchilar sun’iy intellektdan foydalanishni cheklash o‘rniga, uni to‘g‘ri va ongli qo‘llashni o‘rgatishlari kerak. Masalan, talabalarga olingan javoblarni boshqa manbalar bilan solishtirish, dalillarni tekshirish va mustaqil xulosa chiqarish vazifalari berilishi maqsadga muvofiq.Shuningdek, ta’lim muassasalarida axborot savodxonligini oshirishga qaratilgan maxsus dasturlarni joriy etish ham muhim ahamiyatga ega. Bu orqali talabalar nafaqat axborotni olish, balki uni tahlil qilish, baholash va undan to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar.

Tanqidiy fikrlash — bu axborotni tahlil qilish, baholash va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatidir. John Dewey ta’kidlaganidek, ta’limning asosiy maqsadi — shaxsni mustaqil va ongli fikrlashga o‘rgatishdir. Shuningdek, Robert Ennis tanqidiy fikrlashni “asoslangan qaror qabul qilish uchun reflektiv va mantiqiy fikrlash jarayoni” sifatida izohlaydi. Mazkur yondashuvga ko‘ra, talaba har qanday axborotni shunchaki qabul qilmasdan, uning manbasi, ishonchliligi va dolzarbligini tahlil qilishi zarur. SI vositalari, ayniqsa matn generatorlari, tayyor va tizimlashtirilgan javoblarni taqdim etadi. Nicholas Carr o‘zining The Shallows asarida raqamli texnologiyalar inson tafakkuriga ta’sir ko‘rsatib, chuqur tahlil qilish qobiliyatini pasaytirishi mumkinligini ta’kidlaydi.

Bundan tashqari, Daniel Kahneman tomonidan ilgari surilgan “tez fikrlash va sekin fikrlash” nazariyasiga ko‘ra, insonlar ko‘pincha oson va tezkor javoblarga moyil bo‘ladi. SI vositalari aynan shu “tez fikrlash” (System 1) jarayonini rag‘batlantirib, chuqur tahlil (System 2) ehtiyojini kamaytirishi mumkin.

O‘zbekistonda olib borilgan tadqiqotlarda sun’iy intellektning ta’lim tizimiga ta’siri asosan ijobiy jihatdan o‘rganilgan bo‘lsa-da, ayrim olimlar uning bilvosita salbiy oqibatlariga ham e’tibor qaratgan. Masalan, Odinaxon Tajiboyeva o‘z tadqiqotida sun’iy intellekt texnologiyalari talabalar tafakkurini rivojlantirishda muhim vosita ekanligini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, SI asosidagi platformalar orqali talabalar tezkor axborot olish imkoniga ega bo‘ladi va bu ularning o‘rganish samaradorligini oshiradi. Biroq muallif shuni ham qayd etadiki, agar talaba tayyor javoblarga haddan tashqari tayanib qolsa, u holda mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko‘nikmalari sustlashishi mumkin. Bu holat bevosita tanqidiy yondashuvning pasayishiga olib keladi.

Ozoda Sabirova tomonidan olib borilgan izlanishlarda esa sun’iy intellektning ta’limdagi salbiy jihatlari kengroq yoritilgan. Jumladan, u SI vositalari orqali olingan ma’lumotlarning har doim ham ishonchli emasligini ta’kidlaydi. Talabalar esa ko‘pincha ushbu ma’lumotlarni tekshirmasdan qabul qiladilar. Natijada ularda axborotni tahlil qilish, manbalarni solishtirish kabi muhim ko‘nikmalar yetarli darajada shakllanmaydi. Bu esa tanqidiy tafakkurning zaiflashuviga sabab bo‘ladi.[99]

Shuningdek, Muyassar Abduxamidova o‘z ishlarida sun’iy intellektni ta’limga integratsiya qilish jarayonida axborot madaniyati va axloqiy yondashuv muhimligini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra,

[99] Ozoda Sabirova. Ta’lim sohasida sun’iy intellektdan foydalanish // Eurasian Journal of Academic Research. – 2023. – № 11. – B. 112–116.

talabalar faqat tayyor bilimlarni iste’mol qiluvchi subyektga aylanib qolmasligi kerak. Aks holda, ular chuqur tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatidan uzoqlashadi.[100]

Bundan tashqari, Furqatbek Nodirbekov tadqiqotlarida sun’iy intellekt yordamida talabalar tafakkurini rivojlantirish mumkinligi qayd etiladi. Ammo bu jarayon faqatgina faol o‘rganish, muammoli vaziyatlar va mustaqil fikrlash bilan uyg‘unlashgandagina samarali bo‘ladi. Aks holda, texnologiya talabaning o‘rniga fikrlashni “bajarib beruvchi vosita”ga aylanib qoladi.[101]

Shaxlo Xamidova va Feruza Xamidova tomonidan olib borilgan fikrga ko’ra tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun interfaol va texnologik yondashuvlar zarurligi ko‘rsatiladi. Ular SIdan to‘g‘ri foydalanilganda tanqidiy tafakkur rivojlanishini, ammo noto‘g‘ri foydalanilganda esa aks ta’sir — ya’ni fikrlash passivlashuvini yuzaga keltirishini ta’kidlaydilar.[102]

Yuqoridagi ilmiy qarashlarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, O‘zbekistonda olib borilgan tadqiqotlar sun’iy intellektning quyidagi ikki tomonlama ta’sirini ko‘rsatadi:

- ✓ u ta’lim samaradorligini oshiradi
- ✓ lekin talabalarning axborotga tanqidiy yondashuvini susaytirish xavfini ham keltirib chiqaradi.

Ayniqsa, talabalar tomonidan axborotni tekshirmasdan qabul qilish, tayyor javoblarga tayanish va mustaqil izlanishning kamayishi ushbu muammoning asosiy ko‘rinishlari hisoblanadi

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, SI vositalaridan foydalanayotgan talabalar quyidagi muammolarga duch kelmoqda:

Axborotni tekshirmasdan qabul qilish — SI tomonidan berilgan javoblar ko‘pincha ishonchli deb qabul qilinadi;

Mustaqil tahlilning kamayishi — tayyor javoblar sababli talaba o‘zi izlanishga kamroq harakat qiladi;

Akademik halollik muammolari — tayyor matnlardan foydalanish plagiat xavfini oshiradi.

Masalan, OECD hisobotlarida raqamli vositalardan haddan tashqari foydalanish o‘quvchilarning yuqori darajadagi tafakkur ko‘nikmalariga salbiy ta’sir qilishi mumkinligi qayd etilgan.

Axborot savodxonligi — bu ma’lumotni topish, baholash va undan samarali foydalanish qobiliyatidir. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan Media and Information Literacy (MIL) konsepsiyasida aynan shu ko‘nikmalar zamonaviy ta’limning muhim elementi sifatida ko‘rsatilgan. SI sharoitida talabalar nafaqat axborotni qabul qilish, balki uni quyidagi mezonlar asosida baholashlari zarur:

- manbaning ishonchliligi
- dalillarning mavjudligi
- muallifning kompetensiyasi
- ma’lumotning yangiligi

Ilmiy yondashuvlarga asoslanib, quyidagi choralarni taklif etish mumkin:

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodlar — muammoli ta’lim, bahs-munozaralar va tahliliy topshiriqlar.

SI savodxonligini shakllantirish — talabalarni SI vositalarining imkoniyatlari va cheklovlari bilan tanishtirish.

Ko‘p manbali tahlilni rag‘batlantirish — har bir ma’lumotni kamida ikki-uch manba bilan solishtirish.

O‘qituvchi nazoratining kuchaytirilishi — talabaning mustaqil fikrini aniqlashga qaratilgan baholash tizimlari.

Sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim jarayonini samarali va qulay qilayotgan bo‘lsa-da, ularning noto‘g‘ri yoki ortiqcha qo‘llanilishi talabalar tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining

[100] Muyassar Abduxamidova. Sun’iy intellektning ta’limga integratsiyasi: o‘qitish va boshqaruvdagi o‘rni // Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. – 2023. – № 4. – B. 28–33

[101] Furqatbek Nodirbekov. Sun’iy intellekt asosida talabalarning falsafiy tafakkurini rivojlantirish // Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. – 2024. – № 1. – B. 64–69.

[102] Shaxlo Xamidova, Feruza Xamidova. STEAM ta’limida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodlari // Namangan davlat pedagogika instituti ilmiy axborotnomasi. – 2022. – № 2. – B. 91–95.

pasayishiga olib kelishi mumkin. Ilmiy manbalar shuni ko‘rsatadiki, bu muammoni hal qilish uchun texnologiyani cheklash emas, balki undan ongli va tanqidiy foydalanishni o‘rgatish muhimdir. Shundagina SI ta’lim sifatini oshiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2021). Sun'iylekt texnologiyalarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'risida (PQ–5154-son qaror, 2021-yil 17-iyun). https://lex.uz/docs/5467081
2. OECD Education and Technology: The OECD Handbook for Innovative Learning. – Paris: OECD Publishing, 2015. – 192 p.
3. UNESCO Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines. – Paris: UNESCO Publishing, 2013. – 187 p.
4. John Dewey. How We Think. – New York: D.C. Heath and Company, 1910. – 224 p.
5. Robert Ennis. Critical Thinking. – Upper Saddle River: Prentice Hall, 1996. – 268 p.
6. Nicholas Carr. The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains. – New York: W.W. Norton & Company, 2010. – 276 p.
7. Daniel Kahneman. Thinking, Fast and Slow. – New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011. – 499 p.
8. Odinaxon Tajiboyeva. Talabalarda tanqidiy tafakkur va kreativlikni rivojlantirishda sun’iy intellektning ahamiyati. Universal Journal of Academic and Multidisciplinary Research. – 2024. – № 3. – B. 45–49.
9. Ozoda SabirovaTa’lim sohasida sun’iy intellektdan foydalanish. Eurasian Journal of Academic Research. – 2023. – № 11. – B. 112–116.
10. Muyassar Abduxamidova. Sun’iy intellektning ta’limga integratsiyasi: o‘qitish va boshqaruvdagi o‘rni. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. – 2023. – № 4. – B. 28–33.
11. Furqatbek Nodirbekov. Sun’iy intellekt asosida talabalarning falsafiy tafakkurini rivojlantirish. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. – 2024. – № 1. – B. 64–69.
12. Shaxlo Xamidova, Feruza Xamidova. STEAM ta’limida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodlari. Namangan davlat pedagogika instituti ilmiy axborotnomasi. – 2022. – № 2. – B. 91–95.

MAKTABGACHA TA’LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR: STEAM YONDASHUVI VA SCRATCH DASTURI ORQALI BOLALARNING BILIM VA KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Nurniyozova Marjona Erkin qizi
O‘zbekiston, Samarqand viloyati Kattaqo‘rg‘on tumani
7-DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta’limda raqamli texnologiyalarning roli va ahamiyati tahlil qilinadi. Raqamli vositalardan foydalanish bolalarning fikrlash, ijodiy va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga, shuningdek, tarbiyachilar va ota-onalar uchun o‘quv jarayonini samarali tashkil etishga imkon yaratadi. STEAM yondashuvi doirasida raqamli texnologiyalar fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika bo‘limlarini birlashtirib, ta’limning interaktiv va qiziqarli shaklini ta’minlaydi. Scratch dasturi misolida bolalar dasturlash ko‘nikmalarini o‘rganib, ijodiy va tanqidiy fikrlash, hamkorlik va kommunikativ kompetensiyalarni shakllantiradi. Maqolada shuningdek, raqamli texnologiyalardan foydalanishda sog‘liqni saqlash va me’yorni nazorat qilish muhimligi ta’kidlanadi. Natijada, raqamli muhit maktabgacha ta’lim sifatini oshirish va XXI asr talablariga mos bilim muhitini yaratishda samarali vosita sifatida ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, raqamli texnologiyalar, STEAM ta’limi, Scratch dasturlash tili, bolalar rivojlanishi, ta’lim samaradorligi, ijodiy va mantiqiy fikrlash, kommunikativ kompetensiyalar.

Аннотация: В данной статье анализируется роль и значение цифровых технологий в дошкольном образовании. Использование цифровых инструментов способствует развитию у детей навыков мышления, творчества и самостоятельного принятия решений, а также позволяет педагогам и родителям эффективно организовывать учебный процесс. В рамках подхода STEAM цифровые технологии объединяют разделы науки, технологии, инженерии, искусства и математики, обеспечивая интерактивную и увлекательную форму обучения. На примере программы Scratch дети осваивают навыки программирования, развивают творческое и критическое мышление, а также навыки сотрудничества и коммуникации. В статье также подчеркивается важность контроля здоровья и соблюдения норм при использовании цифровых технологий. В результате цифровая среда выступает эффективным инструментом повышения качества дошкольного образования и создания учебной среды, соответствующей требованиям XXI века.

Ключевые слова: дошкольное образование, цифровые технологии, STEAM-образование, язык программирования Scratch, развитие детей, эффективность обучения, творческое и логическое мышление, коммуникативные компетенции

Abstract: This article analyzes the role and significance of digital technologies in preschool education. The use of digital tools contributes to the development of children’s thinking, creativity, and independent decision-making skills, while also enabling educators and parents to organize the learning process more effectively. Within the STEAM approach, digital technologies integrate the fields of Science, Technology, Engineering, Art, and Mathematics, providing an interactive and engaging form of learning. Using the Scratch program as an example, children acquire programming skills, develop creative and critical thinking, as well as collaboration and communication competencies. The article also emphasizes the importance of health protection and adherence to guidelines when using digital technologies. Consequently, the digital environment serves as an effective tool for enhancing the quality of preschool education and creating a learning environment that meets the requirements of the 21st century.

Keywords: preschool education, digital technologies, STEAM education, Scratch programming language, child development, learning effectiveness, creative and logical thinking, communicative competencies

Hozirgi kunda texnologiyalar jadal rivojlanib borayotgan davrda ta’lim sifatini oshirish muhim vazifalardan biridir. Ta’lim jarayonlarining ajralmas qismiga aylangan raqamli texnologiyalar maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ham samarali qo‘llanilmoqda. Raqamli vositalar yordamida bolalarning bilim olish jarayoni yanada qiziqarli, interaktiv va samarali bo‘ladi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish bolalarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi hamda ijodkorlikni oshiradi. Shuningdek, bu texnologiyalar tarbiyachilar uchun ham qulayliklar yaratadi. Ular dars jarayonida turli videolar, taqdimotlar va interaktiv materiallardan foydalanib mashg‘ulotlarni samarali tashkil etishlari mumkin. Bundan tashqari, ota-onalar bilan muloqot qilish va bolalarning rivojlanishini kuzatishda raqamli vositalar muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarda Maktabgacha va Maktab Ta’limini rivojlantirish strategiyasi” (PQ 4937-son, 28-dekabr 2021-yil) qarorida raqamli ta’lim muhitini keng joriy qilish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Shu doirada, O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimida raqamli komponentlarni oshirishga qaratilgan qator islohotlar amalga oshirilmoqda. 2025-yil ma’lumotlariga ko‘ra, mamlakatda 39 mingdan ortiq maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyat yuritmoqda. So‘nggi yillarda bog‘chalarda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish ustuvor vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalardan foydalanishda bolalarning sog‘lig‘ini

himoya qilish maqsadida ekran oldida o‘tirish vaqtini cheklash va mashg‘ulotlarni tarbiyachi nazorati ostida olib borish zarur.

Raqamli texnologiyalarni STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi bilan uyg‘unlashtirish bolalarning bilim olish jarayonini yanada qiziqarli va ma’lumotlarga boy qiladi. Misol uchun:

- **Fan (Science)** bo‘limida bolalar tajribalar va eksperimentlarni video va animatsiyalar orqali kuzatadi.
- **Texnologiya (Technology)** bo‘limida planshet yoki kompyuter dasturlari yordamida oddiy kodlash va interaktiv mashqlar bajaradi.
- **Muhandislik (Engineering)** bo‘limida bolalar konstruktor yoki oddiy robotlar yordamida muammolarni yechadi.
- **San’at (Art)** bo‘limida raqamli rasm chizish va rang berish orqali ijodkorlik rivojlantiriladi.
- **Matematika (Mathematics)** bo‘limida sonlar, shakllar va mantiqiy masalalar bilan ishlanadi.

Shu tarzda raqamli texnologiyalar STEAM jarayonining barcha bosqichlarini birlashtiradi va ta’lim samaradorligini oshiradi.

Bugungi kunda maktabgacha katta yoshdagi bolalar (6-7 yosh) ham Scratch dasturlash tilini o‘rganmoqda. Scratch - AQSHdagi Massachusets Texnologiya Instituti (MIT) Media Laboratoriyasi tomonidan bolalar uchun maxsus ishlab chiqilgan vizual dasturlash muhitidir. Bu dastur orqali bolalar o‘yinlarni matn orqali emas, balki rangli bloklar yordamida dasturlaydi. Scratch dasturida murakkab kodlar yo‘q, qo‘lda yozish talab qilinmaydi va natijalar darhol ko‘rinadi. Shu bilan birga, bolalar mustaqil qaror qabul qilish, maqsadlarni belgilash va ularga erishish ko‘nikmalarini rivojlantiradi, ijodiy va mantiqiy fikrlashni mustahkamlaydi, hamkasblar va kattalar bilan muloqot qilishni o‘rganadi.

Scratch dasturi maktabgacha yoshdagi bolalarning STEAM ta’lim jarayonida ilk kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishga ham yordam beradi. Shu orqali bolalar XXI asrda mustaqil hayot uchun zarur bo‘lgan ijodiy, tanqidiy va hamkorlikka oid ko‘nikmalarni egallaydi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar faqat STEAM bilan emas, boshqa ta’lim metodlari bilan ham uzviy bog‘lanib, ta’limning zamonaviy ko‘rinishlarini yaratmoqda. Hozirgi kunda yangi avlod bog‘chalari loyihalari doirasida zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalari bilan o‘quv mashg‘ulotlari samarali olib borilmoqda.

Maktabgacha ta’limda raqamli muhit bolalarni zamonaviy bilimlar bilan tanishtirish, ularning qiziqishi va rivojlanishini qo‘llab - quvvatlash uchun muhim vositadir. To‘g‘ri va me’yorida qo‘llanilganda, raqamli texnologiyalar ta’lim sifatini sezilarli darajada oshiradi, bolalarning ijodiy, mantiqiy va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantiradi hamda XXI asr talablariga mos maktabgacha ta’lim muhitini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenting 2022-2026 - yillarda maktabgacha va maktab ta’limini rivojlantirish strategiyasi to’g‘risidagi qarori. PQ-4937-son, 2021- yil 28-dekabr .
2. O’zbekiston Resbuplikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi rasmiy veb-sayti www.maktabgacha.uz
3. Abdurahmonova.D (2023) Integration of digital technologies into earliy childhood education in Uzbekistan. Education and Technology Journal. Vol 11, No 1, pp 17-25
4. Boxodirova S (2022) Maktabgacha ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanishning metodik asoslari. Toshkent: DTPU ilmiy nashriyoti .
5. European Commission. (2019). Digital Education Acition Plan. Brussels.
6. Maxmutazimova. Y (Toshkent 2022) Maktabgacha ta’limda STEAM texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma.

XXI АСР – СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ АСРИ. ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТДА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТНИ БОШҚАРИШ, АХЛОҚИЙ ЁНДАШУВЛАР ВА РИВОЖЛАНИШ ЖАРАЁНЛАРИ

Хусайнов Мухаммадхўжа
Ўзбекистон, Наманган давлат университети мустақил изланувчиси

Аннотация. Ҳозирги замонавий технологиялар асрида сунъий интеллект инсон фаолиятининг деярли барча соҳасида муҳим ўрин эгаллаяпти. Шу боис таълим-тарбия соҳасида сунъий интеллект технологияларининг қўлланиши замонавий имкониятлар билан бирга долзарб муаммоларни ҳам юзага келтириб чиқармоқда. Таълим жараèни одатий шаклдан фарқли равишда технологиялар èрдамида ноанъанавий яъни самарали, шахсга йўналтирилган ва инновацион èндашув амалга ошириляпти. У билим олиш ва ўргатиш усулларини тубдан ўзгартириш қобилиятига эгалигини ўзида намоèн қилмоқда.

Калит сўзлар. Технология, сунъий интеллект, ўргатиш, таълим жараèни, ўқитувчи, мотиватор, индивидуал èндашув, шахс, эмоционал, Онлайн курслар, виртуал лаборатория, симуляция, интерактив платформалар, лойиҳа асосидаги таълим, креативлик, кейс-стади, модератор

Аннотация. В современную эпоху современных технологий искусственный интеллект занимает важное место практически во всех сферах человеческой деятельности. Поэтому применение технологий искусственного интеллекта в сфере образования, наряду с современными возможностями, также порождает актуальные проблемы. Образовательный процесс, в отличие от привычной формы, реализуется с использованием технологий нетрадиционным, то есть эффективным, личностно-ориентированным и инновационным подходом. Это демонстрирует способность радикально изменить методы приобретения и преподавания знаний

Ключевые слова: Технология, искусственный интеллект, преподавание, образовательный процесс, учитель, мотиватор, индивидуальный подход, личность, эмоциональный аспект, онлайн-курсы, виртуальная лаборатория, моделирование, интерактивные платформы, проектное обучение, креативность, кейс-стади, модератор

Abstract. In the modern era of advanced technology, artificial intelligence plays a key role in virtually all areas of human activity. Therefore, the application of AI technologies in education, along with modern opportunities, also raises pressing challenges. Unlike traditional forms, the educational process is implemented using technology in a non-traditional, effective, student-centered, and innovative manner. This demonstrates the potential to radically change the methods of acquiring and teaching knowledge

Keywords: Technology, artificial intelligence, teaching, educational process, teacher, motivator, individual approach, personality, emotional aspect, online courses, virtual laboratory, modeling, interactive platforms, project-based learning, creativity, case study, moderator

Бугунги кунда сунъий интеллект технологиялари педагогик жараènга чукур кириб бормоқда. Бунга мисол, автоматлаштирилган (платформа)баҳолаш тизимлари таълим олувчининг тест ва бошқа назорат натижаларини тезкорлик билан таҳлил қилиши, уларнинг билим даражасини аниқлаш имконини беряпти. Яна, виртуал èрдамчилар таълим олувчи мустақил билим олишини енгиллаштириб келмоқда. Бу орқали ўқитувчилар ва мураббийлар кўпроқ вақтларини индивидуал èндашувга шунингдек интенсив методларни яратишга сарфлайдилар. Сунъий интеллектнинг яна бир жихати шундаги якка шахсга мослаштирилган таълим дастурларини ишлаб чиқиш имконини бериб, ҳар бир ўқувчининг эҳтиèжларига мос èндашувларни таъминлайди. Масалан,–Ўқитувчининг анъанавий роли қандай бўлади? – Сунъий интеллект уларнинг ўрнини тўлиқ эгаллай оладими èки уни қўллаб-қувватловчи восита бўлиб қоладими?–Таълим жараènида инсон омилининг ўрни қандай сақланади? Бундай саволлар бугунги таълим тизимининг долзарб муаммоларини

ифодалайди. Шундай экан, таълим ривожи учун сунъий интеллект технологиясидан оқилона фойдаланиш катта аҳамиятга эга. Бугунги кунда ўқитувчи ва сунъий интеллект воситалари ўртасидаги ҳамкорлик ўқув жараènининг сифатини хамда самарадорлигини оширишда муҳим омил ҳисобланади. Ўқитувчи нафақат билим берувчи, балки модератор, фасилитатор, ва руҳлантирувчи шахс сифатида ҳам ўз ролини сақлаб қолади. Бунда инсонийлик, ҳиссий ва эмоционал, интеллект каби қобилиятлар – ўқитувчининг сунъий интеллектдан ажралиб турадиган муҳим жиҳатларидир. Шу ўринда, сунъий интеллект воситаларининг таълимга салбий таъсирини камайтириш учун хавфсизлик, маънавий ва ахлоқий масалаларга ҳам катта эътибор қаратилиши лозим. Сунъий интеллектдан нотўғри фойдаланилганда таълим олувчилар орасидаги тенглик ва адолат тамойилларига путур етиши табиий хол. Шундай экан сунъий интеллект таълимга нима беради? Бугунги кунда сунъий интеллект технологиялари таълим соҳасида инқилобий ўзгаришларни юзага келтириб чиқармоқда. У нафақат таълим жараènини янада самарали ва интерфаол қилишга èрдам беради, балки, шахсга индивидуал èндашув, ресурслардан тежамкор фойдаланиш ва билим олишнинг глобал даражасини ошириш каби кўплаб афзалликларни ҳам тақдим этади. Масалан, сунъий интеллект асосида ишлайдиган дастур ва воситалар ўқитувчининг маъмурий оғирликни камайтиради. Назоратларни автоматик баҳолаш, маълумотларни таҳлил қилиш ва таълим олувчи ўсишини кузатиш каби вазифалар сунъий интеллект томонидан бажарилиши мумкин. Натижада ўқитувчи ўз эътиборини таълим бериш ва таълим ривожлантиришга қаратади. Сунъий интеллект èрдамида ўқув жараèни янада қизиқарли ва инновацион тус олади. Виртуал ўқитувчи, чат-бот ва интерфаол ўйинлар таълим олувчини дарс жараènига фаолроқ жалб қилиш имконини яратади. Бу билим олишни янада осон қулай қилибгина қолмай таълим олувчининг мотивациясини оширади ва таълим жараènидан зўриқишсиз ўтишига, қизиқишига кўмаклашади. Хозирги вақтда сунъий интеллект технологиялари èрдамида дунèнинг исталган нуқтасида таълим олиш имконияти мавжуддир. Онлайн курс ва платформалар сунъий интеллектни қўллаб-қувватлайди, таълим олувчи учун чексиз ресурс манбаига айланади. Бу таълим олувчининг ўз билимларини янада чуқурлаштириш ва мустаҳкамлашига кўмаклашади. Сунъий интеллект воситалари таълим жараènини доимий равишда янгилаб боради, бу билим олишни замонавий талаблар асосида давом эттириш имконини яратади. Махсус эҳтиèжли таълим олувчи учун сунъий интеллект жуда катта имконият беради. Улар учун мўлжалланган махсус дастур ва қурилмалар ўқув жараènининг қулай ва самарали бўлишини таъминлайди. Масалан, овозли èрдамчи èки матнни овозга айлантирувчи технологиялар, брайл тестлар ногиронлиги бор ва имконияти чекланган болалар учун билим олиш жараènини кенгайтиради. Хўш таълим жараèни қандай бўлиши керак? Сунъий интеллектнинг жадал ривожланиши таълим тизимида ҳам муҳим ўзгаришларни талаб қилмоқда. Бунда анъанавий таълим дастурлари энди замон талабларига тўлиқ жавоб бермаслиги сабабли янги шароитга мослаштирилган инновацион èндашувлар зарур бўлади. Шунга кўра, таълим олувчи учун алоҳида ўқув режаси тузиб берувчи мослашувчан дастурларни яратиш зарур бўлади. Бундай дастурлар таълим олувчининг кучли ва заиф томонларини аниқлаш ҳамда уларни ривожлантиришга хизмат қилади. Сунъий интеллект бугунги даврда оммалашган бир шароитда таълим дастурларида технологияга асосланган воситалардан кенг фойдаланиш лозим. Виртуал лаборатория, симуляция ва интерактив платформалар ўқув жараènини жонлантиради, шунингдек, тушунишни осонлаштиради. Масалан, ўқув тажрибаларини виртуал муҳитда амалга ошириш орқали қимматбаҳо лаборатория жиҳозларидан фойдаланмасдан самарали таълим бериш имконияти вужудга келтирилади. Дастурлар сунъий интеллектнинг асослари, унинг ишлаш механизмлари ва амалий қўлланиши бўйича билимларни тақдим этиши керак. Бу келажакда ҳар бир шахснинг технологиялар билан ишлаш куникма ва малакасини оширади. Сунъий интеллект кўплаб жараènни автоматлаштираètгани боис ижодий фикрлаш ва мураккаб муаммоларни ҳал қилиш каби инсоний қобилиятлар янада муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун

таълим дастурлари таълим олувчини ижодкорлик, танқидий фикрлаш ва нотаниш муаммоларни ҳал этишга ўргатиши керак. Таълим дастурлари эса глобал стандартларга мос келиши ва халқаро талабларга жавоб бериши лозим. Бу таълим олувчининг дунѐнинг исталган бурчагида рақобатбардош бўлишини таъминлайди. Шу мақсадда хорижий тилларни ўрганишга кўпроқ эътибор қаратилиши ва ўқув дастурларига умумбашарий масалалар, масалан, экология, ижтимоий муаммолар ва технологик ривожланиш каби мавзулар киритилиши керак. Бу жараѐнда ўқитувчи қандай бўлмоғи лозим? Сунъий интеллект шароитида ўқитувчининг роли сезиларли даражада ўзгариб, анъанавий билим берувчидан йўналтирувчи ѐки мотиватор ва модератор фигурага айланишни талаб қилади. Замонавий таълим жараѐнида ўқитувчи сунъий интеллектдан фойдаланиш имкониятларини тушуниши ва уни таълим жараѐнига самарали интеграция қилиши лозим. Хўш, сунъий интеллект шароитида замонавий педагог қандай бўлиши керак? Ўқитувчи сунъий интеллект технологиялари ҳақидаги асосий билимлардан таълим олмоғи лозим. Бу нафақат техник билимларни, балки сунъий интеллект асосида ишлайдиган воситаларни ўқитиш жараѐнида қандай қўллашни билиш куникмасини ҳам ўз ичига олади. Масалан, тестларни автоматик баҳолаш, интерактив таълим платформалари ѐки таълим олувчи учун шахсийлаштирилган дастурлар яратиш, баҳолаш жараѐнида сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланиш ўқитувчи фаолиятининг самарадорлигини оширади. Сунъий интеллект кўплаб билим бериш жараѐнларини автоматлаштира олади, аммо ўқувчиларга илҳом бериш, уларнинг қизиқишини ошириш ва қўллаб-қувватлаш эса сунъий интеллектни ожиз томонларидан бири хисобланади, уни фақат ўқитувчи орқали амалга оширилади. Шу сабабли, ўқитувчи нафақат билим берувчи, балки мураббий ва илҳомлантирувчи шахс сифатида шаклланиши талаб этилади. Сунъий интеллект ѐрдамида ўқитувчилар ҳар бир ўқувчининг билим даражасини чуқурроқ таҳлил қилиш ва уларнинг эҳтиѐжларига мос ѐндашувни ишлаб чиқиш имкониятига эга бўлади. Шунга кўра, ўқитувчи ўқувчиларнинг қизиқишлари ва кучли томонларига мос дастурларни қўллабқувватлаши ва сунъий интеллектдан олинган маълумотларга асосланиб дарсларни оптималлаштириши керак. Замонавий ўқитувчи доимий ўқибўрганиш ва янги билимларни ўзлаштиришга интилувчи шахс бўлиши талаб этилади. Сунъий интеллект инсоний ҳис-туйғуни тўлиқ англай олмайди. Шу сабабли, ўқитувчи ўқувчиларнинг эҳтиѐжларини тушуниш, уларнинг эмоционал ҳолатини кузатиш ва зарурат туғилганда қўллаб-қувватлаш орқали таълим жараѐнининг инсоний қиррасини сақлаб қолади. Эмоционал интеллект эса ўқитувчининг ўз вазифасини муваффақиятли бажариши учун зарур бўлган муҳим жиҳатлардан бири. Муаммо нимада? Сунъий интеллектнинг таълим соҳасига кириб келиши кўплаб қулайликларни тақдим этсада, унинг нотўғри ишлатилиши таълим олувчининг ривожланишига хавф туғдириши мумкин. Таълим олувчининг дангасалашуви, ижодкорликнинг пасайиши тўғри ва нотўғри ахборот олиши ва кўчирмакашлик каби иллатлар Сунъий интеллект технологиялари кенг қўлланган шароитда таълим жараѐнига сезиларли салбий таъсир кўрсатади. Сунъий интеллект технологиялари мураккаб вазифаларни содда ва тез бажаришга ѐрдам беради. Масалан, математик масалаларни ечиш, код ѐзиш ѐки матнларни таҳлил қилиш учун дастурлар таълим олувчига қулай имконият яратади. Бироқ бу қулайлик таълим олувчида дангасалашиш яъни чукур фикрламаслик одатини ҳам шакллантиради. Ўз навбатида, бу ҳолат таълим олувчининг билимни чуқур англаш қобилиятига жуда катта салбий таъсир кўрсатади. Дангасалашган таълим олувчи фақат юзаки билим билан чекланади, чуқур мантиқий ва танқидий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш имкониятидан маҳрум бўлади. Бу еса таълимнинг асосий мақсадига зид келади. Креативлик – инсоният тараққиѐтининг энг муҳим жиҳатларидан бири. Лекин сунъий интеллект ѐрдамида ижодий жараѐнлар автоматлаштирилгани сари таълим олувчи ўз қобилиятларини амалда қўллаш имкониятидан четда қолади. Бу жараѐн инсонни ижодий салоҳиятининг сўнишига олиб келиши табиий. Ижодий тафаккурнинг ривожланиши тўхтаган жамиятда инновацион ѐндашувлар ва маънавий-маданий бойликлар ҳам камаяди.

Кўчирмакашлик сунъий интеллект ривожланиши шароитида кенг тарқалган муаммога айланмоқда. Таълим олувчи интернетда мавжуд бўлган èки сунъий интеллект орқали яратилган материалларни ўзлаштиришдан кўра, тўғридан тўғри кўчириб олишни афзал кўрмоқда. Ўқитувчи учун таълим олувчи ўқувчининг ҳақиқий салоҳиятини холис баҳолаш қийинлашади. Демак ўқитувчи бу холда нима қилиши керак. Сунъий интеллектнинг таълим соҳасига кириб келиши таълим олувчининг дангасалашуви, креатив èндашувнинг пасайиши ва кўчирмакашлик каби хавфларни келтириб чиқармоқда. Бу муаммоларнинг олдини олиш учун топшириқлар тизими интенсив èндашув асосида шакллантирилиб, ўқитувчи масъулиятли ва стратегик ҳаракат қилиши керак. Бунда топшириқлар таълим олувчини ижодий фикрлашга ундайдиган тарзда ишлаб чиқилиши лозим. Масалан, муаммоларни амалий ҳаèт билан боғлаган ҳолда ўргатиш èки таълим олувчини ўз ижодий ғоялари асосида лойиҳалар ишлаб чиқишга жалб қилиш зарур. Креатив èндашувни талаб қиладиган топшириқлар сунъий интеллект воситаларидан фақат èрдамчи сифатида фойдаланишни талаб қилади, бу эса пировардида, таълим олувчини мустақил фикрлашга мажбурлаб ундайди. Топшириқлар таълим олувчининг билим олиш жараènини изчил кузатишга имкон берадиган босқичларга бўлинган ҳолда тузилиши лозим. Айтайлик, таълим олувчи биринчи босқичда мавзуни мустақил ўрганади, иккинчи босқичда таҳлил қилади, учинчи босқичда эса якуний натижани тақдим этади. Ҳар бир босқичда таълим олувчининг иштироки кузатилиб, қийинчиликларга дуч келинган ўринларда (эдвайзер) маслаҳат берилиши керак. Ўқитувчи таълим олувчига сунъий интеллект воситаларидан қандай тўғри фойдаланишни ўргатиши лозим. Бунинг учун махсус дарс èки тренинглар ташкил этилиши мумкин. Ўқитувчи таълим олувчига сунъий интеллект фақат восита эканлигини ва уларнинг шахсий билими ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканини тушунтириши керак. Ўқитувчи таълим олувчига академик ҳалоллик тамойилларига риоя қилишни ўргатиши ва уларга нотўғри хатти-ҳаракатлар оқибатларини тушунтириши лозим. Бу мавзу бўйича амалий машғулот ва суҳбатлар ўтказилиши таълим олувчи онгида ҳалолликни мустаҳкамлайди. Шахсий èндашув таълим олувчининг дарсга бўлган қизиқишини оширади ва муваффақиятини таъминлайди. Ўқитувчи таълим олувчининг топшириқларни бажариш жараènини доимий кузатиб бориши ва мунтазам равишда баҳолаши лозим. Бу усул кўчирмакашликнинг олдини олади ва таълим олувчининг реал билим даражасини аниқлашга èрдам беради. Хулоса ўрнида таълим олувчи сунъий интеллект èрдамида тайèрланган материалларни ишлатишда академик ҳалоллик меъèрларини бузиши ҳамма замонларда бор ҳолат, бу таълим тизимида ишончлилик ва холислиликка путур етказади. Шу сабабли таълим жараènида антиплагиат дастурларидан, айниқса, сунъий интеллект асосида яратилган матнларни аниқлашга мўлжалланган махсус технологиялардан фойдаланиш зарурати кучаймоқда. Сунъий интеллект èрдамида яратилган матнлар кўпинча бетакрор кўринади, аммо улар кўплаб бошқа манбалардан олинган маълумотларнинг комбинацияси асосида шаклланади. Таълим олувчи сунъий интеллект èрдамида яратилган матнларни ўз иши сифатида тақдим этиши мумкин, бу эса академик ҳалолликни бузади. Антиплагиат дастурлари таълим олувчи томонидан топширилган ишларни текшириш орқали уларнинг асл эканлигини таъминлайди. Айниқса, замонавий антиплагиат дастурлари сунъий интеллект томонидан яратилган матнлар учун алоҳида алгоритмлардан фойдаланади, бу ушбу муаммонинг олдини олишда самарадорликни оширади. Антиплагиат дастурларидан фойдаланиш таълим олувчилар орасида академик ҳалоллик қоидаларига риоя қилишни рағбатлантиради. Натижада у ўз ишини мустақил бажаришга ва шахсий билимларини ривожлантиришга кўпроқ интиладиган бўлади. Антиплагиат дастурлари èрдамида ўқитувчи таълим олувчи ишини текширишга кам вақт сарфлайди.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:
1. Husaynov M.R, N Sattibekmirzayeva The Contributions Of Our Ancestors To The Renaissance Through A Sense Of Patriotism. - American Journal Of Social Sciences And Humanity 2023/11/10 …, 2023 24-28 b.
2. ХУСАЙНОВ М.Р, ҲУСАЙНОВА. С. (2023). АЖДОДЛАРИМИЗНИНГ БОЙ МЕРОСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ОРҚАЛИ, ЁШ АВЛОДНИ РУХИЙ ВА МАЪНАВИЙ ТАРБИЯЛАШ КЕЛАЖАК ПОЙДЕВОРИ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(10), 778–781. Извлечено от http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/8757
3. Хусайнов М.Р, Ҳусайнова.С ШАРҚ АЛЛОМАЛАРИНИНГ ЁШЛАРНИ ИЖОБИЙ ФАЗИЛАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОРҚАЛИ КОМИЛ ИНСОН ҚИЛИБ ТАРБИЯЛАШДАГИ АМАЛИЙ ЁНДАШУВЛАРИ Научный Фокус, 2024. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.10071509
4. Badritdinova M.,Xusaynov M.R (2020). Descri’tion of the methods of diagnosing the cognitive style of ‘u’ils in the educational ‘rocess. Theoretical a’lied Science, (2), 643-646.
5. Husaynov M. J., & Abduga’’orova, L. (2020). Significance of pedagog ical subject. To’ rotect from ideological. 2020
6. Ҳусайнов М.Р. Давлатни бошқариш, таълим ва тарбия беришда ўзаро ишонч, адолат ва таянч принципларни қўллаш. Евразийский научный журнал. Адрес публикации: СанкПетербург 2020.

SUN’IY INTELLEKT DAVRIDA AXLOQIY VA ETNIK MUAMMOLAR: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH STRATEGIYALARI

Mustofoyeva Muhabbat
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Makatbgacha ta’lim kafedrasio‘qituvchisi
Shovqiyeva Mavjuda
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi
1-kurs “E” guruh talabasi

Annotatsiya: mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida yuzaga kelayotgan axloqiy va etnik muammolar tahlil qilinadi. Algoritmik tarafkashlik, shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligi, inson huquqlari, raqamli tengsizlik, mehnat bozoridagi transformatsiya va madaniy identifikatsiya masalalari xalqaro tajriba asosida yoritiladi. Shuningdek, global boshqaruv mexanizmlari va normativ-huquqiy tashabbuslar misolida barqaror va mas’uliyatli SI rivojlanishi bo‘yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, axloqiy muammolar, etnik masalalar, algoritmik tarafkashlik, ma’lumotlar himoyasi, raqamli tengsizlik, global boshqaruv.

Аннотация: в данной статье анализируются этические и этнические проблемы, возникающие в условиях стремительного развития технологий искусственного интеллекта. На основе международного опыта рассматриваются вопросы алгоритмической предвзятости, неприкосновенности персональных данных, прав человека, цифрового неравенства, трансформации рынка труда и культурной идентичности. Также на примере глобальных механизмов управления и нормативно-правовых инициатив выдвигаются предложения по обеспечению устойчивого и ответственного развития искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, этические проблемы, этнические вопросы, алгоритмическая предвзятость, защита данных, цифровое неравенство, глобальное управление.

Abstract: this article analyzes the ethical and ethnic issues arising in the context of the rapid development of artificial intelligence technologies. Based on international experience, it examines issues such as algorithmic bias, data privacy, human rights, digital inequality, labor market transformation, and cultural identity. It also puts forward proposals for ensuring the sustainable and responsible development of AI, using examples of global governance mechanisms and regulatory initiatives

Keywords: cybersecurity, digital literacy, child protection, internet safety, media culture, inclusive education.

Kirish. XXI asrda sun’iy intellekt texnologiyalari jamiyat hayotining deyarli barcha sohalariga kirib bordi. Tibbiyot, ta’lim, iqtisodiyot, davlat boshqaruvi va xavfsizlik tizimlarida SI yechimlarining qo‘llanilishi inson faoliyatini optimallashtirishga xizmat qilmoqda. Biroq, bu jarayon bilan birga yangi axloqiy va etnik muammolar ham yuzaga kelmoqda. Xalqaro miqyosda SI masalalari bo‘yicha normativ hujjatlar qabul qilinmoqda. Jumladan, UNESCO tomonidan 2021-yilda “Sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha tavsiyalar” qabul qilindi. Shuningdek, Yevropa Ittifoqi SI xavfsizligi va shaffofligini ta’minlash maqsadida AI Act qonunchilik tashabbusini ilgari surdi.

Algoritmik tarafkashlik va diskriminatsiya muammosi. Algoritmik tizimlar katta hajmdagi ma’lumotlarga asoslanadi. Agar ma’lumotlar bazasi ijtimoiy, irqiy yoki etnik jihatdan bir tomonlama bo‘lsa, natijada diskriminatsion qarorlar yuzaga kelishi mumkin. Masalan: ishga qabul qilish tizimlarida ayrim millat yoki jins vakillarining chetlanishi; kredit berishda ma’lum hudud yoki etnik guruhga nisbatan salbiy baholash; yuzni aniqlash texnologiyalarida noto‘g‘ri identifikatsiya holatlari. Bunday holatlar ijtimoiy adolat tamoyillariga zid bo‘lib, inson huquqlarining buzilishiga olib kelishi mumkin.

Shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligi va nazorat. Sun’iy intellekt tizimlari samarali ishlashi uchun katta hajmdagi shaxsiy ma’lumotlarni qayta ishlaydi. Bu esa maxfiylik va ma’lumotlarni himoya qilish masalalarini dolzarblashtiradi. Yevropa Ittifoqi tomonidan qabul qilingan GDPR reglamenti ma’lumotlarni himoya qilishning muhim namunasi hisoblanadi. Biroq, rivojlanayotgan davlatlarda bunday mexanizmlar yetarlicha shakllanmagan. Axloqiy nuqtai nazardan, quyidagi savollar ochiq qolmoqda. Ma’lumotlar kimga tegishli? Foydalanuvchi roziligi qanday olinadi? Davlat va korporatsiyalar o‘rtasida ma’lumotlar nazorati qanday muvozanatlashadi?

Mehnat bozori va ijtimoiy tengsizlik. SI avtomatlashtirish jarayonini tezlashtirib, ayrim kasblarning yo‘qolishiga olib kelmoqda. Bu esa iqtisodiy tengsizlikni kuchaytirishi mumkin. Rivojlangan davlatlar SI sohasiga sarmoya kiritayotgan bir paytda, rivojlanayotgan mamlakatlar texnologik tafovut sababli ortda qolishi xavfi mavjud. Natijada global “raqamli tafovut” kuchayadi. Shu bois, xalqaro hamkorlik va bilim almashinuvi muhim ahamiyat kasb etadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti barqaror rivojlanish maqsadlari doirasida texnologik inklyuziyani qo‘llab-quvvatlashni ustuvor vazifa sifatida belgilagan. Madaniy va etnik identifikatsiya masalalari. SI global texnologiya bo‘lib, asosan ingliz tilidagi ma’lumotlarga tayangan holda rivojlanmoqda. Bu esa kichik millatlar va kam tarqalgan tillarning raqamli makonda chetlanishiga olib kelishi mumkin. Etnik madaniyatlar, urf-odatlar va qadriyatlar algoritmik modellashtirish jarayonida noto‘g‘ri talqin qilinishi ehtimoli mavjud. Shu sababli, lokal kontentni rivojlantirish va ko‘p tillilikni qo‘llab-quvvatlash zarur.

Global boshqaruv va normativ-huquqiy mexanizmlar. SI etikasi bo‘yicha yagona global standart hali to‘liq shakllanmagan. Turli davlatlarda turlicha yondashuvlar mavjud. Mas’uliyatli SI rivojlanishi uchun quyidagilar taklif etiladi: Xalqaro etik kodeks ishlab chiqish; Algoritmik shaffoflik va audit mexanizmlarini joriy etish; Ta’lim tizimida raqamli savodxonlikni oshirish; Inson huquqlariga asoslangan yondashuvni mustahkamlash; Etnik va madaniy xilma-xillikni inobatga olgan ma’lumotlar bazasini yaratish.

Xulosa. Sun’iy intellekt insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichini boshlab bermoqda. Biroq uning axloqiy va etnik jihatlari chuqur o‘rganilmasa, ijtimoiy adolatsizlik va tengsizlik kuchayishi mumkin. Shu sababli, SI rivojlanishi insonparvarlik, adolat va inklyuzivlik tamoyillariga

asoslanishi lozim. Xalqaro hamkorlik, normativ-huquqiy tartibga solish va ilmiy tadqiqotlar uyg‘unligi barqaror raqamli kelajakni ta’minlashning muhim omilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. – Paris, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi. Raqamli O‘zbekiston – 2030 strategiyasi.

RAQAMLI MUHITNING BOLALAR AQLIY RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Toshpulatova Shoxsanam Anvar qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
7011201-Ta’lim tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli muhitning bolalar aqliy rivojlanishiga ko‘rsatadigan ijobiy va salbiy ta’siri ilmiy-publisistik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayonidagi o‘rni, internetdan foydalanishning kognitiv rivojlanishga ta’siri, shuningdek, raqamli qaramlik va onlayn ekspluatatsiya kabi xavf-xatarlar yoritilgan. Maqolada xalqaro tashkilotlar tadqiqotlari bilan bir qatorda O‘zbekiston Respublikasida raqamli ta’lim va bolalar xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari raqamli muhitdan samarali va xavfsiz foydalanish uchun ota-onalar, pedagoglar hamda davlat institutlari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: raqamli muhit, bolalar aqliy rivojlanishi, raqamli savodxonlik, kiberbulling, internet xavfsizligi, O‘zbekiston tajribasi.

Abstract: This article analyzes the positive and negative effects of the digital environment on children’s cognitive development using a scientific and publicistic approach. The study examines the role of digital technologies in education, the impact of internet use on cognitive skills, and the risks associated with cyberbullying, digital addiction, and online exploitation. Alongside international research findings, the article reviews the legal and institutional frameworks implemented in Uzbekistan to promote digital education and ensure child online safety. The results highlight the importance of strengthening cooperation among parents, educators, and state institutions to ensure the safe and effective use of digital technologies for children’s development.

Keywords: digital environment, children’s cognitive development, digital literacy, cyberbullying, online safety, Uzbekistan experience.

Аннотация: В данной статье с научно-публицистических позиций анализируется влияние цифровой среды на умственное развитие детей. Рассматриваются как позитивные возможности цифровых технологий в образовательном процессе, так и основные риски, включая кибербуллинг, цифровую зависимость и онлайн-эксплуатацию. В работе использованы материалы международных исследований, а также проанализированы нормативно-правовые документы Республики Узбекистан, направленные на развитие цифрового образования и обеспечение безопасности детей в сети Интернет. Результаты исследования подчеркивают необходимость усиления взаимодействия между родителями, педагогами и государственными структурами для формирования безопасной и развивающей цифровой среды.

Ключевые слова: цифровая среда, умственное развитие детей, цифровая грамотность, кибербуллинг, интернет-безопасность, опыт Узбекистана.

Globallashuv va raqamli texnologiyalarning jadal rivoji inson hayotining barcha sohalariga, ayniqsa bolalar va o‘smirlar hayotiga chuqur kirib bordi. Bugungi kunda bolalar

nafaqat bilim olish, balki muloqot qilish, o‘zini namoyon etish va ijtimoiy tajriba orttirishda ham raqamli muhitga tayangan holda ulg‘aymoqda. “Ekran ortida ulg‘ayayotgan avlod” iborasi zamonaviy jamiyatda bolalarning real va virtual makon o‘rtasidagi hayot tarzini ifodalovchi muhim tushunchaga aylandi.

Raqamli muhit bolalar uchun keng bilim manbalari, innovatsion ta’lim texnologiyalari va ijodiy imkoniyatlarni taqdim etishi bilan birga, ularning aqliy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan omillarni ham yuzaga keltirmoqda. Xususan, internetga qaramlik, onlayn ekspluatatsiya, shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi va emotsional beqarorlik kabi muammolar tobora dolzarblashmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda raqamli ta’limni rivojlantirish, bolalar huquqlarini himoya qilish va axborot xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha muhim huquqiy va institutsional choralar ko‘rilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, mazkur maqola raqamli muhitning bolalar aqliy rivojlanishiga ta’sirini ilmiy-publisistik yondashuvda tahlil qilish, xalqaro tajriba va O‘zbekiston amaliyotini uyg‘un holda yoritishni maqsad qiladi.

Mazkur tadqiqot kompleks sifatli tahlil (qualitative analysis) metodologiyasiga asoslanadi. Tadqiqot dizayni fanlararo yondashuvni o‘z ichiga olib, pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va axborot texnologiyalari kesishmasida olib borildi.

Ma’lumotlar manbalari tadqiqotning asosiy manbalarga tayandi. Ular:

- xalqaro tashkilotlar (UNICEF, ITU, OECD) tomonidan e’lon qilingan rasmiy hisobotlar;
- raqamli muhit va bolalar psixologiyasiga oid ilmiy maqolalar;
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari;
- milliy qonunlar, strategiyalar va davlat dasturlari;
- mavjud statistik ma’lumotlar va empirik tadqiqotlar natijalari.

Tadqiqot usullari

Kontent tahlil – normativ-huquqiy hujjatlar va ilmiy manbalardagi ma’lumotlar tizimli o‘rganildi.

Taqqoslash usuli – xalqaro tajriba va O‘zbekiston amaliyoti solishtirildi.

Mantiqiy umumlashtirish – raqamli muhitning ijobiy va salbiy jihatlari o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilindi.

Ilmiy interpretatsiya – mavjud ma’lumotlar asosida bolalar aqliy rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy tendensiyalar aniqlashtirildi.

Mazkur metodologiya tadqiqot natijalarining ishonchliligi va ilmiy asoslanganligini ta’minlashga xizmat qildi.

Raqamli muhitning ijobiy kognitiv imkoniyatlari

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli muhit bolalar intellektual rivojlanishida muhim katalizator bo‘lib xizmat qilmoqda. Onlayn ta’lim platformalari, elektron darsliklar, interaktiv ilovalar va virtual laboratoriyalar bolalarda mustaqil o‘rganish, axborotni tez tahlil qilish va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

O‘zbekistonda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida ta’lim jarayoniga zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish natijasida maktab o‘quvchilarining axborot-kommunikatsiya kompetensiyalari bosqichma-bosqich oshib bormoqda.

Shu bilan birga, tadqiqotlar ekran vaqtining me’yoridan oshishi bolalarda diqqatning pasayishi, tez charchash, emotsional beqarorlik va ijtimoiy yakkalanish holatlarini kuchaytirishini ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, nazoratsiz raqamli muhit bolalarda “raqamli qaramlik” sindromini shakllantirishi mumkin.

Onlayn zo‘ravonlik esa bolalarning psixologik barqarorligiga jiddiy xavf tug‘diradi. Statistik ma’lumotlar qizlar bu tahdidlarga nisbatan sezgirroq ekanini ko‘rsatmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida bolalarni raqamli muhitdagi xavflardan himoya qilish maqsadida qator normativ hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, “Bolalarni zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun va “Shaxsiy ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonun raqamli xavfsizlikni ta’minlashda muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Tadqiqot natijalari raqamli muhit bolalar aqliy rivojlanishiga ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatishini yaqqol namoyon etdi. Muammo texnologiyaning o‘zida emas, balki undan foydalanish madaniyatida ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi. Shu bois, raqamli muhitni cheklash emas, balki uni pedagogik va psixologik jihatdan to‘g‘ri boshqarish eng maqbul strategiya hisoblanadi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, ota-onalar va pedagoglarning raqamli savodxonligi bolalar xavfsizligining asosiy omillaridan biridir. Agar kattalar raqamli platformalarning ishlash mexanizmini tushunsa, bolalarda xavfni anglash va o‘zini himoya qilish ko‘nikmalarini shakllantirish imkoniyati oshadi.

O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatadiki, davlat siyosati darajasida muammo anglangan, biroq uni amaliyotga tatbiq etishda maktab-oila-jamiyat hamkorligini kuchaytirish zarur. Raqamli tarbiya alohida fan yoki mavzu sifatida emas, balki uzluksiz tarbiyaviy jarayonning ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim.

Raqamli muhit zamonaviy bolalar aqliy rivojlanishining muhim omiliga aylangan. U bilim olish imkoniyatlarini kengaytirar ekan, nazoratsiz holatda jiddiy psixologik va ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, samarali yechim raqamli savodxonlikni oshirish, huquqiy mexanizmlarni mustahkamlash va ota-onalar hamda pedagoglarning faol ishtirokini ta’minlashdan iborat. Bir so‘z bilan raqamli texnalogiyalarni faqatgina yaxshi yoki faqatgina yomon deyish mumkin emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, 2020-yil.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasi “Bolalarni zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni, 2023.
4. O‘zbekiston Respublikasi “Shaxsiy ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni.
5. International Telecommunication Union (ITU). *Child Online Protection Guidelines for Industry*. Geneva: ITU. (2020) 104 p.
6. Livingstone, S. *Children and the Internet: Great Expectations, Challenging Realities*. Cambridge: Polity Press. (2015). 256 p.
7. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). *How’s Life for Children in the Digital Age*. Paris: OECD Publishing. (2019). 180 p.
8. United Nations Children’s Fund (UNICEF). *Children in a Digital World: Opportunities and Risks*. New York: UNICEF. (2017). 206 p.
9. World Health Organization (WHO). *Adolescent Mental Health and Digital Media*. Geneva: WHO. (2019). 152 p.
10. Abduqodirov, A. A. *Ta’limda axborot texnologiyalari va ularning psixologik ta’siri*. Toshkent: Fan va texnologiya. (2020). 256 b.
11. Axmedova, M. H. *Raqamli ta’lim muhiti va uning pedagogik-psixologik xususiyatlari*. Toshkent: Innovatsiya-Ziyo. (2021). 198 b.
12. Yo‘ldoshev, J. G. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar*. Toshkent: O‘qituvchi. (2019). 312 b.
13. Ziyomuhammedov, B. *Pedagogika va psixologiya asoslari*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. (2018). 304 b.
14. Ismoilova, N. A. *Bolalar psixologiyasi va raqamli muhit*. Toshkent: Universitet nashriyoti. (2022). 176 b.
15. Karimov, U. U. *Axborotlashgan jamiyat va shaxs rivoji*. Toshkent: Tafakkur. (2021). 224 b.
16. Qodirova, D. R. *Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishida axborot texnologiyalarining o‘rni*. Toshkent: Fan. (2020). 168 b.
17. Rasulov, A. N. *Raqamli pedagogika asoslari*. Toshkent: Yangi asr avlodi. (2023). 240 b.
18. To‘xtayeva, S. T. *Bolalar kognitiv rivojlanishi psixologiyasi*. Toshkent: Noshir. (2022). 210 b.

ЭТИКА ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: ВЫЗОВЫ, ПРИНЦИПЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ ОБЩЕСТВА

Сапарова Насиба Кенжаевна
Узбекистан, Навоийская область Город Зарафшан
Воспитатель ГДОО 10
Студентка 3-курса
Навоийского Государственного Университета

Аннотация: Этика ИИ может быть определена как совокупность моральных принципов и практик, связанных с разработкой, внедрением или использованием искусственного интеллекта.

Ключевые слова: принцип, практика, технология, дискриминация, подотчетность, равенства, конфиденциальность, безопасность, прозрачность, устойчивость, технологическая сингулярность.

Annotatsiya: Sun’iy intellekt etikasini ishlab chiqish, amalga oshirish yoki ishlatish bilan bog‘liq axloqiy tamoyillar va amaliyotlar to'plami sifatida aniqlash mumkin.

Kalit so'zlar: tamoyil, amaliyot, texnologiya, kamsitish, hisobdorlik, tenglik, maxfiylik, xavfsizlik, shaffoflik, barqarorlik, texnologik o'ziga xoslik.

Abstract: Artificial intelligence ethics can be defined as a set of moral principles and practices related to the development, implementation, or use of artificial intelligence.

Keywords: principle, practice, technology, discrimination, accountability, equality, privacy, security, transparency, sustainability, technological singularity.

Этика искусственного интеллекта может быть определена как совокупность моральных принципов и практик, связанных с разработкой, внедрением или использованием искусственного интеллекта (ИИ) в соответствии с общечеловеческими ценностями и общественным благом. Это включает в себя вопросы, варьирующиеся от справедливости до подотчетности и прозрачности, конфиденциальности, безопасности и устойчивости. Все эти принципы направлены на обеспечение того, чтобы технологии искусственного интеллекта приносили пользу обществу и не подвергали риску проявления предубеждений, дискриминации и причинения вреда людям.

Этика ИИ является критически важным элементом, поскольку она определяет, как системы оказывают более глубокое влияние на решения людей в здравоохранение, финансах, общественной безопасности, образовании и т.д. Неправильно построенная система искусственного интеллекта приводит к нарушениям конфиденциальности и к беспрецедентным, не предумышляемым негативным последствиям.

В целях смягчения этих недостатков, были разработаны этические стандарты, которые, регулируют разработку искусственного интеллекта, а также обеспечивают надежность людей, использующих эти системы.

Основные принципы этики ИИ

Этика ИИ это, в некотором смысле, кодекс поведения, который предназначен для ответственной разработки и внедрения систем ИИ с должным уважением к человеческим ценностям и общественному благополучию. Центральные принципы этой системы включают подотчетность, равенство, конфиденциальность, безопасность, прозрачность, устойчивость, ИИ для общественного блага и ИИ, ориентированный на человека, которые вместе определяют этические принципы принятия решений в практике ИИ.

Подотчётность. Это возможность привлечь как разработчиков, так и организации к ответственности за любые оскорбительные действия, совершаемые их системами искусственного интеллекта. Это включает в себя контроль за каждым этапом жизненного цикла ИИ и адекватное определение возможных сфер ответственности в случае ущерба или неправильного использования.

Равенства. Этот принцип предполагает, что системы искусственного интеллекта должны быть спроектированы таким образом, чтобы не допускать предвзятости и дискриминации. Процесс разработки потребует разнообразия данных для обучения и постоянного мониторинга, для обеспечения справедливого результата, невзирая на демографические границы.

Конфиденциальность. Она защищает личные данные людей от несанкционированного доступа или использования третьими лицами.

Безопасность. Этот принцип гарантирует, что системы искусственного интеллекта функционируют надёжно и не создают рисков для пользователя, а также для общества в целом. Поэтому перед внедрением потребуется тщательное тестирование и разработка стратегий снижения рисков.

Прозрачность. Системы искусственного интеллекта должны быть понятны и прозрачны, особенно когда они используются для принятия решений, влияющих на жизни людей. Объяснимость алгоритмов помогает повысить доверие, обеспечить справедливость и облегчить выявление ошибок или предвзятости в их работе.

Устойчивость. Устойчивое развитие связано с минимизацией воздействия технологий искусственного интеллекта на окружающую среду за счет оптимизации использования энергии и поощрения практики экологически чистого развития.

Искусственный интеллект для общественного блага. Технологии ИИ должны быть направлены на решение социальных проблем, таких как равенство в области здравоохранения, изменение климата и даже неравенство в образовании. Этичный ИИ в основном представляет собой проекты, которые приносят пользу человечеству.

Искусственный интеллект, ориентированный на человека. В двух словах, дисциплина искусственного интеллекта, ориентированного на человека, подчёркивает важность того, чтобы люди оставались у руля процессов принятия решений, и чтобы технологии действовали только как дополнение к ним, а не заменяли их.

Основные проблемы искусственного интеллекта на сегодня. Существует ряд актуальных вопросов, находящихся в центре этических дискуссий, связанных с применением технологий искусственного интеллекта в реальной жизни. Некоторые из них включают следующие:

Базовые модели и генеративный ИИ.

Выпуск ChatGPT в 2022 году ознаменовал собой настоящий переломный момент в развитии искусственного интеллекта. Возможности чат-бота OpenAI – от написания юридических заключений до генерации кода – открыли новые возможности того, на что способен искусственный интеллект и как его можно применять практически во всех отраслях.

ChatGPT и аналогичные инструменты основаны на базовых моделях искусственного интеллекта, которые могут быть адаптированы к широкому спектру последующих задач. Тем не менее, существует множество потенциальных проблем и этических соображений, связанных с базовыми моделями, которые широко признаны в индустрии высоких технологий, таких как предвзятость, создание ложного контента, отсутствие объяснения, неправильное использование и воздействие на общество. Многие из этих вопросов имеют отношение к ИИ в целом, но приобретают новую актуальность в свете мощи и доступности базовых моделей.

Технологическая сингулярность

Технологическая сингулярность – это теоретический сценарий, при котором технологический рост становится неконтролируемым и необратимым, что приводит к глубоким и непредсказуемым изменениям в человеческой цивилизации. Хотя эта тема привлекает большое внимание общественности, многих исследователей не волнует идея о том, что искусственный интеллект превзойдёт человеческий интеллект в ближайшем будущем.

Влияние искусственного интеллекта на снижение рабочих мест

Автоматизация, основанная на искусственном интеллекте, угрожает рабочим местам во всех отраслях, поднимая этические вопросы, связанные с экономическим неравенством и переподготовкой рабочей силы.

Конфиденциальность

Огромные объемы данных, используемых ИИ, вызывают опасения по поводу слежки и несанкционированного использования личной информации. Это порождает серьёзные вопросы о прозрачности алгоритмов и ответственности за утечки данных. Необходимы чёткие регуляции и этические стандарты, чтобы гарантировать защиту частной жизни и предотвратить злоупотребления в сфере цифрового надзора.

Предвзятость и дискриминация

Случаи предвзятости и дискриминации в ряде интеллектуальных систем подняли множество этических вопросов, касающихся использования искусственного интеллекта. Такие инциденты указывают на необходимость более строгого контроля за обучающими данными и алгоритмами. Без надлежащей проверки ИИ может непреднамеренно усиливать социальное неравенство и закреплять существующие стереотипы.

Как установить этику ИИ

Искусственный интеллект работает в соответствии с тем, как он спроектирован, разработан, обучен, настроен и используется, а этика ИИ – это создание экосистемы этических стандартов и барьеров на всех этапах жизненного цикла системы ИИ.

Организации, правительства и исследователи начали разрабатывать рамки для решения текущих этических проблем в области ИИ и определения будущего работы в этой области. Процессвнедрения этики ИИв организациях включает в себя:

Разработка политики в области этики ИИ, содержащую такие руководящие принципы, как справедливость, прозрачность и подотчетность.

- Создание систем оценки соответствия, для оценки соответствия проектов этическим принципам.
- Внедрение технических мер, таких как тесты на объективность, выявление предвзятости и понятность систем искусственного интеллекта.
- Обучение сотрудников, занимающихся разработкой искусственного интеллекта, этическим практикам.
- Создание среды, способствующую соблюдению этических норм, вовлекая различные заинтересованные стороны в соответствующие процессы принятия решений.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Матова В. Н. Краеведение в детском саду. ФГОС /В. Н. Матова. — Москва: Детство-Пресс, 2015.- 176 с.
2. Мордас, И. А. Моя профессия - воспитатель детского сада / И. А. Мордас. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2011. — № 3 (26). — Т. **3.** — С. 133-134. — URL: https://moluch.ru/archive/26/2864/
3. https://infocom.uz/ru/articles Инфоком 2024 © Разработан при поддержке ГУ Центр исследований цифровой экономики.

MILLIY MA’NAVIY MEROS ASOSIDA UMUMTA’LIM MAKTABI O’QUVCHILARIDA XULQ-ODOB FAZILATLARINI TARBIYALASH

Toshtemirova Munisa
O‘zbekiston, Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti Pedagogika yo’nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumta’lim maktab o’quvchilarining xulq-odoblarini shakllantirishda milliy- ma’naviy merosimizning o’rni va ahamiyati tahlil etilgan. Maqolada zamonaviy ta’lim tizimida milliy- ma’naviy merosdan foydalanishning amaliy tajribalari, muammolari va istiqbollari ham tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: milliy ma’naviy meros, xulq-odob, tarbiya, qadriyat, o‘quvchi, pedagogik jarayon, komil inson.

Umumta’lim maktabi o’quvchilarida odob-axloq tarbiyasini shakllantirish masalasi bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida olib borilayotgan ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, bu jarayon davlat miqyosida qabul qilinayotgan normativ-huquqiy hujjatlar orqali izchil tartibga solinmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907-son “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ularning ma’naviy-axloqiy dunyoqarashini mustahkamlash, estetik did va madaniyatini rivojlantirish ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri sifatida belgilangan. [103]Shu sababdan, Bugungi kunda yosh avlodni ma’naviy barkamol, ezgu fikrli, odobli insonlar qilib tarbiyalash masalasi eng dolzarb vazifalardan biridir. Texnologiyalar tez rivojlanayotgan bir paytda, milliy qadriyatlar va ma’naviy merosimizni yoshlar ongiga singdirish ularning hayotga, Vatanga, insonlarga bo‘lgan munosabatini to‘g‘ri shakllantiradi. Zero, xalqimizda “Odob — inson ziynati” degan hikmat bejiz aytilmagan. Milliy ma’naviy meros — bu xalqning asrlar davomida to‘plagan axloqiy, madaniy, diniy va ijtimoiy qadriyatlarining majmuasidir. U nafaqat tarixiy yodgorlik, balki bugungi yosh avlod tarbiyasida eng kuchli ma’naviy omil hisoblanadi. Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy, Abdulla Avloniy kabi buyuk allomalar o‘z asarlarida odob, hayo, diyonat, sadoqat, mehr-oqibat, vatanparvarlik kabi fazilatlarni inson kamolotining asosi deb bilganlar. Umumta’lim maktablarida aynan shu meros asosida o‘quvchilarning xulq-odobini shakllantirish, ularni milliy g‘urur va or-nomus ruhida tarbiyalash muhimdir. Chunki o‘quvchi hayotga endigina kirib kelayotgan, shaxs sifatida shakllanayotgan bosqichda to‘g‘ri ma’naviy yo‘nalishga muhtoj bo‘ladi. O‘quvchilarda odob va axloq fazilatlarini tarbiyalashda o‘qituvchi shaxsining o‘rni beqiyosdir. O‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o‘rnak ko‘rsatuvchi, ma’naviy rahbar sifatida harakat qilishi lozim.

Prezidentimiz Mirziyoyev Sh.M. ta’kidlashicha “Kitob – inson ma’naviy olamini boyitishda ulkan ta’sirga ega bo’lgan vositadir’’degan edilar. [104]Ma’naviy-madaniy tarbiya– ma’naviy ongni bir maqsad ko’zlab tarkib toptirish, axloqiy tuyg‘ularni rivojlantirish hamda xulq-atvor ko’nikmalri va odatlarini hosil qilishdan iborat. Ma’naviy-axloqiy tarbiyaning maqsadi jamiyat talablariga bog‘liq bo’lib, bu talablar o’z navbatida ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi darajasi va jamiyatda yoshlarni o’qitish va tarbiyalash ishlarining hammasi yosh avlodga ma’naviy-axloq va e’tiqodni shakllantirishga, ularni Vatanga cheksiz sadoqat ruhida tarbiyalashga xizmat qilishi lo`zim. O’quvchi-yoshlarni tarbiyalashda sharqona va milliy odob-axloq normalari asosida ish yurutish bilan birga jamiyatga hurmat, mustaqillikni mustahkamlash, insonlarga

[103] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907-son “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.

[104] Mirziyoyev Sh.M., Yangi O‘zbekiston strategiyasi, 2021, 45-bet

insoniy munosabatda bo’lish, kabi fazilatlarni singdirishni taqozo etadi. Bu vazifalarni amalga oshirish o’quvchilarning jamiyatga bo’lgan munosabatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Axloq-odob tarbiyasi milliy, ma’naviy, umuminsoniy qadriyatlar asosida amalga oshirilgangandagina uning mazmuni yanada boyib boradi.

Pedagog olim A. Avloniy o‘zining “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida shunday deydi: “Axloq – insonni inson qiladigan fazilatdir. Odobsiz kishidan jamiyatga foyda yo‘q.” Bu fikr shuni ko‘rsatadiki, tarbiyaning asosi odob va axloqdan boshlanadi. Milliy ma’naviy meros esa bu fazilatlarning ildizidir. Xalqimiz asrlar davomida o‘z urf-odatlari, udumlari, diniy e’tiqodi, og‘zaki ijodi orqali axloqiy me’yorlarni shakllantirib kelgan. A. Qodirov “Pedagogika” kitobida ta’kidlaganidek, “ma’naviy meros o‘quvchi shaxsining ijtimoiy tajriba asosida shakllanishiga zamin yaratadi”. Shunday ekan, har bir o‘qituvchi bu merosni ta’lim va tarbiya jarayonining markaziga qo‘yishi zarur. Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek, "Bizni hamisha o‘ylantirib keladigan muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da’vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan". Shu boisdan ham, yosh avlodni barkamol inson etib tarbiyalash, ularning qalbida vatanparvarlik, milliy g‘urur, madaniy merosga hurmat tuyg‘ularini shakllantirish – biz kabi pedagoglar zimmasidagi eng sharafli va mas’uliyatli vazifadir.

Menimcha, bugungi ta’lim tizimida biz milliy merosni faqat darsliklarda emas, balki har bir o‘quvchining ongida “hayotiy qadriyat” sifatida shakllantirishimiz kerak. Masalan, adabiyot darslarida Alisher Navoiy, Ahmad Donish, Abdulla Avloniy asarlaridagi odob haqidagi g‘oyalarni shunchaki o‘qish emas, balki ularni o‘quvchilarning kundalik hayotiga bog‘lab tushuntirish zarur. Shunda bola “odob” tushunchasini nazariya sifatida emas, amalda zarur hayotiy fazilat sifatida anglaydi. Maktab darslarida Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Zahiriddin Bobur kabi siymolarning hayoti, ularning adolat, jasorat, sadoqat kabi fazilatlari orqali o‘quvchilarga ibrat qilib ko‘rsatish kerak. Menimcha, bugungi yoshlar uchun tarixiy shaxslar — “o‘tgan zamon qahramonlari” emas, balki “bugungi kun o‘rnaklari” sifatida talqin qilinishi kerak. Yana boshlang‘ich sinf o’quvchilariga “Kim odobliroq?”, “Halol inson qanday bo‘ladi?” kabi o‘yinlar orqali bolalarda axloqiy tafakkurni uyg‘otish. Bu o‘quvchiga majburlashsiz, quvonch bilan tarbiya berishning eng tabiiy yo‘lidir. N. Saidahmedov “Pedagogik mahorat” asarida shunday deydi: “O‘qituvchi o‘zining so‘zi, xulqi, muomalasi bilan o‘quvchining ma’naviy tarbiyasiga bevosita ta’sir etadi.” Men bu fikrga to‘liq qo‘shilaman. Chunki o‘qituvchi foylalanishimiz kerak. Bundan tashqari, bunday asarlarimizni o’qish yoshlarning ma’naviy immunitetini shakllantira oladi. Bugungi axborot asrida turli begona g‘oyalar, g‘arbona hayot tarzi yoshlarga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bois, milliy qadriyatlarimiz ularning ongida ma’naviy qalqon bo‘lib xizmat qiladi. Menimcha, agar bola o‘z xalqining tarixini, allomalarini, urf-odatlarini chuqur bilsa — u yot g‘oyalar ta’siriga berilmaydi. Chunki u o‘z ildizini, o‘zligini anglagan bo‘ladi. O’zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov yoshlarning ma’naviy barkamolligini millat kelajagi deb bilgan. U “Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch” asarida shunday yozadi: “Agar jamiyatda ma’naviyat zaiflashsa, u millat yemirilishiga olib keladi. Ma’naviy sog‘lom xalqni esa hech qanday kuch yenga olmaydi.” Hozirgi kunda Shavkat Mirziyoyev ham yosh avlod tarbiyasida milliy qadriyatlarga tayangan holda zamonaviy fikrlashni rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydi: “Yoshlarimiz milliy g‘urur va insoniylik tuyg‘ularini chuqur his etgan holda, dunyo miqyosida raqobatlasha oladigan barkamol inson bo‘lishi kerak.”

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda o‘quvchilarda xulq-odob fazilatlarini shakllantirishda faqat nazariya emas, balki amaliy yondashuvlar qilish ham muhim. Masalan: Har bir maktabda “Milliy qadriyatlar klublari” tashkil etilsa, o‘quvchilar bobolari yoki onalaridan xalq ertaklari, maqollar, afsonalar yig‘ib o‘rganishsa, har oy “Ma’naviyat kechasi” o‘tkazilib, o‘quvchilar o‘z

ijodlari orqali qadriyatlarni ifodalasa, bu ularning ongida milliy g‘urur va axloqiy mustahkamlikni shakllantiradi va ularga hurmat ruhini tarbiyalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907-son “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
2. Mirziyoyev Sh.M., Yangi O‘zbekiston strategiyasi, 2021, 45-bet.
3. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
4. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 1992.
5. Qodirov A. Pedagogika. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2018.
6. Jo’rayev.A, “Milliy tarbiya nazariyasi”, Toshkent. Fan nashriyoti, 2018, 45-bet.
7. Hamroyev O, “Ma’naviyat va qadriyatlar nazariy asoslar”, Toshkent: O’zbekiston Milliy Ensiklopediyasi nashriyoti 2020 67- bet.

MAKTABGACHA TA’LIMDA BAYRAM TADBIRLARINI TASHKIL ETISHDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH VA AXLOQIY-ETIK MUAMMOLAR

Z. Egamberdiyeva
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti,
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi 1- bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim muassasalarida umumxalq bayramlarini tashkil etish metodikasini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda bayram tadbirlarining bolalar shaxsini rivojlantirishdagi o‘rni, ularning kognitiv, emotsional va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishga ta’siri ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, mavjud pedagogik amaliyotdagi muammolar, jumladan an’anaviy yondashuvlarning ustunligi va interaktiv metodlarning yetarli darajada qo‘llanilmasligi empirik ma’lumotlar asosida ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, umumxalq bayramlari, pedagogik metodika, innovatsion yondashuv, interaktiv ta’lim.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты совершенствования методики организации общенародных праздников в дошкольных образовательных учреждениях. Рассматривается роль праздничных мероприятий в развитии личности ребёнка, формировании его когнитивных, эмоциональных и социальных компетенций. На основе эмпирических данных выявлены существующие проблемы педагогической практики, включая преобладание традиционных подходов и недостаточное использование интерактивных методов обучения.

Ключевые слова: дошкольное образование, общенародные праздники, педагогическая методика, инновационный подход, интерактивное обучение.

Abstract: This article analyzes the theoretical and practical aspects of improving the methodology for organizing public celebrations in preschool educational institutions. It examines the role of festive activities in the development of a child’s personality and the formation of cognitive, emotional, and social competencies.

Keywords: preschool education, public celebrations, pedagogical methodology, innovative approach, interactive learning.

Bugungi kunda global ta’lim tizimida maktabgacha ta’lim bosqichi shaxsning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishining fundamental asosi sifatida e’tirof etilmoqda. Shu bois mazkur bosqichda amalga oshiriladigan pedagogik jarayonlar nafaqat bilim berishga, balki

bolalarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan dunyoqarashni shakllantirishga yo‘naltirilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi[1]. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim muassasalarida umumxalq bayramlarini tashkil etish jarayoni bolalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini rivojlantirishda, ularning ijtimoiy faolligini oshirishda hamda estetik didini shakllantirishda samarali pedagogik vosita sifatida namoyon bo‘ladi[2].

Biroq, mavjud pedagogik amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’lim muassasalarida umumxalq bayramlarini tashkil etish jarayoni har doim ham zamonaviy metodik talablar va innovatsion yondashuvlarga to‘liq javob bermaydi. Ayrim holatlarda bayram tadbirlari formal xarakter kasb etib, bolalarning ijodiy faolligi, mustaqil fikrlashi hamda individual qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari yetarli darajada amalga oshirilmay qolmoqda[3].

Shu nuqtayi nazardan, maktabgacha ta’limda umumxalq bayramlarini tashkil etish metodikasini takomillashtirish dolzarb ilmiy-pedagogik muammo sifatida yuzaga chiqadi. Ushbu muammo zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar, o‘yin faoliyatiga asoslangan yondashuvlar hamda shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim paradigmasini joriy etishni taqozo etadi[4].

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilgan islohotlar natijasida qamrov darajasi sezilarli oshib, 2017-yilda 27,7% ni tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yilga kelib bu ko‘rsatkich 74% ga yetgani qayd etilgan[5]. Ushbu o‘sish pedagogik jarayonlarning sifat jihatidan ham takomillashtirilishini taqozo etadi, xususan, tarbiyaviy tadbirlar, jumladan umumxalq bayramlarini tashkil etish metodikasini modernizatsiya qilish dolzarb vazifaga aylangan.

Umumxalq bayramlari maktabgacha ta’lim jarayonida bolalarning milliy o‘zlikni anglash, ijtimoiy faollik va estetik didini shakllantirishda muhim didaktik vosita sifatida xizmat qiladi. Biroq amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, 62–65% ta’lim muassasalarida bayram tadbirlari asosan rasmiy ssenariy asosida tashkil etilib, bolalarning ijodiy ishtiroki yetarli darajada ta’minlanmaydi[6].

Mahalliy tadqiqotchilar orasida Z.Karimova va Sh.Sodiqova maktabgacha ta’limda milliy qadriyatlarni singdirishning pedagogik mexanizmlarini o‘rganib, bayram tadbirlarini ma’naviy tarbiyaning muhim vositasi sifatida baholagan[7]. Ularning tadqiqotlariga ko‘ra, milliy bayramlarga yo‘naltirilgan tarbiyaviy mashg‘ulotlar bolalarda vatanparvarlik hissini 28–32% ga oshirishi aniqlangan.

N.Abdullayeva tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish natijasida maktabgacha ta’lim jarayonida bolalarning faol ishtiroki 1,6 barobar ortgani qayd etilgan[8]. Bu esa bayram tadbirlarini tashkil etishda zamonaviy interaktiv metodlardan foydalanish zarurligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, YUNICEFning 2023-yilgi hisobotiga ko‘ra, rivojlangan ta’lim tizimiga ega mamlakatlarda maktabgacha ta’lim muassasalarining 78% ida bayram tadbirlari loyiha asosida tashkil etiladi va bu bolalarning kommunikativ kompetensiyasini sezilarli darajada oshiradi[9].

O‘zbekistonda esa ushbu ko‘rsatkich hozircha 45–50% atrofida bo‘lib, bu metodik takomillashtirish zaruratini yana bir bor tasdiqlaydi[10].

Nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’limda umumxalq bayramlarini tashkil etish quyidagi pedagogik funksiyalarni bajaradi:

- tarbiyaviy (milliy qadriyatlarni singdirish);
- rivojlantiruvchi (nutq, tafakkur, ijodkorlikni shakllantirish);
- ijtimoiylashtiruvchi (jamoada ishlash ko‘nikmasi);
- emotsional (ijobiy psixologik muhit yaratish).

Biroq mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bayram tadbirlarini tashkil etishda yagona metodik tizimning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi, pedagoglarning innovatsion kompetensiyasi turlicha ekanligi hamda texnologik yondashuvlarning to‘liq joriy etilmaganligi muammo bo‘lib qolmoqda.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’limda umumxalq bayramlarini tashkil etish jarayoni hali ham transformatsiya bosqichida turibdi. An’anaviy yondashuv ustun bo‘lsa-da, innovatsion metodlarga o‘tish tendensiyasi kuzatilmoqda.

Nazariy tahlillar va amaliy natijalar integratsiyasi shuni tasdiqlaydiki, bayram tadbirlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish:

- bolalarning kognitiv rivojlanishini tezlashtiradi,
- ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarini mustahkamlaydi,
- milliy qadriyatlarga hurmatni chuqurlashtiradi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida umumxalq bayramlarini tashkil etish metodikasini takomillashtirishga doir olib borilgan nazariy tahlil va qisman empirik kuzatishlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, mazkur jarayon zamonaviy pedagogik paradigmalarning integratsiyasini talab etuvchi murakkab pedagogik tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Bayram tadbirlari faqatgina tashkiliy yoki ko‘ngilochar faoliyat emas, balki bolalarning shaxs sifatida shakllanishida muhim o‘rin tutuvchi ko‘p funksiyali tarbiyaviy jarayon hisoblanadi.

Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, an’anaviy yondashuvlar ustun bo‘lgan muassasalarda bolalarning faol ishtiroki, ijodiy mustaqilligi va emotsional ifodalanishi cheklangan bo‘lib, bu ularning rivojlanish potensialidan to‘liq foydalanilmasligiga olib kelmoqda. Aksincha, interaktiv, o‘yin asosidagi, dramatizatsiya va integratsiyalashgan yondashuvlar qo‘llanilgan holatlarda bolalarning nutqiy faolligi, ijtimoiy moslashuvi hamda ijodiy fikrlashi sezilarli darajada oshishi kuzatildi.

Nazariy jihatdan Vygotskiy va Elkonin qarashlari asosida bayram faoliyatining o‘yin va ijtimoiy hamkorlik bilan uyg‘unligi bolalarning “yaqin rivojlanish zonasi”ni kengaytirishi va ularning kognitiv hamda emotsional rivojlanishini jadallashtirishi ilmiy jihatdan asoslandi. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik tadqiqotlar ham bayramlarni interaktiv va texnologik yondashuvlar asosida tashkil etish bolalarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini tasdiqlaydi.

O‘tkazilgan tahlillar natijasida shunday xulosaga kelindiki, maktabgacha ta’lim muassasalarida umumxalq bayramlarini tashkil etish metodikasini takomillashtirish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi lozim:

- interaktiv va o‘yin texnologiyalarini keng joriy etish;
- tarbiyachilarning metodik va innovatsion kompetensiyalarini rivojlantirish;
- bayram ssenariylarini bolalarning individual xususiyatlariga moslashtirish;
- milliy va umuminsoniy qadriyatlarni integratsiyalashgan holda singdirish;
- raqamli va multimediya vositalaridan samarali foydalanish.

Umuman olganda, bayram tadbirlarini zamonaviy metodik yondashuvlar asosida tashkil etish maktabgacha ta’lim sifatini oshirishga, bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashga hamda ularni barkamol shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois, mazkur yo‘nalishda ilmiy-metodik izlanishlarni davom ettirish va amaliyotga innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish dolzarb pedagogik vazifa bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. UNESCO. Global Education Monitoring Report: Early Childhood Care and Education. Paris: UNESCO Publishing. 2023. B-23.
2. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge: Harvard University Press. 1978. B-234.
3. Elkonin D.B. Psychology of Play. Moscow: Pedagogika. 1989. Pp-34.
4. Piaget J. The Psychology of Intelligence. London: Routledge. 2001. Pp-68.
5. Karimova Z. Maktabgacha pedagogika asoslari. Toshkent: O‘qituvchi. 2021.B-234.
6. Abdullayeva N. Maktabgacha ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent: TDPU nashriyoti. 2022. B-90.
7. Elkonin D.B. Child Psychology and Play Activity. Moscow: Progress Publishers, 1989. Pp-22.
8. UNICEF. Education and Early Childhood Development Impact Report. 2023. B-89.

BARKAMOL AVLODNI TARBIYALASHDA TA’LIMIY PANDNOMA ASARLARNING AHAMIYATI

Kucharboyeva Durdona Otamurod qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
“Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi” yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada yosh avlodni barkamol shaxs etib tarbiyalash jamiyatining shakllanishi va rivojlanish xususiyatlari va uni amalga oshirish jarayonlarining o‘ziga xos jihatlari ilmiy tahlil qilingan. Shuningdek, ta’limiy islohotlar bosqichida yangi O‘zbekistonda olib borilayotgan jadal taraqqiyotning mazmun mohiyati, uchinchi Renessansni bunyod etishning o‘ziga xos jihatlari ilmiy yoritib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar. Yangi O‘zbekiston, taraqqiyot strategiyasi, pandnoma asarlar, globallashuv, barkamol avlod, shaxs, axloqiy ta’limiy qarashlar, oila, jamiyat.

Jahon ijtimoiy taraqqiyotidagi tub o‘zgarishlar jarayoni bugungi kunda aholi, ayniqsa yoshlarning huquqiy ong va siyosiy madaniyatini rivojlantirish zarurligini ko‘rsatmoqda. Globallashuv davrida yoshlarimizning ma’naviy olamini yuksaltirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, axloqiy fazilatlarining mazmun–mohiyatini chuqur anglash, ana shu xususiyatlarga ega bo‘lish, ularga amal qilib yashash – odamzotning ma’naviy boyligini belgilab beradigan asosiy mezon bo‘lib qoladi [1;25-b.].

Bebaho badiy asrlardan biri “Qobusnoma” da ota haqida shunday deyilgan: “Farzanding vujudga kelib huzur–halovat bilan hayot kechirsin. Sen unga jismu ruhi tetik, fe’l–atvori yetuk, yaxshilik va yomonlikni farqlash tuyg‘usiga ega bo‘lib, kamol topishi uchun odob, hunar va bilimni o‘zingdan meros qilib qoldirki, u kelajakda komil inson bo‘lib yetishsin”. Ibn Sino ham farzand tarbiyasida ona–ota o‘z odobi, munosabati, xaq so‘zligi, bolaning fikri, intilishini qo‘llash, turli hatti–harakatini adolatli baholash, oilaviy hayotda shaxsiy namuna ko‘rsatish lozimligini uqtiradi. Chunki, bolalar o‘zidan kattalarga taqlid qiluvchanlik xususiyatiga egadir – deb ota–onaning pedagogik–psixologik va axloqiy–xususiyatlarini aniq ifoda qilgan [2;88-89-b]. Otalar so‘zi – aqlning ko‘zi, degan naqlda chuqur ma’no mavjud. Ota–oila ustuni, ro‘zg‘or tebratuvchigina emas, oilaning piri, ishon va irodasidir. Maxdumi A’zam, ota o‘zidan dunyoda yaxshi meva qoldirmog‘i, ya’ni odobli, ibratli, xushxulq farzand qoldirmog‘i lozim. O‘zingizdan iymonli va diyonatli farzand qoldiringiz, –degan edi. Ota farzandga ruhiy–ma’naviy oziq berishga ma’sul zotdir. Otaning eng muhim vazifasi – farzand kamoloti yo‘lida mehr–oqibat, e’tibor, vaqt, mehnat, adolat va bilimda saxiy bo‘lishi darkor. Oila baxti, shon– shuhratini e’zozlash lozimdir. Ona–oila charog‘boni, uning idroki, mo‘tabar va muqaddasdir. Onada insonga xos musaffolik, farzandlarga nisbatan burch va mehr tuyg‘usi, iroda va matonat fazilatlari keng tomir otgan.

Oila — inson uchun bebaho muqaddas dargoh. Oilada millat davomiyligi, milliy qadriyatlarning boqiyligi saqlanadi. Oila avlodlar umr zanjirini mustahkamlovchi avlodni dunyoga keltirib, unga nafaqat dunyoni tanitib, shoira Anbar Otin aytganidek, farzandini dunyoga tanitadi, uni kamolot sari tarbiyalab voyaga yetkazadi. Oila bilan jamiyat yuksak maqsad sari rivojlanib boradi. “Bizning davrimizni ham katta bir oila deb tushunish mumkin va lozim. Bunda o‘zaro hurmat va qattiq tartib bo‘lmasa, oilaning barcha a’zolari o‘z burchlarini ado etmasa, bir–biriga nisbatan ezgulik bilan mehr–oqibat ko‘rsatmasa, yaxshi va munosib yashash mumkin emas. Oila turmush va vijdon qonunlari asosida quriladi, o‘zining ko‘p asrlik mustahkam va ma’naviy tayanchlariga ega bo‘ladi, oilada qo‘shnilarning omon–esonligi to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qilishni birinchi o‘ringa qo‘yadi. Bu esa eng oliy darajadagi ma’naviy qadriyat, inson qalbining gavharidir” [3;22-23-b.].

Axloqiy ta’limiy asarlarimizdan yana biri Yusuf Xos Xojibning “Qutadg‘u bilig” asari [4;954-B.] pand-nasihat uslubida yozilgan asar sanaladi, unda pand-nasihat tarkibida qiyoslash uslubidan ham samarali foydalanilgan. Asarda yaxshilik bilan yomonlikni, rostlik bilan yolg‘onchilikni, yorug‘lik bilan qorong‘ulikni, samimiylik bilan quvlikni, kamtarlik bilan

takabburlikni, bilimlilik bilan johillikni sahiylik bilan baxillikni o‘zaro qiyoslash asosida ularning mohiyati ochib berilgan.

“Qutadg‘u bilig” asarining pedagogik qiymatini belgilovchi jihatlaridan biri unda muammo usulining maqsadga muvofiq qo‘llanilganligidir. Milliy pedagogik merosda jumboq – muammoli ta’limga alohida o‘rin ajratilgan bo‘lib, u o‘ziga xos ahamiyatga ega. Ko‘rinib turibdiki, Yusuf Xos Hojib asarning mazkur lavhasida birdaniga uchta metod – munozara, muammoli ta’lim, pand-nasihatdan foydalangan. Demak, anglanadiki o‘z davrida mutafakkir asarlarida zamonaviy pedagogik texnologiyaning elementlaridan unumli foydalangan.

Alloma Abdurauf Fitrat o‘zining “Oila” asarida oila mavqeini shunday ta’riflaydi: “Oila tarbiyachisi tarbiyaning eng muhimi hisoblanadi. Uning ta’siri odam tabiatiga mustahkam o‘rnashadi. Shaxs ruhiyati, axloq gavhari va odamlari bolaligidanoq shakllanadi. Har bir millatning saodati va izzati bor, bu esa shu xalqning ichki intizomi va totuvligiga bog‘liq. Tinchlik va totuvlik esa shu millat oilalarining intizomiga tayanadi” [5;34-b.] –deb oilaning jamiyat negizi ekanligini tavsiflaydi. Oiladagi sog‘lom ijtimoiy muhit, sog‘lom axloqiy munosabatlar, sog‘lom turmush tarzi – jamiyat va millatning sog‘lom taraqqiy etishining muhim negizidir.

Inson shaxs darajasiga yetishi uchun uning ongi, faoliyati, o‘z-o‘zini anglashidan iborat ichki yo‘naltiruvchi mexanizmi muhim ahamiyatga ega. Insonning shaxs sifatida rivojlanishi uning qiziqishi, xarakteri, qobiliyati, aqliy rivojlanganligi, ehtiyojlari, mehnat faoliyatiga munosabati bilan belgilanadi. Ana shu xususiyatlar rivojlanib, insonning ijtimoiy voqelikka, mehnatga, kishilarga, jamiyatga bo‘lgan munosabati ma’lum bosqichga yetgandagina u barkamol shaxs darajasiga ko‘tariladi. “Barkamol” tushunchasi lug‘aviy jihatdan “kamolga yetgan”, “bekamu ko‘st”, “yetuk”, “to‘kis”, “mukammal” degan ma’nolarni anglatish ta’kidlanadi [6;82-b].

Shu nuqtai nazardan aytib o‘tish joizki, pedagogikada barkamol shaxs tarbiyasi tarixini birinchilardan bo‘lib tadqiq etgan S.Nishonova mazkur tushunchaga ham tarixiy, ham zamon talablari nuqtai nazaridan yondashadi va quyidagicha tavsiflaydi: “Barkamol inson – bu o‘zida ma’naviy-ahloqiy hislatlar majmuini mujassamlashtirgan, jamiyatda o‘zligini va o‘z qobiliyatini har tomonlama namoyon eta oladigan, ma’rifatli, dunyoviy bilimlarni mukammal egallagan, aqlan yetuk, yuksak ste’dod va salohiyatga ega bo‘lgan, ma’naviy jihatdan yuksak, ahloqan pok, jismonan sog‘lom, hayot go‘zalliklarini his eta oladigan erkin ijodkor shaxs” [7;288-b.].

Yoshlar ongida to‘g‘ri siyosatni yuksaltirish muammosini hal etishni davlat darajasiga ko‘tarish, chunki bu vatanparvarlik va fuqarolik tarbiyasi vazifalari bilan chambarchas bog‘liq. “Milliy ma’naviyatimizga mutlaqo begona bo‘lgan zararli g‘oyalar, tushuncha va qarashlar chegarani bo‘lmasdan, bildirmasdan, ta’bir joiz bo‘lsa, “Chaqirilmagan mehmon” bo‘lib xonadonimizga, jamiyatimizga, eng yomoni murg‘ak bolalarimizning pokiza qalbiga yuragiga kirib kelmoqda. Bularning barchasi biz uchun ogohlik qo‘ng‘irog‘i bo‘lib yangrashi zarur” [8;264-b]. Zero, keyingi yillarda mamlakatimizda olib borilayotgan yoshlar siyosati huquqiy va siyosiy sohalarda yangicha yondashuvni talab qilmoqda. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning muhim belgisi sifatida yoshlarda yuksak huquqiy axloqiy falsafiy tafakkurni va siyosiy madaniyatni rivojlantirish davlatimiz siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. “Oila axloqiy-falsafiy tafakkur yuksak rivojlangan bo‘lsa, u muhitning salbiy ta’sirini vaqtida qaytara oladi, sog‘lom turmush tarzining rivojlanishini ta’minlab turadi. Aksincha rivojlanmagan axloqiy tafakkurning nosog‘lom muhit ta’sirida yanada tubanlashib ketishi ehtimoldan yiroq emas. Bu murakkab jarayonda asosiy hal qiluvchi omil – insonning hayotga munosabati, kuch-g‘ayrat bilan kelajakka intilishi, bir so‘z bilan aytganda, uning irodasi, e’tiqodi, dunyoqarashi, ya’ni sog‘lom tafakkiridir” [9;16-b.].

Xulosa sifatida shuni aytish lozimki Barkamol shaxsni shakllantirishda pedagogik ta’limni demokratlashtirish va insonparvarlashtirish, ta’lim jarayoniga ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish, ta’limda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanish, shaxsga yo‘naltirilgan ta’limdan samarali foydalanish asosida bo‘lajak pedagoglarning shaxsiy va kasbiy sifatlarini takomillashtirish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch. –Toshkent: Ma’naviyat, 2009.
2. Raximov S. Abu Ali Ibn Sino ta’lim–tarbiya haqida. –Toshkent: O‘qituvchi, 1987.
3. Karimov I.A. O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li. –Toshkent: 1992.
4. Yusuf Xos Xojibning “Qutadg‘u bilig” (Saodatga yo‘lovchi bilim) Transkripsiya. Hozirgi o‘zbek tilida tavsiv va nashrga tayyorlovchi K.Karimov,-T.: Fan, 1971.
5. Fitrat A. Oila. –Toshkent: Ma’naviyat. 1998.
6. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”. Moskva: Rus tili nashriyoti, 1-tom, 1981.
7. Nishonova S. Sharq uyg‘onish davri pedagogik fikr taraqqiyotida barkamol inson tarbiyasi: ped.fan.dok...diss. – T.: 1998.
8. Yangi O‘zbekistonda erkin va farovon yashaylik 5-jild 2023.
9. Ruzimurodov S.M. Oilada sog‘lom va obod turmush tarzini shakllantirishning falsafiy estetik muammolari. Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. avtoreferati. –Samarqand, 2020.

SUN’IY INTELLEKT VA UNING MADANIY QADRIYATLARGA TA’SIRI

Rashidova Farida Fatullayevna
Navoiy ilg‘or kasbiy mahorat texnikumi
tarix fani o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining jamiyat hayotiga kirib kelishi natijasida madaniy qadriyatlarda yuz berayotgan o‘zgarishlar tahlil qilinadi. Xususan, global raqamli muhitning milliy madaniyatga ta’siri, an’anaviy qadriyatlarning transformatsiyasi, til va madaniy merosning saqlanishi masalalari yoritiladi. Shuningdek, sun’iy intellekt asosida yaratilayotgan kontentning jamiyat ongiga, estetik qarashlarga va ijtimoiy xulq-atvorga ko‘rsatayotgan ta’siri muhokama qilinadi. Maqolada zamonaviy texnologiyalar va milliy o‘zlik o‘rtasidagi muvozanatni saqlash zarurati asoslab beriladi.

Kalit so’zlar: sun’iy intellekt, madaniy qadriyatlar, raqamli muhit, milliy madaniyat, globalizatsiya, madaniy meros, til va identitet, texnologik rivojlanish, axborot oqimi, ijtimoiy ta’sir.

Аннотация. В данной статье анализируется влияние технологий искусственного интеллекта на культурные ценности общества. Особое внимание уделяется воздействию глобальной цифровой среды на национальную культуру, трансформации традиционных ценностей, а также вопросам сохранения языка и культурного наследия. Кроме того, рассматривается влияние контента, создаваемого с помощью искусственного интеллекта, на общественное сознание, эстетические взгляды и социальное поведение. В статье обосновывается необходимость сохранения баланса между современными технологиями и национальной идентичностью.

Ключевые слова: искусственный интеллект, культурные ценности, цифровая среда, национальная культура, глобализация, культурное наследие, язык и идентичность, технологическое развитие, информационный поток, социальное влияние

Abstract. This article examines the impact of artificial intelligence technologies on cultural values in society. Particular attention is given to the influence of the global digital environment on national culture, the transformation of traditional values, and issues related to the preservation of language and cultural heritage. In addition, the article discusses the effects of AI-generated content on public consciousness, aesthetic perceptions, and social behavior. It also highlights the importance of maintaining a balance between modern technologies and national identity.

Keywords: artificial intelligence, cultural values, digital environment, national culture, globalization, cultural heritage, language and identity, technological development, information flow, social impact

Sun’iy intellekt – bu kompyuter tizimlariga inson aqliga o‘xshash vazifalarni bajarishga qodir bo‘lgan texnologiyalar majmui. Yangi avlod texnologiyalarining rivojlanishi bilan, sun’iy intellekt jamiyatimizning turli sohalarida inqilobiy o‘zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Dastlab, sun’iy intellekt faqat ilmiy fantastika sohasida tasavvur qilingan bo‘lsa, bugungi kunda u biznes, sog‘liqni saqlash, ta’lim, transport va boshqa sohalarda keng qo‘llanilmoqda. Shuningdek, sun’iy intellekt jamiyatning iqtisodiy, axloqiy va madaniy tuzilishi o‘zgartirishga hamda yangi ijtimoiy masalalarni yuzaga keltirishga olib kelmoqda.

Sun’iy intellektning jamiyatga ta’siri, shuningdek, madaniy o‘zgarishlarga ham olib keladi. U ijtimoiy o‘zaro aloqalarni va odamlarning kundalik hayotini qayta tashkil etishi mumkin. Masalan, virtual yordamchilar, va avtomatlashtirilgan xizmatlar jamiyatda “real” inson aloqalariga ehtiyojni kamaytirishi mumkin. Bu esa odamlarning o‘zaro muloqot qilish tarzini o‘zgartirishi va ba’zi hollarda izolyatsiyani kuchaytirishi mumkin. Sun’iy intellekt texnologiyalarining keng qo‘llanilishi ilm-fan, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarini rivojlantirish bilan birga, insoniyatning madaniy hayotiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, sun’iy intellektning qo‘llanilishi, san’at va madaniyat sohalarida ham yangi ijodiy imkoniyatlar yaratadi, chunki sun’iy intellekt tizimlari yangi musiqa, rassomlik va adabiyot asarlarini yaratish imkoniyatini beradi. Zamonaviy texnologiyalar madaniy merosni raqamlashtirish orqali uni kelgusi avlodlar uchun saqlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuningdek, sun’iy intellekt madaniyatni xalqaro maydonga olib chiqish uchun yangi platformalar yaratmoqda. Sun’iy intellekt tarixiy qo‘lyozmalarni raqamlashtirish, yo‘qolib borayotgan tillarni tiklash, milliy musiqa va san’atni global miqyosda targ‘ib qilishda muhim rol o‘ynamoqda. Shu orqali kichik xalqlarning madaniy merosi ham keng auditoriyaga yetib bormoqda. Sun’iy intellekt ijodiy jarayonlarga ham ta’sir qilmoqda. Bugungi sun’iy intellekt yordamida musiqa, rasm, matn yaratish mumkin. Bu esa “ijod” tushunchasining o‘zini qayta ko‘rib chiqishga olib kelmoqda: inson ijodi bilan mashina o‘rtasidagi chegara tobora noaniq bo‘lib bormoqda. Sun’iy intellektning ijobiy taraflari bo‘lganidek, yetarlicha xavfli tomonlari ham bor. Ana shunday xavflardan biri – madaniy birxillashuvdir. Sun’iy intellekt ko‘pincha ommaviy va mashhur kontentga tayanadi, natijada kichik yoki noyob madaniyatlar e’tibordan chetda qolishi mumkin. Bu esa milliy qadriyatlarning sekin-asta yo‘qolishiga olib kelish ehtimolini kuchaytiradi. Sun’iy intellektning yana bir muhim masalasi – axloqiy va estetik mezonlari hisoblanadi. Sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan kontent har doim ham jamiyat qadriyatlariga mos kelmasligi mumkin. Bundan tashqari, noto‘g‘ri ma’lumotlar, stereotiplar yoki madaniy noto‘g‘ri talqinlar xavfi ham bor.

Sun’iy intellektdan foydalanishda axloqiy masalalar alohida ahamiyat kasb etadi. Sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan kontentda noto‘g‘ri talqinlar yoki madaniy nozikliklarga befarqlik kuzatilishi mumkin. Bu esa jamiyatda noto‘g‘ri tasavvurlar shakllanishiga olib keladi. Shu sababli, sun’iy intellekt tizimlarini ishlab chiqishda madaniy xilma-xillikni inobatga olish, etik standartlarni joriy etish va inson nazoratini saqlab qolish muhimdir. Sun’iy intellektga asoslangan texnologiyalar nafaqat o‘quv jarayonini balki, o‘quvchilarning va talaba-yoshlarning madaniy qarashlarini shakllantirishga o‘z ta’sirini o‘tkazmasdan qolmayapti. Internetdagi ko‘plab ta’lim platformalari asosan g‘arb madaniy kontekstida tuzilgan. Masalan, ingliz tilini o‘rganayotgan talaba AQSH yoki Buyuk Britaniya hayot tarzi, qadriyatlari, madaniy kodlari bilan tanishadi. Bu esa ularning dunyoqarashiga bevosita ta’sir qiladi. Raqamli texnologiyalar, xususan, sun’iy intellekt vositalari orqali yaratilgan ta’lim kontenti ko‘pincha g‘arb standartlariga asoslangan bo‘lib, bu mahalliy madaniyatlar fonida assimilatsiya xavfini kuchaytiradi. Talaba-yoshlar ona tilida emas, balki ingliz tilidagi kontentni ustun qo‘yishi, g‘arbona madaniyatlarni ideal deb hisoblay boshlashi mumkin. Bu holat madaniy identitetning zaiflashishiga olib keladi. Ta’limda sun’iy intellektni qo‘llash muaqarrar. Biroq, bu jarayonda madaniy muvozanatni saqlash muhimdir. Kelajakda sun’iy intellekt va madaniyat o‘rtasidagi munosabat yanada murakkablashadi. Biroq, to‘g‘ri yondashuv asosida bu jarayon ijobiy natijalar berishi mumkin.

Xususan:

- Milliy madaniyatlarni raqamli platformalarda rivojlantirish

- Sun’iy intellekt orqali ta’lim va madaniy ongni oshirish
- Madaniyatlararo muloqotni kuchaytirish

Shuningdek, mahalliy ta’lim tizimiga milliy qadriyatlar, tarixiy shaxslar, urf-odatlarga oid materiallarni sun’iy intellekt asosidagi dasturlarga integratsiyalash bugungi kundagi muhim vazifa bo‘lib qolmoqda.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, sun’iy intellekt qadriyatlar tizimiga chuqur ta’sir ko‘rsatayotgan murakkab hodisadir. U madaniyatni saqlash va rivojlantirish imkoniyatlarni kengaytirish bilan birga, uni transformatsiya qilish, ba’zan esa soddalashtirish xavfini ham keltirib chiqaradi. Shu bois, sun’iy intellektni nafaqat texnologik, balki madaniy fenomen sifatida ham chuqur o‘rganish zarur. Faqatgina inson ongli yondashuvi va madaniy mas’uliyat orqali bu jarayonni ijobiy yo‘nalishga burish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Russell, S., & Norvig, P. (2020). Artificial Intelligence: A Modern Approach (4th ed.). Pearson.
2. Tegmark, M. (2017). Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence. Penguin Books
3. Byram, M. (1997). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Multilingual Matters.
4. Karimov, Z. “Madaniy merosni raqamlashtirishda sun’iy intellektning roli.” Toshkent, Fan nashriyoti 2020.

TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHDA ETIK ME’YORLAR

Navoiy innovatsiyalar universiteti
Ijtimoiy gumanitar fanlar
o‘qituvchisi Izzatulloyeva Sabina Ilhom qizi
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi
Saidova Habibaoy Sherzod qizi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan etik muammolar tahlil qilinadi. Xususan, o‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, akademik halollikni ta’minlash, sun’iy intellektga ortiqcha qaramlikning oldini olish hamda o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlarning o‘zgarishi masalalari yoritiladi. Shuningdek, sun’iy intellektdan foydalanishda adolat, shaffoflik va mas’uliyat tamoyillarining ahamiyati asoslab beriladi. Tadqiqot natijasida ta’lim jarayonida sun’iy intellektni etik jihatdan samarali qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so’zlar: sun’iy intellekt, ta’lim, etik me’yorlar, akademik halollik, shaxsiy ma’lumotlar, raqamli texnologiyalar, adolat, shaffoflik, mas’uliyat

Аннотация. В данной статье анализируются этические проблемы использования технологий искусственного интеллекта (ИИ) в образовательном процессе. Особое внимание уделяется вопросам защиты персональных данных обучающихся, обеспечения академической честности, предотвращения чрезмерной зависимости от ИИ, а также изменениям во взаимоотношениях между преподавателем и учащимися. Кроме того, обосновывается значимость принципов справедливости, прозрачности и ответственности при применении ИИ в образовании. В результате исследования предлагаются рекомендации по этически корректному использованию искусственного интеллекта в образовательной практике.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образование, этические нормы, академическая честность, персональные данные, цифровые технологии, справедливость, прозрачность, ответственность

Abstract. This article examines the ethical issues associated with the use of artificial intelligence (AI) technologies in the educational process. Particular attention is paid to the protection of students' personal data, ensuring academic integrity, preventing excessive dependence on AI, and the transformation of relationships between teachers and learners. The study also highlights the importance of the principles of fairness, transparency, and accountability in the application of AI in education. As a result, practical recommendations for the ethical use of artificial intelligence in education are proposed.

Keywords: artificial intelligence, education, ethical standards, academic integrity, personal data, digital technologies, fairness, transparency, accountability

Hozirgi davrda ta'lim tizimining rivojlanishida sun'iy intellekt (AI) texnologiyalarining joriy etilishi eng dolzarb masalalardan biridir. Dunyo miqyosida raqamli transformatsiya jarayonlari barcha sohalarda, xususan, ta'limda ham chuqur o‘zgarishlarni olib kirmoqda. Sun'iy intellekt o‘quv jarayonini baholashni avtomatlashtirish, o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos ta'limni tashkil etish va o‘qituvchilar faoliyatini yengillashtirishda muhim o‘rin tutmoqda. Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, O‘zbekiston Respublikasi ham "Raqamli O‘zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida ta'limda zamonaviy raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, shu jumladan sun'iy intellektdan samarali foydalanish yo‘nalishida izchil ishlarni amalga oshirmoqda. Sun'iy intellektdan sog'lom va haddan tashqari foydalanish muvozanatni buzib qo‘yishi mumkin. Shu sababdan, yangi texnologiyalar keltirib chiqarayotgan axloqiy muammolar yuzasidan sog‘lom muhokamani qo‘llab-quvvatlash zarur. Bunday to‘g‘ri muvozanatni to‘g‘ri ta'minlash maqsadida hozirgi kunda Yevropa Ittifoqi tomonidan "Sun'iy intellekt to‘g‘risidagi qonun" ishlab chiqilmoqda. Ushbu hujjat "xavfga asoslangan yondashuv"ga qaratilgan bo‘lib, sun'iy intellekt ishlab chiquvchi kompaniyalardan o‘z vositalarini qo‘llash bilan bog‘liq xavflarni baholashni tartibga soluvchi organlarga taqdim etishni talab qiladi. Sun'iy intellektdan foydalanishning axloqiy jihatlarini o‘rganish dolzarbligi, shuningdek, 2021-yil noyabr oyida YUNESCO tomonidan ishlab chiqilgan "Sun'iy intellekt etikasi bo‘yicha tavsiyalar" hujjati bilan ham tasdiqlanadi. Ushbu hujjatda sun'iy intellekt texnologiyalarini fan, madaniyat, ta'lim, kommunikatsiya va axborot sohalarida qo‘llashning axloqiy oqibatlariga alohida e'tibor qaratilgan.

Ta'lim tizimida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi o‘quv jarayonini individuallashtirish, samaradorlikni oshirish va boshqaruvni optimallashtirish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, bu jarayon bir qator axloqiy (etik) muammolarni yuzaga keltiradi. Shuning uchun ta'limda SI'dan foydalanishda aniq etik me'yorlarga amal qilish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb masala hisoblanadi.

Birinchidan, **shaffoflik va tushuntiriluvchanlik** tamoyili muhim ahamiyatga ega. Sun'iy intellekt tizimlari tomonidan qabul qilinadigan qarorlar (masalan, baholash yoki tavsiya berish) o‘qituvchi va o‘quvchi uchun tushunarli bo‘lishi kerak. Aks holda, ta'lim jarayonida ishonchsizlikni keltirib chiqaradi.

Ikkinchidan, **adolatlilik va diskriminatsiyaning oldini olish** etik me'yorlarning markaziy elementidir. Sun'iy intellekt algoritmlari noto‘g‘ri yoki bir tomonlama ma'lumotlar asosida o‘qitilgan bo‘lsa, ayrim o‘quvchilarga nisbatan nohaqlik yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli ma'lumotlar to‘plami muvozanatli va xolis bo‘lishi, algoritmlar esa muntazam auditdan o‘tkazilishi lozim.

Uchinchidan, **maxfiylik va ma'lumotlarni himoya qilish** masalasi dolzarbdir. Ta'lim jarayonida o‘quvchilarning shaxsiy ma'lumotlari (o‘qish ko‘rsatkichlari, xulq-atvori, qiziqishlari) keng miqyosda yig‘iladi. Ushbu ma'lumotlardan foydalanish qat'iy huquqiy va etik me'yorlar asosida amalga oshirilishi, ularning uchinchi tomonlarga noqonuniy uzatilishiga yo‘l qo‘yilmasligi zarur.

To‘rtinchidan, **inson omilining ustuvorligi** tamoyili saqlanishi kerak. Sun’iy intellekt o‘qituvchini to‘liq almashtiruvchi vosita emas, balki yordamchi instrument sifatida qaralishi lozim. Pedagogik qarorlar qabul qilishda insonning axloqiy mas’uliyati va professional tajribasi hal qiluvchi o‘rinda qoladi.

Beshinchidan, **javobgarlik va hisobdorlik** masalasi aniqlashtirilishi zarur. Sun’iy intellekt tizimi tomonidan yuzaga kelgan xatoliklar yoki salbiy oqibatlar uchun kim javobgar ekanligi (dasturchi, ta’lim muassasasi yoki foydalanuvchi) aniq belgilanishi lozim.

Shuningdek, ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishda **psixologik va ijtimoiy ta’sirlar** ham inobatga olinishi kerak. O‘quvchilarning texnologiyaga haddan tashqari bog‘lanib qolishi, mustaqil fikrlash qobiliyatining susayishi yoki ijtimoiy muloqotning kamayishi kabi xavflar mavjud.

Xulosa qilib aytganda, ta’limda sun’iy intellektdan samarali foydalanish nafaqat texnologik imkoniyatlarga, balki uning etik jihatdan to‘g‘ri qo‘llanishiga ham bog‘liq. Shaffoflik, adolatlilik, maxfiylik, insonparvarlik va javobgarlik tamoyillariga asoslangan yondashuvgina sun’iy intellektning ta’lim tizimidagi ijobiy ta’sirini ta’minlay oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Baker, R. S., & Hawn, A. (2021). Algorithmic bias in education. International Journal of Artificial Intelligence in Education, 31(4), 1–28.
2. Федотов, А. А., & Куликова, С. В. (2022). Этические аспекты цифровизации образования. Образование и право, 3, 45–53
3. Byram, M. (1997). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Multilingual Matters.
4. Tegmark, M. (2017). Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence. Penguin Books

SUN’IY INTELLEKT DAVRIDA AXLOQIY VA ETIK MUAMMOLAR

Muhammadova Sevinchoy
O‘bekiston, Navoiy davlat universiteti Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim fakulteti Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu tezisda sun’iy intellekt davrida yuzaga kelayotgan axloqiy va etik muammolar to‘g‘risida so‘z yuritiladi. Shuningdek, maqolada sun’iy intellektning jamiyatdagi o‘rni, insoniyatning axloqiy qadriyatlari va etik me’yorlari bilan qanday uyg‘unlashishi kerakligi masalalari yoritiladi.

Tayanch tushunchalar: Sun‘iy Intellekt(SI), axloqiy qadriyatlar, etik me’yorlar, texnologiya

Аннотатция: В данной работе рассматриваются моральные и этические вопросы, возникающие в эпоху искусственного интеллекта. Также обсуждается роль искусственного интеллекта в обществе и то, как его следует согласовывать с моральными ценностями и этическими нормами человечества.

Ключевые понятия: искусственный интеллект (ИИ), моральные ценности, этические нормы, технологии.

Abstract: This thesis discusses the moral and ethical issues arising in the era of artificial intelligence. The article also discusses the role of artificial intelligence in society and how it should be harmonized with the moral values and ethical standards of humanity.

Key concepts: Artificial Intelligence (AI), moral values, ethical standards, technology

Bugungi kunda sun’iy intellekt (SI) texnologiyasi tez sur’atlarda rivojlanib, turli sohalarda inqilobiy o‘zgarishlarni amalga oshirmoqda. Bu texnologiya, bir tomondan, insoniyatga turli

afzalliklar yaratishda yordam bersa, boshqa tomondan, axloqiy qadriyatlar va inson huquqlariga ta’sir ko‘rsatish xavfini tug‘dirmoqda.

Sun’iy intellektning rivojlanishi bilan birga uning axloqiy jihatlari, masalan, inson hayotiga ta’sir ko‘rsatish, xatarlardan himoya qilish, qarorlar qabul qilishda adolatni ta’minlash kabi masalalar dolzarb bo‘lib qolmoqda. Maqolada sun’iy intellektning axloqiy qadriyatlar va etik me‘yorlar bilan muvofiqligini o‘rganish maqsad qilinadi.

Sun’iy intellekt va axloqiy qadriyatlar haqida ko‘plab olimlar o‘z tadqiqotlarini olib borgan. Xususan, Jon McCarthy tomonidan sun’iy intellektning rivojlanishi va uning axloqiy qadriyatlarga ta’siri haqida bir qator ishlar taqdim etilgan. Ayniqsa, olim o‘z ishlarida sun’iy intellektning insoniyatga foydali bo‘lishi uchun muayyan axloqiy me’yorlarga asoslanishi kerakligini alohida ta’kidlab o‘tadi. Shuningdek, mashhur olim, Nick Bostrom, sun’iy intellektning xavf va imkoniyatlari haqida o‘z munosabatlarini bildiradi. U sun’iy intellektning xatarlari va uni boshqarish uchun axloqiy qarorlar qabul qilish zarurligini ta’kidlagan. Bostromning “Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies” nomli asarida sun’iy intellektning imkoniyatlari va xavflari haqida batafsil fikr yuritiladi. Axloqiy qadriyatlar va etik masalalar bo‘yicha esa, Immanuel Kantning deontologik etikasi, qarorlar qabul qilishda insonlarning axloqiy majburiyatlarini va mas’uliyatini tahlil qilgan bo‘lib, bu prinsiplar sun’iy intellekt uchun ham dolzarb bo‘lib qolmoqda deyish mumkin. Shuningdek, Turing testi sun’iy intellektning inson bilan muloqot qila olish qobiliyatini sinashda axloqiy muammolarni ko‘rib chiqishda asosiy omil sifatida qabul qilinadi.

Har bir birimizga ayonki, so‘nggi yillarda davlatimizda sun’iy intellektni rivojlantirishga qaratilgan amaliy ishlar keng ko‘lamda amalga oshirilmoqda. Xususan, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida mamlakatimizga mintaqaviy “IT-Xab”ga aylanish vazifasi qo‘yilgan bo‘lib, bu maqsadga erishish uchun raqamli texnologiyalar bosqichma-bosqich rivojlantirilmoqda. Shuningdek, barcha hududlarda IT-parklar tashkil etilib, aholining ushbu sohada o‘qishi va ishlashi uchun keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Internet tezligi va qamrovi sezilarli darajada oshdi, natijada 190 mingdan ortiq kishi ishga joylashdi. Sun’iy intellekt turli sohalarda faol qo‘llanilayotgan bo‘lib, bunga asoslangan 20 dan ortiq loyiha amalga oshirildi. Tarmoq va yirik korxonalar bo‘yicha yana 70 ta yangi loyiha ishlab chiqildi. O‘zbekiston sun’iy intellektga tayyorlik bo‘yicha xalqaro indeksida 17 pog‘onaga ko‘tarildi.

O‘rganishlar natijasiga ko‘ra, sun’iy intellekt tizimlarida axloqiy qadriyatlarni integratsiya qilish uchun bir qator yondashuvlar mavjudligini ta’kidlash o‘rinlidir. Jumladan, Camilleri (2024) tomonidan olib borilgan tadqiqotda, sun’iy intellekt boshqaruvi va korporativ ijtimoiy mas’uliyat (KIM) o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilingan. Tadqiqotda sun’iy intellekt tizimlarining inson huquqlari va axloqiy tamoyillarga muvofiqligini ta’minlash zarurligi ta’kidlanadi. Demak, sun’iy intellekt tizimlarining qaror qabul qilishdagi roli hamda insoniyatning axloqiy qadriyatlari va etik me’yorlariga ta’siri masalasi dolzarblik kasb etmoqda. Bu borada, 2024 yilda Iason Gabriel tomonidan yozilgan maqolada, sun’iy intellekt tizimlarining insoniyatning axloqiy qadriyatlariga ta’siri va ularni qanday qilib axloqiy me’yorlarga moslashtirish mumkinligi tahlil qilingan. Tadqiqotda sun’iy intellekt tizimlarining qaror qabul qilishdagi roli va uning ijtimoiy ta’siri muhokama qilinganligini buning isbotidir. Shu boisdan, yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagilarga alohida e’tibor qaratish lozimdir.

Birinchidan, sun’iy intellektning rivojlanishi bilan bog‘liq etik muammolar, asosan, inson huquqlarining buzilishi, adolat va tenglik prinsiplaridagi ziddiyatlar, shuningdek, axloqiy qarorlar qabul qilishda mas’uliyatning aniq belgilanishi zarurligi bilan belgilanadi.

Ikkinchidan, sun’iy intellekt tizimlarining insoniyatga foydali bo‘lishi uchun axloqiy qadriyatlar va etik me’yorlar asosida rivojlanishi zarur.

Insoniyat tarixida texnologiyalar insonni quvvatlantiruvchi vosita bo‘lgan, lekin SI bu chegarani buzib o‘tdi. U nafaqat vosita balki mustaqil qaror qabul qiluvchi sub’ektga aylanmoqda. Lekin biz shuni ham unutmasligimiz kerakki, axloqiy va etik muammolar insonlar orasidagi ishonch bilan chambarchas bog‘liq.

Sun‘iy intellekt bugungi kunda jamiyat taraqqiyotining eng yirik yutuqlaridan biri bo‘lib, inson faoliyatining barcha sohalariga kirib bormoqda. Shu bilan bir qatorda uning rivojlanishi axloqiy va etik muammolarning keskin ko‘payishiga sabab bo‘lmoqda. Bu esa insoniyatning o‘z qadriyatlarini qayta ko‘rib chiqishni talab qiladigan murakkab falsafiy va ijtimoiy hodisadir. Sun‘iy intellekt tizimlarining axloqiy qadriyatlar va etik me’yorlar bilan uyg‘unlashuvi va ularga mos ravishda boshqarilishi jamiyatning kelajagi uchun ham zarur. Demak, sun’iy intelllekt tizimlarining axloqiy qadriyatlar va etik me’yorlarga uyg‘unlashuvini ta’minlash uchun ilmiy tadqiqotlar, xalqaro hamkorlik, amaliy yondashuv zarur, shu bilan bir qatorda javobgarlik hissini faqat texnikaning o‘ziga emas, balki dasturchilar, foydalanuvchilar, kompaniyalar va nazorat etuvchi organlar o‘rtasidagi ma’suliyat tizimi sifatida shaklanishi lozim. Chunki texnologiya bu vosita, undan to‘g‘ri foydalanish insonning axloqiy va etik tanloviga bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1) Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi - Toshkent.: O‘zbekiston, 2021.
2) Рақамли технологияларни ривожлантириш режалари кўриб чиқилди. https://president.uz/uz/lists/view/7792.

7-SHO‘BA: RAQAMLI MUHITDA BOLALAR RUHIY SALOMATLIGINI SAQLASH MUAMMOLARI

SUN’IY INTELLEKTDAN ME’YORDAN ORTIQ FOYDALANISHNING UZOQ MUDDATLI OQIBATLARI: O‘QUVCHILARNING TANQIDIY FIKRLASH VA IJODIY QOBILIYATLARINING PASAYISHI

Hasanova Gulnoz Qosimovna
O‘zbekiston, Buxoro davlat pedagogika instituti
Maktabgacha va boshlang’ich ta’lim pedagogikasi kafedrasi mudiri

Annotatsiya. Sun‘iy intellekt tizimlari, asosan generativ modellar (ChatGPT, Gemini va shunga o‘xshash vositalar) ta’lim jarayoniga jadal kirib kelmoqda. U o‘quvchilarga ma’lumotlarni tez olish, vazifalarni mukammal bajarish imkonini beradi. Ushbu maqolada sun’iy intellekt tizimlaridan uzoq muddatli me’yordan ortiq foydalanishning salbiy o’qibatlari, o’quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyati va ijodkorligining pasayib ketish holatlari, ularni oldini olishning samarali usullari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: sun‘iy intellekt tizimlari, tanqidiy fikrlash, ijodiy qobiliyat, ijodkorlik, elektron ta’lim, ijodiy harakatsizlik, fikrni tashqi vositaga yuklash.

Аннотация. Системы искусственного интеллекта, особенно генеративные модели (ChatGPT, Gemini и подобные инструменты), стремительно внедряются в образовательный процесс. Они позволяют учащимся быстро получать информацию и отлично выполнять задачи. В данной статье анализируются негативные последствия чрезмерного и долгосрочного использования систем искусственного интеллекта, случаи снижения критического мышления и креативности у учащихся, а также эффективные способы их предотвращения.

Ключевые слова: системы искусственного интеллекта, критическое мышление, творческие способности, креативность, электронное образование, творческая инертность, перенос мышления на внешние средства.

Abstract. Artificial intelligence systems, especially generative models (ChatGPT, Gemini, and similar tools), are rapidly being integrated into the educational process. They allow students to quickly obtain information and excellently perform tasks. This article analyzes the negative consequences of excessive and long-term use of artificial intelligence systems, instances of reduced critical thinking and creativity in students, and effective ways to prevent them.

Keywords: artificial intelligence systems, critical thinking, creative abilities, creativity, e-education, creative inertia, transfer of thinking to external means.

Jamiyatning raqamli tranformatsiyalashuvi natijasida sun‘iy intellekt tizimlari barcha sohlarga o’z ta’sirini ko’rsatib, ish jarayonlarini osonlashtirmoqda. Sun’iy intellektning asosiy tizimlardan biri uning ta’lim tizimiga kirib kelishi bo’ldi.U o‘quvchilarga ta’lim jarayoda turli topshiriqlarni bajarishga, taqdimotlar tayyorlaganda, savollarga javob topishda samarali yordam berib kelmoqda. Biroq, sun’iy intellektga haddan tashqari tayanib qo’lish, barcha ishlarda undan foydalanish, maslahat olish o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatiga va ijodkorligini rivojlanishiga jiddiy xavf tug‘diradi.

Tanqidiy fikrlash o’zi bu ma’lumotni tizimli tahlil qilish, baholash, sintez qilish va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatidir. O’quvchining ijodiy qobiliyati esa yangi g‘oyalar yaratish, muqobil yondashuvlarni topish va original fikrlashni bildiradi. Ta’lim tizimida sun’iy intellektni “qisqa yo‘l” sifatida ishlatish, ya’ni fikrni tashqi vositaga yuklash jarayoniga olib keladi. Buning natijasida o‘quvchilar ichki kognitiv jarayonlarni, ya’ni fikrlashni, eslab qolishni, muammoga chuqur kirish imkoniyatini kamaytiradi. Shu jarayonlarni to’liq tahlil qilib chiqaylik.

1. *O’quvchilarning sun’iy intellektga haddan tashqari tayanish mexanizmlari.*

O‘quvchilar sun’iy intellektdan ko’p hollatlarda foydalanganda ko‘pincha tizim bergan tayyor javobni qabul qiladi, o‘z fikrini esa shakllantirmaydi. Bu jarayon fanda “cognitive offloading” deb ataladi, u inson miyasi og‘ir ishni tashqi vositaga, ya’ni tizimga yuklaydi va o‘z resurslarini tejaydi. Bu jarayon qisqa muddatda samaradorlikni oshiradi, ammo uzoq vaqt foydalanish esa tanqidiy va ijodiy qobiliyatlarni zaiflashtiradi va o’quvchini dangasa holatiga tushiradi.

Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, ChatGPT dan foydalangan talabalar esse yozishda miya faoliyati, o’zi esseni o’zi yozgan o’quvchilarga nisbatan past bo‘lgan. Tadqiqotchilar buni “cognitive atrophy” deb baholaydilar va haddan tashqari sun’iy intellektga tayanish miyaning yuqori darajadagi funktsiyalarini “quritadi” heb hisoblaydilar.

Ya’na bir jihati o‘quvchilar sun’iy intellekt javoblarini tanqidiy baholamasdan qabul qilganda, ularning mustaqil tahlil qilish qobiliyati susayadi.

2. *O’quvchilarda tanqidiy fikrlashning pasayishi*

Ta’lim jarayonida o‘qituvchilar sun’I intellekt vositalari o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish ehtimolini pasaytiradi degan fikrdalar. O‘quvchilar sun’iy intellekdan “to‘g‘ri javoblarni” so‘raganda, ular muammoni o’zini chuqur tushunmaydi, tizimdan esa faqat natijani oladi. Bu esa xulosa chiqarish, sintez qilish va baholash kabi yuqori darajadagi fikrlashni cheklaydi.

Bir qancha mutaxassislar shunga o‘xshash xavotirli jarayonlarni, ya’ni tayyor javoblarga tayanish mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini pasaytiradi deb fikr bildirishdi. Bu esa milliy ta’lim sifatiga salbiy ta’sir qilishi mumkin.

3. *O’quvchilarda ijodiy qobiliyatlarning zaiflashishi*

O’quvchilar ijodkorligi bu turli yo‘nalishlarda fikrlash va asl g‘oyalarni yaratishdir. Sun’iy intellektdan foydalanuvchi o’quvchilar ko‘pincha bir xil, “o‘rtacha” darajadai g‘oyalarni ishlab chiqaradi, bunda tizim o‘qitilgan ma’lumotlar asosida ishlaydi.

Olimlarning tadqiqotlariga ko’ra ChatGPT dan foydalangan guruhlar g‘oyalari sifat jihatidan yaxshi, ammo xilma-xilligi past ekanligi ko’rsatilgan. Bu ta’limda innovatsiya qilish uchun zarur bo‘lgan xilma-xillikni yo‘qotadi. Sun’iy ontellekt ko’p hollarda “yordamchi” sifatida emas, balki asosiy “ijodkor” bo‘lsa, inson ijodkorligi susayib boradi.

Ta’lim jarayonida uzoq vaqt davom etgan bu ijodiy harakatsizlikga olib kelishi mumkin va o‘quvchilar o‘z g‘oyalarini yaratish o‘rniga sun’iy intellektdan “nusxa ko‘chirish” vositasi sifatida foydalaniladi.

4. Sun’iy intellekdan foydalanishda uzoq muddatli oqibatlari

- *Kognitiv zaiflashish ko’rinishlari*: Doimiy tizimdan foydalanish miya plastisiyasini pasaytiradi, eslab qolish va chuqur tushunish qobiliyatlarini zaiflashtiradi. Buning natijasida o‘quvchilar real hayotdagi murakkab muammolarni hal qila olmay qoladi.
- *Motivatsiya va samaradorlikning pasayishi*:Bunda tayyor javoblarga

osonlik bilan erishiladi, ammo mustaqil ishlaganda “qiyinchilik” hissi kuchayib o‘quv jarayoniga nisbatan qiziqishni yo‘qotishga olib keladi.

Shuni xulosa qilib aytish mumkinki, sun’iy intellektga haddan tashqari tayanish o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash va ijodiy qobiliyatlarini uzoq muddatda pasaytirishi mumkin va bu jarayon insonning keyingi faoliyatiga salbiy ta’sir ko’rsatadi. Shu sababli sun’iy intellkdan foydalanish madaniyatini shakllantirish va undan vosita sifatida foydalanishni yosh avlodga singdirish zarur.

Bunda o’qituvchilar:

- Sun’iy intellektdan foydalanishni bosqichma-bosqich amalga oshirishi va o‘z fikrlashini tahlil qilish usullari bilan birlashtirsin.
- Berilayotgan vazifalarni shunday loyihalashtirish kerakki, sun’iy intellekt javobini tanqidiy baholash va o‘z fikri bilan boyitish talab etilsin.

• Ta’lim dasturlariga Sun’iy intellektdan foydalanish etikasi va tanqidiy foydalanish” kurslarini kiritish zarur.

Kelajak avlodlarning tanqidiy va ijodiy fikrlashi bu milliy taraqqiyotning asosiy kafolati bo‘lib hisoblanadi, shuning uchun yoshlarga sun’iy intellektdan foydalanish madaniyatini shakllantirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Gavxar Turdieva, Firuza Sadikova, Komiljon Qobilov, Gulchiroy Ruziyeva, "Artificial intelligence-based threat detection and prevention methods for securing Internet of Things devices," Proc. SPIE 13662, Fourth International Conference on Digital Technologies, Optics, and Materials Science (DTIEE 2025), 136620T (5 June 2025); https://doi.org/10.1117/12.3072849
2. Saidovna , T. G. . (2024). Raqamli Transformatsiya Jarayonidagi Muammolar Va Ularning Yechimlari. *Miasto Przyszłości*, *47*, 1187–1190. Retrieved from https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/3447F
3. Abubakar, S. (2025). The role of over-reliance on AI in the negative consequences on student learning.

RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR TAJRIBASIDA RAQAMLI INKLYUZIV TA’LIM

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD
shaxloxaydarova1972@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada rivojlangan mamlakatlar tajribasida raqamli inklyuziv ta’limning o‘rni, ahamiyati va rivojlanish tendensiyalari tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli texnologiyalar asosida ta’limda teng imkoniyatlarni ta’minlash mexanizmlari va ularni takomillashtirish yo‘nalishlari yoritib borilgan. Ushbu maqola pedagogik jamoatchilik, tadqiqotchilar uchun manba bolib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim, inklyuzivlik, innovatsiya, ta’lim texnologiyalari, sun’iy intellekt, transformatsiya, interaktiv multimedia vositalari, subtitrlar, assistiv texnologiyalar, interaktiv mashqlar, virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar, subtitrlar, integratsiya, konstruktivistik.

Аннотация: В данной статье проанализированы место, значение и тенденции развития цифрового инклюзивного образования на основе опыта развитых стран. Также освещены механизмы обеспечения равных возможностей в образовании на основе цифровых технологий и направления их совершенствования. Настоящая статья может служить источником информации для педагогического сообщества и исследователей.

Ключевые слова: цифровое образование, инклюзивность, инновации, образовательные технологии, искусственный интеллект, трансформация, интерактивные мультимедийные средства, субтитры, вспомогательные технологии, интерактивные упражнения, виртуальные лаборатории, симуляции, субтитры, интеграция, конструктивизм.

Abstract: This article analyzes the role, significance, and development trends of digital inclusive education based on the experience of developed countries. The article also discusses mechanisms for ensuring equal opportunities in education based on digital technologies and areas for their improvement. This article serves as a resource for the educational community and researchers.

Keywords: digital education, inclusivity, innovation, educational technologies, artificial intelligence, transformation, interactive multimedia tools, subtitles, assistive technologies, interactive exercises, virtual laboratories, simulations, subtitles, integration, constructivism.

Zamonaviy jamiyatda ta’lim tizimi chuqur va keng qamrovli raqamli transformatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda. Bu jarayon nafaqat o‘qitish usullarini, balki ta’limning mazmuni, shakli va boshqaruv tizimini ham tubdan o‘zgartirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida an’anaviy ta’lim modeli asta-sekin raqamli, moslashuvchan va individual ehtiyojlarga yo‘naltirilgan tizimga aylanib bormoqda.

Rivojlangan mamlakatlarda raqamli texnologiyalar ta’lim tizimining ajralmas qismi sifatida keng joriy etilgan. Xususan, elektron ta’lim platformalari, masofaviy o‘qitish tizimlari, sun’iy intellekt asosidagi o‘quv dasturlari hamda interaktiv multimedia vositalari o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Bunday texnologiyalar o‘quvchilarga o‘z bilim darajasi va qobiliyatidan kelib chiqib individual tarzda ta’lim olish imkonini beradi. Natijada ta’lim jarayoni yanada moslashuvchan va shaxsga yo‘naltirilgan tus oladi.

Ayniqsa, raqamli texnologiyalar inklyuziv ta’limni rivojlantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ular nogironligi bo‘lgan shaxslar, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar hamda geografik jihatdan cheklangan hududlarda yashovchi o‘quvchilar uchun ta’limga kirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Masalan, ekran o‘qish dasturlari, subtitrlar, ovozli boshqaruv tizimlari va boshqa assistiv texnologiyalar turli ehtiyojga ega o‘quvchilarning ta’lim jarayonida faol ishtirok etishini ta’minlaydi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’lim sharoitida raqamli ta’lim vositalaridan samarali foydalanish o‘quv jarayonini individuallashtirish va barcha o‘quvchilar uchun teng imkoniyatlarni ta’minlashning muhim omili hisoblanadi. Xususan, AQSh, Finlandiya, Germaniya, Janubiy Koreya kabi davlatlarda ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish va konstruktivistik pedagogika tamoyillariga asoslanadi. Bu yondashuvga ko‘ra, o‘quv materiallari turli formatlarda — matn, audio, video va interaktiv mashqlar ko‘rinishida taqdim etilishi zarur, chunki o‘quvchilar axborotni turlicha qabul qiladi va qayta ishlaydi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, multimodal ta’lim muhiti o‘quvchilarning kognitiv faolligini oshiradi hamda bilimni chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi.

Masalan, **Finlandiya** ta’lim tizimida o‘quv materiallari ko‘pincha raqamli platformalar orqali vizual, eshitish va amaliy komponentlarni birlashtirgan holda taqdim etiladi. Bu esa nafaqat sog‘lom o‘quvchilar, balki imkoniyati cheklangan bolalar uchun ham qulay o‘quv muhitini yaratadi. Xususan, ko‘rish qobiliyati cheklangan o‘quvchilar uchun audio resurslar va ekran o‘qish texnologiyalari, eshitishida muammosi bo‘lgan bolalar uchun esa subtitrlar va vizual kontent keng qo‘llaniladi. Finlyandiya modeli “har bir bola muvaffaqiyatga erishishi mumkin” tamoyiliga asoslanadi.

Amerika Qo‘shma Shtatlari tajribasida esa assistiv texnologiyalar va adaptiv o‘qitish tizimlari keng rivojlangan bo‘lib, ular o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ravishda o‘quv materiallarini avtomatik tarzda moslashtiradi. Bu esa differensial ta’limni samarali tashkil etish imkonini beradi. Interaktiv mashqlar, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar esa o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlab, ularning mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. AQShda inklyuziv ta’lim huquqiy jihatdan mustahkamlangan bo‘lib, har bir o‘quvchi uchun individual ta’lim dasturi (IEP) ishlab chiqiladi.

Germaniyada inklyuziv ta’lim (inclusive education) – bu nogironligi bo‘lgan va bo‘lmagan o‘quvchilarni birgalikda o‘qitishga qaratilgan tizim bo‘lib, u ijtimoiy adolat, teng imkoniyat va inson huquqlari tamoyillariga asoslanadi. Ushbu model huquqiy, pedagogik va raqamli yondashuvlarning integratsiyasi orqali rivojlangan.

Germaniyada ta’lim tizimi federal (hududiy) bo‘lib, har bir yer mustaqil siyosat yuritadi. Shu sababli inklyuziv ta’limda ikki asosiy model mavjud:

Integratsiyalashgan ta’lim (Inklusion). Bu yerda nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar oddiy maktablarda o‘qiydi, maxsus pedagoglar (sonderpädagoglar) yordam beradi, individual yondashuv asosida ta’lim olib boriladi.

Maxsus maktablar (Förderschulen). Maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun alohida maktablar, ayrim hududlarda hali ham keng qo‘llaniladi. Germaniyada to‘liq inklyuziyaga o‘tish bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.

Janubiy Koreya dunyodagi eng rivojlangan ta’lim tizimlaridan biri bo‘lib, inklyuziv ta’lim (inclusive education) va raqamli ta’limni integratsiyalashgan holda rivojlantirgan. Bu tizim huquqiy asos, zamonaviy texnologiyalar va ilmiy yondashuvlar uyg‘unligiga tayanadi.

Koreyada onlayn ta’lim tizimlari orqali o‘quvchilarga istalgan vaqtda va istalgan joydan ta’lim olish imkoniyati yaratilgan. Bu esa jismoniy imkoniyati cheklangan, uzoq hududlarda yashovchi yoki sog‘lig‘i tufayli maktabga qatnay olmaydigan bolalar uchun ayniqsa muhimdir. Masofaviy ta’lim platformalari orqali o‘quv materiallari doimiy ravishda ochiq bo‘lib, o‘quvchilar ularni takroran ko‘rib chiqish, mustaqil o‘rganish va o‘z bilimlarini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Bundan tashqari, rivojlangan davlatlarda raqamli ta’lim tizimlari o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi interaktiv aloqani ham ta’minlaydi. Videokonferensiyalar, forumlar va onlayn maslahatlar orqali o‘qituvchilar har bir o‘quvchiga individual yondashuvni amalga oshiradi. Bu esa inklyuziv ta’limning asosiy tamoyillaridan biri bo‘lgan shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni kuchaytiradi.

Ilmiy jihatdan qaralganda, masofaviy ta’lim va raqamli texnologiyalar uzluksiz ta’lim konsepsiyasini amalga oshirishga ham xizmat qiladi. Rivojlangan mamlakatlarda bu tizim orqali imkoniyati cheklangan bolalar nafaqat maktab davrida, balki keyingi bosqichlarda ham bilim olish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa ularning ijtimoiy integratsiyasini kuchaytiradi va kelajakda mustaqil hayot kechirishiga zamin yaratadi.

Inklyuziv ta’lim jarayonida raqamli vositalardan samarali foydalanish o‘quv jarayonining sifatini tubdan yaxshilaydi. Xususan, o‘quv materiallarini turli formatlarda — matn, audio, video, animatsiya va interaktiv topshiriqlar ko‘rinishida taqdim etish barcha toifadagi o‘quvchilar uchun qulay va tushunarli muhit yaratadi. Bu ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalar, turli o‘rganish uslubiga ega o‘quvchilar hamda individual yondashuvni talab qiladigan holatlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Amaliy jihatdan qaraganda, bunday yondashuv bir nechta muhim natijalarni ta’minlaydi. Avvalo, o‘quvchilarning bilimni o‘zlashtirish darajasi oshadi. Chunki raqamli platformalar orqali berilgan materiallarni qayta ko‘rish, mustaqil o‘rganish va interaktiv mashqlar bajarish imkoniyati mavjud. Masalan, eshitishida muammosi bo‘lgan o‘quvchilar uchun subtitrli videolar, ko‘rishida nuqsoni bo‘lganlar uchun esa audio materiallar taqdim etilishi ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Ikkinchidan, masofaviy ta’lim platformalarining keng joriy etilishi ta’limga teng kirishni ta’minlaydi. Bu ayniqsa chekka hududlarda yashovchi yoki maktabga muntazam qatnash imkoniyati cheklangan bolalar uchun muhimdir. Internet orqali tashkil etilgan darslar, virtual sinflar va onlayn konsultatsiyalar har bir o‘quvchiga joylashuvidan qat’i nazar sifatli ta’lim olish imkonini beradi. Natijada ta’lim tizimida ijtimoiy tengsizlik kamayadi.

Uchinchidan, raqamli vositalar har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi. Adaptiv o‘quv platformalari o‘quvchining bilim darajasi va o‘zlashtirish tezligiga mos ravishda topshiriqlarni avtomatik ravishda moslashtiradi. Bu esa kuchli o‘quvchilar uchun qo‘shimcha rivojlanish imkonini yaratadi, qiyinchilikka duch kelayotgan o‘quvchilar uchun esa qo‘shimcha tushuntirish va mashqlar orqali bilimni mustahkamlashga yordam beradi.

Shuningdek, o‘qituvchilar uchun ham raqamli vositalar muhim amaliy ahamiyatga ega. Ular orqali o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish, baholash jarayonini avtomatlashtirish va individual yondashuvni amalga oshirish imkoniyati kengayadi. Bu esa ta’lim jarayonini yanada samarali va tizimli tashkil etishga yordam beradi.

Raqamli ta’lim vositalari va masofaviy platformalarni inklyuziv ta’lim tizimiga integratsiya qilish o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshirish, ta’limga teng kirishni

ta’minlash hamda har bir bolaning individual salohiyatini rivojlantirishda muhim ilmiy-amaliy yechim sifatida namoyon bo‘ladi. Bu yondashuvni keng joriy etish zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Xulosa qilganda, rivojlangan mamlakatlarda raqamli texnologiyalar inklyuziv ta’limni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Biroq, texnologiyalarni joriy etish bilan birga ijtimoiy tenglik, pedagogik yondashuv va infratuzilma muammolarini hal etish zarur.

Kelajakda raqamli inklyuziv ta’lim inson kapitalini rivojlantirish va barqaror jamiyat qurishda asosiy vositalardan biri bo‘lib xizmat qiladi**.**

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Asrorov O., Zikrillayeva F. Raqamli muhitda inklyuziv ta’lim. – 2024.
2. Khaydarova Shakhlo Narzullayevna. Pedagogical foundations of implementing inclusive education. American Journal of Research in Humanities and Social Sciences. www.americanjournal.org. Volume 43 December – 2025
3. UNESCO. Inclusive Education: The Way of the Future. 2017.
4. Алехина С. В., Новикова Н. В., Казакова Л. А. Инклюзивное образование для детей с ограниченными возможностями здоровья. Современные образовательные технологии в работе с детьми, имеющими ограниченные возможности здоровья: монография / под общ. ред. Н. В. Лалетина; Сиб. федер. ун-т, Краснояр. гос. пед. ун-т им. В. П. Астафьева и др. Красноярск, 2013. 71-95-b..

RAQAMLI MUHITDA BOLALAR RUHIY SALOMATLIGINI SAQLASH MUAMMOLARI

Ermatova Gulnoz Pirimovna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD.
Karimova Dildora Shuxrat qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Raqamli texnologiyalar va internet bolalar hayotiga chuqur kirib borgan sari ularning ruhiy salomatligiga ta’sir etuvchi omillar ham murakkablashmoqda. Ushbu maqolada raqamli muhitning bolalar psixikasiga ijobiy va salbiy ta’sir mexanizmlari, asosiy xavf omillari (ortiqcha ekran vaqti, uyqu gigiyenasi buzilishi, ijtimoiy tarmoqlarda taqqoslash va “FOMO”, kiberbulling, onlayn qaramlik, nomunosib kontent) hamda himoya omillari (ota-onaning vositachiligi, raqamli savodxonlik, maktab siyosati, psixologik profilaktika) tahlil qilinadi.Shuningdek ushbu maqola tahliliy-nazariy yondashuvga asoslanadi: xalqaro tashkilotlar tavsiyalari (masalan, WHO, UNICEF), psixologiya va ta’lim sohasidagi umumiy ilmiy qarashlar hamda amaliy kuzatishlar umumlashtiriladi. Maqsad — asosiy xavf omillarini tizimlashtirish va real sharoitda qo‘llash mumkin bo‘lgan profilaktik choralarni bayon qilish. Maqola yakunida amaliy raqamli muhitda bolalar ruhiy salomatligini saqlash bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: bolalar ruhiy salomatligi, raqamli farovonlik, ekran vaqti, ijtimoiy tarmoqlar, kiberbulling, internetga qaramlik, uyqu gigiyenasi, raqamli savodxonlik.

Аннотация: По мере того как цифровые технологии и Интернет все больше проникают в жизнь детей, факторы, влияющие на их психическое здоровье, становятся все более сложными. В данной статье анализируются механизмы положительного и отрицательного воздействия цифровой среды на детскую психику, основные факторы риска (чрезмерное время, проведенное за экраном, нарушения гигиены сна, сравнение себя с другими в социальных сетях и «FOMO» (страх упустить что-то важное), кибербуллинг, онлайн-зависимость, неприемлемый контент) и защитные факторы (родительское посредничество, цифровая грамотность, школьная политика, психологическая

профилактика). В заключение статьи приводятся практические рекомендации. Данная статья также основана на аналитико-теоретическом подходе: в ней обобщены рекомендации международных организаций (например, ВОЗ, ЮНИСЕФ), общие научные взгляды в области психологии и образования, а также практические наблюдения. Цель состоит в систематизации основных факторов риска и определении профилактических мер, которые могут быть применены в реальных условиях. В заключение статьи приводятся практические рекомендации по поддержанию психического здоровья детей в цифровой среде.

Ключевые слова: психическое здоровье детей, цифровое благополучие, время, проведенное за экраном, социальные сети, кибербуллинг, интернет-зависимость, гигиена сна, цифровая грамотность.

Abstract: As digital technologies and the Internet become more and more pervasive in children's lives, the factors affecting their mental health are becoming more complex. This article analyzes the mechanisms of positive and negative effects of the digital environment on children's psyche, the main risk factors (excessive screen time, sleep hygiene disorders, social media comparison and "FOMO", cyberbullying, online addiction, inappropriate content) and protective factors (parental mediation, digital literacy, school policy, psychological prevention). This article is also based on an analytical-theoretical approach: recommendations of international organizations (e.g. WHO, UNICEF), general scientific views in the field of psychology and education, and practical observations are summarized. The goal is to systematize the main risk factors and outline preventive measures that can be applied in real conditions.The article concludes with practical recommendations for maintaining children's mental health in a digital environment.

Keywords: children's mental health, digital well-being, screen time, social media, cyberbullying, internet addiction, sleep hygiene, digital literacy.

So‘nggi yillarda bolalar va o‘smirlar orasida smartfon, planshet, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn o‘yinlar va qisqa video platformalardan foydalanish keskin oshdi. Raqamli muhit ta’lim, muloqot, ijodkorlik va o‘zini namoyon qilish uchun keng imkoniyatlar bersa-da, nazoratsiz va me’yordan ortiq foydalanish bolalarning ruhiy farovonligiga turli yo‘llar bilan salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun “raqamli farovonlik” (digital well-being) masalasi pedagogika, klinik psixologiya va sog‘liqni saqlash tizimi uchun dolzarb yo‘nalishga aylandi.Bolalar ruhiy salomatligini saqlashda muammo faqat “telefon ko‘p ishlatilyapti” degan sodda yondashuv bilan cheklanmaydi. Asosiy masala — kontent sifati, foydalanish konteksti (yolg‘izmi yoki nazorat ostidami), motivatsiya (muloqot, o‘yin, qochish, stressni bosish), bolaning yoshi, oilaviy muhit va maktabdagi ijtimoiy-psixologik holat bilan bevosita bog‘liq.Raqamli muhitning ruhiy salomatlikka ta’sir mexanizmlari qatoriga - "diqqat va o‘zini boshqarish (self-regulation)" ham kiradi. Unga ko‘ra qisqa videolar, doimiy bildirishnomalar va o‘yinlardagi tez mukofot tizimi bolaning miyasi “tez rag‘bat”ga moslashishiga olib kelishi mumkin. Natijada uzun muddatli diqqat talab qiladigan faoliyatlar (kitob o‘qish, uy vazifasi, sabr-toqat) qiyinlashadi. Bu holat o‘qishdagi muvaffaqiyat pasayishi va o‘ziga ishonchning kamayishi orqali ikkilamchi ruhiy muammolarni kuchaytiradi. Shuningdek "Emotsional fon: xavotir, stress va “FOMO”" Ijtimoiy tarmoqlarda doimiy yangiliklarni kuzatish va “o‘tkazib yuborishdan qo‘rqish” (FOMO — Fear of Missing Out) bolada ichki bezovtalikni kuchaytiradi. Ayniqsa o‘smirlik davrida tengdoshlar fikri va “layk”lar ijtimoiy tasdiq sifatida qabul qilinib, kayfiyat tebranishlarini kuchaytirishi mumkin. "Uyqu va biologik ritmlar" ham ushbu mexanizmlardan biri.Unga ko‘ra "Ekran nuri, emotsional qo‘zg‘atuvchi kontent hamda kechqurun “yana 5 daqiqa” degan odat uyqu kechikishi va uyqu sifati yomonlashuviga olib keladi. Uyqu yetishmasligi esa irritabellik, tajanglik, diqqat pasayishi va xavotir alomatlarini kuchaytirishi ilmiy-amaliy jihatdan yaxshi ma’lum.

Asosiy qism:

Raqamli muhitning bolalar ruhiy salomatligiga ta’sir etuvchi asosiy muammolari va xavf omillari sifatida kiberbulling va onlayn tajovuz ham o‘z o‘rniga ega hisoblanadi . Kiberbulling

(internet orqali masxara, tahdid, sharmanda qilish, kamsitish)ning o‘ziga xos xavfi — u 24/7 davom etishi, auditoriyasi keng bo‘lishi va qurbon uchun “qochib qutulish” qiyinligidir. Kiberbulling bolada:

- doimiy xavotir va qo‘rquv,
- o‘zini ayblash,
- ijtimoiy chekinish,
- depressiv alomatlar kabi holatlarni kuchaytirishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlarda idealizatsiya va o‘zini solishtirish: Tasvirlar filtrlangan, muvaffaqiyatlar ko‘proq ko‘rsatiladigan muhitda bola o‘z hayotini “normal” emasdek qabul qilib, tana obrazi, qobiliyat va ijtimoiy maqom bo‘yicha o‘zini past baholashi ehtimoli ortadi. Bu, ayniqsa, o‘z-o‘ziga baho shakllanayotgan o‘smirlar uchun sezilarli xavf omilidir. Problemali foydalanish va qaramlikka yaqin holatlar :Internetdan “muammolardan qochish”, ichki bo‘shliqni to‘ldirish yoki stressni bosish uchun muntazam foydalanish xulqiy qaramlikka yaqinlashishi mumkin. Belgilar sifatida:
- nazoratni yo‘qotish (cheklay olmaslik),
- offline faoliyatlardan voz kechish,
- foydalanish to‘xtatilsa jahldorlik yoki tushkunlik,
- dars, uyqu, oilaviy munosabatlarning yomonlashuvi kuzatiladi.Yoshga mos bo‘lmagan kontent va xavfli “challenge”lar :Zo‘ravonlik, shafqatsizlik, o‘ziga zarar yetkazishni romantizatsiya qiluvchi materiallar yoki ekstremistik kontent bolalar psixikasiga bevosita zarar yetkazishi, qo‘rquv va travmatik tajribani kuchaytirishi mumkin. Bundan tashqari, ayrim trend/challenge’lar real jismoniy xavf tug‘diradi.Maxfiylik (privacy) va shaxsiy ma’lumotlar xavfi: Bolalar ko‘pincha shaxsiy ma’lumotni (telefon raqami, manzil, maktab, geolokatsiya) ulashish oqibatlarini yetarli anglamaydi. Natijada firibgarlik, grooming (voyaga yetmaganlarni aldab yaqinlashish), shantaj kabi tahdidlar paydo bo‘ladi. Bunday vaziyatlar bolada kuchli stress va ishonch inqirozini yuzaga keltirishi mumkin.Himoya omillari: muammoni kamaytiruvchi shartlar ------ Ota-onaning “raqamli vositachiligi” (parental mediation):Tadqiqotlarda bolani internetdan butunlay cheklashdan ko‘ra, ota-onaning ongli hamrohlik qilishi samaraliroq ekani ko‘rsatiladi. Raqamli vositachilik quyidagilarni o‘z ichiga oladi:
- Faol vositachilik: kontent va xavflar haqida suhbat, tanqidiy fikrlashni o‘rgatish (“Bu video nimani targ‘ib qilyapti?”, “Nega buni reklama qilishyapti?”).
- Birgalikda foydalanish: ayrim videolarni birga ko‘rish, o‘yinlarni birga sinab ko‘rish, bola qiziqishini tushunish.
- Qoidalar va chegaralar: ekran vaqti, kechki rejim, ilovalar ro‘yxati bo‘yicha kelishilgan me’yorlar.
- Nazorat vositalari (parental control): yoshga mos filtrlash, xaridlarni cheklash, lekin buni ishonchni buzmaydigan tarzda joriy etish. Muhim jihati esa bola xavfli holatga duch kelsa, jazolanmaslikka ishonsa, muammosini tezroq aytadi. Demak, ishonchli muloqot — eng kuchli himoya omillaridan biridir.Raqamli savodxonlik va tanqidiy fikrlash:Raqamli savodxonlik faqat “telefon ishlatishni bilish” emas, balki internetdagi axborotni tushunish va baholash kompetensiyasidir. Bolaga quyidagilar o‘rgatilishi lozim:
- shaxsiy ma’lumotni himoya qilish (parol, 2-bosqichli himoya, geolokatsiyani o‘chirish);
- feyk axborot va manipulyatsiyani ajratish (sarlavhalar, reklama, clickbait);
- onlayn muloqot etikasi va “raqamli iz” tushunchasi (internetda qoldirilgan izlar uzoq saqlanishi mumkin).Bu ko‘nikmalar maktabdagi informatika, sinf soatlari va ota-ona bilan uy sharoitidagi tarbiya orqali mustahkamlanadi.Ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar (SEL)

Bolada stressni boshqarish, emotsiyalarni tanish va ifodalash, muammoli vaziyatda yordam so‘rash kabi ko‘nikmalar bo‘lsa, raqamli muhitdagi bosimlarga bardoshlilik ortadi. Xususan:- “yo‘q” deyish va chegara qo‘yish;
- kamsitish yoki masxara bo‘lganda o‘zini himoya qilish strategiyalari;
- tengdoshlar bosimiga berilmaslik;

- oflayn do‘stlik va jamoaga tegishlilik hissini rivojlantirish.Sog‘lom turmush tarzi va oflayn muvozanat:Raqamli farovonlik ko‘pincha oddiy, lekin barqaror odatlarga tayanadi:

- yetarli uyqu (barqaror uyqu va uyg‘onish vaqti);

- jismoniy faollik (sport, sayr);

- oilaviy muloqot va birgalikdagi faoliyat;

- ijodiy mashg‘ulotlar (musiqa, rasm, konstruktor, kitob)Bular stressni kamaytiradi va “dopaminni faqat ekrandan olish” odatini susaytiradi.

Maktab, jamiyat va platformalar mas’uliyati: Maktab muhitida profilaktika va tizimli yondashuv.Maktablar bolalar ko‘p vaqtini o‘tkazadigan muhim institut bo‘lgani uchun quyidagi yo‘nalishlar zarur:

- kiberbullingga qarshi aniq tartib: xabar berish mexanizmi, tezkor javob, jabrlanuvchini himoya qilish;

- psixologik xizmat: maktab psixologi, anonim murojaat imkoniyati;

- raqamli xavfsizlik bo‘yicha treninglar: shaxsiy ma’lumot, feyk yangilik, onlayn etiketi;

- sinf jamoasini mustahkamlash: ijtimoiy qo‘llab-quvvatlovchi muhit, kamsitishning oldini olish. Tibbiy-psixologik xizmatlar va erta aniqlash: Ayrim hollarda muammo “tarbiyaviy” doiradan chiqib, klinik yordamni talab qilishi mumkin. Quyidagi belgilar uzoq davom etsa, mutaxassisga murojaat qilish muhim:

- uyquning keskin buzilishi, doimiy charchoq;

- darsdagi keskin pasayish, maktabga borishni istamaslik;

- doimiy xavotir, vahima, tushkun kayfiyat;

- tajanglik, agressiya yoki to‘satdan yakkalanish;

- o‘ziga zarar yetkazish haqida gapirish yoki shunga yaqin ishoralar.Platforma va kontent ishlab chiquvchilarning roli: Algoritmlar ko‘pincha foydalanuvchini uzoqroq ushlab turishga xizmat qiladi. Shu sabab:

- yoshga mos kontent filtrlari;

- shikoyat qilish mexanizmlarining qulayligi;

- xavfli kontentni tez bloklash;

- reklama va yashirin marketingni bolalar uchun cheklash

kabi choralar platformalar darajasida ham kuchaytirilishi zarur.

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalarning bolalar rivojiga ta’siri ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilmoqda. UNICEF (2021) hisobotida bolalarning internetdan foydalanishi global miqyosda keskin oshgani qayd etilgan.WHO (2018) tomonidan “gaming disorder” ya’ni o‘yin qaramligi kasallik sifatida tan olingani ham ushbu muammoning jiddiyligini ko‘rsatadi.Twenge (2019) o‘z tadqiqotlarida ijtimoiy tarmoqlarning o‘smirlar ruhiyatiga salbiy ta’sirini asoslab bergan.Shuningdek, OECD (2020) hisobotida raqamli ta’limning ijobiy jihatlari bilan birga, uning noto‘g‘ri qo‘llanishi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkinligi ta’kidlangan.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak oilada qo‘llash mumkin bo‘lgan qoidalar mavjud bo‘lib, ular quyidagilar hisoblanadi:

1) “Ekransiz zonalar”: ovqatlanish payti va yotoqxona (ayniqsa uyqudan oldin).

2) Kechki rejim: uyqudan 1–2 soat avval telefon/planshetni chetga qo‘yish.

3) Birgalikdagi kelishuv: “kuniga qancha vaqt, qaysi ilovalar, qaysi payt” — bola bilan kelishib belgilanadi.

4) Kontentni tekshirish emas, tushunish: bola nimani ko‘rayotgani va nima uchun qiziqayotganini muhokama qilish.

5) “Muammo bo‘lsa — ayt” tamoyili: kiberbulling, shantaj, nomaqbul kontent bo‘lsa, ota-ona jazolamasligi va yordam berishi haqida oldindan kelishib olish.Bolaga o‘rgatiladigan xavfsizlik algoritmi: - Shubhali xabar/foydalanuvchi bo‘lsa: javob bermaslik → bloklash → shikoyat qilish. .Tahdid yoki shantaj bo‘lsa: skrinshot qilish → ota-ona/maktab psixologiga aytish → zarur bo‘lsa huquq-tartibot idoralariga murojaat.

- Shaxsiy ma’lumot: parolni hech kimga bermaslik, 2FA yoqish, geolokatsiyani cheklash. “Raqamli farovonlik” indikatorlari: Raqamli foydalanish me’yorida ekanini ko‘rsatadigan belgilar:

- bola uyqu, o‘qish, sport va muloqotni saqlab qoladi;
- telefon bo‘lmasa ham kuchli jahldorlik yoki vahima bo‘lmaydi;
- internetdagi muammolar haqida kattalar bilan gaplasha oladi;
- onlayn faoliyat real hayotdagi mas’uliyatlarni siqib chiqarmaydi.

Raqamli muhit bolalar rivojlanishi uchun katta resurs bo‘lishi bilan birga, ruhiy salomatlikka ta’sir qiluvchi xavf omillarini ham kuchaytiradi. Ekran vaqtining me’yordan oshishi, uyqu gigiyenasi buzilishi, ijtimoiy tarmoqlardagi taqqoslash, kiberbulling, qaramlikka yaqin xulq va nomaqbul kontent bolalarning emotsional barqarorligi hamda o‘ziga bahosiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. World Health Organization. (2019). Guidelines on physical activity, sedentary behaviour and sleep for children under 5 years of age. Geneva: WHO. https://www.who.int/publications/i/item/9789241550536
2. American Psychological Association. (2023). Health Advisory on Social Media Use in Adolescence. APA. https://www.apa.org/topics/social-media-internet/health-advisory-adolescent-social-media-use
3.U.S. Surgeon General. (2023). Social Media and Youth Mental Health: The U.S. Surgeon General’s Advisory. https://www.hhs.gov/surgeongeneral/priorities/youth-mental-health/social-media/index.
4. Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis. Psychological Bulletin, 140(4), 1073–1137.
5. Twenge, J. M., & Campbell, W. K. (2018). Associations between screen time and lower psychological well-being among children and adolescents. Preventive Medicine Reports, 12, 271–283.

RAQAMLI MUHIT SHAROITIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA XALQ ERTAKLARI ORQALI AXLOQIY TUYG‘ULARINI SHAKLLANTIRISH

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
O‘zbekiston, Naviy davlat universiteti, Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD.
Yormatova Dilnoza Ermamatovna
O‘zbekiston, Naviy davlat universiteti,Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalq ertaklarining maktabgacha yoshdagi bolalar axloqiy tarbiyasidagi ahamiyati hamda ularni raqamli muhitda qo‘llash imkoniyatlari ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar yordamida ertaklarni yetkazishning samarali usullari, ularning bolalar ongiga ta’siri va axloqiy fazilatlarni shakllantirishdagi o‘rni ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: xalq ertaklari, emotsional, kognitiv, raqamli muhit, multimedia texnologiyalar, interaktiv metodlar, madaniy kontekst, animatsion videolar, audio ertaklar, elektron kitoblar, podkastlar, interaktiv dasturlar.

Аннотация: В данной статье с научно-педагогической точки зрения анализируется значение народных сказок в нравственном воспитании детей дошкольного возраста и возможности их использования в цифровой среде. Раскрыты эффективные методы передачи сказок с помощью цифровых технологий, их влияние на сознание детей и их роль в формировании нравственных качеств.

Ключевые слова: народные сказки, эмоциональная, когнитивная, цифровая среда, мультимедийные технологии, интерактивные методы, культурный контекст, анимационные видеоролики, аудиосказки, электронные книги, подкасты, интерактивные программы.

Abstract: This article provides a scientific and pedagogical analysis of the importance of folk tales in the moral education of preschool children and the possibilities of using them in the digital environment. The article elucidates effective methods for presenting folktales using digital technologies, their impact on children's minds, and their role in shaping moral virtues.

Keywords: folk tales, emotional, cognitive, digital environment, multimedia technologies, interactive methods, cultural context, animated videos, audio tales, e-books, podcasts, interactive programs.

Bugungi globallashuv va raqamlashtirish davrida bolalar hayoti axborot texnologiyalari bilan tobora chambarchas bog‘lanib bormoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar orasida raqamli muhit muhim o‘rin egallamoqda. Shu sababli maktabgacha yoshdagi bolalar ongiga turli xil raqamli kontentlar tezkor va kuchli ta’sir ko‘rsatib, ularning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish masalasini dolzarb vazifaga aylantirmoqda.

Xalq ertaklari esa asrlar davomida xalqning hayotiy tajribasi, milliy qadriyatlari va axloqiy me’yorlarini o‘zida mujassam etgan muhim tarbiya vositasi hisoblanadi. Ularni raqamli muhit orqali bolalarga yetkazish zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Chunki ertaklar orqali yaxshilik va yomonlik, rostgo‘ylik va yolg‘on, mehnatsevarlik va dangasalik kabi axloqiy tushunchalar bolalar ongiga sodda, tushunarli va ta’sirchan shaklda singdiriladi. Natijada ushbu tushunchalar bolalar ongida barqaror axloqiy qarashlar va xulq-atvor me’yorlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlarda xalq ertaklarining tarbiyaviy salohiyati keng tadqiq etilgan bo‘lib, ular bolalarning axloqiy fazilatlarini shakllantirishda pedagogik vosita sifatida e’tirof etiladi. Tadqiqotchilar ertaklarni bola ongining emotsional, kognitiv va madaniy komponentlariga ta’sir ko‘rsatadigan didaktik resurs deb baholaydi, chunki ertaklarda axloqiy fazilatlar obrazlar orqali ifodalanadi hamda bu orqali axloqiy tushunchalar bolalar tomonidan intuitiv tarzda anglanadi.

Rus psixologi L.S.Vygotskiy nazariyasiga ko‘ra, bolalar psixologik rivojlanishi ijtimoiy va madaniy kontekst orqali sodir bo‘ladi, shuningdek, til va hikoyalar bolalarda ma’naviy-axloqiy tafakkur asoslarini shakllantiradi. Ularning fikricha, hikoyalar orqali muloqot bolalar tafakkurining yuqori psixik funksiyalarini rivojlantiradi va axloqiy me’yorlarni anglashni mustahkamlaydi.

Xalq ertaklari pedagogik jihatdan bolaning axloqiy-ijtimoiy orientatsiyasini mustahkamlashda asosiy vosita rolini o‘ynaydi. Ular bolalarda halollik, mehr-shafqat, adolat va vijdonlilik kabi asosiy axloqiy kategoriyalarni - milliy madaniyat kontekstida yetkazadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ertak mazmunida tasvirlangan ijobiy va salbiy qahramonlarning o‘zaro qarama-qarshiligi bolalarga axloqiy qaror qabul qilish jarayonini anglashga yordam beradi va ijtimoiy xulq me’yorlarini o‘zlashtirishni rag‘batlantiradi.

Shuningdek, xalq ertaklarini raqamli pedagogik kontekstda qo‘llash milliy madaniy merosni uzluksiz saqlash hamda global axborot oqimida mahalliy axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu holat pedagogik adabiyotlarda milliy qadriyatlar va axloqiy tarbiyaning uyg‘un integratsiyasi sifatida ko‘riladi. An’anaviy ertaklar insonning ma’naviy va axloqiy rivojlanishida muhim vosita bo‘lgan bo‘lsa, raqamli muhit orqali ular yangi shakllarda taqdim etiladi. Animatsion videolar, audio ertaklar va elektron kitoblar yordamida bolalar va kattalar ertaklarni nafaqat ko‘rish va tinglash, balki interaktiv tarzda o‘rganish imkoniga ega bo‘ladi.

Animatsion videolar orqali ertaklarni taqdim etish. Animatsion videolar - ertaklarni vizual tarzda jonlantirish, qahramonlar va voqealarni harakatga keltirish orqali yetkazadigan multimedia vositalaridir. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, animatsion tasvirlar bolalarda voqealarni tushunish va xotirada saqlash qobiliyatini oshiradi. Bunda voqealar va qahramonlarni

vizual ko‘rinishda ko‘rish orqali tasavvur va xotira rivojlanadi, matnni audiovizual kombinatsiyada qabul qilish tushunishni chuqurlashtiradi, animatsiya orqali hissiy va axloqiy ta’sir oshadi hamda animatsion videolar bolalar diqqatini jamlashga, hissiy intonatsiyani anglashga va ertakdagi voqealarni yanada jonli qabul qilishga yordam beradi.

Audio ertaklar - ovozli kitoblar, podkastlar va interaktiv dasturlar orqali taqdim etiladigan ertak shaklidir. Audio materiallar tinglash qobiliyatini, talaffuzni va eshitish xotirasini rivojlantiradi hamda ko‘rish qobiliyati cheklangan bolalar va masofaviy mashg‘ulotlar uchun qulay, til o‘rganish va lug‘at boyligini oshirishga yordam beradi, diqqatni jamlash va tinglash madaniyatini rivojlantiradi.

Audio ertaklar orqali bolalar nafaqat matnni eshitadi, balki qahramonlarning hissiyotlarini ovoz orqali his qiladi, bu esa ularning hissiy-axloqiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Elektron kitoblar orqali ertaklarni o‘qish.

Elektron kitoblar (e-book) — matn, rasm va interaktiv elementlarni birlashtirgan raqamli kitoblardir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, elektron kitoblar bolalarga o‘z tezligida o‘qish, belgilash va eslatmalar qo‘yish imkonini beradi.

Elektron kitoblar bolalarga ertaklarni nafaqat o‘qish, balki o‘rganish va tushunishni mustahkamlash imkonini beradi, bu esa ta’lim jarayonini yanada interaktiv va samarali qiladi.

Xulosa qilganda zamonaviy raqamli texnologiyalar muhitida ertaklarni animatsion videolar, audio ertaklar va elektron kitoblar orqali taqdim etish bolalar va kattalarga o‘qish, tinglash va o‘rganish jarayonini samarali qilish imkonini beradi. Animatsion videolar voqealarni vizual tarzda tushunishga yordam beradi, audio ertaklar tinglash qobiliyatini rivojlantiradi, elektron kitoblar esa bolalarga matnni individual tezlikda o‘rganish va interaktiv tarzda ishlash imkonini beradi. Shu bilan birga, bu texnologiyalar bolalarning hissiy-axloqiy, kognitiv va til rivojini qo‘llab-quvvatlaydi, ta’lim jarayonini boyitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. “Buyuk allomalar, adib va mutafakkirlarimiz ijodiy merosini keng o‘rganish va targ‘ib qilish maqsadida yoshlar o‘rtasida kitobxonlik tanlovlarini tashkil etish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 12.05.2018 yildagi PQ-3721-son.
2. Bolalar ensiklopediyasi 6-nashri.-T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2014.-664 b.
3. O‘zbek xalq ertaklari. 3 jildlik. – T.: O‘qituvchi, 2013. 384 b.
4. Afzalov M. Uzbek xalq ertaklari haqida. - T.: Fan, 1964. - B. 14-19.
5. Zebiniso Ahmedova “Ertak terapiya” Toshkent- 2019.

Elektron ta'lim resurslari

6. Respublika bolalar kutubxonasi: www.kitob.uz
7. www. audiobook.uz.

MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARDA DIDAKTIK O‘YINLAR ASOSIDA MANTIQIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI

Nurmatova Iroda Toxtasinovna
O‘zbekiston, Nizomiy nomidagi O‘zMPU,
“Maktabgacha ta’lim nazariyasi va metodikasi” kafedrasi dotsenti,(PhD)
Qutlimuratova Dilnoza Oybek qizi
O‘zbekiston, Nizomiy nomidagi O‘zMPU,
Ta'lim va tarbiya nazariyasi (maktabgacha ta'lim) yo'nalishi
1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha katta yoshdagi bolalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda didaktik o‘yinlarning ahamiyati yoritiladi. Mazkur maqolada didaktik o‘yinlarning bola tafakkuriga ko‘rsatadigan ta’siri, ularning bilish jarayonlarini faollashtirishdagi roli hamda pedagogik jarayonda qo‘llanish samaradorligi tahlil qilingan, shuningdek, o‘yin faoliyatining ilmiy asoslangan tashkil etilishi bolalarda mantiqiy fikrlashning izchil va barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: mantiqiy fikrlash, didaktik o‘yinlar, maktabgacha ta’lim, bilish jarayonlari, pedagogik metod, tafakkur rivoji, kognitiv faoliyat, o‘yin texnologiyalari, psixologik rivojlanish.

Аннотация: В данной статье подчеркивается значение дидактических игр в развитии логического мышления у детей дошкольного возраста. В статье анализируется влияние дидактических игр на мышление ребенка, их роль в активизации познавательных процессов и эффективность их использования в педагогическом процессе, а также научно обоснованная организация игровой деятельности служит последовательному и устойчивому развитию логического мышления у детей.

Ключевые слова: логическое мышление, дидактические игры, дошкольное образование, познавательные процессы, педагогический метод, развитие мышления, познавательная деятельность, игровые технологии, психологическое развитие.

Abstract: This article emphasizes the importance of didactic games in the development of logical thinking in preschool children. The article analyzes the influence of didactic games on a child’s thinking, their role in activating cognitive processes and the effectiveness of their use in the pedagogical process, as well as the scientifically based organization of gaming activities serves the consistent and sustainable development of logical thinking in children.

Key words: logical thinking, didactic games, preschool education, cognitive processes, pedagogical method, development of thinking, cognitive activity, gaming technologies, psychological development.

Maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning aqliy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga zamin yaratadigan eng muhim bosqichlardan biridir. Aynan shu davrda bola shaxsining intellektual salohiyati shakllanadi, dunyoni bilish mexanizmlari takomillashadi va atrof-muhitni anglashga oid elementar tushunchalar paydo bo‘ladi. Bugungi globallashuv jarayonida ta’limning barcha bo‘g‘inlarida innovatsion yondashuvlarni joriy etish, bolalarda mustaqil va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Zero, mantiqiy fikrlay oladigan, muammoni aniqlab, uni tahlil qilishga qodir bo‘lgan, o‘z nuqtai nazariga ega bo‘lgan shaxs kelajakda ijtimoiy-iktisodiy jarayonlarda faol ishtirok etadi.

Maktabgacha katta yosh davrida bolalar tafakkuri sezgir, qabulchan va tez rivojlanadigan bosqichga kiradi. Shu sababli ularning fikrlash jarayonini maqsadli tashkil etish, ayniqsa, didaktik o‘yinlar orqali intellektual salohiyatni rag‘batlantirish yuqori samaradorlikka ega. Didaktik o‘yinlar tabiatiga ko‘ra bolalarning tabiiy qiziqishiga tayanadi, ularning bilishga bo‘lgan ichki ehtiyojini faollashtiradi, o‘quv jarayonini majburiy faoliyatdan qiziqarli kognitiv tajribaga aylantiradi. O‘yin jarayonida bola shunchaki mashq bajarib qolmaydi, aksincha, tahlil qiladi,

solishtiradi, ketma-ketliklarni tiklaydi, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlaydi, umumlashtiradi va mustaqil xulosa chiqaradi.

Zamonaviy pedagogik psixologiya tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, o‘yin faoliyati bolalarda yuqori darajadagi aqliy faollikni vujudga keltiradi: diqqatning barqarorligi, eslab qolish mexanizmlari, vizual va mantiqiy xotira, tasavvur jarayonlari, tahliliy fikrlash, nutq faolligi ancha jadallashadi. Didaktik o‘yinlar nafaqat bilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi, balki bola shaxsining ijtimoiy moslashuvchanligi va kommunikativ qobiliyatlarini ham kuchaytiradi. Didaktik o‘yinlar maktabgacha katta yoshdagi bolalarda mantiqiy fikrlashni shakllantirish va rivojlantirishning eng qulay, samarali va ilmiy asoslangan metodlaridan biri hisoblanadi.

O‘yin - bolalarning ongi, qalbiga singib ketgan faoliyatdir, ularning bu faoliyati, o‘yin turlariga qarab, obyektiv voqelikni, hayotni muayyan darajada o‘zida aks ettiradi. O‘yin - tarbiyalash va xordiq chiqarish vositalaridan biri. O‘yin insoniyatning butun tarixi mobaynida diniy marosim, sport, harbiy va boshqa mashqlar, shuningdek, san’at , ayniqsa uning ijro shakllari bilan qo‘shilib kelgan.

O‘yin maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning asosiy faoliyat turi bo‘lganligi tufayli, u orqali bola shaxs sifatida shakllanadi. O‘yin bolaning kelajagidagi uquv, mehnat faoliyati, kishilarga munosabatining qay darajada shakllanib borishini belgilaydi. O‘yin doimo haqiqiy xayotni aks ettiradi. Kelgusi o‘quv faoliyatiga ruhan, aqlan tayyorlab boradi. Ayni paytda o‘yin bola uchun ermak, quvonch manbai hamdir. Bolaning diqqati, xotirasi, ijodiy tafakkuri va tasavvurini xamda dunyoqarashini shakllantirishga, o‘stirishga xizmat qiladigan vositadir.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda asosiy vazifalaridan biri bu - intellektual qobiliyat va ko‘nikmalarni rivojlantirish, ya'ni sensor faoliyatning eng oddiy usullarini shakllantirish: obyektlarni tekshirish, ulardagi muhim va ahamiyatsiz xususiyatlarni ajratish, ularni boshqa obyektlar bilan taqqoslash va boshqalar. Ushbu ko‘nikmalar va qobiliyatlar tarkibiy elementlardir. Kognitiv faoliyat, ular bolaga bilimlarni muvaffaqiyatli egallashga yordam beradi.

Didaktik o‘yinlarga qo‘yiladigan talablar:

1. Didaktik o‘yinlar o‘quv predmetlari bo‘yicha dastur materialiga muvofiq yo‘sinda tanlanishi lozim.

2. Didaktik o‘yinning muvaffaqiyatli o‘tishi uning maqsadini yaqqol aniqlashiga bog‘liq. Chunki bunda bolalarning fikrini maqsadli yo‘nalishga solish, ularning ishini bajarishga qiziqishini oshirish imkoniyati tug‘iladi.

3. O‘yinlarni tanlashda ma’lum izchillikka rioya qilish ham zarur. Mazmunan qiyin o‘yinlardan oldin osonroq o‘yinlarni o‘tkazib, bolalarni navbatdagi o‘yinlarga puxtaroq tayyorlash juda muhimdir. Shu tariqa tahlil, sintez, taqqoslash, tasniflashda mavhumlashtirish, muayyanlashtirish, umumlashtirish singari aqliy operatsiyalarni asta-sekin murakkablashtirib borish shart.

4. Didaktik o‘yinlarning qoidasini va tashkil etilishini tuzish hamda ishlab chiqishda bolalarning o‘ziga xos xususiyatlarini, ularning turli (bo‘sh va kuchli, faol va loqayd) guruhlarini hisobga olish kerak.

5. O‘yinning qoidalari sodda, aniq bo‘lishi va yaqqol ifodalanishi lozim.

6. Har bir bola butun o‘yin jarayonida faol ishtirok etishi, o‘z «navbatini» uzoq kutish o‘yinga qiziqishni susaytirishi mumkinligini unutmaslik kerak.

7. Har bir o‘yinga umumiy va yakka tartibda yondashish, undagi topshiriqlarning qiyinlik darajasini va qanchasi mustaqil holda bajarilishini hisobga olish kerak.

Didaktik o‘yinlar ta’lim jarayonida bolalarni tarbiyalash va kamol toptirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘yin paytida bolaning ijobiy ish faoliyatini kuchaytiradi, ixtiyoriy diqqatini, xotirasini takomillashtiradi. O‘yinda bolalar o‘zlari sezmagan holda juda ko‘p harakatlarni, mashqlarni bajaradilar, turli masalalarni yechadilar.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda didaktik o’yinlarni qo’llash orqali bolalarda turli xil kompetensiyalar shakllanadi. O’yinlarni faoliyat jarayonida qo’llash orqali bolalarda ayrim

kamchiliklarni bartaraf etish ham mumkin. Masalan, kamgap odam ovi bolalarni nutq boyligini oshirish va bolalar safiga qo'shish mumkin.Bunda bola jamoa bilan ishlash va o'zini jamoada qanday tutishi lozimligini o'rganadi. Didaktik o'yin orqali bolalarda quyidagi sifatlar rivojlanadi:

- muloqotchanlik qobiliyati oshadi, jamoada ishlashni o'rganadi;
- mustaqil fikr yuritishga o'rganadi, faoliyatga bo'lgan qiziqishini oshadi;
- tezkorlik rivojlanadi, mas'uliyatli bo'lishni o'rganadi;
- yirik va mayda motorika rivojlanadi.

Didaktik o'yinlar maktabgacha katta yoshdagi bolalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning samarali vositasidir. O'yinlar orqali bolalarda tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, ketma-ketlikni aniqlash va sabab–oqibat bog'lanishlarini tushunish kabi fikrlash operatsiyalari sezilarli faollashadi. Mashg'ulotlarda didaktik o'yinlarni muntazam qo'llash natijasida, bolalarda diqqat, xotira, nutq faolligi va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatida ijobiy o'sishni ta'minladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shodmonova, A. & Mamarajabova, M. (2021). Maktabgacha yoshdagi bolalarda aqliy jarayonlarni rivojlantirishning pedagogik asoslari. O'zbekiston pedagogika jurnali, 3(2), 45–52.
2. Zokirova, F. Didaktik o'yinlarning psixologik-pedagogik ahamiyati. Pedagogik innovatsiyalar jurnali, 2018y. 4(1), 63–70b

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA BERILADIGAN ZAMONAVIY TA'LIM VA ULARNING RIVOJLANISHI

Ermatova Gulnoz Pirimovna
O'zbekiston, Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta'lim kafedrasi dotsenti, PhD.
Temirova Farangiz Zamonali qizi
O'zbekiston, Navoiy davlat universiteti 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga beriladigan zamonaviy ta'limning mazmuni, shakllari va usullari keng yoritiladi. Shuningdek, bolalarning intellektual, jismoniy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishida zamonaviy pedagogik yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Bugungi kunda innovatsion texnologiyalar, interaktiv metodlar va individual yondashuv orqali bolalarni har tomonlama rivojlantirish dolzarb masala hisoblanadi. Maqolada ta'lim jarayonida o'yin faoliyati, kreativ fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Shu bilan birga, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglarning roli, ota-onalar bilan hamkorlik va bolalarning qiziqishlariga asoslangan ta'lim tizimi haqida batafsil ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim, zamonaviy pedagogika, bola rivoji, innovatsion metodlar, o'yin texnologiyalari, kreativ fikrlash, interaktiv ta'lim, bolalar psixologiyasi, individual yondashuv, STEAM ta'lim, ijtimoiy rivojlanish, emotsional intellekt.

Аннотация: В данной статье подробно освещаются содержание, формы и методы современного образования детей дошкольного возраста. Также анализируется значение современных педагогических подходов в интеллектуальном, физическом, социальном и эмоциональном развитии детей. В настоящее время актуальной задачей является всестороннее развитие детей на основе инновационных технологий, интерактивных методов и индивидуального подхода. В статье особое внимание уделяется развитию игровой деятельности, креативного мышления и навыков самостоятельного принятия решений в образовательном процессе. Вместе с тем представлена подробная информация о роли педагогов в дошкольных образовательных организациях, эффективном сотрудничестве с родителями и системе обучения, основанной на интересах детей.

Ключевые слова: дошкольное образование, современная педагогика, развитие ребенка, инновационные методы, игровые технологии, креативное мышление, интерактивное обучение, детская психология, индивидуальный подход, STEAM-образование, социальное развитие, эмоциональный интеллект.

Abstract: This article provides a comprehensive overview of the content, forms, and methods of modern preschool education. It also analyzes the importance of contemporary pedagogical approaches in the intellectual, physical, social, and emotional development of children. Currently, the comprehensive development of children through innovative technologies, interactive methods, and an individual approach is considered a pressing issue. The article pays special attention to the development of play-based activities, creative thinking, and independent decision-making skills in the educational process. In addition, detailed information is provided on the role of teachers in preschool institutions, effective cooperation with parents, and an education system based on children's interests.

Keywords: preschool education, modern pedagogy, child development, innovative methods, play-based technologies, creative thinking, interactive learning, child psychology, individual approach, STEAM education, social development, emotional intelligence.

Maktabgacha yosh davri inson hayotining eng muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda bolaning shaxs sifatida shakllanishi boshlanadi. Aynan shu davrda bola atrof-muhitni anglaydi, nutqi rivojlanadi va dastlabki ijtimoiy ko‘nikmalarni egallaydi.

Zamonaviy ta’lim tizimi ushbu jarayonni samarali tashkil etishga qaratilgan. Zamonaviy maktabgacha ta’limning asosiy maqsadi – bolani har tomonlama rivojlantirishdir. Bu faqat bilim berish emas, balki bolaning fikrlash qobiliyatini, ijodkorligini va mustaqilligini shakllantirishni ham o‘z ichiga oladi. Shu sababli yangi pedagogik yondashuvlar keng qo‘llanilmoqda. Bugungi kunda interaktiv metodlar maktabgacha ta’limda muhim o‘rin tutadi. Bu metodlar bolalarni faol ishtirok etishga undaydi, ularning qiziqishini oshiradi va bilimni oson o‘zlashtirishga yordam beradi. Masalan, savol-javob, rolli o‘yinlar va guruhli ishlar shular jumlasidandir.

O‘yin faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalar uchun eng samarali o‘qitish usullaridan biridir. O‘yin orqali bola nafaqat hordiq chiqaradi, balki yangi bilim va ko‘nikmalarni ham egallaydi. Zamonaviy ta’limda didaktik o‘yinlar keng qo‘llaniladi. Bolalarning intellektual rivojlanishida zamonaviy texnologiyalarning roli katta. Multimediali vositalar, interaktiv doskalar va ta’limiy ilovalar bolalarning diqqatini jalb qiladi va bilimni qiziqarli shaklda yetkazadi. STEAM ta’lim (fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika) maktabgacha ta’limga ham kirib kelmoqda. Bu yondashuv bolalarda mantiqiy fikrlash, muammo yechish va ijodiy yondashuvni rivojlantiradi. Individual yondashuv zamonaviy ta’limning muhim tamoyillaridan biridir. Har bir bola o‘ziga xos bo‘lgani sababli, uning qobiliyati va qiziqishlariga mos ta’lim berish zarur. Bu esa ta’lim samaradorligini oshiradi.

Ijtimoiy rivojlanish ham maktabgacha ta’limning muhim jihatlaridan biridir. Bolalar tengdoshlari bilan muloqot qilish orqali jamiyatda o‘z o‘rnini topishni o‘rganadi. Bu esa ularning kelajakdagi hayotiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Emotsional rivojlanish bolalarning ruhiy holatini barqarorlashtirishda muhim rol o‘ynaydi.Zamonaviy pedagogika bolalarga o‘z his-tuyg‘ularini anglash va boshqarishni o‘rgatishga alohida e’tibor beradi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagoglarning roli beqiyosdir. Zamonaviy pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi va bolani qo‘llab-quvvatlovchi shaxs bo‘lishi kerak. Ota-onalar bilan hamkorlik zamonaviy ta’limning muhim qismidir. Bola rivojlanishida oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlik katta ahamiyatga ega.

Kreativ fikrlashni rivojlantirish bugungi ta’limning asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Bolalarni mustaqil fikrlashga, yangi g‘oyalar yaratishga o‘rgatish muhimdir. Jismoniy rivojlanish ham e’tibordan chetda qolmasligi kerak. Harakatli o‘yinlar, sport mashg‘ulotlari bolalarning sog‘lom o‘sishini ta’minlaydi. Axborot texnologiyalaridan to‘g‘ri foydalanish bolalarning bilim olish jarayonini samarali qiladi. Biroq ularni me’yorida qo‘llash muhimdir.

Maktabgacha yosh davri inson hayotining eng muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda bolaning shaxs sifatida shakllanishi boshlanadi. Aynan shu davrda bola atrof-muhitni anglaydi, nutqi rivojlanadi va dastlabki ijtimoiy ko‘nikmalarni egallaydi.

Zamonaviy ta’lim tizimi ushbu jarayonni samarali tashkil etishga qaratilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun muhitning to‘g‘ri tashkil etilishi juda muhim hisoblanadi. Rivojlantiruvchi muhit bolalarning mustaqil faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi, ularni izlanishga undaydi va yangi bilimlarni o‘zlashtirishga yordam beradi. Rang-barang o‘yinchoqlar, didaktik materiallar va qulay sharoitlar bolaning qiziqishini oshiradi.

Zamonaviy ta’limda bolalarning nutqini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratiladi. Ertak aytish, she’r yodlash, suhbatlashish va hikoya tuzish kabi faoliyatlar orqali bolalar o‘z fikrini erkin ifoda etishni o‘rganadilar. Bu esa keyingi ta’lim bosqichlari uchun mustahkam poydevor yaratadi. Maktabgacha ta’limda inkluziv yondashuv ham muhim o‘rin tutadi. Bu yondashuv turli imkoniyatlarga ega bo‘lgan bolalarni birgalikda ta’lim olishiga imkon yaratadi. Natijada bolalarda bag‘rikenglik, hamdardlik va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalari shakllanadi. Bolalarning ekologik tarbiyasi ham zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Tabiatga mehr uyg‘otish, atrof-muhitni asrashga o‘rgatish orqali bolalarda mas’uliyat hissi shakllanadi.

Oddiy kuzatishlar va sayrlar orqali bolalar tabiat qonuniyatlarini anglay boshlaydi. Axloqiy tarbiya maktabgacha yosh davrida asos solinadigan muhim jihatlardan biridir. Bolalarga yaxshilik va yomonlikni ajratish, hurmat, mehr-oqibat kabi tushunchalarni singdirish zarur. Bu esa ularning kelajakdagi xulq-atvoriga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, maktabgacha yoshdagi bolalarga beriladigan zamonaviy ta’lim bugungi jamiyatning muhim ehtiyojlaridan biridir. Ushbu ta’lim tizimi bolalarning nafaqat bilim olishiga, balki ularning shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Innovatsion metodlar, o‘yin texnologiyalari va individual yondashuv orqali bolalarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va ijtimoiy faollik rivojlanadi. Shuningdek, ota-onalar va pedagoglarning hamkorligi bolalar tarbiyasida muhim omil hisoblanadi. Kelajakda zamonaviy ta’limni yanada rivojlantirish orqali barkamol avlodni tarbiyalash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullayeva, N. – Maktabgacha pedagogika asoslari. Toshkent, 2020.
2. Bozorova, M. – Bolalar psixologiyasi. Toshkent, 2019.
3. Karimova, D. – Zamonaviy ta’lim texnologiyalari. Toshkent, 2021.
4. Qodirov, S. – Maktabgacha ta’lim metodikasi. Toshkent, 2018.
5. Yusupova, L. – Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent, 2022.

RAQAMLI MUHITNING BOLALAR KITOBXONLIGIGA TA’SIRI: IJOBIY VA SALBIY JIHATLAR

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD
shaxloxaydarova1972@gmail.com
Jo‘rayeva Gulbaxor Yodgorboy qizi
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli muhit sharoitida bolalar kitobxonligining shakllanishi, unga ta’sir etuvchi omillar hamda ijobiy va salbiy jihatlar tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining bolalarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishi, o‘qish madaniyati va tafakkur rivojiga ko‘rsatadigan ta’siri yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli muhit, kitobxonlik madaniyati, elektron kitob, audiokitob, multimediya, raqamlashtirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli platformalar, individuallashtirish, differensiallashtirish.

Аннотация: В данной статье анализируется формирование детского чтения в условиях цифровой среды, влияющие на него факторы, а также его положительные и отрицательные стороны. Также освещается влияние современных информационно-коммуникационных технологий на интерес детей к чтению, развитие культуры чтения и мышления.

Ключевые слова: цифровая среда, книжная культура, электронная книга, аудиокнига, мультимедиа, цифровизация, информационно-коммуникационные технологии, цифровые платформы, индивидуализация, дифференциация.

Abstract: This article analyzes the development of children’s reading habits in the digital environment, the factors that influence it, and its positive and negative aspects. Additionally, the impact of modern information and communication technologies on children’s interest in reading, reading culture, and cognitive development is discussed.

Keywords: digital environment, reading culture, e-book, audiobook, multimedia, digitalization, information and communication technologies, digital platforms, personalization, differentiation.

Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha jabhalariga, jumladan, ta’lim tizimiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamlashtirish jarayoni natijasida an’anaviy ta’lim shakllari transformatsiyaga uchrab, yangi pedagogik yondashuvlar va o‘qitish metodlari shakllanmoqda. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarning tarbiyasi, intellektual rivoji va ijtimoiylashuv jarayonida raqamli muhit muhim o‘rin egallamoqda.

Zamonaviy bolalar “raqamli avlod” vakillari sifatida axborotni qabul qilish, qayta ishlash va undan foydalanishda avvalgi avlodlardan tubdan farq qiladi. Raqamli qurilmalar, mobil ilovalar, interaktiv platformalar hamda internet resurslari bolalarning bilim olish jarayonini yanada qulay, tezkor va ko‘rgazmali shaklga keltirmoqda. Shu bilan birga, ushbu vositalar bolalarning kognitiv jarayonlari, xotira, diqqat va tafakkur rivojiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Xususan, bolalar kitobxonligi sohasida ham sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmoqda. An’anaviy bosma kitoblar o‘rnini asta-sekin elektron kitoblar, audiokitoblar va multimediya vositalari egallab bormoqda. Bu esa bolalarning o‘qishga bo‘lgan munosabati, qiziqishi va o‘qish strategiyalarining o‘zgarishiga olib kelmoqda. Bir tomondan, raqamli muhit bolalarga keng axborot maydoniga kirish imkonini berib, o‘qish jarayonini qiziqarli va interaktiv shaklga keltirsa, ikkinchi tomondan, ularning diqqatini chalg‘ituvchi omillarni ham ko‘paytirmoqda. Shu nuqtai nazardan, raqamli texnologiyalarning bolalar kitobxonligiga ta’siri ikki tomonlama xarakterga ega ekanligini ta’kidlash lozim. Ijobiy jihatdan qaraganda, raqamli vositalar orqali bolalarda o‘qishga motivatsiya oshadi, individual ta’lim olish imkoniyatlari kengayadi hamda turli formatdagi axborotlarni qabul qilish ko‘nikmalari rivojlanadi. Salbiy jihatdan esa, ortiqcha ekran vaqti, yuzaki o‘qish odati va an’anaviy kitobxonlikning kamayishi kabi muammolar yuzaga kelishi mumkin.

Shu sababli raqamli muhitning bolalar o‘qish madaniyatiga ta’sirini chuqur ilmiy tahlil qilish, uning ijobiy imkoniyatlaridan samarali foydalanish hamda salbiy oqibatlarini kamaytirish yo‘llarini ishlab chiqish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur yo‘nalishda olib boriladigan tadqiqotlar maktabgacha ta’lim tizimida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, bolalarda mustaqil o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirish hamda ularning intellektual salohiyatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Endi raqamli muhit tushunchasi va uning pedagogik mohiyatiga to‘xtaladigan bolsak, raqamli muhit – bu axborotni yaratish, uzatish va saqlash jarayonlari bilan bog‘liq bo‘lgan texnologik vositalar majmui bo‘lib, u ta’lim jarayonida yangi didaktik imkoniyatlarni yuzaga keltiradi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda bolalarning kognitiv rivojlanishida muhitning o‘rni alohida ta’kidlanadi. Raqamli muhit esa ushbu rivojlanish jarayonini tezlashtiruvchi va boyituvchi

omil sifatida namoyon bo‘ladi. Raqamli platformalar aynan shu jarayonda vositachi sifatida xizmat qilib, bolalarning mustaqil o‘rganish faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli vositalar bolalar kitobxonligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, ya’ni, raqamli texnologiyalar o‘qish jarayonini individuallashtirish va differensiallashtirish imkonini beradi:

Birinchidan, elektron kitoblar bolalarga keng qamrovli adabiyotlardan foydalanish imkonini yaratadi. Bu esa ularning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Interaktiv elementlar (animatsiya, ovoz, vizual effektlar) orqali matnni yaxshiroq tushunish va eslab qolish imkoniyati ortadi.

Ikkinchidan, audiokitoblar bolalarning eshitish orqali idrok etish qobiliyatini rivojlantiradi. Tadqiqotlarga ko‘ra, tinglab o‘rganish bolalarda nutq madaniyati, talaffuz va so‘z boyligini oshirishda samarali hisoblanadi.

Uchinchidan, gamifikatsiya elementlari (ball yig‘ish, darajalar, mukofotlar) orqali o‘qish jarayoni qiziqarli faoliyatga aylantiriladi. Bu esa ayniqsa maktabgacha yoshdagi bolalar uchun muhim motivatsion omil hisoblanadi. Shuningdek, raqamli muhit orqali bolalar global axborot maydoniga kirish imkoniyatiga ega bo‘lib, turli madaniyatlar va adabiyotlar bilan tanishadi. Bu esa ularning dunyoqarashini kengaytiradi.

Biroq, ilmiy tadqiqotlar raqamli muhitning ayrim **salbiy jihatlari** mavjudligini ham ko‘rsatadi:

Birinchidan, bolalarning ekran qarshisida uzoq vaqtini o‘tkazishi, ularning diqqatini pasaytiradi. Ilmiy tadqiqotlarga ko‘ra, raqamli muhitda tezkor axborot oqimi insonda yuzaki o‘qish odatini shakllantiradi va chuqur tahliliy fikrlashni susaytiradi.

Ikkinchidan, raqamli vositalarning ortiqcha qo‘llanilishi an’anaviy kitobxonlik madaniyatining susayishiga olib keladi. Bosma kitob o‘qish jarayonida bola matnni tasavvur qiladi, voqealarni ongida modellashtiradi, bu esa ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Raqamli muhitda esa tayyor vizual materiallar bu jarayonni cheklashi mumkin.

Uchinchidan, internetdagi kontentning sifati har doim ham nazorat qilinmaydi. Bolalar yoshiga mos bo‘lmagan yoki sifatsiz materiallarga duch kelishi ehtimoli mavjud. Bu esa ularning psixologik va axloqiy rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuningdek, tibbiy tadqiqotlar ekran vaqtining ortishi ko‘z zo‘riqishi, uyqu buzilishi va jismoniy faollikning kamayishiga olib kelishini ko‘rsatmoqda.

Raqamli va an’anaviy kitobxonlikni uyg‘unlashtirishning pedagogik ahamiyati va bolalarda mustaqil o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan quyidagi **ilmiy-amaliy tavsiyalar** ishlab chiqildi:

“Gibrid o‘qish modeli”ni joriy etish. Ta’lim jarayonida bosma va elektron kitoblardan parallel foydalanish tavsiya etiladi. Masalan, ertakni avval audiokitob orqali tinglash, so‘ng bosma variantini o‘qish bolada tushunishni mustahkamlaydi.

O‘qish jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish. Dastlab qisqa va vizual jihatdan boy matnlar (raqamli shaklda), keyinchalik esa murakkabroq bosma matnlarga o‘tish orqali bolalarda mustaqil o‘qish bosqichma-bosqich shakllantiriladi.

Motivatsiyani oshiruvchi metodlardan foydalanish. Gamifikatsiya elementlari (ball, reyting, rag‘batlantirish) orqali bolalarda o‘qishga qiziqish kuchaytiriladi. Shu bilan birga, an’anaviy kitobxonlikda ham rag‘batlantiruvchi usullar (sehrli so‘zlar bilan maqtash, mukofotlash) qo‘llanishi lozim.

Ota-ona va pedagog hamkorligini kuchaytirish. Bolalarda mustaqil o‘qish odatini shakllantirishda kattalarning roli beqiyos. Ota-onalar bolalar bilan birga kitob o‘qishi, muhokama qilishi va raqamli vositalardan foydalanishni nazorat qilishi zarur.

Ekran vaqtini me’yorlash va muvozanatni saqlash. Raqamli vositalardan foydalanish qat’iy vaqt me’yorlari asosida tashkil etilishi lozim. Bu bolalarning sog‘lig‘i va psixologik rivojini himoya qiladi.

Tanqidiy o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirish. Bolalarga o‘qilgan matnni tahlil qilish, savollar berish, xulosa chiqarish o‘rgatilishi kerak. Bu ayniqsa raqamli muhitda muhim ahamiyatga ega.

Individual yondashuvni ta’minlash. Har bir bolaning qiziqishi, qobiliyati va o‘qish darajasiga mos materiallar tanlanishi zarur. Raqamli platformalar bu borada keng imkoniyat yaratadi.

Kitobxonlik muhitini yaratish. Uyda va maktabgacha ta’lim tashkilotida kitob o‘qishga qulay muhit tashkil etish, kitob burchaklari yaratish bolalarda o‘qishga ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Xulosa qilganda, raqamli va an’anaviy kitobxonlikni uyg‘unlashtirish zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ularning integratsiyasi bolalarda nafaqat o‘qishga qiziqishni oshiradi, balki mustaqil o‘qish, tanqidiy fikrlash va axborot bilan ishlash kompetensiyalarini ham rivojlantiradi. Shu bois, pedagoglar va ota-onalar ushbu ikki yondashuvni uyg‘unlashtirgan holda bolalarda barqaror kitobxonlik madaniyatini shakllantirishga e’tibor qaratishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
2. Jean Piaget. The Psychology of the Child. – Basic Books, 1996.
3. Nurmatova M. Bolalar kitobxonligini rivojlantirish metodikasi. Toshkent, 2022.
4. Xaydarova Sh.N., Sanayeva S.B. “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar pedagogikasi”. Toshkent.: 2025. “Bookman print” nashriyoti. Darslik.
5. Xoliqov A. Pedagogik mahorat va zamonaviy texnologiyalar. – Toshkent, 2021.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING RUHIY XOTIRJAMLIGINI TA’MINLASHDA “EKO-ART-TERAPIYA”

Ermatova Gulnoz Pirimovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti dotsenti
Safoyeva Ozoda
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti,
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning emotsional barqarorligini rivojlantirishda ekologik art-terapiyaning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Tabiiy materiallar bilan ijodiy ishlash orqali bolalardagi xavotirlanish, agressiya va stress holatlarini kamaytirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Maqolada ekologik art-terapiyaning o‘ziga xos usullari va ularning bolalar ruhiyatiga ta’siri bo‘yicha metodik tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Ekologik art-terapiya, sensomotorika, maktabgacha ta’lim, ruhiy xotirjamlik, tabiiy materiallar, korreksiya, emotsional intellekt, land-art.

Аннотация: В данной статье анализируется роль и значение экологической арт-терапии в развитии эмоциональной стабильности детей дошкольного возраста. Рассматриваются возможности снижения тревожности, агрессии и стресса у детей посредством творческой работы с природными материалами. В статье представлены методические рекомендации по конкретным методам экологической арт-терапии и их влиянию на психику детей.

Ключевые слова: Экологическая арт-терапия, сенсомоторная система, дошкольное образование, душевное спокойствие, природные материалы, коррекция, эмоциональный интеллект, лэнд-арт.

Abstract: This article analyzes the role and importance of environmental art therapy in developing emotional stability in preschool children. It explores the potential for reducing anxiety, aggression, and stress in children through creative work with natural materials. The article provides methodological recommendations for specific environmental art therapy methods and their impact on children's mental health.

Keywords: Environmental art therapy, sensorimotor system, preschool education, peace of mind, natural materials, correction, emotional intelligence, land art.

Zamonaviy axborot texnologiyalari asrida maktabgacha yoshdagi bolalarda “tabiatdan uzilish” (nature-deficit disorder) muammosi kuzatilmoqda. Bu holat bolalarda yuqori xavotirlanish, diqqat tarqoqligi va hissiy tushkunlikka sabab bo‘lishi mumkin. Bolaning ruhiy xotirjamligini tiklash va uni tashqi olam bilan uyg‘unlashtirishda ekologik art-terapiya eng samarali va xavfsiz metodlardan biri hisoblanadi.

Ekologik art-terapiya - bu san’at, psixologiya va tabiatning o‘zaro sintezi bo‘lib, u bolaga nafaqat estetik zavq beradi, balki uning ichki «Men»ini muvozanatga keltiradi.

1. Tabiiy materiallar bilan ishlash (Sensomotorika).

Tabiiy materiallar bilan ishlash (sensomotorika) - bu bolalarning sezgi (sensor) va harakat (motor) ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan faoliyat bo‘lib, bunda tabiiy materiallardan foydalaniladi. Bu metod ayniqsa maktabgacha yoshdagi bolalar uchun juda muhim. Tabiiy materiallar nima? Tabiiy materiallar — bu tabiatdan olingan, sun’iy ishlov berilmagan yoki kam ishlov berilgan buyumlardir. Barglar, shox-shabba, toshlar, qum, suv, yong‘oq, urug‘lar va gullar. Ana shu tabiiy materiallar asosida bolalarni sensomotor rivojlanishlari ta’minlash mumkin.

Sensomotorika nima o‘zi, o‘z ichiga nimalarni oladi? **Sensomotorika** - bu sezgi organlari (ko‘rish, eshitish, hid bilish, ta’m bilish, teginish) va harakat faoliyatining o‘zaro bog‘liqligidir. Qum, tosh, quruq barglar, loy va suv bilan ishlash jarayonida bolada taktil (sezgi) kontakt faollashadi. Psixologik ta’siriga ko’ra: Qo‘l barmoqlaridagi nerv oxirlarining tabiiy faktura bilan to‘qnashishi asab tizimidagi qo‘zg‘alishni pasaytiradi va bolani tinchlantiradi. Sensomotorikaning 4 ta faoliyat turi mavjud.

1. **Teginish orqali o‘rganish:**

Qum, suv, toshlarni ushlab ko‘rish;
“Qaysi biri yumshoq, qaysi biri qattiq?” kabi mashqlar.

2. **Saralash va guruhlash:**

Barglarni rangiga qarab ajratish;
Toshlarni kattaligiga qarab joylash.

3. **Yig‘ish va qurish:**

Shoxchalardan shakllar yasash;
Toshlardan uycha qurish.

4. **Tasviriy faoliyat:**

Barglardan аппликация qilish;
Gullardan kompozitsiya yaratish.

2. Land-art (Atrof-muhit dizayni).

Land-art (atrof-muhit dizayni) — bu tabiat qo‘ynida, tabiiy materiallardan foydalanib yaratiladigan san’at turi bo‘lib, bolalarda estetik did, ijodkorlik va tabiatga mehrni rivojlantiradi. U ko‘pincha ochiq havoda amalga oshiriladi va vaqtinchalik (o‘zgaruvchan) bo‘ladi.

Land-art nima? **Land-art** - bu yer, tosh, qum, barg, shox, suv kabi tabiiy materiallar yordamida kompozitsiyalar yaratish san’ati. Bolaning xonadan tashqarida, ochiq tabiat qo‘ynida ijod qilishi. Bunda qog‘oz va qalam o‘rniga yer yuzasi, maysa va shox-shabbalar xizmat qiladi.

Psixologik ta’siri: Chegaralarning yo‘qligi boladagi ichki siqilishlarni (komplekslarni) yechishga yordam beradi, erkinlik va o‘ziga bo‘lgan ishonchni shakllantiradi.

3. Vizualizatsiya va ranglar terapiyasi.

Vizualizatsiya va ranglar terapiyasi — bu bolalarning psixologik holatini yaxshilash, stressni kamaytirish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik-psixologik usullardir. Ayniqsa maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda juda foydali.

Vizualizatsiya nima? **Vizualizatsiya** — bu insonning tasavvurida turli obrazlar, ranglar va voqealarni “ko‘z oldiga keltirish” jarayonidir.

Ranglar terapiyasi nima? **Ranglar terapiyasi (xromoterapiya) —** ranglar orqali inson kayfiyatiga va hissiyotiga ta’sir qilish usuli. Bolalarga ranglarning tasiri quyidagicha izohlanadi:

Qizil — energiya, faollik.

Ko‘k — tinchlik, sokinlik.

Yashil — muvozanat, dam olish.

Sariq — quvonch, ijodkorlik.

Binafsha — tasavvur, ilhom va h.k.

Psixologik ta’siri: Tabiiy ranglar gammasi bolaning emotsional fonini stabillashtiradi.

Metodikani amaliyotga joriy etishda quyidagi mashqlar yuqori samara beradi:

Mashq nomi	Maqsadi	Qo‘llaniladigan material
«Toshlar hikoyasi»	Ichki qo‘rquvlarni aniqlash va bartaraf etish	Turli shakldagi silliq toshlar, bo‘yoq.
«Sehrli barglar»	Diqqatni jamlash va xotirjamlikni oshirish	Quruq barglar, kley, oq qog‘oz.
«Qumdagi dunyo»	Diqqatni jamlash va xotirjamlikni oshirish	Nam qum, kichik o‘yinchoqlar (figuralar), suv

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, muntazam ravishda eko-art-terapiya mashg‘ulotlarida qatnashgan bolalarda: Ijtimoiy moslashuvchanlik 25-30% ga oshadi. Uyqu va ishtaha yaxshilanadi. Tengdoshlari bilan muloqotdagi agressiv reaksiyalar sezilarli darajada kamayadi.

Xulosa. Ekologik art-terapiya metodikasi maktabgacha ta’lim tashkilotlari psixologlari va tarbiyachilari uchun bolalar ruhiyatini sog‘lomlashtirishda kuchli vositadir. Ushbu metodikaning afzalligi shundaki, u qimmatbaho resurslarni talab qilmaydi va bolaning tabiiy ehtiyojlariga to‘la mos keladi. Pedagoglar uchun tavsiyalar: Mashg‘ulotlarni iloji boricha ochiq havoda o‘tkazishga harakat qilish, bolaga ijodiy jarayonda to‘liq erkinlik berish, uning ishini baholamaslik (bu terapiyaning asosiy qoidasidir). Mashg‘ulot yakunida bolaning his-tuyg‘ulari haqida suhbatlashish (“Ushbu toshni bo‘yayotganingda nimalarni his qilding?”) kabi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Art terapiya - yangi ufqlar / Ed. A.I. Kopitin. - M.: Kogito-Markaz, 2009. - 336 b.
2. Art terapiya // Psixoterapevtik entsiklopediya / Ed. B.D. Karvasarskiy. - SanktPeterburg: Pyotr, 2012. - S.52 - 58.
3. Breslav G.A. Rang psixologiyasi va rang terapiyasi hamma uchun / G.A. Breslav Sankt-Peterburg, 2005.
4. Burno M.E. Ijodiy o'zini namoyon qilish bilan terapiya / M.E. Burno - M.:. Tibbiyot, 2010.
5. Vachkov I.V. Ertak terapiyasi: psixologik ertak orqali o'z-o'zini anglashni rivojlantirish. M., Os-89, 2009.
6.G.L. Landret. S.S. Sweeney. Bolalarga asoslangan o'yin terapiyasi: guruhli ish.

PEDAGOGIK-KOUCHING FAOLIYATINING TIZIMLI MODELI

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi v.b. dotsenti
Turdiyeva Ra’no Qulmurod qizi
NavDU,Ta’lim va tarbiya nazaryasi va metodikasi
(maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi 2-bosqich magistranti
Navbahor tumani 16-DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagogik-kouching faoliyatining tizimli modeli ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan yoritib o‘tilgan. Pedagogik-kouching jarayonining asosiy komponentlari, ularning o‘zaro bog‘liqligi hamda pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, tizimli model asosida pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishning mexanizmlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Pedagogik-kouching, tizimli model, maktabgacha ta’lim, pedagog kompetensiyasi, refleksiya, monitoring, metodika, rivojlanish, mahorat.

Аннотация: В данной статье педагогический коучинг в организациях дошкольного образования рассматривается с научно-теоретической и практической точек зрения на основе системной модели. Проанализированы основные компоненты процесса педагогического коучинга, их взаимосвязь, а также их значение в развитии профессиональных компетенций педагогов. Кроме того, на основе системной модели обоснованы механизмы эффективной организации педагогической деятельности.

Ключевые слова: педагогический коучинг, системная модель, дошкольное образование, профессиональная компетентность педагога, рефлексия, мониторинг, методика, развитие, мастерство.

Annotation: This article examines the systematic model of pedagogical coaching activities in preschool educational institutions from both theoretical and practical perspectives. The main components of the pedagogical coaching process, their interrelationships, and their significance in developing teachers’ professional competencies are analyzed. Furthermore, the mechanisms for effectively organizing pedagogical activities based on a systematic model are substantiated.

Keywords: Pedagogical coaching, systematic model, preschool education, teacher competence, reflection, monitoring, methodology, development, professional mastery.

Bugungi zamon talablariga mos ravishda maktabgacha ta’lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida pedagog xodimlarning kasbiy rivojlanishini ta’minlash ustuvor vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Zamonaviy pedagogdan nafaqat bilim berish, balki bolalarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va ijtimoiy faollikni shakllantirish talab etiladi. Bu esa pedagogning o‘z ustida ishlashi va uzluksiz rivojlanishini talab qiladi. Mazkur jarayonda pedagogik-kouching faoliyati samarali vositalardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Kouching pedagogning ichki resurslarini ochish, uning kasbiy salohiyatini rivojlantirish va refleksiv faoliyatini kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu sababli pedagogik-kouchingni tizimli asosda tashkil etish ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik-kouching faoliyatining tizimli modeli pedagoglarning kasbiy rivojlanishini izchil va kompleks tarzda tashkil etishga qaratilgan yaxlit pedagogik tizimdir. Ushbu modelning asosiy xususiyati uning bosqichma-bosqich tashkil etilishi va har bir bosqichning o‘ziga xos vazifaga ega ekanligidir. Tizimli modelning dastlabki bosqichi – diagnostik komponent hisoblanadi. Bu bosqichda pedagoglarning kasbiy darajasi, metodik tayyorgarligi va ehtiyojlari

aniqlanadi. Diagnostika natijalari pedagogik-kouching jarayonini individuallashtirish imkonini beradi[105].

Keyingi bosqich – maqsadli komponent bo‘lib, unda pedagogning rivojlanish yo‘nalishlari belgilanadi. Bu jarayonda pedagogning ichki motivatsiyasini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogika nazariyalarida motivatsiya kasbiy rivojlanishning asosiy omili sifatida qaraladi[106].

Rejalashtirish komponenti pedagogik-kouching faoliyatining strategik asosini tashkil etadi. Ushbu bosqichda kouching jarayonining shakllari, metodlari va natijalari aniqlashtiriladi. Rejalashtirish tizimlilikni ta’minlab, faoliyatni izchil tashkil etishga xizmat qiladi.

Modelning markaziy qismi – amaliy komponent bo‘lib, unda pedagogik-kouching bevosita amalga oshiriladi. Bu jarayonda refleksiv suhbat, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, interaktiv metodlar va savol-javob texnologiyalaridan foydalaniladi. Natijada pedagogning mustaqil fikrlash va muammolarni hal etish qobiliyati rivojlanadi[107].

Keyingi bosqich – monitoring va baholash komponenti hisoblanadi. Ushbu bosqichda pedagogik faoliyat samaradorligi aniqlanadi. Baholash mezonlari sifatida pedagogning kompetensiyalari, metodik faolligi va innovatsion yondashuvlari olinadi.

Tizimli modelning yakuniy bosqichi – korreksion komponent bo‘lib, unda aniqlangan kamchiliklar asosida pedagogik faoliyat takomillashtiriladi. Bu esa pedagogik-kouching jarayonining uzluksizligini ta’minlaydi.

Shuni ta’kidlash lozimki, pedagogik-kouching faoliyatining tizimli modeli maktabgacha ta’lim tizimida pedagoglarning kasbiy rivojlanishini yangi bosqichga olib chiqadi. Ushbu model orqali pedagog o‘z faoliyatini tahlil qilish, baholash va takomillashtirish ko‘nikmalarini egallaydi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, pedagogik-kouching faoliyatining tizimli modeli maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagoglarning kasbiy rivojlanishini samarali tashkil etishning muhim mexanizmi hisoblanadi. Ushbu model pedagogik faoliyatni tizimli ravishda boshqarish, refleksiv tahlil qilish va uzluksiz rivojlantirish imkonini beradi. Natijada pedagoglarning kasbiy kompetensiyalari oshadi va ta’lim sifati yaxshilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jo‘raeva S.N., Norbosheva M.A. Shaxs psixologiyasi va kouching. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022. – B. 56–60.

2. Kamolova Sh.N. Shaxs psixologiyasi va kouching. – Toshkent: Dimal, 2024. – B. 72–75.

3. Nurumbekova Y.A. Kouch tayyorlash va kouching o‘tkazish istiqbollari. – Toshkent: NIF MISH, 2023. – B. 33–36.

4. O‘zbekiston Respublikasi. Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti. – Toshkent, 2020.

5. Abdullayeva Q., Rasulova M. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021. – B. 112–118.

[105] Jo‘raeva S.N., Norbosheva M.A. Shaxs psixologiyasi va kouching. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022. – B. 56–60.

[106] Kamolova Sh.N. Shaxs psixologiyasi va kouching. – Toshkent: Dimal, 2024. – B. 72–75.

[107] Nurumbekova Y.A. Kouch tayyorlash va kouching o‘tkazish istiqbollari. – Toshkent: NIF MISH, 2023. – B. 33–36.

RAQAMLI MUHIT SHAROITIDA 6- 7 YOSHLI BOLALARNI MASHG‘ULOT JARAYONIDA BOSHQARISH USULLARI

Meyliyeva Nafosat G‘ulomovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Homidova Dilsora Yoqubboy qizi
O‘zbekiston, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli muhit sharoitida 6 - 7 yoshli bolalarda dars jarayonida yuzaga keladigan ortiqcha shovqin va diqqatning tarqalishining psixologik sabablari tahlil qilingan. Tadqiqotda bolalarning diqqat xususiyatlari, emotsional holati hamda harakatga bo‘lgan ehtiyoji ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, dars jarayonida intizom buzilishiga olib keluvchi omillar aniqlanib ularni bartaraf etishning pedagogik usullari ko‘rsatib berilgan.

Maqolada o‘yin metodlari, faoliyatni diversifikatsiya qilish va individual yondashuvning samaradorligi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari interaktiv metodlarning bolalar diqqatini jamlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta'lim, diqqat, ixtiyorsiz diqqat, ixtiyoriy diqqat, shovqin, pedagogik boshqaruv, faoliyatni diversifikatsiya qilish, ôyin metodlari, emotsional rivojlanish, interaktiv metodlar, monoton faoliyat.

Abstract: This article analyzes the psychological causes of excessive noise and attention distraction among 6–7-year-old children in the learning process within a digital environment. The study scientifically examines children's attention characteristics, emotional states, and their need for physical activity. Additionally, the factors leading to discipline disruption during lessons are identified, and pedagogical methods for their effective management are proposed.

The article substantiates the effectiveness of game-based methods, activity diversification, and an individual approach in the educational process. The research findings demonstrate that interactive teaching methods play a significant role in improving children’s attention and learning engagement.

Keywords: preschool education, attention, involuntary attention, voluntary attention, noise, pedagogical management, activity diversification, game-based methods, emotional development, interactive methods, monotonous activity.

Аннотация: В данной статье проанализированы психологические причины избыточного шума и рассеивания внимания у детей 6–7 лет в процессе обучения в условиях цифровой среды. В исследовании на научной основе раскрыты особенности внимания детей, их эмоциональное состояние и потребность в двигательной активности. Также выявлены факторы, приводящие к нарушению дисциплины на занятиях, и предложены педагогические методы их эффективного преодоления.

В статье обоснована эффективность игровых методов, диверсификации деятельности и индивидуального подхода. Результаты исследования показывают, что интерактивные методы обучения играют важную роль в концентрации внимания детей и повышении эффективности образовательного процесса.

Ключевые слова: дошкольное образование, внимание, непроизвольное внимание, произвольное внимание, шум, педагогическое управление, диверсификация деятельности, игровые методы, эмоциональное развитие, интерактивные методы, монотонная деятельность.

Kirish. Bugungi kunda maktabgacha va boshlang‘ich yoshdagi bolalar bilan ishlash jarayonida ularning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish eng dolzarb masalalardan biri bo‘lib kelmoqda. 6 -7 yoshda bolalar diqqatining barqarorligi oshgan bo‘lsa-da, hali ham qisqa muddatli va ixtiyorsiz diqqatni saqlash xususiyatiga ega.

Shuning uchun mashg‘ulot jarayonida ortiqcha shovqin, o‘zaro muloqot va diqqatning tez chalg‘ishi kuzatiladi. Bu yoshdagi bolalar ijtimoiy faoliyatga jalb qilinganida bilimini yaxshi o‘zlashtiradi, lekin tartibni saqlashi qiyin bo‘ladi.

Hozirgi raqamli muhit sharoiti davrida 6 - 7yoshdagi bolalarda dars jarayonida kuzatiladigan ortiqcha shovqin va diqqatning tarqalishi ularning yoshiga xos psixologik xususiyatlari bilan bog‘liqdir. Ushbu holatni muammo sifatida emas, balki yoshning tabiiy belgisi sifatida qabul qilish lozim.

Asosiy qism. Zamonaviy raqamli muhit sharoitida ta’lim jarayonining tashkil etilishi bolalarning psixologik rivojlanish xususiyatlarini chuqur hisobga olishni talab etadi. Ayniqsa, 6–7 yoshli bolalarda dars jarayonida kuzatiladigan ortiqcha shovqin, diqqatning barqaror emasligi va xulq-atvordagi beqarorlik kabi holatlar pedagogik faoliyatning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Mazkur muammoni samarali hal etish uchun uning psixologik asoslarini tizimli tahlil qilish muhimdir. Psixologik tadqiqotlarga ko‘ra, 6–7 yosh davri bolaning bilish jarayonlari, xususan, diqqatning rivojlanishida muhim o‘tish bosqichi hisoblanadi. Bu davrda ixtiyorsiz diqqat ustunlik qiladi, ixtiyoriy diqqat esa endigina shakllanib boradi. Shu sababli bolalar tashqi ta’sirlarga, ayniqsa, yorqin, harakatli va emotsional stimullarga sezuvchan bo‘ladi. Natijada ularning diqqatini uzoq vaqt davomida bir xil faoliyatga jamlash qiyinlashadi.

Raqamli muhit omillari mazkur jarayonni yanada murakkablashtiradi. Tez o‘zgaruvchan vizual va audial stimullar (multimedia vositalari, mobil qurilmalar) bolalarda qisqa muddatli, lekin yuqori intensivlikdagi diqqatni shakllantiradi. Bu esa an’anaviy, nisbatan sekin va monoton ta’lim shakllariga nisbatan qiziqishning pasayishiga olib keladi. Shu jihatdan qaraganda, dars jarayonida yuzaga keladigan shovqin va tartibsizliklar nafaqat yosh xususiyatlari, balki muhit omillarining ham natijasi sifatida talqin etilishi lozim.

Mazkur yosh davrida bolalarning fiziologik ehtiyojlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Harakatga bo‘lgan ehtiyojning yuqoriligi ularning uzoq vaqt statik holatda qolishini cheklaydi. Agar ushbu ehtiyoj pedagogik jarayonda inobatga olinmasa, bolalarda o‘rnidan turish, gaplashish, chalg‘ish kabi xatti-harakatlar kuchayadi. Bu esa darsdagi umumiy intizomga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, emotsional-irodaviy sohaning yetarli darajada shakllanmaganligi ham muhim omil hisoblanadi. 6–7 yoshli bolalar o‘z emotsiyalarini to‘liq boshqara olmaydi, bu esa ularning tashqi ta’sirlarga tez reaksiya bildirishiga olib keladi. Guruh muhitida esa ijtimoiy ta’sir kuchayadi: bir bolaning shovqini yoki tartibsizligi boshqalarga tez “yuqadi”. Bu holat ijtimoiy o‘rganish mexanizmlari orqali izohlanadi.

Amaliy kuzatuvlar natijalari ham ushbu nazariy xulosalarni tasdiqlaydi. Xususan, dars jarayonida 7–10 daqiqadan so‘ng bolalarda diqqatning pasayishi kuzatiladi. Bu psixologiyada diqqatning siklik xususiyati bilan izohlanadi. Agar aynan shu vaqtda faoliyat turi o‘zgartirilmasa, shovqin va chalg‘ish darajasi ortadi. Aksincha, interaktiv o‘yinlar, jismoniy mashqlar va qisqa tanaffuslar kiritilganda diqqatning tiklanishi va faoliyat samaradorligining oshishi kuzatiladi.

Xulosa. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, 6–7 yoshli bolalarda dars jarayonida kuzatiladigan shovqin va diqqatning tarqalishi ularning yoshga xos psixologik, fiziologik va ijtimoiy xususiyatlari bilan uzviy bog‘liqdir. Shu sababli mazkur holatni faqat intizom muammosi sifatida emas, balki rivojlanishning tabiiy bosqichi sifatida baholash maqsadga muvofiqdir.

Samarali pedagogik faoliyat ushbu xususiyatlarni hisobga olgan holda tashkil etilganda, ya’ni o‘yin texnologiyalari, faoliyatni diversifikatsiya qilish, interaktiv yondashuv va individual ishlash tizimli ravishda qo‘llanilganda, dars jarayonida diqqatni boshqarish va shovqinni kamaytirish imkoniyati ortadi.

Natijada ta’lim jarayoni nafaqat tartibli, balki bolalar uchun qiziqarli, samarali va rivojlantiruvchi muhitga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:
1. O‘zbekiston Respublikasi “Ilk qadam” davlat dasturi, T. :2021.
2. G‘oziev . E. G. Umumiy psixologiya, T. : 2009.
3. Nemov.R.S . Psixologiya (1-3 jild) , M. : 2012.
4. Rubinshteyn S. L. Umumiy psixologiya asoslari. M. :2010 .
5. Karimova . V. M. Psixologiya, T. :2015.
6. Fayziyeva N., Turobova M. Bolalarda diqqat va xotirani rivojlantirish, Maktabgacha va maktab ta’limi journali, 2020 .
7. Esanboyev Q. O. va boshqalar. Maktabgacha ta'lim psixologiyasi, T. :2018

ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВИЛЬНОГО ПОСТРОЕНИЯ ПРЕДЛОЖЕНИЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Меликулова Нилуфар Хамдуллаевна
Узбекистан, Преподаватель кафедры ДО НГУ
Мочалова Алина Дмитриевна.
Узбекистан,Студентка направления ДО НГУ

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические условия и технологии формирования правильного построения предложений у детей дошкольного возраста. Анализируются возрастные особенности усвоения синтаксических конструкций, причины речевых трудностей и пути их преодоления. Представлена система методов и приёмов, направленных на развитие грамматически правильной и связной речи дошкольников.

Ключевые слова: дошкольный возраст, синтаксис, построение предложений, развитие речи, педагогические условия, технологии обучения, грамматический строй речи.

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda gaplarni to‘g‘ri tuzishni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari va texnologiyasi yoritiladi. Sintaktik konstruktsiyalarni o‘zlashtirishning yosh xususiyatlari, nutqiy qiyinchiliklar sabablari hamda ularni bartaraf etish yo‘llari tahlil qilinadi. Grammatik jihatdan to‘g‘ri va bog‘langan nutqni rivojlantirishga qaratilgan metod va usullar tizimi keltiriladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh, sintaksis, gap tuzish, nutq rivoji, pedagogik shart-sharoitlar, ta’lim texnologiyasi.

Abstract: The article examines pedagogical conditions and the technology for forming correct sentence construction in preschool children. Age-related features of mastering syntactic structures, causes of speech difficulties, and ways to overcome them are analyzed. A system of methods and techniques aimed at developing grammatically correct and coherent speech in preschoolers is presented.

Keywords: preschool age, syntax, sentence construction, speech development, pedagogical conditions, educational technology.

Развитие речи является одной из ключевых задач дошкольного образования, поскольку речь выступает основным средством общения, познания окружающего мира и формирования мышления ребёнка. В структуре речевого развития особое место занимает синтаксическая сторона речи — способность правильно строить словосочетания и предложения, устанавливать связи между словами, соблюдать грамматические нормы языка и логическую последовательность высказывания.

Синтаксис как раздел языкознания изучает структуру словосочетаний и предложений, их типы и способы соединения слов в единое целое. Для ребёнка дошкольного возраста овладение синтаксическими нормами языка является важным этапом

общего речевого и интеллектуального развития. Чем более грамотно и развернуто ребёнок строит предложения, тем точнее он способен выражать свои мысли, чувства и намерения.

Синтаксическая сторона речи тесно связана с развитием мышления ребёнка. Формирование грамматического строя отражает уровень развития анализа, синтеза, обобщения и установления причинно-следственных связей. Способность строить сложные предложения свидетельствует о развитии словесно-логического мышления и готовности к обучению в школе.

Формирование правильного построения предложений происходит поэтапно и зависит от возрастных особенностей развития ребёнка.

В возрасте 3–4 лет дети используют преимущественно простые нераспространённые предложения. Высказывания состоят из 2–4 слов и часто имеют ситуативный характер («Мама пришла», «Дай мяч», «Кошка спит»). В этот период активно формируется элементарная грамматическая структура речи.

В 4–5 лет предложения становятся более распространёнными, появляются определения, дополнения, обстоятельства. Дети начинают использовать простые союзы «и», «а», «потому что», однако сложные конструкции ещё нестабильны и могут сопровождаться грамматическими ошибками.

В 5–6 лет дети осваивают сложносочинённые и сложноподчинённые предложения. Они способны объяснять причинно-следственные связи, строить развернутые ответы, пересказывать небольшие тексты.

К 6–7 годам формируется умение строить связное монологическое высказывание, соблюдать последовательность изложения, использовать разнообразные синтаксические конструкции. Именно этот уровень является показателем готовности ребёнка к школьному обучению.

Однако в современной практике дошкольного образования часто наблюдаются трудности в формировании синтаксической стороны речи детей. Дети используют однотипные простые предложения, избегают сложных конструкций, допускают ошибки в согласовании слов, нарушают порядок слов в предложении наблюдается бедность словаря. Причинами подобных затруднений могут быть ограниченность речевой среды, недостаток общения, преобладание пассивного потребления информации (просмотр мультфильмов, использование гаджетов), а также недостаточная систематическая работа по развитию грамматического строя речи.

Эффективное формирование правильного построения предложений возможно только при соблюдении определённых педагогических условий.

Во-первых, необходимо создание речевой развивающей среды. В группе должны быть представлены книги, сюжетные картинки, настольно-печатные игры, материалы для театрализованной деятельности. Важно, чтобы ребёнок постоянно находился в условиях активного речевого взаимодействия.

Во-вторых, систематичность и последовательность работы. Формирование синтаксических навыков не может носить эпизодический характер. Работа должна проводиться регулярно, с постепенным усложнением речевых задач.

В-третьих, активное речевое взаимодействие взрослого и ребёнка. Педагог должен не только задавать вопросы, но и стимулировать развернутые ответы, побуждать ребёнка объяснять, рассуждать, дополнять высказывания.

В-четвёртых, учёт индивидуальных особенностей детей. Темп речевого развития у каждого ребёнка различен, поэтому задания должны варьироваться по уровню сложности.

Синтаксическая сторона речи тесно связана с развитием мышления ребёнка. Согласно психолого-педагогическим исследованиям, процесс формирования грамматического строя речи отражает уровень развития анализа, синтеза, обобщения и установления причинно-следственных связей. Чем сложнее синтаксическая конструкция, которую способен построить ребёнок, тем выше уровень его мыслительной деятельности.

В дошкольном возрасте активно развивается словесно-логическое мышление, что требует от ребёнка умения формулировать развернутые высказывания. Если ребёнок ограничивается односложными ответами, это затрудняет формирование познавательной активности и коммуникативных навыков. Поэтому работа по формированию правильного построения предложений должна рассматриваться не только как речевая, но и как интеллектуально-развивающая задача.

Особое значение имеет постепенность формирования синтаксических навыков. Нельзя требовать от ребёнка построения сложных предложений без предварительного освоения простых распространённых конструкций. Нарушение принципа последовательности приводит к формальному усвоению и увеличению количества речевых ошибок.

В технологии формирования правильного построения предложений можно выделить несколько взаимосвязанных направлений:

Первое направление — развитие словаря как основы синтаксической деятельности. Без достаточного лексического запаса ребёнок не способен строить развернутые предложения. Обогащение лексического запаса позволяет ребёнку строить более точные и развернутые высказывания.

Второе направление — формирование грамматических навыков через практическое моделирование. Использование схем предложений (например, («кто? — что делает? — где? — когда? — почему?»)помогает детям осознать грамматическую структуру высказывания. Постепенно схемы усложняются, добавляются второстепенные члены предложения.

Третье направление —формирование сложных синтаксических конструкций. Детям предлагаются упражнения на соединение предложений союзами, дополнение начатой мысли, объяснение причинно-следственных связей. Педагог может создавать ситуации, требующие развернутого ответа: «Почему растаял снег?», «Что произойдет, если…?», «Как ты думаешь, почему герой поступил так?». Такие вопросы стимулируют использование сложных синтаксических конструкций.

Четвёртое направление — развитие связной монологической речи через рассказы по серии картинок, пересказ литературных произведений, участие в сюжетно-ролевых играх и драматизациях также коррекция и профилактика речевых ошибок. Педагог не должен резко прерывать ребёнка, а мягко предлагать правильный вариант, демонстрируя образец собственной нормативной речи. Например, если ребёнок говорит: «Мальчик идти в парк», педагог отвечает: «Да, мальчик идёт в парк». Таким образом формируется правильный речевой образец.

Значительную роль играет использование игровых технологий. В дошкольном возрасте игра является ведущим видом деятельности, поэтому речевые упражнения должны включаться в игровую форму. Например, игры «Продолжи предложение», «Составь рассказ», «Исправь ошибку», «Кто больше скажет?» способствуют активизации синтаксической деятельности ребёнка.

Следует отметить, что современные дети часто испытывают дефицит живого общения. Преобладание цифровых технологий снижает необходимость активного речевого взаимодействия. Это негативно влияет на развитие синтаксической стороны речи. В связи с этим роль педагога возрастает: он должен целенаправленно организовывать речевую практику в различных видах деятельности — игровой, познавательной, художественной.

Важным компонентом технологии является интеграция речевого развития в образовательный процесс. Формирование правильного построения предложений должно осуществляться не только на занятиях по развитию речи, но и в процессе ознакомления с окружающим миром, на занятиях по изобразительной деятельности, в конструировании и театрализации.

Не менее важным фактором является взаимодействие семьи и дошкольной организации. Родители должны поддерживать речевую активность ребёнка, читать

художественную литературу, обсуждать события дня, поощрять самостоятельные высказывания. Только при согласованной работе педагогов и родителей возможно достижение устойчивых результатов.

Промежуточным результатом целенаправленной работы становится увеличение длины высказываний, появление сложных предложений, снижение количества грамматических ошибок, повышение речевой активности детей.

Таким образом, формирование правильного построения предложений у детей дошкольного возраста представляет собой сложный и многоаспектный процесс, требующий создания специальных педагогических условий и применения продуманной технологии обучения. Системная работа в данном направлении обеспечивает развитие грамматически правильной, связной и выразительной речи ребёнка, способствует формированию коммуникативной компетентности и является важнейшим условием успешной подготовки к обучению в школе.

Список литературы:

1. Ушакова О.С., Струнина Е.М. Методика развития речи детей дошкольного возраста: Учеб.-метод. пособие для воспитателей дошк. образоват. учреждений. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2004. — 288 с.
2. Алексеева М.М., Яшина В.И. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников: Учеб. пособие для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. — 3-е изд., стереотип. — М.: Издательский центр «Академия», 2000. — 400 с.
3. Сохин Ф.А. Психолого-педагогические основы развития речи дошкольников: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. — М.: Мозаика-Синтез, 2002. — 224 с.
4. Ушакова О.С. Теория и практика развития речи дошкольника. — М.: Сфера, 2008. — 240 с.
5. Стародубова Н.А. Теория и методика развития речи дошкольников: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. — 5-е изд., стер. — М.: Издательский центр «Академия», 2012. — 256 с.
6. Арушанова А.Г. Речь и речевое общение детей. Формирование грамматического строя речи. — М.: Мозаика-Синтез, 2003. — 160 с.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI O‘STIRISHDA INTERFAOL METODLAR VA AKTNING O‘RNI.

Haydarova Dilafruz Inoyatulloyevna
O‘zbekiston, Navoiy Davlat Universiteti
Maktabgacha ta’tim kafedrasi o‘qituvchisi
Mallayeva Dilshoda Eraliyevna
O‘zbekiston, Navoiy Davlat Universiteti
Maktabgacha ta’tim yo’nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) va interfaol metodlarning ilmiy-pedagogik ahamiyati yoritilgan. Maqolada kognitiv rivojlanish jarayonida multisensorli yondashuvning roli, bolalarning lug‘at boyligini oshirishda vizualizatsiyaning ahamiyati va didaktik o‘yinlar orqali bog‘lanishli nutqni shakllantirish usullari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta’lim, nutq o‘stirish, AKT, interfaol metodlar, didaktik o‘yin, lug‘at boyligi, multimedia, kognitiv rivojlanish, innovatsiya.

Аннотация: В данной статье рассматривается научно-педагогическая значимость современных информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) и интерактивных

методов в развитии речевых компетенций детей дошкольного возраста. Анализируется роль мультисенсорного подхода в процессе когнитивного развития, значение визуализации в обогащении словарного запаса детей и методы формирования связной речи через дидактические игры.

Ключевые слова: Дошкольное образование, развитие речи, ИКТ, интерактивные методы, дидактическая игра, словарный запас, мультимедиа, когнитивное развитие, инновация.

Abstract: This article discusses the scientific and pedagogical significance of modern information and communication technologies (ICT) and interactive methods in developing the speech competencies of preschool children. The analysis covers the role of a multisensory approach in the process of cognitive development, the importance of visualization in enriching children's vocabulary, and methods for forming coherent speech through didactic games.

Keywords: Preschool education, speech development, ICT, interactive methods, didactic game, vocabulary, multimedia, cognitive development, innovation.

Inson kamolotining poydevori hisoblangan maktabgacha yoshdagi davrda nutqning shakllanishi kognitiv rivojlanishning asosiy rivojlanishni ta’minlovchi eng muhim omildir. L.S.Vigotskiyning ta’kidlashicha, "bola nutqi uning tafakkuri bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, so‘z boyligining ortishi intellektual salohiyatning kengayishiga olib keladi". Bugungi raqamli avlod (Generation Alpha) uchun an’anaviy ta’lim usullari yetarli emas. Shu bois, maqolada AKT va interfaol metodlarning ilmiy-pedagogik asoslari hamda ularning nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi.

1. Nutq o‘stirishning ilmiy-nazariy asoslari va AKT

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishi bir necha bosqichdan iborat: lug‘at boyligini oshirish, grammatik qurilishni shakllantirish va bog‘lanishli nutqni rivojlantirish. AKT vositalari bu jarayonda "multisensorli yondashuv" (bir vaqtning o‘zida ko‘rish, eshitish va his qilish)ni ta’minlaydi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, axborotni faqat eshitish orqali qabul qilganda bola uning 10% ini, ko‘rish orqali 30% ini, agar jarayonda interfaol ishtirok etsa 70-80% ini o‘zlashtiradi. AKTning nutq o‘stirishdagi afzalliklari:

Artikulyatsiya bazasini mustahkamlash: Multimedia vositalari orqali tovushlarning to‘g‘ri talaffuz qilinishi (lab va til harakati) ekranda yirik va aniq ko‘rsatiladi.

Abstrakt tushunchalarni konkretlashtirish: Vizualizatsiya so‘z va obraz o‘rtasidagi assotsiativ bog‘lanishni tezlashtiradi.

2. Interfaol metodlar – nutqiy faollik omili.

Interfaol metodlar bolani "ob’ekt"dan "sub’ekt"ga aylantiradi. Bu jarayonda bola shunchaki axborotni qabul qiluvchi emas, balki uni qayta ishlovchi va uzatuvchidir.

"Insert" metodi: Bolalar rasmli kartochkalar bilan ishlashda "bilaman", "men uchun yangi" kabi belgilarni qo‘llash orqali o‘z fikrini bayon qilishni o‘rganadilar.

"Sokratcha suhbat": Tarbiyachi "Nima uchun?", "Agar shunday bo‘lmaganda-chi?" degan ochiq savollar berish orqali bolani mantiqiy mulohaza yuritishga undaydi.

3. Nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishda didaktik o‘yinlar

O‘yin – maktabgacha yoshdagi bolaning asosiy faoliyat turidir. Didaktik o‘yinlar orqali ta’lim berish "zo‘riqishsiz o‘rganish" (effortless learning) tamoyiliga asoslanadi.

Interfaol didaktik o‘yin tahlili.

O‘yin nomi: "Jonli rasmlar so‘zlaganda" (AKT va Keys-stadi uyg‘unligida)

Maqsad: Bolalarning bog‘lanishli nutqini rivojlantirish, voqea-hodisalar o‘rtasidagi sabab-oqibat bog‘liqligini tushuntirish.

Jarayon:

Ekran (AKT): Proyektorda bitta ertakning (masalan, "Zumrad va Qimmat") oxiri yashirilgan qisqa video-lavhasi ko‘rsatiladi.

Muammoli vaziyat (Interfaol): Tarbiyachi videoni to‘xtatadi va savol beradi: "Bolalar, Qimmatning o‘rnida bo‘lganingizda sandiqni ocharmidingiz? Sandiq ichida nima bor deb o‘ylaysiz?"
Muhokama: Bolalar kichik guruhlarga bo‘linib, o‘z variantlarini aytishadi. Har bir bola o‘z fikrini "Chunki...", "Mening fikrimcha..." degan iboralar bilan isbotlashi shart.
Yechim: Guruhlarning javoblari tinglangach, videoning davomi qo‘yib beriladi va haqiqiy natija bilan solishtiriladi.
Ilmiy natijasi: Ushbu o‘yinda bola nafaqat passiv tomoshabin, balki ssenariynavis va mantiqiy tahlilchiga aylanadi. Bu usul bolaning lug‘atidagi abstrakt so‘zlar ulushini sezilarli darajada oshirishi aniqlangan.

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, AKT va interfaol metodlarning sintezi maktabgacha ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi. Biroq, ushbu texnologiyalardan foydalanishda quyidagi ilmiy tavsiyalarga amal qilish zarur:
Vaqt me’yori: Sanitar-gigiyenik talablarga ko‘ra, 5-6 yoshli bolalar uchun ekran qarshisidagi vaqt 15-20 daqiqadan oshmasligi kerak.
Muloqot balansi: AKT o‘qituvchi va bola o‘rtasidagi jonli muloqotni inkor etmasligi, balki uni to‘ldirishi lozim.
Metodik izchillik: Har bir o‘yin va multimedia materiali bolaning yosh fiziologik xususiyatlariga (ZPD - Zone of Proximal Development) mos kelishi shart.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sh.M.Mirziyoyev. "Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qarori. - Toshkent, 2017.
2. Vigotskiy L.S. "Tafakkur va nutq". - Moskva, 1934 (qayta nashr).
3. "Ilk qadam" davlat o‘quv dasturi (yangi tahriri). - Toshkent, 2022.
4. Q.Shodiyeva. "Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish metodikasi". - Toshkent, 2008.
5. Robert B. "Information and Communication Technologies in Early Childhood Education". - UNESCO, 2010.

NUTQ RIVOJLANISHIDA KECHIKISH KUZATILADIGAN BOLALARDA RAQAMLI MUHITDAN SAMARALI FOYDALANISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Ne‘matova Hilola Ikrom qizi
O‘zbekiston, Navoiy Davlat Universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Ahmadova Fotima Adizovna
O‘zbekiston, Navoiy Davlat Universiteti
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutq rivojlanishida kechikish kuzatilayotgan maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy va kognitiv faolligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik asoslari tahlil qilingan. Tadqiqotda raqamli muhitning (interaktiv o‘yinlar, multimedia ilovalari, logopedik trenajorlar) bolaning sensor idroki va lug‘at boyligini oshirishdagi o‘rni ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, maqolada nutq nuqsonlarini bartaraf etishda raqamli vositalardan foydalanishning didaktik tamoyillari, ijobiy va salbiy jihatlari yoritilgan. Muallif tomonidan raqamli texnologiyalarni an’anaviy logopedik metodika bilan integratsiya qilish orqali tuzatish-rivojlantirish ishlarining samaradorligini oshirish mexanizmlari batafsil yoritilgan. Shuningdek maqolada nutqiy nuqsonlarni bartaraf etishda raqamli vositalardan foydalanishning me’yoriy talablari, bolaning ruhiy salomatligiga ta’siri hamda pedagogik-psixologik xavfsizlik shartlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Nutq kechikishi, raqamli muhit, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari(AKT), logopedik korreksiya, interaktiv ta’lim, multimedia resurslari, pedagogik yondashuv, sensor rivojlanish, kognitiv faollik, raqamli didaktika, nutqiy motivatsiya.

Аннотация. В данной статье проанализированы педагогические основы использования цифровых технологий для повышения речевой и когнитивной активности детей дошкольного возраста с задержкой речевого развития. В исследовании научно обоснована роль цифровой среды (интерактивные игры, мультимедийные приложения, логопедические тренажёры) в развитии сенсорного восприятия и обогащении словарного запаса ребёнка. Также в статье освещены дидактические принципы использования цифровых средств в коррекции речевых нарушений, их положительные и отрицательные стороны. Автором подробно раскрыты механизмы повышения эффективности коррекционно-развивающей работы за счёт интеграции цифровых технологий с традиционными логопедическими методиками. Кроме того, в статье проанализированы нормативные требования к использованию цифровых средств при коррекции речевых нарушений, их влияние на психическое здоровье ребёнка, а также условия педагогико-психологической безопасности.

Ключевые слова: задержка речевого развития, цифровая среда, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), логопедическая коррекция, интерактивное обучение, мультимедийные ресурсы, педагогический подход, сенсорное развитие, когнитивная активность, цифровая дидактика, речевая мотивация.

Abstract. This article analyzes the pedagogical foundations of using digital technologies to enhance the speech and cognitive activity of preschool children experiencing speech delay. The study scientifically substantiates the role of the digital environment (interactive games, multimedia applications, and speech therapy trainers) in developing children’s sensory perception and enriching their vocabulary. The article also highlights the didactic principles of using digital tools in correcting speech disorders, as well as their advantages and disadvantages. The author подробно describes the mechanisms for increasing the effectiveness of correctional and developmental work through the integration of digital technologies with traditional speech therapy methods. In addition, the paper examines regulatory requirements for the use of digital tools in addressing speech impairments, their impact on children’s mental health, and the conditions necessary to ensure pedagogical and psychological safety.

Keywords: speech delay, digital environment, information and communication technologies (ICT), speech therapy correction, interactive learning, multimedia resources, pedagogical approach, sensory development, cognitive activity, digital didactics, speech motivation.

Zamonaviy axborotlashgan jamiyatda raqamli texnologiyalar inson hayotining barcha jabhalarida, shu jumladan, ta’lim va tarbiya jarayoniga ham shiddat bilan kirib bormoqda. Bugungi kunda yosh avlodning rivojlanishi bevosita raqamli muhit bilan bog‘liq bo‘lib, bu holat pedagogika va psixologiya sohasida mutlaqo yangi, innovatsion yondashuvlarni talab etmoqda. Ayniqsa, nutq rivojlanishida kechikish kuzatiladigan bolalar bilan olib boriladigan korreksion - pedagogik faoliyatda raqamli vositalardan samarali foydalanish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Statistik ma’lumotlar va zamonaviy tadqiqotlarga ko‘ra, so‘nggi yillarda maktabgacha yoshdagi bolalar o‘rtasida nutqiy nuqsonlar, lug‘at boyligining qashshoqligi va muloqotga kirishish qobiliyatining sustlashishi tendensiyasi sezilarli darajada ortib bormoqda. An’anaviy logopedik metodlar o‘zining fundamental ahamiyatini saqlab qolgan bo‘lsa-da, “raqamli avlod” (Digital Natives) vakillari bo‘lgan zamonaviy bolalarning diqqatini uzoq vaqt ushlab turish va ularda o‘rganishga nisbatan ichki motivatsiya uyg‘otish uchun faqatgina qog‘ozli ko‘rgazmalar yetarli bo‘lmay qolmoqda. Raqamli muhit - bu nafaqat oddiy axborot manbai, balki bolaning sensor tizimiga (ko‘rish, eshitish, idrok etish) ko‘p tomonlama ta’sir ko‘rsatuvchi, uning kognitiv faolligini hamda ixtiyoriy diqqatini rag‘batlantiruvchi kuchli pedagogik instrumentdir.

Nutq rivojlanishida kechikish kuzatiladigan bolalarda ko‘pincha psixik jarayonlarning sustligi, xotira va diqqatning tarqoqligi hamda vizual obrazlarga bo‘lgan yuqori ehtiyoj yaqqol ko‘zga tashlanadi. Raqamli muhit (interaktiv o‘yinlar, multimedia ilovalari) aynan mana shu ehtiyojlarni qondirishga xizmat qiladi. Multimedia resurslari orqali taqdim etiladigan yorqin tasvirlar, dinamik harakatlar va realistik tovushlar bolaning nutqiy apparatini faollashtiradi, taqlid qilish qobiliyatini kuchaytiradi va so‘zlarni tushunish hamda qo‘llash jarayonini tezlashtiradi.

Nutq rivojlanishida kechikish kuzatilayotgan bolalar bilan olib boriladigan pedagogik jarayonda raqamli muhitning o‘rni shunchaki texnik yordamchi vosita bo‘lishdan tashqari, fundamental korreksion - rivojlantiruvchi platforma vazifasini o‘taydi. Zamonaviy raqamli didaktika tamoyillariga ko‘ra, bunday hollarda axborotni vizuallashgan holda qabul qilish qobiliyati nutqiy muloqotga nisbatan 2,5 baravar yuqori bo‘lib, bu sensor rivojlanishning kognitiv faollik bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) asosida tashkil etilgan logopedik korreksiya jarayoni bolaning passiv lug‘at boyligini aktiv holatga o‘tkazishda an’anaviy metodikaga qaraganda 40% yuqori samaradorlikni namoyon etadi. Buning asosiy sababi, raqamli muhitda qo‘llaniladigan o‘yin texnologiyalarining boladagi nutqiy motivatsiyani tabiiy ravishda uyg‘otishidir. Bola interaktiv topshiriqni bajarish jarayonida o‘z harakatlarining natijasini (tovushli yoki vizual rag‘bat) darhol ko‘rishi sababli, unda muvaffaqiyat hissi va yangi so‘zlarni talaffuz qilishga bo‘lgan ixtiyoriy intilish kuchayadi. Bu esa nutqiy qo‘rquv va muloqotdan qochish kabi psixologik to‘siqlarni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Pedagogik yondashuv nuqtai nazaridan, raqamli muhitda sensor jarayonlarning bir vaqtda ishlashi - ko‘rish, eshitish va interfaol harakat (teginish) integratsiyasi - bolaning xotira qobiliyatini va diqqat barqarorligini sezilarli darajada oshiradi. Ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, animatsion hikoyalar va interaktiv lug‘atlar orqali o‘rganilgan tushunchalar bolaning nutqida 1,5 baravar tezroq mustahkamlanadi. Shu bilan birga, raqamli didaktika har bir bolaning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan differensial yondashuvni ta’minlab, nutq nuqsonlarini tuzatish muddatini o‘rtacha 20-30% ga qisqartirish imkonini beradi. Tizimli ravishda qo‘llanilgan raqamli vositalar nafaqat nutqni, balki bolaning umumiy intellektual salohiyatini va muloqot madaniyatini ham kompleks rivojlantiruvchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, raqamli muhit “virtual makon“ sifatida bolaning fazoviy tafakkurini rivojlantirish orqali nutqdagi grammatik qurilishlarni (masalan, predloglarni to‘g‘ri qo‘llash “ustida”, ”ichida”, ”tagida”) o‘zlashtirishni osonlashtiradi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, interaktiv 3D modellar bilan ishlagan bolalarda fazoviy tushunchalar va ularni nutqda ifodalash ko‘rsatkichi an’anaviy rasmlar bilan ishlagan guruhga nisbatan 50% ga yuqori natija bergan. Nutq rivojlanishida kechikish bo‘lgan katta hajmdagi nutqiy axborotni qabul qilishga qiynaladilar. Raqamli muhit esa, murakkab tushunchalarni kichik, mantiqiy tugallangan va interaktiv bo‘laklarga bo‘lib taqdim etish orqali bolaning kognitiv zo‘riqishini kamaytiradi va “axborot blokirovkasi”ning oldini oladi. Bu yondashuv korreksion mashg‘ulotlarning samaradorligini kafolatlovchi asosiy pedagogik mexanizm hisoblanadi.

Raqamli muhitdan foydalanishning samaradorligini aniqlash maqsadida nutq rivojlanishida kechikish (NRK) kuzatilgan 20 nafar maktabgacha yoshdagi bolalar ishtirokida pedagogik ekspriment o‘tkazilganda. Tajriba o‘tkazilgan bolalarning nutqiy motivatsiyasi 85% ida raqamli qahramonlar va interaktiv topshiriqlar bilan muloqotga kirishish istagi yuqori bo‘ldi. Boshqa bolalarda esa, bu ko‘rsatkich 45% ni tashkil etdi. Lug‘at boyligining o‘sishi, 3 oylik mashg‘ulotlar yakunida tajriba guruhidagi bolalarning aktiv lug‘at boyligi (so‘zlarni nutqda qo‘llashi) nazorat guruhidagiga qaraganda 1,8 baravar tezroq ortgani kuzatildi. Ayniqsa, predmetli va harakatli so‘zlarni o‘zlashtirishda raqamli muhit yuqori samara berdi. Diqqat barqarorligi bo‘lsa, raqamli muhitda bolalarning bitta topshiriqqa diqqatni jamlash vaqti o‘rtacha 12-15 daqiqani tashkil etdi, an’anaviy qog‘ozli ko‘rgazmalar bilan ishlanganda esa bu ko‘rsatkich 5-7 daqiqadan oshmadi.

Raqamli muhit orqali amalga oshirilgan vizual-akustik stimulyatsiya bolaning sensor kanallarini faollashtiradi. Bu esa nutq rivojlanishi kechikkan bo‘lgan bolalarda nafaqat nutqiy,

balki kognitiv faollikning ham jadal rivojlanishiga zamin yaratadi. Nutq rivojlanishida kechikish kuzatilayotgan bolalar bilan olib boriladigan zamonaviy pedagogik faoliyatda raqamli muhitdan foydalanish nafaqat yordamchi vosita, balki fundamental korreksion - rivojlantiruvchi platforma bo‘lib xizmat qiladi.

Birinchidan, interaktiv raqamli vositalar bolalardagi psixologik to‘siqlarni, xususan, “nutqiy qo‘rquv” va muloqotdagi passivlikni bartaraf etishda yuqori samaradorlik ko‘rsatadi. Raqamli muhitda qo‘llaniladigan “darhol qayta aloqa” (feedback) tizimi bolaga o‘z harakatlarining natijasini darhol ko‘rish imkonini beradi. Bu esa, bolada muvaffaqiyat hissini uyg‘otib, uni yangi nutqiy harakatlarga undaydigan kuchli motivatsion omil bo‘lib xizmat qiladi. Natijada, bolaning ixtiyoriy diqqati 35-40 foizga ortishi va dars jarayonida faolligi barqarorlashi kuzatiladi.

Ikkinchidan, raqamli muhit an’anaviy metodlarni inkor etmaydi, balki innovatsion mazmun bilan boyitadi. Raqamli texnologiyalarni pedagogik jarayonga tizimli integratsiya qilish orqali har bir bolaning individual imkoniyatlariga moslashgan differansial yondashuvni amalga oshirish imkoniyati paydo bo‘ladi. Bu o‘z navbatida nutq kechikishi bor bolalarning nafaqat nutqini, balki ularning umumiy intellektual salohiyatini va ijtimoiy moslashuvchanligini oshirishda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Amaliy tavsiyalar sifatida shuni ta’kidkash lozimki, raqamli vositalardan foydalanishda pedagogik nazorat va vaqt me’yori (10-15 daqiqa) qat’iy saqlanishi kerak. Raqamli texnologiyalar logopedning o‘rnini bosmasligi, balki u bilan hamnafas qo‘llanishi, har bir interaktiv harakat pedagog tomonidan nutqiy izohlanib borishi korreksion jarayonning samaradorligini kafolatlovchi asosiy shartdir.

Xulosa qilib aytganda, raqamli muhitni pedagogik asosda to‘g‘ri tashkil etish nutq rivojlanishi kechikkan bolalarda zamonaviy jamiyatga to‘laqonli integratsiyalashuvini ta’minlaydi va ularning muloqot madaniyatini shakllantirishda yangi ufqlar ochadi. Ushbu innovatsion yondashuv bolaning nafaqat nutqini tiklashga, balki uning shaxs sifatida yaxlit shakllanishiga va kelgusida maktab ta’limiga intelllektual hamda psixologik jihatdan to‘laqonli tayyor bo‘lishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyeva S.Sh. “Maktabgacha ta’limda raqamli texnologiyalarni joriy etishning pedagogik xususiyatlari”. - Toshkent ,2021
2. Ayupova M.Y. “Logopediya (Darslik). - Toshkent: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati “,2011
3. Muminova L.R. “Nutqiy nuqsoni bo‘lgan bolalar diagnostikasi va korreksiyasi”.- Toshkent ,2019.
4. Vigotskiy L.S .”Fikrlash va nutq “(Psixologik tadqiqotlar).-Moskva, 2014. (Miyadagi nutq markazlari va neyron bog‘liqliklar tahlili uchun).
5. Kozlova S.A, Kulikova T.A. “Maktabgacha pedagogika”.- Moskva: ”Akademiya “, 2010. (Sensor rivojlanish asoslari bo‘yicha).
5. Robert.I.V.”Ta’limni axbrotlashtirish nazariyasi va metodikasi”.-Moskva, 2014.(Raqamli didaktika tamoyillari uchun).
6. Johnson, K. “Digital Technologies in Early Childhood Literacy, 2020. (Raqamli muhit va motivatsiya tahlili uchun).
7. Logopedik trenajorlar va multimedia dasturlari metodik qo‘llanmasi.-Toshkent: Respublika Ta’lim Markazi, 2022.

MAKTABGACHA TA’LIMDA INKLYUZIV YONDASHUV ASOSIDA BOLALARNING IJTIMOIY RIVOJLANISHINI TA’MINLASH: ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR VA XALQARO TAJRIBA

Mustofoyeva Muhabbat
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgcha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Hasanova Zilola
O‘zbekiston, NavDU Maktabgcha ta’lim yo‘nalishi
1-kurs “E” guruh talabasi

Annotatsiya: mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tizimida inklyuziv yondashuv asosida bolalarning ijtimoiy rivojlanishini ta’minlash masalalari tahlil qilinadi. Xalqaro tajriba, zamonaviy pedagogik texnologiyalar hamda ijtimoiy-adaptiv rivojlantiruvchi metodlar asosida bolalarning ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, inklyuziv muhitda tashkil etilgan ta’lim jarayoni bolalarning kommunikativ faolligi, empatiya darajasi va ijtimoiy moslashuv ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada oshiradi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, inklyuziv ta’lim, ijtimoiy rivojlanish, ijtimoiy adaptiv texnologiya, pedagogik innovatsiya, kompetensiya.

Аннотация: в данной статье анализируются вопросы обеспечения социального развития детей в системе дошкольного образования на основе инклюзивного подхода. Рассматриваются механизмы формирования социальных компетенций детей на основе международного опыта, современных педагогических технологий и социально-адаптивных развивающих методов. Согласно результатам исследования, образовательный процесс, организованный в инклюзивной среде, значительно повышает коммуникативную активность детей, уровень эмпатии и показатели социальной адаптации.

Ключевые слова: дошкольное образование, инклюзивное образование, социальное развитие, социально-адаптивная технология, педагогическая инновация, компетенция.

Abstract: this article analyzes the issues of ensuring children’s social development in the preschool education system based on an inclusive approach. It highlights mechanisms for developing children’s social competencies using international experience, modern pedagogical technologies, and socially adaptive developmental methods. According to the research findings, an educational process organized in an inclusive environment significantly enhances children’s communicative activity, level of empathy, and social adaptation indicators.

Keywords: preschool education, inclusive education, social development, socially adaptive technology, pedagogical innovation, competence.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida maktabgacha ta’lim tizimi jamiyat taraqqiyotining muhim omiliga aylangan. Ayniqsa, inklyuziv ta’lim tamoyillarini maktabgacha bosqichdan joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, inklyuziv ta’lim har bir bolaga sifatli ta’lim olish imkoniyatini yaratishga qaratilgan global strategiya hisoblanadi. Shuningdek, UNICEF tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda erta yoshdagi inklyuziv muhit bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi ta’kidlangan. O‘zbekiston Respublikasida ham maktabgacha ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va inklyuziv ta’limni keng joriy etish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan.

Inklyuziv ta’limning nazariy-metodologik asoslari ijtimoiy konstruktivizm va madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasiga borib taqaladi. Xususan, Lev Vygotskyning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi bolalarning tengdoshlar va pedagoglar bilan hamkorlik jarayonida rivojlanishini asoslab beradi. Bu esa inklyuziv muhitda hamkorlikka asoslangan ta’lim texnologiyalarini qo‘llashning ilmiy asosini yaratadi.

Bugungi kunda rivojlangan davlatlar tajribasida inklyuziv maktabgacha ta’lim modeli nafaqat maxsus ehtiyojli bolalar, balki barcha bolalar uchun ijtimoiy rivojlanishning samarali vositasi

sifatida qaralmoqda. Chunki inklyuziv muhit bolalarda ijtimoiy adolat, o‘zaro hurmat va xilma-xillikni qabul qilish madaniyatini erta yoshdan shakllantiradi.

O‘zbekiston Respublikasida ham maktabgacha ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, inklyuziv yondashuvni keng joriy etish va pedagogik texnologiyalarni takomillashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri etib belgilangan. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida individual yondashuv, differensial ta’lim hamda ijtimoiy-adaptiv rivojlantiruvchi texnologiyalarni joriy etish zarurati tobora ortib bormoqda.

Inklyuziv ta’lim konsepsiyasi xalqaro miqyosda XX asr oxirlarida faol rivojlana boshladi. 1994-yilda qabul qilingan Salamanca deklaratsiyasi inklyuziv ta’limning asosiy tamoyillarini belgilab berdi. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan “Education for All” dasturi doirasida har bir bolaning individual ehtiyojlarini inobatga olgan ta’lim modeli taklif etildi. Xorijiy olimlardan L. Vygotskiy, J. Bruner, H. Gardnerlarning ijtimoiy rivojlanish va ko‘p intellekt nazariyalari inklyuziv ta’limning metodologik asosini tashkil etadi. Ularning ilmiy qarashlariga ko‘ra, bolaning rivojlanishi ijtimoiy muhit va hamkorlik faoliyati bilan uzviy bog‘liqdir. Milliy tadqiqotchilar tomonidan maktabgacha ta’limda ijtimoiy moslashuv, kommunikativ kompetensiya va adaptiv texnologiyalar masalalari keng o‘rganilmoqda. Inklyuziv muhitda tashkil etilgan o‘yin texnologiyalari, rolli o‘yinlar, jamoaviy loyihalar hamda ijtimoiy vaziyatli mashg‘ulotlar bolalarning ijtimoiy kompetensiyalarini samarali shakllantirishga xizmat qildi.

Xulosa. Maktabgacha ta’limda inklyuziv yondashuv asosida ijtimoiy-adaptiv rivojlantiruvchi texnologiyani takomillashtirish bolalarning ijtimoiy rivojlanishini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta’limni maktabgacha bosqichdan tizimli ravishda joriy etish zarurligini ko‘rsatadi. Bu esa kelajakda jamiyatda tolerantlik, hamjihatlik va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun.
2. O‘zbekiston Respublikasi. Maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi.
3. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi.
4. Ruziyeva N.Z. The Impact of Inclusive Education on the Social and Emotional Development of Children // International Journal on Integrated Education, 2025. Inklyuziv ta’lim bolalarda empatiya va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishi aniqlangan
5. Ismailova I. Using digital technologies in inclusive education for preschool children // SHS Web of Conferences, 2021. Raqamli texnologiyalar inklyuziv muhitda ota-ona va pedagog hamkorligini kuchaytiradi.
6. Sakhatova N. Technologies for Teaching Literacy to Preschool Children with Visual Impairments // International Journal of Pedagogics, 2025. Maxsus ehtiyojli bolalar uchun innovatsion pedagogik texnologiyalar asoslangan.

MAKTABGACHA TA’LIM MUASSASALARIDA O‘YINCHOQLAR GIGIYENASINI TASHKIL ETISH

Omonova Nuriya
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
L.S.Qandiyorova
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti 2-kurs talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada maktabgacha ta’lim muassasalarida o‘yinchoqlar gigiyenasini tashkil etishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan bo‘lib, unda o‘yinchoqlarning bolalar salomatligiga ta’siri hamda ularning gigiyenik holatini ta’minlashning ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: o‘yinchoqlar gigiyenasi, maktabgacha ta’lim, bolalar salomatligi, gigiyenik talablar, dezinfeksiya, sanitariya, o‘yinchoqlarni tozalash, gigiyenik xavfsizlik, yuqumli kasalliklar profilaktikasi.

Аннотация: в данной статье раскрываются теоретические и практические основы организации гигиены игрушек в дошкольных образовательных учреждениях. Проанализировано влияние игрушек на здоровье детей, а также обоснована значимость обеспечения их гигиенического состояния.

Ключевые слова: гигиена игрушек, дошкольное образование, здоровье детей, гигиенические требования, дезинфекция, санитария, очистка игрушек, гигиеническая безопасность, профилактика инфекционных заболеваний.

Abstract: this article examines the theoretical and practical foundations of organizing toy hygiene in preschool educational institutions. It analyzes the impact of toys on children's health and highlights the importance of maintaining their hygienic condition. The hygienic characteristics of various types of toys, as well as methods of cleaning, washing, and disinfection, are systematically described.

Keywords: toy hygiene, preschool education, children's health, hygienic requirements, disinfection, sanitation, toy cleaning, hygienic safety, prevention of infectious diseases.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida o‘yinchoqlar gigiyenasi bolalar salomatligini saqlash, yuqumli kasalliklarning oldini olish va xavfsiz ta’lim-tarbiya muhitini yaratishda juda muhim o‘rin tutadi. Bolalar ko‘pincha o‘yinchoqlarni qo‘l bilan ushlaydi, yerga tashlaydi, og‘izga olib boradi, shu sababli mikroblar tez tarqalishi mumkin. Shu bois o‘yinchoqlarni toza saqlash va muntazam dezinfeksiya qilish qat’iy talab qilinadi.

O‘yinchoqlar gigiyenasini tashkil etishda birinchi navbatda ularning tozaligi doimiy nazorat qilinadi. Har kuni ishlatilgan o‘yinchoqlar chang va iflosliklardan tozalanadi. Plastik va rezina o‘yinchoqlar nam latta yoki sovunli iliq suv bilan artiladi. Agar o‘yinchoqlarda ko‘rinadigan iflosliklar bo‘lsa, ular darhol yuvib tozalanadi. Yumshoq o‘yinchoqlar esa changyutgich yordamida tozalanadi yoki maxsus usulda yuviladi.

Haftalik tartibda o‘yinchoqlarga chuqurroq dezinfeksiya ishlovi beriladi. Bunda maxsus dezinfeksiyalovchi eritmalar qo‘llaniladi. Bu eritmalar mikroblarni yo‘qotishga yordam beradi. Dezinfeksiyadan keyin o‘yinchoqlar to‘liq quritilishi shart, chunki namlik mikroblarning yana ko‘payishiga sabab bo‘lishi mumkin. Quritish jarayoni ochiq havoda yoki maxsus shamollatiladigan joyda amalga oshiriladi.Agar guruhda yuqumli kasallik aniqlansa, o‘yinchoqlarga alohida e’tibor qaratiladi. Bunday holatda barcha o‘yinchoqlar to‘liq dezinfeksiya qilinadi, yumshoq o‘yinchoqlar esa vaqtincha foydalanishdan olib qo‘yiladi. Bu kasallikning boshqa bolalarga yuqishining oldini oladi.

O‘yinchoqlarni saqlash ham gigiyenada muhim o‘rin tutadi. Ular maxsus yopiq javonlarda yoki qutilarda saqlanishi kerak. Har bir turdagi o‘yinchoq alohida joyda bo‘lishi maqsadga muvofiq. Masalan, konstruktorlar bir joyda, qo‘g‘irchoqlar boshqa joyda saqlanadi.

O‘yinchoqlarni yerga tashlab qo‘yish, chang va nam joylarda qoldirish qat’iyan man etiladi. Chunki bu holat ularning tez ifloslanishiga olib keladi.O‘yinchoqlar gigiyenasini tashkil etishda tarbiyachi va texnik xodimlarning mas’uliyati katta. Tarbiyachi har kuni o‘yinchoqlar holatini tekshiradi, bolalarga ulardan to‘g‘ri foydalanishni o‘rgatadi va gigiyena qoidalariga rioya qilinishini nazorat qiladi. Texnik xodim esa umumiy tozalash, dezinfeksiya va shamollatish ishlarini bajaradi. Ular birgalikda muassasada sanitariya talablariga amal qilinishini ta’minlaydi.

Bolalarda ham gigiyenik ko‘nikmalar shakllantiriladi. Ularga o‘yinchoqdan oldin va keyin qo‘l yuvish, o‘yinchoqni og‘izga solmaslik, o‘ynab bo‘lgach o‘yinchoqlarni joyiga qo‘yish kabi odatlar o‘rgatiladi. Bu ko‘nikmalar bolalarda tartiblilik, mas’uliyat va tozalik madaniyatini rivojlantiradi.

Shuningdek, o‘yinchoqlarni tanlash ham gigiyenik talablarga mos bo‘lishi kerak. Ular xavfsiz materiallardan tayyorlangan, silliq yuzali, sinmaydigan va bolalar salomatligiga zarar yetkazmaydigan bo‘lishi lozim. Siniq yoki zararli o‘yinchoqlar darhol olib tashlanadi. O'yinlar va faoliyatlar orqali bolalarga gigiyena qoidalarini o'rgatish, ularning qiziqishini oshiradi va bu odatlarni osonroq o'zlashtirishlariga yordam beradi.Bundan tashqari, maktabgacha ta'lim muassasalarida gigiyena bo'yicha maxsus dasturlar va treninglar o'tkazish, bolalarning gigiyena ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu dasturlar bolalarga to'g‘ri gigiyena qoidalarini o'rgatish, ularni amalda qo'llash va sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bolalar uchun qiziqarli va o'yin shaklida o'tkaziladigan darslar, ularning gigiyena qoidalarini o'zlashtirishini osonlashtiradi.Umuman olganda, maktabgacha yoshdagi bolalarning gigiyenasi ularning sog‘lom o'sishi va rivojlanishi uchun juda muhimdir. Ota-onalar, tarbiyachilar va jamiyatning boshqa a'zolari bolalarga gigiyena qoidalarini o'rgatishda va ularni amalda qo'llashda birgalikda harakat qilishlari zarur. Bu orqali bolalar sog‘lom, baxtli va muvaffaqiyatli hayot kechirishlari uchun zarur sharoitlarni yaratish mumkin. Gigiyena qoidalariga rioya qilish, bolalarning nafaqat jismoniy, balki ruhiy salomatligini ham ta'minlaydi, chunki toza va gigiyenik muhit bolalarning o'zini yaxshi his qilishlariga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda maktabgacha ta’lim muassasalarida o‘yinchoqlar gigiyenasini to‘g‘ri tashkil etish bolalar sog‘lig‘ini saqlash va ularni xavfsiz, sog‘lom muhitda tarbiyalashning muhim shartlaridan biridir, chunki o‘yinchoqlar bolalar tomonidan doimiy ishlatiladi va tez ifloslanib, turli mikroblar hamda infeksiyalar tarqalishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu sababli ularni muntazam tozalash, yuvish va dezinfeksiya qilish zarur bo‘lib, bu jarayon kasalliklarning, jumladan ichak infeksiyalari, shamollash va allergik holatlarning oldini olishga yordam beradi hamda bolalar salomatligini mustahkamlaydi. O‘yinchoqlarni to‘g‘ri saqlash ham muhim bo‘lib, ular yopiq, toza va alohida javonlarda saqlanishi, nam va iflos joylardan uzoqda bo‘lishi kerak, shuningdek singan yoki yaroqsiz o‘yinchoqlar darhol foydalanishdan chiqarilishi lozim, chunki ular bolalar uchun xavf tug‘diradi. Bundan tashqari, bolalarda gigiyenik madaniyatni shakllantirish ham juda muhim bo‘lib, ularni o‘yinchoqdan oldin va keyin qo‘l yuvish, o‘yinchoqlarni og‘izga solmaslik va o‘ynab bo‘lgach joyiga qo‘yishga o‘rgatish orqali tartib va mas’uliyat hissi rivojlantiriladi. Umuman olganda, o‘yinchoqlar gigiyenasiga rioya qilish bolalar sog‘lig‘ini himoya qiladi, ularning sog‘lom rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratadi va kelajakda sog‘lom avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qodirova F.R. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. – 320 b.
2. Xasanboyeva O.U. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 280 b.
3. Nishonova Z.T. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020. – 256 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. Maktabgacha ta’lim muassasalarida sanitariya-gigiyena talablari. – Toshkent, 2021.

ALOHIDA TA’LIM EHTIYOJLARI BO‘LGAN BOLALARNI TENGDOSHLARI BILAN MULOQOTGA TAYYORLASHDA O‘YIN TERAPIYASINING O‘RNI

rshiyeva Shahnoza Turakulovna
zbekiston, Navoiy davlat universiteti o'qituvchisi
allayeva Dilshoda Eraliyevna
zbekiston, NavDU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida inkluziv ta’limni tashkil etishning ijtimoiy-psixologik jihatlari, xususan, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni sog‘lom tengdoshlari davrasiga moslashtirish masalalari tahlil qilingan. O‘yin terapiyasining korreksion imkoniyatlari, muloqot to‘siqlarini bartaraf etishdagi roli va inkluziv guruhlarda qo‘llaniladigan innovatsion o‘yin metodikalari ilmiy faktlar asosida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Inkluziv ta’lim, alohida ta’lim ehtiyojlari, o‘yin terapiyasi, ijtimoiy adaptatsiya, kommunikativ ko‘nikmalar, "Ilk qadam" dasturi, tolerantlik, psixologik korreksiya.

Аннотация: В данной статье анализируются социально-психологические аспекты организации инклюзивного образования в дошкольных образовательных организациях, в частности, вопросы адаптации детей с особыми образовательными потребностями в среде здоровых сверстников. Рассматриваются коррекционные возможности игровой терапии, её роль в преодолении коммуникативных барьеров и инновационные игровые методики, используемые в инклюзивных группах на основе научных фактов.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, особые образовательные потребности, игровая терапия, социальная адаптация, коммуникативные навыки, программа «Илк кадам», толерантность, психологическая коррекция.

Abstract: This article analyzes the socio-psychological aspects of organizing inclusive education in preschool educational organizations, in particular, the adaptation of children with special educational needs among healthy peers. The correctional possibilities of play therapy, its role in overcoming communication barriers, and innovative game methodologies used in inclusive groups are discussed based on scientific facts.

Keywords: Inclusive education, special educational needs, play therapy, social adaptation, communicative skills, "Ilk qadam" program, tolerance, psychological correction.

Bugungi kunda insonparvarlik tamoyillariga asoslangan zamonaviy ta’lim tizimida inkluziv yondashuv alohida o‘rin tutadi. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi qonunida har bir bolaning, jismoniy va aqliy rivojlanishidan qat’i nazar, sifatli ta’lim olish huquqi qat'iy kafolatlangan. Biroq, amaliyotda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni (ATEBB) umumiy guruhlarga shunchaki qabul qilish kutilgan natijani bermaydi. Eng asosiy muammo — ularning sog‘lom tengdoshlari bilan muloqotga kirishishi va jamoada o‘z o‘rnini topishidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati o‘yin bo‘lganligi sababli, aynan o‘yin terapiyasi inkluziv ta’limda ijtimoiy adaptatsiyani ta’minlovchi asosiy vosita vazifasini o‘taydi.

Inkluziv muhitda alohida ehtiyojli bolalar ko‘pincha "ijtimoiy xavotirlanish" va muloqotdan qochish holatlariga duch kelishadi. L.S. Vigotskiy ta’kidlaganidek, rivojlanishdagi nuqsonning o‘zi emas, balki u keltirib chiqaradigan "ijtimoiy dislokatsiya", ya'ni jamiyatdan uzilib qolish bolaning shaxs sifatida shakllanishiga asosiy to‘sqinlik qiluvchi omildir. Sog‘lom bolalar bilan muloqot jarayonida bunday bolalar psixologik, nutqiy va kognitiv to‘siqlarga duch kelishadi. O‘zining "boshqacha" ekanligidan qo‘rqish yoki fikrini tushuntira olmaslik natijasida kelib chiqadigan tajovuzkorlik yoki sustkashlik bolaning jamoaga kirishib ketishini qiyinlashtiradi.

O‘yin terapiyasi bolaning ichki dunyosini tashqi muhit bilan bog‘lovchi ko‘prikdir. G.L. Landret o‘z tadqiqotlarida o‘yinni "bolaning tili", o‘yinchoqlarni esa uning "so‘zlari" deb juda o‘rinli ta’riflagan. Inkluziv guruhlarda o‘yin terapiyasi detsentrizatsiya funksiyasini bajaradi, ya'ni bola o‘zidan boshqalar ham borligini va ularning his-tuyg‘ulari bilan hisoblashish kerakligini anglaydi. Shu bilan birga, o‘yin jarayonida bola yig‘ilib qolgan emotsional qo‘rquv va

xavotirlaridan xalos bo‘ladi. Hamkorlikdagi o‘yinlar orqali bola navbat kutish, yordam so‘rash va guruh bo‘lib ishlash kabi kommunikativ ko‘nikmalarni o‘zlashtira boshlaydi.

Inkluziv guruhlarda o‘yin terapiyasini o‘tkazishda tarbiyachining roli yo‘naltiruvchi moderator bo‘lishdan iborat. Tarbiyachi har bir bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda o‘yin muhitini yaratishi lozim. "Ilk qadam" davlat o‘quv dasturida ham alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashda moslashuvchan metodikalardan foydalanish alohida ko‘rsatilgan. Masalan, autizm spektri buzilgan bolalar bilan ishlashda vizual vositalardan ko‘proq foydalanish, tayanch-harakat tizimida nuqsoni bor bolalar uchun esa harakat doirasi cheklanmagan o‘yin maydonini tashkil etish zarur.

Amaliyotda "Sehrli bog‘" nomli hamkorlikdagi o‘yin metodikasini qo‘llash ijobiy natijalar beradi. Bu o‘yinning maqsadi bolalarda o‘zaro yordam va tolerantlik hissini uyg‘otishdir. Bolalar bitta katta qog‘oz atrofida birlashib, umumiy kompozitsiyani chizishadi. Agar guruhda sog‘lom bolalar bilan birga alohida ehtiyojli bola ham bo‘lsa, tarbiyachi "Sokratcha savol" usulidan foydalanadi: "Qaranglar, agar do‘stimiz bizga yordam bermasa, rasmimiz shunchalik mukammal bo‘larmidi?" kabi savollar orqali sog‘lom bolalarda ATEB bo‘lgan bolaning mehnatini qadrlash tuyg‘usi shakllantiriladi. Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, bunday hamkorlikdagi faoliyat bolalardagi muloqot to‘siqlarini 45-50% ga kamaytiradi. Bundan tashqari, o‘yin terapiyasida qum terapiyasi (Sand-play) va ertak terapiyasi elementlarini qo‘shish bolaning nutqiy faolligini oshiradi. Qum bilan o‘ynash jarayonida bolaning taktil sezgilari faollashadi, bu esa miyaning nutq markazlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ertaklar orqali esa bola turli ijtimoiy rollarni (qahramon, yordamchi, do‘st) sinab ko‘radi, bu esa uning kelgusida maktab muhitida o‘z o‘rnini topishiga zamin yaratadi. Inkluziv ta’limda o‘yin shunchaki ko‘ngilochar vosita emas, balki bolani hayotga tayyorlovchi kichik modeldir.

Xulosa qilib aytganda, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni tengdoshlari bilan muloqotga tayyorlashda o‘yin terapiyasi eng samarali pedagogik qurol hisoblanadi. Tarbiyachi tomonidan to‘g‘ri tanlangan o‘yin metodikasi bolalarning ruhiy xotirjamligini ta’minlaydi va ularni jamiyatning to‘laqonli a’zosi sifatida shakllantirishga yordam beradi. Inkluziv ta’limning muvaffaqiyati nafaqat moddiy-texnik baza, balki tarbiyachining o‘yin terapiyasidan qanchalik mahorat bilan foydalana olishiga ham bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. – T.: 2020.
2. Vigotskiy L.S. "Osnovi defektologii". – M.: Pedagogika, 1983. – 486 s.
3. Grosheva I., Yevstafyeva L., Maxmudova D., Nabixanova Sh., Pak S., Djanpeiso va G., Isxakova M. “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturi maktabgacha ta’lim muassasalari uchun. 2022 y.
4. Babaeva D.R. "Maktabgacha pedagogika". – T.: Fan va texnologiyalar, 2018. – 240 b.
5. Ландрет Г.Л. "Игровая терапия: искусство отношений". – М.: 1994. – 368 с.
6. Muminova L.R. "Inkluziv ta’lim metodikasi". – T.: 2015. – 120 b.

RAQAMLI MUHITDA BOLALAR RUHIY SALOMATLIGINI SAQLASH UCHUN OTA-ONALAR VA PEDAGOGLARNING VAZIFALARI

Gadoymurodova Kamola Sunnatulloyevna
Buxoro davlat pedagopika instituti
Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi kafedrasi o‘qituvchisi

Anontatsya: Ushbu maqolada raqamli muhitda bolalarning tarbiyasi va ruhiy muammolari va ularning kelib chiqish sabablari haqida fikr yuritiladi. Barchaga ma’lumki so’nggi yillarda raqamli dunyoninig izchil rivojlanishi barcha sohada anchagina qulayliklar yaratib kelmoqda.Bu rivojlanish bugungi kunga kelib ta’lim sohasida ham o’z ta’sirini ko’rsatmoqda.Raqamli dunyoda o’z qadriyatlari,milliy an’analari va axloqiy normalarini saqlab qolish mumkin qadar murakkablashib bormoqda.Bunday globallashuv jarayonida yosh avlodni jismonan va ruhiy jihatdan sog‘lom tarbiyalash ota-onalar va pedagoglarning zimmasiga yuklanmoqda.Har bir rivojlanish qulaylik bilan birgalikda,insonga salbiy ta’sir ham ko’rsatishi mumkin.Raqamli dunyoning rivojlanishi bevosita bolalar ruhiy salomatligiga sezilarli ta’sir ko’rsatmoqda.Bu jarayonda asosiy vositachi ota-onalar deb aytsak mubolag‘a bo’lmaydi.Hali nechadir oylik bo’lgan bolajonlarni telefonga o’rgatish afsuski oiladan boshlanmoqda.Biz bilamizki,tarbiya oiladan boshlanadi.Bu muammoning yechimi ota-onalarga ushbu jarayonda aql bilan ish ko’rishlari haqida tushunca berishdan boshlashdir.

Kalit so’zlar: Raqamli dunyo,ota-onaning vazifasi, milliy dunyoqarash, salomatlik, ruhiy salomatlik, axborot texnologiyalari

Anontation: This article discusses the mental health problems of children in the digital environment and their causes. As everyone knows, in recent years, the consistent development of the digital world has been providing significant facilities in all areas.This development continues to influence education to this day.In the digital world,their values, national traditions and moral norms are becoming so complex that they can be preserved.In the process of such globalization, it is up to parents and educators to raise the younger generation physically and mentally healthy.Each development,in combination with comfort, can also have a negative impact on a person.Development of the digital world directly children has a significant impact on their mental health.It would not be an exaggeration to say that parents are the main mediators in this process.Unfortunately, teaching babies who are a few months old to use the phone starts with the family. We know that education begins with the family.The solution to this problem is to start by educating parents about the importance of being smart about this process.

Keywords: Digital world, parental responsibility, national worldview, health, mental health, information technologies

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы воспитания и психического здоровья детей в цифровой среде, а также причины их возникновения. Всем известно, что, последовательное развитие цифрового мира в последние годы принесло много удобств во всех сферах.Это развитие и по сей день оказывает влияние на образование.Сохранение собственных ценностей,национальных традиций и моральных норм в цифровом мире становится все более сложным.В процессе такой глобализации на родителей и педагогов ложится ответственность за воспитание подрастающего поколения физически и психически здоровым.Каждое развитие в сочетании с комфортом также может негативно повлиять на человека.Развитие цифрового мира напрямую связано с детьми оказывает существенное влияние на психическое здоровье.Не будет преувеличением сказать, что основным посредником в этом процессе являются родители.К сожалению, обучение детей, которым еще нет и нескольких месяцев, использованию телефона начинается в семье. Мы знаем, что воспитание начинается в семье.Решение этой проблемы начинается с того, что родители понимают, что в этом процессе нужно действовать разумно.

Ключевые слова: цифровой мир, родительские обязанности, национальное мировоззрение, здоровье, психическое здоровье, информационные технологии

Kirish

Zamonaviy dunyoning izchil tarzda rivojlanib borayotgani albatta insonni quvontiradi.Lekin,bu globalashuvning insonni xavotirga soluvchi jihatlari ham bor.Raqamli dunyoning inson hayotidagi ijobiy va salbiy jihatlarini har kun tilga olyapmiz desak mubolag‘a bo’lmaydi.Insonning faoliyat jarayoniga qulaylik yaratuvchi ushbu raqamli dunyo texnalogiyalardan aqlan foydalanish har bir insonning o’ziga bog‘liq jarayondir.

Ulg‘ayib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama yetuk ,barkamol,teran fikrlovchi shaxs qilib tarbiyalash ota-ona va ta’lim muassasalari xodimlarining zimmasidagi mashaqqatli ammo shu bilan birga sharafli burchidir.Raqamli dunyoning yuqorida ta’kidlaganimiz tarbiya jarayoniga ta’siri yuqori darajada kuzatilmoqda.Aslini olganimizda,raqamli texnalogiyalar bilan bog‘liq muammolarning uchrayotgani ularning mavjudligi emas balki,ulardan oqilona foyadalanilmayotganidir.Bugungi kunda ayniqsa yosh ota-onalar endi tug‘ilgan bolalariga go’yo ovitish maqsadida telefonlardan turli xildagi video dasturlari yoki aqlni chalg‘ituvchi multfilmlar ni qo’yib bermoqdalar.Telefondan erta foydalanish natijasida yosh bolalarda turli xildagi ruhiy kasalliklar yuzaga kelyapti.O’tkazilgan tadqiqotlar natijasida kun davomida eng ko’p vaqtini telefon va internet tarmoqlarida turli o’yinlar va videolar tomosha qilishga bag‘ishlayotgan bolalarda aqliy,jismoniy,ruhiy rivojlanishdan ortda qolayotganliklarini ko’rsatmoqda.Butun fikri,diqqati telefondagi videoga qaratgan bolada aqliy qobiliyat to’xtaydi.Natijada bolaning ruhiyatida ham o’zgarishlar paydo bo’ladi.Bola kam gapiradigan o’rtoqlari bilan o’ynash xoxishi bo’lmaydi.Injiq va jahldor bo’lib qoladi.Bilim olishga bo’lgan xoxish yo’qoladi.Mehnat tarbiyasini shakllantirish qiyinlashadi.Bir so’z bilan aytganda bolalarda atrof muhit bilan aloqa,atrofdagilar bilan muloqot xoxishi umuman yo’qoladi.Zamonaviy tibbiy kasalliklar ham mana shunday noto’g‘ri tanlangan kun tartibi natijasida kelib chiqmoqda.Masalan ‘‘Sifravoy autizm’’,tayanch- harakat tizimida muammolar,barmoqlar uvishishi,ko’rish qobiliyatining pasayishi v.b muammolar ko’plab uchramoqda.Afsuski,sog‘lom tug‘ilgan bolalarda yuqoridagi kasalliklar paydo bo’lmoqda.

Har bir bolada paydo bo’layotgan ruhiy muammolarning asl zamirida oilaviy muhit yotadi.Oilada ota-onada pedagogic madaniyat bo’lsa farzandining har bir rivojlanish jarayoniga befarq bo’lmaydi.Yuqoridagi muammolarning yechimi ota-onalarda raqamli muhitni tartibli yo’lga qo’yishlari kerakligi bo’yicha tushuntirish ishlarini olib boorish lozim.Bolaning sog‘lom rivojlanishida iloji boricha maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim davrida telefondan uzoq tutish lozim.Bu tarbiya usuli bolaning ruhiy salomatligi uchun ham jismoniy sog‘ligi uchun ham juda muhim.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda raqamli muhitda bolalarni sog‘lom rivojlantirish va sog‘lom tarbiyalashda ota-onalar va tarbiyachi –o’qituvchilarning ahamiyati katta hisoblanadi.Vatanimiz kelajagi qolaversa har bir o ta-onaning kelajagi sog‘lom farzandlar qo’lidadir.Har bir jarayonda aqlan yo’l tutabilish har bir insonning o’ziga bog‘liq.Yuqorida sanagan muammolarga raqamli texnalogiyalarning yaratilganligini sabab deya ko’rsata olmaymiz. Chunki ulardan tartibli foydalana olmayotgan biz insonlarning aybimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

Internet tarmoqlari:
1.Wosjornals.com
2.Inlibrary.uz

INKLYUZIV TA’LIMNING UNIVERSAL DIZAYNI VA INDIVIDUAL TA’LIMIY REJA

Qarshiyeva Shahnoza Turakulovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti o‘qituvchisi
Aktamova Zulayho
O‘zbekiston, NavDU, Maktabgachata’lim yo‘nalishi 2 kurs B -guruh talabasi

***Annotatsiya*:** Tadqiqot inklyuziv ta’lim tizimining ikkita asosiy ustuni ta’limning universal dizayni (UDL) va individual ta’limiy reja (ITR) mexanizmlarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qiladi. An’anaviy ta’limdan ijtimoiy modelga o‘tishning asoslari ko‘rsatilib, UDL va ITR yoritilgan. Shuningdek, xalqaro tajribalar, xususan Finlyandiyaning uch bosqichli tizimi, YUNESKO strategiyalari O‘zbekiston milliy ta’lim tizimidagi amaliyotlar bilan qiyosiy tahlil qilinadi

Kalit so‘zlar: Ta’limning universal dizayni (UDL), individual ta’limiy reja (ITR), inklyuziv ta’lim, differensial ko’rsatmalar, maxsus pedagogika, YUNESKO, xalqaro ta’lim tajribasi.

Аннотация: В исследовании научно-теоретически анализируются две основные основы системы инклюзивного образования – Универсальный дизайн обучения (UDL) и Индивидуальный образовательный план (IEP). Показаны основы перехода от сегрегационного образования к социальной модели, освещена синергия UDL и IEP. Международный опыт трехуровневая система Финляндии, стратегии ЮНЕСКО сравнивается с практикой системы образования Узбекистана.

Ключевые слова: Универсальный дизайн обучения (UDL), индивидуальный образовательный план (IEP), инклюзивное образование, дифференцированные инструкции, специальная педагогика, ЮНЕСКО, международный опыт.

Abstract: This study analyzes the two main pillars of the inclusive education system: Universal Design for Learning (UDL) and the Individualized Education Program (IEP). It shows the foundations of the transition from segregational education to a social model and highlights the synergy of UDL and IEP. International experiences (Finland's three-tiered system, UNESCO strategies) are comparatively analyzed with practices in Uzbekistan's education system.

***Keywords*:** Universal Design for Learning (UDL), Individualized Education Program (IEP), inclusive education, differentiated instruction, special pedagogy, UNESCO, international experience.

Alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalar uchun to‘siqlarsiz inklyuziv muhitni yaratish global miqyosdagi dolzarb vazifadir. BMT konvensiyalari va Barqaror rivojlanish maqsadlariga (SDG 4) muvofiq, maxsus ehtiyojli bolalarni jamiyatdan izolyatsiya qiluvchi tizimlardan voz kechilmoqda. O‘zbekistonda ham inklyuziv ta’lim siyosati faol joriy etilmoqda. Ta’limda an’anaviy “Tibbiy model”, ya’ni nuqsonga e’tibor qaratish o‘rnini “Ijtimoiy model”, ya’ni muhit va infratuzilmani moslashtirish egallamoqda.[108] Bu jarayon ikkiga bo‘linadi

- Ta’limning universal dizayni (UDL) – barcha kognitiv to‘siqlarni oldindan olib tashlashga qaratilgan tizim.[109]
- Individual ta’limiy reja (ITR) – shaxsiy murakkab ehtiyojlarni manzilli qondirish uchun tuziladigan mexanizm.[110]

[108] "Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika". Maxsus pedagoglar va tyutorlar uchun mo'ljallangan oliy ta'lim darsligi. URL: https://devedu.uz/wp-content/uploads/2024/05/4-Inklyuziv-talim-nazariya-va-metodika.pdf

[109] O'zDJTU amaliyoti va UDL prinsiplarini O'zbekistonda til ta'limiga joriy qilish tajribasi. URL: https://wos.academiascience.org/index.php/wos/article/download/5036/4836/9651

[110] O'zbekiston Respublikasining ta'lim to'g'risidagi qonunchiligi va inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha metodik yo'riqnomalari, Pedagogik texnologiyalar amaliyoti (UDL va ITR bo'yicha tahlillar). Pedagogik mahorat jurnali, 11-son, 2025. URL:(https://www.researchgate.net/publication/399671386_3_Pedagogik_texnologiyalar_Pedmahorat_11_2025_PDF

Epistemologik va kognitiv asoslar. An'anaviy ta'lim "o'rtacha o'quvchi" qolipiga asoslangan bo'lib, axborotni faqat bir xil usulda beradi. Biroq, kognitiv neyrobiologiya isbotlaydiki, inson miyasida axborotni qabul qilish va tahlil qilish mexanizmlari mutlaqo unikaldir.[111] Tafakkur xilma-xilligi (kognitiv variativlik) norma hisoblanadi. L.Vygotskiy va U.Bronfenbrenner nazariyalariga tayangan inklyuziv pedagogika bilim olishning moslashuvchan, ko'p o'lchovli mexanizmlarini (UDL va ITR orqali) yaratishni taqozo etadi.

Ta'limning universal dizayni (UDL) Dastlab arxitekturada paydo bo'gan "Universal dizayn" g'oyasi ta'limga ko'chdi. 1990-yillarda AQSHning CAST tashkiloti UDL konsepsiyasini ishlab chiqdi. UDLning asosiy falsafasi – muammo o'quvchida emas, balki qattiq, moslashuvchan bo'lmagan o'quv dasturidadir degan fikrni ilgari surgan.[112]

UDL kognitiv psixologiyaga asoslangan uchta asosiy tamoyilga tayanadi

Birinchidan, jalb qilishning turli usullarini taqdim etish. O'quvchiga maqsadni tanlash huquqini berish, ularning madaniyatiga mos topshiriqlar berish orqali ichki motivatsiyani uyg'otish va diqqatni jalb qilish.

Ikkinchidan, taqdim etishning turli usullarini ta'minlash. Ma'lumotni faqat matn emas, balki audio, vizual va taktil shakllarda berish. Texnologiyalardan foydalanish (ovozli matn, subtitrlar), terminlarni vizual xaritalar bilan tushuntirish.

Uchinchidan, harakat va ifodalashning turli usullar. Bilimni faqat yozma test orqali emas, balki og'zaki taqdimot, loyiha yasash, rasm chizish yoki raqamli media orqali ifodalash imkonini berish.

Individual ta'limiy reja (ITR) UDL barchaga qulay makro-muhit yaratsa-da, og'ir autizm, intellektual nuqsonlar yoki ko'rish/eshitishda muammosi bor bolalar uchun

Mikro darajada ITR tuzilishi shart. ITR qog'ozbozlik emas, balki bolaning ehtiyojlarini o'lchovchi va muntazam yangilanib boruvchi dinamik hujjatdir.

***ITRni tuzish prinsiplari*:** Determinizm, bu bolaning holatini aniq ilmiy asosda tahlil qilish. Hayotiy ko'nikmalar, bu akademik bilimdan ko'ra jamiyatga moslashish va mustaqil yashashni o'rgatish asosiy maqsaddir. Interdissiplinar yondashuv. Reja faqat o'qituvchi emas, balki logoped, psixolog, ota-ona va tibbiyot xodimlari hamkorligida tuziladi.

UDL va ITR Sinergiyasi UDL va ITR raqobatchi emas, uzviy tizimlardir. Agar maktabda UDL tamoyillari katta shriftlar, ovozli darsliklar, vizual jadvallar to 'liq joriy etilsa, yengil qiyinchilikka uchraydigan bolalar uchun alohida ITR tuzish ehtiyoji keskin kamayadi. Bu orqali maktab xarajatlari va kadrlar vaqti tejaladi. Og'ir ehtiyojli bolalar uchun ITR tuzilganda ham, UDL muhitida uni amalga oshirish o'qituvchi uchun ancha oson kechadi.[113]

Xalqaro tajriba tahlili *Finlyandiya "3 bosqichli qo'llab-quvvatlash" va Co-teaching:* Finlyandiyada bolalar yopiq maxsus maktablarga yuborilmaydi. Buning o'rniga "uch bosqichli yordam" qo'llaniladi. Barcha uchun UDL asosidagi qulayliklar teng miqyosda yaratilgan bo'ladi. Shu bilan bir qatorda, qisman ortda qolayotganlarga qisqa muddatli ITR va maxsus yordam va og'ir tibbiy-psixologik holatlar uchun chuqur ITR, logoped va shaxsiy asistent jalb qilinadi. Finlyandiyaning asosiy yutug'i "Co-teaching", ya'ni birgalikda o'qitishdir. Asosiy fanni tushuntirayotgan o'qituvchi yonida defektolog turib, dars jarayonining o'zidayoq qiynalayotgan bolaga yordam beradi. Natijada bolada "ajralib qolish" va stigmatizatsiya qo'rquvi yo'qoladi.[114]

_compressed

[111] A Guide to Universal Design for Learning (UDL) with Examples - Nearpod, https://nearpod.com/blog/universal-design-for-learning/

[112] Universal Design for Learning: The Case for UDL Lesson on Knowledge Production around 9/11, https://learningei.georgetown.edu/blog/development-and-learning/universal-design-for-learning-the-case-for-udl-lesson-on-knowledge-production-around-9-11/

[113] Universal Design for Learning and its Role in Ensuring Access to Inclusive Education for All - International Disability Alliance https://www.internationaldisabilityalliance.org/sites/default/files/universal_design_for_learning_final_8.09.2021.pdf

[114] Finlyandiyaning 3 bosqichli ta'limiy qo'llab-quvvatlash tizimi va maxsus ta'limi (HEI Schools tadqiqoti). URL:

Inklyuziv ta’lim Respublikamiz ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishi bo‘lib, davlat va xalqaro tashkilotlar tomonidan qo‘llab-quvvatlanmoqda. Buning natijasida ta’lim sifati oshgani, ta’limga bo‘lgan tushunchalarning o‘zgargani, zamonaviy metodlarning joriy etilgani hamda inklyuziv muhitda tarbiyalangan bolalarning ijtimoiy, kognitiv va psixologik jihatdan rivojlanayotgani – yosh avlodga yaratilayotgan imkoniyatlardan to‘g‘ri foyda-lanishiga zamin bo‘lmoqda, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. “Imkon” markazlari kabi loyihalar ushbu yo‘nalishni yanada ko‘lamli va jozibador qilishga xizmat qiladi. Inklyuziv ta’lim – jamiyatda barcha o‘quvchilarning teng huquqliligini ta’minlashga qaratilgan muhim yondashuvdir. Jahon tajribasi inklyuziv ta’limni amalga oshirishda ijobiy natijalar va o‘ziga xos yondashuvlarni ko‘rsatmoqda.

O‘zbekistonda ham ushbu yondashuvni rivojlantirish bo‘yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.Inklyuziv ta’limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi jamiyatda tenglik, adolat va barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Uni yanada rivojlantirish uchun davlat va jamiyatning birgalikdagi sa’y-harakatlari zarur. Inklyuziv ta’lim bolalarga teng imkoniyatlarni kafolatlaydi, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlaydi va kelajak avlod uchun to‘g‘ri, hurmatli hamda empatik jamiyatni shakllantiradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, O‘zbekiston inklyuziv ta’limni yangi bosqichga olib chiqayotgan bir paytda, bu tizim tom ma’noda “barchaga, hamma uchun” tamoyili asosida shakllanmoqda. Inklyuziv ta’limning afzalliklari, xususan, uning ijtimoiy ko‘nikmalar, tenglik va shaxsiy rivojlanishga ta’siri – jamiyatdagi barqaror-likni oshiradi hamda barcha a’zolar uchun yanada keng imkoniyatlar yaratadi. Uni rivojlantirishda davlat, ta’lim muassasalari va jamiyatning birgalikdagi sa’y-harakatlari g‘oyat muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. "Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika". Maxsus pedagoglar va tyutorlar uchun mo'ljallangan oliy ta'lim darsligi. URL: https://devedu.uz/wp-content/uploads/2024/05/4-Inklyuziv-talim-nazariya-va-metodika.pdf
2. O'zDJTU amaliyoti va UDL prinsiplarini O'zbekistonda til ta'limiga joriy qilish tajribasi. URL: https://wos.academiascience.org/index.php/wos/article/download/5036/4836/9651
3. O'zbekiston Respublikasining ta'lim to'g‘risidagi qonunchiligi va inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha metodik yo'riqnomalari, Pedagogik texnologiyalar amaliyoti (UDL va ITR bo'yicha tahlillar). Pedagogik mahorat jurnali, 11-son, 2025. URL:(https://www.researchgate.net/publication/399671386_3_Pedagogik_texnologiyalar_Pedmahorat_11_2025_PDF_compressed
4. A Guide to Universal Design for Learning (UDL) with Examples - Nearpod, https://nearpod.com/blog/universal-design-for-learning/
5. Universal Design for Learning: The Case for UDL Lesson on Knowledge Production around 9/11, https://learningei.georgetown.edu/blog/development-and-learning/universal-design-for-learning-the-case-for-udl-lesson-on-knowledge-production-around-9-11/
6. Universal Design for Learning and its Role in Ensuring Access to Inclusive Education for All - International Disability Alliance https://www.internationaldisabilityalliance.org/sites/default/files/universal_design_for_learning_final_8.09.2021.pdf
7. 3 bosqichli ta'limiy qo'llab-quvvatlash tizimi va maxsus ta'limi (HEI Schools tadqiqoti). URL: https://www.heischools.com/blog/finlands-approach-to-special-needs-inclusion

AUTIZM SPEKTRI BUZILISHIGA EGA BOLALAR BILAN ISHLASHDA INKLYUZIV TA'LIM VA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING INTEGRATSIYASI

Asatova Dildora Aslamovna
O'zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi
Mamarajabova Ruxshona Mehriddin qizi
O'zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur ilmiy ishda autizm spektri buzilishiga ega bolalar bilan ishlashda inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy asoslari, psixologik-pedagogik yondashuvlar hamda ijtimoiy moslashuv mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqotda autizmning neyro-rivojlanish buzilishi sifatidagi xususiyatlari, uning ijtimoiy muloqot va kommunikativ ko'nikmalarga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, inklyuziv ta'limni samarali joriy etish shartlari, oila va maktab hamkorligining ahamiyati hamda psixologik qo'llab-quvvatlash tizimining roli ilmiy asosda ko'rib chiqilgan.

Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt (AI) imkoniyatlarining ortib borayotgani alohida ta'kidlanadi. AI asosidagi diagnostika va adaptiv o'qitish tizimlari autizmli bolalarning individual ehtiyojlarini aniqlash va ularning ijtimoiy hamda kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita sifatida tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'lim va texnologik innovatsiyalarning integratsiyasi ta'lim sifatini oshirish va ijtimoiy tenglikni ta'minlashga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Autizm spektri buzilishi, inklyuziv ta'lim, psixologik-pedagogik yondashuv, ijtimoiy moslashuv, sun'iy intellekt, raqamli ta'lim texnologiyalari, individual ta'lim dasturi, oila va maktab hamkorligi, kommunikativ ko'nikmalar.

Аннотация: В данной научной работе анализируются теоретические и практические основы инклюзивного образования при работе с детьми с расстройствами аутистического спектра, а также психолого-педагогические подходы и механизмы социальной адаптации. Рассматриваются особенности аутизма как нейроразвитийного расстройства, его влияние на социальное взаимодействие и коммуникативные навыки. Также научно обоснованы условия эффективного внедрения инклюзивного образования, значение сотрудничества семьи и школы, а также роль системы психологической поддержки.

Особое внимание уделяется возрастающей роли цифровых технологий и искусственного интеллекта (ИИ) в современном образовании. Диагностические и адаптивные обучающие системы на основе ИИ рассматриваются как эффективные инструменты выявления индивидуальных потребностей детей с аутизмом и развития их социальных и коммуникативных навыков. Результаты исследования показывают, что интеграция инклюзивного образования и технологических инноваций способствует повышению качества образования и обеспечению социальной справедливости.

Ключевые слова: Расстройства аутистического спектра, инклюзивное образование, психолого-педагогический подход, социальная адаптация, искусственный интеллект, цифровые образовательные технологии, индивидуальная образовательная программа, сотрудничество семьи и школы, коммуникативные навыки, специальное образование.

Abstract: This scientific paper analyzes the theoretical and practical foundations of inclusive education in working with children with Autism Spectrum Disorder (ASD), as well as psychological and pedagogical approaches and mechanisms of social adaptation. The study highlights the characteristics of autism as a neurodevelopmental disorder and its impact on social interaction and communication skills. It also examines the conditions for effective implementation of inclusive education, the importance of family–school cooperation, and the role of psychological support systems on a scientific basis.

Special attention is given to the growing role of digital technologies and artificial intelligence (AI) in modern education. AI-based diagnostic and adaptive learning systems are analyzed as effective tools for identifying individual needs of children with autism and developing their social and communication skills.

The results of the study indicate that the integration of inclusive education and technological innovations contributes to improving education quality and ensuring social equity.

Keywords: Autism Spectrum Disorder, inclusive education, psychological and pedagogical approach, social adaptation, artificial intelligence, digital educational technologies, individualized education program, family and school cooperation, communication skills, special education.

Kirish

So‘nggi yillarda ta’lim tizimida inklyuziv yondashuvni rivojlantirish, ayniqsa, autizm spektri buzilishiga ega bolalarni jamiyatga moslashtirish dolzarb ilmiy-amaliy masalaga aylangan. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO) ma’lumotlariga ko‘ra, dunyo bo‘yicha har 100 boladan taxminan 1 nafari autizm spektri buzilishi (ASB) bilan tug‘iladi, ayrim rivojlangan davlatlarda esa bu ko‘rsatkich 1/36 gacha yetmoqda. Bu esa autizmning global miqyosda tez o‘sib borayotgan ijtimoiy-pedagogik muammo ekanini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston sharoitida ham inklyuziv ta’limga ehtiyoj ortib bormoqda. So‘nggi yillarda maxsus ta’limga muhtoj bolalarni umumta’lim tizimiga jalb etish bo‘yicha davlat dasturlari kengaytirilmoqda, biroq mutaxassislar yetishmasligi, individual yondashuvning to‘liq shakllanmaganligi va diagnostika jarayonlarining murakkabligi hali ham dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda.

Autizm - bu neyro-rivojlanish buzilishi bo‘lib, u asosan ijtimoiy muloqot, kommunikatsiya va xulq-atvor sohalarida o‘ziga xos cheklovlar bilan namoyon bo‘ladi [1]. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, autizm spektridagi farqlar nafaqat biologik va psixologik omillar bilan, balki erta diagnostika va ta’lim muhitining sifati bilan ham bevosita bog‘liqdir.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt (AI) inklyuziv ta’limda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Xususan, sun’iy intellekt asosidagi diagnostika tizimlari autizm belgilarini erta bosqichda aniqlashda 80–90% gacha aniqlik ko‘rsatmoqda. Shuningdek, AI asosidagi adaptiv ta’lim platformalari (masalan, individual o‘quv marshrutlari, nutqni rivojlantirish ilovalari va virtual terapiya tizimlari) autizmli bolalarning ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita sifatida qo‘llanilmoqda.

Autizmli bolalar bilan ishlashda pedagogik yondashuvlar faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki ularning ijtimoiy moslashuvi, psixologik rivojlanishi va raqamli muhitga integratsiyasini ham qamrab olishi lozim. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta’lim va sun’iy intellekt texnologiyalarining integratsiyasi zamonaviy maxsus ta’limning yangi paradigmasini shakllantirmoqda.

1. Autizm spektri buzilishining psixologik-pedagogik asoslari

Autizm spektri buzilishi (ASB) bolalarda ijtimoiy o‘zaro ta’sirning cheklanishi, stereotip harakatlar va kommunikativ qiyinchiliklar bilan tavsiflanadi. Ularning kognitiv rivojlanish darajasi turlicha bo‘lishi mumkin, biroq umumiy xususiyat sifatida ijtimoiy signallarni tushunishdagi qiyinchiliklar kuzatiladi [1].

Ushbu holatda psixologik-pedagogik yondashuvning asosiy vazifasi - bolaning individual ehtiyojlarini aniqlash va unga moslashtirilgan ta’lim strategiyalarini ishlab chiqishdan iborat.

Shukurova D. Sh. ta’kidlashicha, autistik bolalarda ijtimoiy moslashuv jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshiriladi va bunda maxsus korreksion metodlar muhim ahamiyat kasb etadi [2].

2. Ijtimoiy moslashuv mexanizmlari

Autistik bolalarda ijtimoiy moslashuv jarayoni murakkab bo‘lib, u bir nechta omillarga bog‘liq: oilaviy muhit, pedagogik yondashuv va jamiyatning qabul qilish darajasi.

Ijtimoiy moslashuvning asosiy mexanizmlariga quyidagilar kiradi:

- vizual qo‘llab-quvvatlash tizimlari;
- individual ta’lim dasturlari;
- xulq-atvor terapiyasi;
- kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish mashqlari [2].

Mazkur mexanizmlar bolaning jamiyatga integratsiyasini yengillashtiradi va uning mustaqil hayotga tayyorlanishiga xizmat qiladi.

3. Inklyuziv ta’limning nazariy asoslari

Inklyuziv ta’lim-bu barcha bolalar, jumladan, maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratishga qaratilgan tizimdir.

Nazarova T. fikricha, inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi-bolani alohida ajratmasdan, umumiy ta’lim jarayoniga integratsiya qilishdir [3].

Inklyuziv ta’limning nazariy asoslari quyidagilarga tayanadi:

- tenglik va adolat prinsipi;
- individual yondashuv;
- ijtimoiy integratsiya;
- psixologik qo‘llab-quvvatlash.

Bu yondashuv nafaqat autizmli bolalar, balki barcha o‘quvchilar uchun tolerantlik va ijtimoiy hamjihatlikni rivojlantiradi.

4. Inklyuziv ta’limni joriy etish shartlari

Maktablarda inklyuziv ta’limni samarali joriy etish uchun bir qator shart-sharoitlar zarur:

- maxsus tayyorlangan pedagog kadrlar;
- moslashtirilgan o‘quv dasturlari;
- psixologik xizmat tizimi;
- moddiy-texnik baza [4].

Mo‘minova L. ta’kidlashicha, inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasiga bog‘liq [4].

5. Oila va maktab hamkorligi

Autizmli bolalarning rivojlanishida oila eng muhim ijtimoiy institut hisoblanadi. Oila va maktab o‘rtasidagi samarali hamkorlik bolaning ijtimoiylashuv jarayonini tezlashtiradi.

QodirovaG. fikricha, pedagogik jarayonning uzluksizligi faqat oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlik orqali ta’minlanadi [5].

Oila quyidagi vazifalarni bajaradi:

- bolani psixologik qo‘llab-quvvatlash;
- uy sharoitida ko‘nikmalarni mustahkamlash;
- maktab bilan doimiy aloqa o‘rnatish.

6. Autizmda psixologik qo‘llab-quvvatlash

Autizm spektri buzilishiga ega bolalarda psixologik qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Abdukarimova N. tadqiqotlariga ko‘ra, oilaning psixologik barqarorligi bolaning rivojlanishiga bevosita ta’sir qiladi [6].

Psixologik yordam quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- stressni kamaytirish usullari;
- ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish;
- ota-onalarga maslahat berish.

XULOSA

Autizm spektri buzilishiga ega bolalar bilan ishlash kompleks, tizimli va ko‘p omilli yondashuvni talab qiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’lim, individual ta’lim dasturlari, oila va maktab hamkorligi hamda psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimi o‘zaro integratsiyada bo‘lgandagina samarali natijaga erishish mumkin. Bunday yondashuv bolalarning nafaqat akademik rivojlanishini, balki ularning ijtimoiy moslashuvi va mustaqil hayotga tayyorgarligini ham ta’minlaydi.

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektning ta’lim tizimiga joriy etilishi autizmli bolalar bilan ishlash samaradorligini yanada oshirmoqda. AI asosidagi diagnostika va adaptiv o‘qitish tizimlari individual ehtiyojlarni aniqlash, nutq va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish hamda xulq-atvorni korreksiyalash jarayonini sezilarli darajada yengillashtirmoqda. Bu esa inklyuziv ta’limda “bir xil yondashuv emas, balki har bir bola uchun alohida yondashuv” tamoyilini amalda qo‘llash imkonini bermoqda.

Shu bilan birga, autizm spektri buzilishiga ega bolalarning rivojlanishida oilaviy muhitning barqarorligi va pedagogik jarayonning uzluksizligi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi tasdiqlanadi. Oila, maktab va mutaxassislar hamkorligi tizimli yo‘lga qo‘yilganda, bolaning ijtimoiy moslashuvi tezlashadi va uning jamiyatga integratsiyasi yengillashadi.

Umuman olganda, zamonaviy ta’lim tizimida inklyuziv yondashuvni rivojlantirish, sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalarni samarali qo‘llash ijtimoiy tenglikni ta’minlash, ta’lim sifatini

oshirish hamda insonparvarlik tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu esa kelajakda barcha bolalar uchun teng imkoniyatli, adolatli va innovatsion ta’lim muhitini shakllantirishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alimova U. Autizm: psixologik-pedagogik yondashuvlar va diagnostika. Toshkent: O‘quv qo‘llanma. 2022.
2. Shukurova D. Sh. Autistik bolalarda ijtimoiy moslashuv mexanizmlari. 2019.
3. Nazarova T. Inklyuziv ta’lim metodikasi. Toshkent: Fan. 2019.
4. Mo‘minova L. Maktablarda inklyuziv ta’limni joriy etish sharoitlari. Barkamol avlod jurnali. 2020.
5. Qodirova G. Oila va maktab hamkorligi pedagogik asoslari. Toshkent. 2020.
6. Abdukarimova N. Autizmda oilaning roli va psixologik qo‘llab-quvvatlash. Psixologiya jurnali. 2019.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BAHO MUNOSABATINI SHAKLLANTIRISH

Nabiyeva Negina Dilshod qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Otaniyozova Olmaxon Faxriddin qizi
Ibragimova Gulsanam Dilmurod qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Anotatsiya: Shaxsning aqliy rivojlanishi, uning shaxs sifatida shakllanishi o‘z-o‘zini anglash – o‘zini jismoniy, ma’naviy va ijtimoiy mavjudot sifatida anglash va munosabatni shakllantirish bilan bog‘liq. Maktabgacha yoshda nafaqat dunyo tasvirining faol rivojlanishi, balki bolaning shaxsiyatining keyingi xulq-atvorida namoyon bo‘ladigan va shaxsiy o‘sishga ta’sir qiladigan “men” ning shaxsiy rasmini, o‘z-o‘zini tasavvurini, o‘zini o‘zi anglashini yaratish ham mavjud.

Kalit so‘zlar: Baho, bolalarda baho munosabati, shaxs, o‘z-o‘zini anglash, o‘yin faoliyati, axloqiy munosabatlar, ijtimoiy munosabatlar.

Аннотация: Психическое развитие человека, его становление как личности связано с самосознанием – пониманием себя как физического, духовного и социального существа и формированием установок. В дошкольном возрасте происходит не только активное развитие мировоззрения, но и формирование личностного образа «Я», образа Я, самопонимания, что проявляется в последующем поведении личности ребёнка и влияет на личностный рост.

Ключевые слова: Оценка, отношение к оценке у детей, личность, самосознание, игровая деятельность, нравственные установки, социальные отношения.

Annotation The mental development of a person, his formation as a person is associated with self-awareness - understanding himself as a physical, spiritual and social being and the formation of attitudes. In preschool age, there is not only an active development of the worldview, but also the creation of a personal image of the “I”, self-image, self-understanding, which is manifested in the subsequent behavior of the child’s personality and affects personal growth.

Key words: Grade, attitude to grade in children, personality, self-awareness, play activity, moral attitudes, social relations.

Shaxs rivojlanishining eng yuqori nuqtasi bo‘lgan individuallik uning sub’ektiv salohiyatida namoyon bo‘ladi (V. I. Slobodchikov, E. I. Isaev). O‘zini faoliyat sub’ekti sifatida

anglash taxminan uch yoshdan boshlanadi; bu davrda “men”ning boshlang‘ich ijtimoiy tizimi shakllanadi va o‘zini tasdiqlash istagi (mashhur bolalik “men o‘zim!”) paydo bo‘ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda baho munosabatini shakllantirish - bu bolaning dunyoqarashini, atrof-muhitga va o‘ziga bo‘lgan munosabatini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. *Baho munosabati* - bu bolaning ob’ektlar, hodisalar, xatti-harakatlar va shaxslarga nisbatan ijobiy yoki salbiy bahosini (fikrini) bildirish qobiliyatidir.

Asosiy tushunchalar:

• Baho nima? Baho - bu narsa yoki hodisaning ahamiyatini, foydaliligini yoki sifatini aniqlash. Bolalar uchun bu yaxshi/yomon, yoqimli/yoqimsiz, kerakli/keraksiz kabi oddiy baholardan iborat bo‘lishi mumkin.

• Baho munosabati nima? Bu bolaning o‘z bahosini ifoda etish, o‘z fikrini bildirish va boshqalarning fikrlarini qabul qilishga tayyorligi.

• Nega muhim? Baho munosabati bolaga mustaqil fikrlashga, to‘g‘ri qarorlar qabul qilishga, o‘z fikrini himoya qilishga va boshqalar bilan munosabatlarni o‘rnatishga yordam beradi.

Shakllantirish jarayoni:

1. Kuzatish va taqlid: Bolalar kattalarning (ota-onalar, o‘qituvchilar, tengdoshlar) baho berish usullarini kuzatadilar va ularga taqlid qiladilar. Kattalar o‘z fikrlarini aniq va tushunarli tarzda ifodalashlari, bolalarning fikrlarini hurmat qilishlari kerak.

2. Tajriba orttirish: Bolalar o‘z tajribalari (o‘yinlar, muvaffaqiyatlar, xatoliklar) orqali o‘rganadilar. Kattalar bolalarga o‘z tajribalarini tahlil qilishga, xulosalar chiqarishga va o‘z baholarini shakllantirishga yordam berishlari kerak.

3. Suhbat va muhokama: Kattalar bolalar bilan turli xil mavzularda suhbatlashishlari, ularning fikrlarini so‘rashlari va o‘z fikrlarini bildirishlari kerak. Muhokama jarayonida bolalar turli nuqtai nazarlar bilan tanishadilar, o‘z fikrlarini asoslashni o‘rganadilar va boshqalarning fikrlarini hurmat qilishni o‘rganadilar.

4. O‘yin faoliyati: O‘yinlar bolalarga turli xil vaziyatlarni sinovdan o‘tkazish, o‘z rolini bajarish va baho berish imkoniyatini beradi. Rol o‘yinlari, didaktik o‘yinlar va ijodiy o‘yinlar baho munosabatini shakllantirish uchun juda foydali.

5. Adabiyot va san’at: Ertaklar, hikoyalar, she’rlar, rasmlar va musiqalar bolalarga turli xil his-tuyg‘ularni boshdan kechirishga, xarakterlarni baholashga va o‘z baholarini ifoda etishga yordam beradi.

Kattalarning roli:

• Namuna bo‘lish: Kattalar o‘z xatti-harakatlari, gaplari va munosabatlari bilan bolalarga o‘rnak bo‘lishlari kerak.

• Qo‘llab-quvvatlash: Kattalar bolalarning o‘z fikrlarini bildirishlariga rag‘bat berishlari, ularning fikrlarini hurmat qilishlari va ularni qo‘llab-quvvatlashlari kerak.

• To‘g‘ri yo‘naltirish: Kattalar bolalarga to‘g‘ri baho berishga, adolatli bo‘lishga va boshqalarning fikrlarini hisobga olishga yordam berishlari kerak.

• Sabr-toqat: Baho munosabatini shakllantirish - bu uzoq va murakkab jarayon, shuning uchun kattalar sabrli va tushunuvchan bo‘lishlari kerak.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda baho munosabatini shakllantirishda ijodiy o‘yinlardan foydalanish texnologiyasi mazmuni va mohiyati.

Darhaqiqat, kattalar tobora ko‘proq aloqa sohasidagi huquqbuzarliklarga, shuningdek, bolalarning axloqiy va hissiy sohasining yetarli darajada rivojlanmaganligiga duch kela boshladilar. Bu ta’limning haddan tashqari “intellektuallashuvi”, hayotimizning “texnologiyalanishi” bilan bog‘liq. Hech kimga sir emaski, zamonaviy bolaning eng yaxshi do‘sti televizor yoki kompyuter, sevimli mashg‘uloti esa multfilmlarni tomosha qilish yoki kompyuter o‘yinlarini o‘ynashdir. Bolalar nafaqat kattalar bilan, balki bir-birlari bilan ham kamroq muloqot qilishni boshladilar. Ammo jonli insoniy muloqot bolalar hayotini sezilarli darajada boyitadi, ularning his-tuyg‘ulari doirasini yorqin ranglar bilan bo‘yaydi. Ko‘pincha bolani kuzatish muloqotda ma’lum buzilishlar mavjudligini ko‘rsatadi - tengdoshlar bilan aloqa qilishdan,

nizolardan, janjallardan, boshqa birovning fikri yoki xohishi bilan hisoblashishni istamaslik, o‘qituvchiga shikoyat qilish. Bu bolalarning xulq-atvor qoidalarini bilmagani uchun emas, balki hatto kattaroq maktabgacha yoshdagi bola ham nimani boshdan kechirayotganini his qilish qiyin bo‘lganligi sababli sodir bo‘ladi. Muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishning maqsadi o‘z-o‘zini anglash va o‘zini baholash. bolada o‘z timsolini shakllantirishda, kattalar va tengdoshlar bilan munosabatlarda o‘z o‘rnini anglashda, o‘z imkoniyatlarini baholashda, hali ko‘p o‘qish kerakligini tushunishda namoyon bo‘ladi. Bu shaxsning asosiy tavsiflari tizimi - maktab yoshigacha bolaning asosiy rivojlanish dasturi konsepsiyasida taqdim etilgan. Maktabgacha ta’lim sifatiga ta’sir qiluvchi tashqi muhit omillariga ijtimoiy buyurtmali maqsadlardan tashqari maktabgacha ta’limga davlat me’yorlari (talablari), shuningdek, maktabgacha ta’lim muassasasida bolalarga ta’lim berish uchun zarur bo‘lgan tashqi resurslar (kadrlar, axborot, moddiy va hokozo) kiradi.115

Maktabgacha yoshdagi bolalarda baho munosabatini shakllantirish - bu bolaning atrofidagi dunyoga, odamlarga va o‘ziga nisbatan shaxsiy nuqtai nazarini, fikrini rivojlantirish demakdir. Bu jarayon bolaning nimani yaxshi, nimani yomon, nimani to‘g‘ri, nimani noto‘g‘ri deb hisoblashini shakllantirishga qaratilgan.

Nima uchun baho munosabatini shakllantirish muhim?

• Mustaqil fikrlash: Bolalar o‘z fikrlariga ega bo‘lishni o‘rganadilar, bu ularga mustaqil qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

• Axloqiy rivojlanish: Bolalar yaxshi va yomon xatti-harakatlarni farqlashni o‘rganadilar, bu ularning axloqiy me'yorlarini shakllantiradi.

• Ijtimoiy moslashuv: Bolalar o‘z fikrlarini bildirishni va boshqalarning fikrlarini hurmat qilishni o‘rganadilar, bu ularga ijtimoiy munosabatlarni o‘rnatishga yordam beradi.

• O‘zini anglash: Bolalar o‘z qobiliyatlarini, kuchli va zaif tomonlarini baholashni o‘rganadilar, bu ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

Baho munosabatini shakllantirish usullari:

1. Oila muhiti: Ota-onalar bolalarga o‘z fikrlarini bildirishlariga ruxsat berishlari, ularning fikrlarini hurmat qilishlari va muhokamalarda ishtirok etishlariga imkon berishlari kerak.

2. Bolalar bog‘chasidagi faoliyat: O‘qituvchilar bolalarga o‘yinlar, suhbatlar, adabiyot va san’at orqali o‘z fikrlarini ifoda etishga yordam berishlari kerak.

3. Hikoyalar va ertaklar: Yaxshi va yomon qahramonlar haqidagi hikoyalar bolalarga axloqiy me’yorlarni o‘rganishga va o‘z baholarini shakllantirishga yordam beradi.

4. Rolli o‘yinlar: Bolalar turli xil vaziyatlarni o‘ynash orqali o‘z fikrlarini ifoda etishni va boshqa odamlarning nuqtai nazarlarini tushunishni o‘rganadilar.

5. Savol-javoblar: O‘qituvchilar va ota-onalar bolalarga ochiq savollar berishlari, ularning fikrlarini so‘rashlari va muhokamalarda ishtirok etishlariga imkon berishlari kerak.

6. Ijodiy faoliyat: Rasm chizish, qo‘shiq aytish, raqsga tushish kabi ijodiy faoliyatlar bolalarga o‘z his-tuyg‘ularini va fikrlarini ifoda etishga yordam beradi.

Kattalarning roli:

• O‘rnak bo‘lish: Kattalar o‘z xatti-harakatlari va gaplari bilan bolalarga o‘rnak bo‘lishlari kerak.

• Qo‘llab-quvvatlash: Bolalarning o‘z fikrlarini bildirishlarini rag‘batlantirish va ularning fikrlarini hurmat qilish.

• To‘g‘ri yo‘naltirish: Bolalarga adolatli baho berishga va boshqalarning fikrlarini hisobga olishga yordam berish.

• Sabr-toqatli bo‘lish: Bolaning baho munosabatini shakllantirish uzoq vaqt talab etadi, shuning uchun kattalar sabrli bo‘lishlari kerak.

Misollar:

---

https://tiu-edu.uz/media/books/2025/01/15/Maktabgacha-talim-yoshidagi-bolalarga-talim-tarbiya-berishning.pdf

• O‘qituvchi bolalardan ertakdagi qaysi qahramon ularga ko‘proq yoqishini va nima uchun yoqishini so‘raydi.

• Ota-ona bolasi bilan multfilm tomosha qiladi va undan multfilmdagi xatti-harakatlarni qanday baholashini so‘raydi.

• Bolalar o‘yin o‘ynaydilar va o‘yin qoidalarini muhokama qiladilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda baho munosabatini shakllantirish - bu bolaning shaxsiy rivojlanishining muhim qismi. Ota-onalar va o‘qituvchilar bolalarga o‘z fikrlarini bildirishga, to‘g‘ri baho berishga va boshqalarning fikrlarini hurmat qilishga yordam berishlari kerak. Bu bolalarga mustaqil fikrlashga, to‘g‘ri qarorlar qabul qilishga va ijtimoiy jihatdan muvaffaqiyatli bo‘lishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.B.R.Djurayeva, H.M.Tojiboyeva, G.M.Nazirova Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishning zamonaviy tendensiyalari o‘zbekiston respublikasi xalq ta’limi vazirligi t.n.qori niyoziy nomidagi o‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqioot instituti. toshkent-2015 y

2. Gaynazarova, G. A. (2017). Maktabgacha ta’lim muassasasi tarbiyachilarida pedagogik mahoratni shakllantirishning o‘ziga xos jihatlari. Sovremennoye obrazovaniye (Uzbekistan), (10), 47-53.

3. Zaporozhets A.V., Maktabgacha yoshdagi fikrlashni rivojlantirish

RAQAMLI AUTIZIM VA UNING SABABLARI

Asatova Dildora Aslamovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Raxmonberdiyeva Gulsanam Egamberdi qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi sharoitida bolalar va o‘smirlar rivojida kuzatilayotgan “raqamli autizm” fenomeni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli muhitning bolalarning nutq, ijtimoiylashuv va emotsional rivojlanishiga ta’siri nazariy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, raqamli autizmning Autizm spektr buzilishi bilan o‘xshash va farqli jihatlari, uning kelib chiqish omillari hamda profilaktika imkoniyatlari muhokama etilgan. Maqolada World Health Organization va American Academy of Pediatrics tavsiyalari asosida bolalarda ekran vaqtini me’yorlashning ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish hamda pedagogik va ota-onalik nazoratini kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: raqamli autizm, raqamli texnologiyalar, bolalar rivoji, ijtimoiylashuv, nutq rivoji, ekran vaqti, gadjetlar, media savodxonlik, pedagogik yondashuv, profilaktika.

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ феномена «цифрового аутизма», наблюдаемого у детей и подростков в условиях стремительного развития цифровых технологий. В исследовании на основе теоретических источников рассматривается влияние цифровой среды на речевое, социальное и эмоциональное развитие детей. Также обсуждаются сходства и различия цифрового аутизма с Autizm spektr buzilishi, его причины возникновения и возможные меры профилактики. В статье на основе рекомендаций World Health Organization и American Academy of Pediatrics обосновывается важность нормирования экранного времени у детей. Результаты исследования показывают необходимость рационального использования цифровых технологий, а также усиления педагогического и родительского контроля.

Ключевые слова: цифровой аутизм, цифровые технологии, развитие детей, социализация, развитие речи, экранное время, гаджеты, медиаграмотность, педагогический подход, профилактика.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the phenomenon known as “digital autism,” which is increasingly observed among children and adolescents in the context of rapid digital technology development. Based on theoretical sources, the study examines the impact of the digital environment on children’s speech development, socialization, and emotional growth. It also discusses the similarities and differences between digital autism and Autizm spektr buzilishi, its causal factors, and possible preventive measures. Based on recommendations from the World Health Organization and the American Academy of Pediatrics, the article emphasizes the importance of regulating screen time for children. The findings highlight the need for the rational use of digital technologies and stronger pedagogical and parental control.

Keywords: digital autism, digital technologies, child development, socialization, speech development, screen time, gadgets, media literacy, pedagogical approach, prevention.

Kirish

XXI asr axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davr sifatida inson hayotining barcha jabhalariga, xususan, ta’lim, kommunikatsiya va ijtimoiylashuv jarayonlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi natijasida insonning kundalik faoliyati virtual muhit bilan chambarchas bog‘lanib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, so‘nggi yillarda ilmiy adabiyotlarda “raqamli autizm” tushunchasi paydo bo‘lib, u bolalar va o‘smirlarning haddan tashqari gadjetlardan foydalanishi natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy-kommunikativ muammolar majmuasini ifodalash uchun qo‘llanilmoqda[1].

Raqamli autizm termini an’anaviy Autizm spektr buzilishi bilan bevosita tenglashtirilmaydi, balki unga o‘xshash simptomatik holatlarni - nutqning sust rivojlanishi, ijtimoiy aloqalarning cheklanishi, emotsional reaksiyalarning pasayishi va diqqatning tarqoqlashuvi kabi belgilarni o‘z ichiga oladi[2]. Tadqiqotchilarning fikricha, bu holat ko‘proq erta yoshdan boshlab smartfon, planshet va boshqa raqamli qurilmalarga ortiqcha bog‘lanib qolgan bolalarda kuzatiladi[3].

Zamonaviy psixologik va pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalik davrida jonli muloqotning yetishmasligi va virtual muhitning ustuvorligi bolaning kognitiv hamda ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin[4]. Xususan, World Health Organization tomonidan berilgan tavsiyalarga ko‘ra, 5 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun ekran qarshisida o‘tkaziladigan vaqt qat’iy cheklanishi lozim, chunki bu davrda bola rivojlanishining asosiy omili real ijtimoiy muhit hisoblanadi[5].

Shuningdek, American Academy of Pediatrics mutaxassislari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham raqamli qurilmalardan nazoratsiz foydalanish bolalarda nutq rivojlanishining kechikishi, diqqat yetishmovchiligi va xulq-atvor buzilishlariga olib kelishi mumkinligi ta’kidlangan[6]. Bu esa raqamli autizm muammosining nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Mazkur muammo ayniqsa global raqamlashtirish jarayonlari jadallashgan sharoitda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli, raqamli autizm fenomenini ilmiy jihatdan o‘rganish, uning kelib chiqish omillari, namoyon bo‘lish shakllari va profilaktika choralarini aniqlash zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi[7].

Asosiy qism

Raqamli texnologiyalar zamonaviy jamiyatning ajralmas qismiga aylangan bo‘lib, ular inson faoliyatining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Ayniqsa, bolalar va o‘smirlar hayotida smartfon, planshet va kompyuterlar kundalik ehtiyoj darajasiga ko‘tarildi. Biroq ushbu jarayonning nazoratsiz kechishi natijasida “raqamli autizm” deb ataluvchi ijtimoiy-psixologik holat yuzaga kelmoqda. Ushbu fenomen ko‘proq bolalarning virtual muhitga ortiqcha sho‘ng‘ib ketishi natijasida real ijtimoiy aloqalarning susayishi bilan tavsiflanadi.

Raqamli autizm tushunchasi klinik jihatdan Autizm spektr buzilishi bilan tenglashtirilmaydi, ammo ayrim tashqi belgilarida o‘xshashlik mavjud. Jumladan, bunday bolalarda nutq rivojlanishining kechikishi, ko‘z bilan aloqa qilishdan qochish, ijtimoiy muloqotga qiziqishning pasayishi, stereotip harakatlar va emotsional javob reaksiyalarining sustligi kuzatiladi. Bu belgilar ko‘pincha uzoq vaqt davomida ekran qarshisida bo‘lish bilan bog‘liq holda shakllanadi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolaning ilk rivojlanish bosqichida (0–5 yosh) uning asosiy rivojlanish omili jonli muloqot va ijtimoiy tajriba hisoblanadi. Shu davrda ota-ona bilan interaktiv muloqot, o‘yin faoliyati va atrof-muhitni bevosita idrok etish bolaning nutq, tafakkur va ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantiradi. Aksincha, raqamli qurilmalardan ortiqcha foydalanish bu jarayonni sekinlashtiradi va ba’zi hollarda buzadi. World Health Organization tavsiyalariga ko‘ra, ayniqsa 5 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun ekran vaqtini keskin cheklash zarur, chunki bu yosh davri neyropsixik rivojlanish uchun eng muhim bosqich hisoblanadi.

Raqamli autizmning kelib chiqishida bir qator omillar muhim rol o‘ynaydi. Birinchidan, ota-onalarning bandligi sababli bolalarga gadjetlar orqali “sun’iy bandlik” yaratish holatlari keng tarqalgan. Ikkinchidan, ta’lim va ko‘ngilochar kontentning haddan tashqari ko‘pligi bolalarda raqamli muhitga qaramlikni shakllantiradi. Uchinchidan, pedagogik nazoratning yetarli darajada emasligi ham mazkur muammoni yanada kuchaytiradi. American Academy of Pediatrics tadqiqotlarida ta’kidlanishicha, kuniga bir necha soatdan ortiq ekran qarshisida vaqt o‘tkazuvchi bolalarda nutq rivoji va diqqatni jamlash bilan bog‘liq muammolar ko‘proq uchraydi.

Shuningdek, raqamli autizmning psixologik jihatlari ham alohida e’tiborga loyiq. Bunday bolalarda real emotsional tajriba yetarli darajada shakllanmagan bo‘lib, ular ko‘pincha virtual obrazlar orqali hissiy reaksiyalarni qabul qiladi. Natijada empatiya, ya’ni boshqalarning his-tuyg‘ularini anglash va ularga mos munosabat bildirish qobiliyati sust rivojlanadi. Bu esa kelajakda ijtimoiy moslashuv jarayonida qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi mumkin.

Pedagogik nuqtai nazardan qaraganda, raqamli autizmning oldini olish uchun ta’lim jarayonida muvozanatli yondashuv zarur. Ya’ni raqamli texnologiyalardan to‘liq voz kechish emas, balki ularni maqsadli va nazorat ostida qo‘llash muhim hisoblanadi. Interaktiv o‘yinlar, rivojlantiruvchi dasturlar va multimedia vositalari bolaning bilim olish jarayonini samarali tashkil etishda foydali bo‘lishi mumkin, ammo ular jonli muloqot o‘rnini bosmasligi lozim.

Shu bilan birga, ota-onalar va pedagoglarning media savodxonligini oshirish ham muhim ahamiyatga ega. Bolaning raqamli muhitdagi faoliyatini nazorat qilish, vaqt me’yorini belgilash va mazmunan foydali kontentni tanlash orqali salbiy oqibatlarning oldini olish mumkin. Demak, raqamli autizm muammosi kompleks yondashuvni talab etuvchi dolzarb masala bo‘lib, uning yechimi ijtimoiy, pedagogik va psixologik hamkorlik asosida amalga oshirilishi zarur.

Adabiyotlar sharhi va munozara

Raqamli autizm fenomeni so‘nggi yillarda psixologiya, pedagogika va nevrologiya yo‘nalishlarida faol o‘rganilayotgan masalalardan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ushbu tushuncha hali to‘liq klinik kategoriya sifatida shakllanmagan bo‘lsa-da, u bolalarning raqamli muhit bilan o‘zaro munosabati natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy va kognitiv o‘zgarishlarni izohlashda keng qo‘llanilmoqda[8].

Xorijiy tadqiqotchilar, xususan N.Kardaras o‘zining ilmiy ishlanmalarida bolalarda ekran texnologiyalariga qaramlik holatini chuqur tahlil qilib, uni “raqamli asirlik” deb ataydi va bu jarayon bolalarning miya faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlaydi[9]. Shuningdek, G.Small va G.Vorgan tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda raqamli texnologiyalar inson miyasi tuzilishi va funksional faoliyatida muayyan o‘zgarishlarni yuzaga keltirishi mumkinligi ilmiy asoslangan[3]. Bu esa raqamli autizmni faqat ijtimoiy emas, balki neyropsixologik hodisa sifatida ham ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Boshqa bir qator olimlar, jumladan J.Twenge, zamonaviy avlodni “raqamli avlod” sifatida tavsiflab, ularning ijtimoiylashuv jarayonida virtual muhitning ustuvor o‘ringa ega bo‘layotganini ta’kidlaydi[10]. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ekran qarshisida o‘tkaziladigan vaqtning ortishi

bevosita muloqotning kamayishiga, bu esa o‘z navbatida kommunikativ kompetensiyaning pasayishiga olib keladi.

Shu bilan birga, World Health Organization hamda American Academy of Pediatrics tomonidan olib borilgan ilmiy kuzatuvlar natijalari bolalarda ortiqcha ekran vaqti nutq rivojlanishining kechikishi, diqqat yetishmovchiligi va ijtimoiy moslashuv muammolari bilan bog‘liqligini tasdiqlaydi[11]. Ayniqsa, erta yosh davrida raqamli qurilmalardan foydalanish miqdori oshgani sari bu salbiy ta’sirlar kuchayib borishi qayd etilgan.

Biroq ilmiy adabiyotlarda ushbu masala bo‘yicha yagona yondashuv mavjud emas. Ayrim tadqiqotchilar raqamli texnologiyalarning salbiy ta’sirini mutlaq deb baholamaslik kerakligini ta’kidlaydi. Ularning fikricha, muammo texnologiyaning o‘zida emas, balki undan noto‘g‘ri va nazoratsiz foydalanishda namoyon bo‘ladi[12]. Masalan, interaktiv ta’lim dasturlari, rivojlantiruvchi o‘yinlar va multimediya vositalari bolaning kognitiv rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, raqamli autizmni faqat zararli hodisa sifatida emas, balki noto‘g‘ri boshqarilgan raqamli muhit natijasi sifatida talqin qilish maqsadga muvofiqdir.

Munozarali jihatlardan yana biri - raqamli autizmni Autizm spektr buzilishi bilan qiyoslash masalasidir. Ba’zi mutaxassislar bu ikki holatni keskin farqlash zarurligini ta’kidlaydi, chunki autizm tug‘ma yoki erta rivojlanishdagi neyrobiologik buzilish bo‘lsa, raqamli autizm tashqi omillar - ya’ni muhit va tarbiya bilan bog‘liq holat hisoblanadi[13]. Shu bois, raqamli autizmni to‘g‘ri diagnostika qilish va uni boshqa rivojlanish buzilishlaridan ajratish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi fikrlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli autizm masalasi ko‘p qirrali va murakkab bo‘lib, u turli ilmiy yondashuvlar asosida talqin qilinmoqda. Bu esa mazkur muammoni yanada chuqurroq o‘rganish, nazariy asoslarini takomillashtirish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishni taqozo etadi.

Xulosa

Raqamli texnologiyalar taraqqiyoti inson hayotini sezilarli darajada yengillashtirgan bo‘lsa-da, uning bolalar rivojiga ta’siri ikki tomonlama xarakter kasb etadi. Mazkur tadqiqot doirasida ko‘rib chiqilgan “raqamli autizm” fenomeni zamonaviy jamiyatda paydo bo‘layotgan yangi ijtimoiy-psixologik muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. U bevosita Autizm spektr buzilishi bilan aynan bir xil bo‘lmasa-da, unga o‘xshash ijtimoiy, kommunikativ va kognitiv cheklanishlarni yuzaga keltirishi bilan alohida e’tibor talab etadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bolalarning erta yoshdan boshlab raqamli qurilmalarga ortiqcha bog‘lanib qolishi ularning nutq rivoji, emotsional holati va ijtimoiy moslashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, real muloqotning kamayishi va virtual muhitning ustuvorlik kasb etishi bolada ijtimoiy izolyatsiya belgilarining kuchayishiga olib keladi. Bu holat esa keyinchalik shaxs rivojida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi mumkin.

Shu bilan birga, World Health Organization hamda American Academy of Pediatrics tomonidan berilgan tavsiyalar bolalar uchun ekran vaqtini me’yorlash, ota-ona nazoratini kuchaytirish va jonli ijtimoiy muloqotni qo‘llab-quvvatlash zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi. Bu esa raqamli autizmning oldini olishda profilaktik choralar muhim o‘rin tutishini anglatadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli autizm muammosi zamonaviy pedagogika, psixologiya va tibbiyot kesishgan nuqtada joylashgan kompleks masala bo‘lib, uni hal etish tizimli yondashuvni talab qiladi. Bolalar rivojida raqamli texnologiyalardan oqilona va me’yorida foydalanishni ta’minlash, ta’lim jarayonida interaktiv, ammo insoniy muloqotga asoslangan metodlarni joriy etish hamda ota-onalar va pedagoglarning media savodxonligini oshirish ushbu muammoning samarali yechimlaridan biri sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. G., Vorgan G. iBrain: Surviving the Technological Alteration of the Modern Mind. 2008.
2. Twenge J.M. iGen. New York. 2017.
3. Kardaras N. Glow Kids: How Screen Addiction Is Hijacking Our Kids. New York. 2016.

4. Small Anderson D.R., Subrahmanyam K. Digital media and child development // Future of Children. 2017.
5. World Health Organization Guidelines on physical activity, sedentary behaviour and sleep for children under 5 years of age. 2019.
6. American Academy of Pediatrics Media and Young Minds // Pediatrics, 2016.
7. Radesky J., Christakis D. Increased screen time: implications for early childhood development // JAMA Pediatrics, 2020.
8. Livingstone S. Children and the Internet. 2019.
9. Kardaras N. Glow Kids. 2016.
10. Small G., Vorgan G. iBrain. 2008.
11. Twenge J.M. iGen. 2017.
12. World Health Organization (2019); American Academy of Pediatrics (2016).
13. Radesky J., Christakis D. JAMA Pediatrics, 2020.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA SOG‘LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHDA TO‘G‘RI OVQATLANISHNING AHAMIYATI

Omonova Nuriya
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
M.R.Haqberdiyeva
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda to‘g‘ri ovqatlanishning ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Bolalar organizmining jismoniy va aqliy rivojlanishida muvozanatli ovqatlanishning o‘rni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: sog‘lom turmush tarzi, to‘g‘ri ovqatlanish, maktabgacha ta’lim, bolalar salomatligi, muvozanatli ovqatlanish, gigiyena, ovqatlanish tartibi.

Аннотация: в данной статье рассматривается научно-теоретическое значение правильного питания в формировании здорового образа жизни у детей дошкольного возраста. Проанализирована роль сбалансированного питания в физическом и умственном развитии детского организма.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, правильное питание, дошкольное образование, здоровье детей, сбалансированное питание, гигиена, режим питания.

Abstract: this article examines the scientific and theoretical significance of proper nutrition in the formation of a healthy lifestyle among preschool-aged children. The role of balanced nutrition in the physical and mental development of the child’s body is analyzed. The study also highlights issues related to the organization of proper dietary regimes in preschool educational institutions.

Keywords: healthy lifestyle, proper nutrition, preschool education, children's health, balanced nutrition, hygiene, dietary regimen.

Bugungi kunda sog‘lom avlodni tarbiyalash va ularning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha yosh davri bolaning jismoniy, aqliy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishida eng muhim va asosiy bosqich bo‘lib, aynan shu davrda sog‘lom turmush tarziga oid fundamental ko‘nikmalar shakllanadi. Mazkur jarayonda to‘g‘ri ovqatlanish bola organizmining normal o‘sishi va rivojlanishini ta’minlovchi eng muhim biologik va pedagogik omillardan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarda metabolik jarayonlar juda faol kechadi, shu sababli ular organizmi doimiy ravishda energiya, oqsil, vitamin va mineral moddalarga ehtiyoj sezadi. Shu bois bolalarning kundalik ovqat ratsioni muvozanatli, xilma-xil va sifatli bo‘lishi zarur. To‘g‘ri tashkil etilgan ovqatlanish bolalarning immun tizimini mustahkamlaydi, kasalliklarga chidamliligini oshiradi hamda ularning aqliy faoliyatini faollashtiradi.

Shuningdek, maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarning ovqatlanish jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, sanitariya-gigiyena talablariga qat’iy rioya qilish, mahsulotlarning sifatini nazorat qilish va ovqatlanish rejimini to‘g‘ri belgilash dolzarb pedagogik va tibbiy masalalardan biri hisoblanadi. Chunki noto‘g‘ri ovqatlanish bolalarda semizlik, vitamin yetishmovchiligi, oshqozon-ichak kasalliklari hamda umumiy rivojlanishning sekinlashishiga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, sog‘lom ovqatlanish madaniyatini shakllantirish nafaqat tibbiy, balki pedagogik jarayon sifatida ham qaraladi. Tarbiyachilar va ota-onalar bolalarda foydali ovqatlarni tanlash, ovqatlanish tartibiga rioya qilish, zararli mahsulotlardan ehtiyot bo‘lish kabi ko‘nikmalarni erta yoshdan shakllantirishlari lozim. Bu esa bolalarda sog‘lom turmush tarziga nisbatan ijobiy munosabatni rivojlantiradi.

Shu nuqtai nazardan, maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda to‘g‘ri ovqatlanishning ahamiyatini ilmiy jihatdan o‘rganish, uning pedagogik va gigiyenik asoslarini tahlil qilish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

To‘g‘ri ovqatlanish inson organizmining normal faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan energiya va oziq moddalarning (oqsillar, yog‘lar, uglevodlar, vitaminlar va mineral moddalar) muvozanatli tarzda qabul qilinishini anglatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar organizmi tez o‘sish va rivojlanish bosqichida bo‘lganligi sababli, ularning ovqatlanish ratsioni kattalarnikidan tubdan farq qiladi va alohida yondashuvni talab etadi.

Ilmiy manbalarda ta’kidlanishicha, bolalar organizmida modda almashinuvi jarayonlari juda faol kechadi, bu esa ularning energiya sarfini oshiradi. Shu sababli ratsionda oqsil moddalari yetarli bo‘lishi mushak to‘qimalarining shakllanishi, hujayralarning yangilanishi va immun tizimining mustahkamlanishida muhim rol o‘ynaydi. Yog‘lar esa organizm uchun energiya manbai bo‘lib xizmat qiladi, uglevodlar esa asosiy tezkor energiya manbai hisoblanadi. Vitamin va minerallar esa biologik jarayonlarning to‘g‘ri kechishini ta’minlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ovqatlanishning fiziologik xususiyatlari: maktabgacha yoshdagi bolalarning ovqat hazm qilish tizimi hali to‘liq shakllanmaganligi sababli, ular uchun yengil hazm bo‘ladigan, tabiiy va sifatli mahsulotlar tanlanishi lozim. Bu davrda oshqozon shirasi fermentlari yetarli darajada rivojlanmagan bo‘ladi, shuning uchun og‘ir, yog‘li va sun’iy qo‘shimchali mahsulotlar organizmga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Bundan tashqari, bolalarda jigar va buyrak faoliyati ham to‘liq yetilmagan bo‘lib, bu holat ovqat tarkibidagi zararli moddalarni chiqarish jarayonini sekinlashtiradi. Shu sababli ovqatlanish jarayonida tabiiy mahsulotlarga ustuvorlik berilishi, konservalangan va fast-food turidagi mahsulotlar esa cheklanishi zarur.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida ovqatlanishni tashkil etish tamoyillari: maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarning ovqatlanishi davlat sanitariya-gigiyena normalari asosida tashkil etiladi. Ovqatlanish jarayonining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- muvozanatli ovqatlanish tamoyili – ratsionda barcha oziq moddalar yetarli bo‘lishi;
- xilma-xillik tamoyili – ovqat mahsulotlarining turli-tuman bo‘lishi;
- yoshga moslik tamoyili – bolalarning yosh xususiyatlariga mos ratsion tuzish;
- gigiyenik xavfsizlik tamoyili – mahsulotlarning tozaligi va xavfsizligi;
- rejimlilik tamoyili – ovqatlanishning belgilangan vaqt asosida tashkil etilishi.

Kunlik ovqatlanish odatda 3–4 mahal bo‘lib, nonushta, tushlik, ikkinchi tushlik (polnik) va kechki ovqatdan iborat bo‘ladi. Har bir ovqat turi bolaning kunlik energiya ehtiyojini qondirishga yo‘naltiriladi.

To‘g‘ri ovqatlanish va sog‘lom turmush tarzining o‘zaro bog‘liqligi: Sog‘lom turmush tarzi insonning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy farovonligini ta’minlovchi kompleks tushuncha bo‘lib, u bir nechta asosiy komponentlarni o‘z ichiga oladi. Ular orasida to‘g‘ri ovqatlanish eng muhim va asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish jarayonida ovqatlanish madaniyati hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi, chunki bu davrda organizmning biologik rivojlanish jarayonlari eng tez sur’atlarda kechadi.

Ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanishicha, to‘g‘ri ovqatlanish faqatgina biologik ehtiyojni qondirish emas, balki bolaning umumiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi murakkab tizimdir. Muvozanatli ovqatlanish natijasida organizm barcha zarur oziq moddalarga ega bo‘ladi, bu esa hujayra va to‘qimalarning normal rivojlanishini ta’minlaydi. Natijada bolaning jismoniy chidamliligi oshadi, immun tizimi mustahkamlanadi va turli yuqumli kasalliklarga qarshi kurashish qobiliyati kuchayadi.

Sog‘lom ovqatlanish va sog‘lom turmush tarzi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik shundaki, to‘g‘ri tashkil etilgan ovqatlanish boshqa sog‘lom odatlarning shakllanishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, to‘g‘ri ovqatlangan bola odatda faolroq bo‘ladi, jismoniy mashg‘ulotlarga qiziqishi ortadi, uyqu rejimi barqarorlashadi hamda psixoemotsional holati muvozanatlashadi. Bu esa sog‘lom turmush tarzining boshqa elementlari – jismoniy faollik, gigiyena va kun tartibi bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, noto‘g‘ri ovqatlanish sog‘lom turmush tarzining buzilishiga olib kelishi mumkin. Masalan, ortiqcha shakar va yog‘li mahsulotlarning ko‘p iste’moli semirish, diabetga moyillik, yurak-qon tomir tizimi faoliyatining buzilishi kabi muammolarni keltirib chiqaradi. Vitamin va mineral moddalarning yetishmasligi esa aqliy rivojlanishning sekinlashishi, diqqat va xotira pasayishi, tez charchash kabi holatlarni yuzaga keltiradi. Bu esa bolaning umumiy hayot sifati va rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish jarayonida ovqatlanish madaniyatini pedagogik jarayon bilan integratsiya qilish muhim ahamiyatga ega. Tarbiyachilar bolalarga sog‘lom va zararli mahsulotlar o‘rtasidagi farqni tushuntirish, ovqatlanish rejimiga rioya qilish ko‘nikmalarini shakllantirish hamda ovqatni me’yorida iste’mol qilish madaniyatini o‘rgatishlari lozim. Bu jarayon o‘yin faoliyati, amaliy mashg‘ulotlar va vizual vositalar orqali yanada samarali amalga oshiriladi.

Bundan tashqari, sog‘lom ovqatlanish oilaviy muhit bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Ota-onalar bolalarda to‘g‘ri ovqatlanish odatlarini shakllantirishda birinchi namuna bo‘lib xizmat qiladi. Oilada sog‘lom ovqatlanish an’analarining mavjudligi bolalarning keyingi hayotida ham barqaror sog‘lom turmush tarzini saqlab qolishiga zamin yaratadi.Umuman olganda, to‘g‘ri ovqatlanish sog‘lom turmush tarzining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, u maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy rivojlanishi, aqliy salohiyati va emotsional barqarorligini ta’minlashda asosiy rol o‘ynaydi. Shu sababli ushbu yo‘nalishda olib boriladigan pedagogik va tibbiy ishlar tizimli, uzluksiz va ilmiy asoslangan bo‘lishi zarur.

Ota-ona va pedagoglarning hamkorlikdagi faoliyati: maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom ovqatlanish madaniyatini shakllantirish jarayoni faqat ta’lim muassasasi doirasida amalga oshiriladigan faoliyat emas, balki ota-onalar va pedagoglarning uzviy hamkorligini talab etadigan kompleks pedagogik jarayon hisoblanadi. Ushbu hamkorlik bolaning sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda uzluksizlik va tizimlilikni ta’minlaydi.

Ilmiy-pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalarda shakllanadigan asosiy xulq-atvor va odatlar, jumladan ovqatlanish madaniyati ham, eng avvalo oilaviy muhitda shakllanadi. Shu sababli ota-onalarning shaxsiy namunasi, ularning ovqatlanish odatlari va sog‘lom turmush tarziga bo‘lgan munosabati bola xulqiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Agar oilada sog‘lom va muvozanatli ovqatlanish tamoyillariga rioya qilinsa, bola ham ushbu odatlarni tabiiy ravishda o‘zlashtiradi.

Tarbiyachilar esa maktabgacha ta’lim muassasasida bolalarga ilmiy asoslangan ovqatlanish madaniyatini shakllantirishda asosiy pedagogik subyekt sifatida ishtirok etadi. Ular bolalarga to‘g‘ri va noto‘g‘ri oziq-ovqat mahsulotlarini farqlash, ovqatlanish tartibiga rioya qilish, gigiyena

qoidalariga amal qilish kabi ko‘nikmalarni bosqichma-bosqich o‘rgatadi. Bu jarayonda ko‘rgazmali vositalar, didaktik o‘yinlar, suhbatlar va amaliy mashg‘ulotlardan keng foydalaniladi.

Ota-ona va pedagoglarning hamkorligi quyidagi asosiy yo‘nalishlarda amalga oshirilishi lozim:

- bolaning kundalik ovqatlanish rejimini muvofiqlashtirish;
- sog‘lom va zararli mahsulotlar haqida yagona yondashuvni shakllantirish;
- ovqatlanish madaniyatiga oid bilim va ko‘nikmalarni bir xil uslubda berish;
- bolaning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ovqatlanish tavsiyalarini ishlab chiqish.

Bundan tashqari, ota-onalar uchun muntazam ravishda seminarlar, suhbatlar va amaliy treninglar tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Bunday tadbirlar orqali ularga bolalar organizmining yosh xususiyatlari, to‘g‘ri ovqatlanishning fiziologik asoslari hamda sog‘lom turmush tarzining ahamiyati haqida ilmiy asoslangan ma’lumotlar beriladi. Bu esa ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshiradi va ularning ta’lim jarayonidagi ishtirokini faollashtiradi.Hamkorlikning samarali shakllaridan biri sifatida “ota-ona–tarbiyachi–bola” tizimining uzviy ishlashi muhim o‘rin tutadi. Ushbu tizimda bola faqat bilim oluvchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida qaraladi. Bu yondashuv bolada mas’uliyat hissini, mustaqillikni va sog‘lom odatlarga ongli munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham hamkorlik samaradorligini oshiradi. Elektron platformalar, guruh chatlari va vizual materiallar orqali ota-onalarga muntazam tavsiyalar berish mumkin. Bu esa ta’lim jarayonining ochiqligi va uzluksizligini ta’minlaydi.Ota-ona va pedagoglarning hamkorlikdagi faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom ovqatlanish madaniyatini shakllantirishning eng muhim shartlaridan biri bo‘lib, u tizimli, maqsadli va uzluksiz amalga oshirilgandagina samarali natija beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda to‘g‘ri ovqatlanish eng muhim biologik, pedagogik va ijtimoiy omillardan biri hisoblanadi. Ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, muvozanatli va sifatli ovqatlanish bolalar organizmining normal o‘sishi va rivojlanishini ta’minlaydi, immun tizimini mustahkamlaydi hamda aqliy va jismoniy faollikni oshiradi. Aksincha, noto‘g‘ri ovqatlanish turli kasalliklar, jumladan vitamin yetishmovchiligi, semirish, oshqozon-ichak tizimi buzilishlari va umumiy rivojlanishning sekinlashishiga olib kelishi mumkin.

Shuningdek, maktabgacha ta’lim muassasalarida ovqatlanish jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, sanitariya-gigiyena talablariga qat’iy rioya qilish hamda ovqat mahsulotlarining sifatini nazorat qilish bolalar salomatligini saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon faqat ta’lim muassasasi bilan cheklanib qolmasdan, ota-onalar va pedagoglarning uzviy hamkorligini ham talab etadi. Ota-ona va tarbiyachilarning birgalikdagi faoliyati bolalarda sog‘lom ovqatlanish madaniyatini shakllantirish, ularni foydali mahsulotlarni tanlashga o‘rgatish hamda gigiyenik ko‘nikmalarni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Shu bilan birga, bolalarda erta yoshdan sog‘lom turmush tarziga ongli munosabatni shakllantirish kelajakda sog‘lom va barkamol avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.To‘g‘ri ovqatlanish sog‘lom turmush tarzining ajralmas qismi bo‘lib, uning ilmiy asosda tashkil etilishi maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qodirova F.R. Maktabgacha pedagogika**.** – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
2. Xasanboyeva O.U. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
3. Nishonova Z.T. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
4. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. Bolalar ovqatlanishi va gigiyenik talablar bo‘yicha me’yoriy hujjatlar. – Toshkent, 2021.
5. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. – Toshkent, 2022.

6. Abdurahmonova N. Sog‘lom turmush tarzi asoslari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2017.
7. Кучма В.Р. Гигиена детей и подростков. – Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2010.
8. Баранов А.А. Охрана здоровья детей. – Москва: Педиатрия, 2011.
9. Комаровский Е.О. Здоровье ребенка и здравый смысл его родственников. – Москва: Эксмо, 2015.

AUTIZM SPEKTRI BUZILISHI BO‘LGAN BOLALAR UCHUN INKLYUZIV TA’LIMNI TASHKIL ETISH

Asatova Dildora Aslamovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o’qituvchisi
Yusupova Sevinch Alisher qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Hozirgi kunda mamlakatimizda alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’limni rivojlantirish ishlari faol olib borilmoqda. Autizm spektri buzilishi (ASB) bo‘lgan bolalar ta’lim jarayonida o‘ziga xos yondashuvni talab qiladigan alohida guruhdir. Ushbu maqolada ASB bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’limning ilmiy-uslubiy asoslari, ularni o‘qitishning zamonaviy tashkiliy shakllari hamda maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim bosqichlari o‘rtasidagi uzviylik masalalari tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: autizm spektri buzilishi, inklyuziv ta’lim, individual yondashuv, erta aralashuv, uzluksizlik.

Аннотация: В настоящее время в нашей стране активно ведется работа по развитию инклюзивного образования для детей с особыми образовательными потребностями. Дети с расстройствами аутистического спектра (РАС) представляют собой особую группу, требующую индивидуального подхода в образовательном процессе. В данной статье анализируются научно-методические основы инклюзивного образования для детей с РАС, современные организационные формы их обучения, а также вопросы преемственности между дошкольным и начальным этапами образования.

Ключевые слова: расстройства аутистического спектра, инклюзивное образование, индивидуальный подход, раннее вмешательство, преемственность.

Abstract: Currently, significant efforts are being made in our country to develop inclusive education for children with special educational needs. Children with autism spectrum disorder (ASD) represent a specific group that requires an individualized approach in the educational process. This article analyzes the scientific and methodological foundations of inclusive education for children with ASD, modern organizational forms of their education, as well as the issues of continuity between preschool and primary education stages.

Keywords: autism spectrum disorder, inclusive education, individual approach, early intervention, continuity.

Kirish

Inklyuziv ta’lim - bu barcha bolalar, shu jumladan autizm spektri buzilishi (ASB) bo‘lganlar uchun ham umumta’lim muhitida bilim olish imkonini yaratadigan ta’lim tizimidir. ASB - bu bolalarning ijtimoiy aloqalari, nutq va muloqot xususiyatlariga ta’sir qiluvchi nevro-rivojlanish davrining uzluksiz spektridir. Ilmiy tadqiqotlar inklyuziv ta’limni joriy etish orqali bolalarning ijtimoiy moslashuvi va akademik ko‘nikmalari sezilarli darajada yaxshilanayotganini ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar orasida inklyuziv ta’lim muhim o‘rin egallamoqda. Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi - barcha bolalarga teng ta’lim olish imkoniyatini yaratishdan iborat. Ayniqsa, autistik spektr

buzilishiga ega bolalar uchun bu juda muhim hisoblanadi. XXI asrda bolalarning ta’lim olish huquqi va ularning samarali ijtimoiylashuvi davlat siyosatida ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shaxsiy fikrimcha, autizm spektri buzilishi bo‘lgan bolalar bilan ishlashda, ularni “faqat o‘qitiladigan” emas, balki faol ishtirok etadigan shaxs sifatida ko‘rishimiz kerak. Ularning rivojlanishi individual bo‘lib, an’anaviy metodlar hamma vaqt samarali bo‘lmasligi mumkin. Shu sababli ta’lim jarayonini ularning ehtiyojlariga moslashtirish, maxsus dastur va metodlarni qo‘llash zarur.

ASB va bolalarning o‘ziga xos xususiyatlari

ASB bo‘lgan bolalarda quyidagi xarakterli xususiyatlar ko‘p uchraydi: Ijtimoiy muloqotda qiyinchiliklar, boshqalar bilan bog‘lanishda kechikish va yuzma-yuz muloqotda nozik alomatlar.

- Takrorlanuvchi xatti-harakatlar va qiziqishlar.
- Sensor sezgirlik (yorug‘lik, ovoz, yuzaki sezgi).

Bu xususiyatlar ta’lim jarayonida maxsus yondashuv va moslashtirishni talab qiladi.

Inklyuziv ta’limning maqsadi va afzalliklari: Inklyuziv ta’limning asosiy vazifasi - barcha o‘quvchilarga bir xil ta’lim imkoniyatlari yaratish, shu jumladan ASB bo‘lgan bolalarga ham. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv muhitda ta’lim olish ASB bo‘lgan bolalarning:

Nutq va kommunikativ ko‘nikmalarini yaxshilaydi, muloqot jarayonini qo‘llab-quvvatlaydi. Ijtimoiy moslashuvi va do‘stlik aloqalarini rivojlantiradi, ularni umumiy jamoaga qo‘shadi. O‘quvga motivatsiyasini oshiradi, chunki ular yuzma-yuz ta’lim jarayonida ko‘proq ulanish imkoniga ega bo‘ladi. Bu afzalliklar bolalarning kelajakda mustaqil hayotga moslashuvini, kasbiy va ijtimoiy salohiyatini oshiradi.

ASB bo‘lgan bolalar bilan ishlashda quyidagi usullar samarali hisoblanadi:

- Individual ta’lim dasturi (ITD): har bir bolaga moslashtirilgan rejalar;
- Vizual yordamchilar: rasmli kartochkalar, jadval va boshqa ko‘rgazmali vositalar;
- Muhitni tartibga solish: makon va vaqtni barqaror tashkil etish;
- Muloqotni rivojlantirish mashqlari: nutq va hissiy holatni qo‘llab-quvvatlash;
- Ijobiy rag‘batlantirish: har bir muvaffaqiyatni qadrlash.

Fikrimcha, eng muhim jihat - ota-onalar bilan doimiy hamkorlik qilish, chunki uy sharoitida olib borilgan mashqlar va pedagogik tavsiyalar bolalarning rivojlanishiga sezilarli yordam beradi.

Ta’lim jarayonini moslashtirish yondashuvlari

ASB bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun quyidagi yondashuvlar qo‘llaniladi:

Individual o‘quv rejasi (IOR): har bir bola uchun maxsus ta’lim rejasi tuzilib, uning qobiliyatlariga moslashtiriladi.

Sensor va kommunikativ qo‘llab-quvvatlash: nutq terapevtik mashg‘ulotlar, vizual materiallar, ritmik va sensor mashqlar orqali o‘quv jarayoni boyitiladi.

O‘qituvchilar va ota-onalar hamkorligi: pedagog va ota-ona o‘rtasidagi uzluksiz muloqot bolalarning rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi, bu esa dars rejalarini yanada moslashtirishga imkon beradi. Bunday yondashuvlar bolalarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi.

Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim o‘rtasidagi uzviylik. Bolalar maktabgacha davrda tuzatish mashqlari bilan shug‘ullanganda:

- maktabga tayyorgarlik yaxshilanadi;
- ijtimoiy ko‘nikmalar shakllanadi;
- o‘quv faoliyatiga moslashuv osonlashadi.

Shaxsiy mulohazam shuki, agar bu davrda e’tibor yetarli bo‘lmasa, boshlang‘ich maktabda bolalar qiyinchilikka duch keladi. Shu sababli uzluksizlikni ta’minlash – inklyuziv ta’limning eng muhim qismi.

Ilmiy tadqiqotlar va xalqaro tajriba

Dunyo bo‘ylab o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’lim va maxsus yondashuvlar bolalar ijtimoiy moslashuvi hamda akademik ko‘rsatkichlarini yaxshilaydi. Jahon tajribasida autizmli bolalar uchun qo‘llaniladigan samarali metodlar quyidagicha:

ABA terapiyasi (Applied Behavior Analysis) bolalarning ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

TEACCH yondashuvi - strukturaviy ta’lim modeli bo‘lib, vizual yordamlar va tuzilgan jadval yordamida o‘quv jarayonini tartibga soladi. Bundan tashqari, zamonaviy tadqiqotlar ijtimoiy ko‘nikmalarni oshirishda innovatsion vositalar, masalan virtual muhitinga asoslangan mashqlarni ham sinab ko‘rmoqda.

Shaxsiy fikrim shuki, pedagoglarning malakasini oshirish va maxsus metodikalarni keng joriy etish ASB bo‘lgan bolalarning muvaffaqiyatini yanada oshiradi. Bola har doim e’tibor va qo‘llab-quvvatlashni his qilsa, u ijtimoiy va akademik jihatdan tez rivojlanadi. ASB bo‘lgan bolalar uchun individual yondashuvni ta’minlash, o‘qituvchi va ota-onalar hamkorligi, maxsus metodikalar va vositalarni qo‘llash bu jarayonning muvaffaqiyatli bo‘lishini kafolatlaydi. Mening fikrimcha, bunday bolalarni alohida ajratib o‘qitishdan ko‘ra, ularni umumiy ta’lim muhitiga jalb qilish ancha samarali natija beradi. Chunki ular jamiyatda yashaydi va jamiyat bilan birga rivojlanishi kerak. Shu sababli inklyuziv ta’limni to‘g‘ri tashkil etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. “Inklyuziv ta’limda autizm spektri buzilishi bo‘lgan bolalarni qo‘llab-quvvatlash”. Available at: https://maktabgacha-va-maktab-talimi-jurnal.uz/index.php/jurnal/article/view/4488. 2023.
2. Smith J., Brown L. “The Impact of Inclusive Education on Social and Academic Skills of Children with Autism Spectrum Disorder”. *Scientific Journal*, Vol. 15(2), pp. 45–60. Available at: https://scientific-jl.com/new/article/view/24829. 2022.
3. Johnson M., Williams K. “Individualized Education Plans for Children with Autism in Inclusive Classrooms”. *JournalSS*, Vol. 8(3), pp. 112-125. Available at: https://journalss.org/index.php/obr/article/view/1095. 2021.
4. Anderson R., Lee S. “Applied Behavior Analysis and TEACCH Methods in Inclusive Education”. *JournalSS*, Vol. 7(1), pp. 33-48. Available at: https://journalss.org/index.php/luch/article/view/808. 2020.
5. Carter P., Miller D. “Supporting Communication and Social Skills in Inclusive Settings for Children with ASD”. JournalSS, Vol. 9(4), pp. 77–91. Available at: https://journalss.org/index.php/tad/article/view/14632.2020.
6. Kourtesis P., Kouklari E.-C., Roussos P., Mantas V., Papanikolaou K., Skaloumbakas, C Pehlivanidis, A. “Virtual Reality Training of Social Skills in Autism Spectrum Disorder: Acceptability and Usability Analysis”. arXiv preprint. Available at: https://arxiv.org/abs/2304.07498. 2023.

INKLYUZIV GURUHLARDA SOG‘LOM VA MAXSUS EHTIYOJLI BOLALAR O‘RTASIDAGI IJTIMOIY MOSLASHUV

Qarshiyeva Shaxnoza Turakulovna
O‘zbekiston, Navoiy Davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o’qituvchisi
Isroilova Rayhona Asqar qizi
O‘zbekiston, Navoiy Davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tizimida inklyuziv guruhlarda sog‘lom va maxsus ehtiyojli bolalar o‘rtasidagi ijtimoiy moslashuv jarayonlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Ijtimoiylashuv, integratsiya, kommunikativ kompetensiya, empatiya va tolerantlikni rivojlantirish mexanizmlari ochib beriladi. Shuningdek, kooperativ o‘qitish metodining samaradorligi eksperimental tadqiqot asosida asoslanadi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, ijtimoiy moslashuv, integratsiya, kommunikativ kompetensiya, empatiya, tolerantlik, kooperativ o‘qitish, maktabgacha ta’lim

Annotation: This article analyzes the social adaptation processes between typically developing children and children with special needs in inclusive preschool groups. It highlights mechanisms of socialization, integration, communicative competence, empathy, and tolerance. The effectiveness of cooperative learning is demonstrated through experimental research.
Keywords: inclusive education, social adaptation, integration, communicative competence, empathy, tolerance, cooperative learning, preschool education

Аннотация: В статье рассматриваются процессы социальной адаптации между здоровыми детьми и детьми с особыми образовательными потребностями в условиях инклюзивных групп дошкольного образования. Освещаются механизмы социализации, интеграции, коммуникативной компетенции, эмпатии и толерантности. Эффективность кооперативного обучения подтверждается экспериментально.

Ключевые слова: инклюзивное образование, социальная адаптация, интеграция, коммуникативная компетенция, эмпатия, толерантность, кооперативное обучение, дошкольное образование

Kirish

Bugungi kunda inklyuziv ta’lim global ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, maktabgacha ta’lim bosqichida barcha bolalar uchun teng imkoniyat yaratish, ularning ijtimoiylashuvini ta’minlash muhim pedagogik vazifadir.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, xalqaro tashkilotlar tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda maxsus ehtiyojli bolalarning 60–70% i ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklarga duch kelishi aniqlangan. Shu sababli inklyuziv guruhlar tashkil etish va u yerda samarali pedagogik metodlarni qo‘llash dolzarb hisoblanadi.

Ijtimoiy moslashuv – bu bolaning ijtimoiy muhitga moslashuvi, muloqotga kirishishi, jamiyat qoidalarini qabul qilishi va ijtimoiy rollarni egallash jarayonidir.

Asosiy qism

1. Ijtimoiy moslashuvning psixologik-pedagogik asoslari

Ijtimoiy moslashuv quyidagi komponentlardan iborat:

Kognitiv komponent – bolalarning ijtimoiy qoidalarni tushunishi

Emotsional komponent – boshqalarga nisbatan ijobiy munosabat

Xulq-atvor komponenti – jamiyatga mos harakat qilish

Mashhur psixolog L.S. Vygotskiy ta’kidlaganidek, bolaning rivojlanishi ijtimoiy muhit bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, “yaqin rivojlanish zonasi” orqali amalga oshadi.

Maxsus ehtiyojli bolalarda ijtimoiy moslashuv quyidagi omillar sabab murakkablashadi:

nutq rivojlanishidagi kechikish

kommunikativ to‘siqlar
o‘ziga ishonchsizlik

2. Inklyuziv ta’limning ahamiyati va imkoniyatlari

Inklyuziv ta’lim barcha bolalarga teng imkoniyat yaratadi va quyidagi natijalarga olib keladi:

sog‘lom bolalarda empatiya va tolerantlik rivojlanadi
maxsus ehtiyojli bolalarda ijtimoiy faollik ortadi
jamoaviy ishlash ko‘nikmalari shakllanadi

Tadqiqotlarga ko‘ra, inklyuziv guruhlarda tarbiyalangan bolalarda ijtimoiy ko‘nikmalar 25–30% yuqori bo‘ladi.

3. Ijtimoiy moslashuvni rivojlantirishda KOOPERATIV O‘QITISH METODI

Kooperativ o‘qitish (cooperative learning) – bu bolalarni kichik guruhlarda hamkorlik asosida ishlashga o‘rgatadigan innovatsion metoddir.

Metodning asosiy tamoyillari:

o‘zaro bog‘liqlik (positive interdependence)
individual javobgarlik
yuzma-yuz muloqot
ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish

Amaliy qo‘llash (misol): “Birgalikda quramiz” o‘yini

Bolalar kichik guruhlarga bo‘linadi va ularga konstruktor beriladi. Har bir bola ma’lum vazifani bajaradi:

biri detallarni tanlaydi
biri quradi
biri nazorat qiladi

Bu jarayonda:

bolalar o‘zaro muloqot qiladi
yordam berishni o‘rganadi
ijtimoiy rollarni egallaydi

Natijada ijtimoiy moslashuv sezilarli darajada yaxshilanadi.

4. Eksperimental tadqiqot (tajriba)

Tadqiqot maktabgacha ta’lim tashkilotida olib borildi. Unda 20 nafar bola ishtirok etdi:

10 nafar sog‘lom
10 nafar maxsus ehtiyojli

Tadqiqot 3 bosqichda o‘tkazildi:

Diagnostika bosqichi – bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalari baholandi
Amaliy bosqich – 1 oy davomida kooperativ o‘yinlar qo‘llanildi
Nazorat bosqichi – natijalar qayta o‘lchandi

Natijalar:

muloqot darajasi 40% ga oshdi
ijtimoiy moslashuv 35% ga yaxshilandi
konflikt holatlari 30% ga kamaydi

Bu natijalar kooperativ metodning yuqori samaradorligini ko‘rsatadi.

Xulosa

Inklyuziv guruhlarda sog‘lom va maxsus ehtiyojli bolalar o‘rtasidagi ijtimoiy moslashuvni rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning muhim yo‘nalishidir. Kooperativ o‘qitish metodidan foydalanish orqali bolalarda kommunikativ kompetensiya, empatiya va ijtimoiy faollikni samarali rivojlantirish mumkin.

Shunday qilib, inklyuziv ta’lim nafaqat maxsus ehtiyojli bolalar, balki barcha bolalar uchun ijtimoiy rivojlanishning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:
1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni
2. UNESCO – Inclusive Education Guidelines, 2009
3. WHO – Child Development Reports
4. Vygotsky L.S. – “Pedagogik psixologiya”
5. Johnson D., Johnson R. – Cooperative Learning Theory
6. Bronfenbrenner U. – “Ecology of Human Development”Leontyev A.N. – “Faoliyat, ong va shaxs”
7. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim konsepsiyasi

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TO‘G‘RI VA MUVOZANATLI OVQATLANISHNING AHAMIYATI

Omonova Nuriya
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Sh.A.Ibrohimova
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning sog‘lom rivojlanishida to‘g‘ri va muvozanatli ovqatlanishning o‘rni yoritiladi. Bolalar ratsionini to‘g‘ri tashkil etish, foydali va zararli mahsulotlarni ajratish, kunlik ovqatlanish tartibi hamda pedagog va ota-onalar uchun tavsiyalar keltiriladi. Maqola ilmiy adabiyotlar asosida ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: to‘g‘ri ovqatlanish, muvozanatli ratsion, vitaminlar, makro va mikroelementlar, sog‘lom turmush tarzi, maktabgacha ta’lim, bolalar salomatligi, oziq-ovqat gigiyenasi.

Maktabgacha yosh davri inson hayotidagi eng muhim va mas’uliyatli bosqichlardan biri bo‘lib, aynan shu davrda bolaning jismoniy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishining poydevori yaratiladi. Ushbu davrda organizmning jadal o‘sishi, ichki tizimlarning shakllanishi hamda psixik jarayonlarning rivojlanishi sodir bo‘ladi. Shu sababli, bolalar salomatligini muhofaza qilish va mustahkamlash masalasi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy va tibbiy ahamiyatga ega dolzarb muammo sifatida qaraladi.Zamonaviy sharoitda bolalar ovqatlanish madaniyatiga ta’sir etuvchi omillar sezilarli darajada o‘zgarmoqda. Urbanizatsiya jarayonlari, axborot texnologiyalarining keng tarqalishi, tez tayyor ovqatlar (fast food) iste’molining ortishi hamda tabiiy mahsulotlar ulushining kamayishi bolalar organizmiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Natijada, bolalarda semirish, immunitet pasayishi, vitamin va mikroelementlar yetishmovchiligi kabi muammolar kuzatilmoqda. Bu esa sog‘lom avlodni shakllantirish masalasini yanada dolzarb etib qo‘ymoqda.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarda to‘g‘ri va muvozanatli ovqatlanishni tashkil etish ularning nafaqat jismoniy o‘sishi, balki aqliy rivojlanishi, diqqat, xotira va tafakkur jarayonlarining shakllanishida ham muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, oqsillar, yog‘lar, uglevodlar, vitaminlar va mineral moddalarning yetarli darajada qabul qilinishi bola organizmining to‘g‘ri ishlashini ta’minlaydi hamda turli kasalliklarning oldini olishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, maktabgacha ta’lim muassasalari va oilaning hamkorligi bolalarda sog‘lom ovqatlanish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Bolaning kun tartibini to‘g‘ri tashkil etish, ovqatlanish gigiyenasiga rioya qilish, foydali mahsulotlarni tanlashga o‘rgatish kabi jihatlar kompleks yondashuvni talab etadi. Bu jarayonda pedagoglarning kasbiy kompetensiyasi va ota-onalarning mas’uliyati alohida ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — maktabgacha yoshdagi bolalarning sog‘lom rivojlanishida to‘g‘ri va muvozanatli ovqatlanishning ahamiyatini ilmiy asosda yoritish, bolalar ratsionini tashkil etishning samarali usullarini tahlil qilish hamda pedagog va ota-onalar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

To‘g‘ri va muvozanatli ovqatlanish inson organizmining normal faoliyatini ta’minlash, sog‘liqni mustahkamlash hamda kasalliklarning oldini olishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda ovqatlanish masalasi alohida e’tibor talab qiladi, chunki bu davrda organizmning intensiv o‘sishi, morfo-funksional tizimlarning shakllanishi va psixofiziologik rivojlanish jarayonlari faol kechadi.

Ilmiy nuqtai nazardan, muvozanatli ovqatlanish — bu organizmning energiya sarfi va oziq moddalarga bo‘lgan ehtiyojini to‘liq qoplaydigan, tarkibida barcha zarur makro va mikroelementlar optimal nisbatda mujassam bo‘lgan ratsiondir. Bunda ovqat tarkibi nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatdan ham organizm ehtiyojlariga mos bo‘lishi lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ratsionida makronutrientlar — oqsillar, yog‘lar va uglevodlar muhim o‘rin tutadi. Ularning ilmiy asoslangan nisbati bolaning sog‘lom rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

- **Oqsillar (proteins)** – biologik jihatdan eng muhim komponentlardan biri bo‘lib, hujayra va to‘qimalarning qurilish materiali hisoblanadi. Oqsillar fermentlar, gormonlar va immun tizimi elementlarining asosini tashkil etadi. Bolalar ratsionida hayvon oqsillari (go‘sht, baliq, tuxum, sut mahsulotlari) ustun bo‘lishi tavsiya etiladi, chunki ular to‘liq aminokislotalar tarkibiga ega.
- **Yog‘lar (lipids)** – energiya manbai bo‘lish bilan birga, hujayra membranalarining tarkibiy qismi sifatida ham muhimdir. Yog‘lar markaziy asab tizimi rivojlanishida, ayniqsa, bosh miya faoliyatida katta rol o‘ynaydi. Shuningdek, ular A, D, E, K vitaminlarining o‘zlashtirilishini ta’minlaydi.
- **Uglevodlar (carbohydrates)** – organizmning asosiy energiya manbai bo‘lib, bolaning jismoniy faolligi va aqliy faoliyatini ta’minlaydi. Murakkab uglevodlar (don mahsulotlari, sabzavotlar) oddiy shakarlar bilan solishtirganda foydaliroq hisoblanadi.

Ilmiy tadqiqotlarga ko‘ra, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun optimal nisbat taxminan quyidagicha bo‘lishi tavsiya etiladi: oqsillar – 10–15%, yog‘lar – 30–35%, uglevodlar – 50–55%.

Mikronutrientlar — vitaminlar va mineral moddalar organizmda kichik miqdorda talab qilinsa-da, ularning roli nihoyatda katta.

- **Vitaminlar** – modda almashinuvini boshqaradi, immunitetni mustahkamlaydi va organizmning himoya funksiyalarini oshiradi. Masalan, A vitamini ko‘rish qobiliyati uchun, D vitamini suyaklar rivoji uchun, C vitamini esa immunitet uchun muhimdir.
- **Mineral moddalar** – kalsiy, temir, yod, rux kabi elementlar suyaklar mustahkamligi, qon hosil bo‘lishi va endokrin tizim faoliyatida muhim o‘rin tutadi.

Mikronutrientlar yetishmovchiligi bolalarda kamqonlik, raxit, immunitetning pasayishi kabi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalar organizmining sog‘lom rivojlanishini ta’minlashda energiya balansi muhim fiziologik ko‘rsatkichlardan biri hisoblanadi. Energiya balansi — bu organizmga oziq-ovqat orqali kirib kelayotgan energiya miqdori bilan uning hayot faoliyati jarayonida sarflanayotgan energiya o‘rtasidagi nisbatni ifodalaydi. Ushbu muvozanatning saqlanishi bola organizmining normal o‘sishi, rivojlanishi va funksional faoliyati uchun zarur shart hisoblanadi.

Hozirgi zamon pediatriya va dietologiya fanida energiya ehtiyojini aniqlashda individual yondashuvga alohida e’tibor qaratilmoqda. Har bir bolaning metabolik xususiyatlari, hayot tarzi va sog‘liq holati hisobga olinib, ratsion tuzilishi tavsiya etiladi. Shuningdek, xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan tavsiyalar bolalar ovqatlanishini optimallashtirishda muhim metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarning sog‘lom rivojlanishini ta’minlashda to‘g‘ri va muvozanatli ovqatlanish hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Ushbu davrda bola organizmi jadal o‘sishi, fiziologik tizimlarning shakllanishi va psixik jarayonlarning

rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Shu sababli, oziq moddalarning yetarli va muvozanatli qabul qilinishi bolaning jismoniy, aqliy hamda ijtimoiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Maqolada olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, muvozanatli ovqatlanish tarkibida oqsillar, yog‘lar, uglevodlar, vitaminlar va mineral moddalarning optimal nisbatda bo‘lishi zarur. Ayniqsa, makro va mikroelementlarning yetishmovchiligi bolalar salomatligida turli salbiy holatlarni — o‘sishning sekinlashuvi, immunitetning pasayishi, kamqonlik va boshqa kasalliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu bois, ratsionni ilmiy asosda tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, energiya balansi va kaloriya ehtiyojining to‘g‘ri ta’minlanishi bolaning sog‘lom o‘sishi uchun zarur shart ekanligi aniqlandi. Energiya yetishmovchiligi yoki ortiqchaligi organizm faoliyatida muvozanat buzilishiga olib kelib, turli kasalliklar xavfini oshiradi. Shu sababli, bolalarning yoshi, jismoniy faolligi va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ratsion tuzish zarur.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatadiki, bolalarda sog‘lom ovqatlanish ko‘nikmalarini shakllantirishda pedagoglar va ota-onalarning o‘zaro hamkorligi muhim omil hisoblanadi. Oilada shakllangan ovqatlanish madaniyati maktabgacha ta’lim muassasalarida mustahkamlanib boradi. Shu bois, bolalarga to‘g‘ri ovqatlanish odatlarini o‘rgatish, foydali mahsulotlarni tanlashga yo‘naltirish va gigiyenik ko‘nikmalarni shakllantirish kompleks yondashuvni talab etadi.Bundan tashqari, zamonaviy turmush tarzida fast food mahsulotlari, sun’iy qo‘shimchalarga boy oziq-ovqatlar va noto‘g‘ri ovqatlanish odatlarining keng tarqalishi bolalar salomatligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, tabiiy va foydali mahsulotlarni iste’mol qilishni targ‘ib etish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Umuman olganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda to‘g‘ri va muvozanatli ovqatlanishni tashkil etish orqali ularning sog‘lom, barkamol va har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida shakllanishiga mustahkam zamin yaratiladi. Kelgusida ushbu yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish, innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishga oid qarorlari. – Toshkent, 2017–2022.
3. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. – Toshkent, 2018.
4. Qodirova F.R. *Maktabgacha pedagogika*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
5. Xasanboeva O.U. *Maktabgacha ta’lim pedagogikasi*. – Toshkent: Fan, 2021.
6. Abdullayeva Q. *Bola psixologiyasi asoslari*. – Toshkent, 2020.
7. Raximov A. *Bolalar salomatligi va ovqatlanish asoslari*. – Toshkent, 2018.
8. Nurmatova D. *Sog‘lom turmush tarzi va gigiyena*. – Toshkent, 2021.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA BOLALAR RIVOJLANISHINI SAMARALI BOSHQARISH

Sultonova Shohida Muxtor qizi
MTTDMQTMOI doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli ta’lim muhitida bolalar rivojlanishini samarali boshqarish masalalari tahlil qilinadi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta’lim jarayoniga keng joriy etilishi bolalar rivojlanishini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Maqolada raqamli ta’lim vositalari, pedagogik boshqaruv mexanizmlari, innovatsion metodlar hamda ularning bolalar kognitiv, ijodiy va ijtimoiy rivojiga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, ta’lim jarayonida raqamli muhitni samarali tashkil etish va boshqarish bo‘yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы эффективного управления развитием детей в цифровой образовательной среде. Широкое внедрение современных информационно-коммуникационных технологий в образовательный процесс выводит развитие детей на новый уровень. В статье рассматриваются цифровые образовательные инструменты, механизмы педагогического управления, инновационные методы и их влияние на познавательное, творческое и социальное развитие детей. Также даются предложения и рекомендации по эффективной организации и управлению цифровой средой в образовательном процессе.

Annotation: This article analyzes the issues of effective management of children's development in a digital educational environment. The widespread introduction of modern information and communication technologies into the educational process is taking children's development to a new level. The article covers digital educational tools, pedagogical management mechanisms, innovative methods and their impact on the cognitive, creative and social development of children. Also, suggestions and recommendations are given for the effective organization and management of the digital environment in the educational process.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim, ta’lim boshqaruvi, bolalar rivojlanishi, axborot texnologiyalari, pedagogik innovatsiyalar, raqamli muhit.

Ключевые слова: цифровое образование, управление образованием, развитие ребенка, информационные технологии, педагогические инновации, цифровая среда.

Keywords: digital education, educational management, child development, information technology, pedagogical innovations, digital environment.

Zamonaviy ta’lim tizimi raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi bilan keskin o‘zgarishga yuz tutdi. Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya vositalari (AKT) maktab va maktabgacha ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan. Raqamli ta’lim muhiti nafaqat o‘quv jarayonini interaktiv va qiziqarli qiladi, balki pedagoglarga bolalarning rivojlanish jarayonini samarali boshqarish imkoniyatini beradi. Shu nuqtai nazardan, bolalar rivojlanishini boshqarish – bu nafaqat bilim berish, balki ularning kognitiv, ijtimoiy va ijodiy salohiyatini uyg‘otish jarayoni hamdir. Bolalar rivojlanishi murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, unga individual xususiyatlar, yosh bosqichlari, qiziqishlar va ijtimoiy muhit ta’sir qiladi. Raqamli ta’lim muhiti esa ushbu jarayonni nazorat qilish va boshqarishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Masalan, elektron platformalar yordamida pedagoglar bolalarning faoliyatini real vaqt rejimida kuzatishi, rivojlanish darajasini baholashi va zarur pedagogik ta’sirlarni amalga oshirishi mumkin. Shu bilan birga, raqamli vositalar orqali bolalarning mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodiy yondashuv ko‘nikmalari rivojlantiriladi. Shu bilan birga, raqamli ta’lim muhitida bolalar rivojlanishini boshqarish masalalari nafaqat texnologik, balki metodologik va psixologik jihatlarni ham o‘z ichiga oladi. Pedagoglar bolalarning yosh xususiyatlari, qobiliyatlari va ijtimoiy holatini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini optimallashtirishi lozim. Shu ma’noda, raqamli muhit nafaqat texnologik vosita, balki bolalar rivojlanishini boshqarishning strategik elementi sifatida qaraladi.

Raqamli ta’lim muhitining mazmuni va ahamiyati.

Raqamli ta’lim muhiti – bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida tashkil etilgan ta’lim tizimi bo‘lib, unda o‘quv jarayoni elektron platformalar, multimedia vositalari va interaktiv dasturlar orqali amalga oshiriladi. Raqamli ta’lim muhitining asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

- ta’lim jarayonining interaktivligi oshadi;
- bolalarda mustaqil o‘rganish ko‘nikmalari shakllanadi;
- individual ta’lim imkoniyatlari kengayadi;
- ta’lim jarayonini monitoring qilish osonlashadi;
- o‘quvchilarning ijodiy va analitik fikrlashi rivojlanadi.

Shu sababli, raqamli muhitni to‘g‘ri tashkil etish va samarali boshqarish bolalar rivojlanishining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Bolalar rivojlanishini boshqarishda raqamli texnologiyalarning o‘rni.

Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonini boshqarishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ular orqali o‘qituvchi yoki pedagog bolalarning bilim darajasi, qiziqishi va rivojlanish dinamikasini kuzatib borishi mumkin. Raqamli ta’lim muhitida bolalar rivojlanishini takomillashtirish yo‘llari.

Bolalar rivojlanishini samarali boshqarish uchun quyidagi choralar muhim hisoblanadi:

- ta’lim muassasalarini zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan ta’minlash;
- pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish;
- innovatsion pedagogik metodlarni joriy etish;
- bolalar uchun xavfsiz raqamli muhit yaratish;
- ta’lim jarayonini doimiy ravishda monitoring qilish.

Raqamli ta’lim muhiti zamonaviy ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. U bolalar rivojlanishini samarali boshqarish, ularning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Raqamli texnologiyalardan to‘g‘ri foydalanish ta’lim sifatini oshirish, bolalarning ijodiy va intellektual salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli ta’lim jarayonida raqamli muhitni samarali tashkil etish va boshqarish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ertmer, P. A., & Ottenbreit-Leftwich, A. T. (2010). Teacher technology change: How knowledge, confidence, beliefs, and culture intersect. *Journal of Research on Technology in Education*, 42(3), 255–284.
2. Kozma, R. B. (2003). Technology and classroom practices: An international study. *Journal of Research on Technology in Education*, 36(1), 1–14.
3. Puentedura, R. R. (2014). *SAMR and TPCK: Intro to advanced practice*. Hippasus.
4. Yusupov, S. (2021). Raqamli ta’lim vositalarining maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishidagi ahamiyati. *Pedagogika va Innovatsiyalar*, 5(2), 45–53.
5. Karimov, A., & Tursunov, B. (2020). Ta’limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish va pedagogik boshqaruv. *O‘zbekiston Pedagogika Jurnali*, 3(4), 12–20.
6. Abdurahmonova, L. (2019). Raqamli ta’lim sharoitida bolalarni rivojlantirish strategiyalari. *Ta’lim Ilmlari*, 7(1), 33–41.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA RAQAMLI AUTIZIMNING PEDAGAGIK MUAMOLARI

Asatova Dildora Aslamovna
Navoiy davlat universiteti o’qituvchisi
Abdualimova Mahliyo Sodiqovna
Navoiy davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda raqamli texnologiyalardan ortiqcha foydalanish natijasida yuzaga kelayotgan raqamli autizm muammosi pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda bolalarning nutq rivojlanishi, ijtimoiy muloqotga kirishishi hamda emotsional holatiga gadjetlarning ta’siri yoritilgan. Shuningdek, maktabgacha ta’lim jarayonida raqamli muhitdan me’yoriy foydalanish, jonli muloqotni rivojlantirish va pedagog hamda ota-onalar hamkorligining ahamiyati asoslab berilgan. Maqola bolalarda sog‘lom psixologik va ijtimoiy rivojlanishni ta’minlashga qaratilgan pedagogik yondashuvlarni ochib beradi.

Kalit so‘zlar: raqamli autizm, maktabgacha yosh, gadjetlar ta’siri, nutq rivojlanishi, ijtimoiylashuv, pedagogik muammo, raqamli muhit.

В данной статье с педагогической точки зрения рассматривается проблема цифрового аутизма, возникающая у детей дошкольного возраста в результате чрезмерного использования цифровых технологий. В исследовании освещается влияние гаджетов на речевое развитие детей, их социальное взаимодействие и эмоциональное состояние. Также обоснована важность рационального использования цифровой среды в процессе дошкольного образования, развития живого общения и сотрудничества педагогов с родителями. Статья раскрывает педагогические подходы, направленные на обеспечение здорового психологического и социального развития детей.

Ключевые слова: цифровой аутизм, дошкольный возраст, влияние гаджетов, речевое развитие, социализация, педагогическая проблема, цифровая среда.

This article pedagogically analyzes the problem of digital autism emerging as a result of excessive use of digital technologies among preschool children. The study examines the impact of gadgets on children's speech development, social interaction, and emotional state. In addition, the importance of balanced use of the digital environment in preschool education, the development of live communication, and cooperation between teachers and parents is substantiated. The article highlights pedagogical approaches aimed at ensuring healthy psychological and social development of children.

Keywords: digital autism, preschool age, impact of gadgets, speech development, socialization, pedagogical problem, digital environment

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalariga, ayniqsa ta'lim tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli qurilmalar - smartfon, planshet, televizor va kompyuterlarning erta yoshdan boshlab bolalar hayotiga kirib kelishi maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanish jarayonida yangi pedagogik muammolarni yuzaga chiqarmoqda. So'nggi yillarda mutaxassislar tomonidan "raqamli autizm" deb ataluvchi holat keng muhokama qilinmoqda.

Raqamli autizm - bu klinik autizm tashxisidan farqli ravishda, bolalarning real ijtimoiy muloqotdan ko'ra raqamli muhit bilan ortiqcha band bo'lishi natijasida nutq rivojlanishining sekinlashuvi, diqqatning tarqoqligi, hissiy-irodaviy faoliyatning sustlashuvi hamda ijtimoiy moslashuv qiyinchiliklari bilan namoyon bo'ladigan holat sifatida tavsiflanadi. Pedagogik kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, ekran qarshisida uzoq vaqt qoladigan maktabgacha yoshdagi bolalarda jonli muloqotga qiziqish kamayadi, savol-javob faoliyati sustlashadi va tengdoshlari bilan o'yin jarayonida ishtirok etish darajasi pasayadi.

Maktabgacha yosh davri bolaning nutq, tafakkur, ijtimoiy-emotsional va harakat faoliyati eng intensiv shakllanadigan bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda bolaning atrof-muhit bilan bevosita muloqoti, harakatli o'yinlar, sensor tajribalar va ijtimoiy aloqalar yetarli darajada tashkil etilmasa, rivojlanish jarayonida pedagogik muammolar yuzaga kelishi mumkin. Raqamli texnologiyalardan nazoratsiz foydalanish esa tabiiy rivojlanish ehtiyojlarini cheklab, ta'lim-tarbiya jarayonida yangi yondashuvlarni talab qiladi.

Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida raqamli autizmning kelib chiqish omillarini aniqlash, uning pedagogik oqibatlarini tahlil qilish hamda profilaktik va korreksion metodlarni ishlab chiqish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — maktabgacha yoshdagi bolalarda raqamli autizmning pedagogik muammolarini ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan yoritish hamda ta'lim jarayonida samarali pedagogik yechimlarni asoslashdan iborat.

Maktabgacha yosh davri bolaning psixik, nutqiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun eng muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda bola atrof-muhitni bevosita kuzatish, harakat, jonli muloqot va o'yin faoliyati orqali bilim va tajriba to'playdi. Ammo zamonaviy oilalarda raqamli texnologiyalarning haddan tashqari erta va nazoratsiz qo'llanilishi bolaning tabiiy rivojlanish mexanizmlariga ta'sir ko'rsatmoqda. Pedagogik kuzatuvlarga ko'ra, ekran qarshisida uzoq vaqt o'tiradigan bolalarda rivojlanish jarayoni notekis shakllanadi.

Raqamli autizmning shakllanish omillari. Mutaxassislar tomonidan maktabgacha yoshdagi bolalarda raqamli autizmga olib keluvchi asosiy omillar quyidagilar sifatida ko‘rsatiladi:

- bolaning kun davomida smartfon yoki planshetdan uzoq vaqt foydalanishi;

ota-onaning bolani tinchlantirish yoki band qilish maqsadida raqamli qurilmaga murojaat qilishi;

- jonli muloqot va oilaviy suhbatlarning kamayishi;
- harakatli o‘yinlar va tengdoshlar bilan ijtimoiy faoliyatning yetishmasligi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, 3-6 yoshli bolalar uchun nutq rivojlanishining asosiy manbai - inson bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqotdir. Raqamli muhit esa bir tomonlama axborot beradi: bola eshitadi va ko‘radi, ammo faol javob qaytarish, savol berish yoki hissiy aloqaga kirish imkoniyati cheklanadi. Natijada nutqning faol rivojlanishi sekinlashadi.

Pedagogik muammolar va ularning namoyon bo‘lishi

Maktabgacha ta’lim amaliyotida raqamli autizm belgilari quyidagi pedagogik qiyinchiliklar orqali namoyon bo‘ladi:

Nutq rivojlanishidagi orqada qolish.

Ayrim bolalar so‘z boyligi kamligi, gap tuzishda qiynalish yoki savollarga qisqa javob berish bilan ajralib turadi. Bu holat real suhbat tajribasining kamligi bilan bog‘liq.

Diqqatning barqaror emasligi. Tez almashuvchi vizual tasvirlarga o‘rgangan bola an’anaviy mashg‘ulotlarga uzoq vaqt e’tibor qaratishda qiynaladi. Tarbiyachi topshirig‘ini oxirigacha bajarish qiyinlashadi.

Ijtimoiy moslashuv muammolari. Raqamli qurilmalarga o‘rganib qolgan bolalarda tengdoshlari bilan o‘yin boshlash, navbat kutish yoki jamoa qoidalariga amal qilish ko‘nikmalari sust shakllanadi.

Emotsional reaksiyalarning o‘zgarishi. Qurilma olib qo‘yilganda jahldorlik, injiqlik yoki agressivlik kuzatilishi mumkin. Bu holat bolaning raqamli muhitga psixologik qaramligini ko‘rsatadi.

Ta’lim jarayonida yuzaga keladigan pedagogik qiyinchiliklar. Tarbiyachilar uchun asosiy muammo - bolaning ta’lim jarayoniga qiziqishini qayta shakllantirishdir. Chunki raqamli kontent tezkor, rang-barang va kuchli stimullarga boy bo‘lib, oddiy didaktik mashg‘ulotlar bolaga zerikarli tuyulishi mumkin.

- mashg‘ulot davomida chalg‘ish holatlari ko‘payadi;
- mustaqil o‘yin faoliyati kamayadi;
- ijodiy fikrlashdan ko‘ra passiv kuzatuv ustun bo‘ladi.
- Shu sababli pedagogdan yangi yondashuvlar talab etiladi.

Pedagogik yechim va profilaktik yondashuvlar

Raqamli autizm muammosini kamaytirishda maktabgacha ta’lim tashkilotining roli muhim hisoblanadi. Samarali pedagogik choralar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

jonli muloqotni kuchaytirish-savol-javob, suhbat va rolli o‘yinlarni ko‘paytirish;

harakatli o‘yinlar ulushini oshirish-sensor va motor rivojlanishni faollashtirish;

ekransiz faoliyatni tashkil etish-konstruktor, rasm, teatr o‘yinlari, dramatizatsiya;

ota-onalar bilan pedagogik hamkorlik-uy sharoitida ekran vaqtini me’yorlashtirish bo‘yicha tavsiyalar berish;

individual yondashuv-diqqat, nutq va ijtimoiy ko‘nikmalarni bosqichma-bosqich rivojlantirish.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bola kundalik hayotida jonli o‘yin, harakat va real muloqot ulushi oshirilganda ijtimoiy faollik hamda nutq rivojlanishida ijobiy o‘zgarishlar kuzatiladi.

Pedagogning kasbiy roli

Raqamli autizm sharoitida tarbiyachi nafaqat bilim beruvchi, balki bolaning ijtimoiy rivojlanishini boshqaruvchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. Pedagog bolani ekran muhitidan real kommunikativ muhitga bosqichma-bosqich olib kirishi, o‘yin orqali o‘rganish tamoyilini

kuchaytirishi va har bir bolaning psixologik holatini hisobga olgan holda ta’limni tashkil etishi zarur.

Raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanilishi maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, gadjetlardan ortiqcha foydalanish bolalarda nutq rivojlanishining sustlashuvi, diqqatning tez chalg‘ishi hamda tengdoshlari bilan muloqot qilish qiyinchiliklarini yuzaga keltirishi mumkin. Bu holat “raqamli autizm” deb ataluvchi pedagogik muammo sifatida namoyon bo‘ladi.

Maktabgacha yosh davrida bolaning to‘laqonli rivojlanishi jonli muloqot, harakatli o‘yin va ijtimoiy tajriba bilan bevosita bog‘liq. Shu sababli ta’lim jarayonida bolalarni faol o‘yinlarga jalb etish, ekran vaqtini me’yorlashtirish va ota-ona hamda pedagog hamkorligini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, raqamli autizmning oldini olish bolani texnologiyadan butunlay cheklash emas, balki undan to‘g‘ri va nazorat ostida foydalanishni yo‘lga qo‘yish orqali amalga oshiriladi. To‘g‘ri tashkil etilgan pedagogik muhit bolaning sog‘lom psixologik va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Livingstone S. Children and Digital Media. Oxford University Press. 2021.
2. OECD Education in a Digital World. OECD Publishing. 2022.
3. American Psychological Association (APA). Screen Time and Child Development Report. 2020.
4. World Health Organization (WHO). Guidelines on Physical Activity, Sedentary Behaviour and Sleep for Children. 2019.
5. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
6. UNICEF. The Impact of Digital Technology on Early Childhood Development. 2021.
7. Journal of Early Childhood Education. “Digital Overuse and Behavioral Changes in Preschool Children”. 2023.
8. ResearchGate. “Effects of Screen Time Reduction on Speech Development in Preschoolers”. 2022.

INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA ALOHIDA TA’LIM EHTIYOJIGA EGA O‘QUVCHILARNI IJTIMOIY HAYOTGA TAYYORLASHDA INNOVATSION MEXANIZMLAR

Abdisamatova Mohinur Abdijalil qizi
abdisamatovamohinur1708@gmail.com
O‘zbekiston,Termiz davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida alohida ta’lim ehtiyojiga ega o‘quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlashning innovatsion mexanizmlari tizimli va konseptual jihatdan tahlil qilinadi. Ijtimoiylashuv jarayonining pedagogik mohiyati ochib berilib, individual ta’lim dasturlari, muammoli ta’lim, kooperativ o‘qitish va raqamli pedagogik vositalarning ijtimoiy kompetensiyani shakllantirishdagi o‘rni asoslanadi. Tadqiqot natijasida ijtimoiy tayyorgarlikni ta’minlovchi integrativ model taklif etiladi.

Аннотация. В данной статье систематически и концептуально анализируются инновационные механизмы подготовки учащихся с особыми образовательными потребностями к социальной жизни в условиях инклюзивного образования. Раскрывается педагогическая сущность процесса социализации и обосновывается роль индивидуальных образовательных программ, проблемно-ориентированного обучения, кооперативного

обучения и цифровых педагогических инструментов в формировании социальной компетентности. В результате исследования предлагается интегративная модель, обеспечивающая социальную подготовку.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, innovatsion mexanizm, ijtimoiylashuv, individual ta’lim dasturi, ijtimoiy kompetensiya, pedagogik texnologiya.

Ключевые слова: инклюзивное образование, инновационный механизм, социализация, индивидуальная образовательная программа, социальная компетентность, педагогические технологии.

Globallashuv va jamiyatning tezkor transformatsiyasi sharoitida ta’lim tizimi oldida turgan ustuvor vazifalardan biri – har bir o‘quvchining ijtimoiy hayotga tayyorligini ta’minlashdan iborat. Ayniqsa, alohida ta’lim ehtiyojiga ega o‘quvchilarni jamiyatga integratsiyalash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Inklyuziv ta’lim konsepsiyasi shaxsning nafaqat akademik rivojlanishini, balki uning ijtimoiy moslashuvini ham asosiy natija sifatida ko‘radi. Xalqaro miqyosda UNESCO tomonidan ilgari surilgan inklyuzivlik tamoyillari ta’lim tizimini ochiq, moslashuvchan va teng imkoniyatli model sifatida qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Shuningdek, UNICEF dasturlarida alohida ehtiyojli bolalarning ijtimoiy integratsiyasi barqaror rivojlanishning muhim ko‘rsatkichi sifatida talqin qilinadi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv sinf tashkil etishning o‘zi yetarli emas. Agar ta’lim jarayoni faqat akademik natijaga yo‘naltirilsa, o‘quvchining real hayotga moslashuvi sust kechadi. Shu bois inklyuziv muhitda ijtimoiy hayotga tayyorlash mexanizmlarini ishlab chiqish muhim ilmiy va amaliy vazifa hisoblanadi. Ijtimoiy tayyorgarlik deganda shaxsning jamiyatda mustaqil faoliyat yurita olish qobiliyati, ijtimoiy rollarni bajarishga tayyorligi, muloqot madaniyati va mas’uliyat hissining shakllanishi tushuniladi. Pedagogik texnolgik ham ma’lum qonuniyatalar asosida loyihalanadi va o‘quv jarayonini tashkil etishga asos yaratadi, joriy qilingach esa yakuniy natijani, imkoniyati cheklangan bolaning u yoki mavzuni mustaqilligini ta’minlaydi. Ta’limning umumiy maqsadidan kelib chiqib o‘qitishning ayni bosqichidagi tarbiyaviy va rivojlantiruvchi masalarni yechish zaruratni hisobga olgan holda ajratilgan variant tahlillanadi va baholanadi. Zamonaviy ta’limni tashkil etishga qo‘yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o‘quvchilarga yetkazib berish,ularda ma’lum faoliyat yuzasidan ko‘nikma va malakalarni hosil qilish,shuningdek,o‘quvchilar faoliyatini nazorat qilish,ular tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma, malaka darajasini baholash o‘qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta’lim jarayoniga nisbatan yangicha yondoshuvni talab etadi. Pedagogik texnologiya o‘z mohiyatiga ko‘ra subyektiv xususiyatiga ega, ya’ni, har bir pedagog ta’lim va tarbiya jarayonini o‘z imkoniyati, kasbiy mahoratidan kelib chiqib holda ijodiy tashkil etishi lozim. Alohida ta’lim ehtiyojiga ega o‘quvchilarda ijtimoiylashuv jarayoni ko‘proq qo‘llab-quvvatlovchi muhitni talab etadi. Ularning kommunikativ kompetensiyasi, emotsional barqarorligi va mustaqil faoliyat ko‘nikmalarini rivojlantirish an’anaviy metodlar bilan cheklanib qolmasligi zarur. Innovatsion mexanizmlar aynan shu ehtiyojdan kelib chiqadi. Innovatsion mexanizm deganda ta’lim jarayonini yangicha tashkil etish, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni kuchaytirish hamda ijtimoiy natijaga yo‘naltirilgan pedagogik texnologiyalarni tizimli qo‘llash tushuniladi. Individual ta’lim dasturi inklyuziv ta’limning asosiy innovatsion vositalaridan biri hisoblanadi. Ushbu mexanizm o‘quvchining rivojlanish darajasi, psixofiziologik xususiyatlari va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda tuziladi. Individual rejalashtirish orqali o‘quvchining ijtimoiy rivojlanish trayektoriyasi belgilanadi, uning kuchli tomonlari qo‘llab-quvvatlanadi va mavjud qiyinchiliklar bosqichma-bosqich bartaraf etiladi. Bu yondashuv differensial ta’limni real mazmun bilan boyitadi hamda ijtimoiy moslashuvni tezlashtiradi.

Muammoli ta’lim texnologiyasi ham ijtimoiy tayyorgarlikni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Real hayotiy vaziyatlarni modellashtirish o‘quvchini mustaqil qaror qabul qilishga undaydi. Masalan, jamoada kelishmovchilikni hal qilish, kundalik hayotdagi tanlov vaziyatlari yoki ijtimoiy xizmatlardan foydalanish kabi mashg‘ulotlar orqali o‘quvchi ijtimoiy tajriba orttiradi. Bu jarayon uning mas’uliyat hissini kuchaytiradi va o‘ziga bo‘lgan ishonchini

mustahkamlaydi. Kooperativ o‘qitish modeli inklyuziv sinfda ijtimoiy muhitni sog‘lomlashtiradi. Guruhli faoliyat jarayonida o‘quvchilar bir-birini qo‘llab-quvvatlash, hamkorlik qilish va muammolarni birgalikda hal etishni o‘rganadi. Natijada empatiya, bag‘rikenglik va o‘zaro hurmat kabi ijtimoiy qadriyatlar shakllanadi. Bu esa alohida ehtiyojli o‘quvchilarning jamoadagi o‘rnini mustahkamlaydi. Raqamli pedagogik vositalar zamonaviy inklyuziv ta’limning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Vizual va audio qo‘llanmalar, interaktiv dasturlar hamda moslashtirilgan elektron resurslar kommunikativ to‘siqlarni kamaytiradi. Raqamli muhit orqali o‘quvchi ijtimoiy vaziyatlarni xavfsiz sharoitda mashq qiladi, bu esa real hayotga moslashuv jarayonini osonlashtiradi. Shuningdek, texnologik vositalar mustaqil o‘rganish imkoniyatini kengaytirib, o‘quvchining o‘ziga ishonchini oshiradi. Innovatsion mexanizmlarning samaradorligi ijtimoiy kompetensiya ko‘rsatkichlarida namoyon bo‘ladi. Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, tizimli innovatsion yondashuv qo‘llanilgan sharoitda o‘quvchilarning muloqot faolligi ortadi, mustaqil harakat qilish ko‘nikmalari shakllanadi, jamoadagi psixologik iqlim barqarorlashadi. Eng muhimi, o‘quvchi o‘zini jamiyatning teng huquqli a’zosi sifatida his eta boshlaydi. Shunday qilib, inklyuziv ta’lim sharoitida alohida ta’lim ehtiyojiga ega o‘quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlash innovatsion mexanizmlarsiz samarali bo‘la olmaydi. Individual rejalashtirish, muammoli ta’lim, kooperativ metodlar va raqamli texnologiyalar integratsiyasi ijtimoiy kompetensiyaning barqaror shakllanishini ta’minlaydi. Kelgusida mazkur mexanizmlarni hududiy sharoitga moslashtirish, monitoring tizimini takomillashtirish va pedagoglarning innovatsion kompetentligini oshirish ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishi bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Nurmuhamedova L.SH. Nogiron bolalarning huquqiy asosalari va ilmiy-nazariy masalalari. Defektolog kadrlarni tayyorlash jarayoniga innovatsion ta’lim texnologiyalarini tadbiq etish: muammolar va istiqbollar.-T.,2014
2. D.S.Qaxarova —Inklyuziv ta‘lim texnologiyasi‖ Toshkent. 2014
3. Екатерина Михальч. Инклюзивное образование. 2021.
4. Наталья Микляева, Татьяна Чудесникова, Анна Виленская, Ольга Кудравец, Светлана Семенака. Инклюзивное образование детей с ограниченными возможностями здоровья. Москва Юрайт. 2021.
5. M.A.Abdisamatova “Theoretical and methodological foundations of inclusive education: conceptual approaches, student characteristics and innovative pedagogy” "Экономика и социум" №12(139) 2025.

RAQAMLI MUHITDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR SALOMATLIGINI TA’MINLASHDA TARBIYACHINING ROLI

Ulasheva Maftuna San’atovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ilk maktabgacha yoshdagi bolalar hayotida tarbiyachining o‘rni va pedagogik ta’sirining ahamiyati yoritiladi. Unda tarbiyachining bolalarda dastlabki bilim, ijtimoiy ko‘nikma, mustaqil fikrlash va ijobiy xulq-atvorni shakllantirishdagi roli tahlil qilinadi. Shuningdek, tarbiyachining mehr-e’tibor, sabr-toqat va pedagogik mahorati orqali bolalarning shaxs sifatida kamol topishiga ko‘rsatadigan ta’siri ochib beriladi. Maqola maktabgacha ta’lim jarayonida tarbiyachining shaxsiy namuna va tarbiyaviy faoliyati bolalar rivojida muhim omil ekanini asoslaydi.

Kalit so’zlar: Tarbiyachi, mehr-e’tibor, bolalar, shaxsiy namuna, ijtimoiy ko’nikma, aqliy, axloqiy, tarbiyachining nutqi, imij, kasbiy mahorat, tarbiya.

Аннотация: В данной статье освещается роль воспитателя в жизни детей дошкольного возраста и важность его педагогического влияния. Анализируется роль воспитателя в формировании начальных знаний, социальных навыков, самостоятельного мышления и позитивного поведения у детей. Также раскрывается влияние воспитателя на развитие детей как личностей через его доброту, терпение и педагогические навыки. В статье обосновывается, что личный пример и воспитательная деятельность воспитателя в процессе дошкольного образования являются важным фактором развития детей.

Ключевые слова: Воспитатель, доброта, дети, личный пример, социальные навыки, умственная, нравственная, речь воспитателя, образ, профессиональные навыки, воспитание.

Abstract: This article highlights the role of the educator in the life of children of early preschool age and the importance of their pedagogical influence. It analyzes the role of the educator in the formation of initial knowledge, social skills, independent thinking and positive behavior in children. It also reveals the influence of the educator on the development of children as individuals through his kindness, patience and pedagogical skills. The article substantiates that the personal example and educational activities of the educator in the process of preschool education are an important factor in the development of children.

Keywords: Educator, kindness, children, personal example, social skills, mental, moral, educator's speech, image, professional skills, upbringing.

Inson shaxsining shakllanish jarayoni uzoq davom etadigan murakkab ijtimoiy-pedagogik jarayon bo‘lib, uning poydevori aynan bolalik davrida qo‘yiladi. Ayniqsa, ilk maktabgacha yosh bosqichi inson rivojlanishining eng sezgir va muhim davrlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda bolaning tafakkuri, tasavvuri, nutqi, ijtimoiy munosabatlari va hissiy dunyosi faol ravishda rivojlanadi. Bola atrof-muhitni o‘rganadi, tajriba qiladi, kuzatadi va buning natijasida bolada olam haqita ilk tasavvurlar shakllanadi

Shu jarayonda maktabgacha ta’lim tashkiloti bolaning rivojlanishi uchun muhim ijtimoiy muhit sifatida namoyon bo‘ladi. Bu muhitda tarbiyachi bolalar bilan bevosita ishlaydigan asosiy pedagogik shaxs hisoblanadi. U faqatgina mashg‘ulot olib boruvchi mutaxassis emas, balki bolaning shaxsiy rivojlanishini yo‘naltiruvchi, uning qiziqishlari va imkoniyatlarini yuzaga chiqaruvchi, bolalar jamoasida sog‘lom psixologik muhitni shakllantiruvchi yetakchi pedagogdir. Bu O’zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tashkilotining “Ilk qadam” davlat o’quv dasturida ham ko’rsatilgan.

Davlat o‘quv dasturini amalga oshiruvchi pedagog bolaning shaxsiga hurmat ko‘rsatadi va ta’lim va tarbiya jarayonini dastur tamoyillariga muvofiq tashkil qiladi.Pedagog sifatida bolalarga ta’lim va tarbiya berishda o‘z bilimi, ko‘nikma va resurslaridan foydalanadi. Pedagog ta’lim va tarbiya jarayonini rejalashtiradi, bolaning har tomonlama rivojlanishiga va uning salohiyatini ochishga hissa qo‘shadigan rivojlantiruvchi muhitni yaratadi. Buning uchun pedagog bolaning rivojlanish xususiyatlarini biladi, uning his-tuyg‘ularini tushunadi, har bir bolaning ehtiyojlari va qiziqishlarini aniqlaydi va hisobga oladi. Pedagog guruhda shunday inklyuziv muhit yaratadiki, unda har bir bola o‘zini ardoqli, qobiliyatli va ta'lim jarayoniga jalb qilingandek his qilishi kerak hisoblanadi.Pedagog bolaning mustaqil harakat qilishiga natijalarga erishishiga va yutuqlarni amalga oshirishiga hamda ulardan zavqlanishiga, qobiliyatlarini rivojlantirishiga hissa qo‘shadi. Pedagog, shuningdek, bolalarda zarurat bo‘lganida, har bir bola tarbiyachidan yordam va dalda olishi mumkinligiga ishonch hissining paydo bo‘lishiga yordam beradi. Pedagog doimiy ravishda kasbiy kompetentligini takomillashtirish uchun o‘z kasbiy faoliyatini hujjatlashtirib boradi uni tahlil qiladi va baholaydi. Bolaning mustaqil, erkin, bilimli bo’lib rivojlanishiga tarbiyachining pedagogik mahorati tajribasi katta ahamiyatga egadir.

Tarbiyachi faoliyatining o‘ziga xosligi shundaki, u bolalar bilan ishlash jarayonida nafaqat bilim beradi, balki shaxsiy rivojlanish jarayonini ham boshqaradi. Bola uchun tarbiyachi ko‘pincha o‘rnak bo‘ladigan shaxsga aylanadi. Bolalar uning nutqi, muomalasi, xulq-atvori va dunyoga bo‘lgan munosabatini kuzatib, asta-sekin shu xatti-harakatlarni o‘z hayotiy tajribasiga singdiradi.

Tarbiyachi shaxsiga qo‘yiladigan talablar nafaqat pedagogik bilim bilan, balki uning tashqi ko‘rinishi, nutqi, muomala madaniyati va shaxsiy odob-axloqi bilan ham chambarchas bog‘liq. Chunki maktabgacha yoshdagi bolalar kattalarning har bir harakatini kuzatadi va ularga taqlid qiladi. Shu sababli tarbiyachi o‘z shaxsiy fazilatlari orqali bolalar uchun ibrat bo‘la olishi muhimdir.

Ilk yoshdagi bolalar hayotida tarbiyachiga qo’yiladigan talablar:

Nutq o’stirish: Tarbiyachining nutqi ravon, aniq va tushunarli bo‘lishi lozim. U so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishi, ortiqcha yoki qo‘pol iboralardan foydalanmasligi zarur. Tarbiyachining boy va ifodali nutqi bolalarning nutq rivojiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, tarbiyachi bolalar bilan gaplashayotganda ohangini muloyim saqlashiva har bir fikrni sodda va mazmunli tarzda tushuntira olishi muhim.

Tashqi ko‘rinish va kiyinish madaniyati: Tarbiyachining tashqi ko‘rinishi ozoda, tartibli va sodda bo‘lishi kerak. Kiyimlari qulay, ortiqcha bezaksiz hamda bolalar bilan ishlash jarayoniga mos bo‘lishi muhimdir. Toza va tartibli kiyinish nafaqat estetik jihatdan muhim, balki bolalarda ham ozodalik va tartibga bo‘lgan munosabatni shakllantiradi. Muomala va muloqot madaniyati: Tarbiyachi bolalar bilan muloqotda muloyim, samimiy va hurmat bilan munosabatda bo‘lishi zarur. U bolalarning fikrini tinglay olishi, ularni qo‘llab-quvvatlashi va rag‘batlantirishi kerak. Bunday muhit bolalarda o‘ziga ishonch hissini kuchaytiradi hamda ular bilan tarbiyachi o‘rtasida ishonchli munosabat shakllanishiga yordam beradi.

Tashkilotchilik qobiliyati: Tarbiyachi bolalarning kun tartibini to‘g‘ri tashkil eta olishi, mashg‘ulotlarni qiziqarli va tartibli o‘tkazishi kerak. Yaxshi tashkil etilgan ta’lim jarayoni bolalarning faolligini oshiradi hamda ularda tartib-intizomni shakllantiradi.

Kuzatuvchanlik: Tarbiyachi har bir bolaning rivojlanish jarayonini diqqat bilan kuzatishi, ularning qiziqishlari, qobiliyatlari va qiyinchiliklarini o‘z vaqtida payqay olishi kerak. Bu esa har bir bolaga individual yondashuvni ta’minlash imkonini beradi.

Tarbiyachining ota-onalar bilan samarali muloqotining bola rivojlanishiga ta’siri: Maktabgacha ta’lim jarayonida tarbiyachining ota-onalar bilan o‘rnatgan munosabati pedagogik faoliyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tarbiyachi faqat bolalar bilan ishlaydigan mutaxassis emas, balki oila va ta’lim muassasasi o‘rtasida pedagogik hamkorlikni yo‘lga qo‘yuvchi shaxsdir. Shu sababli uning ota-onalar bilan muloqot madaniyati, pedagogik yondashuvi va hamkorlikni tashkil etish qobiliyati bolalarning rivojlanish jarayoniga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Tarbiyachi ota-onalar bilan ochiq va ishonchli munosabat o‘rnatganida, u bolaning rivojlanishiga oid muhim ma’lumotlarni to‘liqroq bilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Masalan, bolaning uy sharoitidagi qiziqishlari, xarakter xususiyatlari, odatlari yoki qiyinchiliklari haqida olingan ma’lumotlar tarbiyachiga ta’lim-tarbiya jarayonini yanada to‘g‘ri tashkil etishga yordam beradi. Natijada tarbiyachi har bir bolaga individual yondashuvni tanlab, uning qobiliyatlarini rivojlantirishga samarali ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shuningdek, tarbiyachining ota-onalar bilan doimiy muloqoti pedagogik jarayonning uzviyligini ta’minlaydi. Agar tarbiyachi va ota-ona bir xil tarbiyaviy yondashuvga amal qilsa, bola ikki muhit - oila va maktabgacha ta’lim muassasasi o‘rtasida qarama-qarshi talablarni his qilmaydi. Bu esa bolaning xulq-atvori, ijtimoiy moslashuvi va emotsional barqarorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Tarbiyachining ota-onalar bilan pedagogik hamkorlikni yo‘lga qo‘yishi bolalarning rivojlanishida yana bir muhim jihatni yuzaga chiqaradi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tizimida tarbiyachi shunchaki bilim beruvchi shaxs emas, balki bolaning ijtimoiy-psixologik qiyofasini chizuvchi asosiy me’mordir. Tarbiyachining faoliyati ko‘p qirrali pedagogik jarayon bo‘lib, u nafaqat professional bilimlarni, balki yuksak pedagogik madaniyat, etik muloqot va bolaning individual xususiyatlarini his etish mahoratini ham talab etadi.

Tadqiqotimiz natijalari shuni ko‘rsatadiki, tarbiyachining mas’uliyatli yondashuvi va bolaga bo‘lgan emotsional munosabati ilk yoshdagi bolalarda o‘z-o‘zini anglash hamda ijtimoiy

muhitga moslashuv ko‘nikmalarini poydevori bo‘lib xizmat qiladi. Zero, maktabgacha ta’lim bosqichida qo‘yilgan to‘g‘ri pedagogik tamoyillar kelajakda intellektual salohiyatli, ma’naviy yetuk va har tomonlama barkamol avlodning shakllanishida hal qiluvchi strategik ahamiyatga egadir. Shunday ekan, tarbiyachilarning kompetensiyalarini muntazam rivojlantirish, jamiyatning barqaror taraqqiyotini ta’minlashning eng samarali omilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan “Takomillashtirilgan Davlat talablari”. – Toshkent, 2018.
2. Qodirova F. R Toshpo‘latova Sh.K., Kayumova N.M. “Maktabgacha pedagogika”. Darslik. – Toshkent: Tafakkur avlodi, 2019.
3. Babaeva D. R. “Maktabgacha ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalar”. – Toshkent, 2018.
3. Vygotsky L.S. “Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes”. – Harvard University Press, 1978. (Xalqaro metodologiya uchun).
4. Z. Nishonova,G.Alimuhamedova. Bolalar psixologiyasi va psixodiognostikasi – Darslik, 2019.
5. Xidirova G., Rasulova M. “Maktabgacha ta’lim pedagogikasi”. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
5. G‘ofurova, D. Maktabgacha pedagogika va psixologiya. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2023.
6. G. P. Ermatova, N.S. Suvanova. “Mediasavodxonlik va axborot madaniyati”. O’quv qo’llanma. Navoiy, 2026
7. Shaxonova, N., Zokirova, D. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi va nutqrivoji. – Toshkent: Innovatsiya, 2022.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA VAQT TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISH

Ortiqova Malika Ilhomjon qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti,
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda vaqt tushunchasini shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari, metod va usullari, shuningdek, amaliy tavsiyalar yoritilgan. Bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda vaqtni idrok etish jarayonining bosqichlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: vaqt tasavvuri, maktabgacha ta’lim, rivojlanish, idrok, metodika, didaktik o‘yinlar, maktabgacha ta’lim, tarbiyachi, tafakkur, ta’lim.

Аннотация: В данной статье рассматриваются психолого-педагогические основы, методы и техники формирования понятия времени у детей дошкольного возраста, а также практические рекомендации. Анализируются этапы процесса восприятия времени с учетом возрастных особенностей детей.

Ключевые слова: восприятие времени, дошкольное образование, развитие, восприятие, методология, дидактические игры, дошкольное образование, педагог, мышление, воспитание.

Abstract: This article discusses the psychological and pedagogical foundations, methods and techniques for the formation of the concept of time in preschool children, as well as practical recommendations. The stages of the process of time perception are analyzed, taking into account the age characteristics of children.

Keywords: time perception, preschool education, development, perception, methodology, didactic games, preschool education, educator, thinking, education.

Hozirgi paytda yuz berayotgan globallashuv jarayoni va jamiyatni isloh etish sharoitida yangicha fikrlovchi shaxslarni tarbiyalash ta’lim tizimida ham jiddiy o’zgarishlar kiritishni talab etadi. Dunyo davlatlari orasida O’zbekiston Respublikasida birinchilardan bo’lib umumbashariy tavsifga ega mazkur muammoni hal etishga doir konseptual-nazariy asoslar yaratildi va tizimli ravishda amaliyotga tadbiq etib borilmoqda. Uzluksiz ta’lim chuqur, har tomonlama asosli ta’lim-tarbiya berish, mutaxassis kadrlar tayyorlashning turli shakl, usul, vosita, uslub va yo’nalishlarining mukammal uyg‘unligidan iboratdir. Uzluksiz ta’lim sifatini turli komponenlar o’rtasidagi o’zaro aloqadorlik, muayyan usullar va uslublarning ta’lim jarayoniga oqilona tatbiq etilishi ta’minlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda vaqtni idrok qilishni, vaqtga oid tasavvurlarni va mo’ljal olishni shakllantirish vazifasi Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning boshlang‘ich matematik tasavvurlarini rivojlantirish dasturi tarkibiga kiritilgan. Shuning uchun bu murakkab va ko’p qirrali muammoning masalalarini muhokama qilish zarur. Aslini aytganda, bu muammoning psixologik va pedagogik jihatdan ishlab chiqilishi endigina boshlanmoqda. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda vaqt bo’yicha mo’ljal olishni rivojlantirishning ilmiy asoslangan metodikasini yaratish masalasi qo’yilgan. Uning muvaffaqiyatli hal bo’lish garovi olimlar va amaliy (praktik) xodimlarning bu ishni amalga oshirishning eng samarali yo’llarini izlashga yo’naltirilgan zo’r berishlardan iborat. Bu masala borasida maktabgacha tarbiya pedagogikasida to’plangan hamma qimmatli narsalarni yig‘ish, umumlashtirish, yangilikni izlash va pedagogik jarayonda undan ijobiy foydalanishniinkor qilmaydi, albatta. Shu munosabat bilan M.I.Vasilevaning maktabgacha yoshdagi bolalarda vaqt bo’yicha mo’ljal olishni rivojlantirishga oid qiziqarli ish tajribasi haqida eslatib o’tish mumkin va o’rinli.

O’tkazilgan ish natijasida, deb ko’rsatadi V. I. Vasileva, bolalar o’z faoliyatlarini vaqtga qarab boshqarishni o’rganib oladilar: ish sur’atini tezlatish yoki susaytirish, uni o’z vaqtida tamomlash. Vaqt bo’yicha mo’ljal olishni rivojlantirib, bolalarni o’z faoliyatlarini boshqarishga, ajratilgan vaqtdan tejamli va ratsional foydalanishga o’rgatamiz, deb ko’rsatadi. Ish natijasi shunda ham sezila boshladiki, bolalar kiyinish, yuvinish, ovqatlanish kabi har xil turmush jarayonlarini bajarishga vaqtni tejab sarflashadigan bo’lishdi. Buning natijasida bolalarning sayllari va mustaqil ishlari uchun vaqt ko’paydi. Sust bolalarda butun guruhdan orqada qolmaslikka intilish paydo bo’ldi. O’rtoqlari tomonidan hayrixohlik bildiriladigan tanqid o’z-o’zini tekshirishni quvvatlaydigan bo’ldi (“Derazaga anqaymay, kiyin, bo’lmasa sayr qilishga vaqt kam qoladi”.) Bolalarning o’zlari rejimning har xil momentlarini bajarish uchun qanchadan vaqt sarflaganliklariga qiziqa boshladilar. Ular rejimni ongli bajaradigan bo’lishdi.Bolalarda bir, ikki yoki bir necha daqiqaning o’tishini aynan bir xil baholash malakasi shakllandi. Bolalar rivojlanishining umumiy samarasi shunday bo’ldi, unda nafaqat intellektual, balki axloqiy komponentni ham ko’rish mumkin.

Bolalarda vaqt bo’yicha mo’ljal olish malakasi qachon rivojlana boshlaydi, demak, qachon maxsus pedagogik rahbarlik talab qilinadi?

Ma’lumki, vaqtga nisbatan refleks hayvonlarda ham, odamlarda ham mavjud. Masalan, bola hayotining birinchi oylarida shakllanadigan vaqtga nisbatan refleks emizishlar orasida o’rnatish vaqt oraliqlari davomiyligini his etishdan dalolat beradi. Mana shuning o’zi rivojlanayotgan bolada vaqt bo’yicha mo’ljal olishning dastlabki bosqichidir, u hozircha dastlabki signal xarakteriga ega.

Ma’lumki, vaqt bo’yicha oriyentir (mo’ljal) olish hayvonlarda ham kuzatiladi. Bu malaka hayvonlarda biologik ehtiyojlarning paydo bo’lishi va organizm faoliyatining davriyligi asosida rivojlanadi. Shu sababli hayvonlarda vaqt bo’yicha mo’ljal olish, aniqlik va takomilning eng yuqori darajasiga etgani bilan ham ularning mutlaqo biolgik ehtiyojlari bilan shartlanilgan chegaradan oshib ketmaydi.

Falsafa va psixologiyaning tasdig‘icha, vaqtni idrok etish bo’yicha mo’ljal olish insonda biologik asosda ham, ijtimoiy asosda ham, uning hayotiy faoliyatida keng ijtimoiy aloqalar va munosabatlar jarayonida paydo bo’ladi va shakllanadi. Vaqtning birinchi signal aloqalari shaklidagi hissiy inkor (akslanishi) bola hayotining birinchi oylaridayoq, bunda, albatta, o’zining biologik asosini yo’qotmagan holda, ijtimoiy jihatdan bevosita namoyon bo’ladi. Keyinchalik vaqtni birinchi signal aloqalari shaklida hissiy akslanishi ikkinchi signal aloqalari sistemasiga kiritil adi va muhim sifat o’zgarishlariga uchraydi.

Agar mashg‘ulotlarda qum soatlardan foydalanilsa, bolalar vaqtning o’tuvchanligini, uning oraliqlari davomiyligini ayoniy ko’radilar. Shunday qilib, vaqt bo’yicha mo’ljal olish malakasi kundalik tarbiyaviy ishdagina emas, balki mashg‘ulotlarda ham shakllanadi. Tarbiyachi reja materialining hamma bolalar tomonidan o’zlashtirilishiga erishadi. Ta’lim vaqt oraliqlarini, ular ketma -ketliklarini topishga doir har xil o’yin va mashqlar shaklida o’tkaziladi. Bunda ill yustrativ material ham, ta’limning metod va usullari ham tobora qiyinlashtiriladi.

Ta’limning vazifasi eng avval bolalar maktab yoshigacha vaqt o’lchovining alohida birliklarini bilib olishdan iborat bo’lsin. Bu bilim har xil uzunlikdagi vaqt oraliqlarini hissiy aks ettirishga asoslansin, ya’ni imkoniyatga qarab puxta sensor zaminga asoslanishi kerak. Hissiyot va mantiq, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda “vaqt sezgisi” deyiladigan idrok vaqtni yuksak “mantiqiy tushuncha” sifatida aks ettirish va chamalash (mo’ljal olish) darajasini rivojlanishining zarur shartidir.

Ta’limning vazifasi vaqt o’lchovining (soat, hafta, oy, yil va h.k.) Har bir alohida birligi ichidagi komponentlari orasida mavjud bo’lgan sistemali xarakteri, shuningdek barcha mavjud birliklar orasidagi sistemali va o’zaro bog‘liqlikni tushunish uchun bolaga yordam berishdan iborat. Bu bog‘lanishni ko’rsatish, uning uchun xarakterli bo’lgan miqdoriy munosabatlarni ochish-demak, bolalarni yagona sistemasining alohida birliklarini tushunishga yaqinlashtirishdir.

Bolalarda takomillashayotgan vaqt munosabatlarining akslanishi bolaning turli -tuman amaliy va aqliy faoliyatida, uning obyektiv faoliyatining o’rab olingan tomonlari orasidagi munosabatlari doirasida maksimal ifodasini olishi muhimdir. Shu bilan maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarda vaqt bo’yicha mo’ljal olish malakasini rivojlantirish ishi tor mutaxassislikka xizmat qilishi emas, balki bolalar shaxsini butunicha kamolotga etkazishga xizmat qilishi kerak.

Xulosa qilib ilk matematik tushunchalarning qanchalik keng, aniq va mustahkam bo’lishi bolalar tafakkurini - analiz va sintez, mantiqiy fikrlash, xulosa chiqarish jarayonlarining kuchli bo’lishini ta’minlaydi. Ayniqsa, matematika bolalarni mantiqiy fikrlashga-to’g‘ri fikrlash, to’g‘ri fikrlardan to’g‘ri xulosalar chiqarishga o’rgatadi. Bizga ma’lumki, sodda matematika orqali maktabgacha yoshdagi vaqt tasavvurlari haqida boshlang‘ich bilimlarni oladilar. Bu bilimlar yordamida bolalar idrok qilinadigan obyektlarning xususiyatlarini analiz va sintez qilish, taqqoslash va umumlashtirishning eng sodda bog‘lanishlari va ular orasidagi munosabatlarni tushunib oladilar. Shunday qilib, maktabgacha ta’lim tashkilotida vaqt bo’yicha mo’ljal olishning rivojlanishi tor didaktik maqsadlarga xizmat qila olmaydi, u bola shaxsini kamol toptirishing samarali vositasi bo’lib qolishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.M. Jumayev “Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish metodikasi va nazariyasi” T., 2007 y.
2.S.X.Jalilova, S.M.Aripova. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi, 2013y.
3. SH.A.Sodiqova “Maktabgacha pedagogikasi” “Tafakkur sarchashmalari” nashriyoti. T.,2013y.4
4. G. P. Ermatova, N.S. Suvanova. “Mediasavodxonlik va axborot madaniyati”. O’quv qo’llanma. Navoiy, 2026

5. Z.Raxmonqulova “Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish”,T.2010y
6. Ishmuxammedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar. – T.: “Iste’dod”, 2008 y..
7. A.Mixaylova, E.D.Nosova, A.A.Stolyar, M.N.Polyakova, A.M.Verbenets “Teorii i texnologii matematicheskogo razvitiya detey doshkolnogo vozrasta”. Izdatelstvo «Detstvo-press». Sankt-Peterburg, 2008.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TA’LIM-TARBIYASIDA SYUJETLI-ROLLI O‘YINLAR AHAMIYATI

Normurodova Gulnoza Sunnatillayevna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti,
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida syujetli-rolli o‘yinlar markazi faoliyatini samarali tashkil etishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Syujetli-rolli o‘yinlarning bolalar rivojidagi o‘rni, xususan, ularning ijtimoiylashuvi, nutqiy faolligi, ijodiy tafakkuri hamda mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, o‘yin markazini tashkil etishda pedagogik shart-sharoitlar, didaktik vositalar, rivojlantiruvchi muhitni yaratish talablari va tarbiyachining yo‘naltiruvchi roli asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: syujetli-rolli o‘yinlar, maktabgacha ta’lim, o‘yin markazi, bolalar rivoji, ijtimoiylashuv, nutqiy faollik, ijodiy tafakkur, rivojlantiruvchi muhit, metodika, monitoring.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические и практические основы эффективной организации деятельности игрового центра сюжетно-ролевых игр в дошкольных образовательных организациях. Анализируется роль сюжетно-ролевых игр в развитии детей, в частности, их значение в формировании навыков социализации, речевой активности, творческого мышления и самостоятельного принятия решений. Также обосновываются педагогические условия, дидактические инструменты, требования к созданию развивающей среды и руководящая роль воспитателя в организации игрового центра.

Ключевые слова: сюжетно-ролевые игры, дошкольное образование, игровой центр, развитие ребенка, социализация, речевая активность, творческое мышление, развивающая среда, методология, мониторинг.

Abstract: This article covers the theoretical and practical foundations of the effective organization of the activities of the plot-role-playing games center in preschool educational organizations. The role of plot-role-playing games in the development of children, in particular, their importance in the formation of their socialization, speech activity, creative thinking and independent decision-making skills, is analyzed. Also, pedagogical conditions, didactic tools, requirements for creating a developing environment and the guiding role of the educator in organizing a game center are substantiated.

Keywords: plot-role-playing games, preschool education, game center, child development, socialization, speech activity, creative thinking, developing environment, methodology, monitoring.

Dunyo mamlakatlari jadal rivojlanayotgan, integratsiya va globallashuv jarayoni faol amalga oshayotgan hozirgi davrda mamlakatimizda maktabgacha yoshdagi bolalarning yetuk, barkamol, aqlan, jismonan sog‘lom, ruhan kuchli, ma’nan boy bo‘lib o‘sishlari uchun keng sharoitlar yaratib berilmoqda. Maktabgacha ta' lim vazirligining 2018-yil 7-iyuldagi 4-sonli hay’at yig‘lishi qarori bilan “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi tasdiqlandi. Dastur O‘zbekiston

Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablariga muvofiq ishlab chiqilgan me’yoriy-huquqiy hujjat bo‘lib, unda maktabgacha ta’limning maqsad va vazifalari, o‘quv tarbiyaviy faoliyatning asosiy g‘oyalari ifodalangan, shuningdek bolani ta’limning keyingi bosqichiga o‘tishdagi asosiy komponentlari belgilangan. Maktabgacha ta’limda asosiy faoliyat o’yin hisoblanib syujetli rolli o’yinlarning ahamiyati kattadir.

Bolalar ruhshunosi va pedagoglarning fikricha, syujetli-rolli o‘yinlarga qiziqish 3 yoshdan boshlab paydo bo‘ladi. Bola ilk yoshlarida atrof-olam to‘g‘risidagi tasavvurlarga ega bo‘la boshlaydi, keyinchalik predmetlar bilan harakat qila boshlaydi va o‘zining harakatlarini rivojlantiradi. Bolalikdagi o‘yinlar tarbiyaviy xususiyatga ega. O‘yin yordamida bolada muhim shaxsiy sifatlar shakllanadi va aqliy qobiliyati rivojlanadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalar bilan o‘ynaladigan syujetli-rolli o‘yinlarning maqsadi-o‘ylab topilgan vaziyat orqali bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishdan iborat.

Syujetli-rolli o’yinlar o’z xususiyatiga ko’ra aks ettiruvchi faoliyatdir. Rolli o’yinlar bolalarning kuzatuvchanligi, qiziquvchanligini oshirib, bilish doirasini rivojlantiradi. Bola o’z o’yinida borliqni aks ettirib olgan rolining mazmuni bilan bog‘liq bo’lgan u yoki bu hissiyotni boshdan kechiradi.

“Bolalar bog‘chasi”, “Maktab” kabi o’yinlar bolalarda do’stlik, o’rtoqlik, burch hissi, jamoatchilik kabi sifatlarni tarbiyalaydi. Rolli o’yinlarda har bir bola o’zi olgan rolini bajaradi. Masalan, quruvchi, haydovchi, tarbiyachi, enaga, o’qituvchi kabilar. Syujetli-rolli o’yinlarda bolalar avval katta bo’lmagan guruhlarda 2-3 kishidan bo’lib o’ynaydi. Katta va tayyorlov guruhlarida esa ko`p sonli jamoalarga birlashadi. O’yinda o’rtoqlik munosabatlari shakllanadi. O’yin davomida bola shaxs sifatida shakllanib boradi. Taniqli pedagog olimlarning olib borgan tadqiqotlariga ko’ra, bolalar o’yinlariga har tomonlama to’g‘ri rahbarlik qilish orqali ularga o’yinning mazmuni, tashkil etilishi, tuzilishi bolalar o`rtasidagi axloqiy munosabatlar, o’yinlarning rivojlanib, takomillashib borishiga ta’sirini ko’rish mumkin.

Rolli o’yinda har bir bola o’ziga olgan rolni bajaradi masalan, ona, shafyor, tarbiyachi, enaga, artist va h. Rolli o’yinlarda didaktik, qoidali – harakatli o’yinlardagi singari qat`iy o’rnatilgan qoida bo’lmaydi. Bunda ko’pincha bolalar o’z xayol qilgan narsalari bo’yicha harakat qiladilar. Masalan, “raketa tushib oyga uchadilar”, “paroxodda so’zadilar”, “kasalni davolaydilar”...

Ammo, bolalarning xayollari bilan o’ynashlari ularni real voqealikdan uzoqlashtirib yubormaydimi degan savol tug‘iladi, yo’q, bolalar o’zlari buning o’yinligini yaxshi biladilar. Shu bilan birga bolalarning kechinmalari, hayajonlari, qilgan harakatlari hammasi rostakam, sidqidildan bo’ladi. Masalan “doktor” rolidaga bola kasal to’g‘risida qayg‘uradi.

O’yin mavzui bolalar olgan taassurotning kuchli, bolalarning qiziqishlari bilan belgilanadi. O’yinda bolalar aks ettiradigan ijtimoiy-siyosiy voqealar bolalarning bilim doirasi va hayotiy tajribasining kengayib borishiga bog‘liq bo’ladi. Rolli o’yinlarining mazmuni va mavzusi o’zgarishi bilan bir qatorda uning tuzilishi va o’yin shakllari o’zgaradi, bolalarning mustaqilligi va tashabbuskorligi ham o’sib boradi. Avvaliga bolalar o’z-o’zicha alohida-alohida o’ynaydilar. Sekin-asta rolli o’yinlarning paydo bo’lishi, o’yinda kishilar o’rtasidagi munosabatni aks ettirish birgalikda bajariladigan o’yinni keltirib chiqaradi. Avvaliga katta bo’lmagan guruhchalar 2-3 kishidan bo’lib o’ynashadi, katta va tayyorlov guruhlariga kelib kattaroq jamoaga birlashadilar. O’yinda har xil rollar orqali o’zaro munosabatda bo’lish bolalarda subyekt sifatidagi faoliyatini oshishiga asos bo’ladi. Har bir bolaning o’ziga xos xususiyati yaqqol namoyon bo’lib, bunda bolalar faol tashkilotchi, o’ziga ishonadigan va aksincha, tortinchoq, indamaslarga bo’linadi.

Sahnalashtirish faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalarni tayyorlov guruhlarida o’zlarini subyekt sifatida namoyish etishlarida nutq ifodaliligini shakillantirish, intellektual va badiiy estetik tarbiya bilan bog‘liq ko’plab pedagogik vazifalarni hal etish imkonini beradi. Sahnalashtirish faoliyati bolaning hissiyotlarini rivojlantirishning tuganmas manbasi hisoblanib uni ma’naviy boylikka oshno qiladi. Bolalar sahnalashtirish faoliyati orqali xalqimizning boy madaniy ma’naviy merosi haqida tushuncha va tasavvurga ega bo’ladi va ularni o’z ishlarida ifodalashga o’rganadi. Har bir insonning hayoti o’yinlar bilan o’tadi u bolada kattalarning hayotiy

qonun qoidalarini anglashni o’rgatadi. Har bir bola o’zi bilgancha o’ynaydi, lekin bu o’yinlar asosan kattalarning, ya’ni, sevimli qahramonlaridan o’rganib ularga taqlid qilishadi.

Sahnalashtirish uchun material tanlaganda bolalarning yosh xususiyatlari bilim ko’nikmalaridan kelib chiqish zarur shu bilan birga ularning hayotiy tajribasini boyitish yangi bilimlarga qiziqish uyg‘otish va ijodiy imkoniyatlar berish kerak.

Rollarni faqat qobiliyatli bolalar o’rtasida taqsimlamay, balki barcha bolalarga o’zlarini turli rollarda sinab ko’rishlariga imkon berish lozim.

Bolalar bilan spektaklda ishlashning asosiy qoidalariga quyidagilar kiradi:

- Sahna asarini tanlash va uni bolalar bilan muhokama qilish;
- Pyesani epizodlarga bo’lish ularni bolalar tomonidan so’zlab berilishi; - Etyud ko’rinishidagi alohida epizodlar bilan ishlash.

Teatrning turli xil turlari bo’lib, bular: stol ustida soya teatiri, marionetkalar, sahna spektakllarida o’ynash uchun rekvizitlar teatr uchun pardalar, kostyum va niqoblar bo’lishi shart. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sahna namoyishlari uchun burchaklar tashkil qilinib, barmoqchalar teatri bilan rejissyorlik o’yinlari uchun joy ajratiladi. Hamkorlikdagi sahnalashtirish faoliyatida spektakl qo’yish jarayoniga yetarli darajada faol bo’lmagan bolalarni ham jalb etish va bu bilan ularda uyatchanlik va tortinchoqlikni yengib o’tishlariga yordam beradi.

O‘yin qadim zamonlardan boshlab ta’limiy ahamiyatga ega ekanligi hammaga ma’lum. Syujetli-rolli o‘yinlarda bolalar nafaqat kattalarning hayotiy vaziyatlariga taqlid qilishadi, balki ushbu vaziyatda o‘zlarining talqini bo‘yicha harakat qilib, o‘z fantaziyasi asosida voqealar rivojini o‘ylab topadi. Ijodiy o‘yinlarda bolalar xayolot olamining cheki yo‘q. O‘yinlar mazmuniga qarab bolalar sartarosh, vrach, oshpaz, o‘qituvchi va hokazolar bo‘lishi mumkin. Bolalar mashg‘ulotlar davomida olgan bilimlarini syujetli-rolli o‘yinlarda tadbiq etishadi.

O‘yinlarning syujeti xilma-xilligiga qaramay, ularni maxsus guruhlarga biriktirish imkoniyati mavjuddir. Masalan, yirik psixolog E.A.Arkin o‘yinlarning quyidagi tasnifini tavsiya qiladi:

1) ishlab chiqarishga (texnikaga); sanoat, qishloq xo‘jaligi, qurilish, kasb-hunarga oid o‘yinlar;

2) maishiy va ijtimoiy siyosatga ro‘zg‘or: bog‘chaga, maktabga, kundalik turmushga oid o‘yinlar;

3) harbiy : urush-urush o‘yinlari;

4) drammalashtirilgan: kino, spektakl va boshqalarga oid o‘yinlar.

Darhaqiqat, o‘yin syujetining o‘sishi turmushning tobora yangi qirralarini aks ettirish bilan cheklanib qolmay, muayyan syujetning o‘ziga xos boshqa ko‘rinishlari bilan boyishi sababli ham amalga oshadi.

Xulosa qilib aytganda Bola o’yinni oziqlantiruvchi manba bu, borliq dunyo, kattalar va tengdoshlarining hayoti hamda faoliyatidir. Syujetli o’yin aqliy tarbiya vositalaridan biridir. Bola o’yinda atrof muhitdagi voqea hodisalarni aks ettirib, ularni hayolan qayta tiklaydi. Bunda u obrazlar va taassurotlardan foydalanadi. Bola tasvirlanayotgan hodisalar haqidagi bilimlarini o’z mushohadalarida ifodalaydi, bu uning konkret buyumdan u haqida fikrlashga o’tganini bildiradi. O’yinning hayoliy vaziyati maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning aqliy faoliyatinining rivojlanishiga doimo ta’sir ko’rsatib boradi. Masalan, bola buyum nomini o’yin matniga ko’ra atayotganda va buyum bilan harakat qilganda u moddiy buyumlar bilan bajariladigan mavjud harakat rejasidan aqliy harakat rejasiga o’tadi. Boshda bu faqat buyumga tayanganda mumkin bo’ladi. Bora-bora o’yinda amaliy harakat rejasiga bevosita muvofiq kelmaydigan aqliy harakatning o’ziga xos rejasi vujudga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining 2018 yil 7 iyuldagi 4-sonli hay’at yig‘ilishi qarori bilan tasdiqlangan “Ilk qadam” davlat o`quv dasturi
2. Maktabgacha ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini mavzuviy rejalashtirish (tayyorlov guruhi). Toshkent-2018.

3.Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti huzuridagi Xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazi “Maktabgacha ta’limda zamonaviy yondashuvlar” moduli bo’yicha o’quv – uslubiy majmua. Toshkent-2018 4.Nizomova K. “6 yoshli bolalarni maktabga tayyorlash va maktabga moslashuvini o‘rganish” T.: 2006.
5.Maktabgacha ta’lim tashkilotlar va umumiy o‘rta ta’lim maktablar qoshida tashkil etilgan qisqa muddatli guruhlar uchun «Bilimdon» dasturi Toshkent-2014yil
6. Djurayeva B.R. , H.M.Nazirova „ Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishning zamonaviy tendinsiyalari’’ Toshkent 2015,

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA BOLALAR GIGIYENASINI TO‘G‘RI TASHKIL QILISHNING PEDAGOGIK VA TIBBIY ASOSLARI

M.F.Shamiyeva
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
S.A.Yusupova
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida (tarbiyalanuvchilarning shaxsiy va umumiy gigiyena qoidalariga rioya qilishining ahamiyati, bolalar salomatligini muhofaza qilishda sanitariya-gigiyena talablarining o‘rni hamda bola shaxsida gigiyenik ko‘nikmalarni shakllantirishning metodik asoslari yoritilgan. Shuningdek, maqolada tarbiyachi va ota-onalarning bu jarayondagi hamkorligi masalalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, gigiyena, salomatlik, sanitariya qoidalari, kun tartibi, jismoniy rivojlanish, tarbiyachi mahorati.

Аннотация: В данной статье освещаются значение соблюдения правил личной и общей гигиены воспитанниками в дошкольных образовательных организациях, роль санитарно-гигиенических требований в охране здоровья детей, а также методические основы формирования гигиенических навыков у личности ребёнка. Кроме того, в статье проанализированы вопросы сотрудничества воспитателя и родителей в данном процессе.

Ключевые слова: дошкольное образование, гигиена, здоровье, санитарные нормы, режим дня, физическое развитие, профессиональное мастерство воспитателя.

Abstract: This article examines the importance of adherence to personal and general hygiene rules among children in preschool educational institutions, the role of sanitary and hygienic requirements in protecting children's health, and the methodological foundations for developing hygienic skills in a child's personality. The article also analyzes the issues of cooperation between educators and parents in this process.

Keywords: preschool education, hygiene, health, sanitary rules, daily routine, physical development, teacher competence.

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimi jamiyat taraqqiyotining muhim bo‘g‘inlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, bolalar salomatligini muhofaza qilish, ularning jismoniy va ma’naviy rivojlanishini ta’minlashda gigiyenik tarbiya muhim o‘rin egallaydi. Maktabgacha yosh davrida shakllangan gigiyenik ko‘nikmalar bolaning keyingi hayoti davomida sog‘lom turmush tarzini olib borishiga asos bo‘lib xizmat qiladi. Hozirgi globallashuv davrida bolalar salomatligini saqlash masalasi dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Turli kasalliklarning oldini olishda gigiyena qoidalariga amal qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarga shaxsiy va umumiy gigiyena qoidalarini o‘rgatish, ularda gigiyenik madaniyatni shakllantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir.Bolalik davri inson salomatligi va shaxsining poydevori qo‘yiladigan eng muhim bosqichdir. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning organizmi tashqi muhit ta’sirlariga o‘ta ta’sirchan bo‘lib, ularning

immun tizimi hali to‘liq shakllanmagan bo‘ladi. Shu sababli, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning hayoti va sog‘lig‘ini muhofaza qilish, ularga to‘g‘ri gigiyenik tarbiya berish bugungi kunda pedagogika va tibbiyot sohasining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.Mening fikrimcha, gigiyena faqat tozalik degani emas, balki bu bolaning har tomonlama sog‘lom rivojlanishi uchun yaratilgan kompleks muhitdir. To‘g‘ri tashkil etilgan gigiyenik sharoit bolalarning nafaqat jismoniy, balki intellektual salomatligiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

1. Maktabgacha ta`lim tashkilotlarida sanitariya-gigiyena talablarining o‘rni.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar salomatligini saqlashda amaldagi SanPiN (Sanitariya qoidalari, meyorlari va gigenik normativlari) talablariga qat’iy rioya qilish lozim. Bunga quyidagilar kiradi:

Xonalarni shamollatish va yoritish: Har bir guruh xonasi tabiiy va sun’iy yorug‘lik bilan yetarli darajada ta’minlanishi, havo harorati bolalar uchun qulay (18-22°C) bo‘lishi shart.

Mebel va jihozlar: Bolalar foydalanadigan stol-stullar ularning bo‘yiga mos bo‘lishi (antropometrik o‘lchovlar asosida) umurtqa pog‘onasi qiyshayishining oldini oladi.

O‘yinchoqlar gigiyenasi: O‘yinchoqlar har kuni dezinfeksiya qilinishi va xavfsiz materiallardan tayyorlangan bo‘lishi kerak.

2. Shaxsiy gigiyena ko‘nikmalarini shakllantirish.

Bolalarda shaxsiy gigiyena ko‘nikmalarini shakllantirish – bu uzoq davom etadigan pedagogik jarayon. Men o‘z kuzatishlarimga tayanib shuni ayta olamanki, bola gigiyena qoidalarini shunchaki buyruq sifatida emas, balki kundalik hayot tarzining bir qismi sifatida qabul qilishi kerak. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda individualizm va shaxsiy hudud tushunchasi shakllana boshlaydi. Bu davrda ularga shaxsiy gigiyena vositalaridan faqat o‘zi foydalanishi kerakligini o‘rgatish nafaqat tozalik, balki turli teri va yuqumli kasalliklarning oldini olishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Sochiqlar: MTTlarda har bir bolaning o‘z sochiq ilgichi bo‘lishi va u maxsus rasm yoki raqam bilan belgilanishi shart. Bu bolaga o‘z sochiğini adashtirmaslikka yordam beradi.

Qo‘l yuvish madaniyati - bolalarga ovqatlanishdan oldin, hojatxonadan so‘ng va sayrdan qaytgach qo‘llarni sovunlab yuvishni o‘rgatish – yuqumli kasalliklar (ayniqsa, "iflos qo‘llar" kasalligi hisoblangan gepatit A va dizenteriya) profilaktikasida asosiy omildir.

Og‘iz bo‘shlig‘i va tana parvarishi.Katta guruh bolalariga tishlarni to‘g‘ri tozalash, shaxsiy sochiq va taroqdan foydalanish ko‘nikmalari o‘yinlar orqali tushuntirilishi lozim.

Tish cho‘tkasi va stakan.Katta guruhlarda tish yuvish tashkil etilganda, cho‘tkalar bir-biriga tegmaydigan holatda, shamollatiladigan maxsus idishlarda saqlanishi kerak.

Tarbiyachi sifatida shuni ta’kidlamoqchimanki, bolalarga "bu sening buyuming, uni birovga bermasliging kerak" degan tushunchani berishda ehtiyotkor bo‘lish lozim. Bu "xasislik" emas, balki "sog‘liqni saqlash qoidasi" ekanligini tushuntirish darkor. Masalan, o‘yinchoqni baham ko‘rish yaxshi fazilat, lekin tish cho‘tkasi yoki dastro‘molni baham ko‘rish sog‘liq uchun zararli ekanini ertaklar va rangli rasmlar orqali tushuntirish samaraliroq bo‘ladi.

3.Ovqatlanish gigiyenasi va uning ahamiyati.

To‘g‘ri ovqatlanish – salomatlik garovidir. MTTlarda ovqatlanish jarayonida quyidagi gigiyenik jihatlarga e’tibor qaratish lozim:

Idish-tovoqlar tozaligi: Idishlar issiq suv va maxsus vositalar bilan yuvilishi, so‘ngra quritilishi kerak.

Ovqatlanish madaniyati: Bolalarga ovqatlanish vaqtida gaplashmaslik, ovqatni yaxshi chaynash va qomatni tik tutib o‘tirish o‘rgatiladi.

Sifat nazorati: Oshxonaga keltiriladigan mahsulotlarning sertifikatlanganligi va saqlash muddati doimiy nazoratda bo‘lishi shart.

4. Kun tartibi va jismoniy faollik.

Bolalarning kun tartibini to‘g‘ri taqsimlash asab tizimining charchashini oldini oladi. Uyqu va uyg‘oqlik davrining mutanosibligi, ochiq havoda sayr qilishning muntazamligi bolaning immun tizimini mustahkamlaydi.

Muhim eslatma: Har bir yosh guruhi uchun sayr davomiyligi va jismoniy yuklamalar turlicha bo‘lishi kerak. Ochiq havoda o‘tkaziladigan o‘yinlar bolaning nafas olish tizimini yaxshilaydi va chiniqtiradi.

5. Tarbiyachi va ota-onalar hamkorligi.

Mening nazarimda, bolada gigiyenik ko‘nikmalarni shakllantirishda "bog‘cha-oila" zanjiri uzilmasligi kerak. Agar bola bog‘chada qo‘l yuvishni o‘rgansa-yu, uyda bunga e’tibor berilmasa, natija kutilganidek bo‘lmaydi.Ota-onalar bilan ishlashda ham shaxsiy buyumlar masalasiga alohida to‘xtalish lozim. Ko‘pincha ota-onalar farzandlarining bog‘cha sumkasiga shaxsiy gigiyena vositalarini (nam salfetka, dastro‘mol, almashtiriladigan kiyimlar) solib qo‘yishni unutishadi. Men har bir ota-onaga farzandining kiyim-kechaklari va gigiyena vositalarini markirovka qilishni (bola taniydigan belgi qo‘yishni) tavsiya qilaman. Bu nafaqat tartibni saqlaydi, balki bolada o‘z buyumiga nisbatan mas’uliyat hissini uyg‘otadi.

Tarbiyachi ota-onalar bilan quyidagi yo‘nalishlarda ishlashi maqsadga muvofiq:

Ota-onalar majlislarida gigiyenik mavzularda suhbatlar o‘tkazish.

Bolaning shaxsiy gigiyena vositalari (dastro‘mol, taroq, tish cho‘tkasi) mavjudligini nazorat qilish.

"Sog‘lom oila – sog‘lom bola" mavzusida burchaklar tashkil etish.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarda gigiyenik ko‘nikmalarni shakllantirish ularning jismoniy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishining ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu jarayon nafaqat bolalar salomatligini mustahkamlashga, balki ularda tartiblilik, mustaqillik va mas’uliyat hissini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Ayniqsa, maktabgacha yosh davrida egallangan gigiyenik odatlar bola shaxsining keyingi bosqichlarida barqaror xulq-atvor me’yorlariga aylanishi bilan ahamiyatlidir.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, gigiyenik tarbiya tizimli, izchil va yosh xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilgandagina samarali natija beradi. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sanitariya-gigiyena talablariga qat’iy rioya qilish, bolalarning kundalik faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish, gigiyenik mashg‘ulotlarni o‘yin va amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish muhim hisoblanadi. Bu esa bolalarda gigiyenaga nisbatan ongli munosabatni shakllantiradi.

Bundan tashqari, tarbiyachilarning kasbiy mahorati, pedagogik yondashuvi va shaxsiy namunasining yuqori darajada bo‘lishi ham muhim omillardan biridir. Tarbiyachi nafaqat bilim beruvchi, balki bolalar uchun ibrat namunasidir. Shu sababli uning gigiyena qoidalariga amal qilishi bolalar tomonidan bevosita o‘zlashtiriladi.

Ota-onalar bilan hamkorlik esa ushbu jarayonning uzviyligini ta’minlaydi. Oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi uzluksiz aloqa bolalarda shakllanayotgan gigiyenik ko‘nikmalarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ota-onalarning gigiyenik tarbiya borasidagi bilim va ko‘nikmalarini oshirish orqali bola hayotida yagona tarbiyaviy muhit yaratiladi.

Umuman olganda, gigiyenik tarbiya maktabgacha ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u sog‘lom avlodni tarbiyalashda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu bois mazkur yo‘nalishda ilmiy-metodik ishlarni yanada takomillashtirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish hamda amaliy faoliyatni kuchaytirish dolzarb vazifalardan biri sifatida e’tirof etiladi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar gigiyenasini to‘g‘ri tashkil etish – bu faqat tozalikni saqlash emas, balki kelajak avlodning jismoniy va ma’naviy yetukligini ta’minlashdir. Har bir tarbiyachi o‘z faoliyatida zamonaviy gigiyenik talablarni pedagogik mahorat bilan uyg‘unlashtira olishi lozim. Zero, sog‘lom bola har qanday jamiyatning eng katta boyligidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi "Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi".
2. O‘zbekiston Respublikasi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. – Toshkent, 2018.
4. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.

5. Bolalar gigiyenasi va salomatligi asoslari. – Toshkent, 2019.
6. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent, 2013.
7. "Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning hayoti va sog‘lig‘ini muhofaza qilishni tashkil etish tartibi to‘g‘risida"gi Nizom.
8.G.S. Djumayeva. "Bolalar gigiyenasi va fiziologiyasi". O‘quv qo‘llanma, 2020-y.
9. O‘zbekiston Respublikasi Sanitariya-epidemiologik osoyishtalik va jamoat salomatligi xizmati me’yoriy hujjatlari (SanPiN).
10. Xalqaro pedagogik tajribalar: "Bolalar salomatligi va gigiyenasi" mavzusidagi ilmiy jurnallar to‘plami.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA SOG‘LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHDA UYQUNING AHAMIYATI

M.F.Shamiyeva
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi
S.K.Temirova
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya:mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning muhim omillaridan biri sifatida uyquning ahamiyati yoritilgan. Bolaning jismoniy, psixologik va aqliy rivojlanishida uyquning o‘rni ilmiy asosda tahlil qilinadi. Shuningdek, to‘g‘ri uyqu rejimini tashkil etish, uning davomiyligi va sifati bolaning umumiy salomatligiga ta’siri haqida fikr yuritiladi. Maqolada maktabgacha ta’lim muassasalari va oilada uyqu madaniyatini shakllantirishning amaliy jihatlari ham ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh, sog‘lom turmush tarzi, uyqu, rivojlanish, salomatlik, kun tartibi, psixologik rivojlanish, fiziologik jarayonlar

Аннотация: В данной статье рассматривается значение сна как одного из важнейших факторов формирования здорового образа жизни у детей дошкольного возраста. Научно обоснована роль сна в физическом, психологическом и умственном развитии ребенка. Также анализируются вопросы организации правильного режима сна, его продолжительности и качества, а также их влияние на общее состояние здоровья. Рассмотрены практические аспекты формирования культуры сна в дошкольных учреждениях и семье.

Ключевие слова: дошкольный возраст, здоровый образ жизни, сон, развитие, здоровье, режим дня, психологическое развитие, физиологические процессы.

Abstract: This article highlights the importance of sleep as one of the key factors in the formation of a healthy lifestyle in preschool children. The role of sleep in a child’s physical, psychological, and cognitive development is analyzed on a scientific basis. The study also discusses the organization of proper sleep routines, including its duration and quality, and their impact on overall health. Additionally, practical aspects of developing a sleep culture in preschool institutions and family environments are considered.

Keywords: preschool children, healthy lifestyle, sleep, development, health, daily routine, psychological development, physiological processes

Maktabgacha yosh davri inson hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri bo‘lib, aynan shu davrda bolaning jismoniy, aqliy va psixologik rivojlanishiga asos solinadi. Sog‘lom turmush tarzini shakllantirish ushbu jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi. Ayniqsa, bolalarning to‘g‘ri ovqatlanishi, jismoniy faolligi va uyqu rejimiga amal qilishi ularning har tomonlama barkamol rivojlanishida muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.Maktabgacha yosh davri inson ontogenezining eng muhim va mas’uliyatli bosqichlaridan biri hisoblanadi. Aynan ushbu davrda

bolaning jismoniy salomatligi, psixik jarayonlari, aqliy faoliyati hamda ijtimoiy xulq-atvori shakllanishining poydevori yaratiladi. Shu sababli maktabgacha ta’lim tizimida bolalarni har tomonlama sog‘lom rivojlantirish, ularda sog‘lom turmush tarziga oid bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida e’tirof etiladi.

Zamonaviy pedagogika va bolalar fiziologiyasi sohasidagi ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sog‘lom turmush tarzi bolalar rivojlanishining muhim omillaridan biri bo‘lib, u organizmning to‘g‘ri ishlashini, immun tizimining mustahkamligini hamda psixik barqarorlikni ta’minlaydi. Sog‘lom turmush tarzi tarkibiga to‘g‘ri ovqatlanish, jismoniy faollik, gigiyena qoidalariga rioya qilish, kun tartibini to‘g‘ri tashkil etish kabi omillar kiradi. Ushbu omillar ichida uyqu alohida o‘rin tutadi, chunki u bolaning fiziologik tiklanishi va psixologik muvozanatini ta’minlovchi asosiy jarayonlardan biridir.

Uyqu inson organizmining tabiiy ehtiyoji bo‘lib, ayniqsa maktabgacha yoshdagi bolalar uchun uning ahamiyati nihoyatda kattadir. Uyqu jarayonida markaziy asab tizimi tiklanadi, o‘sish gormonlari faol ishlab chiqariladi, organizmda modda almashinuvi jarayonlari me’yorlashadi. Shu bilan birga, uyqu bolaning aqliy rivojlanishida muhim rol o‘ynab, xotira, diqqat va tafakkur jarayonlarining samaradorligini oshiradi. Yetarli va sifatli uyqu bolada ijobiy emotsional holatni ta’minlab, stress va asabiylikning oldini oladi.

Bugungi kunda globallashuv va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi bolalarning turmush tarziga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Xususan, ekran vositalaridan ortiqcha foydalanish, harakatchanlikning kamayishi va kun tartibining buzilishi natijasida bolalarda uyqu rejimining izdan chiqishi holatlari ko‘payib bormoqda. Bu esa ularning sog‘lig‘i va rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, ayniqsa uyquning ahamiyatini ilmiy asosda o‘rganish va amaliyotga joriy etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari keng yoritilib, uyqu bolaning fiziologik, psixologik va aqliy rivojlanishidagi o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu jarayonda pedagogik yondashuvlar hamda tarbiyachi va ota-onalar hamkorligining ahamiyati ochib beriladi.

Bugungi kunda bolalar salomatligini mustahkamlash, ularni sog‘lom turmush tarziga o‘rgatish dolzarb pedagogik va ijtimoiy muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, globallashuv jarayonlari, urbanizatsiya va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi bolalarning kundalik hayot tarziga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Zamonaviy hayot sharoitida bolalarning ko‘p vaqtini televizor, kompyuter va mobil qurilmalar qarshisida o‘tkazishi natijasida ularning jismoniy faolligi sezilarli darajada kamaymoqda. Bu esa o‘z navbatida organizmning tabiiy rivojlanish jarayoniga salbiy ta’sir etib, turli funksional buzilishlar, jumladan, ortiqcha vazn, tez charchash va immunitetning pasayishiga olib kelmoqda.

Shuningdek, texnologiyalarning haddan tashqari qo‘llanilishi bolalarda uyqu rejimining buzilishiga ham sabab bo‘lmoqda. Kechqurun elektron qurilmalardan foydalanish markaziy asab tizimining ortiqcha qo‘zg‘alishiga olib kelib, uyquga ketish jarayonini qiyinlashtiradi va uyqu sifatini pasaytiradi. Natijada bolalarda uyqusizlik, asabiylik, diqqatning tarqoqligi va o‘quv faoliyatiga qiziqishning susayishi kabi holatlar kuzatiladi. Bu esa ularning nafaqat jismoniy, balki aqliy va emotsional rivojlanishiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shu sababli maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish masalasi kompleks yondashuvni talab etadi. Bu jarayonda to‘g‘ri kun tartibini tashkil etish, muvozanatli ovqatlanishni yo‘lga qo‘yish, yetarli jismoniy faollikni ta’minlash bilan bir qatorda, sifatli va yetarli uyquni tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi. Uyqu – bolaning organizmi tiklanadigan, asab tizimi dam oladigan va kun davomida olingan ma’lumotlar qayta ishlanadigan muhim fiziologik jarayon hisoblanadi.

Demak, maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda uyquning o‘rni beqiyos bo‘lib, ushbu masalani chuqur ilmiy o‘rganish, amaliy tavsiyalar ishlab chiqish va ta’lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslarini har tomonlama tahlil qilish, ushbu jarayonning pedagogik-psixologik mexanizmlarini ochib berish hamda sog‘lom turmush tarzining muhim komponentlaridan biri sifatida uyquning bola rivojlanishidagi o‘rni va ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Shuningdek, mazkur maqolaning maqsadi maktabgacha yosh davrida bolalarning jismoniy, aqliy va emotsional rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda ta’lim muassasalari, tarbiyachilar va ota-onalar hamkorligining o‘rni va ahamiyatini yoritishdan iboratdir. Bu jarayonda bolalarda to‘g‘ri kun tartibini shakllantirish, muvozanatli ovqatlanish, jismoniy faollikni oshirish hamda sifatli uyquni tashkil etishning samarali usul va vositalarini ishlab chiqish ham maqolaning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi.

Bundan tashqari, maqola doirasida uyquning bola organizmi va psixik rivojlanishiga ta’siri, xususan, asab tizimi faoliyati, xotira, diqqat va emotsional barqarorlikka ko‘rsatadigan ijobiy ta’sirini tahlil qilish, uyqu rejimining buzilishi oqibatlarini aniqlash hamda ularning oldini olishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish ham ko‘zda tutiladi.

Umuman olganda, ushbu maqolaning maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning samarali modelini ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish orqali barkamol, sog‘lom va har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalashga xizmat qilishdan iboratdir.

Uyquning bolaning fiziologik, psixologik va aqliy rivojlanishiga ta’sirini tahlil qilish – maktabgacha yoshdagi bolalar organizmida kechadigan muhim biologik va psixik jarayonlarni o‘rganishni nazarda tutadi. Uyqu, avvalo, bolaning fiziologik rivojlanishida muhim omil bo‘lib, bu jarayonda organizmning tiklanishi, energiya zaxiralarining to‘ldirilishi va o‘sish jarayonlari faollashadi. Ayniqsa, chuqur uyqu bosqichida o‘sish gormonlari faol ajralib chiqib, suyak va mushak to‘qimalarining rivojlanishini ta’minlaydi, immun tizimi mustahkamlanadi hamda organizmning tashqi muhit omillariga moslashuvchanligi oshadi.

Psixologik jihatdan uyqu bolaning emotsional holatini barqarorlashtiradi, asab tizimini me’yorga keltiradi va stress omillariga nisbatan chidamliligini oshiradi. Yetarli uyqu olgan bolalarda kayfiyatning barqarorligi, ijobiy emotsiyalar ustunligi, ijtimoiy moslashuvning yuqori darajasi kuzatiladi. Aksincha, uyqu yetishmovchiligi asabiylik, tajovuzkorlik, tez charchash va injiqlik kabi salbiy holatlarni keltirib chiqaradi.

Aqliy rivojlanish nuqtai nazaridan esa uyqu kognitiv jarayonlarning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Uyqu davomida kun davomida olingan ma’lumotlar qayta ishlanadi, mustahkamlanadi va uzoq muddatli xotirada saqlanadi. Bu jarayon bolaning o‘rganish qobiliyati, diqqatni jamlash darajasi va tafakkur faoliyatining rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yetarli uyquga ega bo‘lgan bolalarda nutq rivoji, mantiqiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalari ancha yuqori darajada shakllanadi.

Shu bilan birga, uyqu rejimining buzilishi bolaning umumiy rivojlanishiga salbiy ta’sir etib, nafaqat jismoniy holatning yomonlashuviga, balki aqliy faollikning pasayishiga ham olib keladi. Shuning uchun maktabgacha ta’lim jarayonida bolalarning yoshiga mos uyqu rejimini tashkil etish, uyqu gigiyenasiga rioya qilish va sog‘lom odatlarni shakllantirish muhim pedagogik vazifa sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. – Toshkent, 2018.
3. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent, 2013.
4. Bolalar fiziologiyasi va gigiyenasi. – Toshkent, 2019.
5. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent, 2020.

MAKTABGACHA TA’LIM YOSHDAGI BOLALARDA SOG‘LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISH ASOSLARI

M.F.Shamiyeva
O‘zbekiston, Navoiy Davlat Universiteti
Z.D.Tolibova
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biridir. Kichik yoshdan boshlab bolalarda sog‘lom turmush tamoyillarini shakllantirish, ularni jismoniy va gigiyenik tarbiya jarayonlariga jalb etish, kelajakda ularning sog‘lom va baquvvat inson bo‘lib voyaga yetishida muhim o‘rin tutadi. Shu boisdan maktabgacha ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya va gigiyenik tarbiya integratsiyasi asosida bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga katta ahamiyat berilmoqda.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta’lim, sog‘lom turmush tarzi, jismoniy tarbiya, gigiyenik tarbiya, pedagogik asoslar, bolalar sog‘ligi, integratsiya, harakatli o‘yinlar, gigiyena, sog‘lom avlod.

Аннотация: Формирование здорового образа жизни у детей дошкольного возраста является одной из наиболее актуальных задач современности. Формирование у детей с раннего возраста принципов здорового образа жизни, их вовлечение в процессы физического и гигиенического воспитания играет важную роль в становлении их как здоровых и крепких личностей в будущем. В связи с этим в дошкольных образовательных учреждениях уделяется большое внимание формированию здорового образа жизни у детей на основе интеграции физического и гигиенического воспитания.

Ключевые слова: дошкольное образование, здоровый образ жизни, физическое воспитание, гигиеническое воспитание, педагогические основы, здоровье детей, интеграция, подвижные игры, гигиена, здоровое поколение

Abstract: The formation of a healthy lifestyle in preschool children is one of the most актуal issues today. Developing healthy lifestyle principles in children from an early age, involving them in physical and hygienic education processes, plays an important role in their future development as healthy and strong individuals. Therefore, special attention is being paid in preschool educational institutions to the formation of a healthy lifestyle in children based on the integration of physical and hygienic education.

Keywords: preschool education, healthy lifestyle, physical education, hygienic education, pedagogical foundations, children’s health, integration, active games, hygiene, healthy generation

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning pedagogik asoslari, avvalo ularning o‘z holatiga va atrof-muhitga munosabatini to‘g‘ri yo‘naltirishdan iboratdir. Bu yoshdagi bolalar uchun jismoniy harakatchanlik, faol harakatga bo‘lgan ehtiyoj yuqori bo‘ladi. Turli xil jismoniy mashqlar, harakatli o‘yinlar, sport mashg‘ulotlari bolalarda nafaqat jismoniy salomatlikni, balki irodaviy, emotsional va ijtimoiy sifatlarni ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Jismoniy tarbiya elementlarini kun tartibiga kiritish orqali bolalarda ertalabki badantarbiyani o‘rgatish, toza havoda sayr qilish, harakatli o‘yinlar orqali sog‘lom hayot uchun zarur bo‘lgan odatlarni shakllantirish mumkin. Jismoniy tarbiya bolalar uchun o‘z salomatligiga e’tiborli bo‘lish, to‘g‘ri ovqatlanish, gigiyenaga rioya qilish kabi ko‘nikmalarni tarbiyalashda muhim rol o‘ynaydi. Gigiyenik tarbiya esa, shaxsiy gigiyena qoidalariga amal qilish, tanani toza tutish, kiyim-kechak va o‘yinchoqlarni saranjom tutish, qo‘lni yuvish, gigiyenik mashqlar va shunga o‘xshash odatlar orqali amalga oshiriladi. Gigiyenik tarbiyani amalga oshirish jarayonida bolalarda kundalik gigiyenik odatlarni uyg‘otish va mustahkamlash, bolani o‘z sog‘lig‘iga mas’uliyat bilan qarashga o‘rgatish ta’lim beruvchilarning doimiy vazifasiga aylanadi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida jismoniy va gigiyenik tarbiya jarayonlariga oid usullarning samarali integratsiyasi uchun, pedagoglar bolalarning yosh xususiyatlarini, harakatga

bo‘lgan ehtiyojlarini inobatga olgan holda pedagogik dasturlar tuzishlari, mashg‘ulotlarni bolalar uchun qiziqarli va samarali tarzda tashkil etishlari kerak. Bu borada birinchi navbatda jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini gigiyenik odatlar bilan uyg‘unlashtirishga alohida e’tibor beriladi. Masalan, har bir jismoniy mashqdan so‘ng qo‘l yuvish, sport anjomlaridan to‘g‘ri foydalanish, toza kiyimlarda yurish, ovqatlanishdan oldin va keyin oddiy gigiyena qoidalariga amal qilish odatlariga o‘rgatish zarur bo‘ladi. Bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda ota-onalarning ham roli kattadir. Ota-onalar va pedagoglar har doim hamkorlikda bo‘lishlari, bolaga nafaqat ta’lim muassasasida, balki uy sharoitida ham sog‘lom turmush tarzini shakllantirish va gigiyenik odatlarni rivojlantirish uchun shartsharoit yaratishlari kerak. Maktabgacha ta’lim muassasalarida esa bolani toza va xavfsiz muhitda tarbiyalash, ularning ovqatlanishi, uxlashi, gigiyena va jismoniy faolligiga alohida e’tibor qaratiladi. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda faol o‘yinlar, raqslar, musobaqalar, harakatli mashg‘ulotlar eng qulay va samarali usullardan hisoblanadi. Bunday mashg‘ulotlar bolalarda nafaqat jismoniy harakatchanlik va sog‘lom turmush malakalarini shakllantiradi, balki jamoada ishlash, o‘z salomatligiga g‘amxo‘rlik qilish, atrofdagilar bilan munosabatda bo‘lish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Ta’lim-tarbiya jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarda ijobiy xulq-atvorlarni shakllantirish uchun, ularni gigiyena va jismoniy tarbiya asoslariga o‘rgatishda doim izchillik va tizimlilik talab etiladi. Pedagoglar bolalarga gigiyena va salomatlik haqidagi bilimlarni oddiy va ravon tilda, ularning yoshiga mos tarzda yetkazishadi. Mashg‘ulotlarda dastlab gigiyenik odatlar, shaxsiy tozalik, ratsional ovqatlanish, kun rejimi haqida suhbatlashiladi. Keyingi bosqichda esa, bolalarga gigiyenik harakatlar, jismoniy mashqlar va o‘yinlar uyg‘unlashtirilib, sog‘lom turmush tarzi haqidagi bilim va ko‘nikmalar mustahkamlanadi. Bolalarda kasalliklarni oldini olish, immunitetni mustahkamlash, sog‘lom muhitda yashash, to‘g‘ri ovqatlanish odatlariga ega bo‘lish – bularning barchasiga erishish uchun maktabgacha ta’lim muassasasida gigiyenik va jismoniy mashg‘ulotlar teng darajada asosiy o‘rin egallaydi. Chunki inson tanasi, aqliy va ruhiy salomatligi aynan bolalikdan, ayniqsa maktabgacha yoshda asoslanadi. Sog‘lom bola – baquvvat, faol, harakatchan va tashabbuskor bo‘ladi. U o‘zining jismoniy imkoniyatlarini to‘g‘ri baholaydi, atrofdagi voqea-hodisalarni to‘g‘ri anglaydi va ularga mos ravishda harakat qiladi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya va gigiyenik tarbiyani birgalikda olib borish, sog‘lom turmush tarzi elementlarini kundalik hayotga tatbiq etish orqali, pedagoglar yosh avlod qalbida sog‘lom hayotga muhabbat, mas’uliyat hissini tarbiyalaydi. O‘qituvchilarimiz gigiyenik va jismoniy tarbiyani yaxlit holda uyushtirishda turli innovatsion yondashuvlardan, modern pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanmoqda. Bu esa o‘z navbatida natija ko‘rsatmoqda: bolalar gigiyenik odatlarni tezda o‘zlashtirib, jismoniy faollik orqali tanalarini chiniqtirishadi, immuniteti kuchayadi, turli kasalliklar oldini olishga erishiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda zamonaviy gigiyenik va jismoniy tarbiya vositalari, mashg‘ulotlarning mazmuni va usullari doimiy boyitilib borilmoqda. Sog‘lom turmush tamoyillarini bolalar qalbiga chuqur singdirib, kelgusi hayotiga mustahkam poydevor qo‘yish uchun ta’lim va tarbiya jarayonini izchil va tizimli tashkil qilish ta’minlanmoqda. Bu sohada pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi samarali hamkorlik yana-da muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-onalar bolalariga sog‘lom hayot tarzining mohiyatini tushuntirib, ta’lim muassasasida organilgan gigiyenik va jismoniy odatlarni uyda amalda bajarilishiga doimiy e’tibor berishlari, farzandlariga namuna bo‘lishlari lozim.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish – ularni kelajakda sog‘lom, g‘ayratli, tashabbuskor va baxtli insonlar bo‘lib voyaga yetishining eng muhim garovidir. Jismoniy va gigiyenik tarbiyani birgalikda olib borish, ularni o‘zaro integratsiyalashuvi asosida bolalarda sog‘lom turmush tarzi uchun zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalar shakllantirilsa, hayotlarining har bir bosqichida o‘z sog‘lig‘i va hayot sifatiga e’tiborli bo‘lgan, jamiyatda faol ishtirok etadigan, mustaqil va mas’uliyatli insonlar

voyaga yetadi. Shu sababli, ushbu yo‘nalishda amalga oshirilayotgan ishlar uzluksiz davom ettirilishi, yangi pedagogik yondashuvlar va ilg‘or tajribalar doimo tatbiq etib borilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdurahmonova, M.M. (2018). “Maktabgacha yoshdagi bolalarda jismoniy faollik va harakatli o‘yinlarni tashkil etishning pedagogik asoslari”. Maktabgacha Ta’lim Muammolari,
2. Boboyeva, Z.M. (2021). “Gigiyenik tarbiyaning maktabgacha yoshdagi bolalar salomatligini mustahkamlashdagi o‘rni”. Ta’lim va Innovatsiyalar.
3. Boltayev, I.I. (2019). “Bolalar sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda oilaning hamkorligi”. Pedagogikadagi Yangiliklar.
4. Burxonova, M.T. (2020). “Jismoniy va gigiyenik tarbiya integratsiyasining amaliy asoslari”. Maktabgacha Ta’lim Jurnali.
5. G‘ulomova, K.A. (2018). “Sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning zamonaviy usullari”. Boshlang‘ich Ta’lim.
6. Xasanova, N.E. (2022). “Gigiyenik tarbiya asosida sog‘lom avlod tarbiyalash”. Zamonaviy Ta’lim.
7. Mavlonova, G.N. (2019). “Maktabgacha ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini tashkil etish”. Pedagogika va Psixologiya.

RAQAMLI MUHITDA BOLALAR RUHIY SALOMATLIGINI SAQLASH MUAMMOLARI: TAHLIL VA TIZIMLI YECHIMLAR

Qurbonova Sevinch
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli texnologiyalarning rivojlanishi sharoitida bolalar va o‘smirlar ruhiy salomatligini muhofaza qilish masalalari tadqiq etiladi. Maqolada gadjet qaramligining neyrobiologik asoslari, xususan, dofamin tizimidagi o‘zgarishlar va kognitiv funksiyalarning susayishi tahlil qilingan. Shuningdek, kiberbullingning psixologik oqibatlari va ijtimoiy izolyatsiya xavfi xalqaro statistika hamda O‘zbekiston qonunchiligi asosida o‘rganilgan. Tadqiqot yakunida "raqamli gigiyena" va media-savodxonlikni oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: Raqamli muhit, ruhiy salomatlik, kiberbulling, gadjet qaramligi, dofamin, media-savodxonlik, kognitiv rivojlanish, ota-ona nazorati, raqamli gigiyena.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы защиты психического здоровья детей и подростков в контексте развития цифровых технологий. Анализируются нейробиологические основы зависимости от гаджетов, в частности, изменения в дофаминовой системе и снижение когнитивных функций. Также изучаются психологические последствия кибербуллинга и риск социальной изоляции на основе международной статистики и узбекского законодательства. В заключение предлагаются практические рекомендации по улучшению «цифровой гигиены» и медиаграмотности.

Ключевые слова: Цифровая среда, психическое здоровье, кибербуллинг, зависимость от гаджетов, дофамин, медиаграмотность, когнитивное развитие, родительский контроль, цифровая гигиена.

Abstract: This article examines the mental health of children and adolescents in the context of digital technology development. It analyzes the neurobiological foundations of gadget addiction, specifically changes in the dopamine system and cognitive decline. It also examines the psychological consequences of cyberbullying and the risk of social isolation based on international statistics and Uzbek legislation. Finally, it offers practical recommendations for improving digital hygiene and media literacy.

Keywords: Digital environment, mental health, cyberbullying, gadget addiction, dopamine, media literacy, cognitive development, parental control, digital hygiene.

XXI asr axborot texnologiyalari asri sifatida insoniyat hayotini butunlay o‘zgartirdi. YUNISEF ma’lumotlariga ko‘ra, dunyo bo‘yicha internet foydalanuvchilarining har uchtadan biri bolalardir. Raqamli olam ta’lim va muloqot uchun keng imkoniyatlar ochsa-da, nazorat qilinmagan kontent va virtual muhit bolalarning hali shakllanib ulgurmagan ruhiyatiga jiddiy xavf solmoqda. Ushbu maqolaning dolzarbligi raqamli avlod vakillarini kiber-tahdidlardan himoya qilish va ularning intellektual salohiyatini saqlab qolish zarurati bilan belgilanadi.

I. GADJET QARAMLIGI VA UNING NEYROBSIXOLOGIK TA’SIRI

Bolalar miyasi, ayniqsa impuls nazorati uchun mas’ul bo‘lgan prefrontal qobiq qismi 25 yoshgacha to‘liq shakllanmaydi.

Dofamin tuzog‘i: Ijtimoiy tarmoqlar va videoo‘yinlar miyada tezkor dofamin ajralishini rag‘batlantiradi. Bu bolada real hayotdagi uzoq muddatli maqsadlarga qiziqishning yo‘qolishiga va virtual dunyoga bog‘lanib qolishga sabab bo‘ladi.

Kognitiv o‘zgarishlar: Ma’lumotlarni yuzaki va tezkor iste’mol qilish (klipcha fikrlash) bolalarda diqqatning tarqoqligi va xotiraning pasayishiga olib keladi.

II. KIBERBULLING: VIRTUAL TAJOVUZ VA UNING OQIBATLARI

Kiberbulling — raqamli texnologiyalar yordamida bolani haqorat qilish, kamsitish yoki shantaj qilishdir. Uning xavfli jihati anonimlik va chegarasizlikdir.

Statistika: Global so‘rovnomalar natijasiga ko‘ra, o‘smirlarning 30% dan ortig‘i hayoti davomida kamida bir marta kiber-tazyiqqa uchraydi.

Psixologik trauma: Qurbonlarda surunkali xavotir, ijtimoiy fobiya va og‘ir depressiv holatlar kuzatiladi. Ko‘p hollarda bolalar qurilmalaridan ayrilib qolish qo‘rquvi sababli bu muammoni kattalardan yashiradilar.

III. O‘ZBEKISTON KONTEKSTI VA HUQUQIY HIMOYA

O‘zbekiston Respublikasining "Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida"gi Qonuni (O‘RQ-444) ushbu sohadagi asosiy huquqiy poydevordir. Qonunga ko‘ra, bolalar ruhiyatiga salbiy ta’sir qiluvchi, zo‘ravonlik va axloqsizlikni targ‘ib qiluvchi materiallarni tarqatish qat’iyan man etiladi.

IV. XALQARO TAJRIBA ASOSIDA TAVSIYALAR

Maqola doirasida bolalar ruhiy salomatligini saqlash uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

"3-6-9-12" qoidasi: Yoshga doir ekran vaqti cheklovlarini joriy etish.

Raqamli gigiyena: Uyqudan bir soat oldin gadjetlardan foydalanmaslik (melatonin muvozanatini saqlash uchun).

Media-savodxonlik: Ta’lim muassasalarida bolalarga axborotni saralash va kiber-xavfsizlik ko‘nikmalarini o‘rgatish.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, raqamli muhitda bolalar xavfsizligi faqat texnik taqiqlar bilan emas, balki oiladagi ishonchli muloqot va media-madaniyat orqali ta’minlanadi. Texnologiyalar bolaning rivojlanishiga xizmat qilishi uchun jamiyat, maktab va ota-onalar hamjihatlikda harakat qilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. YUNISEF. (2024). The State of the World’s Children: Children in a Digital World.
2. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. (2017). Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida. O‘RQ-444.
3. Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti (WHO). (2023). Physical activity and sedentary behaviour guidelines.

ILK VA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA O‘YIN FAOLIYATINING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK AHAMIYATI

Abdurahimova Sevinchxon Farhod qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘yin faoliyatining psixologik va pedagogik ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. O‘yin faoliyatining asosiy turlari (syujetli-rolli, didaktik va harakatli o‘yinlar) hamda ularning bola tafakkuri, nutqi va ijtimoiylashuv jarayoniga ta’siri yoritiladi. Shuningdek, o‘yin faoliyatini samarali tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari asoslab beriladi. Maqolada o‘yin maktabgacha yoshdagi bolalar rivojining yetakchi faoliyati ekanligi ilmiy dalillar asosida asoslanadi.

Kalit so‘zlar: o‘yin faoliyati, maktabgacha ta’lim, psixologik rivojlanish, ijtimoiylashuv, didaktik o‘yinlar, rolli o‘yinlar, pedagogik yondashuv.

Аннотация. В данной статье научно-теоретически анализируется психологическое и педагогическое значение игровой деятельности у детей раннего и дошкольного возраста. Рассматриваются основные виды игровой деятельности (сюжетно-ролевые, дидактические и подвижные игры), а также их влияние на мышление, речь и процесс социализации ребёнка. Кроме того, обосновываются педагогические условия эффективной организации игровой деятельности. В результате исследования на основе научных данных доказано, что игра является ведущей деятельностью в развитии детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: игровая деятельность, дошкольное образование, психологическое развитие, социализация, дидактические игры, ролевые игры, педагогический подход.

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the psychological and pedagogical significance of play activity in early childhood and preschool-aged children. The main types of play activities (role-playing, didactic, and physical games) are examined, as well as their influence on children’s thinking, speech, and socialization processes. In addition, the pedagogical conditions for the effective organization of play activities are substantiated. The study concludes, based on scientific evidence, that play is the leading activity in the development of preschool children.

Keywords: play activity, preschool education, psychological development, socialization, didactic games, role-playing games, pedagogical approach.

Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim va hal qiluvchi bosqichlardan biri hisoblanadi. Ushbu davrda bola jismoniy, aqliy, emotsional va ijtimoiy jihatdan jadal rivojlanadi. Zamonaviy pedagogika va rivojlanish psixologiyasida bolalar bilimni faoliyat orqali, ayniqsa o‘yin orqali egallashi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Mashhur psixolog olim L.Vigotskiy ta’kidlashicha, o‘yin bolaning “yaqin rivojlanish zonasi”ni kengaytiradi va uning potensial imkoniyatlarini yuzaga chiqaradi. Shuningdek, J.Piage o‘yinni bolaning kognitiv rivojlanish bosqichlari bilan uzviy bog‘liq jarayon sifatida izohlaydi. Shunga qaramay, amaliyotda o‘yin faoliyatidan ko‘pincha faqat ko‘ngilochar vosita sifatida foydalanilmoqda. Bu esa uning rivojlantiruvchi imkoniyatlaridan to‘liq foydalanilmayotganini ko‘rsatadi.

Pedagogik va psixologik tadqiqotlarda o‘yin faoliyati bolalar rivojining yetakchi shakli sifatida e’tirof etiladi. Xususan, L.Vigotskiy fikriga ko‘ra, o‘yin jarayonida bola real hayotdagi ijtimoiy munosabatlarni modellashtiradi va shu orqali ijtimoiy tajriba orttiradi. Shuningdek, A.Leontev faoliyat nazariyasida o‘yinni bola psixikasining shakllanishida asosiy omil sifatida baholaydi. Unga ko‘ra, aynan o‘yin faoliyati orqali bola motivatsiya, ehtiyoj va maqsadlarni anglay boshlaydi.

Mahalliy olimlar tadqiqotlarida ham o‘yin faoliyatining ahamiyati keng yoritilgan. Jumladan, N.Nishonova syujetli-rolli o‘yinlar bolalarda ijtimoiy tajriba shakllanishining asosiy

vositasi ekanligini ta’kidlaydi. Sh.A.Do‘stmuhamedova esa, didaktik o‘yinlarning ta’lim samaradorligini oshirishdagi rolini ilmiy asoslab bergan.

Ilk yosh davrida o‘yinlar asosan predmetli xarakterga ega bo‘lib, bola sezgi va idrok orqali atrof-muhitni o‘rganadi. Bu bosqichda o‘yin:

- sensor rivojlanishni ta’minlaydi;
- oddiy sabab - oqibat bog‘lanishlarini shakllantiradi.

Maktabgacha yoshga o‘tgach, o‘yin faoliyati murakkablashib, syujetli-rolli shaklga ega bo‘ladi. Bu jarayonda bola:

- abstrakt fikrlashga o‘tadi;
- ijtimoiy munosabatlarni anglaydi;
- mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini egallaydi.

O‘yin faoliyatining turlari o‘zining vazifasi va bola rivojiga ko‘rsatadigan ta’siri bilan bir-biridan farqlanadi. Jumladan, rolli o‘yinlar bolalarga ijtimoiy rollarni o‘rganish imkonini beradi va natijada ularning ijtimoiylashuvi hamda nutq rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Didaktik o‘yinlar esa asosan bilim berishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ular orqali bolalarda tafakkur va xotira jarayonlari rivojlanadi. Harakatli o‘yinlar jismoniy rivojlanishga xizmat qiladi, bunda bolalarning chaqqonligi, epchilligi va umumiy sog‘lomligi mustahkamlanadi.

O‘yin jarayonida bola o‘z hissiy holatini erkin ifoda etadi. Bu jarayon:

- ichki ziddiyatlarni kamaytiradi;
- stressni pasaytiradi;
- psixologik barqarorlikni mustahkamlaydi.

Shuningdek, o‘yin nutq rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, rolli o‘yinlarda bola faol muloqotga kirishib, kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiradi. J.Bruner fikricha, o‘yin muloqot va tafakkur rivojining tabiiy muhitini yaratadi.

O‘yin faoliyatining samaradorligi quyidagi omillarga bog‘liq:

1. Yoshga mos o‘yin tanlash
2. Rivojlantiruvchi muhit yaratish
3. Pedagogik yo‘naltirish
4. Bolaning mustaqilligini qo‘llab-quvvatlash

Amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, maqsadli tashkil etilgan o‘yin jarayoni bolalarda ijodiy fikrlash va ijobiy xulq-atvorni sezilarli darajada rivojlantiradi.

Olib borilgan tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

- o‘yin faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalar rivojining asosiy omili hisoblanadi;
- turli o‘yin turlarining uyg‘un qo‘llanilishi kompleks rivojlanishni ta’minlaydi;
- o‘yin faoliyatini ilmiy asosda tashkil etmaslik uning samaradorligini pasaytiradi.

Shuningdek, o‘yin faoliyatini pedagogik jihatdan boshqarish uning ta’limiy va tarbiyaviy imkoniyatlarini kengaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, o‘yin faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalar rivojining markaziy va yetakchi komponenti hisoblanadi. U bolaning tafakkuri, nutqi, ijtimoiy va emotsional rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu bois o‘yin faoliyatini ilmiy asosda tashkil etish, uni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish hamda pedagogik nazoratni kuchaytirish zamonaviy maktabgacha ta’lim tizimining dolzarb vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. “Maktabgacha pedagogika”. - Toshkent: O‘qituvchi.
2. “Bolalar psixologiyasi”. - TDPU nashri.
3. Do‘stmuhamedova Sh.A. (2019). Maktabgacha ta’lim metodikasi.
4. Nishonova N. (2020). Bolalar rivojlanish psixologiyasi.
5. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi metodik qo‘llanmalari.
6. Vigotskiy L.S. (1978). Mind in Society.
7. Piage J. (1962). Play, Dreams and Imitation in Childhood.

BOLALAR VA O‘SMIRLAR RUHIY SALOMATLIGI, MUAMMOLAR HAMDA YECHIMLAR

Sayfullayeva Sevinch Mehriddin qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim fakulteti 3-kurs, A-6 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar va o‘smirlar psixologiyasida uchraydigan asosiy ruhiy kasalliklar (masalan, tashvish va xavotir buzilishlari, kayfiyat buzilishlari, disruptiv hamda rivojlanish asab kasalliklari) ko‘rib chiqiladi, ularning belgilari, rivojlanish sabablari, xavf omillari hamda erta aniqlash va aralashuv muhimligi ta’kidlanadi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные психические расстройства, встречающиеся в детской и подростковой психологии (например, тревожные и панические расстройства, расстройства настроения, деструктивные и невротические расстройства развития), с акцентом на их симптомы, причины развития, факторы риска и важность ранней диагностики и вмешательства.

Annotation: This article reviews the main mental disorders encountered in child and adolescent psychology (e.g., anxiety and panic disorders, mood disorders, disruptive and developmental neurotic disorders), emphasizing their symptoms, causes of development, risk factors, and the importance of early detection and intervention.

Kalit so‘zlar: global, depressiya, autizm spektri, genetik omillar, virtual muhit, stereotiplar, kontent, empatiya.

Ключевые слова: глобальный, депрессия, спектр аутизма, генетические факторы, виртуальная среда, стереотипы, содержание, эмпатия.

Keywords: global, depression, autism spectrum, genetic factors, virtual environment, stereotypes, content, empathy.

So‘nggi yillarda butun dunyo miqyosida bolalar va o‘smirlar ruhiy salomatligi masalasi dolzarb muammolardan biriga aylandi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO, 2023) ma’lumotlariga ko‘ra, har 7-yoshdan biri (taxminan 14%) o‘smir ruhiy buzilishdan aziyat chekadi. Eng ko‘p uchraydigan psixologik kasalliklar - bu tashvish va xavotir buzilishlari, depressiya, autizm spektri buzilishi, diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi (ADHD) hamda disruptiv xulq buzilishlari hisoblanadi. Shuningdek, zo‘ravonlik, stress, oila ichidagi muammolar, ijtimoiy bosim va raqamli muhitning salbiy ta’siri ham yosh avlod ruhiyatiga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda.

Bolaning ruhiy rivojlanishi erta yoshdan boshlab shakllanadi va bu jarayon nafaqat genetik, balki ijtimoiy va madaniy omillar bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Oila muhiti, ota-ona e’tibori, tarbiya uslublari, maktabdagi munosabatlar - bularning barchasi bola psixikasining sog‘lom yoki nosog‘lom shakllanishiga ta’sir etadi. Masalan, ota-ona e’tiborsizligi, oiladagi ziddiyatlar yoki haddan ortiq talabchanlik bolada tashvish, agressiya yoki ijtimoiy chekinish kabi buzilishlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Bugungi kunda bolalar va o‘smirlar psixologiyasidagi turli xil ruhiy kasalliklar masalasi butun dunyo miqyosida dolzarb hisoblanadi. Jamiyatda tezkor texnologik rivojlanish, oilaviy munosabatlarning o‘zgarishi, ta’lim jarayonidagi stress omillari, shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri yosh avlod ruhiyatiga bevosita ta'sir ko‘rsatmoqda. Natijada bolalar va o‘smirlar orasida depressiya, tashvish (anksiyete), diqqat yetishmovchiligi, ijtimoiy ajralish, o‘ziga past baho berish va agressiv xatti-harakatlar kabi muammolar ko‘paymoqda.

Shuningdek, O‘zbekiston sharoitida bu masala ayniqsa dolzarb, chunki ko‘plab ota-onalar va o‘qituvchilar hali ham psixologik muammolarni xarakterdagi nuqson yoki tarbiyaning sustligi deb baholaydilar. Shu bois, bolalar ruhiy salomatligi va psixologik muammolarni erta aniqlash, ularni davolash va oldini olish mexanizmlarini o‘rganish bugungi kundagi dolzarb ilmiy va amaliy masalalardan biridir.

Bugungi kunda bolalar va o‘smirlar ruhiy salomatligiga ta’sir qiluvchi omillar tobora ko‘paymoqda. Raqamli texnologiyalarning haddan tashqari keng tarqalishi, oilaviy muhitdagi tanglik, o‘quv bosimi, ijtimoiy tarmoqlardagi bosim va moslashuvdagi qiyinchiliklar yoshlar ruhiyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

1. **Stress va xavotirlik darajasining oshishi.**

O‘quv yuklamasi, baholash tizimi, ota-onaning yuqori talabchanligi hamda kelajakdagi muvaffaqiyat haqidagi qo‘rquvlar o‘smirlar orasida stress va tashvish holatlarini kuchaytiradi.

2. **Depressiya va ijtimoiy izolyatsiya.**

O‘zini jamoadan ajratilgan yoki rad etilgan deb his qilgan o‘smirlar ko‘pincha depressiv holatlarga tushib qoladilar. Bu holat ayniqsa internet va ijtimoiy tarmoqlarda solishtirish hissi kuchaygan davrda keng tarqalgan.

3. **O‘ziga past baho berish va identifikatsiya inqirozi.**

O‘smirlik davrida shaxsiy identifikatsiya shakllanishi muhim bosqich hisoblanadi. Ammo o‘ziga nisbatan ishonchsizlik, tanqid va kamsitish hissi psixologik muammolarga olib keladi.

4. **Oilaviy befarqlik va muloqot yetishmasligi.**

Ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi hissiy aloqa sustligi, tinglanmaslik yoki tushunilmaslik hissi bolalarda ichki zo‘riqish va ruhiy beqarorlikni kuchaytiradi.

5. **Internetga va o‘yinlarga qaramlik.**

Virtual muhitga haddan tashqari berilish real ijtimoiy aloqalarning pasayishiga, uyqu buzilishiga va diqqatning susayishiga sabab bo‘ladi.

Bolalar va o‘smirlar ruhiy salomatligi muammolarining yechimlari

- Oilaviy qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish
- Ta’lim muassasalarida psixologik yordam tizimini takomillashtirish
- Jamiyatda ruhiy salomatlik madaniyatini oshirish
- Raqamli va media savodxonlikni shakllantirish
- Ijtimoiy faoliyat va sport orqali ijobiy energiyani yo‘naltirish
- Ta’lim jarayonida emotsional kompetensiyani rivojlantirish

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash mumkin bolalar va o‘smirlar psixologiyasi — inson shaxsining shakllanishi, rivojlanishi va ijtimoiy muhitga moslashuvi jarayonlarini o‘rganadigan muhim sohadir. Mazkur davrda ota-ona, o‘qituvchi va tengdoshlar o‘rtasidagi muloqot bolaning emotsional va ijtimoiy yetuklik darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun bolalar va o‘smirlar psixologiyasini chuqur o‘rganish, yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda tarbiya va ta'lim jarayonini tashkil etish, pedagogik yondashuvlarni shaxsga yo‘naltirilgan tarzda olib borish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Davletshin, M. G. (1996). Psixologiya: Umumiy, yosh va pedagogik psixologiya. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
2. Karimova, V. M. (2010). Oila psixologiyasi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
3. Mahkamova, D. (2019). Yosh davrlari psixologiyasi. Toshkent: TDPU nashriyoti.
4. Murodova, N. (2021). "O‘smirlar davrida shaxs rivojlanishining psixologik xususiyatlari." Psixologiya va pedagogika jurnali, 3(2), 45-52.
5. Xudoyberdiyeva, N. (2022). "Bolalar psixologiyasida ijtimoiy muhitning o‘rni."O‘zbekiston pedagogika fanlari axborotnomasi, 4(1), 61-67.
6. Abdullayeva, M. (2020). Bolalar psixologiyasi. Toshkent: Innovatsiya-Ziyo nashriyoti.
7. To‘raeva, Z. (2018). "O‘smirlik davrida shaxs shakllanishi va ijtimoiylashuv jarayonlari." Ta'lim va taraqqiyot jurnali, 2(3), 75-80.
8. Ismoilova, G. (2017). Pedagogik va yosh psixologiyasi. Toshkent: TDPU nashriyoti.
9. Usmonova, D. (2021). "Bolalar va o‘smirlar shaxsini tarbiyalashda ota-onaning roli." Ilmiy izlanishlar jurnali, 5(1), 33-39.

8-SHO‘BA: O‘ZBEKISTON SHAROITIDA RAQAMLI BOLALIKNI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYASI

INNOVATSION PEDAGOGIK FAOLIYATDA RAQAMLI VOSITALARDAN SAMARALI FOYDALANISH

Ibraimov Xolboy Ibragimovich
O‘zbekiston, Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti direktori, pedagogika fanlari doktori, akademik

Annotatsiya: Ushbu maqolada innovatsion pedagogik faoliyatni tashkil etishda raqamli vositalarning o‘rni, ularning ta’lim jarayonidagi samaradorligi, pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shu bilan birga, raqamli vositalardan foydalanishning afzalliklari, muammolari va amaliy tavsiyalar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: pedagog kompetensiyasi, innovatsion pedagogik faoliyat, raqamli vositalar, AKT, masofaviy ta’lim, onlayn platformalar, virtual laboratoriyalar, multimediya vositalari, interaktiv metodlar, individualizatsiyalash.

Аннотация: В данной статье анализируется роль цифровых инструментов в организации инновационной педагогической деятельности, их эффективность в образовательном процессе, а также их значение для развития профессиональных компетенций педагогов. При этом приводятся преимущества, проблемы и практические рекомендации по использованию цифровых инструментов.

Ключевые слова: педагогическая компетентность, инновационная педагогическая деятельность, цифровые инструменты, ИКТ, дистанционное обучение, онлайн-платформы, виртуальные лаборатории, мультимедийные инструменты, интерактивные методы, индивидуализация.

Abstract: This article analyzes the role of digital tools in shaping innovative pedagogical practices, their effectiveness in the educational process, and their importance in developing the professional competencies of educators. The article also presents the advantages and challenges of using digital tools, as well as practical recommendations.

Keywords: educator competence, innovative pedagogical practice, digital tools, ICT, distance learning, online platforms, virtual laboratories, multimedia tools, interactive methods, personalization.

Zamonaviy jamiyatda ta’lim tizimi tubdan o‘zgarib bormoqda. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida ta’lim jarayoniga yangi yondashuvlar kirib kelmoqda. Bu esa pedagoglardan nafaqat bilim berish, balki innovatsion faoliyatni samarali tashkil etishni ham talab etadi.

Bugungi globallashuv davrida raqamli texnologiyalar hayotning barcha jabhalariga kirib borganidek, ta’lim tizimi ham ushbu jarayondan chetda qolmayapti. Endilikda an’anaviy o‘qitish usullari o‘rnini interaktiv, moslashuvchan va texnologiyalarga asoslangan metodlar egallamoqda. Shu bilan birga, pedagoglarning kasbiy kompetensiyalari ham yangi talablar darajasida shakllanishi lozim.

Innovatsion pedagogik faoliyat tushunchasiga ta’rif beradigan bo‘lsak, innovatsion pedagogik faoliyat – bu nafaqat yangi bilim, yangi metod, texnologiya va strategiyalari asosida o‘quv jarayonini tashkil etish hamda rivojlantirish balki o‘quvchilarning bilim olish jarayonini samarali, interaktiv va individualizatsiyalangan, balki, pedagogning o‘z kasbiy kompetensiyasini oshirish - bu pedagogik faoliyatdir. Bu faoliyat nafaqat o‘quv jarayonining sifatini oshirishga, balki o‘quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishga ham qaratilgan.

Innovatsion yondashuv orqali pedagog an’anaviy dars metodlarini yangilaydi, o‘quvchilarning faolligini rag‘batlantiradi va ta’lim jarayonini interaktiv, samarali va moslashuvchan qiladi.

Buning asosiy xususiyatlari:

1. Yangilikka ochiqlik – pedagog yangi metod va texnologiyalarni amaliyotga joriy etadi.
2. Interaktiv yondashuv – o‘quvchilarni faol ishtirok etishga rag‘batlantiradi.
3. Moslashuvchanlik – ta’lim jarayonini individual ehtiyojlar va imkoniyatlarga moslashtiradi.
4. Doimiy o‘sish – pedagog o‘z kasbiy malakasini uzluksiz rivojlantiradi va oshirib boradi.

Innovatsion pedagogik faoliyat nafaqat o‘quv jarayonining sifatini oshiradi, balki o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va innovatsion qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Bundan tashqari, innovatsion pedagogik faoliyat pedagogga o‘quv jarayonini individualizatsiyalash imkonini beradi, ya’ni har bir o‘quvchining qobiliyati, qiziqishi va o‘rganish sur’atlariga moslashgan metodlar qo‘llanadi. Shu tarzda, o‘quvchilar nafaqat bilimlarni qabul qiluvchi sifatida, balki faol ishtirokchi va mustaqil fikrlovchi sifatida rivojlanadi.

Innovatsion faoliyatning yana bir muhim jihati – pedagog “bir joyda to‘xtab qolmasdan”, doimo o‘zini yangilab, yanada yaxshi mutaxassis bo‘lib borish jarayonidir. Zamonaviy ta’lim sharoitida yangi texnologiyalar, raqamli vositalar va o‘quv metodlarini bilish va ulardan samarali foydalanish pedagogning professional kompetensiyasini oshiradi. Buning natijasida pedagog o‘quv jarayonini yaxshi boshqaradi, murakkab mavzularni oson va tushunarli tarzda yetkazadi hamda o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Shuningdek, innovatsion pedagogik faoliyat raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlardan foydalanish bilan bog‘liq bo‘lib, masofaviy ta’lim, onlayn platformalar, virtual laboratoriyalar va multimediya vositalari pedagogik jarayonni boyitadi. Bu jarayon o‘quvchilarda motivasiyani oshiradi, o‘quv jarayonini qiziqarli qiladi va bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi.

Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli vositalar pedagogik jarayonning ajralmas qismiga aylangan. Ular nafaqat darslarni o‘tkazishning yangi shakllarini yaratadi, balki o‘quvchilarning faol ishtirokini rag‘batlantiradi, bilimlarni mustahkamlashni soddalashtiradi va pedagogning ish yukini optimallashtiradi. Raqamli vositalar ta’lim jarayonini interaktiv, vizual va moslashuvchan qiladi, shuningdek, o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi.

Pedagogning axborot bilan ishlash va resurslarga tezkor kirishda, raqamli vositalar pedagog va o‘quvchilarga keng ko‘lamli axborot manbalariga tezkor kirish imkonini beradi. Masalan:

- Internet-resurslar: Wikipedia, Khan Academy, Coursera kabi platformalar orqali o‘quvchilar mavzuga oid ma’lumotlarni mustaqil o‘rganadi.
- Elektron kutubxonalar: Pedagoglar va o‘quvchilar ilmiy maqolalar, kitoblar va jurnallarga elektron shaklda kirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Misol: Darslarda pedagog PhET Interactive Simulations veb-saytidagi virtual tajribalarni qo‘llab, murakkab jarayonlarni vizual tarzda tushuntirishi mumkin. Bu o‘quvchilarda mavzuni yaxshiroq tushunish va mustahkamlashga yordam beradi.

Interaktivlikni oshirishda, raqamli vositalar pedagogik jarayonni interaktiv qiladi, ya’ni o‘quvchi faol ishtirokchi bo‘ladi. Interaktivlik o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, diqqatini jalb etadi, bilimlarni uzoq muddat eslab qolishga yordam beradi hamda pedagogga o‘quv jarayonini dinamik tarzda boshqarish imkonini beradi.

- ✓ Raqamli vositalardan foydalanish ta’lim jarayoniga quyidagi ijobiy ta’sirlarni ko‘rsatadi:
- ✓ Ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi.
- ✓ O‘quvchilarning faolligini rag‘batlantiradi.
- ✓ O‘quvchilarni mustaqil ishlashga o‘rgatadi.

- ✓ Pedagog ishini soddalashtiradi va samarali boshqarish imkonini beradi.
- ✓ Ta’lim jarayonini moslashuvchan va individualizatsiyalangan qiladi.

Shuningdek bugungi kunda raqamli vositalar pedagogik jarayonning ajralmas qismiga aylangan. Ular o‘quv jarayonini interaktiv, vizual va moslashuvchan qiladi, pedagogga innovatsion metodlarni joriy etish imkonini beradi. Shuningdek, raqamli vositalar o‘quvchilarning bilim olish motivatsiyasini oshiradi, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu sababli, zamonaviy pedagog raqamli vositalardan samarali foydalanishni o‘z faoliyatining muhim tarkibiy qismiga aylantirishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion pedagogik faoliyatda raqamli vositalardan samarali foydalanish zamonaviy ta’limning muhim tarkibiy qismidir. Raqamli texnologiyalar pedagoglarga yangi imkoniyatlar yaratadi, ta’lim jarayonini samarali va interaktiv qiladi, o‘quvchilarning bilim olish motivatsiyasini oshiradi. Shu sababli, pedagoglar o‘z malakasini doimiy rivojlantirib, zamonaviy raqamli vositalardan samarali foydalanishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Eshmamatov I. Zamonaviy pedagogning axborot-kommunikativ kompetentligiga bo‘lgan talablar va uni shakllantirish masalalari. Xalq ta’limi. 2018 yil, 1-son.

2. Rahmatullayev A.,Umarov B., Bobomuratov E. Uzluksiz ta’lim tizimida innovatsion texnologiya. 2020 y.

3. Muslimov N., Usmonboyeva M., Sayfurov D., To‘rayev A. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. Toshkent; 2015 y.

4. Muslimov N. Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. —T.: «Fan va texnologiya», 2013 y

5. Макарова.Н.С. Дидактика высшей школы. Монография - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство. Юрайт, 2019 - 172 с.

PEDAGOGLAR VA OTA-ONALAR O‘RTASIDAGI KONFLIKTLARNI BOSHQARISH STRATEGIYALARI

Narzikulova Dilnoza Xoshimjonovna

O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti Xalqaro aloqalar bo‘yicha prorektor, pedagogika fanlari doktori, professor

Annotatsiya: Ushbu maqola pedagoglar va ota-onalar o‘rtasida yuzaga keladigan konfliktlarning mohiyati, sabablari hamda ularni samarali boshqarish strategiyalarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Ta’lim jarayonida o‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi, biroq turli qarashlar, kommunikatsiya yetishmovchiligi va o‘zaro tushunmovchiliklar konfliktli vaziyatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Maqolada konfliktlarning asosiy turlari, ularning kelib chiqish omillari hamda pedagogik muhitga ta’siri tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: konflikt, nizo, muammoli vaziyat, kommunikatsiya, stress, mediatsiya, empatiya, konstruktiv, madaniy kontekst, empatik yondashuv, mediatsiya mexanizmlari.

Аннотация: Данная статья посвящена изучению сущности, причин и стратегий эффективного управления конфликтами, возникающими между педагогами и родителями. В образовательном процессе сотрудничество между учителем и родителями имеет большое значение, однако различия во взглядах, недостаток коммуникации и недопонимание могут привести к конфликтным ситуациям. В статье проанализированы основные типы конфликтов, факторы их возникновения и их влияние на педагогическую среду.

Ключевые слова: конфликт, спор, проблемная ситуация, коммуникация, стресс, медиация, эмпатия, конструктивный, культурный контекст, эмпатический подход, механизмы медиации.

Abstract: This article is dedicated to exploring the nature and causes of conflicts that arise between educators and parents, as well as effective strategies for managing these conflicts. In the educational process, collaboration between teachers and parents is of paramount importance; however, differing perspectives, communication gaps, and mutual misunderstandings can lead to conflictual situations. This article analyzes the main types of conflicts, the factors that give rise to them, and their impact on the educational environment.

Keywords: conflict, dispute, problematic situation, communication, stress, mediation, empathy, constructive, cultural context, empathetic approach, mediation mechanisms.

Ta’lim tizimida pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik o‘quvchi shaxsining intellektual, ijtimoiy va psixologik rivojlanishida hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Ta’lim muassasasi va oila – bolaning asosiy ijtimoiylashuv muhitlari bo‘lib, ular o‘rtasidagi uyg‘unlik ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Pedagoglar professional bilim va metodik yondashuvlar asosida ta’lim jarayonini tashkil etsa, ota-onalar esa bolaning individual xususiyatlari, oilaviy tarbiya tajribasi va emotsional holati haqida muhim ma’lumotlarni taqdim etadi. Shu bois bu ikki subyekt o‘rtasidagi hamkorlik o‘zaro to‘ldiruvchi xarakterga ega.

Biroq amaliyotda bu hamkorlik har doim ham bir maromda kechmaydi. Turli ijtimoiy, madaniy va psixologik omillar natijasida pedagoglar va ota-onalar o‘rtasida qarashlar farqi yuzaga keladi. Masalan, ota-onalar ko‘pincha farzandining faqat yuqori baho olishini yoki tez rivojlanishini kutadi, pedagog esa ta’lim jarayonining bosqichma-bosqich, individual imkoniyatlarga mos ravishda kechishini ta’kidlaydi. Natijada kutishlar o‘rtasidagi nomuvofiqlik nizoli vaziyatlarga sabab bo‘ladi.

Shuningdek, mas’uliyatning taqsimlanishi ham muhim muammo hisoblanadi. Ayrim ota-onalar ta’limni to‘liq maktab zimmasidagi vazifa deb bilsa, pedagoglar esa oilaviy tarbiya ham ta’lim muvaffaqiyatida muhim o‘rin tutishini ta’kidlaydi. Ushbu biryoqlama yondashuvlar o‘zaro ayblash, ishonchsizlik va muloqotning zaiflashishiga olib keladi. Natijada o‘quvchi “ikki qarama-qarshi talablar” orasida qolib, ruhiy bosimni boshdan kechirishi mumkin.

Kommunikatsiya muammolari ham konfliktlarning asosiy sabablaridan biridir. Axborot yetishmasligi, noto‘g‘ri talqin qilish yoki muloqotning faqat muammo yuzaga kelganda amalga oshirilishi o‘zaro tushunishni kamaytiradi. Ba’zan ota-onalar pedagogning baholash mezonlarini to‘liq tushunmaydi yoki pedagog ota-onaning oilaviy sharoitini inobatga olmaydi. Bu esa emotsional keskinlikni kuchaytiradi.

Shu bilan birga, bunday nizolar har doim ham faqat salbiy oqibatlarga ega emas. To‘g‘ri boshqarilganda konfliktlar konstruktiv o‘zgarishlar uchun turtki bo‘lishi mumkin. Ya’ni, konfliktlar tomonlarni o‘z pozitsiyasini qayta ko‘rib chiqishga, muammoni chuqurroq tahlil qilishga va samarali yechimlar ishlab chiqishga undaydi. Bu jarayonda ochiq muloqot, empatiya va o‘zaro hurmat muhim rol o‘ynaydi.

Pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi konfliktlarning yuzaga kelish sabablari ta’lim jarayonining murakkab ijtimoiy-psixologik tabiatidan kelib chiqadi. Ushbu jarayonda har ikkala tomon ham bolaning rivojlanishiga bevosita yoki bilvosita ta’sir ko‘rsatadi, biroq ularning yondashuvlari, kutishlari va mas’uliyatni idrok etish darajasi ko‘pincha bir-biridan farq qiladi. Aynan shu tafovutlar konfliktlarning asosiy manbai hisoblanadi.

Birinchi navbatda, kutishlarning mos kelmasligi muhim omil sifatida ajralib turadi. Ota-onalar ko‘pincha farzandining yuqori akademik natijalar ko‘rsatishini, barcha fanlardan bir xil darajada muvaffaqiyatga erishishini va doimiy ravishda ijobiy baholar olishini kutadi. Bu kutishlar ba’zan jamiyatdagi ijtimoiy bosim, boshqa bolalar bilan taqqoslash yoki oilaviy ambitsiyalar bilan ham bog‘liq bo‘ladi. Pedagog esa, o‘z navbatida, o‘quvchining individual qobiliyatlari, psixologik rivojlanish bosqichi va o‘rganish sur’atini hisobga olgan holda real akademik imkoniyatlarga asoslanadi. Ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan har bir o‘quvchining o‘zlashtirish tezligi va kognitiv salohiyati turlicha bo‘lishi tabiiy holatdir. Shu sababli ideal natijalar haqidagi ota-ona tasavvuri va real pedagogik baholash o‘rtasidagi nomuvofiqlik ko‘pincha nizoli vaziyatlarni keltirib chiqaradi.

Ikkinchi muhim sabab — kommunikatsiya muammolaridir. Ta’lim jarayonida samarali muloqot o‘qituvchi va ota-ona o‘rtasidagi ishonchni shakllantiruvchi asosiy omil hisoblanadi. Biroq amaliyotda axborotning yetarli darajada yetkazilmasligi, noaniq yoki umumiy shaklda berilishi, shuningdek, muloqotning faqat muammo yuzaga kelganda amalga oshirilishi ishonchsizlikni kuchaytiradi. Bundan tashqari, pedagog tomonidan bildirilgan fikrlarning ota-ona tomonidan emotsional qabul qilinishi yoki noto‘g‘ri talqin qilinishi ham konfliktni chuqurlashtiradi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda kommunikatsiya faqat axborot almashinuvi emas, balki o‘zaro tushunish va hamkorlikni shakllantiruvchi jarayon sifatida qaraladi. Shu bois muntazam, ochiq va ikki tomonlama muloqotning yo‘qligi nizolarni kuchaytiruvchi asosiy omillardan biridir.

Uchinchi sabab — mas’uliyatning noaniq taqsimlanishi bilan bog‘liq. Ta’lim jarayonida maktab va oila o‘rtasidagi vazifalar aniq chegaralangan bo‘lishi lozim, biroq amalda bu chegaralar ko‘pincha noaniq bo‘lib qoladi. Ayrim ota-onalar ta’lim va tarbiyani to‘liq maktab zimmasidagi vazifa deb hisoblab, farzandning o‘qish jarayoniga minimal darajada aralashadi. Boshqa holatlarda esa ota-onalar pedagogik jarayonga haddan tashqari aralashib, o‘qituvchining metodik mustaqilligiga ta’sir ko‘rsatishga harakat qiladi. Pedagoglar esa oila tomonidan yetarli qo‘llab-quvvatlash bo‘lmaganda ta’lim natijalarining pasayishini qayd etadi. Ushbu o‘zaro kutilmalar nomuvofiqligi natijasida ayblov va norozilik holatlari yuzaga keladi.

To‘rtinchi muhim omil — ijtimoiy va madaniy farqlardir. Har bir oila o‘zining qadriyatlari, tarbiya uslubi va ijtimoiy tajribasiga ega bo‘lib, bu bolaning ta’limga bo‘lgan munosabatiga ham ta’sir qiladi. Masalan, ba’zi oilalarda akademik yutuqlar eng ustuvor qadriyat sifatida qaralsa, boshqalarida esa ijodkorlik, mustaqillik yoki amaliy ko‘nikmalar muhimroq hisoblanishi mumkin. Ijtimoiy-iqtisodiy holat ham ota-onaning maktab bilan hamkorlik qilish imkoniyatlari va darajasiga ta’sir qiladi. Madaniy farqlar esa pedagog va ota-ona o‘rtasida tarbiya, intizom va muloqot uslublariga nisbatan turlicha qarashlarni shakllantiradi. Natijada bir xil holat turli madaniy kontekstlarda turlicha talqin qilinib, tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin.

Pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi konfliktlar ta’lim tizimining ajralmas va tabiiy tarkibiy qismi bo‘lib, ular turli ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillar ta’sirida yuzaga keladi. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bunday nizolarning asosiy sabablari sifatida kutishlarning mos kelmasligi, kommunikatsiya muammolari, mas’uliyatning noaniq taqsimlanishi hamda ijtimoiy-madaniy farqlar namoyon bo‘ladi. Ushbu omillar o‘zaro ta’sirlashgan holda pedagog va ota-ona munosabatlarida ziddiyatli vaziyatlarni keltirib chiqaradi va bevosita o‘quvchining ta’lim natijalariga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu bilan birga, ilmiy tahlillar konfliktlarni faqat salbiy hodisa sifatida emas, balki rivojlanish va takomillashuv uchun imkoniyat sifatida ham ko‘rib chiqish zarurligini tasdiqlaydi. To‘g‘ri boshqarilgan konfliktlar pedagoglar va ota-onalar o‘rtasida o‘zaro tushunish, ishonch va hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, ochiq va samarali kommunikatsiya, empatik yondashuv, mediatsiya mexanizmlaridan foydalanish hamda hamkorlik modelini joriy etish konfliktlarni konstruktiv yo‘nalishga yo‘naltirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, ta’lim tizimida pedagog va ota-ona o‘rtasidagi samarali hamkorlikni ta’minlash uchun institutsional va amaliy choralar zarur. Jumladan, pedagoglarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish, ota-onalarni ta’lim jarayoniga faol jalb etish, nizolarni boshqarish bo‘yicha treninglar tashkil etish hamda maktablarda psixologik xizmatlarni kuchaytirish muhim yo‘nalishlar hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi konfliktlarni samarali boshqarish ta’lim sifatini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Mazkur jarayonda o‘zaro hurmat, ishonch va hamkorlik tamoyillariga asoslangan yondashuvlar ustuvor ahamiyat kasb etadi. Natijada bunday yondashuv o‘quvchilarning nafaqat akademik muvaffaqiyatini, balki ularning ijtimoiy va psixologik rivojlanishini ham ta’minlaydi.

BOSHLANGICH TA’LIMDA XALQARO BAHOLASH DASTURLARIGA TAYYORGARLIK: MUAMMO VA YECHIMLAR

Sidikova Zulfiyaxon Murodjon qizi
O‘zbekiston,Farg‘ona davlat universiteti pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Yuldasheva Manzuma Odiljon qizi
O‘zbekiston,Farg‘ona davlat universiteti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’limda xalqaro baholash dasturlariga tayyorgarlik jarayoni o‘rganilib, mavjud muammolar tahlil qilinadi hamda ularning samarali yechimlari taklif etiladi. Tadqiqot davomida xalqaro baholash talablariga mos darslarni tashkil etishda yuzaga kelayotgan muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etishning metodik yo‘llari ishlab chiqildi. Shuningdek, o‘quvchilarda mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va muammoli vaziyatlarga yechim topish ko‘nikmalarini shakllantirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar hamda integrativ metodlarning ahamiyati ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun xalqaro baholash talablari asosida darslarni samarali rejalashtirish va tashkil etishda metodik tavsiyalar sifatida xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, xalqaro baholash dasturlari, TIMSS, integrativ yondashuv, dars turlari, pedagogik texnologiyalar, muammoli ta’lim, kompetensiya.

Аннотация:В данной работе анализируется процесс подготовки различных типов уроков в системе начального образования в соответствии с требованиями международных программ оценивания. Особое внимание уделяется проблемам, возникающим при организации учебных занятий на основе международных стандартов, а также путям их решения. В статье также рассматривается роль современных педагогических подходов и интегративных методов в развитии логического мышления учащихся и формировании у них навыков решения проблемных ситуаций. Полученные результаты могут быть использованы учителями начальных классов при планировании и проведении уроков с учетом требований международных оценочных программ.

Ключевые слова: начальное образование, международные программы оценивания, TIMSS, интегративный подход, типы уроков, педагогические технологии, проблемное обучение, компетенции.

Abstract: This thesis examines the preparation for different types of lessons in primary education in accordance with international assessment programs. The study focuses on the challenges that arise when organizing lessons based on international standards and discusses possible solutions to these issues. It also highlights the importance of modern pedagogical approaches and integrative methods in developing students’ logical thinking and their ability to solve problem situations. The findings of the research can serve as methodological guidance for primary school teachers in planning and organizing lessons in line with international assessment requirements.

Keywords: primary education, international assessment programs, TIMSS, integrative approach, lesson types, pedagogical technologies, problem-based learning, competencies.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish hamda uning samaradorligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.[1] Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo‘llash hamda xalqaro baholash dasturlari talablariga mos darslarni tashkil etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.[2] So‘nggi yillarda o‘quvchilarning bilim darajasini xalqaro mezonlar asosida baholash tizimiga, xususan TIMSS kabi dasturlarga alohida e’tibor qaratilmoqda.[3] Xususan, xalqaro tadqiqotlar orqali o‘quvchilarning bilim darajasi, mantiqiy

fikrlash qobiliyati va muammoli vaziyatlarni hal etish ko‘nikmalari aniqlanadi. Bu esa boshlang‘ich ta’lim jarayonida darslarni zamonaviy va integrativ yondashuvlar asosida tashkil etishni taqozo etadi.Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun dars turlarini to‘g‘ri tanlash, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradigan metodlardan foydalanish hamda fanlararo integratsiyani ta’minlash muhim ahamiyatga ega.[4] Biroq amaliyotda xalqaro baholash talablariga mos darslarni tashkil etishda ayrim muammolar ham uchrab turadi. Jumladan, o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi yetarli darajada bo‘lmasligi, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish tajribasining kamligi kabi holatlar kuzatiladi.[5]Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich ta’limda xalqaro baholash dasturlari asosida dars turlariga tayyorgarlik jarayonini o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularning samarali yechimlarini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Boshlang‘ich ta’limda xalqaro baholash tizimlariga tayyorgarlik masalalari ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, ta’lim sifatini baholash hamda o‘quvchilarning bilim darajasini xalqaro mezonlar asosida aniqlash bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib borilgan. Xalqaro baholash dasturlari, jumladan, TIMSS tadqiqotlari o‘quvchilarning matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha bilim darajasini aniqlash bilan bir qatorda ularning mantiqiy fikrlash va amaliy masalalarni hal etish ko‘nikmalarini ham baholashga xizmat qiladi. Mullis, Martin, Foy va Hooper tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda xalqaro baholash dasturlarining o‘quvchilar bilimini kompleks baholashdagi ahamiyati asoslab berilgan. Ularning ilmiy qarashlariga ko‘ra, baholash jarayonida o‘quvchilarning nafaqat nazariy bilimlari, balki amaliy va tahliliy fikrlash ko‘nikmalari ham ustuvor ahamiyat kasb etadi.[4] Shuningdek, pedagogika sohasidagi ayrim tadqiqotchilar boshlang‘ich ta’limda integrativ yondashuv va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda muhim omil ekanligini ta’kidlaydilar. Jumladan, V.P.Bespalko, I.Ya.Lerner va M.N.Skatkin o‘z ilmiy ishlarida ta’lim jarayonida muammoli ta’lim, interfaol metodlar hamda innovatsion texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning bilimini mustahkamlashda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatib berganlar.[6]

Mahalliy olimlardan N.Muslimov, R.Ishmuhamedov, Sh.Sharipovlarning ilmiy ishlari ham ta’lim jarayonini tashkil etishda zamonaviy metodlarni qo‘llash va o‘quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirish masalalariga bag‘ishlangan.[8] Ular o‘qitish jarayonida innovatsion metodlardan foydalanish o‘quvchilarning faolligini oshirish hamda bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishga yordam berishini ta’kidlaydilar.[5] Mazkur tadqiqotda ilmiy bilishning bir qator metodlaridan foydalanildi. Jumladan, pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish hamda tizimli yondashuv metodlari qo‘llanildi. Shuningdek, boshlang‘ich ta’lim jarayonida xalqaro baholash dasturlari asosida darslarni tashkil etishning samaradorligini aniqlash maqsadida pedagogik kuzatish va tahlil metodlaridan ham foydalanildi. Ushbu metodlar tadqiqot mavzusining nazariy va amaliy jihatlarini chuqur o‘rganishga imkon beradi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida boshlang‘ich ta’limda xalqaro baholash dasturlari talablariga mos darslarni tashkil etishning muhim jihatlari o‘rganildi. O‘tkazilgan tahlillar natijasida zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish o‘quvchilarning bilimini mustahkamlashda samarali ekanligi aniqlandi. Ayniqsa, fanlararo integratsiyaga asoslangan darslar o‘quvchilarning bilimlarini amaliyot bilan bog‘lash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’lim jarayonida xalqaro baholash dasturlariga tayyorgarlikda qator muammolar mavjudligini tasdiqladi. Jumladan, o‘qituvchilarning xalqaro baholash tizimlari haqida yetarli metodik bilimga ega emasligi, dars jarayonida muammoli vaziyatlarga asoslangan topshiriqlardan kam foydalanilishi hamda integrativ yondashuvning to‘liq qo‘llanilmasligi kabi holatlar kuzatildi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun dars jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng qo‘llash, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiruvchi topshiriqlardan foydalanish hamda fanlararo integratsiyani kuchaytirish zarur. Bundan tashqari,

o‘qituvchilarning malakasini oshirish jarayonida xalqaro baholash dasturlari talablari bilan bog‘liq metodik tavsiyalarni kengroq o‘rganish ham muhim ahamiyatga ega.[7]

Shunday qilib, boshlang‘ich ta’limda xalqaro baholash tizimlari talablariga mos darslarni tashkil etish o‘quvchilarning bilim darajasini oshirish, ularning mantiqiy va tahliliy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa ta’lim sifatini oshirish hamda o‘quvchilarning xalqaro baholash tadqiqotlarida yuqori natijalarga erishishiga imkon yaratadi.

XULOSA

Tadqiqot yakunlari shuni ko‘rsatdiki, boshlang‘ich ta’limda xalqaro baholash dasturlariga mos darslarni tashkil etish o‘quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Xalqaro baholash dasturlariga tayyorgarlik jarayonida o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashi, tahlil qilish hamda muammoli vaziyatlarni hal etish ko‘nikmalarini shakllantirishga alohida e’tibor qaratish zarur. Tadqiqot davomida boshlang‘ich ta’limda xalqaro baholash tizimlari talablariga mos darslarni tashkil etishda ayrim muammolar mavjudligi aniqlandi. Jumladan, o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish darajasi hamda integrativ yondashuvni qo‘llash bilan bog‘liq ayrim kamchiliklar kuzatiladi.[9] Aniqlangan muammolarni bartaraf etish maqsadida o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish zarur.Boshlang‘ich ta’lim jarayonida xalqaro baholash dasturlari talablariga asoslangan darslarni tashkil etish ta’lim sifatini oshirishga hamda o‘quvchilarning xalqaro tadqiqotlarda munosib natijalarga erishishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sohasini rivojlantirishga oid qarorlari va farmonlari to‘plami. - Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Boshlang‘ich ta’lim davlat ta’lim standarti. - Toshkent, 2021.
3. OECD. Education at a Glance: OECD Indicators. - Paris: OECD Publishing, 2019.
4. Mullis I.V.S., Martin M.O., Foy P., Hooper M. TIMSS 2019 International Results in Mathematics and Science. - Boston: TIMSS & PIRLS International Study Center, 2020.
5. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
6. Bespalko V.P. Pedagogicheskie texnologii. - Moskva: Pedagogika, 1989.
7. Lerner I.Ya., Skatkin M.N. Didaktika sredney shkoly. - Moskva: Prosveshchenie, 1982.
8. Muslimov N.A. Kasbiy ta’lim pedagogikasi. - Toshkent: Fan, 2016.
9. Sharipov Sh.S. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. - Toshkent: O‘qituvchi, 2014.

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA TALABALARNING BOSHQARUV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING INTEGRALLASHGAN AXBOROT-METODIK TIZIMI

Djurakulova Lola Raxmonberdiyevna

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti “Maktabgacha ta‘lim nazariyasi va metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida talabalarning boshqaruv kompetentligini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilingan. Xususan, integrallashgan axborot-metodik tizimning mazmuni, tarkibiy qismlari va uni ta’lim jarayoniga joriy etish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot davomida boshqaruv kompetentligining tarkibiy komponentlari aniqlanib, ularni rivojlantirishda interfaol pedagogik texnologiyalar hamda raqamli ta’lim vositalarining o‘rni asoslab berilgan. Shuningdek, mazkur tizimni joriy etish orqali ta’lim

sifati va samaradorligini oshirish imkoniyatlari ko‘rsatib o‘tilgan. Tadqiqot natijalari oliy ta’lim tizimida kompetensiyaga asoslangan yondashuvni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: boshqaruv kompetentligi, integrallashgan tizim, axborot-metodik ta’minot, oliy ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv, interfaol metodlar, raqamli ta’lim, pedagogik texnologiyalar, kommunikativ kompetensiya, ta’lim sifati.

Annotatsiya. В статье рассматриваются теоретические и практические основы развития управленческой компетентности студентов в высших учебных заведениях. Раскрывается сущность интегрированной информационно-методической системы, а также механизмы её внедрения в образовательный процесс.

Ключевые слова: управленческая компетентность, интегрированная система, информационно-методическое обеспечение, высшее образование, компетентностный подход, интерактивные методы, цифровое образование, педагогические технологии, коммуникативная компетенция, качество образования.

Abstract. This study explores the theoretical and methodological foundations for enhancing students’ managerial competence within higher education institutions through an integrated information-methodological system. The research substantiates the structural components of managerial competence and justifies the effectiveness of combining digital technologies with interactive pedagogical approaches. A system-based model is proposed to ensure the continuity and efficiency of competence development. The findings demonstrate that the integration of information resources and methodological support significantly improves students’ analytical thinking, decision-making abilities, and professional adaptability in dynamic socio-economic conditions.

Keywords: managerial competence, integrated approach, higher education system, digital pedagogy, competence-based learning, educational innovation, professional development.

Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri – zamonaviy mehnat bozori talablariga mos, yuqori malakali va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashdir. Ayniqsa, muhandislik va boshqaruv yo‘nalishlarida ta’lim olayotgan talabalarning nafaqat kasbiy bilimlari, balki boshqaruv kompetentligini rivojlantirish ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.[116]

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish doirasida kompetensiyaga asoslangan yondashuvni joriy etish muhim strategik yo‘nalish sifatida belgilangan.[117] Xususan, “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida qayd etilgan.[118] Bu esa ta’lim jarayonini mazmunan yangilash, innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etishni taqozo etadi.

Davlat rahbari Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan g‘oyalarga muvofiq, mamlakat taraqqiyoti innovatsiyalar, ilm-fan va zamonaviy bilimlarga tayangan holda amalga oshirilishi zarurligi ta’kidlanadi. [119]Bu esa o‘z navbatida, oliy ta’lim muassasalarida strategik fikrlovchi, tashabbuskor va boshqaruv qobiliyatiga ega mutaxassislarni tayyorlashni talab qiladi.

Zamonaviy ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Jumladan, R. Boyatzis kompetensiyani “shaxsning samarali faoliyatni amalga oshirishga imkon beruvchi bilim, ko‘nikma va shaxsiy sifatlar majmui” sifatida izohlaydi .[120] Ushbu yondashuvga ko‘ra, oliy ta’lim muassasalarida faqat nazariy bilim emas, balki amaliy kompetensiyalarni shakllantirish ham muhimdir.

[116] OECD. (2020). Skills for a Digital World.
[117] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. (2019). Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish.
[118] O‘zbekiston Respublikasi. (2020). Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi.
[119] Mirziyoyev Sh.M. (2021). Yangi O‘zbekiston strategiyasi.
[120] Boyatzis, R. (2008). *Competencies in the workplace*.

Shuningdek, L.M. Spencer va S. Spencer kompetensiyani ish faoliyatidagi yuqori samaradorlikni belgilovchi asosiy omil sifatida talqin qiladi.[121] Bu esa boshqaruv kompetentligini rivojlantirish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Mazkur ilmiy maqolaning asosiy maqsadi – oliy ta'lim muassasalarida talabalarning boshqaruv kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi integrallashgan axborot-metodik tizimni ishlab chiqish va uning nazariy-amaliy asoslarini yoritishdan iborat.

Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish sharoitida oliy ta'lim tizimi oldida turgan ustuvor vazifalardan biri – mehnat bozorining o'zgaruvchan talablariga moslashuvchan, mustaqil fikrlovchi va yuqori darajadagi kasbiy hamda boshqaruv kompetensiyalariga ega mutaxassislarni tayyorlashdan iborat. Raqamli iqtisodiyotning shakllanishi, texnologik jarayonlarning jadallashuvi hamda bilimlar iqtisodiyotiga o'tish jarayoni ta'lim mazmunini tubdan yangilashni talab qilmoqda[122].

Shu nuqtai nazardan, kompetensiyaga asoslangan yondashuvni joriy etish nafaqat nazariy bilimlarni egallash, balki ularni amaliy faoliyatda qo'llash qobiliyatini rivojlantirishni ham nazarda tutadi.[123] Davlat siyosati darajasida ham ushbu yo'nalishga alohida e'tibor qaratilib, Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan strategik tashabbuslarda innovatsion fikrlovchi va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

H. Mintzberg o'z tadqiqotlarida boshqaruv faoliyati murakkab va ko'p funksiyali jarayon ekanini ta'kidlab, menejerlar real vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilish qobiliyatiga ega bo'lishi kerakligini qayd etadi.[124] T. Bates esa raqamli ta'lim sharoitida texnologiyalardan foydalanish o'quv jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirishini asoslab beradi. Uning fikricha, LMS tizimlari va raqamli platformalar kompetensiyalarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.[125] G.Siemens tomonidan ilgari surilgan connectivism nazariyasiga ko'ra, bilimlar tarmoq asosida shakllanadi va zamonaviy ta'lim jarayoni raqamli muhit bilan uzviy bog'liq bo'lishi kerak .[126]

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, "kompetensiya" tushunchasi ko'p qirrali bo'lib, u shaxsning bilim, ko'nikma, tajriba va individual sifatlarining integratsiyalashgan tizimi sifatida talqin etiladi.[127] Boshqaruv kompetentligi esa bu tizimning murakkab shakli bo'lib, unda strategik fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, samarali qarorlar qabul qilish hamda kommunikativ o'zaro ta'sir ko'nikmalari ustuvor ahamiyat kasb etadi.[128]

O'zbek pedagog olimlaridan N.A. Muslimov kompetensiyaviy yondashuvni ta'lim jarayonining asosiy modernizatsion yo'nalishi sifatida ko'rib, unda talabaning mustaqil fikrlash va amaliy faoliyatga yo'naltirilgan tayyorgarligi muhim ekanini ta'kidlaydi.[129] Shuningdek, J.G. Yo'ldoshev ta'lim sifati kompetensiyaga asoslangan model orqali oshishini, bunda nazariy bilimlar amaliy faoliyat bilan uyg'unlashishi zarurligini qayd etadi.[130] Rus olimi V.P. Bespalko esa pedagogik tizimni "natijaga yo'naltirilgan texnologik jarayon" sifatida talqin qilib, ta'lim samaradorligi aniq kompetensiyalar orqali baholanishi kerakligini ta'kidlaydi.[131] A.V. Xutorskiy kompetensiyani "shaxsning real hayotiy va kasbiy vaziyatlarda samarali faoliyat yuritish qobiliyati" sifatida izohlaydi.[132] Uning yondashuvi kompetensiyaning amaliy yo'naltirilganligini kuchli asoslaydi.

---

[121] Spencer, L.M., & Spencer, S. (1993). *Competence at Work.*
[122] World Bank. (2022). Education in the Digital Age.
[123] Boyatzis, R. (2008). Competencies in the workplace.
[124] Mintzberg, H. (2010). *Managing: Describing the Work of Managers.*
[125] Bates, T. (2019). *Teaching in a Digital Age.*
[126] Siemens, G. (2015). *Connectivism Theory.*
[127] Spencer, L.M., & Spencer, S. (1993). Competence at Work.
[128] Mintzberg, H. (2010). Managing: Describing the Work of Managers.
[129] Muslimov N.A. Pedagogik kompetensiyalar asoslari.
[130] Yo'ldoshev J.G. Ta'lim sifati va modernizatsiya.
[131] Bespalko V.P. *Pedagogika i progressivnye tehnologii obucheniya.*
[132]Xutorskiy A.V. *Klyuchevye kompetentsii v obrazovani.*

O‘zbek olimi U. Mahkamov pedagogik texnologiyalarni ta’lim sifatini oshirishning asosiy omili sifatida ko‘rib, interfaol metodlarning ahamiyatini alohida ta’kidlaydi.[133] V.A. Slastenin esa pedagogik tizimda boshqaruv kompetentligini shakllantirish uchun refleksiv yondashuv zarurligini qayd etadi .[134] A.A. Verbitskiy esa kontekstli ta’lim nazariyasida talabaning kasbiy faoliyatga yaqin sharoitda o‘qitilishi kompetensiyani rivojlantirishning eng samarali usuli ekanini asoslab beradi.[135]

N.M. Egamberdiyeva boshqaruv kompetentligini pedagogik jarayonni samarali tashkil etish, jamoani boshqarish va innovatsion qarorlar qabul qilish qobiliyati sifatida talqin qiladi.[136] Shuningdek, O‘zbekistonlik olim Sh. Sharipov raqamli ta’lim sharoitida boshqaruv kompetentligini rivojlantirish uchun axborot-kommunikatsion texnologiyalar integratsiyasi muhim ekanini ta’kidlaydi .[137]

So‘nggi tadqiqotlarda raqamli texnologiyalar asosida ta’lim jarayonini tashkil etish, ayniqsa, LMS platformalar, sun’iy intellekt elementlari va simulyatsion vositalardan foydalanish orqali kompetensiyalarni rivojlantirish samaradorligi ortishi qayd etilgan.[138] Biroq, ushbu komponentlarni yagona tizimga birlashtiruvchi integrallashgan metodik model yetarlicha ishlab chiqilmagan.[139]

Mazkur tadqiqotda kompleks yondashuv asosida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

- konseptual va kategoriyaviy tahlil
- tizimli-strukturaviy yondashuv
- pedagogik modellashtirish
- komparativ tahlil
- empirik kuzatuv elementlari [140]

Ushbu metodlar orqali boshqaruv kompetentligini rivojlantirish jarayonining mantiqiy tuzilmasi ishlab chiqildi va integrallashgan tizim modeli taklif etildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, boshqaruv kompetentligini rivojlantirish ko‘p komponentli va tizimli yondashuvni talab etadi. Aniqlanishicha, boshqaruv kompetentligi quyidagi o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlardan iborat:

- **Kognitiv komponent** – boshqaruvga oid nazariy bilimlar tizimi
- **Operatsion komponent** – amaliy faoliyatda bilimlarni qo‘llash ko‘nikmalari
- **Kommunikativ komponent** – samarali muloqot va jamoada ishlash qobiliyati
- **Refleksiv komponent** – o‘z faoliyatini tahlil qilish va baholash qobiliyati

Tadqiqot doirasida talabalarning boshqaruv kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan integrallashgan axborot-metodik tizim modeli ishlab chiqildi. Ushbu model quyidagi asosiy funksional bloklarni o‘z ichiga oladi:

1. **Axborot-resurs bloki** – raqamli ta’lim platformalari, elektron kutubxonalar va ma’lumotlar bazalarini qamrab oladi
2. **Metodik ta’minot bloki** – o‘quv dasturlari, metodik qo‘llanmalar va didaktik materiallarni o‘z ichiga oladi
3. **Texnologik blok** – interfaol o‘qitish metodlari, treninglar va simulyatsion texnologiyalarni qamrab oladi
4. **Diagnostik blok** – baholash, monitoring va tahlil vositalarini o‘z ichiga oladi

Mazkur tizimni ta’lim jarayoniga joriy etish quyidagi ijobiy natijalarga olib kelishi aniqlandi:

---

[133] Mahkamov U. Pedagogik texnologiyalar
[134] Slastenin V.A. *Pedagogika*.
[135] Verbitskiy A.A. *Kontekstnoe obuchenie*.
[136] Egamberdiyeva N.M. Menejment kompetensiyasi asoslari.
[137] Sharipov Sh. Raqamli ta’lim texnologiyalari.
[138] Bates, T. (2019). Teaching in a Digital Age.
[139] Siemens, G. (2015). Connectivism in Learning Systems.
[140] Creswell, J.W. (2014). Research Design.

- talabalarning tanqidiy va tizimli fikrlash qobiliyati rivojlanadi
- muammoli vaziyatlarda samarali qaror qabul qilish ko‘nikmalari shakllanadi
- kommunikativ va liderlik kompetensiyalari mustahkamlanadi
- mustaqil ta’lim olish va o‘z-o‘zini rivojlantirish imkoniyatlari kengayadi
- ta’lim jarayonining samaradorligi va sifati oshadi [141]

Natijalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, integrallashgan axborot-metodik tizim boshqaruv kompetentligini rivojlantirishda kompleks va samarali vosita sifatida namoyon bo‘ladi hamda zamonaviy oliy ta’lim tizimining talablariga to‘liq javob beradi.

Xulosa. Oliy ta’lim muassasalarida talabalarning boshqaruv kompetentligini rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonni samarali tashkil etish uchun tizimli va kompleks yondashuv zarur.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, integrallashgan axborot-metodik tizimni joriy etish boshqaruv kompetentligini rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu tizim ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish, talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda ularning kasbiy tayyorgarlik darajasini yuksaltirishga imkon beradi.

Shuningdek, mazkur yondashuv orqali zamonaviy mehnat bozori talablariga mos, raqobatbardosh va yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash uchun mustahkam asos yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. OECD. (2020). Skills for a Digital World.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. (2019). Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish.
3. O‘zbekiston Respublikasi. (2020). Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi.
4. Mirziyoyev Sh.M. (2021). Yangi O‘zbekiston strategiyasi.
5. Boyatzis, R. (2008). *Competencies in the workplace.*
6. Spencer, L.M., & Spencer, S. (1993). *Competence at Work.*
7. World Bank. (2022). Education in the Digital Age.
8. Boyatzis, R. (2008). Competencies in the workplace.
9. Mintzberg, H. (2010). *Managing: Describing the Work of Managers*.
10. Bates, T. (2019). *Teaching in a Digital Age.*
11. Siemens, G. (2015). *Connectivism Theory*.
12. Spencer, L.M., & Spencer, S. (1993). Competence at Work.
13. Mintzberg, H. (2010). Managing: Describing the Work of Managers.
14. Muslimov N.A. Pedagogik kompetensiyalar asoslari.
15. Yo‘ldoshev J.G. Ta’lim sifati va modernizatsiya.
16. Bespalko V.P. *Pedagogika i progressivnye tehnologii obucheniya.*

TA’LIM JARAYONIDA PEDAGOGIK VEBINARLARNI TASHKIL ETISHNING DIDAKTIK AHAMIYATI

Abilova Gauxar Orinbekovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti, Pedagogika kafedrasi v.b.dots

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’lim jarayonida pedagogik vebinarlarning o‘rni, didaktik imkoniyatlari va samaradorligi ilmiy-nazariy jihatdan yoritiladi. Pedagogik vebinarlar o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, ta’lim jarayonini interaktiv tashkil etish va uzluksiz professional rivojlanishni ta’minlovchi muhim ta’lim shakli sifatida tahlil qilinadi.

[141] Laurillard, D. (2012). Teaching as a Design Science.

Maqolada pedagogik vebinarlarning didaktik asoslari, ularni tashkil etish tamoyillari hamda zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiyasi masalalari yoritilgan.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически освещаются роль педагогических вебинаров в образовательном процессе, их дидактические возможности и эффективность. Педагогические вебинары рассматриваются как важная форма обучения, обеспечивающая развитие профессиональных компетенций учителей, организацию интерактивного образовательного процесса и непрерывное профессиональное развитие. В статье также раскрываются дидактические основы педагогических вебинаров, принципы их организации, а также вопросы их интеграции с современными технологиями.

Annotation: This article provides a scientific and theoretical analysis of the role of pedagogical webinars in the educational process, as well as their didactic potential and effectiveness. Pedagogical webinars are considered an important form of education that supports the development of teachers' professional competencies, enables the organization of an interactive learning process, and ensures continuous professional development. The article also examines the didactic foundations of pedagogical webinars, the principles of their organization, and issues related to their integration with modern technologies.

Kalit so‘zlar: zamonaviy texnologiyalar, pedagogik vebinar, raqamli ta’lim, masofaviy o‘qitish, interaktiv metodlar, kasbiy rivojlanish.

Ключевые слова: современные технологии, педагогический вебинар, цифровое образование, дистанционное обучение, интерактивные методы, профессиональное развитие.

Keywords: modern technologies, pedagogical webinar, digital education, distance learning, interactive methods, professional development.

Hozirgi globallashuv va raqamlashtirish jarayonida ta’lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri — ta’lim jarayoniga o`qitishning ilg‘or shakllari, yangi pedagogik texnologiyalar, ta'limning texnik va ommaviy axborot vositalarini joriy etishdan iboratdir[1]. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tez sur’atlar bilan rivojlanishi ta’limning an’anaviy shakllarini modernizatsiya qilishni, yangi pedagogik yondashuv va metodlarni ishlab chiqishni talab etmoqda. Ayniqsa, masofaviy va aralash ta’lim shakllarining keng joriy etilishi pedagogik faoliyatning mazmuni va tashkil etilishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda.

Shu sharoitda pedagogik vebinarlar zamonaviy ta’lim texnologiyalarining muhim elementi sifatida maydonga chiqmoqda. Pedagogik vebinarlar orqali o‘qituvchilar o‘z kasbiy bilimlarini muntazam yangilash, ilg‘or pedagogik tajribalar bilan tanishish hamda innovatsion metodlarni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Pedagogik vebinarlar tashkil etilishi natijasida talabalarning faollik darajasining o‘zgarishi va ularning o‘quv jarayoniga qiziqishi sezilarli darajada ortadi[2.157]. Biroq pedagogik vebinarlarning ta’lim jarayonidagi samaradorligi ularning texnik jihatdan mukammalligiga emas, balki didaktik asoslanganligiga bog‘liqdir.

Mazkur maqolaning maqsadi — ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalar asosida pedagogik vebinarlarning didaktik ahamiyatini yoritish hamda ularni samarali tashkil etishning ilmiy asoslarini ochib berishdan iborat.

Zamonaviy texnologiyalar tushunchasi bugungi ta’lim tizimida keng qamrovli mazmun kasb etib, u nafaqat texnik vositalarni, balki pedagogik jarayonni tashkil etishning yangi metod va yondashuvlarini ham o‘z ichiga oladi. Raqamli ta’lim muhiti o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tubdan o‘zgartirib, ta’lim jarayonini ochiq, moslashuvchan va individuallashtirilgan holga keltirmoqda.

Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ta’lim jarayonida quyidagi didaktik imkoniyatlarni yuzaga chiqaradi: o‘quv materiallarini multimodal shaklda taqdim etish, o‘rganish sur’atini individuallashtirish, bilimlarni mustaqil o‘zlashtirishni qo‘llab-quvvatlash hamda ta’lim jarayonida doimiy teskari aloqani ta’minlash. Bu jihatlar ta’lim sifatining oshishiga va o‘quvchilarning o‘quv faoliyatga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta’lim texnologiyalari ta’lim jarayonini individuallashtirish, interaktivlikni kuchaytirish va o‘quv faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda ta’limda masofaviy o‘qitish platformalari, multimedia vositalari, bulutli texnologiyalar, mobil ilovalar va sun’iy intellekt elementlariga asoslangan tizimlar keng qo‘llanilmoqda.

Ushbu texnologiyalar yordamida ta’lim jarayoni:

- o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish faoliyatini rivojlantiradi;
- o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotni yanada faollashtiradi;
- ta’lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi;
- ta’lim sifati ustidan nazoratni kuchaytiradi.

Pedagogik vebinarlar ana shu zamonaviy texnologik muhitning ajralmas qismi bo‘lib, ular ta’lim jarayonini tashkil etishda raqamli vositalarning didaktik imkoniyatlarini to‘liq namoyon etadi.

Pedagogik vebinar — bu internet tarmog‘i orqali sinxron rejimda tashkil etiladigan, o‘qituvchi va ishtirokchilar o‘rtasida interaktiv muloqotga asoslangan o‘quv mashg‘ulotidir. Vebinarlar audio va video aloqa, elektron taqdimotlar, matnli chat, onlayn so‘rovlar hamda guruhli muhokamalar orqali amalga oshiriladi.

Pedagogik vebinarlarning ta’lim jarayonidagi o‘rni ularning funksional imkoniyatlari bilan belgilanadi. Avvalo, vebinarlar pedagoglarning kasbiy bilim va ko‘nikmalarini yangilashga xizmat qiladi. Ushbu texnologiyalarni o`zlashtirish orqali pedagoglar interfaol o`quv mashg‘ulotlarini tashkil etish imkoniyatini yaratadi[3.219]. Shuningdek, ular ta’lim jarayonida innovatsion metodlarni joriy etish, ilg‘or tajribalarni ommalashtirish va pedagogik hamkorlikni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi.

Ta’lim jarayonida pedagogik vebinarlar quyidagi vazifalarni bajaradi:

- pedagoglarning kasbiy malakasini oshirish;
- ta’lim mazmunini yangilash va boyitish;
- nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish;
- hududiy va vaqt cheklovlarini bartaraf etish.

Bundan tashqari, pedagogik vebinarlar o‘qituvchilarning raqamli savodxonligi va texnologik kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, zamonaviy pedagog obrazini shakllantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik vebinarlar zamonaviy texnologiyalar asosida keng didaktik imkoniyatlarga ega. Avvalo, ular ta’lim jarayonining interaktivligini ta’minlaydi. Ishtirokchilar savol-javoblar, onlayn so‘rovlar, muhokamalar va guruhli ishlarda faol qatnashish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Ikkinchidan, pedagogik vebinarlar ta’lim jarayonini moslashuvchan tashkil etish imkonini beradi. O‘quv materiallari ishtirokchilarning ehtiyojlari, kasbiy tajribasi va tayyorgarlik darajasiga mos ravishda taqdim etiladi. Bu esa o‘rganish jarayonining samaradorligini oshiradi.

Uchinchidan, ko‘rgazmalilik tamoyili samarali amalga oshiriladi. Multimedia vositalari, grafiklar, diagrammalar va videomateriallar yordamida murakkab pedagogik tushunchalar aniq va tushunarli shaklda yoritiladi.

To‘rtinchidan, pedagogik vebinarlar refleksiya va teskari aloqani ta’minlaydi. Ishtirokchilarning fikr-mulohazalari, baholash natijalari va muhokamalar orqali o‘quv jarayoni doimiy ravishda takomillashtirib boriladi. Bu esa ta’lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Pedagogik vebinarlar zamonaviy texnologiyalar asosida bir qator didaktik imkoniyatlarga ega. Avvalo, ular ta’lim jarayonining interaktivligini ta’minlaydi. Ishtirokchilar savol-javoblar, muhokamalar va guruhli ishlarda faol qatnashadilar.

Ikkinchidan, pedagogik vebinarlar ta’lim jarayonini moslashuvchan tashkil etish imkonini beradi. O‘quv materiallari ishtirokchilarning ehtiyojlari va tayyorgarlik darajasiga mos ravishda taqdim etiladi.

Uchinchidan, ko‘rgazmalilik tamoyili samarali amalga oshiriladi. Multimedia vositalari yordamida murakkab tushunchalar vizual va tushunarli shaklda yoritiladi.

To‘rtinchidan, pedagogik vebinarlar refleksiya va teskari aloqani ta’minlaydi. Bu esa ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan pedagogik vebinarlar ta’lim jarayonida bir qator muhim afzalliklarga ega. Avvalo, ular iqtisodiy jihatdan tejamkor bo‘lib, katta moddiy va vaqt resurslarini talab qilmaydi.

Pedagogik vebinarlarning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

- ta’lim jarayonining ochiqligi va qulayligi;
- pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta’minlash;
- ta’lim jarayonida innovatsion muhitni shakllantirish;
- hududiy tengsizliklarni kamaytirish;
- pul va vaqtni tejash;
- qulay o'quv muhiti (vebinarni istalgan joyda tomosha qilishingiz mumkin)[4].

Shuningdek, pedagogik vebinarlar ta’lim tizimida innovatsion faoliyatni rivojlantirishga xizmat qilib, pedagoglarning ijodiy salohiyatini namoyon etish uchun qulay sharoit yaratadi.

Zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan pedagogik vebinarlarning quyidagi afzalliklari mavjud:

- iqtisodiy tejamkorlik;
- ta’lim jarayonining ochiqligi va qulayligi;
- pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta’minlash;
- innovatsion pedagogik muhitni shakllantirish.

Shu bilan birga, pedagogik vebinarlar ta’lim tizimida innovatsion faoliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik vebinarlar ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni samarali joriy etishning muhim vositasi hisoblanadi. Ular ta’limning sifatini oshirish, pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish va innovatsion pedagogik faoliyatni qo‘llab-quvvatlashda katta ahamiyatga ega. Pedagogik vebinarlarni ilmiy asoslangan didaktik tamoyillar asosida tashkil etish ta’lim jarayonining samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2002 y
2. G.Abilova. Vebinar-interaktiv pedagogik texnologiya sifatida. “Pedagogik mahorat” ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2024, № 9
3. Z.F.Sharopova, «Ta’lim texnologiyalari» darslik. - T.: «Navro‘z» nashiryoti, 2019.
4. https://og1.ru/polza/organizacziya-vebinara-obzor-vozmozhnostej-dlya-pedagoga

OLIY TA’LIMDA O‘QUV FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA WEB LOYIHALARNING O‘RNI

Jo‘rayev Qo‘ldoshjon Ismatillo o‘g‘li
Buxoro davlat pedagogika instituti, p.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada oliy ta’lim muassasalarida o‘quv faoliyatini samarali tashkil etishda web loyihalarning tutgan o‘rni ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Web texnologiyalar asosida yaratilgan ta’lim muhitining didaktik imkoniyatlari, interaktivlik darajasi hamda talabalarning mustaqil ta’lim olish kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, maqolada web loyihalardan foydalanishning afzalliklari, mavjud muammolari va ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari oliy ta’lim tizimida raqamli pedagogik yondashuvlarni keng joriy etish zarurligini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: web loyihalar, oliy ta’lim, raqamli ta’lim, masofaviy ta’lim, LMS, interaktiv ta’lim, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация. В данной научной статье рассматривается роль веб-проектов в эффективной организации учебной деятельности в учреждениях высшего образования с научно-теоретической и практической точек зрения. Раскрываются дидактические возможности образовательной среды, созданной на основе веб-технологий, уровень её интерактивности, а также её значение в развитии компетенций самостоятельного обучения студентов. Кроме того, в статье анализируются преимущества использования веб-проектов, существующие проблемы и пути их решения. Результаты исследования обосновывают необходимость широкого внедрения цифровых педагогических подходов в систему высшего образования.

Ключевые слова: веб-проекты, высшее образование, цифровое образование, дистанционное обучение, LMS, интерактивное обучение, педагогические технологии.

Annotation. This scientific article analyzes the role of web projects in the effective organization of educational activities in higher education institutions from both theoretical and practical perspectives. It reveals the didactic potential of the educational environment created on the basis of web technologies, its level of interactivity, and its importance in developing students' independent learning competencies. In addition, the article examines the advantages of using web projects, existing challenges, and ways to address them. The research findings substantiate the necessity of widely implementing digital pedagogical approaches in the higher education system.

Keywords: web projects, higher education, digital education, distance learning, LMS, interactive learning, pedagogical technologies.

Zamonaviy jamiyatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi barcha sohalar qatori ta'lim tizimiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, oliy ta'lim muassasalarida o'quv faoliyatini tashkil etish jarayonida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish dolzarb masalalardan biriga aylanib bormoqda. Bugungi kunda an'anaviy o'qitish yondashuvlari bilan bir qatorda innovatsion pedagogik texnologiyalar, jumladan web loyihalar asosida ta'limni tashkil etish keng qo'llanilmoqda. Web loyihalar o'zining interaktivligi, moslashuvchanligi va ochiqligi bilan ta'lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Ular talabalarga mustaqil bilim olish, axborotni izlash, tahlil qilish va amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, o'qituvchilar uchun ham ta'lim jarayonini samarali boshqarish, monitoring qilish va baholashning yangi usullarini taqdim etadi. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, oliy ta'lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari kuchayib borayotgan bir sharoitda web loyihalarning o'rni va ahamiyatini ilmiy asosda o'rganish zarurati ortib bormoqda. Shu bois, o'quv faoliyatini tashkil etishda web texnologiyalardan foydalanishning nazariy asoslarini tahlil qilish va amaliy jihatlarini yoritish muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.

Web loyihalar — bu internet tarmog'i orqali ishlovchi, ma'lumotlarni yaratish, saqlash, qayta ishlash va uzatishni ta'minlovchi dasturiy-platformaviy yechimlar majmuasidir. Ular foydalanuvchilar o'rtasida o'zaro hamkorlikni yo'lga qo'yish, ta'lim resurslarini taqdim etish hamda o'quv jarayonini boshqarish imkonini beruvchi muhit sifatida namoyon bo'ladi. Web loyihalar tarkibiga ta'lim platformalari (Learning Management System — LMS), onlayn kurslar, virtual laboratoriyalar, ta'limiy portallar va interaktiv veb-ilovalar kiradi(1-rasm).

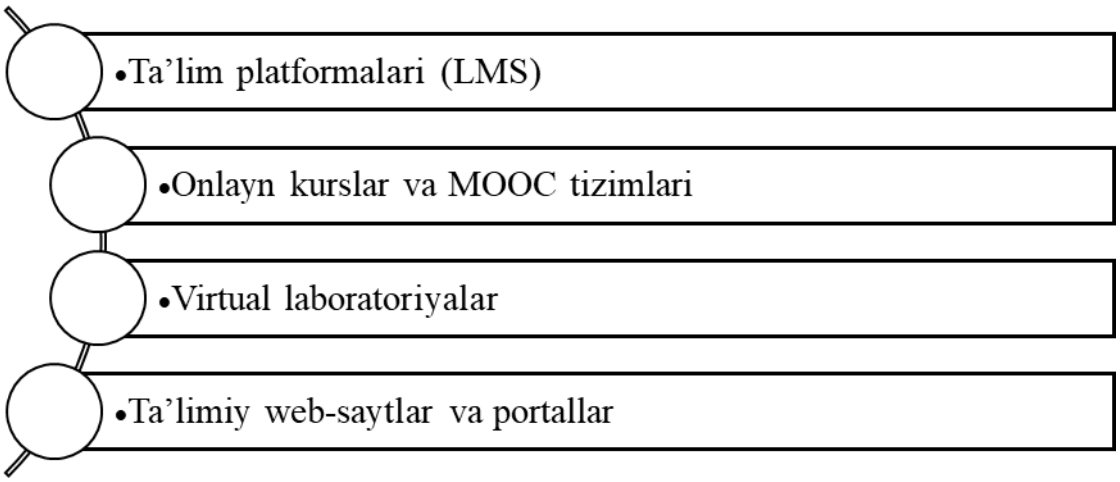

1-rasm. Web loyiha turlari

Oliy ta’lim tizimida web loyihalarning o‘rni ko‘p qirrali bo‘lib, u, avvalo, o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. An’anaviy ta’lim modelidan farqli ravishda, web asosidagi ta’lim muhitida bilim olish jarayoni vaqt va makon bilan chegaralanmaydi. Talabalar istalgan joyda va istalgan vaqtda o‘quv materiallariga kirish imkoniga ega bo‘lib, bu esa uzluksiz ta’lim tamoyilini ta’minlaydi. Shuningdek, web loyihalar talabalarning mustaqil ta’lim olish kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Interaktiv topshiriqlar, test tizimlari, forumlar va muhokama maydonlari orqali talabalar nafaqat tayyor bilimlarni o‘zlashtiradi, balki ularni tahlil qilish, muammoli vaziyatlarga yechim topish va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini ham shakllantiradi. Bu esa zamonaviy mehnat bozori talablariga mos yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. O‘qituvchilar nuqtai nazaridan qaralganda, web loyihalar o‘quv faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilishning samarali vositasidir. Ular yordamida o‘quv materiallarini tizimli ravishda joylashtirish, talabalar faoliyatini monitoring qilish, baholash jarayonini avtomatlashtirish hamda individual yondashuvni amalga oshirish imkoniyati yaratiladi. Natijada ta’lim jarayoni yanada shaffof va boshqariladigan tus oladi. Bundan tashqari, web loyihalar asosida tashkil etilgan ta’lim muhitida hamkorlikda o‘qitish (collaborative learning) va aralash ta’lim (blended learning) kabi zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish imkoniyati kengayadi. Bu esa talabalarning ijtimoiy faolligini oshirish, jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda bilim almashish jarayonini jadallashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, web loyihalarni joriy etish jarayonida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, texnik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, internet tezligi bilan bog‘liq cheklovlar, shuningdek, ayrim foydalanuvchilarning raqamli kompetensiyalarining pastligi ta’lim jarayonining samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, web loyihalarni samarali joriy etish uchun texnologik, metodik va tashkiliy sharoitlarni kompleks ravishda takomillashtirish zarur. Umuman olganda, web loyihalar oliy ta’lim tizimida o‘quv faoliyatini modernizatsiya qilish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va ta’lim sifatini oshirishda muhim strategik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Xodjayev B.X., Yo‘ldoshev J.G. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021.
2. O‘rinov V.T. Raqamli ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
3. Abduqodirov A.A. Ta’limda axborot texnologiyalari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
4. Musurmonova O.A. Oliy ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: Tafakkur, 2021.
5. Raximov A.X. Masofaviy ta’limni tashkil etish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2022.

PEDAGOGIK OG‘ISHGAN O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA ZAMONAVIY KORREKSION TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI

Azimjonova Rushana Rashid qizi,
O`z R Fanlar akademiyasi Navoiy bo‘limi, stajyor-tadqiqotchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogik jihatdan og‘ishgan o‘quvchilar bilan ishlashda zamonaviy korreksion texnologiyalarning samaradorligi tahlil qilinib, o‘quvchilar xulqidagi og‘ishlarni aniqlash, pedagogik korreksiyaning ularni ijtimoiy moslashuvini rivojlantirishga yo‘naltirilgan texnologiya va usullari ko‘rib chiqilgan hamda ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik yondashuvlardan foydalanish orqali o‘quvchilarning xulq-atvorini ijobiy tomonga o‘zgartirish imkoniyatlari yoritilgan..

Kalit so‘zlar: pedagogik og‘ish, deviant xulq, pedagogik korreksiya, o‘quvchi shaxsi, ijtimoiy moslashuv, texnologiya, усул.

Аннотация. В данной статье анализируется эффективность современных коррекционных технологий в работе с педагогически запущенными (девиантными) учащимися. Рассматриваются технологии и методы выявления отклонений в поведении учащихся, а также педагогической коррекции, направленной на развитие их социальной адаптации. Кроме того, освещаются возможности изменения поведения учащихся в положительную сторону через использование инновационных педагогических подходов в образовательном процессе.

Ключевые слова: педагогическая запущенность (отклонение), девиантное поведение, педагогическая коррекция, личность учащегося, социальная адаптация, технология, метод.

Abstract: This article analyzes the effectiveness of modern correctional technologies in working with students with pedagogical deviations, examines methods for identifying behavioral deviations in students, as well as pedagogical correction technologies and approaches aimed at developing their social adaptation. It also highlights the possibilities of positively changing students’ behavior through the use of innovative pedagogical approaches in the educational process.

Keywords: pedagogical deviation, correctional technologies, deviant behavior, pedagogical correction, student personality, social adaptation, innovative pedagogy.

Kirish ma’lumotlari / dolzarbligi. Hozirgi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda yosh avlod tarbiyasi va ularning shaxs sifatida kamol topishi ta’lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Шунинг учун Ўзбекистон Республикаси ўзлуксиз таълим тизимида замонавий таълимни шакллантириш ва ҳалқаро таълим муҳитини яратиш мақсадида Республикамиз Президенти томонидан имзоланган бир қатор директив хужжатларда таълим муассасаларини замонавий ўқув-методик материаллар ва бадиий адабиётлар билан тўлдириш, соҳага малакали педагог ва бошқарув кадрларини жалб қилиш[142], ўқитиш методикасини такомиллаштириш, таълим-тарбия жараёнига индивидуаллаштириш тамойилларини босқичма-босқич татбиқ этиш[143] чоралари кўрилган.

Бироқ, jamiyatda sodir bo‘layotgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar, oilaviy muhitdagi

[142] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 майдаги «Ўзбекистон Республикаси мактабгача Ўзбекистон Республикаси таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПҚ-4312-сон қарори.

[143] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5712-сон Фармони // https://lex.uz/docs/4312785

muammolar, ommaviy axborot vositalari hamda internet tarmoqlarining ta’siri ayrim o‘quvchilarning xulq-atvorida turli og‘ishlarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda. Bunday holatlar o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga moslashuviga, ularning ijtimoiylashuv darajasiga hamda shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Pedagogik jihatdan og‘ishgan o‘quvchilar bilan ishlash masalasi zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Chunki bunday o‘quvchilar bilan ishlash jarayonida nafaqat ularning xulqidagi salbiy holatlarni bartaraf etish, balki ularning ijtimoiy moslashuvi, shaxsiy rivoji hamda ta’limga bo‘lgan motivatsiyasini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu munosabat bilan pedagogik jihatdan og‘ishgan o‘quvchilar bilan ishlashda zamonaviy korreksion texnologiyalarning samaradorligini o‘rganish, ularni ta’lim jarayonida qo‘llashning ilmiy-uslubiy asoslarini takomillashtirish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi. Mazkur tadqiqot aynan shu masalalarni yoritishga qaratilgan.

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev mazkur vazifalarni sifatli va samarali hal etish uchun ta'lim muassasalarida o‘qitish va tarbiyalash jarayonlariga zamonaviy ta'lim dasturlari va uslublarini joriy qilish, ta'lim oluvchilarning har tomonlama rivojlanishlari uchun sharoit yaratish kerakligiga alohida urg‘u berganlar.[144]

Materiallar va metodlar. O‘smir yoshdagi o‘quvchilar xulqida kuzatiladigan deviatsiya (me'yordan og‘ish) holatlari bugungi kunda pedagogik va psixologik tadqiqotlarda muhim muammolardan biri sifatida qaralmoqda. Ijtimoiy o‘zgarishlar, oila muhitidagi tanazzul, axborot oqimining ortgani, ijtimoiy tarmoqlar ta'siri, ta'limdagi raqobat va emotsional yordam yetishmasligi o‘smirlarda turli salbiy xulq-atvor shakllarining yuzaga kelishiga turtki bo‘lmoqda.

Pedagogik korreksiya pedagogika fanining nisbatan yangi sohasi hisoblanadi. Ushbu fan sohasi bugungi kunda amaliy va ijtimoiy pedagogikaning ommalashib borayotgan yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, inson faoliyati samaradorligini oshirib, uni yanada mukammallashtiruvchi mustaqil fanga aylanishi mumkin. Korreksion faoliyat jarayonida pedagog va o‘quvchi o‘rtasida o‘zaro hamkorlik munosabati hosil bo‘lishi, ko‘p hollarda ko‘zlangan maqsadga erishishni ta’minlaydi. Bunday vaziyatda mutaxasissning vazifasi – o‘quvchini qo‘llab-quvvatlash va to‘g‘ri yo‘nalish ko‘rsatishdan iborat. Buning uchun mutaxassis o‘quvchining aytayotgan gaplari bilan birga, bu gaplar o‘quvchi uchun qanday ma’noga ega ekanligini ham tushunishi kerak. Shunda pedagog individual xususiyatlari, qiziqishlari, motivlari, hissiyotlari va qobiliyatlarini anglashi uchun o‘quvchiga yordam beradi. Pedagogik og‘ishgan o‘quvchilar bilan maktablarda olib boriladigan pedagogik-korreksion faoliyatlarni tasniflash korreksiyalashning mazmuni, metod va texnologiyalarining qo‘llanilishi to‘g‘risida aniq tasvvvurga ega bo‘lishimizga yordam beradi.

Maktab o‘quvchilari bilan olib boriladigan pedagogik korreksiya faoliyatini yo‘nalishi bo‘yicha quyidagi uch turga ajratish mumkin:[6: b.140].

1. Ta’limiy-korreksion faoliyat – o‘quvchilarning fanlarni o‘zlashtirishlaridagi mavjud qiyinchiliklar sabablarini aniqlash va ularni bartaraf etish yo‘nalishida tashkil etiladi (ta’lim jarayonini alohida xarita asosida o‘zlashtirish; qo‘shimcha o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etish; o‘qitish metod va shakllarini o‘quvchiga mos ravishda tanlash kabi).

2. Tarbiyaviy-korreksion faoliyat asosan xulqida pedagogik og‘ish bo‘lgan o‘quvchilar bilan amalga oshiriladi (kommunikativ sifatlarni va ijtimoiy faollikni rivojlantirish; o‘ziga ishonch, yetakchilik, o‘zini-o‘zi nazorat qilish va faoliyatini rejalashtirish ko‘nikmalarini tarbiyalash kabi).

3. Rivojlantiruvchi-korreksion faoliyat aksariyat hollarda ijobiy pedagogik og‘ishgan xulqli o‘quvchilar bilan olib borilib, ulardagi mavjud qobiliyat va iqtidorni aniqlash hamda maqsadli rivojlantirishiga yo‘naltirilgan bo‘ladi [5: b.113-115].

---

[144] Мирзиёев Ш.М. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – B.163.

Maktabda korreksion tadbirlarni tashkil etish shaklidan kelib chiqib ma’rifiy ma’ruza, maslahat-tavsiya va bevosita korreksiya turlariga bo‘linadi:

1) Korreksion-ma’rifiy ma’ruza – maktabning pedagogik jamoasi, ota-onalar bilan bolalarning xulqida sodir bo‘layotgan yoki bo‘lishi mumkin bo‘lgan og‘ishlar, o‘tish davri, bu davrning o‘ziga hosliklari, pedagogik hamkorlik va o‘quvchilarni kasb tanlashga yo‘naltirish masalalariga oid mavzularda, oldindan tayyorlangan reja asosida olib boriladigan tadbir. Korreksiyaning bu shakli qisqa vaqt ichida mutaxasislar va ota-onalarning katta guruhiga sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan muammoni bartaraf etish yuzasidan tavsiyalar berish imkoniga ega [9: c3.1-34].

2) Maslahat-tavsiya shaklidagi korreksion faoliyat o‘quvchilari bilan ishlashda ko‘proq qo‘llaniladi [3: c.186]. Faoliyatning birinchi bosqichi muammo yuzasidan yordam so‘rab murojaat qilgan kattalar (ota-onalar, o‘qituvchilar, sinf rahbarlari, tarbiyachilar)ga maslahat berish bilan boshlanadi. Bunda pedagog mavjud muammoning bolaga tegishli real holatini va kattalarning tasavvuridagi subyektiv manzarasini aniqlaydi [4: b.165; 10: c.293].

3) Bevosita korreksiya ishi turli yoshdagi o‘quvchilar bilan ishlashda qo‘llaniladi. Bunda mutaxassis tomonidan maxsus ishlab chiqilgan dastur asosida maqsad hamda vazifalar belgilanib maxsus metodlar va metodlardan foydalanib korreksiya ishlari amalga oshiriladi.

Faoliyatni tashkil etilishi bo‘yicha pedagogik korreksiyani individual, guruhli va frontal shakllarga ajratish mumkin. Pedagogik korreksiya shaklini tanlashda o‘quvchilarning individual xususiyatlari, muammoning tabiati va taalluqliligi (ya’ni individualmi yoki guruxdagilarning ko‘pchiligiga mansubmi) kabi jihatlaridan kelib chiqiladi. Korreksion faoliyatni tashkil etishda mazkur shakllarning har birini o‘z ijobiy va salbiy jihatlari mavjudligini hisobga olish zarur.

Korreksiya shakllarini tanlashda o‘quvchilarning yosh jihatlarini, rivojlanganlik darajalari, xarakterologik xususiyatlari va xohish-istaklarini ham nazarda tutish kerak. Aks holda qo‘llanilayotgan shakl bolaga foyda keltirmasligi va xatto uning o‘rniga salbiy ta’sir ko‘rsatishi xam mumkin.

Maktabda korreksiya faoliyatini tizimli va majmuaviy tashkil etish uchun bir qator pedagogik shart-sharoitlarga rioya qilish talab etiladi. Xususan, M.V.Takmakova tomonidan o‘smirlarning deviant xatti-harakatlarini o‘quv jarayonida tuzatish bo‘yicha bir qator muammolarning yechim yo‘llari (o‘quvchilarning o‘zini-o‘zi anglashi, fan o‘qituvchilari va tengdoshlari bilan shaxslararo muloqoti va ijodiy rivojlanishi uchun muhitning yetishmasligi muammolari hamda norasmiy muloqot uchun zarur muhitning yo‘qligi kabilar) aniqlangan [9:c.293;10: 67-73]. Pedagogik korreksiya maqsadiga erishish mazkur tadbirlar pedagogik meyordan og‘ishgan o‘quvchilarning maktab adaptatsiyasini yengilashtirishga, ta’lim motivatsiyasini shakllantirishga hamda ularning hissiy barqarorligini va ijtimoiy munosabatlarda xushmuomalaligini oshirishga yo‘naltirilishi kerakligiga alohida urg‘u beriladi

Olingan natijalar tahlili. O‘rta umumta’lim maktablarida pedagogik meyordan og‘ishgan o‘quvchilarning xulq-atvorini korreksiyalash faoliyati quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi, deb hisoblaymiz:

1. Maktabda o‘quvchilarga ta’lim va tarbiya berish jarayoni: ta’lim va tarbiyaning yagona standartlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish; o‘qitishning metodologik saviyasini oshirish; o‘smirlar muhitiga o‘tkaziladigan axloqiy tarbiya asoslarining yagona tizimini ishlab chiqish.

2. O‘smirlarning maktab pedagogik jamoasi bilan shaxslararo muloqoti: o‘qituvchilarning o‘smirlar bilan muloqot qilish malakasini oshirish; o‘qituvchining o‘rta maktab o‘quvchilari bilan salbiy munosabati va muloqoti uslublarini korreksiyalash.

3. O‘quvchilar o‘rtasida norasmiy muloqot muhitini yaratish: maktab tasarrufida badiiy va texnik-ijodkorlik to‘garaklari hamda sport seksiyalari tashkil etish; o‘qituvchilari va tengdoshlari bilan darsdan tashqari jarayonda o‘zaro munosabatlarida muammolarga duch kelgan o‘quvchilarga psixologik yordam ko‘rsatish; o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini birgalikda o‘tkazishlarini reja asosida tashkillashtirish (sayohatlar, teatr va muzeylarga tashriflar va boshq.).

4. O‘quvchilar o‘zini-o‘zi anglashi va ijodiy rivojlanishi uchun sharoit yaratish: fanlardan fakultativlar va fan sohalari bo‘yicha bolalarning qo‘shimcha ilmiy-tadqiqot mashg‘ulotlarini tashkillashtirish.

5. O‘quvchilarning o‘zaro muloqoti monitoringi: o‘smirlardagi deviant xulq-atvorning tajovuzkor, qaram, noqonuniy shakllarini aniqlash va tuzatish; sinfda "jabrlanuvchi" rolida bo‘lgan bolalarning ijtimoiy-pedagogik va psixologik holatini aniqlash va tuzatish; deviant o‘smirlarning psixologik ta’siriga berilishga moyil, oson ishonuvchan, xulq-atvori va qadriyatlari uchun aniq shakllangan axloqiy motivlarga ega bo‘lmagan o‘quvchilarni aniqlash va korreksiyalash.

6. Pedagogik og‘ishgan o‘quvchilarning ota-onalari yoki qonuniy vakillarining pedagogik madaniyatni oshirish, maktab va butun oila a’zolari o‘rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashga yo‘naltirish.

7. O‘qituvchilarning shaxsiiy rivojlanganlik va kasbiy kompetentligining pedagogik monitoringini olib borish: o‘qituvchilarning pedagogik og‘ishgan o‘quvchilar bilan faoliyatini kuzatish, baholash va diagnostika qilib borish, zarur bo‘lgan hollarda diagnostika natijalariga asoslanib o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligi darajasini oshirishga yo‘naltirilgan faoliyatni mustaqil ta’lim shaklida yoki pedagogik xodimlar malakasini oshirish muassalarida tashkil etilishini ta’minlash.

O‘quvchilar xulqidagi deviant xatti-harakatlarni aniqlash va oldini olish uchun xulq-atvor shakllanishiga salbiy ta’sir etuvchi omillarni hamda pedagogik deviatsiyaning rivojlanish tendensiyalari monitoringini olib borish, eng avvalo, pedagogik korreksiya faoliyatining yo‘nalishini maqsadli belgilash kerak [7: c. 214]

Xulosa. Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘smir o‘quvchilar xulqidagi og‘ishlar maktab o‘qituvchi, tarbiyachi-pedagoglarida xulqi pedagogik og‘ishgan o‘quvchilar bilan tashkil etiladigan korreksiyalash jarayonlarini individuallashtirish va innovatsion texnologiyalardan to‘g‘ri foydalanishga oid bilim, ko‘nikma va malakalarning yetarlicha shakllanganligi; pedagogik og‘ishgan o‘quvchilarning ota-onalari yoki qonuniy vakillarining pedagogik madaniyatini oshirish hamda maktabning ota-onalar bilan hamkorlik munosabatlarini mustahkamlash; mavjud og‘ishlarni tuzatishga nisbatan o‘quvchilarda korreksion mobillikni shakllantirish muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4312-son qarori.

2. Мирзиёев Ш.М. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – B.163.

3. Венгер А.Л. На что жалуетесь? Выявление и коррекция неблагоприятных вариантов развития личности детей и подростков. – Москва-Рига: Педагогический Центр «Эксперимент», 2000. – 186 с.

4. Гулямов Д.Р., Нурбоев Қ.М., Ҳамидова Ф.Т., Турсунова Ф.О. Нейропедагогика асослари / Ўқув қўлланма. – Навоий, 2020. – Б.165.

5. Гулямов Дж.Р. ва бошқ. Педагогик диагностика ва коррекция. – Навоий: ФА НБ, НавДПИ, 2022. – Б.113–115.

6. Гулямов Д.Р., Муродова Д.Д., Нумонова Д.У. Педагогик коррекция (ўқув қўлланма). –Навоий, 2021. -140 б.

7. Осипова И.С. Педагогический мониторинг профилактики девиантного поведения старших подростков в профессиональном училище: дис. … канд. пед. наук. – Екатеринбург: Шадринский государственный педагогический институт, 2005. – 214 с.

8. Скотарева Е.М. Психолого-педагогическая коррекция: теоретико-методологический аспект: учеб. пособие для студ. психол. спец. – Саратов: Изд. центр

«Наука», 2007. – С.31–34.

9. Такмакова М.В. Взаимосвязь девиантного поведения подростков и условий обучения в современной школе: дис. … канд. психол. наук. – М.: Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации, 2011. – 293 с.

10. Такмакова М.В. Влияние условий обучения в общеобразовательной школе на формирование девиантного поведения подростков // Эл.Ж. Социология власти. – 2011. – №3. – С.67–73

SUN'IY INTELLEKT DAVRIDA O'QITUVCHINING YANGI PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARI

Xikmatova Muyassar Ilxomjon qizi
O'zbekiston, Navoiy davlat universiteti magistranti
Ilmiy rahbar: p.f.n.prof. Axatova D.A.

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim tizimiga kirib kelishi natijasida o'qituvchining kasbiy faoliyatida yuzaga kelayotgan yangi pedagogik kompetensiyalar tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki ta'lim jarayonini tashkil etuvchi, texnologiyalarni boshqaruvchi va o'quvchilarning individual rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi shaxs sifatida namoyon bo'lmoqda. Tadqiqotda sun'iy intellekt sharoitida pedagogdan talab etiladigan raqamli, analitik, kreativ va refleksiv kompetensiyalar mazmuni yoritiladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, pedagogika fani, pedagogik kompetensiya, raqamli kompetensiya, innovatsion ta'lim, neyropedagogika, ta'lim texnologiyalari, o'qituvchi faoliyati.

Аннотация. В данной статье анализируются новые педагогические компетенции, возникающие в профессиональной деятельности учителей в результате внедрения технологий искусственного интеллекта в систему образования. В современном образовательном процессе учитель является не только поставщиком знаний, но и человеком, организующим учебный процесс, управляющим технологиями и поддерживающим индивидуальное развитие учащихся. В исследовании освещается содержание цифровых, аналитических, творческих и рефлексивных компетенций, необходимых учителю в контексте искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, педагогическая наука, педагогическая компетентность, цифровая компетентность, инновационное образование, нейропедагогика, образовательные технологии, деятельность учителя.

Abstract. This article analyzes the new pedagogical competencies that are emerging in the professional activity of teachers as a result of the introduction of artificial intelligence technologies into the education system. In the modern educational process, the teacher is not only a provider of knowledge, but also a person who organizes the educational process, manages technologies and supports the individual development of students. The study highlights the content of digital, analytical, creative and reflexive competencies required of a teacher in the context of artificial intelligence.

Keywords: artificial intelligence, pedagogical science, pedagogical competence, digital competence, innovative education, neuropedagogy, educational technologies, teacher activity.

Kirish. XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt (*Artificial Intelligence*) texnologiyalarining ta'lim jarayoniga kirib kelishi pedagogik faoliyat mazmuni va o'qituvchining kasbiy kompetensiyalariga yangi talablarni qo'ymoqda.

Kasbiy kompetensiya – kasbiy faoliyatga oid masalalarni amaliy tajriba, bilim va ko'nikmaga tayanib muvafaqqiyatli hal eta olishga qaratilgan faoliyat. Sodda qilib aytganda,

kompetensiya – zarur (ko'zlangan) natijaga erishish uchun amalga oshiriladigan faoliyat. Shuningdek, kompetensiya, bilimdan farqli, amaliy faoliyatsiz namoyon bo'lmaydi va uni baholay olish mumkin emas.

Xalqaro ta'riflarga ko'ra, kompetensiya — bu *bilim, ko'nikma, malaka, motivatsiya va tajribadan tashkil topgan integrativ sifat* bo'lib, kasbiy vazifalarni samarali bajarish imkonini beradi.

Bugungi kunda sun'iy intellekt asosidagi tizimlar pedagogika fanlarini o'qitish jarayonini individuallashtirish, bilimlarni baholashni avtomatlashtirish, o'quv materiallarini moslashtirish va talabalar faoliyatini tahlil qilish imkoniyatini bermoqda. Bunday sharoitda o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki *ta'lim jarayonining dizayneri, fasilitatori va mentoriga* aylanmoqda.

Pedagogning kasbiy kompetensiyasi masalasi J.Raven, E.Boyatzis, R.Mulder, I.A.Zimnyaya, N.V.Kuzmina, A.V.Xutorskiy kabi xorijiy olimlar va R.Sayfullayeva, O.Mamarasulov, N.A.Muslimov kabi respublikamiz olimlari tomonidan o'rganilgan. Ularning tadqiqotlarida pedagogning kasbiy faoliyati samaradorligini belgilovchi bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlar majmui pedagogik kompetensiya sifatida talqin qilinadi.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi o'qituvchining an'anaviy kompetensiyalarini yangi mazmun bilan boyitishni talab etmoqda. Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim tizimiga kirib kelishi o'qituvchining kasbiy rolini sezilarli darajada o'zgartirmoqda. An'anaviy ta'lim modelida o'qituvchi bilim manbai sifatida qaralgan bo'lsa, zamonaviy ta'lim muhitida u: ta'lim jarayonining moderatori, o'quv faoliyatining tashkilotchisi, o'quvchilarning individual rivojlanishini yo'naltiruvchi mentor, innovatsion texnologiyalarni qo'llovchi ta'lim dizayneri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Sun'iy intellekt texnologiyalari o'quvchi-talabalarning bilim darajasi, qiziqishlari va o'rganish tezligini tahlil qilish orqali individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish imkonini beradi. Bu esa o'qituvchidan yangi turdagi kasbiy kompetensiyalarni talab qiladi.

Zamonaviy pedagogik faoliyatda quyidagi kompetensiyalar alohida ahamiyat kasb etadi.

Raqamli kompetensiya. Raqamli kompetensiya o'qituvchining raqamli texnologiyalar, ta'lim platformalari va sun'iy intellekt tizimlaridan samarali foydalanish qobiliyatini anglatadi. Bu kompetensiya quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

- ✓ raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish
- ✓ sun'iy intellekt asosidagi o'quv tizimlarini qo'llash
- ✓ elektron ta'lim resurslarini yaratish
- ✓ ta'lim jarayonini raqamli muhitda boshqarish.

Raqamli kompetensiya o'qituvchining zamonaviy ta'lim muhitiga moslashuvini ta'minlaydi.

Analitik kompetensiya. Sun'iy intellekt texnologiyalari katta hajmdagi ta'lim ma'lumotlarini tahlil qilish imkonini beradi. Shu sababli o'qituvchi: talabalarning o'quv faoliyati natijalarini tahlil qilish; ta'lim jarayonidagi muammolarni aniqlash; individual o'qitish strategiyalarini ishlab chiqish ko'nikmalariga ega bo'lishi zarur.

Kreativ pedagogik kompetensiya. Sun'iy intellekt sharoitida o'qituvchining ijodkorligi yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki texnologiyalar ko'plab jarayonlarni avtomatlashtirgan bo'lsa-da, pedagogik kreativlik inson omiliga bog'liq. Kreativ pedagogik kompetensiya innovatsion o'qitish metodlarini qo'llash, muammoli ta'lim muhitini yaratish, bo`lg'usi pedagoglarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish kabilarni o'z ichiga oladi.

Kommunikativ va fasilitatorlik kompetensiyasi. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'qituvchi bilim beruvchi emas, balki o'quv jarayonini boshqaruvchi fasilitator rolini bajaradi. Bu jarayonda o`qituvchi talabalar bilan samarali muloqot o'rnatish, jamoaviy ishlashni tashkil etish, talabalar motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash kabi ko`nikma va malakalarga ega bo`lishi talab etiladi.

Refleksiv va adaptiv kompetensiya. Sun'iy intellekt texnologiyalari tez rivojlanayotganligi sababli o'qituvchi o'z faoliyatini muntazam ravishda tahlil qilib borishi zarur. Bu esa o`qituvchidan pedagogik faoliyatni tahlil qilish, yangi texnologiyalarga moslashish, kasbiy rivojlanishni davom ettirish kabilarni talab etadi.

Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ta’lim jarayonini individuallashtirish, bilimlarni baholash jarayonini avtomatlashtirish, ta’lim resurslarini tezkor yaratish, talabalarning bilish faoliyatini tahlil qilish imkoniyatlarini yaratadi.

Biroq sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda pedagogik nazorat, axloqiy me’yorlar va akademik halollik tamoyillariga amal qilish muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ta’lim tizimida yangi pedagogik paradigma shakllanishiga olib kelmoqda. Bunday sharoitda o‘qituvchi faoliyati an’anaviy bilim berishdan ko‘ra ko‘proq ta’lim jarayonini boshqarish, talabalarni yo‘naltirish va innovatsion muhit yaratishga qaratilmoqda. Bu kompetensiyalarni rivojlantirish pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish va zamonaviy ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Зимняя, И.А. Ключевие компетенции как результат современного образования.- Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов. 2006.

2. А.В. Хуторской. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной образовательной парадигмы — Moskva, 2002.

3. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. – Paris, 2021.

4. Mamarasulov O. Kasbiy kompetensiyalar va ularni shakllantirish texnologiyalari. – Toshkent: TDPU, 2022

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI INTERAKTIV O‘YINLAR ORQALI RIVOJLANTIRISH METODIKASI (KATTA GURUH MISOLIDA)

Shomurodova Nozima Baxriddin qizi
O‘zbekiston, Navoiy innovatsiyalar universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasi
katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada katta guruhdagi maktabgacha yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini interaktiv o‘yinlar orqali rivojlantirish metodikasi yoritiladi. Tadqiqotda diagnostik kuzatuv, pedagogik tajriba, suhbat va mahsulot tahlili qo‘llanildi. Natijalar o‘yin ssenariylari savol berish, dalillash va tanlash sifatini oshirishini ko‘rsatdi. Tadqiqot maktabgacha ta’lim amaliyotida tanqidiy fikrlashni o‘stirish muammosiga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: tanqidiy fikrlash, interaktiv o‘yin, maktabgacha ta’lim, katta guruh, muammoli vaziyat, savol berish, refleksiya

Аннотация: В данной статье рассматривается методология развития навыков критического мышления у детей дошкольного возраста старшей группы посредством интерактивных игр. В исследовании использовались диагностическое наблюдение, педагогический опыт, интервью и анализ результатов. Результаты показали, что игровые сценарии повышают качество задавания вопросов, рассуждений и отбора. Исследование направлено на решение проблемы развития критического мышления в практике дошкольного образования.

Ключевые слова: критическое мышление, интерактивная игра, дошкольное образование, старшая группа, проблемная ситуация, задавание вопросов, рефлексия

Abstract: This article discusses the methodology for developing critical thinking skills in preschool children in the senior group through interactive games. The study used diagnostic observation, pedagogical experience, interviews and product analysis. The results showed that

game scenarios increase the quality of questioning, reasoning and selection. The study is aimed at the problem of developing critical thinking in preschool education practice.

Keywords: critical thinking, interactive game, preschool education, senior group, problem situation, questioning, reflection

Maktabgacha ta’lim tizimida so‘nggi yillarda bolaning tayyor bilimni qabul qilishi emas, balki vaziyatni tushunishi, savol qo‘yishi, variantlarni solishtirishi va tanlovini asoslay olishi ustuvor natija sifatida qaralmoqda. Bunday kognitiv va kommunikativ faoliyat “tanqidiy fikrlash” tushunchasi doirasida izohlanadi, biroq maktabgacha yosh kontekstida u kattalar yoki o‘smirlar uchun ishlab chiqilgan mantiqiy operatsiyalar majmui sifatida emas, balki bolaning yoshiga mos ravishda kuzatish, taqqoslash, sabab-oqibatni sezish, dalilga tayangan oddiy asoslash, muammoni bir necha yo‘l bilan hal qilishga intilish kabi ko‘nikmalar tizimi sifatida talqin qilinishi lozim. Maktabgacha yoshda bu ko‘nikmalarni rivojlantirishning asosiy mexanizmi o‘yin faoliyati bo‘lib, ayniqsa interaktiv o‘yinlar bolani tengdoshlar bilan hamkorlikda fikrlashga, qoidalarni kelishishga, rol va vazifalarni taqsimlashga, o‘z fikrini himoya qilishga undaydi. Shu ma’noda interaktiv o‘yinlar tanqidiy fikrlashning tabiiy laboratoriyasi vazifasini bajaradi.

Amaliyotda esa interaktiv o‘yinlar ko‘pincha faqat qiziqtirish, harakatga keltirish yoki lug‘at boyitish maqsadida qo‘llanib, ularning tanqidiy fikrlashni maqsadli rivojlantirish imkoniyatlari yetarlicha metodik tizimga solinmaydi. Tarbiyachilar o‘yin jarayonida savollarni qanday ketma-ketlikda berish, muammoli vaziyatni qanday darajada murakkablashtirish, bolalarning dalillashini qanday qo‘llab-quvvatlash, refleksiyani qanday tashkil etish masalalarida bir xil yondashuvga ega emas. Ilmiy adabiyotlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning umumiy tamoyillari keng yoritilgan bo‘lsa-da, katta guruh sharoitida interaktiv o‘yinlar majmuasini bosqichma-bosqich metodika sifatida loyihalash, uni diagnostika bilan bog‘lash va natijani amaliy mezonlar asosida baholash bo‘yicha tadqiqotlar yetarli emas [1; 4]. Shuningdek, maktabgacha ta’limda o‘yin orqali fikrlashni rivojlantirishga oid yondashuvlar mavjud bo‘lsa-da, interaktivlikni faqat “jamoaviy o‘yin” darajasida emas, balki “savol-javobli hamkorlik, muammoni birga tahlil qilish va tanlovni asoslash” sifatida konseptuallashtirishga ehtiyoj bor [2; 6].

Ushbu maqolaning maqsadi katta guruhdagi maktabgacha yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini interaktiv o‘yinlar orqali rivojlantirish metodikasini asoslash va tajriba-sinov orqali uning samaradorligini ko‘rsatishdan iborat. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar hal etildi: tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini maktabgacha yosh uchun operatsion mezonlar ko‘rinishida aniqlashtirish; interaktiv o‘yinlar mazmunini muammoli vaziyat, savol texnikasi va refleksiya bilan integratsiyalashgan metodik model sifatida ishlab chiqish; tajriba-sinov jarayonida metodikaning natijaviyligini diagnostik ko‘rsatkichlar orqali baholash.

Metodlar

Tadqiqot metodologik jihatdan faoliyat yondashuvi va sotsial-konstruktivistik qarashlarga tayandi, ya’ni bolaning bilimi va fikrlashi tayyor shaklda berilmaydi, balki o‘zaro ta’sir, muloqot va o‘yin jarayonida quriladi [7]. Tanqidiy fikrlash maktabgacha yoshda kognitiv jarayonlar, nutqiy ifoda va ijtimoiy hamkorlikning integratsiyasi sifatida ko‘rildi. Tadqiqot dizayni aralash turdagi bo‘lib, sifat tahlili ustuvor, ammo natijalarni barqarorlashtirish uchun miqdoriy baholash elementlari ham qo‘llandi.

Empirik bazani katta guruh tarbiyalanuvchilari tashkil etdi. Tadqiqot bir o‘quv davri davomida uch bosqichda amalga oshirildi: dastlabki diagnostika, metodik ta’sirni joriy etish, yakuniy diagnostika. Dastlabki va yakuniy diagnostikada kuzatuv protokollari, tarbiyachi va bolalar bilan yarim tuzilgan suhbat, shuningdek, bolalarning o‘yin jarayonida yaratilgan mahsulotlari va qarorlar zanjirini tahlil qilish qo‘llandi. Kuzatuv protokollarida bolaning savol berishi, sabab-oqibatni izohlashi, alternativ variant taklif qilishi, tanlovini asoslab aytishi, tengdosh fikriga munosabati kabi ko‘rsatkichlar qayd etildi. Ushbu ko‘rsatkichlar maktabgacha yoshga mos tarzda “tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari”ning operatsion indikatorlari sifatida qabul qilindi [1; 5].

Metodik ta’sir interaktiv o‘yinlar majmuasi orqali tashkil etildi. O‘yinlar uch didaktik blokka ajratildi. Birinchi blokda taqqoslash va farqlashni faollashtiruvchi o‘yinlar tanlandi; bunda bolalar predmet va vaziyatlarni o‘xshashlik va farqlari bo‘yicha dalillar bilan ajratishga undaldi. Ikkinchi blok muammoli vaziyatli o‘yinlardan iborat bo‘lib, unda “nima bo‘lsa, nima bo‘ladi” tipidagi sabab-oqibat zanjirlari, qoidani buzish oqibatini taxmin qilish, cheklov sharoitida yechim topish kabi topshiriqlar kiritildi [6; 9]. Uchinchi blok refleksiv interaktiv o‘yinlarga yo‘naltirildi; bunda bolalar o‘z qarorining sababini aytish, boshqa variantni tinglab ko‘rish, “qaysi dalil kuchliroq”ni muhokama qilish orqali metakognitiv elementlarni sinab ko‘rdi [4; 8]. Har bir o‘yin ssenariysi tarbiyachining savol texnikasini ham belgiladi: ochiq savollar, aniqlashtiruvchi savollar, dalil so‘rovchi savollar va muqobil variantni taklif etuvchi savollar ketma-ketligi saqlandi. Savollar bolani to‘g‘ri javobga yo‘naltirish uchun emas, balki fikrini ochish va asoslashiga yordam berish uchun qo‘llanildi.

Ma’lumotlarni tahlil qilishda kontent tahlili va taqqoslash usullari ishlatildi. Kuzatuv yozuvlari tematik kodlar asosida guruhlandi, diagnostik ko‘rsatkichlar bo‘yicha oldingi va keyingi holat farqi pedagogik talqin qilindi. Ishonchlilikni oshirish uchun bir xil vaziyatlar turli kunlarda takroriy kuzatildi, tarbiyachilar bilan tahliliy muhokamalar o‘tkazildi. Metodlarning bunday kombinatsiyasi tanqidiy fikrlashning jarayon va natija tomonlarini bir vaqtning o‘zida ko‘rishga imkon berdi.

Natijalar

Dastlabki diagnostika katta guruh bolalarida interaktiv muloqot mavjud bo‘lsa-da, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining bir qator komponentlari epizodik xarakterga egaligini ko‘rsatdi. Ko‘pchilik bolalar savolga javob berishda tezkor taxminni ustun qo‘ydi, ammo tanlovini asoslashda ko‘pincha “shunchaki shunday” tipidagi izohlar bilan cheklangan, dalilni predmet belgisi yoki vaziyat shartiga bog‘lash qiyin kechgan. Taqqoslash vazifalarida tashqi, ko‘zni tez ilg‘aydigan belgilar aytilgan, biroq funksional yoki sababiy belgilar kamroq tilga olingan. Tengdosh fikrini tinglash mavjud bo‘lsa-da, uni qayta ishlash va o‘z pozitsiyasini o‘zgartirish holatlari kam kuzatildi; bu holat bolalarning muhokamani ko‘proq “navbat bilan gapirish” tarzida qabul qilishini anglatdi.

Metodik ta’sir joriy etilganidan so‘ng o‘yin jarayonida savol berish va dalillashning sifat jihatlari o‘zgargani kuzatildi. Birinchi blok o‘yinlaridan keyin bolalar taqqoslashda belgini sanashdan ko‘ra, “nega bu o‘xshaydi” va “nega bu farq qiladi” kabi asoslovchi izohlarni ko‘proq ishlata boshladi. Natijada taqqoslash ko‘nikmasi faqat tasniflashga emas, balki oddiy argumentatsiyaga ham tayana boshladi. Ikkinchi blokdagi muammoli vaziyatli o‘yinlar sabab-oqibat aloqalarini ifodalashni kuchaytirdi: bolalar “agar qoidani o‘zgartirsak” yoki “agar bitta shartni olib tashlasak” vaziyatida oqibatni taxmin qilishga urinib, bir necha alternativni sinab ko‘rdi. Bu jarayonda ayrim bolalar o‘z taxminini tekshirish uchun savol qaytarishni odat qila boshladi, ya’ni tarbiyachidan ko‘rsatma kutish o‘rniga shartlarni aniqlashtirishga ehtiyoj sezdi.

Uchinchi blok o‘yinlari refleksiya va metakognitiv elementlarning paydo bo‘lishiga olib keldi. Bolalar o‘yin yakunida “men shuni tanladim, chunki…” tuzilmasidagi nutqiy qolipdan erkin foydalanib, dalilni vaziyat shartlari bilan bog‘lashga ko‘proq harakat qildi. Eng muhim natijalardan biri shundaki, tengdosh fikrini baholash jarayonida “men boshqacha o‘ylayman” iborasi bilan birga “chunki” bilan boshlanadigan izohlar ko‘paydi, bu esa muhokamada shaxsiy did yoki irodaga emas, oddiy mantiqiy asosga tayanish tendensiyasini kuchaytirdi. Shuningdek, o‘yinlarda bahs-munozara keskinlashmasdan, “variantlar raqobati” shakliga o‘tishi kuzatildi: bolalar bir-birining yechimini inkor etishdan ko‘ra, uni sinab ko‘rish yoki uning shartlarini aniqlashtirishga yo‘naldi.

Yakuniy diagnostika natijalari metodika kiritilgan guruhda tanqidiy fikrlash indikatorlari barqarorroq namoyon bo‘lishini ko‘rsatdi. Savol berish ko‘nikmasi mazmunan boyidi: bolalar nafaqat “bu nima” yoki “qayerda” kabi aniqlovchi savollarni, balki “nega” va “qanday bilamiz” tipidagi sabab va dalilga yo‘naltirilgan savollarni ham qo‘llay boshladi. Alternativ yechim taklif qilishda ham o‘zgarish sezildi: avval bitta yechim bilan cheklangan bolalar keyinchalik kamida

ikki variantni aytib, ularni solishtirishga urindi. O‘yin mahsulotlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, tanlovning asoslanishi ko‘proq vaziyat shartlariga moslik, resurslarni tejash, qoidaga rioya qilish kabi mezonlar bilan izohlangan, ya’ni asoslash “yoqdi-yoqmadi” doirasidan chiqib, funksional mantiqqa yaqinlashgan.

Muhokama

Olingan natijalar maktabgacha yoshda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy sharti sifatida o‘yin faoliyatining yetakchi rolini yana bir bor tasdiqlaydi, biroq bu rol o‘z-o‘zidan emas, balki metodik jihatdan to‘g‘ri qurilgan interaktivlik orqali samarali ishlaydi. Interaktiv o‘yinlar bolani muloqotga kiritadi, ammo muloqot tanqidiy fikrlashga aylanishi uchun savol texnikasi, muammoli vaziyat darajasi va refleksiya mexanizmlari bir butun didaktik tizim sifatida ishlashi kerak. Ushbu xulosa o‘yin va rivojlanish o‘rtasidagi munosabatni nazariy asoslagan qarashlar bilan uyg‘un: o‘yin ijtimoiy tajribani modellashtiradi va bola unda qoidalar hamda ma’nolarni qayta quradi [7]. Bizning natijalar shuni ko‘rsatadiki, aynan muammoli vaziyat kiritilganda va tarbiyachi bolani dalilga undaydigan savollarni ketma-ket berganda o‘yin kognitiv murakkablikni oshiradi, bu esa tanqidiy fikrlashning yoshga mos ko‘rinishlarini kuchaytiradi.

Rossiya pedagogik-psixologik an’analarida maktabgacha yoshdagi fikrlashning shakllanishi faoliyat va muloqot bilan bog‘lab talqin qilinadi hamda bolaga tayyor izoh berishdan ko‘ra, uni muammoni hal qilish jarayoniga kiritish samaraliroq ekani ta’kidlanadi [6]. Tadqiqotimizda ikkinchi blok o‘yinlari aynan shu tamoyilni amaliy ko‘rinishda tasdiqladi: bolalar cheklovli sharoitda oqibatni taxmin qilishga o‘tganda, ularda sababiy izohlash va variantlarni sinash ko‘nikmalari faollashdi. Biroq bu jarayon tarbiyachining haddan tashqari yo‘naltiruvchi, “to‘g‘ri javob”ni talab qiluvchi uslubida sustlashishi ham kuzatildi. Demak, metodika nafaqat o‘yin ssenariysi, balki tarbiyachining kommunikativ pozitsiyasini ham qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi; tarbiyachi nazoratchidan ko‘ra, fasilitator roliga yaqinlashishi lozim.

Xalqaro tadqiqotlarda erta yoshdan boshlab “questioning” va “dialogic interaction” orqali fikrlashni faollashtirish yondashuvi keng qo‘llanadi va bolalarning dalillashga oid nutqiy tajribasi keyingi ta’lim bosqichlarida akademik muvaffaqiyat bilan bog‘lanishi qayd etiladi [8]. Bizning natijalar ushbu qarashni maktabgacha ta’limning mahalliy sharoitiga mos holda qo‘llab-quvvatlaydi: savol berishning mazmunan boyishi va “chunki” asosli izohlarning ko‘payishi bolalarning argumentativ nutqi shakllanayotganini bildiradi. Shu bilan birga, maktabgacha yoshda dalillashni “katta yosh mantiqi”ga majburan yaqinlashtirish xavfi bor; shuning uchun metodikada dalilni murakkab isbot sifatida emas, balki bola uchun tushunarli sabab va belgi bilan asoslash darajasida ushlash muhim. Bu nuqtada bizning yondashuvimiz bolalarning tabiiy nutqiy qoliplariga suyangan holda metakognitiv elementlarni bosqichma-bosqich kiritishi bilan ajralib turadi.

O‘zbek maktabgacha ta’limi bo‘yicha ilmiy ishlarda o‘yin texnologiyalarining tarbiyaviy va rivojlantiruvchi imkoniyatlari ko‘p yoritilgan, ammo tanqidiy fikrlashni aniq indikatorlar orqali baholash va o‘yin ssenariylarini savol texnikasi bilan integratsiyalash masalasi nisbatan kamroq ishlangan [1; 2]. Bizning tadqiqot bu bo‘shliqni qisman to‘ldirib, metodik modelni diagnostika bilan bog‘lashga urindi. Xususan, refleksiv o‘yinlarning yakuniy bosqich sifatida ajratilishi amaliy jihatdan muhim bo‘ldi, chunki ko‘plab o‘yinlar qiziqarli yakun bilan tugasa-da, bolalarning “nima uchun shunday qildim” degan ichki tahlili maxsus tashkil etilmaganda yuzaga chiqmaydi. Adabiyotlarda refleksiya o‘qitishning samarali omili sifatida ko‘rsatiladi [4], bizda esa refleksiya o‘yin yakunidagi qisqa, ammo muntazam muloqot orqali bolalarning asoslash va tanlash mezonlarini ongliroq qilishga xizmat qildi.

Metodikaning cheklovi shundaki, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini baholash maktabgacha yoshda to‘liq standartlashtirilgan testlar bilan emas, ko‘proq kuzatuv va sifat tahliliga tayangan holda amalga oshirildi; bu esa natijalarni umumlashtirishda ehtiyotkorlikni talab qiladi. Shunga qaramay, ko‘rsatkichlarning turli manbalar orqali tasdiqlanishi, o‘yin mahsulotlari va muloqot yozuvlarida bir xil tendensiyalarning ko‘rinishi metodikaning amaliy ishonchliligini oshiradi. Keyingi tadqiqotlarda ushbu indikatorlarni yanada aniqlashtirish, turli hudud va turli til muhitidagi

guruhlarda sinash, shuningdek, tarbiyachining fasilitatorlik kompetensiyasini rivojlantirish dasturlari bilan bog‘lash maqsadga muvofiq.

Xulosa

Tadqiqot katta guruhdagi maktabgacha yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini interaktiv o‘yinlar orqali maqsadli rivojlantirish mumkinligini va buning uchun o‘yinlar tasodifiy tanlanmasdan, muammoli vaziyat, savol texnikasi hamda refleksiya birligi asosida metodik tizim sifatida loyihalanishi zarurligini ko‘rsatdi. Ishlab chiqilgan uch blokli metodika bolalarda savol berishning mazmunan boyishiga, taqqoslash va umumlashtirishda dalilga tayanishning kuchayishiga, alternativ yechimlarni taklif qilish va tanlovni asoslashning barqarorlashishiga xizmat qildi. Nazariy jihatdan maqola tanqidiy fikrlashni maktabgacha yoshga mos operatsion indikatorlar orqali talqin qilishni aniqlashtirdi, amaliy jihatdan esa tarbiyachilar uchun o‘yin ssenariylarini fasilitatorlik muloqoti bilan uyg‘unlashtirish bo‘yicha yo‘nalishlarni belgiladi. Kelgusida metodikani turli tipdagi maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kengroq sinovdan o‘tkazish, ota-ona bilan hamkorlikda uy sharoitiga mos interaktiv o‘yinlar paketini ishlab chiqish va baholash mezonlarini standartlashtirish istiqbolli yo‘nalishlar sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullayeva M. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. Toshkent, O‘qituvchi, 2019. 256 b.
2. Qodirova F. A., Toshpulatova Sh. A. Maktabgacha ta’lim metodikasi. Toshkent, Fan va texnologiya, 2020. 280 b.
3. Nurmatova D. Maktabgacha ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent, Yoshlar nashriyoti, 2021. 192 b.
4. Zimnyaya I. A. Pedagogicheskaya psixologiya. Moskva, Logos, 2018. 384 s.
5. Davydov V. V. Problemy razvivayushchego obucheniya. Moskva, Akademiya, 2017. 288 s.
6. Vygotskiy L. S. Myshleniye i rech. Moskva, AST, 2020. 352 s.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR UCHUN KITOB TANLASH VA UNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Davlatova Ra’no Haydarovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi mudiri, professor
Karomatova Diyora G’iyos qizi
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta’lim)
mutaxassisligi 1- bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar uchun kitob tanlashning ilmiy-pedagogik asoslari va uning tarbiyaviy ahamiyati tahlil etiladi. Bolaning yosh xususiyatlariga mos adabiyotlarni tanlash, vizual materiallarning roli hamda badiiy asarlarning axloqiy va ijtimoiy fazilatlarni shakllantirishdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, kitob o‘qish jarayonining bolalar nutqi, tafakkuri va hissiy-intellektual rivojiga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Ota-ona va pedagoglarning bolalar bilan birgalikda kitob o‘qishi orqali tarbiyaviy samaradorlikni oshirish masalalari ham muhokama qilingan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, bolalar adabiyoti, kitob tanlash, tarbiya, nutq rivoji, vizual idrok, axloqiy rivojlanish, oila tarbiyasi

Annotatsiya: В данной статье рассматриваются научно-педагогические основы выбора книг для детей дошкольного возраста и их воспитательное значение. Освещаются вопросы соответствия литературы возрастным особенностям ребёнка, роль визуальных материалов, а также влияние художественных произведений на формирование нравственных и социальных качеств. Кроме того, анализируется влияние чтения на развитие речи, мышления и эмоционального интеллекта детей. Особое внимание уделяется

совместному чтению детей с родителями и педагогами как важному фактору воспитательного процесса.

Ключевые слова: дошкольное образование, детская литература, выбор книг, воспитание, развитие речи, визуальное восприятие, нравственное развитие, семейное воспитание

Abstract: This article examines the scientific and pedagogical foundations of selecting books for preschool children and their educational significance. It highlights the importance of choosing age-appropriate literature, the role of visual materials, and the impact of literary works on the development of moral and social qualities. The study also analyzes the influence of reading on children's speech, cognitive development, and emotional intelligence. Additionally, special attention is given to shared reading between parents, teachers, and children as an effective factor in the educational process.

Keywords: preschool education, children's literature, book selection, upbringing, speech development, visual perception, moral development, family education

Maktabgacha yosh davri — bola shaxsining shakllanishida eng muhim bosqichlardan biridir. Aynan shu davrda bolalarning dunyoqarashi, tasavvuri, nutqi va axloqiy fazilatlari rivojlanadi. Shu sababli bolalarga to‘g‘ri kitob tanlash nafaqat ularning bilimini oshiradi, balki ularning tarbiyasiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Bolalar asardagi badiiy detallarni esda yaxshi saqlab qoladilar. Asarni eslatishga va detallarni oydinlashtirishga qaratilgan savollar bolalarning asar mazmunini to‘liq eslab qolishlariga yordam beradi. Ularning kuzatuvchanligini o‘stiradi va so‘zga mehr uyg‘otadi. Shuning uchun kitob tanlashda bola yoshi muhum hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun kitob tanlashda bir qator muhim jihatlarga e’tibor qaratish lozim:

Birinchidan, kitob mazmuni bolaning yoshiga mos bo‘lishi kerak. Juda murakkab yoki uzoq matnlar bolani zeriktirishi mumkin. Oddiy, tushunarli va qisqa hikoyalar bolalar uchun eng maqbul hisoblanadi.

Ikkinchidan, kitobda rang-barang rasmlar bo‘lishi muhim. Bu yoshdagi bolalar ko‘proq vizual tasavvur orqali o‘rganadilar. Chiroyli va aniq tasvirlar ularning e’tiborini tortadi va hikoyani yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Uchinchidan, kitob mazmuni ijobiy va tarbiyaviy bo‘lishi kerak. Yaxshilik, do‘stlik, halollik, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni targ‘ib qiluvchi asarlar bolalarga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Bolaning yoshiga mos kitob tanlash pedagogikaning asosiy prinsiplaridan biridir. Lev Vygotsky tomonidan ilgari surilgan “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga ko‘ra, bola o‘z imkoniyatidan biroz yuqori darajadagi material bilan ishlaganda samarali rivojlanadi[145]. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida “Til va nutq” markazida hamda guruh xonasida tashkil etilgan “kutubxona” uchun bolalar yoshiga individual xususiyatlarini inobatga olgan holda kitoblar tanlash lozim.

3–4 yosh (kichik guruh) qisqa ertaklarni tushuna boshlaydi, takrorlanuvchi syujetlarni yaxshi qabul qiladi. “Bo‘ri va echki bolalari”, “Tulki bilan turna”, “Qizil qalpoqcha” ertak kitoblari bu yoshdagi bolalar uchun qiziqarli bo‘ladi. 4–5 yosh (o‘rta guruh)da esa bolalar qahramonlarni tushuna boshlaydi, axloqiy xulosalarni qabul qiladi. “Zumrad va Qimmat”, “Ur to‘qmoq” ertak kitoblari bu guruh uchun yaxshi tanlov bo‘ladi. 5–6 yosh (katta guruh)da syujetni to‘liq tushunadi, mustaqil fikrlash rivojlanadi. “Egrivoy va To‘g‘rivoy, “Boy va kambag‘al”, “Oltin baliq” kabi ertak kitoblar bu yoshdagi bolalar uchun mos va aynan xulosa chiqarishga undaydi. Bundan tashqari bu yoshdagi bolalar uchun savodga o‘rgatishga moslashtirilgan kitoblardan ham samarali foydalanish mumkin. 6–7 yosh (tayyorlov guruhi)da mantiqiy fikrlash kuchayadi, kitob orqali tarbiyaviy g‘oya berish mumkin. Bu bosqichda asosan bolalar maktab ta’limiga tayyorgarlik jarayonida bo‘ladi. Ta’limiy faoliyatlar ham shu tarzda tashkil etiladi. Ushbu yosh davrda nafaqat

[145] Lev Vygotsky – Mind in Society

maktabgacha ta’lim tashkilotlarida balki uyda ham bolalar foydalanayotgan kitoblarga alohida e’tibor qaratish lozim. Asosan mantiqiy fikrlash, didaktik, keng mulohazali kitoblardan foydalanish lozim. Bola yoshini va ta’lim bosqichini ham inobatga olish zarur. Sababi bolalar uchun o‘rganib bo‘lingan va takrorlanadigan mantiqiy va didaktik kitoblar ta’limning keyingi bosqichi (maktab)da qiziqishini yo‘qatadi, bu esa bola uchun keyingi ta’lim tizimida zerikish, chekinish hissini olib keladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy xususiyatlaridan biri vizual axborotni tez va samarali qabul qiladilar. Ayniqsa, bu yoshda bolalar yorqin ranglarni tez anglab olishadi va diqqatini o‘zi yoqtirgan rangga qaratadi. Rangli illustratsiyalar bolalarni diqqatni jamlaydi, matnni tushunishni osonlashtiradi, tasavvurni rivojlantiradi. Pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, rasmli kitoblar bolalarda o‘qishga nisbatan qiziqishni 2–3 barobar oshiradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagog boshchiligida kitob o‘qish bolalarning lug‘at boyligini oshiradi, nutqning grammatik qurilishini o‘zlashtirishga yordam beradi. To‘g‘ri tanlangan adabiyot bolalarda mehr-oqibat, do‘stlik, halollik, mas’uliyat fazilatlarni shakllantiradi. Asar qahramonlari orqali bolalar boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunadi, empatiya hissi rivojlanadi, o‘z hislarini boshqarishni o‘rganadi. Bu esa bola shaxsining barkamol rivojlanishiga xizmat qiladi. Bolalarning ota-onalari bilan birgalikda kitob o‘qishi, ularning emotsional yaqinliklarini kuchaytiradi, shuningdek, bolalarda o‘qishga nisbatan ijobiy munosabatini shakklantiradi va oilaviy qadriyatlarini mustahkamlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun kitob tanlashda murabbiylar va ota-onalar uchun quyidagilarni tavsiya etish mumkin:

- qisqa va sodda matnli kitoblarni tanlash;
- rangli va sifatli illustratsiyalarga e’tibor berish;
- milliy ertak va hikoyalarga ustunlik berish;
- bolani kitob tanlash jarayoniga jalb qilish;
- har kuni kamida 10–15 daqiqa birga o‘qish.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun to‘g‘ri kitob tanlash — ularning har tomonlama rivojlanishi va tarbiyasi uchun muhim omildir. Bolalar uchun kitob tanlash ilmiy asoslangan va mas’uliyatli jarayon hisoblanadi. To‘g‘ri tanlangan kitob nafaqat bolaning bilimini oshiradi, balki uning axloqiy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, kitob o‘qish ota-ona va bola o‘rtasidagi munosabatlarni mustahkamlaydi. Birgalikda kitob o‘qish jarayoni iliq muhit yaratadi, bolada kitobga bo‘lgan qiziqishni oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. N.M.Kayumova “Maktabgacha pedagogika”. “TDPU” nashriyoti, T:. 2013y.
2. Byuler K. Teoriya yazыka. –M.: Progress, 1993.Rashidova M., Yo’ldoshev E. Kitoblar olami uslubiy qo’llanma. Toshkent.: 1987y.
3. Etamov X. Bolalar kitobi va ma’naviy kamolot. Toshkent.: O’qituvchi nashriyoti, 1981y.
4. P. Sova, Z. Saliyeva, D. Karimova “Bolalarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish bo‘yicha metodik qo‘llanma”. Toshkent - Ilm-Ziyo – 2023y
5. Jonson, D. J. Bolalar adabiyotining zavqi. Houghton Mifflin Harcourt Pub, Boston, 2009y.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA BO‘LAJAK TARBIYACHILARNING IQTISODIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti
Azimova Musharraf Utkirovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli ta’lim muhiti sharoitida bo‘lajak tarbiyachilarning iqtisodiy madaniyatini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari va samarali metodikasi yoritilgan. Tadqiqotda iqtisodiy madaniyatning tarkibiy komponentlari (motivatsion, kognitiv, amaliy va baholovchi) aniqlangan hamda ularni shakllantirishga qaratilgan raqamli ta’lim vositalari asosida innovatsion metodika ishlab chiqilgan. Taklif etilgan metodikaning samaradorligi tajriba-sinov ishlari orqali asoslangan.

Kalit so‘zlar: qtisodiy madaniyat, raqamli ta’lim, bo‘lajak tarbiyachi, pedagogik texnologiya, kompetensiya, metodika

Аннотация: В данной статье освещаются научно-теоретические основы и эффективная методика развития экономической культуры будущих воспитателей в условиях цифровой образовательной среды. В исследовании определены структурные компоненты экономической культуры (мотивационный, когнитивный, практический и оценочный), а также разработана инновационная методика их формирования на основе цифровых образовательных средств. Эффективность предложенной методики обоснована результатами опытно-экспериментальной работы.

Ключевые слова: экономическая культура, цифровое образование, будущий воспитатель, педагогическая технология, компетенция, методика

Abstract: This article examines the scientific and theoretical foundations and an effective methodology for developing the economic culture of future educators in a digital educational environment. The study identifies the structural components of economic culture (motivational, cognitive, practical, and evaluative) and proposes an innovative methodology for their development based on digital educational tools. The effectiveness of the proposed methodology is substantiated through experimental research.

Keywords: economic culture, digital education, future educator, pedagogical technology, competence, methodology

Hozirgi kunda ta’lim tizimida raqamlashuv jarayonlari jadal sur’atlarda rivojlanmoqda. Bu esa bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlashda yangi yondashuvlarni talab etmoqda. Xususan, maktabgacha ta’lim tizimi uchun tayyorlanayotgan tarbiyachilarda iqtisodiy madaniyatni shakllantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Iqtisodiy madaniyat shaxsning iqtisodiy bilimlari, qadriyatlari va amaliy ko‘nikmalarini qamrab oluvchi integrativ tushuncha bo‘lib, uning rivojlanishi zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Raqamli ta’lim muhiti ushbu jarayonni samarali tashkil etish imkonini beruvchi muhim omil hisoblanadi. Shu bois mazkur tadqiqotning maqsadi – raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak tarbiyachilarning iqtisodiy madaniyatini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishdan iborat.

Hozirgi raqamlashuv sharoitida ta’lim tizimi tez o‘zgarmoqda. Maktabgacha ta’lim tizimi uchun tayyorlanayotgan bo‘lajak tarbiyachilar faqat pedagogik bilimga emas, balki iqtisodiy madaniyatga ham ega bo‘lishi kerak.

Chunki:

bolalar erta yoshdan iqtisodiy tushunchalar bilan tanishadi

oilaviy va ijtimoiy iqtisodiy muhitga moslashadi

raqamli muhitda iste’mol madaniyati shakllanadi

Iqtisodiy madaniyat — bu shaxsning iqtisodiy bilimlari, iqtisodiy tafakkuri, qadriyatlari va iqtisodiy faoliyatdagi amaliy ko‘nikmalarining yaxlit tizimidir. U insonning pul, resurs, vaqt va mehnatga bo‘lgan munosabatini ham belgilaydi.

Iqtisodiy madaniyatning mazmuni

Iqtisodiy madaniyat quyidagi asosiy jihatlarni qamrab oladi:

Iqtisodiy bilimlar — pul, budjet, bozor, xarajat, daromad haqida tushunchalar

Iqtisodiy tafakkur — iqtisodiy vaziyatni tahlil qilish va qaror qabul qilish qobiliyati

Iqtisodiy qadriyatlar — tejamkorlik, mas'uliyat, mehnatga hurmat

Amaliy ko'nikmalar — shaxsiy budjetni boshqarish, resurslarni tejash

Bo'lajak tarbiyachida bu nima uchun kerak?

bolalarga oddiy iqtisodiy tushunchalarni o'rgatish uchun

to'g'ri qadriyatlarni shakllantirish uchun

hayotiy ko'nikmalarni berish uchun

Iqtisodiy bilimlar — bu insonning iqtisodiy jarayonlar, moliyaviy munosabatlar, bozor qonunlari va resurslardan foydalanish haqidagi nazariy va amaliy tushunchalar tizimidir. U insonga kundalik hayotda to'g'ri iqtisodiy qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Iqtisodiy bilimlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

-iqtisodiy tushunchalar (pul, daromad, xarajat, foyda)

-bozor iqtisodiyoti qonunlari

-talab va taklif mexanizmi

-shaxsiy va davlat budjeti

-tejamkorlik va resurslardan foydalanish

Iqtisodiy tafakkur — bu insonning iqtisodiy jarayonlar, resurslar, pul, mehnat va bozor munosabatlarini anglash, tahlil qilish va to'g'ri qaror qabul qilishga yo'naltirilgan fikrlash tizimidir. Iqtisodiy tafakkur insonga quyidagilarni anglashga yordam beradi:

-resurslar cheklanganligini

-har bir qarorning iqtisodiy oqibati borligini

-daromad va xarajat o'rtasidagi muvozanatni

-tejamkorlik va samaradorlik zarurligini

Iqtisodiy qadriyatlar — bu insonning iqtisodiy faoliyatga, pulga, mehnatga, resurslarga va mulkka bo'lgan munosabatini belgilaydigan ijtimoiy va ma'naviy meyorlar tizimidir. Ular shaxsning iqtisodiy xulq-atvorini yo'naltiradi va to'g'ri qaror qabul qilishga ta'sir ko'rsatadi.

Iqtisodiy qadriyatlar quyidagi tushunchalarni o'z ichiga oladi:

-mehnatga hurmat

-tejamkorlik

-mas'uliyatlilik

-halollik

-mulkka ehtiyotkor munosabat

-resurslarni oqilona ishlatish

Amaliy ko'nikmalar — bu insonning olgan bilimlarini real hayotda, kundalik faoliyatda va kasbiy jarayonlarda amalda qo'llay olish qobiliyatidir. U nazariy bilimlarning amaliy harakatga aylanishi natijasida shakllanadi.

Amaliy ko'nikmalar quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

-bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo'llash

-vazifalarni mustaqil bajarish

-muammoli holatlarda to'g'ri qaror qabul qilish

-amaliy faoliyatni rejalashtirish va tashkil etish

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli ta'lim muhiti sharoitida bo'lajak tarbiyachilarning iqtisodiy madaniyatini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki raqamlashuv jarayoni nafaqat ta'lim mazmunini, balki o'qitish usullari va tarbiya jarayonlarini ham tubdan o'zgartirmoqda.

Iqtisodiy madaniyatning tarkibiy komponentlari — motivatsion, kognitiv, amaliy va baholovchi jihatlar — o'zaro bog'liq holda rivojlanadi va shaxsning iqtisodiy ongi, tafakkuri

hamda xulq-atvorini shakllantiradi. Shu nuqtai nazardan, bo‘lajak tarbiyachilarda ushbu komponentlarni izchil rivojlantirish ularning kasbiy kompetensiyasini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli ta’lim muhiti esa iqtisodiy madaniyatni shakllantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Xususan, interaktiv platformalar, virtual simulyatsiyalar, onlayn keyslar va multimedia vositalari orqali ta’lim jarayonini qiziqarli, samarali va amaliyotga yo‘naltirilgan holda tashkil etish mumkin. Bu esa talabalarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalarni ham mustahkam shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy madaniyatni rivojlantirish uzluksiz, tizimli va maqsadli jarayon bo‘lib, u ta’lim muassasasi, oila va raqamli muhit hamkorligida amalga oshirilishi lozim.

Yakunda ta’kidlash joizki, taklif etilgan metodika bo‘lajak tarbiyachilarni zamonaviy raqobatbardosh mutaxassis sifatida tayyorlashga, ularda iqtisodiy ong va mas’uliyatli munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi hamda maktabgacha ta’lim tizimida iqtisodiy tarbiya sifatini oshirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ishmuhamedov R. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
2. Slastenin V.A., Isayev I.F., Shiyanov YE.N. Pedagogika. – Moskva: Akademiya, 2018.
3. Polat YE.S. Sovremenniye pedagogicheskiye i informatsionniye texnologii v sisteme obrazovaniya. – Moskva, 2020.
4. Zimnyaya I.A. Klyucheviye kompetensii kak rezultativno-selevaya osnova kompetentnostnogo podxoda v obrazovanii. – Moskva, 2017.
5. OECD. Financial Literacy Framework. – Paris: OECD Publishing, 2019.
6. UNESCO. Digital Education Strategy 2025. – Paris, 2021.
7. Yevropeyskaya komissiya. Digital Education Action Plan 2021–2027. – Brussels, 2020.
8. Van Laar E., Van Deursen A.J.A.M. et al. The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review. – Computers in Human Behavior, 2017.
9. OECD. 21st Century Skills and Competences for New Millennium Learners. – Paris, 2018.
10. Bourdieu P. The Forms of Capital. – New York: Routledge, 1986.

O‘QUVCHILARNI KASB-HUNAR QIZIQTIRISHDA SAYIDO NASAFIYNING “SHAHROSHO’B” ASARIDAN FOYDALANISH

A.S.Sayitov

O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti katta o‘qituvchi

Annotatsiya: XVII asrda Buxoro xonligida yashab ijod etgan Sayido Nasafiyning “Shahrosho’b” manzumasi mazmunidagi kasb-hunar egalari tavsifi keltirilgan.

Kalit so’zlar: shahrosho’b, shahar, hayot, kasb-kor, hunarmand, ta'rif.

Аннотации: В статье описываются мастера профессии в контексте поэмы Сайидо Насафи «Шахрошоб», жившие и творившие в Бухарском ханстве в XVII веке.

Ключевые слова: город, город, жизнь, профессия, ремесленник, определение.

Annotation: The article describes the masters of the profession in the context of the poem "Shahroshob" by Sayido Nasafi, who lived and worked in the Bukhara Khanate in the XVII century.

Keywords: city, city, life, profession, craftsman, definition

Mustaqilligimiz tufayli ko‘p asrlik milliy qadriyatlarimizni o‘rganish va ulardagi sara fikrlarni yoshlarning ma’naviy-ma’rifiy tarbiyasi yo‘nalishiga singdirish imkoniyati tug‘ildi.

Yosh avlodni barkamol inson, yuksak axloq sohibi etib tarbiyalashda ma’naviy qadriyatlarning o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Har bir millatning milliy merosi o‘sha millat tomonidan yaratilgan moddiy ma’naviy va boshqa barcha turdagi merosni qamrab oladi. Ularning ayrimlari umumjahon xarakterga ega bo‘lsa, ba’zilari shu millat e’tiboridagi meros sanaladi. Milliy meros millatning tafakkuri, dahosi, dunyoqarashi va yaratuvchilik salohiyatining mahsulidir. Milliy meros millat taraqqiyotining turli tarixiy bosqichlarida vujudga kelib millatning o‘zi bilan bog‘liq bo‘lgan boylik hisoblanadi. SHuning uchun ham u millatning o‘z kelajagini yaratishda tayanch va tajriba manbai bo‘lib xizmat qiladi.

Haqiqatan ham buyuk tarixiy-ma’naviy ildizlarga ega bo‘lgan davlatchiligimiz an’analarini davom ettirish, demokratik tamoyillarga asoslangan davlatni barpo etish jarayoni, jumladan jamiyat a’zolari hisoblanmish yoshlarni har tomonlama etuk, barkamol inson bo‘lib etishishlarida ajdodlar an’anasi va o‘tmish qadriyatlari muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Hozirgi kunda mustaqil mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy-ma’naviy yuksalishi yo‘lida xizmat qiladigan, ozod va obod, farovon hayot, jamiyatning poydevorini yaratadigan, har tomonlama etuk, sog‘lom, barkamol avlodni tarbiyalash hamda voyaga etkazish ta’lim sohasidagi islohotlarning asosini tashkil etadi. Bu islohotlar esa uzluksiz ta’lim tizimida olib boriladi.

Muhtaram Prezidentimiz SH.M.Mirziyoevning milliy madaniy merosimizni o‘rganish va targ‘ib etish to‘g‘risidagi quyidagi so‘zlari ham diqqatga sazovordir: "Keyingi vaqtda men joylarda bo‘lib, hududlarimiz hayoti bilan yanada yaqindan tanishar ekanman, shunday bir fikrga ishonch hosil qilyapmanki, biz hali yurtimizni, uning o‘ziga xos tarixi, madaniyati, ulug‘ olimu ulamolarini, bebaho ma’naviy merosimizni to‘liq o‘rganganimiz yo‘q”[146].

Temuriylar davrida gullab-yashnagan ilm-fan, madaniyat to‘g‘risida qator fundamental tadqiqotlar amalga oshirilgan bo‘lib, ulardan keyingi SHayboniylar sulolasi davrida Movorounahrdagi ijtimoiy hayot, xususan ta’lim-tarbiya, madaniyat haqida esa pedagogikaga oid darsliklarda ma’lumotlar deyarli uchramaydi.

Vaholanki, XVI-XVII asrlarda badiiy madaniyat sohalari temuriylar davridagi boy madaniy merosga tayangan holda, yarim ko‘chmanchi shayboniylar turmush tarzi an’analari mujassamligida rivoj topdi. Movarounnahrning madaniy markazi bu asrda asta-sekin Samarqand shahridan shayboniylarning yangi markazi Buxoroga ko‘chdi. Bu erga davrning allomalari, etuk olimlari, shoirlari, musiqachilari, naqqosh-xattotlari, me’morlari, rassomlari va boshqa soha bilimdonlari to‘planib, zamonasiniig ilg‘or ijodiy va ilmiy salohiyatini ko‘rsatib turdi va badiiy madaniyat rivojiga muhim xissa ko‘shdi.

Ana shunday hassos, bilimdon shoirlardan biri Sayido Nasafiy hisoblanadi. Lirik turning deyarli barcha janrlaridagi asarlardan katta hajmdagi devon tuzgan, «Bahoriyot» (Hayvonotnoma), «SHahrosho‘b» (shahar hunarmandlari xususida manzuma)lar yaratgan sermahsul bu san’atkorning ijodini o‘rganish va nashr etishda Xoliq Mirzozoda, Sadriddin Ayniy, Abdug‘ani Mirzoev hamda Jo‘raxon SHanbezoda[147]larning xizmati katta. Nasafiyning asarlari fors-tojik tilllarida yozilgan bo‘lganligi sababli uning ijodi O‘zbekistonda deyarli tadqiq etilmagan.

Bo‘lajak shoir Mirobid Sayidoi Nasafiy XVII asrning 30-yillarida Buxoroda hunarmand oilasida dunyoga keladi. Avlodlari qarshilik bo‘lgani uchun «Nasafiy» taxallusini qo‘llagan. Bolaligidanoq zehni o‘tkir bo‘lgan Mirobid besh yasharligidan mustaqil mutolaa, xat mashqiga berilib, tez orada savodini chiqaradi, yigitlik pallasida kimsasiz qolgani uchun Labi Hovuz masjidi huzuridagi Devonbegi madrasasidan bir hujra olib yashay boshlaydi. Madrasa tahsili

[146]Ш.Мирзиёев 2018 й 15 июнь кунибўлибўтган "Ижтимоийбарқарорликнитаъминлаш, муқаддасдинимизнингсофлигиниасраш – давртaлаби" мавзусидагивидеоселекторйиғилишидаги нутқи

[147]Сайидои Насафӣ. Асарҳои мунтахаб. Бо муқаддима ва тавзеҳоти Ҳ. Шанбезода. – Душанбе, 1977.Садрӣ Саъдиев. Адабиёти тоҷик дар асри XVII. – Душанбе, 1985.

jarayonidayoq u iste’dodli shoir sifatida ko‘zga tashlanadi. Natijada talabalar, shahar xunarmandlari orasida shuhrati qozonib, ko‘plab do‘stlar orttiradi. Ana shu do‘stlari uni moddiy va ma’naviy jihatdan qo‘llab yuradilar va davridagi barcha bilimlarni egallab, zamonasining eng peshqadam shoiri darajasiga etadi.

Sayido bir umr shahar ahli bilan xususan, hunarmandlar bilan hamkor hamnafas bo‘lgan san’atkordir. SHuning uchun ham shoir asarlarining etakchi mavzularidan biri oddiy mehnatkash xalq hayotini tasvirlashdir. Uning devonida kosiblar, turli kasb egalari, shaharning mayda-chuyda kundalik yumush bilan band aholiga bag‘ishlangan maxsus «hunarmandlar she’rlari» mavjud. Ularda shoir, bir tomondan, Buxoro amirligi zamonida mehnatkash xalq turmushining nechog‘lik ayanchli ekanligi haqqoniy in’ikos ettirsa, ikkinchi tomondan, masnaviylarga kirgan turli hajmdagi asarlarida batafsil tasvirlangan. Sayido masnaviylaridan sakkiztasi turli toifadagi xunarmandlar tavsifiga bagishlangan. «Xoja Mirzajon baqqol ta’rifida», «SHustagar xoja Nurxolmuhammad ta’rifida», «Baqqol xoja SHafe ta’rifida», «Nonvoylar ta’rifida», «Qassob ta’rifida», «Najjor ta’rifida» singari asarlar shular jumlasidandir[148].

Bunday masnaviylarda shoir oddiy mehnatkash xalqning hayotini ko‘tarinki bir ruhda tasvirlaydi, ularning jamiyat moddiy ne’matlarini yaratishdagi o‘rni, mavqeini alohida e’tirof etadi; ular jamiyat ko‘rkiga ko‘rk qo‘shib, insonlarning kundalik ehtiyojlarini qondirishlariga qaramay g‘oyatda og‘ir ahvolda yashayotganlarini dard-hasrat bilan ko‘rsatadi. O‘zi ham to‘quvchilik kasbi bilan shug‘ullanib, ro‘zg‘orini arang tebratganidan noligan shoir ahvolini shunday tasvirlaydi:

Bahri ro’zy mekunam bofandagy chun ankabut,
Xona, hamchun dorboz, az resmon boshad maro.
yoki,
Dilakam zardob shud az chaq-chaqi bofandagy,
CHashmakam purob shud az rishtahoi kandagy.
Az sahar to shompochak mezanam dar chah-chahak,
Qomatam dar tobshud az koru bori zindagy.

Bunday «hunarmandlar haqidagi she’rlar» O‘rta Osiyo xalqlari mumtoz adabiyotida mutlaqo o‘ziga xos hodisadir. Ma’lumki, o‘tmish mumtoz adabiyotimizda shaharlarda yashaydigan turli ijtimoiy tabaqalarni jamiyatda tutgan o‘rnini tasvirlash, ko‘pincha hukmron tabaqalar guruhlarining salbiy kirdikorlarini tanqid hamda fosh qiladigan asarlar yaratish an’anasi mavjud. Lekin faqat mehnatkash xalqning turli toifalarini nazm rishtasida bir silsilada tasvirlash - **shahroshub** yaratish ham Sayidoi Nasafiy qalamigagina xosdir.

To‘rt yuzu to‘rt baytdan iborat Sayido Nasafiy shahroshubida kasb egalariga **«dilbar», «nigor», «sho‘x», «moh», «but»** kabi lutf so‘zlar orqali murojaat qilinib:
angishtso‘z, arzankor,bandbof,biryongar,bog‘bon,bulbulboz,
gandumkor, gilemfuro’sh, gulqand, gulxantob, gulfuro’sh, darvozabon,dorboz,
durudgar, zargar, zarsho’y, ispandso’z, kalandgar, kallapaz,kafshdo’z,
kisado’z, kishtibon, kordgar, kushtingir, kuhnado’z, qissaxon, qulfgar,mayfuro’sh, maktabdor,ma shido’z, mashkob, misgar, morboz, mohigir, mo’zado’z, muhrkan, nonpaz,nonfuro’sh, obrez, osiy obon,ohangar, oshpaz, pardozgar,
paxtafuro’sh, podabon, po’stindo’z, savdogar,sartarosh, sobunpaz, so’zangar, tamokufuro’sh,taro zudor, tasmagar,toqido’z, to’qumdo’z, xamirgir, xishtrez,halvogar, hezumfuro’sh,charmgar, chitg ar,jomabof, jug‘rotfuro’sh, shamshergar, sham’rez,sharbatgar, shishagar, sholikor, yaxfuro’sh kabi 227 nafar hunar egasi 2baytdan tortib 5 baytgacha bo‘lgan she’riy shakllarda ta’rif va tavsifetiladi, ba’zan engil yumor yoki lutf orqali mutoyibaga tortadi, ularningmoddiy ne’mat yaratish jarayonidagi kayfiyatlari tasvirlanadi.

Qyida SHahrosho‘bda keltirilgan ba’zi bir kasb egalariga ta’riflarni keltiramiz:

[148]Ҳомидий, Ҳамиджон. Кўҳна Шарқ дарғалари: Бадиий-илмий лавҳалар.— Т.:«Шарқ», 2 004.-352 б.

«gilemfuro’sh»:

Mahi **gilemfuro’sh**am palospo’sh omad,
Namadbado’shraqibamgilemgo’shomad.

«gulxantob»:

SHo’xi **gulxantob** imandoradчamoliotashin,
Oshiqonrosuhbati o’ karda xokistarnishin.

«darvozabon»:

Az payi on dilbari **darvozabon**, eydo’ston,
Rafta-raftaoshiqonro rom shuddarvozabon.

«zargar»:

Harki yak dam hamdami on dilbari **zargar** shavad,
Sanggirad – la’lgardad, xokgirad – zarshavad.

«kushtingir»:

SHo’xi **kushtingir** boshad dar fani xud ustod,
Xonai xud burdamo’rovu ba zo’ri xud fitod.

«maktabdor»:

SHo’xi **maktabdor** pesh omadmarovaqtisahar,
Kard maktabxonaro az dastimanzeruzabar.

«maxmalfuro’sh»:

Dilbari **maxmalfuro’sh**imanmarobetob kard,
Xonaimanomadu dar ro’yimaxmalxob kard.

«rextagar»:

Nigori **rextagar** чonam ob kardu gurext,
Qafoi o’ chu davidam ba qolabi xud rext.

«savdogar»:

Didhayronsho’xi **savdogar** mani darveshro,
Xonaimanomaduvo kard raxtixeshro.

«sanbo’sapaz»:

Dilbari **sanbo’sapaz** kardam dukonashrufturo’b,
Narm kardam ustuxonhoyashbazarbiqimako’b.

«sartarosh»:

Teg‘ bar kaf **sartarosh**amqasdikushtankardaast,
Oshiqonrofo’taizorӣbagardankardaast.

“sobunfuro‘sh”

Dilbari **sobunfuro’sh** az man dili g‘amnok burd,
Xonaimanomadusobunixudropokburd.

«chitgar»:

On nigori **chitgar** omadshabe bar sarmaro,
Nestdigarorzuibolishubistarmaro.

Ko‘rinib turibdiki, har bir kasb egasiga o‘z kasbi xususiyatidan kelib chiqib noziklik bilan mohirona yondashilgan.

Boshqa shahroshublardan Sayido asarining farqi u asosan fardda yozilgan.Ushbu manzumalar mavzu doirasi va g‘oyaviy yo‘nalishi jihatidangina emas, balki ma’rifiy, tarixiy va etnografik nuqtai nazardan ham katta ahamiyatga molik. Zeroki, shoir shahroshublari orqali biz o‘sha davr Buxoro muzofotidagi hunar va hunarmandlar xususida, har bir kasbning o‘ziga xos murakkabliklari haqida mukammal ma’lumotga ega bo‘lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sayidoi Nasafӣ. Asarhoi muntaxab. Bo muqaddima va tavzehoti H. SHanbezoda. – Dushanbe, 1977.
2. Sayidoi Nasafӣ. Kulliyoti osor. Matni ilmӣ va intiqodӣ bo muqaddima va tashehi Ҷobulho Dodalishoev.- Dushanbe, 1990.
3. Homidiy, Hamidjon. Ko‘hna SHarq darg‘alari: Badiiy-ilmiy lavhalar.— T.:«SHarq», 2 004.-352 b.

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПОВ УНИВЕРСАЛЬНОГО ДИЗАЙНА В ОБУЧЕНИИ (UDL) В РАМКАХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПРОГРАММЫ «ИЛК КАДАМ».

Научный руководитель: Джуракулова Лола Рахмоновна. Кафедра «Дошкольное образование», Национального педагогического университета Узбекистана имени Низами.

Автор: Бушевская Карина Эдуардовна. Студентка 2-го курса направления «Дошкольное образование», Национального педагогического университета Узбекистана имени Низами.

Аннотация: В статье рассматривается практическое применение принципов Универсального дизайна в обучении (UDL) в рамках государственной программы «Илк Кадам». Основной акцент сделан на превентивном устранении образовательных барьеров: среда в центрах развития проектируется так, чтобы изначально подходить каждому ребенку, а не адаптироваться под него только в момент возникновения трудностей. Предложенный подход с использованием универсального шаблона занятий позволяет сохранить единую структуру при гибкой смене содержания. Это значительно экономит время педагога на подготовку и дает возможность мгновенно варьировать материалы — тактильные, визуальные или звуковые — прямо во время деятельности. В итоге центры развития превращаются в адаптивное пространство, где самостоятельный выбор инструментов становится естественным этапом формирования Soft Skills и успешности дошкольника.

Ключевые слова: Универсальный дизайн в обучении (UDL) , программа «Илк Кадам» , дошкольное образование , превентивное планирование , центры развития , вариативность среды , устранение барьеров , гибкие навыки (Soft Skills).

Abstract: The article explores the practical application of Universal Design for Learning (UDL) principles within the "Ilk Qadam" state curriculum. The primary focus is on the proactive removal of educational barriers: the environment in development centers is designed to be inherently inclusive for every child from the start, rather than being adjusted only after difficulties arise. The proposed approach, using a universal lesson template, allows for a consistent structure while enabling flexible content changes. This significantly saves the teacher's preparation time and allows for the instant variation of materials—tactile, visual, or auditory—directly during the activity. Consequently, development centers become an adaptive space where the choice of tools serves as a natural step in developing Soft Skills and ensuring the success of the preschooler.

Keywords: Universal Design for Learning (UDL) , "Ilk Qadam" curriculum , early childhood education, proactive planning , development centers , environmental variability , removing barriers, SoftSkills.

Annotatsiya: Maqolada "Ilk Qadam" davlat dasturi doirasida O‘qitishning universal dizayni (UDL) tamoyillarini amaliy qo‘llash masalalari ko‘rib chiqiladi. Asosiy e’tibor ta’limdagi to‘siqlarni preventiv (oldindan) bartaraf etishga qaratilgan: rivojlanish markazlaridagi muhit qiyinchiliklar paydo bo‘lgandan keyin unga moslashish uchun emas, balki boshidanoq har bir bolaga mos keladigan qilib loyihalashtiriladi. Mashg‘ulotlarning universal shablonidan foydalanishga asoslangan ushbu yondashuv mazmunni moslashuvchan tarzda o‘zgartirish bilan

birga yagona tuzilmani saqlab qolish imkonini beradi. Bu pedagogning tayyorgarlik vaqtini sezilarli darajada tejaydi va bola qiyinchilikka duch kelsa, mashg‘ulot davomida materiallarni (taktil, vizual, ovozli) darhol almashtirish imkonini beradi. Natijada, rivojlanish markazlari moslashuvchan makonga aylanadi, unda vositalarni tanlash Soft Skills ko‘nikmalarini shakllantirish va maktabgacha yoshdagi bolaning muvaffaqiyati uchun tabiiy bosqich bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: O‘qitishning universal dizayni (UDL) , "Ilk Qadam" dasturi , maktabgacha ta’lim , preventiv rejalashtirish , rivojlanish markazlari, muhit variativligi, to‘siqlarni bartaraf etish, yumshoq ko‘nikmalar (Soft Skills).

Введение

В условиях современной образовательной парадигмы ориентация на "среднего" воспитанника становится не только неактуальной, но и деструктивной. Традиционный подход "одно задание для всех" создает искусственные барьеры: одаренные дети теряют мотивацию из-за отсутствия вызова, а дети, требующие дополнительной поддержки, лишаются возможности полноценного освоения программы.

Государственная учебная программа "Илк Кадам" заложила важную основу для гуманизации дошкольного образования, внедрив систему пяти центров развития. Однако для полной реализации потенциала каждого ребенка и формирования востребованных Soft Skills в условиях высокой конкуренции, необходимо системное внедрение методологии Universal Design for Learning (UDL). Несмотря на то, что элементы вариативности частично присутствуют в текущей практике, именно принципы UDL позволяют трансформировать среду центров развития так, чтобы она адаптировалась под нужды ребенка, обеспечивая успех каждому.

В данной статье предпринимается попытка рассмотреть актуальность применения методологии UDL в дошкольном образовании. Основная цель работы — продемонстрировать, как универсальный дизайн способствует не только качественному усвоению знаний воспитанниками, но и существенному упрощению проектировочной деятельности педагога за счет создания гибкой и адаптивной образовательной среды.

Теоретические основы и принципы Universal Design for Learning в дошкольном образовании.

Первый принцип (Вовлечение) направлен на поиск индивидуальных рычагов мотивации. Мы не просто даем задание, а анализируем интересы ребенка, подбирая эмоционально значимые темы.

Второй принцип (Представление) требует мультимодальной подачи информации. Учитывая различные типы восприятия (визуальный, аудиальный, кинестетический), педагог дублирует контент в разных форматах.

Третий принцип (Действие и выражение) снимает барьеры в демонстрации знаний. Ребенку предоставляется свобода в выборе итогового продукта: от создания тактильной поделки до участия в сюжетно-ролевой игре, что позволяет ему выразить понимание темы наиболее органичным способом.

Стоит отметить, что вышеупомянутые принципы UDL находят прямое отражение в философии государственной учебной программы "Илк Кадам". В частности, требование к вариативности образовательной среды и созданию пяти центров развития (Центр науки и природы; Центр строительства и конструирования,математики; Центр сюжетно-ролевых игр и драматизация; Центр искусства; Центр языка и речи) является идеальной платформой для внедрения универсального дизайна.

Если программа "Илк Кадам" задает структуру и направления развития, то инструменты UDL позволяют наполнить эти центры содержанием, которое будет доступно каждому ребенку, независимо от его индивидуальных особенностей восприятия. Таким образом, интеграция этих двух подходов позволяет реализовать подлинно личностно-

ориентированное обучение, где центры развития становятся не просто зонами в группе, а гибким пространством для успеха каждого воспитанника.

Рис. 1. Принципы универсального дизайна в обучении [9]

Формирование ключевых компетенций через UDL.

В современной дошкольной педагогике крайне важно проводить демаркацию (разделение) между образовательным стандартом и средствами его достижения. Согласно концепции, изложенной в главе 6.3 "Goals" труда А. Мейера и Д. Роуза (2014), гибкость в выборе инструментов является необходимым условием инклюзии.[1]

Так, при реализации темы «Береги планету» в центре "Искусство", педагог ставит единую цель — формирование экологического сознания, однако предлагает вариативные средства её достижения: песок, фольгу, пластилин или глину. Такой подход не только обеспечивает соблюдение фундаментальных принципов UDL (предоставление множественных способов действия и выражения), но и трансформирует позицию ребенка. Воспитанник перестает быть пассивным исполнителем и становится исследователем, который учится делать осознанный выбор. Умение выбирать — это один из фундаментальных "гибких навыков" (Soft Skills), который в дальнейшем обеспечит успешную адаптацию ребенка в любой сфере жизни и станет катализатором его целостного развития.

Оптимизация педагогического процесса через превентивное планирование.

Ключевое отличие методологии UDL от традиционных педагогических подходов заключается в переходе от реактивного к превентивному проектированию образовательного процесса. В традиционной системе педагог зачастую вынужден адаптировать материал "постфактум", реагируя на трудности конкретного ребенка непосредственно в ходе занятия.

Согласно главе 6.4 (Methods) Мейера и Роуза (2014), UDL предлагает заранее интегрировать гибкость в саму структуру занятия. Подготовка учебного контента (например, по теме "Береги планету") в различных форматах — аудиовизуальном (видеоролики), слуховом (звуки природы), графическом (схемы, трафареты) — позволяет

создать среду, которая изначально учитывает разнообразие сенсорного восприятия дошкольников.[1]

Для педагога это означает значительное снижение нагрузки: вместо того чтобы пытаться удержать внимание 25 детей с разными типами восприятия через один единственный канал (например, устный рассказ), он выступает в роли фасилитатора в заранее подготовленной, насыщенной среде. Таким образом, превентивная подготовка материалов в центрах развития по программе "Илк Кадам" минимизирует необходимость в экстренной индивидуальной коррекции и позволяет педагогу сосредоточиться на качественном взаимодействии с воспитанниками.

Вариативность материалов как условие сенсомоторного развития.

Особенности психического развития детей дошкольного возраста диктуют необходимость опоры на наглядно-образное мышление. Однако, как показывает педагогический опыт, наиболее эффективное усвоение информации происходит в процессе активного взаимодействия с физической средой. В рамках реализации программы "Илк Кадам", акцентирующей внимание на вариативности образовательной среды, использование принципов UDL позволяет обеспечить полноценное сенсомоторное развитие воспитанников.

Согласно главе 6.5 "Materials" (Мейер и Роуз, 2014), гибкие материалы, в отличие от статичных (книжных иллюстраций), активируют одновременно несколько каналов восприятия. В теме "Береги планету" использование тактильных материалов (песок, фольга, глина) в сочетании с аудиальными стимулами (звуки природы) создает полисенсорный опыт. Это не только способствует глубокому запоминанию материала, но и соответствует естественной потребности дошкольника в исследовательской деятельности, превращая абстрактное понятие "экология" в осязаемый и понятный личный опыт.

Заключение

Подводя итог исследованию, можно сделать вывод, что интеграция принципов универсального дизайна в обучении (UDL) в практику дошкольных организаций Узбекистана является не просто методическим новшеством, а стратегической необходимостью.

Во-первых, создание вариативной среды в центрах развития напрямую влияет на личностное самоопределение воспитанника. Когда ребенок прислушивается к себе и самостоятельно выбирает инструменты деятельности, у него просыпается глубокое познавательное любопытство. Это позволяет каждому дошкольнику максимально проявить свои сильные стороны, формируя адекватную самооценку и уверенность в своих силах.

Во-вторых, внедрение методологии UDL качественно меняет роль педагога. Переход к позиции фасилитатора освобождает воспитателя от необходимости «директивного» управления и постоянной коррекции неудач отдельных детей. В гибкой среде дети органично «входят в стихию» деятельности, что делает процесс получения нового продукта эффективным и психологически комфортным для всех участников.

В-третьих, предоставление права на выбор в дошкольном возрасте является залогом успешности человека в будущем. Умение принимать решения и осознавать свои предпочтения, заложенное в детском саду, решает глобальную проблему личностной неопределенности во взрослой жизни. Таким образом, универсальный дизайн в рамках программы «Илк Кадам» становится мощным инструментом реализации государственной задачи: воспитания гармонично и всесторонне развитой личности, способной быть конкурентоспособной и успешной в современном мире.

Таким образом, универсальный дизайн в рамках программы «Илк Кадам» становится мощным инструментом реализации государственной задачи: воспитания гармонично и всесторонне развитой личности, способной быть конкурентоспособной и успешной в современном мире.

В завершение стоит подчеркнуть, что обращение к международным методологиям, таким как UDL, не является простым заимствованием чужого опыта. Это процесс творческого преобразования инновационных технологий и их интеграции в наш уникальный культурный код и национальные традиции. Успешное внедрение подобных программ на государственном уровне — это шаг к укреплению международного статуса Узбекистана. Демонстрируя готовность к мировым образовательным стандартам при сохранении собственной аутентичности, мы заявляем о себе как о сильной, прогрессивной стране с огромным интеллектуальным потенциалом

ИСТОЧНИКИ:

1. Meyer, A., Rose, D. H., & Gordon, D. (2014). Universal Design for Learning: Theory and Practice. CAST Professional Publishing.
2. Rose, D. H., & Meyer, A. (2002). Teaching Every Student in the Digital Age: Universal Design for Learning. ASCD.
3. Steen, B. F. (2025). Early Childhood Education for Every Learner: Building a Welcoming and Inclusive Environment. CAST Professional Publishing.
4. Horn, E., Palmer, S. B., Butera, G., & Lieber, J. (2016). Six Steps to Inclusive Preschool Curriculum: A UDL-Based Framework for Children's School Success.
5. Almeqdad, Q. I., et al. (2023). The effectiveness of universal design for learning: A systematic review of the literature and meta-analysis. Cogent Education, 10(1).
6. Lohmann, M. J., Hovey, K. A., & Gauvreau, A. N. (2023). Universal Design for Learning (UDL) in Inclusive Preschool Science Classrooms. Journal of Science Education for Students with Disabilities.
7. Moffat, T. K. (2025). The beauty of universal design for learning (UDL) and why everyone in early childhood education should be using it. ResearchGate / Early Intervention Journal.
8. Adamson, G. S., Rouse, E., & Emmett, S. (2021). Recalling childhood: Transformative learning about the value of play through active participation. Journal of Early Childhood Teacher Education.
9. CAST (2024). Universal Design for Learning Guidelines version 3.0. [Электронный ресурс]. URL: https://udlguidelines.cast.org
10. Head Start (2024). Universal Design for Learning (UDL) in Infant and Toddler Settings. U.S. Department of Health and Human Services.
11. Государственная учебная программа Ilk Qadam дляя дошкольных образовательных организаций в Республики Узбекистан.
12. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» № ЗРУ-637 от 23 сентября 2020 года.
13. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан № 802 от 22 декабря 2020 года «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы дошкольного образования».

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTIDA 6-7 YOSHLI BOLALARGA TA’LIMNI KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TASHKIL ETISH AHAMIYATI

Normurodova Gavhar Shoyimovna
O‘zbekiston, Navoiy viloyati
Karmana tumani 2-DMTT direktori

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlari sharoitida raqamli savodxonlikni shakllantirishning pedagogik asoslari yoritilgan. Ayniqsa, 6–7 yoshli bolalarda kompyuter asoslari, raqamli ko‘nikmalar va axborot xavfsizligi elementlarini rivojlantirishda o‘yin, ijodiy, kommunikativ va kognitiv faoliyatlarning o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli

texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilishning samarali usullari hamda bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda tashkil etish zarurati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli savodxonlik, maktabgacha ta’lim, 6–7 yoshli bolalar, kompyuter asoslari, ta’limiy o‘yinlar, axborot xavfsizligi, interaktiv metodlar, kognitiv rivojlanish, AKT, pedagogik yondashuv.

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогические основы формирования цифровой грамотности в условиях дошкольного образования. Особое внимание уделяется развитию у детей 6–7 лет базовых компьютерных навыков, цифровых компетенций и элементов информационной безопасности посредством игровой, творческой, коммуникативной и познавательной деятельности. Также анализируются эффективные способы интеграции цифровых технологий в образовательный процесс с учётом возрастных особенностей детей.

Ключевые слова: цифровая грамотность, дошкольное образование, дети 6–7 лет, основы компьютера, обучающие игры, информационная безопасность, интерактивные методы, когнитивное развитие, ИКТ, педагогический подход.

Abstract: This article examines the pedagogical foundations of developing digital literacy in preschool education settings. Particular attention is given to fostering basic computer skills, digital competencies, and elements of information safety among children aged 6–7 through play-based, creative, communicative, and cognitive activities. The study also analyzes effective approaches to integrating digital technologies into the educational process, taking into account the age characteristics of children.

Keywords: digital literacy, preschool education, children aged 6–7, computer basics, educational games, information safety, interactive methods, cognitive development, ICT, pedagogical approach.

Zamonaviy jamiyatda bolalar axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlanmoqda. Kompyuterlar va boshqa raqamli qurilmalar ularning kundalik faoliyatida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois, bolalarda kompyuterdan oqilona foydalanish hamda internet muhitida xavfsiz harakat qilish ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb vazifalardan biri sanaladi.

Mazkur ko‘nikmalarni shakllantirishni aynan maktabgacha ta’lim bosqichidan boshlash yuqori samaradorlikni ta’minlaydi va ijobiy natijalarini erta bosqichlarda namoyon etadi. Farzandlarni kompyuter texnologiyalari bilan tanishtirish masalasi individual yondashuvni talab etadi. Bu jarayon oilaning turmush tarzi, texnologik muhit va tarbiyaviy yondashuvlariga bog‘liq holda turlicha kechishi mumkin. Ayrim bolalar erta yoshdan boshlab ota-onalarining faoliyati orqali kompyuter bilan tanishib boradi, boshqalari esa keyinroq ushbu texnologiyalar bilan muloqotga kirishadi.

Shu bilan birga, bolalarni kompyuter bilan tanishtirish bo‘yicha umumiy metodik tavsiyalar mavjud bo‘lib, ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- bola kompyuterdan foydalanish uchun zarur kognitiv va amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lganda;
- u kompyuterning mohiyati va vazifasini anglay oladigan darajaga yetganda;
- kattalar tomonidan doimiy nazorat va yo‘naltirish imkoniyati mavjud bo‘lganda.

Pedagogik nuqtayi nazardan, 3 yoshdan 6 yoshgacha bo‘lgan davr bolalarni kompyuter texnologiyalari bilan tanishtirish uchun maqbul bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda bolalarni ta’limiy dasturlar asosida rivojlantirish, shuningdek, oilaviy hamkorlikdagi interaktiv o‘yinlar orqali ularning qiziqishini oshirish mumkin. Biroq, kompyuter va internetdan foydalanish jarayonida bolalar faoliyati doimiy ravishda nazorat ostida bo‘lishi zarur.

Maktabgacha ta’limning yakuniy bosqichi hisoblangan 6–7 yosh davri bolalarda kompyuter savodxonligini shakllantirish uchun eng muhim va samarali davrlardan biri hisoblanadi. Ushbu yoshda bolalarda mantiqiy fikrlash, muammolarni hal qilish, diqqatni jamlash va mustaqil faoliyat

yuritish ko‘nikmalari faol rivojlanadi. Shu sababli kompyuter texnologiyalarini o‘rgatish jarayoni aynan shu bosqichda tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etilishi lozim.

6–7 yoshli bolalar kompyuter qurilmasining asosiy qismlarini (monitor, klaviatura, sichqoncha) anglay oladi hamda ularning vazifalarini tushunishga qodir bo‘ladi. Bu yoshda bolalarga kompyuter bilan ishlashning boshlang‘ich amaliy ko‘nikmalarini, xususan, sichqoncha va klaviaturadan foydalanish, oddiy dasturlarni ishga tushirish va yopish, elementar topshiriqlarni bajarish kabi malakalarni shakllantirish mumkin.

Bundan tashqari, ushbu yosh davrida bolalarda axborotni qabul qilish va qayta ishlash qobiliyati ortib boradi. Shu bois ta’limiy kompyuter dasturlari, interaktiv o‘yinlar va multimedia vositalari orqali ularning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirish samarali natija beradi. Ayniqsa, rang-barang, ovozli va harakatli elementlarga ega dasturlar bolalarning diqqatini jalb etadi va o‘rganish jarayonini yanada qiziqarli qiladi.

6–7 yoshli bolalarni kompyuter bilan ishlashga o‘rgatishda quyidagi pedagogik jihatlarga alohida e’tibor qaratish zarur:

- ta’lim jarayonini o‘yin faoliyati bilan uyg‘unlashtirish;
- bolalarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olish;
- kompyuterdan foydalanish vaqtini me’yorlash (odatda 15–20 daqiqa);
- bolalarda to‘g‘ri o‘tirish holati va ko‘z salomatligini saqlashga e’tibor berish;
- internetdan foydalanishda xavfsizlik qoidalarini tushuntirish va nazoratni ta’minlash.

Mazkur yosh bosqichida bolalarda nafaqat texnik ko‘nikmalar, balki axborot madaniyatining boshlang‘ich elementlarini shakllantirish ham muhimdir. Ya’ni, bolaga kompyuterdan faqat o‘yin vositasi sifatida emas, balki bilim olish, ijod qilish va o‘zini rivojlantirish vositasi sifatida foydalanish tushunchasi singdirilishi lozim.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari sharoitida raqamli savodxonlikni shakllantirish jarayoni bolalarning yosh xususiyatlari, milliy ta’lim talablari va pedagogik tamoyillar asosida tashkil etilishi lozim. Ayniqsa, bog‘cha yoshidagi bolalar uchun bu jarayon to‘g‘ridan-to‘g‘ri nazariy o‘qitish emas, balki faoliyat orqali o‘rgatish tamoyiliga asoslanadi. Ya’ni bola o‘ynab, ko‘rib, sinab ko‘rib o‘rganadi. Quyida raqamli savodxonlikni rivojlantirish uchun eng samarali faoliyat turlari keltiriladi:

1. O‘yin faoliyati orqali o‘rgatish. Bu eng asosiy va samarali yo‘nalish hisoblanadi. Bolalar uchun kompyuter yoki planshetdagi ta’limiy o‘yinlar orqali:

- ranglar, shakllar, harflar va sonlarni o‘rganish;
- mantiqiy fikrlashni rivojlantirish;
- muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish mumkin.

2. Tasviriy faoliyat (ijodiy ishlar). Bu faoliyat an’anaviy rasm chizish bilan uyg‘unlashtirilsa, samaradorlik yanada oshadi. Raqamli vositalar yordamida bolalar:

- oddiy rasm chizish dasturlaridan foydalanadi;
- rang berish, shakllar yaratish bilan shug‘ullanadi;
- ijodiy fikrlash va estetik didini rivojlantiradi.

3. Nutq va kommunikativ faoliyat. Bu bolalarning nutq boyligini oshiradi va fikrini ifodalashga yordam beradi. Raqamli vositalar orqali:

- audio ertaklar tinglash;
- videolar orqali hikoya tuzish;
- rasmlar asosida gap tuzish mashqlari bajariladi.

4. Kognitiv (bilish) faoliyati. Bu yo‘nalishda bolalar:

- oddiy interaktiv dasturlar orqali atrof-muhit bilan tanishadi;
- hayvonlar, o‘simliklar, transport vositalari haqida bilim oladi;
- sabab-oqibat bog‘lanishlarini tushunishni boshlaydi.

5. Jamoaviy va hamkorlikdagi faoliyat. Bu ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bolalar kichik guruhlarda:

- birgalikda o‘yin o‘ynaydi;
- topshiriqlarni birga bajaradi;
- navbat bilan qurilmalardan foydalanishni o‘rganadi.

6. Axborot xavfsizligi elementlari. Bu — raqamli savodxonlikning muhim qismi hisoblanadi. Oddiy va tushunarli shaklda bolalarga:
   - begona havolalarni bosmaslik;
   - noma’lum odamlar bilan muloqot qilmaslik;
   - kattalardan ruxsat so‘rash kabi qoidalar o‘rgatiladi.
7. Harakatli va sog‘lomlashtiruvchi faoliyat bilan uyg‘unlashtirish. Kompyuter bilan ishlash:
   - jismoniy mashqlar bilan almashinib turishi;
   - ko‘z va tana uchun dam berilishi;
   - to‘g‘ri o‘tirish qoidalariga amal qilinishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tashkiloti sharoitida raqamli savodxonlikni shakllantirish integratsiyalashgan yondashuv asosida olib borilishi, alohida faoliyat sifatida emas, balki o‘yin, ijod, nutq va bilish faoliyatlari bilan uyg‘un holda tashkil etilganda yuqori natijaga erishiladi. 6–7 yosh davri kompyuter savodxonligini shakllantirishning muhim bosqichi bo‘lib, ushbu jarayonni to‘g‘ri tashkil etish bolalarning keyingi ta’lim faoliyatida muvaffaqiyatli ishtirok etishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qodirova, M. (2019). Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. Tashkent: O‘qituvchi.
2. Ergasheva, M. (2021). Media savodxonlik asoslari. Tashkent.
3. Papert, S. (1980). Mindstorms: Children, computers, and powerful ideas. Basic Books.
4. Plowman, L., & McPake, J. (2013). Seven myths about young children and technology. Childhood Education, 89(1), 27–33.
5. UNESCO. (2010). ICT in early childhood education. UNESCO Publishing.

РАҚАМЛИ МУҲИТДА БОЛАЛИК: БОЛАЛАРНИ ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯЛАШДА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТНИНГ РОЛИ

Эгамбердиева Кавсархон Иброхимовна
магистрант 1 курса факультета МСВДО
Филиал РГПУ им. А.И. Герцена в г. Ташкенте, Узбекистан

Аннотация: Ушбу мақолада мактабгача ва мактаб таълимида сунъий интеллект (СИ) технологияларини қўллаш имкониятлари ва муаммолари ўрганилади. Илмий адабиётлар таҳлили асосида СИ воситаларини ўқув-тарбия жараёнига татбиқ этишнинг асосий йўналишлари, афзалликлари ва хатарлари аниқланади. Мақоланинг илмий янгилиги болаликнинг дастлабки босқичларидаги таълимда СИни қўллашга оид долзарб маълумотларни тизимлаштиришдан иборат.

Калит сўзлар: сунъий интеллект, мактабгача таълим, мактаб таълими, рақамли технологиялар, шахсга йўналтирилган таълим, рақамли трансформация, педагогика.

Аннотация: В статье исследуются возможности и проблемы применения технологий искусственного интеллекта (ИИ) в дошкольном и школьном образовании в условиях цифровой среды. На основе анализа научной литературы выявлены основные направления внедрения ИИ-инструментов в учебно-воспитательный процесс, их влияние на психологическое развитие детей, а также риски и перспективы интеграции данных технологий. Научная новизна состоит в систематизации актуальных данных применительно к ранним ступеням образования с учётом специфики педагогической среды Узбекистана.

Ключевые слова: искусственный интеллект, дошкольное образование, школьное образование, цифровая среда, персонализированное обучение, психологическое развитие детей, цифровая трансформация, педагогика.

Abstract: The article examines the possibilities and challenges of applying artificial intelligence (AI) technologies in pre-school and school education within the digital environment. Based on an analysis of scientific literature, the main directions of AI integration into the educational process are identified, including their impact on children's psychological development, as well as risks and prospects. The scientific novelty lies in systematizing current data on AI use at early educational stages, taking into account the specifics of the pedagogical environment in Uzbekistan.

Keywords: artificial intelligence, pre-school education, school education, digital environment, personalized learning, children's psychological development, digital transformation, pedagogy.

1. ВВЕДЕНИЕ

Стремительное распространение цифровых технологий коренным образом изменило условия детства: современный ребёнок с самого раннего возраста оказывается погружён в насыщенную цифровую среду. Искусственный интеллект (ИИ) занимает в этой среде особое место, проникая в образовательные приложения, умные игрушки, интерактивные платформы и системы обучения. По данным HolonIQ, мировой рынок ИИ в образовании к 2025 году превысил 6 млрд долларов при ежегодном росте более 45% [1].

Научная проблема данного исследования заключается в противоречии между высоким потенциалом ИИ-технологий для совершенствования образовательного и воспитательного процесса и недостаточной изученностью их влияния на психологическое развитие детей дошкольного и школьного возраста. Особую актуальность данная проблема приобретает в контексте конференции «Детство в цифровой среде», поскольку затрагивает вопросы кибербезопасности детей, их психического здоровья и нравственного воспитания в эпоху ИИ.

Цель статьи — на основе анализа научной литературы выявить возможности и риски применения ИИ в дошкольном и школьном образовании, а также определить стратегические направления развития цифрового детства в условиях Узбекистана.

2. ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОЙ СРЕДЫ И ИИ НА РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ

2.1. Когнитивное развитие

Исследования показывают неоднозначное влияние ИИ-инструментов на когнитивное развитие детей. С одной стороны, адаптивные образовательные платформы (Khan Academy, DreamBox) демонстрируют значительный положительный эффект: по данным RAND Corporation, их применение повышает академические результаты учеников в среднем на 20–30% [3]. Персонализированные алгоритмы подстраиваются под темп и стиль усвоения каждого ребёнка, стимулируя познавательную активность.

С другой стороны, ряд исследователей предупреждает о рисках снижения самостоятельности мышления при чрезмерной зависимости от ИИ-подсказок. Особенно уязвимы в этом отношении дети дошкольного возраста, у которых базовые когнитивные навыки только формируются [6].

2.2. Социально-эмоциональное развитие

Социально-эмоциональное развитие ребёнка в цифровой среде представляет особый предмет научной дискуссии. Belpaeme и соавторы установили, что образовательные роботы (Pepper, NAO, Moxie) способны эффективно стимулировать речевое развитие и социально-коммуникативные навыки детей дошкольного возраста при условии грамотного педагогического сопровождения [6]. Вместе с тем авторы подчёркивают: живое взаимодействие со взрослым остаётся незаменимым для полноценного эмоционального развития ребёнка и не может быть заменено даже самым совершенным роботом.

Проблемы сотрудничества между родителями, педагогами и государственными институтами в вопросах регулирования цифровой среды детства становятся всё более актуальными. UNESCO рекомендует выстраивать партнёрство всех заинтересованных сторон при разработке политики в области ИИ и образования [10].

3. ВОЗМОЖНОСТИ ИИ В ДОШКОЛЬНОМ И ШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Анализ мирового опыта позволяет выделить несколько ключевых направлений эффективного применения ИИ в работе с детьми.

Персонализированное обучение — важнейшее достижение ИИ в образовании. Адаптивные системы анализируют успеваемость, выявляют пробелы в знаниях и автоматически формируют индивидуальную образовательную траекторию для каждого ученика [2]. Это особенно ценно для детей с особыми образовательными потребностями.

Раннее выявление трудностей в обучении — ещё одна сильная сторона ИИ. Интеллектуальные системы способны на ранних этапах распознавать признаки дислексии, задержки речевого развития или математических затруднений, позволяя педагогам своевременно оказывать адресную помощь [4].

Поддержка педагогов через автоматизацию рутинных задач — проверки работ, мониторинга успеваемости, ведения документации — высвобождает время учителя для непосредственного взаимодействия с детьми, что особенно важно в дошкольном образовании [8].

Доступность качественного образования: цифровые платформы с элементами ИИ открывают возможности для детей из отдалённых регионов Узбекистана, обеспечивая равный доступ к образовательным ресурсам вне зависимости от места проживания [10].

4. РИСКИ И ЭТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ

4.1. Кибербезопасность и защита данных детей

Вопросы кибербезопасности детей и цифровой грамотности занимают центральное место среди рисков ИИ в образовании. ИИ-системы собирают и обрабатывают значительные массивы персональных данных несовершеннолетних, что требует строгого правового регулирования. Опыт Китая показывает: без надлежащих механизмов защиты технологии мониторинга могут создавать риски нарушения права детей на приватность [7].

4.2. Психическое здоровье и цифровая зависимость

Проблема сохранения психического здоровья детей в цифровой среде приобретает всё большую остроту. Чрезмерное использование ИИ-платформ и гаджетов в раннем возрасте связывается исследователями с рисками снижения концентрации внимания, нарушениями сна и формированием цифровой зависимости. Педагоги и родители должны совместно устанавливать разумные границы использования цифровых технологий детьми [6].

4.3. Нравственные и этические вопросы

Нравственные и этические проблемы в эпоху искусственного интеллекта затрагивают как содержание образования, так и его методы. Алгоритмическая предвзятость — склонность ИИ-систем воспроизводить социальные стереотипы из обучающих данных — представляет серьёзный риск для формирования мировоззрения детей [3]. Кроме того, остаётся открытым вопрос о нравственном воспитании в условиях, когда часть педагогических функций передаётся машине.

4.4. Цифровое неравенство

Цифровое неравенство — разрыв в доступе к технологиям в зависимости от социально-экономического положения семьи и региона проживания — создаёт риск усугубления образовательного неравенства. Стратегия развития цифрового детства в Узбекистане должна включать механизмы обеспечения равного доступа всех детей к современным образовательным технологиям [10].

5. СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОГО ДЕТСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ

С учётом мирового опыта и специфики образовательной системы Узбекистана можно выделить несколько приоритетных направлений развития цифрового детства.

Во-первых, необходима разработка национальной стратегии внедрения ИИ в дошкольное и школьное образование с чёткими этическими нормами и механизмами защиты прав детей в цифровой среде. Согласно отчёту UNESCO (2023), около 60% стран уже разработали подобные стратегии [10].

Во-вторых, повышение цифровой компетентности педагогов является ключевым условием грамотного применения ИИ-инструментов. Учитель должен выступать не пассивным пользователем технологий, а их осмысленным проводником в образовательный процесс.В-третьих, укрепление сотрудничества между родителями, педагогами и государственными институтами позволит выработать единые подходы к регулированию цифровой среды детства и обеспечению кибербезопасности несовершеннолетних.

В-четвёртых, принципиально важно сохранить гуманистическую основу педагогики: ИИ должен дополнять живое взаимодействие учителя и ученика, а не заменять его — особенно на ранних этапах развития ребёнка.

6. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённый анализ свидетельствует о том, что искусственный интеллект обладает значительным потенциалом для повышения качества и доступности дошкольного и школьного образования, раннего выявления трудностей в обучении и поддержки педагогов. Вместе с тем его внедрение сопряжено с серьёзными рисками для психологического развития, психического здоровья и прав детей в цифровой среде.

Научная новизна данной работы состоит в комплексном рассмотрении проблематики ИИ в образовании через призму детства в цифровой среде: с учётом психологических, этических и социальных аспектов, а также специфики образовательной системы Узбекистана. Полученные выводы могут служить основой для разработки научно обоснованных рекомендаций педагогам, родителям и органам управления образованием.

Перспективами дальнейших исследований являются: эмпирическое изучение влияния ИИ-инструментов на развитие детей в условиях узбекских образовательных учреждений; разработка критериев педагогически грамотного применения ИИ с учётом возрастных особенностей; а также исследование готовности семей и педагогов к взаимодействию в цифровой образовательной среде.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. HolonIQ. (2021). Global EdTech Market — 2025 Outlook. HolonIQ Annual Report. — 48 с.
2. Baker, R. S. (2019). Challenges for the future of educational data mining // Journal of Educational Data Mining. — Vol. 11. — № 1. — P. 1–17.
3. Pane, J. F., Steiner, E. D., Baird, M. D., & Hamilton, L. S. (2015). Continued Progress: Promising Evidence on Personalized Learning. — Santa Monica: RAND Corporation. — 56 с.
4. Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education // International Journal of Educational Technology in Higher Education. — Vol. 16. — № 1. — P. 1–27.
5. Winkler, R., & Söllner, M. (2018). Unleashing the Potential of Chatbots in Education // Academy of Management Annual Meeting Proceedings. — P. 1–6.
6. Belpaeme, T., Kennedy, J., Ramachandran, A., Scassellati, B., & Tanaka, F. (2018). Social robots for education: A review // Science Robotics. — Vol. 3. — № 21. — eaat5954.
7. Lin, Y., & Zheng, Y. (2020). Artificial intelligence in Chinese education // Asia Pacific Education Review. — Vol. 21. — № 3. — P. 349–361.
8. Laamarti, F., Eid, M., & El Saddik, A. (2021). An overview of serious games and artificial intelligence in education // IEEE Access. — Vol. 9. — P. 85465–85488.
9. Touretzky, D., Gardner-McCune, C., Martin, F., & Seehorn, D. (2019). Envisioning AI for K-12 // Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence. — Vol. 33. — № 1. — P. 9795–9799.

10. UNESCO. (2023). Guidance for generative AI in education and research. — Paris: UNESCO Publishing. — 64 c.

MAKTABGACHA TA’LIMDA IQTISODIY TARBIYANI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH
(STEAM yondashuvi misolida)

Boltayeva Nasiba Ilhom qizi
O‘zbekiston, BuxDPI “Maktabgacha ta’lim” kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi,
Buxoro innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarga iqtisodiy tarbiya berishda STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvidan foydalanishning nazariy asoslari va amaliy imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning bolalarning iqtisodiy tushunchalarni o‘zlashtirishiga ta’siri, STEAM komponentlarining iqtisodiy savodxonlik bilan integratsiyalash mexanizmlari hamda maktabgacha ta’lim amaliyotida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, iqtisodiy tarbiya, STEAM yondashuvi, innovatsion pedagogik texnologiyalar, iqtisodiy savodxonlik, integratsion ta’lim, loyiha metodi, bolalar rivojlanishi.

Аннотация: В данной статье проанализированы теоретические основы и практические возможности использования подхода STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) в экономическом воспитании детей в дошкольных образовательных учреждениях. В исследовании изучено влияние современных педагогических технологий на усвоение детьми экономических понятий, разработаны механизмы интеграции компонентов STEAM с экономической грамотностью, а также предложены методические рекомендации для практики дошкольного образования.

Ключевые слова: дошкольное образование, экономическое воспитание, подход STEAM, инновационные педагогические технологии, экономическая грамотность, интегративное обучение, метод проектов, развитие детей.

Abstract: This article analyzes the theoretical foundations and practical possibilities of using the STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) approach in providing economic education to children in preschool educational institutions. The study examines the impact of modern pedagogical technologies on children’s acquisition of economic concepts, develops mechanisms for integrating STEAM components with economic literacy, and proposes methodological recommendations for preschool education practice.

Keywords: preschool education, economic education, STEAM approach, innovative pedagogical technologies, economic literacy, integrated learning, project method, child development.

KIRISH

XXI asrda jamiyatning barcha sohalarida sodir bo‘layotgan tub o‘zgarishlar ta’lim tizimini modernizatsiyalash, xususan, maktabgacha ta’lim bosqichida bolalarga zamonaviy bilim va ko‘nikmalar shakllantirishni taqozo etmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2026-yil 5-fevraldagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-19-son Farmoni maktabgacha ta’lim sohasidagi eng so‘nggi va eng keng qamrovli huquqiy hujjat hisoblanadi. Mazkur Farmon bir yillik maktabga tayyorlov guruhlarining ta’lim dasturini majburiy umumiy o‘rta ta’limning dastlabki bosqichi sifatida belgilaydi, o‘yinga asoslangan ta’lim usullarini joriy etishni ko‘zda tutadi hamda Bolalarni rivojlantirish innovatsion markazlarini o‘z ichiga olgan “Yangi avlod” maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarmog‘ini tashkil etishni nazarda tutadi.

PF-19-son Farmoni o‘zidan avvalgi bir qator muhim huquqiy hujjatlarga tayanadi. Jumladan, Prezidentning 2024-yil 30-sentabrdagi PF-152-son “Maktabgacha ta’lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni ta’lim dasturlarini xalqaro standartlar asosida takomillashtirishni, raqamli bola rivojlanishi monitoring tizimini joriy etishni belgilab bergan edi. Bundan oldin, 2017-yil 30-sentabrdagi PQ-3261-son “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qaror maktabgacha ta’lim tizimini keng ko‘lamli isloh qilishni boshlagan va qamrovni 27% dan bugungi 78% ga yetkazishga zamin yaratgan edi. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha Milliy dastur (PF-134) esa innovatsion pedagogik texnologiyalar, kompetentsiyaviy yondashuv va xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish bo‘yicha siyosatni yanada mustahkamladi.

Ushbu siyosiy-huquqiy zaminda bolalarga iqtisodiy tarbiya berish masalasi global miqyosda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalarda iqtisodiy tushunchalar 4–5 yoshdan boshlab shakllanadi va bu davrda olingan bilimlar kelajakda shaxsning moliyaviy savodxonligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi (Berti, Bombi, 2018). Shu bilan birga, an’anaviy o‘qitish usullari ko‘pincha bolalarning yosh xususiyatlariga mos kelmaydi va iqtisodiy tushunchalarni abstrakt tarzda taqdim etadi.

STEAM yondashuvi — fan (Science), texnologiya (Technology), muhandislik (Engineering), san’at (Arts) va matematika (Mathematics) fanlarini integratsiyalashgan holda o‘qitish modeli — maktabgacha ta’limda iqtisodiy tarbiyani amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. STEAM yondashuvining asosiy ustunligi shundaki, u bilimlarni amaliy faoliyat, ijodiy loyihalar va tajribalar orqali shakllantiradi. Bu esa PF-19-son Farmonda belgilangan o‘yinga asoslangan ta’lim tamoyiliga to‘liq mos keladi va bolalarning iqtisodiy hodisa va jarayonlarni anglashiga samarali yordam beradi.

Iqtisodiy tarbiya — bu shaxsda iqtisodiy bilim, ko‘nikma va malakalar, iqtisodiy ong hamda iqtisodiy madaniyatni shakllantirishga yo‘naltirilgan maqsadli pedagogik jarayon sifatida ta’riflanadi (Shatova, 2015). Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar uchun iqtisodiy tarbiyaning asosiy mazmunini quyidagi komponentlar tashkil etadi: ehtiyoj va istaklar tushunchasi; resurslarning cheklanganligi g‘oyasi; pul va uning vazifalari haqida boshlang‘ich tasavvurlar; mehnat va uning natijalari; tejamkorlik va adolatli taqsimlash tamoyillari.

J. Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, 5–7 yoshli bolalar konkret operatsiyalardan oldingi bosqichda bo‘lib, ular iqtisodiy tushunchalarni bevosita tajriba va manipulativ faoliyat orqali o‘zlashtirishga qodir (Piaget, 1952). L.S. Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi konsepsiyasi esa bolalarga iqtisodiy bilimlarni kattalar yordamida, bosqichma-bosqich murakkablashtirib o‘rgatish zarurligini asoslaydi (Vigotskiy, 1978).

A.D. Shatova, A.A. Smolentseva, E.A. Kurakin kabi olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tasavvurlar quyidagi bosqichlar orqali rivojlanadi: dastlabki emotsional-hissiy idrok (3–4 yosh); oddiy iqtisodiy tushunchalarni anglash (4–5 yosh); iqtisodiy munosabatlarni tushunish va taqlid qilish (5–6 yosh); mustaqil iqtisodiy fikrlash elementlarining paydo bo‘lishi (6–7 yosh). Ushbu rivojlanish bosqichlari yosh xususiyatlariga mos STEAM-integratsiyalangan iqtisodiy ta’lim tajribalarini loyihalashda muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

STEAM yondashuvi G. Yakman (2008) tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, dastlab STEM (fan, texnologiya, muhandislik, matematika) kontsepsiyasiga san’at (Arts) komponenti qo‘shilgan. Ushbu model konstruktivizm (Piaget), ijtimoiy konstruktivizm (Vigotskiy), tajribaviy o‘qitish (Dewey, 1938) va ko‘p tarmoqli intellekt (Gardner, 1983) nazariyalariga tayanadi.

STEAM yondashuvining asosiy tamoyillari quyidagilar: integratsiyaviylik — turli fanlar va sohalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta’minlash; amaliyotga yo‘naltirilganlik — bilimlarni real hayotiy vaziyatlarga qo‘llash; ijodkorlik — nostandart fikrlash va kreativ yechimlar topishni rag‘batlantirish; hamkorlikda o‘qitish — guruhiy loyihalar orqali kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish; tadqiqotchilik — savol berish, gipoteza ilgari surish va tekshirish jarayoni.

Maktabgacha ta’limda STEAM yondashuvini qo‘llash bo‘yicha xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, bu yondashuv bolalarning tanqidiy tafakkuri, muammoni hal qilish ko‘nikmalari va ijodiy salohiyatini sezilarli darajada rivojlantiradi (Quigley, Herro, 2016). OECD (2021) ma’lumotlariga ko‘ra, STEAM elementlari integratsiyalashgan ta’lim dasturlari bolalarning metakognitiv ko‘nikmalarini 23–28% ga oshirishi aniqlangan. STEAM yondashuvining fanlararo, tajribaviy va loyihaga asoslangan ta’lim tamoyillari O‘zbekiston PF-19-son Farmonida belgilangan o‘yinga asoslangan ta’lim falsafasiga bevosita mos keladi.

STEAM yondashuvini iqtisodiy tarbiya bilan integratsiyalash — bu ikki soha o‘rtasida mazmuniy, metodik va tashkiliy birlikni ta’minlash jarayonidir. Ushbu integratsiya quyidagi tamoyillarga asoslanadi: bolaning yosh va individual xususiyatlariga muvofiqlik; o‘yin faoliyati orqali o‘rgatish; hayotiy tajribaga tayanish; ko‘rgazmalilik va amaliyotga yo‘naltirilganlik; bosqichma-bosqich murakkablashtirish.

Birinchi bosqich — motivatsiya va muammo qo‘yish. Tarbiyachi bolalarga iqtisodiy mazmundagi muammoli vaziyat taqdim etadi. Masalan: “Bolalar bog‘chamizda yangi o‘yinchoqlar kerak, lekin pul cheklangan. Nima qilamiz?” Ushbu bosqichda bolalarning qiziqishi uyg‘otiladi va iqtisodiy muammo aniqlanadi.

Ikkinchi bosqich — tadqiqot va ma’lumot yig‘ish. Bolalar tarbiyachi rahbarligida muammo yechimi uchun kerakli ma’lumotlarni yig‘adi. Fan (S) komponenti doirasida materiallar xususiyatlarini o‘rganadi; texnologiya (T) yordamida raqamli vositalardan foydalanadi; matematika (M) orqali hisob-kitoblar amalga oshiradi.

Uchinchi bosqich — loyihalash va yaratish. Muhandislik (E) va san’at (A) komponentlari faollashadi. Bolalar o‘z yechimlarini loyihalaydi, modellashtiradi va yaratadi. Masalan, qayta ishlangan materiallardan mahsulot yasab, uni “sotish” uchun tayyorlaydi.

To‘rtinchi bosqich — sinash va baholash. Yaratilgan yechim amalda sinab ko‘riladi. Bolalar o‘z mahsulotlari narxini belgilaydi, “xaridorlar” bilan muloqot qiladi va natijani tahlil qiladi.

Beshinchi bosqich — refleksiya va taqdimot. Bolalar o‘z tajribalarini guruhda muhokama qiladi, nimalarni o‘rganganligini ifodalaydi va iqtisodiy xulosalar chiqaradi. Bu bosqich metakognitiv bilimdonlik va kommunikativ ko‘nikmalarni mustahkamlaydi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalarining umumlashtirilgan tahlili quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga iqtisodiy tarbiya berish zamonaviy ta’lim tizimining dolzarb vazifalari qatoriga kiradi. 5–7 yoshli bolalarda iqtisodiy tushunchalar va ko‘nikmalarni shakllantirish ularning kelajakdagi moliyaviy savodxonligi uchun mustahkam poydevor yaratadi. O‘zbekiston Respublikasidagi siyosiy muhit, xususan Prezidentning 2026-yil 5-fevraldagi PF-19-son Farmoni maktabgacha ta’limda innovatsion yondashuvlar, jumladan STEAM yondashuvining asosini tashkil etuvchi o‘yinga asoslangan va texnologiyalar bilan boyitilgan metodikalar uchun misli ko‘rilmagan institutsional qo‘llab-quvvatlash yaratdi.

STEAM yondashuvi maktabgacha ta’limda iqtisodiy tarbiyani amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar taqdim etadi. Fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika fanlarining integratsiyasi bolalarga iqtisodiy hodisa va jarayonlarni turli rakurslardan anglash, amaliy tajriba orqali bilimlarni mustahkamlash va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi PQ-3261-son Qarori. “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni. “2022–2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentabrdagi PF-152-son Farmoni. “Maktabgacha ta’lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 5-fevraldagi PF-19-son Farmoni. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
5. Berti, A. E., & Bombi, A. S. (2018). The Child’s Construction of Economics. Cambridge University Press.
6. Dewey, J. (1938). Experience and Education. Kappa Delta Pi.
7. Gardner, H. (1983). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. Basic Books.
8. Karimov, N. R. (2022). Maktabgacha ta’limda innovatsion texnologiyalar. Pedagogika jurnali, 4(2), 45–52.
9. OECD. (2021). Starting Strong VI: Supporting Meaningful Interactions in Early Childhood Education and Care. OECD Publishing.
10. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. International University Press.
11. Quigley, C., & Herro, D. (2016). Finding the joy in the unknown: Implementation of STEAM teaching practices in middle school science and math classrooms. Journal of Science Education and Technology, 25(3), 410–426.
12. Shatova, A. D. (2015). Ekonomicheskoye vospitaniye doshkol’nikov [Maktabgacha yoshdagi bolalar iqtisodiy tarbiyasi]. Pedagogicheskoye Obshchestvo Rossii.
13. Smolentseva, A. A. (2019). Doshkol’naya ekonomika [Maktabgacha iqtisodiyot]. Detstvo-Press.
14. Toshmatov, Sh. A., & Abdullayeva, M. K. (2023). STEAM yondashuvini maktabgacha ta’limda qo‘llash tajribasi. Xalq ta’limi jurnali, 6, 78–85.
15. Vigotskiy, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
16. Yakman, G. (2008). STEAM Education: An overview of creating a model of integrative education. Proceedings of the PATT

AXBOROT TA’LIM MUHITIDA TALABALARGA PEDAGOGIKA FANLARINI O‘QITISHNING IJTIMOIY ZARURIYATI

Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Ne’matova Hilola Ikrom qizi

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) ta’lim jarayoniga kirib kelishi natijasida yuzaga kelayotgan o‘zgarishlar tahlil qilinadi hamda talabalarga pedagogika fanlarini o‘qitishning ijtimoiy zaruriyati ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqotda axborot ta’lim muhiti sharoitida pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish omillari, raqamli ta’limning samaradorligi va jamiyat taraqqiyotiga ta’siri tahlil qilinadi.
Kalit so‘zlar. axborot ta’lim muhiti, pedagogika, raqamli kompetensiya, innovatsion metodlar, ijtimoiy zaruriyat, ta’lim sifati.

Zamonaviy jamiyatda ta’lim jarayonining sifatini oshirish masalasi har qachongidan ham dolzarb. Global raqamli transformatsiya jarayonlari, sun’iy intellekt, onlayn ta’lim platformalari va ochiq ta’lim resurslarining jadal rivojlanishi pedagogik ta’lim tizimidan yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Pedagogika ta’limining sifatini oshirishda axborot ta’lim muhiti (ATM) muhim omil bo‘lib, u nafaqat o‘qitishning texnik bazasini, balki butun o‘quv jarayonining falsafasini, metodologiyasini va mazmunini yangilaydi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” konsepsiyasini amalga oshirish to‘g‘risidagi farmonida

ham ta’lim jarayonini raqamlashtirish, masofaviy o‘qitish tizimini takomillashtirish va ta’lim sifatini oshirish asosiy ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.

XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim tizimini tubdan o‘zgartirdi. Bugungi kunda har bir ta’lim muassasasi, xususan, oliy ta’lim tizimi raqamli ta’lim muhitiga moslashmoqda. Bu jarayon, o‘z navbatida, o‘quv jarayonining mazmuni, shakli va metodlarini yangilashni talab etmoqda. Pedagogika fanlari — kelajak o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi, pedagogik tafakkuri va insonparvarlik qarashlarini shakllantiruvchi muhim yo‘nalishdir. Shunday ekan, bu fanlarni axborot ta’lim muhiti sharoitida o‘qitish nafaqat metodik yangilik, balki ijtimoiy zarurat sifatida qaralmoqda. Chunki raqamli davr sharoitida har bir pedagog texnologik savodxon bo‘lishi, axborot resurslaridan samarali foydalana olishi, o‘quvchilarni zamon talablari asosida tarbiyalashni bilishi zarur.

Mazkur maqola ana shu jarayonning ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qilish, uning ijtimoiy zaruriyatini aniqlash hamda pedagogika fanlarini axborot muhitida o‘qitishning afzalliklarini asoslab berishga qaratilgan.

Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, tizimli yondashuv, taqqoslash va tahliliy, empirik kuzatuv metodlardan foydalanildi. Bu metodlarda pedagogika, didaktika va axborot texnologiyalari bo‘yicha ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar (jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4884-son qarori) o‘rganildi. Pedagogik ta’limning axborot muhiti komponentlari (ta’lim platformalari, elektron resurslar, interaktiv vositalar) o‘zaro bog‘liqlikda, bunda platformalar – boshqarish, aloqa, monitoring, topshiriqlarni taqsimlash vazifasini, elektron resurslar – bilim manbai sifatida, interaktiv vositalar esa amaliy mashg‘ulotlarni kuchaytirish, faollikni oshirish maqsadida tahlil qilindi Taqqoslash va tahliliy metod orqali an’anaviy va raqamli ta’lim shakllari samaradorligi o‘rganildi. Empirik kuzatuv orqali esa, talabalar ishtirokidagi masofaviy darslar, interfaol mashg‘ulotlar kuzatildi va natijalari tahlil qilindi.

Axborot ta’lim muhiti pedagogika ta’limining sifatini oshiradi. Pedagogika fanlarini axborot ta’lim muhitida o‘qitish - bu talaba, o‘qituvchi va ta’lim resurslari o‘rtasidagi raqamli o‘zaro hamkorlikni ta’minlovchi integrallashgan tizim bo‘lib, u o‘qitish jarayonining ochiqligi, moslashuvchanligi va individual rivojlanish imkonini beradi. Elektron darsliklar, videolektsiyalar, test tizimlari va virtual platformalar talabalarning bilim olish jarayonini interaktiv va mustaqil shaklda tashkil etish imkonini beradi. Natijada talabalarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va ijodiy yondashuv rivojlanadi.

Hozirgi ijtimoiylashuv davrida pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishda AKT muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Raqamli muhitda o‘qitish jarayonida talabalar onlayn resurslardan samarali foydalanish, o‘quv loyihalarini raqamli vositalar orqali ishlab chiqish, interfaol muloqotga kirishish, media savodxonlik va axborot madaniyatini egallash ko‘nikmalarini hosil qiladilar. Ijtimoiy zarurat sifatida axborot muhitida pedagogika fanlarini o‘qitishning asosiy omillariga jamiyatning raqamli transformatsiyalarini kirgizsak bo‘ladi. Jamiyatning raqamli transformatsiyasi barcha sohalarda, jumladan ta’lim tizimida ham tub islohotlarni talab qilmoqda. Ushbu jarayonda pedagog kadrlarning raqamli kompetensiyasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Xo‘sh pedagoglarda raqamli kompetensiya nima?

Pedagogning raqamli kompetensiyasi - bu dars jarayonida, ilmiy-metodik faoliyatda, tarbiyaviy jarayonda, zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish qobiliyatidir. Pedagogning raqamli kompetensiyasi quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

1. **Texnik kompetensiya** - kompyuter, planshet, interaktiv doskadan foydalanish va onlayn platformalarda ishlash.
2. **Axborot-kommunikatsion kompetensiya** - elektron resurslar yaratish, ma’lumotlarni izlash, tahlil qilish, qayta ishlash
3. **Pedagogik-raqamli kompetensiya** - raqamli vositalardan foydalanib dars loyihalash va raqamli baholash metodlari (quizlar, testlar, analitika)
4. **Kiberxavfsizlik kompetensiyasi** - shaxsiy ma’lumotlarni himoyalash, o‘quvchilarga xavfsiz internetdan foydalanishni o‘rgatish.

Raqamli kompetent pedagog, avvalambor, ta’lim sifatini oshiradi, o‘quvchilarni yangi formatdagi ta’limga moslashtiradi, global ta’lim talablariga javob beradi, zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanadi. Shu boisdan, pedagoglar raqamli kompetensiyasini oshirish - bugungi ta’lim siyosatining ustuvor vazifasi hisoblanadi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, axborot ta’lim muhiti pedagogika fanlarini o‘qitishda yangi paradigma yaratmoqda. Endilikda pedagogik bilimlarni yetkazishdan tashqari, talabalarda raqamli pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish, axborot madaniyatini rivojlantirish va ijtimoiy mas’uliyatni oshirish talab etiladi. Chunki zamonaviy pedagog - faqat bilim beruvchi emas, balki axborot oqimida yo‘l ko‘rsatuvchi shaxsdir.

Bundan tashqari, axborot muhitida ta’lim berish jarayonida quyidagi muammolar ham kuzatildi:

- o‘qituvchilarning raqamli savodxonlik darajasi yetarli emasligi;
- o‘quv platformalarining texnik imkoniyatlari cheklanganligi;
- ayrim talabalar uchun internet infratuzilmasining sustligi.

Shu sababli, pedagogika fanlarini o‘qitishda AKT infratuzilmasini rivojlantirish, o‘qituvchilarni qayta tayyorlash va raqamli ta’lim metodikasini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlardan kelib chiqqan holda raqamli ta’lim va axborot muhitining jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta’sirini maksimal darajada oshirish uchun quyidagi takliflarni berib o‘tamiz:

1. **Raqamli inklyuzivlik siyosatini rivojlantirish**. Hukumat va ta’lim tashkilotlari raqamli tengsizlikni kamaytirish uchun infratuzilmani kengaytirishi, internet, qurilmalar va texnik qo‘llab-quvvatlash. raqamli savodxonlik dasturlarini joriy etish, aholining har bir toifasi (o‘quvchilar, ota-onalar, o‘qituvchilar) uchun raqamli ko‘nikmalarni oshirish bo‘yicha treninglar.
2. **Axborot xavfsizligini mustahkamlash**. Onlayn ta’lim platformalarida shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish siyosatini kuchaytirish, kiberxavflarga qarshi tizimli nazorat va xabardorlikni oshirish (o‘qituvchilar va talabalar uchun xavfsizlik bo‘yicha o‘quvlar).
3. **Sifatli raqamli ta’lim resurslarini yaratish**. Interaktiv, adaptiv va yuqori sifatli ta’lim modullarini ishlab chiqish, o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanmalar va malaka oshirish kurslarini tashkil qilish - raqamli ta’lim metodikasini chuqur o‘rgatish.
4. **Talabalar qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish**. Mentorlik va onlayn qo‘llab-quvvatlash, talabalar uchun murabbiylar, onlayn guruhlar va hamjamiyatlar yaratish, mustaqil o‘qishga moslashuv uchun o‘quvchilarning o‘z-o‘zini boshqarish, o‘zini baholash va refleksiya ko‘nikmalarini oshirish.
5. **Monitoring va baholash mexanizmlari**. Raqamli ta’lim samaradorligini baholash uchun indikatorlarni (talaba natijalari, qatnashuv, motivatsiya) belgilash va muntazam tahlil qilish, raqamli transformatsiyaning ijtimoiy ta’sirini o‘lchaydigan ijtimoiy barqarorlik (social sustainability) modellarini joriy etish (masalan, EU tajribasi).
6. **Siyosiy va ijtimoiy hamkorlik**. Davlat, nodavlat tashkilotlar va xususiy sektor o‘rtasida hamkorlikni mustahkamlash, ta’lim loyihalariga investitsiyalar, grantlar, davlat-xususiy sheriklik, ijtimoiy innovatsiya va startaplarni rag‘batlantirish, raqamli ta’lim va jamiyat muammolarini hal qiluvchi loyihalarni qo‘llab-quvvatlash.
7. **Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG) bilan integratsiya**. Raqamli ta’lim strategiyalarini milliy va mintaqaviy barqaror rivojlanish siyosatiga moslashtirish, raqamli transformatsiyaning ijtimoiy va iqtisodiy foydalarini barqaror rivojlanish kontekstida baholash.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, axborot ta’lim muhiti sharoitida pedagogika fanlarini o‘qitish zamonaviy ta’lim tizimining strategik yo‘nalishi va ijtimoiy zaruratiga aylangan. Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga chuqur kirib borishi pedagogik ta’limning mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllarini tubdan yangilashni taqozo etmoqda. Axborot muhitida o‘qitish talabalarga mustaqil fikrlash, ijodkorlik, axborot madaniyati, media savodxonlik va raqamli pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish imkonini beradi.

Pedagogning raqamli kompetensiyasi ta’lim sifatini oshiruvchi asosiy omil bo‘lib, texnik, axborot-kommunikatsion, pedagogik-raqamli va kiberxavfsizlik ko‘nikmalarini qamrab oladi. Bu kompetensiyalarni rivojlantirish zamonaviy jamiyatning raqamli transformatsiyasida pedagoglarning faol ishtirokini ta’minlaydi va ta’lim jarayonida samaradorlikni oshiradi.

Tahlil jarayonida aniqlanganidek, axborot ta’lim muhiti nafaqat ta’lim samaradorligini oshiradi, balki ijtimoiy tenglikni, ochiq ta’lim imkoniyatlarini, innovatsion fikrlashni va uzluksiz o‘qish madaniyatini shakllantiradi. Shu bilan birga, mavjud muammolar — raqamli savodxonlikning yetarli emasligi, texnik infratuzilmaning sustligi, resurslarning cheklanganligi — tizimli ravishda hal etilishi lozim bo‘lgan vazifalar sifatida belgilandi.

Umuman olganda, axborot ta’lim muhitida pedagogika fanlarini o‘qitish ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish, raqamli kompetent mutaxassislarni tayyorlash, jamiyatning intellektual va ma’naviy rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Mazkur jarayonning to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi O‘zbekistonning raqamli taraqqiyot strategiyasi bilan uyg‘un holda, pedagogik kadrlar tayyorlash sifatini yangi bosqichga ko‘taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ–4884-son qarori “Raqamli ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”.
2. To‘raqulova, G. (2022). *Pedagogik innovatsiyalar va raqamli ta’lim muhitida o‘qitish metodikasi.* – Toshkent: TDPU nashriyoti.
3. UNESCO. (2021). *ICT Competency Framework for Teachers.* Paris.
4. Ziyayeva, N., & Abdullayeva, M. (2023). “Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida ta’limni tashkil etishning samaradorligi.” *Ta’lim va Innovatsiya jurnali*, №2, 45–51.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI DIREKTORLARINING KORPORATIV MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH

Umarova Nargiza Fayzullayevna
Toshkent shahar Shayhontoxur tumani 516-DMTT direktori

Annotatsiya: ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkiloti direktorlarining tashkilotdagi liderlik darajasi ta’lim jarayoni sifatiga kuchli ta’siri: tashkilotda ishlar samaradorligi, jamoa muhiti, bolalar tarbiyasi sifatini oshirishda muhim omil hisoblanishi va maktabgacha ta’lim tashkilotlarida korporativ madaniyatning elementlari qadriyatlar tizimi, munosabatlar madaniyati, boshqaruv uslubi, pedagogik muhit ekanligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim tashkiloti, lider, direktor, korporativ madaniyat, rivojlanish.

Аннотация: В данной статье рассматривается сильное влияние уровня лидерства директоров дошкольных образовательных организаций на качество образовательного процесса. Подчеркивается, что лидерство является важным фактором повышения эффективности работы, улучшения командной среды и качества воспитания детей. Также анализируются элементы корпоративной культуры в дошкольных организациях, такие как система ценностей, культура взаимоотношений, стиль управления и педагогическая среда.

Ключевые слова: дошкольная образовательная организация, лидер, директор, корпоративная культура, развитие.

Abstract: This article discusses the profound impact of the leadership level of preschool education organization directors on the quality of the educational process. It emphasizes that leadership is a crucial factor in increasing operational efficiency, enhancing the team environment, and improving the quality of child upbringing. Furthermore, the article explores the elements of corporate culture in preschool organizations, including the value system, relationship culture, management style, and pedagogical environment.

Keywords: preschool education organization, leader, director, corporate culture, development.

Maktabgacha ta’limga O‘zbekiston ta’lim tizimining eng quyi va poydevor bosqichi sifatida bugun alohida e’tibor qaratilmoqda. Sohadagi jadal islohotlar davom ettirilib, tarbiyalanuvchilarga zamon talablariga mos ravishda, ilg‘or xorijiy tajribalardan keng foydalangan holda ta’lim berish tizimini yaratish, ta’lim jarayonlarida bolalarga ko‘proq erkinlik berish, ularning mustaqil ishlashlariga imkoniyat yaratishning aniq, kerak bo‘lsa sodda tizimini ishlab chiqish borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish bo‘yicha bosqichma-bosqich mustahkam tashkiliy-huquqiy mexanizmlar yaratilmoqda. Keyingi yillarda sohaga oid qabul qilingan qator qonun va qarorlarga binoan ko‘plab maktabgacha ta’lim tashkilotlari yangi qurildi, eng zamonaviy ta’mirlanib, namunali sharoitlar yaratilmoqda. Binobarin, O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya” Qonuni maktabgacha ta’lim va ota-onalarning bola tarbiyasi sohasidagi munosabatlarni tartibga solish imkonini beradi.

Global ta’lim tizimida maktabgacha ta’lim sifati jamiyat rivojlanishining muhim omili sifatida qaralmoqda. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim sifati ko‘p jihatdan tashkilotdagi boshqaruv va korporativ madaniyatga bog‘liq.

Zamonaviy ilmiy manbalar korporativ madaniyat va liderlikni o‘zaro bog‘liq tushunchalar sifatida talqin qiladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, tashkilotdagi liderlik darajasi ta’lim jarayoni sifatiga kuchli ta’sir qiladi. Xususan, maktabgacha ta’limda rahbarlik jarayoni bolalar va pedagoglar o‘rtasidagi munosabatlar sifatini belgilaydi.

Yuqoridagi tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida korporativ madaniyat quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

1. Qadriyatlar va umumiy maqsad-tashkilotda yagona qadriyatlar tizimi shakllantirilmasa, jamoa bir yo‘nalishda harakat qilmaydi.
2. Samarali liderlik-Direktor nafaqat boshqaruvchi, balki madaniy muhit yaratuvchi subyektdir. Uning shaxsiy namunasi jamoaga bevosita ta’sir qiladi.
3. Kommunikatsiya va ishonch-Ishonch muhiti shakllanmagan jamoada innovatsiya va tashabbuslar cheklanadi.
4. Motivatsiya va rag‘batlantirish-Xodimlarning ichki va tashqi motivatsiyasi korporativ madaniyat barqarorligini ta’minlaydi.
5. Kasbiy rivojlanish-Tadqiqotlar ko‘rsatishicha, muntazam malaka oshirish liderlik samaradorligini oshiradi

Maktabgacha ta’lim tashkiloti direktorlarining korporativ madaniyatini rivojlantirish - bu tashkilotning samaradorligi, jamoa muhiti va bolalar tarbiyasi sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Bu jarayon tizimli yondashuvni talab qiladi.

Korporativ madaniyat - bu faqat qoidalar to‘plami emas, balki kundalik faoliyatda namoyon bo‘ladigan munosabatlar tizimidir. Direktorning shaxsiy namunasi esa uning asosiy drayveridir. Agar direktor yuqori madaniyat namoyish etsa, butun jamoa shu yo‘nalishda rivojlanadi.

Korporativ madaniyat - bu shunchaki qog‘ozdagi qoidalar yoki rasmiy buyruqlar yig‘indisi emas, balki tashkilotning “yashirin dvigateli”, ya’ni har bir xodimning kundalik xatti-harakatida, o‘zaro muloqotida va muammolarga yondashuvida namoyon bo‘ladigan jonli munosabatlar tizimidir.

Direktor - asosiy drayver va namuna

Shaxsiy namuna kuchi: Rahbarning madaniyati — bu jamoa uchun o‘ziga xos "ko‘zgudir". Agar direktor o‘z vaqtida kelsa, ochiq muloqot qilsa va har bir xodimga hurmat bilan yondashsa, jamoada o‘z-o‘zidan o‘zaro ishonch muhiti shakllanadi.

Xatti-harakatlar deklaratsiyasi: So‘z bilan amaldagi birlik korporativ qadriyatlarni tiriltiradi. Direktor o‘zi amal qilmaydigan qoidani boshqalardan talab qila olmaydi; aksincha, uning har bir adolatli qarori jamoa uchun dars vazifasini o‘taydi.

Munosabatlar madaniyati va pedagogik muhit

Psixologik xavfsizlik: Yuqori korporativ madaniyat hukmron joyda xodimlar xato qilishdan qo‘rqmaydi, yangi g‘oyalarni ochiq aytadi. Bu esa ta’lim sifatini oshirishning eng qisqa yo‘lidir.

Horizontal aloqa: Ierarxik to‘siqlarning kamligi va samimiy munosabatlar jamoani umumiy maqsad — bolalar tarbiyasi va rivojlanishi yo‘lida birlashtira

Tashkilotning rivojlanish strategiyasi

Zanjirsimon reaksiya: Rahbarning yuqori madaniyati pedagoglarga, pedagoglarning madaniyati esa bevosita tarbiyalanuvchilarga (bolalarga) o‘tadi. Shunday qilib, direktorning liderlik uslubi butun ta’lim zanjirining sifatini belgilaydi.

Barqarorlik: Kuchli korporativ madaniyatga ega tashkilotlar kadrlar qo‘nimsizligidan aziyat chekmaydi, chunki xodimlar o‘zlarini qadrlangan va muhim bir tizimning bo‘lagi deb hisoblaydilar.

Korporativ madaniyat — bu direktorning xarakteri va qadriyatlarining jamoa miqyosidagi aksidir. Direktor o‘zgarishni o‘zidan boshlasa, butun tashkilot yangi bosqichga ko‘tariladi.

Ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’lim tashkiloti direktorining korporativ madaniyatni rivojlantirishdagi roli hal qiluvchi ahamiyatga ega. Samarali korporativ madaniyat - bu nafaqat ichki muhitni yaxshilaydi, balki ta’lim sifati va bolalar rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida korporativ madaniyat quyidagi elementlardan tashkil topadi:

qadriyatlar tizimi;
munosabatlar madaniyati;
boshqaruv uslubi;
pedagogik muhit.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti (MTT) direktorlarining korporativ madaniyatini rivojlantirishda **raqamli texnologiyalar** va **sun’iy intellekt (SI)** bugungi kunda shunchaki yordamchi vosita emas, balki strategik transformatsiya omili hisoblanadi. Raqamli davrda MTT direktori faqatgina ma'muriy boshqaruvchi emas, balki **“Raqamli lider”** sifatida namoyon bo‘lishi lozim. Korporativ madaniyatni SI va IT vositalari orqali rivojlantirish quyidagi yo‘nalishlarda kechadi. SI algoritmlari jamoaning ish samaradorligini, bolalarning rivojlanish ko‘rsatkichlarini va ota-onalar so‘rovnomalarini tahlil qilib beradi. Bu direktorga sub'ektivlikdan qochib, adolatli va ochiq boshqaruv madaniyatini o‘rnatishga yordam beradi. Direktor chatbotlar va avtomatlashtirilgan tizimlar orqali rutin hisobotlardan ozod bo‘ladi. Bo‘shagan vaqtni jamoa bilan yuzma-yuz muloqotga va xodimlarni motivatsiya qilishga yo‘naltiradi.

Raqamli kommunikatsiya – ochiqlik va shaffoflikni beradi.

- *Korporativ platformalar:* Slack, Trello yoki maxsus ERP tizimlari orqali barcha vazifalar shaffof taqsimlanadi. Bu “kim nima bilan band?” degan savollarga barham beradi va jamoada o‘zaro ishonchni mustahkamlaydi.
- *Gorizontal muloqot:* Raqamli guruhlar va ichki tarmoqlar orqali pedagoglar o‘z g‘oyalarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri direktorga yetkazishi mumkin, bu esa ierarxik to‘siqlarni parchalaydi.

Korporativ madaniyatni rivojlantirishning innovatsion elementlari

1. *Virtual korporativ o‘qitish (LMS):* Direktorlar SI yordamida har bir xodim uchun individual rivojlanish traektoriyasini chizadi. Masofaviy kurslar va vebinarlar jamoaning doimiy o‘rganish madaniyatini shakllantiradi.
2. *Gamifikatsiya (O‘yinlashtirish):* Raqamli reyting tizimlari va “Hafta pedagogi” kabi virtual mukofotlar jamoada sog‘lom raqobat va yutuqlarni tan olish madaniyatini yuzaga keltiradi.
3. *Hissiy intellektni SI bilan tahlil qilish:* Zamonaviy dasturlar jamoaning psixologik iqlimini (tushkunlik yoki charchoq darajasini) anonim so‘rovnomalar orqali aniqlab, direktorga madaniy muhitni sog‘lomlashtirish bo‘yicha tavsiyalar beradi.

Raqamli texnologiyalar korporativ madaniyatni “shaxssizlashtirmaydi”, aksincha, direktorni texnik ishlardan xalos qilib, unga insoniy munosabatlar va strategik rivojlanish bilan ko‘proq shug‘ullanish imkonini beradi. Ta’lim tashkilotlarida korporativ madaniyat boshqa tashkilotlardan farqli ravishda insonparvarlik, tarbiyaviy yo‘nalish va ijtimoiy mas’uliyatga asoslanadi. Samarali korporativ muhit: ta’lim sifatini oshiradi, pedagoglar faolligini kuchaytiradi, bolalar rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, direktorlarning liderlik salohiyati va korporativ madaniyatini rivojlantirish ta’lim tizimida ustuvor vazifa bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hamdamova M.T. Maktabgacha ta’lim tashkilotida pedagog- tarbiyachilarning innovatsion faoliyatini rivojlantirish omili sifatida rahbarning boshqaruv kompetenцiyasi “Mug‘allim xem uzliksiz bilimlendirio‘”, ilmiy-metodikalьk jurnal, №4, Nekis-2019, ISSN 2181-7138, 123-126 b
2. Hamdamova M.T. Maktabgacha ta’lim tashkiloti rahbarining kompetensiyasi «Maktabgacha ta’lim: zamonaviy yondashuv va xalqaro tajriba» mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, 2024, materiallar to‘plami
3. Edgar Schein Organizational Culture and Leadership (4th ed.). San Francisco: Jossey-Bass. 2010.
4. Bernard Bass, & Bruce Avolio Improving Organizational Effectiveness through Transformational Leadership. Thousand Oaks, CA: Sage Publications. 1994.

“ILK QADAM” DAVLAT O‘QUV DASTURI ASOSIDA RIVOJLANTIRUVCHI MARKAZLARDA STEAM YONDASHUVINING SAMARADORLIGI

Xudoyberdiyeva Muborak Baxtiyor qizi
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi
Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD
shaxloxaydarova1972@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi asosida tashkil etilgan rivojlantiruvchi markazlarda STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvining samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, STEAM texnologiyasining bolalarning intellektual, ijodiy va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: “Ilk qadam” dasturi, STEAM texnologiyasi, rivojlantiruvchi markazlar, ijodkorlik, intellectual, integratsiya, innovatsion yondashuv, raqamli transformatsiya, konstruktivizm.

Аннотация: В данной статье анализируется эффективность подхода STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) в развивающих центрах, созданных на базе государственной образовательной программы «Первый шаг» в дошкольных образовательных учреждениях. Также объясняется значение технологии STEAM в развитии интеллектуальных, творческих и практических навыков детей.

Ключевые слова: программа «Первый шаг», технология STEAM, развивающие центры, творчество, интеллектуальное развитие, интеграция, инновационный подход, цифровая трансформация, конструктивизм.

Abstract: This article analyzes the effectiveness of the STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) approach in developmental centers established within preschool educational institutions based on the “First Step” state curriculum. The article also highlights the importance of STEAM technology in developing children’s intellectual, creative, and practical skills.

Keywords: “First Steps” program, STEAM technology, development centers, creativity, intellectual, integration, innovative approach, digital transformation, constructivism.

Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimiga qo‘yilayotgan talablar tubdan o‘zgarib bormoqda. Zamonaviy jamiyat nafaqat bilimga ega, balki uni amaliyotda qo‘llay oladigan, mustaqil fikrlaydigan, muammoli vaziyatlarda tez va to‘g‘ri qaror qabul qila oladigan shaxslarni talab etadi. Shu sababli, maktabgacha ta’lim tizimi ham yangi pedagogik yondashuvlar asosida takomillashtirilmoqda.

Maktabgacha yosh — shaxsning intellektual, ijtimoiy va psixologik rivojlanishida eng muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda bolaning fikrlash doirasi, qiziqishlari, dunyoqarashi shakllanadi. Shuning uchun ushbu bosqichda beriladigan ta’lim mazmuni va metodlari ilmiy asoslangan, innovatsion va samarali bo‘lishi zarur.

“Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, unda rivojlantiruvchi markazlar orqali ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish asosiy mexanizmlardan biri sifatida belgilangan. Mazkur markazlarda faoliyatni STEAM yondashuvi asosida tashkil etish esa ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Maktabgacha ta’limda innovatsion yondashuvlarning nazariy asoslari. Innovatsion yondashuv — bu ta’lim jarayoniga yangi metod, texnologiya va shakllarni joriy etish orqali uning samaradorligini oshirishga qaratilgan tizimli faoliyatdir. Pedagogik innovatsiyalar quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi:

- interfaollik
- integrativlik
- amaliy yo‘naltirilganlik
- shaxsga yo‘naltirilganlik

Maktabgacha ta’limda innovatsion yondashuvlar bolalarning tabiiy qiziqishlariga tayangan holda o‘rganishni tashkil etishni nazarda tutadi. Bu esa an’anaviy “tarbiyachi markazli” modeldan “bola markazli” modelga o‘tishni talab qiladi.

Zamonaviy pedagogik nazariyalarga ko‘ra konstruktivizm, faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv, bola bilimni tayyor shaklda emas, balki faoliyat jarayonida mustaqil ravishda o‘zlashtiradi. STEAM texnologiyasi aynan shu tamoyilga asoslanadi.

STEAM yondashuvining ilmiy-pedagogik mohiyati. STEAM — bu fan (science), texnologiya (technology), muhandislik (engineering), san’at (art) va matematika (mathematics) yo‘nalishlarini integratsiyalashgan holda o‘qitish metodologiyasidir. Ushbu yondashuv bolalarda muammoli vaziyatlarni hal qilish, mustaqil fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Rivojlantiruvchi markazlarda STEAMning qo‘llanilishida “Ilk qadam” dasturiga muvofiq maktabgacha ta’lim tashkilotlarida quyidagi rivojlantiruvchi markazlar tashkil etiladi:

- Qurish-yasash va konstruksiyalash markazi
- Syujetli-rolli va sahnalashtirish markazi
- Til va nutq markazi
- Fan va tabiat markazi
- San’at markazi

Mazkur rivojlantiruvchi markazlarda STEAM yondashuvini qo‘llash orqali bolalar tajriba o‘tkazadi (science), turli materiallar bilan ishlaydi (technology), konstruktsiyalar yaratadi (engineering), ijodiy faoliyat bilan shug‘ullanadi (art), hisob-kitob va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi (mathematics).

Rivojlantiruvchi markazlarda STEAM texnologiyasidan foydalanish quyidagi ijobiy natijalarni beradi:

1. Ijodiy fikrlash rivojlanadi – bolalar yangi g‘oyalar yaratishga intiladi.
2. Muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmasi shakllanadi – amaliy topshiriqlar orqali mustaqil yechim topadi.

3. Jamoada ishlash kompetensiyasi rivojlanadi – guruhli faoliyat orqali ijtimoiy ko‘nikmalar shakllanadi.

4. Amaliy tajriba ortadi – nazariy bilimlar amaliy faoliyat bilan mustahkamlanadi.

5. Qiziqish va motivatsiya oshadi – o‘yin va tajriba asosida o‘rganish jarayoni qiziqarli kechadi.

STEAM yondashuvini maktabgacha ta’limda samarali tashkil etishda tarbiyachining o‘rni nihoyatda muhimdir. Chunki aynan shu davrda bolalarda bilishga qiziqish, kuzatuvchanlik, ijodkorlik va muammolarni hal qilish kabi asosiy kompetensiyalar shakllana boshlaydi. Maktabgacha ta’lim tarbiyachisi bu jarayonda nafaqat bilim beruvchi, balki bolalarni izlanishga undovchi va rivojlantiruvchi muhit yaratuvchi shaxs sifatida ishtirok etadi.

Avvalo, tarbiyachi STEAM faoliyatini to‘g‘ri rejalashtirishi lozim. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mashg‘ulotlar sodda, qiziqarli va o‘yin shaklida tashkil etilishi kerak. Masalan, “Quruvchi bolajonlar” o‘yini orqali bolalar turli materiallardan (kublar, lego, qog‘oz) foydalanib inshootlar quradilar. Bu jarayonda ular muhandislik elementlarini o‘rganish bilan birga, shakl, o‘lcham va muvozanat haqida dastlabki tasavvurlarga ega bo‘ladilar.

Bolalarni rag‘batlantirish ham tarbiyachining muhim vazifasidir. Maktabgacha yoshdagi bolalar maqtov va e’tiborni juda qadrlaydi. Tarbiyachi har bir bolaning harakatini ijobiy baholab, ularni yangi g‘oyalar o‘ylab topishga undaydi. Masalan, bola noodatiy shakldagi qurilma yasasa, tarbiyachi uni alohida e’tirof etib, boshqa bolalarga ham ilhom manbai sifatida ko‘rsatishi mumkin.

STEAM yondashuvida muammoli vaziyatlar yaratish alohida ahamiyatga ega. Tarbiyachi bolalarga tayyor bilim bermasdan, balki ularni mustaqil fikrlashga yo‘naltiradi. Masalan, “Nima uchun ayrim buyumlar suvda suzadi, boshqalari esa cho‘kadi?” degan savol orqali bolalar tajriba o‘tkazib, turli materiallarni sinab ko‘radilar va xulosa chiqaradilar. Bu esa ularning ilmiy tafakkurini rivojlantiradi.

Individual yondashuvni ta’minlash ham muhimdir. Har bir bola o‘ziga xos qobiliyat va qiziqishlarga ega. Tarbiyachi ayrim bolalarga ko‘proq ko‘rgazmali vositalar bilan ishlashni taklif etsa, boshqalariga ijodiy topshiriqlar berishi mumkin. Shu orqali har bir bolaning imkoniyatlari to‘liq ochib beriladi.

Bundan tashqari, tarbiyachi bolalarda jamoada ishlash ko‘nikmalarini ham shakllantiradi. Masalan, kichik guruhlarda loyiha ishlari tashkil etilib, bolalar birgalikda maket yaratishadi yoki oddiy tajribalarni bajarishadi. Bu jarayonda ular o‘zaro muloqot qilish, fikr almashish va bir-birini qo‘llab-quvvatlashni o‘rganadilar.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi asosida rivojlantiruvchi markazlarda STEAM yondashuvini qo‘llash maktabgacha ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu yondashuv bolalarni kelajak hayotga tayyorlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

STEAM texnologiyasi nafaqat bilim berish, balki bolani har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiluvchi kompleks pedagogik tizimdir. Shu sababli uni maktabgacha ta’lim amaliyotiga keng joriy etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi asosida rivojlantiruvchi markazlarda STEAM yondashuvini qo‘llash maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Ushbu yondashuv orqali bolalarda nafaqat bilim, balki hayotiy ko‘nikmalar ham shakllanadi. Shuning uchun STEAM texnologiyasini maktabgacha ta’lim tizimiga keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019 yil 16 dekabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi 595-sonli Qonuni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22 dekabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning Davlat standarti” 802-sonli Qarori.

3. O’zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun ”Ilk qadam” davlat o’quv dasturi, T- 2022 y.

4. Ahmedova H., Yudina T., Musulmonqulova G., Vahobova F., Rustamova M., Rasulova M. “Bolangiz maktabga tayyormi?” metodik qo‘lanma. T:, 2000 y.

5. Xaydarova Sh.N., Sanayeva S.B. “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar pedagogikasi”. Toshkent.: 2025. “Bookman print” nashriyoti. Darslik.

MILLIY TA’LIM TIZIMIDA XORIJIY TAJRIBALARDAN FOYDALANISH (ZAMONAVIY MAKTABGACHA TA’LIM MISOLIDA)

Ermatova Gulnoz Pirimovna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD.
Axmatova Shoxsanam Mardon qizi
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishda ilg‘or xorijiy pedagogik tajribalarni qo‘llash masalasi tahlil qilinadi. Xususan, Maria Montessori tomonidan ishlab chiqilgan Montessori metodikasi, Reggio Emilia yondashuvi hamda Rudolf Steiner asos solgan Valdorf pedagogikasi mazmun-mohiyati ochib beriladi. Ushbu metodikalarni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish imkoniyatlari va ularning “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi bilan uyg‘unligi ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, xalqaro tajriba, Montessori, Reggio Emilia, Valdorf pedagogikasi, didaktik o‘yinlar, innovatsion metodika, “Ilk qadam”.

Аннотация: В данной статье анализируется вопрос использования передового зарубежного педагогического опыта в развитии системы дошкольного образования Узбекистана. В частности, раскрывается сущность методики Монтессори, разработанной Марией Монтессори, подхода Реджио-Эмилии и вальдорфской педагогики, основанной Рудольфом Штайнером. Научно освещаются возможности адаптации этих методик к национальной системе образования и их совместимость с государственной учебной программой «Первый шаг».

Ключевые слова: дошкольное образование, международный опыт, Монтессори, Реджио-Эмилия, вальдорфская педагогика, дидактические игры, инновационная методика, «Первый шаг».

Abstract: This article analyzes the use of advanced international pedagogical experience in the development of Uzbekistan's preschool education system. Specifically, it explores the essence of the Montessori method developed by Maria Montessori, the Reggio Emilia approach, and Waldorf pedagogy founded by Rudolf Steiner. The possibilities for adapting these methods to the national education system and their compatibility with the First Step state curriculum are explored.

Keywords: preschool education, international experience, Montessori, Reggio Emilia, Waldorf pedagogy, didactic games, innovative method, First Step.

Maktabgacha ta’lim inson kapitalini shakllantirishning eng muhim bosqichi hisoblanadi. Zamonaviy pedagogika va rivojlanish psixologiyasi tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, bola rivojlanishining eng intensiv davri aynan ilk bolalik yillariga to‘g‘ri keladi. Shu sababli, ushbu bosqichda ta’lim-tarbiyaning mazmuni va metodlarini ilmiy asosda tashkil etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda O‘zbekiston ta’lim tizimi modernizatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda. Bu jarayonda ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish va ularni milliy sharoitga moslashtirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Biroq bu jarayon oddiy ko‘chirish emas, balki tanlab olish, moslashtirish va integratsiya qilishni talab etadi.

Maktabgacha ta’limda yetakchi xalqaro metodikalar:

1. Montessori metodikasi: mustaqil rivojlanish konsepsiyasi.

Montessori metodikasi bolaga yo‘naltirilgan yondashuv asosida qurilgan bo‘lib, uning asosiy tamoyili - “Menga buni o‘zim bajarishimga yordam ber” g‘oyasidir. Ushbu tizimda bola faol subyekt sifatida qaraladi, pedagog esa yo‘naltiruvchi va kuzatuvchi rolini bajaradi.

Metodikaning asosiy xususiyatlari:

- maxsus didaktik materiallardan foydalanish;
- mustaqil faoliyatni rag‘batlantirish;
- amaliy hayot ko‘nikmalarini shakllantirish.

Ushbu yondashuvni milliy maktabgacha ta’lim tashkilotlarida “amaliy hayot markazlari”ni tashkil etish orqali samarali joriy etish mumkin.

2. Reggio Emilia yondashuvi: ijodiy tafakkurni rivojlantirish.

Reggio Emilia yondashuvi bolani ko‘p qirrali ijodiy shaxs sifatida ko‘radi. Ushbu nazariyada “bola yuz tilga ega” degan konsepsiya ilgari suriladi, ya’ni bola o‘z fikrini turli shakllarda ifoda etadi: rasm, musiqa, harakat, drama va boshqalar orqali.

Asosiy jihatlari:

- loyiha asosida ta’lim;
- jamoaviy faoliyat;
- ijodiy muhit yaratish.

Bu yondashuv bolalarda kreativlik, kommunikativ ko‘nikmalar va hamkorlik madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

3. Valdorf pedagogikasi: tabiiy va uyg‘un rivojlanish.

Valdorf pedagogikasi bolani tabiiy muhitda rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, unda texnologik vositalardan foydalanish cheklangan. Asosiy e’tibor bolaning hissiy, estetik va ruhiy rivojlanishiga qaratiladi.

Metodikaning asosiy komponentlari:

- tabiiy materiallardan foydalanish;
- ertaklar va rolli o‘yinlar;
- san’at va hunarmandchilik faoliyati.

Mazkur yondashuv bolalarda estetik did, tasavvur va emotsional barqarorlikni shakllantirishga xizmat qiladi.

Xorijiy tajribani milliy tizimga integratsiya qilish

O‘zbekiston Respublikasining “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi mazmunan zamonaviy xalqaro yondashuvlarga mos keladi. Biroq uning samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo‘nalishlarda takomillashtirish zarur:

1. Didaktik o‘yinlarni rivojlantirish.

Xorijiy o‘yin texnologiyalarini milliy xalq o‘yinlari bilan uyg‘unlashtirish bolalarning qiziqishini oshiradi va madaniy identifikatsiyani mustahkamlaydi.

2. Sahnalashtirish faoliyatini kengaytirish.

Teatrlashtirilgan o‘yinlar orqali bolalarning nutqiy, ijtimoiy va emotsional ko‘nikmalari rivojlanadi.

3. Mehnat tarbiyasini kuchaytirish.

Yaponiya va Germaniya tajribasiga asoslanib, bolalarni oddiy mehnat faoliyatiga jalb etish (masalan, o‘simlik parvarishi) orqali mas’uliyat hissi shakllantiriladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, xorijiy pedagogik tajribalarni milliy ta’lim tizimiga joriy etish murakkab, ammo zarur jarayondir. Bu jarayon faqat metodlarni ko‘chirish emas, balki ularni milliy qadriyatlar va ijtimoiy-madaniy sharoitga moslashtirishni talab etadi.

Shu nuqtai nazardan, zamonaviy metodikalardan foydalanish:

- bolalarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi;
- ijodiy salohiyatini ochadi;
- ijtimoiy moslashuvchanligini oshiradi.

Natijada, maktabgacha ta’lim tizimi kelajakda raqobatbardosh, ijodkor va mustaqil shaxslarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. *“Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi*. Toshkent, 2022.
2. OECD. *Starting Strong: Early Childhood Education and Care*. Paris, 2017.
3. UNESCO. *Early Childhood Care and Education Reports*. 2020.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA STEAM TEXNOLOGIYASI ORQALI KREATIVLIKNI SHAKLLANTIRISH

Jabborova Dilafruz Furqatovna
Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi professori, PhD
Aynazarova Ruxsora Mirzohit qizi
70110201 – Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlikni rivojlantirishda STEAM ta'lim texnologiyalari muhim o‘rin tutadi. STEAM yondashuvi fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika fanlarini integratsiyalashgan holda o‘qitishga asoslangan zamonaviy pedagogik texnologiyadir.

Kalit so‘zlar: STEAM ta’limi ,kreativlik, maktabgacha ta’lim,pedagogik texnologiya,ijodiy rivojlanish,mustaqil fikrlash,inovatsion yondashuv

Аннотация. В данной статье рассматривается важность образовательных технологий STEAM в развитии творческих способностей у детей дошкольного возраста. Подход STEAM — это современная педагогическая технология, основанная на интегрированном обучении науке, технике, инженерии, искусству и математике.

Ключевые слова: STEAM-образование, креативность, дошкольное образование, педагогические технологии, развитие творческих способностей, независимое мышление, инновационный подход

Abstract: This article examines the importance of STEAM educational technologies in developing creativity in preschool children. The STEAM approach is a modern pedagogical technology based on the integrated teaching of science, technology, engineering, art, and mathematics.

Keywords: STEAM education, creativity, preschool education, pedagogical technologies, development of creative abilities, independent thinking, innovative approach

Zamonaviy taraqqiyot sharoitida jamiyatning barcha sohalari qatori ta’lim tizimiga qo‘yilayotgan talablar ham sifat jihatidan yangilanib bormoqda. Bugungi kunda jamiyat faqatgina bilimga ega bo‘lgan emas, balki mustaqil fikr yurita oladigan, turli muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashib, samarali yechim topa oladigan shaxslarni tarbiyalashni talab etmoqda. Shu bois, maktabgacha ta’lim bosqichi bolalarda kreativlik, tanqidiy tafakkur hamda yangicha yondashuv ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha yosh — shaxsning intellektual va ijodiy rivojlanishida eng muhim davrlardan biri hisoblanadi. Aynan ushbu bosqichda bolaning tasavvuri, qiziqishi va atrof-muhitni idrok etish qobiliyati faol rivojlanadi. Shu sababli ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish, xususan, STEAM texnologiyasini qo‘llash orqali bolalarda kreativ fikrlashni shakllantirish dolzarb masala sifatida namoyon bo‘lmoqda[1]. STEAM ta’lim texnologiyasi —

fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika yo‘nalishlarini o‘zaro integratsiya qilgan holda o‘qitishga asoslangan zamonaviy pedagogik yondashuvdir. Mazkur yondashuv bolalarning bilimlarni alohida-alohida emas, balki o‘zaro bog‘liqlikda anglashiga xizmat qiladi.
STEAM ta’limining asosiy g‘oyasi — bolani passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida shakllantirishdir. Bu jarayonda bola kuzatadi, tajriba o‘tkazadi, muammo yechadi va o‘z xulosalarini chiqaradi. Natijada u nafaqat bilim oladi, balki o‘rganilgan bilimlarni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmasiga ham ega bo‘ladi[2]. Maktabgacha ta’lim tizimida STEAM yondashuvi ko‘proq o‘yin faoliyati, konstruktorlik ishlari, tajribalar va ijodiy topshiriqlar orqali amalga oshiriladi. Bu esa bolalarning qiziqishini oshiradi va ularni mustaqil izlanishga undaydi. Kreativlik shaxsning yangicha fikrlash, noodatiy g‘oyalar ilgari surish va muammolarga o‘ziga xos yechim topish qobiliyatini ifodalaydi. Maktabgacha yoshda ushbu sifatlarni rivojlantirish bolaning keyingi ta’lim bosqichlarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga zamin yaratadi[3].

Kreativ fikrlash rivojlangan bolalarda quyidagi xususiyatlar kuzatiladi:

- mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati;
- muammolarga turli nuqtai nazardan yondashish;
- boy tasavvur va fantaziya;
- yangi g‘oyalarni ilgari surish faolligi.

STEAM ta’lim texnologiyasi aynan mana shu sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Chunki ushbu yondashuv bolani fikrlashga, izlanishga va tajriba qilishga undaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativlikni shakllantirishda STEAM ta’lim texnologiyasidan samarali foydalanish uchun turli pedagogik metod va usullardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ushbu metodlar bolalarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda tashkil etilishi lozim. Birinchidan, tajriba asosida o‘rganish metodi muhim o‘rin tutadi. Bu jarayonda bolalar oddiy tajribalar orqali atrof-muhit hodisalarini anglaydilar. Masalan, suvning holatlari, ranglar aralashuvi yoki oddiy fizik jarayonlarni kuzatish orqali bolalarda ilmiy tafakkur bilan birga ijodiy yondashuv ham shakllanadi. Ikkinchidan, konstruktorlik faoliyati bolalarning muhandislik va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Turli qurilish o‘yinlari, lego va boshqa konstruktorlar yordamida bolalar o‘z tasavvurlarini amaliy shaklga keltiradilar. Bu esa ularning muammoni hal qilish va yangi g‘oyalarni yaratish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

Uchinchidan, integratsiyalashgan mashg‘ulotlar muhim hisoblanadi. Bunda bir nechta fan yo‘nalishlari birlashtiriladi. Masalan, rasm chizish jarayonida geometrik shakllardan foydalanish yoki oddiy hisoblash elementlarini qo‘llash orqali bolalarda kompleks fikrlash rivojlanadi. Shuningdek, muammoli vaziyat yaratish metodi ham samarali hisoblanadi. Tarbiyachi bolalar oldiga muayyan vaziyat yoki savol qo‘yadi va ularni mustaqil ravishda yechim topishga undaydi. Bu esa bolalarda mustaqil fikrlash va kreativ yondashuvni rivojlantiradi. STEAM ta’lim texnologiyasini maktabgacha ta’lim tizimida qo‘llash bir qator pedagogik afzalliklarga ega. Avvalo, ushbu yondashuv bolalarning bilim olish jarayonini qiziqarli va mazmunli tashkil etishga xizmat qiladi. An’anaviy ta’limdan farqli ravishda, STEAM asosida olib boriladigan mashg‘ulotlarda bola faol ishtirokchi sifatida namoyon bo‘ladi. Bundan tashqari, STEAM texnologiyasi bolalarda fanlarga nisbatan qiziqishni erta yoshdan shakllantiradi. Integratsiyalashgan yondashuv tufayli bola atrof-muhitni yaxlit holda idrok etadi va bilimlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglay boshlaydi[4]. Bu esa ularning tafakkur doirasini kengaytiradi. Yana bir muhim jihat shundaki, STEAM yondashuvi bolalarda kommunikativ va ijtimoiy ko‘nikmalarni ham rivojlantiradi. Guruhda ishlash, o‘z fikrini ifoda etish, boshqalarni tinglash kabi jihatlar bolalarning shaxsiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida STEAM texnologiyasini samarali joriy etish uchun mos pedagogik muhitni yaratish zarur. Bunday muhit bolalarning erkin faoliyat yuritishi, tajriba o‘tkazishi va ijodiy izlanish olib borishi uchun qulay sharoit yaratishi lozim. Avvalo, ta’lim muassasasida turli rivojlantiruvchi markazlar tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Masalan, konstruktorlik burchagi, tajriba o‘tkazish zonasi, san’at va ijod markazi kabi hududlar bolalarning turli yo‘nalishlarda faoliyat olib borishiga imkon yaratadi. Shuningdek, tarbiyachining roli ham muhim hisoblanadi. U bolalarni boshqaruvchi emas, balki

yo‘naltiruvchi va rag‘batlantiruvchi sifatida ishtirok etishi lozim. Tarbiyachi bolalarda qiziqish uyg‘otishi, savollar berishi va ularni mustaqil izlanishga undashi zarur[5].

STEAM ta’lim texnologiyasini amaliyotga joriy etish jarayonida ayrim muammolar ham yuzaga kelishi mumkin. Ulardan biri — pedagoglarning ushbu yondashuv bo‘yicha yetarli bilim va ko‘nikmaga ega emasligidir. Bu esa ta’lim jarayonining samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bundan tashqari, moddiy-texnik baza yetarli darajada ta’minlanmaganligi ham muammolardan biridir. STEAM faoliyatini tashkil etish uchun turli jihozlar, o‘quv materiallari va texnik vositalar zarur bo‘ladi. Yana bir muhim muammo — an’anaviy ta’lim stereotiplarining saqlanib qolayotganidir. Ba’zi hollarda bolalarning erkin fikrlashi va tajriba o‘tkazishiga yetarli imkoniyat berilmaydi. Bu esa kreativlik rivojlanishini cheklaydi. Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, STEAM ta’lim texnologiyasi maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativlikni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ushbu yondashuv bolalarning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qilish qobiliyati va ijodiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi[6].

Quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

- STEAM yondashuvini maktabgacha ta’lim tizimiga bosqichma-bosqich joriy etish;
- pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish;
- ta’lim muhitini zamonaviy jihozlar bilan boyitish;
- bolalarning erkin faoliyatiga keng imkoniyat yaratish.

STEAM ta’lim texnologiyasi maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativlikni rivojlantirishning samarali vositasi ekanligi aniqlandi. Ushbu yondashuv bolalarni faollikka undaydi, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy salohiyatini oshiradi. STEAM metodlari orqali bolalar nafaqat fan va texnologiyaga qiziqish uyg‘otadi, balki muammoli vaziyatlarni hal qilish, yangi g‘oyalar yaratish va o‘z fikrini asoslash ko‘nikmalarini ham shakllantiradi. Shu bois maktabgacha ta’lim tizimida STEAM texnologiyasini joriy etish bolalarning har tomonlama rivojlanishiga, kelajakda ijodkor va tashabbuskor shaxslarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. Maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi. – Toshkent, 2019.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 08.05.2019 yildagi PQ-4312-son qarori.
3. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. O‘quv qo‘llanma - 2013.
4. Tolipov O'. Pedagogik Texnologiyalar Va Pedagogik Mahorat. 2019
5. Qosimova N. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: Ilm ziyo, 2018.
6. Yakman G. STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education. – USA, 2008.

FAOLIYATLI YONDASHUV ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR IQTIDORINI RIVOJLANTIRISHNING KONSEPTUAL ASOSLARI

Sapayeva Gulnoza Azimbayevna
O‘zbekiston, Navoiy innovatsiyalar universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: maqolada faoliyatli yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar iqtidorini rivojlantirishning konseptual asoslari tahlil qilinadi. Maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning iqtidorini rivojlantirish jarayonida faoliyatli yondashuvning ahamiyati va uning bolalar uchun qanday ta’sir ko‘rsatishi muhokama qilinadi. Faoliyatli yondashuv bolalar uchun o‘quv jarayonida ularga motivatsiya yaratish, qiziqishlarini oshirish va o‘qituvchilar bilan samarali aloqalarni o‘rnatish uchun samarali usul sifatida ko‘riladi. Ushbu yondashuv orqali

bolalarning ijodiy fikrlash, muloqot qilish, ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish hamda ularning individual iqtidorlarini aniqlash va rivojlantirish mumkinligi asoslab o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: faoliyatli yondashuv, maktabgacha ta’lim, bolalar iqtidorini rivojlantirish, ijtimoiy ko‘nikmalar, kreativlik, o‘yin asosida o‘rganish, individual rivojlanish, jamoaviy faoliyat

Ключевые слова: деятельностный подход, дошкольное образование, развитие одаренности детей, социальные навыки, креативность, обучение через игру, индивидуальное развитие, коллективная деятельность

Аннотация: В статье анализируются концептуальные основы развития одаренности детей дошкольного возраста на основе деятельностного подхода. Обсуждается важность деятельностного подхода в процессе развития одаренности детей в системе дошкольного образования и его влияние на детей. Действенность подхода рассматривается как эффективный метод создания мотивации для детей, увеличения их интереса и установления эффективных коммуникаций с педагогами. Через этот подход возможно развитие креативного мышления, коммуникативных навыков, социальных компетенций, а также выявление и развитие индивидуальных способностей детей.

Keywords: activity-based approach, preschool education, development of children's talents, social skills, creativity, learning through play, individual development, collective activity

Abstract: The article analyzes the conceptual foundations of developing the talents of preschool-aged children based on the activity-based approach. It discusses the importance of the activity-based approach in the process of developing children's talents within the preschool education system and its impact on children. The effectiveness of this approach is seen as an efficient method for creating motivation for children, increasing their interest, and establishing effective communication with educators. Through this approach, it is possible to develop creative thinking, communication skills, social competencies, as well as identify and enhance children's individual talents.

Kirish

Maktabgacha ta’lim davrida bolalar, nafaqat axborotlarni o‘zlashtirish, balki o‘z qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ham muhim imkoniyatlarga ega bo‘ladilar. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun faoliyatli yondashuv uslubi ta’lim jarayoniga qatnashishni osonlashtiradi va samarali natijalar beradi. Faoliyatli yondashuv, bolalar o‘zlariga mos ravishda faol ishtirok etishlarini, muammolarni hal qilishni va o‘rganishni ta’minlaydi. Ushbu yondashuv yordamida bolalar individual va guruh faoliyatlarida qatnashib, o‘z qobiliyatlari va iqtidorlarini rivojlantirishlari mumkin.

Faoliyatli yondashuvning asosiy maqsadi – bolani ta’lim jarayonining faol subyekti sifatida shakllantirish, unda mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishdan iborat (L.G. Peterson, 2004; A.G. Asmolov[149]) bo‘lib, maktabgacha yosh davrida bolaning mustaqil harakat qilish, tanlovlar qabul qilish, muammolarni hal etish va o‘z faoliyati natijalari uchun javobgarlikni his etish kabi sifatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv mazmuni O‘zbekiston Respublikasining maktabgacha ta’limni rivojlantirish konseptual hujjatlarida ham o‘z aksini topgan bo‘lib, unda ta’lim jarayonida bolaning tashabbuskorligi, mustaqilligi va faol hayotiy pozitsiyasini shakllantirish asosiy pedagogik vazifa sifatida belgilangan[150]. Faoliyatli yondashuv doirasida bola o‘z faoliyatining “egasi” sifatida maqsad qo‘yish, vazifalarni bajarish va natijalarni baholash jarayonlariga jalb etiladi, bu esa iqtidorning rivojlanishi uchun muhim psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni yaratadi.

Faoliyatli yondashuvning konseptual asoslari.

Faoliyatli yondashuv pedagogik jarayonda bolalarni o‘rganishga va faoliyatga jalb etishga qaratilgan yondashuvdir. Uning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

[149] Асломов А.Г. Психология XX века и рождения вариативного образовательного пространства в России // Новое время и новая дидактика //А.Г. Асломов. М.- 2001.

[150] “O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi”

Bolalar markazidagi ta’lim: Faoliyatli yondashuvda bolalar ta’lim jarayonining markazida turadilar. Bolalar o‘z faoliyatlari orqali bilim olishadi, o‘zlarini sinab ko‘rishadi va mustaqil qarorlar qabul qilishadi.

Faoliyatga asoslangan o‘rganish: Faoliyatli yondashuvda bolalar o‘zlarini faol ishtirokchilarga aylantiradi. O‘rganish faqat passiv qabul qilish emas, balki bolalar o‘zlarining faoliyatlari orqali bilim olishadi. Bu o‘yin, tajriba, san’at, ilmiy tadqiqotlar va boshqa faoliyatlar orqali amalga oshiriladi.

Interaktiv metodlar: Ta’lim jarayonida bolalar bilan samarali muloqot va interaktiv faoliyatlar amalga oshiriladi. Bu yondashuv bolalarning o‘z fikrlarini erkin ifoda etish, savollar berish va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Emotsional rivojlanish: Bolalar faqat intellektual emas, balki emotsional jihatdan ham rivojlanishlari kerak. Faoliyatli yondashuv bolalar o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, boshqalar bilan hamkorlik qilish, va ijtimoiy munosabatlarni o‘rnatish uchun imkoniyatlar yaratadi.

Yuqori motivatsiya va o‘z-o‘zini boshqarish: Bolalar o‘zlari uchun qiziqarli faoliyatni tanlashlari va o‘z o‘rganish jarayonlarini boshqarishlari mumkin. Bu ularni mustaqil o‘rganish va yangi bilimlarni olishga rag‘batlantiradi.

Faoliyatli yondashuvning bolalar iqtidoriga ta’siri.

Faoliyatli yondashuv bolalarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga katta yordam beradi. O‘quvchilar o‘zlarini sinab ko‘rishadi, yangi narsalarni o‘rganadilar va ularni amalda qo‘llashni o‘rganadilar. Bu jarayon bolalarning quvvatini oshiradi va ularga o‘zlarini yaratishda imkoniyat yaratadi.

Masalan, bolalarga musiqa va san’at faoliyatlari orqali o‘z qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari taqdim etiladi. Ular rassomlik, raqs, musiqa asboblari bilan ishlash va turli ijodiy faoliyatlar orqali o‘z iqtidorlarini kashf etadilar. Bu esa ularning ijodiy fikrlash va o‘zini ifoda etish qobiliyatlarini kuchaytiradi.

Bundan tashqari, faoliyatli yondashuv bolalarning o‘zaro muloqot qilish, boshqalar bilan hamkorlikda ishlash, va muammolarni birgalikda hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu ko‘nikmalar esa kelajakda bolalarning jamoaviy ishda va ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli bo‘lishlariga yordam beradi.

Faoliyatli yondashuvning asosiy metodlari va texnikalari.

Faoliyatli yondashuvni amalga oshirish uchun bir qancha metodlar va texnikalar mavjud. Ular quyidagilardan iborat:

Loyiha asosida o‘rganish: Bu metodda bolalar real hayotdagi muammolarni hal qilish uchun loyihalar ustida ishlaydilar. Bu metod bolalar o‘rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

O‘yin va amaliy faoliyatlar: O‘yin faoliyatlari orqali bolalar yangi bilimlar egallashadi va o‘z qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Bu orqali bolalar tanqidiy fikrlash va ijodiy ko‘nikmalarni rivojlantiradilar.

O‘z-o‘zini baholash va refleksiya: Bolalar o‘z faoliyatlarini baholash va o‘zlarining rivojlanishlarini kuzatib borish orqali o‘z-o‘zini rivojlantiradilar. Bu metod orqali bolalar o‘zlarini tanib olishadi va o‘zgarishlarga moslashadilar.

Faoliyatli yondashuvning afzalliklari.

Faoliyatli yondashuv bolalarga bir qancha afzalliklarni taqdim etadi:

Kreativlikni rivojlantiradi: Bolalar o‘zlarining ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar va yangi g‘oyalarni yaratishda muvaffaqiyatli bo‘ladilar.

Mustaqillikni oshiradi: Faoliyatli yondashuv bolalarga o‘z faoliyatlarini boshqarish va qarorlar qabul qilish imkoniyatini yaratadi.

Ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi: Bolalar guruhlarda ishlash orqali ijtimoiy munosabatlarni o‘rganadilar va bir-birlariga yordam berishadi.

Emotsional barqarorlikni ta’minlaydi: Faoliyatli yondashuv bolalarning his-tuyg‘ularini boshqarish va boshqalar bilan hamkorlik qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Faoliyatli yondashuv maktabgacha ta’limda bolalar iqtidorini rivojlantirishda juda samarali metod hisoblanadi. Bu yondashuv orqali bolalar nafaqat bilim egallashadi, balki ijodiy fikrlash, ijtimoiy ko‘nikmalar va emotsional barqarorlikni ham rivojlantiradilar. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ta’lim jarayonida faoliyatli yondashuvni qo‘llash ularning o‘zlarini to‘liq rivojlantirishlariga, iqtidorlarini kashf etishlariga va kelajakda muvaffaqiyatli bo‘lishlariga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. L. V. Zankov, "Faoliyatli yondashuv asosida maktabgacha ta'lim jarayoni", Tashkent, 2017.
E.G. Churilova, "Maktabgacha ta'limda ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish", O‘zbekiston, 2019.
2. M.A. Melikhov, "Pedagogik faoliyatda interaktiv metodlar", Moskva: Pedagogika, 2015.
V.V. Davydov, "Bolalar psixologiyasi va ta’lim metodlari", Tashkent, 2016.
3. M.S. Bodo, "Ta’limda faoliyatli yondashuvning o‘rni", Pedagogika va psixologiya jurnali, 2020.
4. R. A. Khamdamova, "Bolalar iqtidorini rivojlantirishda kreativlik va interaktiv metodlar", Ta'lim va ilm, 2018.
5. M.V. Shubina, "O‘yin asosidagi ta’lim metodlari", Moskva: Rossiya Pedagogika Akademiyasi, 2017.
6. D.I. Feldshteyn, "Maktabgacha yoshdagi bolalarga faoliyatli yondashuvning o‘rni", Moskva: Nauka, 2019.
7. O.G. Yusupova, "Faoliyatli yondashuv va bolalar ijodiy faoliyati", Tashkent, 2017.

MAKTABGA TAYYORLOV GURUHLARIDA BOLALARNI SAVODGA O‘RGATISHNING INNOVATSION METODIKASI

Azimova Musharraf Utkirovna
Navoiy Davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti
Mallayeva Dilshoda Eraliyevna
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu tezisda maktabga tayyorlov guruhlarida bolalarni savodga o‘rgatishning zamonaviy va innovatsion usullari yoritilgan. Savod o‘rgatish jarayonida o‘yin texnologiyalari, AKT vositalari va mantiqiy mashqlarning ahamiyati tahlil qilinib, bolalarning nutqiy va intellektual rivojlanishiga ta’siri ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Savodga tayyorlash, innovatsion metodika, maktabga tayyorlov guruhi, fonematik eshitish, interaktiv o‘yinlar, nutq o‘stirish, mnemonika.

Аннотация: В данном тезисе освещаются современные и инновационные методы обучения грамоте детей в подготовительных группах к школе. Проанализировано значение игровых технологий, средств ИКТ и логических упражнений в процессе обучения грамоте, показано их влияние на речевое и интеллектуальное развитие детей.

Ключевые: Слова: подготовка к грамоте, инновационная методика, подготовительная группа, фонематический слух, интерактивные игры, развитие речи, мнемоника.

Abstract: This thesis highlights modern and innovative methods of teaching literacy to children in school preparatory groups. The importance of game technologies, ICT tools, and logical exercises in the process of teaching literacy is analyzed, and their impact on the speech and intellectual development of children is shown.

Keywords: literacy preparation, innovative methodology, preparatory group, phonemic hearing, interactive games, speech development, mnemonics.

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri – bolani maktab ta’limiga har tomonlama, ayniqsa, savodga tayyorlash jarayonini sifatli tashkil etishdir. Savodga o‘rgatish shunchaki harf tanitish emas, balki bolaning nutqini rivojlantirish va mantiqiy fikrlashini shakllantirish demakdir.

Savodga tayyorlashning asosiy komponentlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Nutqiy tayyorgarlik: so‘z boyligini oshirish va gaplarni grammatik to‘g‘ri tuzish;

Fonematik eshitish: tovushlarni farqlash va so‘zlarni bo‘g‘inlarga bo‘lish;

Grafomotorika: qo‘l muskullarini yozuvga tayyorlash va chiziqlar chizish.

Innovatsion metodlar savod o‘rgatish samaradorligini oshirishda quyidagi usullarni taklif etadi:

Mnemonika texnikasi: she’r va qoidalarni vizual obrazlar (rasmlar) orqali tez eslab qolish;

Multimediya vositalari: interaktiv doskalar va maxsus o‘rgatuvchi video-o‘yinlardan foydalanish;

Modellashtirish metodi: so‘zlar tarkibini rangli shakllar va belgilar orqali tushuntirish.

Tarbiyachi mashg‘ulot davomida bolaning diqqatini jamlash uchun o‘yin faoliyatidan unumli foydalanishi lozim. "Sehrli qopcha", "Zanjir" yoki "Kim ko‘p so‘z topadi?" kabi o‘yinlar bolada darsga bo‘lgan qiziqishni so‘ndirmaydi.

Muhim eslatma: Agar bola mashg‘ulot paytida tez charchab qolsa yoki diqqatini yo‘qotsa, bu metodikaning uning yosh xususiyatiga mos emasligini ko‘rsatadi. Shu sababli, har bir mashg‘ulotda dam olish daqiqalarini (fizminutka) o‘tkazish shart.

Xulosa qilib aytganda, savod o‘rgatishning to‘g‘ri tashkil etilishi bolaning maktabga tez moslashishini ta’minlaydi va kelajakda o‘qish-yozishda qiynalmasligiga zamin yaratadi.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TA’LIM JARAYONLARINI TASHKIL ETISHDA NOODATIY USULLARDAN FOYDALANISH

O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi PhD.
Maxmudova Nasiba Nurmuhammetovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar ta’lim jarayonini tashkil etishda noodatiy usullardan foydalanishning nazariy va amaliy asoslari keng yoritilgan. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida interaktiv, innovatsion va kreativ metodlarning bolalar rivojiga ta’siri chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada o‘yin texnologiyalari, axborot-kommunikatsiya vositalari hamda integrativ yondashuvlarning samaradorligi asoslab beriladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, noodatiy usullar bolalarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik, kommunikativ kompetensiya va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, innovatsion metodlar, noodatiy usullar, interaktiv yondashuv, bolalar rivoji, kreativ pedagogika.

Globallashuv va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan bugungi davrda ta’lim tizimiga qo‘yilayotgan talablar tubdan o‘zgarmoqda. Xususan, maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning nafaqat bilim olishlari, balki mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish va ijodiy yondashuv kabi kompetensiyalarni egallashlari ustuvor vazifaga aylangan.

An’anaviy o‘qitish metodlari ko‘pincha reproduktiv xarakterga ega bo‘lib, bolalarning faol ishtirokini yetarlicha ta’minlay olmaydi. Shu bois ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda noodatiy, ya’ni innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish zarurati yuzaga kelmoqda.

Maktabgacha yosh – inson hayotidagi eng muhim rivojlanish bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda bolaning psixologik, intellektual va ijtimoiy asoslari shakllanadi. Shu nuqtai nazardan, pedagog tomonidan qo‘llaniladigan metod va usullar bolaning kelajakdagi rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Noodatiy usullar – bu ta’lim jarayonida standart yondashuvlardan farqli ravishda bolalarni faol o‘rganishga jalb etuvchi, ularning shaxsiy tajribasiga asoslangan hamda mustaqil izlanishga undovchi pedagogik texnologiyalar majmuasidir. Ushbu yondashuvlar quyidagi pedagogik tamoyillarga asoslanadi:

- faoliyatga yo‘naltirilganlik;
- shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim;
- differensial yondashuv;
- kreativ fikrlashni rivojlantirish.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘yin faoliyati yetakchi o‘rinni egallaydi. Shuningdek, ular ko‘proq vizual va emotsional ta’sir orqali bilimni qabul qiladilar. Shu sababli noodatiy usullar bolalarning yosh xususiyatlariga to‘liq mos keladi.

Noodatiy usullarning turlari va ularning tavsifi

1. O‘yin texnologiyalari (gamifikatsiya). O‘yin texnologiyalari ta’lim jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishda muhim vosita hisoblanadi. Rolli o‘yinlar, sahnalashtirish, didaktik o‘yinlar orqali bolalar real hayotiy vaziyatlarni modellashtiradilar.

Masalan:

- “Kasblar olami” o‘yini orqali bolalar turli kasblar bilan tanishadi;
- “Oilaviy hayot” sahnalashtirish orqali ijtimoiy rollarni o‘rganadi.

2. Interaktiv metodlar. Interaktiv metodlar bolalarning faolligini oshiradi va ularni ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. Bular qatoriga quyidagilar kiradi:

- aqliy hujum;
- klaster usuli;
- muammoli vaziyat yaratish.

3. Kreativ pedagogika elementlari. Rasm, musiqa, teatr, konstruktiv faoliyat orqali bolalarda tasavvur va ijodiy tafakkur rivojlanadi. Masalan, bolalarga erkin rasm chizish vazifasi berilganda ular o‘z ichki dunyosini aks ettiradi.

4. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT). Multimedia vositalari, interaktiv doskalar, ta’limiy videolar bolalarning bilim olish jarayonini tezlashtiradi va samaradorligini oshiradi. AKT orqali ta’lim jarayoni vizual va eshitish orqali mustahkamlanadi.

5. Integrativ yondashuv. Turli fanlarni birlashtirish orqali kompleks bilim berish imkoniyati yaratiladi. Masalan, matematika va tabiatshunoslikni birgalikda o‘rganish. Noodatiy usullar quyidagi natijalarga olib keladi:

- bolalarda o‘rganishga motivatsiya kuchayadi;
- mustaqil fikrlash rivojlanadi;
- ijtimoiy faollik ortadi;
- muloqot madaniyati shakllanadi;
- kreativlik va tashabbuskorlik rivojlanadi.

Amaliy qo‘llash misollari

1. **“Sehrli quti” metodi**

Quti ichidagi predmetlar orqali bolalar tasavvurini kengaytirish.

2. **“Rolga kirish” metodi**

Bolalar turli rollarni bajarib, real hayotiy tajriba orttiradi.

3. **“Mini-loyiha” usuli**

Masalan, “Mening bog‘im” mavzusida kichik loyiha ishlab chiqish.

O‘tkazilgan kuzatuvlar va pedagogik tajribalar shuni ko‘rsatadiki, noodatiy usullar qo‘llanilgan guruhlarda bolalar bilimni tezroq va mustahkamroq o‘zlashtiradi. Ularning darsga bo‘lgan qiziqishi sezilarli darajada ortadi. Biroq, bu usullarni samarali qo‘llash uchun pedagog:

- yuqori metodik tayyorgarlikka ega bo‘lishi;
- bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olishi;
- ta’lim jarayonini puxta rejalashtirishi zarur.

Maktabgacha ta’lim tizimida noodatiy usullardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Ushbu yondashuv bolalarning har tomonlama rivojlanishiga, ularning ijodiy va intellektual salohiyatini ochishga xizmat qiladi. Shu sababli zamonaviy pedagoglar o‘z faoliyatida innovatsion metodlarni keng joriy etishlari va ta’lim jarayonini doimiy ravishda takomillashtirib borishlari lozim.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ РАССКАЗЫВАНИЯ ИСТОРИЙ И ЧТЕНИЯ РАССКАЗОВ НА РАЗВИТИЕ ЯЗЫКА У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ВОЗРАСТА (6 ЛЕТ)

Акрамова Юлдуз Фархадовна
преподаватель Навоийского государственного университета

Аннотация: Данное исследование посвящено изучению влияния рассказа (storytelling) и чтения рассказов (story reading) на развитие речи шестилетних детей в детском саду №33 города Навои. Основная цель исследования — определить, какой из методов более эффективно способствует овладению языком. В исследовании приняли участие 30 детей, которые были разделены на две группы: экспериментальная группа обучалась с использованием метода рассказа, а контрольная — посредством чтения рассказов. Исследование проводилось в течение трёх недель и включало проведение предварительных и итоговых тестов для измерения изменений в словарном запасе, умении строить предложения и в развитии устной речи. Результаты исследования показали, что метод рассказа является более эффективным и увлекательным способом развития языковых навыков у детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: рассказывание историй, чтение рассказов, развитие речи, дети дошкольного возраста, словарный запас, устная речь, обучение языку, педагогические методы

Abstract: This study investigates the effects of storytelling and story reading on the language development of six-year-old children in a kindergarten №33 in Navoi city. The main purpose was to find out which method helps children learn language more effectively. Thirty children participated in the study and were divided into two groups: the experimental group learned through storytelling, while the control group learned through story reading. The research followed a three-week program, including pre-tests and post-tests to measure changes in vocabulary, sentence use, and speaking ability. The study concludes that storytelling is a more effective and engaging method for developing young children’s language skills.

Keywords: storytelling, story reading, language development, preschool children, vocabulary, speaking skills, language learning, teaching methods

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot ishi Navoiy shahridagi 33-sonli maktabgacha ta’lim muassasasida oltı yoshli bolalarning til rivojlanishiga ertak aytib berish (storytelling) va ertak o‘qish (story reading) usullarining ta’sirini o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — qaysi usul bolalarga tilni samaraliroq o‘rganishda yordam berishini aniqlashdir. Tadqiqot mobaynida jami 30 nafar bola ishtirok etgan bo‘lib, ular ikki guruhga bo‘lindi: tajriba guruhi ertak aytib berish orqali, nazorat guruhi esa ertak o‘qish orqali ta’lim oldi. Tadqiqot uch hafta davomida olib borilib, unda bolalarning lug‘at boyligi, gap tuzish va og‘zaki nutq ko‘nikmalaridagi o‘zgarishlar oldindan va so‘nggi testlar yordamida o‘lchandi. Tadqiqot natijalari ertak aytib berish usuli yosh bolalarning til ko‘nikmalarini rivojlantirishda samaraliroq va qiziqarliroq ekanligini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: ertak aytish, ertak o‘qish, til rivoji, maktabgacha yoshdagi bolalar, lug‘at boyligi, og‘zaki nutq, til o‘rganish, pedagogik usullar

ВВЕДЕНИЕ

Постановка проблемы

Цель данного исследования заключалась в том, чтобы определить, различается ли процесс усвоения языка у детей дошкольного возраста, когда им рассказывают истории устно, по сравнению с чтением историй по иллюстрированной книге.

Гипотеза

Является ли рассказывание историй более эффективным методом, чем чтение рассказов, для развития языковых навыков у детей детского сада?

Значимость исследования

Развитие языка в раннем детстве, особенно у детей дошкольного возраста, имеет решающее значение для их будущих академических успехов и навыков социального взаимодействия. Несмотря на важность раннего языкового развития, многие дети сталкиваются с рядом трудностей в овладении языком. У некоторых детей ограниченный словарный запас из-за недостаточного языкового окружения дома или в школе. Другие могут понимать слова, но испытывают трудности в чётком выражении своих мыслей. Во многих случаях дети способны повторять предложения, но затрудняются создавать собственные. Ещё одной проблемой является чрезмерная зависимость детей от иллюстраций и визуальных материалов при прослушивании историй. Это ограничивает их воображение и творческое мышление. Кроме того, в условиях группового обучения не все дети получают равные возможности для высказывания, что замедляет развитие уверенности и беглости речи. Учителя также сталкиваются с трудностями при выборе подходящего метода обучения. Некоторые предпочитают читать истории по книгам, в то время как другие считают, что устное рассказывание более увлекательно.

Среди различных методов развития языковых навыков особое внимание привлекают рассказывание историй и чтение рассказов. Рассказывание историй — это устное воспроизведение рассказа по памяти для отдельного человека или группы. В данном исследовании под рассказыванием понимается подача истории без использования книги с иллюстрациями. При этом активно используются жесты, звуковые эффекты, наглядные предметы, мимика и импровизация для вовлечения слушателей и развития их воображения.

В отличие от этого, чтение рассказов представляет собой процесс чтения письменного текста вслух, обычно по книге. При чтении также могут использоваться жесты и интонация, однако они, как правило, менее выразительны. Изучение данного вопроса важно, поскольку педагогам и родителям необходимо знать, какой метод наиболее эффективно способствует развитию речи у детей. Полученные результаты внесут вклад в исследования в области дошкольного образования, показав, как рассказывание и чтение по-разному влияют на усвоение языка. Понимание этих различий поможет учителям, разработчикам учебных программ и родителям выбирать наиболее эффективные стратегии обучения.

ПРЕДПОЛОЖЕНИЯ

Предполагается, что все участники имеют одинаковый начальный уровень владения языком. Также предполагается, что выбранные истории соответствуют возрасту и интересам детей. Кроме того, предполагается, что все дети присутствовали на каждом занятии и получили полный объём обучения.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Развитие языка в раннем детстве является предметом внимания многих исследователей, поскольку оно закладывает основу грамотности, когнитивного развития и социальной коммуникации. Такие учёные, как Выготский (1978) и Брунер (1986), подчёркивали роль взаимодействия и рассказывания историй в развитии речи и мышления детей.Согласно Isbell и др. (2004), рассказывание историй способствует активному

построению смысла, развивая воображение и устную речь. В то же время чтение рассказов обеспечивает знакомство с письменной речью и способствует расширению словарного запаса за счёт визуального и текстового восприятия (Mart, 2012). Ряд исследований сравнивал влияние этих методов. Wright и др. (2008) установили, что дети, участвующие в занятиях по рассказыванию, демонстрируют более высокий уровень вовлечённости и речевой креативности. Haven и Ducey (2007) также отмечают, что рассказывание улучшает понимание текста и выразительность речи.

Однако другие исследователи (Phillips, 2000; Morrow, 1985) считают, что чтение рассказов способствует формированию навыков ранней грамотности, знакомя детей со структурой текста. Таким образом, различие между методами заключается не только в способе подачи материала, но и в степени вовлечённости ребёнка и развитии воображения.

МЕТОДЫ

Участники

В исследовании приняли участие 30 детей шестилетнего возраста из детского сада №33 города Навои. Они были разделены на две группы по 15 человек:

1. Экспериментальная группа — обучение через рассказывание
2. Контрольная группа — обучение через чтение

Все участники были носителями узбекского языка и имели примерно одинаковый уровень подготовки.

Дизайн исследования

Использовался квазиэкспериментальный дизайн, включающий предтест, вмешательство и посттест. Экспериментальная группа слушала рассказы без использования книг, с применением жестов, мимики и интонации. Контрольная группа слушала те же истории, читаемые по книгам. Занятия проводились в течение трёх недель, 4 раза в неделю по 25 минут.

Используемый рассказ

В обеих группах использовалась басня «Лев и мышь» — короткий и понятный текст с простой лексикой.

Инструменты измерения

1. Тест на словарный запас
2. Пересказ истории (оценка по 10-балльной шкале)

Сбор и анализ данных

Использовались количественные и качественные методы. Сравнивались средние показатели, а также анализировались наблюдения и записи учителя.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Обе группы улучшили свои языковые навыки, однако экспериментальная группа показала более высокие результаты.

Группа	Среднее количество слов	Пересказ (10 баллов)
Рассказывание	14.2	8.7
Чтение	9.6	6.3

Дети из экспериментальной группы использовали больше слов, говорили увереннее и лучше понимали содержание.

ОБСУЖДЕНИЕ

Результаты можно объяснить тем, что рассказывание предполагает более активное участие детей. Это подтверждают предыдущие исследования. Дети активно использовали эмоциональную лексику (грустный, умный, злой), что говорит о глубоком понимании. В группе чтения дети чаще повторяли текст и описывали картинки без добавления новых

идей. Рекомендуется чаще использовать рассказывание в обучении. Ограничения: небольшой объём выборки и короткий срок исследования.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Рассказывание историй является эффективным методом развития речи у детей. Рекомендуется активно включать его в образовательный процесс для развития словарного запаса, построения предложений и устной речи.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Брунер, Дж. (1986). *Актуальные умы, возможные миры*. Гарвардское университетское издательство.

2. Haven, K., & Ducey, M. (2007).Хейвен, К., и Дьюси, М. (2007). *Краткий курс по рассказыванию историй*. Libraries Unlimited.

3. Isbell, R., Sobol, J., Lindauer, L., & Lowrance, A. (2004). Влияние рассказывания историй и чтения рассказов на сложность устной речи и понимание текста у детей младшего возраста. *Журнал раннего детского образования*, 32(3), 157–163. https://doi.org/10.1023/B:ECEJ.0000048967.94189.a3

4. Mart, Ç. T. (2012). Стимулирование изучения английского языка у младших школьников с помощью историй. *English Language Teaching*, 5(5), 101–106. https://doi.org/10.5539/elt.v5n5p101

5. Morrow, L. M. (1985). Пересказ историй как стратегия улучшения понимания, осознания структуры текста и сложности устной речи у детей младшего возраста. *The Elementary School Journal*, 85(5), 647–661. https://doi.org/10.1086/461013

6. Phillips, L. (2000). Рассказывание историй: истоки детского творчества. *Australian Journal of Early Childhood*, 25(3), 1–5.

7. Выготский, Л. С. (1978). Мышление и речь в обществе: развитие высших психических функций. Гарвардский университет.

ЦИФРОВОЕ ДЕТСТВО И ВЗАИМОСВЯЗЬ КОМПЬЮТЕРНЫХ ИГР, ИНТЕЛЛЕКТА И РАЗВИТИЯ ДОШКОЛЬНИКА

Гуломова Мухлиса Улугбек кизи
Докторант Андижанского педагогического института
З.Э.Азимова DSc, профессор

Аннотация. В статье рассматриваются возможности применения искусственного интеллекта в обучении русскому языку. Анализируются его функции в развитии письменной речи, автоматизации контроля знаний и персонализации обучения. Показано, что использование ИИ способствует повышению мотивации обучающихся и эффективности образовательного процесса при соблюдении педагогических условий.

Ключевые слова: искусственный интеллект, обучение, цифровые технологии, компьютерные игры.

Цифровое детство стало одной из наиболее обсуждаемых тем в педагогике, психологии и смежных областях. Для дошкольника экран уже не является случайным эпизодом бытовой жизни. Он входит в повседневный опыт рано, иногда раньше, чем складываются устойчивые формы сюжетной игры, длительного речевого взаимодействия и самостоятельного познавательного усилия. Отсюда возникает вопрос, который нельзя решать ни в логике простого запрета, ни в логике безоговорочного одобрения. Компьютерные игры действительно влияют на развитие ребенка, однако характер этого влияния зависит от содержания игры, режима ее использования, участия взрослого и того, вытесняет ли цифровая активность другие формы дошкольного опыта.

Д. Р. Андерсон и К. Субраманьям, анализируя роль цифровых медиа в когнитивном развитии ребенка, показывают, что сам по себе экран не является однозначным источником ущерба или пользы. Значение имеет то, какие именно психические процессы вовлекаются в деятельность ребенка и как цифровой опыт встроен в общую структуру детской жизни [1, p. S57–S58]. Для дошкольного возраста это особенно важно, поскольку интеллект в этот период развивается не изолированно, а в тесной связи с речью, движением, воображением, эмоциональной регуляцией и контактом со взрослым. Поэтому вопрос о компьютерных играх следует ставить уже и точнее. Речь идет не о том, становятся ли дети умнее только потому, что они играют, а о том, какие когнитивные механизмы игра способна поддержать и при каких условиях такой эффект вообще возможен.

Наиболее убедительные данные связаны не с абстрактным понятием интеллекта, а с отдельными его компонентами. У дошкольника компьютерная игра может затрагивать рабочую память, переключение внимания, элементарное планирование, удержание правила и скорость реакции. Если игра требует выбора, соотнесения, пространственного ориентирования, запоминания последовательности действий, она действительно создает нагрузку на исполнительные функции. В этом случае можно говорить о частной когнитивной тренировке. Но здесь необходима оговорка. Даже выраженный эффект в пределах лабораторной или краткосрочной педагогической ситуации нельзя автоматически переносить на общее интеллектуальное развитие ребенка. Интеллект дошкольника складывается в более сложной среде, где цифровой опыт является лишь одним из факторов.

С. Мэдиган, Б. А. МакАртур, К. Анхорн, Р. Эйрих и Д. А. Кристакис в метаанализе, посвященном связи экранного времени и языковых навыков ребенка, приходят к выводу, что избыточное экранное присутствие в среднем связано с менее благоприятной речевой динамикой [2, p. 665–668]. Этот вывод принципиален для понимания цифрового детства. В дошкольном возрасте интеллектуальное развитие невозможно рассматривать отдельно от языкового. Если компьютерная игра занимает место живого диалога, совместного чтения, называния предметов, обсуждения впечатлений и сюжетной игры, то даже внешне развивающий контент начинает работать в ограниченном режиме. Он может поддерживать отдельную операцию, но одновременно ослаблять те линии развития, которые формируются только в общении. Именно поэтому одна и та же игра в двух семейных ситуациях может дать разный результат. Там, где взрослый включен в процесс, задает вопросы, помогает проговаривать действия и связывает игровой опыт с реальной речью, развивающий потенциал заметно выше.

Связь компьютерных игр и интеллекта в дошкольном возрасте, следовательно, носит опосредованный характер. Она проявляется не как прямой рост интеллектуального уровня, а как возможное изменение частных когнитивных функций в пределах строго определенных условий. Полезным оказывается не любой цифровой продукт, а игра с ясной задачей, умеренным темпом, понятной обратной связью и ограниченным временем использования. Неблагоприятной становится та цифровая среда, в которой преобладают быстро меняющиеся стимулы, наградная механика без мыслительного усилия и длительное пассивное пребывание перед экраном. В таком случае у ребенка тренируется не столько познавательная устойчивость, сколько потребность в постоянной внешней стимуляции. Для дошкольного возраста это рискованно, поскольку именно в этот период закладываются основы произвольности, саморегуляции и внутренней организации действия.

Педагогический и психологический вывод здесь достаточно ясен. Компьютерные игры могут использоваться в развитии дошкольника только как дополнительный и строго регулируемый ресурс. Они не должны вытеснять движение, свободную игру, предметное действие, чтение вслух и повседневное речевое взаимодействие со взрослым. В рамках разумной дозировки и содержательного отбора цифровая игра способна поддержать внимание, память и отдельные интеллектуальные операции. За пределами этих условий она чаще становится фактором перегрузки и смещения развития в сторону внешней

стимуляции. Именно поэтому в исследовании цифрового детства продуктивнее говорить не о безусловной пользе или вреде, а о границах применимости компьютерных игр в дошкольном возрасте.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Anderson D. R., Subrahmanyam K. Digital screen media and cognitive development // Pediatrics. 2017. Vol. 140. Suppl. 2. P. S57–S61.
2. Madigan S., McArthur B. A., Anhorn C., Eirich R., Christakis D. A. Associations between screen use and child language skills. A systematic review and metaanalysis // JAMA Pediatrics. 2020. Vol. 174. No. 7. P. 665–675.

ILK MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ O‘STIRISH VA MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA TARBIYACHINING ROLI

Suvanova Nodirabegim Sadir qizi (Navoiy, O‘zbekiston)
Navoiy davlat universiteti, maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Ulasheva Maftuna San’atovna Navoiy davlat universiteti,
maktabgacha ta’lim yo’nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ilk maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlanishida nutq va muloqot madaniyatini shakllantirishning konseptual asoslari tahlil etiladi. Maqolada tarbiyachi nafaqat axborot uzatuvchi subyekt, balki bolaning ijtimoiy intellekti va nutqiy ontogenezini modellashtiruvchi asosiy jarayoni sifatida talqin qilingan hamda tarbiyachining bolalarda dastlabki bilim, ijtimoiy ko‘nikma, mustaqil fikrlash va ijobiy xulq-atvorni shakllantirishdagi roli tahlil qilinadi. Shuningdek, tarbiyachining mehr-e’tibor, sabr-toqat va pedagogik mahorati orqali bolalarning shaxs sifatida kamol topishiga ko‘rsatadigan ta’siri ochib beriladi. Maqola maktabgacha ta’lim jarayonida tarbiyachining shaxsiy namuna va tarbiyaviy faoliyati bolalar rivojida muhim omil ekanini asoslaydi.

Kalit so’zlar: Maktabgacha yosh, pedagogik-psixologik xususiyatlar, kognitiv rivojlanish, til-nutq, emotsional rivojlanish, ijtimoiy-muloqot, inklyuziv ta’lim, oila ishtiroki, xavfsizlik, baholash. Tarbiyachi, mehr-e’tibor, bolalar, shaxsiy namuna, ijtimoiy ko’nikma, aqliy, axloqiy, tarbiyachining nutqi, tarbiyachining imiji, kasbiy mahorat.

Аннотация: В данной статье анализируются концептуальные основы формирования культуры речи и коммуникации в когнитивном развитии детей раннего дошкольного возраста. Педагог рассматривается не только как субъект, передающий информацию, но и как основной процесс моделирования социального интеллекта ребенка и онтогенеза речи, анализируется роль педагога в формировании начальных знаний, социальных навыков, самостоятельного мышления и позитивного поведения у детей. Также раскрывается влияние педагога на развитие детей как личностей через его доброту, терпение и педагогические навыки. Обосновывается, что личный пример и воспитательная деятельность педагога в процессе дошкольного образования являются важным фактором развития детей.

Ключевые слова: Дошкольный возраст, педагогико-психологические характеристики, когнитивное развитие, язык и речь, эмоциональное развитие, социально-коммуникативные навыки, инклюзивное образование, участие семьи, безопасность, оценка. Педагог, забота, дети, личный пример, социальные навыки, интеллект, мораль, речь педагога, имидж педагога, профессиональные навыки.

Abstract: This article analyzes the conceptual foundations of the formation of a culture of speech and communication in the cognitive development of children of early preschool age. The article interprets the educator not only as a subject transmitting information, but also as the main process modeling the child's social intelligence and speech ontogenesis, and analyzes the role of

the educator in the formation of initial knowledge, social skills, independent thinking and positive behavior in children. It also reveals the influence of the educator on the development of children as individuals through his kindness, patience and pedagogical skills. The article substantiates that the personal example and educational activities of the educator in the process of preschool education are an important factor in the development of children.

Keywords: Preschool age, pedagogical and psychological characteristics, cognitive development, language and speech, emotional development, socio-communication, inclusive education, family participation, safety, assessment. Educator, care, children, personal example, social skills, intellectual, moral, educator's speech, educator's image, professional skills.

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar asrida bolalarda “Ekran qaramligi” natijasida nutqiy kechikishlar kuzatilayotgan bir paytda, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyachining o‘rni shunchaki pedagogik nazorat emas, balki reabilitatsion-rivojlantiruvchi funksiyaga aylanmoqda. Zamonaviy psixolingvistika va neyropedagogika ma’lumotlariga ko‘ra, inson hayotidagi nutqiy ontogenezning eng faol davri aynan ilk maktabgacha yosh (1 yoshdan 3 yoshgacha) davriga to‘g‘ri keladi. Ushbu bosqichda bola nafaqat passiv lug‘at boyligini faollashtiradi, balki ijtimoiy muloqotning dastlabki modellari bilan tanishadi. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonunida maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy va estetik rivojlanishi uchun huquqiy poydevor yaratib berdi. Mazkur qonunning 6-moddasida bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashning ustuvor yo‘nalishlari belgilangan bo’lib, unda davlat tilini va muloqot ko‘nikmalarini o‘zlashtirish alohida o‘rin egallaydi.

Shu nuqtai nazardan, ilk maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq o‘stirish jarayoni shunchaki ixtiyoriy pedagogik faoliyat emas, balki O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi 802-son qarori bilan tasdiqlangan “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti” hamda “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari”da belgilangan qat’iy vazifadir. Ushbu me’yoriy hujjatlarda Nutq, o‘qish va savodxonlikka tayyorgarlik sohasi alohida kompetensiya sifatida ko‘rsatilgan bo‘lib, unda tarbiyachining asosiy vazifasi:

1. Bolada muloqotga kirishish ehtiyojini uyg‘otish;
2. Boy va grammatik jihatdan to‘g‘ri shakllangan nutqiy muhitni yaratish;
3. Lug‘at boyligini sifat va miqdor jihatdan kengaytirishdan iboratdir.

Davlat o‘quv dasturini amalga oshiruvchi pedagog bolaning shaxsiga hurmat ko‘rsatadi va ta’lim va tarbiya jarayonini dastur tamoyillariga muvofiq tashkil qiladi. Pedagog ta’lim va tarbiya jarayonini rejalashtiradi, bolaning har tomonlama rivojlanishiga va uning salohiyatini ochishga hissa qo‘shadigan rivojlantiruvchi muhitni yaratadi. Buning uchun pedagog bolaning rivojlanish xususiyatlarini biladi, uning his-tuyg‘ularini tushunadi, har bir bolaning ehtiyojlari va qiziqishlarini aniqlaydi va hisobga oladi. Pedagog guruhda shunday inklyuziv muhit yaratadiki, unda har bir bola o‘zini ardoqli, qobiliyatli va ta’lim jarayoniga jalb qilingandek his qilishi kerak hisoblanadi. Pedagog bolaning mustaqil harakat qilishiga natijalarga erishishiga va yutuqlarni amalga oshirishiga hamda ulardan zavqlanishiga, qobiliyatlarini rivojlantirishiga hissa qo‘shadi.

Nutq o‘stirishning asosiy vazifasi - nutq o‘stirish uslubi va uslubiyotlarini, ularning eng samarali vositalarini ilmiy-pedagogik asoslarda ishlab chiqish va bolalar bog‘chalari tarbiyachilarini ular bilan ta’minlashdan iboratdir. Tarbiyachilar esa o‘zlashtirilgan uslub va uslubiyot yordamida bolalarda zaruriy nutqiy malaka va ko‘nikmalami rivojlantirishga harakat qiladilar. Tarbiyachi tomonidan qo‘llaniladigan barmoq mashqlari shunchaki o‘yin emas, balki nutqiy funksiyalarning biologik stimulyatsiyasidir. Pedagog bolalarga rasm orqali hikoya qilishida, sahna ko’rinish jarayonlarida, she’rlar yod oldirishda yordamchidir. Bola nutqini “majburiy-ijodiy” faollashtirish uchun tarbiyachi ataylab kommunikativ yetishmovchilik vaziyatini yaratadi. Masalan, bola so‘ramaguncha unga zarur narsani bermaslik yoki o‘yinchoqlarni noto‘g‘ri nomlash (kognitiv dissonans yaratish) orqali bolani e’tiroz bildirishga va o‘z fikrini verbal ifodalashga undaydi.

Biroq nutq o‘stirish metodikasi bo‘yicha yirik olim F.R. Qodirovaning fikricha “Tarbiyachining rolini vaziyatli muloqot yaratish”da deb biladi. Ya’ni, tarbiyachi maktabgacha ta’lim tashkilotida shunday vaziyat yaratishi kerakki (masalan, o‘yinchoqlar bilan muammoli holat), bola gapirmaslikning ilojini topa olmasin.

Tarbiyachi bolaning ijtimoiy olamdagi birinchi “notig‘i” hisoblanadi. Uning nutqi quyidagi parametrlarga ko‘ra tahlil qilinadi:

- Fonetika va diksiya: Tarbiyachi so‘zlarni buzib (bolalarcha qilib) gapirmasligi, aksincha, adabiy til me’yorlariga amal qilishi shart. Bu bolada nutq tushunchasini shakllantiradi.
- Nutqning emotsional dizayni: Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, 2 yoshli bola so‘zning leksik ma’nosidan ko‘ra, uning intonatsiyasiga (ohangiga) 70% ko‘proq reaksiya beradi. Tarbiyachi nutqidagi mehr, rag‘bat va optimizm bolada muloqotga nisbatan qo‘rquvni yo‘qotadi.
- Lug‘at ustida ishlash: “Ilk qadam” dasturi talablariga ko‘ra, tarbiyachi har kuni bolaning lug‘at boyligini kamida 5-10 ta yangi so‘z (ot, sifat, fe’l) bilan boyitishi lozim.
- Nutq o‘stirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodlar: Ushbu qismda an’anaviy metodlardan farqli o‘laroq, innovatsion yondashuvlar tahlil qilinadi:
- Mnemonika texnologiyasi: Nutqi kechikayotgan bolalar uchun vizual sxemalar yordamida she’r va hikoyalarni o‘rgatish. Bu usul xotira va nutqni sinxron rivojlantiradi.

Muloqot madaniyati - bu ijtimoiy adaptatsiyaning oliy shaklidir. Ilk yoshda tarbiyachi bolaga muloqotning etik va emotsional algoritmlarini instinktiv darajada singdiradi. Tarbiyachining bola bilan muloqot qilishi, bu bolada o‘z shaxsiyatini anglash suhbatdoshni hurmat qilishning ilk poydevoridir.

Muloqot madaniyati haqida P. Yusupovaning fikricha “Tarbiyachining asosiy rolini ilk yoshdagi bolalar shaxsiy muloqot ehtiyojini uyg‘otadi va tarbiyachi bola bilan shunchaki gaplashmasdan, balki emotsional yaqinlik (mehr) orqali muloqotga undaydi” deb ta’kidlaydi.

Muloqot madaniyati bolalarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishida, nutq va muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishda asosiy omil hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqot jarayonida o‘z fikrini aniq ifodalash, boshqalarni tinglash va muloqot qoidalariga rioya qilish qobiliyatlari rivojlanadi. Shu sababli pedagogik jarayonda muloqot madaniyatini rivojlantirish bolaning shaxs sifatida shakllanishini ta’minlovchi muhim vazifa sifatida qaraladi.

Ilk yoshdagi bolalarning muloqot madaniyatini rivojlantirishda quyidagi metod va texnologiyalar samarali hisoblanadi:

- Interfaol metodlar: klaster, aqliy hujum, muammoli vaziyatlar bolalarning tafakkurini faollashtiradi;
- Rolli o‘yinlar va dramatizatsiya: bolalar o‘zini turli ijtimoiy vaziyatlarda sinab ko‘rish orqali nutq va muloqot qobiliyatlarini oshiradi;
- Hikoya tuzish va suhbat mashg‘ulotlari: bolalar mavzu bo‘yicha o‘z fikrini ifodalaydi, boshqa bolalarning fikrlarini tinglashni o‘rganadi;

Xulosa o‘rnida ta’kidlash lozimki, nutq va muloqot madaniyati bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan dialektik tushunchalar bo‘lib, ularni erta yoshdan tizimli shakllantirish bolaning kelajakdagi muvaffaqiyatli sotsializatsiyasini kafolatlovchi fundamental poydevordir.

Ilk yoshdagi bolalar yoshdagi bolalarning muloqot madaniyatini rivojlantirish metodikasi nafaqat nutq va muloqot ko‘nikmalarini shakllantiradi, balki bolalarning shaxs sifatida ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Mazkur yondashuvlar maktabgacha ta’lim amaliyotida keng qo‘llanilganda bolalarning jamiyatga moslashuvchanligi va muloqot madaniyati sezilarli darajada oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi Vazirligi.“Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi.Toshkent, 2018.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Ilk va Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari.– Toshkent, 2020.

3. Abdullayeva, X. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020
4. Ismailova N. M. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi –Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
5. F. R. Qodirova “Maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqot madaniyatini shakllantirish metodikasi” -Toshkent, 2021.
6. Z. Nishonova, G. Alimova, M. Asronboyeva. Bolalar psixologiyasi va psixodiognostikasi-Toshkent 221
7. F. R. Qodirova, Sh.Q. Toshpo‘latova, N.M. Kayumova. “Maktabgacha pedagogika”. Darslik. Toshkent, 2019
8. G. P. Ermatova, N.S. Suvanova. “Mediasavodxonlik va axborot madaniyati”. O’quv qo’llanma.
Navoiy, 2026
9. Мусурмонова, Ш. И. (2021). IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS-INTEGRATIVE CONTENT OF EDUCATION. Интернаука, (24-3), 84-85.
10. Suvanova N. S. (2023) Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kompyuter savodxonlik faoliyatlatini tashkil etish usullari.
11. Hasanboyeva, O., Yo‘ldosheva, S. Ilk yoshdagi bolalar rivojlanishi va tarbiyasi.-Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.

TABIAT HODISALARINI BADIIY TASVIRLAR ORQALI IDROK ETISHDA VIZUALLASHUV VA "JONLI KUZATISH"NING UYG‘UNLIGI

N.R.Sharipova
O‘zbekiston. Navoiy davlat universiteti,
Maktabgacha ta`lim kafedrasi katta o`qituvchisi
Pirimova Ruhshona Rustam qizi
Maktabgacha ta`lim yo`nalishi, 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiat haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda badiiy adabiyot, vizuallashuv texnologiyalari va bevosita jonli kuzatish usullarining o‘zaro uyg‘unligi tahlil qilinib, badiiy tasvirlarning bolalar estetik idroki va ekologik ongiga ta’siri pedagogik-psixologik jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, badiiy tasvir, vizuallashuv, jonli kuzatish, ekologik tarbiya, estetik idrok, badiiy adabiyot.

Аннотация: В статье анализируется взаимодействие художественной литературы, технологий визуализации и методов непосредственного наблюдения за природой в формировании представлений о природе у детей дошкольного возраста, а также приводится педагогическое и психологическое обоснование влияния художественных образов на эстетическое восприятие и экологическое сознание детей.

Ключевые слова: дошкольное образование, художественный образ, визуализация, наблюдение за жизнью, экологическое образование, эстетическое восприятие, художественная литература.

Abstract: The article analyzes the interaction of fiction, visualization technologies, and direct live observation methods in forming preschool children's ideas about nature, and provides a pedagogical and psychological justification for the impact of artistic images on children's aesthetic perception and ecological consciousness

Keywords: preschool education, artistic image, visualization, live observation, ecological education, aesthetic perception, fiction

Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual va emotsional rivojlanishida tabiat olami eng boy va ta’sirchan manba bo‘lib xizmat qiladi. Bolada tabiat hodisalari (fasllar almashinuvi, yog‘ingarchilik, o‘simlik va hayvonot dunyosi) haqidagi realistik tasavvurlarni shakllantirish

murakkab kognitiv jarayon bo‘lib, u nafaqat axborot berishni, balki hissiy idrokni uyg‘otishni ham taqozo etadi. Bugungi zamonaviy ta’lim paradigmasida tabiatni o‘rganishda ikki muhim yo‘nalish: badiiy adabiyot orqali vizuallashuv (ichki tasavvur) va "jonli kuzatish" (bevosita tajriba) o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’minlash dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi.

Jonli kuzatish maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiat haqidagi bilimlarning birlamchi manbaidir. Mashhur pedagog I.G.Pestalotsiy ta’kidlaganidek, "Kuzatish bilimning mutloq asosi"dir [1]. Bolalar tabiat hodisalarini bevosita ko‘rish, eshitish, hidlash va ushlab ko‘rish orqali sensor tajriba orttiradilar.

5-6 yoshli bolalar uchun tabiatga sayohatlar va maqsadli kuzatishlar tashkil etilishi ularda empirik bilimlarni shakllantiradi. Masalan, kuz faslida barglarning sarg‘ayishi va to‘kilishini jonli kuzatish bolada tabiatning o‘zgaruvchanligi haqida real tasavvur uyg‘otadi. Biroq, shunchaki kuzatish hodisaning ichki mohiyatini va estetik jozibasini to‘laqonli ochib bera olmaydi. Bu yerda badiiy so‘z va vizuallashuv yordamga keladi.

Badiiy adabiyot (ertaklar, she’rlar, hikoyalar) tabiat hodisalarini "jonlantiradi" va ularga insoniy sifatlar baxsh etadi. S.A.Uzunova qayd etganidek, "Badiiy asar bolaning tabiatga nisbatan emotsional munosabatini shakllantiradi va uning tasavvurida voqelikning yorqin obrazini yaratadi" [2].

Vizuallashuv jarayoni ikki xil ko‘rinishda kechadi:

1. Tashqi vizuallashuv: Asarga ishlangan illyustratsiyalar, rasmlar, animatsion vositalar orqali ko‘rish.
2. Ichki vizuallashuv: Badiiy matnning ta’sirchan tasvirlari natijasida bolaning ongida shakllanadigan obrazli tasavvur.

Masalan, Abdulla Oripovning bahor haqidagi she’rlarini o‘qish jarayonida bola "boychechakning yer ostidan bosh ko‘tarishi" obrazini vizuallashtiradi. Bu ichki obraz bolaning mantiqiy tafakkurini badiiy-estetik idrok bilan boyitadi.

Pedagogik amaliyotda jonli kuzatish va badiiy tasvirning uyg‘unligi "idrok his qilish anglash" zanjirini hosil qiladi. Ushbu uyg‘unlikning bir necha bosqichli mexanizmini taklif etish mumkin:

1-bosqich: Ekspress-kuzatish. Bolalar tabiatga olib chiqiladi va biror hodisa (masalan, qor yog‘ishi) bevosita kuzatiladi. Bu bosqichda bola faktik axborot to‘playdi (qor sovuq, oq, yumshoq).

2-bosqich: Badiiy interpretatsiya. Mashg‘ulot xonasiga qaytgach, ushbu hodisaga oid badiiy asar o‘qiladi yoki topishmoq aytiladi. Bu jarayonda bolaning jonli kuzatuv natijasida olgan taassurotlari badiiy so‘z bilan "sayqallanadi".

3-bosqich: Ijodiy vizuallashuv. Bolaga ko‘rgan va eshitganlari asosida rasm chizish yoki grafik organayzerlar (masalan, "Kuz fasli" klasteri) to‘ldirish topshiriladi.

V.A.Suxomlinskiy yozganidek: "Men tabiatga sayohatni so‘z darsiga aylantiraman. Bola gulning go‘zalligini ko‘radi, so‘ngra u haqidagi she’rni tinglaydi va bu go‘zallik uning qalbiga chuqurroq o‘rnashadi" [3]. Bunday uyg‘unlik bolada nafaqat ekologik bilim, balki tabiatga nisbatan shafqat va mas’uliyat hissini shakllantiradi.

Bugungi kunda MTTlarda AKT vositalaridan foydalanish vizuallashuv imkoniyatlarini kengaytirdi. Biroq, virtual vizuallashuv (video-roliklar) jonli kuzatishning o‘rnini bosa olmaydi, balki uni to‘ldirishi kerak. Badiiy asar asosida yaratilgan multimedia mahsulotlari bolaga tabiat hodisalarining dinamikasini (masalan, g‘unchaning gulga aylanishini tezlashtirilgan kadrda) ko‘rsatishda samaralidir [4]. Bu bolaning "jonli kuzatish"da ko‘ra olmagan detalini badiiy-vizual shaklda ko‘rishiga yordam beradi.

Tabiat hodisalarini badiiy tasvirlar orqali idrok etishda vizuallashuv va jonli kuzatishning uyg‘unligi maktabgacha yoshdagi bolalar ta’lim-tarbiyasining samaradorligini oshiruvchi fundamental tamoyildir. Jonli kuzatish bolaga "haqiqatni", badiiy tasvir esa "mazmun va go‘zallikni" beradi. Ushbu ikki komponentning integratsiyasi natijasida bolada olamning yaxlit

manzarasi shakllanadi. Pedagogning vazifasi bolani tabiatni nafaqat ko‘rishga, balki badiiy so‘z vositasida uni his etishga va asrashga o‘rgatishdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Pestalotsiy I.G. Izbranniye pedagogicheskiye sochineniya. M:Pedagogika, 1981.T. 2.S. 134.
2. Uzunova S.A. Vliyaniye xudojestvennoy literaturi na ekologicheskoye vospitaniye doshkolnikov // Pedagogicheskoye masterstvo.M., 2014. S. 56-58.
3. Suxomlinskiy V.A. Maktabga boraman (O‘g‘limga xat).T: "O‘qituvchi", 1991.B. 45.
4. S.Shodmonova. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. T: "Fan va texnologiya", 2008. B. 112.
5. G‘oziyev E. Psixologiya (yosh davrlari psixologiyasi). T:"O‘qituvchi", 1994. B. 89.
"Ilk qadam" maktabgacha ta’lim muassasasining Davlat o‘quv dasturi. T:2022

MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARDA O’YIN YETAKCHI FAOLIYAT SIFATIDA

Suvanova Nodirabegim Sadir qizi(Navoiy, O‘zbekiston)
Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Nazarova Begoyim Sherbek qizi Navoiy davlat universiteti,
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishida yetakchi faoliyat hisoblangan o‘yinning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinib, uning ruhiy jarayonlar hamda ijtimoiy ko‘nikmalar shakllanishiga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, tarbiyachi va ota-onalar uchun bolalar faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish bo‘yicha metodik tavsiyalar taqdim etilgan. Maqolangizdagi asosiy urg‘uni (masalan, rolli yoki didaktik o‘yinlar) aniqlashtirib, annotatsiyani yanada mukammallashtirishingiz mumkin.

Kalit so’zi: Maktabgacha yosh, yetakchi faoliyat, o‘yin, psixik rivojlanish, ijtimoiylashuv, bog‘cha yoshi, intellektual o‘sish.

Аннотация: В данной статье анализируется роль и значение игры, которая считается ведущей деятельностью в развитии детей дошкольного возраста, и подчеркивается ее влияние на формирование психических процессов и социальных навыков. Также приводятся методические рекомендации для педагогов и родителей по правильной организации детских занятий. Аннотацию можно дополнительно улучшить, уточнив основной акцент статьи (например, ролевые игры или дидактические игры).

Ключевые слова: Дошкольный возраст, ведущая деятельность, игра, психическое развитие, социализация, детский сад, интеллектуальный рост.

Abstract: This article analyzes the role and importance of play, which is considered a leading activity in the development of preschool children, and highlights its impact on the formation of mental processes and social skills. It also provides methodological recommendations for educators and parents on the correct organization of children's activities. You can further improve the annotation by clarifying the main emphasis in your article (for example, role-playing or didactic games).

Keywords: Preschool age, leading activity, play, mental development, socialization, kindergarten age, intellectual growth.

Maktabgacha tarbiya yoshi inson hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda bolaning jismoniy, aqliy, ijtimoiy va hissiy rivojlanishi jadal sur’atlarda kechadi. Aynan shu yoshda bolaning shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur bo‘lgan asosiy ko‘nikmalar paydo bo‘ladi. Shu sababli maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim Vazirining 2018 yil 18 iyuldagi 1/mh-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan va Adliya vazirligidan 3031- raqam ro‘yxatdan o‘tgan yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasining “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari” hamda Maktabgacha ta’lim vazirligining 2018 yil 7 iyuldagi 4-sonli Hay’at qarori bilan tasdiqlangan “Ilk qadam” nomli maktabgacha ta’lim tashkilotining o‘quv dasturi tasdiqlandi. Maktabgacha ta’lim tashkilotining davlat o‘quv dasturi O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshidagi bolalarni rivojlantirish borasidagi Davlat talablariga muvofiq ishlab chiqilgan me’yoriy-huquqiy hujjat bo‘lib, unda maktabgacha ta’lim tashkilotining maqsad va vazifalari, o‘quv-tarbiyaviy faoliyatining asosiy g‘oyalari ifodalangan, shuningdek, bolaning ta’limning keying bosqichiga o‘tishidagi asosiy kompetensiyalari belgilangan.

O‘yinlar xalq pedagogikasining tarbiya vositasidan biri hisoblanadi. Asrlar davomida o‘yinlar rivojlanib, yangilanib kelmoqda. O‘yinlar inson o‘zligining namoyon bo‘lishi, uning takomillashuv usulidir. U maktabgacha yoshdagi bolalar hayoting asosiy mazmunini tashkil etadi. O‘yinda shaxsdagi barcha mavjud jihatlar ishga tushadi: bola harakat qiladi, gapiradi, idrok etadi, o‘ylaydi. O‘yin tarbiyaning muhim vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘yin bolalar uchun o‘zlari yashab turgan dunyoni bilish hamda o‘zgartirish qurolidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning atrofdagi narsalarni bilish faoliyatlari faqat bevosita harakat shaklida bo‘ladi. Bolalar atrofdagi kattalar uchungina mansub bo‘lgan, hali o‘zlarining kuchlari ham, aqllari ham yetmaydigan juda ko‘p narsalarni faqat o‘yin faoliyati orqali o‘zlashtiradilar. O‘yin orqali voqeylikdagi narsa va hodisalarni biladilar. Bolani o‘yin orqali ijtimoiy foydali, ya’ni yuksak insoniy xislatlarini ham tarbiyalash lozim.

Yetakchi faoliyat-bu bolaning muayyan yosh bosqichida eng muhim hisoblangan va uning rivojlanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatadigan faoliyat turidir. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun yetakchi faoliyat - bu o‘yin faoliyatidir.

- Aqliy rivojlanish: O‘yin davomida bola fikrlash, tasavvur qilish va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.
- Nutq rivoji: Rolli o‘yinlar orqali bola nutqini boyitadi va muloqot qilishni o‘rganadi.
- Ijtimoiylashuv: Boshqa bolalar bilan o‘ynash orqali hamkorlik, navbat kutish, qoidalarga rioya qilishni o‘rganadi.
- Emotsional rivojlanish: O‘yin jarayonida bola o‘z his-tuyg‘ularini ifodalaydi va boshqarishni o‘rganadi.

Har qanday o‘yinning va o‘yin faoliyatining markazida bola katta kishilarning faoliyati va o‘zaro munosabatini, muomalasini o‘ziga xos tarzda aks ettirishi, takrorlashi imkoniyati turadi. Shunga ko‘ra o‘yin ijtimoiy ahamiyat kasb etib, bola insoniyat tomonidan asrlar davomida yaratilgan qimmatli bilimlar, amaliy ko‘nikmalar, malakalar va odatlarni o‘rganishiga imkon yaratadi, oqibatda uni shazslararo muloqotning mohiyatiga olib kiradi.

N.M.Aksarinaning ta’kidlashicha, o‘yin o‘z-o‘zidan vujudga kelmaydi, buning uchun kamida uchta sharoit bo‘lishi lozim.

1. Har xil ko‘rinishdagi o‘yinchoqlar va tarbiyaviy ta’sir vositalarining muhayyoligi, taasurotlarning tarkib topishi;

2. Bolalarning kattalar bilan tez-tez muomala va muloqotga kirishi;

3. Kattalarning bevosita ta’sir ko‘rsatish uslubi hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

A.P.Usovaning tadqiqotlarida ta’kidlashicha, rolli o‘yin ishtirokchilarining safi yosh ulg‘ayishiga qarab, jinsiy tofovutlarga binoan kengayib boradi:

a. uch yoshli bolalar 2-3 tadan guruhga birlashib, 3-5 daqiqa birga o‘ynay oladilar;

b. 4-5 yoshlilar guruhi 2-3 tadan ishtirokchidan iborat bo‘lib, ularning hamkorlikdagi faoliyati 40-50 daqiqa davom etadi, o‘yin davomida qatnashchilar soni ham ortib boradi:

c. 6-7 yoshli bolalarda rolli o‘yinni guruh yoki jamoa bo‘lib birga o‘ynash istagi vujudga keladi, natijada avval rollar taqsimlanadi, o‘yinning qoidalari va shartlari tushuntiriladi (o‘yin davomida bolalar bir-birlarining harakatini qattiq nazorat qiladilar).

D. B. Elkonin o‘z tadqiqotlarida rolli o‘yinning syujeti bilan bir qatorda, uning mazmuni ham mavjud ekanini yozadi. Uning fikricha, o‘yinda bola kattalar faoliyatining asosiy jihatini aniqroq aks ettirishi o‘yinning mazmunini tashkil etadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarda olib borilayotgan mashg‘ulotlarning ta’sirini oshirish maqsadida, shu bilan birgalikda o‘tilayotgan mashg‘ulotlarga kelajak avlodning qiziqishini uyg‘otish uchun turli o‘yin metodlaridan keng qamrovli foydalaniladi.

Bolalar o‘yinining o‘ziga xosligi shundan iboratki, u tevarak atrofdagi hayotni, qiziqishlarning faoliyati, ishlarini, harakatlarini, ularning ish jarayonidagi o‘zaro munosabatlarini aks ettiradi. O‘yin paytida xona bolalar uchun dengiz, o‘rmon, metro bekati, ishxona shu kabi bir qancha holatlarga kirishi mumkin. Hatto o‘yin g‘oyalari ham bolalarning o‘zidan chiqishi mumkin. Bolajonlar o‘zaro: “do‘kon”, “shifoxona”, “uchuvchi-uchuvchi”, “bolalar tashkiloti”, “dengizchi”,“xola-xola”, “mehmonjon” kabi bir qancha o‘yinlarni o‘ynashadi.

O’yin faoliyat jarayonlarida tarbiyachilar bolalarni aynan bir xil, o‘xshash narsalar va faoliyat turlari bilan ta’minlashlari uchun ularning o‘ziga xos, boshqalardan ajralib turadigan rivojlanish ko‘rsatkichlari to‘g‘risida to‘liq tasavvurga ega bo‘lishlari lozim. Shuningdek, tarbiyachilar bir xil yoshdagi turli bolalarning qobiliyatlari va qiziqishlaridagi farqlarga e’tibor bilan munosabatda bo‘lishlari kerakligini mutaxassislar alohida ta’kidlashadi. Bunda bola rivojlanishining o‘ziga xosligiga doir, bolalar qiziqishlariga javob beruvchi faoliyat turlari, ya’ni ularning aqliy, ijtimoiy va ma’naviy yetuklik darajasi nazarda tutiladi. Bunday faoliyat turlari bolalarning tabiatga qiziqishlariga, tajribadan qoniqish hosil qilishlariga va o‘z g‘oyalarini tajribada sinab ko‘rish xohish-istaklariga qaratilgandir. Bunda bolalar paydo bo‘lgan savollarga o‘zlari javob topishiga yordam berish muhim ahamiyatga ega. Negaki, savolga javob izlash barobarida bolada qiziqish, dalillash va e’tibor berish avtomatik tarzda faollashadi. Bunda tarbiyachining roli savolni soddalashtirmasdan va bolani ko‘p axborot bilan chalg‘itmasdan uni qoniqtiradigan javob topish yo‘llarini birgalashib qidirishdan iboratdir. Faollik markazlaridagi ta’lim jarayonida bolalarning o‘zlari tegishli rivojlanish markazini ixtiyoriy tanlay boshlaydilar. Bolalarni mustaqil guruhlarda ishlashi, individuallashtirishda tarbiyachi shunday faoliyat turlarini o‘ylab topadiki, unda barchaga birdek ko‘rsatma berilsada, biroq har bir bola undan kelib chiqqan holda o‘zi mustaqil ravishda muvaffaqiyatga erishishiga imkon beriladi. Individuallashtirish darajasini optimallashtirish mumkin. Epchillik va topqirlik talab etiladigan faoliyat turini tanlagan va bolalarni diqqat bilan kuzatgan holda tarbiyachi zaruriyat tug‘ilib qolsa topshiriq va materiallarni o‘zlashtirishi yoki moslashtirishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati o‘yin hisoblanadi. O‘yin orqali bola har tomonlama rivojlanadi va keyingi ta’lim bosqichlariga tayyorlanadi. Shuning uchun bolalar hayotida o‘yin faoliyatiga alohida e’tibor qaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirining 2018 yil 18 iyundagi “O’zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo’yiladigan davlat talablarini tasdiqlash haqida”gi 1-mh-sonli buyrug’i

2. O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining 2018 yil 7 iyuldagi 4-sonli hay’at yig’ilishi qarori bilan tasdiqlangan “Ilk qadam” davlat o`quv dasturi

3. UNICEF – Early Childhood Development (Erta bolalik rivojlanishi bo‘yicha materiallar). 2020

4. Ochilov M. Pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: O‘qituvchi, 2018. 168

5. G‘ulomov J. Maktabgacha ta’lim metodikasi. - Toshkent: Sharq, 2019.

6. Xoliqov A. Maktabgacha ta’limda innovatsion yondashuvlar. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.

7. Hirsh-Pasek K., Golinkoff R. A Mandate for Playful Learning in Preschool. // Oxford Review of Education. — 2016. — Vol.42(5).

8. Maktabgacha ta’lim tashkilotlar va umumiy o‘rta ta’lim maktablar qoshida tashkil etilgan qisqa muddatli guruhlar uchun «Bilimdon» dasturi Toshkent-2014yil
9. Djurayeva B.R. , H.M.Nazirova ,, Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishning zamonaviy tendinsiyalari’’ Toshkent 2015,

TARBIYACHI NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Haydarova Dilafruz Inoyatulloyevna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedra o‘qituvchisi

Annotatsiya: Tarbiyachi uchun namunali nutqni egallash -bu uning o‘z kasb koriga tayyorligini belgilovchi ko‘rsatkich hisoblanadi. Ushbu maqolada maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida pedagog tarbiyachining nutqiy faolliyatini o‘ziga xosligi, tarbiyachilarning nutqida bugungi kundagi e’tibor, mashg‘ulotlar davomida bolalarning nutqini rivojlantirish choralari haqida so‘z yuritilgan.

Аннотация: Для учителя владение образцовой речью является показателем его готовности к профессии. В данной статье рассматриваются особенности речевой деятельности учителя в дошкольных образовательных организациях, современные подходы к развитию речи учителей и меры по развитию речи детей во время занятий.

Abstract: For a teacher, mastering exemplary speech is an indicator of his readiness for his profession. This article discusses the specifics of the speech activity of a teacher in preschool educational organizations, the current focus on the speech of teachers, and measures to develop children's speech during classes.

Kalit so‘zlar: tarbiyachi, pedagog, o`qituvchi, maktabgacha ta`lim, tarbiya, nutq o`stirish, nutq madaniyati.

Ключевые слова: педагог, воспитатель, учитель, дошкольное образование, воспитание, развитие речи, речевая культура.

Keywords: educator, pedagogue, teacher, preschool education, upbringing, speech development, speech culture.

Nutq madaniyati - bu to‘g‘ri so‘zlay olish, ya’ni nutqiy muloqot shartlari va fikr bildirishdan ko‘zlangan maqsadni hisobga olgan holda hamda barcha til vositalaridan foydalangan holda bayon qilinayotgan mazmunga mos holda gapirishdan iboratdir. Nutq madaniyati — bu bayon etiladigan fikr mazmuniga mos tarzda til vositalarining barchasidan (tovush, intonatsiya, grammatik shakllar, leksik urg‘ulardan) to‘g‘ri foydalana olishdir. Ma’lumki, nutq og‘zaki va yozma ko‘rinishga ega. Og‘zaki nutq gapirib turgan vaqt birligidagina mavjud bo‘lib, bu jarayon tugashi bilan nutq ham tugaydi.

Og‘zaki nutq tezkorlik bilan amalga oshadi va tahrir imkoniyatiga ega bo‘lmaydi. Og‘zaki nutqda fikrni aytganlarini xotirada ushlab turgan holda rivojlantirishga to‘g‘ri keladi. Og‘zaki nutqda odatda, muloqot uchun eng zarur narsalarnigina zikr etiladi. Bu bir tomondan vaqt iqtisodi bilan, ikkinchidan nutq kuchini tejash bilan bog‘liq. Og‘zaki nutqda bir xil so‘zlar, bir xil shakllar bir qadar ko‘proq takrorlanadi, bu hol til vositalarini tanlash qiyinchiliklari bilan bog‘liqdir.

Nutq madaniyati hozirgi davr tilshunosligi oldida turgan eng katta muammolardan biri ekanligi barchamizga ma’lum. Zamonaviy axborot texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar xuruji inson ma’naviyatiga, ruhiyatiga, shu bilan birga uning nutqiga salbiy ta’sir o‘tkazib kelmoqda. Bu muammoni hal etish umum madaniyatimiz taraqqiyoti, shuningdek, umumiy o‘rta ta’lim, oliy ta’lim, eng asosiy ta’lim o‘chog`i bo‘lgan maktabgacha ta’lim tashkiloti pedagog-xodimlarinig yuksak saviyasiga, shu bilan birga, uni ifoda etuvchi nutqiga bo‘g‘liq bo‘ladi. Xo‘sh, pedagogning nutqi qanday bo‘lishi kerak, va unga qo‘yilgan talablar nimalardan iborat?

Bizga ma’lumki, barcha kasblar orasida tarbiyachilik kasbi o‘zgacha va muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Zero, tarbiyachi yosh avlod qalbi kamolotining me’mori, yoshlarga ta’lim-

tarbiya beruvchi insondir. Bugungi kunda u yoshlarni g‘oyaviy - siyosiy jihatdan chiniqtirib, tabiat, jamiyat, ijtimoiy hayot, tafakkur taraqqiyoti qonuniyatlarini o‘rgatadi, bolalarni mehnat faoliyatiga tayyorlab, kasb hunar sirlarini puxta egallashlarida ko‘maklashadi va jamiyat uchun muhim bo‘lgan ijtimoiy-iqshsodiy vaziyatlarni hal etadi. Ana shu ma’suliyat tarbiyachidan o‘z kasbining mohir ustasi bo‘lishni, tarbiyalanuvchilarga tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatib, ularning qiziqishi, qobiliyati, iste’dodi, e’tiqodi va amaliy ko‘nikmalarini har tomonlama rivojpantirish yo‘llarini izlab topadigan kasb egasi bo‘lishni talab etadi. Buning uchun doimo tarbiyachining kasbiy mahoratini, ko‘nikma va malakalarini oshirib borish, gamxo‘rlik qilish, unga zarur shart - sharoitlar yaratish, tarbiyalanuvchining ijodiy tashabbuskorligini muntazam oshirib borishga ko‘maklashish barobarida, albatta uning nutqiy malakasi yuksak darajada bo‘lishi muhim ahamiyat kasb etishi lozim.

Davlat va nodavlat maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisi har doim shuni esda tutish kerakki, nutq bu maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda jismoniy, ruhiy omillar rivojlanishiga ko‘maklashuvchi vositadir. Tarbiyachi bolaga ta’lim-tarbiya berish bilan bir vaqtda uni keyingi ta’lim jarayoniga, ya’ni maktabda muvaffaqiyatli o‘qishlari uchun zamin hozirlaydi. Maktabgacha ta’lim tashkilotining barcha ta’lim- tarbiyaviy jarayonlarda bolalarga ona tilini o‘rgatish orqali ularning nutqi o‘stiriladi. “Ona tili, - deb yozadi K.D.Ushinskiy, -har qanday taraqqiyotning asosi, butun bilimning xazinasidir. Har qanday tushunish undan boshlanadi, u orqali va unga qaytadi. Shu bilan birga taniqli pedagog Y.I.Tixeyeva tarbiyachi nutqiga yuksak baho berib, “Maktabgacha ta’lim tashkilotida tarbiyalanuvchilar beixtiyor taqlid qiladigan namuna tarbiyachining tilidir, uning tili bolalar tiliga g‘oyat samarali va nihoyatda kuchli ta’sir ko‘rsatadigan hamma narsalarni o‘zida birlashtiradigan bo‘lishi kerak” degan edi. Demak, tarbiyachining nutqi bola uchun asos vazifasini o‘tar ekan, unga qo‘yilgan pedagogik talablarga, albatta, e’tibor berish kerak.

Nutqda eng muhim metod bu dialogik nutq, ya’ni bolalar bilan so‘zlashishdir. So‘zlashish og‘zaki nutqning eng oddiy shakli bo‘lib, unda bola o‘zini tutishi, ko‘z qarashi, xatti-harakati, ovozining past-balandligi, tezligi kabi turli holatlar hisobga olinadi. So‘zlashish – dialogik nutq, asosan kattalar yordamida amalga oshiriladi va u ayniqsa, tevarak-atrofni bilish jarayonida yaxshi natijalar beradi. Jumladan, jamoat joylarida, ko‘pchilik o‘rtasida nutq madaniyatiga rioya etishga e’tibor qaratiladi. Bunda bir-birining nutqini to‘ldirib borish, tuzatishlar kiritish, so‘rash, so‘rab bilib olish dialogik nutqqa o‘rgatishning usullari sanaladi.

Bola o‘sib boradi, uning ehtiyojlari ko‘payadi, yangi istaklari, qiziqishlari paydo bo‘ladi. Biroq tarbiyaning aqliy, axloqiy, mehnat va boshqa turlari bir maromda (bolaning yoshiga muvofiq) amalga oshishi uchun maktabgacha yoshdagi bolalar lug‘atidagi so‘zlar miqdori ustida yetarlicha o‘ylab ko‘rilmaydi.

Maktabgacha ta’lim muassasasida ta’lim berish samaradorligini oshirish, bolalarni mustaqil ta’lim olishga (maktab ta’limiga) tayyorlash, yangi jamiyatning ongli quruvchilarini tarbiyalash kabi muhim va hayotiy vazifalarni hal qilishda ona tili asosiy o‘rin egallaydi. Maktabgacha ta’lim muassasasi bolalarni har tomonlama, ya’ni jismoniy, aqliy, axloqiy, estetik tomondan tarbiyalashdek maqsadni o‘z oldiga qo‘ygan. Bu maqsad esa bolalaga ona tilini o‘rgatish jarayonida amalga oshiriladi. Bog‘chada og‘zaqi nutqni o‘stirish natijasida bolalar aqlan rivojlanib, umumiy madaniy saviyasi oshadi. Ular tevarak-atrofdagi voqea-hodisalar, tabiat va jamiyat qonuniyatlarini tushunib boradilar. Bolalarda nutqning rivojlanishi ularning ruhiy jihatdan ham takomillashib borishiga yordam beradi. Bola tashqi dunyoni xotira, tasavvur, xayol, tafakkur kabi ruhiy jarayonlar yordamida, shuningdek nutq yordamida bilib olish qobiliyatiga ega. Ta'limning asosiy shakli mashg'ulotdir. Nutq o‘stirish mashg'ulotlarida bola o‘z nutqini tarbiyachining namunaviy nutqi bilan taqqoslaydi. Bolalar mashg'ulotda yangi bilimlar bilan tanishadilar, tarbiyachining nutqiy ko‘rsatmasi orqali o‘quv ishlarini bajarishga, o‘z ishlariga baho berishga o‘rganadilar.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, tarbiyachi nutqidagi so‘zlar aniq tanlansa, jumlalar grammatik tomondan to‘g'ri bo‘lsa, undagi fikrlar oddiy, aniq, ravshan bo‘lsa, izchil ketma-

ketlikda bayon etilsa, bolalarning yoshi va psixik xususiyatlari hisobga olinsa, bunday nutq bolalar tomonidan osonlik bilan idrok qilinadi va ular uchun tushunarli bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. D.R.Babayeva. “Nutq o`stirish nasariyasi va metodikasi”. Toshkent. “Barkamol fayz media”. 2018.
2. Norqul Bekmirzaev. “Nutq madaniyati va notiqlik asoslari. Toshkent. “Fan” nashriyoti. 2007.
3. A.J.Omonturdiyev. Sh.I.Abduraimova. “Nutq madaniyati va uslubiyati”. Toshkent. 2016.

РАЗВИТИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ЛЮБОЗНАТЕЛЬНОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ ЧЕРЕЗ ПРОВЕДЕНИЕ НЕСЛОЖНЫХ ОПЫТОВ В ПРИРОДЕ

Лола Рахмонбердиевна Джуракулова
преподаватель УзНПУ
Мерьем Дляверовна Мустафаева
Студент, УзНПУ

Аннотация: В статье рассматривается проблема формирования исследовательской любознательности у детей дошкольного возраста посредством проведения простых опытов и наблюдений в природной среде. Исследование направлено на выявление педагогических условий, способствующих развитию познавательной активности, самостоятельности и интереса к окружающему миру у дошкольников. В работе анализируются методы организации экспериментальной деятельности детей, описываются формы проведения элементарных опытов с природными объектами и явлениями. Результаты исследования показывают, что использование практических наблюдений, экспериментов и игровых методов способствует активизации познавательной деятельности детей и формированию у них начальных исследовательских навыков. Особое внимание уделяется роли педагога в организации исследовательской деятельности и создании развивающей образовательной среды.

Ключевые слова: дошкольное образование, исследовательская деятельность, познавательная активность, природные эксперименты, наблюдение, развитие любознательности, экологическое воспитание

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda tadqiqotga bo‘lgan qiziqish va izlanuvchanlikni tabiatda oddiy tajribalar o‘tkazish orqali rivojlantirish masalasi yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi bolalarda bilishga bo‘lgan ehtiyojni, mustaqil fikrlashni va atrof-muhitga qiziqishni shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik sharoitlarni aniqlashdan iborat. Maqolada bolalarning eksperimental faoliyatini tashkil etish usullari, tabiat hodisalari va tabiiy obyektlar bilan oddiy tajribalar o‘tkazish shakllari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, amaliy kuzatishlar, tajribalar va o‘yin elementlari bolalarning bilish faolligini oshirishga va ularda boshlang‘ich tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, pedagogning roli va rivojlantiruvchi ta’lim muhiti yaratishning ahamiyati alohida ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, tadqiqotchilik faoliyati, bilish faolligi, tabiat tajribalari, kuzatish, qiziquvchanlikni rivojlantirish, ekologik tarbiya

Abstract: The article examines the development of research curiosity in preschool children through the use of simple experiments and observations in nature. The study aims to identify pedagogical conditions that promote cognitive activity, independence, and interest in the surrounding world among preschoolers. The paper analyzes methods of organizing experimental activities for children and describes forms of conducting simple experiments with natural objects and phenomena. The results of the study demonstrate that practical observations, experiments, and

play-based approaches contribute to the activation of children’s cognitive activity and the formation of initial research skills. Particular attention is paid to the role of the teacher in organizing research activities and creating a supportive educational environment.

Keywords: preschool education, research activity, cognitive development, nature experiments, observation, curiosity development, environmental education

ВВЕДЕНИЕ

В последние годы всё чаще обращается внимание на необходимость развития у детей не только знаний, но и умения самостоятельно их добывать. Особенно это важно в дошкольном возрасте, когда у ребёнка естественным образом проявляется интерес ко всему новому. Именно в этот период закладываются основы познавательной активности и формируется отношение к окружающему миру.

На практике я не раз убеждалась, что дети лучше всего усваивают материал тогда, когда могут сами что-то попробовать, увидеть результат и сделать пусть даже самый простой, но собственный вывод. В этом плане особую роль играют элементарные опыты в природе. Они не требуют сложного оборудования, но при этом дают ребёнку возможность почувствовать себя маленьким исследователем.

Актуальность данной темы связана с тем, что традиционные формы обучения не всегда позволяют в полной мере развивать инициативу и самостоятельность дошкольников. Включение же экспериментальной деятельности делает процесс обучения более живым, интересным и, главное, осмысленным для ребёнка.

Целью данной работы является рассмотрение возможностей развития исследовательской любознательности у дошкольников посредством проведения простых опытов в природной среде.

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В ходе работы были использованы как теоретические, так и практические методы. Прежде всего, был проведён анализ педагогической литературы, посвящённой вопросам развития познавательной активности детей. Это позволило определить основные подходы к организации исследовательской деятельности.

Кроме того, особое место заняло наблюдение за детьми в процессе проведения опытов. Важно было не просто организовать деятельность, а увидеть, как меняется поведение ребёнка, его интерес, способность задавать вопросы и делать выводы.

Практическая часть включала проведение несложных опытов с природными объектами: водой, воздухом, почвой, растениями. Например, дети проверяли, какие предметы тонут, наблюдали за испарением воды, ухаживали за растениями и отслеживали их рост.

Также был проведён сравнительный анализ, позволивший отметить изменения в уровне познавательной активности детей до и после систематического включения экспериментальной деятельности.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Проведённая работа показала, что даже самые простые опыты способны существенно повлиять на развитие интереса к познанию.

Во-первых, дети стали чаще задавать вопросы. Причём эти вопросы носили уже не случайный характер, а были связаны с наблюдаемыми явлениями. Например, после опытов с водой дети начинали рассуждать о том, почему одни предметы тонут, а другие нет.

Во-вторых, заметно повысилась наблюдательность. При работе с растениями дети обращали внимание на изменения, которые раньше могли просто не замечать: появление новых листьев, изменение цвета, зависимость роста от полива и света.

В-третьих, у детей постепенно формировались элементарные навыки анализа. Они пытались сравнивать, делать предположения и даже спорить, отстаивая свою точку зрения.

Отдельно хочется отметить, что в процессе такой деятельности дети становятся более открытыми в общении. Они делятся своими наблюдениями, обсуждают результаты, учатся слушать друг друга.

ОБСУЖДЕНИЕ

Полученные результаты ещё раз подтверждают, что экспериментальная деятельность должна занимать важное место в системе дошкольного образования. При этом ключевая роль, безусловно, принадлежит педагогу.

Именно воспитатель задаёт направление, создаёт проблемную ситуацию и помогает ребёнку не потерять интерес. Но при этом важно не давать готовых ответов, а аккуратно подводить детей к самостоятельным выводам.

Не менее важно учитывать возрастные особенности. Опыты должны быть простыми, безопасными и понятными. Если ребёнок не понимает, что происходит, интерес быстро теряется.

Также, на мой взгляд, большое значение имеет среда. Когда у детей есть возможность взаимодействовать с природными материалами, экспериментировать, наблюдать — процесс обучения становится для них естественным продолжением их собственной активности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, проведение несложных опытов в природе является эффективным средством развития исследовательской любознательности дошкольников. Экспериментальная деятельность способствует формированию познавательной активности, наблюдательности и самостоятельности детей.

Использование практических методов обучения позволяет детям не только получать знания, но и самостоятельно открывать новые закономерности окружающего мира. Это способствует развитию исследовательского мышления и формированию устойчивого интереса к познанию.

Внедрение экспериментальных методов в образовательный процесс дошкольных учреждений позволяет создать условия для всестороннего развития личности ребенка и подготовки его к дальнейшему обучению.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Выготский Л. С. Психология развития ребенка. — Москва: Педагогика.
2. Поддьяков Н. Н. Развитие исследовательской деятельности дошкольников. — Москва: Просвещение.
3. Венгер Л. А. Психологические основы развития познавательной деятельности детей. — Москва.
4. Эльконин Д. Б. Психология игры и развитие ребенка. — Москва.
5. Николаева С. Н. Экологическое воспитание дошкольников. — Москва: Академия.
6. Piaget J. The Psychology of the Child. — New York: Basic Books.
7. Montessori M. The Discovery of the Child. — Oxford.

MAKTABGACHA 6-7 YOSHDAGI BOLALARDA MEHNAT TARBIYASINI SHAKLLANTIRISHDA ERTAK QAHRAMONLARI OBRAZLARIDAN FOYDALANISH

G.T.Raxmatova
Navoiy davlat universiteti,
Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi
G.Ibragimova
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha 6–7 yoshdagi bolalarda mehnat tarbiyasini shakllantirishda ertak qahramonlari obrazlaridan foydalanishning pedagogik ahamiyati yoritilgan. Ertaklar orqali bolalarda mehnatsevarlik, mas'uliyat, mustaqillik va jamoaviylik kabi sifatlarni rivojlantirish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, ertaklar asosida mehnat tarbiyasini tashkil etishning samarali usullari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, mehnat tarbiyasi, ertaklar, ertak qahramonlari, mehnatsevarlik, mas'uliyat, 6–7 yosh, jamoaviylik, tarbiya, pedagogik yondashuv.

Аннотация: В данной статье рассматривается педагогическое значение использования образов сказочных героев в формировании трудового воспитания у детей 6–7 лет. Анализируются пути развития трудолюбия, ответственности, самостоятельности и коллективизма через сказки. Также представлены эффективные методы организации трудового воспитания на основе сказок.

Ключевые слова: дошкольное образование, трудовое воспитание, сказки, сказочные герои, трудолюбие, ответственность, 6–7 лет, коллективизм, воспитание, педагогический подход

Abstract: This article discusses the pedagogical importance of using fairy tale characters in developing labor education among preschool children aged 6–7. It analyzes ways to form qualities such as diligence, responsibility, independence, and teamwork through fairy tales. Effective methods of organizing labor education based on fairy tales are also presented.

Keywords: preschool education, labor education, fairy tales, fairy tale characters, diligence, responsibility, 6–7 years, teamwork, upbringing, pedagogical approach.

Rivojlangan ta'lim tizimi negizida rivojlangan maktabgacha ta'lim asosiy poydevori sanaladi. Maktabgacha ta'lim bolani nafaqat kun tartibini samarali tashkil etish va har tomonlama yetuk holda maktab ta'limiga tayyorlashdan iborat. Bola maktab ta'limiga tayyorlanish jarayonida unda mehnat ko'nikmasining shakllanishi muhum hisoblanadi. Mehnat tarbiyasi — bolalarda mehnatga ijobiy munosabat, mehnatsevarlik, mas'uliyat, mustaqillik va foydali faoliyatga qiziqishni shakllantirish jarayonidir. Bu jarayon ayniqsa 6–7 yoshda muhim, chunki bola maktabga tayyorlanish bosqichida bo'ladi. 2019 yil 16 dekabrda qabul qilingan Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida Qonunda[151] 6–7 yoshli bolalarni maktabga tayyorlashda mustaqillik va mehnat ko'nikmalarini rivojlantirish muhim vazifa sifatida belgilangan.

Xalq og'zaki ijodida eng boy va rang-barang janrlardan biri ertakdir. Ertaklar xalq hayoti, milliy ma'naviyati, urf-odatlari, udumlari, an'analari, orzu-umidlarini aks ettirib, bolalarga ma'naviy, axloqiy va badiiy oziqa beradi. Xalqimiz "Ertaklar – yaxshilikka yetaklar" deb bejiz aytmagan. Ertaklar har bir xalqqa xos va mos bo'lgan hikoyatlardir. Hayot haqiqati bilan bog'liq bo'lib, xayoliy va hayotiy uydirmalar asosiga qurilgan, didaktik g'oya tashuvchi og'zaki hikoyalar ertak deyiladi. Ertaklar epik folklorning eng sermahsul janri . Dunyoning hamma qit'alarida, barcha xalqlarda ertaklar va uning xalq orasida tashib yurgan ertakchilari, uning nazariyachilari – ertakshunoslar bor. O'zbek ertakchiligi ham uzoq tarixga ega. XX asrning boshlarigacha yuzaga kelgan barcha adabiy, badiiy obidalarida, turli shaklda o'zbek xalqining qadimiy ertakchiligi, dostonchiligi, qissalari, afsonalari o'z izlarini qoldirgan. Ertaklar — eng samarali tarbiyaviy

[151]Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida O'RQ 595-sonli

vositalardan biridir. Ayniqsa, ertak qahramonlari orqali bolaga mehnatsevarlik, mas’uliyat, halollik kabi sifatlarni singdirish oson kechadi. Chunki bola obraz orqali tezroq tushunadi va taqlid qiladi. Ertaklar — eng samarali tarbiyaviy vositalardan biridir. Ayniqsa, ertak qahramonlari orqali bolaga mehnatsevarlik, mas’uliyat, halollik kabi sifatlarni singdirish oson kechadi. Chunki bola obraz orqali tezroq tushunadi va taqlid qiladi.

Har bir bola ertak tinglayotgan chog‘ida qahramonlardan biriga o‘xshashni, ularga taqlid qilishni orzu qiladi. Kitoblardagi rasmlarni qiziqish bilan tomosha qilish, kattalarning nutqini qanday maroq bilan tinglash bolalarning ertaklarga ijobiy munosabatda ekanligidan dalolat beradi. Ertaklardagi obrazlar his-hayajonga boy, rangdor va shu bilan birga kichkintoylarning tushunishlari uchun sodda bo‘lib, haqiqatga yaqinligi bilan ularni o‘ziga rom eta oladi. Ertaklar yordamida bolalarning xotirasi, diqqati, tafakkuri rivojlantiriladi, tasavvur va fantaziyalari uyg‘otiladi. Fantaziyaning uyg‘onishi har xil hayvonlarning kesilgan tanalarini birlashtirish orqali turli ajoyibotlarni yaratishda yaqqol ko‘rinadi. Ertaklar olamiga sayohat bolalar tasavvurini, ularning xayolot olamini, fantaziyasini rivojlantiradi.

Buyuk rus demokratik V.G.Belinskiy bolalar kitobi tarbiya uchun yoziladi, “Tarbiya – buyuk ish, u insonning taqdirini hal qiladi” – degan edi. Badiiy adabiyotning qimmati bolaning har bir jihatdan o‘sishiga ta’sir ko‘rsatishidadir. Badiiy adabiyot bolaga jonajon o‘lka tabiatining kishilarning mehnati va hayotini, ularning qilayotgan ishlari va ko‘rsatayotgan qahramonliklarini, bolalar hayotidan olingan voqealar, bolalarning o‘yinlari, ermaklari va qilayotgan mehnatlarini himoya qilib beradi. Kishilarning ichki dunyosini yoritib, ularning xarakterlari, histuyg‘ulari, xatti-harakatlarini, shuningdek, tasvirlangan hodisalarga yozuvchining munosabatini ko‘rsatib, badiiy adabiyot asarlari bolani hayajonlanishga, asar qahramonlariga achinishga yoki ularni qoralashga majbur qiladi. Eng yaxshi badiiy adabiyot asarlari bolalarda biror narsaga yaxshi-yomon, adolatli-adolatsiz, to‘g‘ri-noto‘g‘ri deb, o‘zlariga xos bir yordam beradi

6-7 yoshli bolalarda mehnat tarbiyasini shakllantirishda ertak qahramonlari eng samarali vositadir. Bu yoshdagi bolalar dunyoni obrazlar va o‘yinlar orqali anglaydilar. Ertak qahramonlaridan foydalanishning asosiy yo‘nalishlari:

- **Namuna ko‘rsatish:** “Zumrad va Qimmat” ertagidagi Zumradning mehnatsevarligi, “Bo‘g‘irsoq”dagi kampirning non yopishi kabi obrazlar orqali mehnatning ijobiy natijasi ko‘rsatiladi.
- **Mehnatga nisbatan emotsional munosabat:** Ertak orqali mehnat faqat majburiyat emas, balki atrofdagilarga **yordam berish va quvonch bag‘ishlash** ekanligi uqtiriladi.
- **Salbiy oqibatlarni tushuntirish:** Dangasa qahramonlar (masalan, Qimmat yoki "Oltin tarvuz"dagi boy) misolida mehnat qilmaslikning oxiri muvaffaqiyatsizlik ekani tushuntiriladi.

Amaliy usullar:

Suhbat: Ertakni o‘qib bo‘lgach, “Qahramon nima uchun muvaffaqiyatga erishdi?” degan savol atrofida muhokama yuritish.

Rollar o‘yini: Bolalarga ertakdagi mehnat jarayonlarini (bog‘ yaratish, uy tozalash) sahnalashtirish orqali amaliy ko‘nikma berish.

Ertak terapiyasi: Bolalarni o‘zlari sevgan qahramon kabi “ishchan” bo‘lishga rag‘batlantirish.

Bu yoshda bolaning didaktik o‘yinlar orqali ertak qahramonlariga yordam berishi (masalan, “Zolushkaga donlarni saralashda yordam beramiz”) ularda mehnatga nisbatan ko‘nikma va qiziqishni uyg‘otadi.

Maktabgacha 6–7 yoshdagi bolalarda mehnat tarbiyasini shakllantirishda ertaklardan, ayniqsa ertak qahramonlari obrazlaridan foydalanish samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Bu yoshdagi bolalar ko‘proq obrazli tafakkurga ega bo‘lib, ular qahramonlarga taqlid qilish orqali xulq-atvor va faoliyatni o‘zlashtiradi. Shu sababli mehnatsevarlik, mas’uliyat va mustaqillik kabi sifatlarni shakllantirishda ertaklar muhim o‘rin tutadi. Xususan, o‘zbek xalq ertagi “Zumrad va Qimmat” bolalarda mehnatsevarlik va halollik fazilatlarini

rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Ertakdagi Zumrad obrazi mehnatkash, sabrli va odobli qiz sifatida tasvirlanadi, u o‘zining ijobiy xatti-harakatlari orqali mukofotga erishadi. Aksincha, Qimmat obrazi dangasa va beparvo bo‘lib, uning salbiy xulqi yomon oqibatlarga olib keladi. Bu orqali bolalar mehnat qilish va halol bo‘lish ijobiy natija berishini, dangasalik esa salbiy oqibatlarga sabab bo‘lishini anglaydi.

Shuningdek, “Sholg‘om” ertagi bolalarda jamoa mehnati va hamkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu ertakda sholg‘omni tortib olish jarayonida barcha qahramonlar birgalikda harakat qiladi va natijaga erishadi. Bu esa bolalarda “birlikda ishlash — muvaffaqiyat garovi” degan tushunchani shakllantiradi.

“Chumoli va chigirtka” ertagi esa mehnatsevarlik va dangasalikni taqqoslash orqali tarbiyaviy ahamiyatga ega. Unda chumoli yoz davomida tinmay mehnat qilib, qishga tayyorgarlik ko‘radi, chigirtka esa vaqtini bekor o‘tkazadi. Natijada qish kelganda chumoli farovon hayot kechiradi, chigirtka esa qiyinchilikka duch keladi. Bu ertak bolalarda mehnat qilishning zarurligini va kelajakni o‘ylab ish tutish muhimligini anglatadi.

Bundan tashqari, “Uch ayiq” ertagi orqali bolalarda tartib-intizom va boshqalarning mehnatini hurmat qilish, “Qizil qalpoqcha” ertagi orqali esa topshiriqlarni mas’uliyat bilan bajarish kabi sifatlar shakllantiriladi. Ushbu ertaklar orqali bolalar nafaqat mehnat qilishni, balki mehnat natijasiga hurmat bilan qarashni ham o‘rganadilar.

Xulosa qilib aytganda, ertak qahramonlari obrazlaridan foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarda mehnat tarbiyasini shakllantirishda samarali vosita bo‘lib, ular orqali bolalarda mehnatsevarlik, jamoaviylik, mas’uliyat va mustaqillik kabi muhim sifatlar bosqichma-bosqich rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida O‘RQ 595-sonli
2. Maxmutazimova Y.R., Xamrayeva D.R. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ta’lim-tarbiyasida ertaklardan foydalanishning zaruriyati // *Inter Education & Global Study* ilmiy-nazariy va metodik jurnal. – 2024. – №7. 124-130b
3. Maxmutazimova, Y., & Amirova, M. (2023). Rivojlanish markazlarida 6-7 yoshli bolalarni mustaqil faoliyatini tashkil etish. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali, 1(2-3).
4. Sanginova G.B**.** Maktabgacha ta’limda mehnat tarbiyasi: zamonaviy talablar va istiqbollar // *Qo‘qon universiteti xabarnomasi*. – 2023. – № (soni ko‘rsatilmagan). – B. 215–219. – ISSN 2181-1695.

КОМПЛЕКС ПОДХОД К РАЗВИТИЮ РЕЧИ РЕБЕНКА ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Меликулова Нилуфар Хамдуллаевна
Преподаватель кафедры ДО НГУ
Юн Ангелина Азизовна
Студентка 3 курса НГУ

Аннотация: в статье рассматриваются основные подходы к развитию речи у детей дошкольного возраста. Раскрываются роль и речь как ключевого средства общения и познания. Описаны словесные, наглядные, игровые и практические методы, направленные на развитие словарного запаса, грамматического строя и связной речи. Особое внимание уделено значению речевой среды и роли взрослого. Подчеркивается необходимость комплексного подхода.

Ключевые слова: развитие речи, дошкольники, методы обучения, словарный запас, связная речь, грамматический строй, звукопроизношение, речевая деятельность, игровая деятельность, речевая среда.

Annotatsiya: maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirishning asosiy yondashuvlari muhokama qilinadi. Aloqa va bilishning asosiy vositasi sifatida rol va nutq ochib beriladi. Lug'at, grammatik tuzilish va izchil nutqni rivojlantirishga qaratilgan og'zaki, vizual, o'yin va amaliy usullar tasvirlangan. Nutq muhitining ahamiyati va kattalarning roliga alohida e'tibor beriladi. Kompleks yondashuv zarurligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: nutqni rivojlantirish, maktabgacha yoshdagi bolalar, o'qitish usullari, lug'at, izchil nutq, grammatik tuzilish, ovozli talaffuz, nutq faoliyati, o'yin faoliyati, nutq muhiti.

Abstract: The article discusses the main approaches to the development of speech in preschool children. The role and speech as a key means of communication and cognition are revealed. Verbal, visual, game, and practical methods aimed at developing vocabulary, grammatical structure, and coherent speech are described. Special attention is paid to the importance of the speech environment and the role of an adult. The need for a comprehensive approach is emphasized.

Keywords: speech development, preschoolers, teaching methods, vocabulary, coherent speech, grammatical structure, sound pronunciation, speech activity, play activity, and speech environment.

Речь играет центральную роль в развитии ребенка. С ее помощью он устанавливает контакт с окружающими, осмысливает происходящее и выражает свои чувства и желания. Именно через речевую деятельность формируется мышление и закладываются основы успешного взаимодействия с обществом.

Речь рассматривается как сложная психическая функция, тесно связанная с мышлением, памятью, вниманием и восприятием. В дошкольном возрасте происходит активное формирование всех компонентов речевой системы: фонетической, лексической и грамматической.

Комплексный подход предполагает:

- системность и последовательность работы;
- интеграцию различных видов деятельности (игровой, познавательной, художественной);
- учёт индивидуальных особенностей ребёнка;
- взаимодействие педагогов и родителей.

Важную роль играет социальная среда, так как речь формируется в процессе общения. Чем богаче речевая практика ребёнка, тем активнее развивается его словарный запас и связная речь.

Дошкольный возраст считается наиболее благоприятным периодом для овладения рчью. В это время ребенок особенно восприимчив к языку, быстро усваивает новые слова и речевые конструкции. Уровень сформированности речи к моменту поступления в школу во многом определяет дальнейшие учебные успехи, способность понимать задания и строить общее со сверстниками и взрослыми.

Современная практика показывает, что у многих детей наблюдаются трудности речевого развития: ограниченный словарный запас, нарушения звукопроизношения, сложности в построении высказываний. Это делает задачу развития речи особенно актуальной. Важно не только корректировать имеющиеся недостатки, но и создавать условия, стимулирующие естественное речевое развитие.

Речь представляет с собой сложную систему, включающую несколько взаимосвязанных компонентов. К ним относятся словарный запас, грамматический строй, правильное звукопроизношениеи связная речь. Словарный запас отражает количество и качество используемых слов. Грамматический строй обеспечивает правильное построение построение предложений. Звукопроизношение связано с развитие фонематического слуха и артикуляции. Связная речь позволяет ребенку логично и последовательно выражать свои мысли.

Развитие этих компонентов происходит постепенно. В раннем возрасте ребенок использует простые слова и фразы, однако к старшему дошкольному возрасту речь становится более развернутой, увеличивается словарный запас, усложняется структура предложений. Учитывая эти особенности, педагог подбирает соответствующие методы работы.

Эффективное развитие речи возможно при использовании различных методов, которые дополняют друг друга.

Словесные методы направлены на формирование правильных речевых образцов. К ним относятся беседы, рассказы, чтение художественных произведений и пересказ. В процессе беседы дети учатся слушать и отвечать, формулировать собственные мысли. Чтение способствует обогащению словарного запаса и знакомит с выразительными средствами языка. Пересказ помогает развивать память и умение логически выстраивать высказывание.

Наглядные методы занимают особое место, так как игра является ведущей деятельностью дошкольника. В игровой ситуации речь используется естественно и мотивированно. Сюжетно-ролевые игры побуждают детей общаться, распределять роли и комментировать действия. Дидактические игры помогают решать конкретные задачи.: расширять словарный запас, развивать грамматический строй и логическое мышление. Речевые игры способствуют совершенствованию звукопроизношения и развитию слухового восприятия.

Практические методы направлены на закрепление речевых навыков через упражнения. К ним относятся артикуляционная гимнастика, дыхательные упражнения, повторение звуков, заучивание стихотворений и скороговорок. Регулярная практика помогает сформировать правильное произношение и делает речевые навыки устойчивыми.

Для достижения наилучшего результата необходимо соблюдать ряд условий. В первую очередь важна речевая среда: ребенок должен постоянно слышать грамотною и выразительную речь. Существенную роль играет пример взрослого- речь педагога должна быть четкой и правильной. Не менее важно систематически использовать игровые приемы, так как именно в игре ребенок проявляет наибольшую активность. Также необходимо учитывать индивидуальные особенности детей и подбирать задания с учетом их уровня развития.

Важно обогащать пассивный и активный словарь ребенка, используя существительные, глаголы, наречия, прилагательные, предлоги.

Для этого воспитателю необходимо:

- внимательно и заинтересованно выслушивать каждого ребенка;
- много говорить самому;
- вовлекать детей в разговор на определенную тему;
- помогать ребенку вступать в речевой контакт со взрослыми и сверстниками.

Педагог всем своим поведением должен дать понять ребенку, что он рад общению с малышом, готов выслушать его и не намерен торопиться. Доброжелательность и внимание воспитателя совершат чудо: малыш постарается подольше удержать вас около себя, используя слово.

Педагог должен много и целенаправленно говорить сам в течение всего дня: когда общается с отдельным ребенком (играет с ним, умывает его, рассматривает книжку и т.п.) и когда проводит игры и занятия со всей группой или с небольшой подгруппой (что-то вместе с детьми рассматривает, рисует, лепит, сооружает постройки из кубиков, слушает музыку, поет); путешествует по детскому саду или территории участка: рассказывает разные истории и т. д.

Семья является важнейшим фактором формирования речи. Родители должны активно участвовать в речевом развитии ребёнка: читать книги, общаться, задавать вопросы и поощрять речевую активность. Сотрудничество семьи и дошкольного учреждения обеспечивает наилучшие результаты.

Таким образом, развитие речи является важнейшей задачей дошкольного образования. Оно требует системного подхода и сочетания различных методов. Только при активном участии педагога и создании благоприятной среды можно добиться полноценного формирования речевых навыков у ребенка.

Комплексный подход к развитию речи дошкольников обеспечивает гармоничное формирование всех компонентов речевой деятельности. Эффективность достигается за счёт сочетания различных методов, активного включения ребёнка в разнообразные виды деятельности и взаимодействия всех участников образовательного процесса.

MAKTABGACHA TA’LIMDA DIDAKTIK O‘YINLARNING AHAMIYATI

Asatova Dildora Aslamovna
Navoiy davlat universiteti o’qituvchisi
Fayzuqulova Rayhona Bahodir qizi
Navoiy davlat universiteti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim muassasalarida didaktik o‘yinlarning ahamiyati, ularning bolalar rivojlanishiga ta’siri hamda ta’lim jarayonida qo‘llash usullari ilmiy-pedagogik asosda yoritilgan. Didaktik o‘yinlar orqali bolalarning tafakkuri, nutqi, diqqat va xotirasi rivojlanishi, shuningdek, ijtimoiy ko‘nikmalari shakllanishi tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘yin asosida ta’lim berishning samaradorligi va amaliy ahamiyati ilmiy manbalar asosida asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Didaktik o‘yin, maktabgacha ta’lim, rivojlanish, tarbiya, pedagogik texnologiya, o‘yin faoliyati, bola tafakkuri, kompetensiya.

Аннотация: В данной статье научно-педагогически рассматривается значение дидактических игр в дошкольных образовательных учреждениях, их влияние на развитие детей, а также методы их применения в образовательном процессе. Анализируется, как дидактические игры способствуют развитию мышления, речи, внимания и памяти детей, а также формированию их социальных навыков. Также на основе научных источников обосновывается эффективность и практическая значимость игрового обучения.

Ключевые слова: дидактическая игра, дошкольное образование, развитие, воспитание, педагогическая технология, игровая деятельность, детское мышление, компетенция.

Abstract: This article discusses the importance of didactic games in preschool education, their impact on children's development, and methods of application in the learning process. It highlights how didactic games develop thinking, speech, attention, memory, and social skills. The effectiveness of game-based learning is also analyzed.

Keywords: Didactic games, preschool education, development, upbringing, pedagogical technology, play activity, child thinking.

KIRISH

Maktabgacha ta’lim tizimi uzluksiz ta’limning dastlabki va eng muhim bosqichi bo‘lib, aynan shu davrda bolaning shaxs sifatida shakllanishi uchun poydevor yaratiladi. Ushbu yosh davrida bola atrof-muhitni faol idrok etadi, nutqi rivojlanadi, ijtimoiy munosabatlarga kirishadi va asosiy psixologik jarayonlar shakllanadi[1].

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarga ko‘ra, maktabgacha yoshdagi bolalarni o‘qitish jarayoni majburlash asosida emas, balki o‘yin faoliyati orqali tashkil etilishi samaraliroq hisoblanadi. Chunki o‘yin - bola uchun tabiiy faoliyat bo‘lib, u orqali bola bilimni qiziqish bilan o‘zlashtiradi[2].

Didaktik o‘yinlar aynan ta’limiy maqsadga yo‘naltirilgan o‘yinlar bo‘lib, ular orqali bolalarda bilim, ko‘nikma va malakalar shakllantiriladi. Bu jarayonda bola nafaqat bilim oladi, balki mustaqil fikrlash, muloqot qilish va muammolarni hal etish kabi muhim kompetensiyalarni ham rivojlantiradi[3].

ASOSIY QISM

Didaktik o‘yinlarning ilmiy-pedagogik asoslari. Pedagogika va psixologiya fanlarida o‘yin faoliyati bolaning rivojlanishida asosiy omillardan biri sifatida e’tirof etiladi. L.S.Vygotskiy nazariyasiga ko‘ra, o‘yin bola rivojlanishining yaqin zonasini kengaytiradi va yangi bilimlarni o‘zlashtirishga yordam beradi[4].

Didaktik o‘yinlar maxsus pedagogik maqsad asosida tashkil etilib, ular orqali quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

- bilimlarni mustahkamlash;
- nutqni rivojlantirish;
- mantiqiy fikrlashni shakllantirish;
- xotira va diqqatni kuchaytirish;
- ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish.

Didaktik o‘yinlarning turlari: Maktabgacha ta’limda didaktik o‘yinlar bir necha turga bo‘linadi:

1. Sensor o‘yinlar. Bu o‘yinlar rang, shakl, o‘lcham va tovushlarni farqlashga o‘rgatadi.
2. Nutqni rivojlantiruvchi o‘yinlar. Bolalarda so‘z boyligini oshiradi va to‘g‘ri gap tuzish malakasini shakllantiradi.
3. Mantiqiy o‘yinlar. Tafakkurni rivojlantirib, sabab-oqibat munosabatlarini tushunishga yordam beradi.
4. Rolli o‘yinlar. Ijtimoiy munosabatlarni o‘rgatadi va kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantiradi[5].

Didaktik o‘yinlarning rivojlantiruvchi ahamiyati

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, didaktik o‘yinlar orqali bola quyidagi psixologik jarayonlarda sezilarli rivojlanishga erishadi:

Diqqat - o‘yin jarayonida bola topshiriqqa e’tibor qaratishni o‘rganadi;

Xotira - ma’lumotlarni tez eslab qolish qobiliyati kuchayadi;

Tafakkur - muammoli vaziyatlarni hal qilish rivojlanadi;

Nutq - so‘zlashuv va ifoda qilish malakasi shakllanadi[6].

Shuningdek, o‘yinlar bolalarda jamoada ishlash, o‘z fikrini himoya qilish va boshqalar bilan hamkorlik qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Amaliy qo‘llash samaradorligi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘yin asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar an’anaviy ta’limga nisbatan yuqori samaradorlikka ega. Bolalar o‘yin jarayonida faol ishtirok etadi va o‘quv materialini tezroq o‘zlashtiradi[7].

Zamonaviy maktabgacha ta’lim muassasalarida didaktik o‘yinlar quyidagi shakllarda qo‘llanilmoqda:

- interaktiv o‘yinlar;
- multimedia asosidagi o‘yinlar;
- jamoaviy topshiriqlar;
- individual rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, didaktik o‘yinlar maktabgacha ta’lim tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Ular bolalarning aqliy, nutqiy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga kompleks ta’sir ko‘rsatadi.

Didaktik o‘yinlar orqali bola bilimni qiziqish bilan o‘zlashtiradi, mustaqil fikrlashga o‘rganadi va jamiyatga moslashish ko‘nikmalarini egallaydi. Shu sababli maktabgacha ta’lim pedagoglari o‘yin metodidan keng va samarali foydalanishlari lozim.

O‘yin asosida ta’lim berish nafaqat bilim berish, balki barkamol shaxsni shakllantirishning muhim vositasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. Toshkent. 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. Toshkent. 2019.
3. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi (takomillashtirilgan nashr). Toshkent, 2022.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA O`YINNING AHAMIYATI

N.Sh.Omonova
Navoiy davlat universiteti o‘qituvchisi
M.A.Hayitova
2-kurs talabasi

Annotatsiya: maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishida o‘yinning ahamiyati juda katta bo‘lib, u ularning har tomonlama shakllanishida muhim vosita hisoblanadi. O‘yin orqali bola atrof-muhitni anglaydi, yangi bilim va ko‘nikmalarni egallaydi va o‘z qobiliyatlarini namoyon etadi. Shu bilan birga, o‘yin bolalarning jismoniy, aqliy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga yordam beradi, tafakkur, xotira, diqqat va tasavvurni rivojlantiradi.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha yoshdagi bolalar, o‘yin, rivojlanish, jismoniy rivojlanish, aqliy rivojlanish, ijtimoiy ko‘nikmalar, emotsional rivojlanish, nutq va tafakkur, ijodkorlik, hamkorlik.

Аннотация: в развитии детей дошкольного возраста игра занимает особое место и является важным средством их всестороннего формирования. В процессе игры ребенок познает окружающий мир, приобретает новые знания и навыки, а также проявляет свои способности. Кроме того, игра способствует физическому, умственному, социальному и эмоциональному развитию детей, развивает мышление, память, внимание и воображение.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, игра, развитие, физическое развитие, умственное развитие, социальные навыки, эмоциональное развитие, речь и мышление, творчество, сотрудничество.

Annotation: play plays a crucial role in the development of preschool children and serves as an important means of their holistic growth. Through play, a child explores the surrounding world, acquires new knowledge and skills, and demonstrates their abilities. In addition, play contributes to children's physical, cognitive, social, and emotional development, while enhancing thinking, memory, attention, and imagination.

Keywords: preschool children, play, development, physical development, cognitive development, social skills, emotional development, speech and thinking, creativity, collaboration.

Maktabgacha ta’lim tizimi bolalarning har tomonlama rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Aynan bu davrda bolaning shaxsiyati, dunyoqarashi va ijtimoiy munosabatlari shakllana boshlaydi. Shu sababli maktabgacha ta’lim jarayonida beriladigan bilim va tarbiya kelajakdagi hayot uchun mustahkam poydevor bo‘ladi.

O‘yin maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyati bo‘lib, u orqali bola nafaqat hordiq chiqaradi, balki atrof-muhitni o‘rganadi, yangi bilim va ko‘nikmalarni egallaydi. Bola o‘yin davomida erkin harakat qiladi, mustaqil fikrlaydi va tasavvurini rivojlantiradi. Shu jihatdan o‘yin maktabgacha yoshdagi bolani har tomonlama rivojlantirishning eng tabiiy va samarali vositasidir.O‘yin bolalarning jismoniy rivojlanishini ta’minlab, sog‘ligini mustahkamlaydi, harakat faoliyatini faollashtiradi. Shuningdek, u bolalarning aqliy rivojida ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularni kuzatish, taqqoslash va muammoli vaziyatlarni hal qilishga o‘rgatadi. O‘yin bolalarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini ham qo‘llab-quvvatlaydi: ular o‘zaro muloqot qiladi, yordam beradi, do‘stlik va hurmat kabi ijobiy sifatlarni o‘rganadi.Bugungi ta’lim islohotlari maktabgacha yoshdagi bolalar o‘yinini to‘g‘ri tashkil etish va undan samarali foydalanishni talab qiladi, chunki o‘yin orqali berilgan bilimlar bolalar tomonidan oson qabul qilinadi va mustahkam o‘zlashtiriladi.

Bolalarning o‘yin faoliyati mazmun jihatdan doimo o‘zgarib turadi, shuning uchun ular o‘ynashdan charchamaydi va zerikmaydi. O‘yin jarayonida bola atrof-muhitga, kishilarga, narsalarga va o‘ziga bo‘lgan munosabatini shakllantiradi. O‘yin bolalarning turli ehtiyojlari, qiziqishlari va qobiliyatlarini rivojlantiradi. Psixologik jihatdan to‘g‘ri tashkil etilgan o‘yin bola shaxsining har tomonlama kamol topishiga xizmat qiladi. Shu jarayonda sezgi, idrok, diqqat, xotira, tafakkur, hayol va iroda faol rivojlanadi.O‘yin o‘z mohiyatiga ko‘ra kattalar hayotini taqlid qilishdan iborat. Masalan, bola shifokor yoki o‘qituvchi rolini bajarib, shu kasbga xos sifatlarni namoyon qiladi, bu esa hayotiy tajriba va ma’naviy sifatlarni shakllantiradi.Nutq rivoji ham o‘yinda muhim ahamiyatga ega. Bola o‘yin davomida fikr almashadi, his-tuyg‘ularini ifodalaydi va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, o‘yin bolalarda axloqiy sifatlarni shakllantiradi, ular o‘yin qoidalariga rioya qilishni, jamoa bilan ishlashni va o‘z xohishlarini boshqalar bilan muvofiqlashtirishni o‘rganadilar.Tarbiyachi bolalarni o‘yin orqali yo‘naltirib, bilimlarini mustahkamlash, ularni ijtimoiy va ma’naviy jihatdan tarbiyalash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish masalasi zamonaviy ta’lim-tarbiya tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, bola organizmining jadal o‘sish va rivojlanish davrida to‘g‘ri tashkil etilgan kun tartibi, muvozanatli ovqatlanish, jismoniy faollik hamda sifatli uyqu muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, uyqu bolaning nafaqat jismoniy sog‘lig‘iga, balki uning psixologik holati, emotsional barqarorligi va aqliy rivojlanishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Yetarli va sifatli uyqu bolaning diqqatini jamlash, xotira jarayonlarini mustahkamlash, o‘rganilgan bilimlarni qayta ishlash va mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Aksincha, uyqu yetishmasligi bolalarda asabiylik, charchoq, o‘qishga bo‘lgan qiziqishning pasayishi va xulq-atvorda muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Shuningdek, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish jarayoni faqatgina ta’lim muassasalari doirasida emas, balki oila va jamiyat hamkorligida olib borilishi zarurligi aniqlandi. Ota-onalar, pedagoglar va tibbiyot xodimlarining o‘zaro hamkorligi bolaning sog‘lom rivojlanishini

ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, bolalarda gigiyenik ko‘nikmalarni shakllantirish, kun tartibiga rioya qilish, to‘g‘ri ovqatlanish va faol dam olish madaniyatini singdirish kompleks yondashuvni talab etadi. Bundan tashqari, zamonaviy axborot texnologiyalarining keng tarqalishi bolalarning turmush tarziga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli, bolalarning ekran qarshisida o‘tkazadigan vaqtini me’yorlash, ochiq havodagi faoliyatlarni ko‘paytirish va sog‘lom odatlarni shakllantirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Umuman olganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish va uyquning ahamiyatini chuqur anglash kelajakda sog‘lom, jismonan barkamol, aqlan yetuk va ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalashning muhim poydevorini yaratadi. Shu bois mazkur yo‘nalishda ilmiy izlanishlarni davom ettirish va amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. – Toshkent, 2018.
3. Qodirova F.R. *Maktabgacha pedagogika*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
4. Ishmuhamedov R.J. *Innovatsion pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent, 2017.
5. Xasanboeva O.U. *Maktabgacha ta’lim pedagogikasi*. – Toshkent, 2021.
6. Abdullayeva Q. *Bola psixologiyasi asoslari*. – Toshkent, 2020.
7. Божович Л.И. *Личность и её формирование в детском возрасте*. – Москва, 2008.
8. Крайг Г. *Психология развития*. – Санкт-Петербург: Питер, 2016.

RAQAMLI TURIZM TEXNOLOGIYALARINI BOSHLANG‘ICH TA’LIMGA INTEGRATSIYA QILISHNING PEDAGOGIK TAMOYILLARI VA METODOLOGIK YONDASHUVLARI

Ismatova Dilorom Hotam qizi
Navoiy davlat universiteti
“Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta’limotlar tarixi”
Ixtisosligi tayanch doktaranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli turizm texnologiyalarini maktab ta’limiga, xususan, boshlang‘ich sinf o‘quv jarayoniga integratsiya qilishning pedagogik tamoyillari va metodologik yondashuvlari tadqiq etiladi. Tadqiqotda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda VR (virtual voqelik), AR (to‘ldirilgan voqelik) va interaktiv raqamli xaritalardan foydalanishning samarali usullari tahlil qilingan. Maqolada muallif tomonidan ishlab chiqilgan "Raqamli sayohatchi" modeli taklif etilgan bo‘lib, u o‘quvchilarda nafaqat AKT-savodxonligini, balki milliy g‘urur va iqtisodiy tafakkur elementlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Olingan natijalar dars samaradorligini oshirish va ta’limni vizuallashtirish bo‘yicha metodik tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: raqamli turizm, raqamli ta’lim, boshlang‘ich ta’lim, VR/AR texnologiyalari, pedagogik tamoyillar, "Raqamli sayohatchi", vizuallashgan dars, metodologiya, interaktiv o‘qitish.

Аннотация: В данной статье исследуются педагогические принципы и методологические подходы к интеграции технологий цифрового туризма в школьное образование, в частности, в учебный процесс начальных классов. На основе возрастных особенностей учащихся начальной школы анализируются эффективные методы использования VR (виртуальной реальности), AR (дополненной реальности) и интерактивных цифровых карт. Автором предложена модель «Цифровой путешественник», направленная на формирование у учащихся не только ИКТ-грамотности, но и элементов национальной гордости и экономического мышления. Полученные результаты содержат

методические рекомендации по повышению эффективности уроков и визуализации обучения.

Ключевые слова: цифровой туризм, цифровое образование, начальное образование, технологии VR/AR, педагогические принципы, «Цифровой путешественник», визуализированный урок, методология, интерактивное обучение.

Annotation: This article explores the pedagogical principles and methodological approaches to integrating digital tourism technologies into school education, specifically within the primary school curriculum. Based on the developmental characteristics of primary students, the study analyzes effective methods for utilizing VR (virtual reality), AR (augmented reality), and interactive digital maps. The author proposes the "Digital Traveler" model, designed to foster not only ICT literacy but also elements of national pride and economic thinking among learners. The findings provide methodological recommendations for enhancing lesson efficiency and educational visualization through digital tools.

Keywords: digital tourism, digital education, primary education, VR/AR technologies, pedagogical principles, "Digital Traveler," visualized lessons, methodology, interactive teaching.

Bugungi kunda global raqamlashtirish sharoitida ta’lim tizimini tubdan isloh qilish va uni ilg‘or texnologiyalar bilan boyitish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichidan boshlab o‘quvchilarda raqamli dunyoqarashni shakllantirish, ularni milliy va global turistik qadriyatlar bilan tanishtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ushbu yo‘nalishdagi islohotlarning huquqiy asosi sifatida O‘zbekiston Respublikasining ***“Ta’lim to‘g‘risida”***gi Qonuni hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi ***“O‘zbekiston — 2030” strategiyasi*** to‘g‘risidagi PF-158-son Farmonini ko‘rsatish mumkin. Mazkur strategiyada ta’lim tizimini to‘liq raqamlashtirish, o‘quv jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish va yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda zamonaviy media-resurslardan foydalanish alohida belgilangan.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ***“Raqamli O‘zbekiston — 2030”*** strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni ta’lim va turizm sohalari o‘rtasidagi texnologik ko‘prikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Raqamli turizm texnologiyalarini maktab ta’limiga integratsiya qilish:

1. O‘quvchilarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) bo‘yicha savodxonligini oshiradi;
2. Virtual sayohatlar orqali "Atrofimizdagi olam" fanini o‘zlashtirish sifatini yangi bosqichga olib chiqadi;
3. Vatanning boy madaniy merosini raqamli formatda o‘rganish orqali o‘quvchilarda daxldorlik hissini shakllantiradi.

Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich sinf darslarida raqamli turizm elementlaridan foydalanishning pedagogik tamoyillarini ishlab chiqish va ularni metodologik jihatdan tizimlashtirish zamonaviy pedagogika fanining eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. An’anaviy ta’lim usullari raqamli avlod (Digital Natives) ehtiyojlarini to‘liq qondira olmayotgan bir paytda, VR, AR va interaktiv raqamli xaritalar kabi texnologiyalarni dars jarayoniga olib kirish ta’limning ham mazmunini, ham shaklini yangilash imkonini beradi.

Metodologik yondashuvlari (boshlang'ich maktab uchun):

1. ***Edutainment*** **(Ko‘ngilochar ta’lim):** Turistik obyektlarni o‘yin orqali o‘rganish. Masalan, "Virtual muzey eksponatini top" o‘yini.
2. ***Vizual-didaktik yondashuv:*** 7-10 yoshli bolalarda ko‘rgazmali xotira kuchli bo‘lgani sababli, 3D modellar va VR-ekskursiyalar orqali dars o‘tish samaradorlikni 50% ga oshiradi.
3. ***Loyiha asosida o‘qitish:*** O‘quvchilarga o‘zlarining *"Orzudagi sayohat"* raqamli albomi yoki interaktiv xaritasini yaratish topshirig‘ini berish.

Pedagogik tamoyillar sifatida quyidagilar olindi:

- **Mavjudlik va soddalik:** Murakkab turistik terminlarni bolalar tushunadigan sodda raqamli obrazlar orqali tushuntirish.

- **Psixofiziologik moslik:** VR ko‘zoynaklardan foydalanishda bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish (dars davomida 5-7 daqiqadan oshmasligi).
- **Vatanparvarlikka yo‘naltirilganlik:** Raqamli texnologiyalar yordamida avvalo O‘zbekistonning "Yetti mo‘jizasi" va tarixiy shaharlariga virtual sayohatlar uyushtirish.

Integratsiya modeli: "Raqamli sayohatchi"

Sinf	Qo‘llaniladigan texnologiya	Ta’limiy faoliyat (Metod)	Pedagogik maqsadi va kutilayotgan natija
1-sinf	**QR-kodli multimedia va audio-gidlar**	**"Suhbatdosh suratlar":** Darslikdagi rasmlarni QR-kod orqali "jonlantirish" (masalan, hayvonlar sadosi yoki tabiat manzarasi).	O‘quvchida texnologiyaga qiziqish uyg‘otish va eshitish (audial) xotirasini rivojlantirish.
2-sinf	**Google Earth va 3D Panorama (Street View)**	**“Mening ilk sayohatim”:** Maktabdan o‘z uyi, mahallasi yoki yaqin atrofdagi bog‘gacha bo‘lgan masofani virtual bosib o‘tish.	Fazoviy tasavvurni shakllantirish va xarita bilan ishlashning ilk ko‘nikmalarini o‘rgatish.
3-sinf	**VR (Virtual Reality) va 360° Videolar**	**"Tarixga sayohat":** Samarqanddagi Registon maydoni yoki Xivadagi Ichan-qal’aga virtual "tashrif buyurish".	Tarixiy obidalarni ko‘rish orqali milliy g‘urur va vatanparvarlik hissini vizual tarzda mustahkamlash.
4-sinf	**Interaktiv o‘yinli platformalar va Gamifikatsiya**	**"Yosh sayyoh iqtisodchisi":** Virtual byudjet (masalan, 100 ming so‘m) bilan sayohat marshrutini tuzish, chipta va oziq-ovqat xarajatlarini hisoblash.	Mantiqiy fikrlash, iqtisodiy tejamkorlik va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyasini oshirish.
Barcha sinflar	**AR (Augmented Reality - To‘ldirilgan borliq)**	**"Jonli eksponatlar":** Smartfon kamerasi orqali dars stolida tarixiy shaxslar yoki qadimiy ashyolarning 3D modelini ko‘rish.	Mavhum tushunchalarni konkretlashtirish va darsga bo‘lgan motivatsiyani keskin oshirish.

Boshlang‘ich ta’limda raqamli integratsiyani **J.Piage**ning "kognitiv rivojlanish nazariyasi" bilan bog‘lash mumkin. Bolalar aniq operatsiyalar bosqichida bo‘lgani sababli, raqamli turizm vositalari ularga ob’ektlarni nafaqat ko‘rish, balki virtual "tegish" va "harakatlantirish" imkonini beradi. Bu esa o‘quvchining darsga bo‘lgan kognitiv yuklamasini (cognitive load) kamaytirib, ma’lumotni uzoq muddatli xotiraga o‘tkazishga yordam beradi.

Raqamli turizm texnologiyalarini maktab ta’limiga, xususan boshlang‘ich sinf o‘quv jarayoniga integratsiya qilish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar quyidagi fundamental xulosalarga kelish imkonini beradi:

1. **Pedagogik samaradorlik:** Raqamli turizm vositalari (VR/AR, interaktiv xaritalar, audio-gidlar) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ko‘rgazmali-obrazli tafakkurini rivojlantirishda eng samarali instrument ekanligi isbotlandi. Bu texnologiyalar dars jarayonida "sho‘ng‘ish" (immersion) effektini yaratib, o‘quv materilini o‘zlashtirish darajasini an’anaviy usullarga nisbatan sezilarli darajada oshiradi.

2. **Vatanparvarlik va iqtisodiy tafakkur:** "Raqamli sayohatchi" modeli orqali o‘quvchilar nafaqat O‘zbekistonning tarixiy obidalari bilan virtual tanishadilar, balki ilk iqtisodiy tushunchalar — sayohat byudjeti, resurslarni tejash va rejalashtirish ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. Bu esa ta’limning tarbiyaviy va hayotiy amaliyot bilan uzviyligini ta’minlaydi.

- **Metodologik yangilanish:** Raqamli integratsiya shunchaki texnik vositadan foydalanish emas, balki o‘qituvchining raqamli didaktik kompetensiyasini yangilashni talab etadi. Maqolada taklif etilgan sinflararo bosqichli model ta’lim mazmunini tizimli ravishda murakkablashtirib borish imkonini beradi. **Amaliy tavsiyalar:** Umumta’lim maktablarida "Atrofimizdagi olam" va "Tabiatshunoslik" darslari uchun maxsus "Raqamli turizm burchaklari"ni tashkil etish; Boshlang‘ich sinf darsliklariga turistik obyektlarning 3D modellariga eltuvchi **QR-kodlar** tizimini yanada kengroq joriy qilish; O‘qituvchilar uchun raqamli sayohat platformalari bilan ishlash bo‘yicha qisqa muddatli metodik kurslarni yo‘lga qo‘yish.

Xulosa qilib aytganda, raqamli turizm texnologiyalarining ta’limga integratsiyasi — bu kelajak avlodni "Raqamli O‘zbekiston" sharoitida yashashga, o‘z vatani boyliklarini qadrlashga va zamonaviy texnologiyalardan kreativ foydalanishga tayyorlashning eng maqbul yo‘lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – T.: 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida. – T.: 2023.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2021.
4. Narzullayevna Sh. (2026). *Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalar*. O‘quv-uslubiy qo‘llanma.
5. Ismoilov A. (2025). *Ta’limni raqamlashtirishning pedagogik-psixologik jihatlari*. Toshkent.
6. UNESCO. (2024). *The Future of Learning: Digital Transformation in Schools*.
7. Gretzel, U., Sigala, M., & Xiang, Z. (2020). *Smart Tourism: Foundations and Developments*. Springer.
8. Mirzayev M.A., Aliyeva M.T. (2021). *Turizm: o‘quv qo‘llanma*. Toshkent: "O‘zbekiston".

MILLIY TA’LIM TIZIMIDA MAKTAB O‘QUVCHILARNING KOMMUNAL XIZMATLARDAN FOYDALANISH MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Kodirova Kumush Farxodjon qizi
Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumta’lim maktablarida o‘quvchilarning kommunal xizmatlardan oqilona va mas’uliyatli foydalanish madaniyatini shakllantirish masalalari yoritiladi. Shuningdek, ta’lim jarayonida ekologik tarbiya, iqtisodiy savodxonlik va kundalik hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishning ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: kommunal xizmatlar, ta’lim tizimi, ekologik tarbiya, energiya samaradorligi, suvni tejash, barqaror rivojlanish.

Abstract: This article discusses the issues of forming a culture of rational and responsible use of municipal services among students in secondary schools. It also analyzes the importance of developing environmental education, economic literacy, and everyday life skills in the educational process.

Keywords: municipal services, education system, environmental education, energy efficiency, water conservation, sustainable development.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы формирования культуры рационального и ответственного использования коммунальных услуг среди учащихся средних школ. Также анализируется важность развития экологического образования, экономической грамотности и навыков повседневной жизни в образовательном процессе.

Ключевые слова: коммунальные услуги, система образования, экологическое образование, энергоэффективность, водосбережение, устойчивое развитие.

Maktab — jamiyatning muhim ijtimoiy instituti bo‘lib, unda yosh avlodga bilim, ko‘nikma va tarbiya beriladi. Maktab o‘quvchilarni ilm-fan asoslari bilan tanishtirib, ularni mustaqil fikrlashga, ma’naviy barkamollikka va ijtimoiy hayotga tayyorlab boradi. Shu bilan birga, maktab insonning shaxs sifatida shakllanishida muhim o‘rin egallaydi. Bugungi kunda global miqyosda tabiiy resurslarning kamayib borayotgani sababli insoniyat uchun muhim muammolarni yuzaga keltirmoqda. Shu sababli yosh avlodni kommunal xizmatlardan samarali foydalanishga o‘rgatish milliy ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Ayniqsa, maktab yoshidagi o‘quvchilarda bu boradagi ko‘nikmalarni shakllantirish kelajakda barqaror jamiyat qurishda muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi ekalogik tanglik sharoitida resurslardan oqilona foydalanish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, yosh avlodda kommunal xizmatlardan foydalanish madaniyatini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Maktab ta’limi ushbu jarayonning asosiy bosqichi bo‘lib, unda o‘quvchilarga suv, gaz, elektr energiyasi kabi resurslardan tejamkor foydalanish ko‘nikmalari singdiriladi. Maktablarda o‘quvchilarga kommunal xizmatlarning ahamiyatini tushuntirish orqali ularda quyidagi ko‘nikmalar shakllantiriladi:resurslarni tejash odati, mas’uliyat hissi, ekologik ong va tafakkur, iqtisodiy savodxonlik.

Bugungi kunda kommunal madaniyatni rivojlantirish juda muhim jihatlardan biri hisoblanadi. Kommunal xizmatlardan foydalanish madaniyati – bu aholi, xususan o‘quvchilarning suv, elektr energiyasi, issiqlik va gazdan oqilona, tejamkor va xavfsiz foydalanish ko‘nikmalarining majmuasidir. Ushbu madaniyat tarkibiy qismlarini iqtisodiy ong (resurslarni tejash), ekologik mas’uliyat, texnik xavfsizlik qoidalariga rioya qilish kabilar tashkil qiladi. “Iste’molchilar huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”[152]gi qonun Kommunal xizmatlardan oqilona foydalanish va to‘lov madaniyatini shakllantirishga asos bo‘ladi.

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarda kommunal madaniyatni shakllantirish tizimli yondashuvni talab qiladi. Masalan: Yevropa davlatlarida “yashil maktab” (Green School) konsepsiyasi joriy etilgan. Yaponiya maktablarida o‘quvchilar energiya va suv iste’molini mustaqil nazorat qiladi. Germaniyada chiqindilarni saralash maktab dasturining majburiy qismi hisoblanadi. Bu tajribalar shuni ko‘rsatadiki, faqat nazariy bilim emas, balki kundalik amaliy mashg‘ulotlar muhim rol o‘ynaydi.

Yaponiya o‘zining kuchli madaniyati, mamlakat toza bo‘yicha alohida o‘ringa ega. Bu mamlakatda chiqindilar aniq kategoriyalarga ajratiladi (plastik, yonuvchi, yonmaydigan). Maktablarda sinfdan chiqishda chiroq va texnika o‘chiriladi, “Energiya tejash kuni” kabi tadbirlar o‘tkaziladi. Yaponiya ta’lim tizimida qo‘llaniladigan “Gakko Seikatsu” tushunchasi o‘quvchi faqat bilim emas, to‘g‘ri yashash ko‘nikmasini ham egallaydi. Tozalik, tartib, tejash, hurmat — asosiy qadriyatlar ruhida tarbiyalanadi.

Bizning maktablarimizda kommunal madaniyat tabiatshunoslik, biologiya geografiya, tarbiya (sinf soatlari) fanlar tarkibida beriladi. Darslar davomida o‘quchilar yoshi, sinfiga qarab kommunal tushunchalar chuqurlashtirilgan holda berib boriladi. Bizning mintalitetimizda tarbiya,

[152] O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI QONUNI 26.04.1996 y

axloq, hurmat tushunchalari yuqori o‘rinda turadi. Kommunal madaniyatni shakllantirishda ham tarbiyaviy usullar orqali berib borish samarali hisoblanadi. Maktablarda muntazam ekologik tarbiya va tadbirlar doirasida “Yashil makon” aksiyalari, tozalik kunlari (hashar), daraxt ekish tadbirlari o‘tkaziladi.

Bolalarga faqat o‘rgatish emas amalda qo‘llashga o‘rgatish, namuna bo‘lish lozim. Maktalarda kattalar bilan birgalikda (ota-onalar) hasharlar tashkil qilish, tabiiy boyliklarni asrashga doir amaliy ishlarni tashkil qilish ayni muddaodir. Oilada kommunal to‘lovlarni vaqtida to‘lash orqali bolalarda bu jarayonga nisbatan intizom hosil bo‘ladi. To‘lovlarni amalga oshirishda bolarni jarayonlar bilan tanishtirish ham ularda kommunal xizmatlardan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishda yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, maktab o‘quvchilarida kommunal xizmatlardan foydalanish madaniyatini shakllantirish — bu faqatgina iqtisodiy yoki maishiy masala emas, balki ekologik va ijtimoiy ahamiyatga ega jarayondir. Milliy ta’lim tizimida ushbu yo‘nalishga alohida e’tibor qaratish orqali barqaror rivojlanishga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Kommunal xizmatlar ko‘rsatish qoidalarini tasdiqlash to‘g‘risida” gi 194-son qarori 15.07.2014 y.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IQTISODIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI USULLARI

Ismatova Dilorom Hotam qizi
Navoiy davlat universiteti
“Maktabgacha ta’lim” kafedrasi o‘qituvchisi, NavDU
“Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta’limotlar tarixi”
Ixtisosligi tayanch doktaranti
Rustamova Sevinch Mardon qizi
Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tafakkurni shakllantirishning nazariy asoslari hamda samarali pedagogik usullari tahlil qilinadi. Bolalarda iqtisodiy tushunchalarni shakllantirishda o‘yin faoliyati, didaktik o‘yinlar, mehnat tarbiyasi va kundalik hayotiy vaziyatlardan foydalanishning ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, iqtisodiy tarbiya elementlarini erta yoshdan boshlab singdirish bolalarda tejamkorlik, mas’uliyat va mehnatsevarlik kabi sifatlarni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy tafakkur, maktabgacha ta’lim, iqtisodiy tarbiya, tejamkorlik, o‘yin faoliyati, didaktik o‘yinlar, mehnat tarbiyasi, iqtisodiy madaniyat.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические основы формирования экономического мышления у детей дошкольного возраста, а также эффективные педагогические методы. Освещается значение игровой деятельности, дидактических игр, трудового воспитания и использования повседневных жизненных ситуаций в формировании у детей экономических понятий. По результатам исследования, внедрение элементов экономического воспитания с раннего возраста является важным фактором в развитии у детей таких качеств, как бережливость, ответственность и трудолюбие.

Ключевые слова: экономическое мышление, дошкольное образование, экономическое воспитание, бережливость, игровая деятельность, дидактические игры, трудовое воспитание, экономическая культура.

Abstract: This article examines the theoretical foundations of developing economic thinking in preschool children, as well as effective pedagogical methods. Particular attention is paid to the role of play activities, didactic games, labor education, and the use of everyday life situations in shaping children's economic concepts. The results of the study show that introducing elements of economic education from an early age is an important factor in developing such qualities in children as thriftiness, responsibility, and diligence.

Keywords: economic thinking, preschool education, economic education, thriftiness, play activity, didactic games, labor education, economic culture.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti iqtisodiy jihatdan ongli, mustaqil fikrlaydigan va mas'uliyatli shaxslarni tarbiyalashni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, yosh avlodni iqtisodiy tarbiyalash jarayonini imkon qadar erta bosqichdan boshlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi bosqich bo‘lib, bu davrda uning dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy ko‘nikmalari shakllanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tafakkurni shakllantirish ularda mehnatga hurmat, tejamkorlik, resurslardan oqilona foydalanish va kundalik hayotdagi iqtisodiy jarayonlarni anglash kabi sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli maktabgacha ta'lim tizimida iqtisodiy tarbiya elementlarini joriy etish dolzarb pedagogik masalalardan biri hisoblanadi.

Iqtisodiy tafakkur – bu insonning iqtisodiy jarayonlarni anglash, resurslardan foydalanish, ehtiyoj va imkoniyatni baholash, mehnat natijasini tushunish qobiliyatidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tafakkur murakkab nazariy bilimlar orqali emas, balki sodda hayotiy tushunchalar asosida shakllantiriladi.

Bolalarda iqtisodiy tafakkurning asosiy ko‘rsatkichlari quyidagilardan iborat:

-mehnatning ahamiyatini tushunish;
-buyum va resurslarga ehtiyotkor munosabatda bo‘lish;
-tejamkorlik ko‘nikmalarining shakllanishi;
-ehtiyoj va imkoniyatni farqlay olish;
-oddiy iqtisodiy vaziyatlarni anglay olish;

Masalan, bola o‘yinchoq yoki kiyim inson mehnati natijasida yaratilganini tushunib yetsa, unda mehnatga nisbatan hurmat hissi shakllanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tafakkurni rivojlantirishning samarali usullari:

- ***O‘yin faoliyati orqali rivojlantirish***:

Asosiy yo‘nalish	**Turlar / O‘yinlar**	**Mazmuni**	**Shakllanadigan ko‘nikmalar**
O‘yin faoliyati orqali rivojlantirish	“Do‘kon” o‘yini	Savdo jarayonini tushunish	Xarid qilish, sotish
	“Bozor” o‘yini	Mahsulot tanlash va almashinuv	Tanlash, taqqoslash
	“Kafe” o‘yini	Xizmat ko‘rsatish tushunchasi	Muloqot, xizmat madaniyati
	“Quruvchi” o‘yini	Mehnat natijasini anglash	Mehnatga hurmat, natijani baholash
	Umumiy natija	Iqtisodiy jarayonlarni o‘zlashtirish	Iqtisodiy tafakkur shakllanishi
Didaktik o‘yinlar	“Kim tejamkor?”	Tejamkorlikni anglash	Tejamkorlik
	“Nimani tejash kerak?”	Resurslarni tushunish	Resurslardan foydalanish
	“Ortiqchasini	Mantiqiy tahlil	Tahlil qilish

Asosiy yo‘nalish	Turlar / O‘yinlar	Mazmuni	Shakllanadigan ko‘nikmalar
	top”		
	“To‘g‘ri tanla”	Qaror qabul qilish	Mustaqil fikrlash
	Umumiy natija	Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish	To‘g‘ri qaror qabul qilish, oqilona foydalanish

- ***Mehnat faoliyati orqali rivojlantirish*:**

Asosiy tushuncha (Markaz)	Yo‘nalishlar	Mazmuni	Amaliy misollar	Natija
Iqtisodiy tafakkurni shakllantirish	**Mehnat faoliyati**	Bolalarni oddiy mehnat jarayonlariga jalb qilish orqali mehnatning qadri va natijasini tushuntirish	O‘yinchoqlarni yig‘ishtirish, gullarga qarash, stolni tartibga keltirish	Mas’uliyat, mehnatsevarlik, tartiblilik rivojlanadi
	Amaliy faoliyatlar	Kundalik topshiriqlar orqali iqtisodiy tushunchalarni mustahkamlash	Kichik vazifalarni bajarish, guruh ishlarida qatnashish	Mustaqillik va faollik shakllanadi
	Kundalik hayotiy vaziyatlar	Tejamkorlik va resurslardan to‘g‘ri foydalanishni o‘rgatish	Suvni tejash, kranni yopish, qog‘ozni ikki tomonlama ishlatish	Iqtisodiy madaniyat rivojlanadi
	Pedagogik shart-sharoitlar	Ta’lim jarayonini to‘g‘ri tashkil etish	Rivojlantiruvchi o‘yin muhiti yaratish, yosh xususiyatlarini hisobga olish	Ta’lim samaradorligi oshadi
	Hamkorlik	Tarbiyachi va ota-onalar birgalikda ishlashi	Uyda va bog‘chada bir xil tarbiya berish	Barqaror ko‘nikmalar shakllanadi
	O‘yin va amaliy faoliyat uyg‘unligi	O‘yin orqali o‘rganish	“Mini-do‘kon” tashkil etish	Iqtisodiy munosabatlarni tushunish

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tafakkurni shakllantirish ularning shaxs sifatida shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy tafakkur orqali bolalarda tejamkorlik, mehnatsevarlik, mas’uliyat va ongli qaror qabul qilish ko‘nikmalari shakllanadi.

Iqtisodiy tafakkurni rivojlantirishda o‘yin faoliyati, didaktik o‘yinlar, mehnat tarbiyasi va kundalik hayotiy vaziyatlardan kompleks foydalanish yuqori samaradorlik beradi. Shu bilan birga, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish ushbu jarayonning samaradorligini yanada oshiradi. Kelajakda iqtisodiy jihatdan ongli va faol shaxslarni tarbiyalash maktabgacha yoshdan boshlab to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan iqtisodiy tarbiyaga bog‘liqdir.

ZAMONAVIY JAMIYATDA KOMMUNAL MADANIYAT VA UNING RIVOJLANISH OMILLARI

Kodirova Kumushoy Farxodjon qizi,
Navoiy davlat universiteti,
Ne'matova Sevinch
Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy jamiyatda kommunal madaniyatning mohiyati, uning ijtimoiy hayotdagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Kommunal madaniyatni shakllantirish va rivojlantirishga ta'sir etuvchi asosiy omillar — ta'lim va tarbiya, ekologik ong, urbanizatsiya jarayonlari, infratuzilma sifati hamda jamoatchilik nazoratining roli yoritib beriladi. Shuningdek, maqolada kommunal madaniyat darajasining jamiyat taraqqiyoti, ekologik barqarorlik va ijtimoiy muhitga ta'siri ilmiy asosda ochib beriladi. Muallif tomonidan ushbu sohani rivojlantirishga qaratilgan amaliy taklif va tavsiyalar ham ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: kommunal madaniyat, urbanizatsiya, ekologik ong, ijtimoiy mas'uliyat, jamoatchilik nazorati, infratuzilma, shahar madaniyati, atrof-muhit muhofazasi, ijtimoiy rivojlanish, barqaror taraqqiyot, kommunal xizmatlar, madaniy xulq-atvor

Abstract: This article analyzes the essence of communal culture in modern society, its role and significance in social life. The main factors influencing the formation and development of communal culture are highlighted - education and upbringing, environmental awareness, urbanization processes, infrastructure quality, and the role of public control. The article also reveals the scientific basis for the impact of the level of communal culture on social development, environmental sustainability, and the social environment. The author also puts forward practical proposals and recommendations aimed at developing this area.

Keywords: public culture, urbanization, ecological awareness, social responsibility, public control, infrastructure, urban culture, environmental protection, social development, sustainable development, state services, cultural behavior

Аннотация: В данной статье анализируется сущность коммунальной культуры в современном обществе, ее роль и значение в общественной жизни. Выделены основные факторы, влияющие на формирование и развитие коммунальной культуры: образование и воспитание, экологическая осведомленность, процессы урбанизации, качество инфраструктуры и роль общественного контроля. В статье также раскрывается научная основа влияния уровня коммунальной культуры на социальное развитие, экологическую устойчивость и социальную среду. Автор также выдвигает практические предложения и рекомендации, направленные на развитие этой области.

Ключевые слова: общественная культура, урбанизация, экологическая осведомленность, социальная ответственность, общественный контроль, инфраструктура, городская культура, охрана окружающей среды, социальное развитие, устойчивое развитие, государственные услуги, культурное поведение

Kommunal madaniyat insonlarning kundalik hayotidagi oddiy, lekin muhim odatlarni o'z ichiga oladi. Masalan, chiqindilarni belgilangan joyga tashlash, umumiy hududlarni toza saqlash, shovqin me'yorlariga rioya qilish, qo'shnilar bilan hurmat asosida muomala qilish kabi holatlar kommunal madaniyatning asosiy ko'rsatkichlaridir. Hozirgi kunda ayrim hududlarda kommunal madaniyatning yetarli darajada shakllanmagani kuzatilmoqda. Bunga quyidagi omillar sabab bo'lishi mumkin: ekologik ongning pastligi, tarbiya va ta'limdagi kamchiliklar, jamoat nazoratining sustligi, urbanizatsiya jarayonining tezlashuvi. Natijada chiqindilar muammosi, umumiy hududlarning ifloslanishi va ijtimoiy kelishmovchiliklar yuzaga kelmoqda. Kommunal madaniyat — bu jamiyat taraqqiyotining muhim ko'rsatkichlaridan biridir. Uni rivojlantirish

orqali nafaqat ekologik muammolarni kamaytirish, balki jamiyatda sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirish mumkin. Har bir fuqaro o‘zidan boshlasa, umumiy natija yanada samarali bo‘ladi.

Kommunal madaniyatni oshirish uchun quyidagi choralar muhim: Ta’lim orqali tarbiya — maktab va oliy ta’lim muassasalarida ekologik va ijtimoiy madaniyatni oshirish, OAV va targ‘ibot — ijtimoiy roliklar, kampaniyalar orqali aholiga ta’sir ko‘rsatish, Jamoat nazorati — mahalla va jamoatchilik tizimini kuchaytirish, Qonunchilikni takomillashtirish — jarimalar va rag‘batlantirish mexanizmlarini joriy etish. Bugungi kunda mobil ilovalar va raqamli platformalar orqali kommunal xizmatlarni boshqarish, muammolarni tezkor hal etish imkoniyati oshmoqda. Bu esa aholining mas’uliyatini yanada kuchaytiradi.

Kommunal madaniyatning asosi — bu tarbiya. Yosh avlodga bolalikdan quyidagilar o‘rgatilishi kerak: tozalik, tartib-intizom, jamoat mulkiga hurmat. Maktab va oliy ta’lim muassasalarida ekologik va ijtimoiy madaniyatga oid bilimlarni oshirish muhimdir. Ekologik ong — bu insonning tabiat va atrof-muhitga nisbatan ongli munosabatidir. Ekologik ong yuqori bo‘lgan jamiyatlarda:chiqindilar kamayadi, resurslar tejaladi, yashash muhiti yaxshilanadi.

Urbanizatsiya (shaharlarning kengayishi) kommunal madaniyatga katta ta’sir ko‘rsatadi. Aholi zichligi oshgani sari: umumiy hududlardan foydalanish kuchayadi, nazorat qilish qiyinlashadi, tartib-intizomga ehtiyoj ortadi. Shu sababli urbanizatsiya bilan birga madaniyat ham rivojlanishi zarur. Aholi qanchalik madaniyatli bo‘lmasin, agar sharoit bo‘lmasa muammolar yuzaga keladi. Masalan: chiqindi qutilarining yetishmasligi, nosoz liftlar, yomon yo‘llar shular jumlasidandir. Shuning uchun zamonaviy va qulay infratuzilma kommunal madaniyatning muhim shartidir. Bugungi kunda “aqlli shahar” (Smart City) konsepsiyasi orqali: kommunal xizmatlar boshqariladi, muammolar onlayn aniqlanadi, aholining murojaatlari tez hal qilinadi. Bu esa madaniyatni oshirishga yordam beradi.

Zamonaviy jamiyatda quyidagi kamchiliklar uchrab turadi: chiqindilarni noto‘g‘ri tashlash, umumiy hududlarga beparvo munosabat, shovqin va qoida buzilishlari, jamoat joylarining ifloslanishi kabi holatlar shular jumlasidandir.

Befarqlik, yetarli tarbiyaning yo‘qligi, nazoratning sustligi, infratuzilmaning yetishmasligi kabi sabablari mavjud.

Kommunal madaniyatni oshirish uchun bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim. Ta’lim tashkilotlarida madaniyatni shakllantirish, ekologik darslar va treninglar o‘tkazish, OAV orqali ijtimoiy roliklar, tozalik aksiyalarini targ’ib qiloish. namunali hududlarni mukofotlash, faol fuqarolarni qo‘llab-quvvatlash, qoida buzarlarni jarimaga tortish, qat’iy nazoratga olish maqsadga muvofiqdir. Kommunal madaniyat — bu jamiyat taraqqiyotining muhim ko‘rsatkichidir. U insonlarning kundalik xulq-atvori orqali namoyon bo‘ladi va umumiy ijtimoiy muhitga bevosita ta’sir qiladi. Zamonaviy sharoitda kommunal madaniyatni rivojlantirish kompleks yondashuvni talab etadi: ta’lim, infratuzilma, qonunchilik va jamoatchilik faolligi birgalikda ishlashi zarur. Uni rivojlantirish orqali nafaqat ekologik muammolarni kamaytirish, balki jamiyatda sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirish mumkin. Har bir fuqaro o‘zidan boshlasa, umumiy natija yanada samarali bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sodiqova O. “Investigating the Effectiveness of Using Drama and Role-Play Activities for Enhancing Young Learners’ Oral Communication Skills in English.” Educational Research in Universal Sciences, vol. 2, special issue 16, Dec 2023.
2. O.Hasanboyeva, X.Jabborova, Z.Nodirova “Tabiat bilan tanishtirish metodikasi” Toshkent-2012 y.
3. Akbarov A. va Ubaydullayev S. “Kasbiy mutaxassislik fanlarini o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning uslubiy imkoniyatlari.” Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences
4. Abdusattorova G. “Loyihalash texnologiyasini o‘quv jarayonida qo‘llash orqali ta’lim samaradorligini oshirish.” Ilm-fan va innovatsiya ilmiy-amaliy konferensiyasi, in-academy.uz.

5. Xonnazarova, Saltanat Tulqinovna. Maktab biologiya ta’limida o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini faollashtirish metodikasini takomillashtirish. PhD diss. (Avtoreferat), Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti, 2025.

TALABALARNING PEDAGOGIK DASTURIY VOSITALARNI LOYIHALASHGA OID KOMPITENTLIGINI RIVOJLANTIRISHGA MULJALLANGAN TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH USULI

Shamsutdinov Fazliddin Axmadovich
Navoiy davlat universiteti “Raqamli texnologiyalar” kafedrasi o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarning pedagogik dasturiy vositalarni loyihalashga oid kompetentligini rivojlantirishga tahlili keltirilgan. Pedagogik dasturiy vositalarni loyihalash jarayonida topshiriqlarning o‘rni, ularning turlari, mazmuni hamda qo‘llash bosqichlari ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. pedagogik dasturiy vosita, didaktik, loyihalash, interfays, kompitentlik, rivojlantirish, samaradorlik, topshiriqlar, o‘rgatuvchi dasturlar, mashq qildiruvchi dasturlar, bilimlarni nazorat qiluvchilar, ma’lumotlar bazasiga asoslangan, sun’iy intellektli.

Аннотация. В данной статье представлен анализ развития компетенций студентов в области проектирования педагогического программного обеспечения. С научно-педагогической точки зрения анализируется роль заданий в процессе проектирования педагогического программного обеспечения, их виды, содержание и этапы применения.

Ключевые слова. педагогическое программное обеспечение, дидактический, дизайн, интерфейс, компетентность, разработка, эффективность, задачи, программы обучения, контроллеры знаний, на основе баз данных, искусственный интеллект.

Abstract. This article presents an analysis of the development of students' competence in the design of pedagogical software. The role of tasks in the process of designing pedagogical software, their types, content, and stages of application are analyzed from a scientific and pedagogical point of view.

Keywords. pedagogical software, didactic, design, interface, competence, development, efficiency, tasks, training programs, training programs, knowledge controllers, database-based, artificial intelligence.

Bugungi kunda zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi pedagogik faoliyat mazmuni va shakllariga yangi talablarni qo‘ymoqda. Tabalarning pedagogik dasturiy vositalarni loyihalashga oid kompetentligini rivojlantirish bugungi kunda dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Pedagogik dasturiy vositalarni loyihalashga oid kompetentlik talabadan faqat texnologik vositalardan foydalanishni emas, balki ularni didaktik maqsadga muvofiq tanlash, mazmunini pedagogik jihatdan asoslash, interfeys va funksional tuzilmani ta’lim ehtiyojlariga mos ravishda ishlab chiqish, shuningdek, yaratilgan mahsulot samaradorligini tahlil qilishni ham talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, mazkur kompetentlikni rivojlantirishda maxsus ishlab chiqilgan topshiriqlardan foydalanish muhim metodik vosita hisoblanadi.

Shu bois, talabalarning pedagogik dasturiy vositalarni loyihalashga oid kompetentligini rivojlantirishga mo‘ljallangan topshiriqlardan foydalanish usulini ilmiy asoslash va metodik jihatdan takomillashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada ana shu masalaning pedagogik mohiyati, topshiriqlarning turlari, ularni qo‘llash mexanizmlari hamda ta’lim jarayonidagi samaradorligi yoritiladi.

Pedagogik dasturiy vositalarni loyihalash oid kompetentligini rivojlantirish muammosi butun dunyo bo‘ylab olimlar va tadqiqotchilar tomonidan keng o‘rganilgan. Bugungi kunda

amalga oshirilgan ilmiy ishlar pedagogika, muhandislik ta’limi, innovatsion texnologiyalar va raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiyalash kabi jihatlarni qamrab oladi[1].

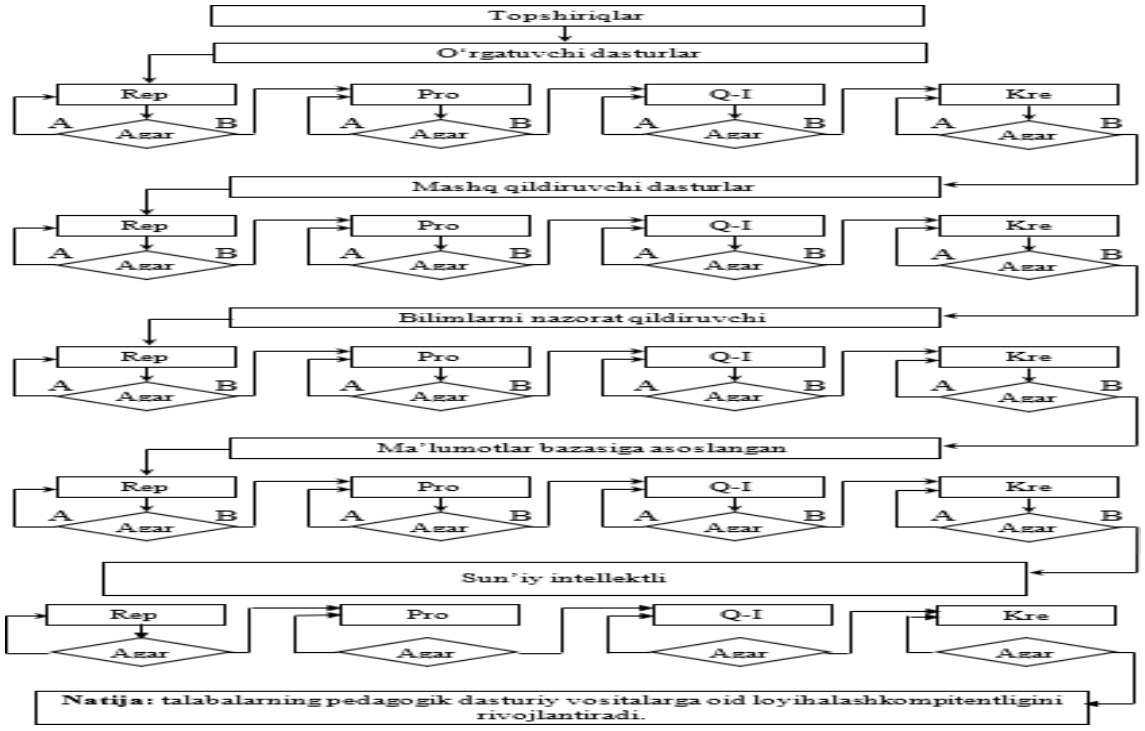

Xulosa

Talabalarning pedagogik dasturiy vositalarni loyihalashga oid kompetentligini rivojlantirishga mo‘ljallangan topshiriqlardan foydalanish usuli ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim metodik yondashuvlardan biri hisoblanadi. Tadqiqot doirasida shuni ta’kidlash mumkinki, topshiriqlar tizimli, bosqichma-bosqich va maqsadga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etilganda talabalarda pedagogik dasturiy vositalarni loyihalashga oid bilim, ko‘nikma va malakalar izchil shakllanadi. Ayniqsa, tahliliy, muammoli, amaliy-loyihaviy va refleksiv topshiriqlar talabalarning kasbiy tayyorgarligini mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi. Bunday topshiriqlar ularda nafaqat texnologik savodxonlikni, balki pedagogik maqsadni anglash, foydalanuvchi ehtiyojlarini hisobga olish, ta’lim mazmunini strukturalash va natijalarni baholash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Turayev X.A. Talabalarning loyihalash-konstruktorlik kompetentligini rivojlantirishning asosiy omillari// ISSN 2992-9024 (online) 2025, №3
2. Педагогическая наука и ее методология в контексте современности: сб. науч. ст. / под ред. В. В. Краевского, В. М. Полонского. – М. : [б. и.], 2001. – 445 с.
3. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Н.Леонтьев. М.: Политиздат, 1977. – 304 с
4. Асмолов, А.Г. Системно-деятельностный подход в разработке стандартов нового поколения / А. Г. Асмолов // Педагогика. – 2009. – № 4. – С. 18–22.

INTEGRATIV TA’LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA O‘QUVCHILARDA TANQIDIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH

Kazbekova Fariza Po‘latovna
Navoiy davlat universiteti Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim fakulteti
Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada integrativ va kreativ yondashuvlar asosida talabalarda tanqidiy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirishning ilmiy-nazariy hamda metodik asoslari yoritilgan. Talabalarning tilni anglash, fikrlash va uni mantiqiy asosda ifoda qilish qobiliyatlarini rivojlantirishda turli fanlar integratsiyasi va ijodiy yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilingan. Maqolada, shuningdek, lingvistik tafakkurni faollashtirishga xizmat qiluvchi amaliy mashg‘ulotlar, didaktik materiallar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar muhim vosita sifatida ko‘rib chiqilgan

Kalit so‘z: Integrativ yondashuv, kreativ metodika, lingvistik tafakkur, til o‘rganish, talaba, tanqidiy tafakkur.

Аннотация: В данной статье рассматриваются научно-теоретические и методические основы формирования и развития критического мышления у учащихся на основе интегративного и креативного подходов.ннотация: В данной статье рассматриваются научно-теоретические и методические основы формирования и развития критического мышления у учащихся на основе интегративнотация: В данной статье рассматриваются научно-теоретические и методические основы формирования и развития критического мышления у учащихся на основе интегративного и креативного подходов. Проанализировано значение интеграции различных дисциплин и творческих подходов в развитии у учащихся навыков понимания языка, мышления и его логического выражения. В статье также рассматриваются практические занятия, дидактический материал и современные педагогические технологии как важные инструменты, служащие для активизации языкового мышления

Ключевое слово: интегративный подход, креативная методология, лингвистическое мышление, изучение языка, студент, критическое мышление.

Abstract: This article examines the scientific, theoretical and methodological foundations of the formation and development of critical thinking among students based on integrative and creative approaches.Abstract: This article discusses the scientific, theoretical and methodological foundations of the formation and development of critical thinking among students based on integrative reasoning: This article discusses the scientific, theoretical and methodological foundations of the formation and development of critical thinking among students based on integrative and creative approaches. The article analyzes the importance of integrating various disciplines and creative approaches in developing students' skills in understanding language, thinking and its logical expression. The article also discusses practical exercises, didactic material and modern pedagogical technologies as important tools for activating linguistic thinking.

Keywords: integrative approach, creative methodology, linguistic thinking, language learning, student, critical thinking.

Biz bilamizki, shaxs o‘qib-o‘rganib, o‘zlashtirayotgan narsaga tanqidiy munosabatda bo‘lmasa, bilish faoliyatida tafakkurning mustaqiligi bo‘lmaydi.

Vatanimiz kelajagi uchun mustaqil, erkin va tanqidiy fikrlaydigan yoshlarni tarbiyalash masalasi oldimizda turgan eng dolzarb vazifalardan biridir. Shu sababli umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ta’lim-tarbiya jarayonini integrativ texnologiyalar asosida tashkil etish o‘quvchilarning bilish faolyatini faolashtirish, mustaqil va tanqidiy fikrlash qobilyatlarini takomilashtirishi kerak. Biroq tanqidiy fikrlash o‘z-o‘zidan shakllanmaydi. Foydali axborot va fikrlarni olish bo‘yicha tajriba, malaka ko‘nikmalar hosil qilishlari kerak. Tanqidiy fikrlash -

o‘qish predmeti emas, balki o‘qitish natijasidir. Bu g‘oyalarni va ularning ahamiyatini ham ko‘p fikrlilik nuqtai nazaridan ko‘rib chiqish hamda ularni boshqa g’oyalar bilan taqqoslashdir.

Birinchi bosqich - davat bosqichi deb ataladi. Da’vat bosqichida o‘qitishda interfaol metodlardan foydalangan holda o‘quvchi talabalar topshiriq olishi, “Aqliy hujum” metodi orqali avval bilganlari yoki bilaman deb o‘ylaganlarini ro‘yxatini tuzishlari mumkin. Bunda “Aqliy hujum” yakka yoki juftlikda, keyin esa butun guruh ishtirokida o‘tkaziladi. Biror o‘quvchi talaba guruhdagi “Aqliy hujum’’ jarayonidagi fikrlarni to‘g‘ri yoki noto‘g’ri bo‘lishdan qat’i nazar, qanday bo‘lsa, shu holda doskaga yozadi. So‘ngra o‘qituvchi o‘quvchi talabalarga mavzuga bevosita aloqasi bo‘lgan, lekin muhokama qilinmagan savollarni berish mumkin. Ushbu bosqich davomida o‘qituvchi imkoni boricha kam gapirib, o‘quvchi talabalarga ko‘proq gapirishga imkoniyat yaratishi muhim. Lider o‘quvchi talabaning asosiy vazifasi yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi sifatida chiqishi va sinfda yoki guruhda fanlarni to‘liq o‘zlashtirmaydigan, o‘quv jarayonida sust, fikrlash qobiliyati etarli rivojlanmagan o‘quvchi talabalarning fikrlarini ham diqqat bilan tinglashdan iborat. Bu bosqichda pedagogik faoliyatning bir nechta muhim turlari amalga oshiriladi. Birinchidan, ta’lim oluvchi mavzu to‘g’risida bilganlarini tiklashda faol ishtirok etadi. Bu esa uni o‘z bilimlarini tahlil qilishga va tez orada batafsil ko‘rib chiqiladigan mavzu haqida o‘ylay boshlashga majbur etadi. Shuni doimo esda tutish kerakki, agar axborot o‘quvchi talabaga unda mavjud bo‘lgan bilimlar majmuiy bilan - 26 -bog’lanmasdan taklif etilsa, tez orada unitilib ketadi. Chunki ta’lim jarayoni yangi bilimlarni egallash va to‘plash jarayonidir.

Ikkinchi bosqich anglash bosqichidir. Bu bosqichda o‘quvchi talaba yangi axborot yoki fikrlar bilan muloqatga kirishadi. Bu muloqat matnni o‘qishi, filmni ko‘rish, nutqni tinglash yoki tajribalar o‘tkazish kabi shakllarda bo‘lishi mumkin. Bu bosqich o‘qitish jarayonida o‘qituvchining o‘quvchi talabalarga eng kam ta’sir qiladigan bosqichidir. Aynan bosqichda o‘quvchi talaba mazkur ishda mustaqil va faol ishtirok etishi kerak. O‘qitishning shunday strategiyalari borki, ular doim faoliyati sust, fikrlash qobiliyati etarli darajada rivojlanmagan o‘quvchi talabalarning faolligini yuqori darajada ushlab turadi. Masalan, 1986 yilda Vagan va Estez tomonidan shaxsiy kuzatish uchun taklif etilgan insert metodi (samarali o‘qish va tanqidiy fikrlash uchun belgilarning interaktiv tizimi) mavjud. Insert metodi o‘qish jarayonida o‘zligini anglashni faol kuzatish uchun o‘quvchi talabalarga imkon beradigan kuchli quroldir. Anglash bosqichining amalga oshirilishi bilim orttirishi jarayonida muhim ahamiyatga ega, chunki o‘quvchi talabaning qobiliyati sust bo‘lsa, uni o‘qitish imkoniyatini boy berishi mumkin. An’anaviy ta’limda, afsuski, bunday holatlar tez-tez uchrab turadi.

Uchinchi bosqich fikrlash bosqichidir. Bunda o‘quvchilar yangi bilimlarni mustahkamlaydilar, yangi tasavvur va tushunchalarni avval mavjud bo‘lganlariga qo‘shib, o‘zlashtiradilar. Aynan fikrlash bosqichida bir nechta muhim maqsadga erishish yo‘llari rejalashtiriladi. Birinchi navbatda o‘quvchi talabalar yangi fikr va axborotlarni o‘z so‘zlari orqali ifodalashga harakatlar qilishlari kerak. Bu yangi tasavvurlarni va tanqidiy fikrlarni hosil qilish uchun juda zarur. Tanqidiy fikrlashning da’vat bosqichining ahamiyati shundan iboratki, unda yangi bilimlarni mustaqil tanlangan maqsad uchun ishlatish o‘quvchi talabada kuchli bo‘ladi. Ifodali fikrlashning ikkinchi bosqichini anglashda esa yangi axborot da’vat bosqichida faollashtirilgan axborot bilan bog’lanadi. Yangi o‘quv materiallarining tushunilishiga erishish bu bosqichning muhim vazifasi hisoblanadi. O‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini shakllantirish va rivojlantirish oson ish emas. Albatta, buning uchun tanqidiy fikrlashning shakllanishi va rivojlanishiga yordam beruvchi quyidagi muayyan muhit va shart-sharoitlar yaratilishi kerak;

- o‘quvchilarga mustaqil fikr yuritish uchun imkoniyat yaratib berish va ularni diqqat bilan tinglashga o‘rgatish;
- turli-tuman g’oya va fikrlarni qabul qilish, saralash, tanqidiy va ijodiy baholash;
- o‘quvchilarning o‘quv jarayonidagi faolligini ta’minlash;
- o‘quvchilarning o‘z tanqidiy fikrlarini bayon etganlarida kulgiga qolmasliklariga qat’iy ishontirish;

- har bir o‘quvchi talabaning tanqidiy fikr yuritishga qodir ekanligiga o‘zlarida ishonch hissini uyg’otish;
- tanqidiy fikrlashning yuzaga kelishini qadrlashi lozim.

O‘zaro fikr almashishda o‘quvchilardan diqqat bilan tinglash, o‘zining qarashlar tizimini so‘zlovchiga zo‘rlab o‘tkazish va boshqa so‘zlovchilarni tuzatib turishdan o‘zini tiyib turishi ham talab etiladi. Bunda o‘quvchi talabalar boshqalarning yalpi fikrlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Keng doiradagi munozara oqibati o‘laroq o‘quvchi - 27 - talaba o‘zlariga tegishli bo‘lgan g’oyalarni tahlil qilish va uni aniqlashga qobiliyati yanada orta boradi. Klasterlar tuzish. “Klaster” lotincha so‘z bo‘lib, “g’uncha bog’lam” ma’nosini anglatadi. Klaster (axborotlarni yoyish) metodi, pedagogik strategiya bo‘lib, o‘quvchi talabaning u yoki bu mavzu bo‘yicha erkin va bemalol o‘ylashiga yordam beradi. U faqat g’oyalar orasidagi bog’lanishlarning fikrlashni ta’minlash imkoniyatini beradigan tuzilmani aniqlab olishni talab qiladi. U fikrlashning oddiy shakli emas, balki miya faoliyati bilan bog’lanadi. Klasterlar tuzish qoidasi quyidagi usullarda amalga oshiriladi:

1. Aqlingizga kelgan barcha fikrlarni yozib oling. Bu fikrlarni muhokama qilmang, shunchaki, yozib olavering.
2. Xatni (matnni) kechiktiradigan imlo va boshqa omillarga ham e’tibor bermang.
3. Sizga berilgan vaqt nihoyasiga etmagunga qadar yozishdan to‘xtamang. Miyangizga fikr kelishi to‘xtab qolsa, toki yangi fikrlar kelgunga qadar qog’ozda nimalarnidir chizib o‘tiring.
4. Imkoni boricha bog’lanishi mumkin bo‘lgan g’oyalarni tizib chiqing. G’oyalarning oqimi sifatida va ular orasidagi aloqalarni chegaralab qo‘ymang.

Kreativ kompetentlik deganda, talabalarning yangilikka ochiqligi, mavjud muammolarga noodatiy va ijodiy yechim topa olish salohiyati, shuningdek, innovatsion g‘oyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish ko‘nikmalari tushuniladi. Bu kompetensiyalarni shakllantirish uchun ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish, o‘qitish uslublarini yangilash hamda milliy va global texnologiyalarni uzviy integratsiyalash zarur. Shuningdek, ta’lim-tarbiya jarayonida milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash, mavjud ta’lim standartlariga moslashgan holda ta’lim mazmunini takomillashtirish bo‘yicha samarali yo‘nalishlar ko‘rib chiqiladi. Shu bilan birga, integratsiyalashgan yondashuvlar orqali o‘quv dasturlarini qayta ko‘rib chiqish, o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos metodlarni joriy etish, hamda ta’lim jarayonining sifatini oshirish maqsadida ilg‘or axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish ta’lim tizimida samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Hozirgi kunda bu borada ishlab chiqilayotgan ilovalar va texnologik yechimlar turli yo‘nalishlarda amaliyotga tatbiq etilmoqda va ularning ko‘plab variantlari mavjud. Demak, tarbiya fanini o‘qitishda kompetensiyaviy yondashuv o‘qituvchining asosiy metodik tamoyiliga aylanishi lozim. Bu yondashuv faqat o‘quvchilarga bilim berish bilan emas, balki ularni hayotda duch keladigan muammoli vaziyatlarda bu bilimlarni to‘g‘ri va samarali qo‘llay oladigan, o‘z fikrini mustaqil ayta oladigan shaxs sifatida shakllantirishni ko‘zda tutadi. Zamonaviy o‘qituvchi o‘z oldiga chuqur bilimlariga ega, fikrini erkin va aniq ifodalovchi, nutqiy vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qila oladigan, shuningdek, muloqot madaniyatiga ega yetuk shaxslarni tarbiyalash vazifasini qo‘yishi zarur. Shu nuqtai nazardan qaralganda, tarbiya fani o‘qituvchisi nafaqat o‘z fanining bilimdon mutaxassisi bo‘lishi, balki psixologik, kommunikativ va pedagogik jarayonlarni chuqur anglay oladigan, har bir o‘quvchining individual nutqiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydigan metodik yondashuvlarni qo‘llay biladigan murabbiy bo‘lishi kerak. Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, o‘rganilayotgan voqea (hodisa, qoida)yoki faktga o‘quvchilarning qiziqishini uyg’otish, integrativ texnologiyalar asosida tanqidiy tafakkurini rivojlantirish bo‘lib, ularda savol berish zaruriyatini keltirib chiqarishdir. Keyin berilgan savollarni ma’lum faraz (gipoteza)lar shaklida ifodalab, ularni tekshirishni amalga oshirishga harakat qilinadi.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING MAKTAB YOSHIDAGI BOLALAR PSIXOLOGIK RIVOJLANISHIGA TA'SIRI

Teshayeva Mohinur Sayfullo qizi
Navoiy davlat universiteti, tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur tezisda maktab yoshidagi bolalarning psixologik rivojlanishiga raqamli texnologiyalarning ta'siri tahlil qilinadi. Texnologiyalardan to'g'ri foydalanishning ijobiy jihatlari va ortiqcha foydalanishning salbiy oqibatlari yoritilgan. Shuningdek, dars jarayonida texnologiyalarni me'yorida qo'llash va bolalarning vaqtini samarali tashkil etish masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, psixologik rivojlanish, maktab yoshidagi bolalar, kognitiv rivojlanish, raqamli qaramlik, ta'lim jarayoni

Annotation: This thesis analyzes the impact of digital technologies on the psychological development of school-aged children. It highlights the positive aspects of proper use of technology as well as the negative consequences of its excessive use. Additionally, the issues of balanced use of technologies in the educational process and effective management of children's time are considered.

Keywords: digital technologies, psychological development, school-aged children, cognitive development, digital addiction, educational process

Аннотация: В данной тезисе анализируется влияние цифровых технологий на психологическое развитие детей школьного возраста. Освещаются положительные стороны правильного использования технологий, а также негативные последствия их чрезмерного применения. Кроме того, рассматриваются вопросы рационального использования технологий в образовательном процессе и эффективной организации времени детей.

Ключевые слова: цифровые технологии, психологическое развитие, дети школьного возраста, когнитивное развитие, цифровая зависимость, образовательный процесс.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda va inson faoliyatining ajralmas qismiga aylanmoqda [1]. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida ayniqsa yosh avlodning kundalik turmush tarzi sezilarli darajada o'zgarib boryapti. Maktab yoshidagi bolalar hayotida smartfonlar, planshetlar, kompyuterlar va internet resurslari nafaqat aloqa vositasi, balki ta'lim olish, axborot izlash va bo'sh vaqtni o'tkazishning asosiy vositasiga aylangan [2].

Shuni e'tiborga oladigan bo'lsak, raqamli muhitning bolalar psixologik rivojlanishiga ta'sirini o'rganish zamonaviy pedagogika va psixologiyaning dolzarb ilmiy muammolaridan biri hisoblanadi [3]. Chunki bu jarayon bolalarning tafakkuri, dunyoqarashi, xulq-atvori va ijtimoiylashuviga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev o'z asarlarida yosh avlodni zamonaviy bilimlar, ilg'or texnologiyalar va innovatsion fikrlash asosida tarbiyalash zarurligini alohida ta'kidlab o'tadi [1].

Raqamli texnologiyalar bolalarning kognitiv (bilish), emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga kompleks ta'sir ko'rsatadi [3]. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli vositalardan to'g'ri, maqsadli va me'yorida foydalanish bolalarning axborotni tez qabul qilish, uni qayta ishlash, tahlil qilish hamda mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, interaktiv ta'lim platformalari, virtual laboratoriyalar, multimedia materiallari va elektron darsliklardan foydalanish o'quvchilarning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi [6]. Dars jarayonida texnologiyalardan me'yorida foydalanish o'quvchilarning faolligini oshiradi, ularni mustaqil fikrlashga, muammoli vaziyatlarni hal etishga va ijodiy yondashuvga undaydi. Masalan, videodarslar, animatsiyalar, taqdimotlar va onlayn testlar orqali o'quvchilar murakkab mavzularni osonroq va tezroq o'zlashtiradi [5].Masalan, videodarslar, animatsiyalar, taqdimotlar va onlayn testlar orqali o'quvchilar murakkab mavzularni osonroq va

tezroq o‘zlashtiradi. Biroq, texnologiyalardan ortiqcha foydalanish salbiy oqibatlarga ham olib keladi. Jumladan, diqqatning pasayishi, tez charchash, psixologik toliqish, asabiylik, uyqu rejimining buzilishi kabi muammolar kuzatiladi [4]. Bundan tashqari, uzoq vaqt davomida ekran qarshisida bo‘lish bolalarning jismoniy faolligini kamaytiradi va sog‘lig‘iga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ba’zi ilmiy tadqiqotlarda raqamli qaramlik (internet yoki gadjetlarga bog‘lanib qolish) bolalarning ruhiy holatiga jiddiy salbiy ta’sir ko‘rsatishi, hatto depressiv holatlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi qayd etilgan [2]. Shuningdek, bolalarning virtual muloqotga ko‘proq berilib ketishi ularning real hayotdagi ijtimoiy aloqalarini zaiflashtiradi [3].

Shu sababli, pedagoglar va ota-onalar oldida muhim vazifa – bolalarning raqamli texnologiyalardan foydalanish jarayonini to‘g‘ri tashkil etish va nazorat qilish masalasi turadi. Dars jarayonida texnologiyalardan foydalanish aniq maqsadga yo‘naltirilgan, didaktik jihatdan asoslangan va vaqt me’yorlariga rioya qilingan holda amalga oshirilishi lozim [5]. Bundan tashqari, bolalarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni sport, kitob o‘qish va ijodiy faoliyatlarga jalb etish orqali raqamli muhitning salbiy ta’sirini kamaytirish mumkin. Raqamli texnologiyalarni butunlay cheklash emas, balki ularni ongli va muvozanatli qo‘llash eng to‘g‘ri yondashuv hisoblanadi [1,6].

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar maktab yoshidagi bolalar psixologik rivojlanishida muhim va ikki tomonlama ta’sirga ega omil hisoblanadi [2,3]. Ularni to‘g‘ri, maqsadli va me’yorida qo‘llash bolalarning bilim darajasini oshiradi, tafakkurini rivojlantiradi hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantiradi [5]. Aksincha, texnologiyalardan ortiqcha va nazoratsiz foydalanish bolalarda psixologik, ijtimoiy va hatto jismoniy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin [4,6].

Shu bois, zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish, pedagogik nazoratni kuchaytirish, ota-onalar bilan hamkorlikni rivojlantirish hamda bolalarning bo‘sh vaqtini samarali tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi [1,5].

AKT ASOSIDA KOGNITIV FUNKSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Alimova Tamina Alisherovna
Andijon davlat pedagogika instituti doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) asosida tarbiyalanuvchilarning kognitiv funksiyalarini rivojlantiruvchi innovatsion pedagogik mexanizmlar tahlil etiladi. Tadqiqot davomida raqamli muhitda o‘qitishning samarali shakllari, interaktiv uslublar va intellektual faoliyatni rag‘batlantiruvchi vositalar ko‘rib chiqilgan. Kognitiv rivojlanishni AKT orqali ta’minlashning ilmiy-metodologik asoslari aniqlashtirilgan va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, kognitiv funksiyalar, innovatsion pedagogika, raqamli ta’lim, intellektual rivojlanish, interaktiv o‘qitish, pedagogik mexanizmlar.

Аннотация: В данной статье анализируются инновационные педагогические механизмы развития когнитивных функций воспитанников дошкольного образования на основе информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). В ходе исследования рассматриваются эффективные формы обучения в цифровой среде, интерактивные методы и средства стимулирования интеллектуальной деятельности. Уточнены научно-методологические основы обеспечения когнитивного развития посредством ИКТ и разработаны практические рекомендации.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, когнитивные функции, инновационная педагогика, цифровое образование, интеллектуальное развитие, интерактивное обучение, педагогические механизмы.

Abstract: This article analyzes innovative pedagogical mechanisms for developing cognitive functions of pupils and students based on information and communication technologies (ICT). During the study, effective forms of teaching in a digital environment, interactive methods and tools for stimulating intellectual activity are examined. The scientific and methodological foundations for ensuring cognitive development through ICT are clarified, and practical recommendations are developed.

Keywords: information and communication technologies, cognitive functions, innovative pedagogy, digital education, intellectual development, interactive teaching, pedagogical mechanisms.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) roli kun sayin ortib bormoqda. Kognitiv funksiyalar – diqqat, xotira, tafakkur, idrok va muammolarni hal etish qobiliyati – o‘quvchilarning akademik muvaffaqiyati va kelajakdagi kasbiy hayotining muhim asosini tashkil etadi. AKT asosida bu funksiyalarni maqsadli rivojlantirish esa zamonaviy pedagogikaning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Raqamlashtirish jarayonining tezlashishi ta’lim muassasalaridan yangicha yondashuv va innovatsion metodlarni talab etmoqda. Ayniqsa, kognitiv rivojlanishni AKT yordamida ta’minlash masalasi pedagog va psixologlar o‘rtasida keng muhokama qilinmoqda. Ushbu tadqiqot mazkur sohadagi muammolarni aniqlash, mavjud yechimlarni tizimlashtirish va yangi pedagogik mexanizmlarni ishlab chiqishga qaratilgan.

ASOSIY QISM

1. AKT va kognitiv rivojlanish: nazariy asos.

Kognitiv funksiyalar deganda insonning bilish jarayonlari: e’tibor, xotira, mantiqiy fikrlash, muammolarni hal qilish, til va ijodiy qobiliyatlar tushuniladi. Psixolog va pedagog olimlar (Vygotskiy, Piazhe, Gardner) kognitiv rivojlanishni tashqi muhit va faoliyat bilan bevosita bog‘liqligini asoslab bergan. Bugungi kunda AKT mazkur muhitning yangi, samarali shaklini ifodalaydi.

AKT asosidagi ta’lim muhiti quyidagi xususiyatlari bilan an’anaviy o‘qitishdan farq qiladi: interaktivlik, individual yondashuv imkoniyati, haqiqiy vaqt rejimida fikr-mulohaza (feedback), o‘quv materiallarini ko‘p shaklli (matn, audio, video, animatsiya) taqdim etish, hamda o‘rganish jarayonini o‘yinlashtirish (gamifikatsiya) imkoniyatlari. Bu xususiyatlar kognitiv yuklamani optimallashtirish va o‘quv ishtiyoqini oshirishga bevosita xizmat qiladi.

2. Innovatsion pedagogik mexanizmlar tasnifi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, AKT asosida kognitiv funksiyalarni rivojlantiruvchi innovatsion pedagogik mexanizmlarni quyidagi guruhlarga ajratish maqsadga muvofiq: 1.

2.1. Interaktiv o‘qitish texnologiyalari.

Interaktiv doskalar, simulyatsiyalar, virtual laboratoriyalar va raqamli o‘quv platformalari o‘quvchilarda tanqidiy tafakkur va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini faol shakllantiradi. Xususan, 3D-modellashtirish dasturlari va virtual haqiqat (VR) texnologiyalari ko‘rgazmalilikni yangi bosqichga olib chiqib, fazoviy tafakkurni rivojlantirish uchun noyob imkoniyat yaratadi.

2.2. Adaptiv ta’lim tizimlari.

Sun’iy intellekt asosidagi adaptiv ta’lim platformalari (masalan, Khan Academy, DuoLingo, Coursera) har bir o‘quvchining individual o‘quv sur’ati va bilim darajasiga moslashib, kognitiv yuklamani shaxsiylashtirilgan tarzda tartibga soladi. Bu yondashuv Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasiga to‘liq mos keladi va bilish faoliyatini samarali rag‘batlantiradi.

2.3. Kollaborativ raqamli muhit.

Google Workspace, Microsoft Teams, Miro kabi hamkorlikdagi raqamli platformalar o‘quvchilar o‘rtasida ijtimoiy-kognitiv o‘zaro ta’sirni kuchaytiradi. Guruhdagi muammolarni

birgalikda hal etish jarayoni kommunikativ va kognitiv kompetensiyalarning bir vaqtda rivojlanishini ta’minlaydi. Mazkur mexanizm ijtimoiy konstruktivizm g‘oyasiga asoslanib, bilimlarni hamkorlikda qurishni amalga oshiradi.

2.4. Gamifikatsiya va o‘yin asosidagi o‘rganish.

O‘quv jarayoniga o‘yin elementlarini (ball, yutuqlar, pog‘onalar, topshiriqlar) kiritish o‘quvchilarning ichki ishtiyog‘ini keskin oshiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, gamifikatsiya tashkil etilgan ta’lim muhitida diqqat va xotira ko‘rsatkichlari 30-40% ga yaxshilanadi. O‘zbek maktablarida Kahoot!, Quizlet va Minecraft Education Edition kabi platformalardan foydalanish samarali natijalar bermoqda.

2.5. Metakognitiv ko‘nikmalarni shakllantirish

Raqamli portfellar (e-portfoliolar), o‘z-o‘zini baholash vositalari va refleksiv yozuvlar (blogging, vlogging) o‘quvchilarning o‘z o‘quv faoliyatini anglash va nazorat qilish – ya’ni metakognitsiya – qobiliyatini rivojlantiradi. Bu esa kognitiv rivojlanishning eng yuqori bosqichi sifatida qaraladi va mustaqil fikrlash malakasini mustahkamlaydi.

3. Empirik tadqiqot natijalari va tahlil

Andijon davlat pedagogika institutida 2022-2024-yillarda o‘tkazilgan empirik tadqiqot doirasida 240 nafar talaba va 18 nafar pedagog ishtirokida eksperimental guruhlar tuzildi. Tajriba guruhlari uchun AKT asosidagi innovatsion pedagogik mexanizmlar to‘liq qo‘llandi; nazorat guruhlari esa an’anaviy o‘qitish usulidan foydalandi.

Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko‘rsatdi: AKT asosidagi interaktiv metodlar qo‘llangan guruhlarda diqqatning barqarorligi 28% ga, mantiqiy tafakkur ko‘rsatkichlari 34% ga, ijodiy muammolarni hal qilish qobiliyati esa 41% ga oshdi. Shuningdek, o‘quv motivatsiyasi va darsga qiziqish darajasi sezilarli yuksaldi. Pedagoglar tomonidan ham raqamli vositalar yordamida differensiallashtirilgan ta’limni amalga oshirish imkoniyatlari ijobiy baholandi.

4. Amaliy tavsiyalar

Amalga oshirilgan tadqiqot asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

Birinchi. Ta’lim muassasalarida AKT infratuzilmasini mustahkamlash – yuqori tezlikli internet, interaktiv uskunalar va zamonaviy dasturiy ta’minotni barcha sinf va auditoriyalarga joriy etish zarur.

Ikkinchi. Pedagoglarni raqamli ko‘nikmalar va innovatsion metodlar bo‘yicha muntazam malaka oshirish kurslaridan o‘tkazish, ularni adaptiv va kollaborativ platformalardan samarali foydalanishga o‘rgatish lozim.

Uchinchi. O‘quv dasturlariga kognitiv rivojlanishga yo‘naltirilgan AKT elementlarini tizimli ravishda integratsiya qilish, buning uchun alohida modul va darsliklar ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

To‘rtinchi. O‘quvchilar va talabalarning kognitiv rivojlanish dinamikasini kuzatish uchun raqamli monitoring tizimlari va diagnostik vositalarni joriy etish tavsiya etiladi.

XULOSA

AKT asosida kognitiv funksiyalarni rivojlantirishning innovatsion pedagogik mexanizmlari zamonaviy ta’limning strategik yo‘nalishi sifatida ko‘rib chiqilishi kerak. Interaktiv texnologiyalar, adaptiv tizimlar, kollaborativ platformalar, gamifikatsiya va metakognitiv vositalar birgalikda qo‘llanilganda o‘quvchilarning intellektual salohiyatini ko‘p tomonlama rivojlantirishga erishiladi.

Ushbu tadqiqot natijalariga ko‘ra, AKT integratsiyasi nafaqat bilim uzatish jarayonini tezlashtiradi, balki chuqur tushunish, tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuvni shakllantiradi. Kelajakda mazkur sohadagi tadqiqotlarni sun’iy intellekt, neyropedagogika va raqamli psixologiya yo‘nalishlari bilan birgalikda olib borish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Vygotskiy L.S. Myshleniye i rech'. – Moskva: Labirint, 1999. – 352 b.
2. Piazhe J. Psixologiya intellekta. – SPb.: Piter, 2003. – 192 b.
3. Gardner H. Multiple Intelligences: New Horizons. – New York: Basic Books, 2006. – 320 p.
4. Jonassen D.H. Computers in the Classroom: Mindtools for Critical Thinking. – Prentice Hall, 2010. – 280 p.

RAQAMLI AUTIZMGA UCHRAGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IJTIMOIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK YONDASHUVLARI

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD
Shamuratova Shahnoza Tulkinovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti 70110201-Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola raqamli autizmga uchragan maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirish bo‘yicha pedagogik yondashuvlar tahlil qilindi. Maqolada dunyo va O‘zbekiston olimlari, psixologlar, logoped va nevropatologlarning fikrlari, tavsiyalari va amaliy metodlari keltirilgan. Maqola pedagoglar va tarbiyachilar uchun ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishda foydali bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: raqamli autizm, maktabgacha yosh, ijtimoiylashuv, pedagogik yondashuv, psixologik rivojlanish, ekran ta’siri, kommunikativ ko‘nikmalar, ijtimoiy muhit, bolalar psixologiyasi, rivojlantiruvchi o‘yinlar.

Аннотация: В статье анализируются педагогические подходы к формированию социальных компетенций у детей дошкольного возраста с цифровым аутизмом. Приведены мнения и рекомендации зарубежных и узбекских ученых, психологов, логопедов и невропатологов. Статья полезна педагогам и воспитателям для развития социальных и коммуникативных навыков детей.

Ключевые слова: цифровой аутизм, дошкольный возраст, социальные компетенции, педагогический подход, психологическое развитие, влияние экранов, коммуникативные навыки, участие родителей, игровые технологии, сенсорная интеграция.

Annotation: This article analyzes pedagogical approaches to developing social competencies in preschool children with digital autism. Opinions and recommendations of international and Uzbek scientists, psychologists, speech therapists, and neurologists are presented. The article is useful for teachers and caregivers to enhance children’s social and communicative skills.

Keywords: digital autism, preschool children, social competencies, pedagogical approach, psychological development, screen influence, communication skills, parental involvement, play-based technologies, sensory integration.

Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanishi bolalar hayotida muhim o‘rin egalladi. Smartfonlar, planshetlar, televizor kabi ekranli qurilmalar maktabgacha yoshdagi bolalar orasida keng qo‘llanilmoqda. Bu holat real muloqot va shaxslararo munosabat vaqtini qisqartirishi, ijtimoiy va emotsional rivojlanishga salbiy ta’sir ko‘rsatishi haqida ko‘plab tadqiqotlar mavjud.

Dunyodagi ilmiy manbalar shuni ko‘rsatadiki, ekran vaqtining ko‘payishi bolalarning ijtimoiy interaktsiyasi, nutq rivoji va emotsional o‘zaro munosabatlariga erkin muloqot orqali

o‘rganish imkoniyatini qisqartiradi, bu esa ijtimoiy ko‘nikmalar va empatiya rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Masalan, Britaniyada o‘tkazilgan tadqiqot shuni aniqladiki, oddiy uy cho‘g‘lari bilan o‘ynash, ekran qarshi o‘yinlarga qaraganda bolalarda ijtimoiy ko‘nikmalar va empatiya rivojlanishiga ancha yaxshiroq hissa qo‘shadi.

Ilmiy manbalar shuningdek, erta yoshda ekran vaqtining ko‘p bo‘lishi nutq va muloqot rivojiga salbiy ta’sir qilishi hamda ijtimoiy va emotsional muammolar bilan bog‘liqligini ko‘rsatmoqda.

O‘zbekistonda ham raqamli texnologiyalar ta’siri bilan bog‘liq muammolar maktabgacha yoshdagi bolalarda ko‘proq namoyon bo‘lmoqda. Masalan, pedagoglar va psixologlar ekran vaqtining nazoratsizligi nutq, ijtimoiy faollik va muloqot ko‘nikmalarining sustlashishiga olib kelayotganini ta’kidlamoqda. Shu sababli, raqamli autizmga uchragan bolalarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik yondashuvlari bugungi amaliy psixologiya va pedagogika sohasida dolzarb ilmiy amaliy masalaga aylangan.

Raqamli autizm ilmiy adabiyotlarda hali rasmiy klinik tashxis sifatida keng qabul qilinmagan bo‘lsa ham, “ASD like symptoms” (autizmga o‘xshash simptomlar) deb ataladigan holat bilan ijtimoiy bilimlar aloqadorligi tahlil etilgan. Keng qamrovli tadqiqotlar shuni aniqladiki, ekran vaqtining ko‘payishi va ota-ona bilan interaktiv o‘yinlar vaqtining pasayishi erta yoshda autizmga o‘xshash simptomlar namoyon bo‘lishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Amerikalik olimlarning tadqiqoti 2 yilgacha bolalarning yuqori ekran vaqtiga ega bo‘lishi kattaroq “ASD like” simptomlar paydo bo‘lishi bilan bog‘liqligini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, ota-ona bilan o‘yin va o‘qish orqali vaqt o‘tkazish bolalarda bunday simptomlarning kamayishiga yordam beradi.

Boshqa tadqiqotlar esa bolalarni ko‘p vaqt ekran qarshisida bo‘lishi, nutq kechikishi hamda emotsional va ijtimoiy ko‘nikmalar rivojida sustlashuv bilan bog‘liq bo‘lishi haqida xabar bergan.

Endilikda maktabgacha yoshdagi raqamli autizmga uchragan bolalarni ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishga to’xtalsak. Avvalo, ijtimoiy kompetensiyalar — bu bolaning atrofdagilar bilan samarali muloqot, empatiya, hamkorlikda faoliyat yuritish va ijtimoiy vaziyatlarga moslashish qobiliyatidir. Bu ko‘nikmalar 3–7 yosh oralig‘ida sezilarli darajada shakllanadi va ekran vaqtining ko‘payishi ularning shakllanish tempini susaytirishi mumkin.

O‘zbekistonda autizm spektridagi yoki raqamli ekran ta’siri bilan bog‘liq bolalar bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar soni oshmoqda. Toshkentdagi maktabgacha ta’lim bo‘yicha psixolog Feruza Shakirova autizm spektri buzilishi bo‘lgan bolalarning ijtimoiy va kommunikativ xususiyatlarini tahlil qiluvchi maqolalar chop etgan. F.Shakirova o‘z tadqiqotlarida bolalarning ko‘z bilan aloqa va so‘zlashuvga qiziqishi, rolli o‘yinlarda faol ishtirokini rag‘batlantirish pedagogik yondashuvlarda samarali ekanligini ta’kidlaydi.

Inklyuziv ta’lim kontekstida autizm spektri bo‘lgan bolalarning nutq va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish haqida tadqiqotlar ham mavjud. Bunday yondashuv ijtimoiy moslashuvni yaxshilashga imkon beradi. Mahalliy tadqiqotlarda autizm spektri bilan bog‘liq diagnostika va ijtimoiylashuv muammolari ham yoritilgan bo‘lib, bu bolalarni erta aniqlash va reabilitatsiya qilishning muhimligi ta’kidlangan.

Raqamli autizmga uchragan maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda pedagogik yondashuvlar tizimli va kompleks xarakterga ega bo‘lishi lozim. Avvalo, individual yondashuv asosida har bir bolaning psixologik, emotsional va kommunikativ xususiyatlari inobatga olinishi zarur. Shu bilan birga, ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishda o‘yin faoliyati yetakchi vosita sifatida qo‘llanilib, ayniqsa syujetli-rolli o‘yinlar orqali bolalarda muloqot, hamkorlik va empatiya ko‘nikmalari shakllantiriladi. Pedagogik jarayonda interfaol metodlar, kichik guruhli mashg‘ulotlar va hamkorlikka asoslangan faoliyat turlari bolalarni real ijtimoiy muhitga jalb etishda samarali hisoblanadi. Bundan tashqari, art-terapiya, qum terapiyasi va sensor integratsiya mashqlari orqali bolalarning emotsional holatini barqarorlashtirish va ichki muloqotini rivojlantirish mumkin. Eng muhim jihatlardan biri — raqamli vositalardan

foydalanishni me’yorlash va pedagog hamda ota-onalar hamkorligida bolani real hayotiy muloqotga yo‘naltirishdir. Ushbu yondashuvlar uyg‘unligi raqamli autizmga uchragan bolalarda ijtimoiy kompetensiyalarni samarali shakllantirishga xizmat qiladi.

Pedagog va ota-onalar o‘rtasida uzviy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bunda ota-onalarga bolalar bilan jonli muloqotni ko‘paytirish, birgalikdagi o‘yin va faoliyatlarni tashkil etish, emotsional yaqinlikni mustahkamlash bo‘yicha metodik tavsiyalar berish muhimdir. Pedagoglar esa ta’lim muassasasida bolalarni kichik guruhlarda ishlashga jalb etish, kommunikativ vaziyatlar yaratish va ijtimoiy xatti-harakatlarni modellashtirish orqali ushbu jarayonni qo‘llab-quvvatlaydi. Mazkur pedagogik va psixologik tavsiyalarni amaliyotga joriy etishda tizimli yondashuvni ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, ta’lim jarayonida raqamli vositalardan foydalanishning aniq vaqt me’yorlarini belgilash, ularning mazmunini pedagogik maqsadlarga muvofiq holda tanlash zarur. Bu esa bolalarning ortiqcha virtual muhitga kirib ketishining oldini olib, ularni real ijtimoiy faoliyatga jalb etishga xizmat qiladi.

Ota - ona va tarbiyachilarning faolligi. Ota - ona va tarbiyachilar bolalar bilan interaktiv o‘yinlar, ko‘z bilan aloqa va real hayotiy o‘yinlar orqali muloqot qilish bolalar ijtimoiy kompetensiyalarini mustahkamlashga yordam beradi.

O‘yin texnologiyalar. Rolli o‘yinlar, dramatik syujetlar, multisensor muhitli mashg‘ulotlar bolalarning empatiya, hamkorlik va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ekran vaqtini me’yorlash. Ekran vaqtini me’yorlash masalasi maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Dunyodagi pediatriya yo‘riqnomalariga ko‘ra, 18 oydan 2 yoshgacha bo‘lgan bolalarda ekran vaqtini maksimal darajada cheklash, 2–5 yosh oralig‘ida esa kuniga 1 soatdan oshirmaslik tavsiya etiladi Ushbu me’yorlarga amal qilish bolalarning psixik rivojlanishi va ijtimoiylashuv jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Psixologik qo‘llab-quvvatlash. Individual psixologik ijro etilgan vazifalar, nutqni rivojlantirish mashqlari, sensor integratsiya mashqlari orqali bolalarning hissiy barqarorligi va o‘zaro aloqalarini yaxshilash mumkin.

Ta’lim tizimidagi ijodiy metodlar. Syujetli o‘yinlar, guruh faoliyatlari, tanqidiy fikrlashni rag‘batlantiruvchi topshiriqlar bolalarning ijtimoiy interaktsiyasini rag‘batlantiradi va ekran vaqtining salbiy ta’sirini kamaytirishga yordam beradi.

Raqamli autizm, garchi rasmiy klinik tashxis bo‘lmasa ham, bolalarning erta ekran vaqtining ko‘payishi bilan bog‘liq ijtimoiy va kommunikativ cheklanishlarni anglatadi. Dunyodagi tadqiqotlar bu holatning ijtimoiy kompetensiyalarni susaytirish bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi, shuningdek, ota-ona bilan ijtimoiy o‘yinlar va ekran vaqtining me’yori bolalar ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

O‘zbekiston sharoitida ham raqamli texnologiyalar ta’siri va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish bo‘yicha nazariy va amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bular pedagoglar va tarbiyachilar uchun real, ilmiy asoslangan metodlar ishlab chiqishga imkon beradi.

Xulosa qilganda, raqamli autizmga uchragan maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish murakkab, ammo muhim jarayon hisoblanadi. Bu jarayonda o‘yin, vizual vositalar, individual yondashuv va raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur pedagogik yondashuvlar bolalarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilash va ularni jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashga xizmat qiladi. Kelgusida pedagogik yondashuvlarni amaliyotga to‘liq tatbiq etish, ota-ona va pedagoglarni faol jalb qilish, ekran vaqtini me’yorlashga oid milliy pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish muhim ilmiy amaliy vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Axmedova S.J. Autizmli bolalarda ABA terapiyaning ahamiyati. 2023.
2. Nurmatova D.G. Autist bolalarni ijtimoiy-psixologik moslashtirish tizimini takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari. 2020
3. Egamberdiyeva N.A. Raqamli ta’lim muhitida autizm sindromli bolalarni rivojlantirish. 2023
4. Alahmari F.S. va boshqalar. *Effectiveness of social skills training interventions.*2025
5. Khaydarova Shakhlo Narzullayevna. Pedagogical foundations of implementing inclusive education. American Journal of Research in Humanities and Social Sciences. www.americanjournal.org. Volume 43 December – 2025.

SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA TALABALARDA TIL O‘RGANISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

Sultonova Farangiz Alisherovna
Navoiy davlat universiteti Fakultetlararo chet tili kafedrasi assistenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining talabalar til o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, sun’iy intellekt asosidagi ta’lim muhitida tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish kabi asosiy lingvistik ko‘nikmalarni rivojlantirish imkoniyatlari yoritiladi. Individual va adaptiv ta’limni tashkil etishda sun’iy intellektning pedagogik imkoniyatlari hamda uning ta’lim sifatini oshirishdagi o‘rni asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, til o‘rganish, lingvistik kompetensiya, raqamli ta’lim, adaptiv ta’lim, individual yondashuv, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье анализируется значение технологий искусственного интеллекта в развитии языковых навыков студентов с научно-теоретической точки зрения. Также рассматриваются возможности развития основных языковых навыков – аудирования, говорения, чтения и письма – в условиях обучения на основе искусственного интеллекта. Обосновывается роль искусственного интеллекта в организации индивидуального и адаптивного обучения, а также его влияние на повышение качества образования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, изучение языка, лингвистическая компетенция, цифровое образование, адаптивное обучение, индивидуальный подход, педагогические технологии.

Abstract. This article analyzes the significance of artificial intelligence technologies in developing students’ language learning skills from a scientific and theoretical perspective. It also examines the opportunities for improving core linguistic skills – listening, speaking, reading, and writing – within AI-based educational environments. The study substantiates the pedagogical role of artificial intelligence in organizing individualized and adaptive learning, as well as its impact on enhancing the quality of education.

Keywords: artificial intelligence, language learning, linguistic competence, digital education, adaptive learning, individualized approach, pedagogical technologies.

Mamlakatimizda so‘nggi vaqtlarda ta’lim tizimi jamiyat taraqqiyotining strategik omili sifatida e’tirof etilmoqda. Xususan, ta’lim sifatini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda inson kapitalini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanmoqda. Respublikamizning 2026-yilga mo‘ljallangan rivojlanish strategiyalarida ta’limni raqamlashtirish, sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish orqali zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega kadrlar tayyorlash zarurligi alohida ta’kidlanib[5], bunda ta’lim tizimi iqtisodiy rivojlanish, mehnat bozori talablari va innovatsion iqtisodiyot bilan uzviy bog‘liqligi, ayniqsa, xorijiy tillarni bilish global integratsiyaning muhim omiliga aylanishi belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev tomonidan 2025 yil 26-dekabr kuni yo‘llangan Murojaatnomada sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalarni rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilishi mamlakatning zamonaviy global tendensiyalarga mos ravishda taraqqiy etayotganidan dalolat beradi. Unda sun’iy intellektni iqtisodiyot, ta’lim, sog‘liqni saqlash va davlat boshqaruvi sohalarida keng joriy etish zarurligi ta’kidlanib, bu jarayon O‘zbekistonning raqamli transformatsiya yo‘lida faol harakat qilayotganini ko‘rsatadi. Xususan, ta’lim tizimida sun’iy intellektdan foydalanish individual o‘qitishni tashkil etish, bilimlarni baholash hamda ta’lim sifatini monitoring qilish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Shu bilan birga, yoshlarni sun’iy intellekt, dasturlash va raqamli savodxonlikka o‘rgatish ularning kelajakdagi raqobatbardoshligini ta’minlashning muhim omili sifatida qayd etilgan.

Sun’iy intellekt (SI) – bu inson intellektiga xos bo‘lgan fikrlash, o‘rganish, muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish kabi jarayonlarni kompyuter tizimlari orqali modellashtirishga qaratilgan ilmiy yo‘nalishdir. Zamonaviy ilmiy qarashlarga ko‘ra, sun’iy intellekt algoritmlar, katta ma’lumotlar (big data) va mashinaviy o‘qitish (machine learning) texnologiyalari asosida ishlaydi hamda turli sohalarda inson faoliyatini optimallashtirishga xizmat qiladi. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, sun’iy intellekt tizimlari insonning kognitiv faoliyatini qisman takrorlash orqali samarali va tezkor natijalarni ta’minlaydi[3]. Shu jihatdan, sun’iy intellekt nafaqat texnik vosita, balki bilimlarni qayta ishlash va yaratishning yangi paradigmasi sifatida ham talqin qilinmoqda.

Ta’lim tizimida sun’iy intellektning qo‘llanilishi uning funksional imkoniyatlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, u o‘quv jarayonini individuallashtirish, moslashtirish va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Xususan, SI asosidagi platformalar talabalarning bilim darajasini tahlil qilish, o‘quv materiallarini shaxsiy ehtiyojlarga mos ravishda taklif etish hamda o‘quv jarayonini real vaqt rejimida monitoring qilish imkonini beradi[1]. Bu esa an’anaviy ta’limdan farqli ravishda, har bir o‘quvchining individual o‘rganish trayektoriyasini shakllantirishga zamin yaratadi. Shuningdek, sun’iy intellekt texnologiyalari o‘qituvchilarning pedagogik faoliyatini qo‘llab-quvvatlab, baholash jarayonini avtomatlashtirish va ta’lim sifatini oshirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Jahon miqyosida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, sun’iy intellekt asosidagi ta’lim tizimlari o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, ularning motivatsiyasini oshirish va bilimlarni chuqur o‘zlashtirishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi[4]. Ayniqsa, xorijiy tillarni o‘rganishda SI texnologiyalari interaktiv muhit yaratish, real kommunikativ vaziyatlarni modellashtirish hamda til ko‘nikmalarini kompleks rivojlantirish imkonini berishi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Til o‘rganish jarayoni murakkab psixologik va pedagogik mexanizmlarga asoslanib, unda kognitiv, affektiv va ijtimoiy omillar o‘zaro uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi. Psixologik nuqtai nazardan, tilni o‘zlashtirish insonning xotira, tafakkur, diqqat va idrok jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ayniqsa, qisqa muddatli va uzoq muddatli xotira o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik muhim ahamiyat kasb etadi[2]. Shuningdek, motivatsiya, qiziqish va emotsional holat kabi affektiv omillar ham til o‘rganish samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yuqori motivatsiyaga ega bo‘lgan talabalarda til ko‘nikmalarini o‘zlashtirish jarayoni tezroq va samaraliroq kechadi.

Pedagogik jihatdan esa til o‘rganish jarayoni kommunikativ yondashuv, faol o‘qitish metodlari va interaktiv texnologiyalar asosida tashkil etilganda yuqori natijadorlikka erishiladi. Zamonaviy pedagogik konsepsiyalarga ko‘ra, til o‘rganish jarayoni faqat grammatik bilimlarni egallash bilan cheklanmay, balki real kommunikativ vaziyatlarda tilni qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishni ham o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga, o‘qituvchining fasilitator sifatidagi roli, ya’ni o‘quv jarayonini yo‘naltiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi sifatidagi faoliyati muhim ahamiyatga ega. Individual yondashuv, differensial ta’lim va refleksiya jarayonlari esa talabalarning til o‘rganishdagi shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi.

Raqamli ta’lim muhitida lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, u o‘quv jarayonining

samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Lingvistik kompetensiya – bu tilning fonetik, leksik, grammatik va stilistik jihatlarini bilish hamda ularni amaliyotda qo‘llay olish qobiliyatidir. Raqamli muhit esa ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish uchun interaktiv, multimediaviy va moslashuvchan imkoniyatlarni taqdim etadi. Xususan, audio, video, virtual muloqot vositalari va sun’iy intellekt asosidagi platformalar orqali tilni o‘rganish jarayoni yanada samarali tashkil etiladi.

Lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishda bir qator muhim omillar ajratib ko‘rsatiladi: birinchidan, ta’limning individuallashtirilishi va adaptivligi; ikkinchidan, interaktivlik va kommunikativlik darajasi; uchinchidan, o‘quv materiallarining sifatli va moslashtirilganligi; to‘rtinchidan, o‘quvchining mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishdir. Shu bilan birga, raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi hamkorlik, teskari aloqa (feedback) tizimining mavjudligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta’lim muhitida talabalar til ko‘nikmalarini tezroq o‘zlashtiradi va ularni amaliyotda qo‘llash darajasi yuqori bo‘ladi. Demak, raqamli ta’lim muhitini samarali tashkil etish lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi til o‘rganish jarayonida asosiy lingvistik ko‘nikmalarni (tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish) samarali shakllantirish uchun yangi pedagogik imkoniyatlarni yaratmoqda. Ushbu texnologiyalar adaptiv o‘qitish, interaktiv muloqot va avtomatlashtirilgan tahlil imkoniyatlari orqali talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishga xizmat qiladi.

Tinglab tushunish (listening) ko‘nikmasini rivojlantirishda sun’iy intellekt asosidagi audio platformalar, nutqni tanish tizimlari va multimediaviy vositalar muhim o‘rin tutadi. Ushbu metodlarda autentik materiallardan (dialoglar, podkastlar, videolar) foydalanish orqali talabalar real nutq muhitiga yaqinlashtiriladi. Sun’iy intellekt yordamida audio materiallar murakkablik darajasiga ko‘ra moslashtiriladi hamda tinglab tushunish jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklar aniqlanib, individual tavsiyalar beriladi. Bu esa talabalarning fonetik va semantik idrokini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Gapirish (speaking) ko‘nikmasini shakllantirishda sun’iy intellekt asosidagi virtual suhbatdoshlar (chatbotlar), nutqni avtomatik aniqlash va tahlil qilish tizimlari samarali vosita hisoblanadi. Ushbu metodlar talabalarni erkin muloqotga jalb etib, ularning talaffuz, intonatsiya va grammatik to‘g‘rilik darajasini baholash imkonini beradi. Ayniqsa, real vaqt rejimida beriladigan teskari aloqa (feedback) talabalarning xatolarini tezkor tuzatish va nutq kompetensiyasini bosqichma-bosqich rivojlantirishga yordam beradi.

O‘qish (reading) ko‘nikmasini rivojlantirishda sun’iy intellekt asosidagi adaptiv matnlar va interaktiv o‘qish platformalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ushbu metodda matnlar talabaning bilim darajasiga mos ravishda tanlanadi va tushunish jarayonini yengillashtiruvchi qo‘shimcha vositalar (lug‘atlar, izohlar, savol-javob tizimlari) bilan boyitiladi. Natijada talabalar matnni chuqur tahlil qilish, asosiy g‘oyani ajratib olish va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Yozish (writing) ko‘nikmasini rivojlantirishda esa sun’iy intellekt asosidagi matn tahlil qilish va tahrirlash dasturlari (grammatik va stilistik tekshiruv vositalari) keng qo‘llaniladi. Ushbu metodlar orqali talabalar yozma nutqdagi xatolarini aniqlash, ularni tuzatish hamda matnni mantiqan va stilistik jihatdan mukammallashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bundan tashqari, sun’iy intellekt yozma ishlarni baholash va idividual tavsiyalar berish orqali yozish kompetensiyasini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita sifatida xizmat qiladi.

Umuman olganda, sun’iy intellekt asosidagi metodlar til o‘rganish jarayonida asosiy ko‘nikmalarni kompleks rivojlantirish, o‘quv jarayonini individuallashtirish hamda talabalar faolligini oshirish imkonini beradi. Shu bois, ushbu texnologiyalarni an’anaviy pedagogik yondashuvlar bilan integratsiyalashgan holda qo‘llash zamonaviy ta’limning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy ta’lim tizimida individual va adaptiv o‘qitish yondashuvlari talabalarning shaxsiy xususiyatlari, bilim darajasi va o‘rganish tezligini inobatga olgan holda samarali ta’limni tashkil etishning muhim sharti hisoblanadi. Sun’iy intellekt texnologiyalari aynan shu jarayonni ta’minlashda innovatsion vosita sifatida namoyon bo‘lib, o‘quv jarayonini individuallashtirish va moslashtirish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. An’anaviy ta’limda barcha talabalar uchun yagona o‘quv materiali va metodlar qo‘llanilsa, sun’iy intellekt asosidagi tizimlar har bir talabaning bilim darajasi, qiziqishi va o‘rganish uslubiga mos ravishda ta’lim trayektoriyasini shakllantiradi.

Sun’iy intellektning adaptiv ta’limdagi asosiy xususiyatlaridan biri – bu o‘quv jarayonini real vaqt rejimida tahlil qilish va unga mos ravishda o‘zgartirish kiritish imkoniyatidir. Bunday tizimlar talabalar faoliyatini doimiy monitoring qilib, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi hamda individual tavsiyalar beradi. Masalan, talaba muayyan mavzuni o‘zlashtirishda qiyinchilikka duch kelsa, tizim unga qo‘shimcha tushuntirishlar, soddalashtirilgan materiallar yoki qo‘shimcha mashqlarni taklif etadi. Aksincha, yuqori natija ko‘rsatayotgan talabalar uchun murakkabroq topshiriqlar berilib, ularning bilim darajasi yanada chuqurlashtiriladi. Bu esa o‘quv jarayonining samaradorligini oshirib, har bir talabaning maksimal rivojlanishini ta’minlaydi.

Bundan tashqari, sun’iy intellekt texnologiyalari individual ta’limni tashkil etishda differensial yondashuvni amalga oshirishga xizmat qiladi. Talabalar o‘zlashtirish darajasiga ko‘ra turli guruhlarga ajratilib, ular uchun alohida o‘quv strategiyalari ishlab chiqiladi. Shu bilan birga, sun’iy intellekt asosidagi platformalar orqali o‘qituvchi talabalarning rivojlanish dinamikasini kuzatish, baholash jarayonini avtomatlashtirish va samarali pedagogik qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa o‘qituvchining vaqtini tejab, uning e’tiborini ijodiy va metodik faoliyatga yo‘naltirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, sun’iy intellekt texnologiyalarining individual va adaptiv ta’limdagi o‘rni o‘quv jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan holda tashkil etish, ta’lim sifatini oshirish va talabalar faolligini kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, zamonaviy ta’lim tizimida ushbu texnologiyalarni keng joriy etish va ularni pedagogik metodlar bilan uyg‘unlashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA BOSHQARUV SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Hamroyev Dilshod Hamdamqulovich
O‘zbekiston, Navoiy pedagogika texnikumi direktori
Safarov Sohibjon Zokirovich
O‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli texnologiyalar asosida boshqaruv samaradorligini oshirish masalalari kompleks tarzda tahlil etilgan. Xususan, raqamli transformatsiya jarayonining tashkilotlar faoliyatiga ta’siri, boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish, sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar (Big Data) texnologiyalarining ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni qo‘llash, rahbar kadrlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish va pedagogik mahorat markazlarining bu boradagi roli ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, boshqaruv samaradorligi, raqamli transformatsiya, sun’iy intellekt, Big Data, ERP tizimlari, ta’lim boshqaruvi, avtomatlashtirish, elektron hukumat, boshqaruv hisobi.

Abstract: This article comprehensively analyzes the issues of improving management efficiency based on digital technologies. In particular, the impact of the digital transformation process on organizational activities, the automation of management processes, and the importance

of artificial intelligence and Big Data technologies are discussed. Additionally, the application of digital technologies in the education system, the development of digital competencies of managerial staff, and the role of pedagogical skill centers in this process are highlighted.

Keywords: digital technologies, management efficiency, digital transformation, artificial intelligence, Big Data, ERP systems, educational management, automation, e-government, management accounting.

Аннотация: В данной статье комплексно проанализированы вопросы повышения эффективности управления на основе цифровых технологий. В частности, рассмотрено влияние процесса цифровой трансформации на деятельность организаций, автоматизация управленческих процессов, а также значение технологий искусственного интеллекта и больших данных (Big Data). Кроме того, раскрыты вопросы применения цифровых технологий в системе образования, развития цифровых компетенций управленческих кадров и роль центров педагогического мастерства в данном процессе.

Ключевые слова: цифровые технологии, эффективность управления, цифровая трансформация, искусственный интеллект, большие данные (Big Data), ERP-системы, управление образованием, автоматизация, электронное правительство, управленческий учет.

Bugungi kunda jamiyatning barcha sohalarida raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi boshqaruv tizimlariga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli transformatsiya jarayoni tashkilotlarning faoliyatini tubdan o‘zgartirib, boshqaruv samaradorligini oshirishda muhim omilga aylanmoqda. Shu bois raqamli texnologiyalar asosida boshqaruvni takomillashtirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta'lim tizimi o‘zgaruvchan va tez rivojlanayotgan dunyoda yangi yondoshuvlar va texnologiyalarni o‘z ichiga olmoqda. Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning ta'limga ta'siri katta ahamiyatga ega. Bu texnologiyalar nafaqat o‘quv jarayonini optimallashtirish, balki boshqaruv jarayonlarini ham samarali va innovatsion tarzda olib borish imkoniyatini yaratadi. Ta’lim tizimidagi direktor hamda direktor o‘rinbosarlari uchun raqamli texnologiyalarni boshqaruvda qo‘llashning o‘rganilishi ta'lim tizimida yangi bosqichni boshlashga yordam beradi. Pedagogik mahorat markazlari bu borada o‘quv jarayonini tashkil etishda muhim rol o‘ynaydi. Ular rahbarlarni yangi texnologiyalar bilan tanishtirish va bu texnologiyalarni samarali qo‘llashga o‘rgatish uchun maxsus kurslar va treninglar tashkil qiladi.

Raqamli texnologiyalar tashkilotlarda boshqaruv samaradorligini oshirishning asosiy vositalaridan biri sifatida keng qo‘llanilmoqda. So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar tez sur’atlar bilan rivojlanib, turli sohalarda boshqaruv jarayonlarini tubdan o‘zgartirmoqda. Internet xizmatlari, sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar (Big Data) kabi texnologiyalar tashkilotlarga tezkor qarorlar qabul qilish, resurslardan samarali foydalanish va raqobatbardoshlikni oshirish imkonini yaratmoqda. Raqamli boshqaruvning joriy etilishi nafaqat korxona samaradorligini oshiradi, balki strategik rejalashtirish, xodimlar bilan ishlash, moliyaviy natijalarni yaxshilash va risklarni kamaytirishga yordam beradi. Shu sababli, raqamli texnologiyalarni tashkilot faoliyatiga integratsiya qilish bugungi kunda dolzarb vazifa hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar boshqaruv samaradorligini bir necha yo‘nalishda oshiradi.

Birinchidan, ma’lumotlarni tezkor tahlil qilish imkoniyati mavjud. Zamonaviy axborot tizimlari katta hajmdagi ma’lumotlarni real vaqt rejimida qayta ishlash imkonini beradi. Bu rahbarlarga tezkor va aniq qaror qabul qilish imkonini yaratadi. Masalan, ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlari yordamida ishlab chiqarish va moliyaviy jarayonlarni nazorat qilish mumkin.

Ikkinchidan, jarayonlarni avtomatlashtirish orqali xodimlar va resurslar samaradorligi oshadi. Raqamli tizimlar yordamida hujjat almashinuvi, hisobot tayyorlash va mijozlar bilan ishlash jarayonlari soddalashtiriladi. Bu nafaqat vaqtni tejashga, balki inson xatolarini kamaytirishga yordam beradi.

Uchinchidan, qaror qabul qilish sifatini oshirish. Sun’iy intellekt va analitik vositalar rahbarlarga strategik qarorlarni aniq ma’lumotlar asosida qabul qilish imkonini beradi. Masalan, ishlab chiqarish jarayonlarida IoT qurilmalari orqali real vaqt ma’lumotlarini kuzatish orqali samaradorlikni oshirish mumkin.

Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning ta'limdagi ahamiyati. Raqamli texnologiyalar. Raqamli texnologiyalar ta'lim tizimining har bir bosqichida o‘quvchilar va o‘qituvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Internet, interaktiv ta'lim platformalari, mobil ilovalar, masofaviy o‘qish vositalari kabi texnologiyalar o‘quvchilarning bilim olish jarayonini osonlashtiradi. Raqamli texnologiyalar yordamida o‘qituvchilar o‘quv jarayonini shaxsiylashtirib, har bir o‘quvchining ehtiyojlariga moslashtirishi mumkin.

Sun'iy intellekt. Sun'iy intellektning ta'limdagi roli beqiyosdir. AI yordamida o‘quvchilarning ma'lumotlari tahlil qilinadi va ularga moslashtirilgan darslar ishlab chiqiladi. Sun'iy intellect yordamida maktab rahbarlari o‘quvchilarni kuzatish, ularning yutuqlarini tahlil qilish va o‘qituvchilarning ish faoliyatini boshqarishda samaradorlikni oshirishi mumkin.

Raqamli texnologiyalar asosida boshqaruv samaradorligini oshirish misollari

Soha	**Raqamli texnologiya**	**Samaradorlikka ta’siri**
Ishlab chiqarish	IoT, sensorlar	Nosozliklarni kamaytirish, energiyani tejash
Savdo va marketing	CRM tizimlari	Mijozlar bilan ishlashni avtomatlashtirish
Davlat boshqaruvi	Elektron hukumat tizimlari	Hujjatlar aylanishi tezligi va aniqlikni oshirish

Raqamli texnologiyalar, xususan ERP tizimlari, bulutli hisob-kitob xizmatlari, elektron jadval dasturlari va sun’iy intellektga asoslangan analitik vositalar boshqaruv hisobining barcha jarayonlarini avtomatlashtirishga yordam beradi. Bu esa korxona rahbariyatiga moliyaviy ma’lumotlarni real vaqt rejimida olish, xarajatlarni monitoring qilish va resurslardan optimal foydalanish imkonini yaratadi. Toshnazarov ta’kidlaganidek, raqamli tizimlar yordamida korxona ichki nazorati ham sezilarli darajada kuchayadi, chunki har bir operatsiya tizimga qayd etilib, audit va tekshiruv jarayonlari tezkor amalga oshiriladi. Shu bilan birga, MHXS talablari asosida moliyaviy hisobotlarni shakllantirishda raqamli texnologiyalar muhim rol o‘ynaydi, chunki ular moliyaviy axborotlarni standartlarga muvofiq tez va aniq tayyorlash imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar boshqaruv hisobi jarayonlarini zamonaviy talablar darajasiga olib chiqadi. S.N. Toshnazarovning fikrlariga ko‘ra, korxona rahbariyati raqamli tizimlarni samarali qo‘llash orqali resurslardan optimal foydalanish, xarajatlarni nazorat qilish, foydalilikni oshirish va strategik qarorlarni asosli qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, MHXS talablari asosida moliyaviy hisobotlar tayyorlash orqali korxona faoliyati shaffof va barqaror bo‘ladi. Raqamli texnologiyalarni boshqaruv hisobiga integratsiyalashgan holda qo‘llash zamonaviy korxonalar uchun samaradorlik, rentabellik va moliyaviy barqarorlikni oshirishning asosiy vositasidir.

Raqamli boshqaruvni joriy etishdagi asosiy qiyinchiliklar

Qiyinchilik turi	**Ta’rif va misol**
Yuqori xarajatlar	Yangi tizim va dasturiy ta’minot xarajatlari
Xodimlarni o‘qitish Zarurati	Kadrlarni raqamli tizimlarda ishlashga tayyorlash
Axborot xavfsizligi	Ma’lumotlar maxfiyligini ta’minlash

Ichki qarshilik	Xodimlar yangi ish usullarini qabul qilmasligi

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalarni boshqaruv tizimiga joriy etish tashkilotlar faoliyatining samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Ular orqali boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish, real vaqt rejimida ma’lumotlarni tahlil qilish hamda aniq va asosli qarorlar qabul qilish imkoniyati kengayadi. Ayniqsa, sun’iy intellekt va analitik vositalardan foydalanish strategik boshqaruv sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Ta’lim tizimida esa raqamli texnologiyalarni qo‘llash nafaqat o‘quv jarayonini takomillashtiradi, balki boshqaruv samaradorligini ham oshiradi. Rahbar kadrlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish, pedagogik mahorat markazlari faoliyatini kuchaytirish bu borada muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni boshqaruv tizimiga integratsiya qilish jarayonida kiberxavfsizlikni ta’minlash, texnik infratuzilmani rivojlantirish va malakali kadrlar tayyorlash dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Umuman olganda, raqamli boshqaruv tizimlarini keng joriy etish tashkilotlarning raqobatbardoshligini oshirish, moliyaviy barqarorlikni ta’minlash va uzoq muddatli rivojlanishga erishishda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. I.Bobomirzayev “Raqamli texnologiyalar asosida boshqaruv samaradorligini oshirish” Ilm fan yangiliklari konferensiyasi fevral Andijon,2026 283-285b.
2. M.Qurbonov “Boshqaruv ta’limida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektni integrativ yondashuv asosida o‘qitish samaradorligi” Ta’lim jarayonida integrativ yondashuv: nazariya va amaliyotasosida hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish” 62-64b.
3. West, D. M. (2018). The Future of Work: Robots, AI, and Automation. Brookings Institution Press.
4. Djumayeva.G “Raqamli texnologiyaning boshqaruv hisobiga ta’siri” Ustozlar uchun pedagoglar.org 86-son 4–to’plam Dekabr-2025 377-381b.
5. Toshpulatov A., Abdurahmonov R. Moliyaviy boshqaruv va raqamli texnologiyalar. Toshkent: Iqtisodiyot va moliya nashriyoti, 2019. – 250 b.

ЖАСТАРДЫҢ РУХАНИ ӘЛЕУМЕТТІЛІГІН АРТЫРУДА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР РУХЫНДА ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ердосова Багида
Profi University Навойи филиалы
“ Тілдер” кафедрасы оқытушысы

Аннотация: Ұлттық құндылықтарды сақтау және өскелең ұрпақты ұлттық құндылықтарды құрметтеу рухында тәрбиелеу – ұлттық салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды қамтитын рухани қарым-қатынастарды қалыптастыру, қоғамдағы рухани байланысты қамтамасыз ету, ұлттық сананы жаңа деңгейге көтеру идеясы.

Түйін сөздер: Ұлттық құндылық, ұлттық идея, ұлттық болмыс, әлеуметтік инновация, жастар, ұлттық дәстүр, әдет-ғұрып, тәрбие, отбасы, идеология, руханият, ұлттық тәрбие,тәрбиелеу, әлеуметтік инновация, отбасы,салауатты өмір.

Ұлттық құндылықтарды сақтау, өскелең ұрпақты ұлттық құндылықтарды құрметтеу рухында тәрбиелеу – бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі. Жастардың бойына туған жерге деген сүйіспеншілік, еңбексүйгіштік, ізгілік, адалдық сезімдерін қалыптастырып, ата-бабамыздан келе жатқан ұлттық құндылықтарымызды келер ұрпаққа жеткізу – басты міндетіміз. Өзбекстанның 2022-2026 жылдарға арналған жаңа Даму стратегиясының 70-мақсатында Өзбекстан Республикасы Президенти Ш.М. Мирзиёев: Жастарға қатысты мемлекеттік саясатты жетілдіру.

Жастарды отансүйгіштік, азаматтық сезім, толеранттылық, заңдарды, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды құрметтеу рухында, зиянды әсерлер мен ағымдарға қарсы тұра алатын, өмірге сенімі мен көзқарасы берік тұлға ретінде тәрбиелеу сөз болады.

Тәрбиеге, әсіресе ұлттық тәрбиеге келгенде бұл ұғымның мәніне тоқталған жөн. Білім сөзі араб тілінен алынған «тәрбиелеу, үйрету» дегенді білдіреді.

Тәжірибелік іс-әрекеттерімізде дүниетанымымызға сай қалыптасып келе жатқан жаңалықтардың көптігі сонша, соңғы кездері біз оны әлеуметтік инновация ұғымы арқылы түсіндіріп жүрміз. Әлеуметтік инновациялар – адамның ақыл-ойы мен күш-қуаты, рухани әлемі жағдайында, оның тепе-теңдігінде сақтау, қорғау, жетілдіру, тиімділікке жету жолдарын көрсететін және бүгінгі таңда әрқайсымызды әртүрлі сыртқы және ішкі рухани қысымдардан қорғаудың кепілдіктерін айқындайтын көзқарастар жиынтығы.

Өскелең ұрпақты ұлттық құндылықтарды қастерлеу рухында тәрбиелеу, ұлттық салт-дәстүр мен әдет-ғұрыпты бойына сіңірген рухани қарым-қатынасты қалыптастыру қағидаларының бірінші орыны – отбасы екені даусыз. Отбасы – қоғамның негізі. Ата-ана өз жауапкершілігін сезінсе, отбасындағы ахуал тұрақты болады. Жас ұрпақтың тәрбиелі болып өсуі үшін ата-анамен бірге ауыл-аймақ та үлкен үлгі мектебі. «Құс ұяда не көрсе, соны ілер» деп халқымыз бекер айтпаған. Бала тәрбиелеп отырған ата-ана әрбір іс-әрекетінде, жүріс-тұрысында, мінез-құлқында, басқалармен қарым-қатынасында асыл қасиеттерді көрсете білуі керек.

Өйткені жастар табиғатынан өте еліктегіш, байқағыш келеді. Сондықтан айналасындағылар кейде оларға өздері байқамай кейбір әдеттерімен әсер етеді. Отбасындағы дөрекі қарым-қатынастар, көп өтірік айту, ұнамсыз мінез-құлық жастардың тәрбиесіне кері әсерін тигізетін зиянды орта қалыптастырады. Қазіргі таңда отбасы тәрбиесінің қиындығы сол, біріншіден, қоғам алға жылжыған сайын жан-жақты жетілген тұлғаны қалыптастыруға қойылатын талаптар да күшейе түсуде. Бұл отбасындағы жастарға эстетикалық, адамгершілік тәрбие берудің сапасы мен көлемін арттыруды талап етеді.

Салауатты өмір салтын қалыптастыруда, жастардың жүрегі мен санасында ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды қастерлеуде, оларды жан-жақты тәрбиелеуде ұлы ойшылдарымыздың мұрасының маңызы зор. Өйткені, өмірдің шын мәнін түсінуге саналы ғұмыры мен әлеуетін арнаған ғалымдарымыздың еңбектерінде дені сау ұрпақ тәрбиесіне қатысты мәселелерге ерекше мән берілген.

Бүгінгі күні бала тәрбиесіндегі әлеуметтік мәселелер; ұялы телефондар мен әлеуметтік желілердегі агрессия күшейіп келеді. Бұл заманауи коммуникация құралдары маңызды қарым-қатынас құралы болғанымен, рухани дүниесі толық қалыптаспаған кейбір жастарға кері әсерін тигізуде. Ата-аналар оқу орындарымен бірлесе отырып, әлеуметтік желілердің ықпалына түскен жастарға жолығып, қарым-қатынас құралдарының шынайы болмысын түсіндіруі керек.

Ең үлкен қауіп – тәрбиенің сырттан келетін кері әсері. Өйткені балаға отбасында осыған байланысты еркіндік берілмесе, ол оның мүдделері мен ынталарын қанағаттандыратын себептерді сырттан іздей бастайды. Сондықтан ата-анадан баланың сыртқы өміріне үлкен көңіл бөлу талап етіледі.

Яғни, олар баласының мектептен кейін қайда баратынын, немен айналысатынын бақылауы керек. Халықымыздың өмірінде болып жатқан өзгерістер бізді олардың бүгіні және болашақ руханилығы туралы ғана емес, өткен руханияттары туралы да ойлануға мәжбүр етеді.

Атап айтқанда, ата-бабаларымыз айтқан ақыл-кеңестер де бүгінгі күннің өзекті мәселелеріне қатысты өз пікірлерін білдірді.

Фарабидің «Жастарды кемел адам етіп тәрбиелеуге, әсіресе, ақыл-ой, адамгершілік тәрбиесіне ерекше көңіл бөлгені анық, оның сенімі бойынша білім, мағлұмат, әлбетте ізгі адамгершілікті көркемдеу керек, әйтпесе күткен мақсат орындалмайды, бала кемел болмайды».

Мирза Ұлықбектің отбасы ортасы, салауатты ұрпақ тәрбиелеу туралы ойлары мынадай: «Баланың білімге деген қызығушылығы мен ынтасын арттыруда баланың өскен ортасы маңызды рөл атқарады, отбасында ата-ана, әсіресе, зиялы ата-ана баласының кемел адам болып қалыптасуына ерекше көңіл бөлуі керек».

XXI ғасыр жастары әртүрлі идеологиялардың агрессиясының күшеюі жағдайында өмір сүруде. Мұндай жағдайда қоғам және гуманитарлық ғылымдар жастарымыздың кез келген жат идеологиялық ықпалға әрқашан және барлық жерде белгілі бір көзқарас танытуын қамтамасыз ете алуы керек.

Осы аса маңызды әлеуметтік-педагогикалық мәселе шешілмейінше, жастарымыздың келешекте жат идеологияның ықпалына төтеп бере алмайтыны заңдылық. Бұған жол беруге болмайды. Ғасырлар бойы қалыптасқан құндылықтарды ұтымды пайдалану, оларды сақтау және жастардың санасына сіңіру арқылы келешек ұрпаққа жеткізу осында көрініс табады.

Қорыта айтқанда, рухани иммунитеті мықты, өз ойын еркін жеткізе алатын, биік мақсатқа жете алатын ұрпақ тәрбиелеуде ата-ана мен отбасы ортасының маңызы зор деп айтуға болады. Жасыратыны жоқ, қазіргі таңда адам санасын жаулап алу, әсіресе, жастардың рухани дүниесін улау мақсатындағы түрлі қауіп-қатер белең алған заманда оның болмысын терең сезінетін, баға жетпес мұраның мұрагерлері екенін терең сезінетін, Отанға деген сүйіспеншілік пен адалдық сезімімен өмір сүретін, сенімі берік, жат ағымдардың ықпалы мен жат ағымдардан қорғануға, Отанымыздың жан-жақты гүлденуіне үлес қосуымыз керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мирзиеев Ш.М. Жаңа Өзбекстанның стратегиясы. – Т.: «Өзбекстан» НМИУ, 2021.-280-б.
2. Жаксымов И.Ұлттық-рухани көтерілу процесінің әлеуметтік-тарихи мәселелері және оның жас ұрпақ тәрбиесіндегі рөлі.

БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ РӨЛІ

Кумакбаева Гулбану Кунтуаровна
Науаи мемлекеттік университеті,
Тілдер факультеті,
Қазақ тілі және әдебиеті кафедрасы аға оқытушысы

Аннотация: Бұл мақалада білім, имандылық, тәрбие мәселелеріне қатысты ойшылдардың көзқарастарын, ой-пікірлерін білу, өскелең ұрпақтың санасына сіңірілген тәрбие әдістері мен құралдарын білу, оларды өмірде дұрыс пайдалана білу педагогикалық білім беру үдерісіндегі мұғалімнің педагогикалық шеберлігінің маңызды ерекшеліктерінің бірі екендігі айқындалады.

Тірек сөздер: Адамгершілік, тәрбие, адамгершілік, еңбекқорлық, жалпыадамзаттық құндылықтар, ұлттық құндылықтар, ұлттық ойлау, құндылық, біліктілік пен дағды,білім беру,тәрбие.

Білім беру – білім беру, біліктілік пен дағдыны қалыптастыру процесі, адамды өмірге, еңбекке дайындаудың негізгі құралы. Білім беру процесінде ақпарат алынып, тәрбие жүзеге асады. Тәрбие тар мағынада оқыту ұғымын білдіреді. Дегенмен, ол әр түрлі типтегі оқу орындарында оқыту процесін ғана емес, сонымен бірге отбасында, өндірісте және басқа салаларда ақпарат беру процесіне қатысты.

Тәрбие – адамның қоғамда өмір сүруіне қажетті қасиеттердің болуын қамтамасыз ететін еңбек, кәсіп, мінез-құлық, т.б. қалыптастыруға және дамытуға бағытталған іс-әрекеттер жиынтығы және осы жолмен дарытылған әдептілік, әдептілік, қасиеттер, т.б.

Ұлттық – тек ұлтқа немесе халыққа ғана тән, оның белгілерін білдіретін ұғым.

Құндылық – нақтылықтағы белгілі бір құбылыстардың жалпы адамдық, әлеуметтік, адамгершілік, мәдени, рухани мәнін көрсету үшін қолданылатын ұғым. Бостандық, бейбітшілік, әділдік, әлеуметтік теңдік, нұрлылық, ақиқат, ізгілік, сұлулық, материалдық және рухани байлық, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, тағы басқа адам мен адамзат үшін маңызды нәрселердің барлығы құндылық болып саналады.

Ұлттық құндылықтар – бұл ұлт үшін маңызды және мәнді аспектілер мен сипаттар.

Өзбекстанда білім мен тәрбиенің дамуы ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарға негізделген. Жалпыадамзаттық құндылықтар Отанымыздың мәдениетінде басым орын алады. Жалпыадамзаттық идеялар мен құндылықтардың қалыптасуы ұлттық мәдениеттердің даму ерекшеліктерімен байланысты. Жалпыадамзаттық құндылықтар мен ұлттық құндылықтар өзара байланысты және бірін-бірі толықтырып, байытады. Жалпыадамзаттық құндылықтар адамды құрметтеу, өмірге деген сүйіспеншілік, борыш, адалдық, ата-бабаға құрмет, отансүйгіштік, әділдік, ағартушылық, бейбітшілік, келісім, достық, ынтымақтастық сияқты қасиеттерді білдіреді.

Жалпыадамзаттық құндылықтарға адалдық жастарымызды дұрыс өмір сүруге, өз орнын табуға, айналасына парасатты болуға, туып-өскен жерін киелі санауға, достықты бағалауға үйретеді. Ұлттық құндылықтар – бұл ұлт пен осы елдің халқы тарихтан бері қастерлеп келе жатқан және адам руханиятын байытуға қызмет ететін құндылықтар. Ұлттық құндылықтарға еңбекқорлық, тарихи жадқа адалдық, сенімге құрмет, қарым-қатынаста сыпайылық, ойлылық жатады.

Біздің елімізде білім мен тәрбие ежелден бір-бірінен ажырамас, өзара байланысты ұғымдар ретінде қарастырылып келеді. Бұл, әрине, нақты әлеуметтік, саяси және тарихи жағдайларға байланысты болды. Ғасырлар бойы қалыптасқан ұстаз-шәкірт жүйесінің нәтижесінде тәрбие жұмысы ұлттық руханиятымызбен үндестікте жүргізіліп, моральдық нормалармен толығып, бүгінгі күн көрсетіп отырғандай, тарихта өзін ақтап отыр.

"Тұлғалық сана тарихты білуден басталады. Бұл ақиқатты мемлекеттік саясат деңгейіне көтеру керек. Қоғам дамуының негізі, оны сөзсіз жойылудан сақтайтын бірден-бір күш - білім. Саналы, рухы биік тұлғаларды тәрбиелей алсақ қана алдымызға қойған мақсаттарға қол жеткізе аламыз, елімізде өркендеу мен даму салтанат құратын болады". Қоғамда болып жатқан әлеуметтік, әсіресе білім беру саласындағы реформалардың тиімділігі азаматтардың рухани болмысына байланысты. Сондықтан Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында елімізде қоғам дамуының рухани-адамгершілік негіздері нақты айқындалды.

Бұлар:

- жалпы адамзаттық құндылықтарға берілгендік;
- халқымыздың рухани мұрасын нығайту және дамыту;
- адам мүмкіндіктерін еркін көрсету;
- патриотизм.

– Өйткені, қоғамның дамуы оның тек экономикалық дамуын ғана емес, рухани жағынан да көтерілуді талап етеді. Кез келген идеология сияқты Өзбекстан Республикасының ұлттық тәуелсіздігі идеологиясының негізгі идеяларының бірі қоғамдағы рухани-адамгершілік көзқарастардың басымдылығына қол жеткізу болып табылады. Қоғамдық тәрбиенің басқа түрлері сияқты рухани-адамгершілік тәрбиенің негізін озық ұлттық, рухани-адамгершілік құндылықтар мен халықтық педагогика идеялары құрайды.

Тәрбиенің рухани негіздері өз мәні бойынша адам санасының қоғаммен байланысы, оның қоғам алдындағы міндеті, оның мінез-құлқының қоғамның даму деңгейіне байланысты екенін ұғынуы, қоғам мойындаған адамгершілік нормаларын, мұраттары мен талаптарын орындаудағы жауапкершілікті сезінуі, рухани-адамгершілік білімнің наным-сенімге айналуы және осы нанымдардың жүйелік сипаты, оқушылардың бойында рухани қасиеттерді, рухани қасиеттерді, рухани қасиеттерді, рухани қасиеттерді қалыптастыру.

адамгершілік мінез-құлық қоғам мүшелеріне құрмет көрсету, рухани-адамгершілік әдеттерді қалыптастыру, т.б. критерийлердің бірі болып табылады.

Рухани-адамгершілік білім беру жағдайында ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды қалпына келтіру мәселесін күн тәртібіне қою қажеттілігіне байланысты түбегейлі өзгерістер орын алды. Тәрбиенің ұлттық-рухани негіздері туралы сөз қозғағанда, отбасының рөлі ерекше екенін ұмытпаған жөн. Себебі, адам алдымен отбасында білім мен тәрбиенің қыр-сырымен танысады. Ғасырлар бойы қалыптасқан салт-дәстүріміз бен құндылықтарымызбен танысады. Ең басты құндылық – адам факторы.

Өмір адамға бір рет беріледі. Сондықтан да ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарда өзгенің, өз өмірінің мәнін ұғынып, оны мәнді жұмсау қажеттігі туралы көптеген аңыздар, даналықтар мен кеңестер бар. Сонымен қатар, білім беру мекемесінде оқушыларды құндылық ретінде қарастыру да өзектілікке ие болуда. Өйткені, білім беру принциптеріндегі ең маңызды, негізгі қағидалардың бірі – білім беруді ізгілендіру мен демократияландыру болса, оның негізгі мәні оқушының жеке басына ізгілікті көзқарас пен оқу-тәрбие үрдісін ырықтандыруды талап етеді.

Рухани-адамгершілік тәрбиедегі тағы бір құнды құндылық – еркіндік. Білім беруді демократияландырумен қатар жеке адамның бостандығы мен құқығын құрметтеу дамиды. Бұл өз кезегінде оқушыда жауапкершілікті сезіну, саналы тәртіпті сақтау дағдыларын қалыптастырады.

Бұдан жоғарыда аталған аспектілер арқылы білім беру жүйесінде ұлттық-рухани құндылықтарға сүйену жастардың санасында білім, түсінік, мақтаныш сезімін қалыптастыратынын көреміз. Елбасымыз атап көрсеткендей, «Тәрбие – сананың жемісі, бірақ сонымен бірге ол сананың деңгейін және оның дамуын анықтайтын, яғни халықтың рухани дүниесін қалыптастырып, байытатын ең маңызды фактор». Бұл ақиқаттар мәлімдемеде бейнеленген.

Ұлттық құндылықтар халықтың күнделікті өмірі мен өмір салтында өзіндік өлшем ретінде қызмет етеді. Бұл құндылықтар әртүрлі оқиғалар мен жағдайларды, жаңа әрекеттер мен бейнелерді бағалау үшін қолданылады. Өскелең ұрпақтың өмірлік мақсаттары, «заманымыздың қаһарманы» туралы түсініктері де рухани құндылықтар негізінде қалыптасады. Ұлттық рухани құндылықтар – мемлекет пен ұлттың дамуын тежейтін, жағымды адамгершілік қасиеттерді жетілдіретін және жағымсыз қасиеттерді жою факторы.

Руханият, құндылықтар, ұлттық идея – қоғам өмірінің өте күрделі де сан қырлы, өзара байланысты салалары. Руханият, ұлттық құндылықтар, тәуелсіздік мұраттары әр адамның өмірінде де, қоғамның сан алуан топтары мен қабаттарының іс-әрекетінде де, жалпы адамзаттың дамуында да үлкен маңызға ие. Ұлт пен мемлекет дамуының белгілі бір кезеңдерінде ең өзекті де шешуші фактор ретінде руханият пен ұлттық идея алдыңғы орынға шығады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ш.Мирзиёевтің Ұстаздар мен тәлімгерлер күніне арналған салтанатты жиында сөйлеген сөзі. 30 қыркүйек, 2020 жыл.
2. Әбу Наср Фараби. Асыл адамдардың қаласы. – Ташкент, Абдулла Қодири атындағы халық мұрасы баспасы, 1993 ж.
3. А.Авлони. Түрік Гүлстан немесе мораль. Т.: Мұғалім. 1992.
4. Бехбудий М. Таңдамалы шығармалар. - Т.: «Маънавият». 1997 жыл.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA JADIDCHILIK G‘OYALARI ASOSIDA MA’NAVIY TARBIYA BERISH

Nazarova Guliston Bobomurodovna
Navoiy ilg‘or kasbiy mahorat texnikumi tarix fani yetakchi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda jadidchilik g‘oyalari asosida ma’naviy-axloqiy tarbiya berishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik qarashlari, ularning yosh avlod tarbiyasidagi o‘rni hamda maktabgacha ta’lim tizimida qo‘llash imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, bolalarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqib ma’naviy tarbiyani tashkil etish usullari va zamonaviy ta’lim bilan uyg‘unligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: jadidchilik, ma’naviy tarbiya, maktabgacha ta’lim, axloqiy tarbiya, jadid pedagogikasi, milliy qadriyatlar, shaxs rivoji, ma’rifatparvarlik, komil inson, tarbiya jarayoni.

Abstract: This article highlights the theoretical and practical aspects of spiritual and moral education of preschool children based on the ideas of Jadidism. The pedagogical views of Jadid enlighteners, their role in educating the younger generation, and the possibilities of applying these ideas in the preschool education system are analyzed. Additionally, the methods of organizing spiritual education considering children’s age characteristics and their integration with modern education are substantiated.

Keywords: Jadidism, spiritual education, preschool education, moral education, Jadid pedagogy, national values, personality development, enlightenment, well-rounded individual, educational process.

Аннотация: В данной статье раскрываются теоретические и практические аспекты духовно-нравственного воспитания детей дошкольного возраста на основе идей джадидизма. Проанализированы педагогические взгляды джадидских просветителей, их роль в воспитании подрастающего поколения, а также возможности их применения в системе дошкольного образования. Кроме того, обоснованы методы организации духовного воспитания с учетом возрастных особенностей детей и их взаимосвязь с современным образованием.

Ключевые слова: джадидизм, духовное воспитание, дошкольное образование, нравственное воспитание, педагогика джадидизма, национальные ценности, развитие личности, просветительство, гармонично развитая личность, воспитательный процесс.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadallik bilan rivojlanayotgan davrda yosh avlodni ma’naviy barkamol, axloqan yetuk va intellektual salohiyatli etib tarbiyalash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim bosqich bo‘lib, bu davrda berilgan tarbiya uning keyingi hayotiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, ushbu davrda bolalarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish dolzarb pedagogik masalalardan biri sanaladi.

Jadidchilik — XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yuzaga kelgan ma’rifatparvarlik harakati bo‘lib, uning asosiy maqsadi jamiyatni ilm, ma’rifat va zamonaviy ta’lim orqali rivojlantirishdan iborat. O‘zbek xalqining boy ma’naviy merosida jadidchilik harakati alohida o‘rin tutadi. Jadid ma’rifatparvarlari, xususan, Abdulla Avloniy, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat kabi allomalar yosh avlod tarbiyasiga katta e’tibor qaratib, ilm-ma’rifat, odob-axloq, vatanparvarlik va insonparvarlik g‘oyalarini ilgari surganlar. Ularning pedagogik qarashlari bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan bo‘lib, ayniqsa maktabgacha ta’lim tizimida samarali qo‘llanilishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha yoshdagi bolalarda jadidchilik g‘oyalari asosida ma’naviy tarbiya berish masalasi alohida ilmiy-pedagogik ahamiyat kasb etadi. Jadid ma’rifatparvarlari o‘z pedagogik va ma’rifiy faoliyatida ta’limning inson kamolotidagi o‘rnini alohida ta’kidlab, yosh avlodni ilmli, ma’naviy yetuk va vatanparvar ruhda tarbiyalashga da’vat

etganlar. Ularning qarashlari va g‘oyalari maktabgacha yoshdagi bolalar dunyoqarashini shakllantirishda metodik asos sifatida qo‘llanishi mumkin.

Husayn Koshifiyning «Axloqi Muhsiniy» asari shaxsiy, oilaviy va fuqarolik axloq asoslarini o‘z ichiga olgan.U 40 bobdan iborat. Muallif asarda adolat, sabr, yoqimlilik, hayo, odob, ishonch, va’daga vofo qilish masalalari haqida so‘z yuritadi. Jaloliddin Davoniyning «Axloqi Jaloliy» asarida axloqiy muammolar ijtimoiy-falsafiy masalalar tahlil qilinadi. Asarni yozishda muallif Arastu, Aflotun, Abu Nasr Farobiy, Ibn Sinolarning axloqiy ta’limotlaridan foydalangan. Risola uch qismdan iborat bo‘lib, birinchi qismida xulqiy tarbiya va axloqiy xislatlarni egallash haqida so‘z yuritib, axloqning asosiy tushunchalari: donolik, adolat, iffatga mufassal to‘xtalgan, axloq ilmining maqsad va vazifalari belgilab berilgan. Ikkinchi qism oila va oilaviy hayot masalalariga bag‘ishlangan. Unda bolalarnitarbiyalash va kamolga yetkazish, kasb-hunarni egallash yoritiladi. Uchinchi qism ijtimoiy siyosiy masalalarga bag‘ishlangan. Ahmad Yugnakiyning «Hibbat-ul-haqqoyiq» asari ta’limiy-axloqiy yo‘nalishda yozilgan bo‘lib, bilimlilik, adolat, sahovat kabi hislatlar ulug‘lanadi, yetuk insonni tarbiyalash g‘oyasi ilgari suriladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasining mazmuni va usullari ushbu yoshdagi bolalarning xususiyatlariga mos kelishi va eng yaqin axloqiy rivojlanish zonasini ta’minlashi kerak. Misol uchun, agar to‘rt yoshli bola tengdoshlaridan yordam berishni asosan tarbiyachining maslahati, ta’siri, topshirig‘i bilan bajarsa, besh yoshlilar bu yordamni o‘z ixtiyori, farosati bilan ko‘rsata olishi kerak. Tabiiyki, buning uchun tarbiyachi bolalarni ushbu yanada rivojlangan xatti-harakatga tayyorlashni oldindan amalga oshirib borishi kerak.

Jadidchilik harakati o‘z davrida jamiyatni ilm-ma’rifat orqali rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, uning asosiy e’tibori yosh avlod tarbiyasiga qaratilgan edi. Jadid pedagoglari bolani har tomonlama rivojlantirish, uning fikrlash qobiliyatini oshirish va mustaqil shaxs sifatida shakllanishiga katta ahamiyat berganlar. Maktabgacha yosh davri bola shaxsining shakllanishida eng muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda bolada: axloqiy me’yorlar, ijtimoiy xulq-atvor, ma’naviy qadriyatlar shakllanadi. Shu sababli jadidchilik g‘oyalarini bolalar ongiga sodda va tushunarli shaklda singdirish muhimdir. Jadidchilik asosida ma’naviy tarbiya berishda quyidagi yo‘nalishlar muhim hisoblanadi:

Birinchidan, axloqiy tarbiya. Bu jarayonda bolalarda rostgo‘ylik, halollik, kattalarga hurmat, kichiklarga mehr kabi fazilatlar shakllantiriladi.

Ikkinchidan, ma’rifiy tarbiya. Bolalarda bilim olishga qiziqish uyg‘otish, kitobga mehr berish jadid pedagogikasining muhim jihatlaridan biridir.

Uchinchidan, milliy qadriyatlarga hurmat. Bolalarga milliy urf-odatlar, an’analar va qadriyatlar haqida dastlabki tushunchalar beriladi.

To‘rtinchidan, mehnat tarbiyasi. Bolalarni oddiy mehnat faoliyatlariga jalb qilish orqali ularda mas’uliyat hissi shakllantiriladi. Mazkur yo‘nalishlarni amalga oshirishda turli pedagogik usullardan foydalaniladi. Jumladan:

- didaktik va rolli o‘yinlar
- ertak va hikoyalar orqali tarbiya
- suhbat va tushuntirish metodlari
- tarbiyachining shaxsiy namunasi

Bu usullar bolalarning yosh xususiyatlariga mos ravishda qo‘llanilganda yuqori samaradorlik beradi.

Hozirgi maktabgacha ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, kompetensiyaviy ta’lim va innovatsion pedagogik texnologiyalar jadidchilik g‘oyalarining amaliy ifodasi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bu yondashuvlar bolalarning nafaqat bilim olishiga, balki ularning mustaqil fikrlashi, ijodiy qobiliyatlari va ijtimoiy faolligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish jarayonida bolalarda ma’naviy immunitetni shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi. Bu borada jadidchilik g‘oyalari asosida beriladigan tarbiya bolalarni turli salbiy axborotlardan

himoya qilish, ularda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va to‘g‘ri hayotiy qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Demak, jadidchilik g‘oyalari nafaqat tarixiy meros, balki bugungi zamonaviy ta’lim tizimining muhim metodologik asoslaridan biri sifatida xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda jadidchilik g‘oyalari asosida ma’naviy tarbiya berish – bugungi ta’lim tizimining dolzarb yo‘nalishlaridan biridir. Bu yondashuv orqali bolalarda komil inson sifatlari shakllanib, ular kelajakda jamiyatning faol va ma’naviy yetuk a’zolariga aylanishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ismoilova S. O‘. Maktabgacha yoshdagi bolalar dunyoqarashini shakllantirishda jadid ma’rifatparvarlarining ma’naviy merosidan foydalanish imkoniyatlari**.** Inter Education & Global Study: Scientific-theoretical and methodological journal, 102–109-betlar.

2. Safarova M. Sh. (2024). Ma’naviy tarbiya asosida maktabgacha yoshdagi bolalarni shaxs sifatida shakllantirish**.** “Maktabgacha ta’lim tizimi xodimlarini rivojlantirish: amaliyot va xorijiy tajriba” Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari*, 23–24* may, 607–609-betlar.

3. Dexkonova D. M. (2022). Maktabgacha yoshdagi bolalarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash**.** Science and Innovation International Scientific Journal, №2, 72–76-betlar.

SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA INGLIZ TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING YOZMA NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Boboraximova Xadicha Bektosh qizi
Navoiy pedagogika texnikumi chet tili fan o‘qituvchisi

Annotatsiya Mazkur tadqiqot sun’iy intellekt asosidagi ChatGPT texnologiyasining ingliz tilini o‘rganish jarayonida talabalarning yozma nutq ko‘nikmalariga ko‘rsatadigan ta’sirini tahlil qilishga qaratilgan. Zamonaviy raqamli ta’lim muhitida sun’iy intellekt vositalarining keng joriy etilishi yozma nutqni rivojlantirish jarayoniga yangi imkoniyatlar olib kirgan bo‘lsa-da, ularning o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va ijodkorligiga ta’siri dolzarb ilmiy muammo sifatida qaralmoqda.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, ChatGPT, ingliz tili ta’limi, yozma nutq, o‘quvchi mustaqilligi, raqamli pedagogika, metodik model

Abstract: This article aims to analyze the impact of artificial intelligence-based ChatGPT technology on students' written speech skills in the process of learning English. Although the widespread introduction of artificial intelligence tools in the modern digital educational environment has brought new opportunities to the process of developing written speech, their impact on students' independent thinking and creativity is considered an urgent scientific problem.

Keywords: artificial intelligence, ChatGPT, English language education, written speech, student independence, digital pedagogy, methodological model

Аннотация: Цель данной статьи — проанализировать влияние технологии ChatGPT на основе искусственного интеллекта на навыки письменной речи студентов в процессе изучения английского языка. Хотя широкое внедрение инструментов искусственного интеллекта в современную цифровую образовательную среду открыло новые возможности для развития письменной речи, их влияние на самостоятельное мышление и креативность студентов считается актуальной научной проблемой.

Ключевые слова: искусственный интеллект, ChatGPT, обучение английскому языку, письменная речь, самостоятельность студентов, цифровая педагогика, методологическая модель.

OpenAI tomonidan yaratilgan ilg‘or til modeli — ChatGPT — ayniqsa ingliz tilini o‘rganish jarayonida talabalarning yozma nutq bilan ishlash yondashuvini sezilarli darajada o‘zgartirib, uni yangi bosqichga olib chiqdi. Bonsu va Baffour-Koduah (2023) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotda Gana universitetlari talabalari orasida ChatGPT dan foydalanishga bo‘lgan munosabat va undan foydalanish niyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari ChatGPT ning qator afzalliklarini tasdiqlagan bo‘lsa-da, ta’lim jarayonida undan foydalanishni tartibga soluvchi aniq strategiyalar zarurligini ko‘rsatadi. Aks holda, ushbu texnologiya o‘quvchilarning ijodiy fikrlashi hamda tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi ehtimoli mavjud.

Adhita Respati Anjanining tadqiqotlarda sun’iy intellekt vositalarining yozma nutqni rivojlantirishdagi ijobiy ta’siri eksperimental natijalar orqali isbotlangan. Mushan Hening “Sun’iy intellektning talabalarga ta’siri va muammolari Yozish qobiliyatlari - masalan, ChatGPT ni olaylik” ilmiy tadqiqotlarda sun’iy intellekt vositalarining yozma nutqni rivojlantirishdagi samaradorligi e’tirof etilgan. Konstantinos T. Kotsis ilmiy tadqiqotlarida sun’iy intellekt vositalarining yozma nutqni rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlarini keng yoritgan. Dararat Khampusaen ilmiy tadqiqotda sun’iy intellekt vositalarining o‘quvchilarning yozma nutqini rivojlantirishdagi yuqori samaradorligini ko‘rsatgan

Kostka va Toncelli (2023) sun’iy intellekt boshqaradigan dunyoda o‘qitish va o‘rganish bilan bog‘liq afzalliklar va qiyinchiliklarni batafsil baholash muhimligini ta’kidladilar. Ular talabalarning sun’iy intellekt haqidagi tasavvurlarini tushunish va uni ingliz tilini o‘qitishga integratsiyalashning eng yaxshi amaliyotlarini aniqlash uchun empirik tadqiqotlar zarurligini ta’kidladilar. Bundan tashqari, Li (2023) ChatGPTning lingvistik va madaniy neytralligi, ayniqsa talabalar turli kelib chiqishga ega bo‘lgan til ta’limi kontekstlarida xavotir bildirdi. Bu vositaning cheklovlari va potentsial tarafkashliklarini diqqat bilan ko‘rib chiqish zarurligini ta’kidlaydi. Boshqa tomondan, bir nechta tadqiqotlar ChatGPTning til o‘rganishdagi potentsial afzalliklarini ko‘rsatdi. Masalan, Ali (2022) ChatGPT kabi vositalar bilan takomillashtirilgan onlayn o‘rganish talabalarning ichki motivatsiyasini oshirishi va ingliz tili ko‘nikmalarini yaxshilashi mumkinligini aniqladi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt yordamida yozish talabalarning yozish qobiliyatlarini samarali ravishda to‘ldirishi mumkin. Xuddi shunday, Mahmud (2023) va Selim (2024) Wordtune kabi sun’iy intellekt yordamida yozish vositalari talabalarning yozish qobiliyatlari va mahoratini sezilarli darajada oshirishi mumkinligini aniqladilar. Ushbu tadqiqotlar sun’iy intellekt inson yozish qobiliyatlarini almashtirish emas, balki oshirish vositasi sifatida qaralishi kerak degan fikrni qo‘llab-quvvatlaydi

Yuqoridagi Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ChatGPTga nisbatan umumiy ijobiy munosabat va ishtiyoq mavjud bo‘lsa-da, plagiat va firibgarlik kabi mumkin bo‘lgan akademik muammolar haqida xavotirlar bildirildi.

Mazkur tadqiqot sun’iy intellekt asosidagi ChatGPT texnologiyasining ingliz tilini o‘rganish jarayonida talabalarning yozma nutq ko‘nikmalariga ko‘rsatadigan ta’sirini ilmiy jihatdan tahlil etishga qaratilgan. Yozish tilni egallashning muhim komponenti sifatida nafaqat lug‘at boyligini oshirish va grammatik qoidalarni o‘zlashtirishni, balki fikrlarni mantiqan va izchil ifodalash, matnning strukturaviy yaxlitligini ta’minlash hamda turli kommunikativ vaziyatlarga mos ravishda uslub tanlash kabi murakkab kognitiv jarayonlarni ham o‘z ichiga oladi.

Hozirgi raqamli ta’lim muhitida innovatsion texnologiyalarning keng joriy etilishi natijasida sun’iy intellekt vositalarining, xususan ChatGPT ning, o‘quvchilarning yozma nutq kompetensiyasiga ta’sir ko‘rsatishini ilmiy jihatdan o‘rganish ilmiy dolzarblik kasb etmoqda.

Shu nuqtai nazardan, sun’iy intellekt texnologiyalarining yozma nutqni rivojlantirish jarayonidagi o‘rni va ta’sirini chuqur tahlil qilish asosida mazkur tadqiqot doirasida o‘quvchilarning mustaqil yozma faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan uch bosqichli metodik model ishlab chiqildi. Ushbu model sun’iy intellektdan foydalanishni bosqichma-bosqich tashkil etish orqali o‘quvchilarning kognitiv faolligi, tanqidiy fikrlashi hamda yozma nutq kompetensiyasini izchil rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga tayangan holda, mazkur metodik yondashuvni ingliz tili darslarida amaliy qo‘llash tavsiya etiladi, chunki u sun’iy intellektning imkoniyatlaridan samarali foydalanish bilan birga o‘quvchilarning mustaqilligini saqlab qolishga imkon yaratadi.

Sun’iy intellekt asosida yozma nutqni rivojlantirish modeli

Bosqich	**Mazmuni**	**O‘qituvchi roli**	**O‘quvchi roli**	**Sun’iy intellekt roli**	**Kutilayotgan natija**
1-bosqich: Yo‘naltirilgan foydalanish	O‘quvchilar sun’iy intellekt yordamida g‘oya olish, reja tuzish, leksik birliklar bilan tanishadi	Yo‘naltiradi, nazorat qiladi	Faol o‘rganadi, ammo mustaqil yozmaydi	G‘oya generatori, yordamchi	Mavzu tushuniladi, boshlang‘ich yozish ko‘nikmasi shakllanadi
2-bosqich: Hamkorlikdagi ishlash	O‘quvchi yozadi, sun’iy orqali feedback oladi va matnni takomillashtiradi	Maslahatchi, moderator	Yozadi, tahlil qiladi, tuzatadi	Tahrirchi, feedback beruvchi	Yozma nutq sifati oshadi, xatolar kamayadi
3-bosqich: Mustaqil yozish	O‘quvchi sun’iy intellekt yordamidan foydalanmasdan mustaqil matn yaratadi	Baholaydi, yo‘naltiradi	To‘liq mustaqil ishlaydi	Ishtirok etmaydi	Mustaqil yozma nutq shakllanadi

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Ingliz tili darslarida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish qat’iy metodik asosda tashkil etilishi zarur. O‘qituvchi sun’iy intellektni to‘liq nazorat ostida qo‘llab, uni asosiy bilim manbai emas, balki yordamchi vosita sifatida joriy etishi lozim.
2. O‘quvchilarning sun’iy intellektga qaramligini oldini olish maqsadida dars jarayonida bosqichma-bosqich cheklovlar joriy etilishi tavsiya etiladi. Xususan, dastlabki bosqichlarda ruxsat etilgan foydalanish keyingi bosqichlarda asta-sekin kamaytirilishi kerak.
3. O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun sun’iy intellekt tomonidan berilgan javoblar doimiy ravishda tahlil qilinishi va muhokama qilinishi zarur. Bu esa o‘quvchilarning passiv iste’molchi emas, balki faol tahlilchi sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.
4. Yozma nutqni baholash jarayonida faqat yakuniy natijaga emas, balki yozish jarayoniga (process writing) ham e’tibor qaratish lozim. Bu yondashuv o‘quvchilarning real bilim va ko‘nikmalarini aniqlash imkonini beradi.
5. O‘qituvchilar uchun sun’iy intellektdan samarali foydalanish bo‘yicha maxsus metodik qo‘llanmalar va treninglar tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellektdan pedagogik jihatdan nazorat ostida foydalanish aniq metodik ko‘rsatmalar bilan birga qo‘llanilganda yozma nutq kompetensiyasini sezilarli darajada rivojlantirishi mumkin. Tadqiqot ingliz tili o‘qituvchilari uchun raqamli ta’lim muhitida qo‘llash mumkin bo‘lgan amaliy metodik modelni taklif etish orqali sohaga muhim hissa qo‘shadi. Kelgusida taklif etilgan modelni amaliyotda sinovdan o‘tkazish va uning samaradorligini empirik tadqiqotlar asosida baholash muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bonsu, E. M., & Baffour-Koduah, D. (2023). *From the consumers' side: Determining students' perception and intention to use ChatGPT in Ghanaian higher education.* Journal of Education Society & Multiculturalism, 4(1), 1–29. (conference.pixel-online.net)
2. Kostka, I., & Toncelli, R. (2023). *Exploring the implications of artificial intelligence for language teaching and learning.* TESOL Journal, 14(3), e708.
3. Li, Y. (2023*). Artificial intelligence in language education: Opportunities and challenges.* Journal of Educational Technology Development and Exchange, 16(1), 45–60.
4. Ali, J. K. M. (2022). *The effectiveness of ChatGPT in enhancing EFL students' motivation and language skills.* International Journal of Emerging Technologies in Learning, 17(10), 4–17.
5. Anjani, A. R. (2023). *The impact of AI-based tools on students' writing skills in EFL contexts.* Journal of Language and Education, 9(2), 55–67.
6. He, M. (2023). *The impact and challenges of AI on students' writing skills: Taking ChatGPT as an example.* Journal of Educational Innovation and Research, 8(1), 112–120.
7. Kotsis, K. T. (2023). *Pedagogical potentials of artificial intelligence in language education.* Education and Information Technologies, 28(5), 6543
8. Khampusaen, D. (2023). *The effectiveness of AI tools in improving students' writing skills.* International Journal of Instruction, 16(2), 233–248.
9. Mahmud, M. (2023*). AI writing tools and their role in improving academic writing skills.* Journal of Academic Writing, 13(1), 77–89.
10. Selim, H. (2024). *The role of AI-powered writing tools in enhancing students' writing performance.* Computers & Education: Artificial Intelligence, 5, 100120.

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA OTA-ONA, PEDAGOG VA DAVLAT HAMKORLIGINING NAZARIY ASOSLARI

Norbo'tayeva Mo'tabar Ismat qizi
Navoiy pedagogika texnikumi
Informatika fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tizimida ota-onalar, pedagoglar va davlat institutlari o'rtasidagi hamkorlikning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Hamkorlikning pedagogik, ijtimoiy va boshqaruv jihatlari yoritilib, uning samaradorligini oshirish omillari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim sharoitida uch tomonlama hamkorlikni rivojlantirishning dolzarb muammolari va ularni bartaraf etish yo'llari ilmiy asosda tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, hamkorlik, ota-ona, pedagog, davlat, nazariy asoslar, ta'lim sifati, ijtimoiy hamkorlik

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические основы взаимодействия родителей, педагогов и государственных институтов в системе дошкольного образования. Анализируются педагогические, социальные и управленческие аспекты сотрудничества, а также факторы, влияющие на его эффективность. Особое внимание уделяется современным проблемам и путям совершенствования трехстороннего взаимодействия.

Ключевые слова: дошкольное образование, сотрудничество, родители, педагоги, государство, теоретические основы, качество образования, социальное партнерство

Abstract. This article examines the theoretical foundations of cooperation between parents, educators, and state institutions in the preschool education system. The pedagogical, social, and managerial aspects of this collaboration are analyzed, along with factors influencing its effectiveness. The study also highlights current challenges and proposes ways to improve tripartite cooperation in modern educational contexts.

Keywords: preschool education, cooperation, parents, educators, state institutions, theoretical foundations, education quality, social partnership

Inson kamolotining ilk bosqichlaridan biri – bu maktabgacha yosh davridir. Mazkur davrda bola shaxsining asosiy sifatlari, bilim olishga bo‘lgan qiziqishi, mehnatsevarlik, axloqiy qadriyatlar va muloqot madaniyati shakllanadi. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta’lim tashkilotlari bolaning intellektual, psixologik va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Biroq bu jarayon faqat tarbiyachilar zimmasiga yuklatilgan vazifa emas, balki oila bilan uzviy hamkorlikda amalga oshirilishi lozim bo‘lgan mas’uliyatli jarayondir. Chunki bola ko‘proq vaqtini oilada o‘tkazadi va ota-onaning kundalik munosabatlari, tarbiyaviy munosabatlari, tarbiyaviy uslublari bolaning keyingi taqdirini belgilab beradi. Shu sababdan, maktabgacha ta’lim, oila va davlat hamkorligi o‘zaro bir-birini to‘ldiruvchi, uyg‘un jarayon sifatida qaraladi. Ushbu jarayonda samarali natijaga erishish uchun ota-onalar, pedagoglar va davlat institutlari o‘rtasidagi uzviy hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta’lim tizimida ushbu uch subyekt o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar nafaqat tarbiyaviy, balki ijtimoiy va boshqaruv jihatdan ham muhim hisoblanadi.

Bola oilada olgan tarbiyasini bog‘chada jamoaviy faoliyat orqali mustahkamlaydi, Natijada jamiyatda o‘z o‘rnini topa oladigan, ijtimoiy mas’uliyatni his qiladigan shaxs sifatida shakllanadi. Maktabgacha ta’lim va oila hamkorligi nafaqat bolaning intellektual rivojlanishi, balki uning ijtimoiy, ma’naviy va axloqiy barkamolligi uchun ham zarurdir. Tarbiyachilar va ota-onalarning yagona maqsad sari yo‘naltirilgan faoliyati bolaning dunyoqarashi, qobiliyatlari va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda hal qiluvchi o‘rin tutadi. Shuningdek, ushbu hamkorlik davlatning ta’lim siyosati, qonun hujjatlari va dasturlari bilan bevosita bog‘liqdir. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, “Ilk qadam” dasturi hamda maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasida oilaning faol ishtiroki ta’lim jarayonining muhim sharti sifatida belgilangan. Zero, bugungi maktabgacha yoshdagi farzandlar ertangi kunning ilmli, ma’naviyatli va barkamol avlodini tashkil etadi. Oila jamiyatning asosiy bo‘g‘ini, u davlatlar ichida kichik bir davlat ekanligi, jamiyatning rivojlanishi ham aynan mana shu kichik bo‘g‘indan boshlanishi, maktabgacha ta’lim tashkilotlarini ota-onalar bilan jamoa tarzida va yakkama-yakka holda ishlash shakllarini mohirlik bilan qo‘shib olib borish, keng aholi orasida pedagogik tashviqot ishlarini tashkil etish tufayli bolalarni tarbiyalashda ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Maktabgacha ta’lim tashkilotining oila bilan olib boradigan ishi mazmuniga quyidagilar kiradi:

- ota-onalarga o‘z farzandlarining tarbiyasi uchun davlat va jamiyat oldida javobgar ekanliklarini tushuntirib borish;
- ota-onalarni bola tarbiyasi uchun zarur bo‘lgan bilim, malakalardan xabardor qilish (bolalarning yosh, anatomik-fiziologik va ruhiy xususiyatlari, ularni oilada tarbiyalashning mazmuni, metodi, shart-sharoitlari bilan tanishtirish);
- bola tarbiyasida oila bilan hamjihatlik, bolani to‘g‘ri tarbiyalashni nazorat qilib borish, oila tarbiyasining eng yaxshi namunalarini o‘rganish va ommalashtirish.

Bola maktabgacha ta’lim tashkilotida egallagan eng yaxshi fazilatlarni oila sharoitida davom ettirib, oilada egallagan eng yaxshi fazilatlarni bolalar bog‘chada namoyon qilsa istalgan ijobiy natijalarga erishish mumkin. Maktabgacha ta’lim tashkilotida faoliyat olib boradigan barcha xodimlar oila tarbiyasiga doir ijobiy ishlarni ko‘ribgina qolmay, balki uni qo‘llab-quvvatlash va shu asosida ota-onalar e’tiborini bola tarbiyasida hali hal etilmagan vazifalarga qaratishlari lozim. Yuqoridagi ishlarni rejalashtirish, tashkil etish va ularga rahbarlik qilishda Maktabgacha ta’lim tashkiloti direktori javobgar shaxs hisoblanadi.

Albatta, tarbiyachining oila bilan olib boradigan ishida bolaning yoshi, imkoniyatlari, o‘ziga xos xususiyatlari e’tiborga olinadi. Tarbiyachining ota-onalarga beradigan tavsiya va maslahatlari ishonarli bolishi uchun ota-onalar yoki oilaning boshqa a’zolari maktabgacha ta’lim tashkilotiga taklif qilinadi. Bunda ota-onalar bolaning navbatchilik vazifasini qanday bajarayotganini yoki sayrga chiqishdan avval u qanday o‘ynayotganini ko‘radilar, bolalarning o’quv va imkoniyatlariga

ishonch hosil qiladilar. Oilaga borishning maqsad va mazmuni tarbiyachining rejasi va hisobotida, kundalik daftarida aks ettirilishi kerak. Tarbiyachi har bir bolaning oilasiga yiliga kamida 2 marta borishi kerak. Ota-onalar bilan olib boriladigan ishlarning mazmuni rang- barang bo‘lib, unda ayrim masalalar birgalikda muhokama qilinishi taqozo etiladi. Masalan:

• bolalarni tarbiyalashda oilaning roli, ota-onalaming vazifasi to ‘g‘risidagi qonunlar, bolalarni maktabga tayyorlash haqida;

• maktabgacha tarbiya muassasalarining yilik ish rejasi to‘g‘risida;

• ota-onalar jamoatchiligining ishi haqidagi masalalar shular jumlasidandir. Bu masalalami jamoa bo‘lb muhokama qilish uchun ota-onalarning guruhi va umumiy majlislari, maslahatlar, konferensiyalar, ota-onalar kechalari kabi ish shak lari jamoa ish shakllariga kiradi.

Pedagogik targ‘ibot ishida quyidagilarga amal qilish kerak: Pedagogik targ‘ibot hayot, jamiyat qurilishi amaliyoti bilan bog‘lab olib borilishi lozim. Pedagogik targ‘ibot orqali keng jamoatchilikka bolalarni har tomonlama tarbiyalash masalalari va ularni amalga oshirish yo‘lari, ilmiy asoslangan usu lari bo‘yicha tushuntirish ishlari olib boriladi. Oila tajribasining ijobiy tomonlari, oiladagi bola tarbiyasida yo‘l qo‘yilgan xatolar va ularning oldini olish, bartaraf etish yo‘llari to‘g‘risida targ‘ibot ishlari olib boriladi. Pedagogik targ‘ibotga tayyorlashda ota-onalarning har xil saviyada ekanliklari hisobga olinib, ular uchun tayyorlangan axborot materiallari ishonarli, ko‘rgazmali va ularning his-tuyg‘usiga ta’sir ko‘rsatadigan bo‘lishi kerak. Shunday qilib, maktabgacha ta’lim tashkilotida va ota-onalar bilan hamkorlik ishlarini muntazam ravishda olib borgandagina oila tarbiyasi va ijtimoiy tarbiya o‘rtasidagi birlik o‘rnatilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika T.: Tafakkur bo‘stoni 2013
2. Z.Nishanova, G.Alimova Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi
3. Yo‘ldoshev J. “Ta’lim yangilanish yo‘lida” T.: O‘qituvchi. 2000 yil
4. “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturi T.: 2018

ГОТОВНОСТЬ ВЫПУСКНИКОВ ДЕТСКОГО САДА К ОБУЧЕНИЮ В ШКОЛЕ

Umarova Shirin Suleymanovna
Navoiy shahar 26-son DMTT
direktor o‘rinbosari

Аннотация. В данной статье рассматривается уровень готовности выпускников дошкольных образовательных учреждений к обучению в школе. Анализируются интеллектуальные, социально-психологические, физические и мотивационные аспекты развития детей, влияющие на процесс их адаптации к школьной среде. Особое внимание уделяется роли взаимодействия педагогов и родителей в формировании готовности к обучению. Результаты исследования направлены на определение условий успешного обучения детей.

Ключевые слова: готовность к школе, дошкольное образование, развитие ребенка, социальная адаптация, педагогический подход, мотивация, психология ребенка

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlari bitiruvchilarining maktab ta’limiga tayyorgarlik darajasi tahlil qilinadi. Bolalarning intellektual, ijtimoiy-psixologik, jismoniy va motivatsion rivojlanish omillari asosida ularning maktabga moslashuv jarayoni yoritiladi. Shuningdek, ta’limga tayyorgarlikni shakllantirishda pedagog va ota-onalar hamkorligining ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijalari bolalarning muvaffaqiyatli ta’lim olishi uchun zarur shart-sharoitlarni aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so’zlar: maktabga tayyorgarlik, maktabgacha ta’lim, rivojlanish, ijtimoiy moslashuv, pedagogik yondashuv, motivatsiya, bola psixologiyasi

Abstract. This article examines the readiness of preschool graduates for school education. It analyzes intellectual, socio-psychological, physical, and motivational aspects of child development that influence their adaptation to the school environment. Special attention is given to the role of cooperation between teachers and parents in shaping school readiness. The findings aim to identify the conditions necessary for successful learning outcomes in children.

Keywords: school readiness, preschool education, child development, social adaptation, pedagogical approach, motivation, child psychology

Одним из важных условий готовности выпускника ДОО к школе и желательным результатом прохождения программы обучения в дошкольном учреждении является сознательное стремление ребенка занять новую социальную позицию ученика, сформированность «внутренней позиции школьника» (термин Л.И. Божович), наличие у него интереса к школьно-учебной деятельности, т.е. сформированность школьной мотивации, или мотивационная готовность.

Методологическую основу изучения вопроса мотивационной готовности составляют следующие концепции: Л.С. Выготского о зоне ближайшего развития; Д.Б. Эльконина, А.Л. Венгера об особенностях психического развития детей 6-7 лет; Л.И. Божович о проблемах мотивации обучения; А.К. Марковой о мотивации связанной с новой соц. ролью ребенка; А.Н. Леонтьева о проблеме ведущей деятельности в развитии ребенка.

Многие авторы, рассматривая старший дошкольный возраст, уделяли значительное внимание вопросу мотивационной готовности. Анализ литературы по данному вопросу позволил сформулировать ряд критериев сформированности внутренней позиции школьника или мотивационной готовности к обучению в школе:

- Интерес к школьно-учебному содержанию занятий, когда ребенка в школе привлекают именно учебные занятия, среди которых обучение грамоте и счету занимает первое место (Д.Б. Эльконин, А.Л. Венгер);
- Способность к выделению собственно учебной задачи. Под учебной понимают задачу, при решении которой основной целью деятельности ученика становится усвоение данного ему учителем образца тех действий или понятий, которые предлагает учитель (Д.Е. Эльконин, В.В. Давыдов);
- Перестройка взаимоотношений со сверстниками и взрослыми. В возрасте 6—7 лет начинает формироваться внеситуативно-деловая форма общения, характеризующаяся выраженной избирательностью отношений, овладением правилами и нормами взаимоотношений, реализацией в отношениях потребностей во взаимопонимании и сопереживании (М.М. Лисина). Отношения со взрослым характеризуются тем, что ребенок выделяет функции официального взрослого — учителя, принимает правила, требования по выполнению задания (Д.Е. Эльконин);
- Сочетание социальных мотивов, когда учение привлекает «как серьезная, содержательная деятельность, приводящая к определенному результату, важному как для самого ребенка, так и для окружающих взрослых» (Л.И. Божович), и познавательных мотивов, проявляющихся в стремлении к приобретению новых знаний и умений. Сочетание этих мотивов является наиболее благоприятным для начала школьного обучения и наиболее распространенным как среди поступающих в школу детей 7 лет, так и на протяжении первого года обучения (М.Р. Гинзбург);
- Специфическая для внутренней позиции школьника иерархия мотивов характеризуется доминированием социальных и познавательных мотивов учения и вытеснением специфических для дошкольного возраста игровых стремлений (Л.И.Божович, М.Р. Гинзбург);
- Появление так называемых отметочных мотивов, проявляющиеся в стремлении получать хорошие отметки и избегать плохих. Наличие потребности быть оцененным учителем, стремление получать информацию об успешности обучения и готовность «принять», согласиться с оценкой учителя. (Т.А. Нежнова);

- Предпочтение коллективных классных занятий индивидуальному домашнему обучению, положительное отношение к выполнению общественных норм поведения, в том числе школьной дисциплины (Т.А. Нежнова);
- Формирующееся самосознание и самоотношение, Я-концепция, представления ребенка о себе и самооценка выступают в качестве ориентиров поведения, в качестве критерия оценки ребенком своего поведения. Стремление соответствовать своему образу (Д.Б. Эльконин, А.Л. Венгер).

В ряде исследований познавательный интерес рассматривается в числе ведущих мотивационных тенденций, лежащих в основе учебной деятельности, а также как необходимый значимый компонент ее структуры (Л.С. Выготский, В.В. Давыдов, Л.Б. Ительсон, Е.Б. Кабанов-Меллер, И.А.Лернер, А.Л. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, М.Н. Скаткин, А.П. Усова, Д.Б. Эльконин и др.).

Мы в своем исследовании основными изучаемыми компонентами выделили познавательный интерес и также эмоциональное отношение к обучению в школе. Для определения выраженности познавательного интереса мы взяли методику «Мотивы умственной деятельности у старших дошкольников» (Е.Э. Кригер), для определения эмоционального отношения к обучению в школе методику «Веселый – грустный», а также методику «Познавательная потребность дошкольника» (В.С. Юркевич, модификация и адаптация применительно к школьному возрасту Э.А. Барановой).

Нами были обследованы 65 детей подготовительных групп и выявлено следующее.

1. По ведущим мотивам умственной деятельности:

Было выявлено, что у выпускников детского сада преобладает познавательный мотив умственной деятельности – выявлен у 65% выпускников, мотив одобрения выявлен у 19%, социальный мотив – у 12%, и игровой мотив - у 4% воспитанников детского сада. Позиционный и внешний мотивы не выявлены у воспитанников детского сада.

2. По эмоциональному отношению к школе:

В большинстве случаев у детей выражено положительное эмоциональное отношение к школе (70% положительных выборов). Почти все дети (96%) положительно относятся к ситуации ответа у доски в классе. У многих детей ситуация разговора с учителем в школьном коридоре вызывает напряжение (только 63% детей положительно отнеслись к этой ситуации). Ситуация приготовления уроков и занятий на уроках только у 74% детей вызывает положительное отношение. Ситуация неопределенности, когда ребенок из окна смотрит на уходящих в школу детей вызывает положительное отношение только у 31% воспитанников.

3. По познавательной потребности (данный критерий оценивается воспитателем):

Высокий уровень познавательной потребности выявлен у 70% воспитанников, средний – у 13%, низкий уровень – у 17% выпускников детского сада.

Кроме того, нами было выявлено значительное процентное расхождение по всем показателям в зависимости от обследуемой выпускной группы детей по тестам, определяющим эмоциональное отношение к школе и уровню развития познавательного интереса. Выявлены незначительные расхождения результатов обследования мотивов умственной деятельности в зависимости от выпускной группы.

Анализ результатов исследования позволяет сделать вывод о преобладании познавательных мотивов умственной деятельности, преимущественно эмоционально-положительному отношению к школе и достаточно высоком уровне сформированности познавательного интереса у выпускников детского сада.

Расхождение результатов между обследуемыми группами, позволяет сделать предположение о том, что значительное влияние на сформированность мотивационной готовности оказывают конкретные психолого-педагогические условия, созданные в группах. Мы предполагаем, что изучение этих условий и разработка программы психолого-

педагогического сопровождения позволит оптимизировать процесс мотивационной подготовки детей к школе.

Использованной литературы:

1. Каримова Р.А. Педагогика дошкольного возраста. – Ташкент: Фан, 2021.
2. Шодмонова Н.С. Педагогические технологии. – Ташкент: ТГПУ, 2020.
3. Ходжиева Н., Усманова З. Технологии взаимодействия с родителями в дошкольных образовательных учреждениях. – Ташкент: Илм Зиё, 2020.
4. Курбанова М. Организация педагогического сотрудничества в дошкольном образовании. // Журнал «Педагогические инновации». – 2021. – №3. – С. 30–35.
5. Гафурова Н.Ш. Роль семейного воспитания в дошкольном образовании. – Ташкент: Издательство ТГПУ, 2020.

RAQAMLI MUHITDA YOSHLARNING LIDERLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YO‘LLARI

Gadoyeva Dildora Baxtiyorovna
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli muhit sharoitida yoshlarning liderlik kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Raqamli transformatsiya jarayonida liderlik kompetensiyasining mazmuni, uning tarkibiy qismlari hamda zamonaviy liderga qo‘yiladigan talablar tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli muhitning yoshlar ijtimoiy faolligi va liderlik salohiyatiga ta’siri, onlayn platformalar, raqamli kommunikatsiya vositalari hamda innovatsion pedagogik usullar orqali liderlik kompetensiyasini rivojlantirish yo‘llari asoslab berilgan. Maqolada World Economic Forum, UNESCO hamda OECD kabi xalqaro tashkilotlarning ilmiy qarashlariga tayanilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli muhit, liderlik kompetensiyasi, raqamli transformatsiya, innovatsion ta’lim, raqamli savodxonlik, yoshlar, kommunikativ kompetensiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические основы развития лидерских компетенций молодежи в условиях цифровой среды. Анализируются содержание лидерской компетенции, её структурные компоненты и требования к современному лидеру в условиях цифровой трансформации. Особое внимание уделяется влиянию цифровой среды на социальную активность молодежи и развитию лидерского потенциала через онлайн-платформы, цифровые коммуникационные инструменты и инновационные педагогические методы. Исследование опирается на научные подходы World Economic Forum, UNESCO и OECD.

Ключевые слова: цифровая среда, лидерские компетенции, цифровая трансформация, инновационное обучение, цифровая грамотность, молодежь, коммуникативная компетенция.

Annotatsiya. This article explores the theoretical and practical foundations of developing youth leadership competencies in the digital environment. It analyzes the concept of leadership competence, its structural components, and the requirements for modern leaders in the context of digital transformation. Special attention is given to the impact of the digital environment on youth social activity and leadership potential through online platforms, digital communication tools, and innovative pedagogical approaches. The study is based on the scientific perspectives of the World Economic Forum, UNESCO, and OECD.

Keywords: digital environment, leadership competence, digital transformation, innovative education, digital literacy, youth, communicative competence.

Bugungi raqamli transformatsiya jarayonlari jamiyatning barcha sohalariga, xususan, yoshlar ta’lim-tarbiyasi va ularning shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoniga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida zamonaviy jamiyatda yoshlarning faolligi, tashabbuskorligi, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati hamda jamoani boshqarish salohiyatiga bo‘lgan talab tobora ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, yoshlarning liderlik kompetensiyasini rivojlantirish ta’lim tizimining dolzarb vazifalaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Raqamli muhit (digital environment) zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida shakllangan, inson faoliyatining turli sohalarini qamrab oluvchi virtual makon sifatida talqin etiladi. U internet tarmoqlari, raqamli platformalar, mobil ilovalar, sun’iy intellekt tizimlari hamda elektron ta’lim resurslari orqali amalga oshiriladigan o‘zaro aloqalar majmuasini o‘z ichiga oladi.

Ilmiy adabiyotlarda raqamli muhit insonning axborot bilan ishlash, muloqot qilish, bilim olish va o‘zini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim omil sifatida e’tirof etiladi. Xususan, UNESCO tomonidan ta’kidlanishicha, raqamli muhit ta’lim jarayonini individuallashtirish, ochiq va uzluksiz ta’limni ta’minlash hamda global bilim almashinuvini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi[4].

Liderlik kompetensiyasi – bu shaxsning jamoani boshqarish, maqsadga yo‘naltirish, samarali qaror qabul qilish va boshqalarni ilhomlantirish qobiliyatlarini o‘z ichiga oluvchi integrativ sifatdir. Ushbu tushuncha zamonaviy pedagogika va menejment nazariyalarida muhim o‘rin egallaydi.

Tadqiqotchi olim John C. Maxwell liderlikni “ta’sir o‘tkazish san’ati” sifatida izohlaydi[3], ya’ni lider boshqalarni umumiy maqsad sari yetaklay olishi kerak. Shu bilan birga, Peter Drucker liderlikni samarali boshqaruv va natijaga yo‘naltirilgan faoliyat bilan bog‘laydi[2].

Liderlik kompetensiyasi quyidagi asosiy tarkibiy qismlardan iborat:

- **Kognitiv komponent** – strategik fikrlash, muammolarni tahlil qilish, qaror qabul qilish qobiliyati;
- **Kommunikativ komponent** – samarali muloqot qilish, jamoa bilan ishlash, fikrni aniq ifodalash;
- **Ijtimoiy-emotsional komponent** – empatiya, motivatsiya berish, nizolarni hal qilish;
- **Faoliyat komponenti** – tashabbuskorlik, mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish, liderlik faoliyatini amalga oshirish.

Mazkur komponentlar o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ayniqsa raqamli muhitda ularning uyg‘un rivojlanishi samarali liderlikni ta’minlaydi.

Raqamli transformatsiya sharoitida liderlarga qo‘yiladigan talablar ham sezilarli darajada o‘zgarib bormoqda. An’anaviy boshqaruv ko‘nikmalari bilan bir qatorda, zamonaviy lider quyidagi sifat va kompetensiyalarga ega bo‘lishi zarur:

- **Raqamli savodxonlik** – axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish va raqamli muhitda ishlay olish;
- **Moslashuvchanlik (adaptivlik)** – tez o‘zgaruvchan sharoitlarga moslasha olish;
- **Innovatsion fikrlash** – yangi g‘oyalarni ilgari surish va ularni amaliyotga joriy etish;
- **Kreativlik** – noodatiy yechimlar topish qobiliyati;
- **Global fikrlash** – xalqaro tajribani o‘rganish va undan foydalanish.

Bu borada World Economic Forum hisobotlarida zamonaviy liderlar uchun “21-asr ko‘nikmalari” (critical thinking, collaboration, creativity, communication) alohida ahamiyatga ega ekani ta’kidlanadi. Shuningdek, zamonaviy lider nafaqat boshqaruvchi, balki mentor, fasilitator va motivator sifatida ham faoliyat yuritishi lozim. Ayniqsa, raqamli muhitda liderlik qilish jarayonida ochiq muloqot, shaffoflik va ishonch muhim omil hisoblanadi[1].

Raqamli muhit yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish va liderlik salohiyatini namoyon etish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, forumlar va ta’lim

platformalari orqali yoshlar o‘z fikr va g‘oyalarini keng auditoriyaga yetkazish, muhokamalarda ishtirok etish hamda jamoalarni birlashtirish imkoniga ega bo‘ladi.

Masalan, Telegram, Instagram va LinkedIn kabi platformalar yoshlar uchun nafaqat muloqot vositasi, balki liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish maydoni ham hisoblanadi. Bu platformalarda kontent yaratish, auditoriya bilan ishlash, jamoalarni boshqarish va tashabbuslarni ilgari surish orqali yoshlar o‘z liderlik kompetensiyalarini shakllantiradi.

World Economic Forum hisobotlarida ham raqamli platformalar yoshlarning fuqarolik faolligini oshirish, ijtimoiy loyihalarda ishtirokini kengaytirish va liderlik salohiyatini rivojlantirishda muhim vosita sifatida e’tirof etiladi. Demak, onlayn platformalar yoshlarning ijtimoiylashuvi va liderlik sifatlarini rivojlantirishda samarali pedagogik resurs vazifasini bajaradi[1].

Raqamli muhitda kommunikatsiya jarayoni yangi shakl va mazmun kasb etib, jamoaviy boshqaruvning innovatsion usullarini yuzaga keltirmoqda. Onlayn muloqot vositalari orqali geografik jihatdan uzoqda joylashgan insonlar ham yagona jamoa sifatida faoliyat yurita oladi.

Raqamli kommunikatsiya vositalari (videokonferensiyalar, messenjerlar, kollaborativ platformalar) yoshlarning jamoa bilan ishlash, vazifalarni taqsimlash, qarorlarni birgalikda qabul qilish va natijalarni muvofiqlashtirish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa liderlik kompetensiyasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Microsoft (Teams platformasi) va Google (Google Workspace) kabi tizimlar jamoaviy boshqaruvni samarali tashkil etish imkonini berib, yoshlarning hamkorlikda ishlash va liderlik qilish tajribasini boyitadi. Shuningdek, raqamli kommunikatsiya jarayonida liderlardan yuqori darajada kommunikativ madaniyat, aniq va ravon fikr bildirish, jamoani motivatsiya qilish va nizolarni masofadan turib boshqarish qobiliyati talab etiladi.

Raqamli muhitda yoshlarning liderlik kompetensiyasini rivojlantirishda innovatsion pedagogik usullar muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida interaktiv metodlar, raqamli texnologiyalar va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar keng qo‘llanilmoqda.

Xususan, “flipped classroom” (teskari sinf), gamifikatsiya (o‘yinlashtirish), “case-study” (holat tahlili) va dizayn fikrlash (design thinking) metodlari yoshlarning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal etish va jamoa bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ushbu usullar orqali yoshlarlarda tashabbuskorlik, mas’uliyat va qaror qabul qilish qobiliyatlari shakllanadi, bu esa liderlik kompetensiyasining muhim komponentlari hisoblanadi.

Raqamli muhitda yoshlarning liderlik kompetensiyasini rivojlantirish pedagoglardan yangi yondashuvlar va metodik mahoratni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, quyidagi metodik tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalar va interaktiv platformalardan maqsadli foydalanish;

yoshlarni jamoaviy loyihalarga jalb etish va ularning liderlik rollarini qo‘llab-quvvatlash;

o‘quv jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish orqali mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish;

ijtimoiy tarmoqlar va raqamli vositalar orqali yoshlar faolligini oshirish;

mentorlik va kouching yondashuvlarini qo‘llash orqali individual rivojlanishni ta’minlash;

refleksiya va o‘z-o‘zini baholash mexanizmlarini joriy etish.

World Economic Forum ekspertlari ta’kidlaganidek, zamonaviy pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki fasilitator, motivator va lider sifatida ham faoliyat yuritishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, amaliy tajribalar va metodik yondashuvlarning uyg‘unligi raqamli muhitda yoshlarning liderlik kompetensiyasini samarali rivojlantirish imkonini beradi. Ushbu jarayonda innovatsion pedagogik texnologiyalar, ta’lim bosqichlari integratsiyasi va pedagoglarning kasbiy mahorati hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

1. World Economic Forum. New Vision for Education: Fostering Social and Emotional Learning through Technology. – Geneva: World Economic Forum, 2016.
2. Друкер П. Ф. Эффективный руководитель. – Нью-Йорк: HarperCollins, 2001.
3. Максвелл Дж. К. 21 неоспоримый закон лидерства. – Nashville: Thomas Nelson, 2007.
4. ЮНЕСКО. Цифровое обучение и трансформация образования: глобальные перспективы открытого и инклюзивного обучения. – Париж: UNESCO, 2023.

INTERFAOL METODLAR ASOSIDA TALABALARDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH

Islomova Shahlo Madat qizi
NavDU tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda oliy ta’lim tizimida talabalarning kommunikativ kompetensiyasini interfaol metodlar asosida rivojlantirish masalasi tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim sharoitida talabalar nafaqat nazariy bilimlarni egallashi, balki ularni samarali muloqot jarayonida qo‘llay olishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Oliy ta’lim, muloqot, kommunikativ kompetensiya, interfaol metodlar, pedagogik yondashuv.

Abstract: This thesis analyzes the issue of developing students' communicative competence in the higher education system based on interactive methods. In modern educational conditions, it is important for students not only to acquire theoretical knowledge, but also to be able to apply it in the process of effective communication.

Keywords: Higher education, communication, communicative competence, interactive methods, pedagogical approach.

Аннотация: В данной тезисии анализируется проблема развития коммуникативной компетенции студентов в системе высшего образования на основе интерактивных методов. В современных образовательных условиях для студентов важно не только приобретать теоретические знания, но и уметь применять их в процессе эффективной коммуникации.

Ключевые слова: Высшее образование, коммуникация, коммуникативная компетенция, интерактивные методы, педагогический подход.

Bugungi kunda oliy ta’lim tizimida talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish masalasi dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida bilimlarni o‘zlashtirish bilan bir qatorda, ularni samarali tarzda ifoda etish, muloqotga kirisha olish va hamkorlikda ishlash ko‘nikmalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, raqamli ta’lim muhitining kengayishi natijasida talabalar o‘rtasida jonli muloqotning kamayishi, fikrni aniq va ravon ifodalashdagi qiyinchiliklar hamda kommunikativ faollikning pastligi kuzatilmoqda.

Kommunikativ kompetensiya — bu shaxsning turli ijtimoiy vaziyatlarda samarali muloqot qilish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va xulqiy strategiyalar majmui.

Kommunikativ kompetensiya tushunchasini D. Hymes (1972) ilmiy muomalaga kiritib, til bilimlarini ijtimoiy vaziyatlarda qo‘llash zarurligini ta’kidlagan. Canale va Swain (1980) uni grammatik, sotsiollingvistik, diskursiv va strategik komponentlarga ajratgan. CEFR (2001) hujjatida kommunikativ kompetensiya til o‘qitishning bosh maqsadi sifatida ko‘rsatilgan. Richards va Rodgers (2014) kommunikativ yondashuvni samarali o‘qitish metodlari qatoriga kiritadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab talabalar nazariy bilimlarga ega bo‘lishiga qaramay, ularni amaliy muloqot jarayonida qo‘llashda muammolarga duch kelmoqda. Bu holat esa ta’lim samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, kelajakdagi kasbiy faoliyatda ham kommunikativ

yetishmovchiliklarni yuzaga keltiradi. Shu sababli talabalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning samarali metod va texnologiyalarini ishlab chiqish zarurati yuzaga kelmoqda.

Talabalarda kommunikativ kompetensiyaning yetarli darajada shakllanmaganligining bir qator sabablari mavjud. Birinchidan, ta’lim jarayonida nazariy bilimlarning ustunligi amaliy muloqot ko‘nikmalarining rivojlanishiga yetarli imkon bermaydi. Ikkinchidan, an’anaviy o‘qitish usullarida talabalar ko‘proq passiv tinglovchi sifatida ishtirok etib, faol muloqotga kam jalb etiladi. Uchinchidan, raqamli ta’lim muhitida o‘zaro jonli muloqotning cheklanishi kommunikativ faollikning pasayishiga olib kelmoqda.

Mazkur muammoni bartaraf etishda interfaol yondashuvlarga asoslangan kompleks modelni qo‘llash maqsadga muvofiq hisoblanadi. Xususan, rolli o‘yinlar talabalarga real kommunikativ vaziyatlarni modellashtirish orqali erkin muloqot qilish, fikrini asoslab ifodalash va turli ijtimoiy rollarni bajarish imkonini beradi. Guruhli muhokamalar esa talabalarni faol fikr almashishga jalb etib, ularning tinglash, bahs yuritish va murosaga kelish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda interfaol metodlardan tizimli foydalanish talabalarning muloqotga kirishish faolligini oshiradi hamda ularning nutqiy va ijtimoiy ko‘nikmalarini kompleks tarzda shakllantiradi.

Taklif etilayotgan yondashuvda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish uch bosqichda amalga oshiriladi:

1. motivatsion bosqich – talabalarni muloqotga jalb etish va psixologik to‘siqlarni kamaytirish;
2. amaliy faoliyat bosqichi – interfaol metodlar orqali faol muloqotni tashkil etish;
3. refleksiv bosqich – o‘zaro tahlil va baholash orqali kommunikativ ko‘nikmalarni mustahkamlash.

Ushbu model talabalarning nafaqat bilim olish jarayonidagi faolligini oshiradi, balki ularning mustaqil fikrlash, o‘z nuqtai nazarini asoslab berish va jamoada samarali muloqot qilish kompetensiyalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Rolli o‘yinlar metodining qo‘llanilishi talabalarda real hayotiy kommunikativ vaziyatlarni modellashtirish imkonini yaratadi. Ushbu metod orqali talabalar turli ijtimoiy rollarni bajarish jarayonida erkin fikr bildirish, suhbatni boshqarish va vaziyatga mos nutq strategiyalarini tanlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Natijada ularning situatsion muloqot kompetensiyasi shakllanadi.

Guruhli muhokamalar talabalarning jamoaviy fikrlashini faollashtirib, ularni o‘z nuqtai nazarini asoslash, boshqalarning fikrini tinglash va muloqot jarayonida murosaga kelish kabi ko‘nikmalar bilan boyitadi. Bu metod orqali argumentatsion va diskursiv kompetensiya rivojlanadi.

“Case study” (muammoli vaziyatlarni tahlil qilish) metodida talabalar aniq muammoli vaziyatni tahlil qiladi va yechim taklif etadi. Bu jarayonda ular muloqot orqali fikr almashadi, qaror qabul qiladi va o‘z pozitsiyasini himoya qiladi. Natijada analitik va kasbiy kommunikativ kompetensiya shakllanadi.

Debat (bahs-munozara) metodining qo‘llanilishi talabalarni qarama-qarshi fikrlar asosida muloqot olib borishga undaydi. Bu esa ularda dalillash, qarshi fikrga munosabat bildirish va nutqni mantiqiy qurish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu orqali kritik fikrlash va polemik kommunikatsiya kompetensiyasi rivojlanadi.

“Brainstorming” (fikrlar hujumi) metodida talabalar erkin va cheklanmagan tarzda g‘oyalar ishlab chiqadi. Ushbu metod kommunikativ to‘siqlarni kamaytirib, talabalarning muloqotga bo‘lgan ishonchini oshiradi hamda ijodiy fikrlashni rag‘batlantiradi. Natijada kreativ va erkin kommunikatsiya kompetensiyasi shakllanadi.

Ushbu metodlar orqali talabalar nafaqat bilimlarini namoyon etadi, balki jamoada ishlash, o‘z nuqtai nazarini himoya qilish va muloqot jarayonida moslashuvchanlikni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Xulosa yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, talabalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish zamonaviy ta’lim jarayonining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. An’anaviy o‘qitish usullarining yetarli darajada samarali emasligi interfaol metodlardan foydalanishni taqozo etadi.

Tadqiqot natijalari asosida rolli o‘yinlar, guruhli muhokamalar, “case study” va debat metodlaridan tizimli foydalanish talabalarning kommunikativ faolligini oshirish, erkin fikr bildirish va jamoada samarali muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bekmurodov M., Jo‘rayev R. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. – 208 b.
2. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied Linguistics, 1(1), 1–47.
3. Hymes, D. (1972). On Communicative Competence. In J.B. Pride & J. Holmes (Eds.), Sociolinguistics. Harmondsworth: Penguin.
4. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008. – 180 b.
5. Islomova Sh.M **“**Studying the complex nature of communicative culture in the pedagogical process” Science and Innovation 11 november 2025
6. Xalilova D.N. Kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda interfaol metodlarning o‘rni // Pedagogik mahorat. – 2020. – № 4. – B. 45–49.
7. G‘ulomov A., Qodirova M. Ta’lim jarayonida interfaol metodlar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2012. – 142 b.
8. Qosimova M. Rol o‘yinlari va ularning o‘quvchilar muloqot ko‘nikmalariga ta’siri // Ta’lim va taraqqiyot. – 2021. – № 2. – B. 33–37.
9. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press.

DIREKTOR O‘RINBOSARINING PEDAGOGIK JARAYONNI MONITORING QILISHDAGI ROLI

Z.A. Hamidova
O‘zbekiston, Navoiy viloyati Navoiy shahar
12-sonli DMTT direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida direktor o‘rinbosarining pedagogik jarayonni monitoring qilishdagi roli ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Pedagogik monitoringning mohiyati, asosiy funksiyalari, tashkil etish bosqichlari hamda samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi omillar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik monitoring, maktabgacha ta’lim, direktor o‘rinbosari, ta’lim sifati, boshqaruv, diagnostika, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik tahlil

Аннотация: В данной статье научно-теоретически и практически проанализирована роль заместителя директора в организации педагогического мониторинга в дошкольных образовательных организациях. Раскрыты сущность педагогического мониторинга, его основные функции, этапы организации и факторы, влияющие на его эффективность.

Ключевые слова: педагогический мониторинг, дошкольное образование, заместитель директора, качество образования, управление, диагностика, компетентностный подход, педагогический анализ.

Abstract: This article provides a scientific and practical analysis of the role of the deputy director in organizing pedagogical monitoring in preschool educational institutions. The essence

of pedagogical monitoring, its main functions, stages of organization, and factors influencing its effectiveness are discussed.

Keywords: pedagogical monitoring, preschool education, deputy director, quality of education, management, diagnostics, competency-based approach, pedagogical analysis.

Maktabgacha ta’lim tizimi uzluksiz ta’limning boshlang‘ich bo‘g‘ini sifatida jamiyat taraqqiyotida muhim strategik ahamiyat kasb etadi. Aynan ushbu bosqichda bolalarning intellektual, ijtimoiy-psixologik va jismoniy rivojlanishiga asos solinadi. Shu bois maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim-tarbiya jarayonining sifatini ta’minlash, uni zamonaviy pedagogik va boshqaruv yondashuvlari asosida tashkil etish dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda.

So‘nggi yillarda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, uni xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish, shuningdek, ta’lim sifatini baholash va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda ta’lim sifatini boshqarishning muhim komponentlaridan biri sifatida pedagogik monitoring tizimini joriy etish va rivojlantirish zarurati ortib bormoqda. Pedagogik monitoring nafaqat nazorat vositasi, balki ta’lim jarayonini tahlil qilish, prognozlash va rivojlantirishga xizmat qiluvchi kompleks boshqaruv mexanizmi sifatida qaraladi.

Ilmiy adabiyotlarda pedagogik monitoring tushunchasi turli nuqtai nazardan talqin etiladi. Ayrim tadqiqotchilar uni ta’lim jarayonining holatini aniqlovchi diagnostik tizim sifatida baholasa, boshqalar uni boshqaruv qarorlarini qabul qilishda axborot bazasini shakllantiruvchi vosita sifatida izohlaydilar. Zamonaviy yondashuvlarda esa monitoring tizimi uzluksiz, tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan faoliyat sifatida e’tirof etilib, uning natijalari asosida ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqiladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagogik jarayonni samarali tashkil etish va uning sifatini ta’minlash bevosita rahbarlik faoliyatiga bog‘liq. Ayniqsa, direktor o‘rinbosari pedagogik jarayonni muvofiqlashtiruvchi, nazorat qiluvchi va rivojlantiruvchi subyekt sifatida muhim o‘rin tutadi. U pedagogik monitoringni tashkil etish, uni tizimli ravishda olib borish hamda olingan natijalar asosida tegishli boshqaruv qarorlarini qabul qilishda asosiy ijrochi hisoblanadi.

Direktor o‘rinbosarining monitoring faoliyati faqatgina nazorat qilish bilan cheklanmay, balki pedagogik jarayonni chuqur tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash, pedagoglarga metodik yordam ko‘rsatish hamda innovatsion yondashuvlarni joriy etishga qaratilgan kompleks faoliyatni o‘z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, uning faoliyati ta’lim sifatini oshirishda strategik ahamiyatga ega bo‘lib, maktabgacha ta’lim tashkilotining umumiy samaradorligini belgilovchi omillardan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot mavzusining dolzarbligi shundaki, hozirgi kunda maktabgacha ta’lim tizimida pedagogik monitoringni tashkil etish, uning samaradorligini oshirish hamda direktor o‘rinbosarining ushbu jarayondagi rolini ilmiy asosda tadqiq etish yetarli darajada o‘rganilmagan. Ayniqsa, monitoring jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, raqamli vositalarni va kompetensiyaviy yondashuvni integratsiya qilish masalalari alohida ilmiy izlanishlarni talab etadi.

Tadqiqotning maqsadi – maktabgacha ta’lim tashkilotlarida direktor o‘rinbosarining pedagogik jarayonni monitoring qilishdagi rolini nazariy va amaliy jihatdan asoslash hamda uni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari sifatida quyidagilar belgilandi:

- pedagogik monitoringning nazariy asoslarini tahlil qilish;
- maktabgacha ta’lim tashkilotlarida monitoring tizimining amaliy holatini o‘rganish;
- direktor o‘rinbosarining monitoring jarayonidagi funksional vazifalarini aniqlash;
- monitoring samaradorligini oshirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Mazkur tadqiqot natijalari maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagogik jarayonni boshqarish tizimini takomillashtirish, ta’lim sifatini oshirish hamda rahbar kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik monitoring zamonaviy ta’lim boshqaruvining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, u ta’lim jarayonining holatini tizimli ravishda kuzatish, tahlil qilish va baholash orqali uning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ilmiy adabiyotlarda monitoring tushunchasi “uzluksiz diagnostika”, “axborot yig‘ish va tahlil qilish tizimi” hamda “boshqaruv qarorlarini asoslash vositasi” sifatida talqin etiladi.

Nazariy jihatdan pedagogik monitoring quyidagi metodologik yondashuvlarga asoslanadi:

- **tizimli yondashuv** – pedagogik jarayonni yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqish;
- **faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv** – pedagog va bola faoliyatini baholashga e’tibor qaratish;
- **kompetensiyaviy yondashuv** – natijani bilim emas, balki kompetensiyalar orqali aniqlash;
- **shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv** – bolaning individual rivojlanish dinamikasini hisobga olish.

Monitoring tizimi o‘z ichiga quyidagi komponentlarni oladi:

1. **Maqsadli komponent** – monitoringning aniq maqsad va vazifalari
2. **Mazmuniy komponent** – baholanadigan ko‘rsatkichlar (indikatorlar)
3. **Jarayon komponenti** – monitoringni amalga oshirish bosqichlari
4. **Natijaviy komponent** – olingan ma’lumotlar va ularning tahlili

Shu jihatdan pedagogik monitoring oddiy nazoratdan farqli ravishda ilmiy asoslangan, tizimli va rivojlantiruvchi xarakterga ega bo‘ladi.

Pedagogik monitoringni samarali tashkil etish uzluksiz, tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan jarayon bo‘lib, u bir-biri bilan uzviy bog‘langan bosqichlar ketma-ketligi orqali amalga oshiriladi. Ilmiy nuqtai nazardan, monitoring jarayoni siklik xarakterga ega bo‘lib, har bir bosqich keyingisi uchun metodologik asos vazifasini bajaradi.

1-bosqich: Maqsadni aniqlash va konseptual rejalashtirish

Mazkur bosqich pedagogik monitoringning nazariy asoslarini belgilab beruvchi eng muhim bosqich hisoblanadi. Unda quyidagi jihatlar aniqlashtiriladi:

- monitoringning **maqsadi va vazifalari** (masalan, ta’lim sifatini baholash, rivojlanish dinamikasini aniqlash);
- monitoring obyekti (bolalar rivoji, pedagog faoliyati, ta’lim jarayoni);
- monitoring predmeti (aniq ko‘rsatkichlar va parametrlar);
- ilmiy yondashuvlar (tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan);

Shuningdek, ushbu bosqichda monitoringning konseptual modeli ishlab chiqilib, uning umumiy strategiyasi belgilanadi. Bu esa monitoring jarayonining izchilligi va ilmiy asoslanganligini ta’minlaydi.

2-bosqich: Mezon va indikatorlar tizimini ishlab chiqish

Monitoringning obyektivligini ta’minlash uchun aniq va o‘lchab bo‘ladigan mezonlar (kriteriyalar) hamda indikatorlar ishlab chiqiladi.

Ilmiy talablarga ko‘ra indikatorlar quyidagi xususiyatlarga ega bo‘lishi zarur:

- aniqlik va o‘lchovlilik;
- ishonchlilik va validlik;
- taqqoslash imkoniyati;
- dinamikani aks ettirish xususiyati.

Masalan:

- bolalar rivojlanishida – kognitiv faollik, nutq rivoji, ijtimoiy moslashuv;
- pedagog faoliyatida – metodik mahorat, innovatsion yondashuv, individual ishlash darajasi.

Mazkur bosqich monitoringning metodik asosini yaratadi.

3-bosqich: Diagnostik vositalarni tanlash va moslashtirish

Ushbu bosqichda monitoringni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan metodlar va vositalar aniqlanadi. Ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- pedagogik kuzatuv;

- test va diagnostik topshiriqlar;
- suhbat va intervyular;
- so‘rovnomalar;
- portfoliolarni tahlil qilish;
- psixologik diagnostika metodikalari.

Zamonaviy yondashuvda raqamli vositalar (elektron platformalar, monitoring dasturlari)dan foydalanish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu bosqichda vositalarning to‘g‘riligi va ishonchliligini ta’minlash muhim ilmiy talab hisoblanadi.

Pedagogik monitoringni tashkil etish bosqichlari o‘zaro uzviy bog‘langan tizimni tashkil etadi. Har bir bosqichning ilmiy asosda tashkil etilishi monitoringning obyektivligi, ishonchliligi va samaradorligini ta’minlaydi. Direktor o‘rinbosari ushbu bosqichlarni izchil amalga oshirish orqali ta’lim sifatini boshqarishda strategik natijalarga erishadi.

Mazkur tadqiqot natijalari maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagogik jarayonni monitoring qilish tizimi ta’lim sifatini boshqarishning muhim va ajralmas komponenti ekanligini ilmiy jihatdan asoslash imkonini berdi. Pedagogik monitoringning nazariy-metodologik asoslari, uning tizimli, uzluksiz va maqsadga yo‘naltirilgan jarayon sifatidagi mohiyati ochib berildi hamda uning boshqaruv faoliyatidagi o‘rni aniqlandi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, pedagogik monitoring an’anaviy nazorat shakllaridan farqli ravishda diagnostik, analitik, prognostik va rivojlantiruvchi funksiyalarni o‘zida mujassam etgan kompleks tizim bo‘lib, u ta’lim jarayonini faqat baholash bilan cheklanmay, balki uni takomillashtirishga xizmat qiluvchi samarali boshqaruv mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, monitoring tizimining samaradorligi uning ilmiy asoslanganligi, mezon va indikatorlarining aniqligi hamda amalga oshirish bosqichlarining izchilligiga bevosita bog‘liqdir.

Direktor o‘rinbosarining pedagogik monitoring jarayonidagi faoliyati tahlili shuni ko‘rsatdiki, u ushbu tizimning markaziy boshqaruv subyekti sifatida nafaqat nazorat qiluvchi, balki tahlil qiluvchi, prognozlovchi va rivojlantiruvchi funksiyalarni bajaradi. Uning kasbiy kompetensiyalari, xususan, analitik fikrlash, strategik rejalashtirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish hamda pedagogik jamoani muvofiqlashtirish qobiliyatlari monitoring tizimining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari pedagogik monitoringni tashkil etish jarayonida tizimli yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlarning integratsiyasi ta’lim sifatini oshirishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilishini ko‘rsatdi. Bu esa monitoring natijalarining nafaqat statistik ko‘rsatkichlar bilan, balki bolalarning individual rivojlanish dinamikasi va pedagoglarning kasbiy o‘sishi bilan uzviy bog‘liq holda baholanishini taqozo etadi.

Amaliy jihatdan olib qaralganda, pedagogik monitoringni tashkil etishda qator muammolar – monitoringning formal xarakter kasb etishi, indikatorlar tizimining yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi, raqamli texnologiyalardan foydalanishning past darajasi kabi kamchiliklar mavjudligi aniqlandi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun monitoring jarayonini ilmiy-metodik asosda takomillashtirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish hamda pedagog va rahbar kadrlarning monitoring kompetensiyalarini rivojlantirish zarur.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagogik monitoringni tashkil etishning kompleks modeli ishlab chiqilib, direktor o‘rinbosarining ushbu jarayondagi funksional roli tizimli ravishda asoslab berildi. Shuningdek, monitoring samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Xulosa sifatida ta’kidlash joizki, pedagogik monitoringni ilmiy asosda tashkil etish maktabgacha ta’lim tizimining sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarilishiga, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga hamda bolalarning har tomonlama barkamol rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi. Direktor o‘rinbosarining ushbu jarayondagi samarali faoliyati esa

ta’lim tashkilotining umumiy rivojlanish strategiyasini belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. – Toshkent, 2017.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining maktabgacha ta’lim tizimiga oid qarorlari to‘plami. – Toshkent, 2018.
3. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. – Toshkent: Maktabgacha ta’lim vazirligi, 2018.
4. Qodirova F.R. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
5. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2017.
6. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning nazariy asoslari. – Toshkent: Fan, 2010.
7. Saidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2016.
8. Поташник М.М. Управление качеством образования. – Москва: Педагогическое общество России, 2013.

RAQAMLI MUHITDA BOLALIK: INNOVATSIYALAR XAVFLAR VA RIVOJLANISH YO`LLARI

Zoirova Munisa Anvarovna
Navoiy davlat universiteti
“Ta`lim tarbiya nazariyasi va metodikasi” yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya: ushbu maqolamda raqamli muhitda maktabgacha ta`lim tashkilotlarida tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishga doir yondashuvlar asosida pedagogik amaliyot o`rni haqida fikr yuritilgan

**Kalit so`zlar:** raqamli muhit, gadjetlar, o`yin shaxsga yo‘naltirilganlik, vizuallashtirish, interaktivlik, kreativlik multimediya, kiberxavfsizlik

Аннотация: В данной статье рассматривается роль педагогической практики в организации воспитательной деятельности в дошкольных образовательных организациях в условиях цифровой среды на основе современных подходов. Автор анализирует значимость интеграции цифровых технологий в образовательный процесс и их влияние на качество воспитания.

Ключевые слова: цифровая среда, гаджеты, игра, личностно-ориентированный подход, визуализация, интерактивность, креативность, мультимедиа, кибербезопасность

Abstract: This article discusses the role of pedagogical practice in organizing educational activities in preschool education organizations within a digital environment, based on modern approaches. It explores how digital tools and pedagogical strategies converge to enhance the upbringing and developmental process of preschool children.

Keywords: digital environment, gadgets, play, learner-centered approach, visualization, interactivity, creativity, multimedia, cybersecurity.

Bugungi biz axborot texnologiyalari rivojlangan bir davrda yashamoqdamiz . Hozirgi vaqtda axborot texnologiya vositalaridan foydalanmaydigan inson yoki soha , faoliyat yoq .yangi O`zbekistonda ijtimoiy iqtisodiy munosabatlarda zamonga mos shart sharoitlar yuzaga chiqayotgan bir davrda turli daraja va soha mutaxasislariga yuqori talablar qo`ymoqda. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining “ Yangi O`zbekiston taraqqiyot strategiyasi “ da “ Maktabgacha ta`lim tizimida ta`lim sifatinin yangi bosqichga olib chiqish bog`cha xodimlarining professional tayyorgarliginin va mahoratini oshirib boorishning takomillashtrilgan tizimni tatbiq qilish maktabgacha ta`lim tarbiya jarayonini ilmiy asoslangan

yondashuvlar asosida takomillashtirish belgilab quyilgan “[1] Raqamli muhitda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida (MTT) tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish shunchaki gadjetlardan axborot kommunikatsiya vositalaridan foydalanish emas, balki ta’lim mazmunini sifat jihatidan yangilash va yangi bosqichga olib chiqishdir

1. Raqamli muhitda zamonaviy yondashuvlar

Bugungi kunda MTTlarda ta’lim-tarbiya jarayoni quyidagi zamonaviy yondashuvlarga tayanadi:

Interaktivlik: Bolaning passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanishi.

Shaxsga yo‘naltirilganlik: Har bir bolaning rivojlanish darajasi va qiziqishlariga mos raqamli content yoki vosita tanlash.

O‘yin orqali o‘qitish (Gamification): Murakkab tushunchalarni interaktiv o‘yinlar va animatsiyalar yordamida yetkazish.

Vizuallashtirish: Ma’lumotlarni ko‘rgazmali shaklda taqdim etish orqali xotirani kuchaytirish.

2. Pedagogik amaliyotning ahamiyati

Raqamli texnologiyalar qanchalik rivojlangan bo‘lmasin, pedagogning o‘rni hal qiluvchi hisoblanadi. Pedagogik amaliyotning muhim jihatlari:

A. To‘g‘ri saralash (Filtrlash)

Tarbiyachi internetdagi cheksiz ma’lumotlar ichidan bolaning yoshiga, psixologiyasiga va milliy qadriyatlarimizga mos keladiganini tanlab olishi kerak. Bu jarayonda pedagog "axborot filtri" vazifasini bajaribgina qolmay balki tarbiyalnauvchi dunyoqarashiga fikrlashiga ijtimoiylashishiga yordam beradi .

B. Me’yor va xavfsizlik

Pedagogik amaliyotda raqamli vositalar bilan ishlashning gigiyenik talablariga rioya qilish juda muhim.

Bolalarning ekran qarshisida bo‘lish vaqtini nazorat qilish (odatda 15-20 daqiqadan oshmasligi kerak). Uzoq vaqt multimediya vositalariga qarash ko`rish organiga zarar yetkazibgina qolmay balki umurtqa pog`onani noto`g`ri shakllanishi va qon aylanish tizimini buzilishiga ham sabab bo`ladi .

Kiberxavfsizlik va axloqiy me’yorlarni tushuntirish.

D. Ijtimoiy muloqotni saqlab qolish

Raqamli muhit bolani yakkalab qo‘ymasligi kerak. Pedagogning mahorati shundaki, u raqamli o‘yinni jamoaviy muhokama yoki guruh bo‘lib bajariladigan topshiriqqa aylantira olishidir.

3. Raqamli muhitdagi tarbiyaviy vositalar

Zamonaviy pedagog quyidagi vositalardan samarali foydalanadi:

Vosita	Tarbiyaviy ahamiyati
Interaktiv doska	Jamoaviy diqqatni jamlash va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish.
Virtual sayohatlar	Bolalarning dunyoqarashini kengaytirish, tabiat va san’atga muhabbat uyg‘otish.
Mobil ilovalar	Ranglar, shakllar va nutqni individual o‘stirish.
Multimediyali ertaklar	Axloqiy tarbiya va emotsional intellektni shakllantirish.

Pedagogik amaliyot to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan taqdirda quyidagi natijalarga erishiladi:

Motivatsiyaning ortishi: Bolalarda o‘rganishga bo‘lgan qiziqish kuchayadi.

Kreativlik: Raqamli chizmachilik yoki konstruktorlik orqali ijodiy qobiliyatlar namoyon bo‘ladi.

Mustaqillik: Bolalarda axborotni mustaqil izlash va tahlil qilishning ilk ko‘nikmalari shakllanadi.

Raqamli ta’lim va uning bolalar psixologiyasiga ta’sirini o‘rgangan fundamental olimlar:

Seymur Peypert (Seymour Papert): Ta’limda kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning asoschilaridan biri. U bolalarda raqamli texnologiyalar orqali mantiqiy fikrlashni rivojlantirish (konstruksionizm) nazariyasini ilgari surgan.

Lev Vigotskiy (L.S. Vygotsky): Garchi u raqamli davrgacha yashagan bo‘lsa-da, uning "Ijtimoiy rivojlanish nazariyasi" va "Yaqin rivojlanish zonasi" haqidagi qarashlari bugungi raqamli ta’lim muhitini loyihalashda asos bo‘lib xizmat qilmoqda. .S. Vigotskiyning ta'kidlashicha, ta'lim tarbiyalanuvchining 'yaqin rivojlanish zonasi'da amalga oshirilishi lozim. Raqamli muhitda bu tamoyil adaptiv o'quv dasturlari va interaktiv yordamchilar orqali namoyon bo'ladi, bu esa bolaning individual rivojlanish trayektoriyasini ta'minlaydi [Vygotsky, 1978].[2]"

Mitchel Reznik (Mitchel Resnick): "Umrbod bog‘cha" (Lifelong Kindergarten) konsepsiyasi muallifi. U raqamli muhitda ijodkorlikni rivojlantirish va "kreativ o‘rganishning to‘rtta P tamoyili" (Projects, Passion, Peers, Play) ustida ish olib brogan.

Respublikamizda maktabgacha ta’lim tizimini isloh qilish va raqamli texnologiyalarni joriy etish ustida quyidagi olimlar ilmiy ishlar olib bormoqda:

Sh.A. Sodiqova: Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni boshqarish va metodikasini takomillashtirish bo‘yicha tadqiqotlar o‘tkazgan. "Maktabgacha ta’limda metodikani takomillashtirish — bu ta’lim mazmunini bolaning yosh xususiyatlariga mos holda, zamonaviy texnologiyalar va milliy qadriyatlar uyg‘unligida yangilash demakdir." "Ko‘rgazmalilik tamoyili zamonaviy MTTlarda multimediya va raqamli vositalar orqali yangi bosqichga ko‘tariladi, bu esa bolalarda axborotni qabul qilish tezligini 2-3 baravarga oshiradi. Professor Sh.A. Sodiqovaning tadqiqotlarida maktabgacha ta’lim metodikasini takomillashtirish masalasiga tizimli yondashilgan. Muallifning fikricha, MTTlarda pedagogik jarayonlarni boshqarishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash tarbiyalanuvchilarning bilish faolligini oshirishning muhim omilidir [Sodiqova, 2012]."[3]

F.R. Qodirova: Nutq o‘stirish va maktabgacha ta’limning variativ dasturlari hamda davlat standartlari asosida ta’limni tashkil etish bo‘yicha mutaxassis. Bolalar nutqini o‘stirishda faqat pedagogning nutqi yetarli emas, balki boyitilgan axborotli-nutqiy muhit (shu jumladan, audio va video materiallar) bolaning lug‘at boyligini faol o‘zlashtirishiga xizmat qiladi."

Variativlik va ijodiylik: "Ta’limning variativ dasturlari har bir bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olishga imkon beradi. Bunda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bolaning muloqotga bo‘lgan ehtiyojini rag‘batlantirishi lozim."

Davlat standartlari (DTS) haqida: "Davlat talablari asosida ta’limni tashkil etish — bu bolaning maktabga tayyorlik darajasini nafaqat bilimlar majmuasi, balki kompetensiyalar (nutqiy, ijtimoiy, o‘yin) orqali baholashni nazarda tutadi

"F.R. Qodirova o‘z tadqiqotlarida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda metodik yondashuvlarni takomillashtirish zarurligini ta’kidlaydi. Xususan, muallif nutq o‘stirish jarayonini Davlat ta’lim standartlari talablari asosida, variativ dasturlar imkoniyatlaridan foydalangan holda tashkil etishni ilgari suradi [Qodirova, 2006][4]

Xulosa Raqamli muhit — bu shunchaki vosita. Uning tarbiyaviy ahamiyati faqat malakali o`z kasbining yetuk mutaxasisi – pedagog qo‘lida namoyon bo‘ladi. Zamonaviy yondashuv texnologiya va jonli muloqotning balansini topishga yordamchi vosita hisoblanadi .

Raqamli muhitda pedagogik amaliyotning ahamiyati shundan iboratki, u texnologik imkoniyatlarni insonparvarlik tamoyillari bilan birlashtiradi. Hozirgi zamon kelajak tarbiyachisi nafaqat pedagog, balki raqamli kontent dizayneri va texnologik jarayonlar moderatori bo‘lishini talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.O`zbekiston Respublikasi Prezidenti 2022 yil 28 yanvardagi “2022 -2026 yillarga mo`ljallangan Yangi O`zbekiston taraqqiyot strategiyasi to`grisida”gi PF -60 farmoni
2.Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA DO‘STLIK TUSHUNCHASINI SHAKLLANTIRISH

Sattorova Sarvaroy Toxir qizi
70110201- Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta’lim)
mutaxassisligi 1- bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqola maktabgacha yoshdagi bolalarda do‘stlik tushunchasini shakllantirishga bag‘ishlangan. Unda do‘stlikning bolaning hissiy va ijtimoiy rivojlanishidagi ahamiyati, shuningdek, uning kelajakdagi ijtimoiy munosabatlar va shaxsiy rivojlanishiga ta’siri tahlil qilingan. Maqolada bolalarda do‘stlik ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun o‘yinlar, hikoya va ertaklardan foydalanish, ijodiy faoliyat va kichik guruh mashg‘ulotlari kabi samarali pedagogik usullar bayon etilgan.Shuningdek, pedagog va ota-onaning bolalar bilan ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishdagi roli, ularni rag‘batlantirish va qo‘llab-quvvatlash zarurati ta’kidlangan. Maqolada taqdim etilgan metodik tavsiyalar maktabgacha ta’lim tashkilotlari pedagoglari va ota-onalar uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, bolalarda mehr-muhabbat, hamkorlik va ijtimoiy anglashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Maqola maktabgacha ta’lim tashkilotlari pedagoglari va ota-onalar uchun foydali bo‘lishi mumkin.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh, bolalar tarbiyasi, do‘stlik tushunchasi, ijtimoiy rivojlanish, hissiy rivojlanish, ijtimoiy ko‘nikmalar, muloqot qobilyati, pedagogik usullar, guruhli o‘yinlar, hikoya va ertaklar, ijodiy faoliyat, ota-ona roli, hamkorlik va yordam berish, navbat kutish ko‘nikmasi.

Annotation: The articleis devoted to the formation of the concept of friendship in preschool children. It analyzes the importance of friendship in a child’s emotional and social development, as well as its impact on their future social relationships and personal growth. The article describes effective pedagogical methods for developing friendship skills in children, such as the use of games, stories and fairy tales, creative activities, and small group exercises. It also emphasizes the role of teachers and parents in shaping children’s social relationships, as well as the need to encourage and support them. The methodological recommendations presented in the article are of practical importance for preschool educators and support them. The methodological recommendations presented in the article are of practical importance for preschool educators and parents, serving to develop kindness, cooperation, and social awareness in children. The article may be usefel for preschool educators and parents.

Keyswords: preschool age, child upbringing, concept of friendship, social development, emotional development, social skills, communication skills, pedagogical methods, group games, stories and fairy tales, creative activities, role of parents, cooperation and helping behavior, turn-taking skills.

Аннотация: Статья посвящена формированию понятия дружбы у детей дошкольного возраста. В ней анализируется значение дружбы в эмоциональном и социальном развитии ребёнка, а также её влияние на его будущие социальные отношения и личностное развитие. В статье описаны эффективные педагогические методы развития навыков дружбы у детей, такие как использование игр, рассказов и сказок, творческой деятельности и занятий в малых группах. Также подчеркивается роль педагогов и

родителей в формировании социальных отношений у детей, а также необходимость их поощрения и поддержки. Представленные в статье методические рекомендации имеют практическое значение для педагогов дошкольных образовательных организаций и родителей, способствуя развитию у детей доброжелательности, сотрудничества и социального понимания. Статья может быть полезна педагогам дошкольных образовательных организаций и родителям.

Ключевые слова: дошкольный возраст, воспитание детей, понятие дружбы, социальное развитие, эмоциональное развитие, социальные навыки, коммуникативные способности, педагогические методы, групповые игры, рассказы и сказки, творческая деятельность, роль родителей, сотрудничество и взаимопомощь, навыки ожидания своей очереди.

Kirish. Maktabgacha yosh – bolaning ijtimoiy, emotsional va kongnitiv rivojlanishida eng muhim bosqichdir. Shu davrda bola o‘z atrofidagi insonlar bilan muloqot qilishni o‘rganadi, hissiyotlarni ifodalaydi va ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantiradi. Do‘stlik tushunchasi maktabgacha yoshda bolaning shaxsiy rivojlanishi va jamiyatda muvaffiqiyatli bo‘lishi uchun poydevor yaratadi.Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, do‘stlik bolada empatiya, hamkorlik va konfliktlarni hal etish qobilyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga, do‘stlik orqali bola o‘zini qadrli his qiladi, o‘zaro hurmat va ishonch asosida ijtimoiy qobilyatlarni mustahkamlaydi.Ushbu maqolaning asosiy maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarda do‘stlik tushunchasini shakllantirishning nazariy, psixologik va pedagogik asoslarini har tomonlama tahlil qilish hamda uning bola shaxsiyati rivojidagi o‘rnini chuqur yoritishdan iborat. Ilmiy tadqiqotlarga ko‘ra, maktabgacha yosh davri bolalarning ijtimoiy munosabatlarni o‘zlashtirishida eng muhim bosqich hisoblanadi(Vygotskiy,1978)[1].

Maqola doirasida maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, ularda do‘stlik, o‘zaro hurmat, mehr-oqibat, hamkorlik va ijtimoiy faollik kabi sifatlarning shakllanish mexanizmlarini aniqlash ko‘zda tutiladi.Bu jarayon bolalarning axloqiy rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ularning ijtimoiy xulq-atvorini belgilaydi (Piaget, 1965)[2]. Shuningdek maqolaning muhim maqsadlaridan biri–bolalarda do‘stlik tushunchasini rivojlantirish orqali ularning ijtimoiy jarayonini samarali tashkil etish, jamoada o‘zini tutish, boshqalar fikrini hurmat qilish va ijobiy muloqot madaniyatini shakllantirish yo‘llarini asoslashdan iborat.Bu esa bolalarning ijtimoiy muhitga moslashuvini ta’minlaydi (Bronfenbrenner, 1979)[3]. Bundan tashqari, maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlari hamda oila muhitida do‘stona munosabatlarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar, samarali metod va vositalarni aniqlash ham asosiy maqsadlardan biri hisoblanadi. O‘yin faoliyati, ayniqsa rolli o‘yinlar orqali bolalarda ijtimoiy ko‘nikmalar shakllanishi ilmiy jihatdanasoslangan(Elkonin,1978)[4]. Yana bir maqsadlardan biri muhim maqsad bo‘lib – tarbiyachilar va ota-onalarning bolalarda do‘stlik tushunchasini shakllantirishdagi rolini ilmiy asoslash hamda ularni samarali pedagogik yondashuvlar bilan ta’minlashdan iborat. Chunki kattalar tomonidan yaratilgan ijtimoiy muhit bolalarning tengdoshlari bilan munosabatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi (Rubin, Bukowski & Parker,2006)[5].

Umuman olganda, ushbu maqola orqali maktabgacha yoshdagi bolalarda do‘stlik tushunchasini shakllantirishning kompleks yondashuvini ishlab chiqish va uni amaliyotga joriy etish yo‘llarini ko‘rsatish asosiy maqsad qilib olinadi.Mazkur maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: do‘stlik tushunchasini mohiyatini ochib berish. Maktabgacha yoshdagi bolalarda do‘stlik tushunchasining mazmuni va uning rivojlanish xususiyatlarini aniqlash(Rubin, Bukowski & Parker, 2006); yosh xususiyatlarini tahlil qilish[6]. Bolalarning psixologigk rivojlanish bosqichlari va ularning ijtimoiy munosabatlarga kirishish darajasini o‘rganish(Erikson, 1963); do‘stlikni shaklllantirish omillarini aniqlash. Oila, maktabgacha ta’lim tashkiloti va tengdoshlar muhitining ta’sirini tahlil qilish (Bronfenbrenner, 1979); amaliy metod va usullarni yoritish. O‘yin faoliyati, ayniqsa rolli oyinlar orqali bolalarda ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish usullarini ko‘rsatish (Elkonin, 1978); muammolarni aniqlash va yechimlar taklif qilish[7]. Bolalar

o‘rtasidagi nizolar sabablari va ularni bartaraf etish yo‘llarini ishlab chiqish (Denham et ai., 2003); amaliy tavsiyalar ishlab chiqish [8]. Tarbiyachilar va ota-onalar uchun bolalarda do‘stlikni rivojlantirishga oid metodik tavsiyalar berish (Howes, 1988). Maktabgacha yoshdagi bolalarda do‘stlik tushunchasini rivojlantirish muhim va murakkab tarbiyaviy jarayonlardan biri hisoblanadi. Bu davrda bola shaxs sifatida shakllanib boradi, uning atrof-muhitga, tengdoshlariga va kattalarga bo‘lgan munosabati rivojlanadi. Aynan shu yoshda bolalar birinchi ijtimoiy tajribalarini orttirib, do‘stlik, hamkorlik va o‘zaro hurmat kabi tushunchalarni anglay boshlaydilar. Avvalo, bolalarda do‘stlik tuyg‘usini shakllantirish uchun ularga muloqot qilish imkoniyatini yaratish zarur. Bola qanchalik tengdoshlari bilan birga vaqt o‘tkazsa, u shunchalik tez ijtimoiylashadi. Birgalikda o‘ynaladigan o‘yinlar, guruhli mashg‘ulotlar va ijodiy faoliyatlar bolalarni yaqinlashtiradi. Masalan, konstruktor yig‘ish , rasm chizish yoki sahnalashtirilgan o‘yinlar davomida bolalar o‘z fikrini bildirish, boshqalarning fikrini tinglash va kelishuvga erishishni o‘rganadilar. Shiningdek, bolalar o‘yinchoqlarni bo‘lishishga , navbat kutishga va boshqalarning huquqlarini hurmat qilishga o‘rgatish muhimdir. Dastlab bu bolalar uchun qiyin bo‘lishi mumkin, chunki ular ko‘proq o‘z ehtiyojlarini ustun qo‘yadilar. Ammo tarbiyachi va ota-onalarning sabr-toqati, tushuntirishlari va muntazam mashqlari orqali bolalarda bu ko‘nikmalar asta-sekin shakllanadi. Masalan, ‘‘kelinglar, navbat bilan o‘ynaymiz’’ yoki ‘‘do‘sting ham shu o‘yinchoq bilan o‘ynashni xohlaydi’’ kabi iboralar orqali bolaga boshqalarni ham hisobga olish o‘rgatiladi.Do‘stlik tushunchasini rivojlantirishda hissiy tarbiya ham muhim o‘rin tutadi. Bola o‘z his-tuyg‘ularini ham tushuna boshlaydi. Bu esa empatiya – ya’ni boshqalarga hamdard bo‘lish qobilyatini rivojlantiradi. Masalan, agar bir bola yiqilib tushsa yoki xafa bo‘lsa, boshqa bolalarni unga yordam berishga undash orqali ularda mehr-oqibat va g‘amxo‘rlik tuyg‘ulari kuchayadi. Bundan tashqari, ertaklar, hikoyalar va multifilmlar orqali ham do‘stlik tushunchasini samarali tushunturish mumkin. Do‘stlik, sadoqat va yordam mavzusidagi asarlar bolalarning ongiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Tarbiyachi yok iota- ona ertakdan so‘ng bolalar bilan suhbat o‘tkazib, qahramonlarning xatti- harakatlarini muhokama qilsa, bola yaxshilik va yomonlikni yanada chuqurroq anglaydi. Kattalarning shaxsiy namunasi bu jarayonda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Agar bola atrofida hurmat, samimiyat va mehrga asoslangan munosabatlarni ko‘rsa, u buni tabiiy hol sifatida qabul qiladi va o‘zi ham shunday munosabatda bo‘lishga intiladi. Aksincha, janjal va befarqlik muhitida ulg‘aygan bolada do‘stlik ko‘nikmalari sust rivojlanishi mumkin. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ham bu masalaga alohida e’tibor qaratilishi lozim. Tarbiyachilar bolalar o‘rtasida ijobiy psixologik muhit yaratishlari, nizolarni to‘g‘ri hal qilishga o‘rgatishlari va har bir bolaga individual yondashishlari zarur. Masalan, kichik nizolarni muhokama qilish orqali bolalarga muammoni tinch yo‘l bilan hal etish ko‘nikmasi beriladi.

Xulosa. Xulosa sifatida shuni ta’kidlash joizki, maqolaning maqsad va vazifalari bir butun tizimni tashkil etib, maktabgacha yoshdagi bolalarda do‘stlik tushunchasini ongli ravishda shakllanti- rishga xizmat qiladi. Bu esa kelajakda ularning barkamol shaxs bo‘lib voyaga yetishiga mustahkam poydevor yaratadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda do‘stlik tushunchasini shakllantirish - ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan jarayonlardan biridir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalar do‘stlik orqali nafaqat o‘zaro munosabatlarni o‘rganadilar, balki hamkorlik, murosaga kelish, bir-birini tushunish va his-tuyg‘ularni boshqarish kabi muhim ko‘nikmalarni ham egallaydilar. Shu bilan birga, do‘stlik bolalarning hissiy rivojlanishida ijobiy ta’ sir ko‘rsatadi, ularning o‘z-o‘zini anglash, o‘ziga ishonch va boshqalar bilan sog‘lom aloqalar o‘rnatish qobilyatini kuchaytiradi. Do‘stlik tushunchasini shakllantirishda pedagog va ota-ona-ning roli katta ahamiyatga ega.Pedagoglar turli interaktiv o‘yinlar, guruh mashg‘ulotlari, ijodiy va jamoaviy faoliyat orqali bolalarga do‘stlikni qadrlashni, mehribonlik va hurmatni o‘rgatadi- lar. Shu bilan birga, ota-onalar bolalarni kundalik hayotda ijobiy xulq-atvor namunalari bilan ta’minlab, do‘stlikni mustahkamlashga yordam beradilar.Tadqiqotlarda shuni ko‘rsatadiki, bolalarga kichik yoshdan boshlab boshqalarga yordam berish , o‘z his-tuyg‘ularini ifodalash va do‘stlariga e’tiborli bo‘lishni o‘rgatish, ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Na-tijada, maktabgacha yoshdagi bolalar

do‘stlik tushunchasini chuqurroq tushunib, ijtimoiy jihatdan yetuk, hissiy barqaror va kelajakdagi munosabatlarda muvoffaqqiyatli bo‘lishga tayyor shaxslar sifatida shakllanadilar. Shu bilan birga, pedagogik va oilaviy yondashuvlarning uyg‘unligi bolalarda sog‘lom ijtimoiy muhitni yaratishga, ular orasida iliq va mehribon munosabatlarni rivojlanti- rishga xizmat qiladi. Do‘stlik tushunchasini shakllantirish maktabgacha ta’limning ajralmas qismi sifatida bolalarning jamiyatda ijobiy va samarali faoliyat yuritishlariga tayyorgarlik ko‘rishning asosiy yo‘llaridan biri hisoblanadi.

MUSTAQIL TA’LIM VA MUSTAQIL TA’LIM FAOLLIGI TUSHUNCHALARINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MAZMUNI

Sobirova Gulhayo Yodgorali qizi
Farg‘ona davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Mustaqil ta’lim va mustaqil ta’lim faolligi zamonaviy ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Ushbu tushunchalar o‘quvchilarning bilim olish jarayonida o‘z-o‘zini boshqarish, mustaqil fikrlash va faol ishtirok etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Mustaqil ta’lim jarayonida o‘quvchi bilimni tayyor holda emas, balki izlanish, tahlil qilish va xulosa chiqarish orqali egallaydi. Mustaqil ta’lim faolligi esa o‘quvchining ichki motivatsiyasi, qiziqishi va o‘quv faoliyatidagi tashabbuskorligi bilan bog‘liq bo‘ladi. Pedagogik nuqtai nazardan, bu jarayon o‘qituvchining yo‘naltiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi rolini talab etadi. Psixologik jihatdan esa mustaqil ta’lim shaxsning kognitiv, emotsional va irodaviy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada, o‘quvchilar o‘z bilimlarini mustaqil ravishda boyitish, muammolarni hal etish va hayotiy vaziyatlarda samarali qarorlar qabul qilish ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar.

Kalit so‘zlar: Mustaqil ta’lim, ta’lim faolligi, motivatsiya, o‘z-o‘zini boshqarish, kognitiv rivojlanish, pedagogik yondashuv, psixologik jarayon, mustaqil fikrlash, ta’lim texnologiyalari, o‘quv faoliyati, tashabbuskorlik, refleksiya, kompetensiya, shaxs rivoji, muammoli vaziyat.

Аннотация: Самостоятельное обучение и активность в самостоятельном обучении являются важными компонентами современной образовательной системы. Эти понятия направлены на развитие у учащихся навыков самоуправления, критического мышления и активного участия в процессе обучения. В ходе самостоятельного обучения ученик не получает знания в готовом виде, а приобретает их через поиск, анализ и обобщение информации. Активность в самостоятельном обучении связана с внутренней мотивацией, интересом и инициативностью учащегося. С педагогической точки зрения данный процесс требует от учителя роли наставника и организатора образовательной среды. С психологической стороны самостоятельное обучение способствует развитию когнитивных, эмоциональных и волевых качеств личности. В результате учащиеся приобретают умение самостоятельно пополнять свои знания, решать проблемы и принимать эффективные решения в различных жизненных ситуациях.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, учебная активность, мотивация, саморегуляция, когнитивное развитие, педагогический подход, психологический процесс, критическое мышление, образовательные технологии, учебная деятельность, инициативность, рефлексия, компетенция, развитие личности, проблемная ситуация.

Annotation: Independent learning and learner autonomy activity are essential components of modern education systems. These concepts aim to develop students’ abilities in self-regulation, critical thinking, and active participation in the learning process. In independent learning, students do not receive knowledge passively; instead, they acquire it through exploration, analysis, and synthesis of information. Independent learning activity is closely related to students’ intrinsic motivation, interest, and initiative. From a pedagogical perspective, this process requires the

teacher to act as a facilitator and guide. From a psychological viewpoint, independent learning contributes to the development of cognitive, emotional, and volitional aspects of the learner's personality. As a result, students become capable of acquiring knowledge independently, solving problems, and making effective decisions in real-life situations. This approach enhances lifelong learning skills and supports the formation of competent and self-directed individuals.

Keywords: independent learning, learner autonomy, motivation, self-regulation, cognitive development, pedagogical approach, psychological process, critical thinking, educational technologies, learning activity, initiative, reflection, competence, personal development, problem solving.

Zamonaviy ta'lim tizimida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, ularni bilimlarni mustaqil ravishda egallashga o‘rgatish pedagogika fanining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa boshlang‘ich ta'lim bosqichida o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini tashkil etishda mustaqillik, faollik va tashabbuskorlik kabi sifatlarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli pedagogika va psixologiya fanlarida "mustaqil ta'lim", "faollik", "o‘quv faolligi" hamda "mustaqil ta'lim faolligi" tushunchalari chuqur ilmiy tahlil qilingan.

Pedagogik adabiyotlarda "mustaqil ta'lim" tushunchasi o‘quvchilarning o‘qituvchi rahbarligida yoki undan tashqarida bilimlarni mustaqil ravishda egallash, o‘zlashtirish va mustahkamlashga qaratilgan faoliyati sifatida talqin etiladi. Bu jarayon o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan ichki ehtiyojini rivojlantirish, mustaqil fikrlashini shakllantirish hamda ularni o‘z-o‘zini rivojlantirishga yo‘naltirishga xizmat qiladi.

Pedagog olim B.T.Lixachev mustaqil ta'limni o‘quvchilarning bilimlarni mustaqil ravishda egallash, o‘z faoliyatini tashkil etish va nazorat qilishga qaratilgan o‘quv faoliyati shakli sifatida ta'riflaydi . Uning fikricha, mustaqil ta'lim o‘quvchilarning intellektual rivojlanishiga, ijodiy tafakkurining shakllanishiga hamda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Pedagog P.I.Pidkasistiy mustaqil ta'limni o‘quvchilarning o‘qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni mustaqil ravishda bajarishi jarayoni sifatida izohlaydi. Unga ko‘ra, mustaqil ta'lim o‘quvchilarda o‘z-o‘zini boshqarish, o‘z faoliyatini rejalashtirish va nazorat qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi .

O‘zbek pedagogika fanida ham mustaqil ta'lim tushunchasiga alohida e'tibor qaratilgan. Masalan, pedagog olima O.Musurmonova mustaqil ta'limni o‘quvchilarning o‘z bilimlarini mustaqil ravishda boyitish, bilimlarni izlab topish va ularni amaliy faoliyatda qo‘llashga qaratilgan faoliyati sifatida talqin qiladi . Unga ko‘ra, mustaqil ta'lim jarayonida o‘quvchilar passiv tinglovchi emas, balki faol o‘quv faoliyatining subyektiga aylanadi.

Shuningdek, N.Masharipova mustaqil ta'limni shaxsning o‘z-o‘zini rivojlantirishiga xizmat qiluvchi pedagogik jarayon sifatida izohlaydi. Uning fikricha, mustaqil ta'lim o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytiradi hamda ularni ijodiy faoliyatga undaydi .

Mustaqil ta'lim tushunchasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan muhim tushunchalardan biri bu "faollik" tushunchasidir. Psixologiya fanida faollik shaxsning tashqi muhit bilan faol o‘zaro ta'siri sifatida talqin qilinadi. Inson faoliyati uning ehtiyojlari, qiziqishlari va motivlari bilan belgilanadi.

Mashhur psixolog A.N.Leontev faollikni shaxsning maqsadga yo‘naltirilgan faoliyati sifatida izohlaydi. Unga ko‘ra, inson faoliyati ehtiyojlardan kelib chiqadi va muayyan maqsadga erishishga qaratiladi . Shu sababli ta'lim jarayonida o‘quvchilarning faolligini oshirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Psixolog S.L.Rubinshteyn ham shaxs rivojlanishida faoliyatning o‘rni muhim ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, inson shaxs sifatida faqat faoliyat jarayonida rivojlanadi . Demak, o‘quvchilarning faol ishtirokiga asoslangan ta'lim jarayoni ularning intellektual rivojlanishini ta'minlaydi. Pedagogika fanida "o‘quv faolligi" tushunchasi ham keng qo‘llaniladi. O‘quv faolligi o‘quvchining bilim olish jarayonida faol ishtirok etishi, savollar berishi, muammolarni hal qilishga intilishi va mustaqil fikrlashi bilan namoyon bo‘ladigan jarayondir.

O‘zbek pedagog olimi J.Hasanboyev o‘quv faolligini o‘quvchilarning ta’lim jarayonida faol qatnashishi, o‘z fikrini erkin ifoda etishi hamda o‘quv vazifalarini mustaqil bajarishi bilan tavsiflaydi .

O‘quv faolligining asosiy komponentlari quyidagilardan iborat:

1. bilishga bo‘lgan qiziqish;
2. o‘quv motivatsiyasi;
3. mustaqil fikrlash;
4. muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyati;
5. ijodiy yondashuv.

Mazkur komponentlar o‘quvchilarning o‘quv jarayonida faol ishtirok etishini ta’minlaydi. O‘quv faolligi qanchalik yuqori bo‘lsa, bilimlarni o‘zlashtirish samaradorligi ham shunchalik yuqori bo‘ladi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda o‘quv faolligini oshirishning turli metod va texnologiyalari ishlab chiqilgan. Jumladan, muammoli ta’lim, interfaol metodlar, loyiha asosida o‘qitish hamda o‘yinli texnologiyalar o‘quvchilarning faolligini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan o‘yinli metodlar ularning o‘quv jarayoniga qiziqishini oshiradi. Shu bilan birga, mustaqil ta’lim faolligi tushunchasi ham pedagogika fanida muhim ahamiyatga ega. Mustaqil ta’lim faolligi o‘quvchilarning bilimlarni mustaqil ravishda egallashga bo‘lgan intilishi, o‘quv vazifalarini mustaqil bajarishi hamda o‘z bilimlarini boyitishga qaratilgan faoliyatidir.

Pedagog olimlarning fikriga ko‘ra, mustaqil ta’lim faolligi o‘quvchilarning shaxs sifatida rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Bu jarayon o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodiy yondashuv hamda o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shu sababli zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning mustaqil ta’lim faolligini rivojlantirish muhim pedagogik vazifa sifatida qaralmoqda. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarning mustaqil faoliyatini tashkil etish ularning keyingi ta’lim bosqichlarida muvaffaqiyatli bilim olishiga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev, Sh. M. (2017). O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik va mintaqalararo tadqiqotlar instituti.
2. Mirziyoyev, Sh. M. (2020). Ta’lim va tarbiya tizimini takomillashtirishga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishidagi nutq. Toshkent.
3. Mirziyoyev, Sh. M. (2021). Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent: O‘zbekiston.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – С. 95.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2000. – С. 203.
6. Сластенин В.А. Педагогика. – М.: Академия, 2004. – С. 165.

MTTLARIDA MASHG‘ULOTLAR VA KUNDALIK FAOLIYATDA MILLIY QADRIYATLARDAN FOYDALANISH YO‘LLARI

Rizoqulova Sabina Xayrullo qizi
Navoiy davlat universiteti
70110201 – Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi mutaxassisligi 1- bosqich magistranti

Annotatsiya. Yoshlarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash ularning ma’naviy-axloqiy rivojlanishi va milliy o‘zligini shakllantirishga xizmat qiladi. Maktabgacha ta’lim jarayonida turli faoliyatlar, o‘yin va bayram tadbirlari orqali bolalarda hurmat, do‘stlik va halollik kabi ijobiy

fazilatlar rivojlanadi. Shu yo‘l bilan milliy qadriyatlar bolalarning kundalik hayotiga singib, ularni barkamol shaxs sifatida voyaga yetishiga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: Milliy qadriyatlar, yoshlar tarbiyasi, ma’naviy-axloqiy rivojlanish, maktabgacha ta’lim, milliy o‘zlik, an’ana va urf-odatlar, madaniy-meros, barkamol shaxs, bayram va madaniy tadbirlar, ijobiy fazilatlar

Аннотация. Воспитание детей на основе национальных ценностей способствует их духовно-нравственному развитию и формированию национального самосознания. В процессе дошкольного образования через различные виды деятельности, игры и праздники у детей развиваются такие положительные качества, как уважение, дружелюбие и честность. Таким образом, национальные ценности становятся частью повседневной жизни детей и помогают им вырасти гармоничными и ответственными личностями.

Ключевые слова: национальные ценности, воспитание молодежи, духовно-нравственное развитие, дошкольное образование, национальная идентичность, традиции и обычаи, культурное наследие, гармоничная личность, праздники и культурные мероприятия, положительные качества

Annotation. Educating children based on national values contributes to their moral and spiritual development and the formation of national identity. In preschool education, various activities, games, and celebrations help children develop positive qualities such as respect, friendliness, and honesty.

Keywords: national values, youth education, moral and spiritual development, Preschool education, national identity, traditions and customs, cultural heritage , well-rounded personality, holidays and cultural events, positive qualities.

Bugungi kunda mamlakatimizda yoshlar tarbiyasiga alohida e’tibor berilmoqda. Ayniqsa, ularning ma’naviy-axloqiy jihatdan barkamol bo‘lib shakllanishi, milliy o‘zligimiz va qadriyatlarimizni chuqur anglab yetishi muhim vazifa sifatida qaralmoqda. Shu nuqtayi nazardan, o‘quvchi-yoshlarni milliy va hududiy an’analarimiz asosida tarbiyalash nafaqat ta’lim-tarbiya jarayonining muhim qismi, balki jamiyatimiz taraqqiyoti uchun zarur bo‘lgan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2018-yil 28-dekabrda Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasida “Oldimizga qo‘ygan ulkan vazifalarni amalga oshirishda biz uchun kuch-qudrat manbai bo‘ladigan milliy g‘oya va ma’naviyatimizni rivojlantirishimiz zarur. Xususan, milliy o‘zligimizni anglash, Vatanimizning qadimiy va boy tarixini o‘rganish, bu borada ilmiy tadqiqot ishlarini kuchaytirish, gumanitar soha olimlarini har tomonlama qo‘llab-quvvatlashimiz lozim”,[1] -deya ta’kidlab o‘tdilar. Milliy qadriyatlarimizni chuqur anglash, an’analarimiz, urf-odatlarimiz hamda boy tariximizni o‘rganish orqali yosh avlodning ongida vatanparvarlik, vatanga muhabbat va yurtidan faxrlanish kabi ijobiy tuyg‘ular shakllanadi. Qadriyatlar jamiyatimizning muhim boyligi bo‘lib, ular milliy iftixorimizning asosini tashkil etadi. Milliy qadriyatlarga hurmat bilan yondashish esa millatga bo‘lgan hurmatni ifodalovchi asosiy mezonlardan biridir. Asrlar davomida shakllanib kelgan qadriyatlarimiz bugungi kunda yaratilayotgan madaniy-ma’naviy boyliklar bilan uyg‘unlashib, taraqqiyotimizni jadallashtirishga xizmat qiladi hamda g‘oyaviy va ma’naviy poklanish jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida milliy qadriyatlardan foydalanish faqatgina alohida tashkil etilgan mashg‘ulotlar bilan cheklanib qolmasligi zarur. Chunki maktabgacha yoshdagi bolalar bilimni ko‘proq bevosita tushuntirish orqali emas, balki kuzatish, takrorlash va kundalik hayotiy tajriba orqali o‘zlashtiradi. Agar milliy qadriyatlar bolalarga faqat mshg‘ulotlarda tushuntirilsa, ular yuzaki qabul qilinishi mumkin, ammo kundalik faoliyatga singdirilsa, ularning xulq-atvoriga va odat tusiga aylanadi. Masalan, bolaga kattalarga hurmat qilish haqida gapirib berishning o‘zi yetarli emas, balki tarbiyachi har kuni bolalarni samimiy salomlashishga o‘rgatishi, o‘zi ham shu odobni namoyon qilishi zarur. Xuddi shuningdek, milliy qadriyatlar ovqatlanish jarayonida nonni qadrlash, dasturxon atrofida to‘g‘ri o‘tirish, boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish orqali, o‘yin jarayonida esa hamjihatlik, navbat kutish va do‘stlik kabi

fazilatlar orqali amalda shakllantiriladi. Yana shuni ta’kidlash joizki, kun tartibining barcha bosqichlari ertalab bolalarni kutib olish, sayr qilish, o‘yinlar tashkil etish, hatto dam olish jarayonlari ham milliy tarbiya vositasiga aylanishi mumkin. . Har kuni MTTda ustozlarga salom berish, ularga hurmat bilan murojaat qilish bu ham milliy qadriyatlarimizdan biridir. Do‘stlarga yordam berish, ular bilan do‘stona munosabatda bo‘lish, ota-onaning, ustozlarning gapiga quloq tutish bularning barchasi bizning milliy tarbiyamizga xos. Bu esa bolada milliy qadriyatlarni alohida o‘rganiladigan mavzu sifatida emas, balki hayotining ajralmas qismi sifatida qabul qilishiga olib keladi. Natijada bola nafaqat bu qadriyatlarni biladi, balki ularni kundalik hayotida qo‘llay boshlaydi. Bundan tashqari, zamonaviy pedagogika vakillari ta’kidlashicha, maktabgacha ta’limda milliy qadriyatlarni integratsiyalash bolalarning nafaqat bilimini, balki ma’naviy-axloqiy rivojlanishini ham ta’minlaydi. Ayniqsa, kundalik faoliyat va o‘yinlar orqali berilgan tarbiya samaraliroq bo‘lishi ilmiy jihatdan asoslangan [2].

Shu o‘rinda milliy qadryatlar o‘zi nima degan tug‘iladi? **Milliy qadriyatlar** – bu har bir xalqning tarixiy va madaniy merosi, ijtimoiy hayotidagi o‘ziga xos rasm-rusumlari, an’analari, axloqiy fazilatlari va yashash tarzi hisoblanadi. Milliy qadriyatlar masalan, milliy kiyim-kechaklar, uy-ro‘zg‘or buyumlari, bayramlar va inshoatlarni, balki ma’naviy va axloqiy xususiyatlarni ham o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga, ular xalq tomonidan qadrlanadigan va avloddan-avlodga yetkaziladigan muhim qadriyatlar hisoblanadi. Bu fazilatlar o‘zbek xalqining ruhiy va axloqiy merosi bo‘lib, ularni asrash va rivojlantirish jamiyat uchun muhimdir.

MTTda mashg‘ulotlar jarayonida milliy qadriyatlardan samarali foydalanish bolalarning nafaqat bilimini oshiradi, balki ularning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini ham mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, nutq rivojlantirish mashg‘ulotlarida ertaklar, maqollar va topishmoqlardan foydalanish bolalarning tafakkurini boyitib, ularning so‘z boyligini kengaytiradi va nutq madaniyatini shakllantiradi. Bunday vositalar orqali bola nafaqat tinglash va tushunishni, balki o‘z fikrini ravon ifodalashni ham o‘rganadi. Shu bilan birga, xalq og‘zaki ijodi namunalarida aks etgan yaxshilik, halollik, do‘stlik, mehnatsevarlik kabi fazilatlar bolalarning qalbiga tabiiy ravishda singib boradi va ularning ijtimoiy xulq-atvorini shakllantiradi, ya’ni, bu jarayon bolalarning ichki dunyosini boyitib, ularni barkamol shaxs sifatida voyaga yetishiga xizmat qiladi. Natijada, mashg‘ulotlar nafaqat o‘quv jarayoni, balki tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan muhim vositaga aylanadi. Xususan, pedagog olim U. Mahkamov o‘z tadqiqotlarida milliy tarbiya va ma’naviy qadriyatlarning uyg‘unligi shaxs kamolotida muhim o‘rin tutishini ta’kidlaydi. Uning fikricha, milliylik bolalarda o‘zligini anglash, tarixiy merosga hurmat va vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantiradi [3].

Tasviriy faoliyat mashg‘ulotlarida milliy naqshlar, an’anaviy kiyimlar va hunarmandchilik elementlarini chizish bolalar uchun juda qiziqarli va foydali hisoblanadi. Bunday mashg‘ulotlar orqali bolalar ranglarni to‘g‘ri tanlashni, shakllarni farqlashni va ularni chiroyli tasvirlashni o‘rganadilar. Shu bilan birga, ular o‘z tasavvurini ishga solib, ijodiy fikrlashga harakat qiladilar. Milliy naqshlar bilan ishlash jarayonida bolalar asta-sekin o‘z xalqining madaniyati, urf-odatlari va san’atiga qiziqa boshlaydi. Bu esa ularda milliy qadriyatlarga hurmat tuyg‘usini shakllantiradi.

Musiqa mashg‘ulotlarida milliy qo‘shiqlar va raqslardan foydalanish ham bolalar rivoji uchun juda muhimdir. Bolalar qo‘shiqlarni tinglab va kuylab, ularning mazmunini tushunishga harakat qiladilar, raqslar orqali esa o‘z his-tuyg‘ularini ifoda etadilar. Bu jarayon bolalarning emotsional rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatib, ularni yanada faol, quvnoq va erkin qiladi. Shuningdek, ular ritmni his qilishni, jamoa bilan birgalikda harakat qilishni o‘rganadilar. Natijada, bunday mashg‘ulotlar bolalarning nafaqat bilimini, balki estetik didi va ma’naviy dunyosini ham boyitadi.

Darhaqiqat, qurish-yasash va matematika mashg‘ulotlarida milliy buyumlar, an’anaviy naqshlar va shakllardan foydalanish orqali bolalar sanashni va geometrik shakllarni o‘rganadilar, balki bu bilimlarni hayotiy vaziyatlarga bog‘lashni ham o‘rganadilar. Masalan, milliy idishlar yoki uy-joy elementlarini hisoblash, shakllarni taqqoslash va tartibga solish bolalarda mantiqiy tafakkur va diqqatni rivojlantiradi. Shu tarzda, bolalar matematik ko‘nikmalarni amaliy jihatdan qo‘llashni o‘rganib, ta’lim jarayonini nafaqat qiziqarli, balki tushunarli va mazmunli qiladi. Bundan tashqari,

milliy elementlardan foydalanish bolalarda estetik did va milliy qadriyatlarga hurmatni shakllantiradi, ya’ni tasviriy faoliyat va musiqa mashg‘ulotlarida shakllangan milliy ruh qurish-yasash va matematika mashg‘ulotlarida ham mustahkamlanadi. Shu bilan bolalar bilim, ijodiy tafakkur va ma’naviy qadriyatlarni birgalikda rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shuningdek, S. Hasanov maktabgacha ta’lim jarayonida milliy qadriyatlardan foydalanish bolalarning ma’naviy-axloqiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini qayd etadi. Unga ko‘ra, mashg‘ulotlar va kundalik faoliyatda milliy elementlarni qo‘llash ta’lim samaradorligini oshiradi [4].

Yana shuni ta’kidlash joizki, Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bayramlar va turli madaniy-tarbiyaviy tadbirlar tashkil etish milliy qadriyatlarni bolalarga singdirishning eng samarali vositalaridan biridir. Xususan, Navro‘z bayramini nishonlash jarayonida bolalarda milliy an’analarga hurmat, tabiatga mehr, jamiyat bilan uyg‘unlik va birlik tuyg‘usi shakllanadi. Bayramni faqatgina bayramona shukuh bilan emas, balki ma’naviy-estetik va tarbiyaviy vazifalarni bajaruvchi faoliyat sifatida tashkil etish bolalarning madaniy va hissiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Turli sahna ko‘rinishlari, milliy o‘yinlar, qo‘shiqlar va raqslar bolalarning estetik didi, ijodiy qobiliyati va emotsional rivojlanishini boyitadi, shuningdek, ularni xalq madaniyati bilan yaqindan tanishtiradi. Shu jarayonda tarbiyachining o‘rni beqiyosdir: u o‘z shaxsiy namunalari, nutqi va xatti-harakatlari orqali bolalarga milliy qadriyatlarni singdiradi, ularni hurmat va e’tibor bilan munosabatda bo‘lishga o‘rgatadi. Tarbiyachi faqat ko‘rsatma beruvchi emas, balki milliy ruhni, an’analarni va axloqiy qadriyatlarni amaliy jihatdan bolalarga yetkazuvchi yetakchi sifatida faoliyat yuritadi. Natijada, bayram va madaniy-tarbiyaviy tadbirlar orqali bolalar nafaqat o‘z milliy merosini bilib, qadrlashni o‘rganadilar, balki ularning ma’naviy va estetik dunyosi boyib, jamiyat bilan uyg‘unlashgan, hurmatli va madaniyatli shaxs sifatida shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, yoshlarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash ularning ma’naviy-axloqiy rivojlanishi va milliy o‘zligini anglashiga xizmat qiladi. Maktabgacha ta’limdan boshlab ertak, o‘yin, musiqa, raqs, tasviriy faoliyat va bayram tadbirlari orqali bolalarda hurmat, do‘stlik, halollik kabi ijobiy fazilatlar shakllanadi. Shu yo‘l bilan milliy qadriyatlar bolalarning kundalik hayotiga singib, ularni barkamol va mas’uliyatli shaxs sifatida voyaga yetishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. " Xalq so‘zi" 2018 yil 28 dekabr
2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida Qonuni. – Toshkent, 2019.
3. Mahkamov U. Ma’naviy-axloqiy tarbiya asoslari. – Toshkent, 2018.
4. Hasanov S. Maktabgacha ta’limda tarbiya texnologiyalari. – Toshkent, 2020.

MEDIA VA RAQAMLI MUHITNING BOLALAR SUBMADANIYATIGA TA’SIRI

Xudoyberdiyeva Shoxista Eliboyevna
Navoiy davlat universiteti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta’lim) 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada media va raqamli muhitning bolalar submadaniyatiga ta’siri tizimli yondashuv asosida o‘rganilgan. Tadqiqotda bolalarning ijtimoiylashuv jarayonida raqamli texnologiyalarning o‘rni, ularning qadriyatlar tizimi va xulq-atvoriga ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, media muhitning ijobiy va salbiy jihatlari ilmiy manbalar asosida ochib berilgan hamda salbiy ta`sirlarning oldini olish va ijobiy imkoniyatlardan samarali foydalanish yo‘llari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli muhit, bolalar submadaniyati, media ta’siri, ijtimoiylashuv, media savodxonlik, axborot xavfsizligi, kiberbulling.

Аннотация. В данной статье исследована влияние медиа и цифровой среды на детскую субкультуру исследуется на основе системного подхода. В ходе исследования проанализирована роль цифровых технологий в процессе социализации детей, а также их влияние на систему ценностей и поведение. Кроме того, на основе научных источников раскрыты как положительные, так и отрицательные аспекты медийной среды, а также предложены пути предотвращения негативных воздействий и эффективного использования позитивных возможностей.

Ключевые слова: цифровая среда, детская субкультура, медийное воздействие, социализация, медиаграмотность, информационная безопасность, кибербуллинг.

Annotation. This article examines the impact of the media and digital environment on children’s subculture based on a systematic approach. The study analyzes the role of digital technologies in the process of children’s socialization, as well as their influence on value systems and behavior. Furthermore, the positive and negative aspects of the media environment are revealed on the basis of scientific sources, and ways to prevent negative effects and effectively utilize positive opportunities are proposed.

Keywords: digital environment, children’s subculture, media influence, socialization, media literacy, information security, cyberbullying.

Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo davlat boshqaruvi, ta`lim, sog`liqni saqlash va qishloq xo‘jaligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda[153]. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylangan. Ayniqsa, bolalar va o‘smirlar uchun internet, ijtimoiy tarmoqlar va turli mediya platformalari asosiy axborot manbai hamda muloqot vositasiga aylanib bormoqda. Global axborot makonining kengayishi va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida jamiyatning barcha qatlamlarida, ayniqsa bolalar va o‘smirlar hayotida tub o‘zgarishlar yuz bermoqda. Zamonaviy bola an’anaviy ijtimoiy institutlar – oila va maktab bilan bir qatorda, virtual muhit ta’sirida ham shakllanmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, bolalar submadaniyatining transformatsiyasi masalasi ilmiy jihatdan dolzarb hisoblanadi. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, media vositalari nafaqat axborot uzatish, balki ijtimoiy qadriyatlarni shakllantirish vositasi sifatida ham muhim rol o‘ynaydi[154]

Bolalar submadaniyati jamiyat madaniyatining tarkibiy qismi bo‘lib, u bolalarning o‘ziga xos qadriyatlari, til birliklari, xulq-atvori va kommunikativ xususiyatlarini o‘z ichiga oladi. Zamonaviy sharoitda ushbu submadaniyatning shakllanishida media muhit hal qiluvchi omilga aylanmoqda[155].

D.Buckingham ta’kidlaganidek, bolalar media orqali nafaqat axborot qabul qiladi, balki o‘z ijtimoiy identifikatsiyasini ham shakllantiradi. Bu esa submadaniyatning mazmunini tubdan o‘zgartiradi.

Raqamli muhitning ijobiy transformatsion ta’siri. Raqamli texnologiyalar bolalarning fikrlash tarziga, dunyoqarashiga va ijtimoiy munosabatlariga rivojlanishiga sezilarli darajada ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Birinchidan, ta’lim resurslariga kirish imkoniyati kengaydi. Internet orqali bolalar global bilim bazasidan foydalanish imkoniga ega bo‘lib, bu ularning intellektual rivojiga xizmat qiladi[156].

[153] Lex.UZ o‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. PF-6079-son

[154] Castells M. The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell, 2010.

[155] Buckingham D. Children and Media. Cambridge: Polity Press, 2001.

[156] Livingstone S. Children and the Internet. Cambridge: Polity Press, 2009

Ikkinchidan, raqamli muhit ijodiy salohiyatni rivojlantiradi. Media vositalari yordamida bolalar video, grafik va dasturiy mahsulotlar yaratish orqali o‘zini namoyon qilish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

Uchinchidan, kommunikativ imkoniyatlar kengaydi. Ijtimoiy tarmoqlar bolalarga global miqyosda muloqot qilish imkonini yaratadi, bu esa ularning ijtimoiy tajribasini boyitadi.

Salbiy ta’sirlar va ijtimoiy xavflar. Shu bilan birga, raqamli muhit bolalar submadaniyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Chunki bolalar nimani ko‘rsa shu narsani ta`sirida bo`ladilar.

Avvalo, axborotning nazoratsizligi muammosi mavjud. Internetdagi barcha kontent bolalar uchun mos emas va bu ularning psixologik rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi[157].

Ikkinchidan, hozirgi kunda raqamli qaramlik shakllanmoqda. Bu holat bolalarning real hayotdagi ijtimoiy faolligini pasaytiradi va o‘z- o‘zidan ularni virtual muhitga bog‘lab qo‘yadi.

Uchinchidan, kiberbulling muammosi keskinlashmoqda. Kiberbulling – bu internetdagi ijtimoiy tarmoqlarda shaxs yoki guruh tomonidan ko‘rsatilayotgan tazyiq, va u turli shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin. Tadqiqotlarga ko‘ra, internet orqali zo‘ravonlikka duch kelgan bolalarda stress, xavotir va depressiya holatlari kuzatiladi[158].

Media va qadriyatlar tizimining transformatsiyasi. Media bolalar ongida qadriyatlar tizimini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy media makonida iste’molchilik, mashhurlik va tashqi ko‘rinish ustuvor qadriyat sifatida targ‘ib qilinmoqda.

Biroq bu jarayon bir tomonlama emas. To‘g‘ri yo‘naltirilgan media siyosati orqali milliy va ma’naviy qadriyatlarni ham targ‘ib qilish mumkin. Shu jihatdan media ikki tomonlama – destruktiv va konstruktiv vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Bizningcha, media muhitni cheklash emas, balki uni ongli boshqarish va pedagogik jihatdan yo‘naltirish muhimroqdir. Chunki raqamli texnologiyalarni to‘liq inkor etish zamonaviy jamiyat sharoitida imkonsizdir.

Media savodxonlik – muammoning strategik yechimi. Bolalar submadaniyatining sog‘lom shakllanishi uchun media savodxonlik muhim omil hisoblanadi. Media savodxonlik bolalarga axborotni tanqidiy tahlil qilish, yolg‘on va zararli kontentni ajrata olish imkonini beradi.

Shu sababli quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- ta’lim tizimiga media savodxonlik fanini joriy etish;
- ota-onalar uchun maxsus treninglar tashkil etish;
- milliy media kontent ishlab chiqarishni rivojlantirish;
- bolalar uchun xavfsiz raqamli platformalarni yaratish.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, media va raqamli muhit bolalar submadaniyatining shakllanishida hal qiluvchi omilga aylanmoqda. Ushbu ta’sir murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, u ijobiy imkoniyatlar bilan bir qatorda jiddiy xavflarni ham o‘z ichiga oladi.Shu bois, mazkur jarayonni boshqarish kompleks yondashuvni talab etadi. Oila, ta’lim tizimi va davlat hamkorligida bolalarning raqamli muhitdagi faoliyatini tartibga solish orqali sog‘lom submadaniyatni shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6079-sonli Farmoni. https://lex.uz/uz/
2. Castells M. The Rise of the Network Society. -Oxford: Blackwell, 2010.
3. Buckingham D. Children and Media. -Cambridge: Polity Press, 2001.
4. Livingstone S. Children and the Internet. -Cambridge: Polity Press, 2009.
5. Arobova Sh. Media ta’siri va yoshlar psixologiyasi. -Toshkent, 2001.
6. Kowalski R., Limber S. Cyberbullying among youth. Psychological Bulletin, 2013.

[157] Arobova Sh. Media ta’siri va yoshlar psixologiyasi. -Toshkent, 2001.

[158] Kowalski R., Limber S. Cyberbullying among youth. Psychological Bulletin, 2013.

DIDAKTIK O'YINLARNING TA'LIMIY IMKONIYATLARI VA DIDAKTIK TAMOYILLAR ASOSIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Ergasheva Zarina Tuymurod qizi
Navoiy davlat universiteti 70110201- ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi mutaxassisligi 1-bosqich magstranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada didaktik o'yinlarning ta'limiy imkoniyatlari hamda didaktik tamoyillar asosida maktabgacha yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalalari yoritilgan. Didaktik o'yinlarning mazmuni, ularni ta'lim jarayoniga samarali joriy etish usullari, shuningdek, bolalarning mantiqiy va mustaqil fikrlashini rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. O'yin orqali o'qitishning samaradorligi, bolalarning bilish faolligi va ta'limga bo'lgan qiziqishini oshirishdagi o'rni asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: didaktik o'yin, tanqidiy fikrlash, maktabgacha ta'lim, ta'lim jarayoni, mantiqiy tafakkur, pedagogik tamoyillar, rivojlantirish, o'yin orqali o'qitish, metodika, bolalar psixologiyasi

Аннотация: В данной статье рассматриваются образовательные возможности дидактических игр и развитие критического мышления у детей дошкольного возраста на основе дидактических принципов. Проанализированы содержание дидактических игр, методы их эффективного внедрения в образовательный процесс, а также их роль в развитии логического и самостоятельного мышления детей. Обоснована значимость обучения через игру, а также её влияние на повышение познавательной активности и интереса детей к обучению.

Ключевые слова: дидактическая игра, критическое мышление, дошкольное образование, образовательный процесс, логическое мышление, педагогические принципы, развитие, обучение через игру, методика, детская психология

Annotation: This article examines the educational potential of didactic games and the development of critical thinking in preschool children based on didactic principles. The content of didactic games, methods of their effective implementation in the educational process, and their role in developing children's logical and independent thinking are analyzed from both theoretical and practical perspectives. The importance of learning through play and its impact on increasing children's cognitive activity and interest in education are substantiated.

Keywords: didactic game, critical thinking, preschool education, educational process, logical thinking, pedagogical principles, development, learning through play, methodology, child psychology

Hozirgi globallashuv va axborotlashuv davrida ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan talablar tubdan o'zgarib bormoqda. Jamiyatda raqobatbardosh, mustaqil fikrlaydigan, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qila oladigan shaxsni tarbiyalash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta'lim tizimida bolalarning intellektual salohiyatini rivojlantirish, ayniqsa, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Zero, tanqidiy fikrlash bolalarning atrof-muhitni anglashida, voqea-hodisalarga ongli yondashuvida va mustaqil xulosa chiqarishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada Lev Vygotsky ta'kidlaganidek, "bolaning tafakkuri ijtimoiy muhit va muloqot jarayonida shakllanadi". Demak, bolalarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish ularning faol ishtiroki, muloqotga kirishishi hamda muammoli vaziyatlarda mustaqil fikr yuritishiga bevosita bog'liqdir. Maktabgacha yosh davri inson hayotining eng muhim bosqichlaridan biri bo'lib, aynan shu davrda bolaning psixik jarayonlari, tafakkuri, nutqi va ijtimoiy ko'nikmalari faol rivojlanadi. Bolalar bu davrda o'yin orqali dunyoni anglaydi, yangi bilim va tajribalarni o'zlashtiradi. Shu sababli o'yin faoliyati maktabgacha ta'limning yetakchi faoliyati hisoblanadi. Ayniqsa, didaktik o'yinlar bolalarning bilish faoliyatini faollashtirishda, ularni mustaqil fikrlashga undashda hamda ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Didaktik o‘yinlar pedagogik jarayonning ajralmas qismi sifatida qaralib, ular bolalarning bilish faoliyatini faollashtirish, o‘quv materialini oson va samarali o‘zlashtirish hamda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Didaktik o‘yinlar — bu ma’lum ta’limiy maqsadga yo‘naltirilgan, o‘quv materialini oson va qiziqarli o‘zlashtirishga xizmat qiluvchi pedagogik vositadir. Ular orqali bolalarda tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish, muammoli vaziyatlarni hal qilish, sabab-oqibat bog‘lanishlarini tushunish kabi muhim tafakkur operatsiyalari shakllanadi. Ayniqsa, didaktik o‘yinlar orqali tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega.

Tanqidiy fikrlash esa shaxsning axborotni ongli ravishda qabul qilishi, uni tahlil etishi, turli nuqtai nazarlarni solishtirishi va asoslangan xulosa chiqarish qobiliyatini ifodalaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish o‘ziga xos pedagogik yondashuvni talab etadi. Chunki bu yoshdagi bolalar ko‘proq obrazli va konkret fikrlashga moyil bo‘ladi. Shu sababli, ular bilan ishlashda abstrakt tushunchalardan ko‘ra amaliy faoliyat, xususan o‘yinlardan foydalanish samarali natija beradi. Tadqiqotlarda qayd etilishicha, o‘yin faoliyati bolalarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishning eng qulay vositalaridan biri hisoblanadi .

Didaktik o‘yinlarni samarali tashkil etish ularning didaktik tamoyillarga asoslanganligiga bevosita bog‘liqdir. Tizimlilik tamoyili o‘yinlarning ma’lum ketma-ketlikda, bosqichma-bosqich tashkil etilishini talab etsa, izchillik tamoyili bilimlarning oddiydan murakkabga qarab rivojlanishini ta’minlaydi. Shu bilan birga, faollik tamoyili har bir bolaning o‘yin jarayonida faol ishtirok etishini taqozo etadi. Ko‘rgazmalilik tamoyili esa bolalarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqib, turli vizual vositalardan foydalanishni nazarda tutadi. Onglilik tamoyili orqali bolalarning o‘rganilayotgan bilimlarni tushunib, anglab o‘zlashtirishi ta’minlanadi. Ushbu tamoyillar asosida tashkil etilgan didaktik o‘yinlar ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi .

Didaktik o‘yinlar orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida bolalarda muammoli vaziyatlarni anglash, ularni tahlil qilish va yechim topishga intilish kabi ko‘nikmalar shakllanadi. Masalan, bolalarga turli savollar berish orqali ularning fikrlash faoliyati faollashtiriladi. “Nima uchun?” kabi savollar bolani sabab-oqibat bog‘lanishlarini izlashga undaydi. Shuningdek, “Ortiqchasini top” kabi o‘yinlar orqali bolalar predmetlar o‘rtasidagi farq va o‘xshashliklarni aniqlashni o‘rganadi. Bu jarayonda bola nafaqat javob topishga, balki o‘z fikrini asoslashga ham harakat qiladi. Aynan shu holat tanqidiy fikrlashning shakllanishida muhim omil hisoblanadi.

Bundan tashqari, didaktik o‘yinlar bolalarning emotsional holatiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Qiziqarli o‘yin muhiti bolani erkin fikrlashga undaydi, unda o‘qishga nisbatan ijobiy munosabat shakllantiradi. O‘yin jarayonida bola xatolardan qo‘rqmaydi, aksincha, ularni tuzatishga va yangi bilimlarni egallashga intiladi. Bu esa uning psixologik jihatdan erkin rivojlanishiga zamin yaratadi. Shuningdek, o‘yin davomida bolalar o‘zaro muloqotga kirishadi, fikr almashadi va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, didaktik o‘yinlardan samarali foydalanish bolalarning bilish faoliyatini faollashtirish bilan birga, ularning mustaqil va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, o‘yin texnologiyalarini ta’lim jarayoniga joriy etish orqali bolalarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularning bilimlarni o‘zlashtirish darajasini yaxshilash mumkin . Shu sababli, maktabgacha ta’lim tizimida didaktik o‘yinlardan foydalanish metodikasini takomillashtirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, didaktik o‘yinlar maktabgacha ta’lim jarayonida bolalarning intellektual rivojlanishini ta’minlovchi samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Ular orqali bolalarda tanqidiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, mantiqiy tahlil qilish kabi muhim ko‘nikmalar shakllanadi. Didaktik tamoyillar asosida tashkil etilgan o‘yinlar esa ta’lim jarayonining samaradorligini oshirib, bolalarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu bois, maktabgacha ta’lim amaliyotida didaktik o‘yinlardan keng va maqsadga muvofiq foydalanish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullayev F. Pedagogikada didaktik o‘yinlar: nazariya va amaliyot / F. Abdullayev. — Toshkent: Fan.
2. Davlatov A. Didaktik o‘yinlarning ta’lim jarayonidagi o‘rni / A. Davlatov. — Toshkent: O‘qituvchi, 2018 y.
3. Tursunov S. Bolalar ta’limida didaktik o‘yinlar va ularning samaradorligi / S. Tursunov. — Samarkand: Samarqand universiteti, 2020 y.
4. Zunnunov A., Maxkamov U., Didaktika (Ta’lim nazariyasi). O.O‘Yu uchun qo‘llanma.T., Sharq, 2006 y.
5. Yo’ldashev J.G., Po’latova D., Ta’limda o’yinli texnologiyalar samaradorlik omili sifatida. Zamonaviy ta’lim (Ta’lim texnologiyalari). 2014 y.

O‘RTA YOSH GURUH TARBIYALANUVCHILARIDA MEHNAT TARBIYASINI SHAKLLANTIRISH TAJRIBASI VA NATIJALARI

Shokirova E’zoza Qobil qizi
Navoiy davlat universiteti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘rta yosh guruh tarbiyalanuvchilarida mehnat tarbiyasini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida mehnat faoliyatini tashkil etishning samarali usullari, pedagogik shart-sharoitlari hamda innovatsion yondashuvlari o‘rganildi. Xususan, bolalarda mehnatga ijobiy munosabatni shakllantirish, mustaqillik, mas’uliyat va ijtimoiy faollik kabi sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metod va vositalarning ahamiyati yoritildi.Tadqiqot davomida tajriba-sinov ishlari olib borilib, mehnat tarbiyasini tizimli tashkil etish natijasida tarbiyalanuvchilarning amaliy ko‘nikmalari, jamoada ishlash qobiliyati va o‘z-o‘ziga xizmat qilish malakalari sezilarli darajada oshgani aniqlandi. Shuningdek, mehnat faoliyatining o‘yin bilan uyg‘unlashtirilishi bolalarning qiziqishini kuchaytirishi va ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligi asoslab berildi.Maqola natijalariga ko‘ra, o‘rta yosh guruhida mehnat tarbiyasini shakllantirishda integrativ yondashuv, individual xususiyatlarni inobatga olish va pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish zarurligi xulosa qilindi.

Kalit so‘zlar: mehnat tarbiyasi, o‘rta yosh guruh, maktabgacha ta’lim, mustaqillik, mas’uliyat, o‘yin faoliyati.

Abstract: This article examines the theoretical and practical foundations of forming labor education among middle-aged preschool children. In the course of the research, effective methods, pedagogical conditions, and innovative approaches to organizing labor activities in preschool educational institutions were studied. In particular, the importance of methods and tools that contribute to developing a positive attitude toward work, independence, responsibility, and social activity in children is highlighted. During the study, experimental work was conducted, and it was found that the systematic organization of labor education significantly improved children’s practical skills, teamwork abilities, and self-service competencies. It was also substantiated that the integration of labor activities with play enhances children’s interest and increases the overall effectiveness of education. Based on the research findings, it is concluded that in the formation of labor education in middle-aged groups, it is necessary to apply an integrative approach, take into account individual characteristics, and improve the system of pedagogical support.

Keywords: labor education, middle preschool group, preschool education, independence, responsibility, play-based learning

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические и практические основы формирования трудового воспитания у детей среднего дошкольного возраста. В ходе исследования были изучены эффективные методы, педагогические условия и инновационные подходы к организации трудовой деятельности в дошкольных образовательных учреждениях. Особое внимание уделено значению методов и средств, способствующих формированию у детей положительного отношения к труду, самостоятельности, ответственности и социальной активности. В процессе исследования была проведена опытно-экспериментальная работа, результаты которой показали, что системная организация трудового воспитания значительно повышает уровень практических навыков детей, их способность к работе в коллективе и навыки самообслуживания. Также обосновано, что интеграция трудовой деятельности с игровой деятельностью способствует повышению интереса детей и эффективности образовательного процесса. По результатам исследования сделан вывод о необходимости применения интегративного подхода, учета индивидуальных особенностей детей и совершенствования системы педагогической поддержки при формировании трудового воспитания в средней группе.

Ключевые слова: трудовое воспитание, средняя группа, дошкольное образование, самостоятельность, ответственность, игровая деятельность

KIRISH

Maktabgacha ta’lim tizimida shaxs kamolotining dastlabki bosqichi sifatida bolalarda ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan sifat va ko‘nikmalarni shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o‘rta yosh guruh tarbiyalanuvchilarida mehnat tarbiyasini shakllantirish ularning har tomonlama rivojlanishida, shaxs sifatida kamol topishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Mehnat faoliyati orqali bolalarda mustaqillik, mas’uliyat, tartiblilik, jamoada ishlash kabi muhim ijtimoiy kompetensiyalar rivojlanadi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar maktabgacha yoshdagi bolalarda mehnatga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishni taqozo etadi. Bu jarayonda mehnat faoliyatining o‘yin bilan integratsiyalashuvi, bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, shuningdek, faoliyatni to‘g‘ri tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida mehnat tarbiyasini samarali tashkil etish uchun innovatsion metod va vositalardan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi globallashuv sharoitida bolalarda amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish, ularni hayotga tayyorlash va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda mehnat tarbiyasining o‘rni beqiyosdir. Biroq amaliyotda mehnat tarbiyasini tashkil etishda tizimlilik yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmaganligi, metodik yondashuvlarning bir xilligi kabi muammolar mavjud. Shu nuqtai nazardan, o‘rta yosh guruh tarbiyalanuvchilarida mehnat tarbiyasini shakllantirishning samarali usullarini ishlab chiqish, tajriba-sinov asosida ularning natijadorligini aniqlash mazkur maqolaning asosiy maqsadi hisoblanadi. Tadqiqot davomida mehnat faoliyatini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari, samarali metodlari hamda ularning tarbiyaviy ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

ASOSIY QISM

Maktabgacha ta’lim tizimida mehnat tarbiyasi bolalarning shaxs sifatida shakllanishida muhim tarkibiy qism hisoblanadi. O‘rta yosh guruh tarbiyalanuvchilarida mehnat faoliyatini tashkil etish ularning atrof-muhitga bo‘lgan munosabatini, ijtimoiy xulq-atvorini hamda mustaqil faoliyat olib borish qobiliyatini rivojlantiradi. Pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, aynan ushbu yosh davrida bolalarda mehnatga nisbatan dastlabki tasavvurlar shakllanadi va bu keyingi bosqichlar uchun asos vazifasini bajaradi. Mehnat tarbiyasining mazmuni bolalarning yosh xususiyatlariga mos holda oddiy va qiziqarli faoliyat turlarini o‘z ichiga oladi. Jumladan, o‘z-o‘ziga xizmat qilish, o‘yinchoqlarni tartibga keltirish, o‘simliklarga g‘amxo‘rlik qilish kabi faoliyatlar bolalarda mas’uliyat hissini shakllantiradi. Ushbu jarayonda tarbiyachining roli muhim bo‘lib, u bolalarning faoliyatini boshqaruvchi, rag‘batlantiruvchi va yo‘naltiruvchi subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda mehnat tarbiyasini tashkil etishda integrativ yondashuvga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ya’ni, mehnat faoliyatini o‘yin, ta’limiy

mashg‘ulotlar va kundalik hayot faoliyati bilan uyg‘unlashtirish orqali bolalarning qiziqishi orttiriladi. O‘yin elementlari bilan boyitilgan mehnat faoliyati bolalarda faol ishtirok etish istagini kuchaytiradi hamda o‘rganilayotgan ko‘nikmalarni tezroq o‘zlashtirishga yordam beradi.

Tajriba-sinov ishlari davomida o‘rta yosh guruh tarbiyalanuvchilari bilan maxsus tashkil etilgan mehnat mashg‘ulotlari o‘tkazildi. Ushbu mashg‘ulotlarda bolalar kichik guruhlarga bo‘linib, jamoaviy va individual topshiriqlarni bajarishdi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, tizimli ravishda tashkil etilgan mehnat faoliyati bolalarning o‘z-o‘ziga xizmat qilish ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirdi, jamoada ishlash madaniyatini shakllantirdi va ularda ijtimoiy mas’uliyat hissini kuchaytirdi. Shuningdek, tajriba jarayonida individual yondashuvning ahamiyati ham aniqlandi. Har bir bolaning qobiliyati, qiziqishi va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda berilgan topshiriqlar ularning faol ishtirokini ta’minladi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirishga xizmat qildi. Umuman olganda, o‘rta yosh guruh tarbiyalanuvchilarida mehnat tarbiyasini shakllantirish jarayoni tizimli, maqsadli va pedagogik jihatdan asoslangan holda tashkil etilganda yuqori natijalarga erishish mumkin. Bu esa kelgusida bolalarning ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli moslashuviga zamin yaratadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘rta yosh guruh tarbiyalanuvchilarida mehnat tarbiyasini shakllantirish ularning shaxsiy rivojlanishida muhim pedagogik omil hisoblanadi. Mehnat faoliyati orqali bolalarda mustaqillik, mas’uliyat, tartiblilik hamda jamoada ishlash ko‘nikmalari samarali rivojlanadi. Ayniqsa, mehnat jarayonining o‘yin faoliyati bilan integratsiyalashuvi bolalarning qiziqishini oshirib, ularning faol ishtirokini ta’minlaydi. Tajriba-sinov ishlari natijalari mehnat tarbiyasini tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan holda tashkil etish bolalarning amaliy ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirishini tasdiqladi. Shu bilan birga, individual yondashuvni qo‘llash, bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish ta’lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Tadqiqot asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

– o‘rta yosh guruhida mehnat tarbiyasini samarali tashkil etish uchun pedagogik jarayon tizimli va uzluksiz bo‘lishi zarur;

– mehnat faoliyatini o‘yin bilan uyg‘unlashtirish bolalarning motivatsiyasini oshiradi;

– har bir tarbiyalanuvchining individual xususiyatlarini inobatga olish muhim metodik talab hisoblanadi;

– innovatsion pedagogik yondashuvlardan foydalanish mehnat tarbiyasi samaradorligini oshiradi.

Umuman olganda, o‘rta yosh guruh tarbiyalanuvchilarida mehnat tarbiyasini shakllantirishga qaratilgan kompleks yondashuv ularning kelgusidagi ijtimoiy hayotga moslashuvi va shaxs sifatida kamol topishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hasanboyeva O.U. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: Fan, 2020.
2. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978.
3. Elkonin D.B. Psixologiya igry. – Moskva: Pedagogika, 1989.
4. Usmonova M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda mehnat tarbiyasi metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
5. Karimova V.M. Pedagogik mahorat asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2017.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA ILMIY KUZATUVCHANLIKNI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGNING ROLI

Kaxarova Maftuna Alisher qizi
Navoiy davlat universiteti 70110201-
Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarda ilmiy kuzatuvchanlikni shakllantirishning pedagogik asoslari yoritilgan. Ilmiy kuzatuvchanlikning mohiyati, uning maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishidagi o'rni hamda pedagogning ushbu jarayondagi yo'naltiruvchi roli tahlil qilingan. Shuningdek, bolalarda kuzatuvchanlikni rivojlantirishning samarali metodlari, o'yin, tajriba va amaliy faoliyat asosida tashkil etish yo'llari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, ilmiy kuzatuvchanlik, pedagog, o'yin faoliyati, tajriba, idrok, tafakkur, metodika

Аннотация: В данной статье освещаются педагогические основы формирования научной наблюдательности у детей в организациях дошкольного образования. Рассматривается сущность научной наблюдательности, её роль в развитии детей дошкольного возраста, а также анализируется направляющая роль педагога в данном процессе. Кроме того, показаны эффективные методы развития наблюдательности у детей, а также пути организации данного процесса на основе игровой деятельности, опытов и практической деятельности.

Ключевые слова: дошкольное образование, научная наблюдательность, педагог, игровая деятельность, опыт, восприятие, мышление, методика

Abstract. This article describes the pedagogical foundations of developing scientific observation in children in preschool education institutions. The essence of scientific observation, its role in the development of preschool children, as well as the guiding role of the teacher in this process are analyzed.

In addition, effective methods of developing observation skills in children are presented, along with ways of organizing this process based on play activities, experiments, and practical activities.

Keywords: preschool education, scientific observation, teacher, play activity, experiment, perception, thinking, methodology

Maktabgacha ta'lim tizimi shaxs kamolotining dastlabki va eng muhim bosqichi hisoblanadi. Bu davrda bolalarda atrof-muhitni anglash, kuzatish, savol berish va oddiy xulosalar chiqarish kabi muhim ko'nikmalar shakllanadi. Ushbu jarayonning samaradorligi pedagog faoliyati bilan bir qatorda ota-onalar va davlat ta'lim tizimi bilan uzviy hamkorlikka ham bog'liqdir.

Ilmiy kuzatuvchanlik – bu bolalarning borliqdagi hodisa va jarayonlarni ongli ravishda idrok etishi, ularni solishtirishi va oddiy sabab-oqibat bog'liqliklarini tushunishidir. Bu sifat maktabgacha yoshda shakllansa, keyingi bosqichlarda ilmiy tafakkurning rivojlanishi uchun mustahkam poydevor yaratiladi. Shu sababli MTTda pedagogning vazifasi bolalarda tabiiy qiziqish va kuzatuvchanlikni qo'llab-quvvatlashdan iborat. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kuzatuvchanlikni rivojlantirish psixologik rivojlanish qonuniyatlari bilan chambarchas bog'liq.

Lev Vygotskiy ta'limning rivojlantiruvchi rolini asoslab, bolaning bilish faoliyati kattalar bilan hamkorlikda shakllanishini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, "bola mustaqil bajara olmaydigan faoliyatni pedagog yordamida o'zlashtiradi" deyilgan[1]. Jean Piaget esa maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini "konkret-operatsiongacha bo'lgan bosqich" sifatida tavsiflab, ularning bilimi bevosita kuzatish va amaliy faoliyat orqali shakllanishini ko'rsatadi[2]. Shuningdek, Fridrix Frebel "maktabgacha ta'limda o'yin va tabiatni kuzatish orqali bolalarni rivojlantirish" g'oyasini ilgari

surgan[3]. MTTda bola hali mustaqil ilmiy kuzatuv olib borish darajasiga yetmagan bo‘ladi. Shu sababli pedagog kuzatuv jarayonini to‘liq boshqaradi va yo‘naltiradi**.**

Lev Vygotskiy ta’kidlaganidek, bola murakkab bilish faoliyatini kattalar rahbarligida egallaydi degan. Demak, pedagog bu yerda oddiy yordamchi emas, balki kuzatuvni tashkil etuvchi asosiy figuradir. Maktabgacha yoshdagi bolada diqqat beqaror bo‘ladi,shu sababli pedagog:

- bolaning e’tiborini muhim belgiga qaratadi;
- ortiqcha chalg‘ituvchi omillarni kamaytiradi;
- kuzatuvni bosqichma-bosqich olib boradi[4].

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarda ilmiy kuzatuvchanlikni rivojlantirish samaradorligi ota-onalar, pedagoglar va davlat institutlari o‘rtasidagi hamkorlik darajasiga bog‘liq. Biroq MTT amaliyotida ushbu hamkorlikni samarali tashkil etishga to‘sqinlik qilayotgan bir qator aniq muammolar mavjud.

- ➢ ota-onalarning MTT faoliyatiga yuzaki yondashuvi
- ➢ MTTda kuzatuv faoliyati uchun sharoitlarning cheklanganligi
- ➢ guruhdagi bolalar sonining ko‘pligi
- ➢ pedagog yuklamasining yuqoriligi

Yuqorida keltirilgan muammolarni bartaraf etish hamda maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalarda ilmiy kuzatuvchanlikni samarali rivojlantirish uchun quyidagi amaliy yechimlar taklif etiladi:

- ✓ ota-onalarni pedagogik jarayonga faol jalb etish
- ✓ kuzatuv va tajriba uchun rivojlantiruvchi muhit yaratish
- ✓ ota-onalar uchun amaliy qo‘llanmalar ishlab chiqish
- ✓ pedagog faoliyatini qo‘llab-quvvatlash

Maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalarda ilmiy kuzatuvchanlikni rivojlantirish murakkab va ko‘p qirrali jarayon hisoblanadi. Unda pedagog yetakchi rol o‘ynaydi, biroq jarayonning muvaffaqiyati ota-onalar va davlat institutlari bilan samarali hamkorlikka bevosita bog‘liqdir. Shu asosda bolalarda ilmiy tafakkur, qiziqish va mustaqil fikrlash ko‘nikmalari shakllanadi.

MTTda pedagogning ilmiy kuzatuvchanlikdagi roli quyidagilardan iborat	
1	kuzatuv obyektini tanlaydi
2	diqqatni boshqaradi
3	ko‘rishni tushunchaga aylantiradi
4	sabab–oqibatni ochib beradi
5	kuzatuvni tartibga soladi
6	yakuniy xulosani shakllantiradi

Gul parvarishi maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalarga tabiatga mehr va mas’uliyat hissini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. O‘simliklar tirik organizm bo‘lib, ularning o‘sishi va rivojlanishi uchun ma’lum sharoitlar zarur. Masalan, bola shunchaki gulga qaraydi, pedagog esa: “Rangiga qaragin” “Hidi bormi?” “Barglari qanday?” Shu orqali pedagog kuzatuvni chuqurlashtiradi. Har bir bola kuzatuvni turlicha qabul qiladi, pedagog esa

- faol bolani rag‘batlantiradi;
- sust bolani jalb qiladi;
- har bir bolaning javobini eshitadi.

pedagog har bir bolaning kuzatuv darajasini oshiradi.

Kuzatuv oxirida esa:

- bolalarning fikrlarini birlashtiradi;

- to‘g‘ri xulosani shakllantiradi;
- noto‘g‘ri tushunchalarni tuzatadi. Bu bosqich juda muhim, chunki bola o‘zi mustaqil ilmiy xulosa chiqara olmaydi

Suv bilan bog‘liq oddiy tajribalar bolalar uchun tushunarli va qiziqarli bo‘lib, kuzatuvchanlikni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Pedagog kichik idishga suv quyib, uni guruh xonasida yorug‘ va iliq joyga qo‘yadi. Bolalarga suv sathi belgilanib ko‘rsatiladi (idish devoriga chiziq qo‘yiladi). Kun davomida yoki bir necha kundan so‘ng bolalar bilan birgalikda suv miqdoridagi o‘zgarish kuzatiladi. Pedagog bolalarga quyidagi savollarni beradi:

- Suv sathi o‘zgardimi?
- Suv nima uchun kamaydi deb o‘ylaysiz?
- Suv qayerga ketgan bo‘lishi mumkin?

Jarayon so‘nggida pedagog:

- savol-javob orqali ularning fikrlashini faollashtiradi;
- bolalar javoblarini to‘g‘ri yo‘naltirib, suvning bug‘lanishi hodisasi bilan tanishtiradi.

Suv issiqlik ta’sirida bug‘ holatiga o‘tadi. Bu jarayon bug‘lanish deb ataladi. Bug‘lanish natijasida suv ko‘rinmas gaz holatiga o‘tib, havoga aralashadi. Bolalar ushbu hodisani bevosita kuzatish orqali anglay boshlaydilar.

Xulosa qilib aytganda maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalarning ilmiy kuzatuvchanligini rivojlantirishda pedagogning roli muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagog tomonidan to‘g‘ri tashkil etilgan tajribalar va amaliy faoliyatlar bolalarda atrof-muhitni ongli ravishda kuzatish, oddiy tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Suv bilan o‘tkazilgan tajribalar hamda gul parvarishi jarayoni orqali bolalar tabiat hodisalarini bevosita kuzatib, ularning sabab-oqibat bog‘lanishini tushuna boshlaydilar. Bu esa ularda dastlabki ilmiy tasavvurlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, pedagogning yo‘naltiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi faoliyati natijasida bolalarda qiziqish, kuzatuvchanlik va tabiatga nisbatan munosabat shakllanadi. Bu esa keyingi bosqichlarda ilmiy tafakkurning rivojlanishi uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Lev Vygotsky. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Pedagogika, 1991.
2. Jean Piaget. Bolalar psixologiyasi. – Moskva: Просвещение, 1969.
3. Friedrich Froebel. Inson tarbiyasi haqida. – Moskva: Просвещение, 1913.

PEDAGOGIK VA MALAKAVIY AMALIYOTNING BO‘LAJAK TARBIYACHILARNI TAYYORLASHDAGI O‘RNI

Ergasheva Dilfuza Ixtiyor qizi
Navoiy davlat universiteti
70110201- Ta’ lim va tarbiya nazariyasi va
Metodikasi (maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi
1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tizimida bo‘lajak tarbiyachilarni tayyorlashda pedagogik va malakaviy amaliyotning o‘rni ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil etilgan. Pedagogik amaliyotning mohiyati, mazmuni hamda talabalarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Malakaviy amaliyotning mustaqil pedagogik faoliyatni rivojlantirishdagi roli, kasbiy tafakkur va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishdagi o‘rni alohida ta’kidlangan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasida amaliyotni tashkil etishning huquqiy asoslari ko‘rib chiqilib, uning samaradorligini oshirish yo‘llari taklif etilgan. Tadqiqot natijalari

pedagogik va malakaviy amaliyot bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy tayyorlashning ajralmas qismi ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: pedagogik amaliyot, malakaviy amaliyot, bo‘lajak tarbiyachi, kasbiy tayyorgarlik, kasbiy kompetensiya, maktabgacha ta’lim, pedagogik faoliyat, amaliy ko‘nikmalar, mustaqil pedagogik faoliyat, refleksiya, innovatsion pedagogik texnologiyalar

Аннотация: В данной статье рассматривается роль педагогической и квалификационной практики в системе подготовки будущих воспитателей дошкольного образования. Проанализированы научно-теоретические основы педагогической практики, её сущность, содержание и значение в формировании профессиональных компетенций студентов. Особое внимание уделяется квалификационной практике как важному этапу развития самостоятельной педагогической деятельности, профессионального мышления и практических навыков. Также освещены правовые основы организации практики в Республике Узбекистан и предложены пути повышения её эффективности. Отмечается, что педагогическая и квалификационная практика является неотъемлемой частью профессиональной подготовки будущих специалистов.

Annotation: This article examines the role of pedagogical and qualification practice in the system of training future preschool educators. It analyzes the scientific and theoretical foundations of pedagogical practice, its essence, content, and importance in the formation of students’ professional competencies. Particular attention is given to qualification practice as an essential stage in the development of independent pedagogical activity, professional thinking, and practical skills. The legal framework for organizing practice in the Republic of Uzbekistan is also highlighted, and ways to improve its effectiveness are proposed. The study concludes that pedagogical and qualification practice is an integral part of professional training for future specialists.

Zamonaviy ta’lim tizimida bo‘lajak tarbiyachilarni tayyorlash jarayoni kompleks yondashuvni talab etadi. Bu jarayonda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tizimi uchun kadrlar tayyorlashda pedagogik va malakaviy amaliyotning o‘rni beqiyosdir.

Pedagogik amaliyot talabalarning kasbiy shakllanishida muhim bosqich sifatida e’tirof etiladi. V.A. Slastenin pedagogik amaliyotni o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligini belgilovchi asosiy omil sifatida baholaydi. Shuningdek, Sh.A. Amonashvili amaliy faoliyatni shaxsiy rivojlanishning asosiy manbai sifatida ko‘rsatadi.

Pedagogik va malakaviy amaliyot bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy jihatdan shakllantirishda muhim bosqich hisoblanadi. Nazariy bilimlar qanchalik mukammal bo‘lmasin, ularni amaliyotda qo‘llash imkoniyati bo‘lmasa, pedagogik faoliyat samarali bo‘lmaydi. Shu bois, pedagogik va malakaviy amaliyot ta’lim jarayonining ajralmas tarkibiy qismi sifatida talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Pedagogik va malakaviy amaliyotning mohiyati va mazmuni Pedagogik amaliyot – bu oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarni bevosita ta’lim-tarbiya jarayoniga jalb etish orqali ularning kasbiy tayyorgarligini shakllantirishga qaratilgan tizimli faoliyatdir.

Ilmiy manbalarda pedagogik amaliyot quyidagicha talqin qilinadi:

- Talabaning nazariy bilimlarini mustahkamlovchi jarayon;
- Kasbiy faoliyatga moslashuv bosqichi;
- Mustaqil pedagogik faoliyatga tayyorlovchi muhim vosita.

Masalan, V.A. Slastenin pedagogik amaliyotni “bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy shakllanishida hal qiluvchi bosqich” sifatida baholaydi.

Pedagogik amaliyot jarayonida talabalar maktabgacha ta’lim tashkilotlarida real pedagogik muhit bilan tanishadilar, bolalar bilan ishlash ko‘nikmalarini egallaydilar hamda tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish sir-asrorlarini o‘rganadilar. Bu jarayon talabaning nazariy bilimlarini mustahkamlash, ularni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Ayniqsa, tarbiyachilik kasbida bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, psixologik

yondashuvni to‘g‘ri tashkil etish muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bunday ko‘nikmalar aynan amaliyot davomida shakllanadi.

Malakaviy amaliyot pedagogik amaliyotning mantiqiy davomi bo‘lib, u talabaning mustaqil faoliyat yuritish darajasini oshirishga xizmat qiladi. Bu bosqichda talabalar:

- Mustaqil mashg‘ulotlar tashkil etadi;
- Tarbiyaviy tadbirlar o‘tkazadi;
- Bolalar bilan individual ishlashni o‘rganadi;
- Pedagogik vaziyatlarni tahlil qiladi.

Bunday faoliyat ularda kasbiy mustaqillik, ijodkorlik va mas’uliyat hissini rivojlantiradi. Shu bilan birga, ular pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, muammoli holatlarga yechim topish, innovatsion metod va texnologiyalarni qo‘llash ko‘nikmalarini ham egallaydilar.

Pedagogik va malakaviy amaliyotning yana bir muhim jihati – bu refleksiya jarayonidir. Talabalar o‘z faoliyatini tahlil qilish orqali kamchilik va yutuqlarini aniqlaydilar, o‘z ustida ishlashga o‘rganadilar. Bu esa kelajakda malakali va raqobatbardosh mutaxassis bo‘lib yetishishlariga zamin yaratadi. Shuningdek, amaliyot jarayonida ustoz-shogird an’anasi asosida tajribali tarbiyachilarning ish uslublarini o‘rganish ham katta ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik va malakaviy amaliyotning quyidagi ijobiy jihatlarini mavjud

1. Kasbiy kompetensiyalarning rivojlanishi

Amaliyot davomida talabalar:

- pedagogik muloqot ko‘nikmalarini egallaydi;
- mashg‘ulotlarni rejalashtirish va o‘tkazishni o‘rganadi;
- bolalar bilan individual ishlash tajribasiga ega bo‘ladi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida amaliyotning huquqiy asoslari

O‘zbekiston Respublikasida pedagogik va malakaviy amaliyot quyidagi hujjatlar asosida tashkil etiladi:

- “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun;
- “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”;
- Maktabgacha ta’lim davlat standarti (802-son qaror);
- Oliy ta’lim muassasalari o‘quv rejalari.

Mazkur hujjatlar amaliyotning mazmuni, shakli va baholash mezonlarini belgilab beradi.

Amaliyot jarayonini takomillashtirish yo‘llari

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, amaliyot samaradorligini oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlar muhim:

- Amaliyot bazalarini zamonaviylashtirish;
- Mentor-tarbiyachilar malakasini oshirish;
- Talabalarning reflektiv faoliyatini rivojlantirish;

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish.

Xulosa qilib aytganda,Pedagogik va malakaviy amaliyot tarbiyachi tayyorlash tizimining ajralmas qismi bo‘lib, u talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish, nazariy bilimlarini mustahkamlash va mustaqil pedagogik faoliyatga tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqot natijalari amaliyotning samaradorligini oshirish uchun uni takomillashtirish zarurligini ko‘rsatdi. Pedagogik va malakaviy amaliyot bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy jihatdan tayyorlashning ajralmas qismi hisoblanadi. U nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlash, balki amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish, pedagogik tafakkurni rivojlantirish va mustaqil faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, amaliyot jarayonini ilmiy asosda tashkil etish va uni doimiy takomillashtirib borish zamon talabi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:
1. Amonashvili Sh.A. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim. – Tbilisi: Pedagogika nashriyoti, 1998. – 192 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni – https://lex.uz
3. Maktabgacha ta’lim davlat standarti (802-son qaror) – https://lex.uz
4. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti, 2017. – 160 b.
5. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti, 2012. – 208 b. Pedagogika-Moskva,2004

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IJTIMOIY INTELLEKT RIVOJLANISHINING YOSHGA XOS QONUNIYATLARI

Bozorova Gulruh Shavkat qizi
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta’lim) 1-kurs magstranti
Ilmiy rahbar: S.S.Sayitov

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy intellekt rivojlanishining psixologik mexanizmlari, yoshga xos qonuniyatlari hamda pedagogik shart-sharoitlari tizimli yondashuv asosida tahlil etilgan. Tadqiqot davomida ijtimoiy intellektning kognitiv, affektiv va xulq-atvor komponentlari o‘zaro integratsiyalashgan holda ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, bola rivojida ijtimoiy muhit va faoliyatning o‘rni ilmiy-nazariy manbalar asosida asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy intellekt, affektiv rivojlanish, empatiya, ijtimoiy kompetensiya, maktabgacha ta’lim, ijtimoiylashuv.

Аннотация: В данной научной статье на основе системного подхода проанализированы психологические механизмы, возрастные закономерности развития социального интеллекта у детей дошкольного возраста, а также педагогические условия его формирования. В ходе исследования компоненты социального интеллекта — когнитивный, аффективный и поведенческий — рассмотрены в их взаимной интеграции. Кроме того, роль социальной среды и деятельности в развитии ребёнка обоснована на основе научно-теоретических источников.

Ключевые слова: социальный интеллект, аффективное развитие, эмпатия, социальная компетентность, дошкольное образование, социализация.

Abstract: This scientific article analyzes the psychological mechanisms, age-related patterns, and pedagogical conditions of the development of social intelligence in preschool children based on a systematic approach. The study examines the cognitive, affective, and behavioral components of social intelligence in their integrated interaction. In addition, the role of social environment and activity in child development is substantiated based on scientific and theoretical sources.

Keywords: social intelligence, affective development, empathy, social competence, preschool education, socialization.

Shaxs rivojlanishining dastlabki bosqichlari uning keyingi ijtimoiy moslashuvi va muvaffaqiyatli faoliyat yuritishini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha yosh davrida shakllanadigan ijtimoiy tajriba va muloqot ko‘nikmalari insonning kelajakdagi ijtimoiy xulq-atvoriga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

“Ijtimoiy intellekt” tushunchasi ilk bor Edward Thorndike tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo‘lib, u shaxsning boshqa insonlarni tushunish va ular bilan samarali o‘zaro aloqada bo‘lish qobiliyati sifatida talqin etiladi. Zamonaviy tadqiqotlarda esa mazkur tushuncha Daniel

Goleman tomonidan rivojlantirilib, emotsional va ijtimoiy kompetensiyalar integratsiyasi sifatida qaraladi.

Maktabgacha yosh davri ijtimoiy intellekt shakllanishi uchun senzitiv (eng qulay) davr bo‘lib, bu bosqichda bola ijtimoiy rollarni o‘zlashtiradi, muloqot strategiyalarini egallaydi va empatik reaksiyalarni namoyon eta boshlaydi.

Ijtimoiy intellekt muammosi turli ilmiy yondashuvlar doirasida o‘rganilgan. Jumladan:

- Howard Gardner nazariyasida ijtimoiy intellekt shaxslararo intellekt sifatida talqin qilinadi
- Jean Piaget bola tafakkurining bosqichma-bosqich rivojlanishini asoslab beradi
- Lev Vygotsky esa ijtimoiy muhitning hal qiluvchi rolini ta’kidlaydi

Maktabgacha yoshdagi bolalar faol ijtimoiy tajriba orttirish, taqlid va identifikatsiya mexanizmlarining ustunligi, o‘yin faoliyatining yetakchi rol o‘ynashi, emotsional barqarorlikning yetarli shakllanmaganligi psixologik xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Lev Vygotsky konsepsiyasiga ko‘ra, bola rivoji kattalar va tengdoshlar bilan hamkorlik jarayonida jadallashadi.

Ijtimoiy intellekt rivojlanishining yoshga xos bosqichlari

- Kichik maktabgacha yosh (3–4 yosh);Ushbu davrda ijtimoiy intellektning emotsiyalarni yuzaki farqlash, kattalarga taqlid qilish, individual faoliyat ustunligi ;
- O‘rta maktabgacha yosh (4–5 yosh); Bolada ijtimoiy muloqotga ehtiyoj ortadi, empatiyaning dastlabki ko‘rinishlari paydo bo‘ladi, qoidalarga rioya qilish boshlanadi
- Katta maktabgacha yosh (5–6 yosh); Bolada hamkorlik faoliyati rivojlanadi, ijtimoiy rollar anglanadi, konfliktlarni hal qilish ko‘nikmalari shakllanadi

Maktabga tayyorgarlik davri (6–7 yosh); Bolada ijtimoiy refleksiya paydo bo‘ladi, o‘z xulqini nazorat qilish kuchayadi, jamoaviy faoliyat samaradorligi ortadi shu kabi elementar ko‘rinishlari shakllanadi.

Ijtimoiy intellekt rivojlanishining psixologik mexanizmlari

Quyidagi mexanizmlar muhim ahamiyatga ega: Identifikatsiya

Bola o‘zini boshqalar bilan taqqoslash orqali ijtimoiy tajriba orttiradi.

Internalizatsiya - Ijtimoiy me’yor va qadriyatlar ichki psixik tuzilmalarga aylanadi

Refleksiya - O‘z xatti-harakatlarini baholash qobiliyati shakllanadi

Ijtimoiy intellektni rivojlantiruvchi omillarga oilada emotsional qo‘llab-quvvatlash, ijobiy muloqot muhitini ta’minlash, ta’lim muassasasida pedagogik ta’sir ko‘rsatish, tashkillashtirilgan faoliyat olib borish, o‘yin faoliyatida rolli o‘yinlar tashkillashtirish, ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirish, kommunikativ tajribada dialog va hamkorlik qilish muhim sanaladi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy intellektning yuqori darajada rivojlanganligi bolaning, akademik muvaffaqiyati, ijtimoiy moslashuvi, psixologik barqarorligi bilan bevosita bog‘liqdir.

Shuningdek, emotsional qo‘llab-quvvatlashga ega bolalarda empatik reaksiyalar barqarorroq shakllanadi.

Pedagogik xulosalar va amaliy tavsiyalar shuni ko‘rsatadiki ijtimoiy vaziyatli o‘lardan foydalanish, emotsiyalarni aniqlash, guruhli faoliyatni kengaytirish, konfliktologik trening elementlarini joriy etish ijtimoiy intellekt rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha yosh davrida ijtimoiy intellekt rivojlanishi murakkab, ko‘p bosqichli va tizimli jarayon bo‘lib, u biologik va ijtimoiy omillar integratsiyasi asosida shakllanadi. Mazkur jarayonni samarali tashkil etish kelajakda barkamol shaxsni tarbiyalashning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi *Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari*. — Toshkent, 2020. — 120 b.
2. Bandura A. *Social Learning Theory*. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977. — 247 p.
3. Goleman D. *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. — New York: Bantam Books, 1995. — 352 p.

4. Dilnoza Xoliqova Xoliqova D. *Bolalar psixologiyasi va rivojlanish qonuniyatlari*. — Toshkent: Tafakkur, 2021. — 200 b.
5. Thorndike E. L. *Intelligence and Its Uses*. — New York: Harper & Brothers, 1920. — 312 p.
6. Erikson E. H. *Childhood and Society*. — New York: W. W. Norton & Company, 1950. — 445 p.
7. Rasulova M. *Maktabgacha pedagogika*. — Toshkent: O‘qituvchi, 2019. — 256 b.
8 Egamberdieva N. *Ijtimoiy pedagogika*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. — 240 b.
9. Tojiboyeva G. *Maktabgacha ta’lim psixologiyasi*. — Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2020. — 220 b.
10. Xoliqova D. *Bolalar psixologiyasi va rivojlanish qonuniyatlari*. — Toshkent: Tafakkur, 2021. — 200 b.

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHISI KASBIGA QIZIQISHINI INTEGRATIV YONDASHUVINI SHAKLLANTIRISH

Eshboeva Dildora Burxanovna
NavDU 70112201- 70111201 – Jismoniy tarbiya va sport mashg’ulotlari nazariyasi va metodikasi mutaxassisligi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada integratsiya, integratsiyalash, pedagogik integratsiya tushunchalarining kelib chiqishi va mazmuni yoritib berilgan. Shuningdek, jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini Shakllantirishda integrativ yondashuvning o‘ziga xos xususiyatlari haqida batafsil so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: integratsiya, integratsiyalash, integrativ yondashuv, kasbiy kompetentlik, o‘quv fanlari, umumkasbiy va mutaxassislik fanlari, tinglovchi.

Abstract: This article describes the etymology (origin) and meaning of the concepts of integration, integration, pedagogical integration. Also, specific features of the integrative approach to the development of professional competence of physical education teachers are discussed in detail.

Keywords: integration, integration, integrative approach, professional competence, academic subjects, general professional and specialist subjects, listener.

Kompetentlik – bu faqatgina o‘zlashtirilgan bilimlar va tajribalarning mavjudligi hamda salmoqli hajmi bo‘libgina qolmay, balki, ularni kerak vaqtda ishga sola bilish va o‘zining xizmat vazifalarini bajarish jarayonida ulardan foydalana olish demakdir. Bu ma’noda kompetentlik insonning, shaxsning, kasb egasining tavsifi hisoblanadi, shu bilan birga, u shaxsning shaxsiy imkoniyatlarining yig‘indisi, uning o‘z kasbiy bilimlari va tajribalarini amaliy faoliyatida samarali ravishda qo‘llay olish qobiliyati hisoblanadi.

Mutaxassisning, uning samarali kasbiy faoliyatga qodirligining tavsifi sifatidagi kompetentlik ta’limda kompetentlik yondoshuvining asosi bo‘lib qoldi. Bunday kompetentlikning murakkab, integral xarakterini ta’kidlab o‘tgan holda, xorijdagi boshqaruv modellarida uning uch darajasi ajratib ko‘rsatiladi:

1) Integrativ kompetentlik – bilim va ko‘nikmalarni yig‘ishga va tashqi muhitning tez o‘zgarib turadigan sharoitlarida ulardan foydalana bilishga qodirligi.
2) Ijtimoiypsixologik kompetentlik – zehnidrok, odamlarning xulqatvorini tushunish bo‘yicha bilimlar va ko‘nikmalar, ularning faoliyati motivatsiyasi, kirishuvchanlik va muloqat madaniyatining yuqori darajaliligi.
3) Boshqaruv faoliyatining muayyan sohalari – qarorlar qabul qilish, axborot yig‘ish, odamlar bilan ishlash metodlari va hokazolar bo‘yicha kompetentligi.

“Pedagogik integratsiya” termini-tushunchasi, olimlarning fikricha, integratsiyaning muayyan ko‘rinishlarini tushuntirish, prognozlash va ularni pedagogika predmetliligi doirasida uning vazifalariga muvofiq tarzda boshqarishni nazarda tutadi.

Fanda "integratsiya" tushunchasi XVIII asrdayoq G.Spenser tomonidan qo‘llanilishiga qaramay, unga davr taqozosiga ko‘ra, yaqin paytlargacha yetarli ahamiyat berilgan emas.

Ilmiylik nuqtai nazaridan olib qaraganda, integratsiyaning asosini olamning yaxlitligi va uni tashkil etuvchi qism (element)larning o‘zaro aloqadorligi, munosabatlari tashkil etadi. Taniqli rus psixologi G.S. Kostyukning fikricha: "Tabaqalanish differensiatsiya — ruhiy jarayonlar va holat (xususiyat)larni ko‘payishiga olib kelsa, integratsiya — tartibga keltirish, subordinatsiya va uning natijalarini ma’lum ketma-ketlikda joylashtirishga olib keladi. Integratsiyalash yo‘li bilan yangi psixologik jarayon, yangi faoliyat tuzilmasi hosil bo‘ladi. Bu yangi tuzilma ilgari alohida-alohida bo‘lgan elementlardan sintezlash yo‘li bilan hosil qilinadi[1].

Genetik jihatdan integratsiya–uzviylik, fanlararo aloqadorlik, o‘zaro aloqadorlik va nihoyat o‘zaro bir-birini to‘ldiruvchi, kengaytiruvchi hamda chuqurlashtiruvchi, o‘quv fanlari mazmunini eng kamida DTSlari darajasida sintezlab, mantiqan tugallangan mazmun, shaklning oliy darajasi. Chunki predmetlararo aloqadorlikning har qaysi quyi darajasi, o‘rganilayotgan o‘quv fanlari doirasida ma’lum didaktik birliklar orasida o‘rnatilib, ularni o‘rganish mazmuni va muddatlarini muvofiqlashtirishni ko‘zda tutadi. Bundan farqli o‘laroq, integrativ aloqadorlik asosida tashkil etilgan o‘quv fani yoki integratsiyalab o‘rganilayotgan fan, hodisa yoki jarayonlarni yaxlit tizim shaklida har tomonlama aloqadorlik va munosabatlar nuqtai nazaridan talqin etishni talab etadi.

Bu o‘z navbatida hozirgi va istiqbol talablariga javob beradigan, mustaqil fikr yurituvchi va ijodiy faoliyat ko‘rsatuvchi, malakali mutaxassis shaxsini shakllantirishga imkon beradi. Chunki u taxsil oluvchilardan faqatgina tahlil qilish va sintezlash operatsiyalarini talab qilish bilan chegaralanib qolmasdan, balki mavhumlashtirish, algoritmlashtirish, turkumlash, shartli belgilar yordamida ifodalash, sabab-oqibatli aloqadorlikni aniqlash, tahlil etish, sintezlash, tizimlashtirish, modellashtirish kabi yuksak darajali tafakkurlash operatsiyalarini talab etadi. Bu operatsiyalar o‘rganilayotgan obyektning barcha muhim jihat va xususiyatlarini ajratib olib (tabaqalashtirib), mohiyati va mazmunini anglab yetish va ularni umumlashtirish orqali amalga oshiriladi. Demak, integratsiya har doim ham uning ikkinchi tomoni bo‘lgan tabaqalashtirish (differensiatsiya)ga tayangan holda, rivojlanib boradi yoki aksincha[5].

Integratsiya talablari asosida ta’lim jarayonini tashkil etish ta’lim mazmuni, shakllari, bilim va ko‘nikmalar sintezini tashkil qilish jarayoni sifatida talqin qilish ba’zi bir muhim xususiyatlarni aniqlashga olib keladi.

1. Xilma xillik. Bu xususiyat integratsiyalashgan ta’lim joriy etilgan ko‘plab o‘quv predmetlari, shuningdek, o‘quv jarayonini ilmiy tashkil qilish va turli ta’lim shakllarini qo‘llashni nazarda tutadi.
2. Ichki differensiya. Integratsiya bo‘ysunish turiga ko‘ra, mustaqillik, o‘z konseptual asoslarini saqlab qoladi.
3. Umumiylik. Integratsiyalashgan ta’limni umumlashtirilishi fanlar tarkibini birlashtirilishi va yagona jadvalga integratsiyalashgan fanlar mavjudligi bilan ta’minlanadi.
4. Ko‘p funksiyalilik. Integratsiyalashgan ta’limning ushbu xususiyati bir necha funksiyalarni bajarishni nazarda tutadi, bular ta’limni tashkil etishni optimallashtirish, grafika bilimlarni o‘rganish dolzarbligini ta’minlashdir.

Shunday qilib, ushbu sohada ishlayotgan turli ta’lim muassasalarining tajribasi, adabiyotlar tahlili, oliy ta’limda integratsiyalashgan ta’limni tashkil etishning ayrim kamchiliklari

mavjudligini ko‘rsatdi, ma’lum bir grafika asosida integratsiyalashgan ta’limni samarali amalga oshirish ta’minlash kerak[4].

Umumkasbiy va mutaxassislik fanlari integratsiyasi asosida tinglovchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga doir materiallar mazmuni va ularni tanlash prinsiplarini o‘rganishga oid o‘quv-metodik, didaktik, ilmiy adabiyotlar tahlilidan ma’lum bo‘ldiki, mazkur tanlangan materiallardan o‘quv jarayonida foydalanish ta’lim-tarbiyaviy ishlarni mazmun va sifat jihatdan takomillashtirishga, tinglovchilarda nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalarning shakllanishiga keng imkoniyat yaratib beradi.

Umumkasbiy va mutaxassislik fanlari integratsiyasi asosida tinglovchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga doir tanlangan materiallar quyidagi muammolarni hal etishi zarur:

1. Tinglovchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga doir tanlangan materiallardan o‘qitish samaradorligini oshirishda ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlarda qanday an’anaviy, noan’anaviy metodlar hamda shakllarni qo‘llab foydalanish kerakligi aniqlashtirilishi shart.
2. Tinglovchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga doir tanlangan materiallar mazmuni sodda, qisqa, lo‘nda va eng muhimi tugallangan matnda ifodalangan bo‘lishi lozim.
3. Tanlangan materiallar mazmuni va undagi faktlar haqqoniy bo‘lishi zarur.
4. Tanlangan materiallar mazmuni va sinov savollari aniq hamda tushunarli bo‘lishi talab etiladi.

Yuqorida ta’kidlangan fikrlarga asoslanib, aytish mumkinki umumkasbiy va mutaxassislik fanlari integratsiyasi asosida tinglovchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga oid tanlangan materiallar bilan ularni ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlarda tanishtirish maqsadga muvofiq. Integratsiya turli xil qism va elementlarni bir butunlikka birlashtirish jarayoni.

Integratsiya jarayonlari tashkillashtirilgan tizimlarda bo‘lishi mumkin – bu holda ular tizim butunlik darajasini va tashkillashtirilgan darajasini ko‘taradi.

Jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti tinglovchilari turli xil fanlarni o‘rganishlarida tizimli bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishlari zarur. Umumkasbiy va mutaxassislik fanlarining tarkibiy qismlari o‘rtasidagi aloqalar turli xil bo‘lib, ular orasidagi elementlarning tarkibiga bog‘liq. Ta’lim intizomining turli tarkibiy qismlari o‘rtasida aniqlangan faktlar, hodisalar, tushunchalar, toifalar, qoidalar, formulalar, sxemalar orqali fanlar o‘rtasida o‘rnatilgan ko‘plab ulanishlarni aniqlab olish mumkin. Ushbu aloqalar ilmiy mavzudagi «informativ» yoki informatsion tomonlari o‘rtasida paydo bo‘ladi. Shu bilan birga, har bir fan turli xil tarkibiy qismlarga ega: fan tili, tadqiqot usullari, nazariya, qo‘llaniladigan qism, mashq va fanning muayyan tuzilishini tashkil etuvchi vazifalar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Dehqonova O.Q. Maktab fizika ta’limida fanlar integratsiyasini takomillashtirish: p.f.b.f.d. (PhD) dissertatsiya. – Farg‘ona, 2023. – B. 17.
2. Hasanboyev J., To‘raqulov X., Haydarov M., Hasanboeva O., Pedagogika fanidan izohli lug‘at. – Toshkent: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2008. – 480 b.
3. Джалалов, Б. Б. (2022). BO ‘LAJAK O ‘QITUVCHILARNING INNOVATSION KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDA SMART-TA’LIMNING IMKONIYATLARI. УЧИТЕЛЬ, 3(4).
4. Юлдашева, Н. (2022). Олий касбий таълим тизимида жисмоний тарбия ва спорт мутахассисларининг назарий тайёргарлигини шакллантириш. 69-77.

BARKAMOL AVLOD TARBIYASIDA TA’LIM JARAYONI ISHTIROKCHILARINI PSIXOLOGIK-IJTIMOIY QO‘LLAB-QUVVATLASHNING AHAMIYAT

A.A Usmanov
Maktabgacha ta’lim kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilari — tarbiyachilar, bolalar va ota-onalarga ko‘rsatiladigan psixologik-ijtimoiy yordamning mazmun-mohiyati va uni tashkil etishning samarali shakllari tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini oshirish, ota-onalarni ta’lim jarayoniga faol jalb etish va bolalarning hissiy-ijtimoiy rivojlanishini ta’minlashda ijtimoiy-pedagogik yondashuvning ahamiyati keng yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Psixologik-ijtimoiy yordam, ijtimoiy-pedagogik yondashuv, pedagogik kompetensiya, ota-onalar bilan hamkorlik, ijtimoiy moslashuv, stressni kamaytirish, guruh mashg‘ulotlari, psixologik maslahatlashuv, korreksion ishlar, muloqot ko‘nikmalari, shaxsiy mas’uliyat.

Аннотация: В статье анализируются формы и содержание психолого-социальной помощи воспитателям, детям и родителям в образовательном процессе. Рассматривается роль групповых занятий и консультаций в снижении стресса и развитии коммуникативных навыков. Особое внимание уделяется социально-педагогическому подходу как фактору личностного развития и социальной адаптации детей.

Ключевые слова: Психолого-социальная помощь, социально-педагогический подход, педагогическая компетенция, сотрудничество с родителями, социальная адаптация.

Abstract: The article analyzes the forms and essence of psychological and social assistance provided to teachers, children, and parents in the educational process. The role of group sessions and consultations in stress reduction and the development of communication skills is considered. Special attention is paid to the socio-pedagogical approach as a factor in the personal development and social adaptation of children.

Keywords: Psychological-social assistance, socio-pedagogical approach, pedagogical competence, cooperation with parents, social adaptation.

Jamiyatning barqarorligi va rivojlanishi uchun tarbiyachi-pedagoglar, bolalar va ota-onalar o‘rtasidagi ijtimoiy-psixologik yordam muhim ahamiyatga ega. Psixologik yordam, birinchi navbatda, insonlarning ruhiy salomatligini saqlash va ularga o‘z hayotini boshqarishda yordam berishga qaratilgan jarayonlardir. Tarbiyachilar, bolalar va ota-onalar – har biri o‘ziga xos ehtiyojlarga ega bo‘lgan ijtimoiy guruhlardir va bu guruhlarga psixologik-ijtimoiy yordam ko‘rsatish jamiyatdagi umumiy ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda katta rol o‘ynaydi.

Ta’lim tashkiloti ochiq va do‘stona muhit yaratishi va qo‘llab-quvvatlashi kerak: uning sharoitlari va mikroiqlimi tarbiyachilar, bolalar va ularning ota-onalarining manfaatlari uyg‘unlikda birlashishiga yordam berishi kerak, ular bir xil huquqlarga ega bo‘lib, birgalikda faol ishtirok etishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, bugungi kunda dolzarb ahamiyatga ega bo‘lgan maktabgacha ta’lim tashkiloti va oilalar o‘rtasidagi hamkorlikni yangi falsafaga asoslanib tashkil etishda quyidagi asosiy tamoyillarni kuzatish zarur:

- MTT ya’ni bolalar bog‘chasining oilaga ochiqligi;
- tarbiyachilar va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik bolalarni tarbiyalashda faol rivojlantiruvchi muhit yaratish, oilada va bolalar jamoasida shaxsni rivojlantirishga yagona yondashuvlarni ta’minlash;
- bolaning rivojlanishi va tarbiyasidagi umumiy va maxsus muammolarni diagnostika qilish va h.k.

Shuningdek, tarbiyachi-pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi o‘zaro aloqada psixologik yordam uchta yo‘nalish bo‘yicha amalga oshirilishi kerak

- **Tarbiyachi-lar bilan ishlash**

- **Ota-onalar bilan ishlash**
- **Tarbiyachilar, ota-onalar va bolalar bilan birgalikda ishlash**

Ushbu ish psixologning asosiy faoliyat turlariga muvofiq amalga oshiriladi. Tarbiyachilarga psixologik yordam ko‘rsatishda, ota-onalar bilan o‘zaro aloqada, muhim yo‘nalishlardan biri psixodiagnostika hisoblanadi. Tarbiyachilar bilan ishlashda, diagnostika shaxs xususiyatlarini, muloqot uslubini, kommunikatsiya xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi va keyingi ishni optimallashtirish yo‘lini belgilaydi. Ota-onalar bilan ishlashda esa ota-onalar haqida ma’lumot to‘plash va tahlil qilish, oilalarni o‘rganish, ularning qiyinchiliklari va talablarini aniqlash, shuningdek, oilaning bolalar bog‘chasi talablari va so‘rovlariga javob berishga tayyorligini aniqlash zarur.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti faoliyati davomida tarbiyachilar bolalar bilan ishlashda ko‘plab stressga duch kelishadi, bolalar esa o‘zaro muloqot qilishda va o‘z emotsiyalarini boshqarishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, ota-onalar esa o‘z farzandlarining tarbiyasi va o‘z oilaviy munosabatlarini boshqarishda ba’zan yordamga muhtoj bo‘lishadi. Shuning uchun, har bir guruhga alohida psixologik yordam zarur bo‘lib, bu yordamni ko‘rsatishning ahamiyati va uning samaradorligi haqida chuqur tahlil qilish muhimdir.

Psixoprofilaktik ishlar pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni optimallashtirish uchun qulay psixologik sharoitlar yaratishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Ish shakllariga: suhbatlar, ma’ruzalar, adabiyotlar yoki o‘zaro munosabatlarning xususiyatlari haqida ma’lumot berish, shuningdek, konstruktiv tarzda nizolarni hal qilishga qaratilgan yondashuvlarni shakllantirish kiradi.

Samarali shakllar qatoriga stressni kamaytirish, muloqotchanlikni oshirish va konstruktiv o‘zaro aloqalarni ishlab chiqish imkonini beruvchi guruh mashg‘ulotlari kiradi. Psixologik-pedagogik maslahatlashuv esa, pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni optimallashtirish uchun dolzarb vazifalar, qiyinchiliklar va muammolarni hal qilishda yordam ko‘rsatishni nazarda tutadi. Individuallashgan maslahatlashuv pedagoglarning psixologik-pedagogik bilim va tushunchalarini kengaytirish orqali pedagogik kompetensiyani shakllantirishni o‘z ichiga oladi. Pedagog-psixologning korreksion ishidagi asosiy yo‘nalishlardan biri treninglarga asoslangan mashg‘ulotlarni o‘tkazishdir. Pedagoglar bilan ishlash o‘z ichiga muloqot ko‘nikmalarini egallash, oilaviy tarbiyaning o‘ziga xos jihatlarini diagnostika qilish, ota-onalar bilan pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq muloqotni tashkil etish bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishni o‘z ichiga oladi.

Shunday qilib, tarbiyachilarga psixologik yordam ko‘rsatish doirasida:

- ota-onalar bilan o‘zaro aloqada, pedagoglarning professionallarini oilalar bilan hamkorlikda ishlash bo‘yicha kompetentsiyasini oshirish maqsadga muvofiqdir;
- ota-onalarni psixologik-pedagogik ma’rifatlantirishni ta’minlash orqali ularning psixologik-pedagogik bilimlarini oshirish va ularni ta’lim jarayoniga jalb etish;
- ota-onalarning tarbiyaviy ko‘nikmalarini faollashtirish;
- ota-onalar bilan turli shakllar, metodlar va texnologiyalar orqali hamkorlikni tashkil etish, ularni birgalikda ijodiy, ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyatlarga jalb qilish, bu esa ularning psixologik-pedagogik kompetentsiyasini oshirishga qaratilgan[159].

Shuningdek, bolalarga psixologik-ijtimoiy yordam – bu bolaning hissiy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga yordam berish, uning ichki dunyosini, ijtimoiy munosabatlarini va atrof-muhitga moslashuvini yaxshilash maqsadida amalga oshiriladigan kompleks yordam bo‘lib hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, psixologik-ijtimoiy yordam bolalardan to kattalargacha bo‘lgan barcha yoshdagi shaxslar uchun muhimdir, chunki bu yordam psixologik stressni kamaytirish, ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish va umumiy farovonlikni

[159] Дворникова, И. Н. Психологическая помощь педагогам ДОУ во взаимодействии с родителями воспитанников / И. Н. Дворникова, Е. В. Шикуткина. // Молодой ученый. — 2020. — № 26 (316).

ta’minlashga yordam beradi. Ijtimoiy-pedagogik yondashuv ta’lim-tarbiya jarayonida bolalarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlash uchun zarur. Bu yondashuv, bolalar o‘rtasida ijtimoiy moslashuvni, muloqot ko‘nikmalarini va shaxsiy mas’uliyatni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, ta’lim muassasalarida samarali va barqaror rivojlanishni ta’minlashda muhim o‘rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sh.M.Mirziyoyev “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risidagi” Qonun - 2019 yil 16-dekabr
2. Qodirova F.Toshpo‘latova. Sh.Kayumova N.Azamova Maktabgacha ta’lim pedagogikasi Toshkent-2019
3. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yilgan davlat talablari
4. Karimova V.M “ Ijtimoiy Psixologiya” . Darslik- T.: “Fan va texnologiya ”, 2012.
5. Elektron ta’lim resurslari:

SAVOD O‘RGATISH JARAYONIDA YOZUVGA O‘RGATISH

Mardonova Sevinch
Navoiy davlat universiteti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi
3-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: p.f.f.d (PhD) I.M.Norova

Annotatsiya: Mazkur maqolada savod o‘rgatish jarayonida yozuvga o‘rgatishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Unda boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning yozuv malakasini shakllantirish, harf elementlarini to‘g‘ri yozishga o‘rgatish, yozuvning ongli, chiroyli va tezkor bo‘lishini ta’minlash masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, yozuvga o‘rgatishda pedagogik yondashuvlar, metod va usullar, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olishning ahamiyati ochib berilgan. Maqolada yozuv ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali o‘quvchilarning savodxonligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va ta’lim samaradorligini kuchaytirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: savod o‘rgatish, yozuvga o‘rgatish, yozuv malakasi, boshlang‘ich ta’lim, harf elementlari, chiroyli yozuv, pedagogik metodlar, savodxonlik, o‘quvchi faoliyati, ta’lim samaradorligi

Аннотация: В данной статье раскрываются теоретические и практические основы обучения письму в процессе обучения грамоте. Рассматриваются вопросы формирования у младших школьников навыков письма, обучения правильному написанию элементов букв, обеспечения осознанного, красивого и беглого письма. Также анализируются педагогические подходы, методы и приёмы обучения письму, а также значение учёта возрастных и индивидуальных особенностей учащихся. В статье особое внимание уделяется развитию письменных навыков как важному фактору повышения грамотности учащихся, формирования самостоятельного мышления и повышения эффективности образовательного процесса.

Ключевые слова: обучение грамоте, обучение письму, навык письма, начальное образование, элементы букв, каллиграфия, педагогические методы, грамотность, деятельность ученика, эффективность образования

Annotation: This article discusses the theoretical and practical foundations of teaching writing in the process of literacy instruction. It analyzes the formation of writing skills in primary school students, teaching the correct writing of letter elements, and ensuring conscious, neat, and fluent writing. The article also highlights pedagogical approaches, methods, and techniques used in teaching writing, as well as the importance of considering students’ age and individual

characteristics. Special attention is given to the development of writing skills as an important factor in improving literacy, fostering independent thinking, and increasing the effectiveness of the educational process.

Keywords: literacy instruction, writing instruction, writing skill, primary education, letter elements, handwriting, pedagogical methods, literacy, student activity, educational effectiveness

Bugungi kunda ta’lim tizimida boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga puxta bilim berish, ularning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish, savodxonlik darajasini oshirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, savod o‘rgatish jarayonida yozuvga o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki yozuv bolaning fikrini aniq, ravon va tartibli ifodalashiga xizmat qiladi. Yozuv malakasi nafaqat o‘quvchining savodxonligini belgilaydi, balki uning tafakkuri, diqqat-e’tibori, mayda motorikasi va estetik didining shakllanishida ham muhim o‘rin tutadi.

Boshlang‘ich ta’limda yozuvga o‘rgatish savod o‘rgatishning ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, o‘quvchilarda harflarni to‘g‘ri shakllantirish, ularni bir-biriga bog‘lab yozish, matnni husnixat qoidalari asosida ifodalash ko‘nikmalarini hosil qilishga xizmat qiladi. Bu jarayonda o‘qituvchining pedagogik mahorati, samarali metod va usullardan foydalanishi, har bir o‘quvchining yosh va individual xususiyatlarini inobatga olishi alohida ahamiyatga ega. Chunki yozuvga o‘rgatish faqat texnik ko‘nikma emas, balki o‘quvchining aqliy, nutqiy va jismoniy rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq murakkab pedagogik jarayondir.

Hozirgi davrda ta’lim samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va ijodiy yondashuvini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar sharoitida yozuvga o‘rgatish masalasiga yangicha yondashuv zarurati ortib bormoqda. Shu bois mazkur mavzuni o‘rganish, savod o‘rgatish jarayonida yozuvga o‘rgatishning mazmuni, ahamiyati, metodlari va amaliy jihatlarini ilmiy tahlil qilish muhimdir. Ushbu maqolada savod o‘rgatish jarayonida yozuvga o‘rgatishning nazariy asoslari, amaliy usullari hamda uning o‘quvchilar savodxonligini rivojlantirishdagi o‘rni yoritiladi.

Savod o‘rgatish jarayonida yozuvga o‘rgatish boshlang‘ich ta’limning eng muhim va eng mas’uliyatli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki aynan shu davrda bolaning keyingi ta’lim bosqichlaridagi muvaffaqiyati uchun poydevor yaratiladi. O‘quvchi dastlab maktabga kelganida uning nutqi, tafakkuri, mayda qo‘l harakatlari, diqqat va xotira jarayonlari hali to‘liq shakllanmagan bo‘ladi. Shu sababli savod o‘rgatish jarayonida yozuvga o‘rgatish oddiygina harflarni qog‘ozga tushirish emas, balki murakkab psixologik, fiziologik va pedagogik jarayon sifatida namoyon bo‘ladi. Yozuv malakasi o‘quvchining og‘zaki nutqi, eshitib anglash qobiliyati, ko‘rib farqlashi, qo‘l barmoqlari harakati va aqliy faolligi bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanadi.

Yozuvga o‘rgatishning asosiy maqsadi o‘quvchilarda harflarni to‘g‘ri, chiroyli, aniq, tartibli va tez yozish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Biroq bu maqsad faqat tashqi ko‘rinish bilan cheklanmaydi. Yozuv o‘quvchining fikrini yozma ravishda ifodalash, o‘z tushunchalarini tizimlashtirish, matn bilan ishlash, savollarga mustaqil javob yozish, bayon va insho yaratish kabi ko‘plab murakkab faoliyat turlariga zamin yaratadi. Demak, yozuvga o‘rgatish savodxonlikni rivojlantirishning muhim omili bo‘lib, u bolaning intellektual rivojlanishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Boshlang‘ich ta’limda yozuvga o‘rgatish savod o‘rgatish bilan bir vaqtda, ya’ni o‘qish va yozish ko‘nikmalari uyg‘un holda olib boriladi. Bola avval tovushni eshitadi, uni farqlaydi, keyin shu tovushning harfiy ifodasini taniydi va uni yozishga kirishadi. Bu yerda fonematik eshituv, ko‘rish xotirasi, qo‘l harakatlari va tafakkur birgalikda ishlaydi. O‘quvchi harfni shunchaki yodlab yozmaydi, balki uning shakli, hajmi, qator ichidagi o‘rni, boshqa harflar bilan bog‘lanishi va tovush bilan munosabatini ham anglab boradi. Shu bois yozuvga o‘rgatishda tushunarlilik, izchillik va amaliy mashq tamoyillari muhim ahamiyatga ega.

Yozuv malakasini shakllantirishda o‘quvchining yosh xususiyatlarini hisobga olish zarur. Kichik maktab yoshidagi bolalar uzoq vaqt bir xil faoliyat bilan shug‘ullana olmaydi, tez charchaydi, diqqati tez bo‘linadi. Ularning qo‘l muskullari ham hali to‘liq chiniqmagan bo‘ladi. Shu sababli yozuv darslarida vazifalarni me’yorida berish, mashqlarni asta-sekin murakkablashtirish, dam oldiruvchi daqiqalarni tashkil etish, yozuv elementlarini bosqichma-

bosqich o‘rgatish maqsadga muvofiqdir. Agar o‘qituvchi boladan birdaniga tez va husnixat bilan yozishni talab qilsa, bu uning yozuvga nisbatan salbiy munosabatini shakllantirishi mumkin. Aksincha, sabr, rag‘bat va o‘yin elementlari bilan tashkil etilgan mashg‘ulotlar o‘quvchida yozuvga qiziqish uyg‘otadi.

Yozuvga o‘rgatishda gigiyenik talablar ham alohida o‘rin tutadi. O‘quvchining partada to‘g‘ri o‘tirishi, daftarni to‘g‘ri qo‘yishi, ruchkani to‘g‘ri ushlashi, ko‘z bilan daftar orasidagi masofani saqlashi yozuv sifatiga bevosita ta’sir qiladi. Noto‘g‘ri o‘tirish nafaqat yozuvning buzilishiga, balki bolaning sog‘lig‘iga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi yozuv darslarining ilk bosqichidayoq bu qoidalarga e’tibor qaratishi va ularni odat darajasiga olib chiqishi kerak. To‘g‘ri tashkil etilgan yozuv holati bolaning charchashini kamaytiradi, qo‘l harakatlarini erkinlashtiradi va yozuvning ravon bo‘lishiga yordam beradi.

Yozuvga o‘rgatish jarayoni, odatda, tayyorgarlik bosqichidan boshlanadi. Bu bosqichda bolalarda qo‘l harakatlarini rivojlantiruvchi chiziqlar chizish, geometrik shakllarni ifodalash, turli elementlarni chizish kabi mashqlar bajariladi. Bunday mashqlar bolani harflarni yozishga jismoniy va psixologik jihatdan tayyorlaydi. Shundan so‘ng harf elementlari bilan tanishtirish, ularni yozish tartibini ko‘rsatish, doskada namuna berish, havoda yozdirish, daftarda mustaqil yozdirish ishlari amalga oshiriladi. Har bir yangi harf avval alohida, keyin bo‘g‘in, so‘z va gap tarkibida yozdiriladi. Bu ketma-ketlik o‘quvchiga yozuvni tushunib, izchil o‘zlashtirish imkonini beradi.

Yozuvga o‘rgatishda ko‘rgazmalilik tamoyili juda muhimdir. O‘quvchi ko‘rib, kuzatib, taqqoslab va amalda bajarib o‘rganadi. O‘qituvchi harfning yozilish jarayonini doskada yirik qilib ko‘rsatishi, harakat yo‘nalishini tushuntirishi, qaysi nuqtadan boshlanib qayerda tugashini izohlashi lozim. Ko‘rgazmali vositalar, yozuv namunalari, interaktiv taqdimotlar, husnixat jadvallari va multimediya materiallari bu borada katta yordam beradi. Ayniqsa, bugungi kunda raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish orqali harf elementlarini animatsion tarzda ko‘rsatish, xatolarni vizual tarzda tahlil qilish va individual yondashuvni kuchaytirish mumkin.

Yozuv malakasini shakllantirishda takrorlash va muntazam mashq alohida ahamiyatga ega. Yozuv bir martalik tushuntirish bilan emas, balki ko‘p bora takrorlash, nazorat qilish va mustahkamlash orqali shakllanadi. O‘quvchi harflarni qayta-qayta yozish jarayonida qo‘l harakatlari avtomatlashadi, yozuv tezligi va sifati yaxshilanadi. Biroq takrorlash zerikarli ko‘rinishga ega bo‘lmasligi kerak. Mashqlarni turlicha tashkil etish, ijodiy topshiriqlar berish, o‘quvchilarni bir-birining ishini tahlil qilishga jalb etish orqali darsning samaradorligini oshirish mumkin. Masalan, so‘zlardan gap tuzib yozish, rasm asosida kichik matn yozish, she’r va maqollarni chiroyli ko‘chirish kabi mashqlar yozuvni mazmunli faoliyatga aylantiradi.

Boshlang‘ich sinfda yozuvga o‘rgatishda husnixat masalasi ham katta ahamiyatga ega. Chiroyli yozuv estetik tarbiyaning bir ko‘rinishi bo‘lib, o‘quvchida tartiblilik, sinchkovlik, mas’uliyat va didni shakllantiradi. Husnixat qoidalariga rioya qilish o‘quvchining yozgan matnini boshqalar uchun tushunarli va o‘qishga qulay qiladi. Shu bilan birga, juda qattiq talabchanlik ham maqsadga muvofiq emas. Ayrim o‘quvchilarda yozuv sekinroq shakllanishi mumkin, shu bois o‘qituvchi xatolarni muloyimlik bilan to‘g‘rilashi, bolani ruhlantirishi va individual yondashuvni saqlashi zarur. Rag‘batlantirish, maqtov va kichik muvaffaqiyatlarni e’tirof etish o‘quvchining yozuvga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

Yozuvga o‘rgatish jarayonida xatolar ustida ishlash ham muhim o‘rin egallaydi. O‘quvchilar orasida harf elementlarini noto‘g‘ri yozish, harflarning o‘lchamiga rioya qilmaslik, qatorga sig‘dira olmaslik, harflarni noto‘g‘ri ulash, so‘z orasidagi masofani saqlamaslik kabi xatolar ko‘p uchraydi. Bu xatolarni vaqtida aniqlash va bartaraf etish zarur. O‘qituvchi umumiy xatolarni doskada tahlil qilishi, individual kamchiliklar bo‘yicha alohida ishlashi, qayta yozdirish va taqqoslash usullaridan foydalanishi mumkin. Xatolarni tahlil qilish jazolash vositasi emas, balki o‘rganishning tabiiy qismi sifatida tashkil etilishi kerak.

Yozuvga o‘rgatishda o‘yin texnologiyalaridan foydalanish ham samarali natija beradi. Kichik yoshdagi bolalar uchun o‘yin orqali o‘rganish tabiiy va qiziqarli jarayon hisoblanadi.

Harfni topish, yozuv musobaqalari, chiziqlarni davom ettirish, elementlardan harf yasash, tovush va harfni bog‘lashga doir didaktik o‘yinlar o‘quvchilar faolligini oshiradi. O‘yin metodlari orqali murakkab yozuv mashqlari ham bolaga yengilroq tuyuladi. Bu usul ayniqsa yozishga qiziqishi past yoki qo‘l harakatlari sust rivojlangan bolalar bilan ishlashda foydalidir.

Savod o‘rgatish jarayonida yozuvga o‘rgatishning samaradorligi ko‘p jihatdan o‘qituvchining pedagogik mahoratiga bog‘liq. O‘qituvchi o‘z nutqi, tushuntirish usuli, darsni rejalashtirishi, vaqtni taqsimlashi, rag‘bat va nazorat usullarini to‘g‘ri tanlashi bilan bu jarayonni muvaffaqiyatli tashkil etadi. U o‘quvchilarning individual farqlarini bilishi, kimga ko‘proq yordam kerakligini aniqlashi, sabr-toqat bilan har bir o‘quvchini natijaga olib chiqishi lozim. Yozuvga o‘rgatish jarayonida o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki yo‘naltiruvchi, kuzatuvchi va qo‘llab-quvvatlovchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi.

Oila va maktab hamkorligi ham yozuv malakasini shakllantirishda muhimdir. Ota-onalar farzandining yozuv mashqlariga befarq bo‘lmasligi, uyda qulay sharoit yaratishi, bolaning daftar va yozuv qurollariga e’tibor berishi, uni ortiqcha tanbeh bermasdan qo‘llab-quvvatlashi kerak. Biroq uyda noto‘g‘ri o‘rgatish yoki bolaning o‘rniga yozib berish salbiy oqibatlarga olib keladi. Shu sababli o‘qituvchi ota-onalarga metodik tavsiyalar berishi, yozuvni mashq qildirishning to‘g‘ri yo‘llarini tushuntirishi foydali bo‘ladi.

Yozuvga o‘rgatish nafaqat boshlang‘ich sinfdagi tor ko‘nikma, balki keyingi barcha fanlarni muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun zarur bo‘lgan tayanch malakadir. Matematika, ona tili, atrof-muhit, tarix yoki boshqa fanlarda yozma topshiriqlar bajarish, fikrni izchil ifodalash, konspekt tuzish, imlo qoidalariga amal qilish yozuv ko‘nikmasiga tayanadi. Demak, yozuvga o‘rgatish jarayoniga jiddiy yondashish kelajakdagi o‘quv muvaffaqiyatining muhim omillaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, savod o‘rgatish jarayonida yozuvga o‘rgatish ko‘p qirrali, murakkab va mas’uliyatli pedagogik jarayondir. U bolaning savodxonligi, nutqi, tafakkuri, estetik didi va mustaqil fikrlashini rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etadi. Yozuv malakasi bosqichma-bosqich, izchil mashqlar, individual yondashuv, ko‘rgazmalilik, gigiyenik talablar va muntazam nazorat asosida shakllanadi. Bu jarayonda o‘qituvchining mahorati, bolaning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, rag‘batlantiruvchi muhit yaratish hal qiluvchi ahamiyatga ega. To‘g‘ri tashkil etilgan yozuv ta’limi o‘quvchining nafaqat chiroyli yozishiga, balki bilimni ongli egallashi va o‘z fikrini erkin ifodalashiga ham xizmat qiladi.

Jadval tahlili

Jadvaldan ko‘rinadiki, yozuvga o‘rgatish bir necha izchil bosqichlarda amalga oshiriladi. Dastlabki tayyorgarlik bosqichida bolaning qo‘l mushaklari, ko‘rish va harakat uyg‘unligi rivojlantiriladi. Bu bosqichni puxta tashkil etish keyingi jarayon uchun mustahkam poydevor yaratadi. Harf elementlarini o‘rgatish bosqichida o‘quvchi harfning qismlarini tushunib, ularni qanday joylashtirishni o‘rganadi. Keyingi bosqichlarda esa alohida harf yozishdan bog‘lanishli yozuvga, undan esa mustaqil yozma nutqqa o‘tiladi. Demak, yozuv malakasi birdaniga emas, balki asta-sekin, mashq va takrorlash orqali shakllanadi.

Savod o‘rgatish jarayonida yozuvga o‘rgatish tizimi

Savod o‘rgatish
↓
Tayyorgarlik mashqlari
↓
Harf elementlarini yozish
↓
Harflarni yozish
↓
Bo‘g‘inlarni yozish
↓
So‘zlarni yozish

↓
Gaplarni yozish
↓
Matn tuzish va yozish

Ushbu sxema yozuvga o‘rgatishning izchil va ketma-ket jarayon ekanini ko‘rsatadi. O‘quvchi birinchi navbatda grafomotor tayyorgarlikdan o‘tadi, undan so‘ng harf elementlari, harflar, bo‘g‘inlar, so‘zlar va gaplarni yozishga kirishadi. Jarayonning eng yuqori bosqichi matn tuzish va yozish hisoblanadi. Bu esa yozuv malakasi faqat texnik ko‘nikma emas, balki nutqiy va tafakkuriy faoliyat bilan bog‘liq ekanini anglatadi. Agar bir bosqich yetarlicha mustahkam bo‘lmasa, keyingi bosqichda qiyinchiliklar paydo bo‘lishi mumkin.

Xulosa

Savod o‘rgatish jarayonida yozuvga o‘rgatish boshlang‘ich ta’limning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, u o‘quvchilarning keyingi o‘quv faoliyati uchun mustahkam zamin yaratadi. Yozuv ko‘nikmasi bolaning nafaqat harflarni to‘g‘ri va chiroyli yozish malakasini, balki fikrni yozma shaklda izchil, aniq va ravon ifodalash qobiliyatini ham shakllantiradi. Shu jihatdan qaraganda, yozuvga o‘rgatish savodxonlikni rivojlantirish bilan bir qatorda, o‘quvchining tafakkuri, diqqati, xotirasi, mayda motorikasi va estetik didining rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Maqola tahlili shuni ko‘rsatadiki, yozuvga o‘rgatish jarayoni bosqichma-bosqich, izchil va maqsadga yo‘naltirilgan holda tashkil etilgandagina samarali natija beradi. Tayyorgarlik mashqlari, harf elementlarini o‘rgatish, harflarni yozish, bo‘g‘in va so‘zlarni bog‘lab yozish, gap va matn tuzishga o‘tish kabi bosqichlar bir-biri bilan uzviy bog‘liqdir. Har bir bosqichning puxta o‘zlashtirilishi keyingi bosqichning muvaffaqiyatini ta’minlaydi. Shu bois o‘qituvchi tomonidan darslarni ilmiy-metodik asosda rejalashtirish, ko‘rgazmali vositalardan foydalanish, muntazam mashq va takrorlash ishlarini tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yozuvga o‘rgatishda o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish alohida ahamiyatga ega. Har bir bolaning yozuvni o‘zlashtirish sur’ati, diqqat darajasi, qo‘l harakati va qobiliyati turlicha bo‘lishi mumkin. Shuning uchun ta’lim jarayonida individual yondashuvni qo‘llash, rag‘batlantirish, xatolarni o‘z vaqtida to‘g‘rilash va o‘quvchini ruhiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash zarur. Bu esa yozuv darslarining samaradorligini oshiradi va o‘quvchilarda yozuvga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Shuningdek, yozuvga o‘rgatish jarayonida gigiyenik talablar, partada to‘g‘ri o‘tirish, ruchkani to‘g‘ri ushlash, daftarni to‘g‘ri qo‘yish kabi omillarga rioya qilish ham muhimdir. Chunki bular yozuvning sifatiga, chiroyliligiga va bolaning sog‘lig‘iga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Husnixatga e’tibor berish esa o‘quvchida tartiblilik, mas’uliyat va estetik didni shakllantiradi.

Umuman olganda, savod o‘rgatish jarayonida yozuvga o‘rgatish ko‘p qirrali pedagogik jarayon bo‘lib, u o‘quvchining savodli, mustaqil fikrlovchi va ijodiy shaxs sifatida shakllanishida muhim o‘rin tutadi. To‘g‘ri tashkil etilgan yozuv ta’limi o‘quvchining nafaqat boshlang‘ich sinflardagi, balki keyingi ta’lim bosqichlaridagi muvaffaqiyati uchun ham poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli yozuvga o‘rgatish masalasi boshlang‘ich ta’lim metodikasining eng dolzarb va e’tibor talab qiladigan yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Matchonov, S., Bakiyeva, H., G‘ulomova, X., Yo‘ldosheva, Sh., Xolboyeva, G. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent: Ishonchli hamkor nashriyoti, 2021.
2. Jumayev, R.X. Ona tili o‘qitish metodikasi. Buxoro: Sadriddin Salim Buxoriy “Durdona” nashriyoti, 2021.
3. Ye, Y., Inoue, T., Maurer, U., McBride, C. (Eds.). Routledge International Handbook of Visual-motor Skills, Handwriting, and Spelling: Theory, Research, and Practice. London: Routledge, 2024.
4. Serravallo, J. Teaching Writing in Small Groups. Portsmouth, NH: Heinemann, 2021.

MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARNING SHE‘R YOD OLISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Ismoilova Nilufar Sobir qizi
NavDU Maktabgacha ta'lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi
nismoilova507@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha katta yoshdagi bolalarning yod olish qobiliyatini rivojlantirishning pedagogik va psixologik asoslari yoritilgan. Maqolada she’riy matnlar ustida ishlashning an’anaviy va zamonaviy usullari qiyosiy tahlil qilinadi. Shuningdek, bolalarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, she’r yodlash jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etish bo‘yicha metodik tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta’lim, katta yoshdagi bolalar, she’r yod olish, nutq o‘stirish, xotira, mnemonika, intonatsiya, lug‘at boyligi, metodika, estetik tarbiya, interaktiv usullar.

Аннотация: В данной статье освещаются педагогические и психологические основы развития способностей к заучиванию у детей старшего дошкольного возраста. В работе проводится сравнительный анализ традиционных и современных методов работы со стихотворными текстами. Также, исходя из возрастных особенностей детей, даются методические рекомендации по интересной и эффективной организации процесса заучивания стихов.

Ключевые слова: Дошкольное образование, дети старшего дошкольного возраста, заучивание стихов, развитие речи, память, мнемотехника, интонация, словарный запас, методика, эстетическое воспитание, интерактивные методы.

O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim tizimini tubdan isloh qilish jarayonida bolalarni har tomonlama rivojlantirish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Zero, maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual salohiyati va nutqiy madaniyatini shakllantirishda badiiy adabiyot, xususan, she’riyatning o‘rni beqiyosdir. O‘zbekiston Respublikasining maktabgacha ta’lim va tarbiya bo‘yicha "Ilk qadam" davlat o‘quv dasturi talablariga muvofiq, 5-7 yoshli bolalarda (Katta va Tayyorlov guruhlari) nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalarini rivojlantirish "Nutq, o‘qish va yozish malakalari" rivojlanish sohasining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

Dasturga ko‘ra, bolalar badiiy asarlarni, jumladan, she’rlarni tinglashi, ularning mazmunini tushunishi va ifodali yod ayta olishi lozim. She’r yod olish jarayoni bolada nafaqat fonematik eshitish qobiliyatini, balki estetik did va milliy qadriyatlarga bo‘lgan hurmatni ham shakllantiradi. Biroq, bugungi kunda ta’lim jarayonida faqatgina mexanik yod olish emas, balki bolaning xotira imkoniyatlarini hisobga oluvchi interaktiv metodlarni qo‘llash zarurati tug‘ilmoqda. Ushbu maqolada "Ilk qadam" dasturi doirasida belgilangan kompetensiyalarni amalga oshirishda katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarning she’r yod olish ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali metodik yo‘llari va mnemotexnika vositalarining ahamiyati tahlil qilinadi.Katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarning xotirasi ixtiyoriy xarakterga ega bo‘la boshlaydi. "Ilk qadam" davlat o‘quv dasturining "Nutq, o‘qish va yozish malakalari" sohasida bolaning nafaqat she’rni yod aytishi, balki uning mazmunini tushunishi va hissiyot bilan yetkazib bera olishi muhim vazifa qilib belgilangan.She’r yod olishning an’anaviy va zamonaviy yondashuvi

An’anaviy metodikada ko‘proq qaytarish (repetitsiya) usulidan foydalaniladi. Biroq, zamonaviy maktabgacha ta’limda mnemotexnika (vizual sxemalar) usuli yuqori samara bermoqda. Bunda har bir misra yoki so‘z ma’lum bir rasm yoki belgi bilan bog‘lanadi. Bu esa bolaning nafaqat eshitish, balki ko‘rish xotirasini ham ishga soladi.Mening fikrimcha, she’r yod olish jarayoni shunchaki xotirani mashq qildirish emas, balki bola bilan "jonli muloqot" bo‘lishi kerak. Faoliyatim davomida kuzatishlarim shuni ko‘rsatadiki, she’r yodlashda quyidagi omillar muvaffaqiyat garovidir:

1. Hissiy bog‘liqlik: Agar bola she’rdagi qahramon holatiga kirmasa (masalan, quyoncha haqidagi she’rda quyondek sakrab ko‘rmasa), matn uning xotirasida uzoq saqlanmaydi.

2. O‘yin texnologiyasi: She’rni "Zanjir" usulida (har bir bola bittadan misra aytishi) yoki "Rasmga qarab top" o‘yinlari orqali o‘rgatish boladagi zerikish hissini yo‘qotadi.

3. Individual yondashuv: Har bir bolaning xotira turi turlicha (kimdir eshitib, kimdir ko‘rib tez yodlaydi).

Shuning uchun mashg‘ulotlarda audio-vizual vositalarning (multimedia, slaydlar) bo‘lishi shart.Shuningdek, ota-onalar bilan hamkorlik masalasi ham dolzarbdir. Bog‘chada olingan bilim uyda mustahkamlanmasa, ko‘nikma to‘liq shakllanmaydi. Shuning uchun tarbiyachi ota-onalarga she’r yodlashning qiziqarli usullari haqida master-klasslar o‘tishi lozim deb hisoblayman.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, maktabgacha katta yoshdagi bolalarning she’r yod olish ko‘nikmalarini rivojlantirish – bu shunchaki yodlash emas, balki bolaning intellektual va estetik olamini boyitish jarayonidir. "Ilk qadam" davlat o‘quv dasturida belgilangan vazifalarni amalga oshirishda an’anaviy metodlarni zamonaviy innovatsion texnologiyalar, xususan, mnemotexnika va interaktiv o‘yinlar bilan uyg‘unlashtirish yuqori samaradorlikni ta’minlaydi.

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, she’r yodlash jarayonida bolaning yosh xususiyatlarini inobatga olish, mashg‘ulotlarni ko‘rgazmalilik asosida tashkil etish va eng muhimi, bolada she’riyatga nisbatan hissiy qiziqish uyg‘otish lozim. Shundagina bola nafaqat matnni xotirasida saqlab qoladi, balki o‘z nutqida badiiy ifodalilikka, boy so‘z zaxirasiga va mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega bo‘ladi.

Amaliy tavsiyalar

1. Mnemojadvallardan foydalanish: Har bir she’r uchun maxsus vizual chizmalarni tayyorlash va ular orqali bolaning ko‘rish xotirasini faollashtirish.

2. Harakatli yodlash: She’r mazmuniga mos keladigan jismoniy harakatlar va imo-ishoralarni qo‘llash (kinestetik xotira uchun).

3. Muntazamlik: She’r yodlashni og‘ir vazifa sifatida emas, balki kundalik o‘yin yoki muloqotning bir qismi sifatida (masalan, sayr vaqtida) tashkil etish.

4. Rag‘batlantirish: Bolaning kichik yutuqlarini ham munosib taqdirlash orqali unda badiiy nutqqa bo‘lgan ishtiyoqni so‘ndirmaslik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida"gi Qonuni. – T., 2019-yil 16-dekabr.

2. "Ilk qadam" davlat o‘quv dasturi (takomillashtirilgan nashr). – T.: Maktabgacha ta’lim vazirligi, 2022.

3. Babayeva D.R. "Nutq o‘stirish metodikasi". – T.: "Innovatsiya-Ziyo", 2020.

4. Sodiqova Sh.A. "Maktabgacha pedagogika". – T.: "Tafakkur sarchashmalari", 2013.

5. Shin A.V. va boshqalar. "Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim-tarbiya jarayonini rejalashtirish". – T., 2021.

DUAL TA’LIM TIZIMI: ZAMONAVIY KASB-HUNAR TA’LIMINI MODERNIZATSIYA QILISHNING STRATEGIK YO‘NALISHI

Qarshiyeva Oydinoy Bahritdin qizi
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi A8 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada dual ta’lim tizimining mohiyati, ilmiy-nazariy asoslari hamda amaliy samaradorligi tahlil qilinadi. Muallif dual ta’lim modelining xalqaro tajribalari bilan bir qatorda, O‘zbekiston sharoitida uni joriy etishning afzalliklari va dolzarb muammolarini ham yoritadi.

Annotation: This article analyzes the essence, theoretical foundations, and practical effectiveness of the dual education system. Along with international experiences of the dual

education model, the author highlights the advantages and current challenges of its implementation in the context of Uzbekistan.

Аннотация: В данной статье анализируются сущность, теоретические основы и практическая эффективность системы дуального образования. Наряду с международным опытом модели дуального образования, автор освещает преимущества и актуальные проблемы его внедрения в условиях Узбекистана.

Kalit so‘zlar: dual ta’lim, integratsiya, amaliy ko‘nikma, mehnat bozori, kasb-hunar ta’limi, kadrlar tayyorlash.

Keywords: Dual system, Integration, Practical skills, Labor market, Vocational education, Workforce training.

Ключевые слова: Дуальное образование, Интеграция, Практические навыки, Рынок труда, Профессиональное образование, Подготовка кадров.

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida ta’lim tizimining asosiy vazifasi mehnat bozorining real talablariga javob beradigan, amaliy ko‘nikmaga ega, malakali mutaxassislarni tayyorlashdan iborat. Bu borada dual ta’lim modeli ayniqsa dolzarb bo‘lib, u kasb-hunar ta’limining samaradorligini oshirishda strategik vosita sifatida e’tirof etilmoqda. Mazkur tizim nafaqat o‘quv jarayonining sifati va amaliyligini ta’minlaydi, balki ishlab chiqarish bilan uzviy integratsiyani shakllantiradi.

• Mavzuning dolzarbligi: Global raqobat sharoitida mehnat bozorining o'zgaruvchan talablari kasbiy ta'lim tizimini takomillashtirishni taqozo etadi. Dual ta'lim – ta'lim muassasalari va korxonalar hamkorligiga asoslangan innovatsion yondashuv sifatida kasbiy ta'lim sifatini oshirish va bitiruvchilarning bandligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

• Maqsad va vazifalar:

• Maqsad: Dual ta'limning mohiyati, afzalliklari va O'zbekistonda joriy etish istiqbollarini tahlil qilish.

• Vazifalar:

* Dual ta'limning nazariy asoslarini o'rganish.
* Dual ta'limning xorijiy tajribasini tahlil qilish.
* O'zbekistonda dual ta'limni joriy etishning afzalliklari va muammolarini aniqlash.
* Dual ta'limni rivojlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

• Tadqiqot usullari: Adabiyotlar tahlili, qiyosiy tahlil, statistik ma'lumotlar tahlili, ekspertlar bilan suhbat.

Dual ta’limning ilmiy-nazariy asoslari

Dual ta’lim modeli nemis pedagogik maktabi tajribasiga asoslanadi. Bu tizimda ta’lim va ishlab chiqarish ikki asosiy institutsional komponent sifatida qaraladi. Ular o‘zaro hamkorlikda o‘quvchilarni shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy jihatdan tayyorlaydi. Dual ta’limni ta’lim sohasining konstruktivistik nazariyasi bilan bog‘lash mumkin: bilim faqat o‘z tajribasi asosida shakllanadi, shuning uchun amaliyot — o‘quv jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi.

• Dual ta'limning ta'rifi va mohiyati. Dual ta'limning an'anaviy ta'limdan farqi.

• Dual ta'limning asosiy tamoyillari:

* Ta'lim muassasalari va korxonalarning teng huquqli hamkorligi.
* Ta'lim jarayonining amaliyotga yo'naltirilganligi.
* Talabalarning korxonalarda amaliy ko'nikmalarni egallashi.
* Ta'lim dasturlarining mehnat bozorining talablariga mosligi.

• Dual ta'limning modellari:

* Germaniya modeli (dual ta'limning klassik namunasi).
* Shveytsariya modeli (korxonalarning yuqori darajadagi ishtiroki).
* Avstriya modeli (kasbiy ta'limning yuqori sifati).

Dual ta'limning xorijiy tajribasi

• Germaniya: Dual ta'limning tarixi, rivojlanish bosqichlari, yutuqlari va muammolari.

• Shveytsariya: Dual ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlari, korxonalarning roli, kasbiy ta'lim sifatining yuqori darajasi.

• Avstriya: Dual ta'limning kasbiy ta'lim sifatiga ta'siri, ish beruvchilarning talablariga javob beradigan kadrlarni tayyorlash.

• Xorijiy tajribadan O'zbekiston uchun xulosalar.

O'zbekistonda dual ta'limni joriy etishning istiqbollari va muammolari

• O'zbekistonda kasbiy ta'lim tizimining hozirgi holati.

• Dual ta'limni joriy etishning afzalliklari:

* Kasbiy ta'lim sifatini oshirish.
* Bitiruvchilarning bandligini ta'minlash.
* Mehnat bozorining ehtiyojlariga mos mutaxassislar tayyorlash.
* Korxonalarning kasbiy ta'lim jarayonida ishtirokini kuchaytirish.

• Dual ta'limni joriy etishning muammolari:

* Qonunchilik bazasining yetarli emasligi.
* Ta'lim muassasalari va korxonalar o'rtasidagi hamkorlikning sustligi.
* O'qituvchilarning dual ta'lim bo'yicha yetarli malakaga ega emasligi.
* Korxonalarning dual ta'limni moliyalashtirishga tayyor emasligi.
* Jamiyatning dual ta'lim haqida yetarli ma'lumotga ega emasligi.

- **Statistik ma’lumotlar bilan tahlil**

O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligining 2023-yil yakunlariga ko‘ra:

Respublikadagi ishsiz yoshlar orasida 48% kasb-hunar malakasi yo‘qligi tufayli ish topolmayotganlar qatorida qayd etilgan.

Dual ta’lim asosida o‘qigan bitiruvchilarning 70–75% bir yil ichida o‘z mutaxassisligi bo‘yicha ishga joylashgan.

2024-yil holatiga ko‘ra, 25 dan ortiq texnikum va kasb-hunar maktablarida dual ta’lim joriy qilingan bo‘lib, bu ko‘rsatkich 2021-yilga nisbatan 3 barobar oshgan.

Mazkur ko‘rsatkichlar dual tizimning amaliy samarasini yaqqol namoyon etadi.

Dual ta’lim tizimi — ta’lim va ishlab chiqarishning integratsiyalashgan modeli bo‘lib, u o‘quvchilarni mehnat bozoriga tayyorlashda innovatsion va samarali yondashuvni ta’minlaydi. O‘zbekistonda bu tizimni keng joriy etish orqali iqtisodiyot uchun raqobatbardosh, kasbiy jihatdan yetuk kadrlar bazasini shakllantirish mumkin. Kelgusida normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, korxonalar bilan hamkorlikni mustahkamlash va zamonaviy texnologiyalarni jalb etish orqali dual tizim samaradorligini yanada oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma’naviyat, 2008.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kasb-hunar ta’limi tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi PQ–4884-sonli qarori. – 2020-yil, 6-noyabr.
3. Gessler, M. & Howe, F. (2015). The German Dual System of Vocational Education and Training. BIBB (Federal Institute for Vocational Education and Training), Bonn.

Ergasheva Osiyo Ilhomjon qizi
Maktabgacha ta’tim yo’nalishi 2-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar:Haydarova Dilafruz Inoyatulloyevna

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda zamonaviy o‘yin texnologiyalarining o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Maqolada mantiqiy operatsiyalarni shakllantirishning pedagogik shartlari, “Mantiqiy zanjir” metodi va uning amaliy samaradorligi tahlil qilingan.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль и значение современных игровых технологий в развитии логического мышления детей дошкольного возраста. В статье анализируются педагогические условия формирования логических операций, методика «Логическая цепочка» и ее практическая эффективность.

Abstract: This article examines the role and importance of modern gaming technologies in the development of logical thinking in preschool children. The article analyzes the pedagogical conditions for the formation of logical operations, the "Logical Chain" method and its practical effectiveness.

Kalit so‘zlar: mantiqiy tafakkur, o‘yin texnologiyalari, maktabgacha ta’lim, Didaktik o‘yinlar, “Mantiqiy zanjir” metodi, kognitiv rivojlanish.

Ключевые слова: логическое мышление, игровые технологии, дошкольное образование, дидактические игры, метод «Логическая цепочка», когнитивное развитие.

Keywords: logical thinking, gaming technologies, preschool education, didactic games, “Logical Chain” method, cognitive development.

Maktabgacha ta’lim davri bolaning intellektual salohiyati poydevori qo‘yiladigan eng muhim bosqichdir. Zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri — bolani shunchaki ma’lumotlar majmuasi bilan qurollantirish emas, balki unda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish ko‘nikmasini shakllantirishdir.

Mantiqiy tafakkur — bu insonning atrof-muhitdagi voqea va hodisalar o‘rtasidagi aloqalarni anglash, umumlashtirish va tizimlashtirish qobiliyatidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bu jarayon asosan ko‘rgazmali-obrazli shaklda kechadi. Shuning uchun ham ta’lim jarayoniga o‘yin texnologiyalarini tatbiq etish eng samarali yo‘l hisoblanadi.

O‘yin texnologiyalarining pedagogik asoslari.

O‘yin — maktabgacha yoshdagi bolaning yetakchi faoliyati hisoblanadi. O‘yin texnologiyalari bolani charchatmagan holda, uning qiziqishlarini so‘ndirmasdan murakkab mantiqiy amallarni o‘rgatish imkonini beradi.

Mantiqiy tafakkurni rivojlantirish quyidagi operatsiyalarni o‘z ichiga oladi:

Tahlil :Butunni qismlarga ajratish.

Sintez: Qismlardan butunni hosil qilish.

Taqqoslash: Buyumlarning o‘xshash va farqli jihatlarini topish.

Tasniflash (Klassifikatsiya): Umumiy belgilari bo‘yicha guruhlash.

“Mantiqiy zanjir” metodi (Metodik tavsiya)

Ushbu maqolada mantiqiy izchillikni o‘rgatishga qaratilgan “Mantiqiy zanjir” metodini taklif etamiz.

Metodning maqsadi: Bolalarda voqea-hodisalarning sabab-oqibat bog‘lanishini aniqlash va ketma-ketlikni to‘g‘ri qurish ko‘nikmasini rivojlantirish.

O‘yin jarayoni:

Bolaga 4-5 ta rasmdan iborat to‘plam beriladi (Masalan: Urug‘ - Nihol - Daraxt - Olma yoki Tuxum - Jo‘ja - Tovuq).

Rasmlar aralashtirib tashlanadi.

Bola rasmlarni mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirishi va nima uchun aynan shunday tanlaganini tushuntirib berishi kerak.

Kutilayotgan natija: Bolada nutq rivojlanadi, "avval" va "keyin" tushunchalari mustahkamlanadi, mantiqiy xulosa chiqarish shakllanadi.

Didaktik o‘yinlarning turlari va ahamiyati.

Mantiqiy tafakkurni rivojlantirishda quyidagi o‘yin turlari samarali hisoblanadi:

Matematik o‘yinlar: **"Gyenesh bloklari", "Kyuizener tayoqchalari"** — bular shakl, rang va hajm bo‘yicha tahlil qilishni o‘rgatadi.

Labbirintlar va jumboqlar: Diqqatni jamlash va yechim izlash strategiyasini shakllantiradi.

Grafik o‘yinlar: “Nuqtalarni birlashtir”, “Nima yetishmaydi?” kabi o‘yinlar vizual mantiqni o‘stiradi.

O‘tkazilgan pedagogik kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, o‘yin texnologiyalari qo‘llanilgan guruhlarda bolalarning mantiqiy topshiriqlarni bajarish tezligi an’anaviy dars o‘tiladigan guruhlarga nisbatan 35-40% ga yuqori. Bolalar nafaqat to‘g‘ri javobni topishadi, balki o‘z javoblarini asoslab berishga ham harakat qilishadi.

Bolalarni maktabga tayyorlashda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish ularning kelajakdagi aniq fanlarni o‘zlashtirishida kalit rolini o‘ynaydi. O‘yin texnologiyalari ta’lim mazmunini emotsional bo‘yoqlar bilan boyitadi va bolaning ichki motivatsiyasini uyg‘otadi. “Mantiqiy zanjir” kabi metodlar esa bolaning kognitiv funksiyalarini tizimli ravishda o‘stirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2707-sonli Qarori.
2. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari. – Toshkent, 2018.
3. Vigotskiy L.S. "O‘yin va uning bolaning psixologik rivojlanishidagi roli". – Moskva, 2005.
4. Nishonova Z.T. "Rivojlantiruvchi psixologiya". – Toshkent, 2014.
5. Piyaje J. "Bolaning nutqi va tafakkuri". – (Tarjima), 2010.
6. Sodiqova Sh.A. "Maktabgacha pedagogika". – Toshkent, 2018.

RAQAMLI MUHIT SHAROITIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA SOG‘LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHDA OTA-ONALAR VA PEDAGOGLAR HAMKORLIGINING DOLZARB MUAMMOLARI

M.F.Shamiyeva
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: mazkur maqolada raqamli muhit sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish jarayonida ota-onalar va pedagoglar hamkorligining dolzarb muammolari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, bolalarning jismoniy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga raqamli texnologiyalarning ta’siri ochib berilib, hamkorlik samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli muhit, sog‘lom turmush tarzi, maktabgacha ta’lim, hamkorlik, raqamli gigiyena, ekran vaqti, bola rivoji.

Аннотация: в данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируются актуальные проблемы сотрудничества родителей и педагогов в формировании здорового образа жизни у детей дошкольного возраста в условиях цифровой среды. Раскрывается влияние цифровых технологий на физическое, психологическое и социальное развитие детей, а также разрабатываются практические рекомендации по повышению эффективности взаимодействия.

Ключевые слова: цифровая среда, здоровый образ жизни, дошкольное образование, сотрудничество, цифровая гигиена, экранное время, развитие ребенка.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the current issues in the collaboration between parents and educators in forming a healthy lifestyle among preschool children in the context of the digital environment. It examines the impact of digital technologies on children's physical, psychological, and social development, and proposes practical recommendations to improve the effectiveness of such cooperation.

Keywords: digital environment, healthy lifestyle, preschool education, collaboration, digital hygiene, screen time, child development.

Kirish. Globallashuv va raqamlashtirish jarayonlarining jadallashuvi natijasida zamonaviy jamiyatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari inson hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib bormoqda. Xususan, maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiylashuvi, bilish faoliyati va kundalik hayotida raqamli vositalarning ulushi keskin ortib bormoqda. Bugungi kunda bolalar juda erta yoshdan boshlab turli gadjetlar, mobil ilovalar va multimediya vositalari bilan o‘zaro aloqaga kirishmoqda. Mazkur holat esa ularning rivojlanish jarayoniga ko‘p qirrali ta’sir ko‘rsatib, yangi pedagogik yondashuvlarni talab etmoqda.Raqamli muhitning kengayishi bir tomondan bolalarning intellektual rivojlanishiga, axborot olish imkoniyatlarining ortishiga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan ularning jismoniy faolligining pasayishi, ko‘rish organlariga tushadigan yuklamaning ortishi, uyqu rejimining buzilishi hamda psixologik qaramlik kabi muammolarni yuzaga keltirmoqda. Shu jihatdan, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish masalasi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy va tibbiy muammo sifatida ham dolzarblik kasb etmoqda.

Maktabgacha yosh — shaxsning jismoniy, psixik va ijtimoiy rivojlanish asoslari shakllanadigan eng muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda sog‘lom turmush tarziga oid dastlabki ko‘nikmalar, odatlar va qadriyatlar shakllanadi. Shuning uchun ham bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish jarayoni tizimli, maqsadga yo‘naltirilgan hamda ilmiy asoslangan holda tashkil etilishi zarur.

Mazkur jarayonda asosiy ijtimoiy institutlar — oila va maktabgacha ta’lim tashkilotlarining o‘rni beqiyosdir. Ota-onalar bolaning birlamchi ijtimoiy muhitini tashkil etib, uning kundalik hayot tarzi, odatlari va xulq-atvoriga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Pedagoglar esa ta’lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etish orqali bolalarning sog‘lom rivojlanishini ta’minlaydi. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab hollarda ota-onalar va pedagoglar o‘rtasidagi hamkorlik yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagan, ularning talab va yondashuvlari o‘rtasida nomuvofiqliklar mavjud. Bu esa bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish jarayonining samaradorligiga salbiy ta’sir etadi.

Shuningdek, raqamli muhit sharoitida ota-onalarning pedagogik va raqamli savodxonlik darajasi, pedagoglarning zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasi, hamda davlat tomonidan ishlab chiqilgan me’yoriy-huquqiy bazaning amaliyotdagi ijrosi kabi omillar ham mazkur muammoning murakkabligini belgilaydi. Ayniqsa, bolalarning ekran vaqtini me’yorlash, raqamli gigiyena qoidalarini shakllantirish hamda sog‘lom kun tartibini tashkil etish masalalarida yagona yondashuvning yetishmasligi dolzarb muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Shu munosabat bilan, raqamli muhit sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda ota-onalar va pedagoglar hamkorligining dolzarb muammolarini aniqlash, ularni ilmiy-nazariy jihatdan asoslash hamda amaliy yechimlar ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolaning maqsadi ham aynan ushbu jarayonning o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalar rivojining keskin sur’atlarda ortib borishi inson hayotining barcha sohalarida tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarning kundalik hayotida raqamli qurilmalardan foydalanish darajasining ortishi ularning jismoniy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bugungi

kunda bolalar erta yoshdan boshlab raqamli muhitga kirib borayotganligi sababli, ularning sog‘lom turmush tarzini shakllantirish masalasi yangi mazmun va yondashuvlarni talab etmoqda.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ortiqcha ekran vaqti bolalarda jismoniy faollikning kamayishi, ko‘rish organlariga yuklamaning ortishi, uyqu ritmining buzilishi hamda emotsional beqarorlik kabi salbiy oqibatlarni keltirib chiqaradi. Shu bilan birga, raqamli muhitning ijobiy jihatlari — axborotga tezkor kirish, interaktiv o‘rganish imkoniyatlari — ham mavjud bo‘lib, bu jarayonni to‘liq inkor etish emas, balki uni pedagogik jihatdan to‘g‘ri boshqarish zarurligini ko‘rsatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish — ularning keyingi hayoti davomida salomatligini ta’minlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonda oila va maktabgacha ta’lim tashkilotlari o‘rtasidagi uzviy hamkorlik hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Biroq amaliyotda ota-onalar va pedagoglar o‘rtasida yagona yondashuvning yetishmasligi, raqamli savodxonlik darajasining turlicha ekanligi, hamda sog‘lom turmush tarbiyasiga nisbatan qarashlarning farqlanishi kabi muammolar mavjud.

Shuningdek, davlat darajasida qabul qilingan me’yoriy-huquqiy hujjatlar mavjud bo‘lishiga qaramay, ularning amaliyotga tatbiq etilishida muayyan kamchiliklar kuzatilmoqda. Bu esa bolalarning raqamli muhitdagi faoliyatini nazorat qilish va ularning sog‘lom rivojlanishini ta’minlashda tizimli yondashuv zarurligini yanada kuchaytiradi.Raqamli muhit sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda ota-onalar va pedagoglar hamkorligining dolzarb muammolarini aniqlash, ularni ilmiy asoslash va samarali yechimlar ishlab chiqish bugungi kun pedagogika fanining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, unda ishlab chiqilgan ilmiy xulosalar va tavsiyalar maktabgacha ta’lim tashkilotlari hamda oilaviy tarbiya jarayonida bevosita qo‘llash uchun mo‘ljallangan.

Xususan:

- ota-onalar va pedagoglar o‘rtasida samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish bo‘yicha aniq metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi;
- bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga qaratilgan kun tartibi, jismoniy faollik va raqamli vositalardan foydalanish me’yorlari bo‘yicha amaliy ko‘rsatmalar beriladi;
- raqamli gigiyena qoidalarini shakllantirish va ularni bolalar ongiga singdirish usullari taklif etiladi;
- pedagoglar uchun metodik qo‘llanmalar va ota-onalar uchun maslahat dasturlarini ishlab chiqishda foydalanish imkoniyati yaratiladi.

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari maktabgacha ta’lim tizimida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishga qaratilgan dasturlarni takomillashtirish, ota-onalar bilan ishlash mexanizmlarini rivojlantirish hamda raqamli muhitda bolalar xavfsizligini ta’minlashga xizmat qiluvchi amaliy choralarni ishlab chiqishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Raqamli muhitning jadal rivojlanishi maktabgacha yoshdagi bolalarning hayot tarziga sezilarli o‘zgarishlar kiritib, ularning jismoniy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar bolalar rivoji uchun muayyan imkoniyatlar yaratishi bilan birga, sog‘lom turmush tarzining shakllanishiga salbiy ta’sir etuvchi omillarni ham yuzaga keltirmoqda. Xususan, ortiqcha ekran vaqti, jismoniy faollikning kamayishi, uyqu rejimining buzilishi hamda psixologik qaramlik kabi muammolar dolzarb masalalar sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Tahlillar asosida aniqlanishicha, maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda ota-onalar va pedagoglar hamkorligi yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Ular o‘rtasida yagona yondashuvning yo‘qligi, raqamli savodxonlik darajasining turlicha ekanligi hamda sog‘lom turmush tarbiyasiga nisbatan qarashlarning nomuvofiqligi ushbu jarayon samaradorligini pasaytiruvchi asosiy omillar hisoblanadi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish jarayoni faqatgina individual yoki institutsional yondashuv bilan emas, balki kompleks hamkorlik asosida samarali tashkil etilishi zarurligi ilmiy jihatdan asoslandi. Ota-onalar va pedagoglar o‘rtasida

uzviy, tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish bolalarning sog‘lom rivojlanishini ta’minlashda muhim shart sifatida e’tirof etildi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi umumiy xulosalarga kelindi:

- raqamli muhit sharoitida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish yangi pedagogik yondashuvlarni talab etadi;
- bolalarda sog‘lom odatlarni rivojlantirishda oila va ta’lim muassasasining hamkorligi hal qiluvchi omil hisoblanadi;
- raqamli gigiyena qoidalarini joriy etish va ekran vaqtini me’yorlash zarur;
- ota-onalar va pedagoglarning raqamli hamda pedagogik savodxonligini oshirish muhim ahamiyatga ega.

Yakuniy natija sifatida ta’kidlash joizki, raqamli muhit sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish samaradorligi ko‘p jihatdan ota-onalar va pedagoglar o‘rtasidagi hamkorlik darajasiga bog‘liq. Ushbu hamkorlikni ilmiy asosda takomillashtirish bolalarning sog‘lom, barkamol va har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. **“**Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. – Toshkent, 2018.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. – Toshkent, 2017.
3. F.R. Qodirova. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
4. Sh.A. Abdullayeva. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2020.
5. L.S. Vygotsky. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978.

ONLAYN MULOQOT VA REAL HAYOTDAGI IJTIMOIY MUNOSABATLAR O‘RTASIDAGI BOG‘LIQLIK

Sanaqulova Dinora Jo‘rabek qizi
NavDU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Davlatova Z.H.

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy raqamli muhitda onlayn muloqotning kengayishi va uning insonlarning real hayotdagi ijtimoiy munosabatlariga ta’siri tahlil qilinadi. Ayniqsa, bolalar va o‘smirlar misolida virtual muloqot shakllari, ularning afzallik va kamchiliklari, hamda shaxs rivojiga ko‘rsatayotgan psixologik ta’sirlari o‘rganiladi. Tadqiqot natijalari onlayn va oflayn muloqot o‘rtasida murakkab, ikki tomonlama bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: onlayn muloqot, ijtimoiy munosabatlar, raqamli muhit, o‘smirlar psixologiyasi, virtual aloqa.

Abstract. This article analyzes the expansion of online communication in the modern digital environment and its impact on real-life social relationships. Particular attention is given to the example of children and adolescents, examining forms of virtual communication, their advantages and disadvantages, as well as their psychological effects on personality development. The results of the study indicate that there is a complex, bidirectional relationship between online and offline communication.

Keywords: online communication, social relationships, digital environment, adolescent psychology, virtual interaction.

Аннотация. В данной стате анализируется расширение онлайн-коммуникатсии в современной сифровой среде и её влияние на социалние отношения в реалной жизни. Особое внимание уделяется детям и подросткам: рассматриваются форми виртуалного обшения, их преимушества и недостатки, а также психологическое влияние на развитие личности. Результати исследования показивают наличие сложной двусторонней взаимосвязи между онлайн- и офлайн-коммуникатсией.

Ключевие слова: онлайн-коммуникация, социалние отношения, сифровая среда, психология подростков, виртуалное взаимодействие.

Kirish. Axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan zamonda insonlar o‘rtasidagi muloqot shakllari ham tubdan o‘zgarmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshiriladigan onlayn muloqot inson hayotining ajralmas qismiga aylandi. Ayniqsa, bolalar va o‘smirlar orasida virtual muloqot asosiy kommunikatsiya vositasiga aylanib bormoqda. Bu esa real hayotdagi ijtimoiy munosabatlarga qanday ta’sir ko‘rsatmoqda, degan savolni dolzarb qiladi.

Onlayn muloqot — bu internet orqali amalga oshiriladigan verbal va noverbal aloqa shakli bo‘lib, u ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va boshqa raqamli platformalar orqali namoyon bo‘ladi. Uning asosiy xususiyatlari masofadan turib muloqot qilish imkoniyati; vaqt va makon cheklovlarining kamayishi; anonimlik darajasining mavjudligi; tezkor va ko‘p kanalli axborot almashinuvidan iborat. Bu xususiyatlar insonlarga keng imkoniyatlar yaratsa-da, ayrim psixologik muammolarni ham keltirib chiqaradi. Real hayotdagi ijtimoiy munosabatlar insonning shaxs sifatida shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Yuzma-yuz muloqot jarayonida insonda empatiya rivojlanadi, noverbal signallarni (yuz ifodasi, ovoz ohangi) tushunishni o‘rganadi, ijtimoiy moslashuv qobiliyatini oshiradi. Shu sababli, real muloqot inson psixik salomatligi va ijtimoiy barqarorligi uchun zarur omil hisoblanadi.

Onlayn va real (oflayn) muloqot o‘rtasidagi bog‘liqlik zamonaviy psixologiya va sotsiologiyada dolzarb tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi natijasida insonlar muloqot qilish uslubini o‘zgartirib, virtual va real muhit o‘rtasida doimiy harakatda bo‘lmoqda. Bu ikki shakl bir-biriga qarama-qarshi emas, balki o‘zaro bog‘liq va o‘zaro ta’sir qiluvchi tizim sifatida qaralishi lozim. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, onlayn va oflayn muloqot insonning ijtimoiy tajribasini shakllantirishda birgalikda ishtirok etadi. Ular o‘rtasidagi bog‘liqlikni quyidagi yo‘nalishlarda kengroq tushunish mumkin: Onlayn muloqotning ijobiy jihatlaridan biri — u real ijtimoiy munosabatlarni qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida xizmat qilishi mumkin. Xususan, geografik jihatdan uzoq joylashgan insonlar o‘rtasidagi aloqalarni saqlashda internet muhim rol o‘ynaydi. Masalan, boshqa shahar yoki mamlakatda yashovchi do‘stlar, qarindoshlar bilan muntazam aloqa o‘rnatish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Shuningdek, onlayn platformalar orqali yangi ijtimoiy doira shakllanishi mumkin. Ayniqsa, qiziqishlari o‘xshash bo‘lgan insonlar (masalan, ta’lim, sport, san’at sohalarida) birlashib, keyinchalik bu munosabatlarni real hayotga ko‘chirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu holat shaxsning ijtimoiy kapitali ortishiga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, ayrim shaxslar uchun onlayn muloqot o‘z fikrlarini erkin ifoda etishga yordam beradi. Masalan, ichkari tortinish (introvertlik) xususiyatiga ega bo‘lgan insonlar virtual muhitda o‘zini erkinroq his qilib, keyinchalik bu tajribani real muloqotda ham qo‘llashni o‘rganadi.

Shu bilan birga, onlayn muloqotning ortiqcha va nazoratsiz qo‘llanilishi real ijtimoiy munosabatlarga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Eng asosiy muammolardan biri — bu yuzma-yuz muloqotning kamayishidir. Insonlar ko‘proq vaqtni ekran orqali muloqotga sarflagani sayin, ularning real hayotdagi ijtimoiy faolligi pasayadi. Bu holat ayniqsa bolalar va o‘smirlarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Ularda: muloqot ko‘nikmalari (ko‘zga qarab gaplashish, his-tuyg‘ularni anglash) susayishi, ijtimoiy vaziyatlarga moslashish qiyinlashishi, yolg‘izlik hissining kuchayishi kuzatilishi mumkin.

Shuningdek, onlayn muloqotda noverbal signallar (yuz ifodasi, ovoz ohangi, tananing harakati) yetarli darajada namoyon bo‘lmagani sababli, insonlar o‘rtasida tushunmovchiliklar ko‘proq yuzaga keladi. Bu esa munosabatlar sifatining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Yana bir muhim jihat — ijtimoiy tarmoqlardagi «ideallashtirilgan hayot» tasvirlari insonlarda o‘z-o‘zini baholashning pasayishiga va ijtimoiy taqqoslashga sabab bo‘ladi. Bu esa depressiya va xavotir darajasini oshirishi mumkin.

Onlayn muloqot ko‘p hollarda kompensator (o‘rnini bosuvchi) funksiyani bajaradi. YA’ni, ayrim shaxslar real hayotdagi ijtimoiy qiyinchiliklarini virtual muhit orqali qoplashga harakat qiladi. Masalan: ijtimoiy xavotirga ega insonlar, muloqotda qiynaladigan o‘smirlar, o‘zini jamiyatda chetlashgan deb his qiluvchilar onlayn muhitda o‘zlariga qulay va xavfsiz makon topishadi. Bu muhitda inson: o‘zini boshqacha tarzda namoyon qilishi, yangi «ijtimoiy rol» yaratishi, rad etilishdan qo‘rqmasdan muloqot qilishi mumkin. Biroq bu holat ikki xil natija berishi mumkin. Agar onlayn muhit shaxsga ishonch hosil qilish va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam bersa, bu ijobiy natija hisoblanadi. Lekin agar inson faqat virtual muhitda yashab, real munosabatlardan qocha boshlasa, bu ijtimoiy izolyatsiyani yanada kuchaytiradi. Shu sababli, kompensator funksiya qisqa muddatli psixologik yengillik berishi mumkin, ammo uzoq muddatda muammoni hal qilmaydi, balki uni chuqurlashtirishi ehtimoli mavjud.

O‘smirlik davri inson rivojlanishining eng muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda shaxsning ijtimoiy identifikatsiyasi, qadriyatlari va muloqot uslubi shakllanadi. Zamonaviy raqamli muhit esa bu jarayonga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatmoqda. Onlayn muloqot bolalar va o‘smirlar hayotining ajralmas qismiga aylangani sababli, uning psixologik va ijtimoiy ta’sirini har tomonlama tahlil qilish muhim hisoblanadi.

Onlayn muhit bolalar va o‘smirlarga o‘z fikrlari, his-tuyg‘ulari va qarashlarini erkin ifoda etish imkonini beradi. Ayniqsa, real hayotda tortinib gapiradigan yoki ijtimoiy jihatdan faol bo‘lmagan bolalar virtual platforma orqali o‘zlarini namoyon qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Ijtimoiy tarmoqlar, bloglar va messenjerlar orqali: shaxsiy fikrlarni bayon qilish, ijodiy qobiliyatlarni (rasm, video, matn) namoyon etish, o‘z «men» obrazini shakllantirish kabi jarayonlar amalga oshadi. Bu holat o‘smirlarda o‘z-o‘zini anglash jarayonini tezlashtirishi mumkin. Biroq bu jarayon har doim ham ijobiy bo‘lmaydi. Chunki virtual muhitda inson o‘zini ideallashtirilgan obrazda taqdim etishga moyil bo‘ladi. Bu esa shaxsiylik (identity)ning sun’iy shakllanishiga olib kelishi mumkin.

Onlayn muloqot o‘smirlar uchun muhim ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash manbai bo‘lishi mumkin. Ayniqsa, qiyin hayotiy vaziyatlarda (masalan, stress, tushkunlik, tushunilmaslik holatlari) internet orqali do‘stlar yoki o‘xshash tajribaga ega insonlar bilan muloqot qilish psixologik yengillik beradi. Onlayn guruhlar va hamjamiyatlar orqali: emotsional qo‘llab-quvvatlash, maslahat olish, «men yolg‘iz emasman» degan hisni shakllantirish imkoniyati paydo bo‘ladi. Bu esa ayniqsa ijtimoiy muhitga moslashishda qiynalayotgan o‘smirlar uchun muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, bu qo‘llab-quvvatlash doim ham sifatli va xavfsiz bo‘lmasligi mumkin. Noto‘g‘ri axborot, salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi guruhlar yoki zararli kontent o‘smir psixikasiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi ehtimoli ham mavjud.

Onlayn muhitning eng jiddiy muammolaridan biri — bu kiberbulling (onlayn tahqirlash, haqorat qilish, qo‘rqitish) hisoblanadi. O‘smirlar bunday holatlarga ayniqsa ta’sirchan bo‘lib, kiberbulling: o‘z-o‘zini baholashning pasayishiga, xavotir va depressiya holatlariga, ijtimoiy chetlanishga olib kelishi mumkin.

Onlayn muloqotning yana bir salbiy jihati — internetga qaramlikdir. O‘smirlar ko‘p vaqtni ijtimoiy tarmoqlarda o‘tkazishi natijasida:real hayotdagi faollik kamayadi, o‘qish samaradorligi pasayadi, uyqu rejimi buziladi, psixologik charchoq va asabiylik ortishi mumkin. Bu holat shaxsning barqaror rivojlanishiga jiddiy to‘sqinlik qiladi.

Raqamli muhitda o‘sib kelayotgan bolalarda yuzma-yuz muloqot ko‘nikmalari yetarli darajada shakllanmasligi mumkin. Chunki onlayn muloqotda: noverbal signallar cheklangan, tez va qisqa javoblar ustun, muloqot ko‘pincha yuzaki xarakterga ega bo‘ladi. Bu esa real hayotda:

suhbatni boshlash va davom ettirishda qiynalish, his-tuyg‘ularni to‘g‘ri anglashda muammolar, ijtimoiy vaziyatlarda noqulaylik hissi kabi holatlarga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, kichik yoshdan boshlab ko‘p vaqtni gadjetlarda o‘tkazgan bolalarda empatiya (boshqalarni tushunish) qobiliyatining susayishi kuzatilishi mumkin.

Onlayn va real muloqot o‘rtasidagi muvozanatni saqlash muhim ahamiyatga ega. Bu borada quyidagi chora-tadbirlar tavsiya etiladi: ekran vaqtiga cheklov joriy etish; bolalarni real ijtimoiy faoliyatlarga jalb qilish; raqamli savodxonlikni oshirish; ota-onalar va o‘qituvchilar tomonidan nazoratni kuchaytirish maqsadga muvofiq. Onlayn muloqot va real hayotdagi ijtimoiy munosabatlar o‘rtasida o‘zaro bog‘liqlik mavjud bo‘lib, ular bir-birini to‘ldirishi ham, cheklashi ham mumkin. Muhim jihat shundaki, raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish orqali ijobiy ta’sirni kuchaytirish va salbiy oqibatlarni kamaytirish mumkin. Ayniqsa, bolalar va o‘smirlar rivojida bu masalaga alohida e’tibor qaratish zarur.

RAQAMLI TA’LIM PLATFORMALARINING O‘QUV SAMARADORLIGIGA TA’SIRI

Bahtiyorova Rayhona Azizjon qizi
NavDU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Davlatova Z.H.

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli ta’lim platformalarining o‘quv jarayoniga ta’siri va ularning samaradorligi tahlil qilinadi. Zamonaviy axborot texnologiyalari asosida yaratilgan ta’lim muhiti o‘quvchilarning bilim olish jarayonini individuallashtirish, interaktivlikni oshirish va ta’lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, raqamli ta’limning ayrim cheklovlari va muammolari ham ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim, onlayn platforma, o‘quv samaradorligi, interaktiv ta’lim, masofaviy o‘qitish.

Abstract. This article analyzes the impact of digital learning platforms on the educational process and evaluates their effectiveness. The learning environment created on the basis of modern information technologies contributes to the individualization of the learning process, enhances interactivity, and improves the quality of education. At the same time, certain limitations and challenges of digital education are also examined.

Keywords: digital education, online platform, learning effectiveness, interactive learning, distance education.

Аннотация. В данной статье анализируется влияние цифровых образовательных платформ на учебный процесс и их эффективность. Образовательная среда, созданная на основе современных информационных технологий, способствует индивидуализации процесса обучения, повышению интерактивности и улучшению качества образования. В то же время рассматриваются отдельные ограничения и проблемы цифрового обучения.

Ключевые слова: цифровое образование, онлайн-платформа, эффективность обучения, интерактивное обучение, дистанционное обучение.

So‘nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim tizimida tub o‘zgarishlarga olib keldi. Raqamli ta’lim platformalari (masalan, onlayn kurslar, elektron darsliklar, virtual sinflar) o‘quv jarayonining ajralmas qismiga aylandi. Ayniqsa, masofaviy ta’limning ommalashuvi bu platformalarning ahamiyatini yanada oshirdi. Shu nuqtai nazardan, ularning o‘quv samaradorligiga qanday ta’sir ko‘rsatayotganini tahlil qilish muhim ilmiy masala hisoblanadi.

Raqamli ta’lim platformalari an’anaviy ta’lim usullariga nisbatan qator afzalliklarga ega. Birinchidan, ular ta’lim jarayonini individuallashtirish imkonini beradi. Har bir o‘quvchi o‘z bilim darajasi, qiziqishlari va o‘qish sur’atiga mos ravishda materiallarni o‘zlashtirishi mumkin. Bu esa

bilimlarni chuqur va samarali o‘zlashtirishga yordam beradi. Ikkinchidan, interaktivlik yuqori darajada ta’minlanadi. Video darslar, testlar, simulyatsiyalar va virtual laboratoriyalar o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi. Bu esa faqat nazariy emas, balki amaliy bilimlarni ham shakllantirishga xizmat qiladi. Uchinchidan, vaqt va makon cheklovlari bartaraf etiladi. O‘quvchilar istalgan joyda va istalgan vaqtda ta’lim olish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu ayniqsa chekka hududlarda yashovchi yoki qo‘shimcha ta’limga muhtoj o‘quvchilar uchun juda muhimdir.

Raqamli platformalar o‘quv samaradorligini bir necha yo‘nalishlarda oshiradi. Avvalo, vizual va multimediali materiallar orqali ma’lumotni qabul qilish osonlashadi. Ilmiy tadqiqotlar ko‘rsatishicha, vizual axborot inson xotirasida uzoq saqlanadi. Shuningdek, tezkor fikr-mulohaza imkoniyati o‘quvchilarning xatolarini darhol tuzatishga yordam beradi. Onlayn testlar va avtomatik baholash tizimlari o‘quv jarayonini samarali nazorat qilish imkonini yaratadi. Motivatsiyaning oshishi ham muhim omildir. Geymifikatsiya elementlari (ball, reyting, mukofotlar) o‘quvchilarni faolroq ishtirok etishga undaydi. Bu esa o‘qishga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi.

Shu bilan birga, raqamli ta’lim platformalari ayrim muammolarni ham keltirib chiqaradi. Eng asosiy kamchiliklardan biri — o‘z-o‘zini nazorat qilish muammosidir. Barcha o‘quvchilar ham mustaqil ta’lim olishga tayyor emas, bu esa samaradorlikning pasayishiga olib kelishi mumkin. Ikkinchidan, texnik imkoniyatlar bilan bog‘liq muammolar (internet tezligi, qurilmalar yetishmasligi) ta’lim sifatini cheklashi mumkin. Bu ayniqsa ijtimoiy tengsizlikni kuchaytirish xavfini tug‘diradi. Shuningdek, uzoq vaqt ekran qarshisida o‘tirish sog‘liqqa salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ko‘z charchashi, jismoniy faollikning kamayishi va diqqatning tarqalishi kabi holatlar kuzatiladi.

Raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchining an’anaviy roli sezilarli darajada o‘zgarmoqda. Ilgari o‘qituvchi asosiy bilim manbai sifatida faoliyat yuritgan bo‘lsa, bugungi kunda u ko‘proq yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi (fasilitator), maslahatchi va o‘quv jarayonini tashkil etuvchi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu o‘zgarish, avvalo, axborot manbalarining ko‘payishi va ularga oson kirish imkoniyati bilan bog‘liq. Endi o‘quvchi bilimni faqat o‘qituvchidan emas, balki turli raqamli platformalar orqali mustaqil ravishda ham olish imkoniga ega.

Masalan, ZiyoNET milliy ta’lim portali orqali o‘quvchilar darsliklar, videoma’ruzalar va testlardan mustaqil foydalanishlari mumkin. Shu jarayonda o‘qituvchi o‘quvchiga qaysi materiallar muhim ekanligini tushuntirib, uning ta’lim trayektoriyasini belgilashda yordam beradi. Shuningdek, Google Classroom platformasi orqali o‘qituvchi topshiriqlar berish, fikr-mulohaza bildirish va o‘quvchilar faoliyatini kuzatish imkoniga ega. Bu yerda o‘qituvchi bilimni tayyor holda beruvchi emas, balki o‘quv jarayonini muvofiqlashtiruvchi va yo‘naltiruvchi rolini bajaradi.

O‘quvchilarning roli ham jiddiy o‘zgarishga uchramoqda. Ular endi passiv tinglovchi emas, balki ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanmoqda. Masalan, Khan Academy platformasida o‘quvchilar mustaqil ravishda darslarni o‘rganib, testlar orqali o‘z bilimlarini tekshirishlari mumkin. Bu esa ularda o‘z-o‘zini nazorat qilish va mustaqil o‘qish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shuningdek, Coursera kabi platformalar orqali o‘quvchilar dunyo universitetlari kurslarini o‘zlashtirib, o‘z qiziqishlariga mos bilimlarni tanlash imkoniga ega bo‘ladilar. Bu holat ta’limning individuallashuviga va shaxsiy rivojlanishga xizmat qiladi. Bu transformatsiya natijasida o‘quvchilarda quyidagi muhim ko‘nikmalar shakllanadi:

mustaqil fikrlash va tahlil qilish;

axborotni saralash va baholash;

muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish;

raqamli muhitda samarali ishlash.

Ayniqsa, raqamli savodxonlik bugungi kunda asosiy kompetensiyalardan biriga aylanmoqda. O‘quvchilar nafaqat texnologiyalardan foydalanishni, balki axborot xavfsizligi, onlayn etika va tanqidiy fikrlash kabi ko‘nikmalarni ham egallashlari zarur. Shu bilan birga, o‘qituvchining vazifasi o‘quvchilarni faqat bilim bilan ta’minlash emas, balki ularni to‘g‘ri axborot manbalarini tanlashga, mustaqil o‘qish strategiyalarini ishlab chiqishga va raqamli

muhitda ongli faoliyat yuritishga o‘rgatishdan iborat bo‘lib bormoqda. Raqamli ta’lim platformalarini rivojlantirish bugungi kunda ta’lim tizimini modernizatsiya qilishning eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy talablardan kelib chiqqan holda, bu platformalarni faqat axborot uzatuvchi vosita emas, balki interaktiv, moslashuvchan va o‘quvchining shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiluvchi kompleks muhitga aylantirish zarur. Shu nuqtai nazardan, mavjud platformalarni takomillashtirish va yangi funksiyalar joriy etish bo‘yicha bir qator amaliy takliflar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Avvalo, ta’lim jarayonini individuallashtirish masalasiga alohida e’tibor qaratish lozim. Hozirgi kunda ko‘plab platformalar, jumladan ZiyoNET va Google Classroom kabi tizimlarda o‘quv materiallari barcha o‘quvchilarga deyarli bir xil tarzda taqdim etiladi. Vaholanki, har bir o‘quvchining bilim darajasi, qabul qilish tezligi va qiziqishlari turlicha. Shuning uchun sun’iy intellekt asosida ishlovchi adaptiv ta’lim tizimlarini joriy etish, ya’ni o‘quvchining natijalariga qarab kontentni avtomatik ravishda moslashtirish, qiyinlik darajasini o‘zgartirish va shaxsiy ta’lim yo‘lini shakllantirish samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, o‘quvchilarning darslarga bo‘lgan qiziqishini oshirish maqsadida geymifikatsiya elementlarini keng qo‘llash maqsadga muvofiq. Masalan, Khan Academy platformasida mavjud bo‘lgan ball to‘plash va mukofot olish tizimini yanada boyitish, reytinglar, bosqichli vazifalar va virtual yutuqlar joriy etish orqali o‘quvchilarning ichki motivatsiyasini kuchaytirish mumkin. Bu, ayniqsa, yosh o‘quvchilar uchun juda samarali usul hisoblanadi.

Raqamli platformalarni takomillashtirishda o‘qituvchilar uchun yaratilgan imkoniyatlarni ham kengaytirish muhim. Xususan, o‘qituvchilarga har bir o‘quvchining faolligi, topshiriqlarni bajarish darajasi va qiyinchilikka duch kelayotgan mavzularini tahlil qilish imkonini beruvchi analitik panellar joriy etish zarur. Bu orqali o‘qituvchi har bir o‘quvchiga individual yondashuvni ta’minlay oladi va ta’lim jarayonini samarali boshqaradi. Bundan tashqari, raqamli ta’limni an’anaviy ta’lim bilan uyg‘unlashtirish, ya’ni aralash ta’lim modelini rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Masalan, o‘quvchilar darsdan oldin onlayn videodarslarni ko‘rib chiqib, sinfda amaliy mashg‘ulotlar bilan shug‘ullanishlari mumkin. Bu usul bilimni chuqurroq o‘zlashtirishga va vaqtdan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

Muhim masalalardan yana biri — o‘zbek tilidagi sifatli raqamli kontentni ko‘paytirishdir. Hozirgi kunda ko‘plab xalqaro platformalar mavjud bo‘lsa-da, milliy o‘quv dasturlariga mos va ona tilidagi resurslar yetarli emas. Shuning uchun mahalliy mutaxassislar ishtirokida videodarslar, interaktiv mashqlar va onlayn kurslar yaratish, ayniqsa ZiyoNET imkoniyatlarini kengaytirish orqali ta’lim sifatini oshirish mumkin. Shu bilan birga, raqamli platformalarga psixologik qo‘llab-quvvatlash elementlarini kiritish ham dolzarbdir. O‘quvchilarning stress darajasini aniqlash, motivatsiyani oshirishga qaratilgan funksiyalar va zarur hollarda onlayn maslahat xizmatlarini joriy etish ularning ruhiy salomatligini saqlashga yordam beradi.

Jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish maqsadida platformalarda hamkorlik funksiyalarini kuchaytirish ham muhim. Masalan, guruhli loyihalar, onlayn muhokama maydonlari va videoaloqa vositalarini integratsiya qilish (masalan, Zoom bilan) o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini oshiradi va jamoada ishlash malakasini shakllantiradi.

Axborot xavfsizligi masalasi ham alohida e’tibor talab qiladi. Kiberbullingdan himoya, zararli kontentni cheklash va raqamli madaniyatni shakllantirishga qaratilgan ta’lim modullarini joriy etish orqali o‘quvchilarni xavfsiz raqamli muhit bilan ta’minlash mumkin. Nihoyat, ota-onalarni ta’lim jarayoniga jalb qilish maqsadida alohida interfeys yaratish maqsadga muvofiq. Bu orqali ular farzandlarining o‘quv faoliyatini kuzatib borish, natijalarni tahlil qilish va kerakli maslahatlarni olish imkoniga ega bo‘ladilar.

OTA-ONALAR NAZORATI VA RAQAMLI TARBIYA MUAMMOLARI

Eshmirzayeva Mohinur Muzaffar qizi

NavDU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Davlatova Z.H.

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolalar va o‘smirlarning raqamli muhitda tarbiyalanishi jarayonida ota-onalar nazoratining o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar keng tarqalgan sharoitda yuzaga kelayotgan tarbiyaviy muammolar, ularning psixologik va ijtimoiy oqibatlari hamda ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot raqamli tarbiyaning muvaffaqiyati ota-ona, ta’lim muassasasi va jamiyat hamkorligiga bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: raqamli tarbiya, ota-ona nazorati, bolalar psixologiyasi, internet xavfsizligi, raqamli muhit.

Abstract. This article analyzes the role and importance of parental control in the process of raising children and adolescents in the digital environment. It also examines the educational challenges arising in the context of widespread digital technologies, their psychological and social consequences, as well as ways to address them. The study shows that the success of digital upbringing depends on the cooperation between parents, educational institutions, and society.

Keywords: digital upbringing, parental control, child psychology, internet safety, digital environment.

Аннотация. В данной статье анализируются роль и значение родительского контроля в процессе воспитания детей и подростков в цифровой среде. Также рассматриваются воспитательные проблемы, возникающие в условиях широкого распространения цифровых технологий, их психологические и социальные последствия, а также пути их решения. Исследование показывает, что успешность цифрового воспитания зависит от взаимодействия родителей, образовательных учреждений и общества.

Ключевые слова: цифровое воспитание, родительский контроль, психология детей, интернет-безопасность, цифровая среда.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi inson hayotining barcha sohalariga, jumladan, tarbiya jarayoniga ham katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda bolalar va o‘smirlar erta yoshdan boshlab internet, smartfon va ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanmoqda. Bu esa ularning dunyoqarashi, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlariga bevosita ta’sir qiladi. Shu sababli, raqamli muhitda bolalarni to‘g‘ri tarbiyalash va ularning faoliyatini nazorat qilish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Raqamli tarbiya — bu bolalarda raqamli texnologiyalardan ongli, xavfsiz va samarali foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan tarbiyaviy jarayondir. U nafaqat texnik bilimlarni, balki axborot madaniyati, internet etikasi, tanqidiy fikrlash va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish kabi ko‘nikmalarni ham qamrab oladi.

Zamonaviy sharoitda raqamli tarbiya ota-onalar zimmasiga katta mas’uliyat yuklaydi. Chunki bola birinchi raqamli tajribani aynan oila muhitida oladi. Ota-onalar nazorati bolalarning raqamli muhitda xavfsizligi va sog‘lom rivojlanishini ta’minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Nazoratning maqsadi bolani cheklash emas, balki uni to‘g‘ri yo‘naltirish va xavf-xatarlardan himoya qilishdir.

Samarali nazorat quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi: bolaning internetda o‘tkazayotgan vaqti va faoliyatini kuzatish; qanday saytlar va platformalardan foydalanayotganini bilish; kontentni filtrlash va zararli axborotdan himoya qilish; bola bilan ochiq muloqot o‘rnatish.

Shu bilan birga, haddan tashqari qattiq nazorat bolada ishonchsizlik va qarshilik hissini uyg‘otishi mumkin. Shuning uchun nazorat va ishonch o‘rtasida muvozanatni saqlash muhimdir.

Raqamli tarbiyadagi asosiy muammolar:

1. Nazoratning yetarli emasligi. Ko‘plab ota-onalar raqamli texnologiyalardan bolalaridek faol foydalanmaydi va ularning onlayn faoliyatini to‘liq tushunmaydi. Bu esa bolaning nazoratsiz qolishiga va turli xavflarga duch kelish ehtimoliga olib keladi. Ushbu muammoni bartaraf etish

uchun, avvalo, ota-onalar bolalarining onlayn faoliyati bilan yaqindan tanish bo‘lishlari lozim. Buning uchun:

bola foydalanayotgan ilovalar va platformalarni o‘rganish;

gadjetlarda ota-ona nazorati funksiyalarini yoqish;

bola bilan internetdan foydalanish qoidalarini kelishib olish;

ishonchli va ochiq muloqot muhitini yaratish

muhim hisoblanadi. Nazorat faqat texnik vositalar bilan cheklanmasdan, tarbiyaviy muloqot orqali amalga oshirilsa, samarali bo‘ladi.

2. Ortiqcha ekran vaqti. Bolalarning gadjetlardan ortiqcha foydalanishi jismoniy va psixologik muammolarga sabab bo‘ladi. Uyqu rejimi buzilishi, diqqatning pasayishi va ijtimoiy faollikning kamayishi shular jumlasidandir. Ekran vaqti muammosini hal qilishda vaqtni boshqarish muhim ahamiyatga ega. Quyidagi choralar tavsiya etiladi: kunlik ekran vaqti uchun aniq meyor belgilash (masalan, yoshga qarab 1–2 soat); “gadjetsiz vaqt” joriy qilish (ovqat payti, uxlashdan oldin); bolani sport, kitob o‘qish va boshqa oflayn mashg‘ulotlarga jalb qilish; ota-onaning o‘zi ham namuna ko‘rsatishi (o‘z vaqtida gadjetdan foydalanishni cheklash).

Bu choralar bolada sog‘lom kun tartibini shakllantiradi.

3. Kiberxavflar. Internetda bolalar turli xavflarga duch kelishi mumkin: kiberbulling; noqonuniy yoki zararli kontent; shaxsiy ma’lumotlarning tarqalishi.

Bu holatlar bolaning ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Internet xavflaridan himoya qilish uchun profilaktika va ta’lim muhim: bolaga shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish qoidalarini o‘rgatish; notanish shaxslar bilan muloqot qilishdan ehtiyot bo‘lishni tushuntirish; zararli saytlarni bloklash va filtrlash dasturlaridan foydalanish; kiberbulling holatlarida qanday yo‘l tutishni o‘rgatish (kattalarga xabar berish, javob qaytarmaslik).

Shuningdek, bola o‘z muammosini ota-onasiga bemalol ayta oladigan muhit yaratish juda muhim.

4. Raqamli qaramlik. Onlayn o‘yinlar va ijtimoiy tarmoqlar bolalarda qaramlikni keltirib chiqarishi mumkin. Bu esa ularning o‘qishga va real hayotdagi faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Raqamli qaramlikni oldini olishda muvozanatli hayot tarzi muhim:

kun tartibini to‘g‘ri tashkil etish (o‘qish, dam olish, jismoniy faollik);

onlayn faoliyatni ma’noli kontent bilan almashtirish (ta’limiy platformalar);

bolaning qiziqishlarini aniqlab, real hayotda rivojlantirish (to‘garaklar, sport);

zarur hollarda psixolog maslahatidan foydalanish.

Muhimi, bolani to‘liq taqiqlash emas, balki ongli foydalanishga o‘rgatishdir.

5. Ota-onalarning raqamli savodxonligi pastligi. Ayrim hollarda ota-onalar o‘zlari raqamli texnologiyalardan yetarli darajada foydalana olmasliklari sababli bolalarga to‘g‘ri yo‘l-yo‘riq ko‘rsata olmaydilar. Bu muammoni hal qilish ota-onalarning o‘ziga bog‘liq:

raqamli texnologiyalar bo‘yicha qisqa kurslar va treninglarda qatnashish;

bola foydalanayotgan ilovalarni birgalikda o‘rganish;

internet xavfsizligi bo‘yicha ma’lumotlarni muntazam o‘qib borish;

maktab va mutaxassislar bilan hamkorlik qilish.

Ota-ona qanchalik xabardor bo‘lsa, bolaga shunchalik to‘g‘ri yo‘l ko‘rsata oladi.

Raqamli tarbiyani samarali tashkil etish uchun quyidagi chora-tadbirlar muhim: ota-onalarning raqamli savodxonligini oshirish; bolalar bilan muntazam muloqot qilish va ishonchli munosabat o‘rnatish; ekran vaqtiga aniq cheklovlar joriy etish; ta’limiy va foydali kontentni tanlash; bolalarni oflayn faoliyatlarga (sport, kitob o‘qish) jalb qilish. Shuningdek, maktab va jamiyat bilan hamkorlikda raqamli tarbiyani tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar nazorati va raqamli tarbiya zamonaviy jamiyatda bolalarni sog‘lom va barkamol shaxs sifatida shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi. Raqamli texnologiyalardan to‘g‘ri foydalanishni o‘rgatish, xavf-xatarlarni oldini olish va bolada ongli munosabatni shakllantirish orqali salbiy ta’sirlarni kamaytirish mumkin. Bu jarayonda ota-ona, ta’lim muassasasi va jamiyatning hamkorligi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Raqamli tarbiya zamonaviy jamiyatda bolalar rivojining ajralmas qismiga aylangan bo‘lib, u katta imkoniyatlar bilan bir qatorda jiddiy muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Ota-onalar nazoratining yetarli emasligi, ortiqcha ekran vaqti, kiberxavflar, raqamli qaramlik va raqamli savodxonlikning pastligi kabi omillar bolalarning jismoniy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun raqamli muhitda tarbiyani to‘g‘ri tashkil etishda asosiy e’tibor cheklashga emas, balki ongli yo‘naltirishga qaratilishi lozim. Ota-onalar bolalar bilan ochiq muloqot o‘rnatishi, ularning onlayn faoliyatidan xabardor bo‘lishi va xavfsiz foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishi zarur. Shu bilan birga, ta’lim muassasalari va jamiyat bilan hamkorlikda kompleks yondashuvni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli tarbiyaning samaradorligi texnologiyalardan qanday foydalanishga bog‘liq: agar ular ongli, nazoratli va maqsadli qo‘llanilsa, bola rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi; aks holda esa turli muammolarga olib kelishi mumkin.

RAQAMLI VOSITALAR VA BOLALARDA EMPATIYA RIVOJI

Shukurillayeva Munavvaroy Farmon qizi
NavDU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Davlatova Z.H.

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli vositalarning bolalarda empatiya (boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish va ularga hamdardlik bildirish qobiliyati) rivojiga ta’siri tahlil qilinadi. Zamonaviy raqamli muhitda bolalarning muloqot shakllari o‘zgarib borayotgani sababli, empatiya kabi muhim ijtimoiy-psixologik ko‘nikmalar qanday shakllanishi masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Maqolada raqamli vositalarning ijobiy va salbiy ta’sirlari hamda empatiyani rivojlantirishda samarali yondashuvlar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: empatiya, raqamli vositalar, bolalar psixologiyasi, ijtimoiy rivojlanish, onlayn muloqot.

Abstract. This article analyzes the impact of digital tools on the development of empathy in children (the ability to understand others’ emotions and show compassion). In the modern digital environment, where children’s forms of communication are rapidly changing, the issue of how such an important socio-psychological skill as empathy is formed becomes highly relevant. The article examines both the positive and negative effects of digital tools, as well as effective approaches to fostering empathy.

Keywords: empathy, digital tools, child psychology, social development, online communication.

Аннотация. В данной статье анализируется влияние цифровых средств на развитие эмпатии у детей (способности понимать чувства других и проявлять сочувствие). В условиях современной цифровой среды, где формы общения детей стремительно изменяются, вопрос формирования такого важного социально-психологического навыка, как эмпатия, приобретает особую актуальность. В статье рассматриваются как положительные, так и отрицательные эффекты цифровых технологий, а также эффективные подходы к развитию эмпатии.

Ключевые слова: эмпатия, цифровые средства, психология детей, социальное развитие, онлайн-общение.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar bolalar hayotining ajralmas qismiga aylangan. Smartfonlar, planshetlar, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn o‘yinlar bolalarning kundalik faoliyatiga chuqur kirib borgan. Bu esa ularning ijtimoiy ko‘nikmalari, jumladan empatiya rivojiga qanday ta’sir ko‘rsatmoqda, degan savolni kun tartibiga olib chiqadi. Empatiya insonning ijtimoiy

munosabatlarda muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun asosiy omillardan biri hisoblanadi, shuning uchun uning raqamli muhitda qanday shakllanishi ilmiy jihatdan muhimdir.

Empatiya — bu insonning boshqa shaxsning his-tuyg‘ularini tushunish, ularni his qilish va tegishli ravishda munosabat bildirish qobiliyatidir. Ilmiy adabiyotlarda empatiya kognitiv (boshqani tushunish) va affektiv (uning hissini his qilish) komponentlardan iborat ekanligi ta’kidlanadi. (Decety, Jackson, 2004) Bolalarda empatiyaning rivojlanishi erta yoshdan boshlanib, ijtimoiy muhit, tarbiya va muloqot orqali shakllanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, empatiya darajasi yuqori bo‘lgan bolalar boshqalar bilan samarali ijtimoiy munosabatlar o‘rnata oladi. (Eisenberg et al., 2006)

Xususan, empatiyaning rivoji:

ijtimoiy munosabatlarni yaxshilaydi, chunki bola boshqalarning ehtiyoj va his-tuyg‘ularini hisobga olishni o‘rganadi (Eisenberg et al., 2006);

nizolarni hal qilish qobiliyatini oshiradi, chunki empatik bolalar muammolarni agressiyasiz hal qilishga moyil bo‘ladi (Schonert-Reichl, 2017);

hamkorlik va jamoada ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi, chunki ular boshqalar bilan kelishish va o‘zaro yordam berishga tayyor bo‘ladi (Denham et al., 2012).

Shuningdek, tadqiqotlar empatiya bolalarda prosotsial xulq (yordam berish, qo‘llab-quvvatlash, hamdardlik) shakllanishining asosiy omili ekanligini ko‘rsatadi (Batson, 2009). Empatiyasi rivojlangan bolalarda agressiv xulq kamroq uchrashi va ijtimoiy moslashuv darajasi yuqori bo‘lishi kuzatiladi. Shu sababli, empatiya bolaning nafaqat emotsional, balki ijtimoiy va axloqiy rivojlanishida ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. U shaxsning barkamollik darajasini belgilaydigan muhim psixologik ko‘nikma bo‘lib, kelajakda samarali muloqot, jamoada ishlash va ijtimoiy muvaffaqiyatga erishishning asosini tashkil etadi.

Raqamli vositalar to‘g‘ri va maqsadli foydalanilganda empatiya rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Masalan, ta’limiy multfilmlar, interaktiv o‘yinlar va videolar orqali bolalar turli ijtimoiy vaziyatlarni kuzatib, qahramonlarning his-tuyg‘ularini anglashni o‘rganadilar. Bu esa ularda emotsional tushunish qobiliyatini rivojlantiradi. Shuningdek, onlayn muloqot platformalari orqali bolalar turli madaniyat va muhitdagi tengdoshlari bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu ularning dunyoqarashini kengaytiradi va boshqalarga nisbatan bag‘rikenglikni oshiradi. Ayrim raqamli o‘yinlar jamoaviy hamkorlikka asoslangan bo‘lib, ularda muvaffaqiyatga erishish uchun bir-birini tushunish va qo‘llab-quvvatlash talab etiladi. Bu esa empatiyaning amaliy shakllanishiga xizmat qiladi.

Biroq raqamli vositalarning nazoratsiz va ortiqcha qo‘llanilishi empatiya rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Eng asosiy muammolardan biri — yuzma-yuz muloqotning kamayishidir. Chunki real muloqotda insonlar noverbal signallar (yuz ifodasi, ovoz ohangi, harakatlar) orqali bir-birini tushunishni o‘rganadilar. Raqamli muhitda esa bu imkoniyat cheklangan. Shuningdek, ayrim raqamli o‘yinlar va kontentlarda zo‘ravonlik elementlari mavjud bo‘lib, bu bolalarda boshqalarga nisbatan befarqlik yoki agressiyani kuchaytirishi mumkin. Bu holat empatiya darajasining pasayishiga olib keladi. Ijtimoiy tarmoqlardagi qisqa va yuzaki muloqot shakllari ham chuqur emotsional aloqa o‘rnatishga to‘sqinlik qiladi. Bu esa bolalarda his-tuyg‘ularni to‘liq anglash va ifoda etish ko‘nikmalarining yetarli darajada shakllanmasligiga sabab bo‘ladi. Raqamli muhitda bolalarda empatiyani rivojlantirish masalasi zamonaviy tarbiya va ta’limning eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki bola qanchalik ko‘p vaqtni raqamli vositalar bilan o‘tkazsa, uning ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalari, jumladan boshqalarni tushunish va hamdardlik bildirish qobiliyati ham shu muhit ta’sirida shakllanadi. Shu sababli empatiyani rivojlantirish uchun maqsadli, ongli va tizimli yondashuv talab etiladi.

Avvalo, ta’limiy va ijobiy mazmundagi kontentni tanlash katta ahamiyatga ega. Barcha raqamli mahsulotlar bola rivojiga bir xil ta’sir ko‘rsatmaydi. Shuning uchun ota-onalar va o‘qituvchilar bola tomosha qilayotgan multfilmlar, videolar va o‘yinlarni diqqat bilan saralashlari lozim. Masalan, insonlar o‘rtasidagi do‘stlik, yordam, mehr-oqibat va adolat kabi qadriyatlarni targ‘ib qiluvchi kontentlar bolada boshqalarga nisbatan hurmat va hamdardlik hissini

shakllantiradi. Bunday materiallar orqali bola qahramonlarning holatiga kirishni, ularning his-tuyg‘ularini anglashni va o‘zida shunga o‘xshash hissiy reaksiyalarni rivojlantirishni o‘rganadi. Shu bilan birga, bolalar bilan birgalikda ko‘rilgan videolar yoki o‘yinlar haqida muhokama qilish ham juda muhimdir. Bu jarayon empatiya rivojida hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Masalan, ota-ona boladan “Bu qahramon nima uchun xafa bo‘ldi?”, “U o‘zini qanday his qilyapti?”, “Sen uning o‘rnida bo‘lsang, nima qilar eding?” kabi savollar orqali bolaning hissiy tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishi mumkin. Bu usul bolani faqat tomoshabin emas, balki faol fikrlovchiga aylantiradi va uning emotsional intellektini oshiradi.

Onlayn va oflayn muloqot o‘rtasidagi muvozanatni saqlash ham empatiya rivojida juda muhim omildir. Raqamli muloqot qanchalik qulay bo‘lmasin, u yuzma-yuz muloqot o‘rnini to‘liq bosa olmaydi. Chunki real muloqot jarayonida bola yuz ifodalari, ovoz ohangi va tananing harakatlari orqali boshqalarning his-tuyg‘ularini anglashni o‘rganadi. Shuning uchun bolani do‘stlari, oila a’zolari va tengdoshlari bilan real muloqotga jalb qilish, birgalikda o‘yinlar o‘ynash va suhbat qurish empatiyani tabiiy ravishda rivojlantiradi. Jamoaviy o‘yinlar va ijtimoiy faoliyatlarni rag‘batlantirish ham muhim ahamiyatga ega. Guruhdagi o‘yinlar yoki birgalikda bajariladigan vazifalar bolada hamkorlik, bir-birini tushunish va qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Masalan, sport o‘yinlari, ijodiy to‘garaklar yoki guruhli loyihalarda ishtirok etish bolani boshqalarning his-tuyg‘ulariga e’tiborli bo‘lishga o‘rgatadi. Bu esa empatiyaning amaliy shakllanishiga olib keladi.

Ota-onalar va o‘qituvchilar tomonidan namuna ko‘rsatish esa eng samarali usullardan biri hisoblanadi. Bolalar ko‘proq kattalarning xulq-atvorini kuzatib, undan o‘rnak oladilar. Agar ota-ona boshqalarga nisbatan mehribon, tushunuvchan va hurmatli munosabatda bo‘lsa, bola ham shunday xulqni o‘zlashtiradi. Shuning uchun kattalarning o‘zlari empatiyali bo‘lishi bola tarbiyasida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayniqsa, bola bilan doimiy va samarali muloqot qilish, uning his-tuyg‘ularini tushunishga harakat qilish empatiya rivojining asosiy shartidir. Bola o‘z hislarini erkin ifoda eta oladigan muhitda ulg‘aysa, u boshqalarning his-tuyg‘ularini ham yaxshi anglaydi. Shuning uchun bolani tinglash, uning fikrlarini qadrlash va emotsional qo‘llab-quvvatlash muhimdir.

Raqamli vositalar bolalarda empatiya rivojiga haqiqatdan ham ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatadi va bu ta’sir ulardan qanday foydalanilishiga bevosita bog‘liq. Zamonaviy raqamli muhit bolalar uchun keng imkoniyatlar yaratadi: turli videolar, multfilmlar, ta’limiy o‘yinlar va interaktiv platformalar orqali ular turli ijtimoiy vaziyatlarni kuzatishi, qahramonlarning his-tuyg‘ularini anglashga harakat qilishi va shu orqali emotsional tajribasini boyitishi mumkin. Masalan, insonlar o‘rtasidagi do‘stlik, yordam, hamdardlik va adolat kabi qadriyatlarni aks ettiruvchi kontentlar bolada boshqalarga nisbatan mehribonlik va tushunish hissini shakllantiradi. Bunday holatda raqamli vositalar empatiya rivojini qo‘llab-quvvatlovchi samarali tarbiyaviy vositaga aylanadi.

Shu bilan birga, onlayn muloqot imkoniyatlari orqali bolalar turli madaniyat va muhit vakillari bilan aloqa o‘rnatishi mumkin. Bu esa ularning dunyoqarashini kengaytiradi, turli nuqtai nazarlarni qabul qilish qobiliyatini oshiradi va boshqalarning his-tuyg‘ulariga nisbatan hurmatni shakllantiradi. Ayniqsa, jamoaviy onlayn o‘yinlar yoki guruhli faoliyatlarda ishtirok etish bolani bir-birini tushunish, qo‘llab-quvvatlash va hamkorlik qilishga o‘rgatadi. Biroq raqamli vositalardan nazoratsiz, ortiqcha va maqsadsiz foydalanish empatiya rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Eng katta xavf shundaki, bola real ijtimoiy muhitdan uzilib qoladi. Yuzma-yuz muloqot jarayonida insonlar bir-birining yuz ifodasi, ovoz ohangi va harakatlari orqali his-tuyg‘ularni anglashni o‘rganadi. Raqamli muloqotda esa bu signallar cheklangan yoki umuman mavjud emas, natijada bolaning emotsional sezgirligi va boshqalarni tushunish qobiliyati yetarli darajada rivojlanmasligi mumkin.

Shuningdek, ayrim raqamli kontentlar — ayniqsa zo‘ravonlik elementlariga boy o‘yinlar yoki befarqlikni targ‘ib qiluvchi materiallar — bolada agressiya yoki emotsional sovuqlikni shakllantirishi mumkin. Bu holat empatiyaning pasayishiga, ya’ni boshqalarning dardiga befarq

qarashga olib keladi. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlardagi qisqa va yuzaki muloqot shakllari chuqur emotsional aloqalarni kamaytiradi va bolaning haqiqiy his-tuyg‘ularni anglash qobiliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, raqamli texnologiyalardan foydalanishda asosiy e’tibor ongli va maqsadli yondashuvga qaratilishi lozim. Bolalar uchun kontentni saralash, ekran vaqtiga cheklov qo‘yish, onlayn va oflayn faoliyat o‘rtasida muvozanatni ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, bolani real ijtimoiy muhitdan uzib qo‘ymaslik, uni do‘stlari bilan yuzma-yuz muloqot qilishga, jamoaviy o‘yinlarda ishtirok etishga va oilaviy suhbatlarga jalb qilish empatiya rivojining tabiiy asosini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli vositalar o‘z-o‘zidan na ijobiy, na salbiy omil emas — ular qanday qo‘llanilishiga qarab natija beradi. Agar ular tarbiyaviy maqsadlarda, nazorat va yo‘naltirish asosida foydalanilsa, bolalarda empatiya, emotsional intellekt va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Aks holda esa, ular ijtimoiy uzilish va emotsional sovuqlikka olib kelishi mumkin. Shuning uchun asosiy vazifa — bolalarni raqamli dunyodan himoya qilish emas, balki ularni bu dunyoda to‘g‘ri yashashga o‘rgatishdir. Raqamli muhitda empatiyani rivojlantirish tasodifiy emas, balki maqsadli tarbiya natijasidir. To‘g‘ri tanlangan kontent, samarali muloqot, real ijtimoiy tajriba va kattalarning ijobiy namunasi birgalikda bolada chuqur empatik qobiliyatlarni shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Decety J., Jackson P. L. (2004). The functional architecture of human empathy. *Behavioral and Cognitive Neuroscience Reviews*, 3(2), 71–100.
2. Eisenberg N., Spinrad T. L., Morris A. S. (2006). Empathy-related responding in children. In *Handbook of Child Psychology* (6th ed.). Wiley.
3. Schonert-Reichl K. A. (2017). Social and emotional learning and teachers. *The Future of Children*, 27(1), 137–155.
4. Denham S. A., Bassett H. H., Wyatt T. (2012). The socialization of emotional competence. *Child Development*, 83(1), 117–132.
5. Hoffman M. L. (2000). *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. Cambridge University Press.
6. Goleman D. (1995). *Emotional Intelligence*. Bantam Books.

PEDAGOGIK FAOLIYATDA EMOTSIONAL CHARCHOQNING OLDINI OLISH

Salimova Sevinch Salim qizi
NavDU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Davlatova Z.H.

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik faoliyatda yuzaga keladigan emotsional charchoq muammosi, uning kelib chiqish sabablari va oqibatlari tahlil qilingan. Shuningdek, pedagoglarda stressga chidamlilikni oshirish, emotsional intellektni rivojlantirish va psixologik barqarorlikni ta’minlash orqali emotsional charchoqning oldini olish usullari ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan. Maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlari misolida amaliy tavsiyalar ham keltirilgan.

Kalit so‘zlar: emotsional charchoq, pedagogik faoliyat, stress, emotsional intellekt, psixologik barqarorlik, motivatsiya, profilaktika

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема эмоционального выгорания в педагогической деятельности, анализируются причины его возникновения и последствия. Особое внимание уделяется методам профилактики выгорания через развитие эмоционального интеллекта, стрессоустойчивости и психологической устойчивости педагогов. Также представлены практические рекомендации на примере дошкольных образовательных организаций.

Ключевые слова: эмоциональное выгорание, педагогическая деятельность, стресс, эмоциональный интеллект, психологическая устойчивость, мотивация, профилактика

Abstract: This article examines the problem of emotional burnout in pedagogical activity, analyzing its causes and consequences. Special attention is given to preventive strategies such as the development of emotional intelligence, stress resistance, and psychological stability among teachers. Practical recommendations are also provided based on preschool educational settings.

Keywords: emotional burnout, pedagogical activity, stress, emotional intelligence, psychological stability, motivation, prevention

Pedagogik faoliyat inson bilan doimiy muloqotga asoslangan, yuqori darajada emotsional va intellektual sa’y-harakat talab qiladigan kasbiy faoliyat turlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tashkilotlari pedagoglari bolalar bilan ishlash jarayonida doimiy e’tibor, sabr-toqat, mehr va mas’uliyatni namoyon etishlari talab etiladi. Bu esa vaqt o‘tishi bilan pedagoglarda emotsional charchoq, ya’ni “burnout” sindromining yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin. Shu bois, pedagogik faoliyatda emotsional charchoqning oldini olish masalasi zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlarida dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Emotsional charchoq — bu shaxsning uzoq vaqt davomida yuqori stress va emotsional zo‘riqish holatida bo‘lishi natijasida yuzaga keladigan psixologik sindrom bo‘lib, u uchta asosiy komponentdan iborat: emotsional holdan toyish, depersonalizatsiya (insonlarga nisbatan befarqlik) va shaxsiy yutuqlarni past baholash. Pedagoglarda bu holat darsga qiziqishning pasayishi, bolalarga nisbatan sovuq munosabat, ishdan qoniqmaslik va kasbiy motivatsiyaning tushishi kabi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. Pedagogik faoliyatda emotsional charchoq muammosi ilmiy adabiyotlarda keng o‘rganilgan bo‘lib, uning nazariy asoslari birinchi marta amerikalik tadqiqotchi Herbert Freudenberger tomonidan 1974 yilda ilmiy muomalaga kiritilgan. Keyinchalik mazkur tushuncha Christina Maslach tomonidan chuqur tahlil qilinib, “emotsional charchoq”, “depersonalizatsiya” va “shaxsiy yutuqlarni kam baholash” komponentlaridan iborat sindrom sifatida asoslab berilgan. Maslach va Jekson (1981) tomonidan ishlab chiqilgan “Maslach Burnout Inventory” (MBI) metodikasi bugungi kunda ham pedagoglarda emotsional charchoqni diagnostika qilishda eng ishonchli vositalardan biri hisoblanadi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, pedagogik faoliyatda emotsional charchoqning yuzaga kelishida “inson-inson” tizimidagi kasblarning o‘ziga xosligi muhim rol o‘ynaydi. Carl Rogers ta’kidlaganidek, inson bilan ishlash jarayoni doimiy empatiya, faol tinglash va emotsional ishtirokni talab qiladi, bu esa shaxs ichki resurslarining tez sarflanishiga olib keladi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim pedagoglari bolalarning nafaqat bilim olishi, balki ularning ruhiy holati, xulq-atvori va ijtimoiy moslashuvi uchun ham javobgar bo‘lgani sababli, ularda emotsional yuklama yanada yuqori bo‘ladi.

Pedagogik faoliyatda emotsional charchoqning kelib chiqish sabablari ko‘p qirrali bo‘lib, ularni shartli ravishda tashqi va ichki omillarga ajratish mumkin. Tashqi omillarga ish yukining yuqoriligi, vaqt yetishmasligi, maoshning kamligi, rahbariyat va ota-onalar bilan murakkab munosabatlar, ish sharoitlarining yetarli emasligi kiradi. Ichki omillar esa pedagog shaxsining individual-psixologik xususiyatlari, stressga chidamlilik darajasi, perfeksionizm, o‘z-o‘zini baholash darajasi va emotsional intellekt bilan bog‘liq.

Zamonaviy tadqiqotlarda pedagoglarda emotsional charchoqning shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar “kasbiy stress” konsepsiyasi doirasida ko‘rib chiqiladi. Richard Lazarus va Susan Folkman tomonidan ishlab chiqilgan stress va koping nazariyasiga ko‘ra, shaxs stressni qanday qabul qilishi va unga qanday javob qaytarishi uning psixologik holatiga bevosita ta’sir qiladi. Demak, pedagoglarda stressni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish emotsional charchoqning oldini olishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Emotsional intellekt tushunchasi ham mazkur muammoning yechimlaridan biri sifatida qaraladi. Daniel Goleman ta’kidlaganidek, emotsional intellekt darajasi yuqori bo‘lgan shaxslar o‘z his-tuyg‘ularini samarali boshqara oladi, stress holatlarida barqarorlikni saqlaydi va ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatli bo‘ladi. Pedagogik faoliyatda bu ko‘nikmalar bolalar bilan

muloqotda sabr-toqatni saqlash, konfliktlarni konstruktiv hal qilish va kasbiy qoniqishni oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, ilmiy manbalarda profilaktik chora-tadbirlar sifatida “resurs yondashuvi” ham tavsiya etiladi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, shaxsning ichki (psixologik barqarorlik, motivatsiya, o‘z-o‘zini boshqarish) va tashqi (ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, ish sharoiti) resurslarini mustahkamlash emotsional charchoq xavfini kamaytiradi. Masalan, jamoada ijobiy psixologik muhitni shakllantirish, rahbariyat tomonidan adolatli munosabat va rag‘batlantirish tizimini yo‘lga qo‘yish pedagoglarning kasbiy faoliyatida barqarorlikni ta’minlaydi. So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, “ongli hozirlik” amaliyotlari ham pedagoglarda stress va emotsional charchoqni kamaytirishda samarali hisoblanadi. Bu usul shaxsni hozirgi lahzaga e’tibor qaratish, ichki holatini anglash va qabul qilishga o‘rgatadi. Natijada pedagoglarda xavotir va charchoq darajasi pasayadi, emotsional barqarorlik oshadi. Shuningdek, stressni boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirish ham muhim ahamiyatga ega. Bu borada relaksatsiya mashqlari, nafas olish texnikasi, meditatsiya, jismoniy faollik kabi usullar samarali hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muntazam ravishda jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanuvchi pedagoglarda stress darajasi past bo‘ladi va ularda emotsional barqarorlik yuqori bo‘ladi.

Pedagogik faoliyatni to‘g‘ri tashkil etish ham emotsional charchoqning oldini olishda muhim omildir. Vaqtni samarali boshqarish, ish va dam olish o‘rtasidagi muvozanatni saqlash, ortiqcha yuklamalarni kamaytirish pedagogning ruhiy holatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bunda rahbariyat tomonidan qulay ish muhitini yaratish, pedagoglarni qo‘llab-quvvatlash va ularning mehnatini rag‘batlantirish muhim o‘rin tutadi. Pedagoglarda kasbiy motivatsiyani oshirish ham emotsional charchoqning oldini olishga xizmat qiladi. Motivatsiyaning yuqori bo‘lishi pedagogni o‘z ustida ishlashga, yangi bilim va ko‘nikmalarni egallashga undaydi. Bu esa o‘z navbatida ishdan qoniqishni oshiradi va charchoq ehtimolini kamaytiradi. Shu bilan birga, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi ham muhim ahamiyatga ega. Hamkasblar bilan ijobiy munosabatlar, tajriba almashish, psixologik treninglar va maslahatlar pedagogning emotsional holatini barqarorlashtirishga yordam beradi. Psixologik xizmatlarning mavjudligi va ulardan samarali foydalanish pedagoglar salomatligini saqlashda muhim omil hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik faoliyatda emotsional charchoqning oldini olish kompleks yondashuvni talab etadi. Bu jarayonda shaxsiy psixologik ko‘nikmalarni rivojlantirish, ish sharoitlarini yaxshilash, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish va sog‘lom turmush tarzini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagoglarning psixologik salomatligini ta’minlash esa ta’lim sifatini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Maslach C., Jackson S. E. The measurement of experienced burnout. New York: Academic Press, 1981.
2. Goleman D. Emotional Intelligence. New York: Bantam Books, 1995.
3. Lazarus R., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. New York: Springer, 1984.
4. G‘aybullayev N. Педагогик психология. Тошкент: Ўқитувчи нашриёти, 2010.

KROSS-MADANIY MUHITDA ISHLASH PSIXOLOGIYASI

Ibragimova Sarvinoz Shuhrat qizi
NavDU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Davlatova Z.H.

Annotatsiya: Ушбу мақолада кросс-маданий муҳитда ишлаш психологиясининг назарий ва амалий жиҳатлари ёритилган. Турли маданият вакиллари билан мулоқот жараёнида юзага келадиган психологик муаммолар, жумладан маданий стереотиплар, этноцентризм ва коммуникация тўсиқлари таҳлил қилинган. Шунингдек, педагогларда интермаданий компетенция, толерантлик ва эмпатияни ривожлантириш орқали самарали фаолиятни таъминлаш йўллари асослаб берилган.

Калит сўзлар: кросс-маданий муҳит, интермаданий коммуникация, этноцентризм, маданий стереотиплар, толерантлик, эмпатия, педагогик фаолият

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты психологии работы в кросс-культурной среде. Анализируются психологические проблемы, возникающие в процессе взаимодействия представителей различных культур, включая культурные стереотипы, этноцентризм и коммуникативные барьеры. Особое внимание уделяется развитию межкультурной компетентности, толерантности и эмпатии у педагогов.

Ключевые слова: кросс-культурная среда, межкультурная коммуникация, этноцентризм, культурные стереотипы, толерантность, эмпатия, педагогическая деятельность

Abstract: This article explores the theoretical and practical aspects of the psychology of working in a cross-cultural environment. It analyzes psychological challenges that arise in interactions between representatives of different cultures, including cultural stereotypes, ethnocentrism, and communication barriers. The paper also highlights the importance of developing intercultural competence, tolerance, and empathy among educators to ensure effective professional activity.

Keywords: cross-cultural environment, intercultural communication, ethnocentrism, cultural stereotypes, tolerance, empathy, pedagogical activity

Zamonaviy globallashuv sharoitida turli millat, madaniyat va ijtimoiy guruh vakillari o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik tobora kengayib bormoqda. Ayniqsa, ta’lim tizimida, jumladan maktabgacha ta’lim muassasalarida turli madaniy muhitga mansub bolalar va ota-onalar bilan ishlash pedagogdan yuqori darajada psixologik tayyorgarlikni talab etadi. Shu bois, kross-madaniy muhitda ishlash psixologiyasi zamonaviy pedagogika va psixologiyaning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda.

Kross-madaniy muhit — bu turli madaniy qadriyatlar, urf-odatlar, tillar va dunyoqarashlar o‘zaro ta’sirga kirishadigan ijtimoiy makon hisoblanadi. Bunday muhitda samarali faoliyat yuritish uchun pedagog nafaqat o‘z kasbiy bilimlariga, balki madaniy sezgirlik, tolerantlik va kommunikativ kompetensiyalarga ham ega bo‘lishi lozim. Psixologik nuqtai nazardan, kross-madaniy muloqot jarayonida insonning qabul qilish, tushunish va munosabat bildirish xususiyatlari muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston ko‘p millatli va ko‘p madaniyatli jamiyat sifatida tarixan turli etnik guruhlar, tillar va urf-odatlarni birlashtirib kelgan mamlakat hisoblanadi. Bu holat ta’lim tizimida, ayniqsa maktabgacha ta’lim tashkilotlarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Bugungi kunda respublikada o‘zbeklar bilan bir qatorda rus, qozoq, qirg‘iz, tojik, turkman, koreys va boshqa millat vakillari yashab, o‘z farzandlarini maktabgacha ta’lim muassasalariga jalb etmoqdalar. Shu bois, maktabgacha ta’lim tashkilotlari tabiiy ravishda kross-madaniy muhit shakllangan ijtimoiy makon sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Kross-madaniy muhitning mavjudligi, avvalo, til xilma-xilligida ko‘zga tashlanadi. Ayrim maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim o‘zbek tili bilan bir qatorda rus tilida yoki ikki tilli shaklda olib boriladi. Bu esa pedagoglardan ko‘p tilli muloqot ko‘nikmalarini, bolalardan esa turli til muhitiga moslashish qobiliyatini talab qiladi. Tillar o‘rtasidagi farqlar ayrim hollarda kommunikatsiyada qiyinchiliklar keltirib chiqarishi mumkin bo‘lsa-da, ular bolalarda erta yoshdan til o‘rganish va madaniy moslashuv imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

Kross-madaniy psixologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, madaniy farqlar inson xulq-atvori, qadriyatlari va muloqot uslubiga bevosita ta’sir qiladi. Masalan, Geert

Hofstede tomonidan ishlab chiqilgan madaniy o‘lchamlar nazariyasida individualizm–kollektivizm, hokimiyat distansiyasi, noaniqlikdan qochish kabi ko‘rsatkichlar orqali turli madaniyatlar o‘rtasidagi farqlar tushuntirib berilgan. Bu nazariya pedagoglarga bolalar va ularning oilalari xatti-harakatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Kross-madaniy muhitda ishlashdagi eng dolzarb psixologik muammolardan biri — madaniy stereotiplar va etnotsentrizmning mavjudligidir. Madaniy stereotiplar muayyan millat yoki madaniyat vakillari haqida oldindan shakllangan, ko‘pincha soddalashtirilgan va umumlashtirilgan tasavvurlar bo‘lib, ular real individual xususiyatlarni to‘liq aks ettirmaydi. Bunday stereotiplar pedagogik faoliyatda bolalarga nisbatan bir xil munosabat shakllanishiga, ularning shaxsiy imkoniyatlari va individual rivojlanish xususiyatlarini to‘liq baholay olmaslikka olib kelishi mumkin. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim bosqichida bu holat bolaning o‘z-o‘ziga bo‘lgan ishonchiga, ijtimoiy faolligiga va jamoaga moslashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatishi ehtimoli yuqori.

Etnotsentrizm esa shaxsning o‘z madaniyatini “meyor” sifatida qabul qilib, boshqa madaniyatlarni shu nuqtai nazardan baholashi bilan xarakterlanadi. Milton Bennett tomonidan ishlab chiqilgan intermadaniy sezgirlik rivojlanish modeliga ko‘ra, insonlar odatda etnotsentrizm bosqichidan boshlab, asta-sekin etnorelyativizm bosqichiga o‘tadilar. Etnotsentrizm bosqichida shaxs boshqa madaniyatlarni inkor etishi, ularni kam baholashi yoki o‘z madaniyatiga moslashtirishga urinishi mumkin. Bu esa pedagogik jarayonda noto‘g‘ri tushunishlar, muloqotdagi to‘siqlar va hatto konfliktlarga sabab bo‘ladi. Pedagogik amaliyotda etnotsentrizm turli ko‘rinishlarda namoyon bo‘lishi mumkin. Masalan, pedagog muayyan madaniyatga mansub bolaning xulq-atvorini “noto‘g‘ri” yoki “tarbiyasizlik” sifatida baholashi mumkin, holbuki bu holat o‘sha madaniyatda qabul qilingan normalarga mos bo‘lishi mumkin. Yoki bolaning tildagi xatolari uning intellektual qobiliyati past deb noto‘g‘ri baholanishiga olib kelishi mumkin. Bunday vaziyatlar pedagogning professional faoliyati samaradorligini pasaytiradi va bolalarda psixologik noqulaylikni keltirib chiqaradi.

Shu nuqtai nazardan, intermadaniy sezgirlikni rivojlantirish pedagoglar uchun muhim kasbiy kompetensiya hisoblanadi. Intermadaniy sezgirlik — bu shaxsning madaniy farqlarni anglash, ularga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo‘lish va o‘z xulq-atvorini shu farqlarga moslashtirish qobiliyatidir. Bu ko‘nikma nafaqat bilim darajasida, balki hissiy va xulqiy darajada ham shakllanishi lozim. YA’ni pedagog faqatgina turli madaniyatlar haqida ma’lumotga ega bo‘lib qolmasdan, balki ularni qabul qilish, tushunish va amalda to‘g‘ri munosabat bildirishni ham o‘rganishi zarur. Intermadaniy sezgirlikni rivojlantirish bir necha bosqichli jarayon hisoblanadi. Avvalo, pedagog o‘z shaxsiy qarashlari, stereotiplari va ehtimoliy etnotsentrik fikrlarini anglashi kerak. Bu — refleksiya jarayoni bo‘lib, u shaxsga o‘z munosabatlarini qayta ko‘rib chiqish imkonini beradi. Keyingi bosqichda pedagog turli madaniyatlar haqida bilimlarini boyitishi, ularning qadriyatlari, urf-odatlari va kommunikatsiya uslublarini o‘rganishi lozim. Bu esa amaliy faoliyatda noto‘g‘ri tushunishlar ehtimolini kamaytiradi. Shu bilan birga, empatiya va tolerantlikni rivojlantirish ham intermadaniy sezgirlikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Empatiya orqali pedagog bolaning ichki holatini, uning madaniy tajribasini his qilishga harakat qiladi, tolerantlik esa farqlarni qabul qilish va hurmat qilishni ta’minlaydi. Bunday yondashuv pedagogik jarayonda ijobiy psixologik muhit yaratishga xizmat qiladi.

Kross-madaniy muhitda samarali ishlash uchun kommunikativ kompetensiya alohida o‘rin tutadi. Edward T. Hall tomonidan ilgari surilgan “yuqori kontekst” va “past kontekst” madaniyatlar nazariyasiga ko‘ra, ayrim madaniyatlarda axborot ko‘proq bilvosita va kontekst orqali uzatiladi, boshqalarida esa to‘g‘ridan-to‘g‘ri va ochiq ifoda etiladi. Pedagog bu farqlarni inobatga olgan holda muloqot uslubini moslashtirishi lozim.

Shuningdek, til omili ham kross-madaniy muhitda muhim psixologik omillardan biri hisoblanadi. Til nafaqat axborot almashish vositasi, balki madaniy qadriyatlarni ifoda etuvchi muhim instrumentdir. Tildagi farqlar noto‘g‘ri tushunishlar, kommunikatsiyada qiyinchiliklar va hatto konfliktlarga sabab bo‘lishi mumkin. Shuning uchun pedagoglarda muloqot madaniyatini rivojlantirish, sodda va tushunarli tildan foydalanish ko‘nikmalari shakllantirilishi zarur. Kross-

madaniy muhitda ishlashda emotsional intellekt va empatiya ko‘nikmalari ham muhim ahamiyatga ega. Pedagog boshqa madaniyat vakillarining his-tuyg‘ularini tushunish va ularga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo‘lish orqali ish samaradorligini oshiradi. Bu esa bolalarning ijtimoiy-psixologik moslashuviga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, kross-madaniy muhitda konfliktlarning yuzaga kelishi tabiiy holat hisoblanadi. Bunday vaziyatlarda pedagog konstruktiv yondashuvni qo‘llashi, ya’ni tomonlarni tinglash, sabablarni tahlil qilish va adolatli yechim topishga intilishi lozim. Konfliktlarni samarali boshqarish pedagogning professional kompetensiyasining muhim qismi hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, kross-madaniy muhitda ishlash pedagogdan yuqori darajada psixologik tayyorgarlik, madaniy bilim va kommunikativ ko‘nikmalarni talab etadi. Madaniy xilma-xillikni to‘g‘ri qabul qilish, tolerantlikni shakllantirish va samarali muloqotni yo‘lga qo‘yish orqali pedagoglar ta’lim jarayonining sifatini oshirishlari mumkin. Kross-madaniy kompetensiyalarni rivojlantirish esa zamonaviy ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hall E. T. Beyond Culture. New York: Anchor Books, 1976.
2. Bennett M. J. Basic Concepts of Intercultural Communication. Boston: Intercultural Press, 1998.
3. Goleman D. Emotional Intelligence. New York: Bantam Books, 1995.
4. G‘aybullayev N. Педагогик психология. Тошкент: Ўқитувчи нашриёти, 2010.
5. Nishonova Z. Педагогик психология асослари. Тошкент: Fan va texnologiya, 2006.

XXI ASR KO‘NIKMALARI VA PEDAGOG PSIXOLOGIYASI

Jamolova Iroda Asomiddinovna
NavDU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Davlatova Z.H.

Annotatsiya: Ushbu maqolada XXI asr ko‘nikmalari va pedagog psixologiyasi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tahlil qilingan. Zamonaviy ta’lim jarayonida muhim hisoblangan kritik fikrlash, ijodkorlik, muloqot va hamkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishning psixologik asoslari yoritilgan. Shuningdek, raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga ta’siri va ulardan samarali foydalanishning psixologik jihatlari misollar asosida tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: XXI asr ko‘nikmalari, pedagog psixologiyasi, kritik fikrlash, ijodkorlik, muloqot, hamkorlik, raqamli ta’lim, motivatsiya

Аннотация: В данной статье анализируется взаимосвязь навыков XXI века и педагогической психологии. Рассматриваются психологические основы формирования критического мышления, креативности, коммуникации и сотрудничества в современном образовательном процессе. Также освещается влияние цифровых технологий на обучение и их психологические аспекты с приведением конкретных примеров.

Ключевые слова: навыки XXI века, педагогическая психология, критическое мышление, креативность, коммуникация, сотрудничество, цифровое обучение, мотивация

Abstract: This article analyzes the relationship between 21st-century skills and pedagogical psychology. It explores the psychological foundations of developing critical thinking, creativity, communication, and collaboration in modern education. The paper also examines the impact of digital technologies on the learning process and highlights their psychological aspects through practical examples.

Keywords: 21st-century skills, pedagogical psychology, critical thinking, creativity, communication, collaboration, digital learning, motivation

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va globallashuv jarayonlari ta’lim tizimi oldiga mutlaqo yangi talablarni qo‘ymoqda. Ayniqsa, XXI asrda insondan faqat nazariy bilimlar emas, balki hayotiy, ijtimoiy va intellektual ko‘nikmalarni egallash talab etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, XXI asr ko‘nikmalari va pedagog psixologiyasi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

XXI asr ko‘nikmalari tushunchasi ta’lim sohasida “4C” modeli orqali keng yoritiladi: kritik fikrlash (critical thinking), ijodkorlik (creativity), muloqot (communication) va hamkorlik (collaboration). Bu ko‘nikmalar shaxsning o‘zgaruvchan muhitda samarali faoliyat yuritishi, muammolarni hal etishi va ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyat qozonishi uchun zarur hisoblanadi. Pedagogik psixologiya esa ushbu ko‘nikmalarni shakllantirish jarayonining psixologik mexanizmlari, shart-sharoitlari va usullarini tadqiq etadi.

Kritik fikrlash ko‘nikmasi o‘quvchilarda axborotni tahlil qilish, baholash va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Psixologik nuqtai nazardan, bu jarayon kognitiv faoliyat bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, o‘quvchining diqqati, xotirasi va tafakkuri faol ishlashini talab qiladi. Pedagog esa o‘quv jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish, savol-javob usullaridan foydalanish orqali ushbu ko‘nikmani rivojlantirishi mumkin.

Ijodkorlik esa shaxsning yangi g‘oyalar yaratish, nostandart yechimlar topish qobiliyatini anglatadi. Pedagogik psixologiyada ijodkorlikni rivojlantirish uchun erkin muhit yaratish, bolaning tashabbusini qo‘llab-quvvatlash va uning individual xususiyatlarini inobatga olish muhim deb qaraladi. Bunday yondashuv bolalarda o‘z-o‘ziga ishonchni oshiradi va ularning ichki motivatsiyasini kuchaytiradi.

Muloqot va hamkorlik ko‘nikmalari esa ijtimoiy-psixologik jihatdan muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilar jamoada ishlash, fikr almashish va boshqalarni tushunish orqali ijtimoiy kompetensiyalarni egallaydilar. Pedagog bu jarayonda faqat bilim beruvchi emas, balki muloqotni tashkil etuvchi va yo‘naltiruvchi sifatida ishtirok etadi. Bu esa pedagogdan yuqori darajada kommunikativ mahorat va emotsional intellektni talab qiladi.

XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda pedagog psixologiyasining asosiy vazifalaridan biri — o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishdir. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ichki motivatsiyaga ega bo‘lgan o‘quvchilar bilimni chuqurroq o‘zlashtiradi va mustaqil o‘rganishga intiladi. Shu sababli pedagoglar ta’lim jarayonida qiziqarli metodlardan foydalanishlari, o‘quvchilarni faol ishtirokchiga aylantirishlari lozim. Shuningdek, raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanilishi pedagog psixologiyasi mazmuni va vazifalariga sifat jihatidan yangi talablarni kiritmoqda. Zamonaviy ta’lim jarayonida onlayn platformalar, elektron darsliklar, multimedia kontentlar, mobil ilovalar va interaktiv vositalar faol qo‘llanilmoqda. Bu vositalar ta’lim samaradorligini oshirish imkoniyatini yaratsa-da, ularning o‘quvchilar psixikasiga ta’siri bir xil emas va ko‘p jihatdan pedagogning ularni qanday tashkil etishiga bog‘liq.

Avvalo, raqamli muhit o‘quvchilarning diqqatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, onlayn dars jarayonida bola bir vaqtning o‘zida bir nechta stimullar — ekrandagi tasvir, ovoz, chat xabarlari va boshqa ilovalar o‘rtasida e’tiborini bo‘lishga majbur bo‘ladi. Bu holat “taqsimlangan diqqat”ni yuzaga keltiradi va natijada bilimni chuqur o‘zlashtirish darajasi pasayishi mumkin. Amaliy misol sifatida, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan o‘tkazilayotgan onlayn mashg‘ulotlarda ko‘p hollarda bola 5–7 daqiqadan so‘ng diqqatini yo‘qota boshlaydi. Shu sababli pedagoglar darsni qisqa, dinamik bloklarga bo‘lishlari, vizual va audio materiallarni meyoriy darajada qo‘llashlari zarur.

Ikkinchidan, raqamli texnologiyalar o‘quvchilarning emotsional holatiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, jonli muloqotning kamayishi bolada yolg‘izlik hissini kuchaytirishi mumkin. Onlayn ta’lim jarayonida pedagog va bola o‘rtasidagi “emotsional aloqa” kamayganda, bolaning o‘qishga bo‘lgan qiziqishi pasayadi. Shuning uchun pedagog virtual muhitda ham emotsional qo‘llab-quvvatlash usullaridan foydalanishi lozim: masalan, bolalarni ismlari bilan murojaat qilish, ularning javoblarini rag‘batlantirish, vizual mimika va ovoz intonatsiyasini faol ishlatish. Bu orqali “psixologik yaqinlik” hissi saqlanadi.

Uchinchidan, raqamli muhit ijtimoiy faollikka ikki xil ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bir tomondan, onlayn platformalar orqali guruhli ish, virtual muloqot va hamkorlik imkoniyatlari kengayadi. Masalan, bolalar Zoom yoki boshqa platformalarda birgalikda rasm chizish, o‘yinlarda qatnashish orqali hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishlari mumkin. Ikkinchi tomondan esa, jismoniy muloqotning cheklanishi ijtimoiy ko‘nikmalarning yetarli shakllanmasligiga olib kelishi ehtimoli bor. Ayniqsa, maktabgacha yoshda bu juda muhim, chunki bola aynan jonli muloqot orqali empatiya, navbat kutish, sherikni tushunish kabi ko‘nikmalarni egallaydi.

Shu nuqtai nazardan, pedagoglar raqamli muhitda ishlashda psixologik muvozanatni saqlashlari kerak. YA’ni onlayn va oflayn faoliyat o‘rtasidagi mutanosiblik ta’minlanishi lozim. Masalan, raqamli darsdan so‘ng bolalarga jismoniy harakatli o‘yinlar, guruhli mashg‘ulotlar yoki ijodiy topshiriqlar berish maqsadga muvofiq. Bu bolaning ham kognitiv, ham emotsional, ham ijtimoiy rivojlanishini ta’minlaydi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalardan foydalanishda “axborot ortiqchaligi” (information overload) muammosi ham mavjud. Ko‘plab vizual va audio materiallar bolani charchatishi, hatto emotsional zo‘riqishga olib kelishi mumkin. Masalan, juda rang-barang va tez o‘zgaruvchi animatsiyalar bolada haddan tashqari qo‘zg‘aluvchanlikni yuzaga keltirishi mumkin. Shuning uchun pedagoglar kontentni tanlashda yosh xususiyatlarini hisobga olishlari, sodda va tushunarli materiallardan foydalanishlari zarur.

XXI asr ta’limida pedagogning roli ham tubdan o‘zgarmoqda. U endi faqat bilim manbai emas, balki fasilitator, ya’ni o‘quv jarayonini tashkil etuvchi, yo‘naltiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa pedagogdan yuqori darajada psixologik tayyorgarlik, ijodkorlik va doimiy o‘z-o‘zini rivojlantirishni talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, XXI asr ko‘nikmalari va pedagog psixologiyasi o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, zamonaviy ta’lim tizimining samaradorligini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Ushbu ko‘nikmalarni shakllantirish pedagogdan innovatsion yondashuv, psixologik bilim va amaliy mahoratni talab etadi. Pedagogik psixologiya esa ushbu jarayonni ilmiy asoslash va samarali tashkil etishda muhim nazariy poydevor vazifasini bajaradi.

INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA TARBIYACHINING PSIXOLOGIK KOMPETENSIYALARI

G‘aniyeva Shahnoza
NavDU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Davlatova Z.H.

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida tarbiyachining psixologik kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Tarbiyachining empatiya, tolerantlik, kommunikativ ko‘nikmalar, stressga chidamlilik va refleksiya kabi muhim psixologik sifatlari tahlil qilingan. Shuningdek, mazkur kompetensiyalarni shakllantirishda qo‘llaniladigan amaliy metodlar va ularning samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, psixologik kompetensiya, empatiya, tolerantlik, kommunikativ ko‘nikmalar, stressga chidamlilik, refleksiya

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы развития психологических компетенций воспитателя в условиях инклюзивного образования. Анализируются такие важные качества, как эмпатия, толерантность, коммуникативные навыки, стрессоустойчивость и рефлексия. Также обоснованы эффективные практические методы формирования данных компетенций.

Ключевые слова: инклюзивное образование, психологическая компетенция, эмпатия, толерантность, коммуникативные навыки, стрессоустойчивость, рефлексия

Abstract: This article examines the development of psychological competencies of educators in inclusive education settings. It analyzes key qualities such as empathy, tolerance, communication skills, stress resistance, and reflection. The paper also substantiates effective practical methods for developing these competencies.

Keywords: inclusive education, psychological competence, empathy, tolerance, communication skills, stress resistance, reflection

Zamonaviy ta’lim tizimida inklyuziv ta’lim tamoyillarini joriy etish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Inklyuziv ta’lim barcha bolalar, jumladan imkoniyati cheklangan bolalar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratishga qaratilgan bo‘lib, bu jarayonda tarbiyachining roli beqiyosdir. Ayniqsa, tarbiyachining psixologik kompetensiyalari inklyuziv ta’lim samaradorligini ta’minlovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Psixologik kompetensiya — bu pedagogning bolalarning individual-psixologik xususiyatlarini anglash, ular bilan samarali muloqot o‘rnatish, emotsional holatlarni boshqarish va ta’lim-tarbiya jarayonida psixologik qo‘llab-quvvatlashni amalga oshirish qobiliyatidir. Inklyuziv ta’lim sharoitida bu kompetensiyalar yanada keng va chuqur mazmun kasb etadi, chunki tarbiyachi turli ehtiyoj va imkoniyatlarga ega bolalar bilan ishlaydi. Ma’lumki, inklyuziv ta’lim — bu barcha bolalarga, jumladan jismoniy yoki ruhiy imkoniyati cheklangan, rivojlanishida o‘ziga xos xususiyatlari bo‘lgan bolalarga ham teng ta’lim olish imkoniyatini yaratishga qaratilgan ta’lim tizimidir. Uning asosiy g‘oyasi — har bir bola o‘z imkoniyati va ehtiyojiga mos ravishda umumiy ta’lim muhitida o‘qishi va tarbiyalanishidir. Inklyuziv ta’limda bolalar ajratilmaydi, balki bir guruhda, bir xil muhitda ta’lim oladi. Bu jarayonda pedagoglar har bir bolaga individual yondashuvni qo‘llaydi, maxsus metodlar va vositalardan foydalanadi. Shuningdek, psixologlar, defektologlar va ota-onalar bilan hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi — bolalarda tenglik, o‘zaro hurmat, tolerantlik va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini shakllantirishdir. Bu nafaqat imkoniyati cheklangan bolalar, balki barcha bolalarning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Inklyuziv muhitda tarbiyachining asosiy psixologik kompetensiyalaridan biri — empatiyadir. Empatiya bolaning ichki dunyosi, his-tuyg‘ulari va ehtiyojlarini tushunishga yordam beradi. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda tarbiyachining sabr-toqati, mehribonligi va hissiy qo‘llab-quvvatlashi juda muhim. Bu bolaning o‘z-o‘ziga ishonchini oshiradi va uning ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, tolerantlik ham muhim psixologik kompetensiya hisoblanadi. Inklyuziv ta’limda tarbiyachi barcha bolalarni teng qabul qilishi, ular o‘rtasida farq qo‘ymasligi va har bir bolaning qadr-qimmatini hurmat qilishi lozim. Bu esa guruhda ijobiy psixologik muhit yaratishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta’limda muloqot ko‘nikmalari alohida ahamiyatga ega. Tarbiyachi bolalar bilan bir qatorda, ularning ota-onalari, psixologlar va boshqa mutaxassislar bilan ham samarali hamkorlik qilishni bilishi kerak. Bu esa kompleks yondashuvni ta’minlaydi va bolaning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Psixologik kompetensiyaning yana bir muhim jihati — stressga chidamlilik va emotsional barqarorlikdir. Inklyuziv muhitda ishlash ko‘p hollarda qiyin vaziyatlar, turli xulq-atvor muammolari va yuqori mas’uliyat bilan bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli tarbiyachi o‘z emotsional holatini nazorat qila olishi, stress holatlarida to‘g‘ri qaror qabul qilishi zarur.

Shu bilan birga, tarbiyachida refleksiya ko‘nikmalari ham shakllangan bo‘lishi kerak. Refleksiya orqali pedagog o‘z faoliyatini tahlil qiladi, kamchiliklarini aniqlaydi va o‘zini takomillashtirib boradi. Bu esa kasbiy o‘sish va ta’lim sifati oshishiga xizmat qiladi. Inklyuziv ta’limda individual yondashuv ham psixologik kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Har bir bolaning imkoniyati, ehtiyoji va rivojlanish darajasi turlicha bo‘lgani uchun tarbiyachi ularga mos ta’lim usullarini tanlashi lozim. Bu esa bolaning potensialini ochishga yordam beradi.

Inklyuziv ta’lim sharoitida tarbiyachining psixologik kompetensiyalarini rivojlantirish faqat nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmay, balki muntazam amaliy faoliyat va maxsus metodlar orqali shakllantirilishini talab etadi. Chunki bunday muhitda tarbiyachi turli imkoniyat va ehtiyojlarga ega bolalar bilan ishlaydi va bu undan yuqori darajada empatiya, sabr-toqat, kommunikativ mahorat hamda stressga chidamlilikni talab qiladi. Shu bois, psixologik kompetensiyalarni rivojlantirishda amaliy yondashuvlar muhim o‘rin tutadi. Birinchidan, refleksiya va o‘z-o‘zini tahlil qilish metodi tarbiyachining kasbiy o‘sishida muhim ahamiyatga ega. Tarbiyachi har bir mashg‘ulotdan so‘ng o‘z faoliyatini tahlil qilib, qaysi jihatlar samarali bo‘lganini, qaysi holatlarda qiyinchilikka duch kelganini aniqlaydi. Masalan, u kundalik yoki maxsus “refleksiya daftari” orqali o‘z kuzatuvlarini yozib boradi. Bu jarayon pedagogga o‘z xatolarini anglash, ularni bartaraf etish va kelgusida samaraliroq ishlash imkonini beradi.

Ikkinchidan, rolli o‘yinlar (role-play) metodi tarbiyachilar uchun juda samarali amaliy usul hisoblanadi. Ushbu metod orqali turli pedagogik vaziyatlar sun’iy ravishda yaratilib, tarbiyachi ularda qanday harakat qilishni o‘rganadi. Masalan, autistik xususiyatlarga ega bola bilan muloqot qilish yoki ota-ona bilan murakkab suhbat olib borish holatlari modellashtiriladi. Bu esa tarbiyachida empatiya, vaziyatni to‘g‘ri baholash va samarali muloqot qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Shuningdek, psixologik treninglar ham tarbiyachilarning psixologik kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Bunday treninglarda emotsional intellektni oshirish, konfliktlarni boshqarish, stressga chidamlilikni kuchaytirish kabi ko‘nikmalar shakllantiriladi. Masalan, “empatiyani rivojlantirish” yoki “effektiv muloqot” mavzularidagi mashg‘ulotlar tarbiyachilarga bolalarning ichki holatini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Amaliyotda keng qo‘llaniladigan yana bir usul — keys-metod hisoblanadi. Bu metodda real yoki shartli vaziyatlar tahlil qilinib, muammoning yechimlari izlanadi. Masalan, guruhda agressiv xulq-atvorga ega bola bilan ishlash yoki nutqiy rivojlanishda orqada qolayotgan bolani qo‘llab-quvvatlash kabi holatlar muhokama qilinadi. Bu jarayon tarbiyachining tahlil qilish, qaror qabul qilish va individual yondashuvni qo‘llash qobiliyatini rivojlantiradi.

Inklyuziv muhitda ishlashda stressni boshqarish ham muhim ahamiyatga ega bo‘lgani uchun maxsus relaksatsiya va psixogigiyena mashqlaridan foydalanish tavsiya etiladi. Masalan, nafas olish texnikasi, qisqa dam olish mashqlari yoki meditatsiya elementlari tarbiyachining emotsional barqarorligini saqlashga yordam beradi. Bu esa uning ish samaradorligiga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, bolalarni kuzatish va tahlil qilish metodi ham psixologik kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Tarbiyachi bolaning xulq-atvori, emotsional holati va ijtimoiy munosabatlarini muntazam kuzatib, ularning sabablarini tahlil qiladi. Bu orqali u har bir bolaga individual yondashuvni shakllantiradi va ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etadi.

Ota-onalar bilan hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan amaliy mashqlar ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, qiyin vaziyatlarda ota-onalar bilan muloqot qilish ssenariylarini mashq qilish tarbiyachida ishonchli va samarali aloqa o‘rnatish ko‘nikmasini shakllantiradi. Bu esa bolaning rivojlanishi uchun yagona va muvofiq yondashuvni ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’lim sharoitida tarbiyachining psixologik kompetensiyalari ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini belgilab beruvchi muhim omil hisoblanadi. Empatiya, tolerantlik, kommunikativ ko‘nikmalar, stressga chidamlilik va refleksiya kabi sifatlarni rivojlantirish orqali tarbiyachi har bir bola uchun qulay va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yarata oladi. Bu esa inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi — barcha bolalar uchun teng imkoniyatlarni ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Florian L. The SAGE Handbook of Special Education. London: Sage Publications, 2007.
2. G‘aybullayev N. Педагогик психология. Тошкент: Ўқитувчи нашриёти, 2010.
3. Nishonova Z. Педагогик психология асослари. Тошкент: Fan va texnologiya, 2006.

SUN’IY INTELLEKTNING INSON TAFAKKURIGA TA’SIRI

Fayzullayeva Nodirabegim Ubaydullo qizi
NavDU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Davlatova Z.H.

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun’iy intellektdan foydalanishning inson tafakkuriga ta’siri tahlil qilingan hamda uning salbiy ta’sirlarini oldini olishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqolada kognitiv faollikni saqlash, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, raqamli gigiyenaga rioya qilish va metakognitiv ko‘nikmalarni shakllantirishning ahamiyati asoslab berilgan. Shuningdek, sun’iy intellektdan samarali va ongli foydalanish orqali shaxs tafakkurini rivojlantirish yo‘llari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, tafakkur, kognitiv jarayonlar, tanqidiy fikrlash, raqamli gigiyena, metakognitsiya, ijodiy fikrlash

Аннотация: В данной статье анализируется влияние использования искусственного интеллекта на мышление человека и разрабатываются практические рекомендации по предотвращению его негативного воздействия. Обосновывается важность сохранения когнитивной активности, развития критического мышления, соблюдения цифровой гигиены и формирования метакогнитивных навыков. Также рассматриваются пути эффективного и осознанного использования искусственного интеллекта для развития мышления.

Ключевые слова: искусственный интеллект, мышление, когнитивные процессы, критическое мышление, цифровая гигиена, метакогниция, креативность

Abstract: This article analyzes the impact of artificial intelligence on human thinking and proposes practical recommendations to prevent its negative effects. It highlights the importance of maintaining cognitive activity, developing critical thinking, practicing digital hygiene, and enhancing metacognitive skills. The paper also explores ways of using artificial intelligence effectively and consciously to support the development of human thinking.

Keywords: artificial intelligence, thinking, cognitive processes, critical thinking, digital hygiene, metacognition, creative thinking

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotida sun’iy intellekt texnologiyalari alohida o‘rin egallamoqda. Axborot-kommunikatsiya tizimlarining jadal rivojlanishi natijasida inson hayotining deyarli barcha sohalarida sun’iy intellektdan foydalanish kengayib bormoqda. Bu esa nafaqat iqtisodiy va texnik jarayonlarga, balki inson tafakkuri, bilish jarayonlari va psixologiyasiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu nuqtai nazardan, sun’iy intellektning inson tafakkuriga ta’sirini o‘rganish zamonaviy psixologiyaning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotlarda raqamli texnologiyalar, jumladan sun’iy intellektga yaqin axborot tizimlari inson tafakkuriga qanday ta’sir ko‘rsatishi tahlil qilingan. Olimlarning ta’kidlashicha, internet va avtomatlashtirilgan axborot tizimlari insonda chuqur, tahliliy fikrlash o‘rniga yuzaki va tezkor fikrlashni shakllantirishi mumkin. Doimiy ravishda tayyor ma’lumotlardan foydalanish diqqatni uzoq vaqt bir nuqtada jamlash qobiliyatini pasaytiradi. Bu holat sun’iy intellektdan ortiqcha foydalanish insonning mustaqil tafakkuriga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini ilmiy asoslaydi.

Daniel Kahneman inson tafakkuri ikki tizim — tezkor (intuitiv) va sekin (tahliliy) fikrlash orqali amalga oshishi ilmiy jihatdan asoslangan. Sun'iy intellektdan foydalanish ko'p hollarda insonni "tez fikrlash" rejimida qoldirib, chuqur tahlil qilish jarayonini kamaytirishi mumkin. Bu esa qaror qabul qilishda xatolarga olib kelishi ehtimolini oshiradi. Muallifning nazariyasi AIdan foydalanishda tanqidiy fikrlashni saqlash muhimligini ko'rsatadi. Sherry Turkle esa inson va texnologiya o'rtasidagi munosabatlarni o'rganib, sun'iy intellekt va raqamli muloqot vositalari insonning ijtimoiy va emotsional tafakkuriga ta'sir qilishini ta'kidlaydi. Muallifning fikricha, insonlar texnologiyalar orqali muloqotga ko'proq tayangan sari jonli muloqot ko'nikmalari pasayishi mumkin. Bu esa nafaqat ijtimoiy, balki kognitiv jarayonlarga ham ta'sir ko'rsatadi, chunki tafakkur ko'p jihatdan ijtimoiy muloqot orqali rivojlanadi.

Sun'iy intellekt inson tafakkuriga, avvalo, kognitiv jarayonlar orqali ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunda insonlar axborotni izlash, tahlil qilish va qayta ishlash jarayonida AI tizimlariga tobora ko'proq tayana boshladilar. Masalan, avtomatik tarzda ma'lumot taqdim etuvchi platformalar insonning mustaqil fikrlash faolligini qisman pasaytirishi mumkin. Bu holat "kognitiv yengillashuv" deb ataladi, ya'ni inson ma'lum bir vazifalarni texnika zimmasiga yuklagan holda o'z aqliy resurslarini kamroq ishlatadi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt inson tafakkurini rivojlantiruvchi omil sifatida ham namoyon bo'lishi mumkin. Masalan, intellektual dasturlar, ta'lim platformalari va interaktiv ilovalar insonda tahlil qilish, muammo yechish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ayniqsa, ta'lim jarayonida AI texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning individual qobiliyatlarini aniqlash va ularni rivojlantirish imkonini beradi.

Sun'iy intellektning inson tafakkuriga ta'sirida diqqat va xotira jarayonlari ham muhim o'rin tutadi. Raqamli muhitda axborotning ortiqcha ko'pligi inson diqqatining tarqoqlashishiga sabab bo'lishi mumkin. Masalan, doimiy ravishda onlayn manbalarga murojaat qilish insonning uzoq muddatli xotirasi faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ehtimoli bor. Biroq, shu bilan birga, raqamli vositalar ma'lumotni saqlash va tez topish imkonini yaratib, insonning kognitiv yukini kamaytiradi.

Emotsional va ijtimoiy jihatdan ham sun'iy intellekt ta'siri sezilarli. Masalan, insonlar virtual yordamchilar yoki chatbotlar bilan muloqot qilish orqali ma'lum darajada ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga harakat qiladilar. Bu holat ba'zan jonli muloqotning kamayishiga va ijtimoiy ko'nikmalarning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, AI texnologiyalari psixologik qo'llab-quvvatlash vositasi sifatida ham qo'llanilib, stressni kamaytirish va emotsional holatni barqarorlashtirishga xizmat qiladi.

Sun'iy intellekt insonning qaror qabul qilish jarayoniga ham ta'sir ko'rsatadi. Ko'p hollarda insonlar AI tavsiyalariga ishonib, mustaqil tahlil qilishni kamaytiradilar. Bu esa "avtomatlashgan fikrlash" tendensiyasini yuzaga keltirishi mumkin. Biroq, to'g'ri yo'naltirilganda, AI insonga keng ma'lumotlar bazasi asosida asosli qarorlar qabul qilishda yordam beradi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt insonning ijodkorlik qobiliyatiga ham ta'sir ko'rsatadi. Bir tomondan, AI vositalari yangi g'oyalar yaratishda yordam berib, ijodiy jarayonni tezlashtiradi. Ikkinchi tomondan esa, tayyor yechimlarga tayanish insonning mustaqil ijodiy fikrlashini cheklab qo'yishi mumkin. Demak, bu yerda muvozanatni saqlash muhim ahamiyatga ega.

Sun'iy intellektdan foydalanish inson tafakkurini yengillashtirishi bilan birga, noto'g'ri yondoshuvda mustaqil fikrlashning pasayishiga ham olib kelishi mumkin. Shu bois, uning salbiy ta'sirlarini oldini olish va tafakkurni rivojlantiruvchi vosita sifatida foydalanish uchun muayyan amaliy yondashuvlarni qo'llash zarur. Eng avvalo, sun'iy intellektdan foydalanishda "faol fikrlash" tamoyiliga amal qilish muhim. Ya'ni inson tayyor javobni qabul qilishdan oldin uni tahlil qilishi, solishtirishi va shaxsiy xulosasini shakllantirishi kerak. Masalan, ma'lumotni AI orqali olishdan avval mavzu yuzasidan o'z fikrini shakllantirish, keyin esa berilgan javobni baholash kognitiv faollikni saqlab qolishga yordam beradi.

Shuningdek, "kognitiv muvozanat"ni ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Bu degani, inson barcha aqliy faoliyatni sun'iy intellekt zimmasiga yuklab qo'ymasligi, balki mustaqil tahlil,

yozish, hisoblash va ijodiy fikrlash mashqlarini muntazam bajarib borishi lozim. Masalan, matn yozishda avval mustaqil ravishda reja tuzish, g‘oyalar ishlab chiqish, keyin esa AIdan faqat tahrir yoki takliflar uchun foydalanish samarali hisoblanadi. Bu yondashuv insonning intellektual faolligini saqlab qoladi.

Sun’iy intellektdan foydalanishda “cheklangan yordam” prinsipi ham muhimdir. YA’ni AIdan to‘liq yechim emas, balki yo‘naltiruvchi vosita sifatida foydalanish tavsiya etiladi. Masalan, muammoni to‘liq hal qilish o‘rniga, faqat masalaga doir qo‘shimcha ma’lumot yoki tushuntirish olish orqali insonning mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati rivojlanadi. Bu esa tanqidiy fikrlashni mustahkamlaydi.

Bundan tashqari, raqamli gigiyenaga rioya qilish ham muhim hisoblanadi. Doimiy ravishda sun’iy intellekt va raqamli qurilmalardan foydalanish diqqatning tarqoqlashishiga va fikrlash samaradorligining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ma’lum vaqt davomida raqamli muhitdan uzilish, ya’ni “digital detox” qilish, kitob o‘qish, yozma fikrlash yoki jonli muloqot bilan shug‘ullanish tavsiya etiladi. Bu inson miyasining tabiiy faolligini tiklashga yordam beradi.

Yana bir muhim jihat — metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishdir. YA’ni inson o‘z fikrlash jarayonini anglashi, nazorat qilishi va baholay olishi kerak. Masalan, “men bu javobga nima uchun ishondim?”, “bu ma’lumot qay darajada ishonchli?” kabi savollarni berish orqali inson fikrlash sifatini oshiradi. Bu esa sun’iy intellektdan ongli foydalanishni ta’minlaydi. Shu bilan birga, ijodiy faoliyatni rag‘batlantirish ham muhimdir. Sun’iy intellektdan foydalanish jarayonida inson faqat tayyor natijalar bilan cheklanib qolmasligi, balki yangi g‘oyalar ishlab chiqishi, turli variantlarni taqqoslashi lozim. Masalan, bir mavzu bo‘yicha AI taklif qilgan bir nechta yechimlardan foydalanib, ular asosida yangi, individual yechim yaratish ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt inson tafakkuriga ko‘p qirrali ta’sir ko‘rsatadi. U kognitiv jarayonlarni yengillashtiradi, lekin ayrim hollarda mustaqil fikrlashni pasaytirishi mumkin. Shuning uchun sun’iy intellektdan oqilona foydalanish, uni inson tafakkurini rivojlantiruvchi vositaga aylantirish muhimdir. Zamonaviy jamiyatda inson va sun’iy intellekt o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish esa kelajak taraqqiyotining muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Carr N. The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains. New York: W. W. Norton Company, 2010.
2. Kahneman D. Thinking, Fast and Slow. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011.
3. Turkle S. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. New York: Basic Books, 2011.

INSON VA MASHINA O‘RTASIDAGI MULOQOT PSIXOLOGIYASI

Xolboyeva Nasiba Barnoyevna

NavDU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Davlatova R.H.

Annotatsiya: Ushbu maqolada inson va mashina o‘rtasidagi muloqot psixologiyasi tahlil qilinib, uni samarali tashkil etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqolada kognitiv muvozanatni saqlash, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, emotsional bog‘liqlikni cheklash va raqamli gigiyenaga rioya qilishning ahamiyati asoslab berilgan. Shuningdek, inson–mashina muloqotida xavfsizlik va ongli foydalanish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: inson–mashina muloqoti, psixologiya, sun’iy intellekt, tanqidiy fikrlash, kognitiv muvozanat, raqamli gigiyena, axborot xavfsizligi

Аннотация: В данной статье рассматривается психология взаимодействия человека и машины, а также разработаны практические рекомендации по его эффективному использованию. Обоснована важность сохранения когнитивного баланса, развития критического мышления, ограничения эмоциональной зависимости и соблюдения цифровой гигиены. Также освещаются вопросы безопасности и осознанного использования технологий.

Ключевые слова: взаимодействие человек–машина, психология, искусственный интеллект, критическое мышление, когнитивный баланс, цифровая гигиена, информационная безопасность

Abstract: This article explores the psychology of human–machine interaction and provides practical recommendations for its effective use. It highlights the importance of maintaining cognitive balance, developing critical thinking, limiting emotional dependence, and practicing digital hygiene. The paper also addresses issues of safety and conscious use of technology.

Keywords: human–machine interaction, psychology, artificial intelligence, critical thinking, cognitive balance, digital hygiene, information security

Zamonaviy axborot jamiyatida inson va mashina o‘rtasidagi muloqot tobora kengayib, kundalik hayotning ajralmas qismiga aylanmoqda. Kompyuterlar, smartfonlar, virtual yordamchilar va sun’iy intellekt tizimlari orqali inson nafaqat axborot oladi, balki muayyan darajada “muloqot” ham qiladi. Bu jarayon psixologiya nuqtai nazaridan yangi ilmiy yo‘nalish — inson va mashina o‘rtasidagi muloqot psixologiyasini shakllantirdi. Ushbu sohada insonning kognitiv, emotsional va ijtimoiy xususiyatlari qanday o‘zgarishi va texnologiyalar bilan o‘zaro ta’sirda qanday namoyon bo‘lishi o‘rganiladi.

Inson–inson va inson–mashina o‘rtasidagi muloqot psixologiyasi zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda muhim o‘rin egallaydi, chunki bu ikki turdagi kommunikatsiya insonning kognitiv, emotsional va ijtimoiy faoliyatiga turlicha ta’sir ko‘rsatadi. Ularning o‘zaro o‘xshash va farqli jihatlarini tahlil qilish muloqot jarayonining mohiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi. Avvalo, inson–inson va inson–mashina muloqoti o‘rtasida muayyan umumiyliklar mavjud. Har ikki holatda ham muloqot axborot almashish, ma’noni tushunish va muayyan maqsadga erishishga qaratilgan jarayon hisoblanadi. Psixologik nuqtai nazardan, bu jarayonlarda qabul qilish (persepsiya), qayta ishlash (kognitsiya) va javob qaytarish (reaksiya) bosqichlari ishtirok etadi. Masalan, inson ham suhbatdosh insondan, ham mashinadan kelgan axborotni tahlil qiladi, uning mazmunini anglashga harakat qiladi va shunga muvofiq javob qaytaradi. Shu ma’noda, har ikki muloqot turi ma’lum darajada kognitiv jarayonlarga asoslanadi. Biroq inson–inson muloqoti o‘zining emotsional va ijtimoiy boyligi bilan ajralib turadi. Bu muloqotda nafaqat verbal, balki neverbal vositalar — mimika, jestikulyatsiya, intonatsiya, ko‘z qarashi kabi omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Insonlar o‘zaro muloqotda empatiya, ya’ni boshqaning his-tuyg‘ularini anglash va his qilish qobiliyatiga tayanadilar. Bu esa muloqotni chuqur va ko‘p qirrali qiladi. Inson–mashina muloqotida esa bu elementlar cheklangan yoki sun’iy tarzda modellashtirilgan bo‘ladi. Masalan, chatbotlar yoki virtual assistentlar ma’lum darajada “emotsional javob” berishi mumkin, lekin ular haqiqiy his-tuyg‘ularga ega emas.

Kognitiv jihatdan qaraganda, inson–mashina muloqoti ko‘p hollarda soddalashtirilgan va maqsadga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Mashina aniq algoritmlar asosida ishlaydi va odatda aniq, qisqa

va to‘g‘ridan-to‘g‘ri javob beradi. Inson–inson muloqotida esa noaniqlik, kontekstga bog‘liqlik va subyektivlik yuqori darajada namoyon bo‘ladi. Masalan, bir xil so‘z turli vaziyatda turlicha ma’no kasb etishi mumkin, buni inson anglaydi, lekin mashina har doim ham to‘liq tushunmasligi mumkin.

Ijtimoiy nuqtai nazardan, inson–inson muloqoti shaxsning ijtimoiylashuvi, shaxsiy identifikatsiyasi va munosabatlar tizimini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Inson boshqalar bilan muloqot orqali ijtimoiy normalarni o‘zlashtiradi, o‘zini anglaydi va shaxs sifatida rivojlanadi. Inson–mashina muloqoti esa bu funksiyani to‘liq bajara olmaydi, chunki u haqiqiy ijtimoiy munosabatlarni almashtira olmaydi. Biroq u axborot olish, vazifalarni bajarish va ayrim hollarda psixologik qo‘llab-quvvatlash kabi funksiyalarni bajarishi mumkin. Shu bilan birga, inson–mashina muloqotida ishonch va bog‘liqlik masalalari alohida ahamiyat kasb etadi. Inson mashinaning javoblariga ortiqcha ishonib qolsa, mustaqil fikrlash pasayishi mumkin. Inson–inson muloqotida esa ishonch ko‘proq emotsional tajriba va o‘zaro munosabatlar asosida shakllanadi. Bu esa uning barqaror va ko‘p qirrali bo‘lishini ta’minlaydi.

Emotsional jihatdan qaraganda, insonlar ko‘pincha mashinalarga nisbatan ham muayyan his-tuyg‘ularni namoyon qiladilar. Masalan, virtual yordamchilar bilan muloqot qilishda inson ularni “tushunadi” deb his qilishi yoki ularga nisbatan ishonch shakllantirishi mumkin. Bu holat antropomorfizm, ya’ni mashinaga inson xususiyatlarini yuklash bilan bog‘liq. Bunday holat ayrim vaziyatlarda ijobiy natija berishi mumkin, masalan, psixologik qo‘llab-quvvatlash ilovalari insonga yordam beradi. Biroq bu jonli muloqot o‘rnini bosmasligi kerak.

Ijtimoiy psixologiya nuqtai nazaridan inson va mashina o‘rtasidagi muloqot insonning ijtimoiy ko‘nikmalariga ham ta’sir ko‘rsatadi. Agar inson ko‘proq virtual muhitda muloqot qilsa, jonli muloqotdagi empatiya, tinglash va fikr almashish ko‘nikmalari kamayishi mumkin. Ayniqsa, bolalar va yoshlar orasida bu holat ko‘proq kuzatiladi. Shu sababli texnologiyalardan foydalanishda ijtimoiy faollikni saqlash muhimdir. Inson va mashina muloqotida ishonch masalasi ham muhim o‘rin tutadi. Inson mashinaning javoblariga qay darajada ishonishi uning qarorlariga bevosita ta’sir qiladi. Agar ishonch ortiqcha bo‘lsa, inson tanqidiy fikrlashni kamaytiradi; agar ishonch past bo‘lsa, texnologiyadan foydalanish samaradorligi tushadi. Demak, optimal ishonch darajasini shakllantirish zarur.

Shu bilan birga, inson va mashina o‘rtasidagi muloqotda interfeys dizayni ham muhim psixologik omil hisoblanadi. Qulay, tushunarli va insonga yaqin interfeys muloqot samaradorligini oshiradi. Masalan, sodda til, aniq ko‘rsatmalar va vizual elementlar insonga axborotni tez va oson qabul qilish imkonini beradi. Bu esa kognitiv yuklamani kamaytiradi.

Sun’iy intellekt rivojlanishi bilan inson va mashina muloqoti yanada murakkablashmoqda. Bugungi kunda chatbotlar, ovozli assistentlar va intellektual tizimlar insonga yaqin muloqot uslubini taqdim etmoqda. Bu esa “inson-mashina” munosabatlarini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Biroq bu jarayonda insonning mustaqil fikrlash qobiliyatini saqlab qolish va texnologiyalarga ortiqcha bog‘liqlikdan qochish muhim vazifa bo‘lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, inson va mashina o‘rtasidagi muloqot psixologiyasi zamonaviy jamiyatda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Ushbu jarayon insonning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun texnologiyalardan ongli, muvozanatli va maqsadli foydalanish inson va mashina o‘rtasidagi samarali hamkorlikni ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shneiderman B. Human-Centered AI. Oxford: Oxford University Press, 2022.
2. Turkle S. Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age. New York: Penguin Press, 2015.

3. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education. Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.
4. Nishonova Z. Замонавий педагогик психология. Тошкент: Fan va texnologiya, 2018.
5. Yo‘ldoshev J. Таълимда инновацион технологиялар. Тошкент: Ўқитувчи нашриёти, 2020.
6. Abdullayeva Sh. Психология ва рақамли технологиялар. Тошкент: Tafakkur, 2022.
7. Karimov U. Замонавий таълимда ахборот технологиялари. Тошкент: Innovatsiya, 2021.

BOLALAR UCHUN XAVFSIZ INTERNET MUHITINI YARATISH: MILLIY YONDASHUVLAR

Rustamova Shirin Sherjon qizi
NavDU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Davlatova R.H.

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalar uchun xavfsiz internet muhitini yaratish masalalari, xususan texnologik yechimlarning roli tahlil qilinadi. Unda milliy kontent filtrlash tizimlari, bolalar uchun mo‘ljallangan xavfsiz raqamli platformalar hamda sun’iy intellekt asosidagi monitoring mexanizmlarining ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, O‘zbekiston sharoitida ushbu yondashuvlarni joriy etishning dolzarb jihatlari va istiqbollari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli xavfsizlik, bolalar himoyasi, internet muhiti, kontent filtrlash, sun’iy intellekt, monitoring tizimlari, raqamli platformalar

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы создания безопасной интернет-среды для детей с акцентом на роль технологических решений. Анализируются национальные системы фильтрации контента, специализированные безопасные цифровые платформы для детей, а также механизмы мониторинга на основе искусственного интеллекта. Особое внимание уделяется перспективам внедрения данных подходов в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: цифровая безопасность, защита детей, интернет-среда, фильтрация контента, искусственный интеллект, системы мониторинга, цифровые платформы

Abstract: This article examines the issues of creating a safe internet environment for children, with a particular focus on the role of technological solutions. It analyzes national content filtering systems, specialized safe digital platforms for children, and AI-based monitoring mechanisms. Special attention is given to the prospects of implementing these approaches in the context of Uzbekistan.

Keywords: digital safety, child protection, internet environment, content filtering, artificial intelligence, monitoring systems, digital platforms

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi zamonaviy jamiyat hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib bordi va ayniqsa bolalar hayot tarzini tubdan o‘zgartirdi. Internet tarmog‘i ta’lim olish, axborot izlash va muloqot qilish uchun keng imkoniyatlar yaratishi bilan birga, bolalar uchun turli xavf-xatarlarni ham yuzaga keltirmoqda. Shu bois bolalar uchun xavfsiz internet muhitini shakllantirish masalasi bugungi kunda nafaqat texnologik, balki ijtimoiy, pedagogik va huquqiy muammo sifatida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Internet muhitida bolalar duch kelayotgan asosiy xavflar qatoriga zararli kontent, kiberzo‘ravonlik, onlayn firibgarlik va shaxsiy ma’lumotlarning oshkor bo‘lishi kiradi. Zararli kontent bolalarning ruhiy va axloqiy rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lsa, kiberzo‘ravonlik ularning psixologik holatini izdan chiqaradi va ijtimoiy moslashuviga to‘sqinlik qiladi. Bundan tashqari, bolalarning shaxsiy ma’lumotlari yetarli darajada himoya qilinmaganligi

ularni turli jinoyatchilik turlariga nisbatan zaif holatga keltiradi. Shu sababli, internet xavfsizligi masalasi kompleks yondashuvni talab etadi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan davlatlarda bolalarni raqamli muhitda himoya qilish uchun turli mexanizmlar ishlab chiqilgan. Jumladan, kontentni filtrlash tizimlari, ota-onalar nazorati vositalari, maxsus qonunchilik bazasi hamda raqamli savodxonlikni oshirishga qaratilgan dasturlar keng qo‘llaniladi. Biroq faqat texnologik choralar yetarli emasligi, balki pedagogik va ijtimoiy yondashuvlar bilan uyg‘un holda amalga oshirilishi zarurligi ta’kidlanadi.

O‘zbekiston sharoitida ham raqamli infratuzilma jadal rivojlanib borayotgan bo‘lsa-da, bolalar uchun xavfsiz internet muhitini ta’minlashda bir qator muammolar mavjud. Xususan, ota-onalarning raqamli savodxonligi yetarli darajada shakllanmagan, bolalar uchun mo‘ljallangan xavfsiz platformalar kam, monitoring va nazorat tizimlari to‘liq yo‘lga qo‘yilmagan. Shuningdek, mavjud huquqiy mexanizmlar amaliyotda samarali ishlashi uchun yanada takomillashtirishni talab etadi. Bu holatlar milliy yondashuvlarni ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Bolalar uchun xavfsiz internet muhitini yaratishda milliy yondashuvlar bir nechta asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga olishi lozim. Avvalo, huquqiy tartibga solish mexanizmlarini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Bu borada bolalar ma’lumotlarini himoya qilishga qaratilgan qonunchilikni takomillashtirish, internet provayderlar faoliyatini tartibga solish hamda kiberjinoyatlar uchun javobgarlik choralarini kuchaytirish zarur. Shu bilan birga, xalqaro standartlar va milliy qonunchilik o‘rtasida uyg‘unlikni ta’minlash ham muhimdir. Ikkinchi muhim yo‘nalish – ta’lim va raqamli savodxonlikni rivojlantirishdir. Bolalarga internetdan xavfsiz foydalanish ko‘nikmalarini erta yoshdan boshlab o‘rgatish, maktablarda raqamli xavfsizlikka oid fan yoki modullarni joriy etish zarur. Bundan tashqari, ota-onalar va pedagoglar uchun maxsus treninglar tashkil etish orqali ularning bilim va ko‘nikmalarini oshirish lozim. Chunki bolalarning raqamli muhitdagi xatti-harakatlari ko‘p jihatdan kattalarning bilim darajasi va nazoratiga bog‘liq.

Texnologik yechimlar bolalar uchun xavfsiz internet muhitini yaratishda markaziy o‘rin egallaydi, chunki ular nafaqat mavjud xavflarni kamaytiradi, balki ularni oldindan aniqlash va profilaktika qilish imkonini ham beradi. Ayniqsa, zamonaviy raqamli muhitda xavflar tez o‘zgaruvchan va murakkab xarakterga ega bo‘lgani sababli, an’anaviy nazorat usullari yetarli bo‘lmay qolmoqda. Shu nuqtai nazardan, milliy darajada ishlab chiqilgan texnologik infratuzilma muhim strategik ahamiyat kasb etadi.

Avvalo, milliy kontent filtrlash tizimlari bolalarni zararli axborotdan himoya qilishning eng asosiy vositalaridan biridir. Bunday tizimlar internetdagi ma’lumotlarni avtomatik tarzda tahlil qilib, yoshga mos kelmaydigan yoki xavfli deb topilgan kontentni bloklaydi yoki cheklaydi. Filtrlash tizimlari odatda bir necha darajada ishlaydi: tarmoq darajasida (internet provayderlar orqali), qurilma darajasida (telefon, planshet, kompyuter), hamda platforma darajasida (ijtimoiy tarmoqlar va veb-saytlar ichida). Muhimi shundaki, milliy filtrlash tizimlari mahalliy til, madaniyat va ijtimoiy qadriyatlarni hisobga olgan holda ishlab chiqilishi lozim. Aks holda, ular samarali ishlamasligi yoki ortiqcha cheklovlar orqali foydalanuvchi huquqlarini buzishi mumkin. Ikkinchi muhim yo‘nalish – bolalar uchun maxsus xavfsiz platformalarni yaratishdir. Bunday platformalar ta’limiy va ko‘ngilochar kontentni xavfsiz muhitda taqdim etadi. Ular odatda reklamasiz yoki qat’iy moderatsiya qilingan bo‘ladi, shuningdek, foydalanuvchi faoliyati doimiy nazorat ostida bo‘ladi. Masalan, bolalar uchun mo‘ljallangan video platformalar, o‘quv ilovalari yoki ijtimoiy tarmoqlar yoshga mos interfeys, cheklangan aloqa imkoniyatlari va avtomatik xavfsizlik sozlamalari bilan jihozlanadi. Bu esa bolalarning mustaqil ravishda internetdan foydalanish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavflarni sezilarli darajada kamaytiradi. Uchinchi muhim komponent – sun’iy intellekt asosida monitoring tizimlaridir. Zamonaviy sun’iy intellekt algoritmlari katta hajmdagi ma’lumotlarni real vaqt rejimida tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa zararli kontent, kiberzo‘ravonlik holatlari yoki shubhali faoliyatni erta bosqichda aniqlashga yordam beradi. Masalan, matnli xabarlar va izohlarni tahlil qilish orqali haqoratli yoki tahdidli iboralarni aniqlash, tasvir va videolarni avtomatik tekshirish orqali nomaqbul materiallarni bloklash mumkin. Bundan tashqari, sun’iy intellekt foydalanuvchi xulq-atvorini

o‘rganib, g‘ayrioddiy yoki xavfli harakatlarni aniqlash orqali ota-onalar yoki tizim administratorlariga signal berishi mumkin. Shu bilan birga, texnologik yechimlarning samaradorligi ularning moslashuvchanligi va doimiy yangilanib borishiga bog‘liq. Internet muhitida yangi tahdidlar paydo bo‘lishi bilan xavfsizlik tizimlari ham takomillashtirib borilishi lozim. Bu jarayonda milliy IT mutaxassislar, davlat organlari va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, texnologik vositalar inson omilini to‘liq almashtira olmasligini ham inobatga olish zarur; ular pedagogik va ijtimoiy choralar bilan uyg‘un holda qo‘llanilgandagina yuqori samaradorlikka erishiladi. Bundan tashqari, ijtimoiy hamkorlikni kuchaytirish ham zarur. Davlat organlari, ta’lim muassasalari, oilalar, nodavlat tashkilotlar va axborot texnologiyalari kompaniyalari o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirish orqali kompleks yondashuvni amalga oshirish mumkin. Ommaviy axborot vositalari orqali aholining xabardorligini oshirish ham muhim ahamiyatga ega.

Xalqaro tajribani o‘rganish va uni milliy sharoitga moslashtirish ham muhim strategik yo‘nalishlardan biridir. Rivojlangan davlatlarda amalga oshirilayotgan “xavfsiz internet” dasturlari, yoshga mos kontent standartlari va maxsus bolalar platformalarini joriy etish tajribasi O‘zbekiston uchun ham foydali bo‘lishi mumkin. Biroq bu tajribalarni to‘liq ko‘chirib olish emas, balki milliy mentalitet va ijtimoiy sharoitlarni inobatga olgan holda moslashtirish zarur.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bolalar uchun xavfsiz internet muhitini yaratish ko‘p qirrali va murakkab jarayon bo‘lib, u huquqiy, pedagogik, texnologik va ijtimoiy yondashuvlarning o‘zaro uyg‘unligini talab qiladi. Faqatgina kompleks yondashuv orqali bolalarni raqamli muhitdagi xavf-xatarlardan samarali himoya qilish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston sharoitida bolalar uchun xavfsiz internet muhitini shakllantirish strategik ahamiyatga ega vazifalardan biridir. Bu borada milliy darajada izchil siyosat yuritish, ta’lim tizimini takomillashtirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va ijtimoiy hamkorlikni kuchaytirish zarur. Shu orqali bolalarning raqamli makonda xavfsiz va samarali rivojlanishini ta’minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. *Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risidagi* Qonun. -Toshkent, 2008.

2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. *Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida*gi Qonun. -Toshkent, 2019.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. *“Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida*gi Farmon. -Toshkent, 2020.

4. Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi. *Raqamli xavfsizlik va kiberxavfsizlikni rivojlantirish konsepsiyasi.* -Toshkent, 2022.

BOLALAR UCHUN MAXSUS ONLAYN PLATFORMALAR: XAVFSIZLIK, TA’LIM VA RIVOJLANISH OMILI

Sobirova Bahora Farvoz qizi
NavDU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Davlatova R.H.

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalar uchun maxsus onlayn platformalarni yaratish va rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Unda xavfsiz raqamli muhitni ta’minlash, milliy kontentni shakllantirish, yoshga mos kontent standartlarini ishlab chiqish hamda innovatsion yondashuvlar, jumladan, hikoyachilik (storytelling) asosidagi platformalarning ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, “Bolalar uchun xavfsiz milliy platforma” konsepsiyasini joriy etishning O‘zbekiston sharoitidagi istiqbollari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: bolalar platformalari, raqamli xavfsizlik, milliy kontent, hikoyachilik, interaktiv ta’lim, sun’iy intellekt, raqamli muhit

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы разработки и развития специализированных онлайн-платформ для детей. Анализируются аспекты обеспечения безопасной цифровой среды, формирования национального контента, разработки возрастных стандартов, а также значение инновационных подходов, включая сторителлинг. Особое внимание уделяется перспективам внедрения концепции национальной безопасной платформы для детей в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: детские онлайн-платформы, цифровая безопасность, национальный контент, сторителлинг, интерактивное обучение, искусственный интеллект, цифровая среда

Abstract: This article examines the development of specialized online platforms for children, focusing on the creation of a safe digital environment. It highlights the importance of national content development, age-appropriate content standards, and innovative approaches such as storytelling-based platforms. Special attention is given to the prospects of implementing a national safe platform for children in the context of Uzbekistan.

Keywords: children’s online platforms, digital safety, national content, storytelling, interactive learning, artificial intelligence, digital environment

Raqamli texnologiyalar taraqqiyoti zamonaviy jamiyatda bolalarning kundalik hayotiga chuqur kirib bordi. Bugungi kunda bolalar internet orqali nafaqat o‘yin-kulgi bilan shug‘ullanadi, balki bilim oladi, muloqot qiladi va o‘z ijodiy salohiyatini rivojlantiradi. Biroq ochiq internet muhitida mavjud bo‘lgan zararli kontent, kiberzo‘ravonlik, firibgarlik va shaxsiy ma’lumotlarning oshkor bo‘lishi kabi xavflar bolalar uchun jiddiy tahdid tug‘dirmoqda. Shu sababli bolalar uchun maxsus ishlab chiqilgan onlayn platformalarni yaratish zamonaviy ta’lim va xavfsizlik siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Bolalar uchun maxsus onlayn platformalar — bu bolalarning yosh xususiyatlari, psixologik holati va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan, xavfsiz va nazorat qilinadigan raqamli muhitdir. Bunday platformalar odatiy internet resurslaridan farqli ravishda qat’iy tartibga solingan bo‘lib, unda faqat mos va tekshirilgan kontent taqdim etiladi. Platformalarning asosiy xususiyatlari sifatida yoshga mos axborot, reklamalarning cheklanganligi yoki umuman yo‘qligi, foydalanuvchi faoliyatining nazorat qilinishi hamda muloqot imkoniyatlarining xavfsiz tarzda tashkil etilishi ko‘rsatiladi. Bu esa bolalarga mustaqil ravishda internetdan foydalanish jarayonida xavfsizlikni ta’minlashga yordam beradi.

Mazkur platformalarning eng muhim jihatlaridan biri xavfsizlik mexanizmlaridir. Xavfsizlik bir necha darajada ta’minlanadi: kontent moderatsiyasi orqali nomaqbul materiallar platformaga joylashtirilishidan oldin filtrlanadi, ota-onalar nazorati vositalari orqali bolalarning faoliyati kuzatib boriladi va zarur hollarda cheklanadi, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish tizimlari esa foydalanuvchilarning maxfiyligini ta’minlaydi. Bundan tashqari, zamonaviy platformalarda sun’iy intellekt asosida monitoring tizimlari joriy etilib, ular real vaqt rejimida foydalanuvchi xatti-harakatlarini tahlil qiladi va shubhali holatlarni aniqlaydi. Masalan, haqoratli yoki xavfli xabarlarni avtomatik aniqlash, nomaqbul tasvir va videolarni bloklash kabi funksiyalar bolalarni turli tahdidlardan himoya qilishga xizmat qiladi.

Bolalar uchun maxsus onlayn platformalar nafaqat xavfsizlikni ta’minlaydi, balki ularning ta’limiy va ijodiy rivojlanishida ham muhim rol o‘ynaydi. Interaktiv darslar, o‘yinlar va vizual materiallar orqali bolalar bilimlarni qiziqarli va samarali tarzda o‘zlashtiradi. Gamifikatsiya elementlari, ya’ni o‘yin asosidagi o‘qitish usullari bolalarda o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyani oshiradi. Shu bilan birga, bunday platformalar bolalarning mustaqil fikrlash, muammo yechish va kreativlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ayniqsa, STEAM yo‘nalishidagi kontent bolalarning texnik va ilmiy salohiyatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston sharoitida bolalar uchun maxsus onlayn platformalarni rivojlantirish bo‘yicha ilgari surilgan yondashuvlarni yanada takomillashtirish uchun kompleks va amaliy choralarni

tizimli ravishda amalga oshirish zarur. Bu jarayonda nafaqat mavjud infratuzilmadan samarali foydalanish, balki yangi innovatsion tashabbuslarni ham ilgari surish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, bolalar uchun xavfsiz va sifatli raqamli muhit yaratishda davlat, xususiy sektor va ta’lim tizimi o‘rtasidagi hamkorlik hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Avvalo, milliy miqyosda bolalar uchun mo‘ljallangan innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida **“Bolalar uchun xavfsiz platforma”** inkubatsiya dasturlarini yo‘lga qo‘yish zarur. Bunday dasturlar orqali startaplar, yosh dasturchilar va ijodkorlar bolalar uchun xavfsiz, ta’limiy va qiziqarli raqamli mahsulotlar yaratishga jalb etiladi. Inkubatsiya markazlari texnik yordam, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash va mentorlik xizmatlari bilan ta’minlab, milliy IT ekotizimni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida mahalliy kontent ishlab chiqarishni rag‘batlantiradi va xorijiy platformalarga qaramlikni kamaytiradi.

Shu bilan birga, bolalar uchun yagona milliy raqamli muhitni shakllantirish maqsadida **“Xavfsiz bolalar (UZ)”** kabi integratsiyalashgan platformani ishlab chiqish muhimdir. Ushbu platforma bolalar uchun xavfsiz kontent, ta’limiy resurslar, o‘yinlar va kommunikatsiya vositalarini yagona tizimga birlashtirishi lozim. Platformada yoshga mos kontent filtrlash, ota-ona nazorati, reklamasiz muhit va sun’iy intellekt asosidagi monitoring tizimlari joriy etilishi orqali xavfsizlik darajasi yuqori bo‘lgan muhit yaratiladi. Bu esa bolalarning mustaqil ravishda internetdan foydalanish jarayonini xavfsiz va nazorat qilinadigan shaklga keltiradi. Milliy kontentni rivojlantirish ham ushbu jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi. Xususan, bolalar uchun o‘zbek tilidagi мультфильмлар, audiokitoblar va interaktiv o‘yinlardan iborat keng qamrovli raqamli kutubxona yaratish muhimdir. Bunday resurslar bolalarning nafaqat bilim olishiga, balki ularning til, tafakkur va madaniy dunyoqarashini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, milliy madaniyat, urf-odatlar va tarixiy merosni aks ettiruvchi kontent bolalarning identitetini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Kontent sifati va mosligini ta’minlash maqsadida har bir yosh toifasi uchun alohida standartlarni ishlab chiqish zarur. Masalan, 3–6 yoshdagi bolalar uchun vizual va o‘yin asosidagi materiallar ustuvor bo‘lsa, 7–10 yoshdagilar uchun interaktiv ta’limiy resurslar, 11–14 yoshdagi bolalar uchun esa murakkabroq, tahliliy va ijodiy fikrlashni rivojlantiruvchi kontent muhim hisoblanadi. Bunday yondashuv bolalarning yosh xususiyatlariga mos ravishda rivojlanishini ta’minlaydi va ularning platformadan samarali foydalanishiga yordam beradi.

Shuningdek, milliy qadriyatlar asosida **Raqamli hikoyalar** platformalarini yo‘lga qo‘yish ham muhim innovatsion yo‘nalish hisoblanadi. Bunday platformalar orqali bolalarga ertaklar, tarixiy voqealar va tarbiyaviy hikoyalar interaktiv shaklda yetkaziladi. Bu nafaqat bolalarning qiziqishini oshiradi, balki ularning axloqiy va madaniy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Storytelling texnologiyalari orqali bolalar passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchiga aylanadi, bu esa ularning kreativ fikrlashini rivojlantiradi.

Shu bilan birga, texnologik yechimlar qanchalik mukammal bo‘lmasin, ular pedagogik va ijtimoiy yondashuvlar bilan uyg‘un holda qo‘llanilgandagina samarali bo‘ladi. Ota-onalar va o‘qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish, bolalarga internetdan to‘g‘ri foydalanish madaniyatini o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bolalar uchun xavfsiz muhit yaratish faqat texnologik vositalar bilan emas, balki jamiyatning umumiy yondashuvi bilan bog‘liqdir.

Xulosa qilib aytganda, bolalar uchun maxsus onlayn platformalar zamonaviy raqamli jamiyatda muhim vosita bo‘lib, ular bolalarni internetdagi xavflardan himoya qilish bilan birga, ularning ta’limiy va ijodiy rivojlanishiga xizmat qiladi. O‘zbekiston sharoitida bunday platformalarni yaratish va rivojlantirish kompleks yondashuvni talab etadi. Faqatgina texnologik, pedagogik va huquqiy choralar uyg‘unlashgan holda bolalar uchun haqiqatan ham xavfsiz va samarali raqamli muhitni ta’minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. *Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida*gi Qonun. -Toshkent, 2008.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. *“Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida*gi Farmon. -Toshkent, 2020.
3. Livingstone S., Helsper E. Parental mediation of children’s internet use. *Journal of Broadcasting / Electronic Media*, 2008.52(4), 581–599.

BOLALARDA GAMIFIKATSIYA ASOSIDA O‘QISHGA QIZIQISHNI OSHIRISH

Asatullayeva Shaydo Marat qizi
NavDU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Davlatova R.H.

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tizimida gamifikatsiya asosida bolalarda o‘qishga qiziqishni oshirish masalalari yoritiladi. Unda o‘yin elementlari — ball tizimi, mukofotlar, darajalar, reytinglar va yutuq belgilarining ta’lim jarayonidagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, vizual va audio vositalar, rolli o‘yinlar hamda dramatizatsiya orqali bolalarning kitobxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali usullari asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: gamifikatsiya, kitobxonlik, maktabgacha ta’lim, o‘yin metodlari, motivatsiya, interaktiv o‘qish, dramatizatsiya

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы повышения интереса к чтению у детей дошкольного возраста на основе геймификации. Анализируется роль игровых элементов — балльной системы, наград, уровней, рейтингов и достижений в образовательном процессе. Особое внимание уделяется использованию визуальных и аудиосредств, ролевых игр и драматизации для развития читательских навыков у детей.

Ключевые слова: геймификация, чтение, дошкольное образование, игровые методы, мотивация, интерактивное обучение, драматизация

Abstract: This article explores the use of gamification to enhance reading interest among preschool children. It analyzes the role of game elements such as point systems, rewards, levels, rankings, and badges in the educational process. Special attention is given to the use of visual and audio tools, role-playing, and dramatization techniques to develop children’s reading skills.

Keywords: gamification, reading, preschool education, game-based methods, motivation, interactive learning, dramatization

Zamonaviy ta’lim tizimida bolalarni o‘qishga jalb etish va ularda barqaror kitobxonlik ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha va boshlang‘ich yosh davrida bolalarda o‘qishga bo‘lgan qiziqishni uyg‘otish ularning keyingi ta’lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omildir. Shu nuqtai nazardan, an’anaviy o‘qitish usullari bilan bir qatorda innovatsion yondashuvlardan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Ana shunday samarali yondashuvlardan biri — gamifikatsiya, ya’ni o‘yin elementlarini ta’lim jarayoniga tatbiq etishdir.

Gamifikatsiya tushunchasi o‘yin mexanikasi va dizayn elementlarini o‘yin bo‘lmagan sohalarda qo‘llashni anglatadi. Ta’lim kontekstida esa bu yondashuv bolalarning o‘rganishga bo‘lgan ichki motivatsiyasini oshirish, ularni faol ishtirokchi sifatida jalb etish va bilimlarni qiziqarli shaklda o‘zlashtirish imkonini beradi. Bolalar tabiatan o‘yin orqali o‘rganishga moyil bo‘lgani sababli, gamifikatsiya ularning psixologik xususiyatlariga to‘liq mos keladi. Shu bois o‘qish jarayoniga o‘yin elementlarini kiritish orqali kitobxonlikka bo‘lgan qiziqishni sezilarli darajada oshirish mumkin. Gamifikatsiya asosida o‘qishga qiziqishni oshirishda eng avvalo bolalarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari va psixologik ehtiyojlari hisobga olinadi. Chunki maktabgacha yoshdagi bola uchun o‘qish jarayoni majburiyat sifatida emas, balki qiziqarli faoliyat, sarguzasht va kashfiyot sifatida tashkil etilgandagina samarali natija beradi. Shu sababli gamifikatsiyada ball tizimi, mukofotlar, darajalar, reytinglar va yutuq belgilaridan foydalanish bolani o‘qishga faol jalb etuvchi muhim vosita hisoblanadi.

Ball tizimi bolalarning o‘qish jarayonidagi har bir kichik muvaffaqiyatini ko‘rinadigan natijaga aylantiradi. Masalan, bola rasmli kitobni tinglagani, hikoya mazmuni bo‘yicha savolga javob bergani, qahramonlarni to‘g‘ri nomlagani yoki ertak asosida rasm chizgani uchun ma’lum miqdorda ball olishi mumkin. Bu usul bolaning o‘z mehnati natijasini darhol ko‘rishiga yordam beradi. Natijada unda *“men bajara oldim”, “men yana urinib ko‘raman”* degan ijobiy munosabat shakllanadi.

Mukofotlar esa bolani rag‘batlantirishning emotsional jihatdan kuchli vositasidir. Mukofot moddiy bo‘lishi shart emas; aksincha, maktabgacha ta’limda ma’naviy va ramziy mukofotlar ko‘proq foydali bo‘ladi. Masalan, “Eng faol tinglovchi”, “Ertak qahramoni”, “Kitob do‘sti”, “Bugungi ijodkor bola” kabi yorliqlar yoki virtual belgilar bolalarda o‘qishga nisbatan ijobiy hissiyot uyg‘otadi. Bunday rag‘bat bolani faqat sovrin uchun emas, balki faol ishtirok etish va o‘zini namoyon qilish uchun ham harakat qilishga undaydi.

Darajalar tizimi o‘qish jarayonini bosqichma-bosqich rivojlanadigan sarguzashtga aylantiradi. Masalan, bola dastlab “Ertak tinglovchi” darajasidan boshlaydi, keyin “Savollarga javob beruvchi”, “Hikoya aytuvchi”, “Kitob qahramonlarini taniydigan bola”, “Yosh kitobxon” kabi bosqichlarga ko‘tariladi. Har bir daraja ma’lum topshiriqlar bilan bog‘lanadi. Bu topshiriqlar oddiydan murakkabga qarab tuziladi: avval bola matnni tinglaydi, keyin qahramonlarni ajratadi, so‘ng voqealar ketma-ketligini tushuntiradi va oxirida hikoya mazmunini o‘z so‘zlari bilan aytib beradi. Bunday yondashuv o‘qish ko‘nikmalarining tabiiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Reyting tizimi ham ehtiyotkorlik bilan qo‘llanilganda foydali bo‘lishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalar orasida keskin raqobat yaratish maqsadga muvofiq emas. Shuning uchun reyting individual o‘sishni ko‘rsatishga xizmat qilishi kerak. Masalan, “kecha 2 ta savolga javob berding, bugun 4 ta savolga javob berding” tarzidagi shaxsiy rivojlanish ko‘rsatkichlari bolaga o‘z yutug‘ini anglash imkonini beradi. Guruhiy reytinglarda esa “bizning guruhimiz bu hafta 10 ta ertak tingladi” kabi jamoaviy natijalarga urg‘u berish bolalarda hamkorlik, do‘stlik va umumiy maqsad sari harakat qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Yutuq belgilari bolalarning alohida qobiliyat va harakatlarini e’tirof etish uchun qo‘llaniladi. Masalan, “Diqqatli tinglovchi”, “Eng yaxshi savol beruvchi”, “Qahramonlarni yaxshi taniydi”, “Ijodiy fikrlovchi”, “Ertakni chiroyli so‘zlab berdi” kabi belgilar bolaning turli jihatdan rivojlanishini rag‘batlantiradi. Bu yerda muhim jihat shundaki, faqat tez o‘qigan yoki ko‘p javob bergan bolalar emas, balki tinglagan, fikrlagan, savol bergan, tasavvur qilgan va ijod qilgan bolalar ham e’tirof etilishi kerak. Topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish gamifikatsiyaning eng muhim pedagogik jihatlaridan biridir. Dastlabki bosqichda bola ertakni tinglaydi va rasmlar asosida mazmunni tushunadi. Keyingi bosqichda u qahramonlarni ajratadi, ularning harakatlarini baholaydi, voqealar ketma-ketligini aytadi. Undan keyin bola hikoyaga boshqa yakun o‘ylab topishi, sevimli qahramoni haqida gapirishi yoki ertak asosida kichik sahna ko‘rinishida ishtirok etishi mumkin. Bu jarayon bolaning faqat o‘qishga emas, balki nutq, xotira, tasavvur, mantiqiy fikrlash va ijodkorlik qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

Gamifikatsiyaning yana bir muhim jihati — bu interaktivlikdir. Oddiy matnni o‘qishdan farqli ravishda, o‘yin elementlari bilan boyitilgan o‘qish jarayoni bolani faol fikrlashga, savollarga javob berishga va voqealar rivojida ishtirok etishga undaydi. Masalan, ertak yoki hikoya asosida yaratilgan interaktiv o‘yinlarda bola qahramon o‘rniga qaror qabul qilishi mumkin. Bu esa nafaqat o‘qishga qiziqishni oshiradi, balki mantiqiy fikrlash va muammo yechish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Maktabgacha ta’lim tizimida gamifikatsiyani qo‘llash ayniqsa samarali hisoblanadi, chunki bu yoshdagi bolalar o‘rganishni asosan o‘yin, tasvir va emotsiya orqali qabul qiladi. Vizual va audio elementlardan foydalanish o‘qish jarayonini jonlantiradi, uni qiziqarli va esda qolarli qiladi. Masalan, harflarni o‘rganishda oddiy yozuv mashqlaridan ko‘ra, “harf sarguzashti” o‘yini tashkil etilishi mumkin. Bu o‘yinda har bir harf ma’lum bir qahramon sifatida tasvirlanadi: masalan, “A” harfi — “Arslon”, “B” — “Baliq”, “D” — “Daraxt”. Bola ekranda yoki kartochkalarda ushbu obrazlarni ko‘rib, ularni nomi bilan bog‘laydi va harfni tezroq eslab qoladi. Har to‘g‘ri javob

uchun yulduzcha yoki kichik mukofot berilishi esa bolani yanada faol ishtirok etishga undaydi. Shuningdek, ovozli effektlar va animatsiyalar ham katta ahamiyatga ega. Masalan, bola “M” harfini tanlaganda, ekranda mushuk rasmi chiqib, “miyov” ovozi eshitilishi mumkin. Bu multisensor yondashuv bolaning bir vaqtning o‘zida ko‘rish, eshitish va fikrlash faoliyatini ishga soladi, natijada o‘rganish jarayoni samaraliroq kechadi. Shu kabi usullar orqali alifbo o‘rganish oddiy mashqdan qiziqarli o‘yinga aylanadi. Rolli o‘yinlar ham gamifikatsiyaning muhim elementi hisoblanadi. Masalan, bolalar ertak o‘qilgandan so‘ng “Bo‘g‘irsoq”, “Zumrad va Qimmat” yoki “Qizil qalpoqcha” kabi ertaklar asosida sahnalashtirish o‘yinlarida ishtirok etadi. Har bir bola o‘ziga qahramon tanlaydi va uning rolini ijro etadi. Bu jarayonda ular nafaqat matn mazmunini yaxshiroq tushunadi, balki nutqini rivojlantiradi, his-tuyg‘ularini ifoda etishni o‘rganadi va voqealarni eslab qoladi. Masalan, “Bo‘g‘irsoq” ertagini sahnalashtirishda bola tulki rolini o‘ynab, uning hiylasini tushunadi, bu esa ertakdagi asosiy g‘oyani chuqurroq anglashga yordam beradi. Dramatizatsiya elementlari yordamida o‘qilgan matnni mustahkamlash yanada samarali bo‘ladi. Masalan, tarbiyachi ertakni o‘qib bergach, bolalardan voqeani davom ettirishni yoki boshqa yakun o‘ylab topishni so‘rashi mumkin. Bu esa bolalarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Yoki “Kim tez topadi?” o‘yini orqali ertak qahramonlari aralashtirib beriladi va bola ularni to‘g‘ri ertakka moslashtirishi kerak bo‘ladi. Bundan tashqari, “kvest” (topshiriqlar zanjiri) usulini ham qo‘llash mumkin. Masalan, “Sehrli kitobni topish” o‘yini tashkil etiladi: bolalar turli topshiriqlarni bajarib, oxirida “xazina” — yangi kitob yoki ertakni topadi. Har bir bosqichda ular harflarni topadi, so‘zlarni tuzadi yoki qisqa matnni tushunishga harakat qiladi. Bu usul bolalarni faol harakatga undaydi va o‘qish jarayonini sarguzashtga aylantiradi.

Gamifikatsiya oilaviy muhitda ham qo‘llanishi mumkin. Masalan, ota-ona va bola birgalikda “hafta kitobchasi” tanlab, har kuni qisqa qism o‘qiydi va oxirida kichik sovrin yoki rag‘bat beriladi. Yoki “kitob marafoni” tashkil etilib, bola har bir o‘qilgan hikoya uchun belgi yig‘adi. Bu jarayon bolada kitob o‘qishni odatga aylantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, gamifikatsiyani joriy etishda ayrim muhim jihatlarga e’tibor qaratish zarur. Avvalo, o‘yin elementlari ta’lim mazmunini siqib chiqarmasligi, balki uni qo‘llab-quvvatlashi lozim. Ya’ni asosiy maqsad — bilim berish bo‘lib qolishi kerak, o‘yin esa vosita sifatida xizmat qilishi zarur. Bundan tashqari, rag‘batlantirish tizimi bolalarning ichki motivatsiyasini pasaytirmasligi, ya’ni faqat mukofot uchun emas, balki o‘qishga qiziqish asosida faoliyat yuritishini ta’minlashi muhimdir. O‘zbekiston sharoitida gamifikatsiya asosida o‘qishga qiziqishni oshirish uchun keng imkoniyatlar mavjud. Milliy ertaklar va bolalar adabiyotini o‘yin shakliga keltirish, o‘zbek tilidagi interaktiv o‘quv platformalarini yaratish, audiokitoblar va animatsiyalar bilan boyitilgan dasturlarni joriy etish bu borada samarali natijalar berishi mumkin. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarning keng tarqalganligi gamifikatsiyani amaliyotga joriy etishni yanada osonlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, gamifikatsiya — bu bolalarda o‘qishga qiziqishni oshirishning zamonaviy va samarali vositasidir. U bolalarning psixologik xususiyatlariga mos kelgan holda, o‘qish jarayonini qiziqarli, interaktiv va motivatsion shaklga keltiradi. To‘g‘ri va maqsadli qo‘llanilganda gamifikatsiya bolalarda nafaqat kitobxonlik ko‘nikmalarini, balki mustaqil fikrlash, ijodkorlik va o‘rganishga bo‘lgan ijobiy munosabatni ham rivojlantiradi.

MAKTABGACHA TA’LIMNI MODERNIZATSIYA QILISH BO‘YICHA AYRIM MULOHAZALAR

Rajabova Shohsanam

NavDU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Yo‘ldosheva M.

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va innovatsion ta’lim muhitini yaratish masalalari tahlil qilinadi. Unda “Kichik ustaxona”, “Tajriba uchastkalari”, “Kichik notiqlar”, “Ekologik teatr” hamda milliy kontent asosidagi “Kichik Buxoriylar” markazi kabi tashabbuslarning ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, ushbu loyihalarni samarali joriy etish uchun pedagoglar malakasini oshirish, zamonaviy metodik ta’minot va ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, modernizatsiya, innovatsion muhit, pedagogik texnologiyalar, milliy kontent, ijodiy faoliyat, ta’lim loyihalari

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы модернизации системы дошкольного образования и создания инновационной образовательной среды. Анализируется роль таких инициатив, как «Малая мастерская», «Экспериментальные участки», «Юные ораторы», «Экологический театр» и центр «Малые Бухарии» на основе национального контента. Обосновывается необходимость повышения квалификации педагогов, обеспечения современными методическими материалами и укрепления сотрудничества с родителями.

Ключевые слова: дошкольное образование, модернизация, инновационная среда, педагогические технологии, национальный контент, творческая деятельность, образовательные проекты

Abstract: This article examines the modernization of preschool education and the creation of an innovative learning environment. It highlights the importance of initiatives such as “Small Workshop,” “Experimental Areas,” “Young Speakers,” “Ecological Theater,” and the “Little Bukhari Scholars” center based on national content. The study also emphasizes the need for teacher professional development, modern methodological support, and stronger parent-school collaboration.

Keywords: preschool education, modernization, innovative environment, pedagogical technologies, national content, creative activity, educational projects

Maktabgacha ta’lim tizimini modernizatsiya qilish zamonaviy jamiyat rivojining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki aynan ushbu bosqichda bolaning shaxs sifatida shakllanishi, uning intellektual, ijtimoiy va ma’naviy asoslari yaratiladi. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida an’anaviy ta’lim yondashuvlari yetarli bo‘lmay qolmoqda, shu sababli ta’lim mazmuni, metodlari va muhitini yangilash zarurati ortib bormoqda. Maktabgacha ta’limni modernizatsiya qilishning eng muhim ahamiyati shundaki, u bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlaydi. Zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etilgan ta’lim muhitida bolalar faqat bilim olish bilan cheklanib qolmay, balki mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodkorlik va muloqot ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Bu esa ularning keyingi ta’lim bosqichlariga tayyorligini oshiradi. Shuningdek, modernizatsiya ta’lim jarayonini bolaga yo‘naltirilgan model asosida tashkil etishga xizmat qiladi. Bunda bola markaziy o‘rinda turadi va uning qiziqishlari, ehtiyojlari hamda individual xususiyatlari inobatga olinadi. Natijada o‘qitish jarayoni majburiylikdan ko‘ra qiziqarli va samarali faoliyatga aylanadi. Bu esa bolalarda o‘rganishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Maktabgacha ta’limda innovatsion muhit deganda bolalarning qiziqishi va ehtiyojlariga mos, interaktiv, tajribaga asoslangan va ijodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim muhiti tushuniladi. Bunday muhitda bola passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, “Kichik ustaxona”, “Tajriba uchastkalari”, “Kichik notiqlar”, “Ekologik teatr” hamda milliy kontent asosidagi “Kichik Buxoriylar” markazi kabi innovatsion loyihalarni joriy etish katta pedagogik ahamiyatga ega.

“Kichik ustaxona” loyihasi bolalarda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, unda bolalar turli materiallar bilan ishlashni o‘rganadi. Masalan, qog‘oz, karton, yog‘och yoki tabiiy materiallardan turli buyumlar yasash orqali bolalarda mayda motorika, tasavvur va

ijodiy fikrlash rivojlanadi. Bu jarayon nafaqat hunarmandchilik ko‘nikmalarini, balki mehnatga hurmat va sabr-toqatni ham shakllantiradi.

“Tajriba uchastkalari” esa bolalarni ilmiy kuzatuv va tajriba asosida o‘rganishga jalb etadi. Bu loyiha doirasida oddiy ilmiy tajribalar, masalan, suvning holatlari, o‘simliklarning o‘sishi yoki ranglarning aralashuvi kabi jarayonlar o‘rganiladi. Bunday faoliyat bolalarda sabab-oqibat bog‘liqligini tushunish, savol berish va izlanishga qiziqishni rivojlantiradi.

“Kichik notiqlar” tashabbusi bolalarning nutq madaniyatini shakllantirishga qaratilgan. Bu jarayonda bolalar she’r aytish, hikoya qilish, sahna oldida chiqish kabi faoliyatlar orqali o‘z fikrini erkin ifodalashni o‘rganadi. Natijada ularning nutqi ravonlashadi, o‘ziga ishonchi ortadi va ijtimoiy faolligi rivojlanadi.

“Ekologik teatr” esa bolalarda tabiatga mehr va ekologik madaniyatni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu loyiha orqali bolalar ekologik mavzulardagi sahna ko‘rinishlarida ishtirok etadi, tabiatni asrash g‘oyalarini o‘rganadi va ularni amaliyotda qo‘llashga harakat qiladi. Masalan, daraxtlarni asrash, suvni tejash yoki chiqindilarni saralash kabi mavzular dramatizatsiya orqali tushuntiriladi.

Milliy qadriyatlar asosidagi “Kichik Buxoriylar” markazi esa bolalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasiga alohida e’tibor qaratadi. Bu markazda buyuk allomalar merosi, hadis va hikmatlar asosida tarbiyaviy mashg‘ulotlar olib boriladi. Bolalar oddiy va tushunarli shaklda milliy qadriyatlar bilan tanishadi, bu esa ularning axloqiy dunyoqarashini boyitadi.

Mazkur tashabbuslarni joriy etish maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Biroq bu jarayon o‘z-o‘zidan samarali natija bermaydi; uni aniq reja, tizimli yondashuv va amaliy mexanizmlar asosida tashkil etish zarur. Avvalo, pedagoglarning malakasini oshirish masalasi ustuvor yo‘nalish sifatida ko‘rib chiqilishi lozim. Buning uchun faqat umumiy seminarlar bilan cheklanib qolmasdan, amaliy treninglar, master-klasslar va tajriba almashuv dasturlarini joriy etish kerak. Masalan, “Kichik ustaxona” yoki “Ekologik teatr” loyihalari bo‘yicha pedagoglar uchun maxsus o‘quv modullari ishlab chiqilib, ularda real mashg‘ulot ssenariylari, metodik qo‘llanmalar va video darslar taqdim etilishi maqsadga muvofiq. Shuningdek, ilg‘or tajribaga ega tarbiyachilarni mentor sifatida jalb qilish orqali yosh pedagoglarni qo‘llab-quvvatlash tizimini yaratish ham samarali yechim bo‘la oladi.

Zamonaviy o‘quv-uslubiy materiallar bilan ta’minlash ham muhim omillardan biridir. Bu borada har bir loyiha uchun alohida metodik paketlar ishlab chiqilishi zarur. Masalan, “Tajriba uchastkalari” uchun oddiy ilmiy tajribalar to‘plami, vizual qo‘llanmalar va xavfsizlik bo‘yicha ko‘rsatmalar, “Kichik notiqlar” uchun nutqni rivojlantiruvchi kartochkalar, hikoya tuzish bo‘yicha didaktik materiallar tayyorlanishi lozim. Shu bilan birga, raqamli resurslardan foydalanishni kengaytirish, ya’ni mobil ilovalar, interaktiv doskalar va multimedia vositalarini joriy etish orqali mashg‘ulotlarni yanada qiziqarli va samarali qilish mumkin.

Ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish ham innovatsion muhitni shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi. Bu yo‘nalishda ota-onalar uchun muntazam seminar va treninglar tashkil etish, ularni loyihalarga faol jalb qilish lozim. Masalan, “Kichik ustaxona” doirasida ota-onalar bilan birgalikda ijodiy mashg‘ulotlar o‘tkazish, “Ekologik teatr” uchun uy sharoitida sahna ko‘rinishlari tayyorlash yoki “Kichik notiqlar” loyihasida bolalarning nutqini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar berish mumkin. Bundan tashqari, ota-onalar uchun maxsus onlayn platforma yoki guruhlar tashkil etilib, unda bolalarning yutuqlari, mashg‘ulotlar natijalari va tavsiyalar muntazam ulashib borilishi ham samarali hisoblanadi.

Har bir loyiha bolalarning yosh va individual xususiyatlariga mos ravishda ishlab chiqilishi zarur. Masalan, kichik yoshdagi bolalar uchun ko‘proq o‘yin, tasvir va harakatga asoslangan faoliyatlar ustuvor bo‘lsa, katta yoshdagilar uchun muammoli vaziyatlar, mustaqil fikrlash va ijodiy topshiriqlarni ko‘proq qo‘llash maqsadga muvofiq. Shu bilan birga, har bir mashg‘ulot amaliy faoliyat bilan boyitilishi lozim. Ya’ni bola faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi bo‘lishi kerak: u yasaydi, tajriba o‘tkazadi, gapiradi, sahnalashtiradi va xulosa chiqaradi.

Innovatsion tashabbuslarni samarali joriy etish uchun monitoring va baholash tizimini ham yo‘lga qo‘yish muhimdir. Har bir loyiha bo‘yicha aniq mezonlar ishlab chiqilib, bolalarning rivojlanish dinamikasi, qiziqish darajasi va ishtiroki muntazam tahlil qilib borilishi zarur. Natijalarga qarab loyihalarni takomillashtirish, yangi metodlarni joriy etish yoki mavjud kamchiliklarni bartaraf etish mumkin bo‘ladi.

Umuman olganda, innovatsion tashabbuslarni samarali amalga oshirish uchun pedagoglar tayyorgarligi, metodik ta’minot, ota-onalar bilan hamkorlik va yoshga mos yondashuv o‘zaro uyg‘un holda olib borilishi lozim. Faqat shundagina maktabgacha ta’lim tizimida haqiqiy innovatsion muhitni shakllantirish va bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash mumkin. Maktabgacha ta’limni modernizatsiya qilish innovatsion yondashuvlarni joriy etish orqali amalga oshiriladi. “Kichik ustaxona”, “Tajriba uchastkalari”, “Kichik notiqlar”, “Ekologik teatr” va “Kichik Buxoriylar” markazi kabi tashabbuslar bolalarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiluvchi samarali pedagogik vositalar hisoblanadi. Ana shunday kompleks yondashuv orqali kelajak avlodni bilimli, ijodkor va ma’naviy barkamol qilib tarbiyalash mumkin.

BOLALAR RUHIY SALOMATLIGI UCHUN “RAQAMLI GIGIYENA” MILLIY DASTURI

Tojiddinova Durdona Abduqodir qizi
NavDU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Yo‘ldosheva M.

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalar ruhiy salomatligini ta’minlashda raqamli gigiyena tushunchasining ahamiyati va uni milliy dastur darajasida joriy etish masalalari tahlil qilinadi. Unda ortiqcha ekran vaqti, zararli kontent va ijtimoiy tarmoqlarning bolalar psixologiyasiga ta’siri ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, ta’lim tizimi, oila va jamiyat hamkorligida raqamli gigiyena madaniyatini shakllantirishning samarali mexanizmlari asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: raqamli gigiyena, bolalar ruhiy salomatligi, ekran vaqti, internet xavfsizligi, psixologik rivojlanish, milliy dastur, raqamli madaniyat

Аннотация: В статье рассматривается значение цифровой гигиены в обеспечении психического здоровья детей и необходимость внедрения национальной программы в данной сфере. Научно обосновывается влияние чрезмерного экранного времени, вредного контента и социальных сетей на психику детей. Особое внимание уделяется механизмам формирования культуры цифровой гигиены через сотрудничество образовательных учреждений, семьи и общества.

Ключевые слова: цифровая гигиена, психическое здоровье детей, экранное время, интернет-безопасность, психологическое развитие, национальная программа, цифровая культура

Abstract: This article examines the importance of digital hygiene in ensuring children's mental health and the need to implement a national program in this field. It provides a scientific analysis of the impact of excessive screen time, harmful content, and social media on children's psychological well-being. The study also highlights effective mechanisms for developing a culture of digital hygiene through collaboration between educational institutions, families, and society.

Keywords: digital hygiene, children’s mental health, screen time, internet safety, psychological development, national program, digital culture

Zamonaviy raqamli transformatsiya sharoitida bolalarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish darajasi keskin ortib bormoqda. Bu jarayon ta’lim olish, muloqot qilish va ijodiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirgani holda, bolalarning ruhiy salomatligiga nisbatan yangi xavf omillarini ham yuzaga keltirmoqda. Shu bois “raqamli gigiyena” tushunchasi

pedagogika, psixologiya va sog‘liqni saqlash sohalarining kesishgan nuqtasida shakllanayotgan dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Mazkur maqolada bolalar ruhiy salomatligini ta’minlashda raqamli gigiyena milliy dasturini ishlab chiqish va joriy etishning nazariy asoslari, metodologik yondashuvlari hamda amaliy mexanizmlari tahlil qilinadi.

Raqamli gigiyena — bu shaxsning raqamli muhitda xavfsiz, me’yoriy va ongli faoliyat yuritishini ta’minlovchi bilim, ko‘nikma va odatlar tizimi sifatida talqin etiladi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar bolalarning ortiqcha ekran vaqtiga duchor bo‘lishi kognitiv rivojlanishning sekinlashuvi, diqqat yetishmovchiligi, uyqu rejimining buzilishi hamda emotsional beqarorlik bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlarda uzoq vaqt bo‘lish bolalarda ijtimoiy solishtirish mexanizmlarini kuchaytirib, o‘ziga nisbatan past baho shakllanishi, tashvish va depressiv kayfiyatlarning ortishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, raqamli muhitni boshqarish va undan foydalanishni tartibga solish bolalar ruhiy salomatligini himoya qilishning muhim sharti sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur muammolarning keng qamrovli va tizimli xarakterga ega ekanligi ularni individual yoki lokal darajada emas, balki milliy darajada hal etishni taqozo etadi. Shu sababli “raqamli gigiyena” milliy dasturini ishlab chiqish va joriy etish zaruriyati yuzaga keladi. Bunday dastur bolalar, ota-onalar, pedagoglar va jamiyatning boshqa subyektlarini qamrab olgan holda kompleks yondashuv asosida tashkil etilishi lozim. Milliy dastur orqali raqamli muhitdan foydalanishning aniq me’yorlari, yoshga mos tavsiyalar va xavfsizlik standartlari ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etiladi.

Milliy dastur doirasida, avvalo, yosh toifalariga mos ravishda ekran vaqtini me’yorlash bo‘yicha ilmiy asoslangan ko‘rsatmalar ishlab chiqilishi zarur. Masalan, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ekran vaqtini keskin cheklash, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun esa muvozanatli foydalanish rejimini joriy etish orqali ularning psixofiziologik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash mumkin. Shu bilan birga, dastur bolalarda “raqamli o‘zini boshqarish” ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilishi kerak, ya’ni bola o‘zi qachon va qanday foydalanishni ongli ravishda nazorat qila olishi muhimdir. Dasturda ta’lim tizimi alohida o‘rin egallaydi. Maktabgacha ta’limdan boshlab bolalarga sodda va tushunarli shaklda raqamli gigiyena qoidalarini o‘rgatish, ularni o‘yin va interaktiv metodlar orqali singdirish zarur. Masalan, “ekran vaqti — dam olish vaqti bilan muvozanatda bo‘lishi kerak”, “uxlashdan oldin qurilmalardan foydalanmaslik” kabi oddiy qoidalar bolalar ongiga erta singdirilishi lozim. Shu orqali sog‘lom raqamli odatlar shakllanadi. Bundan tashqari, milliy dastur ota-onalar uchun metodik qo‘llab-quvvatlash tizimini ham o‘z ichiga olishi zarur. Ota-onalar bolalarning raqamli faoliyatini nazorat qilish bilan birga, ularga to‘g‘ri namuna bo‘lishi kerak. Shu maqsadda treninglar, onlayn kurslar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilishi, oilaviy “raqamli qoidalar”ni joriy etish targ‘ib qilinishi lozim. Masalan, “qurilmasiz vaqt” (device-free time), “oilaviy muloqot soatlari” kabi amaliy choralar bolalar ruhiy salomatligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Texnologik komponent ham milliy dasturda muhim o‘rin tutadi. Kontentni filtrlash, ota-ona nazorati dasturlari va sun’iy intellekt asosidagi monitoring tizimlari orqali bolalarning zararli axborotga duch kelishini kamaytirish mumkin. Biroq bu vositalar qat’iy nazoratdan ko‘ra, ongli va xavfsiz foydalanishni shakllantirishga xizmat qilishi lozim.

Shuningdek, dastur ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali keng targ‘ib qilinishi zarur. Maxsus ijtimoiy kampaniyalar, ma’rifiy dasturlar va vizual materiallar orqali raqamli gigiyena madaniyatini jamiyatda ommalashtirish mumkin. Bu esa bolalar va kattalar o‘rtasida raqamli muhitga nisbatan mas’uliyatli munosabatni shakllantiradi.

Nazariy jihatdan raqamli gigiyena konsepsiyasi bio-psixo-ijtimoiy modelga asoslanadi. Ushbu modelga ko‘ra, bolalarning rivojlanishi biologik (miya rivoji, uyqu), psixologik (emotsiyalar, xulq-atvor) va ijtimoiy (oila, tengdoshlar, axborot muhiti) omillar o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadi. Raqamli texnologiyalar aynan shu uchala omilga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, uzoq muddatli ekran foydalanishi biologik ritmlarni buzsa, onlayn muloqotning ortishi

real ijtimoiy ko‘nikmalar rivojiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shu bois raqamli gigiyena dasturi kompleks yondashuv asosida ishlab chiqilishi lozim.

Milliy dastur doirasida birinchi navbatda ta’lim tizimiga integratsiya masalasi muhim hisoblanadi. Maktabgacha va umumiy o‘rta ta’lim bosqichlarida “raqamli gigiyena asoslari”ni o‘quv dasturlariga kiritish orqali bolalarda erta yoshdan sog‘lom raqamli odatlar shakllantiriladi. Bu jarayonda yoshga mos metodikalar qo‘llanilishi zarur: maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o‘yin asosidagi tushuntirishlar, boshlang‘ich sinflarda esa vizual va interaktiv vositalar orqali tushunchalar berilishi samarali hisoblanadi.

Ikkinchi muhim komponent — ota-onalar kompetensiyasini oshirishdir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalarning raqamli xulq-atvori ko‘p jihatdan ota-onalarning nazorati va namunasi bilan belgilanadi. Shu bois milliy dastur doirasida ota-onalar uchun maxsus treninglar, metodik qo‘llanmalar va onlayn platformalar tashkil etilishi lozim. Bu orqali ular bolalar ekran vaqtini boshqarish, kontentni saralash va psixologik qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalariga ega bo‘ladi.

Uchinchi yo‘nalish texnologik vositalarni joriy etishni o‘z ichiga oladi. Xususan, ota-ona nazorati dasturlari, kontent filtrlash tizimlari va sun’iy intellekt asosidagi monitoring vositalari orqali bolalarning raqamli faoliyatini tartibga solish mumkin. Biroq bu vositalar nazoratni kuchaytirishdan ko‘ra, ongli foydalanishni rag‘batlantirishga xizmat qilishi kerak.

Shuningdek, jamiyat miqyosida axborot-ma’rifiy ishlarni kuchaytirish zarur. Ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va ta’lim muassasalari orqali raqamli gigiyena madaniyatini targ‘ib qilish bolalar va kattalar o‘rtasida umumiy xabardorlikni oshiradi. Bu jarayonda milliy qadriyatlar, sog‘lom turmush tarzi va madaniy me’yorlar bilan uyg‘unlikni ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Dastur samaradorligini ta’minlash uchun monitoring va baholash tizimi ishlab chiqilishi lozim. Bu tizim orqali bolalarning ekran vaqti, psixologik holati, ijtimoiy faolligi va ta’limdagi natijalari muntazam tahlil qilinadi. Empirik ma’lumotlarga asoslangan holda dastur komponentlari takomillashtirib boriladi, bu esa uning uzoq muddatli samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, bolalar ruhiy salomatligini ta’minlashda “raqamli gigiyena” milliy dasturini joriy etish kompleks va tizimli yondashuvni talab etadi. Bu jarayonda, avvalo, bolalar uchun yoshga mos ekran vaqti me’yorlarini belgilash, ta’lim tizimiga “raqamli gigiyena asoslari”ni integratsiya qilish hamda ota-onalar uchun muntazam ravishda amaliy trening va tavsiyalarni yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ota-ona nazorati vositalari, kontent filtrlash tizimlari kabi texnologik yechimlarni keng joriy etish bolalarni zararli axborotdan himoya qilishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Maktabgacha ta’lim muassasalarida ekran vaqtini cheklash, “ekransiz kun” kabi amaliy choralarni qo‘llash esa bolalarning tabiiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi. Ommaviy axborot vositalari orqali raqamli madaniyatni targ‘ib qilish, shuningdek, bolalarning psixologik holati va raqamli xulq-atvorini muntazam monitoring qilish orqali dastur samaradorligini oshirib borish mumkin. Umuman olganda, ta’lim, oila, texnologiya va jamiyat hamkorligiga asoslangan yagona tizim orqali bolalarda sog‘lom raqamli odatlarni shakllantirish va ularning ruhiy salomatligini ishonchli himoya qilishga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020). *“Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida*gi Farmon. Toshkent.

2. Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi. (2022). *Kiberxavfsizlik va raqamli xavfsizlikni rivojlantirish konsepsiyasi*. Toshkent.

3. Abduqodirov A. A. (2021). Raqamli ta’lim muhitida bolalar xavfsizligi va psixologik omillar. *Pedagogika va psixologiya jurnali*, №3, 45–52.

RAQAMLI MUHITNING BOLALAR PSIXOLOGIYASI VA SHAXSIY RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Ermatova Gulnoz Pirimovna
Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD
Tosheva Oynisa
Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli muhitning bolalar psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishiga ta’siri nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Zamonaviy axborot texnologiyalarining ijobiy va salbiy tomonlari, bolalarning kognitiv,ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ta’siri ilmiy qarashlar asosida yoritilgan. Shuningdek xalqaro statistik ma’lumotlar va olimlar fikriga tayangan holda xulosalar berilgan.

Kalit so’zlar: Raqamli muhit, bolalar psixologiyasi, shaxsiy rivojlanish, internet, kognitiv rivojlanish, ijtimoiylashuv, texnologiya ta’siri.

Аннотация: В данной статье анализируется влияние цифровой среды на детскую психологию и личностное развитие с теоретической и практической точек зрения. Рассматриваются положительные и отрицательные аспекты современных информационных технологий, их влияние на когнитивное, социальное и эмоциональное развитие детей на основе научных данных. Также приводятся выводы, основанные на международных статистических данных и мнениях ученых.

Ключевые слова: Цифровая среда, детская психология, личностное развитие, интернет, когнитивное развитие, социализация, влияние технологий.

Abstract: This article analyzes the impact of the digital environment on child psychology and personal development from theoretical and practical perspectives. It examines the positive and negative aspects of modern information technology and its impact on children's cognitive, social, and emotional development, drawing on scientific evidence. Conclusions based on international statistical data and scientific opinions are also presented.

Keywords: Digital environment, child psychology, personal development, internet, cognitive development, socialization, impact of technology.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar insoniyat hayotining barcha jabhalariga kirib borib,uning ajralmas qismiga aylandi. Ayniqsa, ,,Raqamli avlod’’ deb ataluvchi zamonaviy bolalar juda erta yoshdan boshlab internet, smartfon va planshetlar kabi gadjedlar bilan bevosita muloqotda bo’lmoqda.Statistik malumotlarga ko’ra rivojlangan mamlakatlarda maktab yoshgacha bo’lgan bolalarning 70-80 foizi har kuni kamida bir soat vaqtini ekran qarshisida o’tkazadi.

Ushbu holat bolalarning nafaqat kundalik tartibiga, balki ularning psixologik rivojlanishi, kognitiv jarayonlari va shaxs sifatida shakllanishiga ham sezilarli ta’sir ko’rsatadi. Raqamli muhit bir tomondan axborot olish imkoniyatlarini kengaytirsa,ikkinchi tomondan quyidagi omillarga ta’sir etishi aniqlangan:

I. Nazariy asoslari:

1.Jean Piage va raqamli muhitda kognitiv rivojlanish: Piagega ko’ra bolalar o’z bilimlarlarini atrof-muhitni ,,tadqiq qilish’’ orqali quradilar.

Faol o’rganish. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki,sensorli ekranlar va interaktiv ilovalar bolaga darhol qayta aloqa beradi. Bu Piaget aytgan ,,sxemalarni moslashtirish’’ jarayonini tezlashtiradi.

L. Vygotsky va yaqin rivojlanish zonasi. Vygotsky ijtimoiy muloqot va yordam orqali rivojlanishini muhim deb hisoblagan.

Raqamli yordamchi: Raqamli platformalar bolaning darajasiga qarab qiyinchilikni moslashtiradi.Bu bola uchun aynan Vygotsky aytgan,,yaqin rivojlanish zonasi’’ni yaratadi-ya’ni bola mustaqil qila olmaydigan,lekin ozgina ko’mak bilan bajara oladigan vazifalar ustida ishlaydi.

Masofaviy ijtimoy muhit

Videoqo’ng’iroqlar va hamkorlikdagi onlayn o’yinlar bolalarga masofadan turib ham ijtimoiy tajriba almashish imkonini beradi.Bu faqatgina internet orqali dars o’tish emas,balki

bolaning jamiyatdagi o’rnini raqamli dunyo orqali topishi va shakllanishi jarayonidir.L.Vygotskiy nazariyasiga tayanib,ushbu mavzuni quyidagi muhim jihatlar bilan kengaytirish mumkin.

1. Raqamli „yaqin rivojlanish zonasi’’.

Vygotskiy ta’limoti bo’yicha,bola o’zi mustaqil qila olmaydigan,lekin kattalar yoki aqlli tizimlar yordamida bajara oladigan vazifalar orqali rivojlanadi.

2. Virtual jamoaviylik va ijtimoiylashuv

Masofaviy muhitda bola yolg’iz bo’lib ko’rinsada,aslida u global ijtimoiy tarmoqning bir qismiga aylanadi.

3. Masofaviy muhitning tuzoqlari

Masofaviy muhitda nazorat qilinmagan muloqot, noma’lum shaxslar bilan suhbat,bolaning ruhiyatiga shikast yetkazishi mumkin.

Raqamli muhitning ijobiy va salbiy tomonlari

Ijobiy ta’siri:

Murakkab tushunchalarni (masalan, kosmos yoki atom)3D formatda ko’rish.Strategik o’yinlar bolalarda muammolarni hal qilish va fazoviy tasavvur qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Akademik yutuqlar,interaktiv ta’limiy platformalar an’anaviy usullarga qaraganda ma’lumotni 30-50% tezroq o’zlashtirishga yordam beradi,chunki ular o’quvchini darhol rag’batlantiradi.

Ijodkorlikni rivojlantirish

Grafik planshetlar, video tahrirlash dasturlari va musiqa yaratish ilovalari bolaga o’z fantaziyalarini professional darajada amalga oshirish imkonini beradi.

Salbiy ta’siri:

Agar kontent faqat tomosha qilishdan iborat bo’lsa, kognitiv faollik pasayadi.

Axborot ochiqligi:

Internet muhiti ochiq bo’lganligi sababli,bola o’zining yoshi va ruhiyatiga mos kelmaydigan ma’lumotlarga duch kelishi mumkin.

Diqqatning tarqoqligi:

Qisqa videolar (bolalarda uzoq vaqt diqqatni jamlash qobiliyatini susaytirishi mumkin.

Uyqu buzilishi:

Qurilmalardan tarqaladigan ,,ko’k nur’’ uyqu gormoni-melatonining ishlab chiqilishini kamaytiradi, bu esa surunkali charchoqqa sabab bo’ladi.

Jismoniy salomatlik:

Kamharakatlilik,ekran qarshisida ko’p vaqt o’tkazish umurtqa pog’onasi qiyshayishiga,ko’rish qobiliyatining pasayishiga va semizlikka olib keladi.

Raqamli muhit Piaget va Vygotsky nazariyalarini amalda qo’llash uchun kuchli vositadir,lekin u kattalar nazorati va interaktivlik bilan birga bo’lishi shart.Amerika Pediatriya Akademiyasi 2 yoshdan 5 yoshgacha bo’lgan bolalar uchun kuniga 1 soatdan oshmagan,sifatli va ota-onasi bilan birga ko’riladigan mediadan foydalanishni tavsiya etadi.

Statistik ma’lumotlarning tahlili

Internet bolalar uchun bilim olish manbai bo’lishi bilan birga, kiberbulling va zararli content xavfini ham tug’diradi. UNICEF va Kiberxavfsizlik markazlari bolalarni onlayn muhitda himoya qilish bo’yicha maxsus strategiyalar ustida ishlamoqda.

Ekran vaqti va buzilishi:Ekran oldida 2 soatdan ortiq vaqt o’tkazish uyqu buzilishini 30%ga oshirishi ilmiy isbotlangan.

Raqamli muhit va bolalar rivojlanishi: kengaytirilgan tahlil

Raqamli texnologilar to’g’ri qo’llanilganda kuchli ta’lim quroli, nazoratsiz qolganda esa jiddiy xavf tug’dirishi mumkin. Quyida har bir band bo’yicha ilmiy asoslangan ma’lumotlar keltirilgan.

Ekran vaqtini cheklash (kuniga 1-2 soat).

Butun jahon sog'liqni saqlash tashkiloti 2-5 yoshli bolalar uchun ekran vaqtini kuniga 1soatdan oshirmaslikni,2 yoshgacha bo'lgan bolalarga esa umuman ruxsat bermaslikni tavsiya qiladi.

Tavsiyalar:

Ekran vaqtini qat'iy reja asosida emas, balki ,,sifatli vaqt'' tamoyili bo'yicha boshqaring.

Ota- ona nazoratini kuchaytirish:Kiber-bulling va nomaqbul kontentlar bolalarda xavotir va depressiya darajasini oshirishi isbotlangan.

Nazorat faqat ta'qiqlash emas, balki bolaga internetdagi xavflarini tushuntirish bilan birga olib borilishi kerak.

Raqamli dunyo u ikki tomonlama qurol. Ota- onaning asosiy vazifasi bolani bu muhitdan butkul uzib qo'yish emas, balki uni bu muhitda xavfsiz va unumli harakat qilishga tayyorlashdir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak raqamli muhit zamonaviy bolalar rivojlanishiga ikki tomonlama ham imkoniyat, ham xavf sifatida ta'sir ko'rsatadi.Uning ta'siri foydalanish vaqti,kontent sifati va ota-ona nazoratiga bevosita bog'liqdir.Ta'limiy o'yinlar va interaktiv platformalar bolaning mantiqiy fikrlashi,muammolarni hal qilish qobiliyati va diqqatini jamlashini yaxshilaydi.Internet dunyo miqyosidagi ma'lumotlar bazaziga yo'l ochadi. Bu esa xorijiy tillarni o'rganish va fanlarni chuqurlashtirilgan holda o'zlashtirishda beqiyos yordam beradi.Erta yoshdan texnologiyalar bilan ishlash bolani kelajakdagi raqamli iqtisodiyot va mehnat bozoriga tayyorlaydi.

Raqamli texnologiyalar shunchaki vositadir.Ularning bolaga beradigan foydasi yoki zarari ota-onaning tizimli yondashuviga bog'liq.Muvozanatni saqlash-ya'ni raqamli dunyodagi bilimlar bilan real hayotdagi jismoniy faollikni uyg'unlashtirish bolaning sog'lom va har tomonlama yetuk shaxs bo'lib voyaga yetishiga eng muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-son qarori.
2. Мирзиёев Ш.М. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017. – B.163.
3. Венгер А.Л. На что жалуетесь? Выявление и коррекция неблагоприятных вариантов развития личности детей и подростков. – Москва-Рига: Педагогический Центр «Эксперимент», 2000. – 186 с.
4. Скотарева Е.М. Психолого-педагогическая коррекция: теоретико-методологический аспект: учеб. пособие для студ. психол. спец. – Саратов: Изд. центр «Наука», 2007. – С.31–34.

AXBOROT TA'LIM MUHITIDA TALABALARGA PEDAGOGIKA FANLARINI O'QITISHNING IJTIMOIY ZARURIYATI

Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi
Ne'matova Hilola Ikrom qizi

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) ta'lim jarayoniga kirib kelishi natijasida yuzaga kelayotgan o'zgarishlar tahlil qilinadi hamda talabalarga pedagogika fanlarini o'qitishning ijtimoiy zaruriyati ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqotda axborot ta'lim muhiti sharoitida pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish omillari, raqamli ta'limning samaradorligi va jamiyat taraqqiyotiga ta'siri tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar. axborot ta’lim muhiti, pedagogika, raqamli kompetensiya, innovatsion metodlar, ijtimoiy zaruriyat, ta’lim sifati.

Zamonaviy jamiyatda ta’lim jarayonining sifatini oshirish masalasi har qachongidan ham dolzarb. Global raqamli transformatsiya jarayonlari, sun’iy intellekt, onlayn ta’lim platformalari va ochiq ta’lim resurslarining jadal rivojlanishi pedagogik ta’lim tizimidan yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Pedagogika ta’limining sifatini oshirishda axborot ta’lim muhiti (ATM) muhim omil bo‘lib, u nafaqat o‘qitishning texnik bazasini, balki butun o‘quv jarayonining falsafasini, metodologiyasini va mazmunini yangilaydi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” konsepsiyasini amalga oshirish to‘g‘risidagi farmonida ham ta’lim jarayonini raqamlashtirish, masofaviy o‘qitish tizimini takomillashtirish va ta’lim sifatini oshirish asosiy ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.

XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim tizimini tubdan o‘zgartirdi. Bugungi kunda har bir ta’lim muassasasi, xususan, oliy ta’lim tizimi raqamli ta’lim muhitiga moslashmoqda. Bu jarayon, o‘z navbatida, o‘quv jarayonining mazmuni, shakli va metodlarini yangilashni talab etmoqda. Pedagogika fanlari — kelajak o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi, pedagogik tafakkuri va insonparvarlik qarashlarini shakllantiruvchi muhim yo‘nalishdir. Shunday ekan, bu fanlarni axborot ta’lim muhiti sharoitida o‘qitish nafaqat metodik yangilik, balki ijtimoiy zarurat sifatida qaralmoqda. Chunki raqamli davr sharoitida har bir pedagog texnologik savodxon bo‘lishi, axborot resurslaridan samarali foydalana olishi, o‘quvchilarni zamon talablari asosida tarbiyalashni bilishi zarur.

Mazkur maqola ana shu jarayonning ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qilish, uning ijtimoiy zaruriyatini aniqlash hamda pedagogika fanlarini axborot muhitida o‘qitishning afzalliklarini asoslab berishga qaratilgan.

Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, tizimli yondashuv, taqqoslash va tahliliy, empirik kuzatuv metodlardan foydalanildi. Bu metodlarda pedagogika, didaktika va axborot texnologiyalari bo‘yicha ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar (jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4884-son qarori) o‘rganildi. Pedagogik ta’limning axborot muhiti komponentlari (ta’lim platformalari, elektron resurslar, interaktiv vositalar) o‘zaro bog‘liqlikda, bunda platformalar – boshqarish, aloqa, monitoring, topshiriqlarni taqsimlash vazifasini, elektron resurslar – bilim manbai sifatida, interaktiv vositalar esa amaliy mashg‘ulotlarni kuchaytirish, faollikni oshirish maqsadida tahlil qilindi Taqqoslash va tahliliy metod orqali an’anaviy va raqamli ta’lim shakllari samaradorligi o‘rganildi. Empirik kuzatuv orqali esa, talabalar ishtirokidagi masofaviy darslar, interfaol mashg‘ulotlar kuzatildi va natijalari tahlil qilindi.

Axborot ta’lim muhiti pedagogika ta’limining sifatini oshiradi. Pedagogika fanlarini axborot ta’lim muhitida o‘qitish - bu talaba, o‘qituvchi va ta’lim resurslari o‘rtasidagi raqamli o‘zaro hamkorlikni ta’minlovchi integrallashgan tizim bo‘lib, u o‘qitish jarayonining ochiqligi, moslashuvchanligi va individual rivojlanish imkonini beradi. Elektron darsliklar, videolektsiyalar, test tizimlari va virtual platformalar talabalarning bilim olish jarayonini interaktiv va mustaqil shaklda tashkil etish imkonini beradi. Natijada talabalarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va ijodiy yondashuv rivojlanadi.

Hozirgi ijtimoiylashuv davrida pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishda AKT muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Raqamli muhitda o‘qitish jarayonida talabalar onlayn resurslardan samarali foydalanish, o‘quv loyihalarini raqamli vositalar orqali ishlab chiqish, interfaol muloqotga kirishish, media savodxonlik va axborot madaniyatini egallash ko‘nikmalarini hosil qiladilar. Ijtimoiy zarurat sifatida axborot muhitida pedagogika fanlarini o‘qitishning asosiy omillariga jamiyatning raqamli transformatsiyalarini kirgizsak bo‘ladi. Jamiyatning raqamli transformatsiyasi barcha sohalarda, jumladan ta’lim tizimida ham tub islohotlarni talab qilmoqda. Ushbu jarayonda pedagog kadrlarning raqamli kompetensiyasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Xo‘sh pedagoglarda raqamli kompetensiya nima?

Pedagogning raqamli kompetensiyasi - bu dars jarayonida, ilmiy-metodik faoliyatda, tarbiyaviy jarayonda, zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish qobiliyatidir. Pedagogning raqamli kompetensiyasi quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

5. **Texnik kompetensiya** - kompyuter, planshet, interaktiv doskadan foydalanish va onlayn platformalarda ishlash.
6. **Axborot-kommunikatsion kompetensiya** - elektron resurslar yaratish, ma'lumotlarni izlash, tahlil qilish, qayta ishlash
7. **Pedagogik-raqamli kompetensiya** - raqamli vositalardan foydalanib dars loyihalash va raqamli baholash metodlari (quizlar, testlar, analitika)
8. **Kiberxavfsizlik kompetensiyasi** - shaxsiy ma'lumotlarni himoyalash, o'quvchilarga xavfsiz internetdan foydalanishni o'rgatish.

Raqamli kompetent pedagog, avvalambor, ta'lim sifatini oshiradi, o'quvchilarni yangi formatdagi ta'limga moslashtiradi, global ta'lim talablariga javob beradi, zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanadi. Shu boisdan, pedagoglar raqamli kompetensiyasini oshirish - bugungi ta'lim siyosatining ustuvor vazifasi hisoblanadi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, axborot ta'lim muhiti pedagogika fanlarini o'qitishda yangi paradigma yaratmoqda. Endilikda pedagogik bilimlarni yetkazishdan tashqari, talabalarda raqamli pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish, axborot madaniyatini rivojlantirish va ijtimoiy mas'uliyatni oshirish talab etiladi. Chunki zamonaviy pedagog - faqat bilim beruvchi emas, balki axborot oqimida yo'l ko'rsatuvchi shaxsdir. Bundan tashqari, axborot muhitida ta'lim berish jarayonida quyidagi muammolar ham kuzatildi:

- o'qituvchilarning raqamli savodxonlik darajasi yetarli emasligi;
- o'quv platformalarining texnik imkoniyatlari cheklanganligi;
- ayrim talabalar uchun internet infratuzilmasining sustligi.

Shu sababli, pedagogika fanlarini o'qitishda AKT infratuzilmasini rivojlantirish, o'qituvchilarni qayta tayyorlash va raqamli ta'lim metodikasini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlardan kelib chiqqan holda raqamli ta'lim va axborot muhitining jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta'sirini maksimal darajada oshirish uchun quyidagi takliflarni berib o'tamiz:

8. **Raqamli inklyuzivlik siyosatini rivojlantirish**. Hukumat va ta'lim tashkilotlari raqamli tengsizlikni kamaytirish uchun infratuzilmani kengaytirishi, internet, qurilmalar va texnik qo'llab-quvvatlash. raqamli savodxonlik dasturlarini joriy etish, aholining har bir toifasi (o'quvchilar, ota-onalar, o'qituvchilar) uchun raqamli ko'nikmalarni oshirish bo'yicha treninglar.
9. **Axborot xavfsizligini mustahkamlash**. Onlayn ta'lim platformalarida shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish siyosatini kuchaytirish, kiberxavflarga qarshi tizimli nazorat va xabardorlikni oshirish (o'qituvchilar va talabalar uchun xavfsizlik bo'yicha o'quvlar).
10. **Sifatli raqamli ta'lim resurslarini yaratish**. Interaktiv, adaptiv va yuqori sifatli ta'lim modullarini ishlab chiqish, o'qituvchilar uchun metodik qo'llanmalar va malaka oshirish kurslarini tashkil qilish - raqamli ta'lim metodikasini chuqur o'rgatish.
11. **Talabalar qo'llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish**. Mentorlik va onlayn qo'llab-quvvatlash, talabalar uchun murabbiylar, onlayn guruhlar va hamjamiyatlar yaratish, mustaqil o'qishga moslashuv uchun o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish, o'zini baholash va refleksiya ko'nikmalarini oshirish.
12. **Monitoring va baholash mexanizmlari**. Raqamli ta'lim samaradorligini baholash uchun indikatorlarni (talaba natijalari, qatnashuv, motivatsiya) belgilash va muntazam tahlil qilish, raqamli transformatsiyaning ijtimoiy ta'sirini o'lchaydigan ijtimoiy barqarorlik (social sustainability) modellarini joriy etish (masalan, EU tajribasi).
13. **Siyosiy va ijtimoiy hamkorlik**. Davlat, nodavlat tashkilotlar va xususiy sektor o'rtasida hamkorlikni mustahkamlash, ta'lim loyihalariga investitsiyalar, grantlar, davlat-xususiy sheriklik, ijtimoiy innovatsiya va startaplarni rag'batlantirish, raqamli ta'lim va jamiyat muammolarini hal qiluvchi loyihalarni qo'llab-quvvatlash.

14. **Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG) bilan integratsiya**. Raqamli ta’lim strategiyalarini milliy va mintaqaviy barqaror rivojlanish siyosatiga moslashtirish, raqamli transformatsiyaning ijtimoiy va iqtisodiy foydalarini barqaror rivojlanish kontekstida baholash.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, axborot ta’lim muhiti sharoitida pedagogika fanlarini o‘qitish zamonaviy ta’lim tizimining strategik yo‘nalishi va ijtimoiy zaruratiga aylangan. Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga chuqur kirib borishi pedagogik ta’limning mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllarini tubdan yangilashni taqozo etmoqda. Axborot muhitida o‘qitish talabalarga mustaqil fikrlash, ijodkorlik, axborot madaniyati, media savodxonlik va raqamli pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish imkonini beradi.

Pedagogning raqamli kompetensiyasi ta’lim sifatini oshiruvchi asosiy omil bo‘lib, texnik, axborot-kommunikatsion, pedagogik-raqamli va kiberxavfsizlik ko‘nikmalarini qamrab oladi. Bu kompetensiyalarni rivojlantirish zamonaviy jamiyatning raqamli transformatsiyasida pedagoglarning faol ishtirokini ta’minlaydi va ta’lim jarayonida samaradorlikni oshiradi.

Tahlil jarayonida aniqlanganidek, axborot ta’lim muhiti nafaqat ta’lim samaradorligini oshiradi, balki ijtimoiy tenglikni, ochiq ta’lim imkoniyatlarini, innovatsion fikrlashni va uzluksiz o‘qish madaniyatini shakllantiradi. Shu bilan birga, mavjud muammolar — raqamli savodxonlikning yetarli emasligi, texnik infratuzilmaning sustligi, resurslarning cheklanganligi — tizimli ravishda hal etilishi lozim bo‘lgan vazifalar sifatida belgilandi.

Umuman olganda, axborot ta’lim muhitida pedagogika fanlarini o‘qitish ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish, raqamli kompetent mutaxassislarni tayyorlash, jamiyatning intellektual va ma’naviy rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Mazkur jarayonning to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi O‘zbekistonning raqamli taraqqiyot strategiyasi bilan uyg‘un holda, pedagogik kadrlar tayyorlash sifatini yangi bosqichga ko‘taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ–4884-son qarori “Raqamli ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”.
2. To‘raqulova, G. (2022). *Pedagogik innovatsiyalar va raqamli ta’lim muhitida o‘qitish metodikasi.* – Toshkent: TDPU nashriyoti.
3. UNESCO. (2021). *ICT Competency Framework for Teachers.* Paris.
4. Ziyayeva, N., & Abdullayeva, M. (2023). “Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida ta’limni tashkil etishning samaradorligi.” *Ta’lim va Innovatsiya jurnali*, №2, 45–51.

TIBBIYOT XODIMLARINING ISH FAOLIYATIDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING (AKT) O‘RNI

Buxoro davlat tibbiyot instituti
Pediatriya yo‘nalishi
1-bosqich talabasi
Aminova Salima Murodjonovna

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy sog‘liqni saqlash tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Unda AKTning diagnostika, davolash, monitoring, boshqaruv va tibbiy ta’lim jarayonlariga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, elektron sog‘liqni saqlash tizimlari, elektron tibbiy karta va elektron retsept tizimlarining afzalliklari hamda ularning bemor xavfsizligini ta’minlashdagi roli ko‘rib chiqiladi. Maqolada AKTning joriy etilishi natijasida tibbiy xizmatlar sifati oshishi, klinik xatoliklar kamayishi va tibbiyot xodimlarining kasbiy faoliyati samaradorligi ortishi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, AKT, elektron sog‘liqni saqlash, elektron tibbiy karta, elektron retsept, telemeditsina, diagnostika, sun’iy intellekt, tibbiy ta’lim, raqamlashtirish, klinik qarorlar, bemor xavfsizligi, sog‘liqni saqlash tizimi, tibbiy boshqaruv, masofaviy xizmatlar.
Abstract. This article analyzes the role and importance of information and communication technologies (ICT) in the modern healthcare system. It highlights the impact of ICT on diagnostics, treatment, monitoring, management, and medical education processes. In addition, the advantages of electronic healthcare systems, electronic medical records, and e-prescription systems, as well as their role in ensuring patient safety, are examined. The article substantiates that the implementation of ICT leads to improved quality of medical services, reduction of clinical errors, and increased efficiency of healthcare professionals’ activities.
Keywords. Information and communication technologies, ICT, e-health, electronic medical record, e-prescription, telemedicine, diagnostics, artificial intelligence, medical education, digitalization, clinical decision-making, patient safety, healthcare system, medical management, remote services.
Аннотация. В данной статье анализируются роль и значение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в современной системе здравоохранения. Рассматривается влияние ИКТ на процессы диагностики, лечения, мониторинга, управления и медицинского образования. Также изучаются преимущества электронных систем здравоохранения, электронной медицинской карты и системы электронных рецептов, а также их роль в обеспечении безопасности пациентов. В статье обосновано, что внедрение ИКТ способствует повышению качества медицинских услуг, снижению клинических ошибок и увеличению эффективности профессиональной деятельности медицинских работников.
Ключевые слова. Информационно-коммуникационные технологии, ИКТ, электронное здравоохранение, электронная медицинская карта, электронный рецепт, телемедицина, диагностика, искусственный интеллект, медицинское образование, цифровизация, клинические решения, безопасность пациентов, система здравоохранения, медицинское управление, дистанционные услуги.

Zamonaviy sog‘liqni saqlash tizimi globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari ta’sirida tubdan o‘zgarib bormoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) tibbiyot sohasining ajralmas qismiga aylanib, nafaqat tibbiy xizmatlar sifatini oshirish, balki tibbiyot xodimlarining kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishda ham muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda AKT tibbiyotda diagnostika, davolash, monitoring, boshqaruv va ta’lim jarayonlarini optimallashtirish orqali sog‘liqni saqlash tizimini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Mutaxassislar ta’kidlaganidek, *“raqamli texnologiyalarni joriy etish sog‘liqni saqlash tizimining tezkorligi, aniqligi va xavfsizligini sezilarli darajada oshiradi”*.

AKTning tibbiyotdagi umumiy ahamiyati juda muhim. AKTning tibbiyotga kirib kelishi bir qator ijobiy natijalarni yuzaga keltirdi:

- Tibbiy axborot almashinuvi tezlashdi - laboratoriya natijalari, tasviriy diagnostika ma’lumotlari va klinik protokollar bir necha soniya ichida uzatiladi.
- Tibbiy qaror qabul qilish sifati oshdi - klinik qarorlarni qo‘llab-quvvatlash tizimlari (CDSS) shifokorga aniq va ilmiy asoslangan tavsiyalar beradi.
- Qog‘oz hujjatlar kamaydi - elektron tizimlar orqali hujjatlashtirish avtomatlashtirildi.
- Tibbiy xatoliklar kamaydi - standartlashtirilgan elektron tizimlar inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni qisqartiradi.
- Masofaviy tibbiy xizmatlar rivojlandi - telemeditsina orqali uzoq hududlarda yashovchi bemorlarga xizmat ko‘rsatish imkoniyati kengaydi.

Ba’zi tadqiqotlarda qayd etilishicha, AKTdan samarali foydalanish natijasida klinik xatoliklar 20–30% gacha kamayishi mumkin.

Elektron sog‘liqni saqlash tizimlari AKTning eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u sog‘liqni saqlash jarayonlarini to‘liq raqamlashtirishga xizmat qiladi. Xususan, elektron tibbiy karta bemor haqidagi barcha ma’lumotlarni yagona bazada jamlaydi:

- anamnez
- laboratoriya natijalari
- instrumental tekshiruvlar
- davolash tarixi

Bu tizim shifokorga zarur ma’lumotlarni tezkor topish imkonini beradi. Tadqiqotchilar fikricha, *“elektron tibbiy karta tizimi klinik qarorlar qabul qilishda aniqlikni sezilarli darajada oshiradi”*.
Elektron retsept tizimi zamonaviy sog‘liqni saqlash tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, dori vositalarini tayinlash jarayonini raqamlashtirish orqali uning aniqligi, tezkorligi va xavfsizligini ta’minlaydi. An’anaviy qog‘oz retseptlardan farqli ravishda, elektron retseptlar maxsus axborot tizimlari orqali yaratiladi, saqlanadi va dorixonalarga uzatiladi. Bu esa tibbiyot xodimlari, farmatsevtlar va bemorlar o‘rtasidagi axborot almashinuvini sezilarli darajada soddalashtiradi.

- **Noto‘g‘ri dori yozish xavfini kamaytiradi** - tizimda dori nomlari standartlashtirilgan bo‘lib, shifokor yozuvidagi noaniqliklar (masalan, qo‘lda yozilgan retseptni noto‘g‘ri o‘qish) bartaraf etiladi.
- **Dozani aniq belgilashga yordam beradi** - elektron tizimlar dori dozasi, qabul qilish muddati va chastotasini avtomatik nazorat qiladi hamda noto‘g‘ri belgilangan dozalar haqida ogohlantiradi.
- **Dorilar o‘zaro ta’sirini avtomatik tekshiradi** - tizim bir vaqtning o‘zida bir nechta dori vositalari buyurilganda ularning o‘zaro mosligini tahlil qiladi va xavfli kombinatsiyalar haqida shifokorni xabardor qiladi.

Bundan tashqari, elektron retsept tizimi qo‘shimcha imkoniyatlarni ham yaratadi:

- bemorning avvalgi davolanish tarixi asosida dori tanlashni osonlashtiradi
- allergik reaksiyalar va qarshi ko‘rsatmalarni hisobga oladi
- retseptlarni saqlash va qayta ko‘rib chiqish imkonini beradi
- soxta retseptlar yozilishining oldini oladi
- dorixona bilan bevosita integratsiya orqali dori ta’minotini nazorat qiladi Natijada bemor xavfsizligi sezilarli darajada oshadi, farmatsevtik xatoliklar kamayadi va davolash jarayoni yanada samarali tashkil etiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, elektron retsept tizimidan foydalanish dori bilan bog‘liq xatoliklarni kamaytirishda muhim vosita hisoblanadi hamda sog‘liqni saqlash tizimining umumiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Diagnostika sohasida ham AKT inqilobiy o‘zgarishlarni amalga oshirdi. Zamonaviy texnologiyalar quyidagi imkoniyatlarni yaratdi:

- ✓ Raqamli tasvirlash texnologiyalari (KT, MRT, UTT) yuqori aniqlikdagi tasvirlarni beradi
- ✓ Sun’iy intellekt tizimlari kasalliklarni erta aniqlashda yordam beradi
- ✓ Laboratoriya axborot tizimlari (LIS) analiz natijalarini tezkor qayta ishlaydi

Ilmiy manbalarda ta’kidlanishicha, sun’iy intellekt yordamida ayrim kasalliklarni aniqlash aniqligi 90% dan yuqori ko‘rsatkichga yetgan.
Tibbiyot sohasida eng muhim jarayonlardan biri hisoblangan, davolash jarayonida ham AKT quyidagi afzalliklarni ta’minlaydi:

- Davolash rejalari elektron shaklda tuziladi va nazorat qilinadi
- Bemor holati real vaqt rejimida monitoring qilinadi
- Dori vositalarining o‘zaro ta’siri avtomatik hisoblanadi
- Xavfli holatlar yuzaga kelganda tizim ogohlantirish beradi

Shuningdek, reabilitatsiya jarayonida virtual simulyatorlar va interaktiv qurilmalar keng qo‘llanilmoqda. Bu esa bemorning tiklanish jarayonini tezlashtiradi.
Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) tibbiy ta’lim tizimini tubdan yangilab, uni yanada zamonaviy, moslashuvchan va samarali shaklga keltirdi. An’anaviy ta’lim shakllari bilan

bir qatorda raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi tibbiyot xodimlari uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Birinchidan, onlayn kurslar va vebinarlar orqali masofaviy ta'lim olish imkoniyati kengaydi. Endilikda shifokorlar va talabalar geografik joylashuvdan qat'i nazar, dunyoning yetakchi mutaxassislaridan bilim olishlari mumkin. Bu esa bilim almashinuvi va tajriba orttirishni sezilarli darajada tezlashtiradi. Ikkinchidan, virtual simulyatorlar yordamida amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish imkoniyati paydo bo‘ldi. Bunday texnologiyalar murakkab jarrohlik amaliyotlarini xavfsiz muhitda takror-takror mashq qilish imkonini beradi. Natijada xatoliklar kamayadi va mutaxassisning ishonchi ortadi. Uchinchidan, elektron kutubxonalar va ilmiy bazalar orqali kerakli ma'lumotlarga tezkor kirish ta'minlanadi. Shifokorlar eng so‘nggi ilmiy maqolalar, klinik tavsiyalar va tadqiqot natijalari bilan muntazam tanishib borish imkoniga ega bo‘ladilar. Mutaxassislar ta'kidlashicha, "raqamli ta'lim platformalari shifokorlarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta'minlaydi". Bu esa zamonaviy tibbiyotda yuqori malakali kadrlarni tayyorlashda muhim omil hisoblanadi.

AKT nafaqat davolash va ta'lim jarayonida, balki tibbiyot muassasalarini samarali boshqarishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli boshqaruv tizimlari orqali tashkilot faoliyati ancha tartibli va shaffof bo‘ladi. Avvalo, resurslardan samarali foydalanish imkoniyati yaratiladi. Dori-darmonlar, tibbiy uskunalar va moliyaviy mablag‘lar harakati aniq nazorat qilinadi, bu esa ortiqcha sarf-xarajatlarning oldini oladi. Shuningdek, xodimlar faoliyatini monitoring qilish tizimi yo‘lga qo‘yiladi. Har bir tibbiyot xodimining ish samaradorligi, yuklamasi va natijalari tahlil qilinadi. Bu esa boshqaruv qarorlarini yanada asosli qabul qilishga yordam beradi. Rejalashtirishni optimallashtirish ham AKTning muhim afzalliklaridan biridir. Bemorlar oqimini boshqarish, qabul jadvalini tuzish va xizmat ko‘rsatish jarayonlarini muvofiqlashtirish osonlashadi. Bundan tashqari, hisobotlarni avtomatlashtirish orqali inson omiliga bog‘liq xatoliklar kamayadi. Statistik ma'lumotlar tez va aniq shakllantiriladi, bu esa tahlil va prognoz qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Yana bir muhim jihat - ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlashdir. Zamonaviy axborot tizimlari bemor ma'lumotlarini himoya qilish, maxfiylikni saqlash va noqonuniy kirishlarning oldini olishda muhim rol o‘ynaydi. Natijada, AKT joriy etilgan tibbiyot muassasalarida umumiy samaradorlik oshadi, boshqaruv jarayonlari soddalashadi va eng muhimi, bemorlarga ko‘rsatiladigan xizmat sifati sezilarli darajada yaxshilanadi.

Xulosa qilib aytganda, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari tibbiyot xodimlarining kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishda muhim omil hisoblanadi. AKTning joriy etilishi diagnostika aniqligini oshiradi, davolash sifatini yaxshilaydi, boshqaruvni optimallashtiradi va bemor xavfsizligini ta'minlaydi. Shu bois, kelajakda tibbiyot sohasida AKTdan foydalanish yanada kengayib, sog‘liqni saqlash tizimining rivojlanishida asosiy drayverlardan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. *Raqamli sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirish konsepsiyasi*. - Toshkent, 2022.
2. World Health Organization. *Global strategy on digital health 2020-2025*. - Geneva, 2021.
3. World Bank. *Digital Health: Leveraging Technology to Improve Healthcare*. - Washington DC, 2020.
4. Health Level Seven International. *Health Information Exchange Standards*. - 2021.
5. National Institutes of Health. *The Role of Information Technology in Healthcare*. - 2020.
6. Shortliffe E.H., Cimino J.J. *Biomedical Informatics: Computer Applications in Health Care and Biomedicine*. - Springer, 2014.
7. Centers for Disease Control and Prevention. *Public Health Informatics and Technology*. - 2021.
8. Ozcan Y.A. *Health Care Information Systems: A Practical Approach for Health Care Management*. - Jossey-Bass, 2017.
9. European Commission. *eHealth Action Plan 2012-2020*.
10. Raqamli tibbiyot va telemeditsina bo‘yicha ilmiy maqolalar to‘plami. - Toshkent, 2023.

SUN’IY INTELLEKT VA TARJIMONLIK: INSON O‘RNINI BOSA OLADIMI?

G‘ulomova Azizaxon Sobirjon qizi
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Italiyan tili yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun’iy intellekt vositalarining tarjimonlik sohasiga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, elektron tarjima vositalarinig rivojlanishi,ularning foydali va zararli tomonlari hamda inson tarjimasi bilan o‘zaro farqlari ko‘rib chiqiladi. Sun’iy intellektning tarjima jarayonidagi o‘rni va qay darajada aniq yetkazib bera olishi muhokama etiladi. Maqolada inson tarjimoni va raqamli texnologiyalar o‘rtasidagi hamkorlik muhimligi,sun’iy intellekt inson o‘rnini to‘liq bosa olmasligi, balki yordamchi vosita sifatida xizmat qilishi haqida umumiy xulosalar keltirilgan.
Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, tarjima, tarjimon vazifasi, mashina tarjimasi, raqamli texnologiyalar, inson tarjimasi.
Abstract. This article analyzes the impact of artificial intelligence tools on the field of translation. It also examines the development of electronic translation tools, their advantages and disadvantages, and the differences between machine translation and human translation. The role of artificial intelligence in the translation process and the extent to which it can convey meaning accurately are discussed. The article concludes that collaboration between human translators and digital technologies is essential, and that artificial intelligence cannot fully replace humans but rather serves as an assisting tool.
Keywords: artificial intelligence, translation, translator’s task, machine translation, digital technologies, human translation.
Аннотация. В данной статье анализируется влияние инструментов искусственного интеллекта на сферу перевода. Также рассматриваются развитие электронных переводческих средств, их преимущества и недостатки, а также различия между машинным и человеческим переводом. Обсуждается роль искусственного интеллекта в процессе перевода и степень точности передачи смысла. В статье делается вывод о важности сотрудничества между переводчиком-человеком и цифровыми технологиями, а также о том, что искусственный интеллект не может полностью заменить человека, а служит вспомогательным инструментом.
Ключевые слова: искусственный интеллект, перевод, деятельность переводчика, машинный перевод, цифровые технологии, человеческий перевод.

Hozirgi kunda texnologiyalarning jadal rivojlanyotganligi oqibatida, hayotimizdagi ko‘plab sohalarda inson o‘rnini raqamli texnologiyalar egallamoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt tarjimonlik sohasida juda katta o‘zgarishlarga va muhokamalarga sabab bo‘lmoqda. Kelajakda bizni nima kutayotgani noma’lum bo‘lsa-da, yaqin yillar ichida tarjimonlarni butunlay robotlarga almashtirish ilojsiz. Chunki har bir tilning o‘ziga xos madaniy, semantik va emotsional xususiyatlari mavjud. Tillardagi madaniyatlarga xos so‘zlar va bir so‘zning ikki tilda ikki xil qo‘llanishi kabi jihatlarni insondan boshqa hech bir mavjudot aniq va to‘g‘ri tarjima qila olmasligi aniq. Ilk davrlarda mashina tarjimalari ko‘plab grammatik va mazmuniy kamchiliklarga boy bo‘lgan. Hozirgi kunda esa neyron tarmoqlarga asoslangan tizimlar ancha tabiiy, izchil va aniq tarjimalarni yaratmoqda. Neyron tarjima (Neural Machine Translation - NMT) texnologiyasiga asoslangan Google Translate, DeepL, ChatGPT va shu kabi platformalar matnni chuqur kontekstda tahlil qilib, ma’no uyg‘unligini aniqlaydi va uslubiy yaxlitlikni saqlaydi.Bunday tizimlar inson miyasi kabi ishlashga yaqin yondashuvni qo‘llaydi ya’ni ular so‘zlarni alohida - alohida emas, balki butun jumla darajasida tahlil qilib beradi.

Tarjima - bir tildagi (asl nusxa) matn yoki nutq mazmunini boshqa tilga to‘g‘ri, aniq va mazmun saqlagan holda ko‘chirish jarayoni va san’ati. U til va madaniyalararo muloqotni ta’minlaydigan murakkab jarayon hisoblanib, nafaqat so‘zlarni, balki mazmun, kontekst, madaniy

qadriyatlar va emotsional ohangni ham o‘tkazishni o‘z ichiga oladi.Hozirgi kunda ko‘pchilik sun’iy intellektdan tarjima vositasi sifatida foydalanayotgan bo‘lsa-da, uning tarjimasida inson ko‘rsatadigan natijadan farq qilib turadigan jihat yaqqol namoyon bo‘ladi va bu ba’zan ham afzalliklari, ham kamchilik tomonlari bilan ajralib turadi. Sun’iy intellektning eng asosiy afzalligi uning bir necha soniya va daqiqalar ichida istalgan matnni tarjima qilib, tahlil qila olishidir. Biroq madaniyatga aloqador so‘zlar, fraza(ibora) va ko‘p ma’noli so‘zlarni tarjima qilishda ularda xatoliklar yuz berishi tabiiy hol. Ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi tarjimani olsak, bu ikki davlat madaniyati: bayramlari,turli ovqatlari va urf-odatlariga aloqador so‘zlarda juda katta tafovut mavjuddir. Qolaversa, bu ikki tilda ikki xil ko‘rinishda keladigan, lekin bir ma’noni angaltuvchi iboralar ham bir nechta. Masalan, bir muammodan qochib, yanada yomonroq vaziyatga tushib qolish ma’nosida keladigan “yomg‘irdan qochib, do‘lga yo‘liqmoq” iborasi ingliz tilida “out of the frying pan into the fire” ya’ni tovadan chiqib, olovga tushmoq ko‘rinishida keladi. Sun’iy intellekt vositalari shu kabi frazalarni to‘g‘ridan to‘g‘ri tarjima qilib, ma’no yo‘qolishi kabi muammoni yuzaga keltirishi mumkin. Yana bir sezilarli farqlardan biri bu uning grammatik strukturasi, har xil tillarda u turli hoatlarda kelishidir. Misol uchun, ayrim tillar SOV strukturasi (fe’l gap oxirida keladi) bo‘yicha tuzilsa: turkiy tillar, ammo ayrim bir tillar masalan, rus tili,ingliz tili, italiyan tili va h.k SVO strukturasi bo‘yicha tuziladi. Mashina tarjimonlari gaplar, matnlarni to‘g‘ridan to‘g‘ri tarjima qilib, strukturalardagi farqni aniq ko‘rsatib berolmaydi. Bu esa gapning noto‘g‘ri tarjima qilinib, noaniq bo‘lib qolishiga sabab bo‘ladi.

Sun’iy intellekt texnologiyalari tarjimonlarning o‘rnini to‘liq bosa olmasa-da, ularning ishini yengillashtirish hamda ish faoliyatini yaxshilashda yordam bermoqda. Masalan, kompyuter yordamida tarjima qilish tizimlari(CAT tools) - SDL Trados, MemoQ, va boshqa dasturlar tarjimonlarga terminologik bazalarni avtomatik shakllantirish, avval tarjima qilingan materiallardan qayta foydalanish hamda matnning uslubiy izchilligini ta’minlashda yordam beradi. Shuningdek, mashina tarjimalarining eng muhim ijobiy tomonlaridan biri - yuqori tezlikdir, bu esa inson tarjimoni uchun har doim ham mumkin bo‘lmagan jarayondir.Tarjimon doim sun’iy intellekt bilan hamkorlikda ishlab,undan samarali foydalanishi uchun avvalo matnni ko‘zdan kechirib mashina tarjimasi qiyin bo‘lgan yoki noto‘g‘ri tarjima qilinishi mumkin bo‘lgan so‘z va iboralarni moslashtirmog‘i lozim. Shu bilan birga, tarjimon o‘z kasbini mukammal bilishi, tillar o‘rtasidagi farqni bilishi va ularni to‘g‘ri talqinda yetkazishi talab qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt va inson tarjimasi o‘rtasidagi farqlar ko‘zga tashlanadi. Raqamli texnologiyalarga asoslangan tarjima vositalari tezkorligi va katta- katta matnlarni qisqa vaqt mobaynida qayta ishlash kabi jihatlari bilan ajralib turadi. Ular kundalik muloqot yoki umumiy mazmundagi matnlarni tushunishda yordam berib, asosan, vaqtni tejash uchun xizmat qiladi. Ammo bu bilan u tilning eng nozik jihatlari, madaniyatlararo xususiyatlar, iboralar, ko‘chma ma’nodagi gap va so‘zlar hamda emotsional ohangni to‘liq, tabiiy, aniq tarzda ifodalab bera olmaydi. Har bir til o‘ziga xos grammatik va madaniy xususiyatlarga ega. Kompyuter texnologiyalari esa bu kabi nozik farqlarni ajrata olmasligi sababli ularning tarjima jarayonida qo‘llanishiga nisbatan ayrim shubhalarni keltirib chiqaradi. Shunga qaramay, ulardan oqilona va samarali foydalanish tarjimonning vaqtini tejashga hamda ish jarayonini ancha yengillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oblakulova N. (2025, may 17). Tarjimada sun’iy intellekt va insoniyat o‘rtasidagi raqobat masalasi. INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE.
2. Sultonmurodova Sh. (2023 apr.). Problems of translating English sentences into Uzbek. “ science and education” scientific journal.
3. Koehn P. (2020). Neural Machine Translation. Cambridge: Cambrodge University Press.
4. DeepL, Google Translate, ChatGPT platformalarining rasmiy sahifalari(2024). https://www.deepl.com/translator, https://translate.google.com, https://chat.openai.com.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA «ORF-SHULVERK” INNOVATSION METODIKASI ORQALI BOLALAR IJODKORLIGINI SHAKLLANTIRISH

G.T.Dadamirzayeva Qo‘qon Universiteti
Ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda Karl Orfning “Orf-shulverk” (Orff Schulwerk) metodikasining o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Metodikaning elementar musiqa, tana ritmikasi va improvizatsiya kabi tamoyillari tahlil qilinib, amaliy mashg‘ulotlarda qo‘llash usullari bo‘yicha tavsiyalar berilgan.
Kalit so‘zlar: Orf-shulverk, elementar musiqa, tana ritmikasi, improvizatsiya, maktabgacha ta’lim, ijodiy qobiliyat, musiqa metodikasi
Аннотация: В данной статье освещаются роль и значение методики Карла Орфа «Орф-Шульверк» (Orff Schulwerk) в развитии музыкальных и творческих способностей детей дошкольного возраста. Анализируются такие принципы методики, как элементарная музыка, телесная ритмика и импровизация, а также даются рекомендации по методам их применения на практических занятиях.
Ключевые слова. Орф-Шульверк, элементарная музыка, телесная перкуссия, импровизация, дошкольное образование, креативность.
Abstract: This article highlights the role and significance of Carl Orff’s "Orff Schulwerk" methodology in developing the musical and creative abilities of preschool children. The principles of the methodology, such as elementary music, body rhythmics, and improvisation, are analyzed, and recommendations for their application in practical sessions are provided.
Key words. Orff Schulwerk, elementary music, body percussion, improvisation, preschool education, creativity.

Zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri — bolaning individual qobiliyatlarini yuzaga chiqarish, ularda ijodiy salohiyat va ijodiy fikrlashni shakllantirishdir. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim va tarbiya jarayonida “bolaning shaxsini shakllantirishda ijodiy qobiliyatni rivojlantirishning ustuvorligi” alohida prinsip sifatida belgilab qo‘yilgan.[160] Qonunida belgilangan ustuvor vazifalar ijrosini ta’minlash, xususan, har bir bolaning individual qobiliyatlarini rivojlantirish va ularda ijodiy salohiyatni shakllantirish bugungi kun pedagogikasining eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Mazkur qonun talablaridan kelib chiqqan holda, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim mazmunini modernizatsiya qilish va xalqaro tajribada o‘z samaradorligini isbotlagan innovatsion yondashuvlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shunday zamonaviy metodikalardan biri — nemis kompozitori va pedagogi Karl Orf tomonidan ishlab chiqilgan **“Orf-shulverk”** konsepsiyasi bo‘lib, u bolani musiqaning passiv tinglovchisidan uning faol va tashabbuskor ijodkoriga aylantirishga qaratilgan. Ushbu maqolada mazkur innovatsion metodikaning tarkibiy qismlari, ya’ni nutqiy o‘yinlar, tana perkussiyasi va elementar asboblar jo‘rligi orqali tarbiyalanuvchilarning ijodiy tafakkurini hamda estetik didini shakllantirish mexanizmlari ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Bu maqsadga erishishimizda bolaning maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi muhim bosqich hisoblanadi. Musiqa mashg‘ulotlari bu borada eng samarali vosita ekanligi barchamizga ayon. Lekin, an’anaviy o‘qitish usullari ko‘pincha bolalardan faqat tayyor materialni takrorlashni talab qiladi. Buning aksi o‘laroq ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik metodlardan foydalanish esa katta ahamiyatga va samaradorlikka ega. Bu metod 1920-yilda nemis bastakori, pedagog Karl Orf va hamkasbi Gunild Kitman tomonidan ishlab chiqilgan. **“Orf-shulverk”** konsepsiyasi esa bolani musiqaning passiv tinglovchisidan uning faol yaratuvchisiga aylantirishni ko‘zda tutadi va

[160] O‘zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida"gi Qonuni. 2019-yil 16-dekabr, O‘RQ-595-son. 5-modda.

bolalarning tabiiy rivojlanish xususiyatlariga asoslanib, ularni faol ijodiy jarayonga jalb etishga mo‘ljallangan. Karl Orfning metodikasi **“Elementar musiqa”** tushunchasiga asoslanadi. Bu — murakkab nazariyadan yiroq, bolaning tabiati bilan uyg‘un bo‘lgan, nutq, harakat va musiqa integratsiyasidan iborat tizimdir.[161] Bu yondashuvda tarbiyachi bolalarni tayyor bilimlarni o‘zlashtirishdan ko‘ra ularni mustaqil ravishda yaratishga, ijodkorlik faoliyatiga undaydi. Tarbiyalanuvchilarning bilim olishi uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlar oddiy va bolalarning fikr va tasavvurlariga yaqin bo‘lganligi sababli uni ko‘pincha elementar musiqa yaratish deb ataladi. Bu usulni tashkillashtirish uchun bolalarga o‘yin muhitini eslatuvchi muhit yaratib berish lozim. Bu esa bolaga yangi va ko‘p hollarda tushunarsiz bo‘lgan musiqiy ko‘nikmalarni o‘zlashtirish, cholg‘u asboblari haqidagi bilimlarni chuqurlashtirish yoki yangi musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirishda o‘zlarini qulay va hotirjam his qilishlariga imkon yaratadi. Tarbiyalanuvchilarning bilim olishlari uchun zarur bo‘lgan materiallar “oddiy, tabiiy hamda bolaning fikr va tasavvur olamiga yaqin bo‘lganligi” uchun uni ko‘pincha elementar musiqa yaratish deyiladi.[162] Ho‘sh bu usulni nima sababdan tarbiyalanuvchilar uchun qo‘llashimiz kerak? Bu metod qo‘llanilganda tarbiyalanuvchilarni individual va guruhlar shaklida musiqa yaratish va uni his qilishdan zavqlanishga undash uchun qo‘llaniladi. Orf yondashuvida barcha tushunchalarni ya’ni o‘zlashtirilgan ma’lumotlarni “bajarish” orqali o‘rganib boriladi.[163] Bu yondashuv orqali olib borilgan mashg‘ulotlarda tarbiyalanuvchilar faol ishgtirok etishadi va tajriba orqali musiqani idrok etish, ritm va temp kabi paraksial tushunchalarni o‘rganadi va hu bilan bir qatorda ularning estetid didi shakllanib boradi. Orff-Schulverk darslari bolaning har tomonlama ongini uyg‘otadi va bolaning makon, vaqt, shakl, chiziq, rang, dizayn va kayfiyatni idrok etishini rivojlantiradi - musiqachilar juda yaxshi tushunadigan, ammo boshlang‘ich musiqachilarga tushuntirish qiyin bo‘lgan estetik ma'lumotlarni anglash imkoniyatini yaratadi.

“Orf-shulverk”ning uchta asosiy ustunini ajratib ko‘rsatish mumkin:

- **Nutqiy o‘yinlar:** Bolalar tili, sanashmachoqlar va maqollarni ritmga solib aytish orqali musiqiy ritmni oson o‘zlashtiradilar.
- **Tana perkussiyasi (Body Percussion):** Bola o‘z tanasidan cholg‘u asbobi sifatida foydalanadi. Qarsak, tizza urish va oyoq dupuri orqali ritmik naqshlar hosil qilinadi.
- **Elementar asboblar jo‘rligi:** Ksilofon, metallofon va marakas kabi asboblar bolaga murakkab texnik ko‘nikmalarsiz ham chiroyli kuy yaratish imkonini beradi.

“Orf-shulverk” metodikasi bolalarning musiqiy qobiliyatlarini tabiiy va qiziqarli tarzda rivojlantirishga xizmat qiluvchi mukammal tizimdir. Ushbu metodikaning uchta ustuni — nutq, tana harakati va oddiy cholg‘ularning o‘zaro uyg‘unligi bolada musiqiy tafakkurni shakllantiradi. Nutqiy o‘yinlar orqali bolalar murakkab ritmlarni tilning tabiiy imkoniyatlari yordamida oson va quvnoq o‘zlashtiradilar. Tana perkussiyasi esa bolaga o‘z vujudini his qilishni va tashqi vositalarsiz ham musiqa yaratish mumkinligini o‘rgatadi. Elementar cholg‘ular jo‘rligi bolada ilk ijodkorlik va jamoada ishlash ko‘nikmalarini texnik qiyinchiliklarsiz hosil qiladi. Bu metodika bolaning ham jismoniy, ham intellektual salohiyatini musiqa orqali ochib beruvchi eng samarali pedagogik yondashuvlardan biridir.

Ijodkorlikni shakllantirish mexanizmi

Orf metodikasida **improvizatsiya** markaziy o‘rinni egallaydi. Mashg‘ulot jarayonida bolaga erkinlik beriladi:

- **Musiqiy savol-javob:** Tarbiyachi bir ritmni chalsa, bola unga boshqacha ritm bilan «javob» qaytaradi.
- **Harakatli tasvir:** Musiqa ostida bola o‘zini hayvon, o‘simlik yoki tabiat hodisasi sifatida tasvirlaydi (ijodiy fantaziya).

---

[161] Orff, K. (1978). The Schulwerk. New York: Schott Music.

[162] Шамрок, Мэри (май 1997 г.). «Орф-Шульверк: интегрированный метод».Журналмузыкальных педагогов.83(6):41–44.doi:10.2307/3399024.JSTOR 3399024.S2CID 148741945.

[163] «Подход Орфа к музыкальному образованию» Глории Дэй

Orf metodikasining markazida turuvchi improvizatsiya jarayoni bolaga cheksiz erkinlik berish orqali uning ichki ijodiy salohiyatini yuzaga chiqaradi. Musiqiy savol-javoblar tizimi bolaning diqqatini jamlab, unda ritmik mantiq va mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantiradi. Harakatli tasvirlar yordamida bola musiqani tana tili bilan ifodalashni o‘rganadi va o‘z fantaziyasini jonlantirish imkoniga ega bo‘ladi. Bunday yondashuv boladagi psixologik to‘siqlarni bartaraf etib, uni o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi. Mazkur mexanizm bolani shunchaki ijrochi bo‘lib qolmasdan, balki jarayonning faol yaratuvchisi va tashabbuskori sifatida tarbiyalaydi.

Ritm va harakat orqali ifoda

- Bolalar qo‘l chalish, oyoq bilan urish, tana harakatlari orqali ritmni his qiladi.
- Erkin harakatlar orqali tasavvur va fantaziya rivojlanadi.

Bolalar tana harakatlari va ritmik zarblar orqali musiqani nafaqat eshitadilar, balki butun vujudi bilan his qilishni o‘rganadilar. Qo‘l chalish va oyoq dupurlari kabi oddiy harakatlar musiqiy ritmni o‘zlashtirishning eng tabiiy va samarali usuli hisoblanadi. Erkin harakatlar jarayonida bolaning tasavvuri kengayib, o‘z ichki dunyosini va fantaziyalarini tana tili orqali namoyon etish imkoniyati tug‘iladi. Bunday yondashuv bolaning jismoniy koordinatsiyasini yaxshilash bilan birga, undagi badiiy-estetik idrokni hamda ijodiy erkinlikni mustahkamlaydi.

Oddiy musiqa asboblaridan foydalanish

- Baraban, ksilofon, qo‘ng‘iroq kabi oddiy asboblar bolalarning musiqaga qiziqishini oshiradi.
- Bolalar o‘zlari ritm yaratishga harakat qiladi — bu esa ijodiy jarayonni kuchaytiradi.

Baraban, ksilofon va qo‘ng‘iroq kabi asboblar bolalarning diqqatini tez jalb qilib, ularda musiqiy olamga nisbatan kuchli qiziqish uyg‘otadi. Ushbu oddiy cholg‘ular bolaga murakkab texnik bilimlarsiz ham mustaqil ravishda ilk musiqiy tovushlarni va ritmlarni yaratish imkonini beradi. O‘z ritmlarini ixtiro qilish jarayoni bolaning mantiqiy tafakkurini o‘stirib, undagi ijodiy tashabbuskorlikni yangi bosqichga ko‘taradi. Bunday amaliy mashg‘ulotlar bolani jamoaviy ijro madaniyatiga o‘rgatadi va unda musiqiy asboblar bilan ishlashda o‘ziga bo‘lgan ishonchni shakllantiradi.

Nutq va musiqa uyg‘unligi

- She’rlarni ritm bilan aytish
- So‘zlardan musiqa yaratish

Bu usullar bolalarning nutq rivoji va ijodiy tafakkurini qo‘llab-quvvatlaydi.

She’rlarni ritmga solib aytish bolaning til boyligini oshirish bilan birga, undagi musiqiy eshitish qobiliyatini tabiiy ravishda charxlaydi. Oddiy so‘zlardan musiqa yaratish jarayoni bolada nutqiy o‘sishni ta’minlab, uning ijodiy tafakkurini yangi qirralarini ochib beradi. Mazkur usullar bolaning muloqot madaniyatini yuksaltirishga va fikrini ritmik hamda ohangdor ifodalashga xizmat qiladi.

Improvizatsiya (erkin ijod)

- Bolalarga “to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri” chegarasisiz ijod qilish imkoniyati beriladi.
- Masalan: “Shamol qanday ovoz chiqaradi?” kabi savollar orqali musiqiy ifoda yaratiladi.

Bolalarga “to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri” degan qat’iy chegaralarsiz ijod qilish erkinligi berilishi ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini va ichki dunyosini ochib beradi. Tabiat hodisalarini musiqiy ohanglar orqali tasvirlashga qaratilgan savollar bolaning ijodiy fantaziyasini va tovushlarni his qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Bunday yondashuv bolani tayyor qoliplardan chiqib, mustaqil va kreativ fikrlaydigan shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Guruhda ijod qilish

- Jamoaviy o‘yinlar orqali bolalar bir-birini tinglashni o‘rganadi.
- Hamkorlikda musiqa yoki sahna ko‘rinishlari yaratadi.

Jamoaviy musiqiy o‘yinlar bolalarda bir-birini tinglash va o‘zaro uyg‘unlikda harakat qilish kabi muhim ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantiradi. Hamkorlikda yaratilgan sahna ko‘rinishlari va musiqiy kompozitsiyalar bolalarda umumiy maqsad yo‘lida birlashish hamda jamoaviy mas’uliyat hissini uyg‘otadi. Bunday ijodiy muhit har bir bolaning guruh ichida o‘z o‘rnini topishiga va jamoada ishlash jarayonidan zavq olishiga xizmat qiladi.

Karl Orfning “Orf-shulverk” metodikasi zamonaviy ta’lim tizimida bolaning individual qobiliyatlarini ochishda eng samarali va innovatsion yondashuvlardan biri hisoblanadi. Bu metodika bolani musiqaning shunchaki tinglovchisidan uning faol va mustaqil yaratuvchisiga aylantirishga xizmat qiladi. “Elementar musiqa” tushunchasi orqali murakkab nazariya o‘rniga nutq, harakat va musiqa uyg‘unligidagi tabiiy jarayonlar ustuvorlik kasb etadi. Nutqiy o‘yinlar va sanashmachoqlar bolaning ona tiliga xos ritmlarni musiqiy qolipga solib, oson o‘zlashtirishiga yordam beradi. Tana perkussiyasi usuli bolaga o‘z vujudini eng birinchi va asosiy musiqiy cholg‘u sifatida his qilishni o‘rgatadi. Oddiy cholg‘u asboblaridan foydalanish esa bolalarda texnik qiyinchiliklarsiz ilk musiqiy asarlar yaratish zavqini va ijodiy ishonchni uyg‘otadi. Mashg‘ulotlar jarayonidagi erkin improvizatsiya muhiti bolalarni qat’iy qoliplardan xalos etib, ularning fantaziya olamini boyitadi. Guruhda ijod qilish va jamoaviy o‘yinlar bolalarda bir-birini tinglash, hamkorlik qilish va ijtimoiy mas’uliyat ko‘nikmalarini shakllantiradi. Metodikaning o‘ziga xosligi shundaki, barcha bilimlar nazariyadan ko‘ra amaliy bajarish va tajriba o‘tkazish orqali o‘zlashtiriladi. Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, “Orf-shulverk” tizimi bolaning ham intellektual, ham estetik didini rivojlantiruvchi mukammal pedagogik mexanizmdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. Davlat ta’lim standartlari (maktabgacha ta’lim bo‘yicha).
3. Шамрок, Мэри (май 1997 г.). “Орф-Шульверк: интегрированный метод”. Журналмузыкальных педагогов. 83(6):41–44. doi:10.2307/3399024.JSTOR 3399024.S2CID 148741945.
4. “Подход Орфа к музыкальному образованию” Глории Дэй Orff, K. (1978). The Schulwerk. New York: Schott Music.
5. Sh. Sodiqova. “Maktabgacha pedagogika”. T., 2013-y.
6. Orff C. Orff-Schulwerk: Music for Children.
7. Shamuratova N. Maktabgacha ta’limda musiqa tarbiyasi metodikasi.
8. Xasanov A. Pedagogik texnologiyalar va ularning amaliyoti.

“PEDAGOGLIK KASBINING SIFATLARINI TASHKIL ETUVCHI KOMPETENSIYALAR”

Ibragimova Gulnora Musa qizi- Osiyo xalqaro universiteti
Iqtisodiyot va pedagogika fakulteti
pedagogika yo`nalishi I-bosqich magistri
Gulnora26041993@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur mavzuda pedagog kasbining samaradorligini belgilovchi asosiy kompetensiyalar tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi, psixolog va innovator sifatida ham faoliyat yuritadi. Shu sababli pedagog kasbiy, kommunikativ, metodik, axborot-kommunikatsion va shaxsiy kompetensiyalarga ega bo‘lishi zarur. Ushbu kompetensiyalar o‘quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etish, ularning individual xususiyatlarini inobatga olish va ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Pedagog, kompetensiya, kasbiy kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, metodik kompetensiya, AKT kompetensiyasi, pedagogik mahorat, ta’lim sifati, innovatsiya, tarbiya

KIRISH:

Ushbu tezisimda hozirgi bozor munosabatlari sharoitida mehnat bozorida ustuvor o‘rin egallagan kuchli raqobatga bardoshli bo‘lish har bir mutaxassisdan kasbiy kompetentlikka ega bo‘lish, uni izchil ravishda oshirib borishni taqozo etmoqda. Kompetentlik tushunchasi ta’lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan. Shu sababli kompetentlik “noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o‘zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to‘la ma’lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi. Bu borada O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida” 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-sonli qarorida belgilangan vazifalar muhim ahamiyat kasb etadi {1].Ta’limdagi islohatlar oliy ta’lim sohasidagi davlat siyosati printsiplari asosida amalga oshiriladi. Oliy maktabda ta’lim jarayoni bo’lajak mutaxassis shaxsini shakllantirish vazifasini amalga oshirishga qaratilgan o’z mazmuni bilan ifoda etiladi. Kasbiy kompetentlik – ko‘p qirrali va ko‘p jihatli tushuncha, u jamiyatda sodir bo‘luvchi o‘zgarishlarga mos ravishda o‘zgaradi hamda turli nuqtayi nazarlar ostida ko‘riladi. O‘qituvchining “kasbiy kompetentligi” tushunchasi mazmuniga zamonaviy yondashuvlar tahlili ko‘rsatishicha, mazkur muammo hozirgi vaqtda uning talqiniga turlicha mazmun baxsh etuvchi, mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan faol o‘rganilmoqda. Ye.V. Bondarevskaya kasbiy kompetentlik tushunchasini uning asosiy komponenti hisoblangan, “ta’limda hunarmandni” emas, balki yuqori madaniyatli mutaxassisni shakllantirishga yordam beradigan “pedagogik madaniyat” tushunchasi bilan bog‘laydi.

Tadqiqotchilar o‘z tadqiqotlarida kompetentsiyaning turli ta’lim yo‘nalishlarida turli jihatdan tahlil qilishgan. N.A.Muslimov bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentliklarini shakllantirishda tayanch, umumiy va maxsus kompetentlik darajalarini shakllantirish muhimligini aniqlagan [3.78]. Tayanch kompetenlikliklar – ta’lim oluvchining ta’lim jarayoni nihoyasida ega bo‘lgan barcha tushunchalari, bilimi, ko‘nikma va malakalaridir. Xulq-atvori va fikrlashi keng ma’nodagi “kompetentlik” tushunchasiga kiritiladi. Ta’lim jarayonining maqsadi ta’lim oluvchining kompetentliklarini rivojlantirishni rag‘batlantirish hisoblanadi. S.Ya. Batishev va B.S. Gershunskiy kasbiy kompetentlikni “savodxonlik kasbiy kompetentlik – madaniyat - mentalitet” umumiy bo‘g‘inidagi ta’lim natijasi sifatida qaraydi. B.S. Gershunskiyning fikriga ko‘ra, kasbiy kompetentlik kasbiy bilimlar, fanni o‘zlashtirish ko‘nikmalari va ularni faoliyatda amalga oshirish malakalarining shakllanganligining ma’lum darajasi, sifat va natijaviy ko‘rsatkichini aks ettiradi. Uning yozishicha, kasbiy kompetentlik, asosiy ravishda kasbiy ta’limining darajasi, insonning tajribasi va individual qobiliyatlari, uning uzluksiz mustaqil ta’limga va o‘z-o‘zini takomillashtirishga motivli intilishi, ishga ijodiy va mas’uliyatli munosabati bilan aniqlanadi. U kasbiy kompetentlik funksional savodxonlikdan tashqari, fan mazmunidan ko‘ra shaxsning shakllantiriladigan sifatlari: mas’uliyat, ijod, qiziquvchanlik, tirishqoqlik, yangi bilimlarni egallashga intilish, haqiqatni estetik idrok etish, o‘z ishining haqiqiy professionalini tasavvur etib bo‘lmaydigan yuqori axloqiylikni ajratadi. Kasbiy kompetentlik o‘z ichida falsafiy, psixologik, ijtimoiy, madaniy, shaxsiy tartibdagi jihatlarni qamrab oluvchi tizim sifatida ifodalanishi mumkin. Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo‘nalish bo‘yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o‘zlashtirilishini nazarda tutadi. Suningdek, kompetentsiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o‘rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma’lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o‘z faoliyatida qo‘llay bilishni taqozo etadi.

NATIJALAR

Kasbiy kompetentlik negizida aks etuvchi sifatlarning mohiyati quyidagicha yoritiladi:

1. Ijtimoiy kompetentlik – ijtimoiy munosabatlarda faollik ko‘rsatish ko‘nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda subyektlar bilan muloqotga kirisha olish.
2. Maxsus kompetentlik – kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, BKMni izchil

rivojlantirib borish bo‘lib, ushbu kompetentlik negizida psixologik, metodik, informasion, kreativ, innovasion va kommunikativ kompetentlik ko‘zga tashlanadi.
3. Shaxsiy kompetentlik -izchil ravishda kasbiy o‘sishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faoliyatda o‘z ichki imkoniyatlarini namoyon qilish.
4. Texnologik kompetentlik - kasbiy-pedagogik BKMni boyitadigan ilg‘or texnologiyalarni o‘zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish.
5. Ekstremal kompetentlik - favqulotda vaziyatlar (tabiiy ofatlar, texnologik jarayon ishdan chiqqan)da, pedagogik nizolar yuzaga kelganda oqilona qaror qabul qilish, to‘g‘ri harakatlanish malakasiga egalik [4.85]. Pedagogning kasbiy kompetentligi–uning kasbiy tayyorgarligi va kasbiy yetuklikligini baholovchi me’yor. Kasbiy kompetentlik–mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo‘llay olinishi. Pedagogning kasbiy kompetentlik tushunchasiga nisbatan ilmiy doirada turli munosabatlar ilgari suriladi. U mehnat subyektiga nisbatan aniq faoliyat talablari yoki aynan, subyektning aniq faoliyatning o‘ziga xos jihatlariga nisbatan munosabatini tavsiflovchi xususiyat sifatida qo‘llaniladi.
Ta’lim strategiyasining modernizatsiyasida kompetentlikni bilim, malaka va ko‘nikmalarga qarama-qarshi qo‘yish emas, balki amalda qo‘llay bilish nazarda tutilgan:
MUHOKAMA
Kompetentlik tushunchasi bilim, ko‘nikma va malaka tushunchalarining keng ma’noda qo‘llanilishi bo‘lib, o‘z tarkibiga (aslida, gap kompetentlikni bilimlarning oddiy adaptiv yig‘indisi sifatida emas – malaka – ko‘nikma tushunchalarining ma’nosi bu bir qancha boshqa tushunchalarni anglatadi). Kompetentlik tushunchasi o‘zida kognitiv va operatsional-texnologik tarkibiy qismigina emas, balki motivatsion, axloqiy, ijtimoiy va xulqiy qismlarini ham oladi. U ta’lim natijalarini (bilim va malaka), qadriyatli yo‘nalganlik tizimi, odatlar va boshqalarni jamlaydi. Kompetentliklarni ikki turga ajratish mumkin: 1) o‘quv fani yoki ta’lim yo‘nalishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan kompetentliklar – ixtisoslikka oid maxsus kompetentliklar; 2) barcha ta’lim yo‘nalishlari bo‘yicha ham muhim hisoblanadigan kompetentliklar – umumiy kompetentliklar. Umumiy kompetentliklar ba’zan “transversal ko‘nikmalar” deb ataluvchi, ya’ni, barcha yoki ko‘pchilik fanlar yo‘nalishlariga xos bo‘lgan ko‘nikmalarga o‘xshab ketadi. Umumiy kompetentliklarning qanchalik muhimligi to‘g‘risidagi bilimlarni rivojlantirish maqsadida ularning eng muhimlarining ro‘yxatini to‘zib olish zarur, ularning ahamiyati va oliy ta’lim muassasalarida rivojlantirilayotgan kompetentliklarga mos kelish darajasi aniqlanishi kerak. Kompetentlik turlarining umumiy tomonlari va farqlari aniqlanib, ta’lim yo‘nalishlari bo‘yicha maxsus kompetentliklar ro‘yxati shakllantirilishi kerak. Maxsus kompetentliklar guruhidan ularning qaysi birlari birinchi bosqichda, qaysisi ikkinchi bosqichda va qaysilari uchinchi bosqichda muhimligi, shuningdek, qaysi bosqichlari ularni rivojlantirish kerakligi aniqlanadi Shuningdek, ta’lim mazmuni uch darajada: - tayanch kompetentlik (o‘quv rejasidagi barcha blok fanlari uchun); - fanlararo kompetentlik (o‘quv rejasidagi bir blok fanlari to‘plami uchun); - predmet doirasidagi kompetentlik (o‘quv rejasidagi bir fan yuzasidan) shaklida keltirilgan Kompetentlik uch muhim omil bilan bog‘liq bo‘lgan zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirishni nazarda tutadi: − boshqa odamlar bilan munosabatlar madaniyatini; − o‘z faoliyat sohasi haqida axborot olish ko‘nikmasini;
Xulosa qilib aytganda, pedagoglik kasbi yuqori darajadagi mas’uliyat va ko‘p qirrali kompetensiyalarni talab etadi. O‘qituvchining bilim darajasi bilan bir qatorda uning muloqot qobiliyati, metodik yondashuvi va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalari ham muhim hisoblanadi. Kompetensiyalarning uzviy rivojlanishi pedagogning professional o‘sishini ta’minlaydi hamda ta’lim tizimining samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Xodiyev B.Yu. “Pedagogika nazariyasi va amaliyoti” – Toshkent, 2019.
3. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. “Pedagogik texnologiyalar” – Toshkent, 2018.
4. Shodmonov Sh. “Pedagogik mahorat asoslari” – Toshkent, 2021.
5. OECD. “Teachers’ Professional Learning and Competencies” – Paris, 2020.

RAQAMLI MUHITDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING EKOLOGIK BILIMLARINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Azimova Gulmira Xayrullayevna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi
Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
O‘zbekiston, NavDU Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, PhD
shaxloxaydarova1972@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishda raqamli muhitning ahamiyati yoritib berilgan. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida bolalarda tabiatga ongli munosabatni rivojlantirish usullari, pedagogik yondashuvlar hamda samarali metodlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ekologik ta’lim, ekologik madaniyat, ekologik muammo, raqamli texnologiyalar, multimedia, virtual, interaktiv ta’lim, multimedia vositalari, animatsiyalar, interaktiv o‘yinlar, virtual platformalar, gamifikatsiya, interaktiv o‘yinlar, konstruktivistik yondashuv.

Аннотация: В данной статье освещается значение цифровой среды в формировании экологических знаний и навыков у детей дошкольного возраста. Проанализированы методы формирования осознанного отношения к природе у детей с помощью современных информационно-коммуникационных технологий, педагогические подходы и эффективные методы.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическая культура, экологическая проблема, цифровые технологии, мультимедиа, виртуальное, интерактивное обучение, мультимедийные инструменты, анимация, интерактивные игры, виртуальные платформы, геймификация, интерактивные игры, конструктивистский подход.

Abstract: This article discusses the importance of the digital environment in developing environmental knowledge and skills in preschool children. This article analyzes methods, pedagogical approaches, and effective techniques for fostering an environmentally conscious attitude in children through the use of modern information and communication technologies.

Keywords: environmental education, environmental culture, environmental issue, digital technologies, multimedia, virtual, interactive education, multimedia tools, animations, interactive games, virtual platforms, gamification, interactive games, constructivist approach.

Bugungi globallashuv sharoitida ekologik muammolar tobora murakkablashib, insoniyat taraqqiyotiga jiddiy xavf solayotgan omillardan biriga aylanmoqda. Iqlim o‘zgarishi, bioxilma-xillikning qisqarishi, tabiiy resurslarning kamayib borishi hamda atrof-muhitning ifloslanishi kabi jarayonlar ekologik muammolarning global xarakter kasb etganini ko‘rsatadi. Mazkur muammolarni bartaraf etish yoki ularning salbiy oqibatlarini kamaytirish ko‘p jihatdan jamiyatning ekologik madaniyati va ong darajasiga bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan, atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona va tejamkorlik bilan foydalanish ko‘nikmalarini

shakllantirishni erta yoshdan, xususan, maktabgacha ta’lim bosqichidan boshlash muhim pedagogik vazifa sifatida namoyon bo‘ladi.

Maktabgacha yosh davri shaxs kamolotining eng muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, aynan shu davrda bolalarda dastlabki ijtimoiy, axloqiy va ekologik tasavvurlar shakllanadi. Pedagogik-psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu yoshda bolalar atrof-muhit hodisalarini sezgirlik bilan qabul qiladi, tabiatga nisbatan hissiy munosabat bildiradi va kattalarning xatti-harakatlarini takrorlash orqali o‘z xulq-atvorini shakllantiradi. Demak, bolalarda tabiatga mehr-muhabbat, unga ehtiyotkorona munosabat, ekologik mas’uliyat kabi sifatlarni shakllantirish uchun aynan maktabgacha yosh eng qulay davr hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik bilimlarni shakllantirish orqali ularda tabiatga mehr-muhabbatini oshiradi, atrof-muhitga ehtiyotkor munosabatni rivojlantiradi, ekologik ong va madaniyatni tarkib toptiradi.

Bu yoshdagi bolalar ko‘proq vizual va emotsional ta’sirlar orqali bilimni tez qabul qiladilar. Shu bois ekologik ta’limni qiziqarli va interaktiv shaklda tashkil etish muhimdir.

Raqamli muhit sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ekologik ta’limni samarali tashkil etish keng pedagogik va didaktik imkoniyatlarni yaratadi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvi natijasida ekologik bilimlarni shakllantirish jarayoni yanada ko‘rgazmali, interaktiv va bolalarning yosh xususiyatlariga mos tarzda tashkil etilishi mumkin. Bu esa o‘z navbatida ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Avvalo, multimedia vositalar — video, animatsiya, audio materiallar maktabgacha yoshdagi bolalarning idrok etish xususiyatlariga to‘liq mos keladi. Ushbu yosh davrida bolalar asosan vizual-obrazli tafakkur orqali bilimni o‘zlashtiradi. Shu sababli ekologik tushunchalarni rang-barang tasvirlar, harakatli animatsiyalar va ovoz effektlari orqali yetkazish murakkab jarayonlarni soddalashtirish imkonini beradi. Masalan, tabiatdagi ekologik muvozanat, suv aylanishi yoki chiqindilarning tabiatga ta’siri kabi tushunchalar animatsion lavhalar yordamida bolalar uchun tushunarli va esda qolarli shaklda ifodalanadi. Ilmiy tadqiqotlar multimedia asosida taqdim etilgan axborot bolalarda uzoq muddatli xotirani shakllantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi.

Interaktiv o‘yinlar esa maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati — o‘yin orqali o‘rganish tamoyiliga asoslanadi. Raqamli o‘yin texnologiyalari bolalarning faol ishtirokini ta’minlab, ularni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Ekologik mazmundagi o‘yinlar orqali bolalar chiqindilarni saralash, tabiatni asrash, o‘simlik va hayvonlarga g‘amxo‘rlik qilish kabi amaliy ko‘nikmalarni egallaydi. Shu bilan birga, interaktiv topshiriqlar bolalarda muammoli vaziyatlarni hal qilish, mustaqil qaror qabul qilish va sabab-oqibat bog‘liqliklarini anglash qobiliyatini rivojlantiradi.

Virtual sayohatlar (virtual ekskursiyalar) esa ekologik ta’limning innovatsion shakllaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ular yordamida bolalar real hayotda borish imkoniyati cheklangan tabiiy hududlar — o‘rmonlar, cho‘llar, okeanlar yoki qo‘riqxonalar bilan “bevosita” tanishish imkoniga ega bo‘ladilar. Bu jarayon bolalarda kuzatuvchanlikni rivojlantiradi, tabiat hodisalariga nisbatan qiziqishni oshiradi hamda ekologik tafakkurning shakllanishiga xizmat qiladi. Virtual muhitda yaratilgan vizual-realistik tasvirlar bolalarda “ishtirok effekti”ni yuzaga keltirib, ularning o‘rganilayotgan mavzuga nisbatan emotsional munosabatini kuchaytiradi.

Mobil ilovalar esa ekologik ta’limni uzluksiz va individual tarzda davom ettirish imkonini beradi. Ular yordamida bolalar o‘zlashtirgan bilimlarini mustahkamlash, takrorlash va amaliyotda qo‘llash imkoniga ega bo‘ladilar. Ko‘plab ekologik yo‘nalishdagi mobil dasturlar o‘yin elementlari (gamifikatsiya) asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, bu bolalarning qiziqishini oshiradi va o‘rganishga motivatsiyani kuchaytiradi. Shu bilan birga, mobil ilovalar orqali ota-onalar ham ta’lim jarayoniga jalb etilib, bolalarning ekologik tarbiyasida hamkorlik muhiti yaratiladi.

Umuman olganda, raqamli muhit vositalari maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik bilimlarni shakllantirishda nafaqat axborotni yetkazish, balki uni chuqur anglash, his etish va

amaliyotda qo‘llash imkonini beruvchi samarali pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq ushbu texnologiyalardan foydalanishda bolalarning yosh va psixofiziologik xususiyatlarini inobatga olish, kontentning sifatli va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lishini ta’minlash hamda ulardan me’yorida foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik bilimlarga o‘rgatishda raqamli o‘yinlardan foydalanish samarali pedagogik vositalardan biri hisoblanadi. Chunki ushbu yosh davrida o‘yin bolalarning yetakchi faoliyati bo‘lib, ular aynan o‘yin jarayonida atrof-muhitni anglaydi, yangi bilim va ko‘nikmalarni oson o‘zlashtiradi. Raqamli o‘yinlar esa an’anaviy o‘yinlarga nisbatan yanada interaktiv, qiziqarli va ko‘rgazmali bo‘lib, bolalarning bilishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi hamda ularni faol ishtirok etishga undaydi.

Ekologik mazmundagi raqamli o‘yinlar orqali bolalarda tabiatga ongli munosabatni shakllantirish imkoniyati kengayadi. Xususan, chiqindilarni saralashga oid o‘yinlar bolalarga maishiy chiqindilarni to‘g‘ri ajratish, qayta ishlash mumkin bo‘lgan materiallarni farqlash kabi muhim ekologik ko‘nikmalarni singdiradi. Bunday o‘yinlar orqali bolalar plastik, qog‘oz, organik chiqindilar o‘rtasidagi farqni anglab yetadi va kundalik hayotda ham ushbu bilimlarni qo‘llashga odatlanadi.

Shuningdek, suv va energiyani tejashga qaratilgan interaktiv o‘yinlar bolalarda resurslarga nisbatan tejamkorlik va mas’uliyat hissini rivojlantiradi. Masalan, o‘yinda noto‘g‘ri harakatlar natijasida suvning isrof bo‘lishi yoki energiyaning ortiqcha sarflanishi vizual tarzda ko‘rsatiladi, bu esa bolalarda sabab-oqibat bog‘liqligini tushunishga yordam beradi. Natijada ular kundalik hayotda suvni bekorga oqizmaslik, elektr jihozlaridan oqilona foydalanish kabi odatlarni shakllantiradilar.

Bundan tashqari, o‘simlik va hayvonlarga g‘amxo‘rlik qilishga oid o‘yinlar bolalarda tabiatga mehr-muhabbat va rahm-shafqat tuyg‘ularini rivojlantiradi. Masalan, virtual bog‘ yaratish, o‘simliklarni parvarish qilish yoki hayvonlarni boqish kabi o‘yinlar orqali bolalar tirik organizmlarning ehtiyojlari va ularni asrash zarurligini anglay boshlaydilar. Bu esa ekologik tarbiyaning muhim komponenti bo‘lgan axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Ilmiy jihatdan qaralganda, raqamli o‘yinlar orqali o‘qitish konstruktivistik yondashuvga asoslanadi, ya’ni bolalar bilimni tayyor holatda emas, balki faol faoliyat jarayonida o‘zlari kashf etadilar. O‘yin davomida yuzaga keladigan muammoli vaziyatlar, topshiriqlar va rag‘batlantiruvchi elementlar (ball, mukofot, darajalar) bolalarning motivatsiyasini oshiradi va bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Shu bilan birga, vizual va kinestetik elementlarning uyg‘unligi bolalarda eslab qolish darajasini oshiradi.

Raqamli o‘yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishda samarali didaktik vosita bo‘lib, ular orqali bolalarda nafaqat nazariy tushunchalar, balki amaliy hayotiy odatlar ham rivojlanadi. Shu bois ta’lim jarayonida ekologik mazmundagi sifatli va yoshga mos raqamli o‘yinlardan maqsadga muvofiq foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli vositalardan foydalanilgan ekologik ta’lim an’anaviy usullarga nisbatan samaraliroq natija beradi. Bolalar bunday ta’lim jarayonida faolroq ishtirok etadilar va o‘zlashtirish darajasi yuqori bo‘ladi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalardan me’yorida foydalanish, bolalarning sog‘lig‘iga salbiy ta’sir ko‘rsatmaslik masalasi ham muhimdir.

Xulosa qilganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik ta’limni zamonaviy raqamli muhit bilan uyg‘unlashtirish nafaqat dolzarb, balki zarur pedagogik vazifa hisoblanadi. Ushbu jarayonda raqamli texnologiyalardan oqilona va maqsadga muvofiq foydalanish, ta’lim mazmunini boyitish hamda bolalarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olish orqali yuqori samaradorlikka erishish mumkin. Kelgusida ekologik ta’limni yanada rivojlantirish uchun innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, pedagoglarning malakasini oshirish hamda sifatli raqamli kontent yaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:
1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 15-yanvarda 29-son qarori asosida qabul qiqlingan “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi to‘g‘risida”gi Nizomi.
2. Axmadjonov I., Omonova N. “O‘zbekistonda “yashil raqamlashtirish” orqali ekologik standartlarni nazorat qilish”. 2025 yil
3. Ravshanova N. “Maktabgacha ta’lim muassasalarida ekologik ta’lim-tarbiya”. Metodik qo‘llanma. T.: “ILM ZIYO”, 2006,-168 b.

TALABALARDA REFLEKSIV QOBILIYATLARNI ANIQLASHDA A.V. KARPOVNING “SHAXSDAGI REFLEKSIYA DARAJALARINI O‘RGANISH METODIKASI”DAN FOYDALANISH

Omonova Nuriya Shuhrat qizi
Navoiy davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarda refleksiv qobiliyatlarni aniqlashda A.V. Karpov tomonidan ishlab chiqilgan “Shaxsdagi refleksiya darajalarini o‘rganish metodikasi”ning diagnostik imkoniyatlari tahlil qilingan. Refleksiya shaxsning o‘z faoliyati, xatti-harakatlari, his-tuyg‘ulari va fikrlash jarayonlarini ongli ravishda tahlil qilish hamda baholash qobiliyati sifatida tavsiflangan. Metodikaning nazariy asoslari, tuzilishi, natijalarni baholash mezonlari hamda refleksivlikning vaziyatli, retrospektiv va perspektiv shakllarini aniqlash imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari mazkur metodikaning talabalarning refleksiv qobiliyatlarini kompleks baholashda samarali psixodiagnostik vosita ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: refleksiya, refleksiv qobiliyat, refleksivlik, A.V. Karpov metodikasi, vaziyatli refleksiya, retrospektiv refleksiya, perspektiv refleksiya, talaba shaxsi, psixodiagnostika, o‘z-o‘zini anglash.

Zamonaviy ta’lim tizimida talabaning o‘z faoliyatini tahlil qilishi, baholashi va takomillashtirishga bo‘lgan intilishi muhim kasbiy hamda shaxsiy kompetensiyalardan biri hisoblanadi. Ushbu kompetensiyalar orasida refleksiv qobiliyat alohida ahamiyatga ega bo‘lib, u shaxsning o‘z fikrlari, his-tuyg‘ulari, qarorlari va xatti-harakatlarini anglash hamda ularni boshqarish imkonini beradi. Refleksiv qobiliyatlarning rivojlanganligi talabaning mustaqil fikrlashi, tanqidiy yondashuvi, kasbiy o‘sishi va ijtimoiy moslashuvchanligini ta’minlaydi.

Talabalarda refleksiv qobiliyatlarni aniqlash maqsadida A.V. Karpov tomonidan ishlab chiqilgan “Shaxsdagi refleksiya darajalarini o‘rganish metodikasi” keng qo‘llaniladigan psixodiagnostik vositalardan biri hisoblanadi. Ushbu metodika shaxsning refleksivlik darajasi va uning asosiy ko‘rinishlarini baholash imkonini beradi.

A.V. Karpov tomonidan ishlab chiqilgan metodika refleksivlikni shaxsning o‘z “Men”idan tashqariga chiqib, o‘z faoliyatini, fikrlash jarayonlarini va xatti-harakatlarini tahlil qilish qobiliyati sifatida talqin etadi. Refleksiya insonning o‘zini va boshqalarni anglash jarayonida muhim psixologik mexanizm bo‘lib xizmat qiladi. Shaxs boshqa insonlarni idrok etar ekan, bir vaqtning o‘zida o‘zini ham tahlil qiladi va baholaydi.

Metodika refleksivlikni impulsiv harakatlarga qarama-qarshi bo‘lgan, ongli ravishda qaror qabul qilishga asoslangan psixologik sifat sifatida tavsiflaydi. Refleksiv shaxslar har qanday faoliyatga kirishishdan oldin muammoning turli yechimlarini ko‘rib chiqadi, ularning afzallik va kamchiliklarini tahlil qiladi hamda eng maqbul qarorni tanlashga harakat qiladi.

“Shaxsdagi refleksiya darajalarini o‘rganish metodikasi” 27 ta savoldan iborat bo‘lib, ulardan 15 tasi to‘g‘ri, 12 tasi esa teskari shaklda tuzilgan. Har bir savolga berilgan javoblar 1 balldan 7 ballgacha baholanadi. To‘plangan ballar asosida refleksivlik darajasi aniqlanadi va natijalar uch asosiy darajada talqin qilinadi: past, o‘rta va yuqori.

Metodika natijalariga ko‘ra, yuqori refleksivlikka ega bo‘lgan talabalar o‘z faoliyatlarini chuqur tahlil qilishga moyil bo‘ladilar. Ular sodir bo‘layotgan voqea va hodisalarning sabablarini aniqlashga intiladi, harakatlarining oqibatlarini oldindan baholaydi hamda kelajakdagi faoliyatini puxta rejalashtiradi. Shuningdek, bunday talabalar boshqa insonlarning hissiy holati va xatti-harakatlarini tushunishga, o‘zini boshqalar o‘rniga qo‘ya olishga qodir bo‘ladilar.

O‘rta darajadagi refleksivlik talabaning ayrim vaziyatlarda o‘z faoliyatini tahlil qilishi, biroq bu jarayonning muntazam xarakterga ega emasligini ko‘rsatadi. Past refleksivlik esa shaxsning sodir bo‘lgan voqealar, xatti-harakatlarning sabablari va oqibatlarini yetarli darajada tahlil qilmasligi bilan tavsiflanadi.

A.V. Karpov metodikasining muhim jihatlaridan biri refleksiyaning uchta asosiy turini aniqlash imkoniyatini berishidir.

Vaziyatli refleksiya shaxsning ayni vaqtdagi faoliyati va xatti-harakatlarini nazorat qilishi bilan bog‘liq. Bu refleksiya turi insonning o‘z harakatlarini mavjud vaziyatga moslashtirish, o‘z holatini baholash va zarur hollarda xulq-atvorini o‘zgartirish qobiliyatini namoyon etadi. Talabalarda mazkur refleksiya turi rivojlangan bo‘lsa, ular o‘quv jarayonida uchraydigan muammoli vaziyatlarga moslashuvchan yondashadi va o‘z faoliyatini samarali boshqara oladi.

Retrospektiv refleksiya o‘tmishda sodir bo‘lgan voqealarni tahlil qilishga qaratilgan. Ushbu refleksiya turi orqali shaxs o‘zining avvalgi faoliyati, xatolari, muvaffaqiyatlari va motivlarini baholaydi. Talabalarda retrospektiv refleksiyaning rivojlanganligi o‘z tajribasidan saboq chiqarish, kamchiliklarni aniqlash va kelgusida ularni takrorlamaslik imkonini yaratadi.

Perspektiv refleksiya kelajakdagi faoliyatni rejalashtirish va bashorat qilish bilan bog‘liq. Bu refleksiya turi shaxsning maqsad qo‘yishi, harakatlar strategiyasini ishlab chiqishi va kutilayotgan natijalarni oldindan baholashi orqali namoyon bo‘ladi. Talabalarda perspektiv refleksiyaning rivojlanganligi kelajak kasbiy faoliyatini ongli ravishda rejalashtirish va muvaffaqiyatga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, A.V. Karpov metodikasi talabalarning refleksiv qobiliyatlarini ko‘p qirrali tarzda baholash imkonini beradi. Metodika yordamida nafaqat refleksivlikning umumiy darajasi, balki uning tarkibiy komponentlari ham aniqlanadi.

A.V. Karpovning “Shaxsdagi refleksiya darajalarini o‘rganish metodikasi” talabalarda refleksiv qobiliyatlarni aniqlashga xizmat qiluvchi ishonchli psixodiagnostik vositalardan biri hisoblanadi. Mazkur metodika yordamida refleksivlikning umumiy darajasi hamda uning vaziyatli, retrospektiv va perspektiv shakllari aniqlanadi. Tadqiqot natijalari talabalarning o‘z faoliyatini tahlil qilish, baholash va rejalashtirish qobiliyatlarini o‘rganishda ushbu metodikaning yuqori diagnostik imkoniyatlarga ega ekanligini ko‘rsatadi. Shu sababli metodikadan talabalarning refleksiv qobiliyatlarini tadqiq etish va rivojlantirishga qaratilgan ilmiy izlanishlarda samarali foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Карпов А.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности. – Москва: Институт психологии РАН, 2004.
2. Карпов А.В. Рефлексивность как психическое свойство и методика её диагностики // Психологический журнал. – 2003. – № 5. – С. 45–57.
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Санкт-Петербург: Питер, 2019.
4. Выготский Л.С. Психология развития человека. – Москва: Эксмо, 2018.
5. Семёнов И.Н. Рефлексия в организации творческого мышления. – Москва: Наука, 2000.
6. Степанов С.Ю. Рефлексивная психология и инновационное образование. – Москва: Институт психологии РАН, 2016.

BO‘LAJAK TARBIYACHILARDA REFLEKSIV QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISHGA YO‘NALTIRILGAN PSIXOLOGIK TRENING DASTURINING SAMARADORLIGINI O‘RGANISH

Omonova Nuriya Shuhrat qizi
Navoiy davlat universiteti, O‘zbekiston

Annotatsiya: Mazkur tezisda bo‘lajak tarbiyachilarda refleksiv qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan psixologik trening dasturining samaradorligi yoritilgan. Tadqiqotda refleksiya darajasini aniqlash va uni rivojlantirishga yo‘naltirilgan uch bosqichli model (diagnostika, rivojlantiruvchi ta’sir va monitoring) asosida eksperimental ishlar amalga oshirilgan. Shuningdek, introspeksiya, retrospektiv va perspektiv refleksiya, metakognitiv faollik hamda o‘zini anglash jarayonlaridagi o‘zgarishlar tahlil qilingan. Olingan natijalar ishlab chiqilgan trening dasturining samaradorligini tasdiqlab, bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishida refleksiyaning muhim o‘rin tutishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: refleksiya, refleksiv qobiliyat, metakognitsiya, trening, bo‘lajak tarbiyachi, o‘z-o‘zini anglash.

Zamonaviy ta’lim tizimida shaxsning faqat bilim va ko‘nikmalarini emas, balki uning o‘zini anglash, o‘z faoliyatini tahlil qilish va ongli ravishda boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan refleksiv qobiliyatlar bo‘lajak mutaxassis, xususan bo‘lajak tarbiyachilar kasbiy tayyorgarligining muhim komponenti sifatida e’tirof etiladi. Refleksiya shaxsning o‘z fikrlari, hissiyotlari, xatti-harakatlari va ularning natijalarini tahlil qilish, shuningdek, o‘zini ijtimoiy va kasbiy kontekstda anglash jarayonidir.

Bo‘lajak tarbiyachilarda refleksiv qobiliyatlarning shakllanishi ularning pedagogik faoliyatda ongli qaror qabul qilishi, bolalar bilan ishlash jarayonida o‘z xatti-harakatlarini tahlil qila olishi hamda kasbiy rivojlanishning uzluksizligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli refleksiv kompetensiyalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus psixologik trening dasturlarini ishlab chiqish va ularning samaradorligini ilmiy asosda baholash dolzarb pedagogik-psixologik muammo hisoblanadi. Ushbu tadqiqotda talabalarda refleksiv qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan ko‘p bosqichli psixologik trening dasturining mazmuni, tuzilishi va samaradorligi tahlil qilinadi. Dastur refleksiv jarayonlarni faollashtirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, u diagnostika, psixologik rivojlantiruvchi ta’sir hamda monitoring va baholash bosqichlaridan iborat tizimli modelga asoslanadi.

Tadqiqotda ishlab chiqilgan psixologik trening dasturi talabalarning refleksiv tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, u uch asosiy bosqichda amalga oshiriladi. Har bir bosqich o‘ziga

xos vazifalar va metodik yondashuvlarga ega bo‘lib, shaxsning ichki psixologik jarayonlarini bosqichma-bosqich faollashtirishga xizmat qiladi.

Birinchi bosqich – diagnostika va tahlil bosqichi bo‘lib, unda talabalarning refleksiv qobiliyatlari darajasi, ichki muloqot mexanizmlari hamda o‘zini anglash salohiyati aniqlanadi. Ushbu bosqichda introspeksiya, kvazirefleksiya, retrospektiv va perspektiv tafakkur kabi psixologik ko‘rsatkichlar o‘rganiladi. Diagnostik jarayon natijasida har bir talabaning individual refleksiv profili shakllantiriladi. Bu esa keyingi bosqichlarda individual yondashuvni ta’minlashga imkon beradi.

Shuningdek, ushbu bosqichda refleksiv tafakkurning past darajasi bilan bog‘liq omillar – metakognitiv faollikning yetarli emasligi, fikrni umumlashtira olmaslik va yuzaki introspeksiya kabi muammolar aniqlanadi. Natijada trening dasturining keyingi yo‘nalishlari aniq belgilanadi.

Ikkinchi bosqich – psixologik rivojlantiruvchi ta’sir bosqichi hisoblanadi. Bu bosqichda talabalarning refleksiv tafakkurini faollashtirishga qaratilgan maxsus trening mashg‘ulotlari amalga oshiriladi. Mashg‘ulotlar guruhiy va individual shakllarda olib borilib, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, yozma refleksiya, ichki dialogni rivojlantirish, fikr xaritalari va vizualizatsiya texnikalaridan foydalaniladi.

Mazkur bosqichda talabalar o‘z fikrlarini tahlil qilish, hissiy holatlarni anglash, qaror qabul qilish jarayonlarini asoslash hamda o‘z xatti-harakatlarini baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Shuningdek, retrospektiv va perspektiv tafakkur orqali o‘tgan tajriba, hozirgi holat va kelajak rejalari o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglash imkoniyati shakllanadi. Bu esa talabalarda o‘z-o‘zini anglash va ichki refleksiya jarayonlarini chuqurlashtiradi.

Uchinchi bosqich – monitoring va baholash bosqichi bo‘lib, unda trening dasturining samaradorligi tahlil qilinadi. Ushbu bosqichda dastlabki va yakuniy diagnostika natijalari qiyoslanadi, refleksiv qobiliyatlar dinamikasi o‘rganiladi. Baholash jarayonida introspektiv faollik, qaror qabul qilishdagi mustaqillik, metakognitiv rivojlanish va ijtimoiy-psixologik moslashuv darajasi asosiy indikatorlar sifatida olinadi.

Monitoring natijalari shuni ko‘rsatadiki, trening dasturi talabalarda tanqidiy tafakkur, o‘z-o‘zini anglash, hissiy barqarorlik va ongli qaror qabul qilish ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Shuningdek, ishtirokchilarda o‘z shaxsiy rivojlanishiga nisbatan mas’uliyat, reflektiv yozuvlar yuritish madaniyati va o‘z ustida ishlashga tayyorlik kuchayadi.

O‘tkazilgan tahlillar asosida shuni ta’kidlash mumkinki, talabalarda refleksiv qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan psixologik trening dasturi tizimli va bosqichma-bosqich yondashuv asosida samarali natijalarni beradi. Ushbu dastur nafaqat kognitiv jarayonlarni faollashtiradi, balki shaxsning ichki psixologik o‘sishini ta’minlaydi.

Shunday qilib, refleksiv qobiliyatlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan psixologik trening dasturi ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik-psixologik yondashuv sifatida muhim amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, uni ta’lim tizimida keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. *Boud D., Keogh R., Walker D.* Reflection: Turning Experience into Learning. *Routledge, 2019.*
2. *OECD.* Teachers and Leaders in a Changing World: Effective Teaching for 21st Century Learners. *OECD Publishing, 2021.*
3. *UNESCO.* Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. *UNESCO Publishing, 2023.*

MUNDARIJA

1-SHO‘BA: RAQAMLI MUHITNING BOLALAR PSIXOLOGIYASI VA SHAXSIY RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

1.	*Kalonov M.B.* Raqamli muhitda maktabgacha ta’lim taraqqiyoti	4
2.	*Худойбергенова З.Н.* Таълим тизимида сунъий интеллект: стратегик режалаштириш ва амалий татбиқ	6
3.	*Shamsidinova G.D.* Raqamli ekologiya va global hamkorlik: muammolar, imkoniyatlar va istiqbollar	13
4.	*Davlatova R.H.* “Ekran ortidagi bolalik”: yangi avlod qanday o‘smoqda?	15
5.	*Пежемская Ю. С.* Изучение погруженности школьников в интернет-среду: методика диагностики	18
6.	*Vargáné N. A.* Artificial intelligence in early years education: opportunities, challenges, and future directions	21
7.	*Мамытбаева Ж. А.* Развитие познавательных способностей дошкольников на основе искусственного интеллекта	24
8.	*Tabassum Q.* Challenges in early childhood development in the digital era: socio-psychological foundations and preventive strategies	26
9.	*Safarov D.X.* Kiberbullingning bolalar psixikasiga ta’siri va uning profilaktikasi	29
10.	*Ermatova G. P.*Raqamli dunyoda farzandlarimizni ruhan sog‘lom va shaxs sifatida rivojlantirish omillari	32
11.	*Xaydarova Sh.,N., Ostanaqulova N.* Raqamli muhitning bolalar psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishiga ta’siri	34
12.	*Davlatova Z.H.* Maktabgacha yoshdagi bolalar va raqamli texnologiyalar	37
13.	Ermatova G. P., Omontoshova D. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bag‘rikengik sifatlarini shakllantirish pedagogik muammo sifatida	39
14.	*Sadiqova D.X., Butayeva G. X.* The impact of the digital environment on children’s psychology and personal development	42
15.	*Musayeva N.Q., Karimova D.* Bolalar nutqiga oilaviy va psixologik omillarning ta’siri	45
16.	*Xaydarova Sh.,N., Aminboyeva G.S.*Raqamli texnologiyalar asosida bolalar turizmini rivojlantirish istiqbollari	47
17.	*Azimova M.U.,Aktamova Z.A.* Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta’limiga psixologik tayyorlash	48
18.	*Исаева D.C.* О Значении развития саногенной рефлексивности в профессиональном становлении студентов	50
19.	*Джуракулова Л. Р., Моминова М.Ш.* Развитие психических особенностей посредством экологического воспитания в разных возрастных группах	56
20.	*Supiyev Sh.A.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda chet tillarini o’rganishga psixologik tayyorgarligini shakllantirish usullari	61
21.	*Yarova G.F.* Raqamli muhitning bolalar psixologik rivojlanishiga ta’siri	64
22.	*Ermatova G. P.,Mustafoyeva M. J.* Raqamli muhitda bola ijtimoiylashuvining	67

	o‘ziga xosligi	
23.	*Rasulov J.S., Abduahatova S.N.* 4–5 yoshdagi bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari	69
24.	*Ashurov V.I., Nasimova M.* Raqamli muhitning bolalar psixologiyasi va shaxs rivojlanishga ta’siri	71
25.	*Otamurodova S.S., Boboqulova G.K.* Raqamli muhitning bolalar psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishiga ta’siri	73
26.	*Ne’matova H.I., Sunnatillayeva P. R.* Raqamli muhitning maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ta’siri	75
27.	*Norova I.M., Isroilova G.N.* Raqamli muhitning bolalar psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishiga ta’siri	78
28.	*Toshpo‘lotova G.A.* Raqamli muhitning bolalar psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishiga ta’siri	80
29.	*Xoliqulova Noila N.* TRIZ texnologiyasining pedagogik jarayondagi ahamiyati	83
30.	*Izzatillova S.I., Hamroyeva O.N.* Raqamli muhitning bolalar psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishiga tasiri: kompleks tahlil va amaliy yondashuvlar	85
31.	*Aliqulova D.O.* Raqamli muhitning bolalar psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishiga ta’siri	89
32.	*Odilova U.H.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashning psixologik –pedagogik asoslari	91
33.	*Tosheva U.T.* Raqamli muhitning bolalar psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishiga ta’siri	93
	2-SHO‘BA: SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING TA’LIM-TARBIYA JARAYONIGA INTEGRATSIYASI BILAN BOG‘LIQ MUAMMOLAR	
34.	*Li Xongley* Sun’iy intellekt yordamida oliy ta’limda o‘qitishni rivojlantirish: Xitoy tajribasi aosida tizimli va integrative yondashuv	96
35.	*Sanayeva. S.B.* Oliy ta’lim muassasalarida sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim-tarbiya jarayoniga integratsiyasi: tizimli yondashuv asosida muammolar va yechimlar	100
36.	*Asqarova O‘. M.* Milliy g‘urur tuyg‘usini shakllantirishning pedagogik asoslari	104
37.	*Axatova D.A., Axatova X.A.*Sun’iy intellekt va neyropedagogika integratsiyasi: ta’lim samaradorligini oshirish omili	107
38.	S*hamsidinova G.D.* Bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishda raqamli resurslarning ahamiyati	110
39.	*Nasirova Shaira N., Xoliqov M.M. S*un’iy intellekt texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etishning samaradorligi	113
40.	*Djamilova N.N., Safarova F.F.* Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning tadqiqotchilik faolligini rivojlantirishning ahamiyati	115
41.	*Xasanova Sh.T.* Maktabgacha ta’lim tashkilotida saxnalashtirish faoliyatida maktabgacha katta yoshdagi bolalarda kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish	117
42.	*Jabborova D.F.* Raqamli ta’lim muhitida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish va riskologik kompetentlikning ahamiyati	120

43.	*O‘tamurodova Sh.M.* Pedagogik tadqiqotlarda metodologik madaniyat: sun’iy intellekt va raqamli transformasiya kontekstida	122
44.	*Musayeva Sh.K.* Turkiy xalqlar bolalar adabiyotini o‘rganish muammo va yechimlari	124
45.	*Raxmonova R.P.* Navro‘z va maslenitsa bayram qo‘shiqlarining genezisi	130
46.	*Davlatova R.H., Teshayeva G.S.* Ta‘lim jarayonida mikro eksperimentlarni qo‘llashning pedagogik ahamiyati	132
47.	*Sanayeva S. B.,Ziyodullayeva M. I.* Faoliyatli yondashuv asosida maktabgacha 6–7 yoshli bolalarning nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantirish texnologiyasi	135
48.	*Sanayeva S.B., Toshqulova Z.U.* Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida innovatsion texnologiyalarni tadbiq etish	137
49.	*O‘tamurodova Sh.M., Namozova S.H.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda tasviriy san’at orqali estetik didni shakllantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni	140
50.	*Yo‘ldoshev F. H.,Usmonova Sh.A.* Xalq og‘zaki ijodi va zamonaviy bolalar adabiyoti integratsiyasi	142
51.	*Azimova Z.E., Aliyeva D.B.* Raqamli ta’lim muhitida mustaqil ta’lim faoliyatini pedagogik loyihalash	146
52.	*Azimova M.O‘., Sattorova S.T.* O‘zbekiston sharoitida raqamli bolalikni shakllantirishning bolalarda do‘stlik munosabatlarini ijobiy va salbiy ta’siri	150
53.	*O‘tamurodova Sh.M., Rizoqulova S.M.* Sahnalashtirish faoliyati va raqamli texnologiyalar: maktabgacha yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning zamonaviy omili	153
54.	*Sanayeva S.B., Ne’matova S.A.* Tayyorlov guruh tarbiyalanuvchilarida dialogik nutq va uni rivojlantiruvchi metodlar	155
55.	*Sadikova D.X., Qo’chqorova M.* Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida marketing faoliyatini tashkil etishning zamonaviy usullari	158
56.	*Erhanova N.A.* Tarbiyalanuvchilarnı tanqıdıy fıkrlashga o‘rgatish zaruriyati	161
57.	*Ermatova G.P., Nishonova M.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy g‘urur va iftixor tuyg‘ularini shakllantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni	164
58.	*Azimova M.U., Murodullayeva S.A.*Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda vaqt tasavvurlarini shakllantirish metodikasi	166
59.	*Hamroyeva K.A.* Bolalarda zamonaviy kasblar haqida tasavvurlarni shakllantirishda amaliy metodlar	168
60.	*O‘tamurodova Sh.M.,Mardonova J.M.* 4-5 yoshli bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini milliy folklor elementlari orqali shakllantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish	170
61.	*Yakubova U.Sh., Hayitova M. H.* Inklyuziv ta’limda sun’iy intellekt texnologiyalari vositasida o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish metodikasi	173
62.	*Ulug‘berdiyeva D.Q.* Tasviriy faoliyat orqali maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish: zamonaviy pedagogik mexanizmlar va amaliy metodlar	176
63.	*Suvanova N.S., Baxriddinova N. X.* Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar bilish jarayonlarining rivojlanishida elementar matematik malakalarni shakllantirish yo‘llari	179
64.	*Sa’dullayeva F.S.* Raqamli texnologiyalar asosida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari	182

65.	*Xolmurodov Sh.O.* Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim-tarbiya jarayoniga integratsiyasi: muammolar va hal etish yo'llari	185
66.	*Ismoilova G.U.* Sun'iy intellekt yaratuvchiligining chegaralari va integratsiyalashgan darslar mohiyati	189
67.	*Sharipova N.R., Karimova O.Z.* Maktabgacha ta'limda "tajriba-tadqiqot" faoliyatining o'rni va ahamiyati (xorijiy va milliy tajribalar misolida)	192
68.	*Marufova M.E.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda bilish jarayonlarini rivojlantirishda o'yinning ahamiyati	194
69.	*Asatova D.A.* The role of social project activities in developing students' creativity: modern pedagogical approaches	197
70.	*Ramozonova B.S., Xayrullayeva G.U., Ziyayeva M.O'.* Bo'lajak tarbiyachilar kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish metodikasi	200
71.	*Asatova D.A., Egamova D.I.* Kompetentsiyaga yo'naltirilgan va innovatsion pedagogik texnologiyalar	202
72.	*Jovmirzayeva N.K.* MTT direktorlarini steam asosida metakognitiv rivojlantirish	205
73.	*Rabbimova Sh.S.* Raqamli muhitda bolalik: learning outcomes yondashuvi asosida bolalarning rivojlanishini ta'minlash	207
74.	*Ergasheva B.Z.* Tarbiyachi kasbi va uning kasbiy kompetensiyalari	209
75.	*Roziqova G.* Oliy ta'lim muassasaslarida gender tenglikni ta'minlashning pedagogigk shart sharoitlari	212
76.	*Ramazonova M.S.* Uzluksiz ta'lim xalqaro tajriba, innovatsiya va transformatsiya masalalari	214
77.	*Abduraxmanova M.M.* Plifunksional yondashuv asosida maktabgacha katta yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari	219
78.	*Ramozonova B.S.* Sun'iy intellekt texnologiyalarini maktabgacha ta'lim jarayoniga integratsiya qilish muammolari va ularni malakaviy o'quv amaliyoti asosida hal etish yo'llari	225
79.	*Hamroyev M.N.* Zamonaviy ta'lim tizimini boshqarishda sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar integratsiyasi	228
80.	*Dustboboyev A.A.* Akademik litseylarda o'quvchilarning axborotni xavfsiz qidirish kompetentligini rivojlantirishda axborotlardan foydalanish tavsifi	230
81.	*To`qboyeva D. Z., Kucharboyeva D.* Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim-tarbiya jarayoniga integratsiyasi bilan bog'liq muommolar masalalari	233
82.	*Ubaydullayeva M.O.,* Sun'iy intellekt texnologiyalarini ta'lim tizimiga integratsiya qilish: talabalarning o'quv faoliyati va innovatsion rivojlanishiga ta'siri	236
83.	*Toshmatova S.R.* Chet tillarini o'qitish bo'yicha innovatsion yondashuvlar: ta'limni tashkil etishda interfaol metodlardan foydalanish	239
84.	*Ismatova D.H., Baxtiyorova S.E.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda metakognitiv ko`nikmalarni shakllantirishning psixologig-pedagogik asoslari	242
85.	*Меликулова Н.Х., Хасанова З.Б.* Значение игрушек и гаджетов в воспитании и развитие детей	244
86.	*Abdiraxmonova G.M.* Sun'iy intellekt asosidagi ta'lim muhitida pedagogik jamoaning o'qituvchi kompetensiyasini rivojlantirishdagi roli	246
87.	*Raxmatova G.T., Zubaydullayeva S.* 5–6 yoshdagi bolalarda tasviriy faoliyat mashg'ulotlarini integrativ yondashuv asosida tashkil etish	250

88.	*Toshmatova S.R.* Chet tillarini o‘qitishda multimediya texnologiyalaridan foydalanish	252
89.	*Акрамова Н. Я.* Изучение лексики на уроках русского языка	255
90.	*Homiyatova M.A., Shavkatova M.* Oliy ta’limda sun’iy intellektni integratsiyalash: muammolar, imkoniyatlar va innovatsion strategiyalar	258
91.	*Акрамова Н. Я., Рахматова М.* Самостоятельная работа как один из способов активизации познавательной деятельности учащихся на уроках русского языка	260
92.	*Zoyirova D.X., Mardonova O.A.* Raqamli transformatsiya davrida onlayn ta’limning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni	263
93.	*Boboraximova X.B.* Sun’iy intellekt asosida maktabgacha yoshdagi bolalarga chet tillarini o‘rgatish: zpd asosidagi moslashuvchan model	264
94.	*Ergasheva M.A.* Raqamli texnologiyalar orqali mustaqil fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishning mazmuni va mohiyati	267
95.	*Ziyodullayeva N.A.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiylashuv jarayonining o’ziga xos xususiyatlari	270
96.	*Кирилина М.С.* Развитие творческих способностей дошкольников посредством игры на детских музыкальных инструментах	272
97.	*Султанова Н.С.* Особенности коммуникативных навыков у детей старшего дошкольного возраста	275
98.	*Abdiqayumova M.M.,* Zamonaviy ta’lim tizimida tarbiya fanining konseptual asoslari: xalqaro tajriba va milliy sintez	279
99.	Odiljonov U.O., Odiljonova R.D. Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim-tarbiya jarayoniga integratsiyasi bilan bog‘liq muammolar: tahlil va istiqbollar	282
100.	*Orifova M.* Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim- tarbiya jarayoniga integratsiyasi bilan bog‘liq muammolari	288
	3-SHO‘BA: BOLALAR KIBERXAVFSIZLIGI VA RAQAMLI SAVODXONLIK MASALALARI	
101.	*Xaydarova Sh.N.* Imkoniyati cheklangan bolalarni multimediya vositalari yordamida o‘qitish texnologiyalari	292
102.	*Sadiqova Sh.A., Butayeva G.X.* Childhood in the digital environment: challenges in collaboration among parents, educators, and state institutions	294
103.	*Ibodov Z.M.* O‘sib kelayotgan yosh bolalarning internetdan foydalanish qoidalar	298
104.	*To‘qboyeva D.Z., Eshmamatov D.* Bolalar kiberxavfsizligi va raqamli savodxonlik masalalari	300
105.	*Rabbimova M.M., Shokirova M.Z.* Onlayn ta’lim platformalarining afzallik va kamchiliklari	303
106.	*Shamuratova Sh.T., Xaydarova Sh.N.* Raqamli autizmga uchragan maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtımoiy kompetensiyalarni shakllantirishnıng pedagogik yondashuvlari	306
107.	*Narzullayeva F.N., Xaydarova Sh.N.* Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida virtual turizmni tashkil etish texnologiyalari	310
108.	*Asatova D.A.* Ta’lim jarayonida ijtimoiy loyiha asosida kreativlikni rivojlantirish: sun’iy intellekt imkoniyatlari	312
109.	*Usmonova M.I.* Bolalar uchun xavfsiz internet muhitını yaratishda ota-ona nazorati tizimlarining samaradorligi	319

110.	*Xoshimova M.U.* Ta’lım jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalarini qo‘llashning yuqori va shaxsiy o‘qitishdagi roli	321
111.	*Bo‘ritosheva N.Y., Xaydarova Sh.N.* Maktabgacha ta’lim tizimida inklyuziv yondashuvning samaradorligi	325
112.	*Suvanova N.S., Suvonova N.Z.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda ta’lim faoliyatida multimedia texnologiyalardan foydalanish	327
113.	*Ne’matova H.I., Ahmadova Z.A.* Autizmli bolalarning inklyuziv rivojlanishida interaktiv va raqamli resurslardan foydalanish	331
114.	*Yarova G.F., Xolmo’minova G.B.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda raqamli savodxonlikni shakllantirishda zamonaviy yondashuvlar	335
115.	*Muzaffarova Z.M., Meliqulova N.X.* Raqamli muhitda bolalik: innovatsiyalar, xavflar va rivojlanish yo'llari	337
116.	*Mustofoyeva M.H.* Bolalar kiberxavfsizligi va raqamli savodxonlik masalalari: zamonaviy tahdidlar va pedagogik yechimlar	341
117.	*Tursunova D.I.* Agrobiznes sohasida islom moliyasi instrumentlaridan foydalanish	343
118.	*Кудратова Э.Б.* Формирование экономических понятий у детей старшего дошкольного возраста на основе нарративного подхода в условиях цифровой среды	345
119.	*Asatova D.A., Murtozayeva T.* Bolalarda raqamli savodxonlikni shakllantirishning nazariy asoslari	348
120.	*Asatova D.A., Nurova M.A.* Bolalar kiber xavfsizligi va raqamli savodxonlik masalalari	351
121.	*Ахмадова М.* Особенности и проблемы кризиса у детей 6–7 лет	353
122.	*Asatova D.A., Hosilova S.* Bolalar kiberxavfsizligi va raqamli savodxonlik masalalari	355
	4-SHO‘BA: RAQAMLI MUHITDA BOLALAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISH	
123.	*Davlatova R.H.* Raqamli makonda bolalar huquqlarini himoya qilish: xalqaro tajriba va o‘zbekiston amaliyoti	359
124.	*Sayitov S.S.* Raqamli dunyoda bolalarni himoya qilish strategiyalari	363
125.	*Умурзақова У.Н.* Рақамли муҳитда экологик таълим ва тарбия	366
126.	*Xaydarova Sh.N., Dilshodova D.D.* Raqamli muhit sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta’limiga moslashtirish	370
127.	*Sanayeva S.B., Jabborova* Sh.*G‘.* Raqamli muhitda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishning zamonaviy yondashuvlari	372
128.	*Gulomova Y.* Strategy for Developing Digital Childhood in Uzbekistan: Addressing Weak Data Governance Through a Business and Analytics Framework	376
129.	*Gafurova D.S.* Steam texnologiyasi asosida maktabgacha yoshdagi bolalarning tadqiqotchilik qobiliyatlarini shakllantirish	381
130.	*Xaydarova Sh.N., Raxmonberdiyeva G.E.* Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida multimediali kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik asoslari	385
131.	*Bekchanova F.M., Nurmetova B.G.* 4K Modeli asosida raqamli muhitda jismoniy sifatlarni rivojlantirish samaradorligi	388

132.	*Suvanova N.S.* 6-7 yoshli bolalarning raqamli xavfsizligini ta'minlashda interaktiv mediata'lim texnologiyalardan foydalanish	392
133.	*Meyliyeva N.G., Ilxomova Sh.* Raqamli ta'lim muhitida maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq tovushlarini rivojlantirish texnologiyalari	395
134.	*Djurayeva D.N.* Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy rivojlanish bosqichlari	399
135.	*Hikmatova J.F.* Raqamli ta'lim muhitining bo'lajak pedagoglar kognitiv rivojiga ta'siri va neyropedagogik asoslari	401
136.	*Mustofoyeva M.H., Qodirova K.* Raqamli muhitda bolalar huquqlarini himoya qilish: zamonaviy yondashuv va muammolar	405
137.	*Abdunaimova A.G'., Hikmatova J.F.* Raqamli texnologiyalar sharoitida bolalar huquqlarini himoya qilish muammolari va istiqbollari	407
138.	*Meyliyeva N.G, Obloqulova D.* Bolalarni ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta'siridan himoya qilish: xalqaro tajriba va zamonaviy yondashuvlar	410
139.	*To'xtayeva Z.M.* Raqamli muhitda bolalar huquqlarini himoya qilish	413
140.	*Sharipova F.A.* Hududiy kambag'allik darajasini kamaytirishda moliyaviy savodxonlikning o'rni	416
141.	*Tursuntosheva G.M.* Raqamli kommunikatsiya sharoitida o'zbek publististik nutqining sotsiolingvistik xususiyatlari	419
142.	*To'xtaxo'jayeva Sh.A.* Pedagogika darslarida ekalogik madaniyatni shakllantirishda ekskursiya va sayohat darslarini tashkil etish texnalogiyalari	422
143.	*Xaydarova Sh. N., Mixliyeva A.Yu.* Raqamlashtirish va axborot maydonida yoshlar: raqamli texnologiyalar, mediasavodxonlik va onlayn faollik	425
	5-SHO'BA: OTA-ONALAR, PEDAGOGLAR VA DAVLAT INSTITUTLARI O'RTASIDAGI HAMKORLIKDAGI MUAMMOLAR	
144.	*Saidov S.S.* Maktabgacha ta'lim tashkiloti oila va mahalla institutlari bilan hamkorlik nuammolari	429
145.	*Xaydarova Sh.N., Aliqulova N.S.* Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ota-onalar va jamoatchilik faoliyatini boshqarish	431
146.	*Yaxshiyeva N.G.*Maktabgacha ta'limda oilalar va mahalliy jamoatchilik hamkorligida pedagogning roli	434
147.	*Xaydarova Sh.N., Hayitmurodova M.H.* Ota-ona va tarbiyachilar o'rtasidagi nizolarning bolalar ijtimoiy rivojlanishiga ta'siri	436
148.	*Egamova A.Sh.* Ota-ona va ta'lim tashkiloti –farzand kelajagi	440
149.	*Azimova M.U., Isroilova R. A.* Bolalarni maktabga tayyorlashda tarbiyachi va ota-onalarning hamkorligi	444
150.	*Бозорова У.К. Ахмадова.М.* Роль семейного микроклимата в преодолении кризиса у детей 6–7 лет	446
151.	*Meyliyeva N.G.* Raqamli ta'lim muhitida talabalarning metakognitiv kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik asoslari	449
152.	*Bahriddinova G.F.* Ta'lim jarayonida ota-onalar, pedagoglar va davlat institutlari o'rtasidagi hamkorlik muammolari va ularni bartaraf etish yo'llari	452
153.	*Xamrayeva D.R.* Bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkiloti mutaxassislarida partisipativ bashqaruv madaniyatini rivojlantirishning nazariy asoslanishi	455
154.	*Yarova G.F., Shomurodova M.Sh.* Maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligi: mazmuni, shakllari va muammolari	458

155.	*Abduraximova M.A., Sh.Olloberdiyeva* Ota-onalar, pedagoglar va davlat institutlari o‘rtasidagi hamkorlik muammolari	461
156.	*Yarova G.F., Nurmatova D.G.* Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyalanuvchilariga ekologik tarbiya berishda oila hamkorlikda zamonaviy yondashuvlar	462
157.	*Temirova N.D.* Kasbiy-nutqiy etiketni shakllantirishda tarbiyachilar o‘zaro ta’sir tamoyillari	465
158.	*Eshmirzayeva M.I.* Raqamli muhitda “oila–bog‘cha–maktab” hamkorligining integratsion modeli: pedagogik strategiyalar va transformatsiya	468
159.	*Tajiboyeva J.G‘.* Raqamli muhitda bolalarning ijtimoiy adaptatsiyasi: bog‘cha va maktabning oila bilan tizimli hamkorligi	471
	6-SHO‘BA: SUN’IY INTELLEKT DAVRIDA AXLOQIY VA ETIK MUAMMOLAR	
160.	*Egamberdiyeva N.M.* Sun’iy intellekt davrida axloqiy va etik muammolar ва yoshlar muomala madaniyatini prognozlashtirish vositalari va istiqbollari	474
161.	*Shamsidinova G.D.* Ekologik muammolar va ularni hal etishda sun’iy intellekt hamda raqamli texnologiyalarning o‘rni.	479
162.	*Nurmatova I.T.* Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning musiqaviy-sensor qobiliyatini rivojlantirishda musiqiy-didaktik o‘yinlarning o‘rni	481
163.	*Xaydarova Sh.N., Baxtiyorova N.J.* Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda o‘yinlarning roli	484
164.	*Musayeva N.K., Xolmurodova D.* Bolalar nutqiga ijtimoiy tarmoqlarning ta’siri	486
165.	*Nurmatova I.T., Asatullayeva M.N.* Raqamli texnologiyalar asosida maktabgacha yoshdagi bolalarda musiqiy - estetik madaniyatni rivojlantirish	488
166.	*Sharipova N.R.* Talabalarni xalq pedagogikasi vositasida ma’naviy-axloqiy tarbiyalashning mazmuni	490
167.	*Musayeva N.K., Hoshimova M.M.* Zamonaviy animatsion filmlarning maktabgacha yoshdagi bolalar axloqiy tarbiyasiga ta’siri	492
168.	*Bozorova O‘.K.* Raqamli muhitda maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabalarining estetik kompetensiyasini rivojlantirish yo‘llari	495
169.	*Ergasheva B.Z., Bobonazarova D.S.* Kompetensiyaviy yondashuv asosida bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik xususiyatlari	499
170.	*Sharipova N.R., Nasimova B.N.* Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyachi nutq madaniyati va bolalar bilan muloqot etikasi	501
171.	*Olimova D.M.* Sun’iy intellekt davrida axloqiy va etik muammolar	503
172.	*Haydarova D.I., Isroilova R. A.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirishning samarali usullari	506
173.	*Qarshiyeva SH.T., Ergasheva O.* Inklyuziv ta’limda pedagogning sabr-toqati va kasbiy kompetensiyasi: muvaffaqiyat omillari	508
174.	*Meyliyeva N.G., Raxmonberdiyeva G.* Sun’iy intellekt vositalari asosida til o‘rganish jarayonini takomillashtirish	510
175.	*Ashirov V.I., Yo‘ldosheva G.* Mediasavodxonlik va sun’iy intellekt davrida axloqiy qadriyatlar, etik muammolar	513
176.	*Usmanov A.A., Ruzibekova S.* Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar shaxsiyatini shakllantirishda axloqiy tarbiyaning o‘rni va ahamiyati	515
177.	*Меликулова Н.Х., Жураева Ш.Э.* Роль фольклора в развитии речи детей дошкольного возраста	517

178.	*Haydarova D.I., Ergasheva O.I.* Nutqida nuqsoni bor bolalar bilan ishlashda ona tili mashg‘ulotlarining ahamiyati	520
179.	*Shamiyeva M.F., Ortiqova Y.Z.* Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishida musiqaning ahamiyati	521
180.	*Kodirova K.F.* Milliy ta’lim tizimida maktab o‘quvchilarning kommunal xizmatlardan foydalanish madaniyatini shakllantirish	524
181.	*Xidirova U.E.* Sun’iy intellektdan foydalanishda talabalar axborotga tanqidiy yondashuvining pasayishi muammosi	525
182.	*Nurniyozova M.E.* Maktabgacha ta’limda raqamli texnologiyalar: STEAM yondashuvi va scratch dasturi orqali bolalarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish	529
183.	*Хусайнов Мухаммадхўжа* XXI аср – сунъий интеллект асри. педагогик фаолиятда сунъий интеллектни бошқариш, ахлоқий ёндашувлар ва ривожланиш жараёнлари	532
184.	*Mustofoyeva M., Shovqiyeva M.* Sun’iy intellekt davrida axloqiy va etnik muammolar: global chaqiriqlar va barqaror rivojlanish strategiyalari	536
185.	*Toshpulatova S.A.* Raqamli muhitning bolalar aqliy rivojlanishiga ta’siri	538
186.	*Сапарова Н.К.* Этика искусственного интеллекта: вызовы, принципы и последствия для общества	541
187.	*Toshtemirova M.* Milliy ma’naviy meros asosida umumta’lim maktabi o’quvchilarida xulq-odob fazilatlarini tarbiyalash	544
188.	*Egamberdiyeva Z.* Maktabgacha ta’limda bayram tadbirlarini tashkil etishda sun’iy intellektdan foydalanish va axloqiy-etik muammolar	546
189.	*Kucharboyeva D.O.* Barkamol avlodni tarbiyalashda ta’limiy pandnoma asarlarning ahamiyati	549
190.	*Rashidova F. F.* Sun’iy intellekt va uning madaniy qadriyatlarga ta’siri	551
191.	*Izzatulloyeva S.I., Saidova H. Sh.* Ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishda etik me’yorlar	553
192.	*Muhammadova S.* Sun’iy intellekt davrida axloqiy va etik muammolar	555
	7-SHO‘BA: RAQAMLI MUHITDA BOLALAR RUHIY SALOMATLIGINI SAQLASH MUAMMOLARI	
193.	*Hasanova G. Q.* Sun’iy intellektdan me’yordan ortiq foydalanishning uzoq muddatli oqibatlari: o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash va ijodiy qobiliyatlarining pasayishi	558
194.	*Xaydarova Sh.N.* Rivojlangan mamlakatlar tajribasida raqamli inklyuziv ta’lim	560
195.	*Ermatova G.P., Karimova D.Sh.* Raqamli muhitda bolalar ruhiy salomatligini saqlash muammolari	563
196.	*Xaydarova Sh.N., Yormatova D.E.* Raqamli muhit sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarga xalq ertaklari orqali axloqiy tuyg‘ularini shakllantirish	567
197.	*Nurmatova I.T., Qutlimuratovna D.O.* Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda didaktik o‘yinlar asosida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish mazmuni	570
198.	*Ermatova G.P., Temirova F.Z.* Maktabgacha yoshdagi bolalarga beriladigan zamonaviy ta’lim va ularning rivojlanishi	572
199.	*Xaydarova Sh.N., Jo‘rayeva G.Y.* Raqamli muhitning bolalar kitobxonligiga ta’siri: ijobiy va salbiy jihatlar	574
200.	*Ermatova G.P., Safoyeva O.* Maktabgacha yoshdagi bolalarning ruhiy xotirjamligini ta’minlashda “eko-art-terapiya”	577

201.	*Xaydarova Sh.N.,Turdiyeva R.Q.* Pedagogik-kouching faoliyatining tizimli modeli	580
202.	*Meyliyeva N.G‘., Homidova D.Yo.* Raqamli muhit sharoitida 6-7 yoshli bolalarda dars jarayonida ortiqcha shovqin va diqqatning tarqalishining psixologik sabablari hamda ularni pedagogik boshqarish usullari	582
203.	*Меликулова Н.Х., Мочалова А.Д.* Технологии формирования правильного построения предложений у детей дошкольного возраста.	584
204.	*Haydarova D.I.,Mallayeva D.E.* Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirishda interfaol metodlar va aktning o‘rni	587
205.	*Ne’matova H.I., Ahmadova F.A.* Nutq rivojlanishida kechikish kuzatiladigan bolalarda raqamli muhitdan samarali foydalanishning pedagogik asoslari.	589
206.	*Mustofoyeva M., Hasanova Z.* Maktabgacha ta’limda inklyuziv yondashuv asosida bolalarning ijtimoiy rivojlanishini ta’minlash: zamonaviy texnologiyalar va xalqaro tajriba	593
207.	*Omonova N., Qandiyorova L.S.* Maktabgacha ta’lim muassasalarida o‘yinchoqlar gigiyenasini tashkil etish	595
208.	*Karshiyeva Sh.T., Mallayeva D.E.* Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni tengdoshlari bilan muloqotga tayyorlashda o‘yin terapiyasining o‘rni	597
209.	*Gadoymurodova K.S.* Raqamli muhitda bolalar ruhiy salomatligini saqlash uchun ota-onalar va pedagoglarning vazifalari	599
210.	*Karshiyeva Sh.T., Aktamova Z.* Inklyuziv ta’limning universal dizayni va individual ta’limiy reja	601
211.	*Asatova D.A.,Mamarajabova R.M.* Autizm spektri buzilishiga ega bolalar bilan ishlashda inklyuziv ta’lim va sun’iy intellekt texnologiyalarining integratsiyasi	604
212.	*Nabiyeva N.D., Otaniyozova O.F., Ibragimova G.D.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda baho munosabatini shakllantirish	607
213.	*Asatova D.A.,Asadullayeva G.* Raqamli autizim va uning sabablari	610
214.	*Omonova N., Haqberdiyeva M.R.*Maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda to‘g‘ri ovqatlanishning ahamiyati	614
215.	*Asatova D.A., Yusupova S.A.* Autizm spektri buzilishi bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’limni tashkil etish	618
216.	*Karshiyeva Sh.T., Isroilova R.A.* Inklyuziv guruhlarda sog‘lom va maxsus ehtiyojli bolalar o‘rtasidagi ijtimoiy moslashuv	621
217.	*Omonova N.A., Ibrohimova Sh.A.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda to‘g‘ri va muvozanatli ovqatlanishning ahamiyati	623
218.	*Sultonova Sh.M.* Raqamli ta’lim muhitida bolalar rivojlanishini samarali boshqarish	625
219.	*Asatova D.A.,Abdualimova M. S.M*aktabgacha yoshdagi bolalarda raqamli autizimning pedagagik muamolari	627
220.	*Abdisamatova M.A.* Inklyuziv ta’lim sharoitida alohida ta’lim ehtiyojiga ega o‘quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda innovatsion mexanizmlar	630
221.	*Ulasheva M.S.* Raqamli muhitda maktabgacha yoshdagi bolalar salomatligini ta’minlashda tarbiyachining roli	632
222.	*Ortiqova M.I.*Maktabgacha yoshdagi bolalarda vaqt tasavvurlarini shakllantirish	635
223.	*Normurodova G.S.*Maktabgacha yoshdagi bolalar ta’lim-tarbiyasida syujetli-rolli o‘yinlar ahamiyati	638
224.	*Shamiyeva M.F., Yusupova S.* Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar gigiyenasini to‘g‘ri tashkil qilishning pedagogik va tibbiy asoslari	641
225.	*Shamiyeva M.F., S.Temirova* Maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush	644

	tarzini shakllantirishda uyquning ahamiyati	
226.	*Shamiyeva M.F., Tolibova Z.*Maktabgacha ta’lim yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish asoslari	647
227.	*Qurbonova S.*Raqamli muhitda bolalar ruhiy salomatligini saqlash muammolari: tahlil va tizimli yechimlar	649
228.	*Abdurahimova S.F.* Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘yin faoliyatining psixologik-pedagogik ahamiyati	651
229.	*Sayfullayeva S.M.* Bolalar va o‘smirlar ruhiy salomatligi, muammolar hamda yechimlar	653
	8-SHO‘BA: O‘ZBEKISTON SHAROITIDA RAQAMLI BOLALIKNI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYASI	
230.	*Ibraimov X. I.* Innovatsion pedagogik faoliyatda raqamli vositalardan samarali foydalanish	655
231.	*Narzikulova D.X.* Pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi konfliktlarni boshqarish strategiyalari	657
232.	*Sidikova Z. M., Yuldasheva M.O.* Boshlangich ta’limda xalqaro baholash dasturlariga tayyorgarlik: muammo va yechimlar	660
233.	*Djurakulova L.R.* Oliy ta’lim muassasalarida talabalarning boshqaruv kompetentligini rivojlantirishning integrallashgan axborot-metodik tizimi	662
234.	*Abilova G.O.* Ta’lim jarayonida pedagogik vebinarlarni tashkil etishning didaktik ahamiyati	666
235.	*Jo‘rayev Q. I.* Oliy ta’limda o‘quv faoliyatini tashkil etishda web loyihalarning o‘rni	669
236.	*Azimova R.R.,* Pedagogik og‘ishgan o‘quvchilar bilan ishlashda zamonaviy korreksion texnologiyalarning samaradorligi	672
237.	*Xikmatova M.I.* Sun’iy intellekt davrida o‘qituvchining yangi pedagogik kompetensiyalari	676
238.	*Shomurodova N.B.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini interaktiv o‘yinlar orqali rivojlantirish metodikasi (katta guruh misolida)	678
239.	*Davlatova R.H., Karomatova D.G’.* Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun kitob tanlash va uning tarbiyaviy ahamiyati	682
240.	*Azimova M.U.* Raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak tarbiyachilarning iqtisodiy madaniyatini rivojlantirish metodikasi	685
241.	*Sayitov A.S.*O‘quvchilarni kasb-hunar qiziqtirishda sayido nasafiyning “shahrosho’b” asaridan foydalanish	687
242.	*Джуракулова Л.Р., Бушевская К.Э.* Реализация принципов универсального дизайна в обучении (udl) в рамках государственной программы «илк кадам»	691
243.	*Normurodova G. Sh.* Maktabgacha ta’lim tashkilotida 6-7 yoshli bolalarga ta’limni kompyuter texnologiyalari asosida tashkil etish ahamiyati	695
244.	*Эгамбердиева К.И.* Рақамли муҳитда болалик: болаларни таълим ва тарбиялашда сунъий интеллектнинг роли	698
245.	*Boltayeva N.I.* Maktabgacha ta’limda iqtisodiy tarbiyani rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish *(steam yondashuvi*	702

	misolida)	
246.	*Ne'matova H.I.* Axborot ta'lim muhitida talabalarga pedagogika fanlarini o'qitishning ijtimoiy zaruriyati	705
247.	*Umarova N.F.* Maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarining korporativ madaniyatini rivojlantirish	708
248.	*Xaydarova Sh.N., Xudoyberdiyeva M.B.* "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturi asosida rivojlantiruvchi markazlarda steam yondashuvining samaradorligi	711
249.	*Ermatova G.P., Axmatova Sh.M.* Milliy ta'lim tizimida xorijiy tajribalardan foydalanish (zamonaviy maktabgacha ta'lim misolida)	714
250.	*Jabborova D.F., Aynazarova R.M.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda steam texnologiyasi orqali kreativlikni shakllantirish	716
251.	*Sapayeva G. A.* Faoliyatli yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar iqtidorini rivojlantirishning konseptual asoslari	718
252.	*Azimova M.U., Mallayeva D.E.* Maktabga tayyorlov guruhlarida bolalarni savodga o'rgatishning innovatsion metodikasi	721
253.	*Maxmudova N.N.* Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim jarayonlarini tashkil etishda noodatiy usullardan foydalanish	722
254.	*Акрамова Ю. Ф.* Сравнительное исследование влияния рассказывания историй и чтения рассказов на развитие языка у детей младшего возраста (6 лет)	724
255.	*Гуломова М. У., Азимова З.Э.* Цифровое детство и взаимосвязь компьютерных игр, интеллекта и развития дошкольника	727
256.	*Suvanova N.S., Ulasheva M.S.* Ilk maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq o'stirish va muloqot madaniyatini shakllantirishda tarbiyachining roli	729
257.	*Sharipova N.R., Pirimova R.R.* Tabiat hodisalarini badiiy tasvirlar orqali idrok etishda vizuallashuv va "jonli kuzatish"ning uyg'unligi	732
258.	*Suvanova N.S., Nazarova B. Sh.* Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda o'yin yetakchi faoliyat sifatida	734
259.	*Haydarova D. I.* Tarbiyachi nutqini rivojlantirish	737
260.	*Джуракулова Л.Р., Мустафаева М.Д.* Развитие исследовательской любознательности дошкольников через проведение несложных опытов в природе	739
261.	*Raxmatova G.T., Ibragimova G.*Maktabgacha 6-7 yoshdagi bolalarda mehnat tarbiyasini shakllantirishda ertak qahramonlari obrazlaridan foydalanish	742
262.	*Меликулова Н. Х., Юн Ангелина Азизовна.* Комплекс подход к развитию речи ребенка дошкольного возраста	745
263.	*Asatova D. A., Fayzuqulova R.B.* Maktabgacha ta'limda didaktik o'yinlarning ahamiyati	747
264.	*Omonova N.Sh., Hayitova M.A.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda o`yinning ahamiyati	749
265.	*Ismatova D.H.* Raqamli turizm texnologiyalarini boshlang'ich ta'limga integratsiya qilishning pedagogik tamoyillari va metodologik yondashuvlari	751

266.	*Kodirova K.F.* Milliy ta’lim tizimida maktab o‘quvchilarning kommunal xizmatlardan foydalanish madaniyatini shakllantirish	754
267.	*Ismatova D.H., Rustamova S.M.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tafakkurni shakllantirishning samarali usullari	756
268.	*Kodirova K.F., Ne’matova S.* Zamonaviy jamiyatda kommunal madaniyat va uning rivojlanish omillari	759
269.	*Shamsutdinov F. A.* Talabalarning pedagogik dasturiy vositalarni loyihalashga oid kompitentligini rivojlantirishga muljallangan topshiriqlardan foydalanish usuli	761
270.	*Kazbekova F. P.* Integrativ ta’lim texnologiyalari asosida o‘quvchilarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish	763
271.	*Teshayeva M.S.* Raqamli texnologiyalardan foydalanishning maktab yoshidagi bolalar psixologik rivojlanishiga ta’siri	766
272.	*Alimova T.A.* AKT asosida kognitiv funksiyalarni rivojlantirishning innovatsion pedagogik mexanizmlari	767
273.	*Xaydarova Sh.N., Shamuratova Sh.T.* Raqamli autizmga uchragan maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik yondashuvlari	770
274.	*Sultonova F.A.* Sun’iy intellekt yordamida talabalarda til o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantirishning ahamiyati	773
275.	*Hamroyev D.H., Safarov S.Z.* Raqamli texnologiyalar asosida boshqaruv samaradorligini oshirish	776
276.	*Ердосова Багида* Жастардың рухани әлеуметтілігін артыруда ұлттық құндылықтар рухында тәрбие берудің ерекшеліктері	779
277.	*Кумакбаева Гулбану Кунтуаровна* Білім беру үрдісіндегі ұлттық құндылықтардың рөлі	781
278.	*Nazarova G.B.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda jadidchilik g‘oyalari asosida ma’naviy tarbiya berish	784
279.	*Boboraximova X.B.* Sun’iy intellekt asosida ingliz tili darslarida o‘quvchilarning yozma nutqini rivojlantirish	786
280.	*Norbo‘tayeva M.I.* Maktabgacha ta’lim tizimida ota-ona, pedagog va davlat hamkorligining nazariy asoslari	789
281.	*Umarova Sh.S.* Готовность выпускников детского сада к обучению в школе	791
282.	*Gadoyeva D.B.* Raqamli muhitda yoshlarning liderlik kompetensiyasini rivojlantirishning samarali yo‘llari	794
283.	*Islomova Sh.M.* Interfaol metodlar asosida talabalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish	797
284.	*Hamidova Z.A.* Direktor o‘rinbosarining pedagogik jarayonni monitoring qilishdagi roli	799
285.	*Zoirova M.A.* Raqamli muhitda bolalik: innovatsiyalar xavflar va rivojlanish yo`llari	803
286.	*Sattorova S.T.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda do‘stlik tushunchasini shakllantirish	806
287.	*Sobirova G.Y.* Mustaqil ta’lim va mustaqil ta’lim faolligi tushunchalarining pedagogik-psixologik mazmuni	809

288.	*Rizoqulova S.X.* MTTlarida mashg‘ulotlar va kundalik faoliyatda milliy qadriyatlardan foydalanish yo‘llari	811
289.	*Xudoyberdiyeva Sh. E.* Media va raqamli muhitning bolalar submadaniyatiga ta’siri	814
290.	*Ergasheva Z.T.* Didaktik o’yinlarning ta’limiy imkoniyatlari va didaktik tamoyillar asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish	817
291.	*Shokirova E.Q.* O‘rta yosh guruh tarbiyalanuvchilarida mehnat tarbiyasini shakllantirish tajribasi va natijalari	819
292.	*Kaxarova M.A.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda ilmiy kuzatuvchanlikni rivojlantirishda pedagogning roli	822
293.	*Ergasheva D.I.* Pedagogik va malakaviy amaliyotning bo‘lajak tarbiyachilarni tayyorlashdagi o‘rni	824
294.	*Bozorova G.Sh.* Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy intellekt rivojlanishining yoshga xos qonuniyatlari	827
295.	*Eshboeva D.B.* Kompetensiyaviy yondashuv asosida jismoniy tarbiya o‘qituvchisi kasbiga qiziqishini integrativ yondashuvini shakllantirish	829
296.	*Usmanov A.A.* Barkamol avlod tarbiyasida ta’lim jarayoni ishtirokchilarini psixologik-ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning ahamiyati	832
297.	*Norova I.M., Mardonova Sevinch* Savod o‘rgatish jarayonida yozuvga o‘rgatish	834
298.	*Ismoilova N. S.* Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning she‘r yod olish ko‘nikmalarini rivojlantirish metodikasi	839
299.	*Qarshiyeva O.B.* Dual ta’lim tizimi: zamonaviy kasb-hunar ta’limini modernizatsiya qilishning strategik yo‘nalishi	840
300.	*Haydarova D.I., Ergasheva O.I.* O‘yin texnologiyalari orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirish	843
301.	*Shamiyeva M.F.* Raqamli muhit sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda ota-oanlar va pedagoglar hamkorligining dolzarb muammolari	844
302.	*Davlatova Z.H., Sanoqulova D.J.* Onlayn muloqot va real hayotdagi ijtimoiy munosabatlar o‘rtasidagi bog‘liqlik	847
303.	*Davlatova Z.H., Bahtiyorova R.A* Raqamli ta’lim platformalarining o‘quv samaradorligiga ta’siri	850
304.	*Davlatova Z.H., Eshmirzayeva M.M.* Ota-onalar nazorati va raqamli tarbiya muammolari	853
305.	*Davlatova Z.H., Shukurillayeva M.F.* Raqamli vositalar va bolalarda empatiya rivoji	855
306.	*Davlatova Z.H., Salimova S.S.* Pedagogik faoliyatda emotsional charchoqning oldini olish	858
307.	*Davlatova Z.H., Ibragimova S.Sh.* Kross-madaniy muhitda ishlash psixologiyasi	861
308.	*Davlatova Z.H., Jamolova I.A.* XXI asr ko‘nikmalari va pedagog psixologiyasi	863
309.	*Davlatova Z.H., G‘aniyeva Sh.* Inklyuziv ta’lim sharoitida tarbiyachining psixologik kompetensiyalari	865

310.	*Davlatova Z.H., Fayzullayeva N.U.* Sun'iy intellektning inson tafakkuriga ta'siri	868
311.	*Davlatova R.H., Xolboyeva N.B.* Inson va mashina o'rtasidagi muloqot psixologiyasi	871
312.	*Davlatova R.H., Rustamova Sh.Sh.* Bolalar uchun xavfsiz internet muhitini yaratish: milliy yondashuvlar	873
313.	*Davlatova R.H., Sobirova B.F.* Bolalar uchun maxsus onlayn platformalar: xavfsizlik, ta'lim va rivojlanish omili	875
314.	*Davlatova R.H., Asatulloyeva Sh.M.* Bolalarda gamifikatsiya asosida o'qishga qiziqishni oshirish	878
315.	*Yo'ldosheva M.A., Rajabova Sh.*. Maktabgacha ta'limni modernizatsiya qilish bo'yicha ayrim mulohazalar	881
316.	*Yo'ldosheva M.A., Todjiddinova D.* Maktabgacha ta'limni modernizatsiya qilish bo'yicha ayrim mulohazalar	883
317.	*Ermatova G.P., Tosheva O.* Raqamli muhitning bolalar psixologiyasi va shaxsiy rivojlanishiga ta'siri	886
318.	*Ne'matova H.I.* Axborot ta'lim muhitida talabalarga pedagogika fanlarini o'qitishning ijtimoiy zaruriyati	888
319.	*Aminov S.M.* Tibbiyot xodimlarining ish faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (akt) o'rni	891
320.	*G'ulomova A.S.* Sun'iy intellekt va tarjimonlik: inson o'rnini bosa oladimi?	895
321.	*Dadamirzayeva G.T.*Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida «orf-shulverk" innovatsion metodikasi orqali bolalar ijodkorligini shakllantirish	897
322.	*Ibragimova G.M.* Pedagoglik kasbining sifatlarini tashkil etuvchi kompetensiyalar	900
323.	*Xaydarova Sh.N., Azimova G.X.* Raqamli muhitda maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik bilimlarini rivojlantirish yo'llari	903
324.	*Omonova N.Sh.* Talabalarda refleksiv qobiliyatlarni aniqlashda A.V. Karpovning "shaxsdagi refleksiya darajalarini o'rganish metodikasi"dan foydalanish	906
325.	*Omonova N.Sh.* Bo'lajak tarbiyachilarda refleksiv qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan psixologik trening dasturining samaradorligini o'rganish	908